

ESTIUS

IN

OMNES CANONICAS APOSTOLORUM

EPISTOLAS.

TOMUS I.

MOGUNTIAE,
TYPIS EBERHARDI SCHROEDER.

GUILIELMI ESTII,

SS. THEOLOGIAE DOCTORIS
ET IN ACADEMIA DUACENA PROFESSORIS PRIMARII,

IN OMNES

D. PAULI EPISTOLAS,

ITEM IN

CATHOLICAS

COMMENTARII.

AD
OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM ACCURATISSIME RECUDI
CURAVIT

JOANNES HOLZAMMER,

SS. THEOLOGIAE IN SEMINARIO EPISCOPALI MOGUNTINO PROFESSOR.

TOMUS I.

Qui complectitur Epistolam ad Romanos et primam ad Corinthios.

EDITIO SECUNDA TRIBUS TOMIS COMPREHENSA.

MOGUNTIAE,
SUMPTIBUS FRANCISCI KIRCHHEMII.
1858.

THE INSTITUTE OF MEDIAEVAL STUDIES
ST. MICHAEL'S
COLLEGE
LIBRARY

PRAEFATIO PRIMAE EDITIONIS.

Prodit tandem in lucem tomus Estii nostri primus! Serius quidem, quam lectores et nosmetipsi summis in votis habuimus: verum speramus, fore ut, spectata delectatione, quae Theologis ex ipsa operis excellentia orietur, magnaque laboris difficultate, ea nobis venia concedatur, quam hic amice efflagitamus.

Et primum quidem inter omnes constat, Guilielmi Estii in D. Pauli epistolas, item et in catholicas commentarios omnium, qui unquam exstitere, esse praestantissimos dignosque, qui pari cum Maldonato nostro gradu incedant, ita ut paulatim catholicus in omnes Novi Foederis libros commentarius assurgat. Jungimus ambos, tamquam exegesis catholicae coryphaeos, quamvis non diffiteamur, magnam inter utrumque esse differentiam, quae ex materiae, quam singuli tractarunt, diversitate procedit.

Si enim in Maldonato, dum historiam evangelicam commentatur, ingenii acumen in enodandis difficultatibus felicissimum, vivida et nunquam interrupta expositionis claritas, hilaris denique dictionis elegantia nobis arridet, ut nullius fere libri meminerim, quod majori cum voluptate a me tractatum sit, — in Estio, dum profundissimam D. Pauli theologiam et philosophiam exponit, dignam difficillimo opere gravitatem, doctrinam theologicam et eruditionem scholasticam miramus, ita ut, si Hispanum nostrum propter elegantiam Classicum inter commentatores dicimus, Belga noster populi sui more, jure optimo, ipsa autoritate Pontificia (Benedicti XIV.), *Doctor fundatissimus* et Theologus dici mereatur.

Alterum, quod praeter operis praestantiam nos ad editionem istam impulit, illud est, quod Estii Commentarii tantae raritatis sint, ut in

bibliothecis quoque illis, quae inter maximas censentur, nulla exemplaria reperiantur, vel manca. Ita Bibliotheca regia Monacensis *unum* tantum exemplar habet, Bibliotheca Universitatis alterum, sed uno volumine truncatum. Huic infelici casui, quo thesaurus, qui publici juris esse debuisset, in paucorum manus relegatur, succurrendum esse duximus, et editione Moguntina aliquam, ni fallimur, apud Nostros gratiam consecuti sumus.

Quod ad rationes attinet, quae in edendo Estio nobis praeluxerunt, eaedem fere sunt, quas jam prius in Maldonato exposuimus. Editionem secuti sumus Coloniensem anni MDCXXXI., a praeclarissimo Viro Jacobo Merlo Horstio adornatam, quae inter optimas numeratur, corrigendo commentario tanta cura impensa, quanta apud typographos nostros Germanos adhiberi potest. In opere vero ipso pulchre et eleganter edendo, sicut hodie moris est, bibliopola honestissimus et amicissimus neque sumptibus, neque labori pepercit, et, quod praecipuum est, pretium ita minutum constituit, ut omnibus praesto esse possit. Editionum elenchum et lectionis varietatem libenter omisimus, quod, quia Commentarius noster catholicus est, et nihil aliud reprehensione dignum occurrit, magnam, nescio, cui Critico Lipsiensi, fuit doloris incitamentum. Tholuckius vero ipse, qui elegantem Commentariorum Calvini editionem adornavit, nihil ejusmodi adjecit. Et si aliqua in Estio occurrat lectionis diversitas, ea nemini debetur, nisi typographorum negligentiae et ignorantiae, neque nobis unquam in animo fuit, vulgarem illam sapientiam jactare, quae apud Misnenses et Portenses in trivio grassatur. Sat nobis egisse visum est, optimorum ingeniorum lucubrationes, solidissimas Ecclesiae columnas, quae temporum injuriae succubuerant, ex tenebris eruisse, et si quid ex eo Ecclesiae et scientiae catholicae utilitatis et splendoris accedit, illud, quod unice aspiramus, praemium jam consecuti sumus.

AUGUSTAE VINDELICORUM, 15. Julii MDCCCXLI.

Fr. Sausen.

PRAEFATIO SECUNDAE EDITIONIS.

Quod prioris editionis auctor, vir clarissimus et de Ecclesiae bono et re literaria optime meritus Franciscus Sausen, speravit fore, ut aliquam apud Catholicos gratiam labore suo sit consecuturus, hoc, quum opus suum omnium assensu comprobaretur, expletum est. Quare vir indefessus de nova editione, quae priori etiam elegantior et tamen minoris esset pretii, cogitabat. Jam inter eum et notae liberalitatis bibliopolam ea de re conventum, jamque opus coeptum erat, quum id gravi morbo correptus editor intermittere cogeretur. Favente Numine sanitas rediit, attamen convalescenti e morbo operis continuandi spes non affulsit, quum vires attenuatae vix consuetis iisque non paucis et gravissimis officiis et occupationibus sufficere sibi viderentur.

Nihilominus ab opere pro Dei gloria et Ecclesiae honore et utilitate suscepto non desistebat; at quod ipse continuare non poterat, ut nos susciperemus invitavit; et liberalissime, quodcumque ipse habere poterat juris et emolumenti cessit, ne utilissimum opus majorem ultra reciperet cunctationem.

Cujus viri vestigia terentes id solum curavimus, ut prioris editionis textum diligentissime percensentes integrum et quam emendatissimum exhiberemus.

Nihil ergo in re immutatum, nihil adjectum, nihil omissum. Totum *Doctoris fundatissimi* opus, quale ipse conscripsit et ad optimorum librorum fidem prior illa Moguntina editio denuo Theologorum manibus tradiderat, tibi, benevole lector, offertur. Sed quod auctor fundatissime scripsit et antecessor noster optime recognitum edidit opus, novam,

opinor, hac editione laudem assequetur externa compositione, qua id praecipue spectatum est, ut et oculis elegantiae specie placeret, et pretio prioris editionis non mediocriter minuto a Divinarum Scripturarum studiosis facile comparari possit.

Prodit nunc in lucem editionis nostrae tomus primus, complectens epistolam ad Romanos et primam ad Corinthios; sequentur, si Deus nobis vitam et sanitatem conservaverit, intra anni spatium reliqui duo, quorum prior reliquas Divi Pauli epistolas excepta ea quam ad Hebraeos scripsit, posterior hanc ipsam et Catholicas epistolas complectetur.

Quo labore feliciter ad finem perducto speramus fore, ut aliquantum contulerimus ad serium, exoptatum et fructibus plenum Sacrae Scripturae studium. Quam gratiam si Deus, unus Magister noster, ex cujus plenitudine omnes hauserunt, quotquot in Ecclesia utiliter docuerunt, concesserit, non minimam operae nostrae mercedem reputabimus.

MOGUNTIAE, Festo Sanctae Hildegardis Virginis, 17. Sept. 1858.

EDITOR.

ADMODUM REVERENDO

ET

AMPLISSIMO VIRO AC DOMINO

D. NORBERTO HORICHEM,

ELECTO ET CONFIRMATO ABBATI STEINFELDENSI, DOMINO ET PATRONO SUO COLENDISSIMO.

Orbem Christianum jam diu gravis et saeva malorum tempestas afflixit; horret animus meminisse, seu prima tragicorum Germaniae motuum initia, seu progressum et incrementa cogitet. Et, ut caetera taceam, haeresis sane, quae lerna malorum est, malesana nocendi libidine stimulata, perfidiae suae semina ubique sparsit, et jam, postquam Urbes, Ditiones, Provincias infecit, Regna quoque et Imperia spe devoraverat. Hinc natum infelix illud lolium in pestem et exitium Reipublicae; hinc, inquam, tot bella et clades, tot Ecclesiarum et Monasteriorum eversiones, tot Provinciarum et Urbium ruinae, et, quod magis lugendum, tot animarum interitus pullularunt. Nec vero tantis malis defuit tandem praepotens Dei manus; quin in laborantis Reipublicae subsidium variorum excitavit industriam et vires, animos et ingenia acuit. Alios quidem consilio et prudentia validos, alios viribus et armis robustos, alios litteris studiisque diligenter excultos providit, qui, velut Atlantes, Orbi seu Reipublicae fatiscenti humeros supponerent. Hinc jam paulatim e squalore suo et cladibus respirat Germania, et amoeniorem solito vultum patria omnis ostentare incipit, cui extrema quaevis imminere pridem videbantur. Et quid adeo fidem superet, quam si initia belli cum exitu conferantur? Nimirum haec mutatio dexterae Excelsi, qui hostium fregit vires, et maligna consilia in ipsos retorsit auctores!

Plaudunt itaque, et merito sibi gratulantur pia Deoque cara pectora, de benigniore Numinis favore et felici rerum nostrarum cursu; idque votis omnibus vehementer expetunt, ut, sicut facilem hactenus promptamque Dei manum experti sumus, sic eandem par hominum fervor et industria comitetur. Haec, inquam, una passim vox est, hoc votum omnium, ut quando tam amplum Evangelio (sic liceat mihi cum Paulo nostro loqui) ostium panditur, multi quoque exsistant viri apostolici, id est, instructi spiritu vere Apostolico, qui attendant lectioni et doctrinae, qui exemplum sint fidelium, qui zelum Dei habeant, sed et pariter scientiam, ut potentes sint exhortari in doctrina sana, et redarguere eos, qui veritati resistunt; qui caetera omnia pro nihilo aestiment, ut Christum lucrifaciant. Talis

sane ipse erat Gentium Doctor, tales quoque alios facere satagebat. Talis Apostolorum Princeps Petrus, talis Jacobus, Joannes et Judas, quorum, ut vita forma est, sic doctrina norma *fidei vitaeque* Christianae.

Quod cum probe nosset vir vitae integerrimae et rarae eruditionis *Guilielmus Estius*, SS. Litterarum in Acad. Duacena Professor primarius, et universitatis ibidem Cancellarius, nec non seminario Regio Praeses a Rege datus, totum sese sublimiori litteraturae et formandis ad animarum curam et Ecclesiae bonum alumnis consecravit (quod munus triginta, et amplius annos eximia cum laude gessit), et *Epistolas Apostolicas* doctissimis Commentationibus illustrandas suscepit, persuasus utique, spiritum animumve Pastoribus et Ecclesiarum Praelatis dignum, id est, Apostolicum, non aliunde melius, quam ex ipsis scriptis Apostolicis hauriri.

Huic porro auctori, novis jam curis typisque eleganter adornato, dum pro more Patronum quaero, alium praeter Te, Admodum Reverende et Amplissime Domine, inveni neminem. At id sane percommode. Sive enim Apostoli spiritum scopumque specto, sive interpretis studium mentemque libro; nae utrumque Tu pia et felici aemulatione sectaris, utrique Te Eruditio et spectata Virtus adsociat. Fecerunt ambae, ut jam diu isto, quo nunc emines fastigio, dignus haberere, adeoque *Norberti*, sancti illius et magni Praesulis vestri, virtute pariter et nomine claresceres.

Gratulor sane ex animo Ordini Tuo, gratulor Ecclesiae, cujus decorem jam quasi postliminio per tot inclytas Deoque dicatas Religiosorum familias deligi ac dirigi passim videmus; et quid aliud ominari licet, cum Te, Tuique similes video, quam, quod sub talibus Praesidibus disciplina Religionum movebit lacertos, et praeter spem omnium quasi reddita juventute revirescet?

Macte tali virtute, qua cepisti; vive Deo, Tibi, Tuisque diu felix, et salvus. Sic precor ex animo, quem Tibi unice devotum sisto; aut si mavis, Magnum ejus testem Vatemque mitto vas Electionis *Paulum;* optoque, ut cum eo certes bonum certamen, cursum consummes feliciter, et tandem repositam Tibi coronam justitiae a Justo Judice perennem recipias.

Coloniae Calendis Aprilis Anno MDCXXXI.

Adm. Reverend. et Amplis. P. V[ae]

devotissimus

PET. HENNINGIUS,
Bibliopola.

DE VITA ET SCRIPTIS

D. GUILIELMI ESTII,

EX BIBLIOTHECA BELGICA VALERII ANDREAE DESSELT, J. C.

GUILIELMUS ESTIUS, Gorcomii natus, non ignoto Hollandiae oppido, patre Hesselio, viro admodum Catholico et Orthodoxae Religionis studiosissimo, de vetusta nobilium olim Arcis Estensis haud procul Tila, in Batavis, Toparcharum stirpe, unde cognomentum et insignia apud posteros manserunt. Puer Ultrajecti litteris politioribus linguisque sub Georgio Macropedio eruditus est; Lovanii in studiis cum Philosophicis, tum Theologicis feliciter institutus, illa etiam decennio toto in Falconis Gymnasio tradidit. Ac demum, S. Theologiae Doctor, e publico eandem pulpito interpretari coeperat, et mox Duacum accersitus, Regio ibidem φυτευτηρίῳ *praeficitur, ad D. Petrum Praepositus, et Universitatis eo nomine Cancellarius salutatur. Vir sane multis Pietatis, Doctrinae, Modestiae Christianae, atque in pauperes Beneficentiae, nominibus suspiciendus. Lovanii adhuc exsistens operam quoque suam contulit in* D. Augustini Opera, *studio Lovaniensium castiganda, et Tomum IX. e manuscriptis recensuit. Scripsit ibidem*

Poema de libera Religione. *Exstantque ejusdem versus aliquot* De Agno Dei, *in Oratione Molani de Agnis Dei,* cap. 13.

Martyrium R. P. Edmundi Campiani, Societ. Jesu, *e Gallico Latine reddidit. Lovanii* 1582. 8. *apud Masium.*

Duaci vero dedit Historiam Martyrum Gorcomiensium, *majori numero Fratrum Minorum (quorum Guardianus,* Nicolaus Picus, *Estii erat avunculus), An.* 1572. *a Geusiis rebellibus interemptorum.*

Martyrium *item* Guilielmi Gaudani, *Minoritae, ac* Cornelii Musii, *Delphii, Theologi ac Poetae. Excudit Balthasar Bellerus* 1603. 8.

Commentarium *absolutissimum ac doctissimum* in omnes B. Pauli Epistolas, *cujus editioni immortuus est. Prodiit vero a morte Eximii viri Bartholomaei Petri cura, cum Auctario ejusdem, in Epistolas Joannis Canonicas.*

Orationes Theologicae XIX. *typis Laurentii Kellamini,* 8. 1614. *ibidem a morte auctoris evulgatae; ut et*

Commentarii in lib. IV. Petri Lombardi, *vulgo* Magistri sententiarum, *quibus S. Thomae Aquinatis summa Theologica pariter illustratur; ibidem typis Borremanni,* 1615. *fol. Tom. IV.*

Denique Annotationes in praecipua ac difficiliora S. Scripturae loca. *ibid. fol. et Coloniae* 1622. *Apud Joannem Crithium, in* 4.

Moritur Duaci, in Regio, ut vocant, seminario, non sine sanctitatis opinione, anno Domini 1613., *aetatis* 70., *XII. Kalend. Octobris; depositus in Aede sacra D. Petri, Apostolorum Principis.*

PROTESTATIO AUCTORIS,

IN EJUS SCHEDIS REPERTA, ET IPSIUS VERBIS HIC POSITA.

Protestatur Autor, quod omnia velit esse submissa judicio Ecclesiae Catholicae, et ejus summo in terris Pastori ac Judici, Rom. Pontifici; velitque pro non dicto haberi, si quid male dictum. Quod nolit ulli personae aut familiae detractum; cupiens Christianam cum omnibus Catholicis benevolentiam et, quantum possibile est, amicitiam colere et conservare. Item declarat, se ubique sequutum sensum Ecclesiae, quantum eum percipere potuit ex collatione Scripturarum inter se, tum ejusdem Apostoli, tum aliorum scriptorum sacrorum; item ex collatione cum fonte Graeco et melioribus exemplaribus Latinis; item ex traditione Ecclesiae, nota per Concilia et doctrinam SS. Patrum veterum ac praecipuorum, praesertim Augustini, qui Pauli fuit studiosissimus, et ejusdem gratiae, quam Paulus in omnibus epistolis praedicat, Doctor eximius. Declarat praeterea, sese conatum esse, verum sensum nudis et claris verbis explicare; nec Commentarium extendisse in exhortationes populares, verum id reliquisse iis, qui scribunt homilias ad populum.

APPROBATIO.

Commentarium hunc celeberrimi Theologi, Domini GUILIELMI ESTII, piae memoriae, in B. Pauli Epistolam ad Romanos, utramque ad Corinthios, et eam, quae est ad Galatas, diligentissime perlectum, tanquam qui summo labore, industria ac doctrina collectus et concinnatus sit, eaque ratione ad germanam Apostoli intelligentiam plurimum lucis et subsidii allaturus, nihilque habeat fidei Catholicae aut bonis moribus repugnans, sed tam his, quam illi permultum sit profuturus, dignam impressione censuimus, Duaci 3. Maii 1614.

BARTHOLOMAEUS PETRUS,
S. Theol. Doctor, et in Universitate Duacensi Professor.

IMPRIMI PERMITTITUR.

MOGUNTIAE, 22. Septembris 1858.

AD. FR. LENNIG,
Vic. Gen. et Cap. Eccl. Cathedr. Decanus.

COMMENTARIUS

IN

EPISTOLAM AD ROMANOS.

IN EPISTOLAM
BEATI PAULI APOSTOLI
AD ROMANOS
COMMENTARIUS.

ARGUMENTUM EPISTOLAE.

De Romanis, quorum nomen toto orbe notissimum ac celeberrimum est, ut non moremur in non necessariis, nihil hic aliud dicendum, quam epistolam hanc, quae ad Romanos inscribitur, non ad Romanum populum missam fuisse, sed ad omnes ac solos Christi fideles qui Romae erant, id est, ad Ecclesiam Christi in urbe Romana constitutam. Sic enim habet epistola: *Omnibus qui sunt Romae dilectis Dei, vocatis sanctis.* Erant autem ii partim gentiles, partim Judaei, eam urbem per id tempus incolentes. Qui cum ab apostolo Petro et aliis fratribus, qui illuc ex Judaea advenerant, edocti essent viam salutis in Christo; postea per quosdam Mosaicae legis aemulatores, professione quidem Christianos, sed a Christo, qui finis erat legis, ipsa legis aemulatione plurimum aberrantes, turbati sunt; excitata nimirum odiosa inter ipsos et gravi quaestione de meritis et justificatione.

Pro cujus rei intellectu quidam hic annotant, in exordio nascentis ecclesiae duo fuisse genera Judaizantium: alterum eorum, qui arbitrarentur Evangelii gratiam posteris Abrahae ac populo Israëlitico peculiariter promissam, non esse propagandam ad gentes profanas, idolorum ac daemonum cultui deditas, et a Dei testamentis, ut Paulus Ephes. 2. loquitur, extraneas. Hujus generis fuisse dicunt illos, qui cum Petro disceptabant Act. II., expostulantes quod homines gentiles fecisset Evangelii participes; quique post audita Petri satisfactione mirati dicebant: *Ergo et gentibus poenitentiam dedit Deus ad vitam.* Alterum vero genus eorum, qui non arcendas quidem gentes ab Evangelio putarent, sed tamen astringi volebant observatione legis Mosaicae: quod sine ea justificari et salvari quemquam posse negarent, utcumque Evangelium ac legem Christi recepisset. Quod genus erant, qui fratres ex gentilitate conversos docebant Act. 15. *Nisi circumcidamini secundum morem Mosi, non potestis salvari.* Et iterum: *Quia oportet circumcidi eos, praecipere quoque servare legem Mosi.* Item, qui Galatas in servitutem Mosaicae legis redigere volebant. Galat. 2.

Verum haec distinctio Judaizantium mihi parum solida videtur. Nam ut Judaei parati semper erant gentiles ad

communionem suae religionis admittere tanquam proselytos et adscititios: ita Christiani Judaizantes ab Evangelii gratia ac spe salutis neminem excludebant gentilem, modo circumcisum ac legalium Mosaicorum observantem. Unde et illi Petri reprehensores dicebant: *Quare introisti ad viros praeputium habentes?* id est incircumcisos: non utique reprehensuri, si gentiles illi circumcisi fuissent. Quod vero dixisse cum admiratione leguntur: *Ergo et gentibus poenitentiam dedit Deus?* sic intellige, gentibus in praeputio manentibus. Hoc enim mysterium prius incognitum ac sibi valde paradoxum, Petro visionem, quae sibi fuerat caelitus ostensa, narrante, jam didicerant.

Igitur hac Judaizantium distinctione praetermissa: quando nec apparet omnino Judaeos, qui Romae erant, pertrahere voluisse gentiles, qui in Christum crediderant, ad Mosaicae legis observationem (neque enim in hac epistola tale quid usquam significatur): illud potius dicendum, occasionem hujus ad Romanos epistolae scribendae natam fuisse ex contentione, quae Romae inter Judaeos et gentiles, utrosque fideles, suborta fuerat, ut dicere coeperam, de meritis et justificatione, dum scilicet utrique suis meritis Evangelii gratiam arrogarent.

Etenim Judaei (qui quidem erant, ut dixi, contentionis autores) jactabant se Dei populum esse quondam electum, Gentibus in idololatria derelictis; legem cum judiciis et caeremoniis a Deo sibi datam, non illis; Patriarchas suos ac prophetas Dei familiares, et horum oracula sibi tradita; denique Dei promissa et pacta secum inita, maxime de mittendo Messia salvatore, eodemque ex ipsis nascituro, qui jam missus ad ipsos et ex ipsis natus esset. Quae omnia tanquam praeclara de illis etiam Paulus ipse commemorat sparsim in hac epistola, ut Cap. 3. 9. 11. et 15. Propter quod dicit aliquoties: *Judaeo primum et Graeco,* videlicet Judaeorum prae gentilibus praerogativam indicans. Haec autem omnia meritis suorum majorum, cum quibus unus essent populus, attribuebant Judaei; sua quoque merita velut ad cumulum addentes, quod a majoribus suis minime degenerarent, utpote retinendi cultus ac legis observandae studiosissimi; digni proinde quibus potius quam aliis populis Evangelii gratiam ac promissa Deus offerret: quemadmodum et jam obtulisset, Christo filio ejus Evangelium suum Judaeis, non gentibus annunciante.

Gentiles contra, quos apostolus Graecos appellat, suam Graeciam philosophiae parentem, sapientiae virtutumque studiis excultam ac nobilem praedicabant: specialiter Romani multa a majoribus suis non solum fortiter, verum etiam temperanter et juste facta, quibus imperium et gloriam immortalem suae genti pepererissent, commemorabant. Caeterum idololatriae crimen ita rejiciebant Gentiles, ut ignorantiae deputandum dicerent, non malitiae. Nec tamen etiam inter ipsos defuisse, qui unum verum Deum, invisibilem, aeternum, omnipotentem ex opificio mundi cognovissent. Judaeis certe, qui tot Dei beneficiis ingrati, toties in superstitionem falsorum Deorum relapsi fuissent, denique Messiam Dei filium promissum ac missum, male acceptum turpissima morte condemnassent, multo sese digniores esse, quibus Evangelii sui gratiam Deus exhiberet.

Istiusmodi igitur altercatione inter fideles, qui Romae erant exorta et in dies gliscente, Paulus pro munere suo apostolico occurrendum ratus, hanc ad eos mittit epistolam; qua primum utriusque partis fastum deprimit, ostendens omnes, priusquam a Deo vocarentur ad fidem Christi, fuisse peccatis subditos et a vera justitia alienos; ideoque nihil habere, de quo vel alteri adversus alteros sese venditent, vel utrique gloriari coram Deo possint, tanquam de aliquo merito gratiae et salutis oblatae per Christum. Docet itaque gratuitum Dei donum esse justificationem: hoc est, non per legem, aut ex ullo operum merito, dignitate, respectu, sed gratis per fidem in Chri-

stum propitiatorem justificari tam gentiles quam Judaeos.

Atque hic status est et principale argumentum Epistolae. Quod quidem B. Augustinus brevissime perstrinxit in expositione quarundam propositionum hujus epistolae, quum dixit in ea versari quaestionem operum legis et gratiae. Ac rursum in Epist. 105. ad Sixtum Romanum presbyterum, postea pontificem, ita scribens: *De gratiae commendatione maxime ad Romanos apostolica epistola loquitur, ut inde se praedicatio ejus velut a capite orbis toto orbe diffunderet: ea est enim qua justificatur impius.* Eundem pluribus argumentum hujus epistolae explicantem consule, si placet, in hujus epistolae inchoata expositione, et Lib. 1. ad Simpl. quaest. 2. Est autem haec vera ac germana de justificatione doctrina, non quae opera nostra a negotio justificationis simpliciter excludat, ut sectarii volunt (siquidem et ipsa fides opus quoddam nostrum est), sed quae a justificatione removeat opera sive legis, sive naturae, fidem praecedentia, et omnino ea quae non sunt ex fide. Quam apostoli mentem esse ex ipsius epistolae progressu planius evadet. Porro liquet ex dictis, in hac epistola proprie non versari quaestionem, quae in epistola ad Galatas scripta: num ad salutem necessaria sit observatio legis caerimonialis datae per Mosen, ut proinde gentiles, si salvi esse vellent, eam suscipere debeant? sed de lege morali disputationem esse, quam Judaei scriptam in tabulis acceperant, gentiles tantum animis impressam gerebant. Quaerebatur enim, an ea lex sive scripta, sive insita justificare posset hominem, ut ejusmodi justitia praeparatus, donorum ac promissorum, quae secum adfert Evangelium, particeps fieret. Potissimum tamen ad legem decalogi respicit apostolus, propter Judaeos, qui in illa fiduciam justitiae collocabant multo amplius, quam gentiles in lege naturae, cujus se multifarie transgressores fuisse facile videbant. Cur autem eos, qui circumcisionem ac caetera legis caerimonialis observarent, hic non increpet, sicut in epistola ad Galatas; ratio jam ante dicta est. Nam gentiles Romani non erant hoc passi, quod Galatae, ut in legem et circumcisionem a pseudoapostolis traducerentur: Judaei vero, qui magna pars erant eorum ad quos haec epistola scribitur, ab avito more nondum abstrahendi erant (neque enim tempus advenerat), tantum docendi (quod satis hac epistola agitur), ne ex lege quoquo modo justitiam exspectarent. Alioqui, Paulum non docuisse discessionem a Mose eorum, qui per gentes erant Judaeorum, de qua re postea Jerosolymis accusatus fuit Act. 21., vel inde constat, quia passim cum Judaeis Judaice vivebat. *Factus sum,* inquit, *Judaeis tanquam Judaeus: iis qui sub lege sunt, quasi sub lege essem.* 1 Cor. 9. Quocirca Jacobus Apostolus de accusatoribus ejus: *Et scient,* inquit ei, *quia quae de te audierunt, falsa sunt.*

Occupatur Paulus in argumento memorato ab initio epistolae usque ad finem capitis undecimi. Postquam enim docuit omnes sub peccato esse, nec habere de quo glorientur: deinde post medium cap. 3. suam doctrinam de gratuita per fidem justificatione, gentibus aeque ac Judaeis oblata exponit: eamque quarto capite confirmat ab exemplo Abrahae. Ut autem hoc Christi beneficium magis illustret, originem prodit peccati in humano genere, ejusque tyrannidem describit, a qua per Christi gratiam liberamur. Ista exsequitur cap. 5. 6. et 7. Hinc cap. 8. repetita magnitudine beneficii per Christum exhibiti, declarat ordinem, vim et efficaciam divinae praedestinationis. A qua transitu facto ad Judaeorum reprobationem, mox de utraque in universum disserit, et ita quidem, ut tam electionis quam reprobationis causam in solam Dei referat voluntatem. Capite 10. rursus justitiam, quae ex fide est, a Judaeis ignoratam, toto orbe praedicatam commendat. Denique undecimo capite, quae de populi Judaici reprobatione dixerat, ita mitigat, ut doceat reliquias ex eo

servari: imo futurum aliquando, ut ipsa natio Christum recipiat, fide gentium provocata.

Sequitur deinde epistolae pars ethica, qua Romanos variis ac necessariis pro tempore praeceptis ad vitam bene Christianeque ducendam informat. Revocat imprimis a vitiis et corruptelis saeculi: tum ad charitatis officia mutuo praestanda, ut inter membra ejusdem corporis, hortatur. Inimicos quoque non modo non ulciscendos, sed etiam benefactis persequendos esse. Principibus ac Magistratibus ex animo parendum. Omnibus reddenda debita. Infirmos in fide a firmioribus tolerandos ac fovendos, Christi Salvatoris exemplo. Haec aguntur a cap. 12. usque ad cap. 15., ubi quaedam subjicit de suo erga Romanos officio, spem faciens, quod ad eos sit venturus. Extremum caput varias continet salutationes.

Est autem huic epistolae peculiare, quod etsi plurimum universos qui Romae erant fideles alloquatur apostolus, interdum tamen proprie ad Judaeos, interdum ad gentiles convertat sermonem. Ad Judaeos quidem cap. 2. fere toto: item cap. 7. et 14. Ad gentiles cap. 11. ab eo loco: *Vobis enim dico gentibus.* Et cap. 15. ubi ait: *Audacius autem scripsi vobis* etc., nam gentilibus specialiter id dici, sequentia manifestant. Nec solum ea res, verum etiam multa alia sunt, quae huic epistolae intelligendae difficultatem adferant: adeo ut affirmet Hieronymus in octava ad Algasiam quaestione, omnem hanc ad Romanos epistolam nimiis obscuritatibus involutam esse. *Et si voluero,* inquit, *cuncta disserere; nequaquam mihi unus liber, sed multa et magna erunt scribenda volumina.* Quod utique dictum ab eo praecipue propter doctrinam justificationis et annexorum, quae majorem occupat epistolae partem. Quae causa magnum etiam Augustinum deterruit, ne coeptum opus expositionis hujus epistolae perficeret, ut ipse testatur lib. 1. Retract. cap. 25. Quin et illud quod Petrus scribit 2. epist. 3., in Paulinis epistolis esse quaedam intellectu difficilia; de hac ad Romanos epistola potissimum accipi debere, non abs re multi existimant.

Verum tamen difficultatem hanc, quantacumque ea sit, abunde compensat utilitatis magnitudo. Quid enim utilius homini in vita, quam id discere, sine quo bene, beateque et aeternum vivere non possit? Quod ex professo traditur in hac epistola. Scripta est autem e Corintho, quemadmodum bene docent Origenes et alii. Nam ultimo cap. commendat Phoeben, ecclesiae, quae in Cenchreis erat, ministram. Erant autem Cenchreae portus Corinthi. Cajum quoque, qui Corinthi morabatur, hospitem suum vocat. Idipsum confirmat Graecorum hypographe epistolae subjuncta. Sunt qui Athenis scriptam dicant, sed nihil adferunt probabile.

EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD ROMANOS.

CAPUT PRIMUM.

PAULUS servus Jesu Christi, vocatus Apostolus, segregatus [1]) in Evangelium Dei, 2. quod ante promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis [2]) 3. de Filio suo, qui factus est ei ex semine David secundum carnem [3]), 4. qui praedestinatus est Filius Dei in virtute secundum spiritum sanctificationis ex resurrectione mortuorum [4]) Jesu Christi Domini nostri: 5. per quem accepimus gratiam, et Apostolatum [5]) ad obediendum fidei in omnibus Gentibus [6]) pro nomine ejus, 6. in quibus estis et vos vocati Jesu Christi [7]): 7. omnibus qui sunt Romae, dilectis Dei, vocatis sanctis. Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo [8]). 8. Primum quidem gratias ago Deo meo [9]) per Jesum Christum pro omnibus vobis: quia fides vestra annuntiatur in universo mundo [10]). 9. Testis enim mihi est Deus, cui servio in spiritu meo in Evangelio filii ejus, quod sine intermissione memoriam vestri facio [11]) 10. semper in orationibus meis: obsecrans, si quomodo tandem aliquando prosperum iter habeam in voluntate Dei veniendi ad vos [12]). 11. Desidero enim videre vos, ut aliquid impertiar vobis gratiae spiritualis ad confirmandos vos: 12. id est, simul consolari in vobis, per eam, quae invicem est, fidem vestram atque meam. 13. Nolo autem vos ignorare fratres: quia saepe proposui [13]) venire ad vos, (et prohibitus sum usque adhuc [14]) ut aliquem fructum habeam et in vobis, sicut et in caeteris gentibus. 14. Graecis [15]) ac Barbaris, sapientibus et insipientibus debitor sum: 15. ita (quod in me) promptum est et vobis, qui Romae estis, evangelizare. 16. Non enim erubesco Evangelium [16]). Virtus enim Dei est in salutem omni credenti [17]), Judaeo primum, et Graeco [18]). 17. Justitia enim Dei in eo revelatur ex fide in fidem [19]):

---

[1]) Act. 13, 2. Gal. 1, 15. [2]) Jes. 53. et 54. Luc. 24, 25. 27. Joan. 1, 46. 5, 37. 39. [3]) Matth. 1, 1. seq. Joan. 1, 14. [4]) Act. 5, 30. seq. [5]) 1 Cor. 15, 10. [6]) Act. 9, 15. [7]) Joan. 10, 16. [8]) 1 Cor. 1, 3. 2 Cor. 1, 2. [9]) 1 Cor. 1, 4. [10]) 1 Thess. 1, 8. [11]) Phil. 1, 3. seq. Eph. 1, 16. [12]) Cap. 15, 23. seq. Act. 19, 21. [13]) Cap. 15, 21—25. [14]) Act. 16, 6—9. [15]) Cap. 15, 16. [16]) 1 Cor. 1, 23. Matth. 10, 32. seq. [17]) 1 Cor. 1, 18. Joan. 17, 3. [18]) Act. 13, 46. [19]) Cap. 3, 21—24.

sicut scriptum est: Justus autem ex fide vivit [1]). 18. Revelatur enim ira Dei de coelo, super omnem impietatem et injustitiam hominum eorum [2]), qui veritatem Dei in injustitia detinent: 19. quia quod notum est Dei, manifestum est in illis. Deus enim illis manifestavit. 20. Invisibilia enim ipsius a creatura mundi per ea, quae facta sunt, intellecta, conspiciuntur [3]): sempiterna quoque ejus virtus, et divinitas: ita ut sint inexcusabiles [4]). 21. Quia cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt: sed evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum [5]): 22. dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt [6]). 23. Et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentium [7]). 24. Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum, in immunditiam: ut contumeliis afficiant corpora sua in semetipsis [8]): 25. qui commutaverunt veritatem Dei in mendacium: et coluerunt, et servierunt creaturae potius quam Creatori, qui est benedictus in saecula, Amen. 26. Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiae. Nam feminae eorum immutaverunt naturalem usum in eum usum, qui est contra naturam. 27. Similiter autem et masculi, relicto naturali usu feminae, exarserunt in desideriis suis in invicem, masculi in masculos turpitudinem operantes, et mercedem, quam oportuit, erroris sui in semetipsis recipientes. 28. Et sicut non probaverunt Deum habere in notitia: tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciant ea quae non conveniunt, 29. repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, avaritia, nequitia, plenos invidia, homicidio, contentione, dolo, malignitate, susurrones, 30. detractores, Deo odibiles, contumeliosos, superbos, elatos, inventores malorum, parentibus non obedientes, 31. insipientes, incompositos, sine affectione, absque foedere, sine misericordia. 32. Qui cum justitiam Dei cognovissent, non intellexerunt, quoniam qui talia agunt, digni sunt morte: et non solum qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus.

SUMMARIUM CAPITIS PRIMI.

Paulus Deo gratias agit pro fide Romanorum: declarat suam promptitudinem evangelizandi omnibus, etiam Romanis. Ex fide evangelii justitia. Arguitur ingratitudo sophorum gentilium, qui Deum ex creaturis cognitum non glorificaverint: ex quo in idololatriam, mox in ignominiosas libidines, denique in alia scelera prolapsi sint.

Paulus. Nomen suum epistolae praefigit Apostolus more illius saeculi, potissimum Romano: tum ut additis epithetis, cujusmodi sunt, servus et Apostolus Christi, conditionem suam atque officium statim in fronte epistolae praetendat iis ad quos scribit. Hunc autem morem observat et in caeteris epistolis, excepta

---

1) Hab. 2, 4. 2) Cf. v. 23. sq. 3) Act. 14, 16. 4) Vers 32. Cap. 2, 14. seq. 5) Vers. 18. 6) 1 Cor. 1, 20. 7) Ezech. 8, 10. 8) Vers. 26. seq.

ea, quae scripta est ad Hebraeos. Quod quare in ea factum non sit, illic ratio vestigabitur.

Servus Jesu Christi. Jesus (quod Hebraice scribitur ישוע) proprium nomen est illius hominis, qui ex Maria virgine natus idem est filius Dei. *Quod* nomen *vocatum est ab angelo priusquam in utero conciperetur,* Luc. 2., dicente videlicet ad Joseph virum Mariae: *Vocabis nomen ejus Jesum:* id est, Graece, σωτῆρα; Latine, *Salvatorem. Ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum.* Matth. 1. *Et non est in alio aliquo salus. Nec enim aliud nomen est sub coelo datum hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri.* Actor. 4. Idem homo dignitatis nomine Christus vocatur. Nam qui Hebraice משיח cum schin denso (propter quod a Joanne cap. 1. et 4. Evangelii μεσσίας scribitur, sigma geminato), Graece χριστὸς dicitur, alias ἠλειμμένος, unctus Latine. Quo nomine quum alii multi tempore veteris legis honorati fuerint, ut reges, sacerdotes, prophetae; quod oleo materiali ad haec officia soleant inungi: proprie tamen ac perpetua consuetudine scripturae novi testamenti Jesus Dominus significatur; ille nimirum homo, qui propter unionem in se divinae naturae cum humana, Spiritu sancto unctus est invisibiliter, ita ut simul esset, ac prae omnibus aliis, et rex, et sacerdos, et propheta, donisque gratuitis ad haec officia pertinentibus instructissimus. Unde et in eo vocabulo solet intelligi hypostasis, in quam duae naturae, divina et humana, conveniunt.

Illud obiter adjicio, Graecos haec duo sacra nomina breviate scribere solere cum virgula superducta, in hunc modum, Ἰῆς, χρ̃ς, vel literis majusculis IH͂Σ, XP͂Σ, atque idem postea servatis Graecis characteribus fecisse Latinos. Hinc factum, ut in hodiernum usque diem Latini literis revera Graecis, quas imperiti Romanas putant, eadem nomina pingant hoc modo: IH͂S, XP͂S. Quod moneo, non ut scriptura mutetur, sed ut ejus origo noscatur.

Porro servum Jesu Christi se vocat apostolus, vel generali ratione redemptionis nostrae per Christum, qui ob id in symbolo fidei et per omnem novi testamenti scripturam Dominus noster vocatur: vel potius ratione speciali propter ministerium verbi, in quo serviebat Christo Domino. Quam servitutem significat quum dicit de Timotheo, Philip. 2. *Sicut patri filius mecum servivit in evangelio.* Unde et ejusdem epistolae initio Timotheum sibi in hoc genere servitutis adjungit: *Paulus et Timotheus servi Jesu Christi.* Hujusmodi porro ministerium maxime erat apostolatus, de quo sequitur.

Vocatus Apostolus, id est, vocatione apostolus. Nam *vocatus* in Graeco non participium, sed nomen est, κλητὸς: ac si dicat vocatium aut vocatitium. Per hoc autem significat se non usurpasse sibi munus aut nomen apostoli: sed ad id vocatum fuisse a Christo, et quidem vocatione immediata, quemadmodum et caeteri vocati erant, de quibus dicitur Marc. 3. *Vocavit ad se quos voluit ipse.* De vocatione Pauli ad Apostolatum, quando et quomodo contigerit, legenda est historia Actor. 9. 11. et 13. et consulendi commentarii super eo, quod scribit ipse ad Galat. 1. se evangelium suum non ab homine accepisse, neque didicisse, *sed per revelationem Jesu Christi.*

Apostolus, si solum nominis etymon spectemus, legatum seu nuncium in genere significat, id est, eum qui mittitur cum mandatis, ut accipitur Joan. 13. *Neque apostolus major est eo qui misit illum.* Verum usu scripturae s. soli illi dicuntur Apostoli, qui tanquam legati missi sunt a Christo Domino ad praedicandum evangelium, accepta ab eo omni potestate, quae ad fundandas et regendas ecclesias pertineret.

Tales fuere duodecim illi, quos Dominus ex omnibus discipulis suis electos, apostolos nominavit Luc. 6. Non autem illi sive septuaginta secundum Graecos codices, sive septuaginta duo secundum Latinos; tametsi ipsi etiam missi ad

evangelium praedicandum Luc. 10. Talis item Matthias in locum Judae proditoris post Domini in coelos ascensionem subrogatus. Tales etiam Paulus et Barnabas divinitus ad opus apostolicum designati Actor. 13. Quod nomen deinde ad paucos alios extensum, ut ad Silam, Timotheum, Lucam, Marcum, Andronicum et Juniam, qui partim in sacris literis, partim in officiis divinis Apostolorum vocabulo honorantur: licet perfecta nominis apostolici ratio in eos haud omnino quadret.

Etenim non omnes Evangelistas, nec omnes Pastores et Doctores esse Apostolos, si proprie de Apostolis loquendum sit, praeter id quod jam dixi de septuaginta discipulis, ostendit etiam illud Ephes. 4. *Et ipse dedit quosdam quidem Apostolos, alios vero Evangelistas, alios autem Pastores et Doctores.* Attamen etiam 70. discipulos generali vocabulo Apostolorum honoratos fuisse, probat illud 1 Cor. 15. *Deinde Apostolis omnibus,* qua parte 70. discipulos comprehendi valde probabile est: ut ibi docebimus. Erant autem praeterea qui dicebantur apostoli ecclesiarum, id est, legati ab ecclesiis missi, quorum mentio 2 Cor. 9. Quo sensu Epaphroditus Philippensium Apostolus vocari videtur. Phil. 2.

Segregatus in Evangelium Dei. Id est peculiariter delectus ad praedicandum Dei Evangelium. Delectus, inquam, a Spiritu sancto: qui responsum hujusmodi dedit Ecclesiae Antiochenae, Actor. 13. *Segregate mihi Saulum et Barnabam in opus ad quod assumpsi eos.* Verum homines segregant in tempore, Deus autem ab aeterno. Id quod Hieronymus significavit epist. 15. ad Marcellam, dicens, Deum ante constitutionem mundi separasse Paulum in evangelium filii sui. Quo pertinet, quod sanctus Ambrosius non segregatum, sed praedestinatum legit, citans hunc locum libr. de incarnationis Dom. sacramento, c. 6.

Evangelium Graecis bonum laetumque nuncium significat: et usurpatur interdum etiam apud Latinos pro mercede, quae datur laetum adferenti nuncium. Qua significatione legitur etiam apud LXX. 2 Reg. 4. Davide dicente de eo, qui Saulis mortem ipsi nunciaverat: *Cui oportebat me dare evangelia.*

Verum usu Scripturae Evangelicae et Apostolicae contrahitur ad significandum laetissimum illud nuncium, et omni acceptione dignum, de redemptione et salute generis humani per Christum: quo tamen simul comprehenditur annunciatio totius legis Christianae. Sic enim Apostolis, quando missi sunt ad praedicandum Evangelium omni creaturae, dictum est a Domino Matth. ult. *Docentes eos servare omnia quaecumque mandavi vobis.*

Accipitur et pro libro continente gesta Christi Salvatoris, quo modo quatuor esse dicuntur evangelia: sed ea acceptio non est hujus loci. Porro evangelium Dei dicitur, tanquam mittentis. Sentit enim se missum a Deo apostolum cum evangelio, sicut legatus a principe cum mandatis mitti dicitur. Intelligit autem Deum Patrem, ut probant sequentia.

2. *Quod ante promiserat per prophetas suos in scripturis sanctis.* Facit hoc ad evangelii commendationem et confirmationem, quod jam olim a Deo per prophetas ab ipso inspiratos, quorum oracula literis consignata haberentur, promissum esset; ne videretur res nova et commentitia. Scripturae sanctae κατ᾽ ἐξοχὴν dicuntur scripturae divinitus inspiratae, id est verbum Dei scriptum, quo nihil sanctius est. In his promisit, quatenus in his scriptae, et, ut dixi, consignatae sunt ejus promissiones.

De filio suo. Refertur haec pars vel ad *evangelium Dei*, ut hac parte significetur evangelii materia, quod vult Cajetanus: vel ad verbum *promiserat.* Nam Christum Dei filium a Patre fuisse promissum, universa novi testamenti scriptura loquitur.

3. *Qui factus est ei ex semine David secundum carnem. Factus* Valla potius vertendum putat, *genitus.* Idque secutus est Erasmus. At minus bene. Nam Graece

est γενομένου, quod non significat genitum, sed factum: licet etiam genita comprehendat. Idem verbum Gal. 4. *Factum ex muliere, factum sub lege.* Nec aliter eo loco Erasmus. Pronomen *ei* neque in Graeco est, neque in Syriaco, sed neque in omnibus Latinis. Tertullianus quoque locum hunc allegans lib. adversus Praxeam c. 27. partem hanc non addit, ut nec Ambrosius loco ante citato. Ac sententiae videtur etiam obstare: vult enim Apostolus eum qui ab aeterno est filius Dei, in tempore factum esse ac genitum *secundum carnem,* id est, secundum humanam naturam, ex semine et posteritate David. Hoc autem modo non est genitus patri Deo, sed matri homini: quia secundum naturam creatam non est filius Dei, sed filius hominis. Synecdochice per carnem humana natura significata est: ideo fortasse quod non anima, sed sola caro sit ex traduce.

Caeterum ex hoc loco bene docet Augustinus lib. 2. de consensu Evang. c. 1. B. Virginem Mariam ex stirpe David genus duxisse, cum genealogia Christi, quam Matthaeus contexuit, tantum id de Josepho directe probet. Quanquam sunt et alia loca satis multa, quae directe id probant de Christo; ut Luc. 1. angelo dicente: *Dabit ei Dominus Deus sedem David patris ejus,* et ubicumque ei legimus acclamatum, etiam a pueris, *filio David* Matth. 21. Erat enim res notoria, quam nec adversarii ejus in dubium revocabant.

4. *Qui praedestinatus est filius Dei in virtute secundum spiritum sanctificationis ex resurrectione mortuorum Jesu Christi Domini nostri.* Redit ad exponendam divinam Jesu Christi naturam. Quomodo Christus dicatur praedestinatus filius Dei, cum fuerit Dei filius ab aeterno, ad id autem, quod ab aeterno fuit, nulla sit praedestinatio, sed ad sola futura: disputant Theologi in 3. Sent. dist. 7. ac recte docent, Christum dici posse praedestinatum filium Dei, quatenus ab aeterno decretum ac praeordinatum est a Deo, ut in tempore hic homo, qui est Christus, esset filius Dei. Quamvis enim propter unitatem personae contra Nestorium nobis certissime tenendum sit, hunc hominem semper et ab aeterno fuisse Dei filium; non tamen ab aeterno verum fuit dicere, hic homo est filius Dei. Nam unio Verbi cum carne facta est in tempore. Hoc igitur, quod in tempore factum est, effectus fuit divinae praedestinationis, ideoque praedestinatum recte dicitur. Et in hunc sensum plerique commentatores Latini interpretantur haec Pauli verba: *Qui praedestinatus est filius Dei.*

Nec diversum est quod Thomas dicit, praedestinationem hinc attribui personae Christi, prout subsistit in humana natura. *Unde et Apostolus,* inquit, *prius filium Dei incarnatum esse praemiserat, et postea ei praedestinationem attribuit, ut intelligatur praedestinatus esse, secundum quod factus est ex semine David secundum carnem.* Haec ille post longam disquisitionem sensus Paulini. In quam sententiam conveniunt et ea, quae de Christi praedestinatione, tanquam praeclarissimo nostrae praedestinationis exemplari, disserit Aug. lib. de praedest. sanct. c. 15. Et tract. 104. super Joannem.

Quod vero nonnulli praedestinatum interpretantur praedemonstratum, id est, prae omnibus aliis, qui filii Dei dicuntur, declaratum filium Dei, quum ipse sit naturalis Dei filius, caeteri tantum per adoptionem: id quamvis coactum mihi videatur, ad sensum tamen Graecorum appropinquat. Sciendum est enim Graecam vocem ὁρισθέντος, quae legitur hoc loco, non significare praedestinatum, aut praedefinitum, sed simpliciter definitum, determinatum, decretum. Ruffinus Origenis interpres *destinatum* vertit: addens inter alia etiam haec de suo: *Quamvis enim in Latinis exemplaribus praedestinatus soleat inveniri: tamen quod interpretationis veritas habet, destinatus scriptum est, non praedestinatus.* Sic ille. Tertullianus quoque definitum legit seu vertit loco superius citato.

Sumitur autem interdum vox Graeca

pro eo, quod est declaratum, seu confirmatum. Ita accepit hoc loco Syrus interpres, dum vertit agnitum. Eadem significatione acceperunt Chrysostomus et caeteri post eum Graeci tractatores. Qui quidem verba Apostoli ad hunc modum exponunt: Idem ille, qui factus est ex semine David secundum carnem, quem proinde constat verum hominem fuisse; etiam declaratus est et certissimis augumentis comprobatus esse filius Dei. Ea argumenta sequuntur.

Primum, *in virtute,* id est, per potentiam miraculorum. Deinde, *secundum spiritum sanctificationis,* sive, ut in Graeco est, ἁγιωσύνης sanctitatis, id est, per Spiritum sanctum, quem videlicet in se credentibus per evidentia signa multipliciter impertitus est: primum Apostolis in die Pentecostes, deinde et aliis fidelibus. Nam illud *secundum spiritum* interdum idem valere, quod, *per spiritum,* manifestum est ex 1 Cor. 12., ubi quod dixerat *per Spiritum,* ita repetit, *secundum eundem Spiritum.* Tertio: *Ex resurrectione mortuorum,* sive a mortuis. Nempe quia semetipsum, sicut praedixerat, a morte ad vitam suscitavit.

Haec Graecorum expositio satis expedita et facilis est, et probe quadrat instituto Pauli. Deinde veram ac germanam esse id arguit, quod et alibi Paulus eadem haec argumenta proferat, quibus declarata sit et confirmata fidei veritas, ut 1 Cor. 2. *Praedicatio mea apud vos in ostensione Spiritus et virtutis.* Gal. 3. *Qui tribuit vobis Spiritum, et operatur virtutes in vobis.* 1 Thessal. 1. *Evangelium nostrum non fuit ad vos in sermone tantum, sed in virtute et in Spiritu sancto.* Hebr. 2. *Quae salus in nos confirmata est, contestante Deo signis et portentis, et variis virtutibus, et Spiritus sancti distributionibus.* Item hujus epistolae c. 15. *In virtute signorum et prodigiorum, in virtute Spiritus sancti.*

Resurrectionem vero Christi pro argumento veritatis Evangelii ab eo traditi passim adferunt Apostoli, nominatim Petrus Act. 2. omnium nomine dicens: *Hunc Jesum resuscitavit Deus, cujus omnes nos testes sumus.* Quod vero quidam *ex resurrectione mortuorum* interpretantur *a resurrectione,* id est, post resurrectionem Christi a morte, ut tempus significetur, ex quo ceperit Christus declarari filius Dei, non probo: quod et peregrina expositio sit, et Graeco textui minus respondeat. Nam tempori significando in scriptura Graeca novi testamenti non solet servire praeposito ἐξ, quae hoc loco habetur, sed ἀπὸ. Vide Matth. 9. 15. 17. 22. et Joan. 19. in quibus locis latine *ex illa hora, ex illa die.* Item Luc. 1. 5. 7. 12. et 2 Cor. 5. ubi Latine *ex hoc, ex quo.*

Porro Latinorum interpretatio praeter eam difficultatem, quam parit hic sermo, Christum praedestinatum esse Filium Dei (quod certe in scripturis alibi non legitur), etiam in explicanda syntaxi et sensu verborum sequentium: *In virtute, secundum spiritum sanctificationis, ex resurrectione mortuorum,* multum laborat, nec tamen lectoris animo satisfacit. Quocirca nec huc adscribendam putavi. Petat qui volet ex aliorum commentariis.

Sed contra Graecorum expositionem unus adfertur scrupulus. Ajunt enim Graecum verbum ὁρίζειν, etsi significet interdum ostendere seu declarare, nusquam tamen in sacris literis ea significatione reperiri; sed semper accipi pro eo, quod est finire seu definire, statuere seu constituere, ut Act. 2. *Hunc definito consilio et praescientia Dei traditum.* Et 10. *Qui constitutus est a Deo judex vivorum et mortuorum.* Et 17. *Definiens statuta tempora.* Cui objectioni breviter responderi potest, nec quidem hoc loco eam vocem aliter accipi a Graecis, nisi quod definitionem referunt non ad rem, sed ad hominum notitiam; ut is qui factus est homo, dicatur definitus filius Dei per miracula, et caetera quae dicta sunt, quia definite certoque cognitus, et ut ita dicam, certificatus. Hoc enim sensu Theodoretus hanc rem dilucide et bene explicat. Neque vero

alienum est a consuetudine scripturae, ut aliquid factum dicatur tunc quando innotuit. Sic enim etiam de filio Dei dicitur Heb. 1. *Tanto melior angelis effectus.*

Deinde et regeritur objectio. Nam nec usquam in scripturis idem verbum ὁρίζειν significat praedestinare; nec vero interpres usquam alibi sic vertit: sed ubicumque extra hunc locum praedestinare legimus, Graece est προορίζειν. Denique non solum Origenes, sive in ejus commentario vertendo Ruffinus, significatione distinguit haec duo ὁρίζειν et προορίζειν: verum etiam S. Hieronymus horum discrimen tradit in Comment. epist. ad Ephes. exponens illud cap. 1. *Qui praedestinavit nos in adoptionem filiorum.*

Resurrectionem mortuorum interpretati sumus resurrectionem a mortuis, vel ex mortuis. Quae phrasis Hebraea est in scripturis usitatissima, ut a mortuis resurgere dicantur qui a morte redeunt ad vitam. Fateor sane resurrectionem mortuorum alibi nusquam inveniri positam pro resurrectione a mortuis, sed semper accipi proprie pro resurrectione eorum qui mortui erant. Unde quidam resurrectionem mortuorum hic intelligunt Christi et aliorum, quos ille a morte suscitavit. Verum arbitror idcirco Paulum hoc loco dixisse *mortuorum,* et non *ex mortuis,* quum tamen non aliud dicere vellet, ne ejusdem praepositionis repetitione sermonem redderet inconcinnum, dicendo ἐξ ἀναστάσεως ἐκ νεκρῶν, ex resurrectione ex mortuis. Erasmus obscuritatem ita conatus est tollere: *Ex eo quod ressurrexit a mortuis.*

Jam quod sequitur *Jesu Christi Domini nostri.* Plerique tam Graeci quam Latini nectunt cum eo, quod proxime praecedit, atque hunc sensum faciunt, ex resurrectione Jesu Christi Domini nostri a mortuis, quomodo Petrus locutus est 1. Epist. 1. *Per resurrectionem Jesu Christi ex mortuis.* Potest tamen per hyperbaton (schema Paulo non infrequens) referri ad illud remotius, *de filio suo, qui factus est ex semine David, qui praedestinatus est filius Dei.* Nec enim obstat diversus casus in nostra versione. Nam haec omnia in Graeco ejusdem casus sunt, genitivi; et Latine per ablativum reddi poterant, hoc modo: *De filio suo facto ex semine David, declarato filio Dei Jesu Christo Domino nostro.* Haec constructio Syriacae versioni consentanea est. Eandem Valla, Stapulensis, Cajetanus et plures alii probant; non abnuente Erasmo: ut quidem etiam mihi probabilis videtur. Juxta quam hic demum exprimit Apostolus nomen proprium ejus, de quo loqui ceperat, dicens, *de filio suo,* addito secundum morem suum nomine potestatis quum ait: *Domino nostro,* de quo paulo post dicemus.

5. *Per quem accepimus gratiam et apostolatum.* Supra se dixit vocatum Apostolum. Nunc autorem vocationis exprimit, dicens se apostolatum accepisse per Christum, id est, Christo vocante atque mandante. *Accepimus,* id est, accepi. Sic autem loquitur vel modestiae causa (nam species arrogantiae est rem magnam sibi singulariter adscribere), vel quod decor sermonis id postulet.

Particula *et* expositive sumitur, nam gratiam appellat ipsum apostolatum, sicut et Eph. 3. cum ait: *Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia haec* etc. Itaque sensus est: A quo Jesu Christo collatum mihi est gratuitum hoc beneficium, quod est Apostolatus, id est, munus ac dignitas apostolica. Neque enim apostolatus nomine nudam functionem apostolici muneris intelligere debemus, ut vult Erasmus; sed ipsam hujusmodi functionis exercendae potestatem cum dignitate conjunctam: quomodo diserte apostolatum exponunt Origenes et Chrysostomus. Nam et episcopatus nomine in eo quod dicitur Psal. 108. *Episcopatum ejus accipiat alter,* constat tam ex Graeco vocabulo, quo usi sunt interpretes LXX quam ex Hebraeo, potestatem seu praefecturam, quae cum dignitate geritur, significari.

Ad obediendum fidei in omnibus gentibus. Ad obediendum fidei, Graece: *ad obedientiam fidei.* Fidem metonymice posuit pro doctrina fidei: quemadmodum et Lucas Act. 6. dicens: *Multa turba sacerdotum obediebat fidei.* Sensus: Ut gentes ubique recipiant evangelii doctrinam, credant evangelio. Hanc vocat obedientiam; quia quamvis fides sit in intellectu, tamen ad eam suscipiendam necessaria est obedientia, et humilis submissio voluntatis. Sic 2 Cor. 10. loquens de officiis apostolatus sui, dicit se in captivitatem redigere *omnem intellectum in obsequium* (Graece ὑπακοήν), *obedientiam Christi.* Potest illud, *in omnibus gentibus,* etiam non incommode construi cum apostolatu: quod fecit Syrus interpres. Nam apostolatum Paulus accepit non ad unum aliquem populum, sed ad omnes gentes. Quanquam praepositio Graeca ἐν priorem sensum magis optat.

Pro nomine ejus. Haec pars omnino referenda est ad apostolatum, ut sensus sit: Accepi legationem hanc obeundam nomine et vice Christi, cujus sum Apostolus: secundum illud 2 Cor. 6. *Pro Christo legatione fungimur.* Quo loco eadem est praepositio ὑπὲρ; nec aliter hic interpretanda, quod fecit Erasmus, dum vertit, *sub ipsius nomine.*

6. *In quibus estis et vos vocati Jesu Christi.* Id est, in quarum gentium numero etiam vos estis, utpote jam vocati Jesu Christi, hoc est gratuita Dei vocatione facti fideles Jesu Christi. Nam et hoc loco *vocati* nomen est, non participium. Intelligitur vocatio non externa et communis illa, quae in multis frustratur, de qua dicitur in evangelio Matth. 20. *Multi vocati,* sed qua efficaciter homines vocantur ad fidem, sanctitatem, salutem: quae est vocatio secundum propositum seu praedestinationem divinam: quomodo vocem hanc et in parte sequente, et cap. 8. hujus epistolae, et passim alibi Paulus usurpat.

7. *Omnibus qui sunt Romae.* Potest etiam verti, *omnibus qui estis Romae:* quemadmodum vertit Erasmus non male, quia praecessit: *in quibus estis et vos.*

Dilectis Dei, vocatis sanctis. Subaudi, scribit hanc epistolam. Nam sermo hucusque suspensus hic absolvitur. *Dilectis et vocatis* rursus in Graeco nomina sunt, non participia, ἀγαπητοῖς, κλητοῖς. Sensus est: Amicis Dei, ac gratuitae vocationis ejus beneficio sanctis. Graeca vox ἀγαπητὸς quam vim habeat, infra commodius explicabitur ad illud cap. 11. *Carissimi propter patres.* Id solum hic moneo, nostrum interpretem tribus modis eam vocem reddere Latine, *dilectum, carissimum, dilectissimum:* ne quis in his distinguendis inaniter laboret.

Sanctos autem, hoc est vera praeditos sanctitate vocat Romanos fideles, non quia omnes et singuli sancti erant, sed quod Ecclesia Romana ad quam scribit, ut et alia quaecumque particularis ecclesia, sit sanctorum coetus et congregatio. Nam sancti in unaquaque ecclesia sunt praecipua ejus membra. Propter quod non solum ecclesia universalis, verum etiam quaelibet particularis vere sancta dici potest.

Quare non est necesse (quod quidam faciunt) sanctos hoc loco et aliis similibus interpretari eos, qui per baptismum semel sanctificati sunt, etiamsi ab illa sanctitate jam exciderint. Hoc enim pacto sancti dicerentur, vel Romani vel alii, etiamsi nullus inter eos vere sanctus, id est, justus esset: imo sancta diceretur universalis ecclesia, tametsi nullus in ea vera sanctitate et justitia praeditus esset. Quod est omnino absurdum.

Gratia vobis et pax. Post epigraphen solemni more exorditur epistolam a salutatione, qua bene precatur iis ad quos scribit. Est autem haec apostolica per epistolas salutandi formula; qua et Petrus in utraque epistola, et Joannes in secunda et Judas usi sunt. Verbum quod hic desideratur, suppleri potest ex jam dictis apostolorum Petri et Judae epistolis: id autem est, *multiplicetur,* sive quod idem est, *adimpleatur.* Est enim idem in Graeco vocabulum πληθυνθείη.

Quod autem verbum addatur in secunda Joannis, suo loco videndum. Legitur et apud Danielem cap. 6. in edicto Darii regis haec salutatio: *Pax vobis multiplicetur.*

Porro dictiones haec *gratia et pax* peculiarem habent usum in sacris literis. Et quamvis *gratia,* Graece *χάρις,* nonnunquam sonet favorem, ut Luc. 1. *Invenisti gratiam apud Deum:* plerumque tamen significat gratuitum Dei beneficium, conducens ad aeternam hominis salutem, ut sunt fides, spes, charitas, remissio peccatorum, justificatio, virtutes atque earum augmenta, bonorum operum perseverantia, et ipsa vita aeterna; quae omnia sunt dona a gratia prioris modi, id est, a favore seu benevolentia Dei profecta: atque eadem omnia recte comprehenduntur nomine gratiae novi testamenti.

Pax Hebraeis interdum successum et prosperitatem significat, ut Psalm. 118. *Pax multa diligentibus legem tuám, et non est illis scandalum.* Et Jerem. 29. *Quaerite pacem civitatis, ad quam transmigrare vos feci, et orate pro ea ad Dominum: quia in pace illius erit pax vobis.* Interdum simpliciter salutem, ut 2 Reg. 18. *Estne pax puero Absalom?* id est, estne salvus? Nam significatio successus et prosperitatis ibi locum non habet. Utuntur autem Hebraei, cum salutant quempiam, ut: pax tibi, sive pax tecum. Ita David per nuncios Nabal 1 Reg. 25. *Sit fratribus meis et tibi pax, et domui tuae pax, et omnibus quaecumque habes, sit pax.* Pro quo Graeci dicunt χαῖρε. Latini, ave, salve. Estque verosimile angelum Hebraea lingua salutantem beatam virginem Luc. 1., et mulieres Matth. ult. Hebraico more dixisse: Pax tecum; Pax vobiscum, ubi evangelista Graece scripsit χαῖρε, χαίρετε. *Ave. Avete.* Sic enim et Christus suos discipulos salutasse legitur Luc. 24. et Joan. 20. dicens: *Pax vobis:* adeoque praecepit, ut ea salutandi forma uterentur. *Dicite,* inquit, *pax huic domui.* Luc. 10.

Verum quia Chrisus pacem suis optavit et dedit, non eam quae in successu rerum temporalium intelligitur, sed quae in bonis vere salutaribus consistit (unde et Joan. 14. cum dixisset: *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis;* adjecit: *Non quomodo mundus dat, ego do vobis*), idcirco consentaneum est hanc apostolicam salutationem similiter interpretari de pace, quae sit hominibus in Deo, et cum Deo.

Sive igitur pacis nomine salutem accipiamus, sive prosperum rerum successum, sive (quomodo solet a nostris definiri) quietam et securam bonorum possessionem: ea bona sunt hic intelligenda, quae ad vitam conducunt aeternam, id est, spiritualia, quae gratiae nomine supra diximus comprehendi, non autem temporalia, nisi quatenus illuc etiam provehant. Itaque pax intelligitur hominum in iis bonis quae per gratiam significantur, et, ut semel dicam, in Deo solida et imperturbata quies atque tranquillitas.

Quod ergo nonnulli pacem interpretantur hoc loco reconciliationem cum Deo, qua fit, ut qui per peccata prius erant inimici ac gehennae obnoxii, remissione peccatorum accepta, animum gerant a perturbationibus ac terroribus, quos mala conscientia adferebat, liberum atque pacatum; de qua pace dicitur infra cap. 5. *Justificati ex fide pacem habemus ad Deum:* ii non integre, sed solum ex parte vim hujus vocis, ut a Christo et Apostolis ejus in salutationibus usurpata est, exposuerunt. Porro multiplicatur iis gratia et pax, quibus memorata gratiae et pacis dona accumulantur et augentur in dies.

A Deo Patre nostro et Domino Jesu Christo. Potest ex Graeco textu, si nuda ejus verba consideremus, etiam sic verti: *A Deo patre nostro et Domini Jesu Christi.* Sed multo melius se habet nostra versio, quae et aliorum interpretum est; et omnino retinenda. Neque enim Apostolus prius diceret Deum patrem nostrum, et deinde patrem Jesu Christi;

sed contra potius: quomodo ipse Dominus apud Joan. 20. *Ascendo ad patrem meum et patrem vestrum.* Estque haec apostolica salutandi formula, quam in omnibus ejus epistolis, una aut altera dempta, videre est; qua gratiam precatur iis ad quos scribit, a Deo patre, et Christo Domino. *Patre nostro,* id est, cujus nos filii sumus per gratiam, a quo proinde gratiarum et pacis accessionem merito vobis precor.

Quod sequitur, *et Domino Jesu Christo,* quidam sic exponunt: a Domino Jesu Christo ut homine: quippe qui nobis illa bona per suam crucem promeruit. Sensus quidem verissimus: sed sciendum est ad meritum Christi significandum Paulum, imo Apostolos dicere solere, *in Christo,* vel *per Christum;* ut in ea parte quae hic proxime sequitur.

Itaque magis apparet hunc esse sensum: A Christo autore et largitore, aeque ut a Deo patre. Unde Graeci commentatores et Cyrillus lib. 12. thesauri cap. 1. ex his Apostoli verbis ostendunt Christi divinitatem et cum patre aequalitatem.

Verum objicit Arianus: Si Christus aequaliter esset Deus cum patre, non distingueret Apostolus sermonem suum, ut patrem quidem Deum vocaret, Christum autem Dominum. Cui respondeo: Non magis esse consequens ex apostolico sermone, Christum non esse Deum; quam, patrem non esse Dominum. Sicut enim alterum de filio tacet, ita et alterum de patre. Quod si de patre tacetur alterum, sine ejus praejudicio; cur non et alterum de filio?

Tantum reddenda ratio, cur Domini vocabulum proprie Christo tribuat. Ea nimirum est, quia Christus in assumpta carne pretio sui sanguinis nos e servitute diaboli redemit, sibique vendicavit in populum peculiarem; cujus proinde ipse, quatenus homo, Dominus pleno jure effectus sit. Hinc passim in Apostolicis literis honoris causa Dominus appellatur. Est igitur in verbis Apostoli insinuatio quaedam utriusque naturae in Christo: divinae quidem, cum dicit, *a Christo;* sicut dictum erat, *a Patre:* humanae autem, in vocabulo Domini, juxta rationem assignatam. Vide quae commentabimur ad illud Eph. 4. *Unus Dominus, unus Deus.*

8. *Primum quidem gratias ago Deo meo per Jesum Christum pro omnibus vobis,* Graece, *super,* aut: *de omnibus vobis,* id est, ob beneficia vobis impensa. Notandum in Paulo Apostolo, quod in omnibus fere suis epistolis salutationi statim subjungit gratiarum actionem pro beneficiis a Deo collatis in eos ad quos scribit. Quod et Petrus facit in 1. epist. Faciunt autem hoc, tum ut gratiam Dei in omnibus commendent (nam gratiarum actio gratiae confessio est et commendatio), tum quia grata recordatio bonorum acceptorum dignos efficit ad impetrandum ampliora. Illud *per Jesum Christum,* vel ad ipsam gratiarum actionem refertur, vel potius ad id quod in gratiarum actione continetur, id est, ad beneficia pro quibus gratias agit, quale est illud quod subjungit:

Quia fides vestra annuntiatur in universo mundo. Annuntiatur, id est, divulgatur. *In universo mundo,* hyperbole est, tam vulgo, quam sacrae Scripturae frequentata. Nam sensus est: fama fidei vestrae multum lateque per varias mundi partes diffunditur. Etenim Romani jam ante fidem Christi susceperant, idque Petro Apostolo praedicante: quemadmodum hoc loco testatur Chrysostomus.

Caeterum non tam propter annuntiationem fidei, quam propter ipsam fidem annuntiatam gratias Deo se agere significat Apostolus. Sic enim in aliis epistolis pro fide, caritate, bonis operibus et profectu pietatis eorum, ad quos scribit, Deo gratias agit: tametsi ipsa quoque annuntiatio et celebratio fidei beneficium Dei erat gratiarum actione dignum. Itaque sensus est: Gratias ago Deo pro fide vestra, quae tanta est, ut fama ejus universum mundum pervagetur. Hinc quoque disce, fidem esse donum Dei per

Christum; quod etiam ex hoc loco docet Prosper contra coll. cap. 36. et lib. 1. de voc. gent. cap. 23.

9. *Testis enim mihi est Deus.* Graece non *mihi,* sed *meus.* Propter quod negat Cajetanus Paulum hic jurare, eo quod non invocationem, sed narrationem sonet, Deus est testis meus. Sed melius S. Thomas aliique Patres in commentariis, et S. Aug. lib. 1. de serm. Domini in monte invocationem divini testimonii, et proinde juramentum hic agnoscunt. Neque enim interest, sive dicatur meus, sive mihi Deus est testis, aut sit testis: modo sit voluntas adhibendi Deum testem.

Eodem prorsus modo loquitur Paulus Philip. 1. Sed nec ibi quisquam, ne Cajetanus quidem, negat eum jurasse. Jurat ergo Paulus non temere, nec sine justa necessitate (quod solum juramentum Christus prohibet Matth. 5. De quo vide commentarium nostrum Jacob. 5.): sed quod sciret, ad stabiliendam suae praedicationi fidem et autoritatem plurimum referre, si Christiani, qui Romae erant, quorum multi Judaei, Paulo alioqui parum aequi, de ipsius pia solicitudine, quam erga eos gerebat, bene essent persuasi. Refertur enim hoc juramentum ad illud sequens: *Quod sine intermissione memoriam vestri facio* etc.

Cui servio in spiritu meo, in Evangelio filii ejus. Cui servio, scilicet cultu divino, quem significat Graeca vox λατρεία in plerisque scripturae locis, et maxime in illo praecepto: *Soli Deo servies.* Similiter loquitur Act. 27. *Astitit mihi Angelus Dei, cui deservio.* Latinius diceretur, *quem colo. In spiritu meo,* id est, cultu interno et spirituali, qui consistit in fide, spe et charitate; et non tantum cultu exteriori, ut faciunt carnales Judaei. Vel sic: *In spiritu meo,* id est, cum animi sincera promptitudine et alacritate. *In Evangelio filii ejus,* subaudi, annunciando, praedicando, propagando. Vel sensus est: in negotio evangelii.

Quod sine intermissione memoriam vestri facio semper in orationibus meis. Sine intermissione, ad memoriam faciendam; *semper,* ad orationes referendum; sic enim etiam ad Tim. scribit 2. epist. 1. *Gratias ago Deo, quod sine intermissione habeam tui memoriam in orationibus meis nocte ac die.* Non solum ergo significat se, quoties oraret, Romanorum apud Deum meminisse, eosque Deo commendare, verum etiam juxta id, quod alibi praecipit 1 Thess. 5., semper orare. Sunt autem eadem Apostolo, *semper, sine intermissione, nocte ac die.*

Porro semper orat, juxta Augustinum haeresi 57. qui nullo die intermittit certa orandi tempora. Aut, secundum alios, qui frequenter et quasi assidue orat, sive is certa et constituta habeat orandi tempora, sive non. Quae expositio simplicior est et verior. Nam Christus Luc. 18. dicens: *Oportet semper orare:* et Apostolus 1 Thess. 5. *Sine intermissione orate,* loquuntur ad omnes: nec tamen omnes tenentur ad certa orandi tempora. Est igitur hyperbole, qua frequentia cum studio significatur: qualis Luc. 2. de Anna prophetissa, *quae non discedebat de templo jejuniis et obsecrationibus serviens nocte ac die,* et cap. 27. de Christi discipulis: *Et erant semper in templo, laudantes et benedicentes Deum.*

10. *Obsecrans si quomodo tandem aliquando prosperum iter habeam in voluntate Dei veniendi ad vos.* Haec congeries adverbiorum, *si quomodo, tandem, aliquando,* significat ardens desiderium ac votum Pauli ad consequendum id quod scribit, hoc est, ad visendum Romanos. *In voluntate Dei,* id est, per voluntatem Dei, Deo volente. *Sensus:* Obsecrans Deum inter alia, ut juxta vehemens animi mei desiderium ipsi placeat iter meum quamprimum ad vos dirigere et prosperare. Unde sequitur:

11. *Desidero enim videre vos,* id est, vobis adesse. *Ut aliquid impertiar vobis gratiae spiritualis.* Graece, *ut aliquod tradam donum vobis spirituale.* Est enim χάρισμα, quod de iis donis

accipi solet, quae dantur ad aliorum utilitatem; de quibus hujus epistolae c. 12. et 1 Cor. 12., tametsi potest etiam ad alia extendi. Causa tanti mei desiderii non alia est, inquit, quam ut supra ea, quae jam accepistis, aliquid adhuc donorum seu gratiarum spiritualium vobis per meum ministerium impertiar.

Ad confirmandos vos. Graece: *ad confirmari vos,* id est, quo fiat saltem ut confirmemini in donis acceptis.

12. *Id est, simul consolari in vobis per eam quae invicem est fidem vestram atque meam.* Consequenter vertendum erat: *id est* (Graece *id autem est*), *ad simul consolandum;* quia praecessit, *ad confirmandos vos:* nisi (quod quibusdam placet) haec pars ad verbum *desidero* referatur; desidero videre vos, id est, simul consolari in vobis. Verum multo meliore sensu refertur ad proxima. Mitigat enim Apostolus hac expositione et quasi corrigit, quod de confirmandis Romanis dixerat, verbumque confirmandi mutat in consolandi. Deinde sic loquitur tanquam ipse vicissim a Romanis fructum aliquem accepturus sit spiritualem. Quae omnia faciunt ad benevolentiam conciliandam. *Sensus:* Id volo, ut communem atque una vobiscum consolationem seu recreationem capiam ex mutua communicatione fidei vestrae et meae. Porro non est inepta expositio. Siquidem ipsa confirmatio fidei Romanorum futura erat Paulo, simul et illis, materia consolationis et gaudii.

Sunt qui verbum Graecum συμπαρακληθῆναι exponunt de mutua exhortatione. Nam et hanc significat. Ita *sensus* erit: ut mutua fidei communicatione invicem exhortemur. Quomodo dicit 1 Cor. 14. *Potestis omnes per singulos prophetare, ut omnes discant et omnes exhortentur.* Sensus non improbandus, quo declaratur insignis Pauli modestia: qui paratus sit etiam aliorum exhortationes audire, et ex iis fructum sibi speret. Obiter admoneo nonnullam esse in Graeco textu diversitatem. Nam plerique codices habent: τοῦτο δέ ἐστι συμπαρακληθῆναι. Laurentius vero sic legit: τοῦτο δὲ εἰς τὸ συμπαρακληθῆναι, juxta quam posteriorem lectionem non poterit omnino pars ista ad verbum *desidero* referri.

13. *Nolo autem vos ignorare fratres, quia saepe proposui venire ad vos. Quia* pro *quod,* Graece ὅτι, fere perpetuum nostro interpreti. Quod semel admonuisse sufficiat. Excusat Apostolus, cur desiderio nondum satisfecerit, docens conatum sibi non defuisse, sed facultatem. Id enim est quod sequitur:

(Et prohibitus sum usque adhuc.) Parenthetice legendum est. *Et* copulativa conjunctio ponitur pro adversativa, *sed* vel *etsi. Prohibitus,* id est, impeditus. De hoc impedimento, quale fuerit, habemus infra cap. 15., ubi commemorat Apostolus se praedicando in aliis regionibus Evangelio occupatum, eaque occupatum, plurimum impeditum fuisse, quominus adhuc Romanos inviseret.

Ut aliquem fructum habeam et in vobis, sicut et in caeteris gentibus. Conjunctionem *et* priori loco male quidam codices omittunt: habetur enim in Graecis et Syris et Latinis castigatioribus, nec non in textu com. Amb. Referenda est haec pars ad illud superius, *proposui venire ad vos.* Significat enim causam finalem desideratae suae profectionis ad illos, id est, fructum ex iis colligendum evangelii praedicatione, sicut jam collegerat ex aliis gentibus. De quo fructu Dominus Joan. 15. *Elegi vos,* inquit, *et posui vos, ut eatis et fructum afferatis, et fructus vester maneat.* Hic ergo fructus est fides et salus populorum. Hunc fructum Paulus suum vocat, dicens: *ut aliquem fructum habeam:* quia licet totus esset Domini, suo tamen ministerio colligendum sperabat, ac Domini lucrum suum reputabat.

14. *Graecis ac barbaris, sapientibus et insipientibus debitor sum.* Potest sic verti: *Graecis aeque ac barbaris, sapientibus aeque et insipientibus debitor sum;* vel hoc modo: *Tam Graecis quam barbaris, tam sapientibus quam insi-*

pientibus. Haec dicit, ne forte Romani cogitarent se neque barbaros esse, neque rudes et insipientes, qui Paulo doctore egerent. Graecorum nomine Romanos etiam, id est, Latinos, comprehendit. Nam caeteri omnes populi propter incultiorem sermonem barbari a Graecis et Romanis vocabantur.

Sapientes intelligit eos, qui vulgo sapientes dicebantur, id est, saeculari philosophia imbutos; insipientes vero qui ea sapientia carebant. Aut generaliter sapientes, doctos; insipientes, indoctos. Quibus omnibus Paulus se profitetur debitorem ex injuncto sibi munere apostolatus: debitorem, inquam, annunciandi et docendi Evangelii. Hanc enim doctrinam nec Graeci, nec Philosophi perceperant.

15. *Ita (quod in me) promptum est et vobis qui Romae estis evangelizare.* Pro *ita,* multi codices habent *itaque,* et Graece quidem est οὕτω, *sic, ita,* sed hoc loco vim habet illationis et per *itaque* exponendum, ut sit *sensus:* Et ideo quantum in me est, modo cessent impedimenta, animi promptitudo mihi adest, id est, promptus et paratus sum etiam vobis Romanis coram evangelizare. *Promptum,* πρόθυμον, id est promptitudo, Graecismus est, ut et sequenti cap. χρηστὸν, id est, benignitas.

Particula, *quod in me,* Graece, τὸ κατ᾽ ἐμὲ, quadam antithesi respondet ei quod supra dixit: *In voluntate Dei,* quasi dicat: Ego quidem vehementer volo; modo ea sit etiam Dei voluntas. *Evangelizare,* quod Graece dicitur εὐαγγελίζειν et εὐαγγελίζεσθαι, idem est quod bonum ac laetum nuncium adferre. Quibus verbis Graecis in hac quidem significatione primum usi fuerunt LXX. interpretes, interdum generaliter, ut 2 Reg. 18., alias autem ac multo frequentius specialiter, ad significanda laetissima novi Testamenti promissa, ut Psal. 67. et 95. Jes. 40. 52. et 61. et Nahum 1. Inde manavit horum verborum usus ad Apostolos, ejusdem novi Testamenti promulgatores; in quorum scriptis passim occurrunt hac speciali significatione. Unde et verbale Evangelista.

Notandum quoque, verbum medium εὐαγγελίζεσθαι non active solum usurpari, ut hic et alias saepe, sed interdum etiam passive, ut Matth. 11. Luc. 7. Hebr. 4.

16. *Non enim erubesco Evangelium.* Graeca addunt *Christi.* Verum Tertullianus eo non addito sic legit: *Non enim me pudet Evangelii* lib. 5. adversus Marcionem cap. 13. Syrus quoque interpres non agnoscit, ut nec Latinorum commentarii. Evangelium vocat hoc loco Paulus vel Evangelii praedicationem, vel ipsam rem praedicatam, ut Christum crucifixum, ac si diceret: Quamvis Christum esse crucifixum, et hoc ipsum palam praedicare pro evangelio, probrosa res et stulta videatur, non tamen illius me pudet. Ratio sequitur:

Virtus enim Dei est in salutem omni credenti. Hic jam aggreditur Apostolus materiam hujus Epistolae principalem, de qua in argumento diximus; eamque totam hac ipsa sententia brevissime complexus est. Virtus, Graece δύναμις, id est, potentia. Porro salus hominis secundum scripturam intelligitur non tantum in vita aeterna, quae est, consummata salus; sed etiam in ejus justificatione, quae est salus inchoata, et habetur in hac vita. Quo sensu dicit ad Ephes. 2. *Gratia estis salvati per fidem.* Et ad Tit. 3. *Non ex operibus justitiae, quae fecimus nos, sed secundum suam misericordiam salvos nos fecit.* Sic autem generaliter salutem accipi hoc loco, manifestum est ex iis, quae statim sequuntur.

Syrus interpres salutem hic et alibi vitam exponit, sed aeque generali significatione, quomodo saepe apud Joannem accipitur. *Sensus verborum est:* Evangelium, id est evangelica praedicatio seu doctrina per divinam virtutem efficax est ad praestandam salutem, id est justitiam et vitam aeternam, cuilibet credenti: quia nimirum Deus Evangelio velut instrumento vult uti ad salvandum homines,

quibus Evangelium praedicatur. Placuit enim divinae sapientiae, ut ait idem Apostolus 1 Corinth. 1., *per stultitiam praedicationis salvos facere credentes.* Unde et ibidem affirmat: *Verbum crucis iis, qui salvi fiunt, esse Dei virtutem.*

Dicit autem, *omni credenti,* non quod omnis quomodocunque vere credens Evangelio salutem aut justitiam consequatur, ut ex hoc loco et similibus male colligunt haeretici: sed quia fides, qua creditur Evangelio, medium est, per quod Deus ordinavit homines justitiam et salutem adipisci. Quam et certissime consequentur, si faciant et persistant in eo, quod fides monstrat faciendum.

Alii credentem intelligunt corde perfecto, id est, qui non solum fidem adhibeat verbo praedicationis, sed praeterea facere paratus sit ea, quae fides monstrat facienda: quod est obedienter credere. Quae expositio consentanea est aliis scripturae locis, tam apud hunc Apostolum, quam alibi; velut Joan. 3. *Ut omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam aeternam.* Et cap. 7. *Qui credit in me, sicut dicit scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquae vivae.* Juxta hunc igitur intellectum absoluta sententia est, Evangelium adferre salutem omni credenti: ut fides intelligatur non qualiscumque, sed formata bona et efficaci voluntate faciendi quod Evangelium praescribit. De qua re plenius infra ad illud: *Justus autem ex fide vivit.*

Judaeo primum et Graeco, hoc est, Judaeo imprimis, deinde et Graeco. Nam copula pro particula ordinis Hebraeo more posita est. Graecum intelligit gentilem quemcunque, etiam barbarum. Non enim barbaro, ut paulo ante, sed Judaeo Graecus hic opponitur. Ratio tam generalis acceptionis est, quod lingua Graeca per gentes maxime esset communis: adeo ut etiam apud barbaros ejus usus plurimum invaluisset. Judaeorum vero nomine etiam proselyti comprehenduntur.

Dicit autem *primum Judaeo,* vel quia prius tempore annunciatum est Evangelium Judaeis quam gentibus, ut exponit Chrysostom., vel *primum,* id est potissimum, quia promissio salutis per Christum dandae non gentibus, sed Judaeis facta fuerat. Hunc sensum confirmant ea, quae passim de Judaeorum praerogativa dicuntur in hac epistola, ut cap. 3. 9. 11. et 15.

17. *Justitia enim Dei in eo revelatur ex fide in fidem.* Particulam *in eo* ad credentem refert Ambros. commentator. Verum alii multo rectius ad Evangelium. Probat enim Paulus Evangelium esse Dei virtutem in salutem omni credenti, quia in eo, scilicet Evangelio, revelatur justitia Dei ex fide. Dicit autem revelatur *ἀποκαλύπτεται,* quia de mysterio loquitur ab humanis sensibus abscondito. Dei justitiam veteres quidam interpretati sunt eam justitiam, qua Deus ipse justus est, et fidelis in promissis. Theodoretus justitiam Christi hominis intellexit, qua nobis redemptionem et salutem promeruit.

Sunt et qui Christum ipsum Dei justitiam interpretentur. Verum si expendamus ea quae sequuntur, et attendamus ad scopum Apostolicae doctrinae, nec non ad similia loca scripturae, praesertim apud hunc eundem Apostolum; certo comperiemus, justitiam Dei non eam intelligi, qua Deus aut Christus justus est, nec Deum aut Christum ipsum, sed justitiam, qua justus est homo.

Quae quidem justitia Dei vocatur duplici ratione: vel quod a Deo sit, ut justitia Dei dicatur qua Deus hominem donat, induit et afficit, dum eum justificat; sic enim loquitur Apostolus Philipp. 3. *Et inveniar in illo non habens meam, justitiam, quae ex lege est: sed illam quae ex fide est Christi, quae ex Deo est justitia in fide.* Hanc rationem adferunt hoc loco Chrysost., Theophylact. aliique Graeci, nec non Aug. lib. de spir. et lit. c. 9. et 11. Simili ratione dictum est Psalm. 3. *Domini salus,* id est ea quae est a Domino. Item Psalm. 59. et 107. *salus hominis,* quae est ab homine: ut Hieronymus ex He-

braeo interpretatur. Vel justitia Dei dicitur, id est vera justitia, qua nimirum quis vere coram Deo justus constituitur. Veram enim justitiam qui habent, more scripturae coram Deo vel ante Deum justi dicuntur: ut Noe Genes. 7., Zacharias et Elizabeth Luc. 2. Rationem hanc confirmant etiam quae dicuntur infra de justitia et justificatione coram Deo, ut cap. 2. *Non auditores legis justi sunt apud Deum.* Et cap. 3. *Ex operibus legis non justificabitur omnis caro coram illo.* Ubi et gloriam Dei vocat, quae coram Deo est, quemadmodum illic declarabitur. Utraque ratio valde bona est: tametsi posterior meo judicio magis ab Apostolo spectata.

Sequitur ut exponamus illam partem, *ex fide in fidem.* Cujus obscuritas plurimas peperit interpretationes: maxime quod ea phrasis nusquam exstet alibi in tota scriptura sacra. Nam et illud dubitatur, cum quo conjungi et construi debeat haec pars, utrum cum verbo proximo *revelatur,* ut multis visum est; an vero cum *justitia Dei.*

Igitur multi sensum reddiderunt hujusmodi: Justitiam Dei revelari ex fide veteris testamenti in fidem novi, ex fide prophetarum in fidem Apostolorum, ex fide patrum in fidem filiorum. Tertullianus loco supra citato: *Ex fide legis in fidem Evangelii.* Haec enim omnia fere idem volunt, nempe, justitiam Dei, quam in veteri Testamento umbris et figuris latentem tenuerunt antiqui patres, et praedicaverunt prophetae, eandem nunc remotis figuris ac discussis umbris revelari nobis filiis per praedicationem Apostolorum: ita ut quae illi crediderunt ventura, nos jam credere debeamus exhibita.

His expositionibus affine videri cuipiam posset, quod Oecumenius ex Acacio deprompsit: *Judaeo quidem ex fide legis in fidem quae per Christum est: Graeco autem ex fide naturali, in eandem Jesu Christi fidem.* Verum facessat hoc glossema cum autore suo Acacio homine Ariano. Nullam enim fidem praeter eam, quae in Christo est, Apostolicae literae commendant.

Sedulius ita exponit: *Ex fide Dei promittentis, in fidem hominis credentis.* Item aliter: *Ex fide Judaei, in fidem gentilis.* Et aliter: *Ex fide praedicantium, in fidem credentium.* Quorum primum accepit ex comment. Ambrosii; secundum ex comment. Pelagii; tertium ex Augustini libro de spiritu et litera cap. 11. Idem Augustinus lib. 2. quaest. Evang. cap. 39. reddit hunc sensum: *Ex fide verborum, quibus nunc credimus, quod nondum videmus, in fidem rerum, qua in aeternum, quod nunc credimus, obtinebimus.*

Sunt praeterea, qui sic exponant: Ex fide praeteritorum in fidem futurorum: quoniam videlicet non satis sit credere Christum pro nobis natum, passum, resurrexisse, nisi credamus etiam nos in illo debere renasci, et ei compati, et cum eo resurgere. Rursus alii sic: *Ex fide in fidem,* id est ex fide cujusvis temporis atque aetatis. Putant enim similem esse phrasim cum illa, *a generatione in generationem,* id est, per omnes generationes.

Notandum autem, expositiones jam datas fere in eo convenire, quod hanc partem *ex fide in fidem* referant ad verbum *revelatur.* Atqui ad institutum Apostoli multo est accommodatius, ut referatur ad justitiam Dei. Hanc enim docet esse ex fide, idque per Evangelium mundo annuntiari. Tantum illud difficultatem habet, cur non contentus dixisse *ex fide,* addere voluerit *in fidem,* vel *ad fidem.* Utrumlibet enim verti potest ex Graeco.

Nonnulli vero sic ordinant et exponunt: Justitia Dei, quae est ex fide, per Evangelium revelatur in fidem, sive ad fidem, scilicet multorum, id est hoc fructu, ut multi credant et justificentur. Sed ea divulsio mihi satis violenta videtur. Prorsus enim apparet haec in syntaxi conjungenda esse: *ex fide in fidem;* sicut omnes fere conjungunt.

Est autem probabilis sensus, quem

adfert Joannes Hesselius scribens in 1 Petr. 1., ut justitia dicatur esse ex fide in fidem, videlicet Dei, id est ex fide qua creditur Deus fidelis in promissis: de qua fide dicitur infra cap. 3. *Nunquid incredulitas illorum fidem Dei evacuabit?* Sic enim et Petrum dixisse, nos custodiri per fidem in salutem, id est per eam fidem, qua salutem venturam credimus. Cui sensui non male quadrat subjunctum ex Propheta testimonium, quo dicitur justus vivere ex fide, scilicet promissionum Dei.

Nihilominus illa nobis admodum probatur interpretatio, quam suppeditant Theophylactus et Oecumenius, quamque Sasboldus, Pererius, Emanuel et alii libenter amplectuntur. Ea quidem hujusmodi est: *Ex fide in fidem,* id est ex fide promovente ac subinde augescente, ut sit Hebraismus, qualis in Psalm. 83. *Ibunt de virtute in virtutem,* id est subinde majora capient suae virtutis seu fortitudinis augmenta. Nam in Graeco forma sermonis plane eadem est, ἐκ δυνάμεως εἰς δύναμιν et ἐκ πίστεως εἰς πίστιν. Simile et illud Psalm. 143. *Promptuaria eorum plena, eructantia ex hoc in illud,* id est aliam post aliam fructuum speciem copiose subministrantia. Hanc vero expositionem intentioni Paulinae congruere, docet ac declarat subjuncta ejus probatio ex Propheta dicente: Justum ex fide vivere: tanquam non satis sit ad justitiam, semel credidisse, sed oporteat justitiam adeptam semper ex fide nutriri.

Itaque nobis videtur totius sententiae hunc quam maxime probabilem sensum reddi posse. Vera justitia, qua quis coram Deo justus est, in Evangelio, id est per Evangelii praedicationem, nunc passim omnibus revelatur, et clare annuntiatur: ea inquam justitia, quae non ex lege, ut Judaei putant, neque ex viribus naturae, ut Graeci, sed ex fide comparatur, et ex fide continuo nutriri, conservari, augeri et perfici debet. Hanc sententiam sic intellectam optime probat Apostolus per id quod sequitur: *Sicut scriptum est,* apud Prophetam Habacuc cap. 2. *Justus autem ex fide vivit.* Rectius in futuro *vivet.* Sic enim multi iidemque meliores habent codices, Graecis etiam et Syris adstipulantibus. Nam et apud ipsum Prophetam in Hebraeo futuri temporis verbum habetur. Et LXX. quoque interpretes futurum reddiderunt. Eademque lectio est in Graeco ad Galat. 3. et ad Heb. 10., quibus locis eadem scriptura citatur. Quamvis autem ea vera sic lectio, non tamen sensus est, eum qui justus est, postea victurum, ut justitia praecedat, vita sequatur: quomodo commentans Ambrosius exposuit, vitam intelligens futuri saeculi. Nam alioqui et id, quod apud Prophetam proxime antecedit: *Qui incredulus est, non erit recta anima ejus in semetipso,* similiter exponendum esset, ut quis prius incredulus sit, ac postea animam habeat non rectam: quod et falsum esse constat, et alienum a mente Prophetae.

Sed verbo futuri temporis usus est, vel quia tanquam Propheta de futuris loquebatur, ac si diceret: Futurum est ut justus ex fide vivat, dum promissionem exspectat: vel quia futurum tempus servit continuationi ac perpetuitati significandae. Nam justus ita vivit ex fide, ut ex ea vivere non desinat, uti mox docebimus. Jam nec magni momenti est ea diversitas, quod cum Hebraea veritas habeat *in,* id est, *ex fide sua,* et LXX. verterint, *ex fide mea,* Paulus hoc loco et in epistola ad Galatas absolute dixerit: *ex fide.* Facile enim pronomen *sua* subauditur.

Cur autem LXX. pro sua, meam reddiderint, rationem apud Hieronymum require in commentario super Habacuc: tametsi recte dicitur *mea,* id est Dei (Deus enim loquitur), quia fides est, qua Deo creditur, et quae nemini nisi Dei munere contingit. Quanquam quod eodem loco post multa dicit Hieronymus, Apostolum in hac ad Romanos epistola citasse testimonium Prophetae juxta LXX. versionem, ejusque rei rationem reddere

conatur, memoria lapsum arbitror, ut in hac epistola scriptum putaret, quod legerat in epistola ad Hebraeos. Nam in ea maxime solet Apostolus citare veteris scripturae testimonia secundum LXX., licet in Graecis hoc testimonium nunc non ita habeatur. Accedit autem quod in Latinis legitur: *Justus autem meus ex fide vivit.* Sed ea res suo loco discutietur.

Ut autem ad sensum Prophetici testimonii veniamus, Cajetanus quidem ita distinguit et exponit: Qui ex fide justus est, is vivet vita salutis aeternae. Cujus distinctionis etiam Hieronymus meminit in comm. epist. ad Galatas. Verum ea distinctio primum quidem haud congruit iis, quae a Propheta dicuntur, ut cuivis legenti manifestum est: deinde et a mente Pauli aliena est. Non enim hoc loco, ut nec aliis in quibus hoc testimonium citat, intendit duos introducere justos, unum qui sit justus ex fide, et proinde victurus; alterum qui non ex fide, sed aliunde justus sit, ideoque non victurus. Sed simpliciter justum nominat docetque unde qui justus est vivat, id est justitiae vitam habeat, scilicet ex fide. Sic enim distincte loquitur Gal. 2. *Quod autem nunc vivo in carne,* nempe vitam justitiae, *in fide vivo filii Dei.* Estque similis locutio, cum dicimus aliquem spe vivere, ali, sustentari.

Tenenda igitur est distinctio, quam communiter omnes tradunt, sententiam ita ordinantes: Justus vivit ex fide. *Sensus* autem est hujusmodi: Justus in quantum justus est, vivit ex fide: ut qui vitam justitiae neque adipisci potuerit nisi per fidem; neque retinere eam possit, et in ea permanere; neque in ea crescere et proficere, nisi per fidem. Ac breviter: Tota vita justi, qua justus est, ex fide est: quia tota ejus justitia ab initio usque ad finem ex fide est.

Ex quo sensu liquet justitiam hic non eam solam intelligi, qua quis ex impio fit justus, quam nulla prorsus antecedunt bona merita, et quae prima justitia vocatur: sed eam praeterea comprehendi, qua quis in accepta justitia progreditur ac proficit, quam vocant secundam justitiam. Et certum est Apostolum in hac sua disputatione, qua praecipue de prima justitia agere videtur, etiam de secunda admiscere sermonem: velut cum docet Abraham ex fide justificatum esse, quia scriptum est: *Credidit Abraham Deo, et reputatum est ei ad justitiam.* Jam ante enim justus erat: quemadmodum et Phinees, de quo dicitur Psalm. 105. *Stetit Phinees et placavit: et reputatum est ei in justitiam.* Tale est et illud Matathiae 1 Mach. 2. loquentis de Abraham per jussionem immolandi filii tentato, quando procul dubio justus erat. *Abraham,* inquit, *nonne in tentatione inventus est fidelis, et reputatum est ei ad justitiam?* Quin ipse Apostolus Heb. 10. citans hanc prophetae sententiam, manifeste refert eam ad conservationem justitiae. Sic et Petrus 1. Epist. 1. dicit per fidem nos custodiri, id est, in accepta justitia conservari, in salutem.

Quae cum ita sint, nihil est quod nos cogat testimonium prophetae mentemque Pauli restringere ad eum solum, qui ex peccatore justus futurus sit, et cum quibusdam hunc sensum reddere: qui peccator est, et justus esse desiderat, vitam gratiae per fidem accipiet. Satis enim jam liquet ex dictis, latius hanc patere sententiam, ac necessario debere extendi ad omnem hominem justum, quantumcunque etiam in hac vita fuerit justificatus. Quamdiu enim justus per fidem ambulat, ex fide vivit. Et sane perabsurdum est sentire, quod peccator ex fide victurus sit, ut justificetur: idem autem justificatus deinceps ex fide vivere desinat.

Porro quae fides hic intelligatur, jam superius ex parte diximus ad illud: *omni credenti.* Plenius autem idipsum nunc explicantes dicimus, eam intelligi fidem, qua creduntur *vera esse quae divinitus revelata et promissa sunt, atque illud imprimis, a Deo justificari impium per gratiam ejus, per redemptionem quae*

est in Christo Jesu. His enim verbis fidem justificantem exponit Synodus Tridentina sess. 6. cap. 6. Sed quia secundam justitiam diximus etiam hic comprehendi, addendum est: qua credimus etiam justum a Deo justificari progressu quodam et incremento justitiae, per gratiam ejus etc.

Notandum deinde, sic Apostolum de fide loqui in hac epistola, ut etiam spem atque fiduciam remissionis peccatorum ac justitiae consequendae, caeterorumque bonorum, quae a Deo promissa sunt, includat, etiam cum bona voluntate placendi Deo et implendi mandata ejus. Expendantur quae de fide disserit infr. c. 3. et 4. ac rursus cap. 9. 10. et 11. His enim locis nusquam a fiducia et bona voluntate eam sejungit; tanquam haec simul uno fidei nomine complectens. Quod quidem Prophetae locus hic citatus manifeste etiam docet, quemadmodum facile patebit locum ipsum diligenter examinanti.

Neque tamen negandum, quod sectarii negant, alias saepe fidem pro simplici credulitate et persuasione, qua revelatis a Deo mysteriis assentimur, accipi. Loca enim sunt apertissima 1 Cor. 13. Jacob. 2. Joan. 12. atque etiam Heb. 11. et alibi. Sicut ergo ex his locis constat esse aliquam fidem informem et mortuam; ita in illis commendatur nobis fides excitata et viva, ut quae non tantum cum spe et fiducia sit conjuncta, verum etiam bona voluntate formata, sicut ante diximus.

Ex hac igitur fide vivit justus, quia quod justus est ac juste operatur, et in justitia proficit ac perseverat, habet ex hac fide tanquam initio, fundamento et radice, denique ut ex causa impetrante: quemadmodum id per singula declarabitur infra ad illud cap. 3. *Arbitramur enim justificari hominem per fidem.* Hujus autem doctrinae ratio potissimum referenda est ad consilium et voluntatem Dei, qua sapientissime sic ordinavit, ut nemo post lapsum peccati restitueretur in statum justitiae, nisi qui crederet in ipsum, et in Christum mediatorem ac redemptorem. Vult enim beneficium redemptionis et justificationis agnosci per fidem, ipsaque fide apprehendi.

In cujus rei typum olim vulnerati morsibus serpentum non sanabantur, nisi qui serpentem aeneum, quem Moses erexerat pro signo, oculis aspexissent. Num. 21. Sic enim per Christum in cruce exaltatum nemini vitam ac salutem contingere, nisi qui credat in ipsum, id est, fidei oculis eum aspiciat, Christus ipse docet Joan. 3.

Porro si quaeras, an Paulus adducat testimonium Prophetae in sensu literali, an mystico, an, ut quibusdam visum est, extensivo: primum respondeo sententiam Prophetae generalem esse de fide promissorum Dei: quae ita placet Deo, ut ad justitiam homini reputetur. Unde recte specialiter applicatur sententia ad fidem salutis promissae per Christum mediatorem. Verum illud addo, Prophetam procul dubio vaticinari de Messia venturo, quum dicit, *quia veniens veniet et non tardabit;* item loqui de fide in Messiam promissum justificante, quum dicit: *Justus autem in fide sua vivet.* An autem hic sensus Prophetae literalis sit, an vero superliteralis, id est mysticus, non adeo refert, dummodo fateamur a Spiritu sancto, et quidem principaliter esse intentum.

18. ***Revelatur enim ira Dei de coelo super omnem impietatem et injustitiam hominum, eorum qui veritatem Dei in injustitia detinent.*** Apostolus constituta generali propositione, qua continetur argumentum totius epistolae, nempe justitiam ex fide quaerendam esse, aliam nunc propositionem assumit, ex qua ad priorem illam confirmandam procedat. Ea hujusmodi est: Omnes homines esse impios, injustos, peccatores, et per hoc irae Dei subjectos. Quod intellige, praeveniendo fidem, de qua jam agitur. Hanc vero propositionem explicat partitione, qua eam rem docet primum de gentibus, hoc capite: deinde de Judaeis, cap. 2. et 3., ubi demum ad principale redit institutum de justitia petenda ex fide; atque id ex praemissis hoc fere modo col-

ligit: Si omnes, tam qui legem bene vivendi a Deo acceperunt, ut Judaei, quam qui studio sapientiae operam dederunt, ut Graeci, peccato et irae Dei sunt obnoxii, non ergo ex lege neque ex operibus exspectanda est justitia, sed gratis habetur per fidem, quae est in Christo.

Jam igitur ad explicationem verborum Apostoli veniamus. Revelatur ira Dei per Evangelii praedicationem, dum in eo annunciantur hominibus poenae, quas Deus impiis et peccatoribus comminatur. Est enim ira Dei non tantum in percutiendo, verum etiam in comminando. *Nam qui irascitur, interdum non percutit, sed tantummodo comminatur,* inquit Hieronymus in comm. super Habacuc 3. hunc praesentem locum adducens. Quocirca Cajetanus iram Dei exponit justitiam Dei vindicativam, ad quam pertinent etiam comminationes. Quamvis et ipsa vindicta secundum Aquinatem recte intelligitur, non quidem praesens, sed impendens et parata.

Illud, *de coelo,* quanquam jungi possit cum verbo *revelatur,* multo tamen rectius refertur ad illam partem, *ira Dei,* subaudito participio *ventura,* ut sit sensus: Per Evangelium annunciari vindictam Dei coelitus superventuram et exercendam in impios Christo judice, quando descendet *in flamma ignis dantis vindictam,* ut dicitur 2 Thess. 1. Hinc etiam disce praedicatione Evangelii non solum contineri doctrinam gratiae salvantis, sed etiam justitiae vindicantis: secus quam novi quidam tradunt dogmatistae.

Impietas et injustitia sic differre videntur, quod impietatis nomine intelligatur quicquid committitur adversus cultum ac religionem Dei; injustitia vero caetera omnia peccata comprehendat: licet haec duo fere confundat Apostolus in sequentibus hujus epistolae, ubi de peccatoris justificatione disserit. Quicunque enim coram Deo justus non est, is Apostolo injustus et impius dicitur, id est peccator.

Porro veritatem Dei in injustitia detinent, qui veram, quam de Deo assecuti sunt notitiam, per injustitiam, id est pravitatem suae voluntatis supprimunt, ac veluti captivam intra se tenent; dum vel non communicant eam aliis, vel non ostendunt per opera pietatis, sicut ille qui dicit Jacobi 2. *Ego ostendam tibi ex operibus fidem meam:* sed magis ad conditoris injuriam divinos honores creaturis tribuunt. Haec de Graecorum Philosophis dicit: quorum etsi quidam, ut mox dicetur, ad unius Dei notitiam philosophando pervenerint, ut Pythagoras, Socrates, Plato, Aristoteles et alii: quibus adde Hermetem Trismegistum sacerdotem et philosophum Aegyptum, Senecam philosophum et Senatorem Romanum Paulo σύγχρονον: nemo tamen omnium Deum cognitum aut coluit ut debuit, aut colendum praedicavit. Ex quibus Plato ne quidem evulgandam putavit eam quam perceperat unius Dei notitiam: sed iis solis communicabat, quibus, ut amicis ac sapientioribus, animi sui sententiam auderet aperire: quemadmodum ex ipsius scriptis ostendit Eusebius lib. 11. Praepar. Evang. cap. 9. Quo pertinent etiam haec ipsius verba Platonis in Timaeo: *Parentem et opificem universorum neque invenire facile, neque inventum in vulgus promulgare tutum est.* Igitur metu vulgi veritatem Dei apud se suosque paucos detinuit hic tantus philosophus.

Quod autem hic apud Graecos, id apud Latinos Seneca: de cujus simulatione metu legum expressa, vide quae ex ipsius scriptis adfert Augustinus lib. 6. de Civit. Dei, cap. 10., ita tandem de eo concludens: *Sed iste, qui illustris populi Romani senator erat, colebat quod reprehendebat; agebat quod arguebat; quod culpabat adorabat;* idque *propter leges civium, moresque hominum,* videlicet *eo damnabilius, quod illa, quae mendaciter agebat, sic ageret, ut eum populus veraciter agere existimaret.* Haec Augustinus. Qui et in lib. de vera Rel. cap. 6. philosophos in

universum notat, quod eadem sacra susciperent cum populis, et de deorum natura ac summo bono diversas in scholis sententias traderent. Quod ad textum attinet, ubi nos habemus *veritatem Dei,* in Graeco quidem et Syriaco non additur *Dei*, nec in Graecorum commentariis legitur: ut nec apud Tertullianum citantem hunc locum lib. 5. adversus Marc. Recte tamen intelligitur. Nam de veritate, qua Deus agnoscitur Apostolum loqui palam est ex sequentibus.

19. *Quia quod notum est Dei, manifestum est in illis.* Graece: *quia notum Dei*, vel: *eo quod notum Dei* etc. Quanquam *notum,* Graece γνωστὸν, etiam verti potest *cognoscibile,* ut sensus sit: Propterea quod ea, quae de Deo naturali lumine intellectus ab homine cognosci possunt, fuere *in illis,* id est, apud illos manifeste et evidenter cognita: cujusmodi sunt Deum esse unum, aeternum, mundi principem et gubernatorem, actum purum, et similia. Non defuerunt, inquit, inter illos qui haec cognoscerent, tametsi alii plus, alii minus.

Quidam volunt *in* praepositionem redundare, ac si tantum dixisset *manifestum est illis,* quemadmodum redundat apud Petrum 1. epist. 1. cum dicit: *haereditatam conservatam in vobis.* Quod quidem non improbabile est. Convenit enim cum eo quod sequitur: *Deus enim illis manifestavit.* Dicit autem: *quod notum* seu *cognoscibile est,* ad differentiam eorum, quibus cognoscendis non sufficit naturale lumen humanae mentis; quale est mysterium Trinitatis, male his, quae per naturam de Deo cognosci possunt, a Pelagio annumeratum.

Sciendum tamen etiam sic verti posse, *quia notitia Dei manifesta est eis,* quomodo vertit Stapulensis, ut concretum sit positum pro abstracto, veluti supra *promptum*, id est, promptitudo. Jam ex eo, quod dicit *manifestum est illis* vel *in illis,* rursus colligi potest, ut bene colligit Cajetanus, ea quae philosophi de Deo noverunt, demonstratione illis cognita fuisse. Nam quae sola fide cognoscuntur, non evidentiam, sed obscuritatem habent. Ne tamen etiam illius naturalis boni principium in seipso quis statuat aut quaerat, ita subjungit:

Deus enim illis manifestavit. Non dicit revelavit, quasi infuso lumine fidei, sed *manifestavit,* id est, manifesto et evidenter eos cognoscere fecit, scilicet per lumen naturae, ut jam dictum est, et verbis sequentibus explicabitur. Simile est illud Psal. 93. *Qui docet hominem scientiam.* Neque enim dubitandum, quin omne bonum tam intellectus quam voluntatis, etiam quod ex solis naturae viribus absque speciali auxilio Dei provenit, autori Deo sit tribuendum, et pro eo sint agendae Deo gratiae. Siquidem et bona corporis, ut sanitas, robur, pulchritudo, et caetera hujusmodi in Deum autorem et largitorem cum gratiarum actione referenda sunt.

Quare non est necesse (quod quidam volunt) hic intelligi notitiam vires naturae excedentem. Siquidem imperfecta Dei et proprietatum ejus notitia, quam ex mundi contemplatione perceperunt homines magnis ingeniis praediti, rerumque cognoscendarum studiosi, ex eo, quod in natura post corruptionem peccati mansit reliquum, haberi potuit. *Quoniam revera,* ait Aug. lib. de spiritu et lit. cap. 12., *sicut magna ingenia quaerere perstiterunt, sic invenire potuerunt.* At nihilominus eadem ista qualiscunque Dei notitia Dei ipsius beneficio tota adscribenda fuit. Quod idem Doctor in lib. 2. de civit. Dei cap. 7. testatur his verbis: *Et quidam eorum* (de philosophis agit) *quaedam magna, quantum divinitus adjuti sunt, invenerunt: quantum autem humanitus impediti sunt, errarunt.* Sed de ea re plura et ex professo ad dist. 3. lib. 1. sent.

20. *Invisibilia enim ipsius a creatura mundi, per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur.* Male quidam codices, *intellectus:* nam Graece est νοούμενα participium temporis praesentis. Illud vero *a creatura mundi,* quidam vertendum putant *a creatione mundi,*

id est, a mundo condito, a mundi initio. Nam Graeca vox κτίσις ambigua est ad creaturam et ad creationem. Et Aug. lib. 8. de civit. Dei cap. 9. et 11. legit *a constitutione mundi.* Sed ea versio mihi non probatur: primum, quia vocabulo κτίσεως scriptura vix usquam utitur pro creatione. Tantum est, qui a Laurentio profertur, locus Heb. 9. *Tabernaculum non manufactum, id est, non hujus creationis.*

Alias semper pro creatura, id est, rebus creatis sumitur: ut hoc ipso cap. *Servierunt creaturae potius quam creatori.* Et cap. 8. quinquies. Quum autem significare vult mundi creationem, dicit καταβολὴν κόσμου, quod interpres fere reddit *constitutionem mundi.* De qua phrasi vide quae adnotamus ad Eph. 1. Deinde quia versioni illi ac sensui non quadrat verbum praesentis temporis, *conspiciuntur.* Nam dicendum erat: ab initio mundi conspecta sunt.

Adde quod plenior est sententia magisque serviens instituto Pauli, si creaturam, id est, res ipsas creatas intelligamus, ut sensus sit: *Invisibilia Dei,* id est, attributa seu proprietates Dei, quae corporeis oculis aspici nequeunt, mente conspiciuntur ex universa hac creatura visibili, quae mundus dicitur; dum intelliguntur ex iis quae facta sunt (Graece τοῖς ποιήμασι), id est, per opera sensibus nostris exposita, tanquam per suos effectus. Nam ex operis praestantia cognoscitur ars, ingenium et sapientia opificis. Hanc Dei cognoscendi rationem pulcre nobis tradit scriptura, Psalm. 18. et Sap. 13. Quidam per invisibilia angelos acceperunt. Quam expositionem, ut ab instituto Pauli alienam, merito rejicit Theophylactus.

Sempiterna quoque ejus virtus et divinitas. Graece: *Sempiternaque ejus virtus* etc. Quod ita verti potest: *tam sempiterna ejus virtus quam divinitas.* Nam exegetice pars haec addita est, qua nimirum exponit Apostolus quae dixerat invisibilia: quemadmodum et Graeci interpretes intellexerunt. Tria vero speciatim recenset: Sempiternitatem, virtutem seu potentiam, et divinitatem. Nam cujus virtus sempiterna est, ipsum quoque sempiternum est. Sempiternitas autem proprie est accipienda, scilicet ejus quod nec cepit unquam, nec esse desinet. Potentia quoque absoluta et illimitata, quam omnipotentiam vocamus.

Divinitatem Theophylactus interpretatur majestatem. Videtur Apostolus hoc vocabulo, ne longam texeret seriem idiomatum divinorum, voluisse comprehendere caetera, quae audito Dei nomine statim in animum cadere solent, ut quod sit summe bonus, justus, sapiens, omnium habens providentiam; item quod incorporeus et immaterialis et actus purus, ideoque ipse immutabilis, omnia movens, et omnia in omnibus operans. Haec enim aut omnia, aut pleraque, saltem imperfecte nota philosophis fuere. Et quidem de justitia Dei ab iis cognita, habes in fine capitis: *Qui cum justitiam Dei cognovissent* etc.

Notandum autem, epitheton *sempiterna* per syllepsin posse etiam ad divinitatem extendi: ut sit verae deitatis significatio, quae utique vera non est, nisi sit aeterna. Quod proinde dictum videatur ad differentiam falsae divinitatis attributae multitudini deorum gentilium, quorum omnium origines referuntur. *Patrum quispiam,* ait Theophylactus, *sempiternam potentiam filium dixit, divinitatem autem Spiritum sanctum.* Quod non est recipiendum. Constat enim, ex contemplatione creaturae non posse perveniri in notitiam plurium personarum in Deo.

Caeterum illud de philosophis quaeri potest, an cognoverint Deum esse mundi creatorem. Equidem puto non defuisse qui cognoscerent. Pertinet enim hoc ad omnipotentiam Dei, quam hic vocat δύναμιν, virtutem. Nam et Jovis apud ethnicos poëtas epitheton erat *omnipotens.* Deinde quia dixit *a creatura mundi,* id est, ex rebus ab illo creatis, ex opificio mundi. Estque haec Augustini sententia in expositione propo-

sitionis tertiae hujus epistolae: *Sapientes gentium invenisse creatorem.* Apertius autem id docet autor Aponius, dum lib. 4. comm. in Canticum Salomonis exponens illud cap. 2. *Per capreas cervosque camporum,* ita scribit: *Cervi videntur intelligi, qui in ipsa philosophia suae velocitate doctrinae non multos, sed unum Deum invisibilem, immensum, inaestimabilem, omniumque creatorem, totum ubique mundum implentem confessi sunt.* Haec ille.

Quod et ratione probatur. Nam etsi scirent naturaliter ex nihilo nihil fieri posse: sciebant tamen mundum non esse a seipso, ideoque factum ab eo, cujus tanta virtus esset, ut etiam ex nihilo faceret exstare quae vellet. Et huc certe plurimum accessit Aristoteles, quando coeli ac mundi totiusque naturae causam efficientem esse docuit mentem aeternam, omnia moventem, ipsam immobilem, hoc est, Deum: ut lib. 2. Metaph. cap. 2. et lib. 12. cap. 7. Itemque lib. 2. Phys. cap. 6. et lib. 8. cap. 2. Haec vero efficiens causa non alia fingi potest, quam vel creans, vel continua creatione conservans, ita ut ipsius etiam materiae causa sit. Qui enim mundum, id est, universum dicit, etiam materiam ipsam comprehendit.

Ita ut sint inexcusabiles. Ita, in quibusdam codicibus abest. Potuit autem haec pars ex Graeco sic verti: *In hoc ut sint inexcusabiles:* sed sensu consecutivo, quo significetur cognitionem illam, quam de Deo philosophi acceperunt ex rebus creatis, reddere eos inexcusabiles in judicio Dei. Cujus ratio sequitur:

21. *Quia cum cognovissent Deum.* Graece: διότι γνόντες τὸν θεὸν, *propterea quod cognitum Deum,* vel, *cum cognoverint Deum.*

Non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt. Pro *gratias egerunt,* Erasmus vertere maluit, *grati fuerunt.* Sed Graece est verbum εὐχαρίστησαν, quod procul dubio significat *gratias egerunt.* Quod et huic loco melius convenit. Tale igitur est, quod Apostolus dicit: Sicut naturali rationis lumine pervenerunt in veram Dei notitiam; ita clare dicat eadem ratio, Deum cognitum glorificandum esse, eique gratias agendas. Quocirca inexcusabiles sunt, qui haec non fecerint. Deum glorificare ut Deum, est Deum laudibus sibi debitis, hoc est divinis, celebrare. Est enim *gloria* (definiente Augustino q. 31. inter 83.) *frequens de aliquo fama cum laude.*

Gratias agere Deo, est beneficia a Deo accepta per agnitionem et laudem in ipsum referre. Respicit autem Apostolus praecipue ad illud beneficium, quod est Deum cognovisse: de quo jam dixerat, *Deus illis manifestavit.* Quamquam nihil vetat cum isto caetera quoque cognita ab ipsis beneficia Dei comprehendere: quum non unius tantum, sed omnium fuerint ingrati. Quis enim philosophorum, qui Deum cognoverunt, cum tam multa scripserint, quae adhuc extant, et alia plura, quorum inscriptiones et argumenta prodita sunt a Diogene Laertio: quis, inquam, eorum legitur scripsisse Deo laudes eucharisticas? Exstant quidem in laudes Deorum hymni poëtarum ethnicorum, Homeri, Orphei, Pindari, Horatii, qui tamen et ipsi philosophati feruntur. At in laudem veri Dei psalmus aut hymnus aut quidquam tale a quoquam illorum compositum, nusquam invenitur.

Sed quaeret aliquis, an sint excusabiles, qui Deum non cognoscentes non eum glorificaverunt: quippe cum glorificare non potuerint incognitum. Respondeo non esse prorsus excusabiles. Nam cognoscere eum potuerunt et debuerunt ex rebus creatis, uti praeclare docet autor libri Sapientiae, cap. 13. Unde et passim in Psalmis et alibi Scriptura culpat eos tanquam impios, qui Deum non noverunt. Et Augustinus lib. 10. Confess. cap. 6. ita ad Deum loquitur: *Coelum et terra et omnia, quae in eis sunt, undique mihi dicunt ut te amem, nec cessant dicere omnibus, ut sint inexcusabiles.* Sic ille.

Caeterum excusabiles dici possunt aliqua ex parte, propter ignorantiam scilicet, atque aliorum comparatione, quibus Dei notitia divina manifestatione contigit. Qui proinde quo minus cognitum colerent et glorificarent, nihil praetexere potuerunt impietati suae et ingratitudini.

Dices, non potuisse eos gratias agere et glorificare sine speciali auxilio gratiae Dei, ut nec super omnia diligere: atque illud auxilium non omnibus dari. Unde et Augustinus loco memorato, cum dixisset coelum et terram omnibus praedicare ut Deum ament, adjecit: *Altius autem tu misereberis cui misertus eris. Alioquin coelum et terra surdis loquuntur laudes tuas.* Respondeo, ad multa teneri homines, quae non possunt sine speciali auxilio Dei; et talia sunt omnia opera pietatis. Nec vero consequens est, si id non potuerunt absque Dei auxilio, simpliciter non potuisse. Nam posse naturae est, ut docet Augustinus lib. de gratia Christi: gratia vero specialis auxilii non datur ut possimus, sed ut faciamus.

Potest quidem etiam dici, philosophos potuisse per vires naturae Deum cognitum, ut Deum, aliquatenus laudare et glorificare, et gratias agere: non tamen ita ut oportuit, hoc est, non eo voluntatis affectu, quo ad veram justitiam appropinquarent. Quamquam nec omnino, ne steriliter quidem philosophos illos, qui Deum cognoverunt, etiam glorificasse Deum usquam legitur, ut jam dixi.

Sed evanuerunt in cogitationibus suis. Cogitationibus, id est, disquisitionibus, seu ratiocinationibus. Tale quid idem significat Graeca vox διαλογισμός. Sensus est: Dum contenti sua subtili inquisitione, et quam inquirendo ac ratiocinando consecuti erant Dei cognitione, non tamen eum glorificaverunt nec gratias egerunt, vani facti sunt; quia finem illius cognitionis, qui consistit in vero Dei cultu et pietate atque in vera beatitudine, non sunt assecuti. Vanum enim et frustraneum illud dicitur, quod finem suum non assequitur.

Et obscuratum est insipiens cor eorum. Obscuratum est, Graece ἐσκοτίσθη. *Obtenebratum est.* Sensus: Et mens eorum ex culpa tantae impietatis et ingratitudinis insipiens, stolida, et ut Graeca vox ἀσύνετος sonat, expers intelligentiae effecta, multis errorum tenebris involuta est.

Cor in scripturis figurate, sed usitatissime nunc intellectum, nunc voluntatem significat. Voluntatem, quoties correctum, pravum, molle, durum, mundum, immundum, vocatur. Intellectum vero seu mentem, quoties docile, sapiens, intelligens, illuminatum, et contra stultum, insipiens, obtenebratum, excoecatum dicitur, ut hoc loco: quemadmodum paulo post illis verbis: *in desideria cordis eorum,* et cap. seq. ubi legimus cor impoenitens, accipitur priori modo. Dico figurate; sive ea metaphora sit rei corporeae ad incorpoream et spiritualem, eo quod in mente sit principatus vitae rationalis, sicut in corde vitae animalis.

Quo respexisse putant Sapientem, cum ait Prov. 4. *Omni custodia serva cor tuum, quia ab ipso vita procedit;* sive potius metonymia, juxta eum modum quo continens ponitur pro contento, propterea quod sensus communis et vis imaginativa, quae rationali parti proxime subserviunt, ipsum cor velut organum sibi vendicent, ideoque menti sedes in corde fuerit antiquitus assignata.

Quod quidem sentit Aristoteles, et varie probat compluribus locis, potissimum libro de sensu et sensili, et lib. 3. de partibus anim. cap. 4. refellens eos, qui cerebro sensuum principatum deferunt (quae fere medicorum sententia est), quod ille sensationi ineptum ostendit. Ejusdem opinionis Stoicos ad unum fuisse tradit Plutarchus lib. 4. de placitis philos. cap. 4.

Huic Aristotelis et Stoicorum sententiae multum videntur favere sacrae literae, quae cogitationes ubique cordi

tribuunt, nusquam cerebro, nec omnino capiti: non alia quantum apparet ratione, quam quia in corde effinguntur, ut ait philosophus, rerum imagines. Scripturae passim obviae sunt: *Ut quid cogitatis mala in cordibus vestris? Ex abundantia cordis os loquitur. De corde exeunt cogitationes malae.* Matth. 9. 12. 15. Item dicere in corde, pro cogitare, Psal. 4. 10. 13. 34. 52.

Quin et apud Latinos, eosque profanos autores cor pro animo sumitur, ut quum dicunt: Haec res mihi cordi est. Unde cordati, et (compositis nominibus) excordes, vecordes, socordes et concordes dicti sunt. Estque hujus rei signum naturale, quod poenitentes non caput, sed pectus tundimus, sub quo cor situm est; tanquam culpam a corde profectam agnoscentes.

Confirmant hanc sententiam Christiani doctores, nominatim Hieronymus in comment. Matthaei, quum ad illa verba: *De corde exeunt cogitationes malae,* sic infert: *Ergo animae principale non secundum Platonem in cerebro, sed juxta Christum in corde est.* Et ante eum Tertullianus tum lib. de resurrect. carnis cap. 15. ubi principale, quod ἡγεμονικὸν appellant Graeci, cordi consecrat; tum maxime lib. de anima cap. 15., quo loco recitatis facile decem de hegemonico veterum philosophorum opinionibus, eam solam recipit, et scripturis divinis consentaneam esse docet, quae sedem illi in corde constituit. Quamquam alii hanc rem in dubio relinquere malunt, ut Lactantius lib. de opificio Dei cap. 16., Theodoretus serm. 3. de providentia, Philo Judaeus lib. de sacrificiis Abel et Cain; et altero, de eo quod deterius priori insidietur.

Porro Gregorius Nyssenus etsi sermone 1. de resurr. Christi cum iis sentire videatur, qui sedem mentis in corde ponunt; attamen lib. de creatione hominis cap. 12. nec cordi nec cerebro principale hominis assignandum putat, nec proprie cuiquam aliarum partium, sed aeque per omnes diffundi juxta suum cujusque temperamentum. Qui vero de philosophia scribit (ut vel hinc intelligas a Nysseno diversum esse) lib. 4. cap. 6. et 7. ex professo docet, interiores vires imaginativam, cogitativam et memorativam, quae menti proxime subserviunt, in cerebro sua sensoria singulas habere, totidem ventriculis, ut loquitur, inter se disjuncta. Quin et Ambrosius lib. de Noe et arca cap. 7. mentem in capite locatam scribit secundum plurimorum sententiam, et maxime Salomonis, qui ait: *Oculi sapientis in capite ejus.* Ecclesiastae 2. Quod et suis deinde verbis probabile facere conatur.

Sane haec plurimorum etiam hodie sententia est, existimantium scripturam sacram cordi cogitationes adscribere tantummodo propter analogiam vitae spiritualis ad vitam animalem, cujus principium a corde est. Quam rationem supra priori loco indicavimus. Hanc de corde problematicam disputationem nolui intactam relinquere; quod ad intelligentiam tropi in scriptura frequentissimi momentum habere videretur.

22. *Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt.* Conjunctio *enim* non est in Graeco, nec in omnibus codicibus Latinis: nec eam addit Augustinus, hujus loci verba referens lib. de spiritu et lit. c. 12. Quidam ita vertunt: *Cum se putarent, cum se crederent esse sapientes.* At Graece est φάσκοντες, id est, *dicentes,* ut noster interpres vertit: idque rectius se habere etiam Genevensis catena testatur: tametsi φάσκειν non simpliciter est, dicere, sed palam et in vulgus dicere, ex quo fama oriatur. Hinc enim deducitur φήμη fama.

Sensus igitur est: Cum apud homines profiterentur se sapientes, ac sibi arrogarent magnam sapientiam, videlicet ob rerum arcanarum et sublimium cognitionem, a qua dici solent homines sapientes; *stulti facti sunt,* id est longissime a vera sapientia, quae in vera erga Deum pietate consistit, aberrave-

runt, ad extremam stultitiam et insipientiam delapsi.

Sunt qui in pronomine *se* emphasin statuant hoc sensu: *Dicentes se esse sapientes*, id est, hoc ipsum quod sapientes erant, sibi tribuentes, non autem Deo acceptum referentes. Ita quidem etiam Augustinus loco jam citato, et alibi. Verum sciendum est pronomen *se* non exprimi in Graeco: tametsi necessario reddendum fuit ab interprete Latino. Non potest autem emphasis intelligi in voce non expressa.

Quaeret aliquis an illi vere fuerint sapientes. *Respondeo* non fuisse, si sapientem intelligas eum, qui absolute talis dicitur: praesertim juxta loquendi consuetudinem scripturae sacrae tam veteris quam novi testamenti, quae passim sapientem eum vocat, qui Deum novit et timet, et mandata ejus observat. Hic enim causam altissimam, quae Deus est, ita contemplatur, ut juxta regulas ab eo praescriptas vitam et actiones suas instituat. Quod est vere et absolute sapientem esse; quemadmodum bene docet S. Thomas 2. 2. q. 45. Quo fit, ut sapientia vocetur ipsa pietas seu timor Domini Job. 28. *Ecce timor Domini ipsa est sapientia.* Ubi LXX. *Ecce pietas*, θεοσέβεια, *est sapientia.*

Quo circa non solum σόφοι revera non fuerunt illi sapientiae professores; sed nec φιλόσοφοι, quo velut modestiore vocabulo Pythagoras se suosque discipulos primus appellari voluit. Ratio manifesta est, quia veram sapientiam non solum non habuerunt, sed nec amarunt.

23. *Et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis et volucrum et quadrupedum et serpentium.* Et pro *etenim* Hebraeo more. Declarat enim, in quo stulti facti sint, nempe in eo, quod gloriam uni immortali et incommutabili Deo propriam transtulerunt primum ad hominem mortalem, deinde ad bestias, ut volucres, quadrupedes, serpentes, denique ad horum simulacra: transtulerunt, inquam, honores uni Deo debitos, id est divinos his omnibus attribuentes. *Serpentium* Graece ἑρπετῶν, id est reptilium. Quo nomine etiam pisces comprehenduntur Gen. 1. Estque eadem significatio vocis Syriacae.

Porro haec quae Paulus enumerat, et horum simulacra pro diis habita fuisse, et cultu publico ac sacrificiis venerata ab ethnicis, nec solum a vulgo, verum etiam ab iis, qui inter illos sapientiae professione eminebant; ex antiquitatis historia tam profana quam sacra et ecclesiastica, facile est docere. Nec refert, si forte quidam eorum non ex animo, sed errori populari sese accommodantes cultum his rebus adhibuerint; ut qui philosophando jam didicissent non esse Deum nisi unum. Tanto quippe majoris ingratitudinis rei, quod eum, quem ipsius beneficio cognovissent unum verum Deum, suis privarint honoribus, gloriam et cultum proprie ei debitum alio transferentes. Quod vel ipsum Platonem non modo fecisse, sed et docuisse constat. Nam in libris de legibus et de republica diis, daemonibusque et heroibus sacra et caeremonias fieri jubet. Cujus doctrinae Platonicae etiam Augustinus meminit lib. 8. de civit. Dei cap. 12. Quin et Socrates cum in judicio periclitaretur, gallum Aesculapio pro salute sacrificari jussit. Quod a multis traditum est, et a Chrysostomo refertur in hujus loci commentario. Vide etiam quae supra versu 18. de Seneca, et universe de philosophis ex Augustino adnotavimus.

Sed ad textum Apostoli pressius examinandum redeo. Quod ait: *Et mutaverunt gloriam Dei in similitudinem imaginis* etc. allusio est ad versum Psal. 105. *Et mutaverunt gloriam suam in similitudinem vituli.* Cui simile illud Jerem. 2. *Populus meus mutavit gloriam suam in idolum.* Quibus quidem locis *gloriam suam*, intellige gloriam populi, id est Deum ipsum, idque juxta fontem Hebraicum: cum alioqui in Psalmo

apud LXX. legatur: *Et mutaverunt gloriam ejus,* scilicet Dei: quomodo et hic dicitur, *gloriam Dei:* ut dubium non sit quin ad eum Psalmi versiculum, ut est in Graeco, Paulus respexerit. Sed haec relativi diversitas in Hebraeo et Graeco summam rei non mutat. Alterum enim ex altero sequitur. Nam Israëlitae hoc ipso, quo gloriam suam, id est, Deum suum pro idolo commutaverunt, ipsius Dei gloriam ad idolum transtulerunt. Dicebatur autem Deus gloria et decus illius populi, quia populus per illum gloriosus erat ac celebris: eoque derelicto semper fuit expositus ignominiae.

Jam et illud: *in similitudinem imaginis* etc. nonnullam obscuritatem habet, tum quia Graece est *in similitudine,* tum quod non appareat, quae dicatur similitudo imaginis, cum ipsa imago sit alterius similitudo. Sed dicendum, recte et ad mentem Apostoli interpretem vertisse *in similitudinem* casu accusativo: ut in Graeco ἐν pro εἰς positum sit. Scribit enim Apostolus, quod in Psalmo legerat ἐν ὁμοιώματι, *in similitudine,* pro quo ex Hebraeo vertunt, *in formam, exemplar, similitudinem.* Quod si observasset Erasmus, non ad alienum sensum Apostoli verba detorsisset, vertendo *per imaginem* etc. Debuisset enim et inferius, ubi plane similis est sermo, sic vertere: *Qui commutarunt veritatem ejus per mendacium;* quod vidit sibi non esse faciendum.

Porro *similitudo imaginis* Hebraismus est, pro imagine simili seu repraesentante, ut sensus sit: Sapientes illos gloriam veri Dei transtulisse in creaturas, non quomodocumque, sed in simulacra creaturas repraesentantia, ut homines, volucres etc. Non solum enim has creaturas, verum, quod absurdius est, earum idola seu simulacra lignea et saxea pro diis coluerunt.

Hic locus et alii innumeri, qui sunt in scripturis utriusque testamenti, palam redarguunt Joannis Calvini et sequacium ejus calumniam; qui ut invidiam faciant imaginibus Christi et sanctorum, quas ecclesia catholica habet in veneratione, dicunt gentilibus nunquam in mentem venisse, ut inanimata simulacra Deos putarent ac divinis honoribus afficerent. Nam si ita est, quomodo Paulus affirmat eos commutasse gloriam Dei in icones sive imagines hominum, volucrum, quadrupedum, serpentium? Et quid volunt Prophetae, David, Jesaias, Jeremias et alii, qui dementissimam illam gentilium stultitiam, seu verius insaniam, toties traducunt atque irrident? idque verbis adeo claris et apertis, ut nihil clarius aut apertius dici queat.

Sit igitur hoc secundum scripturas indubitatum: gentiles a veri Dei notitia alienos, variisque cupiditatibus immersos, justo Dei judicio fuisse permissos in eam mentis caecitatem cadere, qua non solum homines, de quibus praeclara sentiebant, aut coelestia corpora, solem, lunam, astra, denique et bestias rationis expertes, verum etiam ipsa horum omnium simulacra, manibus humanis fabrefacta, pro diis haberent et colerent. Quanquam hac in re non omnium gentilium idem aut aeque gravis error fuit. Erant enim qui plus aliquid saperent supra vulgus hominum.

Unde et triplicem gentilium quae dicebatur theologiam distinguunt orthodoxi scriptores: civilem, quae per Pontifices celebrabatur in templis; fabularem, quam Poëtae repraesentabant in theatris; et naturalem, quam philosophi tradebant in scholis. Quae gentilis theologiae genera post Augustinum passim de his agentem in libris de Civit. Dei, docte explicat Thomas in hujus loci commentario sub finem septimae lectionis, et in 2. q. 94. art. 1.

24. *Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum, in immunditiam. In desideria cordis eorum.* Graece: ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν, *in desideriis* seu *cupiditatibus cordium eorum.* Quod Erasmus vertit: *per cupiditates cordium suorum.* Addit enim Apostolus diversa praepositione et casu εἰς ἀκαθαρσίαν, *in* vel

ad *immunditiam.* Sed quia praepositionibus ἐν, εἰς, ἐπὶ, non proprie semper utitur, sed earum significationem aliquando confundit, ut alibi videbimus; hinc alii meo judicio rectius, et ad Apostoli sensum accommodatius ita vertunt: *Tradidit illos Deus cupiditatibus cordium suorum ad immunditiam.* Ostendit autem, in quae et quam turpia peccata fuerint prolapsi merito suae ingratitudinis et idololatriae memorati sapientes. Recte vero ex hoc scripturae loco, et ex aliis similibus docet Augustinus, aliique post eum Theologi, quaedam sic esse peccata, ut sint etiam poenae peccatorum. Augustini loca sunt lib. 5. contra Julianum cap. 3. et lib. de natura et gratia cap. 22. et alibi.

Sed cum omnis poena peccati sit a Deo, atque hic etiam expresse dicatur *Deus* quosdam tradidisse *in desideria cordis eorum in immunditiam*, et ut paulo post sequitur, *in possessiones ignominiae*, et *in reprobum sensum:* quaestio est, cur ex hac doctrina non sit consequens *Deum* esse peccatorum et flagitiorum, cujusmodi hic referuntur, autorem. Quod ex his atque aliis scripturis statuere conati sunt veteres ac novi haeretici, non sine grandi injuria ac blasphemia in Deum. Nam et Apostolorum tempore fuisse, qui ex Pauli scriptis male intellectis hunc errorem hausissent, apparet ex epistola beati Jacobi, in qua cap. 1. tam studiose fideles adversus eum errorem munit, admonens ne peccatorum tentationes et incitamenta Deo adscribant, sed suae potius concupiscentiae; in Deum autem non nisi quae bona sunt referant, alioqui graviter erraturos. Igitur ut ad Paulum revertar:

Respondeo, praesentem locum nihil istis patrocinari. Nam tradere hominem in aliquod malum culpae vel poenae (quae phrasis est in scriptura frequens) non aliud est quam hominem ejusmodi malo exponere, videlicet deserendo, non protegendo, non eripiendo: vel etiam occasiones et offendicula ponendo: denique quomodolibet permittendo ac permittere volendo, ut in ejusmodi malum incidat: sive is, qui sic traditur, aliquo praecedente peccato id commeruerit, sive non. Nam Deus filium suum innocentissimum in mortem tradidit, nec omnino fieri potest ut quis alterum occidat, nisi Deus eum tradat in manus illius, teste Augustino quaest. 79. in Exod. Et quod attinet ad traditionem in peccata, Ecclesiaticus, utique justus, Deum sic orat, c. 23. *Extollentiam oculorum meorum ne dederis mihi.* Et iterum: *Animae irreverenti et infrunitae ne tradas me.* Imo omnium justorum quotidiana oratio est: *Ne nos inducas in tentationem.* Quod quid est aliud, quam, ne tradas nos in tentationem? Quare et hoc loco non putamus in vocabulo *tradidit* includi respectum aliquem ad meritum peccati praecedentis. Hoc enim seorsim significatur causali dictione praeposita, *propter quod, propterea.* Et infra illis verbis: *Sicut non probaverunt Deum habere in notitia.* Quamquam fatemur, ubi scriptura sic loquitur, plerumque sermonem esse de traditione quae fit ob culpam praecedentem. Ita Stephanus Act. 7. de filiis Israel, qui vitulum sibi ad cultum erexerant: *Et tradidit eos,* inquit, *servire militiae coeli,* ut nimirum peccatum sequens esset poena prioris.

Quod ergo dicit Apostolus, tale est: Deum peccatis illis philosophorum supradictis offensum ita eos auxilio suo destituisse, et cupiditatibus ipsorum permisisse, ut in immunditiae peccata ac foedas libidines, de quibus in consequentibus plura, proni ac praecipites irent. Sensum locutionis probat orthodoxorum Patrum Chrysostomi et aliorum interpretatio, qui traditionem hanc, sicut et illam inductionem, passim exponunt per haec verba, sinere, permittere, deserere, auxilium gratiae subtrahere vel non impartire: interdum addentes etiam positivam aliquam actionem, non respicientem peccatum, sed res secundum se bonas, quarum Deus autor est,

quae tamen hominibus ad mala propensis esse solent occasiones et irritamenta peccandi. Quod etsi non adderent, per se tamen satis intelligitur. Nobis enim, in quibus assidue caro concupiscit adversus spiritum, peccatorum occasiones ac tentationes etiam externae nusquam non sunt obviae; mundus enim laqueorum plenus est. Quamquam aliis plures, aliis pauciores objiciuntur occasiones, Deo vel propter hominum merita, vel alias ob causas in ipso absconditas, ita disponente.

Cur autem ad hunc modum loquatur scriptura, ut Deum dicat vel tradere homines in peccata, vel inducere in tentationem; ea ratio est, quia qui subducit auxilium malo superando vel evadendo necessarium, aut id non praestat cum possit, tradidisse videtur et induxisse in malum. Et ita loqui solent homines de hominibus, quibus in culpam imputatur, si periclitantibus opem aut non ferant, aut subtrahant.

At vero Deus sensu jam explicato tradens homines in peccata, atque in tentationem inducens, neque culpandus est, quia nihil cuiquam debet, neque peccatorum autor dicendus, quia non ipsa peccata operatur, sed ea bona, quibus in malum suum homines abutuntur. Operatur etiam actiones malitiae substratas, ut Theologi loquuntur: sed et illae bonae sunt, et de iis hic non est sermo.

Dices: Autor est Deus omnis poenae: si ergo quaedam peccata sunt etiam poenae peccatorum, consequens est, ut etiam peccatorum autor sit. *Respondeo,* quemadmodum id non sequitur ex eo, quod omnis actionis autor est Deus, licet quaedam actiones peccata sint, ita nec sequitur ex eo, quod autor est omnis poenae, licet quaedam poenae sint peccata. Nam sicut omnis actionis autor est, ut actio quaedam est, non ut peccati deformitatem habet: ita autor est omnis poenae, quatenus justae punitionis habet rationem, non quatenus etiam peccatum esse contingit. Atque id est quod docet Augustinus lib. de praedest. Sanct. cap. 10. *Etsi sunt,* inquit, *quaedam, quae ita peccata sunt, ut poenae etiam sint peccatorum, unde dictum est: Tradidit illos Deus* etc., *non ibi peccatum Dei est, sed judicium.* Haec enim verba significant, idcirco peccata quaedam esse poenas peccatorum, quia praeter malitiam culpae, quae non est a Deo, invenitur in illis bonum justae vindictae, quod haud dubie a Deo est. Quomodo autem inveniatur, explicat sanctus Thomas in commentario. Et in universum hac de re disputant scholastici doctores in 2. sent. dist. 36.

Jam ex his intelligi potest, quo sensu B. Augustinus contra Julianum scribens loco citato, reprehendat haec illius haeretici verba: *Cum desideriis suis traditi dicuntur, relicti per divinam patientiam intelligendi sunt, non per potentiam in peccata compulsi.* Non enim sentit aut dicit homines per divinam potentiam in peccata compelli: sed eatenus verba Juliani reprehendit, quod ille in Deo homines suis desideriis tradente solam agnosceret patientiam derelinquentis, non etiam potentiam operantis; cum Apostolus hujus epist. c. 9. simul utrumque posuerit, dicens: *Si volens Deus ostendere iram, et demonstrare potentiam suam, attulit in multa patientia vasa irae, quae perfecta sunt in perditionem.*

Potentiam vero vult agnosci in eo, quod circa peccatores operatur quaedam sive prospera sive adversa, sive qualiacumque, quibus ut occasionibus aut offendiculis eos gravius ac turpius impingere contingat: non in eo quod in peccata proprie compellat. Hunc enim modum tradendi diserte excludit et damnat alibi, quum dicit Deum tradidisse peccatores suis desideriis, non cogendo sed deserendo, ut serm. 9. de diversis cap. 9. et lib. de natura et gratia cap. 23. nec non lib. 1. contra 2. epist. Pelag. cap. 18., ubi Juliani verbis, quibus dixerat: *Nec ex Dei potentia vel in malum vel in bonum invitum aliquem cogi: sed propria voluntate aut bonum*

facere aut malum, haec sua verba opponit: *Nec ex Dei potentia vel in malum vel in bonum invitum aliquem cogi: sed Deo deserente pro meritis ire in malum, et Deo adjuvante sine meritis converti ad bonum.* Scripsit autem haec Augustinus post illa, quae ex libro 5. contra eundem Julianum scripto proferebantur: ut proinde mentem suam de eo, quod prius scripserat, in his posterioribus explicare voluisse existimandus sit.

Ut contumeliis afficiant corpora sua in semetipsis. Pro *contumeliis afficiant,* in Graeco unum verbum compositum est ἀτιμάζεσθαι, quod alibi vertit interpres *inhonorare* vel *exhonorare,* id est ignominia seu turpitudine afficere. Quod sequitur, *in semetipsis,* additum videri potest ad significandum expressius, quod eam contumeliam ipsi sibimet inferant, et a semetipsis patiantur: cum alioqui soleant alii alios afficere contumeliis, et ab aliis eas pati. Sic infra: *Mercedem quam oportuit erroris sui in semetipsis recipientes.* Graece ἐν ἑαυτοῖς.

Aliis tamen placet ἐν ἑαυτοῖς positum pro ἐν ἀλλήλοις, id est *inter se, mutuo,* scilicet eo modo, quem mox ipse Apostolus apertioribus verbis exponit. Atque ita vertit Erasmus. Nec aliud sibi vult versio quaedam vetus, *inter semetipsos,* quae legitur apud S. Ambrosium lib. 1. de fide ad Gratiam. cap. 7. Sed et com. Amb. etsi legat: *in semetipsis,* exponit tamen de iis qui corpora sua dehonestant invicem, Sane constat eam acceptionem pronominis illius reciproci Paulo non esse inusitatam. Sic Eph. 4. et Col. 3. donantes invicem. Graece ἑαυτοῖς. Porro quamvis secundum Apostolum 1 Cor. 6. *Omnis qui fornicatur in corpus suum peccat,* ipsumque dehonestat et contumelia afficit, nimirum ob foeditatem libidinis, qua illud commaculat; maxime tamen et singulari quodam modo id faciunt, qui naturalem Veneris usum praepostera libidine pervertunt. Fuit autem haec congruens poena peccato, ut qui Deum gloria debita defraudassent, ipsi e diverso turpissimam in seipsis et a seipsis ignominiam paterentur.

25. *Qui commutaverunt veritatem Dei in mendacium. Dei* Graece *ejus.* Causam repetit, cur sic derelicti et traditi fuerint a Deo. *In mendacium.* Graece *in mendacio,* quod et in Latinis quibusdam codicibus legitur. Sed idem significatur. Ita superius *in similitudinem,* quod Graece erat, *in similitudine.* Rectius igitur hoc loco vertit Erasmus: *Qui commutarunt veritatem ejus mendacio.* Sensus enim est: Quia veritatem Dei, id est ea quae de Deo cognoverant, ut aeternitatem, omnipotentiam, ipsamque omnino divinitatem, transtulerunt ad idola, colentes ea pro diis, et attribuentes quae divina sunt. Mendacii nomine idolum hic et alias saepe in scripturis appellatur, ideo quia idolum nihil minus est quam id quod dicitur, scilicet Deus. Etenim hac ratione *idolum nihil est.* 1 Cor. 8.

Et coluerunt et servierunt creaturae potius quam creatori. Coluerunt, Graece ἐσεβάσθησαν, id est religiose venerati sunt. Significatur enim ea veneratio, quae haberi solet rebus majestate praecellentibus. *Et servierunt* servitute seu cultu divino, Graece, ἐλάτρευσαν. *Creaturae potius quam creatori,* Graece *creaturae praeter eum qui creavit,* id est *creaturae, relicto creatore,* quemadmodum citat hunc locum Cyprianus lib. 3. testimon. ad Quirinum cap. 10., sive *praeterito creatore,* quomodo citat Hilarius lib. 12. de Trinit. Non enim significatur comparatio, quasi coluerint utrumque, magis autem creaturam, sed quod creaturam coluerint, non creatorem. Quidam sic exponit: praeter creatorem, id est contra creatoris mentem ac legem. Sed is mentem Apostoli non assequitur.

Qui est benedictus in saecula. Benedictus, εὐλογητὸς, nomen est non participium. Erasmus laudandum interpretatur. Vocabulum est scripturis sacris peculiare, ductum a verbo εὐλογεῖν, id est laudare cum gratiarum actione, atque, ut Tacitus loquitur, laudibus gratiisque venerari. Quod uno itidem verbo Latino Graecum exprimentes dicimus *benedicere*: licet hac significatione priscis Romanis ignoto. Nam

illis benedicere erat bene precari, ut videbimus infra ad illud cap. 12. *Benedicite persequentibus vos.*

Igitur sensus est: Qui tanquam Deus omnium rerum creator, et omnium nobis bonorum autor, jure laudandus et praedicandus est per omnia saecula, id est omni tempore. Nam saeculum, Graece *αἰὼν*, significat longum tempus, quale est centum annorum. Et saecula, *αἰῶνες* plurali numero, universum tempus atque ipsam aeternitatem in scripturis significare solent, praesertim addito genitivo *saeculorum*, qui in fine hujus epistolae et alibi saepe additur ad expressiorem aeternitatis significationem.

Amen. Vox est Hebraea, passim omnibus nota et a Christo Domino frequentata, quam Paulus sexies posuit in hac epistola. Adhibetur autem ad confirmationem et approbationem ejus quod dicitur: ac idem valet quod adverbium *vere*, aut verbum *fiat, verum sit ac firmum.* Utitur eo Christus in Evangeliis (apud Joannem semper geminato) tanquam adverbio asseverandi: idque initio sententiarum, quas vult confirmare, dicendo: *Amen*, id est vere, *dico vobis.* Et quidem hoc ei peculiare fuisse videtur. Nam alibi in scriptura utriusque testamenti usurpatur pro clausula sermonis antecedentis, qua cum optatione quod dictum est approbatur. Unde est illud de non intelligente 1 Cor. 14. *Quomodo dicet Amen super tuam benedictionem?* Ita accipitur hoc loco. Nam sensus est: Ut vere laudandus est in omnem aeternitatem; ita fiat, in aeternum laudetur. Hanc ejus vocis significationem reddiderunt LXX. interpretes Graeco verbo *γένοιτο*, id est *fiat.* Quod geminatum legitur in fine Psalmorum 40. 71. 88. et 105. Idipsum Aquila, Symmachus et Theodotio *fideliter*, sive *vere* interpretati sunt, teste Hieronymo in fine comment. epistolae ad Galatas. Interdum quoque epitheton est Christi filii Dei ut Apoc. 3. *Haec dicit Amen, testis fidelis et verus.* Graece ὁ Ἀμὴν, *ille Amen*, ac si dicat: Haec dicit ipsa veritas.

26. *Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiae.* Repetit et pluribus declarat, in quae dedecorosa flagitia prolapsi sint supradicti sapientes in punitionem peccati, quo servierunt creaturae potius quem creatori. *Passiones*, Graece *πάθη*, quas alii *cupiditates*, alii *affectus* vertere maluerunt. Nam passiones hac quidem significatione Valla negat probe dici: sed et Erasmus aversatur velut novum et fictitium vocabulum. Atqui tempore B. Augustini non erat novum. Utitur enim ipse, autorem citans Apulejum, lib. 9. de civ. Dei cap. 4. Atque eo libentius utitur, quod et Graecam vocem et rem ipsam magis exprimat: etsi non ignoraret quosdam, ut Ciceronem, perturbationes, alios, ut Quintilianum, affectus vocare ea quae Graecis πάθη dicuntur. Usurpat autem et Hieronymus non solum passionis, sed et propassionis vocabula in comment. Matth. cap. 5. et 26. Nec enim inveniebat alia Latina aptiora, quibus Graeca πάθος et προπάθειαν commutaret. Unde est illud ejusdem in diaconum: *Quid patitur mensarum et viduarum minister?* epistola 85. ad Evagrium. Sane in hoc loco Apostoli nihil significantius nomine passionis. Qui enim illa turpia agunt, adeo se totos illis dedunt atque immergunt, ut pati magis quam agere videantur. Has autem vocat passiones ignominiae, id est passiones ignominiosas ac pudendas. Hebraeis enim familiare est substantivum gignendi casu ponere loco epitheti.

Nam foeminae eorum immutaverunt naturalem usum in eum usum, qui est contra naturam. Graece, *praeter naturam.* Sed id tantundem valet, sicut et infra cap. 16. *praeter doctrinam quam didicistis*, id est contra eam doctrinam. De qua significatione Graecae praepositionis *παρὰ* plenius acturi sumus ad illud Gal. 1. *praeterquam quod evangelizavimus vobis*, et: *praeter id quod accepistis.* Naturalis usus corporum, de quo agit Apostolus, est ea conjunctio ad quam natura inclinat, et ex qua nata est sequi generatio. Haec autem non est nisi maris et foeminae, eaque membris ad hoc a natura deputatis. Omnis igitur usus illorum

membrorum ad Venerem ab hoc diversus, contra naturam est, non solum qua homines, sed etiam qua animalia sumus. Quocirca genus hoc libidinis plusquam bestiale est.

Quaeres cur foeminei sexus hic meminerit, cum de philosophis ageret? Idcirco, ni fallor, ut ostendat, punitionem et exempla virorum redundasse etiam in foeminas. Id enim insinuat Graeca lectio: *Nam et foeminae eorum* etc., quasi dicat, culpa virorum etiam ad foeminas turpitudinem manasse, quod in Sappho poëtria notatur: tametsi mox redit ad viros.

27. *Similiter autem et masculi, relicto naturali usu foeminae.* Graece ὁμοίως τε, *similiterque.* Interpres pro τε, legit δὲ. Sed ad sensum nihil pene facit ea varietas. Suntque codices qui neutrum habeant.

Exarserunt in desideriis suis in invicem. Graece non est, *in desideriis suis,* sed: ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν, *in appetentia sui ipsorum,* id est mutua, quod explicatur parte subjuncta *in invicem,* sive alius in alium. Et amplius per id quod sequitur.

Masculi in masculos turpitudinem operantes. Graece κατεργαζόμενοι, quod non simpliciter est, *operantes,* sed studiose et impense operantes, ut Graeci interpretantur. Erasmus vertit, *foeditatem perpetrantes.* Porro videri cuipiam posset Apostolum hac parte, *similiter autem* etc. non speciatim loqui de philosophis, sed in genere de sexu masculino, qui in illa coeca gentilitate erat hoc infandae libidinis vitio vehementer corruptus.

Putant etiam nonnulli Paulum hic et in versu praecedente respicere ad obscoenitatem sacrorum gentilium, velut Liberi patris et Cybeles, in quibus, ut referunt historici, turpia quaedam et nefanda sub velamine mysteriorum agebantur. Verum ut etiam hic locus de philosophis intelligatur, postulat series disputationis: nec ad diversos referri permittit hoc, quod deinceps sequitur, de mercede reddita illis, *qui non probaverunt Deum habere in notitia.* Nisi forte quis indignum putet de philosophis, praesertim iis quorum sanctior erat professio, tam foeda suspicari. Sed non putabit, qui fidem habeat antiquis et fide dignis autoribus.

Etenim Socratem illum inter philosophos laudatissimum hujus criminis, id est obscoeni adolescentum amoris, reum faciunt non solum nostri, ut Tertullianus in Apol. adversus gentes cap. 46. et lib. de anima cap. 1., Gregorius quoque Nazianzenus orat. 1. adversus Julianum, et in carmine de virtute: verum etiam Athenaeus scriptor ethnicus lib. 13. Deipnosophistarum, ut taceam Lucianum, qui Socratem hoc nomine saepe insectatur, praecipue et apertissime in dialogo, cui titulus Amores. Et quidem Athenaeus etiam Aristotelem atque Zenonem cum sua Stoicorum familia turpitudinis hujus insimulat. Nec Zenoni hac in re pepercit Diogenes Laertius, etsi ipse quoque philosophus: imo nec Platoni, quamvis tam sublimiter erudito, ut divinus agnominaretur: tametsi Platonem ipsi sui dialogi, ut ab eo conscripti sunt, satis suspectum faciunt. De quo praeterea refert Theodoretus in libro de legibus, qui est de Graecanicarum affectionum curatione nonus, eum inter alia multa turpia et absurda, quae legibus statuit, etiam istam puerorum quam vocant ἐρωτικήν usque adeo laudasse, ut huic amori praemium apud caelites promitteret. Atque hic scilicet ille divinus est Plato, tot tantisque suorum encomiis celebratus.

Addo quod de Lycurgo commemorat eodem libro Theodoretus, et quod de Solone Chrysostomus in commentario; nempe eos lata lege Venerem hujusmodi suis populis permisisse, nisi quod servos ab hoc beneficio Solon exclusos voluit. Qui duo quanquam non philosophi professione fuere, sed legislatores officio, leges tamen eorum philosophi laudaverunt: quorum itidem multos libros hocce morbo refertos inveniri, testatur idem Chrysostomus; denique quos in universum accusat hoc crimine Lucianus. Pudet haec attingere; sed tamen necesse fuit propter aliquam hujus loci, quem exponimus, illustrationem.

Et mercedem quam oportuit erroris

sui in semetipsis recipientes. Id est, retributionem errori et peccato suo condignam et congruentem velut quadam talionis lege in suis ipsorum corporibus recipientes. Congruentiam hujus poenae jam superius explicavimus. Eam tamen paulo aliter explicat Chrysostomus scribens in Ps. 124. quia, inquit, *sicut commutaverunt veritatem Dei in mendacium, ita traditi sunt, ut naturalem usum commutarent in eum qui est contra naturam.* Pro mercede, Graece est dictio composita *ἀντιμισθία,* q. d. compensationem, id est mercedem meritis respondentem. Hic ergo jam manifestius significat apostolus hujusmodi peccata fuisse praecedentium peccatorum poenas. Dicit, *erroris sui,* quia licet Deum vere cognovissent, in eo tamen errabant gravissime, quod honores divinos putarent vel saltem per simulationem exhibendos esse creaturis et earum simulacris.

28. *Et sicut non probaverunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum.* Graece *in reprobam mentem,* quomodo citat Augustinus lib. de praedest. Sanct. cap. 10. et alibi. Notanda antithesis cum allusione vocum inter *probaverunt* et *reprobum,* quae magis apparet in vocabulis Graecis ἐδοκίμασαν et ἀδόκιμον. Sensus: Et sicut non probaverunt neque aestimaverunt beneficium a Deo acceptum, quod erat *Deum habere in notitia,* id est Deum cognovisse: sed magis illud ingratorum hominum more parvi pendere visi sunt, quia cum Deum nossent, non eum ut dignus erat honorarunt: ita vicissim in poenam tantae ingratitudinis tradidit illos Deus in reprobam mentem, id est, permisit eos sibimetipsis: quo factum, ut mentem induerint judicii prorsus depravati, quam proinde nemo probet, sed omnes ut vilem et improbam contemnant.

Ut faciant ea quae non conveniunt. Eventus significatur, non causa finalis. Nam sensus est: ita ut faciant ea, quae facere non convenit, id est ea quae maxime homines dedecent, utpote res turpissimas. Figura est scripturis frequens, qua minus dicitur, plus intelligitur: ut Nehem. 5. *Non est bona res quam facitis,* id est valde mala.

29. *Repletos omni iniquitate.* Ne putes uni vitio ignominiosae ac nefariae libidinis fuisse obnoxios, ostendit Apostolus, in universum eos moribus fuisse corruptissimis, idque congerie vitiorum, quae hic deinceps enumerat. In quibus ordinem quaerere, quod quidam faciunt, arbitror esse supervacaneum. Pro *repletos,* verti et potest *repleti,* idque fortasse rectius, ut bene monet Erasmus. Referendum enim potius ad verbum *faciant,* quam ad *tradidit.* Nam prius erat tradi, quam his vitiis repleri. Idem judicium de caeteris accusativis in hac vitiorum enumeratione sequentibus, ut *plenos invidia, contumeliosos, superbos* etc.

Pro *iniquitate,* Graece est ἀδικίᾳ injustitia. Hanc primo loco ponit ut vitium generale, justitiae item generali oppositum: cujus deinde varias species subjicit. Quanquam nihil vetat injustitiam speciali justitiae oppositam intelligi, qua tranquillitas reipublicae plurimum laeditur, et quae Graeco nomine propriissime significatur. Dicit autem repletos omni injustitia, id est omni genere injustitiae. Nam et specialis injustitia per varias species diffunditur.

Malitia. Id est nocendi studio, quod diabolicum est vitium; Graece πονηρίᾳ. Unde diabolus per antonomasiam *malus,* Graece πονηρὸς, passim in scriptura novi testamenti vocatur.

Fornicatione. Quo nomine comprehenditur omnis illicitus concubitus viri cum foemina. Notandum haec duo *malitia* et *fornicatione* in textu Graeco et Syriaco legi ordine commutato. Sed id potuit accidisse ex similitudine Graecarum vocum πορνείᾳ, πονηρίᾳ.

Avaritia. Graece, πλεονεξίᾳ. Qua voce significatur studium plus quam sibi competat habendi, usurpandi, occupandi, quasi dicas plurishabentiam: nec id solum in divitiis, sed etiam in honoribus, aliisque rebus. Nam et ad libidines transfertur interdum, ut Eph. 4. Quomodo etiam hoc loco accipi potest non inepte.

Nequitia. Graeca dictio κακίᾳ fere

idem significat quod ea, quam paulo ante malitiam vertit interpres. Apte tamen distinguitur, quod πονηρία versutiam, id est fallax nocendi studium, κακία perversitatem animi proprie significare videntur.

Plenos invidia, homicidio. Ut similis soni sunt voces in Graeco φθόνου, φόνου, ita vitia cognata, quorum alterum oritur ex altero, juxta illud Sap. 2. *Invidia diaboli mors intravit in orbem terrarum.* Et 1 Joannis 3. *Omnis qui odit fratrem suum, homicida est:* scilicet aut re aut voluntate. Quare et hic sub homicidio voluntatem occidendi comprehende. Nam hi, de quibus Apostolus loquitur, ut invidia pleni erant, ita voluntate erant homicidae; caeterum ab opere perpetrando legibus deterriti.

Contentione, dolo. Haec quoque vitia cum invidia et homicidio generis sunt ejusdem. Contentio est cum quis certat studio vincendi, non amore veritatis. Dolus machinatio est ad fallendum.

Malignitate, scilicet ea, quae in moribus apparet. Id enim significat vox Graeca κακοήθεια, quam possis morositatem, seu morum asperitatem ac difficultatem dicere.

30. *Susurrones, detractores.* Significantur ii, qui proximos occulte mordent, illi ut solvant amicitiam, isti ut lacerent famam. Vitia linguae plus satis nota, ac nimium frequentia.

Deo odibiles. Hanc partem glossa quaedam annectit parti praecedenti, tanquam sentiat apostolus detractores esse Deo odibiles. Sed melius seorsim legitur, ut caetera vitia hic enumerata. Graece una dictio est θεοστυγεῖς, quae tam significat eos quibus Deus exosus est, quam qui exosi Deo. Prior significatio magis quadrat huic loco. Referuntur enim vitia hominum, non Dei erga homines affectus. Unde Cyprianus epist. 68. legit *abhorrentes Deo,* id est, quibus Deus est horrori, nimirum propter justitiam qua vindicat in malos. Itaque parit hoc vitium scelerata conscientia. Reddunt hunc sensum etiam Graecorum scholia. At Theophylactus utrumque sensum nude proposuit.

Contumeliosos, Graece ὑβριστάς, quo voce fere significatur contumelia facti, ut est hominum ferocium, qui alios per vim opprimunt. Cyprianus legit *injuriosos.*

Superbos. Non solum in eo superbos, quod Deum cognitum non sicut Deum glorificaverunt aut gratias egerunt, sed se sapientes esse dixerunt; quod eorum peccatum supra commemoratum fuit ab apostolo: verum etiam quod sapientiae nomine sese caeteris hominibus praeferentes, eam animi superbiam externo fastu morum ostenderent, adeo ut de hoc vitio etiam apud vulgus male audirent. Atque istud hoc loco proprie significatum videtur. Eodemque pertinet quod sequitur:

Elatos. Graece ἀλαζόνας, pro quo Cyprianus legit *jactantes sui.* Latini vocant gloriosos, qualis ille miles apud Terent. *Elatos* et *superbos* habes etiam 2 Tim. 3. positos in serie magnorum vitiorum.

Inventores malorum. Id est, qui non contenti vitiis, flagitiis, aliisve excessibus, quos alii jam ante invenerunt, etiam ipsi nova luxus ac libidinum genera modosque excogitant. Potest etiam intelligi de malis, id est nocumentis ac nocendi instrumentis, quibus alii laeduntur.

Parentibus non obedientes. Graece ἀπειθεῖς, inobedientes, immorigeri, refractarii, qui monitis nolunt acquiescere. Graeca vox sonat, ac si dicas impersuasibiles, qua passim in scriptura significantur increduli. Sed hic propter adjunctum dativum *parentibus* obedientiae opponitur. Addidit hanc partem Apostolus, qua doceat illorum malitiam eo progressam, ut adversus ipsam naturam pugnarent, non solum in turpitudine voluptatum, quod jam dictum est, verum etiam in detrectando honore et obsequio parentibus debito. Sed et hoc vitium posuit 2 Tim. 3. inter ea, quibus tempora redduntur periculosa.

31. *Insipientes.* Vox Graeca, quam et ante habuimus, ubi *insipiens cor eorum,* significat intelligentia destitutos; id est non recto rationis judicio utentes. In quod vitium fere incidunt qui venerunt in consuetudinem peccandi.

Incompositos. Hoc est, inquit Theo-

phylactus, in foedere non permanentes, foedifragos. Compositionem ergo eam intelligit, quae est in pactis et conventis. Atque id secutus Erasmus vertit *pactorum haudquaquam tenaces:* sed quia mox sequitur *absque foedere,* possunt hic accipi qui moribus sunt inurbanis et incompositis, et ab humanitate alienis. Nam et illud vox Graeca significat. Estque etiam hic in Graeco observanda grata vocum allusio hujus et praecedentis, ἀσυνέτους, ἀσυνθέτους: qua nimirum innuere voluit vitiorum affinitatem. Nam stultitia statim in mores redundat.

Sine affectione, absque foedere, sine misericordia. In Graeco sunt singula nomina, ἀστόργους, ἀσπόνδους, ἀνελεήμονας, quorum duo priora conjunxit etiam 2 Tim. 3. Et quidem ἄστοργοι Graecis dicuntur, qui nullo tanguntur pietatis aut charitatis affectu, qualis naturaliter esse solet inter parentes et liberos, atque alios sanguine vel simili necessitudine constrictos. Ἄσπονδοι dicuntur, qui fidem et foedera non servant. Quanquam etiam intelligi possunt implacabiles, qui semel offensi reconciliationem non admittunt. Nam et hi Graeca voce significantur. Utraque certe significatio praesenti loco bene quadrat. Ἀνελεήμονες, id est *immisericordes, immites:* qui non commoventur alienis miseriis, sive ut eas benigne sublevent, sive ne eas injuste vel crudeliter inferant.

Quidam suspicantur Apostolum haec duo, *sine affectione* et *sine misericordia* (quae vitia sunt admodum inter se cognata) huc adscripsisse propter Stoicos philosophos, qui ἀπάθειαν docuerunt, id est passionum sive affectionum vacuitatem: nescientes virum bonum passionibus uti debere ut stimulis ad opera virtutum. Qua de re Aug. consule lib. 14. de civ. Dei c. 9.

32. *Qui cum justitiam Dei cognovissent, non intellexerunt, quoniam qui talia agunt digni sunt morte; et non solum qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus.* Sic codices Romanae correctionis: tametsi plerique alii sine conjunctione legunt: *Digni sunt morte, non solum qui ea faciunt, sed etiam* etc. Caeterum a Latinis tam Graeca quam Syriaca non parum discrepant. Sic enim habent: *Qui cum justitiam Dei cognovissent, quia qui talia agunt digni sunt morte, non solum ea faciunt, sed etiam consentiunt facientibus. Justitiam,* Graece δικαίωμα *justificationem.* Sed saepe pro justitia ponitur. In hunc autem modum Graecos omnes interpretes olim legisse, quamvis apud nonnullos textus irrepserit vulgatae versionis Latinae (quod dico potissimum propter Origenem), patet ex eorum commentariis. Oecumenius ita utriusque meminit lectionis, ut eam, quae Latinorum est codicum, ex professo refellat. Cajetanus affirmat in Latinis literam esse corruptam.

Sane constat, etiam Latinos quosdam olim legisse prorsus aut propemodum quomodo Graeci. Nam Cyprianus loco superius citato, juxta fidem multorum exemplarium mss. sic verba apostoli recitat: *Qui cum justitiam Dei cognovissent, non tantum faciunt mala, sed et consentiunt eis qui haec agunt:* deinde subjungit, *quoniam qui talia, inquit, agunt, digni sunt morte.* Quae lectio Graecis consonat, eo solum excepto, quod ordinem sententiae paulum immutet, verba quaedam e medio sublata collocans in fine. Augustinus quoque in expositione quarundam propos. hujus epist. juxta codices antiquiores ita legit: *Non solum ea faciunt, sed etiam consentiunt facientibus.* Atque eam lectionem subjuncta ejus expositio confirmat. Item Symmachus Papa locum hunc adversus Anastasium imperatorem profert, ut doceat gravius esse consentire quam facere. Quod ex hoc loco nequaquam habetur, nisi legamus ut Graeci.

Secundum hos igitur planus est sensus hujusmodi: Qui philosophi et sapientes cum praeter alia, quae de Deo didicerunt, etiam justitiam Dei cognovissent, secundum quam digni sunt morte qui talia, quae jam commemorata, agunt; non solum tamen ipsi ea faciunt, quae in multis ignorantiae aut infirmitati poterant imputari; verum etiam consentiunt aliis talia facientibus, id est ea in aliis suo consensu, adu-

latione et autoritate fovent. Hoc enim absque dubio majoris erat malitiae, quam si ipsi solum talia perpetrassent. Nam is qui facit, semel peccat: qui facientibus consentit, bis peccat, in se, et in alio, cujus peccatum consentiendo, vel etiam fovendo facit suum: eoque magis, si illum avertere debebat a peccato. Quod sane eorum erat, qui se sapientes in populo profitebantur.

Sensus Latinae lectionis est: philosophos etsi justitiam Dei cognovissent, malitia tamen sua excoecatos non eam ante oculos habuisse, nec considerasse, quod exigente Dei justitia morte digni sunt qui talia faciunt: nec solum qui talia faciunt, sed et qui consentiunt facientibus, etiamsi forte per se ipsi quaedam talia nec faciant, nec facere vellent.

Notandum autem lectionem Latinam a Graeca non differre mutatione aliqua verborum, sed tantum additione. Haec enim amplius habet, *non intellexerunt,* et *qui* duobus locis, et in Romanis voculam *et.* Equidem addita putarim vel ab interprete, vel potius ab alio vel aliis postea: quod alioqui sententia videretur absurditatem continere: cum vulgi judicio gravius peccent qui faciunt, quam qui consentiunt. Quam rationem lectionis a nonnullis etiam Graecis immutatae, suis in scholiis adfert Oecumenius. Porro philosophos, qui Deum cognoverunt, etiam justitiam Dei cognovisse, qua scelera non dimittit impunita, liquet ex eorum scriptis, nominatim Platonis, qui in dialogo 9. et 12. de legibus, affirmat impios maxima suorum scelerum post mortem supplicia manere.

CAPUT SECUNDUM.

1. Propter quod [1]) inexcusabilis es o homo omnis, qui judicas. In quo enim judicas alterum [2]), teipsum condemnas; eadem enim agis quae judicas. 2. Scimus enim quoniam judicium Dei est secundum veritatem in eos qui talia agunt. 3. Existimas autem hoc, o homo, qui judicas eos qui talia agunt, et facis ea, quia tu effugies judicium Dei? 4. An divitias bonitatis ejus, et patientiae, et longanimitatis contemnis? ignoras quoniam benignitas Dei ad poenitentiam te adducit [3])? 5. Secundum autem duritiam tuam, et impoenitens cor, thesaurizas tibi iram in die irae et revelationis justi judicii Dei, 6. qui reddet unicuique secundum opera ejus [4]): 7. iis quidem, qui secundum patientiam boni operis, gloriam, et honorem et incorruptionem quaerunt, vitam aeternam: 8. iis autem, qui sunt ex contentione, et qui non acquiescunt veritati, credunt autem iniquitati, ira et indignatio. 9. Tribulatio et angustia in omnem animam hominis operantis malum, Judaei primum [5]), et Graeci: 10. gloria autem, et honor, et pax omni operanti bonum, Judaeo primum, et Graeco: 11. non enim est acceptio personarum apud Deum [6]). 12. Quicumque enim sine lege peccaverunt, sine lege peribunt [7]): et quicumque in lege peccaverunt, per legem judicabuntur [8]). 13. Non enim auditores legis justi sunt apud Deum, sed factores legis justificabuntur [9]). 14. Cum enim Gentes, quae legem non habent, naturaliter ea, quae legis sunt, faciunt,

---

[1]) Cap. 1, 32. [2]) Matth. 7, 1 seq. [3]) Luc. 13, 6—9. 2 Petr. 3, 15. [4]) Vers 2, 16. 1 Cor. 4, 5. [5]) Vers. 12. Matth. 11, 21 seq. [6]) Vers. 2. [7]) Vers. 14. seq. [8]) Luc. 12, 47. seq. [9]) Matth. 7, 21.

ejusmodi legem non habentes, ipsi sibi sunt lex: 15. qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis [1]), testimonium reddente illis conscientia ipsorum, et inter se invicem cogitationibus accusantibus aut etiam defendentibus, 16. in die, cum judicabit Deus occulta hominum [2]), secundum Evangelium meum [3]), per Jesum Christum [4]). 17. Si autem tu Judaeus cognominaris [5]), et requiescis in lege, et gloriaris in Deo [6]), 18. et nosti voluntatem ejus, et probas utiliora, instructus per legem, 19. confidis teipsum esse ducem coecorum, lumen eorum qui in tenebris sunt [7]), 20. eruditorem insipientium, magistrum infantium, habentem formam scientiae et veritatis in lege. 21. Qui ergo alium doces, teipsum non doces: qui praedicas non furandum, furaris [8]): 22. qui dicis non moechandum, moecharis: qui abominaris idola, sacrilegium facis: 23. qui in lege gloriaris, per praevaricationem legis Deum inhonoras. 24. Nomen enim Dei per vos blasphematur inter Gentes, sicut scriptum est [9]). 25. Circumcisio quidem prodest, si legem observes: si autem praevaricator legis sis, circumcisio tua praeputium facta est. 26. Si igitur praeputium justitias legis custodiat: nonne praeputium illius in circumcisionem reputabitur? 27. et judicabit id quod ex natura est praeputium legem consummans, te [10]), qui per litteram et circumcisionem praevaricator legis es? 28. Non enim qui in manifesto, Judaeus est; neque quae in manifesto, in carne, est circumcisio [11]): 29. sed qui in abscondito [12]), Judaeus est, et circumcisio cordis in spiritu, non littera [13]): cujus laus non ex hominibus, sed ex Deo est.

SUMMARIUM CAPITIS SECUNDI.

Judaeos ethnicorum reprehensores ostendit inexcusabiles, ac Dei judicio reddentis unicuique secundum opera condemnandos, quod legem a Deo acceptam, in qua gloriabantur, non servarent: cum e diverso gentiles, non accepta lege, facerent tamen ea quae legis sunt.

Propter quod inexcusabilis es, o homo omnis, qui judicas. Hactenus gentilium peccata et vitia detexit Apostolus: nunc quadam insinuatione ac tacito nomine transit ad reprehensionem Judaeorum, qui gentiles tot vitiis contaminatos despiciebant ut immundos, ac Dei beneficiis judicabant indignos. Idque significatur statim initio capitis. Nam qui referunt hunc locum ad principes et magistratus publica judicia exercentes (quae Graecorum est expositio), non satis attendisse videntur ad scopum apostoli. Vult enim ostendere omnes sub peccato esse. Quod cum de gentilibus jam docuerit, nunc de Judaeis, qui se judices gentilium faciebant, idipsum prosequitur, uti sequentia declarabunt. Estque haec Augustini sententia lib. de spir. et lit. c. 26., et in expositione quarundam propositionum hujus epist. Ex quibus etiam liquet non de publicis judiciis hic sermonem esse, sed de privatis: deinde nec eos apostoli mentem assecutos, qui haec verba connectunt cum extremis

[1]) 2 Cor. 3, 3. [2]) 1 Cor. 4, 5. [3]) Act. 17, 31. [4]) Joan. 5, 22. [5]) Vers. 28, 29. [6]) Joan. 8, 41. [7]) Matth. 15, 14. [8]) Matth. 23, 4. [9]) Jes. 52, 5. Ezech. 36, 20. 23. [10]) Matth. 12, 41 seq. [11]) Joan. 8, 39. [12]) 5 Mos. 10, 16. 30, 6. [13]) 1 Cor. 7, 19 seq. Phil. 3, 3.

cap. praecedentis, tanquam ad eosdem utraque pertinerent, quum sint admodum diversi. Nam hic introducuntur qui illos damnabant.

Ubi et illud animadverte: quomodo superius philosophos, qui gentilium erant praecipui, inexcusabiles ostendit Apostolus, ita nunc docere Judaeorum praecipuos, id est legisperitos ac magistros, nihilo magis apud Deum excusabiles inveniri. Cohaeret autem istud initium cum superioribus hoc modo. Quamvis tot et tanta sint peccata gentilium, tu tamen etiam o Judaee, qui illos contemnere et tuo judicio condemnare soles, inexcusabilis es, nec ullam praetexere potes peccatis tuis ignorantiam. Ratio sequitur:

In quo enim judicas alterum, te ipsum condemnas. In quo, ἐν ᾧ, Graecismus est pro eo quod Latine diceretur, hoc ipso quod.

Eadem enim agis quae judicas. Graeci codices habent ὁ κρίνων, *qui judicas,* scilicet alios. Quae lectio in nonnullis etiam Latinis reperitur. Annuit et Syriaca translatio. *Sensus Apostoli est:* Nam eo ipso, quo alium judicas peccatorem et morte dignum, consequenter etiam te condemnas. Eadem enim quae judicas in aliis (sive, tu qui judicas alios), ipse agis vel opere, vel voluntate saltem ac desiderio. Quod enim a quibusdam abstines, id facis timore poenae, quam lex minatur, aut amore laudis humanae, non autem amore justitiae. Liquet, apostolo eadem esse judicare et condemnare, cum alterum per alterum exponat, sicut et apud Luc. cap. 6. dicente Domino: *Nolite judicare,* et: *Nolite condemnare.* Itaque judicium condemnationis significatur, ut alibi saepissime in scripturis. Quanquam quod ait *condemnas,* intelligi debet non verbo sed facto, et, ut dictum est, ex consequenti: quatenus eadem agis quae judicas.

Eodem recidit Aquinatis expositio: *teipsum condemnas,* id est condemnabilem ostendis. Ex data jam explicatione perspicitur illud *propter quod,* Graece διὸ, id est *igitur, proinde,* significare quidem illationem quandam ex superioribus, sed ita, ut supplenda sit probatio ex verbis subsequentibus, *in quo enim judicas* etc. Quae res considerata submovet obscuritatem, ob quam nonnulli laborant in connectendo hujus capituli initio cum praecedentibus.

2. *Scimus enim quoniam judicium Dei est secundum veritatem in eos qui talia agunt. Enim,* Graece *autem,* quemadmodum et legit Ambros. comm. *Sensus:* Scimus nos Judaei ex lege nobis a Deo tradita, certius quam gentiles qui legem non acceperunt, judicium a Deo exercendum secundum veritatem, id est juste et secundum merita operum, absque respectu personarum, adversus eos qui talia agunt, cujusmodi supra de gentilibus commemorata sunt.

3. *Existimas autem hoc, o homo, qui judicas eos qui talia agunt, et facis ea; quia tu effugies judicium Dei?* Ac si dicat: Vehementer falleris, o Judaee, si existimes aut speres te evasurum justum Dei adversus te judicium, qui alios peccantes tanquam aut doctor aut peritus legis judicas, cum ipse eadem facias. Imo sic judicando gravius tibi ipsi judicium accersis. Ostendis enim te non ex ignorantia peccare, sicut plerique gentilium, sed scientem prudentemque praevaricari legem. Continet autem haec pars cum superiori syllogismum, argumento a minori substructum, hujusmodi: Judicium Dei certissime futurum est adversus omnes qui talia faciunt. At tu talia facis, non quomodocumque, sed sciens ea esse peccata; quippe qui etiam alios facientes judicas: ergo tu nullo modo effugies Dei judicium, sed etiam gravius caeteris punieris. Subindicatur et hoc argumentum: Tu tibi vendicas judicium in alios peccantes; justum igitur est et te, si peccaveris, a Deo judicari; praesertim cum tu falli possis, nec illud tui sit officii, alios judicare: Deus autem infallibilis et incorruptibilis sit omnium judex. Obiter nota, sicut hic in Graeco synonyma sunt πράσσειν καὶ ποιεῖν, ita et Latina, agere et facere.

4. *An divitias bonitatis ejus et patientiae et longanimitatis contemnis?*

Pergit in objurgando Judaeo, hinc allegans Dei bonitatem qua abutebatur; inde severitatem proponens judicii divini, quo metuere debeat. In hac parte duplex Hebraismus est: alter in vocabulo *divitias,* quo significatur abundantia et magnitudo: alter in phrasi, qua dicit *divitias bonitatis et patientiae et longanimitatis,* pro divite sive abundanti bonitate, patientia et longanimitate.

Vox Graeca χρηστότης, quam interpres bonitatem, et mox benignitatem vertit, Syrus dulcedinem vocat, proprie significat eam virtutem, qua quis, ut definiunt philosophi, libenter ac sponte aliorum utilitatibus expositus est. Nam ab utilitate nomen habet. Patientia Dei in eo est quod malos tolerat, Graece ἀνοχή; tametsi metaphorice Deo tributa. Longanimitas in eo, quod poenam in longum tempus differt. Addit enim aliquid ad patientiam. Haec autem contemnere videtur, qui iis ad spem impunitatis et majorem peccandi licentiam abutitur. Itaque sensus est: An, o Judaee, ex magna et superabundanti benignitate et longanimi patientia Dei securitatem et impunitatem tibi promittens permanes in peccatis?

Ignoras quoniam benignitas Dei ad poenitentiam te adducit? Ignoras, Graece ἀγνοῶν *ignorans.* Et ita vertisse nostrum interpretem docent codices mss. probatiores, adstipulante etiam Cypriano in lib. de patientia, et lib. 3. testim. ad Quirin. c. 35., denique et Ambrosio commentatore: tametsi ea varietas non tam in sensu verborum est, quam in pronuntiatione. *Benignitas,* Graece τὸ χρηστὸν, adjectivum substantivatum, quam modo χρηστότητα dixit. Sensus hujus partis est: Cum certe ignorare non debeas benignitatem Dei te ducere (sic enim in Graeco est), id est invitare et provocare ad poenitentiam.

Notandum benignitate, patientia et longanimitate Dei vocari peccatores ad poenitentiam, sed communi et generali vocationis modo, qui consistit tum in externis beneficiis, quae plurima praestita fuerant populo Judaico, ut haec praecipua, lex, doctrina, prophetae, Messias promissus atque exhibitus: tum quantum ad omnes, in obvia Dei cognitione ex creaturis, de qua cap. praecedenti: *Deus enim illis manifestavit;* denique in lege naturae omnium animis impressa, de qua post paululum. Verum toto hoc vocationis genere, nisi specialis et efficax accedat vocatio, homines abutuntur, etiam ad magis peccandum. Quare nihil hic locus adjuvat eos, qui sentiunt omnibus hominibus gratiam a Deo dari vel offerri sufficientem. Quam opinionem (ut alia taceam) plane destruunt ea, quae Paulus in hac ipsa epistola disputat de gratuita Dei electione.

5. *Secundum autem duritiam tuam et impoenitens cor, thesaurizas tibi iram in die irae et revelationis justi judicii Dei.* Quaedam Graeca particulam copulantem secundo repetunt: *in die irae et revelationis et justi judicii Dei.* Quomodo Theophylactum legisse constat. Legit et Oecumenius, tametsi sensum reddit nostrae lectioni consentaneum. Revera namque secundo locō redundat ea particula, ac sensui officit. *Thesaurizas,* Graecum est θησαυρίζεις, id est colligis, accumulas instar thesauri. Ira more scripturae rursus pro vindicta posita est, sicut cap. praecedenti.

Ac merito diem judicii vocat diem irae, quia tunc impiis nulla erit spes misericordiae, sicut nunc est dum vivunt. Eundem vocat diem *revelationis justi judicii,* Graece δικαιοκρισίας, id est diem, quo palam exercebitur justum in omnes judicium: quando non solum manifestabuntur omnibus omnium merita bona et mala, verum etiam manifeste constabit justum esse Dei judicium in omnes. *In die,* id est in diem, quemadmodum c. praeced. *in similitudine, in mendacio.* Sic Jacob. 5. *in die occisionis.* Sensus hujus partis: Tu vero pro duritia tua et corde impoenitente, id est per hoc quod Dei bonitate te invitante non emolliris ad poenitentiam, sed magis obdurescis in peccatis; accumulas tibi quendam poenarum thesaurum apud justitiam Dei, in tempus illud terribilis ac manifesti ejus judicii, quo thesaurus ille

poenarum universus super te simul effundetur.

6. *Qui reddet unicuique secundum opera ejus.* Hoc enim est justum exercere judicium. *Quaeres* an redditurus sit unicuique secundum omnia ejus opera tam bona quam mala. *Respondeo,* secundum omnia bona, quae non invenientur mortificata: et secundum omnia mala, quae non invenientur remissa. Nam et illa mortificata et haec remissa sic habebuntur in illo judicio, tanquam facta nunquam fuissent. Omnia quidem prorsus et bona et mala, quaecumque quis fecerit, in illo judicio proferentur in lucem, et (ut humano more loquar) examini subjicientur: sed omnes tam bonorum cassationes, quam malorum remissiones ac solutiones antea factae, in rationes imputabuntur. Circa eandem hanc partem ab Hugone Victorino septem moventur quaestiunculae, quarum explicationem qui volet ab ipso repetat.

7. *Iis quidem, qui secundum patientiam boni operis, gloriam et honorem et incorruptionem quaerunt, vitam aeternam.* Pro *quaerunt* legendum arbitror *quaerentibus.* Sic enim habent omnes codices mss., quos habere aut videre contigit Francisco Lucae diligentissimo verae lectionis in bibliis vulgatae versionis indagatori. Nec secus legunt plerique omnes hujus epistolae Latini expositores, tam veteres quam recentiores, suffragante etiam textu commentatoris Ambrosii et Gregorio lib. 28. Mor. cap. 6. Denique lectionem hanc omnino postulat Graecus contextus: licet alioqui dictio Graeca ζητοῦσι ambigua sit ad verbum et participium. Nec obstat relativum *qui,* quod in Graeco non est, recte tamen positum ab interprete nostro. Nam subauditur verbum substantium: *iis quidem qui sunt secundum patientiam boni operis,* sicut expressum habetur in altera parte sententiae: *qui sunt ex contentione.*

Hac igitur lectione constituta, duplex est istius partis expositio, prout illud *quaerentibus* vel ad praecedentes accusativos, vel ad sequentes referri potest. Quae amphibolia aeque est in Graeco. Si cum praecedentibus construatur, erit hic sensus: Iis qui in bona conversatione perseverantes, nec eam propter ulla adversa deserentes (hoc enim significat *boni operis patientia,* Graece ὑπομονῇ, vocabulum a superiore diversum) gloriam et honorem apud Deum atque in Deo, et incorruptionem, id est immortalitatem quaerunt; reddet Deus vitam aeternam. Hunc sensum perhibent Origenes, Chrysostomus et Theophylactus.

At si cum sequentibus, sensus est: Iis qui perseverant in benefactis, et ex iis quaerunt vitam aeternam, reddet gloriam et honorem et incorruptionem, id est ipsam vitam aeternam. Sic fere Latini tractatores exponunt, et cum his Gregorius Romanus loco supra citato: ac praeterea Graecus Oecumenius, qui annotat hoc loco hyperbaton esse.

Haec expositio germanior nobis videtur. Convenit enim cum eo quod paulo post dicitur: *Gloria autem et honor et pax omni operanti bonum.* Notandum est in scripturis gloriam et honorem saepe conjungi. Quamvis enim differant, quod gloria sit frequens de aliquo fama cum laude; honor autem testimonium virtutis: in eo tamen conveniunt, quod virtutum opera consequi soleant. Unde merito nominantur haec duo, ubi de remuneratione virtutum ac bonorum operum agitur.

8. *Iis autem, qui sunt ex contentione, et qui non acquiescunt veritati, credunt autem iniquitati, ira et indignatio.* Supple ex superioribus, reddetur a Deo. Poterat in Latino retineri idem verbum: *qui non credunt veritati, credunt autem iniquitati:* ut servaretur allusio vocum quae in Graeco est, ἀπειθοῦσι, πειθομένοις. Erasmus: *Qui veritati quidem non obtemperant, sed obtemperant injustitiae.* Porro sensus est: Iis vero qui contentiosi sunt, nec acquiescunt veritati divinae, id est evangelio sibi annunciato, sive credenda spectes, sive agenda: sed magis eligunt credere, id est acquiescere et adhaerere injustitiae, et doctrinis, quibus injusta et corrupta vita foveatur: iis, inquam, retribuetur a justo judice Deo

indignatio et ira (hic enim est ordo in Graeco, θυμὸς καὶ ὀργή), id est grave supplicium, quale ab animo irato exspectari solet. Contentionem dicit eorum qui sensa capitis sui non ratione, sed animi pertinacia defendunt. Quales ut plurimum erant Judaei, quorum ingenium hac voce perstringere videtur. Porro totus hic locus apertissime declarat id, quod ab haereticis negatur, Deum bene operantibus redditurum vitam aeternam, et quidem habito respectu ad opera, et juxta conditionem operum. Idem enim plane convincit vocabulum reddendi seu retribuendi.

9. *Tribulatio et angustia in omnem animam hominis operantis malum.* Hae voces *tribulatio et angustia* a quibusdam adjunguntur parti praecedenti. Volunt enim congeriem esse quatuor vocum pene idem significantium, qua divinam in impios ultionem Paulus exaggeret. At plerique novum versum hic faciunt; in quo sit repetitio superioris antithesis sub aliis verbis et ordine converso. Nam alioqui pars sequens omnino suspensa remaneret et imperfecta; nisi suppleas cum Origene, id est, in omnem animam hominis etc.

Verum si congeriem facere voluisset Apostolus, addidisset conjunctivam particulam, *et tribulatio* etc. *In omnem animam hominis.* Hebraismus; id est, in omnem hominem. Subauditur autem, ventura est, aut quid simile. Nec dixit: in omnem animam hominis injusti, sed operantis malum. Et mox *omni operanti bonum,* non autem, omni bono sive justo: quia retributio sive in bonum sive in malum proprie respicit opera, tanquam merita quaedam, non autem habitus, ut quibus propria ratio meriti non convenit.

Judaei primum et Graeci, id est tam Judaei quam gentilis: primum tamen ac praecipue Judaei, cum propter insignes illius populi praerogativas apud Deum, tum quia prius oblata ei fuit gratia evangelii: ut hoc pacto, qui potior fuit in beneficiis, etiam principalior sit in poenis.

10. *Gloria autem et honor et pax omni operanti bonum.* Gloriae et honori pacem adjungit, ut significet bene operantibus futuram omnium bonorum quietam, perpetuam, certam et securam possessionem. Hanc partem Origenes de iis exponit sive Judaeis sive gentilibus, qui in Christum non crediderunt, opera tamen fecerunt justitiae, misericordiae, temperantiae, caeterarumque virtutum: quos dicit non quidem habituros vitam aeternam, nec intraturos in regnum coelorum, eo quod fidem non habuerint: accepturos tamen, juxta Pauli sententiam, ex suis operibus in Dei judicio gloriam et honorem et pacem. Sed haec Origenis doctrina (quam tamen judicio lectoris submittit vel ipse, vel ejus interpres Ruffinus) caeteris ejus erroribus annumeretur. Constat enim sine fide Christi neminem posse bene vivere. Sed etsi in Christum non credens aliqua faciat opera bona, non ea tamen esse ejusmodi, quae gloriam et honorem et pacem apud Deum judicem mereantur.

Judaeo primum et Graeco. Istud adjicit etiam hoc loco, ut gentem suam honoret, quam in priori parte videbatur depressisse.

11. *Non enim est acceptio personarum apud Deum. Acceptio personarum,* Graece προσωποληψία. Laurentius et Erasmus personarum respectum dicere malunt. Sic Matth. 22. *Non enim respicis personam hominum.* Sensus: Deus in judicando non respicit cujusquam personam, quod, exempli gratia, vel Judaeus sit, vel doctus, vel dives, vel potens, vel nobilis, sed tantum respicit ad merita causae. Est enim personarum acceptio, quum in praemiis aut poenis ex justitia decernendis, vel omnino in judiciis seu publicis seu privatis, praetermissa ratione meritorum respicitur ad eas hominum qualitates, quae nihil ad rem faciant, de qua judicandum sit. Neque enim locum habet acceptio personarum in iis, quae mere gratuita sunt, ut in eleemosynis: unde non est acceptor personarum Deus, quando ex universo hominum genere alios eligit, alios reprobat; aliis dat gratiam, aliis non dat. Electio enim ad gratiam indebita est, ut et ipsa gratia.

Notandum est autem hanc phrasim, qua quis dicitur acceptor personarum (quae

quidem sacris literis peculiaris est), manasse ab Hebraeis, quibus accipere vel sumere faciem, vel respicere in faciem hominis dicuntur, qui eum propter aliquam qualitatem, quam in illo conspiciunt aut noverunt, ut propter potentiam, opulentiam, nobilitatem, consanguinitatem ita reverentur aut amant, ut propterea ab eo, quod verum, justum, rectum est, judicando deflectant. Hinc illa est ad judices increpatio Ps. 81.: *Usquequo judicatis iniquitatem, et facies peccatorum sumitis?* Unde et Pharisaei cum Herodianis Christo fallaciter assentantes dicebant: *Nec enim vides in faciem hominum, sed in veritate viam Dei doces,* Marci 12. Pro quo apud Matthaeum noster vertit, respicere personam. Quo pertinet, quod justitia solet coeca pingi: quia nimirum facies hominum non aspicit. Quoniam autem vox Graeca πρόσωπον, a qua compositum προσωποληψία personarum acceptio, significat et faciem et personam; inde factum, ut interpretes Latini modo faciem, modo personam accipere, sint interpretati, cum Hebraica dictio פנים proprie tantum significet facies. Unde et Syrus interpretatur acceptionem facierum, hic et Jacob. 2.

12. *Quicumque enim sine lege peccaverunt, sine lege peribunt.* Graece et Syre cum adjecta copula *et peribunt,* quam et habent Latina quaedam manuscripta pervetusta. Nec otiosa est copula. Nam quasi dicit: Qui ἀνόμως peccaverunt, ἀνόμως quoque peribunt.

Et quicumque in lege peccaverunt, per legem judicabuntur. In lege, id est, sub lege, accepta lege. Legem intelligit non quamcumque, sed scriptam seu positivam a Deo traditam. Alioqui sine lege peccare non contingit, cum peccatum non sit aliud quam legis alicujus transgressio. Quamquam et humana legislatio apud Graecos non admodum antiqua fuit. Quod inde colligitur, quia νόμος apud Homerum nusquam legitur. Verumtamen hic de lege divina sermonem esse constat; ut sensus sit: Quicumque peccaverunt non accepta lege scripta a Deo, peribunt, non tamen condemnante eos lege scripta, quam non acceperunt, sed sola lege naturae, contra quam peccaverunt. Qui vero lege a Deo sibi tradita contra eam peccaverunt, per eam ipsam legem condemnabuntur. Prius membrum competit in gentiles, posterius in Judaeos.

Nec minus est judicari quam perire: quemadmodum sensisse videtur Hieronymus lib. 1. dialog. contra Pelag. cap. 9. negans eos perituros, qui in lege peccaverunt, sed tantum judicandos: nam judicium interpretatur de poena temporaria, perditionem de aeterna; tametsi declarat se loqui de credentibus in Deum. Verum hanc ipsius Hieronymi tacito nomine sententiam, velut a veritate alienam, et a mente Pauli dissentaneam bene corrigit Augustinus in explanatione Ps. 118. concione 5. ac plenius hujusmodi commentarium redarguit lib. de fide et op. cap. 23. Nam judicium constat intelligi in condemnationem et interitum. Ac potius significatur deterioris esse conditionis eos, qui per legem judicabuntur, quoniam, ut ait Aug., scientes peccaverunt: tantum abest, ut profuturum sit eis, legem audivisse.

13. *Non enim auditores legis justi sunt apud Deum, sed factores legis justificabuntur. Sunt* non exprimitur in Graeco, et suppleri potest *erunt,* ut respondeat alteri verbo *justificabuntur.* Pressius urgere nunc incipit Judaeos, qui legem acceperant et in ea gloriabantur, nec tamen eam observabant: sicque a justitia remotos et peccato subjectos esse ostendit. Prior pars hujus sententiae manifestum habet sensum hunc: Qui legem acceperunt, eamque noverunt ac diligenter audiunt, non eo ipso justi sunt, aut erunt *apud Deum,* id est, in judicio Dei. Vel intellige cum exclusione, qui tantum sunt auditores. Nihil enim prodest audire legem, nisi facias. Nam audire hic non obedientiam significat, ut interdum alibi, sed audientiam solam.

Posterior pars obscurior est et difficultatem habet, ob id maxime, quia Pauli doctrina est in hac epistola, speciatim cap. sequenti, ex operibus legis neminem justificari. Igitur pro hujus partis intelligen-

tia primum illud praemoneo, factores legis intelligi, qui faciunt ea, quae lege praecipiuntur, sive legem acceperint, sive non. Vult enim hoc commune esse etiam gentilibus, ut parebit ex versu sequenti. Deinde in hac parte repetendum ex priori membro, *apud Deum. Factores legis justificabuntur apud Deum.* Non enim aliter constabit antithesis, quam facit Apostolus inter auditores legis et factores.

Denique videndum, quid sit *justificabuntur.* Nam justificari, quemadmodum et justificare, non uno modo accipitur in scripturis. Primo quidem ac propriissime justificari dicitur, qui ex injusto, vel non justo fit justus: et justificare, qui ex non justo justum facit. Ita accipitur in sequentibus, cap. 3. *Justificati gratis per gratiam ipsius.* Et cap. 4. *Credenti in eum, qui justificat impium.* Item Gal. 3. *Ex fide justificat gentes Deus,* et alibi. Hinc verbale justificatio, id est, motus seu transitus ab injustitia ad justitiam.

Secundo justificare est justitiam conservare, augere, perficere. Sic apud Jacob. cap. 2. *Ex operibus justificatur homo, et non ex fide tantum.* Et Apoc. ultimo dicitur: *Qui justus est, justificetur adhuc.* Atque haec vocari solet justificatio secunda. Unde et bona opera justificationes vocantur in scripturis, quod per ea soleat augeri et conservari justitia; ut Dan. 9. *Neque enim in justificationibus nostris,* id est, confisi bonis nostris operibus, *prosternimus preces nostras ante faciem tuam.* Et Apoc. 19. *Byssinum justificationes sunt sanctorum.* Quanquam et Dei praecepta, quorum observatione justificantur homines, etiam persaepe justificationes dicuntur, praesertim apud Davidem in Psalm. 118. Sic et infra hoc cap.: *Si praeputium justificationes legis custodiat.*

Tertio justificare est justum ostendere, declarare, pronuntiare, sententiam pro aliquo dicere. Quae quidem acceptio hujus vocis in scripturis usitatissima est, ut Ps. 81. *Humilem et pauperem justificate.* Isaiae 5. *Justificatis impium pro muneribus.* Matth. 12. *Ex verbis tuis justificaberis.* Luc. 16. *Vos estis, qui justificatis vos coram hominibus.* Ejusdem generis est, quum significat excusare, defendere, ut Job 9. *Si justificare me voluero, os meum condemnabit me.* Et Ecclesiastici 7. *Non de justifices ante Deum.* Hinc justificatio pro apologia, qua quis suae causae justitiam tuetur, ut Job 27. *Justificationem meam, quam coepi tenere, non deseram.* Item justum praedicare, facta alicujus ut bona et justa laudare. Psal. 50. *Ut justificeris in sermonibus tuis.* Luc. 7. *Et omnis populus audiens et publicani justificaverunt Deum.* Et iterum: *Justificata est sapientia ab omnibus filiis suis:* quomodo magnificare Deum dicitur, qui eum magnum praedicat.

Ut igitur ad Apostolum revertar, ejus verba, quae nunc tractamus, alii aliter exponunt, juxta triplicem, quam attuli, significationem vocis justificari. Augustinus lib. de spiritu et lit. cap. 26. duobus modis interpretatur. Primum, juxta primam significationem. *Factores legis justificabuntur,* id est, aliter non sunt factores legis, nisi justificati fuerint, hoc est, ex impiis justi facti. *Ut,* inquit, *non justificatio factoribus accedat, sed ut factores legis justificatio praecedat.* Et adhibet simile: velut si dicamus, homines creabuntur, scilicet ipsa creatione futuri homines.

Sensus iste promptus quidem est ad conciliandum hunc Pauli locum cum ipsius doctrina, qua negat ex operibus legis quemquam justificari: verum nonnihil contortus est, deinde et alienus ab eo, quod Paulus nunc agit. Vult enim ostendere discrimen apud Deum, inter auditores legis et factores: quod illi non sint justi, hi vero justificentur. Id autem per hunc sensum non ostenditur. Quod ipse Augustinus animadvertens subjungit aliam expositionem juxta significationem tertiam verbi *justificari. Factores legis justificabuntur,* id est, qui legem factis observant, justi judicabuntur, declarabuntur, habebuntur a Deo; ut justificari apud Deum idem reipsa sit cum eo, quod in

priori membro, justos esse apud Deum: sicut et in praecedenti parte, *peribunt* et *judicabuntur* re et effectu idem valent.

Porro neotericis quibusdam placet hoc loco secunda justificandi significatio. Dicunt enim Apostolum hic loqui de justificatione secunda, ut sensus sit: *Factores legis justificabuntur*, id est, homines exercendo bona opera, quae lex praescribit, accipient augmentum justitiae, secundum id, quod scriptum est: *Qui justus est, justificetur adhuc*. Itaque Paulum non esse sibi contrarium, quia cum alibi negat ex operibus hominem justificari, de prima loquitur justificatione, quae non ex operibus est, sed opera ipsa praecedit. Hic sensus veram continet doctrinam de augmento justitiae per bona opera. Sed tamen non convenit huic loco. Neque enim satis respondet priori membro. Deinde si illud vellet Paulus, dixisset quomodo Joannes in Apocalypsi: *Justificabuntur adhuc*, id est amplius. Nam justificari per se non sonat augmentum.

Secundus igitur Augustini sensus omnino retinendus ut germanior; non modo, quia nititur usitatissima phrasi scripturae, de qua jam diximus; verum etiam, quia antithesis, quam attendit Apostolus, per hunc sensum optime explicatur, ac si diceret: non auditores legis, sed factores apud Deum justi reputabuntur, hoc est, vero judicio justi sunt; utpote justitiam, quae lege praecipitur, opere exercentes. Sic enim scriptum est 1 Joan. 3. *Qui facit justitiam, justus est*. Simile illud Salvatoris Luc. 11. *Beati, qui audiunt verbum Dei, et custodiunt illud*. Nimirum ideo beati, quia justi.

Porro sensum hunc etiam caeteri passim interpretes tam Graeci quam Latini tradunt et amplectuntur. Neque pugnat hic sensus ullo modo cum ea Pauli doctrina, qua removet ab operibus justificationem. Ea namque doctrina accipienda est de operibus non a fide profectis: quum justificationis initium a fide sit, ut suo loco plenius exponetur. Hic autem illi sermo est de operibus vere bonis Deoque acceptis ad vitam aeternam; ut ex superioribus liquet. Hujusmodi vero esse non possunt, nisi ex fide emanarint. Nam et de hoc operum genere etiam agit Jacobus Apostolus, quum docet ex operibus hominem justificari, et non ex fide tantum. Sane videri potest idcirco Paulum hic tam diligenter commendare voluisse bona opera, ut ad justitiam et vitam aeternam conducibilia ac necessaria; quo lectorem praemuniret, ne sequentem ipsius doctrinam, qua justificationem tradit ex fide sine operibus, male intelligendo offendiculum pateretur, aut in errorem incurreret.

Illud postremo notandum adversus sectarios, Paulum hic manifeste agnoscere et commendare justitiam operum, eamque veram; cum dicit factores legis justificari apud Deum. Quod enim apud Deum, id est, Dei judicio tale est, id vere tale esse nemo, nisi impius dubitaverit. Ita Lucae 1. *Erant justi ambo ante Deum*. Certe Paulus alibi, quum significare vult rei, de qua loquitur, veritatem et sinceritatem, dicere solet, *ante Deum, coram Deo*, ut 2 Cor. 2. Gal. 1. Cor. 1. Quod si negent aliquos esse factores legis, coarguunt eos sequentia.

14. *Cum enim gentes, quae legem non habent, naturaliter ea, quae legis sunt, faciunt. Cum faciunt,* male Erasmus, *cum fecerint*. Nam Graece est ὅταν ποιῇ subjunctivus praesentis temporis. Itaque potius vertendum erat: *cum faciant*, ut quidam verterunt. Verum rectius noster interpres, *cum faciunt*. Nam adverbium ὅταν, *quando*, nunc indicativum, nunc subjunctivum sibi adjungit eodem sensu. *Naturaliter*, Graece φύσει, *natura*: quomodo vertit Ephes. 2. *Eramus natura filii irae. Quae legem non habent,* non est determinatio restringens, sed declarans. Est enim gentium epitheton legem non habere, sicut Judaeorum, habere legem. Ita 1 Cor. 9. Judaeos et gentiles suis epithetis designans, illos vocat, *qui sub lege*, hos, *qui sine lege*, Graece ἀνόμους.

Ejusmodi legem non habentes, ipsi sibi sunt lex. Ejusmodi non ad legem referendum, quod nonnulli faciunt, sed

ad personas, scilicet gentiles. Graece οὗτοι, *hi legem non habentes, sibi ipsi sunt lex.* Porro hujus loci tres feruntur expositiones, quarum una erronea est, imo haeretica: reliquae duae sanum continent sensum. Pelagius in commentario, et apertius in epistola ad Demetriadem, cujus initium: *Si summo ingenio,* itemque Joannes Cassianus in collat. de protect. Dei, censent Apostoli Pauli in hoc loco doctrinam esse, quod ex gentibus quidam sine fide et gratia Christi per solas naturae vires fecerint ea, quae legis sunt, id est, observaverint et impleverint legem Dei. Et hos naturaliter justos vocat Pelagius. Quae doctrina damnata est in concilio Milevit. can. 5. Fuitque haec ipsa Pelagii haeresis, Dei praecepta sine ejus gratia servari posse, ut constat ex multis, quae adversus eam haeresim scripsit Augustinus: quam et diserte exprimit in libro de haeresibus.

Alii nonnulli, inter quos Cajetanus, exponunt quidem hunc locum de gentilibus a fide Christi alienis, non tamen omnia, quae legis sunt, facientibus, sed aliqua: cujusmodi sunt honorare parentes, reddere depositum, justam ferre sententiam. Quae expositio nihil habet sanae doctrinae contrarium. Nam infideles posse facere quaedam opera moraliter bona, communis est et vera Theologorum sententia. Juxta quam Hieronymus quoque intelligendus est, scribens in Ezech. 29., ubi locum hunc Pauli refert ad ethnicos infideles.

Caeterum de hujusmodi gentilibus, deque operibus ex sola facultate naturae profectis Apostolum loqui, ex eo probant, quia dicit eas gentes naturaliter, id est (ut illi interpretantur), ex naturae viribus ea, quae legis sunt, facere. Sed hoc argumentum facile evanescet audita veriore interpretatione.

Est igitur tertius commentarius eorum, qui de gentibus fide Christi mediatoris imbutis, et per ejus gratiam ea, quae legis sunt, facientibus, sive Christi praecesserint adventum, sive secuti sint, Apostolum exponunt; velut inprimis Augustinus lib. de spir. et lit. cap. 26. et aliquot sequentibus, lib. 1. contra Julianum cap. 3. et lib. 4. cap. 3. et alibi. Item Prosper contra Cassianum cap. 22. Fulgentius de gratia Christi, cap. 25. et 26. Et ante hos omnes commentator Ambrosius. Denique Latini posteriores: Hugo, Lombardus, Hervaeus, Aquinas, Carthusianus, aliique complures. Et ut ad Graecos transeam, primum Origenes de iisdem sensisse videtur. Dicit enim legem scriptam in eorum cordibus spiritu Dei vivi, respiciens nimirum ad locum 2 Cor. 3., qui ad fideles certissime pertinet. Chrysostomus quoque et eum secutus Theophylactus pro exemplis huc adferunt eos gentiles, qui Deo per fidem placuerunt: ut Melchisedec, Job, Ninivitas, Cornelium. Satis id ipsum indicat etiam Oecumenius, quum illud exponens, quod praecessit: *pax omni operanti bonum, Judaeo primum et Graeco,* dicit Graecum ibi intelligi verum Dei cultorem ac fidelem.

Hunc autem commentarium valde probabilem ac pene certum faciunt: primum scopus Apostoli, cui propositum erat ostendere sine fide Christi omnes esse sub peccato, tam gentiles quam Judaeos: quod et superiori capite de gentilibus late executus est. Nec certe usquam alibi de gentibus a fide mediatoris alienis ita loquitur, ut tribuat eis aliquam veram legis observationem, sed ubique varia eis adscribit crimina, ut Ephes. 2. et 4. Coloss. 3. 1 Thess. 4. De quibus et in hac epistola cap. sequenti pronunciat illud cum Judaeis commune: *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt: non est, qui faciat bonum, non est usque ad unum.*

Deinde probat totius loci contextus, quem diligenter expendit Augustinus in lib. de spir. et lit. Nam proxime praecessit, factores legis justificari, videlicet sive Judaeos, sive gentiles, sive legem scriptam accepissent, sive non. Et quia dubitari poterat de gentilibus, quomodo legem faciendo justificarentur, quum legem non accepissent, idcirco modum hac parte declarat, dicens: *Cum enim gentes,* etc. Certum est autem secundum fidem catholicam, nullos infideles fuisse justificatos

aut justos apud Deum, etiamsi nonnulla, quae legis sunt, facerent: igitur neque subsequens haec declaratio de gentibus infidelibus accipi potest, sed de solis fidelibus est verificanda, cujuscumque temporis fuerint.

Eodem omnino facit illa sententia praecedens: *Gloria et honor et pax omni operanti bonum*, id est, facienti ea, quae legis sunt. Si ergo gentilis sine fide facit ea, quae legis sunt, secundum Apostolum erit illi gloria et honor et pax, id est, ut jam supra expositum est, ipsa vita aeterna. Qua probatione ad refutandam istam de infidelibus expositionem utitur Fulgentius. Rursum pro fidelibus faciunt similes sententiae, quae hoc eodem capite sequuntur, ut illa: *Si igitur praeputium justitias legis custodiat, nonne*, etc. Item: *Judicabit id, quod ex natura est praeputium, legem consummans, te, qui per literam* etc.

Ex quibus omnibus collige, quod eadem sunt Apostolo sex ista, quae in hoc capite leguntur, *operari bonum; esse factorem legis; facere ea, quae legis sunt; legem observare; justitias legis custodire; legem consummare.* Atqui horum duo postrema sine controversia tribuit Apostolus gentibus ad fidem conversis: quartum tribuit Judaeis fidelibus: primum et secundum generaliter iis, qui coram Deo justi sunt, et gloriam apud Deum merentur. Quare et tertium, id est, facere ea, quae legis sunt, quod gentilibus attribuit, non aliis utique, praeterquam fidelibus attributum intelligi debet, iis, qui coram Deo justi sunt.

Adde, quod in sequentibus significat Apostolus, eorum opera, de quibus hic dicit, quod, quae legis sunt, faciunt, remunerationem habitura in die judicii. Id enim volunt illa verba: *In die cum judicabit Deus occulta hominum.* At ea remuneratio non alia est quam vitae aeternae. Nam infidelium opera bona, quoniam mortua sunt, nullam illic acceptura sunt remunerationem. Denique et illud admodum suadet, quod gentilem justitias legis custodientem et legem consummantem, in fine cap. appellat *Judaeum in abscondito,* et justitiam ejus vocat *circumcisionem cordis in spiritu, non litera: cujus laus non ex hominibus, sed ex Deo.* Haec enim plane congruunt cum eo, quod hic dicit, gentes, quae legem non habent, naturaliter ea, quae legis sunt, facere; ut qui ostendant opus legis scriptum in cordibus suis: licet non habeant scriptum in tabulis, sicut habebant Judaei.

Igitur ex his omnibus satis abunde liquet, de quibus gentibus hic loquatur Apostolus. Cur autem de gentibus haec verba superiori sententiae subjecerit, jam ante dicta est ratio. Cui et ista accedit, quia comparatione gentilium humiliare volebat Judaeos et peccatores ostendere, ut patet ex sequentibus.

Verum adhuc instant Pelagius et Cassianus, negantes de fidelibus haec Apostoli verba accipi posse, qui loquitur de gentibus, quae legem non habent: fideles autem omnes, praeter legem naturae cunctis insitam, legem habent Christi; sicut et Paulus de se testatur dicens 1 Cor. 9., se sine lege non esse, sed esse in lege Christi. Primum respondeo: quamvis hoc argumentum videri possit aliquid habere momenti, quantum ad gentiles attinet Christianos, id est, eos, qui Christo nomen dederunt in baptismo: nihil tamen ad eos pertinere gentiles, qui Christi adventum praecesserunt, et tamen in eum venturum crediderunt; quos hic etiam comprehendi jam ante dixi. Nam his nullam a Christo legem datam fuisse, manifestum est.

Deinde plenius ac generalius respondetur, nec omnino Christum ullam dedisse legem in tabulis aut membranis scriptam: at neque principaliter attulisse legem operum, quam omnes a natura, Judaei insuper a Deo per Mosen acceperant; sed legem fidei. Non enim gentiles per operum legem traducti sunt ad fidem, quemadmodum Judaei, quibus sua lex paedagogus fuit ad Christum: sed nulla lege media vocati sunt ad fidem, ut ea, quae legis sunt, facerent. Denique lex Christi praeter legem naturae et fidem mysteriorum pauca continet servanda; magisque consistit in spiritu ac dono gratiae, qua lex impleatur, quam in praeceptis, quae jubeantur impleri.

Sed nunc ad explicationem textus veniamus. Cum enim gentes, inquit, quae legem scriptam non acceperunt, naturaliter ac sine lege scripta faciunt ea, quae sunt legis scriptae, id est, ea, quae lege decalogi continentur, hi legem scriptam non habentes sibi ipsis sunt loco legis; dum sua sponte ac proprio judicio sine externo legis jubentis adminiculo et impulsu bonum operantur: atque hoc pacto completur in eis, quod dixi, *factores legis justificari.* Illud *naturaliter* Augustinus de spir. et lit. cap. 27. exponit, ex natura per gratiam reparata. Alii sic: *naturaliter,* id est, duce ac monstrante ipsa natura seu naturali lumine rationis, absque magisterio legis scriptae. S. Thomas utrumque commentarium adfert.

Nec vero pugnant hi duo sensus. Neque enim duce natura possunt gentes ea, quae legis sunt, facere, nisi eadem natura per gratiam fuerit reformata. Cujus ratio est et ex parte luminis naturalis, quod peccato obscuratum cum sit, non monstrat omnia agenda et vitanda; et ex parte voluntatis, quae ex peccato infirmitatem et malitiam contraxit, ut nec ea omnia, quae ratio naturalis agenda dictaverit, eligere possit, antequam fuerit per gratiam sanata atque adjuta. Nec aliud vult Augustinus, quum naturam interpretatur reparatam per gratiam. Non enim sentit hic in nomine naturae gratiam includi: sed gentes id, quod hic dicitur, facere non posse naturaliter, id est, per naturam, nisi gratia reparatam.

Ex his jam liquet, in verbis Apostoli naturam non gratiae, sed legi scriptae opponi: et proinde cessare argumentum eorum, qui ex vocabulo *naturaliter* colligebant hic Apostolum agere de gentibus infidelibus. Sunt, qui vocem *naturaliter* sic exponant, sponte, libenter, ex animo, ut hoc opponat Apostolus illi modo, quo Judaei sub lege constituti legem observant, nempe serviliter et coacte. Ratio locutionis patet, quia quae naturali fiunt impulsu, sponte et non coacte fiunt. Mihi tamen quod prius dictum est, magis germanum videtur. Utrique sensui bene quadrat, quod sequitur.

15. *Qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis. Scriptum* Graece γραπτὸν, nomen, non participium. Significatur enim ita scriptum ut permaneat. *Ostendunt* faciendo ea, quae legis sunt, cum legem non acceperint. Per hoc enim declaratur, quod *ipsi sibi sunt lex.* Idipsum etiam signum est eos ex animo facere, tanquam opus legis habentes scriptum et impressum in cordibus. Scriptum autem a Spiritu Sancto, ut indicatur in fine cap., ubi circumcisionem nominat *cordis, in spiritu non litera.* Expressius autem alibi significatur, ut 2 Cor. 3., ubi Corinthios vocat Epistolam Christi, scriptam *non atramento, sed spiritu Dei vivi, non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus.* Quo pertinet illud Jerem. 31.: *Dabo legem meam in visceribus eorum, et in corde eorum scribam eam.*

Ad hunc modum diserte scriptionem hanc in cordibus exponit et probat Augustinus lib. de spir. et lit. cap. 26. Et huc etiam Origenis commentarium spectare, jam ante diximus. Ita quoque B. Ambrosius intellexisse videtur lib. de paradiso cap. 8., quum citans hunc locum dicit, nos Dei praeceptum cordibus nostris tenere impressum spiritu Dei vivi. Alii interpretantur Apostolum hic loqui de lege naturae omnium animis impressa, cujus dictamen appellet *opus legis scriptum in cordibus.* Sed prior sensus magis est apostolicus, quem et tradit Thomas in commentario, eumque secutus Joannes Viguerius.

Testimonium reddente illis conscientia ipsorum. Testimonium reddente, Graece συμμαρτυρούσης *contestante,* ut legit Augustinus in expositione quarundam prop. Sed compositum videtur positum pro simplici. *Testificante eorum conscientia.* Nam *illis* in Graeco non est. Vide tamen, quae annotamus infra ad illud cap. 8. *Ipse enim spiritus testimonium reddit spiritui nostro,* ubi Graece est idem verbum, quod hic. Qui partem hanc referunt ad eosdem gentiles, scilicet ea, quae legis sunt, facientes, exponunt ad hunc modum: in eo, quod faciunt ea, quae legis sunt, non se-

quuntur legem scriptam, quae eis non est data, sed suam ipsorum conscientiam (intellige Dei gratia reformatam), quae eis est loco legis, utpote testificans et dictans, quid agendum, quid fugiendum. Ita fere Oecumenius.

Verum quia pars haec connexionem habet cum sequenti, quae non potest de solis justis accipi, videtur ipsa quoque referenda ad gentes in genere, maxime cum, ut dictum est, pronomen *illis* in Graeco non habeatur. Igitur ablativos absolute positos, qui Graecis genitivis respondent, crediderim exponendos rationaliter hoc sensu: habent enim omnino gentes, etsi legis expertes, conscientiam factorum suorum intus in animo, quae ipsis testimonium ingerit de iis, quae bene vel male fecerint. Unde consequenter addit Apostolus:

Et inter se invicem cogitationibus accusantibus aut etiam defendentibus. Ablativos legimus ex correctione Romana, cum hactenus pervulgata codicum lectio fuerit, *cogitationum accusantium aut etiam defendentium* (pro quo *excusantium* legit Augustinus lib. 2. de serm. Domini in monte cap. 9.), retentis scilicet ex Graeco genitivis absolute positis, qui in ablativos mutandi erant, sicut factum est in parte praecedenti: *Testimonium reddente conscientia,* nisi forte interpres hos genitivos regi putaverit a praecedenti nomine *conscientia:* id enim conjiciunt nonnulli; sed non est probabile. Ablativos legunt Hieronymus lib. 5. Ezech. 16.; Ruffinus in expositione symboli ad articulum: *Inde venturus est judicare,* et in commentario Origenis; Augustinus lib. 20. de civit. cap. 26. et commentator Amb., necnon Concordantiae veteres uno et altero loco.

Pro *cogitationibus* Graece est λογισμῶν, quo vocabulo significantur non qualescunque cogitationes, sed quae fiunt ratiocinando ac disceptando; dum adhibito judicio rationis animus examinat aliquid, et de eo pronuntiat sitne verum an falsum, bonum an malum. Derivatur a verbo λογίζεσθαι, quod sequenti capite exponit arbitrari. *Sensus est*: atque ex hoc testimonio conscientiae fit, ut, dum facta sua cogitando expendunt et inter se conferunt, ipsis suis cogitationibus vel accusentur propter mala facta, vel excusentur ac laudentur propter bona.

Notandum plerosque illud, *aut etiam defendentibus,* extendere ad cogitationes infidelium, quos scilicet defendit sive excusat aliquorum bonorum operum a se factorum conscientia. Sed probabilius puto cum Oecumenio, eam partem tantum respicere bonos, de quibus dixerat: *Cum enim gentes* etc., idque Paulum significare voluisse addita vocula *etiam,* ac si diceret: *cogitationibus accusantibus aut etiam* (quod ad bonos et ea, quae legis sunt, facientes attinet) *defendentibus.* Nam certe etsi infidelium bona quaedam sint opera, remunerationem tamen, ut supra dixi, non sunt acceptura in die judicii, de quo et antea locutus est, et nunc iterum loquitur.

16. *In die cum judicabit Deus occulta hominum.* Pars ista cum proxime praecedente connecti potest hoc modo: quod quidem testimonium conscientiae accusantis vel etiam defendentis, etsi valeat plurimum in hoc saeculo, praecipue tamen locum habebit in die judicii, quo Deus judicaturus est de factis omnium hominum, etiam iis, quae nunc sunt occultissima. Vel *in die* juxta Stapulensem, id est, in diem judicii divini: sicut superius, *in die irae.* Nam illa cogitationum accusatio vel excusatio nunc quidem fit, sed respicit diem examinis ac judicii Dei.

Nonnulli partem hanc, quod incommode cum proximis cohaereat, annectendam putant superiori verbo *ostendunt,* ac si nunc tempus exprimatur, quo ostensio illa futura sit, de qua dixerat: *Qui ostendunt opus legus scriptum* etc. Quae connexio mihi non probatur: nam illa ostensio fit per opera legi consentanea dum exercentur. Unde nec dictum est *ostendent,* sed *ostendunt.* Magis placet, quod alius quidam admonet, jungendam esse cum verbo *justificabuntur,* et superioribus *judicabuntur, peribunt,* quae omnia

sunt futuri temporis, et judicium divinum respiciunt; ut sequentia ab illo loco: *cum enim gentes* etc. accipiantur velut parenthetice interjecta. Nam quo minus apte haec pars ad proxima referatur, aeque obstant praesentis temporis participia *accusantibus* et *defendentibus*.

Secundum Evangelium meum. Scilicet quod praedicandum mihi Christus tradidit. Hinc disce contra sectarios, ad Evangelium pertinere non solum annuntiationem gratiae Dei et salutis per Christum promissae, sed etiam justi judicii, quo Deus unicuique reddet secundum opera sua. Scribit Hieronymus in catalogo de Luca, quosdam suspicari, quotiescumque in Epistolis suis Paulus dicit: *juxta Evangelium meum*, de Lucae significare volumine: sed eam suspicionem nec Hieronymus sibi probari significat, neque nos probamus. Evangelium enim suum Paulus non aliud intelligi vult, quam doctrinam Evangelicam, ut dixi, a se praedicatam; quod eam Christo revelante didicisset. Gal. 1.

Per Jesum Christum. Hoc adjungendum illi parti: *cum judicabit Deus occulta hominum.* Sensus enim est: Deum judicaturum per Christum hominem, *qui constitutus est ab eo judex vivorum et mortuorum*, Actor. 10. Quemadmodum habet et symboli nostri confessio.

17. *Si autem tu Judaeus cognominaris.* Hic jam aperte et expresso nomine sermonem ad Judaeum convertit, ac gravi accusatione eum urget, quod cum legem a Deo accepisset, eoque nomine sibi placeret, non tamen id praestaret lege instructus, quod gentes sine lege. Atque in ea re inculcanda persistit usque ad finem cap. Est autem oratio splendida ac vehemens, et ad rem quam agit accommodata. Qua prius quidem recenset ea, quae videbantur in Judaeo praeclara, et in quibus gloriabatur; postea vero ex iis ipsis, quoniam tantis beneficiis non responderet, damnabilem eum ostendit. *Si*, inquit, *tu Judaeus cognominaris*, id est geris nomen Judaei, eoque nomine gaudes, et in eo gloriaris. Etenim revera honorificum erat appellari Judaeum, sicut nunc vocari Christianum. Erat enim nomen illud et appellatio populi Dei, hoc est, a Deo peculiariter electi, et a caeteris gentibus ad ipsius cultum separati. *Non* enim fecerat *taliter omni nationi*, Psal. 147.

Cepit autem appellatio Judaeorum sub tempus captivitatis Babylonicae, postquam decem tribus abductae fuissent in Assyrios; cum antea communi nomine vocarentur filii Israël. Ac primum quidem ii soli, qui erant de regno duarum tribuum, hoc nomine vocabantur, a tribu videlicet principaliore, ut 4 Reg. 16. et 25. Item apud Jeremiam et Danielem. At in libro Esther, ubi frequens est nomen Judaeorum, accipitur generaliter ut omnes tribus comprehendat. Sic et deinceps apud Zachariam cap. 8. et in libris Macchabaeorum, atque in tota scriptura novi Testamenti. Et de hac generali nuncupatione Josephus intelligendus est, cum dicit lib. 11. Antiq. Jud. cap. 5. tum primum eam inditam fuisse et populo et regioni (scilicet ut regio Judaea vocaretur), quando a Babylonia sunt reversi.

Ex his etiam constat eos vehementer falli, qui nomen Judaeorum a Juda Macchabaeo deductum volunt; quum fuerit facile tribus saeculis antiquius. Quod ad initium attinet hujus partis, variant Graeci codices. Nam plerique, qui nunc extant, habent ἴδε, id est *ecce tu Judaeus.* Atque ita verterunt Erasmus et Faber, aliique neoterici. Idque etiam mavult F. Toletus. At interpres noster legit εἰ δὲ, *si autem.* Quomodo et in Origene Ruffinus vertit, et comm. Ambros. legit. Prior lectio reddit sententiam absolutam, posterior suspensam relinquit, quae tandem absolvitur ibi: *Qui ergo alium doces* etc. Eadem varietas exstat in Epistola Jacobi cap. 3. *Si autem equis* etc.

Et requiescis in lege. Haec quae sequuntur, tanquam bona quaedam commemorantur usque ad illud: *Qui ergo* etc. Nondum enim venit Apostolus ad reprehensionem. Non igitur sensus est: Qui spem salutis in lege collocas, nihil amplius quaerens, quasi illa tibi satis sit ad justitiam. Hoc enim malum est. Sed *requiescis*, sive

ut alii vertunt, *acquiescis in lege,* hoc est oblectaris in lege, de ea tibi gratularis seu applaudis tanquam de insigni Dei beneficio, frequens es in ejus auditu et lectione. Sermo est de universa lege Mosaica, praecipue tamen de morali, ut ex sequentibus patet.

Et gloriaris in Deo. Hoc est, gloriaris verum Deum esse Deum tuum, qui te ad cultum suum ex omnibus mundi nationibus elegerit, et populum sibi peculiarem fecerit. Merito quidem hac in re gloriabatur Judaeus; erat enim magnum Dei beneficium; sed illud non recte, quod in Deo non sicut oportet gloriaretur, vel plus sibi tribuendo quam deberet, vel non in Deum bona quaecunque accepisset referendo.

18. *Et nosti voluntatem ejus. Ejus* non est in Graeco, sed ab interprete additum ad explendum sensum. Ex lege nosti, inquit, quid Deus velit te facere, et a quibus abstinere. Haec vocari solet voluntas signi, in praeceptis consistens.

Et probas utiliora instructus per legem. Id est, ex lege sic institutus es, ut noris bona a malis discernere, ac probe scias quid agere, quid fugere debeas. Hanc enim vim habere videtur quod in Graeco est διαφέροντα, q. d. *differentia,* pro quo legit Augustinus *distantia,* lib. de spirit. et lit. cap. 8. Porro *differentia,* id est meliora, bona prae malis. Quare minus placet, quod Erasmus vertit, *eximia.* Rectius alii *meliora;* sic tamen ut comparativus improprie sumatur, sicut apud Poëtam: *Video meliora proboque: deteriora sequor.*

Instructus Graece κατηχούμενος, participium praesentis temporis, quo significatur is, qui mysteriis alicujus religionis initiatur. Unde catechumeni apud Christianos. *Sensus:* Legem habens in promptu, quae te quotidie docet ac instruit.

19. *Confidis teipsum esse ducem coecorum, lumen eorum, qui in tenebris sunt.* In Graeco praefixa est conjunctio, *et confidis.* Quo intelligitur illud *instructus per legem* non sequentibus, sed praecedentibus annectendum esse. *Sensus:* Arrogas tibi tantam legis scientiam, ut etiam coecis, id est, errantibus ducem te praebere, et iis qui in tenebris sunt, id est ignorantibus, lumen doctrinae possis adferre. Confidere pro gloriari legitur etiam alibi, de quo vide commentarium ad illud 2 Cor. 3. *Fiduciam autem talem habemus* etc.

20. *Eruditorem insipientium, magistrum infantium.* Etsi plus est esse magistrum sive doctorem, Graece διδάσκαλον, quam eruditorem, παιδευτήν, qui scilicet erudiendis tantum pueris adhibetur, quum magister etiam grandes et provectos habeat discipulos, hic tamen videntur confundi. Nam sicut eruditorem vocat insipientium, ita magistrum infantium, sive parvulorum, Graece νηπίων, id est rudium et imperitorum. Transfertur enim haec vox ad animum. Quod in scriptura frequens est.

Habentem formam scientiae et veritatis in lege. Formam Graece μόρφωσιν, *formationem.* Quo nomine significat instituendi formandique rationem, quam quis aliis praescribit. Habetur idem vocabulum 2 Timoth. 3., ubi interpres vertit *speciem. Habentes speciem quidem pietatis.* Cujus loci veram intelligentiam illic indagabimus. Quod autem hic dicit, tale est: Profiteris te magistrum imperitorum, ut qui ex studio legis consecutus sis formam ac rationem, qua etiam alios scientia veritatis imbuere, ac morum praeceptis instruere queas. Causaliter enim haec pars connectenda cum praecedenti.

21. *Qui ergo alium doces, teipsum non doces.* Nunc ad accusationem ipsorum vertit bona quae dixerat; quia non iis utebantur ad eum finem, ut bene et juste viverent. Hanc partem cum sequentibus Chrysostomus, Theophylactus et alii plerique legunt schemate interrogationis. Alii vero enunciative, ut adnotavit Oecumenius. Sensus tamen eodem recidit; nisi quod acrior et vehementior est objurgatio per interrogationem. *Te ipsum non doces,* id est non vivis ut doces, doctrinam tuam facto non ostendis. Nam *turpe est doctori cum culpa redarguit ipsum.* Unde sequitur:

Qui praedicas non furandum, furaris.

22. *Qui dicis non moechandum, moecharis.* Haec faciebat Judaeus non solum cupiditate et affectu, verum etiam ipso opere. Nam etsi lex manum cohibebat, non animum; in multis tamen effervescens cupiditas erumpebat in actum externum. Etenim de manifesta violatione legis Apostolum loqui, patebit ex sequentibus.

Qui abominaris idola, sacrilegium facis. Sacrilegium hoc intelligi debet in participatione cultus idolorum, ut respondeat antitheto suo, *qui abominaris idola.* Committebat autem hujusmodi sacrilegium Judaeus exponentibus Chrysostomo et Theophylacto, quando cupiditate victus res idolis consecratas contra legem usurpabat. Id enim erat idolorum cultus participem fieri.

Potest etiam intelligi in eo, quod gula aut hominum amicitia illecti mensas adibant idolothytis instructas. Nam et hoc ad idolorum culturam et daemonum societatem pertinere, Paulus docet 1 Cor. 10. Minus probabile quod Syrus interpres reddit: *spolias domum sanctuarii,* id est templum, nisi sacerdotes templi Hierosolymitani occulte de ejus thesauro furantes hic taxat; quod ipsum tamen non erat idolis participare. Idola more scripturae dicuntur simulacra falsorum deorum, vel quae ipsa pro diis coluntur. De qua voce plura ad illud 1 Cor. 8. *Nihil est idolum in mundo.*

23. *Qui in lege gloriaris.* Tanquam a Deo accepta; nec enim levis erat materia gloriandi, legem a Deo accepisse prae caeteris gentibus. Nam *judicia sua non manifestavit eis,* Psal. 147.

Per praevaricationem legis Deum inhonoras. Illum ipsum scilicet, a quo legem accepisti. Nam legis praevaricatio cedit in injuriam et ignominiam legislatoris. Tollitur enim per eam honor illi debitus, qui consistit in observatione legis ab eo latae: praesertim ubi transgressio est hominibus manifesta, qui per hoc Deo tuo sint obtrectaturi. Id enim hic significari, declarat probatio sequens.

24. *Nomen enim Dei per vos blasphematur inter gentes.* *Per vos* Graece δι᾽ ὑμᾶς, propter vos. Et sensus est: Propter vos, id est vestra culpa, qui legem a Deo traditam palam violatis, male de Deo vestro gentes loquuntur, detrahentes honori et majestati ejus, qui habeat tam malos cultores, quasi eos vel negligat punire, vel non possit, vel etiam scelera approbet. Qua de re graviter expostulat Dominus apud Ezech. cap. 36.

Sicut scriptum est. Ad locum memoratum Ezechielis hanc Pauli citationem referendam esse multi existimant. Sed rectius Origenes et alii referunt ad locum Jesaiae 52. Nam verba apprime conveniunt juxta versionem LXX. quae sic habet: *Propter vos semper nomen meum blasphematur in gentibus.* Jam ex his verbis satis apparet illa superiora *furaris, moecharis, sacrilegium facis,* de externo opere accipienda esse. Nam propter solum affectum intus latentem non poterat infamari nomen Dei apud exteras nationes.

25. *Circumcisio quidem prodest, si legem observes.* Graece: *Nam circumcisio quidem prodest, si legem facias* seu *exequaris.* Aliud nunc removet, in quo gloriabantur Judaei, nempe circumcisionem, docetque eam nihilo magis quam superiora, si legem non observent, ipsis profuturam ad salutem: sed ita demum prodesse, si legem observent.

Ubi quaestio occurrit, quomodo cum hac sententia non pugnent illae Gal. 5. et 6. et 1 Cor. 7., quibus dicitur neque circumcisionem valere quicquam, neque praeputium, sed fidem quae per charitatem operatur, et observationem mandatorum Dei. Respondent, Apostolum hic loqui de circumcisione pro tempore legis, alibi vero pro tempore revelatae gratiae. Unde in utroque loco ad Galat. *in Christo Jesu.*

Sed verior responsio est ex mente Pauli (respicientis etiam ad tempus, quo haec scribebat, quando Judaeis nondum erant legalia prohibita), circumcisionem prodesse Judaeo legem observanti, quia circumcisione bene utitur. Nam qui legem observat, circumcisionem, quam in carne accepit, transfert ad spiritum, dum quod circumcisione carnis significatur, id est vitio-

rum amputatio et fuga, in ipso impletur. Nam circumcisio signum quoddam erat, Judaeum commonefaciens, cor esse circumcidendum, secundum illud Jerem. 4. *Circumcidimini Domino, et auferte praeputia cordium vestrorum.*

Adde quod etsi Judaeo jam illicita facta fuisset circumcisio per sufficientem Evangelii promulgationem, tamen adhuc proderat ei servanti legem circumcisio, quam infans acceperat, quatenus per eam admonebatur circumcisionis spiritualis, quam illa carnis circumcisio significabat.

Sunt qui putent hic per synecdochen nomine circumcisionis totam legem ac professionem Judaicam intelligi. Secundum quos *sensus est*: Religione ac professione Judaeum esse prodest, si, qui talis est, legem observet, atque id quod profitetur praestet. Quod tamen etiam secundum supradicta debet intelligi. Verum ea circumcisionis acceptio neque cum sequentibus admodum congruit, neque facile potest aliunde probari.

Si autem praevaricator legis sis, circumcisio tua praeputium facta est. Sin autem, inquit, legem non observes, sed transgrediaris, nihil tibi conferet tua circumcisio, nec omnino proderit Judaeum esse genere ac professione: sed eris tanquam non circumcisus, id est praeputiatus, gentilis; quasi dicat: Circumcisio tua tibi versa fuerit in praeputium. Est enim praeputium ea pellicula, cujus amputatione fiebat circumcisio.

26. *Si igitur praeputium justitias legis custodiat: nonne praeputium illius in circumcisionem reputabitur?* Erotemate Judaeum perurget comparatione gentilis. Nam praeputium priori loco metonymice pro homine praeputiato, id est gentili incircumciso ponitur. *Justitias legis* Graece *justificationes legis*, id est mandata legis, quorum observatione justi sunt homines. *Sensus est*: Igitur e diverso si gentilis legem observet, justa opera exercendo; nonne perinde habendus erit, et apud Deum reputabitur ut circumcisus? quia nimirum rem circumcisione significatam exhibet opere. Est enim corde circumcisus, licet non carne.

27. *Et judicabit id quod ex natura est praeputium, legem consummans, te, qui per litteram et circumcisionem praevaricator legis es?* Haec posterior erotematis pars est instar conclusionis, qua tandem in Judaeum subtiliter retorquet judicium, quo gentilem Judaeus gravabat; ut vidimus initio hujus cap. *Consummans* Graece τελοῦσα, quod minus plene vertit Erasmus, *si servaverit.* Nam Graecum verbum τελεῖν perficere et implere significat. *Sensus*: Et nonne gentilis, quem tu judicare soles, etsi praeputium habens cum quo natus est, si legem observet ac perficiat, sui comparatione condemnabit te, qui cum literam, id est, legem in tabulis scriptam habeas, et carne circumcisus sis, atque externa professione Judaeus; tamen huic professioni non respondes, sed legem acceptam praevaricaris? Simili locutione dicit e diverso cap. 4., gentes per praeputium credere.

Posset alioqui sic intelligi: *per literam et circumcisionem praevaricator*, id est occasione legis et circumcisionis transgressor factus, quia *lex iram operatur* infra cap. 4., quomodo dictum est: *litera occidit* 2 Cor. 3. et: *Virtus peccati lex.* 1 Cor. 15.

Notandum est a Syro interprete priorem partem ita reddi: *Et judicabit praeputium quod ex natura sua perfecit legem;* ut illud *ex natura sua* videatur Apostolus opponere vocibus, quas subjungit, *per literam et circumcisionem;* sitque idem cum eo, quod supra dixit, gentes, quae legem non habent, naturaliter ea quae legis sunt facere. In quem sensum et Graeca accipi posse mihi videntur, etsi interpretatione minus prompta et commoda.

Caeterum illud hic observa lector, quam saepe ac diversis verbis Apostolus repetat atque inculcet, hominem justificatum facere, servare, consummare legem Dei, ut intelligas quam sint ab Apostolico spiritu alieni novatores nostri, quum docent Dei praecepta homini etiam justificato et sub gratia constituto, esse ad observandum impossibilia. Quos proinde justo anathemate damnavit Synodus Trid. sess. 6. can. 18.

28. *Non enim qui in manifesto, Judaeus est; neque quae in manifesto, in carne, est circumcisio.* Docet quis Judaismus, et quae circumcisio hominem Deo commendet, atque ex eo probat versum praecedentem. *Sensus est:* Non enim qui genere aut professione externa et hominibus conspicua Judaeus est, is vere et coram Deo Judaeus est; neque circumcisio manifesta atque externa, quae fit in carne, vera est circumcisio. Non negat fieri posse, ut qui in manifesto Judaeus est, idem etiam vere et coram Deo Judaeus sit: ipse enim qui haec scribit Apostolus Paulus, et in manifesto Judaeus erat et coram Deo: sed negat ex eo verum Judaismum aestimandum esse, quod in manifesto quis Judaeus sit: ac similiter de circumcisione.

29. *Sed qui in abscondito, Judaeus est.* Id est, qui Judaeus est in abscondito, ubi Deus videt, qui corde ac legis observatione ex corde profecta Judaeus est: ille demum verus est Judaeus, ad quam pertinent promissiones Abrahae factae.

Et circumcisio cordis in Spiritu, non litera. Quod ait: *In spiritu non litera:* jucundius sonat in Graeco, ἐν πνεύματι, οὐ γράμματι. Spiritum nonnulli humanum interpretantur, id est animam seu mentem. Augustinus in expositione quarundam hujus Epistolae propositionum, per spiritum intelligere videtur sensum spiritualem legis, et per literam sensum literalem, qui est de carnali circumcisione. Atqui idem Augustinus in lib. de spiritu et litera cap. 8. spiritum interpretatur Spiritum sanctum, quam genuinam esse expositionem ostendit locus ejusdem Apostoli 2 Cor. 3., ubi similiter spiritum opponens literae, de Spiritu sancto se loqui manifeste declarat.

Caeterum pars haec, ut superioribus respondeat, ita supplenda videtur: Et circumcisio cordis circumcisio est, nempe quae in spiritu, non in litera; ut hic sit sensus: et circumcisio, qua cor circumciditur a vitiis et concupiscentiis, ea demum vera Deoque placita circumcisio est, utpote quae spiritualis sit circumcisio, id est per Spiritum sanctum facta: non autem carnalis juxta literam legis Mosaicae.

Potest etiam illud, *in spiritu, non litera* seorsum accipi, et referri ad utrumque, quod praecessit, Judaeum et circumcisionem, ut sensus sit: verum esse Judaeum, qui talis est in spiritu, non litera, id est qui secundum spiritum est Judaeus, non secundum literam, modo jam explicato. Similiter quoque veram esse circumcisionem, quae talis est in spiritu, non litera.

Cujus laus non ex hominibus, sed ex Deo est. Cujus Graece οὗ, masculinum est vel neutrum. Itaque non potest praecise ad circumcisionem referri, quae etiam in Graeco foeminini generis est, περιτομή. Proinde vel ad Judaeum referri debet, quod facit Augustinus in expositione: vel per syllepsin ad utrumque, id est Judaeum et circumcisionem, hoc sensu: Qui Judaeus, et quae circumcisio spiritualis, laudem et commendationem habet, non apud homines, qui non vident nisi quae foris sunt conspicua; sed apud Deum, qui cor intuetur.

CAPUT TERTIUM.

Quid ergo amplius Judaeo est, aut quae utilitas circumcisionis? 2. Multum per omnem modum. Primum quidem quia credita sunt illis eloquia Dei [1]). 3. Quid enim si quidam illorum non crediderunt? Numquid incredulitas illorum fidem Dei evacuabit? Absit [2]). 4. Est autem Deus verax [3]): omnis autem homo mendax, sicut scriptum est: Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris [4]). 5. Si autem iniquitas nostra justitiam Dei commendat, quid dicemus? Numquid iniquus

[1]) Cap. 9, 4. Act. 3, 25. Psal. 147, 8. 9. [2]) Cap. 11, 19. 31. 2 Tim. 2, 13. [3]) Cap. 11, 7. 23. [4]) Psal. 50, 6.

est Deus, qui infert iram [1])? 6. (secundum hominem dico). Absit. Alioquin quomodo judicabit Deus hunc mundum [2])? 7. Si enim veritas Dei in meo mendacio abundavit in gloriam ipsius: quid adhuc et ego tanquam peccator judicor? 8. et non (sicut blasphemamur, et sicut ajunt quidam nos dicere) faciamus mala ut veniant bona [3]), quorum damnatio justa est. 9. Quid ergo? praecellimus eos? Nequaquam. Causati enim sumus, Judaeos et Graecos omnes sub peccato esse [4]), 10. sicut scriptum est: Quia non est justus quisquam [5]), 11. non est intelligens, non est requirens Deum. 12. Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt [6]), non est qui faciat bonum, non est usque ad unum. 13. Sepulcrum patens est guttur eorum [7]), linguis suis dolose agebant: venenum aspidum sub labiis eorum [8]): 14. Quorum os maledictione, et amaritudine plenum est [9]): 15. Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem [10]): 16. Contritio, et infelicitas in viis eorum: 17. et viam pacis non cognoverunt: 18. Non est timor Dei ante oculos eorum [11]). 19. Scimus autem, quoniam quaecunque lex loquitur, iis, qui in lege sunt, loquitur [12]): ut omne os obstruatur, et subditus fiat omnis mundus Deo [13]): 20. quia ex operibus legis non justificabitur omnis caro coram illo [14]). Per legem enim cognitio peccati [15]). 21. Nunc autem sine lege justitia Dei manifestata est: testificata a lege et Prophetis [16]). 22. Justitia autem Dei per fidem Jesu Christi, in omnes et super omnes qui credunt in eum [17]): non enim est distinctio [18]): 23. Omnes enim peccaverunt, et egent gloria Dei [19]). 24. Justificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem [20]), quae est in Christo Jesu, 25. quem proposuit Deus propitiationem [21]) per fidem in sanguine ipsius [22]), ad ostensionem justitiae suae, propter remissionem praecedentium delictorum [23]), 26. in sustentatione Dei, ad ostensionem justitiae ejus in hoc tempore: ut sit ipse justus, et justificans eum, qui est ex fide Jesu Christi. 27. Ubi est ergo gloriatio tua [24])? Exclusa est. Per quam legem? Factorum? Non: sed per legem fidei [25]). 28. Arbitramur enim justificari hominem per fidem sine operibus legis [26]). 29. An Judaeorum Deus tantum [27]): nonne et Gentium? Imo et Gentium. 30. Quoniam quidem unus est Deus, qui justificat circumcisionem ex fide, et praeputium per fidem [28]). 31. Legem ergo destruimus per fidem? Absit: sed legem statuimus [29]).

---

1) Vers. 7. 8. 2) 1 Mos. 18, 25. 3) Cap. 6, 1. 4) Cap. 1, 2. 5) Psal. 13, 3. 6) Cap. 1, 29. 7) Psal. 5, 10. 8) Psal. 139, 4. 9) Psal. 9, 29. 10) Jes. 59, 7. 11) Psal. 35, 2. 12) Cap. 2, 12. 13) Vers. 9, 14) Vers. 28. Psal. 142, 2. 15) Cap. 7, 7. 16) Cap. 1, 2. 2 Mos. 34, 6. Psal. 31, 1 seq. Dan. 9, 18. 17) Cap. 4, 5. 10, 4 seq. Gal. 3, 11. 18) Cap. 10, 12. 19) Phil. 3, 9. 20) Eph. 1, 7. Matth. 20, 28. 21) 2 Cor. 5, 19. 22) Joan. 3, 14—16. 23) Cap. 5, 9 seq. Heb. 9, 15. 24) Cap. 2, 17. 25) Cap. 10, 5. 26) Cap. 9, 32. Gal. 2, 16. Eph. 2, 8—9. 27) Cap. 2, 17. 28) 1 Tim. 2, 5. 29) Cap. 6. Matth. 5, 17.

SUMMARIUM CAPITIS TERTII.

Ostendit in quibus Judaei praecellant gentibus. Omnes tamen docet esse sub peccato, nec habere de quo glorientur: et proinde egere justificatione per fidem Christi.

Quid ergo amplius Judaeo est? aut quae utilitas circumcisionis? Oritur haec quaestio ex eo quod dixerat, circumcisionem nihil prodesse sine legis observatione: et praeputium nihil obesse observanti legem. Movet autem eam quaestionem Paulus in gratiam Judaeorum: ne videatur eos nimium depressisse, tanquam nihil illis praestitum esset a Deo prae gentilibus. Sensus est: si ita se res habet, ut dictum est; quid igitur amplius prae gentili, quidve eximium (Graece τὸ περισσὸν) collatum est Judaeo? quid habet Judaeus in quo praecellat? denique *quae utilitas circumcisionis?* id est quid prodest esse circumcisum? Quidam posteriorem interrogationis partem cum priore confundunt, tanquam unum idemque significetur, hoc nimirum: quid prodest esse religione Judaeum?

Sed alii rectius distinguunt, ut prior pars quaerat de populi praerogativis in genere, quod ad religionem pertinet, ut sunt lex, prophetae, posterior autem specialiter de circumcisione, quae mandata fuit ipsorum patriarchae in totam posteritatem. Rectius, inquam, distinguunt: nam separatim Apostolus ad eas respondet, continuo quidem ad partem priorem, ad posteriorem vero capite sequenti.

2. *Multum per omnem modum.* Hypophora est, quae suae ipsius interrogationi respondet. Quo schemate septies adhuc utitur hoc eodem capite, et saepe alibi. Non enim solum ornat orationem, verum etiam ad docendum cumprimis accommodum est. *Multum,* inquit, *per omnem modum,* id est, valde multum amplius est Judaeo. Hic enim, ut dixi, ad priorem partem quaestionis respondet; ad alteram postea suo loco responsurus: ut inanis et intempestiva sit hoc loco conjectura Erasmi, qui suspicatur a Paulo non fuisse scriptum πολὺ *multum,* sed πολλὴ *multa:* ut ad utilitatem referatur.

Dicet aliquis: Si multum omnino amplius est Judaeo prae gentili; quomodo ad Gal. 3. parem facit utriusque conditionem, dicens: *Non est Judaeus, neque Graecus; non est servus neque liber,* etc. Respondeo, Paulum eo loco non aliud velle, quam rem esse adiaphorum in religione Christiana, sitne quis Judaeus an gentilis, servus an liber. Hic vero eum loqui de beneficiis olim populo Judaico praestitis prae caeteris gentibus. De qua re Psalmista: *Non fecit taliter omni nationi.* Hoc enim est quod sequitur.

Primum quidem, quia credita sunt illis eloquia Dei. Graece: *Nam primum quidem,* id est hoc inprimis et praecipue Judaeis amplius est, quod credita, commissa, tradita sunt eis eloquia Dei. Pronomen *illis* in Graeco non exprimitur; sed ab interprete necessario adjectum. Nam ἐπιστεύθησαν, *crediti sunt eloquia,* Latine dicitur credita sive commissa sunt eis eloquia Dei. Sic autem loquuntur Graeci: creditus est hanc rem, id est haec res ei concredita, commissa est. Adnotavit hoc Erasmus, tacite notans imperitiam Fabri, qui relativum *illis* rejecerat ut superfluum. *Eloquia,* Graece λόγια. Quae vox apud autores Graecos peculiariter usurpatur ad significanda responsa Dei vel Deorum, quae Latini vocamus oracula. Sed in sacris literis extenditur ad omne Dei verbum hominibus traditum, cujusmodi est universa scriptura sacra, sive prophetica, sive historica, seu quaecumque alia. Erat autem permagnum beneficium habere legem et scripturas sibi traditas a Deo.

Privilegia Judaeorum prae gentibus explicat idem Apostolos enumeratione quadam infra cap. 9. *Quorum est,* inquit, *adoptio filiorum, et gloria, et testamentum, et legislatio, et obsequium, et promissa: quorum patres, et ex quibus est Christus secundum carnem.* Ex quo videmus Apostolum hoc loco non omnia voluisse expromere, quae Judaeus habeat prae gentili; sed uno ac praecipuo bene-

ficio nominato pleniorem declarationem alii loco servasse. Quod forte significare voluit dicendo, *primum quidem.* Ac si dicat: non hoc solum est, sed sunt et alia alibi referenda.

Quare et de eo, quod hoc loco quaerunt nonnulli, fueritne signaculi circumcisionis apud Judaeos utilitas aliqua, sive effectus spiritualis ac salutaris, ex iis quae hic dicuntur, statui nihil potest: tum quia de circumcisione nondum hic respondet Apostolus: tum quia contentus unam exposuisse Judaeorum praerogativam, de caeteris tacet. Erit autem opportunum, ut de ea quaestione aliquid dicamus ad illud capitis sequentis: *Et signum accepit circumcisionis* etc.

3. *Quid enim, si quidam illorum non crediderunt?* Graece ἠπίστησαν, quasi dicat: incrediderunt, credere noluerunt, scilicet eloquiis Dei sibi creditis. Hoc est: non habuerunt fidem promissis divinis, quae continentur in scriptura. *Illorum,* non est in Graeco, tametsi additum facit ad sensum.

Numquid incredulitas illorum fidem Dei evacuabit? Futuri temporis verbum *evacuabit* (pro quo in multis legebatur praeteritum *evacuavit*) omnino retinendum ex castigatione Romana. In hanc enim lectionem manuscripti codices emendatiores cum Graecis conspirant. *Evacuabit* autem, id est abolebit, irritam faciet, Graece καταργήσει. Et est *sensus:* Numquid illorum incredulitas efficere poterit, ut Deus promissa sua non praestet, fidemque datam non servet? Fides hic accipitur, ut alias saepissime in scriptura veteris testamenti, pro veritate in praestandis promissis.

Absit, Graece μὴ γένοιτο. *Ne sit, ne fiat;* scilicet ut hominum malitia Dei fidem evacuet. Sermo est abominantis, velut rem absurdam, atque adeo impossibilem: siquidem impossibile est Deum mentiri aut fidem fallere. Unde sequitur:

4. *Est autem Deus verax.* In omnibus dictis et promissis, adeo ut fallere non possit. Est enim ipsa veritas. Notandum pro verbo *est* in Graeco legi γινέσθω, id est *fiat.* Et ita citant hunc locum Amb. lib. 3. de fide ad Grat. cap. 3. Hieron. in comment. epistolae ad Titum cap. 1. Estque sensus: Sit Deus verax; hoc est, sine ambiguitate credatur verax in omnibus suis dictis et promissis. Putant quidam interpretem vertisse *esto.*

Omnis autem homo mendax. Scilicet ex semetipso et ex inclinatione depravatae suae naturae: sumptum ex Psalmo 115. Excipitur autem ille homo, qui etiam Deus est. Non hic repetendum γινέσθω, sed supplendum ἐστί. Nisi illud exponas habeatur, reputetur.

Sicut scriptum est. Referri posset haec citatio ad sententiam modo dictam. Sed melius et quidem necessario refertur ad testimonium sequens, quod alioqui non cohaeret.

Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris. Adducit hoc testimonium ex Psal. 50., quo ostendat Deum semper in promissis esse veracem, non obstantibus etiam hominum peccatis; adeo ut ex nostra iniquitate magis etiam appareat atque illustrior fiat ipsius veritas et justitia. Quod luculente docet Psal. 88., in quo post commemoratas promissiones Davidi et semini ejus factas, affirmat Deus, etiamsi posteri legem suam deserant, ac justitias suas profanent, tamen inconcusse servaturum se ea, quae promiserat; nec irritum facturum quicquam eorum, quae de labiis suis processerant.

Ut intelligatur hoc Paulum velle, exponendus est Psalmi versiculus. *Tibi soli peccavi,* inquit David, *et malum coram te feci.* Ex qua mea iniquitate id consequitur, *ut tu justificeris in sermonibus tuis* etc., id est, ut omnes cum laude agnoscant, adeo te justum ac veracem esse in verbis tuis ac promissis, ut ne quidem ob peccata hominum promissiones tuas retractes: quandoquidem mihi, nihil obstante hac mea, quam confiteor, iniquitate, praestabis quaecumque de regni stabilitate, successore, et sancto semine ex me nasciturо fuisti pollicitus: itaque fit, ut semper *vincas cum judicaris,* id est, victor et superior in causa pronuncieris, quoties quis recta ratione voluerit de tuis factis judicium aut examen instituere. In hunc

modum exponit Euthymius congruenter admodum cum mente Pauli hoc loco.

Ex qua etiam expositione liquet, particulam *ut* non finalem esse, sed tantum consecutionem denotare: quod et Theophylactus hic annotavit. Loquitur autem Apostolus de promissis Dei absolutis, quale fuit illud Psalmi 88., non de iis quae conditionem habent annexam. Nam quae hujusmodi sunt, ea, non servata conditione, evacuari et irrita fieri posse constat, salva fide et veritate promittentis.

Nonnulli versum hunc, *ut justificeris* etc. in Psalmo per hyperbaton referunt ad preces superiores, *miserere mei. Dele iniquitatem meam. Lava me. Munda me.* Ac si diceret David: si mei misertus fueris, si deleveris iniquitatem meam, si laveris et mundaveris me; verax et justus invenieris in sermonibus tuis, quibus veniam et gratiam promisisti poenitentibus. Probabilis quidem etiam hic sensus: verum expositio prius data plenius servire videtur explicandae menti Paulinae.

Caeterum observa Paulum in hoc testimonio citando sequi versionem LXX. interpretum: quod fere solet, ubi eorum versio parum aut nihil ab Hebraeo discrepat; uti contingit in hoc versiculo, quem Hieronymus ex Hebraeo vertit iisdem verbis; nisi quod pro *judicaris* reddidit futurum *judicaberis,* sensu nihil diverso.

5. *Si autem iniquitas nostra justitiam Dei commendat, quid dicemus? Iniquitas,* ἀδικία; pro qua malim *injustitiam,* propter antithesim ad *justitiam. Commendat* Graece συνίστησι. Quod quidam potius vertendum putant, *confirmat, constabilit, adstruit;* quomodo accipitur Galat. 2. ubi nos habemus: *praevaricatorem me constituo.* Sed in Syriaco *confirmat* legitur. Atqui sentit Erasmus interpretem nostrum recte vertisse: nec ipse secus vertendum sibi putavit. Nam in verbo commendandi possunt ea, quae commendationi conjungi solent, etiam intelligi; ut declaratio, testificatio, confirmatio. Dixerat Apostolus incredulitate hominum non modo non evacuari fidem Dei, verum etiam illustrari. Quare merito quaestionem hanc subjicit, inquiens: Si nostra iniquitas sive injustitia commendat, id est apparere facit, et illustriorem reddit, adeoque confirmat Dei justitiam et fidem erga homines, *quid dicemus?* scilicet ad quaestionem ex illis dictis obviam, quae sequitur.

Nunquid iniquus est Deus, qui infert iram? Et hic mallem: *Nunquid injustus est Deus:* ut sicut in Graeco, sic in Latino παρονομασία quaedam appareat. Sensus: An ob id censebimus Deum injustum esse, qui infert iram, id est punitionem; qui punit et vindicat peccata, ex quibus ejus justitia commendatur?

6. *(Secundum hominem dico.)* Id est, secundum humanum sensum loquor: objectionem hanc moveo ex persona hominis divina nondum capientis; cui facile, sicut experientia docet, hujusmodi quaestiones occurrant.

Absit: ut ideo credatur Deus injustus, ut quis de Deo tam absurde et indigne sentiat.

Alioquin quomodo judicabit Deus hunc mundum? Graece τὸν κόσμον, *mundum,* sine pronomine demonstrativo, consentientibus etiam mss. quibusdam Latinis et Syro exemplari. Deductione ad incommodum repellit objectionem, quasi dicat: Si propter causam memoratam Deus injustus censendus est in vindicandis peccatis; igitur non erit idoneus qui judicet mundum. Quod est longe absurdissimum. Sequela manifesta est, quia judicem totius mundi justissimum esse oportet.

Caeterum directa quaestionis solutio est, Dei justitiam non illustrari nostra iniquitate per se, sed tantum ut per occasionem. Nam vera causa illustrandae justitiae divinae, qua justus et fidelis est in verbis suis, ipsa bonitas est et potentia Dei, ad eum finem utentis peccatis hominum, seu potius ea permittentis: sicut et ea permittit, tum ad demonstrandam justitiam suam vindicativam in iis puniendis, tum ad declarandam suam misericordiam in iis remittendis. Et quidem veram causam illustrandae justitiae Dei non esse nostra peccata, docet Apostolus subjunctis verbis, idque rursus ad incommodum deductione, cum ait:

7. *Si enim veritas Dei in meo mendacio abundavit in gloriam ipsius.* Mendacium vocat, quod paulo ante iniquitatem, id est peccatum. Nullus enim peccat, nisi falsa specie boni. Dixit autem mendacium propter antithesim cum veritate. Abundare in gloriam est clariorem fieri.

Quid adhuc et ego tanquam peccator judicor? Redundat, ut alibi interdum, *et* particula. *Sensus* totius versus est: Si fides et veracitas Dei clarior et illustrior facta est per meum mendacium sive injustitiam; cur ego postea judicor, condemnor et punior tanquam mendax et peccator? Suam personam ponit pro quavis alia, tanquam diceret: Si peccata hominum per se justitiam Dei illustrant ejusque gloriam promovent; cur igitur homines tanquam peccatores puniuntur? Toletus subtilem quendam adhibet huic loco commentarium, quem lectori ipsius judicandum relinquo. Nobis quidem videtur coactior, nostra vero communis est expositio; quod et ipse fatetur. Et huic optime cohaeret, quod sequitur:

8. *Et non, sicut blasphemamur, et sicut ajunt quidam nos dicere, faciamus mala ut veniant bona? Blasphemamur* βλασφημοῦμεθα, id est, maledicimur, male de nobis homines loquuntur. *Sensus:* Et cur non potius dico (sicut quidam male de nobis loquentes ajunt nos dicere): faciamus mala, cumulemus peccata peccatis, ut veniant bona; quale est Deum glorificari? Suppleri sententia potest etiam hoc modo: Et cur non potius facimus mala, ut Deus glorificetur? sicut quidam calumniantur nos dicere: *Faciamus mala ut veniant bona.* Videtur Apostolus eos significare, qui male et calumniose interpretabantur id quod passim docebat, superabundasse gratiam Dei, ubi superabundavit hominum iniquitas.

Simul insinuat, pro regula tenendum, ne unquam malum faciamus cujuscumque boni gratia. Caeterum permittere et non impedire mala quum possis, ut bona majora eveniant, haud dubie licitum est et laudabilis prudentiae; quemadmodum et illud, consulere cuipiam minus peccatum, quo a majori revocetur: sicut ipse fecit Apostolus, quaedam secundum indulgentiam dicens infirmis, non secundum imperium, 1 Cor. 7.

Quorum damnatio justa est, scilicet eorum qui sic loquuntur: *faciamus mala* etc. Rejectio est. Non enim dignatur illationem tam absurdam pluribus refellere, sed eam simpliciter condemnat. Sapientis enim disputatoris est, non ad omnia objecta respondere, sed quaedam contemnere. *Damnatio* Graece *judicium,* sed intellige condemnativum, ut alibi frequenter.

Hic secundum distributionem Theodoreti finis est primi tomi hujus epistolae, et secundi initium a verbis sequentibus. Cum enim, inquit, gentilium et Judaeorum iniquitatem coarguisset Apostolus, et utrosque supplicio dignos ostendisset; offert deinceps fidei medicamentum et divinae dispensationis benignitatem docet.

9. *Quid ergo? praecellimus eos? Nequaquam. Eos* non est in Graeco, recte tamen suppletum, etiam ab Erasmo. Quoniam videbatur Judaeum praetulisse gentili, quando dixit, multum per omnem modum amplius esse Judaeo: rursus hic, ne Judaeus se extollat adversus gentilem, ita quaerit; *Quid ergo?* an quia hoc amplius esse dixi Judaeo, ideo nos Judaei praecellimus gentiles? Et respondet: *Nequaquam.* Graece οὐ πάντως, *non omnino:* sed usurpat Paulus pro *nequaquam, nullo modo.* Qua responsione non jam sibi contrarius est Apostolus. Dixerat enim Judaeo amplius esse, quantum attinet ad externa beneficia Judaico populo exhibita a Deo, et illud maxime, quia credita illis fuerant eloquia Dei: hic autem negat Judaeum absolute praecellere, id est quoad veram justitiam, a qua sola petenda est hominis cujusque vera et solida supra alium excellentia. Unde sequitur:

Causati enim sumus Judaeos et Graecos omnes sub peccato esse. Graece προῃτιασάμεθα, quasi dicat: *praecausati sumus. Quod ego transferrem,* ait Valla, *supra diximus enim causam.* Unde sensum hunc reddunt: Jam enim ante probavimus allatis causis et rationibus, Judaeos

et gentiles omnes peccato subditos esse, id est, omnes esse peccatores, et propter peccata damnatione dignos. Atqui plenior erit *sensus*, si dicas: Jam ante probavimus, allegatis criminibus etc. Nam Graecum verbum et simplex et compositum significationem habet accusandi. Crimina audivimus gentilium cap. 1. et Judaeorum cap. 2.

Hic quaeritur, quam generaliter illud *omnes* accipiendum sit, quum causatum se dicit *omnes sub peccato esse.* Nam ex praecedentibus solum inferri posse videtur, multos sub peccato esse; ut ex gentibus philosophos, ex Judaeis legisperitos, siquidem horum proprie crimina percensuit. Respondeo Pauli procul dubio mentem esse de omnibus sine exceptione hominibus sub peccato concludendis; sicut et dicit Gal. 3. *Conclusit scriptura omnia sub peccato.* Primum id patet ex scopo Pauli. Vult enim demonstrare sine fide Christi neminem justificari posse: quod demonstrari non potest, nisi constiterit sine ea omnes esse peccatores. Idipsum probant testimonia scripturae subjuncta, quae prorsus universaliter loquuntur, illud potissimum: *Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.* Ex quibus deinde rursus universalem, omnes et singulos homines complectentem, facit illationem, dicens: *Ut omne os obstruatur, et subditus fiat omnis mundus Deo.* Nec pluribus opus est argumentis in re tam manifesta.

Ad objectionem vero respondemus, Pauli collectionem, quae brevis et proinde obscura est, explicandam esse hoc modo: Gentilium et Judaeorum praecipui, et a quibus maxime erat exspectanda justitia, quippe qui prae caeteris hominibus sapientiam, ut philosophi, et divinae legis notitiam, ut nomodidascali, profitebantur, peccaverunt et a justitia longe aberraverunt: igitur et omnes caeteri, quibus nec sapientiae studium cordi fuit, nec legis divinae notitia contigit. Argumentum est a minori. Nec vero plenior exigenda fuit de singulis probatio: quum intelligenti satis sit rationem adferri posse singulis et omnibus communem, nec ignotam; id est humanae naturae corruptionem: etsi causa ejus passim lateret. Haec porro si Judaeo minus persuadeant, audiat quae sequuntur.

10. *Sicut scriptum est: Quia non est justus quisquam.*

11. *Non est intelligens, non est requirens Deum.*

12. *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.*

13. *Sepulcrum patens est guttur eorum; linguis suis dolose agebant. Venenum aspidum sub labiis eorum.*

14. *Quorum os maledictione et amaritudine plenum est.*

15. *Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.*

16. *Contritio et infelicitas in viis eorum.*

17. *Et viam pacis non cognoverunt.*

18. *Non est timor Dei ante oculos eorum.* Omnes sub peccato esse, copiosius adhuc probat propter Judaeos ex scriptura, tanquam propria (sicut infra dicit) ipsorum lege, convincendos. Arguit autem haec probatio, quemadmodum superius admonui, universalem intellectum illius conclusionis: *omnes sub peccato esse.* Dicitur enim: *Quia non est justus quisquam* etc. Item: *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.* Accedit et generalitas hominum illo versu ejusdem Psal. significata: *Dominus de coelo prospexit super filios hominum: ut videat si est intelligens aut requirens Deum.* Post quem versum proxime sequuntur verba a Paulo citata: *Omnes declinaverunt* etc. Hoc enim quid est aliud, quam omnes inventos malos, neminem bonum? Verum haec intellige juxta mentem et scopum Pauli, de filiis hominum, id est humano genere, quale est ex sua origine, et qualis unusquisque perseverat, donec justitiae Dei per fidem Jesu Christi particeps fiat. Non sum nescius, Hieronymum alicubi scripturam hanc: *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti*

sunt, interpretandam docere secundum illum canonem scripturarum, quo signum universale non ad totum, sed ad partem maximam referendum sit, velut in eo quod Apostolus dicit: *Omnes quae sua sunt quaerunt.* Philipp. 2. Sic enim censet in Epist. 146., quae est de filio prodigo ad Damasum Papam, et in comment. epist. ad Eph. sub finem capitis primi. Quam Hieronymi interpretationem etiam alii quidam sequuntur.

Mihi tamen Paulino sensui, atque etiam Davidico, convenientius videtur, ut universaliter utriusque verba accipiantur, eo modo quo dixi. Nam de Paulo satis puto constare. Sed et Davidis non aliam in suis verbis arbitror esse sententiam, quam quae fuit Isaiae prophetae in hisce consimilibus cap. 53. *Omnes nos quasi oves erravimus: unusquisque in viam suam declinavit.* Quae verba nemo Theologus negaverit ad omnes omnino pertinere, quos comprehendit id, quod proxime sequitur: *Et posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum.* Alibi quoque Hieronymus hoc universali sensu versum Davidicum accipit, ut in commentario super Isaiae 52. ita scribens: *Opportuno tempore pro cunctis sanguinem fudit,* Christus, *quando omnes declinaverant, simul inutiles facti erant: non erat qui faceret bonum, non erat usque ad unum: ut pro omnibus gustaret mortem, quia omnes peccaverant, et indigebant gloria Dei.* Haec ibi.

Sed quaeret aliquis, quomodo ad omnes et singulos pertineant quae sequuntur apud Paulum: *Sepulchrum patens est guttur eorum* etc., usque ad finem citati testimonii. Respondeo Paulum non sentire, quod in omnibus et singulis fuerint omnia vitia quae hic enumerat, sed alia in aliis; ita tamen ut omnes in vitio et peccato fuerint, omnes declinaverint, et ad bonum facti sint inutiles: denique inter omnes nullus sit justus, nullus intelligens, nullus qui Deum quaerat aut timeat, aut quod bonum est faciat: sensu nimirum antea declarato.

Caeterum quod ad scripturas hic ab Apostolo citatas attinet, etsi jam olim in vulgatis codicibus Latinis extiterint omnes uno loco, scilicet in Psal. 13. etiam ante Hieronymi et Augustini tempora: sciendum tamen est, neque in Hebraeo, neque apud LXX. interpretes in eo Psal. omnes haberi. Quod et diserte testatur Hieronymus in praefat. lib. 16. suorum comment. in Isaiam, adstipulante etiam commentario Psalmorum, qui Hieronymi titulum habet. At neque Chaldaea paraphrasis in eo loco agnoscit. Addit ipse Hieronymus, omnes Graeciae tractatores, qui in Psalmos edidere commentarios, idipsum liquido confiteri, dicitque eos, qui artem contexendarum inter se scripturarum Apostoli nesciebant, cum quaererent aptum locum, ubi assumptum ab eo ponerent testimonium, quod absque auctoritate scripturae positum non putabant, transtulisse in eum Psalmum, in quo repererunt prima verba. Fuere quidem nonnulli, qui versus illos, quos alio relegat Hieronymus, contenderent Hebraico textui in Psalmo memorato detractos esse, et restitui debere, idque ex quodam Hebraico, quod allegant, Psalterio Anglicanae ecclesiae. Sed eos bene et solide refellit vir doctissimus F. Lucas suis in sacra biblia notationibus; ad quas lectorem remitto.

Jam ex quibus locis collecta sit haec testimoniorum congeries, eodem indice Hieronymo paucis accipe. Primi versus usque ad illud: *Sepulcrum patens,* deprompti sunt ex Psal. 13. jam dicto, qui Hebraeis est 14. At versus ille: *Sepulcrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agebant,* sumptus est ex Psal. 5. Quod sequitur: *Venenum aspidum sub labiis eorum,* decerptum est ex Psalm. 139. non autem, ut vult autor ille incertus commentariorum in Psalmos, ex Deuteronomio. Nam in eo libro non hoc legitur, sed *venenum aspidum insanabile,* cap. 32. in cantico Mosis. Quod statim sequitur: *Quorum os maledictione et amaritudine plenum est,* habetur in Psal. 9., qui Hebraeis est 10. Porro verba sequentia: *Veloces pedes eorum* et caetera usque ad illud: *Non est timor,* desumpta sunt ex Isaiae cap. 59. Quod ita esse re-

petit in eundem Isaiae locum scribens Hieronymus. Illud postremum: *Non est timor Dei ante oculos eorum*, in Psal. 35. principio legitur. *Nec in hoc*, ait Hieronymus, *cuiquam videatur esse diversum, si quod in suis locis numero dicitur singulari, ab Apostolo pluraliter dicatur: qui scribebat ad plurimos, et in unum sensum multa cogebat exempla.* Sic ille. A quo Cajetanus in locis designandis nonnihil dissentit, sed praeter aequum.

Restat ut testimonia haec a Paulo citata breviter exponamus. *Non est*, inquit, *justus quisquam.* Graece, *non est justus, ne quidem unus*, scilicet in universo hominum genere: quod intellige, quantum ad naturae corruptionem attinet, et antequam quisque justificetur ex fide. Item non est quisquam intelligens, id est sapiens ea quae Dei sunt. Non est exquirens Deum, id est bonis actionibus sese Deo commendans. Omnes originaliter infecti atque corrupti, a recto deflexerunt ad iniquitates. Simul omnes, excepto nemine, facti sunt ad legem implendam et opera pietatis exercenda prorsus inepti atque inutiles: quod in Hebraeo est, *putruerunt, sive rancidi facti sunt.* Non est quisquam qui faciat bonum, Graece χρηστότητα, *bonitatem;* sed Hebraice טוֹב, *bonum*, id est opus Deo acceptum. Vel: Non est quisquam, qui bene vivat; qui ita faciat bonum, ut bonus dici possit. Sic enim in 4 Reg. et 2 Paralip. de quibusdam Regibus Juda dicitur, quod fecerint bonum, rectum, placitum, coram Domino. *Non est usque ad unum*, id est ne unus quidem. Nam inclusive exponendam esse voculam *usque*, secus quam in expositione Psalmi vult Augustinus, ut Christum excipiat, recte monet Cajetanus: *Nullus enim*, inquit, *purus homo excipitur.* Et hic sensus patet ex eo, quod in Graeco praecessit: οὐδὲ εἷς, *ne quidem unus.*

Porro sepulcro patenti simile est guttur eorum; quia sicut sepulcrum patens exhalat tetrum ac pestiferum foetorem, ita ex ore illorum impuri, pestilentes, noxiique sermones exeunt. Linguis suis utuntur ad dolum et fraudem, aliud loquentes, aliud sentientes. Et, quasi qui venenum aspidum, id est, nocentissimum sub labiis vel in labiis gerant, semper parati sunt pestiferum virus latentium cogitationum ex oris pharetra depromere, et in quemlibet ejaculari. Quorum os maledictione sive exsecratione et amarulentia plenum est; ita ut vix aliud ore proferant in eos, quibus offensi sunt, quam contumelias et maledicta. Est autem amaritudo sive amarulentia, dum odium cordis in ore et sermone apparet. *Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem*, id est, ad caedes et oppressiones innocentium. *Contritio et infelicitas in viis eorum. Infelicitas* Graece ταλαιπωρία, miseria, aerumna. Calamitatem legit Cyp. lib. de zelo et livore. Vox Hebraea apud Isaiam vastitatem significat. *Sensus:* Omne eorum studium est ut alios conterant et vastent; adeo ut nati videantur in aliorum perniciem.

Viarum nomine studia et actiones Hebraea phrasi significari notum est. *Et viam pacis non cognoverunt*, scilicet approbationis notitia: quia pacem et justitiam, verae pacis conservatricem, oderunt. Ac si dicat: nolunt ingredi viam pacis. Denique quod praecedentium malorum fons et caput est: *Non est timor Dei ante oculos eorum*, id est, oculis mentis non considerant Deum ubique praesentem, proindeque timendum esse, tanquam justum vindicem malorum. Hoc enim timore, velut fraeno cohiberi solent homines, ne in scelera et flagitia praecipites currant. Ex hoc loco colligitur, hominem peccando non solum amisisse amorem justitiae, verum etiam timorem gehennae, quemadmodum docet Prosper lib. contra Collatorem cap. 19.

19. *Scimus autem, quoniam quaecumque lex loquitur, iis, qui in lege sunt, loquitur. In lege*, id est sub lege, legi subjecti. Ne Judaeus excipiat et dicat, haec superiora nihil ad se pertinere, sed de impiis, id est gentilibus dicta esse; nunc ratione probat ea Judaeis esse communia. Legis nomine priori loco Psalmos

et Prophetas, ac verosimiliter etiam reliquos sacros libros comprehendit. Nam ex Psalmis et Prophetis adducta fuere memorata testimonia. Atque eo modo legis vocabulum etiam Dominus usurpat Joannis 15. dicens: *Ut adimpleatur sermo, qui in lege eorum scriptus est: Quia odio habuerunt me gratis.* An eadem legis acceptio sit posteriori loco, cum dicit, *iis qui in lege*, id est sub lege *sunt*, dubitari potest. Nam solet hac locutione Mosaica lex intelligi, quae ut summum quatuor libris continetur. Verum quia tota veteris testamenti scriptura, canone Hebraeorum comprehensa, Judaeis erat, ut esse debebat, pro verbo Dei; ideo nihil vetat etiam hac parte totam legis nomine comprehendi, tametsi nihil incommodi est, si specialiter accipiatur. Nam sic etiam *sensus* congruit, qui est hujusmodi: Lex et prophetae, licet multa dicant et praedicent de gentibus a populo Dei diversis, et aliquando ad eas etiam sermonem dirigant, ut in prophetis videre est, potissimum tamen intendunt corripere, castigare, comminari, invehere in illorum vitia, qui sub lege sunt: praesertim ubi loquuntur absque determinatione certae alicujus gentis. Haec enim quae dixi legis sunt officia. Lex autem soli populo Hebraeorum data fuit. Bene igitur Apostolus ex lege et ejus increpatione convincit populum illum totum fuisse sub peccato. Alii aliter hanc probationem explicant: sed meo judicio minus recte.

Ut omne os obstruatur. Ut illationem notat, non causam, ac si dicat: Hinc fit ut nemo gloriari possit de justitia, nec se excusare in Dei judicio, ne Judaeus quidem qui in lege gloriatur. Per eam ipsam enim injustus arguitur.

Et subditus fiat omnis mundus Deo. Subditus, Graece ὑπόδικος, id est obnoxius, obstrictus ad poenam. Augustinus legit *reus* lib. de gratia Christi cap. 8. Sensus: Et ut appareat omnes omnino homines, etiam Judaeos, esse Deo judici ad aeternam mortem obnoxios.

20. *Quia ex operibus legis non justificabitur omnis caro coram illo. Non justificabitur omnis caro*, id est nulla caro, nullus homo justificabitur. Notissima synecdoche, caro pro homine. Porro *quia* Graece est διότι, *propterea quod, ideo quia.* Sentit enim Apostolus idcirco etiam Judaeo, qui legem accepit, os obstrui, redique eum Deo obnoxium, quoniam etsi legem et opera legis praetendere velit, non tamen ex illis coram Deo justificetur, quum maneat illud, quod ante probatum et conclusum est, *Judaeos et Graecos omnes sub peccato esse;* nec habere de quo coram Deo glorientur. Quod si Judaeus, qui legem accepit, ex operibus legis non justificabitur; quanto minus gentilis, qui legem non accepit? Itaque recte dictum est, *omnis caro.* Potest autem accipi haec Pauli sententia velut epiphonema supradictorum. Huc enim spectant quae dixit, ut intelligatur ex lege non esse justitiam: unde mox colligat principale suum institutum, justitiam esse petendam ex fide.

Quidam hoc loco intelligunt opera legis, qua parte caeremonialis est. Et hoc putant Apostolum velle, quod justitia non habeatur per sacramenta veteris legis, sive per observationem legalium. Pro quo intellectu facere videtur, quod eadem haec propositio habetur Gal. 2., in qua epistola potissimum de legis caeremonialis ad justitiam inutilitate Paulus disserit. Verum de illius loci sententia videbimus in ejus commentario.

Praesens certe doctrina ad legem caeremonialem restringi non potest, quemadmodum bene probat Augustinus lib. de spiritu et litera cap. 8. et 29. Primum, quia continuo subjungit Apostolus: *Per legem cognitio peccati;* quod de lege morali in decalogo scripta dici manifestum est. Et ita se ipse Apostolus exponit cap. 7. citans illud ex decalogo: *Non concupisces,* ac subjungens legem sanctam esse, et mandatum sanctum et justum et bonum. Quae epitheta maxime competunt in legem moralem. Deinde quia verbis hic superioribus, et jam ante cap. 2. ostenderat, nec eos quidem, qui legem acceperant, justitiam fuisse consecutos, de lege morali in-

dubie loquens; ut ibi: *Qui praedicas non furandum, furaris,* et quae sequuntur.

Adde, quod non opponit Apostolus caeremonialia moralibus, sed antithesim statuit inter id, quod est ex operibus legis, sive ex lege, et per legem; et id, quod est gratis, atque ex fide, et per fidem; uti docet totus contextus sequens. Sed nec id, quod infra dicitur: *Legem ergo destruimus per fidem? Absit: sed legem statuimus;* accipi potest de lege caeremoniali, quam fides Christi promulgata tollit ac destruit. Illud quoque capitis sequentis: *Lex iram operatur, ubi enim non est lex, nec praevaricatio;* de lege morali praecipue veritatem habet. Nam praevaricationes pleraeque omnes sunt contra leges morales. Igitur hoc loco vel legem moralem oportet intelligi, vel certe legem universam Mosis, moralia simul et caeremonialia complectentem. Nam a tota lege vim justificandi removere vult Apostolus. Et sic intellecta sententia magis ad amussim convenit cum ea, quae est ad Gal. 2.

Praeterea notandum est opus legis bifariam sumi: vel pro opere, quod lex praescribit, quale opus vere bonum est; de quo cap. 2. *Factores legis justificabuntur:* vel pro opere, quod fit ex lege, id est, ex sola legis cognitione, et non ex fide. Quo posteriori modo loquitur hic Paulus de operibus legis, ea nimirum intelligens, quae quis facit sola lege adjutus. Cujusmodi erant, quae faciebant et adhuc faciunt Judaei, non existimantes gratiam redemptoris ad juste vivendum sibi esse necessariam. Qualiacumque enim ea sint, ad veram justitiam nihil conducunt. Hoc quippe est ex operibus legis neminem justificari coram Deo. Sic opera legis exponit Augustinus compluribus locis, ut lib. de spir. et lit. cap. 8., de gratia et lib. arb. cap. 12. et lib. 3. contra 2. epist. Pelag. cap. 7. Item Hugo quaest. 82. et 83.

Quod si lex a Deo data, tanquam legis naturalis per peccatum obscuratae quaedam interpres, explicans eam ac renovans, justitiam praestare non potuit: multo minus id potest sola lex naturalis, tali interprete destituta. Quare si ex operibus legis scriptae nemo Judaeus justificatur; consequenter intelligendum relinquitur, multo minus gentilem justificari posse ex operibus legis naturae, quantumlibet etiam humano studio excultae, et quibuscumque philosophiae praeceptis elucidatae. Quocirca nec Aristotelis Ethica, quamvis suam minime contemnendam habeant utilitatem, cuiquam sufficere potuerunt ad veram et salutarem justitiam. Unde et Paulus alibi, tam legis scriptae quam naturalis opera comprehendens, communem de utrisque, quod ad salutem nihil conferant, profert sententiam. Sic enim scribit Judaeus ipse ad Titum gentilem cap. 3. *Non ex operibus justitiae, quae fecimus nos, sed secundum suam misericordiam salvos nos fecit.*

Videtur autem hoc loco et deinceps justificari seu justificatio generaliter accipi, qua nimirum quis vel ex impio fit justus, vel in adepta justitia progreditur. Prius acceptionis membrum ex sequentibus manifestum est, maxime ex eo, quod dicitur capite sequenti: *Credenti in eum, qui justificat impium, reputatur fides ejus ad justitiam.* Posterioris autem membri justificatio fuit ea, quae ibidem Abrahae tribuitur ex fide: ut qui jam ante erat justus. Quem utrumque justificationis modum observare est etiam apud Jacobum Apostolum cap. 2. Igitur mens et doctrina Pauli est, ex operibus legis neque primam obtineri posse justitiam cum remissione peccatorum; neque justitiam habitam conservari, augeri, perfici; neque vero tanquam ex actibus justitiae, justum quempiam apud Deum reputari.

Per legem enim cognitio peccati. Intellige exclusive hoc sensu: Lex solam praestat et ingerit agendorum et fugiendorum notitiam, dum alia praecipit, alia prohibet. Quod enim lege prohibetur, peccatum est. Non ergo per legem, neque ex operibus legis est justificatio, qua peccatum tollitur et lex observatur. Sermo est de eadem lege, de qua supra, id est, de lege scripta sive Mosaica. Nam ea, qua parte moralis est, peccatum ostendit: sicut

et infra dicit cap. 7. *Peccatum non cognovi nisi per legem. Nam concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret; non concupisces.* Unde patet falli Origenem, qui legem naturalem ab initio mentibus hominum insitam existimat hic significari. Quamvis enim Cain et alii multi ante legem scriptam habuerint agnitionem malefactorum suorum, accusantibus ipsos suis conscientiis; obscurior tamen et imperfectior erat ea notitia.

Nam lumen naturale rationis ita peccato fuit obnubilatum, ut multa, quae peccata sunt, non putarentur esse peccata; multa quoque levia putarentur, quae gravia sunt. At vero per legem a Deo datam et tabulis inscriptam multo clarior atque perfectior accessit peccati cognitio: nec solum quatenus rectae rationi peccatum repugnat, verum etiam qua Dei offensa est, et a Deo graviter puniendum: quod utrumque per solam naturae legem pauci, nec ii nisi imperfecte, poterant cognoscere. Denique si de lege naturae partem hanc interpreteris, non perinde contra Judaeum valebit, qui dicere poterit: et si per legem naturae tantum peccati cognitio sit, legi tamen divinae, quam ipse accepit, amplius esse tribuendum. Sentiunt nobiscum Augustinus lib. de spiritu et litera cap. 8., et commentatores fere omnes.

21. *Nunc autem sine lege justitia Dei manifestata est: testificata a lege et prophetis.* Postquam ostendit ex lege non esse justitiam, docere nunc incipit, unde ea petenda sit, nempe ex fide Jesu Christi. Qua in re versari cardinem Paulinae disputationis in hac epistola, diximus initio. *Nunc,* id est, tempore praedicationis evangelicae, vel *nunc autem,* id est atqui, at vero. Sic enim accipitur interdum, ut non tempus, sed assumptionem vel adjunctionem significet. Vide, quae adnotamus ad illud Heb. 11. *Nunc autem meliorem appetunt. Justitia Dei,* id est, ea justitia, qua coram Deo quis justus est. Praecessit enim: *Ex operibus legis non justificabitur omnis caro coram illo.* Nunc, inquit, justitia Dei, justitia vera, qua in Dei conspectu et judicio justi sint homines, manifestata est et palam annuntiata, ac reipsa exhibita sine lege, id est, non per opera legis: tametsi testificationem habeat a lege et prophetis. A lege quidem, id est, ex libris legis, ubi scriptum est: *In semine tuo benedicentur omnes gentes.* A prophetis autem, in quibus legitur: *Justus ex fide vivit.*

Sciendum est Augustinum lib. de gratia Christi cap. 8. et de spiritu et litera cap. 9. illud, *sine lege,* jungere cum *justitia Dei,* quod et sequitur Hugo quaest. 87., ut justitia Dei sine lege intelligatur, quae non est ex lege. Sed ea constructio coactior est, et non necessaria. Nam sensus eodem recidit cum expositione prius data. Minus vero placet, quod alii quidam *sine lege* exponunt, cessante lege. Non enim agit nunc Apostolus de legis aut legalium cessatione, nec opportunum erat, ut ageret: sed de legis effectu. Docet enim, quid lex possit, quid non possit: peccatum ostendere potuisse, justitiam praestare non posse, ideoque sine ea justitiam esse manifestatam et exhibitam.

Porro ea manifestatio seu manifestata exhibitio justitiae Dei sine lege potissimum facta est in conversione gentilium, qui legem non acceperant; quorum tamen verae justitiae attestabantur externa signa; prout Cornelii centurionis et aliorum exempla in Actis commemorata nos docent. Unde et Galatis dicitur cap. 3. *Ex operibus legis spiritum accepistis, an ex auditu fidei?*

22. *Justitia autem Dei per fidem Jesu Christi in omnes et super omnes, qui credunt in eum.* Graece non additur *in eum;* satis tamen intelligitur. Nam et Syrus interpres addendum putavit. Cohaerent haec verba superioribus epanalepsi quadam, exponente causam ac modum justitiae Dei, quam dixit, acquirendae. Sensus enim est: justitia, inquam, Dei, quae est per fidem Jesu Christi; idque in omnes et super omnes credentes in Christum. Hi enim omnes justificantur, sive Judaei sint, sive gentiles. Cum dicit justitiam Dei haberi per fidem, aperte significat justitiam non esse ipsam fidem; quod volunt haeretici. Doctrina enim Apostoli est per fidem

acquiri justitiam; ita tamen, ut ipsa fides sit initium justificationis, atque etiam pars quaedam justitiae: quemadmodum infra plenius declarabitur. Haec duo, *in omnes et super omnes,* Oecumenius ita distinguit, ut prius ad Judaeos, posterius ad gentiles referatur: quod Judaei apud se velut domesticam haberent salutis causam, nempe Christum; a quibus extensa deinde fuerit ad gentiles et super gentiles Dei gratia: quia *salus ex Judaeis est,* Joan. 4. Verum non hoc Apostolum velle, satis arguit pars sequens, qua diserte significat se indistincte nunc loqui de Judaeis atque gentilibus. Utrumque igitur hoc membrum ad utrosque pertinet.

Alii dictum putant *in omnes,* propter universalitatem beneficii; *super omnes,* propter sublimitatem. Atqui Graece non est ὑπὲρ, sed ἐπὶ; quemadmodum priori loco εἰς, Paulo fere idem significantia; ut verti potuerit hoc modo, *ad omnes et in omnes.* Quare si quid discriminis est, velim ita discerni, ut in priori significetur accessus, in posteriori perventio. Habet enim justificatio suos gradus. Atque id est, quod alii dicunt esse ejusdem inculcationem per auxesim quandam

Porro omnes in Christum credentes intellige, non quomodocumque, sed ea fide, de qua cap. 1. diximus Apostolum loqui: qua videlicet in Christum quis credit, paratus subire et agere ea, quae ille ordinavit ad justitiam consequendam, vel etiam retinendam, id est, credentes fide humili et obediente. De qua et illud accipiendum, quod dicit Dominus Joan. 3. *Ut omnis, qui credit in ipsum, non pereat, sed habeat vitam aeternam.* Ex his quoque responderi potest ad id, quod quaeri solet: utrum haec fides informis sit an formata. Jam enim supra dictum est, eam non prorsus informem esse, sed formatam bona voluntate; in qua et spes et dilectio Dei includuntur.

Non enim est distinctio. Scilicet inter Judaeos et gentiles, ac si dicat: nullus est hominum, qui possit, aut unquam potuerit aliter justificari, quam per fidem Jesu Christi. Haec una et sola via est omnibus proposita, qua perveniatur ad justitiam. Qua de re graviter disserentem vide B. Augustinum lib. de peccato originali cap. 24. Quamquam illud sciendum, in fide Christi mediatoris implicita plerosque, qui Christi adventum antecesserunt, justificatos fuisse; quod ex professo docent Theologi in 3. Sent. dist. 25. Porro non esse distinctionem, probat ex causa communi.

23. *Omnes enim peccaverunt.* Tam Judaei quam Graeci, quemadmodum in praecedentibus ostensum est et conclusum: ut quibus est morbus communis, sit etiam communis remedii necessitas.

Et egent gloria Dei. Ita legendum, non *gratia Dei,* quod in quibusdam legitur. Sensus tamen huc recurrit, juxta multorum expositionem. Putant enim hoc significari: quoniam omnes peccaverunt, idcirco omnes egere Dei miserantis auxilio, id est, gratia remissionis, per quam Dei nomen glorificetur; ut apud Ezechielem cap. 36. Sic intellexit Augustinus lib. de spiritu et litera cap. 9. et fere Latini post eum. Sic etiam Theodoretus in commentario. Atque hunc intellectum confirmare videntur ea, quae proxime sequuntur de gratuita remissione peccatorum.

Potest autem et hic esse sensus: Omnes confiteri debent se peccatores, et per hoc gloriam dare Deo; quomodo Josue dicebat ad Achan furti deprehensum: *Da gloriam Deo, et confitere, quid feceris* Jos. 7. Quo etim sensu dicitur Apoc. 15. *Et non egerunt poenitentiam, ut darent Deo gloriam.*

Verum notandum est verbum ὑστεροῦνται, *egent,* etiam verti posse *destituuntur,* quemadmodum verterunt Erasmus et alii. Tum sensus esse potest: Quia omnes peccaverunt, ideo omnes destituuntur seu privantur gloria Dei, id est, indigni sunt vita aeterna, quae non datur nisi justis. Quem sensum indicant Chrysostomus et Theophylactus.

At vero quamvis hi sensus memorati probabilitatem suam habeant, est tamen alius meo judicio verus et germanus hujus loci, iste nimirum: omnes peccaverunt

et proinde destituuntur gloria Dei, id est, non habent, unde coram Deo glorientur. Sic enim Paulo gloria Dei est gloria coram Deo, sicut eidem hic et alibi justitia Dei est justitia coram Deo. Cui locutioni similes sunt: oratio Dei, Lucae 6. pro oratione ad Deum; fides Dei, Marci 11. pro fide in Deum; et passim fides Jesu Christi, pro fide in Jesum Christum. Sic et blasphemia spiritus, Matth. 12. id est, blasphemia in spiritum. Itaque hac parte dicitur idem, quod superius, *ut omne os obstruatur,* id est, ut nemo habeat, unde glorietur; et quod inferius: *ubi est ergo gloriatio tua?* Explicatur autem haec phrasis cap. seq.: *Si Abraham ex operibus justificatus est, habet gratiam, sed non apud Deum.* Ad hunc sensum quam proxime accedunt Cajetanus et Toletus in commentariis, et Erasmus in paraphrasi. Denique contextui sensus hic apprime quadrat.

24. *Justificati gratis per gratiam ipsius. Justificati,* Graece δικαιούμενοι, praesentis temporis participio, quo Latini carent. Non ergo significatur prius homines justificari quam peccent, aut egeant gloria Dei; sed eos, qui peccaverunt, nec habent, in quo glorientur coram Deo, postea justificari etc. Proinde vertit Erasmus: *justificantur autem gratis.* Potest et ita commode verti: *justificandi gratis.* Quomodo patres concilii Tridentini participium ἁγιαζομένους Heb. 10., quod interpres vertit *sanctificatos,* exponendum putarunt, *quotquot sanctificandi essent,* sess. 22. cap. 1. Quod sequitur, *per gratiam ipsius,* ἐξηγητικῶς additum est, ac si dicat *gratis,* id est, *per gratiam ipsius.* Nam sensus est, homines peccatores justificari absque ullo suorum operum merito, per solam gratuitam Dei bonitatem. Hoc autem intellige de tota justitia ab initio usque ad finem; de qua sub nomine salutis idem Apostolus verbis antea citatis: *Non ex operibus justitiae, quae fecimus nos, sed secundum suam misericordiam salvos nos fecit.* Hinc Augustinus epistola 105., quae est ad Sixtum Romanum, docet justitiam et fidem nusquam vocari mercedem; quamvis remissio peccatorum non sine aliquo sit merito, propterea quod reddatur fidei et orationi praecedenti. Cujus doctrinae ratio est, quia justitia Christiana complectitur totam hominis renovationem: cujus initium est a fide, quae prima datur, ut per eam caetera impetrentur; uti loquitur idem August. lib. de praedest. Sanct. cap. 7. Eundem vide his consentanea scribentem in epist. 106. ad Paulinum Nolanum episcopum. Ab hac explicatione sententiae Paulinae nihil diversum est, quod docet Synodus Trid. sess. 6. cap. 8. nos ideo gratis justificari, *quia nihil eorum, quae justificationem praecedunt, sive fides, sive opera, ipsam justificationis gratiam promeretur.* Loquitur enim de fide prorsus informi et mortua, quae nihilo magis, quam donum linguarum aut prophetiae aut scientiae, si nihil adsit Christianae dilectionis, hominem Deo commendat 1 Cor. 13. quemadmodum et de operibus totam justificationem praecedentibus, quae nec ipsa, qualiacumque sint, hominem Deo commendare possunt.

Dico, totam justificationem: cujus exordium est a Dei per Jesum Christum praeveniente gratia, qua qui a Deo aversi sunt, ut dicitur ejusdem sess. cap. 5., nullis eorum existentibus meritis ad convertendum se disponuntur; ad quod utique non disponit fides omnino informis et otiosa. Et hanc esse mentem Concilii satis etiam ostendit ipsius subjuncta probatio: *Si enim gratia est, jam non ex operibus: alioquin gratia non est gratia.* Siquidem parum solida videretur haec probatio, si de operibus a gratia Christi profectis, et proinde sub latitudine justificationis comprehensis, Synodus fuisset locuta. Quanquam alioqui et de hujusmodi operibus, sicut et de fide invocante, ex qua procedunt ea opera, fatemur vere dici, quod habitualem justificationis gratiam, quae videlicet in amicitia Dei consistit, et datur simul cum remissione peccatorum, non promerentur: quatenus scilicet hoc promerendi vocabulo meritum

condignum significetur. Nam quod eam ex congruo mereantur, sacris literis et sanctorum patrum attestationibus valde consentaneum est.

Porro ex hoc Apostoli loco et aliis similibus constabilitur dogma catholicum adversus Pelagianos ac Pelagianorum reliquias, de gratia et praedestinatione Dei prorsus gratuita. De quo disputant ex professo Theologi in 1. Sent. dist. 41. et in 2. dist. 26. Vocat autem hoc loco gratiam Apostolus, quam in epistola ad Titum vocat misericordiam, id est, gratuitam Dei benignitatem ac beneficentiam erga miseros et indignos.

Per redemtionem, quae est in Christo Jesu. Graeca vox ἀπολύτρωσις proprie significat eam redemptionem, qua captivus pretio pro capite ejus persoluto redimitur. Id enim pretium Graecis λύτρον dicitur. Estque sensus: peccatores justificari per redemptionem, quam appenso pretio fecit ac meruit Christus Jesus: sive, quod idem est, per Jesum Christum redemptorem. Quamvis igitur, quod ad nostra merita attinet, gratis justificamur: non tamen absque meritis et satisfactione Christi, qui sanguinis sui pretio nos a peccato redemit, atque in libertatem justitiae vindicavit, denique omnia bona ad salutem pertinentia nobis promeruit: ut proinde recte dicatur, non solum justificationem nostram, sed et praedestinationem niti meritis Christi; testante eodem Apostolo Eph. 1. *Elegit nos in ipso ante mundi constitutionem.* Et iterum: *Qui praedestinavit nos in adoptionem filiorum per Jesum Christum.* Verumtamen etiam hoc ipsum fuit gratuitae erga nos misericordiae Dei, quod Christum redemptorem et satisfactorem nobis dederit. Unde adhuc sequitur:

25. *Quem proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius.* Quidam vetusti codices habent *propitiatorem;* quibus annuunt textus Amb. et Syriaca versio, necnon quarundam ecclesiarum breviaria. Neque enim Graece est ἱλασμὸν, quod propitiationem significat, ut 1 Joan. 2. *Ipse est propitiatio pro peccatis nostris,* et 4.: *Misit Deus filium suum propitiationem pro peccatis nostris;* sed ἱλαστήριον. Potestque vel neutro genere accipi vel masculino. Neutro genere vocabulum est sacris scripturis peculiare, et a LXX. interpretibus usurpatum, ad significandam tabulam illam desuper extensam supra arcam testimonii; quam interpres Hieronymus modo *propitiatorium,* modo *oraculum* vocat. De quo Exod. 25. et 36. Cujus et Apostolus meminit Heb. 9. Ad illud vero Paulum hic respexisse, velut ad typum Christi, existimant Origenes et Theophylactus. Quod si sequamur, vertendum esset *propitiatorium,* ut fecit Theophylacti interpres. Quod etiam Vallae et Stapulensi placet.

At probabilius est hic accipi genere masculino, ut propitiatorem significet seu reconciliatorem, ut vertit Erasmus; idque cum allusione ad sacrificia veteris legis, ea nimirum, quae erant propitiatoria pro peccatis: quae quidem omnia unius sacrificii crucis figuram praetulerunt. Huc invitat maxime, quod additur: *Per fidem in sanguine ipsius.* Erant enim omnia sacrificia propitiatoria veteris legis cruenta. Nam sine sanguinis effusione non fiebat remissio. Hebr. 9. Quod si *propitiationem* legas, ut ἱλαστήριον ἀντὶ τοῦ ἱλασμοῦ positum sit (quod non improbo), sensus eodem nihilominus recidet, qui est hujusmodi: quem Deus proposuit, exhibuit, ac dedit nobis propitiatorem seu propitiationem, id est, tanquam victimam quandam irae suae divinae propitiatoriam, interveniente scilicet effusione sanguinis ipsius; sicut in veteri testamento victimarum, quae pro peccato offerebantur, sanguis effundi solet. Cujus quidem propitiationis ac reconciliationis participes nos effici voluit per fidem.

Hic vides parte illa *in sanguine ipsius* astrui vocabulo *propitiationem* sive *propitiatorem.* Et favet Chrysostomus, qui illud intermedium, *per fidem,* non videtur legisse. Alii tamen servato ordine verborum Apostoli posteriorem partem

sic exponunt: cujus propitiationis participes efficimur per fidem, qua credimus eum pro peccatis nostris expiandis sanguinem suum effudisse, simulque confidimus Deum Patrem propter effusum sanguinem filii sui nobis fore propitium. Nam ea parte, *in sanguine ipsius,* causa meritoria significatur, id est, passio Christi salvatoris.

Ad ostensionem justitiae suae. Hoc est, ut palam mundo declararet ac manifestam faceret suam, id est, Dei justitiam, qua scilicet homines vere et coram Deo justi sunt, et quam non dat nisi Deus. Haec enim tempore veteris legis non erat manifesta. Chrysostomus quidem et commentator Amb. justitiam Dei intelligunt, qua ipse justus est, qua eadem vel justificat peccatores, ut ille exponit: vel fidem praestat promissorum, ut iste.

Verum prior sensus, quem tradit Augustinus, et post eum Hervaeus, congruit cum superioribus, ubi dictum est: *Nunc autem sine lege justitia Dei manifestata est.* Ac rursum: *Justitia Dei per fidem Jesu Christi,* nec non cum eo, quod dictum est capite primo: *Justitia Dei in eo revelatur* etc., et omnino cum scopo Pauli in hac epistola. Quidam *ostensionem* exponit *exhibitionem.* Nam ostendere pro exhibere frequens est in scripturis. Equidem arbitror utrumque simul ab Apostolo significatum, manifestationem cum exhibitione. Neque enim aliter manifestata est, quod ante dixit, justitia Dei, quam quia palam mundo fuit exhibita.

Propter remissionem praecedentium delictorum. Graece προγεγονότων ἁμαρτημάτων, id est, *praeteritorum* seu *prius admissorum peccatorum.* Hujus partis duplex est expositio. Una quidem et obvia, quae est Origenis et Latinorum: Christum a Deo Patre datum propitiatorem, per quem remitterentur, id est, condonarentur peccata hactenus admissa; non quod ad remissionem eorum, quae postea committerent homines, non esset valitura Christi victima: valet enim prorsus una eademque ad delenda totius saeculi peccata, quemadmodum late demonstrat Apostolus in epistola ad Hebraeos; sed praecedentia solum nominat, ut nobis insinuet deinceps post effusum et semel applicatum unicuique Christi sanguinem, non esse peccatis vivendum, sed justitiae; sicut exhortando docet infra cap. 6. et Heb. 10.

Pro altera expositione notandum in Graeco non haberi consuetum vocabulum ἄφεσιν, quo significari solet remissio debiti; sed πάρεσιν, quod remissionem quidem seu dissolutionem significat, sed eam, quae intentioni, firmitati ac robori opponitur; secundum quod ad Heb. 12. scribitur: *Remissas manus* (Graece τὰς παρειμένας χεῖρας) *et soluta genua erigite.*

Plerique languorem seu tabem exponunt. De ea voce Budaeus in commentariis linguae Graecae: πάρεσις, inquit, *defectio et languor est, et virium corporisque extenuatio et tabes.* Juxta quam vocabuli Graeci significationem Chrysostomus et Theophylactus ita hunc locum exponunt: Deum cum videret mundum peccatis praecedentibus oppressum contabescere, ac veluti paralyticum jacere sine spe salutis, misericordia motum misisse Christum medicum ac propitiatorem, ut remissio peccatorum hic dicatur, non qua peccata remittuntur, sed quam peccata fecerant.

Hic sensus valde probabilis est, tametsi nec prior repudiandus. Nam verbum Graecum παριέναι, quemadmodum memorato loco Budaeus docet, inter alia etiam significat indulgere, condonare; licet in ea significatione haud facile reperiatur in sacris literis. Unde et Syrus interpres de vocis significato dubius, uti conjicio, praetermittendam duxit. Tantum enim vertit: *propter peccata, quae ab initio peccavimus.* Illud porro minus placet, quod apud commentatorem Amb. pro remissione legitur *propositum;* quamvis sic etiam legat Augustinus de spiritu et litera, cap. 13. Non placet, inquam, quia nec Graeca vox id significat, nec sensum

ea lectio suppeditat huic loco commodum. Verosimile est autem interpretem illum, qui vertit *propositum,* in Graeco non πάρεσιν, sed πρόθεσιν legisse.

26. *In sustentatione Dei.* Graece ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ, id est, *in tolerantia Dei.* Superiori capite vertit patientiam. Quod si in parte praecedenti remissionem accipimus condonationem, sensus est: quae peccata Deus hactenus toleravit ac patienter tulit, differens judicium, ut interim suo tempore propitiatorem exhiberet. Si vero remissionem intelligimus languorem, aptius referetur haec pars ad ipsam remissionem hoc modo: quam remissionem, id est, languorem humani generis ex peccatis ortum Deus hactenus toleravit. Ad hunc modum exponit Chrysostomus, et eum secutus Theophylactus. Quanquam hujus interpres Latinus mentem sui autoris non videtur assecutus.

Ad ostensionem justitiae ejus in hoc tempore. Verti potest *justitiae suae,* ut supra. Repetit, quod dixerat, ut addat, *in hoc tempore;* volens per hoc significare, Deum misisse filium suum in plenitudine temporis, uti dicitur Gal. 4., hoc est, eo tempore, quo jam satis exploratum et compertum esset, neque per legem naturae, neque per legem scriptam posse languorem peccati sanari, et justitiam restitui. Potest tamen et aliter haec pars exponi. Non enim hic est in Graeco praepositio εἰς quae supra, *ad ostensionem justitiae suae,* sed πρὸς, qua significari potest *usque ad;* ut sit sensus, Deum tolerasse peccata hominum usque ad ostensionem justitiae suae, id est, usque ad hoc tempus, quo suam justitiam mundo voluit patefacere et exhibere. Quem sensum confirmat addita temporis explicatio, *in hoc tempore.*

Ut sit ipse justus, et justificans eum, qui est ex fide Jesu Christi. Christi non est in Graeco. Sensus: Jesum dedit Deus propitiatorem, ut et ipse agnoscatur justus in se, et praeterea autor justitiae in aliis, scilicet iis, qui sunt ex fide Jesu Christi, hoc est, qui in Christum credentes justitiam ab eo per fidem exspectant.

Phrasi quadam peculiari fideles dicuntur esse ex *fide Christi;* quemadmodum e diverso Judaizantes esse dicuntur ex lege et ex operibus legis: nempe quod ex his justitiam sibi promitterent. Habes ejusmodi locutiones cap. proxime sequente, et ad Gal. 3.

Dicebantur etiam Judaei esse *ex circumcisione;* sed ob id tantum, quod secundum legem circumcisi essent. In priori parte sententiae justus dicitur Deus, vel quia promissa servat, ut plerique exponunt; vel potius quia in seipso rectissimus est, omnis iniquitatis expers. Sic enim priori parti melius respondebit posterior, qua dicitur, *et justificans eum* etc., ut utrobique ejusdem rationis justitia intelligatur. Nam et justitia, id est rectitudo Dei in hoc maxime declaratur, quod usque adeo odit peccatum, ut ejus delendi et hominis justificandi gratia filium suum miserit in mundum atque in mortem tradiderit.

Caeterum his verbis alludere videtur Apostolus ad locum Jes. 53. qui sic habet: *In scientia sua justificabit ipse justus servus meus multos.* Nam *in scientia sua,* sive, ut alii vertunt, *in cognitione sui,* idem est quod: in fide quae est in ipsum. Observavit hoc Joan. Forerius in commentario prophetae. Loquitur quidem propheta de Christo, Paulus de Deo: sed hoc nihil obstat allusioni, praesertim cum Christus etiam sit Deus, nosque non tantum merito, sed et potestate justificet.

27. *Ubi est ergo gloriatio tua? exclusa est.* In Graeco et Syriaco *tua* non exstat, ut nec apud Chrysostomum: tametsi Theophylactus legisse videtur. Qui legendum aut supplendum putant, intelligunt Apostolum hic alloqui Judaeum, et concludere adversus eum ex superioribus, quod non habeat unde glorietur et extollat se de sua justitia supra gentilem: quandoquidem aeque ut gentilis propter peccata Deo sit obnoxius, et Christi propitiatoris indigus.

Alii existimant absoluto sensu dictum: *Ubi igitur gloriatio?* Cum enim, ut ajunt, in superioribus ostensum sit omnes pec-

casse, et justitiam non ex operibus, sed a fide petendam esse; recte subinfert Apostolus, omnem de suis meritis gloriandi materiam ereptam esse Judaeis pariter ac gentilibus: quod et ante de utrisque dixerat illis verbis: *Et egent gloria Dei.* Sane dicendum puto, quamvis commune esset utrisque non habere de quo gloriarentur, hanc tamen interrogationem institui proprie ad Judaeum vel de Judaeo, qui gloriabatur adversus gentilem de justitia legis acceptae a Deo, sub cujus etiam persona dudum moverat quaestionem dicens: *Quid ergo? praecellimus eos?* Sed et ea, quae sequuntur usque ad finem capitis, ostendunt ad eos sive de eis esse sermonem, qui legem acceperant. Porro exclusa dicitur gloriatio, quia demonstratum est ei locum non esse relictum.

Per quam legem? factorum? non: sed per legem fidei. Factorum, id est, *operum,* Graece ἔργων. Est autem lex operum, per quam habetur nuda cognitio agendorum. Lex fidei, quae fidem exigit, per quam sine operibus exspectatur a Deo justitia. Alio nomine lex evangelii. Vel certe (quod placet Chrysostomo et Theophylacto), legem fidei vocat Apostolus ipsam fidem, qua velut lege impellitur homo ad quaerendam a Deo justitiam: quemadmodum infra cap. 7. concupiscentia vocatur lex peccati. Per eam legem excluditur Judaei gloriatio, quia in operibus gloriatur; dum inanis ac de nihilo esse ejusmodi gloriatio convincitur. Si enim ex fide petenda justitia est; nihil igitur ad justitiam opera legis conferunt, ut de iis gloriari Judaeus possit.

Quaeres: quare non etiam excluditur gloriatio per legem operum, quando eam Judaeus vere non implet? Responsio: quia lex operum non docet, per quem et quibus auxiliis ipsa implenda sit, ut quae tantum agenda praescribit. Tum quia Judaeus aliquo saltem modo legem operum implet, nempe serviliter et specie externa. Quod dum facit, magis intra se fovet de sua justitia noxiae praesumptionis vitium, ut dicat: *Non sunt sicut caeteri homines,* Lucae 18. Legem factorum sunt qui legem Mosaicam interpretentur, qua parte ceremonialis est, dicentes gloriationem Judaeorum, id est, legem in qua gloriabantur, exclusam esse, non per aliam legem operum similem, sed per legem fidei, id est, per Evangelium Christi, quo promulgato lex Mosaica cessavit. Verum non hic agitur de legalium abrogatione; quam rem in hac epistola dissimulat Apostolus, quemadmodum satis ostendunt ea, quae scribit cap. 14. Qua de re etiam in argumento hujus epistolae nonnulla diximus.

Sed de differentia legis et gratiae tota Pauli disputatio est, legis inquam moralis: quemadmodum ostensum est supra ad versum 20. Lex igitur operum est lex decalogi; sine cujus operibus mox affirmat hominem justificari per fidem. Nec aliter hunc locum intellexit Augustinus, quem consule libro de spiritu et litera cap. 13. et 14. et sequacem ejus Hugonem in quaest. hujus loci.

Si quaeras, cur dicere maluit Apostolus legem fidei, quam simpliciter fidem, aut cur omnino quaestionem sic proposuit: *per quam legem?* respondet Chrysostomus, ut a legis vocabulo non recederet, quod gratum sciebat auribus Judaeorum.

28. *Arbitramur enim justificari hominem per fidem sine operibus legis. Enim* Graece οὖν *igitur:* ut haec sit illatio ex supradictis. *Arbitramur,* Graece λογιζόμεθα, id est *ratione colligimus,* Syr. *ratiocinamur:* quae significatio non est aliena a Latino vocabulo arbitrandi. Dicit autem *hominem,* ait Chrysostomus, *commune naturae nomen usurpans,* ne quis hominum exceptus intelligatur. Sensus: Jam ergo colligimus et concludimus ex superiori disputatione hanc nostram propositionem. Hominem sive gentilem justificari per fidem qua justitiam apprehendat, etiamsi legis opera non adferat, ea videlicet, quae sola cognitione legis adjutus fecerit: ut quae nihil ad justitiam conducant.

Non igitur, ut sectarii volunt, opera simpliciter excluduntur a negotio justificationis, sed opera fidem praecedentia,

vel non a fide profecta, quantumvis ad lumen insitae rationis lucerna scriptae legis accesserit. Nam quod ad opera vere bona ac salutaria attinet, tenendum prorsus quod in sua docet epistola Jacobus Apostolus cap. 2. *quoniam ex operibus justificatur homo, et non ex fide tantum:* quemadmodum praecedenti cap. declaratum est. Sed haec *opera sunt ex fide, non ex operibus fides,* ait Augustinus libro de gratia et libero arbitrio cap. 7. *Non enim virtutibus venitur ad fidem, sed per fidem venitur ad virtutes,* teste Gregorio Magno hom. 19. super Ezech. Siquidem et *Cornelius centurio, cujus eleemosynae ante baptismum, angelo testante, laudatae sunt,* ut de eo subjicit ibidem Gregorius, *non operibus venit ad fidem, sed fide venit ad opera,* scilicet haec ipsa, quae ab angelo laudata sunt, orationes et eleemosynas. *Neque enim,* inquit, *poterat bona agere, nisi ante credidisset.* Porro quae fides hic intelligatur, satis expositum est in superioribus. Sed et Augustinus loco proxime citato fidem exponit, de qua Paulus Gal. 5. scribit: *In Christo Jesu neque circumcisio aliquid valeat, neque praeputium: sed fides, quae per dilectionem operatur.* Ea est, quam supra diximus fidem obedientem et bona voluntate formatam.

Illud hoc loco plenius ac distinctius explicandum, quum aliis in locis scriptura justificationem adscribat nunc poenitentiae, nunc dilectioni, nunc invocationi divini nominis, nunc sacramento baptismi, ut Act. 2. et 3. Luc. 7. Joel. 2. Joan. 3. Tit. 3., sintque haec omnia ad justificationem necessaria: quaenam sit ratio, cur Paulus ita peculiariter eam attribuat fidei. Nam si respondeas, fidem a dilectione et caeteris illis non esse separandam; e diverso tibi dicetur, nec illa a fide separanda esse, aut separari posse, ut ad justitiam valeant.

Itaque respondeo, complures adferri posse rationes, ob quas secundum doctrinam apostolicam ex fide justificari dicamur.

Prima ratio est, quia fides humanae salutis, ac proinde justitiae ipsius, initium est: non solum quia fides justitiam praecedit, sed quia sic eam inchoat, ut etiam ipsius pars quaedam sit: quemadmodum a corde principium est vitae hominis, quum tamen in ipso etiam vita sit. Quo referendum, quod Gregorius, in homilia paulo ante citata, fidem vocat vestibulum aedificii spiritualis, quoniam huc non intratur nisi per fidem. Et tamen vestibulum etiam est pars aedificii.

Secunda ratio, quia fides fundamentum est omnis nostrae justificationis: ut quae tota fide innitatur, et ab ea continuo sustentetur. Id quod praeclare docet Apostolus in epistola ad Hebr. 10. et 11.

Tertia, quia fides ejusdem nostrae justificationis radix est: utpote in qua virtute contineatur omnis justitia nostra, et ex qua veluti pullulet atque succrescat. Circa quas duas rationes illud rursus notandum; sicut fundamentum pars est domus, et radix pars arboris, ita fidem esse partem quandam justitiae. Tres rationes jam dictas expressit synodus Trident. sess. 6. cap. 8.

Quarta est, per fidem sive ex fide hominem justificari, quia fides impetrat justificationem, et quadamtenus eam meretur. Hac enim ratione dictum est peccatrici Luc. 7. *Fides tua te salvam fecit,* id est, a peccatis justificavit. Etenim fides, ut hic accipitur, opus est Deo gratum, idemque primum, cujus intuitu caetera donantur, quaecumque ad justitiam et salutem hominis pertinent: ut ob hanc causam merito non solum impetrare, verum etiam apprehendere justitiam fides dicatur. Adfert hanc rationem Augustinus libr. de spirit. et lit. cap. 29. et 30. et in epistola 105. ac alibi. Unde illud ejusdem: *Fides impetrat, quod lex imperat,* concione 16. in Psalm. 118. Item: *Non opera, sed fides, inchoat meritum,* libro retractationum cap. 23.

Accedit et *quinta ratio,* quae quartam confirmat; quod nimirum in fide magis quam in aliis actibus Deo placitis appareat ac manifestetur, hominem non pro-

pria virtute, sed Christi merito gratis justificari. Nam id ipsum agnoscit et protestatur is, qui in Christum credit; qua quidem agnitione in spem erectus, fidensque Deum sibi propter Christum propitium fore, provocat erga se misericordiam Dei ad impertiendum ipsi justificationis beneficium: sicut in quarta ratione dictum est.

Quod vero sectarii docent, per fidem ut causam formalem nos justificari, sicut non sit alia nostra justitia, quam fides; id quam sit alienum a mente Pauli, satis ostendit illa dudum ab eo praemissa sententia: *Factores legis justificabuntur.* Igitur utrumque confitendum est: factores legis justificari; nec tamen ex operibus legis quemquam justificari, sed per fidem. Non enim factores legis ex operibus legis, sed ex operibus fidei justificantur, quantumvis in justitia promoverint. Etenim etiam in hoc loco justificationem generaliter accipi nihil vetat, ut comprehendat progressum et augmentum justitiae; de quo scriptum est: *Qui justus est, justificetur adhuc* Apoc. 22. Semper enim justus, dum in hoc saeculo vivit, ex fide vivit.

Ad extremum quaeret aliquis, quomodo Paulus modo per fidem, modo gratis justificari nos dicens, non ipse secum pugnet: maxime si in fide secundum praedicta statuendum sit aliquod meritum justificationis. Quidam huic quaestioni non aliter satisfieri posse putant, nisi meritum hoc inficiando. Dicunt enim fidem esse nudam conditionem, quam Deus exigat ab homine praestandam, si velit justificari: sicut erat aspectus serpentis aenei iis, quos momorderant igniti serpentes, Numer. 21. Hac enim utuntur comparatione, velut argumento ad rem figuratam: quasi videlicet aspectus ille non debuerit esse cum obedientia conjunctus; ideoque etiam impetrationis ac meriti quandam rationem habuerit; aut quasi figura debeat per omnia respondere figurato: quum constet, ac multis exemplis doceri possit, etiam per actiones malas interdum actiones bonas et sanctas in mysterio praefiguratas fuisse. Exempla sunt Noë inebriati Genesis cap. 9., Samsonis meretricem amantis Judicum cap. 14., Davidis insaniam simulantis, 1 Regum cap. 21. et aliorum: quemadmodum vicissim per actiones bonas, cujusmodi multae erant, quibus immunditia legalis contrahebatur, mala et immunda opera typice significata fuere.

Dicendum proinde, nullam in ea Pauli doctrina esse repugnantiam, quoniam et fides ipsa gratis datur, tanquam justitiae pars quaedam initialis, ut ante dictum est. Nam fides non solum gratiam Dei, qua justificamur, agnoscit et impetrat: sed et eam inchoat. Est enim fides, ut sic dicam, gratiae Dei per Christum filia primogenita. Nec vero prorsus, ut oportet, quis credit se gratis justificari, nisi credat et ipsam fidem, qua justificatur, esse gratuitum Dei donum. Id quod perspicue docet Apostolus Ephes. 2. ubi cum utrumque conjunxisset, dicendo: *Gratia estis salvati per fidem*, statim de fide subjunxit: *Et hoc non ex vobis, Dei enim donum est.*

29. *An Judaeorum Deus tantum? Nonne et gentium? Imo et gentium.* Graece: *certe et gentium.* Sensus est: Deum, quod ad beneficium attinet justitiae et salutis aeternae, non solum Judaeorum Deum esse, verum etiam gentilium; ut qui aeque sint Dei creatura rationis capax, et ad supernam felicitatem ordinata; nec necesse eis sit per circumcisionem Judaicae nationi incorporari, ut justitiae Dei participes fiant. Quod declarant verba sequentia.

30. *Quoniam quidem unus est Deus, qui justificat circumcisionem ex fide, et praeputium per fidem. Justificat,* Graece futurum, δικαιώσει justificabit; Latinis etiam nonnullis assentientibus. *Ex fide, et per fidem, non ad aliquam differentiam dictum est, sed ad varietatem locutionis*, ait Augustinus libro de spiritu et litera capite 29., ac docte demonstrat aliorum locorum collatione. Nam et contra Judaeos per fidem justificari, et gentes ex fide, testatur idem Apostolus Gal. 2. et 3. Distinguit quidem haec duo Paulus Burgensis ex Tarantasia. Distinguere conan-

tur et alii quidam: sed inani labore se occupant. Sensus enim clarus est: Cum, inquit, omnium unus et idem sit Deus, unam quoque et eandem consequendae justitiae rationem, scilicet ex fide sive per fidem, omnibus sine discrimine providit, tam gentilibus, quam Judaeis.

31. *Legem ergo destruimus per fidem?* Objectionem movet, qua dici poterat, hanc de fide doctrinam spectare ad legis eversionem. *Destruimus,* Graece *καταργοῦμεν,* id est, *abolemus.* Augustinus et ante eum Tertull. legunt, *evacuamus.* Ita noster interpres supra, *fidem Dei evacuabit.* Sensus: ergone legem abolemus, irritam facimus, otiosam et inutilem reddimus hac nostra de justificatione doctrina, qua fidem exigimus, et opera legis excludimus? Respondet:

Absit: sed legem statuimus. Adeo legem non destruimus, inquit, ut potius eam statuamus, id est, stabiliamus et confirmemus. Id quomodo verum sit, nempe legem per fidem statui, trifariam explicatur. Primum, quia, sicut dicit Augustinus libro de spiritu et litera cap. 30., fides impetrat gratiam, qua lex impleatur. Eandem rationem adferunt Chrysostomus ejusque sequaces. Secundo, quia, quae lex vetus significabat et promittebat, per legem novam exhibentur. Impletur enim promissio, non evacuatur, quando res promissa praestatur. Qui sensus etiam est apud Chrysostomus: et probabilis efficitur ex illis superioribus Apostoli verbis: *Testificata a lege et prophetis.* Tertio, quia per hanc justificationis doctrinam legitimum officium legis ostenditur, et ab officio fidei discernitur, dum docetur, per legem haberi cognitionem peccati, ut supra dictum est, et latius declaratur infra cap. 7., per fidem vero justitiam acquiri. Verum id proprie non est, legem per fidem statui. Nam etiam sine fide per legem cognitio peccati habetur.

Placent igitur duo priores sensus: primus maxime. Nam legis firmitas, impletio, consummatio potissimum intelligitur in observatione praeceptorum ejus, ut patet supra cap. 2. Nec obstat, quod dicunt fidem non esse introductam, ut impleretur lex Mosaica, quam per Christum abolitam esse constat. Loquitur enim Apostolus non de lege caerimoniali, sed morali, id est, de lege decalogi: nec ea, quatenus per Mosen lata, sed ut justitiae praecepta continet omnibus servanda, Judaeis pariter et Graecis. Porro quod Christus in evangelio dicit: *Non veni solvere legem, sed adimplere* Matth. 5., non videtur huc pertinere. Dictum est enim alio sensu, quia multa, quae minus erant in lege expressa, ipse expressius tradidit, et facienda praecepit. Quanquam et aliis modis legem Christus Dominus adimplevit: tum ea, quae lex adumbravit, exhibendo; tum ad observanda legis praecepta gratiam subministrando.

CAPUT QUARTUM.

Quid ergo dicemus invenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem? 2. Si enim Abraham ex operibus justificatus est, habet gloriam, sed non apud Deum [1]). 3. Quid enim dicit Scriptura [2])? Credidit Abraham Deo: et reputatum est illi ad justitiam. 4. Ei autem, qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum [3]). 5. Ei vero, qui non operatur, credenti autem in eum, qui justificat impium, reputatur fides ejus ad justitiam [4]) secundum propositum gratiae Dei. 6. Sicut et David dicit beatitudinem hominis, cui Deus accepto fert

---

[1]) Cap. 3, 20. [2]) 1 Mos. 16, 6. Gal. 3, 6. Jac. 2, 23. [3]) Cap. 10, 5. 11, 6. [4]) Cap. 3, 24 seq.

justitiam sine operibus: 7. Beati, quorum remissae sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata. 8. Beatus vir, cui non imputavit Dominus peccatum[1]). 9. Beatitudo ergo haec in circumcisione tantum manet, an etiam in praeputio? Dicimus enim, quia reputata est Abrahae fides ad justitiam. 10. Quomodo ergo reputata est? in circumcisione, an in praeputio? Non in circumcisione, sed in praeputio[2]). 11. Et signum accepit circumcisionis, signaculum justitiae fidei[3]), quae est in praeputio: ut sit pater omnium credentium per praeputium, ut reputetur et illis ad justitiam: 12. et sit pater circumcisionis, non iis tantum, qui sunt ex circumcisione, sed et iis, qui sectantur vestigia fidei[4]), quae est in praeputio patris nostri Abrahae. 13. Non enim per legem promissio Abrahae, aut semini ejus, ut haeres esset mundi[5]): sed per justitiam fidei. 14. Si enim, qui ex lege, haeredes sunt, exinanita est fides, abolita est promissio[6]). 15. Lex enim iram operatur[7]). Ubi enim non est lex: nec praevaricatio[8]). 16. Ideo ex fide, ut secundum gratiam firma sit promissio omni semini, non ei, qui ex lege est solum, sed et ei, qui ex fide est Abrahae, qui pater est omnium nostrum[9]), 17. sicut scriptum est: Quia patrem multarum gentium posui te[10]), ante Deum, cui credidit, qui vivificat mortuos, et vocat ea, quae non sunt, tanquam ea quae sunt. 18. Qui contra spem in spem credidit, ut fieret pater multarum gentium, secundum quod dictum est ei: Sic erit semen tuum[11]). 19. Et non infirmatus est fide, nec consideravit corpus suum emortuum, cum jam fere centum esset annorum, et emortuam vulvam Sarae[12]). 20. In repromissione etiam Dei non haesitavit diffidentia, sed confortatus est fide, dans gloriam Deo: 21. plenissime sciens, quia, quaecumque promisit, potens est et facere[13]). 22. Ideo et reputatum est illi ad justitiam. 23. Non est autem scriptum tantum propter ipsum, quia reputatum est illi ad justitiam: 24. sed et propter nos[14]), quibus reputabitur credentibus in eum, qui suscitavit Jesum Christum, Dominum nostrum, a mortuis: 25. qui traditus est propter delicta nostra, et resurrexit propter justificationem nostram[15]).

SUMMARIUM CAPITIS QUARTI.

Exemplo Abrahae ostendit, non ex operibus, neque ex circumcisione, neque ex lege, sed ex fide exspectandam esse justitiam, non Judaeis solum, sed omnibus fidem illius imitantibus.

1. *Quid ergo dicemus invenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem? Invenisse,* id est, consecutum esse, phrasi Hebraea, qua alibi *invenire gratiam, misericordiam, sapientiam, vitam.* Duas quaestiones initio capitis superioris sibi fecerat Apostolus: quarum posteriorem de utilitate circumcisionis, huc usque di-

---

1) Psalm. 31, 1. seq. 2) 1 Mos. 12, 3. seq. 17, 24. 3) 1 Mos. 17, 7. seq. 4) Gal. 3, 7. 5) 1 Mos. 17, 8. 6) Gal. 3, 18. 7) Gal. 3, 10. 8) Cap. 5, 13. 7, 7. seq. 9) Vers. 11. 12. 10) 1 Mos. 17, 5. 11) 1 Mos. 15, 5. 12) 1 Mos. 17, 17. Heb. 11, 11. seq. 13) Heb. 11, 19. 14) Cap. 15, 4. 1 Cor. 10, 11. 15) Cap. 8, 11.

latam, nunc repetit aliis verbis; idque supradictorum occasione, maxime ejus, quod docuerat, Deum sine discrimine justificare tam praeputium, quam circumcisionem: ex quo sequebatur ad justitiam nihil interesse, sitne quis circumcisus, an non. Ubi jam locum habet quaestio: *Quae* igitur *utilitas circumcisionis?* Quoniam vero Abraham primus mandatum circumcisionis accepit, idemque justus ac Dei amicus praedicatur in scripturis; ideo quaestionem resumit in persona Abrahae, quod fatendum videatur, eum fuisse justificatum per circumcisionem. Nam dicere poterat Judaeus, quid ei profuit circumcisio, si non ad justitiam? Valde enim magni faciebant circumcisionem Judaei; ut etiam quidam ex eis dicerent ad gentiles: *Nisi circumcidamini, non potestis salvari.* Act. 15.

Porro quaestioni Paulus ita respondet, ut doceat non ex circumcisione, sed ex fide justificatum fuisse Abraham: nec tamen inutile fuisse circumcisionis signum. Quamquam non instituit hic agere de lege caerimoniali, quae data fuit longe post Abraham; sed solum de circumcisione, quae, sicut ait Dominus Joan. 7. *Non ex Mose* erat, *sed ex patribus:* licet institutis legalibus sub Mose ceperit annumerari. Nam de legalibus in universum, quod nihil ad justitiam conferant, alibi docet Apostolus ex professo: ut in epistolis ad Galatas et ad Hebraeos. In Graeco hic est ordo verborum: *Quid ergo dicemus Abraham, patrem nostrum invenisse secundum carnem?* ut illud *secundum carnem* referendum videatur ad verbum *invenisse.* Quod quidem voluit Syrus interpres, dum ita vertit: *Quid igitur dicimus de Abraham, principe patrum, quod invenit in carne?* Quin et Latini quidam, ut commentator Ambros., Aquinas et Cajetanus sic interpretantur, ut *secundum carnem* referant ad *invenisse.* Juxta quam seu lectionem, seu constructionem, sensus erit: Quid dicemus Abraham, patrem nostrum, consecutum fuisse per circumcisionem carnis?

At noster interpres, qui verba transposuit, hunc videtur sensum facere voluisse: Quid dicemus Abraham, qui pater noster est secundum carnem, id est, secundum carnalem propagationem (loquitur enim Apostolus ex persona suae gentis), adeptum fuisse per hoc, quod fuit circumcisus? Nam de circumcisione moveri quaestionem sequentia docebunt. Ita quoque Chrysostomus, ejusque sequaces, et Photius exponunt, agnoscentes hyperbaton in textu Graeco. Faventque huic constructioni et sensui alia loca apud Paulum, ut hujus epistolae cap. 1.: *Ex semine David secundum carnem.* Et infra cap. 9.: *qui sunt cognati mei secundum carnem.* Ac rursum: *Ex quibus est Christus secundum carnem.* Et 1 Cor. 10.: *Videte Israel secundum carnem.*

2. *Si enim Abraham ex operibus justificatus est, habet gloriam, sed non apud Deum.* Male quidam codices: *ex operibus legis,* addito scilicet vocabulo *legis,* quod nec in Graecis est, nec in Syriacis, nec in melioribus Latinis. Sed nec erat ratio cur adderetur, quum sermo esset de Abraham, cujus tempore lex nondum erat data. Legit quidem commentator Ambros. et exponit; sed usus mendoso textu, quemadmodum et Aquinas, et alii quidam. *Gloriam,* Graece *καύχημα, gloriationem.* Proinde clarius alii verterunt: *habet, quod glorietur.* Porro vocula *enim* non causalis est hoc loco, sed suppletiva, qua responsionem aggreditur. Ac primum docet, quid non fuerit consecutus Abraham per circumcisionem, deinde quid consecutus. Negat consecutum fuisse justitiam, quia non ex operibus justificatus est. Id vero probat hoc modo: Si Abraham ex operibus justificatus est, et non ex fide, habet, unde glorietur, unde se jactet apud homines, tanquam justum, sed non apud Deum; quia talis justitia (quod in superioribus demonstravi) non est justitia Dei. Atqui in confesso est. Abraham habuisse gloriam apud Deum: non igitur ex operibus justificatus est. Hanc enim argumenti conversionem ex opposito consequentis Paulus intendit. Ubi tamen non hoc sentit, eum, qui ex operibus justificatus videtur, merito posse gloriari de sua justitia

apud homines; sicut hanc partem nonnulli accipiunt. (Neque enim ea vera justitia est.) Sed per concessionem dicit *habet*, id est habeat gloriam; ut sensus sit: Etsi forte, quod nunc non discutio, de sua operum justitia apud homines gloriari possit, qui tantum vident ea, quae foris sunt; haudquaquam tamen habet, unde glorietur apud Deum, qui videt abscondita cordis: *Nam ex operibus legis non justificabitur omnis caro coram illo* supra cap. 3. Estque eadem ratio de caeteris operibus non a fide profectis; ac de ipsa circumcisione, ut erat signum et observatio quaedam externa, quamvis a Deo instituta.

Interpretamur Apostolum de operibus, quae non sunt ex fide, sed fidem praeveniunt, et contra eam distinguuntur. De talibus enim Apostolo praesens instituta est disputatio. Nec alioqui causae ejus serviret exemplum Abrahae; ut quem ex operibus a fide profectis vere et coram Deo justificatum fuisse, testatur ac docet Apostolus Jacobus cap. 3. Quod ipsum et Christus significavit dicens: *Si filii Abrahae estis, opera Abrahae facite,* Joan. 8. Consule, si lubet, Augustinum in praefat. suae enarr. in Psalm. 31., ubi pulchre et diserte explicat, de quibus operibus haec Pauli doctrina sit accipienda, simulque eam cum doctrina Jacobi, qua justificationem ex operibus asserit, docte conciliat, adhibita distinctione operum, quam diximus.

3. *Quid enim dicit Scriptura? Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam.* Si non ex operibus Abraham justificatus est, quaerere poterat (Judaeus), quomodo igitur justus in scripturis praedicatur? Respondet et docet Apostolus ex fide justificatum fuisse: simul ut eo exemplo tanti patriarchae probet ac suadeat principalem propositionem, qua dixerat, justificari hominem per fidem sine operibus legis. Si enim Abraham ex fide, et non ex operibus, justificatus est; quem tamen scriptura tanquam egregie justum describit, atque in exemplum justitiae nobis proponit: igitur nos quoque non ex operibus, sed ex fide justitiam exspectare debemus. Hanc ratiocinationem Paulo propositam esse, liquet ex contextu totius capitis, et maxime ex eo, quod sub finem veluti concludendo dicit: *Non est autem scriptum tantum propter ipsum, sed et propter nos* etc. Porro scriptura, quam adducit Paulus in testimonium, habetur Gen. 15. Quo quidem scripturae loco quamvis nondum Abraham, sed Abram vocatur: Paulus tamen scripsit *Abraham*, quod nomen illi postea Deus indidit, quodque tritum erat ore Judaeorum et auribus gratum.

Circa eandem scripturam notandum, ne cui scrupulum faciat, quod in Hebraeo legitur: *Credidit in Dominum* seu *Deum,* nihil diversum significari, sed sensum esse eundem. Nam hebraeo sermone credere in aliquem vel in aliquo, idem est, quod illi ipsi credere, fidem adhibere. Sic Exodi 14. Hebraice: *Crediderunt in Dominum et in Mosen servum ejus.* Quod Hieronymus bene vertit: *Crediderunt Domino et Mosi servo ejus.* Item 1 Reg. 22. Hebraice: *Et credidit Achis in David.* Hieronymus: *Credidit ergo Achis David.* Nec aliter in Genesi et Exodo verterunt LXX. Quare et Paulus in hoc capite, credere Deo, et credere in Deum, usurpat pro iisdem.

Jam quod nos passive legimus, *reputatum est ei ad justitiam;* active quidem in Hebraeo legitur: *reputavit illud ei justitiam;* sed nulla sensus diversitate, nisi quod illic expressius significatur persona reputans, scilicet Deus. Visum autem fuit Paulo, quemadmodum et Jacobo cap. 2. sententiam hanc citare, sicut habetur apud LXX., quorum erat receptissima versio: maxime quod ita etiam in Hebraeo legatur Psalm. 105. Unde etiam apparet, haud recte ex Hebraeo vertisse Pagninum: *Imputavit illud sibi ad justitiam,* id est, Abraham sibi ipsi. Quod omnino alienum est a sensu utriusque Apostoli, atque ipsius Mosis, qui sanctum patriarcham non suo, sed Dei judicio justificatum dicere voluit.

Praeter haec observandum, vulgato interpreti tria haec verba, reputare, impu-

tare, et accepto ferre, quae hoc capite leguntur, prorsus ejusdem esse significationis; ut quibus unum idemque verbum Graecum λογίζεσθαι tam activa, quam passiva significatione respondeat. Nec vero, ut Erasmus in paraphrasi exponit, et alii quidam existimant, illud ex mente Apostoli dicitur reputari pro aliquo vel ad aliquid, quod cum vere tale non sit, ex sola reputantis aut imputantis benignitate pro tali habetur; ut si quis habeat pro soluto, quod vere non est solutum. Hoc enim adferunt pro exemplo. Sed ea falsa esset reputatio, quae in Deum cadere non potest. Etenim hoc pacto non esset vere justus ille, cui fides ad justitiam imputatur. Quare nec Abraham, cui credidisse Deo reputatum est ad justitiam, ea fide vere justus fuisset. Quod et scripturis et ipsi Apostolo repugnat.

Ac certe non parum favere videretur ea expositio novo dogmati haereticorum de justitia imputativa. Dicunt enim hominem etsi non vere justum, tamen coram Deo justum haberi; quia fides, qua credit sibi propter Christum remissa peccata, imputatur ei pro justitia. Quam doctrinam merito damnavit Ecclesia in synodo Trid. sess. 6. et 7. et canon. 11. Itaque secundum scripturas dicimus illud reputari ad aliquid, quod vera aestimatione, veroque judicio tale habetur. Sic enim dictum est: *Credidit Abram Deo, et reputatum est ei ad justitiam:* quia fides illa, qua Deo credidit promittenti sibi semen sicut stellas coeli, erat verum et insigne opus justitiae, Deo gratissimum. Sic de eodem patriarcha scriptum est lib. 1. Macchab. 2., quod *in tentatione inventus est fidelis, et reputatum est ei ad justitiam.* Item de Phinees sacerdote Psalm. 105. *Stetit et placavit, et cessavit quassatio: et reputatum est ei in justitiam.* Haec quippe erant opera vere justa. Sic et ab Augustino dictum est in tractatu de urbis excidio cap. 3., quod beatus Job *sustinuit tribulationem: et deputatum est illi ad magnam justitiam:* quia nimirum illa sustinentia Job magnae justitiae opus fuit.

Quae res confirmatur etiam ex contrario. Nam more scripturae etiam mala opera reputari dicuntur in peccata; ut violatio voti, et detentio mercedis debitae, Deuter. 23. et 24. Haec autem constat vere peccata esse, eaque mortifera. Neque Deus, qui juste et secundum veritatem judicat, in peccatum reputaret, et tanquam peccatum puniret opus aliquod, quod vere peccatum non esset. Quare et in bonis eadem est retinenda istius vocabuli significatio, etiam hoc loco, ubi docetur, fidem reputari ad justitiam. Et ita Cypr. in Epist. ad Caecil. lib. 2. Epistol. 3. hanc reputationem explicat. *Si Abraham,* inquit, *Deo credidit, et deputatum est ei ad justitiam, utique quisquis Deo credit, et fide vivit, justus invenitur.* Ubi vides eadem esse Cypriano, deputari cuipiam fidem ad justitiam; et eum per fidem justum inveniri. Nec vero hunc scripturae sermonem ab Apostolis repetitum, quo dicitur fides Abrahae deputata ad justitiam, patres orthodoxi unquam aliter quam de vera justitia acceperunt.

Quod autem objiciunt, in rationibus imputari tanquam soluta, non solum quae vere soluta sunt, verum etiam quae non soluta, sed remissa: *Resp.* id improprie dici, quo significetur debitorum condonatio; quae cum facta fuerit, jam non est, quod solvi debeat. Alioqui vere et proprie nec reputari, nec haberi potest pro soluto, quod non est solutum: nihilo magis quam habere possis pro viro bono, quem scias esse nebulonem. Caeterum quomodo sit hoc ipsum intelligendum, quod hic ex professo docet Apostolus, fidem reputari ad justitiam, cum fides non sit ipsa hominis justitia, paulo post explicabitur.

At circa praesentem locum duplex occurrit dubitatio. Nam videri potest exemplum Abrahae, de quo scriptum est: *Credidit Deo, et reputatum est ei ad justitiam,* non bene, nec apposite introductum ab Apostolo ad probandam impii justificationem ex fide Christi: *Primum,* quia Abraham non tunc demum, quando hoc credidit, quod de eo scriptura commemorat, justificatus fuit: sed inde ab initio vocationis suae, quando dictum est ei:

Egredere de terra tua etc. Genes. 12., describitur ut vir justus, utpote fidelis et obediens Deo, et ut talis laudatur Heb. 11. et alibi. *Deinde*, quia scriptura non loquitur illic de fide Christi propitiatoris, sed de ea solum fide, qua promittenti Deo credidit Abraham, semen suum futurum sicut stellas coeli.

Ad priorem dubitationem responsio quorundam est, verba citati a Paulo testimonii de prima Abrahae justificatione esse intelligenda: non tamen referenda ad solam promissionem Dei proxime praecedentem, sed etiam ad alias superiores, quibus jam ante et ab initio credidit. Nam *fide Abraham obedivit in locum exire, quem accepturus erat in haereditatem.* Hebr. 11. Haec responsio mihi certe violenta videtur et improbabilis. Planus enim scripturae textus postulat, ut verbum *credidit* praecise referatur ad promissionem proxime narratam; neque patitur, ut ad alias longe praemissas post multa intermedia retrahatur. Tum et ratio obsistit. Nam si de prima justificatione sermo est, jam omnino non poterit referri verbum *credidit* ad promissionem praesentem, sed ad illam solam referendum erit, quae facta fuit Abrahae nondum justificato. Itaque non stat, ut ad hanc simul et priores referatur.

Proinde verior ac textui Mosaico magis consentanea responsio est: Abraham tunc, quando hoc credidit, quod ibi Moses ei promissum narrat, justificatum fuisse: non quod tunc ex impio justus factus fuerit; sed quia ea fide tanquam insigni opere justitiae declarata fuit et aucta ejus justitia: auctam dico ea justificatione, quae secunda vocatur. Nam etiam multo post, quando filium suum obtulit, eandem scripturam impletam fuisse, Jacobus in epistola sua testatur cap. 2. Jam si Abraham antea justus, adhuc justificatur ex fide et per gratiam fidei, non autem ex operibus: majori igitur ratione (quod in fine capitis Apostolus concludit) ex impio justus quis primum efficitur per fidem et non per opera. Adde quod Apostoli doctrina de justificatione generalis est, etiam secundam justificationem comprehendens, uti cap. 1. et 3. satis est ostensum.

Ad posteriorem dubitationem responderi potest, Abraham divinae promissioni credentem, non solam attendisse carnalem posteritatem, sed praecipue spectasse unum illud semen, in quo, sicut ei promittitur Gen. 12., benedicendae erant omnes familiae terrae; id est Christum, ex ipsius posteritate nasciturum. Nam propter hoc semen, quod est Christus, omnia illa de carnali posteritate promissa dabantur.

Verum quia in promissione, quae habetur Genes. 15. (ex quo loco praesens testimonium desumptum est), nulla fit mentio seminis, in quo gentes sint benedicendae, sed tantum posteritatis carnalis; velut etiam toto hoc capite non aliam fidem Abrahae, quae ei reputata fuerit ad justitiam, urget Apostolus, quam qua contra spem in spem Deo promittenti credidit (ut infra dicitur), se futurum patrem multarum gentium; idcirco respondent alii, fidem illam Abrahae, licet non fuerit de Christo, ut objecto, tamen innixam fuisse fidei seu fiduciae de Christo, saltem tacite atque implicite, si nondum expressam de eo revelationem acceperat.

Sed haec responsio principium petere videtur. Hoc ipsum enim probandum erat, Abrahae fidem, qua credidit Deo promittenti sibi semen sicut stellas coeli, innixam fuisse fidei, quam habebat de Christo; et ex hoc fundamento valuisse ei ad justitiam.

Simplicior mihi responsio videtur, si dicamus satis esse Paulo, ab exemplo Abrahae, qui ex fide, qua Deo credidit, justificatus fuisse scribitur, qualecumque fuerit illius fidei objectum, ostendisse, idque apud Judaeos, quibus omnia facta Abrahae erant veneranda, quod non debeat absurda videri doctrina Evangelica, sed iis, quae de Abraham, sanctissimo eorum patriarcha, leguntur, admodum consona, qua docetur impium justificari ex fide: cum illud exemplum clare doceat, esse rem Deo ad justitiam hominis valde gratam et acceptam, si verbis illius indubitata fides adhibeatur.

Haec responsio colligi potest ex fine capitis, ubi Paulus exemplum Abrahae credentis suo applicans instituto, solum hoc dicit: *Non est autem scriptum tantum propter ipsum, quia reputatum est illi: sed et propter nos, quibus reputabitur, credentibus in eum, qui suscitavit Jesum Christum* etc. Quibus verbis Abrahae quidem non aliam attribuit fidem, quam de qua egerat in superioribus: et tamen hoc scriptum esse dicit propter nos, per fidem, qua in Christum crederemus, justificandos: ne videlicet incredibile Judaeis videatur, hominem justificari ex fide Jesu Christi, quum et Abraham patrem suum legant ex fide justificatum. Huc facit, quod Heb. 11. dicitur Noë ejus justitiae, quae per fidem est, haeres fuisse institutus, id est, per fidem justificatus. Hanc enim fidem exponit eo loco Paulus, non qua credidit in Christum, sed qua Deo credidit praedicenti futurum mundi diluvium; ita ut propter hanc fidem etiam de ipso dici potuerit: *Credidit Noë Deo, et reputatum est ei ad justitiam.*

Sciendum tamen, tam in hac fide Noë, quam in illa Abrahae, contineri fidem Dei remuneratoris, de qua dicitur in eodem loco: quod credere oportet Deum esse, et inquirentibus se esse remuneratorem. Ac rursus in fide Dei remuneratoris recte inclusam intelligi fidem mediatoris; quemadmodum illic ostendetur. Unde hac ratione dici potest, tacitam esse Apostoli mentem, quod Abraham et Noë per fidem mediatoris justi fuerunt declarati, justitiaeque profectum et incrementum adepti. Ex quo consequenter intelligendum relinquatur, iisdem primam quoque justificationem ex fide mediatoris Christi contigisse. Nam si progressus justitiae ex fide est, ubi tamen opera inveniuntur; quanto magis initium justificationis, quod opera praevenit, ex fide erit? Pertinent huc et caeterorum antiquorum exempla, quos per fidem Deo placuisse, ac justitiae testimonium consecutos fuisse, longo ordine Paulus eodem loco recenset: non utique loquens de fide mediatoris; sed de fide dictorum et promissorum Dei in genere, in qua tamen contineretur fides de Deo, quod inquirentibus se remunerator sit: proinde et fides mediatoris, ea ratione et sensu, qui suo loco declarabitur: uti dictum est de fide Noë et Abraham.

4. *Ei autem, qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum.* In eo, quod dixit, fidem Abrahae fuisse ei reputatam ad justitiam, sonat gratia: quia fides promissorum Dei gratiae innititur. Quo argumento nunc docet, Abraham non ex operibus justificatum fuisse. Pugnant enim, ex operibus et gratia, secundum illud infra cap. 11. *Si gratia, jam non ex operibus: alioquin gratia jam non est gratia.* Porro sumptio generalis est de quolibet operario, qui opere suo mercedem acquirit, ut arando, texendo, aedificando; quemadmodum recte exponunt Augustinus in propositionibus hujus loci, et Graeci tractatores: ut sensus sit: Operi respondet merces, videlicet ex conventione; merces autem non aestimatur ut gratuita, sed ut debita. Nam merces significat id, quod pro opere debetur. Hinc colligendum relinquit: quod si Abraham ex operibus justificatus fuit, non igitur gratis justificatum fuisse. Cujus quidem consequentis falsitatem ex scriptura jam allata ostendit per ea, quae sequuntur. Quidam extremam partem sententiae supplent hoc modo: *Sed secundum debitum* rependitur. Negant enim convenienter dici: merces imputatur secundum debitum, eo quod imputatio importet aliquid gratuitum. Verum si bene consideretur significatio verbi imputari, Graece λογίζεσθαι, prout superius a nobis exposita est, facile intelligetur, non incongruam neque abusivam esse hanc locutionem. Significatur enim, mercedem vera aestimatione judicari debitam et non gratuitam.

5. *Ei vero, qui non operatur, credenti autem in eum, qui justificat impium, reputatur fides ejus ad justitiam. Credenti autem in eum.* Erat et hoc participium πιστεύοντι, sicuti praecedens μὴ ἐργαζομένῳ, *non operanti,* resolvendum in verbum, hoc modo: *Ei vero, qui non operatur, sed credit in eum* etc. Hic

manifeste jam Apostolus opponit operantem credenti. Unde liquet eum etiam in superioribus intellexisse operantem, non illum, qui credit, aut ex fide operatur; sed qui operatur non credens in eum, qui justificat hominem, id est, justitiam ab eo non exspectans. Quare fides ad id genus operum non pertinet, sed iis opponitur. Nam qui credit in eum, qui justificat impium, si credit, ut oportet, etiam ipsam fidem, quae justificationis initium est, se credit habere ex ipsius justificantis beneficio. *Impium* vocat peccatorem in genere. Sunt enim eadem fere in scripturis, maxime in disputatione Paulina de justificatione, quatuor ista: ἁμαρτωλὸς, ἀσεβὴς, ἄδικος, ἄνομος, id est, peccator, impius, injustus, iniquus.

Porro fides, qua quis credit in eum, qui peccatorem justificat, et ab eo justitiam per Christum exspectat, reputari dicitur ad justitiam; non quia Dei benignitate pro justitia reputatur, cum non sit justitia, quemadmodum sectarii volunt, suam ex hoc loco male intellecto justitiam construentes, quam vocant imputativam. Esset enim haec falsa reputatio. Nec vero, quia reputatur pro justitiae perfectione, quam erat habiturus homo, si non peccasset; quod sentit Hugo Victorinus quaest. 101., siquidem nec ea reputatio veritati responderet: sed juxta supradicta, quia fides vera justitia est, saltem secundum inchoationem. Nam ejusmodi fides a peccatore concepta initium est justitiae et renovationis ejus, et quidem tale, quod ipsam justitiam apprehendat, et ex quo, velut semine, tota justitia progerminet.

In homine autem justo eadem fides simpliciter justitia est, sicut et caetera bona justorum opera; quomodo etiam illa fides Abrahae, qua divinis promissis credebat, simpliciter justitia erat, nimirum actualis, ab habituali et inhaerente justitia procedens. Erat enim opus justitiae Deo gratissimum. Nam et opera justitiae passim in sacris literis justitia vocantur. Sic autem Deus ipsam fidem reputat ad justitiam, ut nihil sine ea ad justitiam reputet, sed caetera per eam et propter eam. Fidem vero intellige sperantem, diligentem, invocantem, obedientem, ut alibi declaratum. Unde Augustinus tractat. 29. in Joannem, cum adduceret hanc Apostoli sententiam: *Credenti in eum, qui justificat impium* etc. *Quid est,* inquit, *credere in eum? Credendo amare, credendo diligere, credendo in eum ire, et ejus membris incorporari.* Denique addit, eam intelligi fidem, quae per dilectionem operatur.

Dicitur autem Deus impium justificare, non sola remissione peccatorum, quae doctrina est haereticorum; sed donis gratuitis et gratificantibus mentem ejus renovando, quorum primum est ipsa fides. Unde quamvis absolute nemo justus aut justificatus dici debeat, priusquam acceperit peccatorum remissionem et spiritum adoptionis filiorum Dei, tamen inchoatione quadam talis interdum quis dicitur, cum primum credit, ea videlicet fide, de qua nunc agitur. Ita Augustinus enarrans Ps. 110. *Justitiam,* inquit, *homo non operatur, nisi justificatus. Credens autem in eum, qui justificat impium, a fide incipit* (operari justitiam), *ut bona opera non praecedentia, quod meruit, sed consequentia, quod accepit, ostendant.* Haec ille. Nam quod de confessione peccatorum, quae fidei comes est, subjungit: *Nondum quidem opus est justitiae, sed delicti improbatio,* non negat eam opus esse justitiae inchoatae, sed justitiae simpliciter, quam non habet is, cui nondum sunt dimissa peccata. Alioqui peccatorum confessionem inter opera bona et salutaria numerandam esse, idem Augustinus testatur tract. 12. super Joannem, his verbis: *Cum ceperit tibi displicere, quod fecisti, inde incipiunt bona opera tua, quia accusas mala opera tua. Initium operum bonorum confessio est operum malorum.* Haec ibi.

Secundum propositum gratiae Dei. Haec clausula non est in textu Graeco, neque Syriaco, sed neque in omnibus reperitur Latinis; tametsi commentator Amb., Pelagius et Sedulius legunt et exponunt. Ex quo constat, vetustam esse

hanc lectionem. Verum sive Paulus, sive quis alius adscripserit, addita est, ut evidentior esset antithesis istius partis: *Ei, qui non operatur, credenti autem* etc., cum praecedenti, in qua dictum erat, mercedem operanti non imputari secundum gratiam. Nam sensus est: fidem reputari ad justitiam, et ex ea justificari hominem, non quod hic justificandi modus ad primam naturae pertineat institutionem, sed quia Deus gratioso decreto sic ab aeterno ordinavit; quo et ipsam fidem gratis dare constituit. Hac enim ratione dictum est capite praecedenti, gratis et per fidem nos justificari.

6. *Sicut et David dicit beatitudinem hominis, cui Deus accepto fert justitiam sine operibus.* Aliud adducit ex Psalmis testimonium, non quo probet ex fide justificari hominem, quod superiori testimonio fecit, sed quo doceat sine operibus, id est, sine ullo operum merito justitiam homini provenire, et proinde gratis. Simul autem insinuat, se versari in quaestione apud philosophos gravissima et celeberrima de beatitudine hominis. Nam omnis scriptura justum vocat beatum, videlicet ea beatitudine, quae haberi potest in hac vita, et quae gradus est ad perfectam beatitudinem, ac semen illius. Pro beatitudine tum hic, quam paulo post, in Graeco est μακαρισμὸς, id est, beatificatio, quo vocabulo ipsa justificatio significatur. Et sensus est: simili modo etiam David in Psal. 31. dicit et pronuntiat hominem beatificari seu justificari, cui Deus imputat justitiam, id est, quem Deus suo judicio justum reputat absque merito operum ejus, dum scilicet nullam facit operum mentionem, sed tantum peccatorum praecedentium et gratuitae eorum remissionis. Ait enim:

7. *Beati, quorum remissae sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata.* Idem utroque membro significatur more scripturae. Sic Psal. 84.: *Remisisti iniquitatem plebis tuae, operuisti omnia peccata eorum.* Et Nehem. 4.: *Ne operias iniquitatem eorum, et peccatum eorum coram facie tua non deleatur.* Igitur operta seu tecta Deo dicuntur peccata, non quod permaneant, et tamen Deo dissimulante non imputentur ad poenam, uti contendunt Lutherani; id enim justitia Dei nullo modo patitur. Sed quia vere remissa sunt ac deleta, ut jam neque sint actu, neque reatu. Nam actum peccati ipse Psalmistes excludit, mox adjiciens: *Nec est in spiritu ejus dolus.* Hoc enim dicitur propter veram et sinceram hominis a peccato ad Deum conversionem. Quocirca non est consequens ex hoc loco, beatitudinem, id est, justitiam hominis consistere in sola remissione peccatorum, cum alibi idem Psalmista beatos vocet, qui ambulant in lege Domini, quique custodiunt judicium et faciunt justitiam, Psal. 1. et 118. et 105., imo et Christus dicat suis discipulis: *Si haec scitis, beati eritis, si feceritis ea,* Joan. 13. et Apostolus Jacobus cap. 1. de factore operis: *Hic beatus in facto suo erit.* Itaque nomine remissionis peccatorum tota hominis renovatio comprehensa debet intelligi.

8. *Beatus vir, cui non imputavit dominus peccatum.* Multi codices habent futurum, *imputabit.* Quae lectio cum Hebraeo convenit. In Graeco subjunctivus est λογίσηται, id est, imputaverit; tametsi ad sensum non refert, quid horum legatur. Generalis enim sententia est, pertinens ad omne tempus. Dicitur autem Deus peccatum non imputare, quia, cum delet ac remittit homini peccatum, non jam eum amplius habet pro peccatore; quippe qui peccato remisso jam peccator esse desierit. Quare nec hic versus, cujus sensus convenit cum praecedenti, quicquam adjuvat illam sectariorum imputativam justitiam. Nec sane in eam competit nomen beatitudinis. Nam quomodo beatus, qui adhuc est in peccatis suis? Nihilo magis, quam si sanum dicas ac reputes eum, qui morbo manet implicitus.

Ex his iisdem Psalmi versibus impugnant haeretici satisfactiones poenitentium. Si enim, inquiunt, tecta sunt Deo justificati hominis peccata, et non imputat ei Dominus peccatum, nihil igitur ei pro peccato restat in Dei judicio solvendum. Sed falluntur. Neque enim ita dicitur

Deus tegere et non imputare peccatum, quod remittit, ac si nulla restet poena, quae solvatur, cum ab ipso Davide, qui haec scripsit, non leves exactae fuerint poenae temporales ob commissum adulterium et homicidium, etiam postquam audivit a Propheta: *Transtulit Dominus peccatum tuum.* 2 Reg. 2. De qua re vide, quae scribit Augustinus lib. 22. contra Faustum cap. 67., et in inchoata expositione hujus epistolae ad illud: *gratia vobis et pax;* itemque in enarratione Psalmi 50., ubi de Davide inter alia dicit: *Agnoscens culpam suam amplexus est poenam suam.*

Verum tegere peccatum et non imputare dicitur Deus, quia non aspicit, nec imputat illud ad eam poenam, quae peccato proprie respondet, id est, ad supplicium mortis aeternae, de qua infra cap. 6.: *Stipendia peccati mors.* Nam quod ad temporales attinet poenas, de Deo scriptum est: *Flagellat omnem filium, quem recipit.* Heb. 11.

9. *Beatitudo ergo haec in circumcisione tantum manet, an etiam in praeputio?* Reflectit sermonem ad principale institutum, id est, ut doceat Dei justitiam ex fide tam gentilibus, quam Judaeis, esse propositam. Hae duae voces, *tantum manet,* nec in Graecis habentur codicibus, nec in Syriacis, sed nec in omnibus Latinis, quorum tamen plures adverbio, pauciores verbo carent. Addita videntur sive ab interprete, sive ab alio quopiam ad explendam sententiam alioqui imperfectam. Graeci commentatores subaudiunt verbum *venit* aut *devenit,* atque hoc supplevit Erasmus. Nam in Graeco sunt quarti casus, *in circumcisionem, in praeputium,* ut sit sensus: haec beatificatio seu justificatio, de qua David loquitur, tantumne contingit Judaeis circumcisis, an etiam pervenit ad gentiles non circumcisos? Ad hanc quaestionem explicandam rursus considerat locum scripturae de Abraham, ita subjungens:

Dicimus enim, quia reputata est Abrahae fides ad justitiam. Dicimus, id est, jam paulo ante diximus ipsis verbis scripturae: *Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam.* Vel *dicimus,* id est, hic jam repetimus Abrahae fidem reputatam ei fuisse ad justitiam. Repetit autem, ut responsionem paret interrogationi, quam fecit.

10. *Quomodo ergo reputata est? in circumcisione, an in praeputio?* Illud *quomodo* ad qualitatem seu conditionem personae referendum. Sensus enim est: qualis et quo in statu erat Abraham, quando ei fides ad justitiam reputata est? Num circumcisus jam erat, an adhuc praeputiatus? Quem sensum Graeca manifeste volunt, quae sic ad verbum, *in circumcisione existente,* scilicet Abraham, *an in praeputio?* Sequitur responsio:

Non in circumcisione, sed in praeputio. Hoc est, nondum circumciso, sed adhuc habenti praeputium. Id ex historia Genesis perspicuum est, quae circumcisionem ejus postea factam discribit, cap. 17.

11. *Et signum accepit circumcisionis, signaculum justitiae fidei, quae est in praeputio.* His jam verbis continetur responsio ad illam interrogationem capitis praecedentis: *Quae utilitas circumcisionis?* Graeca nonnulla habent περιτομήν, *circumcisionem* accusandi casu, sed id sensum non variat. *Quae est in praeputio.* Verbum in Graeco non exprimitur, ac potius supplendum: *quae fuerat in praeputio.* Postulat enim hoc Pauli sententia. Quaeritur autem, quo respiciat relativum *quae,* num ad justitiam fidei, an ad fidem. Est enim id ambiguum tam in Graeco, quam in Latino. Sane videtur potius ad justitiam fidei referendum. Nam dicere vult Apostolus circumcisionem in Abrahamo fuisse signaculum ejus justitiae, quam prius acceperat ex fide. Quippe sensus hujusmodi est: Abraham jam ante justificatus per fidem, postea accepit signum circumcisionis, id est, ipsam circumcisionem, quae pro signo data fuit illi et ejus posteritati. Accepit, inquam, circumcisionem, quae esset signaculum, id est, sigillum ejus justitiae, quam perceperat ex fide tunc, quando adhuc erat in praeputio, id est, nondum circumcisus.

Quaeres, cujus rei signum fuerit cir-

cumcisio. Respondeo signum fuisse principaliter institutum ad significandum foedus, quod pepigit Deus cum Abraham et ejus posteritate, quemadmodum patet ex historia Genes. 17. Consequenter autem et secundario signum fuisse, quo discernerentur Abrahae posteri a caeteris gentibus, tametsi, ut hic dicitur, in ipso Abraham etiam sigillum justitiae fuit, ejus scilicet, quae praecessit. Nam Graeca dictio σφραγίς, quam interpres vertit *signaculum*, proprie significat sigillum, quo aliquid obsignatur. Quae quidem obsignatio fieri solet ob duas causas, vel ut clausum sit et secretum id, quod obsignatur, vel ut ratum sit ac firmum.

Itaque vel significat Apostolus circumcisione velut sigillo clausam et occultatam olim fuisse justitiam fidei, tempore Evangelii revelandam, juxta illud cap. 1.: *Justitia Dei in eo revelatur ex fide*, et illud cap. 3.: *Nunc autem sine lege justitia Dei manifestata est.* Quae est Origenis expositio.

Vel sentit circumcisionem Abrahae datam ut sigillum, quo praecedens ejus justitia comprobaretur, ratificaretur, certaque ac firma redderetur. Hoc fere modo Chrysostomus, aliique Graeci, consentientibus etiam Latinis, exponunt, idque magis ad sensum Apostoli, qui loquitur hic non de justitia fidei in genere, sed de justitia Abrahae, quae per circumcisionem ejus non fuit occultata, sed potius declarata simul et confirmata. Nam propterea Deus pactum inire dignatus fuit cum Abraham, dato ei signo circumcisionis, quoniam Deo jam ante placuerat per justitiam. Neque vero hic agitur de circumcisione, ut erat actus quidam moralis obedientiae in Abraham circumcidente se, sed ut erat signum et observatio quaedam externa, divinam habens institutionem, quomodo Judaei de circumcisione loquebantur, utilitatem ejus ac necessitatem praedicantes.

Igitur ex hoc loco, sicut et ex Epistola ad Galatas, recte docetur circumcisionem, quatenus ad observationes veteris populi pertinebat, perinde ut veteris legis sacramenta, gratiam non contulisse. Vult enim Apostolus, justitiam nec Abrahae, proinde nec ejus posteritati, id est, Judaeis contigisse ex circumcisione, sed quibus contigit eam habuisse ex fide, sicut Abraham.

Caeterum an circumcisio, ut ex fide suscepta, vim habuerit justificandi, sicut novae legis sacramenta, disputatur problematice in 4. Sent. dist. 1. Neque pars negativa ex eo statui posse videtur, quod, ut hic dicitur, Abraham non fuerit adeptus justitiam ex circumcisione. Hoc enim ideo, quia jam ante justus erat. Quod etiam in baptismo novae legis sacramento potest accidere, quemadmodum de Cornelio centurione docet Augustinus lib. 4. contra Don. cap. 24.: *Sicut*, inquit, *in Abraham praecessit fidei justitia, et accessit circumcisio signaculum justitiae fidei, ita in Cornelio praecessit sanctificatio spiritualis in dono Spiritus sancti, et accessit sacramentum regenerationis in lavacro baptismi.* Sic ille.

Verumtamen objicere posset Judaeus et dicere: etsi Abraham non fuerit justificatus ex circumcisione, nos tamen ex circumcisione justificamur. Ac rursum: etsi prima justificatio non contigit Abrahae ex circumcisione, secunda tamen contingit, quemadmodum Cornelio et cuicumque Christiano, ante baptismum justificato, per baptismum accedit augmentum justitiae. Jam enim ex superioribus patet non solum de prima justificatione Paulum agere, cum docet hominem ex fide justificari, non ex operibus legis, sed de tota hominis justitia disserere.

Propter hujusmodi argumenta dissolvenda, nec non propter alia, quae ab aliis adferuntur, admodum probabile fit, signum circumcisionis ex divina institutione nihil ad justitiam valuisse, sed nudum fuisse signum foederis, quod Deus iniit cum Abraham, ejusque posteritate. Quae significatio sola in Genesi est expressa. Si enim ille, cui primo data est circumcisio, nihil ex ea consecutus est justitiae; consequens apparet nec caeteros ex ea justificari potuisse, praesertim cum nec usquam alibi scriptura tale quid inveniatur circumcisioni tribuere. Estque ea sententia Chry-

sostomi et Graecorum, qui post eum scripserunt; imo et patrum quorundam antiquiorum, ut Irenaei, Justini, Tertulliani, Cypriani atque aliorum, quorum testimonia citata videre est ab iis, qui de hac quaestione ex professo disputant. Nec facile quemquam reperias Augustino priorem, qui in signaculo circumcisionis virtutem agnoscat animas a peccato mundandi, tametsi haec opinio post Augustinum, eoque, ut apparet, autore, multum apud Latinos fuerit recepta.

Ut sit pater omnium credentium per praeputium. Ut sit, ut esset. *Per praeputium,* id est, manente praeputio, quamvis habeant praeputium. Sic usus est praepositione διὰ cap. 2.: *qui per literam et circumcisionem praevaricator legis es.*

Ut reputetur et illis ad justitiam. Graece, *ut reputetur et illis justitia.* Quod convenit cum eo, quod diximus in Hebraico legi: *reputavit illud ei justitiam.* Itaque subauditur fides. Et sensus est: idcirco justificatum fuisse Abraham, cum adhuc esset in praeputio, ut exemplo fidei suae, quae ei reputata fuit ad justitiam, pater esset omnium eorum, qui credituri erant, etsi praeputium habentes et in eo manentes, id est, gentilium, ut nimirum etiam illis sua fides reputaretur justitia, id est, ad justitiam, dum scilicet ex fide justificantur.

12. *Et sit pater circumcisionis. Et sit,* et esset, tametsi verbum in Graeco non reperitur.

Non iis tantum, qui sunt ex circumcisione, sed et iis, qui sectantur vestigia fidei, quae est in praeputio patris nostri Abrahae. Graece: *iis, qui non ex circumcisione solum, sed et incedunt vestigiis fidei, quae* (fuit) *in praeputio patris,* etc. Ex quo satis apparet, hanc partem ad solos Judaeos carne circumcisos, fideles tamen, pertinere; sicut praecedens tantum pertinebat ad gentes credentes, etsi carne incircumcisos. Vult enim ostendere Paulus Abraham esse patrem omnium credentium, gentilium aeque ac Judaeorum. Sensus igitur hujus posterioris partis est: ideo Abraham, cum justificatus esset in praeputio, tamen adhuc accepisse justitiae signaculum circumcisionem, ut esset pater circumcisionis, id est, Judaeorum, sive ipsis Judaeis: iis, inquam, qui non tantum carne circumcisi sunt, tanquam hoc eis sufficiat, ut filii sint Abrahae; verum etiam fidem habent, qua sectentur vestigia, hoc est, exempla fidei, quae fuit in praeputio patris nostri Abrahae, id est, quae fuit in Abraham etiam ante circumcisionem, quando adhuc erat praeputiatus. Ut hic sensus etiam vulgatae lectioni sit accommodus, transponenda est vocula *tantum,* necnon conjunctio *et,* ut ita legas: *Non iis, qui tantum sunt ex circumcisione, sed iis, qui et,* id est, etiam, *sectantur vestigia fidei* etc.

13. *Non enim per legem promissio Abrahae aut semini ejus, ut haeres esset mundi; sed per justitiam fidei. Ut haeres esset mundi,* Graece, τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου, id est, *haeredem eum esse mundi.* Est enim expressio promissionis Abrahae factae. Alio nunc ac novo utitur argumento Paulus ad probandum id, quod instituit, ex fide justitiam omnibus esse propositam gentilibus aeque ac Judaeis. Poterat enim Judaeus dicere: Si non ex circumcisione justitia est, saltem ex lege. Docet igitur Apostolus id, quod praecedenti capite docuit, ex lege non esse justitiam. Sed, ut dixi, novo id agit argumento, sumpto nimirum ex promissione benedictionis omnium gentium, Abrahae facta multo ante legem latam. Quo etiam utitur in Epistola ad Galatas cap. 3.

Porro supplendum est hoc loco verbum, facta est, aut fiet, contigit, aut continget. Nam si promissio proprie accipitur, ea olim facta fuisse significatur; si vero improprie pro re promissa, quomodo frequenter accipitur in sacris literis, ut Galat. 3. et aliquoties in Epistola ad Hebraeos, tum significatur futura. Qui promissionem hoc posteriori modo accipiunt, ita partem hanc exponunt: res Abrahae promissa, scilicet ipsum et semen ejus fore mundi haeredem, non est exhibenda per legem, sed per justitiam fidei.

Verum melius se habet, ut proprie promissio sumatur, atque hic sit sensus: non enim per legem obtinuit Abraham de semine suo illam a Deo promissionem, qua promisit eum fore haeredem mundi. Siquidem illa ei facta est, ut in Epistola ad Galatas dicitur, annis quadringentis et triginta ante legem; sed eam accepit per justitiam ex fide partam, quae fuit in ejus praeputio; de qua justitia dictum: *Credidit Abraham Deo, et reputatum est ei ad justitiam.*

Ut hujus argumenti vis appareat, supponendum est Abrahae non fuisse factam promissionem cum aliqua conditione, sed absolute; ut constat ex scripturis, quae promissionem ei factam commemorant. Propter quod et lex tanto tempore post data fuit, nec ipsi, sed ejus posteris. Unde intelligitur prorsus gratuita promissio. Quod ergo Deus sine conditione promisit, sine lege donat et implet, quemadmodum docet Prosper lib. 1. de vocat. gent. cap. 9. Hinc et filii novi Testamenti filii promissionis vocantur; infra cap. 9. et Gal. 4.

Quidam Apostoli verba sic ordinanda putant: non enim promissio Abrahae aut semini ejus, ut per legem haeres esset mundi, sed per justitiam fidei. Verum hac metathesi particulae *per legem* non opus esse, satis patet ex utroque sensu jam dato. Caeterum videtur Apostolus, cum dixit: *Abrahae aut semini ejus,* alludere voluisse ad duas promissiones, quarum prior est Gen. 12.: *In te benedicentur universae cognationes terrae;* posterior Gen. 22.: *Benedicentur in semine tuo omnes gentes terrae.* Quarum tamen eadem est sententia, scilicet Abraham ratione seminis sui, id est, Christi ex eo nascituri (sicut ipse Paulus interpretatur ad Galat. 3.), futurum totius mundi haeredem seu possessorem; id est, Christi regnum per omnes gentes propagandum esse, et per hoc eas omnes in ipso benedicendas. Nam Christum mundi haeredem etiam Psalmista canit, in persona Dei Patris dicens: *Postula a me, et dabo tibi gentes haereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terrae,* Psal. 2. De quo rursus Apostolus Heb. 1.: *Quem constituit haeredem universorum.*

14. *Si enim, qui ex lege, haeredes sunt, exinanita est fides, abolita est promissio. Exinanita est.* Graece, κεκένωται, inanis et irrita facta est. Idem verbum legitur 1 Cor. 1., ubi nos habemus, *et non evacuetur crux Christi.* Ratiocinatur Apostolus ad absurdum deductione. Quod argumentum duobus modis explicari potest, prout illud, *qui ex lege,* bifariam intelligitur. Prior explicatio est: si enim soli, qui ex lege sunt, id est, Judaei, quibus lex data est, haeredes sunt, id est, pertinentes ad haereditatem Abrahae promissam, ut ipsi volunt; igitur inanis redditur fides, quae praecessit legem, et consequenter irrita fit promissio Abrahae facta, quae et ipsa legem praecessit. Juxta hunc sensum nota relativam oppositionem inter haeredes et haeredem, quem prius dixerat. Haeredem enim vocat active et proprie eum, qui percipit aut percepturus est haereditatem; haeredes vero passive, qui sunt ipsa possessio haereditaria, id est, populus Christo in haereditatem promissus.

Altera expositio, secundum quam particula, *qui ex lege,* sumitur, ut illa Gal. 3., *qui ex operibus legis,* aut certe formaliter, quatenus ex lege, est hujusmodi: si illi demum haeredes sunt promissionis Abrahae factae, et promissae benedictionis participes, qui ex lege sunt, ut justificante, id est, ex lege justitiam sibi parant, sequitur absurdum, nempe fidem, sive ipsius Abrahae credentis promissioni, sive potius nostram, qua per Christum justitiam exspectamus, esse rem inanem, adeoque promissionem Abrahae factam abolitam esse et irritam; non solum quod hac ratione effectus, id est, res promissa a lege pendeat, non a promissione, verum quod omnino frustretur effectu, ut quem nemo per legem consequi possit, propterea quod lex ad justitiam et sui observationem neminem perducat.

Hunc sensum esse germaniorem probat illa sententia similis Gal. 3.: *Si ex lege haereditas, jam non ex promissione.* Deinde et ostendit ratio subjuncta de lege

iram operante. Quod autem nonnulli fidem hic interpretantur ipsius Dei, id est, veracitatem in praestandis promissis, ut eadem sint exinaniri fidem, et aboleri ejus promissionem, sitque posterius explicatio prioris; aliis non probatur, ac merito. Nam huic parti, *exinanita est fides,* statim post opponit illam, *ideo ex fide;* ubi fidem hominis in Deum intelligi, non est dubium.

15. *Lex enim iram operatur.* Probatio est ab effectu et eventu legis (ait Thomas), qui est iram operari; tanquam dicat Apostolus: Adeo ex lege non obtinetur haereditas seu benedictio, ut lex potius iram operetur, id est, poenam augeat et maledictionem adferat. Hoc autem lex non per se facit et ex sua institutione, sed ex occasione; sicut docetur infra cap. 7., quomodo et Christus dicitur positus in ruinam multorum Luc. 2., et Apostoli quibusdam erant odor mortis in mortem 2 Corinth., 2., videlicet per occasionem. Sic igitur et lex iram operatur, idque triplici ratione.

Primum, quia, si lex non esset, nec esset transgressio legis. Unde docet Augustinus Epist. 88. pejorem esse, qui legem habet cum mala voluntatate, quam si legem non haberet. Nam caeteris paribus gravius peccant scientes quam ignorantes, Luc. 12. et Jac. 4. Secundo, quia legis occasione augetur in homine concupiscentia, dum ex inclinatione naturae corruptae magis semper nititur in vetitum, fitque ei dulcius, quod prohibetur. Pluribus id declarat Apostolus infra cap. 7. Ac de eo vide Sanctum Augustinum de spiritu et litera cap 4. Tertio, quia facile sibi promittit homo legis acceptae impletionem, atque ex ea justitiam, non cogitans de necessario Dei auxilio; quemadmodum illi, qui lege audita dicebant: *Omnia, quae locutus est Dominus, faciemus, et erimus obedientes,* Exod. 24. Deinde in se confidit ac sibi placet tanquam justus, dum legem aliquatenus ac vel opere vel specie externa, Pharisaeorum more, observat; itaque per hoc redditur superbus et hypocrita. Rationis hujus meminit Augustinus lib. 3. contra duas epistolas Pelag. cap. 7. Et hi quidem effectus sunt legis a fide et gratia separatae, sicut de ea nunc Apostolus disputat.

Quocirca male contendunt sectarii hic ostendere, quod nemo etiam justificatus legem impleat. Quae eorum doctrina et scripturis apertissime adversatur, et in Christum ejusque gratiam, quae data est, ut lex impleatur, vehementer injuriosa est. Caeterum Apostolus hoc loco primum modum praecipue consideravit, ut patet ex eo, quod sequitur:

Ubi enim non est lex, nec praevaricatio. Graece, *παράβασις, transgressio.* Cajetanus ita supplet: *nec praevaricatio imputatur ad poenam,* haud recte. Nam qui fieri potest, ut praevaricatio ad poenam non imputetur? Dicitur quidem sequenti capite: *Peccatum non imputabatur, cum lex non esset.* Sed hoc sensu: non imputabatur ad praevaricationem. Non enim idem est peccatum et praevaricatio. Quare non aliud hic supplendum, quam quod in priori membro expressum est: *Ubi non est lex, nec est praevaricatio,* sive transgressio, id est, ubi lex non est, locum non habet transgressio; quemadmodum et contra: ubi lex, ibi transgressio. Hoc enim Apostolus intelligendum relinquit, quo probet, quod dixit: *Lex iram operatur.* Transgressionem autem vocat, quum sciens quis peccat, ut contingit maxime, dum peccatur adversus legem verbo aut scripto diserte positam, ut ignorari non possit. Siquidem lex naturalis obscurata erat, ideoque nec attendebatur.

Unde gentiles, qui eam solam Dei legem habebant, id est, naturalem, sine lege esse, et sine lege peccare, atque etiam sine lege puniri, Apostolo dicuntur Rom. 2. et 1 Cor. 9. Quare nec praevaricatores censebantur, eodem Apostolo dicente cap. 5.: *quod non peccaverunt in similitudinem praevaricationis Adae.* Nam et Adam legem habuit sibi datam a Deo praecipiente: *De ligno scientiae boni et mali ne comedas,* Gen. 2. In quo praecepto rationem legis fuisse qui negant, satis ex hoc loco redarguuntur.

16. *Ideo ex fide, ut secundum gra-*

tiam firma sit promissio omni semini. Quidam codicus *ut* repetunt hoc modo: *ut secundum gratiam, ut firma sit promissio* etc. Quod Graecis consentaneum est, quae ita sonant: *ut secundum gratiam, ad hoc ut firma sit promissio.* Annuit et Syrus paraphrastes. Procedit argumentatio Pauli a divisione hoc modo: Aut per legem implenda est promissio Abrahae facta, aut per fidem; atqui per legem non impleri jam ostensum est, restat igitur, ut ex fide et per fidem impleatur Quod consequens hic amplius jam confirmat ex duobus omnino statuendis et agnoscendis in Dei promissione, quae sunt gratia et universalis atque omnimoda firmitas. Ideo, inquit, ex fide, ut promissio agnoscatur gratuita et indebita. Et rursum, ut promissio firmetur ac rata sit super universum semen Abrahae, id est, tam ad gentiles quam ad Judaeos extensa, ut qui omnes in semine Abrahae computantur. Nam si ex lege promissio firmanda erat, ea pars seminis Abrahae, cui lex non est data,a promissa benedictione excluderetur.

Notandum tamen has duas rationes ita accipi posse, ut prior ad posteriorem referatur; id quod Graeca lectio videtur exigere. Tum sensus erit: ideo promissionem ex fide implendam, ut secundum gratiam implenda agnoscatur, et ideo secundum gratiam, ut firma sit super universum semen Abrahae. Considerarunt hunc ordinem Theophylactus et Oecumenius.

Non ei, qui ex lege est, solum, sed et ei, qui ex fide est Abrahae. Qui potius *quod* utroque loco. Nam refertur ad semen. Quod enim dixit: *omni semini,* id est, toti semini, explicat per distributionem. Et sensus est: firmam et ratam effici promissionem non tantum ei semini, quod ex lege est, id est, Judaeis, quibus lex data fuit, sed et ei, quod ex fide est Abrahae, id est, gentilibus, qui licet secundum carnem non sint progeniti ex Abraham, neque legem acceperint, sunt tamen Abrahae semen per imitationem fidei. Oecumenius extremam dictionem *Abrahae* jungit cum *semine,* ubi dictum est *omni semini,* et facit hyperbaton. Quod non est improbabile; ut illud *ex fide* sit absolutum, sicut illud *ex lege.*

Notandum quoque eam partem, *qui ex lege,* non hic eodem modo sumi, quo supra, cum dixit: *Si enim, qui ex lege, haeredes sunt,* secundum probabiliorem illius loci expositionem. Nec mirum. Nam et sub lege esse non uno modo semper apud Paulum accipitur, ut patet expendenti loca 1 Cor. 9. Gal. 4. et 5. et hujus epistolae cap. 6. Hic ergo dicuntur, *qui ex lege,* id est, qui legem acceperunt, ut antithesis constet; quomodo passim, *qui ex circumcisione,* id est, circumcisi. Illud etiam, *qui ex fide,* exponendum cum exclusione prioris partis, *qui ex lege.* Quod liquet ex sensu dato, q. d. qui quamvis non sint ex lege, sunt tamen ex fide, sicut illi.

Qui pater est omnium nostrum. Pater per fidem, *omnium nostrum,* id est, non solum Judaeorum, sed et gentium. Unde sacerdos ad altare, omnium fidelium nomine loquens, Abraham patriarcham nostrum vocat. Sequitur probatio.

17. *(Sicut scriptum est, quia patrem multarum gentium posui te).* Id est, constitui te, videlicet praeordinatione ac proposito certissimo. Hoc quidem ad literam de carnali posteritate dictum est, quemadmodum satis apparet inspicienti locum scripturae Genes. 17., atque etiam de ea impletum est. Nam et carnalis Abrahae posteritas longe sese extra gentem Israëliticam protulit, ut ad Ismaëlitas sive Agarenos, qui se Saracenos appellant; item ad Madianitas et alios, quos enumerat scriptura Gen. 25. Denique et ad Idumaeos.

Minime tamen dubium, quin mystico et sublimiori sensu pertineat ea promissio ad semen spirituale, quod futurum erat multo numerosius semine carnali, id est, ad populos fideles, quorum Abraham pater erat exemplo fidei.

Verumtamen et illud sciendum, promissionem paternitatis spiritualis multarum gentium, Abrahae factam, ex ordinatione divina non fuisse praestandam, nisi interveniente generatione carnali, qua futurum

erat, ut Christus (in quo benedicendae erant omnes gentes) ex eo secundum carnem nasceretur, subservivit implendae promissioni paternitatis ac seminis spiritualis.

Ante Deum, cui credidit. Quidam codices, *credidisti.* Sed tertiam personam ex Graecis et melioribus Latinis restituere correctores Romani, suffragantibus item Graecorum commentariis, tametsi commentator Amb. *credidisti* legit et exponit. Neque enim haec pars annectenda est testimonio proxime citato ex Genesi. Nam illic tale nihil additur. Sed referenda ad illud: *Qui pater est omnium nostrum;* ut citatio media parenthetica sit.

Est autem secundum Latinos hic sensus: Abraham esse patrem omnium nostrum, non paternitate carnali, quae est coram hominibus, sed spirituali, quae est coram Deo, cui crediderat. Dicitur haec paternitas esse coram Deo, quia fundata est in fide, quae hominem Deo commendat. Graeci vero sic exponunt: Qui pater est omnium nostrum ad exemplum Dei, vel instar Dei (his enim modis vertunt Graecorum interpretes), cui credidit; ut, sicut Deus est omnium pater creatione, sic Abraham fieret omnium pater exemplo fidei. Non enim in Graeco est adverbium ἔμπροσθεν aut ἐνώπιον, id est, ante, coram, in conspectu, quibus in hac significatione passim utitur scriptura Graeca, sed κατέναντι, id est, ex adverso, e regione; quod legitur Marci 11. et 12. et Luc. 19., quomodo, quod pingitur, e regione sui exemplaris statuitur. Quamvis et in priori significatione reperitur interdum.

Qui vivificat mortuos, et vocat ea, quae non sunt, tanquam ea, quae sunt. Prius membrum hujus partis plerique referunt ad miraculum rei gestae, quando Deus ad generandum vivificat emortuum corpus Abrahae et conjugis ejus. Qua de re sermo est paulo inferius. Alii utrumque membrum referunt ad eosdem, scilicet gentiles. Putant enim Paulum hac parte velle ostendere, quomodo Abraham factus sit pater etiam gentilium, et quomodo gentiles facti ejus filii.

Itaque secundum eos sensus est: qui Deus homines spiritualiter mortuos, id est, nihil vitae spiritualis habentes, vivificat per fidem, quique non filios Abrahae vocat et facit filios Abrahae per eandem fidem. Huic expositioni coaptant scripturas Matth. 4.: *Potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahae.* Coloss. 2.: *Et vos, cum essetis mortui in delictis, et praeputio carnis vestrae, convivificavit cum illo.* Et hujus epistolae cap. 9. ex Osee Propheta: *Vocabo non plebem meam, plebem meam.* Hoc enim quid aliud est quam vocare *ea, quae non sunt, tanquam ea, quae sunt,* sive ut alii vertunt, *tanquam sint?* quod ad verbum est in Graeco: vocare *non entia tanquam entia.*

Gratus quidem hic sensus propter allegoriam, non tamen videtur a Paulo spectatus. Adjicit enim hanc partem, non qua significet, quid fecerit aut facturus sit Deus, sed ut duobus velut epithetis (sunt enim in Graeco participia Deo cohaerentia) declaret Deum omnia posse, simul innuens etiam hoc ipsum de Deo Abraham credidisse. Nam mortuos ad vitam revocare, et ex nihilo res producere, quod est vocare non entia tanquam entia, non nisi infinitae virtutis, id est, divinae, sunt opera.

Nobiscum sentit in hac expositione Fr. Toletus, qui etiam subtiliter observat, in priori membro Paulum respicere ad fidem Abrahae, quando jussus est immolare filium suum Isaac, videlicet *arbitrans, quia et a mortuis suscitare potens est Deus,* ut de eo dicitur Heb. 11.; in secundo autem membro ad fidem prioris temporis, quando credidit sibi filium ex Sara nasciturum. De qua fide continuo subjungit: *Qui contra spem in spem credidit.* Quod ad syntaxin attinet hujus loci, scias ex Graeco textum sic ordinandum: *Ante Deum, cui credidit, vivificantem mortuos et vocantem,* etc., non autem sic: *Ante Deum, cui credidit vivificanti mortuos et vocanti,* etc.; licet utraque structura sensum fere eundem pariat. Hanc porro sententiam illustrant, quae

jam deinceps de Abraham et in ejus fidei commendationem directe dicuntur.

18. *Qui contra spem in spem credidit.* Graece *qui praeter spem in spe,* vel *sub spe, credidit.* Sed et apud Latinos Pelagium, Primasium et Hugonem legitur auferendi casu, *in spe,* ut verisimile sit ita vertisse nostrum interpretem. Qui etiam illud recte, *contra spem.* Nam eam vim habet Graecum παρὰ, tum hic, tum passim alibi, quemadmodum et Latinum *praeter.* Ita nimirum illud accipiendum ad Galatas 1.: *praeterquam quod evangelizavimus vobis;* et iterum: *praeter id, quod accepistis,* quemadmodum eo loco plenius ostendemus. Sensus est: qui praeter spem, id est, cum prius non speraret, sed magis desperaret sibi sobolem ex Sara; vel potius, praeter spem naturae, id est, contra quam ex natura sperari potuit, quia res erat naturaliter impossibilis, credidit divinae promissioni, spemque certam ex ea concepit. Credidit, inquam, quod sequitur:

Ut fieret pater multarum gentium. Id est, se futurum patrem multarum gentium. Quidam ad spem referunt hoc sensu: credidit, sperans se fore patrem multarum gentium. Sed prior constructio textui magis congruere videtur, eamque vult etiam Syriaca translatio.

Secundum quod dictum est ei, sic erit semen tuum. In Graeco non additur *ei,* sed tamen intelligitur. Potest et sic verti: *secundum quod dictum fuerat,* scilicet multo ante. Nam illud: *sic erit semen tuum,* non legitur dictum Genes. 17., quo loco describitur promissio Abrahae facta, quando nonaginta novem erat annorum; sed Genes. 15. Verumtamen Abraham intelligebat, uti debuit, primam illam promissionem praecipue in Isaac, sibi postea ex Sara promisso, complendam esse.

Hic sequitur in multis libris: *sicut stellae coeli et arena maris.* Sed non est in Graeco, nec Syriaco, nec legitur apud veteres interpretes. Latini quoque meliores codices, quos merito secuti sunt epanorthotae Romani, non habent; ut dubium non sit additum esse a quopiam, qui orationem incompletam voluerit absolvere, tametsi nec in Genesi a Deo promittente quicquam adjungitur. Tantum praecesserat illud Dei ad Abraham: *Suspice coelum et numera stellas, si potes.* Tum sequitur: *sic erit semen tuum,* scilicet sicut stellae innumerabiles.

19. *Et non infirmatus est fide.* In Graeco continua est oratio cum parte sequenti: *et non infirmatus fide non consideravit* etc., id est, nullam passus infirmitatem aut vacillationem fidei circa promissionem divinam.

Nec consideravit corpus suum emortuum. Graece, *jam emortuum,* id est, prae senio jam effoetum et impotens ad generandum.

Cum jam fere centum esset annorum. Dictio *jam* huc translata ex parte proxime praecedenti. Quod et volunt codices meliores mss., et signat castigatio Lovaniensis. Dicit autem fere centum annorum, id est, uno minus. Habebat enim annos nonaginta novem.

Et emortuam vulvam Sarae. Graece, *et mortificationem* seu *mortalitatem matricis Sarae.* Sensum tamen optime reddidit interpres, approbante Erasmo. Ad hujus loci pleniorem intellectum tres explicandae sunt quaestiones, quarum

Prima est, quomodo dicat Apostolus Abrahae corpus emortuum fuisse, cum is adhuc postea ex Cethura conjuge, quam, Sara mortua, duxit, filios procrearit. Ad hanc quaestionem respondet Augustinus lib. 16. de civit. Dei cap. 28. et quaest. 35. super Genesim: emortuum fuisse ejus corpus respectu Sarae vetulae, quod ex ea naturaliter suscitare sobolem non potuerit; non autem respectu ejus, quae esset aetate adhuc vigente, qualis erat Cethura. Verum haec responsio non videtur satisfacere. Nam eo pacto etiam vir juvenis dicetur habere corpus emortuum, quoniam vetulam impraegnare non possit.

Quare potius cum aliis plerisque dicendum, Abraham illo tempore fuisse prae senio simpliciter impotentem ad generandum. Sed divino miraculo redditam ei virtutem generandi, qua deinceps non solum ex Sara per simile miraculum jam

foecunda, verum ex quacumque muliere ad concipiendum apta, posset filios suscipere. Quae responsio scripturis etiam valde consentanea est. Nam praeter hunc locum, ubi expresse tam de Abraham quam de Sara dicitur, quod corpus habuerint emortuum (ut eodem sensu necesse sit de utroque intelligi), etiam scriptura Genesis ita loquitur, ut satis declaret in utroque divinam virtutem aliquid supra naturam operatam fuisse. Refert enim cap. 17. Abraham audita Dei promissione dixisse: *Putasne centenario nascetur filius, et Sara nonagenaria pariet?* Deinde cap. 18.: *Erant,* inquit scriptura, *ambo senes, provectaeque aetatis.* Quae utique est aperta significatio impedimenti in utroque conjuge: ut proinde Chrysostomus homilia 40. super Genes. de eis dicat: quod *nihil a lapidibus differebant, quantum ad generationem attinet.* Sed et Apostolus ad Hebr. 11. cum dixisset: *Fide et ipsa Sara sterilis virtutem in conceptione seminis accepit,* de Abraham ita subjungit: *Propter quod et ab uno orti sunt, et hoc emortuo, tanquam sidera coeli* etc.

Satis igitur ex his liquet, scripturam non solum in Sara ponere miraculum, verum etiam in Abraham. Et in illa quidem duplex, quod et sterilis et vetula concipere potuerit; in illo autem simplex, quod, senex cum esset, ideoque ob frigiditatem seminis ad generandum ineptus, sobolem suscitare potuerit, non solum ex Sara, verum etiam, ut dictum est, ex aliis feminis, videlicet in eo perseverante gignendi virtute semel reddita; quomodo foecunditas semel data permansit in Anna, matre Samuelis, ut et alios post illum filios gigneret, secundum id, quod ipsa cecinit: *Donec sterilis peperit plurimos.* 1 Reg. 2.

Secunda quaestio. Cum scriptura testetur Abraham post annum aetatis centesimum adhuc vixisse septuaginta quinque annos, Genes. 25., qui verisimile est, eum centenarium adeo fuisse senem, ut ad generandum esset, quemadmodum dictum est, simpliciter ineptus? Nam hodie certe, qui vivere possunt annos nonaginta (ut sumamus tempus quasi dimidium aetatis Abrahae), nequaquam ad gignendum prolem inepti censentur anno suae aetatis quinquagesimo. Et tamen in his eadem est aetatis proportio. Haec difficultas movit Augustinum, cur minus probaret praecedentis quaestionis eam solutionem, quam dedimus, quamque fatetur ab aliis ad ferri solitam.

Quidam respondent: quemadmodum nunc alii aliis citius senescunt ac decrepiti fiunt, ut generare non possint, ita tunc Abrahae contigisse vel ex naturae defectu, vel quod laboribus essent ei vires exhaustae. Non placet haec responsio, quia scriptura tam in Genesi, quam hoc loco, gignendi impotentiam simpliciter rejicit in aetatem, eo quod centum esset annorum; tanquam ea aetas illo tempore, saltem ut plurimum, inepta fuerit generationi.

Proinde aliter respondendum existimo, patres illos antiqui temporis post mediam aetatem longam vixisse senectutem, ita ut aetas deficiens longe diuturnior in illis esset, quam accrescens. Exemplo sit Isaac, qui vixit annos centum octoginta Gen. 35. Cui tamen aetatis anno, juxta peritorum supputationem, centesimo vigesimo aut circiter, prae senectute caligaverunt oculi, sic ut videre non posset: quando et filiis suis, tanquam non diu victurus, benedixit Genes. 27. Et tamen annos adhuc supervixit sexaginta: ut appareat totum tempus senectutis ejus fuisse non multo minus centum annorum; ac proinde majus tota reliqua aetate. Id autem et in aliis similiter se habuisse, argumento est, quod Gen. 11. quidam leguntur genuisse filios anno suae aetatis tricesimo, quorum alii ducentis, alii trecentis, alii quadringentis annis vixerunt.

Ex quo intelligas, quam breve fuerit illis tempus aetatis crescentis comparatione reliqui temporis vitae: Deo nimirum sic ordinante, causasque naturales dirigente (neque enim arbitror in ea re miraculum ponendum), ut diu superstites essent divinorum operum testes ad rudem adhuc et raram posteritatem; simul ut eam artibus et legibus ad vitam politicam

Deique cultum spectantibus sufficienter instituerent, donec, humano genere satis multiplicato, necessitas ejusmodi cessaret.

Tertia quaestio est de eo, quod negat Apostolus Abraham considerasse corpus suum emortuum, et emortuam vulvam Sarae; cum scriptura jam ante citata testetur ipsum audita promissione filii ex Sara, risisse atque dixisse in corde suo: *Putasne centenario nascetur filius, et Sara nonagenaria pariet?* Quae verba sunt bene considerantis horum utrumque, etiam cum quadam, ut apparet, diffidentia seu fidei infirmitate.

Respondet Cajetanus, Abraham ab initio non percepisse, revelationem esse assertivam, ideoque secum in animo contulisse impedimenta naturae tam in se, quam in Sara, non dubitando de promissione, sed percontando sensum divinorum verborum, an vere ad significandum hoc, quod sonabant, dicta essent.

Sed haec responsio non videtur bona. Nam Pauli doctrina est hoc loco et Heb. 11., Abraham statim et incunctanter, audita Dei promissione, plenam ei fidem adhibuisse. Idem liquet ex aliis promissionibus Abrahae factis Genes. 12. 13. 15., quas ille statim, ut audivit, recepit. Nec non ex praeceptis ipsi datis a Deo, tametsi duris et arduis Gen. 12. 21. et 22., quibus ille confestim paruit; ut non minus obedientia ejus, quam fides, in scripturis commendetur. Accedit, quod verba promissionis, de qua nunc agitur, nullam habebant obscuritatem, ut proinde sensum eorum percontari Abraham minime debuerit, sicut nec in aliis fecerat.

Dicendum igitur, Abraham, ex sententia Pauli, non considerasse suam et uxoris senectutem et gignendi impotentiam, sic ut propterea diffideret, aut assensum ac fidem differret adhibere divinae promissioni: sed, — quemadmodum cap. 15. Genesis, posteaquam dictum esset de eo, quod *credidit Deo, et reputatum est ei ad justitiam,* narratur quaesivisse modum adimplendae promissionis divinae, dicens: *Unde scire possum* etc., sicut et B. Virgo Maria, audito nuncio partus dominici, modum quaesivit dicens: *Quomodo fiet istud?* — ita cap. 17. post auditam et firma fide susceptam Dei promissionem, non utique dubitando, nec (ut vult Cajetanus) sensum verborum, quae plana utique et perspicua erant, percontando, sed potius rei promissae magnitudinem admirando, dixit: *Numquid centenario nascetur filius?* — ac si diceret: Numquid rem tantam et a saeculis inauditam facturus es mea causa?

Respondent ad hunc modum Ambrosius libro 1. de Abraham cap. 4. et libro 2. cap. 11., et Augustinus libro 16. de civit. Dei cap. 26. et 31. Nam et illud, quod objici poterat, Abraham, audita promissione, velut desperantem de filio, qui ex Sara promittebatur, dixisse Deo: *Utinam Ismael vivat coram te,* existimandum est non ulla diffidentia dictum, sed ex humilitate, qua se indignum reputabat tam grandi miraculo, quod promittebatur, quasi diceret: Multum ac satis mihi praestiteris, si factam olim promissionem adimpleas in Ismaële. Constat enim, Abraham se valde humiliasse coram Deo, ut Genes. 18.

Non desunt, fateor, inter Patres, qui videantur aliquid incredulitatis seu dubitationis in praedictis verbis sancto Patriarchae adscribere, ut Basilius homil. de patientia, Chrysostomus homil. 40. in Genesin, et Hieronymus lib. 1. dial. contra Pelag. cap. 10. et lib. 3. cap. 5. Sed illi sententiae resistunt non solum Ambrosius et Augustinus, quos jam citavimus, verum et omnes hujus loci commentatores, ac praecipuus inter eos ipse Chrysostomus, cujus verba mox referam. Denique manifeste contradicit illi suspicioni hic ipse locus Paulinus. Unde adhuc sequitur:

20. *In repromissione etiam Dei non haesitavit diffidentia.* Graece: *ad promissionem autem Dei non haesitavit incredulitate.* Sed et commentator Ambrosius non *etiam,* sed *vero* legit, ut Graece particula δὲ sumatur adversative. Pro verbo *haesitavit,* quod in Graeco est διεκρίθη, quidam malunt *disceptavit,* aut

disquisivit. Ac posset videri hic sensus: Quamvis Abraham, audita promissione, quaesiverit ac quasi disceptaverit, dicens Deo: *Putasne centenario nascetur filius, et Sara nonagenaria pariet?* non tamen id fecit ex incredulitate, sed ex admiratione, sicut jam dictum est. Verum optime redditum a nostro interprete: *haesitavit,* quamvis haesitatio non sine disceptatione fieri soleat. Sic enim et Erasmus vertit et alii. Vide, quae de Graeci verbi significatione annotamus infra ad illud cap. 14. *Qui autem discernit, si manducaverit, damnatus est,* ac rursus ad illud Jacobi 1. *Postulet in fide nihil haesitans.* Ergo quod additum est, *incredulitate,* non est restringentis, sed declarantis. Nam haesitatio, seu dubitatio de Dei promissis esse non potest sine incredulitate.

Sensus igitur est: Nulla laboravit incredulitate, ut ad promissionem Dei auditam haesitaret. Expendit haec Apostoli verba Chrysostomus, ita loquens: *Non dixit illum non incredulum fuisse, sed non haesitavisse, hoc est, ne animo quidem suspenso, ancipiti ac dubio fuisse.* En apertam Chrysostomi de fide Abrahae sententiam. Quare quod in expositione Genesis aliter sensisse visus est, id puta eum hic tacite retractasse.

Quosdam offendunt hae voces tanquam parum Latinae, *repromissio* et *repromittere,* quibus noster interpres pro simplici promissione passim utitur. Sed interpretem satis defendit usus vulgaris horum vocabulorum apud veteres ecclesiae scriptores, etiam praecipuos, ut Hieronymum et Augustinum; quandoquidem et Suetonius invenitur repromittendi vocabulum alicubi sic usurpasse.

Sed confortatus est fide. Id est firma ac robusta fide suscepit Dei promissionem. Pars haec adversativa est ejus, quod supra dixit: *Et non infirmatus est fide.*

Dans gloriam Deo. Gloriam Deo tribuit Abraham credens ac profitens eum omnipotentem, et in promissis veracem. Per haec enim laudatur et glorificatur Deus. *Hoc adversus illos positum est* (ait Augustinus in expositione propositionis 25.), *qui gloriam suam de operibus legis coram hominibus quaerebant.*

21. *Plenissime sciens, quia quaecumque promisit Deus, potens est et facere. Plenissime sciens,* Graece πληροφορηθεὶς, id est, *plenitudinem consecutus,* videlicet persuasionis seu fidei. Tale quid enim intelligendum postulat subjecta materia, cum alias etiam ad alia referatur Graecum verbum πληροφορεῖσθαι, quemadmodum latius ostendemus infra ad illud cap. 14.: *Unusquisque in suo sensu abundet.* Erasmus vertit: *certa persuasione concepta.*

Quod sequitur, *quaecumque promisit,* Graece est, ὃ ἐπήγγελται, quod promisit, ut legunt Ambrosius commentator et Primasius, quemadmodum et vertunt neoterici quidam. Quod enim Erasmi versio habet, *qui promiserat,* probari non potest, nisi forte in ejus codice (quod non puto) scriptum fuerit, ὃς ἐπήγγελται. Verum scito, Graecum verbum esse praeteritum passivum, ut proinde vertendum videatur, *quod promissum est,* ut etiam Erasmus admonet in annotationibus. Nam in activa significatione apud autores haud temere reperias, nec quidem in sacris literis. Siquidem activa promissio fere semper exprimitur aoristo verbi medii, ἐπηγγείλατο, *promisit.* Legitur autem idem verbum, quod hoc loco, in epistolis ad Galat. 3. et ad Heb. 12. Sed illis quoque locis expositionem passivam convenire docebimus, cum illuc usque perventum erit; tametsi hic ad sensum non interest, active exponas an passive.

Sensus enim Apostoli est: Plena ac certissima fide persuasum habens, Deum sua promissa seu, quaecumque promisit, praestare posse. Nominat autem potentiam Dei, non veracitatem: quia supposita fide potentiae non erat difficile credere, Deum facturum, quod promiserat. Longe enim facilius creditur veracem esse Deum, quam omnipotentem.

Sed quaeres, quid magnum, si credidit Deum omnipotentem; cum id credant omnes Christiani, boni et mali? Quaestio est apud Hugonem numero III. ejusdem-

que haec responsio: *Tunc illud credere magnum erat, quando paene universus orbis in cultura daemonum errabat, nec adhuc fides unius Dei praedicata fuerat, aut scripturis manifeste declarata, sicut modo.* Sic ille. Cui tamen responsioni etiam hoc addimus, laudari in Abrahamo fidem omnipotentiae Dei, non qualemcumque, sed promptam, devotam et obedientem, qualis in paucis reperitur.

22. *Ideo et reputatum est illi ad justitiam,* scilicet eadem ratione, qua et prius fides promissionis ei reputata fuerat ad justitiam. Genes. 15. Hinc manifestum est, ea locutione non significari primam justificationem. Quoties enim credidit Abraham Deo, toties ei fides ad justitiam reputata est. Nam, ut supra dictum est, etiam obedientia, per quam multo post in tentatione inventus est fidelis, reputata est ei ad justitiam, attestante scriptura 1 Machab. 2. et Jac. 2.

23. *Non est autem scriptum tantum propter ipsum.* Graece: *Non scriptum est autem propter ipsum solum.* Ut dictio *solum,* Graece μόνον, tam nomen adhaerens pronomini *ipsum,* quam adverbium esse possit.

Quia reputatum est illi ad justitiam. In Graeco non additur *ad justitiam.* Sunt et Latini codices, qui non habeant. Sensus tamen postulat, ut intelligatur, videlicet repetendum ex parte praecedenti; quemadmodum et in eo, quod mox sequitur.

24. *Sed et propter nos,* id est, nostrae doctrinae causa. *Quaecumque enim scripta sunt,* ait infra cap. 15., *ad nostram doctrinam scripta sunt.* Cujusmodi sunt maxime facta sanctorum Patriarcharum.

Quibus reputabitur credentibus in eum, qui suscitavit Jesum Christum, Dominum nostrum, a mortuis. Reputabitur, subaudi ad justitiam. *Christum* non est additum in Graeco. *A mortuis,* sive *e mortuis,* Hebraismus est. Syriace *de inter mortuos,* id est e statu vel e numero mortuorum, a morte. Sensus periodi: Quod scriptura dicit Abraham Deo credidisse, idque ei reputatum fuisse ad justitiam, non tantum scriptum est propter ipsius laudem, ut ejus justitia celebraretur apud posteros, verum etiam nostri causa, id est ut in Abraham haberemus formam quandam nostrae justificationis, atque sciremus, etiam nobis credentibus ipsum credere, hoc est fidem nostram ad justitiam reputatum iri. Jam quae sit vis collectionis Paulinae: fides reputata fuit Abrahae ad justitiam, ergo et nobis ad justitiam reputabitur, cum utriusque fidei non sit idem objectum, satis explicatum arbitror superius ad scripturam ex Gen. citatam: *Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam.*

Illud adhuc quaeri potest, quomodo ex eadem Pauli collectione non sit consequens, fidem peccatoris credentis in eum, qui justificat impium, esse simpliciter justitiam, si simpliciter justitia fuit fides Abrahae Deo credentis, in qua, sicuti dictum est, forma quaedam fuit nostrae justificationis.

Resp. similitudinem constare salva proprietate utriusque justificationis, secundae videlicet et primae. Nam fides, qua justificatur is, qui jam justus erat, ut Abraham, a spiritu sancto procedit inhabitante, ideoque simpliciter est justitia. Quod non perinde dici potest de fide peccatoris in eum, qui justificat impium, credentis. Non enim proficiscitur ea fides ab inhabitante spiritu, sed tantum movente, donec ille sic credens, ipsa fide eum promovente, gratiam adoptionis assecutus fuerit. Esse tamen ejusmodi fidem inchoative justitiam ejusque partem, secundum ea, quae dicta sunt capite superiori, non est, cur ambigatur.

Postremo quaeres, cur Apostolus solam hic exprimat fidem resurrectionis Christi. Resp. vel quia in hoc articulo tacite continetur etiam fides incarnationis et mortis, nemo enim resuscitatur ad vitam, nisi mortuus, et nemo moritur nisi natus; vel quia resurrectio Christi credita spem nostram, quam in Christo habemus, maxime erigit et confirmat.

25. *Qui traditus est propter delicta nostra. Traditus* in mortem, idque a

patre, de quo infra cap. 8.: *Qui etiam proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum. Propter delicta* sive peccata *nostra* abolenda.

Et resurrexit propter justificationem nostram. Resurrexit, Graece ἠγέρθη *suscitatus est.* Tum in eo variant Graeca, quod alia legunt δικαίωσιν, *justificationem,* alia δικαιοσύνην, *justitiam:* tametsi res eodem recidit, ut ex sensu patebit. Quem ut assequamur

Illud primo sciendum est, omne meritum Christi salvatoris in passione ejus et morte completum fuisse, et proinde sua resurrectione eum nihil meruisse, uti nec adscensione in coelum ac caeteris, quae egit post passionem et mortem. Quae doctrina est omnium Theologorum. Quocirca hac parte significare non potest, Christum resurgendo meruisse nostram justificationem, sicut patiendo meruit delictorum nostrorum remissionem. Videndum ergo, quo sensu dicatur resurrexisse propter justificationem nostram, et omnino, quis totius pericopes sensus sit. Laborant enim in eo reddendo interpretes.

Ac primum illud recipi nullo modo potest, quod Pseudambrosius in hunc locum commentatur. Dicit enim eos, qui ante Domini passionem baptizati fuerunt, solam accepisse remissionem peccatorum, *(quorum zelo,* inquit, *satanas occidit salvatorem);* post resurrectionem vero tam eos, qui prius, quam qui postea baptizati sunt, omnes justificatos esse per datam formam fidei Trinitatis. Et id Paulum existimat hoc loco significare voluisse. Sed hoc commentario, velut parum sano, repudiato, alios audiamus.

S. Thomas dicit, mortem et resurrectionem Christi hic considerari, non ut meriti rationem habent, id enim resurrectioni non competere, sed ut salutares nobis fuerunt per modum cujusdam efficientiae, sicuti fuerunt et caeterae omnes actiones ejus et passiones, utpote ex virtute divinitatis provenientes, cujus humanitas ipsius erat instrumentum. *Sed quoniam,* inquit, *effectus aliquo modo similitudinem habet suae causae, mortem Christi, per quam in eo exstincta est mortalis vita, dicit Apostolus esse causam exstinctionis peccatorum nostrorum; resurrectionem autem ejus, qua rediit ad novam vitam gloriae, dicit esse causam justificationis nostrae, per quam redimus ad novitatem justitiae.* Sic ille. Verum huic expositioni videtur obstare, quod a Paulo non nominantur actiones humanitatis Christi, sed actiones Patris, *traditus est, suscitatus est,* scilicet a patre.

Aliorum expositio est, mortem et resurrectionem Christi hic considerari tantum ut causam exemplarem. Sic enim loquuntur, tanquam Christus moriens exemplum nobis dederit, ut nos quoque moriamur peccatis, resurgens vero exemplum dederit, ut et nos a morte peccati resurgamus ad novitatem vitae. Equidem typum seu figuram dicere malim, quam exemplar. Nam Christus ipse non est mortuus vitae peccati, neque resurrexit in vitam justitiae: sed ejus mors et resurrectio corporalis fuit typus ac figura nostrae mortis et resurrectionis spiritualis, mortis quidem, qua peccatis morimur, resurrectionis autem, qua resuscitamur ad justitiam: quemadmodum et pluribus exhortando declarat Apostolus infra cap. 6. Recte vero dixeris Christi resurrectionem esse causam exemplarem nostrae resurrectionis, qua corporaliter resurgemus ad vitam immortalem. Quo sensu accipiendum, quod de eo canit ecclesia in praefatione paschali: *qui mortem nostram moriendo destruxit, et vitam resurgendo reparavit.* Qua etiam ratione primitiae dormientium Christus vocatur 1 Cor. 15.

Verumtamen et huic jam dictae expositioni (quamvis eam suppeditent Augustinus serm. 141. de tempore, et Thomas 3. quaest. 56. art. 2.) non parum obsistit, quod Paulus non dixit, mortuus est, sed *traditus est,* nec addidit, ut nos moriamur peccato, sed simpliciter dixit, *propter delicta nostra.*

Porro Cajetanus sic interpretatur: Qui traditus est morti propter delicta nostra

delenda, resurrexit autem propter justificationem nostram, id est, resurrexit, ut crederemus, et credentes justificaremur: quia nisi homo ille mortuus resurrexisset a morte ad vitam immortalem, mundus in eum non crederet. Sed quia resurrexit, credidit mundus, et per hoc pervenit ad mundum justificatio. Sensus hic etiam Sasboldo et Pererio probatur, potestque ad ejus confirmationem adduci, quod scribit Petrus 1. epistolae 1.: *Qui regeneravit nos in spem vivam per resurrectionem Jesu Christi ex mortuis.* Et infra: *Qui suscitavit eum a mortuis et dedit ei gloriam, ut fides vestra et spes esset in Deo.*

Est et alia expositio, quam huc adfert F. Toletus, ac legitimam censet: ideo videlicet dictum, resurrexisse Christum propter justificationem nostram, quia, quamvis in morte Christi pretium esset persolutum pro redemptione generis humani, tamen applicatio pretii ad hominum justificationem generaliter non erat futura (Deo nimirum sic ordinante), nisi post resurrectionem Christi, missis in mundum Apostolis annunciatoribus salutis: et idcirco Christum tam cito resurrexisse, ne remedii salutaris applicatio dilata multorum hominum damnationis esset occasio. Probabilis est haec expositio, quemadmodum et proxime praecedens.

Mihi tamen simplicius ac magis germanum videtur, si singula membra suum proprium habeant sensum, accommodatum consuetudini sermonis Apostolici: ut traditus in mortem Christus dicatur propter peccata nostra, id est, ut sua morte poenam peccatis nostris debitam aboleret: resurrexisse vero propter justitiam nostram, id est, ut sua resurrectione typum quendam nobis praeferret resurgendi ad justitiam, seu vitae novitatem, secundum ea, quae dicuntur infra cap. 6., vel certe, ut nobis reconciliatis ipse jam redivivus et immortalis justificationem nostram, qua scilicet mens nostra renovetur de die in diem, et quae inde sequitur salutem, apud Deum promoveret, secundum id, quod dicitur capite sequenti: *Si enim, cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem filii ejus, multo magis reconciliati salvi erimus in vita ipsius.* Ubi postremo et illud observa contra sectarios justitiam nostram in sola remissione peccatorum constituentes: Apostolum diserte distinguere haec duo, deletionem peccatorum et justitiam, id est, vitae novitatem, velut justificationis nostrae partem praecipuam.

CAPUT QUINTUM.

Justificati ergo ex fide [1]), pacem habeamus ad Deum [2]) per Dominum nostrum Jesum Christum, 2. per quem et habemus accessum per fidem in gratiam istam [3]), in qua stamus, et gloriamur in spe gloriae filiorum Dei [4]). 3. Non solum autem, sed et gloriamur in tribulationibus [5]), scientes, quod tribulatio patientiam operatur; 4. patientia autem probationem, probatio vero spem; 5. spes autem non confundit, quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris [6]) per Spiritum sanctum [7]), qui datus est nobis. 6. Ut quid enim Christus, cum adhuc infirmi essemus [8]), secundum tempus pro impiis mortuus est? 7. Vix enim pro justo quis moritur, nam pro bono forsitan quis audeat mori. 8. Commendat

[1]) Vers. 2. 9. [2]) Vers. 10. [3]) Ephes. 2, 18. [4]) Cap. 8, 17. [5]) Hebr. 12, 10. 11. Rom. 8, 28. 2 Cor. 4, 16. seq. 11, 30. Jac. 1, 2—4. [6]) 1 Joan. 4, 17. [7]) Cap. 8, 15. [8]) Vers. 8.

autem charitatem suam Deus in nobis [1]), quoniam, cum adhuc peccatores essemus secundum tempus, 9. Christus pro nobis mortuus est; multo igitur magis nunc, justificati in sanguine ipsius, salvi erimus ab ira per ipsum [2]). 10. Si enim, cum inimici essemus [3]), reconciliati sumus Deo per mortem filii ejus; multo magis reconciliati, salvi erimus in vita ipsius [4]). 11. Non solum autem, sed et gloriamur in Deo [5]) per Dominum nostrum Jesum Christum, per quem nunc reconciliationem accepimus. 12. Propterea sicut per unum hominem [6]) peccatum in hunc mundum intravit [7]), et per peccatum mors, et ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccaverunt: 13. usque ad legem enim peccatum erat in mundo; peccatum autem non imputabatur, cum lex non esset [8]). 14. Sed regnavit mors ab Adam usque ad Moysen etiam in eos, qui non peccaverunt in similitudinem praevaricationis Adae, qui est forma futuri [9]). 15. Sed non sicut delictum, ita et donum; si enim unius delicto multi mortui sunt, multo magis gratia Dei et donum in gratia unius hominis Jesu Christi in plures abundavit. 16. Et non sicut per unum peccatum, ita et donum; nam judicium quidem ex uno in condemnationem, gratia autem ex multis delictis in justificationem. 17. Si enim unius delicto mors regnavit per unum, multo magis abundantiam gratiae, et donationis et justitiae accipientes, in vita regnabunt per unum Jesum Christum [10]). 18. Igitur sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem, sic et per unius justitiam in omnes homines in justificationem vitae. 19. Sicut enim per inobedientiam unius hominis, peccatores constituti sunt multi [11]), ita et per unius obeditionem justi constituentur multi. 20. Lex autem subintravit, ut abundaret delictum [12]). Ubi autem abundavit delictum, superabundavit gratia. 21. Ut, sicut regnavit peccatum in mortem [13]), ita et gratia regnet per justitiam [14]) in vitam aeternam, per Jesum Christum Dominum nostrum.

SUMMARIUM CAPITIS QUINTI.

Justificatorum ornamenta commemorat. Dei eximiam erga nos caritatem praedicat, ac docet, sicut peccatum et mors per unum hominem in omnes transierunt, ita gratiam et vitam ex uno homine in multos derivari.

Justificati ergo ex fide pacem habeamus ad Deum per Dominum nostrum Jesum Christum. Ad Deum, id est, erga Deum, cum Deo. Postquam ostendit Apostolus ex fide, non ex lege, esse justitiam, transit nunc ad declaranda bona quaedam, seu fructus, ornamenta et decora, quae gratiam justificationis conse-

[1]) Cap. 8, 32. Joan. 3, 16. 10, 17. [2]) 1 Thess. 1, 10. [3]) Vers. 8. [4]) Joan. 14, 3. 19. [5]) Psalm. 5, 12. seq. [6]) Vers. 18. [7]) Cap. 8, 10. 1 Cor. 15, 21. seq. 1 Mos. 3, 19. [8]) Cap. 4, 15. [9]) Vers. 19. 1 Cor. 15, 45. 47. [10]) 2 Tim. 2, 12. [11]) Vers. 12. 14. [12]) Cap. 3, 20. 7, 7. seq. [13]) Vers. 12. [14]) Vers. 1. 2.

quuntur, nonnulli excellentias appellant. Ea bona sunt pax hominis cum Deo; adoptio filiorum Dei; in tribulationibus non frangi animo, sed exultare; atque de his omnibus gloriari, non in se ipso, nec in alio, sed in Deo. Quae bona Cajetanus diligenter enumeravit ac distinxit. Pro verbo *habeamus* in plerisque Graecis codicibus est ἔχομεν habemus. Et ita Tertullianum legisse, arguunt haec ejus verba lib. 5. adversus Marcionem cap. 13.: *Monet* (Paulus), *justificatos ex fide Christi, non ex lege, pacem habere.* Quod et a viro doctissimo Jacobo Pamelio in suis ad eum locum scholiis observatum est. Nec obscure pro ea lectione facit commentarius Ambrosio adscriptus. Addo, me quoque in quodam manuscripto Latino legisse *habemus.*

At vero commentarii Graecorum Origenis, Chrysostomi, ac caeterorum pro nostra vulgata faciunt lectione, tametsi perpauci sunt hodie Graeci codices, quibus legatur ἔχωμεν. Nullus certe a R. Stephano adnotatus est. Utraque lectio bonum recipit sensum; nostra quidem hujusmodi: Cum jam simus ex fide justificati, ne peccemus amplius; sed pacem conservemus cum Deo, permanentes in justitia semel accepta. Vel secundum alios: pacem habeamus, id est, simus tranquillo et pacato animo, et a terroribus, quibus concuti solet mala conscientia, libero, utpote jam Deo reconciliati.

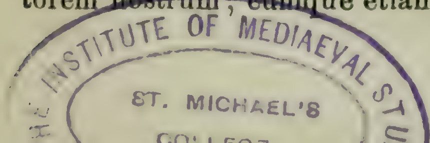
Juxta alteram lectionem hic sensus est: Ex fide jam justificati, illud beneficii imprimis consecuti sumus, quod cum Deo pacem habemus, id est, quod Deo sumus reconciliati, quodque eum nunc habemus placatum, quem propter peccata nostra habebamus offensum. Qui sensus cum sit planus et apertus, et textui maxime consentaneus (nondum enim exhortationi, sed doctrinae adhuc intendit Apostolus), apparet Graecorum codicum lectionem esse veriorem: praesertim cum huic sensui aptissime congruat illa clausula, *per Dominum nostrum Jesum Christum,* videlicet tanquam mediatorem et pacificatorem nostrum; cumque etiam verba subsequentia, *habemus, stamus, gloriamur,* ejusdem sint modi indicativi.

Detorquent hunc locum sectarii ad stabiliendam eam, quam ab unoquoque credente exigunt, reconciliationis ac salutis suae certitudinem infallibilem. Sed id faciunt imperite. Nam pax reconciliationem significat, non autem ejus certam notitiam. Itaque pacem habere potest cum Deo, qui tamen propter occultas latebras sui cordis non omnino certus sit, quod eam habeat. Nec aliud affirmat Paulus, quam justificatos hanc pacem habere.

2. *Per quem et habemus accessum per fidem in gratiam istam. Habemus accessum.* Graece, προςαγωγὴν ἐσχήκαμεν, id est, *aditum* seu *admissionem habere nobis contigit.* Sensus Apostoli: Cujus opera ac merito admissi et adducti sumus per fidem ad hanc gratiam, id est, beneficium justificationis. Utitur eadem voce προςαγωγῇ scribens ad Eph. 3.

Porro notandum, etsi fides sit initium et pars quaedam nostrae justificationis, recte tamen et convenienter dici, quod per fidem habemus accessum et ingressum ad gratiam justificationis: quomodo per ostium ingredimur domum, quamvis ipsum ostium pars domus sit. Sensus enim est: fide, velut initio justificationis, eo nos ulterius adduci, ut caeteris donis accedentibus simpliciter justi simus, ac Deo accepti ad vitam aeternam; quemadmodum intrando per ostium eo quis promovetur, ut sit intra domum, in aula aut in conclavi.

In qua stamus, et gloriamur in spe gloriae filiorum Dei. Dubium tam in Graeco, quam in Latino, num ad fidem illud *in qua* referendum sit, an ad gratiam. Si ad fidem, sensus erit: per quam stamus, quomodo nonnulli verterunt. Ita dictum 2 Cor. 1.: *Nam fide statis.* Verumtamen contextus magis exigit, ut ad gratiam referatur: In qua gratia, inquit, stamus, id est, manemus, persistimus: in qua, id est, de qua, etiam gloriamur sub spe et certa exspectatione futurae gloriae, quae praeparata est et per hanc gratiam praestanda filiis Dei adoptivis.

Quidam hanc partem, *et gloriamur in spe* etc., retrahentes a praecedenti, sic exponunt: et gloriamur de spe futurae gloriae, id est, de ea re sperata; sicut mox sequitur, *gloriamur in tribulationibus,* id est, de tribulationibus. At minus recte. Nam quod bene animadverit Toletus, in Graeco diversae sunt praepositiones ἐν et ἐπί, quarum prior servit significando gloriationis objecto seu materiae, non posterior. Unde et in parte sequenti, *gloriamur in tribulationibus,* non est ἐπὶ, sed ἐν. Sciendum quoque est genitivum *filiorum* non esse in Graeco, nec in Syriaco, neque a Graecis tractatoribus exponi. Sed et commentator Ambrosius et Cyprianus lib. de exhort. martyrii cap. 9. praetermittunt. Sic enim habet Cyprianus: *Gloriamur in spe claritatis Dei.* Cujus tamen lectionis sensus a priori non variat. Nam gloria Dei filiis ejus adoptivis communicatur.

3. *Non solum autem.* Ellipsis, Paulo frequens, pro eo, quod diceret: Nec id solum. Non solum, inquit, gloriamur de eo, quod dixi, id est, de gratia ista.

Sed et gloriamur in tribulationibus. Id est, de afflictionibus, pressuris ac persecutionibus, quas propter hanc gratiam, id est, quia Christiani sumus, patimur. Gloriamur, inquam, de iis secundum spiritum, tanquam de magno bono: licet infirma caro doleat. Sic Apostoli Act. 5. *ibant gaudentes a conspectu concilii, quod digni habiti essent pro nomine Jesu contumeliam pati.* Hinc et Jacobus admonet cap. 1. dicens: *Omne gaudium existimate, cum in tentationes,* id est tribulationes, *varias incideritis.* Nam tribulationes summopere confirmant spem electorum, quam habent de gloria futuri saeculi. Probat hoc Paulus subjuncta gradatione.

Scientes, quod tribulatio patientiam operatur;

4. *Patientia autem probationem, probatio vero spem.* In hoc loco eloquentiam Pauli, sapientiae comitem, minimeque affectatam, observavit Augustinus lib. 4. de doct. Christ. cap. 7. Partem hanc Tertullianus in Scorpiaco cap. 13. ita reddit: *Certi, quod pressura tolerantiam perficit, tolerantia vero probationem* etc. Hilarius quoque locum hunc citans, *perficit,* pro *operatur,* legit in enarratione Psal. 138. Siquidem in Graeco compositum est verbum κατεργάζεται, quod intendere videtur significatum simplicis. Verum constat usurpari saepe pro simplici, ut observare est hujus epistolae cap. 7. et alibi. Quocirca noster interpres bene reddidit, *operatur.* Erasmus et alii, *parit, gignit. Tribulatio patientiam operatur,* quia nobis proficit ad patientiam. Est enim nobis materies et occasio patientiae exercendae, atque etiam augendae. Patientia probationem operatur, quia reddit eum, qui affligitur, probatum et exploratum, ut cognoscat quanti Deum et coelestia faciat, simulque eum magis ac magis repurgat ab affectibus vitiosis. Unde passim in Psalmis et alibi dicuntur justi, velut aurum, a Deo probari per tolerantiam afflictionum. Probatio vero spem gignit, excitando eam et augendo. Qui enim jam expertus est, se nullis adversis a justitia et virtute fidei dimotum esse, etiamsi varie tentatus sit, mirum in modum erigitur animo in spem gloriae coelestis.

Ex hoc loco disce contra sectarios, spem nostram et fiduciam non ita niti solis divinis promissionibus, ut non etiam fatendum sit, eam inniti testimonio bonorum operum, quae Deus dederit. Unde idem Apostolus 2 Cor. 1. *Gloria nostra,* inquit, *haec est, testimonium conscientiae nostrae.* Movere potest lectorem, quod secundum membrum hujus gradationis Apostolus Jacobus cap. 1. invertere videtur. Dicit enim: *Scientes, quod probatio fidei vestrae patientiam operatur.* Sed quomodo non pugnent haec duo, quia breviter dici non potest, in ejus loci commentario declarabitur.

5. *Spes autem non confundit,* Graece καταισχύνει, id est *pudefacit, pudore afficit:* quod vulgatus interpres more sui saeculi, etsi parum Latine, passim vocat *confundere.* Sensus: Spes, usque ad eum modum excitata et aucta, sperantem non pudefaciet, non fallet; non frustrabitur ille spe sua. Nam praeter hoc, quod spes ex

parte Dei promittentis, cujus verbo nititur, prorsus est infallibilis; etiam pignora, quae jam praerogavit, mirifice fiduciam excitant in homine consequendae hereditatis. Quam rem urget Apostolus hoc loco. In scripturis frustratio spei vocatur confusio, id est, pudefactio; quia, qui frustrantur exspectatione, solent pudefieri ac rubore suffundi.

Porro quamvis sermonem hic esse constet de spe justificatorum, tamen et spes hominis adhuc peccatoris, dum evangelio credens exspectat vitam aeternam ex operibus bonis, quae per Dei gratiam se facturum sperat, non eum confundet. Sed confundet et frustrabit se ipsum, si bona opera negligat exercere; cum alioqui teneat certissimam Christi promissionem: *Hoc fac, et vives.* Luc. 10. Verum potiori ratione spes justorum, praesertim electorum, in quorum maxime persona Paulus loquitur, non confundit. De qua Ecclesiasticus cap. 2.: *Nullus speravit in Domino et confusus est.* Nam sequitur: *Quis enim permansit in mandatis ejus, et derelictus est?* Denique spem caritate formatam intelligi, docet probatio sequens.

Quia caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. Diffusa est, Graece ἐκκέχυται, *effusa est.* Cyprianus legit: *infusa,* sensu non diverso. Potest autem intelligi vel caritas Dei erga nos, vel ea, qua nos Deum diligimus; id est, vel Dei diligentis, vel Dei dilecti. Nam utroque modo charitas Dei in scripturis accipitur.

Priori quidem modo hujus epistolae cap. 8. juxta meliorem intellectum: *Quis nos separabit a caritate Christi?* Et iterum: *Nulla creatura poterit nos separare a caritate Dei.* Item 2. Cor. 5. *Caritas Christi urget nos.* Et manifestius in fine ejusdem epistolae: *Caritas Dei sit cum omnibus vobis.* Item Ephes. 3.: *Scire etiam supereminentem scientiae caritatem Christi,* et 1. Joan. 3.: *In hoc cognovimus caritatem Dei, quoniam ille animam suam pro nobis posuit,* et iterum cap. 4.: *In hoc apparuit caritas Dei in nobis, quoniam filium suum unigenitum* etc.

Posterioris exempla sunt Lucae 11.: *Praeteritis judicium et caritatem Dei.* Joan. 5.: *Dilectionem Dei non habetis in vobis.* 2 Thess. 3.: *Dominus dirigat corda vestra in caritate Dei.* 1 Joan. 3.: *Qui viderit fratrem suum necesse habere, et clauserit viscera sua ab eo, quomodo caritas Dei manet in eo?* et cap. 5.: *Haec est caritas Dei, ut mandata ejus custodiamus.* Et in eadem epistola saepius.

Jam priori modo si caritas Dei hic accipiatur, sensus et connexio erit hujusmodi: quod dixi spem nos non confundere, patet utique ex caritate, quam Deus nobis copiose exhibuit, effundendo in nos Spiritum sanctum, tanquam pignus haereditatis promissae, per multiplicia dona, quae nobis impertivit. Nam ex acceptis confirmamur et certi reddimur de futuris. Hunc sensum probabilem faciunt, quae sequuntur de Dei et Christi erga nos dilectione; ubi etiam aperte caritas Dei, qua nos diligit, nominatur illis verbis: *Commendat autem caritatem suam Deus nobis.*

Si posteriori modo accipiatur, erit hic sensus: Spes nostra non fallit nos, quia caritas, quae praestat, ut Deum diligamus, et diligendo bona promissa assequamur, diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui nobis ad sanctificationem datus est; ac si dicat: qui jam dedit nobis caritatem, per quam mereamur bona promissa, certissime etiam daturus est in caritate perseverantibus, id est, electis suis, ipsa bona, quae promisit.

Prior expositio est apud Chrysostomum et Theophylactum, quos sequuntur Cajetanus et F. Toletus.

Posteriorem tradit imprimis Augustinus, cum alibi, tum apertissime lib. de spiritu et litera cap. 32. ita scribens: *Caritas Dei dicta est diffundi in cordibus nostris; non qua nos ipse diligit, sed qua nos facit dilectores suos: sicut dicitur justitia Dei, qua nos justi ejus munere efficimur, et Domini salus, qua nos salvos facit.* Hanc eandem expositionem

videre est apud Primasium et Hervaeum, aliosque Latinos, a quibus nec Theodoretus dissentit, dum caritatem hanc interpretatur Spiritus sancti gratiam, quam per baptismum accepimus.

Porro alii utramque expositionem in medium adferunt: primum Origenes (cujus verba Sedulius quoque in sua collectanea compegit), tametsi is priorem expositionem potius probare videtur. Deinde glossa ordinaria, P. Lombardus, ac B. Pererius: qui quidem singulari opinione censet utrumque sensum esse literalem hujus loci. Nonnulli vero ambigue loquuntur, nec mentem satis explicant, ut commentator Ambrosius, Primasius et Oecumenins.

At demum posteriori intellectui favere videtur id, quod in synodo Tridentina sess. 6. cap. 7. dicitur, per Spiritum sanctum diffundi caritatem in cordibus eorum, qui justificantur, atque ipsis inhaerere: quodque Theologi ex hoc loco scripturae, tam contra magistrum Sententiarum, quam contra nostri temporis haereticos imputativae justitiae assertores, statuunt habitum caritatis creatae et inhaerentis: quamvis et juxta alteram expositionem id ipsum, saltem ex consequenti, statui potest, ut ostendit Cajetanus, et ante eum Origenes. Nam caritatis Dei in cordibus nostris effusio, secundum effectus divinae erga nos caritatis intelligi debet, id est, secundum dona Spiritus sancti nobis collata ac nobis inhaerentia; quemadmodum ipse Paulus exponit, quum addit: *per Spiritum sanctum, qui datus est nobis.*

Unde fit consequens, in nobis esse, et cordibus nostris inhaerere caritatem reciprocam erga Deum. Nam praecipue dari nobis dicitur Spiritus sanctus propter donum caritatis, quod et caeteris Spiritus sancti charismatis excellentius est, ac maxime necessarium, 1 Cor. 13. Huc facit locus similis apud Joannem Apostolum 1 epistolae 3., ubi sic ait: *Videte qualem caritatem dedit nobis Pater, ut filii Dei nominemur et simus. Dedit,* id est, praestitit, exhibuit; ut Dei caritas intelligatur, qua nobis dedit esse filios Dei, quod non sumus nisi per donum caritatis erga Deum reciproce.

Quae cum ita sint, non existimo, pro sensu posteriore contentiosius certandum esse. Satis sit, utrumque probabilem haberi. Caeterum adverte non esse dictum accusativo casu, diffusa vel effusa est in *corda nostra,* sed in *cordibus nostris,* ablativo casu, qui Graecis est dativus, sicut in Psal. 44.: *Diffusa est gratia in labiis tuis.* Plus enim hoc casu significatum est, quam accusativo diceretur. Significatur enim, ut grammatice loquar, motus in loco, quo fiat, ut caritas sese fundat atque dilatet in cordibus hominum. Unde ait 2 Cor. 6.: *Cor nostrum dilatatum est.*

6. *Ut quid enim Christus, cum adhuc infirmi essemus, secundum tempus pro impiis mortuus est?* Graeca sine interrogatione legunt hoc modo: ἔτι γὰρ Χριστὸς, ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν. *Adhuc enim Christus, exsistentibus nobis infirmis.* Sed ordo est: Nam Christus, cum adhuc nos infirmi essemus. Suspicio est, interpretem pro ἔτι legisse εἰς τί, id est, *ad quid,* vel potius ἵνα τί, quod multis locis tam in Psalmis, quam in novo testamento voculatim reddit, *ut quid.* Ac nihilominus ἔτι ab eo lectum fuisse saltem posteriore loco, arguit ipsa versio: *cum adhuc* etc. Caeterum sive cum interrogatione pericopen hanc legas, quomodo veteres Latinos legisse constat, sive particula interrogationis remota, confirmatio est supradictorum effectuum et ornamentorum ex eo, quod pro nobis adhuc impiis mortuus fuit Christus, ac si dicat: quanto magis jam ad se conversis et reconciliatis et amicis sua beneficia cumulabit? Hoc enim argumentum inculcat in sequentibus.

Illa pars, *secundum tempus,* quamvis ad id, quod praecedit, referatur a nonnullis, rectius tamen sequentibus jungitur. Quod facit Hieronymus in epistola ad Algasiam quaestione 7., ubi locum hunc pertractat. Theophylactus item, et Oecumenius in commentariis. Rectius, inquam, quia Graece non est χρόνος, sed καιρὸς, quae vox significat tempus opportunum ad aliquid agendum. Jam vero scripturae

testantur non uno loco, Christum definito, completo, et ut Hieronymus interpretatur, opportuno tempore venisse in carnem, et mortuum esse.

Sensus igitur est: Christi tantam erga nos fuisse caritatem, ut pro nobis, quando adhuc eramus infirmi, hoc est variis peccatorum languoribus detenti, et proinde etiam impii, id est, injusti et peccatores, mori non dubitaverit tempore a Patre constituto. Est autem haec probatio consequentiae praecedentis, quae talis erat: Tanta est Dei caritas erga nos, ut dederit nobis Spiritum sanctum, quo ex inimicis facti sumus amici; igitur non frustrabit nos spe promissionis aeternae gloriae. Sequelam probat, quia si, cum adhuc peccatores essemus, adeo nos dilexit Christus, ut pro nobis mortem oppeteret: quanto magis nobis jam justificatis et amicis praestabit caetera, quae promisit? Haec argumentatio statim ab ipso Paulo pluribus verbis explicatur.

Quoniam autem infirmitatis vocabulum, Graece ἀσθένεια, in epistolis Paulinis frequens est, et variae significationis, operae pretium putavi, et hoc loco opportunum, si de ea re paucis lectorem instruxero. Proprie quidem significat ea vox adversam corporis valetudinem, ut 1 Cor. 11.: *Sunt inter vos multi infirmi.*

Verumtamen ad alios tum corporis, tum animi, tum aliarum quoque rerum defectus multipliciter in scripturis transfertur. Corporis quidem, ut quoties pro mortalitate et corruptibilitate sumitur, velut 1 Cor. 15.: *Seminatur in infirmitate, surget in virtute,* et 2 Cor. ultimo: *Crucifixus est Christus ex infirmitate.* Item pro vilitate et contemtu, ut 2 Cor. 10.: *Praesentia corporis infirma.*

Item pro afflictione et miseria, quibus homines vulgo contemptibiles et viles effici solent. Sic Paulus afflictiones suas et persecutiones in eadem epistola cap. 11. et 12. identidem infirmitates vocat. Et simili quadam ratione plagae Aegyptiae dictae sunt *infirmitates* Deut. 7. Quo pertinet et illud Ecclesiastae 5.: *Est et alia infirmitas pessima,* id est, miseria.

Quum vero ad animum refertur, saepe quidem dolorem Hebraeis significat, propterea quod animus dolore languescat, velut morbo; ut Hosee 4.: *Lugebit terra, et infirmabitur omnis, qui habitat in ea,* id est dolebit. Et Amos cap. 6.: *Nihil patiebantur super contritione Joseph;* Hebraice, *non infirmabantur,* id est, non dolebant. Item Micheae 4.: *Dole et satage filia Sion;* Hebraice, *infirmare,* et 1 Machab. 1.: *Juvenes et virgines infirmati sunt,* id est, doluerunt.

Alias autem praecipuum humanae naturae defectum seu corruptionem significat, id est, peccatum, ut Psal. 6. *Miserere mei, Domine, quoniam infirmus sum,* id est, peccator. Haec significatio praesentis est loci. Nam quos infirmos vocet ea parte, *cum adhuc infirmi essemus,* mox repetendo declarat, ubi ait: *cum adhuc peccatores essemus.* Nec alios judicare voluit Dominus ea sententia, qua dixit: *Non est opus valentibus medico, sed male habentibus.*

Huic affine est, cum significat peccandi pronitatem, ut Matth. 26.: *Spiritus promptus est, caro infirma;* et apud Paulum in his sententiis priori loco: *Factus sum infirmis infirmus,* 1 Cor. 9. *Quis infirmatur, et ego non infirmor?* 2 Cor. 11. Sic fere infirmitas Heb. 5. et 7., ubi eam Levitico sacerdoti adscribit, et cap. 4., ubi Christus describitur pontifex, qui compati possit infirmitatibus nostris.

Peculiariter autem infirmi quibusdam locis Apostolo dicuntur Christiani, qui in fide nondum satis erant instructi et roborati, ut exempli gratia. qui cibis immolatitiis aut lege vetitis coinquinari se putabant. Loca sunt hujus epist. 14. et 15. et 1 Cor. 8. et 9.

Dicitur et ille infirmari, qui infirmis sese accommodat, ut in posteriori membro duarum sententiarum, quas paulo ante citavi. Denique transfertur ad res inanimatas, ut cum legalia vocat apostolus infirma et egena elementa, Gal. 4. Alibi haereditas et vitis infirmata dicitur, id est, afflicta et attenuata, Psal. 67. et Jesaiae 24.

Sed haec sufficiant. Nunc ad textum Apostoli redeamus.

7. *Vix enim pro justo quis moritur.* Collatione, quod dixit, amplificat. *Moritur,* Graece ἀποθανεῖται, *morietur,* id est, mori paratus sit. Hieronymus in epistola ad Algasiam, justum abstractive justitiam, seu rem justam, interpretatur. Verum simplicior et germanior Apostoli sensus est, quem alii reddunt: Vix reperiri aliquem inter mortales, qui pro justo homine liberando velit se dare in mortem. Nam inter personas collationem facit, justum scilicet et impios.

Nam pro bono forsitan quis audeat mori. Graece *quis etiam audet mori.* Inter justum et bonum distinguit commentator Ambrosius, quod bonus natura quis dicatur, justus exercitio. Melius illi, qui justum intelligunt reddentem cuique, quod suum est, bonum vero, qui beneficus sit, ac bene de multis meritus. Nam homines beneficiis affecti citius vitam exponant periculo pro benefactoribus quam pro aliis, quantumlibet justis. Itaque sensus hic probabilis est. Ac nisi discrimen aliquod indicare vellet Apostolus inter justum et bonum, quorsum mutaret vocabulum? Plerique tamen, fateor, non distinguunt, et sensum hunc faciunt: Dico vix reperiri, qui pro justo moriatur; non simpliciter nego reperiri, quia forsitan reperiatur aliquis, qui id faciat, id est, pro justo et bono homine etiam mori audeat, sustineat, in animum inducat. Sic enim verbum *audeat* exponendum. Ostendit hic locus, salvo ordine caritatis, alium pro alio recte vitam impendere temporalem.

Obiter admoneo, locum hunc ab antiquis haereticis Marcione et Ario prave intellectum fuisse, quemadmodum refert Hieronymus in epistola memorata. Nam Marcion justum intelligebat Deum legis et Prophetarum, bonum vero Deum Evangeliorum et Apostolorum: et pro justo quidem dicebat, vel nullos, vel paucos oppetivisse mortem; pro bono autem Deo ejusque filio Christo innumerabiles martyres exstitisse. Arius vero justum referebat ad Christum, qui constitutus est a Deo judex vivorum et mortuorum: bonum autem ad Deum patrem; de quo filius ipse confitetur: *Nemo bonus, nisi unus Deus.* Quo nimirum commento significare volebat filium non esse bonum aeque ut patrem, sed participatione tantum bonitatis paternae. Verum haec ut haeretica sunt et impia, ita ab instituto et contextu sermonis Apostolici prorsus aliena, ut in iis refellendis non sit haerendum.

8. *Commendat autem caritatem suam Deus in nobis.* Graece, *in nos,* id est, erga nos.

Quoniam, cum adhuc peccatores essemus, secundum tempus Christus pro nobis mortuus est. Male quidam codices *si* interposito legunt: *Quoniam si, cum adhuc* etc., tametsi ita legitur apud Cyprianum epistola 52., sed citantem haec verba revulsa a superioribus, ut opus illi fuerit addere *si,* quemadmodum et Hilario enarranti Psalmum 55. Illud quoque, *secundum tempus,* huc ingestum videtur e loco superiore simili. Nam Graeca, Syriaca, Latina potiora, veteres concordantiae non habent, ut nec Cyprianus, nec Hilarius. Sed et Irenaeus lib. 3. adversus haereses cap. 18., et Augustinus lib. 4. de Trinit. cap. 1., ac rursum lib. 13. cap. 10. versum hunc absque ea particula citant.

Est autem totius periodi sensus: magna quidem caritas apud homines aestimatur, si quod rarissimum est, pro justo aut bono quis oppetat mortem. At Deus suam erga nos caritatem commendat ac testatam facit, atque humana caritate longe majorem ostendit in eo, quod pro nobis injustis et peccatoribus Christum filium suum mori voluit. Utrum hinc sequatur, majoris esse meriti dilectionem inimicorum quam amicorum, videat studiosus apud commentat. magistri Sentent. lib. 3. dist. 30.

Porro notandum est particulam *adhuc* tam hoc loco quam superius, ubi ait: *cum adhuc infirmi essemus,* pertinere potius ad significandum statum cujusque hominis, quo remedium mortis Christi sit ei necessarium, quam ad certum aliquod tempus. Ut enim homines non uno tem-

pore existunt, ita nec uno tempore sunt aut fuerunt infirmi et peccatores. Similis ratio de adverbio *nunc* in sequentibus.

9. *Multo igitur magis nunc, justificati in sanguine ipsius, salvi erimus ab ira per ipsum. Salvi erimus,* Graece σωθησόμεθα, *salvabimur.* Hilarius legit *liberabimur* in expositione Psalmi 2. Collectio est a minori. Si enim mortuus est Christus, ut nos peccatores justificaret, ergo multo magis postquam per ejus sanguinem, idest, passionem, qua suum sanguinem profudit, justificati sumus, per ipsius ejusdem merita servabimur in extremo judicio ab ira divina, id est, vindicta et punitione in impios exercenda. De hac enim ira Dei jam supra locutus est cap. 1. 2. 3. et 4. Quare sectarii, dum ex hoc loco docere conantur, homini per Christi sanguinem justificato nullam amplius restare luendam poenam temporalem, nec in hoc saeculo, nec in futuro; plane detorquent Apostoli verba in alienum et pravum sensum. Porro sequelam hanc confirmat periodus sequens:

10. *Si enim, cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem filii ejus; multo magis reconciliati, salvi erimus in vita ipsius. Salvi erimus,* Graece σωθησόμεθα, ut in parte praecedenti. Si enim, inquit, per mortem filii sui nos inimicos suos sibi reconciliavit, quanto magis in vita ejusdem filii sui nos jam reconciliatos et amicos salvaturus est? Extensio est superioris argumenti, duplicata antithesi, videlicet inter inimicos et reconciliatos, id est, amicos, et inter mortem filii Dei et vitam ejus.

Quaeres, quomodo dicat Deo reconciliatos, quos semper et ab aeterno dilexit? Responsio: quia, cum prius propter peccata essemus obnoxii irae ejus, id est, digni, in quos justam vindictam damnationis exerceret, per gratiam justificationis ab illo reatu liberavit, ac dignos fecit sui regni consortio. Haec enim mutatio tota in nobis est, non in illo, qui immutabiliter ab aeterno suis electis praeparat ea gratiae suae beneficia, quae conferat eis in tempore.

Porro quod dicit, *in vita ipsius,* alii aliter exponunt. Mihi sensus videtur: filio ipsius jam vivente, nec amplius morituro, vel, quod eodem redit: per filium ipsius jam viventem etc., praesertim cum ad dexteram ipsius sedens etiam interpellet pro nobis, ut dicitur infra cap. 8. Quamvis enim illud, *in vita,* possit etiam verti *per vitam,* ut fecit Erasmus, diversis tamen praepositionibus usus est Apostolus dicendo, *per mortem et in vita,* quia in priori pretium significatur et meritum redimentis, in posteriori status ejusdem feliciter regnantis, ad quem per suam passionem et mortem evectus est, id est, vita immortalis et gloriosa, tanquam dicat Apostolus: si nos inimicos reconciliavit Patri Christus patiens et moriens, quanto magis reconciliatos salvabit vivens et regnans? Porro tota haec Apostoli argumentatio eo potissimum tendit, ut doceat spem electorum, qui jam justificati et probati sint, non confundere.

11. *Non solum autem.* Quidam supplent ex eo, quod longius antecessit, *gloriamur in tribulationibus;* alii de proximo verbum *salvi erimus;* alii participium *reconciliati;* quod tertium maxime congruit sequentibus, ut patebit.

Sed et gloriamur in Deo per Dominum nostrum Jesum Christum, per quem nunc reconciliationem accepimus. Gloriamur, Graece καυχώμενοι, *gloriantes,* ut participium participio respondeat, non solum reconciliati, sed et gloriantes. Sensus enim est: quanto magis salvi erimus, qui non solum (quod jam dixi) reconciliati sumus Deo, ut peccata nostra non puniat, sed etiam gloriamur in Deo per Jesum Christum Dominum nostrum, cujus beneficio ac merito nunc reconciliationem accepimus; gloriamur, inquam, in Deo, velut patre, cujus filii facti sumus adoptione per gratiam reconciliationis, velut omnis nostrae justitiae, reconciliationis et renovationis autore. Sic enim in Deo gloriandum esse passim docet et hortatur Apostolus.

12. *Propterea, sicut per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit.*

Graece et Syriace, *in mundum intravit.* Pergit ostendere magnitudinem caritatis Christi erga homines. Id nunc facit repetens rem ipsam ab altiori principio, nempe ex eo, quod humanum genus in peccatum et mortem transgressione primi parentis delapsum fuit; unde factum, ut Christo indigeret reparatore ad justitiam et vitam. Igitur hic jam nobis aperit et exponit originalem causam corruptionis humani generis. Illud *propterea,* Graece διὰ τοῦτο, *propter hoc,* vim habere videtur voculae causalis, ac si diceret: nam sicut per unum hominem, etc., ut sit confirmatio ejus, quod proxime dixit: *Per quem Christum reconciliationem accepimus.* Id enim probat: quia sicut per Adam sumus in peccatum lapsi, ita per Christum ad justitiam reducti.

Porro sententiam hanc, adjunctis verbis sequentibus, in se ipsa completam esse, quidam volunt, reddentes eam ad hunc modum: sicut per unum hominem peccatum intravit in mundum, sic et per peccatum mors, etc., ut sit comparatio ingressus peccati per unum hominem cum ingressu mortis per peccatum. Qualis est locutio, quum dicimus in oratione dominica: *Fiat voluntas tua, sicut in coelo, et in terra,* id est, sic et in terra. Suggerit hanc complementi rationem Erasmus, et probat Gaignaeus.

Aliter Stapulensis. Vult enim particulam *et* secundo loco superfluam esse, dicitque in nonnullis Graecis non haberi. Proinde sic vertit: *Sicut per unum hominem peccatum in mundum intravit, et per peccatum mors, ita in omnes homines mors pertransiit.*

Verum ea Graeci cujuspiam exemplaris lectio nec a R. Stephano est annotata, nec alium legi, qui meminerit. Deinde nec mihi probabiles sunt hae constructiones, quia neutra comparatio facit ad praesens institutum. Nam ut dictum est, et ex sequentibus patet, intendit Apostolus comparare primum hominem cum secundo, id est, Adam cum Christo, scilicet ea comparatione, quae fit per antithesim; ut si dicas: sicut Adam nocuit humano generi, ita Christus profuit.

Quapropter alii censent orationem esse inabsolutam, ut cui desit altera pars comparationis, hoc aut simili modo supplenda: sicut per unum hominem peccatum, et per peccatum mors intravit in mundum, sic per unum hominem, videlicet Christum, justitia, et per justitiam vita in mundum intravit.

At vero Cajetanus negat textum esse mancum, sed sententiam hanc totam dicit esse suspensam, ita ut alterum membrum comparationis, intercedente longo hyperbato, differatur usque ad eum locum: *Igitur sicut per unius delictum,* etc. Illic enim, priori membro de Adam resumpto, redditur alterum de Christo. Quanquam id ante Cajetanum etiam Augustinus observavit et admonuit in expositione propositionis 29.

Quod ad intellectum praesentis loci attinet, Pelagius in suo commentario, et sequaces ejus, quo originale peccatum excluderent, interpretati sunt, peccatum in mundum intrasse per unum hominem forma et exemplo, quia primum hominem peccantem posteri ejus peccando secuti sunt, et exemplum ejus velut formam propositam imitati. Id ipsum satis aperte docet Theodoretus in comm. hujus loci, ita demum subjungens: *Non enim propter primi parentis peccatum, sed propter suum unusquisque decretum suscipit.* Quod et repetit in dialogo 3., qui dicitur impatibilis. Ac nimis temere etiam Erasmus in ejusmodi sensum propendet, tam in paraphrasi, quam in annotationibus, Origenem, ut apparet, autorem secutus. Quamvis enim Origenes in suo commentario varius est et lubricus, potissimum tamen immoratur in explicanda et exaggeranda peccati imitatione, et de ea accusat ommes antiqui saeculi justos, ab Abel usque ad Abraham.

Verum S. Augustinus, adversus Pelagianos disputans, contendit ac multis rationibus ostendit, hunc locum non recipere aliam interpretationem, quam de ingressu peccati per propagationem, nec nisi ab-

surde de imitatione posse accipi. Primum, quia Paulus primum hominem opponit Christo: sic enim per primum hominem peccatum, sicut per Christum justitia. Non est autem per Christum justitia propter solam imitationem; nam et antiqui, qui Christum praecesserunt, ideoque eum imitari non potuerunt, justificati sunt per Christum, et justitia Christi contingit etiam parvulos, qui omnino non possunt imitari. Quare nec per primum hominem peccatum propter imitationem. Sed sicut Christus occulta inspiratione gratiae nos justos facit, ita et Adamus occulta tabificatione naturae nos constituit peccatores.

Quod si de imitatione sermo erat Apostolo, non Christum, sed Abel, vel Enoch, vel alium quempiam ex antiquis justis potius Adamo debuisset opponere; quem scilicet omnium saeculorum homines juste vivendo possunt imitari. Quamquam imitari non dicitur, quisquis agit aliquid, quale alius prior fecit; nam proprie nullus imitatur, quod non cognovit, etiamsi id alius prior fecerit. Sed imitari dicitur ille, qui factum alterius cognitum sibi pro exemplo statuit et proponit, ut simile faciat. Atqui plurimi sunt et fuerunt gravissimi peccatores, qui de peccato primi hominis nihil audierunt; qui proinde, etsi peccando similes ei fiant, non tamen ab eo peccandi formam et exemplum accipiunt, quomodo Pelagius loquitur. Unde nec eum imitari dicendi sunt, nisi forte quadam imperfecta ratione; quatenus ille peccando praecessit, isti secuti sunt.

Verum si de hujusmodi imitatione hic sermo esset, potius dicendum erat, per diabolum peccatum intrasse in mundum, quia ille omnium primus peccavit. *Ab initio enim diabolus peccat,* 1 Joan. 3., ac de eo scriptum est: *Imitantur illum, qui sunt ex parte ejus,* Sap. 2. Deinde sicut per unum hominem peccatum intravit in mundum, ita et mors; atqui ingressus mortis intelligi non potest per imitationem, ergo nec ingressus peccati. Postremo, si imitationem Apostolus intelligeret, non diceret in consequentibus: *Judicium ex uno in condemnationem,* sed ex multis; quomodo dixit: *Gratia autem ex multis delictis in justificationem.* Has fere rationes adversus istum Pelagii de imitatione commentarium adducit Augustinus variis locis, ut lib. 1. de baptis. parvul. cap. 8. 9. 10., lib. 4. contra duas epist. Pelagian. cap. 4., serm. 14. de verbis Apost., et epistola 89. ad Hilar., nec non aliis a venerabili Beda diligenter collectis.

Ex quibus simul efficitur, non nisi de propagatione peccati posse locum hunc intelligi, quemadmodum Augustinus concludit. Ac ne dubitemus veram hanc esse interpretationem, jam Augustini tempore definitum est a patribus Concilii Milevitani can. 2. non aliter intelligendum esse, quod dicit Apostolus: *Per unum hominem,* etc., quam de peccati originalis traductione, *quemadmodum,* inquiunt, *Ecclesia catholica ubique diffusa semper intellexit.* Quem canonem iisdem verbis repetivit synodus Tridentina sess. 5. can. 4.

Nunc igitur ad explicationem verborum Apostoli veniamus. Ubi primum refellendi sunt, qui unum hominem in his verbis non Adam intellexerunt, sed Hevam, quod haec prior illo, atque omnium hominum prima peccaverit. Ita namque sentiunt Pseudambrosius et Pelagius. Sed manifestis argumentis redarguuntur. Primum, quia Paulus in sequentibus exponit, quem primum hominem dixerit; Adamum semel et iterum suo nomine exprimens. Deinde, quia Pauli intentio est, hunc hominem, de quo loquitur, per antithesim comparare cum Christo, id est, primum hominem cum secundo. Id enim facit tam hoc capite in iis, quae sequuntur, quam in 1 epist. ad Cor. 15. Hoc autem in Hevam minime quadrat. Adde, quod, etsi in sententiis generalibus saepe masculinum genus complectatur foemininum, tamen neque lex grammatica permittit, neque mos habet scripturae, ut foemina, si de ea singulariter sermo sit, significetur genere masculino.

Sed jam quaeritur, quomodo dicat Apostolus per unum hominem, id est, Adamum, cum etiam per Hevam, quae prior

peccavit, peccatum et mors ingressa fuerint in mundum. Haec enim multorum Patrum sententia est, eademque scripturis consona, ut Ecclesiastici 25.: *A muliere initium factum est peccati, et per illam omnes morimur.* Et Psal. 50.: *In peccatis concepit me mater mea.* Unde et propter corruptionem naturae filii Hevae vocamur.

Respondetur, id nihil obstare, quo minus *per unum hominem* vere dictum sit. Nam vir in generatione principalior est, et quamvis mulieris ad generandum egeat consortio, cum ea tamen est una caro, sicut scriptum est: *Erunt duo in carne una.* Gen. 2. Sic quippe et de posteris Abrahae dicit Apostolus Heb. 11.: *Propter quod et ab uno,* scilicet Abraham, *orti sunt.* Quo tamen loco constat Saram, *quae virtutem in conceptione seminis accepit,* non excludi. Cum ergo dicitur, *per unum hominem,* etsi Heva nec significatur, nec comprehenditur, non tamen excluditur. Significatur enim unus homo, ut est principium generationis, quod esse non potuit absque muliere. Qua de re S. Augustinus in altero opere contra Julianum, citante Beda: *Ideo per unum hominem,* inquit, *peccatum intravit in mundum, quia per semen generationis intravit, quod a viro incipiens concipit foemina. Quo more nasci noluit, qui solus sine peccato est natus ex foemina.* Vide eundem August. lib. 1. de baptis. parvul. cap. 16. et Hugonem quaest. 132.

Sed nunc sensum Apostoli dicamus. *Sicut,* inquit, *per unum hominem,* scilicet Adamum, qui erat totius humani generis parens ac principium a Deo constitutus, *peccatum in mundum,* id est, in universum genus humanum, *intravit* propagatione, quia nimirum ille unus et primus homo, praevaricando Dei mandatum, totam suam posteritatem peccato reddidit obnoxiam, atque in se tanquam in radice vitiavit.

Mundum exponimus universum genus humanum, id est, omnes homines ex Adam carnaliter propagatos. Sic enim Apostolus se ipsum exponit, quum statim subjicit: *Et ita in omnes homines mors pertransiit.* Eadem est interpretatio B. Augustini in Enchiridio cap. 26. et aliis locis innumeris; denique omnium Patrum orthodoxorum. Quod enim Origenes mundum interpretatur locum, in quo habitant homines, vel terrenam hanc et corporalem vitam, minus quadrat cum sententia Pauli.

Peccatum accipitur generaliter, sed proprie tamen, ut significet id omne, quod veram culpae rationem habet, sive sit actuale, sive habituale, sive quid aliud; sed hic verificatio fit de peccato, quod propagatur, id est, de peccato originali. Hoc autem non est ipsa actualis Adae transgressio, quae non nisi in illo esse potuit, et in eo deleta fuit per poenitentiam, sed peccatum, in quo et cum quo singuli ejus posteri nascuntur. Quod etsi *Adae peccatum* sit, id est, ejus voluntate factum, ideoque et *origine unum, propagatione* tamen *transfusum omnibus inest,* quemadmodum loquitur ac definit Tridentina synodus can. 3. Unde et Augustinus lib. 1. retract. cap. 13.: *Illud,* inquit, *quod in parvulis dicitur originale peccatum, cum adhuc non utantur libero arbitrio voluntatis, non absurde vocatur etiam voluntarium, quia, ex primi hominis mala voluntate contractum, factum est quodam modo haereditarium.* Haec Augustinus.

Utrum autem illud peccatum sit concupiscentia, cum quo nascimur, ut sentit passim Augustinus, et eum secutus Petrus Lombardus, aliique docti, an originalis justitiae privatio, ut vult Anselmus, quem multi sequuntur scholastici, an vero quid aliud, disputatur a Theologis, et a nobis disputatum est in 2. lib. sent. dist. 30. Certe Tridentina Synodus, etsi quaestionem hanc non definiverit, in eo tamen, quod docet can. 5. concupiscentiam in renatis non esse peccatum, facit intelligi, eam in non renatis esse peccatum, nec aliud quam originale.

Jam quod hoc loco peccati nomine, neque poena peccati, neque reatus peccati, id est, obligatio ad poenam ex peccato orta, ut quidam putarunt, sed verum pec-

catum intelligatur, certo liquet, vel ex ipsis Apostoli verbis, quibus distinguit peccatum et mortem, quae poena peccati est, ipsumque peccatum justitiae Christi opponit; deinde ex Arausicani concilii can. 2., cujus verba repetit synodus Tridentina sess. 5. can. 2., quo definitur Adam sua transgressione non tantum mortem et poenas corporis in humanum genus transfudisse, sed et peccatum, quod mors est animae. Ac postremo ex ejusdem sess. can. 5., quo asseritur ac definitur, baptismate tolli totum id, quod veram et propriam peccati rationem habet. Hinc enim manifeste sequitur peccatum originale, quodcumque demum illud sit, priusquam baptismate tollatur, veram et propriam peccati rationem habere. Quam eandem doctrinam multis locis apud S. Augustinum explicatam reperies.

Et per peccatum mors, scilicet intravit in mundum. Mortem corporis intelligit, non quidem primi hominis, ut nonnulli volunt, sed mortem corporis in genere, cujus causa fuit in primo homine, quemadmodum et de peccato dictum est. Dicitur enim mors in mundum intrasse per peccatum, quia peccato in mundum introducto simul et mors introducta est in mundum, id est, in genus humanum, infligente eam justo judice Deo, qui dixerat: *In quocumque die comederis ex eo, morte morieris* Gen. 2.

Quidam mortem exponunt mortalitatem, id est, moriendi necessitatem. Sed nulla est hujus expositionis necessitas, cum simpliciter ipsa mors possit intelligi, ut et in sequentibus usque ad finem hujus capitis. Sub ea tamen et mortalitas et aliae communes corporis miseriae comprehenduntur. Sicut enim Adam per peccatum non solum secundum animam, sed etiam secundum corpus in deterius mutatus est, ita in omnes posteros eandem utramque corruptionem transmisit. Quod totum contra Pelagianos jam olim definitum exstat in concilio Arausicano can. 1. et 2., et pridem repetitum in concilio Tridentino sess. 5. can. 1. et 2.

De Pelagii sententia docet ipsius commentarius, ubi, ne mortem corporis ex peccato ortam fateri cogatur, locum hunc de morte animae vult intelligi, quam quisque, dum peccat, incurrit. Sentit enim, primum hominem ab initio mortalem factum fuisse, ita ut, sive peccaret, sive non peccaret, moreretur in corpore, non peccati merito, sed necessitate naturae; ut loquitur, errorem illum condemnans, Milevitanum concilium can. 1. Etenim mortem corporis hic intelligi debere contextus Apostolicus planissime evincit. Id ipsum ostendit locus similis 1 Cor. 15.: *Per hominem mors; per hominem resurrectio mortuorum. Et sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur*. Denique probat illa comminatio primo parenti facta de ligno vetito, Genes. 2.: *In quocumque die comederis ex eo, morte morieris,* videlicet ea morte, de qua, posteaquam peccaverat, ei dicitur cap. 3.: *Pulvis es, et in pulverem reverteris.*

Et ita in omnes homines mors pertransiit. Tanquam dicat: et haec est causa (quia nimirum primus parens peccatum et mortem introduxit), quod in omne genus humanum mors pervaserit. Notandum est apud commentatorem Amb. et Sedulium tantummodo legi: *Sic et in omnes homines pertransiit,* ut vel *mors,* vel *peccatum* subaudiri possit. Eadem lectio est Augustini passim, quam et vidimus in ms. codice pervetusto monasterii Laudensis. Et quamvis Pelagius legisse videatur, *mors pertransiit*, quemadmodum et Primasius, Pelagiani sensus hoc in loco corrector, alii tamen Pelagiani, quorum in codicibus dictio *mors* non exstabat, subintelligi volebant non peccatum, sed mortem; ut refert Augustinus lib. 4. contra duas epist. Pelag. cap. 4., simul insinuans utrumque subintelligi posse. Quod et repetit in secundo opere scripto contra Julianum, citante Beda. Quamquam necesse non est, etiam peccatum hic intelligi, cum peccati in omnes homines transitum tam praecedentia, quam sequentia Apostoli verba manifeste declarent. Sane Graeci codices et commentato-

res vulgatae nostrae lectioni constanter volunt.

An autem haec pars aliquam admittat exceptionem, in iis saltem, quos extremi judicii dies occupabit viventes, quaeri posset. Sed de eo vide suis locis, ut 1 Cor. 15., 2 Cor. 5. et 1 Thessal. 4. Illud constat, mortalitatem et mortis debitum ad omnes omnino pertinere, quos Adam traxit in culpam.

In quo omnes peccaverunt. In quo, id est, in Adam, ut communiter intellexerunt Latini et Graeci interpretes. Sensus autem est: in quo Adamo peccante omnes constituti sunt peccatores. Sic enim se ipsum Paulus exponere videtur, cum infra dicit, quod *per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi.* Non potest illud *in quo*, ἐφ᾽ ᾧ, referri ad peccatum, ut sensus sit: in quo primi hominis peccato omnes peccaverunt. Qui sensus aliquando placuit Augustino. Repugnat enim genus apud Graecos, nam ἁμαρτία foeminini generis est. Quod et Augustinus postea animadvertit, et sententiam correxit lib. 4. contra duas epist. Pelag. cap. 4.

Dicuntur autem omnes peccasse in Adam, tanquam in principio et radice totius generis, quoniam in lumbis ejus erant, quando ille peccabat. Unde S. Augustinus: *In quo,* inquit, *omnes peccaverunt, quando omnes ille unus homo fuerunt.* Dicit hoc lib. 1. de baptis. parvul. cap. 10., et repetit lib. 3. cap. 7. Item lib. 2. de nupt. et concupisc. cap. 5. et in epist. 106. ad Paul. Id vero sic intellige: quia tunc, quando ille propria voluntate peccavit, in quo, tanquam in principio generis, omnes erant, causa data est, per quam deinceps universum genus inficeretur, et singuli constituerentur peccatores, videlicet a suo quisque peccato, quod ex illa origine contraheret; quomodo, si pater attaminatus lepra filios gignat leprosos, dicentur filii facti leprosi in patre, licet unusquisque suam ex illo contrahat lepram; tametsi comparationem hanc non per omnia respondere, satis ex antedictis intelligi potest.

Porro locum hunc Erasmus ita vertit: *quatenus omnes peccaverunt,* quod et interpres Chrysostomi secutus est. Quae versio ita demum tolerari potest, si id non de actualibus peccatis, per quae homines primum hominem peccatorem imitari dicantur (qui commentarius jam ante exclusus est et reprobatus), sed de originali peccato singulorum intelligatur, ut sit sensus: mortem pervasisse in omnes, ob eam rationem, quia et peccatum in omnes transiit.

Qui sensus Cajetano placuit, nec a Sasbo Ido rejicitur. Sciendum tamen, nullos vetustos interpretes, nec Latinos, nec Graecos, particulam illam, *in quo,* per *quatenus* exponere, solum inter Latinos si demas Pelagium, et inter Graecos Theodoretum, a sensu Pelagii, sicut ex supradictis satis apparet, haud longe recedentem. Pelagii haec verba sunt: *In quo omnes peccaverunt, hoc est, in eo, quod omnes peccaverunt, exemplo Adae peccant.*

Photius quidem Graecus similiter interpretatus est, Oecumenio verba ejus referente. Ex quo Joannes Gaignaeus eadem Graeca depromsit, et in haec Latina convertit: *In hoc,* inquit, *ipsi Adam commorimur, quod ipsi compeccamus; et ille quidem initium dedit, nos vero, inde sumpta occasione, non modo malum non sumus aversati, sed adjutores etiam illi fuimus.* Ita Photius, a Gaignaeo plus satis hac in parte laudatus, cum sit autor recentior, idemque gravi schismate fuerit ab ecclesia Romana divisus. Certe Oecumenius suis verbis ac sensu Apostolum ita exponit: *In quo Adam, vel per quem Adam, omnes peccaverunt.* Quod convenit cum expositione prius allata. Nec minus aperta sunt verba Theophylacti: *In quo, id est, in Adam.* Qui duo autores etiam Chrysostomum, quem libenter sequuntur (quamvis alioqui paulo obscurius locutum), in eundem sensum accepisse videntur.

Nec vero pro versione Erasmiana adeo multum facit praepositio Graeca, quam in hac phrasi, qua dicitur ἐφ᾽ ᾧ, censent

esse causalem, ut sit idem, quod *quatenus, in quantum, qua ratione.* Constat enim Apostolum Paulum in epistolis et Lucam in actis indifferenter uti interdum tribus hisce praepositionibus ἐπὶ, ἐν et εἰς, pro una Latina praepositione *in.* Quod et alias annotavimus. Quamquam etiam hic causa significatur, cum dicitur, *in quo* Adam. Certe paulo post, ubi nos legimus, *in similitudinem praevaricationis Adae,* Graece est, ἐπὶ τῷ ὁμοιώματι, *in similitudine,* sicut hic, *in quo;* licet alias dicere soleat ἐν ὁμοιώματι, ut supra cap. 1. et infra cap. 8. et ad Philip. 2. Sic Act 2.: *Baptizetur unusquisque vestrum in nomine Jesu Christi,* Graece ἐπὶ τῷ ὀνόματι, quod passim dicitur ἐν τῷ ὀνόματι, et interdum εἰς τὸ ὄνομα, ut Matth. 10. et 28. Sic etiam Heb. 9.: *in cibis et potibus,* ac rursum: *Testamentum in mortuis confirmatum est.* Utrobique Graece ἐπί. Quae loca nec Erasmus aliter vertit.

Jam etiam hic quaeri potest, utrum sine exceptione verum sit Apostoli dictum: *In quo omnes peccaverunt.* Ad quod breviter respondeo: si scripturam sacram, si totam ecclesiasticae traditionis antiquitatem consulimus, nihil inveniri, quo minus universe verum sit, omnes omnino homines, qui communi lege generationis, id est, per concubitum maris et foeminae, et proinde secundum concupiscentiam carnalem ex Adam orti sunt aut orituri, in Adam peccasse. Solum Christum Deum et hominem, qui non sic natus est, sed nova ac singulari per virginem nativitate venit in mundum, ut quod in Adam cecidit, in suis electis ipse erigeret ac restauraret, immunem ab illius contagio fuisse. *Sic enim ille primus homo,* quemadmodum ait Augustinus Enchirid. cap. 26., *stirpem suam, quam peccando in se tanquam in radice vitiaverat, poena mortis et damnatione obstrinxit, ut, quidquid prolis ex illo et simul damnata, per quam peccaverat, conjuge, per carnalem concupiscentiam nasceretur, traheret originale peccatum.* Unde scribit idem Aug. lib. 1. de nupt. et concup. cap. 12., propterea *Christum, qui sine peccato futurus erat, sine carnis concupiscentia concipi voluisse, ut hinc etiam doceret omnem, quae de concubitu nascitur, carnem esse peccati, quandoquidem sola, quae non inde nata est, non fuit caro peccati.*

Cum autem haec et plurima alia apud Augustinum aliosque sanctos Patres exstent testimonia, quibus non solum exceptionem nullam faciant in hac, quam tractamus, Apostoli Pauli sententia, verum etiam exceptionem omnem apertis verbis excludant atque removeant, mihi certe, cui propositum est sanctorum inhaerere sensibus et doctrinis, exceptionem aliquam in ea facere, religio est, utcumque alii quidam, quos non judicamus, aliter hac de re sapiant.

13. *Usque ad legem enim peccatum erat in mundo.* De peccato generaliter loquitur, ut etiam actualia comprehendat, quorum omnium fons et fomes est originale peccatum, sive ea sint transgressiones, sive non. Quocirca non est hic sollicitus, ut hoc peccatum ab actualibus secernat, a quibus utique in adultis separatum esse non potest. Igitur nunc ostendit Apostolus, posteaquam peccatum semel ingressum est in mundum, semper in mundo fuisse et regnasse, etiam ante legem, videlicet eam, quae data est per Moysen.

Nam qui legem hic intelligunt naturalem, ut Origenes, et si quis alius, aberrant a mente Pauli. Plane enim liquet ex sequentibus, eum loqui de lege scripta atque Mosaica. Nec admittendum Origenis supplementum, usque ad legem peccatum fuisse mortuum in mundo, id est, usque ad aetatem ratione utentem, qua lex naturalis incipit innotescere, peccatum in pueris mortuum esse, sic ut eis imputari non possit. Audax enim et violenta est haec additio. Quare de lege Mosaica, quae omnium fere expositio est, Apostolum loqui non dubitemus.

Augustinus quidem sic exponit: *usque ad legem,* id est, etiam lege lata, peccatum permansit. Neque enim lex profligare

potuit peccatum e mundo, ut propterea alio remedio fuerit opus, quo peccatum tolleretur. Juxta quem sensum tacite hic indicatur necessitas petendae et exspectandae justitiae a Christo.

Alii vero sic: non solum tempore legis, quando maifesta est transgressio, verum etiam ab initio usque ad tempus, quo lex data est, peccatum erat in mundo. Hic sensus simplicior est, et ad scopum Apostoli superius indicatum accommodatior. Denique ei probe respondet, quod sequitur:

Peccatum autem non imputabatur, cum lex non esset; vel, ut habent codices mss. non pauci, iidemque Graecis consentientes: *Peccatum autem non imputatur, cum lex non est.* Connexio talis est: erat quidem etiam ante legem peccatum in mundo, sed non imputabatur, quia, ubi lex non est, peccatum non imputatur. Negat Apostolus sine lege peccatum imputari, non simpliciter; sic enim ante legem justi fuissent omnes, juxta illud: *Beatus vir, cui non imputabit Dominus peccatum;* sed imputari ad transgressionem, quia sicut dictum est capite superiori: *Ubi non est lex, nec praevaricatio.* Quo etiam loco expositum est, quid transgressionis, seu praevaricationis nomine significetur. Negat, inquam, peccatum, ubi lex non est, imputari ad transgressionem. Cujus rei argumentum est, quod filii Israel, quamvis et in Aegypto, et in deserto ante datam legem frequenter et graviter peccaverint, partim idola colendo, quod scriptura testatur Ezech. 23. et Jos. 24., partim murmurando contra Deum et Moysen, non tamen puniti leguntur aliqua poena, seu plaga manifesta. At vero statim post legem et legis comminationes publicatas, cum primum et quoties peccabant, ut in cultu vituli, aliisque modis, mox eos ultio divina consecuta est; secundum illud capitis superioris: *Lex iram operatur.*

Sed quaeris: si non imputabatur peccatum ante legem, quomodo tam graviter a Deo punitum legitur, ut nunc mundum diluvio deleret, nunc Pentapolim incendio subverteret, Cain vagus et profugus esset super terram, Chanaan servituti fratrum subjectus, Her et Onan a Domino percussi? Responsio patet ex dictis. Nam puniti fuerunt hi omnes, non ob transgressionem legis alicujus a Deo positae (neque enim data erat lex), sed propter violata jura naturae peccatis tam magnis tamque manifestis, ut ultionem provocarent ejus, qui autor est naturae.

Porro quidam sic interpretantur hanc partem: ubi lex non est, peccatum non agnosci, nec reputari peccatum, scilicet a peccante; *per legem enim cognitio peccati,* supra cap. 3. Sed non videtur hic esse sensus Pauli, qui imputationem semper intelligit eam, quae fit ab alio, ut patet imprimis ex capite praecedenti, deinde ex aliis locis, ut 2 Tim. 4.: *Omnes me dereliquerunt, non illis imputetur.* Et ad Philem.: *Si aliquid nocuit tibi, aut debet, hoc mihi imputa.*

Jam quod nonnulli partem hanc ita supplent: Peccatum non imputabatur ad mortem, quando lex non erat, primum mihi recedere videntur a consueta significatione verbi imputare in scripturis, de qua capite superiore; quia peccatum vera aestimatione non est mors, licet mortem mereatur. Deinde constat, non omnem poenam transgressorum legis Mosaicae esse mortem, quibus tamen omnibus suum peccatum ex mente Pauli imputari dicitur, videlicet ad transgressionem, propter quam subjiciuntur poenis a lege constitutis.

14. *Sed regnavit mors ab Adam usque ad Moysen.* Quamvis, inquit, ante legem peccatum non imputabatur, erat tamen in mundo, et propter hoc mors ob peccatum invecta regnavit, id est, grassata est, tyrannidem exercuit in genus humanum, etiam toto eo tempore, quod legem datam antecessit. Id enim est *ab Adam usque ad Moysen.* Nam per peccatum mors, sive illud imputetur, sive non.

Etiam in eos, qui non peccaverunt in similitudinem praevaricationis Adae. Graece, *in similitudine,* et ita scriptum habebatur in codice Laudensi. Sensus ta-

men idem est: ad similitudinem. Admonet Augustinus libro 1. de baptismo parvulorum cap. 11. et in epistola 89. ad Hilarium, quosdam Latinos codices absque negatione legere, *qui peccaverunt.* Atque eam lectionem interpretatur Ambrosius commentator, ac veram esse contendit, asseverans Graecos codices in quibus negatio legitur apposita, vitiatos esse.

Sed et Origenes affirmantem lectionem multis verbis exponit, tametsi ad extremum fatetur, sive ipse, sive Ruffinus ejus interpres, in quibusdam exemplaribus negationem haberi. Quae negativa lectio sine dubio verior et sincerior est. Nam affirmativae reclamat particula copulans *etiam.* Quis enim sensus: *etiam in eos, qui peccaverunt?* quasi potius regnare mors debuerit in eos, qui non peccaverunt. Et tamen particulam *etiam* legit Origenes; licet et hanc supprimant Latini codices, de quibus Augustinus, et inter hos Ambrosianus.

Verum non ob aliud erasa fuit negatio, quam quod non intelligeretur, quomodo mors regnaverit in eos, qui non peccaverunt, maxime quia dictum erat paulo ante, in Adam omnes peccasse. Certe testatur Augustinus, codices Graecos aut omnes, aut paene omnes, negationem habere. Chrysostomum quoque et caeteros expositores Graecos negationem legisse, docent eorum commentarii. Legit et Cyrillus lib. 1. et 12. super Joan., et his omnibus antiquior Irenaeus lib. 3. contra haereses cap. 2.

Quod ad Latinos attinet, negationem constanter legit Hieronymus, ut libro 3. dialogi contra Pelagianos sub finem, et in epitaphio Nepotiani, et in epistola ad Paulam super obitu Blesillae. Denique Latini commentatores, excepto Pseudambrosio, de quo diximus, et Sedulio, qui tamen etiam negativae lectionis meminit, eandemque exponit. Hodie quidem in omnibus tam Latinis (quod Hieronymianae correctioni acceptum refero), quam Graecis habetur negatio, suffragante etiam textu Syriaco.

Porro ea lectio duobus modis exponi potest. Aut enim sensus est, mortem regnasse, non in eos tantum, qui propria voluntate peccaverunt, primo parenti, qui praeceptum Dei sua voluntate transgressus est, ea in re similes facti; verum etiam in infantes, qui non peccaverunt propriae voluntatis actu, sed tantum ex Adam nascendo peccatum contraxerunt. Haec Augustini expositio est locis memoratis; item Hieronymi lib. 3. dialogi contra Pelagianos, et Latinorum posteriorum.

Aut sensus est, mortem regnasse etiam ante legem datam, et proinde in eos etiam, qui non erant praevaricati legem aliquam sibi a Deo positam, sicut Adam fecerat, praevaricando praeceptum sibi datum a Deo, sed solum peccaverunt in legem naturae. Hic sensus, quem Graecorum commentarii suggerunt (quem etiam adfert et probare videtur Augustinus propositione 29.), cum praecedentibus optime quadrat, et omnino germanus apparet.

Ac sane videri potest Apostolus allusisse ad locum Hosee 6., qui sic habet: *Ipsi autem sicut Adam transgressi sunt pactum,* id est, non ex ignorantia peccaverunt, ut legem non habentes, sed sicut Adam praevaricatus est expressum pactum, quod cum eo statui in paradiso, sic et isti legem, quam eis per Moysen dedi, transgressi sunt colendo falsos Deos. Igitur ad eum modum dicit Apostolus mortem regnasse in eos, qui legem non habebant, et per hoc non sunt praevaricati instar Adae; quomodo dixerat capite 2.: *Qui sine lege peccaverunt, sine lege peribunt,* ut sint eadem peccare sine lege, et peccare non in similitudinem praevaricationis Adae; quemadmodum et e diverso eadem sunt peccare in lege, et peccare in similitudinem praevaricationis Adae. Non posse autem intelligi eos, qui simpliciter non peccaverunt ullo modo, manifestum est, quia jam dixerat: *In quo omnes peccaverunt.* Et in superioribus: *Causati sumus omnes sub peccato esse.* Item: *Omnes peccaverunt et egent gloria Dei.*

Unde improbabilis fit ea constructio hujus loci, quam adfert Chrysostomus, ita inquiens: *Quomodo regnavit? Ad simi-*

litudinem transgressionis Adam. Cujus et Augustinus meminit propositione supra dicta, etsi non probet. Si enim haec pars per hyperbaton (ut ajunt, quibus haec sententia probatur) ad verbum *regnavit* referatur, absolute ponitur illud, *in eos, qui non peccaverunt.* Quod pugnat cum dictis, ut taceam de sermone parum commodo. Non enim apte dicitur, mortem regnare ad similitudinem transgressionis Adam, sicut homines ad eam similitudinem peccare. Nam quod urgent Graecam praepositionem ἐπὶ, qua dicunt causam denotari, jam alias docuimus has praepositiones ἐν et ἐπὶ promiscue subinde in scripturis usurpari.

Qui est forma futuri. Qui Adam est forma, Graece τύπος, futuri, id est, figuram gerit ejus, qui venturus erat, scilicet Christi, quem alibi vocat novissimum Adam, 1 Cor. 15. Sentit Apostolus, Adam fuisse typum et figuram Christi per comparationem a contrario, ut Augustinus loquitur. Sunt enim Adam et Christus velut duo principia mutuo opposita respectu hominum. Per Adam enim peccatum et mors intravit in mundum; per Christum justitia et vita. Quae res paulo post pluribus declaratur. Poterat alioqui illud τοῦ μέλλοντος, *futuri,* neutro genere accipi, id est, ejus quod futurum est, sed sensu nihil ad praesens institutum faciente.

Porro commentarius Pelagii hoc loco totus Pelagianus est, omnia ad imitationem referens. Verba ejus sunt: *Forma Christi Adam factus est. Sicut enim Adam, primus mandatum Dei praevaricans, exemplum est legem Dei praevaricare volentibus, sic et Christus, voluntatem Patris complens, exemplum est imitari eum cupientibus.* Sed hunc sensum, quem et in sequentibus inculcat, satis supra expugnavimus. Quoniam autem *haec forma non ex omni parte conformis est,* ut ait Augustinus in secundo opere contra Julianum, ideo sequitur:

15. *Sed non sicut delictum, ita et donum.* Subaudi verbum est, vel, se habet, aut quod ejusmodi. Ostendit in comparatione jam dicta dissimilitudinem esse, quod non omnino similiter procedant haec duo, peccatum Adae, et donum seu gratia Christi, de quo supra dixerat: *Per quem nunc reconciliationem accepimus.* Non similiter, inquam, e contrario comparata, id est, peccatum Adae in malum, et gratia Christi in bonum, quum haec illo sit multo potentior et efficacior.

Delictum hic et in sequentibus vocat quod superius peccatum. Non enim distinguit in hac praesenti disputatione inter ἁμαρτίαν peccatum, et παράπτωμα delictum. Quod vel inde patet. Nam infra cum dixisset, legem subintrasse, ut abundaret τὸ παράπτωμα, id ipsum ita resumit: Ubi autem abundavit ἡ ἁμαρτία. Quod manifestum est argumentum promiscuae usurpationis harum vocum. Quare ex hac voce παράπτωμα non bene colligit quidam, hic non significari delictum sive peccatum Adae, sed delictum seu casum totius generis. Nam certe peccatum unius Adae significari, palam ostendit, quod sequitur:

Si enim unius delicto multi mortui sunt, multo magis gratia Dei et donum in gratia unius hominis Jesu Christi in plures abundavit. Probatio est dictae dissimilitudinis, quam prosequitur usque ad illud: *Igitur sicut per unius delictum* etc. Docet autem donationem Christi, cum noxa Adami comparatam, praecellere, sive considerentur charismata, quae dantur, sive peccata, quae condonantur. Priorem modum hic attendit, posteriorem parte proxime sequenti, ac postremo utramque differentiam conjungit. Quae analysis est Augustini in expositione propositionis 29. Quamquam aliis placet tertio loco repeti tantum et explicari id, quod primo dixit. *In gratia unius hominis,* Graece, *in gratia, quae est,* sive *fuit, unius hominis.* Item, *in plures,* Graece *in multos;* quemadmodum reliqua parte capitis eandem vocem constanter vertit interpres, ut ne quem moveat haec mutatio multorum in plures; quasi plures per Christum sint salvati, quam in Adam mortui; quum res contrario modo potius sese habeat.

Abutebantur autem hac lectione Pela-

giani, dicentes ideo de gratia Christi Paulum dixisse, quod in *plures abundavit,* quia protenditur etiam ad parvulos, qui peccatum Adae imitari non potuerunt. Qua de re Augustinus, hujus nostrae lectionis ignarus, ita scribit in opere secundo contra Julianum verbis a Beda citatis: *Quod dixisti, vigilanter inculcasse Apostolum: multo magis gratia Dei et donum in gratia unius hominis Jesu Christi in plures abundavit, volens intelligi ideo plures dictos, quia pervenit gratia ejus ad parvulos, ad quos imitatio primi hominis non pertinet, aut mendosus codex tibi mentitus est, aut ipse mentiris, aut ab aliquo falso sive fallente, aut oblivione deceptus es. Non enim ait Apostolus plures, sed multos. Graecum attende codicem, et invenies* πολλοὺς, *non* πλείστους. *Dixit ergo multo magis abundasse gratiam in multos, non in magis multos, hoc est, non in plures, sicut jam ostendimus.* Haec Augustinus.

Patet igitur, Apostolum non hic multitudinem eorum, qui gratiae Christi participes fiunt, urgere, sed copiam beneficiorum Christi, quae significatur in eo, quod dicit, *multo magis.*

Est igitur sensus: Nam per unius quidem hominis delictum seu transgressionem multi, id est, omnes ex eo propagati, mortem incurrunt; verum multo magis per gratiam unius hominis Jesu Christi, id est, propter ejus merita, Deus in multos, scilicet omnes electos, vel omnes ad Christum pertinentes, gratiae suae dona largiter effundit. Siquidem Adam suo delicto mortem invexit, at Christus per suam gratiam multa et magna Spiritus sancti dona, atque ipsam immortalitatem, hominibus conciliat; adeoque plus gratiae nobis restituit, quam in Adam perdidimus, videlicet justitiae perseverantiam, et vitam aeternam. Haec enim Adam in paradiso non habuit.

Rursus ex hoc loco statuitur peccatum propagationis contra Pelagianos. Nam, ut annotavit Augustinus, phrasis scripturae sacrae non patitur, ut dicamus Adam esse mortuum delicto diaboli, licet illud imitatus sit, sicut hic unius Adae delicto multi mortui dicuntur. Quare non de imitatione id intelligendum, sed de propagatione.

Sed quaeres, cur multos dixerit in priori parte, cum dicere posset omnes. Respondeo, vel ideo quia de praeterito loquebatur, ἀπέθανον, *mortui fuerunt;* vel potius ut conformitas esset prioris membri cum posteriore. Sic infra utrosque nunc omnes dicit, nunc multos. Vide ibi commentarium.

16. *Et non sicut per unum peccatum, ita et donum.* Graece: *Et non sicut per unum, qui peccavit, donum,* seu *donatio.* Consentiunt Latina quaedam mss., nec non textus Ambrosii antiquioris editionis, quae non *peccatum* legunt, sed *peccantem,* ut verisimile sit, interpretem Latinum hoc modo vertisse. Est enim in Graeco participium praeteriti temporis, quo Latini carent. Augustinus quoque lib. 1. de bapt. parv. cap. 12. et epist. 89. et propos. 29. legit *peccantem.* Quibus locis etsi varient exemplaria, tamen etiam apud Bedam in collect. ex Augustini lib. de bapt. parv. *peccantem* legitur. Ipse vero Beda textum Apostoli referens nunc *peccatorem,* nunc *peccantem* legit.

Porro Syrus quidem hoc modo vertit: *Et non sicut delictum unius, ita donum.* Sed id fecit ut paraphrastes. Est igitur imperfectus sermo, maxime ut Graece a Paulo scriptus, quem hoc modo supplere et exponere liceat: Neque enim, sicut per unum hominem, qui peccavit, mors venit in mundum, ita et donum Christi sese habet; ac si dicat: Non sicut ex unius hominis una transgressione mors introducta est, ita Christi gratia ab uno tantum peccato, ejusque poena liberat. Hunc sensum declarant verba sequentia:

Nam judicium quidem ex uno in condemnationem, gratia autem ex multis delictis in justificationem. In Graeco vocum allusio est, κρίμα, κατάκριμα, quae Latine reddi non potest. Illud, *ex uno,* vel intellige, delicto, ut vult Augustinus eo, quod sequatur, *ex multis delictis;* vel

ex uno peccante. Hoc enim praecesserat. Quamquam sensus eodem recidit. Nam si intelligas, ex uno peccante, formaliter id accipiendum erit, id est, in quantum peccavit. *Condemnationem* vero mortis dicit, quam in superioribus expressit, de qua etiam mox se ipsum exponit.

Igitur sensus est: Nam judicium quidem Dei ex uno primi hominis peccato, vel quia unus ille homo peccavit, processit ad condemnationem mortis. Gratia vero Dei non ex uno delicto, sed ex multis eductos ac liberatos justitia donat, quia non tantum remittit unum illud Adae peccatum, sive ab eo contractum, quod singulis inest, sed insuper remittit multa peccata a posteris Adae mala ipsorum voluntate superaddita. Hanc porro dissimilitudinem comparationis inter Adam et Christum amplius adhuc illustrat Apostolus sequentibus verbis:

17. *Si enim unius delicto mors regnavit per unum.* Male quidam codices: *Si enim in unius delicto,* scilicet addita praepositione *in,* quae nec in Graecis est, nec in omnibus Latinis, et sensum impedit magis quam adjuvat.

Multo magis abundantiam gratiae et donationis et justitiae accipientes, in vita regnabunt per unum Jesum Christum. Et donationis et justitiae. Graece, *et doni justitiae,* sine media conjunctione, nisi quod in paucis legitur, *et donum justitiae.* Caeterum Augustinus tantum legit *abundantiam gratiae et justitiae,* lib. 1. de baptismo parvulorum cap. 13., et sic a Beda citatur in collectaneis. Ita quoque legitur apud Irenaeum lib. 3. cap. 18.

Sensus periodi: Si per unum hominem, quatenus nimirum unus ille deliquit, et eo contagio posteros infecit, mors pervasit humanum genus, multo magis, qui per Christum acceperint exuberantiam donorum, quibus a peccatis justificati atque in justitia provecti fuerint, in aeterna vita regnabunt per eundem unum hominem, primo homini oppositum, scilicet Jesum Christum. Repetitio est prioris differentiae, nisi quod hic jam expressius morti vitam opponit, eam scilicet, quae justitiae per Christum acceptae merces sit futura.

Ubi notandum est, cum dixisset: *mors regnavit per unum,* non tamen eum e diverso dixisse, vitam regnaturam per unum Jesum Christum; sed dixit ipsos justificatos in vita regnaturos, tum quia jucundius sonat, si dicantur ipsi homines regnaturi, quod quidem regnum etiam scriptura justis promittit Matth. 25. et alibi; tum quia sic loquendo voluit quandam etiam dissimilitudinem innuere inter mortem et vitam, sicut fecerat inter delictum et donum. Nam mors ita regnat, ut perdat eos, super quibus regnat; vita autem sic regnabit in nobis, ut reges faciat, id est, coelestis regni cum Christo consortes.

Observa, lector, Apostolum hoc capite fere indifferenter et promiscue usurpare quatuor vocabula Graeca, *χάρις, χάρισμα, δωρεὰ, δώρημα.* Quorum primum noster interpres vertit *gratiam;* secundum nunc *donum,* nunc *gratiam;* tertium nunc *donum,* nunc *donationem;* quartum vero *donum.* Quibus vocabulis pro rei, quae dicitur, exigentia, modo significatur beneficentia Dei, modo actus donandi, modo res ipsa donata. Quod perspiciet, qui singula suis locis expendet.

18. *Igitur, sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem.* Redit ad comparationem Adae et Christi, indicatam illa parte: *qui est forma futuri,* eamque recolligit ex jam dictis. Ac simul supplet, quod imperfectum reliquerat, ubi dixit: *Propterea, sicut per unum hominem* etc., addendo, quod sequitur:

Sic et per unius justitiam in omnes homines in justificationem vitae. Per unius justitiam, Graece, *per unius justificationem;* et ita vertit paulo ante Graecam vocem *δικαίωμα.* Verum tam hic, quam illic recte intelligitur justitia. Sic Apoc. 19.: *Byssinum justificationes sunt sanctorum,* id est, justitiae, justa opera. Diversum verbale est in eo, quod sequitur, *in justificationem vitae:* Graece, *δικαίωσιν.*

Sensus hujus loci est: Jam ex iis, quae

de Adam et Christo diximus, liquet, quod, sicut per unius Adae inobedientiam malum seu peccatum propagatum est in omnes homines ex illo genitos, trahens eos ad condemnationem mortis, ita et per unius Christi justitiam, id est, justas et sanctas ejus actiones, ac nominatim obedientiam, qua patri obedivit usque ad mortem, bonum seu gratia pervenit, et quasi propagatur in omnes homines, qui sunt ex parte Christi, ad efficiendam in eis justitiam, qua perducantur ad vitam aeternam; ac si dixisset, ad justificationem vitalem seu vivificam. Dixi, nominatim obedientiam, quia hanc nominat in parte sequenti.

Porro signum universale, *omnes,* in utroque membro positum, non omnes eodem modo exponunt. Pelagius quidem neutro loco vult universaliter accipi. *Numquid,* inquit, *iniquus Deus, qui infert iram? Absit. Quomodo potest unius delicto Adae omnes homines condemnare, cum nec unius Christi justitia omnes homines justificati sint? Omnes autem dicens, non generaliter dicit, sed uniuscujusque partis significat multitudinem.* Haec ille haeretico sensu, quo negat peccatum originale.

Quidam neotericus universalitatem posteriore loco sic restringit: *in omnes homines, si velint,* quasi non et ipsum velle sit opus gratiae Christi, Paulo attestante Philipp. 2.: *Deus est, qui operatur in vobis velle.* Proinde restrictio hujusmodi, quam nec apud alium quemquam legi, prorsus improbanda est.

Alius quidam vir doctus utrobique absolutam universalitatem intelligit, sed justificationem vitae interpretatur resurrectionem ad vitam, quae communis erit etiam malis, allegans alterum Pauli locum, velut ejusdem cum isto sententiae, ex 1 Cor. 15.: *Sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur.* Sed istorum verborum veram intelligentiam suo loco trademus, huic certe loco sensus ille non nisi violente coaptari potest. Etenim justificatio nusquam in scripturis, imo nec extra, ad hunc modum accipitur, ne quidem, si addas, *vitae.*

Rursus alii, ut universalitatem servent eandem in utroque membro, posterius sic exponunt: per unius justitiam omnes homines justificati, quantum ad sufficientiam attinet. Sed et hoc praeter mentem Apostoli, qui comparat delictum Adae cum justitia Christi quantum ad effectus utriusque, non quantum ad causarum sufficientiam.

Quod si cui minus placet expositio signi universalis, quam dedimus, poterit dicere, per *omnes homines* in utroque membro intelligi genus humanum, non tamen eadem amplitudine acceptum, sed juxta rem subjectam. In priori quidem membro plane generaliter, quoniam ibi sermo est de parente totius generis, per quem mors in omnes invecta sine exceptione. In posteriori autem secundum modum loquendi, quo saepe utitur scriptura, dicens omnes homines, quum vult intelligi passim multos, ut Luc. 6.: *Vae vobis, cum benedixerint vobis omnes homines.* Act. 22.: *Eris testis illius ad omnes homines.* Coloss. 1.: *Corripientes omnem hominem, et docentes omnem hominem.* Et Tit. 2.: *Apparuit gratia Dei salvatoris nostri omnibus hominibus,* id est, generi humano. Quod alias, simili locutione, significatur nomine mundi, vel totius mundi, ut Joan. 3.: *Sic Deus dilexit mundum,* et hujus epistolae cap. 1.: *Fides vestra annuntiatur in universo mundo.*

Sit igitur hic sensus probabilis: Sicut per unius delictum in genus humanum condemnatio mortis, sic per unius justitiam in genus humanum justificatio vitae. Sed humanum genus distingue, quemadmodum dixi.

19. *Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi.* Graeca variant in persona, κατεστάθημεν, *constituti sumus;* alia, κατεστάθησαν, constituti sunt; quod magis convenit cum tota serie sermonis Apostoli.

Ita et per unius obeditionem justi constituentur multi. Idem aliis verbis

inculcat, velut doctrinam maximi momenti. Differentia tamen est inter hanc sententiam et superiorem, quod in illa praecipue considerantur effectus, mors et vita; in hac vero peccatum et justitia, peccatum ut causa mortis, justitia ut causa vitae. Deinde quia haec interpretatio quaedam est superioris, ut admonet Theophylactus. Nam peccatum Adae interpretatur Apostolus inobedientiam, et justitiam Christi obedientiam. Unde recte ab eo sumitur haec sententia tanquam probatio et declaratio quaedam ejus, quod praecessit.

Nec te moveat, quod nunc multos vocat, quos prius omnes dixerat, nec fallat commentarius Theodoreti dicentis: ideo Paulum usum vocabulo *multi* etiam in priori parte, quod et in Adae posteris inveniantur aliqui, qui a majoribus peccatis alieni fuerint, ut Abel, Enoch, Noe, Melchisedec et patriarchae, aliique in lege clari et insignes; quasi dicat, hos non comprehendi sententia Apostoli, quia non fuerunt primae transgressionis imitatores. Quae erronea est expositio, et refellitur, quia non solum dicit Apostolus, multos constitutos esse peccatores, sed et supra dixit, multos esse mortuos, cum constet mortem ad omnes pertinere. Multos ergo dicit, quos ante dixit omnes, tum quia omnes homines revera multi sunt, tum quia non omnes absolute per Christum justificantur, sed omnes secundum sensum modo dictum.

Nota etiam, Apostolum id, quod prius peccatum et justitiam dixerat, nunc inobedientiam et obedientiam vocare; ex quo intelligitur de actuali peccato Adae, deque actuali justitia Christi Paulum fuisse locutum. Vocatur autem Adae peccatum inobedientia, non quod ex contemptu praecepti divini processerit, sed usurpato nomine inobedientiae pro transgressione, qua nimirum peccatur contra legem positivam atque expressam, qualis erat illa: *De ligno scientiae boni et mali ne comedas. In quocumque enim die comederis ex eo, morte morieris.*

Sensus est: Sicut per unius primi hominis inobedientiam, id est, transgressionem, multi, id est, omnes ex eo geniti, constituti sunt peccatores, utpote ex illa transgressione infecti peccato, a quo vere peccatores dicantur et sint; ita et per unius Christi obedientiam, qua obedivit Patri usque ad mortem crucis, justificabuntur multi, nimirum quotquot per fidem ex eo renascentur.

Rursum hic locus manifestus est pro peccato originali.

Tum ex eo ostenditur contra sectarios, justitiam nostram esse internam, sicut peccatum nostrum internum est et inhaerens. Si enim vere et proprie peccatores constituuntur per praevaricationem Adae, quod fatentur adversarii, non autem vere et proprie justi constituimur, per obedientiam Christi, sed imputative tantum, ut iidem volunt, neque consistet haec comparatio, quam facit Apostolus, et multo minus Christi justitia nobis contulerit, quam abstulit injustitia Adae. Nam in illo veram et inhaerentem amisimus justitiam, in Christo recuperamus imputativam, id est, falsam. Loquitur enim Apostolus de justitia, quam nunc per fidem accipimus, non de ea justitiae perfectione, quam speramus in vita futura.

20. *Lex autem subintravit, ut abundaret delictum.* Ne per legem existimetur aboleri potuisse peccatum introductum per Adam, ostendit legem adeo non valuisse ad tollendum peccatum, et justificandos homines, ut, ea superveniente, facti fuerint etiam deteriores. Quod ipsum tamen profecerit ad majorem gratiae Christi commendationem. *Subintravit* Graece, παρεισῆλθεν. Quod alii vertunt, *obiter intravit, subiit.* Alibi in malam partem hoc verbum accipitur, ut Galat. 2. *Qui subintroierunt explorare libertatem nostram.*

Verum hic non aliud significatur, quam post ingressum peccati in mundum, interim dum gratia, peccati sanatrix, exspectatur, legem subingressam fuisse. Particula *ut* a plerisque sic exponitur, ut non finalem causam denotet, sed eventum; quomodo frequenter alibi sumitur.

Ita sensus est: Lex, prohibens peccatum, medio tempore inter Adam et Chri-

stum subingressa est. Unde tamen non aliud consecutum, quam ut peccatum magis etiam abundaret; tum quia lex hominem constituit praevaricatorem, nam *ubi non est lex, nec praevaricatio,* ut dictum est superiori capite; tum quia *virtus peccati lex* 1 Cor. 15. Nam occasione legis, ubi non adest gratia, magis inardescit concupiscentia. Quam utramque rationem adfert Augustinus propos. 30.

Alii tamen causam finalem significari putant, sed hoc sensu: quia lex subintravit, atque adeo data est a Deo, ad permittendam abundantiam peccatorum; ut, dum legis occasione, sicuti dictum est, augetur peccatum, praesertim in opere externo et manifesto, superbus animus agnoscere cogatur se peccatorem, et legem sibi nequaquam sufficere ad justitiam. Juxta quem sensum, nobis certe probabiliorem (quem etiam S. Thomas probat et bene declarat), convenit haec sententia cum illa Galat. 3.: *Lex propter transgressiones posita est, donec veniret semen* etc., secundum ejus intellectum potiorem, quem videbis eo loco pluribus a nobis explicatum.

Ubi autem abundavit delictum, superabundavit gratia. Delictum, Graece *peccatum.* Superabundavit autem gratia, non in omnibus, sed in electis. Non enim dicit *ubicumque,* sed *ubi* indefinite, ut annotat Hugo. Nam quod ad reprobos attinet, in iis lex alium effectum sive eventum non habet, quam abundantiam peccati. Quibusdam placet *ubi* positum esse pro adverbio temporis, id est *postquam.* Quod probarem, si liqueret Graecum οὗ aliquando sumi in ea significatione, perinde ut Latinum *ubi.*

Sensus: Ubi peccata occasione legis inundarunt, et homines convicti sunt suarum transgressionum, ibi redundavit gratia, id est, benignitas et misericordia Dei peccata remittens, et dona gratificantia tribuens. Nam quanto major iniquitas peccantis, tanto major gratia remittentis, et quanto majorem peccatorem quis fuisse se agnoscit, tanto majorem gratiam sibi confitetur impensam; quemadmodum docemur exemplo peccatricis evangelicae Luc. 7., et ipsius Apostoli Pauli 1 Timoth. 1. Dicitur autem de peccato, *abundavit,* de gratia vero *superabundavit,* quia gratia peccatis etiam multum abundantibus praevaluit ac potentior fuit.

21. *Ut, sicut regnavit peccatum in mortem, ita et gratia regnet per justitiam in vitam aeternam, per Jesum Christum dominum nostrum. In mortem,* Graece et Syriace *in morte,* quod et in quibusdam est Latinis. Illud quoque, *Dominum nostrum,* plerique Graeci codices non addunt, tametsi Syrus additum habet.

Sensus est: Ut, sicut regnavit, id est, longe lateque dominium suum exercuit peccatum in morte sive per mortem, videlicet pertrahens homines ad mortem, ita etiam gratia et misericordia Dei late dominetur, adducens justitiam, et per eam perducens homines ad vitam aeternam, idque per meritum redemptoris ac Domini nostri Jesu Christi.

Mortem intelligit eandem, quam in superioribus, nempe mortem corporis. Unde non dicit, nos per Christum eximi a morte, scilicet ut eam non patiamur, sed per Christum nobis vitam conferri, qua nimirum mors illa destruatur per resurrectionem. Quod non est futurum in reprobis, ut quibus resurrectio non erit ad vitam, 2 Mach. 7., sed mortis in aeternum continuatio. Neque enim existimamus, impiorum resurrectionem ad Christi beneficia pertinere, sed referendam ad consequentiam justi judicii Dei, quod exigit, ut non solum animae, sed ipsi homines, qui peccaverunt, in suis etiam corporibus supplicium recipiant damnationis aeternae; non quod naturalis erat futura resurrectio (nam nec animarum infusio naturalis est, nec tamen per Christum), sed quia hominis peccantis ad Deum per justam poenam ordinatio fieri non poterat, nisi existeret homo, qui poenam subiret.

Huic autem doctrinae quomodo contrarium non sit, quod Apostolus dicit 1 Cor. 15.: *Per hominem mors, et per hominem*

resurrectio mortuorum etc., videbis in ejus loci commentario.

Postremo, notanda prosopopoeia quaedam in eo, quod peccatum et gratiam regnare dicit, quemadmodum et in superioribus mortem; mortem quidem, Graece *θάνατον*, ut regem; peccatum vero et gratiam, Graece *ἁμαρτίαν καὶ χάριν*, ut reginas. Qua figura rursus utitur sequenti capite, in peccato et justitia. Facit enim ad splendorem et vehementiam orationis.

CAPUT SEXTUM.

Quid ergo dicemus? permanebimus in peccato, ut gratia abundet [1])?
2. Absit. Qui enim mortui sumus peccato [2]), quomodo adhuc vivemus
in illo? 3. An ignoratis, quia quicumque baptizati sumus in Christo
Jesu [3]), in morte ipsius baptizati sumus [4])? 4. Consepulti enim sumus
cum illo per baptismum in mortem, ut, quomodo Christus surrexit a
mortuis per gloriam patris, ita et nos in novitate vitae ambulemus [5]).
5. Si enim complantati facti sumus similitudini mortis ejus, simul et
resurrectionis erimus. 6. Hoc scientes, quia vetus homo [6]) noster simul
crucifixus est [7]), ut destruatur corpus peccati [8]), et ultra non serviamus
peccato. 7. Qui enim mortuus est, justificatus est a peccato. 8. Si autem mortui sumus cum Christo, credimus, quia simul etiam vivemus
cum Christo; 9. scientes, quod Christus resurgens ex mortuis jam non
moritur, mors illi ultra non dominabitur [9]). 10. Quod enim mortuus
est peccato, mortuus est semel [10]); quod autem vivit, vivit Deo. 11. Ita
et vos existimate, vos mortuos quidem esse peccato, viventes autem
Deo in Christo Jesu Domino nostro. 12. Non ergo regnet peccatum
in vestro mortali corpore, ut obediatis concupiscentiis ejus. 13. Sed
neque exhibeatis membra vestra arma iniquitatis peccato [11]); sed exhibete vos Deo, tanquam ex mortuis viventes, et membra vestra arma
justitiae Deo [12]). 14. Peccatum enim vobis non dominabitur, non enim
sub lege estis. sed sub gratia [13]). 15. Quid ergo? peccabimus, quoniam
non sumus sub lege, sed sub gratia [14])? Absit. 16. Nescitis, quoniam
cui exhibetis vos servos [15]) ad obediendum, servi estis ejus, cui obeditis,
sive peccati ad mortem, sive obeditionis ad justitiam? 17. Gratias autem Deo, quod fuistis servi peccati, obedistis autem ex corde in eam
formam doctrinae, in quam traditi estis. 18. Liberati autem a peccato,
servi facti estis justitiae [16]). 19. Humanum dico, propter infirmitatem
carnis vestrae, sicut enim exhibuistis membra vestra servire immunditiae
et iniquitati ad iniquitatem [17]), ita nunc exhibete membra vestra servire

---

[1]) Cap. 3, 8. [2]) Vers. 6. 12. [3]) 1 Cor. 1, 13. [4]) Vers. 6. Col. 2, 12. [5]) 2 Cor. 5, 15. [6]) Eph. 4, 22. [7]) Gal. 5, 24. [8]) Cap. 7, 18. 23. [9]) Apocal. 1, 18. [10]) Hebr. 9, 25—28. [11]) Col. 3, 5. [12]) 1 Cor. 6, 20. [13]) Cap. 7, 4. 6. 8, 2. seq. [14]) Vers. 1. [15]) Vers. 20. Joan. 8, 34. [16]) 1 Cor. 7, 22. [17]) Cap. 1, 29. seq.

justitiae in sanctificationem. 20. Cum enim servi essetis peccati, liberi fuistis justitiae. 21. Quem ergo fructum habuistis tunc in illis, in quibus nunc erubescitis [1])? Nam finis illorum mors est. 22. Nunc vero liberati a peccato, servi autem facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem vero vitam aeternam. 23. Stipendia enim peccati: Mors [2]); gratia autem Dei: Vita aeterna in Christo Jesu Domino nostro.

SUMMARIUM CAPITIS SEXTI.

Ostendit non ideo peccandum adhuc esse, ut gratia abundet, sed ad similitudinem mortis et resurrectionis Christi nos peccato mortuos vivere debere justitiae, ut cujus servi jam facti sumus, a peccati servitute liberati; docetque quam dispar utriusque servitutis sit exitus.

Quid ergo dicemus? Permanebimus in peccato, ut gratia abundet?

2. *Absit.* Quoniam dixerat gratiam superabundare, ubi abundavit peccatum, ne quis propterea putaret immorandum esse peccatis, et peccata peccatis cumulanda, quo scilicet amplius abundaret atque commendaretur Dei gratia, repellit hujusmodi perversam cogitationem Apostolus, dum de ea quaestionem sibi faciens, respondet: *Absit.* Nam ut perabsurdum est ideo velle aegrotare, ut habeat medicina, quod sanet, ita summae dementiae est, velle adhuc peccare, ut gratia Dei semper habeat, quod remittat. Imo sicut durante morbo non habetur sanitas, nec apparet ars medici, ita manente peccato non habetur justitia, nec ostenditur virtus gratiae Dei. Quare, ut gratia commendetur, a peccatis recedendum est, non in illis manendum.

Qui enim mortui sumus peccato, quomodo adhuc vivemus in illo? In Graeco non est, *enim,* et absque eo citat Tertullianus lib. de pudicitia cap. 17. Recte tamen intelligitur. Est enim haec probatio datae responsionis argumento a contrariis, ac si dicat: Nam qui peccato bene mortui sumus, ei profecto non amplius vivere debemus. *Peccato* dativus est, non ablativus, ut ad Galat. 2.: *Legi mortuus sum.*

Ut enim phrases sunt Apostolicae, vivere peccato, legi, justitiae, Deo, quibus significatur servitus et obsequium, quod his impenditur, aut commercium, quod cum iis habetur, ita et istae e contrario, mori seu mortuum esse peccato, ac caeteris, id est, ab horum servitute et obsequio penitus esse liberum, et a commercio alienum. Sic et Petrus loquitur 1 epist. 2.: *ut peccatis mortui justitiae vivamus.* Ac rursum Paulus Ephes. 2.: *Cum essetis mortui delictis et peccatis vestris,* et Coloss. 2.: *Cum mortui essetis delictis et praeputio carnis vestrae.* Quae duo loca huic praesenti similia esse, quamvis alii secus exponant, ostendemus, quum illuc usque pervenerimus.

Mortuos igitur peccato vocat eos, qui respectu peccati mortui sunt, id est, qui a peccati servitute liberi, quibusque cum peccato non plus est negotii aut commercii, quam mortuis esse solet cum viventibus. Aut certe (quod eodem recidit) mortui peccato dicimur, dum neque nos in peccato vivimus, ei serviendo, neque peccatum vivit in nobis, regnando. Unde ait: *quomodo adhuc vivemus in illo?* scilicet desideriis ejus obsequendo. B. Augustinus libro de spiritu et litera cap. 6. partem hanc sic exponit: *Cum id praestiterit gratia, ut moreremur peccato, quid aliud faciemus, si vivemus in eo, nisi ut gratiae simus ingrati?* Idem epistola 47. ad Valentinum hanc Apostoli sententiam ita commendat, ut affirmet, *nihil potuisse dici brevius et melius.*

---

[1]) Cap. 7, 5. [2]) Cap. 5, 12.

Porro dicit Apostolus peccatum singulari numero, quia respicit ad fomitem peccati, quem contraximus ex transgressione primi parentis, atque hoc peccatum considerat ut dominum ac imperatorem in homine tunc regnantem, quando pravis ejus motibus ac desideriis obtemperat. Quae consideratio patebit amplius in consequentibus.

3. *An ignoratis, quia quicunque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus?* Argumentationem praecedentem totam confirmat ex baptismi caerimonia atque effectu. In Graeco sunt accusativi, *in Jesum Christum, in mortem.* Atque ita legit Tertull. in lib. de resur. carnis cap. 47. Sed et vetusti quidam Bibliorum codices habent, *in mortem.* Ut autem intelligatur, quid sit baptizari in Christum, conferendus est hic locus cum illo Galat. 3.: *Quicumque in Christo* (Graece *in Christum*) *baptizati estis, Christum induistis.* Quae utique verba et efficaciam baptismi significant.

Itaque sensus hujus loci est: Scire debetis, quod, quicumque per baptismum Christo nomen dedimus, et mystico ejus corpori sumus insiti, baptizati sumus in similitudinem seu configurationem mortis ejus; quatenus scilicet in nobis, quando baptizabamur, impletum est et significatione et effectu, quod Christi morte figurabatur. Nam mors et passio Christi non solum causa fuit nostrae justificationis, verum etiam ejusdem typus ac figuralis quaedam repraesentatio. Significabat enim mortem et interitum veteris hominis in nobis, quomodo Christus in se ipso mortuus fuit vitae mortali.

Rursus ex hoc loco colligit August. Ench. cap. 52. parvulos in peccato nasci. Nam si Paulo teste, quicumque baptizantur in Christo, in ejus morte baptizantur, et proinde peccato moriuntur (id enim probandum suscepit), necesse est, et parvulos habere peccatum, cui moriantur, dum in morte Christi baptizantur.

Porro non solum mors Christi et crucifixio, de qua paulo post, sed et sepultura et resurrectio et ascensio in coelum adumbrarunt ea, quae in nostra aguntur justificatione. Id quod Paulus cum alibi, ut ad Gal. 2. 5. et 6., et ad Col. 2. et 3., tum maxime in hoc capite nos docet. Qua de re sic Augustinus ejusdem lib. cap. 35. *Quidquid gestum est,* inquit, *in cruce Christi, in sepultura, in resurrectione tertio die, in ascensione in coelum, et in sedere ad dexteram Patris, ita gestum est, ut his rebus, non mystice tantum dictis, sed etiam gestis, configuraretur vita Christiana, quae hic geritur.* Quod et inde per singula declarat.

Jam vero simile mysterium etiam in baptismi caerimonia statuit Apostolus. Nam immersio Christi sepulturam nobis repraesentat, adeoque et mortem. Sepulcrum namque mortis symbolum est, nec enim sepeliuntur, nisi mortui. Quae autem immersionem sequitur emersio, similitudinem habet resurrectionis. Igitur in baptismo configuramur non tantum morti Christi, quod jam dixit, verum etiam sepulturae et resurrectioni; quod utrumque consequenter dicturus est.

4. *Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem. Enim,* Graece οὖν, *ergo.* Sicque legit Tertull. in lib. de pudicitia, et August. de spir. et lit. Sensus: Per baptismi caerimoniam sumus una cum Christo sepulti; quatenus immersio, quae fit in baptismo, significat et exprimit, ut dictum est, Christi sepulturam; sepulti, inquam, sumus in mortem veteris hominis et peccati, sicut Christus in sepulcro jacens mortuus erat carne mortali.

Ut, quomodo Christus surrexit a mortuis per gloriam patris. Surrexit a mortuis, Graece ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν, *suscitatus est ex mortuis,* id est a morte. De qua phrasi dictum est alias.

Ita et nos in novitate vitae ambulemus. Ita et nos, intellige, velut ex aqua baptismatis emersi, atque ea mundificati, novique homines facti. Significatur causa finalis mysticae, quam dixit, sepulturae nostrae, et sensus est: ideo per baptismum nos Christo consepultos esse in mortem peccati, id est, mortuos esse pec-

cato, ut deinceps a peccati consuetudine prorsus alieni, exerceamus opera novae vitae (hoc enim est in novitate vitae ambulare), quemadmodum Christus resuscitatus est a morte ad novam et immortalem vitam, idque per gloriam, id est gloriosam operationem Patris sui; quia nimirum in Christi resurrectione Deus, qui eam operatus est, glorificatur. Sic enim multi hanc partem interpretantur, cum alioqui possit intelligi causa formalis, quam indicat versio Syriaca: *in gloriam patris,* ut ipsa nova et gloriosa vita, ad quam a patre resuscitatus est Christus, ipso orante, *pater glorifica filium tuum,* Joan. 17., vocetur gloria patris.

Qui sensus haud immerito placuit Cajetano. Nam hoc pacto plenior et aptior erit collatio, quam inter nos et Christum attendit Apostolus.

Commentator Amb. legit: *per virtutem Dei,* quod sensum habet perspicuum, sed ab originali dissonat.

Porro ambulare passim in scripturis morale vocabulum est, quo metaphorice significatur idem, quod conversari, vivere, actiones exercere alias post alias, sumiturque non tantum in bono, sed etiam in malo, ut Joan. 8.: *Qui sequitur me, non ambulat in tenebris.* Nec proprie profectum indicat, ne quidem dum in bono accipitur, sed continuationem quandam actionum. Nam et Christo in diebus carnis suae competebat secundum hunc sensum ambulare, de quo Joan. 1 epist. 2.: *Qui dicit se in ipso manere, debet, sicut ille ambulavit, et ipse ambulare.* Quamquam nos viatores ita debemus in lege Domini et in novitate vitae ambulare, ut proficiamus de die in diem.

5. *Si enim complantati facti sumus similitudini mortis ejus, simul et resurrectionis erimus.* Confirmatio est ejus, quod proxime praecessit. *Complantati,* Graece σύμφυτοι, non participium est, sed nomen, quasi dicas *consiticii* vel *insiticii.* Porro dativus τῷ ὁμοιώματι posset etiam reddi per ablativum modi, *similitudine;* pro quo Syrus vertit: *in similitudine.* Verum Paulus, modum significare volens hoc vocabulo, semper addere solet praepositionem, ἐν aut ἐπὶ, ut supra cap. 1. et 5., et infra cap. 8. et Philip. 2. Quod cum hic factum non sit, optime redditum puto a nostro interprete dativum, *similitudini;* maxime quod eum casum exigat dictio σύμφυτοι. Nam quod Erasmus supplet hoc modo: *Si enim insiticii facti sumus illi,* id est Christo, *per similitudinem mortis ejus,* coactum mihi videtur. Nec solet Paulus hujusmodi relativum reticere ac supplendum relinquere.

Posterius membrum in Graeco sic habet: *sed et resurrectionis erimus,* atque ita citat Tertullianus. Ubi *sed* per utique, sane, igitur, exponendum est. Interpres vulgatus pro ἀλλὰ legit ἅμα, vocem similem. Haec eadem pars ex priori membro ita suppleatur: Sed et resurrectionis erimus similitudini complantati.

Sensus igitur hujus periodi est: Nam si more surculorum, qui arbori inseruntur, ut inde succum trahant, insiti sumus morti Christi, cujus similitudinem gessimus in baptismo, et per hoc ejusdem mortis effecti participes in eo, quod mortui sumus peccatis, profecto etiam resurrectionis Christi participes effici debemus, tanquam et huic insiti, cujus aeque in baptismo similitudinem gessimus. Nam sicut immersione, quae fit in baptismo, configuramur Christo mortuo et sepulto, ita vicissim emersione configuramur Christo resurgenti. Quod si autem resurrectionis Christi participes esse debemus, igitur in novitate vitae, quam Christi resurrectio significat, ambulandum nobis est.

6. *Hoc scientes, quia vetus homo noster simul crucifixus est.* Significantius in Graeco: συνεσταυρώθη, *concrucifixus est,* tanquam dicat eidem cruci simul affixum, videlicet cum Christo. Nunc enim ex ipsa Christi crucifixione argumentatur, non esse manendum in peccatis. Per illam enim figuraliter repraesentata est crucifixio et mortificatio veteris hominis in nobis.

Sensus: Cum et hoc sciamus, veterem hominem nostrum una cum Christo (scilicet in typo seu repraesentatione) cruci affixum et mortificatum esse. Veterem

hominem vocat vetustatem et corruptionem peccati in homine, quam ex veteri Adam contraxit; vel potius ipsum hominem, in quantum hujusmodi vetustate affectus est. Opponitur autem homini novo. Quem utrumque meminit ac notis suis describit Apostolus Eph. 4.

Putat Augustinus propos. 32., Paulum hic respicere ad illud Deut. 21.: *Maledictus a Deo est, qui pendet in ligno.* Nam veteris hominis, id est, peccatoris ac maledicti similitudinem gessit Christus propter nos affixus cruci. Unde et factus pro nobis dicitur *peccatum* 2 Cor. 5., et *maledictum* Gal. 3. Hic igitur vetus noster homo simul cum Christo crucifixus est et mortificatus, non, ut statim vetustas omnis tollatur, quod non contingit in hac vita; sed, quemadmodum sequitur:

Ut destruatur corpus peccati. Destruatur, Graece καταργηθῇ, *aboleatur* vel *aboleretur.* Pro quo legunt Tertul. et August.: *evacuaretur.* Corpus peccati vocat ipsum veterem hominem, cujus membra alibi enumerat, dicens: *Mortificate membra vestra, quae sunt super terram, fornicationem, immunditiam* etc. Col. 3. Ubi satis significat, eadem haec esse membra veteris hominis ac terreni, nempe in eo, quod dicit, *membra vestra, quae sunt super terram,* id est membra hominis vestri terreni.

Destruitur ergo et aboletur in nobis corpus peccati, quando membra ejus mortificamus, id est, quando desideriis peccati non consentimus, sed resistimus, eaque in nobis expugnamus et occidimus.

Sunt, qui corpus peccati interpretentur corpus nostrum, quatenus peccato subditum est, quam carnem peccati vocat Apostolos infra cap. 8. Atque hanc expositionem late prosequitur Origenes, liberum tamen lectori faciens, ut vel istam, vel priorem eligat. Nobis quidem prior huic loco magis accommodata videtur.

Quod vero neoterici quidam corpus pro robore positum existimant, ac destrui corpus peccati dicunt, quum robur et virtus peccati enervatur, id a consueto Pauli sermone constat esse alienum. Porro, quamvis, ut dixi, perfecta destructio corporis peccati non hujus sit vitae, sed futurae, nunc tamen interim ita destruendum est, ut saltem fiat, quod sequitur:

Et ultra non serviamus peccato. Legendum: *ut ultra non serviamus.* In hanc enim lectionem omnes fere nostri codices, et commentatores conspirant, eademque est apud Augustinum. Nec Graeca diversam admittunt. Servit peccato, qui peccati desideriis, et, ut ita dicam, imperiis obsequitur; qui sub peccati dominio est. Nam peccatum fingit ut personam dominantem, quae subjectis servis imperet. Sed id expressius in sequentibus.

7. *Qui enim mortuus est, justificatus est a peccato.* Inest his verbis tacita argumentatio ab effectu seu proprietate mortis, ad hunc modum explicanda: Mortuus homo nihil agit vitale, sed absolutus est ab officiis vitae, qua prius vivebat. Nam mors abolet omnes vitae actiones. Sic igitur et nos, quoniam conformati morti Christi in cruce, mortui sumus peccato seu vitae veteri, justificati sumus, id est, absoluti prorsus a peccato, ut ei nullam deinceps servitutem debeamus, tanquam nihil amplius habentes cum eo negotii sive commercii.

Quod ait, *justificatus est,* sumpta phrasis a judiciis forensibus, ubi, qui absolvebatur, justificari dicebatur, hoc est liberari, sive a crimine sibi imposito, sive a domino volente eum sibi vindicare servum. Jam ex hac quoque Paulina sententia colligit Augustin. Ench. 42. et. 43., parvulos ante baptismum habere peccatum, quoniam et ipsi Christo commortui sunt in baptismo.

8. *Si autem mortui sumus cum Christo, credimus, quia simul etiam vivemus cum Christo.* Graece, *credimus, quia et convivemus ei.* Chrysost. aliique multi dictum hoc accipiunt de vita gloriae, quam exspectamus per resurrectionem; ut simile sit illi, quod ait 2 Timoth. 2.: *Si commortui sumus, et convivemus: si sustinebimus, et conregnabimus.*

At certe contextus hic exigit, ut intelligatur de vita per novitatem Christo resurgenti conformata, quae est vita gratiae;

ut sit sensus: Si mortui sumus peccato, quomodo Christus mortuus est carne, confidimus, sicut ille resuscitatus a morte vivit novam vitam, ita nos quoque novam, id est, a vetustate peccati repurgatam vitam deinceps acturos. Et quia confidimus, ad hoc ipsum anniti debemus. Sensum hunc praeter alia, tam superiora, quam sequentia, manifeste vult illa conclusio, quam paulo post infert: *Ita et vos existimate, vos mortuos quidem esse peccato, viventes autem Deo in Christo* etc.

9. *Scientes, quod Christus resurgens ex mortuis jam non moritur. Resurgens,* Graece *suscitatus. Jam non moritur,* Graece, *non amplius moritur.*

Mors illi ultra non dominabitur, Graece, *mors ei non amplius dominatur,* verbo scilicet praesentis temporis; quemadmodum et citat Tertullianus. Atque ita scriptum legimus in pervetusto codice monasterii Laudensis. Docere vult Apostolus non modo recedendum esse a peccatis, sed in novitate vitae continuo perseverandum. Scimus, inquit, Christum resurrexisse ad vitam immortalem, ita ut non sit amplius moriturus, neque (quod idem est) mors ei praevalitura.

Semel quidem mors Christo dominata fuit, non tamen jure suo, quod in eum haberet, sed ipsius voluntate ac libera potestate, de qua ait Joan. 10.: *Ego pono animam meam a me ipso, et potestatem habeo ponendi eam.* Origenes mortem interpretatur diabolum, quod non recipimus. Nam diabolum aliquando fuisse dominatum Christo, nescio, an ferant aures piae. Et ut ferant aliquo sensu, tamen huic loco non convenit, ubi de morte, non de principe mortis est sermo. Rectius apud Origenem Ruffinus, dum ex hoc loco Pauli redarguit eos, qui Christum in futuris saeculis iterum atque iterum eadem vel similia passurum asserebant, id est, saepe moriturum. Quod propter ipsum Origenem, eo dogmate infamem, a Ruffino additum fuisse non est dubium.

10. *Quod enim mortuus est, peccato mortuus est semel.* Vocem *peccato* quidam cum verbo praecedente construunt, sed alii rectius cum sequente. Quod et indicant emendatiores codices, commate posito ante *peccato,* ut missale Romanum et biblia Lovaniensis castigationis. Hanc quippe constructionem postulat alterum membrum huic antithetum: *Quod autem vivit,* etc.

Sensus: Quod enim mortuus fuit Christus, id semel duntaxat fieri oportuit, factumque est videlicet ad destructionem peccati, simul ut mors nostra, qua peccato morimur, in ejus morte repraesentaretur. Ad quod utrumque una ejus mors satis superque valebat. Sic Hebr. 9.: *Christus semel oblatus est ad multorum exhaurienda peccata.* Et cap. 10.: *Una oblatione consummavit in sempiternum sanctificatos.*

Quod autem vivit, vivit Deo. Id est: Quod autem vivit jam excitatus a morte, vivit vitam gloriosam et immortalem Deoque dignam, qui immortalis est. Aut juxta Chrysostomum, *vivit Deo,* id est, ex Dei virtute praestante vitam immortalem. Sed priori sensui melius respondet, quod sequitur.

11. *Ita et vos existimate, vos mortuos quidem esse peccato, viventes autem Deo in Christo Jesu Domino nostro. Vos* secundo loco ἑαυτοὺς, *vos ipsos.* Pro verbo *existimate,* quod Graece est λογίζεσθε, Ruffinus mavult *cogitate,* id est, animo reputate. Nam exhortatoria conclusio est, qua ad institutum applicat Apostolus ea, quae dixit de morte et vita Christi. Ita, inquit, et vos cogitate de vobis ipsis, nempe vos semel mortuos esse peccato in baptismo, de caetero autem viventes esse ac vivere oportere Deo, id est, vitam vivere Deo congruam, quam nulla mors peccati ulterius sequatur, idque per Christum.

Liquet ex jam dictis aliter Christum, aliter nos mortuos esse peccato. Nos enim mortui peccato dicimur, quia non amplius in peccato vivimus, sed, vita peccati derelicta, per justitiam vivimus Deo. Christus autem mortuus peccato, id est, corpore mortuus ad tollendum peccatum.

Est autem in Graeco discrimen sermo-

nis observandum. Nam Christus verbaliter et in praeterito ἀπέθανεν, id est, *mortuus fuit* peccato; nos autem nominaliter νεκροὶ, id est, *mortui* peccato dicimur, scilicet morte praesente et in nobis permanente; cum in Christo post paullulum morti vita successerit.

12. *Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore, ut obediatis concupiscentiis ejus.* Hoc loco tertius incipit tomus hujus epistolae secundum Theodoretum. Est enim hic quidam transitus a doctrina ad morum informationem, quae tamen ipsa multum etiam doctrinae continet.

Ut autem haec, et quae sequuntur usque ad finem capitis, melius intelligantur, observanda est (de quo et superius admonui) personarum fictio quaedam in peccato et justitia. Fingit enim eas ut reginas seu dominas (nam utrumque in Graeco foemininum est), singulas suum habentes regnum ac dominium, alterum alteri contrarium; humanum vero genus, regno peccati subditum, per Christi gratiam paulatim ex ea servitute liberari ac transferri in regnum justitiae. Sic autem liberatos hortatur, ne sese rursus per spontaneam obedientiam in priorem peccati servitutem redigi sinant. Quae res ex sequentibus fiet manifestior.

Quod nos habemus, *ut obediatis concupiscentiis ejus,* ita legitur in Graeco: εἰς τὸ ὑπακούειν αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ, id est, *ad obediendum ei in concupiscentiis ejus,* ut *ei* ad ἁμαρτιάν, peccatum, et *ejus* ad σῶμα, corpus, referatur. Jam enim dixi, peccatum hic considerari ut dominam ac reginam, cui servitus et obedientia praestetur. Unde, quod in Graecis nonnullis pro αὐτῇ legitur αὐτῷ, mendosum existimo. At posteriore loco recte se habet αὐτοῦ. Passim enim in epistolis Apostolicis audimus desideria carnis, quam notare voluit dicens: *in vestro mortali corpore.* Quamquam secundum rem concupiscentiae corporis eaedem sunt concupiscentiae peccati, quatenus peccatum eas in corpore excitat. Tertull. locum hunc Pauli adducens libro de resur. carnis cap. 47. legit, ut Graeci, *ad obaudiendum illi,* non addens tamen partem sequentem, *in concupiscentiis ejus;* forte quia non totum citare voluit.

Peccatum intelligit Apostolus ipsam habitualem concupiscentiam, quae est fomes peccati, de qua, quidnam sit, et in qua animae facultate resideat, disputari solet in 2. lib. Sent. dist. 30., et nos aliquid dicturi sumus ad illud capitis sequentis: *concupiscentiam nesciebam,* et rursus ad ea verba Gal. 5.: *Caro concupiscit adversus spiritum.*

Vocatur autem a Paulo *peccatum* hoc capite et duobus sequentibus, non quod vere et proprie in renatis peccatum sit, uti contendunt hujus temporis haeretici, sed quia ex peccato est, et ad peccatum inclinat, quemadmodum ex S. Augustini doctrina declarat synodus Tridentina sess. 5. can. 5. Loca apud August. sunt lib. 1. contra duas epist. Pelag. c. 13., serm. 43. de verbis Dom., et serm. 6. de verbis apost., et alibi.

Potior tamen hujus appellationis ratio, quamque praecipue et interdum solam urget Augustinus, ea est, concupiscentiam ideo vocari peccatum, quia ad peccatum inclinat atque sollicitat. Nam mors ac caeterae poenalitates, licet etiam sint ex peccato primae transgressionis, quia tamen ad peccatum non inclinant, non solent peccata vocari in scripturis.

Porro non dicit Apostolus: Non sit, sed, *non regnet peccatum* etc., quia, quamdiu sumus in hoc mortali corpore, est in nobis peccatum, neque durante hac vita exstirpari potest; unde et habitare in nobis dicitur capite sequente. Sed hoc agere possumus et debemus, ut non regnet in corpore nostro, id est, non dominetur nobis, juxta id, quod orat Psalmistes: *et non dominetur mei omnis injustitia,* Psalm. 118. Quod fit, quando ei ad peccatum sollicitanti non consentimus, et, ut Apostolus loquitur, non obedimus obsequendo concupiscentiis seu pravis motibus, quos excitat in carne nostra. Ita locum hunc declarat August. in exposit.

Psal. 50., et serm. 12. de verbis Apost., et alias saepe.

Hinc etiam patet, cur addiderit *mortali,* scilicet ad significandum, vitium hoc, quod peccatum vocat, propriam ac fixam habere sedem in corpore nostro mortali, nec nisi per mortem hujus corporis futurum, ut ab eo malo liberemur. Propter quod ait in fine capitis sequentis: *Quis me liberabit de corpore mortis hujus?*

Quidam peccati nomine non concupiscentiam hoc loco, sed peccatum in genere malunt intelligi, idemque proprie dictum. Nam fieri non potest, ut dum sumus in mortali corpore, careamus peccato; possumus autem facere cum Dei gratia, ut peccatum in nobis non regnet. Verum hi non videntur satis advertisse ad verba Concilii Tridentini loco jam indicato, quibus dicitur, Apostolum ipsam concupiscentiam aliquando appellare peccatum. Ubi procul dubio respicitur ad caput 6. 7. et 8. hujus ad Romanos epistolae, quae etiam ad marginem illic annotari solent.

13. *Sed neque exhibeatis membra vestra arma iniquitatis peccato. Sed* redundare videtur. Nam Graece tantum est, *neque exhibete membra* etc. Tertullianus quoque citans hunc locum non addit, et ad sensum non facit. Tantum enim explicat Apostolus, quod proxime dixerat. Neque, inquit, exhibete, sistite, in obsequium date membra corporis vestri peccato, id est, fomiti, ut sint instrumenta ac velut arma, quibus peccato militetis, injustitiae opera, ad quae suo imperio movet ac impellit, exercentes. Perstat enim Apostolus in metaphora dominii et obsequii. Cui probe servit Graecum verbum παριστάνετε, bene et significanter ab interprete nostro redditum *exhibete,* tam hic, quam in parte sequenti; minus autem bene ab Erasmo, *accommodate.* Est enim hoc verbum ad id exprimendum, quod vult Apostolus, parum commodum. Quod et ipse Erasmus intelligens postea vers. 19. hujus cap., ac rursum initio cap. 10., pro eodem Graeco verbo reponit Latinum praebere, id est, exhibere.

Sed exhibete vos Deo tanquam ex mortuis viventes. Vos, Graece ἑαυτούς, vosmetipsos. Sed, inquit, exhibete, sistite, ac date vos ipsos totos, quanti estis, in obsequium Deo, sicut facere convenit eos, qui peccato mortui jam vivunt cum Christo, similitudini resurrectionis ejus conformati.

Et membra vestra arma justitiae Deo, scilicet exhibete. Sensus: Et ideo membra vestra exhibete Deo, velut arma, quibus ei militetis, ad exercenda justitiae opera, quae vobis imperat. Nondum hic justitiam ut dominam opponit peccato, sed Deum, ut ostendat, non aliud esse justitiae regnum, aliud Dei; nec aliud justitiae militare, aliud Deo. Caeterum in sequentibus aperte comparantur peccatum et justitia tanquam dominae; suos utraque servos suis obsequiis addictos habentes.

14. *Peccatum enim vobis non dominabitur.* Quidam praeceptive exponunt: *non dominabitur,* id est, *non dominetur,* idiotismo Hebraico, ut sit repetitio praecepti, quo supra dixit: *Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore.* Alii intelligunt enunciative dictum, idque rectius. Occurrit enim Paulus objectioni, qua dicere quis posset, peccatum esse dominam, quae sua tyrannide premat ac sibi servire cogat homines, posteaquam semel in mundum intravit; ideoque non posse nos facere, quae Paulus praecipit. Respondet autem, fideles ab ea peccati tyrannide liberatos esse per Christi gratiam, ut jam et deinceps peccatum eis non dominetur; ac proinde merito se ab eis exigere tanquam rem facilem, ut de caetero membra sua exhibeant arma, non peccato, sed Deo. Probat hunc sensum, quod sequitur:

Non enim sub lege estis, sed sub gratia. Legem intelligit Mosaicam, ut passim in hac epistola, praesertim capite sequenti; sed eam solam et puram, ut loquuntur, id est sine gratia et fide. Nam distinguitur contra gratiam. Igitur sub lege esse dicuntur, qui legis Mosaicae servitute premuntur, gratia Dei, quam non agnoscunt, ad eam implendam non adjuti. Sic enim et alibi phrasim hanc, esse sub

lege, Paulus usurpat, maxime in epist. ad Gal. c. 3. 4. et 5. Sub gratia autem esse dicuntur, qui ex fide per gratiam Christi justitiam percipiunt aut exspectant, sive legis Mosaicae praeceptis adstricti sint, sive non.

Nam justi veteris testamenti, quamvis legis servandae debitores, quia tamen non ex lege, sed ex fide venturi Messiae, justitiam sperabant, non sub lege (prout Apostolus utitur hac phrasi), sed sub gratia dicendi sunt fuisse. Unde etiam intelligitur, post legem abrogatam nullos jam esse sub lege, nisi propria et errante conscientia, velut Judaeos, qui lege Mosaica, tanquam adhuc vigeat, teneri se credunt. Sic enim et Galatae, quos objurgat Paulus, esse volebant sub lege, Gal. 4. Sensus igitur Apostoli et probatio haec est: Non estis sub lege, quippe jam abolita, sed ab ea translati ad gratiam Christi, cui estis incorporati per baptismum; igitur estis a peccati dominio liberi. Sequela valet a causa ad effectum.

15. *Quid ergo? peccabimus, quoniam non sumus sub lege, sed sub gratia?* Hanc sibi quaestionem facit ex eo, quod proxime dixerat, *non estis sub lege, sed sub gratia.* Nam si sub lege non sumus, liberum nobis relictum videtur, ut peccemus, id est, ea agamus, quae lex prohibet, utpote legis vinculo non adstrictis. Ac rursum, etsi sub gratia simus, adhuc tamen peccandum erit, ut gratia et misericordia Dei in remissione peccatorum amplius commendetur. Qua posteriori parte coincidit haec occupatio cum ea, quae erat initio hujus capitis.

Absit. Res, inquit, plane absurda est, nec ullo modo consequens ex dictis, cum potius ex iis bene intellectis diversum sequatur, scilicet non esse peccandum.

16. *Nescitis, quoniam, cui exhibetis vos servos ad obediendum.* Graece: *vos ipsos servos ad obedientiam,* quam mox obeditionem vocat interpres.

Servi estis ejus, cui obeditis, sive peccati ad mortem, sive obeditionis ad justitiam? Objectionem contrario refellit argumento, ex quo tamen etiam objectionis solutio possit accipi. Vis argumenti haec est: Cui quis se exhibet ac tradit ad obediendum, servus illius efficitur; atqui per gratiam vosmetipsos tradidistis in obedientiam evangelii, igitur hujus estis servi; et proinde non amplius peccare, sed operibus justitiae, quae praescribit evangelium, incumbere debetis.

Propositionem argumentationis ista pars tota continet, obscura quidem, sed quam ita clariorem reddere licebit: An nescitis, quod, cuicumque vos ipsos addicitis, obediendo voluntati et imperio ejus, servi illius efficimini; sive peccati, quod hominem sibi servientem trahit ad mortem; sive evangelii, aut (secundum alios) fidei, cujus obedientia praestat justitiam? Nam in evangelio *justitia Dei revelatur ex fide in fidem, sicut scriptum est: Justus autem ex fide vivit,* supra cap. 1. Ubi etiam fides evangelii per obedientiam describitur, quemadmodum et alibi. Porro mortem intelligit aeternam, de qua infra: *Stipendia peccati mors.* Consonant huic loco scripturae, Joan. 8.: *Omnis, qui facit peccatum, servus est peccati.* Et 2 Petr. 2.: *A quo quis superatus est, hujus et servus est.*

17. *Gratias autem Deo, quod fuistis servi peccati. Gratias,* Graece *χάρις, gratia;* sed sensum facit eundem.

Obedistis autem ex corde in eam formam doctrinae, in quam traditi estis. His verbis assumptio continetur praecedentis argumentationis. *In quam,* lego ex correctione Romana, pro eo, quod passim legebatur, *in qua.* Correctionem probant non modo Graeca et Syra exemplaria, verum etiam ex Latinis meliora post Amb., Aquinatem et Lyranum; nec non veteres concordantiae. Apud Pelagium autem sic legitur: *in ea forma doctrinae, in quam traditi estis.* Quod a Graeca lectione non est alienum. Sic enim habet ad verbum: *obedistis autem ex corde, in quam traditi estis formam doctrinae.*

Quod ita construitur et explicatur: Obedistis in ea forma, vel secundum eam formam doctrinae, *in quam traditi estis,*

id est, traducti sive translati per evangelii praedicationem. Quod nonnulli per hypallagen exponunt: *in quam traditi estis,* id est, quae tradita est vobis. Verum superior propositio magis exigit, ut significetur, quod ipsi sua voluntate et spontanea obedientia se tradiderint evangelio, cujus proinde servi sint facti.

Porro non agit gratias Deo pro servitute peccati, quam aliquando passi sint, tanquam illud esset Dei beneficium; sed phrasis est Hebraica, sensum hunc habens: Gratia Deo habenda, quod, cum fueritis servi peccati, nunc e converso obedieritis ex corde, id est, toto animo vosmetipsos composueritis ad formam evangelicae doctrinae, cui contraditi estis. Similes sunt locutiones, Isaiae 12.: *Confitebor tibi, Domine, quoniam iratus es mihi, conversus est furor tuus, et consolatus es me,* et Luc. 15.: *Manducemus et epulemur, quia hic filius meus mortuus erat, et revixit, perierat, et inventus est.* Jam si gratiae Deo sunt agendae pro eo, quod ex corde obediunt homines evangelio, igitur obedientia voluntatis humanae et opus et donum Dei est, *ut ne quis glorietur,* Eph. 2.

18. *Liberati autem a peccato, servi facti estis justitiae.* Dativi casus est *justitiae.* Sic enim habetur in Graeco ἐδουλώθητε τῇ δικαιοσύνῃ, ac si dicat, mancipati estis justitiae. Cohaeret haec pars cum praecedente, tanquam explicatio ejus, quod dixit, *fuistis servi peccati.* Nam sensus est: Gratias, inquam, Deo, quod liberati a peccati dominio, *servi facti estis justitiae,* nempe per hoc, quod evangelio obedivistis, ac si dicat, a probrosa servitute, cujusmodi maxime est servitus peccati, translati ad honorabilem servitutem, scilicet justitiae, qua Deo servitur. Idcirco cavendum vobis summopere est, ne iterum peccando in priorem servitutem recidatis.

19. *Humanum dico, propter infirmitatem carnis vestrae.* Suadet ab aequo et facili. Rem, inquit, non difficilem, sed humanis viribus accommodam et humano judicio valde aequam et rationabilem vobis propono et a vobis exigo, idque propter infirmitatem carnis vestrae; quasi dicat, nolo vos onerare graviore praecepto. Quamvis enim spiritus promptus sit, caro tamen infirma est.

Nomine carnis intelligi potest, vel ipse homo quatenus carnalis est, ad malum pronus, et ad bonum infirmus, quomodo dictum est Genesis 6.: *Non permanebit spiritus meus in homine in aeternum, quia caro est;* vel innata homini concupiscentia, reddens eum carnalem et infirmum; tametsi prior intellectus magis placet.

Hieronymus in epistola ad Algasiam quaest. 10. phrasim hanc, *humanum dico,* refert inter eas, quae Paulo, ut homini Tarsensi, et lingua Cilicum utenti, fuere peculiares; quemadmodum et illam 1 Cor. 4.: *ab humano die.* Simili ratione tentationem humanam nominat ejusdem epistolae cap. 10. Porro humanum illud, quod dicit, jam sequitur.

Sicut enim exhibuistis membra vestra servire immunditiae et iniquitati ad iniquitatem, ita nunc exhibete membra vestra servire justitiae in sanctificationem. Ita nunc, Graece, *ita et nunc.* Notandum quoque pro verbo *servire,* utrobique in Graeco esse nomen neutrum δοῦλα, id est, *serva,* sive, ut Tertullianus duobus locis ante citatis legit, *famula,* videlicet adjectivum substantivi τὰ μέλη, *membra,* ut servitus haec ipsis membris tribuatur. Deinde eadem utrobique praepositio est εἰς, *ad iniquitatem, ad sanctificationem.*

Sensus: Cum merito deberetis multo majus studium impendere servituti justitiae, quam hactenus impendistis servituti peccati, et ad id possem vos exhortari, utendo verbis ejusmodi, quibus Baruch alloquitur Judaeos cap. 4. dicens: *Sicut fuit sensus vester, ut erraretis a Deo, decies tantum iterum conversi requiretis eum;* attamen demittens exhortationem meam ad vestram infirmitatem, hoc solum a vobis requiro, ut, sicut membra vestra aliquando praebuistis immunditiae, et in universum injustitiae serva, ad opera injustitiae patranda, ita nunc pari saltem

studio praebeatis membra vestra serva justitiae ad sanctificationem vestram, id est, ut vitam agatis sanctam et puram, nominatim ab iis peccatis, quae ad genus immunditiae spectant. Huic enim peccatorum generi sanctitatem praecipue opponunt Apostolicae literae, ut 1 Thess. 4. et alibi.

20. *Cum enim servi essetis peccati, liberi fuistis justitiae. Essetis, fuistis;* utrumque Graece ἦτε, *eratis.* Et *justitiae* rursus dativi casus est τῇ δικαιοσύνῃ. Sensus: Quando eratis servi peccati, liberi eratis a praeclara et unice exoptanda servitute justitiae; liberi, inquam, in quantum non serviebatis justitiae.

Quidam sic: *Liberi fuistis justitiae,* id est, credebatis vos non esse obligatos justitiae; secundum illud, quod dicitur impiae civitati Jerem. 2.: *A saeculo confregisti jugum meum; dixisti, non serviam,* id est, libera sum. Verum prior expositio menti Paulinae magis congruit. Sentit enim liberos fuisse justitiae, non opinione, sed facto, tametsi non jure.

21. *Quem ergo fructum habuistis tunc in illis, in quibus nunc erubescitis? In illis,* Graece non est, sed nec in omnibus Latinis. Quamquam Graeca exigunt hujusmodi supplementum, *in illis* aut *ex illis.* Exhortationem confirmat Apostolus ab effectu et exitu utriusque servitutis. Ac primum ostendit, nullum verum fructum ex peccatis percipi, quia fructus proprie in bono intelligitur. Cum autem dicit *in quibus,* id est, de quibus *nunc erubescitis,* insinuat, effectum quendam, qui improprie fructus dici queat, ex peccatis consequi, sed malum et fugiendum, nimirum pudorem et erubescentiam; qua parte simul innuit, se loqui potissimum de peccatis immunditiae. De his enim maxime solent homines erubescere.

Nam finis illorum mors est. Est additum ab interprete. Sensus: Adeo nullus ex peccatis fructus percipitur, ut etiam mors inde tandem consequatur. Mortem intelligit eam, quae vitae aeternae opponitur; hanc enim mox ex adversa parte collocat. Mors autem illa, quamvis sit totius hominis, tamen initium habet a morte corporali, eamque complectitur.

22. *Nunc vero liberati a peccato.* Id est, a dominio peccati, cui serviebatis.

Servi autem facti Deo. Id est, mancipati Deo, nempe per hoc, quod addixistis vos operibus justitiae, quae Deus praecipit. Quos prius dixit servos factos justitiae, nunc, quo servitutem illam impensius commendet, Deo servos esse factos affirmat.

Habetis fructum vestrum in sanctificationem. Hoc est, ipsam sanctificationem sive sanctimoniam, vitaeque munditiam, velut fructum ex illa servitute capitis. Si fructus est sanctitas, utique vera, licet imperfecta; non igitur imputative solum et sancti et justi sumus. Loquitur enim de fructu, quem in hac vita percipimus; nam de futura sequitur:

Finem vero vitam aeternam. Ad hanc enim perducit tandem justitiae servitus, et ad eam ut causam finalem ordinatur.

Circa totum hunc locum, in quo tam peccati, quam justitiae servitus identidem nominatur, sciendum ex eo, quod peccator dicitur servus peccati, sicut et Dominus ait Joan. 8.: *Qui facit peccatum, servus est peccati,* et Petrus de quibusdam 2 epistolae 2.: *Cum ipsi sint servi corruptionis,* id est, peccati, nequaquam consequens esse, quod haeretici volunt, hominem peccatorem necessario peccare et non libere; quemadmodum nec ex eo, quod justus vocatur servus justitiae, sequitur hominem justum necessario bene operari, quasi nomen servi necessitatem importet actionibus, quas aliquis ut servus facit. Quod falsum esse constat.

Nam, sive in bonam partem, sive in malum, servitutis nomen huc translatum est, non ad significandam actionum necessitatem, sed ipsius hominis ad actiones hujus aut illius generis addictionem, et, ut ita dicam, appropriationem, uti superius expositum est. Significatur enim, alios quidem peccato dominanti addictos esse, ejusque velut imperio regi et desideriis agi; alios vero justitiae dominanti addictos servire, ejusque jussis obtem-

perare. Est enim, ut ante dixi, fictio personarum in peccato et justitia, dum vel hujus vel illius servi dicuntur homines, quod eis, perinde ut dominis, servire videantur.

Imo vero, quia Apostolus hanc servitutem in obedientia constituit, ut ex ejus verbis est manifestum, obedientia autem proprie non est nisi liberae voluntatis, plane ex hoc loco diversum sequitur, videlicet tam peccatores, quam justos liberum habere arbitrium ad eas actiones, in quibus vel peccato, vel justitiae serviunt. Illud interim discrimen agnoscendum inter servos peccati et servos justitiae, quod hi solis arbitrii viribus deflectere possint ad peccatum, illi non nisi gratia Dei adjuti a servitute peccati sese expedire et ad justitiam transferre queant; quemadmodum docet August. lib. 1. cont. duas epist. Pelag. cap. 2.

23. *Stipendia enim peccati: Mors.* Declarat, quod dixit de fine et exitu utriusque servitutis. Sensus hujus partis: Merces quam peccatum servis suis rependit, mors est. Adhuc enim durat metaphora servitutis et militiae. Nam considerat Apostolus peccatum ut dominum ac imperatorem, qui non solum servis ac militibus suis imperet, verum etiam stipendia solvat, eamque ob causam usus est stipendii nomine. Sic Theophylactus et alii. Atque huic intellectui probe respondet alterum sententiae membrum, *Gratia Dei* etc. Est autem Graece pro stipendiis ὀψώνια, quae vox proprie significat cibarium ac vulgare stipendium gregariis militibus pro mercede dari solitum. Itaque vocabulo ipso Paulus insinuat, cujusmodi stipendium conveniat iis persolvi, qui sub peccati signis militant.

Gratia autem Dei: Vita aeterna in Christo Jesu Domino nostro. Gratia, Graece χάρισμα, id est donum gratuitum, et sensus est: Donum, quod Deus servis suis largitur, est vita aeterna accipienda per Jesu Christi Domini nostri merita.

Quaeritur, cur non dixerit, stipendium aut merces justitiae vita aeterna, sicut dixerat: *stipendium peccati mors.* Id enim postulare videbatur consequentia sermonis. Respondet haereticus, meritum omne justificatis detrahens, hanc esse causam, quia vita aeterna tantum est gratia Dei, non etiam merces bonorum operum.

Verum B. Augustinus multis locis aliter et catholice respondet, vitam aeternam, quamvis pro bonis operibus justo Dei judicio reddendam (sicut ait ipse Paulus, coronam justitiae eam appellans, *quam reddet mihi*, inquit, *in illa die justus judex,* 2 Timoth. 4.), gratiam tamen esse, id est gratuitum Dei munus, quoniam ipsa bona opera, pro quibus vita aeterna redditur, gratia sunt, id est gratis data, eodem Apostolo testificante, quod sumus *creati in Christo Jesu in operibus bonis, quae praeparavit Deus, ut in illis ambulemus,* Eph. 2. Ad hanc igitur gratiam commendandam maluisse Paulum loqui ad hunc modum, ut vitam aeternam diceret gratiam Dei, quam ut stipendium justitiae, quod alioqui vere dicere poterat.

Ita docet August. in epist. 105. ad Sixtum; lib. de gratia et lib. arb. cap. 6., et tribus seq. de corrept. et grat. cap. 13., et Euch. cap. 107. Quo postremo loco sic ait: *Ipsam vitam aeternam, quae certe merces est bonorum operum, gratiam Dei appellat Apostolus. Stipendium enim, inquit, peccati mors: Gratia autem Dei vita aeterna in Christo Jesu Domino nostro. Stipendium pro opere militiae debitum redditur, non donatur; ideo dixit: Stipendium peccati mors, ut mortem peccati non immerito illatam, sed debitam demonstraret. Gratia vero nisi gratis sit, gratia non est. Intelligendum est igitur, etiam ipsa hominis bona merita esse Dei munera; quibus cum vita aeterna redditur, quid nisi gratia pro gratia redditur?*

Haec Augustini responsio, quam probant omnes orthodoxi, plenior erit et absolutior, si dicamus, idcirco vitam aeternam vocari gratiam, quod praedestinatio, qua ad salutem et vitam aeternam praeordinati sumus, prorsus gratuita sit, et ab omni praevisione meritorum independens. Cum enim praedestinatio Dei respiciat et

vitam aeternam, et opera bona, illam ut finem, haec ut media ad finem, sitque finis intentione primus, utique consequens est, praedestinationem ad vitam ordine rationis priorem esse praedestinatione ad opera, quibus vitam mereamur, quemadmodum pluribus ostendimus in 1. sent. dist. 40.

Sed et hanc rationem ad Augustini responsionem amplius stabiliendam adjungimus, quia Deus gratuito dignatus est vitam aeternam constituere mercedem ac praemium bonis operibus. Non enim iis haec meriti ratio competit ex ipsorum natura, sed ex Dei beneplacito, quo ita statuit ac promisit. Quamquam etiam idcirco non debuit Apostolus dicere: stipendium justitiae vita aeterna; quia Graecum vocabulum ὀψώνια non quadrabat in excellentissimum illud praemium justitiae, quod est vita aeterna.

Quo plenius autem respondeatur adversariis, sciendum est, χάρισμα Graecis interdum id significare, quod Latini donativum appellant, id est munus, quod a principe militibus ob rem fortiter ac feliciter gestam donatur. Et ita accipi hoc loco valde probabile est. Versatur enim Apostolus, ut dictum est, in metaphora militiae. Certe Tertull. in lib. de resurr. carnis cap. 47. *donativum* transtulit, apposite nimirum et Romane. Erat enim illa Romanorum imperatorum consuetudo donativa largiri militibus. Igitur in eodem Graeco nomine, quo Paulus usus est, habemus et largitionem gratuitam, et laborum militarium remunerationem. Ex quo praeterea confirmari posse videtur, quod Theologi communi consensu tenent, Deum omnibus suis electis praemia reddituram supra condignum.

CAPUT SEPTIMUM.

An ignoratis, fratres (scientibus enim legem loquor), quia lex in homine dominatur, quanto tempore vivit? 2. Nam quae sub viro est mulier, vivente viro [1]), alligata est legi; si autem mortuus fuerit vir ejus, soluta est a lege viri. 3. Igitur, vivente viro, vocabitur adultera, si fuerit cum alio viro; si autem mortuus fuerit vir ejus, liberata est a lege viri, ut non sit adultera, si fuerit cum alio viro. 4. Itaque [2]), fratres mei, et vos mortificati estis legi per corpus Christi, ut sitis alterius, qui ex mortuis resurrexit, ut fructificemus Deo. 5. Cum enim essemus in carne, passiones peccatorum, quae per legem erant, operabantur in membris nostris, ut fructificarent morti [3]): 6. nunc autem [4]) soluti sumus a lege mortis, in qua detinebamur [5]), ita ut serviamus in novitate spiritus, et non in vetustate litterae [6]). 7. Quid ergo dicemus? Lex peccatum est [7])? Absit. Sed peccatum non cognovi, nisi per legem [8]), nam concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret: Non concupisces [9]). 8. Occasione autem accepta, peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam. Sine lege enim peccatum mortuum erat [10]). 9. Ego autem vivebam sine lege aliquando. Sed cum venisset mandatum, peccatum revixit. 10. Ego autem mortuus sum; et inventum est mihi man-

---

[1]) Vers. 4. [2]) Cap. 6, 14. Gal. 3, 13. [3]) Vers. 8—25. [4]) Cap. 8, 1—12. [5]) Vers. 4. [6]) Col. 3, 20. seq. [7]) Vers. 5. [8]) Cap. 3, 20. [9]) 2 Mos. 20, 17. [10]) Cap. 4, 15.

datum, quod erat ad vitam, hoc esse ad mortem. 11. Nam peccatum, occasione accepta per mandatum, seduxit me, et per illud occidit. 12. Itaque lex quidem sancta, et mandatum sanctum, et justum et bonum. 13. Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? Absit. Sed peccatum, ut appareat peccatum, per bonum operatum est mihi mortem, ut fiat supra modum peccans peccatum per mandatum. 14. Scimus enim, quia lex spiritualis est[1]); ego autem carnalis sum, venumdatus sub peccato[2]). 15. Quod enim operor, non intelligo[3]), non enim, quod volo bonum, hoc ago, sed, quod odi malum, illud facio. 16. Si autem, quod nolo, illud facio, consentio legi, quoniam bona est[4]). 17. Nunc autem jam non ego operor illud, sed, quod habitat in me, peccatum[5]). 18. Scio enim, quia non habitat in me, hoc est, in carne mea, bonum[6]). Nam velle, adjacet mihi; perficere autem bonum, non invenio. 19. Non enim, quod volo bonum, hoc facio; sed, quod nolo malum, hoc ago[7]). 20. Si autem, quod nolo, illud facio, jam non ego operor illud, sed, quod habitat in me, peccatum. 21. Invenio igitur legem, volenti mihi facere bonum, quoniam mihi malum adjacet; 22. condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem[8]); 23. video autem aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meae, et captivantem me in lege peccati, quae est in membris meis. 24. Infelix ego homo! quis me liberabit de corpore mortis hujus? 25. Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum[9]). Igitur ego ipse mente servio legi Dei; carne autem, legi peccati.

SUMMARIUM CAPITIS SEPTIMI.

Docet fideles per Christum legi mortuos esse, ut Deo fructificent; qui, quando sub lege erant, morti fructificabant, non vitio legis, quae bona est, sed peccati, quod per legem cognitum ejusdem occasione magis excrevit. Nunc quoque, propter malum in se reliquum, se non ea, quae vult, agere; sed mente quidem servire legi Dei, carne autem legi peccati.

1. *An ignoratis, fratres (scientibus enim legem loquor), quia lex in homine dominatur, quanto tempore vivit?* Superiori capite docuit Apostolus, liberatos esse fideles a servitute peccati, quoniam et ipsi peccato mortui erant in baptismo, et peccatum ipsis mortuum. Nunc ostendit liberatos esse a servitute legis, juxta, quod dixerat: *Non enim sub lege estis, sed sub gratia.* Ostendit autem consimili argumento: quia lex ipsis mortua est, et ipsi vicissim legi mortui. Quoniam vero soli Judaei sub lege fuerant, idcirco peculiariter eos hic alloquitur, quod significant interposita verba: *Scientibus enim legem loquor.* Ubi legem nonnulli vel evangelium, vel naturae legem interpretantur; sed praeter mentem Apostoli, quem constat de lege Judaeis propria loqui, vel ex hoc ipso quia dicit: *scientibus legem loquor,* id est, legis ac scripturarum peritis. Est enim valde probabile in hac parenthesi legem extendi ad omnes libros veteris instrumenti, quem-

[1]) Vers. 12. [2]) Vers. 19. [3]) Vers. 5. [4]) Vers. 12. [5]) Vers. 20. [6]) Vers. 23. [7]) Vers. 15. 17. [8]) Cap. 2, 15. [9]) Ephes. 2, 4. seq.

admodum et supra cap. 3., cum ait: *Quaecumque lex loquitur, iis, qui in lege sunt, loquitur.* Cur id probabile sit, ex sequentibus intelligetur.

Porro Graece non est: *in homine dominatur,* sed: *dominatur hominis,* sive *homini,* quomodo legunt commentator Ambrosius et Hilarius in enarratione psalmi 131. Et secundum hoc textus noster interpretandus est. Verbum *vivit* non ad hominem, sed ad legem referendum videtur. Ad hoc enim invitat subjuncta declaratio, in qua lex viro comparatur, quo vivente mulier ei manet subjecta. Quo argumento Origenes docet ad legem referri oportere, cum quo post commentatorem Ambrosium fere sentiunt recentiores. Et ita vertit Erasmus: *Lex tantisper dominabitur homini, quoad ea vixerit.*

Alii tamen, ut Theophylactus, Oecumenius, (de Chrysostomo non liquet), Aquinas, Cajetanus, atque etiam August. quaest. 66. libr. 83. quaest., ad hominem referre malunt propter ea, quae postea sequuntur; ubi non legem mortuam dicit Apostolus, sed homines, qui legi prius erant subjecti, legi mortificatos dicit per Christum. Verum ad hoc responderi potest, Apostolum ex eo, quod homines legi mortificatos dicit, intelligendum relinquere, legem ipsam illis mortuam esse, quae prius ipsis vivebat, quando eos tenebat subjectos. Sic enim etiam capite praecedenti modo dicit nos mortuos esse peccato, modo veterem hominem nostrum crucifixum esse, ut destruatur corpus peccati. Id autem quid est aliud, quam peccatum nobis esse mortuum? Ita ad Galatas cap. sexto in sua sententia: *Mundus,* inquit, *mihi crucifixus est, et ego mundo.* Hic accedit, quod et in conjugio, ex quo sumit Apostolus comparationem, ita se res habet, ut, alterutro mortuo, solvatur lex conjugii.

Recte igitur Cajetanus admonet, parum aut nihil referre ad sensum et scopum Apostoli, sive ad legem, sive ad hominem verbum *vivit* referatur. Nobis tamen ad legem referri probabilius est ob rationem supradictam, ut sit sensus: Lex dominatur et potestatem suam exercet in hominem, quamdiu ipsa vivit ac viget; non autem postquam mortua et exstincta fuerit.

Sed cur dicit, se loqui scientibus legem, quum nec ii, quibus lex data non fuit, ignorent legem homini dominari, dum vel ipsa, vel homo legi subditus, vivit? Respondeo, melius id nosse, qui legem acceperunt, et ejus jugum experti sunt. Neque tamen ad hoc solum respicit Apostolus, sed simul ad id, quod sequitur de lege conjugii. Id enim adfert tanquam notum Judaeis ex lege sibi tradita.

2. *Nam quae sub viro est mulier, vivente viro, alligata est legi.* Quod dixit, exemplo declarat legis conjugalis, a qua deinde comparationem sumit ad docendum, quod hic principaliter instituit, fideles esse liberos a servitute legis. Comparat autem legem viro; et homines legi subjectos, mulieri virum habenti; idque satis apposite. Quamvis enim lex Latinis sit foeminei generis, Graecis tamen est masculinum νόμος. *Sub viro,* Graece ὕπανδρος, quasi dicat *subviralis.* Erasmus, *viro obnoxia,* scilicet per conjugium, prout dictum est ei Gen. 3, 16.: *Sub viri potestate eris, et ipse dominabitur tui.* Eadem Graeca voce utuntur interpretes LXX. Num. 5., et Proverb. 6.

Porro sciendum, in Graeco non haberi *vivente viro,* quod per genitivos exprimi deberet; sed τῷ ζῶντι ἀνδρὶ, *viventi viro,* eumque dativum regi a verbo *alligata est.* Ita quoque Tertullianus lib. de monogamia cap. 13.: *viventi viro vincta est.* Unde consequenter pro dativo *legi* reddendum esset ablativo *lege,* id est, per legem, quomodo vertit Erasmus; ut sensus sit, mulierem per legem conjugii alligatam esse viro viventi, id est, quamdiu vivit; tametsi potest etiam utrobique dativus retineri per appositionem hoc modo: Viventi viro alligata est legi, id est, tanquam legi. Nam (ut dixi) comparat Apostolus legem viro, et vir est quasi lex mulieris; quia secundum praecepta Apostolica mulier debet esse viro subdita, eique obedire. Qua ratione dici solet, principem ésse legem populi animatam. Verum, quia

scriptura nusquam ipsum hominem vocat legem, magis placet prior sensus, cui bene etiam aptatur illud 1 Cor. 7.: *Mulier alligata est lege,* ut ex Graeco verti potest. Adstipulatur autem utriusque loci versio Syriaca, *per legem.*

Sed jam quaeritur, ubinam lex doceat, quod hic apud scientes legem, velut ex lege, Paulus allegat, mulierem viro, cui nupsit, alligatam esse, quoad ille vixerit. Nam certe Moses Deut. 24. viro potestatem facit dato libello repudii dimittere uxorem, si propter aliquam foeditatem displicuerit. Quod huic sententiae Paulinae videri potest contrarium. Quidam adferunt illud Jeremiae 3.: *Si dimiserit vir uxorem suam, et recedens ab eo duxerit virum alterum, numquid revertetur ad eam ultra? numquid non polluta et contaminata erit mulier illa?*

Mihi verisimilius est, Paulum respicere ad legem conjugii institutam in Paradiso Gen. 2., qua dictum est: *Relinquet homo patrem suum et matrem, et adhaerebit uxori suae; et erunt duo in carne una.* Similiter enim 1 Cor. 14., dicens de mulieribus: *Non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut et lex dicit,* respicit ad id, quod legi conjugii post peccatum accessit, Gen. 3. Quod autem illis verbis, *relinquet homo* etc., significatum sit conjugium solvi non posse, docet Christus Matth. 19, 6., dum ex iis infert: *Quod ergo Deus conjunxit, homo non separet.*

Id vero, quod de lege repudii Moses statuit, ostendit permittentis fuisse, non approbantis; permittentis, inquam, ob duritiam cordis eorum, quibus illa lex data fuit, salva nihilominus lege primordiali, quam Deus semper valere voluit. Quod quidem ipse Moses in Deuteronomio, et post eum Jeremias satis innuunt, quum mulierem dimissam et alteri nuptam dicunt pollutam esse et abominabilem factam coram Domino. Hoc ipsum igitur et Paulus significat, dum praefatus, se loqui scientibus legem, affirmat, mulierem viro suo, dum vivit, alligatam manere.

Cum autem lex illa conjugii non Mosaica sit, sed ab initio data, atque a Christo confirmata, recte ex hoc loco, quo Paulus eam explicat, docent Theologi, insolubile esse vinculum matrimonii, vita utriusque conjugis durante. Quod tamen utrum aliquam habeat exceptionem, disputatur ad dist. 33. lib. 4. sent. Neque id negat Apostolus, sed ab eo, quod ordinarium est in lege matrimonii, comparationem assumit. Neque hic attinebat exceptionis alicujus meminisse, praesertim cum rari sint et privilegiarii casus; ut dum infidelis cum conjuge conversa cohabitare non sustinet absque injuria Christi; et dum inconsummato adhuc matrimonio alter ingreditur religionem. Quarum exceptionum priorem ipse Paulus ostendit 1 Cor. 7., posteriorem habemus ex Apostolica traditione.

Quamquam satis apparet, Apostolum hic loqui, quemadmodum et Mosen in Genesi, de matrimonio consummato, in quo duo facti sunt una caro; tum quia mulierem vocat ὕπανδρον, in qua voce significatio quaedam est concubitus; tum vero quoniam in eo, quod sequitur, *si fuerit cum alio viro,* concubitus sine dubio significatur, unde consequenter intelligi datur, eam antea, pari sensu, cum priori viro fuisse.

Si autem mortuus fuerit vir ejus, soluta est a lege viri. Relativum *ejus,* quod nec in Graeco est, nec apud Hilarium, supplevit interpres. *Soluta est,* Graece κατήργηται, pro quo Tertullianus et Hilarius *evacuata est.* Et ita noster interpres alibi saepe vertit, nominatim in locutione simili Gal. 5.: *Evacuati estis a Christo.* Quamquam hoc loco recte, *soluta est;* ut alii, *liberata est.* Significatur autem Graeca voce jus abolitum et antiquatum.

Legem viri rursus intellige legem conjugii, qua sub viri potestate mulier tenebatur, et a qua liberatur per viri mortem. Potest etiam verti, *a lege viro,* id est, a viro, qui lex est mulieris, sicuti dictum est in parte praecedenti. Sed is sermo durior est, et, ut dicebam, scripturis insolitus.

3. *Igitur, vivente viro, vocabitur adultera, si fuerit cum alio viro.* Graece:

si fuerit viro alteri, id est, si copulata fuerit alii viro. Est enim Hebraismus, quem etiam Augustin. observavit in locutionibus de Levitico cap. 22.: *Filia sacerdotis si fuerit viro alienigenae. Vocabitur,* non quomodocumque, sed accusata apud judicem. Tale quid enim insinuat vox Graeca χρηματίσει. Recte autem hoc loco vertit interpres *vivente viro*, quod superius non potuit. Sunt enim hic genitivi, qui Graecis absolute ponuntur, quomodo Latinis ablativi.

Si autem mortuus fuerit vir ejus, liberata est a lege viri. Relativum *ejus* rursum ab interprete suppletum. Nec Graeca habent *liberata est a lege viri,* nec Hilarius addit *viri.* Sed Graece tantum, *libera est a lege,* scilicet ea, qua viro erat alligata atque subjecta, quam supra vocavit legem viri.

Ut non sit adultera, si fuerit cum alio viro. Graece: *si fuerit viro alteri,* ut supra. Sensus: ac proinde non erit adultera, nec ut talis accusabitur aut judicabitur, etiamsi conjuncta fuerit alii viro.

4. *Itaque, fratres mei, et vos mortificati estis legi per corpus Christi.* Exemplum, quod de muliere et viro adduxerat, applicat instituto. Sicut, inquit, viro mortuo lex conjugii, vel etiam vir ipse nihil amplius habet juris in mulierem, ita lex Mosi, — cui vos Judaei (nam Judaeos alloquitur, ut dictum est), iidemque in Christo fratres mei, jam mortui estis, quaeque proinde vicissim vobis est mortua, — nihil amplius in vos juris habet.

Hoc, quod dicit Apostolus: *mortificati estis legi*, nonnulli restringunt ad legem caerimonialem, ut sit sensus, fideles esse liberatos ab observatione caerimoniarum, quas lex Mosaica praescribit, idque per corpus Christi, id est per mortem ejus secundum corpus, in qua et per quam lex illa vim obligandi perdidit.

Sed Apostolum non id solum velle, perspicuum est, quia de lege non aliter hic loquitur, quam capite superiori, ubi dixit: *Non enim sub lege estis, sed sub gratia,* quod universe dictum est de lege veteri per Mosen data. Deinde et ea, quae hic proxime sequuntur, palam ostendunt, non de caerimoniis legis Apostolum agere, sed de lege simpliciter, et quidem praecipue de lege decalogi. Nam ex ea depromit illud: *Non concupisces.*

Igitur sensus est, fideles legi mortuos esse, proindeque legi non amplius subjectos; ac consequenter in iis jam locum non habere ea legis officia, quae illi propria sunt, ut a gratia distinguitur, id est, minari, accusare, terrere, damnare et punire. Mortuos, inquam, per corpus Christi, scilicet, ut quidam exponunt, oblatum et mortuum in cruce; ut sensus sit, per crucem et mortem Christi, quam in corpore suo sustinuit; quomodo dicit Eph. 2., Christum solvisse *inimicitias in carne sua,* id est, per carnem suam cruci affixam et in cruce mortuam. Vel potius et textui congruentius: *per corpus Christi,* id est, per hoc, quod sunt incorporati Christo, tanquam conjuncti alteri viro, et cum eo facti una caro. Nam sequitur:

Ut sitis alterius. Graece, *ut sitis alteri,* sive, quomodo legit Tertullianus, *ut efficiamini alteri.* Quae phrasis jam ante exposita est. Nam allusio est ad conjugium, a quo comparationem desumsit in superioribus. Et quidem in editione Complutensi sic expresse legitur hoc loco, ἀνδρὶ ἑτέρῳ, *viro alteri.* Et in codice Laudensi, *ut sitis alterius viri.*

Qui ex mortuis resurrexit. Graece: *ei, qui ex mortuis suscitatus est.* Nam articulus additus emphasim facit, quam sic expressit Hilarii citatio: *ut et ipsi sitis alterius, hujus, qui a mortuis resurrexit.* Sensus: Quo fit, ut loco veteris legis jam alium virum habeatis, eique conjuncti sitis, cujus deinceps arbitrio regamini; scilicet ejus, qui a morte resurrexit, ad cujus formam etiam vos oporteat in novitate vitae ambulare, *tanquam ex mortuis viventes,* ut dictum est cap. praecedenti. Unde et hic addit:

Ut fructificemus Deo. Mutat personam (quod Apostolicae modestiae est), ut etiam se ipsum in hac exhortatione comprehendat; maxime quia generalis est exhortatio pertinens ad omnes ex Judaeis fideles. Est autem et hic ad conjugium allusio.

Debent enim uxores fructificare viris suis, non alienis, id est, filios (qui fructus ventris in scriptura vocantur) ex suis viris conceptos edere. Dicit ergo: *ut fructificemus Deo,* id est, ut Christo, tanquam viro nostro, cui conjuncti sumus, ex semine gratiae ejus foecundati, bonorum operum fructus proferamus. Alii sic exponunt: ut proferamus opera bona, quibus Deo servitur. Sed prior sensus plenius explicat allegoriam conjugii.

Quaerit Hugo Victorinus quaest. 167., quomodo non ex hac comparatione a lege conjugii sumpta sit consequens, Davidem ac caeteros justos veteris testamenti reos adulterii fuisse, quod *lege vivente,* id est, *statum habente,* junxerint se cum alio viro, videlicet *Christo, in quem credebant, et a quo justificari quaerebant.*

Responsionis haec sententia est, eos, quamvis Christo venturo sese per fidem conjunxerint, non tamen a statu legis veteris ad statum legis evangelicae transivisse. Manebant enim subjecti legi Mosaicae, eamque servabant multo sincerius ac melius, quam qui proprie filii erant testamenti. Neque vero adhuc advenerat novus legislator, cujus instituta, prioribus dimissis, amplecterentur. *Sed si,* inquit Hugo, *sacramentis legalibus contemptis, jam sacramenta novi testamenti introducere praesumerent, tunc adulteri viderentur.*

Addo ad hanc responsionem, justos illos sensu Pauli non fuisse sub lege. Non enim fuerunt sub lege minante et premente, id est, secundum propria legis officia, quibus a gratia distinguitur, ut dictum est; quomodo sub lege fuerant, quos hic alloquitur Apostolus. Vide, quae diximus ad illud cap. praecedentis: *Non enim sub lege estis, sed sub gratia.* Sane quum hic dicit in persona eorum, qui mortificati sunt legi per corpus Christi: *ut fructificemus Deo,* significat a diverso, eos, qui sub lege erant, non fructificasse Deo. Non igitur justi fuerunt aliquando sub lege. Porro non dicit eos, qui sub lege erant, legi fructificasse, quod consequenter dicendum videbatur eo, quod legem haberent pro viro; sed cui fructificarint, docet verbis sequentibus:

5. *Cum enim essemus in carne, passiones peccatorum, quae per legem erant, operabantur in membris nostris, ut fructificarent morti.* Graece: *ad fructificandum morti.* Quod refertur ad membra nostra, id est nos ipsos; sicut dixerat, *ut fructificemus Deo.* Passiones peccatorum vocat motus seu commotiones ad peccandum, desideria peccandi. Erasmus vertit affectus peccatorum. Quamquam Graece non est πάθη, quemadmodum primo capite, sed παθήματα, quod tamen hic eandem fere habet significationem; quemadmodum et Gal. 5., ubi nos legimus: *carnem suam crucifixerunt cum vitiis,* quod Graece est, σύν τοῖς παθήμασι. Jam quod addit, *quae per legem erant,* aut *sunt* (nam Graece tantum est τὰ διὰ τοῦ νομοῦ, *quae per legem*), non ad peccata, sed ad passiones referendum esse constat ex Graeco jam citato.

Verbum *operabantur,* quod interpres dedit, passive accipiendum, sicut et alibi interdum, ut 2 Thess. 2.: *mysterium jam operatur iniquitatis;* et Galat. 5.: *Fides, quae per caritatem operatur.* Est enim Graece, ἐνηργεῖτο, a praesenti ἐνεργοῦμαι, quod etsi genere medium sit, semper tamen accipitur passive. Quod latius ostendemus ad memoratam sententiam epistolae ad Gal. Certe etiam Tertullianus passive reddidit, *passiones delictorum, quae per legem efficiebantur in membris nostris.* Nec male vertit Erasmus, *vigebant,* quomodo dicimus vigere justitiam et disciplinam, quum bene exercetur.

Est igitur hic sensus periodi: Dico, *ut fructificemus Deo,* quia, quando eramus in carne, id est, in statu veteris et carnalis hominis, cujusmodi sunt omnes, qui sub lege sunt, passiones peccatorum, id est motus, affectiones ac desideria peccandi, quae sunt et excitantur per legem, exercebantur, et ipso opere complebantur in membris nostris; itaque per ea fructificabamus non Deo, sed morti; id est, fructus edebamus mortiferos, qui sunt ipsa peccata, quia finis et stipendium peccati

mors. Esse in carne, quid sit Apostolo, amplius patebit ex capite proximo ubi dicit: *Qui in carne sunt, Deo placere non possunt.*

Dicuntur autem passiones peccatorum esse et excitari per legem, quomodo Venus dicitur excitari vino, scilicet ut ab occasione. Nam, ut paulo post dicitur, *sine lege peccatum mortuum erat. Sed cum venisset mandatum, peccatum revixit.* Quocirca mentem Apostoli non satis explicant, qui partem istam supplent hoc modo: *quae per legem ostenduntur,* quemadmodum habet textus commentatoris Amb. Plus enim quam ostensionem significari, patet etiam ex aliis, quae sequuntur hoc capite.

Sed cur non dixit, ut fructificarent legi, sicut dixerat, *ut fructificemus Deo,* cum versaretur in antithesi legis et Christi? Respondeo, peccata non debuisse dici fructus legis, quia legi contrariantur, et a lege puniuntur.

Recte autem fructus mortis dicuntur, quatenus promovent regnum mortis, et faciunt homines mortis filios juxta phrasim Hebraicam, id est, morti destinatos ac morte dignos. Quamquam hic effectus etiam legi, velut causae occasionali, tribuitur, sicut infra dicitur: *Et inventum est mihi mandatum, quod erat ad vitam, hoc esse ad mortem.* Denique mors ipsa legis comminantis effectus est.

Quod vero ad fructus bonos ac vitales attinet, legi fructificare eos non poterant, propter ipsius legis infoecunditatem, quoniam ab ea non suscipiebant semen gratiae, ex quo solo genus hoc fructuum concipi gignique potest. Origenes hoc loco legem interpretatur peccati fomitem, id est, concupiscentiam, quae et infra lex peccati vocatur. Verum textus manifeste repugnat. Nam statim sibi Paulus objicit: *Quid ergo dicemus? Lex peccatum est? Absit. Sed peccatum non cognovi, nisi per legem,* etc. Quod utique constat de lege Mosaica dici.

6. *Nunc autem soluti sumus a lege mortis, in qua detinebamur. Soluti sumus,* Graece, *evacuati sumus,* ut legit Tertullianus. Sed de Graeca voce jam supra diximus. Pro genitivo *mortis* in Graeco participium est ἀποθανόντες, *mortui.* Eamque lectionem Origenes, Chrysostomus, Theophylactus, caeterique Graeci interpretantur, et Syrus quoque expressit. Nam quod Gaignaeus affirmat, Chrysostomum legere ἀπὸ τοῦ νόμου ἀποθανόντος, *a lege mortua,* credo fuisse usum mendoso exemplari. Refragatur enim ipsius Chrysostomi commentarius. Unde ejus interpres bene ex Graeco vertit: *mortui ei* (scilicet legi), *in qua detinebamur.* Quamquam non nego eam lectionem, *a lege mortua,* satis etiam congruere cum praecedentibus. Sicut enim legem vivere superius dixit, ita nunc mortua potest intelligi.

Verum quia postmodum ad nos mortem retulit dicens: *Et vos mortificati estis legi per corpus Christi,* magis apparet eum in hoc sermone persistere, quadam repetitione dicendo nos mortuos legi, qua prius detinebamur. Suspicatur Cajetanus in nostris codicibus literam esse corruptam, putatque interpretem vertisse, *morientes,* non *mortis.* Quod nobis non est probabile. Nusquam enim vulgatus interpres ἀποθανόντες vertit morientes, sed ubique mortuos. Nec enim erat causa, cur aoristum redderet participio praesentis temporis, cum praeteriti participium non deesset. Apud Primasium quidem in textu legitur, *morientes,* sed vitiose. Nam autoris expositio palam arguit, eum legisse *a lege mortis,* quemadmodum legit etiam Amb. commentator.

Hanc porro lectionem, sunt, qui existiment a Graecis quibusdam codicibus manasse, propterea quod apud Origenem ejus fiat mentio. Sic enim legitur: *Scio et in aliis exemplaribus scriptum: A lege mortis, in qua detinebamur. Sed hoc, id est, mortui, et verius est, et rectius.* Verum haec Ruffini Latini interpretis esse verba crediderim, qui pro more habuit adjicere et supplere, quae vellet, in Origene interpretando. Sane inter Graecas voces ἀποθανόντες et θανάτου non est ea affinitas, quae inter Latinas *mortis et mor-*

tui, ut ab oscitante scriba proclive fuerit alteram in alteram commutari. Quare cum lectio apud Graecos communissima sit ἀποθανόντες, mirum si pro θανάτου, vel, si mavis τοῦ θανάτου, tanquam sinceriore, subrepere potuerit. Graecis suffragatur Latinorum fere antiquissimus Tertullianus juxta priores editiones, in quibus legebatur: *evacuati sumus a lege mortui, in qua tenebamur.*

Verumtamen ex autoribus memoratis, Ambrosio, Ruffino, Primasio patet etiam Latinae lectionis antiquitas. Occasio mutatae lectionis esse potuit, tum ex cap. sequenti, ubi lex mortis nominatur, tametsi alia significatione, ut ibi videbitur; tum quia obscurum erat et non intelligebatur: *soluti sumus a lege mortui.* Utraque lectio bonum habet sensum. Juxta Latinam vetus lex appellatur lex mortis, quia per peccatum operatur mortem, scilicet aeternam, de qua dixerat, passiones peccatorum fructificasse morti. Ita congruit cum eo, quod dicit 2 Corinth. 3, 6.: *Litera occidit.* Nam quod commentator Ambr. legem mortis interpretari videtur ita dictam, quia lex illa reos temporaliter puniebat, vel etiam mortificabat, id Paulinae intentioni minus est consentaneum.

Juxta Graecam lectionem sensus Apostoli est: Nunc autem per gratiam Christi liberati sumus a jure legis, utpote mortui ipsi legi, in cujus servitute detinebamur. Origenes, qui etiam in hac parte legem intelligi vult carnis et vitiorum, quam infra vocat Apostolus legem membrorum, non est audiendus.

Ita ut serviamus in novitate spiritus, et non in vetustate literae. Ac si dicat: liberati sumus a lege, ejusque servitute, non ut licenter peccemus, sed ut malam servitutem commutemus in bonam. Praestat enim ea liberatio, ut servitus, quam operibus exhibemus, jam sit et consistat in novitate vitae, quam facit Spiritus sanctus; non autem, ut prius, in vetustate vitae, quam litera, id est, lex scripta, adeo non aufert, ut etiam per occasionem augeat.

Novitas vitae vera justitia est, quae declaratur bonis operibus; vetustas, injustitia, quam ostendunt opera mala. Quidam vetustatem literae interpretantur circumcisionem, caeterasque legis antiquae caerimonias. Sed hi Pauli mentem non assequuntur. Non enim hic agit de cessatione legalium, sed distinguit statum legis et statum gratiae. Quod manifestum est ex tota hujus capitis doctrina, adeoque ex scopo ipsius epistolae.

7. *Quid ergo dicemus? Lex peccatum est?* Quaedam Graeca: ὅτι ὁ νόμος ἁμαρτία; *quod lex peccatum sit?* Locum hunc usque ad finem capitis tractat Hieronymus in epistola ad Algasiam quaest. 8. Unde nonnulla etiam huc adducemus. Infert Apostolus hanc suam interrogationem ex superioribus, maxime ex eo, quod dixerat, *passiones peccatorum, quae per legem erant.*

Sensus est: Ergone lex praecipit peccatum? obligat, inducit, impellit ad peccatum? Quidquid enim per se causa peccati est, id ipsum quodammodo peccatum est, quia reprehensione dignum. Qua ratione etiam ipsa concupiscentia, quoniam suapte natura ad peccatum sollicitat, peccatum ab Apostolo vocatur hoc capite et superiori.

Absit. Ac si dicat: Res minime concedenda. Lex enim a Deo est, ideoque per se bona, ut paulo post apertius exponetur. Respondet autem illationi Paulus, primum declarando falsitatem ejus, quod inferebatur, idque ex officio legis, quod est monstrare peccatum, non autem praecipere aut promovere; deinde consequentiam argumenti solvendo. Legis officium indicat, quod sequitur:

Sed peccatum non cognovi, nisi per legem. Haec, et quae sequuntur, dicit Paulus in sua et aliorum persona, qui sub lege fuerant, docetque, quales fuissent ante perceptam legis cognitionem, et quales facti, postquam ea accessit. Loquitur enim in praeterito usque ad illud: *Scimus enim, quod lex spiritualis est, ego autem carnalis sum* etc., ubi tempus mutat; an vero etiam personam, illic videbimus. Hic igitur ante oculos ponit duos status hominis; alterum ante legem, quan-

do latuit peccatum; alterum sub lege, quando patefactum fuit, sed adeo non sanatum, ut magis etiam auctum fuerit, non quidem vitio legis, sed hominis concupiscentiae morbo laborantis.

Potest autem haec Pauli doctrina accommodari etiam ad eos, qui sub lege Mosaica non fuerunt, sed quocumque modo divinae legis notitiam acceperunt; ut sub lege generatim esse intelligantur, quicumque noverunt Dei praecepta, nec poenas ignorant transgressoribus paratas, sed vires non habent, quibus impleant, quae praecepta sunt. Juxta quem sensum vix est quisquam adultus ad gratiam novi testamenti pertinens, qui non aliquando sine lege, ac deinde sub lege vixerit, ut sic ad gratiam Christi perveniret; quemadmodum docet Augustinus lib. 21. de civit. Dei cap. 16.

Sed ad textum Apostoli veniamus. Quod ait: *peccatum non cognovi* (Graece οὐκ ἔγνων, praeteriti temporis) *nisi per legem,* idem est cum eo, quod supra dixit cap. 3.: *per legem cognitio peccati.* Nam sicut peccatum nullo modo cognoscitur, nisi per legem in genere (peccatum enim definitur, quod fit contra legem), ita perfecte non cognoscitur peccatum, nisi per legem scriptam seu positivam, quae data sit a Deo, qua nimirum illud imprimis ostenditur, peccatum esse offensam Dei; deinde poena mortis proposita, aliisque comminationibus additis, ipsius peccati gravitas innotescit; denique monstratur multa esse peccata, quae non putabantur, ac nominatim ipsam concupiscentiam, etiamsi non erumpat in actum exteriorem, de qua statim exemplum subjicit.

Quidam *sed* per *imo* exponunt, sicut aliquoties accipitur 2 Corinth. 7., ut sensus sit: Usque adeo lex peccatum non est, ut me a peccato avocet, docens, quid sit peccatum, et proinde fugiendum. Verum sequentibus magis congruit, ut haec sit nuda legis excusatio.

Nam concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret: Non concupisces. Graece: *nam et concupiscentiam nesciebam.* Quod etiam sic verti potest: *Nam et concupiscentiam non novissem, nisi lex dixisset: Non concupisces.* Adeo verum est, inquit, legem ostendere peccatum, ut etiam me docuerit, quod plerique nesciunt, latentem in corde concupiscentiam esse peccatum. Quandoquidem et ex Judaeis multi, sensum legis corrumpentes, non reputabant se peccare, nisi per opera externa. Supplendum igitur: concupiscentiam nesciebam esse peccatum.

Quidam suspicantur, Apostolum hic respicere non ad extremam partem decalogi, qua prohibetur concupiscentia uxoris et rei alienae, sed ad praeceptum primo homini datum in Paradiso, Gen. 2.: *De ligno scientiae boni et mali ne comedas.* Estque ea sententia Methodii martyris in libro de resurrectione adversus Origenistas, Epiphanio citante in haeresi Origenistarum numero 64. Sed eam rejiciunt Hieronymus, Chrysostomus et alii; nec immerito. Nam in illo praecepto nulla concupiscentiae mentio. Nec vero per illud in primis hominibus suscitari potuit concupiscentia, quae nondum inerat; ideoque tranquillissime et obedientissime prohibitionem illam audierunt, tametsi, posteaquam per superbiam peccarunt, coeperunt etiam niti in vetitum, videlicet harmonia primaevae justitiae jam soluta.

Porro Origenes contendit, intelligendam hic esse legem naturalem, quae intra nos loquitur, et dicit: *Non concupisces,* quam dicit a nobis ignorari, quamdiu per aetatem non novimus inter bonum et malum discernere; quum autem advenerit ratio, tunc et illam in nobis locum invenire.

Verum de lege scripta Paulum agere, et quidem de lege decalogi, quae per Mosen data fuit, jam supra satis ostendimus; idque sane evincit series totius disputationis, tametsi possunt, quae de lege scripta Paulus hoc loco disserit, aliquatenus ad legem naturalem accommodari.

Jam quod Apostolus haud aliunde quam ex decalogo praeceptum hoc adducat, ex ipsis verbis manifestum est, quae non alibi, quam in decalogo, scribuntur. Nam et apud LXX. interpretes tam Exod.

20., quam Deut. 5., idem ipsum vocabulum est, quod hoc loco, ἐπιθυμήσεις.

Ex quibus denique liquet, Apostolum tota sua disputatione, qua contendit, renatos non esse sub lege, potissimum agere de lege morali, ex qua videlicet hoc praeceptum depromsit. Ubi tamen notandum, sicut generale praeceptum est diligendi, ad quod caetera omnia praecepta revocantur, ita ex Apostoli sententia generalem esse prohibitionem non concupiscendi, ad quam caeterae omnes prohibitiones reducendae sint. Quod ergo specialiter in decalogo dicitur de non concupiscendis rebus proximi, id Apostolus generale facit, abbreviate et absolute dicendo: *Non concupisces; tanquam haec esset vox legis* (ait Augustinus lib. de spiritu et litera cap. 4.), *ab omni peccato prohibentis. Neque enim ullum peccatum nisi concupiscendo committitur.* Atque id est, quod Hugo dicit quaest. 174., in speciali generale intelligi.

Quam eandem existimo mentem esse S. Hieronymi, scribentis ad Algasiam, dum negat quidem eam significari concupiscentiam, quae prohibetur illo decalogi mandato: *Non concupisces rem proximi tui,* sed generalius eam vult patere, subjiciens haec verba: *Nos autem per concupiscentiam omnes perturbationes animae significatas putamus, quibus moeremus et gaudemus, timemus et concupiscimus,* et quae sequuntur.

Igitur ea significata est hoc loco concupiscentia, de qua dicit idem Apostolus ad Gal. 5.: *Caro concupiscit adversus spiritum.* Quo quidem loco concupiscentiam per omne genus vitiorum vagari, perspicuum est ex enumeratione operum carnis, ibidem subjuncta. Non enim sola carnalia, quae vocantur, peccata catalogus ille complectitur; verum etiam spiritualia, ut inimicitias, contentiones, aemulationes, sectas, id est, haereses.

Hinc igitur apparet, eos Apostoli mentem non esse assecutos, qui concupiscentiam hanc vel intra noni ac decimi praeceptorum decalogi prohibitionem concludunt, vel ad appetitum sensitivum restringunt, et eandem cum sensualitate faciunt; quum sit deordinatio quaedam, et prava inclinatio totius appetitus humani. Quod et Jacobus Apostolus aperte significavit hac generali sententia, qua dixit cap. 1.: *Unusquisque tentatur, a concupiscentia sua abstractus et illectus.* Non enim illic ad sola respicit carnalia peccata, aut ad ea sola, quae duobus ultimis decalogi praeceptis prohibentur; sed agit de tentationibus peccatorum in genere, comprehensis utique etiam illis, de quibus cap. 4. cum gravi increpatione dicit: *Unde bella et lites in vobis? nonne ex concupiscentiis vestris?*

Hanc porro generalem concupiscentiae significationem perspicue declarant etiam subjuncta Apostoli Pauli verba, quibus jam solvit argumenti superioris consequentiam, interpretans ea, quae durius in legem dicta videbantur.

8. *Occasione autem accepta, peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam.* Eam partem, *per mandatum,* alii construunt cum praecedentibus, hoc modo: Peccatum, occasione per mandatum accepta, operatum est in me etc. Alii cum verbo sequente: per mandatum operatum est in me, quae constructio probabilior est. Non enim negare vult Apostolus peccatum agere suum negotium per mandatum, videlicet operando per illud omnem in homine concupiscentiam, eumque seducendo et occidendo, nam aperte dicit infra: *et per illud occidit;* sed, pro mandati seu legis excusatione, docet, quomodo peccatum per mandatum ea faciat; nempe ut praepositio *per* non causam, sed occasionem denotet. Alioquin et jam ante dixit, passiones peccatorum esse per legem; et infra dicit, peccatum esse supra modum peccans per mandatum.

Itaque responsio Pauli, qua legem excusat, consistit in illis duobus vocabulis, *occasione accepta,* quibus exponit, quomodo per legem existant passiones peccatorum, sive, quod nunc aliis verbis repetit, quomodo peccatum per mandatum operetur in nobis omnem concupiscentiam,

denique, quomodo (quod infra dicet) per illud nos seducat et occidat.

Porro nomine peccati non diabolus significatur, ut post Methodium vult commentator Ambr. hic et in sequentibus, a qua sententia nec abhorrent Origenes et Theophylactus; sed illud peccatum intelligitur, de quo dixit in capite superiore: *Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore,* et de quo plura hoc capite; scilicet habitualis concupiscentia, fons et fomes peccatorum.

Est igitur hic sensus: Concupiscentiae vitium, in me latens, occasione mandati illius: *Non concupisces*, per illud ipsum excitavit et produxit in me omne genus pravorum desideriorum; ac si dicat: Multo latius grassari coepit quam ante, tanquam ipsa prohibitione lacessitum; quemadmodum de filiis Israël legitur Judicum 2., quod *audientes mandata Dei, omnia fecere contraria.* Nam, ut alibi dicit Apostolus: *virtus peccati lex,* 1 Corinth. 15. Vehementius enim inardescit concupiscentiae flamma, dum lege premitur. Et notum est illud poëtae: *Nitimur in vetitum semper.* Cujus causa est, ut censet Hugo, naturalis amor libertatis, quae restringi videtur et minui per legem, cui proinde natura corrupta resistens, in contrarium nititur.

Quamquam, quod nonnulli Hebraismum hic faciunt, omnem concupiscentiam interpretantes concupiscentiam auctam et consummatam, non puto necessarium. Nam augmentum ejus et magnitudo satis intelligitur ex eo, quod latius sese proferat. Deinde augmentum illud ad habitum pertinet, de quo infra, *ut fiat supra modum peccans peccatum per mandatum.* Hic autem sermo est de actibus ab illo peccato, velut habituali principio, profectis.

Quidam pro verbo, *operatum est,* malunt substitui *perfecit,* quod putant significari Graeco verbo κατειργάσατο. Verum ex sequentibus constabit non plus significari, quam quod reddidit noster interpres; pro quo Erasmus, *genuit,* tametsi hic sermo est de concupiscentiae motibus non qualibuscumque, sed perductis usque ad consensum voluntatis.

Sine lege enim peccatum mortuum erat. Augustinus in expositione prop. hujus et quaest. 1. ad Simpl. legit: *mortuum est.* Neque enim in Graeco verbum exprimitur, tametsi rectius suppletur *erat,* ut et ab Erasmo factum. Nam sequitur eodem tempore: *Ego autem vivebam* etc. Pelagius hunc locum exponens, ita scribit: *Si, cum lex non esset, peccatum mortuum est, insaniunt, qui de Adam per traducem asserunt venire peccatum.* Sic ille, detorquens Apostoli verba ad suam haeresim, qua negat originale peccatum. Nec enim id ex iis verbis ullo modo consequens est, praesertim cum non infantium personam hic assumat Apostolus, ut vult Pelagius, sed adultorum.

Dicit ergo peccatum sine lege mortuum fuisse, non simpliciter, quasi non esset, sed velut mortuum, idque hac duplici ratione: quia non cognoscitur, nisi per legem, ut paulo ante dictum est; et quia vires suas non exercebat, quemadmodum postea, lege superveniente. Consopitum quippe erat, donec a lege excitaretur. Unde nec necesse est, ut antea vixerit, quod hoc sensu mortuum dicitur.

9. *Ego autem vivebam sine lege aliquando. Vivebam,* id est, videbar vivere vita justitiae, latente videlicet peccato, quia, cum sine legis essem cognitione, peccatum etiam ipsum non cognoscebam; ideoque nec legem praevaricabar. Memineris, Apostolum quodammodo transferre ad singulos statum universum generis humani, ut, sicut humanum genus primo caruit lege, postea legem accepit, saltem in uno populo Judaico, ac tandem vocatum est ad gratiam, sic intelligatur res sese habere in singulis, quorum hic personam Paulus assumit, ut ante dictum est. Quod quidam non advertentes coacte satis interpretantur, Paulum loqui secundum illud tempus, quo lex Mosi nondum erat data.

Sed cum venisset mandatum, peccatum revixit. Sensus est: Postquam vero mandatum illud legis: *Non concupisces,*

in notitiam meam venisset, revixit in me peccatum. Quod intellige factum duobus modis, quibus e contrario diximus peccatum sine lege mortuum esse: scilicet per cognitionem ipsius, quam lex praestat, et consequenter per malorum desideriorum exuberantiam, quae occasionem habet ex lege.

Cajetanus mandatum intelligit datum in Paradiso. Sed quomodo per illud mandatum revixerit peccatum, cum nec latens peccati fomes tunc esset in homine, non potest ab eo commode secundum scripturam explicari.

Quaeres, si revixit peccatum, quando vixerit antea? Respondet Augustinus quaest. 1. ad Simpl., et lib. contra duas epist. Pelag. cap. 9., vixisse in primo homine peccante. Quamquam simpliciter intelligi potest, *revixit*, id est, excitatum est, et, ut idem Augustinus exponit prop. 38., *apparere coepit.*

10. *Ego autem mortuus sum.* Vel, *mortuus fui.* Verbaliter enim hoc accipiendum, nam Graece est ἀπέθανον. Exponitur autem dupliciter. Uno modo: Postquam revixit peccatum, ego mortuus sum morte animae, cui vita justitiae opponitur; non tamen quomodocumque mortuus, quia, etiam sine lege vivens, revera mortuus eram, sed morte manifestaria, propter manifestam legis praevaricationem, ut jam nec apparenter viverem.

Aliter, et melius: *Mortuus fui,* id est, manifeste factus obnoxius morti aeternae, propter manifestam, ut dictum est, legis transgressionem. Nam mortem aeternam intelligi, quae transgressionis est poena, plane suadent, quae sub finem capitis superioris dicta sunt huic loco consentanea: *Finis illorum mors est,* et: *stipendia peccati mors,* et, quod hic paulo ante dictum de passionibus peccatorum: *Ut fructificarent morti.* Quae quidem mortis acceptio totum hunc Apostoli contextum reddit intellectu planiorem.

Et inventum est mihi mandatum, quod erat ad vitam, hoc esse ad mortem. Quod erat ad vitam, Graece: *quod ad vitam,* ut possit intelligi *erat,* aut *est,* aut *institutum est,* aut quid simile. Ordo verborum et sensus est: Et sic re ipsa comperi, legem, seu legis mandatum illud, de quo supra, quod a Deo datum fuit et per se ordinatum, ut hominem perduceret ad vitam et salutem, juxta illud Levit. 18.: *Quae faciens homo vivet in eis,* hoc ipsum mihi cedere ad mortem, quia morti aeternae me palam reddidit obnoxium. Alii de vita justitiae et morte peccati interpretantur; sed minus probabiliter, ut dixi. Jam quomodo mandatum fuerit ad mortem, ne rursus ipsum mandatum accusare videatur, repetita superiore excusatione declarat, ut sequitur:

11. *Nam peccatum, occasione accepta per mandatum, seduxit me, et per illud occidit. Seduxit,* Graece ἐξηπάτησε, *decepit.* Et sensus est: Peccatum, id est, fomes ille peccati, per mandatum, quo utebatur tanquam occasione (magis enim allubescunt vetita), decepit me et aberrare fecit; non quod antea justus essem, sed quia longius me abduxit a via justitiae; simul et per illud occidit, vel morte spirituali, videlicet praevaricatorem me faciens, qui prius vivere videbar; vel potius occidit, id est, reatui mortis aeternae subjecit. Ubi rursus intellige, ut per occasionem, nam illud, *occasione accepta,* etiam huc referendum est.

Nec mirum, si peccatum occidit per mandatum, quando et ipsum mandatum occidere dicitur, quia, cum sanare non possit, mortem suis transgressoribus comminatur et irrogat. Ita namque dictum est 2 Cor. 3.: *Litera occidit.* Qui peccati nomine diabolum intelligunt, et haec a Paulo dicta volunt in persona protoplasti, vel ex eo redarguuntur, quod scriptura non Adam, sed Hevam testatur a diabolo deceptam fuisse, Gen. 3., 2 Cor. 11. et 1 Tim. 2.

12. *Itaque lex quidem sancta, et mandatum sanctum, et justum et bonum.* Merito sive lex, sive mandatum haec epitheta sibi vindicat, quia non praecipit, nisi quod sanctum, et justum et bonum est; nec prohibet, nisi his contraria. Proinde non accidit vitio legis aut mandati, quod

homo lege accepta fiat deterior, sed ipsius hominis vitio, qui carnalis est, ut paulo post ab ipso Apostolo plenius explicabitur.

Inter legem et mandatum hoc videtur interesse, quod lex sit comprehensio mandatorum alicujus legislatoris, ut lex Mosi, lex Christi; mandatum vero unaquaeque pars legis, qua quippiam praecipitur aut prohibetur; ut in re praesenti decalogus est lex complectens decem mandata, mandatum vero: *Non concupisces,* aut certe quodlibet in lege expressum. Unde sermo Apostoli suppleri potest hoc modo: Lex quidem sancta, et unumquodque mandatum ejus sanctum etc. Tertullianus adversus Marcionem lib. 5. cap. 13. sic allegat: *Lex sancta, et praeceptum ejus justum et bonum.*

Porro tria haec epitheta legis ac mandati sanctum, justum, bonum, ita distinguit S. Thomas tam in commentario, quam 1. 2. quaest. 99. art. 4., ut sanctum dicatur mandatum quoad caerimonialia, justum quoad judicialia, bonum quoad moralia. Verum Apostolus proprie respicit ad legem moralem; deinde absolute praemisit: *lex quidem sancta.*

Quare videtur haec tria fere pro eodem habere, licet ita distingui possint, ut sanctum dicatur quodque mandatum, id est, purum et mundum; justum, quia praecipit, unicuique reddi, quod suum est; bonum, quia, si servetur, vitam praestat homini. Sic 1 Tim. 1.: *Bona est lex, si quis ea legitime utatur.*

13. *Quod ergo bonum est, mihi factum est mors?* Intellige causaliter. Graece: *Ergo bonum mihi factum est mors?* ut etiam ita reddi possit: *Quod ergo bonum erat, mihi factum est mors?* Sensus: Num igitur mandatum, quod est, aut erat per se bonum, mihi factum est mortiferum, id est causa mortis? scilicet ejus, quae est poena transgressionis, ut dictum est supra.

Absit. Indicat absurditatem tam consequentis, quam consequentiae. Nam et per se absurdum est, legem Dei proprie causam esse mortis, et pessime colligitur hoc ex eo, quod *peccatum, occasione accepta per mandatum, seduxit me, et per illud occidit.* Discernenda est enim causa ab occasione, quae non est proprie causa; similiter usus rei discernendus ab abusu. Veram igitur causam nunc subjicit.

Sed peccatum, ut appareat peccatum, per bonum operatum est mihi mortem. Locum hunc aliter Latini distinguunt, aliter Graeci. Secundum Latinos sensus est: Sed peccatum, ut, quantum sit malum, evidenter appareat, occasione mandati, quod in se bonum est, operatum est in me mortem; id est, rem bonam vertit in meam perniciem; quod est argumentum insignis malitiae. Sic praeter alios exponit Augustinus serm. 11. de verbis Apostoli.

Graeci distinguunt et exponunt hoc pacto: *sed peccatum,* supple ex interrogatione praecedenti, *mihi factum est mors,* quia nimirum per se tale est, ut mortis reum me faciat, dum, suis motibus ad peccandum sollicitans, etiam occasione legis in apertam transgressionem me impellit. Deinde sequitur: *ut appareret peccatum per bonum mihi operans mortem,* quod duobus modis exponi potest.

Primum quidem, si participium κατεργαζομένη *operans,* juxta Graecam consuetudinem loco verbi infinitivi positum intelligatur. Quod secuti Erasmus et Hentenius ita verterunt: *ut appareret peccatum per id, quod erat bonum, mihi gignere mortem.* Cujus sensus est: Atque ita jam manifeste peccatum per id, quod bonum est, parit mihi mortem, utpote per apertam, ut dictum est, legis praevaricationem me reddens aeternae morti obnoxium.

Aliter hoc modo: Sed peccatum mihi factum est mors; nimirum (ut appareat, quale quantumque sit malum) per bonum operando mihi mortem, id est, per legem. Qui sensus clarior est, magisque consonat Graecorum commentariis. Caeterum distinctio Latinorum aegre sonsistit cum Graeca lectione. Quamlibet ex his tribus expositionem sequaris, particula *ut* accipienda est, ut non causam finalem, sed

eventum denotet, quemadmodum et in eo, quod sequitur:

Ut fiat supra modum peccans peccatum per mandatum. Ut fiat, vel, *ut fieret. Supra modum,* Graece, καθ᾽ ὑπερβολὴν, *secundum excessum,* id est, excellenter, majorem in modum. Pro participio *peccans* in Graeco nomen est ἁμαρτωλὸς, id est, peccator seu peccatrix. Nam ejus substantivum ἁμαρτία, foemininum est, velut si Latine diceretur, peccatrix peccantia, sive, ut Tertullianus loquitur, delinquentia. B. Augustinus passim legit: *peccator peccatum,* ut in expositione propositionis 40., quaest. 1. ad Simplicianum, et quaest. 66. inter 83. Item serm. 6. de verbis Apostoli cap. 4., et lib. 13. de civitate Dei cap. 5., idque juxta fidem veterum exemplarium, nisi quod indoctus scriba alicubi conjunctionem putaverit interponendam, *peccator ac peccatum;* alias, *peccator aut peccatum.*

Hieronymus quidem ad Algasiam scribens, legit: *peccans peccatum,* sed participium nominaliter exponit, dum ait: *Atque ita factum est, ut peccatum, quod priusquam haberem intelligentiam, absque peccato erat, per praevaricationem mandati incipiat mihi esse peccantius peccatum.*

Denique Ruffinus in commentario Origenis ita transtulit: *peccator peccatum,* haec addens de suo: *Quod autem diximus, peccatum peccator, maluimus vitium sermonis recipere, quam sensum Apostoli non integre exprimere, quia in Latino sermone angustavit nos nomen peccati, quod neutro genere declinatur, in Graeco vero foemininum est, et ideo peccatorem ipsum nos appellavimus. Nam ibi peccatrix appellari potest.* Haec ille.

Loquitur autem Apostolus de peccato, velut de persona quapiam, non hic modo, verum etiam in superioribus, dum ei tribuit operari, mortuum esse, reviviscere, seducere et occidere. Quare et peccare, seu peccatorem esse, simili tropo, et quidem valde apposite ei tribuitur.

Sensus: Adeoque illud ipsum peccatum, in me latens, occasione mandati factum est tanquam ingens peccator, dum in me operatur omnem concupiscentiam, et in apertam praevaricationem impellit, insuper et occidit. Videtur August. serm. 6. de verbis Apost. partem hanc causaliter exponere. Sic enim ait: *Quid est supra modum? Ut addatur praevaricatio. Data est ergo lex illa, ut inveniretur infirmitas. Parum est hoc, non solum ut inveniretur, sed etiam ut augeretur, et vel sic medicus quaereretur.* Verum quod dicit: *ut augeretur,* de permissione hujusmodi augmenti accipiendum est. Hanc enim Deus intendit per legem, ut alibi diximus.

14. *Scimus enim, quia lex spiritualis est.* Perspicuum est, inquit, non esse culpam legis, dum, ea accepta, pejor quis efficitur. Scimus enim, quicumque recte sapimus, legem spiritualem esse, quia praecipit ea, quae observata spiritualem et justum reddunt hominem. Dicitur autem tam lex, quam homo, spiritualis, vel a spiritu hominis, id est, mente, cui carnem opponit inferius, dicens: *Ego ipse mente servio legi Dei, carne autem legi peccati.* Vel potius a Spiritu sancto, cui passim carnem opponit, ut Gal. 5.: *Caro concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem,* et alibi, sicut suis locis videbitur. Quomodo autem cum hac Apostoli sententia non pugnet, quod Heb. 7. legem Mosaicam vocat legem mandati carnalis, id eo loco exponemus.

Ego autem carnalis sum. Ab hoc loco usque ad finem capitis utrum in persona hominis sub lege constituti, an sub gratia, loquatur Apostolus, non parva quaestio est. Augustinus quidem quaest. 66. lib. 83. quaest., et in proposit. expositis hujus epist., nec non quaest. 1. ad Simplician., interpretatur de homine sub lege constituto, in quo adhuc regnat peccatum, quique luctatur quidem cum peccato, sed carnis infirmitate victus succumbit.

Eadem est expositio Graecorum, Origenis et Chrysostomi, quos secuti sunt Theodoretus, Theophylactus et Oecume-

nius. Item Basilii in regulis brevioribus interrogatione decima sexta, Latinorum autem Pseudambrosii et Sedulii. Item Pelagii tam in commentario, in quo sensum hunc diligenter inculcat, quam libro 3. de libero arbitrio, ubi, referente Augustino, libro in gratia Christi cap. 39., scribit omnes ecclesiasticos viros asserere, Paulum haec in peccatoris et sub lege adhuc positi persona dixisse.

Placuit hic sensus Lyrano et Carthusiano, eundemque, ut probabiliorem, amplectitur ac defendit inter neotericos Fr. Toletus, tum in commentario, tum in peculiari tractatu. Pro his autoribus facere imprimis videtur, quod dicit Apostolus, se carnalem esse, et sub peccato venundatum; deinde quod in consequentibus affirmat, non quod bonum est, sed quod malum, se agere; quod denique captivum se teneri dicit in lege peccati. Quae certe in hominem sub gratia constitutum non videntur competere.

Verum idem Augustinus in scriptis suis posterioribus, priori sententia retractata, de homine justo et sub gratia constituto totum hunc locum exponit et exponendum docet; posteaquam videlicet, Pelagianorum disputationibus excitatus, contextum et scopum Apostoli diligentius consideravit, *lectis* etiam, ut ait, *quibusdam divinorum tractatoribus eloquiorum.* Loca sunt libro 1. retractat. cap. 23. et 26., et libro 2. cap. 1. Item libro 3. contra Julian. cap. ult., et lib. 6. cap. 23. Quo postremo loco ostendit, etiam alios ecclesiae doctores hoc modo Paulum intellexisse, nominatim Hilarium, Gregorium Nazianzenum et Ambrosium, quorum verba jam ante recitaverat libro 2. cap. 3. 4. et 5.

Jam in hanc sententiam plura qui volet, legat eundem August. serm. 5. et 12. de verbis Apost., et serm. 43. de temp. Item libro de contin. cap. 8., libro 1. de nupt. et concup. cap. 27. et sequentibus, et libro de praedestinatione sanctorum cap. 4., et quae ex Augustino Beda collegit ad hunc locum.

Quomodo autem omnia, quae deinceps usque ad finem capitis dicuntur, rectissime Paulo accommodentur, praeter loca nunc citata, prolixe docet idem Augustinus libro 1. contra duas epist. Pelag. cap. 8. 10. et 11.

Sed et Hieron., quamvis aliquando propensior fuerit in priorem sententiam, ut in epist. ad Algas., et in comment. Danielis cap. 3. ad illa verba trium puerorum: *Peccavimus, inique egimus,* alias tamen, ut in epistola ad Eustochium de custodia virginitatis, diserte affirmat, Paulum haec de se scribere, quando jam corpus suum castigaverat et in servitutem redegerat. Et quidem in ea sententia Hieronymum permansisse verisimile est. Nam multo post, exorta Pelagianorum haeresi, in libro 2. dialogi adversus eos scripti cap. 1., cum Pelagio disputans, ex professo docet, Apostolum haec dicere in sua et justorum persona.

Id ipsum plane cum supradictis et ante eos sensit Methodius martyr, qui apud Epiphanium in haeresi 64., quae est Origenistarum, primum verbis Procli cujusdam, quae commemorat, deinde et suis, admodum diserte et copiose sensum hunc Pauli prosequitur.

Ex quibus jam facile intelligas, falsum esse, quod dicebat Pelagius, omnes ecclesiasticos scriptores de loci hujus intellectu secum sentire.

Quod autem ad posteriores attinet Latinos, Augustini sententiae suffragantur Prosper libro contra Collat. cap. 8., Greg. moral. lib. 19. cap. 5., et lib. 29. cap. 15., nec non exposit. in librum 1 Reg. libro 5. cap. 1., Hugo Victorinus in quaest. hujus loci, Hervaeus in comment., Lombardus item et Aquinas, quorum quidem uterque priorem etiam sensum adferunt, sed hunc posteriorem illi praeferre non dubitant, addita docta ejus explicatione. His addo Cajetanum, Joan. Hasselanum, ejusque discipulum Sasboldum, et ex postremis inter alios Benedictum Pererium, qui, collectis Augustini variis locis et rationibus, hunc sensum priori longe docet anteponendum. Praetereo scholasticos doctores, qui plerique hic Augustinum sequuntur, et alios nonnullos, qui miscent

10*

utrumque commentarium, etsi in Augustini partem proniores, ut Primasium et Haimonem.

Igitur istorum, quos dixi, sententia est, Apostolum hic et deinceps loqui in sua ipsius persona, et omnium eorum, qui, quantumvis sentiant in se legem quandam repugnantem legi mentis suae, id est, concupiscentiae fomitem, cujus motibus incitantur ad ea, quae divinae legi contraria sunt, jam renati tamen et sub gratia constituti, mente ac voluntate conquiescunt in lege Dei. Qui sane commentarius admodum consentaneus est textui et scopo Pauli, qui docere vult hominem, in Christo renatum, non amplius obnoxium esse damnationi, quamvis adhuc carne serviat legi peccati, dum tamen ipsa mente serviat legi Dei, et non secundum carnem ambulet, ut dicitur in fine hujus capitis, et initio sequentis.

Jam pro hoc intellectu primum facit in contextu mutatio temporis. Cum enim in praecedentibus ab eo loco: *Sed peccatum non cognovi,* de se in praeterito locutus fuisset Apostolus, ut qui aliquando fuerat sub lege, nunc de se eodem secundum praesens tempus loquitur dicens: *Ego autem carnalis sum,* et quae sequuntur usque ad finem capitis; alioqui certe dicturus, ego autem carnalis fui, et caetera, si ista secundum idem tempus eundemque statum, quo superiora, de se dicta vellet intelligi. Quamvis igitur personam non mutet, tempore tamen mutato, simul etiam indicat mutationem in eodem homine, qui prius sub lege et per legem transgressor factus, postea ad statum gratiae translatus, adhuc tamen experitur in se pugnam quotidianam carnis adversus spiritum rebellantis. Hoc argumentum, a mutatione temporis sumptum magis adhuc probabile fiet ex iis, quae dicuntur infra versu 17. et 20., ut ibi videbis.

Confirmant deinde sensum hunc ipsa Apostoli verba, quibus utitur in sequentibus: *Non quod volo, hoc ago, sed quod odi, illud facio,* et: *Non ego operor illud.* Item: *Consentio et condelector legi Dei.* Denique illud, quod ex praecedentibus concludit, et simili cum illis schemate dictum est: *Igitur ego ipse mente servio legi Dei.* Nam qua fronte dicet haec Judaeus, aut dicentem quis ferat, si praedicans, non furandum, nec moechandum, furatur tamen et moechatur, et caetera facit, quae lege prohibentur? Quare ad personam hominis sub lege constituti, et adhuc in regno peccati versantis, haec omnia pertinere, nullo modo verisimile est.

Accedit ejusdem Apostoli locus ad Gal. 5., ubi de carne et spiritu loquens, haud dubie ad renatos, sic ait: *Haec enim sibi invicem adversantur, ut non, quaecumque vultis, illa faciatis.* Quae verba cum persimilia sint iis, quae hic leguntur: *Video aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meae,* et: *Non enim, quod volo, hoc ago,* et: *Velle adjacet mihi, perficere autem bonum non invenio,* satis profecto ostendunt, etiam hunc locum ad personam hominis renati ac spiritualis esse referendum, cui cum carne bellum est intestinum atque continuum.

Quae vero pro diversa sententia facere videbantur, quo sensu dicta sint, ex consequentibus elucescet, maxime ex illa conclusione, qua clare distinguendo, dicit Apostolus, se mente servire legi Dei, carne autem legi peccati. Quae distinctio pro commentario est ad caetera, quae hic obscurius dicta videntur.

Quod ergo dicit: *Ego autem carnalis sum,* intellige non mente, sed carne adhuc concupiscente contra spiritum. Quod non est absolute carnalem esse, sed secundum aliquid, quatenus scilicet homo per gratiam renovatus adhuc fomitem peccati circumfert, assidue commoventem in ipso peccandi desideria. Qui autem hoc tantum modo carnalis est, is simpliciter est spiritualis, utpote legi, quae spiritualis est, consentiens, et proinde Deo, qui legem dedit.

Porro connectuntur haec cum superioribus. Nam docere vult Apostolus, etsi jam in Christo renati non amplius simus sub lege, cujus occasione peccatum in

nobis operabatur omnem concupiscentiam, peccatum tamen illud non ita penitus in nobis exstinctum esse, quin remaneat concupiscentiae fomes, occulta peccandi desideria identidem in nobis excitans. *Quae* tamen, *cum ad agonem relicta sit, nocere non consentientibus, sed viriliter per Christi Jesu gratiam repugnantibus, non* valeat, ut loquuntur patres concilii Tridentini sess. 5. cap. 5. Id enim est, quod hic ad extremum infert Apostolus: *nihil esse nunc damnationis iis, qui sunt in Christo Jesu, qui non secundum carnem ambulant.*

Venundatus sub peccato. Graece, *sub peccatum,* id est, ut quidam exponunt, ad peccatum faciendum, ut alii melius, in servitutem peccati, tanquam domini. Nam hujusmodi sensum postulare videtur praepositio Graeca cum accusativo. Caeterum Hebraica phrasis est, venundatum esse sub peccatum, qua nimirum significatur quis totus addictus obsequio et servituti peccati. Nam simili locutione 3 Reg. 21. legitur Achab, rex Israël, fuisse *venundatus, ut faceret malum;* ut si dicas, in servitutem venditus ad faciendum malum, tanquam proprium opus, cui a domino suo velut servus addictus esset. Idem quoque de quibusdam apostatis Judaeis dicitur 1 Machab. 1.

Verum quod simpliciter de illis dixit scriptura, hoc Paulus de se et quolibet justo non simpliciter dictum vult intelligi, sed, ut ante dixi, secundum aliquid, id est, secundum carnem; ut sensus sit: Carne adhuc servus sum peccati; quomodo dicit in fine capitis, se carne servire legi peccati. Quo etiam sensu sancta ecclesia, B. Gregorio autore, in persona omnium fidelium orat dicens: *Ut nos unigeniti tui nova per carnem nativitas liberet, quos sub peccati jugo vetusta servitus tenet.* Quam Ecclesiae orationem opponimus iis, quibus absurdum videtur in persona justi hominis dici, quod carnalis sit et venundatus sub peccato.

Multi venditum sub peccato hominem interpretantur in primo parente, qui se et omne genus suum vendiderit diabolo in servitutem peccati, idque pretio exiguae voluptatis, quam ex peccato percepit. Sed prior sensus magis est germanus.

15. *Quod enim operor, non intelligo.* Graece, *non cognosco,* id est, non approbo, non consentio; quin potius improbo, dissentio, repugno. Ad affectum enim, non ad intellectum hoc referendum est, ut patet ex sequentibus, ubi sunt haec vocabula, velle, nolle, odisse. Nam quod ad intellectus seu rationis judicium attinet, etiam mali saepe faciunt, quae non approbant. Unde illud cujusdam apud poëtam: *Video meliora, proboque: deteriora sequor.* Est autem nota phrasis scripturae, cognoscere pro approbare. Igitur hic incipit Apostolus aperire, qua in persona loquatur, scilicet ejus, qui pravis concupiscentiae motibus, quos in se sentit, consensum non adhibet.

Cohaeret autem haec pars cum ea, quae proxime praecedit, hoc modo: Carnalem me esse, et venditum sub peccatum, quamvis jam renatus sim, inde constat, quia multa operor, quae non approbo; perinde ut servi empticii, qui multa operantur inviti ac nolentes. Operor autem non mente, sic enim ea cognoscerem, id est, appro barem, sed carne excitante in me motus ac desideria peccandi. Nec male dicit Apostolus, se operari istiusmodi motus, quamvis eos invitus patiatur, quia motus et appetitiones partis inferioris revera sunt operationes hominis tanquam suppositi, licet non subjectae imperio mentis ac rationis. Hinc Augustinus serm. 43. de verbis Domini, loquens de concupiscentiae motibus involuntariis: *Ipsum,* inquit, *concupiscere facere est.* Igitur homo, renovatus mente, talia non solum invitus patitur, sed etiam invitus agit. Unde adhuc sequitur:

Non enim, quod volo bonum, hoc ago, sed, quod odi malum, illud facio. Ita multi codices Latini. Sed eorum magis sinceram puto lectionem, qui *bonum et malum* omittunt. *Non enim, quod volo, hoc ago, sed, quod odi, illud facio.* Neque enim plus est in Graecis aut Syriacis, ut nec in Latinis probatio-

ribus, quibus Laudensem codicem annumero. Suffragantur et veteres, Ambrosiaster, Hieronymus in epistola ad Ctesiphontem, Augustinus serm. 12. de verbis Apostoli, et aliis locis ante citatis, et ex eo Beda in collectaneis.

Huc adscribendi *malum et bonum* occasio fuit ex simili sententia paulo post sequente. *Ago et facio*, Graece πράσσω et ποιῶ, idem prorsus Apostolo significant. Quod inde patet, quia in altera sententia, quam dixi, quaeque hujus repetitio est, ea transponit.

Est autem sensus: Non enim perficio id, quod mente volo, scilicet malum. Nam volo non concupiscere, ne quidem carne, id est, non sentire motus concupiscentiae; sed id non praesto, non assequor. *Facere ergo se dixit* id, quod oderat, ait ex Augustino Primasius, *non affectu consentiendi et implendi, sed ipso motu concupiscendi.* Sensus hic ex sequentibus amplius patefiet.

16. *Si autem, quod nolo, illud facio, consentio legi, quoniam bona est.* Sive, *quod bona sit.* Si, inquit, quod mente non volo, sed odi, illud ago, videlicet carne concupiscendo, jam consentio legi, verbi gratia dicenti: Non concupisces, tanquam bonae, quia voluntas mea, qua nolo, quod facio, legi consentanea est, quae vult, me hoc nolle. Itaque consentio legi, non solum intellectu judicans, quod bona sit, verum etiam voluntate me ei conformans. Quod utique est hominis justi ac mente renovati. Idque amplius ostendit sequens pericope.

17. *Nunc autem jam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.* Graece: *Nunc autem non amplius ego* etc. Hoc certe homo sub lege constitutus et adhuc dominio peccati subjectus dicere non potest. Talis enim non solum carne, sed etiam mente ac voluntate, et proinde simpliciter, operatur malum, ut bene observavit August. lib. 1. de nuptiis et concupiscent. cap. 29. Quo praeterea facit, quod, ut dixi, secundum Graecam lectionem, a qua Latina versio sensu non discrepat, dicitur: *Nunc non amplius.*

Exponit autem Apostolus, quod dixerat: *illud facio,* ne forte male intelligatur. Et sensus est: Quoniam, renovatus per gratiam, legi consentio, nunc non amplius ego operor malum, sicut faciebam constitutus sub lege, sed peccatum in me habitans illud operatur, id est, concupiscentia mihi insita, et sedem in me fixam habens, pravos motus in me excitat non consentiente. Ea cur peccatum vocetur in renatis, expositum est ad illud capitis praecedentis: *Non ergo regnet peccatum* etc. Recte vero nunc dicit, se non operari motus illos concupiscentiae, quia non operatur ut homo, id est, ex imperio vel consensu rationis. Unde ipse homo, quatenus homo, patitur eos, non operatur.

Notanda metaphora inhabitationis frequens in sacris literis, qua significatur quippiam ita jugiter adesse aut inesse alicui, ut fixum in eo domicilium collocasse videatur. Quod maxime competit in fomitem hunc peccati, quem, durante hac vita mortali, penitus exstirpari impossibile est.

18. *Scio enim, quia non habitat in me, hoc est, in carne mea, bonum.* Haec quoque sententia superiorum expositio est, ubi dixerat, se carnalem esse et venundatum sub peccato, et malum facere, quod non vult, sed odit. Nam dicens: *in me, hoc est, in carne mea,* declarat se ea omnia dixisse de se secundum carnem, et non absolute.

Sensus: Novi per experientiam, in me, quatenus caro sum, id est carnalis, non habitare bonum, sed malum.

Quod ergo Paulus alibi nos et membra nostra vocat templa Spiritus sancti, ut 1 Cor. 3. et 6., et 2 Cor. 6., non est huic loco contrarium, quemadmodum bene ostendit Augustinus lib. 1. de nupt. et concup. cap. 31. Nam in carne nostra, id est, in nobis ipsis secundum corruptionem carnalem, de qua Dominus Joan. 3.: *Quod natum est ex carne, caro est,* non habitat, imo nec invenitur bonum; invenitur autem et habitat bonum in corpore nostro, quatenus membra corporis ad bona agenda moventur a mente renovata per inhabitantem Spiritum sanctum, sicut et prae

cepit capite superiori: *Exhibete membra vestra arma justitiae Deo.*

Interim observa carnis acceptionem Apostolis usitatam, qua sumitur pro toto homine, quatenus vetus est et carnalis, id est, secundum illud, quod traxit ex vetere et carnali Adam, corruptus ex corrupto. Quae corruptio non in sola carne est, ut ab anima distinguitur (licet in carne maxime appareat propter rebellionem membrorum), verum etiam ac potissimum in ipsa anima. Cujus utique sunt ea vitia, quae carni non competunt, et quae spiritualia vocari solent, carnalibus opposita: veluti superbia, invidia, contentiones et his similia, quae cuncta inter opera carnis enumerare non dubitavit Apostolus Gal. 5.

Nam velle adjacet mihi, perficere autem bonum, non invenio. Verbum *invenio* non erat additum in codicibus Graecis, quos vidit Augustinus, ut ipse testatur lib. 3. contra Julianum cap. ultimo, ubi locum hunc accurate tractat. Caeterum in aliis omnibus legitur. Ac videtur etiam Syrus interpres legisse, quia vertit: *impotens sum.* Si scriptum non fuit, *invenio,* repetendum erit ex priori membro: *adjacet mihi,* quod tantundem valet.

Sensus: Nam etsi velle bonum etiam perfecte mihi adsit jam sanato et renovato per gratiam (quod enim ad mentem attinet, volo omnino non concupiscere, ne carne quidem), attamen propter malum illud habitans in carne mea, non invenio, non assequor, ut totum bonum, quod volo, faciam, sive perficiam, quia permanet in me carne concupiscere, et facere, quod nolo. Non est tamen hic urgendum vocabulum *perficere.* Nam in Graeco est κατεργάζεσθαι, idem verbum cum eo, quod ipse interpres et jam ante aliquoties, et rursum paulo post vertit *operari.* Quare et hoc loco sic verti potuit. Sensus tamen est ille, quem dedi.

Si quis vero ad hunc modum exponat: Velle bonum adest mihi ex me ipso; perficere autem bonum ex me ipso non habeo, sed ex gratia Dei, sensum is reddet Pelagianum; quod fecit Joannes Cassianus collat. 13. cap. 9., refutatus a S. Prospero cap. 8. ejus libri, quem adversus eum scripsit; idque ex evidenti testimonio ejusdem Apostoli, dicentis ad Phil. 2.: *Deus est, qui operatur in vobis, et velle, et perficere.*

Sed quaeres, si Deus operatur in nobis etiam perficere, quomodo Paulus et quilibet justus perficere bonum non invenit? Respondeo verbum *perficere* sive *operari* alio referri in diversis Apostoli sententiis. Nam hoc quidem loco refertur ad totum bonum, quod justus vult. Non enim totum illud perficit, quamdiu in eo caro concupiscit adversus spiritum, ut jam expositum est. In eo autem, quod ad Philippenses dictum est, refertur *perficere* non ad totum bonum, quod volumus, sed ad bona opera, quae fiunt a nobis in hac vita. Nam non solum ut ea velimus, sed etiam ut faciamus, Deus in nobis operatur.

19. *Non enim, quod volo bonum, hoc facio; sed, quod nolo malum, hoc ago.* Repetit iisdem paene verbis, quod jam ante dixerat, sensu prorsus eodem; repetit autem ad probandum, quod dixit, *perficere bonum non invenio.* Obiter admoneo, loco verbi *nolo* semper in Graeco esse οὐ θέλω, *non volo,* quomodo sibi vertendum putavit Erasmus

Atqui, meo judicio, rectius vulgatus interpres reddidit, *nolo,* quo significaret voluntatem aversantem et in contrarium nitentem. Id enim postulat res, de qua agitur. Unde et prius dixit *odi,* pro quo postea *nolo.* De Graeca autem lectione non mirum, quia, quod Latini dicunt, *nolo* aut *nolle,* id Graeci, quod hujusmodi composita dictione careant, aliter exprimere non possunt, quam duabus dictionibus, negatione et verbo.

20. *Si autem, quod nolo, illud facio, jam non ego operor illud, sed, quod habitat in me, peccatum.* Hujus quoque partis intelligentia patet ex dictis. Caeterum in Graeco sic legitur: *Si autem, quod nolo ego, hoc facio, non amplius ego operor illud,* etc. Ubi praeter illud, *non amplius,* de quo supra, notanda est emphasis in pronomine *ego,* studiose ex-

presso, etiam in prima parte sententiae. Per hoc enim innuere voluit Apostolus, se facere secundum carnem, quod tamen ipse homo mentis deliberatione nolit; ideoque se hominem rationali ac deliberata actione illud non agere.

21. *Invenio igitur legem, volenti mihi facere bonum, quoniam mihi malum adjacet. Quoniam*, pro *quod.* Nec enim causaliter hic accipitur ὅτι, sed εἰδικῶς, ut saepe alibi. Sententia sic ordinanda et exponenda est: Igitur invenio ac deprehendo in me legem, seu inclinationem quandam, qua scilicet malum mihi adjacet, et faciendum tanquam lege quadam ingeritur; in me, inquam, volente facere, quod bonum est.

Alii aliter ordinant et exponunt, sed obscure et violente, dum legem intelligunt in bonam partem.

Erasmus in annotationibus quatuor adfert expositiones, unam Origenis, duas Theophylacti, quartam suam ipsius, quam et versione exprimit non ferenda: *Reperio igitur per legem* etc. Nec vero aliter expedire se potest, nisi Paulum faciat balbutientem; prorsus immerito.

Nam hoc, quod dixi, sensum habet planum et perspicuum, nec modo consequentem ex verbis proxime antegressis: *quod habitat in me peccatum*, et caeteris, quae praecedunt; verum etiam quam maxime congruentem cum iis, quae mox adjiciet hoc capite, et initio sequentis, de lege peccati et membrorum. Ea enim lex est ipsum in nobis habitans peccatum, id est, concupiscentia.

Deinde hujus sententiae explicatio est totum, quod sequitur, usque ad illud: *Infelix ego homo*, ut statim patebit. Juste igitur hunc sensum amplexus est Fr. Toletus post octo alias aliorum expositiones ordine recensitas et improbatas; licet non in persona hominis justi, sed peccatoris sub lege constituti (quod non probamus) hoc a Paulo dictum velit, ut et caetera hujus loci.

Vocabulum *legis* in his sententiis catachresi quadam extenditur ad id omne, quod est motivum et incitamentum operis sive boni, sive mali. Quomodo lex, proprie dicta, promissis et minis incitat et impellit ad ea facienda, quae praecipiuntur, sic igitur concupiscentia, quae fomes peccati est, eadem etiam lex vocatur, lex, inquam, peccati, quatenus nimirum ad peccandum sollicitat, incitatque. Non dissimili ratione mores et studia atque exempla majorum, seu bona, seu mala, sunt quaedam praecepta minorum, quod minores soleant pro lege et regula sequi, quae facta noverint et frequentata a majoribus; quomodo dictum est Ezech. 20.: *In praeceptis patrum vestrorum nolite incedere.* Dicuntur item praecepta philosophorum, grammaticorum, medicorum, id est, regulae quaedam et principia scientifica agendi, loquendi, vivendi etc.

22. *Condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem.* Deinceps explicat partem praecedentem. Et hic quidem illud declarat, quod dixit: *volenti mihi facere bonum.* Sensus est: Delectat me lex Dei, utpote lex sancta, justa et bona; delectat me, inquam, non quavis parte mei, sed secundum hominem interiorem, id est, secundum mentem, seu partem intellectivam, quae jam per Christi gratiam sanata est.

Interiorem hominem interpretor mentem, non autem hominem novum aut renovatum. Non enim Apostolo idem est homo interior et novus, ut nec idem homo exterior et vetus. Nam et in peccatoribus est interior homo, sed nondum renovatus. In justis autem interior homo cum novo homine coincidit. Justus igitur condelectatur legi Dei secundum interiorem hominem, non injustus. De horum distinctione vide etiam Hugonem Victorinum quaest. 158. et 159. Et nos amplius aliquid dicturi sumus ad illud 2 Corinth. 4.: *Licet is, qui foris est, noster homo corrumpitur, tamen is, qui intus est, renovatur de die in diem.* Hominis exterioris hoc in loco non fit aperta mentio; sed ex parte quadam significatur per illud, quod sequitur, *in membris meis.*

23. *Video autem aliam legem in membris meis.* Declarat illud: *Invenio legem,*

quoniam mihi malum adjacet. Sensus: Sed experior aliam legem in membris meis, id est, in corpore meo, et in toto homine exteriore, qui, durante hac vita, non renovatur, sed corrumpitur, 2 Cor. 4. Ideo autem dicit, *in membris,* quia in membris quibusdam, quae pudor nominari vetat, maxime percipitur et apparet rebellio, quam excitat lex ista peccati, de qua sermo est. August. serm. 43. de temp. cap. 8. legem hanc membrorum suis quibusdam nominibus denotat, vocans eam: *legem foedam, legem miseram, vulnus, tabem, languorem.*

Repugnantem legi mentis meae. Repugnantem, Graece ἀντιστρατευόμενον, *rebellantem,* ac si dicat, quae lex bellum movet adversus legem mentis meae, id est, adversus legem Dei, in qua secundum mentem condelector. Est enim eadem lex Dei et lex mentis; sicut e diverso eadem est lex peccati et membrorum.

Ex his verbis recte colligitur, concupiscentiam, etiam quae in renatis est, repugnare et contrariam esse legi Dei, quia ad instar legis ad ea, quae legi divinae contraria sunt, impellit. Unde et alibi dicit Apostolus: *Caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem. Haec enim sibi invicem adversantur, ut non* etc. Gal. 5.

Verum hinc porro consequens non est, eandem ipsam concupiscentiam, aut motus ejus involuntarios lege Dei prohiberi, et proinde vera esse peccata, quod volunt haeretici, quamvis, ut ajunt, a Deo propter Christum non imputentur ad peccata. Non est, inquam, id consequens. Nam praecepta et prohibitiones non fiunt, nisi voluntati. Quare, quod in nobis involuntarium prorsus est, sub prohibitionem legis cadere non potest. Unde nec Paulus dicit eos peccare, qui, quod nolunt, quodque oderunt, faciunt, etsi peccatum eis non imputetur; sed simpliciter eos, jam in Christo renatos, a peccato simul et damnatione liberat, quum docet nihil iis esse damnationis, quia nihil sit peccati, ut qui jam non secundum carnem ambulent, quemadmodum dicitur initio capitis sequentis.

Et captivantem me in lege peccati, quae est in membris meis. In lege peccati, Graece, *legi peccati;* tametsi quidam Graeci codices habent, ut Latini, *in lege.* Verum nec Syriacus textus additam habet praepositionem. Est autem in utraque lectione Hebraismus, qualis ibi: *Pluit Dominus a Domino,* Gen. 19., et utriusque idem sensus: Subjicientem me sibi in servitutem; intellige, ut supra, secundum carnem, et, ut Augustinus ait, *motione, non consensione.* Idem enim est cum eo, quod in principio dixit, *venundatus sub peccato.* Vocat autem legem peccati concupiscentiam, ut ante dixi, quia fomes est et incitamentum ad peccandum.

24. *Infelix ego homo! quis me liberabit de corpore mortis hujus?* Exclamatio est gementis sub jugo ac servitute peccati secundum carnem, et ad libertatem anhelantis. *Infelix,* Graece, ταλαίπωρος, *miser. Liberabit,* ῥύσεται, *eripiet.* Corpus mortis vocat corpus mortale, id est, morti destinatum per corruptionem, quam ex peccato contraxit; sicut vir mortis Hebraea phrasi quis dicitur propter admissum scelus, quod dignum sit morte, ut 3 Reg. 2.

Potest autem ex Graeco verti, et quidem sensu commodiore: *De corpore mortis isto,* id est, ex hoc corpore mortali, ut demonstratio sit corporis, non mortis. Cur autem dicat, de hoc corpore mortis, cum tamen hactenus non de morte, sed de peccato fuerit locutus, ea ratio est, quia, durante hac mortalitate, manet in corpore lex et servitus peccati jam dicta. Optat autem ita liberari et eripi de mortali hoc corpore, ut idem aliquando recipiat immortale, atque ab omni corruptione et servitute peccati liberum, videlicet per resurrectionem.

Animadverte, lector, cum omnis scriptura evangelica et apostolica Christianum hominem beatum pronuntiet vel ob justitiam praesentem, qua Deo gratus est atque amicus, vel ob spem gloriae futurae,

Paulum tamen Apostolum se et omnes justos infelices et miseros clamare; non tam propter corporis mortalitatem et aerumnas forinsecus irruentes, quam propter legem peccati in membris saevientem. Ita non pugnat in hoc statu corruptionis, eundem hominem et beatum esse, et miserum, diversa ratione.

25. *Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum.* In hac parte varietas est lectionis. Latini quidem veteres omnes tam in commentariis, quam extra, legunt: *Gratia Dei,* solum Hieronymum si excipias, de quo dicemus infra. Hujus autem lectionis sententia clara est, qua se consolatur Apostolus, ac sibi ipsi respondet dicens: Gratia Dei, id est, gratuita Dei bonitas per Christum, liberabit, me de hac corruptione. Eandem lectionem agnoscunt ex Graecis Irenaeus libro 3. cap. 22., et Origenes in hujus loci comm., si non fallunt eorum interpretes. Porro Graeci codices plerique sic habent: εὐχαριστῶ τῷ θεῷ, *gratias ago Deo per Jesum* etc. Atque eam lectionem exponunt Chrysost. ac caeteri Graeci Chrysostomo posteriores. Annuit et Syriaca versio.

Sensus hujus Graecae lectionis a nobis ita reddi potest. Gratias ago Deo per Jesum Christum; vel sic potius: Gratias ago Deo, qui per Jesum Christum, Dominum nostrum, me vocavit in spem certam liberationis e corpore hoc mortali. Quem sensum resolvere poteris in hanc planam responsionem redditam interrogationi: *Quis me liberabit* etc.? Deus per Jesum Christum Dominum nostrum liberabit me ex hoc mortali corpore; de quo beneficio promisso et praeparato gratias illi ago. A sensu dictae lectionis non est diversum, quod quidam Graeci codices legunt: χάρις δὲ τῷ θεῷ. Subauditur enim sit, aut habenda est.

Atque his alludere fortasse videantur exemplaria Latina non pauca, quae scribunt: *Gratia autem Dei,* nisi quod alia antiquitate et integritate praestantiora tantum *gratia Dei* legunt, quemadmodum et hodie passim in omnibus impressis habetur. Cui lectioni vicinior est illa tertia Graecorum, χάρις τῷ θεῷ, *gratia Deo,* cujus Valla meminit. Et hoc modo nostrum interpretem transtulisse, id est, *gratia Deo,* scribarum autem inscitia paulatim *o* in *i* mutatum fuisse, quidam non abs re suspicantur. Nam et ita legit Hieronym. quaest. 8. ad Algas., ac pro eo postea repetit, *gratias ago Deo.* Quae si vera est suspicio, jam sensu prorsus conveniet Latina versio cum Graecis. De tota hac varietate vide notationes Fr. Lucae Burgensis.

Igitur ego ipse mente servio legi Dei; carne autem, legi peccati. Colligit in summam, simulque declarat ea, quae dixit ab illo loco: *Ego autem carnalis sum.* Declarat autem distinctione tum sui, id est, mentis et carnis, tum legum contrariarum, quae sunt lex Dei et lex peccati: quarum alteri mente, alteri carne servire se dicit. *Ego ipse,* Graece αὐτὸς ἐγὼ, *ipse ego.* Quod a Paulo emphatice dictum est, ad designandum semetipsum, ne quis eum sub aliena persona hactenus fuisse locutum suspicaretur; quemadmodum id pluribus ostendit Joan. Cassian. collat. 23. cap. 16., et ex eo B. Pererius disput. 20. et 21. Adfert Cassianus similia loca, in quibus se ipsum specialiter et cum emphasi signat idem Apostolus, ut 2 Cor. 10.: *Ipse ego Paulus obsecro vos per mansuetudinem et modestiam Christi,* et cap. 12.: *Ipse ego non gravavi vos,* et in hac ad Romanos Epist. cap. 19.: *Optabam ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus meis.*

Porro quidam hanc emphasim referunt ad ipsum Paulum ut hominem, ex judicio rationis agentem, ac si dicat: Ego, quatenus homo sum, eligens et agens ratione deliberata. Verum id non apparet. Nam ad hoc significandum addidit *mente.* Deinde, quia illud *ego ipse* tam pertinet ad posterius membrum, quam ad prius. Atqui emphasim, sic expositam, in posteriori membro veritatem non habere perspicuum est.

Caeterum Erasmus vertit: *idem ego,* quod et Hentenius secutus est; ac si dicat Apostolus: Ego unus idemque mente qui-

dem servio legi Dei, carne autem legi peccati. Nam et alibi sic loquitur interpres, ut Jacobi 3.: *Ex ipso* (id est, eodem) *ore procedit benedictio et maledictio,* et Heb. 13.: *Jesus Christus, heri et hodie, Ipse* (id est, idem) *et in saecula.* Sed sciendum hic in Graeco non apponi articulum, ὁ αὐτός, ut solet, dum significatur idem, quemadmodum in locis citatis atque alibi videre est; sed nude scribit, αὐτὸς ἐγὼ, sicut in aliis locis, quae Cassianus annotavit.

Itaque maneat, quod prius dictum est, idcirco Paulum dixisse, *ipse ego,* ut ostenderet ad suam ipsius personam haec, quae scribit, pertinere; quasi dicat: Interim vero, dum adhuc detineor in hoc mortali corpore, dumque plena liberatio mea, ad quam suspiro, differtur, ipse ego Paulus mente saltem et ratione servio legi Dei, licet carne adhuc serviam legi peccati. *Hac* igitur *conclusione,* ait Augustinus serm. 6. de verbis Apostoli, *demonstravit Apostolus hoc se dixisse, quae supra dixerat: Jam non ego operor illud, sed, quod habitat in me, peccatum; quia non mente operabatur consentiendo, sed carne concupiscendo.*

CAPUT OCTAVUM.

Nihil ergo nunc [1]) damnationis est iis, qui sunt in Christo Jesu, qui non secundum carnem ambulant. 2. Lex enim spiritus vitae [2]) in Christo Jesu liberavit [3]) me a lege peccati [4]) et mortis. 3. Nam quod impossibile erat legi [5]), in quo infirmabatur per carnem [6]), Deus filium suum mittens in similitudinem carnis peccati [7]), et de peccato damnavit peccatum in carne, 4. ut justificatio legis impleretur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum spiritum. 5. Qui enim secundum carnem sunt, quae carnis sunt, sapiunt; qui vero secundum spiritum sunt, quae sunt spiritus, sentiunt. 6. Nam prudentia carnis, mors est; prudentia autem spiritus, vita et pax [8]), 7. quoniam sapientia carnis inimica est Deo; legi enim Dei non est subjecta, nec enim potest [9]). 8. Qui autem in carne sunt, Deo placere non possunt. 9. Vos autem in carne non estis, sed in spiritu, si tamen spiritus Dei habitat in vobis. Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus. 10. Si autem Christus in vobis est, corpus quidem mortuum est propter peccatum [10]); spiritus vero vivit propter justificationem. 11. Quod si spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis; qui suscitavit Jesum Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra, propter inhabitantem Spiritum ejus in vobis [11]). 12. Ergo, fratres, debitores sumus non carni, ut secundum carnem vivamus. 13. Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini; si autem spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis [12]). 14. Quicumque enim spiritu Dei aguntur, ii sunt filii Dei [13]). 15. Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore [14]), sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus: Abba

[1]) Cap. 7, 6. [2]) Vers. 9—11. 16. [3]) Cap. 7, 5. 10. seq. [4]) Cap. 7, 25. Joan. 8, 36. [5]) Act. 13, 39. [6]) Cap. 7, 9—13. [7]) Phil. 2, 7. 2 Cor. 5, 21. [8]) Gal 6, 8. [9]) 1 Cor. 2, 14. Jac. 4. 4. [10]) Cap. 5, 12. [11]) 1 Cor. 6, 14. 2 Cor. 5, 5. Eph. 1, 13. [12]) Vers. 6. [13]) Joan. 1, 12. 1 Joan. 3, 1. seq. [14]) Gal. 4, 8. seq.

(Pater [1]). 16. Ipse enim Spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filii Dei. 17. Si autem filii et haeredes, haeredes quidem Dei, cohaeredes autem Christi, si [2]) tamen compatimur, ut et conglorificemur [3]). 18. Existimo enim, quod non sunt condignae passiones hujus temporis ad futuram gloriam, quae revelabitur in nobis [4]). 19. Nam exspectatio creaturae revelationem filiorum Dei exspectat. 20. Vanitati enim creatura subjecta est non volens, sed propter eum, qui subjecit eam in spe, 21. quia et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriae filiorum Dei [5]). 22. Scimus enim, quod omnis creatura ingemiscit, et parturit usque adhuc. 23. Non solum autem illa, sed et nos ipsi primitias spiritus [6]) habentes, et ipsi intra nos gemimus adoptionem filiorum Dei [7]) exspectantes, redemptionem corporis nostri [8]). 24. Spe enim salvi facti sumus. Spes autem, quae videtur, non est spes, nam quod videt quis, quid sperat [9])? 25. Si autem, quod non videmus, speramus, per patientiam exspectamus. 26. Similiter autem et Spiritus adjuvat infirmitatem nostram, nam quid oremus, sicut oportet, nescimus; sed ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus [10]). 27. Qui autem scrutatur corda, scit, quid desideret Spiritus, quia secundum Deum postulat pro sanctis. 28. Scimus autem, quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum [11]), iis, qui secundum propositum vocati sunt sancti [12]). 29. Nam quos praescivit, et praedestinavit conformes fieri imaginis Filii sui [13]), ut sit ipse primogenitus in multis fratribus [14]). 30. Quos autem praedestinavit, hos et vocavit; et quos vocavit, hos et justificavit; quos autem justificavit, illos et glorificavit [15]). 31. Quid ergo dicemus ad haec? si Deus pro nobis, quis contra nos [16])? 32. Qui etiam proprio Filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum [17]); quomodo non etiam cum illo omnia nobis donavit? 33. Quis accusabit adversus electos Dei? Deus, qui justificat [18]). 34. Quis est, qui condemnet? Christus Jesus, qui mortuus est, immo qui et resurrexit [19]), qui est ad dexteram Dei [20]), qui etiam interpellat pro nobis [21]). 35. Quis ergo nos separabit a caritate Christi [22])? tribulatio? an angustia? an fames? an nuditas? an periculum? an persecutio? an gladius [23])? 36. (sicut scriptum est [24]): Quia propter te mortificamur tota die; aestimati sumus sicut oves occisionis [25]). 37. Sed in his omnibus superamus propter eum, qui dilexit nos. 38. Certus sum enim, quia neque mors, neque vita, neque angeli [26]), neque principatus, neque virtutes [27]), neque

---

1) Cap. 5. 5. Gal. 4, 5. 6. 2) Col. 3, 3. seq. 2 Thess. 1, 4—10. Act. 14, 21. 3) Joan. 17, 22. 24. 2 Tim. 2, 11. seq. 4) 2 Cor. 4, 17. 5) 2 Petr. 3, 10—13. Apoc. 7, 16. seq. 21, 1. seq. 6) Vers. 11. 2 Cor. 5, 5. Eph. 1, 14. 7) 1 Joan. 3, 2. 8) 2 Cor. 5, 2. 9) 2 Cor. 5, 7. 10) Vers. 23. 11) Cap. 5, 3 seq. 12) Eph. 1, 11. 13) Vers. 17. 14) Hebr. 2, 10. 15) 1 Petr. 1, 5. 16) Joan. 10, 29. 17) Joan. 3, 16. 18) Vers. 1. 19) Cap. 4, 25. 20) 1 Cor. 15, 24 seq. 21) Hebr. 7, 25. 22) Vers. 38. 23) 2 Cor. 6, 4. 24) Psal. 43, 23, 24. 25) 1 Cor. 4, 11. 26) Eph. 6, 12. 27) Matth. 10, 28.

instantia, neque futura, neque fortitudo. 39. neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare a caritate Dei, quae est in Christo Jesu, Domino nostro [1]).

SUMMARIUM CAPITIS OCTAVI.

Docet iis, qui sunt in Christo, nihil damnationis esse reliquum; ut qui, damnato per Christum peccato, spiritu Dei agantur, sintque filii Dei, spem certam habentes gloriae futurae, etsi interim adhuc corpore mortales. Deinde magnitudinem caritatis Dei erga suos electos describit, negans, eos ulla vi posse a Dei caritate separari.

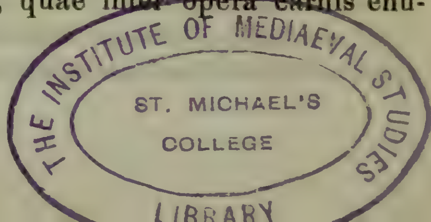
Nihil ergo nunc damnationis est iis, qui sunt in Christo Jesu. Nihil damnationis, Graece, *nulla damnatio.* Alteram hanc conclusionem infert Apostolus ex iis, quae disseruit capite superiori ab illo loco: *Quod enim operor, non intelligo,* usque ad finem, et praecipue ex illis sententiis: *Non, quod volo, ago, sed quod odi. Non ego operor illud, sed, quod habitat in me, peccatum. Condelector legi Dei secundum interiorem hominem. Mente servio legi Dei, carne autem legi peccati.* Ex iis enim sequitur, involuntarios esse concupiscentiae motus in renatis justis, quibus proinde ad poenam imputari non possint. Ipsum vero peccatum originis supponitur esse remissum in baptismo, ex illis, quae dicta sunt cap. 6. Quod declarat synodus Tridentina sess. 5. canone 5., ubi definiens, per gratiam baptismi *tolli totum id, quod veram et propriam peccati rationem habet,* hanc subjicit probationem: *quia nihil est damnationis iis, qui vere consepulti sunt Christo per baptisma in mortem.* Idque etiam hic significatum est cum dicitur: *iis, qui sunt in Christo Jesu,* id est, insiti Christo, et in eo renati per baptismum. Et utique ad fideles baptizatos scribitur haec epistola.

Damnationis nomine vel poena pro peccato inflicta aut infligenda intelligitur, ut passim in scripturis; vel secundum quosdam, metonymice ipsum peccatum damnatione, id est, poena dignum; quomodo putant etiam accipi 1 Tim. 5., cum dicitur: *Habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt.* Sed de illius scripturae sensu, ubi non κατάκριμα legitur, sed κρίμα, id est *judicium,* videbimus suo loco.

Hic vero utrumque sensum conjungere licebit, hoc modo: Qui sunt Christo insiti per baptismum et in eo regenerati, quamvis adhuc carne serviant legi peccati, jam nullum amplius habent peccatum quantulumcumque; neque propter peccatum ulli poenae amplius sunt obnoxii, cujus nimirum poenae debitum eos remoretur ab ingressu regni coelestis, ut exponit synodus Tridentina. Quod totum intellige, quantum attinet ad malum illud in carne habitans, id est, concupiscentiam, ejusque motus, de quibus dictum est supra. Siquidem concupiscentiae reatus baptismo deletus est, motus vero sunt involuntarii. Ideoque deinceps nihil illis damnationis est, nisi ex propria actione, proprioque consensu. Quod significat pars subjuncta:

Qui non secundum carnem ambulant. Ambulare, quid metaphorice significet in scripturis, dixi superius ad illud cap. 6.: *In novitate vitae ambulemus.* Igitur ambulare secundum carnem est vivere secundum carnem. Hoc autem quid sit, docet Augustinus lib. 14. de civit. Dei, cap. 2., ostendens non eos solos philosophos, qui carnis voluptates sectati sunt, ut Epicuraeos, secundum carnem vixisse, verum etiam Stoicos, qui summum bonum hominis in animo posuerunt, etiamsi quam maxime sibi a voluptatibus corporeis temperassent. Non enim liberi fuerunt a caeteris vitiis, quae inter opera carnis enu-

[1]) Joan. 10, 28.

merat Apostolus ad Gal. 5., cujusmodi sunt idolorum servitus, inimicitiae, contentiones, aemulationes etc.

Carnem igitur Apostolus intelligit carnalem concupiscentiam spiritui adversantem, quae per omne genus vitiorum spargitur; ac negat quidquam damnationis reliquum esse baptizatis, qui secundum carnem non vivunt, id est, concupiscentiae motibus seu desideriis non obsequuntur. Alioqui in quantum quis iis obsequitur aut consentit, in tantum fit reus damnationis, id est, poenae vel temporalis, vel aeternae. In Graeco additur: *sed secundum spiritum.* Quod tamen neque in Syriaco textu legitur, neque apud veteres Latinos, nec in omnibus est Graecis. Unde adjectitium videri potest ex eo, quod paulo post dicitur: *Qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum spiritum.* Pro sensu totius loci praesentis consule haec Augustini loca: lib. 2. de peccator. meritis cap. 27. et 28., lib. 2. contra Julian. cap. 10., lib. 1. contra duas Epistolas Pelagianor. cap. 13., et concione 3. super Psalmum 118. Ratio sublatae damnationis sequitur.

2. *Lex enim spiritus vitae in Christo Jesu liberavit me a lege peccati et mortis.* Legem spiritus vocat gratiam Christi, qua lex Dei per Spiritum sanctum scribitur in cordibus nostris. Qui spiritus vitae, id est, vivificus dicitur (est enim genitivus epitheti loco), quia vitam tribuit, qua Deo vivimus, et in aeternum victuri sumus. Alii utrumque genitivum ad legem referunt, ac si dictum fuisset, lex spiritus et vitae, quomodo mox ex adverso nominatur lex peccati et mortis. Et in hunc sensum Theophylactus exponit, et alii nonnulli. Verum si hoc vellet Apostolus, certe copulam addidisset, ut fecit in altera parte. Circa quam tamen notandum, quod in Graeco est: ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας, καὶ τοῦ θανάτου, tribus modis verti posse, a lege peccati et mortis; vel: a lege, peccato et morte; vel: a lege peccati et morte.

Verumtamen harum versionum prima, quae nostri est interpretis et omnium fere aliorum, maxime probabilis est. Hac enim parte duo crimina, superiori capite remota a lege decalogi, transfert in fomitem, quem paulo ante vocavit legem membrorum, atque adeo legem peccati. Nam de lege decalogi sunt illa capitis superioris: *Lex ergo peccatum est? Absit.* Et: *Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? Absit.* Quod utrumque nunc attribuit fomiti, id est, concupiscentiae, legi spiritus vitae eam opponens, ac legem peccati et mortis appellans. Est enim illa lex peccati, quia ad peccatum movet incitatque, velut lex quaedam, ut ante explicatum est; et lex mortis, quia per se ducit ad mortem. Nam *stipendia peccati mors,* supra cap. 6. Rursum lex est peccati et mortis, quia *concupiscentia parit peccatum, peccatum vero, cum consummatum fuerit, generat mortem,* Jac. 1. Illud, *in Christo Jesu,* quidam referunt ad vitam, ut significetur vita danda per Christum. Quo sensu dictum erat in fine cap. 6.: *Gratia Dei vita aeterna in Christo Jesu.* Alii ad subsequens verbum, *liberavit,* sensu, ut apparet, commodiore; quomodo dictum est paulo ante: *Gratia Dei (liberabit me) per Jesum Christum.*

Quod autem dicit: *liberavit me a lege peccati et mortis,* hunc sensum habet: Quamvis adhuc carne sim captivus sub lege peccati, eique serviam, attamen me ipsum, scilicet ut hominem, a mente ac ratione aestimandum, gratia Christi jam liberavit a lege peccati, sic ut ea neque mihi dominetur amplius, quia pravis ejus motibus non consentio, neque mortis reum me teneat, quia reatus ejus baptismo solutus est. Mortis nomine, quo mors aeterna intelligitur, reliquae etiam peccati poenae comprehenduntur, ut sibi respondeant mors et damnatio. Hinc enim inferendum est juxta sensum praedictum, nihil esse damnationis iis, qui sunt in Christo Jesu. Nam in eorum persona de se loquitur Apostolus haec verba, quemadmodum multa capitis praecedentis.

3. *Nam quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem.* Prior pars sic habet in Graeco: τὸ γὰρ ἀδύ-

νατον τοῦ νόμου, id est: *Nam impossibile legis.* Pro quo Tertull. lib. de resurrectione carnis cap. 46.: *Quod enim invalidum erat legis.* Sed et apud commentatorem Amb. genitivus est *legis.* Erasmus hunc locum paraphrastice ita reddidit: *Etenim quod lex praestare non poterat ea parte, qua imbecillis erat per carnem.*

Mens Apostoli hoc loco est, etsi verbis obscurioribus expressa, id nobis praestitum per gratiam, quod lex praestare non potuit; ubi legem intelligit Mosaicam, de qua dixerat cap. 7.: *Lex quidem sancta.* Ac ne legem incusare videatur, culpam rejicit, ut superiori capite, in carnem, id est, concupiscentiam, quae fomes est peccati. Nam quia peccando carnalis factus est homo, et per hoc ad bonum, quod lex praescribit, infirmus, ideo gratia Christi indiget, ut legem impleat.

Sensus: Nam quod lex praestare non potuit, non quidem suo vitio, sed *in quo,* id est, quatenus seu qua ratione, *infirmabatur,* hoc est, imbecillis et impos erat, *per carnem,* id est, quia homines corrupti sunt et carnales ex peccato primi parentis; ita ut, etsi quaedam bona, quae lege praecipiuntur, per naturae vires agere possint, totam tamen legem implere nequeant. Pendet sententia, verbis sequentibus complenda, tametsi putat Toletus sensum completum hac parte contineri. Sic enim exponit: *Impossibile legis,* id est, impossibilitas implendae legis ex eo procedebat, quoniam lex infirma erat per carnem seu propter carnem.

Verum ad hunc sensum aptare verba, quae sunt in Graeco, non ita facile est. Quare priorem expositionem, quae multorum est, retinendam censeo. Particulam *in quo,* Graece ἐν ᾧ, causaliter exponimus; sic enim et alibi accipitur, ut Heb. 2.: *In quo passus est ipse tentatus, potens est et eis, qui tentantur, auxiliari.* Et quidem haec significatio praesenti loco maxime congruit.

Deus filium suum mittens. Graece: *Deus suo ipsius filio misso,* quem infra vocat proprium filium.

In similitudinem carnis peccati. Graece ἐν ὁμοιώματι, *in similitudine,* quemadmodum et citat Hilarius lib. 10. de Trinitate. Subaudiendum verbum, praestitit, aut aliquid simile, praestitit (inquam) per suam gratiam ex merito Christi filii sui, quod lex per carnem infirma non potuit. Ita plerique.

Toletus vero non vult subaudiri verbum, sed duplicem hic introducit Hebraismum; alterum ut suppleatur *ideo,* alterum, quo participium sit positum pro verbo, *mittens* pro *misit.* Cujus utriusque apud Hebraeos idiotismi profert exempla. Vult igitur hunc esse contextum: *Impossibile legis* erat ex carne. Ideo *misit Deus filium suum in similitudinem carnis peccati, et de peccato damnavit peccatum.* Mihi, quod ante dixi, partem praecedentem ex ista pendere, probabilius est. Deinde si participium hic posuit pro verbo, cur non idem fecit in verbo, *damnavit,* partis sequentis et conjunctae, quum conjunctio copulet similia?

Satius fortasse fuerit agnoscere pleonasmum in vocula *et,* quod ea etiam alibi interdum redundet apud Paulum; ut planus sermo sit: Deus, misso filio suo in similitudine carnis peccati, de peccato damnavit peccatum in carne; atque ita contulit nobis, quod lex non potuit, legis scilicet impletionem.

Notat Augustinus serm. 6. et 31. de verb. Apost., Paulum non dicere, filium Dei missum esse in similitudine carnis (hoc quippe dogma Manichaeorum est, Christum non veram carnem, sed speciem ac similitudinem carnis tantum assumsisse), sed *in similitudine carnis peccati,* id est, habentem speciem carnis peccato obnoxiae; nempe in eo, quia mortalis natus est, ac miserias et mortem passus, quae debentur peccatoribus. Unde et per aeneum serpentem a Mose erectum Num. 21. praefiguratus est, ut qui videretur habere venenum peccati, revera tamen non haberet. Eadem observatio est Graecorum interpretum. Hinc porro colligit idem August. serm. 31. supra citato cap. 8., omnem reliquam carnem esse carnem pec-

cati. *Non enim,* inquit, *pro magno commendaretur in Christo similitudo carnis peccati, nisi omnis caetera caro esset caro peccati.* Utitur eadem collectione Fulgent. lib. de incarn. et gratia Christi cap. 6.

Et de peccato damnavit peccatum in carne. Haec pars difficultatem habet, et varie exponitur. Quidam illud, *et de peccato,* praecedentibus adjungunt. Sciendum enim, id, quod in Graeco est, περὶ ἁμαρτίας, etiam verti posse (quomodo Syrus transtulit), *propter peccatum,* scilicet abolendum. Sic enim et Petrus loquitur 1. Epist. 3.: *Christus semel pro peccatis mortuus est.* Graece, ὑπὲρ ἁμαρτιῶν. Sensum igitur hunc faciunt: Quod legi erat impossibile, Deus, misso filio suo in similitudine carnis peccatricis, idque propter peccatum expugnandum et abolendum, damnavit peccatum in carne ejusdem filii sui. Juxta quem sensum in tota periodo neque supplendum erit verbum, ut supra fecimus, neque conjunctio *et* redundare videbitur.

Hujus expositionis meminerunt Theophylactus et Oecumenius, non admodum tamen probantes, quemadmodum nec mihi probatur. Nam causa filii a patre missi, quam intendit Apostolus, ea est, quam clare exprimit verbis sequentibus: *Ut justificatio legis impleretur in nobis,* quod nimirum praestare, legi fuerat impossibile; ut proinde pars illa περὶ ἁμαρτίας ad causam missionis indicandam nihil conferat.

Minus adhuc placet illud cujusdam glossema, carnem peccati et de peccato interpretantis carnem peccatricem, quae eadem ex peccatoribus orta sit; ac si dicat Apostolus, filium Dei similem factum hominibus peccatoribus, qui iidem ex peccatoribus nati sunt. Non placet, inquam, quia praepositio περὶ non admittit hujusmodi interpretationem. Et omnino probabilius est, ad sequentia referendam esse partem illam, *et de peccato.* Ubi tamen etiam varietas existit.

Apud Augustinum tres inveniuntur expositiones, quarum prima est, peccati nomine similitudinem carnis peccati significari, quoniam, inquit, *rerum similitudines solent earum rerum nominibus nuncupari, quarum similes sunt.* Secunda, Christum ipsum intelligi, qui peccatum dicatur, quia sacrificium fuit pro peccatis oblatum, sicut dicitur 2 Cor. 5.: *Eum, qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit.* Nam sacrificia pro peccatis, peccata appellabantur in lege. Tertia peccatum intelligi Judaeorum. De quo damnavit Deus peccatum, ait Augustinus, quia de peccato eorum, qui eum crucifixerunt, factum est, ut sanguinem suum in remissionem funderet peccatorum. Has tres expositiones adfert Augustinus lib. 3. contra 2 epist. Pelag. cap. 6.; primam et secundam serm. 48. de verbis Domini; primam solam, quaest. 66. inter 83.; mediam solam serm. 6. de verbis Apost.

Ad tertiam vero prope accedunt et aliorum quaedam expositiones, ut illa Leonis serm. 18. de passione Domini: *De peccato damnavit peccatum, id est, opus diaboli de opere diaboli solvit.* Sentit enim (ut in sequentibus explicat), Christum dissolvisse peccatum, ex eo, quod diabolus ipsum invasit, in quo nullum fuit peccatum. Item Hervaei in commentario, ubi peccatum interpretatur mortem Christi per metonymiam, quia peccati, id est, sceleris Judaeorum effectus fuit. Et Pauli Burgensis, peccatum exponentis passionem Christi, quae magnum fuit peccatum ex parte Judaeorum eam inferentium, sed ex parte Christi patientis, condemnatio fuit et destructio peccati.

Verum hujusmodi expositionibus, quae Latinorum sunt, rursus haud facile potest accommodari Graecum περί. Quo fit, ut nec ullam earum tradant Graeci interpretes. Jam nec opus erat addere, *in carne,* si peccatum priori loco sumatur pro similitudine carnis peccati, id est, pro carne Christi, ut habebat dictarum expositionum prima.

Porro Graecorum Chrysostomi, Theodoreti et aliorum communis expositio est ista: *De peccato damnavit peccatum,* hoc est, peccati condemnavit peccatum, ipsumque sceleris reum peregit, quod non

solum fuisset *supra modum peccans,* augendo praevaricationes in humano genere, ut dictum est capite superiori; verum praeterea manum misisset in Christum innocentem, et tanquam peccatorem egisset in mortem; ut eam ob causam meritissime condemnandum fuerit atque e medio tollendum. Nam licet Deus solo nutu voluntatis abolere potuisset peccatum, convenientius tamen ei visum fuit, si hac justitiae via procederet ad destruendum regnum peccati. Haec autem de peccato per prosopopoeiam dicuntur, velut de tyranno quopiam et injusto dominatore; quo schemate etiam in superioribus, de peccato loquens, usus est Apostolus. Sic igitur dicit, Deum damnasse peccatum de peccato, sicut Dominus ait Joan. 16.: *Cum venerit ille (Paracletus), arguet mundum de peccato,* Graece, περὶ ἁμαρτίας. Nec abhorret Latinus sermo, velut cum dicimus aliquem accusatum aut condemnatum de sacrilegio vel homicidio.

Haec Graecorum expositio ita placet, ut eam caeteris anteponendam cum F. Toleto censeam. Condemnavit autem et destruxit peccatum Deus *in carne,* id est per carnem filii sui suspensam et mortificatam in cruce; non quod omnino jam extinxerit, adhuc enim habitat peccatum in carne renatorum, excitans prava desideria, sed quia dominium ejus abstulit et reatum solvit, tandem ipsum prorsus aboliturus, quando eos liberabit de corpore mortis hujus.

4. *Ut justificatio legis impleretur in nobis.* Id est, ut nos legem impleremus, idque faciendo justi essemus, quia *factores legis justificabuntur,* supra cap. 2. Hoc nimirum est, quod dixit esse impossibile legi, et cujus gratia misit Deus filium suum in similitudine carnis peccati. *Justificatio,* Graece δικαίωμα, pro justitia ponitur; quemadmodum et Graece supra cap. 5. v. 8. in illis verbis, *per unius justitiam.* Apud Augustinum quoque *justitia* legitur, in expositione propositionum hujus loci. Igitur justificatio legis est justitia, quam praecipit lex Dei, quamque exercendo legem Dei implemus.

Ex hoc loco manifeste refelluntur, qui putant ex solis naturae viribus totam legem naturae seu decalogi ab homine praestari posse in hac naturae corruptione, quando ne quidem scriptae legis adminiculo id potest corrupta natura, quemadmodum hic docetur.

Non minus hic Apostoli locus facit adversus haereticos, qui negant, ab homine per Christi gratiam justificato legem impleri. Nam si non impletur, frustra missus est e coelo in terram filius Dei, quem utique ad hoc missum testatur Apostolus, *ut justificatio legis impleretur in nobis.* Si quaeras, in quibus nobis, docet te id, quod sequitur:

Qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum spiritum. Sensus: Quod fit (nempe ut legem impleamus, et per hoc damnationi non simus obnoxii), dum non carnis desideria sequimur, sed instinctum Spiritus sancti.

5. *Qui enim secundum carnem sunt, quae carnis sunt, sapiunt.* Probat id, quod in praecedenti parte ex superioribus intelligi voluit; nempe eos, qui non secundum carnem ambulant, sed secundum spiritum, evasuros damnationem, alioquin non evasuros, etiamsi per baptismum Christo insiti fuerint. Vim probationis inferius explicabo. Sunt autem eadem Apostolo, secundum carnem ambulare, et secundum carnem esse. Item secundum spiritum ambulare, et secundum spiritum esse. Nam illic homines carnales significantur, hic spirituales; nisi quod esse habitum importare videatur, ambulare conversationem, quae in actibus consistit.

Itaque sensus hujus partis est: Homines carnales sapiunt, curant, cogitant opera carnis, iisque afficiuntur et student, ac toti sunt in illis. Tale quid enim significat verbum Graecum φρονοῦσι, quod interpres vertit, *sapiunt.* Rursus ea, quae carnis sunt, id est, opera carnis, intellige ad quae concupiscentia carnalis inclinat, id est, peccata cujuscumque generis. Nam omnia spiritui contraria sunt, de quo sequitur:

Qui vero secundum spiritum sunt,

quae sunt spiritus, sentiunt. Interpres de suo addidit, *sentiunt.* Nam in Graeco verbum non exprimitur, sed intelligitur ex membro superiori, *sapiunt* vel *sentiunt.* Idem enim significatur, ut sit sensus: Homines spirituales curant et intenti sunt in ea opera, quae consentanea sunt Spiritui sancto, et quae fructus spiritus appellantur, Gal. 5. Ex quo etiam loco probabile fit, spiritum in hac antithesi carnis et spiritus intelligi (quemadmodum exposui) Spiritum sanctum, id est, Spiritum Dei, non hominis, sicut et B. Thomas interpretatur; idque sequentia nos certius docebunt.

6. *Nam prudentia carnis, mors est.* Prudentia, Graece φρόνημα, verbale nomen ab eo verbo, quod jam vertit, *sapiunt et sentiunt.* Erasmus *affectum* transtulit hic et in sequentibus. Tertullianus *sensum,* lib. de resurrectione carnis cap. 46. Nonnulli *cogitationem.* Mihi significantius videtur prudentiae vocabulum, quod et apud veteres legitur, hunc Apostoli locum citantes, ut Hieronym. in lib. contra Jovin. cap. 22., et August. contra Fort. disp. 2. Nec male Tertullianus in exhortat. ad castit. cap. 10. pro verbali verbum reposuit: *Nam sapere secundum carnem, mors est.* Et deinceps: *Secundum spiritum vero sapere, vita.*

Sensus enim est: Sapere, curare, providere ea, quae carnis sunt, mortem adfert, mortem meretur, utique aeternam, de qua dixit cap. 6. Nam *finis illorum* operum *mors est;* et iterum: *Stipendia peccati mors.* Igitur carnis prudentia mors vocatur ab effectu, quia mortifera est.

Nota sermonem hic non esse de prudentia carnis, ut est speciale peccatum, de quo Thomas 2, 2. qu. 55. art. 1. et 2., sed ut per omne genus vitiorum diffunditur, quemadmodum ex antedictis est manifestum. Nam et prudentia spiritus, quam illi statim opponit, generalis est virtus, omne genus bonorum operum procuratrix.

Prudentia autem spiritus, vita et pax. Id est: Sapere et curare ea, quae sunt Spiritus sancti concupiscentis adversus carnem, parit nobis vitam aeternam, juxta illud loci jam citati: *Finem vero vitam aeternam.* Item parit nobis pacem, id est, omnium bonorum proventum et tranquillam possessionem, secundum illud cap. 2.: *Gloria et honor et pax omni operanti bonum.* Parit autem, quia meretur, sicut de prudentia carnis dictum est.

Pulchre vero et accommodate Apostolus prudentiae carnis mortem, et prudentiae spiritus vitam adscribit. Nam caro, etiam proprie sumpta, mortalitatis argumentum est, spiritus autem, vitae principium.

Nunc argumentationem, quae in praedictis Apostoli verbis continetur, explicemus. Instituit autem probare, ut ante dixi, eos, qui secundum spiritum ambulant, nihil habere damnationis, et proinde victuros; eos vero, qui secundum carnem ambulant, obnoxios esse damnationi mortis. Utrumque probat proprio syllogismo; posterius quidem hoc modo: Prudentia carnis mors est; at, qui secundum carnem ambulant, sapiunt, quae carnis sunt; ergo morientur. Prius autem isto modo: Prudentia spiritus vita est et pax; at, qui secundum spiritum ambulant, sapiunt ea, quae sunt spiritus; ergo vitam consequentur et pacem. Utrumque syllogismum forma dialectica propositum vide apud B. Thomam in commentario. Obscuritatem in contextu Paulino facit causalis sermo: *Nam prudentia carnis* etc. Non enim apparet quidnam probet.

Sed facile tollitur obscuritas, si *nam* per *atqui* interpreteris, aut certe in duabus sententiis praecedentibus suppleas illationem hoc pacto: *Qui secundum carnem sunt, quae carnis sunt, sapiunt, ideoque morientur. Qui vero secundum spiritum sunt, quae sunt spiritus, sentiunt, et proinde vivent.* Tum enim aptissime sequitur utriusque probatio: *Nam prudentia carnis, mors est: prudentia autem spiritus, vita.* Caeterum prudentiam carnis mortem esse, confirmat per id, quod sequitur:

7. *Quoniam sapientia carnis inimica est Deo.* Graece: *Propterea quod prudentia carnis inimicitia est in Deum.*

Idem enim in Graeco vocabulum φρόνημα repetitur, quod interpres supra vertit prudentiam, nunc sapientiam. Et quidem Hieronymus adversus Jovinianum, loco supra citato, legit semel et iterum: *Prudentia carnis inimicitia est in Deum,* ut est in Graeco. Tertull. etiam lib. de resurrect. carnis inimicitiam legit. Accedit his textus Syriacus, imo et veteres nostrae concordantiae, quae sic habent: *inimicitia est in Deum.* Similis sententia apud Jacobum cap. 4.: *Nescitis, quia amicitia hujus mundi inimica est Dei?* Graece, *inimicitia Dei.*

Porro sensus hujus loci apertus est, prudentiam carnis esse inimicam Deo, vel inimicitiam adversus Deum, quia per eam homo constituitur Deo inimicus, utpote voluntati ac legi ejus contrarius, ut docet aetiologia subjuncta.

Legi enim Dei non est subjecta. Graece: οὐχ ἀποτάσσεται, *non subjicitur.* Quomodo etiam apud Hieronymum legitur, et in Latinis quibusdam mss. Figura sermonis est Hebraeis familiaris, qua minus dicitur et plus intelligitur. Nam non tantum non subjicitur legi Dei prudentia carnis, sed etiam repugnat, et propterea est inimicitia in ipsum legislatorem Deum.

Nec enim potest. Subaudi, subjici legi Dei; veluti si dicas: vitium virtus esse non potest, nec inclinare ad ea, quae sunt virtutis. Id enim naturae ejus omnino contrarium est. Hinc Apostolus intelligendum relinquit, homines, quamdiu sapiunt ea, quae carnis sunt, Deo subjici non posse. Quod et significat verbis sequentibus:

8. *Qui autem in carne sunt, Deo placere non possunt.* In carne esse id vocat, quod supra secundum carnem esse, cum alibi in carne esse, vivere, ambulare, sit vivere vita hac mortali, ut 2 Cor. 10., Gal. 2. et Phil. 1. Sensus: Qui carni subditi sunt, sapiendo ea, quae sunt carnis, id est, homines carnales, dum tales sunt, Deo placere non possunt, quia per illam carnis prudentiam Deo constituuntur inimici. Sic e diverso Joannes 1. epist. 3. eum, qui natus est ex Deo, negat posse peccare, Particulam δὲ, *autem,* quidam per οὖν, *igitur,* interpretantur: Igitur qui in carne sunt etc. Potest enim haec pars, ut dixi, velut conclusio ex superioribus inferri.

9. *Vos autem in carne non estis, sed in spiritu.* Baptizatos alloquitur, et sensus est: Vos, jam baptizati et per Spiritum sanctum renati, non estis subditi carni, ut sapiatis ea, quae carnis sunt, et secundum carnem ambuletis; sed estis subditi spiritui, ut sapiatis ea, quae spiritus sunt, et secundum spiritum ambuletis. Sicut enim, *quod natum est ex carne, caro est, ita, quod natum est ex spiritu, spiritus est,* Joan. 3. Recte dicimur (ait Leo serm. 1. de resurrect. Dom.) in carne non esse, *si carnales nobis non dominentur affectus, et merito ejus rei deponimus nuncupationem, cujus non sequimur voluntatem.*

Si tamen Spiritus Dei habitat in vobis. Habitat Spiritus sanctus in homine per fidem vivam et caritate formatam, et per opera inde procedentia. Nec solum in anima, verum etiam in corpore hominis justi habitare dicitur. Nam et membra nostra templum sunt Spiritus sancti 1 Cor. 6., nempe quatenus animae imperio, quo reguntur, ad pia opera moventur. Quod nos habemus, *si tamen,* Graece est, εἴπερ. Pro quo etiam Hieronymus adversus Jovinian. legit, ut nos, *si tamen.* Quamquam alii ex Graeco vertere malunt: *siquidem* vel *quandoquidem spiritus Dei habitat in vobis,* ut sermo sit, non dubitantis, sed ratiocinantis cum affirmatione, quasi dicat: Quandoquidem jam spiritus Dei in vobis habitat, propterea in spiritu estis. Atque sensum hunc tradit Theophylactus.

Sed sciendum est, etiam infra, cum dicitur: *Si tamen compatimur, ut et conglorificemur,* haberi eandem dictionem εἴπερ, ubi conditionalem esse sermonem, satis res ipsa loquitur. Et hujusmodi sensus etiam huic loco optime quadrat. Nam etsi de Romanis, id est, Ecclesia Romanorum non dubitabat Apostolus, an Spiritus Dei in illis habitaret, quos initio salutavit dilectos Dei, vocatos sanctos, et quibus scribit cap. 15.: *Certus sum de*

vobis, quia pleni estis dilectione; merito tamen de quibusdam illorum dubitare poterat. Unde subjungit:

Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus. Id est: si quis vestrum non habet inhabitantem spiritum Christi, aut non agitur spiritu Christi, videlicet ambulando secundum spiritum, et sapiendo ea, quae spiritus sunt, hic ad Christum non pertinet; intellige, tanquam vivum ejus membrum, et palmes fructuosus in vite; et quia non sic ad Christum pertinet, ideo tandem abscindetur. Insinuat Apostolus Christi divinitatem in eo, quod eundem spiritum modo Dei, modo Christi spiritum nominat.

10. *Si autem Christus in nobis est.* Scilicet per spiritum suum. Id est (ut manifestior sit antithesis cum parte praecedente), si quis spiritum Christi habet.

Corpus quidem mortuum est propter peccatum. Est, additum fuit ab interprete. Sensus: Corpus quidem morti obnoxium est, ac mortis necessitati subditum, idque merito peccati. Nam *per peccatum mors intravit in mundum,* supra cap. 5. Mortuum corpus vocat, quod paulo post mortale; sed ideo dicit mortuum, quia non tantum tale est, ut mori possit, sed quod corruptionem in se habeat, qua perpetuo et inevitabiliter tendat ad mortem. Unde et corpus mortis ipsum appellavit superiori cap. Quo pertinet etiam illud vulgatum: *Nascentes morimur.*

Ex eo, quod dixit, *propter peccatum,* recte docent Theologi mortem et miserias hujus vitae etiam in hominibus justis esse poenas peccati originalis; ut quod perfecte quidem remissum est in baptismo quoad culpam et poenam futuri saeculi, qua scilicet homo retardetur ab ingressu regni coelestis, non tamen quantum ad poenalitates hujus saeculi. De qua re disputatur in 4. Sent. dist. 4. Sensus, quem huc secundo loco adfert Hugo Victorinus, corpus mortuum, id est, mortale esse propter peccatum vitandum, quia prodest nobis ad humilitatem conservandam ista mortalitas et infirmitas, etsi verus, non tamen hujus est loci.

Spiritus vero vivit propter justificationem. Graece δικαιοσύνην, justitiam, quemadmodum et Augustinus legit locis infra notandis, et Tertull. lib. de resur. carnis cap. 46., nec non libro 5. contra Marcionem cap. 14., et alii statim nominandi. Porro Joan. Hentenius dum vertit, *secundum justitiam,* ut et in parte praecedenti, *secundum peccatum,* Oecumenio, autori suo, quem interpretatur, sese accommodat. Is enim διὰ per κατὰ exponit, Chrysostomum et Photium secutus; ut sensus sit, in iis, quos Christus inhabitat, corpus mortuum esse, quantum ad peccatum attinet, quia scilicet ei cum peccato nihil amplius est commercii; spiritum autem vivere seu vitam esse, quoad operationem justitiae. Verum illa acceptio praepositionis διὰ Attica est, Apostolis insolita.

Juxta nostram versionem sensus est: Si Christus in vobis est, tunc, etsi corpus vestrum mortuum est propter peccatum, spiritus tamen vester, sive mens vestra, vivit vita gratiae per justitiam, quam in ea efficit Christi spiritus in vobis habitans. Similis est sententia 2 Cor. 4.: *Licet is, qui foris est, noster homo corrumpitur, tamen is, qui intus est, renovatur de die in diem.* Quem enim ibi vocat hominem interiorem, hic vocat spiritum.

Caeterum in Graecis codicibus atque Syriacis pro *vivit* legitur vita. Cui lectioni inter Latinos suffragantur commentator Ambr., Tertullianus utroque loco jam citato, Hilarius lib. 8. de Trinit., et August. passim, ut lib. 1. de peccat. meritis cap. 6., in exposit. quarumdam propositionum hujus Epist. contra Faustum lib. 24. cap. 2., in expositione Psalmi 75., et lib. 4. de Trinit. cap. 3. Sic et in Irenaeo legitur lib. 5. cap. 10., nec non in antiquis concordantiis. Jam qui hoc modo legunt, fere spiritum intelligunt non hominis, sed Dei, hoc sensu: Si Christus in vobis est, igitur spiritus ejus vita vestra est, id est, vitam vobis tribuit, ac vivere vos facit per justitiam, quam in vobis efficit; ut congruat hic locus cum illo Gal. 2.: *Vivo jam non ego, sed vivit in me Christus.*

Alii tamen, inter quos Cajetanus, imo et Oecumenius Graecus, etiam hac lectione retenta, malunt intelligi spiritum hominis propter antithesim corporis et spiritus, quam hic facit Apostolus; et propter illud, quod mox sequitur: *Vivificabit et mortalia corpora vestra.* Videtur enim hoc velle: Quamvis corpus nostrum adhuc sit in morte et corruptione, spiritum tamen nostrum gratia Christi jam renovatum vivere per justitiam; adeoque ejusdem Christi beneficio sperandam nobis ipsorum etiam corporum immortalitatem per resurrectionem a mortuis.

Dicitur autem spiritus hominis esse vita propter justitiam, quia non tantum ipse per justitiam vivit, sed etiam hominem, cujus est spiritus, per eandem justitiam vivere facit, tanquam ipsius hominis vita quaedam spiritualis. Notandum autem in Graeco facilem esse commutationem inter haec duo vocabula, ζῇ et ζωὴ, *vivit et vita;* ut nonnulla suspicio sit, jam olim in Graecos codices ex hujusmodi mutatione diversam lectionem irrepsisse. Nihil tamen affirmo, praesertim quia tam codices, quam interpretes Graeci consentiunt, Latinis etiam multis suffragantibus. Nec mireris verbum ἐστὶ, *est,* omissum esse, quando nec priori membro expressum erat.

11. *Quod si spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis.* Totum illud: *spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis,* periphrasis est spiritus Dei. Qua cur utatur Apostolus, sequentia declarabunt. Quod sequitur: *habitat in vobis,* intellige per justitiam, idque perseveranter.

Qui suscitavit Jesum Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra. Jesum, hoc loco Graeca non legunt, sed tantummodo *Christum,* ut in priori parte *Jesum. Mortalia,* Syriace mortua: ut intelligas idem esse hoc loco mortale, quod supra, *mortuum.* Haec pars ad Deum, non ad spiritum Dei refertur, ut ex Graeco patet. Vivificabit autem Deus mortalia corpora nostra, resuscitando ea ad vitam immortalem et beatam, exemplo Christi capitis et primogeniti mortuorum. Dico beatam, nam ad vitam immortalem et miseram (quam tamen vitae et immortalitatis nomine vix usquam dignantur scripturae) resuscitabuntur reproborum corpora. Verum illa qualiscumque eorum vivificatio non adscribitur meritis Christi, neque resurrectionis illorum exemplar est resurrectio Christi. Quod satis significat clausula subjuncta:

Propter inhabitantem spiritum ejus in vobis. Rectius *spiritum suum,* vel, ut in Graeco, *suum spiritum,* ut ad Deum Patrem spiritus referatur, juxta id, quod praecessit: *Quod si spiritus ejus, qui suscitavit* etc. Hanc rationem vivificationis corporum constat in reprobis locum non habere. Innuit Apostolus hac parte, quod jam ante dixi, Spiritum sanctum non solum in mentibus hominum justorum habitare, verum etiam in corporibus, ut quae, propterea quod templa fuerint Spiritus sancti, digna habeantur honore beatae et gloriosae resurrectionis.

In Graeco codice Complutensi, et alio quodam per Robertum Stephanum annotato, legitur: διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος, *per inhabitantem suum spiritum in vobis.* Est et apud Ambrosium tractatus quidam brevis de Spiritu sancto, in quo legitur: *per inhabitantem spiritum* etc., ac ne mendum suspiceris, studiose urgetur praepositio *per.* Eadem lectio est Augustini propositione 51., sane non abjicienda. Nam verum et bonum sensum efficit, tametsi prioris lectionis sensum arbitror esse magis accommodum huic loco.

12. *Ergo, fratres, debitores sumus non carni, ut secundum carnem vivamus. Debitores sumus,* id est, servitutem debemus, qui Christo jam insiti sumus, et Christiani facti per baptismum, qua peculiari ratione fratres vos appello. *Non carni.* De carne loquitur, ut alibi de peccato, quadam fictione personae dominium et regnum carni affingens. Exponit autem illam servitutem, cum addit: *ut secundum carnem vivamus,* id est, ut desideriis ac voluntati carnis obsequamur. Hoc enim esset carni servire. Relinquit autem ex adverso subintelligendum: sed spiritui,

scilicet debitores sumus, ut secundum spiritum vivamus. Deinde cohortationem suam confirmat antithetis, hinc poena, inde praemio proposito, dum ait:

13. *Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini.* Videlicet morte aeterna, nequaquam futuri participes beatae resurrectionis, eo quod Spiritum sanctum non habueritis in vobis habitantem. *Moriemini,* Graece, μέλλετε ἀποθνήσκειν, *futurum est, ut moriamini,* quomodo legit Tertullianus in lib. de resurrectione carnis. Minus recte, *incipietis mori,* quod ex alia versione legit Cyprianus in lib. de zelo et livore.

Si autem spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis. Spiritu, id est, per Spiritum sanctum, de quo statim subjungit: *Quicumque spiritu Dei aguntur.* Inde enim bene probat Augustinus Spiritum sanctum hic intelligi, non autem, spiritum hominis, serm. 43. de verb. Dom. cap. 7. *Facta carnis,* Graece, τὰς πράξεις τοῦ σώματος, actiones corporis. Annuit et Syrus interpres. Sed sensus idem est. Nam actiones corporis hic dicit, non omnes eas, quae per corpus exercentur, quum supra cap. 6. praeceperit dicens: *Exhibete membra vestra servire justitiae in sanctificationem,* sed quas alibi vocat opera carnis, ut Gal. 5. Quibus item respondent desideria seu concupiscentiae corporis, id est, carnis, supra cap. 6.

Porro carnis opera per Spiritum sanctum mortificamus, quando, ipso in nobis et nobiscum operante, pravis desideriis ad ejusmodi opera incitantibus non consentimus, sed resistimus. Sic enim in suis initiis atque in primo germine carnis opera velut eliduntur ac necantur. *Vivetis* vita aeterna, non solum animarum, sed etiam corporum, ad quam vitam, propter inhabitantem spiritum suum in vobis, Deus ad exemplum filii sui vos resuscitabit.

Admonet Theophyl. observandum, non monere Paulum, ut corpus mortificemus, id enim homicidium foret, sed opera corporis, eaque prava. Nam quod ad substantiam corporis attinet, idem Apostolus Eph. 5. sic ait: *Nemo carnem suam odio habuit, sed nutrit et fovet eam.* Quod obiter nota propter nonnullos, qui immoderatas suscipiunt corporis afflictiones, per quas deinde redduntur inutiles ad officia pietatis exercenda.

14. *Quicumque enim spiritu Dei aguntur, ii sunt filii Dei.* Sensus: Nam quicumque, per baptismum renati, deinceps spiritu Dei aguntur, mortificantes opera carnis, et exercentes opera spiritus, ii sunt filii Dei per adoptionem, quibus a Deo promissa atque parata est hereditas vitae aeternae. Probat enim, quod dixit, *vivetis.* Aguntur quidem etiam boni catechumeni spiritu Dei, nec tamen adhuc filii Dei sunt, quia nondum renati. Supponit autem Apostolus eos, ad quos scribit, esse renatos per baptismum. Sed docet, id non satis esse, ut sint filii Dei, nisi deinceps etiam agantur spiritu Dei.

Porro verbum *aguntur* neque coactionem voluntatis significat, neque, ut haeretici volunt, necessitatem, sed inclinationem passivam, qua nimirum voluntas efficaciter agitur et inclinatur; quae tamen non excludat libertatem voluntatis, qua homo etiam ipse agat, et, ut ita dicam, se ipsum agat, et quidem libere, ad ea opera, ad quae agitur et inclinatur a spiritu Dei, videlicet ipso eodem spiritu, totum hoc ut agat, agente. Unde August. serm. 13. de verbis Apostoli cap. 11., falsum hujus loci intellectum removens: *Dicit mihi aliquis,* inquit, *ergo agimur et non agimus. Respondeo: Imo et agis et ageris; et tunc bene agis, si a bono agaris. Spiritus enim Dei, qui te agit, agentibus adjutor est. Ipsum nomen adjutoris praescribit tibi, quia et tu ipse aliquid agis.* Et mox: *Nemo adjuvatur, si ab illo nihil agatur.* Idem serm. 43. de verbis Domini, cap. 7.: *Agis,* inquit, *si agaris; et bene agis, si a bono agaris.* Haec ille. Caeterum adjuvari nos spiritu Dei docet Apostolus infra hoc cap. vers. 26.

15. *Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore.* Ostendit, renatos per Christum esse filios Dei, et proinde (quod postea colligit) haeredes vitae aeternae. Id, inquam, ostendit ex eo, quia

per spiritum, quem acceperunt, Deum invocant ut patrem. *In timore,* Graece εἰς φόβον, ad timorem. Augustinus lib. de spiritu et litera cap. 32. *in timorem* legit. Igitur spiritum servitutis in timore, vel ad timorem, idem August. in expositione propos. 52. eum spiritum intelligit, *qui habebat mortis imperium, id est, diabolum,* ut dicitur Heb. 2. Sub quo (sicut ibidem sequitur) *timore mortis per totam vitam obnoxii erant servituti* veteris testamenti filii. Probat autem hunc intellectum, quia spiritui servitutis opponit Apostolus spiritum adoptionis, dum continuo subjungit: *sed accepistis spiritum adoptionis.* Qui cum intelligatur Spiritus sanctus, non poterit spiritus servitutis illi contrarius intelligi, nisi spiritus malus, id est, diabolus.

Verum sane magis consonum est historiae sacrae, ad quam respicit Paulus, ut intelligatur spiritus Dei; sic tamen, ut juxta scripturae consuetudinem spiritus accipiatur metonymice pro dono, cujus autor est spiritus. Nam Exod. 20. dicit Moses ad populum, audita lege perterritum ac pavore concussum: *Ut probaret vos, venit Deus, et ut terror illius esset in vobis.* Et Deus ad Mosen Deut. 5.: *Quis det, talem eos habere mentem, ut timeant me?* Quis autem det, nisi Deus?

Rectius igitur idem ipse Augustinus serm. 13. de verbis Apostoli, et alii post eum, per spiritum servitutis in timore, spiritum timoris accipiunt, id est, timorem divinitus incussum, quo Deus ut justus peccatorum vindex ita timetur, ut eo timore correpti homines abstineant ab externo opere peccati, quod lege Dei prohibitum esse sciunt. Nam et hic timor, etsi filios Dei non faciat, numerandus tamen est inter dona Dei, imo et (si ita appellare voles) Spiritus sancti; non quidem sanctificantis hominem (est enim effectus legis ac testamenti veteris, non novi), sed tamen cohibentis, ne in apertam prorumpat legis transgressionem.

Porro servitutis spiritus timor ille vocatur, id est, timor servilis, vel quia a servitute peccati hominem non liberat, sed in ea relinquit, uti nonnullis videtur; vel potius, et sequenti parti congruentius, quia sic facit hominem abstinere ab exteriori et manifesta legis transgressione, ut tamen latentem in animo peccandi cupiditatem non sanet. Spiritus ergo servitutis, id est, servorum, seu qualis convenit servis. Nam eo modo jussis parere, et a vetitis abstinere, servorum est, qui tantum ad oculum dominis parent, et imperata faciunt. Atque hoc vocamus serviliter et non liberaliter servire. Non tamen hujus illiberalis servitutis autor est Spiritus sanctus, sed timoris, conjunctam habentis hujusmodi servitutem. Quod significat Apostolus dicens: *ad timorem,* scilicet ut effectum et donum spiritus. Unde magis proprie spiritum timoris, quam spiritum servitutis hoc Dei donum appellaveris, tametsi timorem servilem esse Dei donum, absolute dici potest; quomodo fidem informem esse Dei donum, absolute concedunt et docent Theologi; nempe qua fides, non autem quatenus informis est.

Ex his etiam solvitur argumentum, quo movebatur Augustinus, ut spiritum servitutis in timore diabolum intelligeret. Nam inter dona potest esse quaedam antithesis, ut inter timorem et amorem, quorum tamen unus idemque Spiritus sit autor et dator, ut Hugo Victorinus annotavit, et agnoscit ipse August. in serm. supra citato. Quo autem sensu servitutis spiritus dicatur, cum non sit autor servitutis, jam ostendimus. An vero spiritus iste servitutis in timore sit idem cum spiritu timoris, de quo loquitur Apostolus 2 Tim. 1., eo loco expendemus.

Jam, quod hic addit, *iterum,* respicit haud dubie, sicut ante dixi, ad legislationem factam in monte Sinai, quando ingens timor et terror populo immissus est, Exod. 19. et 20., cujus rursum meminit Heb. 12. Sensus igitur est: Non enim vos, renati per Christum in baptismo, accepistis donum timoris servilis, quod acceperant, quibus olim lex data est per Mosen. Forte etiam dicens *iterum* attendit patres eorum, ad quos scribit, id est, Judaeorum. Scribitur enim haec epistola, sicut initio

dictum est, ad Romanos fideles promiscue, tam Judaeos, quam gentiles.

Sciendum porro, timorem hujusmodi peccatoribus utilem esse quidem, imo necessarium, ut justificentur. *Lex* enim *paedagogus ad Christum,* Gal. 3. Et, *qui sine timore est, non poterit justificari.* Eccl. 1. Quocirca S. Basilius hunc timorem nunc paedagogum, nunc εἰςαγωγικὸν, id est, introductorium esse dicit ad pietatem; illud in comm. Jesaiae 1., hoc in enarr. Psalm. 32. Sed et B. August. paedagogum ac castum timorem vocat, concione 25. super Psalm. 118., et saluberrimum appellat in lib. de catech. rud. cap. 5., et quomodo ad caritatem introducendam necessarius sit, similitudine setae linum introducentis declarat, tract. 9. super 1. Epist. Joan. Verumtamen quia timor iste per se nec ad justitiam perducere potest, nec caritatem, quae filiorum est, introducere, propterea novo spiritu opus est, de quo sequitur:

Sed accepistis spiritum adoptionis filiorum. Adoptio filiorum Graecis uno vocabulo composito dicitur υἱοθεσία, quam alii simpliciter vertunt adoptionem, quod adoptio fere non sit, nisi filiorum. Sensus est: Sed accepistis Spiritum S. infundentem cordibus vestris caritatem; vel (quia supra diximus spiritum sumi pro dono spiritus) accepistis per Spiritum S. gratiam adoptionis, id est, caritatem, quae vos constituit adoptivos Dei filios.

Notanda antithesis inter vocabula, *servitutis* et *filiorum.* Et quia in priori parte expressum fuit donum timoris, quod erat servorum, idcirco in hac parte intelligendum est donum caritatis, quod filiorum proprium est.

In quo clamamus: Abba (pater). In quo, id est, per quem spiritum in nobis operantem. Significatur enim causa movens et efficiens. Unde Gal. 4. dicitur ipse spiritus missus *in corde nostro* clamare: *Abba, pater.* Dum igitur modo nos clamare dicimur, modo ipse spiritus, ostenditur cooperatio gratiae et liberi arbitrii, sic tamen ut a gratia liberum arbitrium moveatur, non contra. Nos enim, quod clamamus, a spiritu accipimus, non ille a nobis. Clamor orationem significat profectam ex magno cordis affectu, ut in psalmis et alibi. Ita Dominus ad Mosen orantem Exod. 14.: *Quid clamas ad me?*

Clamamus autem per spiritum: *Abba, pater,* quia filiorum Dei est, Deum patrem vocare; idque Christi, filii Dei naturalis, exemplo, qui toties in Evangelio, vel orans, vel docens, Deum patrem suum appellat; deinde et Christi praecepto, qui nos docuit sic orare: *Pater noster, qui es in coelis,* Matth. 6. Quae quidem orandi formula non legitur a quoquam justorum ante Christi adventum usurpata, scilicet ut Deum orans, patrem appellaret, dicendo: Pater meus, aut Pater noster; sed reservata fuit tempori manifestandae gratiae. Nec enim hoc facere quisquam ausus fuit, antequam Christus, naturalis Dei filius, dignatus nos habere fratres, id juberet. Inde est, quod Sacerdos orationem Dominicam in persona totius populi recitaturus, ita praefatur: Praeceptis salutaribus moniti audemus dicere: Pater noster etc. Nam, ut ait Leo serm. 6. de nativitate Domini: *Omnia dona excedit hoc donum, ut Deus hominem vocet filium, et homo Deum nominet patrem.*

Non igitur existimandum est, ut ex hoc loco Pauli perperam suspicati sunt quidam, ante Christi adventum nullos fuisse Dei filios adoptivos. Fuerunt enim procul dubio filii Dei secundum adoptionem, quotquot vere justi fuerunt. Sed, ut dixi, fiducia nondum illis erat data per Christum, qua Deum orando patrem suum vocarent. Unde nec scriptura veteris testamenti vocat eos expresse filios Dei, nisi forte secundum aliam quandam significationem. Paulus vero non negat anterioris saeculi justos Dei filios fuisse; sed tempus legis distinguit a tempore gratiae, quo spiritus adoptionis copiose effusus est in genus humanum.

Ex dictis satis intelligitur nomen Patris, ut hic accipitur, non esse proprium primae personae in Deo, sed toti Trinitati commune. Nam Deus non dicitur pater filiorum, quos adoptavit, a relatione,

qua refertur ad filium suum naturalem (sic enim solius secundae personae pater est), sed ab ea, qua nos respicit ut adoptator noster, et vitae spiritualis, id est, justitiae per regenerationem nobis auctor. Quae paternitas utique toti Trinitati communis est.

Porro conjunxit Apostolus duo vocabula rem eandem significantia, *Abba, pater;* quorum illud Hebraicum est, seu potius ex Hebraeo Chaldaicum et Syriacum, אבא; hoc Graecum, πατήρ. Idem fecit ad Gal. scribens cap. 4. Marcus quoque Evangelii sui cap. 14. testatur, Christum orantem dixisse: *Abba, pater.* Id vero Origenes et commentator Ambr., quibus suffragantur Laurentius et Stapulensis, interpretative dictum volunt, Abba, quod est, pater. Nam in Graeco, pater, non vocativi casus est, sed nominativi cum articulo, ὁ πατήρ.

Verum id non convincit. Frequens enim est in precationibus, et maxime in psalmis, nominativum pro vocativo poni. Sic et ecclesia Christum orat: *Agnus Dei, qui tollis peccata mundi.* Certe apud Matth. cap. 11., et apud Lucam cap. 10., ubi Christus patrem alloquens describitur, prius vocandi casu, deinde nominandi cum articulo, nomen patris in Graeco legimus. Tale est, quod in psalmis ὁ θεὸς passim vocative sumitur, saepe etiam duplicatum, ut Psalm. 21. 42. 62. Quod si Graecum Hebraeo hic adjecisset loco expositionis, interposuisset ὅ ἐστι, *quod est,* vel simile quid, ut fit alibi, velut Marci 7.: *Ephpheta, quod est, adaperire.*

Alii proinde dicunt esse conduplicationem Hebraicam, qua significetur vehemens affectus orantium filiorum Dei. Sed cum in oratione, quam nobis Dominus praescripsit, non habeatur ista conduplicatio, soleatque ea ad emphasim fieri, repetito prorsus eodem vocabulo, ut: *Domine, Domine; Jerusalem, Jerusalem;* quod hic non fit, non enim ait Abba, Abba, vel pater, pater, sed *Abba, pater.*

Idcirco magis verisimile nobis est, quod Augustinus dicit, Apostolum conjunxisse vocem Hebraeam cum Graeca, propter Judaeos et gentiles; ad significandam videlicet utriusque populi in uno angulari lapide Christo conjunctionem, tanquam pariter vocatorum ad filiorum Dei adoptionem; praesertim cum ad Romanos fideles, quorum alii Judaei erant, alii gentiles, hanc epistolam scriberet. Unde est et illud: *Judaeo primum et Graeco,* cap. 1. et 2. hujus epistolae. Ita docet August. lib. de spiritu et litera cap. 32., et serm. 13. de verbis Apost. Competitque eadem ratio in locum ad Gal. 4. Quin et Marcum tale quid ea congeminatione spectasse crediderim, non quod Christus Hebraice et Graece locutus fuerit orans patrem, ut vult autor commentarii Hieronymo adscripti in Marcum; quamvis et August. ita sentire videtur lib. 3. de consens. Evangel. cap. 4. Sed Evangelistam de suo addidisse, ὁ πατήρ, *ad intimandum* lectori *sacramentum ecclesiae ex Judaeis et gentibus colligendae,* ut ibidem loquitur August.

16. *Ipse enim spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filii Dei.* Docet, non temere nec arroganter nos, qui per Christum renati sumus, facere, Deum appellando patrem, cum id faciamus freti testimonio Spiritus S. Quamquam in Graeco non additur particula causalis *enim,* ut nec in Syriaco, nec in textu commentatoris Ambr. Quibus et mss. codices Latini non pauci consentiunt. Porro Graeca sic habent: αὐτὸ τὸ πνεῦμα συμμαρτυρεῖ etc. Ubi primum admoneo, non recte Erasmum et alios quosdam, eum secutos, vertere maluisse: *idem spiritus,* pro eo, quod noster dixit, *ipse spiritus.* Non enim Graece est τὸ αὐτὸ, idem, sed αὐτό. Nam sequens τὸ praepositivus articulus est vocabuli πνεῦμα. Sic et infra versu 26.: *Sed ipse spiritus postulat.* Ubi et Erasmus vertit, *ipse spiritus,* quod Graece est, αὐτὸ τὸ πνεῦμα. Vide, quae dicta ad illud cap. superioris: *Igitur ego ipse mente etc.* Fateor tamen, in sensu non esse magnum discrimen.

Quod sequitur συμμαρτυρεῖ, proprie sonat *contestificatur,* ut ad verbum ita vertas: *Ipse spiritus contestificatur spiritui nostro, quod sumus filii Dei.* Qui-

bus verbis ambiguum est, utrum significetur, spiritum reddere testimonium spiritui nostro, id est, nobis, quod expressit vulgata versio; an vero, juxta aliorum quorundam versionem, spiritum testari una cum spiritu nostro, quod et Graeca potius velle videntur; ut sensus sit, testimonium spiritus nostri confirmari testimonio spiritus divini.

Prior quidem sensus magis receptus est, Latinis praesertim, juxta quae verbum compositum συμμαρτυρεῖ positum intelligi debet pro simplici μαρτυρεῖ, *testatur*. Sic enim accipi videtur idem vocabulum supra cap. 2., ubi nos legimus: *Testimonium reddente illis conscientia ipsorum;* et rursus initio cap. sequentis: *Testimonium mihi perhibente conscientia mea.*

Attamen aliis placet accipiendum Graecum verbum proprie, ut significetur adjunctio testimonii cum altero. Nam et cap. 2. et 9. nihil vetat sic accipi. Nec alibi facile reperias compositum illud Graecum usurpari pro simplici, ut non aliqua conjunctio testimonii significetur, si non cum alio testimonio, saltem cum sententia seu dicto cujuscumque, quod more scripturae testimonium appellatur, ut hoc pacto, quisquis aliquid affirmat, testari dicatur. Ita verbum hoc acceperunt Chrysostomus ac caeteri post eum Graeci; Latini quoque recentiores, Erasmus, Cajetanus, Toletus. Estque eadem ratio de verbo συνεπιμαρτυρεῖ, quo Paulus utitur Heb. 2.

Jam pro hoc sensu notanda sunt verba praecedentia, quibus dicitur: *In quo clamamus: Abba, pater.* Qui enim in oratione Deum invocat patrem, consequenter se vocat et affirmat Dei filium, idque facit corde seu spiritu. *Misit* enim *Deus spiritum filii sui in corda* nostra *clamantem: Abba, pater.* Gal. 4. Quoniam igitur et spiritus noster clamat Abba pater, atque id ipsum in corde seu spiritu nostro clamat Spiritus sanctus, ideo dicit Apostolus, Spiritum S. contestari spiritui nostro, id est, una cum eo testari, illo ipso clamore, quem in spiritu nostro excitat, *quod sumus filii Dei.* Hoc ergo Spiritus sancti testimonium, eodem Chrysostomo exponente, clamor ille est, quo renati dicunt Deo: *Abba, pater.* Sicut enim *nemo potest dicere: Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto* 2 Cor. 12., ita nemo potest dicere Deo, Abba, pater, nisi in Spiritu sancto.

Verum sive sensus Pauli sit, Spiritum sanctum testari spiritui nostro, sive una cum spiritu nostro, nos esse filios Dei, quoniam tamen hoc Spiritus sancti testimonium non potest non esse verissimum atque certissimum, consequens videri potest, certa et indubitata fide credere nos debere, quod simus filii Dei, et proinde a peccatis justificati. Hoc enim argumentum ex isto loco sumptum, vel praecipuum est, quo ad stabiliendam fidem, quam vocant specialem, nituntur hujus temporis haeretici.

Cui quidem eorum objectioni fere a catholicis respondetur, Spiritum sanctum duobus modis aliquid hominibus testari; uno modo expresse, directe, et sine ulla obscuritate, quomodo testificatus est per Christum dicentem paralytico et peccatrici: *Remittuntur tibi peccata tua,* Luc. 5. et 7., et per prophetam Davidi: *Dominus transtulit peccatum tuum,* 2 Reg. 12.; atque hoc testimonium homini certum et infallibile esse. Alio modo testificari obscure et oblique, scilicet per quaedam indicia, quae tantum probabilem faciant homini conjecturam. Cujusmodi testimonium adoptionis est in baptizatis, aut per sacerdotem absolutis, bonae voluntatis conscientia, ut quae eos jam non reprehendat de ullo damnabili peccato aut affectu peccandi; tum fiducia ad Deum inde nata, secundum illud Joan. 1. epist. 3.: *Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum.* Item studium honoris Dei tanquam patris; animus propensus ad juvandum proximos, in iis maxime, quae sunt aeternae salutis; libenter audire et cogitare de rebus ad Deum et vitam, quae in Deo est, pertinentibus.

Praeterea tranquillitas et serenitas animi cum interna consolatione, quae baptismum et reconciliationis sacramentum sin-

cero corde susceptum consequi solent; uti de se baptizato confirmat August. lib. 9. confess. cap. 4. et 6. Et de reconciliatis synodus Trid. sess. 14. cap. 3. Denique clamor, id est, oratio devota ad Deum, qua patrem eum fiducialiter appellant, filios ejus se per ea, quae jam dicta sunt, agnoscentes. Igitur, sicut per hujusmodi conjecturas non omnino certa fit homini testificatio, ita nec prorsus certo, sed probabiliter, ex tali testimonio novit ipse homo, se esse filium Dei, eoque sane probabilius certiusque, quo plures, probabiliores ac certiores fuerint conjecturae, quarum tamen nulla sit infallibilis. Haec catholicorum responsio bona est.

Obstrepit tamen adversarius et replicat dicens, utrumque nobis certissimum esse debere, et quod Spiritus sancti testimonium quodcunque et qualecunque verum sit, utpote divinum, et quod Spiritus sanctus nobis testificetur, quod sumus filii Dei. Nam hoc nobis, eodem spiritu dictante, Paulus Apostolus affirmat.

Respondeo, Paulum non dicere, quod Spiritus S. testimonium hoc reddat spiritui meo vel tuo, sed spiritui nostro; aut certe nobis unâ cum spiritu nostro, juxta Graecorum expositionem. Loquitur autem in persona justorum, id est, eorum, qui vere sunt filii Dei, quibus Spiritus S. perhibet testimonium, non tamen cuique de se plane certum, sed tantum probabile, quod sint filii Dei. Probabile, inquam, ex indiciis et conjecturis supradictis. Itaque testimonium adoptionis divinae, quod justi in se sentiunt, testimonium est Spiritus S., et proinde verissimum. Quod autem alii, qui non sunt justi, sed esse se putant, in se percipiunt, non est a Spiritu sancto, sed a fallaci conjectura, ideoque et ipsum falsum.

Illud tamen ex Apostoli constat affirmatione, Spiritum sanctum perhibere justis testimonium, quod sint filii Dei. Nam sensus Apostoli est: Spiritum sanctum testificari nobis, non omnibus, qui baptizati et fideles sumus, sed justis, quod filii Dei simus. At, ut dixi, ipsis justis singulis testimonium illud Spiritus S. non est pro certo cognitum, quia non possunt illud certo discernere a conjecturis fallacibus. Quo fit, ut nec quisque eorum de se certus sit, se esse justum et Dei filium. Quam sit autem a Pauli sententia alienum, quod ex hoc loco sectarii colligunt, vel unus ille locus aperte probat, ubi dicit: *Sed neque me ipsum judico, nihil enim mihi conscius sum; sed non in hoc justificatus sum,* 1 Cor. 4. Nam si per hoc testimonium Spiritus sancti Paulus ipse de se certus non erat, ut judicare se ipsum posset et dicere, se justificatum esse, quanto minus quilibet alius?

17. *Si autem filii, et haeredes.* Certa collectio. Nam haereditas filiis debetur, non servis; et ad hoc adoptatur quis in filium, ut sit haeres. Dicitur autem haeres is, cui jus competit ad haereditatem percipiendam. Porro haereditatem hic intellige, non patrimonii terreni, sed coelestis; nec eam, qua filii succedant patri mortuo, ut inter mortales, sed qua accedant et socientur patri semper victuro; videlicet regni, bonorumque ejus omnium absque ejus detrimento futuri perpetuo consortes. Nam haereditas ista principaliter Deus ipse est, qui dicitur: *Dominus pars haereditatis meae,* Psal. 15.

Ex hoc loco nequaquam consequens est, ut adversarii ratiocinantur, justos bonis suis operibus non mereri vitam aeternam, quod nimirum eam ut filii haereditario jure sint accepturi. Nam optime consistunt haec duo, percipere vitam aeternam jure haereditario, et percipere ex meritis; praesertim si jus haereditarium tantum ex adoptione quis habeat. Quemadmodum enim filius, etsi patris haeres, obedire tamen debet praeceptis patris, alioqui jure exhaereditandus, atque ea obedientia nihilominus haereditatem meretur (unde de filio jussis paternis obsequente, maxime si fuerit adoptatus, dici solet: Ille dignum se praestat haereditate), sic et nos filii Dei per adoptionem facti, eoque jure Dei haeredes, praecepta tamen ejus, ut filii, servare debemus, et ea observatione per ipsius gratiam nos haereditate dignos reddere, alioqui jus illud amissuri. Igitur, qui

sumus adoptionis filii, et hoc titulo haeredes, dum praecepta patris servamus, veluti novo titulo ad priorem accedente, sine quo tamen prior retineri non possit, haereditatem paternam nobis debitam facimus.

Etenim ita congruentissime et aequissime divinitus ordinatum est, ut haereditatem illam coelestem adoptivi filii non consequantur, nisi in eo, quo renati sunt et filii Dei facti, studio bonorum operum, quibus et patri obediant, et haereditatem promereantur, perseverent. Quamvis enim esse possit ea filiatio in homine, qui opera nondum habeat, retineri tamen et conservari sine illis non potest, attestante Joanne Apostolo 1. epist. 3.: *Qui facit justitiam, justus est.* Et iterum: *Qui viderit fratrem suum necesse habere, et clauserit viscera sua ab eo, quomodo charitas Dei manet in eo?* Quod et Paulus significat in eo, quod hic statim subjicit: *Si tamen compatimur, ut et conglorificemur,* uti mox videbimus.

Illud interim observa in doctrina Apostoli, vitam aeternam, quam alibi gratiam vocat, jure adoptionis acquiri, ut intelligat adversarius, jure debitum cum gratia non pugnare, quando et ipsum jus, quo quid debetur, ex gratia habetur. Ita nos dicimus, merita non pugnare cum gratia, cum et ipsa merita ex fonte gratiae promanent.

Haeredes quidem Dei, cohaeredes autem Christi. Dei quidem haeredes tanquam patris, Christi autem cohaeredes tanquam fratris nostri. Nam Christus, naturalis Dei filius, secundum naturam humanam ad eandem haereditatem regni coelestis pervenit; imo constitutus est a Deo haeres universorum, Hebr. 1. Interim vide, quantis titulis amplificet Apostolus dignitatem baptizatorum, quod sint filii Dei, quod haeredes Dei, quod cohaeredes et proinde fratres Christi.

Si tamen compatimur, ut et conglorificemur. Clarius: *Si tamen cum eo patimur, ut et cum eo glorificemur,* ac si dicat: Haereditatis hujus et gloriae coelestis, quam Christus jam possidet, ita demum cum illo consortes et participes erimus, si cum illo atque ejus exemplo vitae praesentis adversitates patienti et forti animo feramus. Nam, ut ait S. Leo serm. 9. de quadrag.: *Certa atque secura est exspectatio promissae beatitudinis, ubi est participatio Dominicae passionis.* Hic vero etiam meritum significari, satis liquet. Sicut enim Christus, quamvis et filius esset, et haeres, merito suae passionis ad gloriam pervenit, ita sentit Apostolus, etiam nos, etsi jam filios et haeredes, merito patientiae, qua Christo compatimur, gloriae ejus consortium adipisci. Porro ne quem terreat praescripta conditio: *si tamen compatimur,* ostendit verbis sequentibus, quam parum exigatur pro re maxima.

18. *Existimo enim, quod non sunt condignae passiones hujus temporis ad futuram gloriam, quae revelabitur in nobis. Enim* per autem quidam exponunt, quod non est necesse. Nam suasio est ad patiendum, a magnitudine praemii. *Existimo,* Graece λογίζομαι, id est, reputo, ratione colligo; nimirum ex collatione passionum hujus vitae cum gloria futura. *Non sunt condignae,* Graece, *non sunt dignae;* ne quis extra textum Pauli ponderet vocabulum *condignae.* Erasmus vertit, *non sunt pares.* Nec offendat, quod quidam veteres legunt, *indignae sunt;* ut Ambrosius libr. 1. de interpellatione Job cap. 1., et Augustinus quaest. 67. inter 83., et lib. 5. de civit. Dei cap. 18. Nam idem hoc est, quod *impares sunt,* minores sunt, ut ipse Ambrosius exponit epistola 22.

Jam quod sequitur: *ad futuram gloriam, quae revelabitur in nobis,* ita est in Graeco: *ad futuram gloriam revelari in nos.* Sed *futuram* construendum cum *revelari,* ut sensus sit: ad gloriam suo tempore revelandam seu manifestandam erga vel circa nos, videlicet in adventu Christi ad judicium. Tertullian. in Scorpiaco cap. 13., et lib. de resurr. carnis cap. 40., periodum hanc ita expressit: *Reputo enim, passiones hujus temporis non esse dignas ad gloriam, quae in nos habeat revelari.*

Porro etiam ex hoc loco meritum bonorum operum oppugnant haeretici. Nam meritum cum mercede comparatum aequalitatem seu condignitatem quandam postulat. Verum quid hic velit Apostolus, facile est intelligere ex alio loco, qui est 2 Cor. 4., ubi sic ait: *Id, quod in praesenti est momentaneum et leve tribulationis nostrae, supra modum in sublimitate aeternum gloriae pondus operatur in nobis.* Igitur secundum Apostolum non sunt condignae, sive pares, sive comparabiles hujus saeculi passiones ad gloriam futuri saeculi; quatenus illae leves sunt et momentaneae, cum gloria, quae supra modum magna est et aeterna, comparatae; quae tamen ea gloria dignae sunt, eamque promerentur, quatenus illam velut constitutam et promissam a Deo mercedem nobis operantur et pariunt; quomodo modicum aurum valet equum aut bovem, ex institutione et pacto hominum, cum sit alioqui et quantitate et naturae praestantia multo minus. Certe negare non possunt adversarii, quin peccata mereantur poenam ignis aeterni, cum tamen hujus saeculi voluptates, quibus peccatur, nequaquam pares sint illi poenae vel magnitudine vel diuturnitate.

Itaque dicimus, etsi passiones hujus saeculi, si magnitudo earum et duratio spectetur, non respondeant gloriae futurae, virtute tamen et valore (qui in Dei promissione fundatur) respondere; quomodo, ex institutione et pacto quodam naturae, semen arbori respondet, eamque virtute continet. Illud quoque considera, non dicere Apostolum, nostras bonas actiones non esse dignas futura gloria, sed hujus saeculi passiones non esse dignas seu condignas ad futuram gloriam. Confert enim, uti dictum est, intensionem ac moram acerbitatis praesentium afflictionum cum intensione ac mora gaudii gloriae futurae, inter quae certe nulla est comparatio. Tale est et illud de justis Sapientiae 3.: *In paucis vexati, in multis bene disponentur.*

Quidam sic exponunt Apostolum: *Non sunt condignae,* si in se spectentur, et ex operis natura, nimirum seclusa promissione. Nobis prior expositio magis probatur. Absolute enim loquitur Apostolus de passionibus sanctorum, et sensum ejus declaravimus ex aliis ipsius verbis. Unde nec Hugo Victorinus mentem Apostoli videtur assecutus, quum sensum esse vult, opera sanctorum *ad tam excellentem gloriam promerendam non esse condigna, quia Deus ex sua gratia superaddet plus, quam meruerunt.* Nam etsi Deus non plus superadderet, id est, non supra condignum opera sanctorum remuneraret, verum tamen maneret ex mente Pauli, satis explicata, non esse condignas seu pares hujus temporis passiones ad gloriam futuram.

19. *Nam exspectatio creaturae revelationem filiorum Dei exspectat.* Quo magis commendet gloriae futurae magnitudinem, prosopopoeia quadam utitur, fingens creaturam, id est, mundum, velut personam magno desiderio exspectantem, dum ea gloria in nobis, Dei filiis, manifestetur, ut et ipsa gloriae particeps fiat. Qua re simul innuit, quod alibi apertius docet, omnia esse et fieri propter electos; ut 1 Cor. 3. et 2 Tim. 2.

Cajetanus quidem creaturam hoc loco solam intelligit humanam, id est, homines, et (quod postea dicitur) omnem creaturam exponit, omnes nationes hominum; quomodo dictum est: *Praedicate Evangelium omni creaturae.* Marc. 16. Qui sensus etiam apud Augustinum est, tum in expositione praesentis loci, tum alibi; ut conc. 12. super Psalm. 118., libro contra Priscill. et Origenistas ad Orosium scripto cap. 8., et quaest. 67. inter. 83. Denique et apud Hugonem quaest. 204.

Verum hujusmodi sensus contextui Paulino parum commode potest aptari. Certe Paulus in hac eadem epist. cap. 1. creaturam generaliter accepit semel et iterum. Imo et hoc ipso capite generaliter eam intelligit, cum dicit: *Neque creatura alia poterit nos separare a charitate Dei.* Graeca vox ἀποκαραδοκία, pro qua in nostra versione est, *exspectatio,* non simpliciter exspectationem significat, sed ve-

hementem, anxiam, et, ut Erasmus vertit, sollicitam exspectationem (Hilarius lib. 12. de Trin. longinquam exspectationem legit); imo potius observationem et speculationem; dum, velut exserto capite, quis observat, quod speculatorum est. Non enim respondet verbo hic posito ἀπεκδέχεται, *exspectat,* sicut in Latino; sed derivatum est a verbo ἀποκαραδοκεῖν, quod non a corde, ut putant nonnulli, sed a capite dicitur, ac si dicas, ipso capite spectare, quod est prospectare. Consonat et Syriacum verbum, quod interpretantur, oculos intendere, et quasi in specula exspectare.

Sensus igitur est: Tota haec creatura, quae hominum usibus subservit, attentissima observatione tempus illud exspectat, quo gloria filiorum Dei manifestabitur, id est, quo filii Dei gloriosi apparebunt. *Nunc enim nondum apparuit, quid erimus,* 1 Joan. 3. Ratio tam sollicitae exspectationis sequitur:

20. *Vanitati enim creatura subjecta est.* Vanitatem intelligit non eam solum, quae consistit in instabilitate et mutabilitate rerum hujus mundi, de qua dixit Ecclesiastes: *Omnia vanitas,* scilicet ob vicissitudines generationum et corruptionum, quae varias consequuntur alterationes; sed eam quoque comprehendit, qua mundus in deteriorem statum commutatus est, quae nimirum invecta est mundo per peccatum hominis, cui dictum est: *Terra maledicta in opere tuo,* Genesis 3.

Ad quam vanitatem hoc quoque pertinet, quod creatura, quae in usum hominum venit, magna parte permissa est potestati principis hujus mundi. Propter quod et multae creaturae consuetudine fidelium benedicuntur, et juxta Apostolum 1 Tim. 4. sanctificantur *per verbum Dei et orationem,* ut potestas diaboli, per eas nocere parati, cohibeatur. De qua vanitate etiam Prudentius hunc locum interpretatur in Hamartigenia, dicens *omnem creaturam, subjectam vanis non sponte laboribus, perjuro servire latroni,* id est, diabolo. Id expressius alibi docet Apostolus, ut ad Ephes. 2. et 6. Quam ob causam diabolus et *princeps mundi hujus* vocatur Joan. 14. et 16., et *Deus hujus saeculi* 2 Cor. 4.

Non volens. Graece οὐχ ἑκοῦσα, *non ultronea, non lubens.* Tertull. *invite.* Alii, *non sponte.*

Sed propter eum, qui subjecit eam in spe. Eam non est in Graeco, sed intelligitur. *In spe,* Graece ἐπ᾽ ἐλπίδι, quod alii vertunt: *sub spe,* sensu tamen eodem. Persistit Apostolus in prosopopoeia creaturae, quam dicit vanitati subjectam esse, non libenter, nec sponte sua, id est, non ex inclinatione suae naturae, cum unaquaeque res naturaliter suam appetat perfectionem, corruptionem autem et defectum fugiat; sed ex ordinatione, velutique praecepto Dei, qui illam, hominis culpa sic exigente, subjecit huic vanitati, non in perpetuum tamen, sed ad tempus, facta ei spe liberationis, de qua sequitur:

21. *Quia et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis.* Haeret cum eo, quod proxime dixit, *in spe,* et *quia* pro *quod* positum, Graece ὅτι, ut sit sensus: Subjecit eam vanitati cum hac spe, quod ipsa quoque aliquando vindicabitur e servitute corruptionis et mutabilitatis jam dictae, cui nunc interim subjacere cogitur. Hieronymus, exponens prophetam Habacuc cap 3., hanc creaturae servitutem et liberationem extendit ad corpora coelestia, solem et lunam, adducens illud Isaiae 30.: *Erit lux lunae sicut lux solis, et lux solis septempliciter.* Quae eadem Ambrosii sententia est in Epist. 21. et 22. et Chrysost. in comment. Et nota est Theologorum doctrina, in resurrectione hominum futuram renovationem totius creaturae, quam significat scriptura 2 Petri 3., Apoc. 21., et Isaiae 65., novos coelos et novam terram promittens.

Verum id hoc loco significari non arbitror; non enim illa corpora vanitati subjecta dicimus. Quod vero Ambrosius ibidem etiam ad angelos, hominum custodes, hanc servitutem simul et liberationem extendere videtur, nisi benigne interpreteris, recipi non potest. Sed de hujusmodi commentario paulo post plura.

In libertatem gloriae filiorum Dei. Praepositio *in,* Graece εἰς, varie exponitur. Chrysostomus interpretatur *in libertatem,* id est, propter libertatem. Mundus enim propter hominem est; sed alius mundi status convenit peccatoribus, alius Dei filiis jam glorificatis. Alii sic exponunt: in imitationem et exemplum libertatis.

Alii vero ad tempus referunt, hoc sensu: Creatura liberabitur a servitute corruptionis tunc, quando filii Dei suam assequentur perfectam et gloriosam libertatem. Qui sensus optime quadrat contextui. Potest etiam haec pars construi cum illa particula praecedente *in spe,* ut tamen etiam tempus significetur, ac si dicat Apostolus: Deus creaturam vanitati subjecit, facta ei spe liberationis in illud tempus, quando filii Dei, quibus subservit, suam libertatem consequentur. Ac nihilominus verba intermedia declarant objectum hujus spei, id est, rem ipsam speratam, sicut ea exposuimus.

22. *Scimus enim, quod omnis creatura ingemiscit, et parturit usque adhuc.* Amplificatio est desiderii jam dicti. *Ingemiscit et parturit,* Graece: ξυστενάζει καὶ συνωδίνει, id est, *congemiscit et conparturit,* ut legit S. Ambrosius lib. 1. de fide cap. 6. Quamquam ὠδίνειν non proprie significat parturire, sed dolere in partu, partus doloribus teneri. Igitur hic metaphora est a muliere parturiente. Nam quod quidam suspicantur, hic olim variasse Graecos codices, eo quod in Origenis commentario aliqua varietatis fiat mentio, quodque Latini varie legant hoc verbum, *parturit, comparturit, dolet, condolet,* arbitror inanem esse conjecturam, cum haec varietas tantum sit interpretum, qui Graeca aliter et aliter Latine reddiderunt. Nam συνωδίνειν, ut dixi, significat condolere more parturientis.

Quod autem in Origenis commentario de variantibus exemplaribus legitur, Ruffini interpretis additamentum est, de Latinis exemplaribus loquentis, ut et alibi solet. Certe in Graeco non alia varietas reperitur, nisi quod textus, Oecumenii scholiis insertus, addit illi verbo genitivum τῶν τέκνων, ut dicat Apostolus, omnem creaturam congemiscere una cum filiis, quemadmodum Hentenius interpretatur. Sed alienum id puto, cum nec ipse Oecumenius attingat in commentario.

Porro duobus modis haec pars exponitur. Quidam enim subaudiunt pronomen nobis: Omnis creatura nobis congemiscit, vel nobiscum ingemiscit et parturit. Sicut enim nobiscum subjecta est creatura vanitati corruptionis, et nobiscum liberationem exspectat, ita etiam una nobiscum ingemiscere et parturire dicitur, id est, in modum parturientis dolere, cum exspectatione illius temporis, quo simul nobiscum libertatis et gloriae particeps fiat.

Aliis magis placet, compositis illis verbis significari gemitum et dolorem communem inter se partium creaturae, propterea quod de nobis statim sequatur: *Sed et nos ipsi intra nos gemimus.* Cum enim *creatura* hoc loco collectivum sit nomen, sicut mundus, populus, eique etiam addatur signum collectivum, *omnis,* id est, tota, apposite ei tribuuntur, sine relatione ad aliud, verba composita ex praepositione σὺν; quomodo Latine dicitur, *con*venit multitudo, *con*currit turba. Quod addit Apostolus *usque adhuc,* vel *usque nunc,* Graece ἄχρι τοῦ νῦν, sic intellige: ad hoc usque tempus et deinceps, donec scilicet reveletur gloria filiorum Dei.

Refert Augustinus quaest. 67. inter. 83., quosdam haereticos ex his Apostoli verbis multa impia et inepta de coelestibus spiritibus tradidisse; ac illud inter caetera, quod omnes angeli, sublimesque virtutes in dolore et gemitibus sint, antequam nos penitus liberemur. Eam vero Origenis doctrinam fuisse, non dubium est, legenti commentarium ejus hoc loco, et ea, quae scribit lib. 1. de principiis cap. 7. et 8. Tale quid etiam Pelagius innuit in suo commentario. Caeterum quid Augustinus ad hunc Apostoli locum respondeat, quia rem fusius tractat, inde repetat studiosus.

Plana brevisque responsio est, Apostolum non de omni prorsus creatura loqui, sed de ea, quae in ministerium hominum facta est, id est, corporea; ac praecipue

de mundo hoc inferiori, qui sedes est corruptionum et corruptivarum mutationum. Si enim creatura ab Apostolo dicitur ad discrimen hominum, tanquam res quaedam vilior et imperfectior (unde et mox ait: *Non solum autem illa, sed et nos),* quanto magis ad discrimen angelorum, quorum excellentior est quam hominum natura! Nec tamen illa ipsa creatura ingemiscere et parturire dicitur, nisi improprie, propter naturale desiderium suae perfectionis, vel certe per prosopopoeiam, ut jam ante expositum est. Sane quamvis aliquod desiderium nostrae liberationis, et sui per eam majoris gaudii futuri, possit etiam angelis tribui, quod facit Erasmus in sua paraphrasi, quosdam veteres secutus, revera tamen locus hic angelis convenire non potest, maxime propter illud: *Vanitati creatura subjecta est,* quod nec putavimus ad coelestia corpora referendum.

23. *Non solum autem illa, sed et nos ipsi primitias spiritus habentes, et ipsi intra nos geminus.* Graece: *Non solum autem, sed et ipsi primitias spiritus habentes, et nos ipsi in nobis ipsis geminus.* Phrasis Apostolo Paulo peculiaris ellipticum illud: *non solum autem,* ut supra cap. 5.: *Non solum autem, sed et gloriamur in tribulationibus.* Et infra capit. 9.: *Non solum autem, sed et Rebecca* etc. Quod secundo dicit, *et ipsi* vel *nos ipsi,* repetitio est ad majorem affectus expressionem. Quamvis et sic verti potest: *Sed et ipsi, qui primitias spiritus habent,* id est, *nos ipsi in nobis ipsis gemimus,* ut copula sumatur expositive.

Quae tamen expositio est adhuc obscura. Neque enim liquet, quos intelligat, dicens *nos ipsi.* Chrysostomus ac caeteri fere Graeci interpretantur dictum in persona omnium regeneratorum, quos ajunt primitias spiritus habere, quia principium aliquod gustumque Spiritus sancti, velut pignus, acceperunt in donis sibi collatis, interim exspectantes et anhelantes ad plenitudinem illam sibi repositam in futurum. De iisdem intellexerunt commentator Ambros. et August. lib. 2. de peccator. meritis capit. 7. et 8.

Verum quia primitiarum nomine significari solent in sacris literis ea, quae praestantiora sunt in aliquo genere (qua ratione Christus vocatur *primitiae dormientium,* 1 Corinth. 15.: et electi *primitiae ex hominibus,* Apocal. 14.), idcirco videri potest, primitias spiritus intelligi debere praestantiora et abundantiora Spiritus sancti dona.

Quamobrem alii sentiunt, Paulum hic loqui in persona Apostolorum (quorum ipse unus) et aliorum primorum fidelium, in quos copiosius ac per varia charismata fuit effusa gratia Spiritus sancti; ut hic sit sensus: Non solum autem hoc fit, quod dixi, vel: Non solum creatura gemit et dolet una cum regeneratis, sed et peculiariter nos Apostoli, primique fideles, etsi magnam spiritus abundantiam perceperimus, ut videri possimus jam pleni et beati, quibus non restet, quod desideretur; attamen etiam nos ipsi, gravati corpore mortis hujus, intra nos ipsos gemimus.

Adfert hunc sensum Sedulius, eumque diligenter et docte prosequitur Aquinas, cujus hoc loco commentarius propter alia quaedam lectu dignus est. Sequuntur item Cajetanus et alii quidam recentiores. Utrumque vero sensum explicant Origenes et Hervaeus.

Mihi sane contextum verborum Pauli propius intuenti non fit probabile, quidquam hic proprie dici in persona Apostolorum, ut nec usquam in tota hac epistola. Nam et in praecedentibus hujus loci, et in his, quae proxime sequuntur, ac deinceps usque ad finem capitis, personam regeneratorum, saltem electorum, in genere Paulus in se suscipit. Quare et hanc partem de iisdem convenit intelligi, juxta sensum priori loco datum.

Nec ei obstat proprietas vocabuli primitiarum. Dicuntur enim primitiae, Graece ἀπαρχή, primi fructus ex aliqua re, sive sint reliquis praestantiores, sive non. Nam ut sint praestantiores, ad rationem primitiarum non pertinet. Qualescumque enim essent, eo nomine erant optabiles, et offerendae Deo secundum legem, quod primi fructus essent, quemadmodum et

primogenita hominum et pecorum, non quia meliora, sed quia prima, jubebantur offerri. Comparantur ergo primitiae seu primordia spiritus hoc loco ad integrum plenumque proventum, id est, ad eam spiritus abundantiam, quam accepturi sumus in futuro saeculo.

Quocirca non male Theodoretus primitias pignus et arrabonem interpretatur; quomodo Paulus ipse loquitur interdum, ubi Spiritus sancti dona, quae dantur in hoc saeculo, nunc pignus spiritus, nunc pignus haereditatis appellat, ut 2 Corinth. 1 et 5., et Ephes. 1. Qui postremus locus cum isto satis convenit, ut illic invenies annotatum. Quamquam alia ratione pignus, alia primitias haec dona vocari, cuivis docto facile est intelligere. Porro quod apud Amb. commentatorem et Primasium pro primitiis legitur *receptaculum,* nescio, quid secutus sit interpres, qui ita vertit; nisi forte non ἀπαρχὴν, sed ὑποδοχὴν legerit in Graeco.

Adoptionem filiorum Dei exspectantes. Dei nec est in Graeco, nec in Syriaco. Multi quoque Latini codices manuscripti non habent. Augustinus in expositione prop. tantum legit: *adoptionem exspectantes,* tametsi non de alia adoptione, quam ea, qua in Dei filios adoptamur, Apostolum loqui constat. Caeterum textus Amb. com. hoc loco defectuosus est. Nam adoptione praetermissa tantum legit: *ingemiscimus, exspectantes redemptionem corporis nostri.* Nec amplius ipse commentator exponit. Eadem videtur lectio fuisse Pelagii et Sedulii, quia nec ipsi in commentariis adoptionem attingunt. Legunt tamen et exponunt omnes Graeci.

Hanc igitur adoptionem filiorum adhuc exspectare dicuntur, qui tamen jam per baptismum in Dei filios adoptati sunt; quia, qui jus haereditatis nunc habent, possessionem ejus exspectant; ut in vocabulo adoptionis metonymia sit, qua causa pro effectu ponitur, adoptio pro haereditate, aut certe Hebraismus, qualis cum accipitur spes pro re sperata, aut promissio pro re promissa. Sic adoptio pro re ad quam adoptio facta est. Hinc Theophyl. duplicem facit adoptionem, unam hujus saeculi imperfectam, alteram futuri saeculi perfectam et consummatam; quomodo secundum scripturas duplex est regeneratio, una, qua renascimur ad gratiam per baptismum, Joan. 3. et Tit. 3., altera, qua renovamur ad gloriam per resurrectionem, de qua Dominus ait Matthaei 19.: *In regeneratione cum sederit filius hominis* etc. Unde sequitur appositive:

Redemptionem corporis nostri. Redemptionem corporis dicit, quia beata resurrectio corpora nostra nobis restituet, non qualia nunc habemus, sed libera ab omni corruptione mortalitatis et concupiscentiae. Quam quidem liberationem vocat *redemptionem,* Graece ἀπολύτρωσιν, quia libertas illa pretio sanguinis Christi nobis comparatur. Solam vero nominat corporis redemptionem, quia animae electorum, quibus nihil restat purgandum, etiam ante corporum resurrectionem sua fruuntur, eaque perfecta, beatitudine. S. Ambrosius in epist. 22. redemptionem corporis intelligit ecclesiae.

Verum scriptura non solet ecclesiam appellare corpus nostrum, sed corpus Christi, ut 1 Cor. 12., Eph. 1. 4. et 5., et Coloss. 1. Videtur autem Apostolus respicere ad id, quod dixit superiori cap.: *Quis me liberabit de corpore mortis hujus?* ut hic significetur redemptio seu liberatio illic optata. Itaque nonnulli redemptionem corporis interpretantur, id est, a corpore, scilicet hoc mortali.

Qui quidem sensus eodem redit. Exspectatur enim liberatio a corpore mortis, ut recipiatur corpus immortale. Nescio tamen, an ea phrasis exemplum habeat in scriptura sacra, nisi quod Heb. 9. legimus redemptionem praevaricationum, id est, a praevaricationibus sive poenis, quae pro illis debentur. Alioqui sicut hominis et animae redemptio ea semper intelligitur, qua homo vel anima redimitur, ita et corporum redemptionem intelligi convenit, qua corpora redimuntur, ut prius expositum est.

24. *Spe enim salvi facti sumus.* Manifestum est, hanc aetiologiam ac caetera,

quae sequuntur, non ad solos Apostolos pertinere, sed ad omnes regeneratos. *Salvi facti sumus,* Graece ἐσώθημεν, *salvati sumus,* ut habet vetus versio. Reponit Erasmus: *servati sumus:* Sed id, cur non placeat, intelliges ex iis, quae dicturi sumus ad illud Phil. 3.: *Unde etiam salvatorem exspectamus* etc. Sensus est: Nondum re ipsa, sed spe sola salvi et beati facti sumus; et ideo adhuc gemimus, exspectantas corporum nostrorum redemptionem, et cum ea perfectum beatitudinis statum. Salutem intelligit consummatam. Nam de salute inchoata, quae hujus est saeculi, dicit Eph. 2.: *Gratia estis salvati.* Et Tit. 3.: *Secundum suam misericordiam salvos nos fecit.*

Spes autem, quae videtur, non est spes. Sensus: Nulla est spes rei praesentis, quae jam habetur et possidetur; sed spes tantum est rei futurae, id est nondum acceptae, sicut fides rei non visae, ut simili ratione dici queat, fides, quae videtur, non est fides. Sequitur probatio.

Nam quod videt quis, quid sperat? Graece: *quid etiam sperat?* Ambrosius in epistola 22.: *quid et sperat?* Id est, cur adhuc sperat? ac si dicat: Re, quae sperabatur, obtenta, nulla jam restat causa sperandi.

Hic obiter nota contra haereticos, qui ex testimonio Spiritus sancti, de quo superius, fidem suam specialem adstruere conabantur, eam ex hoc loco manifeste destrui. Siquidem homo peccator et poenitens imprimis sperare jubetur remissionem peccatorum et adoptionem Dei per Christum. Non ergo credere debet, se eam habere, quia, sicut hic docet Apostolus, res habita non speratur; praesertim si, quod exigunt sectarii, certo tibi persuadeas, te eam habere. Porro sperare non potest sine fide ea, quae ad salutem requiritur. Ergo fides illa non est de venia peccatorum et adoptione jam accepta, sed poenitentibus parata, et accipienda per sacramenta a Christo Domino ad hoc instituta.

25. *Si autem, quod non videmus, speramus, per patientiam exspectamus.* Concludit ex dictis: Si, inquit, speramus salutem, spes autem eorum est, quae nondum habentur, ergo cum patientia servitutis ac miseriae praesentis exspectare debemus adoptionem ac libertatem gloriae filiorum Dei. Graeca vox ὑπομονή patientiam seu sustinentiam significat cum spe boni futuri, et ita passim usurpatur in scripturis Apostolicis.

26. *Similiter autem et spiritus adjuvat infirmitatem nostram. Similiter,* Graece ὡςαύτως, *itidem, consimiliter,* ut vertit Erasmus. *Adjuvat,* Graece συναντιλαμβάνεται, *sublevat.* Quo verbo Lucas usus est Evangelii cap. 10.: *Dic illi, ut me adjuvet, sublevet. Infirmitatem nostram,* Graece *infirmitates nostras,* tametsi in nonnullis etiam Graecis exstat numerus singularis. Atqui sensus idem est, *infirmitatem nostram,* sive *infirmitates nostras,* id est, nos vehementer infirmos, ut qui non solum gravamur pondere mortalitatis nostrae, sed praeterea laboramus vitio ignorantiae et concupiscentiae carnis, quae nos reddunt ad bonum valde tardos et imbecilles.

Jam cur dicat Apostolus *similiter,* aut *consimiliter,* cum nihil praecedat huic simile, quod spiritus facere dicitur, haud satis liquet. Quidam referunt ad id, quod proxime praecessit, hoc modo: Spes in adversis nos adjuvat et patientes reddit; similiter et spiritus. Origenes existimat Apostolum respicere ad gemitus, quorum in superioribus mentio facta est. Dixit enim, omnem creaturam ingemiscere. Dixit, et eos gemere, qui primitias spiritus habent. Nunc addit, ipsum etiam spiritum, qui adjutor noster est, non sine gemitibus, et quidem inenarrabilibus, nos adjuvare, sensu videlicet inferius declarando. Congrueret quidem haec Origenis speculatio parti sequenti, ubi spiritus postulare pro nobis dicitur cum gemitibus, si illic additum fuisset, *similiter;* sed huic parti, quae spiritui tantum attribuit adjuvare nostram infirmitatem, videtur aliena.

S. Thomas refert ad illud superius: *Vivificabit et mortalia corpora propter inhabitantem spiritum ejus in vobis.* Et

comparationem sic explicat: *Dictum est, quod per Spiritum sanctum vivificabuntur nostra mortalia corpora, quando auferetur a nobis nostra infirmitas; similiter autem et in statu hujus vitae, in quo adhuc infirmitati subjicimur, spiritus adjuvat infirmitatem nostram.* Sic ille.

Alii generaliter comparationem referunt ad beneficia spiritus ante dicta, quae sunt vivificare mortalia corpora nostra; facere nos Dei filios; et testimonium reddere spiritui nostro, quod simus filii Dei; quibus nunc addit, spiritum adjuvare infirmitatem nostram.

Mihi probabilius est, ad solum illud postremum de testimonio Paulum hic respicere, cum allusione verborum συμμαρτυρεῖ, et συναντιλαμβάνεται; tanquam dicat: Sicut spiritus contestificatur spiritui nostro, quod simus filii Dei, sic etiam nos infirmos idem spiritus coadjuvat, ut quae non videmus, per patientiam exspectemus. Sane non alium hoc loco spiritum significari, quam Spiritum sanctum, id est, tertiam in Trinitate personam, communis est interpretum tam Graecorum, quam Latinorum, sententia. Nam quod dicunt Lyranus et Carthusianus, intelligi posse spiritum angelicum, cujus est ex munere sibi divinitus injuncto nostram adjuvare infirmitatem, daemones coërcendo, et ea, quae salutaria sunt, suggerendo, nostrasque Deo orationes vehementissimis affectibus offerre, pius quidem hic sensus est, sed loco non congruens. Porro Spiritus sanctus adjuvat, non partem oneris sustinendo, sed eo modo, qui paulo post exponetur.

Nam quid oremus, sicut oportet, nescimus. Nam quid oremus, Graece: τὸ γὰρ τί προσευξόμεθα. Quod ita commode vertas: *Hoc ipsum enim, quid oraturi simus.* Quod addit, *sicut oportet,* ad verbum *oremus* referendum potius, quam quod nonnullis placet ad verbum *nescimus;* ut duo significentur, quae dicit nos nescire, quid orando petamus, et quo modo petamus. Est igitur haec declaratio magnae infirmitatis nostrae, quasi diceret: Adeo sumus infirmi, ut non solum egeamus auxilio spiritus ad ea, quae scimus, agenda vel toleranda, verum plerumque ne sciamus quidem, quid nobis expediat, et proinde, quid a Deo petere debeamus; deinde nec sciamus, quomodo petere oporteat ea ipsa, quae recte alioqui petuntur. Quaedam enim absolute petenda sunt, quaedam conditionaliter. Interdum quoque peccatur in eo, quod vehementius petantur minora bona, quam majora, magisque necessaria; quod accidit ex inordinato rerum, quae desiderantur, amore.

Tractans hunc locum Augustinus epist. 121. de orando Deo cap. 14. docet, hanc Apostoli sententiam potissime locum habere in afflictionibus ac tentationibus, quae possunt et prodesse et nocere; quo fiat, ut ignoremus, utrum nobis expediat, eas adimi, an relinqui. Quomodo Paulus ipse nescivit, quid oraret, sicut oportet, quando ter Dominum rogavit, ut auferretur a se stimulus carnis. Unde tandem audivit: *Sufficit tibi gratia mea, quia virtus in infirmitate perficitur,* 2 Cor. 12. Id ipsum Theophylactus docet exemplo Mosis et Jeremiae, quorum petitiones quasdam a Deo repulsas legimus, Deut. 3. et Jerem. 14. Estque generalis sententia S. Thomae, in expositione orationis Dominicae opusc. 7. dicentis: *Scire, quid sit petendum, difficillimum est, cum sit difficillimum scire, quid sit desiderandum.*

Nec male tamen fideles auferri et averti a se petunt, etiam publicis supplicationibus, adversa quaecumque temporalia, licet plerique magis Deum quaeramus et colamus in adversis, quam in prosperis. Nam, ut ait Augustinus loco memorato, *quia dura, quia molesta, quia contra sensum nostrae infirmitatis sunt, universali humana voluntate, ut a nobis haec auferantur, oramus. Sed hoc devotionis debemus Domino Deo nostro, ut, si ea non abstulerit, non ideo nos ab eo negligi existimemus, sed potius pia patientia malorum bona speremus ampliora. Sic enim virtus in infirmitate perficitur.* Haec ille.

Sed ipse spiritus postulat pro nobis

gemitibus inenarrabilibus. Postulat, Graece *intercedit.* Annotat autem Oecumenius Graeca voce significari vehementem magnoque studio factam supplicationem. Non enim simpliciter est ἐντυγχάνει, *intercedit,* quod infra semel et iterum hoc capite legitur, sed addita praepositione significante excessum, ὑπερεντυγχάνει, quasi dicat: *superintercedit,* nisi malis ea praepositione tantum significari *pro,* quia sequitur ὑπὲρ ἡμῶν, *pro nobis;* quomodo, repetita praepositione, dicimus aliquem egredi e domo, descendere de monte. Quod nobis est verisimilius. Spiritum hoc loco Chrysostomus ejusque sequaces interpretantur vel spiritum hominis, quatenus gratiam orationis a Spiritu S. accepit, vel ipsum orationis donum hominibus a Spiritu S. infusum, quod frequens sit in scripturis, Spiritus S. dona spiritus nomine significari. Nam et spiritum precum legimus apud Zachariam cap. 12. Censent igitur, inter alia dona, quae Spiritus S. in ecclesia primitiva fidelibus distribuit, etiam fuisse peculiare donum orationis seu precationis, quo quidam instructi pro universo populo, qui alioqui saepe per ignorantiam inutilia postularet, precabantur; quorum in locum postea successerit diaconus pro populo supplicans. Quamquam hoc in aliis plerisque ecclesiis episcopi et presbyteri facere consueverunt.

Ab horum sententia non dissonat S. Ambrosius, qui lib. 3. de Spiritu S. cap. 12. spiritum hic interpretatur gratiam spiritualem. Hos autores, ne ipsum Spiritum S. intelligant, ea ratio movet, ne consequens ex hoc loco videatur secundum haeresim Macedonii, Spiritum sanctum esse creaturam ac Deo minorem, utpote orantem et supplicantem Deo pro nobis.

Sed cum in superiori sententia, qua dictum est, spiritum adjuvare infirmitatem nostram, iidem etiam scriptores Spiritum sanctum intellexerint, hic vero Paulus adjutorium illud spiritus exponat et declaret, idque non sine emphasi, dicens, *ipse spiritus,* certe non alius quam idem Spiritus sanctus intelligi poterit. Et ita quidem intellexerunt commentatores Latini, et inter Graecos Origenes, nec non August. in epist. 108. et 121., et lib. 1. et 2. contra Maximinum, pluresque alii. Secundum hos Spiritus sanctus postulare seu intercedere pro nobis dicitur eo, quod efficaci sua in nobis operatione nos orantes ac postulantes faciat. Quod dum agit, quodammodo pro nobis intercedit.

Similis locus est Gal. 4.: *Misit Deus spiritum filii sui in corda vestra, clamantem: Abba, pater!* Nec dissimile illud Matth. 10.: *Non vos estis, qui loquimini, sed spiritus patris vestri, qui loquitur in vobis.* Huc etiam illa referri possunt, 1 Timoth. 2.: *Qui vult omnes homines salvos fieri,* id est, voluntatem hujusmodi piis hominibus inspirat. Et quod in persona Sapientiae divinae dicitur Ecclesiastici 24.: *In habitatione sancta coram ipso ministravi,* hoc est, in tabernaculo sancto sacerdotes coram Deo ministrare feci. Loquitur enim ad hunc modum frequenter scriptura, ne dubitemus Deum in nobis omnia bona operari.

Hinc etiam intelligitur illam particulam *pro nobis,* non sic accipi, quemadmodum infra vers. 34., ubi de Christo dicitur, *qui etiam interpellat pro nobis;* et quomodo eam accipimus in litaniis sanctorum, dicentes: *Orate pro nobis;* sed hoc sensu: pro nobis, id est, defectum nostrum supplens et adjuvans, dum facit nos postulare; ut ita dictum sit *pro nobis,* quomodo dicit Dominus ad discipulos: *Non vos estis, qui loquimini.*

Porro locum istum ne quidem apparenter favere Macedonio, si totus inspiciatur, ex eo liquet, quia spiritum dicit postulare gemitibus inenarrabilibus. Quod si proprie sumatur, consequens erit non modo creaturam esse Spiritum sanctum, sed creaturam passibilem ac miseriae subjectam, et adhuc beatitudine carentem, *quod,* inquit Thomas, *nullus umquam haereticus dixit.* Unde et Eunomianis Arianis sic illudit Ambrosius loco jam citato: *Nisi forte gemitus vos sancti Spiritus audire potuistis.*

Dicet aliquis: si postulat Spiritus sanctus pro nobis, quia postulare nos facit,

igitur et Pater pro nobis postulat; siquidem et ille postulare nos facit, cum ea operatio sit toti Trinitati communis. At ut dicatur Pater pro nobis postulare, piae aures non sustinent.

Respondeo: Sicuti Pater non dicitur mitti (licet ea operatio, ad quam persona aliqua divina mittitur, ut, exempli gratia, sanctificatio hominis, sit toti Trinitati communis), propterea quod necesse sit, personam, quae mittitur, a mittente procedere, ut a qua cum operatione simul accipit et naturam, ita de hac postulatione dicendum; quae quamvis significet effectum in hominibus, quem etiam Pater, imo tota Trinitas operatur, non tamen tota Trinitas postulare recte dicitur, sed ea tantum persona, quae accipit ab alia, quod faciat homines postulantes. Etenim ut mitti, sic et postulare, respicit alterum, a quo vel accipitur aliquid, vel exspectatur. Quod in Patrem competere non potest.

An autem simili ratione Spiritus sanctus dici possit advocatus noster, quatenus scilicet infundendo cordibus nostris sua dona, Patri tanquam priori, a quo esse accipit, gratos nos efficit, quaeri potest. Ita quidem sentiunt August. tract. 74. in Joan., et Gregorius homilia 30. super Evangel. Verum re bene expensa non apparet Spiritum sanctum in scripturis advocatum appellari. Nam paracletus a Christo dictus est potius a dono consolationis, quam propter officium patrocinandi. Quod facile patebit ea loca, in quibus paracletus dicitur, ut Joan. 14. et 15., accurate consideranti.

Caeterum Filius Dei secundum naturam assumptam proprie advocatus noster est; ideoque proprie pro nobis postulat et interpellat, uti dictum est. Praeter haec meminisse oportet, scripturam de Deo saepe loqui anthropopathice. Qua ratione Paulus affectum quodammodo maternum hic attribuit Spiritui sancto, tanquam nos intime diligenti, dicens, eum postulare pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Nam et spiritus in Hebraeo foeminei generis est רוח ruahh. Quae tamen sermonis improprietas explicanda est, ut diximus; quia nimirum nos inhabitans Spiritus sanctus gemitus inenarrabiles in nobis excitat. Et quid mirum, si nunc Spiritui sancto gemitum adscribit Apostolus vel anthropopathice, vel metonymice, cum paulo ante toti creaturae gemitum adscripserit metaphorice?

Dicuntur autem gemitus inenarrabiles, sive ineffabiles, vel quia procedunt a desiderio rei ineffabilis, id est, coelestis gloriae, vel quoniam ipsi motus cordis, ut proficiscuntur a Spiritu sancto, satis enarrari non possunt (quae duae rationes sunt apud Aquinatem), vel secundum alios, quia propter cordis nostri tenebras ipsis nobis inscrutabile est (et consequenter ineffabile), quinam sint gemitus et orationes nostrae Deo placitae ad exaudiendum, ac proinde a Spiritu sancto procedentes. Nos enim, *quid oremus, sicut oportet, nescimus,* ut dictum est supra. Quae postrema ratio congruit etiam sequentibus. Dicens enim, scrutatorem cordium scire, quia secundum Deum postulat spiritus pro sanctis, utique significat et nobis corda nostra esse inscrutabilia, et ideo nos nescire, num et quatenus postulationes nostrae sint secundum Deum et a Spiritu sancto.

27. *Qui autem scrutatur corda, scit, quid desideret spiritus.* Graece: οἶδε, τί τὸ φρόνημα τοῦ πνεύματος, *novit, quis sit sensus spiritus.* In nonnullis codicibus: οἶδε τὸ φρόνημα, *novit sensum spiritus.* φρόνημα vocabulum idem, quod supra vertit interpres *prudentiam, sapientiam, sensum.* Augustinus, in epistola de orando Deo, legit: *Quid spiritus sapiat.* Quamvis, inquit Apostolus, Spiritus sancti in nobis gemitus sint nobis ineffabiles, Deus tamen, cordium scrutator, optime novit sensum, affectum, desiderium Spiritus sui sancti gementis in nobis, et ita novit, ut etiam approbet et exaudiat. Alludere videtur ad scripturam Jeremiae 17., ubi utrumque dicitur, inscrutabile esse cor hominum, scilicet ipsis hominibus, et Deum esse cordium scrutatorem.

Quia secundum Deum postulat pro sanctis. Postulat, Graece, ἐντυγχάνει, *intercedit,* quod inferius, ubi Christo tri-

buitur, vertit *interpellat.* Partem illam, *pro sanctis,* nonnulli de rebus exponunt hoc modo: pro rebus sanctis et salutaribus a Deo impetrandis. Sed potius est, ut ad personas referatur, et quidem eo intellectu, quo sumus interpretati particulam, *pro nobis,* in versu superiore. Porro vocula ὅτι, *quia,* non causaliter accipitur, sed declarative, ut sensus sit, Deum nosse cogitationem spiritus, nempe quod secundum Deum postulet pro sanctis, id est, ipsos sanctos, Deique filios, ac Deum diligentes (sic enim mox ipse exponit) petere faciat ea, quae Deo probantur et placita sunt ad exaudiendum. Id igitur nunc dicit, *secundum Deum,* quod supra dixerat, *sicut oportet,* quodque Joannes dicit in epistola, *secundum voluntatem ejus,* scilicet Dei.

Ex quibus etiam illud consequitur, de quo movet Hugo quaestionem, Spiritum nihil postulare pro sanctis, quod non obtineat. Nam si secundum Deum postulat, et sicut oportet, utique consequitur in sanctis, quod postulat pro sanctis, juxta Domini promissionem: *Petite, et dabitur vobis,* et: *Omnis, qui petit, accipit,* Matth. 7. Quam et Joannes repetit 1. epist. 3. his verbis: *Quidquid petierimus, accipiemus ab eo.* Et cap. 5.: *Quodcumque petierimus secundum voluntatem ejus, audit nos.* Ubi loquitur Joannes de petitione, quae fit pro fratre peccante, ne quis promissionem de iis tantum rebus interpretetur, quae ad personam petentis proprie pertinent. Et alioqui consequens videretur, Spiritum sanctum postulantem aliquando non exaudiri. Quod absurde sonat. Jam nec iste locus contra divinitatem Spiritus sancti quidquam facit, tanquam spiritus diversus sit a Deo, qui corda scrutatur, et secundum quem postulat. Nam et *spiritus omnia scrutatur, etiam profunda Dei,* teste eodem Apostolo 1 Cor. 2. Sed quoniam hoc loco Spiritum sanctum postulantem inducit quasi constitutum ex parte nostra, ideo non ei adscribit, ut alibi saepe, quae Dei sunt.

28. *Scimus autem, quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum. Scimus,* ait glossa, *nos majores et doctiores, quorum autoritati credendum est.* Locum hunc Apostoli usque ad finem cap. adducit August. lib. 4. de doct Christ. cap. 20., ut eo exemplo doceat non defuisse Paulo eloquentiam, qua posset non solum de parvis submisse, et de modicis temperate, verum etiam de magnis granditer dicere. Nam tota hac oratione rem magnam agit, scilicet, *ut* (quemadmodum ibidem Augustinus loquitur) *hujus mundi persecutiones caritate vincantur, spe certa in adjutorio Dei.*

Pro verbo, *cooperantur,* Graece est συνεργεῖ, singularis numeri, quod tamen etiam pluraliter verti potest, propter suppositum πάντα neutrius generis, ut fecit noster interpres. Numero singulari legisse Augustinum (licet alicubi mutata fuerit a scribis lectio ad vulgatam versionem), aperte constat ex duobus locis, ut de grat. et lib. arbit. cap. 17., et de corrept. et gratia cap. 9., quae numerum pluralem non recipiunt. Sic et Prosper legit sent. 158. Eamque lectionem amplectitur Cajetanus. Apud hos suppositum verbi *cooperatur* est *Deus.* Idque, posita hac lectione, tam ex praecedentibus quam ex iis, quae sequuntur, bene Cajetanus probat, quum alioqui videri cuipiam possit de spiritu dictum esse, *cooperatur;* tanquam sensus sit, Spiritum sanctum facere, ut diligentibus Deum omnia cedant in bonum.

Verum, sive Deus, sive Spiritus sanctus cooperari dicatur, incommodum habet ea constructio. Nam (ut taceam, quod eam Graeca vix admittant) potius dicendum erat, Deum aut Spiritum sanctum diligentibus ipsum omnia operari in bonum, quam cooperari; cum multa sint hominibus in bonum cedentia, ad quae ipsi nihil cooperentur, ea maxime, de quibus hic agitur.

Maneat ergo vulgata lectio *cooperantur,* cui favent imprimis Graecorum commentarii; deinde etiam Latinorum textus et commentarii, ut Pelagii, Primasii, Sedulii et omnium sequentium, et ante eos Ambrosiastri, qui legit: *omnia procedunt in bonum.* Erasmus et Chrysostomi in-

terpres verterunt: *omnia simul adjumento sunt.* Verum optime se habet: *omnia cooperantur,* id est, simul operantur; simul, inquam, inter se, non simul cum diligentibus Deum, sed ad eorum utilitatem et salutem. Est enim dativus commodi, qui dicit: Omnia concurrunt et conspirant, pariterque cedunt in bonum eorum, qui Deum diligunt. Hujusmodi relationem reciprocam etiam supra significatam ostendimus, ubi dixit, omnem creaturam congemiscere et comparturire.

Porro *omnia* dicit, quaecumque eis forinsecus accidunt, tam adversa, quam prospera. *Omnia,* ait Theophylactus, *quantumvis ardua videantur et aspera.* Nam de passionibus hujus temporis, et de patientia in iis exhibenda, locutus fuerat Apostolus in superioribus. Unde hanc subjicit sententiam, ne despondeant animum, si minus exauditae videantur preces, quas in afflictionibus ad Deum fundunt; sed existiment, si Deum diligunt, omnia, etiam adversa sibi proventura ad salutem, videlicet Spiritu sancto causam eorum agente, et secundum Deum postulante pro sanctis.

Non inepte tamen etiam ad alia quaecumque, et ad ipsa peccata, sententiam hanc extendunt glossographus et alii multi post Augustinum. Cujus in libro de corrept. et gr. cap. 9. haec sunt verba: *Deus diligentibus eum omnia cooperatur in bonum* (sic enim Augustinum legere jam diximus), *usque adeo prorsus omnia, ut, etiam si qui eorum deviant et exorbitant, etiam hoc ipsum eis faciat proficere in bonum, quia humiliores redeunt atque doctiores.* Haec ille, de praedestinatis loquens. Sic et Bernardus in enarratione Psalmi 90. serm. 2., ubi citans hunc locum ita subjungit: *Nonne cooperatur nobis ille casus in bonum, unde et humiliores efficimur et cautiores?*

Exemplo sunt Petrus et Paulus Apostolorum praecipui; quorum alter, quum sese arroganter omnibus anteposuisset, dicens: *Etsi omnes scandalizati fuerint in te, ego numquam scandalizabor,* Matth. 26., post lapsum conversus et interrogatus a Domino: *Diligis me plus his?* nihil ausus praesumere, tantum respondit: *Tu scis Domine, quia amo te,* Joan. 21. Alter vero cum supra caeteros ecclesiae persecutor fuisset Gal. 1. et 1 Timoth. 1., postea vocatus a Domino, et plus omnibus laborans, minimum Apostolorum, adeoque omnium sanctorum, se nominat, 1 Cor. 15. et Eph. 3.

Jam quomodo peccata praeterita cooperentur in bonum etiam illi, qui per poenitentiam resurgit ad minorem gratiam, ostendit S. Thomas 3. p. quaest. 89. art. 2. ad 1. *Quoniam,* inquit, *tanto stabilius in gratia permanet, quanto est cautior et humilior.* Addo, omnibus electis omnia quaecumque fecerint peccata cedere in bonum, quia de omnibus illis Dei beneficio tandem liberati aeternum Deo gratias agent.

Similiter autem e diverso dici potest, reprobis omnia cooperari in malum, non solum adversa et prospera, verum etiam bona opera, quae fecerunt; dum videlicet de iis superbiunt, sicque eorum occasione pejores effecti, gravius etiam puniuntur. Deinde omnia sua bona cedunt eis in malum, quia de iis, sua culpa amissis, aeternum dolebunt, et quidem eo magis, quo plura fuerint et majora bona, quibus exciderint. Porro, *diligentibus Deum,* intellige: eo modo, quo Deus diligendus est, scilicet ex toto corde. Nec tamen absoluta sententia est, nisi addatur hoc, quod sequitur:

Iis, qui secundum propositum vocati sunt sancti. In Graeco et Syriaco non est additum, *sancti,* ut nec legitur apud commentatorem Amb., neque a Pelagio, Primasio, Sedulio exponitur, licet in horum textum irrepserit. Sed nec Augustinus agnoscit, tractans hanc scripturam propos. 55. et duobus locis infra citandis. *Vocati* in Graeco non participium est, sed nomen verbale, κλητοῖς, de quo diximus sub initium epistolae. *Propositum* quidam intellexerunt ipsorum hominum, qui vocantur, id est, bonam eorum voluntatem a Deo praevisam.

Ita non solum commentator Amb. et

Theodoretus atque alii, qui praedestinationem ex meritis praevisis asseruerunt, verum etiam Chrys., quem tamen non ideo suspiceris idem cum illis de praedestinatione sentire. Nam intelligit quidem bonum propositum hominis, non tamen negans, illud ipsum esse gratiae praevenientis effectum (quod alibi satis ab eo declaratur), sed humanae voluntatis cum gratia vocante cooperationem hic significatam existimat. Alii vero, ut Origenes, Theophyl., Oecumenius, et inter Latinos Sedulius miscent propositum Dei cum proposito hominis.

Atqui verus et certus sensus est, quo propositum Dei, non hominum, intelligunt; Dei, inquam, propositum, id est, voluntas praevia, praedestinatio, ac decretum aeternum, Syre praeordinatio; ut secundum propositum vocati, seu vocaticii dicantur, qui non ex ullis suis meritis, sed solo Dei consilio ac beneplacito, eligentis ab aeterno, quos voluit, ad salutem vocantur. Quae periphrasis est praedestinatorum. De hac vocatione, quae fit secundum propositum Dei, sic August. lib. 1. retr. cap. 23. *Non enim omnium,* inquit, *qui vocantur, talis est vocatio, sed tantum electorum.* Comprobatur hic intellectus ex aliis locis, ubi de vocatione nostra loquens Apostolus, Dei propositum expressit; velut infra cap. proximo: *ut secundum electionem propositum Dei maneret.* Item Ephes. 1.: *Praedestinati secundum propositum ejus, qui operatur omnia secundum consilium voluntatis suae.* Et 2 Tim. 1.: *Qui vocavit nos, non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum et gratiam,* vel, ut Graece, *secundum proprium propositum.* Qui postremus locus non solum confirmat hanc nostram expositionem, verum etiam propositum hominum manifeste excludit.

Hunc commentarium tradit, et eo, quo dixi modo, adversus Pelagianos adstruit August. lib. 2. contra 2. epist. Pelag. cap. 10. et de corr. et gr. cap. 7. Augustino subscribunt Primasius, Hervaeus, Aquinas, Liranus, Cajetanus, ac caeteri recentiores. Denique constat hic Apostoli sensus ex iis, quae sequuntur, germane intellectis, quibus utique *exponit,* ut ait Augustinus, *quid sit, secundum propositum.*

29. *Nam quos praescivit, et praedestinavit conformes fieri imaginis filii sui. Fieri* non est in Graeco, nec Augustino legitur. Recte tamen additum ab interprete, explendae sententiae causa. Qui praedestinationem Dei statuunt ex operibus praevisis, aut omnino ex aliqua conditione voluntatis humanae suspendunt, argumentum petere solent ex hoc loco, videlicet urgentes id, quod dicit Apostolus, *quos praescivit,* nempe, ut ajunt, bene victuros, aut bonis naturalibus bene usuros, aut oblatae tali vel tali gratiae praebituros assensum. Et huc spectare putant commentatorem Ambr., cum ait: *Istos, quos praescivit futuros sibi devotos, ipsos elegit ad promissa praemia capessenda.* Sed haec verba, et si qua similia apud alios leguntur, quamvis Apostoli mentem non explicent, recte tamen sic accipi possunt, ut significetur ad vitam aeternam, tanquam mercedem ac praemium, homines eligi a Deo propter merita praevisa, quae tamen eadem sint illis gratuito praeparata.

Sunt alii, qui partem illam, *quos praescivit,* suppleant ex praecedentibus hoc modo: Quos praescivit vocatos, seu vocaticios, secundum propositum, eos praedestinavit etc. Sic Oecumenius et nonnulli recentiores.

Alii, inter quos Hervaeus et Cajetanus, supplent ex sequentibus: Quos praescivit conformes futuros imagini filii sui, eos et praedestinavit conformes huic imagini fieri. Memorati commentatores verbum *praescivit* ad nudum referunt intellectum, ut praescire non aliud sit, quam nosse quidpiam, priusquam sit aut fiat.

Alii vero plus in eo verbo considerant, ut nimirum ea voce praenotio significetur, non sola, nec qualiscunque, sed cum voluntate bona atque benigna, quam εὐδοκίαν Graeci vocant, nostri beneplacitum, conjuncta. Quod sane scripturis Apósto-

licis multo magis est consentaneum. Nam quemadmodum simplex verbum, scire, seu nosse, juxta phrasim Hebraicam saepenumero in scripturis ad effectum seu voluntatem refertur, ut sit idem, quod approbare, diligere, curare, aut certe sic agnoscere, ut approbes, diligas, et cures, unde et scita pro decretis apud Latinos; rursus quemadmodum nescire sumitur pro eo, quod est improbare, odisse, non curare, pro suo non agnoscere; sic et compositum verbum praescire significat praediligere, id est, ante diligere, in bonum praeordinare, et praescientia praedilectionem ac praeordinationem in bonum; maxime ubi de electis agitur.

Exempla verbi simplicis affirmati et negati passim obvia sunt, ut Psal. 1.: *Novit Dominus viam justorum;* Joan. 10.: *Ego sum pastor bonus, et cognosco oves meas, et cognoscunt me meae;* 2 Tim. 2.: *Cognovit Dominus, qui sunt ejus;* Matth. 7.: *Numquam novi vos,* et 25.; *Nescio vos.* Nec desunt exempla verbi praescire in hac significatione. Nam et infra cap. 11. dicit Apostolus: *Non repulit Deus plebem suam, quam praescivit,* id est, ab aeterno dilexit ac suam esse voluit; sicut et Toletus exponit, licet hic aliter. Eodemque sensu Petrus praescientiam accepit 1. epist. 1.: *Electis advenis,* inquit, *secundum praescientiam Dei patris,* id est, secundum benignam ejus praeordinationem. Quo eodem capite etiam Christum vocat praecognitum ante mundi constitutionem, id est, benigna Dei voluntate ab aeterno praeordinatum. Neque enim Christi praedestinatio potest ullo modo fingi ex meritis praevisis, nisi secundum haeresim Nestorianam. Simile et illud Jeremiae 1.: *Priusquam te formarem in utero, novi te.* Porro huic intellectui admodum convenit absolutus sermo. Non enim dicit Apostolus: quos praescivit bene victuros, aut aliquid tale; sed absolute: *quos praescivit,* sicut et cap. 11.: *quam praescivit.* Qui sermo sensum relinquit imperfectum, nisi praenotionem exponas praedilectionem.

Omitto dicere, quomodo verbum *praescivit* interpretetur Ambrosius Catharinus. Nam de ejus in totum hunc Apostoli locum commentario opportunius aliquid infra dicturi sumus. Illud addo, sensum, quem dedimus, facile colligi ex parte praecedenti. Quod enim ibi dixit *propositum,* hic repetit verbo *praescivit;* ac si dicat: Nam quos novit in proposito ac beneplacito suo aeterno, eos praedestinavit, et caetera. *Praedestinavit,* Graece προώρισε, quod latine dicas, *praeterminavit,* seu *praedeterminavit,* id est, *praefinivit,* seu *praedefinivit,* ut alii verterunt. Derivatur enim hoc verbum ἀπὸ τοῦ ὅρους, quae vox proprie terminum significat.

Sensus igitur hujus loci est: Praedestinatorum salutem nullis adversitatibus, neque tentationibus impediri posse; idque certo nobis constare ex caritate Dei, qua eos ab aeterno dilexit, qua etiam facturus sit, ut omnino ea bona, ad quae praedilecti sunt ac praeordinati, consequantur. Nam, inquit, quos praescivit, id est ab aeterno praedilexit et amicos habere voluit, eosdem praedestinavit conformes ac similes fieri Christo filio ipsius, id est, certo fixoque decreto jam olim et ab aeterno statuit ad hoc tam eximium bonum eos aliquando perducere.

Hoc fere modo praescientiam istam interpretantur Rickelius, Sasboldus, Pererius et alii neoterici; imo et vetustissimus Origenes, multa disserens in hanc sententiam, licet alia quaedam subjungat non probanda. De hujusmodi praescientia Dei legatur August. lib. de dono persev. cap. 18.

Juxta hanc igitur acceptionem verbi *praescivit,* adeo nihil adjuvat hic locus praedestinationem ex meritis, ut etiam destruat. Recte tamen *praescire* etiam hoc modo intellectum ponitur, veluti praecedens ipsum praedestinare. Nam dilectio, quae vocabulo praescientiae significatur, secundum rationem prior est praedestinatione; quemadmodum bene docet S. Thomas 1. p. q. 23. art. 4. Sed etsi praescire solum actum intellectus hic significaret, non tamen ex eo statui posset praedestinatio ex meritorum praescientia. Nam

sensus adhuc esset sanus et catholicus, quem alii reddunt hujusmodi: Quos Deus praevidit futuros conformes filio suo per novitatem vitae, eosdem ad illam conformitatem ab aeterno praedestinavit, ut scilicet non ex merito suo, sed ex Dei proposito tales fierent, quales praevisi sunt. Non enim dicit Apostolus, quia praescivit, sed: *quos praescivit.* Nec dubium, quin Deus vel maxime praenoscat ea, quae ipse facturus est, attestante Jacobo Apostolo, cum de gentium conversione loqueretur Act. 15.: *Notum a saeculo est Domino opus suum.* Ita David de punitione peccatoris, quam utique Deus facit, Psalm. 36.: *Dominus prospicit, quod veniet dies ejus.* Verum prior sensus haud dubie melior est et omnino retinendus.

Porro conformitatem imaginis filii Dei, ad quam praedestinatos dicit, similitudinem intelligit nostram cum Christo Dei filio; non qualemcumque, qualis etiam in hac vita per mentis renovationem et inchoatam adoptionem habetur, ut quidam intellexerunt; sed quam in fine saeculi exspectamus, id est, adoptionem filiorum Dei consummatam, de qua supra dixerat: *exspectantes adoptionem;* quae nimirum consistit in glorificatione totius hominis, ut, sicut dicit 1 Cor. 15. *qualis coelestis,* id est, Christus jam glorificatus, *tales* sint *et coelestes,* videlicet omnes ejus electi. Sic enim eam conformitatem idem Apostolus exponit alibi, ut Philip. 3.: *Qui reformabit,* ait de Christo, *corpus humilitatis nostrae configuratum corpori claritatis suae.* Et Coloss. 3.: *Cum Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria.* Sic et Joan. 1. ep. 3. dicens: *Cum apparuerit, similes ei erimus.* Et ecclesia in oratione, qua sic Deum precatur: *Ut in illius inveniamur forma, in quo tecum est nostra substantia.*

Confirmatur hic sensus ex sequentibus, ubi praedestinationis effectus perducit Apostolus usque ad hanc, quam dixi, conformitatem, id est, glorificationem nostram, dicendo: *Quos autem justificavit, illos et glorificavit.*

Caeterum phrasis illa, qua dicimur futuri conformes imaginis filii Dei, non significat, filium Dei esse imaginem, cui nos conformandi simus, ut appositive dictum sit: *imaginis filii,* quomodo multi intellexerunt. Neque, Spiritum sanctum esse imaginem filii; qui sensus est Graecorum quorundam, ut Athanasii in una et altera epistola ad Serapionem, et Basilii lib. 5. adversus Eun.

Sed sensus est, nos ita conformandos filio Dei, ut simus ejus quaedam imago. Sic enim etiam 1. Cor. 15. portaturi dicimur imaginem coelestis, id est, Christum in nobis repraesentaturi, tanquam ejus imago. Quod futurum est in beata resurrectione, de qua Paulus ibi disserit. Ex quo loco etiam Thomas hunc sensum probat in commentario.

Ut sit ipse primogenitus in multis fratribus. Significat, illam conformitatem, de qua locutus est, redundare in gloriam Christi. Nam ex ea consequitur quaedam dignitas et praerogativa Christi, ut sit primogenitus inter multos fratres; dum videlicet, qui per naturam est unigenitus Dei filius, Deo nos in filios adoptante ac naturali ipsius filio per gratiam et gloriam conformante, multos fratres acquirit gloriae suae coelestis cohaeredes, inter quos omnes ipse primatum teneat tanquam primogenitus. Etenim Christus Dei filius genitus quidem est ut Deus, sed primogenitus ut homo Deus; scilicet per gratiam unionis, non per gratiam adoptionis, quam a Christo penitus removemus, damnantes eorum sententiam, utpote jam olim a Patribus damnatam, qui ex hoc loco et aliis similibus ostendere nitebantnr, Christum secundum naturam assumptam esse Dei filium adoptivum.

Quidam interpretantur: *ut sit,* id est, ut ostendatur et agnoscatur *primogenitus in multis fratribus.* Quem sensum non rejicimus. Nam adoptio nostra tota refertur in gloriam Christi, etiam ut homo est; in qua natura dictum est, eum esse inter multos fratres primogenitum. Verum ut nihil est, quod ad hanc intelligentiam

nos cogat, ita prior sensus (quem tradunt Aquinas et plerique alii) simplicior est.

30. *Quos autem praedestinavit, hos et vocavit.* Gradatione quadam prosequitur effectus divinae praedestinationis praecipuos, qui sunt vocatio, justificatio et glorificatio. Dico praecipuos, quia sunt et alii praedestinationis effectus, iique varii, de quibus egimus in comment. 1. Sent. dist. 40. Sensus hujus partis est: Quoscumque Deus ab aeterno praedestinavit conformes fieri imaginis filii sui, hos et vocat in tempore, ea scilicet vocatione, de qua paulo ante dixit: *qui secundum propositum vocati sunt.* Qualis et illa, de qua angelus Apoc. 19.: *Beati, qui ad coenam nuptiarum agni vocati sunt.* Haec enim vocatio semper efficax est, et electorum propria. Intelligitur autem hoc loco vocatio vel ad fidem, vel generatim ad justitiam et sanctitatem vitae, et omnino ad salutem, juxta diversum intellectum ejus, quod sequitur:

Et quos vocavit, hos et justificavit. Hoc est: Quoscumque praedestinatos vocat, sive, quod idem est, quoscumque secundum propositum vocat ad fidem Christi, faciens eos credentes, eosdem etiam justificat remissione peccatorum ac mentis renovatione. Vel sic potius: Quoscumque praedestinatos vocat ad fidem, et justitiam, et salutem, quae quidem vocatio fit per ministerium praedicationis evangelicae, eos non inaniter vocat, quomodo multi vocantur, qui non veniunt; sed eosdem ipse etiam justificat, donans fidem, poenitentiam, remissionem peccatorum, sanctam conversationem, et in ea perseverantiam. Haec enim omnia justificationis nomine recte comprehenduntur.

Utrovis autem modo exponas, non adversatur hic locus sententiae Salvatoris: *Multi vocati, pauci electi.* Matth. 20. et 22. Loquitur enim Paulus de vocatione secundum propositum seu praedestinationem, ut dictum est, Christus vero de vocatione promiscua, qua multi etiam reprobi vocantur, numquam venturi.

Quos autem justificavit, illos et glorificavit. In multis codicibus mss. pro *glorificavit* legitur, *magnificavit.* Ita quoque legunt Liranus, Aquinas, Hervaeus, Lombardus, et autor glossae ordinariae, et Rupertus in Apoc. 21., et his omnibus antiquior comment. Ambros. Estque verisimile, veterem interpretem ita vertisse, qui pro eodem habuerit glorificare et magnificare; quemadmodum et Matth. 5. vetus translatio habebat: *et magnificent patrem vestrum, qui in coelis est.* Sic enim citat eum locum Leo Papa serm. 8. de Epiphania Domini. Tale est, quod Cyprianus, ubi nos habemus hoc cap.: *Si tamen compatimur, ut et conglorificemur,* legit *conmagnificemur,* lib. 3. testimoniorum cap. 16. et alibi. Quin adhuc in vulgata versione legitur Matth. 15.: *Et magnificabant Deum Israël,* item Luc. 4.: *Et magnificabatur ab omnibus,* et alibi. Haec, ut alia, suspicor ab Hieronymo fuisse correcta, sed correctionem non in omnibus codicibus obtinuisse. Sane Graecum δοξάζειν non aliud est, quam glorificare, nec diversa est verbi Syri significatio.

Sensus Apostoli: Quoscumque autem praedestinatos, sive secundum propositum vocatos, justificat, eosdem etiam suo tempore glorificabit, facturus eos conformes filio suo glorificato. Chrysost. et Theophyl. glorificationem intelligunt in hoc saeculo per filiorum adoptionem et donorum largitiones, moti fortasse verbo praeteriti temporis, quasi jam factum esset aut fieri oporteat, quod hic dicitur. Verum ea, quae dicta sunt in superioribus de nostra conglorificatione cum Christo, de futura gloria in nobis revelanda, de libertate gloriae filiorum Dei, et alia hujusmodi, satis evincunt, etiam hunc locum non aliter accipi oportere, quam de gloria futuri saeculi.

Usus est autem Apostolus in tota hac deductione verbis praeteriti temporis, vel ob certitudinem infallibilem effectuum a divina praedestinatione manantium, quae certitudo demonstratur in sequentibus; tametsi jam glorificati recte etiam intelligi possunt in capite Christo, veluti membra ad ejus conformitatem certissime prove-

henda: *Spe enim salvi facti sumus*, supra versu 24. Vel certe secundum alios, quia verbum *praedestinavit,* ex quo caetera continuo orationis filo contexuit, praeteriti temporis erat.

Hic jam mihi monendus es, lector, ne te fallat Ambros. Catharini commentarius, quo superiora ab eo loco: *Diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum,* et quae sequuntur usque ad finem capitis, multo aliter exponit, quam quisquam ante eum orthodoxus interpres tradidit, adeoque praeter doctrinam a sanctis Patribus acceptam. Facit enim duos ordines seu classes eorum qui salvi fiunt. Quarum in priore seu praestantiore collocat eos, quos proprie vocari vult in scripturis electos ac praedestinatos, itemque oves ac fratres Christi, quod Deus eximia quadam amoris praerogativa eos prae caeteris dilexerit atque elegerit, et ad salutem aeterno suo decreto eodemque immobili destinarit; quos etiam solos Christus Dominus ovium suarum et fratrum loco habeat, velut beatam Mariam Virginem, Apostolos, prophetas, et alios sanctos insigniores, quos dicit tot et tantis gratiae muneribus a Deo cumulari, tantisque ad salutem praesidiis instrui, ut (salva etiam arbitrii libertate) nullatenus excidere queant.

In altera classe reliquam ponit salvandorum multitudinem, quos non fixo et immobili decreto, sed sub conditione, si gratiae Dei cooperentur, dicit ordinatos a Deo ad salutem; dato videlicet ad eam consequendam auxilio sufficiente, licet non illo superabundante. Qui proinde excidere possint per liberum arbitrium, permansuri tamen ejusdem liberi arbitrii cum Dei gratia cooperatione. Et hanc classem reprobis facit communem, ut quibus aeque gratia detur ad salutem sufficiens, tametsi non ea usuris, aut certe non usuris perseveranter.

Atque genus hoc salvandorum dicit ordinari ad vitam aeternam ex operum praevisione, priores autem illos non ex operibus, sed ex sola et gratuita Dei bonitate.

De iis igitur solis interpretatur, quaecumque hoc loco de vocatis secundum propositum, praescitis, praedestinatis et electis a Paulo dicuntur. Illos enim solos vult esse vocatos secundum propositum, id est, immobile Dei decretum; solos a Deo praescitos, id est, prae aliis scitos, seu cognitos, approbationis notitia; solos quoque praedestinatos, hoc est, prae aliis destinatos ad conformitatem imaginis filii Dei; sed et solos electos, electione videlicet eximia, qua non solum prae reprobis, sed et prae reliquis salvandis electi sint a Deo. His aptat et caetera, quod a Deo potentius vocati, copiosius justificati, splendidius glorificati; quod eos accusare et condemnare nemo praesumat; quod a Dei charitate separare nemo possit, eo quod immobiliter praedestinati sint ad gloriam. Quibus denique tanta adsit de futura gloria et praesenti gratia certitudo, ut unusquisque eorum de se ipso fidentissime dicere possit: *Certus sum, quia neque mors, neque vita, neque angeli, neque creatura alia poterit nos separare a charitate Dei, quae est in Christo.*

Haec illius autoris doctrina est, partim in hujus et seq. cap. comment., deinde etiam in Ephes. 5. et 1 Timoth. 2., partim vero in opusculis quibusdam de praedestinationis argumento conscriptis ab eo tradita. Quam quidem pluribus refellere non hujus est loci; nec admodum opus. Fecimus id, quantum res tulit, in comment. ad 1. Sent. dist. 40. Fecit ante nos Dominicus Sotus in comment. hujus epist. Sed et alii doctissimi Theologi, inter quos B. Pererius in praesens caput disput. 25., commentum illud Catharini rejiciunt, explodunt et damnant tanquam novum, absurdum, sacrisque scripturis evidenter contrarium, et, ut quidam eorum haud immerito censent, haereticum.

Nam ut scripturas praetermittam, quae plurimae sunt huic absurdissimae novitati reclamantes, quid a communi sensu fidelium, doctorum pariter et indoctorum, magis alienum, quidve a publicis ecclesiae precibus magis dissonum, quam aut multos aut aliquos fieri salvos, qui non fuerint a Deo ad salutem electi et praedestinati, nec scripti in libro vitae, nec inter

oves et fratres Christi aliquando numerati? Unius huc adscribam beati Fulgentii verba, ex ejus libro de fide ad Petrum diaconum cap. 35., quae sic habent: *Firmissime tene, et nullatenus dubites, omnes quos vasa misericordiae gratuita bonitate Deus fecit, ante constitutionem mundi in adoptionem filiorum Dei praedestinatos a Deo; neque perire posse aliquem eorum, quos Deus praedestinavit ad regnum coelorum, nec quemquam eorum, quos non praedestinavit ad vitam, ulla posse ratione salvari.* Sic ille.

31. *Quid ergo dicemus ad haec?* Post enumerata breviter electionis nostrae beneficia, deinceps certitudinem eorum confirmat, ostendens ea frustrari et irrita fieri nullo modo posse. Id vero agit crebris erotematis, quibus orationem intendit miro artificio, si cui perito lubeat animum advertere. Nam singulae interrogationes vim argumenti secum adferunt.

Sensus hujus partis est: Cum tanta sit Dei pro suis electis cura, tamque certa providentia, ut, quoscumque praedestinavit ad gloriam, eos, vocando et justificando, tandem omnino ad illam perducat, quid dicturi sumus inter passiones et adversitates hujus saeculi constituti, nisi hoc, quod sequitur: *Si Deus pro nobis,* et caetera? Quidam sic exponunt: *Quid dicemus ad haec?* Id est, adversus haec? quasi dicat: Nihil. Quod etsi Graecus sermo non refugiat (nam praepositio πρὸς accusativo juncta servit interdum contrarietati), non tamen is sensus huic loco facile potest aptari. Nam electis, quorum personam hic agit Paulus, non convenit dicere: quid dicemus adversus ista?

Si Deus pro nobis, quis contra nos? Id est, si Deus stat pro nobis, volens omnino implere in nobis aeternum suum propositum justificationis et glorificationis nostrae, cum nemo sit Deo potentior, quis, vel hominum, vel daemonum, ita contra nos insurgat, ut salutem nostram impediat? Nullus profecto. Nam si electi sumus, oves Christi sumus, de quibus ipse Joan. 10.: *Non peribunt in aeternum, et non rapiet eas quisquam de manu mea.* Ac iterum: *Et nemo potest rapere de manu Patris mei.* Dicitur ergo hoc in persona electorum seu praedestinatorum, de quibus jam locutus fuerat. Quorum in persona etiam sequentia dicuntur. Quatenus ergo quisque fidelium confidere potest ac debet, se esse e numero electorum, ea ratione sententiam hanc cum iis, quae sequuntur, potest ac debet sibimet applicare.

32. *Qui etiam proprio filio suo non pepercit.* Graeca non addunt *etiam.* Porro emphasim habet, quod ait *proprio filio,* id est, ei filio, quem non habet cum aliis communem, quos vel adoptione, vel temporali quapiam dignatione filios suos appellat in scripturis; sed quem proprium habet ac naturalem, et verum, ut Joannes loquitur 1. ep. 5.: *Et simus in vero filio ejus.* Qua ratione etiam e diverso Deus Christi Domini proprius pater vocatur Joan. 5.: *Non solum,* inquit, *solvebat sabbatum, sed et patrem proprium,* Graece ἴδιον, *dicebat Deum.* Urget utrumque locum B. Ambrosius, ut doceat, inter Patrem et Filium in divinis esse connaturalitatem; de Filio lib. 1. de fide cap. 7., de Patre lib. 2. cap. 4. Dicitur autem Pater Filio non pepercisse, non quod in eo puniendum aliquid esset — absit! — sed quatenus eum, licet innocentissimum, pro nobis in mortem dedit. Id enim sequitur.

Sed pro nobis omnibus tradidit illum. Pro nobis omnibus, scilicet electis. Jam enim constat in electorum persona Paulum haec dicere. Quo autem sensu dici possit etiam pro non electis traditus in mortem Christus, disputant Theologi in 3. Sent. dist. 19., et bene definiunt pro omnibus traditum, quia passio ejus et mors sufficiens erat omnibus omnino redimendis; pro non omnibus, quia redemptionis proprietas penes solos est electos. Vide Prosperum in resp. ad primam object. Vincentianam, et ad nonum cap. Gallorum.

Illud etiam quaeri solet, quo sensu Pater Filium tradidisse dicatur in mortem; de quo Theologi in 3. Sent. dist. 20. Breviter autem dicimus hoc sensu: quia, quem

ab aeterno decrevit ac voluit pro nostra salute passurum et moriturum esse, eundem in tempore per manus impiorum pati ac mori fecit.

Quomodo non etiam cum illo omnia nobis donavit? Graece χαρίσεται, *donabit*, in futuro; quemadmodum et in Ambrosii commentario legitur. Annuit et Syriaca versio, *dabit.* Ac sane si praeteritum legimus, id per futurum exponendum erit, aut intelligenda donatio in proposito et voluntate. Colligit autem Apostolus argumento a majori, Deum certissime largiturum nobis, id est, electis, bona jam enumerata, gratiae scilicet et gloriae. Qui enim filio suo, quo nihil habet carius, non pepercit, sed pro salute nostra impendit, tradens eum *pro nobis omnibus* in mortem, certe nec caetera dona ad salutem necessaria, nec ipsam denique salutem et gloriam est negaturus. De electis interpretatur Augustin. lib. 22. de civit. Dei, cap. 24., et alibi. Quamquam id per se clarum est, ex eo maxime, quod sequitur:

33. *Quis accusabit adversus electos Dei? Deus, qui justificat.*

34. *Quis est qui condemnet? Christus Jesus, qui mortuus est, imo qui et resurrexit, qui est ad dexteram Dei, qui etiam interpellat pro nobis.* Graeca et Syra nomen *Jesu* non addunt. Et in duobus colis sequentibus, aeque ut in tertio copulantem voculam interponunt: *imo qui et resurrexit, qui et est ad dexteram Dei.* Quod et in Latinis quibusdam codicibus visitur, et apud commentatorem Ambros.

Porro hujus loci triplex apud interpretes invenitur expositio, juxta triplicem, quam admittit, pronunciationem. Una pronunciatio est, secundum quam illa pericope, *Deus, qui justificat*, sine interrogatione lecta, rationem contineat responsionis negativae ad interrogationem praecedentem, et illa: *Christus Jesus, qui mortuus est* etc., similiter se habeat ad interrogationem, quae proxime praecessit; in hunc videlicet sensum: Quis accusabit adversus electos Dei? Nemo; cum Deus sit, qui justificat. Quis vero est, qui eos condemnet? Nemo; quandoquidem Christus est, qui pro eis mortuus sit et resurrexerit, et caetera.

Secunda pronunciatio singulas quatuor pericopas legit interrogative, hoc sensu: *Quis accusabit adversus electos Dei?* Num Deus accusabit, qui justificat? quasi diceret: Non. Et quis erit, qui eos condemnet? Num Christus condemnabit, qui pro eis mortuus est, et caetera? quasi diceret: Minime.

Tertia pronunciatio, perinde ut prima, secundam pericopen et quartam legit sine interrogatione, sed secundam a prima abstractam tertiae applicat; quartam vero applicandam relinquit erotemati sequenti: *Quis ergo nos separabit,* et caetera, quemadmodum ibi videbitur. Hujus pronunciationis sensus est: *Quis accusabit adversus electos Dei?* Cum enim Deus sit, qui justificat, quis ausit condemnare?

Juxta primam pronunciationem locum hunc exponunt Origenes et Liranus, supplentes verbum *est* in iis partibus, quas sine interrogatione proferunt, videlicet: Deus est, qui justificat; Christus Jesus est, qui mortuus est, et caetera: quod et observandum in tertia pronunciatione.

Secunda placuit Augustino lib. 3. de doctr. Chr. cap. 3., eandemque volunt in suis commentariis Ambrosius et Primasius.

Tertiam reddunt Chrysostomus cum suis sequacibus, idem Theodoretus et Aquinas. Tum neoterici, Dominicus, Adamus et Erasmus tam in annotationibus, quam in paraphrasi. Quae expositio reperitur etiam apud Gregorium lib. 7. registri epistol. 53. Sed et editio Romana pronunciationem hanc notis suis commonstrat. Atque ea nobis quoque, cum expositione ei respondente, prae duabus aliis probatur; vel idcirco, quod prorsus apparet, Apostolum allusisse ad locum Isa. 50., ubi in Christi persona, qui caput electorum est, dicitur: *Juxta est, qui justificat me; quis contradicet mihi?* Et iterum: *Ecce Dominus Deus auxiliator meus; quis est, qui condemnet me?* Quae sententiae plane exigunt pronunciationem similem cum ea, quam tertio loco diximus. Tale est etiam illud Psal. 26.: *Dominus*

illuminatio mea et salus mea; quem timebo? Dominus protector vitae meae; a quo trepidabo?

Quare totus hic locus sic explicetur: Quis accusationem instituet objectis criminibus adversus eos, quos Deus elegit, volens omnino salvare? quasi diceret: Nullus id fecerit, nisi frustra; nam electio Dei frustrari non potest. *Deus* est, *qui justificat,* id est, a peccatis et ab intentata adversarii actione electos suos absolvit; atque adeo ex impiis justos facit. Deo autem absolvente et justificante, *quis est, qui condemnet,* id est, damnationis sententiam in eos ferat? quasi diceret: Nemo, nisi frustra. *Christus Jesus,* Dei filius, id est, qui, Patre ipso tradente, *mortuus est propter delicta nostra,* nec tamen in morte remansit. Unde sequitur, *imo qui* etiam *resurrexit* a mortuis, *propter justificationem nostram,* certa spe resurgendi nobis quoque relicta. *Qui est ad dextram Dei,* id est, qui etiam causa nostri consedit ad dexteram Dei Patris in coelis; tum ut nobis spem certam regnandi secum ostenderet; tum propter id, quod sequitur, *qui etiam interpellat pro nobis* apud Patrem, tanquam perpetuus advocatus et patronus noster. Nam, ut dicitur Hebr. 9.: *Jesus introivit in coelum, ut appareat nunc vultui Dei pro nobis.*

Monet Cajetanus, illud extremum, *pro nobis,* referendum esse ad singula membra praecedentia, *mortuus est, resurrexit* etc. Quod et fecimus in data expositione. Quamquam alii ad solam referunt interpellationem.

Caeterum nonnulli rursus post hanc sententiam: *Christus Jesus,* et caetera, putant repetendum illud: *quis est, qui condemnet?* Quod non est necesse. Nam ejus loco aliud continuo subnectitur, consimili sensu ac tenore sermonis, uti mox videbimus.

Dicitur autem Christus esse vel sedere ad dexteram Dei Patris, non situ corporali, quem nefas est adscribere Deo, qua Deus est; sed hoc sensu, quia Christus secundum naturam humanam, qua adscendit in coelum, summam inter omnes creaturas obtinet et quietus possidet potestatem et gloriam in regno Patris, velut secundus a Patre, cui alioqui secundum naturam divinam est per omnia aequalis. Sumpta est autem metaphora a magnis principibus, qui primo ac medio loco sibi servato, proximos sibi et a dextris collocant eos, quibus secundam a se potestatem aut dignitatem in regno concesserint. Unde filii Zebedaei, secundum et tertium a Christo locum potestatis et gloriae in regno ejus ambientes, dicebant: *Da nobis, ut unus ad dexteram tuam, et alter ad sinistram tuam sedeamus in gloria tua,* Marc. 10. Sed hac de re sermo nobis redibit, idemque plenior, quum ventum erit ad loca similia Apostoli, Ephes. 1. et Hebr. 1. Tantum illud adjicio, cum ait: *ad dexteram Dei,* satis eum significare, quod haec Christi sessio competat ipsi ut homini ac secundum hominis naturam.

Jam quod dicitur Christus, ad dexteram Dei collocatus, adhuc interpellare sive intercedere pro nobis, non ita accipiendum, ac si in coelo supplicem se Patri prosternat, uti fecit in diebus mortalitatis et humilitatis suae: quemadmodum satis imperite docet Origenes Hom. 7. super Leviticum, addens, id eum facere non sine lacrymis et moerore, quo de malis nostris afficitur. Quem sensum sana fides omnino respuit. Neque vero sinit Pater Filium suum jam in gloriam assumptum amplius humiliari quoquo modo nostri causa.

Sed interpellat pro nobis Christus, quomodo post veteres interpretes et Gregor. lib. 22. moral. c. 13. docte et breviter id explicat Thomas in commentario, quatenus humanitatem, pro nobis assumptam, et mysteria, in ea celebrata, conspectui paterno repraesentat, utique cum desiderio nostrae salutis. Neque enim negandum est, quod ob invidiam intercessionis sanctorum negant haeretici quidam nostrae aetatis, Christum in coelo vere et proprie Patrem suum pro nobis orare. Nam dicta repraesentatio, cum salutis nostrae desiderio conjuncta, non consistit absque oratione saltem interiore. Quamquam nec

vetat, quin et voce exprimat illud desiderium, sed verbis convenientissimis. Tantum humilitas illa supplicandi, Christo jam glorificato indigna, ab ejus oratione removenda est, uti removent Gregorius Nazianz. orat. 4. de Theol., et Rupertus lib. 9. de divinis officiis cap. 3. Verum hac de re amplius aliquid dicturi sumus, ubi perventum erit ad locum similem Heb. 7.

35. *Quis ergo nos separabit a charitate Christi? Ergo* non habetur in Graeco, Syriaco, Ambrosiano textu, ut nec apud Augustinum; nec quidem in omnibus exemplaribus Latinis. *Christi,* Graece *Dei.* Sicque legerunt Origenes, Theophylactus et Oecumenius, tametsi Chrysostomum constat legisse *Christi.* Nam studiose id observat, Apostolum dixisse *Christi,* non *Dei.* Tertullian. quoque *Christi* legit in Scorpiaco cap. 13. Sic et caeteri Latini, facitque pro ea lectione, quod proxime praecessit: *Christus Jesus, qui mortuus est* etc. Sensus: cum Christus haec omnia fecerit et faciat pro nobis, quis jam nos separare et abstrahere poterit ab ejus dilectione, sive qua nos eum diligimus, sive qua nos ipse diligit, qui tot et tanta pro nobis fecit?

Quod si cum Graecis legamus *a charitate Dei,* sensus erit: Cum tanta sit Dei caritas erga nos, ut haec omnia fecerit, ac Filium suum pro nobis facere voluerit, quis ab ea caritate nos separare poterit, hoc est, efficere, ut Deus nos, quorum gratia tam multa fecit, amare desinat? Hic sensus, quo intelligitur caritas seu Dei, seu Christi, erga nos, a Cajetano, Toleto, aliisque doctis interpretibus traditur, estque valde probabilis. Expendit enim Paulus magnitudinem divini erga nos amoris ex beneficiis nobis impensis, quo probet, quod instituerat, nihil obsistere posse, quo minus certissime perventuri simus ad salutem; sicut et paulo post, ubi ait: *propter eum, qui dilexit nos.*

Alter vero sensus, quo intelligitur caritas nostra erga Deum, eget supplemento hujusmodi: Quis nos separabit finaliter a caritate Dei? Nam ad tempus saepe contingit, electos excidere caritate, qua Deum diligunt. Adde, quod minus commodus sermo est, quo separari quis dicitur a caritate sive amore, quo alium diligit; quum potius dicendus esset illum, aliquando a se dilectum, a suo amore separare ac removere. Denique nec omnes electi diligunt Deum; multi enim nondum sunt; multi adhuc mali sunt; omnes tamen diliguntur a Deo. Loquitur autem Apostolus, ut ex praecedenti sententia liquet, in persona electorum, non autem solorum aut omnium justorum, ut nec omnium fidelium.

Unde ex hoc loco minime consequens est (quod sectarii volunt), unumquemque fidelium certum ac securum esse de sua in bono perseverantia. Porro sub masculino *quis* etiam neutrum, quid, id est, quae res intelligi debet. Nam rerum est enumeratio sequens, tametsi res illae ejusmodi sunt, quae ab hominibus inferantur.

Tribulatio? an angustia? an fames? an nuditas? an periculum? an persecutio? an gladius? In Graeco et Syriaco *persecutio* ponitur tertio loco, quae in Latinis sexto, non omnibus tamen. Conveniunt enim cum Graecis commentator Ambros., Lombardus, Aquinas et Liranus, imo et Cyprianus lib. 3. testimon. cap. 18. et alibi. Apud Primasium quarto loco collocatur *persecutio.* Apud Carthusianum quinto. Tertullian. eam omnino praetermittit. *Tribulatio* sive afflictio potissimum intelligitur in corpore et rebus externis, *angustia* in animo, vel certe in rebus dubiis et perplexis, ubi consilium humanum deficit. Caetera clara sunt.

36. *Sicut scriptum est.* Supple: electos pati et passuros esse. Locus est in Psal. 43. Qui quidem Psalmus vel a Davide, vel, quod ex toto ejus argumento magis apparet, tempore dispersionis populi Judaici ad deos falsos non declinantis, a quopiam viro Dei conscriptus, et piis Dei cultoribus ad precandum et canendum traditus, sensu tamen altiore propheticus est, et ad persecutionem ecclesiae primitivae referendus.

Quia propter te mortificamur tota die. Vox electorum ad Deum. *Quia* ad sensum redundat. *Propter te,* Graece

ἕνεκα σοῦ, *causa tui*. Sensus: Propter confessionem tui nominis, et quia tui sumus cultores, assidue tradimur in mortem, quotidianis objicimur periculis.

Aestimati sumus sicut oves occisionis. Graece σφαγῆς, *mactationis*, quod et Hebraica vox in Psalmo posita significat, et Syriaca hoc loco. Sensus: Reputati sumus et tractamur ab infidelibus et persecutoribus nostris haud secus, atque oves mactationi destinatae. Ita pro libito et absque commiseratione nos ad mortem et supplicia trahunt. Haec, ut dixi, maxime competunt in fideles primitivae Ecclesiae.

37. *Sed in his omnibus superamus.* Graece ὑπερνικῶμεν, *supervincimus*, quomodo legunt Tertullian. in Scorpiaco; Cyprian. lib. 3. testim. et epist. 26. Idem Aug. lib 22. de civit. Dei cap. 23., et de doct. Chr. lib. 4. c. 20. et alibi. Nam et Graeci commentatores annotant ea voce plus aliquid, quam simplicem victoriam, significari. Est autem singulare genus victoriae, electis proprium, non resistendo, sed patiendo et moriendo vincere persecutorem, idque Christi Salvatoris exemplo. Potest etiam eo verbo significata intelligi victoriae facilitas, quasi diceret: Adeo nihil istorum, quae dicta sunt, a caritate Christi nos separat, ut e contrario iis omnibus longe ac facile superiores simus, quia nimirum, qui in nobis pugnat, longe fortissimus est; de quo sequitur:

Propter eum, qui dilexit nos. Graece: διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς, *per eum, qui dilexit nos.* Quomodo legit Augustinus locis jam citatis, et Prosper lib. 2. de vocat. gentium cap. 15. Quod et Syrus interpres Hebraismo expressit: *per manum ejus, qui dilexit nos.* At vero commentator Ambrosii legit et exponit, *propter eum,* id est, pro ejus amore. Tertull. et Cyprian. *pro eo*, quod idem est. Sed et reliqui interpretes Latini, *propter eum,* legunt. At vere expositionem duplicant: propter amorem ejus, et propter auxilium, quod posterius magis genuinum est; ut sensus sit: Excellentem et facilem illam victoriam adipiscimur, non nostra virtute, sed per auxilium, sive Dei, sive Christi, qui nos dilexit. Nam in duobus exemplaribus Graecis, a R. Stephano annotatis, additum erat: Χριστοῦ, Christi.

38. *Certus sum enim. Certus sum,* Graece πέπεισμαι, id est, *persuasum habeo,* sicuti reddit Tertull. Caeterum commentator Ambr. et Hieron. in epist. ad Algas. quaest. 9. legunt: *confido.* Verum sciendum est, Paulum hoc verbo uti in suis epistolis ad significandam fixam et certam animi persuasionem de re quapiam; certam dico, sive morali duntaxat certitudine, cui falsum subesse contingat, sive ea certitudine, quae fallere nequeat; ut proinde non male noster interpres eam vocem passim exponat: *certus sum,* licet aliquando vertat: *confido.*

Prioris modi certitudo significatur istis locis: Philip. 1.: *Confidens hoc ipsum, quia, qui coepit,* et caetera, 2 Timoth. 1.: *Certus sum, quod et in te,* videlicet fides habitet non ficta. Hebr. 6.: *Confidimus de vobis meliora, et viciniora saluti.* Et cap. 13.: *Confidimus, quia bonam conscientiam habemus.* Neque enim de his Apostolus habebat certitudinem infallibilem. Denique hujus epistolae cap. 15.: *Certus sum de vobis, quia pleni estis dilectione.*

Posterioris modi certitudo significata est 2 Tim. 1. in illis verbis: *Certus sum, quia potens est, depositum meum servare in illum diem.* Hoc enim fide tenebat. Et in hac epistola cap. 14.: *Scio et confido, quia nihil commune per ipsum.* Nam et hoc fidei certitudine tenebat, ut ibi videbitur. Sic et Lucas accepisse videtur Evangelii sui cap. 20., ubi nos legimus: *Certi sunt enim, Joannem Prophetam esse.* Id enim plebs Judaeorum certissime persuasum habebat. Nec mirum, quando etiam activum verbum πείθω, *suadeo*, sic usurpatur a Paulo, ut certam et indubitatam exigat fidem ab iis, quibus se suadere dicit, ut Gal. 1.: *Modo enim hominibus suadeo, an Deo?* Et Act. 26., ubi dicenti Agrippae regi: *In modico suades me Christianum fieri,* respondet: *Opto apud Deum, et in modico et in magno.* Quin et aliis verbis, quae vel

opinionem vel existimationem qualemcumque Graecis significant, cujusmodi sunt δοκεῖν et λογίζεσθαι, Paulus utitur etiam in rebus certissime cognitis, ut 1 Cor. 4. et 7.: *Puto, quod Deus nos Apostolos novissimos ostendit,* etc. *Puto, quod et ego spiritum Dei habeam.* Item Philip. 3.: *Ego me non arbitror comprehendisse.* Et hujus Epistolae cap. 3.: *Arbitramur, justificari hominem per fidem sine operibus legis.* Et hoc capite: *Existimo, quod non sunt condignae passiones,* etc.

Porro de certitudine prioris modi locum hunc accepisse videntur Graeci tractatores, dum eum de vehemente fiducia interpretantur. Atqui S. Augustinus certitudinem posterioris modi intellexit in expositione propositionis 58. Verba ejus sunt: *Quod autem ait: Certus sum enim, et non dixit: opinor, plena fide tenuit, quod nec mors ulla, nec vitae temporalis promissa, nec caetera subsequentia possunt credentem a caritate Dei detorquere.* Quae fere est et aliorum Latinorum expositio.

Neque tamen propterea quidquam facit haec Pauli sententia pro fide speciali haereticorum. Nam, ut planissime liquet ex superioribus, loquitur ille in persona, non singulorum fidelium, sed electorum in genere, nempe de quibus dixerat: *Quis accusabit adversus electos Dei?* Verumtamen unusquisque fidelis electorum numero sese adjungere potest ac debet, exemplo Pauli; idque tanto majori fiducia, quanto plura ac majora percipit in se signa electionis. Igitur verus sensus est: *Certus sum,* id est, certa fide persuasum mihi habeo. Et ut Hieronymus expressit in commentario Galat. 1.: *Scio, quia neque mors,* etc.

Quia neque mors, neque vita. Hoc Graeci interpretes ad aeternam mortem et vitam referunt: *Etiamsi,* inquit Chrysostomus, *aeternam mortem minaretur quis, aut vitam infinitam promitteret, ut a Christo separarer, non acquiescerem.* Quod intelligendum est κατ᾽ ἀδύνατον; tum quia vita aeterna non est sine Christo, tum quia nullus electorum adversarius aut aeternam vitam promittere, aut aeternam mortem comminari potest efficaciter, etiamsi vitam aeternam intelligas sine Christo.

Verum Apostolus non loquitur de re impossibili, sed de tentationibus, quae solent electis obvenire. Quare rectius alii mortem et vitam temporalem intelligunt, hoc sensu: Neque mors a persecutore intentata, neque vita promissa.

Neque angeli, neque principatus, neque virtutes. Quidam codices pro virtutibus *potestates* legunt, ex alia nimirum translatione Graeci vocabuli δυνάμεις, quemadmodum et apud Augustinum legitur lib. de Patientia cap. 18. Quamquam rectius se habet *virtutes.* Nam quas in angelis potestates Theologi vocant, Graecis ἐξουσίαι dicuntur, ut Ephes. 1. Quod autem in nonnullis utrumque legitur, *neque potestates, neque virtutes,* scribis imputandum, qui, quae in diversis codicibus singula legerant, conjunxerunt. Hac parte spiritus adversarii, id est, daemones significantur, quibus omne studium est, Christi fideles abstrahere a salute.

Tametsi quidam ad bonos etiam angelos extendunt per hypothesim, si vellent abstrahere, quomodo Gal. 1. dicit anathema angelo de coelo, si quid annuntiet praeter id, quod ipse Paulus evangelizaverat. Verum tentationes impossibiles ab hoc loco jam ante exclusimus.

Porro sub his tribus Angelorum ordinibus caeteros omnes (nam ex omnibus ordinibus aliquos cecidisse, Theologorum sententia perquam probabilis est, apud magistrum in 2. sent. dist. 6.) comprehensos intellige, quasi diceret Apostolus, nullam prorsus daemonum vim et potentiam electis praevalere posse. Quomodo autem inter se differant angeli, principatus, et virtutes, petendum ex iis, quae disputantur eodem secundo lib. sent. dist. 9.

Neque instantia, neque futura. Instantia, id est, praesentia, quomodo vertit interpres 1 Corint. 3. Sicque legit August. loco prius citat. Intelligit autem tam bona, quibus allici solent homines, quam

mala, quibus terreri. Praeteritorum non meminit, quod illa non impellant animum, nisi quatenus adhuc similia vel sperantur, vel timentur.

Neque fortitudo. Haec pars nec in Graeco est, nec in Syriaco, nec apud commentatorem Ambr. Sed nec habet hoc membrum, cui respondeat, uti caetera fere hujus sententiae. Quare verisimile est, adjecticium esse, videlicet ex eo, quod dictum est: *neque virtutes,* quod in quibusdam codicibus legitur, et olim legebatur singulariter: *neque virtus,* in aliis: *neque fortitudo.* Quorum illud est apud Augustin. loco memorato, ac praeterea lib. de morib. eccles. cap. 11., lib. 4. de doct. Christ. cap. 20., et in expos. propos., quam nunc tractamus. Istud apud Hieron. quaest. 9. ad Alg., et in com. Gal. 1. Nostri tamen interpretantur fortitudinem principum hujus saeculi. De tota hac varietate lectionis consule notationes Francisci Lucae.

39. *Neque altitudo, neque profundum. Profundum,* βάθος, id est, profunditas. Quidam exponunt: Nihil sublime, neque abjectum, in hoc saeculo. Sic enim Oecumenius: *Neque admodum gloriosa, neque valde humilia,* Alii sic: Nihil eorum, quae in coelo sunt sursum, aut in terra deorsum. Theodoretus ad ea, quae futuri sunt saeculi, refert utrumque, profundum intelligens gehennam, altitudinem regnum. Sed jam diximus, Apostolum ea nominare, quibus solent electi in hac vita tentari, ut a Christo separentur. Magis placet expositio sancti Thomae: Neque altitudo, ex qua quis minaretur praecipitium, sicut factum est Christo, Luc. 4.; neque profundum, in quo aliquis minaretur demersionem. Tale profundum alibi legimus, ut Psal. 68.: *Infixus sum in limo profundi, et non est substantia,* et 2 Cor. 11.: *Nocte et die in profundo maris fui.* Addit tamen Aquinas etiam alias expositiones.

Neque creatura alia. Graece: *Nec ulla creatura alia.* Universali clausula, quidquid aliud dici posset, includit.

Poterit nos separare a caritate Dei. Caritatem Dei intellige, vel eam, qua nos Deum diligimus, et tunc supplendum erit, finaliter, aut quid simile; vel potius eam, qua nos Deus diligit, idque eo sensu, quem superius dedimus, exponentes illud: *Quis ergo nos separabit a caritate Christi?* Significatur enim vis caritatis illius, qua Deus electos suos complectitur, ad praestandum efficaciter ea, quae vult eis donare, et ad removenda contraria.

Summa igitur est, tam potentem et efficacem, tamque certam et immutabilem esse Dei dilectionem, qua nos ad salutem vult provehere, ut nulla prorsus creatura nos ab ea divellere possit faciendo, ut ille nos desinat amare, aut certe ut illius amor suo frustretur effectu, id est, nostra salute. Hinc exsurgit certissimum dogma, neminem electorum posse perire.

Quae est in Christo Jesu Domino nostro. Id est, per Jesum Christum tanquam mediatorem et propitiatorem nostrum, qui nobis illam Dei caritatem merito suae passionis et mortis conciliavit, eademque morte nos redemit. Qua ratione Dominus noster vocatur.

CAPUT NONUM.

Veritatem dico in Christo, non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu sancto, 2. quoniam tristitia mihi magna est, et continuus dolor cordi meo. 3. Optabam enim ego ipse, anathema esse a Christo [1]) pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem, 4. qui sunt Israelitae [2]), quorum adoptio est filiorum [3]) et gloria,

[1]) 2 Cor. 12, 15. [2]) 2 Cor. 11, 22. [3]) 2 Mos. 4, 22. seq.

et testamentum [1]) et legislatio [2]), et obsequium et promissa [3]); 5. quorum patres [4]), et ex quibus est Christus secundum carnem [5]), qui est super omnia Deus [6]) benedictus in saecula. Amen. 6. Non autem quod exciderit verbum Dei. Non enim omnes, qui ex Israel sunt, ii sunt Israelitae [7]), 7. neque, qui semen sunt Abrahae, omnes filii [8]); sed in Isaac vocabitur tibi semen [9]), 8. id est, non qui filii carnis, hi filii Dei, sed qui filii sunt promissionis, aestimantur in semine. 9. Promissionis enim verbum hoc est: Secundum hoc tempus veniam; et erit Sarae filius [10]). 10. Non solum autem illa; sed et Rebecca ex uno concubitu habens, Isaac patris nostri. 11. Cum enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent, aut mali, (ut secundum electionem propositum Dei maneret), 12. non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei [11]): 13. Quia major serviet minori, sicut scriptum est [12]): Jacob dilexi, Esau autem odio habui. 14. Quid ergo dicemus? numquid iniquitas apud Deum? Absit. 15. Mosi enim dicit [13]): Miserebor, cujus misereor, et misericordiam praestabo, cujus miserebor. 16. Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei. 17. Dicit enim Scriptura Pharaoni [14]): Quia in hoc ipsum excitavi te, ut ostendam in te virtutem meam, et ut annuntietur nomen meum in universa terra. 18. Ergo, cujus vult, miseretur, et quem vult, indurat. 19. Dicis itaque mihi: Quid adhuc queritur? voluntati enim ejus quis resistit? 20. O homo, tu quis es, qui respondeas Deo? numquid dicit figmentum ei, qui se finxit: Quid me fecisti sic [15])? 21. An non habet potestatem figulus luti, ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam [16])? 22. Quod si Deus volens ostendere iram, et notam facere potentiam suam, sustinuit in multa patientia vasa irae, apta in interitum [17]), 23. ut ostenderet divitias gloriae suae in vasa misericordiae, quae praeparavit in gloriam. 24. Quos et vocavit nos non solum ex Judaeis, sed etiam ex gentibus [18]), 25. sicut in Osee dicit [19]): Vocabo Non-plebem meam plebem meam: et Non-dilectam dilectam, et Non-misericordiam consecutam misericordiam consecutam. 26. Et erit, in loco, ubi dictum est eis: Non-plebs mea vos; ibi vocabuntur filii Dei [20]). 27. Jesaias autem clamat pro Israel [21]): Si fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena maris, reliquiae salvae fient. 28. Verbum enim consummans, et abbrevians in aequitate, quia verbum breviatum faciet Dominus super terram, 29. et sicut praedixit Jesaias [22]): Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha similes

---

1) 1 Mos. 17, 7. 2 Mos. 19, 5. 5 Mos. 29, 1. 2) Psal. 47, 8. 3) Cap. 3, 2. 4) 2 Mos. 3, 15. 5) Cap. 1, 3. 6) Joan. 1, 1. 7) Cap. 2, 28. seq. 8) Luc. 3, 7. Joan. 8. 39. 9) 1 Mos. 21, 12. 10) 1 Mos. 18, 10. 11) 1 Mos. 25. 23. 12) Mal. 1, 2. seq. 13) 2 Mos. 33, 19. 14) 2 Mos. 9, 16. 15) Jes, 45, 9. 16) Jer. 18, 6. 17) Vers. 17. Cap. 2, 4. 18) Joan. 10, 16. 19) Cap. 2, 1. 23. 1 Petr. 2, 10. 20) Cap. 11, 25. seq. 21) 10, 22. seq. 22) 1, 9.

fuissemus. 30. Quid ergo dicemus? Quod gentes, quae non sectabantur justitiam [1]), apprehenderunt justitiam; justitiam autem, quae ex fide est [2]). 31. Israel vero sectando legem justitiae, in legem justitiae non pervenit [3]). 32. Quare? Quia non ex fide, sed quasi ex operibus [4]); offenderunt enim in lapidem offensionis [5]), 33. sicut scriptum est [6]): Ecce pono in Sion lapidem offensionis, et petram scandali; et omnis, qui credit in eum, non confundetur [7]).

SUMMARIUM CAPITIS NONI.

Docet promissiones, Judaeorum patribus factas, ob illorum ruinam non frustrari; sed impleri in spirituali Israele. Deum pro sua voluntate, et non ex operibus, alios eligere ad ostensionem suae bonitatis, alios reprobare ad manifestationem justitiae. Quo proinde referendum, quod gentes electae sint ad fidem, Judaeis reprobatis.

1. *Veritatem dico in Christo, non mentior.* Hactenus de electis, eorumque dignitate, quam apud Deum habent, disseruit Apostolus; nullo adhuc indicato discrimine gentium et Judaeorum. Nunc vero propius ad detegendum profundum Dei consilium accedens, de rejectione Judaeorum et vocatione gentium agere incipit, eaque occasione mox altissimam ingreditur disputationem de causis electionis ac reprobationis divinae. Quare non incommode novi, i. e., quarti tomi hujus epistolae initium hic facit Theodoretus. Porro, ne quidquam Apostolus odio suae gentis, quam infensam habebat, dicere videatur, ideoque doctrina, quam tradere instituit, suspecta cuipiam habeatur, praefatione Judaeorum animos praemollit, utens verbis ad testificandum sui erga illos amoris magnitudinem vehementer accommodatis, idque non sine juramento; mox et ea ordine commemoraturus, quae ad illius gentis praerogativam spectarent. *Veritatem,* inquit, *dico in Christo, non mentior,* id est: Ne quis mentiri me suspicetur, rem veram sincere et ex animo loquor, idque per Christum, seu Christo teste. Juramentum enim hic agnoscunt interpretes, ut et in sequentibus:

Testimonium mihi perhibente conscientia mea. Graece: συμμαρτυρούσης μοι, etc., id est, *contestificante, simul attestante mihi conscientia mea.* Idem compositum verbum supra cap. 2. et 8. Sensus: Ad id, quod dico, testem mihi adduco et allego conscientiam meam.

In Spiritu sancto; id est, per Spiritum sanctum, ut ejusdem conscientiae meae testem; quomodo hoc intellexit Hieron. in epist. ad Algas. quaest. 9., et ad Hedibiam, quaest. 10. Porro Graeci Theophylactus et Oecumenius observant Apostolum tres adducere testes eorum, quae dicturus est: Christum, suam ipsius conscientiam, et Spiritum sanctum, ut triplici testimonio, ac duplici juramento verba sua confirmet; tametsi potest hoc, *in Spiritu sancto,* sic accipi, ut ea parte significet Apostolus, conscientiam suam, quam testem adhibet, non errare, videlicet informatam et certificatam a Spiritu sancto; quemadmodum id S. Thomas interpretatur. Hic locus, ut alii similes, ostendunt ob justam necessitatem licite et sancte Christianum hominem jurare posse.

2. *Quoniam tristitia mihi magna est, et continuus dolor cordi meo. Quoniam* pro *quod.* Exponit enim eam rem, super qua juramentum praemisit, id est, tristitiam ac dolorem suum de fratribus, ut consequenter intelligas amorem erga eos. *Continuus,* Graece *incessabilis,* et ὀδύνη

---

[1]) Cap. 10, 20. [2]) Cap. 1, 17. [3]) Cap. 10, 3. [4]) Cap. 3, 28. [5]) Luc. 2, 34. [6]) Jes. 8, 14. 28, 16. [7]) Cap. 10, 11.

non vulgarem significat dolorem, sed qualis est parturientium. Erasmus *cruciatum* vertit. Causam doloris hic non addit. Hugo putat eam esse, *quod prius cum errantibus errans persequebatur ecclesiam.* Quidam alius causam ponit in eo, quod sequitur: *Optabam enim*, etc., quasi diceret Apostolus: Tanti doloris et tristitiae meae causa est, quod aliquando tam graviter in Christum peccaverim, optans ab eo anathema esse pro fratribus meis Judaeis. Sed haec nihil ad contextum; posterius et ineptum est. Vera doloris causa licet hic non exprimatur, satis tamen intelligitur ex sequentibus, scilicet rejectio et coecitas populi Judaici. Igitur hic dolor ex ingenti amore fratrum, id est, Judaeorum, nascebatur. Quod declarant verba sequentia.

3. *Optabam enim ego ipse, anathema esse a Christo pro fratribus meis.* Notandum in Graeco legi ἀνάθεμα, non ἀνάθημα. Quamvis enim haec duo deriventur ab eodem verbo Graeco ἀναθεῖναι, significatione tamen diversa sunt, pro varia significatione verbi. Interdum enim significat reponere, sive separare; unde dicitur ἀνάθεμα, separatio, et id, quod separatur. Interdum attollere, suspendere. Hinc ἀνάθημα, suspensio, et id, quod suspensum est. Qua ratione donaria, quae templis consecrabantur, ἀναθήματα Graecis dicta sunt, utpote suspensa in alto ex parietibus et columnis templorum. Quamquam et ad alias res Deo consecratas, vel usui ministrorum ejus deputatas, hoc vocabulum extenditur, non solum apud profanos autores, verum etiam apud Interpretes LXX., ut videre est Levit. ult., ubi in hac significatione tertio repetitur.

Haec admonenda duxi, propter nonnullos etsi magnos autores, qui anathema hoc loco accipiunt in posteriori significatione, dicuntque Paulum hic optare, ut, sicut anathemata templis dicata amplius in usus hominum non veniunt, ita ipse a consortio Christi et ecclesiae fiat alienus. Sed hoc est voces et eorum significata confundere. Nam ἀνάθεμα, quod hic legitur, separationem, ut dixi proprie significat. Usurpatur autem in sacris literis pro re separanda ab usu hominum, non tanquam sacra, sed tanquam exsecrabili, quae prorsus exterminanda sit. Sed de hoc paulo post plenius.

Nunc illud quaerendum, quo pacto sanctus Apostolus dicat, optasse se, ut esset anathema a Christo pro fratribus, cum nemini licitum sit ullo casu velle suam separationem a Deo, nec ordo caritatis patiatur, ut quis suam salutem postponat saluti aliorum. Cajetanus et alii quidam referunt hanc optationem ad tempus, quo Paulus adhuc erat in Judaismo. Neque enim dicit opto, sed *optabam*, ut sit sensus: Ego aliquando in incredulitate et coecitate mea volui me perdere pro fratribus meis; tunc scilicet, quando Jesu Christi nomen omni studio persequebar, optans potius tanquam anathema ab eo separari, quam Judaismum, quem cum fratribus tenebam, relinquere.

Sed improbabilis est hic sensus; tum quia Saulus, Jesum Nazarenum persequens, Christum eum esse negabat, ideoque vere non optabat a Christo separationem; quo modo vere et proprie non dicitur optare miseriam, qui expetit carnis voluptates, licet hae miseros reddant homines. Deinde quia praesentem affectum erga Judaeos non bene probaret Paulus ex affectu, quem olim erga eos habuisset, ut qui dicere possent, eum cum religione etiam affectum mutasse.

Proinde rectius alii haec verba referunt ad tempus, quo jam Christianus erat, Judaismo derelicto. Verum hi quoque variant. Nonnulli enim sic intelligunt. Aliquando prae vehementia amoris, inordinati tamen, utpote minus adhuc institutus in doctrina Christiana, optabam ipse separari et alienus esse a Christo Jesu et salute, quae per Christum est, dummodo fratres mei Judaei salvi fierent.

At certe non est verisimile, Paulum, ex quo credidit in Christum, ita male institutum fuisse, ut putaret, se absolute posse tale quid optare pro aliorum salute, tametsi optationem hujusmodi licitam et laudabilem censet Hugo Victorinus. Quod

nobis non videtur, quia mea separatio, seu alienatio a Christo, non est, nec esse potest ordinabile medium ad salutem aliorum, ideoque nec ad eum finem optabilis est.

Porro S. Hieronym. in epist. ad Algasiam quaest. 9., et in comment. super Zachar. 14. anathema interpretatur eum, qui per mortem corporalem separatur ab hominum consortio; quomodo et Christus dicitur factus maledictum, quia ignominiosa morte corporis affectus est. Itaque sentit, Apostolum dicere, quod optaverit sanguinem suum fundere et animam ponere pro salute fratrum; quod quidem maximae caritatis indicium est, dicente Domino: *Majorem hac dilectionem nemo habet, ut animam suam ponat quis pro amicis suis,* Joan. 15.

Sed huic intellectui resistit addita particula, *a Christo.* Qui enim martyrium subit pro fratribus, non fit anathema a Christo, sed magis ei conjungitur, juxta illud ejusdem Apostoli: *Cupio dissolvi, et esse cum Christo,* Phil. 1. Deinde non diceret *optabam,* sed opto; praesertim quia non tam praeteritum affectum, quam praesentem declarare volebat, et ardor subeundi martyrii pro fratribus non in eo refrixerat, quando haec scribebat, sed cum caritate magis in dies auctus fuerat. Denique nihil singulare juxta hunc sensum diceret Paulus, qui pro omnium salute mortem subire erat paratissimus. Quo argumento Chrysostomus eam expositionem oppugnat. Alii alios sensus huc adferunt, quos videre est apud Toletum.

Nobis maxime probatur eorum expositio, qui hunc sensum faciunt: Optarem ego ipse, si liceret, et si fieri posset, esse anathema a Christo, id est separatus et alienus a Christo, pro fratribus meis Judaeis. Haec ipsius Chrysostomi sententia est, quam Theophylactus, et Photii verbis Oecumenius satis clare explicant, quae et aliis multis probatur. Secundum quos verbum *optabam,* quod Graece est ηὐχόμην, non ad praeteritum tempus refertur, sed positum est pro *optarem,* ut sit potentiale verbum. Sic enim apud Graecos interdum sumitur praeteritum imperfectum, etiam non addita consueta vocula ἂν, quam hic subintelligunt autores memorati. Neque enim hic commode addi potuit; non quidem ante verbum initio sententiae, cum sit postpositiva particula, sicut γὰρ, *enim,* neque post verbum ob concursum alterius similis particulae, siquidem dure sonat ηὐχόμην ἂν γὰρ; idcirco omitti debuit. Non dissimilis est usus praeteriti imperfecti, 2 Cor. 11.: ὄφελον ἀνείχεσθε, *utinam sustinebatis,* pro *sustineretis.* Sic et Latini interdum; ut Augustinus tract. 50 super Joannem: *Quando Lazaro inferebatis necem, numquid Domino auferebatis potestatem?* pro *inferretis, auferretis.*

Jam ut clarius fiat, quid apud Paulum sit anathema, non hoc tantum loco, sed et alibi (nam et alias usurpat, ut 1 Cor. 12. et 16., et Gal. 1., significatione non mutata) sciendum, id a LXX. interpretibus et consequenter ab Apostolis, dictum esse anathema, quod Hebraei vocant חרמה hhormah; quod et Hieronymus in sua versione semel et iterum Graeca voce exposuit, dicens: *horma, id est, anathema,* ut Num. 21. et Judicum 1. Descendit autem a radice חרם hharam, id est, *occidit, delevit, exterminavit.* Igitur Hebraeis hhormah dicebatur vel homo, vel res quaepiam, quae cum exsecratione ita funditus delebatur, ut quoad fieri posset, nihil ejus reliquum maneret; quomodo jussu Dei destructa et deleta fuit civitas Jericho, Josue 6., et aliae quaedam urbes Chananaeorum, a filiis Israel cum voto hujusmodi exterminationis expugnatae, Num. 21. Id igitur LXX. vocarunt anathema. Unde apud eosdem verbum ἀναθεματίζειν, anathematizare, id est, rem aut personam anathema facere, disperdere, penitus abolere, ut eodem loco Num. et 4 Reg. 19. Item 1 Macchab. 5., ubi res explicatur his verbis: *Et anathematizavit eos, et incendit turres eorum igni cum omnibus, qui in eis erant.*

Dixi, quid sit anathema, si nihil addatur; nam cum additur aliquid hujusmodi, a populo, ab ecclesia, *a Christo,* stricte

exponendum est secundum determinationem additam. Unde, sicut a populo vel ab ecclesia quis fit anathema, quando ab ea, velut membrum emortuum, separatur, ut nihilo magis cum ea commune quid habeat, quam si in rerum natura non esset, ita anathema a Christo Paulus eum intelligit, qui a Christi consortio et adoptione et gloria ac caeteris, de quibus egerat cap. superiori, rejectus est, tanquam ad Christum amplius omnino non pertinens.

Itaque sensus Apostoli est: Quamvis tanta cum Christo et in Christo bona exspectemus, quanta dudum commemoravi, tamen ipse equidem optarem, si per legem et justitiam Dei liceret, omnibus illis privari, ut fratres mei Judaei eadem illa consequantur. Quae profecto verba sunt immensi amoris erga fratres, eosque sibi inimicos.

Ab hoc sensu minimum recedunt, qui dicunt, Apostolum hyperbolico sermone voluisse significare magnitudinem sui amoris erga fratres Judaeos. Quam sententiam prae caeteris probat Carthusianus, et satis commode explicat.

Qui sunt cognati mei secundum carnem. In Graeco casus non mutatur: *cognatis meis,* etc. Expositio est ejus, quod dixit: *pro fratribus meis.* Nam Graeco nomine συγγενεῖς significantur, qui sunt ejusdem generis. Unde et sequitur:

4. *Qui sunt Israelitae.* Nomen Israelitarum honorificum erat, videlicet patronymicum ab Israel, nomine divinitus imposito patriarchae ipsorum Jacob. Pergit deinde et alia commemorare spectantia ad illius populi dignitatem.

Quorum adoptio est filiorum. Cum in Graeco sit una composita dictio υἱοθεσία, id est, filiorum adoptio, rectius verbum *est* (quod in Graeco non legitur, sed intelligitur) praeponas dicendo: *Quorum est adoptio filiorum,* vel simpliciter, *quorum est adoptio;* siquidem adoptio fere non est, nisi filiorum. Cyprianus nude legit: *quorum adoptio,* lib. 2. testim. cap. 6. Item August. lib. 3. contra Faustum cap. 3.

Et sensus est: Quos Deus velut in filios adoptavit. Non tamen eam intelligit adoptionem, de qua locutus est cap. superiori, quaeque novi testamenti filiis propria est; dicuntur enim haec de Judaeis reprobis, quorum coecitatem luget Paulus; sed adoptionem significat, qua filios Israel, praeteritis aliis gentibus, sibi in peculium Deus elegerat. Unde populum illum ut filium habuit ac fovit, multis ac praeclaris in eum collatis beneficiis; imo filium suum nominavit, ut Exod. 4.: *Filius meus primogenitus Israel,* et iterum: *Dimitte filium meum, ut serviat mihi,* et Matth. 15.: *Non est bonum sumere panem filiorum.*

Verum haec adoptio figura tantum erat et umbra quaedam adoptionis illius excellentis, in nova lege praestandae per Christum, naturalem Dei filium, *ut sit ipse primogenitus in multis fratribus.* Quamvis et in hac adoptione, secundum promissiones patribus factas, primo loco populus ille a Deo honoratus est; nam utique primitiae fidelium ex illo populo fuerunt. Sed, ut dixi, ea adoptio non est hujus loci.

Et gloria. Supple ex praecedenti parte: quorum est gloria, scilicet prae caeteris gentibus. *Non* enim *fecit taliter omni nationi,* Psal. 147., idque sive legem spectes a Deo datam, unde sequitur in eodem Psalmi versiculo: *et judicia sua non manifestavit eis,* sive admiranda Dei opera per Mosen et alios in illo populo exhibita, sive prophetias, sive promissiones, sive protectionem singularem. Qua de re Psal. 125.: *Tunc dicent inter gentes: magnificavit Dominus facere cum eis.* Haec igitur omnia populum illum inter omnes gentes reddiderunt valde gloriosum et celebrem.

Sunt qui gloriam interpretentur arcam testamenti, quae gloria Domini, et absolute gloria dicebatur, quod Dei personam in populo habitantem repraesentaret. Unde 1 Reg. 4., quum capta esset arca Domini, dictum est: *Translata est gloria ab Israel.* Sed hic sensus contractior est, et vel hac ratione minus acceptabilis, quod jam inde a tempore transmigrationis Babylonicae, desiisset esse in illo populo ar-

ca Domini, 2 Machab. 2. Neque enim ulla historia prodit, eam restitutam aliquando fuisse.

Et Testamentum. Graece et Syriace *testamenta* plurali numero; quemadmodum et legunt Hieron. quaest. 9. ad Algas. et August. lib. 12. contra Faustum cap. 3. Item commentatores Ambrosiaster, Sedulius, Primasius, Hervaeus. Meminit etiam Haimo et exponit, eandemque lectionem exhibent codices quidam pervetusti. *Testamenta,* id est, pacta, foedera. Quae multi, Hieronymum et Augustinum locis citatis secuti, interpretantur duo testamenta, vetus et novum, de quibus Jerem. 31.; maxime, quod ea Paulus ipse expresserit Gal. 4., et repetat Hebr. 8. Quae eadem significata putant in Epistola ad Eph. cap. 2., quum eos vocat *hospites testamentorum.*

Sed quia novum Testamentum non pertinet ad populum carnalem Judaeorum, de quo hic sermo est, sed ad spirituale semen Abrahae, propterea verisimilius est, intelligi pacta particularia cum patribus eorum inita, et sub generali nomine veteris Testamenti comprehensa; velut de terra promissionis, ac terrena prosperitate, et adversus hostes victoria, de sacerdotio, de regno. Quae omnia Graeco vocabulo, ab interpretibus LXX. usurpato, διαθῆκαι, id est, *testamenta* vocantur. De cujus tamen significatione et usu, quem habet in scripturis, opportunior erit dicendi locus in expositione Epist. ad Hebr. cap. 9.

Sunt, qui testamenta exponant hoc loco duas tabulas Testamenti, in quibus decalogi praecepta digito Dei scripta fuerunt. Verum scriptura nusquam tabulas illas testamenta seu foedera vocat, sed tantum tabulas testamenti seu foederis, seu pacti; eo quod lex in illis scripta, pacto interveniente, data esset a Deo. Deinde tabulae legis satis continentur in eo, quod sequitur:

Et legislatio. Hoc est, quibus lex a Deo lata fuit. Grandis enim et singularis est praerogativa, legem habere non ab homine, sed a Deo latam, et per hoc Deum ipsum habere legislatorem. Intelligit autem universam legem, quae per Mosen data est, non partem ejus aliquam, uti visum est nonnullis, qui de sola lege judiciali partem hanc interpretantur, ea ratione moti, quod lex decalogi significata fuerit per testamenta (quem commentarium jam improbavimus), lex autem caeremonialis significetur parte sequenti. Quod nec ipsum verum est. Aliud enim est lex aliqua, aliud, et quidem amplius, res ipsa lege praecepta; cujusmodi est, quod sequitur:

Et obsequium. Graece λατρεία; id est, cultus sacer ac divinus lege caeremoniali praescriptus. Nam Deus in illo populo cultum suum cum sacrificiis ac caeteris caerimoniis instituit atque constituit. Quod non fecit in ulla alia gente. Hieronymus in Epistola ad Algasiam *cultum* legit, Cyprianus *famulatum.* Noster *obsequium* vertere solet, ut infra cap. 12.: *Rationabile obsequium vestrum.* Et Joan. 16.: *Arbitrabitur, obsequium se praestare Deo.* Quamquam et alias voces Graecas alibi vertit in *obsequium,* ut διακονίαν, id est, *ministerium,* infra cap. 15.: et ὑπακοὴν, *obedientiam,* 2 Cor. 10., et λειτουργίαν Phil. 2. semel et iterum, ubi nunc oblationem, nunc ministerium publicum significat. Ita quatuor Graecas voces, easque diversae significationis, reddidit interpres vulgatus uno vocabulo obsequii.

Et promissa, Graece ἐπαγγελίαι, *promissiones.* Et sensus est: quibus, seu cui populo, factae sunt a Deo promissiones. Magnum enim est habere Deum promissorem. Sed quaeritur, quae promissiones? Quidam eas cum testamentis confundunt. Verum probabilius est ea distingui, ut testamenta seu pacta sint, quae solennibus verbis et stipulatione fiunt, qualia leguntur Genes. 15. et 17., Exod. 24., 4 Reg. 11. et 23., et Jerem. 34.; promissiones vero, quae nihil tale adjunctum habent; cujusmodi multae passim occurrunt.

5. *Quorum patres.* Subaudi: sunt, id est, qui primogenitores habent sanctos Patriarchas Abraham, Isaac et Jacob. Hos enim per antonomasiam patres nuncupat scriptura.

Et ex quibus est Christus secundum carnem. Et particula male sublata a quibusdam. Legitur enim in Graecis et in Latinis fere omnibus, nec non apud veteres scriptores et interpretes, Irenaeum lib. 3. cap. 18., Hilarium de Trin. lib. 8., Hieron. scribentem ad Algasiam, Augustin. lib. 2. de Trinit. cap. 13., commentatorem Ambr. et caeteros. Proinde non est sensus: ex quibus patribus, sed, ex quibus Israëlitis ortus est Christus *secundum carnem,* Graece: τὸ κατὰ σάρκα, *quantum ad carnem attinet.*

Sentit populum Judaicum praeter alia jam commemorata, sic a Deo fuisse honoratum, ut ex eo Messiam, id est, Christum promissum incarnari et nasci voluerit. Qua ratione et Simeon ille justus Christum vocat gloriam plebis suae Israël, Luc. 2. Hujus porro beneficii magnitudinem auget in immensum personae Christi dignitas, de qua sequitur:

Qui est super omnia Deus benedictus in saecula; Amen. Super omnia, Graece ἐπὶ πάντων, quod verti etiam potest *in omnibus,* ut fecit Erasmus; aut *per omnia,* ut citat Tertullianus adversus Praxeam cap. 15. Quamquam idem cap. 13. ejusdem libri legit: *super omnia,* quemadmodum et Novatianus lib. de Trinit. cap. 13. et 30., et Ambrosius libro 1. de Spiritu sancto cap. 3. Item Hilarius et Hieronymus ante citati, suffragante etiam Syriaca versione. Quod procul dubio rectius se habet. Atque eo modo vertit ipse Erasmus Eph. 4., ubi praepositionibus haec tria distinguuntur, *super omnia, per omnia* et *in omnibus.* Potuit etiam verti, *super omnes,* sicut ibidem a vulgato interprete redditum est, quemadmodum et hic locus legitur apud Augustinum prop. 59., et ab Irenaeo citatur lib. 3. cap. 8.

Sed ut generalius, ita melius est, *super omnia,* sive referatur ad Deum, sive ad benedictum, id est, sive intelligatur Deus super omnia, sicut Hilarius accepit, sive benedictus super omnia. Quod utrumque in eandem sententiam redit. Nam solus ille, qui est super omnia Deus, super omnia benedictus est; et contra. Itaque locus hic, ut observant omnes fere orthodoxi commentatores, apertissime destruit haeresim Arianam, quae filium, etsi Deum negare non audeat, Patre tamen minorem facit secundum naturam ab eo acceptam. *Benedictus in saecula,* id est, laudibus celebrandus in omnem aeternitatem; sive ut Tertullianus, *in omne aevum.* Addit, *Amen,* pro confirmatione rei tantae, quam dixerat. De qua voce Hebraea vide, quae diximus supra cap. 1.

6. *Non autem quod exciderit verbum Dei.* Graece: οὐχ οἷον δὲ ὅτι; id ita sonat, *non quale autem quod* etc., potestque sic exponi: Quod dixi, me vehementer dolere conditionem fratrum meorum Israëlitarum velut reprobatorum a Deo, non tale est, ut existimem aut dicere velim, propter eorum incredulitatem et reprobationem excidisse verbum Dei.

Quidam putant hoc modo vertendum: *Fieri tamen non potest, ut exciderit* et caetera. Quibus non assentior. Non enim hic legitur οἷόν τε, quod Graecis usurpatur pro possibili, sed simpliciter οἷον, quod eum usum non habet, nisi perrarum, nec usquam, ut arbitror, in sacris literis. Alii rectius, *non autem velut exciderit.* Quod probat Erasmus in annotationibus.

Noster interpres videtur οἷον accepisse tanquam expletivum, et ornatus aut euphoniae tantum gratia additum, cujus proinde in transferendo rationem non habuerit. Quod et ab aliis quibusdam factum video, ut planus sensus sit: Non haec eo dicuntur a me, quod sentiam excidisse verbum Dei, id est, irritas factas esse Dei promissiones et pacta. Non tamen hic respicit ad promissiones et pacta, de quibus superius, pertinentia ad carnalem Israël; sed promissiones significat novi testamenti implendas in Israële spirituali et in spirituali semine Abrahae, per Isaac promissionis filium praefigurato, sicuti consequenter declarat.

Non enim omnes, qui ex Israël sunt, ii sunt Israëlitae. Graece: *Non enim omnes, qui ex Israël, hi Israël.* Supplendum autem verbum *sunt,* tam in fine quam in medio. Et sensus est: Non enim om-

nes, qui ex Israël Patriarcha secundum carnem orti sunt, ii sunt Israël sive Israëlitae, de quibus scriptura loquitur in illis promissionibus, quae pertinent ad novum testamentum. Hoc est: promissiones Israëli factae non spectant ad omnes carnaliter ex Israële progenitos.

7. *Neque, qui semen sunt Abrahae, omnes filii.* In Graeco et Syriaco non *qui*, sed *quia* legitur, adstipulantibus etiam vetustis commentatoribus Latinis, Amb., Primasio et Sedulio, deinde Hervaeo, denique mss. codicibus permultis; ut facile mihi persuadeam, ita fuisse scriptum ab interprete.

Sensus: Nec ideo, quia secundum carnem nati sunt ex Abraham, censendi sunt omnes ejus filii secundum mentem scripturae, loquentis de filiis Abraham, ubi de promissionibus agitur. Hac enim ratione etiam Ismael et Esau cum universa sua posteritate, censerentur inter filios Abrahae et promissionum deberent esse participes. Quod utique tu, Judaee, non admiseris. Quidam illud, *omnes filii*, supplent, non Abrahae, sed Dei, eo quod mox sequatur: *non qui filii carnis, hi filii Dei.* Verum id non arguit sensum, sed sensus consequentiam. Nam Apostolo omnes filii Abrahae etiam filii Dei sunt.

Sed in Isaac vocabitur tibi semen. Subaudi: dictum est ad Abraham, scilicet Gen. 21. Quidam *in Isaac* exponunt, *per Isaac*, ut significetur semen ex Isaac propagandum. Alii ipsum Isaac intelligunt vocari semen, sermone transitivo, sed res eodem redit. Nam sensus est: Solum genus Isaac, filii tui (a quo genere ipse Isaac non excluditur), erit et vocabitur semen tuum, in quo complebo promissiones tibi pro semine tuo factas. Hoc autem exponit secundum allegoriam verbis sequentibus:

8. *Id est, non qui filii carnis, hi filii Dei, sed qui filii sunt promissionis, aestimantur in semine.* Graece, εἰς σπέρμα, *in semen*, quemadmodum et Ambr. legit. Sensus est: Illa Dei promissio ad Abraham facta, qua sic discrevit inter ejus filios, ut, Ismaele posthabito atque rejecto, solam posteritatem Isaac vellet vocari semen ejus, dicendo: *In Isaac vocabitur tibi semen,* allegorice nobis significat, non habendos esse filios Dei, nec reputandos pro vero semine Abrahae eos omnes aut solos, qui secundum carnem ex Abraham orti sunt, sed *qui filii sunt promissionis,* id est, qui regenerati sunt secundum spiritum per gratiam fidei, idque juxta promissionem divinam Abrahae factam, qua dictum est: *Benedicentur in semine tuo omnes gentes,* Gen. 22., sive illi carnaliter ex Abraham fuerint progeniti, sive non. Fundatur haec allegoria in eo, quod idem Apostolus dicit ad Gal. 4., Ismael *secundum carnem natus* fuit, Isaac *secundum spiritum,* id est, ille sola virtute naturali, iste vero non sine praevio miraculo, naturae facultatem excedente, ex matre sterili divinitus foecundata, videlicet juxta promissionem, de qua sequitur:

9. *Promissionis enim verbum hoc est.* Dictum ac secundo repetitum ad Abraham, Genes. 18.

Secundum hoc tempus veniam; et erit Sarae filius. Verba sunt angeli in persona Dei loquentis ad Abraham, sumpta vero ex versione LXX. interpretum. Hebraea paulo obscuriora sunt, eundem tamen sensum volunt, istum videlicet: Hoc eodem tempore, post annum revolutum, quando reversus veniam ad te, Sara conjux tua, quamquam sterilis et vetula, filium habebit.

10. *Non solum autem illa; sed et Rebecca ex uno concubitu habens, Isaac patris nostri.* Graece ad verbum: *Non solum autem, sed et Rebecca ex uno concubitum habens Isaac patris nostri,* seu potius, *Isaac patre nostro.* Ad quem modum vertisse nostrum interpretem satis est verisimile. Nam quod ad priorem partem attinet, solet eam sicut in Graeco est reddere, nullo addito: *Non solum autem,* ut supra cap. 5. semel et iterum, ac rursum 2 Cor. 8. Sic et mss. quaedam habent hoc loco, et veteres concordantiae. Quamquam et hic potuit addidisse de suo pronomen *illa,* sicut fecit in capite proxime praecedenti: *Non solum autem illa,*

sed et nos ipsi, etc. Nec praetermittendum, quod in quibusdam mss. pro *illa* legitur *illi,* dativo casu, videlicet Sarae. Hoc enim praecessit.

Jam quod ad reliqua spectat, non pauci codices, suffragantibus iterum concordantiis, pro genitivis ablativos habent, *patre nostro.* Caeterum proclive fuit librariis, ut *concubitum* mutarent in *concubitu* propter casum praecedentem *ex uno.* Certe ex Graeco propter diversitatem casus simul et generis omnino verti non potest, *ex uno concubitu habens.* Sic enim legitur: ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα, quod proprie vertas, *ex uno cubile* sive *torum habens.* Est enim eadem dictio, quae infra cap. 13.: *non in cubilibus,* et Heb. 13.: *torus immaculatus.* Sed hic per tropum accipitur pro concubitu, vel conceptu.

Est autem tota oratio imperfecta, quia verbo caret, ideoque supplenda. Quidam supplent et exponunt hoc modo: Non solum autem in duobus filiis Abrahae, quorum alter ex promissione natus est, alter secundum carnem, exhibita nobis est figura eorum, qui futuri essent filii Dei, et qui ab ea dignitate extranei; verum etiam Rebecca, ex uno Isaac patre nostro conceptis duobus filiis, ejusdem rei typum ac significationem mysticam nobis exhibuit.

Alii suppleri putant textui congruentius ad hunc modum: Non solum Abrahae dictum est, quod pertineat ad mysterium electionis ac reprobationis divinae, videlicet illud: *In Isaac vocabitur tibi semen,* id est, in filio promissionis; verum etiam Rebecca duos filios ex Isaac, patre nostro, conceptos adhuc utero gestans, accepit divinum responsum, quo idem mysterium significaretur; nam, ut sequitur, *dictum est ei: Quia major serviet minori.* Indicant hoc modo supplendam Pauli sententiam Irenaeus lib. 4. c. 38., et August. in epist. 105. ad Sixtum.

Porro non meminit hic promissionis Apostolus, sicut in exemplo superiori; nam Rebeccae filios promissio non discernebat, utpote ex eodem patre, qui filius fuerat promissionis, ac matre sterili genitos, eodemque partu effusos; ut, si promissio praecessisset eorum conceptum (quae nulla legitur in Genesi), fuisset utrique communis. Sed urget indiscretam aequalitatem duorum quoad originem, quorum tamen alter dilectus sit a Deo, alter odio habitus, ut hac ratione commendet gratiam electionis ac praedestinationis divinae. Quod enim ad prius exemplum attinet, excipere potuissent Judaei, merito rejectum fuisse Ismaelem, quod ex ancilla natus esset. Tale quid autem de Esau dicere non poterant, ut qui totam originem, ut dixi, cum fratre suo Jacob habuerit communem, nisi quod ipse prior natus fuerit; ut hac ratione praeferendus fratri potius videretur. Historia est. Gen. 25.

11. *Cum enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent, aut mali.* Quod hujus loco legitur apud Augustinum in expositione propositionum: *Nondum enim nascentium, neque agentium aliquid boni aut mali,* interpretis inscitia est, quo tunc usus fuit Augustinus. Debuit enim genitivos, qui in Graeco sunt aoristi absolute positi, reddere, quomodo noster vertit. Non dissimilis lapsus cap. 2.: *cogitationum accusantium, aut etiam defendentium.* Quae vero ibidem proposit. 60. et duabus seq. ab Augustino dicuntur de electione hominum, non quidem ex operibus, sed tamen ex fide praevisa, tanquam fides ipsa sub electionis beneficio non comprehendatur, — quoniam ab autore non solum in retract. lib. 1. cap. 23., verum multis etiam aliis in locis correctum est, ostendente, ipsam etiam fidem esse donum Dei, — non est, quod talia nos hic remorentur; praesertim cum facile sit, ea ex hoc ipso loco refellere. Dicens enim Apostolus de pueris: *Cum enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent,* et caetera, manifeste etiam fidem ab eis excludit. Non magis enim credere poterant pueri nondum nati, quam aliud quidquam boni facere. Et rursum cum ait: *Non ex operibus, sed ex vocante,* non opera distinguit a fide, sed ea vocationi opponit, ei nimirum, quae est secundum propositum. Alioqui dicendum erat: non ex operibus, sed ex fide.

Porro sensus hujus partis est: Cum nondum essent in lucem editi, licet jam in utero concepti, nec proinde quidquam boni malive egissent, adeoque nec per aetatem agere potuissent, cujus boni vel mali merito alter eligeretur, ut fieret dominus fratris sui, alter reprobaretur, ut fratri serviret. Nam quod colluctati fuisse leguntur in utero materno, quia sine rationis usu erat illa seu lucta seu pugna, nec in bonum nec in malum imputari poterat.

Destruit hic locus Origenis dogma, quo docuit, animas in coelo quondam peccasse; eaque causa pro modo meritorum, partim globis coelestibus alligatas, partim in haec terrena corpora velut ergastula relegatas esse.

(Ut secundum electionem propositum Dei maneret.) Ex Graeco clarius: *Ut, quod est secundum electionem Dei propositum, maneret.* Itaque genitivus *Dei,* inter, *electionem* et *propositum* collocatus, ad utrumlibet referri potest, tametsi sensu non variato. Noster interpres ad *propositum* retulit, quod arbitror convenientius.

Exponitur autem haec pars bifariam. Uno modo: Ut propositum, quo secundum electionem gratuitam, et non ex meritis, Deus constituerat Jacob honorare, subjiciendo fratrem ipsius servituti, maneret, hoc est, firmum ac stabile esset. Altero modo: Ut mystice significaretur, Dei propositum, quo aliquos praedestinavit ad vitam aeternam ex sola et gratuita ipsius electione, absque ullo meritorum respectu, firmum esse atque immobile.

Hic posterior sensus probabilior est, propterea quod Apostolo propositum Dei passim significet voluntatem Dei praedestinantis homines ad vitam aeternam. Et juxta hunc sensum ista parenthesi figuram applicat Apostolus ad rem figuratam. Porro mirum est, etiam hoc loco Theodoritum (quod capite superiore fecit) referre propositum ad homines. Sic enim scribit: *Cum adhuc utero gererentur, eorum differentiam praedixit. Praedixit autem, cum eorum propositum praescivisset. Non est enim injusta electio, sed quae hominum proposito convenit.* Haec ille; plane contra mentem et institutum Apostoli.

Sed nec illi recte, qui propositum ad Deum referentes, praescientiam interpretantur, ut alii ex Graecis intellexisse videntur. Nusquam enim propositum praescientiam significat, et, hoc si vellet Apostolus, non diceret propositum Dei secundum electionem, sed electionem secundum ejus propositum, id est, praescientiam. Orationem huc usque suspensam absolvit, quod sequitur:

12. *Non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei:*

13. *Quia major serviet minori.* Oraculum integrum sic habet: *Duae gentes sunt in utero tuo, et duo populi ex ventre tuo dividentur; populusque populum superabit, et major serviet minori.* Ubi de populis apparet dictum esse, *major serviet minori.* Quod tamen Apostolus recte de fratribus dictum assumit, quatenus in illis, ut oraculum significat, erant duo populi.

Sensus: Non propter ulla bona opera Jacob, aut mala opera Esau, quae ut jam dictum est, nulla adhuc erant, sed ex solo arbitrio Dei vocantis et eligentis Jacob prae Esau, dictum est Rebeccae, Dominum consulenti, quod major serviturus esset minori, et consequenter minor, id est Jacob, dominium habiturus in majorem Esau. Quod quidem completum est non in ipsorum personis, sed, ut oraculi verba declarant, in populis, qui ex illis orti sunt. Completum, inquam, tempore Davidis, qui Idumaeos, id est, populum ex Esau genitum, sibi ac populo Israëlitico fecit tributarios, 2 Reg. 8. Spiritualiter autem impletur in electis ac reprobis, quia quidquid a reprobis aut circa reprobos agitur, id totum servit ac proficit saluti et felicitati electorum. Omnia enim propter electos, 2 Timoth. 2. Qua de re locus est insignis apud Augustinum in epist. 157. ad Optatum Episcopum scripta.

Sed adversus Apostoli probationem objiciet aliquis: Recte quidem eum osten-

dere, quod non ex operibus seu meritis praecedentibus dictum sit: *Quia major serviet minori,* eo quod, nondum nati, nihil boni aut mali agere potuerint; non tamen absolute, quod non ex operibus. Potuit enim id dictum esse propter opera futura, et a Deo praevisa. Laborat in hac objectione solvenda Toletus, difficultatem agnoscens, nec omnino satisfacit. Equidem puto, responderi posse, Paulum non intendere hanc consequentiam: Dictum est, *cum nondum nati essent,* ergo *non ex operibus, sed ex vocante dictum est* etc., sed tantum illud adferre pro signo istius, ut non tam sit argumentatio, quam divinae mentis interpretatio; quasi diceret: Idcirco Deus hujusmodi responsum dare voluit matri, quum pueri nondum nati essent, ut per hoc significaret, electionem alterius prae altero non esse ex operibus, sed ex vocante.

Quamquam sciendum, verba Apostoli posse etiam aliter distingui, ut illud: *non ex operibus, sed ex vocante,* pertineat ad praecedentem parenthesim, velut explicatio particulae *secundum electionem,* hoc nimirum sensu: Ut propositum Dei, quod est secundum ipsius electionem, id est, non ex meritis, sed ex vocante, firmum maneret; deinde sequatur: *Dictum est ei,* etc. Quae distinctio, quod et objectionem allatam dissipet, et majorem lucem adferat toti sententiae, mihi non improbatur.

Caeterum mentio fit in oraculo majoris et minoris fratris, ut, dum minor majori praefertur, amplius per hoc commendetur gratia divinae electionis, quum alioqui majori natu potius videretur attribuendus fuisse principatus et dominium in alterum.

Atque ita sane frequenter sese res habet in electione ac reprobatione divina, ut qui donis naturalibus et humano studio caeteris antecellunt, velut olim Philosophi gentiles, a Deo reprobati sint, assumptis iis, quibus natura et humana exercitatio minus contulit. Quod et Apostolus docet 1 Cor. 1., illis praesertim verbis: *Videte vocationem vestram, fratres, quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles; sed, quae stulta sunt mundi, elegit Deus, ut confundat sapientes,* etc. Sapienter eam rem in commendando gratiae Dei beneficio attenderunt Patres, ut Augustinus lib. 1. de peccat. mer. et remiss. cap. 22., et in fine lib. 1. ad Simpl., et Prosper lib. 1. de vocat. gent. cap. 17. et in carmine de ingratis cap. 17. et 18.

Sicut scriptum est: Jacob dilexi, Esau autem odio habui. Sensus est: Deum eo responso, quo dixit: *major serviet minori,* significasse id, quod multo post ex ejus persona scriptum est a Propheta Malachia capite primo: *Nonne,* inquit, *frater erat Esau Jacob; et dilexi Jacob, Esau autem odio habui?* quasi dicat, etsi fratres essent germani ac gemini, eoque nomine pares, nisi quod Esau ratione primogeniturae praeponendus videretur, ego tamen *Jacob dilexi,* id est, volui ei in sua posteritate benefacere; Esau autem odio habui, id est, posthabui ac rejeci, nolens singularia in ejus posteritatem beneficia conferre. Hic sensus est literalis verborum Prophetae. Quod liquet ex verbis ibidem sequentibus, quibus prosequitur de Esau: *Et posui montes ejus in solitudinem, et haereditatem ejus in dracones deserti,* etc.

Jam hinc colligendum relinquit Apostolus, argumento a figura ad rem in figura ac mysterio significatam, neque electionem hominum ad aeternam salutem, neque reprobationem esse ex ullis operum meritis; sed Deum, ex solo suae voluntatis arbitrio, alios eligere ad salutem, alios autem reprobare; non quod Deus aliquos damnare velit immerito, sed quia, sicut totus effectus praedestinationis non cadit sub merito, ita nec totus effectus reprobationis. Quod enim Deus aliquos permittit cadere in peccatum, cujus merito postea damnationem incurrant (quae quidem permissio primus est reprobationis effectus), non potest esse ex eorum merito; quandoquidem primi peccati permissionem nullum antecedit peccatum, quo illam mereri possent.

Ac sane de electione seu praedestina-

tione, quod non sit ex meritis, clarum est ex Apostoli Pauli doctrina, variis in locis; praecipue vero ex iis, quae disserit hoc capite, sicut ex sequentibus amplius patebit.

De reprobatione vero non perinde omnes consentiunt. Quidam enim dicunt, Apostolum in praesenti doctrina supponere massam humani generis infectam peccato originali, quam cum totam Deus ob illius peccati meritum reprobare potuisset, ad solam referunt Dei voluntatem, quod ex ea alios prae aliis gratuita sua bonitate separandos, atque ad salutem perducendos elegerit, ut proinde electio quidem istorum non sit ex merito, caeterorum autem reprobatio sit ex merito peccati, quo tota massa ponitur infecta. Nec alio sensu fatentur aliquos reprobari sine meritis, quam quia nulla ratio est ex parte hominum, cur alii prae aliis reprobentur, atque in massa perditionis relinquantur, eo quod peccatum sit omnibus commune. Pro qua doctrina adducunt autoritatem B. Augustini, libro 1. ad Simpl. quaest. 2., enchiridii 98. epist. 105., atque alibi docentis, reprobationem Dei propterea non esse injustam, quia neminem reprobat, nisi ex merito peccati.

Verum si diligenter expendantur ea, quae de electione et reprobatione tradit Apostolus hoc cap., prorsus apparebit ex ejus sententia, tam reprobationem, quam electionem absolute non ex ullis esse praevisis meritis. Primum enim in eo, quod dicit: *cum nihil egissent aut boni, aut mali,* tam excludit actionem malam Esau odio habiti, quam actionem bonam Jacob dilecti; et consequenter excludendum relinquit tam malum meritum reprobationis, quam bonum meritum electionis. Nam alioqui tantummodo dicendum erat: *cum nihil egissent boni,* si nempe solius vel dilectionis Jacob, vel electionis nostrae meritum excludere voluisset. Unde etiam liquet, Apostolum non supponere in hac sua disputatione massam corruptam peccato. Haec enim suppositio pugnat cum verbis Apostoli jam dictis.

Sed nec eam admittunt, aut reprobationem ex meritis intelligi sinunt, quae deinceps sequuntur. Nam quaestioni, quam statim sibi movet: *Numquid iniquitas apud Deum?* non respondet, ideo non esse iniquitatem, quia tota massa peccato vitiata est, et omnes digni damnatione, — ut gratiae sit, inde quosdam eripere salvandos, justitiae, caeteros omnes in ea relinquere damnandos. — Sed ita respondet, ut tam horum reprobationem, quam illorum electionem referat in solam Dei voluntatem, eo tandem dicto curiosum interrogatorem compescens: *O homo, tu quis es, qui respondeas Deo?*

Jam illud maxime, quod pro comparatione adfert de figulo, ex eadem massa luti faciente aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam, massae corruptae hypothesim excludit. Hic enim profecto nihil in massa supponitur, nisi quod sit indifferens et formabilis ad utrumque, qualem utique esse oportet, ut voluntati et usui serviat hominis figuli. Verum haec res tota plenius in sequentibus explicabitur.

In hanc porro sententiam acceperunt et interpretati sunt praesentem Apostoli de electione et reprobatione doctrinam Petrus Lombardus lib. 1. sent. dist. 41. §. a. et d., nec non in comm. hujus loci; Hugo Victorinus in hanc epist. quaest. 233. et 335.; S. Thomas in comment. lect. 3. et 4., atque alibi; Cajetanus tam in comm. hujus loci, quam primae partis S. Thomae quaest. 23.; Liranus in hunc locum; F. Titelmannus in argum. hujus ad Rom. epist.; Pererius quoque in disp. 12. hujus cap. Denique scholastici doctores, in Magistrum scribentes, adeo multi, ut fateatur Thomas Argentinensis, quamvis diversae opinionis assertor, hanc sententiam esse communem, sicut eam, quae praedestinationem ex meritis negat.

Sed et Dominicus Sotus in retractationibus, quas subjunxit operi suo in 4. sent., in hanc sententiam ut probabiliorem inclinatur, retractans, quod in hujus loci commentario secus scripserat. Porro Cor. Jansenius tractans illa verba Ecclesiastici 41.: *Si nati fueritis, in maledictione*

nascemini, sententiam hanc habuit ita certam, ut errorem vocet *eorum, qui propter praevisa impiorum mala merita asseruerunt quosdam a Deo reprobari.* Caeteros hujus sententiae suffragatores, ne sim prolixior, omitto recensere, quorum complures citavimus ad dist. 41. lib. 1. sent., ubi quaestionem hanc de merito reprobationis satis operose, Deo juvante, tractavimus. Inde et caetera ad hujus doctrinae explicationem pertinentia petat, qui volet; atque illud inter alia, quomodo sententia S. Augustini re ipsa ab hac doctrina non discrepet, ut qui reprobationem non accipiat eodem prorsus modo, quo S. Thomas et alii Theologi jam allegati, qui tamen alioqui suam doctrinam ex Augustini scriptis, post scripturam sacram, potissimum stabiliunt.

Dicet aliquis, reprobationem a Paulo vocari odium Dei; injustum autem videri, si Deus aliquem odio habeat, nullis exsistentibus aut praevisis ejus meritis. Responsio: Paulus ipsam hominum reprobationem non vocat odium Dei, sed docet, eam significatam per odium Dei, de quo scriptum est: *Esau odio habui.* Ex quo sequitur quidem, reprobationem divinam non male vocari odium Dei, sicut eam Augustinus, Thomas, et alii interdum vocant; sed hoc nomen, ex mente Apostoli jam declarata, debet exponi sensu negato, non affirmato. Nam *in quantum Deus quibusdam non vult hoc bonum, quod est vita aeterna, dicitur eos odio habere,* ait Thomas 1. parte quaest. 23. art. 3. ad 1. Quod tamen non ita accipiendum, ac si odium tantum significet negationem alicujus actus in Deo; sed sic intellige, Deum positive nolle eis dare bonum memoratum, hoc est, velle non dare, ut negatio sit objecti, non actus.

Alii dicunt, reprobationem recte vocari odium Dei etiam affirmato sensu; non propter primum effectum, sed propter posteriores, maxime postremum, qui est aeterna damnatio. Sed ea significatio odii non convenit huic loco. Sic enim odium esset ex operibus, quod de odio, quo Deus odisse dicitur Esau (in quo fuit typus reproborum), negat hac disputatione Apostolus. Maneat igitur ea significatio odii, quam diximus. Siquidem et alibi in scripturis odisse accipitur pro eo, quod est posthabere, negligere, non curare, prae alio contemnere, ut Judic. 14.: *Odisti me, et non diligis.* Luc. 14.: *Si quis venit ad me, et non odit patrem suum et matrem, adhuc autem et animam suam, non potest meus esse discipulus.* Joan. 12.: *Qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam aeternam custodit eam.* Et apud hunc Apostolum Ephes. 5.: *Nemo carnem suam odio habuit, sed nutrit et fovet eam.* Eandem odii acceptionem esse puto in illis verbis Matthaei 6.: *Aut enim unum odio habebit, et alterum diliget.*

Alius quidam objicit, meritum odii seu reprobationis divinae memoratis Prophetae vel Apostoli verbis ab Esau nequaquam removeri, cum idem Apostolus, scribens ad Hebraeos 12., reprobationem Esau diserte in mala ejus opera referat: *Ne quis,* inquit, *profanus ut Esau, qui propter unam escam vendidit primitiva. Scitote enim, quoniam et postea, cupiens haereditare benedictionem, reprobatus est.* Sed facilis est responsio, reprobatum dici eo loco, id est, rejectum et neglectum a parte Isaac, cum ab eo benedictionem instantissime flagitaret. Hoc enim ei accidit in poenam praecedentis peccati, quia scilicet tam profanus fuisset, ut pulmenti pretio venderet sua primogenita. Hic vero negat eum Apostolus ex operibus odio habitum, id est, reprobatum a Deo, quia, ut permitteretur incidere in peccata, quibus tandem mereretur a paterna benedictione excludi, nullum erat ejus meritum, haud magis, quam fratris ejus Jacob meritum fuit ullum, ut simile quid pateretur. Et ita sane in eo, quod per typum significatur, res se habet. Damnationem merentur reprobi peccatis praecedentibus; qui tamen, secundum Apostolum, reprobati sunt non ex operibus, quia, quod permittantur cadere in peccata, pro quibus damnantur, non est ex merito.

Notandum obiter, impertinens esse huic

loco, an Esau sit reprobatus ea reprobatione, de qua disserit Apostolus; atque adeo non videri improbabile, quod post depositum fraternum odium, de quo Gen. 33., in vera religione a parentibus accepta defunctus, salutem adeptus sit. Quod enim hic dicitur Esau odio habitus a Deo, id, ex mente Prophetae, de odio seu rejectione quoad praerogativam temporalis ac terrenae felicitatis esse intelligendum, et non tam in ipsius Esau persona, quam in ejus posteritate completum fuisse, jam superius ostendimus.

Non hic omittam paucis adjicere, quemadmodum sententia B. Augustini, discretionem electorum et reproborum ad solum Dei beneplacitum referentis, ut primum per Ecclesias fuit divulgata, multos etiam catholicos offenderit ac turbarit, et a quibusdam etiam oppugnata fuerit; non solum ut dura et inhumana, verum etiam ut pietati inimica, quod per eam cura et studium, vel a peccatis resurgendi, vel in bono proficiendi, videretur fidelibus ademptum. Qua de re exstant epistolae, quas ad ipsum Augustinum dederunt e Gallia duo Episcopi, Prosper Regiensis et Hilarius Arelatensis.

Sed et nostro saeculo non defuerunt, qui memoratam Augustini doctrinam scriptis carperent, nonnulli palam etiam insectarentur; quorum fere princeps Ambrosius Catharinus in hujus loci comm. viginti quinque adversus eam argumentis pugnat. Verum, ut bene de Catharino respondet B. Pererius in ultima hujus cap. disp., ejus adversus Augustinum objectiones non sunt novae, nec recenter sive ab ipso, sive ab aliis hujus temporis hominibus inventae, sed eaedem cum illis, quae, vivente etiam tum Augustino, a Massiliensibus, aliisque Gallis adversus ipsum allatae fuerunt.

Quae tamen nihil eum moverunt, quo minus sententiam suam constanter tueretur, et perseveranter teneret usque ad mortem, neque scandala, si qua inde nasci videbantur, curanda putaret, optime persuasus, scandalorum metu non esse dimittendam sanae doctrinae veritatem. Satis id docent duo ejus libri, de praedest. sanct. et de dono persever. ad Prosperum et Hilarium rescripti, quibus etiam omnia Massiliensium argumenta, quae in illorum epistolis continebantur, refellit.

Cujus deinde causam post ejus obitum B. Prosper suscepit ac defendit, atque ad caetera, si qua nova ab adversariis argumenta proferebantur, cum applausu et approbatione sanctorum Ecclesiae Pontificum, variis opusculis docte respondit. *Beatus quoque Thomas,* ait Pererius, *istiusmodi objectionibus et offensionibus et scandalis nihil perturbatus aut motus est, nec ab Augustini sententia deduci potuit.* Quin ipsemet Apostolus, qui tantopere cavebat, ne cui scandalum daret, hanc tamen doctrinam praedestinationis et reprobationis hominum, licet videret, offensioni et scandalo fore multis veritatis et divinae scripturae ignaris, affirmate et aperte tradere voluit iis sententiis, quas deinceps audiemus.

14. *Quid ergo dicemus? Numquid iniquitas apud Deum? Absit. Iniquitas,* Graece ἀδικία, *injustitia.* Quaestionem ex dictis sibi facit Apostolus. Nam si Deus sine praevisis operum meritis alios elegit, alios reprobat, injustus esse videtur, tum quia de aequalibus non aequaliter disponit, tum quia reprobat aliquos immeritos. Atqui injustitiam adscribere Deo, impium est. Totam hanc objectionem repellit Apostolus testimonio scripturae subjuncto, ac directe quidem in electione Dei probat nihil esse injustitiae; caeterum ex consequenti idem relinquit intelligendum de reprobatione, ut infra videbimus.

15. *Mosi enim dicit.* Electionem, inquit, plane gratuitam et indebitam ostendunt verba Dei ad Mosen Exod. 33. Si autem indebita est electio, nulla igitur injustitia est apud Deum, quod non omnes eligat, quum in gratuitis atque indebitis locum habere non possit acceptio personarum, aut omnino iniqua distributio. Verba haec sunt:

Miserebor, cujus misereor, et misericordiam praestabo, cujus miserebor, Graeca plenius habent: *Miserebor, cujuscumque misereor, et miserabor, quem-*

cumque miseror. Leguntur haec totidem verbis apud LXX., a quibus ea Paulus accepit. Nam in Hebraeo omnia futuri temporis sunt verba. Sententiam vero Hieronymus interpres ita reddidit: *Miserebor, cui voluero, et clemens ero, in quem mihi placuerit.* Quae versio nobis est loco commentarii. Significat enim, Deum misereri, quibuscumque voluerit, eligendo eos ad salutem ex solo beneplacito suae voluntatis.

Utroque autem membro prorsus idem significatur, ne quis frustra laboret in quaerendo discrimine inter verbum priori et posteriori loco positum in quacumque lingua, quod facit Cajetanus, priori loco intelligens misericordiam conferentem bona gratuita, posteriori auferentem mala. Sed hoc frustra et sine fundamento. Nec sibi constat, quum in Exodum scribens, prius verbum exponat de interiore miserationis affectu, posterius de opere exteriori. Nobis dicere sufficiat, esse repetitionem inculcantis rem eandem, pro majore ejus confirmatione. Quod in scripturis Propheticis est frequens.

Notandum est autem, Deum, haec verba dicentem ad Mosen, exprimere voluisse suam quandam insignem proprietatem, quod nimirum gratuitus sit benefactor, qui nulla lege ad praestanda beneficia sit adstrictus, sed ea pro arbitrio tribuat, quibus voluerit. Proinde, qui in hac parte exponenda miscent praevisionem operum, — ut commentator Ambr. et Pelagius, et si qui alii, facientes hunc sensum: Miserebor ejus, quem dignum fore mea misericordia praevidero, utpote secuturum meam vocationem, eique assensurum, — ii Paulum non solum praeter ipsius mentem et scopum, sed etiam contra sensum verborum, quem liquido praeferunt, interpretantur.

16. *Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei.* Velle significat actum internum. In vocabulo cursus metaphora est, qua significatur exterior actio seu conversatio, cum studio et sedulitate conjuncta. Unde ait 1 Cor. 9.: *Sic curro, non quasi in incertum.* Et Gal. 3.: *Bene currebatis.*

Porro hujus loci variae sunt expositiones apud veteres. Una, qua dictum hoc accipitur ex persona adversarii, velut rem absurdam inferentis ex Apostoli disputatione, tanquam inde sequatur, inanem esse omnem nostrum conatum, si Deus, miseretur, cujuscumque voluerit. Qua ratione etiam sequentia usque ad illud: *O homo, tu quis es, qui respondeas Deo?* existimant aeque dicta esse a Paulo, non in sua, sed contradicentis persona. Ita Chrysostomus, et apud Oecumenium Photius in hujus loci commentario, ac rursum Chrysost. hom. 12. in epist. ad Heb. Item Hieron. quaest. 10. ad Hedibiam. Meminit etiam Augustin. lib. de praedest. sanct. cap. 7. Verum post exortam haeresim Pelagii, cui patrocinari videbatur ejusmodi interpretatio (nam et ipse Pelagius eam suis commentariis inseruit), merito rejecta est et improbata; praesertim cum neque contextui verborum Apostoli, nisi admodum violente, possit adaptari, nec scopo serviat Apostolicae disputationis, sed magis repugnet.

Est igitur alter commentarius, quo accipiuntur quidem haec verba dicta ex persona Apostoli, sed cum exclusione intellecta in duobus prioribus membris, hoc modo: Quod quis bonum velit et operetur, non est volentis tantum, neque currentis tantum, scilicet hominis, sed etiam Dei miserentis. Hunc quoque sensum adducit Chrysost. locis memoratis, ac post eum Oecum. Indicat etiam Hieron. lib. 1. dial. adv. Pelag. cap. 2., et clare expressit Greg. Nazian. oratione 81. his verbis: *Non volentis, id est, non solum volentis, nec currentis solum, sed etiam miserentis Dei.* Similiter ante hos Origenes lib. 3. de principiis cap. 1.

Qui sensus etsi verus sit, non tamen huic loco convenit. Non enim explicat ullo modo id, quod Apostolus intendit. Nam simili supplemento converti posset sermo: Non est miserentis Dei, sed volentis et currentis hominis; quia nimirum opus bonum non solius est Dei, sed etiam humanae voluntatis. Quo inter alia argumento juste rejicit hanc expositionem August.

compluribus locis, ut libr. 1. ad Simpl. qu. 2., ench. 32., lib. de grat. et lib. arb. cap. 7., et in epist. 107. ad Vit. Eadem ratione etiam B. Thomas istum commentarium refellit, quod sermonem conversum, non est miserentis Dei, sed volentis et currentis, aures piae non ferant.

Adfert autem Augustinus citatis jam locis hanc tertiam expositionem: Non est volentis, ut velit, neque currentis, ut currat, sed miserentis Dei, qui dat homini ipsum velle et currere, quasi dicat: Nec velle, nec operari quisquam habet a se ipso, sed totum accipit a Deo misericorditer ipsum per gratiam suam praevenienté. Quem sensum licet non aperte tradant Nazian., Chrysost. et Hieron., constat tamen partim ex locis eorum citatis, partim ex aliis, ab hujus expositionis doctrina nequaquam eos recessisse. Quod quidem operosius probare, non est praesentis instituti.

Quamvis autem haec Augustini interpretatio sententiam et doctrinam contineat per omnia catholicam, non tamen omni ex parte congruere videtur instituto et contextui Apostolico. Disputat enim Apostolus de electione divina, quam superiori testimonio scripturae rejecerat in solam Dei miserentis voluntatem, atque inde concludit dicens: *Igitur neque volentis,* etc. Quare non de causa boni operis intelligenda est haec conclusio, sed de ipsa electione hominum ad salutem, quemadmodum bene inter alios interpretatur Cajetanus; ut sit sensus: Quod quis sit electus a Deo, non est ex merito bonae voluntatis, neque ex merito boni operis seu conversationis praecedentis aut praevisae, sed ex solo ac libero beneplacito Dei miserentis.

Ex qua etiam interpretatione liquet, quam prave detorqueant hanc sententiam haeretici contra liberum arbitrium. Non enim causam boni nostri operis, sed meritum divinae electionis negat Apostolus constituendum in nostra voluntate ac nostro opere. Et alioqui, non solum libertas voluntatis, sed et ipsa voluntas destrueretur hoc argumento, quia dicitur, *non volentis.* Quod nec ipsi volunt adversarii. Interim vide, lector, quemadmodum sanctus Thomas in suo comment. doceat, per hanc Apostoli sententiam liberum hominis arbitrium non excludi.

17. *Dicit enim scriptura Pharaoni.* Quid hic jam probare velit Apostolus, haud facile apparet. Existimant plerique, eum, quod de electione docuit, idem nunc ex alio scripturae testimonio docere de reprobatione; scilicet in Deo nullam posse notari injustitiam, dum aliquos odio habet seu reprobat, absque illorum meritis. Sed quonam id docet argumento? Non enim sequitur: In hoc excitavit Deus Pharaonem, ut ostendat in eo virtutem suam etc., ergo juste eum sine meritis reprobavit. Nam responderi posset, non sine malo suo merito Pharaonem a Deo excitatum fuisse; aut certe, si sine omni merito, non tamen juste factum, ostendi ex eo solo, quia ad bonum finem ordinatum est. Nam ad bonos fines aliquando media mala et injusta assumuntur.

Deinde, si hic probare vellet Apostolus alteram partem doctrinae, non uteretur conjunctione causali: *dicit enim,* sed copulativa: *dicit etiam*. Id enim exigeret contextus sermonis.

Itaque potius dicendum, quemadmodum superius indicavi, in priori testimonio: *Miserebor, cujus misereor, etc.,* contineri probationem utriusque, scilicet justae electionis simul et justae reprobationis: quamvis tam haec, quam illa ad nulla respiciat merita ejus, qui vel reprobatur, vel eligitur. Etenim si nulla est Dei injustitia misericorditer ac gratuito eligentis aliquos prae aliis, ubi nulla sunt merita, nulla quoque ejusdem erit injustitia alios non eligentis, sed permittere volentis, ut in peccata labantur, quorum merito sint aeterna morte puniendi, quod est reprobare; quemadmodum luculente docet S. Thomas 1. par. quaest. 23. art. 3. Consequitur ergo per necessariam illationem reprobatio sine meritis justa ex electione gratuita. Quare liquet, ad utramque vindicandam ab injustitia, valere et sufficere scripturam allegatam.

Quorsum ergo, dices, subnectit Apostolus alterum hoc testimonium de Pharaone? Respondeo: ut hoc exemplo doceat, quod pro arbitrio ac sine cujusquam injuria facere Deus potest, non tamen id eum facere, nisi sapientissime et cum ratione; dum videlicet illud ordinat ad finem manifestandae suae potentiae, suique nominis celebrandi. Itaque, tanquam quaereretur, quaenam sit ratio, cur ita faciat Deus, ex scriptura rationem adfert. *Dicit enim,* inquit, *scriptura Pharaoni,* id est, scriptura narrat, dictum esse Pharaoni, scilicet a Deo per Mosen, quando ille pertinaciter negabat, se populum Dei dimissurum. Historia est Exodi 9.

Quia in hoc ipsum excitavi te. In Hebraeo: *statui te, stare te feci,* vel, ut Hieronymus vertit, *posui te,* pro quo LXX. transtulerunt: *conservatus es usque nunc.* Chaldaeus quoque Paraphrastes et Münsterus reddunt, *conservavi te.* Sed et hoc loco commentator Amb. legit: *servavi te;* tametsi fatetur, alios codices habere: *suscitavi te.* Et quidem phrasis illa, *posui te,* in scripturis idem significare videtur, quod, esse te feci, produxi te in medium, promovi te ad hoc aut illud. Sonat enim destinationem, quae fit adhibitis mediis aptis et convenientibus ad finem propositum, ut Psal. 17.: *Constitues,* seu *pones me in caput gentium.* Joan. 15.: *Elegi vos, et posui vos, ut eatis et fructum afferatis.* Et Paulus 1 Thess. 3.: *Scitis, quod in hoc positi sumus.* Et cap. 5.: *Non posuit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis.* Item Petrus 1. epistolae 2.: *Nec credunt, in quod et positi sunt.* Rursum Deut. 28.: *Constituet te Dominus in caput, non in caudam,* quamvis illic in Hebraeo est: *dabit te,* sed idem significatur; quemadmodum et Jesaiae 49.: *Dedi te in lucem gentium, dedi te in foedus populi.* Eadem porro est ratio de verbo excitandi seu suscitandi ut Deut. 18.: *Prophetam suscitabo eis de medio fratrum suorum,* et 28.: *Suscitabit te Dominus sibi in populum sanctum.* Judic. 3.: *Suscitavit eis salvatorem.* 1 Regum 2.: *Suscitabo mihi sacerdotem fidelem.* Et alibi saepissime. Haec ad phrasim illustrandam adducta sint. Sensum autem Mosi et Pauli sequentia docebunt.

Ut ostendam in te virtutem meam, et ut annuntietur nomen meum in universa terra. Sensus totius sententiae est: *In hoc ipsum,* id est, ad eum finem posui et excitavi te, servavi atque promovi, videlicet non solum permittendo, sed multa tam intus quam foris operando, sensibusque objiciendo, quae tibi futura essent occasio majoris contumaciae ac duritiae cordis; ad eum finem, inquam, ut in te, sive circa te, potentiam meam divinam, per multa stupenda et horrenda signa, exercerem et hominibus manifestarem, quo per haec nomen meum celebraretur ubique terrarum.

Quod utique factum esse constat, in eo maxime, quod, filiis Israël per mare rubrum traductis, rex Pharao cum toto Aegyptiorum exercitu in eodem mari submersus et suffocatus est; ut in eo praeclare locum habuerit illud sapientis Proverb. 16.: *Omnia propter semetipsum operatus est Dominus, impium quoque ad diem malum.* Excitationem illam hoc modo interpretatur, et luculente exponit ex sententia B. August. lib. de grat. et lib. arbit. cap. 20. et 21. S. Thomas in hujus loci comment.

18. *Ergo, cujus vult, miseretur, et quem vult, indurat.* Concludit ex praecedentibus, ac potissimum ex illa sententia, qua dixit: *miserebor, cujus misereor,* etc. Nam ex ea plene intellecta, sicut ante docui, sequitur utrumque conclusionis membrum; scilicet Deum pro sola ac libera sua voluntate sine respectu operum, hos quidem eligere, alios autem reprobare, sive ut hic loquitur, indurare.

Notandum enim, indurationem hoc loco poni pro tota hominis derelictione, comprehensa etiam prima permissione peccati, cujus merito postea quis induretur. Siquidem et in priori parte misericordiam generaliter accipit pro tota congerie effectuum praedestinationis, in qua primus gratiae effectus vel maxime continetur. Sic alibi no-

mine salutis totam hominis reparationem, cujus initium est a fide, complectitur, ut ad Tit. 3.: *Non ex operibus justitiae, quae fecimus nos, sed secundum suam misericordiam salvos nos fecit.* Quod si solus ac seorsim consideretur indurationis effectus, non utique sine merito est peccati praecedentis. Unde et ipse Pharao non sine merito praecedentium peccatorum, ac nominatim peccati originalis, fuit a Deo derelictus, et ita derelictus, ut tandem induresceret in malo. Sed ideo dicit Apostolus, *quem vult, indurat,* quod induratio sive Pharaonis, sive cujusquam alterius, in prima sua velut origine, quae est prima derelictio seu peccati permissio, non aliam habeat causam, quam Dei voluntatem.

Interpretatur indurationem hoc modo B. Augustinus quaest. 2. ad Simplicianum, dicens ac subinde repetens, Deum obdurare, quia non miseretur, et, quod dicit Paulus, *quem vult, indurat,* tale esse, ac si diceretur: *cujus non vult, non miseretur.* Quomodo autem Deus etiam juxta posteriorem reprobationis effectum induret hominem, nec tamen sit causa duritiae ejus, ut ex hoc loco volunt haeretici, satis jam liquet ex iis, quae paulo ante dicta sunt de Pharaone. Qua de re vide, quae scribit August. quaest. 18. super Exod., et quae Thomas rursus in comment. Nos quoque de eadem re plenius egimus ad distinct. 40. libro 1. sentent., disserentes de effectibus reprobationis.

19. *Dicis itaque mihi.* Graece et Syriace: *Dices.* Adversarium facit objicientem sibi hoc, quod sequitur:

Quid adhuc queritur? Id est, conqueritur, querulatur. Graece μέμφεται, quod etiam verti potest, irascitur, succenset. Falluntur autem, qui verbum hoc aut impersonaliter exponunt, ut Faber, aut passive, quemadmodum accipi posse putat Laurentius; quamvis uterque veriorem etiam sententiam non rejicit. Sensus enim planus est:

At dices mihi: Si Deus, quos vult, eligit, et quos vult, reprobat, cur non contentus facere pro libito, quae vult, etiam conqueritur de hominibus apud prophetas, et irascentis more gravia comminatur, quod ad ipsum non convertantur, ut salvi fiant?

Voluntati enim ejus, quis resistit? Id est, resistere potest? Male quidam ex Graeco vertendum putant, *quis restitit.* Nam Graecum praeteritum, ἀνθέστηκε vim praesentis habet, perinde ut simplex ἕστηκε. Sensus est: Quis potest frustrare divinam voluntatem, ut non fiat, quod voluit? ac si dicat: Nemo. Scriptum est enim: *Omnia, quaecumque voluit, fecit,* Psal. 113., et ex Dei persona: *Omnis voluntas mea fiet,* Isa. 46., et: *Non resistet mihi homo,* ibidem 47.

Est autem sermo de voluntate Dei absoluta, quam beneplaciti voluntatem appellant Theologi, quae et proprie voluntas est. Hujusmodi (inquam) est Dei voluntas, qua alios eligit, alios reprobat. Nam voluntati Dei, quae in praeceptis et prohibitionibus consistit, et signi voluntas dicitur, resistunt omnes, qui peccant. Sequitur Apostoli responsio:

20. *O homo, tu quis es, qui respondeas Deo?* Graece, μενοῦνγε, ὦ ἄνθρωπε. *Atqui, o homo.* Nec enim otiosa est illa particula ab interprete omissa, sed intendit orationem cum reprehensione adversarii. Legitur etiam Lucae 11., ubi noster vertit: *Quinimo beati, qui audiunt verbum Dei,* etc.

Rursum pro eo, *qui respondeas,* in Graeco est participium ὁ ἀνταποκρινόμενος, id est, *contra,* sive *ex adverso respondens,* ac si dicat: Tu quis es, qui disputas cum Deo? Hominem te cogita, illum Deum; ita desines cum illo velle in disputationem venire et ejus judicia discutere.

Non deficit in solvenda quaestione Paulus, tanquam se convertat ad objurgationem, ratione destitutus, — quod vel stultos, vel impios quosdam dixisse refert August. ench. cap. 99., et quaest. 68. inter. 83. — Poterat enim respondere, Deum juste queri de peccatoribus, quia propriae vo-

luntatis electione peccant, cum possint non peccare, liberum habentes arbitrium.

Sed studium Apostoli fuit non tam ad objectionem respondere, quam ad causam objiciendi. Concluserat enim: *Ergo, cujus vult, miseretur, et quem vult, indurat,* unde nata erat illa adversarii objectio: *Quid adhuc queritur? Voluntati enim ejus quis resistit?* Respondet itaque de voluntate Dei eligente et reprobante, negans, ejus rationem ab homine, qui creatura et figmentum Dei est, scrutandam esse; imo ab exemplo figuli ostendens, Deum hoc facere pro libertate suae voluntatis absque alia ratione; quemadmodum recte locum hunc Thomas exposuit.

Bene notanda in responsione Pauli antithesis inter hominem et Deum, id est, inter creaturam et creatorem. Nimis enim absurdum et improbum est, creaturam velle adversus Deum creatorem suum contendere, ejusque facta arguere. Quod utique facere videtur, qui de Deo dicit: *quid adhuc queritur?* Absurditatem vero ostendit ex comparatione figmenti et figuli.

Numquid dicit figmentum ei, qui se finxit. Graece: *Num dicet figmentum, ei, qui finxit,* id est, figulo.

Quid me fecisti sic? Sic non ad modum fingendi, sed ad qualitatem figmenti pertinet, ut verti possit: *cur me tale finxisti?* Numquid, ait Apostolus, vas fictile jure poterit expostulare cum figulo, cur ipsum tale aut tale fecerit? ac si dicat: Minime. Hoc proprie ad reprobos accommodatur. Nam electi non habent, quod querantur aut expostulent, sed unde gratias agant; reprobi autem videri possunt habere rationem aliquam querelae, si sine meritis reprobantur, non autem si ex meritis. Igitur etiam ex hac interrogatione colligitur, reprobationem non esse ex meritis. Porro comparationem hanc adducit Apostolus imitatus prophetas, Jesaiam cap. 45. et Jeremiam cap. 18., licet non aeque ad utrumque respexerit, ut infra dicemus.

21. *An non habet potestatem figulus luti, ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam? Contumeliam,* Graece ἀτιμίαν, id est, *ignominiam*, quae honori opponitur. Est enim allusio vocum in Graeco εἰς τιμὴν, εἰς ἀτιμίαν. Quod Latine reddas licet, *ad decus, ad dedecus.* Est et metaphora, qua honor et ignominia rebus tribuitur inanimatis. Porro vas Hebraeo more capitur pro instrumento, sive sit vas proprie dictum, id est cavum, et liquoris receptaculum, sive aliud quodlibet. Unde legimus vasa mortis et vasa interfectionis, pro telis mortiferis Psal. 7. et Ezech. 9., et vasa Psalmi pro instrumentis psallendi Psal. 70. Ita Paulus vas electionis vocatur Act. 9., id est, organum electum.

Quamquam et Graecum vocabulum σκεῦος latius patet, quam ad ea, quae vulgo vasa vocamus. Comprehendit enim utensilia fere omnis generis. Hinc compositum ejus ἀποσκευὴ, id est supellex, sarcinae et impedimenta exercitus, etiam moventia. Sic enim accipitur ea vox apud LXX. interpretes Exod. 12., quemadmodum bene declarat August. quaest. 47. super Exod. Quin et Latino vasorum nomine interdum tota supellex apud Livium significatur. Caeterum vasa liquoris capacia Graeci proprie ἀγκεῖα vocant; cujusmodi sunt ut plurimum, quae fiunt a figulis. Haec curiosius fortasse, nisi conducerent etiam ad alias scripturas intelligendas.

Igitur Apostoli hic sensus est: Cum figulus ex luto sua fingens opera, liberam habeat potestatem fingendi ex eadem massa luti aliud quidem vas sive opus ad usum honestum, aliud vero ad usum vilem et inhonestum, cur non liberrima sit potestas Deo, ut ex eadem massa humani generis alios eligat et faciat vasa ad honorem, alios reprobet, faciatque vasa ad ignominiam? Faciat, inquam, vasa ad honorem per effectus suae electionis, et vasa ad ignominiam per effectus reprobationis. Ostendit haec comparatio, quemadmodum in partibus massae luteae non est ratio, cur vel ex hac parte fiat vas in honorem, vel ex illa vas in contumeliam,

ita in hominibus, velut partibus unius massae humani generis, non esse rationem, cur vel hic eligatur, vel ille reprobetur.

Non igitur in hac disputatione supponit Apostolus massam corruptam aut damnatam, licet etiam de ea, secundum Augustini expositionem, habeat veritatem Apostoli sententia; sed intelligit massam absolute, qualis erat etiam massa angelorum, ex qua alii electi sunt, alii reprobati. Nam scriptura passim adhibens comparationem luti, quod pro suo libito format figulus, de luto loquitur absolute, nullum ejus vitium supponens, sed solam ejus naturam considerans, qua formabile est ad omne opus figulinum.

Unde nec ait Apostolus, figulum ex eadem massa aliud facere vas in honorem, aliud in ignominia massae relinquere, sed ex eadem massa facere in ignominiam. Neque dixit, figmentum ei, qui se finxit, non dicere: Cur me reliquisti in massa corrupta? Sed: *Cur me fecisti sic?* id est, vas ignominiosum et reprobum. Satis igitur aperte ex hac similitudine, quam sumpsit a figulo et massa lutea, facit intelligi, tam electionem, quam reprobationem ex meritis non esse.

Sed hoc argumentum eludere quidam conantur. Dicunt enim hanc similitudinem a Paulo petitam esse ex Jeremia cap. 18., ubi, commemorato exemplo figuli vas ex luto facientis, atque id ipsum dissipantis, ac rursus ex eo fingentis aliud, quale voluit, Deum introducit ita loquentem: *Ecce, sicut lutum in manu figuli, sic vos in manu mea, domus Israël.* Qua in re tamen ad merita tam bona, quam mala Deum respicere, docent haec ejus verba subjuncta: *Repente loquar adversum gentem, et adversus regnum, ut eradicem, et destruam, et disperdam illud. Si poenitentiam egerit gens illa a malo suo, quod locutus sum adversus eam; agam et ego poenitentiam super malo, quod cogitavi, ut facerem ei, et subito loquar de gente et de regno, ut aedificem et plantem illud,* et quae sequuntur. Unde consequens esse volunt, etiam Paulum, eadem figuli similitudine utentem, haudquaquam merita hominum excludere voluisse, sed potius ea ex altero scripturae loco intelligenda reliquisse.

Quibus responsum sit, ex eadem re similitudinem accipi posse ad diversa significanda; nam et Christus, et diabolus, leoni comparantur in scripturis. Nec verum esse, quod ad Jeremiae locum Paulus proprie respiciat; quin potius manifesta est verborum ejus allusio ad locum Jesaiae cap. 45., ubi sic legitur: *Vae, qui contradicit fictori suo, testa de samiis terrae. Numquid dicit lutum figulo: Quid facis? et: Opus tuum absque manibus est?* Quae sane verba significant, ita Deum pro mero suo beneplacito statuere de rebus humanis in utramlibet partem, quomodo figulus ex luto facit opus, quodcumque voluerit. Quo pertinet etiam, quod sequitur: *Vae, qui dicit patri, quid generas? et mulieri, quid parturis?* Quod enim meritum hominis, ut parentes eum talem aut talem gignant? Igitur eo adducuntur hae comparationes ab Jesaia propheta, ut per eas ostendat, Deum filios Israël non pro ipsorum arbitrio, sed pro sua voluntate dispensare, quemadmodum sanctus Hieronymus loquitur, eum locum explanans.

Jeremias vero ex adducta similitudine figuli tantum id voluit, Deo tam facile esse, vel adversa vel prospera gentibus et regnis immittere, quam facile est figulo, opus suum, adhuc molle, quassare et reformare. Hic ergo propheta fingendi ac refingendi facilitatem in figulo consideravit, ille quidlibet effingendi nullo praeventam merito voluntatis libertatem. Quam quidem etiam Ecclesiasticus spectavit quando dixit cap. 33.: *Quasi lutum figuli in manu ipsius, sic homo in manu illius, qui se fecit,* quemadmodum bene docet Jansenius in ejus loci comment. Hoc ipsum autem Paulum Apostolum velle in adducta figuli similitudine, tota series disputationis ejus declarat.

22. *Quod si Deus volens ostendere iram, et notam facere potentiam suam.* Postquam docuit, non aliam esse rationem, cur Deus in particulari hos eligat,

illos reprobet, quam liberrimam ejus voluntatem, nunc rationem adfert, cur in generali Deus alios eligere voluerit, alios reprobare; rationem, inquam, non ex eorum praevisis meritis, sed ex causa finali. Ac reprobationis quidem causam assignat manifestationem tam justitiae, quam potentiae Dei, qua vindicat peccata; electionis vero causam indicat manifestationem bonitatis ejus ac misericordiae, qua quibusdam et gratiam largitur, et gloriam; ut sic tam in reprobis, quam in electis, Deus secundum diversa sua opera, quae circa illos exercet, glorificetur; utpote qui omnia finaliter ordinat ac dirigit ad suam gloriam. De hac generali ratione electionis et reprobationis vide, quae scribit B. Thomas doctissime in hujus loci comm. et in Summa par. 1. quaest. 23. art. 5. ad 3.

Verba Apostoli exponamus: *Quod si*, inquit, *Deus volens ostendere iram*, id est, declarare justitiam suam vindicativam, quae utique ostenditur per actus punitionis et vindictae peccatorum (hanc enim iram vocat, anthropopathice de Deo loquens, more scripturae), *et notam facere potentiam suam*, in puniendis impiis, quantumcumque illi magni et potentes fuerint, cujusmodi sunt reges inter homines, ut Pharao, cujus supra meminit, quales item angeli secundum naturam, et maxime supremus angelorum, tametsi hoc quidem loco de solis hominibus Paulus loquitur.

Adjungit autem hanc causam, id est, ostensionem potentiae divinae, velut causam finalem reprobationis potius, quam electionis (licet et circa electos suam Deus ostendat potentiam), eo quod potentia magis declaretur in subactione et punitione malorum, quorum permanet repugnans voluntas, quam in exaltatione bonorum, quorum tandem omnino perfectus erit cum Dei voluntate consensus.

Sustinuit in multa patientia vasa irae, apta in interitum. Hujus pericopes singula paene verba egent explicatione. *Sustinuit*, Graece ἤνεγκεν, id est, *tulit*. Sed ut Latinum *tulit* duobus modis intelligi potest, *attulit*, id est, adduxit, aut *pertulit*, id est, sustinuit, toleravit, ita et Graecum ἤνεγκε; quemadmodum Graeci interpretes Theophylactus et Oecumenius annotarunt. Augustinus in expositione hujus loci et alibi passim legit *attulit*.

Atque hoc significatum verbi Graeci attendit Syrus paraphrastes, dum ita reddit hunc locum: *Induxit*, sive *intulit pro magna longanimitate sua iram super vasa irae.* Ubi videmus paraphrasten aliquid addere de suo, videlicet *iram*, ut sensum perficiat. Idem faciendum significat Oecumenius his verbis: *Quemadmodum in vasa irae tulit iram, multa primum usus longanimitate, ita et in vasa misericordiae tulit benignitatem.* Quamquam, etiamsi legamus *attulit*, non opus videtur hujusmodi supplemento. Potest enim illa pars, *in interitum*, etsi cohaereat cum participio *aptata*, simul etiam referri ad verbum *attulit* sive *adduxit;* ut sensus sit, Deum ad hoc adduxisse vasa irae, ad quod aptata sunt, id est, ad perditionem. Verumtamen alter sensus, secundum quem *tulit* idem est, quod *pertulit, sustinuit*, multo receptior est. Sed et August. quaest. 68. inter. 83. legit ex alia quapiam versione *pertulit*. Graeci quoque diserte in hunc sensum exponunt, ut dicatur Deus cum multa patientia tolerasse vasa irae, tanto gravius ea tandem puniturus, quanto diutius toleraverit.

Qui sensus utcumque respondet parti praecedenti. Sustinet enim Deus eos, quos scit non corrigendos, ut in eis postea suam iram ac potentiam ostendat. Sed sciendum est, Graecum aoristum ἤνεγκα in hac significatione rarius inveniri. Certe in sacris literis legisse non memini, cum hujus significationis alia passim legantur ἀνέχεσθαι, στέγειν, ὑπομένειν. Quocirca prior sensus forte plus habet probabilitatis, praesertim cum et actum divinae reprobationis expressius contineat, qui est, adducere in interitum, videlicet dimittendo, excoecando, obdurando.

Addit autem, *in multa patientia*, Graece μακροθυμίᾳ, id est, lenitate, quam

longanimitatem interpres vertit supra cap. 2., ut ostendat, etiam reprobos benignitate ac patientia Dei plerumque invitari ad poenitentiam, et proinde reprobationem non obstare, quo minus converti possint. Nam reprobatio nihil subtrahit de potentia reprobati, ut ait S. Thomas 1. parte quaest. 23. art. 3. ad 3.

Alludit autem Apostolus ad exemplum superius allatum de Pharaone, populi Dei oppressore, quem non statim Deus occidit, sed prius multis suorum plagis admonitum, tandem in interitum demersit. Tacite quoque videtur innuere hac parte quandam reprobationis causam finalem a praecedentibus diversam, etsi non aeque principalem. Non solum enim Deus in reprobis puniendis ostendit justitiam suam atque potentiam, verum etiam in iis ad poenitentiam exspectandis, licet poenitentiam non acturis, patientiam seu longanimitatem.

Porro reprobos vocat Apostolus vasa irae, et mox electos vasa misericordiae, respiciens ad superiorem comparationem figuli et vasorum ejus; quatenus scilicet illos reprobat Deus, ut in iis ostendat iram suam, hos autem eligit, ut in eis ostendat suam misericordiam. Quod enim Cajetanus et alii nonnulli hic annotant, vasa irae et misericordiae dici, quod plena sint irae vel misericordiae divinae, Deo videlicet iram vel misericordiam in ea fundente, tanquam in vasa subjecta, legitur quidem aliquid tale etiam apud August. epist. 157. ad Opt., arbitror tamen esse praeter mentem Apostoli, cui vas in genere significat instrumentum, ut ante dixi. Idque confirmat expositio S. Thomae, qui vasa irae interpretatur instrumenta justitiae, quibus scilicet Deus utitur ad ostendendam iram, id est, justitiam vindicativam; et similiter vasa misericordiae, quibus, tanquam instrumentis, utitur Deus ad suam misericordiam manifestandam.

Sequitur: *apta in interitum. Apta,* Graece, *aptata.* Quod et in quibusdam legitur Latinis mss., pro quo commentator Amb. *praeparata.* Caeterum Augustinus passim legit: *quae perfecta sunt ad perditionem.* Et quidem Graeca κατηρτισμένα significat interdum perfecta ac suis partibus absoluta, sive coagmentata, ut quidam vertit. Verum ea significatio non convenit huic lolo. Sentit enim Apostolus irae vasa parata esse ad exitium, sive apparata, ut vertit Erasmus.

Sed quo sensu vasa irae dicantur aptata, id est, praeparata ad interitum, quaeritur, cum reprobationis divinae causa finalis non sit interitus et damnatio hominum, sed declaratio justitiae Dei in eorum damnatione, uti dictum est. Graeci tractatores dicunt, ea praeparata esse ad interitum, non a Deo, sed a se ipsis, aeternam perditionem sibi praeparantibus per sua peccata, quibus illam merentur. Sic etiam exponunt Aquinas et Cajetanus.

Verum si phrasim hanc Scripturae expendamus, simulque attendamus ad ea, quae praecedunt et sequuntur, magis videbitur haec aptatio seu praeparatio vasorum irae in interitum Deo attribui. Nam vasa non a se ipsis aptari dicuntur, sed a figulo. Et jam dixerat Apostolus, ipsum figulum facere non solum quaedam vasa in honorem, sed etiam alia contumeliam. Atque idem de vasis misericordiae statim subjicit, Deum ea praeparasse in gloriam.

Dicitur autem Deus vasa irae praeparasse ad interitum, non quia praeparavit eis peccata, quibus interitum mererentur, sicut praeparavit electis bona opera, quibus gloriam consequerentur, eodem Paulo teste Eph. 2.: *Creati in operibus bonis, quae praeparavit Deus, ut in illis ambulemus.* Hunc enim sensum haereticum prudenter exclusit Apostolus addendo: *in multa patientia.* Nam si Deus ipsa peccata hominibus praepararet, non recte diceretur erga homines peccatores uti multa patientia. Siquidem patientia, tametsi metaphorice Deo attributa, referri debet ad aliquid Deo involitum, quod proinde Deus ipse nec faciat, nec faciendum procuret, aut praeparet.

Sed praeparasse dicitur irae vasa ad interitum, quia illis ab aeterno praeparavit, id est, praeordinavit atque inferre constituit interitum; sicut vasa misericor-

diae praeparavit ad gloriam, uti mox dicetur, quia iis ab aeterno praeparavit, hoc est, praeordinavit et dare constituit gloriam; eo tamen discrimine, quod his etiam merita gloriae praeparavit ab aeterno, non item illis merita damnationis.

Hunc sensum confirmat locus Matth. 25., ubi quemadmodum electis dicitur a mundi constitutione, id est, ab aeterno praeparatum esse regnum, sic et reprobis praeparatus esse dicitur ignis aeternus, utrumque scilicet praeparatum a Deo. Itaque praeparatio haec in Scripturis non effectum aliquem voluntatis Dei, sed ipsam aeternam praeordinationem significat. Commentator Amb. itidem ad Deum refert hanc praeparationem, sed eam intelligit, quae fit in tempore. Dicit enim, voluntate et longanimitate Dei praeparari infideles ad poenam. *Nam,* inquit, *patientia et longanimitas Dei ipsa est, quae sicut malos praeparat ad interitum, ita et bonos praeparat ad coronam.* Quod intellige, per occasionem. Verum contextui magis quadrat, quod prius dixi, praeparationem significari, quae est ab aeterno.

Porro quamvis Deus reprobos ad interitum praeparaverit ex ipsorum meritis, illud tamen ex meritis non est, sed ex sola Dei voluntate, quod eos permittat cadere in peccata, quibus interitum mereantur; quae quidem permissio primus est, ut ante dixi, reprobationis effectus, a quo caeteri pendent. Quem effectum si comprehendamus in eo, quod Apostolus dicit, Deum, ut iram suam et potentiam ostenderet, attulisse vasa irae aptata in interitum, erit et hoc intelligendum absque meritorum respectu; quod volebat comparatio de luto et figulo, quae proxime sententiam hanc antecedit.

23. *Ut ostenderet divitias gloriae suae in vasa misericordiae, quae praeparavit in gloriam.* Graece: καὶ ἵνα γνωρίσῃ, *et ut notas faceret.* Copulantem voculam nonnulli etiam Latinorum addunt, ut commentator Amb. et August lib. 2. cont. duas epist. Pelag. cap. 7., et alibi, licet e diverso nonnulla quoque Graeca eam non agnoscant.

Partem hanc alii aliter ad superiora referunt. Quidam enim existimant, quomodo parte praecedenti assignata est ratio reprobationis in genere, scilicet ostensio justitiae et potentiae divinae, ita hic seorsim, tanquam altero totius sententiae membro, adferri rationem electionis, quae est manifestatio bonitatis ac misericordiae Dei ex eo, quod provehit ad gloriam electos.

Ita sentiunt Oecumenius, Aquinas et Cajetanus. Secundum quem intellectum haec pars cum supplemento erit explicanda, vel hoc modo: Item si Deus sustinuit cum multa patientia vasa misericordiae, ut in eis ostenderet divitias gloriae suae; vel isto modo, quem tradit Oecumenius: Et si Deus tulit, id est adduxit, vasa misericordiae ad salutem, ut in eis ostenderet, etc.

At vero plerique, sensum ex Apostoli verbis obvium sequentes, intelligunt hac parte aliam adhuc annecti rationem reprobationis in genere; nempe manifestationem divinae bonitatis erga vasa misericordiae. Non enim satis appareret haec Dei misericordia, neque satis ab hominibus aestimaretur, si esset omnibus communis, nec ulli permitterentur in peccata cadere, pro meritis puniendi. Horum quippe comparatione manifestatur, ampliusque commendatur immensa Dei bonitas erga electos, quemadmodum pulchre docet Augustinus in supradicta ad Opt. epist., hunc ipsum Apostoli locum tractans.

Notandum tamen, etiam secundum hunc sensum indicari hac parte, saltem ex consequenti, rationem electionis jam dictam. Si enim bonitas Dei, quam electis exhibet, manifestatur ex derelictione et punitione reproborum, quanto magis innotescit ex proprio opere, quod est, electis gratiam et gloriam conferre? Quamquam illud verum, ex comparatione reproborum, tanquam juxtapositione contrarii, beneficium electionis amplius illustrari. In vocabulo gloriae priori loco posito metonymia est, qua nominatur effectus pro causa. Maxime enim per opera bonitatis et misericordiae Deus glorificatur.

Itaque sensus est: Ut notam celebremque redderet opulentam ac superabundantem bonitatem suam, quam exercet in vasa misericordiae, id est, in electos, quibus gloriam et regnum aeternum praeparavit. Quaedam Graeca legunt: εἰς δόξαν αὐτοῦ, *ad gloriam suam,* id est, Dei. Sed verisimile est, αὐτοῦ adjectitium esse. Nam opponit Apostolus vasis irae, aptatis ad interitum, vasa misericordiae praeparata ad gloriam, utique ipsorum, sicut illa aptata ad ipsorum interitum; tametsi ulterius ad Dei gloriam cedat horum utrumque.

Porro tota sententia adhuc pendet, quam quidam absolvi putant illa interrogatione, quae post multos sequitur: *Quid ergo dicemus?* videlicet omnia media parenthesi claudentes. Sed mihi non videtur, tum propter hyperbaton nimis longum, tum quod illa interrogatio cum iis, quae deinde sequuntur, parum apte respondeat huic initio: *Quod si Deus,* etc.

Proinde rectius est, quod Oecumenius suggerit, quodque Sedulius affirmat etiam aliis placuisse, ut pendens haec oratio compleatur repetitione ejus, quod supra dixerat: *O homo, tu quis es, qui respondeas Deo?* quasi dicat: Si Deus ita voluit, nec temere, sed summa ratione, tam ex parte reproborum, quam electorum, sicut jam explicatum est, tu quis es, qui Deum arguas, aut cum eo disputes? Alii supplent repetendo ex ea sententia, quae proxime praecessit, haec verba: *An non habet potestatem.* Quod mihi certe non minus probabile est.

24. *Quos et vocavit nos.* Docet electis non solum contingere gloriam ex electione divina, sed et media procurari ad gloriam, cujusmodi est vocatio ad fidem et gratiam Evangelii. Intelligit autem vocationem secundum propositum, quo epitheto eam signavit cap. praecedenti, dicens: *iis, qui secundum propositum vocati sunt.* Addit *nos* (licet in Graecis quibusdam desideratum), ut in iis, ad quos scribit, fiduciam excitet electionis, id est, ut se reputent inter vasa misericordiae. Ne autem dicendo: *nos,* videretur de solis loqui Judaeis ipse Judaeus, addit:

Non solum ex Judaeis, sed etiam ex gentibus. Et quidem magis ex gentibus, quam ex Judaeis, ut probant sequentia.

25. *Sicut in Osee dicit.* Graece addita conjunctione: *sicut et in Osee dicit.* Sic etiam mss. quaedam Latina, et Augustinus in expositione propositionum.

Vocabo Non-plebem meam plebem meam; et Non-dilectam dilectam; et Non-misericordiam consecutam misericordiam consecutam. Multi codices mss. post. Hieronymum scribentem super Osee 1., ubi totum hunc locum recitat, membrum medium, *et Non-dilectam dilectam,* omittunt; uti nec agnoscunt in suis commentariis Haimo et Hervaeus. At Graeca exemplaria cum ejusdem linguae commentatoribus omnibus, legunt illud quidem, sed tollunt postremum, et *Non-misericordiam consecutam,* etc. Atque his etiam accedunt commentator Amb. et August. hunc locum citans sub finem libri 1. ad Simplic., et contra Faust. lib. 22. cap. 89.

Sciendum autem, istam allegati testimonii partem apud Prophetam legi his verbis in fine cap. 2. juxta B. Hieronymi versionem: *Et miserebor ejus, quae fuit absque misericordia, et dicam, Non-populo meo, populus meus es tu.* Cui lectioni etiam LXX. consonant tam in exemplaribus, quae hodie exstant, quam in iis, quae olim, nisi quod nupera Romana editio lectionem exhibet alteram, duntaxat cap. 2., sed cum annotatione, quod in caeteris libris legatur: καὶ ἐλεήσω τὴν οὐκ ἐλεημένην, id est, *et miserebor ejus, quae non fuerat misericordiam consecuta.*

Quamvis enim, ut testatur Hieronymus in Osee comment., quaedam exemplaria LXX. interpretum legant: *non dilecta,* veriora tamen censet, in quibus legitur: *non misericordiam consecuta,* maxime quod ea respondeant Graeco verbo ἐλεεῖν, *misereri,* per quod ex eadem translatione in cap. 1. nomen illud: *absque misericordia,* exponitur. Illud satis constare existimo, Paulum non utrumque scripsisse,

sed alterum tantum, ac sane probabilius ἠγαπημένην, *dilectam,* propter consensum Graecorum codicum.

Fortassis enim alludere voluit ad illud superius: *Jacob dilexi,* ἠγάπησα, tametsi Petrus ad eumdem Osee locum respiciens 1. epist. 2. scripsit: οἱ οὐκ ἠλεημένοι, *qui non consecuti misericordiam,* videlicet secutus versionem LXX. Quamquam non admodum refert, utrum ex duobus scripserit Paulus, cum utroque vocabulo res eadem significetur. Nam et vox Hebraea רחם richam, quae est apud prophetam, et quam solam Syriaca hujus loci habet editio, significat utrumque, et diligere et misereri.

Jam quod ad sensum attinet, quia dixerat Apostolus, Deum non ex Judaeis solum, sed etiam ex gentibus vocasse electos, ut hoc posterius probet, adducit memoratum Prophetae testimonium. Nam populus decem tribuum, qui peculiari nomine dicebatur Israël, de quo secundum literam Propheta loquitur, quoniam ad cultum vitulorum deflexerat, typum praetulit gentilis et idololatrici populi, magisque eum postea repraesentavit sua per gentes dispersione; sicut e diverso populus duarum tribuum, qui vocabatur Juda, quia permansit in vero cultu Dei, typum gessit populi Judaici, ut a gentilitate distinctus fuit; quam mysticam utriusque populi, scilicet Israël et Juda, significationem attingit etiam Augustinus, hunc Prophetae locum tractans lib. 18. de civit. Dei cap. 28.

Porro dicitur Deus vocare quippiam non inani nomine, sed rei praestatione, dum id facit esse, quod nominat, quomodo frequenter in Prophetis vocare et nominare sumuntur. Itaque sensus est: Eos, qui non erant populus meus, cultu et religione faciam populum meum; et qui non erant a me dilecti, id est, gratiae donis affecti, faciam dilectos, ita ut vero nomine populus meus, meique dilecti vocari possint.

Notandum quippe est, illud: *Non-dilectam dilectam,* non esse adjectivum substantivi *plebem,* cum in Graeco hoc sit masculinum λαὸν, *populum,* sed foeminino genere dixit Apostolus: *non-dilectam dilectam,* Prophetam imitatus, qui nomen illud: *Absque misericordia,* seu *Non dilectam,* postea commutandum in oppositam affirmationem, jussus fuerat filiae sibi natae imponere, in qua populi prius non dilecti, postea vero diligendi figura exsisteret.

Errandi occasionem sustulisset interpres, si vertisset: *Non-populum meum populum meum;* praesertim cum vox Graeca λαὸς, quae etiam apud LXX. legitur, populum significet potius, quam plebem. Rursus ex sensu dato atque ex ipsis testimonii verbis liquet, *dilectam* dici hoc loco, non a benevolentia Dei aeterna, quae immutabilis est, sed a beneficentia temporali, quae dilectionis aeternae effectus est. Tunc igitur ex non dilecta coepit dilecta fieri gentilitas, quando gratiae suae beneficiis coepit eam Deus praevenire.

26. *Et erit: in loco, ubi dictum est eis: Non-plebs mea vos; ibi vocabuntur filii Dei vivi.* Haec testimonii pars sumpta est ex ejusdem prophetae cap. 1., et juxta typicam significationem, de qua paulo ante, sensum hunc habet: *Et erit,* id est, hoc, quod dicam, aliquando futurum est. *In ipso loco,* ut in Graecia, Italia, Gallia, et ubicumque morati fuerunt dudum a vero Dei cultu alieni, sic ut vocari possent: *Non-populus meus,* in eodem, inquam, loco, et absque eo, quod locum mutent, verum Dei cultum suscipient, ac per hoc erunt et vocabuntur filii Dei vivi, seu viventis, Graece ζῶντος, id est, Dei veri, cujus esse vivere est.

Urget Apostolus hoc testimonium de loco, ne forte dicat Judaeus, gentiles quidem aliquos ad verum Dei cultum transituros esse, sed proselytorum more, qui, Judaismo suscepto, vel in Judaeam migrabant, vel statis temporibus, secundum legem e suis locis adscendebant ad templum, quod erat Jerosolymis. Hoc igitur Apostolus docet, quod Christus Joan 4., dicens ad Samaritanam mulierem: *Veniet hora, quando neque in monte hoc, neque in Jerosolymis adorabitis patrem.*

27. *Jesaias autem clamat pro Israël.* Graece, ὑπὲρ τοῦ ἰσραὴλ, quod significat, *super Israël.* Et ita vertit Erasmus, tanquam idem, quod: *de Israël.* Constat tamen Graecam praepositionem genitivo junctam frequentissime *pro* significare, ut capite superiori: *Spiritus postulat pro nobis. Si Deus pro nobis,* etc., et hoc capite: *pro fratribus meis,* et alibi passim. Quod secutus interpres noster hoc loco vertit *pro Israël.* Quamquam etiam interdum sumitur, ut idem significet, quod περὶ, *de,* velut hujus epistolae cap. 1.: *Gratias ago Deo meo super,* id est, *de omnibus vobis,* et similiter Eph. 1. et Philip. 1. Unde ejus loco, in simili sermone, alibi ponit περὶ, ut 1 Cor. 1., Col. 1. et in utraque ad Thessal. cap. 1. Verum utra significatio conveniat huic loco, et quis clamor hic significetur, doloris an gratulationis, statim videbitur.

Si fuerit numerus filiorum Israël tanquam arena maris, reliquiae salvae fient. Testimonium hoc sumptum ex Iesaiae cap. 10., tametsi non plane ad verbum, ne quidem juxta versionem LXX. Simul enim respexit Apostolus ad locum Osee 1., ubi dicitur: *numerus filiorum Israël,* pro eo, quod apud Iesaiam est: *populus tuus Israël.* Est enim sermo Prophetae ad regem Ezechiam, aut, juxta alios, ad ipsum Israël.

Dubium est autem, utrum Apostolus, adducens hoc testimonium cum sequentibus, intendat probare vocationem Judaeorum, sicut superius ex Osee probavit vocationem gentium, an vero spectet potius ad Judaeorum abjectionem. Pro priori sententia facit, quod supra, de vocatis loquens, dixerat utrumque: *ex Judaeis et ex gentibus.* Quare et de utroque subjicienda videbatur probatio. Deinde, quod juxta nostram versionem dicit: *pro Israël,* quod utique non ad abjectionem pertinet, sed potius ad vocationem.

At vero posteriorem sententiam probabiliorem ostendit conclusio Pauli, quam subjicit post inducta prophetica testimonia. Concludit enim, gentes apprehendisse justitiam, Judaeos autem non apprehendisse, sed impegisse in lapidem offensionis. Quae conclusio manifeste pertinet ad abjectionem Judaeorum.

Quare, etsi Prophetae locus utrumque doceat, et reprobationem multitudinis, et vocationem paucorum ex eodem populo, praecipuus tamen Apostoli scopus est, ex Prophetae verbis ostendere multitudinis, id est, ipsius populi, reprobationem; ut sic etiam ex indirecto confirmet, quod de vocatione gentium dixerat. Si enim abjiciendus est populus Judaicus, ita ut pauci tantum ex iis salventur, consequens est, magnificas illas promissiones benedictionis et salutis, patribus illorum factas, in aliis, hoc est, in gentili populo implendas esse.

Unde et consequitur, in parte praecedenti potius vertendum fuisse: *de Israël,* quam: *pro Israël.* Sic enim et Graecos expositores, Origenem, Chrysostomum ac caeteros intellexisse eam partem, satis apparet ex eorum commentariis, licet interpretes eorum nonnulli inconsiderate verterint: *pro Israël.* Consequitur, etiam clamorem intelligi non gratulantis, sed dolentis, quomodo frequenter accipitur apud Prophetas. Igitur *clamat Iesaias,* id est, magno doloris affectu loquitur.

Nec vero opus erat Paulo, ut id quod dixerat: *ex Judaeis,* confirmaret alicujus Prophetae testimonio, quandoquidem res erat manifesta. Nam et Apostoli et caeteri primi fideles ex Judaeis erant, nec Judaeorum vocationi gentes umquam contradixerunt. Sed de gentium vocatione Judaei quaestionem movebant, ut in Actis Apost. videre est; quam proinde probari ex Prophetis, operae pretium erat. Sicut et Jacobus Apostolus fecisse legitur Act. 15.

Sensus igitur prophetiae est: Etsi populus, secundum carnem ex Israël genitus, juxta promissionem Abrahae factam, usque adeo multiplicetur, ut comparari posse videatur cum arena, quae est in littore maris, solae tamen ex eo reliquiae, id est, paucissimi salvi erunt. Ex quo intelligendum relinquit Apostolus, ipsam multitudinem populi perituram esse; quemadmodum dicit infra cap. 11.: *Caeteri vero excaecati sunt.*

Si cui magis placet versio: *pro Israël,* poterit hunc sensum facere: Iesaias hoc solum clamat pro Israël, reliquias ejus populi salvas fore; caeteroqui denunciat, multitudinem perituram. Prosequitur Apostolus:

28. *Verbum enim consummans, et abbrevians in aequitate. Verbum,* accusativi casus, Graece, λόγον. Vitabis ambiguitatem si *sermonem* legas; nonnulli *rationem* malunt. Nam et rationem λόγος significat. Sed sane huic loco non convenit, multo minus originali scripturae, ex qua desumptum est hoc testimonium. *Consummans,* Graece συντελῶν; pro quo Erasmus *perficiens.* Sed, ut ex sensu patebit, melius noster vertit: *consummans.* Quod sequitur: *et abbrevians in aequitate,* Graece est: *et concidens in justitia.*

Quia verbum breviatum faciet Dominus super terram. Breviatum, Graece *concisum.* Citantur haec a Paulo secundum editionem LXX., nisi quod apud eos pro ἐπὶ τῆς γῆς, *super terram,* legitur ἐν τῇ οἰκουμένῃ ὅλῃ, id est, *in toto orbe terrarum.* Caeterum exponenda haec sunt ex Hebraeo, ubi sic legimus, Hieronymo interprete: *Consummatio abbreviata inundabit justitiam. Consummationem enim et abbreviationem* (Hebraice *abbreviatam*) *Dominus Deus exercituum faciet in medio omnis terrae.*

Cum igitur in Hebraeo nulla fiat verbi mentio, non est hic vocabulum illud peculiariter expendendum, ut vel de verbo Dei incarnato, vel de verbo legis Mosaicae, vel de verbo praedicationis evangelicae intelligatur, quibus diversis modis diversi *verbum* hoc loco interpretati sunt, de quibus consule Toleti commentarium; sed referendum videtur ad verba Prophetae praecedentia, quibus dixerat, ex toto populo reliquias salvas fore, ut hic sit sensus: Deus erit consummans et abbrevians verbum in justitia, vel cum justitia; id est, Deus, quod locutus est, faciet, redigens Israëlem, quem salvaturus sit, ad brevem, accisum et exiguum numerum, ita ut paene consumatur. Sed tamen paucos illos faciet justitiae donis affluentes, secundum illud ejusdem Prophetae cap. 4.: *Omnis, qui relictus fuerit in Sion, et residuus in Jerusalem, sanctus vocabitur.* Quod impletum fuisse constat in Apostolis ac caeteris primitivae Ecclesiae fidelibus, quos Apostolica scriptura passim sanctos appellat.

Quidam sic: *in aequitate,* id est, in negotio consequendae justitiae, erunt paucissimi.

Rursus alii: *in justitia,* id est, juste seu justo judicio id facturus est Deus. Nam, ut jam ante diximus, non hic intendit Apostolus probare vocationem aliquorum ad justitiam et salutem, sed Judaici populi reprobationem, salvis duntaxat reliquiis. Quocirca consummationem quoque non perfectionem, sed consumptionem, cum Vatablo, Forerio et aliis, exposui, quippe cum agatur de populi interitu. Cum enim res duobus modis consummetur, vel dum perficitur, vel dum finitur atque esse desinit, utriusque acceptionis horum vocabulorum *consummare* et *consummatio,* satis obvia sunt exempla in sacris literis, ut ea huc adducere non sit necesse.

Porro, quod nonnulli verbum pro re positum interpretantur hoc sensu: Deus consummabit et abbreviabit verbum, id est, consummationem et abbreviationem faciet, idcirco minus placet quod verbum pro re Graece dici soleat ῥῆμα, non λόγος. Quod facile in libris Graecis utriusque testamenti studiosus lector observabit.

Jam vero posterioris membri: *qui verbum breviatum,* etc. eadem cum priore sententia est, nisi quod additur, Deum id facturum *super terram,* vel in terra, scilicet Israëlitica, in qua erat populus tam numerosus; vel juxta LXX. *in universa terra,* quia per totum orbem Judaei erant dispersi. Nec aliud vult, quod in Hebraeo est: *in medio totius terrae.* Nam idem hoc est, ac si dicas, in tota terra, videlicet juxta phrasim sacrae linguae peculiarem, de qua vide Hieron. lib. 5. in Iesaiam cap. 13.

29. *Et sicut praedixit Iesaias.* Eodem pertinet hoc testimonium, quo superiora.

Praedixit, Graece προείρηκεν, quod Erasmus vertere maluit, *prius dixit,* ut intelligatur, eundem prophetam haec verba dixisse ante illa superius citata. Habetur enim haec scriptura cap. 1. Et quidem eo modo Graecum verbum accipitur Gal. 1.: *Sicut praediximus,* id est, ante diximus, *et nunc iterum dico.* Sed nihil vetat, praedictionem intelligi consueto more Scripturae, nempe propheticam, qua res dicitur, antequam fiat. Neque enim videtur Paulus curasse, priusne an posterius haec quam illa scripserit Iesaias.

Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha similes fuissemus. Hebraeam vocem *sabaoth* retinuit Apostolus ex LXX., qui eam passim non translatam reliquerunt, ubi Deo adscribitur hoc epithetum; alias, ut in Psalmis, verterunt, τῶν δυνάμεων, id est, *virtutum.* Sensus est: Et fiet, sicut idem Iesaias prophetavit, dicens: Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis, id est, populo Judaico, saltem exiguum semen, in quo, velut reliquiis, promissae benedictiones implerentur, penitus essemus consumpti et perditi, sicut Sodomaei et Gomorrhaei, quorum nullae prorsus exstant reliquiae; nec ulla ex parte illarum benedictionum fuissemus participes. Hinc quoque apparet, per consummationem superius intelligi consumtionem.

Cur autem Deus vocetur Dominus exercituum (ut de ea re breviter aliquid dicamus), haec ratio est, quia infinitam habet angelorum multitudinem sub imperio suo quasi militantem, et ad omnia, quae jusserit, expeditam. Quo pertinent duodecim legiones angelorum Christo, si vellet, exhibendae a patre contra vim Judaeorum. Generali nomine horum exercituum nonnulli etiam malos angelos comprehendunt. Nam et illi Deo serviunt ad ipsius nutum, nolentes volentes. Huc autem allegant, quod Propheta Michaeas 3 Reg. 22. vidit *Dominum sedentem super solium suum, et omnem exercitum coeli assistentem ei a dextris et a sinistris.* Namque eam partem exercitus, quae assistebat ei a sinistris, putant fuisse malorum spirituum, quorum unus, Domino interrogante: *Quis decipiet Achab? egressus stetit coram Domino, et ait: Ego decipiam illum.*

Mihi sane non probatur ad eum exercitum, sive exercitus (nam utroque numero legitur), quorum Deus se Deum ac Dominum vocat, accenseri spiritus nequam. *Quae enim societas luci ad tenebras?* 2 Cor. 6. Aut quomodo conflabitur unus exercitus Dei ex angelis bonis et malis; quorum contrarii sunt fines et studia? Quod si angeli mali constituunt unum Dei exercitum cum bonis, qui sunt igitur hostes, ad quos debellandos exercitus ille producitur? Serviunt quidem etiam mali angeli Deo, cui dictum est: *Omnia serviunt tibi,* Psalm. 118., non tamen ut militiae ejus adscripti, sed ut servi mali, reprobi ac damnati, quibus etiam invitis utitur omnipotentia Dei ad suam gloriam et electorum salutem. Nam illa, quae vere dicitur militia coelestis exercitus, tota sine fine hymnum gloriae Deo concinit dicens: *Sanctus, Sanctus, Sanctus!,* ut testantur verba sacerdotis ad altare Dei.

Dicitur autem exercitus coelestis assistere Deo a dextris et a sinistris, tanquam hinc inde regi propinquus, et ad imperia promptus, ut solent milites suis ducibus assistere. Ab his enim sumpta metaphora est. Neque ex illo erat exercitu spiritus ille mendax, qui operam offerebat ad decipiendum Achab; sed *egressus* de loco suo, quicumque is fuerit, Domino obtulit sese ad opera sibi placita, mendacium et hominis nocumentum; quomodo Satan, ille sancti Job tentator, filiis Dei coram Domino assistentibus, adfuisse inter eos dicitur, et stetisse in conspectu Dei, nequaquam tamen velut unus illorum. Job 1. et 2. Sed de eo satis.

Porro non obstat expositioni utriusque testimonii, ex Jesaia allati, quam ex mente Pauli jam dedimus, quod forte secundum literam uterque locus pertineat ad reliquias Israëlitici populi ex captivitate congregandas, de quo non contendimus. Nam illa litera adhuc alium sensum continet,

allegoricum et sublimiorem, eundemque a Spiritu sancto principalius intentum.

30. *Quid ergo dicemus?* Concludit ex dictis. Cum, inquit, talia praedixerint Prophetae de gentium vocatione et Judaeorum abjectione; quid dicemus? Nempe hoc, quod sequitur:

Quod gentes, quae non sectabantur justitiam, apprehenderunt justitiam. Hoc est: quod gentes, quae erant sine cultu et lege unius Dei, ideoque nec justitiae, qua quis Deo placeat, assequendae studebant, et ut Syrus loquitur, *non currebant post justitiam,* assecutae sunt justitiam, pervenerunt ad justitiam, justificatae sunt.

Justitiam autem, quae ex fide est. Id est: eam (dico) justitiam apprehenderunt, quae ex fide est, non quae ex operibus. Simul indicat, eos ipsa fide justitiam apprehendisse. Nam quasi quaereretur: Quomodo justitiam apprehenderunt, quam non sectabantur? Respondet: *ex fide;* non solum quia ex fide justitia est, sed etiam quia fide apprehenditur, eo nimirum sensu, quem exposuimus ad illud capitis 3.: *Arbitramur justificari hominem per fidem.* Est autem haec notatio verae justitiae, *quae ex fide est.* Nam in superioribus cap. 1. 3. et 4. satis docuit, non ex operibus sed ex fide justitiam haberi. Ubi etiam patuit, eam praecipue fidem intelligi, qua creditur in Christum propitiatorem, cujus ex meritis tota justitia a Deo exspectanda sit.

31. *Israël vero sectando legem justitiae, in legem justitiae non pervenit.* *Sectando* Graece et Syriace *sectans,* quod etiam in Latinis mss. non paucis legitur. *Pervenit,* Graece ἔφθασε, *praevenit,* quemadmodum id vertit noster interpres 1 Thess. 2. juxta codices emendatiores. Quamquam et *pervenit* non male transferas, ut fecit Erasmus. Neque enim plus quam perveniendi significationem urgere videntur Graecorum commentarii in ea voce, hoc quidem loco; tametsi Cajetanus diligenter ponderat praeventionem.

Sensus: At contra Israël, id est, populus Judaicus, qui accepta Dei notitia, legem sibi ab eo datam, qua vera justitia praecipitur, sectabatur, eique studebat implendae, non pervenit ad eam justitiae legem implendam, vel, non praevenit gentes in implenda lege justitiae. Quod tamen oportuit, quia legem jam olim a Deo acceperat.

Observa Paulum, cum de gentibus loquitur, nominare justitiam, cum de Judaeis, legem justitiae, quia Judaeis lex data erat, non gentibus. Poterat alioqui simpliciter, et servata ad verbum antithesi cum membro praecedenti, dicere, Judaeos, qui sectabantur justitiam, non apprehendisse justitiam. Interim, vide lector, an non sit hypallage, *in legem justitiae,* hoc est, in justitiam legis, *non pervenit,* ac si diceret: Israël, dum sectatur legem, justitiae magistram, non tamen assecutus est justitiam, quam lex docet. Hujus autem ratio sequitur:

32. *Quare? quia non ex fide, sed quasi ex operibus.* In Graecis additur νόμου, *legis;* etsi non in omnibus. Sensus est: ideo non pervenisse Judaeos in legem justitiae, quia non ex fide Christi legem justitiae sectabantur, id est, legi implendae studebant, sed ad eam nitebantur per opera, scilicet, non ex fide profecta, sed ex sola legis cognitione. Ratio magis erit perspicua, si legem justitiae interpreteris justitiam legis, sensu paulo ante indicato.

Dicit autem *quasi,* vel quoniam ejusmodi opera videntur ad justitiam valere, quum revera non valeant; vel quia justitia, ex ejusmodi operibus comparata, videtur esse vera justitia, et non est. Scito, non hic reddi rationem, cur reprobati fuerint Judaei, sed cur non justitiam assecuti.

Offenderunt enim in lapidem offensionis. Causam subjicit ejus, quod dixit: *non ex fide;* quia scilicet Christum, in quem crederent, ut credendo justificarentur, propter ejus humilitatem et carnis infirmitatem non agnoverunt, nec receperunt; imo graviter in eum, velut lapidem humi jacentem, offenderunt, male et indigne eum tractantes. Metaphora sumpta

ab iis, qui per viam incedentes, in lapides, quos non vident, pedibus impingunt. Lapis offensionis sive offendiculi, pro lapide, in quem offenditur, Hebraismus est. Huc pertinet, quod praedictum erat a Simeone, Christum positum esse *in ruinam multorum in Israël,* Luc. 2., et quod ipse Christus dixerat: *Beatus, qui non fuerit scandalizatus in me,* Matth. 11. Verum Apostolus more suo rem confirmat testimonio scripturae propheticae.

33. *Sicut scriptum est: Ecce pono in Sion lapidem offensionis et petram scandali.* Id est, *offendiculi.* Nam σκάνδαλον offendiculum significat. Testimonium conflatum ex duobus locis Iesaiae Prophetae. Nam prior pars: *Ecce pono in Sion lapidem,* habetur in cap. 28., istud vero: *lapidem offensionis et petram scandali,* legitur cap. 8.

Quaeritur, quid differant lapis offensionis et petra scandali. Toletus ita distinguit, ut lapis offensionis dicatur parvus quispiam lapis, in quem offendunt et impingunt, qui per viam ambulant; petra scandali, saxum magnum super hominem cadens. Nam ut Graeca vox πέτρα non quemvis lapidem, sed rupem significat; sic et Hebraea צור tsur passim pro rupe vel saxo majore accipitur. Itaque sentit, Christum dici lapidem offensionis, quia in humilitate veniens non fuit a Judaeis agnitus, sed repulsus; petram vero scandali, quia post resurrectionem et adscensionem in coelum, petra factus, cecidit super eos et oppressit atque contrivit, per Romanos adimens illis locum et gentem; idque significatum videri illis verbis Salvatoris, Matt. 21. et Luc. 20.: *Super quem ceciderit* lapis iste, *conteret eum.* Igitur petram scandali interpretatur petram casus seu ruinae, sed activa significatione, id est, petram cadentem seu ruentem.

Hanc distinctionem, quam alibi non legi, Joan. Lorinus in comment. super 1 Petr. 2. non probat, uti nec ego probare possum; primum quia coacta et insolita est interpretatio, petra scandali sive offensionis (ut omnes ex Hebraeo vertunt), id est, petra ruens aut cadens. Nam ubi petra cadens opprimit hominem, ridicule dixeris petram in hominem offendisse. Neque Simeon Luc. 2. de Christo dicens: *Ecce positus est hic in ruinam,* significare voluit impactionem aut ruinam Christi in quosdam, sed ruinam quorundam impingentium in Christum, ut lapidem.

Quod vero dominus in Evangelio dicit: *Super quem vero ceciderit,* etc. non explicat, cur dicatur petra scandali, sed potius docet, quam ille, qui fuerat quibusdam petra scandali, non sit eis contemnendus; ut qui tandem eos, posteaquam in praegrandem petram excreverit, oppressurus sit, ac penitus contriturus. Quamquam apud Evangelistas, ubi id narratur Christum dixisse, non πέτρα, sed tantum, λίθος, id est, *lapis* legitur. Denique Petrus Apostolus, cum post illa verba, de Christo dicta, *lapis offensionis et petra scandali,* subjungit, *his qui offendunt verbo,* satis aperte significat, una eademque ratione Christo utrumque tribui, quia videlicet offendentes in verbum Evangelii, offenderunt in Christum, quem Evangelium annuntiabat.

Nec his obstat significatio vocis Hebraicae, pro qua petram legimus; magis enim connotat duritiam ac firmitatem, quam magnitudinem. Unde pro ea nunc saxum, nunc silicem vertunt. Nec de grandi lapide intelligi potest illud Exod. 4.: *Tulit illico Sephora acutissimam petram, et circumcidit praeputium filii sui.* Sed et hoc constat, vocabula vicinae significationis, ubi verborum copia quaeritur, maxime apud Hebraeos, usurpari pro eodem significato. Quare, quae omnium fere sententia est, in verbis Prophetae dicimus esse ejusdem rei inculcationem, prophetis familiarem; ut, quemadmodum Graeca πρόσκομμα et σκάνδαλον, et quae ex Hebraeo vocabula respondent, accipiuntur velut synonyma, sic etiam lapis et petra.

Sensum igitur dicamus allegati a Paulo testimonii: *Ecce,* inquit Deus, *ego ponam in Sion,* id est, in Judaea, vel in ecclesia, cujus initium ex Sion, hoc est, ex Jerusalem, metropoli Judaeae; ponam, inquam,

lapidem probatum, angularem; pretiosum, et eundem *lapidem offendiculi,* hoc est, Christum ex Judaeis nasciturum, atque inter eos conversaturum; in quem ipsi, qui sibi recte et inoffense videbantur ambulare, tanquam ex lege justi, graviter impacturi sint et casuri, non sine vulnere, videlicet percussi ac laesi a lapide, in quem impegerint. Dico, percussi ac laesi, ad exprimendam vim Hebraicae dictionis priori loco positae נגף negeph, quam Pagninus percussionem, alii allisionem vertunt. Sensum quem dedi, confirmat locus Petri 1. epist. 2., ubi verba Prophetae plenius recitat.

Et omnis, qui credit in eum, non confundetur. In eum, Graece ἐπ' αὐτῷ, *in eo.* Et *confundetur* dixit interpres pro *pudefiet.* Hoc rursum ex eodem 28. capite desumptum est, idque juxta versionem LXX., qui, quod in Hebraeo est *non festinabit,* id est, *non festinet,* quomodo Hieronymus vertit, transtulerunt: οὐ μὴ καταισχυνθῇ, *nequaquam pudefiet,* quemadmodum citat et Petrus, tametsi Paulus hic et sequenti capite scribit simplici negatione, οὐ καταισχυνθήσεται, *non pudefiet.* Addidit autem de suo signum universale, *omnis,* ne quis dubitaret, tam ad gentiles, quam ad Judaeos sententiam esse extendendam; sicut eam ipse studiose extendit capite sequenti.

Igitur hic sensus est: Et omnis, sive Judaeus, sive gentilis, qui crediderit in illum lapidem, id est, Christum, videlicet per ipsum a Deo justitiam et salutem exspectans, *haudquaquam pudefiet,* hoc est, exspectatione sua non frustrabitur; quia, sicut credidit, omnino futurum est ei.

Vel juxta textum Hebraicum: *Non festinet,* id est, non sit impatiens morae, sicut illi, qui dicebant: *Ubi est verbum Domini? veniat.* Jerem. 17., et: *Ubi est promissio et adventus ejus?* 2 Pet. 3. sed patienter exspectet, certissimus, ita futurum, ut credit, etiamsi res in tempus valde longum differatur. Sic Habacuc 2.: *Si moram fecerit, exspecta eum, quia veniens veniet.* Itaque per metalepsin, quod in Hebraeo est: *ne festinet,* LXX. verterunt: *non pudefiet.* Nam ideo festinant homines ad rem promissam, quia metuunt, ne per moram ab ea excludantur atque frustrentur. Frustratos autem pudor consequi solet. Patet igitur, utramque lectionem in eundem sensum convenire.

Sunt, qui putent, LXX. diversum verbum legisse ab eo, quod nunc habetur in Hebraeo, id quod Toletus censet non esse improbabile, cum et alias interdum id eis acciderit.

Porro loquuntur Apostolus et Propheta de fide conjuncta cum spe et fiducia. Quod satis insinuat illud ἐπ' αὐτῷ, *in eo,* vel *super eo,* quod magis ad spem solet accommodari. Deinde intellige credentem obedienter, sicut declaratum est cap. 1. et 3., et adhuc in sequentibus declarabitur.

Postremo quaeres, quid haec Prophetae sententia ad Judaeos reprobatos, qui non erant credituri? De his enim prius loquebatur. Respondeo, subjici testimonium hoc ab Apostolo ad piorum consolationem simul et exhortationem, ac si diceret: Verumtamen *omnis, qui credit* etc. Certissima enim consequentia est, si pie et perseveranter credis, te non esse de numero reproborum.

CAPUT DECIMUM.

Fratres, voluntas quidem cordis mei, et obsecratio ad Deum, fit pro illis in salutem [1]). 2. Testimonium enim perhibeo illis, quod aemulationem Dei habent, sed non secundum scientiam [2]). 3. Ignorantes enim justitiam Dei, et suam quaerentes statuere [3]), justitiae Dei non

1) Cap. 9, 2. seq. 2) Joan. 16, 2. seq. 3) Cap. 9, 31. Phil. 3, 9.

sunt subjecti. 4. Finis enim legis, Christus, ad justitiam omni cre-
denti[1]. 5. Moses[2] enim scripsit, quoniam justitiam, quae ex lege est,
qui fecerit homo, vivet in ea[3]. 6. Quae autem ex fide est justitia,
sic dicit[4]: Ne dixeris in corde tuo: Quis adscendet in coelum? id est,
Christum deducere. 7. Aut quis descendet in abyssum? hoc est, Chri-
stum a mortuis revocare. 8. Sed quid dicit Scriptura? Prope est ver-
bum in ore tuo, et in corde tuo[5], hoc est, verbum fidei, quod prae-
dicamus. 9. Quia si confitearis in ore tuo Dominum Jesum[6], et in
corde tuo credideris, quod Deus Illum suscitavit a mortuis, salvus eris.
10. Corde enim creditur ad justitiam; ore autem confessio fit ad salu-
tem[7]. 11. Dicit enim Scriptura[8]: Omnis, qui credit in Illum, non
confundetur. 12. Non enim est distinctio Judaei et Graeci[9]; nam
idem Dominus omnium[10], dives in omnes, qui invocant Illum. 13.
Omnis enim, quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit[11]. 14.
Quomodo ergo invocabunt, in quem non crediderunt? Aut quomodo
credent ei, quem non audierunt? Quomodo autem audient sine praedi-
cante? 15. Quomodo vero praedicabunt, nisi mittantur? sicut scriptum
est[12]: Quam speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium
bona! 16. Sed non omnes obediunt Evangelio; Jesaias enim dicit[13]:
Domine, quis credidit auditui nostro? 17. Ergo fides ex auditu, audi-
tus autem per verbum Christi. Sed dico: Numquid non audierunt?
Et quidem in omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terrae
verba eorum[14]. 19. Sed dico: Numquid Israël non cognovit? Primus
Moses dicit[15]: Ego ad aemulationem vos adducam in Non-gentem; in
gentem insipientem, in iram vos mittam. 20. Jesaias[16] autem audet,
et dicit: Inventus sum a Non-quaerentibus me; palam apparui iis, qui
me non interrogabant[17]. 21. Ad Israël autem dicit: Tota die expandi
manus meas ad populum non credentem et contradicentem[18].

SUMMARIUM CAPITIS DECIMI.

Judaei suam, quae ex lege est, justitiam statuere volentes, Dei justitiam, quae ex fide est, et omnibus, tam Judaeis quam gentibus, proposita, non sunt assecuti. Fides ex auditu est; cujus in omnem terram praedicatio pervenit, quam, repellentibus Judaeis, gentes receperunt.

Fratres, voluntas quidem cordis mei, et obsecratio ad Deum, fit pro illis in salutem. Sicut initio capitis superioris, ubi de reprobatione Judaeorum verba facturus erat Apostolus, praefatione usus est, qua suspicionem animi male affecti in

1) Cap. 3, 21. seq. Gal. 3, 13. Eph. 2, 15. 2) 3 Mos. 18, 5. 3) Vers. 10. Cap. 4, 5. Gal. 3, 12. 4) 5 Mos. 30, 12—14. 5) 5 Mos. 30, 14. 6) Joan. 17, 3. 7) Cap. 4, 15. 5, 1. 8) Cap. 9, 33. Jes. 28, 16. 9) Cap. 3, 22. seq. Vers. 29. Actu. 10, 34. seq. 10) Joan. 17, 2. 11) Actu. 2, 16. 21. Joel. 3, 5. 12) Jes. 52, 7. 13) 53, 1. 14) Psalm. 18, 5. Actu. 1, 8. 15) 5 Mos. 32, 21. 16) 65, 1. 2. 17) Cap. 9, 30. 18) Act. 13, 45. seq.

gentem suam, a se removeret, ita nunc quoque, postquam de eorum reprobatione, quae dicenda fuerant, exposuit et scripturae sacrae testimoniis confirmavit, subjicit ac renovat suae erga eos benevolentiae declarationem, affirmans, se illis ex animo bene cupere, ut pro quorum salute Deum instanter oret.

Voluntas, Graece εὐδοκία, Augustino *bona voluntas,* quomodo vocem hanc etiam vulgatus interpres transtulit Lucae 2., et alibi saepe. Erasmus hoc loco *propensam voluntatem* vertit. Nos uno vocabulo *benevolentiam* dicere possumus. *Obsecratio,* δέησις, id est, *deprecatio. Ad Deum fit,* Graece: ἡ πρὸς τὸν θεὸν, *quae ad Deum,* subaudi *est* aut *fit.* Quod sequitur, *pro illis,* Graece est: ὑπέρ τοῦ ἰσραήλ, *pro Israël* vel *super Israël,* id est, causa Israëlis; quamquam in nonnullis codicibus legitur, ὑπὲρ αὐτῶν, *pro illis.* Tum sequitur: *est in salutem.*

Itaque particula *pro Israël,* vel *pro illis,* tam parti praecedenti, quam sequenti connecti potest; tametsi melius praecedenti, ut sensus sit: Propensa animi mei voluntas et affectio, quam in me sentio erga gentem meam, et deprecatio, qua Deum assidue pro illis oro, spectant ad eorum salutem; quod certum est argumentum, me eis quam optime velle.

Quaeres, quomodo pro illis orare se dicat, quos sciebat a Deo reprobatos. Respondeo: orabat, non ut omnes salvi fierent, sed ut aliqui ex illis, scilicet ii, quos Deus praeordinaverat per orationes sanctorum esse salvandos. Neque enim omnes Judaei reprobi erant. Ita capite sequente: *Si quo modo,* inquit, *ad aemulationem provocem carnem meam, et salvos faciam aliquos ex illis.*

2. *Testimonium enim perhibeo illis, quod aemulationem Dei habent, sed non secundum scientiam.* Cum dixit: *in salutem,* significavit eos a salute aberrare, quantumvis zelum Dei habeant. Id hac parte nunc probat. *Aemulationem,* Graece ζῆλον, quo significatur studium vehemens ad rem aliquam.

Sensus est: Testimonium illis perhibeo, plane affirmo, quod magno zelo ac studio ferantur erga Deum et legem ejus, voluntatem habentes Deo serviendi juxta legis ejus praescriptum, et, sicuti paulo ante dictum est, legem justitiae sectantes. Quod eorum studium sic in genere consideratum, laudabile est. Sed id faciunt non *secundum scientiam,* Graece, κατ᾽ ἐπίγνωσιν, *secundum cognitionem.* Hoc est: Zelus ille seu studium non est *regulatum,* ut loquitur Cajetanus, *necessaria cognitione.* Nesciunt enim, quemadmodum Deo serviendum sit; id est, qua via ac ratione quaerenda justitia, qua Deo placetur. Quo fit, ut zelum illum, genere suo laudabilem, vitient, dum in particulari errantes, perversa via procedunt ad justitiam comparandam, Deoque placendum; velut si quis furetur, ut faciat eleemosynas, existimans, id Deo gratum esse. De hoc zelo Judaeorum etiam Christus ad discipulos loquitur dicens: *Venit hora, ut omnis, qui interficit vos, arbitretur obsequium se praestare Deo,* causamque subjungens ignorantiam: *quia non noverunt patrem, neque me.* Joan. 16. Unde et hic Apostolus, probans illud, quod dixerat, *non secundum scientiam,* subjungit:

3. *Ignorantes enim justitiam Dei, et suam quaerentes statuere, justitiae Dei non sunt subjecti. Suam,* Graece: τὴν ἰδίαν δικαιοσύνην, *propriam justitiam.* Nam et Syrus *justitiam* hic repetit. Dei justitiam hoc loco vocat Apostolus, vel quam Deus in nobis efficit, ut passim exponit Augustinus, vel qua quis vere coram Deo justus est; quibus modis expositum est supra, cap. 1. et 3.

Non autem, ut sectarii quidam volunt, qua Deus ipse justus est, quasi de externa et imputativa justitia loquatur Apostolus. Quem intellectum diserte excludit idem August. compluribus locis, ac nominatim in lib. 3. contra duas epist. Pelagian. cap. 7., et lib. de grat. et lib. arb. cap. 12., et tract. 26. super Joan. Quo loco sic ait, haec ipsa Pauli verba referens et exponens: *Justitia Dei hic dicitur, non qua justus est Deus, sed quam*

dat homini Deus, ut justus sit homo per Deum.

Sensus igitur est: Ignorantes justitiam illam, quae hominem vere et coram Deo justum reddit, quae profecto non alia est, quam cujus Deus in nobis autor est, et propriam justitiam, id est, eam, quae habetur propriis viribus, sola legis notitia adjutis, statuere ac tueri conantes, non fuere subditi justitiae Dei, nec ejus participes facti, quae quidem sola vera justitia est. Dicit autem *subditi*, quia hujus justitiae nemo fit particeps, nisi per humilitatem fidei se Deo, ut autori justitiae, subjiciat.

Porro nunc aliis verbis id repetit Paulus, quod supra dixerat, Israëlem, dum sectatur legem justitiae, in legem justitiae non pervenisse, quia non ex fide, sed quasi ex operibus ad eam contendebat. Estque notanda antithesis hoc loco inter justitiam Dei, quam alibi justitiam fidei vocat, et justitiam propriam, quam alibi justitiam legis. Sic enim de se ipso Paulus ad Phil. 3.: *Et inveniar in illo non habens meam justitiam, quae ex lege est, sed illam, quae ex fide est Christi, quae ex Deo est justitia in fide.*

Illud etiam observa, non dixisse Paulum: et propriam justitiam statuentes, sed *statuere quaerentes*, quemadmodum et superius dixerat: *quasi ex operibus,* quia scilicet haec propria justitia non est vera justitia, quae statui possit.

Locus hic bene notandus contra Pelagianos, quorum hac in parte fuit idem error cum Judaeis, suam justitiam statuere conantibus, imo deterior. Constat enim, eos aliquando tribuisse soli naturae, quod Judaei naturae non tribuebant, nisi cum auxilio legis a Deo datae.

4. *Finis enim legis, Christus, ad justitiam omni credenti.* Finem Latini fere intelligunt causam finalem, ut Christus dicatur finis legis Mosaicae, quia tam lex caerimonialis significando et praenuntiando, quam lex moralis infirmitatem hominis arguendo, Christum salvatorem ut finem et scopum spectabant. Sic etiam Theodoritus Graecus. At vero caeteri Graeci, et inter Latinos Hugo Victorinus atque Hervaeus finem interpretantur impletionem, consummationem, perfectionem ut vertit Erasmus, et quod Apostolus infra cap. 13. vocat plenitudinem, cum ait: *Plenitudo legis est dilectio.* Quam interpretationem Graeca vox τέλος magis recipit, quam Latina *finis,* quemadmodum e diverso finis apud Latinos magis, quam τέλος apud Graecos, significationem habet ejus causae, cujus gratia quidpiam fit.

Hoc igitur modo sensus est, Christum esse, per quem lex impletur, et vera justitia acquiritur, quatenus quisque in eum credit ut propitiatorem, per quem Deus et peccata remittat, et gratiam bene vivendi praestet. Hunc sensum plane exigunt superiora. Reddit enim Apostolus rationem ejus, quod dixerat: *ignorantes justitiam Dei,* Docetque hujus ignorantiae causam esse, quia Christum, per quem solum lex impletur ad justitiam, non agnoverunt, sed in eum ut lapidem offensionis impegerunt. Similis sermo est Apostoli 1 Tim. 1.: *Finis praecepti caritas de corde puro* etc., quo nimirum significat caritate legem impleri. Vide ejus loci commentarium.

Porro nihil hic locus facit pro sectariis docentibus, solam fidem sufficere ad justitiam, eo quod dicatur: *ad justitiam omni credenti.* Nam Apostolus, dum fidem nominat, etiam caetera vult intelligi, quae fides monstrat agenda, vel, quod eodem recidit, fidem intelligit bona voluntate formatam.

5. *Moses enim scripsit, quoniam justitiam, quae ex lege est, qui fecerit homo, vivet in ea.* Scriptura Mosi, ad quam respicit, habetur Levit. 18. Graeca et Syriaca hujus loci, sic habent: *Moses enim scribit justitiam, quae ex lege, quia, qui fecerit ea homo, vivet in eis.* Ita legit Chrysost. et caeteri post eum Graeci commentatores, quibus etiam commentator Ambr. accedit. Sed et Haimo Latinus testatur in quibusdam codicibus haberi: *vivet in eis.* Quod utique favet Graecorum lectioni. Atque hoc modo verba Mosi rursum Apostolus citat Gal. 3.

Causa mutatae lectionis hoc loco fuisse videtur, quod illa pluralia *ea* et *eis* non haberent, quo referrentur, cum nomen plurale non praecesserit. Verum Apostolus, ipsa Mosi verba secundum LXX. recitans, ut in Levitico habentur, plurale nomen *πράγματα, mandata,* ex eodem loco subintelligendum reliquit, sicut et in epist. ad Gal. Quamquam, utrovis modo legatur, ad sensum non adeo multum interest.

Quidam ex Graeco sententiam ita reddunt: *Moses enim describit justitiam, quae est ex lege,* his verbis: *quod, qui fecerit ea homo, vivet per illa.* Erasmus et alii sic ordinant: *Moses enim scribit de justitia, quae ex lege est, quod homo, qui fecerit ea,* scilicet mandata legis, *vivet in eis,* vel *per ea.* Quae structura magis placet; sequitur enim consimili sermone:

6. *Quae autem ex fide est justitia, sic dicit.* Subaudi, de ea. Quae autem, inquit, ex fide justitia est, de ea sic loquitur idem Moses Deut. 30.: *Ne dixeris in corde tuo.* etc.

Porro de sensu totius sententiae major est difficultas. Plerique justitiam, quae ex lege est, intelligunt eam, quae habetur ex sola legis cognitione, non ex fide et gratia Christi, consistit autem in externa qualicumque observatione praeceptorum legis. Eam vero justitiam qui fecerit homo, vivet in ea, ut ajunt, vita temporali; quia lex Mosi non minatur ei mortem, sed magis promittit bona temporalia, etiamsi legem servet solo timore poenae, sicut eam servabant carnales Judaei.

Quem intellectum confirmare videtur antithesis, quam hic facit Apostolus inter justitiam, quae ex lege est, et eam, quae ex fide. Nam et eandem antithesin observare est in ejusdem Apostoli verbis, quae supra adduximus ex epist. ad Phil. 3. Hoc etiam sensu videntur accipi posse loca scripturae Levit 18. et Ezech. 20., in quibus dicitur, et subinde repetitur de legibus, praeceptis atque judiciis Dei, quod ea faciens homo vivet in eis. Rursus hunc sensum exposcere videtur alter Apostoli locus, qui est ad Gal. 3., ubi similiter ad scripturam Levitici respicere videtur: *Lex,* inquit, *non est ex fide, sed qui fecerit ea, vivet in illis.* Legitur hic sensus apud Augustinum libro 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 5.

Verumtamen alii de vera legis observatione, et consequenter de vita aeterna locum hunc accipiunt, ut sensus sit: Moses scripsit de justitia, quae est ex lege observata, eum victurum vera et aeterna vita apud Deum, qui fecerit ea, quae lex praecipit. Sed eam justitiam, qua legem observet, nemo consequi poterit, nisi per fidem in Christum. Hic sensus optime respondet ei, quod praecedit: *Finis enim legis, Christus, ad justitiam omni credenti.* Qua sententia significatum est, legem, quae justitiam exigit, non nisi per Christum, si in eum credas, impleri seu consummari.

Sensum hunc tradunt Chrysost., et eum secuti Theophyl. et Oecumen. Quin et August. eodem loco citato, post priorem sensum, etiam hunc adducit, ita scribens: *Aut si altius intelligendum est, propter vitam aeternam scriptum esse, qui fecerit ea, vivet in illis,* etc. Et infra: *Verum ergo dicit lex: Qui fecerit ea, vivet in illis. Sed ut faciat ea, et vivat in eis, non lex, quae hoc imperat, sed fides est necessaria, quae hoc impetrat.* Idem vero Augustinus in libro de spiritu et litera cap. 29. solum hunc posteriorem sensum agnoscit et explicat, his post alia verbis: *Opus enim, quod qui fecerit, vivet in eo, non fit, nisi a justificato. Justificatio autem ex fide impetratur, de qua scriptum est: Ne dixeris in corde tuo,* etc.

Adde, quod hunc intellectum plane videtur exigere locus Deut. 30., ubi post expressum praeceptum dilectionis Dei ex toto corde et ex tota anima, subditur: *ut possis vivere,* ac deinde sequitur illud, quod hoc loco Paulus commemorat pro justitia fidei: *Mandatum, quod ego praecipio tibi, non supra te est,* etc. Post quae, paucis interpositis, iterum dicit: *Ut diligas Dominum Deum tuum, et am-*

bules in viis ejus, et custodias mandata illius, et vivas.

Cum igitur Deum ex toto corde diligere vera justitia sit, manifestum est, de vera justitia Mosen loqui; et consequenter de vita, sive aeterna, sive temporali, ut praemio verae justitiae. Siquidem etiam temporalis vita seu longaevitas (quum ita Deo visum fuerit) illius praemii portio quaedam est. Unde praeceptum illud legis: *Honora patrem tuum et matrem tuam, ut sis longaevus super terram,* Exod. 20., repetit cum sua promissione Paulus in novo testamento, Eph. 6. Atque in universum *pietas,* eodem Apostolo teste, *ad omnia utilis est, promissionem habens vitae, quae nunc est, et futurae,* 1 Tim. 4.

His accedunt et aliae scripturae: *Si vis ad vitam ingredi, serva mandata.* Matth. 19. *Hoc fac et vives,* Luc. 10. *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram,* Matth. 5. *Qui vult vitam diligere et dies videre bonos, coerceat linguam suam a malo, et labia sua ne loquantur dolum,* etc. Petr. 3. Nec quidquam sane vetat, etiam in Levitico et apud Ezechielem hoc modo justitiam seu legis observationem et vitam accipi. Imo valde probabile nobis est, ita accipi oportere. An vero sensum hunc etiam admittat id, quod adfertur ex epist. ad Gal., discutiendum erit eo loco.

Denique vero confirmatur haec expositio quia justitiam, quae ex sola legis est cognitione, cum sit falsa justitia, nunquam sacri scriptores commendant, sed passim rejiciunt et vituperant, ut Jesaias cap. 64., et Paulus tam hoc loco, quam ad Phil. cap. 3. Ubi notandum obiter, non eum absolute vituperare justitiam ex lege, sed suam justitiam ex lege: *meam justitiam, quae ex lege est;* quemadmodum et hic dicit: *suam quaerentes statuere,* quae sunt veluti determinationes alienantes. Contra vero Moses et Ezechiel commendant et hortantur ad eam justitiam, quam Apostolus hoc loco vocat justitiam ex lege; non ergo per hanc justitiam intelligit eam, quam praestat sola legis cognitio.

Differunt tamen justitia ex lege et justitia fidei, non ut oppositae justitiae, sicut paulo ante, justitia sua et justitia Dei, sed ut una justitia diversimode considerata. Vocatur enim justitia fidei, ratione causae impetrantis, quia non habetur, nisi per fidem Christi. Vocatur autem justitia ex lege, ratione objecti, quia *factores legis justificabuntur,* supra cap. 2. Quod discrimen colligi potest ex illis verbis capitis superioris: *Israel in legem justitiae non pervenit, quia non ex fide.* Nam inde sequitur, ex fide perveniendum esse in legem justitiae. Aut certe differunt, secundum alios, ut justitia inchoata et continuata, quia justitia vera sumit initium a fide, quam nulla praecedunt opera, continuatur autem et augetur ex eadem fide per opera bona, lege praecepta.

Ne dixeris in corde tuo: Quis adscendet in coelum? id est, Christum deducere.

7. *Aut quis descendet in abyssum? hoc est, Christum a mortuis revocare.* Graece: *e mortuis reducere.* Annotant commentatores Theophyl., Oecum. et alii, Paulum accommodatione quadam sapienter transferre ad Christum, et ad commendandam fidei justitiam ea, quae Moses ad literam dixit mandato legis non longe, id est, ex remotis et inaccessis locis, ut de coelo vel ultra mare, petendo, sed in promptu posito, propterea quod ipse illud planis ac disertis verbis coram populo exposuisset. *Nec* enim *est inconveniens,* ait B. Thomas, *si, quod Moses dixit de mandato legis, hoc Apostolus attribuat Christo; quia Christus est verbum Dei, in quo sunt omnia Dei mandata.* Certe etiam alibi nonnumquam sensum accommodatum agnoscere necesse est in Scripturis ab Apostolo citatis, quemadmodum suis locis ostendemus. Itaque non est necessarium hoc loco, quod quidam operose faciunt, sensum Apostoli quaerere in verbis Mosi, ut ab eo secundum literam prolata sunt.

Est autem hic Apostoli sensus: Moses de justitia fidei, id est, de justitia per fidem habenda, sic loquitur: Ne dicas

apud temet ipsum: Quis adscendet in coelum? scilicet ad deducendum inde Christum. Hoc enim dicere, est impossibile reputare, quod Christus descenderit de coelo, ut carnem assumeret pro nostra salute; quomodo naturaliter impossibile est homini adscendere in coelum, atque inde aliquid huc adducere. Neque dicas: Quis descendet in profundum? videlicet ad reducendum Christum a mortuis atque ab inferis ad vitam. Nam hoc dicere, est impossibile reputare, quod Christus reversus sit ab inferis, atque a mortuis resurrexerit; quomodo naturaliter impossibile est, ut quis descendat ad inferos, et inde aliquid huc reducat.

Coeli nomen usu Scripturae sacrae non solos comprehendit orbes coelestes, ut apud philosophos naturales, verum etiam elementa inter nos et orbes illos media, quatenus ita sublimia sunt et supra nos posita, ut ad ea naturaliter homines adscendere nequeant. Unde passim legimus nubes coeli, volucres coeli, pluviam coeli. Sic accipitur in verbis Mosi hic citatis; nec aliter hoc loco, licet verificatio fiat pro coelo beatorum, in quo peculiari ratione Deus esse et habitare dicitur.

Sciendum quoque, in Mosi verbis, ad quae Paulus respicit, non haberi vocabulum abyssi, nequidem apud interpretes LXX., sed hoc modo legi: *Quis e nobis poterit transfretare mare?* Recte tamen Apostolus pro eo dixit: *Quis descendet in abyssum?* quia, qui ad mare transfretandum naves intrant, Hebraea phrasi descendere in mare dicuntur. Unde David Psalm. 106.: *Qui descendunt in mare in navibus.* Et quia maris aquae profundissimae sunt, etiam abyssus in Scripturis vocantur, velut fundo carentes, ut Exod. 15.: *Abyssi operuerunt eos,* quod paulo post repetit dicens: *Operuit eos mare.* Sed quia nomen abyssi commune est etiam profunditati terrae, ut Psalm. 70.: *De abyssis terrae iterum reduxisti me*, idcirco Paulus de reditu ab inferis loquens, abyssum nominavit. Nam et Jonae prophetae projectio in mare, non solum mortem et sepulturam Christi, sed et ejus ad abyssum terrae, id est, ad inferos descensum praefiguravit.

Porro sensus, quem dedimus secuti Chrysostomum, cui Theophylactus et Oecumenius accedunt, praeterquam quod expeditus est, etiam ex sequentibus accipit probabilitatem, ubi dicitur: *Quia si confitearis in ore tuo,* etc., uti patebit ex commentario.

Hic igitur Pauli locus, unus ex iis est, quibus illa pars symboli Apostolici: *descendit ad inferos,* a quibusdam haereticis rejecta, ab aliis perperam exposita, stabilitur juxta sensum obvium ac germanum, et in ecclesia semper agnitum et probatum; quo significatum sit, Christum in cruce mortuum, et corpore positum in sepulchro, secundum animam ad inferos, hoc est, ad infera terrae loca, quibus animae mortuorum inclusae tenebantur, descendisse, quasdam earum inde liberaturum.

Sunt, qui Pauli verba sic exponant: Ne dicas: Quis adscendet in coelum? id est: Nemo adscendet. Hoc enim esset Christum ex alto deducere; id est, negare adscensionem ejus in coelum, et sessionem ad dexteram Patris. Neque dicas: Quis descendet in profundum? id est: Nemo descendet. Hoc enim esset Christum a mortuis et ab inferis reducere; id est, negare ejus mortem et ad inferos descensum, et consequenter resurrectionem ejus a mortuis.

Verum haec expositio, quamvis nihilo minus quam superior, Christi ad inferos descensum adstruat, nobis tamen coactior videtur. Nam particula τοῦτ᾽ ἔστι, *id est,* sive, *hoc est,* non redditioni causae, sed expositioni servit, ut in priori sensu factum vides. Deinde minus quoque respondent huic sensui, quae statim sequuntur. Unde et merito priorem sensum, secundo loco a se allatum, Aquinas praetulit.

Observabis autem Apostolum volentem commendare justitiam fidei, primum removere infidelitatem ei contrariam, qua scilicet dubitaret quispiam de Christi incarnatione aut resurrectione; sub quibus caetera de Christo mysteria comprehensa

intellige. Deinde vero fidem ipsam exigit dicens:

8. *Sed quid dicit Scriptura?* Graece et Syriace tantum legitur: *Sed quid dicit?* ut suppleatur *Moses* ex superioribus. Sic etiam Latina quaedam mss. Et ita citat August. lib. de spir. et lit. cap. 29.

Prope est verbum in ore tuo, et in corde tuo. Graece ἐγγύς σου, quemadmodum et in Deuteronomio legitur. Dixit hoc Moses de mandato legis, qua vera justitia praecipitur; nimirum significans, legem, seu mandatum, per diligentem ipsius expositionem satis inculcatam esse populo, ut jam illud et ore recitare, et memoria retinere facile possint. Tantum opus esse bona et prompta voluntate ad illud opere implendum. Paulus vero transfert hoc ipsum ad fidem, seu verbum fidei, qua justificamur. Sequitur enim:

Hoc est verbum fidei, quod praedicamus. Hoc est, tale est, ejusmodi est. Porro verbum fidei dicit, vel Evangelium, quo fides in Christum annuntiatur, vel fidem ipsam, ac si diceret: Fides, quam praedicamus ut necessariam ad justitiam consequendam, revera est ejusmodi, videlicet prope te, in ore et corde. Quod jam declarat verbis sequentibus:

9. *Quia si confitearis in ore tuo Dominum Jesum. Confitearis* Graece ὁμολογήσῃς, *confessus fueris,* sicut in parte sequenti *credideris.* Nam inquit, si ore confessus fueris, Dominum Jesum descendisse de coelis et hominem factum. Haec pars opponitur illi dubitationi: *Quis adscendet in coelum,* ut Christum deducat?

Quamquam absolute potest accipi ista pars, et quidem melius, ni fallor, hoc modo: Si confitearis ore tuo, Jesum esse Dominum. Quomodo dicit 1 Cor. 12.: *Nemo potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu Sancto.* Hunc enim sensum expressit ea lectio, quam recitant Hilarius lib. 10. de Trinitate, et Augustinus in expositione hujus loci: *quia, si confessus fueris in ore tuo, quia Dominus est Jesus.* Et utique, si Dominus est, qualem confiteri oportet; igitur de coelo descendit. Ad hoc enim descendit, ut hominem redimeret, et ipso redemptionis jure Dominus ejus esset.

Et in corde tuo credideris, quod Deus Illum suscitavit a mortuis. Opponitur haec pars alteri dubitationi: *Quis descendet in abyssum,* ut Christum a mortuis revocet?

Salvus eris. Graece σωθήσῃ, *salvaberis,* id est, salutem consequeris, velut jam ex fide et confessione fidei justitiam adeptus, quae perducit ad salutem. Verum uti superius, ita et hic sub articulis incarnationis et resurrectionis Christi reliqua fidei mysteria subintelligenda sunt, et illud imprimis, hominem justificari per redemptionem, quae est in Christo Jesu.

Deinde debet haec Apostoli sententia accipi sicut aliae similes, quibus docet, hominem justificari per fidem, nempe de fide comitata bona voluntate, qua paratus fit homo facere, quae per fidem facienda cognoverit; quale est, quod hoc ipso loco requirit, ea, quae corde credimus, etiam ore confitenda esse. Unde adhuc sequitur:

10. *Corde enim creditur ad justitiam; ore autem confessio fit ad salutem. Ad justitiam,* id est, ut quis justus sit, *ad salutem,* id est, ut quis salvus sit. Porro confessionem dicit ejus, quod creditur, de qua dixerat: *quia si confitearis,* etc. Nam confessio peccatorum, quae et ipsa proficit ad salutem, non est hujus loci.

Posset quidem fortassis in hac bimembri sententia repetitio ejusdem intelligi, diversis verbis facta more Hebraeo, qui in proverbiis et in Psalmis maxime conspicitur; quandoquidem et oris confessio actus est fidei, et justitiam salus consequitur, ac proinde etiam dici posset: corde creditur ad salutem, sicut infra dicitur: *Omnis, qui invocaverit nomen Domini, salvus erit.* Nam et in eo, quod proxime praecessit, confessio oris cum fide cordis ita conjungitur, ut utrique salutis effectus attribuatur.

Recte tamen in utroque membro peculiare aliquid ab Apostolo significatum intelligimus, dum fidei justitiam adscribit, confessioni salutem; istuc nimirum, quod fides ad justitiam consequendam prorsus

est necessaria; sed tamen homo per fidem justificatus, ad salutem vitae aeternae non perveniet, imo nec ipsam salutem inchoatam, quae in justitia consistit, tueri poterit ac retinere, nisi, quum res postulaverit, fidem, quam animo tenet, ore confiteatur. Quod quidem imprimis in baptismo faciendum erat, quod fidei est sacramentum.

11. *Dicit enim Scriptura: Omnis, qui credit in Illum, non confundetur. In Illum,* Graece, *in Eo,* scilicet Deo. Per quod significatur fiducia fidei conjuncta, qua animus in exspectatione salutis nititur veritati ejus, qui promisit. Jam et hic salus attribuitur fidei. Quod enim ait: *non confundetur,* sive *non pudefiet,* tale est, ac si diceret: speratam salutem omnino assequetur, exspectatione sua non frustrabitur. Credentem intelligit obedienter, id est, cum voluntate faciendi ea, quae fides Christi praescribit. Sententia deprompta ex Jesaiae cap. 28., et pluribus exposita in fine cap. sup.

12. *Non enim est distinctio Judaei et Graeci.* Graece, Ἰουδαίου τε καὶ Ἕλληνος. Quod recte vertas, ut Erasmus fecit, *vel Judaei, vel Graeci,* ad indifferentiam significandam. Urget Apostolus non tam universale signum *omnis,* quod apud Jesaiam non habetur, quam ipsius sententiae propheticae indefinitam generalitatem, qua nemo a salute excluditur, modo credat, sive Judaeus ille sit, sive Graecus, id est, gentilis. Species enim nominatissima pro toto genere ponitur. Probat autem amplius hanc generalitatem verbis subjunctis:

Nam idem Dominus omnium, dives in omnes, qui invocant Illum. Dives, Graece participium πλουτῶν, id est, dives exsistens aut divitiis abundans, easque effundens. Active enim accipitur. Sensus: Consentaneum sane est, ut neminem credentem et confidentem in se Deus a salute repellat, cum ipse unus idemque sit omnium Dominus jure creationis, ut proinde aequum sit, eum omnes in se sperantes salvare, nec desit potestas, cum affluat divitiis bonitatis ac misericordiae, paratus etiam eas effundere non in Judaeos solum, sed in omnes, quicumque ipsum invocant toto orbe terrarum. Nam quod etiam velit, et ita statuerit, ex ipsius promissione per Prophetam facta Paulus nunc docet.

13. *Omnis enim, quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit.* Graece *salvabitur.* Testimonium sumptum ex Joele cap. 2., in quo etiam expressio est universalis signi. Invocare nomen Domini, est eum, cui Dominus ac Deus nomen est, orare pro salute obtinenda. Sed invocationem intellige tam hic, quam in praecedenti, procedentem ex fide jam toties commendata; ne repugnet illud Proverb. 1.: *Tunc invocabunt me, et non exaudiam.* Ad hanc igitur invocationem pertinent omnes orationes, quibus a Deo per Christum petuntur salutaria bona, velut remissio peccatorum, gratia, justitia, tentationum victoria, perseverantia, vita aeterna.

14. *Quomodo ergo invocabunt, in quem non crediderunt?* Ex invocatione colligit fidem, ut sic probet suum institutum, quo docebat, ex fide justitiam esse et salutem.

Locum hunc catholicis objectant haeretici, quo tollant invocationem Sanctorum cum Christo regnantium. Nam si in Sanctos non credimus, sed in solum Deum, concludi videtur ex hac Apostolica sententia, Sanctos non esse invocandos. Sed respondetur, in hac repetendum esse ex praecedenti Prophetico testimonio: *nomen Domini,* ut plena sententia sit: *Quomodo invocabunt nomen Domini, in quem non crediderunt?* Etenim Dei nomen invocare nemo potest, ut oportet, nisi in eum credat. Aut, quod eodem recidit, exponendus est Apostolus secundum materiam subjectam, hoc modo: Quomodo invocabunt tanquam autorem salutis eum, in quem non credunt? Quo certe modo solum Deum invocat ecclesia catholica, quod vel ex ipsis ecclesiasticis litaniis perspicue constat.

Porro nec vocabulum invocandi semper in Scripturis ad Deum referri, sed inter-

dum etiam ad homines, nimirum generali ratione, qua significat opem et auxilium alicujus implorare, patet ex aliis Scripturae locis, ut Iesa. 34.: *Regem potius invocabunt.* Osee 7.: *Aegyptum invocabunt, ad Assyrios abierunt.* Nec dubium, quin etiam apud autores profanos ita generaliter usurpetur. Hoc igitur modo nos Christiani etiam Sanctos invocamus, quos et credimus nobis per suas ad Deum preces opitulari posse.

Aut quomodo credent ei, quem non audierunt? Graece: *Quomodo autem credent, quem non audierunt?* Forte vertit interpres: *At quomodo credent.* Occasione eorum, quae proxime dixerat de salute omnibus credentibus et invocantibus promissa, subjicit et interserit quaedam de generali praedicatione Evangelii per omnes gentes. Si enim beneficium Dei, statuentis hominem justificare et salvum facere per fidem, propositum est omnibus tam gentilibus, quam Judaeis, fidem vero accipere, id est, credere non possunt, nisi audiant, nec audire, si non sit, qui praedicet; consequens est, etiam gentibus praedicandum esse Evangelium, nec offendi debere Judaeos, si Paulus ac caeteri Apostoli per suam praedicationem generale Dei beneficium etiam ad gentes propagent.

Sensus hujus partis est: Quomodo credent in eum, de quo non audierunt? ac si dicat, id fieri non posse; saltem juxta modum ordinarium acquirendae fidei. Nam Deus sic constituit, ut fidei mysteria discerent homines ab hominibus per auditum corporalem. Unde Saulum a Domino ad Ananiam, et Cornelium ab Angelo ad Petrum missos legimus, de fidei mysteriis instruendos, Act. 9. et 10., ne facile suspicaremur, quempiam absque hominum ministerio per solam divinam vel angelicam revelationem edoceri viam salutis.

Caeterum sub auditu lectio, quae visu fit, comprehenditur. Sicut enim per auditum plurimi, ita per lectionem multi crediderunt. Nam ad hoc scripta sunt Evangelia, ut legentes credant. *Haec scripta sunt,* ait Joannes Evangelii sui cap. 20., *ut credatis et credentes vitam habeatis.*

Recte nihilominus ab Augustino, cum de iis loqueretur, qui surdi nascuntur, ut audire non possint, dictum est lib. 3. contra Julianum cap. 4.: *Quod vitium ipsam impedit fidem.* Nam surdus natus literas, quibus lectis fidem concipiat, discere non potest, quia per auditum debet earum significatio dari et accipi. Constat autem, Apostolo sermonem esse de auditione per sensum exteriorem, qua vox percipitur praedicantis. Nam sequitur:

Quomodo autem audient sine praedicante? Id est: Quomodo audient de eo, in quem credituri sint, si nemo sit, qui eis annuntiet? ac si dicat, nec id fieri posse.

Satis ostendunt hae duae interrogationes Apostoli, sicut et iis respondentes duae propositiones paulo inferius positae, *fides ex auditu,* et, *auditus autem per verbum Dei,* non omnibus hominibus a Deo dari sufficiens auxilium ad salutem, ut quidam putant. Constat enim plurimos esse, atque etiam multo plures olim fuisse, praesertim ante Christi adventum, quibus de fide ad salutem necessaria nihil esset praedicatum. Quos proinde sufficiens auxilium habuisse, quo salvi fierent, dici non potest, quum, teste Apostolo, credere non possint homines, nisi praedicantem ea, quae credenda sunt, audiverint.

Hinc August. lib. de correptione et gratia cap. 7.: *Quicumque,* inquit, *ab illa originali damnatione divinae gratiae largitate discreti sunt, non est dubium, quod et procuratur eis audiendum Evangelium.* Unde et Gregorius in hom. 17. super Evangelia, allegorice tractans illud Luc. 10.: *Misit illos in omnem locum, quo erat ipse venturus: Praedicatores suos,* inquit, *Dominus sequitur, quia praedicatio praevenit, et tunc ad mentis nostrae habitaculum Dominus venit, quando verba exhortationis praecurrunt, atque per hoc veritas in mente suscipitur.* Haec ille, significans utique, Dominum, quibus decrevit fidem dare,

praedicatores, quos audiendo credant, praemittere.

Vide etiam August. lib. 1. de pecc. mer. et remiss. cap. 22., et de dono persev. cap. 19. Quo loco dicit *paucissimis esse donatum, ut nullo sibi homine praedicante, per ipsum Dominum, vel per angelos coelorum, doctrinam salutis accipiant.*

15. *Quomodo vero praedicabunt, nisi mittantur?* Graece: *nisi missi fuerint?* scilicet a Deo, vel Christo. Multi quidem praedicant non missi, de quibus apud Jeremiam Dominus, cap. 29.: *Non mittebam eos, et ipsi currebant,* et tales habet plurimos saeculum hoc nostrum; sed licite ac legitime nemo praedicat, nisi legitime missus.

Est autem missio legitima duplex. Altera quidem extraordinaria, quae fit immediate a Deo per inspirationem internam, quomodo missus fuit Joannes Baptista, et alii Prophetae; cujusmodi tamen missio sine certis argumentis non est agnoscenda. Altera vero ordinaria, quae fit autoritate eorum, qui in terris gerunt vicem Dei. De qua duplici missione consule S. Thomam in commentario hujus loci.

Notandum est, in Graeco verbo ἀποσταλῶσι, id est, missi fuerint, allusionem esse ad nomen Apostoli, quod primis Evangelii praedicatoribus, a Christo missis, inditum fuit Lucae 6. Significat autem verbum Graecum mitti non quocumque modo, sed quomodo mitti solent principum legati cum mandatis.

Sicut scriptum est: Quam speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona? Sensus: De quibus ad praedicandum missis scriptum est a Propheta: Quam gratus et jucundus est adventus eorum, qui hominibus haec tam laeta annuntiant, pacem et reconciliationem cum Deo, et bona praeclara atque eximia, scilicet ad aeternam eorum salutem pertinentia. Quod significat pars apud Prophetam sequens, et a Paulo omissa: *praedicantium salutem.*

Cohaeret haec citatio testimonii Prophetici cum erotemate praecedente, quia, nisi mittantur, non erunt veri Evangelistae, de quibus dici queat: *Quam speciosi pedes evangelizantium,* etc. Speciosos seu pulchros habere pedes Hebraeis dicuntur, qui veniunt laeta nuntiantes eo quod eorum adventum (qui pedibus fit) homines libenter videant.

Sumpsit hoc testimonium Apostolus ex Iesaiae cap. 52., textum Hebraicum propius, quam LXX. interpretum versionem, qualis exstat, secutus. Quod et Hieronymus, eum Prophetae locum enarrans, testatur, et res ipsa loquitur. Nam Hebraea ad verbum Latine reddita sic habent: *Quam pulchri super montes pedes evangelizantis, audire facientis pacem, evangelizantis bonum!* Graeca vero haec sunt: ὡς ὥρα ἐπὶ τῶν ὀρέων, ὡς πόδες εὐαγγελιζομένου ἀκοὴν εἰρήνης, ὡς εὐαγγελιζόμενος ἀγαθά, nisi quod in nonnullis priori loco legitur εὐαγγελιζομένων pluraliter, et posteriori loco, εὐαγγελιζομένου casu genitivo.

Sed et Latina versio apud Hieronymum in commentariis Iesaiae sic habet: *Sicut hora super montes, sic pedes evangelizantis auditum pacis, evangelizantis bona.* Caeterum Leo Castrensis, in ejus loci commentario, textum versionis LXX. virorum truncum et lacerum esse contendit; putatque restituendum ex Paulo et Hebraica lectione ad hunc modum: *Sicut hora,* vel, *sicut ver super montes; quam speciosi super montes pedes evangelizantium auditum pacis, evangelizantium bona.* Verum id non est restituere textum, sed diversas lectiones jungere et confundere. Equidem Leoni in hoc assentior, vitium irrepsisse jam olim in hunc locum versionis LXX., ut in multos alios.

Arbitror autem (ut meam adferam conjecturam), ab eis scriptum esse, quomodo Paulus citat, ὡς ὡραῖοι; *quam pulchri, speciosi, decori,* pro eo, quod nunc legitur, et veteres etiam aliqui cum Hieronymo legerunt, resectis a tergo tribus vocalibus, ὡς ὥρα. Quod varie exponunt: *sicut hora* seu *tempus,* scilicet opportunum, ut est maturitas frugum aut fructuum; aliter, *sicut pulchritudo;* et

si leni spiritu pronunties, *sicut cura et sollicitudo,* quibus modis Hieronymus. Item, *sicut ver* seu *tempus vernum,* quod aliis placet. Haec enim omnia Graeca voce significantur.

Sed quoniam a fonte recedunt, superfluum existimat Hieronymus in iis explicandis haerere, qui etiam testatur, omnes alios interpretes similiter ex Hebraeo transtulisse, id est: *quam speciosi,* quemadmodum et Eusebius legit lib. 3. demonst. evang. cap. 1., non Paulum sed Iesaiam testem adducens.

Tertull. vero, testimonium Prophetae citans lib. 5. adv. Marc. cap. 2., legit: *quam tempestivi;* et cap. 5. referens verba Pauli: *quam maturi pedes,* quoniam et haec est significatio Graecae vocis ὡραῖοι, licet Hebraeo non respondeat.

Augustinus quoque ex Propheta citat: *quam speciosi,* lib. 32. contra Faustum cap. 10., utique non alia versione tunc usus, quam LXX. Denique testatur scholiastes Romanus ad textum Latinum editionis LXX., in nonnullis codicibus haberi ὡς ὡραῖοι.

His addo, particulam ὡς secundo et tertio loco positam in verbis Prophetae, ut leguntur apud LXX., non posse, quantum mihi videtur, Latine reddi per *sic,* ut habet Latina versio, quae est in commentariis Hieronymi, et versiones quaedam recentiorum.

Non enim ὡς ἀνταπόδοτον est similitudinis, nisi poëtis; pro quo LXX. et Apostoli semper dicunt οὕτως. Itaque rectius apud Origenem in hujus loci commentario Ruffinus ita reddit: *Tanquam hora in montibus, ut pedes evangelizantium auditum pacis, ut evangelizans bona.*

Sed quia nihil his voculis in Hebraeo respondet, et in quibusdam codicibus vel altera, vel utraque non habetur, adjecticias suspicari licet. Quae si tollantur, habebis LXX. translationem admodum consentientem cum fonte Hebraeo. Porro simile quid etiam apud Nahum Prophetam cap. 1. legitur: *Ecce super montes pedes evangelizantis et annuntiantis pacem.*

Verum ipsa Apostoli verba non inde, quod sentit Ambrosiaster, sed ex Iesaia deprompta sunt. Eorum vero, si quis requirat, haec moralis significatio est: Pedes, id est, affectus eorum, qui Evangelium praedicant, pulchros esse debere, hoc est, purgatos a sordibus terrenarum cupiditatum, ut eorum mores Evangelio respondeant, et vita verbo non contradicat.

16. *Sed non omnes obediunt Evangelio,* Graece et Syriace *obedierunt.* Loquitur enim de Judaeis, ut ex subjunctis liquet, id est, de iis, quibus primum praedicari oportuit Evangelium. Atqui illis jam dudum per Christum et Apostolos praedicatum fuerat.

Itaque sensus est: At non omnes, imo vero pauci, laeta haec nuntia, quae Evangelii nomine significantur, quamvis audita, fide recipiunt. Quo minus autem mireris, paucos ex illo populo recepisse Evangelium, neve ex eo suspiceris Evangelii veritatem labefactari, docet Paulus subjunctis verbis, hoc ipsum, quod non essent credituri, ab eorum Prophetis olim praedictum esse.

Iesaias enim dicit. Utique de Judaeis, cap. 53. Nam et Joannes Evangelii sui cap. 12. de Judaeis hoc testimonium adducit.

Domine, quis credidit auditui nostro? Vel *auditioni nostrae? Domine* non est in Hebraeo, sed additum ex LXX., quemadmodum et apud Joannem, ut intelligatur, esse verba Prophetae ad Deum.

Sensus: Domine, quis eorum fidem adhibuit sermonibus, quos ex nobis audierunt, quos eis, ut Prophetae tui praenuntiavimus? ac si dicat: Perpauci. Potest etiam intelligi dictum ex persona Apostolorum, qui Judaeis annuntiarunt, quae ab Iesaia caeterisque Prophetis fuerant praedicta. Probat hunc sensum Origenes quamvis et priorem non respuat. Auditus pro sermone audito, Hebraismus est, velut Habac. 3.: *Domine, audivi auditum tuum,* id est, sermonem de te, famam tuam. Et Psal. 111. de justo: *ab auditione mala non timebit,* id est, malus rumor eum non perterrefaciet, utpote bene

sibi conscium. Quocirca minus scite commentator Ambr. *auditui nostro*, id est, sermonibus, quos ex te audivimus.

17. *Ergo fides ex auditu, auditus autem per verbum Christi.* Graece et Syriace: *per verbum Dei*, nisi quod in nonnullis Graecis habetur, ut in Latinis: *per verbum Christi*, quae lectio etiam apud Origenem exstat; ut verbum Christi dicatur verbum sive sermo de Christo, id est, quo Christus annuntiatur. Concludit affirmando, quod paulo ante interrogando significaverat.

Unde patet, id, quod hic dicitur, cum exclusione intelligendum esse hoc modo: Ergo fides non est, nisi per auditum, saltem ordinarie, ut supra dictum est. Audiri autem, quod credatur, non potest, nisi aliquo verbum Dei credendum annuntiante. Loquitur Apostolus de fide actuali, de qua dixerat: *Quomodo credent ei, quem non audierunt?*

Quamquam et fides habitualis ex auditu est in adultis. Nam ut eam acquirant, debent prius actu per auditum credere. Nullus enim adultus recte et utiliter baptizatur, nisi credat, dicente Domino: *Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit*, Marc. ultimo; et Philippo ad eunuchum cupientem baptizari: *Si credis ex toto corde, licet.* Actor 8. In parvulis autem baptizatis est quidem fides habitualis sine auditu, non tamen sine ministerio hominis baptizantis. Sed et ea ipsa fides nunquam proficiet in illis ad actum fidei, nisi per auditum. Ut enim postea actu credant, instructione aliorum et catechismo opus habent. Quod si parvuli baptizati, jamque habitu fideles, postquam adoleverint, credere non possunt actu sine auditu, quanto magis de infidelibus nihil tale suspicandum est, quod sine externo praedicatore Deus illis mysteria salutis revelet?

18. *Sed dico: Numquid non audierunt?* Clarior erit sermo, si verbum *dico* parenthesi claudas: *Sed (inquam) an non audierunt?* Auditionem hanc multi Latinorum referunt ad homines in universum, videlicet gentilibus comprehensis. Jam enim late propagato Evangelio, multi etiam gentibus non poterant excusationem praetendere, quod non audivissent. Hanc igitur excusationem dicunt Apostolum hac interrogatione velle excludere, non ab omnibus omnino hominibus, sed a multis, etiam gentibus. Et quod ita generaliter loquatur, ostendi putant ex altera interrogatione, tanquam hujus adversativa, qua paulo post dicit: *Sed numquid Israël non cognovit?*

At sane probabilior est Graecorum commentarius, de Judaeis hoc dici: de quibus et praecedens Iesaiae testimonium allatum fuit. Nam de Judaeorum reprobatione Paulo instituta est disputatio, in qua de gentilium incredulitate nulla mentio. Nec diversum probat interrogatio, quae mox sequitur: *Numquid Israël non cognovit?* Nam aliud Apostolo est audivisse, aliud cognovisse; quemadmodum ibi declarabitur.

Et quidem in omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terrae verba eorum. Orbis terrae Graece dicitur οἰκουμένῃ, id est, *habitabilis*, sive ea, quae habitatur. Sed et Hebraea vox atque Syriaca orbem habitabilem proprie significat. Versus sumptus ex Psalm. 18. juxta versionem LXX., qui secundum literam scriptus est de praedicatione coeli et coelestium corporum, Dei potentiam, sapientiam et gloriam nobis sua pulchritudine, motu, ordine, effectis annuntiantium; sed mystice refertur ad Apostolos in universum mundum missos Evangelii praedicandi causa.

Connexio cum superioribus haec est: Ut sit auditus per verbum Dei ad fidem necessarius, jam missi sunt praedicatores in totum mundum ab eo, qui dixit: *Euntes docete omnes gentes*, Marc. 28., et: *Euntes in mundum universum praedicate Evangelium omni creaturae*, Marc. 16. Et: *Eritis mihi testes in Jerusalem, et in omni Judaea et Samaria, et usque ad ultimum terrae.* Actor. 1. Quod si ita est, quomodo Judaei non audierunt, etiam qui inter gentes commorantur?

Non ergo sentit Apostolus, omnes om-

nium saeculorum homines audivisse, quod constat verum non esse; sed significat, tempore praeordinato a Deo praedicatum esse et praedicari Evangelium, ut per totum mundum audiatur.

Neque rursum vult, suo, id est Apostolorum tempore permanasse Evangelii praedicationem in omnes populos orbis terrarum, sed id jam tum magna parte coeptum fieri, et paulatim impleri. Nam nec hodie completum id omnino videtur, tametsi paucae nunc restant nationes, ad quas sonus Evangelii non aliquando pervenerit, brevi fortassis etiam ad eas penetraturus.

At neque hunc sensum reddere possumus, quem video quibusdam neotericis placere, dicentibus, ideo omnes audivisse, quia in omnem terram exivit praedicatio coeli et astrorum ac totius creaturae, quae omnibus annuntiat creatorem suum, juxta literalem intellectum Psalmi, ex quo verba haec desumpta sunt.

Manifestum est enim, non de illa praedicatione loqui Paulum, sed de verbo et Evangelio Christi redemptoris ac mediatoris; quod fuit mysterium absconditum a saeculo, neque ex creaturarum contemplatione disci potuit, sed verbo praedicationis evangelicae debuit annuntiari. De quo sane constat accipi debere locum alterum, huic similem, qui est in Epistola ad Col. 1.: *Quod praedicatum est in universa terra, quae sub coelo est.* Hoc enim de Evangelio dicit, quod jam in plurimas quaquaversum nationes Apostolorum praedicatione disseminatum erat, ad plures autem ac remotiores rumore perlatum. Atque hoc sensu fatemur, vaticinium Psalmi tempore Pauli impletum fuisse.

Videntur quidem veterum nonnulli ita loqui, tanquam Apostolorum praedicatione in omnes sine exceptione gentes Evangelii sermo fuerit perlatus; ut Chrysost., Theophyl. et Euthymius, exponentes illud Matth. 24.: *Praedicabitur hoc Evangelium regni in universo orbe, in testimonium omnibus gentibus; et tunc veniet consummatio.*

Verum Augustini sententia est, ne suo quidem tempore ad omnes gentes Evangelii notitiam pervenisse, tantum abesse, ut Apostolorum tempore ad omnes pervenerit. Ita docet in epist. 80. ad Hesych., necnon lib. de unit. eccl. cap. 15., et lib. de nat. et grat. cap. 2., et ante Augustinum Origenes tract. 28. super Matth. Denique in hujus loci comm. Hervaeus, Cajetanus, Sotus, Pererius et alii, quibus et nos libenter accedimus historiarum evidentia convicti. Quomodo autem illi sententiae non adversetur hic Pauli locus, jam dictum est.

19. *Sed dico: Numquid Israel non cognovit?* Distingue ut supra: *Sed (inquam) num Israël non cognovit?* Premit hac interrogatione Israëlem, ac peccatum ejus exaggerat docens, non ideo tantum inexcusabilem esse, quia audivit, verum multo magis, quia etiam cognovit; ac si dicat: non tantum audivit, quod toti orbi commune est, sed et cognovit, id est, vidit, prope inspexit, contrectavit, quod praedicamus, ita ut nihil excusationis obtendere queat. Viderunt enim Judaei Christum in carne docentem, et ea omnia facientem ac patientem, quae de eo praedicta fuerant a Prophetis; nec tamen eum receperunt. Hoc eorum peccatum commemorat ipse Dominus Joan. 15.: *Si non venissem et locutus fuissem eis, peccatum non haberent; nunc autem excusationem non habent de peccato suo*, et quae sequuntur; ubi et illud addit: *Nunc autem et viderunt, et oderunt.* Ecce quomodo Israël cognovit.

Alii alium huc adferunt sensum. Sed quod dixi, convenit tam cum praecedentibus, quam cum testimoniis subjunctis, maxime cum postremo, quo dicitur: *Tota die expandi manus meas ad populum non credentem*, etc.

Primus Moses dicit. Primus, id est, prior. Refertur enim ad Iesaiam, ut Mose posteriorem, ex quo mox alterum testimonium allaturus est. Alii sic: primus inter caeteros.

Ego ad aemulationem vos adducam in Non-gentem. Graece: *aemulari vos faciam in Non-gente*, sive *per Non-*

gentem. Est autem in Graeco unum verbum παραζηλώσω, id est, aemulari faciam, ad aemulationem provocabo. De quo plura ad illud capitis sequentis: *ut illos aemulentur.*

In gentem insipientem, in iram vos mittam. Graece: *in gente insipiente,* sive, *per gentem insipientem irritabo vos.* Augustinus quoque legit, *irritabo vos.* Locus est Deut. 32. in cantico Mosi, ubi versus integer sic habet: *Ipsi me provocaverunt in eo, qui non erat Deus, et irritaverunt in vanitatibus suis; et ego provocabo eos in eo, qui non est populus, et in gente stulta irritabo illos.* Ita Hieron. ex Hebraeo. Nec dissonant LXX., nisi quod pro vanitatibus scripserunt idola. Mos enim scripturae est, idola vanitates appellare.

Paulus in citando testimonio tertiam personam mutavit in secundam; sed ea mutatio sensui nihil detrahit. Non-gentem, infinito nomine, vocat Moses gentem contemptibilem et gentis nomine indignam; utpote, sicut in altero membro exponit, gentem insipientem, id est, stultam ac stolidam, ut quae pro Deo lapides et ligna coleret. Sic enim et prior pars versus in Hebraeo legitur: *Ipsi zelare fecerunt me in Non-deo,* id est, colendo id, quod non est Deus. Simili phrasi dixit Ecclesiasticus cap. 50.: *Tertia non est gens,* scilicet, *stultus populus, qui habitat in Sichimis.*

Sensus hujus loci est: Ego gentilem populum, hactenus ob ignorantiam veri Dei merito contemptibilem, et a vobis contemptum, tantis afficiam beneficiis, ut eorum felicitas ad invidiam et indignationem vos provocet. Ex quo sequitur, quod dixerat, Israelem cognovisse bona per Evangelium annuntiata. Nam invidere ea aliis non poterat, nisi cognosceret. Unde et invidere Latinis dicitur tanquam intus ac prope videre, quod, qui invident, ut ait Cicero lib. 3. Tuscul. quaest., nimis intueantur fortunam alterius. Maxime autem invidere solent illi, qui felicitatem sibi praeparatam et oblatam, atque a se neglectam, transferri vident ad alios. Id quod Judaeis contigit.

Caeterum provocare ad invidiam et iram dicitur Deus, non quod horum vitiorum ipse sit autor, ut haeretici sentiunt, sed quia praestat ea beneficia, ex quibus alii capiunt invidendi et irascendi occasionem. Quod si invidia et ira in aemulationem convertantur, ut Judaei, gentilium exemplo et felicitate provocati, in Christum credant (quod intendit Apostolus sequenti capite), is affectus bonus est et a Deo.

20. *Iesaias autem audet, et dicit. Audet,* Graece ἀποτολμᾷ, pro quo Erasmus reddit, *post hunc audet,* nempe post Mosen, id est, sumpta a Mose priore fiducia, audet dicere. Nam ἀπὸ *post* significat. Verum rectius interpres noster et alii verbum compositum pro simplici accipiunt, ut solet Graecis accipi, saltem ut ἀπὸ nihil aliud quam vim addat verbo; quasi dicat Apostolus: Iesaias autem nihil veritus offensionem sui populi, tota fiducia audet dicere hoc, quod sequitur, et apud eum habetur cap. 65. Dicit autem non ex sua, sed Dei vel Christi persona.

Inventus sum a Non-quaerentibus me. A voculam addidit interpres. Praeteritum pro futuro positum more Prophetico, ob rei certitudinem. Sensus: Invenient me, fide ex auditu concepta, qui me non quaerebant, ac de me nihil cogitabant, occupati in cultu falsorum deorum; scilicet populus gentilis.

Usu Scripturae quaerere Deum dicuntur, qui Deum colere volunt et Deo placere, atque in eo bono proficere, quasi nondum assecuti totum, quod cupiunt. Unde beati non quaerunt Deum, sed habent et possident, ita ut amplius habere non possint. Nobis autem dum in hac vita sumus, dicitur: *Quaerite Dominum, et confirmamini, quaerite faciem ejus semper.* Psalm. 104.

Palam apparui iis, qui me non interrogabant. Graece: *manifestus factus sum me non interrogantibus.* Sensus: Conspicuum me dedi, cognoscendum me ingessi iis, quibus nec in mentem venit,

ut de me interrogarent, velut si quis, carbones fodiendo quaerens, in thesaurum incidat. Apostolus sententiam Prophetae reddidit ordine verborum transposito, tametsi propius accessit ad id, quod est apud LXX. Nam Hebraea sic habent: *Quaesitus sum iis, qui non interrogaverant; inventus sum iis, qui non quaesierant me.* LXX. vero sic interpretati sunt: *Manifestus factus sum me non quaerentibus, inventus sum me non interrogantibus.*

Ubi scrupulus occurrit, quomodo dicat Deus se quaesitum esse, et tamen inventum a Non-quaerentibus. Antilogiam hanc apparentem tollere voluit Hieronymus, dum ita vertit: *Quaesierunt me, qui ante non interrogabant,* ac si sensus esset: Cum ante nulla ipsis esset cura me quaerendi, aut de me interrogandi, postea, audita verbi praedicatione, tracti per gratiam meam, quaerere me coeperunt.

Huc spectat etiam illa quorundam versio: *Quaerere me feci.* Alii loco verbi *quaesitus sum,* transtulerunt *obvius factus sum,* ut Pagninus; vel *expositus sum,* ut Tremellius, adducens similem locum Psalmi 111.: *Magna opera domini, quaesita,* id est, exposita, *omnibus volentibus ea,* sic ut ea quaerere jam non sit opus.

Quamquam simpliciter intelligi sic potest: quaesitus sum, id est, inventus sum, ut ex priori posterius significetur per metalepsin. Sic enim ipse Propheta se ipsum interpretari videtur membro secundo. Atque hae posteriores expositiones cum eo, quod LXX. verterunt, adeoque cum sensu Paulino magis conveniunt. Ostendit autem hic locus Apostoli, quam verum sit illud a Patribus adversus Pelagianos definitum: Gratiam non dari secundum merita.

21. *Ad Israël autem dicit. Ad Israël,* Graece πρὸς τὸν Ἰσραὴλ, quod Erasmus vertendum putavit: *adversus Israël.* Non enim ad ipsum Israël diriguntur verba sequentia, sed de eo dicuntur, et contra ipsum faciunt. Sed verius est praepositionem πρὸς loco περὶ, *de,* positam esse; quemadmodum et alibi, ut in epistola ad Heb. 1.: *Et ad angelos quidem dicit,* cum de angelis loquatur versiculus ibi citatus, et ejusdem epistolae cap. 4.: *Ad quem nobis sermo,* id est, de quo.

Sic et illud accipiendum existimo, quod habetur Marc. 12. et Luc. 20.: *Cognoverunt, quoniam ad eos parabolam hanc dixerit,* id est, de eis; quamvis et illic Erasmus verterit: *adversus eos,* sive *in eos,* quod non est necesse; magisque frequentata est in hac significatione praepositio κατὰ cum genitivo, quam πρὸς, ut in hac ipsa epistola cap. 8.: *Quis contra nos?* Et iterum: *Quis accusabit adversus electos Dei?* Et cap. 11.: *Interpellat Deum adversum Israël,* ac rursum: *Noli gloriari adversus ramos.*

Tota die expandi manus meas ad populum non credentem et contradicentem. Multi codices addunt *mihi;* sed bene submotum a correctoribus Romanis. Nam nec in Graeco legitur, nec in Syriaco, nec apud commentatores, Ambr., Primasium, Sedulium. Multi quoque mss. codices non agnoscunt. Denique nec LXX. scripserunt. Addidit quispiam, quod putaret ad sensum deesse.

Caeterum in Hebraeo nec illud est: *et contradicentem.* Ex quo patet, etiam hanc partem ab Apostolo citari magis ex interpretatione LXX., quam ex Hebraeo, tametsi in sensu nullum est dissidium.

Sunt autem haec verba apud eundem Prophetam statim post superiora, et hunc habent sensum: Per praedicationem Christi et Apostolorum ejus, et per crebra miracula ab eis facta, continue velut expansis ad amplectendum manibus praebui me cognoscendum populo Judaico, qui tamen persuaderi non potuit, ut crederet (id enim significat Graecum vocabulum ἀπειθοῦντα, quasi dicas, *impersuasum*); sed semper contradixit ac restitit evangelicae praedicationi, ut juxta Simeonis oraculum factus sit illis Christus in signum, cui contradicatur, Luc. 2.

Rursus ex hoc Prophetae testimonio manifeste sequitur, quod Apostolus probandum sumpserat, Israëlem cognovisse de Christo, quia non solum audivit de eo,

sed etiam vidit praedicantem et mira operantem; ut proinde sit inexcusabilis, quod non crediderit, secundum id, quod Christus ipse de eis expostulat, Joan. 15. dicens: *Si non venissem et locutus fuissem eis, peccatum non haberent. Nunc autem excusationem non habent de peccato suo*, et iterum: *Si opera non fecissem in eis, quae nemo alius fecit, peccatum non haberent. Nunc autem et viderunt et oderunt, et me et Patrem meum.*

CAPUT UNDECIMUM.

Dico ergo: Numquid Deus repulit populum suum? Absit. Nam et ego Israëlita sum ex semine Abraham, de tribu Benjamin[1]; 2. Non repulit Deus plebem suam, quam praescivit[2]). An nescitis, in Elia quid dicit Scriptura, quemadmodum interpellat Deum adversum Israël[3])? 3. Domine, Prophetas Tuos occiderunt, altaria Tua suffoderunt; et ego relictus sum solus, et quaerunt animam meam. 4. Sed quid dicit illi divinum responsum? Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal. 5. Sic ergo et in hoc tempore, reliquiae secundum electionem gratiae salvae factae sunt. 6. Si autem gratia, jam non ex operibus; alioquin gratia jam non est gratia[4]). 7. Quid ergo? quod quaerebat Israël, hoc non est consecutus[5]); electio autem consecuta est, caeteri vero excaecati sunt, 8. sicut scriptum est[6]): Dedit illis Deus spiritum compunctionis, oculos, ut non videant, et aures, ut non audiant[7]), usque in hodiernum diem. 9. Et David dicit[8]): Fiat mensa eorum in laqueum et in captionem, et in scandalum et in retributionem illis. 10. Obscurentur oculi eorum, ne videant, et dorsum eorum semper incurva. 11. Dico ergo: Numquid sic offenderunt, ut caderent? Absit. Sed illorum delictum, salus est gentibus[9]), ut illos aemulentur. 12. Quod si delictum illorum divitiae sunt mundi, et diminutio eorum divitiae gentium; quanto magis plenitudo eorum[10])? 13. Vobis enim dico gentibus: Quamdiu quidem ego sum gentium Apostolus[11]), ministerium meum honorificabo, 14. si quo modo ad aemulandum provocem carnem meam, et salvos faciam aliquos ex illis[12]). 15. Si enim amissio eorum, reconciliatio est mundi; quae assumptio, nisi vita ex mortuis[13])? 16. Quod si delibatio sancta est, et massa; et si radix sancta, et rami. 17. Quod si aliqui ex ramis fracti sunt, tu autem cum oleaster esses[14]), insertus es in illis, et socius radicis et pinguedinis olivae factus es[15]), 18. noli gloriari adversus ramos. Quod si gloriaris, non tu radicem portas, sed radix te. 19. Dices ergo:

---

1) 2 Cor. 11, 22. 2) Eph. 1, 11. 3) 3 Reg. 19, 10. 18. 4) Cap. 4, 4. seq. 5) Cap. 9, 31. seq. 6) Jes. 6, 9. seq. 29, 10. 7) Matth. 13, 14. 8) Psalm. 68, 23. seq. 9) Act. 13, 46. 10) Vers. 15. 11) Cap. 15, 16. Act. 9, 15. Gal. 2, 2. 8. Eph. 3, 8. 1 Tim. 2, 7. 2 Tim. 1, 11. 12) Cap. 9, 3. 1 Cor. 9, 22. 13) Vers. 30, 31. 14) Eph. 2, 12. 15) Vers. 24. Eph. 2, 19.

Fracti sunt rami, ut ego inserar[1]). 20. Bene, propter incredulitatem fracti sunt. Tu autem fide stas; noli altum sapere, sed time. 21. Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit[2]), ne forte nec tibi parcat. 22. Vide ergo bonitatem, et severitatem Dei; in eos quidem, qui ceciderunt, severitatem, in te autem bonitatem Dei, si permanseris in bonitate; alioquin et tu excideris. 23. Sed et illi, si non permanserint in incredulitate, inserentur; potens est enim Deus iterum inserere illos. 24. Nam si tu ex naturali excisus es oleastro[3]), et contra naturam insertus es in bonam olivam; quanto magis ii, qui secundum naturam inserentur suae olivae? 25. Nolo enim vos ignorare, fratres, mysterium hoc, (ut non sitis vobis ipsis sapientes), quia caecitas ex parte contigit in Israël, donec plenitudo gentium intraret[4]), 26. et sic omnis Israël salvus fieret, sicut scriptum est[5]): Veniet ex Sion, qui eripiat, et avertat impietatem a Jacob. 27. Et hoc illis a Me testamentum, cum abstulero peccata eorum. 28. Secundum Evangelium quidem, inimici propter vos; secundum electionem autem, carissimi propter patres[6]). 29. Sine poenitentia enim sunt dona et vocatio Dei[7]). 30. Sicut enim aliquando et vos non credidistis Deo, nunc autem misericordiam consecuti estis propter incredulitatem illorum[8]), 31. ita et isti nunc non crediderunt in vestram misericordiam, ut et ipsi misericordiam consequantur. 32. Conclusit enim Deus omnia[9]) in incredulitate, ut omnium misereatur. 33. O altitudo divitiarum sapientiae et scientiae Dei! quam incomprehensibilia sunt judicia Ejus, et investigabiles viae Ejus! 34. Quis enim cognovit sensum Domini? Aut quis consiliarius Ejus fuit[10])? 35. Aut quis prior dedit Illi, et retribuetur ei[11])? 36. Quoniam ex Ipso, et per Ipsum, et in Ipso sunt omnia; Ipsi gloria in saecula. Amen.

SUMMARIUM CAPITIS UNDECIMI.

Israelitici populi reliquias gratuita Dei electione salvatum iri docet, caeteris excaecatis, ac in eorum locum gentibus assumptis, quas monet adducta similitudine oleastri et olivae, ne glorientur adversus Judaeos. Fore enim aliquando, ut et illi misericordiam consequantur. Sapientiae divinae profunditatem exclamans admiratur.

Dico ergo: Numquid Deus repulit populum suum? Absit. Quamvis testimonia Prophetica superius allata manifeste denuntiarent reprobationem populi Judaici, non tamen id suis verbis exprimere voluit Apostolus, ut auribus suae gentis parceret. Sed quia tam aperta de eorum reprobatione erant Prophetarum verba, simul ut ostendat, promissiones divinas eidem populo factas haudquaquam excidisse, committere noluit, quin ea de re quaestionem moveret. Quam ita explicat, ut Judaeos quam minime offendat, imo vero etiam consoletur, adductis ratio-

[1]) Vers. 11. [2]) Jer. 11, 16 seq. [3]) Vers. 17. [4]) Luc. 21, 24. [5]) Jes. 59, 20. seq. [6]) 5 Mos. 4, 31. 37. [7]) Cap. 3, 3. 4. [8]) Vers. 11. [9]) Cap. 3, 9. [10]) Jes. 40, 13. [11]) Hiob. 41, 2.

nibus, quibus doceat, in negotio salutis priores esse partes populi Judaici. Dico, inquit, et quaero occassione testimoniorum, quae ex Mose et Jesaia adduxi: Num igitur Deus repulit populum suum Israeliticum, ut non fiat particeps benedictionis promissae in Christo? Absit hoc; non repulit Deus populum suum omnino atque in totum. Quod probat sequentibus verbis ad incommodum deductione, primum ex sua ipsius persona.

Nam et ego Israelita sum, ex semine Abraham, de tribu Benjamin. Ac si dicat: Si Deus populum suum penitus abjecisset, fateri deberem, me quoque, qui ex illo sum populo, non ut proselytus, sed vere progenitus ex semine Abraham, atque ex illustri tribu Benjamin, rejectitium esse, et alienum a promissione Abrahae facta; eademque ratio de multis aliis Judaeis in Christum credentibus. Unde subdit generali sententia:

2. *Non repulit Deus plebem suam, quam praescivit. Plebem,* Graece λαὸν, *populum,* ut supra. Convenit haec responsio cum illa cap. 9.: *Non quod exciderit verbum Dei. Non enim omnes, qui ex Israël, ii sunt Israelitae, neque, qui semen sunt Abrahae, omnes filii; sed in Isaac vocabitur tibi semen.* Nam illud, *quam praescivit,* restrictiva determinatio est, ut sit sensus: Non repulit Deus populum suum Israeliticum, qua parte eum praescivit, seu praecognovit, id est, praedilexit, elegit, ac proprie suum esse populum voluit, in quo beneplacitum est ei ab aeterno, secundum illud Psalm. 149.: *Beneplacitum est Domino in populo suo,* ac si clare dicat Apostolus: quem praeordinavit ab aeterno ad salutem. Hoc enim Apostolo est praescire, ut ostendimus supra ad illud cap. 8.: *Nam quos praescivit,* etc. Sic et Augustinus interpretatur ac pluribus declarat, lib. de dono persev. cap. 18. Nec secus Aquinas, Liranus, Toletus, et alii.

Quam scripturae phrasim quidam non attendentes, minus recte referunt verbum *praescivit* ad beneficia, quondam illi populo cumulate exhibita, velut amoris argumenta.

Pejus autem illi, qui ex hoc vocabulo statuere nituntur electionem ex operum praevisione, contra illud, quod paulo post sequitur: *Si gratia, jam non ex operibus,* ut ex ejus declaratione patebit.

Jam etsi major pars Judaici populi repulsa sit, noluit tamen Apostolus absolute fateri, Deum repulisse populum suum; tum ut invidiam duri sermonis declinaret, tum quia scriptura absoluto sermone id negat, Psalm. 93. dicens: *Quia non repellet Dominus plebem suam, et haereditatem suam non derelinquet.* Huc enim Apostolum respexisse, verisimile est, ac secundum literam verba, aliorsum dicta, suo accommodasse instituto. Leguntur etiam haec verba: *quoniam non repellet Dominus plebem suam* in Psalm. 94., duntaxat juxta usum Psalterii, quod Romanum nuncupant. Nam eo loco nec in Hebraeo habentur, nec apud LXX., nec in Psalterio Gallicano, denique nec in Biblis editionis vulgatae.

An nescitis, in Elia quid dicit Scriptura? In Elia, id est, de Elia, vel in gestis Eliae, quae scribuntur 3 Reg. 19., vel potius *in Elia,* id est, in persona Eliae errantis, non autem ex persona Spiritus sancti. Nam falsum aliquid in verbis Eliae subjunctis continetur.

Quemadmodum interpellat Deum adversum Israël? Graeca addunt, λέγων, *dicens.* An nescitis, inquit, quemadmodum Elias, zelo Dei commotus ac cum Deo colloquens, queritur de populo Israël decem tribuum, atque adversus eum postulat vel auxilium, vel ultionem, tanquam totus a Dei cultu ad impietatem delapsus esset? His nimirum verbis, iisque secundo repetitis:

3. *Domine, prophetas Tuos occiderunt, altaria Tua suffoderunt.* Graece: *et altaria.* Verba Prophetae mutato ordine refert Apostolus. Quod ad historiam attinet, Domini Prophetas in regno decem tribuum, quotquot reperiri poterant, jussu Jezabel, impiissimae mulieris, occisos fuisse, constat ex lib. 3 Reg. 19. De suf-

fossis autem altaribus Domini, nihil ibi legitur extra verba Eliae, quibus sine dubio fides habenda est.

Sed quomodo altaria Domini suffossa, quum fas non esset, Domino Deo sacrificium offerre, nisi in uno loco, quem Deus ad hoc delegisset? Qui locus utique erat Jerosolymae. Verisimile est, Eliam loqui de altaribus, quae passim in excelsis studio quodam pietatis Deo vero erecta fuerant; maxime postquam decem tribus regum suorum tyrannide prohibitae fuerunt, ne Jerosolymam adscenderent sacrificii causa. Quamvis enim id lege vetitum esset, ac recte fecerint Ezechias et Josias, reges Juda, etiam ejusmodi aras evertendo, tamen impium erat, eas subvertere odio cultus Dei Israël, uti fecerunt Achab et Jezabel cum suo populo. Tale erat altare, quod instauravit Elias in monte Carmeli, 3 Reg. 18., tametsi de his altaribus aliorum aliae sunt opiniones, at minus probabiles, quas videre licet apud interpretes historiae Regum.

Et ego relictus sum solus. Solus, Graece μόνος, quod LXX. per superlativum expressere, μονότατος, ac si dicas, omnino solus. Sic enim existimabat Elias, ignarus, quantae laterent in illo populo cultorum Dei reliquiae.

Sed quaeritur, num dicere velit, solus Prophetarum, an solus omnium Dei cultorum. Praecedit quidem: *Prophetas Tuos occiderunt,* et ipse cap. 18. dicit: *ego remansi Propheta Domini solus*, ut tantum ad Prophetas etiam haec solitudo referenda videatur. Verum quod ei respondetur: *Reliqui mihi septem millia virorum,* etc., sensum haud dubie exigit generaliorem. Non enim illa septem millia Prophetae erant. Igitur Eliae querimonia videtur esse hujusmodi: Prophetae Tui interfecti sunt, quibus sublatis caeteri Tui cultores, horum magisterio et cohortatione destituti, regia autoritate ad cultum Baal attracti sunt, ut proinde ego relictus sim solus. Ita suspicari potuit Elias, quod nullus jam appareret, qui se veri Dei cultorem palam profiteretur.

Ac ne excipias de centum Prophetis, quos in speluncis absconditos pascebat Abdias, dispensator regius, 3 Reg. 18.; poterant illi jam deprehensi esse et occisi. Si quis tamen cum Lirano solum interpretetur paene solum, ita ut pauci sint excepti, nihil dicet repugnans historiae.

Et quaerunt animam meam. Hebraismus, pro eo, quod est, insidiantur vitae meae, quaerunt me ad perdendum. Hoc dicit de Jezabel et ejus consortibus.

4. *Sed quid dicit illi divinum responsum?* Pro divino responso Graecis una dictio est, quae oraculum significat, ὁ χρηματισμός. Sensus: Quid Deus oraculo respondit ei?

Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal. Multi codices praepositionem omittunt. Nec enim est in Graeco, ac videri potest assumpta ex Latino textu historiae Regum. Sic autem habent Graeca hoc loco, atque etiam (juxta quosdam codices) in historia memorata apud LXX., οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ Βάαλ. *Non flexerunt genu Baal.* Ubi notandum est articulum foemineum dativi casus non referri ad *Baal*. Nam Baal masculus erat Tyriorum ac Sidoniorum Deus, et articulum masculinum ei passim LXX. praefigunt, et plurale masculinum habet in Hebraeo בעלים Bahalim. Sed refertur ad aliquid subintellectum, quod Erasmus esse putat εἰκόνι. Vertit enim: *Non flexerunt genu imagini Baal,* id est, coram idolo Baal, ut reddit in paraphrasi.

Verum etsi legamus alicubi imagines Baal, ut 4. Reg. 11., sicut et statuas Baal, ejusdem lib. cap. 3., potius tamen statuam, quam LXX. στήλην vocant, intelligendam censeo, quam imaginem. Nam sermo est de una quapiam insigni statua, nimirum ea, quae in templo Baal collocata fuerat, ut omnes eam adorarent; cujus eversio, postea facta jussu Iehu, regis Israël, 4 Reg. 10. describitur his verbis: *Et ierunt in civitatem templi Baal, et protulerunt statuam de fano Baal, et combusserunt et comminuerunt eam.*

Igitur locus praesens sic videretur ac-

cipiendus, ac si scriptum esset: τῇ στήλῃ τοῦ Βάαλ, *statuae Baal.* Ex quo etiam apparet, Baal in Graeco genitivum esse, non dativum, nisi dicas Baal hic positum pro ipsa statua, idque foemineo articulo significatum. Quod non est abstimile vero, cum et in Hebraeo dativus sit casus, לבעל labahal, *ipsi Baal;* quo tamen nomine statuam, sive idolum, significari satis declarat expressio cultus externi per signa corporea, genuflexionem et osculum. Porro codices, qui vocabulum *Baal* supprimunt (nam ejusmodi quidam exstant mss.) defecti sunt.

Sed nunc sensum oraculi dicamus: Ex hoc populo, ait Dominus Deus, adversus, quem velut totum impium, me interpellas, servavi *mihi ipsi* (Graece ἐμαυτῷ) septem millia virorum praeter mulieres et parvulos, qui non adoraverunt statuam Baal, id est, cultu Baal non sunt contaminati. Nam a negatione cultus externi vult intelligi remotum cultum internum. Quidam, non male, septem millia interpretantur multa millia. Nam septem pro multis, frequens est in sacris literis.

Recte quoque annotant August. in lib. de dono persev. cap. 18. et Chrysost. in comment., non dixisse Dominum, relicta sunt, sed *reliqui mihi;* videlicet ad commendandum gratiae suae beneficium, ac si dicat: Ego per gratiam meam mihi ipsi eos servavi, et, ne caderent, aliis tam multis cadentibus, effeci, id est, perseverantiam dedi. Verbis Domini sic explicatis, optime quadrat illatio sequens: *Sic ergo et in hoc tempore,* etc.

Scribit Hieronymus in commentario Zach. cap. 8., numerum septem millium ad Christianorum nomen pertinere, quia, si supputes Graecis numeris ΕΠΤΑΚΙΣ ΧΕΙΛΙΟΥΣ et ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΥΣ, eundem numerum summamque reperies, id est, mille nongentos quadraginta unum. Sed observa Hieronymum scribere ΧΕΙΛΙΟΥΣ Aeolice, pro ΧΙΛΙΟΥΣ; alioqui summa non respondebit, sed quinque minus erunt in vocabulo priore. Caeterum de hac arithmologica speculatione judicet lector, ut volet.

5. *Si ergo et in hoc tempore reliquiae, secundum electionem gratiae, salvae factae sunt. Salvae* neque in Graeco est, neque in Syriaco, nec in omnibus Latinis. Graeci quoque commentatores non agnoscunt, nisi quod Origenis commentario videtur Ruffinus eam vocem admiscuisse. Sed nec Augustinus legit, hanc sententiam citans lib. 2. contra duas epist. Pelag. cap. 7., de praedest. sanct. cap. 16., et de dono persev. cap. 18. Denique nec in tract. 86. in Joan. juxta fidem antiqui codicis mss., qui in operibus Augustini castigandis ante annos 35. nobis ad manum fuit e bibliotheca monasterii Gemblacensis.

Aliis quidem in locis, tam apud Augustinum, quam apud alios patres Latinos, repetitur vocabulum *salvae;* sed, ut verisimile est, ac bene conjicit F. Lucas in suis notationibus, adjectum temere a scribis, existimantibus, sententiam aliter non constare. Quod et hoc loco factum est, praesertim accedente recordatione alterius loci, supra cap. 9. citati ex Jesaia: *Si fuerit numerus filiorum Israël tanquam arena maris, reliquiae salvae fient.* Atqui Graeca hujus loci non recipiunt additionem vocabuli *salvae;* cum salvum facere aut salvum fieri Graece apud Apostolum atque alibi semper dicatur uno verbo σώζειν salvare, et σώζεσθαι salvari, utroque flexo per modos et tempora. Quod hic non legitur, nec legi potest, nisi auferas verbum γέγονεν. Itaque merito Guilliaudus, Sasboldus et Toletus in textu, quem suis commentariis adjunxerunt, eam partem omiserunt.

Sensui tamen non adeo repugnat ista additio. Nam sensus est: Sicut olim Deus per suam gratiam sibi servavit septem millia virorum, qui non flecterent genua ante Baal, licet id Eliam, prophetam Domini, lateret; sic et in hoc praesenti tempore (Graece ἐν τῷ νῦν καιρῷ), videlicet promulgati Evangelii, per electionem Dei gratuitam ex populo Judaico, Christum recipere nolente, de quo Joan. 1.: *et sui eum non receperunt,* factae sunt reliquiae, id est, reliqui sunt, remanserunt, ac servati sunt multi, qui Christum reciperent.

6. *Si autem gratia, jam non ex operi-*

bus. Gratia, ablativus est respondens dativo Graeco χάριτι, ac subaudiendum ex praecedente sententia, *reliquiae factae sunt.* Itaque sensus est: Si per gratiam seu gratuitam Dei electionem servatae sunt reliquiae, quae in Christum crederent, non igitur ex operibus, id est, ex aliquo operum merito, id consecutae sunt, scilicet ut tanquam reliquiae servarentur, aliis pereuntibus. Sic interpretatur Augustinus loco memorato libri de dono persev. Probat autem Apostolus eam sequelam necessario argumento, cum addit:

Alioquin gratia jam non est gratia. Alioquin, Graeci ἐπεὶ, *quandoquidem,* ut vertit Erasmus. Et sensus est: Nam sequeretur, gratiam non esse gratiam, et falso gratiam vocari. Quamquam clarius id ipsum expressit noster interpres per *alioquin.* Id, inquam, sequeretur, quia repugnant gratuitum et debitum. Gratia namque sonat aliquid indebitum; meritum autem omne, ut tale, aliquo modo debitum est.

Caeterum abutuntur hoc loco sectarii, Calvinus et alii, ad evertenda bonorum operum merita respectu vitae aeternae. Si enim, inquiunt, vita aeterna datur ex gratia, sicut et supra dictum est cap. 6.: *Gratia Dei vita aeterna,* non ergo comparatur ex operum merito. Sic enim gratia non esset gratia, sed debitum. Quibus respondendum est, Apostolum loqui non de quibuscumque operibus, sed de iis, quae gratiam omnem praeveniant, et proinde ad solas naturae vires referenda sint; quomodo de operibus loquebantur Judaei, suam volentes statuere justitiam, et quomodo postea Pelagiani, docentes gratiam dari secundum merita.

Quod si de operibus absolute loquamur, jam certe non pugnat, dari aliquid ex gratia simul et ex operum merito. Possunt enim ipsa opera, quibus aliquid meremur, esse gratuito donata. Atque ita sane res se habet in promerenda vita aeterna. Nam opera, quibus eam meremur, a gratia Dei promanant, nec alia sunt nostra bona merita, quam Dei dona; quemadmodum id declarat synodus Tridentina sess. 6. cap. 16., verbis desumptis ex epist. Coelestini Papae ad episcopos Galliae cap. 12.

Quantum autem ad totam hominis salvationem attinet, quam electio respicit, nihil boni meriti eam praecedit; sed ipsa electionis gratia omnium bonorum operum ac totius renovationis nostrae causa est. Loquitur autem Apostolus de gratia electionis, ut ex superioribus constat. Unde ex hoc loco rectissime statuitur praedestinatio mere gratuita.

Jam quomodo non sit huic doctrinae contrarium, quod Apostolus in superioribus hujus epistolae docuit, justitiam et salutem nostram esse ex fide, quae utique opus quoddam est, ex iis, quae dicta sunt ad illud cap. 3.: *Arbitramur enim, justificari hominem per fidem sine operibus legis,* petendum relinquo. Sequuntur in Graeco textu haec verba: *Si vero ex operibus, jam non est gratia. Alioquin opus jam non est opus.* Leguntur haec eadem in commentariis Graecorum Theophylacti et Oecumenii, necnon in textu Syriaco.

An autem ea germana sit Apostoli lectio, nihil certum; ac merito dubitatur. Neque enim apud ullum Latinorum ea verba leguntur, neque in ullis sunt Latinis mss. Imo Graeci vetustiores, Origen., Chrysost. et Theodor. in suis comment. non attingunt, ut satis probabile sit, additamentum esse Graeci cujuspiam ad textum. Quod et suspicatur Erasmus haud levi ratione motus. *Nam Paulus,* inquit, *non hic agit, an opus sit opus, sed gratiam adstruit, quam Judaei conabantur expellere.*

Quocirca Cajetano non assentior affirmanti, integram hanc sententiam deesse in Latino textu, quum verius existimem, simpliciter eam redundare. Sensus autem clarus est ex repugnantia gratiae et operum, id est, meritorum, de qua jam dictum est.

7. *Quid ergo?* supple dicemus. Vel, sequitur ex dictis?

Quod quaerebat Israël, hoc non est consecutus. Quaerebat, Graece ἐπιζητεῖ, *quaerit;* nisi quod unus codex a Roberto

notatus legit: ἐπεζήτει, *quaerebat.* Sensus est: Judaei justitiam, quam quaerebant et sectabantur, et adhuc quaerunt, non sunt assecuti, quia non eam quaesierunt, nec quaerunt, quemadmodum oportet. Quaerunt enim ex operibus, cum illa solum habeatur ex gratia. Simili prorsus sententia jam supra cap. 9. dixerat, quod *Israël sectando legem justitiae in legem justitiae non pervenit, quia non ex fide, sed quasi ex operibus.* Et cap. 10., quod *ignorantes justitiam Dei, et suam quaerentes statuere, justitiae Dei non sunt subjecti.*

Electio autem consecuta est. Hebraismus *electio* pro electis. Sensus: Sed reliquiae illius populi, quas per gratiam suam Deus elegit, consecutae sunt justitiam, videlicet ex fide. Reliquiarum electionem intelligi liquet ex praecedentibus. Maluit autem dicere electionem quam electos, ut vim gratuitae electionis Dei innueret, a qua totum habent electi, quod habent, id est, quidquid in eis esse potest boni meriti.

Caeteri vero excaecati sunt. Graece ἐπωρώθησαν, *indurati sunt.* Ita vertit interpres Joan 12.: *induravit cor eorum.* De hoc plenius infra ad illud: *Caecitas ex parte contigit in Israël.* Exceptis, inquit, reliquiis, caeteri Judaei non solum deserti sunt, verum etiam sua malitia excaecati, ut clarum lumen veritatis Evangelii non videant, imo et indurati, ut videre nolint. Cui sensui bene quadrat testimonium sequens:

8. *Sicut scriptum est: Dedit illis Deus spiritum compunctionis.* Hic locus est apud Jesaiam cap. 29. juxta versionem LXX. interpretum. Nam ubi nos ex Hebraeo legimus: *miscuit vobis Dominus spiritum soporis,* apud LXX. legitur: *Potavit vos Dominus spiritu compunctionis.* Igitur spiritum compunctionis, non ut quidam exponunt, spiritum doloris et invidiae adversus gentiles in Christum credentes, intelligit Apostolus, sed juxta Graecorum Chrysostomi, Theophylacti et Oecumenii interpretationem, spiritum stuporis et pertinaciae, id est, animum in malo constantem et obstinatum, ut inde nequeat dimoveri; quemadmodum quod clavo affixum est, aegre potest avelli. Tale quid enim vox Graeca κατανύξις significat, pro qua Cyprianus epist. 55., quae est ad Cornelium, *transpunctionem* legit. Sunt, qui vocem istam graecam idiomate Alexandrino tradant significare altum soporem ac veternum. Confer indicem ad 70. Lat. et Baron. An. 34. §. 107. Convenit autem haec interpretatio cum eo, quod est in Hebraeo: *spiritum soporis.* Nam et sopor res tenax est, maxime qualem vox Hebraea significat, id est, somnum arctum et vehementem, cujusmodi legitur a Domino immissus in Adam Gen. 2., in Abraham Gen. 15., in comites Saul 1. Reg. 26. His enim locis eadem est dictio Hebraica תרדמה thardemah, quae apud Jesaiam, licet LXX. non eandem vocem Graecam ubique reddiderint. Nam in Genesi transtulerunt ἔκστασιν, id est, mentis excessum; in Regum lib. θάμβος, id est, stuporem; in Jesaia κατανύξιν, ut dixi, id est, compunctionem, quod et in Psalm. 59. legitur, ubi nos habemus: *Potasti nos vino compunctionis,* etsi non ex eadem dictione Hebraica.

Significatur ergo tam soporis quam compunctionis vocabulo stupor et immobilitas quaedam, ut est hominis altissimo somno demersi ac nihil sentientis, aut rei certo loco penitus affixae. Dedit autem Deus hunc spiritum Judaeis, non immittendo animis eorum pertinaciam, sed gratiam non apponendo, et insuper pro meritis occasiones et offendicula ponendo; quemadmodum hujusmodi scripturas intelligendas esse, ostendimus ad illud hujus epistolae cap. 1.: *Tradidit illos Deus in desideria cordis eorum.* Porro sensum, quem dedimus, confirmant ea, quae sequuntur:

Oculos, ut non videant, et aures, ut non audiant, usque in hodiernum diem. Connectit testimonium ex diversis locis, et quidem ejusdem prophetae, juxta sententiam omnium fere expositorum. Hanc enim partem sumptam esse volunt ex

Jesaiae cap. 6., quae tamen ansulam habeat a priori, ubi proxime sequebatur: *claudet oculos vestros.* Quamquam non ipsis omnino Prophetae verbis hic citatur. Sic enim apud Prophetam et ad ipsum de populo Judaico loquitur Dominus: *Aures ejus aggrava, et oculos ejus claude; ne forte videat oculis suis, et auribus suis audiat, et corde suo intelligat,* etc. Allegatur idem locus Act. ult. et Matth. 13., sed juxta versionem LXX., verbis nonnihil ab Hebraeo discrepantem. Ad quam etiam Marcus et Lucas accedunt, id ipsum Prophetae testimonium breviter attingentes, ille cap. 4., iste cap. 8. Caeterum illam clausulam, *usque in hodierum diem,* quae apud Prophetam non legitur, de suo Paulum adjecisse putant, ut significaret id, quod praedictum est a Propheta, jam impletum esse, et quotidie impleri, quasi dicat: Experientia nunc testatur, ita se rem habere.

Sed ut demus, Apostolum aliquo modo respexisse ad memoratum Iesaiae locum, veriorem tamen arbitror Hervaei, qui Anselmi titulo citari solitus, sententiam a Toleto probatam, Paulum proprie haec verba desumpsisse ex Mose Deut. 29. loquente ad omnem Israël: *Et non dedit vobis Dominus cor intelligens* (Hebraice *ad intelligendum), et oculos videntes* (Hebraice *ad videndum), et aures, quae possunt audire* (Hebraice *ad audiendum), usque in praesentem diem.* Hic enim vides adjectam clausulam quae apud Iesaiam non apparebat; ut nihil opus sit, eam facere Pauli additamentum.

Nec refert, quod ad alios Moses, ac de aliis Paulus loquantur, quodque diversum diem indicent hodiernum. Nam illi, ad quos Moses, erant patres istorum, de quibus Paulus, et ad quos Dominus: *Implete mensuram patrum vestrorum,* Matth. 23., ut proinde, quae in illos a Mose dicta sunt, apposite etiam in istos dicantur a Paulo; maxime quod horum etiam typum quendam praeferrent illa sua animi duritia et obstinatione. Ex iisdem Mosi verbis intelligitur, non esse sensum Pauli, Deum dedisse Judaeis oculos et aures ad hunc finem, ut non videant et non audiant, sed non dedisse, ut oculis viderent, et auribus audirent, id est, ut attenderent ad ea, quae viderant et audierant.

Igitur, quod de Judaeis dicit Apostolus, hujusmodi est: Ita a Deo derelicti sunt, ut, quod homini soporato contingit in corpore, patiantur in animo; scilicet ut prae stupore nec oculis utantur ad videndum, nec auribus ad audiendum, sic ut attendant animis ad mysteria salutis per Evangelium revelatae, idque ex quo tempore Christus advenit, usque in praesens. Manifeste convincit hic locus, ut et alii similes, ita quosdam a Deo deseri, ut auxilium iis praesto non sit, quo se convertant; sed ad eam rem novo divinae gratiae auxilio opus esse, de quo idem Apostolus 2 Tim. 2.: *Si quando Deus det illis poenitentiam ad cognoscendam veritatem.*

9. *Et David dicit:* (Psalmo 68.)

Fiat mensa eorum in laqueum et in captionem, et in scandalum et in retributionem illis. Hic versus in Hebraeo sic legitur: *Erit mensa eorum coram eis in laqueum, et in retributiones, in offendiculum.* Sic autem apud LXX.: *Fiat mensa eorum coram eis in laqueum, et in retributionem, et in scandalum,* sive *offendiculum.* Ex quo liquet, a Paulo additum esse, quod habet secundo loco καὶ εἰς θήραν, *et in captionem,* seu *venationem;* nisi forte pro laqueo Paulus captionem scripsit (nam idem fere significant), eam vero partem, εἰς παγίδα, *in laqueum,* ex interpretibus LXX. in margine scriptam, textui quispiam inseruerit.

Porro non est diversum, quod loco verbi enuntiativi *erit,* Paulus LXX. secutus scripsit imprecandi modo γενηθήτω, *fiat.* Nam intentio Prophetae est, non nude praedicere hanc poenam, sed eam tanquam justam optare et approbare; utpote cujus sit, suam voluntatem divinae voluntati sibi certo cognitae conformare. Quod ex eo patet, quia Propheta mox ab enuntiativo modo ad imprecativum

transit, in illa parte Psalmi etiam hic citata: *et dorsum eorum semper incurva.*

Mensam intellige vel scripturam sacram, vel praedicationem Evangelii. Nam verbum Dei cibus est animae quam maxime salutaris. Quidam referunt ad epulum agni paschalis, eo quod Judaei, quum tempore paschae convenissent Jerosolymam ad comedendum phase, omnes ab exercitu Romano conclusi ac veluti laqueo comprehensi, misere perierint, ut scribit Josephus lib. 7. de bello Jud. cap. 17., tanquam in illis tunc impletum sit, quod hoc versu praedicitur.

Verum constat Apostolum hoc loco non de ea poena, nec de eo tempore loqui; sed de spirituali poena caecitatis et surditatis Judaeorum, ac de toto tempore, quod Christi adventum sequitur.

Itaque sensus est: Ob praecedentia peccata, in Christum commissa, quae in eodem Psalmo ante hunc versum recensentur, merito hoc patientur, exigente Dei justitia, ut mensa verbi Dei, quam illis Deus paravit, vertatur eis in laqueum, quo capiantur et comprehendantur, et in offendiculum, in quod graviter impingant, id est, vertatur eis in perniciem, et ruinam; et hoc totum contingat eis in retributionem, seu justam vindictam, propter ipsorum peccata.

Fit autem scriptura sacra in laqueum et scandalum omnibus illis, qui contempto ecclesiae magisterio privatum suum sensum ad eam adferunt. His enim omnibus certus instat interitus. Quales non solum Judaei, verum etiam omnes haeretici. Sed et Evangelii praedicatio facta fuit Judaeis in scandalum, quia in hominem crucifixum credere, et ab eo salutem sperare, quae summa est evangelicae praedicationis, indignum judicarunt. Quod hoc loco Chrysost. et ejus sequaces mensam Judaeorum interpretantur delicias eorum, mihi videtur instituto Pauli nihilo magis convenire, quam quod de mensa agni paschalis ab aliis adferebatur.

10. *Obscurentur oculi eorum, ne videant.* Id est, mens eorum subtractione tui luminis ita obtenebretur, ut, recto judicio privati, claram ac praesentem veritatem non agnoscant.

Et dorsum eorum semper incurva. Quamquam hoc ad literam a propheta dictum videri possit de jugo servitutis, quo pressi sunt Judaei a tempore excidii Jerosolymitani (quibus enim magna onera imponuntur, ut servi, incurvato dorso incedunt), attamen ex mente Pauli spiritualis poena potius intelligenda est, ut sit sensus: Nihil coeleste sapiant, sed animo ac desiderio semper terram spectent; res terrenas quaerant ac desiderent; contra quam veri Christiani, quorum conversatio in coelis est, dum ea, quae sursum, quaerunt ac sapiunt, non quae super terram, Phil. 3. Col. 3. Simili tropo sermonis dictum est a poeta: *O curvae in terris animae et coelestium inanes.* Quam vere autem hoc in Judaeorum gentem competat, avaritia et usuris exercendis infamem, etiam vulgo notum est.

11. *Dico ergo: Numquid sic offenderunt, ut caderent? Absit.* Redit ad id, quod initio hujus capitis instituit, movetque eorum, quae proxime dicta sunt, occasione similem quaestionem cum ea, quam illic sibi fecerat: Num ita Dei judicio sint excaecati Judaei, ut prorsus actum sit de tota natione, nec speranda sit ulla restitutio. Respondet autem negative, quemadmodum supra, dicens: *Absit.* Particula *sic* in Graeco et Syriaco non habetur. Et illud, *ut caderent,* bifariam intelligi potest, vel ut causa finalis significetur, vel ut eventus.

Simul observanda metaphora in verbis offendere sive impingere, et cadere; quorum illud levius est isto. Non enim, qui impingit, continuo cadit. Intelligit autem Apostolus offensionem et casum non in levioribus et gravioribus peccatis, sed offensionem quidem in parte populi, casum autem in toto, ac sine spe reparationis. Censetur enim populus offendisse tantum, si non totus cecidit; maxime si casus sit reparabilis.

Igitur priori modo sensus est: Judaeos non idcirco permissos impingere per hoc, quod multi ex eis Christum aversati sunt,

ut tandem gens tota a justitia et salute excideret, quasi Deus illam permissionem ordinaverit ad hunc finem; id enim alienum est a Dei bonitate. Sed ordinavit ad eum finem, qui verbis statim sequentibus explicatur.

Posteriori modo sensus est: Judaeos non sic offendisse, ut penitus caderent, id est, ut casus irreparabilis, et omnium universalis inde sit secuturus. Neque enim omnino populum Judaicum Deus abjecit, sed reliquias sibi inde servavit, ac caeterorum casu ad tempus uti voluit tanquam occassione conversionis et salutis gentium, sicut in sequentibus docetur.

Hunc posteriorem sensum attendit Latinus interpres, quando de suo addidit *sic*. Nec repugnat Graeca conjunctio ἵνα, quod Erasmus putat. Nam ea licet ordinarie finalem causam denotare soleat, interdum tamen adhibetur in Scripturis sacris ad significandum eventum, vel modum cum eventu, velut hujus epistolae cap. 7.: *Ut fiat supra modum peccans peccatum per mandatum.* Et Lucae 11.: *Ut inquiratur sanguis omnium Prophetarum,* etc. Quod Matthaeus cap. 23. expressit per ὅπως, adeo *ut veniat super vos omnis sanguis justus,* etc. Ita fere, quoties apud Evangelistas dicitur: *Ut impleretur, quod dictum est per Prophetam: Ut impleantur Scripturae,* etc. Nec solum expositores Latini locum hunc ita sunt interpretati, sed et Graeci Chrysostom. et Theophylactus; quemadmodum et illum infra: *fracti sunt rami, ut ego inserar.*

Atque hic sensus sufficit instituto Pauli. Non enim quaerit, an Judaeorum casus sit causa, propter quam Deus permiserit eos offendere, sed an omnino ex hac offensione casus ille sit secuturus. Quamquam ad utrumque sensum aptari possunt, quae sequuntur; ut in iis et eventus, et causa finalis significetur.

Porro B. Augustinus in expositione praesentis loci fatetur quidem, Judaeos cecidisse, de multitudine id intelligens (nam et Apostolus id agnoscit infra, cum dicit: *In eos quidem, qui ceciderunt, severitatem)*; sed *non ita deliquerunt,* inquit, *ut caderent, id est, ut tantummodo caderent, quasi ad poenam suam solum, sed ut hoc ipsum, quod ceciderunt, prodesset gentibus ad salutem.*

Sed illorum delicto salus est gentibus, ut illos aemulentur. Responsionem suam negativam declarando prosequitur, ostendens aliquot rationibus, Judaeorum salutem, quamvis offenderint, non esse desperandam. Quarum haec est prima, sumpta ab ipsarum gentium salute divinitus ordinata ad bonum Judaeorum.

Quae ratio ut intelligatur, sciendum est verbum *aemulari* hic positum esse ab interprete in significatione activa, pro eo, quod est provocare ad aemulationem, quemadmodum et usurpavit 1 Corinth 10.: *An aemulamur Dominum?* Nam ea Graeci verbi παραζηλῶσαι significatio est, et in eum sensum interpres noster alibi illud exponit, ut in hoc ipso capite post paucula: *Si quo modo ad aemulandum provocem carnem meam.* Et capite superiori: *Ego ad aemulationem vos ad ducam.* Denique et ex Syriaco sic habemus interpretatum: *ad provocandum eos ad aemulationem.*

Potest autem tam Graeca quam Syriaca lectio duobus modis exponi, ut vel ad gentes verbum referatur, vel ad Deum. Ad gentes quidem hoc modo, ut gentes salutem adeptae provocent ad aemulationem Judaeos. Quod intellige, non studio, sed exemplo. Et hoc voluisse videtur noster interpres, quando Graecum infinitivum plurali numero vertit: *aemulentur.* Ad Deum autem hoc pacto, ut Deus ad aemulationem gentium provocet Judaeos. Id voluerunt alii translatores, qui singularem numerum reddiderunt: *provocet,* aut *provocaret,* secuti Graecorum commentarios, qui provocationem hanc Deo videntur adscribere; idque rectius, ut existimo. Nam Deo Moses adscripsit in illo versu, quem praecedenti capite Paulus ex ejus cantico citavit, et ex quo praesentem rationem excerpsit.

Praeterea notandum, pro *delicto* Graece legi παραπτώματι, quod etiam lapsum

significat, ut a casu distinguitur. Est enim levius labi, quam cadere. Atque hoc reddiderunt alii interpretes, idemque volunt commentarii Graecorum. Sed et Syriaca dictio lapsum denotat. Pertinet autem hoc ad metaphoram superiorem, ut medium quiddam inter offensionem et casum, quo significatur, Judaeos non quidem sic offendisse, ut caderent, sic tamen, ut laberentur; ne quis offensionem eorum plus satis extenuet. Quamquam sunt, qui παράπτωμα interpretentur offensam, id est, impactionem, ut idem significatum sit hoc nomine, quod prius verbo ἔπταισαν, *offenderunt*. Estque id contextui Paulino consentaneum.

Igitur sensus Apostoli est: Quin potius delicto seu lapsu sive offensa Judaeorum usus est Deus ad magnum quoddam bonum, scilicet ad vocationem et salutem gentium; vicissim usurus gentium conversione ad salutem Judaeorum. Dum enim gentes ad fidem vocat, Judaeos (sicut per Mosen praedixit) ad aemulationem provocat; ut qui videant promissa, patribus suis facta, et a se neglecta, transferri ad gentes. Hac igitur aemulatione perciti, velut ex contentione et ipsi Christum salvatorem recepturi sunt, quem praedicantibus Apostolis recipere noluerant. Ad hunc sensum collimant Graeca, ab Erasmo paulo clarius si reddita: *Sed per lapsum illorum salus contigit gentibus in hoc, ut eos ad aemulandum provocaret.*

Jam quomodo Judaeorum lapsus et infidelitas fuerit occasio salutis gentilium, docent non uno loco Acta Apost., ubi Judaeis Evangelium repellentibus ad gentes transiisse leguntur; nominatim cap. 13. et ultimo. Porro quamvis aemulatio jam dicta non in omnibus efficiat Judaeis, ut Evangelio credant (multi enim zelo commoti fuerunt ob fidem gentium, nec eam sunt imitati, ut Act. 13. 17. et alibi), non tamen existimandum est, solum in fine saeculi Judaeos hac aemulatione adducendos ad fidem, verum etiam alias, Deo miserante, id contingere et contigisse, licet non tanto numero. Certe legimus ante ducentos annos unius Vincentii Ferrerii, viri sancti, concionibus supra viginti quinque millia Judaeorum adducta fuisse ad Christum. Et scimus, adhuc Romae singulis annis aliquot Judaeos baptizari.

Dicet aliquis: Quid? si Judaei Christum recepissent, an non contigisset salus gentibus? Respondeo: Contigisset utique, quia pro mundi salute passus erat Christus. Verum nec tam cito perlatum ad eas Evangelium fuisset, nec eodem ordine, quo nunc, salus earum fuisset procurata.

12. *Quod si delictum illorum divitiae sunt mundi.* Secunda ratio sumpta ab eo, quod gentibus utile est, et proinde optabile, ac merito a Dei misericordia sperandum. Si, inquit, delictum, sive lapsus Judaeorum per occasionem cessit ac redundavit in spirituales mundi divitias, hoc est, in salutem copiose praestitam gentibus toto orbe diffusis. Sequitur:

Et diminutio eorum divitiae gentium. Id est, si cessit ad multitudinem gentium convertendam Judaeorum abjectio, qua factum est, ut tam pauci ex illis fidem susciperent, caeteris infidelitate excaecatis. Sequitur:

Quanto magis plenitudo eorum? Supple, divitiae gentium erunt? id est, quanto magis valebit ad confirmandam et dilatandam in gentibus fidem conversio populi ipsius Judaici, id est, maximae multitudinis eorum? Quam conversionem futuram in fine saeculi, infra docet. Argumentum est a minori. Si enim Judaei credere nolentes occasionem dederunt multitudinis gentium convertendae ad fidem, multo magis consentaneum est, ut iidem credentes causa sint amplificandae fidei in gentibus. Hoc enim per se est, illud accidens.

Jam ulterius collige: Si Deus propter utilitatem totius mundi, id est, populi gentilis, permisit Judaeos labi ac diminui, multo magis eos restaurabit et ruinas eorum implebit pro mundi utilitate. Non igitur desperanda nobis est eorum conversio. Rationem hanc docte et dilucide explicatam habes apud S. Thomam. Caeterum observa pulcherrimam metaphoram in nomine divitiarum, quas ad fidei trans-

fert incrementa. Sic Jac. 2.: *Deus elegit pauperes in hoc mundo, divites in fide.*

13. *Vobis enim dico gentibus: Quamdiu quidem ego sum gentium Apostolus, ministerium meum honorificabo.* Pro *quamdiu* Graece est ἐφ᾽ ὅσον, quod interdum quidem temporis significationem habet, ut Matth. 9.: *Quamdiu cum illis est sponsus.* Atque ita accepit Origenes hoc loco. Sic enim interpretatur: quamdiu sum Apostolus, id est, semper ac sine fine. Quod etiam ad futurum saeculum extendit, non sine erroris suspicione.

Verum usitatius ad rationem refertur, Latine *in quantum, quatenus, qua ratione.* Et ita accipiendum hoc loco arguit praesentis temporis verbum δοξάζω *glorifico*, quomodo et Augustinus legit lib. 9. contra Faustum c. 2., pro quo noster interpres futurum reddidit *honorificabo*, quoniam hoc magis quadrabat cum adverbio *quamdiu;* nisi forte legit futurum δοξάσω; tametsi ad sensum non multum interest, utrum legas.

Est autem haec tertia ratio a signis, hoc est, ab ipsius Pauli conatu in adducendis ad Christum Judaeis. *Quod quidem non faceret,* inquit Thomas hanc rationem explicans, *si casum Judaeorum irreparabilem putaret. Unde suum ipsius studium, quod adhibebat ad conversionem Judaeorum, inducit pro signo, quod eorum casus sit reparabilis.* Sic ille. Gentes autem alloquitur Paulus, earum Apostolum se nominans, ne, dicturus de suo erga Judaeos convertendos studio, videatur oblitus officii peculiariter sibi demandati in gentes.

Vos, inquit, o gentes, appello. Quandoquidem sum vester Apostolus, ministerium hoc meum non desero, sed gnaviter obeo, atque illustre et celebre reddo; quod probat multitudo eorum, qui passim ex gentibus mea praedicatione ad fidem convertuntur. Vocat se gentium Apostolum hic et alibi, quia praecipuum ejus officium, divinitus injunctum, erat circa salutem gentium; quemadmodum ex historia Actorum apostolicorum constat. Nec tamen negandum est, etiam missum fuisse, ut Judaeis praedicaret. Sic enim dicit de eo Dominus Actor. 9.: *Vas electionis est mihi iste, ut portet nomen meum coram gentibus, et regibus, et filiis Israël.*

Unde patet, verum non esse, quod quidam hoc loco annotant, Paulum praedicantem Judaeis fecisse opus supererogationis; quasi per hoc suum ministerium, quod in gentes acceperat, honorificare se dicat. Qui commentarius legitur apud Hugonem, Hervaeum et Aquinatem, sumptusque est ex Ambrosiastro. Nec enim Paulus his verbis significat, se praedicasse Evangelium Judaeis (quamquam id saepe fecerat); sed se, praedicantem gentibus, etiam Judaeorum saluti consulere. Hoc enim est, quod sequitur:

14. *Si quo modo ad aemulandum provocem carnem meam.* Quod, inquit, tam diligenter exerceo munus apostolicum inter gentes, non solum id facio pro salute gentium, verum etiam Judaeorum; ut scilicet hi, zelotypia quadam incitati, dum vident gentes per fidem adjungi Deo patris sui Abraham, et promissiones Abrahae seminique ejus factas a gentibus occupari, accedant etiam ipsi ad fidem, studeantque cum illis saltem, si non prae illis, benedictionis patribus suis promissae participes fieri. Carnem suam vocat Judaeos propter cognationem carnis. Quod expressius dixit cap. 9.: *Qui sunt cognati mei secundum carnem.* Sic autem loquitur, ut quodam naturae vinculo obstrictum se significet ad promovendam Judaeorum salutem, de qua subjungit:

Et salvos faciam aliquos ex illis. Dicit: *aliquos,* sciens, suo tempore non futurum, ut admodum multi ex eis ad salutem adducantur, plenitudine videlicet in aliud tempus reservata. Illud in his verbis observa, quamvis humanam salutem totam ab initio fidei usque ad consummationem gloriae Deus principaliter operetur, ministros tamen Evangelii et sacramentorum etiam suo modo salvos facere homines; nimirum ut viva quaedam instrumenta, quibus ad peragendam eorum salutem Deus utitur. Sic idem Apostolus

ad Timoth. 1 epistolae, 4.: *Hoc enim faciens et te ipsum salvum facies, et eos, qui te audiunt.* Et Jacobus in fine suae epistolae: *Qui converti fecerit peccatorem ab errore viae suae, salvabit animam ejus a morte.* Et Dominus ipse Matth. 18.: *Si te audierit, lucratus eris fratrem tuum.*

15. *Si enim amissio eorum reconciliatio est mundi; quae assumptio, nisi vita ex mortuis?* Studium illud suum rursus comprobat ex eo, quod utile futurum sit ipsis gentibus. Probat autem sententia simili cum illa praecedente: *Quod si delictum illorum divitiae sunt mundi* etc. *Amissio,* Graece ἀποβολή, *abjectio,* quam opponit assumptioni. Rejectionem legit August. loco supra cit. Caeterum assumptionem intellige non adjunctionem Judaeorum ad gentes, ut quidam volunt; sed qua assumendi sunt a Deo, qui prius abjecti erant. Hunc enim intellectum postulat antithesis inter abjectionem et assumptionem. Nec secus accipitur infra cap. 14.: *Deus enim illum assumpsit.*

Si, inquit Apostolus, Judaeorum abjectio per occasionem valuit ad reconciliationem gentium cum Deo, quid dicemus de assumptione Judaeorum, qua nimirum assumentur a Deo ad gratiam Evangelii et ad salutem in fine saeculi, nisi quod ea multo magis sit profutura gentibus ac toti mundo, ad novitatem vitae ex morte peccati? Vel simpliciter hoc pacto:

Si Judaeorum abjectio cessit mundo ad peccatorum remissionem, quid mundo conferet eorum assumptio, nisi justificationem, quae est vita ex mortuis? Solet enim Apostolus ratione distinguere haec duo, mori peccatis, et vivere Deo per justitiam, atque hoc prae illo velut aliquid majus commendare; uti videre est supra cap. 6. per aliquot versus. Quo pertinet etiam illud cap. 4.: *Traditus est propter delicta nostra, et resurrexit propter justificationem nostram.*

Aliter tamen Graeci Origenes, Chrysostom. et Theodor., quos multi sequuntur. Intelligunt enim vitam ex mortuis, universalem mortuorum resurrectionem, quae Judaeorum assumptionem est consecutura. Neque enim prius mortui resurgent ad vitam, quam Judaicus populus receperit fidem Christi.

Rursus alii vitam ex mortuis figurate interpretantur cumulum bonorum, et, ut Oecum. loquitur, *perfectum integrumque gaudium, quale erit in perfecta communique vita ac resurrectione ex mortuis.* Quae omnes expositiones probabiles sunt. Porro quam non sit desperanda Judaeorum salus, licet ad tempus amissi et abjecti sint, pergit adhuc docere duabus metaphoris subjunctis. Et hanc ponimus quartam rationem Apostoli, sumptam ex qualitate majorum, ut patebit.

16. *Quod si delibatio sancta est, et massa.* Graece: *Si autem primitiae sanctae, et conspersio.* Nam *massa* nomen est ad multa generale; φύραμα vero Graecum, ac Latinum conspersio, proprie significant farinam aqua, vino aut oleo temperatam ad pinsendum. Conspersionem legit etiam Hilarius enarrans Psalm. 58. Prior itaque haec metaphora desumitur ab eo, quod in lege fiebat; ubi Deo oblatis et per hoc sanctificatis frumenti primitiis, ut praecipitur Num. 15., quaecumque massa postea fieret ex eo frumento, reputabatur sancta. Sic igitur si patriarchae, qui sunt velut primitiae populi Judaici, sancti fuerunt, etiam populus ipse ex illis progenitus, reputabitur sanctus. Ita Chrysost., Oecum., Gaignaeus et alii, primitias, aeque ut mox radicem, interpretantes Judaeorum patriarchas.

Noster interpres primitias delibationem vocat, quod primitiae primo delibentur, id est, ut portio quaedam exigua desumantur ex reliquo corpore seu frumenti, seu aliarum rerum, Deo offerendae. Nisi forte significare voluit fermentum, quomodo Theophyl. ἀπαρχήν interpretatus est. At nescio, quam recte; quum usus loquendi, praesertim Scripturae sacrae, non habeat, ut fermento nomen ἀπαρχῆς attribuatur, ac vix soleat fermentum in Scripturis habere bonae rei significationem. Fortasse Theophyl., ut homo Graecus posterioris aetatis, panem fermentatum,

quo Graeci in mysteriis utuntur, hac sua expositione commendare voluit.

Sunt, qui delibationem interpretentur id, quod ex massa farinacea sumitur ad probandum, et per eam significari putent vel Apostolos, vel primos fideles; quos ex gente Judaeorum assumptos a Deo dicunt, velut delibationem ex massa. Sed hoc glossema, quod Latinorum tantum est, nec Graeco textui, nec intentioni Paulinae existimo convenire.

Et si radix sancta, et rami. Id est: Si patriarchae, ex quibus velut radice processit arbor Judaici populi, sancti sunt, ipsa etiam arbor cum ramis suis, id est, populus Judaicus sanctus erit. Origenes tam primitias, quam radicem, non alium, quam Christum vult intelligi; quoniam, inquit, *huic radici omnis, qui salvatur, inseritur, et ex hac delibatione sancta omnis massa humani generis sanctificatur.*

Sed et hic commentarius recedit a mente Apostoli, qui non intendit hoc loco docere, quis sit autor sanctificationis tam Judaeis, quam gentibus, sed peculiari de Judaeis ratione suadere, quod in negotio sanctificationis non debeant comtemni; videlicet ex eo, quod sanctos habuerunt progenitores. Ad quam rem mox etiam adducit similitudinem olivae.

Porro ex duabus jam dictis Pauli probationibus quidam haereticorum docere conati sunt, Christianorum filiis, ut sanctificentur, non esse necessarium baptismi sacramentum, quod eo ipso, quo Christianos habent parentes, sancti sint, et, ut ajunt, promissionis ad Abraham factae participes. Quod argumentum, si valeret, multo magis ostenderet omnes Judaeos, utpote ex sanctissimis patriarchis prognatos, sine exceptione sanctos esse, nec ullo sacramento ad sanctificationem indigere. Quod falsissimum esse constat.

Quare dicendum est, Apostolum uti his comparationibus, velut argumento probabili, ad docendum, Judaeos potiori ratione participes fieri posse gratiae Dei, quam gentiles, eo quod nati sint ex patribus, quibus factae sunt promissiones, quique sancti fuerunt et accepti Deo. Cum enim per institutionem plerumque fiat, ut posteri teneant eandem cum suis majoribus religionem et pietatem, quod et futurum in posteritate Abrahae per sanctam filiorum ejus educationem Dominus ipse testatus est Gen. 18., consentaneum est, Judaicum populum, e sanctis patribus ortum, sanctitatem illam velut quodammodo hereditariam retinere.

Sed etsi multi e populo sua malitia a sanctitate majorum deflexerint, futurum tamen, ut facilius ad id, quod eis naturale quodammodo est, revocentur, et fiat, quod dicitur Malach. ultimo: *Convertet cor filiorum ad patres eorum.* Non ergo sanctum vocat Judaicum populum Paulus, quod sanctitatem in se habeat; sed quia habet, unde sanctificetur, tanquam massa ex primitiis, et rami ex radice, ut proinde sanctus dici possit in spe et causa probabili, et in quadam praeparatione, quam Scriptura non raro sanctificationem vocat. Quae praeparatio et causa est, habere sanctos progenitores. Nam et simili sensu 1 Corinth. 7. idem Apostolus sanctos vocat filios, propter alterum parentem sanctum, id est, Christianum; tametsi is locus etiam aliter intelligi potest, ut ibi videbitur.

17. *Quod si aliqui ex ramis fracti sunt.* Graece, *defracti sunt,* scilicet ab arbore. Reprimit gloriationem et fastum gentilium adversus Judaeos, persistens in metaphora radicis, arboris, et ramorum; et Judaicum quidem populum, quatenus instar arboris surrexerat ex sancta radice majorum, eamque generis nobilitatem retinebat, olivam vocat; gentilem vero populum oleastrum, id est, oleam silvestrem et infructuosam, quod ortus ex profana radice, scilicet eorum, qui verum Deum ignorantes idola coluerant, eorumque instituta sequens, nullum ferret fructum pietatis. Quod si, inquit, aliqui Judaeorum recesserunt a sancta societate sui populi, tanquam rami fracti ab arbore bona, cujusmodi est oliva.

Tu autem cum oleaster esses, insertus es in illis. Hic rursus sermonem ad

eos convertit, qui ex gentibus crediderant; hancque suam apostrophen continuat paene usque ad finem capitis. *Insertus* dixit interpres pro *insitus.* Tu autem, ait Apostolus, o popule gentilis, cum prius esses oleaster, id est, populus profanus et infidelis, ex profanis et infidelibus oriundus, nuper insitus es olivae *in illis,* id est, inter illos, scilicet olivae ramos, in arbore manentes. Hoc est, per fidem, spem et caritatem adjunctus es et unitus sanctae societati eorum, qui descenderant ex patriarchis. Nam oves, quae sunt ex gentibus, adducuntur ad ovile electorum ex Judaeis, Joan. 10.

Quidam ἐν αὐτοῖς interpretantur in truncum, alii in locum ramorum defractorum. Sed utrumque minus recte. Nam Graeca praepositio non eum usum habet. Ostendit autem manifeste hic locus, eadem fide, eodemque spiritu gratiae donatos esse utriusque temporis justos, et qui Christi adventum praecesserunt, et qui sequuntur.

Et socius radicis et pinguedinis olivae factus es. Socius, Graece, συγκοινωνὸς, *comparticeps, consors.* Sensus: Et una cum ramis olivae naturalibus factus es particeps ejusdem radicis, ejusdemque pinguedinis, quam radix toti arbori subministrat. Hoc est, tanquam et ipse ex patriarchis ortus esses, eandem Dei notitiam ac multiplicem gratiam simul cum Judaeis illorum posteris, velut Judaeorum coheres, ex communi radice suxisti. Hoc nimirum est, quod idem Apostolus dicit ad Ephes. 3., *gentes esse coheredes et concorporales et comparticipes promissionis;* scilicet una cum Judaeis, quorum majoribus promissio de Christo facta fuerat.

Admonet Origenes, olivae et oleastri similitudinem ab Apostolo non eo ordine positam esse, quo apud agricolas habetur. *Illi enim,* inquit, *magis olivam oleastro inserere, et non olivae oleastrum solent; Paulus vero, Apostolica autoritate ordine commutato, res magis causis, quam causas rebus aptavit.* Sic ille. Quod et ab aliis annotatum invenio. Nam in universum insitiones fieri solent, quum ex arbore foecunda surculus inseritur insterili, non contra; sive fisso ramo insitio fiat, sive terebrato, quod genus inoculationem vocant. Sed de ea re viderint agricolae. Nihil absurdum, si similitudinem quis assumat ab eo, quod in natura non eo fit ordine, quo ad institutum applicatur. Tale enim est, quod gentili populo Paulus dicit: Ita tecum actum est, ut si ex oleastro surculum quis inserat olivae, fructum inde vel praeter naturam consecuturus. An autem hoc significetur illis verbis infra positis: *et contra naturam insertus es in bonam olivam,* illic expendemus.

18. *Noli gloriari adversus ramos.* Hic absolvit periodum coeptam ab eo loco: *Quod si aliqui* etc. Quamvis, inquit, illa ad eum modum se habeant, non tamen est, quod glorieris adversus ramos. Nam iniquum et improbum est, ramos insiticios jactitare sese contra naturales, iisque se anteferri velle. Sed quia dicere poterant gentiles, se esse ramos et plures, et fructuosiores naturalibus, ideo subjungit Apostolus aliam rationem fortiorem, qua gloriationem eorum inhibeat.

Quod si gloriaris, non tu radicem portas, sed radix te. Quod si, inquit, adhuc existimes tibi gloriandum esse contra ramos alios, ob causam modo dictam illud saltem cogitare debes, quod etiam radix ipsa (quae te sustinet, non tu illam) in populo Judaico est. Nam patriarchae et prophetae, qui fuerunt ex illo populo, sunt loco radicis olivae. Unde idem Apostolus Eph. 2. scribit, superaedificatos esse gentiles super fundamentum non solum Apostolorum, sed etiam Prophetarum. Proinde, inquit, sicut ramus habet omnem suam viriditatem et fructum ex radice, ita omnis salus tua referenda est ad illum populum propter eorum majores, ipso etiam salvatore attestante Joan. 4.: *quod salus ex Judaeis est.*

19. *Dices ergo.* Bene restitutum futurum pro praesenti, *dicis,* quod erat in multis codicibus. Nam Graece est: ἐρεῖς οὖν. Cui consonat textus Syriacus, nec

non Latina vetustiora. Conjunctionem *ergo,* cave, hinc abstrahas et adjungas sequentibus: *ergo fracti,* etc. Nam eam collocationem οὖν Graecum minime recipit.

Fracti sunt rami, ut ego inserar. Fracti, Graece *defracti.* Sensus: Tu, popule gentilis, forte ex iis ipsis, quae dixi, arripies tibi argumentum gloriandi adversum Judaeos, et dices: fracti sunt ab arbore rami naturales, atque ita factum, ut eorum loco ego insererer. Quapropter haud immerito gloriabor ramus insiticius, inhaerens arbori, contra ramos fractos. Potest nihilominus etiam causaliter accipi vocula *ut,* quae Graecis est ἵνα, quemadmodum accepit Thomas, ita partem hanc exponens: *Fracti sunt rami, ut ego inserar; id est, ad hoc Deus permisit Judaeos a fide excidere, ut ego ad fidem intrarem.* Qui sensus etiam auget gloriationem gentilis adversus Judaeum.

20. *Bene.* Graece καλῶς, *bene, recte, pulchre;* Erasmus supplet: *bene dicis.* Quamquam per se positum approbantis et laudantis adverbium est, ita Luc. 6.: ὅταν καλῶς ὑμᾶς εἴπωσι, *cum bene vobis dixerint,* id est, cum ad quaeque verba et facta vestra dixerint, *bene,* quod solent assentatores; videri cuipiam posset jungendum cum sequentibus: *Bene,* id est, merito *propter incredulitatem fracti sunt.* Verum sic loquens videretur insultare lapsui Judaeorum, quod hic unice cavet. Itaque sensus est: Probo, quod dicis, illos fractos, et te insitum esse; imo fractos illos ad hoc, ut tu insereris. Sed, ne vel ob id tibi adversus eos gloriandum existimes, audi, quae sequuntur:

Propter incredulitatem fracti sunt. Propter incredulitatem, Graece τῇ ἀπιστίᾳ, *incredulitate,* quemadmodum et legit Amb. commentator; hoc est, interpretante Ruffino, *per incredulitatem,* ut non tam causa meritoria, quam formalis significetur. Nam eo ipso, quo credere in Christum noluerunt, ab arbore fidelis et sancti populi revulsi sunt.

Tu autem fide stas. Male Erasmus et eum secutus Cajetanus putant vertendum fuisse in praeterito: *stetisti,* vel *constitisti.* Nam Graecum praeteritum ἕστηκας significationem habet praesentis. Sicque vertit ipse Erasmus superius cap. 5.: *in qua stamus,* Graece ἑστήκαμεν. Hic quoque formalis ratio significatur; et sensus est: Tu autem non tuo opere, sed per fidem insitus in sacram olivam, eadem fide adhuc in illa stas, id est, manes et consistis, sicut illi, contra quos gloriaris, aliquando steterunt. Fidem intellige, quam in superioribus hujus epistolae toties commendavit.

Noli altum sapere, sed time. Altum sapere, Graecis unum verbum ὑψηλοφρονεῖν, quod Latini dicunt, tollere spiritus, hoc est, de se magnifice sentire. Caveto, inquit, ne superbias, ne animo efferaris propter hoc, quia fide stas in oliva; sed time, ne aliquando per infidelitatem ab ea excidas, sicut illi exciderunt. Locus apertissimus adversus haereticos negantes, fidem semel habitam amitti posse. Nam quod eorum quidam timorem hic interpretantur cultum religiosum, plane redarguunt eos verba sequentia, quae metum excisionis exigunt, ab exemplo Judaeorum, qui per incredulitatem fracti et excisi fuerant.

21. *Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat.* Argumentatur a majori. Nam si Deus, inquit, etiam naturales ramos, id est, Judaeos, quibus videbatur plus aliquid deberi, permisit excidere per infidelitatem, fieri potest, adeoque, ne fiat, metuendum, ut nec tibi parcat, sed te quoque excidere permittat. Metuendum id sane, si non toti populo gentili, certe singulis non solum hominibus, verum etiam nationibus. Id quod jam dudum multis contigisse videmus, ac deploramus. Haec ratio solidissima est, et irrefragabilis, ad comprimendam omnem gloriationem gentilium adversus Judaeos; nec minus valebit etiam si non a majori, sed a pari procedat, de quocumque homine gloriante adversus alterum. Cum enim omne bonum a Deo sit, et ipse nemini quidquam debeat, nisi quantum vult debere per spontaneas promissiones et pacta, tam potest libera sua

voluntate permittere casum ac defectionem gentilium, quam permisit Judaeorum; tam casum hujus hominis, quam illius. Quod enim stat quisque, totum ad gratuitam Dei misericordiam referre debet. Igitur ostendit hic locus, ne reprobationem quidem esse ex meritis, sed ex sola Dei voluntate.

22. *Vide ergo bonitatem, et severitatem Dei. Bonitatem,* Graece χρηστότητα, *benignitatem.* Significatur enim ea voce facilitas ac promptitudo praestandi beneficia. Sensus: Ut intelligas, te nihil habere, unde glorieris adversum Judaeos, considera bonitatem seu benignitatem gratuitam Dei vocantis atque eligentis, et severitatem seu rigorem Dei rejicientis ac reprobantis, et misereri nolentis. Quae duo membra consequenter explicat. Rhetores hoc schema sermonis dialysin vocant.

In eos quidem, qui ceciderunt, severitatem. In eos pendet a dictione, *severitatem.* Vide, inquit, Dei severitatem, qua utitur in Judaeos, quos cadere permisit. Quae permissio ad severitatem pertinet, tanquam divinae reprobationis effectus.

In te autem bonitatem Dei. In te, ὑπὸ σὲ, *erga te,* quarto casu, sicut dixerat *in eos;* et dependet a vocabulo *bonitatem* seu benignitatem. Nec in Graecis aut Syriacis exprimitur genitivus *Dei.* Satis enim intelligitur. Vide, inquit, Dei erga te benignitatem, qua scilicet te populum gentilem sine ullis tuis meritis ad Evangelii gratiam efficaciter vocavit.

Si permanseris in bonitate. In bonitate, non tua, ut quidam exponunt, sed Dei, hoc est, in eo, ad quod Dei bonitate seu benignitate vocatus es atque adductus; quasi dicat: si perseveraveris in fide et justitia. Non hoc addit, tanquam ex conditione permansionis, id est, perseverantiae dependeat electio divina, cum et ipsa perseverantia sit electionis effectus; sed quia permansio haec certissimum est ipsius electionis argumentum, ac si diceret: Si non permanseris in eo, ad quod Dei bonitate vocatus es, certissime noveris, te non esse in eorum numero, ad quos eligentis Dei bonitas pertineat.

Alioquin et tu excideris. Id est: Tu, qui modo ramus es olivae per Dei vocantis bonitatem, si in ea bonitate non permanseris, sed per infidelitatem recesseris, eo ipso excideris, amputaberis, ac decides ab arbore societatis electae.

23. *Sed et illi, si non permanserint in incredulitate, inserentur.* Hoc est: Atque e diverso Judaei, si, relicta infidelitate, fidem susceperint, eo ipso rursus inserentur arbori olivae. Non enim significatur, quod recessus ab incredulitate praecedat eam insitionem, quae fit a Deo; sed loquitur ad hunc modum Apostolus, ut ostendat, ne primam quidem gratiam Dei, moventis hominem, esse sine cooperatione liberi arbitrii; quemadmodum et superiori membro; quo dixit: *Alioquin,* id est, si non permanseris in bonitate, *excideris,* significare voluit, nec desertionem, seu gratiae subtractionem, esse sine motu voluntatis, sponte ac libere recedentis a bono. Rursus ostendit etiam hic locus, hominem semel justificatum excidere posse a gratia Dei et justitia; nec quemquam esse certum, quod in ea sit usque ad finem permansurus. Quae doctrina cum sit in verbo Dei contestatissima, mirum est, qua fronte ab adversariis oppugnetur.

Potens est enim Deus, iterum inserere illos. Ne, quod dictum est: *si non permanserint in incredulitate, inserentur,* ita tribuatur hominis voluntati, tanquam illius sit aliquid proprium, Apostolus hac sententia totum revocat ad potentiam et efficaciam gratiae Dei. Simul innuit, hoc, quod dicit Deum posse, ab eo sperandum esse; sicut et alibi Dei potentiam allegat ad spem excitandam, ut infra cap. 16.: *Qui potens est, vos confirmare,* et 2 Cor. 9.: *Potens est Deus, omnem gratiam abundare facere in vobis.* Quo magis autem id a Deo speretur, argumento subjuncto probabile id ipsum reddit, ducto videlicet a minori, id est, ab gratia, quam ipsi gentiles experti jam fuerant.

24. *Nam si tu ex naturali excisus es*

oleastro, et contra naturam insertus es in bonam olivam. Contra, Graece παρὰ, *praeter;* quamquam non aliud est Apostolo *praeter naturam,* quam *contra naturam;* quemadmodum et scriptoribus profanis. Porro *contra naturam* Thomas interpretatur *contra communem cursum naturae,* addita hac ratione: *non enim consuevit ramus arboris malae inseri in bonam arborem, sed potius e converso.* Similiter Haimo, Rickelius, aliique nonnulli. At vero plerique, maxime veteres, hoc, quod dicitur *contra naturam,* de sola interpretantur originis contrarietate seu diversitate, ut sensus sit: Nam si tu homo gentilis, excisus es ex oleastro, cujus eras ramus naturalis; utpote secundum carnem ex ejus radice propagatus, et tamen contra naturam hujus tuae originis, per Dei potentiam insitus es in bonam, pulchram et veram olivam (id enim significat Graecum nomen compositum καλλιέλαιον); sequitur:

Quanto magis ii, qui secundum naturam, inserentur suae olivae? Graece *propriae olivae.* Quanto magis, inquit, per eandem Dei potentiam Judaei, qui *secundum naturam* sunt, id est, qui sunt rami naturales olivae, iterum eidem suae olivae inserentur, sic ut insiti coalescant? Hoc enim secundum rationem magis consentaneum videtur; tametsi Deo omnia sunt aeque facilia. In nonnullis codicibus Graecis abest articulus οἱ, et tantum legitur, οὗτοι κατὰ φύσιν, etc. Quae si non mendosa lectio est, vertendum esset: *Quanto magis hi,* scilicet Judaei, *secundum naturam inserentur suae olivae?* ut per antithesin sibi respondeant haec duo, contra naturam inseri, et secundum naturam inseri. Idque secutus videtur Syrus interpres.

25. *Nolo enim vos ignorare, fratres, mysterium hoc.* Quod probabile et a Deo sperandum esse, docuit superiori argumento; nunc tandem, ut vehementius retundat fastum gentilium (nam eos adhuc alloquitur rursum mutato numero), docet, aliquando vere futurum esse, aperiens *mysterium* (Latine *sacramentum* vertunt quidam), id est, rem eatenus arcanam et paucis cognitam. Aperit autem ob eam causam, quam continuo subjungit. Quod ait, *nolo vos ignorare,* pro eo, quod diceret, scire vos volo, Paulini moris est. Ita loquitur cap. 1. hujus epist., item 1 Cor. 10. et 12., 2 Cor. 1., et 1 Thess. 4. *Nolo,* Graece quidem semper est οὐ θέλω, *non volo;* sed sensu eodem. Nam Graecis nolle uno verbo non dicitur, ut nec in aliis linguis extra Latinam. Itaque perinde est, ac si diceret: volo vos non ignorare, id est, volo vos scire. Id vero semel annotasse sufficiat.

(Ut non sitis vobis ipsis sapientes). Graece, *apud vosmet ipsos prudentes,* quemadmodum interpres ipse vertit capite sequenti. Sensus: Hoc dico ad deprimendam arrogantiam vestram ut ne insolescatis, placentes vobis ipsis. Ratio phraseos est, quia, qui sibi placent, prudentiam sibi tribuunt.

Quia caecitas ex parte contigit in Israël. Graece: *quod obduratio ex parte Israëli facta est.* Nam πώρωσις proprie callum significat, a verbo πωρόω callum obduco, cujus passivum πωροῦμαι callum contraho. Et quia, quod callum contrahit, indurescit, transferuntur haec in Scripturis ad cordis duritiem; licet interpretes fere caecitatem vertant, eo quod caecitas et duritia cum de corde dicuntur, ita conjuncta sint, ut unum idemque videri possint. Ita supra hoc eodem capite: *Caeteri vero excaecati sunt.* Et Marc. 3.: *Contristatus est super caecitate cordis eorum.* Et Eph. 4.: *Propter caecitatem cordis ipsorum.* Verum Joannes aperte distinguit Evangelii sui cap. duodecimo, et cum eo interpretes omnes, in illis verbis: *Excaecavit* (τετύφλωκεν) *oculos eorum et induravit* (πεπώρωκεν) *cor eorum.* Sed quoniam, ut dixi, caecitas et durities ad cor translata prope eadem sunt, quatenus et cordis vocabulum ad utrumque transferri solet, intellectum et voluntatem, idcirco non multum refert, an caecitatem hic et in similibus vertas, an duritiem; maxime cum fides, cui vitium hic significatum opponitur, partim sit intellectus,

partim voluntatis, ut norunt theologi. Interpres, quo usus est Ambros. commentator, vocabulum utrique commune elegisse videtur, quod et de hebetudine mentis et de duritia cordis intelligi possit, dum ita vertit: *Quia obtusio quaedam ex parte Israël* (id est *Israëli*) *facta est.* Jam illud, *ex parte*, quidam referunt ad caecitatem; quasi sentiat Apostolus, Judaeos non simpliciter, sed quodammodo excaecatos esse. Qui sensus falsus est, et ad rem non facit.

Quocirca non dubitamus, ad Israëlem referri oportere, ut planus Apostoli sensus sit: Israëlem, id est, populum Israëliticum non totum excaecatum et obduratum esse, sed partem ejus tantum. Contigit autem Israëli caecitas ex parte non exigua, vel mediocri, sed multo maxima. Verum tacet hoc et dissimulat Apostolus, sui memor instituti; ne vel Judaeos offendat, vel gentilibus ullam praebeat ansam efferendi sese adversus eos. Porro non solum ex parte, verum nec in perpetuum, sed ad tempus Israëli caecitatem contigisse, docet verbis sequentibus, quibus jam exponit mysterium.

Donec plenitudo gentium intraret. Potius, *intret*, aut *intraverit*. Potest etiam verti *advenerit*. Sensus: Donec multitudo gentilis populi ex omnibus mundi partibus, secundum praedictiones propheticas, collecta fuerit ad fidem, vel intraverit in ecclesiam fidelium. Qui *donec* per *ut* exponunt hoc sensu: Propter hoc permisit Deus excaecari Judaeos, ut plenitudo gentium fidem reciperet, vocabulum detorquent ad alienum significatum.

26. *Et sic omnis Israël salvus fieret.* Graece σωθήσεται, *salvabitur*, vel *salvus fiet,* uti legit August. lib. 20. de civit. Dei cap. 29., pro quo Syrus interpres: *vivet.* Sensus est: Postquam plenitudo gentium intraverit, tunc Israël jam non ex parte credet, ex parte non credet, sicut nunc, sed omnis, id est, totus Israël fidem Christi suscipiendo salutem adipiscetur; non quod nullus tunc ex illo populo in infidelitate sit permansurus, quod sentire videntur Chrysostom., Aquinas, Cajetanus, et Sotus; sed quia tam multi convertentur, ut merito censeatur totus populus converti, quae plurium sententia est, eademque multo probabilior. Nam omnem Israëlem vocat, quam supra plenitudinem eorum. Atqui sicut plenitudo gentium hoc loco non significat omnes gentiles sine exceptione, ita nec plenitudo Judaeorum omnes sine exceptione Judaeos, sed ex eis quam plurimos, sicut expositum est suo loco.

Quocirca Gregorius Papa homil. 12. super Ezech. non omnes, sed multos ex Judaeis, qui tunc in infidelitate remanserint, ad cognitionem veritatis redituros affirmat. Quanta autem juxta proportionem futura sit multitudo credentium, et quanta non credentium, id aeque de Judaeis ignotum nobis est, atque de gentibus. Et hoc arbitror Origenem velle, quando dicit, Deum solum novisse, et unigenitum ejus, et si qui forte amici ejus sunt, secretorum ejus conscii, quis sit iste omnis Israël, qui salvus fiet, vel quae sit ista plenitudo gentium, quae dicitur intratura.

Porro sententiam hanc Apostoli, qua dicit omnem Israël salvatum iri, sunt, qui interpretentur de toto Israële spirituali, qui constat ex Judaeis et gentilibus electis, quasi sensus sit: Intrante gentium plenitudine complebitur salus totius Israëlis. Prius enim credidit Israël carnalis ex parte aliqua, scilicet in Apostolis et aliis ecclesiae primitivae fidelibus. Deinde per illorum praedicationem credidit gentium multitudo. Et ita salus totius Israëlis spiritualis completa est. Pro qua interpretatione facere videtur, quod conclusive dicitur: *et sic omnis Israël salvus fiet,* ac si dicat: per hoc, quod gentium plenitudo intrabit, fiet, ut totus Israël salvetur. Et quidem sic intellexisse putatur hunc locum Hieron. in comm. super Jesaiae cap. 11. Sic enim habet: *Ut nequaquam, juxta nostros Judaizantes, in fine saeculi, cum intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israël salvus fiat; sed haec omnia in primo intelligamus adventu.* Similiter exponit autor libri de praedestinatione et gratia (qui habetur tomo septimo operum sancti Augustini) capite

ultimo; necnon Pelagius in hujus loci commentario. Inter Graecos autem Caesarius dialogo 4. apud Gregorium Nazian. Qui omnes ea, quae hic dicuntur, volunt jam olim esse completa, et adhuc impleri in gentium conversione.

At vero pro Israële carnali facit totus hujus loci contextus; primum ibi: *quanto magis plenitudo eorum?*, ubi significat Apostolus, futurum aliquando, ut plenitudo Judaeorum intret, sicut nunc intrat plenitudo gentium. Quod iterum vult intelligi iis verbis: *Quae assumptio, nisi vita ex mortuis?* Idem postea, quum, addita conditione, dixisset: *Sed et illi, si non permanserint in incredulitate, inserentur*, hoc ipsum ut absolute fiat, aliquando a Dei bonitate exspectandum esse docet, cum in eo, quod subjungit: *Potens est enim Deus, iterum inserere illos;* tum verbis sequentibus: *Nam si tu contra naturam insertus es in bonam olivam, quanto magis ii, qui secundum naturam inserentur suae olivae?* Denique rem aperte declarat, cum ait: *Nolo enim vos ignorare, fratres, mysterium hoc*, etc. Quae verba non aliter accipi oportere, quam de Israële secundum carnem, non modo probat consequentia sermonis, et quia toto hoc capite, atque etiam superiori, de Israële secundum carnem, non de alio locutus fuerat; verum etiam plane arguit antithesis, quam facit inter haec duo, nunc *caecitas ex parte contigit in Israël*, tunc *totus Israël salvus fiet.* Neque enim constare poterit ea antithesis, si Israëlem aliter et aliter accipias.

Sed nec mysterium, id est, rem arcanam hoc, quod dicit, vocaret, si de Israële spirituali loqueretur. Quis enim fidelis umquam dubitare potuit, num totus Israël spiritualis; id est, omnium electorum numerus, sit salutem adepturus? Jam et subjunctum testimonium prophetae, et caetera, quae sequuntur, hunc intellectum de carnali Israële, tandem misericordiam consecuturo, confirmant, uti mox patebit.

Accedit paene concors omnium, tam Graecorum, quam Latinorum, expositio in hunc locum, etiam Primasii, licet multa superiora aliter interpretur; atque insuper Augustini compluribus in locis, ut lib. 20. de civit. Dei cap. 29., lib. 2. quaestion. evang. quaest. 33., ad Dulcit. quaest. ult., et serm. 40. de verb. Dom. cap. 5. Item Basilii scribentis in Psalm. 32., et Hilarii in Psalm. 58., et, ut alios praetermittam, etiam ipsius Hieronymi, qui diversum sentire videbatur. Is enim enarrans illud Hosee 3.: *Dies multos exspectabis me, non fornicaberis, et non eris viro; sed et ego exspectabo te,* sic post multa scribit: *Vir quoque sedet, imo exspectat adulterae poenitentiam; ut, postquam plenitudo gentium subintraverit, et novissimus crediderit Israël (ita ut, qui fuerat caput, vertatur in caudam, et cauda vertatur in caput), tunc fiat unus grex et unus pastor.*

Deinde sequentia exponens, quum dixisset, post passionem Domini salvatoris usque in diem praesentem paene quadringentesimum annum expleri, atque hos esse multos dies, quibus Judaei sunt sine rege et principe, et sacrificio et altari; tandem, repetens Apostoli verba, ait: *Haec est caecitas, quae ex parte accidit Israëli, ut subintraret plenitudo gentium, et sic omnis Israël salvus fieret; et multo post tempore revertentur, et quaerent Dominum Deum suum, et David regem suum.* Et ad extremum, cum diceret aliquos Judaeorum vaticinium Hosee referre ad tempus Babylonicae captivitatis: *Alii tamen*, inquit, *ut nos, in futurum deferunt tempus, et quae sit causa tam grandis offensae, ut tanto tempore relicti sint, maxime cum idola non colant, praeter interfectionem Salvatoris aliam non valent invenire.* Ex his S. Hieronymi verbis liquido ejus sententia cognoscitur, quemadmodum et ex altero loco, qui est in expositione Habacuc, ad illud cap. 3.: *Ficus enim non florebit.* Ubi citans illa Domini verba, quibus maledixit ficui: *Non afferes fructum usque in saeculum*, Matth. 21.: *Diligenter*, inquit, *considera, quid dixerit: Non*

afferes fructum in saeculum; non ait, usque in saecula saeculorum, sed cum saeculum istud pertransierit, et intraverit plenitudo gentium, tunc etiam haec ficus afferet fructus suos, et omnis Israël salvabitur. Haec ibi.

Quibus similia reperies in ejus commentario super dictum locum Matthaei. Cum igitur de Judaici populi conversione aliquando futura Paulum loqui perspicuum sit, adeo ut nec sectarii id negare possint, hi tamen in eum sensum trahere conantur Apostoli verba, quo significatum sit, non in fine saeculi Judaeos *Christum* fide recepturos, sed toto saeculi decursu futurum, ac fieri subinde, ut aliqui ex illis fidem *Christi* amplectantur, simulque cum gentilibus, aemulatione provocati, evangelicarum promissionum participes fiant.

Verum hic sensus refellitur bifariam. Primum, quia conversio haec adeo paucorum est, ut vix mereantur nomen reliquiarum comparatione totius populi pertinaciter in infidelitate permanentis. At Paulus hic jam non agit de reliquiarum conversione, sed plenitudinis, hoc est, ipsius populi. Deinde etiam istis obviat mysterii vocabulum. Nam quomodo mysterium vocat Paulus, quod palam incipiebat impleri, etiam ante hanc epistolam scriptam, et in ipsis fidelibus, ad quos scribebat? qui utique magna parte Judaei erant. Certe non magis hodie dici potest, Judaicam nationem converti ad Christum, quam id dici potuit Apostolorum tempore; imo vero minus. Si igitur tunc populus ipse, licet paucis ex eo credentibus, erat incredulus et excaecatus, quanto magis exinde toto decursu temporis usque ad nos?

Quare necesse est, tempus conversionis illius populi, quod sub mysterio Paulus annuntiat aliquando venturum, adhuc exspectari. Quod adeo clarum apparet e serie sermonis Apostoli, ut etiam sectariorum quidam non infimi nominis Theologus, Benedictus Aretius, evidentia hujus loci convictus, apertissime fateatur ac doceat in suo commentario, generalem futuram Judaeorum in fine mundi conversionem, ita ut major pars eorum tunc viventium agnitura sit Christum suum. Quam rem etiam subjuncta ad Deum precatione prosequitur.

Sed haec satis sint ad comprobandum veriorem intellectum loci praesentis. Nec vero ad alium sensum nos invitat, quod hic dicitur: *Et sic omnis Israël salvus fiet.* Nam sensus est, quem dedimus. *Sic,* id est, tunc demum, cum gentium intraverit plenitudo, futurum, ut etiam Israëlis plenitudo, gentium fide provocata, salvetur. Porro quid sibi velit Hieron. verbis in contrarium allegatis, et quo loco aliorum, qui in diversa sunt sententia, autoritas sit habenda, diximus ad dist. 47. lib. 4. sent., ubi de Judaici populi futura in fine saeculi conversione ex professo agebamus.

Sicut scriptum est: Veniet ex Sion, qui eripiat, et avertat impietatem a Jacob. Graece: *veniet ex Sion liberans* (id est, ille, qui liberat, seu liberator), *et avertet impietates a Jacob. Impietates* plurali numero legunt etiam Prosper lib. 1. de voc. gent. cap. 13., et Primasius in comment.; Sedulius *iniquitates.* Sumptum est hoc testimonium ex Jesaiae cap. 59. juxta versionem LXX. interpretum, nisi quod apud illos non *ex Sion* legitur, sed ἕνεκα σιὼν, id est, *propter Sion,* quod et Hebraicae veritati consonum est, quae habet לציון lehsion, *ipsi Sion.* Sic enim etiam Hieronymus transtulit: *cum venerit Sion* (id est *Sioni*) *redemptor.* Nam quod affirmat Leo Castrensis, ex Hebraeo verti posse *de Sion,* adducto exemplo ex lib. 2 Regum cap. 15.: *Egressus es de loco tuo,* non persuadet; quum Hebraeorum doctissimi, ad quos lectorem remitto, illic interpretentur motum ad locum: *migrans,* seu *migraturus in locum tuum.* Malim suspicari pro ἕνεκα apud Paulum abbreviate scripto ad hunc forte modum, ἕκα, negligentem librarium transscripsisse ἐκ, omisso α velut superfluo; nisi magis placeat, Paulum, qui miscere solet ex variis locis testimonia, scribentem *ex Sion,* ad alias Scripturas respexisse, quae salva-

torem promittunt oriturum ex Sion, ut Psalm. 13. et 52. et 109.

Quod sequitur; *et avertet impietates a Jacob,* Hieronymus ex Hebraeo sic reddidit: *et eis, qui redeunt ab iniquitate in Jacob.* Verum Fr. Forerius ita vertit: *et captivitati transgressionis in Jacob,* eamque versionem in commentario defendit, quod, abrasis punctis, quorum interpreti non sit habenda ratio, nihil commodius ex Hebraeo reddi possit. Atqui haec versio sensu plane convenit cum eo, quod hic legimus. Nam redemptor ille captivitati transgressionis, sive captivis peccati, qui sunt in Jacob, idcirco venturus est, ut eos a jugo peccati liberet. Id autem est avertere impietates a Jacob.

Quamquam et id, quod Hieronymus transtulit, ad eandem sententiam aptari potest, si sic exponas: redemptorem venturum Sioni, et eis, qui in Jacob ab iniquitate redeunt, hoc ipso nimirum, quo ab iniquitate redeunt; ut significetur, hanc ab iniquitate reversionem esse formalem illius redemptionis effectum. Igitur sensus testimonii, ut a Paulo citatur, iste est: E gente Judaica, atque ex ipsa regia stirpe Davidis (nam Sion erat civitas David, ac sedes regni) nascetur liberator ac salvator, scilicet Christus, qui auferat et aboleat peccata populi progeniti ex Patriarcha Jacob, qui alio nomine dictus est Israël. Quae peccatorum illius populi abolitio, cum peracta non sit in primo Christi adventu per ipsius et Apostolorum ejus praedicationem (tunc enim solae reliquiae servatae sunt, caeteri excaecati), relinquitur, introducta gentium plenitudine, exspectanda.

27. *Et hoc illis a Me testamentum, cum abstulero peccata eorum.* Unde sumserit haec verba Paulus, non convenit inter omnes. Sunt, qui referant ad locum Jerem. 31., ubi Dominus praedicit se facturum cum populo suo novum foedus seu testamentum. Cujus promissa consequenter enumerans, illud ponit extremum: *propitiabor iniquitati eorum, et peccati eorum non memorabor amplius.* Alii sumpta existimant ex ipsius Jesaiae cap. 27., ubi sic legitur: *Et iste omnis fructus, ut auferatur peccatum ejus.* Verum eo loco nec foedus, nec testamentum legitur, sed in Hebraeo quidem פרי pheri, *fructus,* in Graeco autem εὐλογία, *benedictio,* nominatur. Atqui pars ista: *et hoc illis a Me testamentum,* totidem verbis juxta versionem septuaginta legitur eodem apud Jesaiam loco, quo versus praecedens, ac post eum proxime, ut dubitari non possit inde cum prioribus sumptam esse; quae multorum est sententia, Graecorum maxime.

Caeterum verba sequentia: *cum abstulero peccata eorum,* quoniam nec in Hebraeo, nec apud LXX. leguntur in Jesaia, hoc quidem loco, nihil probabilius occurrit, quam ut dicamus Apostolum ea vel de suo addidisse, vel potius ex parte praecedenti: *avertet impietates a Jacob,* repetivisse pro clariori intellectu testamenti, de quo Dominus loquitur, ut sensus sit: *Et hoc illis erit a Me testamentum,* hoc foedus, quod cum eis feriam, haec promissio, quod aboliturus sim peccata eorum; quasi dicat: In eo testamentum hoc implebitur, quod auferam peccata non aliquorum e populo, sed ipsius populi. Pro eo, quod in Hebraeo est ברית berith, *foedus* seu *pactum,* interpretes LXX. assidue verterunt διαθήκην, id est, *testamentum.* De qua Graeca voce, ejusque in Scripturis usu et significatione alibi dicemus opportunius, ut Gal. 3. et Heb. 9.

28. *Secundum Evangelium quidem, inimici propter vos.* Subaudi *sunt.* De Judaeis velut in summam colligit ea, quae dixit. Sensus hujus partis: Qui Judaei, sive Israëlitae, quantum attinet ad causam Evangelii, cui pertinaciter adversantur, exosi sunt Deo; idque *propter vos,* id est, occasione ejusdem Evangelii vobis gentilibus praedicati; quae res eos magis a fide alienavit. Vel, *propter vos,* id est, propter vestram salutem, quam Deus operari voluit ex occasione Evangelii a Judaeis rejecti; ut proinde eis insultare non debeatis, quando eorum peccatum vobis cessit in tantum bonum. Prior sensus est Chrysostomi et sequacium

ejus. Posteriorem tradit et pluribus explicat commentator Ambros., quem multi sequuntur.

Ac revera magis convenit hic sensus cum praecedentibus, ubi dixit: *Sed illorum delicto salus est gentibus;* item, *fracti sunt rami, ut ego inserar;* et alia hujusmodi. Quamquam, quod idem commentator *inimicos* interpretatur active, id est, Evangelii persecutores, — quemadmodum et Auguss. in epist. 59. ad Paul. quaest. 6., et lib. de praedest. sanct. cap. 16., inimicitiam exponit, qua Christum occiderunt, — minus probabile est. Opponit enim Apostolus *inimicos dilectis,* utique a Deo, ut mox videbimus, non autem diligentibus Deum.

Secundum electionem autem, carissimi propter patres. Carissimi, Graece ἀγαπητοὶ, *cari, dilecti,* ut legit Augustinus. Sensus est: Quod si vero consideretur electio divina, qua scilicet illum populum, et non solum exiguam populi partem, Deus elegit ad salutem (quae utique electio aliquando implebitur), hac ratione Deo dilecti sunt; idque propter patres eorum, id est, sanctos Patriarchas, quos supra primitiarum et radicis nomine significavi, quorum fides et pietas ita Deo placuit, ut promiserit, se Deum fore seminis eorum post eos Gen. 17. et Deut. 4. Ex hoc commentario patet, inimicos et dilectos non eosdem intelligi, sed in eodem populo diversos; ut bene docent et declarant Augustinus duobus locis paulo ante citatis, et Prosper lib. 1. de vocat. gent. cap. 10.

Posset etiam, quod dicitur *inimici* et *carissimi,* referri non ad Deum, sed ad Paulum haec scribentem, tanquam significet, se Judaeos quidem pati inimicos atque infensos, quod ad negotium attinet Evangelicae praedicationis, quam illi recipere nolentes etiam gentibus invidebant, quarum ipse esset Apostolus. Caeterum se eos vehementer diligere, quatenus erant populus electus a Deo; seque paratum, eis impendere dilectionis officia propter patres eorum, quos Deus dilexerat. Quem sensum tradit Theodoritus; meminit etiam Primasius. Verum cum priore sensu magis cohaeret, quod proxime sequitur: *Sine poenitentia,* etc.

Hic obiter nota, familiare esse interpreti vulgato, positivi gradus nomina reddere superlative, in quibusdam dumtaxat vocabulis; passim quidem in istis: *carissimi, dilectissimi,* deinde et in aliis nonnullis, ut *optimum,* quod Graece est *bonum,* Luc. 8. et 10., Hebr. 13., Jac. 1., *pessimum, nequissimum,* quod Graece *malum, nequam,* Psalm. 33., Matth. 12., Act. 18. et 19., Eph. 6., Apoc. 16., *maximum,* quod Graece *magnum,* Psalm. 18., Matth. 22., Joan. 6., Act. 8., Apoc. 2. Item *desideratissimi,* quod Graece *desiderati,* Phil. 4. Hac de re semel admonendus fuit lector, ne in ejusmodi superlativis gradum ponderet extra scripturam originalem; tametsi interpretem non reprehendo, qui secutus videtur in talibus consuetudinem sui temporis. Unde et Ecclesia sic orat: *Deus, cujus est totum, quod est optimum,* id est, *bonum.* Et ipse Hieronymus ita vertit interdum ex Hebraeo, ut Prov. 10.: *Qui moderatur labia sua, prudentissimus est,* Hebraice *prudens, intelligens,* quomodo vertit ejusdem lib. cap. 14. Item Cant. 5.: *Inebriamini carissimi,* quod in eodem libro toties interpretatur *dilectum.* Idem in epist. 101., quae est de optimo genere interpretandi, reprehensum se refert a quodam, quod in vertenda Epiphanii epistola ἀγαπητὸν transtulisset *dilectissimum;* nec tamen adfert rationem, cur ita verterit.

Quamquam non negaverim in vocabulo ἀγαπητὸν quiddam esse peculiare, cur merito per superlativum reddi possit. Est enim ejus significatio vehementior, quam apud Latinos dilecti. Quod et Erasmus testatur in annotatione ad illud Matth. 3.: *Hic est filius meus dilectus.* Nec dubium, quin sic acceperint interpretes LXX., quando Zach. 12. pro unigenito, quod in Hebraeo est, ἀγαπητὸν verterunt, id est, carissimum; ut exponit Hieron. in ejus loci comment. Non enim vulgariter amantur unigeniti. Verum non arbitror, ubi-

cumque vocabulum hoc in Scripturis ponitur, ita semper accipi, ut magnitudo dilectionis significetur, nisi quanta debet esse omnium fidelium inter se. Mos enim erat Apostolorum ac veteris ecclesiae, omnes fideles hoc nomine salutare.

29. *Sine poenitentia enim sunt dona et vocatio Dei. Sine poenitentia* Graece ἀμεταμέλητα, quasi dicas, *impoenitibilia,* id est, talia, quorum nec possit, nec debeat poenitere eum, qui dedit, aut promisit. In quibusdam Graecis, teste Pererio, legitur ἀμετάβλητα, id est, *immutabilia.* Quod secundum rem idem valet. Ambrosius exponens prooemium Evangelii secundum Lucam, citat hoc modo: *Sine conatu sunt donationes*, etc. Itaque videtur legisse ἀμέλητα vel ἀμελέτητα, id est, immeditata, sine cura et conatu. Quod Pauli instituto non quadrat, ut duae priores lectiones. Sentit enim electionem Judaeorum firmam atque immobilem permanere, et aliquando complendam esse, quia dona Dei et vocatio, quae ab electione procedunt, mutari non possunt propter hominum peccata, ut non tandem effectum suum sortiantur.

Quidam dona et vocationem per hypallagen exponunt beneficium vocationis. Melius alii distinguunt, dona intelligentes promissa, id est, liberales et gratuitas beneficiorum promissiones, quibus implendis subservit vocatio. Non loquitur autem de quibuslibet donis seu promissionibus, nec de qualibet vocatione. Nam quaedam dona non fuere sine poenitentia, velut ea promissa, quae conditionem habebant annexam, cujusmodi erant de fertilitate terrae, de hostium oppressione, de perpetua possessione terrae Chanaan, et similia Hebraeis facta, si in Dei cultu permanerent. Haec enim mutata sunt et revocata propter non servatam conditionem; ut de talibus dicere potuerit Deus: Poenitet me horum promissorum, quomodo dixit: *Poenitet me, quod constituerim Saul regem,* 1 Reg. 15. Similiter autem et vocatio seu justificatio hominis non praedestinati non sine poenitentia est, quoties ita subtrahitur donum justitiae semel collatum, ut nunquam postea reddatur. Verum loquitur Apostolus, ut dictum est, de promissis et vocatione, quae ex electione procedunt, id est, iis, quae facta sunt absolute et sine conditione. Haec quippe sunt immutabilia; nec fieri potest, ut Deus, hominum peccatis offensus, id, quod semel absolute promisit, aliquando retractet. Ejusmodi fuere promissiones Abrahae et Davidi factae de Christo nascituro, et propheticae praedictiones de certo tempore, quo nasciturus esset. Unde falluntur Judaei, dicentes, adventum Messiae ultra, quam praedictum est, differri propter ipsorum peccata. *Numquid* enim *iniquitas illorum fidem Dei evacuabit?* supra cap. 3. Ita docet hac sententia Paulus, non obstante pertinaci infidelitate et aliis peccatis populi Judaici, certissime ac suo tempore futurum, ut Deus impleat promissa, servetque testamentum seu pactum, quo pollicitus est, se ablaturum ejusdem populi peccata.

30. *Sicut enim aliquando et vos non credidistis Deo.* Confirmat a simili, Judaeorum salutem exspectandam a Deo, quamvis nunc interim credere nolint. *Non credidistis,* Graece ἠπειθήκατε, quod significantius redditur, *increduli fuistis.* Nam plus est incredulum esse, quam non credere. Est autem hoc loco idem credere Deo, quod credere Deum, vel in Deum, id est, credere, Deum esse. Nam gentiles ante Christi adventum erant *sine Deo in hoc mundo*, Eph. 2.

Nunc autem misericordiam consecuti estis propter incredulitatem illorum. Graece *incredulitate,* id est, per incredulitatem. Tale quid etiam supra annotavimus ad illud: *propter incredulitatem fracti sunt;* tametsi hoc loco non est ἀπιστία, sed ἀπειθεία, quo vocabulo significatur pertinacia non credendi, etiam visis vel auditis idoneis documentis, ac si dicas impersuasibilitatem. Quod proprie vitium erat Judaeorum, de quibus ait Dominus: *Nunc autem et viderunt, et oderunt,* Joan. 15. Tribuit tamen hoc Apostolus etiam gentibus, quia saltem de eo, quod ex creatura mundi Deum non cognoverunt, inexcusabiles erant. Sapient. 13. Nota,

Apostolum non dicere: *nunc autem credidistis*, sed: *misericordiam consecuti estis*, ut intelligant, quod crediderunt, esse misericordiae Dei, fidem largientis.

31. *Ita et isti nunc non crediderunt in vestram misericordiam.* Graece: ἠπείθησαν τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει, id est, *increduli fuerunt vestrae misericordiae.* Credere enim noluerunt Judaei, beneficium Dei per Christum ad gentiles pertinere. Nam vestram misericordiam intelligit misericordiam Dei erga vos. Hanc enim Judaei gentibus invidebant. Minus recte Erasmus ita reddidit: *Increduli facti sunt ex eo, quod vos misericordiam estis adepti.* Non enim significatur causa incredulitatis Judaeorum, sed objectum; sicut supra de gentilibus: *Non credidistis Deo.* Proinde melius noster interpres: *non crediderunt in vestram misericordiam.* Qui vero partem hanc: *in vestram misericordiam*; retrahunt ad sequentem, eique subjungunt hoc pacto: ut et ipsi misericordiam consequantur per vestram misericordiam, id est, provocati misericordia vobis impensa (quod faciunt Cajetanus et Toletus), ordinem textus perturbant absque necessitate, uti mox patebit.

Ut et ipsi misericordiam consequantur. Ut, Graece ἵνα, non solum consecutionem, sed et causam finalem hic denotat, sicut et in eo, quod sequitur: *ut omnium misereatur.* Hoc quidem loco causam finalem non incredulitatis Judaeorum, sed prommissionis divinae. Sensus igitur totius periodi est: Sicut vos gentiles aliquando increduli Deo, licet nullae vobis factae essent prommissiones, tamen misericordiam consecuti estis et adducti ad fidem occasione incredulitatis Judaeorum, ita vicissim de Judaeis, quibus factae sunt a Deo promissiones, existimandum est; nempe quod idcirco permissi sunt ad tempus in hanc incredulitatem incidere, qua noluerunt agnoscere misericordiam Dei vobis impendendam, id est, Evangelium vobis gentibus esse praedicandum, ut et ipsi manifestam et insignem Dei misericordiam, adducentis eos ad fidem, aliquando experiantur.

Haec eo dicuntur, ut neutri alteris exprobrent, sed utrique, parem experti misericordiam, unanimes uno ore Deum salutis autorem collaudent. Porro cum Apostolus sine controversia de Judaeis secundum carnem haec scribat, consequens est, etiam superius de Israële secundum carnem eum locutum esse, et proinde ex toto hoc loco (quod dudum ostendimus) admodum solide statuit traditionem ecclesiasticam de conversione Judaeorum in fine saeculi. Sequitur jam ratio similitudinis adductae, quia scilicet Deus voluit, suam misericordiam in omnibus habere locum.

32. *Conclusit enim Deus omnia in incredulitate, ut omnium misereatur. Omnia*, Graece τοὺς πάντας, id est, *omnes*, quod et Syrus transtulit. Et ita legunt non solum Graeci commentatores Chrysost. ac caeteri, verum etiam scriptores Latini Hieron. et Augustin.; ille in expositione Michaeae cap. 2., et quaest. 8. ad Algas.; iste lib. 21. de civ. Dei cap. 18., et de grat. et lib. arbit. cap. 22. Videtur et Pelagius *omnes* legisse; licet textus adjunctus ejus commentario neutrum genus habeat. Occasio mutandae lectionis esse potuit ex simili loco ad Galat. 3., ubi tam Graece, quam Latine legitur: *conclusit omnia.* Jam illud, quod sequitur: *in incredulitate*, casu discrepat a Graecis, ubi legitur: εἰς ἀπείθειαν, *in incredulitatem.* Quae etiam multorum ac probatorum codicum Latinorum lectio est.

Verum istae varietates facile ad eundem sensum revocantur, qui est hujusmodi: Miro Dei consilio procuratam esse utriusque populi salutem, ut prius concluderet et comprehenderet eos omnes velut captivos ac sibi obnoxios per incredulitatem, in quam permisit omnes incidere, et ex qua nullo modo possent se ipsos suis viribus eximere; ut sic locum haberet excellens ejus misericordia, qua utrumque populum vinculis longae infidelitatis absolutum, ad fidem vocaret, et per hoc insigne opus suae misericordiae se gloriosum ostenderet.

Ex qua declaratione patet, universale

signum *omnes* comprehendere utrumque populum, id est, utriusque populi multitudinem; non autem utriusque singulos, tametsi verum est, omnes et singulos in incredulitatem lapsuros fuisse, nisi Deus aliquos ex utroque populo sua misericordia conservasset. Quod vero dicit: *ut omnium misereatur,* constat, ad singulos referri non posse.

Hic ad extremum, lector, observa, ut connexionem apostolicae disputationis a principio ad finem intelligas, Paulum hac sententia redire ad id, quod initio susceperat demonstrandum, quodque cap. 3. intulerat, omnes et Graecos, et Judaeos peccatores esse, nec habere, quod glorientur; ideoque gratuita Dei justificatione, quae per fidem est, omnes indigere. Sed quod illic ostendit de variis morum vitiis ac peccatis, id, jam fidei necessitate constituta, concludit de peccato infidelitatis.

33. *O altitudo divitiarum sapientiae et scientiae Dei!* Finem impositurus Apostolus toti superiori disputationi, qua disseruit de electione et reprobatione divina, deque Judaeorum derelictione et gentium vocatione, exclamationem insignem epilogi loco subjungit. Qua nimirum docet ac profitetur, sese, etsi in genere rationes quasdam adduxerit electionis, reprobationis, vocationis et permissionis divinae, non tamen absolutam et perfectam de his Dei operibus doctrinam tradidisse, aut, quam tradat, novisse, ut quorum ratio perfecte a nobis comprehendi nequeat.

Quare etiam ex hoc loco recte statuitur, neque praedestinationis causam, neque reprobationis, esse quaerendam ex praevisis hominum meritis; sed in sola Dei voluntate positam esse, in qua omnes operum ejus rationes continentur.

Altitudo profunditatem hic significat. Nam Graece est βάθος, id est, *profunditas*, sive *profundum*, ut legunt Hilarius in enarratione Psalm. 129. et Hieronym. super Habac. 3. Deinde, in Graeco duae sunt voculae copulantes, hoc modo: *divitiarum et sapientiae et scientiae Dei.* Quod et in Syriaco videre est. Et ita legisse Originem ac caeteros interpretes Graecos, ex ipsorum commentariis manifestum est. Distinguunt enim et separatim expendunt illa tria, altitudinem divitiarum, et altitudinem sapientiae, et altitudinem scientiae; et ita quidem, ut divitias ad Deum Patrem, sapientiam ad Filium, scientiam ad Spiritum Sanctum Origenes referat.

Graeco textui Tertullianus eatenus annuit, quod inter divitias et sophiam (sic enim loquitur) conjunctionem interponit, sed scientiam omittit. Sic enim habet: *O profundum divitiarum et sophiae Dei.* Loca sunt lib. 2. advers. Marcion. cap. 2., et in fine libri advers. Hermog. Verum Graeca lectio, ut sincera sit, videri tamen potest juxta Latinam et vulgatam lectionem exponenda; scilicet ut divitiae sapientiam et scientiam respiciant, ac duo posteriores genitivi regantur a primo, prorsus eo modo, quo apud eundem Apostolum Col. 2. sapientia et scientia ad thesauros referuntur, in his verbis: *In quo sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae absconditi.*

Certe apud Hilarium loco citato, necnon apud Cyprian. lib. 3. test. cap. 53. legitur, ut nos habemus. Et solet Apostolus, divitias Deo adscribens, explicare metaphoram addito genitivo, velut *bonitatis, patientiae, longanimitatis, gloriae, gratiae,* ut supra cap. 2. et 9., Ephes. 1. 2. et 3., et Coloss. 1. Sit igitur hic sensus: O quam profunda et humanis sensibus imperscrutabilis est copia seu magnitudo tam sapientiae, quam scientiae Dei!

Sapientiam a scientia Cajetanus distinguit tanquam speciem a genere, ut sapientiae nomine significetur illa species cognitionis, qua supremum fit de rebus agendis judicium, et ordo earum disponitur, quale est illud de tempore et ordine vocationis gentium et conversionis Judaeorum; scientia vero in genere significet cognitionem.

Alii scientiam specialiter accipiunt ut a sapientia distinctam, id est, eam, quae versatur circa causas medias, et omnino circa varios effectus divinae providentiae; quum sapientia contempletur causam pri-

mam atque supremam. Estque hoc magis consentaneum consuetudini Scripturae sacrae, atque ipsius Pauli, qui de sapientia et scientia loqui solet, tanquam de virtutibus distinctis, ut 1 Cor. 12. et Col. 2. Sic etiam Aquinas, sapientiam exponens de divinis, et scientiam de rebus creatis; tametsi utraque in Deo simplex et una notitia est.

Quam incomprehensibilia sunt judicia Ejus! Graece ἀνεξερεύνητα, *inscrutabilia,* quomodo legunt Ambrosius lib. 4. de fide cap. 6., et passim Augustinus. *Ininventibilia* vocat Tertullianus. Vocem Graecam diligenter urgent Chrysost. et Theophylact. Explicat Apostolus id, quod dixit de profunditate sapientiae divinae. Nam judicia Dei, quibus de rebus statuit et ordinat, actus sunt sapientiae ejus. Ea inscrutabilia sive incomprehensibilia sunt, et ut David ait Psalm. 35: *abyssus multa,* quia nullus intellectus creatus, nec angelicus quidem, potest ad plenum rationes eorum scrutando comprehendere.

Et investigabiles viae Ejus. Investigabiles negative, id est, non vestigabiles, impervestigabiles. Similiter interpres Eph. 3. dixit: *investigabiles divitias Christi.* Utitur et Hieron. Proverb. 5.: *Vagi sunt gressus ejus et investigabiles.* Tertullian. *ininvestigabiles* legit. Hic significatur profunditas scientiae Dei. Nam viae in Scripturis saepe significant opera, sive actiones et studia. Porro viae Dei circa homines in genere sunt *misericordia et veritas,* Psalm. 24., id est, gratia et justitia; utraque circa electos, altera sola circa reprobos. Sensus est, rationes operum Dei non posse a quoquam penitus cognosci. Partem hanc Hieronymus in commentariis Jesaiae scribit sumptam videri ex ejusdem Prophetae cap. 40., ubi de Deo dicitur: *Nec est investigatio sapientiae* (Hebraice, *intelligentiae) Ejus*, quod LXX. transtulerunt, οὐδὲ ἔστιν ἐξέρευσις τῆς φρονήσεως αὐτοῦ, *neque est indagatio prudentiae ejus*, etsi in aliis codicibus legatur: ἐξεύρεσις, *inventio.* Non enim sic indagari potest, ut inveniatur.

34. *Quis enim cognovit sensum Domini? Sensum*, Graece νοῦν, *mentem.* Haec pars cum ea, quae sequitur, ad verbum desumpta est ex eodem cap. 40. Jesaiae juxta versionem LXX., quae ab originali non discrepat, nisi quod pro mente, רוח ruah, *spiritum,* habent Hebraea; et verbum תכן tichchen, pro quo LXX. transtulerunt ἔγνω, *cognovit,* alii varie reddiderint; Theodotion et neoterici quidam *paravit,* Hieronymus *adjuvit,* Pagninus *ponderavit,* Forerius *metitus est,* Tremellius *expendit.* Quae tria postrema non solum propius accedunt ad id, quod LXX. transtulere *cognovit*, velut metaphorica ad proprium, verum etiam Hebraea voce magis significantur, ut quae eadem sit cum illa, quam Hieronymus ipse, versu praecedenti, verbo ponderandi reddidit: *et coelos palmo ponderavit?* Qua de re consule Forerium.

Nam quod Leo Castrensis opinatur, interpretes LXX., vertentes ἔγνω, aliud verbum Hebraeum ante oculos habuisse, scilicet una litera auctum, altera diversum ab eo, quod legit Hieron., quo significetur *vidit*, seu *cognovit*, quam sit probabile, examinent alii. Nos illud perfugium hoc loco nobis necessarium non putamus. Sensus autem est, neminem perfecte nosse cogitationes et consilia mentis divinae. Postulant enim hujusmodi interrogationes responsionem negantem. Habetur haec eadem sententia 1 Cor. 2., sed sine eo, quod sequitur:

Aut quis consiliarius Ejus fuit? Non solum ad suggerendum Deo consilium, quomodo intelligitur locus Jesaiae, verum etiam ut tantummodo particeps esset et conscius omnium ejus consiliorum; secundum illud Jerem. 23.: *Quis enim adfuit in consilio Domini?*

35. *Aut quis prior dedit Illi, et retribuetur ei? Prior dedit,* Graece προέδωκεν, *ante dedit,* pro quo S. Ambrosius lib. 4. de fide cap. 6. legisse videtur in Graecis codicibus, προςέδωκεν vel προςέθηκεν, id est, *addidit.* Interpretatur enim, Paulum id velle: *cui nihil addi potest.* Verum lectio vulgaris, quae omnium est codicum, cujus ipse etiam Am-

brosius meminit, haud dubie germanior est; eique magis apposite respondet verbum ἀνταποδοθήσεται, *vicissim reddetur.*

Quaeritur autem, ex quo loco sententiam hanc desumpserit Apostolus. Nam legitur quidem apud Jesaiam paulo post superiora in quibusdam exemplaribus interpretum LXX., verum in aliis, iisque probatis, nominatim Romanis, non legitur, ut neque exstat apud commentatores Cyrillum et Procopium, neque recitatur a Justino, allegante locum Jesaiae in dialogo cum Tryphone; ut vehemens suspicio sit, illuc ex Paulo adjectam esse, quo praecedentia pertinebant.

Verum Paulus more suo Scripturas e diversis locis connectit. Habetur autem haec interrogatio apud Job. cap. 41., Deo loquente, juxta S. Hieronymi ex Hebraeo translationem: *Quis ante dedit mihi, ut reddam ei?* Nam eo loco diversum quid LXX. transtulerunt. Sensus autem Apostoli est: Neminem ullo suo merito beneficentiam Dei praevenire posse. Siquidem omne bonum hominis meritum, quantumvis exiguum et imperfectum, a praeveniente Dei gratia proficiscitur, ejusque beneficium est. Ostendit hac sententia Paulus id, quod in superioribus egit, nullum esse locum justae querelae, si Deus pro arbitrio suae voluntatis alios eligat, alios reprobet, ut qui nulli quidquam debeat.

Unde sequitur, ab electione seu praedestinatione divina omnem meriti opinionem esse excludendam; non autem, ut haeretici volunt, absolute evanescere omne meritum. Nam ipsa bonorum operum merita data nobis sunt a Deo, qui proinde, dum ea, remunerat, non aliud, quam sua dona coronat. Nec omnino potest quisquam Deo dare, quod Deus prior non dederit. *Quid enim habes,* ait idem Apostolus, *quod non accepisti?* 1 Cor. 4. Et David in sua ad Deum eucharistica praecatione: *Tua sunt omnia, et quae de manu tua accepimus, dedimus tibi,* 1 Paral. ultim. Et Augustinus serm. 16. de verbis Apostoli, cap. 2.: *Quid dedimus Deo, quando totum, quod sumus, et quod habemus boni, ab illo habemus?* Probat autem hoc, quod dixit, Apostolus universali sententia:

36. *Quonium ex Ipso, et per Ipsum, et in Ipso sunt omnia.* — *Quod dicit omnia,* ait Thomas in commentario, *est absolute accipiendum pro omnibus, quae habent verum esse. Peccata autem non habent verum esse, et ideo non est intelligendum de peccatis, quia, secundum Augustinum, peccatum nihil est, et nihil fiunt homines, cum peccant. Quidquid tamen entitatis est in peccato, totum est a Deo.* Sic ille. Dicuntur autem omnia esse *ex Ipso,* scilicet Deo, tanquam prima effectrice causa; et *per Ipsum,* quatenus per eundem omnia gubernantur et conservantur; et *in Ipso,* vel ut Graece est, *in Ipsum,* quia sic Deus omnia agit et gubernat, ut ea in se ipsum tanquam finem ordinet atque dirigat. *Universa enim propter semet ipsum operatus est.* Proverb. 16. Atque ita Basilius exponit ac distinguit haec tria, in lib. de Spiritu sancto, cap. 5.

Quamvis autem tria haec aeque conveniant tribus in Deitate personis, recte tamen Patres et Scholastici Doctores appropriatione quadam ea singula singulis accommodant personis, hoc aut simili modo: Quod ex Patre sint omnia, qua ratione Pater est principium sine principio; per Filium omnia, quatenus ipse est media persona, per quam quodammodo operatio a Patre accepta transmittitur ad Spiritum sanctum; et sic in Spiritu sancto omnia ut in fine, quia Spiritus sanctus in Trinitate velut finis est, a quo ad aliam personam non fit progressus. Proinde, qua, velut propria, ratione Patri adscribitur potentia, Filio sapientia, Spiritui sancto bonitas, dici potest ex Patre per Filium in Spiritu sancto esse omnia. Sed ea de re plura et ex professo apud Magistrum lib. 1. sent. dist. 36.

Ipsi gloria in saecula. Nempe *sit* aut *est.* Finis enim omnium operum Dei est, ut ipse per illa glorificetur in omnem aeternitatem. Quod quoniam omnes velle debemus, adjicit approbationis clausulam.

Amen. Id est, ita fiat. Dignum enim et justum est, ut in omnia saecula glorificetur Deus. De significatione vocabuli *Amen* egimus in expositione primi capitis.

CAPUT DUODECIMUM.

Obsecro itaque vos, fratres, per misericordiam Dei, ut exhibeatis corpora vestra hostiam viventem, sanctam, Deo placentem [1]), rationabile obsequium vestrum. 2. Et nolite conformari huic saeculo [2]), sed reformamini in novitate sensus vestri [3]); ut probetis, quae sit voluntas Dei bona, et bene placens et perfecta [4]). 3. Dico enim per gratiam, quae data est mihi [5]), omnibus, qui sunt inter vos: Non plus sapere, quam oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem; et unicuique, sicut Deus divisit mensuram fidei [6]). 4. Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent; 5. ita multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra [7]); 6. habentes autem donationes secundum gratiam, quae data est nobis [8]), differentes: sive Prophetiam [9]) secundum rationem fidei, 7. sive ministerium [10]) in ministrando, sive qui docet in doctrina [11]), 8. qui exhortatur in exhortando, qui tribuit [12]) in simplicitate, qui praeest in sollicitudine, qui miseretur in hilaritate. 9. Dilectio sine simulatione [13]); odientes malum, adhaerentes bono [14]); 10. caritate fraternitatis invicem diligentes [15]); honore invicem praevenientes; 11. sollicitudine non pigri; spiritu ferventes; Domino servientes; 12. spe [16]) gaudentes; in tribulatione patientes; orationi instantes [17]); 13. necessitatibus sanctorum communicantes [18]); hospitalitatem sectantes [19])! 14. Benedicite persequentibus vos; benedicite, et nolite maledicere [20]). 15. Gaudere cum gaudentibus [21]), flere cum flentibus [22]); 16. id ipsum invicem sentientes; non alta sapientes, sed humilibus consentientes [23]). Nolite esse prudentes apud vosmet ipsos; 17. nulli malum pro malo reddentes [24]); providentes bona non tantum coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus. 18. Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes [25]); 19. non vosmet ipsos defendentes, carissimi; sed date locum irae; scriptum est enim [26]): Mihi vindicta; Ego retribuam, dicit Dominus. 20. Sed si [27]) esurierit inimicus tuus, ciba illum; si sitit, potum da illi; hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput ejus [28]). 21. Noli vinci a malo, sed vince in bono malum.

---

1) Cap. 6, 13. 2) Eph. 2, 2. 1 Petr. 1, 14. 3) Eph. 4, 22. seq. 4) Eph. 5, 10. 17. 5) Gal. 1, 1. 6) 1 Cor. 7, 17. 7) 1 Cor. 12, 12. seq. 8) 1 Cor. 12, 4. seq. 9) 1 Cor. 14, 3. seq. 10) Act. 6, 1. seq. 11) 1 Petr. 4, 10. seq. 12) Act. 5, 1. 2. 13) 1 Tim. 1, 5. 14) 1 Thess. 5, 15. 15) 1 Petr. 1, 22. 16) Cap. 5, 2. 8, 24. 17) Luc. 18, 1. seq. Phil. 4, 6. 18) Cap. 15, 27. 19) 3 Joan. 5. 20) Matth. 5, 44. 21) 1 Cor. 13, 6. 22) Matth. 25, 35. seq. 23) Sir. 3, 19. 24) Matth. 5, 39. seq. 25) Marc. 9, 50. 26) 5 Mos. 32, 35. 27) Prov. 25, 21. seq. Matth. 5, 44. seq. 28) 1 Reg. 24, 17. seq. 26, 21. seq.

SUMMARIUM CAPITIS DUODECIMI.

Hortatur ad novitatem vitae. Docet, omnes fideles esse unum corpus e multis constans membris, quorum multae et variae sint operationes. Monet, ut intra limites doni a Deo dati quisque se contineat. Excitat ad mutuam dilectionem, et alias pias actiones. Vindictam prohibet, beneficentiam praecipit, etiam erga inimicos.

Obsecro itaque vos, fratres, per misericordiam Dei. Graece: *per miserationes Dei.* Hactenus de fide et gratia justificationis ac praedestinatione Dei, aliisque eodem pertinentibus disseruit Apostolus. Nunc a doctrina fidei transit ad praecepta morum, idque convenientissimo ordine. Nam prius collocanda sunt rectae fidei fundamenta, quibus deinde superstruendum aedificium sanctae conversationis et bonorum operum. Ab hoc loco Theodoritus quintum et ultimum facit hujus epistolae tomum. Incipit autem Apostolus ab obsecratione, qua Romanos obtestatur per illam Dei erga ipsos misericordiam, quam in superioribus tanto studio commendavit; qua scilicet electi erant a Deo ad salutem. Cujus misericordiae quia multiplices sunt effectus, ideo plurali numero dixit *miserationes. Obsecro*, Graece παρακαλῶ, quod etiam verti potest, *exhortor.* Sed obsecrationem potius intelligi satis ostendit addita obtestatio: *per misericordiam Dei.* Et in eum sensum diserte Chrysostomus exponit.

Ut exhibeatis corpora vestra hostiam viventem, sanctam, Deo placentem. Placentem, Graece εὐάρεστον, *beneplacitam*, quod paulo post interpres reddit *beneplacens.* Deinde vocabulum *Deo* claudit sententiam, *placentem Deo.* Itaque vel sic accipi potest, ut regatur a participio *placentem*, quod sensit interpres noster, quando commutato ordine scripsit: *Deo placentem*; vel, ut referatur ad verbum *exhibeatis*, qui sensus plenior est. Et alioqui solet Apostolus exprimere id, cui nos exhibendos aut praecipit, aut prohibet; velut *Deo, justitiae, peccato, immunditiae et iniquitati,* ut supra cap. 6. Monet igitur his verbis Romanos, ut corporibus suis sancte et ad Dei honorem utantur. Nam per hoc corpora Deo exhibentur, sistuntur et offeruntur, velut hostia vivens et sancta et accepta seu beneplacita. Sicut enim, teste B. Augustino lib. 10. de civit. Dei, cap. 6.: *omne opus, quod agitur, ut sancta societate inhaereamus Deo,* generali ratione *sacrificium est*, ita omnis illa res, quae ad ejusmodi opus a nobis impenditur, sacrificium seu hostia generali nomine dici potest.

Tale vero praecipue est corpus nostrum, quo opera pietatis exercemus; quod proinde dum facimus, exhibemus illud Deo hostiam viventem etc., quemadmodum eodem loco declarat August. *Viventem* dicit ad differentiam hostiarum legalium, quae occidebantur: *ut ne quis putet,* inquit Chrysostomus, *quod praecipiat mactari corpora*, id est, interfici, quod est plane illicitum. Etenim martyres quoque in passione mortis exhibent corpora sua hostiam viventem Deo. Non enim ipsi se occidunt. *Sanctam* dicit, hoc est ab omni immunditia et inquinatione peccati immunem, et per hoc *beneplacitam*, id est acceptam et gratissimam Deo, cui exhibetur. Respicere videtur Apostolus ad immunditiae peccata, quibus corpora sua dehonestabant et contumeliis afficiebant illi, contra quos egit cap. 1., a quibus Romanos fideles omnino vult esse alienos. Ita scribit ad Thess. 1 epist. 4.: *Haec est voluntas Dei, sanctificatio vestra, ut abstineatis vos a fornicatione*, etc.

Rationabile obsequium vestrum. Obsequium Graece λατρείαν, qua voce passim in Scripturis significatur cultus religionis, quo scilicet Deus colitur. Unde clarius ex Graeco vertunt alii: *rationalem cultum vestrum.* Sunt enim accusativi in Graeco, et per appositionem haeret haec pars cum praecedentibus. Vulgo quidem sic fere sententiam hanc accipiunt, quasi moneat Apostolus, pietatis exercitia, cujusmodi sunt orationes, jejunia, vigiliae, fieri cum ratione et modo, ne, si sint immoderata, corpori aut sensibus adferant

nocumentum. Quomodo etiam Aquinas, Lyranus, et Cajetanus hunc locum exposuerunt.

Sed hic sensus, etsi bonam continet doctrinam, non tamen praesenti loco congruit. Vocat enim Apostolus obsequium seu cultum rationalem (τὴν λογικὴν λατρείαν) eum, qui in ratione ac mente situs est, id est, cultum spiritualem, ad differentiam cultus externi atque corporei, qualis fuerat Judaeorum, consistens in hostiarum carnalium mactatione. Sic apud Petrum *lac rationabile.* 1 Epist. 2. Sensus est: Exhibete corpora vestra hostiam Deo per bona opera, qui est rationalis cultus vester. Ipsa igitur hostia, quam jubemur offerre, corpora nostra sunt, actus autem, quo Deo hujusmodi hostiam offerimus, cultus est rationalis ac spiritualis.

Quod attinet ad vocabula nostrae versionis, *rationabile,* et *obsequium,* male quidam interpretem imperitiae accusant, qui non solum hoc loco, verum etiam alibi Graeca nomina ad hunc modum transtulerit; ut, quod modo citavi, *lac rationabile,* et Joan. 16.: *arbitretur obsequium se praestare Deo,* et hujus Epist. cap. 9.: *legislatio et obsequium.* Usus est enim vocabulis, ut ita dicam, ecclesiasticis, id est, suo tempore per ecclesiam in ejusmodi significatione usitatis. Nam et in canone missae oblatio sacrae Eucharistiae rationabilis vocatur, id est rationalis; tametsi rationabile pro eo, quod ratione praeditum est, et apud Quintilianum legitur.

Obsequium autem pro cultu usurparunt Tertull. in apol., August. lib. 10. de civit. Dei cap. 4., et ecclesia passim in officio Missae. Sunt, qui etiam hoc loco per obsequium rationabile, sacrificium Eucharistiae intelligant, propterea quod in canone Missae, atque in liturgiis Graecorum Basilii et Chrysostomi sic vocetur; verum profecto hujus loci contextus alium postulat sensum, nempe eum, quem jam dedimus.

2. *Et nolite conformari huic saeculo.* Pro *conformari* alia vetus versio melius habet *configurari.* Nam Graece est συσχηματίζεσθαι, et ita citat hunc locum Chrysologus serm. 120., et ante eum Cyprian. lib. de exhort. mart. cap. 8., et in Epistol. 77. Sensus est: Cavete, ne vita et conversatione similes efficiamini iis, qui sectantur hujus saeculi seu mundi voluptates et commoda, suisque serviunt cupiditatibus. Saeculum et mundus pro genere humano, maxime qua parte sibi relictum est et terrena sapit, multum usitata sunt in Scriptura novi Testamenti; praesertim addito pronomine demonstrativo, *hoc saeculum.*

Sed reformamini in novitate sensus vestri. Graeca sic habent: *Sed transformamini renovatione mentis vestrae.* Ita et Cyprian.: *sed transformamini in renovatione sensus.* Hoc est: Studete quotidianae renovationi mentis vestrae per mortificationem malorum affectuum et cupiditatum; sicque perficietur in vobis felix illa metamorphosis, qua ex hominibus vetustate corruptis transmutemini magis magisque in novos homines. Semper enim nobis in hac vita, quantumcumque etiam profecerimus, hac transformatione ac reformatione opus est.

Sciendum, hoc loco Graeca nonnihil variare. Nam pro verbis συσχηματίζεσθε et μεταμορφοῦσθε, quaedam exemplaria legunt infinitivo modo: συσχηματίζεσθαι et μεταμορφοῦσθαι, ut, pariter cum infinitivo praecedente παραστῆσαι, dependeant a verbo παρακαλῶ; sitque syntaxis hujusmodi: *Obsecro vos exhibere corpora vestra,* etc. Item: *obsecro vos non configurari saeculo huic, sed transformari renovatione,* etc. Quamquam haec varietas sensum non mutat.

Ut probetis, quae sit voluntas Dei bona, et beneplacens et perfecta. Beneplacens, εὐάρεστον, *beneplacita,* accepta. Erasmus et alii quidam ex Graeco vertunt ad hunc fere modum: *ut probetis, quae sit voluntas Dei, quod bonum et beneplacitum et perfectum.* Atque in partem hanc legunt Ambros. commentator et Sedulius. Item Augut 10. de civit. Dei, cap. 6., lib. 13. confess. cap. 22., et in Epist. 85. Sic etiam legisse

Pelagium satis arguit ejus commentarius. Imo Ruffinus in comment. Origenis simpliciter affirmat, hanc lectionem esse in consuetudine Latinorum. At vero Syriacus textus solam priorem interpretationem admittit, quae etiam repetitur apud Latinos Cyprian. Epist. 77., Hieronym. lib. 1. contra Jovinian. cap. 22., et Primas. in commentario.

Sed et Ruffinus eam potius probat loco jam citato. Nec mirum; nam Graeca non aliter commode reddi possunt. Non enim Graece est τί τὸ ἀγαθὸν, *quod bonum;* sicut praecessit τί τὸ θέλημα, *quae voluntas,* sed solummodo τὸ ἀγαθὸν, id est, *bonum,* vel *illud bonum,* ut recte verterit quidam: *quae sit voluntas Dei bona illa, accepta et perfecta.* Certe Graeci tractatores Chrysost. et alii verba Pauli in eum sensum interpretati sunt, quem exigit haec versio. Qui sensus hujusmodi est: Ad illam reformationem vitae vestrae hoc pertinet, ut probetis, id est, exquiratis ac diligenter scrutemini, quae sit Dei voluntas bona, beneplacita et perfecta, id est, qua non praecipit, nisi bona, ac sibi placita et perfecta, hoc est, irreprehensibilia; probetis, inquam, eo fine, ut illam Dei voluntatem cognitam amplectamini et impleatis.

Verumtamen juxta alteram interpretationem, si cui ea magis placet, sensus non multum dissimilis est. Subjunguntur enim voluntati Dei haec tria, bonum et beneplacitum et perfectum, tanquam declaratio eorum, quae sub Dei voluntate comprehenduntur. Nam opera bona, Deo placita et perfecta, ea nimirum sunt, quae Deus vult, id est, praecipit. Nam de voluntate Dei praeceptiva, quam Theologi voluntatem signi appellant, Apostolum loqui manifestum est, non autem de voluntate absoluta, quam beneplaciti vocant, ut existimavit Petrus Lombardus lib. 1. sentent. dist. 45., necnon in hujus loci comment. Non enim jubet Apostolus, ut probemus aut scrutemur, quid absolute velit Deus, id est, quid facturus sit: cum id alibi Scriptura diserte prohibeat, ut Ecclesiastici 3.: *Altiora te ne quaesieris.* Verum id jubet, quod eodem loco sequitur: *Sed quae praecepit tibi Deus, illa cogita semper,* et quod de beato viro canit Psalmistes: *In lege Domini voluntas ejus, et in lege ejus meditabitur die ac nocte.* Et quod rursum ipse Paulus Philip. 4.: *Quaecumque sunt vera, quaecumque pudica, quaecumque justa,* etc., *haec cogitate.* Nec pro Lombardo facit nomen beneplaciti, quod hic legitur, et quo voluntatem Dei absolutam Theologi significare solent. Aliter enim illi, quam hoc loco Paulus, beneplacitum accipiunt; nempe pro eo, quod apud Deum absoluto decreto placitum est, ut fiat.

Jam quod Cajetanus illud *beneplacens,* non ad Deum referri vult, sed ad homines, *quibus omnibus,* ut ait, *Dei voluntas quantum est ex se, grata et suavis est,* satis id refellitur ex alio loco simili ejusdem Apostoli Ephes. 5., ubi exprimitur, cui beneplacitum: *probantes,* inquit, *quid sit beneplacitum Deo.*

3. *Dico enim per gratiam, quae data est mihi.* Gratiam intelligit muneris Apostolici. Nam post generalem admonitionem specialia daturus praecepta, ne videatur arroganter agere, quod Romanis praecipiat, allegat autoritatem suam Apostolicam. Verum et id facit modeste, vocans Apostolatum suum gratiam, id est, munus gratuito sibi a Deo collatum et commissum, simul innuens, se, quod facit, facere ex officii necessitate. Eodem pertinet verbum *dico,* id est, *praecipio;* sed minus moleste auditur, quam si *praecipio* dixisset. In nonnullis codicibus Graecis additur τοῦ Θεοῦ, *per gratiam Dei.* Sed suspicor huc aliunde adscriptum, ut ex 1 Corinth. 3., ubi legitur: *secundum gratiam Dei, quae data est mihi.* Nam alias solet hanc gratiam absolute nominare, hoc aut simili modo: *gratiam, quae data est mihi,* ut Gal. 2., Ephes. 3., et hujus Epist. cap. 15.

Omnibus, qui sunt inter vos. Id est, omnibus fidelibus, qui Romae estis. Vult enim haec praecepta ad omnes eos pervenire.

Non plus sapere, quam oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem. Sapere

dixit interpres pro eo, quod est *existimare, sentire de se.* Id enim significat verbum Graecum φρονεῖν, cujus in eadem lingua composita sunt, ὑπερφρονεῖν, *plus sapere,* quasi dicas super sapere, et σωφρονεῖν, id est, *sobrie,* modeste et temperate *sapere.* His enim omnibus utitur hic Apostolus, non sine jucunda vocum allusione, quae in Latino retineri non potuit. Pro sobrietate temperantiam legit August. in Epist. 47. Sed et Ruffinus Origenem interpretans (sua enim verba interserit) *temperantiam* mavult, tametsi fateatur, majores in Scripturis divinis sobrietatem interpretatos. Sed de verbo non est certandum, cum de re constet, maxime cum hic in Graeco non sit nomen σωφροσύνη, sed verbum σωφρονεῖν, de quo jam diximus.

Quod vero Hier. advers. Jovin. scribens, lib. 1. c. 22. dicit, male in Latinis codicibus legi, *sapere ad sobrietatem,* et corrigit, *ad pudicitiam,* videtur vir sanctus causae, quam eo loco agebat, hoc tribuisse, ut sic exponeret. Nam hujus quidem loci sensus est: Dico et moneo quemque vestrum, ne supra modum de se sentiat, neve plus, quam par est, sibi tribuat; sed de se sentiat sobrie, temperate, et cum modestia. Cujus quidem admonitionis occasionem Paulo dederat altercatio, quae Romae inter fideles Judaeos et Graecos orta fuerat de justificatione. Nam in ea modestiae fines excesserant non sine jactantiae vitio, sicut ostendimus in argumento Epistolae. Non igitur id vult Apostolus hoc praecepto, ne curiosas consectentur aut scrutentur quaestiones, in quem sensum Hervaeus illud interpretatus est; sed ne quis de donis Dei plus, quam accepit, sibi arroget, nec limites talenti sui praetergrediatur; quomodo, si quis merus Grammaticus aut liguarum peritus de controversiis Theologicis censuram usurpet. Unde sequitur:

Et unicuique, sicut Deus divisit mensuram fidei. Copula *et* nec in Graeco est, nec in Syriaco, et in multis abest Latinis. Potesque videri sermo sic ordinandus: Si cut unicuique Deus divisit, etc. Nam alioqui dativus *unicuique* non habebit, unde regatur, nisi malis altius referre ad verbum *dico,* quod non est improbabile, ut respondeat dativo *omnibus,* pro quo in Graeco est singulare παντὶ, *omni,* quod hic jam distribuendo repetit ἑκάστῳ, *unicuique;* ac tum supplenda erit oratio resumptione verbi praecedentis: Dico unicuique vestrum sapere, id est, ut sapiat, sicut Deus divisit seu partitus est ei mensuram fidei, id est, sentiat de se juxta mensuram ac modum doni in fide sibi collati.

Nominat fidem, quod illa caeterorum donorum directrix sit ac moderatrix. Intelligit enim fidem, qua Christiani sumus; licet nonnulli fidelitatem exponant, quod non probo. Dicit autem mensuram, quia, Christo Domino excepto, cui spiritus *non ad mensuram datus est,* Joan. 3., nullus est, in quem omnia dona Deus conferat; sed unicuique solummodo partem ex eis, vel majorem, vel minorem, prout ipsi visum fuerit, admetitur et tribuit. Quam rem deinceps Apostolus aptissima similitudine declarat, sumpta nimirum a corpore naturali.

4. *Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent.* Id est, sicut in humano ac naturali corpore diversa membra diversis deputata sunt operationibus.

5. *Ita multi unum corpus sumus in Christo.* Hoc est: Ita multi, id est, quotquot sumus fideles, unum sumus corpus mysticum sub Christo capite, vel *in Christo,* id est, in fide Christi.

Singuli autem alter alterius membra. Alter alterius, Graece ἀλλήλων, quod Erasmus vertit, *alii aliorum. Alterius* ergo non ut corporis, sed tanquam commembri, ut ita loquar. Nam pars non solum relationem habet ad totum, verum etiam ad alias partes, sub nomine compartis. Locus igitur sic reddi posset: *Singuli autem, alter alteri, commembres.* Qua voce utitur Augustinus libr. contra mendac. cap. 2. Per hoc autem significare vult Apostolus, unumquodque mem-

brum ecclesiae non sibi soli, sed etiam aliis operari debere; quemadmodum fit in corpore naturali.

6. *Habentes autem donationes secundum gratiam, quae data est nobis, differentes.* Quidam *habentes* exponunt *habemus,* ut sit Hebraismus, quo participium pro verbo poni solet. Sed id nulla necessitate, cum optime cohaereat hoc participium cum praecedente verbo *sumus.* Declarat autem his verbis Apostolus comparationis superioris illam partem: *non eundem actum habent,* commemorans operationum in mystico corpore diversitatem, simul addens, illam esse a Deo, sic sua dona per ecclesiam dispensante. Sensus: Habentes dona diversa et varia, prout unicuique nostrum per gratiam suam largitus est Deus. Nam donationes Graece χαρίσματα sunt, id est, dona gratuita; cum alioqui donatio significet actum donandi. Hujusmodi dona ad aliorum utilitatem concessa Dominus in Evangelio parabolice vocat talenta, Matth. 25. De his rursum Apostolus 1 Cor. 12., cum de distributionibus gratiarum ageret: *Unicuique,* inquit, *datur manifestatio spiritus ad utilitatem.* Et Petrus 1 Ep. 4. *Unusquisque, sicut accepit gratiam, in alterutrum illam administrantes, sicut boni dispensatores multiformis gratiae Dei.* Idem praecipit hoc loco Paulus, dum, subjuncta aliquot donorum seu talentorum enumeratione, sigillatim, quomodo iis utendum sit, commonstrat.

Sive prophetiam secundum rationem fidei. Rationem, Graece ἀναλογίαν, quam vocant proportionem; Ciceroni convenientia dicitur. Prophetiam quidam proprie accipiunt, qua praedicuntur futura. Alii donum interpretandi et exponendi Scripturas. Verisimile est, generaliter intelligi donum revelationis secretorum, patens ad utrumque genus jam dictum. Sic enim accipitur 1 Cor. 12. et 14., quemadmodum illis locis docebimus. Sic et in illa sententia Proverb. 29.: *Cum prophetia defecerit, dissipabitur populus.*

Est autem Apostoli sermo eclipticus ac supplemento egens, quod idem in sequentibus sit repetendum. Nec aliud suppleas commodius, quam ex praecedentibus verbum *dico,* ut ad hunc modum exponas: Sive habentes prophetiae donum, quod qui habet, dico, ut expendat illud, eoque utatur secundum rationem seu congruentiam fidei, id est, sic ut sequatur rectae fidei dictamen, et diligenter caveat, ne quid vel praenuntiet, quantumvis sibi videatur praeditus spiritu prophetico, vel pro Scripturae interpretatione adferat, quod a regula fidei discrepet, aut ad fidei morumque aedificationem nihil conferat.

Hinc idem Apostolus 1. Thess. 5. vult etiam prophetias probari et explorari, ut solum, *quod bonum est* ac sanae doctrinae consentaneum, teneatur. Non est sensus, distribui cuique donum prophetiae pro magnitudine fidei, quam habet; ut nonnulli partem hanc exponunt. Constat enim, id simpliciter non esse verum. Multi quippe magnam fidem habent, dono prophetiae penitus destituti. Neque nunc docere vult Apostolus, quomodo haec charismata acquirantur, sed quomodo sit iis utendum. Maxime vero locum habere debet haec admonitio in Scripturis allegorice interpretandis, quod eo in genere nimium sibi permittere quidam soleant, ut olim Abbas Joachim et alii.

7. *Sive ministerium in ministrando.* Graece *in ministerio.* Est enim ejusdem vocabuli repetitio. Sensus autem est: Sive habentes gratiam alicujus ministerii Ecclesiastici in quocumque gradu et ordine, ut sunt Episcopatus, Presbyterium, Diaconatus, etc. Cujusmodi gratiam qui habet, illi dico, non sibi placeat, sed cum modestia et cura ad aliorum utilitatem exsequatur creditum sibi ministerium, sciens se vocatum ad opus, non ad honorem. Quidam ad diaconos restringunt propter Graecam vocem διακονίαν. Sed haec ratio non urget. Passim enim generaliter accipitur ea vox pro ministerio. Et in ecclesia *divisiones ministrationum* seu *ministeriorum* agnoscit ipse Paulus 1 Corinth. 12., de quibus eo loco plura.

Sive qui docet in doctrina. Hoc est: Si quis habet gratiam docendi, id est, ea, quae novit, aptis et convenientibus verbis explicandi, aliisque tradendi, utatur ea facultate ad docendum alios. Nonnulli donum hoc faciunt speciem prophetiae, tanquam ea tam late pateat, ut etiam gratiam docendi sub se comprehendat; quod non est Apostolicae Scripturae consentaneum. Nam non solum hoc loco recensentur tanquam charismata seu donationes inter se diversae, verum etiam alibi apud Paulum, ut 1 Corinth. 12.: *Posuit Deus in ecclesia primum Apostolos, secundo Prophetas, tertio Doctores.* Et iterum: *Numquid omnes Prophetae? numquid omnes Doctores?* et cap. 14.: *Aut in scientia, aut in prophetia, aut in doctrina.* Sic et Eph. 4. prophetas a pastoribus et doctoribus distinguit. Et apud Lucam Act. 13.: *Erant in ecclesia, quae erat Antiochiae, Prophetae et Doctores.* Quamquam fatemur Prophetas plerumque etiam docendi et exhortandi gratia praeditos fuisse. Quod Paulus significat 1 Corinth. 14. dicens: *Qui prophetat, hominibus loquitur ad aedificationem, et exhortationem et consolationem.*

8. *Qui exhortatur in exhortando.* Graece: *Sive, qui exhortatur, in exhortatione.* Sic et Chrysologus legit. Et ita melius respondet ad superiora, *in ministerio, in doctrina;* et ad sequentia, *in simplicitate, in sollicitudine, in hilaritate.* Sensus: Si quis vestrum accepit a Deo gratiam exhortandi, id est, animum auditoris oratione sua excitandi et commovendi ad actiones pietatis, utatur ea gratia, ac sedulo exhortationibus incumbat. Constat autem, diversa esse dona docendi et exhortandi, eaque non raro a se mutuo separata.

Verti etiam ex Graeco potest: *Sive, qui consolatur, in consolatione.* Atque in eum sensum Theophyl. interpretatur. Sunt enim in ecclesia, qui singulari gratia polleant consolandi afflictos et infirmos. Verum Chrysost. de exhortatione intellexit, apposite citans hujus doni exemplum ex Actor. 13., ubi Barnabae et Paulo dicitur: *Si quis est in vobis sermo exhortationis ad plebem, dicite,* ubi Graece παρακλήσεως, idem verbale nomen, quod hoc loco. Syrus quoque interpres *exhortationem* reddidit. Quamquam nihil vetat, utrumque simul intelligi. Nam ut eodem vocabulo significantur, ita fere conjuncta sunt haec duo dona.

Qui tribuit in simplicitate. Videtur hoc intelligendum de iis, qui praefecti erant aerario ecclesiae ac publicis eleemosynis in pauperes distribuendis, quales fuere septem diaconi Act. 6., quales etiam Paulus et Barnabas Act. 11. Adhuc enim sermo est de peculiaribus donis et officiis, et ad istum modum Chrysost. et alii partem hanc interpretantur, ut sensus sit: Is, cui incumbit officium dispensandi facultates ecclesiae et collectas fidelium, distribuat eas cum simplicitate, id est, bona fide, sine personarum acceptione, ac sine respectu proprii commodi. Id enim esset in ejusmodi opere cor duplicare, dum aliud praetenditur, aliud intenditur. Eam in dando simplicitatem Jacobus Apostolus Deo adscribit cap. 1. dicens: *Postulet a Deo, qui dat omnibus* ἁπλῶς, *simpliciter,* pro quo nos habemus *affluenter.* Eandem Paulus commendat 2 Corinth. 8. et 9. Gaignaeus *in simplicitate* exponit ingenue, libere, non quasi coacte. Verum id potius est *in hilaritate,* quod statim sequitur.

Qui praeest in sollicitudine. Graece ἐν σπουδῇ, *in studio,* seu *diligentia,* quam exstimulare solet sollicitudo. Sensus: Cui praefectura aliorum commissa est, is non sese efferat, sed diligenter ac sollicite suo muneri incumbat, tanquam Deo rationem redditurus; cogitetque se praepositum aliis, non sui sed illorum causa. Simile praeceptum Ecclesiastici 32.: *Rectorem te posuerunt? noli extolli; esto in illis, quasi unus ex ipsis. Curam illorum habe,* etc.

Qui miseretur in hilaritate. Communis interpretum sententia est, Apostolum hic transire a praecepto bene utendi donis spiritualibus ad praecepta omnibus communia. Nam ad omnes pertinet misereri;

non solum interiore misericordiae affectu, verum etiam, si facultas adsit, externo opere et effectu; cujusmodi est egenti dare panem, vestem, pecuniam. Quod qui facit, jubetur cum hilaritate facere, quemadmodum et Sapiens praecipit: *In omni dato hilarem fac vultum tuum,* Ecclesiast. 35. *Hilarem* enim *datorem diligit Deus* 2 Corinth. 9.

Aliis placet, etiam hac parte speciale quoddam charisma sive officium significari, ut misereri dicatur is, qui ab ecclesia curandis miseris, potissimum aegrotis, praefectus est, iisque praebet obsequia; velut etiam hodie fit in nosocomiis. Huic enim operi misericordiae valde convenit hilaritas, ut, quos morbus affligit et contristat, ex alacritate et promptitudine eorum, a quibus juvantur, capiant consolationem. Qui sensus haudquaquam improbabilis est. Habet enim hoc praeceptum similem formam cum praecedentibus. Nam quae sequuntur, ut omnibus communia sunt, ita forma a septem superioribus differunt.

9. *Dilectio sine simulatione.* Graece ἀνυπόκριτος, id est, *simulationis expers,* subaudi: *sit;* quasi diceret: Proximus diligatur sincere et ex animo: non simulate. Nam dilectio simulata non est dilectio. Sic alibi fidem exigit ἀνυπόκριτον, *non fictam,* ut 1 Tim. 1. Nam et fides ficta non est fides. Ne autem proximus diligatur in malo, quae est mundana et perniciosa dilectio, subjungit duo sequentia praecepta:

Odientes malum, adhaerentes bono. Malum et bonum neutrius generis sunt. Itaque dilucidius ita vertes: *Odientes id, quod malum est, adhaerentes ei, quod bonum est.* Malum intellige vitium, peccatum; bonum honestatem, justitiam. *Odientes,* Graece non est μισοῦντες, quod est simpliciter, *odientes,* sed ἀποστυγοῦντες, id est, *aversantes,* odio habentes cum horrore. In hac parte et sequentibus supplendum est verbum praeceptivum, *estote,* vel *sitis.*

10. *Caritate fraternitatis invicem diligentes.* Sic omnino legendum ex castigatione Romana, pro eo, quod multos codices occupaverat, *caritatem fraternitatis.* Nam Graece dativus est, nobis reddendus per ablativum τῇ φιλαδελφίᾳ, id est, *caritate fraterna.* Nec in Graeco participium est ἀγαπῶντες, *diligentes,* ut ab eo regi possit accusativus, τὴν φιλαδελφίαν, pro quo suspiceris dativum irrepsisse; sed nomen φιλόστοργοι, ut si Latine dicas: *affectuosi,* quod accusativum regere non potest. Accedit praeter Graecorum omnium lectionem, quod etiam apud Latinos scriptores ablativus legitur *caritate,* vel *amore,* et pro *diligentes,* nomen *affectuosi* vel *benigni.* Ita Tertull. lib. 5. contra Marcionem, cap. 14.: *Amore fraternitatis invicem affectuosi,* et comment. Ambros.: *fraternitatis amore invicem benigni.*

Quo fere modo et caeteros expositores Latinos legisse, ut Pelagium, Primasium, Sedulium et Haymonem, probant eorum commentarii. Chrysologus quoque legit *invicem benigni,* licet priora verba praetermittat. His et illud accedit, quod pro *invicem* Graec est εἰς ἀλλήλους, id est, *ad vos invicem,* quod cum participio *diligentes* non cohaeret; ut taceam conformitatem hujus sententiae cum tribus subsequentibus, quae simili casu inchoantur, *honore, sollicitudine, spiritu.* Nec pro accusativo facit illud 1 Petr. 2.: *fraternitatem diligite.* Nam eo loco Graeca prorsus sunt diversa, licet sententia sit similis. Igitur hujus loci sensus percommode dilucideque, ut alia expositione non sit opus, ex Graeco reddi potest hoc modo: Amore fraterno alius ad alium amanter affecti. Ratio, quia estis invicem membra, non tantum ut homines, sed ut fideles, ac peculiariter hoc nomine fratres.

11. *Honore invicem praevenientes.* Graece προηγούμενοι, *praecedentes.* Quamquam optime transtulit interpres: *praevenientes,* ut intelligatur, Paulum loqui de honore activo, non passivo. Nam alioqui praecedit honore, qui prius aut magis honoratur; praevenit autem, qui antevertit, id est, qui prius honorat. Intellige: quantum in te est. Non enim

uterque alterum praevenire potest, nisi voluntate et studio. Ratio praecepti, quia per hoc provocatur et fovetur mutua dilectio, quam proxima sententia commendaverat. Erasmus honorem hoc loco vult intelligi subsidium, sed minus recte. Nam Apostolus simili sententia alibi sese explicat, nempe cum dicit Philip. 2.: *In humilitate superiores sibi invicem arbitrantes. Quod quidem fit,* ait Thomas hoc loco, *dum quis suum defectum considerat et bonum proximi.* Sed nos ea de re plura, Deo favente, dicturi sumus in memorati loci commentario.

Sollicitudine non pigri. Sollicitudine, Graece τῇ σπουδῇ, *studio,* ut supra versu 8. Sensus: Non gravatim, sed diligenter et prompte, atque ex animo facientes officium, praesertim quo juvandus est proximus.

Spiritu ferventes. Hoc est, impetu quodam animi succensi ad exsequendum ea, quae vestrae sunt functionis et officii. Sic enim eritis studio non pigri. Potest etiam exponi de Spiritu sancto, quo velut igne ferventes, nullum caritatis officium erga proximos refugiamus; ut referatur ad omnia praecepta superiora. Basilius in regulis brevioribus responsione 259.: *Spiritu fervens est,* inquit, *qui ardenti studio, et inexplebili cupiditate, et assidua diligentia, voluntatem Dei facit in caritate Christi.*

Domino servientes. Graeci codices plerique, qui nunc exstant, habent: *Tempori servientes.* Et hoc modo legit inter Latinos Ambros. commentator, eamque lectionem, altera rejecta, velut huic loco incongrua, studiose defendit. Meminit ejusdem Hieronym. in Epist. ad Marcell. num. 102., sed sic, ut improbet. Agens enim adversus quosdam suos reprehensores: *Illi legant,* inquit, *tempori servientes, nos legamus, Domino servientes.* Meminit et Ruffinus in Origenis commentario, suis loquens verbis; quamquam nec ipse probat, licet affirmet, ita in nonnullis Latinorum exemplaribus haberi. Porro simpliciter eam lectionem annotat glossa interlinealis; ordinaria vero etiam exponit, tacens de altera.

Sed et antiquissima mss. (quemadmodum refert in suis notationibus F. Lucas), quae libris argumenta capitum praefigunt, hujus epistolae quadragesimum octavum caput: *De tempori inserviendo,* inscribunt; nimirum quod retinuerint capitum argumenta, ei Latinorum editioni, quae ante nostram fuit, accommodata. Petrus Lombard. in suo comm. posuit et exposuit utramque lectionem, sic ut neutram alteri praeferat.

Caeterum lectioni nostrorum codicum suffragatur Syriacus textus, atque in eandem consentiunt Graeci tractatores Chrysostomus, Theodoritus, Theophylactus et Oecumenius, et Latini omnes, Ambrosio, quem dixi, excepto; qui tamen agnoscit in Graeco haberi: *Domino servientes.* Nec desunt hodie Graeci codices, inter quos Regius ex Complutensi, qui hanc lectionem exhibeant. Nam Robertus Stephanus quatuor praeterea codices hujus lectionis annotavit.

Diversitas nata videtur ex affinitate Graecorum vocabulorum κυρίῳ et καιρῷ, maxime si forte, qui scribarum mos est, abbreviate scriptum fuerit, κρῳ. Nec plane constat, utra lectio sit potior ac germanior.

Nostra quidem sensum habet apertum, ut in omni actione et officio, quod proximis impendimus, non quae nostra sunt, quaeramus, sed Domino serviamus, ejusque honori studeamus. Unde non incongruenter (quo in diversum argumento moventur alii) praeceptum hoc subjungitur praecedentibus.

Altera quoque lectio sententiam habet nec putidam, ut quibusdam videtur, nec Apostolo indignam; modo christiane, sicut oportet, exponatur. Ad quod proferuntur ejusdem Apostoli tanquam similia praecepta aliis in locis, ut Eph. 5. et Coloss. 4., ubi monet, ut tempus redimamus. Unde dicunt, ex mente Pauli eos tempori servire, qui temporis occasione utuntur ad id, quod melius est, ac sedulo cavent, ne, negotiis minus utilibus sese

occupantes, temporis ad Deo serviendum concessi jacturam faciant.

Quamquam id aliter exponit dictus Ambros. Sic enim scribit: *Quoniam dixerat: spiritu ferventes, ne hoc sic acciperent, ut passim et importune verba religionis ingererent tempore inimico, per quod forte scandalum excitarent, statim subjecit, tempori servientes, ut modeste et cum honestate, aptis locis et personis, et apto tempore, religionis fidem loquerentur.* Ita scriptor ille (cui et glossa concinit, et Lombardus) haud absurde. Nam et Salomon dicit, *tempus* esse *tacendi, et tempus loquendi;* Ecclesiastae 3. Et Amos Propheta cap. 5.: *Prudens,* inquit, *in tempore illo tacebit, quia tempus malum est.*

Porro Desiderius in paraphrasi id ipsum paulo aliter exponit, ita scribens: *Ne reluctemini malis; sed tempori servite, rebus praesentibus vosmet ipsos accommodantes; et si quid inciderit incommodorum, vel declinantes, si liceat commode, vel tolerantes.* Sic ille, sensu nequaquam alieno, si cui placeat haec lectio. Nam et ea, quae sequuntur, *spe gaudentes; in tribulatione patientes,* ad eum sensum satis probe respondent.

Verum quia tempori servire non est phrasis apostolica, nec omnino in Scripturis usitata, nec idem sonare videntur redimere tempus (de quo suis locis agemus) et servire tempori; idcirco mihi haec lectio, quamvis alioqui bonas recipiat expositiones, non admodum arridet; praesertim quum altera (quam habere nos crediderim ex emendatione S. Hieronymi) loquatur id, quod passim inculcant Scripturae, ut Domino Deo serviamus. Quod et ipse Paulus alibi praecipit, dicens: *Christo Domino servite,* Col. 3. Unde et hujus epistolae cap. 14. servitutem hanc commendans ait: *Qui in hoc servit Christo, placet Deo;* sicut et contra de quibusdam dicit capite decimo sexto: *Hujuscemodi Christo, Domino nostro, non serviunt, sed suo ventri.*

Ex quibus locis Paulinis etiam id colligo, Dominum hic intelligi Christum, de quo Eph. 4.: *Unus Dominus.* Est enim moris apostolici, Christum, ut redemptorem nostrum, vocabulo Domini peculiariter honorare. Cum igitur Apostolus de multis officiis et actionibus Christianis praecepta dedisset, hic jam praecipit, ut in omnibus illis serviamus gloriae Christi, Domini nostri, cum spe certissima coelestis remunerationis ab eo percipiendae. Hinc apte subjungitur:

12. *Spe gaudentes.* Spem intelligit futurae retributionis. Ea namque animum Christianum fovet, et alacritatem suggerit, et gaudio quodam perfundit in omni opere pietatis. Tum vero mirifice consolatur, et fortem reddit in afflictionibus hujus vitae, unde sequitur:

In tribulatione patientes. Spe nimirum animati. Nam nisi animus spe praemiorum fulciretur, in afflictionibus, quas pro Christo patitur (de his enim sermo est), durare non posset. Quo sensu autem e diverso patientia, media probatione, spem operetur, secundum eundem Apostolum cap. 5. hujus epist. eo loco explicatum invenies.

Orationi instantes. Alii vertunt, *in oratione perdurantes.* Nam Graecum verbum προςκαρτεροῦντες significat assiduitatem cum perseverantia. Sic Act. 1.: *Omnes erant perseverantes unanimiter in oratione.* Non solum ergo hortatur, ut in precibus ad Deum fundendis assidui sint, verum ut id etiam perseveranter faciant. Hoc ipsum est, quod Dominus praecipit Luc. 18.: *Quoniam oportet semper orare, et non deficere.* Comprehenduntur igitur hoc praecepto duae tresve conditiones ad orationem requisitae, ut sit frequens, ut studiosa, et ut perseverans.

13. *Necessitatibus sanctorum communicantes.* Id est, fratrum seu Christianorum indigentiae de vestris facultatibus subvenite, res vestras fratribus inopia laborantibus communes facite. Necessitas enim, Graece χρεία, pro egestate ac rei familiaris angustia poni consuevit. Ita 1 Joan. 3.: *Si quis viderit fratrem suum necesse habere,* Graece χρείαν ἔχοντα. Nec sensu discrepat ea versio, quae est

in Latino commentario Origenis: *Usibus sanctorum communicantes.* Nam usibus intellige necessariis. Qua ratione Christiani vocentur sancti, dictum est sub initium hujus epistolae.

Porro sciendum hoc loco pro *necessitatibus* in Ambros. commentario legi *memoriis,* quemadmodum et citant hunc locum Optatus lib. 2. contra Donat. et Chrysol. serm. 120. Et his multo posterior Gregorius tertius in epist. ad optimates et popul. Germ. scripta. Alludit etiam August. serm. 49. de verbis Domini cap. ult., sic alloquens plebem catholicam: *Communicatis membris Apostolorum, communicatis memoriis sanctorum martyrum diffusorum per orbem terrarum.* Quin ea lectio usque hodie visitur in missali Mediolanensis ecclesiae, quod Ambrosianum vocant, typis excuso anno 1548. pag. 113.

Sic et Hilarium legisse constat ex libro, quem scripit in Constantium Augustum. His enim verbis inter alia eum alloquitur: *Apostolus communicare nos sanctorum memoriis docuit. Tu eas damnare coegisti.* Imo Ruffinus in Origenis commentario testatur, hanc lectionem magis, quam alteram, haberi in Latinis exemplaribus, et tam ipse eodem loco, quam Pelagius atque Sedulius in suis commentariolis utramque exponunt; tametsi Ruffinus eam censet veriorem, quae Graecorum erat codicum.

Quod et nos arbitramus; quandoquidem eam (unum Ambrosiastrum cum Sedulio si demas) concorditer in textu habeant et exponant, quotquot tam Latine, quam Graece in hanc epistolam commentatos novimus, adstipulante etiam Syriaca versione; nec in ullo vel Latino, vel Graeco exemplari epistolarum Pauli, quod hodie exstet, diversa lectio reperiatur. Existimo sane, et istud quoque lectionis dissidium olim accidisse ex vicinitate Graecarum vocum χρείαις et μνείαις; cumque Latinos codices amplius quam Graecos pervasisset, opera S. Hieronymi, vulgatam editionem emendantis, sublatum fuisse, ut deinceps non *memoriis,* sed *necessitatibus* legeretur. Nam et consentanea valde est haec lectio praeceptis ejusdem Apostoli, quae in aliis epistolis habentur, quibus passim, sub nomine communionis seu communicationis, rerum temporalium in pauperes elargitionem commendat, ut Gal. 6.: *Communicet is, qui catechizatur verbo, ei, qui se catechizat, in omnibus bonis.* Phil. 4.: *Bene fecistis communicantes tribulationi meae.* 1 Tim. 6.: *Divitibus hujus saeculi praecipe, facile tribuere, communicare.* Hebr. 13.: *Beneficentiae et communionis nolite oblivisci.* Item 2 Cor. 8. et 9., ubi similiter hujuscemodi communicationis fit mentio, et ejus quidem, quae fit in sanctos necessitatem patientes; ut vel ex eo loco clare discamus, quid sit necessitatibus sanctorum communicare, quemadmodum et ex 1 Cor. ult. Denique ex hac ipsa ad Romanos epist. cap. 15., ubi illa verba: *collationem facere in pauperes sanctorum,* perspicue commonstrant praesentis loci intellectum.

Jam quod ad diversam lectionem attinet, eam duobus modis exponunt. Prior sensus est: Sanctorum, qui vel defuncti sunt, vel adhuc supersunt, jugiter habendam esse memoriam, ut tam doctrinam, quam mores eorum imitando, cum eis communicemus. Ita non solum commentatores ante nominati, Ruffinus, Ambros. ac caeteri, verum etiam Hilarius et Optatus; qui sententiam ad sanctos Patres vita functos, eorumque doctrinam et decreta, expresse referunt.

Alter sensus: Memoriam habendam esse sanctorum pauperum, seu privata communicatione bonorum temporalium, sive in collectis solemnibus, quae in pauperes fieri solent. Adjungunt hanc expositionem superiori Ruffinus et Ambros., sed quae ad priorem lectionem multo aptius accommodetur, eamque proinde magis confirmet.

Caeterum Turrianus lib. 4. defens. epist. pontific. cap. 14., etsi propensior in posteriorem lectionem, pro qua etiam adfert testimonia veterum scriptorum, ambas tamen ad hunc modum componi posse

putat, ut sensus sit, ita nos memores esse debere eorum, qui sancte mortui sunt, sed cum levibus quibusdam maculis, ut eorum necessitates, id est, poenas, quibus detinentur, orationibus nostris et eleemosynis sublevemus. Sensus quidem catholicus et pius, sed qui non videtur esse hujus loci. Porro lectioni priori, et sensui, quem ante dedimus, bene respondet, tanquam affine, praeceptum sequens:

Hospitalitatem sectantes. Graece διώκοντες, *persequentes,* idem verbum, quod in praecepto proxime sequenti; sed hic acceptum in bonam partem, ideoque bene redditum, *sectantes,* quemadmodum et 1 Cor. 14.: *Sectamini caritatem.* Sensus enim est: Hospitalitati cum primis studete, sedulo eam exercentes erga Christianos hospitio egentes, ne videlicet aut exponantur injuriis coeli, aut malorum hominum, aut divertere cogantur apud infideles. Quam posteriorem rationem indicat Joannes Apostolus in epistola ad Cajum. Neque enim ad eam hospitalitatem proprie hortatur, quae magnificentiae pars est, et non nisi a locupletibus exerceri potest; sed ad eam, quae est inter opera misericordiae, de qua Christus in fine saeculi dicturus est: *Hospes eram, et collegistis me,* Matth. 25. De eadem Apostolus Hebr. 13.: *Hospitalitatem nolite oblivisci.*

14. *Benedicite persequentibus vos. Benedicite,* Graece εὐλογεῖτε. Quod verbum, perinde ut Latinum benedicere, paene proprium est sacris et ecclesiasticis scriptoribus. Significat autem interdum quidem laudare cum gratiarum actione, interdum vero bene optare, bene precari; interdum etiam benefacere, ut quoties Deus legitur benedicere creaturis suis. Sicut enim ejus dicere facere est, ita ejus benedicere benefacere est, ut qui alium non habeat, a quo precando aut optando quidquam exspectet. Hoc sane loco benedicere non aliud est, quam bene precari, bene velle et optare.

Dixi, vocabulum hoc tam Graecum, quam Latinum, scriptoribus ecclesiasticis paene proprium esse. Nam εὐλογεῖν pro laudare etiam apud Aristophanem legitur in Equitibus, quemadmodum et benedicere in eodem significato apud Ovidium lib. 5. Tristium elegia 3. hoc versu: *Nec tibi cessaret doctus benedicere lector,* et apud Tullium in oratione pro Sextio: *Cui benedixit umquam bono?* Hinc benedicta pro verbis ad laudem et gratiam compositis, quibus opponuntur maledicta, hoc est, contumeliae et probra. Terentius in Phormione: *Benedictis si certasset, audisset bene.* Caeterum benedicere pro eo, quod est bene precari, quomodo in hoc Scripturae loco et multis aliis sumitur, ita proprium est autoribus sacris, ut apud profanos arbitrer nusquam reperiri.

Sensus igitur Apostoli est: Bene precamini, et orate Deum pro iis, qui vobis mortem aut damna moliuntur inferre, vel etiam inferunt; quales potissimum erant persecutores Christianae religionis. Est autem hoc non consilii tantum, sed praecepti; quod inter alia praecepta Christus, legislator noster, statuit Matth. 5. dicens: *Ego dico vobis: Diligite inimicos vestros, benefacite his, qui oderunt vos, et orate pro persequentibus et calumniantibus vos, ut sitis filii Patris vestri, qui in coelis est.* De cujus praecepti intellectu consulantur commentarii in Magistrum lib. 3. dist. 30. Miror autem, Erasmum hoc loco ita dormitasse, ut verteret: *Bene loquamini de iis, qui vos insectantur;* cum bene loqui de aliquo sit eum laudare, ipse vero fateatur in annotationibus, benedicere pro laudare hoc loco accipi non posse. Certe pars sequens ex antithesi clare ostendit, quid hic Apostolo sit benedicere.

Benedicite, et nolite maledicere. Graece μὴ καταρᾶσθε, *ne exsecramini.* Sensus: Bene, inquam, precamini eis, non male. Quod intellige, vindicandi studio vel affectu, sicut paulo post declarat, dicens: *Nulli malum pro malo reddentes.* Estque ratio manifesta, quia vindicare et punire scelera, solius Dei est, et potestatis ab eo constitutae.

Quamquam nec absolute malis hominibus mala precari licet, quia contra

caritatem est, nisi sint ejusmodi mala, quae illis in bonum cessura sint, ut flagella temporalia, quibus ad Deum revocentur; aut nisi zelo et approbatione justitiae divinae id fiat adversus eos, quos certo aut probabiliter constet in malitia perseveraturos. Quomodo legimus aliquando sanctos Prophetas et Apostolos, ac nominatim Paulum ipsum, ut Actor. 23. et 2 Tim. 4., mala quaedam impiis imprecatos fuisse. Neque enim id fecerunt, quo suas injurias ulciscerentur, sed quod ultionem divinae justitiae, quam malis ac deploratis hominibus impendere videbant, approbando optarent in eos exerceri. Qua de re vide S. Thomam 2., 2. quaest. 25. art. 6. ad 3. et quaest. 83. art. 8. ad 1.

15. *Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus.* Sic legendum, manuscriptis omnibus editioni Romanae suffragantibus, non autem imperandi modo, *gaudete, flete,* ut in quibusdam impressis codicibus habetur. Nam in Graeco infinitivi sunt χαίρειν, κλαίειν, exponendi tamen per imperativos; nisi supplendum putes verbum: oportet, vel dico et admoneo, vel simile quid. Thomas in utraque parte supplet: debetis. Interponunt autem Graeca conjunctionem: *et flere.* Monet Apostolus, ut, quod exigit membrorum ejusdem corporis socialis communio, bona ac mala aliorum, id est, prospera et adversa, velut nostra reputemus, atque iis ut propriis afficiamur, laetantes de bonis, dolentes de malis. *Si enim patitur unum membrum, compatiuntur omnia membra; et si gloriatur unum membrum, congaudent omnia membra,* 1 Cor. 12.

Id ipsum invicem sentientes. Quidam interpretantur, his verbis ab Apostolo praecipi concordiam et consensum animorum; sicut 1 Cor. 1., cum ait: *ut id ipsum dicatis omnes.* Sed hunc sensum Graeca vix admittunt. Sic enim habent: τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες, *idem erga vos mutuo sentientes.* Magis placet sensus, quem tradunt Chrysostomus, Theophyl. et Oecumenius, qui est hujusmodi: Sitis eodem animo alius erga alium affecti, nec, quia quisquam opibus, honoribus, genere aut potentia praestat aliis, ideo meliorem se vel alium arbitretur iis, quibus illa non adsunt. Sed hoc solum in unoquoque consideret, quod Christianus est, quod membrum ejusdem corporis, quod vocatus ad eandem spem gloriae futurae. Ita fiet, ut non facile, quis animo efferatur supra alium, sed erga omnes humiliter et aequabiliter se gerat. Cui sensui congruit, quod sequitur:

16. *Non alta sapientes, sed humilibus consentientes. Sapientes,* rursum Graece φρονοῦντες, quod modo verterat: *sentientes.* Nec aliud est hoc loco, alta sapere, quam quod etiam superiori capite prohibuit: *Noli altum sapere.* Tantum separat hic voces, quas illic uno verbo composuit, ὑψηλοφρονεῖν. Caeterum pro participio *consentientes,* Graece est συναπαγόμενοι, id est, *obsecundantes,* accommodantes vos, et, quod minus Latine dici solet, condescendentes; licet in quibusdam codicibus sit συνεπαγόμενοι, *simul ducentes* vel *ducti,* id est una conversantes. Quod paene idem est cum priore.

Proinde sensus est: Non vobis ipsis placentes, tanquam caeteris majores, non arroganter de vobis sentientes, sed humilibus, id est, abjectae sortis hominibus, quales sunt pauperes, ignobiles, atque alii mundo despecti, vos benigne accommodantes; nec dedignantes cum talibus, et omnino cum minoribus conversari. Sic fere Graeci interpretes.

Latini vero plerique illud *humilibus* accipiunt in neutro genere, quo magis constet ei antithesis cum nomine *alta,* sitque idem *humilibus consentientes,* quod humilia sapientes, id est, humiliter ac demisse de se sentientes, juxta illud Davidicum: *Si non humiliter sentiebam* Psalm 130. Qui sensus praeferendus videretur, si non obstaret verbum συναπάγεσθαι, quod magis ad personam refertur.

Nolite esse prudentes apud vosmet ipsos. Praeceptum idem cum eo, quod gentilibus ad fidem conversis edixit capite praecedenti, ubi nos legebamus: *ut non sitis vobis ipsis sapientes.* Igitur *apud vosmet ipsos,* id est, vestra ipsorum

opinione, et, quod Hebraea phrasi dicitur, in oculis vestris. Videtur enim Apostolus, hoc praeceptum inculcans, respicere ad Scripturas, quibus illud continetur, ut Jes. 5.: *Vae, qui sapientes estis in oculis vestris, et coram vobismet ipsis prudentes,* et Prov. 3.: *Ne innitaris prudentiae tuae.* Et iterum: *Ne sis sapiens apud temet ipsum.* Hebraice: *in oculis tuis.* Itaque sensus Apostoli est: In rebus agendis ne vobismet ipsis placeatis velut prudentes, qui alieno consilio, monitis, instructione non egeatis. Hoc vitium e superbia nascitur, a qua dehortatus est parte praecedenti.

17. *Nulli malum pro malo reddentes.* Vindictam prohibet, cujus proprium est malum pro malo reddere, malum scilicet poenae pro malo culpae. Datur hoc praeceptum cuique homini privato. Nam qui publica fungitur potestate, *Dei minister est, vindex in iram ei, qui malum agit,* ut dicitur sequenti capite. Est autem praeceptum plane evangelicum, quod pluribus verbis exposuit Dominus Matth. 5. et alibi.

Providentes bona non tantum coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus. Sic legunt omnes Latini. At in Graeco tantum est: *providentes bona coram omnibus hominibus,* ut Cajetanus audeat dicere, sex dictiones esse superfluas. Certe nec plus legitur apud commentatores Graecos Origenem, Chrysostomum, Theodoritum et caeteros. Quae si vera est lectio, fatendum erit (quod mihi satis est verisimile), reliquum a quopiam additum fuisse ex simili, sed pleniori sententia, quae habetur 2 Cor. 8.: *Providemus enim bona non solum coram Deo, sed etiam coram hominibus.* Ubi Paulus sine dubio respexit ad sententiam Salomonis Prov. 3. secundum LXX.: *Provide bona coram Domino et hominibus.*

Adfertur quidem huc pro Latinis codicibus ex Basilio locus, qui est in regulis brevioribus responsione 28., ubi citat haec verba: *Providentes bona non solum coram Deo, sed etiam coram hominibus.* Verum unde ea desumpserit, non indicat. Imo quia non dicit: *coram omnibus hominibus,* sicut hic legitur, videri potest alterum locum potius attendisse, qui habet: *coram hominibus;* aut certe, ut fit, alterum miscuisse cum altero. *Providentes* Graece προνοούμενοι, quod alii vertunt *procurantes,* Erasmus *provide parantes.*

Sensus nostrae lectionis est: Quae bona et honesta sunt, agite et procurate cum ea providentia et circumspectione, ut non tantum Deo probentur in conscientiis vestris, sed etiam hominibus accepta sint; ita sane, ut nulli scandalum pariant. Nam alioqui nec simpliciter bona erunt, nec Deo probata. Sic intellecta sententia convenit cum illis: *Luceat lux vestra coram hominibus,* Matth. 5., et: *Ab omni specie mala abstinete vos,* 1 Thess. 5.

Porro Graeci suae lectionis hunc faciunt commentarium: Non sufficiat vobis, malum pro malo non reddere; sed etiam bona providete, id est, studete benefacere, ac bene consulere omnibus hominibus, quamvis etiam inimicis ac de vobis male meritis. Sic illi.

Verum equidem existimo, Graecae lectionis sensum non esse diversum ab eo, quem prius dedimus; scilicet opera bona provide agenda esse, ut iis conspectis aedificentur proximi, nullus offendatur. Cum enim hic locus similis sit illi, quem citavimus ex epist. 2. ad Cor., consentaneum est, ut eodem sensu accipiatur. Atqui illius loci sensus non est ambiguus, ut ibi videbis.

18. *Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes.* Graece εἰρηνεύοντες, *pacem colentes, in pace viventes.* Particulam: *si fieri potest,* Erasmus et Cajetanus adjungendam putant superiori sententiae. Movet Erasmum, quod pars sequens suum habeat τὸ ἐν ὑμῖν, *quod* seu *quantum in vobis est;* Cajetanum vero, quoniam et id, quod praecedit, providere *bona coram omnibus hominibus,* observatu difficile est.

Alii plerique omnes sequentibus adstruunt, eamque lectionem videre est apud Hilarium in enarratione Psalm. 132., et

apud Gregorium lib. 8. epist. 45. Atque id melius arbitror. Nam prior pars absolute legitur 2 Cor. 8. Neque enim praecipit, quod ab aliis hominibus dependeat, sed quod a nobis. At vero pacem habere cum omnibus hominibus, non est in nobis situm. Quid si enim alii nolint? Idcirco non solum difficile est, verum etiam, ut sunt multorum hominum improbi mores, impossibile; adeo ut nec ipse Paulus, qui haec praecipit, potuerit cum omnibus hominibus pacem habere. Merito igitur Apostolus duas addidit clausulas, generalitatem hujus praecepti limitantes: *Si fieri potest,* nempe salva justitia, pietate ac veritate; et, *quod in vobis est,* ne videlicet a vobis atque ex vestra parte praebeatur ulla dissensionis occasio, sed contra studiose curetis ea, quae pacem conservent ac promoveant, cujusmodi imprimis est, quod sequitur.

19. *Non vosmet ipsos defendentes, carissimi.* Non defensionem hic prohibet, qua quis verbo factove sibi cavet ab injuria. Neque enim damnare potest, quod ipse toties fecisse legitur in Actis Apostolorum. Unde et ait 2 Tim. 4.: *In prima mea defensione nemo mihi adfuit.* Thomas quidem et Liranus defensionem intelligunt, sed exponunt hoc praeceptum de praeparatione animi. Verum id praeter mentem Apostoli. Nam vindictam prohibet, sicut paulo ante dicens: *nulli malum pro malo reddentes.* Quamquam Cajetanus distinguit, dicens, illic prohiberi retaliationem sub ratione odii, hic sub ratione vindictae.

Sed, hac omissa subtilitate magis placet, juxta omnes interpretes et ipsum Aquinatem, etiam illic esse prohibitionem vindictae. Id vero nunc repetit, ut alia deinceps addat eodem pertinentia, ad rem difficilem efficacius persuadendam. Propter quod etiam adjecit illud: *carissimi,* Graece ἀγαπητοὶ, *dilecti;* scilicet, ut hac blanda appellatione magis moveat.

Caeterum interpres *defendentes* dixit pro *vindicantes, ulciscentes.* Est enim in Graeco ἐκδικοῦντες participium ejusdem verbi, a quo deductum nomen ἐκδίκησις, quod statim post vertit *vindictam.* Sic et alibi defendere sumitur in vulgata versione, ut Judith. 1.: *Juravit Nabuchodonosor, quod defenderet se,* et cap. 9.: *in defensionem alienigenarum.* Sic olim in Psalm. 8. legebatur, *ut destruas inimicum et defensorem,* videlicet ex psalterio Romano, ubi nunc ex Gallicano melius *ultorem* legit ecclesia.

Sed et hodie in officio ecclesiastico canitur ex Apoc. 6.: *Usque quo Domine non defendis sanguinem nostrum,* hoc est, *vindicas,* ut nunc versio nostra habet ex emendatione, quantum existimo, S. Hieronymi, quem verisimile est etiam hoc loco pro *defendentes* reposuisse *vindicantes,* quod apud Sedulium et Chrysologum legitur, aut *ulciscentes,* quod apud ipsum Hieronymum lib. 3. apologiae adversus Ruffinum; sed per inolitam prioris lectionis consuetudinem (ut in aliis contigit), quod bene repositum erat, excidisse.

Caeterum apparet, circa tempora nostri interpretis defendere pro vindicare usurpatum fuisse etiam a doctis. Nam et Cyprianum invenimus ita locutum in fine lib. de patientia: *Nec defendi,* inquit, *ante Dominum servi irreligiosa festinatione properemus,* hoc est, vindicari. Imo et Tertull., qui verba Dei statim a Paulo citata sic effert Latine, lib. 2. contra Marcionem cap. 18.: *Mihi defensam, et ego defendam.* Dicit Apostolus *vosmet ipsos,* Graece ἑαυτοὺς, id est, quisque se ipsum, ut ostendat, se loqui de privata injuriarum ultione, non de ea, quae publica fit autoritate et ob bonum publicum.

Sed date locum irae. Iram Dei intelligit; ut sensus sit: Ultionem permittite divino judicio; patienter exspectate, dum Deus justus ulciscatur injurias vobis illatas. Quod opus, Deo proprium, vos ei praeripere et quasi praeoccupare non debetis. Hoc est, quod dicit: *date locum,* id est, sinite, ut locum habeat. Hunc sensum tradunt Lombardus et Aquinas, secuti commentatorem Ambros. et Graecos. Legitur et apud Augustinum in expositione Psalm. 78.

Sunt alii, qui iram hominis significari

putent, ejus scilicet, qui facit injuriam; aut verius iram pro homine irato per tropum accipiant, hoc sensu: Cedite iis, qui vobis irascuntur et vos oderunt, patienter ferendo eorum injurias, aut etiam subducendo vos ex eorum oculis loci mutatione. Quo utroque modo praeceptum hoc exponit Basilius in regulis brevior. respons. 244. At solo posteriori Ambrosius lib. 1. offic. cap. 21., ubi cedendum irae docet exemplo patriarchae Jacob, qui fratri indignanti pie cessit, atque in longinquam regionem discessit, non ante reversus, quam fratrem mitigatum putaret.

Quamquam idem Ambrosius libr. de Joseph. cap. 13. de ira hominis injuria affecti interpretatur, hoc modo: *Date locum irae, hoc est, declinemus eam, ne nos illa corripiat.* Verum quod primo dixi, magis convenit cum phrasi Scripturae. Sic enim et Petrus de Christo scribit 1 epistolae 2.: *Tradebat judicanti juste,* secundum Graecam lectionem, scilicet Deo. Denique huic intellectui consonat omnino, quod sequitur:

Scriptum est enim: Mihi vindicta; Ego retribuam, dicit Dominus. Multi codices *vindictam* legunt accusandi casu, minus bene. Nam Graece tam hoc loco, quam ad Hebr. 10., ubi eadem sententia citatur, *vindicta* legitur casu nominandi; quemadmodum et textus habet Ambros. commentatoris, et Hieronymus allegat loco supra citato. Scriptura est in cant. Mosi Deut. 32., ubi nos ex Hieronymi interpretatione legimus: *Mea est ultio, et Ego retribuam.* Caeterum adducit eam scripturam Paulus secundum Hebraicam veritatem, in qua ad verbum habetur: *Mihi vindicta et retributio.* Nam LXX. paulo secus habent: *In die vindictae retribuam.* Addit Apostolus de suo: *dicit Dominus,* ut intelligatur ex cujus persona proferantur ea verba. Sensus est: Ad me spectat officium ulsciscendi injurias, qui sum judex omnium hominum; *Ego Deus ultionum,* Psalm. 93. Atque hoc meum officium exsequar, quando mihi videbitur. Exsequitur autem Deus non solum per se, sed etiam per eos, quos administros suae justitiae in terra constituit; quemadmodum luculente docetur cap. sequenti. Perfecta tamen exsecutio solius est omnipotentis et omnia scientis Dei.

20. *Sed si esurierit inimicus tuus, ciba illum; si sitit, potum da illi.* Graece: *Si igitur esurit* etc., tametsi in nonnullis est ἀλλ᾽ ἐὰν, *sed si.* Locus hic desumptus est ex Salomone Prov. 25., scriptusque totidem verbis, quibus eum LXX. reddiderunt. Quamquam et in Hebraeo sententiam habet prorsus eandem. Sensus hujus partis: Quin tu contra potius confer in eum, qui te laeserit, beneficia, quibus videris eum indigere. Nam nomine cibi et potus (Hebraice panis et aquae) etiam caetera necessaria subintelligenda veniunt.

Neque vero praeceptum hoc obligat in sola necessitate extrema, quomodo nonnulli illud exponunt; sed quoties et quandocumque recta ratio dictat proximo necessitatem patienti subveniendum esse. Annotant quidam, Graeco verbo ψώμιζε, pro quo *ciba* vertit interpres, insinuari cibationem seu pastionem non quamlibet, sed indulgentem ac benevolam. Est enim ψωμίζειν, cum panis aut quidvis esculentum in frustula divisum porrigitur, aut etiam in os cuipiam inseritur, ut infantibus fieri solet. Mihi verisimilius est, interpretes LXX. speciem pro genere posuisse in transferenda voce Hebraea, quae simpliciter cibare significat. Id tamen animo benevolo faciendum, uti caetera misericordiae opera, nulli dubium est.

Hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput ejus. Carbones ignis Hebraea phrasi pro carbonibus ignitis, vivis, ardentibus. Cyprianus lib. 3. test. ad Quirinum cap. 1. citat hoc modo: *Carbones vivos superfundes in caput ejus;* tametsi in Hebraeo pro duobus unum est vocabulum. Sic enim legitur: *quia prunas tu accipis,* vel, ut alii interpretantur, *incendis super caput ejus.* Est autem sermo figuratus, potestque bifariam exponi, vel in malum, vel in bonum. In malum sensus satis obvius est, hujusmodi: Ita fiet, ut cumuletur et crescat ei poena apud Deum; ac si dicat Apostolus: Id si feceris,

reddes eum graviori vindictae obnoxium in judicio Dei, velut si coacerves ardentes carbones super caput ejus. Quod intellige, nisi resipiscat. Ita Chrysostomus, Theodoritus et Theophylactus, et apud Oecumenium Photius scripturam hanc exponunt; et inter neotericos Jacobus Stapulensis, ac alii nonnulli. Sed et Hieron. lib. 1. dial. contra Pelag. cap. 9. fatetur, plerosque sic existimare, uti mox videbimus.

At vero in bonum exponitur hoc pacto: Si id feceris, tandem ac paulatim accumulatis in eum beneficiis, velut congestis carbonibus, excitabis in eo poenitentiae dolorem, simulque eum succendes ad te redamandum, ut jam pro inimico habeas amicum. Solet enim per ignem amor significari.

Sensum hujusmodi, quod magis aedificet, magisque Christianam sapiat doctrinam, qua jubemur inimicorum salutem quaerere, multi amplectuntur, et priori praeferunt; inprimis Hieronymus, cujus haec verba sunt in loco jam citato: *Carbones ignis*, inquit, *congregabis super caput ejus, non in maledictum et condemnationem, ut plerique existimant; sed in correctionem et poenitudinem, ut, superatus beneficiis, excoctus fervore caritatis, inimicus esse desistat.* Quem sensum idem Hieron. in epist. ad Hebid. quaest. 1. pluribus etiam verbis prosequitur.

Augustinus quoque passim in bonum interpretatur, maxime attendens in carbonibus ardentibus significationem doloris poenitentiae quo uritur et sanatur animus inimici, dum reddi sibi videt bonum pro malo. Loca sunt in expositione praesentis propositionis et in enarr. Psalm. 78., et in fine serm. de quatuor quaest., qui est 26. de diversis, ac denique lib. 3. de doctr. Christ. cap. 16., ubi sic habet: *Hoc cum possit dupliciter intelligi, uno modo ad nocendum, altero ad praestandum, ad beneficentiam te potius caritas revocet; ut intelligas, carbones ignis esse urentes poenitentiae gemitus, quibus superbia sanatur ejus, qui dolet, se inimicum fuisse hominis, a quo ejus miseriae subvenitur.* Nam ut idem doctor scribit in lib. de catechizandis rudibus cap. 4.: *Nulla est major ad amorem invitatio, quam praevenire amando. Et nimis durus est animus, qui dilectionem, si nolebat impendere, nolit rependere.* Similiter in bonum exponunt, priori sensu rejecto vel posthabito, Primasius aliique Latini in hujus loci comment., nec non autor expos. in Psalm. 93., quae est inter opera Hieronymi, atque ipsius nomine citatur ab Augustino epist. 111., ac rursus in Psalm. 119. exposit 2. Item Caesarius in homilia 4., quae habetur inter sermones Augustini de temp. num. 168. Beda quoque, et post eum Jansenius in comment. super Proverbia Salomonis.

Sunt vero et alii, qui nude et sine delectu proponant utrumque sensum, et qui in malum sonat, et qui in bonum, ut Origenes, commentator Ambros., Pelagius, Sedulius et Gaignaeus. Quibus adde Eucherium in quaestionibus novi testamenti. Ac sane non desunt argumenta, quae priorem illum sensum probabilem reddant.

Primum, quia congruit cum eo, quod praecedit, de vindicta injuriarum Deo relinquenda: *Mihi vindicta, Ego retribuam.* Deinde suadet ipsa phrasis, qua utitur Apostolus. Nam et alibi, velut Psalm. 17. et 134., carbones ignis poenas et supplicia peccatoribus a Deo irroganda significant, cum e diverso carbones pro caritate aut poenitentiae dolore nusquam legamus. Quin totam hanc locutionem, qua carbones ignis congeri et comburi dicuntur super caput peccatoris, in significationem vindictae posuit lib. 4. Esdrae, cap. ultimo. Qui licet apocryphus sit, tamen ad intelligendam phrasim aliquam Scripturae utilis esse potest.

Denique nequaquam a Scripturis alienum est, justos adversus impios, a quibus persecutionem passi fuerint, expetere et exspectare vindictam a Deo, tanquam justo omnium judice; et de ea, ubi contigerit, tanquam de opere justitiae divinae gau-

dere. *Laetabitur* enim *justus, cum viderit vindictam,* Psalm 57. Quo pertinent alia multa, quae in Psalmis et alibi leguntur de imploratione divini judicii contra malos. Certe ipse Dominus in Evangelio: *An,* inquit, *Deus non faciet vindictam electorum suorum clamantium ad se die ac nocte?* Luc. 18. Clamorem autem hujusmodi legimus in Apoc. 6.: *Usque quo Domine non judicas, et non vindicas sanguinem nostrum de iis, qui habitant in terra?*

Sed et ipsius Pauli, juxta veram lectionem, imprecatio est in quendam 2 Tim. 4.: *Reddat illi Dominus secundum opera ejus.* Unde et hoc loco non dicit: iram Dei precibus avertite ab inimico vestro, sed: *date locum irae, scriptum est enim* etc.

Neque haec adversantur caritati et Christi praecepto, quo jubemur orare pro persequentibus nos. Sancti enim, quorum ordinata est caritas, utrumque faciunt, dum et orant Deum pro conversione impiorum, et nihilominus vindicari eorum peccata desiderant, nisi poenitentiam agant. Siquidem *justum est apud Deum,* ait Apostolus ad Thess. 2 epistolae, 1., *retribuere tribulationem iis, qui vos tribulant.* Quam Dei justitiam amant et exerceri desiderant illi, quorum voluntas voluntati divinae conformis est.

Non ergo, qui priorem tradunt expositionem, sentiunt, eo fine benefaciendum inimico, ut cumuletur ei vindicta apud Deum; quod non esset bene facere, sed male (hunc enim sensum in suis commentariis diserte excludunt); verum simpliciter esse benefaciendum illi, quamvis inimico; nec tamen eum nostro beneficio evasurum justam ultionem, si perseveret in malitia; sed futurum, ut sic etiam graviores in judicio Dei poenas luat, quod nec affectus beneficiis ab odio et nocendi voluntate destiterit. Haec enim dicuntur ad consolandum et animandum fideles in afflictionibus et persecutionibus, quas injuste patiuntur. Unde Cyprianus in epist. ad Demet. de iisdem loquens: *Patientes* inquit, *facit de secutura ultione securitas.*

Hujus autem ratio est, quia animus bene ordinatus vult fieri vindictam injuriarum tam suarum, quam alienarum, ubi non est poenitentia. Est enim hoc legis aeternae, ut omne malum culpae per malum poenae redigatur ad ordinem justitiae. Sciendum est, apud Salomonem haec addi verba prioribus: *Et Dominus reddet tibi,* pro quo LXX.: *Dominus autem retribuet tibi bona.* Quod ipsum adjuvat sensum priorem; ac si dicat Sapiens: Illum justa sequetur vindicta, quia tibi nocuit; tu, quia beneficus in eum fuisti, mercedem a Deo recipies.

21. *Noli vinci a malo, sed vince in bono malum.* Elegans antimetabole, qua velut epilogo claudit exhortationem superiorem de non ulciscendis injuriis. *Malum,* Graece τὸ κακὸν, neutrius generis, id est, malitiam seu maleficium; quemadmodum et bonum pro bonitate, id est, beneficio accipit. Facere videtur haec sententia pro iis, qui superiora verba in bonam partem interpretantur, quasi dicat Apostolus: Ne tantum valeat inimici tui malignitas, ut vindictam de eo expetas, et per hoc fias illi similis, id est, malus; sic enim ab ejus malitia vincereris. Nam (ut docet Thomas 2. 2. quaest. 108. art. 1.) vincitur a malo, qui vult peccare in alium, quia ille peccavit in ipsum. Sed tu contra, vince ejus malitiam officiis caritatis, ut ex malo bonus fiat, et ex inimico amicus.

Verumtamen nec secundum alteram expositionem incommodus est hujus partis nexus cum praecedentibus, si dicamus, Apostolum hic non explicare, quid sit carbones ignis congerere super caput inimici, nec omnino ad eam posteriorem sententiae partem respicere, sed ad priorem, qua dixerat: *Si esurierit inimicus tuus* etc., et ad illud.: *Non vosmet ipsos defendentes.* Est enim haec, ut dixi, conclusio quaedam doctrinae superioris de non ulciscendis inimicis. Et sensus est: Noli vinci a malitia inimici tui, ut te ipsum ulcisci velis, non exspectata Dei vindicta; sed vince ejus malitiam tua beneficentia. Quod non tantum fit, dum inimicus a ma

litia convertitur, sed quotiescumque beneficium illi praestatur; in quantum scilicet, non obstante ejus malitia, virtus beneficentiae sua constanter exercet opera, imo et occasione malitiae alienae fit auctior atque illustrior.

CAPUT DECIMUM TERTIUM.

Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit [1]), non est enim potestas nisi a Deo; quae autem sunt, a Deo ordinatae sunt [2]). 2. Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit. Qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem acquirunt; 3. nam principes non sunt timori boni operis, sed mali. Vis autem non timere potestatem? Bonum fac, et habebis laudem ex illa: 4. Dei enim minister est tibi in bonum. Si autem malum feceris, time; non enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est, vindex in iram ei, qui malum agit. 5. Ideo necessitate subditi estote non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam. 6. Ideo enim et tributa praestatis; ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum servientes. 7. Reddite ergo omnibus debita: cui tributum, tributum; cui vectigal, vectigal; cui timorem, timorem; cui honorem, honorem [3]). 8. Nemini quidquam debeatis, nisi ut invicem diligatis: qui enim diligit proximum, legem implevit [4]). 9. Nam: Non adulterabis, non occides, non furaberis, non falsum testimonium dices, non concupisces, et si quod est aliud mandatum, in hoc verbo instauratur: Diliges proximum tuum sicut te ipsum [5]). 10. Dilectio proximi malum non operatur. Plenitudo ergo legis est dilectio. 11. Et hoc scientes tempus [6]), quia hora est jam nos de somno surgere [7]). Nunc enim propior est nostra salus, quam cum credidimus [8]). 12. Nox praecessit, dies autem appropinquavit. Abjiciamus ergo opera tenebrarum [9]), et induamur arma lucis [10]). 13. Sicut in die [11]) honeste ambulemus, non in comessationibus et ebrietatibus, non in cubilibus et impudicitiis [12]), non in contentione et aemulatione, 14. sed induimini Dominum Jesum Christum, et carnis curam ne feceritis in desideriis [13]).

SUMMARIUM CAPITIS DECIMUM TERTIUM.

Magistratibus parendum, ut Dei ministris. Reddenda omnibus debita. Proximus diligendus. Quod qui facit, legem implet. Abjectis operibus tenebrarum induenda sunt arma lucis, adeoque ipse Christus.

1. *Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit.* Ne apud principes hujus saeculi et magistratus locorum male audiret Christiana religio, si qui forte

---

1) Act. 23, 5. Tit. 3, 1. 1 Pet. 2, 13. 2) Joan. 19, 11. 3) Matth. 22, 21. 4) Vers. 10. 1 Cor. 13. Gal. 5, 14. Col. 3, 14. 1 Tim. 1, 5. Jac. 2, 8. 5) Matth. 22, 39. seq. 6) Luc. 12, 54. seq. 7) Eph. 5, 14. 1 Thess. 5, 6. 8) Phil. 3, 16. 9) Eph. 5, 11. 10) 1 Thess. 5, 8. 11) Phil. 4, 8. 12) 1 Pet. 4, 3. Luc. 21, 34. 13) Gal. 5, 16.

Christiani legibus illorum et edictis minus obtemperarent, ac rursum ne ipsi fideles religionis privilegio sese exemptos ab obedientia potestatis saecularis existimarent (quae opinio non solum falsa est et erronea, verum etiam rempublicam vehementer perturbat), diligenter eis Apostoli commendabant et inculcabant hoc obedientiae praeceptum. Quam ob causam et Petrus 1. epist. 2. sollicitus fuit idipsum fideles admonere.

Verisimile est autem, id Apostolos fecisse potissimum propter eos, qui crediderant ex Judaeis. Nam de populo Judaico constat ex historia evangelica et Actuum Apostolorum, nec non ex Josepho et Suetonio, quod ad rebellandum Romanis semper fuerit proclivis, et tributa pendere detrectarit, eo praetextu, quod esset populus Dei, quem liberum ab hujusmodi servitute hominum, praesertim infidelium, esse oporteret. Inde nata apud eos Herodis magni tempore secta Galilaeorum, auctore Juda quodam Galilaeo, de quo Gamaliel Act. 5. meminit, cujus professio erat, non debere Judaeos tributum pendere alienigenis, nec quemquam, praeter unum Deum, Dominum appellare. De qua secta vide, quae scribit *Josephus* lib. 20. antiq. Jud. cap. 2., et de bello Jud. lib. 7. cap. 29.

Quoniam igitur, ut ait Hieronymus in commentario epistolae ad Titum, *Judae Galilaei per illud tempus dogma adhuc vigebat, et habebat plurimos sectatores,* idcirco docet Apostolus, *principatibus et potestatibus credentes debere esse subjectos.* Accedere potuit et haec ratio praecepti istius inculcandi, quam adfert Cardinalis Baronius in suis Annalibus sub finem anni a Christo nato primi: quod Christus et Apostoli ejus plerique Galilaei fuerint; ut proinde necesse fuerit Apostolis, suspicionem illius sectae, quae Galilaeorum vocabatur, contrariis praeceptis verbo et scripto divulgatis a se depellere.

Quod autem ad Judaeos potissimum respiciant in hujusmodi praeceptis Apostoli, non levis est conjectura, tum ex eo, quod Paulus idem praeceptum repetat in epistola ad Tit. cap. 3., ubi jam superius cap. 1. eorum, qui de circumcisione erant, inobedientiam graviter notaverat; tum quia Petrus suam epistolam, in qua id ipsum praecipit, aeque ut Jacobus, scripsit ad Judaeos in dispersione positos.

Quod interpres vertit *sublimioribus,* graece est ὑπερεχούσαις, *supereminentibus, praecellentibus;* et ita reddidit loco Petri memorato: *Sive regi, quasi praecellenti. Anima* pro homine, synecdoche est Hebraeis usitatissima. *Potestates* concretive dixit pro iis, qui potestate praediti sunt. Ita namque manifeste sumitur in epistola ad Titum: *Admone illos, principibus et potestatibus subditos esse.* Sic ad Ephes. 6.: *adversus principes et potestates.* Et ne parum latine id dici putes, ita Suetonius de Claudio Caesare: *Jurisdictionem de fideicommissis in perpetuum, atque etiam per provincias, potestatibus demandavit.* Igitur hoc loco potestates sublimiores sunt homines auctoritate publica praediti; sive reges, sive provinciarum praesides, sive quarumcumque urbium ac locorum magistratus.

Non vult autem hoc praecepto Paulus, omnem prorsus hominem, nemine excepto, debere subjectum esse potestati saeculari; in quem sensum, contra pontificum et cleri ecclesiastici exemptionem, perverse locus hic a quibusdam accipitur. Sic enim ipsos etiam reges et principes hoc praeceptum comprehenderet. Sed praecipit, ut omnes fideles principibus ac magistratibus, sub quibus constituti sunt, pareant in iis, quae ad illorum potestatem pertinent. Est enim accommoda distributio.

Quocirca non est consequens, si Petrus ac caeteri Apostoli tunc parere debebant saeculari potestati, nunc quoque pontifices et clerum universum ad idem teneri. Nam posteaquam principes hujus saeculi facti sunt Christiani, et per hoc ecclesiae filii, justa ratione placuit, ut ipsa ecclesia in iis, qui praesunt, ab illorum, ut filiorum suorum, potestate eximeretur. Quo fit, ut ecclesiarum praefecti jam sub illis non sint constituti, nec proinde ad eos Aposto-

licum hoc praeceptum pertineat. Quamvis autem tantum de potestate saeculari Paulus agat hoc loco, sicut eum intellexerunt omnes veteres commentatores tam Graeci, quam Latini, nec non Augustinus in epist. 54., quae est ad Maced., quod et contextus sermonis et gladii ac tributorum mentio satis indicat; verumtamen idem plane de potestate ecclesiastica sentiendum est, de qua non minus, imo vero magis atque perfectius habet veritatem ratio subjuncta:

Non est enim potestas nisi a Deo. Potestatis nomine superioritas ipsa, qua quis alii vel aliis regendis praefectus est, hoc loco intelligitur; ut est regum, principum, magistratuum; item episcoporum, parentum, dominorum. Potestas autem usurpata, cujusmodi est tyrannorum et latronum, non est absolute potestas, nec superioritas, sicut et leges inutiles ac malae non sunt leges, tametsi et hoc genus potestatis suo modo a Deo sit, et illi praesentem sententiam interdum accommodet Augustinus, docens, eam potestatem, qua daemones et mali homines affligunt et vexant bonos, datam illis esse a Deo. *Neque enim,* inquit, *habet in eos quisquam ullam potestatem, nisi cui data fuerit desuper. Non est enim potestas nisi a Deo sive jubente, sive sinente.* Sic ille lib. 22. contra Faustum cap. 75. Similiter accommodat lib. de natura boni cap. 32., et in enarrat. Psalm. 32. conc. 2., ac alibi. Cujus quidem doctrinae explicatio pertinet ad ultimam dist. lib. 2. sent.

Est autem omnis potestas, id est, superioritas, a Deo instituta tanquam necessaria ad ordinem et pacem humanae conversationis. Quae potestas cum sit duplex, saecularis et ecclesiastica, saecularis quidem potestas mediate est a Deo, per homines, qui instinctu legis naturae sibi praeficiunt eos, a quibus in commune regantur. Hic enim instinctus a Deo est; ut propterea vere et proprie dicatur, hanc potestatem non esse nisi a Deo, sicut et ab Ecclesiastico dictum est cap. 17., quod Deus *in unamquamque gentem praeposuit rectorem.* Ecclesiastica vero potestas a Deo instituta est immediate; quia Christus ipse suos Apostolos, et imprimis Petrum ejusque successores ecclesiae suae rectores constituit. Ex quo discrimine liquet, ecclesiasticae potestati non minus, sed magis ac potius quam saeculari, obedientiam a fidelibus deberi; quemadmodum pulchre ratiocinatur et colligit *S. Basilius* in lib. de constit. monach. cap. 23.

Quod vero Graeci commentatores annotant, non dixisse Apostolum, omnes principes institutos esse a Deo, sed ipsam potestatem, eo quod, etsi potestas a Deo sit, non tamen sit autor, ut exempli causa Nero, Domitianus aut Diocletianus principatum gerat; ne contrarium videatur apertis Scripturis, quae docent, etiam malos principes non aliunde quam a Deo principandi potestatem habere, exponendum reor, vel de mala adeptione potestatis, vel de malo ejus usu. De quo debet intelligi, quod apud Osee Prophetam cap. 8. dicit Dominus: *Ipsi regnaverunt et non ex me: principes extiterunt, et non cognovi.* Rectius autem S. Thomas in commentario haec omnia docte et accurate distinguit, potestatem ipsam, modum adipiscendi potestatem, et usum potestatis: docens quid horum et quatenus a Deo sit, quid et quatenus a Deo non sit. Ad quem te, lector studiose, remitto. Certe de ipsis principibus potestate praeditis agit sententia sequens.

Quae autem sunt, a Deo ordinatae sunt. Quod in multis codicibus legebatur, *ordinata sunt,* neutro genere, merito correctum a Romanis, reposito foeminino *ordinatae sunt.* Sic enim habent meliores codices mss. Nec aliter verti potuit ex Graeco, ubi plenius sic legitur: αἱ δὲ οὖσαι ἐξουσίαι, ὑπὸ τοῦ θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν. Id est: *quae autem sunt,* sive *existunt potestates, a Deo ordinatae sunt.* Nec secus habet Syriaca translatio. Sensus igitur est: Quaecumque sunt potestates, id est, quicumque sunt homines potestate praediti, ut principes ac magistratus, ii sunt ordinati atque instituti, et, ut Petrus loquitur 1. epist. 2., missi a Deo, dante potestatem et volente, ut eis

tanquam suis in ea potestate vicariis obediatur: quomodo si rex quispiam det provinciae aut civitati vicarium gubernatorem suis mandatis instructum.

Falluntur autem, qui illud *a Deo* construunt cum parte praecedenti: quasi sensus sit, potestates, quaecumque a Deo sunt, ordinatas esse. Quod etsi verum, non tamen hic significatum est. Tantum dicit Apostolus, omnes potestates esse ordinatas a Deo. Igitur haec sententia a superiore, qua dixit: *Non est potestas nisi a Deo*, fere non alio differt, quam quod illic abstracte de potestate loquatur Apostolus; hic sensu concretivo. Cujus argumentum est, quod utatur plurali numero, quemadmodum et ibi: *Omnis anima potestatibus etc.* Sed propterea de potestatibus, id est, princibus repetere voluit, quod abstractive de potestate dixerat, ne quis excusaret et diceret, se potestatem quidem ipsam venerari, sed ea fungentes malos esse, proindeque indignos quibus obediatur. Quam excusationem Apostolus hac parte exclusit, affirmans ipsos principes a Deo cum potestate institutos esse.

2. *Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit.* Pro verbo *resistit* secundo loco legendum putat Cajetanus *restitit,* et mox pro *resistunt, restiterunt,* sed imperite, secutus malum interpretem; ubi et Erasmus lapsus est. Nam quod Graece est ἀνθέστηκεν et ἀνθεστηκότες, significationem habet praesentis temporis, perinde ut simplex ἕστηκεν. De quo vide, quae dicta sunt ad illud cap. 11. *Tu autem fide stas.* Concludit Apostolus ex praecedentibus, eum qui potestati atque ipsis potestatibus, id est, principibus potestate fungentibus resistit, ordinationi divinae, adeoque ipsi Deo resistere, a quo ordinatae sunt potestates. Collectio formam habet syllogismi: Potestates ordinatae sunt a Deo: iste potestati resistit, igitur Dei ordinationi resistit.

Porro resistunt potestati, quicumque resistunt, id est, obedire nolunt legi sive edicto, quod a potestate procedit. Nam sicut ipsa potestas, sic et proprius ejus effectus, id est, lex et praeceptum a Deo est. Qua etiam ratione Dei praeceptum vocari potest: licet distinctionis ac doctrinae gratia dicantur Dei praecepta, quae Deum ipsum habent legislatorem, id est, a Deo profecta sunt immediate.

Docet ergo hic locus, in Deum peccare, quicumque legem transgreditur humanam, a quacunque potestate, modo legitima, positam; ut etiam in potestate civili locum habeat, quod de ecclesiastica dictum est: *Qui vos audit, me audit: et qui vos spernit, me spernit,* Luc. 10. Sed ea res amplius patebit ex sequentibus. Caeterum injustis legibus, quoniam a legitima potestate seu potestatis usu non procedunt, aut non obedire, aut etiam adversus earum vim sese tueri, non est potestati resistere. Quanquam id vel ob metum majoris mali, vel ne scandalum detur infirmis, saepe non expedit.

Qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem acquirunt. Ipsi sibi, graece ἑαυτοῖς κρῖμα λήψονται, *sibi ipsis judicium accipient,* utique judicium damnationis ac supplicii: quomodo frequenter in sacris literis judicium sumitur. Itaque sensus est, eos, qui potestati resistunt, sibi ipsis damnationem seu poenam juste inferendam accersere, eamque pro merito suae inobedientiae recepturos esse. Sic ad Galat. 5.: *Qui conturbat vos, portabit judicium.*

Damnationem vero intelligit Apostolus vel aeternam a Deo inferendam in futuro saeculo, quia dixerat: *Dei ordinationi resistit.* Quem sensum tradunt commentator Ambrosius, Hervaeus et Cajetanus, atque etiam Augustinus in epist. 54. Ex quo commentario sequitur, eos mortaliter peccare, qui resistunt potestati. Id quod verum est de iis, qui praecepto per inobedientiam sese opponunt. Alioqui contra leges humanas, sicut et contra divinas, contingit peccari tantum venialiter. Quo si extendatur hic locus, nomine damnationis comprehendetur etiam poena temporalis infligenda a Deo. Qua generali significatione capiebatur supra cap. 8. in

illis verbis: *Nihil ergo nunc damnationis est iis, qui sunt in Christo.*

Vel damnationem intelligit, poenam a potestate, cui resistitur, inferendam. Quae poena non nisi temporalis est; de qua dicebat ille: *neque tu times Deum, quod in eadem damnatione es,* Luc. 23. Ita sensus est: Qui resistunt potestati, provocant eam adversum se, ut ab ea secundum leges puniantur. Quae tacita est fidelium admonitio, ne dent occasionem principibus adversum se durius agendi. Sensum hunc excluso priori tradit Haimo in comment., S. Thomas utrumque sensum refert ut bonum. Conjungunt autem ambos simul Chrysostomus ejusque sequaces, duplex intelligentes judicium: quod, qui potestati resistunt, a Deo puniendi sint et ab hominibus. Pro posteriori sensu multum faciunt verba Apostoli subsequentia:

3. *Nam principes non sunt timori boni operis, sed mali.* Graece: *non sunt timor bonorum operum, sed malorum.* Interpres sensum conatus est exprimere, quem clarius et plenius ita reddas: Nam principes (ut quidem tales sunt) non sunt timendi bene agentibus, sed male: non intentant poenas et supplicia bonis, sed malis. Dico, ut tales, id est, in quantum principes sunt et ab ordine suae potestatis a Deo acceptae non recedunt. Nam profecto, quo tempore haec scripsit Apostolus, quidam principes usum potestatis suae pervertentes, terrori erant bonis Christi fidelibus, in quibus bonum opus, id est, Christi cultum edictis et suppliciis persequebantur.

Vis autem non timere potestatem? Suggerit consilium, quo fiat, ut non timeant potestatem, id est eos, qui potestate funguntur. Timorem intellige supplicii: nam timorem illum, qui alio nomine reverentia vocatur, omnis subditus suo debet superiori. Unde de eo paulo post dicit: *Cui timorem, timorem.* Nominat Apostolus potestatem; quia quod ad ipsam potestatem attinet ejusque legitimum usum, boni non habent causam timendi. Secus de iis, qui potestate male utuntur, ut ante dictum est.

Bonum fac, et habebis laudem ex illa. Id est: justitiam cole, et legibus obtempera. Sic fiet, ut laudem referas ex potestate: vel quia ad potestatem pertinet non solum suppliciis afficere malos, verum etiam praemiis honorare bonos; vel saltem, ut Cajetanus exponit, malorum comparatione. Dum enim mala opera puniuntur, laudantur bona. Nam ipsa punitio malorum, laus est bonorum. Priori intellectui convenit, quod dicit Petrus 1. epistolae 2., principes esse datos *ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum.* Notat *Augustinus* serm. 94. de tempore cap. 5. Paulum non dixisse *ab illa,* sed *ex illa. Aut enim juste agis,* inquit, *et justa potestas laudabit te; aut juste agentem, etiamsi potestas injusta damnet, Deus justus coronabit. Ac per hoc, sive damnet, sive absolvat, habebis laudem ex illa.* Tale quid annotat etiam serm. 111. de diversis cap. 13. et in expositione praesentis loci: ac post eum *Beda,* transcriptis illius verbis partim in hujus loci collectanea, partim in comment. prioris epist. Petri ad locum jam citatum capitis secundi.

Verum Graeci interpretes nihil ejusmodi observant: et qui ex Graeco vertunt, pro eodem habent, *ex illa* et *ab illa* laudem habere. Considerat enim Apostolus non tam eos, qui potestatem tenent, ut dixi, quam in his potestatem ipsam, ut a Deo est instituta, qua continet ac disponit ordine congruenti res humanas per homines etiam malos: quamvis et per eosdem interdum affligi sinat bonos, utique ad eorum salutem. Quod utrumque Petrus complexus est his verbis 1. epist. 3. *Et quis est qui vobis noceat, si boni aemulatores fueritis? Sed et si quid patimini propter justitiam, beati.*

4. *Dei enim minister est tibi in bonum.* Referri potest hoc vel ad principem vel ad potestatem. Utrumque enim praecessit. Si ad potestatem, quod magis apparet, vertendum esset: *Dei enim ministra* etc. Atque ita legit Tertullianus in Scorpiaco cap. 14. Etenim ad utrumque genus commune vocabulum est διάκονος, et in

foeminino legitur ultimo capite hujus epistolae. Sensus tamen unus et idem est. Potestas, id est, qui potestate fungitur a Deo instituta, princeps scilicet aut magistratus, eo ipso Dei minister est ac Deo subservit, in bonum tuum; scilicet ut et juste ac tranquille vivas, imo laudem etiam ac praemia consequaris, si non ab hominibus, certe a Deo, cujus ille minister est. Observa probationem a rei definitione, quam paulo post complet dicens: *Dei enim minister est, vindex* etc. Recte enim definias magistratum, publicum esse ministrum Dei in bonum ei, qui bonum agit, vindicem autem in iram ei, qui malum facit.

Si autem malum feceris, time. Dicens *time,* non praecipit, sed denunciat. Cum enim dixisset: *Vis non timere potestatem? bonum fac:* nunc declarat quid expectandum sit ei, qui consilium illud contempserit, ac si dicat: Si vero quid mali commiseris, ut furtum, adulterium, homicidium, est quod timeas. Unde sequitur:

Non enim sine causa gladium portat. Sine causa, graece εἰκῇ, *frustra.* Dicitur autem id frustra, quod non habet usum. Itaque sensus est: Princeps sive potestas non frustra gladium gestat; sed ut eo utatur, ut eum stringat in malefactores. Nomine gladii comprehende etiam caetera publicae potestatis instrumenta ad puniendos legum violatores, uti sunt carceres, ignes, patibula etc. Quorum usum ostendunt verba sequentia.

Dei enim minister est. Vel *ministra est,* ut ad potestatem referatur, quemadmodum supra.

Vindex in iram ei, qui malum agit. Gladium, inquit, gestat, sive potestas sive principes, tanquam Dei minister, a quo gladium accepit, ut sit *vindex in iram,* id est, ut ejus vice ac nomine justitiam exerceat vindicativam in puniendis iis, qui malum agunt, vel pacem publicam turbantes, vel honestatem vitae communis laedentes. Ad hoc enim instituta est potestas saecularis, ut et pacem publicam conservet, et vitae communis honestatem tueatur.

5. *Ideo necessitate subditi estote.* Quidam codices habent *necessitati,* sed plures ac meliores *necessitate,* quod editio Romana probavit. Ita namque etiam legunt Augustinus, Pelagius, Primasius, Hervaeus, Rickelius; tametsi neutrum legitur apud Ambrosiastrum, sed hoc solum: *ideoque subditi estote.* Quae lectio sine dubio defectuosa est. Porro Graeca sic habent: διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι, *ideo necessitas, subdi.* Cujus paraphrasim Syrus interpres hanc dedit: *Et propter hoc necessitas nobis, ut subdamur.*

Nonnulli tamen Graeci codices permodico ab aliis discrimine Latinae lectioni respondent, et quidem utrilibet, ita legentes: διὸ ἀνάγκῃ ὑποτάσσεσθε. Caeterum tam Latinae quam Graecae lectionis idem sensus est: Propter hoc, inquit, quia princeps seu magistratus Dei minister est in ulciscendis malefactis, oportet vos ei subditos esse, id est legibus et edictis ejus obtemperare: oportet, inquam, necessitate praecepti. Atque hujus necessitatis rationem rursus explicat, haec addens:

Non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam. Graeci conscientiam hic intelligunt beneficiorum, quae populo a principibus publicam pacem et quietem tuentibus proveniunt. Et huc referunt id quod subjungitur: *ideo enim et tributa praestatis;* scilicet in testimonium beneficiorum, quae ab illis accipitis. Verum si respiciamus ad id, quod proxime praecessit, et ex quo pericopen hanc totam infert Apostolus, illud inquam: *Dei enim minister est* etc., nec non ad consuetam significationem vocabuli *conscientiae* (neque enim usquam in scripturis sic accipitur, quomodo Graeci interpretantur) multo certe probabilior, imo vera omnino deprehendetur aliorum expositio, scilicet oportere nos principibus subditos esse, *non solum propter iram,* id est, poenam evadendam, quam leges minantur, de qua jam dixerat: *vindex in iram ei qui malum agit; sed etiam* et maxime *propter*

conscientiam, id est, quia animus noster lege naturali ac divina informatus hoc nobis dictat et loquitur, principibus obediendum esse tanquam Dei ministris et vicariis; ac proinde nos in Deum peccare, si minus illorum dictis et imperatis audientes fuerimus.

Ex hoc loco sic intellecto (qui sensus est omnium fere Latinorum, idemque planus et obvius) manifeste sequitur, omnem legem et omne praeceptum, quod proficiscitur ab humana legitima potestate, sive politica, de qua nunc agitur, sive ecclesiastica, subditos obligare in conscientia, id est, coram Deo, et non tantum in foro, ut loquuntur, exteriori. Id enim esset propter iram, et non propter conscientiam subditum esse. Sane contraria huic doctrina, scilicet esse aliqua praecepta legitimae potestatis, quae conscientiam subditorum non teneant obstrictam, non modo falsa est et a sensu scripturarum aliena, verum etiam noxia et pietati inimica; quippe quae homines reddat hypocritas, et quod alibi vituperat Apostolus, ad oculum et non ex animo servientes. Eph. 6. Col. 3.

6. *Ideo enim et tributa praestatis.* Graece τελεῖτε, *penditis, solvitis.* Hanc partem, quo referant Graeci tractatores, et quomodo interpretentur, jam dictum est. At vero secundum Latinos, quod est longe probabilius, novum hic argumentum adfert Apostolus, quo doceat principibus parendum esse. Nam solutio tributorum subjectionis est professio. Novae probationis indicium est copulativa conjunctio causali postposita.

Ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum servientes. Servientes, graece προσκαρτεροῦντες, *instantes, incumbentes* cum assiduitate. Hoc enim significat vox Graeca, qua eadem usus est superiori capite: *orationi instantes.* Eadem vis est Syriacae dictionis hoc loco. Caeterum Augustinus lib. 4. de doctrina Christiana cap. 20. legit: *In hoc ipso perseverantes.* Sensus est: Jure penditis tributa principibus. Sunt enim ministri Dei in conservanda vobis pace et honestate publica; et in hoc ipsum ministerium, in hanc curam assidue et toti incumbunt, toti vobis et vestris commodis serviunt. Loquitur de principibus ut tales sunt, quod jam ante admonui.

7. *Reddite ergo omnibus debita. Omnibus,* id est, tam principibus, quam aliis quibuscumque. Transit enim ad doctrinam generalem, qua praecipit, non solum principibus ac magistratibus hujus saeculi, sed omnibus omnino tam ecclesiasticis quam saecularibus, tam privatis hominibus quam publica potestate fungentibus, debita cujuscumque generis esse reddenda. Quod est justitiae praeceptum.

Cui tributum, tributum: cui vectigal, vectigal. Id est: Cui debetis tributum, ei reddite tributum. Cui vectigal debetis, ei vectigal reddite, solvite. Haec autem debita sunt principibus, ut dictum est. Inter tributum et vectigal, graece φόρον καὶ τέλος, ita grammatici distinguunt, quod illud pro regione seu praediis, hoc pro mercibus exportandis importandisve pendatur.

Cui timorem, timorem. Iis nempe, qui praesunt. Timorem intelligit reverentiam. Haec enim est debitum quoddam, quod omnis subditus debet suo rectori. Ita praecipit Ephes. 5. *Uxor timeat virum suum.* Et cap. 6. *Servi obedite dominis carnalibus cum timore et tremore.* Timorem vero supplicii proprie subditus superiori suo non debet, sed magis sibi ipsi; ut per hujusmodi timorem refraenetur a peccando. Ex quibus patet hanc partem non esse contrariam illi quod dixerat: *Vis non timere potestatem? bonum fac;* quod de timore supplicii diximus accipiendum. Cajetanus haec aliter conciliare conatur, de eodem timore intelligens utrumque. Sed ejus solutio coactior est, nec satis accommodata menti Paulinae. Quapropter et aliam adhibet ab hac nostra non multum diversam: scilicet ut hic locus accipiatur de timore offensae.

Cui honorem, honorem. Videlicet omnibus quidem, secundum id quod dictum est capite praecedenti: *Honore invicem praevenientes;* sed maxime principibus

ac praefectis: in quibus agnoscere et venerari debemus excellentiam potestatis, quam Deus eis contulit, et qua funguntur ut Dei vicarii, licet ipsi forte moribus sint improbi. Quum enim propter hanc potestatem honorantur, Deus in eis honoratur: sicut e contrario, dum illi contemnuntur, Deus contemnitur. Hinc Moses ad filios Israël: *Non contra nos est murmur vestrum, sed contra Dominum.* Exod. 16. Et Dominus ad Samuelem: *Non te abjecerunt, sed me, ne regnem super eos.* 1 Reg. 8. Porro cum Apostoli in hoc loco doctrina, sicut dixi, sit generalis, nihil vetat, hic etiam contineri praeceptum de honorariis episcoporum et presbyterorum, quos, si bene praesint, duplici honore dignos haberi vult. 1 Tim. 5.

8. *Nemini quidquam debeatis, nisi ut invicem diligatis.* Graece: εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους, *nisi hoc,* quod est *diligere invicem;* id est, nisi dilectionem mutuam. Et *debeatis* graece ὀφείλετε *debete,* quod et *debetis* verti potest, etsi incongruenter hoc loco. Sub nomine debiti percommode transitum facit Apostolus ad commendandum generale praeceptum dilectionis, tanquam debiti cujusdam perpetui. Sensus est: Reddite cuique quod debetis, sic ut non amplius debeatis, uno debito caritatis excepto. Quod debitum reddere quidem vos jubeo: sed ita ut sciatis, vos semper hujus debiti (quod est invicem diligere) manere debitores. Nam caetera debita, tributum, vectigal, commodatum, mutuum, depositum, ita redduntur, ut cum dederis, jam liber sis a debito, quod proprie est solvere debitum: at mutuae dilectionis officium, quantumcunque fuerit impensum, semper adhuc debetur: ac proinde redditur quidem hoc debitum, sed nunquam solvitur; quippe manente semper obligatione, quae nos ejus perpetuos facit debitores, ut loquitur. *August.* epist. 135., illud adjiciens, quod *eam tanto magis debemus, quanto amplius impenderimus.*

Testatur idipsum Fulgentius in sermone, cui titulus *de caritate,* in quo haec Apostoli verba late pertractat. Exstat ejusdem Augustini brevis, sed insignis ad Coelestinum diaconum epistola num 62., qua sententiam hanc apostolicam versat, docta et quae tota caritatem spiret, explicatione.

Dicet aliquis non solum amorem, verum etiam honorem omnibus, et timorem superioribus semper deberi. Respondet Dionysius Carth., nomine dilectionis comprehendi etiam aliarum virtutum officia erga proximos; quae omnia a caritate diriguntur, ac revera non debentur, nisi quantum dictat caritas semper omnibus debita.

Qui enim diligit proximum, legem implevit. Proximum, graece: τὸν ἕτερον, *alterum.* Et ita citat *Aug.* lib. de grat. et lib. arb. cap. 17. et Tract. 5. in 1. S. Joann. epist. Ex quo intelligitur, quam generalis sit proximi significatio in praecepto dilectionis proximi; ita nimirum, ut significetur omnis alter homo, sive amicus sit sive inimicus, sive propinquus sive extraneus, sive fidelis sive infidelis. Quod etiam ex specialibus praeceptis ad proximi dilectionem spectantibus, quorum hic aliqua subjicit Apostolus, evidenti argumento colligitur. Nam si vel unus quispiam homo proximi appellatione non comprehenderetur; non peccaret contra praeceptum diligendi proximi, qui rem ei furaretur, aut eum occideret, aut falsum testimonium adversus eum diceret: quod repugnat doctrinae hujus loci. Denique ut intelligas, Paulo eundem esse proximum et alterum: quem hoc loco vocat ἕτερον, *alterum,* paulo inferius semel et iterum vocat τὸν πλησίον *proximum.* Nam quod Faber annotat, *alterum* latius patere quam *proximum,* quia Deus alter a nobis sit, non tamen proximus noster: alienum id esse constat a mente Pauli, qui verbis consequentibus referens sola praecepta dilectionis proximi, satis declarat, quem hic alterum intelligat. Ita Jacobus Apostolus epistolae suae cap. 4. *Tu quis es, qui judicas proximum?* Graece: τὸν ἕτερον.

Igitur hortatur Apostolus tam Judaeos quam Graecos ad mutuam dilectionem, proposito ingenti fructu hujus operis, quem sine eo consequi non possent, qui

est legis impletio; de qua tam gravis inter illos extiterat altercatio. *Qui enim,* inquit, *diligit proximum,* supple ex Evangelio et ex ipso mox Apostolo, *sicut seipsum, — legem implevit,* postquam id fecerit. Vel *implevit,* pro implet, id est, perficit. Cum qua sententia Paulina pulcre consonat illud, quod Joannem Apostolum dixisse memorat Hieronymus in commentario epistolae ad Galat. cap. 6. Cum enim aetate jam decrepitus non posset longiorem ad discipulos facere sermonem, hoc tantum per singulas collectas dicebat: *Filioli, diligite alterutrum.* Qua de re monitus a discipulis taedio affectis, quod semper eadem audirent, et rogantibus, quare semper hoc loqueretur, respondit sententiam se dignam: *Quia praeceptum Domini est; et, si solum fiat, sufficit.* Nempe hoc idem est, quod Paulus dicit: *legem implevit.*

Porro legem implere et perficere is dicitur, qui totam legem opere praestat: adeo ut ne unum quidem legis praeceptum transgrediatur. *Qui enim offendit in uno, factus est omnium reus.* Jac. 2.

Quaeritur ergo, quomodo, qui diligit proximum, legem impleat, id est, totam observet, cum non sola debiti erga proximum officii praecepta lex contineat, sed etiam, et imprimis, erga Deum? Unde et diligendi Dei maximum et primum mandatum a Christo vocatur. Matth. 22. Secundum autem diligendi proximi, simile illi. *In* quibus *duobus mandatis,* inquit, *universa lex pendet et prophetae.* Cajetanus respondet, Apostolum loqui de lege relata ad homines. *Quoniam,* inquit, *tractat de debitis homini. Cujus signum* esse vult, *quod* non adferat nisi *praecepta debitorum hominibus,* cum de dilectione et cultu Dei jam superius, hoc est praecedenti capite, docuisset. Quae Cajetani responsio etiam aliis quibusdam non immerito probatur.

Subjungit tamen ipse et aliam solutionem: idcirco recte dictum quod, qui proximum diligit, legem implevit, quia dilectio Dei in dilectione proximi includitur, velut causa in effectu. Quae eadem est responsio S. Thomae in commentario, consentanea verbis S. Augustini dicentis in epistola 95. scripta ad Innocentium papam: *quoniam nisi diligat Deum, nemo diligit seipsum.* Neque enim vera dilectione quisquam diligit proximum, nisi quem in Deo et propter Deum diligit. Unde necesse est, ut ipsum Deum principaliter et summe diligat. Quod item declaratur hac ratione: quia nemo diligit proximum sicut seipsum, nisi seipsum diligat. Seipsum autem nemo diligit ut oportet, nisi summum suum bonum, quod est Deus, diligat eo modo, quo diligi debet, id est, ut summum ac super omnia.

9. *Nam: non adulterabis, non occides, non furaberis, non falsum testimonium dices.* Graece τὸ γὰρ, οὐ μοιχεύσεις, etc. *Nam hoc, non adulterabis.* Erasmus: *Siquidem illa, non moechaberis* etc. Futura modi indicativi pro imperativis Hebraeo more posuit Apostolus, sicut habentur in ipsa lege. Probat enim id, quod dixerat, enumeratione praeceptorum decalogi, quibus ordinatur homo ad proximum. Et haec quidem, quae recenset, negativa sunt, prohibentia ab injuriis proximo inferendis: sed quae omnia tamen impleri nequeant, nisi per veram dilectionem.

Breviter haec praecepta explicemus. *Adulter* est, non solum qui alienum torum violat, sive conjugatus, sive solutus, seu vir seu mulier: verum etiam qui conjugatus cum sit, cum muliere soluta commiscetur, quamvis hoc adulterii genus legibus apud ethnicos puniri non soleat. *Homicida* est, quisquis absque justa autoritate hominem, sive nocentem sive innoxium interficit. *Furatur,* quisquis alienum invito domino aut accipit aut detinet; sive clam, sive palam ac per vim id faciat. *Falsus testis* est, quicumque sciens falsum dicit testimonium, praesertim in judicio, et in nocumentum proximi. Quod postremum lex expressit addens: *contra proximum tuum.* Cur Apostolus ordinem mutaverit, qui est in decalogo Exod. 20. et Deut. 5., ubi praeceptum: *Non occides,* anteponitur praecepto: *Non moechaberis,*

ratio non occurrit, nisi forte propterea adulterium posuit in capite, quod de eo fugiendo vel imprimis Romanos putaverit admonendos. Nam peccata carnalia, quae omnia ad hanc prohibitionem revocantur, Romae et alibi inter gentiles quam maxime regnabant.

Non concupisces. Neque uxorem, neque rem proximi tui. Nam uno verbo complexus est duo postrema decalogi praecepta; quorum alterum inhibet concupiscentiam uxoris alienae ad concubitum, alterum concupiscentiam rei alienae ad possidendum.

Et si quod est aliud mandatum. Ut primum secundae tabulae: *Honora patrem et matrem;* quod solum in secunda tabula affirmativum est. Hoc autem ideo fortasse non expressit, quia satis continetur in eo, quod jam ante dixerat: *Cui honorem, honorem.* Dicit autem: *si quod est aliud* etc., non quasi de eo dubitèt vir legis peritissimus, sed ut supponens rem notam, ac si dicat: et quodcumque est aliud mandatum. Ita Dominus Malach. 1. *Si pater ego sum, ubi est honor meus?* Et ipse Paulus alibi: *Et si quid aliud sanae doctrinae adversatur.* 1 Tim. 1.

In hoc verbo instauratur: Diliges proximum tuum sicut teipsum. Cum hoc loco prorsus idem est, etsi brevius expressum, quod scribit ad Gal. 5. *Omnis lex in uno sermone impletur: Diliges proximum tuum sicut teipsum. Instauratur,* graece ἀνακεφαλαιοῦται, *recapitulatur;* ut legit August. epist. 29., id est, summatim comprehenditur, huc velut ad caput, summam, compendium redigitur ac revocatur: ad hunc, inquam, sermonem: *Diliges proximum tuum sicut teipsum.* Nam in Graeco repetitur, ἐν τῷ ἀγαπήσεις, quod Erasmus vertit: *nempe, diliges.*

Habetur hoc praeceptum Levit. 19. et a Christo cum insigni commendatione repetitur in Evangelio Matth. 22. et Marci 12. Nam quod Hieronymus in Levitico vertit: *Diliges amicum tuum sicut teipsum;* nihil diversum significare voluit. Sunt quidem in Hebraeo vocabula diversa עמית et רעה, quorum alterum Hieronymus vertit proximum, alterum amicum; sed in eodem capite Levitici et alibi passim usurpantur ut synonyma, quod etiam ex ipsa Hieronymi versione facile est ostendere, pro eadem voce רעה nunc amicum, nunc proximum reddentis. Siquidem et LXX. interpretes utrumque vocabulum non aliter transtulerunt quam τὸν πλησίον, id est, proximum. Quem tamen etiam amicum vocare liceat, non qui amet, sed qui ametur aut amari debeat. Quo sensu dictum est a Christo Joan. 15. *Majorem hac dilectionem nemo habet, ut animam suam ponat quis pro amicis suis.*

Quamquam alii pro amico socium malunt, apto sane ad rem praesentem vocabulo. Nam, ut ait Augustinus epistola 52. de hoc ipso dilectionis praecepto disserens: *proximus hoc loco non sanguinis propinquitate, sed rationis societate pensandus est; in qua socii sunt omnes homines. Nam si pecuniae ratio socios facit; quanto magis ratio naturae, non negotiandi, sed nascendi lege communis?* Sic ille.

Porro quid sit proximum sicut se ipsum diligere, satis ostendunt duo generalia legis naturae praecepta, itidem in Scripturis expressa; alterum affirmativum Matth. 7.: *Quaecunque vultis, ut faciant vobis homines, et vos facite illis;* alterum negativum Tob. 4.: *Quod ab alio oderis tibi fieri, vide ne tu alteri facias.* Ex quibus intelligitur, ea parte *sicut te ipsum* non exigi dilectionis aequalitatem; non enim dicit quantum te ipsum, sed similitudinem et formam, secundum quam proximus a nobis diligendus sit et officia dilectionis ei impendenda, sic nimirum, ut dilectio nostri proposita nobis sit tanquam typus, exemplum et regula dilectionis proximi. *Sensus hujus praecepti ad literam est,* ait Cajetanus, *ut diligas proximum eo modo, quo diligis te ipsum, hoc est amore amicitiae, quod est velle illi bonum, honestum, utile, delectabile,*

propter illum, non propter te: sicut vis tibi ipsi haec bona propter te ipsum.

10. *Dilectio proximi malum non operatur.* Declaratio est ejus, quod dixerat, omnia praedicta mandata concludi in uno praecepto dilectionis proximi. Nam *dilectio proximi malum non operatur,* id est, incitat ad malum aliquod inferendum proximo; imo nec patitur ei malum inferri, sed ubi potest, procurat ei bona sicut sibi ipsi. Notandum est enim, Apostolum minus dicendo plus significare voluisse. Nonnulli codices latini cum graecis ferme omnibus eorumque interpretibus (nam sola nobiscum facit editio Complutensis) legunt *proximo,* casu dandi; quibus et Syriaca versio favet, ut regatur dativus ille a verbo *operatur.* Caeterum utraque lectio proba est, et in eundem recurrit sensum.

Plenitudo ergo legis est dilectio. Plenitudo Graece πλήρωμα, id est, *impletio,* complementum, consummatio, et ut ita dicam, totalis observatio. Potest autem istud vel secundum superiora limitari ad dilectionem proximi hoc sensu: Legis impletio, qua parte nos ordinat ad proximum, habetur per dilectionem proximi, et sic conclusio erit ex illa propositione interim probata: *Qui diligit proximum, legem implevit.* Vel generaliter accipi potest de totius legis impletione, deque dilectione tam Dei quam proximi, ut sensus sit: Si, ut ostensum est, dilectio proximi implet legem, quoad officia debita proximo; igitur dilectio simpliciter implet legem simpliciter et quoad omnia. Quod est argumentum a proportione. Voco dilectionem simpliciter, qua unumquodque diligitur, id est, tam Deus quam proximus, quomodo diligi debet.

Est autem sententia praecise et cum exclusione accipienda. Sentit enim Apostolus, sic per dilectionem impleri legem, ut sine ea impleri non possit; secundum id, quod dicit Joannes 1. epist. 3.: *Qui non diligit, manet in morte.* Estque ea B. Augustini doctrina multis locis, adeo ut in enarratione Psalm. 89. tractans illud extremum: *et opus manuum nostrarum dirige,* pronuntiet, *quod omnia bona opera nostra unum opus est caritatis.* Nam, ut ait Gregorius in homilia 27. super Evangelia: *Omne mandatum de sola dilectione est, et omnia unum praeceptum sunt: quia quidquid praecipitur, in sola caritate solidatur.* Porro discimus ex hoc loco, legem Dei in hac vita a nobis impleri posse, quod negant haeretici; cum utique negare non possint, multos esse, qui proximum diligant; ex quo secundum Apostolum evidens et certa consequentia est, eos legem implere.

11. *Et hoc scientes tempus, quia hora est jam nos de somno surgere.* Verbum *est* de suo supplet interpres. *Surgere* Graece ἐγερθῆναι, id est, *excitari, expergisci.* Pronomen *hoc* non potest referri ad *tempus,* quia genus non convenit, sed referendum ad superiorem admonitionem de implendo praecepto mutuae dilectionis. Estque etiam hic supplendum verbum, ut sit sensus: Et hoc, quod dixi de mutua dilectione exercenda, vel ob id agere debemus, quod sciamus jam tempus esse et horam, qua evigilemus e somno peccati. Hunc enim somnum intelligi, ostendit, quod sequitur de abjiciendis operibus tenebrarum. Et locus alter 1 Cor. 15.: *Evigilate justi, et nolite peccare.* Notandum autem, Apostolo non fuisse satis, ut diceret, tempus esse, graece καιρὸν, id est, tempus opportunum: sed addidisse, quod jam hora sit, id est, tempus quam maxime opportunum, idemque breve, ut proinde, quod agendum est, jam non ultra differri debeat.

Nunc enim propior est nostra salus, quam cum credidimus. Propior Graece ἐγγύτερον *propius,* adverbium. Potestque sic verti: *nunc enim propius nobis adest salus,* ut genitivus ἡμῶν ab adverbio regatur juxta Graecam syntaxin, non a nomine ἡ σωτηρία, tametsi potest ab utrolibet. Salus, inquit, futurae gloriae, quam exspectamus, nunc vicinior nobis est, postquam in fide Christi magna pars vitae nobis peracta est, quam tunc erat, quando primum credere cepimus, quando baptizati sumus, et per baptismum numero fidelium aggregati. Quocirca tanto majori

nunc opus est vigilantia, quanto magis tempus, quo salutem exspectamus, appropinquare novimus. Hoc dicit, quod in fidei primordiis, uti post Chrysostomum annotant Theophylactus et Oecumenius, ferventiores et ad opera bona alacriores fuissent fideles, temporis autem progressu refriguissent, quos monet, ut spiritum illum priorem alacritatis et fervoris in se resuscitent, adeoque vehementius incendant.

12. *Nox praecessit.* Graece προέκοψεν, id est, *processit, progressa est.* Et in eum sensum enarrant hunc locum Graeci commentatores Chysostomus et Theophylactus. Item *processit* apud Augustinum legitur epist. 80. Ruffinus etiam in interpretando Origene vertit, *nox promovit,* id est, processit. Apud Hieronymum lib. 1. advers. Jovin. cap. 22. et in epistola ad Nepotianum ambigua lectio est variantibus exemplaribus. Sed nec omnino constat, quomodo noster interpres verterit, cum proclive sit oscitanti librario literam pro litera scribere.

Pro nostra tamen lectione facit codicum MSS. consensus, quodque etiam apud veteres Latinos idem verbum aut aliud fere synonymum habeatur. Nam Cyprianus sermone de zelo et livore legit, *nox transivit.* Hieronymus in cap. 26. Matthaei, *nox praeteriit.* Commentator Ambrosii titulo, *nox praecessit.* Non aliter ipse Ambrosius lib. 5. de sacrament. cap. 4. et serm. 52. Quo posteriore loco verba ejus sunt: *Praecessit nox, non sequitur.* Ubi subjungens, *non sequitur,* satis declarat se legisse *praecessit,* non *processit.* Denique Syriaca versio sic habet: *Nox nunc praeteriit.* Quanquam ista verba *praeteriit, transivit,* etiam ad alteram lectionem accommodari facile possunt. Quod enim longe processit, ut pene recesserit, id jam praeteriisse etiam vulgo dicimus. Hoc igitur est, quod dicit Apostolus: Nox hujus saeculi plena tenebris errorum et peccatorum longe jam progressa est, ad finem properat, ac ferme jam praeteriit.

Dies autem appropinquavit. Id est, tempus exspectatae salutis et gloriae, quod est perpetua dies sine nocte, expers errorum et peccatorum, jam prope accessit, propinquum est, instat, non longe abest. Id enim significat verbum praeteriti temporis ἤγγικεν, *appropinquavit:* quemadmodum et in Evangelio, quoties auditur illud: *Appropinquavit regnum coelorum,* ut Matth. 3. et 4. Non enim significatur, jam adesse, sed vicinum esse, paulo post adfuturum. Ita quoque de mundi consummatione et adventu Domini loquuntur Petrus 1. epist. 4. et Jacobus cap. 5.: *Omnium finis appropinquavit. Adventus Domini appropinquavit.* Jam et hic sensus arguit, in membro praecedenti potius vertendum fuisse *processit,* quam *praecessit.*

Hujus loci Paulini peculiarem commentarium adfert Erasmus tam in paraphrasi, quam in adnotationibus. Noctem enim interpretatur tempus legis Mosaicae, quo veritas erat velata; diem vero, tempus gratiae per Christum revelatae. Eodem pertinere vult ea, quae praecedunt: *Nunc enim propior est nostra salus,* ut sensus sit: Posteaquam Christus jam advenit, propinquiores sumus saluti, quam eramus olim sub Mose. Nunc enim omnibus illucescit Evangelium, quod olim sub umbris tectum, et figuris cognitum, credebamus aliquando exhibendum. Sic enim intelligit illud, *quam cum credidimus,* scilicet olim sub Mose nos Judaei. Commentarium hunc refert Adamus, et non improbat. Toletus etiam rationes adfert, quibus probet. Mihi certe nimis coactum videtur, fidem adscribere statui legis Mosaicae, quod Paulus nusquam facit. Nec dicendum fuisset: *dies appropinquavit,* id est, vicinus est, sed jam dudum illuxit. Quocirca magis placet prior expositio, quae eodem Adamo teste fere omnium est interpretum.

Abjiciamus ergo opera tenebrarum et induamur arma lucis. Quoniam, inquit, nox finem accipit et dies illucescit, abjicienda sunt nobis opera noctis et tenebrarum, id est peccata, quae lucem fugiunt, *quia qui male agit, odit lucem,* Joan. 3.,

et assumenda sunt arma lucis, id est, bona opera, quae clara die sine pudore possunt ostendi. Ea vocat arma, quia non solum tegunt ut vestimenta, verum etiam tanquam arma defendunt ac tutum reddunt hominem adversus impugnationes diaboli; simul ut submoneat vitam christianam esse militiam quandam spiritualem.

13. *Sicut in die honeste ambulemus. Sicut,* graece ὡς *ut, tanquam,* proinde ne dividas, quemadmodum nonnulli, *sic ut.* Sensus: Quoniam dies jam affulget, quae luce sua omnia detegit, honeste, composite, et, ut legit Cyprianus loco paulo ante citato, *decenter* ambulandum, conversandum nobis est, more eorum, qui illucescente die vestes sumunt honestiores, i. e. ea opera exercenda, quae lucem non reformident.

Non in comessationibus et ebrietatibus. Repete verbum, *ambulemus.* Enumerat aliquot opera tenebrarum, quae dixerat abjicienda; scilicet ea, de quibus amplius necessarium putavit admonendos esse Romanos. Abest in Graeco tribus hisce membris praepositio *in,* tametsi non incommode addita ab interprete. Comessationes dicuntur convivia seu potius symposia, repotia, epulae, quae fiunt nulla necessitatis aut honestatis ratione postulante, sed tantum voluptatis et gulae causa. Ambrosius in commentario et post eum Beda scribens in illud Luc. 14.: *Cum facis prandium aut coenam, comessationes* definiunt *luxuriosa convivia,* quae sic aguntur, *ut neminem pudeat, inhoneste aliquid dicere aut facere:* dum scilicet *ad hoc convenitur, ut foeda illic gerantur et copia vini incitetur libidinis diversa voluptas.*

Sed ea definitio plus exigit, quam velit Paulus. Involvit enim impudicitias, quas ille a comessationibus distinguit et collocat in sequenti membro: quemadmodum et videre est Galat. 5. ebrietates et comessationes in catalogo operum carnis seorsum a peccatis impudicitiae commemorari, nec non a Petro 1. epist. 4.; tametsi verissimum est, hoc gulae vitio quam maxime homines ad libidines inflammari, praesertim ubi ad ebrietatem progreditur, hoc est, *ad superfluitatem potus extra mensuram rationis hominem ponentis,* ut loquitur Thomas in commentario, docens, ebrietatem propterea *suo genere peccatum mortale esse,* quod, qui sciens inebriatur, videatur *praeferre delectionem vini integritati rationis.* Sed et ea definitio fortasse contractior est quam pro significatione, quam habet ebrietatis vitium in Scriptura sacra: secundum quam potius, ni fallor, ebrietates interpretabimur vinolentias, etsi non usque ad deliquium rationis procedant. Qua de re plenius acturi sumus ad illud 1 Cor. 5.: *aut ebriosus.*

Non in cubilibus et impudicitiis. Secundum expositio est prioris. Unde Syrus vertit: *non in cubili immundo.* Nam quod Aquinas cubilia interpretatur, vel superfluam dormitionem vel apparatum luxuriae, rem profecto non attigit. Etenim Paulus honesto vocabulo rem inhonestam significare voluit. *Impudicitiis,* graece ἀσελγείαις, Tertulliano *libidinibus,* in fine libri de jejuniis. Similiter Hentenio. Nomen est comprehendens omne genus turpium voluptatum.

Non in contentione et aemulatione. Contentio est concertatio pro gloria et honoribus adipiscendis, cui semper conjuncta est aemulatio, id est, invidentia boni alieni. De triplici isto vitiorum genere eorumque curatione vide, quae scribit Augustinus docte et graviter in epist. 64., quae est ad Aurelium episc. Carthag.

14. *Sed induimini Dominum Jesum Christum.* Quidam codices *induite,* quod idem valet. Metaphora frequens apud Apostolum et ab Hebraeis accepta, qua Christum, novum hominem, et virtutes Christianas, misericordiam, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam induere dicimur, ut Galat. 3., Ephes. 4. et 6., Col. 3. et 1 Thess. 5. Nec dissimile illud 1 Cor. 15. induere incorruptionem et immortalitatem. Qua locutione sunt, qui copiam tanquam rei undique circumfusae significari putent, velut illo versiculo Psalm. 64.: *Induti sunt arietes ovium,*

et valles abundabunt frumento, ubi in Hebraeo est: *Induerunt se campi pecore, et valles operuerunt se frumento.* Quibus verbis abundantiam significari testatur verbum *abundabunt*, quod LXX. reddiderunt, metaphoram explicantes.

Quo referri possunt, quae in Judam proditorem scripta sunt Psalm. 108.: *Induit maledictionem sicut vestimentum.* Et: *Fiat ei vestimentum, quo operitur, et sicut zona, qua semper praecingitur.* Et infra de Judaeis: *Induantur, qui detrahunt mihi, pudore, et operiantur sicut diploide confusione sua.* Adfertur et illud Apoc. 19., quod de sponsa agni dicitur: *Datum est illi, ut cooperiat se byssino splendenti et candido, quae justificationes sunt sanctorum.* Igitur existimant ex sententia Pauli eos induere Christum, qui virtutibus Christianis acquirendis ita student, ut iis quasi totos sese cooperiant: quemadmodum et usu linguae latinae hominem flagitiis coopertum dicimus eum, qui totus flagitiosus est.

Alii tamen ea phrasi non plus significatum putant, quam assumptionem, qua fiat, ut quid arcte sit homini conjunctum; quomodo vestis, qua quis sese induit, arcte ei conjuncta est, et per totum diem adhaeret: ut Christum induere dicantur, qui Christum sibi assumunt et applicant, seque ei conformant, adeoque Christum in se quodammodo repraesentant, imitatione virtutum ejus ac bonarum actionum, quae in illo velut capite perfectissime refulserunt. Hunc enim sensum caetera loca ex Apostolo citata, praesertim ex ejus Epist. ad Coloss., ubi virtutes aliquot nobis induendas, abjectis vitiis contrariis, ordine recenset, exigere videntur. At sive priore modo, sive posteriore exponas, liquet, quam nihil faciat hic locus pro justitia, quam commenti sunt novi haeretici, imputativa et externa.

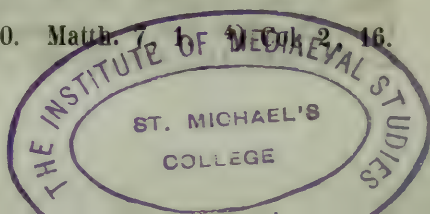
Notandum est autem, respicere Paulum ad id, quod dixit, *dies autem appropinquavit.* Qua scilicet appropinquante solent homines honeste se induere. Ex quo monet, ut assumamus indumentum honestatis ipsum Christum, id est, virtutes Christi. Et quoniam loquitur de die salutis, quae eadem erit dies aeternitatis, cui nox nulla succedet; consequenter intelligi vult, ita Christum nobis induendum esse, ut nunquam deinceps exuatur.

Et carnis curam ne feceritis in desideriis. Curam, graece πρόνοιαν, *providentiam. In desideriis* graece *ad desideria,* seu *concupiscentias.* Non simpliciter prohibet curam seu providentiam carnis, id est, corporis, cum ipse alibi dicat: *Nemo carnem suam unquam odio habuit, sed nutrit et fovet eam,* Ephes. 5. Verum prohibet, ne carnis curam agamus *in desideriis,* id est, ad satisfaciendum concupiscentiis et voluptatibus carnis. Quod faciunt, qui praetextu curandi corporis delicias et voluptates sibi indulgent.

CAPUT DECIMUM QUARTUM.

Infirmum autem in fide assumite, non in disceptationibus cogitationum [1]). 2. Alius enim credit se manducare omnia; qui autem infirmus est, olus manducet. 3. Is, qui manducat, non manducantem non spernat, et qui non manducat, manducantem non judicet [2]): Deus enim illum assumpsit. 4. Tu quis es, qui judicas alienum servum? Domino suo stat aut cadit [3]): stabit autem; potens est enim Deus statuere illum. 5. Nam alius judicat diem inter diem [4]); alius autem judicat omnem diem; unusquisque in suo sensu abundet [5]). 6. Qui sapit diem, Domino sapit. Et

1) Cap. 15, 1. 1 Cor. 8, 9. 2) Col. 2, 16. 3) Vers. 10. Matth. 7, 1. 4) Col. 2, 16. 5) Vers 23.

qui manducat, Domino manducat: gratias enim agit Deo. Et qui non manducat, Domino non manducat, et gratias agit Deo [1]). 7. Nemo enim nostrum sibi vivit, et nemo sibi moritur. 8. Sive enim vivimus, Domino vivimus; sive morimur, Domino morimur. Sive ergo vivimus, sive morimur, Domini sumus. 9. In hoc enim Christus mortuus est et resurrexit, ut et mortuorum et vivorum dominetur [2]). 10. Tu autem quid judicas fratrem tuum? aut tu quare spernis fratrem tuum? Omnes enim stabimus ante tribunal Christi [3]). 11. Scriptum est enim [4]): Vivo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectetur omne genu, et omnis lingua confitebitur Deo. 12. Itaque unusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo. 13. Non ergo amplius invicem judicemus; sed hoc judicate magis, ne ponatis offendiculum fratri vel scandalum [5]). 14. Scio et confido in Domino Jesu, quia nihil commune per ipsum, nisi ei qui existimat quid commune esse, illi commune est [6]). 15. Si enim propter cibum frater tuus contristatur [7]), jam non secundum caritatem ambulas. Noli cibo tuo illum perdere, pro quo Christus mortuus est [8]). 16. Non ergo blasphemetur bonum nostrum [9]). 17. Non est enim regnum Dei esca et potus [10]), sed justitia, et pax, et gaudium in Spiritu sancto [11]). 18. Qui enim in hoc servit Christo, placet Deo, et probatus est hominibus. 19. Itaque quae pacis sunt, sectemur, et quae aedificationis sunt, in invicem custodiamus [12]). 20. Noli propter escam destruere opus Dei. Omnia quidem sunt munda [13]), sed malum est homini, qui per offendiculum manducat. 21. Bonum est, non manducare carnem, non bibere vinum, neque in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur [14]). 22. Tu fidem habes? penes temetipsum habe coram Deo. Beatus, qui non judicat semetipsum in eo, quod probat. 23. Qui autem discernit, si manducaverit, damnatus est, quia non ex fide. Omne autem, quod non est ex fide, peccatum est.

SUMMARIUM CAPITIS DECIMI QUARTI.

Qui in fide probe instructi, sciunt, nullum cibum immundum esse, infirmos in fide suscipiant: nec alii alios judicent, Christum judicem omnes habituri. Firmi infirmos ne scandalizent, sed fide sua apud Deum contenti sint. Quod non est ex fide, peccatum est.

1. *Infirmum autem in fide assumite.* Hujus capitis doctrina proprie ad Judaeos pertinet, ut diximus in argum. Epist. Nam qui ex Judaeis erant fideles, aegre adduci poterant, ut pro christiana libertate, qua per Christum inter alia liberati erant ab onere legis Mosaicae, vescerentur cibis lege vetitis, a quibus semper abstinuissent, utque dierum discrimina lege praescripta et a majoribus accepta negligerent.

---

1) 1 Tim. 4, 3. 2) 2 Cor. 5, 10. 15. 3) Cap. 2, 16. Matth. 25, 32. 4) Jes. 45, 23. Phil. 2, 10. 5) Matth. 18, 6. seq. 1 Cor. 8, 9. seq. 6) Matth. 15, 11. 1 Cor. 10, 25. seq. 7) Vers. 13. 8) 1 Cor. 8. 11. seq. 9) Eph. 4, 27. 10) 1 Cor. 8, 8. 11) Cap. 5, 2. 12) Cap. 15, 2. 13) Vers. 14. Act. 10, 15. 14) Vers. 15.

Aegre, dico, propterea quod vel in fide parum firmi essent ac provecti, vel ab antiqua et inolita consuedutine sese revocari moleste ferrent. Quod nihilominus etiam ad infirmitatem fidei pertinebat. Imo probabile est, infirmos, de quibus Apostolus, in ea plerosque opinione fuisse, ut existimarent, cibos, a quibus lex prohibebat, per se suaque natura immundos esse, et ob eam causam lege prohibitos, maxime quum eos immundos identidem lex appellet. Indicat hoc Paulus infra, quum econtra dicit se scire et persuasum esse, *quia nihil commune per se ipsum*. Quae res illic pluribus a nobis explicabitur.

Nec ideo tamen illi mortaliter peccabant, tanquam *mediante creatura culpam in Deum refunderent,* quod adversus hanc rationem objicit Hugo Victorinus. Cum enim infirmi essent fide, nec subtiles ingenio, non videbant eam consecutionem, quam Hugo facit; ut in multis aliis contingit affirmari aliquid, ex quo sequantur absurda, quae assertor antecedentis nunquam concesserit. At vero qui in fide erant firmiores, indifferenter et promiscue quibuslibet cibis utebantur, scientes legem mortuam esse, *et nihil rejiciendum, quod cum gratiarum actione percipitur,* 1 Tim. 4.

Porro utraque pars in alteram peccabat. Nam qui abstinebant, edentes judicabant velut legis ac paternae consuetudinis violatores. Hi contra despiciebant illos ut infirmiores; nec habebant rationem salutis eorum. Imo scandalum praebebant, exemplo suo provocantes eos ad comedendum contra conscientiam ea, quae lege erant vetita.

Huic dissidio cum periculo fratrum conjuncto Paulus curationem adhibens corripit utrosque ac docet, sublatum quidem esse discrimen ciborum ac dierum lege praescriptum, nec quicquam esse per se immundum, sed ea libertate et scientia prudenter ac sine scandalo fratrum utendum esse. Quo in argumento immoratur usque ad finem capitis.

Dixi, doctrinam hanc peculiariter ad Judaeos dirigi. Nam ad gentiles extendi non potest, ut quibus simpliciter non licebat observare legalia, ne quidem propter infirmos Judaeos. Quod puto satis esse manifestum ex Epistola ad Galatas. Quare nec ad id faciendum ullo modo exhortandi erant. Adde, quod Apostolus vult, ut non manducans manducantem non judicet, scilicet tanquam legis aut moris patrii violatorem. Quod profecto nihil ad gentilem, cui lex data non fuerat. Quare nec propterea firmior dicendus erat. Itaque placere non potest, quod expositores quidam manducantes hic intelligunt gentiles, quamvis et Hieronymus inveniatur ita sensisse lib. 2. contra Jovinian. cap. 11.

Ex quibus apparet, etiam illos sensum Apostoli minus assecutos esse, qui praesentem ejus doctrinam cum ea, quam de idolothytis tradit 1 Cor. 8. et 10., ita confundunt, ut etiam hunc locum ad immolatitios cibos aut referant aut extendant. Nam esum idolothytorum non Judaeis, apud quos id fuisset intolerabile, sed solis gentilibus, extra scandali periculum, permittit. Cur autem secum ipse non pugnet Apostolus, qui hic tolerari vult Judaeos ciborum adhuc discrimina servantes, alibi vero in hoc genus Judaeorum tanquam in haereticos acriter invehitur, ut ad Tit. 1. dicemus post pauca ad illud: *Unusquisque in suo sensu abundet.*

Nunc ad Pauli verba veniamus, quae in Graeco sic habent: *Eum, qui infirmatur fide, assumite.* Ex quo satis intelligitur illud: *fide* referendum esse ad *infirmum,* quod Graece participium est praesentis temporis, non ad verbum *assumite*. Nam et infra sic absolute loquitur: *Deus enim illum assumpsit.* Item sequenti capite: *Propter quod suscipite invicem.* Et utique, de qua loquatur infirmitate, additiuncula quapiam erat significandum.

Igitur sensus est: Vos, qui firmiores estis in fide, eum, qui fide infirmus est, id est, de beneficio Christi ac libertate per eum adepta nondum satis instructus ac persuasus, ut ea uti audeat; denique nec scientiam habens, quod nihil per se sit immundum, — assumite, id est, ad

conversationem vobis adjungite, et habete ut fratrem; nec repellite tanquam alienum a Christo, quin potius ut infirmum et cura egentem fovete.

Non in disceptationibus cogitationum. Graece: μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν. Quod Erasmus vertit: *non ad dijudicationes disceptationum.* Rectius ita vertas: *non ad certamina disputationum.* Nam verbum διακρίνεσθαι inter alia significat certare verbis, altercari, ut in Epist. Judae, ubi duo verba, quorum hic derivata nomina habentur, itidem conjuncta legimus: *Cum Michael archangelus cum diabolo* διακρινόμενος διελέγετο, *certans disputaret.*

Non est autem hic repetendum verbum *assumite:* nisi forte demutata paululum ejus significatione. Alioquin huic parti non convenit. Nam in bonam partem accipitur assumere, prout jam explicatum est; quemadmodum et infra, locis jam citatis, ubi in Graeco semper idem est verbum προςλαμβάνεσθε. Proinde vel supplenda vel exponenda erit oratio in hunc modum: Infirmum assumite, non autem provocate ad certamen disputandi. Nolo, inquit, cum eo sub praetextu doctrinae Evangelicae contendatis. Quamvis enim ignoret et erret opinione, tamen adhuc tolerandus est, nec importunis disceptationibus inquietandus, ne forte offensus resiliat ab incepto.

2. *Alius enim credit se manducare omnia.* Rem velut exemplo ob oculos ponit, hinc firmum statuens, inde infirmum: ut utrumque sui moneat officii. Graece: *Hic quidem credit edere omnia,* id est, credit ac persuasum habet, se posse, sibi licitum esse, quibuslibet uti cibis. Et recte ita credit. Similis locutio est Gen. 3.: *De fructu lignorum, quae sunt in paradiso, vescimur,* id est, vesci nobis licet. Et Luc. 1.: *Virum non cognosco,* id est, cognoscere mihi non licet. Porro *manducare* proprie quidem est cibum dentibus conficere. Sed interpres sui saeculi consuetudinem secutus id passim usurpat pro *comedere,* vesci.

Qui autem infirmus est, olus manducet. Graece λάχανα ἐσθίει, *olera manducat, comedit:* quemadmodum et citat Clemens Alexand. initio lib. 6. Stromatum. Ita veteres Latini, ut Tertull. lib. de jejuniis, cap. 15. *olera vescitur,* Graeco nimirum casu retento. Hieronymus scribens in Ecclesiastae 2.: *oleribus vescitur.* Idem lib. 2. adversus Jovinianum et in commentariis Jesaiae 1.: *olera manducat.* Quae eadem lectio est commentatoris Ambros. nec non ipsius Ambrosii in expositione Psalm. 36. Syriace, *olus manducat;* quod etiam in nonnullis est MSS. Latinis. Sensus: Qui autem infirmus est fide, comedit olus, vel quid simile, quod lege Mosaica constat non esse prohibitum, abstinens a prohibitis. Speciatim olus nominat, quo significatur omnis herba sativa, quae in usu cibario est: eo, quod nihil herbarum lege vetitum fuerit.

Quidam sic: Olus manducat a carne penitus abstinens, ne forte incidat in carnem immolatitiam. Sed jam ostendimus, hic de immolatitiis non agi. Caeterum Hieronymus alicubi praeceptive legit, accommodans sententiam suo instituto, ut epist. 10. ad Furiam cap. 4.: *Nihil,* inquit, *ita scias conducere Christianis adolescentibus ut esum olerum. Unde Apostolus: Qui infirmus est, olera manducet; ardorque corporum frigidioribus epulis temperandus est.* At sane modus praeceptivus haud convenit huic loco. Nondum enim docet aut praecipit Apostolus, sed factum ponit. Jam autem sequuntur praecipientis verba.

3. *Is, qui manducat, non manducantem non spernat.* Hoc est: Qui firmus in fide vescitur quibuslibet, eum, qui ob fidei infirmitatem abstinet a quibusdam, *non spernat,* id est, non prae se contemnat tanquam fortis imbecillem. Sic nonnulli. Sed rectius alii: *non spernat,* id est, non habeat vilem ejus salutem, scandalum ei ponendo, dum exemplo suo facit eum comedere contra conscientiam. Sic et Satyricus loquitur: *Nec tu pueri contempseris annos.* Et huic sensui conveniunt, quae infra dicuntur de scandalo, nominatim illud: *Noli cibo tuo illum*

perdere, pro quo Christus mortuus est. Et iterum: *Noli propter escam destruere opus Dei.* Quod enim hic dixit *spernere,* illic dicit *perdere, destruere.* Est hoc loco verbum Graecum ἐξουθενείτω, id est, pro nihilo reputet, Tertullianus, *nullificet.* Idemque verbum infra repetitur. Vere enim fratrem nullificat, qui exemplo perdit.

Et qui non manducat, manducantem non judicet. Id est, non condemnet tanquam legis transgressorem, aut immundo cibo se contaminantem.

Deus enim illum assumpsit. Illum, scilicet manducantem, assumpsit in servum et cultorem suum: et proinde non est ab alio judicandus. Qui sensus patet ex sequentibus. Non dicit, non esse judicandum, eo quod non peccaret. Hoc enim nondum erat infirmo persuasum, ut qui putaret, illicitum esse quibuslibet, vesci. Quapropter argumento utitur generaliori, quod explicatur verbis sequentibus: *Tu quis es,* etc.

Quidam hoc quod dicit, *Deus enim illum assumpsit,* referunt ad non manducantem, quem dixerat non esse spernendum. Cujus optima ratio est, quia Deus illum assumpsit, id est, non sprevit, non abjecit, sed in curam suam suscepit. Quare nec tibi spernendus est, sed assumendus; sicut initio monuit: *Infirmum in fide, assumite,* ut haec aetiologia similis sit illi, quae est capite sequenti: *Suscipite invicem, sicut et Christus suscepit vos.* Quod si placet, dicendum esset, singulas rationes singulis esse reddendas, sententiis transpositis ad hunc modum: *Qui manducat, non manducantem non spernat. Deus enim illum assumpsit. Et qui non manducat, manducantem non judicet. Tu* enim *quis es, qui judicas alienum servum?* Expositio non improbanda.

4. *Tu quis es, qui judicas alienum servum?* Graece οἰκέτην, id est, *famulum domesticum.* Est enim allusio ad hominem alienae familiae curiosum, et quae in ea aguntur judicantem, ac si dicat: etiamsi peccaret edendo (quod tibi non liquet), non tamen a te judicandus et condemnandus esset, sed domino suo relinquendus, ut ille de facto famuli sui inquireret et judicaret. Augustinus in expositione hujus propositionis colligit ex ea doctrinam generalem: *ut in his rebus, quae possunt et bono animo fieri et malo, judicium Deo dimittamus, nec audeamus de alterius corde, quod non videmus, ferre sententiam.* Porro Chrysostomus et Theophylactus hac parte putant objurgari manducantem, id est, firmiorem in fide, quod infirmum judicet tanquam male agentem. Nam ad infirmum pertinere videtur quod sequitur: *Domino suo stat aut cadit.* Verum longe probabilius est, Apostolum hic alloqui non manducantem, de quo jam exposui. Is enim peccabat judicando, sicut manducans spernendo, ut patet ex superioribus. Unde et postea compellans utrumque dicit: *Tu autem quid judicas fratrem tuum? aut tu quare spernis fratrem tuum?* videlicet singula referens ad singulos: judicare ad non manducantem, spernere ad manducantem. Quod ergo nunc sequitur:

Domino suo stat aut cadit, graece *proprio domino,* hoc de manducante dicitur, et hunc habet sensum: Non tuum est, eum judicare quasi peccantem edendo, quae tu putas immunda. Habet dominum ac judicem suum Deum, sive Christum; a quo absolvetur, si bene agat, vel condemnabitur, si male. Hoc enim est domino suo stare aut cadere, a domino suo absolvendum esse aut condemnandum. Alii *stat aut cadit domino suo,* sic interpretantur: Bene agit aut male, commodo aut detrimento domini sui. Sed prior sensus germanior est. Sunt enim haec vocabula stare, cadere, fori judicialis. Et alioqui nec ratio valeret. Non enim si absque meo detrimento quis male agit, ideo mihi non est judicandus. Jam et id, quod sequitur, sensum exigit quem dixi.

Stabit autem. Stabit graece σταθήσεται *statuetur,* stabilietur, tametsi bene vertit interpres, *stabit.* Est autem verbum fiduciae, quo veluti corrigit praecedens disjunctum *stat aut cadit,* ac si dicat: Imo tibi affirmo, quod non cadet, non condemnabitur judice domino suo, sed stabit, id

est, absolvetur. De hoc loco vide August. lib. de corrept. et gratia cap. 12.

Potens est enim Deus statuere illum. Statuere, id est, efficere ut stet, sensu jam dicto. Quamvis, inquit, homines in fide non satis instructi eum judicent, id est, condemnent, tamen Deus potens est, eum absolvere et suo judicio justificare: quod et faciet. Hac parte satis significat Apostolus, quo sensu dixerit, servum domino suo stare aut cadere. Manducans enim ex fide, et per hoc bene faciens, quantum quidem ad hoc attinet, non erat erigendus a domino suo, ut staret; sed absolvendus a falso crimine violatae legis aut immunditiae ex cibo contractae, quod ei infirmus imponebat.

5. *Nam alius judicat diem inter diem.* Quemadmodum de cibis, ita et de diebus disceptatio erat inter fideles ex Judaismo conversos. Sicut enim discretio ciborum erat lege Mosaica constituta, ut alii mundi essent, alii immundi; sic et dierum, quorum alii serviles erant, alii non serviles, ut maxime sabbatum. De diebus igitur agit nunc Apostolus. Graece legitur haec pars absque causali vocula: ὃς μὲν κρίνει ἡμέραν παρ᾽ ἡμέραν. *Hic quidem judicat diem ad,* vel *juxta diem.* Pro quo Hieronymus in Jovinianum scribens, legit, *plus quam diem,* Syrus vertit *prae die.* Quae omnia praepositione παρὰ possunt significari. Nam quod habet versio, qua utitur Augustinus, *judicat alternos dies,* minus huic loco potest accommodari. Cujus sensus est hujusmodi: qui fide adhuc infirmus est, diem cum die comparat, et inter eos discernit; dierum facit discrimen, alium prae alio eligens, dum sabbata, neomenias et alia festa secundum legem observat, intellige, quantum extra sacrificii locum observari poterant.

Alius autem judicat omnem diem. Id est: Qui firmior in fide est, et novit sublatum esse per Christum Mosaicum illud discrimen dierum, peraeque aestimat omnem diem; inter dies nec judicio nec opere discernit. Non solum autem ciborum, sed et dierum discrimina fuisse Judaizantibus in observatione, constat ex Epistolis ad Galat. 4. et Coloss. 2.

Caeterum ex data jam interpretatione totius hujus loci, quae, quod ad summam rei pertinet, omnium commentatorum est, atque ex ipsius Apostoli scopo liquet, quam prave ea, quae hic dicuntur, detorqueant haeretici contra certorum dierum jejunia, quorundam ciborum abstinentias, ac festorum dierum observationem, lege vel consuetudine in Ecclesia praescriptam: cum utique constet, Apostolum loqui de discrimine ciborum ac dierum observato ab iis, qui ex Judaeis Christiani facti, legi Mosaicae ac pristinis observantiis adhuc tenacius inhaererent. Nam quod ad Ecclesiae leges attinet, dubium esse non debet, quin illae ut justam habent obligandi rationem pro tempore novae legis, ita vere et in conscientia filios Ecclesiae obligatos teneant.

Unusquisque in suo sensu abundet. In suo sensu, graece ἐν τῷ ἰδίῳ νοΐ, id est, in propria mente. Et pro verbo *abundet* legitur πληροφορείσθω. De cujus significatione plura dicemus infra. Porro sententiam plerique non solum Latini, verum etiam Chrysostomus et ejus sequaces ita exponunt: Quisque suo sensui permittatur, et juxta hoc quod judicat sinatur agere. Liceat unicuique suae mentis judicio frui: et, ut habet textus Ambrosii commentatoris, *suo quisque consilio remittatur.* Quo sensu etiam ab Hieronymo citatur in epist. ad August. num. 94.

Ad hunc vero modum intellecta sententia multi abusi sunt ad statuendam religionis in republica libertatem, qua scilicet unusquisque libere et impune permittatur credere quod voluerit. Nam id vocant abundare in suo sensu.

Quidam, ut his respondeant, dictum Apostoli restringunt ad actiones adiaphoras, cujusmodi erat illo tempore apud Judaeos fideles delectus ciborum legis. Nam qui discernebant inter cibos atque inter dies, id facere poterant; non ex errore, sed recta opinione de talibus imbuti, suamque hanc observationem ad bonum aliquem finem referentes, velut ad hoc,

ut carnem suam castigarent, Deum placarent, rebus divinis vacarent. Haec responsio non placet. Nam manifestum est, Apostolum adscribere errorem ei, qui discernit: quia vocat eum infirmum in fide, et dicit, eum scandalizari et contristari alio non discernente.

Proinde respondendum, imprimis Apostolum loqui non de quacunque materia religionis, sed de re praesenti, id est, de dierum et ciborum discrimine secundum legem Mosaicam et morem paternum observando vel non observando. Nec enim de quaestione justificationis, utrum ex lege sit an ex fide, dixisset: *Unusquisque in suo sensu abundet,* ac de aliis ejusmodi. De quibus graviter Theophylactus Chrysostomum secutus: *Quando sermo est,* inquit, *de dogmatibus vel doctrina, non oportet nos proprio sensu abundare, sed quae accepimus firmiter tueri; etiamsi vel angelus e coelis aliud praedicaret.*

Praeterea dicimus cum Chrysostomo, non id velle Paulum, infirmos illos simpliciter animi sui judicio permittendos esse, tanquam in re vel indifferenti vel levicula; sed temporis maturitatem exspectandam. Non enim statim ac simul avocandos esse (quod fieri non potest) a suis consuetis observationibus, ne forte turbati retrocedant ac deserant fidem susceptam; sed ad tempus tolerandos, atque paulatim instruendos plenius. Quod et factum est opera Apostolorum, non Romae tantum et per loca gentilium, verum etiam Jerosolymis; ubi, sicut Actor. 21. legitur, ex Judaeis plurimi in Christum crediderant; qui tamen omnes erant aemulatores legis. Tolerabantur autem ad tempus, cum ob rationem memoratam, tum ob reverentiam Mosaicae legis, utque synagoga cum honore sepeliretur. Quae etiam causa fuit, ut et ipsi Apostoli, et inter hos Paulus, infirmis fratribus sese accommodantes, ubi locus et tempus postulabant, legalia adhuc observarent, etsi certissimi, se ad ea non teneri.

Quod autem ad eos attinet, qui pertinaciter retinere volebant ciborum mundorum atque immundorum discrimina, quique suum hoc dogma passim inter fideles disseminabant; non de eis diceret Apostolus: *Unusquisque in suo sensu abundet:* quippe quos alibi tanquam seductores et errorum magistros acriter insectatur; ut in Epist. ad Tit. 1., cui et praecipit dicens: *Increpa illos dure, ut sani sint in fide.* Cur autem et Galatas ad instituta Judaica delapsos idem Apostolus tanta verborem asperitate castiget, ut dicat eos translatos in aliud Evangelium, ut vocet insensatos et fascinatos, utque propter illam legalem dierum observationem dicat eis: *Timeo, ne forte sine causa laboraverim in vobis,* Galat. 1. 3. 4., ea ratio est, quia Galatae gentiles erant, quibus ut jugum Mosaicae legis, quam nunquam acceperant, imponeretur, nullo modo ferendum erat; ne lex conniventibus Apostolis etiam ad gentes propagata, putaretur ad salutem esse necessaria; quod pseudoapostoli Galatis persuadere nitebantur. At infirmi, qui hoc loco tolerari jubentur inter Romanos, Judaei erant, in observatione legis patrum suorum a cunabulis educati.

Jam vero pro meliori intelligentia Paulinae sententiae paulo pressius expendenda nobis est significatio verbi Graeci, pro quo nos legimus *abundet.* Budaeus quidem in commentario linguae Graecae verbum πληροφοροῦμαι vult idem esse, quod *compertum habeo, certissime novi.* Et Erasmus in annotatione super praefatione Evangelii secundum Lucam, πληροφορεῖν, exponit *plenam facere fidem.* Et hujus verbalia πληροφορίαν, *certam fidem,* quae fit argumentis aut re exhibita, et πληροφόρημα, quod nos vulgo dicimus *certificationem.* Huc primum allegatur illud hujus Epistolae, cap. 4., *plenissime sciens.* Graece, πληροφορηθείς. Item quod in memorata praefatiuncula legitur, *quae in nobis completae sunt rerum,* Graece, τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων. Quod ita vertit Origenis interpres (Ruffinum arbitror): *quae in nobis manifestissime sunt cognitae, compertae, ostensae: quod tamen,* inquit, *uno verbo latinus sermo non*

explicat. Erasmus autem ita reddidit: *quae inter nos certissimae fidei sunt.* Adferuntur et alia loca, quae mox citabimus.

Hanc porro Graecae vocis significationem nonnulli persuasi veram ac genuinam esse, censent eam scribendam in tertia syllaba per ω, *πληροφωρεῖν, πληροφωρεῖσθαι,* et caetera: videlicet, ἀπὸ τοῦ φωρᾷν, quod est comperire, deprehendere. Sed hos falli perspicuum est. Nusquam enim verbum illud (de derivatis eadem ratio), nisi cum o parvo tertiae syllabae legitur apud autores. Deinde, si a verbo φωρᾷν deduceretur, scribendum esset πληροφωρᾷν, eadem terminatione: quod aeque alienum est a scriptoribus. Adde, quod non ubique congruit illa significatio plenae ac certae cognitionis, ut 2 Timoth. 4. *Ministerium tuum imple.* Et iterum: *ut per me praedicatio impleretur.*

Quocirca magis hic assentior Joanni Hasselano et Francisco Riberae, quorum ille in commentario hujus loci, quem manuscriptis apud me habeo, iste vero exponens illud Hebr. 6., *ad expletionem spei usque in finem,* docent non plus significare verbum πληροφορεῖν, quam plenitudinem ferre sive adferre, id est, uno vocabulo, *implere:* quemadmodum et *πληροφορεῖσθαι,* plenitudinem habere, id est, *impleri, abundare, et* πληροφορίαν, *plenitudinem, abundantiam.* Componuntur haec a verbo φέρειν *ferre,* sicut multa alia similis formae, ut *δωροφορεῖν,* dona ferre, κυοφορεῖν, uterum ferre, ὁπλοφορεῖν, arma ferre, ῥαβδοφορεῖν, virgam ferre. Sic ergo πληροφορεῖν, plenitudinem adferre.

Cujus autem plenitudinem, id ex re subjecta, de qua sermo habetur, intelligendum. Nam interdum quidem cognitionis ac fidei; interdum spei; nonnunquàm officii, vel cujuspiam ejusmodi plenitudo significatur. Cognitionis, ut hujus Epistolae, cap. 4., *plenissime sciens,* et Coloss. 2., *in omnes divitias plenitudinis intellectus.* Fidei, ut Hebr. 10. *Accedamus cum vero corde in plenitudine fidei.* Spei, Hebr. 6. *Ad expletionem spei usque in finem.* Officii, ut 1 Thessal. 1. *In plenitudine multa sicut scitis quales fuerimus in vobis.* Item in duobus locis 2 Timoth. 4., paulo ante citatis. Denique rerum actarum, ut Luc. 1. *Quae in nobis completae sunt rerum* (sic enim et Hieronymus legit in prooemio commentarii super Matthaeum), id est, quae apud nos in Judaea actae sunt, et usque ad finem perductae. Nam res Christi salvatoris in terra gestae complentur et finiuntur ejus ascensione in coelum, in qua et Lucas Evangelium suum concludit.

Sensum vero, quem Ruffinus et Erasmus illuc intulerunt, minus congruere sentiet, qui mentem Evangelistae eo loco propius introspexerit: ut non hoc etiam dicam, nullius Graeci scriptoris testimonio doceri, quod πεπληροφορημένα dicantur ea, quorum plena facta fides. Usi sunt et LXX. interpretes verbo passivo Ecclesiastae 8. Qui locus apud Hieronymum latine sic legitur: *Quia non est contradictio facientibus malum cito: ideo repletum est* (ἐπληροφορήθη) *cor filiorum hominum in eis, ut faciant malum.* Ubi certe non aliud in verbo graeco, quam quod latine redditum est, intelligi oportere, patet ex Hebraeo. Sic enim ad verbum habet: *Idcirco plenum est cor filiorum hominis in eis ad faciendum malum,* id est, pleno et toto corde dedunt se malis agendis. Quod sua versione sic expressit Hieronymus: *Absque timore ullo filii hominum perpetrant mala.* Declaratur autem ex loco simili Gen. 6., ubi scribit Moses, vidisse Deum, quod *cuncta cogitatio cordis* hominum *intenta esset ad malum.*

Ut igitur ad nostrum institutum redeamus, — quod Paulus Graecus hoc loco dicit, ita sonat: *Unusquisque in propria mente plenitudinem habeat.* Sed quaeritur, quam aut cujus rei plenitudinem? Multi, de quibus ante, referunt ad libertatem opinandi seu judicandi, quasi dicat Apostolus: Cuique plene ac plane liberum sit mentis suae judicium. Cujus commentarii sanum intellectum itidem supra dedimus.

Alii vero plenitudinem intelligunt persuasionis, hoc sensu: Unusquisque in

mente sua plene persuasus sit, licere sibi id quod facit; nihil faciat repugnante aut dubitante conscientia, ne peccet. Quem sensum volunt aliorum quorundam versiones, ut Erasmi: *Unicuique sua mens satisfaciat.* Fabri: *Unusquisque in sua mente satisfaciat.* Hentenii: *Unusquisque propriae menti satisfaciat.* Huc spectat etiam Syriaca translatio latine reddita ad hunc modum: *Unusquisque in scientia* seu *cognitione animae suae confirmetur.* Huic expositioni probabilitatem conciliant, quae infra dicuntur, ubi persuasionem ejusmodi vocat fidem, docetque peccatum esse, quicquid ex fide non fit.

Cum qua utique sententia valde congruit, quod juxta expositionem jam datam hic praecipitur, ut *unusquisque in sensu suo abundet,* plenitudinem habeat, id est, in animo suo plene persuasus sit, sibi licere quod agit, alioqui peccaturus, eo quod agat contra conscientiam. Est igitur haec instructio tam discernentis, quam non discernentis, quae ad hoc saltem valeat, ut neuter peccet sciens. Neque enim discernentem omnino a peccato liberat. Porro, quae sequuntur, doctrinam continent eo pertinentem, ut uterque ab altero vel spernendo vel judicando deinceps abstineat.

6. *Qui sapit diem, Domino sapit. Domino,* intellige Christo: similiter in sequentibus, *Domino manducat, Domino non manducat, Domini sumus.* Hunc enim intellectum postulat id, quod pro ratione subjungit: *In hoc enim Christus mortuus est et resurrexit, ut et mortuorum et vivorum dominetur.* Et quidem passim in epistolis Apostolicis Domini vocabulo Christus significatur, ut qui sit omnium nostrum Dominus, nosque servos suos fecerit jure redemptionis. Addunt Graeci Syrique codices: *Et qui non sapit diem, Domino non sapit.* Quod et Graeci interpretes Chrysostomus et posteriores exponunt. Verum apud Origenem non legitur, nec apud quemcumque Latinorum.

Nec temere suspicatur Erasmus, a quopiam additam hanc partem, ut esset negatio, quae praecedenti affirmationi responderet. Sapere diem, quod Erasmus vertit *curare diem,* Graece φρονεῖν τὴν ἡμέραν, est, diei habere rationem, diem observando discernere: tametsi putat Cajetanus, nullum exstare verbum latinum, quod huic graeco proprie respondeat. Certe ejusmodi est, quod in bonam partem accipi soleat; ut ad extenuationem infirmitatis fratrum videatur hic a Paulo usurpatum. *Sensus:* Qui ita sapit, ut discernat diem a die, dum alium diem prae alio secundum legem observat; id facit ad honorem Christi Domini, utpote Christianus, qui didicerit et nôverit omnia, quae facit, in nomine Domini Jesu Christi facienda esse Col. 3. Vel certe ad honorem Christi Domini id facit, quem ut Deum, etiam Mosaicae legis agnoscit ac veneratur auctorem. Et qui ita sapit, ut non discernat dies, sed indifferenter habeat omnem diem: id quoque facit ad honorem Christi, utens libertate Evangelica sibi per Christum concessa. Sentit Apostolus, ita utrumque de altero existimare debere, quod nimirum ad Christi Domini faciant honorem idipsum, quod faciunt: etiamsi in altero, id est, sapiente diem, zelus sit non secundum scientiam, ideoque factum ejus peccato non careat.

Et qui manducat, Domino manducat. Id est, qui sine delectu vescitur quibuslibet, existimandus tibi est id facere ad Domini gloriam. Tacite significat, id quod paulo post apertius docet, quicquid agimus, agere nos debere non nobis, sed Domino. Unde Zach. 7. reprehenduntur Judaei, quod sibi, non Domino, jejunassent, comedissent atque bibissent.

Gratias enim agit Deo. Scilicet manducaturus; juxta illud ejusdem apostoli 1 Timoth. 4. *Nihil rejiciendum, quod cum gratiarum actione percipitur. Sanctificatur enim per verbum Dei et orationem.* Adeoque ex Evangelio manifestum est, Christum solere cum gratiarum actione cibum ac potum benedicere, priusquam sumeret aut sumendum daret, Matth. 15. et 26. Marc. 8. et 14. Luc. 22. et Joan. 6. Quod et habet perpetua fidelium

consuetudo. Gratias, inquam, agit Deo pro largitate ejus et beneficentia, qua cibos creavit et dedit in usum hominum. Quae gratiarum actio manducantis argumentum esse debet non manducanti, illum Domino manducare, id est, ad honorem Christi Domini, cui gratias agit.

Et qui non manducat, Domino non manducat. Qui abstinet, inquit, a cibis lege vetitis, licet id ex infirmitate fidei faciat, tu tamen existima, id eum, quia Christo nomen dedit, propter honorem Christi Domini sui facere. Praecipit, ut proximorum facta in meliorem partem interpretemur, et id in eis consideremus, quod bonum est. Sic enim solemus aliorum errata excusare, dicentes, fecit bona intentione. Pulchre S. Bernardus sermone 40. super Cantica: *Etiamsi,* inquit, *perperam actum quid deprehendas, nec sic judices proximum, magis autem excusa. Excusa intentionem, si opus non potes: puta ignorantiam, puta subreptionem, puta casum*, et quae sequuntur.

Neque hoc diceret Apostolus, si abstinentia ejusmodi, licet ex imbecillitate fidei profecta, non posset ad Domini gloriam referri. Qua ratione multa, quae in ecclesia a simplicioribus utriusque sexus aguntur in cultu Dei et veneratione sanctorum ejus, etsi censuram alicujus superstitionis apud severos Theologos omnino effugere nequeant, excusari tamen poterunt, atque a fide et intentione, qua ad Dei gloriam referuntur, etiam commendari. Denique ex his probabilis fit eorum sententia, qui dicunt, hominem posse eodem actu peccare et benefacere, si ad diversa respiciatur. Quod manifestius apparet in iis qui, quia parce seminant, parce et metent 2 Cor. 9.

Et gratias agit Deo. Nimirum pro cibis lege concessis, quibus utitur. Non dixit Apostolus sicut de manducante: *Gratias enim agit Deo.* Nam illic gratiarum actio, veluti dictum est, argumento erat, manducantem Domino manducare. Qui vero non manducat, in eo quod non manducat, non agit Deo gratias de cibis concessis, sed in eo, quod quibusdam utitur, licet ab aliis abstineat. Nec necesse est, hanc gratiarum actionem, quod nonnulli faciunt, ad donum abstinentiae referri: praesertim quod haec abstinentia non virtutis erat sed infirmitatis.

Locum hunc de manducante et non manducante Oecumenius refert ad jejunia spontanea; ut manducans dicatur non jejunans; non manducans vero jejunans. Sed hoc praeter mentem Apostoli; qui non manducare tribuit ei, qui fide infirmus est, putans aliquem cibum esse communem, id est, immundum, ut infra dicitur. Porro si quis indicta ecclesiae jejunia nulla necessitate solvit, non in ejus excusationem dici poterit: *Qui manducat, Domino manducat;* sed is tanquam manifestus ecclesiasticae legis transgressor increpandus est et puniendus.

7. *Nemo enim nostrum sibi vivit, et nemo sibi moritur.* Loquitur ex persona cujusque boni fidelis, qualem quisque alium existimare debet, nisi diversum constet. Quomodo etiam accipiendum quod sequitur:

8. *Sive enim vivimus, Domino vivimus, sive morimur, Domino morimur.* Sensus hujus loci est: Nemo nostrum vivit propter se, id est, ad suam ipsius gloriam aut commodum, tanquam finem suae vitae; sed ad gloriam Domini, cujus est servus: et nemo nostrum eligit mori propter se, sed propter Dominum, juxta quod de seipso dicit idem Apostolus Philip. 1. *Magnificabitur Christus in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem.* Probat superiora argumenta a toto ad partem. Nam si boni fideles ad Dei gloriam referant totam suam vitam, adeoque et mortem: igitur et in eo quod manducant, et quod non manducant, Dei ac Domini gloriam spectare censendi sunt.

Sive ergo vivimus, sive morimur, Domini sumus. Domini casu gignendi. Id est, Christo Domino addicti sumus, tanquam servi, utpote qui vitam et mortem et omnia nostra ad illius (ut ita dicam) commodum, id est, honorem referamus. Quod est eorum, qui bene serviunt. Infert autem hoc Paulus ex eo, quod

proxime praecedit. Nam ideo Domino vivimus et Domino morimur, quia Domini sumus. Nec tantum vult dicere, nos Domini esse, dum vivimus hac vita mortali, et Domini esse in ipsa morte, qua vitam hanc amittimus: verum etiam et maxime post mortem in saeculo futuro, quemadmodum patet ex subjuncta confirmatione, qua non morientes sed mortuos nominat.

9. *In hoc enim Christus mortuus est et resurrexit, ut et mortuorum et vivorum dominetur.* In hac parte varietas est lectionis. Primum multa Latina MSS. cunjunctionem, quae in posteriori membro geminata est, etiam congeminant in priori: *et mortuus est et resurrexit.* Quod et decorum addit dictioni, et Graecis codicibus consonat. Qui quidem sic habent: *In hoc enim Christus et mortuus fuit et resurrexit et revixit, ut et mortuorum et viventium dominetur.* Nisi quod in nonnullis pro ἀνέζησεν *revixit,* legitur ἔζησεν *vixit,* quemadmodum et habent graeca Chrysostomi, Theophylacti et Oecumenii commentaria. Verbum *vixit* etiam apud Ambrosium habetur: sed primo loco positum. *Et vixit, et mortuus est et resurrexit.* Quae eadem ferme lectio est Irenaei lib. 3. cap. 20. et Augustini de morib. Manich. cap. 14. Syrus idipsum in medio collocavit: *Mortuus est et vixit et surrexit.* Origenes, ut ex ejus commentario plane constat, tantum legit: *Mortuus est et vixit.*

Jam et veterum codicum Latinorum quidam non contemnendi pro *resurrexit* habent *revixit.* Quod et legitur in Epist. 1. Anacleti Papae: ut merito suspectum haberi possit verbum *resurrexit* occupati loci alieni; quum ad alterum explicandum forte in margine adscriptum fuisset. Nam et Chrysostomi Graeca quaedam exemplaria verbum ἀνέστη, non agnoscunt. Itaque sic arbitror, alteram harum esse lectionem germanam: *Et mortuus est et revixit,* vel: *et mortuus est et vixit.* Nam harum utrique, praesertim posteriori aptius respondet quod sequitur, *ut et mortuorum et vivorum* (Graece: ζώντων, *viventium*) *dominetur,* ac si dicat Apostolus: Quomodo mortuus est Christus, ut mortuorum dominetur, ita rursum vixit, ut dominetur viventium.

Priori quidem lectioni simile est illud Luc. 15. *Frater tuus hic mortuus erat et revixit.* Posterior autem, cui dixi partem subjunctam aptius respondere, Hebraismum redolet, *vixit,* id est, vitam accepit sive recepit: sicuti passim, *possedit,* id est, acquisivit, possessionem accepit; quemadmodum et capite superiori, *credidimus,* id est, fidem suscepimus. Ita dictum est Apoc. 20. de animabus martyrum: *Et vixerunt, et regnaverunt cum Christo,* id est, vitam beatam acceperunt. Et mox de aliis: *Caeteri mortuorum non vixerunt, donec,* etc. id est, vitam non receperunt. Quo secundo loco, perinde ut in priore, noster interpres haud dubie legit in Graeco ἔζησαν, quod et Aretae textus habet et Complutensis editio; licet in aliis plerisque codicibus, hac parte mihi suspectis, ἀνέζησαν legatur. Hanc certe lectionem praesentis loci maxime probat exacti judicii vir F. Lucas, ad cujus notationem te remitto.

Porro confirmat Apostolus illationem superiorem, docens, quamobrem nos et viventes et morientes, sive mortuos, Domini esse dixerit, et proinde omnia facere Domino, id est, Christo. Id docet ex jure redemptionis. Nam Christus morte sua nos redimens, servos sibi fecit, factusque est omnium nostrum Dominus. Insinuatur hac sententia, Christum, quamvis sit Dominus omnium hominum, peculiari tamen ratione esse Dominum bonorum et fidelium. Hos enim non solum sibi subjecit (quod et malis ac reprobis ipsisque daemonibus commune est), verum etiam redimendo sibi servos, id est, servientes et obedientes fecit; nec solum pro tempore vitae praesentis, cujus fines excedere non possunt servitutes humanae; sed etiam, multoque perfectius, pro saeculo futuro et nunquam terminando, de quo scriptum est Apoc. 22. *Et servi ejus servient illi,* utique beata servitute. Nam sequitur: *et regnabunt in saecula saeculorum.*

Addit Apostolus, *et resurrexit,* seu potius, *et vixit,* scilicet post mortem;

non quod resurgens ad vitam Christus nos redemerit, sed quod illius resurrectio fuerit idea quaedam et exemplar nostrae resurrectionis, qua resuscitandi sumus ad vitam aeternam et beatam: ex quo futurum sit, ut ipse perfecte mortuorum et vivorum dominetur. Vel secundum alios: quia nisi revixisset, dominari non poterat. Non enim dominaretur Christus homo, nisi esset homo. Ponit autem vivos post mortuos, ut ostendat, sententiam suam maxime veritatem habere de iis, qui vivunt post mortem.

Quaeret aliquis, cur Apostolus dicens, Christum dominaturum etiam mortuis, non contradicat ipsi Christo dicenti: *Non est Deus mortuorum sed viventium,* Matth. 22. Responsio: Aliud est vocari Deum mortuorum, aliud esse Dominum mortuorum. Nam multa sunt, quorum Dominus est Deus, quorum tamen Deum se vocari nolit. Deinde mortui in verbis Christi intelliguntur omnino mortui et non resurrecturi, quomodo de mortuis hominibus sentiebant Sadducaei: Paulus vero de mortuis loquitur spe certissima victuris, quales Abraham, Isaac et Jacob.

10. *Tu autem quid judicas fratrem tuum?* Compellat hac parte non manducantem, id est, eum qui fide infirmus est, ut patet ex supradictis. Sequenti autem parte manducantem alloquitur.

Aut tu quare spernis fratem tuum? Graece, *aut etiam tu,* quasi dicat: sed nec tu, quamvis fide firmior, reprehensione cares, quod infirmi fratris tui rationem non habeas, ac salutem ejus curare non videaris, ut qui manducando scandalum ei praebeas. *Spernis,* graece: ἐξουθενεῖς, *pro nihilo habes.* Nam qui fratri scandalum ponit, ita agit, ac si salutem ejus nihili penderet. Quoniam autem in confesso erat, fratrem non esse spernendum, id est, scandalizandum: idcirco omissa ejus probatione solum id, quod priori loco dixit, probandum suscipit; nempe fratrem non esse a nobis judicandum, etiamsi forte delinquat. Postea quidem etiam de scandalo repetit sermonem, verum id agit non tam docens quam objurgans. Porro non judicandum esse docet ex eo, quod Christus est omnium nostrum judex.

Omnes enim stabimus ante tribunal Christi. Stabimus, graece παραστησόμεθα, *statuemur, sistemur.* Omnes, inquit, sistendi sumus ad tribunal Christi, nimirum ab eo tanquam omnium Domino judicandi. Tribunal enim judiciariam potestatem significat. Omnes intellige sine exceptione: tum quia ratio generalis est, nullam admittens exceptionem, videlicet universale Christi dominium in omnes homines; tum quia testimonium Propheticum, quo sententiam suam mox confirmat Apostolus, omnes sine exceptione homines comprehendit. Stabunt igitur a Christo judicandi etiam illi, quibus dixit Matth. 19.: *Cum sederit filius hominis in sede majestatis suae, sedebitis et vos super sedes duodecim, judicantes duodecim tribus Israël.* Nam sessuri et judicaturi dicuntur, non quod judicandi non sint, sed quia tantae perfectionis omnibus apparebunt, ut si humano more de judiciis loquamur, merita eorum non videantur examini subjicienda ad hoc, ut praemium eis decernatur, sicut illorum, qui tantum erunt mediocres meritis: sed ipsi potius ob insignem sanctitatem digni habeantur, qui judici appropinquent, eique assideant, ac de aliis etiam sententiam ferant. Hoc est, quod dici solet, omnes judicandos esse judicio retributionis, sed non omnes judicio discussionis. De qua re vide, quae disputari solent lib. 4. sent. ad dist. 47.

11. *Scriptum est enim.* Confirmat testimonio Scripturae, quae est apud Jesaiam cap. 45.

Vivo ego, dicit Dominus. Vivo ego, Hebraice: *In me* vel *per me juravi.* LXX. *per me ipsum juro.* Quod sequitur, *dicit Dominus,* aut de suo Paulus addidit ad significandum, cujus ex persona haec dicantur, aut repetivit ex superioribus ejusdem capitis apud Prophetam, versu 18. Porro sensus convenit estque hujusmodi: Memet ipsum, ait Dominus, ac vitam meam testor, verum esse hoc, quod affirmo. Sicut enim jurandi

formula erat in populo Dei: *vivit Dominus;* quod erat jurare per Deum viventem, sive per vitam Dei: ita Deus in Scripturis introducitur jurans his verbis: *vivo ego,* ut Num. 14., Jes. 49., Ezech. 14. et alibi. Hoc autem est Deo jurare per semet ipsum viventem. Caeterum an proprie Deo competat jurare, expendemus in comment. Epist. ad Hebraeos cap. 6.

Quoniam mihi flectetur omne genu, et omnis lingua confitebitur Deo. Flectetur, graece κάμψει *flectet,* quod etiam legitur quibusdam. Sed sensus est: Flectet se, id est, flectetur; hebraice *curvabitur.* Quod in quibusdam codicibus Graecis post *omne genu* sequitur: *coelestium, terrestrium et infernorum,* ascititium est ex Epist. ad Philip. 2., ubi caetera similia verba leguntur. Neque vero apud Jesaiam, cujus hic citatur testimonium, tale quid legitur. Apud eundem non est *confitebitur,* sed *jurabit,* non addita voce *Deo:* nam repetendum est *mihi* ex priori membro; LXX. vero addiderunt. Sic enim habent: Καὶ ὀμεῖται πᾶσα γλῶσσα τὸν θεὸν, *et jurabit omnis lingua Deum,* ut appareat, Paulum (quod adnotant nonnulli) dixisse *Deo* pro *Deum.*

Adducit autem hoc ex Propheta testimonium, ut ostendat Christi dominium in omnes homines, bonos ac malos. Quod inchoatur quidem a primo ejus adventu, sed perficitur in extremo judicio, ubi sistentur omnes ad ejus tribunal, et implebitur illud: *Ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum,* Psalm. 109. Est igitur sensus: Mihi tanquam domino ac judici suo omnes cujuscunque gentis et linguae homines subjicientur ac substernent sese; Dominum ac Deum suum, per quem solum jurandum sit, me confitentes: boni quidem voluntarie, mali vero vel inviti.

In persona Christi Domini haec dici, manifeste declarat locus similis Phil. 2.: *Ut in nomine Jesu omne genu flectatur, coelestium, terrestrium et infernorum: et omnis lingua confiteatur, quia Dominus Jesus Christus.* Unde etiam intelligitur, non bonorum tantum, sed et malorum hominum, imo et daemonum genua Christo Domino curvanda esse. Nam et daemonum judex Christus a patre constitutus est, ipsis etiam confitentibus in Evangelio ac dicentibus ad eum: *Venisti huc ante tempus torquere nos?* Matth. 8. Observa contra Arianos Christum hic expresse ab Apostolo vocari Deum. Jam enim constat ex praecedentibus, de Christo sermonem esse. Sic in eo, quod sequitur:

12. *Itaque unusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo.* Sequitur hoc ex praecedentibus. Nam idcirco omnes sistendi sumus ad tribunal Christi, ut quisque pro se respondeat ac rationem reddat. *Pro se,* Graece περὶ ἑαυτοῦ, *de se ipso,* id est, de factis propriis, non de alienis. Quod intellige, nisi quatenus aliorum vita ad nostram curam pertinet, et aliorum peccata ex officii nostri negligentia proveniunt. Hac enim ratione dicitur Heb. 13. de praepositis: *Ipsi enim pervigilant, quasi rationem pro animabus vestris reddituri.*

Porro rationem Deo reddere, est Dei judicium subire de iis, quae bene aut male quis egit. Sumta metaphora ab iis, qui de bonis alienis a se dispensatis rationem dominis eorum reddunt. Sic autem et alibi loquitur Scriptura, ut Matth. 12. et 1 Pet. 4. Quod autem hic dicit, idem aliis verbis ac diversa metaphora dicit Galat. 6.: *Unusquisque onus suum portabit.*

13. *Non ergo amplius invicem judicemus.* Graece: *Non amplius igitur alius alium judicemus.* Nam pro *invicem,* legitur ἀλλήλους; qua voce non solum significantur, qui mutuo sive reciproce quidpiam agunt, sed quorum alius erga alium, etsi non vices referentem; quomodo manifeste sumitur Ephes. 5. *Subjecti invicem.* Non igitur ex vocula *invicem* consequens est, tam firmum quam infirmum argui ab Apostolo temerarii judicii. Verumtamen quia generalis est conclusio, ne quisquam alium judicet, quam infert ex eo, quod omnes unum judicem habemus Christum: recte intelligitur, etiam firmiorem fratrem hac sententia perstringi, tanquam

iniquum judicem adversus fratrem infirmum. Nam quomodo non eum aliquo modo judicabat, quem spernebat, et de quo non illud potius suspicabatur: *Qui non manducat, Domino non manducat?* Sane etiam ex parte subsequenti: *Sed hoc judicate magis* etc., satis apparet ab hac generali admonitione firmiores excludi non debere.

Notabis obiter, judicium proprie esse earum rerum, quae per se non satis patent. Unde est, quod absolute Dominus nobis prohibet: *Nolite judicare,* Matth. 7. Nam in re manifesta non opus est judicio, quo nimirum discernatur ac dijudicetur, qualis sit. Hinc in extremo judicio quidam dicuntur non judicandi, quod manifestam adferant causam suae condemnationis, ut infideles, testante Domino Joan. 3.: *Qui non credit, jam judicatus est,* id est, portat secum judicium suum, *quia non credidit.*

Sed hoc judicate magis. Quoniam praecedens conclusio generaliter omnes fideles a judicandis fratribus repellebat, etiam firmiores ac doctiores, quibus potiori ratione judicandi potestas alioqui concedenda videbatur, ac si dixisset: Nulli deinceps judicent alios, ac ne firmi quidem infirmos: idcirco nunc ad firmiores sermone converso docet, quod judicium eis permittat, atque adeo commendet. Repetit enim idem judicandi verbum, sed alio sensu, quasi dicat: Si omnino libet judicare, exercete vos in hoc genere judicii, id est, hoc statuite apud vos firmo animi judicio ac proposito; hanc adhibete cautelam.

Ne ponatis offendiculum fratri vel scandalum. Hoc est, ne libertate vestra abutentes, dum passim quibuslibet cibis utimini, praebeatis offendiculum fratri infirmo. Nam duplex erat illi periculum: vel ne fratrem edentem judicaret; vel certe ne exemplo provocatus contra conscientiam ederet ea, quae lex prohibebat. Addunt et tertium, idque caeteris gravius: ne frater offensus ea Christianorum licentia susceptam semel religionem desereret, et ad Judaismum totus relaberetur. Sed de hoc tacet Apostolus.

Potest hic locus ita verti: *Ne ponatur offendiculum etc.,* quomodo vertit Erasmus. Nam Graece est τὸ μὴ τιθέναι, *non ponere.* Sed in eundem sensum redit utrumque. Porro *scandalum* graecum vocabulum est, quo significatur omne id, quod prolapsionis et ruinae causam adfert; latine uno verbo *offendiculum.* Igitur inter offendiculum, graece πρόσκομμα, et scandalum, non opus est hoc loco distinguere, quod a quibusdam factum video; sed varie et parum solide: quemadmodum nec distinguendum inter lapidem offensionis et petram scandali supra cap. 9. et 1 Pet. 2. Nam hujusmodi repetitio, quae fit ad inculcationem ejusdem rei, Scripturis familiaris est, maxime Propheticis, ad quas libenter alludunt Apostoli.

14. *Scio, et confido in Domino Jesu. Confido,* graece πέπεισμαι, idem verbum, quod supra cap. 8. vertit interpres, *certus sum:* de cujus verbi significatione sufficiant, quae ibi diximus. Sane et hoc loco magis ad mentem Pauli vertisset: *certus sum* vel *persuasum habeo,* quae propria est Graeci verbi significatio, quibus modis verterunt Faber, Erasmus, Hentenius et alii. Quippe rem certam ac fide tenendam hic affirmat Apostolus. Quare Chrysostomus hoc verbum exposuit alio verbo Graeco πληροφοροῦμαι, id est, *plenitudinem habeo,* scilicet persuasionis, plenissime persuasus sum. De quo satis dictum in superioribus.

Dicit autem, *scio,* quia de eo loquitur, quod etiam naturali lumine rationis cognosci potest. Docet enim ratio naturalis, omnem creaturam Dei bonam esse; nec ejus usu spiritualiter hominem coinquinari posse, nisi voluntatis iniquitas male utentis accesserit. Eadem ratione scientiam nominat, ubi de immolatitiis disserit, 1 Cor. 8.: *De iis,* inquit, *quae idolis sacrificantur, scimus, quia omnes scientiam habemus.* Et iterum: *Sed non in omnibus est scientia.* Sensus igitur est: Indubitate scio, natura docente, et pro certo teneo, sic institutus et edoctus a

Domino Jesu; vel, sic institutus in religione Christi.

Quia nihil commune per ipsum. Graece δι᾽ ἑαυτοῦ. Sic enim habent omnes codices annotati a. R. Stephano: nisi quod regii libri ex editione Complutensi legunt contracte δι᾽ αὑτοῦ cum notula densi spiritus, quod tantundem valet; id est, *per se ipsum,* pronomine reciproco. Quod proinde non potest ad Christum referri, quo *ipsum* referunt commentator Ambrosius et eum secuti Pelagius et Sedulius, aliique Latini posteriores.

At verisimile est interpretes, qui verterunt *per ipsum,* legisse δι᾽ αὐτοῦ, vel tenui vel certe nullo spiritu annotato. Nam et Graeci Theodoretus et Oecumenius ita legerunt. Quorum posterior tres adfert hujus loci expositiones. *Per ipsum, id est, juxta legem evangelicam.* Nam νόμος (id est lex) Graecis masculinum. Sic autem et Theodoretus exponit. Vel: *per ipsum, hoc est per se, ex natura,* vel: *per ipsum, nempe Deum.* Atqui media expositio magis postulat, ut legatur δι᾽ ἑαυτοῦ, vel δι᾽ αὑτοῦ, quemadmodum legerunt Chrysostomus et Theophylactus nec non Origenes, ut ex ejus comment. colligitur. Eidem lectioni vult textus Syriacus, qui habet *ex se ipso.* Inter Latinos quoque *per se ipsum* Hieronymus lib. 2. contra Jovin. cap. 11. et Augustinus lib. de morib. Manich. cap. 14. semel et iterum.

Commune vocat Apostolus immundum: non tam idiotismo linguae Hebraeae (nam in libris sacris Hebraice scriptis non exstat ea phrasis), quam posteriorum Judaeorum consuetudine; quibus id, quod vel lege vel majorum traditione immundum erat, commune dicebatur, quia in usu communi esset caeterarum gentium, sibi vero solis, ut populo Dei, declaratum immundum, ideoque sub pollutionis reatu vitandum: ut *commune* Judaeis pene idem fuerit, quod Latinis *profanum.* Quam istius vocabuli rationem tradit Hieronymus exponens Matth. cap. 15., licet alii metaphoram putent acceptam a rebus, quae quod communes sint et a multis tractentur, facile sordes contrahunt.

Tale igitur est, quod Apostolus dicit: Quod ad me attinet, certa scientia et fide teneo, nihil esse immundum (cujus scilicet usus immundum ac deteriorem reddat hominem) *per se ipsum,* id est, ex sua natura: nihil, inquam, non solum in cibis, sed nec in tota Dei creatura, secundum illud 1 Tim. 4.: *Omnis creatura Dei bona est.* Sic particulam *per se ipsum* interpretantur Origenes, Chrysostomus et Theophylactus et ex parte Oecum., ut vidimus: atque inter Latinos Hervaeus, non obstante lectione *per ipsum,* et alii ex recentioribus.

Neque vero id inconvenienter huic loco. Quamvis enim agat Apostolus de iis, qui cibos quosdam refugiebant velut secundum legem immundos, ac propterea videri possit, ad rem non pertinere, si illis dicatur, nihil per se et natura immundum esse (id enim adversus hunc commentarium objicitur): sciendum tamen est, Judaeos plerosque, qui legis et caerimoniarium verum usum ignorabant, et signa pro rebus amplectebantur, prohibitionem certorum ciborum non ad significationem retulisse, sed magis (quod consequens videbatur) ad illorum naturam, quasi prohibiti fuerint, quia immundi: non im immundi, quia prohibiti: cum res contrario modo sese habeat. Nam idcirco solum quaedam legaliter immunda sunt, quia prohibita, ad significandum nobis ea, quae in vita ac moribus sunt fugienda; quemadmodum docet Augustinus lib. 6. contra Faustum Manichaeum cap. 7. et alibi.

Hanc vero, quam dixi Judaeorum persuasionem fuisse, manifeste probat locus ad Tit. cap. 1., ubi eos, qui de circumcisione erant, vult redargui, quod in creaturis Dei aliquid immundum dicerent, eamque doctrinam refert ad mandata hominum; utique loquens de eo, quod immundum est per se, sicut et loquitur 1 Tim. 4.: *Abstinentes a cibis, quos Deus creavit, etc.*

Hinc igitur apparet ratio, cur multi,

qui ex Judaeis in Christum crediderant, adeo tenaciter inhaeserint observantiis ciborum. Eas enim non tam ad legem caerimonialem, quam ad moralem ac naturalem referebant, aeque ut ipsum decalogum. Cui rei insuper argumento est, quod Judaei gentiles reputabant immundos ex usu ciborum lege Mosaica vetitorum: non tamen existimabant, eos in legem peccare, quam sciebant illis non esse datam. Quare consequens est, ut immundos eos judicaverint ex ipsorum, quibus utebantur ciborum natura, tanquam per se immundi essent. Denique postulat hunc intellectum antithesis, quam facit Apostolus inter id, quod est commune per se et quod commune est utentium opinione. Hanc enim antithesim complet hoc, quod sequitur:

Nisi ei, qui existimat, quid commune esse, illi commune est. Verbum *est* non exprimitur in Graeco, sed intelligitur. Nihil, inquit, est immundum per se, sed tantum illi immundum est aliquid, qui existimat, id immundum esse: non quod hominis existimatio proprie rem faciat ipsi immundam; sed quia taliter existimantis conscientia eum obligat ad abstinendum, perinde ac si res per se immunda atque illicita esset. Quam rem docte declarat S. Thomas in commentario. Simile illud Tit. 1.: *Omnia munda mundis; coinquinatis autem et infidelibus nihil est mundum;* quia nimirum eorum errans conscientia non sinebat quidquam eorum, de quibus ibi loquitur Apostolus, ipsis esse mundum. Porro *nisi* pro *sed tantum,* Hebraismus est, isque frequens in Scripturis. Exceptive sumi non potest hoc loco, quia sententia praecedens, *nihil commune per se ipsum,* universe et absolute vera est, exceptionem non admittens.

15. *Si enim propter cibum frater tuus contristatur, jam non secundum caritatem ambulas.* Graeci codices paucis exceptis legunt εἰ δὲ, *si vero propter cibum etc.,* annuente etiam Syriaca versione. Non enim hic redditur ratio superioris sententiae; sed tacita removetur *objectio,* qua dicere quis posset: Si nihil est immundum per se, cur igitur, lege per Christum nunc abrogata, non permittor semper uti quolibet cibo? *Respondet* Apostolus ex lege caritatis, quae dictat, etiam a licitis abstinendum, ne proximus infirmior contristetur aut scandalizetur. Si, inquit, vides fratrem tuum, id est, proximum tuum Christianum propter cibum, quo vesceris, conturbatum iri, et vel peccaturum temerario adversum te judicio, vel tuo exemplo provocandum ad edendum contra conscientiam, nec tamen abstines: jam non conversaris cum fratre secundum caritatem, id est, secundum caritatis regulam et dictamen; quia salutem ejus negligis, imo ipsum perdis. Nam sequitur:

Noli cibo tuo illum perdere, pro quo Christus mortuus est. Exaggeratio est peccati ejus, qui comedit cum scandalo fratris; addito argumento efficacissimo ab exemplo Christi. *Perdere* intelligunt quidam propter apostasiae periculum. Verum Apostolus toto hoc capite non urget nisi illa duo, quae modo dixi: judicium et exemplum. Sensus est: Non habeas fratrem tuum tam vilem, ut eum edulio tuo perdas, quem tanti fecit Christus, ut pro eo mortem oppetere non dubitarit. Perdas, inquam, daturus occasionem vel temere judicandi te, vel infeliciter imitandi. Sic et 1 Cor. 8.: *Et peribit in tua scientia frater, propter quem Christus mortuus est.*

Ex utroque loco probant, Christum etiam pro reprobis mortuum esse, videlicet quoad sufficientiam pretii, quod Patri moriens obtulit. Alii locum utrumque exponunt de fratre electo, quem quantum in se est perdit, qui ei peccandi occasiones ingerit. Mihi verisimilius est, Apostolum absolute quidem loqui de perditione fratris, pro quo tamen mortuus sit Christus, non ob solam generalitatem pretii sufficientis, sed quod fructum mortis ac redemptionis Christi vere perceperit, utpote baptizatus ac justificatus; licet hunc fructum perimat, qui eum scandalizat.

16. *Non ergo blasphemetur bonum nostrum.* Graece *vestrum bonum,* quod

in nonnullis etiam Latinis legitur: quanquam ad sensum non refert, nostrum an vestrum legas. Hoc *bonum* non uno modo exponunt interpretes. Chrysost. intelligit fidem, aut futuram praemiorum spem, aut perfectam pietatem. De quibus male loquitur frater, qui scandalizatur. Non dissimiliter Origenes, qui religionem Christianam significari vult, a qua alienatur infirmus, nec a maledictis abstinens, dum per eam provocari se videt ad cibos promiscuos. Hoc tamen alii ad infideles referunt ac si sensus sit: Ne committe, ut male audiat Evangelium seu religio Christiana apud eos, qui foris sunt, propter acerbas contentiones, quas habetis inter vos de cibis edendis aut non edendis.

Sed quia neque hoc loco neque in superioribus ulla infidelium mentio est, ut ad eos commode referri possit haec blasphemia boni nostri: magis placet, quae complurium sententia est, ut referatur ad fratrem infirmum, quod volunt priores expositiones; ita tamen, ut cum Hervaeo et Aquinate et aliis recentioribus sentiam, per bonum nostrum rectius intelligi beneficium libertatis per Christum nobis concessae, qua a servitute legalium observationum exempti sumus (nam in persona Judaeorum fidelium loquitur), ut sensus sit: Haec libertas nostra, vescendi quibuslibet cibis, non sit obnoxia maledictis infirmorum fratrum, sugillantium eam tanquam licentiam carnis et, ut Thomas loquitur, indulgentiam gulae. Sensum hunc bene probat Toletus ex altero loco simili 1 Cor. 10.: *Ut quid libertas mea judicatur ab aliena conscientia? Si ego cum gratia participo, quid blasphemor pro eo, quod gratias ago?* Ubi de fratre infirmo judicante eum, qui vescebatur idolothyto, sermonem esse, contextus ipse docet.

17. *Non est enim regnum Dei esca et potus.* Occupatio est. Nam quia dicere poterant fratres firmiores, se uti debere sua libertate, propterea quod participes facti essent regni Dei et Christi, quo sublata sit servitus legis: docet Apostolus, in quibus rebus principaliter regnum Dei consistat, ac non solum refellit hujusmodi objectionem ex parte regni Dei sumptam, verum etiam in ipsos objicientes eam retorquet, uti mox patebit.

Regnum Dei non solum hic intelligitur, quo Deus regnat aut regnaturus est in beatis patriae coelestis, sed generaliter illud, quo regnare dicitur Deus in hominibus, tanquam in populo sibi beneplacito. Quod fit per ea bona nobis collata, quae statim recensebit. Fit autem imperfecte quidem in hoc saeculo; perfecte vero in futuro. Quod Dei regnum etiam in oratione Dominica significatum est, qua dicimus: *Adveniat regnum tuum.* Hoc igitur Dei regnum non est cibus et potus, id est, non consistit in cibo et potu, neque in libertate his indifferenter ac promiscue vescendi; licet hujusmodi libertatem secundario annexam habeat: qua tamen utendum sit salva lege caritatis, quae ad substantiam regni Dei pertinet.

Eandem sententiam aliis verbis expressit Apostolus 1 Cor. 8. dicens: *Esca nos non commendat Deo. Neque enim si manducaverimus, abundabimus: neque si non manducaverimus, deficiemus.* Porro non caret allusionis gratia graecus sermo βρῶσις καὶ πόσις: cum alioqui vocabulo βρώματος utatur tam supra quam infra. Quod vero interpres nunc escam nunc cibum vertit, in Graeco nihil est diversum.

Sed justitia et pax et gaudium in Spiritu sancto. Sed, inquit, regnum Dei, quo scilicet Deus in nobis regnat, principaliter consistit in justitia, qua lex Dei observatur; et in pace, id est, pacifica et tranquilla conversatione cum proximis; et in gaudio non carnali, sed spirituali, quod ex justitia et pace nascitur. Hoc est enim gaudium in Spiritu sancto. Sub his tribus caeteras Christianas virtutes intelligit, quas plenius enumerat et fructum spiritus vocat Gal. 5., ubi caritatem in capite posuit, ac deinde gaudium et pacem ac caetera attexuit.

Jam si regnum Dei in justitia et pace et gaudio spirituali consistit, non debet quisquam Christianus uti sua libertate

vescendi quibuslibet, cum scandalo et contristatione fratris infirmi, cumque Dei injuria, cujus servus contemnitur et opus destruitur; sed magis abstinere, caritate suadente, quae principatum obtinet in regno Dei.

Hanc Pauli sententiam, qua regnum Dei negat esse escam et potum, torquet haereticus adversus abstinentiam ciborum ab ecclesia praescriptam: quasi senserit Apostolus, vesci aut non vesci quolibet cibo, rem esse prorsus adiaphoram, ac nihil conferre ad justitiam et salutem.

Cui primum *respondeo*, sententiam Apostoli non dirigi ad abstinentem, sed solum ad edentem. Unde nec dixit regnum Dei non esse abstinentiam cibi et potus, sed cibum et potum: quemadmodum et ad Cor. scribens ac simile versans argumentum dicit: *Esca nos non commendat Deo.* Quin potius utrobique vult, ut abstineatur a cibis ob salutem fratris; hic, ab immundis legaliter: illic, ab immolatitiis. Deinde plenior *responsio* est, certorum ciborum abstinentiam, etsi per se non conducat ad veram pietatem, conducere tamen ut praecipitur ab ecclesia, et ut assumi debet a filiis ecclesiae, quibus praecipitur. Et quidem in hujusmodi abstinentia, si bene consideremus, invenimus haec tria, justitiam, pacem et gaudium Spiritus sancti: *Justitiam,* quia per ejusmodi abstinentiam Deo pro peccatis in eum commissis satisfacimus, quod est opus justitiae; *pacem,* quia per eam subjugamus carnem spiritui, quod pertinet ad veram pacem interiorem, quae in hoc sita est, ut spiritus Deo, spiritui autem pars animae inferior subjecta sit; *gaudium* Spiritus sancti, quia per abstinentiam cibi et potus mens redditur alacrior ad contemplandum divina. Quae contemplatio verum et solidum et summum praestat gaudium rationali creaturae.

18. *Qui enim in hoc servit Christo, placet Deo, et probatus est hominibus. In hoc,* graece *in his,* ut ad tria superiora referatur, justitiam, pacem et gaudium Spiritus sancti. Nec desunt tamen codices, qui legant ἐν τούτῳ *in hoc,* quemadmodum et Origenem legisse constat, qui interpretatur *in hoc, id est, in Spiritu sancto.* Nam hoc proxime praecesserat. *Placet,* Graece, εὐάρεστος *beneplacitus, acceptus,* nec additur, sed intelligitur verbum *est. Sensus:* Qui non contendit de cibis, sed in eo quod dixi, id est, in virtutibus, quas recensui, studet Christo servire, acceptus est Deo et hominibus: Deo, quia per illas virtutes promovet in se regnum Dei; hominibus, quia pacem conservat.

19. *Itaque quae pacis sunt, sectemur, et quae aedificationis sunt in invicem, custodiamus.* Verbum *custodiamus* Graeca non addunt, ut nec Syriaca. Sed nec Augustinus agnoscit, qui totum hunc locum citat lib. de morib. Manich. cap. 14. Multa quoque Latina MSS. non habent. Nec opus, ut addatur, cum utrique membro commune sit verbum *sectemur.* Illud *in invicem* (seu potius *invicem* absque *in* praeposito, ut habebat codex Laudensis et veteres concordantiae) cohaeret cum aedificatione, ut ex Graeco liquet, ac verti poterat, *aedificationis mutuae.*

Sensus est: Itaque sectemur ea, quae pertinent ad pacem inter nos conservandam, et quae ad mutuam aedificationem; videlicet praebentes invicem bona exempla, quibus aedificentur et confirmentur proximi in fide et pietate. Confer, quae diximus ad 1 Cor. 8. v. 1. Pacem opponit disceptationibus seu concertationibus, quas inter se habebant; aedificationem scandalo, de quo superius egerat. Nam scandalum destructio proximi est. Unde sequitur:

20. *Noli propter escam destruere opus Dei. Destruere,* graece, καταλύειν, *dissolvere,* Tertulliano, *solvere. Opus Dei* quidam interpretantur ea bona, quae superius commemoravit, justitiam, pacem et gaudium Spiritus sancti. Alii fidem et pietatem in fratribus infirmis inchoatam. Verum rectius opus Dei intelligas ipsum fratrem in quantum frater, id est, Christianus est, fide et pietate jam imbutus, rectius, inquam, et ad Pauli mentem accommodatius: tum quia simili sententia

supra dixerat: *Noli cibo tuo illum perdere, pro quo Christus mortuus est*, id est, fratrem infirmum: tum quia aedificare et destruere sive dissolvere, ad idem referri debent. Quare cum aedificatio respiciat ad proximum, referenda est ad eundem destructio. Proinde *sensus* est: Summopere tibi cavendum, ne propter cibum, rem indifferentem, dissolvas, destruas et perdas opus et aedificium Dei, id est, fratrem, quem Deus fecit fidelem.

Hinc disce, quemque Christianum, in quantum bonus est et bene vivit, opus et creaturam esse Dei, juxta illud Ephes. 2. *Ipsius enim sumus factura, creati in Christo Jesu in operibus bonis.* Qui locus servit ad praesentis loci intelligentiam. Idem enim est opus Dei et factura Dei. Minus convenit per opus Dei intelligi templum spirituale, quae Chrysostomi est expositio: nisi templum cogites, non quatenus habitaculum est Dei, sed quatenus aedificatum est a Deo.

Omnia quidem sunt munda. Et hoc idem est cum eo quod supra dixit: *Nihil esse commune per seipsum.* Est autem occupatio seu concessio: quod autem sequitur, exceptionis est.

Sed malum est homini, qui per offendiculum manducat. Malum, id est, peccatum est homini, id quod per se mundum est, edere *per offendiculum,* id est, cum offendiculo et destructione proximi. Qui enim sic manducat, is re bona male utitur, et male utendo seipsum reddit immundum. Similiter autem, quamvis omnia munda sint, malum est homini, qui per inobedientiam manducat. Quod faciunt qui comedunt contra prohibitionem ecclesiae.

Posset malum referri etiam ad cibos, hoc modo: Omnia quidem munda sunt, sed quod per se mundum est, malum est homini per offendiculum manducanti, quemadmodum supra dixit: *Nihil commune per se: sed commune est ei, qui existimat, quid commune esse.* Verum ut malum potius interpretemur peccatum, antithesis urget inter malum et bonum. Nam de bono opposito sequitur:

21. *Bonum est, non manducare carnem et non bibere vinum, neque in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur. Carnem,* Graece *carnes.* Docet, ad vitandum scandalum et offensionem fratris non solum ab iis, quae lege prohibita fuerant, abstinendum esse, verum etiam a non prohibitis: ut omnino a carnibus et vino. Id quod 1 Cor. 8. hujusmodi sententia expressit: *Si esca scandalizat fratrem meum, non manducabo carnem in aeternum, ne fratrem meum scandalizem.* Neque solum sentit, gratum fore Deo, si quis id faciat; sed necessarium, si quo casu fratris infirmi salus hoc postularet, prout alibi dicit, *quoniam sic laborantes oportet suscipere infirmos,* Act. 20. De qua re vide docte disputantem S. Thomam 2. 2. quaest. 43. art. 6. 7. 8.

Pro verbo *offenditur,* meliores codices, inter quos Laudensis, habent *offendit:* quod et in textu legitur commentatoris Ambr. Graecum quoque verbum προσκόπτει significat *impingit:* quod latinius dicitur *offendit,* quam *offenditur.* Sic enim latine loquimur, offendit in lapidem, in mutum. Illud *neque in quo frater tuus,* etc. duobus modis suppleri potest: neque quidquam aliud edere aut bibere; vel (quod magis placet): neque quidquam aliud facere. *In quo frater tuus offendit,* id est, per quod frater tuus scandalizatur. Posterius enim expositio prioris est. Quomodo autem scandalizetur, patet ex ante dictis. Caeterum infirmari dicitur in facto nostro frater jam infirmus, dum infirmitas fidei ejus latens in animo, occasione facti nostri foris ostenditur, vel etiam augetur; adeo ut periculum sit, ne fidem prorsus amittat, atque ex infirmo fide mortuus fiat.

22. *Tu fidem habes?* Rursus occupatio: quam alii interrogative legunt, alii sine interrogatione. Utrique tamen in eundum sensum. Dices mihi, inquit, te fidem habere, qua credas ac certo persuasum habeas, omnia esse munda, ac legem cessare per Christum, proindeque licitum tibi esse vesci quibuslibet; atque eam fidem

te velle profiteri libero ciborum usu. Sequitur responsio:

Penes temetipsum habe coram Deo. Id est: Sufficiat tibi, quod fidem rectam de cibis habeas apud teipsum in animo et coram Deo, qui videt in occulto; ut non eam prodas cum offendiculo fratris. Non enim sentit Apostolus, licitum esse cuique, fidem corde premere, ore autem et factis contrarium ostendere, vel etiam dissimulare ac tacere, ubi confessio fidei exigitur: sed vult, ut non imprudenter, intempestive ac temere fidem nostram aut verbo profiteamur aut facto prodamus, ut apud eos, quibus illa fidei manifestatio, sive propter eorum infirmitatem, sive etiam propter malitiam, offensioni sit futura, sine compensatione boni cujuspiam melioris. Sicut enim in aliis plerisque rebus veritas non semper propalanda est, sed interdum prudenter reticenda, nunquam autem neganda: sic et in mysteriis fidei. Hinc et illi merito reprehenduntur, qui ad fidem profitendam ultro sese persecutoribus ingerunt. Quod ne fiat, plebem suam admonet Cyprianus in ea Epistola, quam postremam scripsit martyrio vicinus: *Apprehensus,* inquit, *et traditus loqui debet: siquidem in nobis Dominus positis in illa hora loquatur; qui nos confiteri magis voluit quam profiteri.* Profitetur enim, qui ultro et palam enuntiat; confitetur, qui loquitur interrogatus. Discrimen etiam Ciceroni agnitum in orat. pro Caecin. Porro mentem Pauli minus assecuti sunt, qui particulam *penes temetipsum,* sejunctam a verbo sequenti *habe,* conjungunt praecedenti *habes.*

Beatus qui non judicat semetipsum in eo quod probat. Transit ad instructionem fratris infirmi, qui exemplo, forte etiam gula provocatus edebat suillam aut quid aliud lege prohibitum contra conscientiam: sicque edendo peccabat. Beatus est, inquit, id est, bene cum illo agitur, quia non peccat, qui seipsum non judicat, id est, quem propria conscientia non condemnat in eo quod agendum eligit. Nam verbo probandi hic significari videtur electio, seu mavis ultimum judicium practicum, quale circa suam actionem habet etiam ille, qui contra conscientiam agit. Ita sequenti capite: *Probaverunt Macedonia et Achaia, collationem aliquam facere,* id est, jam statuerunt, concluserunt, id agendum.

Sententia Pauli, quemadmodum bene admonet S. Thomas, veritatem habet in rebus simpliciter licitis, quale est tempore gratiae, suillam aut leporinam edere: non in rebus divina aut humana lege vetitis. In his enim non excusatur a peccato, si quis seipsum non judicet. Aut certe formaliter accipiendum, quod beatus dicitur, qui semetipsum non judicat, id est, in quantum seipsum non judicat.

Scio hanc partem multos interpretari velut directam ad fratrem firmiorem, cui dixerat: *Tu fidem habes,* etc. quorum expositiones (valde enim variant) apud Toletum videre est. Mihi certe coactiores videntur. Atqui nostra expositio, quam eandem tradunt Aquinas, Rickelius et Sasboldus, plena est et ad instruendum infirmum (qui Pauli scopus est) accommodatissima. Et huic intellectui bene tanquam alterum sententiae membrum respondet, quod sequitur:

23. *Qui autem discernit, si manducaverit, damnatus est. Qui discernit,* Graece, ὁ διακρινόμενος. Erasmus et Hentenius, *qui dijudicat,* ut sensus Apostoli sit: Qui adhuc dijudicat inter cibos, ut vel lege vel natura alios reputet mundos, alios immundos, si cibum suo judicio immundum ederit, peccat, et poenae obnoxius fit. Ita fere Latini interpretes. Alii vertunt, *qui haesitat, ambigit, secum disceptat.* Quae versio nobis probatur. Nam verbum medium διακρίνεσθαι passim in scripturis Apostolicis haesitare ac disceptare significat, ut Matth. 21. et Marc. 11. *Si habueritis fidem, et non haesitaveritis.* Act. 10 et 11. *Nihil dubitans, haesitans.* Jac. 1. *Postulet in fide, nihil haesitans. Qui enim haesitat,* etc. Et hujus epistolae cap. 4. *Non haesitavit diffidentia.* Quo accedit et illud Apostoli Judae: *Cum Michael Archangelus cum diabolo disputans,* sive *disceptans, alter-*

caretur. Nunquam vero sumitur pro discernere aut dijudicare: sed ubi haec significatio occurrit, in Graeco verbum activum est διακρίνειν, ut Matth. 16. *Faciem coeli dijudicare nostis.* Act. 15. *Nihil discrevit inter nos et illos.* 1 Cor. 4. *Quis te discernit?* et cap. 11. *Non dijudicans corpus Domini,* et iterum: *Quod si nosmetipsos dijudicaremus,* etc. et cap. 14. *Caeteri dijudicent.*

Est igitur sensus secundum Graecos interpretes: Eum, qui adhuc ita infirmus est, ut non statuat sibi licitum esse cibum propositum, sed haesitet utrum edere sibi liceat an non, si comedat, damnatum esse. Favet item Syriaca versio: *qui divisus est,* id est, dubius, anceps. Ostendit autem hic locus, id quod tradunt Theologi, eum qui facit de quo dubitat an sit peccatum, peccare. Quod nec Tullius ignoravit, qui libro 1. Offic. dicit nihil agendum, quod dubites aequum sit an iniquum.

Porro nomen damnationis in scripturis generale est, ac saepe extenditur ad poenam temporalem, interdum etiam ad poenam venialis peccati, ut Matth. 12. *Ex verbis tuis condemnaberis,* ubi de verbis otiosis sermo erat. Unde ex hoc loco non sequitur, omnem eum peccare mortaliter, et obnoxium fieri gehennae, qui manducat, aut quid aliud agit contra conscientiam. Si enim conscientiam habet peccati mortalis, peccat mortaliter; si venialis, venialiter. Hic generalis intellectus patet etiam ex probatione statim sequente, *omne quod non est ex fide, peccatum est.* Itaque damnationem intelligit, quae peccato respondet in genere: tametsi magis respicere videtur ad mortale. Nam supra dixit: *Noli cibo tuo illum perdere, pro quo Christus mortuus est,* et 1 Cor. 8. *Peribit in tua scientia frater, propter quem Christus mortuus est.* Sequitur ratio sententiae:

Quia non ex fide. Subaudi *manducat.* Et sensus est: quia non edit cum ea animi persuasione, qua credat sibi licitum hoc esse. Nondum enim eo profecerat, ut vel legem ad se jam nihil pertinere crederet, vel omnes cibos pro mundis haberet: ex quo illa animi fluctuatio procedebat de edendo aut non edendo cibos per legem immundos. Ita fidem hic accipi, facile colligitur ex superioribus, ut ex eo, quod paulo ante dixit: *Tu fidem habes,* et quod multo superius: *Alius enim credit se manducare omnia.* Quibus locis planum est, fidei nomine significari persuasionem et assensum animi determinatum in alteram partem, sive assensus ille sit certitudinis divinae, sive tantum humanae, sive utriusque simul. Unde et hanc fidem supra miscuit cum scientia, cum ait: *Scio et confido quia nihil commune,* etc.

Omne autem, quod non est ex fide, peccatum est. Hanc sententiam quidam generaliter interpretati sunt de fide, qua Christiani sumus, et a qua fideles vocamur: tanquam sensus sit, omne illud opus esse peccatum, quod non procedit ab ejusmodi fide. Ex quo deinde tanquam consequens esse volunt, omnia infidelium opera esse peccata. Sic Origenes in comment. diserte ex his Apostoli verbis omnia infidelium opera peccati condemnans: licet ambigat nonnihil, an idem de haereticorum operibus dicendum sit.

Pro eadem expositione et doctrina allegatur *August.* lib. 4. contra Julian. cap. 3., ubi ex professo de operibus infidelium agens, ex hoc Apostoli loco concludit, omnia, in quantum ex fide non sunt, esse peccata. Ad eundem sensum alias quoque locum hunc adducit, ut lib. de gratia Christi cap. 26., lib. 1. de adulterinis conjugiis cap. 18., epist. 105. ad Sixtum. et 143. ad Julianam. Sic et *Prosper* lib. 3. de vita contempl. cap. 1. contra collat. cap. 22. et 28. et in epist. ad Ruffin., itemque *Fulgentius* lib. 2. de remiss. peccat. cap. 1. Nos, quod ad opera infidelium attinet, utrum omnia peccata sint, nec ne, et quo sensu possit intelligi id dictum a patribus Augustino, Prospero et Fulgentio, discutiendum remittimus ad lib. 2. sent. dist. 41. et ad comment. B. Pererii in hunc locum, ubi per quinque disputationes eam controversiam tractat et absolvit.

Certe praesenti loco sensus illorum,

quos dixi, congruere non videtur. Neque enim agit Apostolus adversus infideles, qui fide Christiana carebant, sed de infirmis in fide loquitur; id est, de iis, qui nondum in fide satis instructi erant, ut crederent, discrimina ciborum lege Mosaica praescripta non jam esse observatu necessaria, nihilque in cibis per se esse immundum.

Itaque fides hic accipitur, quomodo proxime et in superioribus ostendimus eam accipi; videlicet secundum materiam subjectam, ut sit persuasio, qua quis credit aut existimat aliquid sibi licitum. Hanc fidem de cibis legaliter immundis habebant firmi, non infirmi. Nam soli firmo dicitur: *Tu fidem habes;* quemadmodum et de fidelibus loquens idem Apostolus ait 1 Cor. 8. *Non in omnibus est scientia.* Sensus igitur est: Omne quod quis agit non persuasus id sibi licere, sed vel illicitum putans, vel dubitans utrum liceat; peccatum est. Ita fidem acceperunt in hac sententia Chrysostomus ac caeteri post eum omnes Graeci interpretes. Inter Latinos vero commentator Ambrosius et Hugo Victorinus, et, ut de aliis taceam, etiam patres concilii Lateranensis sub Innocentio III. can. 41. qui sic habet: *Quoniam omne, quod non est ex fide, peccatum est; synodali judicio definimus, ut nulla valeat absque bona fide praescriptio, tam canonica quam civilis,* etc. Recte autem ejusmodi persuasio Graeco nomine πίστις, id est, fides vocatur. Nam πίστις dicitur ἀπὸ τοῦ πείθεσθαι persuasum esse. Et hanc fidem nihil prohibet esse in hominibus a fide Christi alienis. Unde liquet, ex hac sententia rite intellecta non esse consequens, omne quod agit infidelis, esse peccatum. Est autem Apostoli probatio syllogistica, continens argumentum a genere ad speciem: Quicumque agit non ex fide, peccat et damnatus est: qui manducat discernens seu dubitans, agit non ex fide: peccat igitur et damnatus est.

Nonnulli volentes fidem Christianis propriam intelligi, interpretantur, *non ex fide,* id est, contra fidem, et probationem instituunt hoc pacto: Quidquid fit contra fidem seu fidei regulam, peccatum est: atqui sumptio cibi, quem putes immundum, fit contra fidei regulam dictantem, nihil agendum esse contra conscientiam; igitur ea peccatum est. Verum contorta est haec probatio. Deinde nec agebatur in praecedentibus de fide, qua creditur, nihil agendum contra conscientiam; sed de ea, qua creditur, in cibis nihil esse immundum et per hoc illicitum.

Rursus alii, fidem Christianam subjectae materiae applicantes, hoc modo Paulum exponunt: Qui discernit, et tamen manducat, peccat: quia non id agit ex fide Christiana, qua edocti sumus inter alia, nullum cibum esse immundum. Quidquid autem non est ex fide, id est, quidquid fit in cibo sumendo sine tali fide, peccatum est; quia semper tunc cibus sumitur contra conscientiam. Sed haec expositio generalem Apostoli sententiam nimium restringit: ac praeterea verum non est, omnem cibi sumptionem, quae fit absque tali fide proprie dicta seu Christiana, peccatum esse. Sufficit enim moralis aestimatio liciti tam fidelibus quam infidelibus, ut in cibo sumendo sicut et in aliis actionibus contra conscientiam non peccent. Nec aliam persuasionem Apostolus hoc capite in eo, qui infirmus est, ut ad non peccandum (si manducet) necessariam, exigit.

Alias expositiones hujus Apostolicae sententiae a diversis allatas praetereo: quas nosse qui volet, legat ultimam Pererii in hunc locum disputationem, ubi septem enumerat; quarum postremam, quae eadem est cum nostra, solam ut germanam verborum Apostoli interpretationem suo calculo probat. Haec satis de extrema pericope hujus capitis. Post quam in Graeco apud Chrysostomum caeterosque Graecos posteriores sequuntur et ab iisdem exponuntur haec verba: *Ei autem qui potens est vos confirmare juxta Evangelium meum,* et caetera (Cap. 16. v. 25—27.), quae in nostra vulgata editione et apud omnes Latinos interpretes, imo et apud Origenem, atque in Graecis

codicibus, qui apud nos in manibus versantur, nec non in textu Syriaco, habentur adjecta pro coronide ad finem epistolae, prout ibi videbimus. Idque rectius sane et opportunius, ut arbitror, quam ut hic collocentur. Nam initium sequentis capitis quaedam continuatio est argumenti superioris de suscipiendis infirmis.

Unde verisimile non est, Apostolum hic in medio sermone verba illa doxologiae interposuisse, quae magis totam aliquam disputationem vel exhortationem claudere soleant. Quare et Erasmus censet, ea verba huc non pertinere. Scio R. Stephanum affirmare, quod ea repererit hoc loco in omnibus antigraphis Graecis, videlicet suis. Sed illa ab aliis aliarum regionum exemplaribus hac in parte dissidere, non est dubium. Certe etiam regia nostra, quae sunt de Complutensibus expressa, nobiscum faciunt. Denique nec ipse Robertus probat, ut illis verbis hic locus detur. Quaenam vero ea transponendi fuerit occasio, dicemus suo loco.

CAPUT DECIMUM QUINTUM.

Debemus autem nos firmiores imbecillitates infirmorum sustinere [1]), et non nobis placere. 2. Unusquisque vestrum proximo suo placeat in bonum, ad aedificationem [2]). 3. Etenim Christus non sibi placuit [3]), sed sicut scriptum est [4]): Improperia improperantium tibi ceciderunt super me [5]). 4. Quaecumque enim scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt [6]): ut per patientiam et consolationem Scripturarum spem habeamus. 5. Deus autem patientiae et solatii det vobis idipsum sapere in alterutrum secundum Jesum Christum: 6. ut unanimes, uno ore honorificetis Deum et patrem Domini nostri Jesu Christi. 7. Propter quod suscipite invicem, sicut et Christus suscepit vos in honorem Dei [7]). 8. Dico enim Christum Jesum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum [8]): 9. Gentes autem super misericordia honorare Deum, sicut scriptum est [9]): Propterea confitebor tibi in Gentibus Domine, et nomini tuo cantabo. 10. Et iterum dicit [10]): Laetamini Gentes cum plebe ejus. 11. Et iterum [11]): Laudate omnes Gentes Dominum: et magnificate eum omnes populi. 12. Et rursus Jesaias ait [12]): Erit radix Jesse, et qui exurget regere Gentes, in eum Gentes sperabunt. 13. Deus autem spei repleat vos omni gaudio et pace in credendo [13]): ut abundetis in spe, et virtute Spiritus sancti [14]). 14. Certus sum autem fratres mei et ego ipse de vobis, quoniam et ipsi pleni estis dilectione, repleti omni scientia, ita ut possitis alterutrum monere. 15. Audacius autem scripsi vobis fratres ex parte, tanquam in memoriam vos reducens: propter gratiam, quae data est mihi a Deo [15]): 16. ut sim minister Christi Jesu in Gentibus [16]): sanctificans Evangelium

---

[1]) Cap. 14, 1. 15. [2]) Cap. 14, 19. 1 Cor. 10, 33. [3]) Joan. 6, 37. seq. Phil. 2, 5. seq. [4]) Psalm. 68, 10. [5]) Joan. 15, 24. [6]) Cap. 4, 23. seq. [7]) Eph. 4, 2. seq. [8]) Act. 3, 25. [9]) Psalm. 17, 50. [10]) Psalm. 66, 3—5. [11]) Psalm. 116, 1. [12]) 11, 10. [13]) Cap. 5, 2. [14]) 8, 15. seq. [15]) Cap. 12, 3. Gal. 1, 1. [16]) Cap. 1, 14.

Dei, ut fiat oblatio Gentium accepta et sanctificata in Spiritu sancto [1]). 17. Habeo igitur gloriam in Christo Jesu ad Deum. 18. Non enim audeo aliquid loqui eorum, quae per me non efficit Christus in obedientiam Gentium, verbo et factis [2]): 19. in virtute signorum et prodigiorum, in virtute Spiritus sancti [3]): ita ut ab Jerusalem per circuitum usque ad Illyricum repleverim Evangelium Christi. 20. Sic autem praedicavi Evangelium hoc, non ubi nominatus est Christus, ne super alienum fundamentum aedificarem, sed sicut scriptum est [4]): 21. Quibus non est annuntiatum de eo, videbunt, et qui non audierunt, intelligent. 22. Propter quod et impediebar plurimum venire ad vos, et prohibitus sum usque adhuc. 23. Nunc vero ulterius locum non habens in his regionibus [5]), cupiditatem autem habens veniendi ad vos ex multis jam praecedentibus annis [6]): 24. cum in Hispaniam proficisci coepero, spero, quod praeteriens videam vos, et a vobis deducar illuc, si vobis primum ex parte fruitus fuero. 25. Nunc igitur proficiscar in Jerusalem ministrare sanctis [7]). 26. Probaverunt enim Macedonia et Achaia [8]), collationem aliquam facere in pauperes sanctorum, qui sunt in Jerusalem. 27. Placuit enim eis: et debitores sunt eorum. Nam si spiritualium eorum participes facti sunt Gentiles: debent et in carnalibus ministrare illis [9]). 28. Hoc igitur cum consummavero, et assignavero eis fructum hunc: per vos proficiscar in Hispaniam. 29. Scio autem quoniam veniens ad vos, in abundantia benedictionis Evangelii Christi veniam [10]). 30. Obsecro ergo vos fratres per Dominum nostrum Jesum Christum, et per caritatem sancti Spiritus, ut adjuvetis me in orationibus vestris pro me ad Deum [11]), 31. ut liberer ab infidelibus, qui sunt in Judaea [12]), et obsequii mei oblatio accepta fiat in Jerusalem sanctis, 32. ut veniam ad vos in gaudio per voluntatem Dei, et refrigerer vobiscum. 33. Deus autem pacis sit cum omnibus vobis [13]). Amen.

SUMMARIUM CAPITIS DECIMI QUINTI.

Monet ut firmi ferant infirmos. Hortatur ad concordiam. Christum ostendit Judaeis promissum et redditum: gentibus ex misericordia annuntiatum. Fructum exponit Evangelii sui in gentibus. Venturum ad ipsos se pollicetur, simul atque collectam pauperibus sanctorum destinatam pertulerit Hierosolymam.

1. *Debemus autem nos firmiores imbecillitates infirmorum sustinere.* Post instructionem infirmorum redit Apostolus ad monendos sui officii firmiores, docens breviter, quem affectum gerere erga infirmos, et quomodo cum eis conversari debeant. Est autem doctrina generalis, ad quam a speciali transitum facit, exhortans omnes tam Judaeos quam gentiles ad mutuam supportationem, pacem et concor-

---

[1]) Cap. 11, 13. Eph. 3, 8. [2]) 2 Cor. 3, 5. seq. [3]) 2 Cor. 12, 12. Act. 14, 3. [4]) Jes. 52, 15. [5]) Vers 20. [6]) Cap. 1, 10. seq. [7]) Act. 19, 21. 24, 17. seq. [8]) Act. 11, 29. 1 Cor. 16, 1. 2. 2 Cor. 8, 1. 2. [9]) 1 Cor. 9, 11. [10]) Cap. 1, 11 seq. [11]) 2 Cor. 1, 11. [12]) Act. 20, 23. 21, 27. seq. [13]) Cap. 16, 20.

diam, ut patebit ex sequentibus. Idque sensit ille, qui hic initium fecit novi capitis. Graeca sic habent: *Debemus autem nos potentes infirmitates impotentium portare.* Potentes seu validos vocat firmiores in fide: impotentes autem sive invalidos, quos superiori capite dixit infirmos in fide. Horum supportatur infirmitas a firmis, quando ab iis infirmi tolerantur, nec eis imprudenter contradicitur, quando vitatur eorum scandalum, denique quum, ubi opportunum est, instruuntur, ut et ipsi confirmentur in fide caeterisque virtutibus. Annotat Cajetanus, Apostolum non dixisse: bene facimus imbecillitates infirmorum sustinendo, sed: *debemus* id facere, videlicet ad significandum, hoc quod dicit omnino pertinere ad debitum fraternae caritatis.

Et non nobis placere. Nobis Graece ἑαυτοῖς, *nobis ipsis.* Non debemus, inquit, placere nobis ipsis in fide et scientia nostra, aut in alio quocumque bono, quod prae aliis habere videmur: ita nimirum ut consideratione nostri boni proximum illo bono carentem despiciamus, et salutis ejus curam negligamus, ut solent homines sibi placentes. Est enim metalepsis, qua ex priori posterius intelligendum datur. Quaedam versio sic habet: *et non nobis ipsis indulgere.* Quod sensu pene idem est.

2. *Unusquisque vestrum proximo suo placeat in bonum, ad aedificationem.* Variant Graeci codices. Nam alii legunt ἕκαστος γὰρ, *unusquisque enim*, alii ἕκαστος δὲ, *unusquisque autem.* Plurimi vero Latinis consentientes neutram addunt conjunctionem. Rursus alii legunt ἡμῶν *nostrum;* alii, sed pauciores, ὑμῶν *vestrum.* Nam et Latina quaedam exemplaria MSS. *nostrum* exhibent, quibus et Syriacus textus et Augustinus hunc locum recitans in lib. de morib. Manichaeor. cap. 14. consentiunt: eaque lectio respondet parti praecedenti, in qua prima persona expressa fuerat.

Sensus autem est: Unusquisque studeat placere proximo; id est, obsecundet ac morem gerat proximo, proximi commoda procuret. Quod ne carnaliter et male intelligatur, quasi moneat Apostolus obsequendum esse cupiditatibus proximorum, addit: *in bonum, ad aedificationem,* id est, ad promovendum verum ejus bonum, quod est fides, justitia, salus aeterna. Quod dum fit, proximus ipse aedificari dicitur.

3. *Etenim Christus non sibi placuit. Sibi,* graece ἑαυτῷ *sibi ipsi.* Exemplo Christi Domini hortatur ad id, quod dixit, ne nobis ipsis placeamus.

At dices, quomodo non sibi placuit Christus, in quo nihil erat, quod posset displicere, et in quo per omnia beneplacitum erat Patri? Sed, ut modo diximus, Apostolo dicuntur sibi placere, qui acquiescunt in bono suo, non soliciti ut et aliis bene sit: quemadmodum faciebant, quos reprehendit capite superiori, qui in sua, quam de ciborum indifferentia et legalium cessatione habebant, scientia ac fide ita conquiescebant, sicque ea utebantur, ut aliorum scandala non vitarent, nec omnino infirmitates eorum sustinerent. Hoc modo Christus non sibi placuit. Non enim sibi ipsi indulsit; non ita bono suo contentus fuit, quamvis ipse esset optimus et beatus, ut non etiam curaret aliorum salutem. *Nam propter nos homines et propter nostram salutem descendit de coelis;* passus, crucifixus et mortuus est. Hoc est, quod in Evangelio dicit: *Non quaero voluntatem meam, sed voluntatem ejus, qui misit me.* Et iterum: *Descendi de coelo, non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus, qui misit me.* Joan. 5. et 6.

Sed sicut scriptum est. Sermo imperfectus, quem ita suppleas ex eo, quod praecessit, Sed nobis placuit in bonum, vel ex initio capitis: Infirmitates nostras sustinuit. Sic enim scriptum est Jesaiae 53.: *Languores nostros ipse tulit, et dolores nostros ipse portavit.* Atque hoc apertissimum testimonium adferre potuit Apostolus. Verum ad docendum aliquid, quod latebat, voluit Spiritus sanctus adduci Scripturam minus apertam, quae habetur in Psalm. 68.

Improperia improperantium tibi ceciderunt super me. Graece *inciderunt in*

me. Verba sunt Christi ad Patrem; quorum sensus est secundum aliquos: Opprobria seu convitia eorum, qui tibi exprobraverunt aut convitiati sunt, dictis aut factis gloriae tuae derogantes, ita accepi, ut si in me jactata fuissent, per quod ostendi, me totum servire tuae gloriae. Secundum alios: Sic ob ea indolui, ut pro illis tanquam meis ipsius peccatis, ad placandam iram tuam in eos, qui haec admittebant, me humiliaverim usque ad mortem crucis: exsolvens, quae non rapui (sicut in eodem Psalmo dicitur), qua in re declaravi, quanta mihi cura fuerit salutis eorum. Posterior haec explicatio videtur esse ex mente Apostoli: quia propius facit ad institutum ejus declarandum. Sunt et aliae expositiones, quas huc adferunt Liranus et Burgensis; sed parum commodae, secundum quas dicendum potius erat: Improperia improperantium mihi ceciderunt super te. Quas proinde praetermitto, petendas a suis autoribus, si quis requirat.

4. *Quaecunque enim scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt.* Ostendit, se versiculum Psalmi, etsi in persona Christi pronuntiatum, non male ad instructionem eorum, quibus scribit, adduxisse. *Scripta sunt,* graece utroque loco προεγράφη, *praescripta sunt,* vel: *antescripta sunt,* ut legit Augustinus lib. 3. contra Faustum cap. ult. et epist. 137.

Loquitur Apostolus de iis, quae olim scripta fuerant ex divina inspiratione, id est, de tota Scriptura veteris testamenti. Doctrinam quoque intellige, qua instruimur ad pietatem et salutem aeternam. Quae doctrina divinis Scripturis propria est. Igitur hac sententia declaratur proprius usus Scripturae sacrae, quem et alibi pluribus verbis explicat idem Apostolus, ut 2 Tim. 4.: *Omnis Scriptura divinitus inspirata utilis est ad docendum, ad arguendum, etc.* Redarguuntur autem hujusmodi sententiis, primum veteres haeretici, qui vetus testamentum rejecerunt; deinde quicumque in Scripturis sacris aliquid contineri putant inutile, aut supervacaneum, aut omnino nihil ad pietatem conducens.

Ut per patientiam, et consolationem Scripturarum, spem habeamus. Declarat illud, *ad nostram doctrinam,* non omnes quidem partes utilitatis, quae ex Scriptura sacra colligi queat, recensens, sed finem adnotans praecipuum. Pro consolatione, commentator Ambrosius legit *exhortationem.* Vox enim Graeca παράκλησις utrumque significat. Sed huic loco magis convenit consolatio, quia patientiae adjungitur. Sensus est: Ut exhibentes in adversis patientiam, ad quam Scripturae passim hortantur, et ex iisdem consolationem accipientes, nimirum futura et aeterna bona promittentibus, spem habeamus eorum bonorum, atque in ea spe roboremur.

Hortantur autem ad patientiam, et consolationem suggerunt Scripturae, non solum monitis, sed etiam propositis ob oculos exemplis eorum, qui Deo placuerunt, maxime Christi Domini. Hunc Scripturarum usum non ignoravit Jonathas summus sacerdos, quando, ut legitur 1 Machab. 12., scripsit in epistola ad Spartiatas, sibi et suis inter tot adversa sanctos libros, quos in manibus habeant, esse solatio.

Jam illud observa, quomodo tria, quae hic nominat Apostolus, patientiam, consolationem et spem, mox ad Deum autorem ita referat, ut his velut epithetis in obliquo casu adscriptis, Dei nomen exornet; appellans Deum patientiae et consolationis, et post aliquot versus, Deum spei.

5. *Deus autem patientiae et solatii det vobis idipsum sapere in alterutrum secundum Jesum Christum.* Comprecatio est exhortatoria ad mutuam pacem et concordiam. *Solatii,* graece παρακλήσεως, quod modo verterat *consolationem. In alterutrum,* ἐν ἀλλήλοις, quod latinius vertas, *invicem, mutuo.* Sensus est: Deus, patientiae et sanctae consolationis autor, det vobis, ut sublatis dissidiis et altercationibus, quas habetis inter vos, sive de justificatione, sive de ciborum ac dierum observatione, idem inter vos mutuo sentiatis, idque *secundum Jesum Christum,* hoc est secundum doctrinam, quam Christus docuit, vel quam tradit religio

Christiana. Quod addidit ad excludendam consensionem in doctrina falsa; qualis erat, justificari hominem ex operibus legis, cibos aliquos esse immundos.

6. *Ut unanimes uno ore honorificetis Deum et patrem Domini nostri Jesu Christi. Unanimes* Graece ὁμοθυμαδὸν, *unanimiter. Honorificetis,* graece δοξάζητε, *glorificetis.* Significat acceptiorem fore Deo laudem ipsorum, si sint animis inter se concordes. Sic enim futurum, ut velut ab uno omnium ore laus et glorificatio Dei procedat. Hoc admonet tum propter firmos et infirmos, de quibus supra: tum vero propter Judaeos et gentiles, de quibus consequenter agit. Quos omnes vult, positis dissensionibus, uno animo et uno ore Deum glorificare. Illud, *Domini nostri Jesu Christi,* quidam ad utrumque referunt, *Deum et Patrem,* Deum hominis, Patrem Verbi intelligentes. Quo sensu Christus Joan. 20. dicit se ascendere ad Patrem suum et ad Deum suum. Aliis magis placet Deum hic poni absolute, et ad solum Patrem referendos esse genitivos subsequentes. Nam Jesu Christi Deum dicere non est moris Apostolici.

7. *Propter quod suscipite invicem.* Graece: *Ideo assumite vos invicem.* Est enim idem in Graeco verbum προσλαμβάνεσθαι, quod semel et iterum habuimus capite superiori. Sensus: Alius alium sibi adjungat, firmus infirmum, doctus rudem, gentilis Judaeum et contra: foveatque eum et supportet ac instruat, et ut semel dicam, salutem ejus fraterna sollicitudine curet. Repetitio est et inculcatio ejus, quod jam ante monuerat, idque rursus exemplo Christi.

Sicut et Christus suscepit vos in honorem Dei. Graece, *assumsit nos in gloriam Dei,* licet in quibusdam legatur ὑμᾶς, *vos:* ut facilis est in his vocibus permutatio. Sensus: Quemadmodum et Christus nos sibi adjunxit, salutis nostrae curam habuit; adeo ut suo sanguine redemptos, fratres suos ac Dei filios effecerit. Quod sequitur, *in honorem* seu *gloriam Dei,* commentator Ambrosius construit cum priori membro, *suscipite invicem;* alii cum proximo; alii cum utroque, ut sensus sit: Sicut Christus nos assumsit, ut per hoc Dei gloriam et honorem promoveret: ita vos quoque invicem assumite, ut in unitate et concordia vestra Deus glorificetur. Potest et hic esse sensus: Assumite invicem in curam salutis, sicut Christus nos assumpsit in haereditatem gloriae coelestis, ad quam ipse secundum humanam naturam a Deo assumptus est.

Quibusdam videtur, hunc sermonem spectare peculiariter ad Judaeos, ac si Paulus Judaeus illis dicat: Non debemus aversari gentiles, nec eis invidere participationem Evangelii Christi; sed, ut gratiae ejus consortes, assumendi a nobis sunt, quemadmodum et Christus nos Judaeos, ad quos missus fuit, assumsit in spem participandae suae gloriae. Et ad hunc sensum aptant ea, quae sequuntur. Mihi probabilius est, exhortationem esse communem utrisque, et ita quidem, ut intentio Pauli magis dirigatur ad gentiles: ut patebit ex sequentibus.

8. *Dico enim Christum Jesum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei.* Graece: *Dico autem Jesum Christum ministrum* (διάκονον) *factum fuisse circumcisionis super veritate Dei,* quemadmodum infra, *super misericordia.* Quanquam pro δὲ nonnulli codices habent γὰρ, *enim.* Tacite significat, Judaeorum infirmitatem (ut quorum plerique legalibus adhuc nimium addicti essent) tolerandam esse et supportandam a gentilibus, qui ea parte erant in fide instructiores et firmiores, utpote contraria opinione non praeoccupati: atque omnino docere vult, quemadmodum Augustinus adnotat, gentes humiliter gerere se debere in negotio Evangelii, nec insultare Judaeis, quod Christum minus prompte receperint; quod et docuit supra cap. 11.

Id vero nunc suadet, ostendendo, quae fuerit Judaici populi praerogativa; ut ad quem proprie spectarent promissiones patribus factae de Christo, cujusmodi nullae promissiones factae essent populo gentili.

Illud est, inquit, quod dico, Jesum Christum ministrasse Evangelium Judaeis (quos nomine circumcisionis designat), per semetipsum illis Evangelium praedicando, idque pro veritate seu fide Dei praestanda, id est, ut Dei fidem servaret.

Aut quod dicit Christum ministrum fuisse circumcisionis, sic intellige: ministrum fuisse Dei Patris ad circumcisionem, id est, Judaeos. Sic enim et Dei fuit Apostolus, ad Judaeos, non ad gentes: *Non sum,* inquit, *missus nisi ad oves, quae perierunt domus Israël.* Matth. 15. Sic et Petro adscribitur apostolatus circumcisionis Gal. 2., nimirum Christi fuit Apostolus ad circumcisionem. Explicare videtur hujusmodi phrasin ipse Paulus infra, ubi vocat se ministrum Jesu Christi ad gentes. Porro veritatem seu fidem Dei, quam dixerat, exponit per hoc, quod sequitur.

Ad confirmandas promissiones patrum. Id est, ad implendas promissiones a Deo patribus eorum factas, Abrahae, Davidi ac caeteris. Confirmatur enim promissio, dum exhibetur res promissa.

9. *Gentes autem super misericordia honorare Deum.* Graece δοξάσαι, *glorificare,* quemadmodum et legit Augustinus. Repetendum est hic verbum, *dico,* et supplendus infinitivus, *debere,* ut sensus sit: Gentes vero, quibus nulla facta promissio est, dico debere Deum glorificare et laudibus celebrare, pro misericordia sibi praestita. Misericordiam opponit promissioni, quae parit aliquod debitum. Nam qui promisit, tenetur ad praestandum. Alioqui, sicut bene dicit Aquinas, etiam ipsa promissio misericordia est. Igitur utrobique misericordia, sed Judaeis promissa, gentibus non promissa, sed tantum a Prophetis praedicta. Non ergo minores Deo gratias (ut Hervaeus existimare videtur) debent Judaei, quam gentiles, quod ex promisso fuerit illis debitum hoc beneficium: imo vero majores hac parte gratias debent, quod Deus illis Christum salvatorem gratuito promittere dignatus est. Porro praedictam a Prophetis fuisse missericordiam praestandam gentibus, probat Apostolus sequentibus testimoniis: maxime propter Judaeos, quibus difficile erat persuadere, gentes vocandas esse ad participationem beneficiorum Messiae, sibi, non gentibus promissi. Plura ad hanc rem testimonia qui volet, legat Prosperum lib. 2. de vocat. gent. cap. 18.

Sicut scriptum est. Psalm 17., qui idem totus legitur 2 Reg. 22. et continet manifestum vaticinium inexspectatae vocationis gentium.

Propterea confitebor tibi in gentibus Domine. In Graecis codicibus non additur *Domine,* nisi in paucis. Additum suspicor ex Psalmo. *Propterea,* Graece διὰ τοῦτο, *propter hoc,* nempe quod in Psalmo praecedit, ubi Christus Patrem alloquens inter alia dixerat: *Constitues me in caput gentium. Populus, quem non cognovi, servivit mihi: in auditu auris obedivit mihi.* Item: *Qui subdis populos sub me.* Ergo, *propter hoc confitebor tibi,* id est, laudabo te laude divina. Significatur enim confessio laudis. Addo, laude divina, quia confessio, ut laudem significat, non legitur in Scripturis facta homini, sed soli Deo.

Cujus eam arbitror rationem, quia confessio sive laudis, sive fidei, sive peccatorum, sive quaecunque alia, confessio veritatis est, id significante ipso nomine confessionis. Unde Joannes de Joanne: *Confessus est, et non negavit.* Atqui in praedicandis Dei virtutibus, ut bonitate, sapientia, veritate, potentia, non potest laudator modum veritatis excedere, quoniam immensae sunt, et omnem laudem superant. In aliorum virtutibus potest; ac nimium saepe contingit, ut excedat. Quare merito sola laus Dei nomen confessionis ut proprium in Scripturis sibi vendicat: ut confiteri Deo non aliud sit, quam infinitam Dei excellentiam cum laude agnoscere.

Addit Propheta, *in gentibus,* id est, secundum quosdam, pro gentibus, pro gentium conversione, quam per me facturus es. Secundum alios, *in gentibus,* id est, inter gentes, et per ecclessiam gentium: videlicet ore omnium te laudantium

ob gentium conversionem. Thomas sic exponit: *Confitebor tibi in gentibus,* id est, *faciam ut tibi gentes confiteantur.* Sic enim et Augustinus in Psalmi enarratione: *Tibi per me confitebuntur gentes.* Quod alii breviter *in gentibus,* id est, gentium voce. Haec enim fere eodem redeunt.

Et nomini tuo cantabo. Graece ψαλῶ, *psallam.* Quo verbo proprie significatur cantus, qui fit sonitu fidium et in Scripturis ad solum Deum refertur. *Psallam nomini tuo,* id est, cantu non vocis tantum, sed et instrumentis arte factis, celebrabo divinum nomen tuum, ut tu Deus glorificeris. Hoc quoque Christus se facturum dicit in gentibus; quia per totam gentium ecclesiam id nunc facit in suis membris.

10. *Et iterum dicit.* Subaudi: Scriptura. *Laetamini gentes cum plebe ejus.* Graece *cum populo ejus.* Testimonium hoc alii alio referunt. S. Thomas refert ad locum Jesaiae 66., ubi legitur: *Laetamini cum Jerusalem, et exultate in ea omnes, qui diligitis eam. Gaudete cum ea, etc.* Liranus ad illud ejusdem Prophetae capite 35.: *Laetabitur deserta et invia, et exultabit solitudo.* Sunt, qui Paulum respicere putent ad versum Psalm. 66.: *Laetentur et exultent gentes: quoniam judicas populos in aequitate, et gentes in terra dirigis.* Cajetanus simpliciter ignorare se fatetur, unde desumptum sit. Atqui reperitur totidem verbis in cantico Mosis, Deuter. 22. juxta versionem LXX., ubi nos ex Hebraeo legimus: *Laudate gentes populum ejus.* Et eum locum indicant Sedulius, Haimo, Hervaeus, Carthusianus et Burgensis a replicatore male reprehensus, et ante hos omnes Origenes. Sensus autem, quem vult Paulus, est hujusmodi: Vos gentes cum ex aequo factae sitis participes beneficiorum Christi cum populo Dei, id est, cum Judaeis, etsi communes cum eis promissiones non acceperitis: agite cum eis commune gaudium, et una collaudate Deum. Quod si forte non ad literam hoc significatum est illis verbis cantici (de quo non convenit inter interpretes), mystico tamen ac sublimiori sensu in iis contineri non est negandum. Certe ad hujusmodi laudem et laetitiam gentes non invitarentur, nisi futurae ejusdem boni participes.

11. *Et iterum: Laudate omnes gentes Dominum, et magnificate eum omnes populi.* Versus est Psalmi 116. notissimus, qui tam Hebraice quam Graece legitur hoc ordine verborum: *Laudate Dominum omnes gentes, laudate eum omnes populi.* Nam inter αἰνεῖτε et ἐπαινέσατε vix est discrimen, ut nec inter voces Hebraeas iis respondentes; nisi quod posterius addere aliquid videtur ad significatum prioris.

Inter gentes et populos quidam hic distinguunt, sicut in superiori testimonio, quod populi sint Judaei in duodecim tribus divisi; gentium nomine caeteri populi comprehendantur. Sed obstat sequens versus: *Quoniam confirmata est super nos* (id est populum Judaicum) *misericordia ejus: es veritas Domini manet in aeternum.* Invitantur ergo omnes gentes et populi ad laudandum Deum pro misericordia confirmata, et veritate exhibita populo Israëlitico. Non invitarentur autem (sicut de superiori testimonio dictum est), nisi participes eorundem beneficiorum futurae. Nec participes esse possent, promissionis spem non habentes, nisi misericorditer vocatae. Est igitur et hoc apertum vaticinium vocationis omnium gentium, ejusque prorsus indebitae, ut maneat illud: *gentes super misericordia honarare Deum.*

12. *Et rursus Jesaias ait.* Quod ait *rursus,* non significat Jesaiam aliquid etiam eorum, quae hactenus citata sunt, dixisse, quomodo nonnulli hoc intellexerunt, sed indicat aliud post superiora testimonium hic allegari, sive testis idem sit sive diversus. Habetur autem apud Jesaiam cap. 11.

Erit radix Jesse, et qui exsurget regere gentes, in eum gentes sperabunt. In eum, Graece ἐπ᾽ αὐτῷ *in eo,* consentientibus Latinis quibusdam MSS. Hoc quoque testimonium ab interpretibus

LXX. acceptum est, apud quos ad verbum sic legitur: *Et erit in die illa: Radix Jesse, et qui exsurgit principari gentibus, in eum gentes sperabunt.* Igitur verbum *erit* per se accipiendum; quemadmodum apud Joëlem cap. 2.: *Et erit: Omnis, qui invocaverit nomen Domini, salvus erit.*

Porro quidam in eo, quod dicitur, *radix Jesse,* Scripturae originalis ignorantia, *Jesse* casu recto accipiunt: radix, qui est Jesse; alii dativum faciunt, cohaerentem verbo *erit,* ut sit sensus: *Erit radix Jesse,* id est, Jesse habebit radicem, nempe prolem David. Verum constat genitivum esse, τοῦ Ἰεσσὲ: diciturque Christus radix Jesse, vel metonymice tanquam aliquid pullulans ex ea radice; vel secundum Forerium in commentariis Jesaiae, quod Hebraea vox שֹׁרֶשׁ, quae alias radicem notat, hic abusive capiatur pro surculo, qui surgit ex radice; nempe ut idem sit *radix Jesse,* quod paulo superius apud Prophetam *flos* sive *surculus de radice ejus.* Quanquam magis apparet radicem sic usurpari apud Hebraeos, sicut γένος apud Graecos, et genus apud Latinos: ut et principem generis significet, et eos, qui ab illo sunt orti. Radix enim alibi per genus exponitur. Nam Christus, qui Apocal. 5. simili locutione *radix David* appellatur, ejusdem lib. cap. 22. cum epexegesi *radicem et genus David* se ipsum nominat.

Jam in eo, quod sequitur, καὶ ὁ ἀνιστάμενος *et qui exurgit,* praesens loco futuri prophetico more positum est, *et qui exurget,* ut nostri codices habent. Id multi de resurrectione Christi ex mortuis interpretati sunt, ut post alios Cajetanus. Nam et Graecum verbum ἀνιστάναι pro varia acceptione praepositae vocis ἀνὰ, nunc sursum se erigere, quod est surgere, nunc resurgere significat. Hinc ἀνάστασις νεκρῶν, *resurrectio mortuorum,* passim in Scripturis Apostolicis. Verum ut prior verbi significatio frequentior est, etiam in Scripturis; ita melius quoque respondet ei, quod est in Hebraeo textu, a quo nec caetera Graecae lectionis sensu dissonant. Sic enim habet: *Et erit in die illa: Radix Jesse, quae stat in signum populorum, eam gentes quaerent,* seu *requirent,* pro quo Hieronymus vertit, *deprecabuntur.*

Sensus autem est hujusmodi: Hoc, quod dico, aliquando futurum est. Radix Jesse, id est, Christus oriundus ex stirpe Jesse, patris David secundum carnem, idem ipse, qui exsurget et stabit, futurus instar signi in altum erecti, ad quod undique populi confluant: exsurget, inquam, ut gentibus imperet, sitque earum princeps: ille est, quem gentes suae vocationis gratiam agnoscentes requirent, in quem sperabunt, adeoque deprecaturae sunt: tantum abest, ut ejus imperium et principatum sint recusaturae.

13. *Deus autem spei repleat vos omni gaudio et pace in credendo.* Totam exhortationem superiorem iterum precatione concludit. Deum spei dicit, quomodo supra Deum patientiae et solatii, scilicet autorem. Hic autem spem nominat, vel quia superius patientiae et consolationi spem adjunxerat, dicens: *ut per patientiam et consolationem Scripturarum spem habeamus.* Vel propter hoc, quod proxime dixit: *in eum gentes sperabunt;* ut ostendat, et ipsum sperare muneris esse divini. Gaudium et pacem intelligit, quemadmodum capite praecedenti, ubi dixerat, regnum Dei esse justitiam et pacem et gaudium in Spiritu sancto.

Omne gaudium, Hebraea phrasi, est perfectum ac plenum gaudium, velut Jac. 1.: *Omne gaudium existimate fratres, etc.* Addit autem, *in credendo;* qua ratione supra precatus fuerat, ut idipsum saperent *secundum Jesum Christum.* Nam vera pax et concordia non est in errore, sed in vera fide atque doctrina. Alii Hebraismum esse volunt, *in credendo,* id est, per fidem, quasi dicat: quae bona acquiruntur fide bene excitata et exercitata. Cui sensui favet Chrysostomi commentarius.

Ut abundetis in spe et virtute Spiritus sancti. Graece *in spe, in virtute:* quemadmodum et in Latinis quibusdam

tam aere quam manu scriptis legitur. Quibus et Syra consentit editio. Sensus autem est: Ut spes in vobis augeatur magis ac magis, augescente nimirum causa sperandi, quae est gaudium, pax et mutua caritas: spes, inquam, augeatur per virtutem, id est, efficacem operationem Spiritus sancti.

14. *Certus sum autem fratres mei et ego ipse de vobis, quoniam et ipsi pleni estis dilectione.* Hactenus in doctrina et exhortatione versatus est Paulus. Quae sequuntur usque ad finem capitis, partim excusationem continent, partim suae personae suique ministerii commendationem. Primum igitur, ne correptionem et instructionem sibi adhibitam moleste ferant Romani, quod inter eos essent alii docti, alii doctrinae opinione sibi placentes; excusatione utitur cum laude eorum conjuncta, quum dicit, nec apud illos deesse, qui simile officium praestare possint. Neque enim, quod hic eis attribuit, ad omnes eos et singulos referendum est.

Certus sum, graece πέπεισμαι, *persuasum habeo.* De qua Graeca voce, deque certitudine per eam significata, vide quae diximus supra cap. 8. ad illud: *Certus sum, quia neque mors* etc. Hoc quidem loco significatur ea certitudo, quae constanti rumore et sermone hominum fide dignorum habetur. Atque id est, quod dicit: *et ego ipse,* nempe libenter credens ea, quae de vobis ex aliis audio. Illud *et ipsi* copulat cum eo qui loquitur, non in eo, quod est plenum esse dilectione, sed in eo quod sequitur, posse monere alterutrum, ac si dicat: Sicut ego vos admonui, sic et vos ipsi alius alium admonere potestis, utpote pleni dilectione; quae imprimis in admonente est necessaria.

Pro *dilectione,* graece est, ἀγαθωσύνης *bonitate,* pro qua videtur interpres legisse ἀγάπης, aut ut Erasmus suspicatur, ἀγαποσύνης: quod tamen vix est in usu. Quanquam res eodem redit. Bonitas enim intelligenda est, qua utendum sit in admonendis fratribus. Dicit autem plenos dilectione seu bonitate; non quod in ea jam perfecti essent, ut plus capere non possent, quae non est hujus sed futuri saeculi perfectio; sed propter multitudinem bonorum operum erga fratres; quomodo Dorcas illa plena bonis operibus fuisse perhibetur, Act. 9. Respicit enim Apostolus ad opera dilectionis, non ad caritatis habitualis incrementum: tametsi hoc ex illis fere consequens est.

Repleti omni scientia. Loquitur de scientia seu cognitione necessaria ad mutuam instructionem in fide. Sic autem dicit omnem scientiam, quomodo paulo ante omne gaudium. Estque duplex auxesis, et in verbo *repleti,* et in dictione *omni:* quasi dicat, multum repleti estis scientia.

Ita ut possitis alterutrum monere. Graece: *Potentes etiam alterutrum admonere.* Sed participium bene resolvit interpres. Quidam Graeci codices pro ἀλλήλους *alterutrum,* id est, alius alium, habent ἄλλους *alios:* uti legit et exponit Theophylactus; legisse etiam Theodoretum, constat ex ejus interpretatione. Verum nostrae lectioni suffragatur interpres Amb., pro *alterutrum* legens *invicem,* et inter Graecos Oecumenius, imo et Chrysostomus juxta quosdam codices. Erasmus quoque nostram magis probat lectionem, haud immerito. Nam consentanea est Apostolicae phrasi pluribus locis.

15. *Audacius autem scripsi vobis fratres ex parte.* Civilis admodum est haec excusatio. Quamvis, inquit, non nescirem, esse inter vos, qui haec praestare possint, ipse tamen audaciam sumsi ad vos scribendi. Rationes, cur id fecerit, statim subjungit. *Audacius ex parte,* id est, aliquantulo audacius, paulo liberius. Minuit enim hic comparativus suum positivum.

Tanquam in memoriam vos reducens. Haec una ratio est excusans audaciam. Graece sic legitur: ὡς ἐπαναμιμνήσκων ὑμᾶς. Quod plerique recte vertunt verbum verbo reddentes: *tanquam commonefaciens vos;* licet alii *submonefaciens* malint. Scripsi, inquit, non tam ut docerem vos, quae nescitis, quam ut commonefacerem aut submonerem, et in

memoriam vobis revocarem, tanquam scientibus. Potest et huc referri illud *ex parte;* hoc sensu: Non omnia, quae in hac epistola vos docui, ignorabatis: sed bonam eorum partem vobis tanquam scientibus ad memoriam reducere volui. Quod adnotat Cajetanus Apostolum dixisse *tanquam,* quod ad similitudinem commemorantis scripserit, non autem vere commemorando, sed docendo, parum probabile est: nec convenit cum eo, quod praefatus est de eorum scientia.

Propter gratiam quae data est mihi a Deo. Haec praecipua ratio est, cur ad Romanos scribere non fuerit veritus. Refertur enim non ad proxima, sed ad illud: *audacius scripsi.* Porro gratiam dicit Apostolici muneris. Non temere, inquit, feci, sed ut satisfacerem officio divinitus mihi delegato. Gratiam hanc expressius declarat verbis sequentibus:

16. *Ut sim minister Jesu Christi in gentibus.* Graece, εἰς τὰ ἔθνη *in gentes,* vel *ad gentes,* scilicet docendas. Unde et magistrum gentium se vocat 2 Tim. 1. Non significat, ministerium suum limitatum fuisse, ut solis gentibus Evangelium Christi praedicaret: alioqui, Judaeos hac ipsa epistola multifariam docens, etiam nominatim eos compellando, sui mandati limites fuisset praetergressus; sed ministrum Christi se dicit ad gentes, quemadmodum et ad Gal. 2. scribit *creditum* sibi fuisse *Evangelium praeputii,* quod voluntas Christi mittentis esset, ut praecipue gentibus evangelizaret, fructumque in iis faceret.

Minister, Graece non διάκονος, sed λειτοῦργος. Quod nomen proprie publicum ministrum, praesertim sacrorum significat, id est, sacerdotem. Nam de se velut sacerdote metaphorice, quod ad opus attinet Evangelii praedicandi, loquitur Apostolus: simul innuens, Christum esse Deum, ut cujus sacerdotem se profiteatur. Ad eandem metaphoram pertinet quod sequitur:

Sanctificans Evangelium Dei. Id est, administrans Evangelium a Deo missum hominibus, eoque ministerio velut sacerdotio fungens. Id enim significat vox Graeca ἱερουργῶν *sacris operans,* rem sacram faciens. Augustinus legit *consecrans,* in hujus loci propositione. Cum autem sermo Pauli sit, ut dixi, metaphoricus: inepte Calvinus hinc arripit ansam sugillandi sacerdotium proprie dictum novae legis, quod oblationibus quotidianis per totam ecclesiam exercetur; quasi non aliud in ecclesia sacerdotium agnoscat Apostolus, quam quod in praedicatione verbi Dei consistat, quod nequaquam consequens est: nisi et veteris legis sacerdotium hac ratione tollatur, quod in Prophetis et Psalmis passim legamus sacrificia metaphorica, velut justitiae, misericordiae, laudis, contriti cordis, ut Deo accepta commendari.

Ut fiat oblatio gentium accepta. Graece εὐπρόσδεκτος, *bene accepta.* Persistit in allegoria ministerii sacerdotalis, et gentes facit ipsam hostiam Deo offerendam in hoc ministerio. Nam oblationem gentium transitive dixit, pro oblatione et hostia, quae sunt ipsae gentes. Fit autem acceptabilis et grata Deo per fidem, qua credunt Evangelio.

Et sanctificata in Spiritu sancto. Et superfluum est. Multi quippe Latini codices, Augustino quoque suffragante, non habent; nulli Graeci, ac sensui officit. Est enim sensus: ita demum acceptam fore oblationem gentium Deo, si fuerit sanctificata per Spiritum sanctum, tanquam autorem omnis sanctitatis. Allusio est ad ritum veteris sacerdotii: quo hostiae Deo offerendae sanctificationibus quibusdam externis praeparabantur ac mundabantur, ut acceptabile esset sacrificium. Ita significat Apostolus, gentes prius immundas, per fidem operante Spiritu sancto mundatas et sanctificatas, a se velut sacerdote gratam et acceptabilem offerri hostiam Deo. *Sanctificans* et *sanctificata* diversorum verborum participia sunt in Graeco, ac diversae significationis: prout jam utrumque nobis explicatum est.

17. *Habeo igitur gloriam in Christo Jesu ad Deum.* Nunc quaedam subjicit ad Apostolatus sui commendationem per-

tinentia, quibus confirmet, jure se potuisse liberius ad Romanos scribere. *Gloriam,* Graece *καύχησιν, gloriationem. Ad Deum,* τὰ πρὸς θεόν, subaudi κατὰ, more Graeco; id est, secundum ea, vel in iis, quae ad Deum sunt. Sensus enim est: Cum munus tam praeclarum mihi creditum sit, atque id a me exerceatur non sine fructu conversionis gentium (quod insinuabant verba praecedentia), habeo certe quod glorier, et quidem in his quae ad Deum pertinent, id est, in rebus divinis, non humanis; sacris, non profanis; idque non in me, qui ex me ipso nihil possum, sed *in Christo Jesu,* id est, per Christum Jesum. Significat bonum successum Evangelii, atque eum totum accepto fert meritis Christi.

18. *Non enim audeo aliquid loqui eorum, quae per me non efficit Christus in obedientiam gentium. Audeo,* Graece τολμήσω, *audebo* vel *ausim,* quod vulgo dicimus *praesumam. Efficit,* graece et syriace *effecit,* quod et in vetustis quibusdam Latinis legitur. Removet a se suspicionem inanis et falsae gloriationis; simulque ex obliquo taxat vanitatem pseudoapostolorum, qui in alienis laboribus gloriabantur. Adversus quos apertius et ex instituto agit in 2 Corinth. epist. cap. 10. Non sum, inquit, tam vanus et gloriae cupidus, ut ausim atque in animum inducam commemorare aliquid a me factum, quod vere Christus per me non effecerit; vel expressius e Graeco, operatus fuerit; id est, quod revera non sit factum: sed ea tantum loquor, quae per me Christus effecit *in* vel *ad obedientiam gentium,* id est, ut gentes obediant Evangelio. Qua parte non finem solummodo, sed effectum indicat sui ministerii, scilicet gentium conversionem. Dicit autem *per me Christus,* modestiae causa, totum quod fecit et profecit attribuens Deo per Christum; uti bene post Chrysostomum Oecumenius adnotavit.

Verbo et factis. Graece, *sermone et opere;* quomodo transtulit interpres Lucae ultimo, *potens in opere et sermone.* Igitur verbum intelligitur Evangelicae praedicationis, opus autem in patrandis miraculis: quemadmodum explicatur parte sequenti.

19. *In virtute signorum et prodigiorum.* Id est, per potentiam declaratam signis et prodigiis. Dependet haec pars, ut praecedens, ab eo quod dixit, *per me Christus effecit.* Inter signa et prodigia distinguit Theophylactus, quod *signa* dicantur miracula, quae possint etiam fieri per naturam, licet non ita repente, nec eo modo; ut febres curari, quod miraculum est, si verbo vel tactu solo fiat. *Prodigia* vero, quae nullo modo fieri possunt per naturam; ut caecum illuminari, mortuum suscitari. Eodem ferme redit, quod alii signa dicunt esse minora miracula, prodigia majora. Verum hujusmodi discrimen Scripturae nusquam indicant, sed signa et prodigia promiscue vocant, quaecumque supra naturam fiunt aut fieri videntur. Itaque verisimilius est, haec duo non distingui, nisi ratione; quod signa dicantur, quia per ea, ut res novas et insolitas, semper divinitus aliquid hominibus significatur. Fiunt enim ad docendum homines aliquam divinam veritatem; prodigia vero, Graece τέρατα, quod admirationem et stuporem excitent.

In virtute Spiritus sancti. Graece et Syriace *spiritus Dei.* Haec pars trifariam exponi potest. Graeci conjungunt cum membro praecedenti, ut subaudiatur, *factorum;* id est, quae signa et prodigia facta sunt, non daemonum praestigiis, sed virtute Spiritus sancti per me operantis. *Alii* distinguunt a parte proxima, et referunt ad *obedientiam gentium,* quae est opus Spiritus sancti. Quae tamen expositio coactior videtur. *Tertio* potest intelligi de charismatis Spiritus sancti, ut sunt dona linguarum, prophetiae, discretionis spirituum, interpretationis sermonum, et caetera quae enumerantur 1 Cor. 12. Haec enim peculiariter adscribi solent Spiritui sancto. Et hoc genus etiam alibi commemorat Apostolus inter ea argumenta, quibus veritas Evangelii confirmatur. Loca adnotavimus supra ad illud

cap. 1. *secundum Spiritum sanctificationis.*

Ita ut ab Jerusalem per circuitum usque ad Illyricum repleverim Evangelium Christi. Per circuitum, Graece κύκλῳ, *et in circuitu.* Significat se longe lateque Evangelium propagasse, videlicet ab Hierosolyma usque ad Illyricum, quae est extrema pars Macedoniae versus Septentrionem, hodie Sclavonia nuncupata: neque id recta solum via inter ea duo loca, sed quaquaversum per adjacentes hinc inde regiones. Nec intelligas, eum suae praedicationis initium fecisse ab Hierosolyma (constat enim ex historia Actorum 9. prius ac statim a sua conversione eum praedicasse Damasci; et ex epistola ad Galatas primo, demum post tres inde annos Hierosolymam venisse), sed Hierosolymam et Illyricum velut terminos nominare, intra quos Evangelium ipso praedicante cucurrit. Quam multa vero et quae loca Paulus a tempore suae conversionis usque ad tempus scriptae hujus epistolae peragraverit, evangelizans Christum, ex actis ejus a Luca descriptis discere licet.

Illud explicandum, quo sensu Paulus dicat, se replevisse Evangelium Christi per ea loca; cum res magis postularet, ut diceret se ipsa loca Evangelio replevisse, et in hunc sensum multi exponunt, ut per antiptosin dixerit *Evangelium* pro *Evangelio.* Sed si id vellet, addidisset, omnia loca, aut quid simile.

Quidam hoc modo supplent: ita ut repleverim Evangelium hominibus credentibus, quasi fingat Apostolus Evangelium ut rete quoddam, quo homines velut pisces captos concluserit. *Alii* Paulum interpretantur implevisse, id est, plene annuntiasse Evangelium. Rursus *alii* implevisse Evangelium, hoc est munus Evangelii praedicandi sibi demandatum. Porro Theophylactus repletum a Paulo Evangelium intelligit, quod verbum praedicationis non fuerit ei inane et otiosum, id est, inefficax, sed multo cum fructu conjunctum. Est, qui Paulum exponat Evangelium implevisse per ea loca, quia supplendo diffudit: *Coeperant enim,* inquit, *alii priores: sed ipse longius sparsit.* Quod mihi non videtur iis, quae proxime sequuntur, *non ubi nominatus est Christus,* etc. satis consentaneum. Alii denique Paulum implevisse dicunt, id est, dilatasse Evangelium Christi, famamque ejus ac notitiam extendisse. Quae enim implentur, ea dilatantur et extenduntur. Quae quidem expositio nobis maxime probatur. Est enim peculiaris Scripturae phrasis, replere pro diffundere, extendere, propagare: quamvis a paucis animadversa. Qua usus est nepos Jesu filii Sirach, haud dubie secutus Hebraeum fontem, Ecclesiastici cap. 24. ita scribens: *Qui implet quasi Phison, sapientiam.* Et iterum: *Qui adimplet quasi Euphrates, sensum;* Graece σύνεσιν *intelligentiam.* Ubi verbum implendi in eam significationem, quam dixi, docte exponit Jansenius. Et Graeca quidem nonnulla priori loco sic habent: *Qui implet quasi Phison omnia sapientia sua.* Sed ad hunc modum mutavit quispiam, cui sermo mancus et inconcinnus videbatur. Nam Romani codices et alii, quos vidi, non aliter habent quam quod reddidit noster interpres. Simile est in illa ad Salomonem apostropha ejusdem libri cap. 47. *Replesti in comparationibus aenigmata* (quamvis et ibi Graeci codices dissideant). Nam sequitur: *Ad insulas divulgatum est longe nomen tuum.* Ad eandem phrasin pertinere videtur etiam illud 2 ad Tim. 4. *Ut per me praedicatio impleatur, et audiant omnes gentes.* De quo dicemus suo loco.

20. *Sic autem praedicavi Evangelium hoc.* Graece: *Sic autem studens* sive *annitens evangelizare.* Est enim in Graeco participium φιλοτιμούμενον, quod proprie significat eum, qui per ambitionem agit quippiam aut assequi contendit. Verum eo Paulus abutitur in bonam partem, significans quanto studio conatus fuerit exsequi munus suum Apostolicum evangelizandi. Syriace: *sollicite curans evangelizare,* nempe prout sequitur:

Non ubi nominatus est Christus. Id est: non iis in locis, quibus Christus jam

erat annuntiatus, ad quae praedicatio Evangelii jam pervenerat.

Ne super alienum fundamentum aedificarem. Fundamentum intelligit fidei Christianae. Alienum vocat, quatenus ab alio Apostolo vel praedicatore jactum est. Nam ipsum in se diversum esse non potest. *Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, praeter id quod positum est, quod est Christus Jesus,* 1 Cor. 3. Aedificasset ergo Paulus super alienum fundamentum, sicut hic loquitur, si Evangelium praedicasset apud eos, quibus jam ab aliis fuerat praedicatum.

Non est autem sensus, Paulum studiose cavisse, ne usquam praedicaret, ubi Christus fuerat annuntiatus. Nam Damasci praedicavit, ubi jam ante Christiani erant, quos volebat vinctos perducere Hierosolymam, Actor. 9. Romanis quoque Petri praedicatione conversis nunc scripto, postea verbo Christum evangelizat. Verum haec egit, non tam ut Apostolus, cujus est fundare et plantare; quam ut rigator, confirmator et consolator; quemadmodum ipse protestatus est sub initium hujus epistolae, magisque in transitu et per occasionem, quam ex proposito; sicut dicit in sequentibus, se Romam pertransiturum, ut in Hispaniam proficiscatur, ubi nullum adhuc fidei fundamentum positum erat. Ergo dicendo *ne,* vel ut in Graeco ἵνα μή, *ut ne super alienum fundamentum aedificarem,* explicat, ut dixi, munus Apostolicum, quod erat Evangelium annuntiare infidelibus, et novas subinde ecclesias fundare: quibus deinde praeficerentur episcopi. Unde dicit 1 Corinth. 3. *Ego plantavi, Apollo rigavit.* Et iterum: *Fundamentum posui: alius autem superaedificat.* Itaque sensus est expositivus, non causalis. Sic Evangelium praedicavi per ea loca, ut non superaedificaverim super alieno fundamento. Hoc enim Apostolorum est. Forsan autem etiam hic Pseudoapostolos aemulos suos perstringere voluit, qui super alienum fundamentum male aedificantes, tamen Apostoli videri volebant.

Sed sicut scriptum est. Subaudi: sic praedicavi, vel praedicare conatus sum.

21. *Quibus non est annuntiatum de eo, videbunt: et qui non audierunt, intelligent.* Locus est apud Jesaiam cap. 52., in quo gentium vocatio multis ac disertis verbis describitur. Citat autem et hoc testimonium Apostolus secundum versionem LXX. interpretum, qui verba praeterita *viderunt* et *intellexerunt,* pro quo Hieronymus *contemplati sunt,* mutaverunt in futura; nimirum intelligentes hanc esse Prophetiam futuri, non narrationem rei praeteritae. Quod autem in quibusdam exemplaribus editionis LXX. loco περὶ αὐτοῦ *de eo,* legitur περὶ αὐτῶν *de eis,* non solum dissonat ab hac Paulina citatione, verum etiam contextui prophetico minus bene congruit. Nam de uno homine, id est, Christo, erat sermo proxime praecedens. Quanquam in Hebraeo neutrum legitur. Sic enim habet: *Quod non narratum est eis viderunt, et quod non audierunt intellexerunt.* Additum tamen *de eo* sensum adjuvat, qui est hujusmodi: Gentes, quibus antea nihil de Christo fuerat annuntiatum, videbunt eum per fidem, Apostolis praedicantibus, et qui de eo nihil audierant, intelligent, id est, mentis assensu recipient eum, et ut Syrus vertit, *acquiescent,* utique per obedientiam fidei. Hoc propheticum testimonium, quod generatim de gentibus loquitur, quibus de Christo salvatore venturo nihil fuerat a Prophetis annuntiatum, Paulus specialiter accommodat suo instituto, referens illud ad eas gentes, ad quas aliorum Apostolorum praedicatio nondum pervenerat.

22. *Propter quod et impediebar plurimum venire ad vos. Plurimum* graece τὰ πολλά, quod potest etiam verti *saepenumero:* et in eum sensum exponunt Graeca scholia. Dum, inquit, assidue occupor in praedicando Christi Evangelio apud eos, quibus hactenus non est annuntiatum: praepeditus sum ab eo, quod saepe desideravi et in animo habui, ut ad vos venirem.

Et prohibitus sum usque adhuc. Ista

pars in multis et melioribus Latinis codicibus non legitur, ut nec in Graecis est, nec in Syriaco. At neque veterum commentarii agnoscunt. Pelagius etiam expresse removet, quum dicit Apostolum illis verbis: *propter quod et impediebar plurimum,* etc. exponere id, quod in capite epistolae dixerat: *Sed prohibitus sum usque adhuc.* Estque similis annotatio apud Theophylactum. Ex quibus satis apparet, ex eo loco huc adcriptum esse a quopiam, tanquam pertinens ad ejusdem impedimenti excusationem, sicut illic annotavimus.

23. *Nunc vero ulterius locum non habens in his regionibus.* Graece, *non amplius locum habens.* Regiones intelligit Achaiam et Macedoniam. Eas enim paulo post nominat; et in Achaia erat Corinthus, ubi hanc scribit epistolam.

Cupiditatem autem habens veniendi ad vos ex multis jam praecedentibus annis. In Graeco et Syriaco tantum est, *a multis annis.* Sensus: Nunc vero cum per has regiones ita propagaverim Evangelium, ut in iis amplius locum non habeam ab Evangelio vacuum; ideoque necessitas mihi non sit hic remanendi; cumque praeter haec magno tenear desiderio jam a multis annis ad vos proficiscendi, vosque invisendi. Pendentem sententiam absolvunt quae sequuntur:

24. *Cum in Hispaniam proficisci coepero, spero quod praeteriens videam vos.* Plus est in Graeco. Sic enim habet: *Quandocunque iero,* id est, cum primum iter instituero *in Hispaniam, veniam ad vos. Spero enim transiens videre vos.* Quod in Graeco est ὡς ἐὰν, alii vertunt *si quando;* tanquam haesitanter Apostolus loquatur de consilio suo adeundi Hispaniam, et consequenter de salutandis in transitu Romanis. Qui sermo nec Romanos excitare poterat in spem videndi Pauli; nec congruit sequentibus, ubi affirmat, se per eos in Hispaniam profecturum. Quare melius est, *quandocumque* seu *cum primum.* Quod et noster interpres voluit. Quae tamen interpretatio melius quadrabit si legamus, uti legit Faber, ὡς ἂν, idque usurpatum pro ὅταν sive ὅτε ἀν, id est, *quando, quandocumque.*

Et a vobis deducar illuc. Pendet constructio a parte praecedenti, ut patet ex Graeco. Spero, inquit, fore ut istac iter faciens videam vos, et illuc, id est, in Hispaniam, a vobis deducar. Deducere Graece προπέμπειν, est honoris causa ducere et prosequi abeuntem, subministratis etiam, si sit opus, rebus ad iter agendum necessariis. Quam hujus verbi significationem manifeste declarat, quod scribit Joannes Apostolus in epist. ad Cajum de fratribus itinerantibus. *Quos,* inquit, *benefacies, deducens digne Deo. Pro nomine enim ejus profecti sunt, nihil accipientes agentibus. Nos ergo debemus suscipere hujusmodi.* Sic deducere frequenter accipitur in Actis Apostolor. Quod apud Ambros. commentatorem pro *deducar* legitur *praemittar,* imperitia fuit interpretis. Cui simile illud in nostra versione Tit. 3. *Zenam legisperitum et Apollo sollicite praemitte,* Graece πρόπεμψον, *deducito, ut nihil illis disit.*

Si vobis primum ex parte fruitus fuero. Graece ἐμπλησθῶ, *impletus* sive *expletus fuero.* Sensus est: Ubi prius aliquot dies apud vos commoratus, consuetudine vestri desiderium meum aliquatenus explevero. Significat se ex illorum colloquio magnum gaudium et voluptatem accepturum. Dicens autem *ex parte,* ostendit desiderii sui magnitudinem, quod paucorum dierum aspectu et sermone nequeat plene satiari. Quoniam autem in Graeco non est verbum, quod frui proprie significet, nihil opus hoc loco quaerere aut disputare, quomodo recte dicatur homo homine frui. Locus erit opportunior ad illud epistolae ad Philemonem: *Ego te fruar in Domino.*

25. *Nunc igitur proficiscar in Jerusalem ministrare sanctis.* Graece: *Nunc autem proficiscor in Jerusalem ministrans sanctis.* Syra quoque legunt *autem,* non *igitur.* Sensus est: Nunc Hierosolymam iter instituo, occupatus in negotio mihi injuncto, ut sanctis, id est, fratribus qui sunt Hierosolymis et inopia

laborant, eleemosynam procurem, adferamque. Non enim vult dicere Paulus, se Hierosolymam proficisci, ministraturum sanctis, quod nostra versio sonat: sed jam occupatum esse in hoc ministerio.

Nec enim ministerium vocat solam pecuniae collectae in pauperes erogationem: sed eo nomine comprehendit, ut dixi, totum pecuniae colligendae, perferendae et tradendae negotium. Quod etiam alibi ministerium vocat, 1 Cor. 16. et 2 Cor. 8. et 9. Pertinet eodem quod Act. 6. viduae Graecorum, sive, ut ita dicam, *Graecistarum* (ἑλληνιστῶν) leguntur despectae fuisse in ministerio quotidiano; id est, neglectae et posthabitae in dispensatione quotidiana rerum necessariarum. Porro qua ratione fideles ab Apostolo sancti vocentur, etsi non omnes sancti sint, diximus sub initium hujus epistolae.

26. *Probaverunt enim Macedonia et Achaia, collationem aliquam facere in pauperes sanctorum, qui sunt in Jerusalem. Collationem,* graece κοινωνίαν *communionem* sive *communicationem;* quomodo vocem hanc alibi vertit interpres, ut 1 Cor. 10. 2 Cor. 8. etc. Digreditur Apostolus nonnihil occasione ejus quod dixit, *ministrare sanctis.* Non enim voluit sine laude praetermittere eos, qui ad subsidium illud sanctorum contulerant. Quos tamen non ita laudat, ut non etiam debitores collati muneris esse doceat. Hoc autem exemplo tacite Romanos exstimulat ad similem beneficentiam erga fratres egenos, praesertim Evangelii ministros, exercendam. *Sensus:* Nam placuit ac visum est ecclesiis Macedoniae et Achaiae eleemosynam aliquam facere seu conferre (quod fit communicatione facultatum) in pauperes, qui sunt inter fideles Hierusalem habitantes; vel, in pauperes sanctos; ut sit locutio transitiva pro intransitiva. Quanquam quod prius dixi, melius est. Quod autem nominat Macedoniam et Achaiam (quae magnarum regionum nomina sunt) pro ecclesiis Macedoniae et Achaiae, facit ad rei, de qua loquitur, amplificationem. Indicat enim, fidelium et ecclesiarum per eas regiones tantam esse multitudinem, ut quod illi probaverint, ipsae provinciae probasse videantur.

Ex hoc loco satis liquet, epistolam hanc scriptam esse post utramque ad Corinthios. Nam secunda ad Corinthios scripta Paulus adhuc sollicitat apud eos tanquam Achaiae primarios, ut exemplo ecclesiarum Macedoniae collectam instituant. Non enim hic agitur, ut a quibusdam hic annotatum est, de collatione, cujus meminit Lucas Actor. 11. et 12. quae fuit longe anterior: sed de alia posteriore, de qua Actor. 24. Paulus ipse sic loquitur: *Post annos autem plures eleemosynas facturus in gentem meam veni.* Ad quam etiam pertinet illa commendatio, de qua dicit ad Gal. 2. *Tantum ut pauperum memores essemus.* Si quidem prior illa collecta sub Claudio Caesare facta fuit, idque a fratribus Judaeis per Syriam habitantibus, et missa (quod Lucas testatur) *ad seniores per manus Barnabae et Pauli.* Haec autem imperante Nerone, conferentibus ad eam praecipue gentilibus a Paulo conversis per Macedoniam et Achaiam atque etiam Galatiam (haec enim ab ipso nominatur 1 Corinth. 16.), procurantibus autem seu ministrantibus Paulo et Sila: quemadmodum ostendemus ad eum locum 2 Corinth. 8. *Sed et ordinatus est ab ecclesiis comes peregrinationis nostrae.* Porro de causa paupertatis sanctorum apud Judaeos fratrum, quaenam ea fuerit, exponemus ad locum supra citatum epistolae ad Galatas.

27. *Placuit enim eis.* Idem in Graeco verbum, quod modo verterat *probaverunt.* Id autem repetit, ut aliud addat, ac si dicat, *placuit,* inquam, *eis.*

Et debitores sunt eorum. Bene, ait, ac juste placuit eis ita facere; quia *debitores sunt illorum,* nempe sanctorum agentium Hierosolymis. Debitores autem non solo debito caritatis ac misericordiae, verum etiam quodam debito justitiae. Sequitur enim:

Nam si spiritualium eorum participes facti sunt gentiles. Graece: *Nam si spiritualibus eorum communicaverunt,* id est *participes factae sunt, gentes.* Res-

pondet enim hoc verbum ἐκοινώνησαν illi nomini κοινωνίαν, *communionem* in versu superiori.

Debent et in carnalibus ministrare illis. Pro *ministrare*, rursus in Graeco verbum est sacris ministeriis peculiare, λειτουργῆσαι. Per quod innuit hanc carnalium subministrationem, quae redditur administrantibus spiritualia, sacram quandam esse oblationem, ut quae Deo fiat in suis ministris, quemadmodum olim offerebantur Deo primitiae ac decimae in alimenta Levitarum. Nam si, inquit, gentiles perceperunt a fidelibus Judaeis, qui sunt Hierosolymis, bona spiritualia, hoc est ad vitam spiritualem pertinentia, qualis est tota evangelica doctrina, debent utique vicissim illis subministrare et offerre carnalia seu corporalia; quibus nimirum vita corporalis sustentatur. Hoc enim justitia postulat, quemadmodum idem Apostolus docet ac validis argumentis demonstrat 1 Cor. 9.

Sed quaeres, quomodo dicat, gentiles participasse de bonis spiritualibus eorum, qui Hierosolymis et in Judaea habitabant; cum non illi, sed alii ipsis annuntiassent Evangelium? Respondeo, cum optima ratione Paulum id dicere, propterea quod gentiles a Judaeis, ex illa sancta societate pauperum qui Hierosolymis et in Judaea erant, missis ac profectis, Evangelium accipissent. Unde non solum debitores erant iis, qui missi fuerant, ut Paulo, Silae, Barnabae; sed et illis, a quibus missi, tanquam societati, cujus erant membra. Qua ratione etiam hodie sustentatio debetur a populo, non uni aut alteri Evangelistae: sed et fratribus ejusdem monasterii seu congregationis, ex qua illi mittuntur. Lege, quae scribit S. Thomas in comment. et in 2. 2. quaest. 187. art. 4. Huc usque digressio.

28. *Hoc igitur cum consummavero, et assignavero eis fructum hunc. Cum assignavero*, graece σφραγισάμενος, id est, *cum obsignavero, consignavero.* Quanquam recte se habet *assignavero,* si assignare interpreteris signatum adferre et tradere: quomodo solet reddi pecunia. Sic loquitur Paulus significans, se collectam a gentilibus pecuniam perferre nolle nisi obsignatam: ne quis suspicaretur, eum in rem suam aliquid inde usurpasse. Studiose enim semper cavit, ne quam sinistri rumoris occasionem cuiquam vel Judaeo vel gentili praeberet.

Fructum vero appellat eleemosynam, quia res erat bona et utilis, quae provenerat ex ipsius plantatione et cultura, sicut ait: *Ego plantavi,* 1 Cor.; ac si nunc diceret: Ecce apporto sanctis pauperibus fructum ex mea arbore quam colui. Neque vero solum utilis erat accipientibus, sed et ipsis a quibus provenerat, id est, largientibus, illis quidem ad temporalem vitae sustentationem, his autem ad incrementum justitiae, meritumque vitae aeternae: quemadmodum pluribus explicat ipse Paulus 2 Cor. 9. Nam fructum referri potissimum ad largientes, ex alio simili loco docetur. Sic enim ait ad Phil. 4.: *Non quia quaero datum, sed requiro fructum abundantem in ratione vestra.* Atque ita fructum exponunt Chrysostomus, Theophylactus et Oecumenius.

Per vos proficiscar in Hispaniam. Graece: *discedam per vos in Hispaniam.* Sensus totius periodi: Hoc igitur, quod dixi me facturum, simul atque perfecero, et fratribus, qui Hierosolymis sunt, obsignatam tradidero pecuniam, inde ad vos ibo, per vos abiturus in Hispaniam; id est, id facere propono ac spero. Sic enim supra dixerat: *Spero, quod praeteriens videam vos.*

Verum igitur dixit, licet eventus, Deo aliter disponente, proposito non responderit. Nec audiendus Hugo Victorinus dicens: quamvis mentitus non fuerit Apostolus, *verba tamen, quae dicebat, falsum significasse.* Neque enim verba significant falsum, quae verum habent sensum: ut de verbis Pauli jam declaratum est, vero sensu fuisse ab eo dicta; quemadmodum et Thomas bene explicat in commentario. Porro non id factum esse, quod Paulus animo conceperat, ex historia actorum ejus a Luca descripta cap. 21. et sequentibus, perspicuum est. Nam ut

Hierosolymam venit, concitato adversum se Judaeorum tumultu comprehensus est et captivus Romam missus, inibique biennio detentus. Quae prima fuit ejus captivitas Romana. An autem ex ea liberatus (nam post illud biennium vixit adhuc novem circiter annos) aliquando Hispaniam adierit, dubitari potest. Affirmat enim id Epiphanius, adversus Carpocratitarum haeresin disserens. Sed ex qua veteri historia comprobari id possit, nondum reperi; nec admodum verosimile est, ita esse. Non enim legitur Paulus in Hispania ullam fundasse ecclesiam. Quod certe fecisset more suo ac caeterorum Apostolorum, qui nullas regiones adiisse leguntur, in quibus ecclesias non constituerent: ita videlicet eos dirigente Spiritu sancto, qui et Paulo prohibuit, ne in Asia et Bithynia verbum loqueretur Act. 16., quando nondum volebat iis in regionibus ecclesias congregari. Ac sane quid magnum fuerit, in Hispania Paulum fuisse, si nulla in ea Christianae fidei vestigia reliquit? Verum quoniam et aliis diversum sentientibus sua non desunt argumenta (nam in utramque partem testes et rationes adferunt *Baronius* tomo 1. Annal. ecclesiastic. ad an. Dom. 61. et *Pererius* in disput. hujus loci), nos de ea re tota liberum lectori judicium relinquimus.

29. *Scio autem, quoniam veniens ad vos, in abundantia benedictionis Evangelii Christi veniam.* In plerisque codicibus aberat vox *Evangelii;* ut nec legitur apud commentatores Latinos. Sed eam restituerunt Romani correctores ex vetustis exemplaribus. Siquidem in Graecis atque etiam Syriacis ita legitur: *in plenitudine benedictionis Evangelii Christi veniam.* Plenitudo benedictionis, Hebraismus est, isque duplex. Significat enim plenam et abundantem benedictionem, id est, fructum atque proventum, tanquam effectum benedictionis, hoc est, beneficentiae divinae. Sensum vero hunc reddunt: Scio me, quum ad vos venero, cum amplo et copioso fructu fidei vestrae, proventuro ex Evangelio Christi, venturum. Scio, meum adventum vobis allaturum magna incrementa fidei vestrae et donorum Spiritus sancti. Scire se dicit, non certitudine fidei vel evidentiae, sed fiduciae, quam valde bonam de illis conceperat, ex praecedente eorum fide et obedientia. Porro Chrysostomus exponit hoc modo: Scio me, quum venero, vos inventurum repletos omnibus donis spiritualibus. Qui sensus plus habet modestiae, et congruit cum eo, quod supra dixit, se certum esse de Romanis, quod pleni sint dilectione seu bonitate et omni scientia. Sunt et aliorum aliae expositiones, sed eas ut parum probabiles omitto.

30. *Obsecro ergo vos fratres per Dominum nostrum Jesum Christum.* Rogat cum obtestatione, ut pro se et successu Evangelii ac ministerii sui Deum orent.

Et per caritatem sancti Spiritus. In Graeco et Syriaco et Latinis quibusdam abest *sancti.* Caritatem Spiritus vocat, quae autorem habet Spiritum sanctum. Nam caritatem intelligere videtur eorum, ad quos scribit, qua videlicet Paulum ac caetera Christi membra diligebant: tametsi nonnulli de caritate, quae est ipse Spiritus sanctus, interpretentur.

Ut adjuvetis me in orationibus vestris pro me ad Deum. *Vestris* multi Latini codices non addunt: ut nec in Graeco legitur. Porro Graecum verbum συναγωνίσασθαι non significat quomodocumque adjuvare, sed concertare, id est, pugnantem et laborantem adjuvare. Unde sequitur de adversariis:

31. *Ut liberer ab infidelibus, qui sunt in Judaea.* *Qui sunt* in Graeco non est, et pro *infidelibus*, participium est ἀπειθούντων; quo significantur, qui suasionem non admittunt. Uno verbo *increduli* aut *impersuasi* dici possunt. Syrus *contumaces* vocat. Tales erant infideles Judaei, pertinaciter resistentes Evangelio. Sensus: Ut postquam in Judaeam venero, liberer ab incredulis, qui in ea sunt, ut in manus eorum non incidam. Sciebat enim Apostolus, se in Judaea periclitaturum, ut qui Judaeis propter Evangelium ad gentes translatum vehementer esset exosus. Quid autem ei acciderit proficis-

centi in Judaeam, ac deinceps in ipsa Judaea, Lucas itineris ejus socius luculenter exponit Act. 20. cap. et in aliis sequentibus. In quo cap. 20. legitur, factas ei fuisse insidias a Judaeis navigaturo in Syriam: videlicet, arbitror, non solum, ut ipsum interciperent et occiderent, verum etiam, ut pecuniam, quam a gentilibus collectam deferebat Hierosolymam, auferrent. Neque enim res latere poterat, quae publice per ecclesias gerebatur.

Et obsequii mei oblatio accepta fiat in Jerusalem sanctis. Multi MSS. codices hoc modo et ordine legunt: *Et obsequii mei oblatio in Hierosolymam accepta fiat sanctis.* Graeca sic habent, καὶ ἵνα ἡ διακονία μου ἡ εἰς Ἱερουσαλὴμ, etc. *Et ut ministerium meum, quod est in Hierosolymam, acceptum fiat sanctis.* Syriace: *Et ministerium, quod defero sanctis in Jerusalem, bene suscipiatur.* Quanquam apud Chrysostomum et Theophylactum illud *in Jerusalem* non apparet. Et alioqui satis ex superioribus intelligitur. Reliqua pertinentia ad variam lectionem hujus loci videbis in notatione F. Lucae. Nam de sensu satis convenit, qui hujusmodi est:

Orate etiam, ut hoc meum ministerium, quo fungor in perferenda Hierosolymam eleemosyna, sanctis pauperibus, qui in ea sunt, acceptum ac gratum sit, eosque laetificet. Quod futurum erat, si larga esset eleemosyna, si salva perferretur, nec propter personam Pauli deferentis displiceret. Erat enim Paulus etiam fidelibus Judaeis suspectus, tanquam Mosaicae legis adversarius, ut liquet ex Actor. cap. 21.

Caeterum libet hoc loco annotare et quaerere: Si Paulus implorat orationes Romanorum fidelium pro se ad Deum; cur non vicissim ac similiter Romani implorent orationes Pauli? Et si Pauli viventis in hac carne mortali, cur non etiam hac mortalitate exuti, et regnantis cum Christo? Quod si in primo nulla est Christi mediatoris injuria; certe nec in ultimo. Argumentum validissimum adversus sectarios ecclesiam catholicam calumniantes, quod invocando sanctos, ut Deum pro nobis orent, uni mediatori Christo injuriam faciat. Et quidem Paulus frequens est in hujusmodi petitione, ut Ephes. 6., Col. 4., 1 Thess. 5., 2 Thess. 3., Heb. 13. et ad Philemonem.

32. *Ut veniam ad vos in gaudio. Ut* eventum significat. Sensus enim est: Ita fiet, ut cum gaudio veniam ad vos.

Per voluntatem Dei. Hoc addit, quia piorum fidelium est, omnia bona a Dei voluntate exspectare, et in omnibus a nutu providentiae Dei pendere: quemadmodum docet Jacobus suae epist. cap. 4.

Et refrigerer vobiscum. Corrigendi codices in quibus *ut* pro *et* legebatur Graece καὶ συναναπαύσωμαι, *et conrequiescam vobis,* id est, una vobiscum refociller, quietem aliquam et recreationem apud vos capiam post labores et pericula.

33. *Deus autem pacis sit cum omnibus vobis. Amen.* Optat eis pacem a Deo pacis autore, videlicet respiciens ad contentiones, quae inter eos fuerant, tam de justificatione inter Judaeos et gentiles, quam de legalium observatione Judaeis ipsis inter se.

CAPUT DECIMUM SEXTUM.

Commendo autem vobis Phoeben sororem nostram, quae est in ministerio Ecclesiae, quae est in Cenchris: 2. ut eam suscipiatis in Domino digne sanctis, et assistatis ei in quocumque negotio vestri indiguerit: etenim ipsa quoque astitit multis, et mihi ipsi [1]). 3. Salutate

[1]) Cap. 15, 26. seq.

Priscam et Aquilam[1]) adjutores meos in Christo Jesu; (4. qui pro anima mea suas cervices supposuerunt[2]), quibus non solus ego gratias ago, sed et cunctae Ecclesiae Gentium), 5. et domesticam Ecclesiam eorum[3]). Salutate Epaenetum dilectum mihi, qui est primitivus Asiae in Christo. 6. Salutate Mariam, quae multum laboravit in vobis. 7. Salutate Andronicum et Juniam, cognatos et concaptivos meos[4]), qui sunt nobiles in Apostolis, qui et ante me fuerunt in Christo. 8. Salutate Ampliatum dilectissimum mihi in Domino. 9. Salutate Urbanum adjutorem nostrum in Christo Jesu, et Stachyn dilectum meum. 10. Salutate Apellen probum in Christo. 11. Salutate eos, qui sunt ex Aristobuli domo. Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos, qui sunt ex Narcissi domo, qui sunt in Domino. 12. Salutate Tryphaenam et Tryphosam, quae laborant in Domino. Salutate Persidem carissimam, quae multum laboravit in Domino. 13. Salutate Rufum electum in Domino[5]), et matrem ejus, et meam. 14. Salutate Asyncritum, Phlegontem, Hermam, Patrobam, Hermen, et qui cum eis sunt fratres. 15. Salutate Philologum et Juliam, Nereum et sororem ejus, et Olympiadem, et omnes qui cum eis sunt sanctos. 16. Salutate invicem in osculo sancto[6]). Salutant vos omnes Ecclesiae Christi. 17. Rogo autem vos fratres, ut observetis eos, qui dissensiones et offendicula, praeter doctrinam quam vos didicistis faciunt[7]), et declinate ab illis[8]). 18. Hujuscemodi enim Christo Domino nostro non serviunt, sed suo ventri: et per dulces sermones et benedictiones, seducunt corda innocentium[9]). 19. Vestra enim obedientia in omnem locum divulgata est. Gaudeo igitur in vobis. Sed volo vos sapientes esse in bono, et simplices in malo. 20. Deus autem pacis conterat Satanam sub pedibus vestris velociter[10]). Gratia Domini nostri Jesu Christi vobiscum[11]). 21. Salutat vos Timotheus adjutor meus[12]), et Lucius, et Jason[13]), et Sosipater[14]), cognati mei. 22. Saluto vos ego Tertius, qui scripsi Epistolam, in Domino. 23. Salutat vos Cajus[15]) hospes meus, et universa Ecclesia. Salutat vos Erastus[16]) arcarius civitatis, et Quartus, frater. 24. Gratia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis[17]), Amen. 25. Ei autem, qui potens est vos confirmare juxta Evangelium meum, et praedicationem Jesu Christi, secundum revelationem mysterii temporibus aeternis taciti[18]), 26. quod nunc patefactum est per Scripturas Prophetarum[19]) secundum praeceptum aeterni Dei, ad obeditionem fidei, in cunctis

---

[1]) Act. 18, 2. [2]) Act. 18, 12. seq. 19, 23. seq. [3]) 1 Cor. 16, 19. [4]) 2 Cor. 11, 23. [5]) Marc. 15, 21. [6]) 1 Cor. 16, 20. 2 Cor. 13, 12. 1 Thess. 5, 26. 1 Petr. 5, 14. [7]) Act. 28, 25. [8]) 2 Thess. 3, 6. 14. 2 Joann. 10. [9]) Phil. 3, 18. 19. [10]) 2 Cor. 11, 14. 15. Joann. 12, 31. [11]) Vers. 24. [12]) Act. 16, 1. seq. 1 Thess. 3, 2. [13]) Act. 17, 7. [14]) Act. 20, 4. [15]) Act. 20, 4. 3 Joann. 1. [16]) Act. 19, 22. [17]) Vers. 20. 1 Cor. 16, 23. Phil. 4, 23. 1 Thess. 5, 28. Apoc. 22, 21. [18]) Ephes. 3, 5. [19]) Cap. 1, 2.

Gentibus cogniti[1]), 27. soli sapienti Deo, per Jesum Christum, cui honor et gloria in saecula saeculorum[2]). Amen.

SUMMARIUM CAPITIS DECIMI SEXTI.

Commendat Romanis Phoeben ecclesiae ministram. Varias deinde subjicit salutationes. Monet cavendum ab iis, qui serunt dissensiones praeter doctrinam traditam. Denique gratiam Dei illis precatur, cum subjuncta doxologia.

1. *Commendo autem vobis Phoeben sororem nostram.* Hoc ultimum caput pene totum salutationibus occupatur. Incipit autem a commendatione Phoebes, cui perferendam Paulus hanc tradit epistolam. Sororem vocat, non quo significet, uxorem suam aliquando fuisse, quam nunc habeat sororis loco, qui commentarius explodendus est (non enim dicit sororem meam, sed *nostram*, et si *meam* diceret, haud ulla ratio esset, uxorium aliquid hic suspicandi): sed sororem religione, id est, Christianam, quomodo fideles omnes sese mutuo fratres et sorores appellabant.

Quae est in ministerio ecclesiae, quae est in Cenchris. Rectius *Cenchreis.* Est enim trisyllabum, graece Κεγχρεαῖς. Porro Cenchreae (quarum etiam mentio fit Act. 18.) portus erat et statio navalis Corinthiorum, instar oppidi, ad sinum Saronicum, de quo Plinius lib. 4. natur. hist. cap. 4. *Quae est in ministerio,* Graece οὖσαν διάκονον, *quae est ministra ecclesiae* etc., non quod in ecclesia sacro diaconatus officio functae fuerint aliquando mulieres, quibus nec loqui in ecclesiis permissum est, 1 Cor. 14. Sed ministra ecclesiae Cenchreensis vocatur, vel quia Cenchreis habitans solita esset suscipere et fovere ministros verbi Dei; vel potius, ut censet Chrysostomus, quia deputata erat alicui ministerio spectanti ad ecclesiam, quod tamen per foeminam obiri posset aut oporteret. Erant enim olim, quae appellabantur diaconissae; non altari servientes, sed aliis quibusdam ecclesiae ministeriis addictae. Ea ministeria, quae fuerint, discere licet ex iis, quae scribunt Ignatius in epist. ad Antioch. et Epiphanius in haeresi Collyrid., ac rursus in extremo cap. totius operis adversus haereses, denique ex iis, quae habentur lib. 2. Constit. apost. cap. 26. et lib. 3. cap. 15. et 19.

2. *Ut eam suscipiatis in Domino digne sanctis. In Domino,* id est, propter Dominum, cui illa servit in suo ministerio, ut et in illa locum habeat, quod Dominus dicit ad suos discipulos Matth. 10. *Qui recipit vos, me recipit.* Convenit huic sensui, quod additur, *digne sanctis;* id est, ita ut decet suscipi sanctos, hoc est fideles fratres ac sorores, praesertim laborantes in Domino. Simili sermone Joannes Apostolus Cajum monet, ut peregrinos fratres deducat *digne Deo,* id est, quomodo decet deduci cultores et ministros Dei.

Et assistatis ei in quocunque negotio vestri indiguerit. Assistere sive adesse alicui, est operam ei suam accommodare, eum adjuvare.

Etenim ipsa quoque astitit multis, et mihi ipsi. Graece: *Nam et ipsa astitrix multorum fuit, et mei ipsius.* Habet enim emphasim, simul et commendationem auget nomen προστάτις *astitrix, adjutrix.* Sic namque non ab uno aut altero actu dicitur, sed a frequentia et assiduitate. Ostendit igitur, aequum esse, ut ei in negotiis subveniatur, quae ipsa multorum et ipsius Pauli adjutrix et procuratrix fuerit. Quidam de hospitio praebito interpretantur: verum significatio vocabuli generalis est. Sequuntur salutationes, in quibus observare est insignem humani-

---

[1]) Tit. 1, 3. Matth. 28, 19. [2]) Eph. 3, 20. seq. Jud. 24. seq. 1 Tim. 1. 17.

tatem Pauli, qui tam multus et officiosus fuerit in salutando.

3. *Salutate Priscam et Aquilam.* De his agit Lucas Act. 18., ubi Prisca diminutivo ceu blandiore vocabulo Priscilla nominatur; quemadmodum et hic legitur in plerisque Graecis codicibus et apud Chrysostomum. Erant autem, ut ex eo loco constat, Prisca et Aquila conjuges, ambo Judaei (licet Aquila Ponticus genere), scenofactoriam artem exercentes, et in religione Christiana non vulgariter instituti; ut qui Paulo usi fuissent magistro domestico. Unde, sicut eod. cap. Act. legitur, Apollo Alexandrino, viro in Scripturis potenti, sed minus plene viam Domini edocto, diligentius atque exactius eam exposuerunt. Et tunc quidem edicto Claudii Caesaris Roma cum caeteris Judaeis ejecti Corinthum venerant: verum Claudio mortuo, tum ipsis tum aliis Judaeis in urbem redeundi facta est potestas. Nam de eorum reditu vel haec ipsa epistola satis testatur, secundo post extinctum Claudium anno Romam missa ad fideles magna parte Judaeos. Qua de re consule Baronium in annalibus eccles.

Cur autem hoc loco et Act. 18. semel et iterum, ac rursum 2 ad Tim. 4. Prisca prior viro nominetur, hanc rationem adfert Liranus, *quia prius credidit, et ordo gratiae praeponendus est ordini naturae.* Et ante Liranum glossa interlinealis Act. 18.: *Fides mutavit ordinem: unde non est masculus vel foemina.* Alii alias adferunt rationes. Certe, ut hoc ordine nominentur, non est perpetuum. Nam 1 Cor. 16. viri nomen priori loco scribitur: ut verisimile sit, idcirco mulieris nomen interdum praeponi, quod notior ac nominatior esset apud fideles, sive propter egregium studium Evangelii promovendi, quod indicat Chrysostomus homilia 10. super epist. 2. ad Tim., sive propter aliam causam, quae nos lateat.

Adjutores meos in Christo Jesu. Adjutores, Graece συνεργοὺς, id est, *cooperatores.* Quanquam et Erasmus adjutores vertendum putavit. Quidam, teste Oecumenio, retulerunt istud ad commune opificium texendi tabernacula; de quo narrat Lucas in Actis. Sed non propter hoc vocaret eos cooperarios suos in Christo. Sic igitur Priscam et Aquilam adjutores suos in Christo nuncupat, sicut in sequentibus Urbanum et Timotheum, et in epistolis ad Phil. 4. et ad Col. 4. alios quosdam suos vocat adjutores, utique *in Christo Jesu,* id est, in iis, quae ad fidem Jesu Christi provehendam pertinent. Cujus item rei testificatio in praedicto Actorum loco.

4. *(Qui pro anima mea suas cervices supposuerunt.* Graece numero singulari τράχηλον, *cervicem.* Sensus: qui pro mea vita tuenda semetipsos objecerunt periculo. Metaphora sumpta ab iis, qui cervice vel humero sustinent onus alioqui ruiturum, nisi potius ab iis, qui suam cervicem aut jugulum resecandum praebent pro alio. Videtur Apostolus respicere ad illud suum periculum, quod in eodem cap. 18. describitur, quando in ipsum Corinthi agentem uno animo insurrexerunt Judaei, pertrahentes eum ad tribunal Gallionis proconsulis, et ut rerum novarum autorem accusantes. Potest etiam referri ad historiam cap. 19., quando periclitatus fuit Ephesi ab argentariis. Nam Priscam et Aquilam per id tempus etiam Ephesum devenisse constat ex capite praecedenti.

Quibus non solus ego gratias ago, sed et cunctae ecclesiae gentium.) Hoc addit, vel quia beneficium conservatae vitae ipsius, tanquam communis magistri gentium, pertinebat ad omnes gentium ecclesias; vel propter hospitalitatem passim omnibus exhibitam; vel in genere, propter Evangelii in gentes propagandi sedulam cooperationem. Quae postrema ratio prae caeteris placet.

5. *Et domesticam ecclesiam eorum.* Pendet a verbo *salutate.* Graece, *et eam quae in domo eorum est ecclesiam,* id est, familiam Christianam. Privatam familiam ecclesiam vocat, quod ex fidelibus constaret. Nam ecclesiae nomen usu Apostolorum generaliter significabat omnem fidelium, quamvis exiguam et privatam vel unius tantum domus congregationem; juxta quod Dominus ait Matth. 18.: *Ubi*

sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum. Porro domesticae ecclesiae horum conjugum Aquilae et Priscillae jam ante meminerat Paulus in 1. ad Cor. 16., ut appareat, familiam fuisse admodum Christo devotam. Sic et alibi loquitur, ut ad Philemonem: *Et ecclesiae, quae in domo tua est.* Et Col. 4. *Salutate Nympham, et quae in domo ejus est ecclesiam.* Ad quae loca amplius aliquid de hac appellatione dicturi sumus.

Hic vero priusquam ad caeteras salutationes progrediamur, necessario mihi monendus es, lector, eos fere omnes, qui in hoc capite a Paulo nominantur aut salutantes aut salutandi (de viris loquor), a Dorotheo in sua synopsi recenseri inter septuaginta discipulos Christi, ut Aquilam, de quo jam dictum est, et Epaenetum, de quo mox sequitur. Item Andronicum, Ampliatum, Urbanum et caeteros. Verum autor illius synopseos, quisquis fuit (nam Dorotheum Tyrium presbyterum et martyrem, cui inscribitur, autorem non esse, cum Baronio Cardinale aliisque viris doctissimis plane sentio), rem egit insulsam prorsus ac ridiculam, dum numerum LXX. discipulorum conficit temere collectis undequaque nominibus Christi fidelium, iis praecipue, quae vel in Actis, vel in epistolis Apostolicis leguntur expressa: etiam eorum, de quibus aut constet, aut plusquam probabile sit, quod Christum in carne non viderint: ut sunt Titus, Timotheus, Lucas, Philemon, Clemens atque alii. Quorum certe Titus gentilis erat et incircumcisus, Timotheus adolescens, circumcisus a Paulo senescente, ut Christo versante in terris vix puer esse potuerit: Lucas, attestante Hieronymo in catalogo, Evangelium, sicut audierat, scripsit, non sicut viderat. Philemon a Paulo Christi notitiam accepit, Clemens a Petro. Quale igitur figmentum est, istos inter LXX. Christi discipulos recensere? Idem autor ut numerum compleat, septem diaconos huc aggregat, in his Nicolaum advenam Antiochenum, impurae sectae principem. Adjicit Demam, Phygellum, Hermogenem Pauli desertores. Denique Cepham, quem Paulus reprehendit Gal. 2.; et Caesarem, de quo scribit ad Philippenses in fine epistolae dicens: *Salutant vos, qui de Caesaris domo sunt,* in hoc numero reponit, cum utique Cephas ille non alius sit quam Petrus, nec Caesar iste alius, quam Romanus imperator. Taceo, quod etiam Jocobum, fratrem Domini, his annumerat, quod tres Marcos facit, quod Silam et Silvanum pro duobus recenset. Illud ferendum non est, quod nimia absurditate Priscam et Evodiam foeminas, quarum Paulus meminit, in viros transformat et episcopatum utrique attribuit. Nam ne de aliis autorem hunc loqui putes (sunt enim Priscus et Evodius in ecclesiastica historia; ille Christi, sicut fertur, discipulus, hic Petri in Antiochena sede successor), aperte declarat de iis se loqui, quorum apud Paulum mentio est; qui profecto non alii sunt, quam mulieres, quas dixi. Sed haec satis ad commonendum lectorem, ne, quod quibusdam accidit, autoritate memorati libelli deceptus, de iis, quorum in hoc capite nomina leguntur, aliquid opinetur a veritate alienum. Multo namque satius est simpliciter ignorare, qui fuerint, quam istiusmodi de eis commenta commentariis infercire.

Salutate Epaenetum dilectum mihi. Graece *dilectum meum,* quomodo interpres inferius vertit, *Stachyn dilectum meum. Magnum est,* ait Theophylactus, *quempiam esse Pauli dilectum, qui cum judicio, non ad gratiam neque ex affectu, amare novit.*

Qui est primitivus Asiae in Christo. Primitivus, Graece ἀπαρχὴ *primitiae.* Nec in Graeco legitur *Asiae,* sed *Achaiae,* consentientibus Graecorum Chrysostomi ac posteriorum commentariis, nec non versione Syriaca. Verum Latini codices et expositores constanter legunt *Asiae.* Et ita se legisse declarat Hieron. scribens in caput Ezech. 43. Ita quoque Origenes non solum in commentario, sed etiam homil. 11. super Num. Suspicio est, in Graecis codicibus accidisse mutationem ex altero loco, qui est 1 Cor. 16., ubi

quidam Achaiae primitiae vocantur. Caeterum, sive Asiae sive Achaiae primitias, id est, primitivos fructus *in Christo* (vel *in Christum,* ut habent complures Graeci codices) Epaenetum vocat Apostolus, vel quod inter fideles ejus regionis praecipuus esset maximeque insignis, ut nonnulli exponunt; vel potius quod tempore primus aut ex primis esset illius regionis, qui in Christum crediderant. Sic enim et alter locus, qui est ad Corinthios, multo melius accipitur. Vide, quae de vocabulo primitiarum et ejus in Scripturis usu diximus superius ad illud cap. 8.: *primitias Spiritus habentes.* Si legendum *Asiae,* constat, intelligi debere Asiam minorem, in qua erat Ephesus.

6. *Salutate Mariam, quae multum laboravit in vobis. Mariam,* Graece μαριάμ, ex Hebraeo indeclinabile, quemadmodum et scribitur interdum hoc nomen apud Evangelistas, ut Matth. 1. et 13., Luc. 1. et 2. Quare sicut Abraham Latina terminatione fit Abrahamus: ita ex Mariam Mariama fieri posset, nisi aliter usus esset autoribus, etiam Evangelistis omnibus, quibus passim scribitur et declinatur μαρία, μαρίας etc., ideo forte, ut Romanum aliquid sonaret hoc nomen, uti factum in nonnullis aliis. *In vobis*; alii codices *in nobis.* Graece, εἰς ἡμᾶς *in nos,* vel *erga nos,* id est, me meosque comites, tametsi nec desunt etiam Graeca, quibus legatur *in vos.*

Porro quis hic labor vel quod opus fuerit, non exprimit Apostolus; quanquam credendum est, tale fuisse, quod ad Evangelii negotium promovendum pertineret. Quaenam item fuerit haec Maria, non constat; etsi recentiores quidam suspicantur eandem esse cum Maria Cassobolita; ad quam exstat epistola beati martyris Ignatii. Quam enim Paulus ita commendat, ut testetur eam erga sanctum Apostolum, ejusque cooperarios multum laborasse, putant merito credi eam esse, quam Ignatius ad ipsam scribens vocat Deo dignam et foeminarum sapientissimam: ac rursus in epistola ad Heronem diaconum, eruditissimam ac specimen piarum foeminarum. Non solum enim nomen, sed et locus convenit, nec tempus repugnat. Scribit enim Ignatius, eam Romae apud Anacletum (alias Cletum) papam fuisse, eum scilicet, qui Clementem, ut ait, successorem habuit. Cui tempori satis congruit, ut eadem fuerit, eamque opinionem etiam Toletus probabilem censet. Rem tamen expendant studiosi.

7. *Salutate Andronicum et Juniam.* Ita meliores codices, non *Juliam,* quod nomen infra legitur. Nam et Graeca et Syra *Juniam* habent hoc loco. Dubium autem, sitne viri nomen Junias, an foeminae Junia. Theophylactus foeminam intelligit. At multo sane verisimilius est (quod plerique sentiunt) viri nomen esse; propter illud quod sequitur, *qui sunt nobiles in Apostolis.*

Cognatos et concaptivos meos. Utrique nomini μου *meos,* additur in Graeco. Cognatos suos, id est, ejusdem secum generis eos vocat (ut multi exponunt), quia Judaei erant, quemadmodum supra cap. 9. de Judaeis in universum dixit: *qui sunt cognati mei secundum carnem.* Et sic eum loqui, ut Judaeorum, qui Romae erant, gratiam sibi conciliet. Verum quia multi Romae erant Judaei Christiani, et proinde hac generali ratione Paulo cognati, idcirco putant alii, cognatos hic dici magis proprie, ut qui fuerint Paulo contribules, id est, de tribu Benjamin; aut forte etiam propiore sanguinis vinculo conjuncti. Porro concaptivos intellige, quod aliquando communia cum Paulo vincula pro Christo passi fuissent. Ubi tamen, aut quando factum sit, ignoratur.

Qui sunt nobiles in Apostolis. Nobiles, Graece ἐπίσημοι *insignes. In Apostolis,* id est, inter Apostolos, non autem, ut quidam exponunt, judicio Apostolorum. Large sumit Apostoli nomen: ut comprehendit omnes eos, qui Evangelium Christi infidelibus annuntiant. Quo in genere apparet hos duos non segniter laborasse, etiam cum Paulo, cui fuere captivitatis socii. De vocabulo *Apostoli,* ad quos extendatur, vide quae diximus ad illud primi capitis: *vocatus Apostolus.*

Qui et ante me fuerunt in Christo. Hoc est: qui priores me in Christum crediderunt, Christiani fuerunt. Nam esse in Christo, est esse Christianum. Notanda Pauli modestia, qui sic laudat alios, ut semetipsum deprimere videatur. Origenes ex eo, quod hi viri dicuntur nobiles in Apostolis, et ante Paulum in Christo fuisse; conjecturam sumit, eos ex numero fuisse LXXII. Christi discipulorum. Atque id multi sequuntur. Verum hoc si esset, non de illis hoc tantum diceret Paulus: *qui ante me fuerunt in Christo;* sed aliquid honorabilius, qui Dominum viderunt in carne, qui ab eo vocati ad discipulatum et cum eo conversati. Vel illud, quod de aliis quibusdam Phil. 4., *quorum nomina scripta sunt in libro vitae.* Nam Christus hoc illis LXXII. dixit: *Gaudete, quod nomina vestra scripta sunt in coelis,* Luc. 10.

8. *Salutate Ampliatum dilectissimum mihi in Domino.* Graece: *Ampliam dilectum meum;* licet Ruffinus, Origenis interpres, *Ampliatum* scripsit, latinos, uti reor, codices secutus: quanquam et textus Ambros. *Ampliam* legit. Addit Paulus *in Domino,* nempe Christo, ut Christianam declaret dilectionem.

9. *Salutate Urbanum adjutorem nostrum in Christo Jesu. Jesu,* Graeci codices non addunt: nec omnes latini. *Adjutorem,* rursus Graece *cooperarium.* Vocat autem adjutorem seu cooperarium *in Christo,* sicut expositum est superius, hoc est in iis, quae ad fidem Christi propagandam pertinent.

Et Stachyn dilectum meum. Hic Stachys a beato Andrea Apostolo primus Byzantinae civitatis episcopus ordinatus est: ut legitur in martyrol. Rom. prid. Calend. Novemb. Quo etiam loco scribitur, Ampliatum et Urbanum, et (qui paulo post sequitur) Narcissum ob Evangelium Christi a Judaeis et gentilibus caesos fuisse.

10. *Salutate Apellen probum in Christo. Probum in Christo,* id est, probatum Christi discipulum. Nam Graeca vox δόκιμος probatum et sincerum significat. Probatum intelligit Origenes per tribulationes. Nam *tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem,* supra cap. 5. Idem Origenes addubitat, num hic sit Apollo Alexandrinus, cujus in Actis apostol. et in priore ad Corinth. epist. mentio fit. Sed non est revera, cur dubitetur. Nam Apollo non versabatur Romae; et si eum salutare vellet Paulus, majoribus ornaret titulis, ut virum, qualem noverat, et qualis Act. 18. describitur.

11. *Salutate eos qui sunt ex Aristobuli domo. Domo,* id est, familia. Plurimi codices, etiam MSS. omittunt *domo* ad exemplum Graeci textus, ubi sic legitur: ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν Ἀριστοβούλου. Quod ita verti potest: *Salutate eos, qui sunt ex Aristobuli domesticis* seu *familiaribus;* atque ipsum imprimis (quod intelligitur) Aristobulum. Sicut et mox, ipsum Narcissum. Nam quod ex hac forma salutandi colligunt Latini quidam, ipsos Aristobulum et Narcissum eo tempore domo absentes fuisse, ideoque non ipsos, sed eorum domesticos ab Apostolo salutari, mihi non videtur consequens, Graeci sermonis idiotismum consideranti. Nec propter aliquanti temporis absentiam in salutatione praetermittendi erant illi, quorum domestici salutabantur. Hunc Aristobulum solitum congregare fideles in suam domum, id est, fidelium conventus facere, significat Ambros. commentator, dum eum vocat congregatorem fratrum in Christo. Ejusdem tanquam Apostolorum discipuli et martyris dies natalis in Rom. martyrol. notatur ad idus Martii. Quo etiam loco Baronius annotat ex Graecorum menologio, missum fuisse Aristobulum ad Britannos Evangelii praedicandi causa. Multosque alios ad eandem rem testes adducit Guilielmus Cambdenus Britanniae suae pag. 40.

Salutate Herodionem cognatum meum. Cognatum intellige ut supra, vel gentilem Pauli, id est, Judaeum, vel potius sanguine conjunctiorem.

Salutate eos, qui sunt ex Narcissi domo. Id est, Narcissum cum suis domesticis. Hic omnes codices latini exprimunt

domo, cum Graece legatur ut in versu praecedenti. Narcissum hunc quidam eundem faciunt cum Narcisso potentissimo liberto Claudii imperatoris, penes quem illo regnante, quod Suetonius, Tacitus ac Dio testantur, summa rerum erat. Sed hanc opinionem ex ratione temporum Baronius refellit ad annum Domini 58. Quod autem refert Ambrosiaster, Narcissum, de quo Paulus, presbyterum fuisse, qui peregrinando suis exhortationibus firmabat credentes; ex eo natum videri potest, quia putatur domo abfuisse Narcissus, quando Paulus haec scribebat.

Qui sunt in Domino. Id est, eos qui in Christum Dominum credunt. Hoc addit, quod fortasse nondum omnes Narcissi domestici fidem Christi recepissent. Nec erat, cur infideles per epistolam, ad solos fideles scriptam, salutaret.

12. *Salutate Tryphaenam et Tryphosam, quae laborant in Domino.* Id est, quae collaborant Evangelio Christi Domini, nimirum eo labore, qui sexui illi conveniat. Tryphaena et Tryphosa mulieres fuere nobiles Iconienses, quas Paulus Iconii ad Christum convertit; ut memoratur in actis Theclae virginis fidelioribus.

Salutate Persidem carissimam. Graece: τὴν ἀγαπητὴν, *dilectam.*

Quae multum laboravit in Domino. Videlicet eodem laboris ac ministerii genere cum foeminis superioribus. Hanc tamen impensius laudat, quia *dilectam* vocat, et *multum* laborasse dicit. Utens autem verbo praeteriti temporis *laboravit,* respicere videtur ad labores quosdam peculiares et graves, quos ecclesiae causa Persis subiverat. Quod aeque dixerim de Maria, de qua similiter est locutus supra, v. 6.

13. *Salutate Rufum electum in Domino. Electum in Domino* vocat, vel quod pietate esset insignis inter Christi Domini fideles; vel generali ratione, qua cunctos fideles Apostolus sanctos et electos vocare consuevit. Quanquam prior ratio pluribus placet. Hujus Rufi natalis annotatur in Rom. martyrol. ad 11. Calend. Decemb. An autem idem sit cum Rufo, cujus patrem Marcus refert fuisse Simonem Cyrenaeum, crucis Christi bajulum, quaeritur a nonnullis. Certe si Rufus ille apud Marcum et frater ejus Alexander fuere discipuli Christi de LXX., quod plerique sentiunt; non est verisimile hunc Rufum, quem Paulus tantum appellat electum in Domino, cum illo eundem esse. Nam LXX. discipuli passim Apostoli salutabantur. Et hoc nomine Paulus eos comprehendit 1 Cor. 15. dicens: *deinde Apostolis omnibus;* quemadmodum illic ostendemus. Adde, quod iste Rufus, haec Paulo scribente, matrem adhuc habet superstitem, eamque Romae agentem, ut patet ex verbis sequentibus. Unde et ipsum Romanum fuisse verisimile est, cum Rufus ille evangelicus patre natus fuerit Cyrenaeo.

Et matrem ejus et meam. Causa honoris eam, quae Rufi secundum carnem mater erat, etiam suam matrem nuncupat. Ex quo colligitur, fuisse venerabilem foeminam, ac de re Christiana bene meritam.

14. *Salutate Asyncritum, Phlegontem.* Hi duo, simul cum Herodione supradicto, tanquam Apostolorum discipuli recitantur in martyrologio Romano, ad diem 6. Idus Aprilis.

Hermam, Patrobam, Hermen. Hermas iste, sicut de eo loquitur Rom. martyrologium, *digne semetipsum sacrificans, acceptabilisque Deo hostia factus, virtutibus clarus coelestia regna petivit.* Hunc esse autorem libri, qui Pastor inscribitur, putat Origenes in hujus loci commentario. Quam opinionem referunt, ipsi nihil affirmantes, *Eusebius* lib. 3. hist. eccl. cap. 3. et *Hieron.* in catal. Ruffinus sub nomine Hermatis eundum librum citat in exposit. symb.

Sunt qui Hermen sive Hermetem, qui post Patrobam nominatur, autorem illius libri faciant. Sed plures Hermam appellant, id est, eum qui priori loco scribitur, idque etiam Pamelius probat in annotat. super Ruffini dictam exposit. Siquidem et ipse autor libri non semel Hermam se nominat. Sed tamen his in universum

obstare videtur, quod in libro Pontificali, ubi de Pio primo agitur, qui fuit a Petro undecimus, scriptum habetur, sub ipsius Episcopatu fratrem ejus Hermetem scripsisse librum, in quo mandatum continetur allatum ab Angelo Domini, cum veniret ad eum in habitu Pastoris, ut sanctum Pascha die Dominica celebraretur. Cujus rei ipse etiam Pius in sua prima Epist. decretali mentionem facit. Et ne haec dubiae fidei forte cuiquam videantur, etiam *Tertull.* in fine lib. 3. Carminum in Marcionem idipsum confirmat hoc versu: *Post hunc deinde Pius, Hermas cui germine frater, Angelicus pastor,* etc. Ex quibus apparet, non ab istorum alterutro, qui hic salutantur, sed multis annis post ab alio quodam sive Herma, sive Hermete, qui frater Pii Pontificis fuerit, librum Pastoris conscriptum esse: nisi quis dicat (quod suggerit *Baronius* in annal. ad annum Domini 159.), diversos esse libros a diversis auctoribus editos, quorum posterior exciderit. Nam certe qui nunc exstat, sub Clemente scriptus videtur: huic enim jubetur autor librum, seu libri partem mittere. Tum nec usquam in eo fit mentio Paschatis celebrandi die Dominica.

Caeterum, quod ad librum attinet, etsi doctrinam revera non inutilem contineat, et ex eo testimonia veteres interdum proferant, adeoque publice legi quondam solitus sit apud quasdam Graecorum ecclesias, ut testantur Origenes, Eusebius et Hieronymus: inter sacras tamen et canonicas Scripturas non habendum constat, sed potius inter apocryphas; quemadmodum de eo jam olim censuit Gelasius Rom. Pontifex in decreto de Scripturis canonicis et apocryphis.

Sequuntur Patrobas, et Hermes, pro quo Mercurium vertit Erasmus. Hoc enim Graeco nomine Mercurius appellatur. Sed cum Hermes sit etiam apud Latinos nomen proprium, non erat cur in Mercurium (quo nomine mercatorum et furum Deus Latinis proprie vocatus est) mutaretur.

Et qui cum eis sunt fratres. Id est, Christianos eorum domesticos.

15. *Salutate Philologum et Juliam.* Incertum, *Juliam* virum dicat an foeminam. Origenes foeminam intelligit, ac suspicatur Philologi conjugem fuisse; et eos qui sequuntur, horum familiares. Hunc Philologum cum Patroba, ut sancti Pauli discipulos, conjungit martyrologium Rom. pridie nonas Novembris.

Nereum et sororem ejus. De his nihil exstat: nisi forte sit ille Nereus, qui cum fratre Achilleo a sancto Petro baptizatus, cum eodem martyrium subiit. Quorum diem natalem agit ecclesia Romana quarto idus Maji.

Et Olympiadem. In Graeco et Syriaco legitur: *Olympam,* ultima apud Graecos circumflexa. Quod argumento est, viri nomen esse, quod recto casu dicitur Olympas. Atque hunc una cum Herodione martyrium pertulisse sub Nerone, testatur ex Metaphraste Baronius in annal. ad annum Domini 69.

Et omnes, qui cum eis sunt sanctos. Graece hoc ordine: *et qui cum eis sunt, omnes sanctos.* Sanctos vocat, quos paulo ante fratres; idque a vera sanctitate; quoniam etsi forte non omnes, quos salutari vult, tales sint, id est, vere sancti: communitas tamen ipsa sanctorum est. Qua de re vide quae diximus ad cap. 1. hujus epist. Adnotat ex Chrysostomo Theophylactus, Paulum in hac epistola tam multos salutasse, quam in nulla alia; causamque addunt, quia nondum viderat ipse Romanos.

16. *Salutate invicem in osculo sancto.* Consuetudo erat antiquis, quam Augustinus quaest. 87. in Genesin etiam suo tempore quibusdam locis fuisse testatur, ut propinquos et amicos advenientes salutaturi osculo exciperent. Qui mos etiam hodie apud multos servatur. Est enim osculum amoris symbolum, a quo et nomen habet Graecis φίλημα. Sed quia amor quidam carnalis est, et rursum alius simulatus, hinc dicit Apostolus *in osculo sancto,* id est, cum osculo, quale decet sanctos, quodque symbolum sit amoris casti, sinceri, spiritualis ac divini, quam caritatem vocamus.

Sanctum igitur osculum dicitur non

solum ad discrimen osculi dolosi, quale fuit quod Joab porrexit Amasae 2 Reg. 20. et Judas proditor Christo, Matth. 26.; vel osculi impudici, quale est turpiter amantium; sed cujuscumque carnalis osculi, quale est, quodcumque non a Christiana caritate procedit. *Ex hoc sermone,* inquit Origenes, *mos ecclesiis traditus est, ut post orationes osculo se invicem suscipiant fratres.* Imo nonnulli probabile existimant, Paulum utentem hac forma sermonis (utitur enim et alias, ut in utraque epist. ad Corinth. cap. ult. et 1 Thess. 5., utitur et Petrus 1 Epist. 5.) loqui de osculo pacis, quod tempore sacrificii exhibetur ante mysteriorum perceptionem. Vide quae Baronius hac de re scribit in annalibus, ad annum Domini 45. Porro quibus omnino ex causis honeste sibi mutuo fideles impendant osculum corporale, docet aliquot causarum enumeratione scriptor libri de amicitia cap. 6., qui habetur inter opera B. Augustini tomo 4.

Quaeri potest hoc loco, cur Paulus in salutandis fratribus, qui Romae erant tam officiosus, non etiam Petrum collegam et coapostolum suum salutet, utique vel primo loco salutandum, si Petrus jam tum Romae cathedram posuerat, uti tradunt catholici scriptores. Hoc enim, inter alia, argumentum est eorum, qui Petrum negant Episcopum Romanum fuisse.

Quibus respondeo, Petri salutationem a Paulo omissam esse, non quia Petrus non erat Romanus Episcopus, sed quia tunc Romae non erat, quando scribebatur haec Epistola. Pulsus enim Roma Petrus edicto Claudii Caesaris una cum caeteris Judaeis, necdum illuc redierat, occupatus videlicet in propagando longius ac latius Evangelio. Nec vero Paulus ignorabat, Petrum versari in officio suo Apostolico, sicut et ipse versabatur; ideoque non uno loco consistere: sed partim ad eos, quibus nondum annuntiatus erat Christus, Evangelii sonum praedicando transmittere, partim eos, qui crediderant, revisendo in fide confirmare. Sane si Petrus eo tempore Romae fuisset, non utique praetermisisset, pro sua autoritate et munere Apostolico dissidium componere, quod inter fideles Judaeos et gentiles ortum fuerat, et errorem de justitia legis et operum mentibus eorum penitus eximere. Sed nec Paulus sibi sumsisset operam scribendi ad Romanos, qui praesentem haberent suum Apostolum et doctorem, praesertim tanti nominis virum.

Quaeres, cur saltem Petrus ipse, si absens erat, ad suos Romanos inter se dissidentes non scripserit? Propterea, credo, quod res ad eum procul agentem non esset perlata. *Nisi dicere velimus,* ait Baronius, hanc epistolam *pro sua defensione Paulum scripsisse, quod de abrogatis legalibus sibi negotium factum esset.* Plenius hac de re idem autor in annalibus ad annum Domini 58.

Salutant vos omnes ecclesiae Christi. Omnes Graeca non addunt; exceptis paucis, in quibus postponitur, *ecclesiae omnes Christi.* Intelligit autem ecclesias, apud quas versabatur. Hoc exemplo Pauli recte et sine mendacio in epistolis ad amicos adscribimus salutatores eos, quos non convenerimus, dicentes: Salutat te ille vel ille, modo tales sint, qui vere iis, ad quos scribitur, optent et perferri cupiant salutem: quales haud dubie erant ecclesiae Christi, quae Paulo non dederant peculiare mandatum salutandi Romanos; sed quarum tamen ille caritatem et affectum noverat, quo Romanis bene et feliciter esse volebant. Sic ad Corinth. scribit primae epist. ult. *Salutant vos ecclesiae Asiae.*

17. *Rogo autem vos fratres.* Rogo Graece παρακαλῶ, quod etiam hortari et consolari significat. Consolari non convenit huic loco. Chrysostomus παραίνεσιν, id est, admonitionem sive exhortationem esse dicit, tametsi recte noster interpres et alii quidam verterunt *rogo, obsecro.*

Ut observetis eos, qui dissensiones et offendicula praeter doctrinam, quam vos didicistis, faciunt. Ut observetis, Graece σκοπεῖν, quod alii vertunt, *ut consideretis,* alii *ut speculemini,* Augustinus legit, *ut intendatis in eos.* Sed

sensus omnium idem est. Obsecro vos, inquit, et adhortor, ut vigilanter observetis, etiam cum inquisitione, si qui dissensiones seu dissidia opinionum inter vos suscitant, contra doctrinam, quam initio accepistis ac didicistis a Petro Apostolo et aliis, quos habuistis Evangelii ministros, et per hoc pariunt offendicula, Graece σκάνδαλα, videlicet multos perversae suae doctrinae blanditiis attrahentes in ruinam. Illud *praeter doctrinam,* etc. proprie referimus ad dissensiones: ex quibus deinde nata sunt sequi scandala, quemadmodum et Chrysostom. ejusque sequaces exponunt. *Praeter,* id est, contra, quomodo vertit alibi Graecam praepositionem παρὰ, ut hujus epistolae cap. 1. et 11. *contra naturam,* et cap. 4. *contra spem.* Nec secus interpretandum illud Gal. 1. *Paeter id quod accepistis.* De quo latius suo loco.

Notabis Apostolum non dicere praeter scripturam sacram. Nam ea cum sit multis locis obscura, facile detorquetur in alienam et falsam sententiam. Sed ait, *praeter doctrinam, quam didicistis,* id est, ut dixi, contra doctrinam vobis initio traditam. Facit igitur hic locus imprimis pro traditionibus non scriptis; facit etiam pro observandis, et ut Theophylactus loquitur, inquirendis diligenter haereticis, tanquam hominibus noxiis et Christianae reipublicae perniciosis. Innuit praeterea his verbis Apostolus, plebem Christianam aliquo modo, id est, ex generalibus quibusdam principiis discernere posse doctrinam veram a falsa; ut si ab Apostolis et eorum successoribus tradita sit et accepta; secundum illud 1 Joan. 4. *Qui novit Deum, audit nos: qui non est ex Deo, non audit nos. In hoc cognoscimus spiritum veritatis et spiritum erroris. In hoc,* id est, in eo, quod est audire vel non audire pastores ecclesiae, eorumque doctrinam recipere vel non recipere. Porro rationem, cur dissensionum doctrinae autores Apostolus observari velit, ipse subjungit.

Et declinate ab illis. Ac si dicat: ideo observate, ut ab iis declinetis, id est, eorum consortium fugiatis. Non dicit, disputate cum eis, ut convertantur: sed vult eos vitari. Quod et Joannes praecipit in 2 epist. *Si quis,* inquiens, *venit ad vos, et hanc doctrinam non adfert; nolite recipere eum in domum.* Ratio manifesta, quia noxia valde et perniciosa fidelibus est eorum consuetudo. Nam, ut alibi dicit Apostolus, *sermo eorum ut cancer serpit* 2 Tim. 2., et ut hoc loco statim subjungit, *per dulces sermones et benedictiones seducunt corda innocentium.*

18. *Hujuscemodi enim Christo Domino nostro non serviunt. Christo Domino nostro,* Graece, *Domino Jesu Christo.* Qui tales sunt, inquit, ii sua doctrina non serviunt gloriae Christi, quamvis ita videri velint.

Sed suo ventri. Id est, quaerunt, unde laute vivant, et gulam expleant. Ventris mancipia sunt. Judaizantes denotantur, praesertim illi, quos 2 Cor. 11. Pseudoapostolos appellat, de quibus ibidem: *Si quis devorat.* Et Philipp. 3. *Quorum Deus venter est.* Et qui *ventres pigri* vocantur ad Tit. 1. Haec enim ad eosdem pertinere, de quibus hic agitur, censet Augustinus. Ac de iisdem Theophylactus et Oecumenius exponunt. Quamvis enim omnibus haereticis sit communis superbia, praeter hoc tamen aliorum haereticorum alia vitia sunt. Jadaizantes autem peculiariter ut gulae deditos notare solet Paulus.

Et per dulces sermones et benedictiones seducunt corda innocentium. Graece numero singulari. Καὶ διὰ τῆς χρηστολογίας, καὶ εὐλογίας, etc. *et per blandiloquentiam et benedictionem,* tametsi Syrus quoque pluralem numerum reddidit. Εὐλογίαν alii vertunt *assentationem,* minus recte. Nam εὐλογία, *benedictio,* vocabulum medium est, comprehendens non solum laudes, verum etiam faustas imprecationes; licet hic in malam partem accipiatur. Vide quae de ea voce diximus supra ad illud cap. 12. *Benedicite persequentibus vos.* Innocentes, Graece ἀκάκους vocat simplices et incautos, qui facile decipiuntur.

Haec quoque pars apprime quadrat in Pseudoapostolos illos Judaeos, propter quos ait 2 Cor. 11. *Timeo, ne sicut serpens Hevam seduxit astutia sua, ita corrumpantur sensus vestri,* etc. Atqui in nullos magis haec eadem competunt, quam in haereticos nostri saeculi, qui per blandiloquentiam, assentationes, magnifica promissa, perque speciosa nomina verbi Dei, purae doctrinae et securitatis conscientiae, decipiunt simplices et imperitos.

19. *Vestra enim obedientia in omnem locum divulgata est.* Quod hic legitur, *in omnem locum divulgata est,* Graece tantum est, *ad omnes pervenit.* Sed interpres exponere voluit, *ad omnes,* id est, *in omnem locum.* Sensus enim est: Nam vestra quidem obedientia, qua promptissime recepistis Evangelium Christi vobis annuntiatum, latissime quaquaversum divulgata est, etiam ad remotiora loca. Hac laudatione praemollit admonitionem sequentem, qua cautos vult reddere Romanos, ne seducantur ab iis, quos superioribus verbis descripsit. Obedientiam modo jam explicato passim usurpat Apostolus; ut hujus epist. cap. 1, 10. et 15. et 2 Cor. 9.

Gaudeo igitur in vobis. In vobis, graece τὸ ἐφ᾽ ὑμῖν. Latine dici potest: *quod vos attinet.* Propter quod, inquit, et gaudeo sane de vobis, ac vestri causa. Nam illa vestra fidei promptitudo tam pervulgata merito magni gaudii materiam mihi praebet. Jam sequitur admonitio:

Sed volo vos sapientes esse in bono, et simplices in malo. Graece: *Volo autem vos sapientes quidem esse ad bonum, simplices autem ad malum.* Sensus est: Sed volo, et ad hoc vos adhortor, ut sitis sapientes quidem et intelligentes rerum bonarum, scilicet ut eas quemadmodum oportet faciatis (significatur enim notitia practica, quae prudentiam requirit). Ad mala vero simplices et innoxii, id est, rerum malarum agendarum imperiti: quomodo Christus dicitur nescivisse peccatum 2 Cor. 5. *Simplices* Erasmus vertit *sinceros.* Nam id etiam significat Graeca vox ἀκεραίους, id est, integros, incorruptos, ac si dicat Apostolus: Servate vos puros et integros ab admittendo, quod malum est, ac nominatim ab omni corruptela doctrinae, quam suggerunt falsi magistri: quos monui vobis observandos esse.

Verum magis placet *simplices.* Non enim dicit Apostolus, a malo, quod dicendum erat, si significaret *sinceros, incorruptos;* sed, *ad malum.* Sic et Dominus admonet Matth. 10. dicens: *Estote prudentes sicut serpentes, et simplices* (ἀκέραιοι) *sicut columbae.* Nam et Erasmus eo loco vertit *simplices,* quod est innoxii, scilicet more placidorum animalium non habentium cornua, quibus offendant aut noceant. Inde enim sumpta translatio Graeci vocabuli ἀκέραιοι, quasi dicas, *sine cornibus.* In quem sensum etiam Graeci commentatores hunc Apostoli locum exponunt. Estque simile praeceptum apud eundem 1 Cor. 14. *Nolite pueri effici sensibus, sed malitia parvuli estote,* ut sint iidem *simplices ad malum,* et *malitia parvuli.*

20. *Deus autem pacis conterat Satanam sub pedibus vestris velociter.* Graece: *conteret Satanam sub pedes vestros in brevi.* Latina quoque nonnulla MSS. et in his Laudense exemplar, suffragante etiam Primasio, et juxta codices antiquiores Ambros. commentatore, legunt enuntiative *conteret.* Quibus et Syriaca versio consentit. Igitur verba sunt vel bene precantis, sicut et Theodoretus intellexit, vel bene sperantis. Deus, inquit, pacis auctor, satanam per ministros suos, errorum magistros, calcaneo vestro insidiantem, hoc est ad lapsum et defectionem a recta fide sollicitantem, brevi conterat sub pedibus vestris, id est cito victoriam de eo vobis tribuat, exstinctis penitus inter vos opiniorum dissidiis. Quod ipsum etiam brevi facturum confido. Alludit Apostolus ad illud Gen. 3. dictum serpenti: *Ipsa conteret caput tuum,* vel secundum Graecos codices, *ipse conteret,* hebraice, *ipsum conteret:* nempe semen mulieris. Quem Scripturae locum, etsi proprie pertinen-

tem ad Christum, generaliter de fidelibus acceperunt Hieronymus in libro quaest. Hebr. super Genesin, et Chrysostom. in eundem librum hom. 18.

Quidam satanam interpretantur omnem spiritum adversantem credentibus, sive daemonem, sive hominem. Nam satan adversarium in genere significat. Ita post Origenem Sedulius. Sed ipsum diabolum intelligi, id est, serpentem antiquum, per se suosque ministros semen mulieris persequentem, et calcaneo ejus insidiantem, satis apparet ex dictis.

Gratia Domini nostri Jesu Christi vobiscum. Gratiam a Deo per Christum precatur Romanis: ut et satanae insidiis evadant superiores, et in omni bono proficiant. Nam gratiae nomine favorem et beneficentiam intelligit ad omnia, quae sunt pietatis et salutis. Est autem haec velut hypographe epistolae, qua valedicit: quam et infra repetit, interim alia quaedam additurus.

21. *Salutat vos Timotheus adjutor meus.* Humanitatis Paulinae est, non solum multos salutare, verum etiam alios salutatores sibi in epistola nominatim adjungere. Nam supra tantum generatim dixerat: *Salutant vos omnes Ecclesiae Christi.* Nominat autem primo loco Timotheum adjutorem, Graece cooperarium suum, utique in negotio propagandi Evangelii, nempe illum, ad quem duae exstant ipsius Epistolae, cujus et alibi saepe cum laude meminit. Porro *salutat,* graece est, *ἀσπάζονται, salutant.* Comprehenduntur enim etiam sequentes.

Et Lucius. Hunc eundem esse cum Luca evangelista, sentit Origenes, non abs ratione, ut etiam plerique docti sententiae ejus subscribant. Nam Lucam cum aliis, qui hic nominantur, adfuisse Paulo per id fere tempus, quo haec epistola scripta fuit, Acta Apostol. declarant cap. 20., ubi loquitur aliquoties in prima persona. Lucam autem Lucium vocat, nomine ad usum Romanum inflexo; maxime quod ad Romanos scriberet, qua ratione Silam quoque Silvanum alibi vocat. Est quidem Act. 13. mentio cujusdam Lucii Cyrenensis, qui erat inter Prophetas et doctores ecclesiae Antiochenae; sed ab hoc diversus. Non enim ille legitur usquam Paulum comitatus fuisse, aut egisse Corinthi; unde scribitur haec epistola.

Et Jason et Sosipater cognati mei. Jasonis meminit Lucas Act. 17. Quem apparet Thessalonicensem fuisse. Nam illic domum habebat, in qua quum hospitio Paulum et Silam excepisset, Judaeorum violentum impetum et accusationem sustinuit. De quo Jasone Paulum hic loqui plerique sentiunt. Nec vero est, cur dubitetur. Diversus est autem ab illo sive Jasone, sive potius Mnasone Cyprio antiquo discipulo, apud quem Paulus cum Luca caeterisque comitibus hospitaturus erat Hierosolymae, quemadmodum idem Lucas refert Act. 21. Nam illi nomen fuisse Mnasoni, non Jasoni, Graecus textus et Syriacus, nec non latini codices emendatiores, et Romana castigatio, fidem nobis faciunt.

Est autem verisimile, Jasonem hunc proprio et Hebraeo nomine (Hebraeus enim erat, Pauli cognatus) vocatum fuisse Jesum. Nam praeterquam quod Judaei, quibus cum Graecis et Romanis erat conversandum, nomina sua flexu quodam (ut paulo ante dixi) ad illorum usum accommodabant: erat Judaeis Christianis ratio peculiaris, cur nomen Jesu, si quis illud haberet a parentibus impositum, minime sibi retinendum putarent, videlicet ob reverentiam Christi Salvatoris, cujus nomen merito Christianis omnibus etiam usque in hodiernum diem, religione quadam, est incommunicabile. Mutabant igitur illud nomen in aliquod vicinum, quale est Jason, maxime secundum sonum Graecis vocabulis genuinum.

Nec quidem id sine exemplo antiquiore. Nam et ante Salvatoris adventum idipsum Graecorum gratia factum fuisse, constat ex Josepho, qui lib. 12. Jud. antiq. cap. 6. loquens de Jasone, qui 2 Machab. 4. legitur per ambitionem adeptus Pontificatum: *Jesus,* inquit, *Jasonem se vocari maluit.* Vide etiam, quae dicturi sumus ad illud Col. 4.: *Et Jesus, qui dicitur*

Justus. Porro Sosipater idem est cum eo, qui a Luca Act. 20. Sopater contracto nomine vocatur, patria Berrhoeensis. Nam eundem esse, post Origenem omnes fere consentiunt, ac res ipsa loquitur. Nam praeter nomen etiam tempus et locus scriptae epistolae conveniunt.

Qui vero eundem faciunt cum Sopatro, ad quem exstat Dionysii epistola, nihil adferunt rationis, et bene eos refellit Lorinus in comm. Actor. 20. Cognatos autem suos vocat Apostolus Jasonem et Sosipatrum una cum Lucio: non quod eos in Evangelio genuisset, ut vult Origenes in hujus loci comm., sed carne cognatos, id est, quod ejusdem secum gentis vel etiam tribus essent aut familiae; quemadmodum de aliis antea dictum est. Timotheum his ut cognatum non opus est adjungi, quamvis ex matre Judaea natum. Nam illi peculiare dedit epitheton, *adjutor meus.*

22. *Saluto vos ego Tertius, qui scripsi epistolam, in Domino.* Hoc, quod addit, *in Domino*, referendum ad verbum *saluto*, licet et sic possit exponi, *qui scripsi epistolam* ad gloriam Christi. Cajetanus additum putat *in Domino,* ad excludendum pretium scriptionis. Pro Tertio Terentius legitur in Commentario Theoduli Coelesyriae Presbyteri. Sed ut arbitror vitiose. Nam constans est Graecorum et Latinorum codicum lectio Τέρτιος, *Tertius.*

Jacobus Faber accipit haec verba in persona Pauli, dicitque eum se appellare Tertium, id est, tertio loco salutantem. Nam, inquit, *primum locum dedit Timotheo, secundum consanguineis suis Lucio, Jasoni et Sosipatro; tertium sibi.* Verum hac ratione non tertium se diceret, sed quintum. Nam quatuor praecedunt. Et si omnino tertius esset salutator, juxta supputationem Fabri non τέρτιον se scriberet, sed τρίτον, id est, tertium. Τέρτιος igitur haud dubie proprium est nomen: quemadmodum et Κούαρτος, *Quartus*, quem paulo post nominat; quamvis et ibi de numero Faber aliquid comminiscitur, ut sibi constet. Recte commentator Ambros: *Tertius, nomine non numero.* Cujus nimirum velut amanuensis opera Paulus fuerat usus in hac epistola scribenda. Is ergo dicit: *Saluto vos ego Tertius, qui scripsi epistolam,* scilicet Paulo dictante; qui et hoc scribi voluit, ut proinde haec verba non minus divina sint quam caetera. Nam quod ex Diodoro Tarsensi Episcopo refert Sixtus Senensis lib. 2. Bibliothecae sanctae, hunc Tertium, *cum esset parum sermone peritus, nec satis in scribendo exercitatus, epistolam, quae propter multitudinem ac sublimitatem quaestionum caeteris Pauli epistolis obscurior est, longe reddidisse obscurissimam, dum sensus et cogitationes Pauli elocutionibus interdum confusis, et inabsolutis sententiis, ac transposita nonnunqam ordinis serie conatus est explicare:* hoc, inquam, nulli docto theologo potest verisimile videri. Quis enim credat Paulum tam sublimis ac divinae materiae dispositionem permisisse notario, nec loquendi nec scribendi satis perito? Certe Lucam habebat ad manum, comitem fidissimum, ac Graeci sermonis haudquaquam ignarum, cujus opera poterat uti, si alieno magis quam suo charactere scribere vellet. Nulla sit igitur dubitatio, quin Paulus epistolae dictator fuerit, ac Tertius non aliud quam scriba, qui verba dictantis exceperit: quamvis eum et Pauli fuisse discipulum proclive est existimare, et postea factum Episcopum Iconiensem tradant nonnulli.

23. *Salutat vos Cajus hospes meus.* Hospitem suum dicit, apud quem hospitabatur. Hic Corinthius erat, quem a se baptizatum fuisse testatur 1 Cor. 1., ut ex hoc etiam loco non levis sit conjectura, Corinthi scriptam esse hanc epistolam. An autem hic Cajus idem cum eo sit, ad quem Joannes Apostolus tertiam suam epistolam scribit, haud omnino constat. Certe etiam illi egregiam laudem hospitalitatis Joannes tribuit, ut eundem esse satis probabile sit. Et ita sentit Beda in suo martyrol. ad quartum nonas Octob. Meminit et Lucas Caji duobus locis Actorum Apostol. scilicet cap. 19., ubi Mace-

donem vocat et cum Aristarcho conjungit; et cap. 20., ubi Derbaeum appellat, et ab Aristarcho Thessalonicensi sejungit. Ex quo apparet, esse diversos tam inter se, quam ab isto Corinthio: nisi de posteriore dicamus patria Derbaeum fuisse, habitatione Corinthium. Nam alioqui sane, si locum et tempus attendas scriptae hujus epistolae, videbitur idem esse. *Fertur,* inquit Origenes, *traditione majorum, quod hic Cajus fuerit Episcopus Thessalonicensis Ecclesiae.* Sed id potius in Cajum Macedonem competere existimem.

Quod ad orthographiam attinet hujus nominis, scribendum est *Cajus,* non *Gajus,* quamvis Graece sit γάϊος; ut bene docet Anton. Nebrissensis in sua quinquagena cap. 21. Est enim origine Latinum, cujus primam literam Graeci causa mollioris soni in gamma mutarunt. Plura de eo vocabulo Lorinus in Acta cap. 19.

Et universa Ecclesia. Meliores codices tam scripti quam excusi habent et *universae ecclesiae.* Et ita legitur apud Ambrosium et Primasium, nimirum genitivo singulari. Nam Graece est, καὶ τῆς ἐκκλησίας ὅλης, *et ecclesiae totius.* Ad eundem modum Syriace. Nec opus erat nunc adscribere salutationem ab una ecclesia, quando jam ante scripserat: *Salutant vos omnes ecclesiae.* Magna commendatio Caji, quod non solum Paulo praeberet hospitium, sed totam ecclesiam, id est, Christianos passim adventantes domo et mensa exciperet.

Salutat vos Erastus arcarius civitatis. Arcarius Graece οἰκόνομος. Erasmus quaestorem aerarium vertit, alii curatorem vel procuratorem: rursus alii, retenta Graeca voce, oeconomum. Ac fere interpretantur eum, cujus esset publicam administrare pecuniam, sive solus in civitate id muneris obiret, sive cum aliis. Civitatem vero intelligunt Corinthum propter id, quod scribit Apostolus 2 Tim. 4.: *Erastus remansit Corinthi.* Ex quo rursus argumentum sumunt, Corinthi scriptam esse hanc epistolam. Atqui Pelagius arcarium vocari censet *ex arcario* (sic enim loquitur), id est, quod aliquando arcarius fuisset, quomodo David accepisse dicitur Abigail, uxorem Nabal 2 Reg. 2., hoc est, quae fuerat ejus uxor. Cui commentario favet, quod Act. 19. dicitur Paulus, cum esset in Asia, misisse *in Macedoniam duos ex ministrantibus sibi Timotheum et Erastum.* Neque enim Erastus, si quaestor adhuc erat Corinthi, quae est Achaiae civitas, versari poterat in Asia et vacare Pauli negotiis, et ab eo mitti, quo ille vellet. Hic postea Philippensium fuit episcopus et martyrio vitam finivit, ut ferunt martyrologia ad 7. Cal. Aug.

Et Quartus frater. Ex nomine nonnulla conjectura est, hunc Tertii, qui scripsit epistolam, fratrem dici secundum carnem: quidam fratrem Erasti volunt. Sed non addidit ejus, quod additum oportebat. Neque vero probabile est, Pauli fratrem fuisse; neque fratrem, id est, Christianum, peculiariter hunc Apostolus scriberet, cum id esset omnibus commune, quos hic nominavit. Habemus et Secundum Pauli comitem per idem tempus, eumque Thessalonicensem Act. 19. An forte tres fratres fuere Paulo adhaerentes, Secundus, Tertius et Quartus? Quarti natalis, tanquam Apostolorum discipuli, notatur in martyrologiis tertio nonas Novemb.

24. *Gratia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis. Amen.* Semel hoc dixit, sed interpositis quibusdam nunc repetit, quomodo scribere solemus: *Iterum vale.* Caeterum perpetuus Apostoli Pauli mos est, hujusmodi formula precatoria divinae gratiae in epistolis uti loco valedictionis, id quod per singulas videre est, etiam in ea, quae scripta est ad Hebraeos. Et hujus sui moris meminit in fine 2. epist. ad Thess. his verbis: *Salutatio mea manu Pauli, quod est signum in omni epistola: ita scribo. Gratia Domini nostri, etc.* De quo latius illic acturi sumus.

Sciendum est autem, hanc clausulam imprecationis gratiae in omnibus aliis epistolis extremam esse, ut etiam est hujus epistolae versus ultimus in textu

Syriaco; nec non in Graecorum commentariis, apud quos verba, quae hic proxime sequuntur: *Ei autem, qui potens est,* et caetera usque ad finem epistolae, leguntur in fine cap. 14. ibidemque ab illis exponuntur; quemadmodum illic a nobis adnotatum est. Ubi et Origenem excepimus, qui ea verba legit quidem et exponit hoc loco: fatetur tamen, in nonnullis codicibus haberi proxime subjuncta verbis extremis cap. 14. Sane quod huc non pertineant, videri cuipiam potest ex eo, quod, ut in caeteris omnibus epistolis videmus, ita et in hac post clausulam memoratam nihil prorsus sequi debeat. Verum quia tam Graeci codices, qui apud nos sunt, quam Latini omnes in fine epistolae legunt haec verba, magis verisimile est, Apostolo ad Romanos scribenti singulare aliquid divino instinctu accidisse, ut postquam epistolam aliena manu scriptam de more conclusisset, ipse sui erga ipsos affectus testificandi causa quaedam adhuc velut pro appendice voluerit adscribere sua manu. Quod Romanis gratum fore sciebat.

25. *Ei autem, qui potens est vos confirmare.* Refert Origenes, Marcionem haereticum haec Apostoli verba cum sequentibus de hac epistola penitus abstulisse, neque solum haec, sed et ab eo loco, ubi scriptum est: *Omne, quod non est ex fide, peccatum est,* usque ad finem cuncta desecuisse. Quae fortasse causa fuit, cur in hujus et praecedentis partis collocatione quondam ita, ut dictum est, variaverint exemplaria Graeca. Porro continet haec sententia laudationem Dei insignem, cum gratiarum actione pro beneficio vocationis gentium ad salutem; digna proinde, qua totam epistolam, in qua de eo beneficio praecipue disputatum est, terminaret.

Ei, inquit, *qui potens est vos confirmare,* sive stabilire, scilicet in fide suscepta. Quod dicit propter multos adhuc in fide debiles, de quibus in superioribus. Dicens autem, *qui potens est,* significare vult, id omnino a Deo sperandum et expectandum esse. Quod et alibi hac locutione significat; ex potentia suadens effectum sperandum, dumtaxat in his, quae sperare jubemur; ut hujus ejusdem epistolae cap. 11.: *Potens est enim Deus iterum inserere illos,* et cap. 14.: *Potens est enim Deus statuere illum,* et 2 Cor. 9.: *Potens est autem Deus omnem gratiam abundare facere in vobis,* et Hebr. 2.: *Potens est et eis, qui tentantur auxiliari.*

Juxta Evangelium meum et praedicationem Jesu Christi. Et expositive dixit, ut sit sensus: Qui potest vos confirmare in fide, qua nimirum adhaereatis doctrinae Evangelii mei, quo vobis praedicavi Jesum Christum. Suum ergo vocat Evangelium, id est, a se praedicatum.

Secundum revelationem mysterii temporibus aeternis taciti. Sensus: Qua Evangelii praedicatione revelatur et manifestatur mysterium omnibus retro saeculis mundo occultatum et paucis cognitum. Nam tempora aeterna, Graece χρόνους αἰωνίους, dicit universum tempus, quod praecessit, quae interpres alibi vocat *tempora saecularia,* ut 2 Tim. 1. et Tit. 1. Atque ea versio magis congruit. Mysterium autem intelligit salutis humanae per Christum. Sensum hunc explicant, quae sequuntur.

26. *Quod nunc patefactum est.* Graece, *manifestati autem nunc,* scilicet per Apostolorum praedicationem. *Per Scripturas Prophetarum.* Graece, *perque Scripturas Propheticas,* ut referatur ad sequentia. Nam cum participio *cogniti* construi debet, ut infra videbimus. Quod autem dicit *per Scripturas Propheticas,* supple, expositas et intellectas.

Secundum praeceptum aeterni Dei. Id est, ex mandato seu delegatione aeterni Dei, facta videlicet Apostolis. Tacite commendat officii sui dignitatem a magnitudine delegantis, quem proprio vocat epitheto, aeternum Deum.

Ad obeditionem fidei. Id est, ut fides prompta voluntate suscipiatur. *In cunctis gentibus cogniti.* Graece: *in omnes gen-*

tes notificati seu *patefacti.* Ex quo liquet illud, *in cunctis gentibus,* non esse construendum cum parte proxima, *ad obeditionem fidei,* quasi sensus sit, ut omnes gentes obediant fidei, aut, ut obediatur fidei per omnes gentes, quomodo multi Latinorum construunt et exponunt; sed connecti debere cum participio *cogniti.* Refertur autem *cogniti,* ut dictum est, ad genitivum *mysterii,* qui praecessit. Neque vero in Graeco, ubi retinentur genitivi, ullum est hyperbaton, sicut apparet in Latino, propter casum in media sententia mutatum, addito relativo *quod:* cum extrema dicantur casu genitivo.

Quidam obscuritati mederi voluerunt includendo notulis parentheticis verba media, *quod nunc,* usque ad *fidei,* sed id praeter sententiam autoris. Quare ex Graeco simplicius et clarius verteris ad verbum, hoc modo: *Secundum revelationem mysterii temporibus aeternis taciti, manifestati vero nunc; perque Scripturas Propheticas secundum praeceptum aeterni Dei ad obedientiam fidei, in omnes gentes patefacti.* Significat Apostolus, mysterium salutis humanae per Christum adipiscendae, quondam occultum et mundo incognitum, tandem Evangelii praedicatione per Apostolos Dei nuntios, ex Scripturis Prophetarum, qui omnes Christo et Evangelio ejus testimonium perhibent, ut fide suscipiatur, late per gentes esse manifestatum.

27. *Soli sapienti Deo.* Referendum ad initium totius sententiae, *ei autem, qui potens est.* Deus dicitur solus sapiens, quomodo Christus dixit: *Nemo bonus nisi solus Deus,* Luc. 18., nimirum ex se, et per essentiam. Nam creatura non nisi participative bona et sapiens esse potest. Loquitur quidem Apostolus de Patre, quia addit, *per Jesum Christum.* Sed vocat eum solum sapientem, ut Deus est; non ut una persona ex tribus.

Per Jesum Christum. Non est sensus, Deum esse sapientem per Jesum Christum, aut Patrem per Filium, qui sermo non est admittendus, sed haec pars hypostigmate sejungenda est a praecedente. Et quidem nonnulli subaudiunt, gratias agamus, sicque superiorem sententiam alioqui pendentem absolvunt, ut id, quod sequitur, *cui honor* etc., ad Jesum Christum referatur. Verum melius et ex mente Pauli absolvitur parte sequenti.

Cui honor et gloria in saecula saeculorum. Amen. Quidam codices non addunt *cui;* juxta quos nihil erat supplendum. Sic enim probe cohaeret haec pars cum tota praecedenti sententia. Verum plerique omnes codices tam Graeci quam Latini habent additum; et qui non habent, de eo causa perspicuitatis ablato suspecti sunt. Itaque Graeci expositores annotant illud *cui* superfluum esse ad sensum, ac repetitionis causa dumtaxat assumptum. Nam et similem locum observare est in epist. ad Eph. 3. Istis Augustinus accedit ita scribens lib. 3. contra Maxim. c. 13. *Quod vero additum est cui, ut diceretur, cui gloria; cum sufficeret, si dictum esset, ei autem gloria, inusitatam nostrae linguae indicat locutionem, non sensum, quem requiramus, vel de quo ambigamus, insinuat.*

Tale quid etiam glossator annotavit. *Si,* inquit, *auferas cui, absoluta est lectio.* Et hi omnes illud *per Jesum Christum* huic extremae parti conjungunt, atque eo pacto sensum reddunt planiorem; quo nimirum significetur, Deo per Christum gloriam attribuendam esse. Denique notandum, in Graecis codicibus et multis latinis MSS., nec non apud Augustinum loco jam citato tantum legi: *Cui gloria in saecula,* etc. Dictio *honor* addita fortassis ex 1 Timoth. 1. *Regi saeculorum immortali,* etc. qui locus notior, eo quod frequentetur in precibus canonicis. *Saecula saeculorum* vocat Apostolus saecula proprio nomine aeterna, et, ut Augustinus exponit, continuata saecula, id est, nunquam terminanda; tametsi in Graeco non additur *saeculorum.*

Porro in Graecis codicibus subscribuntur epistolae haec verba: *Ad Romanos*

scripta fuit (epistola) *e Corintho* (delata) *per Phoeben ministram Cenchreensis ecclesiae.* Sed non est putandum, ea verba partem esse Scripturae sacrae, sed a quopiam Graeco autore postea addita, velut subnotationem loci, unde, et personae, per quam missa sit epistola. Quod et in caeteris omnibus Pauli epistolis factum; exceptis iis quas dedit ad Galatas, ad Thessalonicenses, ad Timotheum et ad Titum, quae solum loci nomen adscriptum habent.

IN EPISTOLAM PRIMAM

BEATI PAULI APOSTOLI

AD CORINTHIOS

COMMENTARIUS.

ARGUMENTUM EPISTOLAE.

Duas ad Corinthios epistolas, easque prolixas et multiplici doctrina refertas scripsit Apostolus Paulus, quod eis ipse primus Christum annuntiasset, et, ut loquitur in priori epistola cap. 4., in Christo Jesu per Evangelium eos genuisset. Qua ratione filios suos carissimos, seque eorum patrem eodem loco vocat. Nonnulli, inter quos autor commentarii Ambrosio attributi, putant hanc non esse primam epistolam, quam ad Corinthios Paulus scripserit, eo quod in hac meminerit prioris cujusdam epistolae ad eos datae. Sic enim ait cap. 5.: *Scripsi vobis in epistola.* Sed hoc rectene opinentur an secus, videbimus, quum ad eum locum perventum erit.

Prior haec epistola non unum, sed multa ac varia continet argumenta, prout multa erant, de quibus vel admonendi Corinthii Apostolo videbantur, vel ipsi ab eo instrui cupiebant. Nam ipsos per literas super quibusdam dubiis inter ipsos exortis Paulum Apostolum suum consuluisse, liquet ex illo septimi capitis initio: *De quibus autem scripsistis mihi.*

Sunt autem ista summarie, quae tractantur in hac epistola, et hoc ordine. *Primum,* ac pene ab exordio, Corinthios increpat, quod factiones inter se haberent ex studiis erga magistros. Cujus rei mox causam aperit, quod saecularem sapientiam immodice sectarentur; quibus ipse e diverso commendat humilitatem crucis Christi, docens ejus mysteria saeculo esse incognita, ac revocat a comparandis et judicandis Evangelii ministris. *Deinde* eos reprehendit, quod hominem incestuosum et excommunicatione dignum in suo consortio et in ecclesia tolerarent, quem et Satanae tradendum judicat. *Tertio* culpat, quod judiciis inter se contenderent, idque apud judices infideles. *Quarto* taxat quorundam impudicitiam, matrimonium commendat, ejusque leges praescribit; cui tamen virginitatis ac perpetuae continentiae studium anteponit. *Quinto* de carnium idolis immolatarum esu eos instruit. *Sexto* digreditur ad utilem ac necessariam sui commendationem, commemorans, quemadmodum gratis ac nullo stipendio Corinthiis Evangelium praedicaverit, cum juxta Domini constitutionem ex Evangelio vivere potuisset. *Septimo* generatim eos ad perseverantiam vitae Christianae hortatur, admonens, quae vitia fugere debeant; inde stylum reflectit ad argumentum de immolatitiis. *Octavo* docet honestatem servandam in conventibus ecclesiae, ne mulieres aperto capite orent. *Nono*, quod ab eis peccatum erat in celebratione Coenae Domini-

cae, corrigit, rememorata mysteriorum S. Eucharistiae institutione. *Decimo* disserit de donis spiritualibus, exhortans exemplo membrorum corporis humani, ut suum quisque donum conferat in usum communem, praecipue vero omnes studeant caritati tanquam dono omnium excellentissimo. *Undecimo* praecipit, ut donis prophetiae ac linguarum utantur ordinate. *Duodecimo* resurrectionem corporum a quibusdam negatam multis argumentis adstruit, et qualitatem ejus ac modum describit. *Postremo* de colligendis in fratres pauperes eleemosynis eos admonet.

Atque haec de materia totius epistolae satis. Eam scriptam esse Philippis Macedoniae quidam opinantur, et ita habet hypographe in Graecis codicibus epistolae subjuncta. Sed multo verisimilius est, quod Oecumenius sentit, Ephesi scriptam esse; quemadmodum et habet argumentum, quod passim in latinis epistolae praemittitur. Dicit enim Apostolus ultimo capite, se permansurum Ephesi. Meminit etiam Aquilae et Priscillae, velut secum eodem loco morantium, dum ab illis salutem Corinthiis adscribit. Illos autem Ephesi habitasse, testatur Lucas Act. 18., et satis intelligitur ex historiae continuatione cap. 19., circa quod tempus scripta est haec epistola. Certe Philippis aliquando versatos esse nusquam legitur. Sed et ex eo, quod dicit: *Salutant vos Ecclesiae Asiae,* plane intelligitur, in Asia, ubi Ephesus erat, hanc epistolam ab eo scriptam esse. Nam quod in Macedonia non sit scripta, satis arguunt haec ultimi capitis verba: *Veniam autem ad vos, cum Macedoniam pertransiero. Nam Macedoniam pertransibo.*

Constat etiam, scriptam esse ante epistolam ad Romanos. Nam hujus epistolae capite ultimo dubie loquitur, velut adhuc deliberans de sua profectione in Jerusalem. Dicit enim: *Quod si dignum fuerit, ut et ego eam, mecum ibunt.* In ea vero, quam scribit ad Romanos, de profectione jam constitutum habet, uti declarant illa verba cap. 15.: *Nunc igitur proficiscor in Jerusalem, ministrare,* seu *ministrans, sanctis.*

Quod vero attinet ad eos, quibus scribitur haec epistola: utrum ad Corinthios, qui ex gentilibus erant, tantummodo scripta sit; an etiam ad Judaeos Corinthi morantes et Christo initiatos, dubitaverit aliquis, propter illud, quod dicit cap. 12.: *Scitis, quoniam cum gentes essetis, ad simulacra muta prout ducebamini euntes.* Verum procul dubio sua inscriptione complectitur etiam Judaeos, tanquam ejusdem Corinthiorum ecclesiae fideles, quemadmodum et epistola ad Romanos, et caeterae omnes ad ecclesias gentilium missae, fideles utriusque populi suis inscriptionibus comprehendunt. Nam ut unus erat in singulis civitatibus episcopus, sic et una ecclesia ex omnibus ejusdem loci fidelibus collecta, licet esse potuerint in eadem civitate distinctae, ut ita dicam, parochiae. Habebant enim Judaei Christiani suas synagogas, in quibus et Moses legeretur, et Christi mysteria peragerentur, ut indicant Apostoli Jacobi verba Act. 15.

Quamvis fatendum, Judaeos gentibus tam Corinthi quam in aliis, quae per gentes erant ecclesiis, fuisse multo pauciores. Unde frequenter ita fideles, ad quos scribit, alloquitur Paulus, ac si soli gentes essent. Quod utique eum fecisse credendum est in loco memorato. Nam alioqui in eo, quod scribit cap. 1., quosdam Corinthiorum dicere: *Ego Cephae,* Judaeos potissimum notat, quorum Cephas, id est, Petrus erat quodammodo peculiaris Apostolus. Alicubi quoque in persona loquitur Judaeorum, videlicet tanquam Judaeus Judaeos alloquens, ut cap. 10., cum dicit: *Nolo vos ignorare fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, etc.* Non enim sic loqueretur, nisi inter eos, ad quos scribit, aliqui Judaei fuissent. Sed ad expositionem epistolae veniamus.

EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD CORINTHIOS

PRIMA[1].

CAPUT PRIMUM.

Paulus vocatus Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei[2]), et
Sosthenes frater[3]), 2. Ecclesiae Dei, quae est Corinthi, sanctificatis in
Christo Jesu[4]), vocatis sanctis[5]), cum omnibus, qui invocant nomen Do-
mini nostri Jesu Christi, in omni loco ipsorum, et nostro. 3. Gratia
vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo[6]). 4. Gratias
ago Deo meo semper pro vobis in gratia Dei, quae data est vobis in
Christo Jesu[7]): 5. quod in omnibus divites facti estis in illo, in omni
verbo et in omni scientia[8]): 6. sicut testimonium Christi confirmatum
est in vobis, 7. ita ut nihil vobis desit in ulla gratia[9]), exspectantibus
revelationem Domini nostri Jesu Christi[10]), 8. qui et confirmabit vos
usque in finem sine crimine, in die adventus Domini nostri Jesu Christi[11]).
9. Fidelis Deus, per quem vocati estis in societatem filii ejus Jesu
Christi[12]) Domini nostri. 10. Obecro autem vos fratres, per nomen Do-
mini nostri Jesu Christi, ut idipsum dicatis omnes, et non sint in vobis
schismata: sitis autem perfecti in eodem sensu et in eadem sententia[13]).
11. Significatum est enim mihi de vobis fratres mei, ab iis, qui sunt
Chloës, quia contentiones sunt inter vos. 12. Hoc autem dico, quod
unusquisque vestrum dicit: Ego quidem sum Pauli, ego autem Apollo[14]),
ego vero Cephae[15]), ego autem Christi[16]). 13. Divisus est Christus?
Numquid Paulus crucifixus est pro vobis? aut in nomine Pauli baptizati
estis? 14. Gratias Deo, quod neminem vestrum baptizavi, nisi Crispum[17])
et Cajum[18]): 15. ne quis dicat, quod in nomine meo baptizati estis.
16. Baptizavi autem et Stephanae domum[19]): caeterum nescio, si quem

---

1) Act. 18, 1. 19, 1. 1 Cor. 16, 8. 2) Gal. 1, 1. 3) Act. 18, 17. 4) Cap. 6, 11. Joan. 17, 19. 5) 1 Thess. 2, 12. 6) Rom. 1, 7. 7) Rom. 1, 8. seq. 8) Cap. 12, 8. 9) Cap. 12, 8. seq. 10) Phil. 1, 6. Tit. 2, 13. 11) Cap. 4, 5. 1 Thess. 3, 13. 12) Joan. 12, 26. 2 Thess. 4, 17. 13) Rom. 15, 5. 14) Act. 18, 24. seq. 19, 1. 1 Cor. 16, 12. 15) Cap. 3, 4. 16) 2 Cor. 5, 16. 10, 7. 17) Act. 18, 8. 18) Act. 19, 20. Rom. 16, 23. 19) Cap. 16, 17.

alium baptizaverim. 17. Non enim misit me Christus baptizare [1]), sed evangelizare: non in sapientia verbi [2]), ut non evacuetur crux Christi. 18. Verbum enim crucis pereuntibus quidem stultitia est [3]): iis autem, qui salvi fiunt, id est nobis, Dei virtus est [4]). 19. Scriptum est enim [5]): Perdam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium reprobabo. 20. Ubi sapiens? ubi scriba? ubi conquisitor hujus saeculi? Nonne stultam fecit Deus sapientiam hujus mundi [6])? 21. Nam quia in Dei sapientia non cognovit mundus per sapientiam Deum, placuit Deo per stultitiam praedicationis salvos facere credentes [7]). 22. Quoniam et Judaei signa petunt [8]), et Graeci sapientiam quaerunt [9]); 23. nos autem praedicamus Christum crucifixum: Judaeis quidem scandalum [10]), Gentibus autem stultitiam [11]); 24. ipsis autem vocatis Judaeis atque Graecis Christum Dei virtutem et Dei sapientiam [12]): 25. quia quod stultum est Dei, sapientius est hominibus: et quod infirmum est Dei, fortius est hominibus. 26. Videte enim vocationem vestram fratres, quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles [13]), 27. sed quae stulta sunt mundi, elegit Deus, ut confundat sapientes: et infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia [14]): 28. et ignobilia mundi, et contemptibilia elegit Deus, et ea, quae non sunt, ut ea, quae sunt, destrueret: 29. ut non glorietur omnis caro in conspectu ejus. 30. Ex ipso autem vos estis in Christo Jesu, qui factus est nobis sapientia a Deo, et justitia, et sanctificatio, et redemptio: 31. ut quemadmodum scriptum est: Qui gloriatur, in Domino glorietur [15]).

SUMMARIUM CAPITIS PRIMI.

Deo gratias agit de variis donis in Corinthios collatis: hortatur, ut idem sapiant ac schismata vitent. Exponit consilium Dei, volentis per humilitatem crucis, quae Judaeis est scandalum, gentibus stultitia, non autem per sapientiam verbi, salvos facere credentes.

1. *Paulus vocatus Apostolus Jesu Christi.* Ne videatur ad munus apostolicum semetipsum ingessisse, ut qui ex numero duodecim Apostorum, quos Christus elegerat, non esset; vocatum seu vocatitium (κλητὸν) se dicit Apostolum, id est, vocatione Apostolum; quod ad apostolatum vocatus fuerit non minus quam caeteri, licet modo dissimili. Hunc autem titulum, quo se vocat Apostolum Jesu Christi, cum ad alios, tum maxime ad Corinthios scribens, jure praetendere potuit; quod apostolatu functus apud eos fundamenta fidei Christianae collocasset, ut proprie Corinthiorum Apostolum dicere se posset. Vide, quae de his vocibus, *vocatus Apostolus,* diximus in comment. epist. ad Rom. Porro vocatum Apostolum se confirmat per hoc, quod sequitur:

Per voluntatem Dei. Hoc est, jussu, decreto ac beneplacito Dei. Similiter in plerisque exordiis aliarum epistolarum

---

[1]) Gal. 1, 1. [2]) Cap. 2, 1. [3]) Vers. 23. 24. 2 Cor. 4, 3. [4]) Rom. 1, 16. [5]) Jes. 29, 14. [6]) Rom. 1, 22. seq. [7]) Matth. 11, 25. [8]) Matth. 12, 38. [9]) Act. 17, 18. [10]) Luc. 2, 34. Joan. 12, 34. Act. 4, 2. [11]) Act. 17. 32. 26, 23. seq. [12]) Vers. 18. [13]) Joan. 7, 48. Jac. 2, 5. [14]) Matth. 11, 25. seq. [15]) Jerem. 9, 23. 24.

scribit, ne putes, quod hic annotant quidam, speciatim propter pseudoapostolos, qui ipsius autoritatem apud Corinthios deprimebant, addidisse eum hoc loco, *per voluntatem Dei.* Quomodo autem Dei voluntate vocatus fuerit ad Apostolatum, docet liber Act. cap. 9. et 13.

Et Sosthenes frater. Hic princeps synagogae fuerat apud Corinthios, qui deinde Pauli praedicatione *conversus ad Christum, et ante Gallionem proconsulem acriter verberatus, praeclaro initio fidei suae primordia consecravit;* ut de eo loquitur martyrologium Romanum ad 4. Cal. Decemb., historia ex Actor. cap. 18. desumpta. Videtur autem factus ex archisynagogo Pauli comes, ut quem Corintho Ephesum, ubi haec epistola scribitur, secutus fuerit. Eum igitur, tanquam virum insignem, sibi collegam inducit in inscriptione epistolae, et fratrem vocat, sive quia Christianum, sive quod eum sibi adhiberet in epistola scribenda. Fortassis enim Paulo dictante a Sosthene tanquam viro scribendi perito exarata est haec epistola.

2. *Ecclesiae Dei, quae est Corinthi.* Supplendum, scribunt, aut quid simile. *Sanctificatis in Christo Jesu.* Quam dixit ecclesiam Dei, quadem sua proprietate designat dicens: *sanctificatis in Christo Jesu,* id est, per Jesum Christum ab omni peccato emundatis, videlicet in baptismo.

Vocatis sanctis. Id est, ad sanctitatem vocatis a Deo, nimirum efficaci vocatione. Nam quod dixit, *in Christo Jesu,* meritum sanctificationis significavit: quod autem dicit, *vocatis,* efficientiam denotat vocantis gratiae Dei. Quomodo vero Corinthios sanctificatos dicat, et sanctos appellet, inter quos erant non pauci magnis peccatis contaminati, quemadmodum haec ipsa epistola testatur: ex iis, quae diximus in comment. epist. ad Rom. cap. 1., ubi sunt haec eadem verba, satis intelligi potest.

Cum omnibus, qui invocant nomen Domini nostri Jesu Christi. Invocant nomen Domini Jesu Christi, qui eum, cui nomen est Dominus Jesus Christus, orant pro obtinenda salute. Vide, quae dicta sunt ad illud Roman. 10. ex Joële sumptum: *Omnis quicunque invocaverit nomen Domini salvus erit.* Quod cum ad Christi personam hoc loco referat Apostolus, consequens est, Christum esse Dominum, de quo id a Joële Propheta dictum fuit, ac proinde Deum esse. Nam Dominus apud Joëlem est יהוה. Porro manifeste apparet, Apostolum velle hanc epistolam ad omnes perferri Christianos, utpote valituram ad instructionem totius ecclesiae. Unde adhuc sequitur:

In omni loco ipsorum et nostro. Graece αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν, id est, *tam ipsorum quam nostro.* Quanquam non uno modo haec pars exponitur. Chrysostomus quidem sentit, Paulum hoc exordio epistolae salutare non solos Corinthios, sed quotquot ubique sunt fideles. Quorum omnium locum etiam suum esse dicit, quod omnium una sit ecclesia; videlicet haud dissimili sermonis schemate, quo dixit Rom. 16.: *Salutate Rufum, et matrem ejus et meam.* Quem commentarium ex Chrysostomo repetunt Theophylactus et Oecumenius. At vero commentator Ambrosius videtur *ipsorum* referre ad loca gentium: *nostro,* ad Judaeorum. Sic enim annotat: *Cum Judaeis veris jungit et gentes, quia salus ex Judaeis est,* etc. Thomas Cajetanus illud *ipsorum* reducit altius, scilicet ad Corinthios, dicitque ea parte, *cum omnibus* etc., salutationem extendere *ad omnes Christianos,* non absolute, sed *morantes,* ut ait, *in districtu Corinthiorum, quam nunc dioecesim dicimus;* idque significari per illud: *in omni loco ipsorum,* seu potius *eorum.* Addidisse autem *et nostro,* quod omnis fidelium Corinthiorum locus etiam suus esset, *non solum propter unitatem caritatis, sed etiam propter extensionem jurisdictionis apostolicae.* Est et quartus commentarius Photii apud Oecumenium, cujus et Theophylactus meminit; ut illud *ipsorum et nostro,* non construatur cum *loco,* sed cum praecedente genitivo *Domini,* Latinis mutato *nostro* in *nostri,* ut

casus respondeat. Nam sic quoque verti potest ex Graeco, ut ordo verborum et sensus sit, cum omnibus in quocumque loco invocantibus nomen Domini nostri Jesu Christi; Domini, inquam, ipsorum et nostri.

Verum haec expositio, sicut et illa Cajetani, non parum coacta videtur. Magis probabiles duae priores, maxime Chrysostomi. Conferatur autem hic locus cum eo, quod dicit 1 Tim. 2.: *Volo viros orare in omni loco;* et ex collatione intelligetur, non quemlibet locum significari, sed eum, qui deputatus sit conventibus et orationibus publicis, quales ecclesiae gentium et synagogae Judaeorum, ut hinc etiam aliqua probabilitas accedat commentario Ambrosiano.

3. *Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo.* Subaudi, multiplicetur. Haec verba accurate exposita sunt a nobis in epistola ad Rom. 1., ubi prorsus eadem leguntur.

4. *Gratias ago Deo meo semper pro vobis.* Dicta salutatione, incipit a gratiarum actione in Deum. Nam is demum meretur accipere nova, quae petit, qui de acceptis largitori Deo gratias agit. Porro *semper,* quod alibi dicit *sine intermissione,* significat magnam frequentiam et assiduitatem. *Pro vobis*, Graece περὶ ὑμῶν, *de vobis,* quod Rom. 1. dixit ὑπὲρ ὑμῶν. Sensus est: propter bona vobis collata. Quod explicat verbis sequentibus.

In gratia Dei. Alii vertunt *de* vel *super gratia Dei,* id est, propter gratiam Dei. Significatur enim materia gratiarum actionis. Est autem Hebraismus, quo antecedens repetitur loco relativi, *Dei,* id est, ipsius, velut Gen. 19.: *Dominus pluit a Domino.* Nomen gratiae complectitur omne donum gratuitum ordinatum ad salutem, vel propriam habentis, vel communem fidelium. *Quae data est vobis in Christo Jesu.* Id est, per Christum Jesum. Nullum enim bonum salutare datur a Deo hominibus, nisi per meritum Jesu Christi.

5. *Quod in omnibus divites facti estis in illo.* Graece ad verbum, *quod in omni ditati estis in ipso,* id est, per ipsum. Quod rursus ad Christum refertur. Cajetanus *in omni* exponit, *in universo,* quo significetur non singulos ditatos, sed universum corpus Corinthiorum ditatum esse abundantia gratiarum. Sensus ingeniosus magis, quam germanus. Alii vertunt et exponunt, *in omni re,* scilicet ad salutem spectante. Et hunc sensum voluisse videtur noster interpres, dum mutato numero vertit *in omnibus,* quod Graece est ἐν παντὶ. Quae versio etiam Erasmo placuit.

Sunt alii, qui malunt vertendum *omnino, plane,* quomodo sumitur 2 Cor. 7.: *In omnibus exhibuistis vos incontaminatos esse negotio.* Alii exponunt *varie, multifariam.* Sic enim accipitur ejusdem epistolae cap. 4.: *In omnibus tribulationem patimur.* Quanquam idem fere significatur, sive dicas *omnino,* sive *multipliciter,* sive *in omnibus et per omnia.* Nam distributive interdum a Paulo accipi certum est, ut 2 Cor. 6.: *In omnibus exhibeamus nosmetipsos, sicut Dei ministros.* Sequitur enim: *in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus etc.* Quo sensu etiam latine aliquando usurpatum est illud *in omni.* Nam Marcellinum comitem in prima collatione Catholicorum cum Donatistis habita reperio dixisse: *In omni, petitioni vestrae satisfactum est;* id est, per omnia et omni ex parte. Et hic sensus optime quadrat loco praesenti. Nam quod dixit *in omni,* vel *in omnibus,* jam distribuit, cum subjungit:

In omni verbo et in omni scientia. Pro *verbo* sermonem malunt alii. Sic enim ipse noster interpres reddit 2 Cor. 8.: *abundatis fide, et sermone, et scientia.* Significat Apostolus, Corinthios ditatos utroque dono, et cognoscendi divina, et eadem apte eloquendi. In quibus conjunctis consistit sermo scientiae, de quo infra cap. 12. Quod enim sermonem quidam contrahunt ad donum linguarum, non probo. Nusquam enim λόγος pro dono linguarum accipitur in Scriptura. Nec vero donum linguarum ita magni faciebat Paulus, ut illud hic primo loco comme-

moraret, quod infra cap. 12. in ultimis ponit, et cap. 14. multum deprimit. Falluntur et illi, qui Hebraismum adnotant in *verbo,* quasi idem sit, quod re seu opere. Nam verbum pro re Graecis non dicitur λόγος, quod hic legitur, sed ῥῆμα, ut Matth. 4.: *In omni verbo, quod procedit de ore Dei.* Luc. 2.: *Videamus hoc verbum, quod factum est.* Actor. 10.: *Scitis, quod factum est verbum.*

Caeterum intellige, Corinthios omni verbo et omni scientia ditatos ab Apostolo dici, vere quidem, sed juxta modum et conditionem hujus vitae et praesentis status ipsorum, qui adhuc erant recentes in fide. Porro divites factos seu ditatos Corinthios dixit, non sine allusione ad divitias eorum temporales, ut per hoc ad spirituales ac veras divitias consectandas eorum animos magis accenderet.

6. *Sicut testimonium Christi confirmatum est in vobis. Sicut* καθὼς, quod clarius vertas, *quemadmodum,* id est, quibus modis aut rebus, nempe sermone et scientia, quibus ditati estis. Et sensus est: Hujusmodi donis, velut certo firmoque testimonio, cognoscitur, vos esse fideles ac servos Christi, ejusque spiritum accepisse. Sic fere expositores Graeci. Nam et Galatas simili modo probat Apostolus Spiritum sanctum accepisse, quod Deus in illis virtutes operaretur, Gal. 3. Estque argumentum ab effectu. Quod in nonnullis codicibus Graecis loco dictionis μαρτύριον *testimonium,* legitur κήρυγμα *praeconium* seu *praedicatio,* suppositum arbitramur a quopiam, qui μαρτύριον sic putaverit interpretandum.

7. *Ita ut nihil vobis desit in ulla gratia.* Vel magis expresse e Graeco, *ita ut vos non destituamini in ullo dono.* Nam in Graeco χάρισμα est, non χάρις, ut supra semel et iterum. De quibus autem donis seu charismatis loquatur, ex cap. 12. 13. et 14. discendum est. Inde enim liquet utrumque genus cemprehendi, et eorum, quae gratis data, et quae gratum facientia vocantur. Referenda est autem haec pars ad illud superius: *Quod in omnibus divites facti estis etc.* Quocirca quidam verba media, *sicut testimonium* etc., signis parentheticis includunt.

Quaeres, quomodo in omnibus ditatos affirmet Corinthios Apostolus, sic ut nihil illis gratiae deesset, quos hac epistola et sequenti de tam multis adhuc instruit, deque tam multis et gravibus reprehendit, quibus etiam, aut certe eorum magistris hujus epistolae cap. 4. ironice dixit: *Jam saturati estis, jam divites facti estis* etc., utique negans eos saturatos esse et divites factos. Quippe et alibi inopiam bonorum spiritualium eis adscribit ut in 2. epistola cap. 4. dicens: *Ut et illorum abundantia vestrae inopiae sit supplementum.* Respondeo, Corinthios in omnibus ditatos fuisse ex mente Pauli, non quod omnes omnia haberent, sed quia juxta quemdam modum hujus vitae, ut supra dixi, in ipso corpore omnia erant, sicut ipse explicat cap. 12., docens in ecclesia perinde ut in corpore humano diversas ac divisas esse gratias, operationes, officia, pro membrorum varietate. Cum quo bene consistit, ut fuerint inter Corinthios multi inopes bonorum spiritualium; haud secus atque in emporio quopiam, ut erat Corinthus, multae quidem sunt divitiae, non tamen apud omnes, sed apud pauciores, per quos illae possint ac debeant in alios distribui. Quo fit, ut pauperes petant loca divitum, et cupiant eorum esse vicini.

Jam licet schismata et dissensiones etiam essent inter Corinthios, de quo primo vitio tanquam primam curam postulante, statim a principio eos admonet, non tamen illis deerat gratia unitatis et concordiae. Erat enim haec in eorum cordibus, qui dicebant: *Ego sum Christi.* Non dissimiliter Augustinus respondet epist. 59. ad Paulinum quaest. 6. *Scripturae mos est*, inquit, *ita loqui de parte, tanquam de toto: sicut Corinthios in primis epistolae suae partibus ita laudat, tanquam omnes tales sint, cum essent laudabiles quidam eorum.* Notandum praeterea, Paulum non dicere, eos in omnibus esse perfectos, et nullam eis deesse perfectionem gratiae, sed in omnibus di-

vites esse, et nullam eis gratiam deesse. Nam etsi numero donorum divites erant et abundabant, tamen in eis nondum erant perfecti; ne quidem ea perfectione, quam multi assequuntur in hac vita. Sed ut ad eam paulatim proficerent, exhortandi erant.

Exspectantibus revelationem Domini nostri Jesu Christi. Hanc revelationem seu manifestationem Christi alias adventum ejus vocat; quo nimirum fiet, ut Christus in sua gloria palam ab omnibus conspiciatur, ad ejusdem gloriae consortium assumpturus omnes electos. Itaque non nuda significatur exspectatio, sed ea, quae ad spem pertinet Christianam.

8. *Qui et confirmabit vos usque in finem sine crimine.* *Qui* quamvis recte referatur ad id, quod proxime praecedit, id est, ad Christum: potius tamen, si tota series orationis expendatur, referendum videbitur ad Deum Patrem, significatum versu 4.: *Gratias ago Deo meo* etc. Caeterum haec pars duo promittit: firmitatem in acceptis Dei donis, et perseverantiam, qua in illis conserventur usque ad finem vitae, vel potius (quod vult pars sequens) usque ad adventum Christi futurum in fine saeculi, quamvis hoc ex illo sequatur.

Non dicit autem *sine peccato.* Nam sine peccato nec justi vivunt, quantumvis in justitia provecti: sed *sine crimine,* Graece uno vocabulo, ἀνεγκλήτους, id est, *inculpatos,* vel, si ita dicere liceat, *incriminabiles.* Crimen autem de gravioribus peccatis intelligitur. Unde et Syrus vertit *sine accusationibus,* quod accusationes de gravioribus institui soleant. Ejus autem loco Paulus 1 Thess. 5. scripsit: ἀμέμπτως, *sine querela.*

Porro locus iste bifariam intelligi potest. *Uno modo,* ut sint verba bonae fiduciae, quam de Corinthiis animo conceperat, quod Deus illos confirmaturus sit usque in finem, quemadmodum et ad Philippenses scribit cap. 1. *Confidens hoc ipsum, quia qui coepit in vobis opus bonum, perficiet usque in diem Christi Jesu, sicut est mihi justum, hoc sentire pro omnibus vobis.* Juxta hunc sensum rursus hic meminerimus, loqui Paulum non de singulis, qui erant in ecclesia Corinthiorum, sed de corpore, in quo erant, alii aliis meliores ac firmiores, quanquam et de unoquoque sperandum erat, prout materiam bonae spei quisque in se ostendebat. *Altero modo,* ut sint verba simpliciter asseverantis, non de omnibus Corinthiis fidelibus, sed de electis, qui inter eos erant, et propter quos hunc scribendi et docendi laborem suscipiebat, sicut ait 2 Tim. 2. *Omnia sustineo propter electos.*

Hunc commentarium valde probabilem facit, quod statim sequitur: *fidelis Deus, per quem vocati estis* etc. Sic enim et alibi promissionem salutis ac perseverantiae, quae proprie electos respicit, confirmat ellegata fide et veritate Dei; velut 1 Thess. 5. *Fidelis est, qui vocavit vos, qui etiam faciet;* et 2 Thess. 3. *Fidelis Dominus est, qui confirmabit vos et custodiet a malo;* et Heb. 10. *Fidelis est, qui repromisit.* Quibus Scripturis et illa accedat hujus epistolae cap. 10. *Fidelis Deus est, qui non patietur vos tentari supra id quod potestis: sed faciet etiam cum tentatione proventum.* De qua Scriptura suo loco plenius. An autem priori sensui faveat id, quod adferebatur ex Epist. ad Philipp., intelligetur ex ipsius loci commentario.

Movet quaestionem Cajetanus, quomodo dicat Apostolus *sine crimine,* quum multi sint electi, quibus justificatis donum firmitatis, ut non aliquando et ad tempus excidant a gratia Dei, non detur; uti constat de Davide, Petro et aliis. Respondet, illud *sine crimine* referendum esse ad tempus adventus Christi, significatum verbis sequentibus, ut sensus sit: confirmabit vos usque in finem, sic ut reddat et constituat criminis expertes in die adventus Christi. Quae responsio probari videtur ex simili loco, qui est Coloss. 1. *Exhibete vos sanctos et immaculatos et irreprehensibiles* (Graece ἀνεγκλήτους, quod hic vertit *sine crimine*) *coram ipso,* id est, in adventu ejus.

Sed cum secundum Scripturas esse sine crimine passim tribuatur justis in hac vita,

et non solum in vita futura; ubi non modo sine crimine, sed prorsus sine peccato omnes erunt (loca sunt Luc. 1. 1 Tim. 3. et 5. Tit. 1. etc.): nihil sane prohibet quominus hunc locum sic intelligamus, Apostolum sentire, quod Deus Corinthios confirmaturus sit usque in finem sine crimine, sic ut vel non labantur in crimen aliquod, vel lapsi resurgant. Quamvis enim electorum multi labantur interdum, est tamen omnibus eis commune et proprium perseverantiae donum; quo nimirum fit, ut finaliter non excidant. Atque eo sensu omnes sine crimine conservantur usque in finem. Et huic intellectui favet similis sermo 1 Tim. 6. *Ut serves mandatum sine macula, irreprehensibile, usque in adventum Christi.* Ubi manifestum est, *irreprehensibile* referri ad tempus hujus vitae protensum usque ad Christi adventum.

In die adventus Domini nostri Jesu Christi. Adventus non est in Graeco. Tantum enim legitur, *in die Domini*, etc. Videtur autem *in die* positum pro *in diem*, vel *ad diem.* Sic enim tota sententia clarior efficitur. Nam confirmatio fidelium usque in finem sine crimine, praeparatio eorum est ad diem, quo venturus est Dominus ad judicium. Hunc enim extremi judicii diem saepe Scriptura diem Domini vocat. Habes et alibi *in die* pro *in diem*, ut Rom. 2.: *In die irae*, et Jac. 5. *In die occisionis;* item, *in adventu Domini*, pro: *in adventum Domini*, 1 Thess. 3. et 5.

9. *Fidelis Deus: per quem vocati estis in societatem filii ejus Jesu Christi Domini nostri.* Probatio est ejus, quod dixit: *Qui et confirmabit vos usque in finem*, etc. Estque argumentum a fide et veritate Dei. Quod quidem, juxta priorem sensum partis praecedentis, sic explicari potest: Verax est Deus in suis promissis, a quo proinde salutem et gloriam in die Domini certissime exspectare debetis, si, quod de vobis confido, perseveraveritis usque in finem sine crimine in eo, ad quod vocati estis. Sic enim Deus promisit per filium suum: *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.* Matth. 10. et 24.

Verum quia non dixit, qui glorificabit vos, sed: *qui et confirmabit vos usque in finem*, ubi ipsa perseverantia continetur, et a Deo danda significatur: idcirco recurrendum est ad posteriorem sensum, qui erat de electis, et in eo quod ait, *vocati estis*, intelligenda vocatio non quaecumque, sed ea, quae est secundum propositum, id est, electionem Dei, de qua dicit Roman. 8. *Quos praedestinavit, hos et vocavit, et quos vocavit, hos et justificavit, quos autem justificavit, hos et glorificavit.*

Igitur ad hunc modum argumentatur Apostolus: Deus fidelis est et verax: promisit autem vobis electis suis firmitatem et perseverantiam usque in finem; ergo *confirmabit vos*, etc. Assumptionem probat illa pars, *per quem vocati estis*, scilicet vocatione secundum propositum, *in societatem filii ejus.* Nam propositum illud in se perseverantiae promissionem includit. *Societatem*, Graece, *κοινωνίαν*, *communionem.* Interpres nunc *communicationem*, nunc *societatem* vertere solet. Nam et Erasmus, etsi hoc loco mavult *consortium*, alibi tamen, ut Gal. 2. et 1 Joan. 1. *societatem* transtulit.

Sed cum latinum vocabulum anceps sit ad coetum sociorum, id est, homines in unam societatem collectos, et ad socialem eorum inter se conjunctionem: potius huic loco convenit posterior significatio, quam et Graeca dictio magis exposcit. Non enim Graeci coetum aut collegium hominum κοινωνίαν vocare solent, sed eorum inter se communionem: id quod proprie ea vox sonat. Atque isto modo accipitur, ubicumque in Scripturis hoc nomen legimus, ac nominatim 1 Joan. 1., ubi de eadem hac nostra cum Deo Patre et Filio ejus societate sermo est. Quanquam ex hujusmodi societate velut causa consurgit ille hominum coetus, qui etiam societas vocatur.

Quod ergo dicit Apostolus, *per quem vocati estis* etc., tale est: Cujus Dei Patris beneplacito vocati estis in communionem,

societatem et amicitiam Jesu Christi filii ejus: nimirum effecti participes meritorum ejus, et facti membra corporis, cujus ipse est caput, id est, ecclesiae. Denique facti fratres ejus, habentes eundem Patrem Deum. Unde Deus nunc Christi, nunc noster Pater passim in epistolis Pauli vocatur.

10. *Obsecro autem vos fratres.* Hactenus laudavit Corinthios, quo nunc molliori gradu transeat ad eorum reprehensionem. Quam tamen rursum, ne offendat, auspicatur ab obsecratione. Potest quidem etiam ex Graeco verti, *exhortor vos,* ut nonnulli interpretati sunt, sed magis huic loco convenit, *obsecro;* quemadmodum et Erasmus vertit. Nam obsecrationi servit quod sequitur:

Per nomen Domini nostri Jesu Christi. Obsecrat, imo obtestatur per nomen Salvatoris, tanquam sacrosanctum, et super omnia venerabile. Nam quod quidam putant, non aliud hic significari, quam si dixisset, per Dominum nostrum Jesum Christum, videlicet absque respectu nominis; non adeo verisimile est. Nam in obtestationibus etiam nomina ponderantur: velut si Judaeus quempiam obtestetur per nomen Dei τετραγράμματον.

Ut idipsum dicatis omnes. Idipsum, Graece, τὸ αὐτὸ *idem.* Quod interpres passim vertit, *idipsum.* Sensus: ut sitis inter vos concordes, ut idem sentiatis. A posteriori prius vult intelligi. Nam animorum consensum sequitur concordia sermonis.

Et non sint in vobis schismata. Σχίσματα sunt scissiones, dissensiones, dissidia factionum instar. Graecum vocabulum retinuit interpres, ut receptum apud Latinos. Nec tamen intelligit Apostolus ea schismata, quibus receditur ab unitate ecclesiae catholicae; quod qui faciunt, schismatici proprie vocari solent: sed quasdam velut sectas intra ecclesiam; ut dum alii aliis student magistris, aut patronis, eorumque nominibus gloriantur, quemadmodum paulo post ipse declarat.

Sitis autem perfecti. Perfectionem intellige, qualis est corporis integri et constantis ex omnibus membris inter se bene compositis. Id enim significat Graecum participium κατηρτισμένοι, quod alii vertunt *compacti.* Cyprianus legit *compositi,* lib. de unitate ecclesiae, et lib. 3. testimoniorum cap. 86. Erasmus transtulit *integrum corpus.* Repetit Apostolus idem vocabulum 2 Cor. ult., ubi rursum noster interpres, *perfecti estote.*

In eodem sensu et in eadem sententia. Sensu, Graece νοΐ, *mente.* Caeterum in multis quidem Latinis pro *sententia* legitur *scientia:* sed *sententia* est in emendatioribus, suffragante editione Romana. Nam et apud Cyprianum, utroque loco jam dicto sic legitur, et in epistola quadam Caroli Magni scripta ad episcopos Hispaniae, quam reperies apud Baronium in annal. ad an. Dom. 794. Nec enim Graece est, ut superius versu 5. γνώσει, nisi in paucis exemplaribus, quibus haud magna fides, sed γνώμῃ. Denique sunt latini codices, quibus legitur, *eadem mente et eadem sententia.*

Sensus Apostoli: Sed ut sitis perfecti, tanquam corpus integrum et bene compositum, eadem mente, eademque voluntate praediti. Nam inter mentem et sententiam (licet haec quidam confundant) ita distinguendum videtur, quod mens in cognitione versetur, sententia quid agendum sit statuat. Unde et γνώμη pro consilio ponitur infra c. 7. *Consilium autem do.* Atque in eo perficitur amicitia, quod est idem velle et nolle.

11. *Significatum est enim mihi de vobis, fratres mei, ab iis qui sunt Chloës.* Causam aperit generalis exhortationis, quam praemisit. Chloën nonnulli nomen loci esse volunt, ut oppidi aut vici. Rectius alii foeminae nomen interpretantur, ut est apud Horatium in Odis. Nam locum aliquem hoc nomine appellatum fuisse nusquam legitur. Adde, quod sermo Graecus ὑπὸ τῶν χλόης, non admittit expositionem de loco. Nam dicendum esset, ὑπὸ τῶν ἐν χλόῃ, quod bene observavit Erasmus. Est autem haec locutio pene similis illi Rom. ultimo, *qui sunt ex Aristobuli, ex Narcissi,* scilicet domo vel familia.

Sic enim et hoc loco domesticos seu familiares Chloës, Christianae mulieris apud Corinthios notae, vult intelligi. Exprimit autem nomen, ut declaret, se non incerto rumore, sed a certis hominibus ac fide dignis, haec quae scribit, accepisse, Simul innuit, tale esse, de quo potius ab ipsis Corinthiorum presbyteris admoneri vel consuli debuisset; sicut ab eis consultus fuerat de negotiis conjugii, infra c. 7. Erat enim res non minoris momenti; nimirum spectans ad schismata.

Quia contentiones sunt inter vos. Contentiones sunt verborum concertationes, ubi quisque vult superare. Quae contentiones, et de quibus rebus inter illos fuerint, sequentia declarant.

12. *Hoc autem dico, quod unusquisque vestrum dicit.* Graece: *Dico autem istud quod* etc. *Quod* determinative capitur, pro quo particulam causalem *quia* reddere solet interpres; non autem relative tanquam sensus sit: Hoc, quod vos dicitis, dico et repeto per mimesim. Nam Graece non est ὅ, sed ὅτι, quod pro relativo Paulus non solet susurpare. Pendet autem a verbo, *significatum est mihi;* quemadmodum et ὅτι praecedens; *quia contentiones,* etc. Dilucidus erit sermo, si sic efferas: Significatum est mihi, contentiones esse inter vos: id est, ut aperte dicam, unumquemque vestrum dicere etc. Quod dicit *unusquisque vestrum;* intellige, non omnes eadem, sed alius aliud; eorum nempe quae sequuntur.

Ego quidem sum Pauli: ego autem Apollo: ego vero Cephae. Sermo supplendus hoc aut simili modo: Ego sum Pauli discipulus, sectator, tanquam melioris magistri; et sic de aliis. Cepham non dubium est Petrum intelligi, cui dicitur Joan. 1. *Tu vocaberis Cephas,* id est, *Petrus,* ut evangelista interpretatur. Ac verisimile est Judaeos fuisse, qui dicebant: *Ego Cephae:* videlicet Petro studentes tanquam Apostolo circumcisionis. Ob hanc enim causam non dicit *Petri,* sed *Cephae,* vocabulo utens Hebraeo-Syro. *Apollo,* Graece: Ἀπολλῶ, genitivi casus est, tertiae declinationis Attico more, a nominativo Ἀπολλῶς, ut scribitur infra c. 3. et Act. 18. Id admonendum fuit propter quosdam, qui nomen hoc inflectunt, ut profanum illud Dei gentilis nomen, Apollo, Apollinis; quum apud Graecos tam nomen quam declinatio diversa sit.

Porro contentionis, de qua hic agitur, occasionem quidam hanc adferunt, quod cum Apollo esset vir eloquens, ut memorato Act. loco dicitur, Paulus autem sermone imperitus, ut ipse de se fatetur 2 Cor. 11., uterque vero Corinthiis praedidicasset Christum, Paulus prior, Apollo posterior, alii quidem illorum Pauli discipulos se dicerent, eoque magistro tanquam revera doctiore et primo Apostolo suo gloriarentur, imperitia sermonis ejus nihil offensi, praesertim qui per ejus praedicationem crediderant; alii vero magistrum suum Apollo jactarent, eloquentiam hominis extollentes, ideoque ejus comparatione Paulum deprimentes. Atque hinc factum, ut acrius utrique inter se contenderent, dum quique studiose suum magistrum praeferunt.

At vero Graeci expositores, cum quibus sentiunt commentator Ambrosius et alii Latinorum non pauci, existimant, Apostolum fingere personas, et sub honestis nominibus eorum, qui recte et sincere Christum praedicabant, quales utique erant Paulus, Apollo, Cephas, tacite Corinthios taxare, quod inter se sectas haberent quorundam capitum, quae, parcens pudori Corinthiorum, nominare noluerit, sive philosophorum, contra quos agit hoc et sequenti capite; sive pseudoapostolorum, in quos latius invehitur in 2. epist. cap. 10. 11. et 12. Tanquam hoc velit Apostolus: Si reprehensibile est, per contentionem dicere se esse Pauli, vel Apollo, vel Cephae, multo magis esse dignum reprehensione, quod nominibus philosophorum aut falsorum Apostolorum quidam sese jactitant. Hunc intellectum probant ex eo, quod Apostolus infra cap. 4. dicit: *Haec autem transfiguravi in me et Apollo, propter vos; ut in nobis discatis,* etc. Nec idcirco mendacium erit

in verbis Pauli, qui aliud pro alio dixerit. Nam uti respondet Hugo Victorinus, sensus esse poterit: *Hoc quod dico, simile est illi, quod unusquisque vestrum dicit.* Quod apud vos fit, tale est, ac si alius diceret: *ego sum Pauli,* alius, *ego Apollo.* etc.

Verum fortassis utraque expositio conjungenda est, ut plene percipiamus Apostoli mentem. Nam ex iis, quae scribit cap. 3. plane liquet, etiam Pauli et Apollo et Cephae nominibus alios et alios Corinthiorum contentiose gloriatos fuisse. Quin idipsum satis etiam apparet ex iis, quae subjicit hoc loco, dum negat se quemquam baptizasse, ne quis diceret se in nomine Pauli baptizatum esse. In quo argumento solvendo frustra laborare mihi videtur Cajetanus.

Sed cur etiam Cephae, id est, Petri meminerit Paulus, cum ille Corinthi non legatur Evangelium praedicasse, quaeri potest. Existimat Cardinalis Baronius in annal. ad an. Domini 57. eos, qui se dicebant esse Cephae, perinde ut qui Christi, non id contentionis studio dixisse, sed potius ad hoc, ut contentionem illam et scissuram ecclesiae declinarent, rem ad suum principium reduxisse; dicendo se esse discipulos Petri, velut totius ecclesiae supremi post Christum pastoris et capitis: quomodo qui dicebant se esse Christi, partes revocabant ad caput et pastorem ecclesiae primarium.

Sed haec opinio refellitur ex Apostoli verbis, quibus satis declarat, tam eos, qui dicebant se esse Cephae, reprehensibiles esse, quam qui Pauli vel Apollo nominibus gloriabantur. Primum quia distinguit dicentes: *Ego Cephae, ego autem Christi,* velut inter se divisos. Nam secundum dictam opinionem non erant distinguendi (utpote animo et sententia concordes), qui se dicerent esse Cephae, et qui Christi. Deinde quia subjicit: *Numquid Paulus crucifixus est pro vobis, aut in nomine Pauli baptizati estis?* Hoc enim aeque dici poterat de Petro. Postremo quia sub finem 3. cap., ubi suam adhortationem, qua praedictae contentioni mederi voluit, concludit, rursus aperte Cepham annumerat illis hominibus, in quibus non sit gloriandum. *Nemo,* inquit, *glorietur in hominibus. Omnia enim vestra sunt, sive Paulus, sive Apollo, sive Cephas.*

Sane tertium hoc membrum, *ego vero Cephae,* similiter ut primum et secundum cum vituperatione referri ab Apostolo, sententia est omnium commentatorum, ac praeter hos Augustini; cujus in lib. de unico baptismo cap. 5. haec. sunt verba: *Temporibus apostolorum, qui dicebant: Ego quidem sum Pauli, ego autem Apollo, ego autem Cephae; quamvis non per impiorum, sed sanctorum nomina, ipsi tamen impia schismata faciebant.* Idem sermone 13. de verbis Domini: *Volentes homines,* inquit, *aedificari super homines, dicebant: Ego quidem sum Pauli, ego autem Apollo, ego vero Cephae: ipse est Petrus. Et alii, qui nolebant aedificari super Petrum, sed super petram: ego autem sum Christi,* etc.

Dicendum igitur, quosdam e Corinthiis Petri nomine se jactitasse, vel quod ab eo baptizati essent, vel potius quod eo praedicante non quidem Corinthi, sed alibi fidem Christi suscepissent: praesertim qui erant ex circumcisione, eo quod Petrum colerent ut peculiarem suum Apostolum, sicut ante dixi; tametsi credibile est, sive Judaeos, sive alios eo propensius Petri nomine gloriatos fuisse, quod scirent, quanta esset illius dignitas et eminentia supra caeteros Apostolos.

Nec vero quia Cepham, id est, Petrum non primo, sed tertio loco Paulus nominavit, idcirco putandus est primatus ejus praerogativam non agnovisse, quomodo nec Christi dignitatem diminuit, quem ultimum posuit. Siquidem gradatim ascendit ad majores; se ipsum, ut in re odiosa, primum nominans, id est, revera infimo ponens loco, Christum supremo, et huic proximum Petrum, id quod a Graecis expositoribus diligenter est adnotatum. Itaque hic enumerationis ordo magis profecto valet ad stabiliendum Petri principatum, quam ad labefactandum. Nam

quod etiam Apollo juxta hunc ordinem sibi anteposuit, modestiae ejus fuit.

Sed jam ulterius circa hunc Apostoli locum, ubi Corinthios occasione magistrorum divisos reprehendit, quaerat aliquis: an perinde reprehendendi sint, qui hodie dicunt: Ego sum Thomae Aquinatis, ego Joannis Scoti, ego N. aut N. Rursum qui dicunt: Ego sum Francisci, ego Dominici, ego Benedicti. Nam hujusmodi voces omnino similes esse istis: Ego sum Pauli, Apollo, Cephae; et pari censura cum iis damnandas, contendunt non solum adversarii nostri haeretici, verum etiam Erasmus et Jacobus Stapulensis.

Quibus ita respondeo: priores reprehendendos non esse, si tantum hoc sentiunt, se hunc aut illum insignem doctorem scholasticum sequi, tanquam praeceptorem, ducem ac monstratorem doctrinae sacrae, quantum pertinet ad methodum, sententias et principia quaedam, quae probabiliter disputari possunt: non sic autem, ut ejus sententiis per omnia sibi statuant ac mordicus inhaerendum, atque eum nusquam aberrasse credant, neque pugnaciter pro placitis ejus certent, tanquam jurati in verba magistri: sed agnitae libenter cedant veritati, imo etiam majori probabilitati, secluso omni studio partium et specie factionum. Nam alioqui certe tales justam reprehensionem haudquaquam effugerent, similiter ut hoc loco Corinthii.

Posteriores quoque reprehendi non debere, dum ejusmodi verbis non aliud significetur, quam sese sui quemque patriarchae pium vivendi institutum sectari, et regulam profiteri; dumque in hac institutorum et quasi familiarum diversitate Christianam caritatem colant, et omnes in unam Christi religionem et familiam convenire, et ad eundem scopum tendere debere, cogitent. Neque etiam puerili contentione patronum patrono aut institutum instituto praeferre studeant, aut ex patroni praecellentia, vel instituti perfectione, plus aliquid sibi prae caeteris arrogent. In his enim non professiones, sed offensiones et vitia damnanda sunt, et ab omni specie mala abstinendum.

Ego autem Christi. Putat Cajetanus, etiam hoc dicentes a Paulo reprehendi, propterea quod Christum caput unius factionis statuerent. Sed constans est aliorum interpretum tam Graecorum quam Latinorum sententia, Paulum hoc addidisse velut bene et christiane dictum, ac doluisse, quod non omnes hoc idem dicerent. Erat enim haec vox unitatis, non schismatis. Nam Christus erat omnium caput. Et hunc sensum confirmant ea, quae scribuntur cap. 3., praesertim illud extremum: *Vos autem Christi, Christus autem Dei.* Verum est tamen, quod admonent Graeci, Christum videri in parte collocatum a dicentibus: *Ego sum Christi*, sed vitio aliorum, dum ab illis dicitur: *Ego sum Pauli, Apollo, Cephae.* Jam deinceps tribus rationibus interrogando propositis, schismata Corinthiorum destruit.

13. *Divisus est Christus?* Non enuntiative hoc legendum, ut quosdam fecisse meminit Theodoret., quemadmodum et exponit Oecumenius, sed interrogative. Et quidem interrogandi notam μὴ *numquid* praepositam habent codices quidam Graeci. *Sensus est:* Num Christi corpus dissectum est in partes? ac si dicat, ut solet, *absit.* Nam ne quidem corpus ejus mortale et passibile, quum pateretur, ullius membri vel abscissionem vel confractionem subiit; ut impleretur quod scriptum est: *Os non comminuetis ex eo.* Exod. 12. Joan. 19. Quare nec in corpore ejus mystico, quod est ecclesia, scissiones et sectas facere debetis. Nam et hoc esset Christum dividere.

Numquid Paulus crucifixus est pro vobis? Quasi dicat: Numquid Paulus sua passione vos redemit? Minime, solius enim hoc Christi est, qui solus noster est redemptor. Quare nec Petrus, quamvis postea crucis supplicium passus, pro nobis crucifixus dici potest; eo nimirum sensu, quem hic intendit Apostolus: tametsi illius passio sicut et Pauli et aliorum martyrum nobis valeat, non solum ad exemplum, verum etiam ad aliquam poenae temporalis pro peccatis debitae

relaxationem; sive per solam caritatis communionem id fiat, sive per potestatem ecclesiae datam a Christo. Sed ejusmodi poenarum relaxatio, quamvis tota nitatur merito Christi crucifixi, non tamen absoluta est hominum redemtio. De qua videlicet August. tract. 84. in Joan.: *Etsi,* inquit, *fratres pro fratribus moriantur, tamen in fraternorum peccatorum remissionem nullius sanguis martyris funditur, quod fecit Christus pro nobis.* Quod ipsum et Leo pontifex testatur non uno loco, ut in epist. 83. et 97. ac rursum serm. 12. de pass. Dom. Sed de ea re plenior tractatio est in 4. sent. dist. 20.

Sensus argumenti Paulini sic explicate reddi potest: Quum constet, nec Paulum, nec Apollo, nec Cepham pro vobis crucifixum esse, sed Christum solum, tamen illae voces vestrae: *Ego sum Pauli, ego Apollo, ego Cephae*, aliis dicentibus, *ego Christi*, ita sonant, ac si non solus Christus pro vobis mortuus esset, sed pro aliis Paulus, pro aliis Apollo, pro aliis Cephas, denique pro aliis Christus. Porro seipsum nominat Paulus, ait Theophyl., *ut ne videatur ex invidia aliorum nominum mentionem fecisse.*

Aut in nomine Pauli baptizati estis? In nomine, graece, εἰς τὸ ὄνομα *in nomen*, quemadmodum et legitur Matth. cap. ult., ubi forma baptismi significata est. Quod tamen interpretes fere vertunt, *in nomine*, tam hoc loco et apud Matthaeum, quam alibi. Nam et interdum sic legitur, ἐπὶ τῷ ὀνόματι *in nomine*, etiam ubi de baptismo agitur, ut Act. 2. Sensum vero hujus partis ita reddunt quidam: Aut numquid virtute ac merito Pauli baptizati estis? id est, remissionem peccatorum in baptismo consecuti? quasi dicat, minime. Nam et hoc Christo proprium est. Unde toties in Actis Apost. legimus, aliquos in nomine Christi baptizatos fuisse, ut cap. 2. 8. 10. 19. Qua utique locutione non forma verborum inter baptizandum adhibita significata est, ut quibusdam visum fuit: sed potius auctoritas, virtus ac meritum ejus, cujus in nomine baptizati dicuntur. Alii sic exponunt: Num per baptismum in nomen meum adscripti estis, ut Pauliani diceremini, tanquam accepto Pauli baptismo? Nam quid aliud sibi volunt qui dicunt: *Ego sum Pauli?* Hic sensus est in Graecorum commentariis, et Graeco textui atque iis, quae sequuntur, accommodatior.

Quod vero Latini quidam, inter quos Cajetanus, exponunt *in nomine Pauli*, id est, expresso et invocato iuter baptizandum Pauli nomine, quasi dictum esset a baptizantibus, ego te baptizo in nomine Pauli, facile refellitur ex illa parte sequenti: *Ne quis dicat, quod in nomine meo baptizati estis*, ubi illud *in nomine meo* non potest ad istum modum exponi. Id quod ipse etiam Cajetanus animadvertit: unde coactus est aliter illic, quam hoc loco, eandem phrasin interpretari; quum alioqui nihil esset necesse.

14. *Gratias ago Deo.* Quidam codices addunt *meo*, quibus annuit editio Syriaca. Sed in Graecis non legitur, ut nec in Latinis probatioribus.

Quod neminem vestrum baptizavi. Gratias de hoc agit, non quia malum erat baptizasse; sed quoniam esse poterat, ac verisimiliter futurum erat occasio mali. Et quidem Deo gratias agit, cujus providentia factum sit, ut hoc, quod est Paulum non baptizasse Corinthios, cesserit ad eorum bonum, id est, ad evitationem peccati, quo jactarent, se in Pauli nomen baptizatos esse, aut tanquam per baptismum in ejus nomen adscripti dicerent: *Ego sum Pauli.*

Nisi Crispum et Cajum. Crispus apud Corinthios Judaeorum archisynagogus fuerat, quem Paulo praedicante credidisse Domino cum omni domo sua scribit Lucas Act. 18. Sunt qui Crispum cum Sosthene, quem initio epistolae nominavit, eundem faciant, quoniam et ille Corinthi princeps synagogae fuisse refertur a Luca Act. 18., tanquam unus sit et idem. Sed verius est, diversos fuisse. Quod et Lorinus sentit et alii complures, qui scripserunt in Acta Apost. Nec enim

ratio erat, cur in brevi intervallo Scripturae tam Lucas loco memorato, quam Paulus hoc cap. eundem hominem diversis appellarent nominibus. Martyrologia quoque diversos eis assignant dies. Sed quomodo, inquies, uterque archisynagogus in eadem civitate? Respondeo cum Lorino: Aut Sosthenes Crispo successit, aut in eadem civitate plures erant synagogae (nam Hierosolymae multas fuisse constat ex Act. 6. et ex iis, quae refert Carolus Sigonius lib. 2. de rep. Hebr. cap. 8.), aut alibi synagogae praefecturam Crispus aliquando gesserat, tametsi istorum modorum primus maxime placet, ut Crispo, quia Christianus erat factus, exauctorato Sosthenes successor datus sit, qui et ipse non multo post exemplum Crispi fuerit secutus.

Porro Cajus hospes erat Pauli, ut ipse testatur Rom. ult. De quo plura vide in ejus loci commentario. Quare non sine ratione est, quod hos duos ipse Paulus suis manibus baptizaverit. Sequitur ratio gratiarum actionis.

15. *Ne quis dicat, quod in nomine meo baptizati estis.* Graece, *quod in nomen meum baptizavi.* Legit etiam Augustinus *baptizavi,* lib. 3. contra Crescon. cap. 11.; Terlull. quoque lib. de pudic. cap. 14. sic legit: *Ne quis dicat, quod in nomine meo tinxerim,* tametsi in nonnullis etiam Graecis reperiatur ἐβαπτίσθητε, *baptizati estis,* et in aliis ἐβαπτίσθη, *baptizatus est.* Sed haec sensum non variant. Est autem duplex hujus loci sensus. Multi quidem sic exponunt: Ne quis vestram in baptismo sanctificationem adscribat virtuti ac merito meo, quasi pro merito baptizantis se habeat effectus baptismi. Ita fere Latini, secuti Augustinum disputantem adversus Donatistas, qui docebant effectum baptismi dependere a sanctitate baptizantis. Aliter, et Graecae lectioni congruentius exponitur, hoc modo: Ne quis me calumnietur et dicat, quod vos baptizando transscripserim in nomen meum, ac de me Paulianos vocari voluerim, tanquam meo baptismo sanctificatos.

16. *Baptizavi autem et Stephanae domum. Stephanae* masculinum a nominativo Stephanas, ut manifestum est ex Graeca declinatione. *Domum,* id est, familiam. Cum autem familiae nomine etiam pueri et infantes comprehendantur, argumento valde probabili colligunt ex hoc loco Scriptores catholici, simul et ex Actor. 16., ubi custos carceris cum omni domo sua baptizatus legitur, etiam infantes baptizatos fuisse; et proinde recte eos Ecclesiae catholicae more baptizari, ut Christo incorporentur, cum profecto negari nequeat, eos salutis, quae in Christo est, esse capaces. Porro Stephanas quis fuerit, non constat, nisi quod Theophylactus scribit, fuisse virum apud Corinthios magnum et celebrem, idque satis apparet ex ultimo cap. hujus epist., ubi de eodem Stephana mentio fit honorifica, semel et iterum, deque domo ejus dicitur, quod sint primitiae Achaiae.

Caeterum nescio, si quem alium baptizaverim. Si, pro *an, num.* Latinius ergo: *Praeterea haud scio, num quem alium baptizaverim.* Id intellige vel in universum, vel ex vobis, id est, Corinthiis. De his enim, ad quos scribit, proprie loqui videtur. Nec verisimile est, a Paulo neminem toto orbe praeter paucissimos Corinthios, quos hic excipit, baptizatum fuisse. Crediderim sane, etiam custodem illum carceris, de quo modo dicebam, fuisse baptizatum a Paulo, ubi praeter ipsum et Silam, qui domum ejus totam baptizaret, nullus aderat.

Quaeret aliquis: si Paulus prope neminem Corinthiorum baptizavit, atque inde consecutum est, ut nemo diceret se in nomine Pauli baptizatum, quomodo igitur jam ante dixit, quosdam dicere: ego sum Pauli? Verum id dicebant, non quod a Paulo baptizati, sed quod ab eo fidem et Evangelium edocti essent. Qua etiam ratione dicebant alii: *Ego Apollo, ego Cephae.* Nam nec Petrus per se baptizabat, ut mox ostendemus. Itaque gloriabantur in magistris fidei, sed magis adhuc gloriaturi, si ab eis etiam baptizati fuissent.

17. *Non enim misit me Christus baptizare, sed evangelizare.* Occupatio est, tanquam diceret quis Paulo: Quomodo gaudes te non baptizasse, cum id sit tui muneris? Respondet, se non esse missum ad baptizandum. At quaeres: Si Christus Apostolum Paulum non misit, ut baptizaret, qua igitur auctoritate baptizavit? Ipse enim hic fatetur se nonnullos baptizasse, quod sane nemini, licet, nisi qui ad hoc missus fuerit. Respondeo, Christum quando Paulum per revelationem Apostolum fecit, non ei injunxisse ministerium baptizandi, sed praedicandi Evangelium; id est, apostolatum ei commisisse: cui tamen officio consequenter etiam baptizandi potestas erat adjuncta, tanquam officium secundarium. Unde quod dicit, *non misit me Christus baptizare*, sic intellige: Non principaliter ad hoc me misit; ea non est primaria pars legationis meae. Genus locutionis est quale illud: *Misericordiam volo et non sacrificium*, id est, misericordiam potius ac principalius requiro, quam sacrificium.

Porro docet nos hic locus, cum duo sint episcopi seu pastoris officia, praedicare verbum Dei, et sacramenta administrare; majus ac principalius, idemque magis arduum ac necessarium esse verbi divini praedicandi officium, in quo proinde studiosius oporteat eum versari. Hinc etiam ostenditur in eo, quod dictum est Apostolis: *Euntes, docete omnes gentes, baptizantes eos,* Matth. 28., duo quidem significari officia pastorum Ecclesiae, doctrinam et sacramentorum administrationem, sed illud isto tum principalius, tum etiam laboriosius. Nam, ut ait Augustinus lib. 3. contra literas Petiliani cap. 56.: *Perfecte baptizare etiam minus eruditi possunt, perfecte autem evangelizare, multo difficilioris et rarioris est operis.*

Jam quod Apostolis a Christo mandatum fuit, etiam Paulo, tacite saltem, mandatum oportet intelligi, ut qui nihil minus habuerit a caeteris Apostolis 2 Cor. 12. Fecit ergo utrumque, sed alterum per alios, a quibus id facile fieri poterat, ipse in eo, quod majus ac difficilius erat, totus occupatus. Unde et Act. 19. Ephesios illos, qui tantum noverant baptisma Joannis, plenius a se institutos non tamen per se baptizavit. Imposuit autem ipse eis manus, quia id ab aliis fieri non poterat. Sic et Petrus Act. 10. Cornelium et familiam ejus fidem Christi a se edoctos baptizari jussit, non ipse baptizavit. Idque adeo Christi Domini exemplo, qui per se docuit, non autem per se baptizavit, sed per discipulos suos, Joann. 4. Quo suo exemplo docere voluit, eos, qui ad verbi ministerium apti sunt, in eo munere praecipue versari debere, et sacramentorum administrationem, ubi res postulat, aliis, per quos fieri potest, committere, ne ipsi a potiore officii sui parte impediantur, praesertim episcopos, ut minora discant aliis demandare, quo ipsi ad majora per se exsequenda sint magis expediti. Quanquam etiam ob id non per se baptizabant Apostoli, ne schismatum occasiones praeberent, aliis dicentibus, ego sum Petri, aliis, ego Pauli etc., quandoquidem etiam non ab illis baptizati talia dixerint.

Quod vero de baptizandi ministerio dicit Paulus, et cum eo dicere potest quivis episcopus, id et de aliis similibus dicere eum posse arbitror, exempli gratia: Non misit me Dominus exorcizare, sed evangelizare. Nescio enim, cur quidam magni sese tanto opere occupent ac fatigent in oxorcizandis daemoniacis, cum id cuilibet simplici presbytero committi possit, quando nec quidem presbyterorum illud proprium officium est, sicut est baptizandi, sed eorum, qui presbyteris ordine minores sunt et suo nomine Exorcistae vocantur, multoque melius sit, unam animam praedicatione verbi divini e diaboli potestate eripere, quam multorum obsessa corpora ab illius vexatione liberare.

Non in sapientia verbi. Transit latenter ad aliud caput reprehensionis, eorum scilicet, qui vel in praedicando Evangelio affectabant eloquentiam et sapientiam saecularem, vel eam a suis praedicatoribus ac magistris requirebant. *Verbi*

graece λόγου. Qua voce et verbum et ratio significatur. Putatque S. Thomas hoc loco convenientius intelligi posse sapientiam verbi, id est, humanae rationis: *quoniam*, inquit, *ea, quae sunt fidei, humanam rationem excedunt.* Alii tam Graeci quam Latini verbum, id est, sermonem, intelligunt, idque rectius. Sic enim a Paulo assidue sumitur, cum alibi passim, tum praecipue in hac praesenti disputatione. Jam enim dixerat eos divites factos *in omni verbo et in omni scientia.* Et hic de sermone mox subjicit: *Verbum enim crucis pereuntibus quidem stultitia est.* Nec aliter capite sequenti. Nam etsi his in locis nunc sermonem, nunc verbum audiamus, in Graeco tamen non aliud est quam λόγος. Dicit ergo Paulus, se missum a Christo non ad baptizandum, sed ad praedicandum Evangelium, nec id tamen *in sapientia verbi,* id est, exquisito et doctrinis saecularibus instructo sermone. Hoc est, quod repetit initio proximi capitis, se venisse *non in sublimitate sermonis aut sapientiae.* Utrumque enim a se removet, et sermonis apparatum, et sapientiae saecularis ostensionem. Hunc sensum exprimere volens Erasmus, ita vertit: *non erudito sermone.*

Ut non evacuetur crux Christi. Evacuetur, Graece κενωθῇ, *inanis reddatur,* Cyprianus *inanis fiat,* lib. 3. testim. cap. 69. Sensus: Ne laude suae virtutis ac potentiae defraudetur crux Christi. Nam si cum sapientia verbi missi fuissent ad praedicandum Apostoli, jam non virtuti crucis, id est, divinae potentiae, quae per crucifixi meritum operatur, adscripsissent homines conversionem gentium ad fidem, sed eloquentiae et sapientiae humanae; Corinthii maxime, qui saeculari sapientiae cum eloquentia conjunctae plurimum tribuebant.

18. *Verbum enim crucis pereuntibus quidem stultitia est.* Objicere quis poterat, Evangelium, id est, verbum crucis contemtui futurum apud auditores, ideoque sine fructu, si ita nude et absque ornamentis humani sermonis ac sapientiae praedicetur. Concedit hoc Paulus quantum ad reprobos attinet, sed non quantum ad electos, penes quos redemptio nisproprietas est. Ut proinde nulla ex parte frustretur Dei propositum, quantumvis humiliter praedicetur crux Christi, sed magis appareat et illustrior reddatur ejus virtus in fide omnium electorum.

Sensus hujus partis: Verbum crucis, id est, sermo de cruce, praedicatio Christi crucifixi, ab iis, qui pereunt et non sunt a Deo electi ad salutem, reputatur velut res stulta et ridicula, videlicet ratione rei praedicatae, id est, crucis et crucifixi; quem infra dicit gentibus esse stultitiam. Quid enim stultius secundum sensum carnalem, quam salutem expectare ab homine crucifixo? Et ita sapiebant, qui insultabant ei dicentes: *Alios salvos fecit, seipsum non potest salvum facere,* Matth. 17.

Iis autem, qui salvi fiunt, id est nobis, Dei virtus est. In Graeco non interponitur, *id est.* Sed addidit vel interpres vel alius quispiam explicandae sententiae causa. At nobis, inquit, qui salvamur (sic enim in Graeco est), eadem praedicatio crucis, utique ratione rei praedicatae, instrumentum est virtutis ac potentiae Dei; dum per crucem, quamvis humiliter praedicatam, Deus potenter operatur nostram conversionem et salutem. Loquitur in persona electorum. Nec enim alii sunt, qui salvi fiunt, quam electi, ut nec alii, qui pereunt, quam reprobi. Consimili modo dixit, Evangelium esse virtutem Dei, *in salutem omni credenti* Rom. 1.

19. *Scriptum est enim.* Testimonio prophetico docet excludendam sapientiam saecularem a praedicatione Evangelii.

Perdam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium reprobabo. Graece, *et intelligentiam intelligentium reprobabo*, sive *rejiciam.* Hieronymus legit: *et intellectum prudentium reprobabo,* in commentariis Jes. 33. Habetur autem hoc testimonium apud Jesaiam cap. 29. juxta versionem LXX., nisi quod apud eos non est *reprobabo,* sed *abscon-*

dam, quemadmodum et in Hebraeo, ubi Hieronymo interprete sic legitur: *Peribit sapientia a sapientibus ejus,* scilicet populi Judaici; *et intellectus prudentium ejus abscondetur.* Caeterum mutatio, quam vel Paulus vel LXX. fecerunt, nihil adimit de sensus integritate, sed magis eum explicat. Nam utique Deus id facturus erat, quod futurum Propheta praedicit. Interim nota, Paulum referre ad universum genus sapientiae saecularis id, quod Propheta proprie de sapientia Judaeorum, id est, Scribarum et Pharisaeorum, dixit.

Sensus est: Perdam, inquit Deus, id est, abjiciam ut contemtibilem (nam *perdam* exponit Apostolus per *reprobabo*) sapientiam et intelligentiam sive prudentiam eorum, qui secundum saeculum sapientes et prudentes sunt, ita ut ea ad negotium Evangelii et promovendae salutis hominum uti nolim, ne, ut supra dictum est, evacuetur crux Christi.

20. *Ubi sapiens? ubi scriba? ubi conquisitor hujus saeculi? Scriba* Graece γραμματεύς. Tertulliano *literator,* lib. de idololatria cap. 10. *Conquisitor* συζητητής, Laurentio et Erasmo *disputator.* Nam συζητεῖν etiam interpreti nostro disputare est, ut Act. 6. et alibi. Haec Pauli potius verba sunt quam Prophetae, quibus tamen ille ad similem ejusdem Prophetae locum respicit, qui est cap. 33., quo loco vulgata versio sic habet: *Ubi est literatus? ubi legis verba ponderans? ubi doctor parvulorum?* At in Hebraeo sic ad verbum legitur: *Ubi scriba? ubi ponderator,* sive *librator? ubi numerans turres?* Quod LXX. sic reddiderunt: *Ubi sunt grammatici? ubi sunt consiliantes? ubi est numerans eos, qui nutriunt?* Paulus vero praeter alia mutavit ordinem, et scribam sapienti postposuit. De hac varietate consule Forerium et alios, qui commentati sunt in Jesaiam.

Theophylactus et Oecumenius sapientem interpretantur philosophum gentilium, scribam doctorem Judaeorum. His enim nominibus apud utrumque populum appellabantur. Conquisitorem autem seu disputatorem saeculi hujus vocat Apostolus, non eum, qui disputat de hoc saeculo, rerumque humanarum studiosus indagator est, ut quidam exponunt, sed disputatorem saecularem seu mundanum, qui videlicet humana tantum ratione et naturali ingenio de rebus quibuslibet inquirit et disputat. Cujusmodi fuere, qui dicti sunt philosophi. Non male quidam genitivum *hujus saeculi* putant etiam ad duo priora nomina referri debere, id est, ad sapientem et scribam. Nam de sapientia quidem id exprimit, dum statim nominat *sapientiam hujus mundi,* et capite sequenti, *sapientiam hujus saeculi.*

Sentit igitur Apostolus, ad praedicandum Evangelium et mundum fide Christi imbuendum non fuisse missos aut adhibitos sapientes hujus saeculi, quin potius eos cum sua sapientia abjectos et repudiatos esse a Deo. Nam id significat illa per interrogationes insultatio, *ubi sapiens* etc. Merito autem abjecta est sapientia mundi; non solum ne extenuaretur virtus crucis, verum etiam, quia multis erat erroribus et vanitatibus permixta, et quoad personas superbiae plena, ideoque praedicationi crucis contraria.

Nonne stultam fecit Deus sapientiam hujus mundi? Rursus hoc erotemate sapientiam saecularem traducit, ut inutilem et stultam, ac si dicat: Palam est sapientiam mundi hujus esse reprobatam a Deo. *Stultam fecit,* graece uno verbo ἐμώρανεν *infatuavit,* ut legit Tertull. contra Marcionem, id est, inanem ostendit et contemptibilem reddidit, non dignatus uti ejus adminiculo ad persuadendam hominibus veritatem Evangelii. Neque enim ullus sapientum hujus saeculi vocatus fuit a Christo ad Evangelium praedicandum. Theophylactus exponit infatuatam mundi sapientiam, id est, stultitiae convictam; eo quod non potuerit invenire verum. Utrique sensui congruit ratio subjuncta.

21. *Nam quia in Dei sapientia non cognovit mundus per sapientiam Deum. Nam quia,* Graece ἐπειδὴ γὰρ. *Postquam enim.* Quanquam etiam recte habet, quod

noster interpres vertit. Dei sapientiam nonnulli Christum interpretantur, quo praedicante carnales homines Deum patrem noluerunt agnoscere. Movet eos, quod paulo post Christus vocatur Dei sapientia. Sed hic sensus praesenti instituto non videtur convenire. Quocirca rectius alii Dei sapientiam intelligunt relucentem in opificio mundi, metonymice tamen acceptam pro ipso mundi opificio, omnibus ad contemplandum exposito.

Placuit Deo per stultitiam praedicationis salvos facere credentes. Placuit Deo, Graece εὐδόκησεν ὁ θεὸς. Pro quo Tertullianus *boni duxit Deus,* lib. 5. contra Marcionem cap. 5. Sic enim ille etiam alibi loquitur, ut observavit ad dictum locum Pamelius. Sed recte noster interpres *placuit Deo,* quod alias *complacuit,* alias *beneplacitum est* dicere solet. *Stultitiam praedicationis* alii Hebraismum exponentes vertunt, *stultam praedicationem.*

Sensus totius periodi: Quandoquidem vel postquam mundus, id est, humanum genus, per sapientiam mundi, id est, suam, qua contemplatus est creaturas, earumque rationes perscrutatus, non cognovit Deum in opere illo suo sapientissime condito (quod vocat Dei sapientiam), et per hoc mundi sapientia nihil contulit hominibus ad salutem; benigno consilio visum est Deo, per crucis praedicationem, sive per crucem ipsam, rem in specie stultam et contemptibilem, hominibus praedicatam, operari salutem eorum, qui hujusmodi praedicationi crederent. Rationem cur ita Deo placuerit, assignat Leo pontifex serm. 19. de pass. Domini: *ut mirabilior fieret constantia fidei ex difficultate credendi.*

Sed haec ratio subordinanda est rationi principaliori, quam ipse Paulus adfert inferius: *ut non glorietur omnis caro in conspectu Dei.* Caeterum bene post Hugonem Cajetanus observat, Apostolum non dixisse, non cognovit aliquis, *sed non cognovit mundus.* Nam ipse fatetur ac docet, philosophos ex creaturis Deum agnovisse, Rom. 1. Verum illi, sicut ibidem dicitur, nec Deum glorificaverunt, nec veritatem cognitam mundo propalarunt; sed eam in injustitia detinuerunt. Unde et illa qualiscumque Dei notitia tam ipsis cognoscentibus, quam mundo ad salutem inanis effecta est.

22. *Quoniam et Judaei signa petunt.* Graece, *quandoquidem et Judaei signum petunt,* seu *postulant.* Legitur autem *signum,* numero singulari, dumtaxat in codicibus qui hodie exstant. Nam apud Chrysostomum, Theophylactum et Oecumenium plurale est *signa,* quemadmodum et apud Tertullianum. Commendat Apostolus virtutem evangelicae praedicationis tam Judaeis quam gentibus despectae. Siquidem, inquit, et Judaei signis olim assueti signa, id est, miracula exigunt; quibus velut divinis testimoniis (inde enim signa dicta) adducantur ad credendum; talia maxime, qualia Moses in Aegypto et in deserto exhibuit. Unde Luc. 12. leguntur signum aliquod caelitus a Christo postulasse. Quibus et Christus alibi dicit: *Nisi signa et prodigia videritis, non creditis,* Joan. 4. Jam ante enim dixerant ei: *Quod signum ostendis nobis, quia haec facis?* Joan. 2. Non tamen reprehendit Apostolus, si quis ex justa causa signum petat, quo vel sua vel aliorum fides, alioqui infirmior, roboretur. Siquidem Abraham signum petiit et accepit, Genes. 15. et Gedeon Judic. 6. et Ezechias 4 Reg. 20. Verum post Mosen et Prophetas adhuc nolle credere, nisi signo viso, Judaicum est.

Et Graeci sapientiam quaerunt. Graecos, tanquam gentilium praecipuos, nominat. Et Graeci, inquit, solam sectantes rationem naturalem, requirunt humanam sapientiam; id est, philosophicis rationibus docte et diserte propositis persuaderi volunt, et, si quid ratione assequi nequeant, quale est mysterium crucis, non recipiunt, sed explodunt atque irrident, quemadmodum Paulo contigit Christum praedicanti apud Athenienses philosophos Act. 17. Unde et a Festo praeside audivit: *Insanis Paule.* Act. 26.

23. *Nos autem praedicamus Christum*

crucifixum. Intellige ex superioribus, *non in sapientia verbi,* et ex sequenti capite, *non in persuasibilibus humanae sapientiae verbis,* et ex epistolae 2. cap. 10. *in captivitatem redigentes omnem intellectum in obsequium Christi.* Opponit enim Apostolus praedicationem Christi crucifixi sapientiae saeculari. Quamvis autem multi signis ac miraculis adducti fuerint ad fidem crucifixi, multo tamen plures sine miraculis crediderunt. Quod sane melius et perfectius est. Atque in ea re evidentius declarata est virtus crucis. Dicit autem multitudinis numero, *nos praedicamus,* ut secum alios veros Evangelii ministros comprehendat.

Judaeis quidem scandalum. Christus crucifixus Judaeis scandalum, id est, offendiculum fuit, et ut Propheta loquitur, *lapis offensionis et petra scandali,* in quem graviter impingerent: quia crucis opprobrium eos turbavit et impedivit, ne hominem illum pro Messia reciperent, quemadmodum adducto Jesaiae testimonio docet Apostolus Rom. 9.

Gentibus autem stultitiam. Gentibus ἕλλησι *Graecis.* Sed eo nomine gentiles generatim comprehendit, saltem cultiores, minusque barbaros, potissimum Romanos, quibus omnibus aestimatione humanae sapientiae, quam sectabantur, mera stultitia erat, hominem crucifixum aut praedicare aut credere mundi salvatorem. Graecorum nomine caeteros etiam gentiles a Paulo comprehendi, docent alia loca, ut Rom. 10. *Non enim est distinctio Judaei et Graeci,* et Gal. 3. *Non est Judaeus neque Graecus.*

Quaeres: non etiam Judaeis stultitia fuerit Christus crucifixus? Fuit sane. Siquidem generaliter dictum est supra, *verbum crucis pereuntibus stultitiam esse.* Sed praeter hoc Judaeis peculiariter scandalum fuit, quibus Christus promissus fuerat et exspectatus, nec tamen receptus ob causam, quam modo diximus.

24. *Ipsis autem vocatis Judaeis atque Graecis. Ipsis* Erasmus minus recte *iisdem.* Non enim Graece est τοῖς αὐτοῖς, quemadmodum supra, *ut idem* (τὸ αὐτὸ) *dicatis omnes.* Sed sine articulo αὐτοῖς, quod non aliud est quam *ipsis.* Vide quae diximus ad illud Rom. 7. *Igitur ego ipse mente servio,* etc. *Vocatis* Graece, τοῖς κλητοῖς, *vocatitiis.* Et sensus est, iis vero, qui divina praedestinatione vocati sunt ad fidem, sive Judaei illi sint sive Graeci, id est, gentiles, ut dictum est.

Christum Dei virtutem et Dei sapientiam. Dei virtutem sive potentiam dicit Christum propter Judaeos, qui signa postulabant, in quibus ostenditur potentia: Dei sapientiam propter gentiles, qui sapientiam quaerebant, tametsi utrisque utrumque factus est Christus, et virtus et sapientia Dei; quia per Christum crucifixum virtus et sapientia Dei in electorum salute procuranda declaratur et agnoscitur. Virtus quidem, id est, potentia, qua eripuit eos e potestate diaboli, qui in Evangelio vocatur *fortis armatus* Luc. 11. Sapientia vero, quam ostendit in eo, quod per humilitatem et crucem et mortem Christi Filii sui electos redemit.

Fuit enim ille redemptionis modus *sanandae nostrae miseriae* convenientissimus, quemadmodum testatur August. lib. 13. de Trin. cap. 10., convenientissimus, inquam, ob multas rationes, quas ex eodem Augustini loco et ex aliis tradunt Doctores ad distinct. 20. lib. 3. Sent. Juxta hunc sensum, quem etiam verba proxime sequentia, et alia quae in fine capitis habentur, confirmant, Christus Dei virtus et sapientia vocatur secundum naturam assumptam, in qua passus et mortuus est.

25. *Quia quod stultum est Dei, sapientius est hominibus.* Graece: *Quia stultum Dei* etc., id est, stultitia Dei sapientior est hominibus. Videtur enim Graeco more concretum neutrum usurpare pro abstracto, quemadmodum et in parte sequenti. Sic enim et alibi loquitur, ut Roman. 2. τὸ χρηστὸν τοῦ θεοῦ, *benignitas Dei.*

Et quod infirmum est Dei, fortius est hominibus. Rursum graece: *Et infirmum Dei* etc., id est, infirmitas Dei fortior est hominibus. Aug. lib. 2. de doct.

Christ. cap. 13. dicit, ad vitandum ambiguum melius verti: *Sapientius est quam homines, et fortius est quam homines.* Quod secutus est Erasmus. Sic enim vertit: *Quoniam stultitia Dei sapientior est quam homines, et imbecillitas Dei robustior est quam homines.*

Sensus autem est: Stultitia Dei, sive id quod in Dei consiliis et operibus stultum ac praeter rationem esse videtur, quale est, per crucem salvos facere credentes; id, inquam, sapientius est omni consilio humano et omni opere, quod homines per suam sapientiam efficere possint. Et infirmitas Dei, sive quod in Dei operibus infirmum et imbecille esse videtur, quale est, Christum pati, crucifigi et mori, id fortius est ac robustius, quam quidquid ab hominibus fieri potest. Debellat enim principem hujus mundi, qui habebat mortis imperium, Hebr. 2. et valet ad aeternam hominum salutem. Quidam in utroque membro subintelligi volunt sapientiam, hoc pacto: τῆς τῶν ἀνθρώπων σοφίας, ut complete sic vertas, *sapientius est hominum sapientia, et fortius est hominum sapientia.* Sed id mihi coactum videtur.

26. *Videte enim vocationem vestram fratres. Videte,* graece, βλέπετε, quod verti etiam potest *videtis.* Idque placet Vallae, et ita Faber, Erasmus et Hentenius verterunt. Atqui veteres Latini legunt *videte,* ut Irenaeus lib. 2. cap. 34. Item Pelagius, Primasius, Sedulius et caeteri. Unus Ambrosiaster, retenta Graeci verbi ambiguitate, legit *intuemini.* Porro docet Apostolus, id quod dixit de operibus Dei collatis ad opera hominum, non solum habere locum in cruce Christi, sed etiam in ipsis, qui credunt.

Est autem hujus loci duplex commentarius. Nam quae hic et deinceps dicuntur, alii referunt ad fideles illius temporis in genere, comprehensis etiam Apostolis, per quos fides crucis Christi persuasa est mundo, qui plerique fuerunt homines secundum saeculum humiles et abjecti. Alii proprie haec dicta volunt ad Corinthios, quia dicit Apostolus *vocationem vestram,* id est, Corinthiorum, quamvis et sic intelligi possit, *vestram,* id est, fidelium: praesertim cum inscriptionem epistolae fecerit valde generalem. Nam postea versu penultimo, ad Corinthios revertens ait: *Ex ipso autem vos estis,* etc. Nos igitur priorem sensum prosequemur, sub quo tamen etiam secundum facile est accipere. Porro *vocationem* dicit vocatos; sicut alibi *circumcisionem,* circumcisos. Videte, inquit, et considerate vocatos ad fidem, id est, fideles, qui et quales sint, etiam illi, qui inter eos praecipui sunt, ut Apostoli Christi.

Quia non multi sapientes secundum carnem. Id est, quod non multi humana sapientia praediti; supplendum vel ex eo quod praecedit, vocati sunt, vel ex sequentibus, electi sunt, utique ad fidem, vel etiam ad Evangelii praedicationem. Notandum, Paulo eadem esse hoc cap. et duobus seq. sapientiam hujus mundi, sapientiam hujus saeculi, sapientiam secundum carnem, et sapientiam hominum sive humanam, quam et carnalem sapientiam vocat 2 Corinth. 1. Quibus nominibus eam significari vult sapientiam, quae studio humano absque doctrina Spiritus Sancti potest acquiri, propter quod et sapientia secundum carnem vocatur; qualis fuit sapientia philosophorum.

Non multi potentes. Potentes secundum saeculum intellige. *Non multi nobiles.* Id est, claro genere nati. Non dicit Apostolus: nemo sapiens secundum carnem, nemo potens, nemo nobilis. Nam hujusmodi etiam nonnulli primis illis temporibus ad fidem accesserunt, ut Nicodemus princeps Judaeorum, Joseph ab Arimathaea nobilis decurio; duo centuriones, alter a Domino laudatus, alter ab Angelo, Paulus proconsul; Apollo vir eloquens, Dionysius Areopagita, de quibus omnibus partim in Evangelio, partim in Actis Apost. Denique et ipse Paulus Apostolus ad pedes Gamalielis in lege institutus, atque etiam in ethnicorum libris versatus; quemadmodum versus poëtarum subinde ab eo citati satis produnt. Verum hi comparatione multitudinis credentium paucis-

simi erant, ita ut etiam Christo praedicante diceretur: *Numquid ex principibus aliquis credidit in eum, aut ex Pharisaeis? Sed turba haec quae non novit legem.* Joan. 7.

Caeterum inter duodecim Christi Apostolos, a quibus primum omnium crux Christi praedicata fuit mundo, nullus omnino secundum saeculum sapiens, potens, nobilis. Hinc Ambros. lib. 5. in Lucam ad illud cap. 6. *Elegit ex ipsis; adverte,* inquit, *coeleste consilium: non sapientes aliquos, non divites, non nobiles, sed piscatores et publicanos, quos dirigeret, elegit: ne traduxisse prudentia, ne redemisse divitiis, ne potentiae nobilitatisque auctoritate traxisse aliquos ad suam gratiam videretur.* Sic ille.

Vanum igitur est, quod de regia nobilitate S. Bartholomaei fabulantur quidam; cum praesertim ad derogandam illi fabulae fidem memorata B. Ambrosii verba pro sacra lectione in ejusdem Apostoli festo recitet ecclesia Romana. Quanto minus recipiendum, quod de eodem Apostolo apud ψευδώνυμον Abdiam legitur, perpetuo purpuratum ac gemmatum incessisse, et angelorum praesidio sic munitum, ut nec vestes ejus sordidarentur, nec sandalia veterascerent, nec ipse fatigaretur aut esuriret; cum *non sit Apostolus major eo qui misit illum,* Joan. 13., id est, Christo Domino, qui et fatigatus fuisse et esuriisse legitur, dicatque in omnium apostolorum persona Paulus infra cap. 4. *Usque in hanc horam et esurimus et sitimus et nudi sumus.*

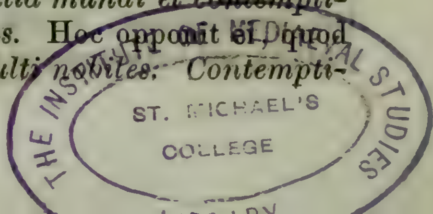
Dices, saltem γραμματεὺς fuit Bartholomaeus et legis Judaicae peritus, si, quod quorundam habet opinio valde probabilis, idem is fuit cum Nathanaële, qui Joan. 1. tanquam gnarus legis respondisse legitur Philippo, *a Nazareth potest aliquid boni esse?* Quo fit, ut Augustinus, qui Nathanaëlem ab Apostolis diversum facit, in ejus loci tractatione dicat, ob hanc ipsam causam, quia doctus erat in lege, non fuisse a Christo inter duodecim annumeratum. Sed respondetur, illud a Nathanaële dictum fuisse cum interrogatione. Nam sermo erat de oppido parvo et obscuro, a quo non videbatur magnum aliquod bonum sperari posse. Unde et tanquam interroganti respondit Philippus: *Veni et vide,* scilicet ut experientia discas id, de quo dubitas et interrogas. Augustinus autem tanquam assertionem hominis in lege et Scripturis versati verba ejus accepit.

27. *Sed, quae stulta sunt mundi, elegit Deus.* Tota haec adversativa ad amussim respondet verbis praecedentibus: *non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles.* Nam primum, quia dixerat: *non multi sapientes secundum carnem,* nunc dicit: *sed, quae stulta sunt mundi,* graece *stulta mundi,* id est, quae stulta erant secundum mundum, *elegit Deus.* Et sensus est: Eos, qui mundana sapientia destituti erant, ideoque stulti et insipientes atque ad docendum alios inepti humano judicio videbantur, quales fuere piscatores, hos inquam, elegit Deus ad fidem, non solum suscipiendam, sed etiam aliis praedicandam.

Ut confundat sapientes. Id est, ut pudore afficiat sapientes, *non qui essent, sed qui esse viderentur,* ait Augustinus serm. 63. de diversis cap. 3., vel *sapientes* non simpliciter, *sed secundum carnem,* ut paulo ante dixi. Pudefiunt enim hujusmodi sapientes, dum per suam sapientiam praestare non possunt, id est, homines ad aeternam salutem adducere et beatos facere, quod sine ea praestant indocti.

Et infirma mundi elegit Deus. Haec pars respondet ei, qua dixerat, *non multi potentes. Infirma mundi,* id est, infirma secundum mundum, dicit homines nulla saeculi potentia praeditos, sed plebejos et inopes. *Ut confundat fortia.* Id est, ut illorum comparatione veluti pudefaciat omnem hujus mundi potentiam, dum per illos facit, quod potentes saeculi non possunt.

28. *Et ignobilia mundi et contemptibilia elegit Deus.* Hoc opponit ei, quod dixerat, *non multi nobiles. Contempti-*

bilia, Graece τὰ ἐξουθενημένα, id est, *quae nihili habita.* Sensus: Et eos, qui secundum saeculum ignobiles erant et obscuri, ideoque despecti, velutique pro nihilo habiti, elegit Deus.

Et ea, quae non sunt. Graece καὶ τὰ μὴ ὄντα, *et non entia,* id est ea, quae non erant. Quod dixit *nihili habita,* auget Hebraismo *non entia,* licet res eadem significetur. Nam quae contemptui sunt, Hebraeis dicuntur non esse, quatenus nihili aestimantur, quasi dicas homines nullius nominis aut numeri. Tales fuere plerique, quos Christus initio ad fidem et Evangelii praedicationem elegit.

Ut ea quae sunt destrueret. Destrueret, Graece καταργήσῃ, *aboleret, obliteraret,* ut vertit Erasmus. Eandem vocem interpres Rom. 3. vers. 2. vertit *evacuare.* Sensus est: ut eos, qui magni sunt hominum aestimatione, contemptibiles et obscuros redderet, ac velut ad nihilum redigeret, quod est destruere juxta versionem nostram. Hoc autem factum est, quando apparuit, quam nihil conferat ad negotium aeternae salutis hominum nobilitas generis, et omnino quidquid mundus ut magnum admiratur.

29. *Ut non glorietur omnis caro in conspectu ejus.* Graece ἐνώπιον αὐτοῦ, *coram eo.* Non omne pro nullo, et caro pro homine, idiotismi sunt Hebraici. Libentius tamen hominem Scriptura carnem appellat, ubi infirmitatem ejus notat, aut fastum reprimit, ut Jes. 40.: *Omnis caro foenum.* Et Jerem. 17.: *Maledictus homo, qui ponit carnem brachium suum.* Haec aetiologia referenda est ad tria membra praecedentia, quibus dictum est Deum elegisse stulta et infirma et ignobilia mundi, ut confundat sapientes et potentes et nobiles. Hoc enim totum fecit, ut appareret, nulli homini gloriandum esse de quibuscumque bonis, quae per naturam habentur, ut sunt sapientia saeculi, potentia, nobilitas; gloriandum, inquam, *coram Deo,* id est, in iis, quae hominem Deo commendent, ut sunt fides et opera pietatis, sed harum rerum gloriam omnem soli Deo tribuendam per Christum. Unde sequitur:

30. *Ex ipso autem vos estis in Christo Jesu. Ex ipso,* Erasmus *ex eodem,* sed non magis potuit, quam in eo, quod proxime praecedit *coram ipso.* Pars haec varie exponitur. Primus sensus est: *Ex ipso,* scilicet Deo, et non ex vobis, etiam vos estis, quidquid estis coram Deo, et ab eo habetis quidquid boni, quod ad pietatem pertineat, habetis; idque per Christum Jesum. Alter: Vos estis ex Deo, id est, filii Dei, homines Dei estis, velut ex Deo nati; idque per Christum Jesum. Tertius sensus: Ex Deo vos estis in Christo, id est, per Dei gratiam estis Christiani, Christo incorporati, et beneficiorum ejus participes. Sic esse in Domino, pro eo, quod est esse Christianum, dixit Rom. 16. vers. 12. Tam huic sensui quam duobus prioribus bene congruit, quod sequitur:

Qui factus est nobis sapientia a Deo. Id est, cujus merito veram sapientiam habemus a Deo autore. Hanc opponit sapientiae saeculari, de qua supra ac rursus infra cap. seq.

Et justitia, et sanctificatio, et redemptio. Eodem sensu omnia haec dicuntur, nempe causali, quod Christi merito justitiam, sanctificationem et redemptionem a Deo acceperimus. Illud enim *a Deo,* per singula repetendum est. Qui hunc locum adducunt pro justitia imputativa a Lutheranis invecta, ii sacris literis aut studio aut imperitia abutuntur, ut quod figurato sensu dictum constat, proprie velint intelligi. Sicut enim Christus ideo nobis sanctificatio et redemptio factus est, quia per crucem ejus sanctificati sumus ac redempti, sic utique factus est nobis justitia, quia per crucem ejus justificati sumus, non quia justitia ejus vel divina vel humana nobis imputatur. Sic alibi pax nostra vocatur, quia pacem nobis suo merito conciliavit Ephes. 2. vers. 14.

31. *Ut quemadmodum scriptum est.* Scriptum est apud Jeremiam cap. 9. non verbis tamen iisdem, sed sensu.

Qui gloriatur, in Domino glorietur.

Apud Prophetam sic legitur: *Non glorietur sapiens in sapientia sua, et non glorietur fortis in fortitudine sua, non glorietur dives in divitiis suis. Sed in hoc glorietur, qui gloriatur, scire et nosse me.* Hoc autem erat in Domino gloriari. Nam si per humanam sapientiam quis posset Deum cognoscere et colere, quomodo cognoscendus et colendus est; jam potuisset sapiens gloriari in sapientia sua, quod vetat Dominus per Prophetam. Sensus igitur Apostoli ex Propheta est hujusmodi: Qui gaudet et gloriatur, se habere aliquid, unde placeat Deo, non id suae sapientiae aut potentiae aut alteri cuicunque bono naturae adscribat, sed soli gratiae Dei acceptum ferat.

Quanquam illud *in Domino,* potest de Christo accipi, de quo proxime sermo fuerat, ut sensus sit, in nulla alia re gloriandum esse, quam in ea, quam per Christum habemus, qui nobis omnia factus est. Qui sensus etiam convenit alteri loco 2 ad Cor. 10., ubi haec sententia repetitur, ut ibi videbis. Unde et ad illud, quod apud Prophetam sequitur: *quia ego sum Dominus, faciens misericordiam, et judicium, et justitiam in terra,* videtur Apostolus allusisse prioribus verbis, tanquam illic recondito quodam sensu significata sit Christi Domini incarnatio et redemptio, per quam Deus in ipso nobis illa operatus est. Denique potest, quod Apostolus ait, *quemadmodum scriptum est,* ad totius Scripturae sacrae sensum et ingenium referri. Nam ut scribit Augustinus Enchiridii 98.: *Altissimo saluberrimoque sacramento universa facies, atque (ut ita dixerim) vultus sanctarum Scripturarum bene intuentes id admonere invenitur, ut qui gloriatur, in Domino glorietur.*

CAPUT SECUNDUM.

Et ego, cum venissem ad vos, fratres, veni non in sublimitate sermonis, aut sapientiae [1]), annuntians vobis testimonium Christi. 2. Non enim judicavi me scire aliquid inter vos, nisi Jesum Christum, et hunc crucifixum [2]). 3. Et ego in infirmitate [3]), et timore, et tremore multo [4]) fui apud vos; 4. et sermo meus, et praedicatio mea, non in persuasibilibus humanae sapientiae verbis, sed in ostensione spiritus et virtutis [5]), 5. ut fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei [6]). 6. Sapientiam autem loquimur inter prefectos: sapientiam vero non hujus saeculi, neque principum hujus saeculi, qui destruuntur [7]): 7. sed loquimur Dei sapientiam in mysterio, quae abscondita est, quam praedestinavit [8]) Deus ante saecula in gloriam nostram, 8. quam nemo principum hujus saeculi cognovit [9]): si enim congnovissent, nunquam Dominum gloriae crucifixissent [10]). 9. Sed sicut scriptum est [11]): Quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quae praeparavit Deus iis, qui diligunt illum; 10. nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum: Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei [12]). 11.

---

[1]) Vers. 4. 13. Cap. 1, 17. [2]) Gal. 6, 14. [3]) 2 Cor. 1, 4. 10. Gal. 4, 13. [4]) Act. 18, 9. [5]) Vers. 10. 13. 2 Cor. 12, 11. 12. [6]) 2 Cor, 4, 7. Eph. 1, 19. 1 Thess. 1, 5. [7]) Cap. 1, 18. [8]) Eph. 3, 5. [9]) Joann. 7, 48. 15, 21. [10]) Act. 3, 15—17. [11]) Jes. 64, 4. [12]) Matth. 16, 17. Joann. 16, 13.

Quis enim hominum scit, quae sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui in ipso est? ita et quae Dei sunt, nemo cognovit[1]), nisi Spiritus Dei. 12. Nos autem non spiritum hujus mundi accepimus, sed Spiritum, qui ex Deo est, ut sciamus, quae a Deo donata sunt nobis: 13. quae et loquimur, non in doctis humanae sapientiae verbis, sed in doctrina Spiritus, spiritualibus spiritualia comparantes. 14. Animalis autem homo non percipit ea, quae sunt Spiritus Dei: stultitia enim est illi, et non potest intelligere[2]): quia spiritualiter examinatur[3]). 15. Spiritualis autem judicat omnia, et ipse a nemine judicatur. 16. Quis enim cognovit sensum Domini[4]), qui instruat eum? Nos autem sensum Christi habemus.

SUMMARIUM CAPITIS SECUNDI.

Christum et hunc crucifixum Corinthiis se praedicasse dicit, cum humilitate sermonis et virtute Dei. Sapientiam mundo absconditam, quae solo Dei spiritu cognosci potest, se loqui inter perfectos: quod animalis homo non sit aptus ad eam percipiendam.

1. *Et ego, cum venissem ad vos, fratres.* Supra dixerat se missum ad evangelizandum, non in sapientia verbi, ne crux Christi evacuetur. Id nunc docet apud Corinthios se praestitisse, simulque a seipso quodammodo probat, quod dixerat, Deum quae stulta sunt mundi et quae infirma elegisse, etiam quoad officium praedicationis evangelicae, per haec tacite perstringens quosdam Corinthiorum Doctores, qui in Evangelio praedicando suam ostentabant eloquentiam una cum sapientia saeculari. Caeterum *et* per *itaque* recte exponunt quidam.

Veni non in sublimitate sermonis aut sapientiae. In sublimitate graece καθ᾽ ὑπεροχὴν, id est, *secundum* vel *per sublimitatem,* quod et in nonnullis invenitur Latinis vetustioribus. Commentator Ambros. legit *cum eminentia*, quod secutus est Erasmus.

Annuntians vobis testimonium Christi. Graece, *testimonium Dei,* at in nonnullis *mysterium Dei.* Quod quidem etiam legit et interpretantur commentator Ambros. Unde apparet, olim quoque in Graecis quibusdam scriptum fuisse μυστήριον, tametsi μαρτύριον puto sincerius, ut sensus sit: Igitur quando veni ad vos testis Christi, videlicet annuntiaturus vobis Evangelium, quod est testimonium Christi, id est, de Christo, idque juxta legationem mihi injunctam, nullam ostendi in praedicatione mea vel eloquentiae vel sapientiae saecularis eminentiam, sed simplici sermone usus, ac nulla adjutus adminiculo philosophiae humanae, Christum vobis praedicavi.

Quaeritur an potuisset Paulus, si voluisset, praedicare cum sublimitate sermonis et sapientiae saecularis? Negant Chrysost. et eum secuti Theophylact. et Oecumen., quod revera, ut ajunt, sermone esset imperitus et externae sapientiae penitus expers. At sane quamvis aliquo sensu sermone imperitum fuisse Paulum ipsius constet testimonio, 2 Cor. 11., ubi id de se fatetur (quod quidem quo sensu dixerit, illic a nobis explicatur), attamen ut Graecos legit Poëtas, sic et Oratores et Philosophos eum legisse, et proinde sapientiae saecularis haud prorsus expertem fuisse, satis est verosimile. Verum ejusmodi sapientiam apud Corinthios non ostendit, nec omnino, quod tale quidquam sciret, prae se tulit, videlicet contentus

---

[1]) Matth. 11, 27. [2]) 2 Cor. 4, 3. seq. Rom. 8, 7. [3]) 1 Cor. 12. 3. Joann. 14, 17. [4]) Jes. 40, 13.

Evangelicae praedicationis negotium simpliciter agere, more aliorum Christi Apostolorum, quod id magis tunc expediret ad promovendam Dei gloriam. Responsionem hanc confirmat, quod proxime sequitur, ubi non dicit: Non enim scivi aliquid, sed:

2. *Non enim judicavi, me scire aliquid inter vos.* *Me* in Graeco non additur, sed intelligitur. Sine eo citat Tertull. lib. de pudicit. cap. 14., et Hilarius lib. 10. de Trinitate. Quidam sic vertit: *Non enim quidquam ad cognoscendum delegi inter vos.* Hic interpres rationem habuit articuli τοῦ praepositi verbo infinito εἰδέναι, licet Graeci expositores ejus articuli vim dissimulasse videantur. Nam et codices quidam articulum non agnoscunt. Nec additus aut demptus sensum variat. Qui hujusmodi est: Etenim statueram ita me gerere apud vos, ut nihil aliud scire viderer. Aut secundum alios, non judicavi, id est, dissimulavi apud vos, me quidquam scire, non declaravi me aliud scire. Sequitur:

Nisi Jesum Christum, et hunc crucifixum. Non significat, se nihil aliud apud Corinthios docuisse, quam Christum crucifixum, id est, articulum crucifixionis Christi. Nam et alios fidei articulos docuit, et doctrinam ad mores vitae Christianae pertinentem diligenter inculcavit; quemadmodum id bene ostendit Augustinus lib. de fide et operibus cap. 10. Sed a sua praedicatione, qua apud illos usus est, primum removet sermonis ornatum cum admixta sapientia saeculari, deinde etiam sublimiorem et secretiorem Christianae religionis doctrinam, quam infra nuncupat sapientiam, quod ejus nondum essent capaces Corinthii: quibus proinde rudimenta fidei tantum erant initio tradenda. Quae rudimenta vocat *Jesum Christum et hunc crucifixum.* Pulchre sensum hunc insinuavit Franco Abbas tom. 12. de gratia Dei. *Paulus,* inquit, *parvulos in Christo lacte potat, adultos in fide solido cibo roborat. Inter illos nihil nisi Christum, et hunc crucifixum se scire judicat, inter istos de secretis coelestibus et mysteriis a saeculo absconditis disputat.* Similiter intellexit *Bernardus* serm. ad milites templi cap. 6., et *Hugo Victorinus* in quaest. hujus loci.

Sensus igitur est: Nude, simpliciter ac sine pompa sermonis et ostentatione sapientiae saecularis, quasi nihil aliud scirem, tradidi vobis rudem de Christo doctrinam, diligenter inculcans hoc fundamentum, Jesum Christum pro nobis crucifixum et mortuum esse, et hac fide, nec aliter salutem haberi posse, secretiorum et profundiorum fidei mysteriorum expositione in aliud tempus reservata. Congruunt huic sensui sequentia ab eo loco, *sapientiam autem loquimur inter perfectos,* maxime quae dicuntur sub finem hujus capitis et initium sequentis. Jam ex his etiam patet, non illum praedicare Christum crucifixum, qui tantum proponit ac docet crucem esse imitandam, sed qui docet non in alio, quam in cruce Christi gloriandum, ipsius nimirum Pauli exemplo dicentis Gal. 6.: *Mihi absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi.*

3. *Et ego in infirmitate, et timore, et tremore multo fui apud vos.* Praepositio *in* ἐν secundo et tertio loco repetitur in Graeco. Timor et tremor differunt, quod timor sit animi, tremor corporis, atque hic illius effectus. Verum quoties conjunguntur in Scripturis, fere significant solicitudinem operis cum metu offendendi, ut Psalm. 2.: *Servite Domino in timore, et exsultate ei cum tremore,* et Phil. 2.: *Cum metu et tremore vestram salutem operamini.* De varia acceptione infirmitatis in Scripturis, egimus in comment. Epist. ad Rom. 5. v. 6. Hoc quidem loco sunt, qui corporis infirmitatem sanitati oppositam intelligant. Sed rectius alii infirmitatem interpretantur, quae potentiae opponitur, licet et hi varient. Nam Chrysost. aliique Graeci putant, Apostolum loqui de persecutionibus et periculis, quae Corinthi passus fuerat. Haec enim infirmitatum nomine significari patet ex iis, quae scribuntur 2 Cor. 11. et 12. Aliis placet (quod et ego magis

probo), infirmitatem hic accipi pro humilitate conversationis, de qua dicit 2 Cor. 10.: *Qui in facie quidem humilis sum inter vos;* et propter quam de eo dicebatur, ut ipse refert eodem loco: *praesentia corporis infirma.* De qua rursus ait ejusdem Epist. cap. 13.: *Gaudemus enim, quoniam nos infirmi sumus.* Nam et ea infirmitatis acceptio respondet superioribus, ubi dictum est: *Infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia.* Denique eandem significasse videtur Galat. 4. dicens: *quia per infirmitatem carnis evangelizavi vobis jam pridem.*

Itaque sensus est: Quando praedicavi vobis Evangelium, non solum usus sum humili sermone, nihil admiscens sapientiae saecularis: verum etiam humiliter admodum ipse me gessi, manibus laborans, nec utens potestate, quam Dominus mihi dedit, et inter haec solicitus, ne quid committerem verbo aut facto, quo vos offensi resiliretis a fide suscepta. Summa est, ut doceat, se versatum fuisse apud Corinthios, non ut sermone tantum, sed et persona humilem.

4. *Et sermo meus et praedicatio mea.* Id est, oratio mea, qua usus sum in Evangelio praedicando. Nam *et* sumitur expositive.

Non in persuasibilibus humanae sapientiae verbis. Persuasibilibus, Graece πειθοῖς, id est, *suasoriis,* sive *persuasoriis,* aptis et comparatis ad persuadendum, cum persuasibile proprie dicatur id, quod persuaderi potest. Quamvis autem in Graeco sit idem vocabulum *sermo,* λόγος, et *verbis* λόγοις; consulto tamen Latinus interpres mutavit, videns non posse utrumque prorsus similiter accipi. Quod et Erasmus imitatus est, frustra reclamante Valla. Nam sensus est: Sermo meus, quo Christum apud vos praedicavi, non fuit compositus ex verbis et sententiis ad persuadendum accommodatis ob admixtam humanae sapientiae doctrinam.

Quidam sic exponunt: Praedicans vobis Christum non adhibui verborum ornamenta, quibus humana sapientia sese venditat. Sed prior sensus melior. Vult enim non solum sermonis ornatum rhetoricum, verum etiam ipsam sapientiam saecularem a sua praedicatione removere. Hoc autem de neglectu sapientiae saecularis repetit, ut addat quod sequitur:

Sed in ostensione Spiritus et virtutis. Tropus est, quam hendiadem vocant, *spiritus et virtutis,* id est, virtutis Spiritus sancti, quam videlicet Spiritus sanctus suppeditat. Sensus: Praedicatio mea quamvis humana arte persuadendi destituta, tamen efficax fuit, quod eam comitaretur virtus Spiritus sancti, declarata per miracula, velut certa testimonia veritatis eorum, quae praedico.

Quaeres: si recte neglexit Apostolus verba suasoria, cur non illum in eo imitantur omnes verbi Dei praedicatores, quibus studium esse videmus imitandi potius Esther reginam, quae Deum precabatur, ut tribueret *sermonem compositum in ore suo,* ad flectendum regis animum, Esther 14. Respondetur, ordinariam hanc esse viam ad suadendum et movendos auditorum animos, uti verbis ad eum finem studio compositis; quae proinde negligi non debeat, nisi constet, alia ratione Deum velle moveri homines ad id, quod eis est salutare, quemadmodum ei placuit principio, per Apostolos simplici et incomposito sermone Evangelium praedicari et gentes converti; idque ob causam superiori capite expressam, et verbis hic sequentibus repetitam.

5. *Ut fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei.* Id est, ut fides vestra non adscribatur humanae sapientiae (eadem ratio de eloquentia), sed omnes agnoscant, solius divinae virtutis esse illud opus. At vero fide semel fundata, redeundum fuit ad ordinariam et consuetam persuadendi viam; ac nihilominus credendum, quod, ut sequenti capite dicitur, *neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus.*

6. *Sapientiam autem loquimur inter perfectos.* Hactenus dixit, se nude et

simpliciter praedicasse Corinthiis Christum, et eum crucifixum, sine cultu sermonis aut sapientiae humanae. Nec addidit, se protulisse apud suos auditores recondita sapientiae divinae, quod tamen oportuit, post humanam sapientiam repudiatam. Hanc igitur rem nunc explicat, ac duo docet usque ad finem capitis; quorum prius est, reconditorum sapientiae divinae notitiam sibi non deesse; alterum, se eam sapientiam non promiscue proferre apud quoslibet, sed solum apud perfectos et spirituales. Utrumque complexus est hac sententia: *Sapientiam loquimur inter perfectos,* ac si dicat: Quamvis nos Apostoli, qui Christum praedicamus, humanae sapientiae praesidia non requiramus, non tamen expers est sapientiae praedicatio nostra. Loquimur enim et docemus veram et (ut infra) Dei sapientiam, inter perfectos.

Graeci quidem commentatores *sapientiam* hoc loco generaliter intelligunt praedicationem Christi crucifixi, et *perfectos* in genere fideles. Sed rectius alii perfectos eosdem accipiunt, quos infra vocat spirituales, quosque carnalibus et animalibus opponit, et quos rursus perfectos appellat Hebr. 5. dicens: *Perfectorum est solidus cibus, eorum qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali.* Quae verba sunt pro commentario loci praesentis. Inde enim etiam discimus, sapientiam, quam inter perfectos loquitur Apostolus, intelligi non quamcunque doctinam de Deo et Christo, sed eam, quae continet secretiora et altiora nostrae religionis mysteria, cujusmodi sunt, quae Paulus tradit in Epistolis ad Romanos, Ephesios et Colossenses, de electione et reprobatione divina, deque vocatione gentium et abjectione Judaeorum; quae ad Thessalonicenses de Antichristo; quae ad Hebraeos de sacerdotio Christi, et quae in hac ipsa Epistola de statu ac modo resurrectionis mortuorum. Haec enim vel non statim tradebantur rudibus, vel summarie tantum; reservabantur autem tradenda, vel plenius ac profundius explicanda iis, qui jam essent in Christo provectiores.

Huc etiam referri possunt quorundam articulorum fidei tropologicae significationes, ut passionis, crucifixionis, mortis, sepulturae, resurrectionis et ascensionis Dominicae, quas Petrus et Paulus in suis Epistolis, ad exhortationem vitae Christianae, opportunis locis admiscent. Huc igitur etiam pertinet arcanum Dei consilium, quo voluit per opprobrium crucis et humilitatem pradicationis confundere sapientiam humanam, et destruere tyrannidem diaboli. Quam Dei sapientiam hic potissimum a Paulo considerari, indicant ea quae sequuntur. Et haec est sapientia, quam necdum habebat Petrus, quando Christo passionem suam praedicenti dixit: *Absit a te Domine, non erit tibi hoc.* Quare et ab eo audivit: *Non sapis ea, quae Dei sunt, sed ea quae hominum,* Matth. 16. Peculiariter autem hanc Apostolus sapientiam vocat, quod sapientia proprie sit de rebus altioribus et a communi notitia hominum alienis.

Haec expositio Latinorum est, ac nominatim S. Thomae tam in comment., quam in 2. 2. quaest. 45. art. 1. ad 1., ubi et probat eam ex sequentibus Apostoli verbis: *Loquimur Dei sapientiam in mysterio, quae abscondita est.* Porro simile est huic loco, quod Dominus suis discipulis dixit Joan. 16. *Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo.* Quam sententiam edisserens Augustinus tract. 96. 97. et 98., proponit ac versat et aliarum Scripturarum collatione explicat hujusmodi quaestionem: *Utrum spirituales homines habeant aliquid in doctrina, quod carnalibus taceant, et spiritualibus dicant.*

Est autem responsionis ejus haec summa: Quamvis Apostoli non omnia ad doctrinam religionis Christianae pertinentia statim initio tradiderint iis, quibus Evangelium praedicabant: non tamen vel ipsos, vel alios spirituales homines ab Apostolis institutos, habuisse aliquid in doctrina, quod non opportuno tempore depromerent, ac palam apud multitudi-

nem proferrent: sic ut eadem traderent majoribus et parvulis, id est, perfectis et imperfectis, sed ea cura adhibita, ut pro sua quibusque capacitate ea proponerent, parvulis quidem ut potum lactis, quem libenter et facile sugant; majoribus autem ut solidum cibum, explicando rationes, ordinem, modum, aliasque circumstantias eorum, quae credenda sunt, quod est sapientiam loqui inter perfectos.

Sic et Hugo Victorinus hanc rem explicat, quaest. 16. Quanquam et hoc ipsum quodammodo est alia quaedam tradere perfectis, videlicet eorum, quae a parvulis simpliciter creduntur, rationes et circumstantias quasdam secretas et profundas, quarum parvuli nondum sint capaces. Exempli gratia: Credendum omnibus proponitur, Christum mortuum esse, ut nos e potestate diaboli eriperet. Perfectis autem dicitur, quo jure totum genus humanum in diaboli potestatem fuerit redactum, ac rursus, quo jure et aequitate per Christi mortem fuerit inde ereptum. Quod a S. Leone et aliis Patribus subtiliter ac distincte exponitur, nec tamen a parvulis capitur, sed perfectis. Quanto autem quisque sapientior est, tanto plura novit horum mysteriorum, et quanto quisque perfectior, tanto magis horum intelligendorum est capax. Eorum autem explicatio ad sermonem sapientiae pertinet, quod primum inter charismata, quae ad aliorum dantur utilitatem, ponitur infra, cap. 12.

Sapientiam vero non hujus saeculi. Explicat, quam sapientiam dixerit. *Non,* inquit, *hujus saeculi,* quam supra vocavit humanam. *Neque principum hujus saeculi, qui destruuntur.* Male quidam codices, *quae destruitur,* quamvis ita legat Hugo et interpretetur. Dubium est, quos hic appellet Apostolus principes hujus saeculi, maxime quia paulo post iterum principes hujus saeculi nominans, dicit, eos Dominum gloriae crucifixisse. Sunt autem tres sententiae, quas de principibus hujus saeculi refert Aquinas in suo comm. juxta triplicem, ut ait, sapientiam hujus saeculi. Nam *primum* intelligi posse dicit reges ac principes terrae, a quibus procedit sapientia legum humanarum. *Secundo* daemones, quorum in hoc mundo magna potestas, a quibus est sapientia superstitiosarum artium. *Tertio* Philosophos, qui quasi principes se exhibuerunt hominibus in docendo, a quibus processit tota humana philosophia. Huic autem generi adjungit Pharisaeos et scribas in lege peritos, quoniam et illi studium sapientiae dabant.

Porro Theophylactus et Oecumenius Chrysostomum secuti, hoc quidem loco principes hujus saeculi intelligunt Philosophos et Oratores. At infra eodem nomine designari putant vel Herodem et Pilatum, vel Pontifices Judaeorum et Pharisaeos, autores crucifixionis Christi. De quibus omnibus Ecclesia fidelium Actor. 4. exponit illum Psalmi versiculum: *Astiterunt reges terrae, et principes convenerunt in unum, adversus Dominum et adversus Christum ejus.* Sed hic Graecorum commentarius incommodum habet, quod non uno modo interpretetur principes hujus saeculi, cum certe appareat, Apostolum non alios atque alios, sed eosdem utroque loco significare voluisse. Qua in re deficit etiam expositio Cajetani, qui priori loco Philosophos, posteriori daemones significari putat.

Vera ac germana nobis interpretatio videtur eorum, qui principes hujus saeculi utrobique daemones intelligunt: ut commentatoris Ambrosii, Sedulii, Lombardi, Carthusiani, Titelmanni, et ut alios praeteream, utriusque glossae tam interlinealis quam ordinariae; licet horum plerique intexant etiam alias expositiones. Meminerunt item Chrysostomus et Theophylactus, quamvis eam non sequantur. Cur autem ea nobis expositio magis probetur, haec ratio est, quia maxime convenit posteriori loco, quemadmodum illic ostendemus, etiam allatis patrum sententiis, nec est quod cogat, acceptionem variari in eodem contextu sermonis.

Proinde sensus hujus loci est: Sapientiam loquimur non hujus saeculi, id est, sapientiam philosophiae saecularis, quae

naturali rationis lumine comparari potuit; neque sapientiam principum hujus saeculi, id est, introductam a daemonibus, qualis genethliacorum et superstitiosae philosophiae, qua referta erat doctrina Simonis; qualis item maxime deorum cultus cum caerimoniis: qui principes saeculi, id est, daemones, destruuntur sive abolentur (nam rursus Graece est vocabulum καταργεῖσθαι, quod aboleri et obliterare significat): destruuntur, inquam, per Christum, qui *in hoc apparuit, ut dissolvat* ac destruat *opera diaboli,* 1 Joan. 3. et *ut princeps hujus mundi ejiciatur foras,* Joan. 12. Destruuntur ergo, quia potestas eorum destruitur.

7. *Sed loquimur Dei sapientiam in mysterio, quae abscondita est.* Stapulensis vertere maluit, *sapientiam in mysterio absconditam,* nec ei placet, quod vulgatus interpres scripsit, *quae abscondita est.* Vult enim intelligi sapientiam absconditam in mysterio. Sed falli eum satis ostendit articulus participio praepositus, τὴν ἀποκεκρυμμένην. Unde et Erasmus transtulit, *quae est recondita.* Igitur illud *in mysterio*, referendum est ad verbum *loquimur.* Est enim ordo et sensus: Sapientiam Dei, quae abscondita est, id est, consilia divinae sapientiae, quae Deus esse voluit abscondita, et ante filii sui passionem paucissimis revelata (quae idem Apostolus Ephes. 3. vocat *sacramentum absconditum a saeculis in Deo),* loquimur et docemus non propalam et passim apud omnes, quia non omnes ea capiunt; sed *in mysterio,* id est, secreto et apud pauciores, scilicet eos, qui spirituales et perfecti sunt. Quidam ita supplent et exponunt: *Loquimur Dei sapientiam* latentem *in mysterio,* id est, *absconditam illam, quam praedestinavit Deus,* etc.

Quam praedestinavit Deus ante saecula in gloriam nostram. Sensus: Quam sapientiam, id est, quae consilia sapientiae suae Deus ab aeterno praefinivit ac decrevit exsequenda in tempore: quibus nos adduceret ad gloriam adoptionis filiorum.

8. *Quam nemo principum hujus saeculi cognovit. Quam* vel *gloriam,* vel *sapientiam.* Utroque enim referri potest, tam in Graeco quam in Latino. Tertullianus ad gloriam retulit libr. 5. contra Marc. cap. 6. Quod et aliis nonnullis placet propter id, quod statim sequitur, *nunquam Dominum gloriae crucifixissent.* Verum magis ex mente Apostoli est, ut ad sapientiam Dei referatur. Vult enim docere, sapientiam Dei, qua destruuntur principes hujus saeculi, fuisse illis ignotam, ut hic sit sensus: Quam Dei sapientiam, id est, quae divinae sapientiae consilia ab aeterno decreta nullus principum hujus saeculi, id est, daemonum, cognovit, antequam ea Deus exequeretur, tunc enim per experientiam illa nosse coeperunt. Alioqui consilium illud sapientiae Dei, quo per mortem filii sui et contumeliam crucis salutem procuravit humani generis, et diaboli regnum evertit, res fuit daemonibus antea prorsus tum incognita, tum inopinata.

Porro daemones hujus saeculi principes appellantur in scripturis, propter potestatem, quam in genus humanum peccato corruptum, atque in haec inferiora, quae humanis usibus subserviunt, justo Dei judicio diabolus cum angelis sibi subjectis accepit. Unde et ipse specialiter princeps hujus mundi vocatur Joan. 12. 14. et 16. et Deus hujus saeculi 2 Cor. 4. et daemones mundi rectores Ephes. 6. Quo loco rationem hujus nominis daemonibus attributi plenius explicaturi sumus. Jam quod sumpsit Apostolus, principes hujus saeculi, id est, daemones, non cognovisse illam Dei sapientiam, probat hoc certissimo argumento:

Si enim cognovissent. Intellige sapientiam Dei, de qua jam fuit locutus. Non enim dicit: Si cognovissent Deum aut Christum. Siquidem hoc non esset certum argumentum ejus quod sequitur.

Nunquam Dominum gloriae crucifixissent. Nunquam Graece οὐκ ἄν, *non utique.* Sensus: Nequaquam Christum, qui est Dominus gloriae, curassent crucifigendum, nunquam Judaeos ad ejus necem instigassent. Ratio manifesta, quia

nunquam id agere voluissent, per quod scirent humani generis salutem provehendam esse, suumque regnum destruendum. Sensum hunc aperte nobis insinuat Leo Pontifex in sermonibus, praesertim iis, quos habuit de passione Domini. Quamvis enim serm. 9. et 15. etiam ad scribas et Pharisaeos et Pontifices hanc partem referat: tamen magis et impensius inhaeret sensui jam dicto de daemonibus, ut videre est in eodem serm. 9. et iterum serm. 11. et 18. De iisdem hunc locum intellexerunt, etsi priorem aliter interpretati, Haimo, Hervaeus et alii. Quibus accedunt Innocentius III. serm. feriae 5. post Domin. 1. Quad. et S. Thomas 1. p. q. 64. art. 1. ad 4.

Caeterum memoratus Leo Papa saepe et diligenter explicat mysterium, id est, arcanum consilium sapientiae Dei in redimendo homine e potestate diaboli. Videtur enim diabolo data seu permissa ab initio potestas in genus humanum, propter primam transgressionem Deo obnoxium, tantisper dum non ultra praesumeret et ab innocente manus abstineret. Verum quia manus misit in Christum innocentem, in quo nihil omnino juris habebat, jus amisit permissae potestatis in peccatores. *Dum* enim, ut ait Leo serm. 2. de nativit. Domini, *vitiatae originis praejudicium generale persequitur, chirographum quo nitebatur excedit, ab illo iniquitatis exigens poenam, in quo nullam reperit culpam. Solvitur itaque letiferae pactionis malesuada conscriptio; et per injustitiam plus petendi, totius debiti summa vacuatur.* Vide ejusdem de passione Domini serm. 8. 9. 10. et seq.

Jam quod daemones eo sensu, quo dixi, Christum crucifixerint, id est, crucifixionis ac mortis ejus autores fuerint, e scriptura perspicuum est. Dicit enim Dominus ad Judaeos ipsum volentes interficere, Joan. 8. *Vos ex patre diabolo estis, et desideria patris vestri vultis facere.* Et ad discipulos cap. 14. *Venit enim princeps mundi hujus,* scilicet ut mihi mortem inferat; *et in me non habet quicquam,* nempe suum, quia peccati expers sum. Et rursum ad Judaeos comprehensores suos, Luc. 22. *Haec est hora vestra et potestas tenebrarum,* id est, daemonum. Sed et de Juda clare testatur Joannes cap. 13., diabolum misisse ei in cor, ut Jesum Judaeis traderet. Nec insolita locutio videatur, daemones crucifixisse Christum, eo quod hominibus suggesserint, ut eum crucifigerent. Nam simili sermone dicitur Apoc. 2. *Ecce missurus est diabolus aliquos ex vobis in carcerem*, nimirum instinctu et suggestione. Quin et Judaei quoque non aliter Christum crucifixerunt, quam suggerendo, tradendo, incitando. Et tamen partim in sacris literis, partim in Scriptis patrum et sermone fidelium usitatissimum est dicere, Judaeos Dominum crucifixisse et occidisse. Nunc ex his etiam liquet, somnium illud oblatum uxori Pilati, quo perterrita virum monuit, ne quid committeret in illum justum, uti narrat Matth. cap. 27., non a diabolo immissum fuisse, tanquam volente impedire mortem Christi, per quam ipse conterendus esset ac potestate privandus, ut sentiunt nonnulli, sed a bono angelo revocante Pilatum per uxorem ipsius ab injusta condemnatione justi hominis. Quae sententia est Hieronymi scribentis in Matthaeum, et Ambrosii in Lucam. Graecorum quoque Origenis, Chrysostomi, Theophylacti, Titi et Euthymii in comment. Non tamen eo fine id factum ab angelo bono, ut Christi mortem impediret, absit enim hoc: sed ut ejus innocentia pluribus undique testimoniis adstrueretur.

Restat exponendum, quo sensu Christum Apostolus Dominum gloriae vocet, et ad utram ejus naturam id pertineat. August. lib. 1. de Trin. cap. 12. ad formam Dei refert, ut Dominus gloriae dicatur, eo quod virtute divinitatis suae potens sit, glorificare sanctos suos, secundum illud Rom. 8. *Quos justificavit, illos et glorificavit.* Alii ad eandem naturam respicientes, Dominum gloriae simpliciter intelligunt Dominum, id est, Deum gloriosum; quomodo in Psalmis rex gloriae, et Dominus majestatis appellatur.

At Graeci interpretes Dominum gloriae Christum dici volunt, quod per crucem esset ad gloriam evehendus: ut sit tacita antithesis inter verbum *crucifixerunt*, et nomen *gloriae*, in eandem vicissim incidens naturam, scilicet humanam, quae prius crucem passa, postea glorificata est.

Hic sensus etsi probabilis sit, est tamen alius, meo judicio, probabilior: secundum quem respicit Apostolus ad id, quod paulo ante dixit, *in gloriam nostram;* ut nimirum Christus dicatur Dominus gloriae nostrae, id est, princeps, autor et consummator glorificationis suorum electorum, idque per crucem et mortem suam. Etenim cum saluti nostrae daemones quam maxime invideant, nunquam profecto Christum crucifigendum procurassent, si per illud ejus supplicium viam nobis parari ad redemptionem, salutem et gloriam (quod erat mysterium absconditum) vel suspicati fuissent. Sed et hoc modo Christus, Dominus gloriae secundum eam naturam, in qua passus est, recte intelligitur. Christus enim ut homo nos redemit, pro nobis satisfecit, et gloriam nobis aeternam promeruit, atque ipse ad eam primus pervenit, ut quo caput praecessit, membra sequantur.

Porro cum ex supradictis satis jam constet, quo pertineat illud: *Si enim cognovissent,* huic loco alienum est quaerere, num Judaei aut eorum principes cognoverint, Jesum esse Christum, atque etiam Dei filium, secundum illud, quod sub parabola dixisse eos refert Dominus, Matth. 21. *Hic est haeres; venite occidamus eum:* an vero idipsum ignoraverint, eo quod Petrus dicat ad Judaeos Christi interfectores, Act 3. *Scio quia per ignorantiam fecistis, sicut et principes vestri.* De qua quaestione disputant in commentariis Aquinas et Liranus, et ab utroque dissentiens in sua additione Paulus Burgensis. Alienum quoque, num vel ipsi daemones illud cognoverint. Tantum enim negat Apostolus, eos cognovisse sapientiam Dei, id est, arcanum ejus consilium de destruendo daemonum principatu, et electis suis ad gloriam provehendis per mortem filii sui.

Sane Cajetanus existimat, daemones, etiam si cognovissent Jesum esse verum Deum, nihilominus ex odio, quo Deum et divina prosequuntur, persecuturos eum fuisse usque ad mortem et crucis ignominiam. Quae Cajetani sententia, ne cui parum probanda videatur, confirmat eam autoritas S. Gregorii Papae, qui testatur, diabolum et cognovisse, Jesum esse Filium Dei, et tamen autorem mortis ejus fuisse. Sic enim de eo sub nomine Behemoth loquitur lib. 33. Moralium cap. 7. *Et quidem Behemoth iste Filium Dei incarnatum noverat, sed redemptionis nostrae ordinem nesciebat. Sciebat enim, quod pro redemptione nostra incarnatus Dei Filius fuerat, sed omnino quod idem redemptor noster illum moriendo transfigeret, nesciebat.* Haec ille, et alia quae sequuntur in eandem sententiam. Quae profecto ad hujus loci intelligentiam cum primis adjuvant. Quanquam idipsum etiam probari potest testimoniis omnium eorum, qui fatentur ac docent, daemones vere cognovisse, Christum esse Dei Filium, quando ab eo jussi obsessorum corpora relinquere, clamabant: *Quid nobis et tibi Fili Dei?* Item: *Scimus qui sis, Filius Dei.* Neque enim illi, qui hoc docent, negant, Christum a Judaeis impulsu malorum daemonum ad crucem et mortem expetitum fuisse.

Utrum autem daemones revera tunc quando sic exclamarunt, Christum esse Dei Filium cognoverint, an vero tantum id dixerint assentando, ne expellerentur, ut quidam volunt; id quaerendum apud interpretes Evangeliorum ad ea loca, quibus daemones sic exclamasse leguntur. De quo argumento nos etiam tractavimus super sent. lib. 2. dist. 7.

9. *Sed sicut scriptum est.* Supplendum ex superioribus, *sed loquimur.* Repetit enim hoc, ut, quod dixit, amplius explicet. Scriptum est autem apud Jesaiam Prophetam cap. 64. Nam quod ex Apocryphis quibusdam vel Eliae vel Jesaiae testimonium hoc depromptum nonnulli

putarunt, satis ab Hieronymo in Jesaiae commentariis refellitur.

Quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit. Ascendere in cor, Hebraismus est in Scripturis frequens, pro eo quod Latini dicunt, venire in mentem, in cogitationem. Porro Graece plurali numero haec dicuntur: *Quae oculus non vidit, et auris non audivit; et in cor hominis non ascenderunt*, et ita locum hunc referunt Tertull. lib. de resurr. carnis, cap. 26. et Hieron. in epist. quam praefixit Pentateucho a se converso, nec non in epistol. 148. ad Marcellam: licet ibidem postea totum repetat singulari numero. Quamvis enim Graecum ἀνέβη sit numeri singularis, hic tamen pluraliter transferendum fuit juxta proprietatem syntaxeos Graecanicae. Mihi versimile est, interpretem vertisse: *Quae oculus non vidit*, nam eodem numero sequitur:

Quae praeparavit Deus iis qui diligunt illum. Rectius *ipsum*, nam reciproce sumitur αὐτόν. Et Hieronymus legit *diligentibusse.* Prophetae locum sensu magis quam verbis retulit Apostolus. Nam ex Hebraeo quidem Hieronymus ita vertit: *A saeculo non audierunt, neque auribus perceperunt; oculus non vidit Deus absque te, quae praeparasti exspectantibus te.* LXX. vero sic reddiderunt: *A saeculo non audivimus, neque oculi nostri viderunt Deum praeter te, et opera tua quae facies sustinentibus misericordiam.* Ubi videmus Apostoli citationem propius ad Hebraeum fontem, quam ad LXX. versionem accedere: tametsi potest etiam ex Hebraeo verti *Deum* quarto casu, quod fecerunt Pagninus et Vatablus, indignante licet Leone Castrensi. Certe non id adeo multum refert ad locum praesentem, cum Apostolus eam partem *Deus* (seu *Deum*) *absque te* praetermiserit; et Hieronymo teste, sicut dictum est, sensum magis quam verba reddere curaverit.

Sensus autem hujusmodi est: Sed loquimur ea, quae juxta Prophetam nec oculis hominum visa, nec auribus audita, nec animo cogitata fuerunt, id est, nulli prorsus hominum cognita; nimirum ea, quae praeparavit ac praedestinavit Deus diligentibus et exspectantibus se. Ea sunt salus et gloria adoptionis atque aeternae felicitatis, tam mirabili ordine sapientiae divinae procuranda. Nam de Christi beneficiis, quorum haec praecipua sunt, agit eo loco Propheta. Suspicatur Erasmus Apostolum in Hebraeo pro ב legisse כ, ut pro *exspectantibus* scriberet *diligentibus.* Quod an ita sit, studiosis expendendum relinquo. Nobis satis sit, alterum per alterum hoc loco bene explicari.

Quaeritur autem, an ab hac cognitione mysteriorum etiam angeli boni excludantur, ita ut praeteritis temporibus ea nesciverint. Apostolus quidem tantum dicit, *nec in cor hominis ascenderunt.* Sed Propheta dicens: *Deus absque te*, id est, te solo excepto, videtur eam notitiam ab omnibus aliis removere. Quod et Apostolum apparet sentire. Nam alioqui hoc Prophetico testimonio non ostenderet, daemones illud mysterium ignorasse. Facile autem homine nominato etiam angelus intelligitur, cum uterque sit intellectualis creatura, quam ad ea, quae supra naturam sunt, cognoscenda pertingere naturae viribus, impossibile est. Huc faciunt ejusdem Pauli verba Eph. 3. *Ut innotescat principatibus et potestatibus*, etc. et 1 Tim. 3. *Apparuit angelis.* Haec enim significant, prius angelos latuisse hujusmodi mysteria.

Sed quomodo latuerunt angelos, cum non latuerint Prophetas, quibus ea ministeriis angelorum fuerunt a Deo revelata? Respondeo, sensum Prophetae et Apostoli esse, mysteria illa nec hominum cuiquam nec angelorum in cogitationem venire potuisse, nisi Deo, in quo erant a saeculo abscondita, revelante. Revelavit autem ante adventum Filii sui in carnem, tum angelis, tum paucis hominibus amicis suis, quantum pro tempore judicabat convenire, plus minusve; ita tamen, ut perfectior ac plenior revelatio servaretur tempori manifestandae gratiae Salvatoris.

Sed hac de re plura, quum ad alia loca Apostoli, quae modo citavi, ventum fuerit.

Porro quaeret aliquis, quomodo verba haec Apostoli: *quae praeparavit Deus diligentibus se,* non pugnent cum gratuita Dei praedestinatione. Nam si beneficia redemptionis praeparata sunt diligentibus Deum et exspectantibus, id est, sperantibus in eum, igitur meritum aliquod illorum attendit Deus in ea beneficiorum praeparatione seu praedestinatione. Spes enim et dilectio provocant beneficentiam Dei. Breviter respondeo, partem illam, *diligentibus se,* non esse referendam ad omnia redemptionis nostrae seu mysteria seu beneficia, sed ad illud beneficium, quod est omnium mysteriorum complementum, id est, ad vitam aeternam, quae in Dei visione consistit, ut sententia sit ad hunc modum explicanda: Quae praeparavit Deus ordinanda ad salutem et vitam aeternam, quam dare constituit iis, qui diligunt ipsum.

Innuit hanc solutionem Thomas in comment., docens hoc sensu Deum id, quod in cor hominis non ascendit, praeparasse, id est, praedestinasse *diligentibus se, quia essentiale praemium aeternae gloriae charitati debetur, secundum illud Joan.* 14. *Si quis diligit me, diligetur a patre meo, et ego diligam eum, et manifestabo ei meipsum.* Quamvis enim praedestinatio ad gloriam gratuita sit, quatenus gloria consideratur ut finis, qui primus est intentione: fatendum tamen est, eandem gloriam hominibus a Deo praeparari, tanquam mercedem diligentibus promissam.

10. *Nobis autem revelavit Deus per spiritum suum.* Ne quis objiciat, quo igitur pacto vos illa loqui potestis, si nec in mentem cuiquam venire potuerunt? Deus, inquit, nobis per spiritum suum revelavit. *Nobis* igitur intellige, non omnibus fidelibus, sed Apostolis, qui eadem mysteria tradamus aliis, et, ut supra dixit, sapientiam loquamur inter perfectos. Hic est *Spiritus sanctus, quem,* ait Dominus ad Apostolos Joan. 14., *mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia,* et cap. 16. *docebit vos omnem veritatem.*

Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei. Profunda, Graece, τὰ βάθη *profunditates,* sive ut interpres Irenaei lib. 2. cap. 4. reddidit, *altitudines. Scrutatur* autem spiritus Dei (sicut quidam exponunt) in nobis, id est, scrutari nos facit, quomodo clamat, gemit, postulat in nobis Rom. 8. et Gal. 4. Ita sensus est: Spiritus enim Dei facit nos intellectu penetrare etiam ad occulta et a saeculis abscondita Dei consilia. Nam quod dicit *omnia,* accommodate capiunt de omnibus mysteriis, quae voluit Deus sciri ab hominibus.

Alii simpliciter intelligunt, spiritum Dei omnia scrutari seu penetrare, id est, omnia cognita et perspecta habere, ac proinde sufficientem esse ad revelanda nobis quaecumque voluerit. Proprie quidem scrutari est indagare et quaerere notitiam rerum abditarum, sed hic accipitur pro ipsa talium rerum notitia, scilicet eo sermonis tropo, quo consequens ex eo, quod antecedit, intelligitur. Qua ratione passim Deo tribuitur scrutari renes et corda, id est, intima hominum nosse, ut Psalm. 7., 1 Paral. 28., Jerem. 17. Quod cum Scripturae Deo proprium esse velint, recte etiam ex hoc loco statuitur, Spiritum sanctum esse Deum. Huic autem expositioni congruunt, quae sequuntur:

11. *Quis enim hominum scit, quae sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui in ipso est?* Probat, spiritum Dei non tantum nosse, sed etiam solum nosse Dei arcana, ne quis existimet, aliunde quam a Dei spiritu comparari posse notitiam mysteriorum, de quibus hic agitur. Sicut, inquit, arcana cogitata hominis nullus hominum novit, nisi spiritus ipsius hominis, id est, mens ejus sive anima, qua intelligit, ita etc.

Dicet aliquis: Ergo caelicolae preces nostras non cognoscunt, si sola mente fiant. Respondeo, sicut hac sententia non excluditur Deus (ait enim, *quis hominum scit* etc.), ita nec amicos ejus excludi, quibus ille secreta, quae vult, pro suo

beneplacito revelat et aperit. Hoc enim jam dixit: *Nobis revelavit Deus per spiritum suum.* Quamvis et sic potest hic locus intelligi: Nullum hominem scire quaecumque sunt hominis, id est, omnia ejus cogitata et consilia, nisi ipsum hominem, qui ea versat in corde suo.

Ita et quae Dei sunt, nemo cognovit nisi Spiritus Dei. Quae Dei sunt, id est, cogitationes et consilia Dei, in quibus sunt, quae prius dixit, *profunda Dei.* Quod ait, *nisi spiritus Dei,* subintellige, et cui spiritus Dei revelare voluerit, quomodo dictum est a Christo Matth. 11.: *Nemo novit Patrem nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare.* Nam hujusmodi exceptionem ipse Paulus statim sequentibus verbis indicat. Quod si tamen universe de omnibus, quae Dei sunt, sententiam accipias, vera erit sine exceptione, quemadmodum et sententia praecedens de iis, quae sunt hominis.

Illud sciendum, per hoc, quod dicitur solus Dei spiritus nosse, quae Dei sunt, non excludi Filium, sed includi potius, quum ipse dicat: *Omnia quaecumque habet Pater, mea sunt,* et de Spiritu sancto: *Quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis,* Joan. 16. Etenim, ut tradunt Theologi in 1. sent. dist. 21., dictiones tam exclusivae quam exceptivae nominibus personalibus respectu praedicatorum essentialium adjunctae, solum excludunt ea, quae natura sunt diversa, quemadmodum et in eo, quod paulo ante ex Evangelio citatum est, observare licet. Non enim ibi Spiritus sanctus excluditur.

Unde etiam hic locus aperte Macedonianos redarguit, negantes Spiritum sanctum esse natura Deum. *Tertull.* lib. adv. Hermogenem cap. 18. et adv. Praxeam cap. 8. et 19. hujus sententiae partem extremam citat hoc modo: *nisi spiritus, qui in ipso est,* videlicet similiter priori membro. Atque inde etiam colligit, Spiritum sanctum esse Deum, quod non sit aliquid extra Deum, sed in ipso, quemadmodum spiritus hominis substantialiter in homine est, tametsi idem lib. 2. adv. Marcionem cap. 2. legit, ut nos legimus, *nisi Spiritus Dei.*

12. *Nos autem non spiritum hujus mundi accepimus, sed spiritum, qui ex Deo est.* In Graeco et Syriaco non additur pronomen *hujus.* Et sine eo citat Novatianus lib de Trinit. cap. 29. Quidam etiam vetusti codices latini non habent, ut nec veteres concordantiae. Quanquam addit interdum, ut superiori cap. vers. 20. et cap. seq. vers 19., sic etiam hoc capite bis terve, *hujus saeculi.* Quod adnotamus, ut intelligatur, sensum non variari, sive additum fuerit sive non.

Est autem rursus occupatio. Nam ne quis dicat Apostolo: Si solus Dei Spiritus novit, quae Dei sunt, quomodo vos ea novistis? respondet, et quod jam ante dixerat: *Nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum,* repetit aliis verbis. Nos, inquit, non spiritum mundi accepimus, id est, non sumus instituti sapientia mundana et saeculari (sic enim spiritum mundi Graeci interpretantur), ut sciamus, quae sunt hujus saeculi, sed accepimus spiritum, qui ex Deo est, id est, Spiritum Dei. Loquitur, ut supra, in persona Apostolorum, qui non fuerunt imbuti sapientia hujus mundi, sed repleti Spiritu sancto.

Ut sciamus, quae a Deo donata sunt nobis. Hoc est, ut eo spiritu revelante sciamus mysteria divina pertinentia ad redemptionem, justitiam, salutem et gloriam electorum, quae omnia gratis donata sunt electis, ab aeterno per praedestinationem. Videtur enim Apostolus eadem nunc dicere donata nobis a Deo, quae paulo ante dixerat a Deo praeparata iis, qui diligunt ipsum, comprehensa tamen etiam ipsa dilectione. Quanquam et donata intelligi possunt, jam exhibita per Christum. Nam illorum mysteriorum effectus jam late per Ecclesiam agebatur.

Ex hac interpretatione verborum Apostoli, quae contextui quam maxime congruit, intelligi facile potest, quam imperite et inepte ex iis sectarii colligant, unumquemque fidelium scire et infallibiliter certum esse, se habere dona Dei,

justitiam, caritatem, remissionem peccatorum. Nam primum non de omnibus fidelibus loquitur Paulus, sed de Apostolis, deinde nec de omnibus ac singulis Dei donis, quae unicuique insunt, sed de mysteriis, arcano divinae sapientiae consilio praeparatis et exhibitis, atque exhibendis societati electorum in genere.

Bene locum hunc intorquet *August.* hom. 14. inter. 50. adversus Pelagianos, ignorantes ea, quae a Deo donata sunt nobis, ut fidem, spem, caritatem, justitiam, bona opera, dum ea non gratiae Dei, sed sui arbitrii viribus adscribunt. At non minus juste dirigatur adversus ipsos nostrae aetatis haereticos, nescientes, quae a Deo donata sunt nobis. Nam si scirent, non pro vera justitia, quam Deus per Filium suum nobis donavit, imputativam supponerent, nec pro rebus pretiosissimis, quas sub velamine sacramentorum Deus suae donavit Ecclesiae, nuda rerum symbola nobis obtrudere conarentur. Porro sensum, quem initio dixi, magis etiam confirmant sequentia.

13. *Quae et loquimur.* Id est, quae eadem tradimus aliis. Sed non passim omnibus, ut ante dixit, et paulo post iterum declarat. *Non in doctis humanae sapientiae verbis. Doctis,* Graece διδακτοῖς, alias διδακτικοῖς, pro quo supra dixit πειθοῖς *persuasivis.* Sensus: Eloquimur mysteria nobis per Spiritum Dei revelata, non utentes verbis arte compositis, nec ratione per humanam sapientiam instructa.

Sed in doctrina spiritus. Graece, *sed in doctis Spiritus sancti.* Supple ex membro priori *verbis,* licet in nonnullis legatur ἐν διδαχῇ, *in doctrina. Augustinus* lib. 14. de civit. Dei cap. 4. et epist. 150. legit, *sed docti spiritu,* nisi forte mendum est, ut legendum sit *doctis spiritus,* aut *doctis spiritu,* nempe Graeco conformius. Sensus: sed utentes oratione, qualem docet ac suggerit Spiritus sanctus. Sic Joann. 6.: *Et erunt omnes docti* seu *docibiles Dei.* Graece διδακτοὶ τοῦ θεοῦ, id est, docti a Deo.

Spiritualibus spiritualia comparantes. Comparantes, Graece συγκρίνοντες, id est, adhibito judicio conferentes sive coaptantes. *Spiritualibus* accipi potest vel ut neutrum, vel ut masculinum. Priori modo sensus est: quemadmodum, qui docent humanam sapientiam, utuntur sermone secundum artem humanam composito, ita nos, qui tradimus mysteria sapientiae divinae, sermonem nostrum materiae accommodamus; rebus spiritualibus docendis adhibentes eloquentiam item spiritualem, similitudines quoque et exempla proferentes a rebus divinis. Haec Chrysostomi et sequacium ejus expositio est. Verumtamen magis placet, ut *spiritualibus* masculinum sit, ac sensus sit hujusmodi: spiritualibus viris spiritualia adaptantes, id est, tanquam illis apta tradentes. Nam spiritualibus utique spiritualia conveniunt. Unde supra dixit: *Sapientiam loquimur inter perfectos.* Hinc etiam sequitur: *Animalis autem homo non percipit ea, quae sunt Spiritus Dei,* et post: *spiritualis autem judicat omnia.* Sensum hunc reddit et docte prosequitur S. Thomas. Estque is sane Paulino textui congruentissimus.

14. *Animalis autem homo non percipit ea, quae sunt Spiritus Dei. Non percipit,* Graece οὐ δέχεται, *non accipit, recipit. Animalis* autem Graece ψυχικὸς, videlicet ἀπὸ τῆς ψυχῆς, ab anima. Animalem hominem Graeci interpretantur eum, qui non secundum Deum vivit, sed secundum carnem, quique non plus credit, quam naturali ratione assequatur, ut sunt infideles. Pro quo intellectu facere videtur, quod sequitur: *Stultitia enim est illi.* Nam capite sup. dixerat Apostolus, verbum crucis pereuntibus esse stultitiam. Verum si alia, tam praecedentia, quam quae subsequuntur hoc et sequenti capite, bene considerentur, facile constabit, aliter accipiendum esse animalem hominem.

Sciendum autem, trifariam in Scripturis aliquem vocari animalem. *Primum* propter animam viventem, qualis erat a sua creatione primus homo, videlicet alimentis indigens ad vitae sustentationem, de quo

Paulus in hac epistola cap. 15.: *Sed non prius, quod spirituale est, sed quod animale. Altero modo*, quia sectatur desideria carnis, quae sunt secundum animam sensitivam. Ita Judas Apostolus in sua Catholica epistola quosdam vocat *animales spiritum non habentes.* Quo etiam pertinet, quod Jacobus suae epistolae cap. 3. sapientiam, quae non est desursum, vocat animalem. Eodem sensu Tertullianus in Montanistam male conversus, catholicos appellabat Graeco vocabulo psychicos, id est, animales, tanquam sensibus et carni deditos. *Tertio* quis dicitur animalis, qui etsi jam credat in Christum et justificatus sit, tamen prae mentis imbecillitate non recipit altiora fidei mysteria, quod aegre supra ea, quae sensibus percipiuntur, assurgat.

Et hoc modo loquitur nunc Apostolus de animali homine, quod liquet ex hujus loci collatione cum aliis. Siquidem Paulo sunt iidem animales, carnales, parvuli in Christo, lacte nutriendi, imbecilles ad audiendum; quemadmodum ex adverso iidem sunt spirituales, perfecti, magistri, solidi cibi capaces, sensum exercitatum habentes ad discretionem boni et mali. Et illos quidem animales vocat hoc loco, carnales et parvulos in Christo capite sequenti et Heb. 5., imbecilles ad audiendum rursus ibidem ad Heb. et hoc loco, dum dicit animalem hominem non percipere ea, quae sunt Spiritus Dei, et non posse intelligere, itemque sequenti capite cum dicit: *Nondum enim poteratis, sed nec nunc quidem potestis.*

Hos vero primum spirituales vocat hoc capite, et rursus cap. 14. dicens: *Si quis videtur Propheta esse aut spiritualis, cognoscat, quae dico;* et Gal. 6.: *Vos, qui spirituales estis, instruite hujusmodi* etc. Deinde perfectos, graece τελείους, ut supra, *sapientiam*, inquit, *loquimur inter perfectos,* et Heb. 5.: *Perfectorum est solidus cibus.* Item Phil. 3.: *Quicumque ergo perfecti sumus, hoc sapiamus.* Nam quod sequitur: *Et si quid aliter sapitis, et hoc vobis Deus revelabit,* ad eosdem dicitur Philippenses, qua parte adhuc animales erant et parvuli. Magistros et sensum exercitatum habentes ad boni malique discretionem vocat Heb. 5. Solidi cibi capaces ibidem, et hic initio capitis sequentis. In horum animalium numero adhuc erat Petrus, quando dictum est ei a Domino: *Non sapis ea, quae Dei sunt, sed ea, quae hominum,* Matth. 16. Tales erant et caeteri discipuli Christi ante acceptum Spiritum sanctum. Tales denique inter Corinthios multi, ut ex initio capitis sequentis perspicuum est.

Constat igitur, secundum Apostolum non omnes animales impios esse aut injustos, ut nec omnes justos spirituales. Unde et Origenes homil. 2. super Levit. hominem animalem intelligi dicit, *qui etiamsi peccatis non urgeatur, nec sit praeceps ad vitia, non tamen habet aliquid in se spirituale.* Et Augustinus lib. 1. de baptismo contra Donatistas cap. 15., quosdam animales dicit ad novum testamentum pertinere, eosdemque, si prius, quam spirituales fiant, ex hac vita rapiantur, in terra viventium computari, idque significari putat illo versu Psalm. 138.: *Imperfectum meum viderunt oculi tui, et in libro tuo omnes scribentur.* Idem in eandem prorsus sententiam de animalibus sub nomine carnalium scribit concione 3. enarrat. in Psalm. 103. Similia reperies apud eundem epist. 57. ad Dardanum quaest. 2. et epist. 150. ad Elpidium. Item lib. de vera relig. cap. 28. tract. 98. super Joann. lib. de blasph. Spiritus sancti, qui est sermo 11. de verbis Domini cap. 18., lib. 6. contra Julian. cap. 16. et 17., ac denique lib. 2. retract. cap. 27., videlicet corrigens, quod alicubi diversum dixisse visus fuerat.

Nec secus fere loquitur de animali homine Bernardus in tractatu de vita solitaria ad fratres de monte Dei. Dicit enim, tales etiam Spiritum sanctum habere, quia bonam habent voluntatem. Quae omnia consentanea sunt iis, quae tum hoc loco, tum in epist. ad Hebraeos de homine animali et ad audiendum imbecilli, dicuntur. Illic enim Hebraeis, hic Corinthiis, utrisque fidelibus et regeneratis, anima-

litas et infirmitas hujusmodi tribuitur. Quanquam haec animalitas non in solo est intellectu, sed inde etiam in affectum redundat, quemadmodum in Petro et aliis Apostolis ante acceptum Spiritum sanctum patuit. Negat igitur Paulus, animalem hominem percipere ea, quae sunt Spiritus Dei, non quia Jesum Christum et hunc crucifixum, ac caetera, quae credenda ab ecclesia proponuntur, non recipiat (sic enim infidelis aut haereticus esset), sed quod nondum sit aptus ad capiendum sublimiora divini Spiritus mysteria, quae proinde cum ei traduntur, non accipit, non admittit. Ratio sequitur.

Stultitia enim est illi. Melius ex Graeco, *stultitia enim ei sunt.* Non enim sensus est, quem nonnulli tradiderunt, ideo hominem animalem non percipere, quae sunt Spiritus Dei, quia inest ei stultitia, sed quia, quae sunt Spiritus Dei, stultitia sunt illi homini, quomodo praeced. cap. dixit, verbum crucis pereuntibus esse stultitiam, et iterum: Christum crucifixum gentibus esse stultitiam. Nec tamen de iisdem nun loquitur, ut vult Graecorum commentarius. Non enim dicit verbum crucis, aut Christum crucifixum animali homini esse stultitiam, sed ea, quae sunt Spiritus Dei, quae jam interpretati sumus sublimiora divini Spiritus mysteria, nimirum ea, quae Paulus inter perfectos loquitur. Haec animali homini, quamvis jam in Christum crucifixum credenti, stultitia dicuntur esse, quia non potest in illis conspicere ordinem sapientiae divinae, sed magis ea apprehendit ut sensibus et rationi contraria. Velut si cui matheseos imperito dicas solem esse tota terra plus centuplo majorem, aut lunam sole minorem bis millies, ac eo amplius; ridebit te talia dicentem et explodet, tantum aberit, ut fidem dictis accommodet. Igitur apud hominem animalem dum talis est, et donec in spiritualem proficiat, tacenda sunt illa secretiora mysteria, quemadmodum faciendum esse, Christi et Apostolorum ejus exemplis, graviter admonet ac docet Ambrosius, sub finem lib. 6. comment. in Lucam. Idque adeo a magnis et spiritualibus viris provideri solere: *ne quid populariter agant, quod nondum esse temporis, ut cum populo agatur, intelligunt,* Augustinus testatur lib. de vera religione cap. 28. *Sapientiam enim,* inquit, *loquuntur inter perfectos: carnalibus vero et animalibus, quamvis novis hominibus, adhuc tamen parvulis, nonnulla obtegunt, sed nulla mentiuntur.* Sequitur explicatio dictae rationis.

Et non potest intelligere. Graece γνῶναι, *cognoscere,* scilicet ea, quae sunt Spiritus Dei. Nondum est, inquit, capax eorum cognoscendorum, nondum aptus ad ea percipienda.

Quia spiritualiter examinatur. Verti etiam ex Graeco potest *examinantur* numero plurali, ut referatur ad *ea, quae sunt Spiritus Dei.* Sicque legitur in vetustis quibusdam codicibus. Est autem Graece ἀνακρίνεται, verbum idem cum eo, quod mox semel et iterum interpres vertit judicare, tametsi proprie significat dijudicare, discernere, quod est examinare. Prioris lectionis sensus est: animalem hominem ea, quae sunt Spiritus Dei, intelligere non posse, eo quod, dum in talibus instruitur, spiritualiter examinatur seu dijudicatur, id est, revocatur ad intellectum spiritualem et sublimem, cum ipse sit animalis, et tanquam parvulus in Christo lacte nutriendus, non solido cibo, sicut infra dicitur.

Posterior lectio sensum hunc habet: Animalis homo non potest percipere, quae sunt Spiritus Dei, quoniam illa spiritualiter examinantur, id est, spirituali intellectu examinanda, discutienda ac dijudicanda sunt. Ad quam rem animalis homo ob imbecillitatem mentis ad sensibilia depressae, non est idoneus. Porro in aliis quibusdam Latinis MSS. sic legitur: *Ea, quae spiritualiter examinantur.* Quae lectio sensum non facit a secundo diversum. Quem quidem arbitramur esse maxime commodum.

15. *Spiritualis autem judicat omnia.* Graece, *dijudicat quidem omnia,* pro quo interpres Irenaei lib. 1. cap. 1.: *examinat omnia,* Hieron. in comment. epist.

ad Gal. 4.: *dijudicat omnia.* Sed et Hugo legit, *omnia discernit.* Sensus: Homo spiritualis (quem supra dixit perfectum), qui pro consuetudine mentem habet exercitatam in divinis, utpote jam adultus et provectus in vita spirituali; idoneus est ad bene judicandum, non solum de rebus sensibilibus atque terrenis, quod solum potest animalis, verum etiam de spiritualibus, id est, altioribus ac difficilioribus religionis nostrae mysteriis, quae a Christo coelestia vocantur Joann. 3.: *Si*, inquit, *terrena dixi vobis, et non creditis; quomodo si dixero vobis coelestia, credetis?* Ad hunc sensum revocari potest, quod August. lib. 13. confess. cap. 22. spiritualem hominem interpretatur omnia judicare, scilicet ea, quae judicanda sunt, et quaenam ea sint, exponit capite sequenti, quodque lib. de vera religione cap. 31. de spirituali dicit: *Omnia judicat, quia super omnia est, quando cum Deo est. Cum illo autem est, quando purissime intelligit, et tota caritate, quod intelligit, diligit.*

Ex hac Apostoli sententia colligunt haeretici, penes unumquemque fidelem esse potestatem judicandi de controversiis religionis. Sed perperam id colligunt. *Primum,* quia Paulus de solo spirituali homine loquitur, cum sint inter fideles, etiam bonos, ut ante dictum est, multi animales, ac proinde ad judicandum de spiritualibus inepti. *Deinde,* quia non est hic sermo de judicio potestatis, sed discretionis. Quae duo nostrae aetatis sectarii fere confundunt. Nam et Graecum ἀνακρίνειν, uti superius admonui, discretionem potius quam judicium significat. *Postremo,* quia non sentit Apostolus, spiritualem judicare omnia absolute, sed omnia sensu jam explicato: quoniam non solum de rebus terrenis bene judicare potest, sed etiam de coelestibus ac sublimibus. Prout autem quisque magis est spiritualis, eo certius ac melius de pluribus poterit judicare. Et hoc sensu accipienda sunt Augustini verba paulo ante citata. Nam et in moralibus ita rem habere, Philosophus testatur lib. 3. Ethicorum cap. 4.: *Vir bonus,* inquit, *recte de omnibus judicat; et facile quid in re quaque veri sit, perspicit; cum sit quasi regula et mensura rerum.* Sic ille. Sensum hunc erudite explicat Thomas in comment. et illustrat exemplis hominis vigilantis et dormientis, sani et infirmi, fortis ac debilis, denique in moralibus virtuosi et vitiosi. An autem spiritualis omnia judicans, sit omnis homo caritatem habens (quod sentire videtur idem doctor tam in commentario quam in summa 2. 2. quaest. 60. art. 1. ad 2.), an potius inter bonos fideles existimandum sit multos esse animales, id puto superius satis a nobis esse discussum.

Jam vero quanquam spiritualis homo possit, ut dictum est, de multis ad religionem pertinentibus bene judicare, ac suo judicio alios instituere, non tamen statim habet autoritatem judicandi publicam; sicut et legum peritus non statim judex forensis est. Etenim non solum inter eos, qui praesunt, verum etiam inter eos, qui subduntur eis, qui praesunt, inveniri spirituales homines affirmat August. lib. 13. conf. cap. 23. Caeterum in ipsam Christi Ecclesiam perfecte quadrat, quod Apostolus dicit, spiritualem omnia judicare, ut propterea merito ad eam spectet non modo discretivum judicium, quo possit inter verum et falsum discernere, verum etiam judicium publicae potestatis, quod definitivum vocatur, cui omnes fideles tam spirituales quam animales suum debeant judicium submittere.

Et ipse a nemine judicatur. Graece: *Ipse autem a nullo dijudicatur.* Sic et Hieronymus loco prius citato. *A nemine,* id est, a nullo alio, qui videlicet non sit spiritualis. Ita post Chrysost. Theophylactus adducta similitudine de vidente et non vidente. Nam qui videt, et sua videt, et ea, quae sunt non videntis: hic vero nec sua, nec quae illius sunt, videt. Alioqui spiritualem a spirituali judicari, quomodo Petrus a Paulo judicatus fuit Gal. 2., nihil prohibet. Unde nec sequitur, hominem spiritualem non judicari a lege. Nam et lex ipsa spiritualis est Rom. 7.

Sed dices: Igitur a suo principe vel praelato, si sit animalis, judicandus non erit is, qui spiritualis est. Verum jam diximus, hic non agi de judicio publicae potestatis, quod est principum et praelatorum. Quanquam sane rectus ordo postulat, ut spirituales potius praesint animalibus, eosque cum potestate judicent, quam ut ab illis judicentur, praesertim in iis, quae religionis sunt. At vero cum ecclesia sit maxime spiritualis, hinc jam rursum aestima, nihil esse convenientius et ordinatius, quam ut apud eam sit suprema potestas judicandi de iis, quae ad fidem et religionem pertinent.

16. *Quis enim cognovit sensum Domini, qui instruat eum?* Male quidam codices duas faciunt interrogationes hoc modo: *Quis enim cognovit sensum Domini? aut quis instruxit eum?* Graeca et MSS. Latina nobiscum faciunt. Tertull. quoque in Scorpiaco cap. 7. legit, *qui eum instruat,* tametsi in Graeco est συμβιβάσει, *instruet.* Porro relativum *qui* nec ad Dominum, nec ad sensum Domini referendum est, ut quidam volunt, sed ad eum, de quo dicitur: *Quis cognovit.* Respicit enim Apostolus ad locum Jes. 40., quo item respexerat Rom. 11, 34. utrobique secutus versionem LXX., apud quos totus locus sic habet: *Quis cognovit mentem Domini, et quis ejus consiliarius fuit, qui instruet eum?* Igitur Paulus hac interrogatione probare intendit, non animales, sed spirituales, cujusmodi imprimis erant Apostoli, nosse ea, quae sunt Spiritus Dei, ac de iis posse judicare, eademque aliis tradere. Id enim est, quod sequitur:

Nos autem sensum Christi habemus. Sensum, graece νοῦν *mentem,* quemadmodum et in parte praecedenti. Potest autem tota sententia sic explicari. Quamvis secundum Prophetam nemo perfecte noverit mentem, consilia et cogitationes Dei, multoque minus quisquam sit, qui possit eum instruere consiliis: nos tamen Apostoli, qui spirituales sumus, mentem Christi Domini ex revelatione Spiritus sancti percepimus, ut de spiritualibus, id est, arcanis religionis mysteriis, judicare possimus, atque illis ea tradere, qui eorum discendorum fuerint capaces.

Hoc quoque propriissime in ecclesiam competit. Ipsa namque est, quae qualibet exorta controversia religionis, exempli gratia, qui libri pro sacris habendi, secure dicere potest (utcumque reclament Hebraei): *Nos sensum Christi habemus,* et ejus spiritu docti discernere novimus inter libros sacros et non sacros. Obiter observa, Paulum hic rursus, sicut in capite praecedenti, Christum Deum dicere, dum pro eo, quod ex Propheta dixerat, *sensum Domini,* repetit *sensum Christi.* Nam apud Prophetam nomen illud est ineffabile, Deo maxime proprium.

CAPUT TERTIUM.

Et ego, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus. Tanquam parvulis in Christo, 2. lac vobis potum dedi, non escam[1]), nondum enim poteratis: sed nec nunc quidem potestis: adhuc enim carnales estis. 3. Cum enim sit inter vos zelus et contentio[2]): nonne carnales estis et secundum hominem ambulatis? 4. Cum enim quis dicat: Ego quidem sum Pauli, alius autem: Ego Apollo, nonne homines estis? Quid igitur est Apollo? quid vero Paulus[3])? 5. Ministri ejus, cui credidistis, et unicuique sicut Dominus dedit. 6. Ego

[1]) Heb. 5, 12. seq. [2]) Cap. 1, 11. seq. 11, 18. [3]) Cap. 1, 12.

plantavi[1]), Apollo rigavit[2]), sed Deus incrementum dedit[3]). 7. Itaque neque qui plantat, est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat, Deus. 8. Qui autem plantat, et qui rigat, unum sunt. Unusquisque autem propriam mercedem accipiet secundum suum laborem. 9. Dei enim sumus adjutores; Dei agricultura estis, Dei aedificatio estis. 10. Secundum gratiam Dei, quae data est mihi[4]), ut sapiens architectus fundamentum posui: alius autem superaedificat. Unusquisque autem videat, quomodo superaedificet. 11. Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, praeter id, quod positum est, quod est Christus Jesus[5]). 12. Si quis autem superaedificat super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, foenum, stipulam, 13. uniuscujusque opus manifestum erit; dies enim Domini declarabit, quia in igne revelabitur[6]): et uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit[7]). 14. Si cujus opus manserit, quod superaedificavit, mercedem accipiet. 15. Si cujus opus arserit, detrimentum patietur: ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem. 16. Nescitis, quia templum Dei estis[8]) et Spiritus Dei habitat in vobis[9])? 17. Si quis autem templum Dei violaverit, disperdet illum Deus. Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos. 18. Nemo se seducat: si quis videtur inter vos sapiens esse in hoc saeculo, stultus fiat[10]), ut sit sapiens. 19. Sapientia enim hujus mundi stultitia est apud Deum. Scriptum est enim[11]): Comprehendam sapientes in astutia eorum. 20. Et iterum[12]): Dominus novit cogitationes sapientium, quoniam vanae sunt. 21. Nemo itaque glorietur in hominibus. 22. Omnia enim vestra sunt, sive Paulus, sive Apollo, sive Cephas, sive mundus, sive vita, sive mors, sive praesentia, sive futura: omnia enim vestra sunt[13]); 23. Vos autem Christi, Christus autem Dei[14]).

SUMMARIUM CAPITIS TERTII.

Corinthios notat tanquam adhuc carnales, ut qui contentiones inter se haberent ob studia magistrorum. Quos docet ministros tantum esse, solo Deo dante incrementum: nec aliud esse fundamentum praeter Christum, cui quae superaedificantur, per ignem probanda. Non esse violandum Dei templum, quod nos sumus. Sapientiam mundi destruendam, nec in hominibus gloriandum.

1. *Et ego, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritualibus.* Redit Apostolus ad id, quod agere coeperat capite primo, atque ex dissidiis, quae causa magistrorum inter Corinthios erant oborta, carnales, hoc est, animales eos arguit. Nam idem est hoc loco carnalis, qui supra animalis. Sicut enim illic animali, ita hic carnali spiritualem opponit, ut carnalis intelligatur, qui sensu carnis impeditur a

[1]) Act. 18, 1. seq. [2]) Act. 18, 27. [3]) Phil. 2, 13. [4]) Ephes. 3, 2. [5]) Eph. 2, 20. [6]) 1 Pet. 4, 12. [7]) Cap. 7, 26. 29. seq. [8]) 2 Cor. 6, 16. Eph. 2, 21. seq. [9]) Cap. 6, 19. [10]) Cap. 1, 18. [11]) Cap. 1, 20. Hiob. 5, 13. [12]) Psalm. 13, 11. [13]) Rom. 8, 28. 38. seq. [14]) Cap. 11, 3.

spiritualibus contemplandis. *Loqui quasi*, seu potius *tanquam spiritualibus*, est tradere doctrinam spiritualibus ac perfectis accommodam; et, ut dictum est capite superiori, *spiritualibus spiritualia comparare*. Id se potuisse negat apud Corinthios, quando eis Evangelium praedicavit; propterea quod illi non spirituales sed carnales essent, ideoque doctrina pascendi, quae carnalibus esset apta, non quae spiritualibus, unde quidam interpretes supplent, *sed loquendum fuit tanquam carnalibus*. Porro doctrina carnalibus apta non ipsa quidem carnalis est, sed minus tamen spiritualis, quam ea, quae spiritualibus convenit, adeo ut Christus de tali doctrina loquens Joan. 3. affirmet, se terrena dixisse, et Apostolus Rom. 6. dicat: *Humanum dico, propter infirmitatem carnis vestrae.*

Tanquam parvulis in Christo. Quasi, tanquam, in Graeco vox eadem ὡς. *Parvulis* graece νηπίοις, *infantibus*. Haeret haec pars cum praecedentibus, non cum parte sequenti, quemadmodum liquet ex Graeco; ubi casus in eo, quod sequitur, diversus est, ut si latine dicas: *lacte vos potavi*. Atque hanc distinctionem reperire est in vetustis quibusdam exemplaribus. Mitigat autem Apostolus addita hac parte improperium vocabuli *carnalibus*, simulque exponit, quos carnales dixerit.

Nam carnales multis modis in scriptura dicuntur. *Primum* in quibus caro pugnat adversus spiritum, etiamsi desideriis carnis fortiter et multum resistant, multumque jam profecerint in justitia; quomodo de se dicit Apostolus Rom. 7. *Ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato. Secundo*, qui carnis desideria sequuntur, et secundum carnem vivunt, non secundum spiritum, quos passim notant apostolicae literae, ut Rom. 8. vers. 1. 4. et 5., 2 Petr. 2. vers. 10., et in epist. Judae vers. 23. *Tertio* ac medio modo: qui etsi secundum carnem non vivant, tamen in multis adhuc carnaliter sapiunt, haud percipientes ea, quae sunt spiritus Dei. Denique dominos carnales (Graece *secundum carnem*) alibi vocat Apostolus, qui servos habent secundum carnis seu corporis ministeria subjectos, ut Ephes. 6. et Col. 3. Tertius modus praesentis est loci. Nam carnales exponit Apostolus parvulos sive infantes in Christo. Hos autem dicit, qui tanquam infantes adhuc imperfecti sunt, ac si dicat incipientes atque novitios in his, quae Christianae sunt religionis.

2. *Lac vobis potum dedi.* Vel *potandum dedi*. Graece ἐπότισα. Persistit in metaphora sumpta ab infantibus. Et sensus est: Humiliorem ac simpliciorem doctrinam, quam velut infantes in Christo facilius caperetis, vobis tradidi. Eam doctrinam vocat Apostolus Hebr. 5. elementa exordii sermonum Dei, et cap. 6. sermonem inchoationis Christi. Cujus etiam eodem loco aliquot exempla commemorat, ut doctrinam poenitentiae ab operibus mortuis, fidei in Deum, baptismatis, impositionis manuum, resurrectionis mortuorum, et judicii aeterni. Locus similis 1 Thess. 2., ubi se fuisse dicit in medio eorum, tanquam si nutrix foveat filios suos. Propter hanc charitatem, qua parvulos in Christo lacte nutrivit Paulus, ex ejus cervice, quando occisus est, pro sanguine lac manasse testatur Ambros. serm. 68. Cujus rei meminit etiam Chrysost. sermone in Principes Apostolorum.

Non escam. Graece καὶ οὐ βρῶμα, *et non cibum*, nempe solidum. Ad hunc enim restringitur ex antithesi lactis. Exprimitur autem Hebr. 5. *perfectorum est solidus cibus*. Quo nomine significat doctrinam sublimiorem, quae adultis in Christo convenit. Supplendum, dedi vel obtuli; quemadmodum supplet Theophyl. Nam solido cibo nemo potatur.

Nondum enim poteratis. Hebraismus est qualis Jesaiae 1. *Festivitates non possum.* Subauditur enim *ferre*. Quod interpretes supplent. Hieronymus autem vertit, *non feram*. Dat igitur rationem Apostolus, cur solidum cibum Corinthiis non praebuerit, quia ferre non poterant. Observanda circa hunc locum Pauli prudentia, eademque omnibus Evangelicae

doctrinae ministris imitanda; ut ne proferant omnia apud omnes, sed auditorum, quos nacti fuerint, ingenio ac modo sese utiliter accommodent. Quo pertinent ea, quae tradunt Ambros. et August. locis superiori capite citatis ad illud: *Stultitia enim est illi.*

Sed nec nunc quidem potestis. Graece, *sed nec adhuc nunc potestis.* Pro quo bene Erasmus: *Imo ne nunc quidem adhuc potestis.* Supple ex ante dictis, ferre solidum cibum. Hoc dicendo, transitum facit ad increpationem subsequentem. *Adhuc enim carnales estis.* Carnales vocat, ut ante dictum est, eosdem, quos superiori cap. animales, quanquam non eadem prorsus ratione. Quum enim dicit animales, imbecillitatem mentis ac judicii significat; quum carnales, vitium notat affectus seu voluntatis ad ea, quae carnis sunt, inclinatae. Sicut autem animalitas, quae in mente est, in affectum redundat, uti diximus: ita vicissim carnalitas affectum occupans, menti coalescit, ineptam reddens ad spiritualia percipienda. Quo argumento nunc utitur Apostolus, quum probat, Corinthios ferre non posse solidum doctrinae cibum, eo quod sint adhuc carnales. Estque haec tacita quaedam exprobratio, quod cum tanto tempore Christiani fuissent, adhuc tamen affectibus in carne haererent.

3. *Cum enim sit inter vos zelus et contentio: nonne carnales estis? Zelus,* Graecum vocabulum ζῆλος, id est *aemulatio.* Sed hic in vitio ponitur, ut frequenter alibi. Significat enim dolorem animi inde natum, quod alius potiatur bono a te desiderato. Vide commentarium Galat. 5. ad illud *contentiones, aemulationes.* Ut enim haec fere conjuncta sunt vitia, ita plerumque scriptura ea conjunctim numerat. Post contentionem sequitur in Graeco, καὶ διχοστασίαι, *et dissensiones,* quod et Irenaeus legit lib. 4. cap. 75., et Cyprianus libr. de zelo et livore et lib. 3. testimoniorum cap. 3. Erasmus vertit: *et factiones.*

Cum enim, inquit Apostolus, sint inter vos aemulationes, contentiones et studia partium; an non merito vos dixi carnales? Sunt enim haec carnis opera, Galat. 5. vers. 20. Sed quia Corinthiis accidebant haec vitia, magis, ut fit, ex infirma et puerili quadam animorum affectione, qua praeter modum et rationem pro suis quique magistris certabant, quam ex voluntate nocendi cuiquam: idcirco carnales quidem eos ista coarguebant, non ita perfecte tamen carnales, ut eos a regno Dei excluderent. Nam et Apostolorum Christi similis infirmitas fuit ante acceptum Spiritum sanctum: quorum inter se contentiones cum ambitione conjunctas aliquot locis produnt Evangelia.

Et secundum hominem ambulatis. Hominem intellige qua parte nondum renovatus est, quem Apostolus passim opponit Deo: quemadmodum et Christus, quando Petro dixit: *Non sapis ea quae Dei sunt, sed ea quae hominum,* Matth. 16. Igitur ambulare secundum hominem, est affectus humanos et carnales in vita et actionibus suis ostendere.

4. *Cum enim quis dicat: Ego quidem sum Pauli; alius autem, ego Apollo; nonne homines estis? Alius,* Graece ἕτερος *alter.* Nec in Graeco est *homines,* sed *carnales,* sicut et in Syriaco. Quod et in vetustis quibusdam Latinis legitur. Caeterum res eadem est. Nam iidem prorsus intelliguntur homines, et carnales, id est affectibus humanis et carnalibus obnoxii. Quid autem velint illa: *Ego sum Pauli, ego Apollo,* satis expositum est capite primo.

Quid igitur est Apollo? quid vero Paulus? Graece commutato ordine: *Quis igitur est Paulus? quis autem Apollo?* tametsi suspicatur Erasmus τί legendum in Graeco, propter illud quod infra dicitur: *Neque qui plantat est aliquid (τι), neque qui rigat.* Hic jam Apostolus, ut medeatur contentioni, quam habebant inter se Corinthii propter magistros, explicat ipsorum magistrorum conditionem, et quo loco habendi sint, docet; ne forte pluris eos faciant, ac plus eis tribuant, quam oporteat.

5. *Ministri ejus cui credidistis.* Graece: *nisi ministri, per quos credidistis?* Pro quo Syrus Hebraismo utens: *per quorum manus credidistis?* Tametsi Latinorum codicum et commentatorum constans lectio est, *ejus cui credidistis,* quae etiam est apud August. libr. 3. contra literas Petil. cap. 54. Sensus autem utriusque lectionis fere idem est. Paulus, inquit, et Apollo, magistri vestri, propter quos contenditis, quid aliud sunt quam ministri Dei, quorum externa dumtaxat opera et ministerio praedicatum est vobis Evangelium Christi, in quem credidistis. Igitur in eo, quod dicit eos solum esse ministros, removet ab eis virtutem sanctificandi interius, quae soli Deo ac Domino convenit; removet et meritum, quale convenit Christo homini.

Et unicuique sicut Dominus dedit. Ordo rectus: Et sicut unicuique Dominus dedit. Similis sermo Rom. 12. *Unicuique sicut Deus divisit mensuram fidei.* Ministri, inquit, Dei sunt, iique diversa habentes ministeria, prout communis eorum Dominus cuique dedit. Non enim sibi ipsis adscribere quicquam possunt, sed totum a Deo acceperunt. Extenuat gloriam ministrorum, ut Deo vendicet suam; ac per hoc a contentione pro magistris suscepta Corinthios revocet. Ministeriorum diversitatem declarant sequentia verba.

6. *Ego plantavi.* Metaphoricus sermo, quo ministros Evangelii similes ostendit agricolis plantantibus et rigantibus. Plantare, est doctrinam de Christo tradere iis, qui Christum ante non noverant. Quod proprie muneris est Apostolici. Id Paulus fecerat Corinthi. Unde dicit infra sub alia metaphora: *Ut sapiens architectus fundamentum posui.* Tale est, quod ad Rom. 15. scribit de praedicatione sua, qua ab Jerusalem per circuitum usque ad Illyricum repleverat Evangelium Christi. *Sic,* inquit, *praedicavi Evangelium hoc, non ubi nominatus est Christus, ne super alienum fundamentum aedificarem.*

Apollo rigavit. Quod hic dicit rigare, idem est cum eo, quod inferius altera metaphora vocat superaedificare. Id autem est, doctrinae Christianae jam plantatae et fundatae superaddere praecepta, quibus illa conservetur et augeatur. Quod est episcoporum et eorum omnium, qui in partem aliquam functionis episcopalis vocati sunt. Idque apud Corinthios Apollo fecerat, quemadmodum et Luc. satis indicat Act. 18. et 19.

Sed Deus incrementum dedit. Graece uno verbo ηὔξανεν, *auxit.* Verum id bene et significanter duobus vocabulis reddunt interpretes, *incrementum dedit.* Refertur autem hoc tam ad plantationem, quam ad rigationem. Nam neque plantare neque rigare prodest quicquam, nisi Deus det incrementum; id est, divina sua virtute operetur in animis hominum, efficiatque, ut id, quod plantatum est et rigatum, germinet, crescat et fructum faciat.

7. *Itaque neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat.* Illatio est ad hunc modum explicanda. Igitur sicut in naturalibus (unde metaphora sumpta est) qui plantat et qui rigat, non sunt aliquid: ita nec in divinis. Dicuntur autem plantans et rigans, tam in his quam in illis, nihil esse, hoc sensu: quia licet foris exhibeant suum ministerium, non tamen actione sua interiorem attingunt effectum vel vegetationis in naturalibus, vel sanctificationis in divinis. Sed illam quidem efficit natura Deo autore, istam vero sibi soli Deus reservat.

Interim observa, Paulum, qui modo dixerat, se et Apollo non aliud esse quam ministros, quorum opera crediderant Corinthii, nunc adhuc amplius sese demittere, dum sub nomine plantantis et rigantis nihil se ipsos esse significat: ut vel hac ratione persuasi, desinant contendere pro suis doctoribus. Quod si de praedicatoribus Evangelii dicit, quanto verius dicat: neque qui baptizat, est aliquid? Nam multo minor est opera et industria baptizantis, quam praedicantis et docentis. Unde si propter Evangelium sibi a Paulo vel Apollo praedicatum, nemo dicere debuit: ego sum Pauli, ego Apollo: quanto minus propter baptismum ministratum?

Sed, qui incrementum dat, Deus. Subaudi, est aliquid: quia dare incrementum ut causam proprie productivam illius effectus, permultum est. Si quaeras, an solus Deus det incrementum: respondeo, solus quidem in naturalibus, cum exclusione hominis cultoris, non tamen ipsius naturae. Solus autem in spiritualibus et gratuitis, de quibus Apostolus intendit loqui, cum exclusione cujuscunque causae creatae. Quod volunt Aquinas et Cajetanus et alii, dum hic annotant, solum Deum in corde hominis operari posse. Et ante eos Augustinus, cujus adversus Petilianum scribentis loco supra citato, de eo qui plantat et rigat haec verba sunt: *Ad ministrandum et dispensandum verbum ad sacramentum est aliquid: ad mundandum autem et justificandum non est aliquid: quia hoc non operatur in interiore homine, nisi per quem creatus est totus homo, et qui Deus manens factus est homo, ille scilicet de quo dictum est: Fide mundans corda eorum, et: Credenti in eum, qui justificat impium.* Item tractatu 80. in Joan. post commemorata hujus loci priora verba: *Quod sequitur,* inquit, *sed Deus incrementum dedit: non per illos* (ministros), *sed per ipsum facit. Excedit hoc humanam humilitatem, excedit angelicam sublimitatem: nec omnino pertinet, nisi ad agricolam Trinitatem.* Haec Augustinus.

8. *Qui autem plantat, et qui rigat, unum sunt,* id est, ambo non aliud quam ministri, et quidem unius Domini ministri et eodem spectantes, nempe ad incrementum exspectandum a Deo; quemadmodum et in naturalibus sese res habet. Cum ergo sint unum, non vos debetis propter eos dividi in factiones. Servit hic locus exhortandis ad concordiam ipsis etiam ministris, ut qui cogitare debeant, sese inter se unum esse, sensu jam explicato.

Unusquisque autem propriam mercedem accipiet secundum suum laborem. Graeca venustius sonant: τὸν ἴδιον μισθὸν λήψεται κατὰ τὸν ἴδιον κόπον, *propriam mercedem accipiet, secundum proprium laborem.* Quod si, inquit, aliqua ministrorum inter ipsos disparitas est, quae reddat alium alio praestantiorem ac digniorem (nec enim ita sunt unum, ut labore et merito sint pares), ea res non a vobis dijudicanda, sed Dei judicio reliquenda est; a quo quisque eorum pro ratione ac merito sui laboris suam et propriam recipiet mercedem, nimirum juxta illud, quod toties inculcat scriptura: Deum redditurum unicuique secundum opera sua.

Notabis Apostolum non dicere, unumquemque ministrum accepturum mercedem secundum effectum seu fructum sui laboris, sed secundum suum laborem. Nam fructus laboris non est in potestate ministri, sed solius Dei dantis incrementum. Quare etiam si forte nullus ex ministerio fructus sequatur, plenam mercedem sui laboris accipiet minister, Domino attestante Matth. 10. *Si domus non fuerit digna, pax vestra revertetur ad vos.* Unde Chrysostomus concione 1. de Lazaro: *Si semen,* inquit, *per te jactum auditor non receperit, nec obedientiae fructum retulerit, tu tamen communicati consilii mercedem feres a Deo: nec minus accipies praemii non auditus, quam accepturus eras, si ille obtemperasset.* Sic ille. Sed haec intellige de praemio, quod essentiale vocant theologi. Nam accidentale non aequale esse, recte ab iisdem traditur.

Porro laboris nomine opus significatur, quod plerumque non fit sine labore. Et quidem laborem hic nominare maluit quam opus, quod versaretur in metaphora ab agricolis sumpta, quorum laboriosa sunt opera. Alioquin opera nostra non ex laboris aut molestiae magnitudine aestimationem habent apud Deum, ut neque ex diuturnitate temporis, aut ex numero actionum; sed ex pondere charitatis, a qua procedunt, quemadmodum bene post Aquinatem Carthusianus annotat ac docte declarat.

Jam vero mercedem hic intelligi vitae aeternae, in confesso est. Cum autem merces cogitari nequeat absque merito: manifeste sequitur ex hac sententia et

aliis similibus, id quod haereticus negat, bona justorum opera (quae nos profitemur esse Dei dona), mereri vitam aeternam. Ostendit etiam hic locus, non omnium mercedem esse parem, ut voluit Jovinianus: siquidem non omnium aequalis est labor, juxta supradictam aestimationem.

9. *Dei enim sumus adjutores. Adjutores* Graece σύνεργοι, id est *cooperatores* sive *cooperarii,* quemadmodum legit Aug. tract. de cultura agri Dominici c. 1. et alibi. Textus Amb. habet, *operis adjutores,* vel secundum alios codices, *operis participes.* Quo suspicor Haimonem respicere dicentem: *in Graeco melius habetur: Dei operis participes sumus.* Alius quidam vertit, *Dei sumus administri.* Etenim Dei adjutores, si proprie loquamur, nulli sunt, nec esse possunt. Neque enim proprie dicitur adjuvari, nisi infirmus, ac per se minus sufficiens ad aliquid agendum. Nec vero legitur usquam in scriptura, Deum adjuvari ab homine: sed negatur, Jesaia dicente c. 40. *Quis adjuvit spiritum Domini?* Sed quia in humanis iidem fere sunt cooperatores et adjutores, idcirco hic alterum pro altero posuit interpres, idque more suo, qui συνέργους ubique vertit *adjutores,* praeterquam Philip. 2. v. 25. et 3 Joan. epist. vers. 8., quibus locis transtulit *cooperatores.* Sic et 1 Mach. 12. *Vidit Jonathas quia tempus eum juvat,* Graece συνεργεῖ *cooperatur.* In his igitur cooperatio est adjuvantis, ac multo magis ea, qua Deus hominibus cooperari dicitur. Unde Marc. 16. ubi de Apostolis dicitur: *Profecti praedicaverunt ubique, Domino cooperante,* bene quadrabat verbum adjuvandi. Verum non sic nostra cooperatio respectu Dei: quia tota nostra cooperatio etiam ipsius Dei operatio est, facientis ut faciamus. Quocirca non est extendenda locutio, qua dicitur homo Deum adjuvare, praesertim cum hic sit interpretis sermo, non Pauli, *Dei adjutores sumus:* quemadmodum et 2 Cor. 6. *Adjuvantes* (Deum) *exhortamur.* Nam et ibi Paulus scripsit συνεργοῦντες, *cooperantes.*

Sed ut ad contextum explicandum veniamus: probat Apostolus hac parte non id, quod proxime praecessit, *unusquisque autem* etc. (quae sententia recte a quibusdam parenthesi includitur), sed quod dixerat, eum, qui plantat et qui rigat, unum esse: quandoquidem, inquit, cooperatores Dei sunt ad unum eundemque scopum, id est ad fructum Evangelii. Qua in re tanquam ministri Deo, velut agri colendi domino, qui solus incrementum dare potest, subserviunt. Nam hoc sequitur: *Dei agricultura estis.* Ita Graeci commentatores exponunt, a quibus, nec Latini dissentiunt. Sed et Gregorius pontifex in hunc sensum nostram Latinam versionem enucleat lib. 17. Moral. cap. 11. ad illud Job. 26. *Cujus adjutor es? numquid imbecillis?* Nam Dei adjutores interpretatur, qui adhibent externum vocis ministerium, Deo per Spiritum sanctum intrinsecus operante. Existimant autem expositores, etiam illud hoc loco significari, ministros Evangelii, quamvis salutis non sint auctores, sed tantum administri, non esse contemnendos, quod non parvae sit dignitatis, Deo cooperari ad hominum salutem. Unde Dionysius ait citante Carthusiano, *quod omnium divinorum divinissimum est, Dei cooperatorem existere in reductione rationalis naturae ad suum principium.* Locus apud Dionysium est, de coelesti hierarchia cap. 3.

Recte etiam ex hoc loco Theodoretus refellit Arianos et Eunomianos, qui appellationem συνεργοῦ cooperarii, ne filio quidem tribuendam volebant, sed eum ὑπουργὸν, id est suboperarium nominabant: cum apostolus etiam homines, veritatis praedicatores, Dei cooperarios vocet. An autem dici possit, in his verbis *Dei cooperarii* (συνεργοὶ) *sumus,* genitivum *Dei* non regi vi praepositionis, sed alterius partis componentis, quasi dicere velit Apostolus: sumus operatores a Deo missi, iidemque alter alteri cooperatores, plantator rigatori et contra: quomodo dicit Phil. 3. secundum Graecam lectionem: *Coimitatores mei estote,* id est, confor-

mate vos aliis mei imitatoribus, lector studiosus expendat.

Dei agricultura estis, Dei aedificatio estis. Estis posteriori tantum loco legitur in Graecis codicibus, nec non in Latino textu Ambr. *Agricultura* Graece γεώργιον, *agricolatio.* Nam *agricultura* magis artem significat. Nec tamen actus agricolandi significatur hoc loco, sed ea res, circa quam actus ille versatur, id est ager, qui colitur (unde quidam *arvum* vertit), quemadmodum et aedificatio pro aedificio posita est. Quos enim hic dicit aedificationem Dei, inferius hoc eodem capite vocat templum Dei. Unde et canit ecclesia: *Templum Dei sanctum est, Dei structura est, Dei aedificatio est.* Gemina autem metaphora utitur hic Apostolus, altera congruente cum superioribus, ubi plantationis et rigationis mentionem fecerat; altera cum sequentibus, ubi se facit architectum ponentem fundamentum, alios autem superaedificantes. Sensus igitur est: Nos quidem plantando et rigando Dei cooperarii sumus: vos autem ager Dei estis, ad quem excolendum Deus sibi nos adhibuit operarios. Sed et aedificium Dei estis, ad quod aedificandum Deus nos operarios constituit, prout sequitur.

10. *Secundum gratiam Dei, quae data est mihi, ut sapiens architectus fundamentum posui.* Quia dicturus erat aliquid pertinens ad suam laudem, ne sibi aliquid arrogare videretur, praeoccupat lectorem dicens, *secundum gratiam Dei, quae data est mihi.* Gratiam intelligit muneris apostolici, sicut et Rom. 15. *Propter gratiam,* inquit, *quae data est mihi, ut sim minister Jesu Christi in gentibus.* Et quia apostolici muneris erat, novas fundare ecclesias, ubi Christus non fuerat praedicatus: ideo secundum eam gratiam dicit se, ut sapientem, id est doctum et peritum architectum, posuisse fundamentum aedificii spiritualis apud Corinthios. Hoc fundamentum Hugo Victorinus esse dicit *fidem Christi, quae per dilectionem operatur.* At Paulus statim post affirmat, fundamentum a se positum esse Christum Jesum. Quanquam haec non pugnant, ut ibi declarabitur.

Alius autem superaedificat. Superaedificantem hic et in sequentibus interpretes Graeci intelligunt eum, qui fundamento acceptae fidei in Christum proprias superexstruit actiones bonas vel malas. Sentiunt enim Apostolum, postquam de unitate disseruit, nunc transire ad exhortationem de vita et moribus. Eadem de superaedificante sententia est Hier. lib. 2. adv. Jovin. c. 2. et Aug. ench. 68. atque alibi. At vero Latini commentatores hujus loci, tam veteres quam recentiores, superaedificantem fere interpretantur eum, qui fundamento fidei per Apostolum collocato, superaddit praecepta tam fidei quam morum, quibus in Christiana vita fideles confirmentur atque proficiant: quod Apollon apud Corinthios fecisse diximus. Utramque expositionem adferunt Aquinas et Hervaeus, et ante eos Primasius.

Verum posterior intellectus longe profecto probabilior est, et, ut Liranus loquitur, magis literalis. Sicut enim idem Apostolo est is, qui plantat et qui fundamentum ponit, ita quoque idem est, qui rigat et qui superaedificat. Idque etiam liquet ex eo, quod simili prorsus tropo sermonis dicit Rom. 15., se praedicasse Evangelium, non ubi nominatus est Christus, ne super alienum fundamentum aedificaret. Quod sine dubio de doctrina praedicationis ab eo dictum est. Jam et alia, quae hoc loco sequuntur, ostendunt eum de doctoribus loqui. *Si quis,* inquit, *videtur inter vos sapiens esse, stultus fiat, ut sit sapiens,* etc. post quae demum concludit: *Nemo itaque glorietur in hominibus. Omnia enim vestra sunt, sive Paulus, sive Apollo, sive Cephas.* Quae cuncta ad magistros pertinere non est dubium. Quod vero interponit: *Nescitis quia templum Dei estis?* etc. ne quem moveat, ad eundem intellectum de magistris esse referendum, commentarius docebit. Igitur constitutum sit, quod hic dicitur, *alius autem superaedificat,* cum iis quae sequuntur, non de fidelibus

universe, sed de solis magistris seu praedicatoribus accipiendum esse; quorum scilicet est docere fideles ea, quae sunt Christianae veritatis ac pietatis.

Quaeri tamen potest, quomodo dicat, *alius superaedificat:* cum sit architecti non tantum ponere fundamentum, sed totius aedificii formam ac modum praescribere. *Respondeo,* Paulum etiam id fecisse: atque id totum contineri in eo, quod dicit se posuisse fundamentum. Non enim ponitur fundamentum, nisi totius aedificii forma prius in animo concepta. Sed quia ecclesia semper aedificatur, ideoque primis aedificantibus oportet alios succedere; propterea se, qui primus fuerat, architectum vocat, alios superaedificantes: maxime quia de fundamento fidei bene collocando praecipue fuerat ipsi laborandum. Dicunt alii, ipsos etiam superaedificantes esse architectos; sed Paulum se vocare architectum velut ex parte, quia fundamentum posuit. Verum id detrahit de ratione architecti, cujus est, uti dicebam, de toto aedificio disponere. Quod et Paulum fecisse constat, qui solicitudinem aedificii perficiendi, collocato fundamento, etiam absens non deposuit; imo ut perficiatur, agit tot praeceptis ac monitis hac ipsa epistola, volens eos, quos per Evangelium in Christo genuit, et quorum patrem se vocat capite sequenti, ad aetatis in Christo plenitudinem, tanquam ad aedificii culmen, perducere.

Unusquisque autem videat quomodo superaedificet. Quoniam multi erant doctores Corinthiorum: generatim eos monet, ut quisque diligenter attendat, *quomodo superaedificet,* id est, qualem doctrinam fidei in fundamento positae superaddat; ne forte ex saeculari philosophia, qua videbantur instructi, vel ex opinione privata, admisceant aliqua dissentanea veritati et simplicitati Christianae.

11. *Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, praeter id quod positum est.* Nam, inquit, quod ad fundamentum attinet, illud, salvo hoc aedificio ac templo Dei, mutari non potest. Varia quidem est superaedificatio; sed nemo potest diversum collocare fundamentum ab eo, quod a me positum est.

Quod est Christus Jesus. Verti posset ex Graeco: *qui est Christus Jesus;* quemadmodum et in vetustis quibusdam Latinis legitur. Sed cum θεμέλιος, *fundamentum,* Graecis masculinum sit, Latinis neutrum, recte se habet, *quod est,* etc. etiam Erasmo suffragatore. Sensus: Quod fundamentum est Christus Jesus, scilicet a nobis Apostolis annuntiatus, et a vobis fide receptus. Itaque res eodem redit: sive Christus ipse fundamentum dicatur, sive doctrina de Christo, sive fides in Christum. Non pugnat autem cum hoc loco, quod etiam Apostoli et Prophetae fundamenta mystici templi vocantur Ephes. 2. et Apocal 21. Nam solus Christus fundamentum est; in quantum fides in Christum ante omnia requiritur ac pro fundamento collocari debet in hoc spirituali aedificio. Caeterum et Apostoli et Prophetae fundamenta dicuntur, non in unoquoque fideli, sed respectu totius ecclesiae tanquam unius templi: quatenus nimirum sua doctrina, quam Deo revelante acceperunt, hominibus tradita, quasi sustinent totum ecclesiae aedificium. Quae quidem est doctrina de Christo salvatore. Quare quod Apostoli et Prophetae fundamenta ecclesiae dicantur, id eis non competit, nisi ratione unius fundamenti, praedicando seu docendo ab ipsis positi: *quod est Christus Jesus.* Qui proinde fundamentum hujus aedificii primarium est ac principale, cum Apostoli et Prophetae secundaria tantum ratione ejusdem aedificii fundamenta appellari possint. Qua de re plura ad dictum locum Ephes. 2.

12. *Si quis autem superaedificat super fundamentum hoc aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, foenum, stipulam.* Syrus interpres apte contextum implet, addita per singula distinguendi particula: *aurum, aut argentum, aut lapides pretiosos, aut ligna* etc. Locum hunc Apostoli obscurum esse et plane difficilem ad intelligendum, testatur August. lib. de fide et operibus c. 15. et 16. et

quaest 1. ad Dulcitium, et in enarr. Psalm. 80. Hinc natae multae ac variae expositiones tam loci totius, quam partium ejus: velut, qui dicantur superaedificantes, quid per aurum, argentum ac caetera, quae hic recensentur, intelligendum sit. Et in consequentibus, quis dies Domini, quis ignis, quid salvum fieri quasi per ignem. Et quidem superaedificantes quos dicat Apostolus, superius explicatum est; nempe doctores et praedicatores populi fidelis, qui fundamento fidei superstruunt doctrinam ad vitam moresque pertinentem, et ipsa quoque fidei mysteria plenius exponunt.

Porro aurum, argentum et lapides pretiosos, bona opera interpretantur Chrysostomus, Theodoretus, ac caeteri Graeci, etiam posteriores: quorum exstat de hac re sententia in concilio Florentino. Ligna vero, foenum et stipulam intelligunt iidem mala opera aeterno igne punienda.

Sed obstat huic intellectui, quod postea sequitur, ipsum superaedificantem ligna, foenum et stipulam, salvum fore quasi per ignem. Deinde peccata majora, quae mortem merentur aeternam, aptius comparaveris cum ferro, aere et plumbo, quam cum lignis, foeno et stipula; quemadmodum docet Gregorius libr. 4. dialog. cap. 39. Adde quod, qui mortifera peccata committunt, quamvis fidem retineant, non tamen aedificant super fundamentum, quod est Christus, id est super petram, sed super arenam, Matth. 7., quia terrenum aliquid Christo praeponunt, ideoque tota domus eorum corruet. Jam multo minus dici potest, id quod Ambrosiaster significat, per aurum, argentum, lapides pretiosos, intelligi doctrinam catholicam; per ligna, foenum et stipulam, prava et haeretica dogmata. Nam in his ne fides quidem ipsa, quamvis mortua, manet in fundamento.

Rectius Augustinus aurum, argentum et lapides pretiosos interpretatur opera bona: ligna, foenum et stipulam, inordinatos affectus ad res terrenas, et in universum venialia peccata, et ut ipse loquitur, amorem rerum temporalium, quae Christo tamen non praeponantur. Ita docet Augustinus compluribus locis; ut lib. de fide et operibus cap. 16. enchir. 68. in enarr. Psalm. 37. et 80. Ita quoque Gregorius loco supra citato; quos alii multi sequuntur. Nec bene, meo judicio, quidam Augustini sententiam a Gregorii diversam esse volunt, ita distinguentes, quod Gregorius per aurum, argentum et lapides pretiosos intellexerit bona opera, et per ligna, foenum, stipulam, peccata venialia: Augustinus autem illa quidem interpretetur opera supererogationis, haec vero omissionem consiliorum, et affectum quendam carnalem ad bona hujus mundi, licitum ut ajunt, sed qui dolorem adfert, cum illa bona amittuntur. Neque enim Augustinus vel operum supererogationis, vel omissionis consiliorum expresse meminit: sed in priori serie ponit eos, qui cogitant quae Dei sunt, animum habentes liberum a cupiditate rerum terrenarum: quae etsi concessae sint et non illicitae, cupiditas tamen ipsa, qua sic amantur, ut sine dolore non amittantur, vitiosa est et illicita: in aliis quidam mortalis, in aliis venialis: quemadmodum id explicat ipse Augustinus.

Certe carnalem illum affectum ad bona hujus mundi venialem esse, et proinde illicitum, affirmat Thomas in commentario: nec video, qui negari possit, cum sit inordinatus. Nec diceret Augustinus, arsurum ejusmodi affectum sive amorem, si nullum esset peccatum. Igitur Augustini et Gregorii una sententia est, quam diximus: licet ab Augustino sapientissimo doctore penitius, velut a radicibus, exprompta et exposita.

Verumtamen quia superaedificantes ostendimus ex Apostoli mente non omnes fideles intelligi debere, sed solos doctores, idcirco etiam expositio jam dicta contrahenda est ad doctrinam, quae fundamento rectae ac sanae fidei superstruitur, ut videlicet per aurum, argentum, et lapides pretiosos intelligatur doctrina pura, sincera, solida, conducens ad pietatem, et pertinens ad ornamentum ecclesiae; per ligna vero et foenum et stipulam, doctrina

non quidem haeretica aut perniciosa (talis enim fundamentum destrueret): sed minus sincera, minusque solida: veluti si sit humanis ac philosophicis, aut etiam Judaicis opinionibus admixta plus satis, si curiosa magis quam utilis, si vana quadam oblectatione mentes occupans Christianas, ut contingit illis, qui plus aequo student ornatui sermonis. Quo in genere etiam ab illis peccatur, qui specie pietatis invehunt aut propagant novas ac vulgo plausibiles opiniones, quae interdum existunt semina contentionum: et in universum ab iis, qui dubia aut incerta pro certis, vel temeritate, vel imperitia, vel imprudentia, vel animi levitate, vel placendi studio, proferunt ad auditores. Sed et si quis veram et utilem auditoribus doctrinam tradat, non tamen id faciat ea prorsus intentione, qua debet, sed oculum oblique reflectat aliorsum: cum iis merito deputabitur, qui ligna, foenum, stipulam fundamento superstruunt. Quod indicare videtur Apostolus cap. sequenti, dicens de judice Christo, quod *manifestabit consilia cordium.*

Igitur qui *prioris* doctrinae genus superaedificant, magnum sibi meritum apud Deum comparant: quod utique per materiam pretiosam, et quae vim ignis sustineat, significatur. Qui vero *posterioris,* non solum a magno merito sunt remoti; verum etiam taliter docendo multa sibi peccata accumulant, per materiam vilem et cremabilem significata, et igne consumenda, quemadmodum infra dicetur.

Hanc expositionem istius loci reperies apud Sedulium, Hervaeum, Aquinatem, Liranum, Carthusianum, Cajetanum, et alios recentiores. A quibus et illud annotatur, gradus quosdam utriusque doctrinae significatos esse; hinc per aurum, argentum, lapides pretiosos; inde per ligna, foenum, stipulam. Sicut enim melius est superaedificare aurum quam argentum: ita deterius superaedificare foenum et stipulam quam ligna. Caeterum pulcre et docte totam hanc de superaedificantibus sententiam edisserit Aquinas, ad quem lectorem remitto.

13. *Uniuscujusque opus manifestum erit. Erit,* Graece γενήσεται *fiet.* Non male, ut objicit quidam, doctrina quamvis divina vocatur opus hominis. Vere enim opus est hominis, in quantum traditur hominis ministerio: licet in se considerata sit verbum Dei. Nam et supra loquens Paulus de doctrina plantantis et rigantis dixit, unumquemque recepturum mercedem secundum proprium laborem. Quando autem manifestandum sit opus cujusque doctoris, ostendit pars sequens.

Dies enim Domini declarabit, quia in igne revelabitur. In Graeco et Syriaco abest genitivus *Domini,* nec non in Latinis quibusdam Mss. Veteres etiam Latini commentator Amb. et Primasius non agnoscunt. Deinde nec Graece est *revelabitur,* sed ἀποκαλύπτεται *revelatur.*

Hic quaerendum, quem diem Domini, vel diem absolute, dicat Apostolus, et de quo igne laquatur. Quidam diem hunc intelligunt tempus adversitatis seu tribulationis in hoc saeculo, cum auferuntur homini illa, quae diligit. Nam ea res probare solet ac discernere bonos a malis, Ecclesiastico teste capite 27. *Vasa figuli probat fornax; et homines justos tentatio tribulationis.* Sed et apud Prophetas hujusmodi tempus dies Domini vocatur aliquoties, ut Jesaiae 13. Jerem. 46. Ezech. 30. Amos 5. Ad hunc modum exponunt Augustinus et Gregorius locis supra citatis. Verum sane ea expositio non est apta ad hunc locum. Quamvis enim tribulatio praesentis vitae justos probat coram Deo, non tamen palam declarat, qui boni sint, qui mali: *sed omnia in futurum servantur incerta; eo quod universa aeque eveniant justo et impio, bono et malo,* etc. Ecclesiastae 9. Unde nec Paulus dicit *manifestatur,* tanquam in praesenti tempore, sed in futuro, *manifestum erit,* aut *fiet, uniuscujusque opus.* Jam et ea, quae sequuntur apud Apostolum, isti intellectui non congruunt: quemadmodum statim patebit.

Igitur omnino tenenda est communis interpretum tam veterum quam recentiorum sententia, quam etiam Augustinus et

Gregorius iisdem locis agnoscunt et approbant, nempe, diem Domini esse diem seu tempus judicii divini post hanc vitam: sive judicii particularis, ut intelligunt Liranus, Cajetanus, et alii recentiores: sive generalis atque ultimi judicii, quomodo fere diem hunc acceperunt veteres, Chrysostomus, Theodoretus ac caeteri Graeci, et inter Latinos Sedulius, Haimo, Hervaeus, Carthusianus, et neotericorum nonnulli: et ante hos autor *epistolae ad Marcellam de tolerandis adversis,* quae fertur inter opera Hieronymi.

Pro particulari judicio facere videtur, quod purgatio, de qua consequenter agit Apostolus, non fiet in ultimo judicio, sed nunc jam agitur circa animas mortuorum. Et alioqui sequeretur, nullos fideles, saltem doctores, posse recipi in consortium beatorum ante extremi judicii diem, qui error est ab ecclesia damnatus. Id, inquam, sequeretur; quia probatio doctrinae sive operis cujusque praecedere debet remunerationem. Quare si probatio per ignem reservatur universali judicio: nullus eorum, quorum hic probanda dicuntur opera, posset ante illud judicium coronari. Movet etiam Cajetanum verbum praesentis temporis, *revelatur,* quo Apostolus usus est. Nam dies ultimi judicii nondum revelatur, particularis autem judicii dies quotidie revelatur, aliis atque aliis morientibus.

At pro judicio generali majora sunt argumenta. *Primum,* quia per diem Domini vel diem illum, ubicumque in sacris literis tempus futuri saeculi significatur, semper intelligitur dies extremi et universalis judicii. Loca passim obvia sunt, cum alibi, tum apud ipsum Apostolum, ut hujusce epistolae capite primo: *Confirmabit vos sine crimine in die Domini,* et capite quinto: *Ut spiritus salvus sit in die Domini.* Qui locus illustrat istum, quo dicitur, *salvus erit quasi per ignem.* Item Philipp. 1. *Perficiet usque in diem Christi Jesu.* 2 Tim. 4. *Quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex.* Similiter Dominus apud Luc. 10. *Sodomis in illa die remissius erit,* et Petrus 2. epistolae 3. *Veniet dies Domini sicut fur.* Sed et ipse Paulus infra capite proximo loquens adhuc de probatione doctrinae ministrorum Christi, plane declarat illam futuram, in die adventus Domini: *quando illuminabit abscondita tenebrarum, et manifestabit consilia cordium.* Qui dies non alius est quam generalis judicii. Quo accedit, quod scriptura modo diem Domini, modo diem adventus Domini, modo emphatice diem illum nominans, eundem semper diem designet. Atqui diem adventus Domini, ut nominari solet in scriptura, non alium exspectamus, quam quo venturus est ad exercendum judicium universale. Et quidem ita de die Domini semper scriptura loquitur, ut unum aliquem certum ac singularem diem nobis significet: cujusmodi non est dies particularis judicii.

Sed neque de die judicii particularis verum est, quod hic dicit Apostolus, quia in *igne revelabitur* vel *revelatur.* Per hoc quippe significat diem illum futurum omnibus notissimum propter ignem. Quod utique non in diem particularis, sed universalis judicii competit, quem vere scriptura per ignem describit, ut Psalm. 96. Joël. 2. 2 Thess. 1. 2 Petr. 3. Unde et in antiquissimis ecclesiae caerimoniis usque hodie legitur: *Qui venturus est judicare vivos et mortuos, et saeculum per ignem.* Nec sane convincunt, quae pro particulari judicio adferebantur: quemadmodum satis ex ea quam subjungemus expositione hujus loci patebit.

Porro non minor est difficultas, ac major etiam expositionum varietas, de igne, quem tertio nominat Apostolus in hoc contextu. Quidam, ut Augustinus et Gregorius supra citati, tribulationes intelligunt hujus vitae, sicut in Psalmo 65. *Transivimus per ignem et aquam.* Sed id dici non posse, jam ostendimus, cum de die Domini ageremus. Alii ignem intelligunt gehennae. Verum et hoc facile refellitur. Nam ignis ille non probat opus uniuscujusque, nec per eum salvus quisquam evadit: quod utrumque de hoc igne

Paulus affirmat. Imo nec omnino probat ignis ille cujusquam opus, sed tantum punit mala opera reproborum. Plerique exponunt de purgatorio, quo post hanc vitam, et ante supremi judicii diem, animae justorum a levioribus peccatis expurgantur. Pro qua sententia adducuntur etiam patres Latini, qui in concilio Florentino cum Graecis de Purgatorio disputarunt. At vero nec id dici posse videtur: tum propter ea, quae demonstrant diem non particularis judicii, sed universalis intelligi; cum haec animarum purgatio pertineat ad judicium particulare: tum quia nec purgatorius ignis probat uniuscujusque opus, sed tantum punit mala opera bonorum.

Alii ignem raptus seu conflagrationis intellexerunt: quo nimirum vel praecedente vel comitante Dominus venturus est ad judicium. Quem sensum rejiciunt quidam eo argumento, quod ignis ille non sit futurus communis bonis et malis, sed tantum usturus sive inflammaturus inimicos Dei, ut dicitur Psalm. 96. Ignis autem, de quo loquitur Apostolus, excepturus sit omnes, etiam eos, qui aurum et argentum superaedificant fundamento Christo.

Rursum alii existimant Apostolum non una significatione ignem accipere. Nam *primo* quidem loco conflagrationis ignem intelligunt: *secundo* ignem interpretantur severum et justum Dei judicium, quo probantur et examinantur omnia hominum opera: *tertio* denique loco cum dicitur, ipsum hominem salvum fore, sic tamen quasi per ignem, intelligi volunt ignem purgatorium animarum post hanc vitam. Verum aliis absurdum haud immerito videtur, Apostolum in uno contextu paucorum verborum tam varie loqui de igne. Nec facile quisquam sibi persuaserit, tertio loco purgatorium ignem animarum significari, si primo et secundo loco diversus ignis significatus fuerit.

Quare, ut in hac obscuritate Pauli mentem attingamus, imprimis apparet, ignem uno modo in hoc contextu accipi debere. Non videtur autem uno modo accipi posse, nisi accipiatur vel pro severo Dei judicio, quomodo Cajetanus exponit; vel pro igne conflagrationis, velut illius judicii instrumento. Judicium autem Dei intellige, quatenus ei competit non solum examinare et probare hominum opera, verum etiam, quae mala invenerit punire. Etenim *primo* loco per ignem intelligi potest judicium in genere: *secundo* loco convenit judicium probans et examinans: *tertio* loco judicium puniens et purgans. Haec Cajetani expositio, quae et aliorum quorundam est, probabilitatem aliquam habet, ac favere videntur Scripturae, quae Deum ut judicem igni comparant, et ignem appellant, ut Deut. 4. et Hebr. 12. *Deus ignis consumens est*, et Jesaiae 33. *Quis poterit habitare cum igne devorante?*

Verum multo probabilior est eorum expositio, qui ignem interpretantur instrumentum illius judicii, quem Theologi vocamus ignem conflagrationis. Ad hunc enim intellectum urgent omnia, quae diem Domini suadent intelligendum diem extremi judicii. Nam diem illum passim in Scripturis per ignem, tanquam instrumentum justitiae divinae nobis describi, supra docuimus. Quocirca arbitramur, hic Apostolum non de alio igne loqui, quam de quo aliae Scripturae diem Domini describentes loquuntur.

Nec obstat, quod ignis, de quo Paulus agit, talis intelligi debeat, ut ambo per eum transeant, et qui pretiosa super fundamentum aedificaverit, et qui vilia, videlicet probaturus opus uniuscujusque. Quod etiam diserte testatur Augustinus Ench. 68. Nam unus et idem ignis, quo ut instrumento suae justitiae Christus judex utetur, probabit omnes: sed eos tantum purgabit, quos bonos quidem, sed adhuc impuros inveniet. Quos autem omnino puros et ante purgatos invenerit, eos illaesos ac doloris immunes, nihilque destrimenti passuros transmittet ad regnum: impios autem et inimicos Dei corripiet, inflammabit et cruciabit in aeternum, sicut post Psalmistam expressius de eo scribit Apostolus 2 Thess. 1.

Erit igitur ignis ille et probatorius et purgatorius, et in aeternum vindicatorius;

sed diversorum respectu. Quemadmodum et ignis, qui apud nos est, purum aurum tantum probat, impurum purgat, stipulas comburit. Atque ita sane de igne novissimi diei senserunt veteres; ut *Basilius* lib. de Spiritu sancto cap. 5. et in exposit. Jesaiae cap. 4. et 9., nec non *Hilarius* canone 2. in Matth. ad illud capitis 3. *Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igne,* atque hos secutus *Ambrosius,* qui eadem Scripturae verba tractans in enarratione Psalm. 118. serm. 3. ita scribit: *Post consummationem saeculi missis angelis, qui segregent bonos et malos, hoc futurum est baptisma, quando per caminum ignis iniquitas exuretur, ut in regno Dei fulgeant justi sicut sol, in regno Patris sui. Et si aliquis ut Petrus sit, ut Joannes, baptizatur hoc igni,* et quae sequuntur. Quae eadem aliis verbis repetit serm. 20. ejusdem operis, etiam hunc quem tractamus Apostoli locum obiter allegans, ubi et hoc satis innuit, justis perfecte mundatis ignem illum nihil allaturum molestiae. Verum id apertius testatur *Eucherius Lugdunensis* homil. 3. de epiphania Domini his verbis: *Illic justi velut per amoenos gurgites, incendiis naturam suam mutantibus, transmeabunt, intacta ignibus corpora ipsis honorificanda poenis, quia non sunt onerata peccatis. In illos enim saevis aestibus nil licebit, quos ante libidinum flamma non attigit, et quibus puritas contulit reverentiam, inferre nesciet rationabilis ardor injuriam. Sic trium puerorum fides atque justitia tenebrosos non sensit ignes, sed stupenda refrigeria in medio camini aestuantis invenit.* Haec ille. Eadem *Alcuini* sententia est, qui lib. 3. de Trin. cap. 21., ubi locum hunc Apostoli exponit de igne quidem purgatorio, sed eo, quo peragetur extremi judicii examen: *Quem ignem,* inquit, *aliter impii sentient, aliter sancti, aliter justi.* Idque declarans dicit, sanctis, id est, iis, qui purgatione non egebunt, ignem illum futurum, sicut fuit tribus pueris fornax Babylonis; justos autem minutis quibusdam peccatis obnoxios, ejusdem ignis ardore purgandos. Utitur eadem comparatione trium puerorum *August.* lib. 20. de civit. Dei cap. 18. et in enarrat. Psalm. 101. ubi dicit: *Quod fuit caminus regis tribus pueris, hoc erit ardens mundus justis in Trinitate signatis.* Utuntur et alii, ut hoc loco commentator *Ambros.* et *Haimo,* et ex Augustino *Lombardus* in 4. sent. dist. 47.

Esse autem hanc sententiam in ecclesia perantiquam, ex *Lactantio* omnibus, quos adduxi vetustiore, comprobatur, qui lib. 7. divin. Institut. cap. 21. de Christo per ignem judicaturo ita scribit: *Sed et justos cum judicaverit, etiam igni eos examinabit. Tum quorum peccata vel pondere vel numero praevaluerunt, perstringentur igni atque amburentur. Quos autem plena justitia, atque maturitas virtutis incoxerit, ignem illum non sentient. Habent enim in se aliquid Dei, quod vim flammae repellat ac respuat,* etc.

Jam praeter hos autores favent praedictae expositioni nostrae plerique commentatorum, quos diem Domini tempus extremi judicii diximus interpretatos. Praeterea non parum adjuvat hunc intellectum locus epist. 2. Pet. 3., ubi de igne conflagrationis mundi agit, maxime illis verbis: *Terra autem, et quae in ipsa sunt opera exurentur.* Quod non de operibus, vel natura vel arte factis, sed de terrenis hominum actionibus, id est, peccatis exponit Oecumenius, ut ea significata sint opera, quae sunt opposita justitiae, de qua Petrus ibidem subjungit: *Novos vero caelos, et novam terram exspectamus, in quibus justitia habitat.* Qui sensus admodum sane convenit cum hoc Pauli loco, ubi opera mala dicuntur arsura sive exurenda. Est enim utrobique idem nomen et idem verbum in Graeco. Inde vero colligit Petrus fideles satagere debere, ut sancti et immaculati inveniantur in illo die: ne videlicet in iis inveniat ignis ille, propter quod vel in aeternum vel ad tempus ardeant. Ac tale quid etiam Malachias Propheta cap. 3. signi-

ficasse videtur, loquens de igne, qui *purgabit filios Levi*, id est, ministros ecclesiae, per quos fidelibus administratur doctrina salutis. De quibus proprie hic Apostolum loqui superius ostensum est. Nam de purgatione, quae per ignem futura est in die magni judicii, patres eum Malachiae locum intellexerunt, *Hieronymus* in comment., *Ambrosius* in exposit. Psalm. 36. *August.* lib. 20. de civit. Dei cap. 25. itemque *Origenes* homil. 6. super Exodum. Quod si et illam Domini sententiam Marc. 9. *Omnis igne salietur*, de eodem igne quis acceperit, non videbitur aberrare. Cum enim dixisset Dominus, quosdam mittendos in gehennam ignis inextinguibilis, ne mirum cuiquam videretur, subjecit generalem propositionem de bonis et malis: *Omnis enim igne salietur*, id est, non solum mali, verum etiam boni igne velut sale perfricandi sunt, mali tantum ut doleant, boni ut purgentur ac probentur, et purgati atque probati ab igne ad regnum transeant. Quod significatum est in lege Levit. 2., quando victima, quae offerebatur ut Deo grata, tamen sale conspergi debuerit. Unde subjungit Dominus eodem loco: *Et omnis victima sale salietur*. Nec vero huic interpretationi de igne ac die Domini, quam dedimus, quamque etiam Thomas in comment. prosequitur, adversatur sententia patrum Latinorum concilii Florentini. Non enim negant, sub generali nomine ignis purgatorii etiam comprehendi purgatorium ignem conflagrationis, de quo proprie verum est: *Uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit.* Nam purgatorius ignis animarum non probat aurum, argentum, lapides pretiosos: quod faciet conflagratorius ignis.

Jam his praemissis ad explanationem verborum Apostoli veniamus, quibus probat, uniuscujusque doctoris opus aliquando manifestum fore. *Dies enim Domini*, inquit, *declarabit*, id est, dies ille, quo Dominus ad judicandum vivos et mortuos venturus est, manifestum faciet opus uniuscujusque: nec id quomodocumque, sed adhibito severo et exacto operum examine: *quia in igne revelabitur*, scilicet ille dies, ut multi exponunt, id est, per ignem quendam maximum et supra modum admirabilem atque terribilem, notissimum omnibus fiet, diem illum esse, quo Dominus mundum judicare statuerit.

Nec diversus erit sensus, si legas in praesenti, *revelatur*, ut in Graeco est. Saepe enim praesentis temporis verbum ponitur non ad significandam actionem praesentem, sed professionem, doctrinam, opinionem, habitum, proprietatem, aut quid tale; quomodo dixit beata Virgo: *Virum non cognosco* Luc. 1. et quomodo Sadducaei docuerunt non esse resurrectionem Matth. 22., et quidam Corinthiorum dicebant: *Resurrectio mortuorum non est*, et: *Mortui non resurgunt*, hujus epistolae cap. 15. Sic enim et istud intelligi potest: *Dies Domini in igne revelatur*, id est, hoc aliquando futurum esse, habet doctrina et professio Christiana. Quidam, inter quos Ambros. commentator et Oecumenius, verbum *revelabitur* non ad diem referunt, sed ad opus uniuscujusque, ut sit sensus: doctrinam vel opus cujusque quale sit, revelandum ac manifestandum per ignem, quo in illo judicio examinabitur. Cui sensui bene convenit, quod statim sequitur: *Et uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit.* Posset etiam percommodo referri ad Dominum, nisi quis obstare putet Graecum textum, in quo, sicut dictum est, genitivus *Domini* non exprimitur. Nam 2 Thess. 1. ipse Dominus Jesus revelandus dicitur in flamma ignis: et 1 Petr. 1. bis nominatur revelatio Jesu Christi. Nominatur etiam 1. cap. hujus epistolae. Sed et Christus de seipso, *filius hominis*, inquit, *revelabitur*. Luc. 17. Qua locutione etiam Antichristus suo tempore revelandus dicitur, 2 Thess. 2. Diem autem revelari, non ita facile reperias in Scriptura, sed magis ei, sicut et luci, tribuitur manifestare res alias, Joan. 3. Ephes. 5. Et ad Graecum textum responderi posset, vulgatam nostram lectionem fortasse sinceriorem esse hac in parte. Quod tamen ego temere nolim affirmare, cum, ut di-

ctum est, etiam veteres Latini scriptores et codices faveant Graecae lectioni, ac de die revelando sensus tam Latinis quam Graecis probatus, nihil habeat incommodi. Sicut enim dies noster quotidianus illucescere dicitur ob solis exortum: ita convenienter intelligi potest a Paulo significatum, quod ille dies omnibus illucescet ignis exortu. Nam et sunt, qui sic vertant: *quia cum igne illucescet.*

Et uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit. Hoc quidem peculiariter de doctrina ministrorum superaedificantium fundamento fidei dicit Apostolus, quemadmodum etiam exponit commentator Ambros. Sed tamen de caeteris omnibus omnium hominum operibus idem relinquit intelligendum, juxta alias Scripturas, quae omnium operum humanorum examen referunt ad diem extremi judicii. Sensus est: Eo ipso igne, quo revelabitur vel dies Domini, vel ipse Dominus, vel opus cujusque, tanquam instrumento justitiae divinae, quicquid doctrinae superaedificatum fuerit fundamento a ministris verbi Dei, severe examinabitur: sive illud sit ut aurum, argentum, lapides pretiosi, sive ut ligna, foenum, stipula. Unde sequitur:

14. *Si cujus opus manserit, quod superaedificavit, mercedem accipiet. Manserit,* graece μένει *manet.* Ordo verborum et sensus est: Si cujus opus, quod superaedificavit, permanserit illaesum ab igne, utpote purum, sanctum et irreprehensibile, quomodo purum aurum ab igne non laeditur, pro eo opere ipse aedificator mercedem recipiet a judice Christo. Itaque tali structori ignis ille, quantum ad ejusmodi opus attinet, nullum inferet cruciatum aut dolorem; quia nihil in eo inveniet purgandum. Hic rursus observa mercedem operum bonorum apud Deum, contra sectarios: et disce contra eosdem, quaedam esse fidelium opera adeo pura, ut ignem severi judicii Dei sustinere queant.

15. *Si cujus opus arserit, detrimentum patietur.* Graece: *si cujus opus comburetur, damnificabitur.* Et sensus est: Si cujus opus, quod superaedificavit (id enim repetendum ex priori membro), ab igne correptum et combustum fuerit, quomodo ligna, foenum, stipula comburi solent ab igne (ad haec enim respicit), hoc est, si malum ac reprehensibile inventum fuerit, ideoque poena dignum; ipse aedificator detrimentum hujusmodi operis patietur, nihil pro eo mercedis accepturus, sed magis propter illud ab igne cruciandus. Nonnulli, inter quos Cajetanus, illud *damnificabitur,* seu *detrimentum patietur,* dictum putant de opere, non de operante. Sed id minus recte. Non enim opus ipsum, quod comparatur lignis, foeno, stipulae, detrimentum ab igne patietur, sed prorsus consumetur. Ipse vero operans damnum passurus est, et dispendium facturus sui operis ac laboris: quomodo mercator damnum patitur suarum mercium, dum eas in mare projicit, ut ipse evadat.

Ipse autem salvus erit; sic tamen quasi per ignem. Salvus erit, graece σωθήσεται *salvabitur, salvus fiet.* Item *sic tamen* οὕτως δὲ, *sic autem.* Erasmus: *sed sic tanquam per ignem.* Chrysostomus et ejus sequaces, qui ligna, foenum, stipulam interpretati sunt opera digna incendio gehennae, censent eum, qui hujusmodi opera superaedificaverit fundamento fidei Christianae, salvum fore per ignem; quia quamvis in ignem gehennae mittendus sit, nunquam tamen consumetur, sed semper in igne servabitur, vel ut ajunt, asservabitur ac superstes erit, recens semper ad poenam. Sed haec profecto coacta est interpretatio. Nec enim usus loquendi id habet, nec usquam Scriptura sic loquitur, ut salvus dicatur, qui superstes est in malis; quin potius tales et vulgo et more Scripturae periisse dicuntur. Quo genere argumenti commentarium hunc Graecorum patres Latini in concilio Florentino refutarunt.

Adde, quod si bona est Graecorum expositio: fatendum erit, omnes reprobos sine exceptione, tam angelos, quam homines, salvos fore per ignem: nec quicquam hic peculiariter ab Apostolo dictum esse de malis aedificantibus super funda-

mento, quod est Christus. Accedit, quod Graecum verbum σωθῆναι non significat (usu praesertim Scripturae sacrae) servari aut conservari, sed salutem adipisci: quod ecclesiastico more dicimus salvari. Jam vero perabsurde dixeris, hominem per hoc, quod semper in igne positus semper ardet, etiamsi nunquam consumatur, salutem consequi. Denique si id, quod Graeci volunt, sensisset Apostolus, non dixisset ejusmodi hominem salvum fore per ignem, sed, in igne. Dicens enim *per ignem*, transitum significavit, non mansionem; sicuti Psalm. 65. *Transivimus per ignem et aquam: et eduxisti nos in refrigerium.* Sane ita dictum est hoc loco, *salvus erit*, sicut infra cap. 5. dicitur, *ut spiritus salvus sit in die Domini*, et quomodo Petrus dixit 1. epist. 4. *Justus vix salvabitur.*

Sunt et aliae hujus loci expositiones apud Graecos, quas recitat Oecumenius; quarum una est, ut illud, *ipse salvus erit*, significet quidem salutem vitae aeternae, sed referatur, non ad eum, cujus opus arserit, sed cujus opus manserit; atque is salvus fore dicatur per ignem, vel quia bonus doctor nihil detrimenti passurus sit ab igne, quo doctrina ejus bona et pura explorabitur, etiamsi illam auditor contemserit: quae expositio est Theodoreti; vel quia justus quisque salvus erit non sine igne purgationis; propterea quod etsi superstruxerit fundamento aurum, argentum, lapides pretiosos, tamen sine peccatis non vixerit. Verum et haec interpretatio coactior est, propter hyperbaton non necessarium. Nec enim erat, cur de eo, cujus opus manserit, diceretur eum salvum futurum; cum de ipso jam dictum esset, *mercedem accipiet.* Sed quia de eo, cujus opus arsurum sit, dicebat, *detrimentum patietur:* ne propter hoc putaretur periturus, addidit, ut rem explicaret, eum salvum fore per ignem.

Erit forte, qui putabit hanc partem: *Ipse salvus erit quasi per ignem*, referri posse ad fundamentum (θεμέλιον, masculini generis), ut sit sensus: Fundamentum illud servabitur, et inconcussum manebit; servabitur, inquam, velut per ignem; id est, in ipsa operum seu doctrinae cujusque examinatione tandem apparebit ejus fundamenti firmitas; quando opera seu dogmata ei consentanea per ignem probata refulgebunt, dissentanea vero in fumum et cinerem abibunt. Sed non placet hic sensus: tum quia (fundamentum) longius praecessit, quam ut illuc commode pars ista referatur; tum quia fundamento non convenit σωθῆναι *salvari*, juxta significationem hujus verbi paulo ante declaratam. Postulat quoque sermonis series, ut ad eundem referantur detrimentum pati, et salvum fieri, id est, ad superaedificantem.

Venio ad Latinos Augustinum et Gregorium, qui locis antea citatis hunc ignem interpretantur afflictionis in hoc saeculo: ut sensus sit, eum, qui venialia peccata fundamento, quod Christus est, superstruxerit, salvum fore salute aeterna, non tamen sine igne temporalium afflictionum, quibus necesse sit eum a terrenis affectibus ac levioribus peccatis illo igne consumendis, quae per ligna, foenum, stipulam significantur, expurgari. Qui quidem sensus perspicuitatem habet: sed cur huic loco minus quadret, superius expositum est.

Ut igitur, quod maxime probabile est, adferamus, secundum ea, quae dudum de igne praefati sumus, hic erit sensus: Doctor ille, qui ligna, foenum, stipulam superaedificaverit fundamento Christo, detrimentum operis si patietur ab igne; ipse tamen non peribit cum opere suo, quia fundamentum in doctrina sua retinuit, sed salutem consequetur: sic tamen, ut non nisi per ignem, quo urendus atque purgandus sit, ad salutem perveniat, quemadmodum mercator, ut ante dixi, non nisi cum jactura rerum suarum, quas amat, nec sine dolore amittit, e tempestate maris evadit. Est enim hoc quadamtenus simile. Ex hac declaratione etiam liquet, illud *quasi* vel *tanquam* non obstare, quominus verus ignis intelligatur, atque idem omnino, de quo prius locutus fuerat Apostolus. Nam dicendo *sic, quasi,*

modum salvationis significare voluit, non comparationem adhibere.

Constat enim, illa adverbia *quasi, tanquam,* frequenter accipi specificative, ut loquuntur, non comparative: idque etiam in Scripturis, quemadmodum et Gregorius observavit lib. 25. Moral. cap. 10., adferens hoc exemplum Joan. 1. *Vidimus gloriam ejus, quasi unigeniti a Patre,* tametsi non longe petenda nobis sunt exempla, cum hoc ipso capite dicat Apostolus Corinthiis: *Non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus,* quos tamen vere carnales fuisse declarant illa, quae sequuntur: *Adhuc enim carnales estis* etc. Item initio capitis sequentis: *Sic nos existimet homo ut ministros Christi, et dispensatores mysteriorum Dei,* cum utique vere tales essent, quorum in persona hoc dicit Apostolus. Est autem illic in Graeco idem utrumque adverbium, quod hoc loco, οὕτως, ὡς, *sic, tanquam.* Ex quo patet, etiam hic verti potuisse: *Sic tamen ut per ignem,* quod planius est. Rursus simile illud cap. 7. *Consilium do, tanquam misericordiam consecutus.*

Quod si cui comparative dictum videatur *quasi per ignem,* non ideo tamen veritas ignis tolletur: sed comparatio erit salvationis hominis per ignem, de quo prius fuerat locutus, cum salvatione rerum inanimatarum, quae apud nos per ignem purgantur; ut sensus sit hujusmodi: Salvus evadet detrimentum ab igne passus, sicut apud nos aurum impurum, vel quid aliud, sordibus igne excoctis et consumptis evadit incolume. Sed prior sensus magis respondet iis, quae praecedunt, ut de eodem igne sermo sit per totum contextum.

Hactenus locum difficillimum, Deo adjuvante, conati sumus pro viribus explicare; idque potissimum ex aliis Scripturis, quae aliquid simile cum hoc loco habere videbantur. Tractarunt etiam hunc locum accurate viri doctissimi, Cardinalis Bellarminus lib. 1. de purgatorio, cap. 4., Joannes Lensaeus item de purgatorio, cap. 15. 16. et 17. et Henricus Vicus lib. de descensu Christi ad inferos sect. 30. Tractat etiam S. Bonaventura scribens in 4. sent. dist. 21. ad textum Magistri. Quos autores si non per omnia secuti sumus, nemo miretur: quia nec ipsi inter se per omnia consentiunt, et licuit nobis ut in obscuro loco, ex variis quae legimus, consectari, quod visum est probabilius. Nunc pro majori intellectu totius commentarii breviter expediendae nobis sunt aliquot quaestiones, quae circa illum moveri possunt.

Prima quaestio est: Quando futurum sit illud, quod dicit Apostolus: *Ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem.* Respondeo secundum superiora, id futurum in die Domini, id est, extremi judicii: de quo et illud dictum infra cap. 5., *ut spiritus salvus sit in die Domini.*

Secunda quaestio. Quomodo ignis ille judicii extremi probaturus sit uniuscujusque opus, cum opera sint transitoria; quae utique, postquam transierint, ab igne materiali probari non possunt. Quo argumento nonnulli moventur, ut existiment eo saltem loco: *Uniuscujusque opus ignis probabit,* non posse intelligi ignem materialem, sed intelligi debere ipsum severum Dei judicium, quo singulorum opera expendantur et examinentur. Respondeo, hoc ipsum examen operum futurum per ignem, velut instrumentum judicii Dei.

Quare sicut quae dudum praeterierunt, subire possunt severum Dei examen, in quantum homo, qui ea operatus est, propter illa examinatur, punitur, purgatur, illustratur, vel etiam damnatur (unde secundum Scripturas opera dicuntur sequi hominem in retributione vitae futurae, ut Apoc. 14.): sic et per ignem eadem opera probantur, in quantum totius examinis instrumentum est ignis, non afflicturus nisi eos, qui digni sunt. Nam internum et invisibile Dei circa unumquemque hominem judicium atque censura suis effectibus in illo igne manifestabitur. Ubi praeterea notanda est Scripturae phrasis, qua non solum homines, qui pecaverunt, purgari dicuntur, quando poena alicujus inter-

ventu peccata eis remittuntur; verum etiam ipsa opera, id est peccata, dicuntur purgari, quando remittuntur; ut Hebr. 1. *purgationem peccatorum* (ἁμαρτιῶν) *faciens.* Jes. 1. *Peccata vestra sicut nix dealbabuntur.* Convenienter ergo, secundum Scripturas, non solum puniri, sed et probari dicuntur opera hominum per ignem materialem.

Tertia quaestio. An et quomodo probetur ex hoc loco purgatorium animarum post hanc vitam? Si enim opus uniuscujusque probabit ignis, atque ea probatio demum futura est in die Domini, et ad eundem diem referendum est illud: *Salvus erit quasi per ignem;* non modo non videtur ex hoc Apostoli loco construi purgatorium animarum statim a morte corporum, verum etiam destrui; cum tota purgatio reservetur extremo judicio. Atqui purgatorium ex hac Scriptura Latini patres in concilio Florentino, licet Graecis dissentientibus, statuendum putaverunt. *Respondetur,* imprimis ex hac Scriptura secundum datam a nobis interpretationem manifeste haberi contra sectarios, quod in futuro saeculo quaedam peccata remittenda sint, scilicet eorum, qui purgabuntur et salvi fient per ignem. Neque sequitur ex igne purgatorio novissimi diei, nullum relinqui purgatorium animarum ante illum diem; quomodo nec sequitur ex purgatorio animarum, nullam in hac vita fieri purgationem. Nam ignis ille, sicut Apostolus dicit, probabit quidem uniuscujusque opus quale sit; non tamen purgabit, nisi quod invenerit nondum expurgatum. Nam quaecumque peccata vel in hac vita per satisfactionem, vel post hanc vitam in poenis animarum expiata ac plene remissa fuerint, non illo igne novissimo absumentur; sed tamen quid antea factum fuerit, etiam eodem probatorio igne manifestabitur.

Praeterea sciendum, quod sicut Scriptura saepe ex generali judicio vult intelligi particulare; et ex die novissimo, quo omnes judicabuntur, vult intelligi diem mortis cujusque, quo singuli judicantur: ita ex igne, qui faciem Christi judicis antecessurus est ad universale judicium, et purgaturus quicquid illo tempore purgandum restabit; intelligendum relinquit ignem aliquem, quo statim post hanc vitam ad purgandas animas particulare judicium exerceatur. Itaque hac ratione poena purgatoria animarum ex hoc Pauli loco bene et solide colligitur.

Sed cur Apostololus omissa mentione purgationis animarum, quae fit medio tempore, loquitur tantum de igne extremi judicii? *Primum,* quia non de animabus solis, sed de hominibus anima et corpore constantibus sermo erat. Unde et universalis judicii multo saepius mentionem habemus in Scripturis, quam particularis; quod nimirum de judicio, quo judicabuntur homines, agant Scripturae. *Deinde* quia solet Apostolus de se et aliis viventibus sic loqui, tanquam adventus Domini ad judicium ipsos viventes esset occupaturus. Unde dicit cap. 15. hujus Epistolae: *Mortui resurgent incorrupti: et nos,* id est, qui viventes reperiemur, *immutabimur,* et 1 Thess. 4. semel et iterum: *Nos qui vivimus, qui residui sumus,* etc. Sic igitur et hoc loco de doctoribus Corinthiorum loquitur, quasi viventes eos deprehensurus esset dies Domini. Quare consequenter non de purgatorio animarum, sed de igne illius diei omnium opera probaturo loquendum illi fuit.

Quarta quaestio. Si de solis doctoribus, uti dictum est, loquitur Apostolus, quomodo generaliter hinc statuitur purgatorium omnium, qui peccatis obnoxii in gratia decesserint? Sed facilis est responsio, de caeteris hominibus eandem esse rationem, quam de doctoribus. Sicut enim doctores fundamento superaedificant doctrinam, ita caeteri fideles in seipsis quodammodo superaedificant bonas aut malas actiones, igne similiter explorandas.

Quinta quaestio. Quomodo recte distinguat Apostolus inter aedificantes super fundamentum Christum; quod alii superaedificent aurum, argentum, lapides pretiosos: alii ligna, foenum, stipulam; cum sit omnibus bonis doctoribus commune, bonam doctrinam superaddere fundamento

fidei, ac nihilominus interdum per ignorantiam vel humanum affectum docendo delinquere: dicente Jacobo cum ageret de magistris cap. 3. *In multis offendimus omnes.* Propter quod et generaliter dictum est a Petro 1 Epist. 4. *Justus vix salvabitur.* Unde ut exacta sit distinctio, redeundum videbitur ad commentarium Graecorum, qui putant Apostolum distinguere inter bonos et malos Christianos.

Dicendum, Apostoli intentionem esse, non tam personas distinguere, quam opera. Dicit enim uniuscujusque opus manifestum fore, et uniuscujusque opus quale sit, igne probandum. Ex consequenti tamen etiam personas, id est, operantes distinguit, loquendo de operantibus formaliter, id est, quoad talia opera, seu talem doctrinam, quae vel auro, vel argento, vel foeno possit comparari. Quare per accidens in uno eodemque operante futurum est, ut aliud opus ejus maneat, et aliud ardeat; sicque idem ipse pro uno mercedem accipiat, alterius vero detrimentum patiatur, salvandus per ignem, si non antea plene fuerit purgatus. Quod idem de caeteris bonis fidelibus eorumque operibus intelligendum.

Quod si tamen personas absolute distingui quis contendat (quod non est improbabile): poterunt per eos, qui superaedificant aurum, argentum, lapides pretiosos, intelligi doctores ac praedicatores verbi divini, quibus omne studium est pura solidaque doctrina, et bonis vitae exemplis aedificare populum Dei; per eos vero, qui superaedificant ligna, foenum, stipulam, ii qui suae doctrinae multa admiscent incerta, curiosa, vana, frivola, jucunda magis quam utilia, in multis placere magis quam prodesse volentes, nec admodum intenti in hoc, ut sanctae conversationis exemplo bonam doctrinam confirment.

Jam si ad caeteros quoque bonos fideles cum Augustino Pauli doctrinam extendamus, tum ex ejusdem Augustini sententia per eos, qui res pretiosas superaedificant, intelligi poterunt homines secundum modum hujus vitae perfectam justitiam assecuti, quorum animus non ita rebus terrenis atque temporalibus afficitur, quin sine dolore possint eas amittere; qui sunt habentes tanquam non habentes. Per eos vero, qui vilem materiam superaedificant, homines juxta praesentis vitae modum imperfecte justi, quorum animus adhuc affixus est rebus hujus mundi, ut non eas sine dolore relinquant aut amittant, quo fit, ut in plurimis delinquant. Unde quamvis nec illi priores propter minuta peccata, sine quibus nec perfectorum vita ducitur, omnino liberi sint a purgatione ignis; hos tamen posteriores ignis ille multo acrius ac diutius aduret; quia quasi multo tenacius haeret, quod habent expurgandum. Hoc fere modo personarum superaedificantium differentiam explicat S. Thomas, tam de doctoribus proprie, quam de fidelibus in universum.

Postremo quaeri potest, quomodo secundum praedicta purgatio futura sit ipsorum hominum in die generalis judicii; cum post resurrectionem omnium electorum corpora futura sint impassibilia. Quidam respondent, electorum corpora immortalitate donata fore ad tempus passibilia, scilicet eorum, quibus aliquid restabit purgandum. Sed id mihi videtur haud consentire cum iis, quae Paulus de corporibus electorum resurgentium tradit hujus epist. capit. 15. Melius proinde respondetur, totam illam purgationem, quae per ignem fiet in consummatione saeculi, perficiendam esse ante communem resurrectionem. Quod tamen tempus, secundum Scripturas, comprehensum intelligi debet sub generali nomine illius diei, quo creditur ad judicium venturus Christus Dominus. Et quidem perseverabit ignis ille etiam facta mortuorum resurrectione, et ipso judicio durante: quia judicabitur saeculum per ignem: sed ita, ut electos a resurrectione jam impassibiles ignis haudquaquam ulla molestia sit affecturus, sed solos reprobos, quos eosdem peracto judicio in densitatem se colligens involvet ac secum rapiet ad intima terrae aeternum cruciandos. Haec consentanea sunt, ut arbitor, testimoniis Scriptu-

rae et patrum superius adductis de hoc igne. Quare nec purgatio fiet ulla per ignem post resurrectionem, sed omnis ante illud judicium perficietur: quemadmodum et Augustinus diserte testatur lib. 21. de civ. Dei cap. 13. et 16. Verum de tota hac re nos plura et ex professo super 4. sent. dist. 47., ubi de igne conflagrationis ejusque effectibus disputatur a Theologis. Ad quem locum remittenda sunt et alia quaedam dubia, quae hic possent moveri.

16. *Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis?* Postquam egit Apostolus de aedificantibus super fundamentum, quod est Christus; nunc insurgit adversum malos doctores, qui fundamentum evertunt et aedificium destruunt. Facit autem id oblique, ipsos fideles, qui templum Dei sunt, alloquendo. Nescitis, inquit, vos esse templum Dei, et spiritum Dei habitare in vobis? Quos supra vocavit aedificium Dei, nunc vocat templum Dei, ratione addita, quia spiritus Dei in eis habitaret. Nam copulans conjunctio pro causali ponitur, ut alibi saepe. Dicitur autem in nobis habitare Spiritus sanctus, quando gratam sibi in nobis facit mansionem: quod fit per ejus dona gratificantia, fidem, spem, caritatem, opera bona.

Clare monstrat hic locus contra Macedonianos, Spiritum sanctum esse Deum: tum quia posterior pars expositio prioris est; tum quia solius Dei inhabitatio templum Dei facit. Quo argumento ad id probandum utitur Augustinus libr. 3. contra Maximinum cap. 21. Illud etiam observa, Paulum hic non alloqui singulos fideles: tanquam unusquisque scire debeat, se esse templum Dei. Sic enim potius dicendum erat, nescitis quia templa Dei estis? Sed compellat Ecclesiam fidelium, quam omnes scimus ac scire debemus esse templum Dei: licet non omnia ejus membra sic vivant, ut templa Dei vocari possint.

17. *Si quis autem templum Dei violaverit, disperdet illum Deus.* Particulam *autem* interpres addidisse videtur de suo. Nam in Graeco et Syriaco nihil respondet. Caeterum in Graeco verbum idem repetitur, non sine gratia allusionis, φθείρει, φθερεῖ. *Si quis templum Dei corrumpit, corrumpet illum Deus. Quod verbum* (ait Augustinus scribens contra epistolam fundamenti cap. 39.) *metuentes multi Latini interpretes, noluerunt dicere corrumpet, sed: disperdet illum Deus: et non deviantes a re ipsa, offensionem vocabuli devitarunt.* Attamen et alibi legit Augustinus *corrumpet,* ut lib. 3. de lib. arbit. cap. 14. et lib. de decem chordis cap. 10. Sic et Hieronymus hunc locum citat in comment. epistolae ad Ephes. 4. et in epist. 83., quae est ad Oceanum. Tertullianus quoque, eodem verbo retento, sic reddit: *Sic quis templum Dei vitiaverit, vitiabit illum Deus* libr. de pud. cap. 16. et 18. et libr. 5. contra Marc. cap. 6. Quidam vertunt: *Si quis templum Dei profanat.* Sed hoc verbo non plene exprimitur mens Apostoli. Nam sensus est: Si quis per falsam doctrinam subvertit fundamentum spiritualis aedificii, atque ita destruit ipsum aedificium seu templum Dei: is non existimet se salvum fore per ignem, sed plane periturum. Disperdet enim illum Deus: quia nimirum aeterno ignis supplicio destructorem illum sui templi puniet. Graeci locum hunc exponunt de eo, qui templum Dei, id est, corpus suum corruptelis libidinum prostituendo profanat. Juxta quem sensum infra cap. 6. contra fornicatores in corpus suum peccantes, dicit: *An nescitis, quoniam membra vestra templum sunt Spiritus sancti, qui in vobis est?* Sic et Augustinus intellexit ob alterius loci similitudinem. Sed hujusmodi intellectus praesenti loco non est accommodus.

Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos. Ratio sententiae superioris, ac si dicat: Sacrilegium committit ille templi Dei violator, utpote rem sanctam, id est, Deo consecratam corrumpens; ideoque dignus, quem Deus ultor injuriae templi sui disperdat. Graece quidem habetur, *qui estis vos.* Sed idiotismus est, sensum non mutans. Unde et alii vertunt, *quod*

estis vos. Hoc autem addit Apostolus, ut explicet metaphoram templi: simul innuens argumentum a minori, videlicet sumptum a sanctitate templi materialis, cujus violatio capitalis est.

18. *Nemo se seducat.* Graece: *Ne quis seipsum decipiat.* Quidam codices, etiam antiquiores, habent: *Nemo vos seducat.* Sic enim et Thomas legit et exponit. Verum docte Liranus annotat ex Graeco et Latinis emendatioribus legendum esse: *Nemo se seducat.* Mutandae lectionis occasio fuit ex aliis aliquot locis, ut Ephes. 5. Coloss. 2. 1 Joan. 3. Loquitur autem Apostolus de iis, qui cum essent imbuti sapientia saeculari, magistros fidelium sese venditabant; quorum quidam, ut dictum est, boni erant, sed imperfecte, quia super fundamentum apostolicum aedificabant ligna, foenum, stipulam: alii vero simpliciter mali, quos ut templi Dei corruptores proxime notaverat. Igitur de utrisque dicit: nemo seipsum fallat, confidens ac sibi placens in sua sapientia; quasi non sit passurus ea, quae dixi, si vel inutilia doceat vel perniciosa. Sensum hunc verba sequentia confirmant.

Si quis videtur inter vos sapiens esse in hoc saeculo. Interpres ordinem verborum mutavit, ut sensum redderet clariorem. Nam Graece est: *Si quis videtur sapiens esse inter vos in hoc saeculo.* Quanqam illud εἴ τις δοκεῖ σοφὸς εἶναι, potest etiam sic verti: *Si quis sibi videtur sapiens esse,* quomodo Erasmus et alii verterunt, vel: *si quis se putat sapientem esse,* quomodo noster interpres Graecum verbum alibi reddit, ut Luc. 8. *Quod putat se habere, auferetur ab illo,* et Jac. 1. *Si quis putat se religiosum esse,* et hujus epistolae cap. 8. *Si quis se existimat scire aliquid.* Tale et illud cap. 7. *Puto quod et ego spiritum Dei habeam.*

Stultus fiat ut sit sapiens. In Graeco idem verbum repetitur, γενέσθω, γένηται. Proinde conformiter ita vertas: *Stultus sit, ut sit sapiens,* vel potius: *Stultus fiat, ut fiat sapiens.* Sensus enim periodi est: Si quis inter vos reputatur ut sapiens hujus saeculi, aut seipsum reputat talem, id est, sapientia saeculari instructum, qua videatur idoneus ad docendum alios, *stultus fiat;* id est, doctrinae Christianae, quae stultitia est incredulis, ut primo capite dictum est, penitus se subjiciat, et intellectum suum in obsequium fidei captivet; ita futurum, ut vere et secundum Deum sapiens fiat. Beatus quidem Cyprianus lib. de bono patientiae, et lib. 3. testimoniorum cap. 69. illud *in hoc saeculo* refert ad sequentia. Sic enim legit: *Si quis putat sapientem se esse in vobis, mundo huic stultus fiat, ut fiat sapiens.* Sed melius ad praecedentia refertur. Vult enim Apostolus intelligi sapientiam hujus saeculi, quam contempsit 1. et 2. cap. et hic rursus contemnit verbis sequentibus.

19. *Sapientia enim hujus mundi stultitia est apud Deum.* Causa, cur sibi non debeat quisquam placere in sapientia saeculari, quia nimirum haec sapientia apud Deum stultitia est, id est, res contemptibilis ac reproba; tum quia Deus adminiculo sapientiae saecularis uti non est dignatus in propagando Evangelio; tum quia tota sapientia humana per se nihil confert ad negotium salutis. Simili sensu dictum est cap. 1. *Nonne stultam fecit Deus sapientiam hujus mundi?*

Scriptum est enim. Quod dixit, sapientiam mundi hujus esse stultitiam apud Deum, duobus testimoniis confirmat, quorum prius sumptum est ex libro Job. cap. 5.

Comprehendam sapientes in astutia eorum. Comprehendam, graece ὁ δρασσόμενος *comprehendens,* sive *qui comprehendit,* Hieronymus ex Hebraeo, *qui apprehendit,* pro quo LXX. ὁ καταλαμβάνων, *qui comprehendit.* Apud Cyprianum locis citatis legitur, *reprehendam* (aliter, *reprehendens*), item apud Ambrosium commentatorem et Sedulium: nec male, si verbum hoc proprie sumas. Nam δράσσεσθαι (quod annotat Erasmus) est *fugientem e cursu reprehendere, manuque injecta capere:* tametsi id Hebraea voce non significatur. Sensus Apostoli: Deus deprehendit, detegit, eludit omnem

astutiam ac versutiam sapientum hujus saeculi. Sapientiam eorum stultitiae convincit: dum scilicet ostendit ejusmodi sapientiam non posse praestare id, quod promittit, hoc est, nihil prodesse ad bene beateque vivendum.

Quidam sic: Capiet eos suis ipsorum vafris consiliis tanquam laqueis: quomodo capti fuerunt fratres Joseph, pontifices Judaeorum, et ipse diabolus: qui suis consiliis promoverunt id, quod volebant impedire. Sed prior sensus magis servit intentioni Paulinae. Porro sunt quidem haec verba, quae Paulus citat, non ipsius Job, sed Eliphaz amici ejus, et proinde non habentia Scripturae divinae autoritatem. Recte tamen ab Apostolo pro testimonio adducuntur, utpote verba cujusdam sapientis, cui merito credendum sit, disserenti contra sapientiam hujus saeculi.

20. *Et iterum.* Subaudi, scriptum est. Sumptum hoc ex Psalm. 93.: *Dominus novit cogitationes sapientium, quoniam vanae sunt. Quoniam*, pro *quod.* Et sensus est: Dominus novit cogitationes et consilia hominum, qui sibi sapientes esse videntur, vana esse, et inutilia ad finem, quem spectant, id est, ad vitam beatam. Omnes enim sapientes beatitudinem promittunt. In Psalmo non est *sapientium,* sed *hominum.* Verum Apostolus versiculum Psalmi suo accommodans instituto, generale vocabulum hominum restrinxit ad sapientes. Quanquam in Psalmo non omnes homines significantur, sed ii tantum, qui humana sapiunt.

21. *Nemo itaque glorietur in hominibus.* Epilogus est, quo redit ad primam propositionem, non esse in magistris gloriandum. Generaliter autem dicit, *in hominibus,* quia si in magistris gloriandum non est, utique nec in caeteris hominibus, argumento a majori. Tacite vero significat, Corinthiorum quosdam in magistris gloriatos fuisse, propter eorum sapientiam saecularem, qua fuerant inaniter delectati. Nam de hac sapientia proxime egerat. Simul insinuat, inter illos magistros fuisse non solum, qui salvo Evangelii fundamento docerent inutilia, verum etiam nonnullos, qui fundamentum ipsum per humanae sapientiae doctrinam everterent; ac si dicat: Cum tanta sit vanitas humanae mundanaeque sapientiae, indignum est, ut in hominibus istam sapientiam tradentibus, tanquam magistris vestris, gloriemini, vosque jactetis eorum discipulos, quando nec in ullo homine gloriandum est, quicumque ille sit aut qualiscumque, sive Paulus, sive Apollo, sive Petrus, ut statim subjicit. Hujus autem rei generalem subjungit rationem, qua nimirum doceat, nec in illis gloriandum esse. Quae ratio sumpta est, ait Thomas, ex dignitate fidelium Christi.

22. *Omnia enim vestra sunt.* Hoc est, omnia propter vos sunt, et ad vestram ordinantur utilitatem. Nullus autem recte gloriatur de iis, quae sunt propter ipsum, quoniam hac ratione inferiora sunt ipso. Propter vos autem, intellige electos. Horum enim gratia sunt omnia. Quae vero dixerit *omnia,* deinceps enumerando declarat.

Sive Paulus, sive Apollo, sive Cephas. Primum nominat ministros Evangelii, atque eo ordine, quo nominaverat eos capite primo. Cujus ordinis rationem illic exposuimus. *Sive Paulus,* inquit, qui plantavit, *sive Apollo,* qui rigavit, *sive Cephas,* id est, Petrus, quamvis Apostolorum princeps, et, ut ait Thomas, *universalis pastor ovium Christi.* Nam hi non aliud sunt quam *ministri, per quos credidistis,* uti supra dixit, et paulo post repetit, dicens: *Sic nos existimet homo ut ministros Christi.* Nec solum Christi sunt ministri, sed et ipsorum fidelium, quatenus ipsorum ministerium subservit fidelium utilitati. Sic enim ait 2. Cor. 4. *Non enim nosmetipsos praedicamus, sed Jesum Christum Dominum nostrum, nos autem servos vestros per Jesum.*

Sive mundus. Id est, universa corporea creatura, quae sine dubio propter electos est. Tale quid etiam legitur in apocrypho libro, qui inscribitur quartus Esdrae cap. 9. Verba sunt: *Inquire quomodo justi salvabuntur, quorum saecu-*

lum et propter quos saeculum, id est, mundus.

Sive vita, sive mors. Chrysostomus et Theophylactus subaudiunt, nostra, hoc est: eorum, qui vobis ministravimus Evangelium, nempe secundum id, quod alibi Paulus dicit: *Omnia sustineo propter electos, ut et ipsi salutem consequantur,* 2 Tim. 2. Quam rem latius etiam exsequitur capite sequenti. Quanquam et verum est juxta aliorum expositionem, unicuique electo suam vitam et mortem utilem esse ad salutem. Quod hoc loco bene declarat Aquinas. Hinc et de se Paulus ait: *Mihi vivere Christus est, et mori lucrum,* Phil. 1.

Sive praesentia, sive futura. Praesentia, graece ἐνεστῶτα, quod Rom. 8. vertit *instantia.* Possunt hic intelligi praesentia et futura mala ministrorum Evangelii, id est, afflictiones, persecutiones et pericula, quae vel sustinent, vel in horas exspectant, tametsi et hoc generaliter intellectum de prosperis et adversis tam propriis quam alienis, veritatem habet; sicut et illud Rom. 8. *Diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, iis, qui secundum propositum vocati sunt sancti.*

Omnia enim vestra sunt. Enim, hoc loco non additur in Graeco, nec in textu Ambros. et officit sensu. Nam repetitio est et confirmatio generalis sententiae, quasi dicat: Omnia, inquam, vestra sunt, uti jam per partes ostendi.

23. *Vos autem Christi.* Nimirum ut capitis ac Domini vestri, non solum qua Deus est, sed etiam quatenus homo, secundum quam naturam vos morte sua redemit. Nam servus id, quod est, domini est. Quod posterius proprie Paulum hoc loco putamus attendisse, quemadmodum in eo, quod ait Rom. 14. *Sive vivimus, sive morimur, Domini sumus.* Et ad eandem naturam referendum, quod sequitur.

Christus autem Dei. Nam Christus ut homo subjectus est Deo, imo servus Dei. Similis locus infra cap. 11. *Omnis viri caput Christus est, caput vero Christi Deus*; et cap. 15. *Tunc et ipse Filius subjectus erit ei, qui subjecit sibi omnia, ut sit Deus omnia in omnibus.* Atque hoc est, quod concludendum hic relinquit Apostolus; in solo Deo, ad quem ut finem omnia alia reducuntur, etiam Christus ipse quatenus homo, gloriandum esse. Graeci ita supplent: Christus autem Dei filius. Qui sermo etsi verissimus sit, non tamen explicat, quod hic intendit Apostolus.

CAPUT QUARTUM.

Sic nos existimet homo, ut ministros Christi[1]), et dispensatores mysteriorum Dei. 2. Hic jam quaeritur inter dispensatores, ut fidelis quis inveniatur[2]). 3. Mihi autem pro minimo est, ut a vobis judicer, aut ab humano die: sed neque me ipsum judico. 4. Nihil enim mihi conscius sum: sed non in hoc justificatus sum[3]): qui autem judicat me, Dominus est. 5. Itaque nolite ante tempus judicare, quoadusque veniat Dominus[4]): qui et illuminabit abscondita tenebrarum[5]), et manifestabit consilia cordium: et tunc laus erit unicuique a Deo[6]). 6. Haec autem, fratres, transfiguravi in me et Apollo, propter vos: ut in nobis discatis, ne supra quam scriptum est[7]), unus adversus alterum infletur pro alio[8]). 7. Quis enim te discernit? Quid autem habes, quod non acce-

---

[1]) Cap. 3, 5. [2]) Luc. 12, 42. seq. [3]) Psalm. 18, 13. [4]) Matth. 25, 31. [5]) Rom. 2, 16. [6]) Cap. 3, 8. [7]) Cap. 3, 4. [8]) 1 Cor. 1, 31. 3, 9. Jerem. 9, 23.

pisti[1])? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? 8. Jam saturati estis, jam divites facti estis: sine nobis regnatis: et utinam regnetis, ut et nos vobiscum regnemus. 9. Puto enim, quod Deus nos Apostolos novissimos ostendit, tanquam morti destinatos: quia spectaculum facti sumus mundo et Angelis, et hominibus[2]). 10. Nos stulti propter Christum[3]), vos autem prudentes in Christo: nos infirmi, vos autem fortes: vos nobiles, nos autem ignobiles. 11. Usque in hanc horam[4]) et esurimus, et sitimus, et nudi sumus, et colaphis caedimur, et instabiles sumus[5]), 12. et laboramus operantes manibus nostris[6]): maledicimur, et benedicimus[7]); persecutionem patimur, et sustinemus: 13. blasphemamur, et obsecramus: tanquam purgamenta hujus mundi facti sumus, omnium peripsema usque adhuc. 14. Non ut confundam vos, haec scribo, sed ut filios meos charissimos moneo. 15. Nam si decem millia paedagogorum habeatis in Christo: sed non multos patres. Nam in Christo Jesu per Evangelium ego vos genui[8]). 16. Rogo ergo vos, imitatores mei estote, sicut et ego Christi. 17. Ideo misi ad vos Timotheum, qui est filius meus charissimus[9]), et fidelis in Domino: qui vos commonefaciet vias meas, quae sunt in Christo Jesu, sicut ubique in omni Ecclesia[10]) doceo. 18. Tanquam non venturus sim ad vos, sic inflati sunt quidam. 19. Veniam autem ad vos cito, si Dominus voluerit: et cognoscam non sermonem eorum, qui inflati sunt, sed virtutem. 20. Non enim in sermone est regnum Dei, sed in virtute[11]). 21. Quid vultis? in virga veniam ad vos, an in charitate et spiritu mansuetudinis[12]).

SUMMARIUM CAPITIS QUARTI.

Docet, quo loco habendi sint praedicatores Evangelii: nec esse judicandos ante tempus, sed Domini judicium exspectandum. Reprehendit eos, qui de acceptis donis gloriabantur, ac si illa a se ipsis haberent. Apostolorum sortem humilem et laboriosam cum aliorum magistrorum conditione comparat. Paternum erga Corinthios amorem declarat: quibus et suum adventum promittit.

1. *Sic nos existimet homo ut ministros Christi.* Prosequitur Apostolus id, quod egit in superioribus, praesertim cap. 1. et 3., non esse gloriandum in magistris, nec alios prae aliis efferendos. Huc enim spectat, quod statim initio docet, quo loco sint a fidelibus habendi magistri seu doctores ipsorum, tam Apostoli quam alii, ne videlicet aut pluris, aut etiam minoris eos faciant quam oporteat: quin potius ab iis judicandis abstineant, eorum fideli ministerio contenti. Id vero agit usque ad eum locum: *Quis enim te discernit?* Jam ante quidem attigit hanc rem, ubi dixit: *Quid igitur est Apollo, quid vero Paulus? Ministri ejus cui credidistis.* Sed nunc repetit, ut amplius declaret. Dicit ergo: Quisque nos Apo-

---

1) Rom. 12, 6. 2) Hebr. 10, 33. 3) Act. 26, 23. seq. 4) Act. 20, 33. seq. 5) 2 Cor. 11, 27. 6) 1 Cor. 9, 6. seq. Act. 18, 3. 7) Matth. 5, 44. seq. 8) Gal. 4, 19. Philem. 10. Act. 18, 1—11. 9) 1 Tim. 1, 2. 10) 2 Cor. 1, 12. seq. 11) Cap. 2, 4. 9, 2. seq. 12) 2 Cor. 13, 10.

stolos caeterosque Evangelii praedicatores existimet ac reputet, quales revera sumus, nimirum ut Christi ministros, ut dum ministros nos cogitant, non nimium extollant, dum Christi, non contemnant.

Et dispensatores mysteriorum Dei. Male quidam codices *ministeriorum.* Nam Graece est μυστηρίων. Mysteria quidam interpretantur sacramenta novae legis, id est, sensibilia signa ad sanctificationem nostram a Christo Domino instituta, quorum primum est baptismus. Sed cum ipse Paulus dixerit 1. capite: *Non misit me Christus baptizare, sed evangelizare,* rectius est, ut mysteria Dei intelligantur fidei nostrae dogmata a Deo revelata. Quae quidem mysteria dicuntur, quia secreta sunt, ut absque Dei revelatione cognosci nequeant. Ea mysteria sunt incarnationis, passionis et resurrectionis Christi, redemptionis nostrae, vocationis gentium et caetera, quae complectitur Evangelica doctrina. Nec tamen ab his mysteriis Sacramenta novae legis separamus, sed pariter sub iis, ut signa corporalia gratiae spiritualis efficacia comprehendimus. Quorum proinde dispensatio ad eosdem Christi ministros pertinet.

Rursus autem in eo, quod dicit: *dispensatores mysteriorum Dei,* duo cogitanda significat, quod dispensatores, ne nimium extollantur (nam dispensator alienae rei minister est), et quod mysteriorum Dei, ne contemnantur. Est autem dispensatoris, ut quibus et quomodo et quantum opus est, eroget ac distribuat. Hinc Paulus sapientiam loquebatur inter perfectos, non apud animales, qui non percipiebant ea, quae sunt spiritus Dei, supra cap. 2.

2. *Hic jam quaeritur inter dispensatores.* Graece: ὃ δὲ λοιπὸν ζητεῖται ἐν τοῖς οἰκονόμοις. *Quod autem reliquum, quaeritur in dispensatoribus,* licet nonnulli codices, Oecumenio teste, habeant ζητεῖτε *quaerite,* quod minus probum existimo. Vulgatus interpres legisse videtur ὧδε *hic.* Caeterum, inquit, id quod in dispensatoribus potissimum requiritur, quaeque praecipua virtus oeconomi est, id nimirum est, quod sequitur.

Ut fidelis quis inveniatur. Ordo, ut quis inveniatur fidelis, id est, ut aliquis inveniatur, qui sit fidelis, nimirum utiliter agens Domini sui negotium, rem Domini tractans non ut suam, sed suae fidei commissam, nec suam, sed Domini sui gloriam ex sua administratione quaerens. Spectatur quidem etiam industria in dispensatore, sed primum quod quaeritur, est fides. Unde Dominus Luc. 12. *Quis putas est fidelis dispensator et prudens?*

3. *Mihi autem pro minimo est, ut a vobis judicer. Pro minimo,* Graece εἰς ἐλάχιστον, *ad minimum.* Pro quo passim Augustinus, omissa praepositione, legit *minimum,* quemadmodum et Ambrosiastrum legisse indicat ejus commentarius. *Judicer,* Graece ἀνακριθῶ, *dijudicer;* significatur enim comparatio cum aliis. Cum, inquit, talis esse debeat dispensator, jamque dixerim, nos doctores vestros esse mysteriorum Dei dispensatores, nolo tamen vos esse judices nostros, ut dicatis, quis nostrum melius aut pejus, quisve sincere aut minus sincere ea mysteria vobis dispenset. Nam ad me quidem quod attinet, qui nullius malae fidei mihi conscius sum: parvi facio tamen, si a vobis judicer aut melior aliis aut deterior, in hoc Evangelicae dispensationis officio.

Particulam illam *pro minimo est,* graece εἰς ἐλάχιστόν ἐστιν, *ad minimum est,* Hentenius Oecumenii interpres ad mentem sui autoris ita reddit, *indignissimum videtur.* In quem sensum etiam Chrysostomus accipit. Sic enim Paulum refert loquentem: *Indignum judico meipsum a vobis judicari.* Deinde subjungit: *Nemo autem arrogantiae arguat Paulum, si nullum hominem dicat esse dignum, qui de eo ferat sententiam* etc. Verum prior sensus, quem omnes fere tradunt, germanior videtur, estque minus obnoxius offensioni.

Aut ab humano die. Humanum diem B. Hieron. in epist. ad Algas. quaest. 10. interpretatur humanum judicium, quomodo dies Domini pro judicio Dei fre-

quenter accipitur, ut sit sensus: Atque omnino non moror hominum de me judicia. Nam (ut paulo post dicit): *Qui judicat me, Dominus est.* Sermo plane similis apud Jeremiam cap. 17. sic loquentem Deo: *Laus mea tu es, et diem hominis non desideravi,* id est, in judicio tuo inveniar laudabilis, hominum judicia, quibus me laudent, non ambio. Ex quibus etiam apparet, phrasim hanc, qua dies pro judicio sumitur, non esse Paulo Tarsensi homini ratione patriae peculiarem, ut suspicatur Hieronymus, sed Hebraeis olim usitatam. Ratio phraseos esse videtur, quia reis dies dici soleat ad sistendum se judicio.

Rem vero clare explicant Chrysostomus et Oecumenius, dum sic interpretantur: *Nec a quovis alio,* scilicet homine, et Syrus alio Hebraismo, *aut ab ullo filio hominis.* Erasmus autem non dubitavit transferre: *aut ab humano judicio.* Alii quidem aliter humanum diem interpretati sunt, ut Ambrosiaster, leges mundo creditas; Theodoretus, humanae vitae brevitatem; Theophylactus, hominem quempiam celebrem et praeclarum. Sed quod ex Hieronymo dictum est, maxime placet.

Illud adjicio propter sectarios, qui suam doctrinam subtrahunt omni judicio humanae potestatis, idque se facere dicunt exemplo Pauli, qui pro minimo ducit humanum judicium, hoc loco non agi de judicio publicae potestatis, nec id quaeri, num Paulus habuerit in terris aliquem superiorem, a quo judicari posset de his, quae docebat, sed tantum agi de judicio cujusque privato; sive in bonum, de quo Propheta Jeremias, sive in malum, de quo Dominus Matth. 7. *Nolite judicare, ut non judicemini.*

Sed neque meipsum judico. Rursus Graece ἀνακρίνω, *dijudico.* Sensus: Imo nec ipse quidem de me certum fero judicium, quam recte, sincere et integre coram Deo verser in dispensatione mihi credita, ut cum aliis me conferre possim, qui tamen ipse mihi notior sum quam vobis, aut cuiquam alteri mortalium. Cum hoc Apostoli dicto cur non pugnet, quod infra cap. 11. praecipit, ut nos dijudicemus, ex ejus loci interpretatione patebit. At vero nec illud pugnat, quod alibi suam coram Deo sinceritatem in ministrando Evangelio commendat et praedicat, ut in 2. ad Cor. epist. per aliquot capita. Scribit enim illis locis, quod animo sentiebat, non quod planissime certum habebat, id est, ea certitudine, cui falsum subesse nequeat. Unde et hic, objectionem ejusmodi praeoccupans, subjungit:

4. *Nihil enim mihi conscius sum, sed non in hoc justificatus sum. Mihi* Graece ἐμαυτῷ, *mihi ipsi.* Dicere quis poterat, quid causae est, cur teipsum non judices, quum optime tibi sis conscius, quod ex fide rem Domini dispenses? Respondet Apostolus: Nullius quidem infidelitatis in mea dispensatione mihi conscius sum, sed non in hoc justificatus sum. Id est, conscientia me non accusans non certo me justum arguit ac immunem a culpa malefidae dispensationis, quippe qui mihi ipsi non penitus ac perfecte cognitus sim. Nam *delicta, quis intelligit?* Psalm. 18. et ideo meipsum non judico.

Recte hoc Pauli testimonio catholici Scriptores utuntur ad destruendam novitiam fidem haereticorum, quam specialem vocant, id est, eam persuasionem, qua quisque fidelis certo statuat, se justificatum esse. Recte, inquam, quando nec ipse Paulus id certo de se potuerit affirmare. Neque enim ille tantum negat hanc sequelam: Nihil mihi conscius sum, ergo scio me justum, sed dicit se, quantumvis nihil sibi male conscium, non tamen judicare nec pronuntiare se justum; eo, quod occultae sint cordium nostrorum latebrae, etiam nobis ipsis; quemadmodum sequentia declarant. Certe si sciebat Paulus ea certitudine, cui falsum subesse non potest, se justum esse; poterat ergo judicare seipsum, dicendo: Justus sum. Atqui id ipse diserte negat, dicens: *Neque me ipsum judico.* Quare quod pro solutione Calvinus adfert, eam certitudinem non ex operibus haberi, ideoque Paulum dixisse: *nihil mihi conscius sum,*

sed ex promissione gratuita misericordiae Dei, quae nobis offertur in Christo, futile est, et ad labefactandum catholicorum argumentum prorsus nihil facit. Nam sive ex operibus sive ex promissione certus fuerit Paulus se esse justum, dicere potuit: Me ipsum judico. Atqui dicere hoc non potuit, igitur ne quidem ex promissione de sua justitia certus erat. Nec vero aliter hunc Apostoli locum intellexerunt orthodoxi commentatores tam Graeci quam Latini. Nec aliter Augustinus, ut ea probant, quae ex illo Beda descripsit in collectaneis. Hinc et Bernardus in serm. de convers. ad clericos, cap. 16. testatur Apostolum etsi nihil sibi conscium, tamen propter humani cordis abyssum, judicantis sese Domini sententiam magnopere formidasse, de qua sequitur:

Qui autem judicat me, Dominus est. Et hic Graece ἀνακρίνει, *dijudicat.* Christi, inquit, judicio, qui Dominus est omnium nostrum, reservandus sum, non a vobis conservis judicandus. Illius judicium certissimum est, vestrum incertum et fallax.

5. *Itaque nolite ante tempus judicare.* Graece: *Itaque ne ante tempus quidquam judicate.* Et ita legit August. tract. 90. super Joann., quo loco pulchre disserit de proximis non judicandis. Concludit Apostolus generali praecepto, quae de doctoribus non judicandis praemisit. Et sensus est: Ne judicetis quidquam occultorum et omnino eorum, quae vobis non satis cognita sunt, velut quis nostrum sit aut non sit fidus Christi minister et Evangelii dispensator, quis magis minusve talis. Addit autem *ante tempus,* quia quamdiu non habetur certa rei judicandae notitia, nondum est tempus judicandi. Unde declarando subjungit:

Quoadusque veniat Dominus. Id est, donec Christus Dominus venerit ad judicium. Non significat, nos tunc judicaturos, sed sensus est: Ne judicetis ante illud tempus, quo veniet omnium judex Christus, qui omnia occulta revelabit et judicabit, ut non sit opus vos judicare. Postquam enim omnia per judicem Christum manifestata fuerint, non opus erit, ut vos judicia vestra privata interponatis, quia judicium est earum rerum, quae per se non satis patent. Unde Rom. 14. ex judicio generali per Christum exercendo, concludit absolute: *Non ergo amplius invicem judicemus.* Igitur *quoadusque* seu *donec* accipitur, ut alibi in Scripturis saepissime. Denotat enim tempus, ad quod usque futurum sit quippiam, aut non sit; faciendum sit, aut non sit; sive deinceps idipsum continuandum sit sive non. Qua de re Hieronymus et alii exponentes illud Matth. 1.: *Et non cognoscebat eam, donec peperit filium suum primogenitum.* Confirmatur hic commentarius ex eo, quod subjicit: *Et tunc laus erit unicuique a Deo.* Non enim dicit: Et tunc poteritis magistros vestros judicare.

Qui et illuminabit abscondita tenebrarum. Illuminabit, Graece φωτίσει, *illustrabit,* id est, in lucem proferet occultas et quasi in tenebris gestas aut repositas hominum actiones, seu bonas seu malas. Quidam de solis malis actionibus interpretantur, propter nomen tenebrarum, quod in malam partem frequenter accipitur in Scripturis, potissimum apud Joannem in Evangelio et prima epist. Verum idem nomen alibi nudam habet significationem occulti, ut etiam ad bona dicta aut acta referatur, velut Matth. 10. *Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine.* Et Luc. 12. *Quae in tenebris dixistis, in lumine dicentur.* Atque eo modo tenebras hic accipi, multo probabilius est. Opponuntur enim lumini, id est, manifestationi, tam bonorum operum quam malorum, de quibus non ante tempus judicandis, sed divino judicio reservandis Apostolus loquitur. Nam et id, quod sequitur, utrique generi commune est.

Et manifestabit consilia cordium. Id est, manifestum omnibus faciet, quo consilio, quo fine et intentione, quisque fecerit opera sua, etiam in speciem bona. Vel consilia cordium generaliter intelligit latentes cogitationes animorum.

Et tunc laus erit unicuique a Deo. Apud Oecumenium neque in textu neque in commentario legitur ἑκάστῳ, *unicuique,* sublatum ut opinor ab aliquo, cui falsus alioqui videbatur Apostoli sermo, unumquemque hominem in illo judicio laudem a Deo reportaturum. Atqui quod Apostolus dicit, tale est: Unicuique bono et laudem merenti tunc erit laus, non tantum apud homines, quomodo multi in hoc saeculo laudantur minime laudabiles, sed apud Deum atque ab ipso Deo, dicente: *Euge serve bone et fidelis,* Matth. 25., quae sunt utique verba laudantis. Est igitur hic distributio, quam vocant accommodam, in dictione *unicuique.* Vel certe nominata laude relinquitur intelligendum vituperium, nempe contrarium ex contrario, sicut illud a quibusdam exponitur Gal. 6. *Et sic in semetipso tantum gloriam habebit et non in alio.* Quanquam prior sensus aptior videtur. Institutum enim Apostoli est, eos reprimere, qui per contentionem suos magistros laudibus extollebant, ac si dicat: Tunc apparebit, quis magistrorum fuerit honore dignus, aut aliis dignior, de quo nunc contenditis. Nam illud erit tempus distribuendi a Deo honoris unicuique. Id Apostolum velle, monstrant etiam sequentia.

6. *Haec autem fratres transfiguravi in me et Apollo.* Quarti casus sunt *me* et *Apollo.* Cessaret ambiguitas, si scripsisset interpres *meipsum.* Nam Graece est: ἐμαυτὸν. Haec, ait, quae dixi de magistris, in quibus gloriamini, alius in alio, schemate quodam transtuli in meipsum et Apollo; hoc est, me et Apollo magistros nominavi, quorum gratia in factiones divisi fueritis (intellige etiam Cepham, quem, puto, honoris causa reticet): sed sub his alios volo intelligi humanae sapientiae sectatores, in quibus stulte et factiose gloriati estis; quos, pudori vestro consulens, nominare nolui. Non negat Paulus, Corinthios in se et Petro et Apollo fuisse gloriatos, quod ita esse ostendimus in expositione 1. capitis, sed transfiguratione usum se dicit, quia his nominatis alios magis voluit intelligi. Si enim malum erat gloriari in veris Apostolis Christi, multo minus ferendum, ut gloriarentur in quibusdam hujus saeculi sapientibus; minime vero, ut in Pseudoapostolis.

Propter vos. Id est, instructionis vestrae causa id feci. Pronomen *vos* hoc loco positum comprehendit generatim fideles, qui erant Corinthi, id est, tam magistros quam discipulos, ut patebit ex vero intellectu partis sequentis.

Ut in nobis discatis, ne supra quam scriptum est, unus adversus alterum infletur pro alio. Graeca sic habent: *Ut in nobis discatis, non supra quam scriptum est sapere, ut ne unus pro uno infletur adversus alterum.* Secundum hanc Graecam lectionem prior sententiae pars ad magistros pertinet, posterior ad discipulos. Et ad eum modum Theophylact. exponit, ut sensus totius sententiae sit hujusmodi: Idcirco personam aliorum in nos transtuli, ut vos magistri in nobis Apostolis, qui profitemur, nos non aliud esse quam ministros Christi et dispensatores mysteriorum Dei, velut in exemplari vobis proposito disceretis, non sentire de vobis supra id, quod de vobis scripsi; scilicet non aliud nos esse quam Dei ministros, utilitati fidelium subservientes.

Et quod ad discipulos attinet: ne alius pro alio, scilicet discipulus pro magistro qualicunque, adversus alterum, id est, alterius magistri discipulum, insolentius glorietur, quando nec nos Apostoli patimur discipulos nostros pro nobis adversus alios gloriari. Est autem posterior pars consequens ex priori. Nam superbia magistrorum plerumque excitat factiones discipulorum. Ad hunc sensum, sane probabilem et perspicuum, facile est aptare versionem vulgatam: modo suppleas verbum *sapere,* quod in ea nescio qua ratione vel casu praetermissum est, et negationem repetas in secundo membro.

Illud *supra quam scriptum est,* quidam referunt ad Scripturam Jeremiae 9. *Non glorietur sapiens in sapientia sua etc.* Alii ad illud ab ipso Paulo scriptum

superius cap. 1. *Qui gloriatur, in Domino glorietur.* Rursus alii ad illud Christi praeceptum Matth. 23. *Ne vocemini magistri, quia magister vester unus est Christus.* At vero Cajetanus refert ad Scripturam sacram in genere. Vult enim hunc esse sensum, ne magistri sapiant supra id, quod traditum est in sacris libris, id est, ne admisceant Evangelio sapientiam, sed contenti sint doctrina sacrae Scripturae, quemadmodum Paulus et alii Apostoli docebant. Nobis id maxime probatur, quod primum dixi, quae etiam S. Thomae expositio est.

7. *Quis enim te discernit?* Hic jam magistrum alloquitur, sibi placentem, seque supra alios efferentem vel doctrinae, vel eloquentiae, vel sapientiae nomine. Alloquitur autem ut unum, cum multi essent: quo magis premat his erotematis. *Quis,* inquit, *te discernit* ab aliis, quibus te anteponis? Quis te praestantiorem aliis facit? Id enim, inter alia, Graecum verbum διακρίνειν significat, pro quo minus recte verterunt alii, *dijudicat;* cum sit diversum ab eo verbo, quod supra bis terve posuit in significatione dijudicandi. Quis, inquam, te discernit, nisi Deus? Hoc enim utique respondendum Apostolus relinquit, ut sequentia declarant.

Nec vero alia ratione magis humana jactantia comprimitur, quam si cogitet homo, se nihil habere a seipso: sed omne bonum, quo alios antecellere videtur, sibi datum a Deo. Quod quidem ex hac Apostoli sententia consequens est. Nam quod de uno genere bonorum dicitur homini: *Quis enim te discernit?* idem de omnibus aliis similiter dici vere potest: cum Deus omnium aeque sit autor et dator. Recte proinde S. Augustinus hanc Pauli sententiam usurpat et inculcat adversus Pelagianos, ut doceat omne bonum, quo quis ab alio discernitur atque alium praecellit, a Deo dari: ideoque nec gratiam dari secundum merita, neque ex meritis praevisis quemquam a Deo ad vitam praedestinari, sed tam praedestinationem quam gratiam, quae praedestinationis effectus est, prorsus ac mere gratuitam esse. Vide, quae scribit August. lib. 2. contra duas epist. Pelag. cap. 7. et libro de correp. et grat. cap. 7., et epist. 46. ad Valent. Jam ex his etiam illi redarguuntur, qui dicunt, aequali dato vel oblato gratiae auxilio persaepe contingere ut hic agat, ille non agat; aut ut alius alio plus minusve, ut discretio sit ex libero hominis arbitrio, non ex gratia Dei. Quod apostolicae doctrinae contrarium esse non dubitamus.

Quid autem habes, quod non accepisti? Ne forte superbus doctor interrogatus, *quis te discernit?* ex adverso respondeat: Ego me discerno studio, labore, industria mea ab aliis, quibus praesto: secunda hac interrogatione pressius eum urget Apostolus dicens: *Quid autem habes, quod non accepisti?* scilicet ab alio? nec aliunde quam a Deo: videlicet attestante Domini praecursore Joann. 3. *Non potest homo accipere quicquam, nisi fuerit ei datum de coelo,* et Jacobo Apostolo capite primo: *Omne donum perfectum desursum est descendens a patre luminum.* Est autem vera Pauli sententia, tam de bonis naturalibus, quam de iis, quae naturae terminos excedunt. Nam de naturalibus potissimum gloriabantur Corinthiorum magistri, hoc loco taxati, velut de eloquentia et sapientia saeculari. Quanquam illud est discrimen inter naturalia et supernaturalia, quod illa quomodocumque sint a Deo, haec a Deo per Christum.

Rursus autem ex hac sententia docent Patres, idque certissimo et efficacissimo contra Pelagianos argumento, hominem nihil boni a se ipso habere: sed quicquid habet boni, ut virtutes, bona opera, studium, conatum, cooperationem, consensum, motum ac nutum voluntatis, id totum in Deum autorem et largitorem esse referendum: adeo ut affirmare non dubitent, hominem de suo non habere *nisi mendacium et peccatum,* uti definitum est in Concilio Arausicano can. 22. verbis desumptis ex Augustino tract. 5. in Joann. Inspice et caeteros ejusdem concilii ca-

nones, nominatim sextum et ultimum: in quibus sua decreta patres illi comprobant hujus Scripturae testimonio. Frequens est Augustinus in hac Scriptura citanda pro confirmatione catholicae doctrinae, quam dixi. Vide, quae dicit libro 2. de pecc. meritis et remiss. cap. 18., et quae lib. de praedest. sanct. cap. 3. 4. et 5., ubi inter alia refert ac repetit, beatum Cyprianum dixisse ac pro titulo posuisse: *In nullo gloriandum, quando nostrum nihil sit;* atque ut hoc ostenderet, adhibuisse Paulum dicentem: *Quid autem habes, quod non accepisti? etc.* Refert id et alibi, ut lib. 4. cont. duas epist. Pelag. cap. 9., additque, testimonium hoc Apostolicum ejusmodi esse, quo vel maxime Pelagianorum ora claudenda sint. Locus autem apud Cyprianum est lib. 3. test. ad Quir. cap. 4. Vide et Prosperum ad excerpta Genuensium dubio 4. et contra Collat. cap. 29., ac praecipue lib. 1. de vocat. gent. cap. ult. Verum his et Chrysostomus accedat, cujus in commentario haec sunt verba: *Nihil habes domo allatum, sed a Deo acceptum.* Et iterum: *Acceptum habes non hoc aut illud, sed omnia, quae habes. Non enim tua sunt haec recte facta, sed Dei gratiae,* et quae sequuntur.

Si autem accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis? Graece: *Si autem et accepisti,* quomodo passim legit Augustinus: tametsi *et* redundare videtur, ut alias interdum apud Paulum, nisi sic intelligas: Quod si etiam tu accepisti, sicut et alii quicquid habent, a Deo acceperunt: quid tu gloriaris ac si non accepisses? Nam primum falsa gloriatio est, de eo, quod acceperis, gloriari, quasi non acceperis. Quod si a Deo accepisti, a quo est omne bonum, nihilominus erit falsa gloriatio, ac minus etiam ferenda, si de eo glorieris, tanquam a Deo non acceperis. Porro qui in Deo gloriatur, hoc ipso sese humiliat, Deum agnoscens boni sui datorem. Itaque talis non se insolenter efferet supra alios, ut faciebant isti, contra quos agit Apostolus.

8. *Jam saturati estis.* Haec verba cum sequentibus plerique generatim ad Corinthios dicta interpretantur: alii vero speciatim dicta ad eosdem ipsorum magistros, ad quos praecedentia, numero rursus in pluralem mutato. Quorum sententia nobis probatur, cum ob alia, tum propter illud, quod infra dicit: *Nam si decem millia paedagogorum habeatis in Christo, sed non multos patres.* Et hunc sensum Cajetanus prosequitur. Est autem ironicus sermo, quo doctores illos irridet, non solum gloriantes in seipsis et non in Deo, de bonis, quae habebant; verum etiam adscribentes sibi bonorum copiam ac praecellentiam, quam non habebant. *Jam*, inquit, *saturati estis,* id est, ad satietatem usque repleti sapientia ac caeteris donis. Sic enim de se sentiebant.

Jam divites facti estis. Seu *ditati estis,* ἐπλουτήσατε: id est, abundantes usque adeo, ut etiam in alios dona vestra possitis effundere. Contra hujusmodi sua opinione divites loquitur spiritus in Apoc. cap. 3. *Dicis, quod dives sum et locupletatus, et nullius egeo: et nescis, quia tu es miser et miserabilis et pauper et caecus et nudus.*

Sine nobis regnatis. Graece ἐβασιλεύσατε *regnastis,* pro quo bene Erasmus et alii: *regnum adepti estis.* Nam et B. Pacianus epistola 3. ita legit: *Sine nobis regnare coepistis.* Est autem Hebraismus, in Scriptura frequens, ut Psalm. 92. 96. 98. *Dominus regnavit,* id est, regnum sibi paravit, idque jam possidet, et Apoc. 11. *Accepisti virtutem tuam magnam et regnasti,* ut proinde non aberrarit a sensu Pauli vulgatus interpres, dum vertit in praesenti, *regnatis.* Quod etiam apud Tertull. legitur lib. de pudic. cap. 14. Sensus enim est: Jam inter Corinthios, tanquam magistri inter discipulos, velut regnum consecuti, summam dignitatem vobis vendicatis: nobis etiam Christi Apostolis (quod indignum est) a societate regni vestri exclusis: me praesertim, qui Corinthios in Christo Jesu per Evangelium genui, eoque jure eorum pater sum, quod infra dicit.

Et utinam regnetis. Vel, ut multi codices, *regnaretis.* Graece: *Et utinam sane regnassetis*, sive *regnum adepti essetis.* Regnum, inquit, vobis non invidemus, sed optamus: modo vere regnetis, id est, Corinthios ad eorum salutem regatis ac dirigatis. Nam rex gratia populi est, non contra.

Ut et nos vobiscum regnemus. Alii codices, *regnaremus.* Hoc dicit, non appetens regimen super fideles, sed quia concors societas Apostoli cum illis in regendo populo, futura erat populo maxime salutaris. Perstringit autem magistros, quod soli regere velint, cum e diverso Paulus eos non recuset socios, modo regant ut oportet, id est, saluti fidelium studeant, non suae gloriae.

Potest autem totus hic locus etiam aliter exponi: ut in vocabulo regnandi securitas et prosperitas exercentis potentiam intelligatur, qualis est regnum hostibus devictis et subactis, quomodo post victoriam Michaëlis et angelorum ejus pugnantium cum dracone et angelis ejus, coelesti voce dictum legitur Apoc. 12. *Nunc facta est salus et virtus, et regnum Dei nostri, et potestas Christi ejus*, et alia voce Apoc. 19. *Quoniam regnavit Dominus Deus noster omnipotens.* Sic enim et illud accipiendum, quod supra citabam ex ejusdem libri cap. 11. *Quia accepisti virtutem tuam magnam, et regnasti,* et quod ibidem praecedit: *Factum est regnum hujus mundi Domini nostri et Christi ejus.* Ita breviter hic erit sensus: Vos secure et feliciter agitis in ista apud Corinthios eminentia, tanquam in regno pacato, quieti a laboribus, et longe positi extra pericula: cum nos interim in extremo contemptu, laboribus et periculis assidue versemur. Ac utinam bene et secundum Deum illo regno vestro utamini, ut et nos tandem his malis liberati, ejusdem pacifici regni vobiscum simus participes. Huic sensui bene quadrat antithesis sequens.

9. *Puto enim, quod Deus nos Apostolos novissimos ostendit tanquam morti destinatos. Ostendit* praeteriti temporis est, ἀπέδειξεν. Haec quoque verba tanquam ironice dicta ab Apostolo multi interpretantur, ac si dicat: Tales a vobis habemur ac reputamur, quales nos hic describo; id est, homines abjectissimae sortis. Sed quia rem ad Deum refert, qui tales eos exhibeat inter homines: melius est ut *affirmative rectaque sententia,* quemadmodum Oecumenius loquitur, verba haec accipiantur, ut sensus sit: Arbitror et ita se res habet, Deum, qui (sicut dictum est cap. 1.) stulta et infirma et ignobilia mundi elegit, ut confundat sapientes et fortes et nobiles, ad propagandum suum Evangelium, nos, id est, Apostolos, ut omnium hominum extremos et secundum saeculum vilissimos (tantum abest, ut regnemus) mundo exhibuisse tanquam morti distinatos: ut exhiberi solent homines sontes ad publica supplicia damnati.

In Graeco nomen est ἐπιθανατίους, id est, addictos, adjudicatos morti, pro quo Tertull. lib. de pud. legit *bestiarios,* speciem ponens pro genere. Nam bestiarii Romanis dicebantur, qui cum bestiis depugnare damnati erant. Huc pertinet illud Psalm. 43. ab eodem Apostolo citatum Rom. 8. *Propter te mortificamur tota die, aestimati sumus sicut oves occisionis.* Hoc enim maxime in Apostolos competebat, et quidem specialiter in Paulum quotidianis periculis expositum propter Evangelii praedicationem; sicut ipse de se pluribus commemorat in 2. epist. cap. 11.

Quidam *Apostolos novissimos,* Graece ἐσχάτους *ultimos*, interpretantur postremos tempore, id est, qui post ascensionem Christi in coelum, accesserunt ad numerum Apostolorum. Hi namque non tanti habebantur. Et id vult Erasmi versio: *Nos qui sumus Apostoli postremi.* Sed obstat huic intellectui, quod etiam de primis Apostolis vera sunt, quae hic dicuntur. Igitur omnes Apostoli novissimi erant sensu prius exposito. Nam comparationem hoc loco Paulus instituit inter sinceros Christi Apostolos, et istos Corinthiorum magistros, suam ipsorum gloriam et commoda sectantes; quod ex sequentibus amplius patebit.

Quia spectaculum facti sumus mundo. *Spectaculum,* Graece θέατρον. Hieronymus in epitaphio Paulae Graecam vocem retinuit, *theatrum facti sumus,* etc. Usurpatur autem hic ab Apostolo pro ea re, quae spectanda proponitur. Nam alibi locum ipsum publicis spectaculis deputatum significat. Sensus est: Velut in amplissimo theatro spectandi proponimur toti mundo; non secus atque damnati ad bestias, aut ad ludum arenarium, publicis spectaculis exhibentur.

Et angelis et hominibus. Non hoc addit tanquam angeli et homines sint a mundo diversi, quod volebat Marcion haereticus, mundum interpretans Deum mundi, id est, Deum malum; quemadmodum refert Tertull. adversus eum scribens lib. 5. cap. 7. Sed ut bene respondet illi Tertull. exponit Apostolus dividendo, quod dixerat *mundo.* Nam mundus, qui spectari potest, solis constat angelis et hominibus. Simul etiam insinuatur, angelos esse partem universi, quem mundum dicimus. Divisionem esse satis intelligitur, ex eo, quod in Graeco neque angelis neque hominibus articulus praefigitur, sed solum mundo. Porro tam angelos quam homines plerique malos et bonos intelligunt. Omnes enim spectatores sunt, licet dispari studio favoris aut odii; quemadmodum et in humanis spectaculis contingit. Non tamen improbabile est, ad malos tantum referri et homines et angelos. Loquitur enim Paulus, ut dictum est, de spectaculo, quo Apostoli velut homines damnati, ludibriis spectantium expositi videbantur. Quod patet ex praecedentibus aeque et consequentibus.

10. *Nos stulti propter Christum: vos autem prudentes in Christo.* In hac pericope et duabus sequentibus ironiam subesse putat Cajetanus post Oecumenium: eo quod res secundum veritatem contrario modo sese habeat. Verum si respiciamus ad locum cap. 1., ubi similia sunt antitheta, nulla tamen irrisionis specie, potius videbitur his verbis adhibenda, secundum mentem Apostoli, commoda interpretatio, quam ut ad ironiam recurratur: quum praesertim ea, quae de se dicit, ipse exponat ut vere et sine antiphrasi dicta, versu seq. Hic autem tam bona quam mala contrariis appellat nominibus, tum opinione vulgi, tum ob similitudinem vel affinitatem quandam, ut contingit in vitiis et virtutibus. Nam sensus est: Nos Apostoli stulti sumus secundum saeculum ac vestro judicio: idque propter Christum, cujus Evangelii praedicandi causa videamur imprudenter ac temere nosmetipsos objicere tot periculis et incommodis: vos autem secundum saeculum ac vestro judicio prudentes in Christo, quia sic praedicatis Christum, ut tamen caute prospiciatis, ne quas adversitates ejus causa patiamini.

Nos infirmi, vos autem fortes. Nos, inquit, imbecilles secundum saeculum sumus, quia multa mala patimur nec resistimus: quod est infirmitatis. Vos autem fortes ac validi, quia freti eloquentia et sapientia et amicitia hujus saeculi, mala si qua occurrunt, facile repellitis.

Vos nobiles, nos autem ignobiles. Graece, *vos gloriosi* seu *clari, nos autem inhonorati.* Neque enim hic eadem vocabula sunt in Graeco, quae cap. 1. versu 26. *Non multi nobiles,* et versu 28. *Ignobilia mundi elegit Deus.* Sensus est: Vos magno estis in pretio apud Corinthios propter eloquentiam et philosophiam, quibus animos eorum vobis conciliatis: nos autem contempti, qui talibus ornamentis careamus.

11. *Usque in hanc horam et esurimus et sitimus.* Enumeratione eorum, quae Apostoli patiebantur, declarat illa duo quae dixerat, scilicet eos ignobiles seu contemptibiles esse, et infirmos. Ex quibus etiam tertium sequitur, eos stultos esse propter Christum. Simili malorum congerie suam et aliorum fidelium Evangelii ministrorum conditionem explicat in epist. 2. cap. 6. Suam vero speciatim, ejusdem epistolae cap. 11. Quae duo loca cum isto conferenda sunt, ut ejusdem argumenti. Sensus hujus partis: Quamvis nos ut Apostoli Christi merito deberemus ab omnibus honorari, et stipendia perci-

pere ab eis, quibus Evangelium praedicavimus: tamen ad hoc usque tempus inediam patimur, ac tenuissimo cibo contenti vivimus, ne discipulis nostris simus onerosi. Hic ex antithesi intellige de magistris, adversum quos agit, omnia contraria: sicut expressius id ostendit in 2. epistola cap. 11. illis verbis: *Sustinetis enim, si quis in servitutem vos redigit, si quis devorat, si quis accipit* etc.

Et nudi sumus. Id est, laceri ac pene nudi incedimus, vestibus ad arcenda frigora necessariis destituti. Sic enim in 2. epist. 11. *In frigore et nuditate. Et colaphis caedimur.* Graece uno verbo κολαφιζόμεθα. Significare vult contumeliosam tractationem, maxime quae fit inflictis verberibus. *Et instabiles sumus.* Id est, *incertis vagamur sedibus,* ut Erasmus vertit; non habemus certum habitandi locum. Id enim significat verbum Graecum ἀστατοῦμεν.

12. *Et laboramus operantes manibus nostris.* Graece, *propriis manibus,* quod magis emphaticum est. Id Paulum fecisse, testatur de eo Lucas Actor. 18. et ipse Paulus de se Actor. 20. 1 Thess. 2. et 2 Thess. 3. Atque interim hic oblique taxat Corinthios, qui cum divitis essent, et alios magistros haud sincere Christum praedicantes laute alerent, suum Apostolum paterentur egere et opere manuum quaerere victum.

Maledicimur et benedicimus. In hoc membro et duobus sequentibus, loco prioris verbi Graece participium est passivum praesentis temporis: quod tamen interpres recte et concinne (quamvis improbet Valla) reddidit per verbum addita conjunctione *et;* praesertim quod Latini fere careant ejusmodi participio, quanquam Erasmus et alii participia participiis reddiderunt; at sensu prorsus eodem. Illis, inquit, qui maledictis et probris nos impetunt (id enim significat vox Graeca λοιδορούμενοι) nos vicissim, juxta Christi praeceptum Luc. 6. *benedicimus,* id est, bene precamur: tantum abest ut maledicta regeramus. Quid in sacris literis significet benedicere, vide plenius explicatum a nobis ad illud Rom. 12. *Benedicite persequentibus vos,* etc.

Persecutionem patimur et sustinemus. Sustinemus ἀνεχόμεθα, id est, patienter et aequo animo ferimus. Non resistimus, nec cogitamus vindictam.

13. *Blasphemamur, et obsecramus.* Id est, conviciis affecti benignum ac molle responsum damus; humiliter loquimur obsecrantium more: quo sic vincamus malitiam adversariorum, secundum illud ipsius Apostoli Rom. 12. *Vince in bono malum.* Cajetanus obsecrationem interpretatur sacras orationes fusas ad Deum. Sed prior expositio Graecorum est, eaque melior. Nam verbum Graecum παρακαλεῖν significat obsecrare cum adhortatione, quomodo saepe Paulus in suis Epistolis obsecrat eos ad quos scribit. Quae res studiose annotata est a Theophylacto. Sic et paulo post Corinthios obsecrat eadem Graeca voce: *Rogo ergo vos.* Porro blasphemia generaliter significat convicium aliquod grande, non id solum quod fit in Deum, sed etiam quod in homines.

Tanquam purgamenta hujus mundi facti sumus. Hujus non additur in Graeco. *Purgamenta,* Graece περικαθάρματα, dicuntur sordes, quae absterguntur ab ea re, quam circumcirca mundamus, ut exponit Theophylactus. Sensus: Reputamur velut sordes, faeces, colluvies, excrementa humani generis: contemptissimi et abjectissimi sumus omnium mortalium, ac digni habiti, qui ex hominum consortio procul ejiciamur. Rursus idem significat per id quod sequitur.

Omnium peripsema usque adhuc. Supple ex priori membro: tanquam omnium peripsema facti sumus, etc. *Peripsema* Graecum vocabulum, quod et Tertullianus retinuit, hunc locum citans lib. de pudicitia, sonat abstersionem. De cujus significato multa ex variis autoribus congerit Erasmus in annotat., multa etiam ab aliis dicuntur. Theophylact. putat hoc et superiori vocabulo rem eandem significari; nempe quicquid abradendo vel abstergendo tanquam impurum et inutile relinquitur pedibus conculcandum: quod

alii ramentum, alii rejectamentum vertunt. Oecumenius interpretatur pannum, quo laborantibus sudores abstergi solent, ac se dicat Paulus: Omnium sumus penicillus ac spongia, qua suas sordes extergant. In summa, significatur hac et priori parte extrema vilitas et contemptus. Quod autem tam apud verum Ambrosium serm. 8. super Psalm. 118., quam apud putativum in hujus loci commentario, legitur *lustramenta*, neutrius Graeci vocabuli significatum exprimit. Sunt enim lustramenta purgationes factae per sacrificia. Porro quod addit Apostolus, *usque adhuc*, repetitio est ejus quod ante dixerat, *usque in hanc horam*.

14. *Non ut confundam vos haec scribo.* Hic jam non Corinthiorum magistros, sed Corinthios ipsos alloquitur, qui in talibus magistris gloriabantur, quales supra depinxit. Graece est: *Non pudefaciens vos haec scribo.* Quod tamen recte vertitur, *non ut pudefaciam*, seu *rubore suffundam vos, haec scribo.* Nam confundere quod dixit interpres, in hac significatione minus est Latinum. Sensus: Quae scribo de nostra vilitate et contemptu, deque magistrorum vestrorum honore et gloria: non scribo, ut vos pudore afficiam. Subindicat revera Corinthiis pudendum fuisse, quod posthabitis et neglectis Apostolis, qui tanta patiebantur ipsorum causa, sectarentur gloriosulos quosdam magistros; ac pulcrum sibi ducerent, si eorum discipuli vocarentur.

Sed ut filios meos carissimos moneo. Quaedam Graeca νουθετῶν *monens, admonens,* ut respondeat parti praecedenti: *Non pudefaciens vos haec scribo, sed ut filios meos dilectos admonens,* tametsi id sensum non variat. Sed, inquit, haec scribo, quo vos commoneam (quos ut filios meos paterno affectu diligo), ut sciatis, quo loco nos Apostolos, et quo vestros illos magistros habere debeatis.

15. *Nam si decem millia paedagogorum habeatis in Christo, sed non multos patres. Decem millia,* Graece μυρίους: quod quidem proprie decies mille significat, sed pro numero magno et indefinito passim usurpatur, quomodo sexcenti apud Latinos. Alii vertunt *innumeros.* Videntur autem Corinthii gloriati fuisse etiam in multitudine magistrorum. Igitur quod Apostolus dicit, tale est: Illi, quos ut magistros suspicitis, ut maximum paedagogi vestri sunt in Christo, non patres. Non enim vos in Christo genuerunt: sed ab alio genitos susceperunt instituendos, quod est paedagogi, qui ad eam rem plerumque mercede conducitur. Unde et patris multo vehementior est in filium amor quam paedagogi. Quare etiamsi innumeros paedagogos in Christo, id est, in doctrina Christi, habeatis, scire tamen debetis vos non multos habere patres.

Nam in Christo Jesu per Evangelium ego vos genui. Probat, quod dixit, *sed non multos patres.* Nam, inquit, ego pater vester sum in Christo, quippe qui vos in Christo genui, hoc est, Christianos feci per Evangelium a me primo vobis annuntiatum. Id superiori capite sub aliis metaphoris dixit: *Ego plantavi, fundamentum posui.* Colligendum autem relinquit, se solum esse eorum patrem. Nam pronomen *ego* cum emphasi legendum, ac si dicat: non illi, non alii, sed ego solus. Id vero non exprimit, ne videatur arrogantius loqui.

16. *Rogo ergo vos. Rogo,* Graece παρακαλῶ, quod alii vertunt *adhortor.* Utrumque recte. Nam qui adhortantur, etiam rogare solent. Quod in quibusdam codicibus additur *fratres,* quamvis etiam Thomas legat et exponat, adjectitium est. Nec admodum congruit huic loco, ubi se patrem vocavit, et illos filios.

Imitatores mei estote. Estote, Graece γίνεσθε, *efficiamini.* Syra versio sic habet: *mei similes fiatis.* Quia dixerat se patrem, merito monet, ut sui sint imitatores, scilicet ut patris. Decet enim filios imitari patrem. Hoc autem dicit, conscius sibi suae integritatis: cum e diverso magistri illi seu paedagogi multa haberent non imitanda. Quos proinde ne imitentur, indirecte suos filios hac cohortatione revocat.

Sicut et ego Christi. Haec pars non

est in Graeco nec in Syriaco, nec in emendatioribus Latinis. Veteres quoque non agnoscunt. Videtur huc temere adscripta ex loco simili, id est, ex initio capitis 11. hujus epist.

17. *Ideo misi ad vos Timotheum.* Graece*: Propter hoc misi vobis Timotheum;* nempe ut ex eo discatis vitae meae institutum et conversationem, quam imitemini. Id enim mox explicat. Hinc colligunt quidam per Timotheum missam esse hanc epistolam: idque habet annotatio Graeca ad calcem epistolae. Sed falso id colligi, docebimus ad illud capitis ultimi: *Si autem venerit Timotheus.*

Qui est filius meus carissimus. Timotheum filium suum vocat, non quod eum aut mundo genuerit, aut Christo (nam Timotheus Christianus erat, priusquam in eum Paulus incidisset Act. 16.), sed ut senex juvenem, peregrinationis comitem ac socium laborum; quem merito ob vitae morumque ejus sinceritatem paterno amore complectebatur. Cur autem in epist. 1. ad ipsum Timotheum scripta cap. 1. vocet eum dilectum filium in fide, in ejus loci comment. dicemus.

Et fidelis in Domino. Id est, fidelem mihi operam praestans in iis, quae ad Christum et ejus Evangelium propagandum pertinent. Quo nomine egregie eum commendat in epist. ad Philip. cap. 2., et jam ante commendaverat Thessalonicensibus 1. epist. 3.

Qui vos commonefaciet vias meas, quae sunt in Christo Jesu. In Graecis plerisque non additur *Jesu.* Sensus est: Qui in memoriam vobis reducet (id enim significat Graecum verbum ἀναμνήσει) meam conversationem, praedicationem, pericula, labores, et horum tolerantiam; denique totum vitae meae institutum, quod sequor in religione Christi: quibus cognitis habeatis, quod in me, ut filii in patre, imitemini. Vias pro conversatione vitae dixit phrasi Hebraea: tametsi quidam hic etiam ad doctrinam extendunt, ne per novos magistros ab Apostoli sui doctrina se patiantur abduci.

Sicut ubique in omni ecclesia doceo. Nihil, inquit, peculiare vobis injungo: sed illud exigo, quod passim ab aliis, ut scilicet exempla Apostolorum imitentur. Quod si vias ad doctrinam placeat extendere, sensus commodior erit: ut hinc quoque discamus, veritatem Christianae religionis apud omnes et semper eandem esse: nec loco nec tempore variare. Utrumque sensum videre est apud Aquinatem.

18. *Tanquam non venturus sim ad vos, sic inflati sunt quidam. Sic* additum est ab interprete, ut plenior esset sententia. *Venturus* Graece quidem participium est praesentis temporis ἐρχομένου, sed significationem habet futuri. Unde in Evangeliis ὁ ἐρχόμενος*, ille, qui venturus est.* De quo vocabulo alibi plura. Ne Corinthii suspicarentur, Paulum non venturum ad ipsos, eo quod Timotheum misisset, ideoque securiores ac segniores minus praestarent officium vitae Christianae, praemonet eos de suo adventu; maxime propter quosdam, qui, quemadmodum mali discipuli absente praeceptore, et mali domestici absente domino, ferocius atque insolentius se gerebant, non sine contemtu ecclesiasticae disciplinae. Hoc est enim, quod ait, *inflati sunt quidam,* tametsi praecipue hoc in illos sapientiae professores dicitur. Inflat enim sapientia saecularis. Parcit autem nominibus, ne quasi injuria affecti irritentur, et insanabiles se cum venerit exhibeant.

19. *Veniam autem ad vos cito. Cito,* Graece quidem ταχέως, id est, *cito, celeriter;* quod tamen non ad celeritatem profectionis, sed ad brevitatem temporis, quo venturus sit, referendum est. Hinc alii vertunt, *brevi, actutum.* Non ita tamen brevi id se facturum sentit, ut non pertransita prius Macedonia: quod declarat infra cap. ult. Deinde non est hic sermo praedicentis, quod futurum sit, sed simpliciter significantis animi sui propositum, vel etiam promittentis: quod tamen promittentis propositum multipliciter impediri poterat, sicut et revera impeditum fuit, saltem ne brevi veniret: quemadmodum ex secunda epistola cap. 1. patebit. Unde et prudenter addit:

Si Dominus voluerit. Praeceptum est Jacobi Apostoli cap. 4., ut quoties dicimus nos aliquid esse facturos, addamus: *Si Dominus voluerit,* addamus, inquam, si non semper voce, semper tamen animo ac cogitatione. Et merito. Nam ut dicitur Proverb. 16. *Cor hominis disponit viam suam: sed Domini est dirigere gressus ejus.*

Et cognoscam non sermonem eorum, qui inflati sunt, sed virtutem. Graece δύναμιν, *potentiam.* Multi sic exponunt: Cum venero, experiar et probabo, non quam pulchre loquantur illi inflati et arrogantes magistri, sed quam bene operentur: id est, quam christiane vivant. Nam virtus opere conspicitur. Atqui verisimilius est, virtutem intelligi in effectu doctrinae, quam tradebant, ut sensus sit: Videbo, non quam scite loquantur, sed quantum apud vos sua scientia et doctrina, quam jactant, profecerint: id est, quam per eos sitis bene reformati, quam omnia recte se habeant apud vos per illos magistros eloquentes et sapientes, quos admiramini. Transitum enim parat occulto quodam artificio ad sequentem objurgationem. Satis etiam hinc apparet per eos, quos jam secundo inflatos vocat, illos praecipue notari, sicut dixi, qui se pro magistris venditabant apud Corinthios.

20. *Non enim in sermone est regnum Dei, sed in virtute. Est,* additum ab interprete. Partem hanc ita exponunt: Regnum Dei nobis exhibitum per Christum, quo nimirum Deus in nobis regnat, non consistit in ornatu sermonis instructi sapientia saeculari, sed in virtute, scilicet ea, quae bonis operibus demonstratur. Sic Oecumenius et alii plerique: ut hoc dictum sit non dissimili ratione cum eo, quod dicit Rom. 14., regnum Dei non esse cibum et potum, sed justitiam et pacem etc.

Verum probabilius est, ut ante exposui, virtutem intelligi in effectu sermonis. Per hoc enim regnum Dei promovetur, si sermo praedicatoris sit efficax in animis auditorum, ut justitiam et pacem et caetera, quae regni Dei sunt, operentur. Sensus hic acceptior erit, si secundo loco, tam in hac parte quam in praecedenti, suppleas id, quod ex priori loco videtur Apostolus intelligendum relinquere, nimirum hoc pacto: *sed virtutem* sermonis, *sed in virtute* sermonis. Virtus enim sermonis apparet in opere auditoris. Illud haud placet, quod Theophylactus et Cajetanus utrobique virtutem interpretantur potestatem miraculorum. Non enim probandus est bonus doctor per miracula, ut ita demum approbetur, si miracula faciat: quando nec Joannes Baptista signum ullum fecit, Joann. 10. Neque regnum Dei consistit in miraculis, nisi secundario, sed maxime probatur sermo doctoris ex vero ac spirituali profectu discipulorum.

21. *Quid vultis?* Hic scholia Graeca novum caput inchoant. Pertinent enim ista hujus capitis extrema ad argumentum sequentis, et sic ea tractat Augustinus lib. 3. contra epist. Parmeniani cap. 1. Sensus: Optionem vobis do eligendi alterum ex duobus. Liberum vobis est, utrum velitis, eligere. Locus manifestus pro libero arbitrio.

In virga veniam ad vos? Veniam subjunctivi modi est, graece ἔλθω. Subauditur enim, ut. *In virga,* Hebraismus, id est, cum virga. Significat autem virga metonymice severitatem disciplinae, cum autoritate eam exercendi. Erat enim Apostolis data a Christo potestas, poenis quibusdam animadvertendi in eos, qui gravius delinquerent: quae et procul dubio transivit ad eorum successores. Hanc potestatem Paulus exercet cap. seq. Meminit autem ejus et in 2. epist. cap. 10. et 13., dicens eam sibi datam a Domino *in aedificationem et non in destructionem.* Porro virgam nominat, non gladium, tametsi gladium abscissionis, id est, excommunicationis jam cogitans, quia patrem se dixerat. Patris enim est, virga castigare filium.

An in caritate et spiritu mansuetudinis? Id est, an vultis, ut veniens ostendam erga vos amorem et mansuetudinis seu lenitatis affectum. Quamvis enim Apostoli semper animo gererent caritatem

et mansuetudinem erga fideles, non tamen eam semper ostendebant. Nam percutere et punire non videtur esse amoris, sed odii; licet dum a patre fit, ex amore latente proficiscatur. Caeterum in potestate Corinthiorum erat, utrum ex his duobus faceret Apostolus, quia si permanerent in peccatis, in virga venturus erat ad eos; si poenitentiam agerent, venturus erat in caritate et spiritu mansuetudinis.

Hunc locum paulo aliter intellexit Augustinus supra citatus. Sic enim scribit: *Numquid et virga sine caritate est, quia ita contexuit: In virga veniam ad vos an in caritate? Sed quod sequitur, spiritu mansuetudinis, admonet intelligi, quia et virga caritatem habet: sed aliud est caritas severitatis, aliud caritas mansuetudinis. Una quidem caritas est, sed diversa in diversis operatur.* Haec Augustinus: secundum quem non hic facit antithesim Paulus inter virgam et caritatem, sed inter virgam et caritatem cum spiritu mansuetudinis. Atque id est, quod dicit Hugo Victorinus: *Nomen caritatis hic ex adjuncto restringi circa suavia et delectabilia, quae ex caritate fiunt.* Verum haec interpretatio coactior esse videtur: nec usquam legimus caritatem mansuetudinis, aut severitatis. Certe priorem sensum, qui obvius est, plerique omnes tradunt, tam Graeci quam Latini. Porro quod non sine causa virgam comminatus fuerit Apostolus, sequentia verba declarant.

CAPUT QUINTUM.

Omnino auditur inter vos fornicatio, et talis fornicatio, qualis nec inter Gentes, ita ut uxorem patris sui aliquis habeat. 2. Et vos inflati estis: et non magis luctum habuistis, ut tollatur de medio vestrum, qui hoc opus fecit. 3. Ego quidem absens corpore, praesens autem spiritu, jam judicavi ut praesens eum, qui sic operatus est, 4. in nomine Domini nostri Jesu Christi [1]), congregatis vobis et meo spiritu, cum virtute Domini nostri Jesu, 5. tradere hujusmodi satanae in interitum carnis [2]), ut spiritus salvus sit in die Domini nostri Jesu Christi. 6. Non est bona gloriatio vestra. Nescitis quia modicum fermentum totam massam corrumpit [3])? 7. Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi. Etenim Pascha nostrum immolatus est Christus. 8. Itaque epulemur, non in fermento veteri, neque in fermento malitiae et nequitiae: sed in azymis sinceritatis, et veritatis. 9. Scripsi vobis in epistola: Ne commisceamini fornicariis. 10. Non utique fornicariis hujus mundi, aut avaris aut rapacibus aut idolis servientibus: alioquin debueratis de hoc mundo exiisse. 11. Nunc autem scripsi vobis non commisceri: si is, qui frater nominatur, est fornicator, aut avarus, aut idolis serviens aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax: cum ejusmodi nec cibum sumere. 12. Quid enim mihi de iis, qui foris sunt, judicare? Nonne de iis, qui intus sunt, vos judicatis? 13. Nam eos, qui foris sunt, Deus judicabit. Auferte malum ex vobis ipsis.

---

[1]) Marc. 16, 17. Matth. 18, 17. [2]) 2 Cor. 12, 7. Luc. 13, 16. 11. Eph. 2. 2. 6, 12. [3]) Gal. 5, 9.

SUMMARIUM CAPITIS QUINTI.

Graviter eos increpat, quod incestum hominem in suo coetu tolerarent. Eundem satanae tradendum judicat in interitum carnis. Monet ut expurgato veteri fermento epulentur in azymis purae conversationis. Alios quoque palam criminosos fratres vitari praecipit.

1. *Omnino auditur inter vos fornicatio.* Incipit a narratione, sed quae cum exaggeratione facinoris severam habeat objurgationem, non ejus tantum, qui facinus admiserat, quod hic narratur; sed totius ecclesiae Corinthiorum, quae sinebat impunitum, non sine gravi culpa negligentiae. *Omnino*, inquit, *auditur inter vos fornicatio;* id est, non levis rumor, sed constans fama est, ac res notior quam ut negari possit, fornicationem apud vos committi. Nam illud *inter vos* ad fornicationem, non ad auditum refertur. Fornicatio, Graece πορνεία (*stuprum* alii vertunt), more Scripturae generaliter accipitur pro quovis concubitu non conjugali: ut etiam adulterium, incestum, et ejus generis alia comprehendat.

Et talis fornicatio qualis nec inter gentes. Graece: *Quae nec in gentibus,* sive *inter gentes nominatur.* Quanquam illud *nominatur,* non a Paulo scriptum, sed a Graeco quopiam adscriptum suspicari licet, sive explendae sententiae causa, sive ex occasione similis loci Eph. 5. *nec nominetur in vobis.* Nam in Latinis certe nullis scriptum reperitur, ac sermonem reddit nimis hyperbolicum: ut non immerito censeat Erasmus, Latinorum codicum lectionem esse sinceriorem, secundum quam repetendum est ex parte priori verbum *auditur;* ut sensus sit: Et quidem ejus generis fornicatio, quae nec inter gentiles a Dei notitia alienos audiri solet. Caeterum fornicarius iste Judaeusne fuerit an gentilis, haud liquet. Illud satis constat, inter Corinthios fideles etiam Judaeos aliquos fuisse; qua de re diximus in argumento epistolae. Si Judaeus fuit: dictum est ad majorem ejus pudorem, *qualis nec inter gentes.* Nam turpissimum erat in Judaeo, qui legem a Deo acceperat, inveniri flagitium, quale nec inter gentes. Sed verisimilius est, gentilem fuisse. Nam tantum in Judaeo facinus ecclesia gentilium non perinde tolerasset.

Ita ut uxorem patris aliquis habeat. Nomen non exprimit, parcens auribus legentium. Nam nec erat necesse, quum satis esset notum ob publicum rumorem. Uxorem patris intelligit novercam, non matrem, ut accepisse videtur Liranus. Loquitur autem Apostolus non de relicta patris demortui, sed de uxore patris viventis, id est, de ea, quae jam adhuc erat uxor patris; ut in eodem facinore duo non ferenda crimina notari intelligas, incestum et adulterium. Id satis apparet tum ex gravissima exaggeratione facti, tum quia 2 Cor. 7. dicit tanquam de vivente: *nec propter eum, qui passus est injuriam.* Primasii commentarius, qui concubinam patris interpretatur, admitti non potest; nisi quo sensu secundum Scripturas eadem esse potest uxor et concubina: tametsi nec sic appareat, cur putemus fuisse concubinam.

Jam in eo, quod dicit Apostolus *habeat,* non sentit, quod eam duxerit uxorem, aut uxoris loco habeat, quemadmodum exponit Erasmus in sua paraphrasi: quamvis et Syrus interpres ita videtur intellexisse, dum vertit: *adeo ut acceperit filius uxorem patris sui.* Et quomodo ducere potuit eam uxorem, quando ne gentilium quidem leges aut mores ejusmodi conjugium sustinebant? Atqui nec illud modo significat, quod cum ea semel aut saepius concubuerit, jam cessans a facinore: non enim dicit, habuerit, sed *habeat:* verum sentit, quod cum ea usque adhuc commisceatur, et consuetudinem habeat carnalem. Nam habere pro eo, quod est uti, in usu habere, frequens est in sacris literis. Unde Matth. 13. *Qui habet, dabitur ei; qui autem non habet, et quod habet, auferetur ab eo.* Et quod ad praesentem materiam attinet, Ezech. 23., ubi de duabus mulieribus sermo est, dicitur: *Et habui eas, et pepererunt filios et filias.* Sic infra cap. 7. hujus epist. *Propter fornicationem unusquis-*

que suam uxorem habeat, et unaquaeque suum virum; id est utatur. De quo sensu plura dicturi sumus eo loco.

Quaeret aliquis, quomodo dixerit Apostolus hujusmodi fornicationem non esse, vel non audiri inter gentes, cum Dominus in Levitico cap. 18., postquam inter alia vetuisset dicens: *Turpitudinem uxoris patris tui non discooperies. Turpitudo enim patris tui est,* subjunxerit in fine: *Nec polluamini in omnibus his, quibus contaminatae sunt universae gentes, quas ego ejiciam ante conspectum vestrum.* Nam et in aliis gentibus similia, vel etiam turpiora quaedam facta produnt historiae. Quin et in familia Patriarchae Jacob consimile flagitium perpetratum legitur Genes. 35. Tale etiam David passus a filio suo Absalomo 2 Reg. 16.

Primum respondeo, Mosen loqui de uxore patris defuncti, aut saltem ea quae repudiata esset, ut jam pro uxore non haberetur. Nam alioqui generalis erat et capitalis in lege prohibitio: *Non moechaberis.* Hic autem sermo est, ut dixi, de uxore patris viventis. Deinde si quid simile huic aliquando factum esset inter gentes, vel etiam in populo Dei; id et rarum fuit, et non sine horrore audiebatur. Quanquam non arbitror, Apostolum loqui de gentibus in universum: sed de gentibus illo tempore notis; quae ut plurimum regebantur legibus Romanis, ad publicam honestatem accommodatis: ut non facile apud eas audiretur, quempiam babere consuetudinem cum uxore patris viventis.

2. *Et vos inflati estis?* Haec legenda videntur interrogative. Sic enim vehementior erit objurgatio. Cum sitis, inquit, conscii tantae turpitudinis apud vos admissae, cumque ejus rei fama passim pervagetur; vosne adhuc inflati estis, et contentionibus vacatis, et vobis placetis? Non hoc ad omnes pertinet Corinthios fideles, sed partim ad magistros, de quibus dixerat: *Inflati sunt quidam,* et iterum: *Cognoscam non sermonem eorum qui inflati sunt, sed virtutem,* partim ad factiosos discipulos, de quibus, *ne unus adversus alterum infletur pro alio.* Graeci interpretes suspicantur hos inflatos fuisse propter doctrinam, quam ab illo fornicario percipiebant: ut qui unus esset illorum, quos sapientiae nomine Corinthii venerabantur. Huc etiam referunt id, quod infra dicit Apostolus: *Non est bona gloriatio vestra.* Quo loco dicemus, quid de hoc commentario nobis videatur.

Et non magis luctum habuistis. Luctum habuistis, ἐπενθήσατε *luxistis.* Ita Tertullianus: *Et non luxistis potius.* Interpres amphibolum vitare voluit. Nam *luxistis* etiam dicitur a luceo. Luctum exigit Apostolus, velut de publico dedecore et scandalo. Quippe ea res luctum etiam publicum merebatur.

Ut tollatur de medio vestrum, qui hoc opus fecit? Ac si dicat: Lugere debuistis et dolere, non quocumque modo; sed cum studio tollendi tantum malum e vobis. Eum, qui tantum flagitium perpetravit, ejicere debuistis aut ejiciendum curare e vestro consortio, per excommunicationis censuram. Hoc enim genus ejectionis significari, patebit ex sequentibus, atque ex eo maxime, quod ad extremum praecipit, dicens: *Auferte malum ex vobis ipsis.*

3. *Ego quidem absens corpore, praesens autem spiritu.* Post objurgationem remedium nunc praescribit, male ab illis dilatum: remedium, inquam, excommunicationis, utrique valiturum, ecclesiae, ne corrumpatur, et ei, qui peccavit, ut corrigatur. Graece: *Nam ego quidem ut absens corpore,* etc. tametsi vocula ὡς *ut, tanquam,* superflua videtur hoc loco. Quare nec Syrus interpres eam reddidit. Addita forte, quo responderet ei, quod sequitur, *judicavi ut praesens.* Porro spiritu praesentem se dicit, hoc est animo, affectu, solicitudine. Nonnulli praesentem spiritu interpretantur, quod per spiritum nosset ea, quae apud Corinthios agebantur, atque si praesens esset: quomodo dictum est ab Elisaeo 4 Reg. 5. *Nonne cor meum in praesenti erat, quando reversus est homo de curru suo?* Meminit etiam hujus expositionis

Aquinas. Sed priorem priori loco posuit, quam et confirmat ex loco simili ejusdem Apostoli, Col. 2. *Et si corpore absens sum, sed spiritu vobiscum sum, gaudens et videns ordinem vestrum.*

Jam judicavi ut praesens. Hoc est, tanquam praesens, ac si praesens essem etiam corpore, *jam judicavi*, id est decrevi, apud me statui. Cajetanus sic exponit: *Jam jus dixi decernendo sententiam.* Non enim Apostolus sententiam excommunicationis jam tulerat, quamvis id affirmare videatur Theophylactus: sed authoritate jurisdictionis decreverat sententiam ferendam. Unde adhuc postea dicit: *Auferte malum ex vobis ipsis.* Inde enim manifeste apparet, hunc incestum nec prius fuisse ab Apostolo excommunicatum, quam haec scriberet; nec, ut alii quidam putant, his ipsis verbis ab Apostolo excommunicari: sed hoc tantum significari, quod jam decreverit seu judicaverit excommunicandum; quemadmodum id ab eodem Cajetano studiose est annotatum. Quanquam sive excommunicaverit, sive excommunicandum decreverit:

Occurrit *quaestio:* Cur non injustum sit hoc Pauli judicium sive decretum: quandoquidem jus etiam naturale vetat, quenquam absentem et inauditum condemnari. Nam et Festus proconsul Act. 25. negat Romanis esse consuetudinem, ut aliquem tradant puniendum, priusquam *praesentes habeat accusatores, locumque defendendi accipiat ad abluenda crimina.* Nec satis est, quod Paulus spiritu se praesentem dicit. Nam ea praesentia non sufficit ad audiendum reum, causamque ejus cognoscendam et examinandam. Verum facilis est responsio, jus illud cessare, ubi crimen est notorium, quale istud fuisse constat ex initio hujus capitis. Quo loco notandum, quandam esse famam, quae tantum gignit praesumptionem, ut jurisperiti loquuntur, et haec inquisitionem requirit, ut ad punitionem criminis procedatur: aliam vero, quae certitudinem faciat, ut de re notoria; praeter quam non sit opus inquisitione, ut crimen puniatur. Hujusmodi famam significavit Apostolus, quando dixit: *Omnino auditur.*

At rursum *quaeres*, quomodo justa sit excommunicatio, quam nulla monitio praecessit, quum ita demum excommunicari quis possit, si contumax fuerit in delicto, id est, si ecclesiam monentem et corripientem non audierit, Matth. 18. Nec dici potest, eum jam ante ab ecclesia Corinthiorum monitum fuisse. Nam si id factum fuisset, non ita dure Corinthios Apostolus propter hoc factum increparet. Accedit, quod Apostolo videtur sufficiens esse causa excommunicandi hominem illum, quia hoc opus fecerat: non habita ratione monitionis alicujus subsecutae. Dicit enim: *qui sic operatus est,* et supra, *qui hoc opus fecit.*

Primum *respondeo,* manifeste significari perseverantiam in delicto, tum superioribus illis verbis: *Ita ut uxorem patris aliquis habeat*: tum istis sequentibus, *ut spiritus salvus sit in die Domini.* Nam si jam poenitens recesserat a peccato, salvus erat in spe. *Cum* enim *conversus ingemueris, salvus eris,* Jesaiae 30. secundum LXX. Praeterea nec dubium, quin a quibusdam piis fidelibus admonitus et correptus jam ante fuerit; licet ecclesia in eo corripiendo negligentior esset. Ac nihilominus, ut jam dixi, non eum Apostolus hic excommunicat, sed excommunicandum decernit; cum eo tamen intellectu, ut debitam monitionem praemitti velit: ut si eam contempserit, ad excommunicationem procedatur. Neque enim Apostolo propositum fuit, totum rei gerendae ordinem, qui per manus tradebatur, hic praescribere.

Denique si minus haec satisfaciunt, dici potest, praecessisse monitionem canonis ab ipso Apostolo lati. Id enim significari per hoc, quod inferius ait: *Scripsi vobis in epistola, ne commisceamini fornicariis.* Et iterum: *Scripsi vobis non commisceri, si is, qui frater nominatur, est fornicator, aut avarus, aut idolis serviens,* etc. *cum ejusmodi nec cibum sumere.* Ecce canonis Apostolici prae-

monitio, qua excommunicationem talibus denuntiat. Et quamvis in his verbis minor quaedam excommunicatio significata sit, ut infra docebimus: tamen de majori excommunicatione, respectu graviorum criminum, par ratio est.

Eum qui sic operatus est. Graece et Syriace, *eum qui sic hoc operatus est,* id est, qui tale ac tantum facinus perpetravit, intellige, et in eo adhuc perseverat. Regitur accusandi casus a verbo *tradere,* inferius posito.

4. *In nomine Domini nostri Jesu Christi.* Dubium, quonam haec pars referenda sit, utrum ad verbum *judicavi,* quod praecessit, an ad illud: *congregatis vobis et meo spiritu,* quod proxime sequitur; an denique ad illud remotius, *tradere hujusmodi satanae.* Potest sane ad quodlibet horum non inepte referri. Ad *primum* quidem, quia judicandi potestatem habebat Apostolus ut Christi vicarius et minister. Atque eo refert Thomas in commentario. Ad *secundum,* quia scriptum est: *Ubi sunt duo vel tres congregati in nomine meo,* Matth. 18. Quo respexisse Paulum nonnulli putant, ut sensus sit, congregandos esse propter Christum, seu causam ad eum pertinentem; qualis est omnis causa ecclesiae, nimirum ut gloria Christi et salus ecclesiae promoveatur. Ad *tertium,* quia et ipsa potestatis executio fit nomine Christi, id est ejus vice et autoritate, sive ad ligandum sive ad solvendum. Sic enim et in 2. epist. cap. 2. dicit se donare, quod reliquum erat poenae, *in persona Christi.* Et hoc postremum magis videtur Paulus voluisse, qui et tradere et donare se significat in Christi nomine et persona, ne privatae ac praesumptae potestatis arbitrio rem tantam agere quoquo pacto videretur.

Congregatis vobis. Vult rem agi in convento publico, ut omnes intellecta gravitate criminis justam agnoscant esse poenam: nec sit postea, qui personam aut factum velit defendere. Proinde non est ex hoc loco consequens, excommunicandi potestatem ad multitudinem fidelium pertinere, tametsi multitudo quodam etiam sensu excommunicat: nempe quatenus ad excommunicationem, tam approbando et suffragando ut fiat, quam ipsum jam excommunicatum vitando, cooperatur.

Quaeres, quisnam igitur hunc incestum excommunicaverit; si neque Paulus id fecerit, neque Corinthii fideles? *Respondeo,* sententiam excommunicationis latam fuisse a Corinthiis, non omnibus, sed iis qui praeerant ecclesiae, vel certe ab aliquo eorum; ex judicio tamen ac jussu Pauli praevio.

Et meo spiritu. Scilicet vobiscum congregato: id est, me quoque, licet absens sim corpore, spiritu tamen et affectu, atque etiam per hoc decretum vobis adfuturo, et una vobiscum facturo id, quod vobis injungo.

Cum virtute Domini nostri Jesu. Multi codices adstipulantibus Graecis et Syriacis addunt *Christi.* Partem hanc quidam construunt cum eo quod sequitur, *tradere hujusmodi satanae.* Hoc enim facturi erant per virtutem, id est potestatem Christi; vel, ut Cajetanus exponit, assistente sibi potestate Christi; eo quod ad istiusmodi traditionem opus esset peculiari potestate, solis Apostolis, ut ait, communicata. Sed si id vellet Paulus, suo ac scripturae more diceret, *in virtute,* non autem *cum virtute.* Rectius igitur qui praecedentibus adjungunt: ut significet Apostolus, non modo se spiritu praesentem fore Corinthiis in unum congregatis, verum etiam Christum iis adfuturum cum virtute sua, qua res perficiatur: id quod expressit Erasmi versio: *una cum potestate Domini nostri,* etc. Atque ita partem hanc exponunt Primasius, Hervaeus, Aquinas et autor glossae ordinariae. Chrysost. et post eum Theophyl. utriusque constructionis sensum indicarunt.

5. *Tradere hujusmodi satanae. Hujusmodi,* scilicet hominem, id est, *eum qui sic operatus est.* Hoc enim illius repetitio est. Jam, inquit, judicavi tradendum hujusmodi hominem satanae, id est, in diaboli adversarii nostri potestatem: idque per sententiam excommunicationis

in eum ferendam. Similis locus 1 Tim. 1., ubi se dicit Hymenaeum et Alexandrum tradidisse satanae. Sed quis fuerit hujus traditionis effectus, non uno modo ab omnibus explicatur.

Chrysostomi ac reliquorum Graecorum sententia est, hominem, qui id mereretur, ita tradi solere satanae in potestatem, ut corporaliter ab eo vexaretur, vel per morbum, vel aliter, citra mortem tamen; quomodo S. Job legitur potestati satanae traditus a Deo, vita salva. Nam ejus exemplum a plerisque huc adducitur. Probant autem ex eo, quod Paulus addidit: *In interitum carnis;* id est (ut illi exponunt) ad afflictionem, seu vexationem corporis. Atque huc referunt, quod Christus in evangelio Marc. 6. dedisse legitur apostolis *potestatem spirituum immundorum:* utpote non ad hoc tantum, ut illos ejicerent ex obsessis hominum corporibus, verum etiam ut homines, quos hac poena dignos judicarent, corporaliter ab illis obsidendos atque vexandos traderent. Unde et de S. Ambrosio refert in ejus vita Paulinus, quod cum aliquando quendam hominem satanae tradidisset, *eodem momento spiritus immundus arreptum discerpere coepit.* Et quidem hunc Apostoli locum idem Ambrosius lib. 1. de poenit. cap. 12. et sequentibus interpretatur ut Graeci, de corporis afflictione, eaque citra mortem; ut esset castigatio carnis, non absumptio. Nec diversa fuisse videtur sententia Paciani in epist. 3. ad Sempronian. Dicit enim, hunc hominem traditum satanae *ad colaphizandum:* deinde nominat *carnis angustias et detrimenta membrorum.* Accedit his Primasius in comment. et inter alios Haimo, locum hunc exponens de gravi aegritudine, quae tamen amentem aut phreneticum non redderet: atque id recte quidem. Nam amentis hominis nec poenitentia posset exspectari, nec salus sperari in die Domini. Subscribit expositioni Graecorum etiam Cajetanus; nisi quod hanc istius Corinthii satanicam vexationem durasse dicat usque ad mortem, etsi non repentinam; ut contigit Ananiae et Sapphirae, quos itidem dicit a Petro satanae traditos fuisse. De morte confirmat, quia dicit Apostolus: *In interitum carnis.*

Verum id haud consentaneum est iis, quae de fornicario in gratiam recepto, facta ei poenae condonatione, scribuntur in 2. epistola capite 2. etiam juxta ejusdem Cajetani commentarium. Mortis quidem meminit etiam August. lib. 1. de serm. Dom. in monte cap. 20. et libr. 3. contra epist. Parmen. cap. 1., non tamen affirmans eam sententiam, sed ut incertam referens.

Sane quod ad Graecorum opinionem in universum attinet, eam alii non probant, hujusmodi rationibus adducti. Primum, quia nulla vetus historia prodit eos, quos Apostoli satanae tradidisse leguntur, corporaliter ab eo vexatos fuisse. Nam de Anania quidem et Sapphira, qui ad horribilem Petri increpationem statim mortui conciderunt, nec scriptura nec veterum quisquam dixit id, quod Cajetanus, eos satanae traditos fuisse a Petro. Judas vero proditor, quem satanae traditum a Christo testantur August. tract. 62. in Joan. et Chrysost. homil. 5. super 1 Tim. 1., non tamen corporaliter a satana possessus legitur, sed tantum spiritualiter. His accedit, quod in 2. epist. cap. 2. et 7., quibus locis resumitur sermo de fornicario jam converso et poenitente, nulla sit mentio vexationis aut infirmitatis corporalis, quam passus esset a daemone, sed tantum abundantis tristitiae, qua nimirum affectus fuerit propter ejectionem suam e consortio fidelium. Quamobrem monet Corinthios Paulus, ut illum consolentur et confirment in eum charitatem.

Quod si daemoni traditus fuisset corporaliter exagitandus, debuisset postea conversus, eodem Apostolo jubente, a daemonis vexatione liberari. Atqui nihil tale circa eum factum fuisse legimus, nec in secunda epistola, nec apud ipsos Graecos commentatores. Deinde si traditus fuit satanae ad vexationem corporalem, sive per morbum, sive per aliquid simile, non ergo tam vitandus erat fratribus, quod

Paulus praecipit, quam officiis humanitatis ab eis adjuvandus, et aegrotorum aut energumenorum more curandus. Adde, quod vexatio corporis parum commode vocatur interitus carnis, illis praesertim, qui vexationem hanc nolunt esse ad mortem, quoniam nec ita loqui solet scriptura. Denique si Apostoli morbos immittebant hominibus, vel arreptitios reddebant; conveniri potuissent apud judices infideles tanquam malefici, non sine ipsorum periculo et Christianae religionis infamatione. Nam quod de S. Ambrosio narratur, hominem ab eo satanae traditum, repente factum arreptitium: sub Christiano principe gestum fuit, et specialem habuit rationem. Fuerat enim ille homo non multo ante daemoniacus, et Dei beneficio liberatus. Itaque justum et congruum erat, ut ob novum facinus perpetratum in priorem poenam recideret.

Nec pro Graecis illud facit, quod Marcus refert, Apostolis datam a Domino *potestatem spirituum immundorum.* Nam ut plenius apud Matthaeum legitur, cap. 10. *dedit illis potestatem spirituum immundorum, ut ejicerent eos,* ac sequitur, *et curarent omnem languorem et omnem infirmitatem,* non autem ut languores et infirmitates immitterent. Leguntur quidem Petrus et Paulus sententiam pronunciasse formidabilem, alter mortis in Ananiam et Sapphiram, alter caecitatis in Elymam magum, Act. 5. et 13., sed haec prorsus extraordinaria fuerunt. Hic autem de ordinaria potestate, qua adversus contumaces ecclesiae filios utebantur Apostoli, sermo est.

Cum igitur ex his appareat, quam non multum probabilitatis habeat Graecorum commentarius, aliorum sententiae potius accedendum videtur, qui traditionem hominis in potestatem satanae, de qua Paulus agit, interpretantur ejectionem ejus ac separationem a societate fidelium, id est, excommunicationem majorem, maxime eam, quae nominatim ac publice, solennibus adhibitis, adversus aliquem fulminatur; sive per Apostolum fiat, sive per quemlibet Apostoli in ea potestate successorem: non habita ratione corporalis alicujus vexationis per satanam inferendae.

Dicuntur enim, qui ad hunc modum excommunicantur, tradi satanae: quia projecti extra societatem fidelium, quae est ecclesia Christi, et per hoc privati bonis omnibus illi societati propriis ac peculiaribus, veluti sunt orationes ac suffragia communia, sacramentorum participatio, specialis divina protectio, cura pastoralis eorum, qui praesunt, et caetera talia, tyrannidi et incursibus diaboli, cujus regnum est extra ecclesiam, ita relinquuntur expositi, ut jam multo quam ante, cum adhuc essent in ecclesia, facilius ac propensius in omne genus vitiorum, ab illo impulsi, praecipites ruant. Non igitur directe tradit hominem satanae, qui eum excommunicat, sed ex consequenti. Nam eo ipso, quo quis ejicitur extra ecclesiam, quae regnum est Christi, consequens est, illum eo constitui loci, ubi libere tanquam in suo regno grassatur diabolus. Hic commentarius est apud Latinos; ut nuncupatum Ambrosium, Pelagium, Primasium, Hugonem, Lombardum, Hervaeum, Aquinatem, et autorem glossae ordinariae. Quorum etsi plerique etiam priorem sensum referant, hunc tamen posteriorem ex propria sententia potius adferre videntur; ut eis hoc sit tradi satanae, quod est excommunicari; quamvis nulla corporalis infestatio, quae fiat a daemone, conjuncta fuerit. Qui sensus etiam est apud Theodorum quendam Graecum Pauli interpretem (Heracleoten suspicor), cujus verba recitat Gaignaeus. Sed et Augustinus lib. 3. contra epist. Parmen., quum prius dubie de hac re locutus fuisset; postea capite 2. satis aperte traditionem hujusmodi simpliciter interpretatur anathema. Quo nomine non aliud quam excommunicationem, quae in usu est Ecclesiae, eum significare voluisse, liquet ex ejus libro de fide et operibus capite vigesimo sexto, ubi rursus traditionem illam exponens, excommunicationem nominat; qua nimirum peccata quaedam graviora ab ecclesia plecti solent. Imo diserte poenam hanc

anathematis non corporalem esse sed spiritualem, animas obligantem, affirmat in epistola septuagesima quinta, quae est ad Auxilium episcopum.

Quod autem ob rationem supradictam excommunicati dicantur satanae traditi, declarant Innocentii primi pontificis ad concilium Carthaginiense scribentis illa verba, quibus monet episcopos, ut eos, qui per haeresin erant ab ecclesia separati, revocent ad ovile Domini: *ne foris positi*, inquit, *et tanto praesidio a fide munitionis exclusi, periculis omnibus exponantur, devorandi luporum dentibus atque vexandi.* Nec aliud arbitror Hieronymum sentire, cum dicit, ejectos *de ecclesia rabido daemonum ore* discerpi, in epistola prima, quae est ad Heliodorum cap. 7.

Quid, quod et ipse Chrysostomus hanc eandem rationem adfert et explicat, tractans illud 1 Tim. 1., *quos tradidi satanae,* et cum isto loco conferens. Sic enim loquitur: *Ejiciebatur* incestus ille *a communi fidelium coetu, abscindebatur a grege, fiebat nudus: atque ita destitutus lupis patebat, et prodebatur incursibus. Nam sicut olim nubes Hebraeorum castra tegebat, ita et ecclesiam protegit Spiritus sancti gratia. Si quis igitur extra ecclesiam fieret, comburebatur: fiebat autem extra ecclesiam Apostolorum judicio. Ita et Dominus Judam tradidit satanae. Continuo enim post buccellam introivit in illum satanas.* Haec Chrysostomus, quae jure sufficiant: ut profecto nihil ei necesse fuerit, ullam afflictationem corporalem in hac traditione requirere, quemadmodum nec in Juda proditore quaerimus.

Ac sane posteriorem hunc commentarium ipse contextus verborum Apostoli non obscure suggerit. Cum enim dixisset: *Et non magis luctum habuistis, ut tollatur de medio vestrum, qui hoc opus fecit:* mox praecipiens ut id fiat, quod dixerat fieri debuisse, dicit se jam judicasse tradendum hujusmodi hominem satanae. Quod rursus exponens in fine capitis, ita praecipit: *Auferte malum ex vobis ipsis:* ut satis ex his appareat, eadem esse Paulo, auferre seu tollere malum hominem de medio fratrum, scilicet per excommunicationem; et eum tradere satanae.

In interitum carnis. Graece εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκὸς, *ad interitum* seu *perniciem carnis.* Id quo pacto exponant, qui traditum hominem satanae secundum corpus intelligunt, supra diximus: nempe de vexatione per morbum, aut ejusmodi quandam affectionem, qualis est energumenorum. Unde dicunt, his verbis praefigi terminum satanae, ut corpus duntaxat tangeret, animae parceret: sicut et in Job factum est. At juxta alios sensus est: ad interitum et destructionem carnalis cupiditatis, quae in illo homine dominabatur: ut nimirum caro, sicut alias frequenter, accipiatur pro concupiscentia carnali; vel, quod eodem recidit, pro homine, quatenus carnali concupiscentiae subjectus est. Hoc modo carnem interpretatur Augustinus, scribens adversus Parmenian., ubi dicit, hunc hominem satanae traditum, *ut interimeret in se sceleratam carnis concupiscentiam:* scilicet eam, qua ad tantum facinus perpetrandum fuerat incitatus. Sic et alii, qui pro posteriori sensu partis praecedentis supra citati sunt.

Ut spiritus salvus sit in die Domini nostri Jesu Christi. Salvus sit, Graece σωθῇ *salvetur,* sive *salvus fiat,* id est salutem consequatur. Et loco sequentium in Graeco tantum legitur, *in die Domini Jesu.* Quae lectio in quibusdam etiam est Latinis MSS. et apud Augustinum lib. 22. contra Faustum cap. 79. et alibi. Commentator Amb. spiritum hoc loco Spiritum sanctum intelligit, quemadmodum et in illis verbis 1 Thess. 5. *Ut integer spiritus vester et anima et corpus sine querela in adventu Domini nostri Jesu Christi servetur.* Quam expositionem videre etiam est apud Oecumenium. Volunt autem hi Spiritum sanctum salvari non in seipso, sed in homine per donum spirituale: dum videlicet habetur ab homine Spiritus sanctus, atque in eo manet per suam gratiam.

Et quamvis durus hic sermo videatur, ut Spiritus sanctus dicatur salvari; probabilitatem tamen aliquam accipit, tum ex eo, quod locutione non dissimili dicitur alibi Spiritus sanctus contristari et exstingui, ut Ephes. 4. 1 Thessal. 5., tum quia spiritum carni oppositum, ut opponitur hoc loco, Paulus Gal. 5. Spiritum sanctum intellexisse videtur. Verum hic istius intelligentiae nulla necessitas, cum per spiritum possit ipsum spirituale donum intelligi. Cujus expositionis Chrysost. et Theophyl. meminerunt: quanquam iidem cum aliis plerisque, praesertim iis qui carnem corpus interpretati sunt, per spiritum intelligunt animam. Imo sic habet versio quaedam vetus, qua usus est Augustinus libro primo de sermone Domini in monte, capite vigesimo, *ut anima salva sit.* Animam intellige quatenus est rationalis. Qui quidem sensus promptus ac facilis est.

Nec obstat, quod in die Domini, id est in extremo judicio, non sola anima, sed etiam corpus salvum fiat. Nam in salute animae potissimum salus hominis consistit: et ex ea salus corporis cor sequitur ac dependet, quemadmodum annotant Graeci commentatores. At vero secundum eos, qui nomine carnis intellexerunt carnalem cupiditatem, vel hominem quatenus carnalis est: spiritum consimiliter interpretari possumus spiritualem hominis vitam, vel ipsum hominem, quatenus spiritu renovatus est, ut totius periodi sit hic sensus: Hominem istum satanae tradendum, ut mortificentur in eo vitia carnis: atque ita ipse homo spiritu renovatus salutem adipiscatur in die, quo Christus Dominus venturus est ad judicium: videlicet auditurus illam judicis vocem cum caeteris electis: *Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum,* etc. Matth. 25.

Nam quod quidam diem Domini interpretantur de judicio particulari, quod fit in morte, non est consonum scripturis: in quibus dies Domini, relatus ad saeculum futurum, semper indicat tempus universalis judicii: licet huic etiam particulare judicium suo modo respondeat. Notandum est igitur, Apostolum his verbis: *in interitum carnis, ut spiritus salvus sit,* etc. declarare causam finalem excommunicationis ex parte ejus, qui excommunicatur. Ea namque est emendatio illius et salus. Quam causam excommunicationis etiam significavit 1 Timoth. 1. dicens: *ut discant non blasphemare,* et 2 Thes. 3. *ut confundatur.*

Sed *quaeres:* qui fieri possit, ut ad interitum carnis et salutem spiritus homini cedat excommunicatio, qua satanae traditur; quum illi, qui sub diaboli sunt potestate, sicut dictum est supra, multo jam liberius ac propensius serviant carni, magisque reddantur a salute spiritus alieni. *Respondemus,* excommunicationem ad effectum emendationis et salutis homini excommunicato proficere, non sua natura, sed ex occasione: dum ea poena admonitus incipit cogitare, propter quid patiatur, atque illud odisse propter quod patitur, id est, peccatum suum, quo poenam illam commeruit, nimirum vexatione dante intellectum. Agitur autem hoc totum per Dei misericordiam et piam excommunicantis intentionem, quae est, ut peccator hujusmodi per corporalem ejectionem ac separationem pudefactus et contristatus, ad mentem redeat, et culpam agnoscat; denique humiliter petat illuc recipi, unde fuit ejectus. Hinc porro consequens est, orandum esse pro excommunicato. Nam salus ejus a Dei misericordia non recte, nisi precibus ad Deum fusis, exspectatur. Ad quod faciendum ipsa etiam admonet excommunicationis poena. Dum enim vident fideles, fratrem a corpore suae societatis separatum periclitari, ne prorsus pereat, excitatur eorum pietas ad orandum Deum, ut membrum illud corpori rursus uniat, vitaeque ac sanitati reddat. Hac de re plura a nobis et ab aliis, atque ex professo, dicta sunt in 4. sent. dist. 18.

6. *Non est bona gloriatio vestra. Est,* additum fuit ab interprete. Quidam Latini codices Augustini tempore, sicut ipse testatur lib. 3. contra Parmen. cap. 2. sine negatione legebant: *Bona gloriatio*

vestra. Nec eam lectionem improbat, cum intelligi possit ironica exprobratio. Verum hodie codices omnes constanter addunt negationem. Porro gloriationem hanc Corinthiorum Graeci interpretantur de infami isto homine, tanquam uno ex magistris ipsorum et sapientibus: quemadmodum et illud superius: *et vos inflati estis?* At nescio quam probabiliter. Nam nec in posteriore epistola, ubi rursus istius fornicarii mentio fit, ulla significatio est, eum doctum et sapientem fuisse.

Nec admodum verisimile est, fideles Corinthios de homine palam adultero et incesto, propter ejus doctrinam saecularem, si qua praeditus erat, putasse sibi gloriandum. Et alioqui sapientes hujus saeculi, cum gloriae sint percupidi, ab iis maxime vitiis in publico temperare solent, quae gignunt infamiam. Unde et in pseudoapostolis, qui sese Corinthiis venditabant, nullum infame crimen notat Paulus: sed vocat operarios subdolos, transfigurantes se in Apostolos Christi et ministros justitiae 2 epist. cap. 11. Quocirca Latinorum magis placet commentarius, qui generaliter eam intelligunt gloriationem, quam praeced. cap. Paulus in Corinthiis reprehendit: qua nimirum partim magistri nomine sapientiae et eloquentiae sibi placebant, partim discipuli gloriabantur in magistris, ut haec sit repetitio ejus, quod paulo ante dixit: *et vos inflati estis*, juxta sensum ibi redditum. Dicit ergo: *non bona*, Syre *non pulcra*, id est, valde mala ac turpis est ista gloriatio vestra, flagrante inter vos tam foedo crimine, quod luctum magis exposcebat. Non bonum pro valde malo, litotes est scripturis familiaris.

Nescitis quia modicum fermentum totam massam corrumpit? Ostendit, eos non habere quod glorientur, sed magis quod timeant et caveant. *Corrumpit,* graece, ζυμοῖ *fermentat.* Quod vocabulum medium est, ut possit et in bonum et in malum accipi sententia, quum sit veluti γνώμη generalis: tametsi Paulus tam hoc loco, quam ad Gal. 5., ubi eam repetit, in malam partem usurpet, atque in lege veteri fermentum fere significationem habeat corruptionis: imo et in Evangelio, ubi praecipit Dominus cavendum a fermento Pharisaeorum et Sadducaeorum, Matth. 16. Quanquam et nonnunquam sumitur in bonam partem, ut in parabola, Domino dicente: *Simile est regnum coelorum fermento, quod acceptum mulier abscondit in farinae satis tribus, donec fermentatum est totum*, Matth. 13. Sed et hanc ipsam Apostoli sententiam Cyrillus Alexandrinus lib. 4. in Joan. cap. 17. in comparationem rei sanctae assumit, ita scribens: *Sicut parum* (uti Paulus ait) *fermenti totam massam fermentat, sic parvula benedictio totum hominem in seipsam attrahit, et sua gratia replet.* Ita Cyrillus. Ac sane fermentum ipsum non corrumpit massam, dum eam fermentat, sed magis aptam reddit usui humano. Proinde Hieron. in comm. epist. ad Gal. utriusque loci versionem emendat, pro *corrumpit* volens *fermentat* legendum esse.

Ex quo colligitur (ut id obiter admoneamus lectorem) hanc novi testamenti versionem, quam in manibus habemus, non eandem prorsus esse, quam emendatam ecclesiae dedit Hieronymus. Pro massa Graece est φύραμα. Hieronymus *conspersionem* vertit, quemadmodum et noster interpres in versu proxime sequenti. Significat autem φύραμα farinam vel aliam similem materiam, aqua, vel oleo, vel alio liquore conspersam ac temperatam, atque redactam in massam. Dico vel similem materiam: siquidem in epistola ad Romanos 9. dicitur de massa figuli, id est, luto. Quem locum citans August. in tract. de quarta feria cap. 4. pro massa conspersionem legit. Nam et Graecum verbum φυρᾶν generaliter significat subigere, miscere, temperare. Porro Latinum vocabulum massa multo latius patet, quam φύραμα Graecis, aut conspersio Latinis. Legimus enim massam caricarum, ficorum, ferri, plumbi, quae φύραμα aut conspersio dici non potest. Itaque conspersio melius hic convenit, quam massa.

Est autem in his Apostoli verbis occu-

patio. Nam dicere poterant Corinthii: Unus est qui peccavit: quid hoc ad caeteros? Respondet Apostolus: An nescitis, modicum fermenti satis esse ad totam farinae conspersionem sapore sui imbuendam? id est, unum paucosve homines facile suis moribus totam afficere multitudinem? ac certe facilius male afficere quam bene, vitiare quam sanare. Significatur hac parte finis ac scopus excommunicationis ex parte ecclesiae: qui quidem excommunicationis proprius ac primarius est finis. Nam excommunicatione potissimum id agitur in ecclesia, ut unius morbidi membri separatione totum corpus a morbi contagione servetur.

7. *Expurgate vetus fermentum.* Quidam vetusti codices, Graecis plerisque suffragantibus legunt: *Expurgate igitur vetus fermentum.* Illationis omittendae fuit occasio, quod sine ea legeretur haec Scriptura in sacro paschali officio. Caeterum optime quadrat hic illativa particula. Ratiocinatur enim Apostolus ad hunc modum: Si modicum fermenti totam conspersionem fermentat: igitur expurgare, hoc est purgando ejicere debetis fermentum vetus: id est, separare a vobis hominem malum, cujus exemplo caeteri possent infici, sicut fermento tota afficitur massa.

Dicit autem vetus fermentum, proprio fermenti epitheto; ut denotet vetustatem hominis secundum carnem viventis. Alludit Apostolus ad ritum legis Mosaicae, qua populus jubebatur, instante solennitate paschali, e suis domibus eliminare omne fermentum ac fermentatum, atque ita sine fermento novam facere conspersionem, et panes azymos, et cum his pascha celebrare. Quae omnia quoniam *in figura contingebant illis,* infra cap. 10. merito Paulus ea ad correctionem et instructionem vitae Christianae figuraliter accommodat. Quod ergo dicit, *expurgate vetus fermentum,* idem est cum eo, quod absque metaphora dicit in fine: *Auferte malum ex vobis ipsis.*

Nonnulli fermentum vetus generaliter interpretantur peccati vetustatem, seu prioris vitae corruptionem, ut haec sit generalis exhortatio ad vitae puritatem; sicut paulo post: *Non in fermento veteri,* etc. Utrumque sensum indicat Ambrosius lib. 1. de poenit. cap. 14. Sed priorem contextus sermonis magis exigere videtur. Et nihil vetat, fermenti metaphora nunc hominem vitiosum, nunc ipsum vitium aut vitia significari.

Ut sitis nova conspersio. Nunc conspersionem dicit interpres, quam superius massam. Atqui clarior esset analogia Pauli, si eadem utrobique latina vox audiretur, vel massa vel conspersio. Sensus: ut remoto fermento veteri, quae coetum vestrum inficit sui contagio, sitis populus sanctus, ambulans in novitate vitae. Nam si vel modicum fermenti remanserit in massa; adeo non manebit nova conspersio, ut etiam tota contrahat saporem ac naturam veteris fermenti.

Sicut estis azymi. Ἄζυμοι, id est, *infermentati.* Sic eos vocat, quod ad eorum statum et professionem attinet. Vult enim, ut vita professioni respondeat, ac si dicat: ut par est eos facere, qui sunt professione azymi, id est, sinceri et puri a fermento peccati. Nam Christiani per baptismum constituuntur in statu novitatis ac puritatis, eundemque statum post baptismum profitentur. Eam puritatem significabant panes azymi, quibus tempore paschali Judaei vescebantur. Unde persistens in allusione figurae veteris, adhuc subjungit:

Etenim pascha nostrum immolatus est Christus. Graece et Syriace: *Nam et pascha nostrum pro nobis immolatum, sive immolatus est Christus.* Valla credit interpretem omisisse particulam *pro nobis,* hallucinatum similitudine dictionum: quia cum bis in Graeco legatur ἡμῶν, semel tantum legerit, mediam transiliens praepositionem. Alius suspicabitur omittendae illius particulae datam occasionem ex officio paschali, in quo tantum canitur: *Pascha nostrum immolatus est Christus.* Verum hinc argumentum accipi potest pro Latina lectione. Non enim ecclesia praetermittere voluis-

set illud *pro nobis*, in tam brevi versu cantando, si in Paulo legisset. Itaque non abs re suspicatur Erasmus, eam partem in Graecis codicibus adjectitiam esse.

Pascha sumitur hic, ut alias saepe, pro agno paschali, sed hic mystice intellecto. Aliae ejus acceptiones aliis locis occurrunt, ut pro solennitate paschae, pro coena paschali, sive pro ipsius agni immolatione et esu secundum legem. Qua de re, simul et de vocis etymo, plura dicemus ad illud de Mose dictum Heb. 11. *Fide celebravit pascha.*

Sensus Apostoli: Merito vitam azymam a vobis exigo; quandoquidem agnus noster paschalis immolatus est: nempe Christus, pro nobis in ara crucis oblatus. *Ipse enim verus est agnus, qui abstulit peccata mundi.* Quare sicut Judaei fermento abstinebant, quamdiu pascha celebrabant: ita et vos christianum ac perpetuum pascha agentes, semper oportet abstinere a fermento veteris ac pravae conversationis. Ad hoc enim Christus pro nobis immolatus est. Rem explicat sequenti cohortatione:

8. *Itaque epulemur. Epulemur,* Graece ἑορτάζωμεν, quod verbum proprie significat diem festum agere. Et quidem sic legit Cyprianus libro de habitu virginum, *festa celebremus.* Et Origenis interpres hom. 5. super Leviticum ita vertit, *diem festum celebremus.* Quae eadem Augustini lectio est lib. 3. contra Parm. Haimo quoque testatur, aliam editionem habere: *Itaque festivitatem celebremus.* Verum quia festis diebus solennes epulae ex carnibus immolatis exhiberi solebant; hinc etiam usurpatur hoc verbum pro eo quod est, festum et solenne epulum celebrare. Et ita sumitur hoc loco: ut sit allusio ad epulum agni paschalis typici. Porro quibus epulis pascha nostrum celebrandum sit, docet consequenter.

Non in fermento veteri. Id est, non cum fermento veteris vitae, quoniam et Israëlitis cum fermento suum paschale epulum celebrare nefas erat. Sequitur expositio fermenti veteris.

Neque in fermento malitiae et nequitiae. Pro nequitia alii versutiam, alii pravitatem vertunt. Aug. malignitatem legit. Haec enim significatur Graeca voce πονηρία. Nam quod Cajetanus omissionis peccata putat intelligi, nullam ex Graeco rationem habet. Rectius illud, quod Theophyl. admonet, πονηρίαν nequitiam, aliquid pejus esse quam sit κακία malitia. *Malus enim est, inquit, quisquis male agit; nequam autem, qui meditate et cum dolo male agit.* Unde diabolus ad male agendum versutissimus Graeco nomine πονηρὸς passim appellatur in Scripturis: quod interpres vulgatus varie vertit, ut malum, malignum, nequam, nequissimum. Praecipit igitur Apostolus, pascha nobis celebrandum esse, non cum fermento malorum, vel, quod deterius est, pravorum operum; id est, quae fraudem et pravam machinationem habeant adjunctam: alioqui futurum ut exterminamur e populo Dei, quomodo lex minatur Israëlitis, qui fermentatum ederent diebus paschalibus, exterminationis poenam e populo, Exodi 12.

Sed in azymis sinceritatis et veritatis. Per azymos panes, id est, fermento carentes, quibus Israëlitae in epulo paschali et per omnes dies paschae vescebantur, significari vult Apostolus sinceritatem ac veritatem conversationis: ut, quemadmodum annotavit Theophyl., vita sincera et pura opponatur malitiae: vita autem vera, id est, hypocrisi ac dolo vacans opponatur nequitiae. Nam alii sensus, quos idem adfert Theophylactus, minus huic loco congruunt.

9. *Scripsi vobis in epistola: ne commisceamini fornicariis.* Post decretum, quo mandavit incestum illum excommunicari, statuit nunc, seu potius repetit antea statutam a se regulam generalem de vitandis fornicariis, ac caeteris palam criminosis fratribus. Hinc autem apparet, aliam ante hanc a Paulo scriptam fuisse epistolam ad Corinthios, quae post interciderit. Nec enim dubium, quin et aliae exciderint epistolae ab Apostolis scriptae. Et ita de ea, cujus hic mentio fit, multi sentiunt expositores, tam veteres quam

recentiores, praesertim Latini. Pro argumento potest etiam illud adduci, quod ante secundam epistolam scriptam dicebatur ab aemulis Pauli, epistolas ejus, quas ad Corinthios scriberet, graves esse et fortes; ut ipse refert 2 Cor. 10. Jam igitur ad eos scripserat plures epistolas.

Atqui Chrysostomus ac caeteri Graeci non de alia epistola, quam de hac ipsa Paulum loqui censent. In hac enim paulo ante jusserat fornicarium tolli e medio congregationis. Quod deinde iterum praecepit sub metaphora expurgandi veteris fermenti. Ne igitur errarent Corinthii, existimantes omnes omnino fornicarios sibi vitandos esse et a se repellendos, exponit Apostolus, de quibus hoc intelligi velit. Ad id vero, quod adfertur ex 2. epist. responderi posset, esse enallagen numeri. Nam de epistola, quae apud nos prima est ad Corinthios, id intelligi volebant illi adversarii, propter quaedam dura et autoritatis plena, quae hoc capite et superiori continentur.

Utra harum opinionum vera sit, non omnino constat: fateor tamen in priorem me propensiorem. Etenim qui dicit, *scripsi vobis in epistola,* ex ipso loquendi modo magis significat priorem quampiam epistolam, quam eam ipsam, in qua scribit. Ita quum ait in 2. epist. cap. 7. *Etsi contristavi vos in epistola,* de epistola prius scripta loquitur. Et ejusdem epist. cap. 2. bis terve dicens: *scripsi vobis,* ad priorem utique epistolam respicit: sicut eo loco ostendemus. Quod si voluisset Apostolus illud significare, quod proxime scripserat de fornicario e medio fratrum auferendo, non diceret, *scripsi vobis in epistola,* sed: nunc modo scripsi vobis, vel, jam nunc audistis. Adde, quod nec illuc quidem referri potest, quod hic dicitur, si res bene consideretur. Non enim sunt eadem, de medio congregationis fidelium aliquem tolli, et convictum ejus vitari. Neque mens Apostoli est, eandem poenam excommunicationis, quam hic statuit in hominem adulterum et incestum, extendi ad omnes, de quibus nunc loquitur: sed leviori quodam excommunicationis genere vult eos puniri, quemadmodum infra a nobis declarabitur. Ex his ergo valde probabilis fit eorum sententia, qui putant Apostolum de diversa quadam epistola loqui: quae Corinthiorum negligentia postea perierit. Porro commisceri fornicariis hoc loco, non est turpitudinem cum fornicariis exercere, sed vitae commercium et consuetudinem cum eis habere.

10. *Non utique fornicariis hujus mundi.* Graece: *et non omnino fornicariis mundi hujus.* Sensus est: Id quod scripsi, nolo intelligatis universe dictum de fornicariis, ac si comprehensos velim etiam infideles. Per mundum hunc intelligit universitatem eorum, qui per baptismum non sunt separati a mundana conversatione, id est, qui nondum facti sunt Christiani. Non igitur omnes fornicarii secundum Apostolum sunt fornicarii hujus mundi; non enim illi, qui sunt in ecclesia: quos et fratres paulo post vocat, et intus esse affirmat, et a quorum consuetudine abstinendum docet. Ex quibus manifeste contra sectarios ostenditur, etiam malos et scelerosos homines esse in ecclesia.

Negat autem Apostolus, se locutum de fornicariis hujus mundi; non quod illorum non sit etiam vitanda conversatio, quatenus nostris moribus contagium adferre possit; hoc enim ipsa naturae lex praecipit: sed peculiariter ac majori studio pluresque ob causas ab illorum abstinendum est consortio, qui fratres cum sint, et Christi fidelium nomine censeantur, professionem suam male vivendo dehonestant, fratribus exemplo nocent, ipsumque nomen Christianum probris ac maledictis infidelium exponunt, si praesertim ut tales notati ac nominati sint ab ecclesia. Quod erat genus quoddam excommunicationis, etsi minus eo, quo satanae quidam tradebantur.

At dices: Christi lege non amplius praecipi, quam ut frater ecclesiam non audiens, sit nobis *sicut ethnicus et publicanus,* Matth. 18. Non magis igitur abstinendum nobis erit a consuetudine cum fratribus fornicariis (quod vult Paulus),

quam cum fornicariis hujus mundi. Motus hoc argumento Cajetanus dicit: *Domini sententiam mitiorem esse* quam Pauli, qui censeat, fornicarium fratrem *plus vitandum quam ethnicum.*

Sed vera responsio est, verborum Domini: *sit tibi sicut ethnicus et publicanus,* hunc esse sensum: Habeto illum eo loco, quod ad exteriorem conversationem pertinet, quo Judaei habent ethnicos et publicanos. Nam ad Judaeos ea verba Christus loquebatur, qui consuetudinem ethnicorum et publicanorum adeo declinabant, ut nec salutandos putarent. Qua in re nobis Christianis non sunt imitandi. Quocirca nihil prohibet, quosdam fratres, etsi nondum satanae traditos, ut de quibus hic Paulus, magis a nobis vitandos esse quam ethnicos.

Aut avaris, aut rapacibus. Ad singula repetendum, *hujus mundi.* Avaros intelligit eos, qui quomodocunque res alienas injuste vel auferunt vel detinent; praesertim si furto aut fraude id faciant. Nam qui aperte et per vim tollunt rem alienam, rapaces sunt. Dicuntur illi quoque avari, qui sua tenacius retinent absque aliorum injuria. Sed de iis non diceret Apostolus, *ne commisceamini.* Nec hi tam proprie dicuntur Graece πλεονέκται. Deducitur enim hoc nomen a plus habendo, et eos significat, qui plus semper appetentes, per fas et nefas, per foenus et fraudes student augendae rei. In hunc avarum dicit Ecclesiasticus cap. 10. *Avaro nihil est scelestius. Hic enim et animam suam venalem habet.*

Aut idolis servientibus, graece εἰδωλολάτραις, id est, *simulacrorum cultoribus.* Cultum intellige Deo debitum, quem λατρεία fere in Scripturis significat. *Unde idololatrae dicuntur,* ait Augustinus lib. 1. de Trinitate cap. 6., *qui simulacris eam servitutem exhibent, quae debetur Deo.* Observa Paulum ea peccata nominasse, sub quibus omnia caetera possint intelligi. Nam fornicarius peccat in seipsum; avarus et rapax in proximum; idolorum cultor in Deum. Omne autem peccatum ad aliquod genus istorum trium pertinet.

Alioquin debueratis de hoc mundo exiisse. Graece, *quandoquidem,* sive *alioqui debetis sane de mundo exire,* tametsi permodica differentia est inter ὀφείλετε, *debetis,* et ὠφείλετε, *debebatis,* id est, deberetis. Sensus: Si vobis abstinendum esset a consuetudine fornicariorum ac caeterorum hujus mundi criminosorum hominum; deberetis mundum relinquere, et ut ita dicam, in alium mundum commigrare. Quo in sermone hyperbole quaedam est, qua significatur infideles, apud quos memorata vitia regnant, per totum mundum sparsos esse, et ubique obvios; ut proinde difficillimum sit ac pene impossibile, eorum commercia vitare. Quod nec oportebat; quandoquidem tunc infideles sancta Christianorum inter ipsos conversatione erant alliciendi ad fidem. Ita Augustinus contra Parmenianum scribens, haec Apostoli verba, *alioquin debueratis de hoc mundo exiisse,* suis verbis prosequitur: *Opus enim vestrum in hoc mundo illud est, ut peccatores Christo ad salutem lucremini. Quod fieri non poterit, si eorum colloquia, convictumque fugiatis.* Quam eandem rationem adfert homilia 50. cap. 4. Hinc et Apostolus infra cap. 7. praecipit, ne fidelis dimittat conjugem infidelem cohabitare consentientem: et capite 10. permittit ei cibum sumere cum infidelibus: *Si quis,* inquit, *vocat vos infidelium, et vultis ire* etc.

Alii alios hujus loci commentarios adferunt, sed obscuros ac parum certe probabiles: nec illud placet, quod quidam mundum vel hunc mundum, Graeciam interpretantur. Non enim sola Graecia vitiorum hujusmodi, quae hic recitantur, ferax erat, sed totus mundus infidelium. Taceo de Cajetano, qui Graeca non bene intelligens, ab illo loco, *Scripsi vobis in epistola* etc. non parum a mente Pauli peregrinatur in suo commentario; quem videat apud ipsum qui volet. Caeterum ex Apostoli sententia, quam hic tradit, colligere licet, in iis regionibus, ubi pleri-

que sunt haereticis erroribus imbuti, non esse fidelibus illicitum cum illis versari; quantum quidem ad ecclesiae legem attinet. Non enim vult ecclesia praecepto suo fideles obstringere, ut civitates suas ac regiones relinquant. Dico, quantum attinet ad legem ecclesiae. Nam ut ante dixi, lege naturae tenetur quisque quoad potest, suum periculum vitare.

11. *Nunc autem scripsi vobis non commisceri.* Plenius exponit, de quibus et quomodo velit intelligi, quod scripserat, non conversandum cum fornicariis. *Nunc* particula est attentionem postulantis ad id quod dicit, non autem significantis se diversum aliquid jam scribere ab eo, quod olim scripserat; ut imaginantur Cajetanus et alii quidam. Sensus enim est: At vero quod scripsi vobis, tale est: ut ne commisceamini, etc. Sermo continuandus cum eo quod sequitur.

Si is, qui frater nominatur, est fornicator aut avarus. Graece: *Si quis frater nominatus aut fornicator aut avarus:* nisi quod quidam codices pro ἢ πόρνος, *aut fornicator,* habent ᾖ πόρνος, *sit fornicator aut avarus,* etc. Utriusque lectionis meminit Theophylactus: juxta priorem sententia caret verbo, quod tamen Graeci subintelligunt. Et alioqui familiare est Hebraeis verbum substantivum supplendum relinquere. Versio, qua Pacianus usus est, utrumque conjungit: *Si quis frater nominatur, et sit aut fornicator, aut simulacris serviens, aut avarus,* etc. Nec fere secus contra Parmenianum scribens Augustinus. Nam legit et subinde repetit: *Si quis frater nominatur, et est aut fornicator* etc., idque secundum omnes codices MSS. in castigatione Plantinianae editionis adhibitos, licet in aliis locis apud Augustinum illud *et est,* non legatur additum, ut libro de fide et operibus cap. 2. et homilia 50.

Graeca lectio, sicut ab Oecumenio diligenter est annotatum, duobus modis intelligi potest: Vel sic ut participium *nominatus* (quod in Graeco est praesentis temporis ὀνομαζόμενος) fratrem determinet; ac sensus sit: Si quis, cum frater appelletur, id est, Christiani nomen gerat, sit fornicator aut avarus, etc. Quem sensum spectat textus nostrae versionis. Vel ut idem participium referatur ad sequentia: Si quis frater fuerit nominatus fornicator, aut avarus, etc. hoc est: si quis Christianus adeo manifeste fornicator sit aut avarus aut quicquam tale, ut etiam hujusmodi nomine passim ab hominibus designetur, et commune nomen sibi quodammodo fecerit proprium, id est, si eo nomine sit diffamatus. Hunc sensum priori praefert Oecumenius, haud immerito. Nam famosi more Scripturae nominati dicuntur; graece ὀνομαζόμενοι vel ὀνομαστοὶ, ut 1 Mach. 3. de Juda: *Et nominatus usque ad novissimum terrae.* Ecclesiast. 39. *Narrationem virorum nominatorum conservabit.* Baruch 3. *Ibi fuerunt gigantes nominati.*

Caeterum nominatus, quando idem valet quod appellatus, graece dici solet καλούμενος, λεγόμενος. Rectius igitur ὀνομαζόμενος sequentibus adjungitur sensu jam dicto; quem et Augustinus tradit adversus Parmenianum disputans: *In verbo nominatur,* inquit, *hoc intelligi voluit* Apostolus, parum esse, ut sit quisque talis, nisi etiam nominetur, *id est, famosus appareat;* et in libro de fide et oper. *Nominantur, id est, noti famosique sunt.* Eidem sensui patrocinantur et alii veteres, qui partem hanc ita legunt, ut verbum *nominatur* ad sequentia referri oporteat, velut Ambrosius lib. 1. de poenit. cap. ult. et in epist. 82., quae est ad eccles. Vercell. Interpres Irenaei lib. 4. cap. 46. et interpres Origenis homilia 5. super Levit. Sic enim apud eos legitur: *Si quis frater nominatur fornicator, aut avarus, aut idololatra,* etc. Sed et codex Paulinus vetustissimus, cujus Erasmus meminit, ita legit: *Si quis frater nominatur inter vos fornicator aut avarus.* Expressius autem id voluit Cyprianus, seu quisquis autor *libri de aleatoribus,* dum verbum rejecit in finem. *Si quis frater,* inquit, *fornicarius, aut idolorum cultor, aut*

avarus, aut raptor sive injustus nominatus fuerit.

Porro sciendum est, Augustino in homilia citata nominationem eam, quae dicta est, non sufficere. Cum enim dixisset: *Nos vero a communione prohibere quenquam non possumus, nisi aut sponte confessum, aut in aliquo, sive saeculari, sive ecclesiastico judicio nominatum atque convictum,* postea probans ex Apostolo, quod dixerat, ita subjungit: *Alioquin, illud cur dixit: Si quis frater nominatur aut fornicator, aut idolis serviens, et caetera, nisi quia eam nominationem intelligi voluit, quae fit in quenquam, cum sententia ordine judiciario atque integritate profertur? Nam si nominatio sola sufficit: multi damnandi sunt innocentes; quia saepe falso in quoquam crimina nominantur.* Haec eo loco Augustinus, quem allegat et sequitur Thomas Aquinas in commentario.

Verum non apparet in vocabulo nominationis, ut hic usurpatur a Paulo, totum illud includi, quod Augustinus requirit: quanquam procul dubio mens Apostoli est, id quod hic praecipit, agendum ordine judiciario, quem alibi praescribit, ut 2 Thess. 3. vers. 14. Quodsi tamen adeo notorium sit crimen, ut nulla tergiversatione celari possit, quale erat illius Corinthii, qui uxorem patris habebat: non videtur ex Apostoli mente sententia judicis exspectanda ad hoc, ut ejusmodi frater criminosus vitetur. Fornicator est, quisquis mulieri copulatur extra conjugium. Avarus, qui rem alienam vel aufert vel detinet injuste: ut dictum est supra. Unde pro avaro apud *Tertull.* libro de pudic. cap. 18. legitur *fraudator.*

Aut idolis serviens. Graece εἰδωλολάτρης, *simulacrorum cultor.* Quaerunt commentatores, quomodo idem sit et frater et idolorum cultor. Responsio est, id fieri, quoties is, qui baptismo et professione Christianus est, sive ex animo, seu metu, seu placendi voluntate, seu quavis alia ratione inductus, infidelium sacris sese admiscet, ut vel idolum colat, opere saltem externo, vel de idolothytis edat; contra illud: *Nolo vos socios fieri daemoniorum,* infra cap. 10. Ubi et illa sunt praecepta: *Neque idololatrae efficiamini,* et: *Fugite ab idolorum cultura.* Sic et Joannes praecipit in fine primae epistolae: *Filioli, custodite vos asimulacris.*

Aut maledicus. Graece λοίδορος, id est, *conviciator,* contumeliosus, item maledicentiae morbo laborans. Qui enim facilis est ad convitia, facile etiam maledicit, id est, malum imprecatur. Et hujus criminis gravitatem ex eo disce, quod communem poenam mereatur cum caeteris hic enumeratis. Vide accuratius ad cap. 6. vers. 10.

Aut ebriosus. Ebrietas suo genere peccatum mortale est, quemadmodum et alia hujus loci. *Quod enim quis propter delectationem vini* (inquit Thomas in commentario) *velit perdere usum rationis, exponens se periculo multa alia peccata perpetrandi, videtur esse contrarium caritati. Contingit tamen per accidens, ebrietatem non esse peccatum mortale, propter ignorantiam fortitudinis vini, vel debilitatis proprii capitis. Quae tamen excusatio tollitur per frequentem experientiam. Et ideo Apostolus signanter non dicit ebrius, sed ebriosus.* Haec ille. Quae eadem fere scripsit ad illud Rom. 13. *Non in comessationibus et ebrietatibus.* Ex quo tamen Apostoli loco, simul et ex altero qui est Gal. 5, ubi similiter comessationes ebrietatibus adjungit, haud temere videri potest, sicut comessatio damnatur propter immoderatum studium gulae, etiamsi non privet hominem usu rationis, sic etiam sentiendum esse de ingurgitatione vini; praesertim cum et alibi Scriptura in ebrietate spectet non tam rationis defectum, quam excessum potus inebriativi: sive potantem inebriet usque ad deliquium rationis, sive non.

Quapropter in hoc genere etiam illi damnantur et graviter increpantur in Scriptura, qui quod vini potu non facile dejiciantur, copiosius illud hauriunt. Hinc illae comminationes: *Vae, qui potentes estis ad bibendum vinum, et viri fortes*

ad miscendam ebrietatem, Jes. 5. et: *Vae his, qui commorantur in vino, et student calicibus epotandis.* Prov. 23. Huc accedit, quod nec apud Graecos μέθυσος, nec apud Latinos ebrius, tunc solum quis dicitur, quum ex potu ratio prorsus consopita fuerit; verum etiam si sic obnubilata, ut plenum et perfectum ejus usum non habeat. Jam nec illud constat, Graeco nomine, quod interpres ebriosum vertit, frequentiam ebrietatis hoc loco significari, cum et de ebrio dicatur, qui forte non alias sese inebriaverit.

Quare sicut alia vitia seu peccata, quae Paulus hoc et seq. cap. recenset, ut fornicarium, adulterum, rapacem, furem, maledicum esse, et quae rursus enumerat Gal. 5., nec frequentiam includunt in sua ratione, nec de frequentia exponenda sunt, ut verum sit quod dicit Apostolus: *quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt:* ita et de ebrietate atque eo, quem μέθυσον Apostolus vocat, dicendum videtur. Neque tamen Apostoli mens est, cum fratre, qui semel fornicatus fuerit, aut furatus, aut convitiatus, aut sese inebriaverit, si postea cesset, non esse cibum sumendum: sed ita demum, si haereat in hujusmodi vitio, etiam postquam admonitus fuerit. Nam unus aut alter actus in talibus non reddit hominem nominatum, id est, famosum. Quae res etiam argumento est, vocabulum ὀνομαζόμενος *nominatus,* ad sequentia potius, sicut ostendimus, quam ad id, quod praecedit, attinere.

Aut rapax. Qui dicantur rapaces, supra dictum est. *Cum ejusmodi nec cibum sumere.* Subjungit hoc Apostolus per epitasin: cum alioqui sine eo absoluta esset oratio. Itaque exaggeratione explicat, quomodo sit accipiendum quod dixerat, *non commisceri,* quasi dicat: Hoc senseram, quando scripsi vobis, ne commisceamini cum fratre nominato fornicario etc., consortium ejus ita vobis fugiendum esse, ut nec mensam cum eo habeatis communem. Rursum his verbis excommunicationis poena significatur, minor tamen ea, qua superius plecti voluit incestum illum. Plus enim est tradere quempiam satanae, quam sola fidelium consuetudine et convictu eum privare. Nam qui traditur satanae, prorsus abscinditur ab ecclesia, adeo ut frater esse desinat, nec jam illi suffragia ecclesiae communia quicquam prosint. Is autem, de quo nunc agitur, frater permanet: a quo tamen propter improbam ejus vitam sese subtrahunt alii fratres, ut eo pudore revocetur ad meliora.

Nec vero satanae quisquam tradebatur, nisi propter crimen aliquod gravissimum ac prorsus intolerandum, quale est haeresis, propter quam satanae traditi Hymenaeus et Alexander 1 Tim. 1., et quale incestus, de quo actum est supra. Vitabantur autem a fidelibus etiam quorum minora erant crimina. Scio quosdam commentatores hoc genus excommunicatorum a priori non distinguere. Quin et August. libro 3. contra Parmen. id, quod Paulus dicit, *cum ejusmodi nec cibum sumere,* de poena anathematis intellexit, tanquam eadem cum poena illius incesti: tametsi postea refert etiam ad minores excommunicationes, juxta germaniorem hujus loci sensum. Quem praeter ea, quae supra dicta sunt, admodum confirmat locus similis in epist. 2. ad Thess. 3., ubi denuntiat eis Apostolus, ut sese subtrahant *ab omni fratre ambulante inordinate, et non secundum traditionem* ab ipso acceptam. Ac postea declarans inordinatam eorum conversationem, dicit: *Audivimus enim inter vos quosdam ambulantes inquiete, nihil operantes; sed curiose agentes,* etc. Deinde poenam statuit iis, qui tales sunt, et admoniti non se corrigunt: *Quod si quis,* inquit, *non obedit verbo nostro per epistolam, hunc notate: et ne commisceamini cum illo, ut confundatur.*

Sane liquet, haec crimina, ambulare inquiete, nihil operari, sed curiose agere, non esse ejus generis, ob quae quis tradendus sit satanae; et proinde minorem quandam excommunicationem eo loco significari, per quam non desinat esse frater, qui sic punitur. Unde etiam continuo sub-

jicit: *Et nolite quasi inimicum existimare, sed corripite ut fratrem.* Patet etiam, ita demum fideles subtrahere se debuisse ab istiusmodi fratris consortio, si ab ecclesia notatus fuisset, utique per sententiam; sine qua non poterat ab omnibus cognosci, quod vitandus esset: ac proinde non satis fuisse ad obligationem vitandi, quod lex generalis ab Apostolo data esset, ut nonnulli putant: nisi forte tunc, quando palam constaret, quempiam sub lege comprehendi, sicut ante dictum est. Quamvis autem ista excommunicatio minor esset illa priore, major tamen erat ea, quam hodie minorem excommunicationem vocamus. Qua de re plura ad locum memoratum 2 Thess. 3. Quot autem et qui sint aut antiquitus fuerint, seu gradus seu species excommunicationis, petendum ex comment. in 4. sent. dist. 18.

12. *Quid enim mihi de iis, qui foris sunt, judicare?* Graece: *Quid enim mihi etiam eos, qui foris sunt, judicare?* Tertull. quoque lib. de pudic. cap. 19. legit, *eos, qui foris sunt.* Quanquam et Erasmus vertendum putavit, *de his, qui foris sunt.* Rationem reddit Apostolus, cur de solis locutus sit Christianis. *Quid mihi,* Hebraismus. Latine dicas: *Quid mea?* Sensus Apostoli: Quid ad me attinet, ut praeter fratres nostrae curae et potestati subjectos, etiam eos judicare velim ac punire meo decreto, qui sunt extra ecclesiam, ideoque et extra meam jurisdictionem? Haec enim jurisdictio cum spiritualis et ecclesiastica sit, extra limites ecclesiae non extenditur.

Dicet aliquis: ergo nec prohibendum fidelibus, ne conversentur cum excommunicatis; quandoquidem et illi foris sunt. *Respondeo,* excommunicatos, etiam eos, qui satanae traditi sunt, non omnino foris esse: sed secundum aliquid intus atque in ecclesia remanere, quatenus nimirum manent ecclesiae subditi. Nam ea, dum aliquos excommunicat, haudquaquam illos abdicat a sua potestate seu jurisdictione (quod nec facere potest), sed tanquam noxia membra a se resecat: manente potestate, quam in eos habeat.

Igitur Apostolo foris dicuntur, qui ita sunt extra domum, quae est ecclesia, ut ad ejus regimen nullo modo pertineant: cujusmodi sunt qui in ecclesia nunquam fuerunt. Utitur hac locutione Paulus etiam alibi, ut Col. 4. vers. 5., 1 Thess. 4. vers. 12., 1 Tim. 3. vers. 7. Est autem consequens ex hoc loco, ecclesiam excommunicando judicium exercere in eum ipsum, quem excommunicat. Itaque non hac solum ratione censetur excommunicare quempiam, quia fidelibus prohibet, ne cum illo conversentur (sic enim etiam ethnicos excommunicare posset), sed ipsum proprie abjungit et ejicit, utendo potestate, quam super eum habet ac retinet. Unde et inobediens judicabitur excommunicatus, si se nolit abstinere a conventibus fidelium, sed adhuc iis sese ingerat: quemadmodum et si nolit observare leges ecclesiae de jejuniis, diebus festis, ac caeteris hujusmodi, quibus utique adhuc tenetur.

Sed quare non judicat ecclesia de iis, qui foris sunt, quando judicat, aliquem admittendum ad baptismum vel non admittendum? *Responsio:* Non judicat tanquam potestatem jurisdictionis super eum habens; nec enim punire eum potest, dum nondum est baptizatus: sed tantum admittit vel rejicit judicio discretionis ac prudentiae; quomodo respublica quempiam exterum supplicantem recipi in civitatem, recipit aut non recipit, nondum habens super eum jurisdictionis potestatem. Hic autem sermo est de judicio, quod est actus jurisdictionis, quae non potest exerceri nisi in subditum.

Nonne de iis, qui intus sunt, vos judicatis? Graece rursus accusandi casu: *Nonne eos, qui intus sunt etc.* Rem probat etiam ex more eorum, ad quos scribit. Nam, inquit, et qui praesunt inter vos, id est, in ecclesia Corinthiorum, tantum eos, qui in ecclesia sunt, judicant ac puniunt; nempe Christiani Christianos: videlicet agnoscentes, ad eos, qui foris sunt, potestatem suam non extendi.

13. *Nam eos, qui foris sunt, Deus judicabit.* Graece: *Eos vero, qui foris*

sunt, Deus judicat, vel *judicabit.* Utroque enim modo verti potest Graecum verbum κρίνει, codicibus accentum non aut habentibus aut variantibus: tametsi magis convenit huic loco futurum κρινεῖ *judicabit.* Sensus est: Nec ideo putetis eos, qui foris sunt, impunes futuros, ac proinde melioris esse conditionis quam Christianos, quod a nobis non judicentur. Habent enim Deum judicem, qui non relinquet impunitos, sed etiam severius in eos animadvertet. *Horrendum est* enim *incidere in manus Dei viventis* Heb. 10.

Auferte malum ex vobis ipsis. Graece et Syriace: *Et auferte*, particula copulante posita loco inferentis: *Auferte igitur malum.* In verbo *auferte* Graeca variant quatuor modis, ut annotat R. Stephanus: ἐξαρεῖτε, ἐξαιρεῖτε, ἐξαίρετε, ἐξάρατε. Sed eadem omnium significatio est. *Malum* non neutrum est, sed masculinum; Graece τὸν πονηρόν: ut ad hominem referatur. Tolles ambiguitatem, simulque vim exprimes articuli Graeci, si sic vertas: *Auferte istum malum.* Augustinus quidem lib. 3. contra Parmen cap. 2. accepit ut neutrum, tanquam velit Apostolus, ut ex seipso quisque auferat malum, id est, peccatum. Sic et Pacianus intellexit epist. 3. et ante eum Tertull. in lib. adv. Herm. cap. 11.

Verum August. id corrigit et retractat, tum quaest. 39. super Deut., tum lib. 2. retract. cap. 17., docens ex Graeco textu *sic potius* intelligendum, *ut homo malus auferatur ex hominibus bonis, quod fit per ecclesiasticam disciplinam.* Quanquam non generatim de malo homine Paulus loquitur, sed specialiter illum incestum designat, addito, sicut dictum est, articulo, τὸν πονηρόν. Praecipit igitur hoc velut epiphonemate iis, qui praeerant in ecclesia Corinthiorum, illud, quod initio dixit, fieri oportuisse, nempe, *ut tollatur de medio fratrum, qui hoc opus fecit.* Utitur autem ad hoc verbis a Mose dictis et inculcatis ad populum Deut. 13. 17. et 19., quodque ab illo dictum fuit de separatione, quae fiebat morte corporis, refert ad abscissionem, quae animam attingit, id est, ad excommunicationem. *Hoc enim nunc agit in ecclesia excommunicatio, quod agebat tunc interfectio:* sicut ait August. in praedicta quaest. super Deuter.

Jam vero patet ex supradictis hanc sententiam: *Auferte malum ex vobis ipsis*, diversam esse ab ea, qua paulo ante dixerat: *Si is, qui frater nominatur, est fornicator aut avarus etc., cum ejusmodi nec cibum sumere.* Ut enim crimen hoc, de quo agitur, enormius est illis ibi recensitis: ita plus est in ecclesiae disciplina, hominem auferri sive ejici e coetu fidelium, quam vitari, ut cibum cum eo non sumas, quemadmodum in superioribus satis est declaratum.

CAPUT SEXTUM.

Audet aliquis vestrum habens negotium adversus alterum, judicari apud iniquos, et non apud sanctos? 2. An nescitis, quoniam sancti de hoc mundo judicabunt[1]? Et si in vobis judicabitur mundus, indigni estis, qui de minimis judicetis? 3. Nescitis quoniam angelos judicabimus? quanto magis saecularia? 4. Saecularia igitur judicia, si habueritis: contemptibiles, qui sunt in Ecclesia, illos constituite ad judicandum. 5. Ad verecundiam vestram dico. Sic non est inter vos sapiens quisquam, qui possit judicare inter fratrem suum? 6. Sed frater cum fratre

---

1) Matth. 19, 28.

judicio contendit: et hoc apud infideles? 7. Jam quidem omnino delictum est in vobis, quod judicia habetis inter vos. Quare non magis injuriam accipitis [1])? quare non magis fraudem patimini? 8. Sed vos injuriam facitis, et fraudatis: et hoc fratribus. 9. An nescitis, quia iniqui regnum Dei non possidebunt? Nolite errare: neque fornicarii, neque idolis servientes, neque adulteri, 10. neque molles, neque masculorum concubitores [2]), neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces, regnum Dei possidebunt. 11. Et haec quidam fuistis; sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis, in nomine Domini nostri Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri. 12. Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt: omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestate. 13. Esca ventri, et venter escis: Deus autem et hunc, et has destruet: corpus autem non fornicationi, sed Domino: et Dominus corpori. 14. Deus vero et Dominum suscitavit [3]): et nos suscitabit per virtutem suam. 15. Nescitis quoniam corpora vestra membra sunt Christi? Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis, Absit. 16. An nescitis, quoniam qui adhaeret meretrici, unum corpus efficitur? Erunt enim, inquit, duo in carne una [4]). 17. Qui autem adhaeret Domino, unus Spiritus est. 18. Fugite fornicationem. Omne peccatum, quodcumque fecerit homo, extra corpus est: qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. 19. An nescitis, quoniam membra vestra templum sunt Spiritus sancti, qui in vobis est, quem habetis a Deo [5]), et non estis vestri? 20. Empti enim estis pretio magno. Glorificate et portate Deum in corpore vestro [6]).

SUMMARIUM CAPITIS SEXTI.

Reprehendit, quod judiciis contendant apud infideles, et omnino quod judicia habeant inter se. Docet, quae peccata excludant a regno Dei. Corpora nostra cum sint membra Christi, et templum Spiritus sancti, non esse polluenda fornicatione.

1. *Audet aliquis vestrum, habens negotium adversus alterum, judicari apud iniquos?* Alia Corinthiorum reprehensio, quod judicia seu lites agitarent apud judices non Christianos. *Audet* dictum pro sustinet; quo significat rem Christianis indignam *judicari,* id est, judicio experiri. Pro quo Cyprianus *disceptare,* lib. 3. testimon. cap. 44. Syra vox *litigare* significat. *Apud iniquos.* Graece ὑπὸ τῶν ἀδίκων, *apud injustos,* vel *sub injustis,* quomodo Latine Horatius, *adhuc sub judice lis est.* Dirigitur hic Apostoli sermo contra actorem, cujus in potestate erat apud ethnicum judicem agere vel non agere; non contra reum, qui compellebatur: cui nec integrum erat judicem ethnicum declinare, modo competentem. Peccatum ergo Corinthiorum in eo erat, quod cum possent causam agere apud fideles, saltem ut delectos arbitros; mallent apud infideles judices experiri, non sine ethnicorum scandalo et Christianae religionis injuria. Nam eo pacto vitia

[1]) Matth. 5, 39. [2]) Rom. 1, 26. seq. [3]) 2 Cor. 4, 14. 1 Thess. 4, 14. [4]) 1 Mos. 2, 24. [5]) Cap. 3, 16. Rom. 8, 11. [6]) Act. 20, 28. 1 Pet. 1, 18. seq.

Christianorum detegebantur apud infideles, primum dissidia, deinde avaritia, tum injuriae mutuae.

Sensus est: Potestne quisquam vestrum in animum inducere, ut si super aliquo negotio controversiam habeat cum altero, eam agitet in judicio apud injustos? Quae notatio est infidelium. Unde hujus loco postea vers. 6. dicit *apud infideles*. Hos enim, quia fide carent, ex qua justus vivit, generaliter injustos appellat Apostolus: simul insinuans ab injustis judicandi justitiam non perinde exspectandam esse. Merito autem injustos vocat, etiamsi de speciali justitia sermo sit: hujus enim pars quaedam est religio; quam virtutem apud infideles reperiri impossibile est. Loquitur autem de negotiis saecularibus, uti statim declarat. Nam ecclesiastica negotia nullo modo tractari debebant apud infideles, utpote judices incompetentes: quando nec fidelibus laicis competit de iis judicare.

Notandum quoque, non hic agi nisi de litibus Christianorum adversum se mutuo. Sic enim intelligendum illud, *adversus alterum,* scilicet fratrem. Nam si frater non erat is, contra quem agebatur, non poterat ea lis terminari apud fideles: quod consequenter vult Apostolus. Unde sub ejus reprehensionem minime cadit factum S. Julittae martyris, quae referente Basilio homilia 5. res suas injuste occupatas a quodam homine potente, eoque infideli, repetivit apud judices infideles; ea tamen animi christiani integritate servata, ut cum jus ei ab impiis judicibus negaretur, nisi prius Christum abjuraret; magis elegerit una cum terrenis facultatibus vitam amittere, quam Christum verbo negare.

Et non apud sanctos. Graece ἐπὶ τῶν ἁγίων, *sub sanctis,* id est, fidelibus seu Christianis. Quos sanctos appellat eo, quod ecclesia fidelium sancta sit; etsi non singuli quique sancti. Utitur autem hoc vocabulo Paulus, ut insinuet, eos merito judices adhibendos esse, qui et professione et re sancti sunt. Ab his enim rectum et aequum judicium exspectandum. Et quamvis Christiani non essent judices a principe constituti cum potestate; poterant tamen, ut dictum est, eligi et assumi tanquam arbitri, quorum sententiis ex compromisso starent, qui controversias habebant.

Unde ex hac Apostoli doctrina Christianis olim in more fuit, etiam tempore Christianorum principum, ut ad episcopos causas suas deferrent dijudicandas: non quod proprie episcoporum sit saecularia negotia tractare, cognoscere, judicare: sed ita fieri placebat, ut fideles, qui non absque Christianae caritatis ac pacis detrimento de rebus terrenis adversum se mutuo disceptabant; autoritate episcopi, causas eorum judicantis, redigerentur ad concordiam: simul et cohortatione ejus paterna discerent, quantum prae bonis temporalibus, pro quibus aut consequendis aut retinendis ardentius aequo certabant, amanda essent aeterna. Quod quidem proprium episcopi munus est.

Idque fecisse beatum Augustinum testis est Possidius in ejus vita cap. 19. referens, eum interpellatum non solum a Christianis, verum etiam a cujuscumque sectae hominibus, causas eorum audivisse diligenter ac pie, et ut eas dirimeret, aliquando tota die jejunantem perdurasse, ubi etiam hoc addit, quam sancta intentione genus illud occupationis, alioqui molestissimae, fuerit ab illo susceptum. Qua de re et ipse Augustinus lib. de opere monach. cap. 29. verbis etiam huc a Beda relatis, ita scribit: *Dominum Jesum testem invoco super animam meam, quoniam quantum attinet ad meum commodum, multo mallem per singulos dies certis horis, quantum in bene moderatis monasteriis constitutum est, aliquid manibus operari, et caeteras horas habere ad legendum et orandum, aut aliquid de divinis literis agendum, liberas; quam tumultuosissimas perplexitates causarum alienarum pati, de negotiis saecularibus vel judicando dirimendis, vel interveniendo praecidendis: quibus nos molestiis affixit Apostolus, non utique suo, sed ejus, qui in eo loquebatur, arbitrio.* Et infra: *Quem tamen laborem non sine consolatione*

Domini suscipimus pro spe vitae aeternae, ut fructum feramus cum tolerantia. Servi enim sumus ejus ecclesiae, et maxime infirmioribus membris, qualialibet in eodem corpore membra simus. Haec Augustinus. Quibus similia refert concione 24. super Psalm. 118.

Exstat apud Gratianum, 11. quaest. 1. lex imperatoris Theodosii cap. *Quicumque,* et altera Caroli magni cap. *Volumus,* qua Theodosianam in usum revocat: quibus legibus sancitum fuit, ut liceret cuique tam actori quam reo, quamvis etiam lite jam apud judicem saecularem contestata, judicium ecclesiasticum adire. Ex quo patet, episcopos non solum arbitros hujusmodi causarum fuisse, sed per dictas imperatorum constitutiones, dum illae vigebant (nam postea sunt abrogatae), judicandi potestatem habuisse. Consule notationes Gregorianas iis capitulis additas. Vide etiam, quae de hac re scribit Franciscus Turrianus lib. 3. pro epistolis pontificum.

2. *An nescitis quoniam sancti de hoc mundo judicabunt?* MSS. *de mundo* sine pronomine. Porro Graeca et Syriaca sic habent: *Nescitis, quod sancti mundum judicabunt?* quemadmodum et Cyprianus loco prius citato legit: nec non Hilarius in enarrat. Psalmi 2. et Possidius in vita Augustini. Sanctos assumendos esse judices suadet Apostolus, ex eorum dignitate: quae tanta est, ut etiam mundum, scilicet reliquum, hoc est, totum genus infidelium et reproborum sint judicaturi. Quod fiet in extremo judicio, ubi boni malos jndicabunt, non sola comparatione, verum etiam approbatione sententiae divinae. Imo et qui Apostolicae vitae vestigia secuti fuerint, judicabunt ut assessores Christi, secundum ipsius promissionem Matth. 19. *Vos, qui secuti estis me, sedebitis super sedes duodecim, judicantes duodecim tribus Israël.* Quae assessoria judicandi potestas quomodo sit accipienda, declarat Thomas in comment., licet eam rem alii aliter explicent; ut videre est in iis, quae disputantur a Theologis in 4. sent. dist. 47. Quanquam videtur Apostolus hoc loco non de aliquibus, sed de omnibus sanctis loqui. Sequitur enim:

Et si in vobis judicabitur mundus. In vobis Hebraismus, id est, a vobis, per vos. *Judicabitur,* graece κρίνεται, *judicatur*: quemadmodum et legitur in commentario Ambros. et apud Possidium. Explicatio est superioris argumenti. Si igitur, inquit, per vos mundus judicatur, seu judicabitur, id est, si vos estis mundi judices, utpote mundum aliquando judicaturi: absolvitur enim a tempore verbum, *judicatur.* Sequitur:

Indigni estis, qui de minimis judicetis? Graece, *indigni estis judiciis minimis?* Possidius Graeco casu retento legit, *indigni estis judiciorum minimorum?* Quod tamen recte, et Valla teste perelegaiter, vulgatus interpres: *qui de minimis judicetis?* Sensus enim est: Cum sitis judices universales, de maximis rebus judicaturi, ut per quos omnium impiorum vita condemnanda sit; an vos indignos censetis, qui praeficiamini minimis judiciis? veluti cum disceptatur de negotiis hujus saeculi, plerumque frivolis atque exigui momenti, certe extremo loco habendis a Christiano. Graeca vox κριτήριον etiam forum significat, id est, locum judicii, ubi causae aguntur. Et ita Faber accepit, dum sic interpretatus est: *Indigni estis praetoriorum minimorum.* Sed eam significationem huic loco non convenire, satis declarat illud, quod statim sequitur, *saecularia judicia si habueritis.* Est enim idem in Graeco vocabulum. Quanquam et ibi Faber *praetoria* transtulit, ut sibi constaret.

3. *Nescitis quoniam angelos judicabimus?* Amplificatio est ejusdem argumenti sumpti ex dignitate Christianorum, qui non solum judicaturi sint mundum, id est, homines; verum etiam angelos, utique malos, id est, daemones. Unde Tertull. lib. de poenit. cap. 7. *Dolet diabolus,* inquit, *quod ipsum et angelos ejus Christi servus ille peccator judicaturus est.* Apparet sane tum ex Apostolo, tum ex Tertulliano, judicium hoc, de quo di-

citur, quod *angelos judicabimus,* ad omnes omnino Christianos electos pertinere, et non tantum ad certum genus Christianorum, id est, ad perfectos. Paulus enim in sequentibus etiam contemptibiles comprehendit, Tertullianus poenitentes. Judicabunt autem omnes electi Christiani angelos, non sola, ut supra dictum est, comparatione, quomodo viri Ninivitae et regina Austri condemnabunt Judaeos incredulos, Matth. 12. et Luc. 11., sed quia cum diaboli et angelorum ejus victores fuerint, malitiam ejus et superbiam, atque etiam imbecillitatem, coram toto mundo traducent: eique tanquam victo, et vili et contemptibili, et a Deo projecto, et in aeternum damnato, insultabunt. Quae res erit superbissimis illis spiritibus maxima et molestissima poena. Facient autem hoc electi homines imitatione quadam Christi capitis sui; de quo dicit Apostolus Colos. 2., quod per crucem suam *exspolians principatus et potestates, traduxit confidenter palam, triumphans illos in semetipso.*

Quanto magis saecularia? Graece, μήτιγε βιώτικα, *nedum mundana, temporaria.* Possidius, *nedum saecularia:* tametsi graecum vocabulum haud commode potest una Latina dictione exprimi. Significat enim ea, quae pertinent ad usum hujus vitae, ut est victus, vestitus, agri, domus, pecunia, supellex; circa quae versantur quotidianae lites. Quidam vertunt *vitalia:* sed vitale Latinis aliud significat. Alii *victualia,* sed id contractius est. Syra versio sic sonat: *Quanto magis ea, quae sunt mundi,* seu *saeculi hujus?* Leguntur et apud Lucam cap. 21. μέριμναι βιωτικαὶ, id est, *curae hujus vitae.* Caeterum vox primitiva βίος legitur 2 Tim. 2. *Nemo militans implicat se negotiis saecularibus,* graece ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, id est, negotiis ad hanc vitam victumque pertinentibus. Et ita locum hunc exponunt Laurentius et Erasmus. Si, inquit Apostolus, judicaturi sumus angelos, id est, creaturam omnium praestantissimam; quanto magis digni habendi, qui inter nos de rebus infimis, ut sunt ea, quae spectant ad usum vitae praesentis, judicemus? Dicit enim hoc sub persona fidelium in genere.

4. *Saecularia igitur judicia si habueritis.* Graece: βιώτικα μὲν οὖν κριτήρια etc. Erasmus: *Proinde judicia siquidem habueritis de iis, quae ad vitae usum attinent.* Sequitur:

Contemptibiles, qui sunt in ecclesia, illos constituite ad judicandum. In Graeco tantum legitur: *contemptos in ecclesia eos constituite,* seu *collocate.* Sed et Augustinus ita legit: *Eos, qui contemptibiles sunt in ecclesia, hos collocate,* lib. 5 contra Faustum cap. 9. et de opere monachorum. Pro *constituite* verti quidem etiam potest *constituitis:* idque malunt Laurentius et Faber; at nescio, quam ob causam, quum certe modum imperativum huic loco magis congruere satis appareat, totam sermonis seriem consideranti. Est autem in Graeco verbum καθίζετε, id est, *sedere facite.* Nam sedere judicantium est. Et id voluit noster interpres, quando explicandi gratia de suo addidit, *ad judicandum.* Quod et Syrus fecit ita vertens: *eos collocate vobis in judicio.* Possidius quoque legit ad hunc modum: *Hos collocate ad judicandum.* Recte etiam noster, quod Graece est τοὺς ἐξουθενημένους, id est, *contemptos, nihili habitos,* vertit *contemptibiles,* eadem ratione, qua Gal. 2. reprehensibilem scripsit pro reprehenso, et Heb. 12. accensibilem pro accenso. Quod scite ab eo factum ostendemus, quum ad ea loca pervenerimus.

Porro contemptos seu contemptibiles in ecclesia vocat non laicos in universum, ut quibusdam videtur; neque enim arbitror Apostolum epitheto tam odioso totum genus laicorum notare voluisse, praesertim quum inter eos quidam digni sint, qui ad ecclesiasticam functionem vocentur, eoque nomine honorabiles; nec nisi ex laicis clerici fiant. Sed eos intelligit, qui in ecclesia, id est, inter Christianos sive laicos sive clericos, minimi fiunt; aut certe inepti habentur ad majora magisque propria ecclesiae ministeria. Tales,

inquit, potius vobis negotiorum saecularium judices arbitrarios deligite, quam ut conferatis vos ad infidelium tribunalia: *ut ipsi videlicet dispensationibus terrenis inserviant, quos dona spiritualia non exornant,* ait Gregorius parte 2. curae pastor. cap. 7. Quod tamen non ita accipiendum, tanquam praecipiat Apostolus eos, qui contemptibiles in ecclesia sunt, adhibendos judiciis saecularium negotiorum; nam alioqui male quondam episcopi judicia hujusmodi exercuissent, accedente etiam voluntate principum, sicut ostendimus supra: sed comparative loquitur, docens hoc agendum potius, etsi parum deceat, quam ferendum, ut Christiani litigent apud infideles. Unde sequitur:

5. *Ad verecundiam vestram dico. Ad verecundiam,* Graece πρὸς ἐντροπὴν, *ad erubescentiam,* seu *pudorem.* Hoc, inquit, quod dixi de contemptibilibus constituendis ad judicandum inter vos, non dixi, quod ita fieri debeat; sed ut ab eo, quod agitis, pudor vos avocet. Sic enim confugitis ad profana tribunalia, quasi desint apud vos viri sapientes et honorati, qui causas vestras dijudicent. Quod vobis profecto pudorem incutere debet. Atque hoc est, quod sequitur.

Sic non est inter vos sapiens quisquam, qui possit judicare inter fratrem suum? Quisquam graece οὐδὲ εἷς, id est, *ne unus quidem.* Qui sermo expressior est, et rei indignitatem auget. *Judicare,* Graece διακρῖναι, *dijudicare;* quomodo legit Possidius. Et illud, *inter fratrem suum,* sive, ut ad verbum, in Graeco: *inter medium fratris sui,* dictum est Hebraea phrasi, pro eo, quod Latine plenius dicitur, inter fratrem et fratrem, vel plurali numero, inter fratres. Priori modo locum hunc citat August. ench. cap. 78. Sensus est: Adeone non est vel unus sapiens apud vos, qui fratrum inter se disceptantium causas possit, judicando sive arbitrando, secundum jus et aequitatem dirimere?

Sapientem intelligere videtur, quoad materiam praesentem, id est, doctum et peritum judicandi de negotiis saecularibus, ut sunt legum periti. Sic enim Thomas exponit: tametsi nec male sapientem intelligas absolute, id est eum, qui verae ac Christianae sapientiae causa in ecclesia sit honoratus, qui proinde cum autoritate judicare possit; ut maxime sunt episcopi. Nam sapientem Paulus opponere videtur ei, qui contemptibilis est in ecclesia. Et sic Apostolum intellexit Augustinus in libro de opere monach. verbis supra recitatis in eo, quod dicit: *quibus nos* (utique episcopos) *molestiis affixit Apostolus.* Nec non concione 24. super Psalm. 118. ita scribens: *Constituit enim talibus causis ecclesiasticos Apostolus cognitores, in foro prohibens jurgare Christianos.* Ubi forum intellige, in quo judices erant non Christiani.

6. *Sed frater cum fratre judicio contendit, et hoc apud infideles?* Quod in quibusdam Graecis legitur ἐπὶ ἀδίκων, *apud injustos:* oscitanti librario imputandum reor, qui hic rescripsit, quod superius scriptum meminerat, quum et in Syriaco textu *apud infideles,* et in omnibus Latinis. Porro quod nos habemus *judicio contendit,* Graece una dictio est κρίνεται *judicatur,* ut legit Augustinus, vel ut alii vertere malunt, *litigat.* Id autem est judicio contendere. Atque idem Graecum verbum eodem modo ab interprete redditum habemus Matth. 5. vers. 40. Duplex malum, inquiunt Theophylactus et Oecumenius post Chrysostomum: et quod frater adversus fratrem judicio agat, et quod apud judices infideles. Non refert autem magnopere, sive cum interrogatione, sive quod magis placet, enuntiativo sermone legatur haec sententia: quemadmodum et illa huic similis, paulum infra: *Sed vos injuriam facitis,* etc.

7. *Jam quidem omnino delictum est in vobis, quod judicia habetis inter vos.* Prosequitur prius membrum versus praecedentis, quo dixit fratrem cum fratre judicio contendere. Nam de posteriore jam ante satis egerat. Graeca sic habent ad verbum: *Jam quidem igitur omnino*

minoratio in vobis est, quod judicia habetis cum vobis ipsis, aut *vobiscum*, ut passim legit Augustinus: tametsi rectius noster interpres, *inter vos*, etiam Erasmo teste, qui explicatius vertit *inter vos invicem. Judicia* Graece κρίματα, pro quo superius dixit κριτήρια. *Lites* vertit Erasmus, id est, disceptationes forenses. Porro *delictum* Graece non est παράπτωμα, quod proprie delictum significat, estque in Scriptura Graeca frequentissimum: sed ἥττημα, quod significat minorationem, vel ut Rom. 11. verterunt plerique, diminutionem. Interpres Oecumenii hoc loco dejectionem; Theophylacti, defectum interpretatur. Est autem ἥττημα, cum quis ab alio vincitur, et per hoc deterius habet, utpote viribus aut numero diminutus; ut exponunt Graeca scholia. Sic usurparunt alicubi LXX. ἔσονται εἰς ἥττημα, *erunt in diminutionem*, id est, vincentur. Quidam igitur hic non intelligunt peccatum, sed imperfectionem, ac si diceret Apostolus: Hoc ad vestram imperfectionem pertinet, quod vestra judicio repetitis; cum sit evangelicae perfectionis, *non resistere malo*, Matth. 5., Domino ibidem dicente: *Et ei, qui vult tecum in judicio contendere, et tunicam tuam tollere, dimitte ei et pallium*, et Luc. 6. *Qui aufert, quae tua sunt, ne repetas.* Huc allegatur Theodoretus, qui dicit ea, quae Paulus hic tradit, esse perfectionis.

At vero sciendum est, ea ipsa jam recitata Domini verba praeceptum continere, sic ut saltem ad venialem culpam obligent, si non praestentur secundum animi praeparationem. Qui verus est ejusmodi praeceptorum intellectus. Quare et hic Pauli locus sic accipiendus est, ut vere proprieque delictum sit, Christianos habere judicia inter se: quatenus scilicet hoc contrarium sit memoratis Christi praeceptis. Et ita locum hunc acceperunt veteres: ut commentator Ambros., Sedulius, Primasius, qui delictum interpretantur peccatum. Item Chrysost., qui crimen vocat, id est peccatum justa Pauli accusatione dignum. Nec aliter Theophyl. et Oecumen. A quibus nec admodum dissentit Theodoretus, qui haec monita Pauli *legem perfectiorem* vocat: ut intelligas, oppositam ei imperfectionem per ἥττημα significatam esse ἀνομίαν quandam, ideoque vitiosam et culpabilem. Quam proinde merito noster interpres atque etiam Erasmus verterunt *delictum.* Hujusmodi namque minorationem, quae ex delicto nascitur, aut ipsa delictum est, haud dubie Paulus intellexit.

Porro sunt nonnulli, inter quos Cajetanus, qui peccatum significari quidem non abnuant, sed sic Apostolum exponunt: Delictum in vobis est, quod judicia seu lites inter vos habeatis: propter quod judicia non exerceantur sine peccato saltem alterius collitigantium. Nam ubi duo disceptant in judicio, necesse est, alterum eorum injustam habere causam, ideoque peccato teneri: nisi forte per ignorantiam excusetur. Verum non id Paulum velle, satis ex antecedentibus liquet. Nam, ut initio monui, non adversus eos agit, qui in jus vocantur, quos certe necesse est comparere apud legitimum judicem, quamvis ethnicum: sed tota ejus reprehensio circa actores versatur; quos primum increpat, quod apud judices infideles actionem instituerent, deinde culpat, quod omnino judicia haberent, id est lites facerent; nec admittit excusationem, qua dicant se injuria affectos a fratribus. *Quare enim*, inquit verbis consequentibus, *non magis injuriam accipitis?* etc.

Sic Apostolum intellexit August, ench. cap. 78. et alibi. Sic et commentatores quos dixi. Verba Augustini in enchiridio tractantis hunc Pauli locum, ista sunt: *Hic posset putari, judicium habere adversus alterum, non esse peccatum, sed tantummodo extra Ecclesiam velle judicari: nisi secutus adjungeret: Jam quidem omnino delictum est inter vos, quia judicia habetis vobiscum. Et ne quisquam hoc ita excusaret, ut diceret justum se habere negotium, sed iniquitatem se pati, quam velit judicum sententia removeri; continuo talibus excusationibus occurrit: Quare non magis iniquitatem patimini? quare non potius*

fraudamini? Deinde Pauli doctrinam ad Christi magisterium referens, subjungit: *Ut ad illud redeatur, quod Dominus ait: Si quis voluerit tunicam tuam tollere, dimitte illi et pallium,* etc. *Prohibuit itaque Dominus suos, de saecularibus rebus cum aliis hominibus habere judicium. Ex qua doctrina dicit Apostolus, esse delictum.* Haec et plura Augustinus eo loco. Vide eundem his consentanea scribentem in enarr. Psalm. 80., ubi Christianum sua repetentem, et pro iis habentem cum fratre judicium, numerat inter eos, qui super fundamentum, quod est Christus, aedificant lignum, foenum, stipulam: allegato Pauli testimonio, qui ejusmodi judicia *delicta esse dicit.* Et concione 24. in Psalm. 118., ubi sic litigantium vocat vitiosas et negotiosas cupiditates.

Igitur ex Apostoli Pauli sententia, sicut eum interpretati sunt Augustinus et alii scriptores memorati, delictum, id est peccatum est, in judicio sua repetere: non quod id per se malum sit, sed quia malum non unum, sed multa fere conjuncta habet. Nam suscipiuntur hujusmodi lites ut plurimum ex inordinato rerum temporalium amore. *Contendit enim Christianus* (inquit Augustinus in dicta Psalm. 80. enarratione) *pro rebus terrenis amplius, quam decet eum, cui promissum est regnum coelorum. Nec totum cor sursum levat, sed aliquam partem ejus trahit ad terram.* Deinde nec carent certo periculo multarum offensionum, quae ex illis nascuntur: ut sunt sinistrae de fratre suspiciones et judicia, obtrectationes, odia, acerbitates, malevolentiae. Nec leve malum est jactura temporis, quam patiuntur omnes, qui litigant; non sine detrimento pacis ac tranquillitatis internae, quam omnes quaerere debemus. Propter quod malum vitandum praecipit Apostolus, ut tempus redimamus, Ephes. 5. Coloss. 4. Quocirca, nisi bono aliquo majore dispendium hoc spirituale compensetur, cum studio cavendi pericula, quae dixi, non sine peccato lites hujusmodi forenses suscipiuntur, ac minus sine peccato aguntur: quantumvis quidam nimis cupidi rerum suarum possessores reclament.

Compensationem excipio. Nam certis casibus delicto caret, imo laudabile et pium et necessarium est, injuriam judicio repellere: velut ubi quis non suum ac privatum, sed publicum alicujus communitatis agit negotium, ut Ecclesiae, monasterii, collegii, maxime si ex obedientia aut ex officio id faciat; ubi quis bona pauperum, pupillorum, viduarum vel ablata, seu male alienata reposcit, vel ne tollantur obsistit; ubi quis sua repetit, quae conjugi et liberis alendis sint necessaria; ubi quis in judicio vitam suam defendit, praesertim multis profuturam; quemadmodum ipse Paulus fecit Caesarem appellans. Act. 25; denique cum adversarius videtur futurus ad nocendum audacior, ac plures alios injuriis affecturus, si non autoritate judicis reprimatur.

Quare non magis injuriam accipitis? Graece ἀδικεῖσθε, *injuriamini*, passive, id est *injuriam patimini. Quare non magis fraudem patimini?* Graece, ἀποστερεῖσθε, *fraudamini,* ut legunt Cyprianus et Augustinus, id est *damnum accipitis.* Id enim proprie vox Graeca significat. Particula *magis* seu *potius,* in utroque membro sensum suspendit, explendum hoc modo: Cur non potius injurias et damna patienter accipitis, quam ut judicio agatis adversus eum, qui injuriam aut damnum fecit? Hinc liquet Apostolum in eo, quod praecessit, egisse proprie contra actores. Nec sane hujusmodi erotematis urgeret eos, qui ad judicia provocant, nisi propter delictum dignos increpatione putaret, quamvis justum habentes negotium. Nam ad eos, qui injustis litibus fratres vexant, aut quomodolibet injuste eos laedunt, ideoque multo gravius delinquunt, pertinet objurgatio sequens.

8. *Sed vos injuriam facitis et fraudatis.* Repetit eadem verba active, quae passive posuerat; quo manifestior sit antithesis. Differunt autem ἀδικεῖν et ἀποστερεῖν, quod illud significet actionem

injustam, istud vero magis importet effectum actionis, id est damnum illatum. Tantum, inquit, abest a vobis hoc quod exigo, quodque non praestando delictum habetis: ut ipsi sitis injuriarum autores.

Et hoc fratribus. Graece καὶ ταῦτα ἀδελφούς, *et haec fratres.* Erasmus, *idque fratres,* accusandi casu, quem regit utrumque verbum Graecum praecedens, nec non Latinum *fraudatis.* Interpres vertens *fratribus,* ad prius verbum a se redditum, id est *injuriam facitis,* respexit; aut certe ad rem utroque verbo significatam, id est injuriam et damnum, subaudito verbo *facitis.* Est autem emphasis insignis in hac parte. Nam si omnis injuria in crimine est; maxime ea, quae fratri infertur.

9. *An nescitis, quia iniqui regnum Dei non possidebunt? Iniqui,* Graece *injusti,* quomodo Cyprianus legit. Nam sermo est non de omnibus iniquis, id est peccatoribus, ac legis divinae transgressoribus, quos scriptura Graeca passim ἀνόμους appellat: sed de injustis sive injuriosis, qui dicuntur ἄδικοι, quod Hentenius vertit *injuriam inferentes. Possidebunt,* Graece κληρονομήσουσι, *haereditabunt,* id est *haereditate consequentur,* in possessionem haereditariam accipient. Observa Apostolum non dicere de iis, qui non potius injuriam patiuntur, quam judicio contendant, quod regnum Dei non possidebunt: quamvis et illos delicti accuset; sed id dicere solum de injustis. Qua in re manifeste nobis innuit discrimen venialium et mortalium peccatorum, quod negant novatores. Regnum Dei intellige, quo Deus in futuro saeculo regnaturus est. Cujus regni haereditatem injusti non consequentur; quia non sunt filii. Solis namque filiis debetur haereditas.

Nolite errare. Vetus error est, salutem sibi promittere ex sola fide sine operibus. Cujus autorem ferunt Simonem magum. *Neque fornicarii.* Simplicem fornicationem intelligit, quia ab his adulteros et molles et masculorum concubitores, distinguit. *Neque idolis servientes.* Graece *idololatrae.* De his actum est semel et iterum capite superiori. Nunc illud addo, ex specie genus intelligendum: ut comprehendantur quicumque pro Deo colunt, quod Deus non est. *Neque adulteri.* Adulter est, quisquis torum violat conjugalem.

10. *Neque molles.* Theophylactus *molles* interpretatur *turpia patientes.* Thomas *muliebria patientes.* Sic enim legendum, non *facientes,* ut mendose scriptum in quibusdam codicibus. Turpitudinem hanc acerrima oratione flagellat Salvianus libro 7. de providentia Dei. *Neque masculorum concubitores.* Graece ἀρσενοκοῖται uno composito vocabulo. Hi sunt turpia agentes, quae nec nominari debent. De quibus etiam Rom. 1.

Neque fures, neque avari. Cyprianus pro avaris *fraudatores* legit super orationem dominicam, et testim. lib. 3. cap. 65. De hoc vitio vide quae dicta cap. praeced. Igitur differunt hoc loco fures et avari: quod illi clam aliena surripiunt nullo colore juris, hi fraude circumveniunt proximum, ut contingit in contractibus: aut certe justum aliquid praetendunt, ut foeneratores.

Neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces. Maledici, hic rursum λοίδοροι, id est *conviciatores,* qui iidem maledici: tametsi non omnis maledicus conviciator. Nam convicium, λοιδορία, dicitur homini in faciem: maledictum etiam obtrectatio est de absente. Quanquam hic ex specie genus intelligi facile potest. Alias maledicere in scripturis est exsecrari, male precari, Graece καταρᾶσθαι. Ebriosi et rapaces qui dicantur, vide capite superiori.

Regnum Dei possidebunt. Graece *haereditabunt,* ut supra. Libenter meminit Apostolus haereditatis regni, cum de futuro praemio loquitur vel reddendo quibusdam vel non reddendo. Sic ad Galat. 5. *Qui talia agunt, regnum Dei non consequentur,* graece *haereditabunt.* Eph. 5. *Omnis fornicator,* etc. *non habet haereditatem in regno Christi et Dei.* Significatur autem electorum magna dignitas, ut qui non solum futuri sint in regno Dei: sed etiam regni consortium habituri cum Deo et Christo, videlicet ut

haeredes Dei et cohaeredes Christi, Rom. 8. Nam idcirco et reges vocantur Apoc. 1. et 5. et regnaturi cum Christo dicuntur, ibid. cap. 20.

Quod vero ad rem ipsam attinet, non est aliud regnum Dei, quam vita aeterna nobis in scripturis promissa. Proinde male quidam olim sibi blandientes in suis peccatis, existimaverunt sese, quamvis ad regnum non admittendos propter hanc scripturam et similes, vitam tamen aeternam merito fidei consecuturos. Male, inquam, et perverse; cum apertissime dicat Dominus in evangelio: *Si vis ad vitam ingredi, serva mandata,* Matth. 19. Contra quos Augustinus cum alibi, tum ex professo multa disseiit in libro de fide et operibus. Quae eadem aeque valent adversus hujus saeculi Solifidianos haereticos.

11. *Et haec quidam fuistis.* Pro *quidam* in multis codicibus *quidem* legebatur vitiose. Graeca sic habent: καὶ ταῦτά τινες ἦτε, *et haec quidam eratis.* Annuit textus Syriacus, et Latinus Ambros. atque Irenaei interpres lib. 4. cap. 46., suffragantibus item vetustis quibusdam exemplaribus: ut merito lectionem hanc nobis restituerint castigatores Romani. Sunt autem, qui voculam τίνες *quidam,* putent superfluam esse, tantumque ornatus causa additam, non restrictionis. Atqui id inusitatum est. Verisimilius, additum ab Apostolo moderandi sermonis gratia (ne videretur omnia memorata vitia singulis impingere), tanquam si diceret: quidam hoc, quidam aliud fuistis eorum, quae enumeravi. Neque enim omnes fuerant adulteri, molles, fures, etc., tametsi idololatriae peccatum omnibus fuit commune. Non ergo propterea addit Apostolus *quidam,* quod inter Corinthios existimaret aliquos ab his omnibus, quae percensuit, esse liberos: sed ut significaret, non omnes omnia, sed alios alia commisisse; non negans interim, fuisse quaedam omnibus communia.

Sed abluti estis. Dixit quales suo vitio fuerint: nunc addit, quales facti beneficio Dei per Christum, utens gradatione quadam, qua a minori progreditur ad majora. Per ablutionem intelligi potest vel ipse baptismus, qui est ablutio corporalis et exterior, vel baptismi effectus, qui est ablutio spiritualis et interior, quam exterior illa significat. Priori modo sensus est: Abluti estis aqua, baptizati estis, *abluti corpus aqua munda* Hebr. 10. Magis tamen arbitror spiritualem ablutionem significari, tanquam effectum ablutionis corporalis, ut sensus sit: Ab his omnibus vitiorum sordibus abluti atque mundati estis lavacro aquae, per quod omnia vobis peccata remissa sunt. At ne in sola ablutione, id est peccatorum remissione, consistere putaretur justitia Christiana, addit alterum gradum.

Sed sanctificati estis. Id est, puritatem consecuti, ita ut jam vere et coram Deo sancti sitis. Nam sanctitas non solum significat absentiam sordium, ut sentire videtur Cajetanus, verum munditiem sonat positivam et inhaerentem, qua quis applicatur ad Deum: quemadmodum justitia significat rectitudinem, de qua sequitur:

Sed justificati estis. Id est, veram justitiam adepti, quae non aliud est quam interioris hominis rectitudo, principaliter sita in conformitate mentis ad legem Dei. Plane monstrat hic locus contra sectarios, justitiam hominis Christiani non esse imputativam: qua nimirum is, qui revera justus non est, justus per imputationem dicatur; vel quod ei peccata non imputentur, vel quod imputetur ei justitia Christi; sed talem prorsus esse, qua quis a peccatis ad Deum vere conversus, accepta eorum remissione, novum induerit hominem; atque ita mente renovatus ambulet in novitate vitae, et in observatione mandatorum Dei.

In nomine Domini nostri Jesu Christi. Graece tantum legitur: *In nomine Domini Jesu.* Sensus: per meritum Domini ac redemptoris nostri Jesu Christi. Tota namque justificatio et renovatio nostra, a principio usque ad finem et consummationem, adscribenda est merito passionis Christi.

Et in spiritu Dei nostri. Id est, vir-

tute Spiritus sancti a Deo nostro procedentis. Huic enim autori ea, quae ad sanctificationem nostram pertinent, peculiariter in sacris literis adscribi solent.

12. *Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt. Expediunt,* sive *conducunt,* Graece συμφέρει. Tertull. libro de exhort. cast. cap. 8. legit et inculcat, *sed non omnia pro salute.* Hanc eandem sententiam Paulus infra repetit cap. 10., ubi ab idolothytis edendis Corinthios revocat. Verum diversa occasione eam profert hoc loco. Nec tamen inter expositores convenit, quorsum huc adferatur. *Quidam* referunt ad judicia, de quibus egit superius, quasi dicat Apostolus: Repetere sua judicio licet quidem, quatenus simpliciter non est prohibitum, nec per se malum: non tamen expedit ob causas supra dictas. Sed quia mox escarum et ventris, et deinde fornicationis mentio subsequitur: ideo putant *alii,* Paulum hic respicere ad fornicationem, contra quam superiori capite pluribus egit, et docere, unde ea nata sit, aut nasci soleat, scilicet ex ingluvie ventris, ut sensus sit: Cibo et potu saturari, quamvis per se non sit illicitum, saepe tamen non expedit: ne saturitas libidinem provocet.

Rursum *alii* sunt, qui existiment Apostolum his verbis praeludere argumento, quod ex instituto tractaturus est cap. 9., ac velut in transitu significare Corinthiis, uti se potuisse apud eos potestate omnibus evangelii ministris a Christo concessa, nempe vivendi ex evangelio; sed uti noluisse, quod non expediret. Faciunt autem hanc connexionem: Idcirco liberius taxo vitia vestra, et dicere vobis audeo, quod tales et tales regnum Dei non consequentur, quales tamen inter vos sunt non pauci, quia stipendia praedicationis meae a vobis non accipio; et per hoc minus sum vobis obnoxius, quam alii, qui vos devorant evangelii praetextu, sed ulcera vestra tangere non audent. Quamvis enim absolute licitum mihi sit, accipere a vobis honoraria mei laboris, non tamen id expedit me facere, *ne quod offendiculum ponam evangelio Christi,* quemadmodum infra dicit cap. 9.

Tres expositiones jam datas videre est apud Lombardum, Hervaeum et Aquinatem. Specialiter autem primam tradunt post utramque glossam Liranus et Burgensis, item Carthusianus, additis hoc loco quatuor rationibus, propter quas non semper expedit sua repetere judicio: deinde Cajetanus, Titelmannus et alii recentiores. Secunda expositio Graecorum est, atque etiam Latinorum quorundam veterum, Pelagii, Primasii et Sedulii. Tertia extat apud commentatorem Amb., quem sequuntur Haimo et Erasmus in Paraphrasi. Ac pro ea facere videtur, quod Paulus haec loquatur in prima persona, tanquam de seipso. Quanquam infirmum est hoc argumentum. Nam et cap. 10. rursus eandem sententiam in prima persona pronuncians, alios instruit. Ita cap. 13. dicit: *Si linguis hominum loquar,* et plura quae sequuntur, utique ad exhortationem fidelium. Sane ut de cibis, ita de stipendiis in textu nihil praecessit, quo posset haec pars referri juxta secundam vel tertiam expositionem. Praecessit autem sermo de judiciis, et quidem ejusmodi, qui scrupulum relinqueret a Paulo eximendum.

Quamobrem prima expositio maxime nobis videtur accommoda loco praesenti. Nam Paulus occasione eorum, quibus dixerat: *Sed vos injuriam facitis et fraudatis,* paululum digressus ad locum communem de judicio et misericordia Dei: hic jam declarat, quod in priori doctrina de judiciis obscurum ac minus explicatum videri poterat. Nam diceret aliquis: An non licet cuique jure agere pro re sua? Respondet Paulus: *Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt.* Quam puto sententiam ore sapientum tritam fuisse. Argumento est, quod invariatam infra repetat. Caeterum prorsus universaliter eam accipi non posse, manifestum est.

Etenim quam multa sunt, quae nullo modo licent? Proinde sic exponatur: Multa mihi licent, quae non expediunt, vel hoc modo: Non quaecumque mihi li-

cent, etiam expediunt: ut significetur quaedam universalitas eorum, quae licent, quae tamen non omnia expediant.

Ea licere dicuntur Apostolo, quae adiaphora vocantur, id est, quae absolute non sunt prohibita; ut edere carnem, bibere vinum, matrimonio copulari. Expediunt autem, quae secundum particulares circumstantias considerata, bona sunt et eligenda. Patet igitur multa licere, quae non expediunt. Atque tale est rem suam ab injusto occupatore apud judicem repetere. Tale etiam ad satietatem edere et bibere, juxta alterum sensum. Denique tale erat Apostolo Paulo stipendia praedicationis a Corinthiis accipere, de quo tertius erat sensus.

Omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestate. Graece, *sed non ego redigar in potestatem a quoquam,* vel *sub quoquam.* Est autem inter duo verba ἔξεστι et ἐξουσιασθήσομαι, id est, *licet*, et *in potestatem redigar*, quorum alterum ab altero deducitur, jucunda quaedam allusio: quam Faber et Erasmus suis versionibus exprimere conati fuerunt; sed felicius Erasmus: *Omnium mihi potestas est, at ego non redigar sub ullius potestatem:* tametsi jam ante verterat, *omnia mihi licent.* Sensus autem est: Multa mihi licent, quae tamen facere nolim, ne redigar sub alienam potestatem. Sed hoc ad diversas expositiones supradictas aliter et aliter applicatur.

Ubi primo notandum illud ὑπό τινος, *sub quoquam*, non necessario referri ad personam, id est hominem, sed esse commune personis et rebus; ut ita verti possit: *Non redigar sub ullius rei potestatem.* Nam et *qui nimis rem aliquam amat*, inquit Thomas, *quodam modo servus illius efficitur.*

Igitur qui putant Apostolum respicere ad fornicationem tanquam gulae filiam, sic exponunt hanc partem: Cum sim dominus cibi potusque, committere non debeo ut, immoderate illis utens, servus eorum pro domino inveniar. Unde de talibus dicit idem Apostolus Rom. 16. *Christo Domino nostro non serviunt, sed suo ventri,* et Philipp. 2. *Quorum Deus venter est.* Ita Graeci.

Qui vero Paulum agere existimant de potestate vivendi ex Evangelio, partem hanc plano et obvio sensu sic edisserunt: Potui vos gravare sumptu tanquam vester Apostolus: verum ea potestate uti nolui, ne cuiquam vestrum devinctus viderer, sed integram mihi libertatem servarem vos admonendi, et vitia vestra castigandi, ut facio in hac tota pene epistola. *Nec enim* (ait quidam) *facile offendit libertas admonentis, qui nullo nomine sit obstrictus ei, quem corripit.* Commentarius hic plausibilis forte: sed, si bené consideres: non convenit. Nam Paulo non ea potissima ratio fuit abstinendi a stipendiis apud Corinthios, quod retinere sibi vellet eos corripiendi libertatem; sic enim nec a Macedonibus, nec ab ullis aliis, quibus praedicavit, accipere debuisset: sed propter Pseudoapostolos id fecit, ut haberet, de quo adversus eos gloriaretur: uti patebit infra cap. 9.

Porro quibus prima placet expositio de tribus ante dictis, hanc partem sic explicant: *Sub nullius redigar potestate,* id est: Non patiar me propter res pecuniarias ac temporales, velut essem sub earum potestate, vel abstrahi, vel distrahi, quo minus libere et absque impedimento serviam Deo. Quod non potero, si tèmpus et cogitationes impendam litibus.

Pro quo sensu notandum est, Apostolum fideles passim avocare ab implicamentis curarum hujus saeculi, quo sint expeditiores ad serviendum Deo. Hinc inter alia dicit capite sequenti: *Volo vos sine solicitudine esse. Qui sine uxore est, solicitus est, quae Domini sunt, quomodo placeat Deo. Qui autem cum uxore est, solicitus est quae sunt mundi, quomodo placeat uxori, et divisus est,* utique tanquam duorum dominorum servus, Dei et conjugis. Quo etiam loco virginitatem commendans hortari se dicit ad id, *quod facultatem praebeat sine impedimento Dominum observandi.* Quod non possunt, qui conjugio sunt alligati, utpote sibi invicem ἐξουσιασθέντες,

id est, sub mutuam potestatem redacti. Nam hac Graeca voce etiam illic utitur, cum dicit: *Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir: similiter autem et vir,* etc. Huc etiam ac proprie pertinet, quod alibi praecipit fidelibus, ut tempus redimant Eph. 5. et Col. 4., scilicet ut sibi vindicent libertatem serviendi Deo, quam retinere non poterunt, curis saecularibus detenti, tanquam rerum temporalium servi.

Denique ad haec suum ipsius proponit exemplum. *Volo,* inquit, *omnes esse sicut meipsum,* infra cap. 7., ut non sit mirum, si et hic de se loquens alios exhortetur, in eo quod dicit: *ego sub nullius redigar potestate.* Igitur juxta hunc sensum, quem bene declarat Carthusianus, indicat Apostolus rationem insignem ac praecipuam, cur hoc, quod licet, id est, sua judicio repetere, non expediat. Redigit enim hominem in quandam servitutem, qua adimitur ei libertas cogitandi, quae Dei sunt.

13. *Esca ventri et venter escis. Esca,* Graece βρώματα pluraliter *escae, cibi.* Ita Tertullianus lib. de pudicitia cap. 16. *Cibi ventri et venter cibis.* Subauditur autem verbum in utroque membro, debentur, destinantur, aut quid simile: ut sit sensus, cibos ventri destinatos esse, scilicet ut in ventre concocti cedant in nutrimentum corporis: ac vicissim ventrem cibis recipiendis et decoquendis servire. Quomodo haec pars a diversis aptetur ad diversas expositiones ante dictas, mox indicabimus.

Deus autem et hunc et has destruet. Destruet, Graece καταργήσει, *abolebit,* pro quo Tertull. *conficit,* August. *evacuabit,* quomodo vulgatus alibi vertit eam vocem. Et sensus est: Deus tam ventrem quam escas abolebit, aliquando cessare faciet, nempe quoad usum praedictum. Id autem futurum post hanc vitam. Filii namque resurrectionis, qua venter cum caeteris membris restituetur, sicuti *neque nubent neque nubentur,* ita nec comedent nec bibent; sed erunt, *sicut Angeli Dei in coelo,* Matth. 22.

Sed quomodo haec de escis et ventre cohaerent superioribus? Qui secundam expositionem tradunt, ita connectunt: Si igitur haec abolenda sunt, quia usum non habent nisi temporarium, non debeo me eorum servum reddere, etiam cum periculo, ne me propellant in fornicationem. Nam, ut sequitur: *Corpus non fornicationi, sed Domino.* Juxta tertiam expositionem haec connexio est: Utique non debeo propter rem temporariam et abolendam, ut sunt cibus et venter, subjicere me alienae potestati: non debeo propter haec pati detrimentum meae libertatis, idque cum dispendio vestrae salutis aeternae.

At vero juxta primam expositionem, quae nobis visa probabilior, hic rursus occupatio est. Nam replicare quispiam poterat ex tenuioribus: Res meae sunt mihi ad alendam familiam necessariae: cogit me domestica necessitas, ut eas repetam judicio. Hinc ipse Paulus supra vocat ejusmodi judicia βιωτικά, id est, *victualia.* Respondet autem cum quadam concessione, dicens: *Esca ventri,* etc. quasi dicat: Ista tantum habent usum temporarium, ideoque nobis, qui sectamur aeterna, non est propter illa laborandum, nisi quantum postulat hujus mortalis vitae necessitas; ne propter res perituras detrimentum patiamur in iis, quae semper mansurae sunt.

Corpus autem non fornicationi, sed Domino. Redit ad exhortationem fugiendae fornicationis, de qua capite superiori. Connexio autem hujusmodi est: Docui vitandam fornicationem; deinde dehortatus sum a judiciis forensibus; quae tamen ostendi licere, sed ut plurimum non expedire. Non sic autem sentire debetis de fornicatione, nec de ea usurpare illud: *Omnia mihi licent,* quantumvis vulgo permissa sit apud gentiles, nec ullis legibus coërcita. Non enim sicut *escae ventri, et venter escis,* ut propter ventris necessitatem temporariam liceat res suas judicio repetere, nec omnino peccet qui id facit: ita corpus attributum est fornicationi, ne quidem in hac vita et ad tempus,

ut proinde liceat aliquando fornicari, quum sit res per se illicita.

Igitur hic rursus supplendum verbum, quale in parte praecedenti, debetur, destinatur, attributum est. Significat enim, usum corporis a Deo institutum non esse, ut fornicetur ac libidini obsequatur, sed ut serviat Christo Domino, qui pretio sui sanguinis totum hominem sibi servum mancipavit. Non servit autem corpus Domino, nisi sanctum sit et purum ab omni immunditia. Quia vero totum hominem Christus redemit, idcirco et totum corpus hic intellige, constans omnibus membris, etiam illis, quibus ad libidines abutuntur fornicarii: quae etsi deputata sint ad usum gignendae prolis, non tamen ad fornicationem, nec ad ullum actum turpem et inordinatum.

Ostendit hic locus, etiam in ipsa copulatione carnali posse conjuges Domino servire; si non ad turpitudinem, sed ob finem a Deo institutum, opus illud exerceant. Dices: Si totum corpus Domino, igitur et venter Domino. Respondeo, Paulum id non negare: sed quendam usum ventris significare voluisse licitum ac necessarium, quando dixit *venter escis,* qui tamen usus abolendus sit: fornicandi vero potestatem omnino denegare corpori, quia totum servire debet Christo.

Et Dominus corpori. Partem hanc Aquinas sic exponit: Christus Dominus ad hoc datus est hominibus, ut eorum corpora per resurrectionem suae gloriae conformet: secundum illud Philipp. 3. *Qui reformabit corpus humilitatis nostrae configuratum corpori claritatis suae.* Alii totum hoc, *corpus Domino, et Dominus corpori,* referunt ad analogiam membrorum et capitis. Nos enim non solum secundum animam, sed etiam secundum corpus membra sumus Christi capitis, et per hoc ei subjecti atque conjuncti: vicissim autem Christus nobis conjunctus et agglutinatus est ut caput corpori. Quae analogia statim explicatur in eo, quod corpora nostra vocat membra Christi. Ita sensus hujus partis est, Christum attributum esse corpori caput, a quo regatur et motus accipiat. Jam ne dicat quis, sicut ventrem ita et corpus destruendum esse, sequitur:

14. *Deus vero et Dominum suscitavit, et nos suscitabit.* Quemadmodum, inquit, Deus Christum Dominum resuscitavit a morte ad vitam immortalem, ita et nostra corpora donabit immortalitate: ut ipsa quidem semper vivant, cesset autem usus membrorum ad ea, quae sunt hujus corruptibilis vitae. Sic Rom. 8. *Qui suscitavit Jesum Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra.* Id autem facturus est ut sequitur:

Per virtutem suam. Id est, eadem potestate, qua Christum Dominum a morte suscitavit. Et quoniam Christus etiam Deus est, ipse quoque seipsum suscitavit; uti se facturum Judaeis praedixerat Joan. 2. *Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud.* Porro notandum est, Apostolum non similiter loqui de ventre et corpore: quia ventris usus nobis notissimus, qui est cibos recipere convertendos in nutrimentum totius corporis, abolebitur, animali vita cessante: corporis autem usus in genere est, ut animae sit instrumentum, eique subserviat; id quod etiam in vita spirituali, qualis post resurrectionem exspectatur, locum habebit.

15. *Nescitis quoniam corpora vestra membra sunt Christi?* Hic jam expressius urget analogiam membrorum et capitis inter corpora nostra et Christum; ut ea ratione doceat, quam sit indignum, corpora nostra fornicatione commaculari. Scire debetis, inquit, corpora vestra esse Christi membra: quatenus scilicet Christus caput mysticum est, non modo totius ecclesiae, sed etiam singulorum fidelium; nec solum secundum animas, verum etiam secundum corpora: quoniam et corpus et animam de nostro genere suscipere dignatus est.

Observa, Paulum hac sententia comprehendere etiam eos, qui fornicatione corpora sua foedabant, ut patet ex sequentibus. Itaque recte ex hoc loco colligitur, non solum bonos, sed etiam malos Christianos esse membra Christi, quate-

nus adhuc sunt in corpore ejus, quod est ecclesia; non tantum ut partes, sicuti quidam distinguunt, sed vere ut membra, certis in corpore ministeriis aut actionibus deputata. Vide commentarium nostrum ad illud Eph. 1. *Quae est corpus ipsius.*

Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis? Absit. Ostendit gravitatem peccati ejus qui fornicatur, ut qui Christum caput suum contumelia afficiat, dum membra ejus ad fornicationem prostituit, faciendo ea membra meretricis seu fornicariae mulieris. Quod quidem summopere debet refugere Christianus. Hinc rursus disce fornicationem etiam simplicem esse peccatum mortale. Neque tamen ex eo, quod dicit, *tollens membra Christi,* consequitur fornicatorem, dum se facit membrum meretricis, desinere esse membrum Christi. Nam ut omittam (quia minus placet), quod quidam Graeci codices pro ἄρας *tollens,* habent ἄρα *nunquid;* ad quem modum verterunt Erasmus et Theophylacti interpres; non ita dictum est ab Apostolo, *tollens membra Christi,* quasi dicatur avellens et separans ea a corpore, quod est Christus, sic ut membra ejus esse desinant: sed tollens, id est, *accipiens,* Carthusianus *assumens,* et ut Thomas exponit, *injuste subtrahens servitio Christi,* cui destinata sunt.

Dicit quidem August. lib. 21. de civit. Dei cap. 25. *Non possunt simul esse et membra Christi et membra meretricis.* Et iterum: *Non sunt autem membra Christi, qui se faciunt membra meretricis, nisi malum illud poenitendo esse destiterint, et ad hoc bonum reconciliatione redierint.* Sed intelligit membra Christi viva, id est, per caritatem in Christo manentia, ac proinde membrorum Christi nomine digna. *Nam fides,* ut habet Synodus Tridentina Sess. cap. 7., *nisi ad eam spes accedat et caritas, neque unit perfecte cum Christo, neque corporis ejus vivum membrum efficit.* Alioqui plana est Augustini sententia in enarratione Psalm. 56. *Tota ecclesia constans ex omnibus fidelibus; quia fideles omnes membra sunt Christi:* etc. Qui etiam lib. 1. de nuptiis et concup. cap. 10. de *quibusque fidelibus conjugatis* loquens ait: *qui sine dubio membra sunt Christi.* Ac sane constat Christum pasci in membris suis, quando propter ipsum pascuntur pauperes Christiani seu boni seu mali. Jam quomodo fornicator membra Christi faciat membra meretricis, cum eam non constituat caput suum; declarat Apostolus verbis sequentibus.

16. *An nescitis, quoniam qui adhaeret meretrici, unum corpus efficitur?* Graece, *unum corpus est.* Sic enim paulo post dicitur, *unus spiritus est.* Intellige vero, *unum* cum ea *corpus;* sicut infra, *unus* cum eo *spiritus. Qui adhaeret,* Graece ὁ κολλώμενος, *qui agglutinatur,* quemadmodum et Tertullianus legit lib. de pudic. cap. 16. et Cyprianus lib. 3. testim. cap. 62. Usi sunt eadem voce Graeca LXX. interpretes, *qui agglutinatur* Genes. 2., ubi nos habemus: *et adhaerebit uxori suae.* Quod quidem agglutinandi verbum pulcre quadrat cum eo, quod sequitur, *unum corpus efficitur.* Glutinum enim unum ex duobus facere solet. Res, inquit, manifesta est, eum, qui commiscetur meretrici, ipsa commixtione fieri cum ea velut unum corpus. Itaque ipse et meretrix sunt unius corporis quasi duo membra.

Hoc igitur sensu dixit Apostolus, eum, qui fornicatur, membrum Christi, id est, corpus suum, facere membrum meretricis, scilicet non ut corporis aut capitis, sed ut commembri, ad unum corpus constituendum. Dicitur enim hoc secundum eam locutionem, qua dixit Rom. 12. *Singuli alter alterius membra,* et Eph. 4. *Quoniam sumus invicem membra.* Quod non videntur considerasse, qui fornicarium interpretantur effici membrum meretricis tanquam corporis; eo quod corpus suum faciat unum cum illius corpore. Quem sensum non arbitror intentioni Paulinae convenire, maxime spectato Scripturae testimonio, quo consequenter probat id quod dixit, *unum corpus efficitur.*

Erunt enim, inquit, duo in carne

una. Inquit supple Dominus per Mosen, vel per Adam, cujus verba Moses commemorat. Nam et Christus Matth. 19. citat Dominum hoc dicentem: *In carne una,* Graeca *in carnem unam.* Atque ita legunt Tertullianus lib. de pudic. et Hieron. in epist. ad Ageruchiam de monogamia; cujus verba sunt: *Erunt duo in carnem unam: non in duas, nec in tres.* Sic enim et LXX. locum Gen. 2. reddiderunt, retento videlicet Hebraismo; pro eo quod diceretur, erunt duo una caro; quomodo dixit Jacob Patriarcha Gen. 28. *Erit mihi Dominus in Deum,* id est, Dominus erit mihi Deus. Et Dominus de Salomone 2 Reg. 7. *Ego ero ei in patrem, et ipse erit mihi in filium.* Hoc modo phrasim explicat ipse Christus Matth. 19., dum eodem testimonio prolato, subjungit: *Itaque jam non sunt duo, sed una caro.* In Hebraeo quidem tantum legitur: *Et erunt in carnem unam,* non addita numerali voce *duo.* Sensus tamen eam adjectionem postulat intelligi, quia dictum erat: *Et adhaerebit uxori suae,* non uxoribus.

Porro sensum reddere conatus est Erasmus, dum vertit: *Redigentur enim duo in carnem unam,* imitatus, ut opinor, Hieronymum, qui in commentario epistolae ad Ephes. 5. de costa protoplasti ita scribit: *Tollitur de Adam et aedificatur in conjugem; et ipsa rursum conjux in unam viri carnem redigitur.* Alter Hebraismus est in vocabulo carnis, posito pro corpore. *Una caro,* id est, unum corpus. Id enim praecesserat, fornicantes unum corpus effici. Jam etsi illa verba Gen. 2. dicta sint de conjugibus, bene tamen ea refert Apostolus ad fornicantes: quia, ut ait Thomas, actus externi conjugum et fornicantium, *secundum speciem naturae non differunt.*

17. *Qui autem adhaeret Domino, unus spiritus est. Qui adhaeret,* iterum Graece ὁ κολλώμενος, *qui agglutinatur.* Eaque rursus Tertulliani lectio est. Sensus: Qui fide et caritate Christo Domino sese agglutinavit, is quodammodo fit unus cum eo spiritus: nimirum conjunctione spiritus sui cum spiritu Christi. Non dissimili sermone dictum est Act. 4., quod *multitudinis credentium erat cor unum et anima una;* nempe propter animorum concordiam. Caeterum hoc spirituali glutino non adhaeret Domino fornicator, utcumque per fidem mortuam aut functionem aliquam membrum ejus sit. Non enim mortui membri agglutinatio est cum corpore, id est, tenax adhaesio, sed facile separabilis.

18. *Fugite fornicationem.* Peculiare est vitio fornicationis, fugiendo magis quam repugnando superari. Nam in caeteris quidem, ut annotant Thomas et alii, quanto magis quis particularia considerat, eo minus invenit unde delectetur, ac vero magis quod abhorreat. In hoc autem vitio particularium consideratio et cogitatio vehementius afficit atque incendit; propterea quod ex imaginatione facillime caro commoveatur ad opus, quod maxime secundum carnem est. Hunc igitur hostem vincere qui volet, fugiat: id est, ipsas etiam primas et solas hujus generis cogitationes atque phantasmata penitus ex animo repellat, et horum quoque occasiones sedulo vitet. Quidam simpliciter praecipi putant diligens studium cavendae fornicationis. Nam et de spirituali vitio sic loquitur infra cap. 10. *Fugite ab idolorum cultura.* Potest autem haec pars accipi, vel ut conclusio praecedentium: *fugite* ergo *fornicationem:* vel ut propositio, quam nova subsequenti ratione confirmet Apostolus, quemadmodum Aquinas eam accepit.

Omne peccatum, quodcumque fecerit homo, extra corpus est. Ratio praecedens sumpta fuit a contumelia, quae fit Christo, cujus membra sumus. Haec vero sumitur a contumelia, quam fornicator infert proprio corpori, ac si dicat Apostolus: Si injuria Christi non te movet, tua saltem ipsius te revocet ab hoc vitio. Nam omne peccatum, quodcumque admiserit homo, extra corpus est, id est, tale, quo non peccet in corpus suum. Pendet tam sententia, quam sensus ejus, ex eo quod sequitur:

Qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. In corpus suum, graece εἰς τὸ ἴδιον σῶμα, *in proprium corpus.* Quod ἐμφατικώτερον est. Et ita legit Augustinus apud Bedam. Valla quidem mavult ablativum, *in corpore suo;* sicut paulo ante dixit interpres, *in carne una;* licet in Graeco sint quarti casus. Nam ita congruet, inquit, cum illo sequenti: *Portate Deum in corpore vestro.* Atqui nihil opus ut congruat in casu: quin potius diversum casum res postulat, quem dedit Apostolus, et reddunt omnes interpretes. Caeterum haec pars exceptio est ab universali praecedente, tanquam dicat Apostolus: Omne peccatum, quodcumque quis fecerit, excepta fornicatione, extra corpus perpetratur. Nam solus is, qui fornicatur, in proprium corpus peccat. Sic autem Hebraei exceptionem significare solent, ut Matth. 12. *Omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus; Spiritus autem blasphemia non remittetur;* pro eo quod diceretur, excepta blasphemia Spiritus. Observavit hunc modum locutionis August. quaest. 8. super Levit. Notandum quoque, sub nomine fornicationis omne genus impudicitiae in hac sententia comprehendi. Non enim dubium, quin peccet in suum corpus, qui quicquam ejusmodi commiserit: sive illud sit secundum naturam, sive contra naturam.

Quod ad intellectum attinet hujus loci, qui ex eo difficultatem habet, quod dicat solum eum, qui fornicatur, in corpus suum peccare, tanta varietas est apud commentatores, ut ex solis Graecis autoribus sensus supra decem collegerit Oecumenius.

Una igitur expositio est ab Oecumenio prae caeteris probata, qua nomine corporis uxor intelligitur. Sic enim Apostolus Eph. 5. *Viri*, inquit, *debent diligere uxores suas, ut corpora sua.* Sed facile refellitur hic sensus, quia multi fornicantur non uxorati: qui proinde fornicando non peccant in uxores suas. Sane juxta hanc expositionem totum genus simplicis fornicationis huc non pertineret; sed solum pene adulterium. Quod quidem facile concesserint Tertullianus et Cyprianus, qui loco verbi *fornicatur*, legerunt *adulteratur*, aut *moechatur.* Imo diserte affirmat Cyprianus libro de bono pudicitiae, *solum adulterum in corpus suum peccare.* Verum ut haec illorum lectio praeter textum est, ita sensus praeter mentem Apostoli, qui supra, hoc eodem cap., seorsum a fornicariis adulteros nominavit. Nec vero solet fornicationis vocabulum ad adulterium restringi. Deinde manifestum est ex toto contextu hujus loci, Paulum loqui de proprio corpore fornicantis, eo nimirum, quo fornicationis actum exercet. *Corpus*, inquit, *non fornicationi, sed Domino; et Dominus corpori.* Item: *Nescitis, quoniam corpora vestra membra sunt Christi? Tollens ergo membra Christi*, etc. Et infra: *An nescitis, quoniam membra vestra templum sunt Spiritus sancti?* Et ad extremum: *Glorificate et portate Deum in corpore vestro.* Quibus in sententiis nullo modo convenit per corpus uxorem intelligi. Sed nec ibi: *Qui adhaeret meretrici, unum corpus efficitur*, per corpus intelligitur meretrix; multo minus uxor. Sensus autem est, quem dedimus.

Valent haec eadem ad refellendum commentarium quorundam, qui proprium corpus interpretantur nos Christo conjunctos tanquam cum eo unum mysticum corpus constituentes. Nusquam enim his locis corpus eo modo sumitur. At neque verum sensum facit hujusmodi commentarius. Nam ut alia peccata taceam, quibus illa nostra cum Christo conjunctio laeditur ac violatur: an non per idololatriam in illius corporis dignitatem gravissime peccatur?

Sunt alii, qui interpretentur, fornicarium in corpus suum peccare, quia fornicando debilitat corpus, et vires ejus exhaurit. At hoc modo nec soli nec omnes, qui fornicantur, in corpus suum peccant. Nam ut de invidis et iracundis nihil dicamus, quas affectiones in corporis nocumentum redundare satis compertum est; certe multo magis plerumque gulosi et

ebriosi per intemperantiam corpus suum laedunt, et aetatem minuunt, juxta illud decantatum: *Plures occidit crapula quam gladius.* Saepe etiam qui fornicatur, non magis debilitat corpus suum, quam qui miscetur cum propria conjuge. Quin, si medicis creditur, actus hujusmodi interdum conducit sanitati corporis.

Alii, quorum sententiam Thomas refert magis quam approbat, censent peculiariter eum, qui fornicatur, in corpus suum peccare: quia cum caetera peccata in spirituali inordinata delectatione consistant, unde et spiritualia peccata dicuntur; solum fornicationis peccatum in carne sonsummatur. Quod si objicias, id commune esse peccato gulae, duo sunt enim carnalium peccatorum genera gula et luxuria: respondent, peccatum gulae sub luxuria comprehendi, tanquam sub principaliori in hoc genere. Nam et Philosopho gustus est quidam tactus. Verum non dicit Apostolus eum, qui fornicatur, in corpore suo peccare, quod commune est gulae cum fornicatione, sed in corpus suum. Adde, quod nec solet Apostolus gulae peccata nomine fornicationis comprehendere, sed passim utrumque propriis vocabulis exprimit: ut in hoc ipso cap. vers. 9. et 10. et cap. praeced. vers. 11.

Proinde alii sic Apostolum exponunt: *Omne peccatum,* id est, pene omne, quod homo fecerit, excepta fornicatione, extra corpus est: quod nimirum instantia non sit, nisi in peccato gulae. Verum haec instantia non exigua est; nam potus ac cibi intemperantia inter homines latissime regnat.

Porro Cajetanus cum in comment., tum plenius in jentaculo 8. quaest. 2. interpretatur fornicantem in corpus suum peccare, quia corpori suo facit injuriam, *ponendo illud,* ut loquitur, *pro indiviso cum corpore meretricis.* Per hoc enim, inquit, *dehonoratur corpus, velut si quis poneret pro indiviso rem nobilem cum re vili, is injuriam faceret rei nobili.* At juxta hunc intellectum non peccarent in corpus suum, qui privatis immunditiis sese polluunt, non miscentes suum corpus cum alieno corpore. Quin nec ipsa meretrix admittendo scortatores peccaret in corpus suum, sed magis illud honoraret: quia sicut res nobilis dehonoratur, ut cum Cajetano loquar, si misceatur cum re vili: ita vicissim res vilis honoratur, quando miscetur cum re nobili.

Igitur his expositionibus dimissis, ut alias, quas Oecumenius refert nihilo certe magis probabiles, omittamus, sensum hujus loci germanum arbitramur hunc esse: Eum, qui fornicatur, aut quocumque modo peccat per immunditiam carnalem, peccare in corpus suum, quia dehonestat illud et ignominia afficit, excitans in eo brutalem ac foedam libidinem; qua nimirum ita prorsus absorbetur animus, ut in eo actu nihil aliud cogitare possit. Quod in aliis peccatis non contingit, ne quidem in gula et ebrietate. Quo fit, ut voluptas etiam immoderata aliorum sensuum turpitudinem hujusmodi non habeat, sicut voluptas venerea. Quae propter hanc causam etiam in coitu conjugali non potest non esse pudenda; tametsi in conjugibus per bona matrimonii, quae sunt fides, proles, sacramentum, excusetur hoc malum a peccato saltem mortali. Qua de re tota late disserit August. in utroque libro de nupt., et concupiscent. et in libris pene omnib. adversus Julianum scriptis.

Sensum vero hujus loci, quem dedimus, tradit in sermone quodam, qui incipit: *Propter hoc ipsum.* Cujus magna pars extat apud Eugyppium tomo 2. cap. 331. Et apud Bedam in collectaneis. Quo in sermone sic inter alia dicit: *Liberum est animo humano in aliis quibuscumque sceleribus, et unum aliquid eorum operari, et eo ipso tempore alibi cogitatione distendi: quod in fornicationis ipso opere atque tempore non licet, animo ad aliud aliquid cogitandum liberum esse. Sic enim totus homo absorbetur ab ipso et in ipso corpore, ut jam dici non possit ipse animus suus esse, sed simul totus homo dici possit, quod caro sit.* Haec ille; ex quo sumptum illud glossae ordinariae: *In aliis licet animo aliud operari, et alio intendere: sed non in*

fornicatione, ubi totus homo caro est. Similia Thomas habet in comment., citans glossam Augustini.

Confirmat hunc intellectum consuetudo sermonis Apostolici, quo solum fornicationis peccatum, ita generaliter acceptum, ut supra diximus hic accipi oportere, passim immunditia vocatur. Confirmat etiam, quod per solum actum carnalem pollui èt inquinari corpora dicuntur, quodque membra, quibus actus ille exercetur, etiam vulgo obscoena et pudenda nuncupantur, et a Paulo inhonesta cap. 12. hujus epistol., non ob aliud, quam propter legem in membris repugnantem legi mentis, quemadmodum illic ex Augustino docebimus. Hinc et turpitudinis nomine significantur Exod. 20. et 28. et identidem Levit. 18. et 20., et semen ipsum genitale vocatur immundum Job. 14. et foedus humor, Levit. 15. Propter eandem causam arcebantur a sacris, etiam qui uxoribus paulo ante commixti fuissent, ut 1 Reg. 21. Signum hujus immunditiae adferunt Graeci commentatores Chrysostomus ac caeteri, quod post coitum, praesertim fornicarium, soleant homines ad balnea currere et se lavare: quod non faciunt post alia peccata. Pluribus hac de re egimus ad dist. 31. lib. 4. Sentent., tractantes quaestionem: quid in matrimonio malum sit et excusatione egeat.

19. *An nescitis, quoniam membra vestra templum sunt Spiritus sancti, qui in vobis est?* Graece: *An nescitis, quod corpus vestrum templum ejus, qui in vobis, Spiritus sancti est?* Nec diversa est lectio Syriaca. Veteres Latini fere legunt plurali numero *corpora,* quemadmodum supra vers. 15., ut Hieron. lib. 2. contra Jovinian. capit. 12. et 18., Augustin. lib. 2. de Trinit. cap. 13. lib. de bono conjug. cap. 11. et epist. 66. et commentator Ambros. Quae lectio etiam Graecorum quorundam codicum est apud Robertum Stephanum. Atque ita vertit Faber, *corpora vestra.* Quanquam quod in pluribus est Graecis τὸ σῶμα *corpus,* congruit cum eo, quod proxime praecessit, eum qui fornicatur, peccare *in corpus suum:* tanquam subjungendo dicat Apostolus: Atqui corpus uniuscujusque vestrum templum est Spiritus sancti, ideoque non polluendum, sed sanctificandum. Et ad hunc modum legisse videtur Sedulius. Legit et Augustinus alicubi, ut libro de bono viduitatis capit 6., quemadmodum ex contextu patet.

Igitur Apostolus alio nunc argumento ex dignitate corporum nostrorum desumpto, ostendit fugiendam esse fornicationem: vel potius, ut hoc doceat, ostendit quantum sit malum, per immunditiam fornicationis peccare in corpus nostrum. Id enim est contaminare et profanare templum Spiritus sancti. Membra seu corpora nostra Spiritus sancti templa vocat, non ob id solum, quia per baptismum Spiritui sancto ad inhabitandum consecrata fuerunt: verum quia Spiritus sanctus eorum inhabitator est. Addit enim, *qui in vobis est.* Unde sic vertit Erasmus: *An nescitis, quod corpus vestrum templum est habitantis in vobis spiritus sancti?* Nec tamen inde consequens est, unumquemque fidelem certo scire, quod Spiritum sanctum in se inhabitantem habeat. Nam illud, *an nescitis,* non ad omnes et singulos omnino fideles dicitur, qui Corinthi erant; non enim ad fratres fornicarios et caeteros, cum quibus superori capite vetat cibum sumere: sed ad fideles in genere, qui sciebant, fidelium sancte viventium et professioni suae respondentium corpora esse templa Spiritus sancti. Quod et de seipso quisque cognoscebat, quantum sibi notus erat, se talem esse. Notandum, hic corpora singulorum dici templum vel templa Spiritus sancti; quum supra cap. 3. coetum fidelium, id est, ecclesiam, vocaverit templum Dei. Docet ex hoc loco B. August. epistola 66. Spiritum S. esse Deum: quoniam soli Deo templa constituuntur. Argumentum contra pneumatomachos efficacissimum.

Quem habetis a Deo. Proinde futuri in Deum, tanti muneris autorem, ingrati et injuriosi, si Spiritum sanctum per fornicationem a vobis expuleritis.

Et non estis vestri. Vestri, Graece

ἑαυτῶν, quasi dicat, *vestri ipsorum*, id est, *non estis vestri juris*, ut vertit Erasmus. Diversum argumentum a superiori, quo docet, fideles debere sua corpora servare pura et illibata ab omni corruptela immunditiae, propterea quod toti secundum corpus et animam non sui sint juris, sed Domini, qui eos redemit. Unde sequitur:

20. *Emti enim estis pretio magno.* Epitheton *magno* non additur in Graeco, nec in Syriaco, nec apud Tertull. Pauli verba referentem lib. de pudic. cap. 16. et ad uxorem lib. 2. cap. 3. Quin et commentatores Ambrosius, Pelagius, Primasius et Sedulius non exponunt, ut ne legisse videantur. Et hoc modo absolute repetitur sententia proximo capite: *Pretio empti estis.* Nec vero contextus Apostoli plus requirit. Tantum enim probare vult, quod dixit: *Non estis vestri*, ad quod sufficit: *Emti enim estis pretio.* Nam emptitius non est suus. Caeterum alibi Tertullianus tantum legisse videtur, *magno*, ut lib. 5. contra Marcionem cap. 7. de carne Christi cap. 4., de fuga in persecut. cap. 12. atque etiam de pudicitia cap. 6., ut idem sit Tertulliano, *emti pretio*, et *emti magno.* Nam cum emphasi legendum τιμῆς, *pretio*, apud Apostolum. Et alioqui satis fuisset dicere *emti estis.* Non enim fit emtio proprie sumpta sine pretio. Sed et Cyprianus alicubi legit *magno*, sine *pretio*; ut lib. de disciplina et habitu virginum juxta codicem Anglicanum, Pamelio teste: licet in aliis a tergo adscriptum sit *pretio: emti enim estis magno pretio.*

Verum haec lectionis varietas sensum non immutat, qui talis est: Non estis juris vestri. Nam servi emtitii estis, utpote pretio redempti, sane permagno et inaestimabili; nempe sanguine filii Dei. Quamobrem vos ipsos et corpora vestra tanquam rem pretiosam debetis intemerata servare Domino vestro. Pretii magnitudinem explicat Petrus Apostolus 1. epist. 1. *Non corruptibilibus*, inquit, *auro vel argento redempti estis, sed pretioso sanguine, quasi agni immaculati, Christi.*

Glorificate et portate Deum in corpore vestro. Conclusio est totius exhortationis de fugienda fornicatione. Deum hic intelligi Spiritum sanctum, observat Augustinus locis supra citatis, scilicet eum, de quo jam dixerat, corpora nostra esse templum Spiritus sancti. Quare et hic locus divinitatem Spiritus S. plane declarat. Porro, *glorificate* dicit, quia Deum ignominia et contumelia afficit, qui templum ejus polluit. Contra, glorificamus Deum in corpore nostro tanquam templo ejus, quando servamus illud purum ab omni immunditia et ornamus bonis operibus. Per haec enim Deus glorificatur apud homines; secundum illud Matth. 5. *Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorificent patrem vestrum, qui in coelis est.* Portamus autem Deum in corpore nostro, quando corpus totum obsequio Dei mancipamus. Metaphora sumpta a jumentis, quae portant sessorem, et ad ejus voluntatem moventur. Simile illud Rom. 6. *Exhibete membra vestra arma justitiae Deo.*

Notandum, Graeca a Latinis hoc loco non parum discrepare. Nam ex parte minus habent, ex parte redundant. Sic enim legunt: *Glorificate igitur Deum in corpore vestro et in spiritu vestro, quae sunt Dei.* Graecis Syra consentiunt. Sed et Augustinus lib. 2. de Trinitate cap. 13. *portate* non legit, sed citat hoc tantummodo: *Clarificate ergo Deum in corpore vestro*, tametsi in epistola 66. additum habetur *portate*, sed non suo loco. Sic enim ibi legitur, *Glorificate Deum et portate in corpore vestro.* Sensus Graecae lectionis clarus est. Non enim, ut Cajetanus exponit, admonemur iis verbis, glorificare Deum in corpore, et glorificare ea, quae Dei sunt, in spiritu; sed glorificare Deum in utroque, et corpore et spiritu, quia utrumque Dei est; et proinde utrumque suo famulari debet autori ac Domino. Respicit enim ad illud, quod dixit: *et non estis vestri.* Estque tacita probatio a partibus ad totum: Corpus vestrum et spiritus vester Dei sunt, ergo non estis vestri.

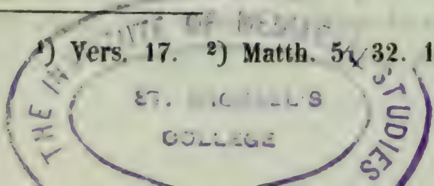
Verumtamen nostrae latinae lectioni, quam omnes latini codices exhibent, etiam vetustissimi scriptores suffragantur: Cyprianus in exposit. orat. Dom. et lib. de discip. et hab. virginum, nec non libro de exhort. mart. cap. 6. et lib. 3. testim. cap. 11. et 63., et ante eum Tertull. lib. de resurr. carnis cap. 10. et 16. et de pud. cap. 16. et adv. Marc. lib. 5. cap. 7., nisi quod loco verbi *portate* legit *tollite*, sed eadem significatione: quemadmodum iisdem autoribus hanc Apostoli sententiam referentibus, eadem sunt glorificare, clarificare, magnificare, et honorare. Nec illud omitto, partem extremam Graecae lectionis, ἅτινά ἐστι τοῦ θεοῦ *quae sunt Dei,* in nonnullis Graecis exemplaribus non haberi: sed quorum fides mihi incomperta. Finitur hoc loco juxta distributionem Theodoreti primus hujus epistolae tomus, et inchoatur secundus a capite sequenti.

CAPUT SEPTIMUM.

De quibus autem scripsistis mihi: Bonum est homini mulierem non tangere: 2. propter fornicationem autem unusquisque suam uxorem habeat, et unaquaeque suum virum habeat. 3. Uxori vir debitum reddat: similiter autem et uxor viro. 4. Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir. Similiter autem et vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier. 5. Nolite fraudare invicem, nisi forte ex consensu ad tempus, ut vacetis orationi: et iterum revertimini in idipsum, ne tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram. 6. Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium. 7. Volo enim omnes vos esse sicut meipsum: sed unusquisque proprium donum habet ex Deo: alius quidem sic, alius vero sic. 8. Dico autem non nuptis et viduis: bonum est illis, si sic permaneant, sicut et ego. 9. Quod si non se continent, nubant. Melius est enim nubere, quam uri [1]). 10. Iis autem, qui matrimonio juncti sunt, praecipio non ego, sed Dominus, uxorem a viro non discedere [2]): 11. quod si discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari. Et vir uxorem non dimittat. 12. Nam caeteris ego dico, non Dominus: Si quis frater uxorem habet infidelem, et haec consentit habitare cum illo, non dimittat illam. 13. Et si qua mulier fidelis habet virum infidelem, et hic consentit habitare cum illa, non dimittat virum: 14. sanctificatus est enim vir infidelis per mulierem fidelem, et sanctificata est mulier infidelis per virum fidelem: alioquin filii vestri immundi essent, nunc autem sancti sunt. 15. Quod si infidelis discedit, discedat: non enim servituti subjectus est frater aut soror in hujusmodi: in pace autem vocavit nos Deus. 16. Unde enim scis mulier, si virum salvum facies? aut unde scis vir, si mulierem salvam facies? 17. nisi unicuique sicut divisit Dominus, unumquemque sicut vocavit Deus, ita ambulet, et sicut in omnibus ecclesiis doceo. 18. Cir-

---

1) Vers. 17. 2) Matth. 5, 32. 19. 3—9.

cumcisus aliquis vocatus est? non adducat praeputium. In praeputio aliquis vocatus est? non circumcidatur. 19. Circumcisio nihil est, et praeputium nihil est: sed observatio mandatorum Dei[1]). 20. Unusquisque in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat. 21. Servus vocatus es? non sit tibi curae: sed et si potes fieri liber, magis utere. 22. Qui enim in Domino vocatus est servus, libertus est Domini: similiter qui liber vocatus est, servus est Christi[2]). 23. Pretio empti estis, nolite fieri servi hominum. 24. Unusquisquc in quo vocatus est, fratres, in hoc permaneat apud Deum. 25. De virginibus autem praeceptum Domini non habeo: concilium autem do, tanquam misericordiam consecutus a Domino, ut sim fidelis. 26. Existimo ergo hoc bonum esse propter instantem necessitatem, quoniam bonum est homini sic esse. 27. Alligatus es uxori? noli quaerere solutionem[3]). Solutus es ab uxore? noli quaerere uxorem. 28. Si autem acceperis uxorem: non peccasti. Et si nupserit virgo, non peccavit: tribulationem tamen carnis habebunt hujusmodi. Ego autem vobis parco. 29. Hoc itaque dico, fratres: Tempus breve est: reliquum est, ut et qui habent uxores, tanquam non habentes sint: 30. et qui flent, tanquam non flentes: et qui gaudent, tanquam non gaudentes: et qui emunt, tanquam non possidentes: 31. et qui utuntur hoc mundo, tanquam non utantur: praeterit enim figura hujus mundi. 32. Volo autem vos sine solicitudine esse. Qui sine uxore est, solicitus est, quae Domini sunt, quomodo placeat Deo. 33. Qui autem cum uxore est, solicitus est, quae sunt mundi, quomodo placeat uxori, et divisus est. 34. Et mulier innupta, et virgo cogitat, quae Domini sunt, ut sit sancta corpore, et spiritu. Quae autem nupta est, cogitat, quae sunt mundi, quomodo placeat viro. 35. Porro hoc ad utilitatem vestram dico: non ut laqueum vobis injiciam, sed ad id, quod honestum est, et quod facultatem praebeat sine impedimento Dominum obsecrandi. 36. Si quis autem turpem se videri existimat super virgine sua, quod sit superadulta, et ita oportet fieri: quod vult faciat: non peccat, si nubat. 37. Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatem autem habens suae voluntatis, et hoc judicavit in corde suo, servare virginem suam, bene facit. 38. Igitur et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit: et qui non jungit, melius facit. 39. Mulier alligata est legi quanto tempore vir ejus vivit: quod si dormierit vir ejus, liberata est: cui vult nubat: tantum in Domino. 40. Beatior autem erit, si sic permanserit, secundum meum consilium; puto autem, quod et ego Spiritum Dei habeam[4]).

---

1) Rom. 2, 28. seq. 2) Rom 6, 18. 3) Matth. 19, 6. 4) Gal. 2, 8.

SUMMARIUM CAPITIS SEPTIMI.

Hortatur ad continentiam a concubitu, debitum conjugale reddendum praecipit. Usum conjugis causa vitandae fornicationis indulget. Conjux conjugem ne dimittat. Christiano conjugi quatenus ab infideli liceat discedere, docet: et ut quisque in sua vocatione maneat. Virginitatem commendat ac matrimonio praefert. Viduam quoque si sic maneat, fore beatiorem affirmat.

1. *De quibus autem scripsistis mihi.* Sermo supplendus in hunc sensum: Jam quod attinet ad ea, de quibus me per epistolam consuluistis, ita vobis respondeo. Nam scripto transmiserant ad Paulum Corinthii sua quaedam dubia de matrimonio, deque ejus usu et abstinentia. Apparet enim fuisse quosdam apud eos, qui dicerent, debere Christianum hominem omnino a complexu mulieris abstinere. Qua occasione tradit Apostolus toto hoc capite saluberrimam et valde necessariam doctrinam de matrimonio, virginitate et continentia.

Bonum est homini mulierem non tangere. Bonum, graece καλὸν, quod nonnulli vertunt *pulchrum,* id est, res praeclara et eximia, quemadmodum exponit Theophylactus. *Mulierem,* alii *uxorem* vertunt. Nam Graeca vox ad utramque significationem ambigua est. Et cum saepe repetatur in hoc capite, ipse noster interpres pro suo arbitratu nunc mulierem, nunc uxorem transtulit. Quanquam hoc quidem loco uterque sensus in altero continetur. Nam si bonum est omnino mulierem non tangere; bonum quoque est uxorem non attingere. Et si bonum est uxorem non tangere; bonum etiam est, imo necessarium, quamcumque aliam mulierem non attingere. Neque enim ullam mulierem praeter suam tangere cuiquam fas est. Porro non tangere mulierem non est, ut exponunt Erasmus et Cajetanus, non ducere uxorem; sed cum uxore sive muliere non commisceri, a mulieris amplexu sese continere. Erat enim a Corinthiis Apostolo proposita quaestio generalis: num ad vacandum orationi et pietati ab opere carnali prorsus esset abstinendum, etiam iis, qui uxores haberent? Atque ille sensus patebit amplius ex iis, quae statim sequuntur.

Quaeres quomodo non pugnet haec Apostoli sententia cum eo, quod scriptum est Genes. 2. *Non est bonum hominem esse solum.* Hanc enim Scripturam adversus continentiae consilium, quod hic ab Apostolo datur, objicere nobis solent haeretici.

Respondeo nullam esse repugnantiam. Nam illic Scriptura loquitur de bono speciei, Paulus hic de bono individui. Illud dictum pro eo tempore, quo mundus erat hominum vacuus: istud pro tempore, quo mundus erat plenus. Item Moses loquitur de bono vitae temporalis; Paulus de bono conducibili ad vitam aeternam. Sane quod attinet ad bonum individui, non minus bene fuisse Adamo, si solus mansisset, quam fuit Antonio, Paulo et aliis, qui solitariam duxerunt vitam cum magna tranquillitate corporis et animi; eo praesertim, quod Adam in illo statu integritatis nullo movebatur incentivo ad coitum; cui proinde non minus facile fuerit abstinere se a muliere, quam ea uti.

Bonum autem hic intelligi morale et spirituale bonum, et per se conducens ad pietatem et salutem (quod sectarii negant, et cum his Erasmus, qui tam in annotat., quam in paraphrasi *bonum* interpretatur commodum, videlicet molesto contrarium), liquet ex sequentibus: nominatim ex eo, quod dicit, innuptos solicitos esse et cogitare, quae Domini sunt, quomodo placeant Deo; conjugatos autem, tam virum quam mulierem, cogitare, quae mundi sunt, quomodo alter alteri placeat. Ab hac enim sive inordinata affectione, sive indigna servitute, quam adfert homini carnalis concupiscentia conjugio per peccatum adhaerens, liberat abstinentia conjugii propter Deum. Amplius autem idipsum constat ex eo, quod adjicit, mulierem innuptam et virginem cogitare, *quae Domini sunt, ut sit sancta et corpore et spiritu.* Quibus verbis quale et quam

excellens sit bonum, de quo hic praefatur Apostolus, evidenter exprimitur. Qua de re videat, qui volet, Augustinum multa praeclare disserentem libro pene toto de sancta virginitate. Taceo caetera hujus capitis, velut ubi hortari se dicit *ad id, quod honestum est* etc. Ubi bene facere affirmat eum, qui matrimonio jungit virginem suam; sed melius, qui non jungit; ubi beatiorem pronuntiat viduam, si sic permanserit. Quae omnia de commoditate vitae praesentis interpretari, nimis violentum est, et a Pauli mente alienum: praesertim cum ille diserte nominet bonum honestum, quod ipso genere a bono commodo diversum est.

Ex dictis intelligi potest, non absurde B. Hieronymum scribentem adversus Jovinianum libro 1. cap. 4. ad hunc modum ratiocinari: *Si bonum est* homini *mulierem non tangere, malum est ergo tangere.* Non enim infert peccatum esse, sed malum; quia tangere mulierem in statu hujus corruptionis non contingit sine malo turpis et inordinatae delectationis. Quod tamen malum excusatur per bonum conjugii.

Verum, utcumque se habeat argumentatio Hieronymi, quam accepit ex Tertulliani lib. de monog. cap. 3., non improbabile est, quod quidam *bonum* exponunt comparative, id est melius, quemadmodum exponitur infra: *Bonum est illis, si sic permaneant,* id est melius. Subauditur enim comparationis alterum membrum: quam si nubant. Ita et hic: *Bonum est homini mulierem non tangere,* id est melius, quam tangere. Estque Hebraismus, nisi quod exprimi soleat alterum membrum, ut Psalmo 117. *Bonum est confidere in Domino, quam confidere in homine. Bonum est sperare in Domino, quam sperare in principibus.* Obiter hic observa, in uno sexu etiam alterum intelligi. Sicut enim viro bonum est, mulierem non tangere; sic et mulieri bonum, virum non tangere. Sexum utrumque exponit sententia sequens.

2. *Propter fornicationem autem unusquisque suam uxorem habeat, et unaquaeque suum virum habeat. Suum* graece ἴδιον, *proprium,* duntaxat posteriori loco. Sed et illud: *propter fornicationem,* subaudi, vitandam, graece plurali numero legitur διὰ τὰς πορνείας, *propter fornicationes:* quemadmodum et legit Hieron. lib. 1. contra Jovinian. cap. 4. et Augustin. lib. de adulter. conjugiis cap. 2. Ita scripsit fortassis Apostolus, ut innueret diversas libidinis species. Non praecipit autem, ut unusquisque vir Christianus uxorem ducat, et unaquaeque mulier virum capiat; uti perverse quidam haereticorum hanc Apostoli sententiam acceperunt, ex ea docentes, conjugium omnibus Christianis esse in praecepto. Quae doctrina non modo refellitur ex consensu totius ecclesiae, et tot sanctorum exemplis; verum etiam palam repugnat iis, quae Paulus ipse docet hoc capite. Mox enim profitetur, se haec dicere *secundum indulgentiam, non secundum imperium.* Vult autem omnes homines esse sicut seipsum. Non nuptis etiam et viduis bonum esse dicit, si sic permaneant. Denique eum, qui virginem suam non jungit matrimonio, melius facere dicit eo, qui jungit. *Sensus* igitur est: Quamvis dixi bonum esse homini, mulierem, etiam uxorem, non tangere: tamen propter fornicationem et omne genus immunditiae vitandum, permittitur atque indulgetur, ut unusquisque maritus sua utatur uxore, eique commisceatur, et unaquaeque uxor suo marito. Habere pro eo, quod est uti, phrasim esse Scripturae sacrae, supra ostendimus ad illud cap. 5. hujus epist.: *ita ut uxorem patris sui aliquis habeat.* Et hunc locum ita exponunt Hieron. lib. 1. contra Jovin. cap. 4. et Chrysost. in comment. ac caeteri interpretes. Quanquam, sicut uti conjuge, ita et accipere conjugem fornicationis vitandae gratia, ponendum est inter ea, quae secundum indulgentiam conceduntur. Sunt, qui exponant: *habeat,* id est, retineat. Verum Paulus nondum hic agit, an dimittere conjugem liceat, quod reservat suo loco, infra versu 10. et sequentibus. Et quidem de usu conjugii, non de ducenda aut re-

tinenda conjuge eum loqui declarat etiam, quod sequitur.

3. *Uxori vir debitum reddat; similiter autem et uxor viro.* Vir pro marito accipitur toto hoc contextu. Pro voce *debitum,* duae dictiones sunt in Graeco, *debitam benevolentiam.* Quo honestiori nomine rem alioqui pudibundam, id est, carnalis operis debitum, texit Apostolus: simul insinuans, cum benevolentia et ex amore conjugali reddendum esse hoc debitum. Quod annotamus, si tamen Apostolus scripsit *benevolentiam.* Nam verisimile nobis est, quod et Erasmus censet, a Paulo scriptum id solum, quod est in nostra versione, nimirum hac Graeca voce, τὴν ὀφειλὴν, id est, *debitum;* non autem quod in Graecis codicibus nunc legitur, τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν, *debitam benevolentiam.* Nam ὀφειλὴ pro debito, et non solum ὀφείλημα, legitur in sacris literis, ut Matth. 18. *Omne debitum dimisi tibi,* et Rom. 13. *Reddite omnibus debita.* Conjecturae nobis ratio est, quod in hanc lectionem omnes Latini tractatores consentiant, etiam antiquissimus Tertullian. lib. de pudic. cap. 16. et post eum Cyprianus lib. 3. testimon cap. 32., et Hieronymus passim: Graeci autem codices varient nonnihil. Sunt enim, in quibus non εὔνοιαν legatur, sed τιμὴν, id est, *honorem.* Quae et ipsius Chrysostomi lectio fuit, ut liquido probat ejus commentarius. Atque eo respexisse videtur Hieronym., quando in epist. ad Celant. cap. 9. scripsit: *Debitam honorificentiam viro exhibe.* Quod ergo simpliciter a Paulo scriptum erat τὴν ὀφειλὴν *debitum,* id declarandi gratia (quod suspicari licet) alii mutarunt in *debitam benevolentiam,* alii in *debitum honorem,* nomine videlicet in participium converso, et additis vocabulis, quibus res parum verecunda verecunde notaretur. Nec vero apparet, cur alteram dictionem Latinus interpres omittere voluisset.

Sensus Apostoli est: Item propter fornicationem jam non in se vitandam, sed a conjuge avertendam, vir debitum conjugale reddat uxori, similiter et uxor viro; intellige, dum exigitur; et omnino quoties infirmitas conjugis ob incontinentiam periclitantis id admonet; excepto tamen, uti Thomas annotat, impedimento legitimo. Recte autem debitum vocatur, quia ex justitia quadam debetur. Cujus ratio sequitur:

4. *Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir. Similiter autem et vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier.* Rursum pro *sui* in utroque hoc membro, graece ἰδίου, *proprii.* Et conveniebat huic loco potius *uxor* quam *mulier:* sicut et in duobus versibus praecedentibus transtulit. Atque ita legunt Cyprianus et Hieronymus locis ante citatis. Corpus intelligitur secundum ea membra, quae sexum distinguunt, et quatenus ea serviunt usui conjugali: quemadmodum explicat Augustinus lib. 5. contra Jul. cap. 5. Sensus est: Uxor non habet potestatem, sive jus sui corporis (nam Graece est ἐξουσιάζει), ita scilicet, ut liberum ei sit pro sua voluntate, vel continere, vel alteri cuipiam se conjungere; sed maritus jus habet corporis uxoris suae: et contra, maritus non habet jus sui corporis, sed uxor: ut proinde neutri liceat, alteri conjugale debitum poscenti denegare. Hac enim in parte pares sunt ambo, et sibi mutuo quadam servitute subjecti; licet in aliis impares, secundum id, quod ad mulierem dictum est Gen. 3. *Sub viri potestate eris.*

5. *Nolite fraudare invicem.* Id est: Ne fraudetis alter alterum. Fraudationem vocat denegationem debiti conjugalis, etiamsi fiat studio continentiae. Adversatur enim justitiae, cujus praeceptum est: *Reddite omnibus debita,* Rom. 13.

Nisi forte ex consensu ad tempus. Graece: *Nisi quod utique ex consensu ad tempus.* Hoc est: nisi aliquantulum, modo ex consensu mutuo fiat, idque *ad tempus;* graece πρὸς καιρὸν. Quod etiam verti potest, *secundum tempus,* et ut Erasmus interpretatur, *pro tempore,* id est, pro temporis opportunitate et exigentia: quando videlicet hujusmodi abstinentiam res postulare videtur. Ut enim

est *tempus amplexandi*, ita est *et tempus longe fieri ab amplexibus*, Ecclesiastae 3., quale maxime est tempus orationis, ut hic sequitur. Ita Sophocles in Ajace dixit, πρὸς καιρὸν πονεῖν, opportune laborare. Quanquam melius, opinor, sese habet *ad tempus:* ut significetur abstinentia a concubitu temporaria, ad discrimen perpetuae. Sic enim et alibi sumitur πρὸς καιρὸν, ut Luc. 8. *Qui ad tempus credunt,* et 1 Thess. 2. *Desolati a vobis ad tempus horae.* Quadrat huic intellectui, quod statim subjungit: *Et iterum revertimini in idipsum.* Atque hanc nostri interpretis versionem ut planissimam, alii fere omnes secuti sunt.

Porro quod tanquam exceptive dicit Apostolus, *nisi forte ex consensu* etc., non significat fraudem esse in hac mutua abstinentia. Nam fraus semper peccatum est, si proprie dicatur. Sed vel fraudare dixit pro eo, quod est privare, ut exponit Cajetanus: vel quod verisimilius, Hebraea phrasi usus est, qua *nisi* pro *sed tantum* accipitur non infrequenter in Scripturis: velut 4 Reg. 5. loquente ad Elizaeum Naaman Syro: *Non faciet ultra servus tuus holocaustum aut victimam diis alienis, nisi Domino,* id est, sed tantum Domino, et Apoc. 21. *Non intrabit in eam aliquid coinquinatum, nisi qui scripti sunt in libro vitae agni,* et apud ipsum Paulum ad Gal. 2. *Non justificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Jesu Christi.*

Itaque sensus hujus loci est: Ne fraudetis invicem, sed tantum ex consensu mutuo abstinete vos interdum. Nam hujusmodi verbo supplenda est oratio alioqui imperfecta. Dixi verisimilius. Nam fraudare proprie accipiendum est. Sentit enim Paulus eos, qui debitum conjugale negant, vere et proprie conjugem fraudare. Jam ex hoc Apostoli praecepto non recte collegeris, illicitam esse conjugibus ex consensu perpetuam abstinentiam eo, quod dicat, *ad tempus.* Nam illud quidem *ex consensu,* pro quo Cyprian. legit *ex conventione,* juris est conjugalis. Neque enim aliter licet. Quod autem id non absolute dicit, sed cum addito *ad tempus,* indulgentiae est, uti mox ipse explicat: quum profecto sit per se multo melius, perpetuo abstinere.

Ut vacetis orationi. Graece, *ut vacetis jejunio et orationi.* Syra quoque jejunii meminerunt. Quamquam Chrysostomus et Theophylactus non plus legisse videntur, quam quod in Latinis est: quibus et Graeca quaedam exemplaria adstipulantur. Cyprianus item et Hieronymus tantum legunt *orationi.* Adde, quod *vacandi* verbum, ut bene monet Erasmus, *non perinde congruit jejunio.* Declarat Apostolus id, quod dixerat *ad tempus,* ostendens quodnam tempus abstinentiam operis conjugalis deposcat: id est, tempus orationis, quod idem a Petro Apostolo expressum est 1. epist. 3. dicente, *ut non impediantur orationes vestrae.* Quippe conjugalis actus, quo animus quodammodo carni totus immergitur, ineptum reddit hominem ad orationem, qua mens in Deum elevanda est.

Sed objiciet aliquis: Christianis quotidie orandum esse, Domino dicente: *Quoniam oportet semper orare* Luc. 18. et ipso Paulo praecipiente: *Sine intermissione orate* 1 Thess. 5. Quod igitur tempus erit reliquum conjugibus ad amplexum mutuum? Responsio est, Petrum et Paulum monentes abstinendum ab usu conjugii ad vacandum orationi, non de quacumque oratione loqui (quamvis et id verum est, ex concubitu semper ineptiorem reddi animum ad orandum), sed de oratione, ad quam fideles publice conveniebant, velut Dominicis ac solennibus diebus. Nam id erat orationi vacare. Non enim dicit Apostolus, ut oretis, sed, *ut vacetis orationi;* ut observat et urget Theophylactus.

Et quidem nomine orationis arbitror utrumque Apostolum comprehendere voluisse etiam sacrificium eucharistiae, cujus participes fiebant fideles illis diebus, quibus solenniter ad orationem conveniebatur; quemadmodum et Act. 6. comprehendunt Apostoli dicentes: *Nos orationi et ministerio verbi instantes erimus.*

Imo quod dicit Petrus, *ut non impediantur orationes,* sic quibusdam accipiendum videtur: ut a communione corporis Dominici (quae sub orationis generali nomine continetur) non impediamini: tametsi magis placet sensus jam dictus de oratione publica, sub qua tamen eucharistiae perceptio comprehendatur. Sic enim verba Pauli commodius accipiuntur. Igitur ex consequenti monet uterque Apostolus fideles, ne sic vacent operi conjugali, ut per hoc impediantur ab eucharistia statis diebus percipienda: praesertim cum majus sit accipere corpus Christi, quam simpliciter orare, teste Hieron. in apol. ad Pammachium cap. 6., ubi defendit, quod dixerat hunc Pauli locum tractans, lib. 1. contra Jovin. cap. 4. *Oro te, quale illud bonum est, quod orare prohibet? quod corpus Christi accipi non permittit?*

Porro orationis nomine, sicut et adorationis comprehendi sacrificium et reliquum cultum, etiam aliae Scripturae nos docent, ut illud Jes. 56. memoratum a Domino apud tres Evangelistas: *Domus mea domus orationis vocabitur.* Item Joann. 4. *Jerosolymis est locus, ubi oportet adorare.* Act. 16. *Die sabbatorum egressi sumus, ubi videbatur oratio esse.* 1 Tim. 2. *Obsecro primum omnium fieri obsecrationes, orationes,* etc. Quem locum Augustinus epist. 59. ad Paulinum, et commentatores diserte exponunt de sacrificio missae et orationibus, quae sacrificii tempore a sacerdote et populo ad Deum fiunt: quemadmodum in nostro ejusdem loci commentario ostendemus. Apparet autem non solum a perceptione eucharistiae, verum etiam ab ipso conventu publico, in quo sacrificium offerebatur, abstinendum fuisse illis, qui operi conjugali vacassent. Nam quicumque sacrificio intererant, communicare solebant. Quam rem postea suo decreto firmavit Anacletus Papa. Quare si qui quacumque ratione inepti erant ad communionem, iidem etiam a conventu et publica oratione sese abstinere debebant. Unde et Romanorum vetus fuit consuetudo, ut post coitum nocturnum eodem die sacra loca non accederent. Sic enim de illis Hieronymus loquitur in dicta apologia: *Quare ad martyres ire non audent? quare non ingrediuntur ecclesias?* Cujus rei meminit etiam Gregorius Pontifex ad interrogationes Augustini Anglorum episcopi resp. 10.

Verumtamen, quod hic notandum est, nec orationis causa permittit Apostolus usum tori conjugalis alterutro petente intermitti, sed tantum ex consensu. Quod si tantum debiti reddendi gratia quis uxori commixtus fuerit, non prohibetur eodem die cum caeteris fidelibus eucharistiam percipere. Id quod Gregorius etiam illi concedit, qui solo procreandae sobolis desiderio conjugi miscetur: quoniam, inquit, *a nobis prohiberi non debet accipere, qui in igne positus nescit ardere.* Sed quis est hic? et laudabimus eum. Caeterum ex hoc loco Pauli recte probant orthodoxi scriptores, iis, qui ex officio sacratioribus ministeriis perpetuo sunt addicti, id est sacerdotibus, uxores nec ducendas esse, nec habendas. Nam ut Hieronymi verbis utar: *Si laicus et quicumque fidelis orare non potest, nisi careat officio conjugali: sacerdoti, cui semper pro populo offerenda sunt sacrificia, semper orandum est: si semper orandum est, ergo semper carendum matrimonio.* Sic ille lib. 1. adversus Jovin. cap. 19.

Et iterum revertimini in idipsum. Graece: *Et iterum ad idem conveniatis,* ut sensus sit: orationis tempore finito conjugibus redeundum ad opus consuetum; *quod,* inquit Hieronymus, *erubescit suo vocare nomine* lib. 1. contra Jovin. cap. 4. Potest etiam verti ἐπὶ τὸ αὐτὸ *in unum,* quomodo vertit Erasmus hoc loco, et noster interpres infra cap. 11. *convenientibus vobis in unum.* Est enim particula frequentata a LXX. maxime in Psalmis: pro qua Hebraeis est dictio יחד, id est, *in simul.* Atqui res eodem redit: et alterum ex altero intelligitur.

Ne tentet vos Satanas. Id est, ne in adulterium aliasve damnabiles corruptelas vos tentando pertrahat diabolus, si diu-

tius maneatis toro separati. Significatur enim tentatio cum effectu. Ostendit hic locus, etiam ea peccata, ad quae sola sufficeret carnis tentatio, committi instigante diabolo. Quod tamen utrumne semper fiat, et an omnia peccata daemonum instinctu committantur, alia quaestio est, et alibi tractanda. Nos ex professo de ea egimus in 2. sent. dist. 21.

Propter incontinentiam vestram. Graeca dictio ἀκρασία magis *intemperantiam* significat: quomodo legit Ambros. commentator, et August. lib. 1. de nupt. et concup. cap. 14., tametsi inter voces Latinas incontinentiam et intemperantiam non multum est discriminis. Plerique partem hanc construunt cum ea, quae proxime praecessit, hunc reddentes sensum: Ne Satanas videns incontinentiam vestram et carnis infirmitatem, qua fit, ut minus apti sitis ad perpetuo continendum, per eam vos tentet, et tentando impellat in graviora peccata. Hi *propter incontinentiam,* exponunt *per incontinentiam,* tanquam Paulus scripsisset διὰ τῆς ἀκρασίας. At vero melius haec pars sic accipitur, ut construenda cum illa, *revertimini in idipsum,* sitque sensus: Post orationem redite ad opus conjugale; quod ut faciatis, moneo propter incontinentiam vestram, ne alioqui Satanas vos solicitet et inducat ad deteriora. Confirmat hanc constructionem, quod jam ante similiter dixerat: *Propter fornicationem unusquisque suam uxorem habeat, etc.*

6. *Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium.* Graece *secundum veniam, non secundum praeceptum.* Et August. passim hunc locum citans *veniam* legit: quemadmodum et Cyprianus testim. lib. 3. cap. 32. Quod autem in nonnullis Graecis Erasmo teste legitur κατὰ γνώμην *juxta sententiam* vel *consilium,* pro κατὰ συγγνώμην *secundum veniam:* legitur id quidem in fine hujus capitis, sed praesenti loco non convenit, cum hic non consilium, sed permissio sit. Exponit enim Apostolus hac parte, quemadmodum intelligi velit, quod dixerat *revertimini in idipsum:* eademque prorsus est ratio de prioribus illis verbis: *Unusquisque suam uxorem habeat: et unaquaeque suum virum.* Poterat enim videri haec praecipiendo dixisse, quod ita fieri oporteret. Declarans igitur seipsum, affirmat se ea dixisse non ex praecepto, sed ex permissione et indulgentia quadam: qua nimirum solent minora quaedam mala concedi ad avertendum majora.

Quocirca recte B. Augustinus et alii patres ex hoc loco colligunt ac docere non dubitant, concubitum conjugalem, quando fit per incontinentiam, semper esse peccatum: etiamsi vitandae fornicationis causa fiat. Tunc autem solum culpa carere, quando non expetitur, nisi sobolis procreandae gratia: ad exemplum ejus, qui dicebat in oratione sua ad Deum: *Tu scis Domine, quia non luxuriae causa accipio sororem meam conjugem: sed sola posteritatis dilectione, in qua benedicatur nomen tuum.* Tob. 8. Augustini de hac re sententiae sunt apertissimae, ut homil. 50. cap. 7. *Sola generandi causa est inculpabilis utriusque sexus commixtio,* et in epist. 121. de orando Deo cap. ultimo: *Sola excusat nuptias procreandorum causa filiorum.* Eadem doctrina ejus est lib. de bono conjug. cap. 6. et sequentib., serm. 63. de diversis cap. 13. et serm. 41. de sanctis, et aliis locis, quae longum est hic annotare et non necessarium, quandoquidem per se clarum est, quod ait Apostolus: *Hoc dico secundum veniam. Evidenter* enim, *dum tribuit veniam, denotat culpam,* inquit Augustinus lib. de peccato originali cap. 38. *Nam quis ambigat absurdissime dici, non eos peccasse, quibus venia datur?* ait idem libro de bono conjugali cap. 10. *Et quis esse peccatum neget, cum dari veniam facientibus apostolica autoritas fateatur:* enchiridii cap. 78. Neque tamen sufficit generandi causa, si non et ea referatur ad sanctam prolis educationem, *in qua,* sicut ait Tobias, *benedicatur nomen Dei.* Nam, ut idem August. praeclare scribit lib. 1. de nuptiis

et concup. cap. 4., *qui non hac intentione, hac voluntate, hoc fine generant filios, ut eos ex membris hominis primi in membra transferant Christi, etiamsi tanta sit observantia, ut secundum matrimoniales tabulas non nisi liberorum procreandorum causa concumbant, non est in eis vera pudicitia conjugalis.* Haec ille. Dixi concubitum conjugalem tunc solum culpa carere, quando non expetitur nisi prolis generandae causa. Nam si non expetitur, nec debitum exigitur, sed tantum redditur, non peccatum est, sed actus justitiae, quem jam ante praecepit Apostolus illis verbis: *Uxori vir debitum reddat, et uxor viro.* Verum hac de re tota late egimus ad dist. 31. lib. 4. sent.

7. *Volo enim omnes vos esse sicut meipsum.* Haec pars varie legitur in Latinis codicibus, etiam pervetustis. In multis *autem* pro *enim* scriptum est. Rursum in plerisque non *vos* sed *homines,* quemadmodum et legit Ambros. commentator. In nonnullis nec *vos,* nec *homines.* At alii quidam, suffragante textu Aquinatis et Lirani, haec tria conjungunt, *omnes vos homines.* Porro Graeca constanter sic habent: *Volo enim omnes homines esse sicut et meipsum.* Quam facile existimem veram esse lectionem. Sunt autem haec verba non absolutae voluntatis, sed optativae. Nam Hebraismus est *volo* pro *vellem,* ut legit Augustin. libro de grat. et lib. arb. cap. 4. et alibi. Nec diverso sensu commentator Ambros. legit *volebam,* nempe praeterito imperfecto optativi loco posito: quomodo Paulus dixit, *optabam* pro *optarim* Rom. 9. vers. 3.

Itaque quod hic dicit tale est: Adeo non praecipio conjugium aut conjugii usum, ut potius velim atque optem, omnes sic esse, ut ego sum: id est, liberos et expeditos a curis et actibus hujus saeculi, impedientibus libertatem vacandi Deo, rebusque divinis; cujusmodi inprimis est status et actus conjugalis. Id quod ex sequenti doctrina hujus capitis amplius constabit. Pro quo sensu vide, quae diximus ad illud capitis praecedentis: *Sed ego sub nullius redigar potestate.*

Ex hac parte sic generaliter intellecta, jam consequens est, quod patres ex ea colligunt et docent, Paulum ab omni concubitu sese continuisse, et in perpetua castitate vixisse, ut Epiphanius haeresi 58., quae est Valesiorum, Hieron. in libro de custodia virgin. ad Eustochium cap. 8. et in epist. ad Celantiam cap. 8., quamvis hanc epistolam alii Paulino tribuant. Item Augustinus lib. de gratia et libero arb. cap. 4. Ac praeterea commentatores, tam hunc locum explicantes, quam illud, quod paulo post sequitur: *Sicut et ego.* Latini quidem Ambros., Sedulius et omnes posteriores. Graeci vero Chrysostomus, ac magis expresse Theodoretus, Theophylactus et Oecumenius. Quibus omnibus adde vetustissimum Tertullianum, disserte nuptias a Paulo removentem lib. scripto ad uxorem cap. 3. De exhort. cast. cap. 4. et de monogamina cap. 3. et 8.

Valeat proinde Erasmus, qui in suis annotationibus ex hoc ipso loco conjicit, Paulo haec scribenti conjugem fuisse: *posteaquam,* inquit, *de conjugatis agens, sui facit mentionem.* Quae conjectura prorsus infirma est. *Primum,* quia non de solis conjugatis Apostolum loqui manifestum est. Dicit enim *omnes homines,* ut habet ipsius Erasmi versio. *Deinde,* si conjugatus erat Paulus, quando haec scribebat, quia de conjugatis agens sui facit mentionem, eosque ad suum hortatur exemplum: igitur etiam innuptus et viduus erat haec scribens, quia statim post non nuptis et viduis loquens, similiter sui facit mentionem addendo, *sicut et ego.* Qui locus profecto suspicionem Erasmi prorsus dissipat, et Patrum, quos memoravi, sententiam amplius etiam confirmat, ut illic ostendemus. Certe non ita confidenter Paulus, de continentia disserens, semetipsum proponeret omnibus exemplum; si non in ipso esset, quod non solum conjugati imitarentur, verum etiam quod virgines et omnes caelibes, id est, continentia perpetua.

Quo fere modo ratiocinatur ad hunc locum Theodoretus.

Caeterum haec Pauli optatio, quo vult omnes homines esse sicut seipsum, de unoquoque est homine, non de omnibus simul. Aut certe, quod mavult Aquinas, antecedente voluntate id voluit, non consequente, sciens id non futurum. Unde vanum est, quod objiciebat Jovinianus apud Hieronymum lib. 1. cap. 21. dicens: *Si omnes virgines fuerunt, quomodo stabit genus humanum?* Cui post alia bene respondet Hieronymus: *Noli metuere ne omnes virgines fiant. Difficilis res est virginitas: et ideo rara, quia difficilis,* etc. Ad eandem objectionem dicentium: *Quid si omnes velint ab omni concubitu continere; unde subsistet genus humanum?* Augustinus lib. de bono conjugali cap. 10. hoc modo respondet: *Utinam omnes hoc vellent, dumtaxat in caritate de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta; multo citius Dei civitas compleretur, et acceleraretur terminus saeculi.* Quod et aliis verbis repetit lib. de bono viduitatis cap. ult. Jam quomodo non pugnet haec optativa Pauli voluntas cum eo, quod dicit 1 Tim. 5. *Volo juniores nubere,* reperies explicatum in ejus loci commentario.

Sed unusquisque proprium donum habet ex Deo: alius quidem sic, alius vero sic; id est, alius tale, alius autem tale. Non significat, omnes homines aliqua habere dona a Deo. Nam *multi sunt,* inquit Hugo Victorinus in quaestione hujus loci, *quibus nihil collatum est, unde salvari possint* (quod notent, qui gratiam omnibus sufficientem introducunt), sed de fidelibus agit Apostolus, ac dicere vult, non unum omnia habere, sed alios alia. Quidam enim (ut a re proposita sumatur exemplum) donum habent castitatis conjugalis, alii vidualis, alii virginalis. Indicat autem Apostolus, iis qui donum continentiae, qua omnino a concubitu abstineant, sentiunt se non habere, nec ad illud serio niti volunt; paratum esse remedium ex conjugio.

Verum de iis loquitur, quibus non obstat aut votum continentiae sponte emissum, aut lex ecclesiastica sponte suscepta, quo minus illud remedium apprehendant. Nam astricti voto, si nubere volunt, aut uti conjugio, *damnationem habent, quia primam fidem irritam fecerunt,* ipso Paulo teste 1 Tim. 5. Par ratio de iis, qui legi se submiserunt. Tales igitur necesse est ad alia sanctiora suae incontinentiae remedia confugere; cujusmodi sunt jejunium, oratio, vigilia, lectio sacra, piae meditationes, otii fuga, labores et occupationes honestae, et quicquid his simile. Nam commune et obvium illud remedium, quod hic ostenditur ab Apostolo, jam eis factum est illicitum; et per hoc, moraliter et in genere agendorum, impossibile.

Porro sicut ex hoc loco non est consequens, hominem conjugatum, si non habeat donum continentiae conjugalis, ad eam servandam non teneri: ita nec sequitur, eos, qui non habent donum continentiae simpliciter, ad hanc praestandam non teneri, si ad eam lege aut voto sint astricti. Etenim ad multa tenentur homines partim lege Dei, partim lege superiorum, partim etiam lege privata, quam quis sibi vovendo imponit: quorum habitum, facultatem, gratiam seu donum non habent, habere tamen possunt Deo donante, et habebunt si petant, secundum id, quod Dominus promisit dicens: *Petite et accipietis.* Ideo non dicit Apostolus, unusquisque propriam virtutem habet; sed: *proprium donum,* et addit, *ex Deo:* ut et donum agnoscatur, et autor doni, et ab eo petatur, si nondum habetur.

Cavendus hoc loco commentarius Pelagii, qui proprium donum, quod unusquisque accepit a Deo, interpretatur propriae voluntatis donativum, videlicet more suo donum seu gratiam Dei constituens in facultate naturali et omnibus insita a Deo, qua quisque eligere potest, quod vult. Quae interpretatio legitur etiam in libro quodam de castitate, quem cum duobus aliis ante annos quadraginta in lucem protulit Solanius quidam, in-

scriptum Sixto tertio pontifici Romano: cum ne catholici quidem scriptoris sint libri, sed, ut ex multis colligitur, Pelagiani cujuspiam. Tantum abest, ut a memorato pontifice conscripti sint, quem constat haeresis Pelagianae fuisse acerrimum expugnatorem. Ita de iis libris post Wilhelmum Lindanum doctissimum episcopum censuit Cardinalis Baronius in fine tomi 5. suorum annalium.

8. *Dico autem non nuptis et viduis. Non nuptis,* Graece τοῖς ἀγάμοις *innuptis*, ut legit Hieronymus: seu potius, quemadmodum alii vertunt, *inconjugatis,* quos caelibes vocant Latini: ut intelligatur etiam ad viros pertinere, cum in Graeco masculinus sit articulus. Viduis, graece ταῖς χήραις, feminei sexus. Sed quaestio est, utrum ἀγάμους Paulus intelligat eos, qui nuptias non sunt experti, quos Graeci proprie ἀγάμους appellant: an generalius eos, qui sine conjuge sunt, sive conjugati fuerint aliquando, sive non.

Priorem intellectum exigere videtur discrimen inter ἀγάμους et viduas. Nam nisi stricte ac proprie ἀγάμους accipias, comprehendentur eo nomine etiam viduae: quas tamen adjungit Apostolus ut diversas. Nec quo minus comprehendantur, obstabit genus femineum. Nam mens Apostoli est, sub utroque nomine utrumque sexum instruere, et de abstinentia a conjugio, et de continentia in viduitate post obitum conjugis: quemadmodum hic annotant Theodoretus et Oecumenius. Viduas autem nominat Apostolus, non viduos; tum quod usitatius sit femininum nomen, ut Latinis vidua, sic et Graecis χήρα: tum quod hoc genus exhortationis ad feminas magis dirigi soleat.

Verumtamen posteriori intellectui favere videtur ipse Paulus, qui non multo post ἄγαμον vocat mulierem etiam conjugatam, sed a viro digressam. *Quod si discesserit,* inquit, *maneat* ἄγαμος: quanto magis eo vocabulo comprehensurus eos, qui nuptias experti, conjuges amiserunt? Quod quidem facere videtur infra versu 32. dicens: *Qui sine uxore est,* graece, ὁ ἄγαμος, *solicitus est quae Domini sunt.* Nam subjungit: *Qui autem cum uxore est, solicitus est, quae sunt mundi,* insinuans utique per ἄγαμον se intellexisse eum, qui conjugatus jam non est, etiamsi fuerit. Similiter et in eo, quod ibidem sequitur juxta Graecam lectionem: *Divisa est mulier et virgo. Innupta curat quae Domini sunt.* Nam cum virginem dixisset, non repetit, ut diceret: *Virgo curat, quae Domini sunt,* sed ἡ ἄγαμος, *innupta curat* etc., nimirum volens extendere doctrinam ad caeteras continentes, etsi non virgines.

Idque magis etiam apparet ex Latina lectione ejusdem loci, quae manifeste, etiam Hieron. test. lib. 1. contra Jovin. cap. 7., indicat discrimen innuptae et virginis, saltem ut generis et speciei. Sic enim habet: *Mulier innupta et virgo cogitat, quae Domini sunt,* ac si dicat: Innupta mulier, praesertim si virgo sit, cogitat etc. Ad quem modum etiam hoc loco cum dixisset: *Dico non nuptis,* quamvis ibi viduae comprehensae possint intelligi, tamen ad majorem expressionem addere voluit, *et viduis;* ut non propterea consequens sit ἀγάμους hic dici de solis iis, qui vel quae nunquam nupserunt. Quod et Augustinus aperte tradit lib. de bono vid. cap. 3., quamvis utrumque, *innuptis et viduis*, ad solum muliebrem sexum referens, Graeco textu non consulto, *innuptarum nomine,* inquit, *illas significat, quae non sunt nuptiis alligatae, sive fuerint, sive non fuerint.* Cumque id etiam ex ipsius Pauli verbis infra positis probasset, demum concludit ita dixisse Paulum: *Dico innuptis et viduis: tanquam diceret, quod dico innuptis, non eis solis dico, quae virgines sunt, sed etiam eis, quae viduae sunt.* Ita Augustinus. Sed nunc quid innuptis et viduis dicat Apostolus, audiamus.

Bonum est illis, si sic permaneant. Graece: *Bonum eis est, si maneant.* Multi quoque Latini codices MSS. *maneant* habent, non *permaneant:* tametsi sensus idem est. Bonum est, inquit, illis, id est, melius ac magis eligendum, ut

maneant sicuti sunt, innupti et viduae, quam ut nubant. *Bonum* ergo *posuit pro meliore,* ait August. lib. de bono vid. cap. 5. Est enim hoc bonum suo genere praestantius eo, quod est nubere. Dico, suo genere, non prorsus absolute, sed in hoc statu corruptionis. Nam in statu primaevae integritatis non erat melius: imo simpliciter nec eligendum.

Sicut et ego. Supple, maneo ἄγαμος, innuptus, inconjugatus. Si in parte praecedente ἄγαμοι intelligantur, qui nec habent conjugem nec habuerunt: erit hic locus, ut arbitror, evidens pro perpetuo Pauli caelibatu, quem multi hinc colligunt. Nam ad posterius membrum *et viduis,* quod femininum erat, non nisi incommodissime referri potest haec adjectio, *sicut et ego.* Sin autem ἄγαμοι Paulo dicantur (quod ex supra dictis magis apparet), qui sine conjugio sunt, qualescumque prius fuerint: tum saltem ex hoc loco planissime consequens erit, Paulum aut nunquam uxorem duxisse, aut certe caelibem ac sine uxore fuisse, quando haec scribebat: ut hinc optime refellatur eorum opinio, qui existimarunt Paulo fuisse uxorem, vel quando hanc epistolam scripsit, eo quod dicat cap. 9. *Numquid non habemus potestatem mulierem sororem circumducendi?* vel etiam multo post, ut qui in epistola ad Philip. 4. uxorem suam compellans dicat: *Etiam rogo et te germana compar,* ut illi legendum contendunt. Quae duo loca quam nihil illorum opinioni patrocinentur, ostendemus, quum usque ad ea ventum erit. Quanquam et juxta generaliorem hanc acceptionem vocabuli ἄγαμοι, non ineptum ex isto loco ducitur argumentum pro perpetua Pauli continentia. Nam qui uxorem habuit et ea usus est, etiamsi nunc ea careat et in continentia vivat, is profecto parum idoneus consebitur, qui suum ad continentiam exemplum communiter omnibus obtendat innuptis, etiam virginibus, atque iis dicat: ita permanete, sicut et ego.

9. *Quod si non se continent, nubant. Nubant,* Graece γαμησάτωσαν *matrimonium contrahant.* Nam de utroque sexu Paulum loqui, jam patet ex praecedentibus. Sensus est: Quod si per infirmitatem carnis continere se non possunt, amplectantur remedium nuptiarum. Verum hoc quoque secundum indulgentiam consulit Apostolus. Dicuntur autem se continere non posse, non quibus impossibile hoc sit; sed quibus arduum atque difficile: tametsi difficultas haec potissimum nascatur ex defectu bonae ac firmae voluntatis continendi. Ideoque non dixit Apostolus: si non possunt se continere, sed, *si non se continent.* Gregorius part. 3. curae past. admonit. 28. mentem Apostoli sic extulit: *Admonendi sunt,* inquit, *caelibes, ut si tentationum procellas cum difficultate salutis tolerant, conjugii portum petant.*

Caeterum etiam hic loquitur Apostolus de iis, quibus conjugii contrahendi potestas est: id est, qui a lege ac voto continentiae sunt liberi. Unde consequenter idem Gregorius: *Sine culpa quippe ad conjugium veniunt, si tamen necdum meliora voverunt. Nam quisquis bonum majus subire proposuit* (id est, vovit), *bonum minus, quod licuit, sibi illicitum fecit.* Haec ille, et quidem ex ipsius Pauli sententia; qui alio loco viduas quasdam non se continentes, ideoque nubere volentes, damnationi pronuntiat obnoxias, eo quod *primam fidem irritam fecerint,* 1 Timoth. 5. Nam fidem illam, de qua loquitur, non aliam esse, quam qua sese Deo ad perpetuam continentiam obstrinxerant, ostendemus in ejus loci commentario. Nec vero praesentem Apostoli locum aliter, quam dixi, intellexerunt patres Gregorio priores, ut Epiphanius haeres. 61. quae est Apostolicorum, Chrysostom. lib. de virgin. cap. 39. (ad quem librum suum in hujus capitis commentario lectorem remittit), Hieronym. lib. 1. contra Jovin. cap. 6. 7. et 8. August. de bono viduit. cap. 8. 9. et 10. et de conjug. adulter. lib. 1. cap. 15. Item Fulgentius de fide ad Petrum cap. 3. Sedulius in comment. et denique Ambrosius, seu quisquis autor in libro ad virginem lapsam cap. 5. Sane liquet ex his, quam

perverse locum istum Apostoli proferant apostatae sacerdotes et monachi, quo sacrilega sua connubia post continentiae votum attentata excusent. Vide et ea, quae commentabimur ad illa verba, quae sunt infra versu 28. *Si nupserit virgo, non peccavit.*

Melius est enim nubere quam uri. Nubere, Graece γαμῆσαι, id est, *jungi matrimonio.* Ratio consilii non se continentibus dati: quoniam, inquit, melius est, conjugem accipere et nuptiarum uti remedio, quam uri, id est, ab igne concupiscentiae laedi per actum vel consensum peccati; ita pati libidinis aestum, ut aduraris, aut etiam comburaris. Uritur ergo, non qui tentatur incentivo libidinis, sed qui a tentatione superatur: non qui sentit, sed qui consentit; quomodo dicitur uri igne, non qui calorem ejus qualitercumque molestum sibi sentit, sed qui admoto igne laeditur ac sauciatur. Quod satis declarat Graecum verbum ab igne deductum πυροῦσθαι, igniri, incendi, comburi. Hinc Augustinus lib. de sancta virginitate cap. 34. *Uri*, inquit, *est occulta flamma concupiscentiae vastari.* In eundem sensum ustionem hanc interpretantur veterum commentarii tam Graecorum quam Latinorum. Nec secus Hieronymus, qui in apologia ad Pammachium cap. 7. *uri* exponit *fornicari:* nomine fornicationis omne genus impudicitiae comprehendens, in quodcumque incidere solent incontinentes extra conjugium. Quod si uri non plus esset quam pati motus libidinis, et inquietari stimulis carnis, ut volunt sectarii, jam ipse Paulus, qui supra dixit: *Volo omnes homines esse sicut me ipsum*, juxta suum hoc consilium uxorem ducere debuisset. Nam de stimulo carnis alibi queritur: *Datus est*, inquit, *mihi stimulus carnis meae*, etc. 2 Cor. 12. Quem locum de sensu ac motu libidinis graves autores interpretati sunt, ut ibi docebimus.

Jam nec ista Apostoli ratio quicquam facit pro conjugiis eorum, qui continentiae voto sunt alligati. Talibus enim non est melius nubere, quam uri: cum vel ipso Paulo teste, etiam velle nubere sit iis damnabile malum 1 Tim. 5., adeoque illis ipsum nubere sit uri, idque multo gravius, quam si quis extra hujusmodi nuptias uratur. Nam qui post votum nuptias contrahit, peccatum libidinis peccato voti violati cumulat. Igitur secundum expositionem sanctorum Patrum, quos ante citavimus, illis nubere quam uri melius est, qui adhuc nubere possunt. Unde et in oratione quadam adscripta B. Ambrosio sic legitur: *Moechanti in corde suo, necdum castitatem professo, juxta Apostolum melius est nubere quam uri. Sed obsecro Domine, ut cui non licet nubere, non contingat aduri.* Ecce orationis remedium, ubi nubere non licet.

Quaeritur autem, quo sensu nubere sit melius quam uri: num impropria comparatione, scilicet boni cum malo, qualis illa Ecclesiastae 7. *Melior est patiens arrogante;* an vero impropria acceptione melioris, ut melius dicatur, quod minus malum est, quomodo melius olim erat in excelsis Deo vero sacrificare quam idolis: et quomodo *melius est non cognoscere viam justitiae, quam post agnitionem retrorsum reverti*, 2 Pet. 2. Prior sensus veritatem habebit, si nubere per se consideretur ac sine circumstantiis; quemadmodum nuptias considerat August. lib. de bono conjugali cap. 10., docens nec ipsis non se continentibus nuptias esse peccatum, cum aperte dicat Apostolus in consequentibus: *Si acceperis uxorem, non peccasti: et si nupserit virgo, non peccavit.* Et post multa: *Quod vult faciat; non peccat, si nubat.* Ratio manifesta est, quia nuptiae per se sunt res honesta a Deo instituta: praesertim si non de solo contractu nuptiarum agatur, sed de statu ipso conjugali.

Verum fortasse posterior sensus, si bene explicetur, accommodatior est textui, ut nubere dicatur melius quam uri, quia nubere minus malum est, et secundum veniam concessum; uri vero deterius, ac minime concedendum. Nam ut reverti in idipsum propter incontinentiam, ab Apostolo secundum veniam conceditur;

ita et nubere per incontinentiam. Cum hac enim circumstantia nubere accipitur hoc loco. *Quod si*, inquit, *non se continent, nubant. Melius est enim,* intellige non se continentibus, *nubere quam uri.* Sic autem nubere est per incontinentiam nubere. Quod profecto tam est culpabile, quam per incontinentiam misceri cum conjuge. Nam utrobique culpam inducit eadem circumstantia finis.

Huc respexit Hieronymus de nuptiis incontinentium disserens lib. 1. contra Jovin. cap. 4. et 8. et in apologia ad Pammach. cap. 6. et 7. Quibus locis inter alia dicit ac repetit, dictumque defendit, *ideo melius est nubere, quia pejus est uri,* quasi dicat, nubere per incontinentiam, de quo loquitur Apostolus, non in se bonum est, sed in comparatione pejoris. Cujusmodi verbis etiam Sedulius utitur in commentario. Sed et Thomas *melius* interpretatur *magis tolerandum.* Tale quoque est, quod S. Martinum dicere solitum refert Sulpitius in ejus vita, dialogo 2. *Conjugium pertinet ad veniam, virginitas spectat ad gloriam; fornicatio deputatur ad poenam.* Considerabat enim ille sanctus conjugium, quale a plerisque, tametsi Christianis ac Deum timentibus suscipitur. Vide etiam, quae infra dicemus ad ea verba Apostoli: *Si acceperis uxorem, non peccasti.*

Illud adjicio, nonnullos ustionem hanc, de qua Paulus, interpretari de igne gehennae, tanquam sensus sit: Melius est nubere, quam ob vitam in fornicatione actam ardere in gehenna. Sic Faber in commentariis, ac rursum in examinatione literae. Meminit et Sedulius, eodemque alludunt Pelagius et Primasius. Sed merito rejicit hunc sensum Erasmus, ut huic loco minus aptum: quum satis liqueat de libidinis incendio sermonem esse.

10. *Iis autem, qui matrimonio juncti sunt, praecipio non ego, sed Dominus.* Redit ad institutionem conjugatorum, acturus de matrimonii insolubilitate. Graeca breviter: *conjugatis autem praecipio non ego, sed Dominus:* pro eo quod diceret, non ego praecipio, sed Dominus, id est Christus, praecipit. In Graeco est verbum παραγγέλλω *denuncio*, ut quidam vertunt: quemadmodum et legerunt Tertull. in exhortat. castitatis cap. 3. et Ambrosius super Lucam cap. 16. et Ambrosii titulo commentator. Hoc enim proprium est illius verbi significatum. Sed saepe capitur pro eo, quod est praecipio, ut hujus epistolae cap. 11. *Hoc autem praecipio: non laudans,* etc. Item Act. 4. *Et vocantes eos denunciaverunt,* id est, praeceperunt, *ne omnino loquerentur,* etc. et cap. 5. *Caesis denunciaverunt ne loquerentur,* etc. Est enim idem Graece, quod superius in eodem capite, ubi melius transtulit interpres, *praecipiendo praecepimus vobis.* Nec dubium, quin et hoc loco vertendum fuerit *praecipio:* quemadmodum et alii plerique vertunt. Satis autem insinuat hic sermo: *praecipio non ego, sed Dominus,* Apostolos et eorum successores posse quaedam praecipere, quae Christus ipse per se non praecepit.

Uxorem a viro non discedere. Graece, μὴ χωρισθῆναι, *non separari;* quomodo legit Cyprianus cap. 90. lib. 3. testim. Quanquam illud separari est discedere. Nam invitam separari non cadit sub prohibitione; tametsi possunt hic etiam intelligi prohibitae occasiones separationis: hoc est, ne ea faciat aut committat, propter quae vir eam oderit et a se dimittat, quale maxime est adulterium. Nam et hujusmodi separationem facile comprehendit pars sequens: *Quod si discesserit,* etc. quemadmodum ibi declarabitur. Sensus: Uxor non separet se, non discedat a viro, virum suum ne relinquat, nec omnino causam det separationis.

Respicit Apostolus ad praeceptum Dominicum, quod referunt tres evangelistae, Matth. cap. 5. et 19. Marc. cap. 10. et Lucas cap. 16. Ex quibus locis inter se collatis haec colligitur Dominici praecepti plena sententia: non licere viro dimittere uxorem, nec uxori virum, excepta causa fornicationis. Et tam virum moechari, si uxore dimissa aliam duxerit; quam mulierem, si viro dimisso alii nupserit. Cu-

jus praecepti seu legis priorem partem Paulus sic extulit: *Uxorem a viro non discedere: et vir uxorem non dimittat,* ita tamen, ut exceptionem, quam Matthaeo referente Dominus expressit *excepta causa fornicationis,* hic subintelligas, tam ubi de muliere, quam ubi de viro Paulus loquitur. Posteriorem vero partem significavit his verbis: *Quod si discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari.* Cur enim manere innuptam aut viro reconciliari, nisi quia nubens alii viro fieret adultera?

Porro discessum sive separationem hic intellige, qua mulier virum nolit amplius habere pro marito, aut qua fiat, ut ipsam vir habere nolit pro uxore, facto nimirum quoad torum divortio: quod quidem fieri legitime non potest, nisi propter fornicationem. Nam de separatione, quae tantum fit jure ac via defensionis, ut si conjugem habeat haereticum, ad scelera cogentem, aut saevum et intolerabilem, alia ratio est. De separatione autem, qua vinculum solvitur conjugale, paulo post agitur.

11. *Quod si discesserit, manere innuptam.* Graece: *Si vero et separata fuerit, maneat innupta.* Illud *si discesserit,* intelligit Augustinus lib. 1. de adult. conjugiis cap. 3. et sequentibus, ex causa, qua discedere licet. Nam aliter non dicturum Apostolum, *maneat innupta:* sed omnino jussurum, ut revertatur ad virum suum. Igitur hic illam innui vult exceptionem, quam Dominus in suo praecepto expressit dicens, *nisi ob fornicationem:* quae hoc loco *propterea tacita est,* ait Augustinus, *quia notissima est.* Verum hac tanta restrictione verborum tam generalium, nihil arbitror opus esse.

Nec video, quid obstet, quominus generaliter, ut verba sonant, hunc discessum sive separationem interpretemur, ut sensus sit: Quod si separata fuerit a viro, idque vel sponte digressa, sive propter ejus fornicationem, sive propter aliud; vel ab illo dimissa ob quamcumque causam (ut solent tam gentiles quam Judaei suas uxores qualibet ex causa dimittere), non licebit ei cum alio viro conjungi; cum Dominus expresse dicat, *si uxor dimiserit virum suum et alii nupserit, moechatur.* Marc. 10. Sed maneat innupta, aut etc. Nam quod objicitur de optione mulieri data, quae locum non habeat, nisi discesserit ex justa causa; quomodo dilui possit, infra dicemus.

Sensus autem generalis, quem dedimus, invenitur in Graecorum commentariis, eundemque brevissime complexus est Primasius dicens: *Si ob aliquam causam discesserit, alii non nubat.* Innuptam manere, hoc loco non est manere sine conjuge (nam si per discessum nexus prioris conjugii solutus erat, non prohiberetur ipsa alii viro nubere, maxime si incontinentia laboraret), sed est manere separatam a viro, ac sine usu conjugii: ita nimirum, ut nec priore conjugio utatur, nec aliud contrahat. Et haec est illa servitus, quam infra vers. 15. removet a Christianis respectu conjugum infidelium nolentium cohabitare. Qui locus proinde exceptio quaedam est, ut illic dicetur, ab hac sententia generali, qua jubetur mulier a viro separata, aut innupta manere, aut (quod sequitur) reconciliari viro.

Aut viro suo reconciliari. Graece, *aut viro reconcilietur,* id est, revertatur ad virum suum: cum eo redeat in gratiam, correcto tamen, si illius adulterium causam dedit separationis. Nam ad virum adulterii causa dimissum aut derelictum et in eo crimine adhuc perseverantem, non licet mulieri redire, sed eo casu innupta manere debet. Ex vocabulo reconciliandi sumunt argumentum Erasmus et alii nonnulli, quo doceant, Apostolum hic tantum agere de muliere sine justa causa ac temere a marito digressa, non de ea, quae discessit ob viri fornicationem: ne videlicet fateri cogantur hanc, quae virum fornicantem dimisit, debere secundum Apostolum innuptam manere, aut viro reconciliari. Volunt enim per hujusmodi dimissionem solvi vinculum conjugii, ut liberum sit mulieri alium virum accipere.

Argumentum est: quoniam, inquiunt, reconciliari dicitur is, qui offendit, non qui offensus fuit. Quibus respondendum

est, tam verbum Graecum καταλλαγῆναι, quo Paulus utitur, quam Latinum *reconciliari*, non de eo tantum dici, qui laesit et in gratiam recipitur; sed et de eo, qui laesus est et in gratiam recipit. Est enim partium prius dissidentium reconciliatio mutua, sicut et reditus in gratiam. Quod manifeste patet, dum numero plurali dicuntur aliqui inter se reconciliari et in gratiam rediisse. Quin et Deus reconciliari hominibus dicitur 2 Machab. 1. v. 5. et 7. v. 33. et 8. v. 29. Et quod ad rem praesentem propius spectat, Judicum 19. de Levita, cujus uxor juxta veritatem Hebraicam fornicata fuerat, legitur, quod *secutus est eam, volens ei reconciliari.*

Cum autem Apostolus eam mulierem, quae discessit a viro, disjunctive jubeat aut *manere innuptam, aut viro suo reconciliari:* restat breviter dicendum, quando innupta manere possit aut debeat, et quando reconciliari viro. Primum igitur innupta manere potest absque reditu ad virum, si propter ejus fornicationem ab eo digressa fuerit. Sic enim agens utitur suo jure, quo potest adulterum ob fidem conjugii violatam simpliciter a carnibus suis abscindere. Poterit nihilominus, imo caritate suadente debebit, operam dare, ut viro resipiscenti reconcilietur; si vel sua, quod sentiat se non posse continere, vel viri salus alioqui in discrimen vocanda, postulet ita fieri. Innupta vero manere debebit, si vir in adulterio, propter quod dimissus ab ea fuit, perseveret. Cogetur etiam innupta manere, propter quamlibet causam dimissa aut digressa, si vir eam recipere nolit, nec compelli possit ut recipiat. Hisque casibus ad alia suae incontinentiae remedia necessario confugiendum ei erit, cujusmodi supra commonstravimus ad illud: *Unusquisque proprium donum habet ex Deo.*

Caeterum extra casum adulterii, si vir paratus sit aut compelli possit, ut uxorem recipiat, debebit ipsa satagere, nisi periculum obstet, ut recipiatur, ac viro suo reconcilietur, sive ipsa causam dederit separationis, sive vir ejus. Excipio casum, quo conjuges ex consensu mutuo separantur ad vacandum Deo, servaturi continentiam perpetuam. Ex his intelligitur, Apostolum non dare mulieri, quae discessit, optionem liberam, ut quomodocumque discesserit, aut innupta manere possit, aut ad virum redire: sed disjunctivum sermonem Apostoli diversos casus spectare; quorum alii cogant mulierem manere innuptam, alii compellant ad reditum: quamvis et contingat existere casum, in quo libera mulieri sit optio utrumlibet eligendi.

Et vir uxorem non dimittat. Graece, *et virum uxorem non dimittere,* quomodo legit Cyprianus. Pendet enim haec pars ab eo, quod dixit*: Praecipio non ego, sed Dominus:* et respondet illi membro priori: *Uxorem a viro non discedere.* Supplenda rursus exceptio Dominica, *nisi ob fornicationem.* Sed quare non hic addidit Apostolus, quod de muliere: quod si dimiserit, maneat innuptus aut uxori reconcilietur? Autor commentarii, qui fertur Ambrosii titulo, rationem hanc reddit, quod viro liceat aliam ducere uxorem, si priorem adulterii causa dimiserit: *quia non ita,* inquit, *lege constringitur vir, sicut mulier. Caput enim mulieris vir est.* In eandem sententiam propendent Ambrosii nomine decepti (nam commentarium illum non esse sancti Ambrosii episcopi Mediolanensis, satis manifestum est) Cajetanus in expos. Matth. cap. 19. et Catharinus in hujus loci commentario, et lib. 5. annotat. in comment. Cajetani. Sed ut in autore suo, ita et in sententia multum a vero aberrant: licet eam ecclesiae judicio ac definitioni submittant.

Verus Ambrosius ea de re quid senserit, perspicuum est ex iis, quae scribit in comment. super Lucam cap. 16. et lib. 1. de Abraham cap. 4. Quo utroque loco aperte derogat legi humanae, quae contra legem divinam plus juris conjugalis attribuebat viro quam mulieri; quasi viro dimittere conjugem et aliam ducere aliquando liceret, mulieri non item: quum lex divina in hoc negotio pares eos fecerit. Nec vero solius Ambrosii, sed to-

tius ecclesiae haec doctrina est perpetua, ejusque praxi confirmata: ut hic agnoscat Cajetanus *torrentem doctorum et judiciorum ecclesiasticorum* (sic enim loquitur), cui se opponere non audeat, suam interim opinionem non dissimulans; sed quae cessare jam omnino debeat, posteaquam Synodus Tridentina clare ac diserte eam rem totam definivit can. 7. sess. 24. Sane si viro post dimissam adulterii causa conjugem liceret aliam ducere, res vehementer absurda sequeretur: melioris conditionis esse, quantum ad potestatem nubendi attinet, adulteram a viro dimissam, quam innocentem, quae virum adulterum dimisit. Nam illa posset alteri nubere, soluto per adulterium priori matrimonio, postquam vir aliam duxisset, haec autem non posset.

Igitur vera ratio est, Apostolum illud, quod de muliere dixerat, hic non addidisse, quia reliquit intelligendum ac supplendum ex superiori membro: praesertim cum id de viro satis fuisset a Christo Domino expressum. Et ita docet August. lib. 1. de sermone Domini in monte cap. 14. et 16.

Sed forte quempiam adhuc moveat, quod supra non dixit Apostolus, uxorem non dimittere virum, quomodo nunc dicit: *Vir uxorem non dimittat:* sed dixit, uxorem a viro non separari: tanquam hac differentia sermonis insinuetur quaedam juris imparitas inter virum et uxorem: ut viro quidem jus competat, ubi causa subest, uxorem a se dimittendi, mulier autem dimittere virum non possit: si tamen a viro eam dimittente separetur, ut *maneat,* quod Apostolus praecipit, *innupta, aut viro reconcilietur.* Ex quo deinde consequens sit, hanc praecepti partem ad virum non pertinere: quod volebat Ambrosius ille ψευδόνυμος.

Verum facile tollitur hic scrupulus. Nam dimittere et separari, pro quo noster interpres vertit discedere, eadem sunt in re praesenti: nisi quod vir dimittere soleat jubendo ac dicendo, *uxor vade foras,* ut est in epigrammate: mulier autem, quae jubere non potest, dimittat discedendo ac virum relinquendo. Patet id ex verbis Domini apud Marcum cap. 10., ubi prorsus similiter de utroque conjuge loquitur: *Quicumque dimiserit uxorem suam. Et si uxor dimiserit virum suum.* Quo certe loco facere velle exceptionem in priori membro, et non in posteriori, periniquum est. Quin etiam ex Paulo hoc ipsum liquet; qui verbis sequentibus id, quod statuit de viro uxorem habente infidelem et consentientem cohabitare, dicens, *non dimittat illam,* statim similiter dicit de muliere, *non dimittat virum.* Sed et separari, sive discedere, aeque viro tribuit ac mulieri, in eo, quod subjicit: *Quod si infidelis discedit, discedat.* Nam virilis generis est *infidelis,* ὁ ἄπιστος, etsi muliebre comprehendat.

12. *Nam caeteris ego dico, non Dominus.* Graece, *Caeteris autem,* etc. Quaeritur, quibus caeteris? Multi caeteros intelligunt Christianos habentes conjuges infideles, quibus scilicet ante fidem Christi susceptam fuerant conjuncti. Hos enim consequenter instruit Apostolus, quantum ad conjuges dimittendos, vel non dimittendos: cum in praecedentibus tantum egerit, ut volunt, de conjugibus, quorum uterque Christianus esset. Sensum autem hunc faciunt: Caeteris ego suadeo, caeteros hortor et moneo. Non enim habeo praeceptum Domini, quod iis annuntiem. Haec Augustini expositio est lib. 1. de serm. Domini in monte cap. 16. et lib. 1. de adult. conjug. cap. 13. 17. et sequentibus. Augustini sententiam ipsius verbis reddidit Sedulius in commentario. Juxta quos non praecepti, sed consilii est id, quod sequitur, ne fidelis conjugem infidelem dimittat, si consentiat secum habitare. Qua in re Augustinum sequuntur autor glossae interlinealis, Petrus Lombardus lib. 4. Senten. dist. 39. et Gratianus 28. quaest. 1. cap. *Sic enim,* approbante glossa. Item Hervaeus, Aquinas, Liranus et Carthusianus in commentariis: nec non sententiarii plerique, quibus et Dominicus Sotus accedit.

Verum aliis haec sententia non probatur, nec vero probanda est. Nunquam

enim in ecclesia permissum fuit, ut fidelis conjugem infidelem, cui in paganismo conjunctus fuerat, absque religionis injuria commanere volentem, a se dimitteret. Quod si licuisset, uti prudenter Theophylactus et Oecumenius annotant, in magnam reprehensionem venisset religio Christiana, per quam conjugia legitime contracta tam facile dirimerentur, non sine gravi perturbatione societatis humanae. Quapropter et ipse Augustinus diligenter inculcat, hoc, quod licitum dici posse putat, non tamen expedire. Sed et lib. 2. retract. cap. 57. fatetur, se in eo opere, quod de adulterinis conjugiis scripsit, non pervenisse ad perfectam enodationem quaestionis, quam ibi tractavit.

Igitur alii *caeteros* quidem similiter ut priores exponunt, sed hoc sensu verborum Apostoli: Caeteris ego praecipio, videlicet autoritate apostolica, licet Dominus non praeceperit. Non enim de ea re exstare videtur expressum Christi praeceptum. Ita fere Graeci commentatores, et inter Latinos scriptores Hieron. lib. 1. adversus Jovin. cap. 5. et 6. item Haimo, Cajetanus et Gaignaeus in comment. Sed et hanc expositionem improbabilem arguit, quod superioribus verbis nulla significatio est, Apostolum de iis tantum loqui, qui ambo sint Christiani: ut nec ratio est, cur ad eos solos Apostoli sermo contrahatur.

Est itaque tertia ac verior expositio, *caeteros* ad superiora referri, atque intelligi non conjugatos. Nam de conjugatis proxime egerat dicens: *Iis, qui matrimonio juncti sunt, praecipio non ego, sed Dominus.* Quod ergo hic dicit: *Caeteris ego dico, non Dominus,* de non conjugatis accipi debet, ut constet adversativus sermo. Respicit autem ad id, quod dixerat: *Dico non nuptis et viduis, bonum est illis, si sic permaneant.* Unde sicut illic dicere non est praecipere, sed magis habet significationem suggestionis et consilii, ita et hoc loco; ut sit sensus: Caeteris ego dico, non dominus praecipit. Quem sensum planius ostendit eadem sententia aliis verbis inferius repetita, ubi dicitur: *De virginibus praeceptum Domini non habeo, consilium autem do.* Atque ideo non ait: *Caeteris ego* dixi, quamvis superiora respiciens, sed *dico:* quia nimirum adhuc de iisdem dicturus est.

Hunc sensum atque constructionem indicat Tertull. lib. de exhort. castit. cap. 3. et lib. de monog. cap. 3. Tradit autem et solide probat inter neotericos Ambrosius Catharinus, suffragante etiam Joanne Hesselio praeceptore meo, et aliis nonnullis. Hoc ergo, quod sequitur de fratre uxorem habente infidelem, novum et a superiori diversum argumentum est: eatenus tamen cohaerens illis, quae dixit de conjuge non dimittendo, quia continet peculiarem casum, quo possit conjux dimitti, non obstante Domini praecepto.

Notandum, quod Apostolus ait, *ego dico,* non eum dicere a seipso, sed doctum et motum a spiritu divino. Quamvis enim praeceptum Domini non esset id, quod dicit, consilium tamen Domini erat, et ad illud proponendum a Spiritu Dei movebatur. Unde postea de virginibus agens ita scribit: *Consilium do, tanquam misericordiam consecutus, ut sim fidelis.* Et de vidua cum dixisset: *Beatior erit, si sic permanserit, secundum meum consilium,* adjunxit: *Puto autem, quod et ego Spiritum Dei habeam.* Ad hunc fere modum August. lib. 1. de adulterinis conjugiis cap. 18.

Si quis frater uxorem habet infidelem, et haec consentit habitare cum illo, non dimittat illam. Rescribit de imparibus conjugiis. Nam et de iis verisimile est eum a Corinthiis consultum fuisse. *Frater,* id est fidelis, Christianus, baptizatus. *Infidelem,* id est, non Christianam: cui scilicet ipse in infidelitate fuerat conjunctus. Consensum autem cohabitationis intellige, salvo religionis honore, et ut dici solet, citra contumeliam creatoris: extensa tamen hac locutione ad quamvis notabilem ac permanentem injuriam Christianae religionis; ubi et studium pertrahendi conjugem ad damnabilia peccata comprehenditur. Sic enim post Augustinum epist. 89., quae est ad Hilar. quaest.

4. et lib. de fide et oper. cap. 16. mentem Pauli interpretatur ac declarat Innocentius tertius extrav. De divortiis cap. *quanto*, et cap. *gaudemus.*

Quod sequitur *non dimittat illam,* praecepti est, non consilii, tam ex eorum sententia, qui secundam expositionem partis praecedentis tradunt, quam qui tertiam: praecepti, inquam, quo prohibet viro fideli, ne uxorem infidelem dimittat, modo consentiat cum ipso habitare, eo sensu, qui jam expositus est. Ita quoque Tertull. intellexit hunc locum lib. 2. ad uxorem cap. 2. et 7. Pertinet autem hoc praeceptum ad legem naturae divinitus propalatam iis verbis: *Et adhaerebit uxori suae*, Gen. 2. Nec adversatur huic doctrinae factum Esdrae sacerdotis, quo jubente Judaei, utique fideles, dimiserunt uxores alienigenas, id est infideles, ut refertur Esdrae 10. Nam facti species est diversa. Non enim in infidelitate sibi conjunxerant illas mulieres. Et illud accedebat, quod Judaeis uxorum infidelium dimissio necessaria erat, ne per eas a vera religione abducerentur, homines ad peregrinum cultum propensi. Ubi interim dubium manet non hoc loco discutiendum, an per illam dimissionem soluta fuerint quoad vinculum conjugia; an vero nec ante dimissionem vere cohaeserint, obstante aliqua lege divina.

13. *Et si qua mulier fidelis habet virum infidelem, et hic consentit habitare cum illa, non dimittat virum.* Graece: *Et mulier, quae habet virum infidelem, et is consentit habitare cum ea, non dimittat eum.* Dictio *fidelis* addita videtur a quopiam ad sensum explendum. Nam et multi Latini codices non habent, ut nec editio Syriaca. Constat tamen mulierem intelligi sororem, id est, fidelem, Christianam. Et quidem sororis vocabulum paulo post exprimit Apostolus. Apparet autem, interpretem in Graeco pro ἥτις *quae,* legisse εἴ τις *si qua.* Quanquam in re non est diversitas. Porro consensum expone velut supra, sine religionis injuria etc. *Non dimittat virum,* id est, non se ab eo separet, sive dimittendo illum a se, sive ab eo recedendo.

14. *Sanctificatus est enim vir infidelis per mulierem fidelem.* Graece et Syre *in muliere,* id est, per mulierem, Hebraea phrasi. Nec in Graeco additur *fideli,* sed intelligitur. Quod quidem Syrus, quemadmodum Latinus, expressit.

Et sanctificata est mulier infidelis per virum fidelem. Hic quoque Graece et Syre *in viro,* id est per virum; nec in Graeco additur fideli, sed intelligendum relinquitur: quod rursus supplent Latinus et Syrus. Caeterum Tertullianus Hebraismum in utroque membro alia praepositione exponit: *a fideli uxore, a fideli marito,* lib. 2. ad uxorem cap. 1. Citat hunc locum Augustinus, ut est in Graeco, lib. 2. de baptis. parv. cap. 26. et lib. 3. cap. 12., nisi quod pro viro fratrem legit, *in uxore, in fratre.*

Rationem reddit Apostolus, cur infidelis conjux a fideli non debeat dimitti, si cohabitare consentiat, sed retineri potius. Sic enim per fidelem conjugem sanctificatur. Non quod jam absolute sanctus aut sancta sit conjugem habens fidelem, cui commanere consentit: nam quomodo sanctus, qui adhuc infidelis? Sed sanctificari dicitur sanctitate quadam analogica sive imperfecta.

Quaeritur autem, quaenam sit ea sanctitas? Apostolus sanctitatem exponit munditiem, quum illam immunditiae mox opponit dicens: *Alioqui filii vestri immundi essent; nunc autem sancti sunt.* Constat quoque sanctitatem in Scripturis habere significationem munditiae seu puritatis a sordibus et inquinamentis. Sed ut haec immunditia varia est, ita et munditia sive sanctitas illi opposita. Commentator Ambros. et post eum Lombardus, Hervaeus, aliique nonnulli immunditiam interpretantur adulterium. Nam adulteri essent conjuges, si manente vinculo prioris conjugii cum aliis jungerentur: ac filii inde nati reputarentur et essent spurii atque adulterini. Verum hoc pacto non tam conjux infidelis sanctificaretur per conjugem fidelem, quam uterque per al-

terum; dum pari consensu manent in priori conjugio.

Cajetanus legalem quandam munditiem hic significari nomine sanctitatis imaginatur, atque huic opponit immunditiam legalem, quam adscribit tam parentibus in dispari conjugio constitutis, quam illorum filiis; quos dicit esse minus legitimos, ex eo, quod variam trahant a parentibus institutionem, ad quam ordinatur conjugium. Tolli vero hanc illegalitatem tam parentum quam filiorum ex consensu conjugis infidelis ad commanendum cum fideli. Intelligit autem legale et illegale, non jure Mosaico, sed spectando ordinem rationis. Subtiliter haec a Cajetano dicuntur, ac modo loquendi inusitato: et haud scio an ad mentem Pauli.

Magis placet sensus et sermo eorum, qui sanctificationem hanc interpretantur praeparationem quandam ad veram et Deo probatam sanctitatem. Nam sanctificare pro eo, quod est praeparare vel deputare ad aliquid sacrum more Scripturae dicitur, ut Jes. 13. *Mandavi sanctificatis meis.* Zach. 7. *Numquid sanctificare me debeo?* et frequenter in Levitico. Sanctificatur ergo conjux infidelis, acquiescens atque consentiens habitare cum conjuge fideli: quia *candidatus est timoris,* ut loquitur Tertull. lib. 2. ad uxorem cap. 7. Timoris inquam sancti, id est verae pietatis: et quia *candidatus fidei:* quemadmodum imitatione Tertulliani Hieronym. loquitur lib. 1. contra Jovin. cap. 5. Dum enim Christo non maledicit, dum pia conjugis exercitia non impedit, dum signum crucis domui vel thalamo praefixum aequis aspicit oculis, dum patitur etiam filios imbui fide Christi; per haec, velut purificationes quasdam, quasi praeparatur ad Christum; spem bonam ostendens, futurum, ut Christianam religionem ipse quoque suscipiat, praesertim accedente sancta et pacifica conversatione conjugis fidelis, secundum illud 1 Pet. 3. *Mulieres subditae sint viris suis: ut et si qui non credunt verbo, per mulierum conversationem sine verbo lucrifiant; considerantes in timore castam conversationem vestram.*

Tradunt hunc sensum Theodoretus, et apud Oecumenium Photius, et Latinorum complures. Imo Paulus ipse videri potest hoc modo sanctificationem istam interpretari, quum non multo post ait: *Unde enim scis mulier, si virum salvum facies? aut unde scis vir, si mulierem salvam facies?* Cum hoc sensu satis convenit Pelagii commentarius, quem allegat et suis verbis explicat Augustinus lib. 3. de baptismo parvulorum cap. 12. Paulum dicentem in praeterito, *Sanctificatus est,* etc. significasse, *quod exempla jam praecesserant et virorum, quos uxores, et feminarum, quas mariti lucrifecerant Christo, et parvulorum, ad quos faciendos Christianos voluntas Christiana etiam unius parentis vicerat.* Quem sensum etiam alibi tradit Augustinus, ut lib. 1. de serm. Domini in monte cap. 16. et lib. 1. de adult. conjug. cap. 13. atque ex his repetunt in suis commentariis Primasius et Hervaeus.

Hic si quaeras, cur potius infidelis sanctificetur per conjugem fidelem, quam e contrario fidelis profanetur et immundus reddatur per conjugem infidelem, ratio jam patet: quia suum errorem non sic amat infidelis, quin consentiat fideli cohabitare. Ex quo sperandum, ut illius immunditiam et infidelitatem hujus sanctitas ac munditia tandem vincat atque expugnet, quod annotant Chrysostomus et Theophylactus.

Porro sunt alii, qui non minus probabiliter Apostolum exponunt de ea sanctificatione, qua quis sanctificatur ab immunditiis, quibus gentiles turpiter et contra naturam inquinari solent. Id quod etiam congruit loco Petri jam citato. Videns enim conjux infidelis sanctam et castam conversationem conjugis fidelis, abhorrentis non adulterium modo, verum etiam foedas cum conjuge commixtiones, quae vel usum naturalem immutant, vel in menstruo cruore fiunt, vel aliter torum conjugalem deturpant; ipse quoque eo exemplo discit et assuescit a talibus ab-

stinere, sicque quodammodo sanctificatur. Nam sanctificationem immunditiis carnalibus etiam alibi Paulus opponit, ut 1 Thess. 4. *Haec est,* inquit, *voluntas Dei sanctificatio vestra: ut abstineatis vos a fornicatione: ut sciat unusquisque vestrum vas suum possidere in sanctificatione et honore, non in passione desiderii, sicut et gentes, quae ignorant Deum.* Et paucis interpositis: *Non enim vocavit nos Deus in immunditiam, sed in sanctificationem.* Hujusmodi sensum in Pauli verbis contineri sentit Augustinus loco memorato de baptismo parvulorum. Denique favet admodum huic sensui, quod sequitur:

Alioquin filii vestri immundi essent. De filiis adultis loquitur, qui sanctius et castius instituuntur a parentibus simul habitantibus, si alter eorum fidelis sit, quam si digresso fideli maneant apud parentem infidelem; idque etiamsi ipsi filii nondum fidem Christi receperint. Hinc est, quod idem Apostolus vult episcopi filios (qui forte parente adhuc infideli nati et educati fuerant) *subditos* esse *cum omni castitate* et alienos a crimine, sive *accusatione luxuriae.* Quo vitio potissimum laborare solent infidelium filii. Videtur autem supplenda conjunctio *et* dicendo: Et *alioquin filii vestri immundi essent.* Nam duo sunt argumenta, tametsi similia et conjuncta, quibus suadeat, conjugem infidelem, si commorari non detrectet, dimittendum non esse: alterum a sanctificatione conjugis, alterum a sanctificatione filiorum. Exponitur autem illud *alioquin* hoc modo: nisi tu fidelis maneas cum conjuge infideli, filii vestri erunt immundi. Potest etiam sic exponi *alioquin,* id est, si non sanctificaretur conjux infidelis per conjugem fidelem, filii ex illis nati immundi essent. Hoc jam avertitur, dum sanctitas etiam infideli parenti communicatur.

Nunc autem sancti sunt. Nimirum ea sanctitate, quae praedictis immunditiis opponitur. Unde Syrus interpres vertit: *Nunc autem mundi sunt.* Quocirca male ex hoc loco quondam Pelagiani, et hodie Calviniani docuerunt, filios parentum fidelium non opus habere baptismo, quo sanctificentur, utpote sanctos hoc ipso, quod ex sanctis parentibus nati sunt. Cui argumento respondet August. lib. 2. de baptis. parvul. cap. 25. et 26. et lib. 3. cap. 12. nec non serm. 14. de verbis Apost. cap. 19. ostendens, secundum Scripturas multiplicem esse sanctificationem, non rerum modo, sed etiam hominum, quae non semper cum remissione peccatorum sit conjuncta. Nam et catechumeni priusquam baptizentur, *secundum quendam modum suum,* ut ait, *sanctificantur per signum Christi, et orationem manus impositionis.* Et aperte testatur hoc eodem loco Paulus, sanctificari conjugem infidelem per fidelem, tantum quia consentit cum fideli cohabitare. Quod de justificatione seu peccatorum remissione non potest accipi. Super eadem quaestione consultus a Paulino B. Hieronymus, *quomodo sancti sunt, qui de fidelibus, id est, baptizatis nascuntur:* epist. 153. pro responso Tertullianum adducit asserentem, *sanctos dici fidelium filios, quod quasi candidati sint fidei, et nullis idololatriae sordibus polluantur,* tametsi locum apud Tertull. non reperio: nisi quod in libro de anima cap. 39. sanctos ab Apostolo vocari dicat *fidelium filios, quasi designatos sanctitatis, ac per hoc etiam salutis.*

15. *Quod si infidelis discedit, discedat.* Graece, *separatur, separetur.* Syriace, *separat se, separet se.* Haec altera pars est rescripti Paulini de conjugiis imparibus, per antithesin respondens illi priori, *et haec consentit habitare cum illo,* etc. Est autem haec quaedam exceptio ab eo, quod supra dixit: *Uxorem a viro non discedere: quod si discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari. Et vir uxorem non dimittat.* Sensus est: Si infidelis discedit, non consentiens habitare cum fideli, ut fideli, id est, si religione ejus offensus eum relinquat; non est, quod conjux fidelis existimet se debere illum sequi; sed sinat eum discedere, tanquam per ejus disces-

sum libertati suae relictus. Sub quo casu secundum canones etiam alter continetur, nempe, si commaneat quidem infidelis conjux, sed non sine religionis injuria, aut generaliter sine studio pertrahendi conjugem fidelem ad damnabilia peccata. Sic enim posse eum dimitti aut relinqui. Id quod etiam ex praecedenti membro perspicue datur intelligi. Nam si de consentiente cohabitare, dicitur fideli, *non dimittat illum;* igitur de eo, qui non consentit cohabitare, scilicet eo modo, quo superius expositum est, intelligitur fideli dictum, ut vel debeat vel possit talem a se dimittere. Dixi, tanquam libertati suae relictus. Id enim significant verba sequentia, quae servitutem excludunt.

Non enim servituti subjectus est frater aut soror in hujusmodi. In Graeco et Syriaco non additur *enim.* Et illud *in hujusmodi,* Graece ἐν τοῖς τοιούτοις, *in talibus,* vel ad res vel ad personas referri potest. Ad personas apertius refert ea lectio, quae praepositionem omittit: cujusmodi codicem unum observavit Robertus Stephanus. Nec obstat illi lectioni prior dativus *servituti.* Nam totum hoc *servituti subjectus est,* unum est verbum, in Graeco δεδούλωται, ut, si praepositionem non legas, sic verti possit: *Non est serviliter subjectus frater aut soror talibus,* hoc est, infidelibus, qui discedunt, aut cohabitare non consentiunt. Ita Paulus alibi, ἐδουλώθητε τῇ δικαιοσύνῃ, *servi facti estis justitiae,* et δουλωθέντες τῷ θεῷ, *servi facti Deo,* Rom. 6. Item Petrus 2. epist. 2. τούτῳ δεδούλωται, *huic servus addictus est.*

Caeterum addita praepositione melius ad res accommodatur, quemadmodum id plerique intellexerunt: ut sensus sit, Christianum et Christianam cum infidelibus matrimonio copulatos, in hujusmodi rebus seu casibus, cujusmodi videlicet sermo proxime praecedens comprehendit, non esse subjectos servituti; ut vel innupti manere, vel cum conjugibus remanere, eisve digressis reconciliari debeant. Ad hanc enim servitutem superius expressam in muliere, et intellectam in viro, qua nimirum debeant separatione facta vel innupti manere, vel conjugibus reconciliari, et non ad eam solam, qua conjux sequi deberet conjugem discedentem, omnino respicit Apostolus: ut cujus intentio sit, quemadmodum dictum est, his verbis: *Quod si infidelis discedit, discedat,* exceptionem adferre ab eo, quod ante dixerat, *uxorem a viro non discedere,* etc. Quo praecepto dicta servitus exprimebatur.

Cum igitur eam, quam dixi servitutem, a conjuge fideli respectu conjugis infidelis, idque specialiter in casu praesenti, removeat hoc loco Paulus, recte ex eo tradunt canones Pontificii 28. quaest. 2. cap. *si infidelis,* et extra de divortiis, capit *quanto,* et cap. *gaudemus,* quae sunt Innocentii III., conjugem fidelem, si infidelis ob causam aliquam memoratam discesserit aut dimissus fuerit, aliud matrimonium priore soluto contrahere posse. Nam alioqui praedictae servituti subjectus remaneret. Et ad hunc modum Apostoli mentem exposuerunt Ambrosius scribens in Luc. 16. et ejusdem titulo Pauli commentator in hunc locum. Item Graeci interpretes Chrysost., Theophylact., Oecum. et apud hunc Photius. Quibus adde Latinos, glossographum, Lombardum, Aquinatem, Liranum, Carthusianum ac caeteros posteriores: quorum sententiam vel ipsa praxis fidelium ab ecclesia probata satis superque confirmat.

Itaque parum considerate scriptum est a Cajetano, ex Apostoli verbis non haberi, quod solvatur hoc casu vinculum conjugale, cum ipse e diverso contra sensum Ecclesiae putet, ut in superioribus dictum est, dissolvi per uxoris adulterium. Jam quomodo Pauli dotrina, sic uti diximus intellecta, non sit contraria verbis Christi Domini: *Quod Deus conjunxit, homo non separet,* Matth. 19. et aliis quibusdam Scripturis, nullam vinculi solutionem inter conjuges quoad vivunt admittentibus; petatur ex iis, quae disputantur ad dist. 39. lib. 4. sent. Qua de re etiam nonnihil egimus in comm. Rom. 7. vers. 2.

In pace autem vocavit nos Deus. In pace, id est, ad pacem. Quod autem dicit, tale est: Religio Christiana, ad quam a Deo vocati sumus, non cogit nos ad hanc servitutem, qua pax Christiana turbetur, hoc est, pacificus et tranquillus Christi cultus in familia impediatur. Quare sicut pater filium et filius patrem potest plena libertate relinquere ex ejusmodi causa; sic et conjux fidelis infidelem. Quidam sic exponunt: Quamvis permitti possit, ut discedat, nec discedentem prosequi teneatis, tamen providendum, quantum in te est, ne discedat. Nam Deus pacem nostram amat, et aversatur dissidia. Non placet hic commentarius; quia manente hujusmodi conjuge pax Christiana turbatur, discedente serenatur atque servatur: juxta verbum Sapientis: *Ejice derisorem, et exibit cum eo jurgium: cessabuntque causae et contumeliae,* Proverb. 22.

16. *Unde enim scis mulier, si virum salvum facies? Unde,* Graece τί *quid,* et vocula *si* pro *an* posita est Hebraeo more; quemadmodum et in eo, quod sequitur.

Aut unde scis vir, si mulierem salvam facies? Potest haec gemina interrogatio referri ad id, quod proxime dictum erat de dimittendo seu non retinendo conjuge infideli, si nolit absque Christi injuria cohabitare; simul ad id, quod subjunxerat: *In pace vocavit nos Deus;* ut sit sensus: Non est quod illum, spe ejus convertendi, retinere studeas cum tanto pacis dispendio. Res enim admodum incerta est. Itaque potius utere libertate tua, ac sine eum discedere: ne dum tu niteris eum attrahere, ille te retrahat. Hic sensus apud Liranum est, quem Gaignaeus et alii nonnulli sequuntur. At vero plerique tam Graeci quam Latini referunt ad superiora, ubi docuit infidelem conjugem non esse dimittendum, si consentiat cohabitare; et hunc faciunt sensum: Si infidelis vult tecum permanere, nec pacem Christi turbat, forte eum tandem ad Christi fidem pertrahes; sicque eum salutis, quae est in Christo, participem facies; quandoquidem perseverans illa et pacifica cohabitatio bene sperandi de eo materiam praebet: ideoque non debes eum dimittere. Sic et Augustinus intellexit hunc locum lib. 1. de adult. conjug. cap. 13. Quae sane expositio potior videri potest.

Hanc enim vim habet apud Hebraeos illa phrasis, *qui scis* vel *quis scit,* ut probabilem, et ut ita dicam, sperabilem faciat affirmantem interrogationis partem, ut Joël. 2. *Quis scit, si convertatur et ignoscat Deus, et relinquat post se benedictionem?* id est: si conversi fueritis *in toto corde vestro* (id enim praecesserat), omnino sperandum erit, Deum quoque conversum iri ad vos, et remissurum poenas comminatas, et benedictionem, id est, bonorum abundantiam largiturum. Item Jonae 3. *Quis scit,* ait rex Ninivae, *si convertatur et ignoscat Deus; et revertatur a furore irae suae, et non peribimus?* et 2 Reg. 12. *Dicebam enim,* inquit David, *quis scit, si forte donet eum mihi Dominus, et vivat infans?* Quanquam non est hoc perpetuum. Nam interdum difficultatem significat ea phrasis, ut Ecclesiastae 3. *Quis novit, si spiritus filiorum Adam ascendat sursum: et si spiritus jumentorum descendat?* id est, difficile est, hoc scire, et paucis notum est. Deinde nec eadem est hoc loco forma locutionis, sed talis, quae rem dubiam indicare soleat, ut Genes. 15. *Unde scire possum?* Lucae 1. *Unde hoc sciam?* Matth. 15. *Unde nobis in deserto pones?*

Equidem censeo Lirani expositionem non esse rejiciendam, maxime quod et textui probe congruat, adeoque per se obvia sit, faveatque, quod sequitur: *Nisi unicuique,* etc. Interim notandus sermo, *salvum facies,* id est, fidelem facies: quia per fidem justificamur, et in via salutis constituimur, secundum illud Ephes. 2. *Gratia estis salvati per fidem.* Rursus observa, quod uxor virum, et vir uxorem salvam facere dicitur; non utique dando salutem, quod solius Dei est, sed ad ea, quae salutis sunt, monitis ac vitae exem-

plis adducendo. Qua in re, teste Chrysostomo, *nullus doctor tantum potuerit valere, quantum mulier.* Sic et alibi loquitur Scriptura. Vide, quae diximus ad illud Rom. capite 11. *Et salvos faciam aliquos ex illis.*

17. *Nisi unicuique sicut divisit Dominus.* Subaudi, dona sua. Respicit enim ad id, quod ante dixit: *Unusquisque proprium donum habet ex Deo. Dominus,* Graece *Deus.* Sciendum est, Oecumenium pro εἰ μὴ *nisi,* quod hodie in omnibus pene Graecis est, legere ἢ μὴ *an non,* ut haereat cum praecedenti interrogatione. *Unde scis vir, si mulierem salvam facies, an non?* Deinde sequatur: *Unicuique sicut divisit Deus.* Atque hujus distinctionis autorem citat Severianum. Meminit quoque Theophylactus utriusque distinctionis: sed ita, ut praeferat eam, quae in nostris est codicibus. Cui et Erasmus adstipulatur, ac merito. Nam cur particula *an non,* posteriori interrogationi potius annectatur quam priori? Ut et hoc addam, quod in aliis locis, ubi latine legimus *an non,* graece non est ἢ μὴ, sed ἢ οὒ, quod certe magis est usitatum. Erasmus hanc partem ita vertit: *Utcumque fuerit, unusquisque ut ipsi partitus est Deus.* Cujus suae versionis rationem reddit in annotat., docens adverbium εἰ μὴ interdum usurpari, quum omisso, quod dubium est, ad id, quod certum est, redimus.

Alius dixerit ita vertendum esse: *Quod si non,* aut, *sin minus, unicuique sicut,* etc. ut sensus sit hujusmodi: Quod si non succedat de conversione conjugis; id tamen servetur, quod dico: quisque ambulet, agat et conversetur secundum talentum sibi creditum a Deo donorum distributore, atque in statu suae vocationis permaneat: nec conjugem deserat, quamvis infidelem, dum spes est salutis ejus. Nam verbum *ambulet,* quod est in parte sequenti, huc revocant, ut serviat utrique membro. In hanc fere sententiam interpretantur hunc locum, qui praecedentia erotemata referebant ad infideles consentientes cum Christianis conjugibus cohabitare.

Verum si referas ad discedentes, juxta alteram expositionem illic datam; nihil opus erit huc adferre insolitam significationem exceptivae dictionis εἰ μὴ, et supplementum hujus partis petere ex sequenti. Nam sensus erit: *Unde scis* etc., nisi forte Deus, prout varie sua partitur dona, quempiam seu virum, seu mulierem ea gratia dignetur, ut conjugem infidelem etsi religionis nomine sibi molestum et gravem, ac divortium facere volentem, retineat, retentumque patientia, monitis et obsequiis evincat, Christoque lucrifaciat et ad salutem adducat. Hac parte sic intellecta significatur, fidelem praecepto non teneri ad dimittendum conjugem infidelem discedentem, ut supra; sed discedere volentem retinere posse cum spe lucrifaciendi eum Christo. Porro notanda metathesis dictionum, nonnullam faciens obscuritatem, cum ait, *unicuique sicut divisit:* pro eo quod diceret, sicut unicuique divisit. Similiter in eo quod sequitur.

Unumquemque sicut vocavit Deus, ita ambulet. Deus, Graece *Dominus.* Transitum facit ad doctrinam servandae constantiae in statu seu genere et conditione vitae, in qua reperit unumquemque fides Christiana: ne mutatio status, occasione religionis facta, pariat offensionem, ipsamque religionem reddat odiosam. Dixi, inquit, fidelem infideli conjuge discedente non esse subjectum servituti, ut eum sequatur aut retineat, ne quidem salutis ejus procurandae causa: non prohibeo tamen quo minus id faciat, si praesertim occulto Dei dono et instinctu ad id moveatur. Imo sententia mea haec est, ut quisque, quoad fieri potest, ita ambulet, sicut vocavit eum Deus: hoc est, conversetur, Deoque serviat, manens in eo genere vitae, in quo ad fidem a Deo vocatus est; sive in conjugio, sive extra conjugium; sive in servitute, sive in libertate; sive in alio quocumque: nec vitae statum mutet ex imprudenti studio suae salutis. Sentit, ob susceptam Christi

religionem non esse necessarium, ut quis statum mutet, nec vero id faciendum temere.

Si quis objiciat de statu quopiam aut artificio turpi, vel injusto, vel alias inhonesto, quale meretricum et foeneratorum; quale etiam histrionum, quos ad communionem admitti vetuit B. Cyprianus epist. 61., breviter respondeo, Paulum agere de statu ac modo vitae licito et inculpato, quales plurimi etiam apud infideles. Caeterum lector observet, hic et in sequentibus sermonem esse non de statu, ad quem quis vocatus est, sed in quo vocatus, scilicet ad fidem Christi. Quae duo video a nonnullis hoc loco confundi, praeter mentem Apostoli. Significari vero vocationem efficacem, vix opus ut admoneam.

Et sicut in omnibus ecclesiis doceo. Graece: *Et sic in ecclesiis omnibus ordino, sive dispono, διατάσσομαι;* Syriace, *praecipio.* Sensus: Nec vobis solum, sed omnibus ecclesiis hanc meam sententiam propono et praescribo: Christianismum non cogere ad mutandum vitae statum; nec nisi magna ratio cogat, mutandum esse. Merito doctrinam hanc ecclesiis inculcabat, ne Christiana religio res humanas turbare videretur. Atque vel hinc satis intelligitur illud quod ante dixit: *Si quis frater uxorem habet,* etc. *non dimittat illam;* praecepti esse, non consilii. Nam profecto, si consilii tantum esset, licuisset dimittere. Quae res haud leviter perturbasset atque offendisset statum publicum. Deinceps suam doctrinam declarat aliquot exemplis, iisque ad instructionem fidelium valde commodis.

18. *Circumcisus aliquis vocatus est?* Id est: quispiam prius circumcisus, utpote Judaeus aut proselytus, vocatus est ad fidem. Nec refert sive legas interrogative, quemadmodum plerique, sive non. Sensus enim idem efficitur. Quod etiam observa in sequentibus. Quomodo locum hunc totum usque ad illud: *Nolite fieri servi hominum,* exponat S. Hieronymus, infra dicemus.

Non adducat praeputium. Sensum reddidit interpres. Nam Graece tantum est μὴ ἐπισπάσθω, *ne attrahat,* vel potius, *ne attrahatur,* id est, ne se attrahi faciat. Et sensus est: ne sibi curet attrahi praeputium. Quid sit attrahere, sive adducere, sive ut alii vertunt, adsciscere, accersere praeputium, quaeri solet: quandoquidem constet, praeputium semel amputatum reponi non posse. Certe quod hic dicitur, si proprie et sine tropo intelligas, impossibile esse, censent Origenes lib. 4. de principiis, Hieron. lib. 1. contra Jovin. cap. 6. et in comment. Jesaiae 52., August. libr. de mendacio cap. 5. et Cajetanus hoc loco.

Verum alii rectius fieri posse fatentur. Agit ea de re Epiphanius rerum Judaicarum peritus, lib. de pond. et mens., ubi cum retulisset, Symmachum veteris Scripturae interpretem secundo circumcisum fuisse, docet quemadmodum id facere soleant illi, qui ex Judaeis transibant ad Samaritas, aut contra; nimirum arte medica et quibusdam instrumentis residuam praeputii pelliculam attrahentes, eandemque rursus amputantes. Quod et Cornelius Celsus posse fieri docet lib. 7. cap. 25. Meminit etiam hujus modi Photius ex Epiphanio: meminit et Theophyl. Quanquam quod Epiphanius et Photius scribunt, originem facti quosdam referre ad Esau, qui *ad abnegationem Dei, et ad deletionem caracteris patrum ipsius,* illud primus invenerit, cui propterea Deus dixerit: *Esau odio habui,* fabulosum esse vix dubito. Nam apud Idumaeos circumcisio a patribus accepta, quemadmodum et apud alias quasdam gentes, mansit in usu, teste Hieronymo super Jeremiae cap. 9. Porro Judaeos, qui ad ritum gentilem se transferebant, aliquid tale facere solere, satis apparet ex 1 Machab. 1., ubi de eis dicitur: *Et fecerunt sibi praeputia, et recesserunt a testamento,* id est, a foedere circumcisionis, quod Deus sancivit ac pepigit cum Abraham et posteris ejus. Hoc quidem Hieron. in Jesaiae comment. *de nascentibus filiis et non de patribus* dictum esse vult. Id enim habeat lex Antiochi Judaeis data, de qua eodem capit., *relinquere filios suos incircum-*

cisos. Unde et Cajetanus existimat, Paulum non aliud velle, quam ut, qui circumcisus est, *perseveret circumcidendo filios.* Sed profecto diversa sunt, facere sibi praeputia, et relinquere filios incircumcisos. Nam ut testatur Josephus antiquitatum Judaicarum libro 12. capit. 6., propter hoc *adduxerunt sibi praeputia, ut nudi quoque Graecis non essent dissimiles:* videlicet in gymnasio, quod Hierosolymis aedificandum a rege impetraverant, exercendi.

Quamvis autem haec ita se habeant, tamen non id solum vult Paulus, ne qui circumcisus ad fidem vocatus est, arte praeputium sibi reparet, quo circumcisionem suam aboleat: sed ne poeniteat eum aut pudeat circumcisionis, nec affectet esse praeputiatus; imo nec propter hoc, quia Christianus est, desinat instituta Mosaica servare; modo sciat legem mortuam esse, quae cum honore sepelienda sit: quod ipse Paulus et alii Apostoli, plurimique ex circumcisione fideles, fecerunt.

In praeputio aliquis vocatus est? non circumcidatur. Hoc est: praeputiatus quispiam vocatus est ad fidem? nempe quomodo vocati gentiles: *non circumcidatur.* Hoc enim esset judaizare et Christum abjicere, Paulo gentibus denunciante Galat. 5. *Quoniam si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit.* Itaque praeputiatum, id est, gentilem circumcidi, non solum non cogit lex Christiana, sed nec permittit. Quod si quis genere Judaeus in praeputio vocatus esset tempore Pauli, non prohibebatur circumcidi. Nam ipse Paulus Timotheum matre Judaea natum circumcidit propter Judaeos, cum quibus erat illi conversandum Act. 16., non tamen alioqui facturus. Quod de circumcisione dicitur, de caeteris legis caerimoniis similiter intellige. Nominat autem circumcisionem, tanquam praecipuam caerimoniam, in qua totius legis esset professio.

19. *Circumcisio nihil est, et praeputium nihil est.* Sensus: Nihil haec valent, nihil conferunt ad justitiam et salutem; ideo non sunt affectanda. *Quaeres,* quomodo dicat circumcisionem nihil esse et nihil valere: cum, ut est multorum opinio, valuerit ad tollendum peccatum originale? Primum *respondeo,* loqui Paulum pro eo tempore, quo circumcisio jam erat sacramentum mortuum. Deinde circumcisionem etiam tempore legis antiquae nihil valuisse ad salutem et justitiam, quatenus erat illius legis sacramentum. *Nihil enim ad perfectum adduxit lex,* Hebr. 7. et: *Si per legem justitia, ergo gratis Christus mortuus est,* Galat. 2.

An autem et quid valuerit, per fidem ad legem gratiae relatum circumcisionis sacramentum; in quaestione versatur apud Theologos. De qua aliquid diximus ad illud Rom. 4. *Et signum accepit circumcisionis signaculum justitiae fidei,* etc. Illud extra controversiam est, circumcisionem tempore Mosaicae legis, et ex quo praecepta fuit Abrahae et posteris ejus, quatenus erat observatio divini praecepti, non fuisse nihil, sed aliquid; ut hic consequenter dicitur, et a nobis exponitur. Cur autem non pugnet haec sententia cum illa ejusdem Apostoli Rom. 2. *Circumcisio quidem prodest, si legem observes;* eo loco a nobis explicatum reperies.

Sed observatio mandatorum Dei. Supple, est aliquid, confert ad justitiam et salutem: quia scriptum est: *Factores legis justificabuntur,* Rom. 2. et: *Si vis ad vitam ingredi, serva mandata,* Matth. 19. Repetit hanc sententiam Apostolus ad Gal. 5. et 6. verbis nonnihil diversis: *In Christo Jesu,* inquit, *neque circumcisio aliquid valet, neque praeputium; sed fides, quae per caritatem operatur.* Et cap. 6. *Sed nova creatura.* Ex quo intelligitur eadem esse, saltem concomitanter, haec tria, observationem mandatorum Dei, fidem, quae per caritatem operatur, et novam creaturam.

20. *Unusquisque in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat.* Graece: *Unusquisque in vocatione qua vocatus est maneat.* Repetit generalem sententiam, ut aliud subjungat exemplum de

statu servitutis. Vocationem intelligit vitae statum seu conditionem; quod et ea, qualiscumque sit, vocationis sit divinae. Nam *hoc ad eas consuetudines vel conditiones vitae retulit, quae nihil obsunt fidei bonisque moribus,* ait Augustinus in exposit. epist. ad Galat. 2., quod et supra diximus aliis verbis. Et alioqui non erit vocatio, quae utique relationem habet ad Deum vocantem: sed humanae cupiditatis praesumptio. Sensus est: Nemo factus Christianus prohibetur manere in statu, in quo erat, quando vocatus est ad fidem Christi. Nec vero mutare eum debet, nisi justa ratione: et ita quidem, ut non turbetur respublica, nec caritas proximorum laedatur. Igitur hac sententia non tam praecipit Apostolus, quam significat, quid cuique Christiano liceat. Ad quod ipsum tamen etiam hortatur, nisi quid aliter expediat.

21. *Servus vocatus es? Non sit tibi curae.* Servus eras, inquit, quando vocatus es ad fidem? non te res illa angat, ne doleas, te, qui jam religione Christianus es, adhuc conditione servum esse. Nolo te solicitum esse, ut onere servitutis libereris.

Sed et si potes fieri liber, magis utere. Graece: *Sed si etiam potes,* etc. Sensus est: Etiamsi possis assequi libertatem, magis tamen, id est, potius utere servitute, et in ea permane majoris boni causa, scilicet ad tuam exercitationem, et domini tui salutem. Nam ex tua servitute, si liberaliter et christiane servias, major spes erit dominum tuum lucrifaciendi Christo, quam ex adepta libertate. In hunc sensum fere commentatores exponunt. Nonnulli sic: Si tamen potes fieri liber, potius utere libertate, tanquam bono per se desiderabili. Et in hunc sensum Syriaca supplevit Tremellius. Sic enim vertit: *Sed etiam si potes liber fieri, elige tibi potius, quam ut servias.* Verum hic sensus, ut bene declarat Chrysostomus, repugnat ipsius Pauli scopo. Versatur enim in eo, ut suadeat conditionem vitae non esse mutandam. Unde et sequitur:

22. *Qui enim in Domino vocatus est servus, libertus est Domini.* Rationem reddit ejus quod dixerat, *non sit tibi curae,* ac docet, servi liberique parem esse conditionem in Christo: quandoquidem et servi sunt liberti Christi, et liberi servi sunt Christi. Qui enim, inquit, servus cum esset, vocatus est ad fidem Christi Domini, libertus ejus est: hoc est, e servitute peccati in libertatem ab eo vindicatus, eique tanquam liberatori suo obnoxius. Tales enim liberti dicuntur.

Similiter qui liber vocatus est, servus est Christi. Graece, *Similiter et qui,* etc. Qui, inquit, conditione liber cum esset, vocatus est ad fidem Christi Domini; servus est Christi, quia redemptus ab eo. Nam hoc sequitur.

23. *Pretio empti estis.* Emphasis est in eo quod addit, *pretio:* cum alioqui quicquid emitur, pretio ematur. Significat ergo magnum et inaestimabile pretium, videlicet sanguinis ejus, qui emit. Pluribus hoc explicatum est cap. super. vers. ult. Dicitur autem tam ad servos quam ad liberos, adeoque communiter ad omnes fideles; quemadmodum et id quod sequitur.

Nolite fieri servi hominum. Infert generalem et salutarem admonitionem. Pretio sanguinis sui Christus vos emit, et servos suos fecit: igitur nolite fieri servi hominum. Id est: ne vos ita subjicite hominibus, ut Christo Domino debitum subtrahatis, aut quoquo modo minuatis obsequium atque servitium. Velut qui sunt in obsequio regis hominis, si aliis se dedant, quo fiat, ut minus queant regi debita praestare ministeria, peccant in regem; ut milites, a quibus idem Apostolus Timotheum exhortans exemplum sumit 2. epist. 2. cum ait: *Nemo militans implicat se negotiis saecularibus: ut ei placeat qui se probavit,* ac in militem delegit. Fiunt ergo servi hominum, qui sic hominibus serviunt, ut Christo non serviant, aut minus serviant: et omnino quicumque impensa hominibus obsequia non referunt ad gloriam Christi, sed ad solam respiciunt hominum voluntatem, quos vel ti-

ment vel amant inordinate. Non dissimili sensu Paulus alibi in vitio ponit hominibus placere, ut Gal. 1. vers. 10. Col. 3. vers. 22. et 1 Thessal. 2. v. 4.

Qui partem hanc ad solos liberos referunt, ita exponunt: Ne libertatem vestram commutetis in servitutem, quantum per vos fieri potest: sed manete in bono libertatis, quod habetis. Verum magis apparet, ad omnes fideles referendam esse, sicut ad omnes pertinet illud: *Pretio empti estis.* Atque ea est expressa Chrysostomi et sequacium ejus sententia. Nec vero opus erat liberos hortari ad retinendam libertatem, ut nec servos ad eam adipiscendam: quum libertas in iis sit bonis, quae naturaliter ab omnibus appetuntur.

Scito, lector, totum hunc Apostoli contextum ab eo loco: *Circumcisus aliquis vocatus est*, a B. Hieronymo longe aliter exponi. Vult enim parabolicum esse sermonem, quo sub parabolis circumcisi et praeputiati, liberi et servi, disserat Apostolus de coelibatu et conjugio, doceatque quomodo tam coelibes, quos per circumcisum et liberum putat Hieron. significari, quam conjugatos, quos per praeputiatum et servum, permanere debeant, illi in coelibatu, hi in matrimonio, sicut eos deprehendisset Christi baptisma; secundum illud, quod proxime praemiserat dicens: *Unumquemque sicut vocavit Deus, ita ambulet.* Haec docet lib. 1. adversus Jovin. cap. 6. ac repetit in Apologia ad Pammach. cap. 2. Rursus ita docet in epistola 12. ad Gaud. scripta, ubi inter alia, adducere praeputium interpretatur quaerere *pelliceas tunicas nuptiarum.* Denique in ea sententia persistit, exponens Jesaiae cap. 52. Quem et Sedulius sequitur in hujus loci comm. Sed et ante istos eodem modo locum hunc intellexit Origenes lib. 4. de principiis.

Certat autem Hieronymus adversus Jovin. scribens pro hoc intellectu sex rationibus: quas apud eum legat, qui volet. Puto, comperiet omnes ex contextu Paulino bene considerato juxta vulgatum et obvium commentarium, quem dedimus, haud aegre dissolvi posse. Fatetur etiam ipse Hieronymus in apologia, quosdam prudentissimos interpretes scripturarum aliter, hoc est simpliciter ac sine metaphora hunc locum exposuisse. Quod autem idem Hieronymus etiam illa verba: *Circumcisio nihil est, et praeputium nihil est,* ad virginitatem et conjugium applicat: ne quem offendat, tanquam virginitati meritum detrahat, aut eam aequet conjugio, contra suum in illo opere scopum et institutum: audiat quemadmodum ipse se declaret. Additis enim Apostoli verbis: *sed observatio mandatorum Dei;* ita subjungit: *Nihil enim prodest absque operibus, caelibatus et nuptiae: cum etiam fides, quae proprie Christianorum est, si opera non habuerit, mortua esse dicatur.* Haec ille.

24. *Unusquisque in quo vocatus est, fratres, in hoc permaneat apud Deum.* In multis codicibus erat *frater,* non *fratres.* Sed veram lectionem, id est *fratres* vocandi casu, restitutam habemus ex editione Romana, suffragante textu Graeco et Syriaco, nec non Latinis expositoribus Ambr. et Primasio, quibus omnibus etiam legitur *maneat,* non *permaneat:* tametsi familiare est interpreti nostro compositum *permanere* loco simplicis usurpare. Repetit Apostolus jam tertio suam propositionem, concludens, unicuique in ordine, statu, conditione, qua ad fidem Christi vocatus est, manendum esse; verum id salva fide et obsequio, quod Deo debetur. Hoc enim est, quod addit, *apud Deum,* exponente Theophylacto. Nonnulli putant verti posse *a Deo,* et sententiam sic ordinant: Quisque in quo vocatus est a Deo, in eodem permaneat. Nam παρὰ τῷ θεῷ, id est *a Deo,* legitur alicubi. Quanquam id rarissime, nec usquam, ut arbitror, in sacris literis. Simul ab hoc intellectu revocat hyperbaton minime necessarium. Nam prior sensus, *maneat apud Deum,* id est Deo serviens, et a Deo non recedens, optime constat.

25. *De virginibus autem praeceptum Domini non habeo.* Redit ad sermonem de virginibus et innuptis, intermissum ac

suspensum ab eo loco: *Caeteris ego dico, non Dominus:* atque de iis nunc agit plenius et explicatius. Dicit itaque, de virginibus, quae tamen nondum voverint Deo continentiam (et eadem ratio de omnibus a vinculo conjugali liberis), nullum se habere praeceptum a Christo traditum: scilicet ut vel maneant, vel non maneant sine conjugio. Quod enim superius dixit et inculcavit, unicuique in eo manendum, in quo vocatus est, tantum admonitio fuit, ne quis factus Christianus temere mutet conditionem vitae priorem; quum id rereligio Christi non exigat.

Consilium autem do. Consilium Graece γνώμην *sententiam.* Dico, inquit, quod sentio, quodque melius judico. Hoc autem est consilium dare. Nam utique sententia de rebus agendis, consilium est. Sic in fine capitis *secundum meum consilium,* Graece γνώμην. Ostendit hic locus et alii similes, non omnia bona, quae facimus, esse praecepti, quod volunt hujus aevi sectarii: sed quaedam esse consilii; ad quae nimirum absolute fideles non teneantur ex aliquo Dei praecepto. Nam *praeceptum* quidem *est,* ait Aug. lib. de sancta virginitate cap. 15., *cui non obedire peccatum est: consilium* vero, *quo si uti nolueris, minus boni adipisceris, non mali aliquid perpetrabis.*

Objicit Calvinus generale praeceptum: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo.* Verum eo praecepto non jubentur omnes omnia bona facere quaecumque possunt; sed praecipitur, ut quisque in sua vocatione Deum diligat, eique serviat ex toto corde. Nam etsi *dilectio Dei non cadat sub praecepto secundum aliquam mensuram, ita ut id, quod est ultra, sub consilio remaneat, ut patet ex ipsa forma praecepti, cum dicitur, diliges ex toto corde:* quemadmodum docet S. Thomas 2. 2. quaest. 185. art. 3., non tamen ad diligendum ex toto corde Deum, omnia media ex praecepto omnibus proposita sunt, ut nec omnia omnibus conveniunt: tametsi culpa non caret inconsultae electionis, qui posthabito bono, quod sibi melius est, eligit minus bonum. Jam ut ostendat Apostolus, suum etiam consilium esse a Domino, subjungit:

Tanquam misericordiam consecutus a Domino, ut sim fidelis. Ut sim fidelis, Graece πιστὸς εἶναι, *fidelis esse,* id est, in hoc ut sim fidelis. Et sensus est: Consilium do tanquam apostolatu dignatus a Christo Domino per ejus gratiam et misericordiam; ut bona fide, sicut Apostolum et internuncium facere oportet, proferam super re proposita sententiam et consilium meum, dicamque quid melius esse censeam. Sic et in fine cap., cum rursus consilium suum allegasset dicens: *Beatior autem erit, sic sic permanserit, secundum meum consilium,* mox addidit: *Puto autem, quod et ego spiritum Dei habeam:* scilicet ut consilium suum ostenderet a Spiritu sancto proficisci, et consentaneum esse voluntati Domini sui. Nam revera consilium hoc ipse Christus proposuit in evangelio, quando dixit: *Sunt eunuchi, qui se ipsos castraverunt propter regnum coelorum. Qui potest capere capiat,* Matth. 19. Partem hanc sic exponit Augustinus lib. de sancta virginit. cap. 14., ut effectus misericordiae Domini sit, esse fidelem; ac si dicat Apostolus: *Neque enim invidere debeo fidele consilium, qui non meis meritis, sed Dei misericordia sum fidelis.* Sensus hic verissimus quidem est: sed priorem, quem inter alios apertis verbis tradit Aquinas, germaniorem esse probat locus similis 1 Tim. 1. *quia fidelem me existimavit ponens in ministerio.*

26. *Existimo ergo hoc bonum esse propter instantem necessitatem.* Hic jam profert suum consilium. Dicit autem *existimo,* sive *arbitror,* Graece νομίζω, modestiae causa, cum de re certa loquatur, sicut et infra viduis consulens dicit: *Puto quod et ego* etc. *Hoc,* id est virgines manere, uti statim exponit. *Bonum* intellige non qualecumque, sed eximium et praeclarum; quod nonnulli vertunt pulcrum, quemadmodum et initio capitis. Aut bonum pro meliore posuit, ut supra versu 8. Praecellentiam hujus loci breviter explicat Thomas per tria genera.

Bonum, inquit, *honestum propter puritatem, delectabile propter libertatem, utile propter mercedem: quia debetur ei fructus centesimus.*

Instantem seu praesentem necessitatem nonnulli interpretantur necessitatem moriendi. Quod non placet. Alii ingruentes persecutiones, quas facilius ferunt, atque expeditius fugiunt, qui conjugem et liberos non habent, secundum illud Salvatoris: *Vae praegnantibus et nutrientibus in illis diebus*, Matth. 24. Verum quia generalis est Apostoli doctrina, pertinens etiam ad tempora ecclesiae pacata: magis probo generalem commentarium, quem huc adferunt plerique tam Graeci quam Latini, per instantem necessitatem intelligentes hujus saeculi molestias et incommoda, quae plurima secum trahit status conjugalis: quas paulo post alio nomine tribulationes carnis Apostolus appellat. Unde conjugati comparantur molentibus in mola, Matth. 24. Quum ergo dicit: *propter instantem necessitatem*, subaudi evitandam seu declinandam: quomodo supra versu 2. *propter fornicationem* vitandam. Atqui considerat Apostolus hujusmodi necessitatem ut impedimentum, quo minus quis libere et expedite possit Deo servire. Talia namque fere sunt incommoda status conjugalis. Et hoc modo necessitatem istam a Paulo considerari docet ac probat Augustinus lib. de sancta virginit. cap. 13. et 14. Probat autem hac firmissima ratione: quia Paulus haec scribit, *providens et consulens in futurum: cum omnis ejus dispensatio non nisi ad vitam aeternam vocet.* Eandem rem pulcre explicat Hieron. in lib. de custodia virgin. ad Eustoch. cap. 9. et adversus Helvid. cap. 10.

Patet igitur, quam nihil hic locus faveat Joviniano et novis hujus saeculi Jovinianistis, qui mirabili insipientia ac sententiae vanitate (sic enim de talibus loco memorato loquitur Augustinus) virginitatem ob id solum colendam et conjugio anteponendam censent, quod hominem liberet a multis hujus vitae molestiis: non quod hominem Deo commendet, aut ad regnum coelorum promoveat. Quin etsi de necessitate nihil impediente spirituale bonum ageretur in his verbis: tamen non haec sola causa fuisset Apostolo virginitatis conjugio praeferendae. Nam paulo post diserte illam ex eo praefert, quod aptiorem reddat hominem ad serviendum Deo.

Quoniam bonum est homini sic esse. Quoniam exegeticum est. Declarat enim quod dixerat, *hoc bonum esse;* et dicens *homini*, consilium suum facit commune utrique sexui: ne quis ad solas foeminas virgines referat. Itaque sensus est: Hoc quod dico bonum esse homini tam mari quam foeminae, est *sic esse*, sive, ut supra dixit, sic permanere, scilicet ut sunt, sine conjugio, in virginitate. Nam de virginibus sermonem suscepit, in quibus tamen etiam alios coelibes, etsi non virgines, comprehendit.

27. *Alligatus es uxori? Noli quaerere solutionem.* Ac si dicat: non ita commendo virginitatem et abstinentiam conjugii, ut eos, qui vinculis conjugalibus astricti sunt, adhorter ac solicitem ad divortium et separationem. Nam pridem hortabar unumquemque ad manendum in quo vocatus est. Loquitur Apostolus haud dubie de vinculo matrimonii consummati. Sed etsi sermonem ejus ad inconsummatum matrimonium extendas; non hinc consequens erit, eos adversari praecepto Paulino, qui docent inconsummati matrimonii vinculum per ingressum religionis solvi posse: recteque eos facere, qui ab hujusmodi matrimonio ad religionem transeunt. Non enim his verbis prohibet Apostolus, ne quis solutionem quaerat, sive quoad vinculum, sive quoad torum, quando id legitima ratione fieri posset: sed generalem adhortationem solutionis, etiam licito modo faciendae, a se removet, sciens quia non omnes capiunt verbum hoc.

Solutus es ab uxore? Noli quaerere uxorem. Solutum ab uxore intelligit liberum a conjugio, sive uxorem aliquando habuerit, sive non. Nam et qui nunquam habuerunt, vulgo soluti dicuntur. Nec obstat verbum praeteriti temporis λέλυσαι,

quod Latinis in participium resolvi debet. Nam ut Oecumenius docet, *solutus* per oppositi negationem exponi potest, id est, nunquam ligatus. Tertullianus quidem de secundo matrimonio accepit in exhort. castit. cap. 4. Verum antithesis Apostoli inter alligatum esse et solutum, generaliorem sensum postulat. Quod si, inquit, a conjugio liber es, ne quaereas uxorem; id est, non te hortor ad conjugium, sed magis hortor et consulo, ut sic permaneas. Hoc enim bonum est. Sed quia non omnes capiunt verbum hoc, iis, qui non capiunt, consulendo dicitur: *Si non se continent, nubant,* et 1 Tim. 5. de quibusdam viduis: *Volo juniores nubere.*

28. *Si autem acceperis uxorem, non peccasti.* Graece ἐὰν δὲ καὶ γήμῃς. Quod ita vertas licet: *Sed et si uxorem acceperis,* etc. Ubi nota verbum *γήμῃς,* pro quo dixit interpres *acceperis uxorem,* utrique sexui esse commune: quomodo nubere ab eodem nostro interprete saepe sumitur ob inopiam aptioris verbi. Quanquam hoc loco videtur proprie ad virum dici, tum quia praecessit: *Solutus es ab uxore,* tum quia peculiariter ad foeminas pertinet quod sequitur: *Et si nupserit virgo.* Sensus Apostoli: Non ita dico, ne quaeras uxorem, quasi peccatum sit uxorem ducere, et id a me prohibeatur. Nam nuptiae non sunt peccatum, sed res bona a Deo instituta: proinde nequaquam consequens est, si quis uxorem duxit, eum peccasse. Quod etsi ita sit, contingit tamen actum seu contractum, quo ducitur uxor, vitiari fine, vel aliqua alia circumstantia mala; sicut et alios actus genere suo bonos. Unde Thomas ita locum hunc exponit: *Si acceperis uxorem, scilicet bono fine, non ad expletionem libidinis, non peccasti.* Vide quae superius dicta ad illud: *Melius est nubere quam uri.*

Et si nupserit virgo, non peccavit. Diligenter admonent commentatores Photius, Theophyl., Oecumenius et alii post Chrysostomum tam in comment., quam in sermone de libello repudii, non loqui Paulum de ea virgine, quae Christo dicata sit. Hanc enim si nupserit, adulterum Christo sponso suo superinducere, et proinde graviter admodum peccare. Hieron. quoque libro 1. contra Jovin. cap. 7. haec Apostoli verba: *Si nupserit virgo, non peccavit,* suis verbis ita prosequitur: *Non illa virgo, quae semet Dei cultui dedicavit: harum enim si qua nupserit, habebit damnationem, quia primam fidem irritam fecit.* Et addit: *Virgines enim, quae post consecrationem nupserint, non tam adulterae quam incestae sunt.* Incestas vocat, propter id quod dixit eas primam fidem irritam fecisse, ex Apostolo 1 Tim. 5., id est votum continentiae Deo factum violasse. Quas et propterea damnationem habere ibidem Apostolus pronunciat.

Ex quibus liquet, quam impie agant autore ac duce Martino Luthero nostrae tempestatis haeretici, dum hoc Apostoli testiminio abutentes, quo dicit, virginem si nupserit non peccasse, virgines voto obnoxias, et per illud Christo consecratas, provocant ad nuptias. Vide, quae diximus ad illud hujus capitis: *Quod si non se continent, nubant.* Neque tamen exceptione seu limitatione opus habet dictum Apostoli: *Si nupserit virgo, non peccavit:* sed negationem continet hujus consequentiae: Si nupserit virgo, peccavit; quasi videlicet nubere peccatum sit, in quem sensum etiam priorem partem exposuimus. Igitur istiusmodi sententiae recte usurpantur, et a Patribus usurpatae sunt, adversus veteres quosdam haereticos, qui nuptias damnarunt, tanquam diaboli inventum, aut alioqui rem per se malam. Quos venturos Apostolus praevidit et praedixit illis verbis, *prohibentes nubere,* 1 Tim. 4.

Tribulationem tamen carnis habebunt hujusmodi. Graece: *Afflictionem autem carni, seu carne* (τῇ σαρκὶ) *habebunt tales.* Pro *carne* Erasmus et Hentenius *in carne* verterunt. Syrus exponit *in corpore.* Et sensus est: Attamen hujusmodi, id est virgines, et in universum coelibes, si conjugio se copulaverint, multas secundum carnem molestias et afflictiones experientur, a quibus liberi

sunt coelibes. Est enim vita conjugalis plena molestiis, curis, et angoribus: quod genus incommodorum enumerat Chrysost. in serm. de libello repudii; ac multo latius lib. de virgin. cap. 57. Nec minus copiose ea percenset Basilius libr. de virgin., vocans inter alia conjugium dolorum officinam.

Igitur hic oblique deterret Apostolus a conjugio, et ad excellentius bonum invitat, propositis incommodis conjugii: maxime quod ea talia sint, quae mentem hominis plurimum impediant a Dei servitio, vitaeque spiritualis profectu. Unde recte B. Augustinus in lib. de sancta virginitate cap. 16. *Istam,* inquit, *tribulationem carnis, quam nupturis praedicit Apostolus suscipere tolerandam, perstultum esset, nisi metueretur incontinentibus, ne tentante Satana in peccata damnabilia laberentur.*

Ego autem vobis parco. Hoc quidam sic interpretati sunt: Quum dico, non peccare eos, qui matrimonium contrahunt, id dico parcens vestrae infirmitati. Sed rejiciendus est hic sensus, utpote significans, Apostolum contra quam sentiret, imo contra veritatem aliquid dixisse. Sunt igitur alii duo sensus probabiles. *Prior hujusmodi:* Nolo pluribus commemorare conjugii incommoda, ne etiam incontinentes cum periculo suae salutis absterreantur a conjugio. Consulo vestrae infirmitati, dum de his taceo, ac potius remedium nuptiarum ostendo. Sic Augustinus loco proxime citato, et post eum Primasius, caeterique fere Latini. Qui tamen et *alterum* sensum a Graecis traditum attingunt, nominatim commentator Ambros., istum videlicet: Ego autem vobis tanquam filiis parco, cupiens afflictionum et molestiarum, quae nuptias consequuntur, expertes esse, ideoque continentiam suadeo. Quem commentarium probabiliorem arbitror: tum propter verbum *parco,* quod ad poenas et afflictiones referre solet Paulus, ut Rom. 8. *Proprio filio non pepercit.* 2 Cor. 13. *Si venero iterum, non parcam:* tum propter ea, quae continuo subjungit, utique pertinentia ad suadendam continentiam et animos a cupiditatibus et curis temporalibus avocandos: ut idem sit: *Ego vobis parco,* cum eo, quod infra dicit: *Volo vos sine solicitudine esse.*

29. *Hoc itaque dico fratres.* Graece τοῦτο δὲ, *hoc autem* etc. *Tempus breve est.* Graece: ὁ καιρὸς συνεσταλμένος, id est, *tempus contractum:* pro quo Hieronymus super Ecclesiastae 3. legit: *Tempus nunc in angusto est,* et lib. 1. adv. Jovin. cap. 13. *Tempus in collecto est,* secutus in hoc Tertullianum ita legentem lib. 5. advers. Marcion. cap. 7. et alibi. Cyprianus autem magis ad verbum, *tempus collectum,* lib. 3. testim. cap. 11. Quanquam Hieron. eodem lib. contra Jovin. cap. 7. semel et iterum, nec non alibi, cum nostro interprete legit: *Tempus breve est.*

Potest autem hoc duobus modis explicari, juxta duplicem sensum partis praecedentis. *Uno modo*: Quamvis, inquit, vobis indulgeam propter infirmitatem carnis vestrae: ne tamen immoderatius obsequamini voluptati, quae est in usu conjugii, illud non taceo, cogitandum vobis esse, quam tempus istius vitae contractum, accisum et breve sit, ac plerumque spe nostra multo brevius: ut proinde ex eo quam minimum decerpendum sit ad voluptates, aut etiam ad curas hujus saeculi, cum totum debeatur studio salutis aeternae. *Alter sensus est,* idemque simplicior: Dico, et volo cogitetis, quam breve sit tempus hujus vitae, et quam cito transeat hoc saeculum: ita fiet, ut de uxore ducenda deque rebus hujus saeculi curandis, quibus animus a Deo avocetur, cogitare minus libeat.

Reliquum est. Haec pars in quibusdam Graecis codicibus annectitur praecedenti: ὁ καιρὸς συνεσταλμένος τὸ λοιπόν ἐστιν, *tempus contractum de caetero est.* Idque voluit Syrus interpres vertente Tremelio: *Tempus deinceps abbreviatum est.* Sic et Theophylact. in comm. et ante eum Basilius in lib. de vera virginitate, et Chrysost. in ejusdem argumenti libro cap. 73. videntur hujus loci textum

distinxisse, et inter Latinos Ambros. commentator, qui sic legit: *Tempus abbreviatum et reliquum est:* ut utrumque adjectivum cum tempore construatur: quod de posteriori Graeca lectio non permittit. Caeteri Latini tam veteres, quam recentiores, particulam *reliquum est* ad sequentia referunt: quorum Tertull. lib. 1. ad uxorem cap. 5. atque alibi, et Hieron. in epist. ad. Ageruchiam legunt *superest,* quod idem valet. Habet autem vim signi illativi, quasi dicat: Ergo agendum, quod sequitur.

Ut et qui habent uxores, tanquam non habentes sint. Bifariam hoc intelligi potest: *uno modo,* ut qui in conjugio sunt non nimium rei uxoriae sint addicti; parcius uxoribus utantur: idque temporis ad Deo serviendum lucrifaciendi causa: quemadmodum supra dixit, *ut vacetis orationi. Altero,* ut qui uxoribus suis commiscentur (id enim interdum significat habere uxorem, ut supra vers. 2.), non id faciant, ut obsequantur suae libidini, sed quasi inviti, tantum ob generationis aut reddendi debiti necessitatem. Porro quod de viris dicit habentibus uxores, id similiter intellige de mulieribus habentibus viros. Et observa Paulum non dicere: ut qui uxores non habent, accipiant et moderate utantur: sed, *ut qui* jam *habent,* ac solutionem quaerere non debent, *tanquam non habentes sint.* Ex quo colligendum relinquit hoc, quod intendit, quodque ei propositum erat: ut qui non habent, maneant non habentes. Cum autem Apostolus velit habentes esse tanquam non habentes; bene et acriter e contrario S. Basilius in lib. de vera virginitate notat eos, qui non habentes sunt, tanquam habentes. *Qui,* inquit, *cum ex virginitatis voto uxoribus careant, ac si eas habeant se agentes, virginitati contumeliam faciunt.*

30. *Et qui flent, tanquam non flentes.* Hoc est: Quibus tristia accidunt quae sunt flendi materia, cujusmodi plurima occurrunt in matrimonio, non iis admodum commoveantur: sed patienter et aequanimiter ferant, utpote non diu duratura, seque consolentur spe vitae futurae.

Et qui gaudent, tanquam non gaudentes. Id est: Quibus laeta obveniunt, quae sunt gaudendi materia, non sint effusi in gaudium: sed reprimant sese, consideratione brevitatis ac vanitatis gaudiorum hujus mundi.

Et qui emunt, tanquam non possidentes. Hoc est: Qui res aliquas hujus mundi emunt, vel licite quomodolibet acquirunt (nam in specie genus intelligitur), non iis cor suum apponant: sed tantum habeant eas ad usus necessarios suos et proximorum. Annotat Gaignaeus verbum Graecum κατέχοντες non significare quomodocumque possidentes, sed eos, qui magno studio aliquid tenent seu possident, et ad retinendum tota cura incumbunt. Atqui Graeci interpretes nihil urgent hujusmodi. Et constat, Graecam vocem saepe generaliter ursurpari pro eo, quod est occupare, possidere; quemadmodum et Paulus accepit in 2 ad Cor. epist. cap. 6., cum ait: *Tanquam nihil habentes, et omnia possidentes.* Sicut ergo media vocabula sunt in tribus membris superioribus, *habentes, flentes, gaudentes,* sic et in isto *possidentes:* sed vis sermonis est in adverbio *tanquam.*

31. *Et qui utuntur hoc mundo, tanquam non utantur.* Graece, ὡς μὴ καταχρώμενοι, *tanquam non abutentes.* Et ita legit Tertullianus lib. de cultu feminarum cap. 9. Hoc autem verbo tam Graecis quam Latinis usus vitiosus significari solet, ut appareat hunc esse sensum: Et omnino, qui rebus hujus mundi utuntur, non immoderate nec perverse utantur; quod esset abuti. Sic enim exponunt Theodoretus, Theophylactus et Oecumenius. In quem sensum etiam Syrus interpretatus est: *Et illi, qui utuntur mundo hoc, non praeter justitiam usus,* scilicet utantur; quae est periphrasis abusionis.

Sciendum tamen, compositum hoc verbum in utraque lingua sumi interdum pro simplici; quomodo et hic recte sumitur, etiam Erasmo suffragante, qui nostrum

interpretem secutus vertit, *tanquam non utantur:* quemadmodum et legit Cyprianus in libro de habitu virg. Ita quoque respondebit praecedentibus quatuor vocabulis mediis, nec redundabit particula *tanquam.* Etenim si vitium sonat καταχρώμενοι, simpliciter dicendum erat: Qui utuntur hoc mundo, non abutantur. Proinde sensus Apostoli esse videtur: ut qui rebus hujus mundi utuntur, utantur obiter, ac velut in transcursu, quantum fert necessitas, eoque modo sint quasi non utentes.

Praeterit enim figura hujus mundi. Ratio supradictorum, eadem fere cum eo, quod prius dixit: *Tempus breve est.* Figura Graece σχῆμα, quod interpres alias habitum vertit, ut Philipp. 2. *Habitu inventus ut homo.* Sicque legit hanc partem Tertull. lib. de pudicitia cap. 16. et de cultu femin. cap. 9. nec non Irenaeus Latinus lib. 5. cap. 35. Sensus autem est: Tota hujus mundi facies et dispositio, secundum quod venit in usus nostros, transitoria est, aliquando cessabit, succedente ejus statu longe alio, semperque duraturo. Non ergo debemus praesentibus immorari et adhaerescere: ne et ipsi cum mundo transeunte transeamus. Metaphora est a scenis comicis aut tragicis sumpta, quae subito cum personis mutantur.

Graecum verbum παράγει significat etiam *seducit, decipit,* atque ita vertit hoc loco et exponit Stapulensis: quem et Cajetanus secutus est, nec improbat Gaignaeus. Sed bene refellit hoc in suis annotationibus Erasmus. Nam passim accipitur in sacris literis pro praeterire, abire, ut Psalm. 128. *Et non dixerunt, qui praeteribant,* et 143. *Dies ejus sicut umbra praetereunt.* Matth. 20. *Audierunt, quia Jesus transiret.* Joann. 9. *Et praeteriens Jesus,* etc. Ubi seducere significet in Scriptura, legisse non memini. Quod si vertas *decipit,* bonum quidem sensum efficies, quo significetur homines falli blanda specie rerum hujus mundi: verum sensus lectionis vulgatae multo melius quadrat contextui. Ex quo praeterea intelligitur, eas Scripturas, quae coelum et terram peritura significant, ut Psalm. 101., Matth. 24., 2 Petr. 3. non de interitu substantiae illorum accipienda esse, sed de qualitatum immutatione, qua fiat, ut mundus quasi novam formam induat. Quod verbo significavit Hieron. super Jesaiae 65. dicens: *figura praeterit, non substantia.*

32. *Volo autem vos sine solicitudine esse.* Rursus exhortatio est a commodo. *Volo,* id est, velim, ut supra: *Volo omnes vos esse sicut meipsum. Sine solicitudine,* Graece ἀμερίμνους, quasi dicas *incurios,* id est, *solicitudinis expertes.* Ideo vos, inquit, dehortor a conjugio, ut eximam solicitudinem rerum temporalium, quo liberius vacare possitis rebus divinis. Hanc enim solicitudinem intelligi, non autem quamcumque, sequentia declarant, in quibus duplicem solicitudinem distinguit, alteram volens a Corinthiis removere, alteram eis commendans.

Qui sine uxore est, solicitus est, quae Domini sunt. Confert coelibem et conjugatum inter se, quantum ad curas et studia cuique propria. *Qui sine uxore est,* Graece ὁ ἄγαμος, id est, *coelebs,* ut referri possit ad utrumque sexum: tametsi Paulus de viro solum hic intendit loqui, statim acturus etiam de sexu muliebri. *Coelebs* legitur apud Cyprianum tract. de hab. virg. et lib. 3. testim. cap. 32. *Solicitus est,* Graece μεριμνᾷ *curat.* Et est sensus: Qui caret uxore, cum sit vacuus a curis, quibus implicantur uxorati, magnam habet opportunitatem occupandi se totum cogitatione earum rerum, quae Domini Christi sunt, id est, quae spectant ad aeternam salutem.

Quomodo placeat Deo. Graece: *Quomodo placebit Domino,* scilicet Christo; ut sit explicatio ejus, quod dixit, *quae Domini sunt.* Placetur autem Christo per opera pietatis. Considerat Apostolus Christum Dominum nostrum, et nos servos ejus emtitios; quorum est, ea solicite curare et agere, per quae Domino suo placituros se sperent.

33. *Qui autem cum uxore est, solici-*

tus est, quae sunt mundi. Qui cum uxore est, ὁ γαμήσας, *conjugatus, uxoratus. Solicitus est,* μεριμνᾷ *curat.* Qui, inquit, uxorem duxit, propter matrimonium implicatur, velit, nolit, curis hujus mundi, quas secum trahit matrimonii status: ut proinde non possit libere vacare Deo.

Quomodo placeat uxori. Placeat Graece *placebit.* Ut enim pax conservetur inter conjuges, necesse est, ut alter alteri placere studeat, et mutuis officiis invicem obsequantur.

Et divisus est. In multas scilicet solicitudinum partes miseriarumque distractus, ut ait Hieron. lib. 1. contra Jovin. cap. 7. Alii sic: *Divisus est,* id est, distractus curis quasi contrariis; dum hinc nititur curare, quae Domini sunt, quatenus Christianus est: inde cogitur curare, quae mundi sunt, quatenus est conjugatus. Ergo divisus, quia duorum quasi dominorum servus, Christi et uxoris ad diversa vocantium. Nam quod vir servus sit uxoris, ut eum appellat Hieron. adversus Jovin. lib. 1. cap. 6. constat ex superioribus. Non enim ipse sui corporis habet potestatem, sed uxor. Unde et mundo servire cogitur propter uxorem. Et haec quidem juxta lectionem codicum Latinorum pene omnium. Sicque legunt et exponunt Pelagius, Primasius, Haimo, caeterique post eos Latini commentatores. Juxta quos etiam sequitur:

34. *Et mulier innupta et virgo cogitat, quae Domini sunt.* Quae dixit de viro, repetit in sexu muliebri. *Cogitat,* Graece μεριμνᾷ *curat,* quod jam semel et iterum verterat *solicitus est.* Sensus est: Mulierem innuptam, quod a curis conjugalibus libera sit, specialiter autem virginem, quae carnis voluptatem non est experta, totam sine impedimento vacare posse ad ea, quae sunt Christi Domini. Hieron. lib. 1. contra Jovin. cap. 7. putat eandem intelligi posse mulierem innuptam et virginem. Alii mulierem innuptam interpretantur viduam. Atqui plenior est sensus, quem dedimus, quemque dicto loco simpliciter probat Hieron., ut mulier innupta ad viduas etiam, et quascumque continentes extendatur.

Haec, ut ante dixi, lectio Latinorum est codicum atque interpretum. Citantque ad hunc modum Ambrosius initio lib. de viduis, et Fulgentius epist. 2. cap. 5. et epist. 3. cap. 7. Cyprianus autem utroque loco superius indicato non legit illud, *divisus est,* aut *divisa est:* sed tantum, uno quidem loco: *Sic et virgo et mulier innupta cogitat quae,* etc. Altero: *Sic et mulier et virgo: innupta cogitat quae,* etc. Quod ad Graecorum lectionem nonnihil accedit. Etenim Graeci locum hunc aliter omnino quam Latini legunt ac distinguunt. Nam post illud: *quomodo placeat uxori:* sic habent: *Divisa est mulier et virgo. Innupta curat, quae Domini sunt.* Quibus consonat textus Syriacus, in quo sic legitur: *Differentia est inter uxorem et virginem. Ea, quae virgo est, cogitat, quae Domini sunt.* Graecis codicibus suffragantur Graecorum omnium commentarii (dempto Theodoreto, qui partem hanc non attingit), ac praeterea Basilius in libro de vera virg. et inter Latinos Tertull. lib. de velandis virg. cap. 4. Hieron. de custodia virgin. ad Eustoch. cap. 9. et advers. Helvid. cap. 10. et commentatores Ambrosiaster et Sedulius. Caeterum August. de bono viduit. cap. 2. et de bono conjug. cap. 10. sic legit: *Divisa est mulier innupta et virgo. Quae innupta est, solicita est ea quae sunt Domini,* etc. Quae lectio Graecorum est: nisi quod priori parte additum habet *innupta.* Et tamen sic Augustinum scripsisse, non autem *nupta,* quod legitur in impressis exemplaribus libri de bono conjug., constat ex priori loco, ubi non legit tantum *innupta,* sed etiam exponit.

Verumtamen notandum, quod Hieron. alibi, id est, lib. 1. contra Jovin. cap. 7. scribit, hanc quidem suo tempore fuisse Latinorum codicum lectionem, quam et ipse tractaverit alicubi: verum alteram, quae nunc in nostris est Latinis, affirmat esse veritatis Apostolicae. Ex quo liquet, in Latinis codicibus id olim fuisse, quod nunc est in Graecis; id autem, quod nunc

in Latinis est, ex Hieronymi castigatione nos habere: ac proinde et ipsa Graeca illius temporis variasse. Non enim transtulit, quod in Graeco non legit. Affirmat autem se transtulisse.

Sed nec hodie desunt exemplaria Graeca Latinis conformia. Annotat ejusmodi duo MSS. Robertus Stephanus. Tertium ex typographia Simonis Colinaei profectum an. 1534. observavit Franciscus Lucas. Quin et sequitur atque exponit hanc nostrorum codicum lectionem catena Genevensis, Graeca lectione dissimulata. Quae quidem lectio, si quis propius attendat, inepta merito videatur ad sensum, quem reddunt interpretes. Quis enim vel Graece vel Latine sic loquitur: Dissidet Aristoteles et Plato: pro eo quod diceretur, dissidet Aristoteles a Platone; aut verbo plurali, dissident Aristoteles et Plato? Ita dicendum hic fuisset: *Divisa est mulier a virgine:* juxta quam formam vertit Hentenius id quod legit in Oecumenio: *Divisa est conjugata a virgine:* vel potius in plurali, μεμερισμέναι εἰσί, *divisae sunt mulier et virgo.* Nam cur Erasmus verterit: *Divisa sunt haec duo, mulier et virgo;* quum Graece sit μεμέρισται, *divisa est,* nec adsit suppositum plurale neutrum, quod verbo numerum suum communicet, ipse viderit. Illud addo, Paulum esse locutum more Scripturae, quo divisum aliquid dicitur, quia partes habet aut membra inter se dissidentia, ut Matth. 12. *regnum divisum, civitas, domus divisa.* Similiter Marc. 3. et Luc. 11. Item Act. 14. *Divisa est multitudo,* et hujus epistolae cap. 1. *Divisus est Christus?* licet interdum addatur *in se, adversum se.* Sic Paulo vir uxoratus *divisus est* in seipso, nimirum studiis actibusque contrariis. Porro sensus Graecae lectionis, ut eam acceperunt Graeci commentatores, et Basilius supra citatus, ejusmodi est, quem expressit versio Syriaca: Divisae sunt ac differunt inter se studiis et curis quodammodo contrariis nupta mulier et virgo, seu mulier innupta. Haec enim curat ea, quae Domini sunt, juxta sensum superius datum.

Ut sit sancta corpore et spiritu. In Graeco geminatur conjunctio *et corpore et spiritu:* quemadmodum et in multis Latinis etiam vetustis. Exponit Apostolus quod dixit, *cogitat quae Domini sunt.* Hoc enim studium est, haec cura et cogitatio mulieris innuptae et virginis, *ut sit sancta corpore et spiritu. Sancta corpore,* id est, ut corpus habeat atque conservet mundum a foeditate libidinis, sine qua non est actus conjugalis. *Sancta spiritu,* ut ad munditiem corporalem etiam animi puritas accedat, qua mulier hujusmodi Deo propinquior, et ad ea cogitanda, quae Domini sunt, aptior reddatur.

Quamvis igitur etiam mulier nupta suo modo possit ac debeat esse sancta corpore et spiritu, dum se continent intra fines honesti ac Christiani matrimonii (nam quomodo non sancta, per quam *sanctificatus est vir infidelis?* supra versu 14.), multo tamen eminentior in muliere innupta, praesertim in virgine, sanctitas commendatur, ut quae prorsus aliena sit ab opere et voluptate carnali. Qua consideratione negat Primasius nuptam esse sanctam corpore et spiritu. Suo tamen modo sanctam esse et corpore et spiritu, docet atque ex scripturis probat August. lib. de bono viduitatis cap. 5. et 6. et de bono conjugali cap. 11. Scripturae sunt: *Templum Dei sanctum est, quod estis vos,* supra cap. 3. *Membra,* seu *corpora vestra templum sunt Spiritus sancti, qui in vobis est,* cap. 6. *Sic aliquando et sanctae mulieres sperantes in Deo, ornabant se subjectae propriis viris.* 1 Pet. 3. Nam et ecclesia non in solis virginibus atque innuptis sancta est, sed in iis etiam, qui casto conjugio copulati sunt. Notandus hic locus contra haereticos, qui docent virginitatis studium ab Apostolo commendari solum eo nomine, quod hominem expeditum reddat a curis hujus mundi, non autem quod per se Deo placeat.

Quae autem nupta est, cogitat quae sunt mundi: quomodo placeat viro. Graece *placebit.* Haec altera pars est discriminis, cujus sensus patet ex supe-

rioribus. Caeterum non ideo quis suspicetur nuptias esse malas, quod secundum Apostolum conjugati curare seu cogitare cogantur ea, quae mundi sunt, et quomodo suis conjugibus placeant. Nam cogitare quae sunt mundi, id est, rerum temporalium habere solicitudinem, non est malum; uti nec studium placendi conjugi, dum tamen utrumque refertur ad bonum finem, illud quidem, ut liberi honeste secundum Deum educentur, hoc autem, ut servetur pax et amor inter conjuges, et avertantur occasiones violandi tori conjugalis; denique tam hoc quam illud, ad Dei servitutem, amorem et gloriam. Quanquam suo genere multo melius est, simpliciter et sine avocamentis saeculi cogitare ea quae Domini sunt, et quomodo placeatur Deo: maxime cum perdifficile sit inter solicitudines domesticas et amores conjugales, animum purum, et ad ea quae Domini sunt intentum sic conservare, ut non saepe sordes ex saeculo et carne contrahat. Vide S. Augustinum de bono conjugali cap. 12.

35. *Porro hoc ad utilitatem vestram dico.* Quoniam superiora verba continent exhortationem ad caelibatum, nunc eam moderatur et exponit, ne videatur esse praeceptiva. Graece ad verbum: *Hoc autem ad vestrum ipsorum conducibile dico*, id est, *ad vestram utilitatem*, ut noster vertit. Est enim Paulo frequens, concretum ponere pro abstracto. Sensus autem est: Quod tam studiose vobis commendo τὴν ἀγαμίαν, id non aliorsum facio, quam ut vestram curem ac promoveam utilitatem, nempe spiritualem. Hanc enim superius declaravit et statim rursus explicat.

Non ut laqueum vobis injiciam. Quod facerem, si praecepti necessitate vos constringerem ad abstinentiam matrimonii. Esset enim ejusmodi praeceptum laqueus iis, qui continere non possunt; quia necessitate quadam impelleret eos in peccatum fornicationis; utpote prohibitos a remedio suae incontinentiae, id est, a conjugio. Metaphora laquei desumpta ab aucupibus.

Sed ad id quod honestum est. Supplenda sententia repetitione verbi superioris: Sed hoc dico vos adhortans *ad id quod honestum est,* Graece πρὸς τὸ εὔσχημον, *ad id quod decorum,* sive *pulcrum est.* Quo nomine pulchritudinem virginitatis oppositam turpitudini, quae in concubitu est, indicare voluit Apostolus; ut proinde non sit necesse, quod quidam hic faciunt, positivum per comparativum exponere, *honestum,* id est, honestius. Nam et membra quaedam corporis propter eandem causam ἀσχήμονα *inhonesta, indecora* Paulus appellat infra cap. 12. Caeterum Erasmus Hieronymum imitatus utrumque conjunxit, *quod honestum ac decorum est.* Unde refellitur ejusdem Erasmi sententia, quam cum sectariis habet communem, in verbis Apostoli bonum virginitatis et continentiae praedicantis, bonum accipi pro commodo. Nam genere differunt bonum honestum et commodum.

Et quod facultatem praebeat sine impedimento Dominum obsecrandi. Duo postrema verba varie leguntur in exemplaribus Latinis tam MSS. quam impressis. Pleraque recentiora habent *Dominum obsecrandi:* quod sensum habet promptum et facilem, et convenientem cum eo, quod supra dixit Paulus, *ut vacetis orationi,* et quod Petrus 1. epist. 3. *ut non impediantur orationes vestrae.* Quaedam vero habent, *Domino obsecrandi.* Quod Liranus sic interpretatur, *Domino obsecrandi, id est, sacre serviendi.* Carthusianus autem: *Domino obsecrandi, id est, Deum per sacra invocandi.* Vetustiora non pauca, et in his codex Donatianus, et duo Constantienses, citante Erasmo legunt, *Domino observandi.* Atque eo modo legisse se declarat autor glossae interlinealis, dum supplet reciprocum *se: Domino se observandi:* licet textus illic habeat *obsecrandi.* Nam *Domino se obsecrandi* non facit sensum. Similiter exponit Lombardus, *observandi se Domino.* Nec secus Hugo Carrensis: itemque Thomas Aquinas, cujus commentarius sic habet: *Ad illud, quod facultatem praebeat alicui observandi se in*

Domino, id est, ad servitium Domini. Ubi tamen suspicor *in* adjectitium esse, cum sine eo legant et exponant alii quos dixi: meliusque dativo *Domino* respondeat expositio S. Thomae, *id est, ad servitium Domini.* Pro eodem casu faciunt Graeca τῷ κυρίῳ.

Quanquam sunt alii codices, quos in bibliis castigandis secuti fuere Lovanienses, qui pro casu dante legant accusantem. *Dominum observandi.* Quo videtur allusisse Tertull. lib. 2. ad uxorem capit. 3. dicens: *Quaevis fidelis mulier Dominum observet necesse est.* Conjicit Erasmus eo, quod in multis codicibus legitur *Domino observandi,* primam scripturam fuisse, *Domino observiendi.* Ac ita sane legitur apud Gregorium parte 3. curae pastoralis admonitione 28. in editione Basiliensi et aliis posterioribus. Sed ea lectio an sit incorrupta, multum dubito. Nam in codice Gregorii manuscripto Aquicinctensis coenobii, qui nobis ad manum erat scribenti, legitur *Domino obsecrandi:* et in vetusto quodam impresso, qui nec locum nec annum habebat adscriptum, *Domino observandi:* quod facile postea per Erasmi conjecturam mutari potuit in *observiendi:* lectionem alioqui nullis hujus epistolae, quod sciam, autographis probatam.

Certe vel ideo magis placere debet *observandi* quam *observiendi* vocabulum: quod observire sit inusitatum, quo nec usquam alibi Scripturae interpres utitur, nec quisquam alius scriptor, et observare magis, opinor, ad Graecam vocem accedat. Si qui codices haberent *Domino deserviendi,* probari posset ea lectio ex capite 9. *Qui altari deserviunt.* Nam illic Graece est προσεδρεύοντες, *qui assident,* Erasmus, *qui assistunt,* verbum respondens composito nomini quod hic legitur, καὶ εὐπρόσεδρον τῷ κυρίῳ ἀπερισπάστως. Nam quod in nonnullis codicibus a Roberto Stephano signatis legitur εὐπάρεδρον, nihil diversum significat. Quod autem in aliis εὐπρόσδεκτον, id est, *acceptum,* minus quadrat.

Caeterum plurimi codices habent εὐπρόσεδρον, quemadmodum et Graecos expositores legisse probant eorum commentarii. Sic autem et Hieron. legit lib. 1. adversus Jovin. cap. 7., ubi testatur haec verba *in Latinis codicibus ob translationis difficultatem penitus non inveniri:* quoniam, inquit, *proprietatem Graecam Latinus sermo non explicat.* Ut haec sit causa, cur apud antiquiores commentatores Ambros., Pelagium, Primasium, Sedulium, Haimonem, haec pars non legatur exposita; nisi quod Sedulius, nescio quo usus interprete, tantum habet, *ut sit frequens oratio.*

Nec putabit Augustinum legisse, qui consideret ea quae disserit de bono viduitatis cap. 5. Graeca quidem verbotenus ita sonant: *Et bene assidens Domino indistente,* seu *indivulse* et *indistracte.* Quae Hieronymus, adjuncta parte superiori, ita transfert eodem loco: *Sed ut ad id quod honestum est* (infra, *et decorum), et intente facit servire Domino absque ulla distractione* (pro qua paulo post *distentione) vos adhorter.* Erasmus hoc modo: *Sed ut quod honestum ac decorum est sequamini: et adhaereatis Domino absque ulla distractione.* Stapulensis concretis in abstracta mutatis sic interpretatur: *Sed ad honestatem et bonam perseverantiam,* sive *assistentiam immobiliter Domino praestandam.* Gaignaeus Graeco propius *assidentiam* vocat. Arbitror autem clariorem fore sententiam, si Graeca suppleas verbo substantivo, sicque legas: καὶ τὸ εὐπρόσεδρον εἶναι, etc. Tum vertere licebit ad hunc modum: *Sed ad id quod honestum est, et* (ad id quod est) *assiduum esse Domino sine distractione.*

Quod igitur in nostris est *sine impedimento,* hoc est, *sine distractione,* quam multiplicem adferunt affectus et curae conjugales. Summa est, Apostolum hortari Corinthios ad id, quo facile et expedite queant Domino adhaerere et assidue adesse, quomodo, non sine mysterio hujus rei significandae, Domino assidebat Maria Marthae soror: de qua refert Lucas cap. 10., quod *sedens secus pedes Domini*

audiebat verbum ejus. Similis quaedam significatio est in observandi vocabulo ex interpretatione Hieron. 1 Reg. 2. *Cum mulieribus, quae observabant ad ostium tabernaculi.* Quo fit, ut prae caeteris magis placeat lectio *observandi* seu *Domino* seu *Dominum.* Nam qui dominum aut magistrum observat, assiduus ei est et adhaerens, et perpetuo pendens ab ore vel praecipientis vel docentis.

36. *Si quis autem turpem se videri existimat super virgine sua, quod sit superadulta.* Quia dixerat se hortari ad id, quod honestum et decorum est; ne quis objiciat, inhonestum atque indecorum haberi, quod virgo jam adulta non detur nuptui: ad id respondet, de patre seu de custode virginis loquens, hoc versu et duobus sequentibus. Hanc partem ex Graeco clarius et magis ad verbum ita reddas: *Si quis autem indecenter agere super virginem suam se existimat.* Verto cum nostro interprete *se existimat.* Nam in talibus usu Graeci sermonis subauditur pronomen. Quod miror Erasmum et alios quosdam interpretes non animadvertisse. Sic cap. seq. *Si quis se existimat scire aliquid* et cap. 10. Qui *se existimat stare, videat ne cadat,* et Jacob. 1. *Si quis putat se religiosum esse,* et in fine hujus capitis: *Puto et ego Spiritum Dei me habere.* Sensus igitur est: Si quis turpe et probrosum sibi putat de filia sua virgine, quae aetatem nubilem dudum impleverit; subaudi, quod eam non elocet viro. Solet enim vulgus obloqui, si quis illocatam servet domi filiam. Et Graeca scholia de patre carnaliter adhuc sapiente sententiam hanc interpretantur.

Et ita oportet fieri. Oportet, Graece ὀφείλει *debet.* Sensus: et si ita potius fieri debere putat, ut eam elocet. Quidam istud *oportet* exponunt ob periculum incontinentiae virginis. Sed si id vellet Apostolus, potius diceret: si se non continet, nubat: non autem hoc quod sequitur.

Quod vult faciat. Id est, liberum sit ei, elocare filiam aut non elocare. Neutrum facere prohibetur. Quidam hoc modo: *Quod vult virgo, faciat custos.* Sed praeter mentem Apostoli, qui in consequentibus manifeste de voluntate patris ostendit se loqui. Cur autem voluntatem patris seu custodis nominet, non virginis; infra dicemus.

Non peccat, si nubat. Id est, non peccat pater, si eo autore nubat filia. Veruntamen hoc negativo sermone quo dicit, *non peccat,* satis significatur non esse magnum bonum nubere; a quo tantum Apostolus peccatum removeat. Notandum in Graecis et Syris codicibus, ac nonnullis etiam Latinis, abesse conjunctionem *si;* et pro *nubat* in Graeco legi verbum pluralis numeri γαμείτωσαν, quod Erasmus vertit, *jungantur matrimonio;* Theophylacti interpres, *contrahant matrimonium;* Hentenius Oecumenii interpres, *elocent.* Et hoc rectius. Nam Graecum verbum activum vel de eo dicitur, qui matrimonio jungit, vel de eo, qui ducit uxorem: non autem nisi rarissime de muliere quae nubit. Igitur juxta hanc lectionem, qua repente mutatio fit numeri singularis in pluralem, sensus est: Parentes, si volunt, elocent filiam suam in matrimonium. Atque hunc observare est in commentario Theophylacti et Oecumenii. Sequitur nunc de patre seu custode virginem servante.

37. *Nam qui statuit in corde suo firmus.* Graece: *Qui autem stat firmus in corde.* Nam *statuit,* id est, *decrevit,* ex Graeco verti posse non arbitror. Graeci quoque expositores *stat,* non *statuit* intellexerunt. Quanquam utrovis modo vertatur, sensus eodem redit. Qui vero, inquit, stabile ac firmum habet animi propositum, nec movetur vulgi sermonibus, ut secus faciat quam constituit apud se.

Non habens necessitatem. Scilicet, praecepti. Nam supra dixit, de virginibus se praeceptum Domini non habere, sed consilium dare. Quocirca minus recte Cajetanus et alii quidam necessitatem interpretantur eam, qua quis ob inopiam dotis, aut deformitatem, aut aliam similem ob causam, filiam cogitur illocatam servare. Eodem loco habendus est et ille

cujusdam commentarius: *Non habens necessitatem*, id est, qui servus non sit, ut pendeat ex alterius voluntate, sed liber, ut possit elocare filiam cui voluerit. Obstat etiam hujusmodi glossis id, quod protinus subjungitur, *servare virginem suam:* quod emphatice dici non est dubium.

Potestatem autem habens suae voluntatis. Graece: *Potestatem autem habet circa propriam voluntatem*: hoc est, voluntatem habet a necessitate seu coactione praecepti liberam: ut possit sine peccato utrumvis eligere. Etsi vero his verbis, quemadmodum et illis superioribus, *quod vult faciat*, expresse tantum significetur libertas a praecepto: consequenter tamen ex iis colligitur etiam libertas arbitrii, quae in eligendo consistit. Vult enim Apostolus sic liberam esse voluntatem cujuspiam a praecepto; ut ei liceat utrumlibet eligere, prout placuerit. Proinde recte his scripturis utuntur orthodoxi adversus haereticos, qui liberum arbitrium hominibus adimunt. Simul notandum, utrobique in voluntate patris etiam intelligi voluntatem filiae, sine qua constare non posset ejus matrimonium. Solum autem patrem nominavit, quia solent honestae puellae negotium sui matrimonii parentibus relinquere, seque quod ad hanc rem pertinet, eorum voluntati consentiendo permittere. Qua tamen in re prudentes illos esse oportet: ut de filia nihil statuant, nisi prius bene perspecta ejus voluntate ac propensione. Nam revera parentum ista libertas, sive potestas, de qua hic loquitur Apostolus, a voluntate filiae dependet.

Et hoc judicavit in corde suo. Id est, maturo judicio apud se decrevit ac statuit hoc quod sequitur. *Servare virginem suam. Servare,* Graece τοῦ τηρεῖν, *ut servet.* Subauditur enim ἕνεκα causale. Itaque non tantum objectum decreti, sed et finis consilii paterni significatur. Is est, *ut servet suam virginem* cogitantem *quae Domini sunt, ut sit sancta corpore et spiritu:* sicut dictum est supra.

Bene facit. Hoc ad distinctionem patris elocantis filiam, de quo tantum dixerat, *non peccat.* Sed quoniam in humanis actionibus omne, quod non est peccatum, bene fit, ut annotant Theophylactus et Oecumenius; ac proinde et qui elocat filiam suam, si non peccat, bene facit: idcirco Paulus sequentibus verbis apertum profert discrimen inter elocantem et non elocantem.

38. *Igitur et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit.* Graece tantum est: *Itaque qui elocat nuptui, bene facit.* Interpres, ut plena esset oratio *virginem suam* adjecit, non de suo, sed ex parte praecedenti. Sensus est: eum, qui filiam suam elocat in matrimonium, rem bonam facere. Bonam intellige, non solum ratione finis, quem ex eo opere intendit et consequitur pater, dum id agens consulit pudicitiae et saluti filiae suae, ac suae famae: qua ratione dictum est ab Ecclesiastico cap. 7. *Trade filiam, et grande opus feceris*, verum bonam ex natura operis; quia matrimonium res secundum se bona est, institutionem habens a Deo.

Et qui non jungit, melius facit. Graece: *Qui vero non elocat nuptui, melius facit*, id est, rem facit meliorem et praestantiorem, scilicet genere suo. Ratio patet ex superioribus. Et vim habet consilii, quod dicit, *melius facit;* ut annotant commentatores. Dixi *bene* et *melius* intelligenda quantum ad naturam et genus operis: alioqui, contingit interdum ex aliis causis et adjacentibus hanc comparationem non esse perpetuam. Imo poterit utrumlibet opus ex fine vel alia circumstantia vitiari, tam a parte filiae quam patris. Quod enim dicit Apostolus de patre elocante filiam, *bene facit*, et non elocante, *melius facit;* id totum pari ratione intellige de ipsa filia nubente, vel non nubente; ac generatim de viris et feminis contrahentibus matrimonium, vel ab eo abstinentibus; cum exceptione tamen eorum, qui semel ad continentiam sponte sese voto, aut lege suscepta adstrinxerunt: qui profecto, si nuptias appetant, non bene faciunt, sed praevarica-

tionis rei sunt, aut etiam perfidiae in Deum ac sacrilegii crimen incurrunt: quemadmodum adnotavimus ad illud: *Quod si non se continent, nubant.*

Ex hoc loco, simul ex toto superiori contextu palam destruitur error haereticorum nostri temporis, qui vetus Joviniani dogma renovantes, conjugium aequant virginitati. Refellitur item commentarius, quo bonum in hoc capite interpretantur commodum, quod molesto opponitur. Hoc enim pacto conjugium erit malum, utpote res molestiarum plena. Atqui dicit Apostolus, eum bene facere, qui matrimonio jungit filiam suam: sed melius, qui non jungit. Non ergo bonum intelligit commodum. Sic enim non bene, sed male faceret, qui filiam matrimonio jungeret, ut qui multis eam incommodis, quae in matrimonio sunt, objiceret. Quare consequens est intelligi bonum morale, et in eo quod dicit *bene,* et in eo quod dicit *melius.* Sequitur doctrina de secundis nuptiis.

39. *Mulier alligata est legi.* Graece, δέδεται νόμῳ, *ligata est legi,* vel potius *lege,* scilicet matrimonii, ut discedere a suo viro et alii nubere non possit. Quae interpretatio magis placet propter locum similem Rom. 7., qui sicut in Graeco legitur, hujusmodi interpretationem plane videtur exigere, quemadmodum illic ostendimus: ubi et illud expositum est, quam legem Paulus intelligat: eam nimirum, quae continetur his verbis: *Relinquet homo patrem suum et matrem, et adhaerebit uxori suae: et erunt duo in carne una.* Sciendum tamen, illud *legi* a multis veteribus, praesertim Latinis, non legi. Tertull. lib. de monog. cap. 11. et Cyprianus lib. 3. testim. cap. 62. citant hoc modo: *Mulier vincta est, quamdiu* vel *quantum temporis vivit vir ejus.* Aeque non agnoscunt Hieron. lib. 1. contra Jovinian. cap. 8. et in apolog. cap. 2. Augustin. de bono viduitat. cap. 4. et 12. et lib. 2. de adult. conjug. cap. 3. et 4. Nec legisse videntur commentatores Amb., Pelagius, Primasius, Sedulius et Carthusianus, quia non exponunt: licet textui apud illos, excepto Primasio et Carthusiano, insertum sit. His accedit ex Graecis Basilius lib. de vera virgin. et codex Apostoli Graecus Vaticanus mirae antiquitatis, teste Mariano in scholiis super Hieron. Huc denique facit antithesis Apostoli, *ligata est, liberata est.* Quam et Hieronymus attendit in epistola ad Ageruchiam cap. 2. dicens: *Vivente viro mulier alligata est, et mortuo soluta.* Sane fieri potuit, ut ea dictio *legi,* tam in Graecis quam in Latinis codicibus huc transscriberetur ex loco simili quem dixi, Rom. 7. Sensus autem clarus est: mulierem ligatam esse vinculo conjugii.

Quanto tempore vir ejus vivit. Pro quo Rom. 7. *vivente viro,* sive, ut est Graece: *viventi viro.* Ex utroque autem loco recte docent Theologi, insolubile esse matrimonium utroque conjuge vivente. Idque ex professo tradit, hac potissimum utens scriptura, Chrysost. in serm. de libello repudii. Intellige vero dictum Apostoli, extra casum quem ipse dudum excepit illis verbis: *Quod si infidelis discedit, discedat. Non enim servituti subjectus est,* etc. Et quia de matrimoniis consummatis Apostolo sermo est; nihil quoque ejus doctrinae obstat dissolutio matrimonii inconsummati, quae fit in ecclesia per religionis ingressum alterius conjugum: uti declaravimus ad dictum locum Rom. 7.

Quod si dormierit vir ejus: Graece: *Si autem et dormierit,* etc. Verum *et* redundare videtur. Qui pleonasmus Paulo non infrequens. *Dormierit,* id est, mortuus fuerit, ut exponitur Rom. 7. Observandum est de solis hominibus mortuis dicere Scripturam tam veteris quam novi testamenti, quod dormiant; propter spem resurrectionis. Nam de brutis animantibus nihil usquam tale legitur. Nec vero in hac locutione nudus charientismus est, velut cum puerum pro servo dicunt Scripturae: sed mysterii significatio. Cujus indicium, quod haec phrasis sit propria fidelium, id est eorum, qui credunt mortuorum resurrectionem.

Liberata est; cui vult nubat. Graece:

Libera est cui vult nubere, id est, ad nubendum cui voluerit; et, ut legit Cyprianus, *ut cui vult nubat.* Atque eam lectionem Graecam urget Chrysostomus sermone jam citato, dicens Apostolum non dixisse, *nubat;* sed: *libera est cui voluerit ut nubat.* Porro *libera est* legunt etiam Latini, Tertull. lib. 2. ad uxorem cap. 2. Hieron. lib. 1. contra Jovin. cap. 8. et commentator Ambros. Quibus et Augustinus accedit, quatenus pro *liberata est,* legit, *in potestate habet,* lib. 1. de adulterinis conjugiis cap. 25. Quod autem in multis codicibus cum addito legitur, *libera est a lege:* quamvis id Lombardus, Hervaeus et alii posteriores etiam exponant: meliora tamen exemplaria Graecis et Syris consentanea, quibus etiam vult Carthusianus, probant adjectitium esse: videlicet huc adscriptum, ut opinor, imitatione ejus, quod Rom. 7. dicitur, *soluta est a lege viri.*

Locus hic manifestus pro secundis et ulterioribus nuptiis, adversus veteres haereticos Cataphrygas ac Novatianos, et eorum astipulatorem Tertullianum; qui nuptias omnes post primas damnarunt. Recte etiam ex Apostoli verbis: *Quod si dormierit vir ejus, liberata est:* inferunt Aquinas et Carthusianus, non teneri mulierem ad recipiendum virum a morte resuscitatum.

Tantum in Domino. Hoc varie patres exponunt. Graeci isto fere modo: *Tantum in Domino,* id est, secundum legem Dei, quae praecipit, ut cum temperantia et suscipiendae prolis studio matrimonium contrahatur; non ex impetu libidinis. August. loco proxime citato duas alias adfert expositiones, ut *tantum in Domino,* scilicet Christo, sic intelligatur; *aut Christiana permanens, aut Christiano nubens.* Christiana permanens, id est, Christi religionem occasione novi conjugii non deserens. Christiano nubens, non infideli: ne sit impar conjugium. Quarum tamen expositionum priorem sibi magis placere significat ibidem Augustinus, dum ita subjungit: *Non enim tempore revelati testamenti novi, in Evangelio, vel ullis Apostolicis literis sine ambiguitate declaratum esse recolo, utrum Dominus prohibuerit fideles infidelibus jungi.* Quibus similia scribit libro de fide et oper. cap. 19.

Verum posteriorem expositionem plurimi probant: ut dictum sit, *nubat in Domino,* id est, viro Christiano: quomodo dixit idem Apostolus 2 Cor. 12. *Scio hominem in Christo,* id est, hominem Christianum. Ita locum hunc intellexerunt Tertull. lib. 2. ad uxorem cap. 1. et 2., de monog. cap. 7. et 11. et advers. Marc. lib. 5. cap. 7. Cyprian. lib. 3. testim. ad Quirinum cap. 62. Hieron. lib. 1. contra Jovin. cap. 5. et in epist. ad Ageruchiam cap. 2. ac praeterea commentatores Ambrosiaster, Pelagius, Sedulius, Haimo, Lombardus, Hervaeus ac caeteri Latini: et inter Graecos Theodoretus. Quin et Augustinus loco memorato pro hoc sensu tanquam probabili Cyprianum allegat affirmantem, quod *jungere cum infidelibus vinculum matrimonii,* sit *prostituere gentilibus membra Christi.* Quod apud illum legitur in serm. de lapsis: et ab Hieronymo similibus verbis repetitur, advers. Jovin. scribente.

Proinde Scripturam hanc merito proferunt Theologi, qua doceant illicitas esse, ac lege sive divina, sive Apostolica prohibitas nuptias fidelium cum infidelibus: adjuncto praesertim et altero loco ejusdem Apostoli in 2. epist. cap. 6. ita praecipientis: *Nolite jugum ducere cum infidelibus.* Nam quod de secundis nuptiis hic dicitur, id pari ratione de primis fidelium nuptiis intelligi debere, nulli dubium esse potest. *Qui enim,* ait Hieronymus, *secundas, tertiasque nuptias concedit,* dumtaxat *in Domino,* utique *primas cum ethnico prohibet.* Si quis objiciat exempla sanctarum feminarum, Monicae matris S. Augustini, Clothildis reginae Francorum, et aliarum, quae Christianae cum essent, viris nupserunt ethnicis: respondeo factum id partim ignorantia legis, eaque probabili; quando et ipse Augustinus de ea dubitavit; praesertim cum negotium sui conjugii parentibus ex

more et honestate committerent filiae: partim ipsius legis interpretatione, certis casibus non obligantis; quod exemplis sanctorum virorum et mulierum veteris testamenti, qui conjuges acceperunt infideles, ostendere promptum est.

40. *Beatior autem erit, si sic permanserit.* Graece: *Beatior autem est, si sic maneat. Sic,* id est, sine viro. Sic manentem beatiorem vocat, non ob praesentis vitae commoditatem, quia molestiis conjugii careat, ut vult Erasmus in annotat., quod tamen in paraphrasi quadantenus corrigit, Apostolum ita faciens loquentem: *Feliciorem arbitror, quae studio vacandi Christo tuetur redditam libertatem:* sed ea beatitudine hujus vitae, quam Scriptura passim commendat, et quae proprie ad Christi beneficia pertinet: quomodo *beati* dicuntur *pauperes spiritu, et mundo corde,* etc. Matth. 5., nimirum beatitudine spirituali inchoata, et promovente ad illam, quae in futuro saeculo perficienda speratur. Beatior ergo vidua si sic maneat; quia non jam cogitat, quae mundi sunt, quomodo placeat viro; sed per continentiam vidualem e carnali voluptate remota, Deo se propius applicat, servitque liberius et expeditius. Hinc igitur constat vidualem castitatem conjugali potiorem esse, et majoris apud Deum meriti.

Secundum meum consilium. Graece γνώμην *sententiam.* Hoc non est referendum ad illud *beatior erit:* sed ad verba proxima, *si sic permanserit.* Nam et supra dixit se consilium dare virginibus, ut sic permaneant: atque eodem nunc respicit. Itaque sensus est: si maneat sine viro, quomodo manendum ego censeo et consulo; et jam ante consului, quando de virginibus agebam.

Puto autem, quod et ego spiritum Dei habeam. Puto, Graece δοκῶ *opinor; mihi videor et ego spiritum Dei habere.* Minus dicit plus volens intelligi; velut si pater filio parum morigero dicat: Puto me patrem tuum esse, cui debeas obedire. Saepe loquitur ad hunc modum Paulus modestiae causa, et ut arrogantiae speciem vitet. Ita supra vers. 26. *Existimo hoc bonum esse,* et cap. 4. *Puto* (δοκῶ), *quod Deus nos Apostolos novissimos ostendit,* etc. Sensus est: Existimo sane me quoque, perinde ut alios Christi Apostolos, Spiritum Dei habere, quo possim bona et sancta fidelibus suggerere. Quod dico, ne quis hoc meum consilium parvi pendat. Sunt, qui illud *et ego* dictum putent propter Pseudapostolos, qui sibi, Paulo contempto, Spiritum Dei vendicabant. Sed priorem sensum arbitror veriorem. Nam cum veris Christi Apostolis sese confert etiam infra, atque ex professo cap. 9.

CAPUT OCTAVUM.

De iis autem, quae idolis sacrificantur, scimus, quia omnes scientiam habemus. Scientia inflat, charitas vero aedificat. 2. Si quis autem se existimat scire aliquid, nondum cognovit, quemadmodum oporteat eum scire. 3. Si quis autem diligit Deum, hic cognitus est ab eo. 4. De escis autem, quae idolis immolantur, scimus, quia nihil est idolum in mundo, et quod nullus est Deus, nisi unus. 5. Nam etsi sunt, qui dicantur dii, sive in coelo, sive in terra (siquidem sunt dii multi, et domini multi): 6. nobis tamen unus est Deus, Pater, ex quo omnia [1]), et nos in illum: et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum. 7. Sed non in omnibus est scientia. Quidam autem

[1]) Joann. 1, 3. Col. 1, 16. seq.

cum conscientia usque nunc idoli, quasi idolothytum manducant: et conscientia ipsorum cum sit infirma, polluitur [1]). 8. Esca autem nos non commendat Deo. Neque enim, si manducaverimus, abundabimus: neque si non manducaverimus, deficiemus. 9. Videte autem, ne forte haec licentia vestra offendiculum fiat infirmis [2]). 10. Si enim quis viderit eum, qui habet scientiam, in idolo recumbentem: nonne conscientia ejus, cum sit infirma, aedificabitur ad manducandum idolothyta? 11. Et peribit infirmus in tua scientia frater [3]), propter quem Christus mortuus est? 12. Sic autem peccantes in fratres, et percutientes conscientiam eorum infirmam, in Christum peccatis. 13. Quapropter si esca scandalizat fratrem meum [4]); non manducabo carnem in aeternum, ne fratrem meum scandalizem.

SUMMARIUM CAPITIS OCTAVI.

Reprehendit eos, qui quod scirent idolum nihil esse, promiscue etiam cum offendiculo fratrum infirmorum, cibos edebant immolatitios: admonens eos, ne sua scientia ad fratrum perniciem abutantur.

1. *De iis autem, quae idolis sacrificantur.* Transit ad reprehensionem et instructionem quorundam, qui freti scientia, quam de idolis atque idolothytis habebant, passim etiam coram infirmis fratribus utebantur licentia vescendi immolatis. Nam et de his verisimile est Apostolum a Corinthiis fuisse consultum. Graece περὶ δὲ τῶν εἰδωλοθύτων, *de idolothytis autem.* Qua composita voce significantur ea, quae idolis immolata sunt, id est, carnes immolatitiae, tanquam si dicat: Quod autem attinet ad immolatitia. Vel, cohaerenter cum sequentibus: De immolatitiis autem.

Scimus, quia omnes scientiam habemus. Quam scientiam? Postea propositionem absolvit, quadam parenthesi necessariae admonitionis interim suspensam, quando repetit et dicit: *De escis autem, quae idolis immolantur, scimus, quia nihil est idolum in mundo,* etc. Sed quomodo omnes, cum ipse Paulus post pauca affirmet, *non in omnibus* esse scientiam? Quod et confirmant sequentia de infirmis, quorum ob scientiae defectum conscientia polluebatur edendis idolothytis. Dicendum est, Apostolum loqui in persona eorum, qui inter Christianos doctiores atque intelligentiores erant; quos alibi vocat spirituales, perfectos, magistros, etc. De quibus plura diximus supra cap. 3. Hos enim toto capite alloquitur, et ad eos significandos usus est verbo primae personae, *habemus;* quomodo et Rom. 15. dicit: *Debemus nos firmiores imbecillitates infirmorum sustinere.*

Sensus igitur est: Scimus, qui perfectiores sumus, ac plenius in religione Christiana instituti, nos omnes scientiam habere; nec aggredior docere tanquam scientiae expertes: sed tamen admonendi estis, ut scientia bene et prudenter utamini. Porro scientiam vocat, etsi de iis esset, quae fides Christiana tradit tenenda, ut, omnem creaturam Dei bonam esse, nihil in ea esse per se immundum, idolum nihil esse: quia talia sunt, quae etiam naturalis ratio dictat esse verissima. Sic Rom. 14. *Scio et confido, quia nihil commune,* etc. Quare ex hoc loco et ex sequentibus satis intelligitur, ejusdem esse posse in eodem homine scientiam et fidem, ut fuit in Paulo et aliis perfectis. Id jam

---

[1]) Cap. 10, 25. seq. Rom. 14, 14. [2]) Cap. 9, 22. 10, 32. seq. [3]) Rom 14, 15. [4]) Rom. 14, 21.

admonuimus ad dictum locum epist. ad Rom.

Scientia inflat. Generali sententia doctos admonet, quam nihil ipsis prosit scientiam habere, imo quam sit eis damnosa scientia, si non utantur, ut oportet. Scientia inflat, id est, facile extollit hominem in superbiam: non quidem natura sua, cum omnis scientia sit a Deo, quo autore nemo potest superbire: sed accipienda est haec Scriptura, quomodo multae aliae: *Litera occidit,* 2 Cor. 3. *Luxuriosa res vinum,* Proverb. 20. *Fallacia divitiarum,* Matth. 13. Dicuntur enim hujusmodi res tales aut talium malorum causae, non proprie, nec suo vitio: sed per modum occasionis, propter ejus, qui habet aut utitur, ad mala propensam voluntatem; quemadmodum et dici a quibusdam solet, astra homines inclinare ad haec aut illa vitia; nempe propter concupiscentiae corruptionem, quae facile occasione qualitatum et affectionum corpori forinsecus impressarum, excitatur ad actus respondentes. Vide, quae commentamur ad illud Eph. 5. *Nolite inebriari vino, in quo est luxuria.*

Quidam de sola humana scientia, qualis est, grammatica, physica, mathematica, dictum Apostoli exponunt; sed male: nam scientia, quam perfectiores habebant de idolothytis, non omnino humana erat, sed pars quaedam doctrinae Christianae. Sed et de scientia pure revelata alibi similiter Apostolus loquitur, ut 2 Cor. 12. *Ne magnitudo revelationum extollat me.* Generaliter ergo loquitur de scientia: sed eam considerat solam et sine caritate. Sic enim inflat; quomodo et litera sine spiritu occidit, 2 Cor. 3. Et lex auget praevaricationem sine gratia, Rom. 5. et caro sine spiritu nihil prodest, Joann. 6.

Ad hunc modum Apostoli sententiam passim exponit Augustinus, ut tract. 27. in Joann., lib. de grat. et lib. arbit. cap. 19. et plenius contra duas epistol. Pelagian. lib. 4. cap. 5. et aliis locis a Beda collectis. Item Leo papa serm. in natali septem Machabaeor. et ante eum Coelestinus in epistola ad episcopos Galliae cap. 10., verbis ex concilio Milevitano citatis, quod ab eo Carthaginense vocatur. Quin ipse Paulus ita semetipsum interpretatur infra cap. 13., quum docet nec linguas nec prophetiam, nec omnium mysteriorum notitiam, nec omnem scientiam, nec fidem montes transferentem prodesse quicquam ei, qui caritatem non habeat. Quem sensum ut significet, etiam hic adjungit.

Caritas vero aedificat. Hoc est: caritas facit, ut homo non contentus suo bono, studeat bono communi, id est, proximorum etiam saluti. Id enim est aedificare, proximos ad salutem promovere; cui e contrario opponitur scandali peccatum, quo proximus destruitur, hoc est damno salutis afficitur. Hinc collige eos, qui ita quaerunt salutem propriam, ut de proximis non curent, non habere caritatem, sed fallere seipsos. Quod ad metaphoram aedificandi jam declaratam attinet, ea Paulo familiaris est, ac pene propria: quam videri potest accepisse ex Scriptura veteris testamenti, in qua simili tropo aedificare dicuntur, qui rem publicam aut domesticam augent, promovent, illustrem reddunt: ut Deuter. 25. *Sic fiet homini, qui non aedificat domum fratris sui.* Ruth. 4. de Rachel et Lia: *Quae aedificaverunt domum Israël.* Prov. 14. *Sapiens mulier aedificat domum suam.* Cujusmodi phrasis et Deo tribuitur, ut Exod. 1. *Quia timuerunt obstetrices Deum, aedificavit eis domos.* 1 Reg. 2. de Sadoc sacerdote: *Et aedificabo ei domum fidelem.* Psalm. 27. *Destrues illos, et non aedificabis eos.*

Porro non est hic vicissim intelligenda caritas sine scientia; sicut in membro priori, scientia sine caritate: sed caritas simpliciter, sive scientiam conjunctam habeat, sive non. Nam scientia caritatem secum non trahit: caritas autem, quia vult consulere proximo, trahit secum scientiam, vel certe studium scientiae, saltem ubi res postulat. Ita sacrificium offerri potest sine obedientia, quemadmodum fecit Saul 1 Reg. 13. et 15. At obedientia non est sine sacrificio, quando

illud Deus sibi offerri praecipit. Eodem modo lex esse potest sine gratia; verum gratia non est sine lege; quin potius ad hoc gratia datur, ut lex impleatur. Similiter existimandum de litera et spiritu. Nam in litera lex intelligitur, in spiritu gratia. Patet ex his, quam stulte errent, qui, quasi studio humilitatis, scientias fugiunt, ne in superbiam extollantur. De quibus Augustinus in enarr. Psalm. 130. *Sunt*, inquit, *quidam homines, qui cum audierint, quia humiles esse debent, dimittunt se, nihil volunt discere, putantes, quia si aliquid didicerint, superbi erunt; et remanent in solo lacte. Quos reprehendit Scriptura dicens: Et facti estis opus habentes lacte, non solido cibo* etc., et concludit: *Ergo non debet homo extollere cor suum in superbiam: sed debet elevare in doctrinam verbi Dei.* Sic ille.

2. *Si quis autem se existimat scire aliquid.* Inutilem ostendit scientiam inflantem. In Graeco non additur *se*, et verti poterat hoc modo: *Si quis autem videtur* (δοκεῖ) *scire aliquid.* Verum rectius, ac pro exigentia textus, supplent interpretes sententiam reciproco pronomine, quod ex consuetudine linguae Graecae subintelligitur: *Si quis se existimat, sibi videtur* etc., quemadmodum et Gal. 6. *Si quis existimat se aliquid esse.* Vide, quae annotavimus ad illud capitis superioris: *Si quis turpem se videri existimat.*

Dicit ergo Paulus: Si quis se putat aliquid scire, vel quod ad idolothyta pertineat, vel in genere de iis, quae sunt religionis Christianae; id est: Si quis sibi placet in hac sua scientia, et in ea tanquam bono suo acquiescit, non referens eam ad aliorum utilitatem, sed quomodocumque cupiens eam ostentare. Sequitur:

Nondum cognovit quemadmodum oporteat eum scire. Graece: *Nondum quicquam novit sicut oportet nosse.* Nam illud *eum* nec commentator Ambros. legit. Additum videri potest, quod putaretur sensui deesse. Porro geminatur quidem in Graeco negatio, *nondum nihil novit:* sed ea fortius negat, ut sensus sit: Haudquaquam adhuc is pervenit ad illam scientiae perfectionem earum rerum, quas novit, quam oportet habere: nondum scit eo modo, quo scire oportet. Modus ille et perfectio est, ut scientiam habeat cum caritate, id est, ut utatur scientia ad proximorum aedificationem. Sic enim fiet, ut per scientiam caritas aedificet.

Vide, quae de modo sciendi scribit S. Bernardus hunc Apostoli locum tractans, sermone 36. super Cantica. Cujus verba, quia multum aedificant, haud piguit S. Thomam contracta nonnihil, inserere suo commentario. Nec certe nos pigebit eadem huc adscribere. *Non approbat Apostolus*, inquit, *multa scientem, si modum sciendi nescierit. Dicit autem modum sciendi, ut scias quo ordine, quo studio, quo fine scire quaeque oporteat. Quo ordine; ut id prius, quod maturius ad salutem. Quo studio; ut id ardentius, quod vehementius est ad amorem. Quo fine; ut non ad inanem gloriam, aut curiositatem, aut aliquid simile: sed tantum ad aedificationem tuam vel proximi. Sunt namque, qui scire volunt eo fine tantum, ut sciant: et turpis curiositas est. Et sunt, qui scire volunt, ut sciantur ipsi: et turpis vanitas est. Et sunt, qui scire volunt, ut scientiam suam vendant: et turpis quaestus est. Sed sunt quoque, qui scire volunt, ut aedificent: et charitas est. Et item qui scire volunt, ut aedificentur: et prudentia est. Horum omnium soli ultimi duo non inveniuntur in abusione scientiae, quippe qui ad hoc volunt intelligere, ut bene faciant.* Haec Bernardus. Igitur de caritate aedificante, quae praestat, ut aedificet et ipsa scientia, nunc sequitur:

3. *Si quis autem diligit Deum, hic cognitus est ab eo.* Hoc est: Si quis habet caritatem, qua diligat Deum, et consequenter proximum, studens scientiam suam caeterasque dotes divinitus acceptas conferre ad Dei gloriam et fratrum utilitatem, hic demum aut dumtaxat cognitus

est a Deo, id est, a Deo dilectus, ac Deo placens; cum prior ille in sua scientia sibi, non Deo placeat. Significatur enim notitia approbationis, ut et infra cap. 13. *Tunc cognoscam sicut et cognitus sum,* et Gal. 4. *Cum cognoveritis Deum, imo cogniti sitis a Deo.* Sic enim et hoc loco sentit, eum qui scientiae suae caritatem conjungit, non solum cognoscere Deum, sed etiam cognitum esse a Deo; cum is, qui scientiam habet sine caritate, Deum quidem et res divinas cognoscat, non tamen vicissim a Deo cognoscatur aut cognitus sit: sed cum malis Prophetis et miraculariis auditurus sit a Domino: *Nunquam novi vos,* Matth. 7. Notandum est enim, Paulum non dicere, cognoscitur ab eo, quomodo dixerat *diligit Deum,* praesentis temporis verbo: sed *cognitus est;* utique ad commendandam gratiam Dei praevenientem, ipsamque adeo praedestinationem aeternam, quae causa est, ut homo Deum in tempore diligat, ac si dicat: Si quis Deum diligit, ideo diligit, quia cognitus est a Deo; id est, ad hoc praecognitus, praedilectus ac praedestinatus. Quidam illud *cognitus est ab eo,* sic interpretatur, cognitione donatus: at minus recte. Nam et qui scire se existimat, isto sensu cognitus est a Deo, id est, scientia ab eo donatus.

4. *De escis autem, quae idolis immolantur.* Redit ad declarandam scientiam, quam habeant doctiores de idolothytis. Graece sic est: *De esu igitur idolothytorum,* id est, quod attinet ad esum eorum, quae idolis et omnino falsis diis immolata sunt:

Scimus quia nihil est idolum in mundo. Posset etiam verti: *Scimus quod nullum est idolum in mundo.* Sed rectius *nihil,* ut opponatur ei, quod est *aliquid,* juxta id quod infra cap. 10. negatur idolum et idolis immolatum esse aliquid. Atque ita legit etiam Tertull. lib. 5. contra Marc. cap. 7. vertitque Irenaei interpres lib. 3. cap. 6. Quo sensu idolum in mundo nihil esse dicatur, variae sunt opiniones, quas commemorat Hugo Victorinus quaest. 72. Nobis maxime probatur hic sensus: idolum nihil esse in mundo, quia quamvis idolum, si spectes materiam, figuram, colores et lineamenta, sit aliquid, non tamen formaliter et quatenus idolum; quia nihil est in genere signi relati ad rem significatam; quippe cum res, quae per idolum significatur, nulla sit. Nam etsi existant in rerum natura sol, luna, stellae, vitulus, hircus, talpa, canis, et hujusmodi plurima, quae stulta gentilitas coluit pro diis: etsi quoque fuerint olim homines, Saturnus, Jupiter, Juno, Venus, atque alii quos ethnici in Deos retulerunt: non tamen illi revera dii sunt aut fuerunt unquam.

Quocirca verissime dicitur idolum in mundo nihil esse, veluti nomen sine re: quia res, quae per illud significatur ut Deus, nusquam est aut fuit in rerum natura; sed merum est humani cordis figmentum. Non igitur repugnat huic sententiae, quod ait Psalmographus: *Omnes dii gentium daemonia,* Psalm. 95. Nam gentes daemonia non colebant ut daemonia, id est, ut malos spiritus, quales vere sunt; sed ut Deos ac divina virtute praeditos, cujusmodi revera non sunt. Quanquam idem illud Psalmi hemistichium, ut in Hebraeo legitur, plane facit ad illustrandam hanc Apostoli sententiam. Sic enim habet: *Omnes dii populorum vana,* Hebraice אלילים. Quo nomine in ea lingua significari solent idola gentium, ut Levit. 19. et 26. et Habac. 2., eo quod vana sint et mendacia, videlicet hoc significantia, quod non est. Unde et idolum mendacium vocatur Jes. 44. *Neque dicet,* inquit, *forte mendacium est in dextera mea.* Quin et ipsos idolorum fabricatores ibidem Propheta nihil esse pronunciat dicens: *Plastae idoli omnes nihil sunt,* Hebraice תהו, id est, *inanitas,* nempe secundum illud Psalm 113. *Similes illis fiant qui faciunt ea.*

Porro idolum, εἴδωλον, vox est a LXX. interpretibus usurpata; non pro quocumque simulacro vel imagine, sed pro eo peculiariter, quo falsum numen repraesentatur, sive res, cui divinitas affingitur exsistat, sive non; tametsi vulgatus inter-

pres, quod proprium desit vocabulum Latinum, plerumque generali nomine vertat simulacrum. Jam ex eo, quod scitur idolum nihil esse in mundo, relinquit intelligendum Apostolus illud etiam sciri, quod affirmat infra cap. 10., idolothytum nihil esse; quatenus scilicet idolo consecratum aut immolatum est; ut ab eo possit immutationem aliquam suscipere vel in melius vel in deterius. Quare ut sanctificare edentem non poterat, ita nec contaminare. Atque haec erat scientia, qua inflati quidam apud Corinthios idolothyta libere edebant, etiam coram infirmis. Porro sicut idolum nihil est, ita et omne illud, quod pro Deo colitur, et non est Deus, pari ratione nihil est.

Et quod nullus est Deus nisi unus. In Graeco post *Deus* additur ἕτερος *alter,* sive *alius.* Et illud scimus, inquit, nullum alium esse Deum, praeter unum verum Deum. Haec pars rationem continet superioris, et quoad rem et quoad scientiam. Nam si unus tantum est Deus, igitur nihil est idolum; ut puta ad hoc effictum, ut alium Deum repraesentet. Et si scimus unum tantum esse Deum, proclive etiam nobis est scire, idolum nihil esse, sensu prius allato. Similis ratio de omni falso Deo.

5. *Nam etsi sunt qui dicantur dii.* Quaedam occupatio est in his verbis. Nam unitati Dei, quam asseruit, obstare videbatur multitudo Deorum ubique recepta, quibus saltem aliquid numinis tribuendum esset: ut proinde non omnino nihil in mundo dici debeat idolum: ex quo deinde consequens sit, etiam idolothytum non ita prorsus virtute vacuum esse, ut edentem nullatenus afficiat. *Qui dicantur dii,* Graece λεγόμενοι θεοὶ, *qui dicuntur, vocantur dii,* scilicet ab hominibus a veri Dei notitia alienis: id est, dii nomine et appellatione, non veritate.

Sive in coelo sive in terra. Vel *super terram.* Graece ἐπὶ τῆς γῆς. Referenda haec partitio ad verbum *sunt,* non ad *dicantur.* Erant enim gentilibus dii coelestes et terrestres; sub quibus etiam dii marini et inferni comprehenduntur. Tot enim deorum genera ab illis colebantur.

Siquidem sunt dii multi et domini multi. Siquidem, Graece ὥσπερ *sicut.* Ob quam similitudinis notam nonnulli partem hanc exponunt de iis, quos Scriptura aliquando Deos nuncupat, propter eminentiam potestatis inter homines: velut principes ac judices, ut Psalm. 81. *Ego dixi, dii estis,* et Exod. 22. *Ad deos utriusque causa perveniet.* Secundum hos sensus est, quosdam esse deos opinione hominum: sicut alii quidam dii sunt participatione quadam potestatis.

Verum magis apparet, non de aliis diis et dominis Apostolum hic loqui, quam de quibus ante loquebatur; praesertim cum mox addat: *Nobis tamen unus Deus,* etc. Igitur adverbium *sicut* seu *quemodo* declarantis est, ut non incommode per *siquidem* redditum sit ab interprete: et pars haec parenthetice legatur. Erasmus suspicatur interpretem in Graeco legisse εἴπερ pro ὥσπερ. Est autem urgendum in verbis Apostoli, quod ait *multi,* quasi dicat: passim omnia in mundo plena sunt diis et dominis. Erat enim innumera deorum turba apud gentiles. Sed ex parte praecedenti supplendum *qui dicuntur,* id est, ab hominibus habentur et coluntur pro diis, utique falsa opinione. Nam ut ait Tertull. ad hunc Apostoli locum respiciens, lib. 1. contra Marcion. cap. 11. Deus commune vocabulum factum est vitio erroris humani: quatenus plures Dii dicuntur atque creduntur in saeculo. Quo modo intellecta sententia nullam habet offensionem, cujus removendae causa fortasse sublata fuit olim a quibusdam e textu: quod adstruere videretur deorum multitudinem. Nam commentator Ambros. hujus partis prorsus non meminit. Tantum vocabulum *Domini* transfert ad partem praecedentem, *licet sint qui dicantur dii et Domini,* etc. Porro dominos intelligit Apostolus eo sensu, quem statim exponit.

6. *Nobis tamen unus Deus pater, ex quo omnia.* Graece: *Sed nobis unus Deus,* etc. quod optime reddunt interpretes: *nobis tamen.* Et sensus est: Attamen nobis, id est, fidelibus qui de Deo per

fidem recte instituti sumus, ideoque et secundum veritatem, unus tantum est Deus, scilicet pater, ex quo vel a quo tanquam primo autore seu principio sunt *omnia*, id est, res omnes a Deo diversae; nimirum per creationem. Non enim Filium intendit Apostolus hac voce *omnia* comprehendere, nihilo magis quam in eo, quod statim post dicit, *per quem omnia:* quemadmodum nec Joannes comprehendere voluit aut potuit dicens: *Omnia per ipsum facta sunt.* Neque enim per seipsum fieri quicquam potest. Ita locum hunc expendit Ambros. lib. 1. de Spiritu sancto cap. 2. Caeterum et illud observa, Paulum sic asseverare Dei unitatem, ut tamen etiam innuat numerum personarum. Nam Patrem nominando consequenter et Filium in divinis esse significat. Itaque perverse ex hoc loco colligebant olim Ariani, Filium non esse Deum: cum oporteat utique Filium ejusdem esse naturae cum Patre.

Et nos in illum. Nonnulli codices *in illo*, suffragantibus etiam Ambrosiano commentario et textu Syriaco. Verum Graece est εἰς αὐτὸν *in eum*, vel *ad eum.* Sed et verus Ambrosius loco jam citato legit *in illum.* Itaque sensus est, juxta quorundam expositionem: Nos in illum, scilicet unum Deum esse; quatenus ad Deum ut finem ultimum conditi sumus, non solum generali ratione, qua caeterae creaturae; sed ut eum cognoscentes, per amorem ipsi inhaereamus. Unde B. August. libro 1. confession. cap. 1. Deum sic alloquitur: *Fecisti nos ad te, et inquietum est cor nostrum, donec requiescat in te.*

Sed sciendum est, illud ἡμεῖς *nos*, a Paulo dici non in persona omnium hominum, sed fidelium tantummodo, de quibus dixerat: *Nobis tamen unus Deus*, etc., quemadmodum et in sequenti sententia, quae huic respondet, eadem vocula *nos* ad solos fideles refertur. Itaque potior sensus hujus partis est: Et nos ad illum, tanquam salvificum nostrum principium, ex quo pendemus, adducti sumus per fidem ac verum ejus cultum. Hic sensus est in Graecorum commentariis: quem et inter Latinos tradit Ambros. commentator, et post eum alii nonnulli.

Quod ad structuram verborum Apostoli pertinet, ea duplex esse potest: *Prior:* ex quo omnia, et ex quo nos in illum. *Altera:* ex quo omnia, et in quem nos: non quo significetur nos non esse ex illo; sed praeter hoc, quod nos ex illo sumus, insuper ac propria quadam ratione, nos esse ad eum. Et hanc esse germaniorem constructionem probat sententia sequens; quae cum similis sit formae, non aliam constructionem admittit.

Et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum. Quod supra dixit *nobis*, huc quoque referendum est: ut pars haec respondeat ad illud, quod dixerat, *et domini multi.* Sicut ergo dixit unum Deum, ita nunc unum Dominum. Quodsi, ut Ariani volunt, ex priori sententia consequens est Filium non esse Deum: quoniam unus Deus ab Apostolo Pater dicatur: pari ratione ex his verbis, quibus unum Dominum vocat Jesum Christum, inferre licebit Patrem non esse Dominum, quod adeo non concedunt Ariani, ut Patrem potius ac magis Dominum dicant, quam Filium.

Nos ergo dicimus, Apostolum illic solum Patrem nominasse, quia Pater est fons Deitatis, utpote divinum esse etiam aliis personis communicans: tum quia sic ex eo omnia, quae sunt ab eo diversa, ut tamen etiam Filius et Spiritus sanctus ex eo procedant; hic vero solum Filium nominasse, quia is jure redemptionis in cruce factae, Dominus noster sit. Unde non dixit Filius, sed *Jesus Christus*, scilicet humanam ejus naturam volens intelligi, secundum quam nos redemit. Eadem ratione etiam ad Eph. 4. distincte dixit: *Unus Dominus*, scilicet Christus, et: *Unus Deus et pater omnium.* Vide, quae ad eum locum commentatur Hieronymus, iis quae jam diximus consentanea. Certe ad horum sacrae Scripturae testimoniorum imitationem, patres tam Nicaeni concilii quam Constantinopolitani, in symbolis

fidei, quae tradiderunt ecclesiae, professi sunt se credere *in unum Deum Patrem omnipotentem,* deinde: *Et in unum Dominum Jesum Christum Filium Dei,* etc. Qua loquendi forma adeo nihil detractum voluerunt divinitati Filii, ut eam sequentibus verbis apertissime astruant dicentes: *Deum de Deo, Deum verum de Deo vero: genitum non factum, consubstantialem Patri,* etc.

Sensus igitur hujus partis est: Item nobis fidelibus vera religione imbutis, unus est Dominus, nempe Jesus Christus; per quem quidem ut Verbum Patris omnia sunt; quoniam, ut de eo loquitur Joannes, *omnia per ipsum facta sunt:* omnia, sicuti dictum est, a Deo diversa (quanquam et toti Trinitati commune est, *ex ipso, et per ipsum, et in ipso* omnia esse. Rom. 11.). Sed per quem ut hominem factum peculiari ratione nos sumus, quia per ejus meritum redempti sumus et salutem exspectamus. Bis ergo sumus per ipsum: et quod creati, et quod redempti.

7. *Sed non in omnibus est scientia.* De infirmis et imperfectis nunc agit, quibus ad destructionem cedebat aliorum scientia. Non omnes, inquit, Christiani scientiam habent eorum, quae dixi nos scire; videlicet idolum in mundo nihil esse: et nullum esse Deum nisi unum. Quamvis enim fide teneant, nec idola, nec res per ea repraesentatas esse deos, nec ullum esse Deum praeterquam unum: non tamen hanc fidem applicant ad conclusiones particulares; scilicet idolum ut tale nihil habere virtutis, ut sanctificare vel inquinare possit cibos ipsi immolatos: ac propterea nullum prorsus esse discrimen inter esum talium ciborum et aliorum, si in se spectentur, cum idolum nihil sit, atque id, quod nihil est, haud queat ullam differentiam rebus adducere. Ad hujusmodi conclusiones applicare principia, quae simpliciter credimus, cujusdam scientiae est; quam negat Apostolus omnibus inesse Christianis.

Quidam autem cum conscientia usque nunc idoli, quasi idolothytum manducant. Explicandi gratia praepositionem addidit quispiam, cum non sit in Graecis exemplaribus: ut nec in omnibus Latinis, nominatim in textu commentatoris Ambros. Et quidem in Graecis esse non potest: quia μετὰ non jungitur dativo casui. Tertull. lib. de pud. cap. 14. legit, *in conscientia:* quemadmodum et Pelagium, Primasium atque Sedulium legisse, produnt eorum commentarii: ut suspicio sit olim Graeca quaedam exemplaria additam habuisse praepositionem ἐν. Alioqui quae nunc exstant omnia, et quibus usi Graeci interpretes, sic legunt: *Quidam vero conscientia idoli usque nunc tanquam idolothytum edunt.*

Ubi ambiguum est, utrum illud *usque nunc,* praecedentibus adhaereat, quod voluit noster interpres, qui eam particulam loco motam posuit inter duas dictiones praecedentes *conscientia* et *idoli:* an vero sequentibus, quod placet Cajetano. Utrumque probabile est: ac plenior erit sensus, si, quod Graeci tractatores facere videntur, ad totam sententiam referatur, hoc modo: Quidam fideles, quamvis idolis ex animo renunciaverint, et credant illa non esse deos; tamen adhuc ea laborant infirmitate ac scientiae defectu, ut habentes conscientiam idoli, quasi idolothytum manducent. Conscientiam idoli vocat Apostolus, non scientiam, qua quis recte de simulacris sentiat, ut male interpretatur et male probat Cajetanus, ea in re singularis; sed judicium, quo quis existimet idolum esse aliquid, id est, alicujus virtutis: ac proinde cibos immolatitios ab idolo pati mutationem aliquam, sicque afficere et coinquinare posse edentes. Quod quidem judicium erroneum est: atque ex eo sequitur, ut talem habens conscientiam, si edat idolothytum, edat illud quasi idolothytum: id est, quasi immutatum aliquo modo per hoc, quod idolis sacrificatum sit: ut ejus opinione tam idolum quam idolothytum sit aliquid.

Et conscientia ipsorum, cum sit infirma, polluitur. Illative pars haec exponenda est, ut sensus sit: Atque ita animus eorum erronea hujusmodi conscientia imbutus, cum sit infirmus, eo quod scientia

careat, qua fidem unius Dei, quam habet, applicet ad particulares conclusiones, ut supra dictum est, polluitur peccato; dum videlicet contra conscientiam, quam de idolothyto habent, existimantes edentes contaminari, de illo edunt. Obligat enim erronea conscientia, et peccatorem constituit eum, qui contra illam facit; juxta doctrinam ejusdem Apostoli scribentis ad Rom. 14., ubi de Judaica ciborum discretione disserens ait inter caetera: *Qui discernit, si manducaverit, damnatus est; quia non ex fide.* Porro ne dicant firmiores se vesci quibuslibet, etiam immolatitiis, ut per hoc Deo placeant, qui omnia creavit, subjicit:

8. *Esca autem nos non commendat Deo.* Sic eodem ad Rom. loco: *Non est enim regnum Dei esca et potus.* Sensus est: Usus ciborum per se nihil facit ad pietatem, qua Deo placetur; ideoque non debemus nos firmiores quasi pietatis obtentu passim et indiscrete velle quibuslibet cibis uti. Sequitur probatio:

Neque enim si manducaverimus abundabimus. Graece verba sunt praesentis temporis, hic et in parte sequenti: *manducemus, abundamus,* περισσεύομεν. Sensus: Non enim si quidvis indifferenter comederimus, idcirco meliores erimus coram Deo. Significantius ex Graeco vertit Oecumenii interpres: *Neque si comedamus, aliquid nobis magni accedit.*

Neque si non manducaverimus deficiemus. Graece *manducemus, deficimus.* Sensus: Neque si non comederimus indifferenter quidlibet, sed a quibusdam cibis abstinuerimus, idcirco minus quicquam habebimus (hoc enim Graeca vox ὑστερούμεθα significat), id est, deteriores erimus, minusque Deo grati.

Nonnulli totum hunc versum: *Esca autem nos non commendat Deo,* et caetera huc usque, accipiunt ut verba pseudoapostolorum obloquentium, quod edere et non edere res sit indifferens: ideoque libere et inoffense utrumque agi posse: quae verba Paulus sibi deinceps refutanda sumat, dicendo: *Videte autem* etc. Sed melius est, ut ex persona Pauli, prout ea jam exposuimus, continuo sermone dicta accipiantur, congruenter cum loco ad Rom. citato: *Non est regnum Dei esca et potus* etc.

Atqui perverse locum hunc contra ciborum abstinentiam ecclesiasticam adducunt haeretici, tanquam ea secundum Apostolum nihil faciat ad pietatem. Non enim dicit Apostolus, abstinentiam cibi nos non commendare Deo, sed cibum; neque negat nos, si non manducaverimus, abundaturos; sed si manducaverimus. Nam nec carnes edere, proprie actus virtutis est, ut nec vinum bibere: sed a carnibus aut vino abstinere ea ratione, qua id ecclesia praecipit ac laudat. Siquidem abstinere ab eo, quod vel male concupiscitur, vel male concupiscendi fomitem praebet, ad temperantiae virtutem spectat. Fit autem actus religionis, quoties hujusmodi abstinentia assumitur, ut per eam carne edomita spiritus promptior reddatur ad Deo serviendum.

9. *Videte autem ne forte haec licentia vestra offendiculum fiat infirmis.* Graece: *Videte autem, ne quo modo potestas vestra haec offendiculum fiat iis, qui infirmantur,* id est, *infirmi sunt.* Caeterum potestatem, ἐξουσίαν, intellige jus seu facultatem agendi quippiam, quam vulgo licentiam vocant. Interpres ipse tam praeced. cap. quam seq. et passim alibi vertit potestatem: tametsi Graeci in malam partem accipiant, potestatem hanc interpretantes immodestiam et arrogantiam; sed concomitanter, ut arbitror. Removet autem Apostolus tacitam objectionem, qua dicere poterant firmiores, se uti suo jure ac libertate, quod scirent idolum nihil esse, proindeque nihil differre idolothyta a caeteris cibis. Sed videte, inquit, id est, providete et cavete, ne potestate hac vestra cum offendiculo fratrum infirmorum utamini. Offendiculum hoc declarat sequentibus verbis.

10. *Si enim quis viderit eum, qui habet scientiam, in idolio recumbentem. Eum qui habet scientiam,* Graece σὲ τὸν ἔχοντα γνῶσιν, *te qui habes scientiam.* Interpres legisse videtur absque σὲ. Verumtamen ēt in versu proxime sequenti,

quo sermonem suum Paulus continuat, pronomen est secundae personae, *in tua scientia.* Idolium alibi significat templum idolorum, ut 1 Mach. 10. *Et intraverunt in Bethdagon idolium suum* (sic enim legendum, non *idolum suum), ut ibi se liberarent.* Item 3 Esdrae 2. *Et reclusit ea in suo idolio,* ubi nos legimus, *et consecravit ea idolo suo.* Nam et 1 Esdr. 1. idipsum sic explicate dicitur: *Et posuerat ea in templo Dei sui.* Similiter usurpasse videtur Aug. epist. 154. ad Publ. agens de viatore cibum in idolio positum inveniente. Nam idolium ibi quid vocet non video, nisi sacellum idolo dicatum; cujusmodi in viis publicis erant constructa. Putat Arias Montanus, etiam hoc loco significari templum, aut certe atrium templi idolorum. Nec aliter Theophylacti interpres, qui vertit idolorum locum vel delubrum.

Sed quia non est verisimile eos, cum quibus nunc agit Paulus, in templis accubuisse, ubi idolis offerebantur sacrificia; nec si fecissent, id Paulum fuisse praetermissurum absque graviore et aperta reprehensione: idcirco alii idolium interpretari malunt epulum simulacrorum sive idolorum, ut Erasmus et Hentenius. Alii mensam, in qua carnes idolo consecratae proponebantur: quam Paulus infra cap. 10. vocat mensam daemoniorum. Alii in genere locum destinatum hujusmodi epulo, quod instruebatur ex carnibus immolatitiis. Atque haec vocabuli illius acceptio minus recedit a prima significatione quam caetera, et quidem optime convenit huic loco: ut sensus sit: Si enim quispiam frater infirmus viderit te, qui de idolis veram habes scientiam, ideoque ab idolothytis non abhorres, accumbere in loco, ubi apposita sunt idolothyta, iisque vesci.

Nonne conscientia ejus, cum sit infirma, aedificabitur ad manducandum idolothyta? Ejus cum sit infirma, Graece τοῦ ἀσθενοῦς ὄντος, *ejus qui infirmus est,* aut potius (quoniam hoc cum epitasi dicitur) *ejus cum sit infirmus:* quemadmodum et nostrum interpretem vertisse credibile est: ut postea femininum genus pro masculino irrepserit, ex eo quod superius habetur: *Et conscientia ipsorum, cum sit infirma, polluitur.* Quanquam et ex Syriaco translatum habemus hoc loco: *Nonne conscientia ejus cum sit infirma* etc. In verbo *aedificabitur,* praeter metaphoram etiam antiphrasin agnoscit Theophyl. eo quod proprie tantum ad profectum, qui in bono est, transferatur, velut supra, *caritas aedificat,* et infra cap. 10. *Non omnia aedificant,* et cap. 14. *Omnia ad aedificationem.* Certe nusquam alibi quam hoc loco, reperitur acceptum in malam partem. Verum id non tam per antiphrasin, quam ex adjunctione ejus quod sequitur, *ad manducandum idolothyta,* per quod abstrahitur aedificandi verbum a metaphora consueta: quemadmodum et dicere solent Theologi, mala exempla aedificare ad gehennam. Sic proficere per se in bono accipitur; ex adjuncto in malum: ut 2 Timoth. 3. *Mali homines et seductores proficient in pejus, errantes et in errorem mittentes.*

Sensus verborum Pauli: Nonne frater ille hoc videns, tuo exemplo provocabitur et inducetur ad comedendum immolatitia, non cum ea scientia, qua tu id facis; sed, ut supra dictum est, cum conscientia idoli, videlicet existimans pro sua infirmitate, idolum et idolis immolatum esse aliquid?

11. *Et peribit infirmus in tua scientia frater, propter quem Christus mortuus est.* Non *conscientia,* ut vitiose quidam codices habent, reclamantibus omnibus vetustioribus, Graecoque ac Syriaco textu, quibus legitur *scientia.* Graeca sic habent: *Et peribit is qui infirmus est* (ὁ ἀσθενῶν) *frater in tua scientia.* Sensus: Et peccabit frater infirmus comedendo idolothytum, quo putat edentem coinquinari, proindeque rem illicitam facere: et peccando peribit, id est, a salute excidet in aeternum periturus, quantum est ex parte peccati. Peribit autem in tua scientia, id est, per tuam scientiam; qua dum tu male uteris, praestas illi peccandi occasionem, eumque perdis, quem Christus in tantum dilexit, ut pro ejus salute mortem oppetere non dubitarit. Ad hunc mo-

dum loquens Apostolus, plane significat fratrem infirmum ac scientia, de qua hic agitur, destitutum, peccare mortaliter, dum exemplo fratris scientiam habentis idolothyto vescitur. Sic Rom. 14. *Noli cibo tuo illum perdere, pro quo Christus mortuus est.* Vide commentarium ejus loci.

Notandum est, Apostolum in iis, qui scientiam habentes ex idolothyto comedunt, hoc quidem loco non aliud culpare, quam quod fratres infirmos scandalizent: verum idem infra cap. 10. culpat et aliud non minus grave, quod mensae daemoniorum participando, socii fierent eorum, cum Dei injuria; nec id sine scandalo infirmorum tam fidelium quam infidelium: quemadmodum late et pulcre docet Augustin. sermon. 6. de verbis Domini cap. 4. et sequentibus.

12. *Sic autem peccantes in fratres, et percutientes conscientiam eorum infirmam, in Christum peccatis.* Gravitatem hujus peccati, id est, scandali fraterni, nunc exaggerat a persona ejus, in quem peccatum hujusmodi redundat. Nam injuria membrorum redundat in caput, et servi in dominum, et redempti in eum qui redemit; quemadmodum bene locum hunc explicat Theophylactus. Si vos, inquit Apostolus, non moveat interitus fratrum; saltem moveat injuria Christi, quae ex fratrum interitu consequitur. Dum enim tali modo peccatis in fratres, ut percutiatis, laedatis, vulneretis eorum conscientiam, eamque infirmam atque languentem (est enim participium ἀσθενοῦσαν in Graeco), provocantes eos exemplo vestro ad id faciendum, quod sibi minime licitum credunt: peccatis in Christum, cujus illi membra sunt, et cujus servi sunt: utpote sanguine et morte ejus redempti: qua ratione Dominus eorum est. Ad hoc posterius magis videtur respexisse Paulus in eo quod dicit: *In Christum peccatis.* Dixerat enim: *Propter quem Christus mortuus est.*

13. *Quapropter si esca scandalizat fratrem meum, non manducabo carnem in aeternum, ne fratrem meum scandalizem.* Generali sententia superiorem doctrinam concludit. Hic rursus in Graeco duplex est negatio, vehementiam addens orationi, quasi dicat: Nequaquam edam *carnem*, vel ut in Graeco est, κρέα *carnes.* Quo nomine etiam caro piscium comprehenditur; ut patet ex hac eadem epistola cap. 15. *Alia caro piscium.* Verbum scandalizare, pro eo quod est offendiculo esse, et peccandi occasionem praebere, ex Graeco nobis Latinis usu receptissimum est. Dicit ergo Paulus: Quapropter, id est, cum tam graviter peccet, qui fratrem scandalizat, ut etiam in Christum fratris injuria recidat: si futurum est, ut me comedente carnes frater meus scandalizetur; potius per omnem vitam carnibus abstinebo, non solum immolatitiis, sed et aliis quibuscumque pecudum, avium, piscium; quam ut fratrem meum edendo scandalizem Illud simile Rom. 14. *Bonum est non manducare carnem et non bibere vinum, neque in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur.* Quae quidem sententia, perinde ut ista hujus loci, significat, quid Christianus ad evitandum fratris scandalum ex caritate facere vel omittere teneatur: quemadmodum illic annotavimus.

Quare si quis nunquam posset sine scandalo fratris comedere carnes, aut alium quemlibet cibum: deberet ille tota vita ab eo cibo abstinere. Quanquam casus hujusmodi non facile eveniat. Cum enim intelligatur haec doctrina de scandalo hominis infirmi, non autem malitiosi; id est, ut Theologi loquuntur, de scandalo dato, non accepto; potest is, qui infirmus est, sufficienter instrui et doceri, fratrem bene agere; quodque ejus facto offendi non debeat. Post quam sufficientem ac plenam instructionem, si adhuc in scandalo perseveret, non erit illud scandalum datum, sed acceptum; quia non jam ex infirmitate procedet, sed ex malitia: quale erat scandalum Pharisaeorum, quod Dominus in Evangelio docuit non esse curandum, Matth. 15. Hinc igitur responsio patet ad istam quaestionem et

similes: An Catholicus debeat potius emori fame, quam in sacra quadragesima carnes comedere, constitutus inter infideles, aut ab iis detentus, si nihil aliud in promptu sit aut haberi possit, quod edat: aut si ad esum carnium urgeat valetudinis necessitas. Nam si qui sive fideles, sive infideles per infirmitatem scandalum ex ejus facto sint passuri, durante scandalo abstinendum est, etiam cum vitae seu valetudinis periculo. Par ratio, si cederet ejusmodi comestio in detrimentum honoris divini: ut si carnes offerantur in contemptum religionis, aut legis divinae vel ecclesiasticae: quemadmodum olim Eleazaro seni, et septem fratribus Machabaeis, quorum martyria describuntur 2 Machab. 6. et 7.

Porro locus hic Apostoli, totaque ejus disputatio satis ostendit, quam grave sit peccatum scandali fraterni: id quod etiam manifestius declarant verba Christi, quibus affirmat, satius esse, ut suspensa ad collum mola asinaria demergatur quis in profundum maris, quam ut scandalizet unum ex pusillis, Matth. 18.

Quaeri hic posset de idolothytis, utrum extra casus supra dictos, vel Apostolorum tempore, quorum exstabat decretum de non edendis immolatis simulacrorum Actor. 15., licitus fuerit eorum esus, vel nunc licitus sit. Sed quoniam infra cap. 10. resumit Apostolus argumentum de idolothytis; idcirco nos opportunius ad eum usque locum hujus quaestionis explicationem differemus.

CAPUT NONUM.

Non sum liber? Non sum Apostolus? Nonne Christum Jesum Dominum nostrum vidi? Nonne opus meum vos estis in Domino? 2. Et si aliis non sum Apostolus, sed tamen vobis sum: nam signaculum Apostolatus mei vos estis in Domino: 3. mea defensio apud eos[1]), qui me interrogant, haec est. 4. Numquid non habemus potestatem manducandi et bibendi? 5. Numquid non habemus potestatem mulierem sororem circumducendi, sicut et caeteri Apostoli, et fratres Domini, et Cephas? 6. Aut ego solus, et Barnabas, non habemus potestatem hoc operandi? 7. Quis militat suis stipendiis umquam? Quis plantat vineam, et de fructu ejus non edit[2])? Quis pascit gregem, et de lacte gregis non manducat? 8. Numquid secundum hominem haec dico? An et lex haec non dicit? 9. Scriptum est enim in lege Moysi[3]): Non alligabis os bovi trituranti. Numquid de bobus cura est Deo? 10. An non propter nos utique hoc dicit? Nam propter nos scripta sunt, quoniam debet in spe, qui arat, arare: et qui triturat, in spe fructus percipiendi. 11. Si nos vobis spiritualia seminavimus, magnum est, si nos carnalia vestra metamus[4])? 12. Si alii potestatis vestrae participes sunt, quare non potius nos[5])? sed non usi sumus hac potestate[6]): sed omnia sustinemus, ne quod offendiculum demus Evangelio Christi[7]). 13. Nescitis quoniam, qui in sacrario operantur, quae de sacrario sunt, edunt: et qui altari deserviunt, cum altari participant? 14. Ita et Dominus ordinavit iis[8]), qui

---

[1]) Cap. 4, 20. [2]) Matth. 10, 9. seq. [3]) 5 Mos. 25, 4. [4]) Rom. 15, 27. Gal. 6, 6. [5]) 2 Cor. 11, 20. [6]) Cap. 4, 12. [7]) Act. 20, 35. [8]) Matth. 10, 10. Luc. 10, 7.

Evangelium annuntiant, de Evangelio vivere. 15. Ego autem nullo horum usus sum. Non autem scripsi haec, ut ita fiant in me: bonum est enim mihi magis mori, quam ut gloriam meam quis evacuet. 16. Nam si evangelizavero, non est mihi gloria: necessitas enim mihi incumbit: vae enim mihi est, si non evangelizavero. 17. Si enim volens hoc ago, mercedem habeo: si autem invitus, dispensatio mihi credita est. 18. Quae est ergo merces mea? Ut Evangelium praedicans, sine sumptu ponam Evangelium, ut non abutar potestate mea in Evangelio. 19. Nam cum liber essem ex omnibus, omnium me servum feci, ut plures lucrifacerem. 20. Et factus sum Judaeis tanquam Judaeus [1]), ut Judaeos lucrarer. 21. Iis, qui sub lege sunt, quasi sub lege essem [2]) (cum ipse non essem sub lege), ut eos, qui sub lege erant, lucrifacerem; iis, qui sine lege erant, tanquam sine lege essem (cum sine lege Dei non essem: sed in lege essem Christi), ut lucrifacerem eos, qui sine lege erant. 22. Factus sum infirmis infirmus [3]), ut infirmos lucrifacerem. Omnibus omnia factus sum, ut omnes facerem salvos. 23. Omnia autem facio propter Evangelium: ut particeps ejus efficiar. 24. Nescitis, quod ii, qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium? Sic currite, ut comprehendatis. 25. Omnis autem, qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet: et illi quidem, ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam. 26. Ego igitur sic curro, non quasi in incertum: sic pugno, non quasi aërem verberans: 27. sed castigo corpus meum, et in servitutem redigo: ne forte cum aliis praedicaverim, ipse reprobus efficiar.

SUMMARIUM CAPITIS NONI.

Docet multis argumentis, se potestatem habere sumptus exigendi pro ministerio evangelico, sed abstinuisse tamen, ne quod offendiculum daret Evangelio: cujus causa omnibus omnia se factum dicit. Ad perseverantiam certaminis et cursus Christiani, quo coronam assequantur incorruptibilem, suo hortatur exemplo.

1. *Non sum liber? non sum Apostolus?* Ingreditur hoc capite Paulus aliud argumentum, simile tamen superiori; quo declarat se a multis licitis abstinuisse causa promovendae salutis aliorum: ac nominatim ab accipiendis vitae necessariis, quae sibi tanquam Apostolo ab iis, quibus Evangelium annuntiabat, ex Christi institutione debebantur. Qua in re explicanda plusculum immoratur, ut suo etiam exemplo doceat, non modo quam studiose cavenda sint infirmorum scandala, praesertim in re non necessaria, et a qua facile sit abstinere, quale erat esus idolothytorum; verum in genere, quantum cuique curae esse debeat proximorum salus atque profectus. In hoc enim tandem concludit totum hunc sermonem, ita inquiens: *Omnibus omnia factus sum, ut omnes facerem salvos.* Igitur seipsum quidem Apostolus hoc capite commendat, sed justa ratione: scilicet ut doctrinam utilissimam,

---

[1]) Act. 16, 3. 21, 26. [2]) Act. 17, 22. seq. [3]) Rom. 11, 14.

quam de scandalo fratrum evitando tradiderat, ab exemplo suo confirmet: quemadmodum illud idem facit in secunda epistola, aliam ob causam: nempe propter Pseudapostolos, qui ipsius ministerium deprimebant. Atque interim libenter occasionem arripuit pressius exponendi et inculcandi Corinthiis, qui ditiores erant quam largiores, quid jure deberetur iis, qui praedicarent Evangelium.

Dicit ergo: *Non sum liber? non sum Apostolus?* vel, ut in Graecis codicibus ordine converso: *Non sum Apostolus? non sum liber?* tametsi in editione Syriaca idem est ordo, qui in Latinis. Sicque legunt veteres, Tertull. lib. de pudic. cap. 14. August. de opere monach. cap. 4. et alii. Et ipsa connexio sermonis cum superioribus hunc ordinem postulat: quemadmodum et cum sequentibus, ut facile est animadvertere. Sunt autem erotemata, quae vim habeant indubitatae affirmationis: ac si dicat, omnino ac citra controversiam se liberum et Apostolum esse. Jacobus Faber haec duo membra cum tertio sequente: *Nonne Christum Jesum* etc., legi mavult sine interrogatione, tanquam verba detractorum Pauli, ob ipso resumpta, ut ea refellat: quod alioqui tumens et arrogans videatur oratio, quae Paulinae modestiae non congruat. Verum *non est, quod metuamus*, ut bene Erasmus annotat, *ne haec videantur arrogantius dicta a Paulo. Nihil enim magis in illum convenit, quam hujusmodi sancta quaedam ostentatio, et pia insolentia: qua aliis quoque locis utitur.* Adde, quod in tertio membro non est οὐ, sed οὐχὶ, interrogandi adverbium; nec aliter fere in sacris literis usurpatum.

Porro liberum se dicit Apostolus, non ab alieno sumptu, ut plane contra mentem Apostoli Cajetanus interpretatur. Nam nec ea libertas esset, sed servitus quaedam, etsi voluntaria, Evangelistam ab alieno sumptu abstinere, ac de proprio vivere. Sed liberum, ut plerique interpretantur, a praecepto vetante, ne ex Evangelio vivat, et sumptum accipiat Apostolorum more. Non enim hoc Paulo minus licebat quam caeteris Apostolis.

Sunt, qui libertatem hic intelligant vescendi quibuslibet; nam proxime dixerat: *non manducabo carnem in aeternum, ne fratrem meum scandalizem.* Id, inquit, non dixi, quasi non sit mihi liberum quidvis edere; sed caritas fratris admonet, hac libertate mihi non esse utendum cum ejus scandalo: quemadmodum urget eadem caritas, ne sumptum a vobis accipiam tanquam vester Apostolus, quamvis accipiendi jus habeam.

Forte rectius liberum intelligas generali significatione, quae sensum utrumque jam dictum comprehendat. Sic enim generaliter liberum se vocat infra dicens: *Cum liber essem ex omnibus, omnium me servum feci.* Itaque liber, id est, nemini lege aut praecepto specialiter obnoxius: veluti qui conditione aut pacto sunt aliis obligati. Apostolum vero se dicit, ut qui tanquam Apostolus uti possit Apostolorum jure, quod est ex Evangelio vivere. Sic enim ait 1 Thess. 2. *Cum possemus vobis oneri esse, ut Christi Apostoli.* Quanquam non solis Apostolis, sed omnibus Evangelii praedicatoribus illud jus ex ordinatione Christi Domini competit, ut infra docet.

Nonne Christum Jesum Dominum nostrum vidi? In Graecis ordo, *Jesum Christum.* Ne quis objiciat alios Apostolos ipso majores esse, quibus nec comparandus sit; eo quod Christum, quocum illi fuerant familiariter conversati, nunquam vidisset, ideoque plus juris Apostolici illis merito tribuendum: dicit et affirmat, se quoque Christum in carne vidisse, nimirum oculis corporeis. Neque enim sufficit huic loco, ubi se confert cum aliis Apostolis, commentarius de visione ecstatica. Sic infra cap. 15. *Novissime omnium tanquam abortivo visus est et mihi.* Caeterum quando viderit, num in ipsa suae conversionis hora, an intra triduum a conversione proximum, an autem alio quopiam tempore (sunt enim diversae ea de re opiniones), inferius ad locum memoratum exponemus.

Nonne opus meum vos estis in Domino? Nonne, graece οὐ *non,* quemadmodum in primo et secundo membro. Sed, ut dictum est, interrogative eo utitur Apostolus; ita tamen ut interrogando affirmet. Certe, inquit, vos Corinthii negare non potestis, me esse Apostolum, neque meam Apostolici muneris dignitatem imminuere debetis: ut qui Apostolatu maxime functus fuerim apud vos. Nam ego primus omnium vobis Christum praedicavi, vosque fideles feci, et in Jesu Christo vos genui; ideoque *opus meum vos estis in Domino,* id est, in fide ac religione Christi. Sic enim suum opus eos vocat in Domino, quemadmodum supra cap. 4. filios a se genitos *in Christo.*

2. *Et si aliis non sum Apostolus, sed tamen vobis sum. Et si* duae dictiones sunt, tametsi in Graeco et in vetustis quibusdam Latinis, nec non in textu et commentario Ambros. priorum editionum, *si* tantum legitur. Non negat Paulus se aliis Apostolum fuisse, qui *ab Jerusalem per circuitum usque ad Illyricum* repleverat *Evangelium Christi,* Rom. 15. et *plus omnibus* laboraverat, infra cap. 15. Sed per concessionem quandam loquitur, ac si dicat: Esto non sim aliis Apostolus: at sane negari non potest vestrum Apostolum me esse.

Nam signaculum Apostolatus mei vos estis in Domino. Signaculum, graece σφραγὶς, id est, *sigillum,* quod haberi solet apud homines certum signum veritatis. Nam vos, inquit, mei filii, meumque opus in Domino, certum estis argumentum Apostolatus mei. Si quis scire voluerit, an sim Apostolus, vos ostendam, apud quos manifesta et indubitata mei Apostolatus exstant indicia ac documenta: primum fides Christi, quam me praedicante recepistis; deinde multa et varia Spiritus sancti charismata, quae per fidem apud vos vigent, de quibus infra cap. 12. et 14. Huc referendum et illud, quod scribit 2 Cor. 13. *Signa tamen Apostolatus mei facta sunt sunt super vos, in signis, prodigiis et virtutibus.*

3. *Mea defensio apud eos, qui me interrogant, haec est.* Demonstratio spectat superiora, non sequentia, quod putant nonnulli. *Defensio,* graece ἀπολογία, id est, responsio, quae fit defendendi causa. *Apud eos,* Graece dativus est sine praepositione, τοῖς ἐμὲ ἀποκρίνουσι. Quod bene vertit interpres noster, Erasmo suffragante, *apud eos, qui me interrogant:* nec male Faber, *adversus eos.* Nam quod Augustinus legit *ad eos,* de opere monachorum cap. 4. minus convenit. Porro verbum ἀποκρίνειν proprie quidem significat dijudicare; sed fere capitur pro eo, quod est interrogare modo et via examinis. Sic enim et infra cap. 10. semel et iterum: *nihil interrogantes* (ἀποκρίνοντες) *propter conscientiam.* Habetque verbum hoc interdum significationem forensem, ut Latinis, quaerere; quod dicunt informationem facere. Sensus: Si qui meum Apostolatum in dubium vocant, meque discutiunt, examinant et inquirunt, quo argumento doceam Apostolum me esse: respondeo in vobis existere certa et evidentia mei Apostolatus argumenta; atque haec mea apud illos, sive adversus illos defensio est.

4. *Numquid non habemus potestatem manducandi et bibendi?* Docuit se Apostolum esse; nunc probat se liberum. Qui probationis ordo nonnihil favet lectioni Graecorum, juxta quam initio capitis prius Apostolum, deinde liberum se nominavit. Loquitur autem plurali numero, quia mox sibi socium adjuncturus est alterum Apostolum, Barnabam. Supra quidem singulari numero usus; quia superiora non perinde erant Barnabae communia, ut Dominum vidisse, et Corinthios esse opus ejus, adeoque Apostolum esse conferendum cum primis. Porro potestatem ex Evangelio vivendi vocat potestatem edendi et bibendi: quoniam et Christus, qui potestatem illam dedit, sic eam expressit, Luc. 10. dicens: *In eadem domo manete, edentes et bibentes, quae apud illos sunt.* Sub his enim caetera vitae necessaria comprehenduntur.

5. *Numquid non habemus potestatem mulierem sororem circumducendi? Mu-*

lierem sororem, Graece et Syriace, *sororem mulierem.* Quo ordine legitur etiam in vetustis quibusdam Latinis. Atque ita citant Augustinus loco superius indicato, et Hieronymus ad cap. 27. Matth., sed hic quidem plurali numero *sorores mulieres.* Quanquam idem Hieronymus lib. 1. contra Jovinian. cap. 14. et ad Eustoch. de custod. virginit. cap. 8. itemque commentator Ambrosiaster, Pelagius ac Sedulius tantum *mulieres* legunt: ut et Tertullian. lib. de pudic. cap. 14., de exhortat. castit. cap. 8. et de monog. cap. 8. Imo videtur Hieron. loco jam dicto contra Jovin. eam lectionem, quae sororis aut sororum meminit, ita Graecis codicibus propriam facere, ut a Latinis excludat. Qua tamen in re cum Latinis convenit tract. de singular. cleric., qui Cypriano perperam adscriptus, Origenis esse putatur, interprete Ruffino. Nam semel et iterum citans hunc Apostoli locum, pluraliter dicit *mulieres*, nec addit *sorores.* Occasio mutandi numeri fuisse potuit, quia plurali numero dicit Apostolus: *Numquid non habemus potestatem* etc. Cur autem sororis vocabulum omissum fuerit, ratio non occurrit. Nunc certe tam Latini quam Graeci codices constanter legunt *sororem.* Quo nomine Christianam intelligi, non est dubium apud interpretes. Is enim mos erat ecclesiae primitivae, Christianos, fratres; et Christianas, sorores appellare.

Baronius in Annal. ad annum Domini 57. putat hunc locum accipi posse de sorore Pauli secundum carnem, cujus mentio fit Actor. 23. Verum textus repugnat, quia loquitur plurali numero: *Numquid non habemus potestatem* etc., et addit, *sicut caeteri Apostoli.* Jam quod dicit *mulierem sororem*, vel *sororem mulierem*, simile est cum eo, quod Petrus et Jacobus et Paulus ipse in Actis apostolicis Judaeos alloquentes dixisse leguntur: *Viri fratres*, utique Judaeorum more. Constat autem Graecam vocem γυναῖκα communem esse ad significandum mulierem et uxorem.

Unde nonnulli ex hoc loco suspicati sunt, Paulum habuisse uxorem; idque eo adhuc tempore, quo haec scripsit. Hujus opinionis inter veteres fuit Clemens Alexand., ut patet ex ejus lib. 3. strom., ubi referens hujus loci verba, simul et alterius, qui est ad Phil. 4., confirmat, Apostolo Paulo uxorem fuisse: quam tamen sororis, non uxoris loco haberet. Sic enim intelligit illud ἀδελφὴν γυναῖκα, *sororem uxorem.* Neque enim de uxore retenta ad usum conjugalem quisquam probus interpres hunc locum intellexit. Unde male hinc sibi novi blandiuntur evangelici ministri, qui uxoribus se posse carere negant. Eadem porro sententia, quam tradit Clemens, inter neotericos Laurentio Vallae placuit in suis ad hunc locum annot. et Catharino in commentariis: item Jacobo Fabro, qui vertit *uxorem*, et eam versionem in examinatione literae defendit, plura promittens ad locum Phil. 4.

Horum argumentum est, quia Paulus cum dixisset *sororem*, addidit mulierem: quae additio nugatoria sit, nisi uxorem voluisset intelligi: cum alioquin omnis soror mulier sit. In quo primum falluntur, non animadvertentes tam γυναῖκα Graece quam mulierem Latine non dici, nisi de ea, quae sit aetatis adultae, ut uxor fieri possit. Quocirca non eis concedimus omnem sororem mulierem esse. Sed ut hoc dissimuletur; facilis adhuc responsio est, frequens esse, ut verborum ordine praecedat, quod constructione et sensu sequitur: idque interdum etiam fieri in appositiva locutione. Cujus rei duplex exemplum est Dan. 8. in his verbis: *Cum essem in Susan castro, quod est in Aelam regione:* quum recto ordine dicendum fuisset: In castro Susan, quod est in regione Aelam. Ita 1 Machab. 3. *Transfretavit Euphratem fluvium.* Et ut de novo testamento proferam exempla: Marc. 1. dicitur: *Et baptizabantur ab illo in Jordane flumine.* Sic enim habent Graeca: non *in Jordanis flumine.* Et Hebr. 12. *Sed accessistis ad Sion montem.* Quo loco quum Erasmus et alii verterint *ad montem Sion;* quid est, cur hic displi-

ceat, vulgatum interpretem simili metathesi vertisse (si tamen ita vertit) *mulierem sororem;* nisi quia suspicio de uxore Pauli quibusdam nimium arrisit? Alioqui non magis de uxore cogitationem ingerere debet, quod dicit *sororem mulierem;* quam si Christianam mulierem dixisset. Nec vero *sororem mulierem* aliter dicere potuit Graece, quam ἀδελφὴν γυναῖκα: etsi minime vellet uxorem intelligi.

Certe Paulum coelibem fuisse, quo tempore scripsit hanc epistolam, satis arbitror constare ex ipsius verbis, quae scripsit supra cap. 7. vers. 7. et 8. et ex patrum testimoniis ibidem a nobis allegatis. Quorum autoritati Clementis opinionem de uxore Pauli inter veteres singularem, jure merito postponimus. Et quod ad hunc locum attinet, commentarium de uxore ex professo rejicit Hieron. lib. 1. contra Jovin. cap. 14. ac docet Apostolum *loqui de sanctis* quibusdam *mulieribus, quae juxta morem Judaicum magistris de sua substantia ministrabant: sicut legimus,* inquit, *ipsi quoque Domino factitatum.* Eadem tradit August. lib. de opere monach. cap. 4. et 5. Uterque vero ex ipsius Apostoli verbis et verborum contextu convincit, falsos eos fuisse, qui Graecam vocem ambiguam interpretati sunt uxorem.

Cum his plane sentiunt commentator Ambros. et Sedulius: nec non Primasius ad Augustini verba alludens. Sed et antiquissimus Tertull. libro de monog. cap. 8. diserte negat, de uxore Paulum hic agere: probatque iisdem argumentis, quibus usi postea fuerunt Hieronymus et Augustinus. Quem locum opponimus iis, qui pro diversa sententia Tertullianum adducunt, utpote libro de exhort. cast. cap. 8. ita loquentem: *Licebat et Apostolis nubere, et uxores circumducere.* Nec enim ea verba Tertullianus ex sua dicit persona, sed eorum, qui secundas nuptias, quas ipse oppugnat, ex hoc loco Paulino probare nitebantur, hujusmodi argumento: Si licuit Apostolis uxores circumducere, licuit et accipere, etiam priore mortua: cum sermo Pauli sit generalis. Ubi Tertullianus, quod de circumducendis uxoribus dicitur, pro loco dissimulans, tantum respondet Paulum, ut ad exemplum nos suum provocaret, his usum non fuisse, quae sibi licere dixerat. Vide scholion Jacobi Pamelii ad ea verba Tertulliani.

Jam vero Latinis accedunt et Graeci commentatores; qui omnes non de uxore, sed de muliere rerum victualium curatrice, locum hunc interpretati sunt: Eam quippe fuisse Apostolorum consuetudinem, ut divites foeminas comites haberent, quibus necessaria vitae subministrantibus, ipsi securius atque expeditius Evangelio vacarent. Ac sane ad hunc intellectum cogit exemplum Christi, cujus et autores supra dicti, praesertim Latini, meminerunt. Nam de eo refert Lucas cap. 8., quod eum secutae *mulieres aliquae ministrabant ei de facultatibus suis.* Hoc autem erat mulieres circumducere. Quo potissimum exemplo idipsum fecerunt Apostoli. Quod si nefas est eo loco uxorem, vel quod longe est absurdius, uxores suspicari: neque igitur hic de uxore Paulum loqui putandum est.

Et quidem quod ad Apostolos attinet, qui cum Christo fuere conversati, primum, de nullo eorum constare, excepto Petro, quod uxorem habuerit, autores sunt Tertull. libro de monog. cap. 8. et Hieron. libro 1. adv. Jovin. cap. 14. Deinde ut habuerint: quod de omnibus praeter Joannem sentire videtur Ignatius in epist. ad Philadelphios, et nos de quibusdam non negamus: de nullo tamen omnium doceri potest, quod evangelizans uxorem circumduxerit. Nec ratio patitur id opinari de illis, qui Christum secuti omnia reliquerant, etiam uxores, Matth. 19. Non enim facile creditur esse continens ab uxore, qui eam apud se retinet, perque regiones et domos comitem trahit.

Ut igitur ad verba Pauli redeamus, ea sensum hunc habent planum et perspicuum: An non ego et Barnabas habemus potestatem adducendi nobiscum, quoties Evangelii causa terras obimus, aliquam mulierem Christianam, quae suis sumptibus

(aut etiam alienis, ut vult Cajetanus) ministret nobis ea, quae sunt humanae necessitatis? Nominat autem mulierem potius quam virum: quia sic erat apud Judaeos consuetudo: propterea quod ad hujusmodi ministeria vel aptiores, vel promptiores ac magis officiosae soleant esse mulieres. Si quaeras, quomodo mulierem, quae uxor non esset, circumducere, non fuerit apud homines, saltem infirmiores, scandalosum: respondetur, apud Judaeos non fuisse: quia fiebat consuetudine in tantum recepta, ut et Christus Dominus eandem circa se admittere non fuerit dedignatus. Neque enim assumebantur ad hujusmodi ministerium mulieres, nisi quarum castitas cum pietate conjuncta adeo nota esset ac probata, ut omnem excluderet incontinentiae suspicionem. Adde, quod et Apostolorum ea fuit vitae perfectio, et perfectionis apud omnes existimatio; ut nemo facile sinistrum quid propter foeminas comites de eis suspicari potuerit, quemadmodum nec Judaei, quantumvis malevoli, tale quid de Christo suspicati fuisse, ac ne quidem per calumniam objecisse, leguntur. Verum quia factum hujusmodi poterat offendere gentiles, apud quos inopinabile erat, mulierem passim circumducere et non tangere: propterea Paulus gentium Apostolus, ne quod obstaculum poneret Evangelio, prudenter admodum existimavit ab eo sibi abstinendum. Qua de re tota sic Hieron. in commentario super Matthaeum ad illud cap. 27. *Erant autem ibi mulieres, quae secutae fuerant Jesum a Galilaea, ministrantes ei: Consuetudinis,* inquit, *Judaicae fuit, nec ducebatur in culpam, more gentis antiquo, ut mulieres de substantia sua victum atque vestitum praeceptoribus ministrarent. Hoc quia scandalum facere poterat in nationibus, Paulus abjecisse se memorat.* Sic ille. De loco Philipp. 4., quem perinde ut istum novatores ad uxorem Pauli referunt, agemus illic accurate: simul ad Ignatium Martyrem, quem suae sententiae volunt esse, responsuri.

Sicut et caeteri Apostoli et fratres Domini et Cephas? Haec pars non ad id solum refertur, quod proxime praecessit, de sorore muliere circumducenda: sed simul ad illud superius: *Numquid non habemus potestatem manducandi et bibendi?* Quare quod de muliere circumducenda dixit, non est necesse intelligi factum ab omnibus Apostolis caeteris, et a fratribus Domini, et ab ipso Cepha, id est, Petro; sed ab aliquibus istorum. Quod addit, *et fratres Domini, et Cephas,* cum auxesi dicitur. Intendit enim orationem velut gradibus quibusdam, ac si dicat: An non habemus potestatem praedictorum, quam habent, quaque utuntur caeteri Apostoli, etiam qui inter eos praecipui, id est, fratres Domini, adeoque ipse Petrus princeps et caput Apostolorum? Nam Petrum ultimo loco nominatum tanquam caeteris majorem attestantur Graecorum commentarii. Sic enim et 1. cap. hujus epist. gradatim ad majores ascendit, quando post se nominavit Apollo, Petrum, Christum. Sic et Angelus ad mulieres Marci ultimo: *Ite,* inquit, *dicite discipulis ejus et Petro.*

Fratres Domini, qui dicantur tam hoc loco, quam apud Evangelistas (ut qui omnes fratrum Domini meminerunt), vetus quaestio est. Ubi primum cavendus exsecrabilis error infidelium Judaeorum, qui fratres germanos Domino Jesu assignant, tanquam nato ex Joseph et Maria conjugibus, ex quibus et illos genitos volunt. Cavendus item error Helvidii, qui Domino fratres adscribebat uterinos. Nam etsi fateretur, Dominum ex Maria virgine natum, eos tamen, qui fratres Domini in Scriptura vocantur, ejusdem Mariae matris Domini filios ex Joseph postea susceptos dicebat, detrahens perpetuae ejus virginitati. Quem errorem docte et solide refutavit ex Scripturis S. Hieron. libro adversus Helvid. scripto. Ecclesia vero semper ut haeresim detestata est: ipsius potissimum virginis instructa certissimo fideque dignissimo testimonio, sic loquentis ad Angelum divini partus nuntium: *Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco?* Luc. 1.

Caeterum multorum opinio fuit, fratres Domini vocari filios Joseph ex alia conjuge priore, qua mortua duxerit beatam Mariam: ut quomodo Joseph pater Domini fuit putativus, sic et illi fratres ejus putativi fuerint; fratres, inquam, ex eodem patre, licet matre diversa geniti. Ita senserunt Origenes super Matth. cap. 13., Eusebius hist. eccles. lib. 2. cap. 1., Hilarius canone 1. in Matth., Epiphanius in haeresi 28. et 78., item commentator Ambros. in epistolam ad Galatas 1., et his omnibus antiquior Hippolytus Portuensis, citante Nicephoro libro 2. suae hist. cap. 3. Sic quoque Theophylact. passim; ut scribens in Matth. 13. et 27. et Joann. 19. et epist. ad Gal. 1., item Euthymius in Matth. 12. et 27., Oecumen. in hunc locum, et Cajetanus in epistolam ad Galat.

Verum hanc opinionem Hieron. in comment. Matth. 12. ad apocryphorum deliramenta rejicit: et adv. Helvid. disserens cap. 9. refellit; vocans non tam piam quam audacem temeritatem eorum, qui hujusce figmenti sunt autores. Certe Scriptura nusquam aliquid tale significat: nec vero congruit dignitati beatissimae Virginis, attribuere ei virum non virginem, sed prius uxoratum, et e priore conjugio liberis onustum, atque eorum cura distentum; cui custodia mandanda erat pueri salvatoris, simul et matris, inter pericula persequentium. Ut et hoc addam, parum decere matrem Domini, novercam esse filiorum Joseph. Praeterea si fratres Domini putative tantum dicerentur, non honoris causa Jacobum fratrem Domini Paulus appellaret Gal. 1., ut nec fratres Domini hoc loco. Non enim verus est honor ab excellentia putativa. Qua ratione etiam illorum infirmatur opinio, qui fratres Domini interpretantur propinquos ejus ex parte Joseph: extenso videlicet fratrum nomine ad cognatos in genere. Nam et sic a putativa fraternitate non receditur, ut quae nitatur patre putativo.

Dicamus igitur, quod habet sententia verior, eademque apud Latinos communior: fratres Domini veros intelligi, id est, ex parte B. Mariae virginis, quae vere et proprie mater Domini fuit: extenso tamen, ut dictum est, nomine fratrum ad quoslibet cognatos seu carne propinquos: idque juxta morem Hebraici ac Syriaci sermonis, qui frequens est in sacris literis: quod bene declarat Hieron. adversus Helvid. cap. 8. Confirmatur haec sententia primum ex eo, quod fratres Domini nusquam nominantur cum Joseph, sed cum matre Jesu, tanquam ex ejus parte fratres, id est, propinqui ipsius. Loca sunt Matth. 12. et 13., Marc. 3. et 6., Luc. 8., Joann. 2. et Act. 1. Deinde ex narratione Joannis, qui cap. 19. Mariam Cleophae sororem matris Domini diserte nuncupat. Erat autem Maria Cleophae eadem cum Maria matre Jacobi et Joseph, sive ut in Graeco Josae (Hieronymus Josetem vocat), fratrum Domini: quemadmodum ex collatione Matth. 27. et Marc. 15. cum dicto loco Joannis perspicue deducit idem Hieron. contra Helvid. cap. 7. et alii post eum.

Nec tamen hinc colligas Mariam matrem Domini non fuisse unigenitam suis parentibus. Nam ut secundum et tertium Annae matris ejus maritum prorsus repudiamus, ita duas aut tres illi filias ejusdem nominis fuisse, quod vulgo putatur, non est verisimile: cum nomina filiis et filiabus imponantur ad distinctionem. Sed sororem matris Domini dixit Joannes eo sensu, quo fratres Domini dixerat, ejusdem sui Evangelii cap. 2. et 7., et quomodo sorores Domini dictae sunt apud Matthaeum 13. et Marcum 6. Fuit igitur Maria Cleophae soror matris Domini, id est cognata, forte consobrina, certe ita propinqua, ut ejus filii fratres Domini possent appellari. Qui quidem fuerunt juxta Matthaei et Marci locis proxime citatis enumerationem, *Jacobus et Joseph*, Graece *Joses, et Simon et Judas,* licet opinentur nonnulli, duos posteriores non fuisse germanos priorum, sed ex alia quapiam matre propinquitatem habuisse cum Christo: propterea quod Maria tantum legatur Jacobi et Joseph mater, Matth. 27. et Marc. 15. Quod si ita est,

fatendum erit Judam, qui se fratrem Jacobi nominat in sua Epistola, nec germanum nec uterinum Jacobi fratrem fuisse, sed tantum ea generali ratione, qua fratres, ut ante dictum est, vocantur propinqui.

Porro multi hoc loco etiam Joannem, et consequenter fratrem ejus Jacobum, in fratres Domini numerant, ut Haimo, Aquinas, Carthusianus, glossam interlinealem secuti: et his recentiores Erasmus, Gaignaeus, Hofmeisterus, Tittelmannus, Guilliaudus: addo etiam Calvinum. Ac simile quid habet Theophylactus in Prologo super Evangelium Joannis. Sed et vulgo putatur, hos duos fratres cognationis fiducia ausos petere a Christo primas sedes in ejus regno, Matth. 20.

Verum haec opinio nata videtur ex apocryphis nec fide dignis historiis, partim ea, quam refert de Joseph viro B. Mariae Theophylactus loco jam dicto: partim altera passim recepta, quae B. Annae tres filias adscribit, quarum unam dicunt illam, quae ex Zebedaeo Jacobum et Joannem suscepit. Certe patres antiquiores hujus cognationis non meminerunt. Et quidem Epiphanius utroque loco supra citato, diserte negat, Joannem Christo fuisse carne propinquum. Quam sententiam merito probant hac aetate viri doctissimi Corn. Jansenius et Joann. Hesselius in suis ad locum Matth. 20. comment. et Joan. Molanus lib. 3. historiae SS. imaginum cap. 28. Etenim cum frequenter horum fratrum mentio fiat in Scriptura; nusquam tamen quod fratres Domini fuerint indicatur: imo potius negatur. Cum enim inter Apostolos Christi duo fuerint Jacobi, non uterque, sed alter ad discrimen alterius, frater Domini legitur appellatus.

6. *Aut ego solus et Barnabas non habemus potestatem hoc operandi?* Graece: *Aut solus ego et Barnabas.* Ita dictio *solus* commodius etiam Barnabam comprehendit. Caeterum Barnabae meminit, quod eum in praedicando gentibus Evangelio, et per hoc in abstinentia sumptuum alienorum, habuisset socium. Pariter enim ad gentium conversionem Paulus et Barnabas missi fuerunt a Spiritu sancto, Act. 13. Hic observa Pauli candorem, qui laudem hanc abstinentiae non sibi soli vendicat, sed Barnabam ejus participem libenter ac sponte declarat. *Hoc operandi,* id est, faciendi, quod caeteri faciunt, vivendi ex Evangelio et mulierem circumducendi. Sic fere Latini exponunt, ac nominatim commentator Ambros.

At sciendum, in Graeco et Syriaco legi *non operandi.* Atque ita vertisse nostrum interpretem verisimile est. Sic enim etiam Augustinus lib. de opere monach. cap. 7. et legit et exponit. Cujus verba Beda quoque in sua collectanea retulit. Ac meminit hujus lectionis glossator interlinealis, inquiens: *vel potestatem non operandi, id est, cessandi a labore manuum.* Quae eadem verba inter lineas scripta vidimus in pervetusto codice Laudensi. Utramque vero lectionem adfert et interpretatur Lombardus. Estque sensus Graecae lectionis perspicuus. Alii, inquit Apostolus, non operantur manibus, sed vivunt ex Evangelio, utentes potestate sibi data a Christo. An solus ego et Barnabas potestatem non operandi manibus non habemus, ut et nobis liceat ex Evangelio vivere? Constat autem ex aliis locis, Paulum operatum fuisse manibus, praecipue Corinthi: ne qua remora fieret Evangelio currenti, si sumptum acciperet ab iis, quibus Evangelium ministrabat. Idque de se jam supra testatus est cap. 4. dicens: *Laboramus operantes manibus nostris.* Vide quae illic a nobis annotata. Sensum hunc confirmat Graecum verbum ἐργάζεσθαι, *operari;* quo significari solet opus manuum: atque eo passim utitur Apostolus, cum de opere manuum loquitur. Haec omnium Graecorum expositio est. Itaque miror Erasmi fluctuationem in annotationibus: ubi cum praesentem locum bene ex Chrysostomo et Theophylacto exposuisset, postea ad diversum sensum delabitur, tanquam *duabus negationibus* οὐ μὴ *unius vice sit abusus* Apostolus: quod Graeca minime permittunt, obstante articulo τοῦ, verbum infinitum determinante, τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι,

id est (ut crasse explicem), *ejus quod est non operari.*

7. *Quis militat suis stipendiis unquam?* Deinceps argumentis quibusdam ostendit, tam se quam alios Evangelii ministros habere potestatem vivendi ex Evangelio. Est enim tota probatio communis omnibus Evangelii praedicatoribus, et in universum ecclesiae ministris, quatenus indigeant sumptu ad vitam in obeundis ministeriis sustentandam. Primum autem argumentatur ab exemplis humanis, scilicet militum, agricolarum et pastorum. Neque enim miles tenetur suo sumptu militare; sed a provincialibus, ut Augustinus loquitur, accipit decreta sibi stipendia.

Quis plantat vineam, et de fructu ejus non edit? Id est: Quis prohibetur edere de fructu vineae, vel cujuslibet arboris a se plantatae? quasi dicat, nemo. *Quis pascit gregem, et de lacte gregis non manducat?* Graece: *Aut quis?* Et *edit* potius quam *manducat*, ut in parte praecedenti vertit idem verbum ἐσθίει. Porro sensus est similis. Significant enim hae percontationes, non tam quid fiat, quam quid jure fiat, ac fieri possit.

Vult autem Apostolus ex his similibus intelligi, quod ei, qui Christo militat in Evangelii praedicatione, debeatur stipendium, ex quo vivat: et quod plantanti vineam Christi, sicut apud Corinthios ipse se fecisse commemorat supra cap. 3. dicens: *Ego plantavi*, debeatur fructus ex vinea plantata; quodque pascenti gregem ovium Christi debeatur lac et lana ex ipso grege. Bene Chrysostomus admonet, Paulum non dixisse: *Quis militat, et non est dives? Quis plantat vineam, et aurum non colligit? Quis pascit gregem, et de agnis non exercet mercaturam?* Sed militi stipendium, quod Graece est ὀψώνιον, plantatori de fructu, pastori de lacte cibum assignat: ostendens *quod oportet doctorem parvo salario esse contentum, soloque necessario.*

8. *Numquid secundum hominem haec dico?* Graece λαλῶ *loquor.* Plerique tam Graeci quam Latini subaudiunt exclusivam particulam; et *secundum hominem* exponunt secundum humanam rationem, ut sensus sit: An solum ex rebus humanis mihi suppetunt argumenta ad probandum quod dico, scilicet me et Barnabam habere potestatem ex Evangelio vivendi? Alii sic: Numquid haec dico ex humano et carnali affectu; tanquam mihi, meisque commodis consulere volens? Favere videtur huic sensui phrasis ipsa, *secundum hominem*, prout ea Paulus alias utitur, ut Roman. 3. *Secundum hominem dico*, et hujus epistolae cap. 3. *Secundum hominem ambulatis*, et infra cap. 15. *Si (secundum hominem) ad bestias pugnavi.* Verum in priori sensu phrasim hanc usurpavit Gal. 3., ubi similiter, ut hic fecit, a rebus humanis allaturus exemplum, id est, a validitate testamenti humani, sic ait: *Fratres, secundum hominem dico,* etc. Denique eidem sensui melius respondet, quod sequitur:

An et lex haec non dicit? Graece: *Aut nonne et lex haec dicit?* videlicet sub allegoria hoc ipsum docens, Evangelii ministros habere potestatem ex Evangelio vivendi. Legem veterem intelligit, quae certe divina est, non humana.

9. *Scriptum est enim in lege Moysi.* Non Mosis legislatoris, si proprie loquendum sit, sed ministri: qui legem a Deo acceptam Israëlitis attulit. Neque enim Scriptura Mosen usquam legislatorem vocat. Et utique plus est esse Dei ministrum in lege ejus ferenda, quam suam ferre legem.

Non alligabis os bovi trituranti. Alligabis, Graece φιμώσεις, significantius *obligabis*, ut alii verterunt. Locus est Deut. 25. Ubi quamvis *os* non exprimitur, includitur tamen in verbo tam Hebraeo quam Graeco: ut obturare, sive obligare bovem, sit ligare os ejus. Noster interpres eandem vocem 1 Tim. 5. transtulit *infraenabis.* Liranus super Deuteronomium scribens *inrostrare* vocat. Nos ibidem ex versione S. Hieronymi sic legimus: *Non ligabis os bovis terentis in area fruges tuas.* Mos enim erat apud Orientales, ut et hodie in quibusdam

Galliae locis, boum opera uti ad fruges pedibus triturandas. Qui vero tenaciores erant, bobus ora obligabant, ne de frugibus, quas terebant, edere possent. Quod erat inclementiae cujusdam et injustitiae, quam lex inhibet. Hebraismum nota, *ligabis* pro *ligato*.

Numquid de bobus cura est Deo? Omnium quidem et singularum rerum curam et providentiam habet Deus, etiam in particulari, testante Scriptura, quod Dei sapientia *attingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter,* Sap. 8. Hinc scriptum est: *Homines et jumenta salvabis Domine,* Psalm. 35. et iterum: *Qui dat jumentis escam ipsorum,* Psalm. 146. Quare et de pecoribus ita praecipit Ecclesiasticus cap. 7. *Pecora tibi sunt? attende illis.* Ipsumque adeo praeceptum seu Dei seu Sapientis, datum homini de jumentis et pecoribus, arguit, illa Deo curae esse.

Non igitur absolute curam boum a Deo removet Apostolus; sed quod dicit, hunc sensum habet: Num Deo cura est de bobus, ut propter illos det hominibus praecepta, ac non potius propter ipsos homines? Nam praeceptum istud de ore bovi trituranti non obligando, non boum sed hominum causa datum est; tum ut clementiae et humanitati assuescerent, unde Salomon: *Novit justus jumentorum suorum animas: viscera autem impiorum crudelia* Proverb. 12., tum proprie, ut quod de bobus praecipitur, intelligerent sibi multo magis observandum erga homines: id est, ne eos, quorum utuntur opera, fraudarent alimonia debita. Maxime vero ad significandum, quid ministris verbi divini tanquam bobus in area dominica triturantibus debeatur ab illis, quibus ministrant. Id enim est quod sequitur:

10. *An non propter nos utique hoc dicit?* Graece: *An propter nos omnino dicit?* absque *non* et *hoc:* quae voculae etiam in multis Latinis ac probatis codicibus non habentur. Posterior adscripta videtur a nonnullis ad supplendum sensum: tametsi et in Graecis quibusdam atque in Syris legatur. Sensus autem est: An potius existimandum est, omnino seu principaliter hoc Deum praecepisse propter nos Evangelii ministros? ut jam explicatum est.

Nam propter nos scripta sunt. Graecum verbum ἐγράφη, cum sit numeri singularis, rectius vertas *scriptum est:* quemadmodum paulo ante γέγραπται. Nihil enim est, quod cogat aut suadeat pluraliter vertendum. Nam de eodem adhuc testimonio Scripturae loquitur, affirmans id quod interrogatione quaerebat, an propter nos hoc dictum esset.

Quoniam debet in spe qui arat arare. In spe, id est, cum spe, Hebraismus. Haec nova sententia est, qua ad thesim probandam, Scripturae rationem subjungit. Ubi verbum *debet* sic expone, ei debetur; quomodo si quis dicat: Ego debeo patri succedere in haereditate, tale est ac si diceret: haereditas patris mihi debetur. Igitur sensus est: Siquidem et homo, qui arat, merito sperat fructum. Nam debetur ei pro suo labore: proinde fraudandus non est spe fructus inde percipiendi. Hanc enim spem explicat id, quod sequitur.

Et qui triturat, in spe fructus percipiendi. Graeca sunt obscuriora, sic enim habent: *Et qui triturat, spei suae particeps esse in spe.* Supple *debet.* Hoc enim repetendum ex membro praecedente. Sensum vero bene reddidit interpres. Est autem hujusmodi: Et homo, qui triturat fruges suas, id jure facit cum spe percipiendi fructum speratum, hoc est, utendi frumento a palea separato: neque ab ea spe prohibendus est. Itaque nota, in Graeco spem priori loco poni pro re sperata: quemadmodum et alibi interdum, ut Gal. 5. *Ex fide spem justitiae exspectamus,* et Tit. 2. *Exspectantes beatam spem.* Erasmus ita vertit: *Et qui triturat sub spe, spei suae particeps esse debet,* videlicet extrema particula *in spe,* vel *sub spe,* reducta ad verbum *triturat* initio positum.

Sequuntur hoc Cajetanus et alii quidam recentiores. Sed revera coactior est ea versio: nec respondet priori membro,

nec sensum facit perinde commodum. Quod vero quidam codices hoc loco non addunt *in spe,* inde factum arbitror, quia putabatur esse superfluum. Jam hinc colligi rursum vult Apostolus, Evangelii ministrum, utpote spiritualiter arantem et triturantem in agro et familia Dei, jus habere percipiendi fructum sustentationis ex opere suo spirituali. De quo jam sequitur:

11. *Si nos vobis spiritualia seminavimus, magnum est si nos carnalia vestra metamus?* Graece θερίσομεν *metemus.* Ratiocinatur ab inaequalitate dati et accepti, idque sub metaphora seminantis et metentis: qui multo plus exspectat e terra, quam in eam projecit. Hic vero contrarium accidit. Nam spiritualia, quae seminantur, incomparabiliter meliora sunt carnalibus, quae metuntur. Unde nihil magnum, inquit, nobis praestatur, nec vobis onerosum videri debet, si nos spiritualia vobis subministrantes, vicissim carnalia recipiamus. Quanquam autem propter dictam inaequalitatem non potest alterum pro altero velut pretium dari vel accipi: tamen ita dantur spiritualia, ut inde nascatur in dante jus et potestas carnalia percipiendi, et in accipiente debitum reddendi. Spiritualia vocat doctrinam Evangelicam et sacramenta per Spiritum sanctum efficacia, quibus anima pascitur. Carnalia vero dicit alimenta, ac caetera subsidia, quibus caro, id est, corpus nutritur atque fovetur. Eandem sententiam Apostolus Rom. 15. sic extulit: *Nam si spiritualium eorum participes facti sunt gentiles, debent et in carnalibus ministrare illis.* Vide, quae nos eo loco diximus.

12. *Si alii potestatis vestrae participes sunt, quare non potius nos? Quare,* de suo addidit interpres, ut expressior esset interrogatio. Nam absque eo legunt etiam Latini, Tertullianus, et commentator Ambros., quorum ille partem hanc sic recitat lib. de pudicitia cap. 14. *Si alii de potestate vestra consequuntur, non magis nos?* Iste vero legit ad hunc modum: *Si alii potestate vestra utuntur, nonne magis nos?* Argumentatur Apostolos ab exemplo aliorum, qui cum minus laborassent apud Corinthios in negotio Evangelii, tamen ab illis alimenta sumebant. Videtur autem notare Pseudoapostolus, qui sub occasione qualiscunque sui ministerii Corinthiis impensi, permultum potestatis sibi apud eos vendicabant: de quibus in 2. epist. cap. 11. ita scribit: *Sustinetis enim, si quis vos in servitutem redigit, si quis devorat, si quis accipit.* Pro *vestrae* clarius ad sensum, atque etiam ex Graeco ad verbum reddi potuit *vestri,* id est, in vos.

Nam sensus est: Si alii potestatis erga vos participes sunt, hoc est, utentes apud vos potestate ministrorum Evangelii: dum pro suo qualicumque ministerio recipiunt a vobis temporalia subsidia; an non potiori jure ego et Barnabas a Spiritu sancto missi ad opus Evangelii, ac primi gentium Apostoli, fieri potuimus hujusmodi potestatis participes? Ego quidem apud vos, quos per Evangelium in Christo genui; Barnabas autem apud alias gentes, quibus Evangelium praedicavit. Nam Barnabam Corinthiis praedicasse non apparet, neque ex actis Apost. neque ex epistolis Pauli.

Sed non usi sumus hac potestate. Negat se et Barnabam passim usos fuisse ea potestate. Nam Paulum apud Macedones usum fuisse, constat ex iis, quae scribit in 2. epist. cap. 11. et ad Philipp. cap. 4. Cur autem usus non fuerit, statim dicet.

Sed omnia sustinemus. Omnia, mala ex non usu potestatis antedictae provenientia: nempe famem, sitim, frigus, nuditatem, vigilias, manuum laborem, cujusmodi in 2. epist. cap. 6. et 11. recenset.

Ne quod offendiculum demus Evangelio Christi. En causam, cur ipse et Barnabas non fuerint usi potestate ex Evangelio vivendi: ne scilicet ullum darent offendiculum Evangelio Christi. *Offendiculum,* Graece ἐγκοπὴν, id est, *intercisionem, interruptionem:* et sumitur pro obstaculo ac remora, ut sensus sit: Ne utentes potestate et jure nostro, moram injiciamus Evangelio, quo minus

celeriter ac feliciter currat atque fructificet. Quod contingit apud eos, qui vel sumptu gravati, vel suspicantes Apostolum evangelizare sui quaestus et commodi causa, reddantur ab Evangelio, quod praedicat, alieniores. Addit et alia nonnulla offendicula Cajetanus. Quanquam ipsi Paulo praecipua ratio, cur apud Corinthios abstinuerit a sumptu capiendo, fuisse videtur, quam in consequentibus aperit; ut adversus pseudoapostolos, autoritatem ipsius ac ministerium cum manifesto Evangelii dispendio deprimentes, integram sibi servaret materiam gloriandi. Caeterum apud quoscumque offendiculi periculum erat, tenebantur Apostoli abstinere ab usu suae potestatis; secundum ea, quae de scandalo infirmorum vitando dicta sunt cap. superiori.

13. *Nescitis quoniam qui in sacrario operantur, quae de sacrario sunt edunt?* Redit ad confirmandam amplius suam propositionem, adferens argumentum ab exemplo ejusdem generis, eoque fundato in lege divina: scilicet eorum, qui quod sacrorum ministri sunt, ex oblationibus et sacrificiis vivunt. Haec pars in Graeco sic legitur: *Nescitis quod qui sacra operantur e templo edunt.* Atque ita transtulit Hentenius. Erasmus quidem aliter: *ex sacrificio vivunt.* Nam Graeca vox ἱερὸν et sacrificium et templum significat: sed templum multo usitatius, maxime in sacris literis Graece editis, in quibus passim hoc nomen attribuitur templo Hierosolymitano, non sine allusione ad nomen urbis. Namque de certo templo Paulum loqui, significat articulus ἐκ τοῦ ἱεροῦ.

Sed et Graeci tractatores de templo Judaico exponunt: tametsi interpretes Chrysostom. et Theophyl. rem minus fuerint assecuti, vertentes *ex sacro:* cum Apostolus ita conjungat haec duo, e templo edere, et (quod sequitur) cum altari participare, quomodo conjunxit Christus Matth. 23. jurare in templo, et jurare in altari. Quod ergo noster interpres sacrarium dixit, templum intelligere debemus, quemadmodum diserte Sedulius exponit: idque juxta aliam quandam veterem translationem, quae citante Augustin. lib. 2. de serm. Dom. in monte cap. 16. et de opere monachor. cap. 9. sic habet: *Nescitis quoniam qui in templo operantur, quae de templo sunt edunt?* Cui consonat translatio Syriaca: *Nescitis quod qui in domo sancta ministrant, ex domo sancta alantur?* Ex quibus etiam perspicitur, Apostolum hac parte non voluisse significare legem gentilium, ut in altari legem Judaeorum; quod putat Ambros. commentator, et post eum alii: sed potius utroque membro ad eandem legem Judaeis datam respexisse, ut procedat argumentatio a ministris veteris legis ad ministros novae.

Porro sacrificium, quod Erasmus reddere maluit, in Scripturis non ἱερὸν, sed θυσία solet appellari. Sacra operantes, sive in templo operantes vocat Apostolus eos, qui sacra obeunt ministeria: quae quidem varia erant, sed praecipuum illud, quod in offerendis sacrificiis versabatur. Edere e templo, est vivere ex oblationibus templi, qualescunque eae sint: erant enim et oblationes variae, partim lege praescriptae, pertim spontaneae: et inter has etiam pecuniariae, quae mittebantur in gazophylacium.

Et qui altari deserviunt, cum altari participant? Voculam *et* Graeca ac multa Latina non addunt. *Altari,* Graece θυσιαστηρίῳ. Qua voce cum passim altare significetur, et Erasmus quoque sic vertat alibi, mirum sane, cur hoc loco sacrarium, et cap. seq. vers. 18. sacrificium pro altari scripserit: qua in re nescio, num quis alius interpres ei suffragetur. *Qui deserviunt,* graece προσεδρεύοντες, *qui assident.* Cujus vocis emphasim Chrysostomus et Theophylactus annotarunt, ut quae sonet continuam et perseverantem servitutem, quam et latine vocamus assiduam. Atque eandem vim habere potest latinum verbum interpretis *deserviunt.* Nam praepositio *de* interdum auget in compositione, ut demiror, deamo. Porro similis erat consideratio in vocabulo huic cognato εὐπρόσεδρον, supra cap. 7. vers. 35.

Sensus Apostoli est: eos, qui assistunt altari, sive ipsi sacrificia offerentes, sive offerentibus ministrantes, suas accipere partes ex oblatis. Nonnulli membrum hoc a priori ita destinguunt, ut illud ad sacerdotes pertineat, istud ad Levitas. Magis verisimile est utrumque utrisque esse commune. Nam et sacerdotes et Levitae sacra templi atque altaris ministeria exercebant, etsi non eadem omnia. Utrique etiam ex oblatis templi atque altaris participabant. Exstant de his in lege praecepta, Num. 18. Deuter. 10. et 18. et passim in Levitico.

14. *Ita et Dominus ordinavit iis, qui Evangelium annuntiant, de Evangelio vivere.* Sic igitur, inquit, etiam Christus Dominus in sua, id est, nova lege ordinavit atque constituit, ut qui Evangelium annuntiant, ex Evangelio vivant. Igitur haec pericope partim infertur ex praecedentibus, argumento, ut dictum est, a veteri lege ad novam (si enim ministris antiquae legis attributum fuit a Deo jus ex suo ministerio vivendi; quanto magis aequum erat, idem jus a Domino constitui pro ministris novae legis?), partim nova probatio est thematis Paulini, eademque praecipua, qua ad extremum allegat super hac re constitutionem expressam Domini Jesu: scilicet eam, quam fecit tunc, quando mittens Apostolos suos ad praedicandum regnum coelorum, dixit eis: *Nolite possidere aurum, neque argentum, neque pecuniam in zonis vestris,* et quae sequuntur, hac denique subjecta ratione: *Dignus enim est operarius cibo suo.* Et iterum quando mittens ad idem opus discipulos suos septuaginta duos, eis dixit: *In quamcumque domum intraveritis, in eadem domo manete, edentes et bibentes quae apud illos sunt. Dignus est enim operarius mercede sua.*

His enim et hujusmodi verbis potestatem dedit Dominus suis discipulis et omnibus Evangelii ministris, sumendi vitae necessaria ab iis, quibus Evangelium praedicant. Ordinavit ergo Dominus, non praecipiendo ut accipiant, sed dando potestatem accipiendi. Quae tamen ordinatio continet praeceptum, quo teneantur illi, quibus Evangelium annuntiatur, alere Evangelii ministros. Unde et horum debitores illos vocat Apostolus Rom. 15. vers. 27. Nam ipsis Evangelizantibus non esse praeceptum ut accipiant, liquet exemplo Pauli et Barnabae, qui, ne quod offendiculum Evangelio Christi darent, ea potestate non sunt usi; quod utique erat magnae et perfectae caritatis: tantum abest, ut praecepto Dominico contravenirent. Hanc illorum perfectionem imitantur hodie religiosi, qui cum annuntient populo verbum Dei, quaedam etiam sacramenta ministrent, nihil tamen pro jure exigunt, sed mendicato victum quaerunt.

15. *Ego autem nullo horum usus sum.* Cum, inquit, tot sint argumenta potestatis nostrae, hactenus a me producta, ab autoritate, ratione, exemplis, nullo tamen eorum usus fui; ne quidem ordinatione Christi, ut a vobis alerer, ac si dicat: pro potestate mea non certavi argumentis, quum apud vos essem: sed magis eam dissimulavi, sustinens inediam meque meo labore transigens: quemadmodum scribit in 2. epist. cap. 11. *Cum essem apud vos, et egerem, nulli onerosus fui.* Hic jam se solum nominat Paulus Barnaba praetermisso: quia causa cum Corinthiis et pseudoapostolis, quam deinceps tractat, erat Paulo propria.

Non autem scripsi haec, ut ita fiant in me. Fiant, Graece γένηται. Quod hoc loco numeri est ambigui, ut etiam verti possit: *fiat.* Idque loco magis quadrat. Nam sensus est: Ac ne nunc quidem ideo haec scripsi, ut similiter erga me fiat; sed ad hoc, ut ostendam, quod initio proposui, me tanquam Apostolum Christi et ministrum Evangelii jus et potestatem habere vivendi ex Evangelio.

Bonum est enim mihi magis mori, quam ut gloriam meam quis evacuet. Specialem nunc rationem indicat instituti sui, cur a sumptu apud Corinthios abstinendum sibi statuerit. Dictio *magis* determinat *bonum:* ac si dicat: *Melius est enim mihi mori;* quomodo transtulerunt Theophylacti et Oecumenii interpretes.

Nam quod ipsum comparativum Apostolus non expressit, idiomatis est Hebraei, quo positivus accipit vim comparativi sequente vocula *quam,* etiam non addito *magis,* quod addere non solent: licet hoc loco Paulus suppleat ex usu sermonis Graeci. Porro gloriam seu gloriationem (est enim Graece *καύχημα,* tam hic quam in versu proximo) eam intelligit, qua gloriabatur adversus pseudoapostolos, qui Corinthiis graves erant et sumptuosi, quemadmodum expresse dicit in 2. epist. cap. 11. verbis superius allatis. Adversus hos enim gloriam sibi pepererat gratis evangelizando, quam et omni studio conservare volebat; adeo ut potius eligat mori, id est, fame et egestate confici, quam ut patiatur a quoquam Corinthiorum volente sibi victum suppeditare, gloriam illam evacuari: id est, inanem et cassam reddi: quod contingeret hac erepta sibi gloriandi materia.

Sensum hunc tradit August. lib. 2. de serm. Dom. in monte cap. 16. desumptum videlicet ex iis, quae in posteriore Epist. cap. 11. scribit idem Apostolus: ubi cum de hac eadem gloriatione mentionem fecisset, ista subjecit: *Quod autem facio, et faciam: ut amputem occasionem eorum, qui volunt occasionem, ut in quo gloriantur, inveniantur sicut et nos.* Sed de sensu horum verborum suo loco plenius. Qui vero de gloria regni coelestis locum praesentem interpretati sunt, non satis attendisse videntur ad significationem vocabuli Graeci, et ad scopum Apostoli. Quanquam ex consequenti, recte contra haereticos, ex his et sequentibus verbis statuatur gloria singularis, quam apud Deum consequuntur, qui opera faciunt supererogationis atque consilii, id est, ea quae sic commendantur, ut tamen de iis absolute non sint tradita praecepta.

16. *Nam si evangelizavero, non est mihi gloria.* Quidam Latini codices legunt: *Nam et si evangelizavero.* Verum particula *et* nec in Graecis est, nec in melioribus Latinis: adeoque quoad sensum redundat. Nam, inquit, si evangelizem, Graece *εὐαγγελίζωμαι,* id est, si Evangelium praedicem, non est unde gloriari possem adversus pseudoapostolos, tanquam aliquid faciens supra id, quod ex Christi praecepto me facere oporteat. Unde sequitur:

Necessitas enim mihi incumbit. Scilicet evangelizandi. Necessitatem intellige ex praecepto Christi. Nam ut alii Apostoli expresso Christi praecepto jussi fuerant praedicare Evangelium, Matth. 28. Marc. 16. et Act. 1., sic et Paulus non semel sed saepius: primum, quando ei caelitus vocato a Domino dicta sunt illa, quae ipse plenius coram Agrippa rege narrat Act. 26. Deinde quando ei reverso Hierosolymam et in templo oranti, per revelationem a Christo dictum est: *Vade, quoniam ego in nationes longe mittam te:* quemadmodum de se refert Act. 22. Rursus, quando dixit Spiritus sanctus ad ecclesiam Antiochenam: *Segregate mihi Saulum et Barnabam in opus, ad quod assumpsi eos.* Act. 13. His adde jussionem ei factam, quando suum Evangelium accepit per revelationem Jesu Christi, ut ipse scribit ad Gal. 1. Quae tamen an diversa sit a superioribus, et quando facta fuerit, haud satis constat. Nos ad dictum locum epist. ad Gal. ea de re, quid nobis videatur, annotabimus.

Vae enim mihi est, si non evangelizavero. Graeci codices paucis exceptis habent *οὐαὶ δὲ, vae autem.* Quod tamen illative videtur exponendum, hoc sensu: Ideoque aeternam maledictionem mihi accersam, tanquam Dominici praecepti transgressor, si non evangelizem, id est, si munus Evangelii praedicandi deseram. Hoc vae Dominus exponit, ubi servum, qui talentum sibi commissum non dederat ad usuram, sed absconderat in terra, damnat hac sententia: *Servum inutilem ejicite in tenebras exteriores. Illic erit fletus et stridor dentium,* Matth. 25. Commentarius iste Graecorum est, et inter Latinos Hieronym. in enarrat. Jerem. cap. 21.

Minus probabile, quod Augustin. lib. 2. de serm. Dom. in monte cap. 16. et de oper. monach. lib. 10. putat hic intelligi

necessitatem accipiendi vitae necessaria, premente scilicet egestate: et vae interpretatur eandem egestatem, quod nempe sine Evangelio Paulus non posset vitam transigere: non quod ita res haberet, sed quod sic homines opinarentur, videntes eum accipere victum ex Evangelio. Minus, inquam, probabile. Nam absolute dixit Apostolus: *si evangelizavero*, non addendo, victum accipiens ex Evangelio, vel aliquid tale. Deinde priorem sensum confirmant, quae sequuntur.

17. *Si enim volens hoc ago, mercedem habeo. Volens,* Graece ἑκών, *ultroneus, voluntarius.* Et sensus est: Quod tamen si volens, id est, libenter et ex animo faciam, hoc est, evangelizem; nimirum studens promovere gloriam Christi, et quaerens Evangelii fructum, id agens, ut quam plurimos Christo lucrifaciam; mercedem habeo repositam apud Deum. Mercedem enim intelligit bonis doctoribus promissam, de qua dixerat cap. 3. *Si cujus opus manserit, quod superaedificavit, mercedem accipiet,* et de qua Daniel cap. 12. *Qui docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti: et qui ad justitiam erudiunt multos, quasi stellae in perpetuas aeternitates.* Merces igitur haec diversa est a gloria, seu gloriatione, de qua paulo ante.

Si autem invitus, dispensatio mihi credita est. Id est, si non ex animo et prompta voluntate serviendi gloriae Christi id faciam: sed vel coactus timore poenae, quoniam alioqui vae mihi esset; vel in eo munere privata spectans commoda, quemadmodum multi, qui in Evangelio Christi praedicando quae sua sunt, quaerunt, non quae Jesu Christ: nihilominus tamen Evangelii dispensatio mihi commissa est, saltem ut servo; quasi dicat, etiam sic per me dispensatur Evangelium Christi, licet non ad meam, sed aliorum tantum utilitatem. Nam invitus evangelizat, non solum, qui timore compulsus evangelizat, ne puniatur; quomodo Balaam benedixit filiis Israël, Numer. 22., verum etiam, qui id facit, non ipsum amans Evangelium, sed suas utilitates ex Evangelio, cujus alioqui praedicandi molestiam nollet sustinere.

Isto fere modo locum hunc tractant expositores Latini, plerique secuti glossam ordinariam ex Augustino desumptam. Meminit autem Apostolus dispensationis concreditae, ne quis contemnendum putet Evangelium, quod praedicatur per servum malum et sua quaerentem. Non enim quod suum est, annuntiat, sed quod Domini, dispensat.

Aliter interpretantur hunc locum Graeci, iisque consentientes Gaignaeus et Cajetanus. Nam volentem intelligunt eum, qui facit nullum habens praeceptum, sed sponte ac motu proprio; quem dicunt habere mercedem, non qualemlibet Evangelistis debitam, sed magnam et multam, scilicet prae aliis, qui sumptum accipiebant. Invitum autem interpretantur eum, qui facit ex praecepta et injuncta sibi dispensatione: etiamsi libenter ex animo faciat. Sed hic commentarius nimium profecto violentus est. Nam ut de mercede taceam, quae nusquam eo modo sumitur; ista ratione fatendum esset, omnes Apostolos invitos Evangelium praedicasse; et tam angelos quam homines invitos facere, quaecumque faciunt ex Dei praecepto; denique Christum hominem invitum praedicasse Evangelium, et caetera, quae pro nostra salute in carne gessit, invitum egisse; quae ut ageret, mandatum habebat a Patre. Quod quidem dicere quam sit absurdum, quis non videt?

18. *Quae est ergo merces mea? Mea,* Graece μοι, *mihi.* Interpres legisse videtur μοῦ *mea.* Verum sensus unus est: Quid faciendo mercedem accipiam, praemium consequar a Deo? Huic interrogationi respondet, subjungens, quod sequitur.

Ut Evangelium praedicans, sine sumptu ponam Evangelium. Sine sumptu, Graece ἀδάπανον, ac si dicas, *insumptuosum,* hoc est *gratuitum,* ut vertit Erasmus. Sic enim loquitur ipse Paulus in Epist. 2. cap. 11. *Gratis Evangelium Dei evangelizavi vobis.* Neque hic in

Graeco simpliciter est *Evangelium*, sed *Evangelium Christi.* Sensus: Ita demum mercedem ac praemium boni doctoris a Deo exspectabo, si praedicans Evangelium Christi sumptum ab iis, quibus praedico, non accipiam. Hoc est enim Evangelium ponere seu facere insumptuosum atque gratuitum. Nam ponere pro facere frequens est in sacris literis. Porro sequentibus verbis explicat, quatenus teneatur Evangelium sine sumptu ponere, sic ut aliter mercedem non sit habiturus: quum jam supra satis ostenderit, accipiendi jus ac potestatem sibi nequaquam deesse.

Ut non abutar potestate mea in Evangelio. Graece εἰς τὸ μὴ καταχρήσασθαι, *ad non abutendum.* Erasmus: *In hoc ne abutar*, etc. Significat ergo, se eatenus teneri ad ponendum sine sumptu Evangelium, ne in Evangelio praedicando potestate sua, qua sumptus accipere poterat, abuteretur. Hoc autem faceret, si passim et indifferenter apud quoscumque praedicaret, sumptus acciperet. Unde dicit alibi: *Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt*, et iterum: *sed non omnia aedificant*, supra cap. 6. et infra cap. 10. Multa namque licita sunt in genere, quae nullo praecepto leguntur prohibita; quae tamen in particulari saepe redduntur illicita, seu propter scandali periculum, seu propter aliud.

Huic sensui plane respondent ea, quae sequuntur. Ex quo illud etiam liquet, quomodo negaverit Apostolus, se habiturum mercedem, si sumptum ex Evangelio accipiat. Nam si non habita ratione profectus Evangelii quis sumptu gravet auditores, nec infirmorum scandala curet; is utique non volens evangelizat, sed invitus, juxta superiorem expositionem. Ostendit enim, se non id facere studio propagandi Evangelii, et promovendae gloriae Christi, sed sui commodi; ideoque mercede frustrabitur.

Rursus hunc locum aliter exponunt Graeci, mercedem intelligentes ut ante, majorem et excellentiorem: abusum vero per usum interpretantes. Sed et haec mihi coactiora videntur. Nec vero convenit Paulinae modestiae, majorem sibi mercedem et gloriam apud Deum promittere, quam essent accepturi alii sincere Evangelium praedicantes, etsi sumptum acciperent; quum praesertim etiam in illos competeret, quod supra dixit, nullum dare offendiculum Evangelio Christi: et quod hic deinceps de se praedicat, omnibus omnia factum esse: maxime vero in Petrum, qui plus caeteris Dominum diligebat, Joann. 21. Atqui non omnibus eadem occurrebant causae, cur id facerent apud suos, quod apud Corinthios Paulus se fecisse memorat. Nec dubium, quin et illi usu potestatis hujus abstinuerint, ubicumque spiritus ac ratio dictabant abstinendum esse, quemadmodum Paulo. Qui et ipse causis abstinendi cessantibus aliorum Apostolorum more sumptus non renuebat; velut apud Macedones et alibi.

At quaeres, quomodo Paulus non accipiendo sumptum ex Evangelio, fecerit opus supererogationis, si ad non accipiendum vinculo saltem caritatis obstrictus erat; ne vel scandalum daret infirmis, vel occasionem relinqueret adversum se gloriandi pseudapostolis? *Respondeo*, supererogationis opus dici, non quod, dum fit, nullam vel minimam ex lege caritatis obligationem habet: sed quod simpliciter ac nude consideratum non est praecepti, sed consilii: licet ex circumstantiis aliquam, nunc majorem, nunc minorem accipiat obligationem, quemadmodum et per circumstantias vitiatur interdum. Tale erat sine sumptu ponere Evangelium. De quo Paulus Act. 20. ad Episcopos Asiae sic ait: *Omnia ostendi vobis, quoniam sic laborantes oportet suscipere infirmos.* Vide, quae de hujusmodi operibus scribit Augustin. lib. 1. de adult. conjug. cap. 14. et seq.

19. *Nam cum liber essem ex omnibus, omnium me servum feci.* Graece, ἐλεύθερος γὰρ ὢν, *liber enim existens.* Quod potest etiam ita verti, *nam cum liber sim.* Superius enim dixerat, *non sum liber?* Sicque legit August. de opere

monach. cap. 11. Quod sequitur, *ex omnibus*, alii vertunt, *ab omnibus*, ut liberum ab omnibus se dicat, quod non sit alienae potestatis, quod nulli servus. Rursus illud, *omnium me servum feci*, graece est, πᾶσιν ἐμαυτὸν ἐδούλωσα, *omnibus meipsum servum dedi, feci, subjeci*. Dicere vult Apostolus, non solum se non usum fuisse apud Corinthios potestate vivendi ex Evangelio: verum etiam studiose semetipsum omnibus, quibuscumque Evangelium ministrabat, accommodasse: nec id, ut gloriam apud homines captaret, quod videri cuiquam posset, quia gloriationis mentionem supra fecerat; sed ex amore salutis proximorum, et ut ipse etiam praemii in Evangelio promissi, quod paulo ante mercedem vocaverat, particeps fieret. Cum, inquit, liber sim vel essem ab omnibus, id est, nemini mortalium subjectus, nec Judaeo, nec gentili, sed meae potestatis, meique juris; tamen omnibus me ut servum subjeci, omnium utilitatibus usque hodie subservio.

Ut plures lucrifacerem. Vel *lucrifaciam*, id est, ut quam plurimos acquiram Christo, salvosque faciam. Sic enim infra: *Omnibus omnia factus sum, ut omnes facerem salvos.*

20. *Et factus sum Judaeis tanquam Judaeus, ut Judaeos lucrarer*. Erat quidem Paulus gente Judaeus, ex tribu Benjamin: sed hic religione et secta Judaeos intelligit, hoc est, eos, qui legalium observationem sibi necessarium ad salutem arbitrabantur; Judaizantes vocari solent. Judaeis, inquit, cum quibus mihi conversandum fuit, factus sum *tanquam Judaeus*, id est, similis illis; intellige quoad actiones quasdam et observationes exteriores: non tamen quoad fidem internam, qua certissime tenebat, legis Mosaicae caerimonias esse per Christum abolitas, proindeque non amplius cuiquam ad salutem observatu necessarias. Quas tamen ipse, quum apud Judaeos ageret, observabat, velut circumcidens Timotheum, tondens sibi caput cum voto secundum legem, ac rursus ex voto sese purificans, diesque purificationis in templo cum oblationibus annuntians (quae leguntur Act. 16. 18. 21. et 24.), item abstinens a cibis secundum legem immundis ac vetitis: ut per haec et hujus generis alia sese Judaeis assimilans, facilius eos ad Christum attraheret. Neque vero, sicut opinati sunt quidam, simulata erat illa legis observatio. Vere enim Paulus in talibus legem servabat, dicente ad eum Jacobo: *Ambulas et ipse custodiens legem*, Act. 21.; non tamen ut legi obnoxius, quam sciebat esse jam mortuam, ideoque vim obligandi penitus amisisse, sed propter aliorum salutem. Nam et Christus Dominus legem servavit, legi non obnoxius. Sensum hunc probat id, quod explicando sequitur.

21. *Iis, qui sub lege sunt, quasi sub lege essem*. Graece *iis, qui sub legem, tanquam sub legem*, tametsi recte vertit et supplet interpres, Erasmo suffragante. Sensus enim est: Judaeis, qui legem Mosis tanquam adhuc necessariam servant, aut servare se profitentur, ideoque legis servitute premuntur, a Christi gratia adhuc alieni: similis factus sum, observans ea, quae legis sunt. Erant ergo Judaei sub lege, quanquam abolita, et adhuc hodie sub lege sunt, non per legis vigorem, sed per conscientiam errantem: dum falso credunt legem adhuc vigere, sibique necessario observandam esse. Vide, quae de hac phrasi Paulina, sub lege esse, diximus ad illud epist. ad Rom. 6. *Non enim sub lege estis, sed sub gratia.*

Chrysost. et Theophylact. eos, qui sub lege sunt, interpretantur proselytos, aut certe eos, qui ex Judaeis Christi religioni jam accesserant, et adhuc tamen lege detinebantur. Quod posterius Theodoreto placet. Ambrosiaster et alii post eum Latini de Samaritanis exponunt, qui receperant quinque libros legis. Adjungunt his Liranus et Carthusianus Sadducaeos. At vero nihil prohibet generaliter hanc partem accipi, velut explicationem, ut dixi, superioris. Nam et id suggerit Chrysostomus: et ita sentit Cajetanus.

(Cum ipse non essem sub lege). Id est: cum probe scirem, me lege Mosaica non teneri. Hanc parenthesim Graeci et Syri codices non habent. Augustinus tamen legit, *cum non sim ipse sub lege.* Habetur etiam in textu commentarii Ambrosiani, sed non exponitur.

Ut eos, qui sub lege erant, lucrifacerem. Nempe Christo: ad ejus fidem illos adducendo. Hunc enim finem Apostolus in observandis legalibus habebat propositum. *Erant* interpretis supplementum est, quemadmodum supra *sunt;* quod et hic scribi potuit, et in parte sequenti.

Iis, qui sine lege erant, tanquam sine lege essem. In Graeco tres tantum dictiones sunt, τοῖς ἀνόμοις ὡς ἄνομος, id est ad verbum: *exlegibus tanquam exlex.* Quod tamen interpres bene et explicate pluribus verbis reddidit, nisi quod hoc loco *sunt* malim quam *erant.* Est enim gentium epitheton perpetuum, esse sine lege, id est scriptam legem non accepisse: quomodo de iis etiam ad Christum conversis loquitur Apostolus Rom. 2. *Gentes,* inquit, *quae legem non habent, naturaliter ea, quae legis sunt, faciunt.*

Sensus: Iis, quibus lex scripta non est data a Deo, id est, gentilibus, factus sum similis in eo, quod legem scriptam apud eos non servavi: idque, ne meo exemplo viderer inducere eos ad subeundum jugum legis Mosaicae: tum ne legis observatione eos alienarem a Christo. Hoc quemadmodum fecerit Apostolus liquet ex iis, quae scribit in epist. ad Gal. cap. 2. Graeca vox ἄνομος, etiam iniquum et impium significat: sed ea significatio praesenti loco non quadrat. Jam ne male quis intelligat, quod dicit, *tanquam sine lege essem,* quasi sine lege fuerit, quomodo gentiles Dei legem omnino non servantes, subnectit parenthesin.

(Cum sine lege Dei non essem, sed in lege essem Christi). Graeca, si verbum verbo reddas, ita sonant: *non existens exlex Deo, sed inlex Christo.* Sunt enim in Graeco compositae dictiones ἄνομος, ἔννομος, jucundam inter se paronomasiam habentes. Sensus est: Quum tamen revera non sim nec vivam sine lege Dei, sed observem legem Christi, cui sum obnoxius. Quod apud Chrysostomum et Theophylactum pro tertio casu θεῷ legitur secundus θεοῦ, sensum non variat: tametsi et Syriaca versio habet *Deo.*

Hic duo sunt *observanda:* contra veteres quidem haereticos, Christum vocari Deum. Probat enim Apostolus se non esse sine lege Dei, ideo quod sit in lege Christi. Quae probatio firma non esset, nisi Christus sit Deus. Contra novos autem, Christum nobis datum esse, non solum ut redemptorem, cui fidamus; verum etiam ut legislatorem, cui obediamus, ut definiendo loquitur Synodus Tridentina sess. 6. can. 21.

Ut lucrifacerem eos, qui sine lege erant. Graece, *ut lucrifaciam exleges,* hoc est, gentiles. Proinde vel *erant,* vel potius *sunt* exprimendum in Latino.

22. *Factus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucrifacerem.* Graeca constanter habent: *Factus sum infirmis, tanquam infirmus,* textu Syriaco suffragante. Quod etsi ab Apostolo scriptum non esset, ex superioribus tamen intelligi poterat, atque etiam oportebat, si infirmum accipit eodem modo. Neque enim Paulus infirmis vere infirmus factus erat, qui dicit Rom. 15. *Debemus nos firmiores imbecillitates infirmorum sustinere;* non autem: debemus propter infirmos infirmari. Verumtamen nostra lectio omnium est codicum Latinorum, et ab omnibus Latinis tractatoribus exponitur. Nec aliter referunt Cyprianus in epist. 52. ad Anton. et August. epist. 9. ad Hieron., Ambros. quoque in enarrat. Psalm. 104. ita se legisse ostendit, cum dicit de Paulo: *Et infirmis volens fiebat infirmus, ut eos confirmaret.* Facile vero adducor, ut credam hanc esse lectionem germaniorem. Nam proclivius erat in Graecis adscribere adverbium ὡς *tanquam,* quod legebatur in tribus membris praecedentibus; quam in Latinis expungere aut omittere nulla occasione. Probabilitatem auget alter locus similis 2 Cor. 11. *Quis infirmatur, et ego non infirmor?*

Quanquam fatendum, quod ad sensum attinet, nihil interesse. Factum enim se dicit infirmis infirmum, sive quasi infirmum, id est, infirmis similem; animo quidem per affectum commiserationis; opere vero per hoc, quod infirmis accommodaverit sese, similia quaedam faciens: veluti legales observationes exercens, ab idolothytis abstinens, et omnino offensiones illorum et scandala diligentissime cavens; quemadmodum dicere solemus nutricem puerascere cum infantulo quadam actionum similitudine: et medicum aegrotare quodammodo cum aegroto, dum se ejus infirmitati, quoad potest, attemperat. Hoc autem quomodo Paulus fecerit, ostendit ejus doctrina ad Rom. 14. et hujus epist. cap. super. et rursum cap. proxime sequenti: quibus locis de infirmis agit, partim Judaeis, partim gentilibus, ex caritate fovendis et supportandis. Denique ne longius discurrat per singula; quod generatim dixerat, se factum omnium servum, nunc repetit et concludit aliis verbis, dicens:

Omnibus omnia factus sum. Id est, omnium moribus et affectibus quantum licet, me accommodo. Qui sensus jam patet ex praecedentibus. Hac Paulina sententia ac toto hoc loco abutuntur, qui, ut in proverbio est, cum Cretensibus cretizandum dicunt: id est, exemplo Pauli Christianum debere apud homines omnia simulare ac dissimulare, ne quos offendat, aut etiam ut quam plurimos Christo lucrifaciat; non attendentes, quod idem Apostolus ad Galat. 2. scribit, se nec ad horam cessisse falsis fratribus, in hoc ut Titum, qui gentilis erat, circumcideret; ipsique Petro cum reprehensione in faciem restitisse, quod simulatione quadam usus non recte ambularet ad veritatem Evangelii. At neque cum ebriosis inebriatus est Paulus, neque cum idololatris idola coluit, aut aliud tale fecit: sed omnibus omnia factum se dicit, ut ante dictum est, partim commiserando, partim similia quaedam cum illis agendo, quae tamen cum lege Dei minime pugnarent. *Omnibus omnia factus est,* inquit Augustinus, *compassione misericordiae, non simulatione fallaciae;* et iterum: *non mentientis astu, sed compatientis affectu,* Epist. 9. et 19. utraque ad Hieronymum scripta. Vide eundem lib. quaest. 83. quaest. 71. et lib. contra mendacium cap. 12.

Ut omnes facerem salvos. Quod aliquoties dixit lucrifacere, id nunc expressius dicit salvos facere. Graeca sic habent: *ut omnino aliquos salvos faciam.* Per quod, ut Graeci commentatores annotant, declaratur magna caritas Apostoli Pauli, quod omnium servum se fecerit, ut ex omnibus saltem aliquos, etsi paucos ad salutem perduceret: quando sciret, se non omnes salvos facere posse.

Secundum nostram lectionem, quae eadem est in Syriaco, non minor Pauli caritas significatur; qui omnibus omnia factus sit, omnium studens saluti: id est, circa singulos quosque, excluso nemine, hoc agens ut salvi fiant. Non enim studium ejus erat, ut nulli perirent, quod sciebat non futurum: sed ut quoscunque posset, ad salutem adduceret. Propter hoc Pauli et aliorum piorum desiderium, conatum et studium, quod Deus in illis operatur, recte intelligitur dictum ab eodem Apostolo 1 Tim. 2. Deum velle *omnes homines salvos fieri et ad agnitionem veritatis venire:* quamvis absoluta voluntate id non velit.

Porro notandum, quod ad textum attinet, ut jam ante indicavi, verba modi subjunctivi ab illo loco: *nam cum liber essem* etc., quae interpres noster ita vertit, ut praeteritum tempus respicere videantur, *essem, lucrifacerem, salvos facerem,* convenientius ex Graeco verti verbis partim praesens, partim futurum indicantibus, *sim, lucrifaciam, salvos faciam.* Non enim sentit Apostolus se haec olim egisse, nunc autem desiisse: sed etiamnum agere et acturum esse.

23. *Omnia autem facio propter Evangelium, ut particeps ejus efficiar.* Graece et Syriace: *Hoc autem facio* etc., tametsi commentarii Graecorum sonant ac si legissent, *omnia.* Hactenus ostendit Apostolus, tanto studio se laborasse in Evan-

gelio propter aliorum salutem: nunc declarat, se id faciendo etiam suam ipsius salutem spectasse. Haec, inquit, omnia, quae commemoravi, feci et facio propter Evangelium, id est, ut ex Evangelio fructus quam uberrimus sequatur; cujus ego quoque cum caeteris particeps efficiar, hoc est, ut una cum illis assequar ea bona, quae promittit Evangelium. Nam Graeca vox συγκοινωνὸς comparticipem significat. Et eum sensum explicat, quod in fine capitis ait: *Ne forte cum aliis praedicaverim, ipse reprobus efficiar.* Qua in re Chrysostomus, ejusque sequaces admonent, considerandam insignem Pauli modestiam; qui cum excellentiori praemio dignus esset, simpliciter se fidelibus ut aequalem et socium adjungat in fructus Evangelii participatione.

Hinc recte statuitur, non esse servilis animi, minusve quam oporteat Deum diligentis, si *cum hoc, ut in primis glorificetur Deus* (quomodo loquitur synodus Tridentina sess. 6. cap. 11.) in bonis operibus *mercedem* quis *intueatur aeternam:* quandoquidem ipse Paulus id se facere testatur, non hic solum, sed et alibi. Sic enim ait Phil. 3. *Si quomodo occurram ad resurrectionem, quae est ex mortuis.* Et iterum: *Ad destinatum persequor, ad bravium supernae vocationis.* Eodem pertinent, quae hic deinceps sequuntur.

24. *Nescitis quod ii, qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium?* Ex similitudine eorum, qui cursu certant praemio proposito, ostendit, tam sibi quam aliis in doctrina et vita evangelica sic currendum esse, ut praemium, quod Evangelium promittit, de quo dixerat, *ut particeps ejus efficiar,* assequantur. *Stadium* locus erat, in quo cursu certabatur pedibus aut equis. *Bravium,* sed potius brabium, proprie significat praemium, quod datur iis, qui ex certamine victores sunt. Utrumque vocabulum Graecum est, στάδιον, βραβεῖον, sed hoc illo minus usurpatum Latinis. Et pro eo palmam legunt commentator Ambrosiaster et Cyprianus lib. 3. testim. cap. 26. et de exhort. martyrii cap. 8. Caeterum similitudo, quam Apostolus adducit, non est in eo, quod sicut in illo currendi certamine unus solus praemium aufert, ita et hic; sed sicut ibi non omnes, qui currunt, praemium accipiunt, sed unus tantum: ita et hic non omnes, qui currunt, comprehendunt; sed ii soli, qui bene, legitime et perseveranter currunt. Hoc enim declarat exhortatio subjuncta.

Sic currite, ut comprehendatis. Sic igitur, inquit, et vos currite stadium vitae Christianae, ut praemium accipiatis vitae aeternae. Modus, quem significat dicens, *sic currite,* is est, ut bene et perseveranter curratur. Quidam enim currunt bene, sed in bono cursu non perseverant: quales Galatae, quibus ait cap. 5. *Currebatis bene;* quos tamen in illo cursu queritur impeditos. Unde et hic paulo post de seipso loquens, affirmat se currere, haud dubium bene: et tamen adhuc se castigare corpus suum dicit, ne forte, cum aliis praedicaverit, ipse reprobus fiat. Constat igitur ex hoc Scripturae loco, quemadmodum ex multis aliis, veram justitiam amitti posse: quod negant haereses novae.

25. *Omnis autem, qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet.* Docet, quid observandum ei, qui velit sic currere, ut comprehendat: idque rursus ab exemplo eorum, qui corporali certamine contendunt ad praemium. Graeca verbatim sic habent: *Omnis autem agonizans omnia temperat,* id est, per omnia. Subauditur enim κατὰ. Cyprianus legit: *Omnis autem, qui agonizatur, in omnibus continens est.* Loca sunt in epist. ad mart. et confes. de Mappalico, et de exhort. martyrii cap. 8. Sic etiam reddidit hunc locum Irenaei interpres lib. 4. cap. 72. Sed hic, *qui agonizatur,* active dicitur, respondens participio apud Graecos medio ἀγωνιζόμενος. Valla monet in vulgata versione supervacuam esse praepositionem *in. Est enim agon certamen, non locus.* Rectius *in* loco *ab* reponas,

in omnibus abstinens est: sicut in illa vetusta versione.

Sensus enim Apostoli est: Omnis, qui certat publico aliquo certamine, sive cursu, sive pugillatu (tale enim genus certaminis proprie Graecis significat ἄγων), per omnia temperans est et abstinens. Solent enim athletae temperatissima victus ratione servata ad certamina se praeparare. Quo exemplo tam seipsum quam alios fideles excitat Apostolus, ut similiter faciant in suscepto certamine cursus hujus ac pugillatus Evangelici; tantoque magis, quanto gloriosior ex hoc certamine corona speratur. Unde sequitur:

Et illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant. Graece: *Illi quidem igitur,* subaudi, id faciunt, *ut corruptibilem coronam,* id est, praemium aliquod temporale ac periturum *accipiant.*

Nos autem incorruptam. Vel, *incorruptibilem:* ut sit expressior antithesis, sicut in Graeco φθαρτὸν, ἄφθαρτον. Et sensus est: Nos autem similiter facimus aut faciamus, moderatissime utendo rebus hujus saeculi, et ab omnibus, quae cursum nostrum remorari, pugnamve impedire possent, abstinendo: idque ut incorruptibilem, id est, aeternam coronam, in coelo repositam iis, qui bene certaverint et cursum consummaverint, assequamur.

26 *Ego igitur sic curro, non quasi in incertum.* Graece, ὡς οὐκ ἀδήλως, *tanquam non incerte.* Singulariter de se loquitur Apostolus, sed sic, ut suo exemplo Corinthios excitet, ac doceat quemadmodum certandum sit pro corona incorruptibili. Persistit autem in adsumpta similitudine cursorum et pugilum. Itaque ego, inquit, more bonorum athletarum, sic curro in hoc Evangelico ministerio, tanquam non in incertum, id est, non temere, et quamlibet in partem: quomodo si quis currat, nihil assequetur praemii; sed recto cursu, totoque nisu tendens ad metam destinatam: uti faciunt, qui in stadio currunt, et vincere volunt. Hoc est, quod ait Phil. 3. *Ad destinatum persequor.*

Sic pugno. Graece οὕτω πυκτεύω, pro quo textus commentarii Ambros. *Sic enitor.* Quod et apud verum Ambrosium lego lib. de Elia et jejunio cap. 21. et lib. 4. in Lucam cap. 4. Sed enim constat Graeco verbo proprie eam pugnam significari, quae pugilum propria est. Unde Augustinus in enarratione Psalm. 57. legit: *pugillor,* idque interpretatur *pancratium facere.* Rursum Ambrosius lib. de paradiso cap. 12. *pugnis percutio,* quod probat Valla. Alii verterunt, *pugilem ago.* Sensus est: More bonorum pugilum sic certo in pugna Christiana.

Non quasi aërem verberans. Etiam hic interpres negationem transposuit, absque sensus tamen dispendio. Nam Graece est: *tanquam non aërem verberans.* Aërem verberat in pugna, qui irrito conatu verbera intentat adversario; cujus verbera adversarius eludit. Dicit ergo, sic se pugnare, tanquam qui non aërem verberet, sed suum, quod est boni pugillatoris, antagonistam. Hinc sequitur:

27. *Sed castigo corpus meum.* Significat adversarium in hac pugna se habere corpus suum, utique ratione carnis, id est, carnalis concupiscentiae, de qua dicit Galat 5. *Caro concupiscit adversus spiritum: spiritus autem adversus carnem. Haec enim sibi invicem adversantur.* Ideoque nobis perpetua pugna debet esse contra carnem, atque adeo contra corpus nostrum, quatenus per carnem adversatur spiritui. Pro *castigo* alii vertunt *subigo, subjicio,* quidam *obculco.* Irenaei interpres lib. 4. cap. 72. vertit, *lividum facio corpus meum:* quemadmodum et legit Paulinus in Epist., quae est apud Augustinum 58. Quae versio proprietatem Graeci verbi ὑπωπιάζω, quo Paulus usus est, expressit. Nam ὑπωπιάζειν (quod annotat Erasmus) *est livore seu sanguinis nota sugillare, proprie oculos, quos Graeci ὦπας vocant, et* ὑπώπια *notas ejusmodi.* Id vero contingit, ubi pugnis certatur. Adhuc enim perstat Apostolus in metaphora pugilum, ac dicit se more boni pugilis adversarium, id est, corpus suum non leviter ferire, sed usque ad deformationem et vulnera.

Denique in hunc sensum Graecam vocem diligenter expendit Theophylactus. Observavit quidem R. Stephanus exemplar unum, quod habebat ὑπωπιέζω, id est, siccum et squalidum reddo, ut intelligas, Paulum fame et inedia corpus suum attenuare et affligere. Verum Theophylactus eam lectionem negat: ac revera non perinde congruit metaphorae, in qua versatur Apostolus.

Et in servitutem redigo. Quod eleganter uno verbo Graeco dixit, δουλαγωγῶ, id est, ut servum ago, ac subjectum mihi teneo: sic tracto, ut cogatur et assuescat servire. Id autem fit, dum ita nutritur et fovetur corpus, ut tamen in officio contineatur: dum ea subtrahuntur, quae provocant ad rebellionem, et sola suppeditantur necessaria, veluti servo aut jumento. De quo utroque sic Ecclesiasticus cap. 33. *Cibaria et virga et onus asino; panis et disciplina et opus servo.* Alludit autem Apostolus ad id, quod de pugile dixerat: *ab omnibus se abstinet.* Jam quomodo corpus suum castigaverit et in servitutem redegerit, alibi significat, ut illis verbis 2 Epist. cap. 6. *in laboribus, in vigiliis, in jejuniis.* Porro notandum est, Apostolum solius corporis sui hic meminisse, non autem reliquorum duorum hostium, cum quibus nobis pugna est, diaboli et mundi: quia corpus seu caro domesticus hostis est, quo superato facilius sit, externos hostes diabolum et mundum debellare: ut et hoc addam, quod circa diabolum et mundum non id agendum, quod circa corpus, ut castigentur et in servitutem redigantur; sed tantum ut velut hostes arceantur ac profligentur, ne noceant.

Ne forte cum aliis praedicaverim, ipse reprobus efficiar. Ne forte, Graece est, *ne quo modo.* Sensus: Ne quo pacto contingat, ut *cum aliis praedicaverim,* et ad salutem mea praedicatione perduxerim, *ipse reprobus efficiar*, id est, abjiciar tanquam salute indignus, eo, quod secundum carnem vixerim, contra quam aliis pradicavi. Non significat Apostolus, fieri posse, ut quis ex electo reprobus efficiatur, id est, ex praedestinato ad salutem praedestinatus ad interitum: quod est impossibile (non enim mutari potest aeternum Dei decretum); sed ut quis posteaquam aliis Evangelium praedicavit, ipse tanquam reprobus abjiciatur ac damnetur: vel quia non vixit, secundum Evangelium a se praedicatum, vel quia in tali vita non perseveravit. Quae damnatio effectus est divinae reprobationis.

Atque id de seipso Paulum metuisse, locus hic aperte declarat. Nec aliter eum sancti Patres interpretati sunt. *Si Paulus haec timuit,* ait Chrysost. (illud nempe, ne reprobus efficeretur), *qui tam multos docuit, et timuit postquam praedicavit; quid nos dixerimus?* Augustinus serm. 10. de verbis Apost. citante etiam Beda: *Suo timore nos terruit. Quid enim faciet agnus, ubi aries tremuit?* Addo Gregorium Papam, qui lib. 6. regist. Epist. 22. ad Gregoriam scripta, affirmat, Apostolum Paulum haec scribentem, quamvis jam ad tertium coelum adscendisset, et in paradisum ductus arcana verba audiisset, quae homini loqui non liceret, tamen adhuc trepidasse et timuisse, ne a salute excideret. Notanda sunt haec adversus haereticos Specialistas. Hieronymus quidem in epit. Paulae, et Augustin. passim legunt, *reprobus inveniar,* tanquam id sit reprobum effici, quod reprobum inveniri. Quod aeque servit iisdem haereticis refellendis, qua parte docent, certissime persuasum nobis esse debere, quod sumus justi et electi. Verum prior sensus germanior est.

Ex his postremo etiam illud satis apparet, Apostolos hac vita durante non ita fuisse confirmatos in justitia, quin excidere ab ea potuerint; contra quam nonnulli opinantur absque solido fundamento. Lege Prosperum lib. 2. de vocat. gent. cap. 28., ubi docet, excepto Christo, *in caeteris hominibus, donec caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem, incommutabilem animi fortitudinem non posse reperiri:* idque post alia probat evidenti argumento ex

oratione Dominica, qua *non solum ab incipientibus, verum etiam a provectissimis sanctis* (inter quos Petrum nominat) *uniformiter Domino supplicatur et dicitur: Ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo.*

CAPUT DECIMUM.

Nolo enim vos ignorare fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes mare transierunt, 2. et omnes in Moyse baptizati sunt, in nube, et in mari: 3. et omnes eandem escam spiritalem manducaverunt, 4. et omnes eundem potum spiritalem biberunt (bibebant autem de spiritali, consequente eos, petra: petra autem erat Christus): 5. sed non in pluribus eorum beneplacitum est Deo: nam prostrati sunt in deserto [1]. 6. Haec autem in figura facta sunt nostri, ut non simus concupiscentes malorum, sicut et illi concupierunt; 7. neque idololatrae efficiamini, sicut quidam ex ipsis: quemadmodum scriptum est [2]: Sedit populus manducare et bibere, et surrexerunt ludere. 8. Neque fornicemur, sicut quidam ex ipsis fornicati sunt, et ceciderunt una die viginti tria millia [3]. 9. Neque tentemus Christum: sicut quidam eorum tentaverunt, et a serpentibus perierunt. 10. Neque murmuraveritis, sicut quidam eorum murmuraverunt, et perierunt ab exterminatore [4]. 11. Haec autem omnia in figura contingebant illis: scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quos fines saeculorum devenerunt. 12. Itaque qui se existimat stare, videat ne cadat. 13. Tentatio vos non apprehendat nisi humana: fidelis autem Deus est, qui non patietur vos tentari supra id, quod potestis, sed faciet etiam cum tentatione proventum, ut possitis sustinere. 14. Propter quod, charissimi mihi, fugite ab idolorum cultura. 15. Ut prudentibus loquor, vos ipsi judicate, quod dico. 16. Calix benedictionis, cui benedicimus, nonne communicatio sanguinis Christi est? et panis, quem frangimus, nonne participatio corporis Domini est? 17. Quoniam unus panis, unum corpus multi sumus, omnes qui de uno pane participamus [5]. 18. Videte Israël secundum carnem: nonne qui edunt hostias, participes sunt altaris? 19. Quid ergo? dico quod idolis immolatum sit aliquid? aut quod idolum sit aliquid? 20. Sed quae immolant gentes, daemoniis immolant, et non Deo. Nolo autem vos socios fieri daemoniorum: non potestis calicem Domini bibere, et calicem daemoniorum: 21. non potestis mensae Domini participes esse, et mensae daemoniorum. 22. An aemulamur Dominum? Numquid fortiores illo sumus? Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt. 23. Omnia mihi licent, sed non omnia aedificant. 24. Nemo quod suum

---

[1]) 4 Mos. 14, 20—33. 26, 64. 65. [2]) 2 Mos. 32, 6. [3]) 4 Mos. 25, 1. 9. [4]) 4 Mos. 14, 2. 36. [5]) Cap. 12, 12.

est, quaerat, sed quod alterius. 25. Omne, quod in macello venit, manducate[1]), nihil interrogantes propter conscientiam. 26. Domini est terra, et plenitudo ejus[2]). 27. Si quis vocat vos infidelium, et vultis ire: omne, quod vobis apponitur, manducate, nihil interrogantes propter conscientiam. 28. Si quis autem dixerit: Hoc immolatum est idolis: nolite manducare propter illum, qui indicavit, et propter conscientiam: 29. conscientiam autem dico non tuam, sed alterius. Ut quid enim libertas mea judicatur ab aliena conscientia? 30. Si ego cum gratia participo, quid blasphemor pro eo, quod gratias ago? 31. Sive ergo manducatis, sive bibitis, sive aliud quid facitis: omnia in gloriam Dei facite[3]). 32. Sine offensione estote Judaeis, et Gentibus, et Ecclesiae Dei: 33. Sicut et ego per omnia omnibus placeo, non quaerens quod mihi utile est, sed quod multis, ut salvi fiant.

SUMMARIUM CAPITIS DECIMI.

Ab idololatria, fornicatione et aliis deterret exemplo veteris et ingrati populi, propter eadem a Deo varie puniti: cui in figura contigerunt omnia. Admonet ut a mensis idolorum abstineant: omnia ad Dei gloriam faciant: et proximis offendicula ne praebeant.

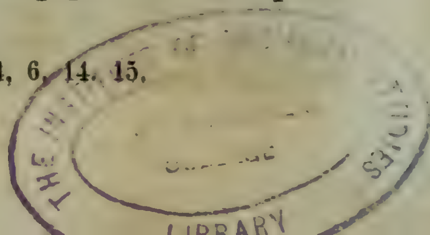
1. *Nolo enim vos ignorare fratres.* A sua persona sermonem transfert Apostolus ad exhortationem eorum, quibus scribit, generatim docens, quae vitia fugere debeant; ut ne excidant a statu justitiae, in quo per Christi fidem et baptismi sacramentum erant constituti. Id autem facit adducto exemplo populi Israëlitici: qui etsi permagna beneficia a Deo accepisset, eorum quae per Christum acceperant Corinthii praefigurativa: propter peccata tamen et ingratitudinem magna parte rejectus fuit et gravissime punitus. Graeca non *enim,* sed *autem* legunt. Caeterum, inquit, fratres, nolo vos ignorare, id est, commemoro vobis ne ignoretis.

Quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt. Graece ἦσαν *erant. Communes patres appellat Hebraeos,* ait Cajetanus, *quia patres sunt fidei.* Causam alii reddunt, quia typum gesserunt earum rerum, quae accidunt in ecclesia. Neutri recte, quantum existimo. Nam patres populi fidelis novi testamenti vocari populum illum veterem et carnalem, insolens videtur, ac praeter morem Scripturae: quae Judaeorum ex eis genitorum, praesertim carnalium, patres illos appellare solet, ut Matth. 23. *Implete mensuram patrum vestrorum.* Joann. 6. *Patres vestri manducaverunt manna in deserto, et mortui sunt.* Actor. 7. *Sicut patres vestri, ita et vos.* Rectius igitur illi, qui censent pronomen *nostri,* non complecti in universum Corinthios, ad quos scribit; sed Judaeos, ex quibus Paulus, et quorum aliqui etiam Corinthii, non gente, sed patria et habitatione: quasi dicat, patres gentis nostrae. *Omnes* autem dicit, qui tunc erant, quando haec, quae memorat, acciderunt; omnes inquam, tam bonos quam malos; fuerunt enim haec beneficia utrisque communia. Nam ut paulo post dicitur: *non in pluribus eorum beneplacitum fuit Deo.*

Quaeri potest, quomodo dicat omnes sub nube fuisse: quum nubis illius exhibitae populo Israëlitico officium fuerit, non stare supra populum, sed ipsum

---

1) Cap. 8, 8. seq. 2) Psalm. 23, 1. 3) Cap. 8, 9. Rom. 14, 6, 14. 15.

praecedere, et ducatum praebere per desertum: ut refertur Exod. 13. et 14. et alibi. Verum constat ex aliis Scripturae locis, usum ejusdem nubis fuisse etiam in operiendo tabernaculo per omne tempus, quo populus quiescebat, ut habetur Num. 9., adeoque in protegendo et obumbrando populo per diem adversus aestum solis. Hunc enim usum cum priori conjungit Moses Num. 14. Dominum sic alloquens: *Audierunt, quod nubes tua protegat illos* (Hebraice, *stet supra eos), et in columna nubis praecedas eos per diem, et in columna ignis per noctem.* De hoc usu posteriore loquuntur et aliae Scripturae, Psalm. 104. *Expandit nubem in protectionem eorum.* Sic enim esse legendum, non autem *profectionem,* ut quidam codices habent, ex Graecis et Hebraeis liquet. Item Sap. 10. *Fuit illis in velamentum die,* sive, *per diem; et in lucem stellarum nocte,* et cap. 19. *Nubes castra eorum obumbrabat.* Fuit autem hoc beneficium nubis praecedentis ac protegentis perpetuum Israëlitis ab egressu ex Aegypto, usque ad ingressum in terram promissionis; ut et beneficium ignis lucentis per noctem. Sic enim legitur Exod 13. *Nunquam defuit columna nubis per diem, nec columna ignis per noctem coram populo.*

Et omnes mare transierunt. Iidem omnes, inquit, per mare rubrum traducti sunt, ingenti miraculo ac beneficio divino, persequentibus eos Aegyptiis, Exod. 14. Traductos intellige, non in adversam oram maris, sed ad eandem, sinu maris medio, quod constat ex ipsius maris et mansionum, ad quas proxime post egressum appellebant, geographica descriptione. Idque etiam Aquinas hic annotat. Cur autem illud mare rubrum fuerit appellatum (quoniam non hoc loco sic appellatur), exponemus ad illud Hebr. 11. *fide transierunt mare rubrum.*

2. *Et omnes in Moyse baptizati sunt in nube et in mari. In Moyse,* Graece εἰς τὸν μούσῆν, *in Mosen,* quemadmodum legit Hilarius enarrans Psalm. 134. Id Graeci sic exponunt: freti Mose ductore. Alii vertunt, *sub Mose,* id est, tempore Mosis, quomodo dici solet aliquid gestum sub hoc aut illo pontifice, rege, consule aut proconsule, ut Luc. 3. *Sub principibus sacerdotum Anna et Caipha.* Act. 11. *Sub Claudio Caesare.* 1 Tim. 6. atque in symbolo fidei, *sub Pontio Pilato.* Verum Graeca praepositio non respondet; nec omnino eum usum habet εἰς apud Graecos. Augustinus in enarratione Psalm. 77. et tract. 11. et 26. super Joannem legit, *per Mosen,* quasi sensus sit: autore et velut administro Mose. Denique sunt, qui sic exponant: *in Mosen baptizati sunt,* hoc est, cultui ac legi per Mosen sibi tradendae specie quadam baptismatis initiati; quomodo nos in Christum baptizari dicimur, id est, Christo ac religioni Christianae per baptismum initiari. Qui quidem sensus non modo percommode ex significato Graecae praepositionis habetur, verum etiam contextui quam optime quadrat; idemque confirmatur ex ipsa historia Exod. 14., ubi post descriptum maris rubri transitum, de Israëlitis dicitur: *Crediderunt Domino et Moysi servo ejus,* id est, Dominum quidem ut Deum, Mosen vero ut principem ac divinae voluntatis interpretem, agnoverunt. Baptizatos in nube et in mari S. Thomas interpretatur, visis tantis miraculis purgatos ab ignorantia et peccatis per fidem. Cajetanus ablutos a diffidentia divinae protectionis.

Verum quia Paulus commemorat beneficia tam malis quam bonis communia; tantumque significare vult, quid visibiliter ab illis aut circa illos tunc actum fuerit: ideo melius alii baptizatos in nube et in mari intelligunt, quatenus in figura sacri baptismatis per mare et sub aquosa nube ambularunt; ita ut credibile sit, eos etiam guttis, tum ex aquis maris hinc inde qua transibant in altum erectis, tum ex nube supra ipsos expansa fuisse nonnihil aspersos; quo baptismi sacramentum evidentius significaretur. Hanc enim mysticam significationem Apostolus innuere volens baptizatos dixit. Atque hunc sensum secundo loco adfert etiam Aquinas.

Apposite vero nubes illa et mare baptismum novae legis praefigurarunt. Nam quomodo nubes populum Hebraeum protegebat ab aestu per diem, eademque noctem illuminabat, ut habetur Exod. 14.; ita Christi baptismus animas sanctificans, aestum concupiscentiae refrigerat; et infuso lumine fidei tenebras ignorantiae nostrae dispellit. Unde qui baptizati sunt, illuminati vocantur, Hebr. 6. et 10. Et quomodo mare rubrum transitum praebens Hebraeis, Aegyptiorum manibus eos eripuit, ipsos autem Aegyptios submersit ac perdidit: ita nos salvos facit baptisma, demersis et extinctis hostibus, id est, peccatis nostris. Rursus quomodo populus ille per mare rubrum traductus pervenit ad manna typicum: sic abluti baptismo Christi sanguine consecrato, perducuntur ad verum illud manna, quod soli norunt fideles. Ad hunc modum super figura transitus Hebraeorum per mare rubrum philosophatur August. tract. 11. in Joann. Nam et de manna nunc sequitur.

3. *Et omnes eandem escam spiritualem manducaverunt.*

4. *Et omnes eundem potum spiritualem biberunt. Quaeritur,* utrum quod dicit eandem escam omnes comedisse, sit intelligendum, eandem omnes inter se, an eandem nobiscum; et de potu similiter. Augustinus tract. 26. super Joannem intellexit tam escam quam potum eundem nobiscum; videlicet spiritualem, ut ait Apostolus; etsi corporalem escam potumque diversum. Nam illi manna et aquam de petra, non aliud. Spiritualem vero escam et potum illorum nobiscum interpretatur eundum, id est, Christum, quem olim et manna significavit de coelo descendens, et petra fundens aquas: et quem apud nos significat ac repraesentat altare Dei. Nam, inquit, *sacramenta illa fuerunt, in signis diversa, sed in re, quae significatur, paria.* Hunc intellectum videri potest exigere series verborum Apostoli. Monet enim in consequentibus Corinthios, ne sibi promittant impunitatem, si concupiscentes sint malorum, si idolorum cultu polluantur, si fornicentur, et caetera, etiamsi Christi participes facti sint, utpote in Christum baptizati, et mystico cibo potuque refecti: quia nec Israëlitae impune tulerunt, similia peccantes, quamvis et illo suo quodam baptismo essent abluti, et cibum potumque divinitus subministratum percepissent; ac per ista Christi quoque participes effecti fuissent, tanquam unius ejusdemque nobiscum alimoniae spiritualis, sub signis diversis. Huc Augustinus allegat et illud, quod Apostolus subjungit, bibisse illos de spirituali petra; quodque hanc petram interpretatur Christum. Sensum hunc etiam Graeci in suis commentariis insinuant magis quam tradunt.

At vero Latini plerique intelligunt, patres illos eandem inter seipsos escam edisse, eundemque potum bibisse, ut totius loci sensus sit: Etsi patribus nostris omnibus communia fuerint haec beneficia, nubis protectio, et baptismus sub nube et mari; item manna, et aqua de petra, quemadmodum et alia multa: non omnes tamen in terram promissionis introducti fuerunt; quia, sicut infra dicitur: *non in pluribus eorum beneplacitum est Deo.* Sic igitur, inquit, et nos, quamvis omnes eundem cibum ac potum mysticum de mensa Domini sumamus, quemadmodum et omnes uno Christi baptismo sumus abluti; non tamen impunitatem sperare debemus, si peccaverimus. Hic sensus planus ac perspicuus est, idemque germanior. Nondum enim escae potusque nostri mentionem ullam fecerat Apostolus, ut illuc referri possent hae voces *eandem* et *eundem.* Neque saltem dixit eandem nobiscum; quod dictum aut indicatum oportuit, si relationem ad nos intelligi voluisset: sed absolute τὸ αὐτὸ βρῶμα, τὸ αὐτὸ πόμα, *eundem cibum, eundem potum.* Ut si dicam: omnes Hispani eundem habent regem, nec addam cum quibus eundem, utique significo, quod eundem inter se. Prior autem sensus vel ex eo refelli potest, quod verum non sit, omnes illos patres, de quibus Apostolus loquitur, Christi participes factos fuisse

per fidem, ut Augustinus intelligit. Nam saepissime eorum incredulitatem et rebellionem increpasse leguntur Dominus et Moses. Et Paulus ipse statim subjicit, in multis eorum non fuisse beneplacitum Deo.

Porro spiritualem vocat Apostolus escam illam et potum, id est manna et aquam de petra; vel quia non humana opera, sed praeter naturam divino miraculo suppeditabatur utrumque, quemadmodum multi exponunt; vel potius, uti docet Liranus, propter significationem spiritualem seu mysticam. Erant enim illa spiritualia, non in se, sed in rebus significatis, quarum erant figurae: sicut et alia multa, quae in illo populo vel exhibebantur vel gerebantur in typum futurorum.

Quid autem manna mystice significaverit, hoc loco non dicit Apostolus, sed infra declarat, ubi meminit unius panis, de quo omnes participamus, id est, corporis Dominici. Item aqua populo data quid mystice significaverit, non explicat, sed intelligendum relinquit, videlicet sanguinem Dominicum, cujus sub nomine calicis eodem loco mentionem facit. Est autem aqua de petra sanguis de latere Christi. Quas quidem mysticas significationes luculenter expositas videre est in commentariis Graecorum. *Quomodo enim,* ait Chrysostomus, *tu comedis corpus Domini, sic illi manna: et quomodo tu bibis sanguinem, sic illi aquam de petra.* Et infra: *Illis manna et aquam; tibi corpus praebuit et sanguinem.* Jam quod ipsa petra Christi figuram gesserit, confestim audiemus.

Bibebant autem de spiritali consequente eos petra. Graece: *Biberunt enim de spiritali sequente petra:* ut sit probatio partis praecedentis, qua dictum est, omnes eundem potum bibisse. Similiter habet textus Ambros. omisso etiam pronomine *eos,* licet quidam codices addant. Sed haec lectio, Graecis consona, antiquiorum est Ambros. codicum, et facile colligitur ex verbis commentarii. Nam et in eodem commentario ad illud cap. 14. *Spiritus Prophetarum Prophetis subjectus est,* citantur eadem haec verba absque pronomine. Rursus exstat haec Graecorum lectio apud Irenaeum lib. 4. cap. 28. et 45. et apud Augustinum passim, ut homil. 27. inter. 50., tract. 26. et 45. in Joan., lib. 12. contra Faustum cap. 29. et alibi: item apud Hieron. (seu quisquis autor) in enarr. Psalm. 41., tametsi pronomen *eos* ad sensum commode suppletum est, non solum a nostro interprete, verum etiam ab aliis nonnullis.

Porro cum legamus, bis Mosen e petra baculo percussa populo sitienti aquas eduxisse, primum Exod. 17., deinde Num. 20., quaeritur ad utram scripturam hic respiciat Apostolus. Quod enim Hieronymus ab Oleastro scribens in Numeros sentit, unum idemque esse aqua fluentis e petra miraculum, quod utroque loco describitur, in Exodo brevius, in Numeris prolixius ac plenius, eam opinionem Cajetanus illo antiquior, in utrumque locum scribens bene refellit, tum ex temporum differentia, tum ex ordine rerum gestarum. Nam alterum contigit in undecima mansione apud Raphidim, priusquam ventum esset ad montem Sinai, id est, anno primo post egressionem populi, tabernaculo nondum exstructo: alterum commemoratur in mansione trigesima tertia, quae erat in deserto Sin apud Cades, id est, sub initium anni quadragesimi: ac proinde longe post tabernaculi structuram. Quod vel ex eo liquet: nam ibi narratur Moses tulisse virgam, quae erat in conspectu Domini, id est, in tabernaculo foederis, ubi scilicet Domino jubente fuerat antea reposita, Num. 17. Quibus adde, quod Num. 20. murmurantes dicunt: *Utinam periissemus inter fratres nostros coram Domino:* quod Exod. 17. dicere non poterant, quando populus nulla adhuc plaga percussus fuerat a Domino.

Movetur Oleastrius eo argumento, quoniam qui in libro Numerorum ob aquae penuriam murmurarunt, erant ex iis, qui egressi fuerant ex Aegypto. Dicunt enim: *Quare nos fecistis ascendere de Aegypto?* Atqui quadragesimo post egressionem anno nulli eorum, qui de Aegypto ascen-

derant, superstites erant, praeter Mosen, Aaron, Josue et Caleb. Sed facile respondetur, et quidem dupliciter: *vel* ut ascendisse dicantur non in se, sed in parentibus; nam parentes eorum ascenderant. *Vel* quia revera etiam ipsi cum parentibus ascenderant de Aegypto, nondum tamen nati viginti annos. Quod enim dicitur, omnes, qui educti fuerant ex Aegypto, periisse in deserto, de iis intelligendum constat, qui Num. 1. leguntur numerati fuisse a viginti annis et supra, sicut expresse Dominus suis verbis id declarat Num. 14.

Cum igitur manifestum sit, diversas esse aquae fluxiones e petra, quae in Exod. et Numeris describuntur, Cajetanus in hujus loci commentario censet, Apostolum ad utramque respicere. Nam et uterque Scripturae locus hic ad marginem annotari solet. Aquinas tantum refert ad historiam Numerorum. Liranus vero tantum ad locum Exodi. Quod postremum etiam nobis maxime probatur. Etenim licet utraque petra baculo percussa Christi figura fuerit in ligno passi, lanceaque perforati; de sola tamen priori petra Paulum loqui docent verba sequentia, cum dicit: in pluribus eorum non fuisse beneplacitum Deo; prostratos enim esse in deserto. Nam haec poena, quam infra suo loco exponemus, antecessit eam populi de aquae defectu murmurationem, quae Numerorum 20. describitur, ut patet ex ejusdem lib. cap. 14. Quare ad eam referri non potest, sed solum ad illam, de qua in Exodo; quam sine dubio poena illa secuta est, etsi non continuo.

Nunc videndum, quam Apostolus intelligat petram spiritualem. Chrysostom. aliique Graeci Christum ipsum interpretantur, propter id quod sequitur, *petra autem erat Christus;* atque etiam propter hoc quod dicit, petram consecutam seu comitatam illos fuisse; quod de petra materiali, quae suo loco mansit immota, non videtur accipi posse. Sic igitur Apostolum exponunt: Bibebant de aqua, quam eis praebebat petra spiritualis, id est, Christus, qui per divinitatem tunc erat, et nusquam aberat: quique toto itinere varia beneficia praestando eos comitabatur, repraesentatus per angelum populi ductorem: de quo dicemus infra. Verum si Christus significaretur, non diceret Apostolus, *sequente,* sed praecedente petra. Angelus enim velut ductor populum praecedebat, ut loquitur Scriptura Exod. 23. et 32.

Quocirca magis placet petram materialem intelligi, illam ipsam, ex qua aquae eruperant in deserto, quae fere Latinorum interpretatio est; ut sit sensus: Bibebant ex petra (Graece ἐκ πέτρας) fundente aquas; quomodo bibere quis dicitur e dolio, ex quo vinum depromitur. Haec autem petra comitata dicitur Israëlitas, eo quod aquae, quas petra copiosissime fundebat, pro commoditate populi in rivos divisae, longo spatio profluerent, donec veniretur ad locum, ubi esset aquarum copia. Unde Psalm. 77. de illis aquis dicitur: *Et deduxit tanquam flumina aquas, et torrentes inundaverunt,* et Psalm. 104. *Dirupit petram, et fluxerunt aquae: abierunt in sicco flumina.* Hanc expositionem comitantis petrae videre est in glossa ordinaria, et apud B. Ariam, aliosque recentiores. Et huc revocari potest ille multorum commentarius, qui petram comitantem interpretatur obsequentem populi desiderio.

Quod vero quidam referunt, filios Israël hanc petram secum retulisse per viam, addita etiam fabula de ejus parvitate, ut a Maria sorore Mosis in sinu gestaretur, deque ejus spontaneo per castra motu: totum id merito velut Judaicum somnium rejicit atque explodit Haimo. Spiritualis autem vocatur eadem petra, quomodo manna et aquas e petra fluentes dictum est vocari escam et potum spiritualem, propter spiritualem videlicet significationem.

Nec vero contextus Apostoli diversum intellectum ab eo, quem dedimus, facile recipit. Si enim nubes et mare, omnium interpretum consensu, intelliguntur illa materialia, mystice tamen aliud significantia; igitur et esca, potus, petra, mate-

rialia debent intelligi, quamvis spiritualia dicta propter significationem; secundum id quod in sequentibus testatur, haec omnia in figura nostri facta esse. Et quidem petra, quomodo spiritualis fuerit significatione, continuo declarat.

Petra autem erat Christus. Hujus enuntiati subjectum an petra sit, an Christus, haud liquet, ne quidem ex Graeco. Nam utrique praeponitur articulus: ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ χριστός. Certe non improbabile est, vocem *Christus* subjecti locum tenere, ut ordo et sensus sit: Christus erat illa petra, id est, Christus erat res per illam petram spiritualiter ac mystice significata. Neque enim insolitum est in sermone, subjecti et praedicati, etiam substantivorum, ordinem inverti. Exempla sunt Joan. 1. *Deus erat verbum,* et cap. 4. *Spiritus est Deus,* et Psalm. 94. *Deus magnus Dominus.* Quae recto ordine sic efferas: Verbum erat Deus. Deus est Spiritus. Dominus est Deus magnus. Confirmatur autem haec syntaxis ex eo, quod Petrus Act. 4. simili sensu de Christo dixit: *Hic est lapis, qui reprobatus est* etc. Plerique tamen ordinem verborum sequentes, vocem *petra* subjecti loco statuunt. Pro quibus facere fortasse videatur verbum praeteriti temporis *erat:* cum alioqui dicendum videretur in praesenti, Christus est petra, id est, res per illam petram significata; quomodo Petrus dixit, Christum esse lapidem angularem, non fuisse. Quanquam nec hoc convincit. Nam propter significationem olim factam utrumque dici potuit, et petram fuisse Christum, quia Christum significabat: et Christum fuisse petram, quia per petram significabatur. Nam et Joannes non dixit, Verbum esse Deum, sed fuisse: ut ejus significaret aeternitatem. Itaque parum refert, utrum ordinem hic sequamur: utraque enim constructio redit in eundem sensum.

Utrovis autem modo ordinentur Apostoli verba, non est existimandum, *erat* pro *significabat* positum esse, quod volunt Sacramentarii; ut hoc exemplo suadeant etiam in illis Christi verbis: *Hoc est corpus meum,* verbum *est* idem valere, quod significat. Quam verbi *est* significationem nec in Scriptura reperies usquam, nec grammatici tradunt. Sed sicubi repugnantia est inter subjectum et praedicatum proprie sumpta, necesse est in altero eorum improprietatem agnoscere; ut si hominem stupidum voces asinum aut stipitem. Itaque si (petra) construatur ex parte subjecti, sensus enuntiationis apostolicae erit: illius petrae significatum erat Christus, sive, quod per petram significabatur, est Christus: ut nimirum (petra) pro re per ipsam significata ponatur, retenta propria significatione verbi copulantis: quomodo exponendum est illud Apoc. 17. *Aquae multae sunt populi multi,* et alia hujusmodi. Cum autem inter extrema hujus propositionis: *Hoc est corpus meum*, nulla sit repugnantia (nam operatorius est Christi sermo): nequaquam consequens est, ad consimilem modum ea verba recte exponi. Sed hac de re latius egimus, et ex professo, ad distinctionem 8. lib. 4. sentent., rursus aliquid dicturi ad vers. 24. cap. proxime seq.

Caeterum qua ratione petra a Mose percussa Christum significaverit, non est difficile declarare. Christus enim ut petra firmissima totam sustinet ecclesiam; idemque percussus et occisus a Judaeis, quorum figuram Moses gerebat, exundavit aquas uberrimas gratiarum, quibus salubriter reficimur in hujus vitae deserto, quicumque tendimus ad terram promissionis spiritualem seu mysticam, id est, patriam coelestem. Jam vero sicut petram Apostolus Christum dixit, ita dicere potuit, nubem et mare esse baptismum, et manna esse corpus Domini, et aquam de petra sanguinem; scilicet per significationem. Verum haec insinuare quam exprimere maluit, interpretibus enucleanda relinquens.

5. *Sed non in pluribus eorum beneplacitum est Deo.* Negatio secundum sensum sequitur: sed in pluribus eorum non fuit beneplacitum Deo: Hebraismus, id est, plurimi eorum Deo non placuerunt,

imo vehementer displicuerunt: utique propter incredulitatem, murmurationes, et alia peccata, quibus iram Dei adversum se provocaverunt, uti mox speciatim ipse Paulus explicat. Bene autem dicit *in pluribus*, id est, quam plurimis: quoniam e sexcentis millibus altero egressionis anno in numerum relatis, duo tantum Caleb et Josue, post annum quadragesimum, terra promissa potiti sunt: caeteri omnes in solitudine per annos quadraginta variis plagis ac mortibus exstincti. Lege Numer. cap. 14. et 26. Hinc sequitur:

Nam prostrati sunt in deserto. Synecdochicus sermo. Nam de cadaveribus eorum loquitur. Respicit enim ad id, quod dicitur ac repetitur Num. 14. *In solitudine jacebunt cadavera vestra.* Sic Heb. 3. de iisdem: *quorum cadavera prostrata sunt in deserto.* Ex his intelligi vult Apostolus, etiam nobis nihil profuturum, quod per Christum e daemonum servitute liberati et baptismo mundati, caeterisque Christi sacramentis refecti sumus, si Israëlitas peccando fuerimus imitati. Ideo sequitur:

6. *Haec autem in figura facta sunt nostri.* Graece ad verbum: *Haec autem figurae nostrae, vel nostri fuerunt, vel facta sunt.* Et hoc fere modo citant istam sententiam Cyprianus epist. 77. ad Magnum, et Augustinus libr. 4. contra Faustum cap. 2. ubi legit *nostri,* et lib. 16. cap. 28. aliisque locis, in quibus legitur *nostrae:* ut et apud Bedam in collectaneis ex Augustino. Legit ad hunc modum etiam Tertull. lib. de corona militis cap. 9. Alibi vero aliter, ut libr. 5. contra Marcionem cap. 7. *Haec autem exempla nobis sunt facta.* Sensus tamen idem est. Haec, inquit, quae commemoravi contigisse patribus nostris, fuerunt typi quidam ac figurae, et exempla eorum, quae fiunt, aut futura sunt circa nos, qui sumus adscripti in populum Dei: et ita quidem, ut ad nostram doctrinam, instructionem et cautelam referenda sint; ut infra dicit vers. 11. *Scripta sunt autem ad correptionem nostram.* Quod et hic consequenter ac per species peccatorum declarat.

Ut non simus concupiscentes malorum. In Graeco expressius significatur causa finalis: *ad hoc ut nos non simus concupitores malorum.* Qua parte notat in Corinthiis concupiscentiam gulae: qua titillante miscebant se epulis sacrorum gentilium. Dicitur autem mala concupiscere, quicumque vel rem illicitam seu prohibitam concupiscit, ut primi parentes; vel rem licitam male atque illicite, ut Israëlitae in deserto: de quibus sequitur:

Sicut et illi concupierunt. Non res aut natura malas aut prohibitas, sed bonas licitasque male et inordinate; velut carnes, pisces, pepones, cucumeres, porros, allia, caepe: non contenti cibo, quem illis Deus tanto miraculo caelitus mittebat. Respicit enim Apostolus ad historiam Num. 11., ubi hujusmodi concupiscentia et plaga subsecuta describitur, eaque tam gravis, ut loco nomen remanserit *sepulcra concupiscentiae.* Significat autem, futurum, ut et nos similia patiamur, si similiter ut illi malorum concupiscentes fuerimus. Similia dico, juxta proportionem poenarum hujus saeculi, cum poenis saeculi futuri. Nam et plagae Israëlitarum figurae fuerunt poenarum, quas infliget Deus iis, qui post baptismum ac mensae Dominicae participationem, ad priora vitia relapsi fuerint.

7. *Neque idololatrae efficiamini.* Mutat personam more Hebraeis familiari. Nam prius dixerat: *Ut non simus concupiscentes malorum.* Hanc mutationem rursus observare est in sequentibus. Sensus: Ad idolorum, et omnino falsorum deorum cultum ne redeatis; sive ex animo per apostasiam, sive opere qualicumque externo per communionem cum infidelibus idola falsosque deos ex animo colentibus, propter quod infra dicit: *Nolo vos socios fieri daemoniorum.* Hunc enim posteriorem modum idololatriae in consequentibus ab eo loco: *Fugite ab idolorum cultura,* apertius exponit ac prohibet. Addidi generatim de falsis diis: nam spe-

ciem posuit pro genere, cum hic, tum alibi, quoties ab idololatria fideles revocat, eo nomine comprehendens omnem cultum, quo pro Deo colitur quod non est Deus.

Sicut quidam ex ipsis. Graece, *sicut quidam eorum,* quomodo vertit infra vers. 9. Supplendum, facti sunt idololatrae, videlicet aureum vitulum, quem sibi erexerant, pro Deo suo colentes ac dicentes: *Hi sunt dii tui,* quemadmodum legitur Exod. 32., pro quo Nehemiae 9. *Iste est Deus tuus.* Quod in Hebraeo unum idemque est. Dicit autem *quidam ex ipsis.* Nam illi, per quos Mose jubente trucidati fuerunt idololatrae, non sunt idololatris annumerandi.

Quemadmodum scriptum est. Exodi loco jam citato. *Sedit populus manducare et bibere, et surrexerunt ludere.* Latinius hoc modo: *Consedit populus ad edendum et bibendum: et surrexerunt ad ludendum.* In his verbis significatio est idololatriae. Nam ederunt et biberunt epulo constructo ex hostiis pacificis, quas aureo vituli simulacro obtulerant. Proxime enim illud praecedit: *Surgentesque mane obtulerunt holocausta et hostias pacificas.* Simul hac parte Corinthios, qui in mensa talibus instructa dapibus accumbebant, perstringit Apostolus, tanquam idololatriae participes. Quae res infra plenius ab eo docetur. Porro saturi ac temulenti coeperunt ludere, choros ducendo, cantando, tympana pulsando, et his similia faciendo pro solemnitate erecti idoli, uti liquet ex historia. B. Augustinus quaest. 61. inter 83. et ex eo glossa ordinaria, lusum hunc interpretantur idoli cultum. *Quid enim,* inquit Augustinus, *lusui puerili tam simile est quam idola colere?* Verum Scriptura Exod. 32. vers. 6. 18. et 19. non aliter illos lusisse significat, quam eo modo quo dixi, licet id fecerint ob idoli solemnitatem, eaque ratione cultus idoli recte vocetur: ut ab Aquinate, Lirano et aliis annotatum est.

8. *Neque fornicemur.* Recte post epulas fornicationis meminit: quia ciborum vinique satietas libidinem provocare solet. Fornicari in Scriptura generale vocabulum est, comprehendens omnem concubitum viri cum muliere non conjugalem: ut annotavimus ad initium cap. 5., tametsi interdum strictius sumatur. Erat hoc vitium apud gentiles adeo commune, ut de eo, qui ex gentibus crediderant, specialiter admonendi essent Apostolico decreto. Act. 15. Nominatim vero Corinthios scortationi deditos fuisse, colligi potest ex iis, quae scripsit cap. 5. et 6. Passim quoque scriptores ethnici Corinthia scorta commemorant: videlicet ad publicam prostitutionem Veneri consecrata, cujus in ea civitate templum erat celebre.

Sicut quidam ex ipsis fornicati sunt. Respicit ad historiam Num. 25., ubi leguntur Israëlitae fornicati fuisse cum mulieribus Madianitarum, consilio Balaam, de quo Num. 31., in castra submissis: a quibus et ad sacrificia vocati, de iis comederunt, et deos ipsarum adoraverunt. Solam tamen fornicationem hic nominat Apostolus, quia fornicatio principalior erat. Non enim studio peregrini cultus, quomodo patres eorum peccaverant in adoratione vituli; sed ut mulieribus, quarum amore capti erant, obsequerentur, deos earum venerati sunt.

Et ceciderunt una die viginti tria millia. Ceciderunt interfecti a judicibus Israël, quibus praeceperat Moses dicens: *Occidat unusquisque proximos suos, qui initiati sunt Beelphegor:* quod erat idolum Madianitarum: cum prius jussu Domini principes populi suspensi fuissent contra solem in patibulis. Verum numerus occisorum convenire non videtur. Nam in lib. Numerorum *occisi* leguntur *viginti quatuor millia hominum.* Cajetanus putat errore scribarum factum, ut alterum numerum pro altero positum vel hic, vel in Numeris habeamus. Quam solutionem etiam Aquinas suggerit. Oecumenius referens ipsa veteris Scripturae verba, numerum exprimit eundem quem Paulus; ac subjungit: *Quidam autem veterum scriptorum posuerunt viginti quatuor millia.* Ex quo apparet, exemplaria Graeca memorati loci Scripturae

quondam variasse: licet nunc constanter habeant *viginti quatuor*, ut est in Hebraeo. Certe in verbis Pauli falsitas esse non potest, cum minor numerus contineatur in majore. Qua responsione multi sunt contenti. Quanquam et illud dici potest, Mosi non fuisse propositum, ut numerum occisorum exacte redderet: nec enim id solent historici. Quum ergo numerus occisorum esset inter tria et quatuor millia supra viginti; Moses ulteriorem numerum scripsit, Paulus citeriorem. Est et alia conciliatio, quam adfert Catharinus. Urget enim illud, quod Paulus, non Moses, scripsit *una die*. Ut pridie quidem principes, id est, illustres ex populo viri circiter mille fuerint interfecti: altera vero die e reliquo populo viginti tria millia. Hoc solum a Paulo dictum, Mosen utrumque numerum fuisse complexum. Mihi prima responsio, quae est utriusque Thomae, suffragante Oecumenio, plus caeteris probatur.

9. *Neque tentemus Christum.* Christum tentare, et signa requirere Judaicum erat. *Judaei*, inquit, *signa petunt;* supra cap. 1. Qui et in Evangelio Christum ita compellant: *Quod ergo tu facis signum, ut videamus et credamus tibi?* Joan. 6. Sed et scribae et pharisaei Christum tentasse leguntur, signum de coelo quaerentes ab eo, Matth. 12. et Luc. 11. Quidam igitur hunc locum sic exponunt: Ne tentemus Christum, diffidentes ejus promissis, et ex hujusmodi diffidentia signa petentes: quales Apostolus Petrus 2. epist. 3. praemonet venturos, nempe qui dicerent: *Ubi est promissio adventus ejus?* Nam et verisimile est, inter Corinthios fuisse, qui de Christi promissis haesitare inciperent: velut eos, qui fidem resurrectionis mortuorum vertebant in dubium, ut infra cap. 15. Primasius huc refert illam tentationem, de qua Paulus in 2. ad eosdem Corinthios epist. cap. 13. dicens: *An experimentum quaeritis ejus, qui in me loquitur Christus?* Mihi magis videtur illud ad rem praesentem pertinere, quod dicit infra vers. 22. *An aemulamur,* seu *provocamus Dominum? Numquid fortiores illo sumus?* Hoc enim erat Christum tentare, potentiae ejus periculum facere.

Sicut quidam eorum tentaverunt. Graece hoc et sequenti versu: *Sicut et quidam* etc. Cajetanus in hac parte ex Graeco legendum annotat *eum* pro *eorum,* Stapulensem secutus autorem: qui id prior annotavit, adeoque sua versione expressit: *quemadmodum et aliqui ipsum tentaverunt,* sed haud dubie vitioso usus exemplari, in quo scriptum esset αὐτὸν pro αὐτῶν. Nam in textu Paulino tam supra quam infra legitur αὐτῶν *eorum.* Sed quem tentaverunt? *Deum vel Christum,* ait Thom. in comment. Si repetas Christum, ut fere Latini interpretes (nam et planus textus id omnino videtur exigere, nimisque coactum est, aliud, quam quod praecessit, velle subaudire), valebit hic locus ad destruendam haeresin Photinianam, quae negat Christum fuisse ante Mariam: imo generaliter adversus eos, qui Christum Deum negant. Nam tentationis peccatum proprie committitur in Deum. Sic et Augustinus accepit hunc locum lib. 3. contra Maxim. cap. 26. verbis etiam a Beda citatis.

Favet hic locus opinioni a veteribus Theologis tam Latinis quam Graecis traditae de angelo, qui duxit filios Israël per desertum in terram promissionis: nempe Christi in carne venturi personam in eo fuisse praefiguratam, ac quodammodo repraesentatam: ut propterea, quae ab illo vel adversus illum gesta aut facta fuerunt, ad Christum referant, tanquam ab eo vel adversus eum gesta aut facta. Estque eadem traditio de angelo, qui patribus antiquis apparuisse legitur, ut Abrahae in convalle, sive juxta LXX. ad quercum Mambre, Gen. 18., Jacob in Bethel, Genes. 28., Mosi in rubo et in monte, Exod. 3. et 24. et Act. 7., Josue in campestribus Jericho, Jos. 5. Denique et regi Nabuchodonosor in fornace ignis, Dan. 3.

Nam unum et eundem angelum fuisse, qui in typum Christi venturi, inque ejus specie omnibus illis apparuerit, censent

dicti Theologi. Etenim quia Deus Pater invisibilis est, et Spiritus sanctus invisibilis: solus autem Filius Dei futurus erat naturaliter visibilis, quia carnem assumpturus, idcirco eum solum angelus ille visibiliter referebat, apparens videlicet in ea specie, in qua Dei Filius aliquando erat assumpta carne conspiciendus. Hinc rex ille dicebat, se videre speciem angeli similem Filio Dei. Et Christus ipse ad Judaeos: *Abraham*, inquit, *pater vester exultavit, ut videret diem meum: et vidit et gavisus est*, Joan. 8. Quin et illud Jesaiae 6. *Vidi Dominum sedentem super solium excelsum* etc. de Christo Domino a Propheta viso dictum esse, idem Joannes affirmat cap. 12., quum post alia recitata ejusdem Prophetae verba subjungit: *Haec dixit Jesaias, quando vidit gloriam ejus, et locutus est de eo.* Nam *relativum ejus, eo, procul dubio refertur ad Jesum:* inquit Jansenius cap. 111. commentarii sui Evangelici.

Dicuntur autem hi Dominum, et Christum, et Dei Filium vidisse, quia propriam ac manifestam carnis ejus speciem, angelico ministerio suis oculis oblatam viderunt: quomodo qui in speculo videt expressam alicujus hominis imaginem, ipsum hominem videre dicitur. Jam istuc et aliae Scripturae alludunt. *Jesus*, inquit Apostolus Judas, *populum de terra Aegypti salvans, secundo eos, qui non crediderunt, perdidit*, et Paulus Hebr. 12. de Christo loquens: *Cujus vox movit terram tunc: nunc autem repromittit* etc. Stephanus quoque Act. 7. eum, qui Mosi locutus est, et ductor populi fuit, nunc angelum, nunc Dominum vocat. Eodem referri potest illud Sap. 18. *Omnipotens sermo tuus de coelo durus debellator in mediam exterminii terram prosilivit.* Huc igitur et Paulum respicere, cum dicit, Christum ab Israëlitis olim fuisse tentatum, verisimile est. Ita commentator Ambros. *Christum tentasse dicuntur*, inquit, *quia Christus erat, qui ad Mosen loquebatur.*

Tradunt hanc, quam retuli sententiam, primum Graeci scriptores, *Justinus* in dial. adversus Tryph. *Irenaeus* lib. 3. advers. haereses cap. 6. et lib. 4. cap. 23. *Eusebius* lib. 5. demonst. Evang. cap. 9. et sequentibus, nec non in prooemio hist. eccl. et *Athanasius* in apol. suae fugae. Quibus accedunt Latini, *Tertull.* compluribus locis a Pamelio annotatis Paradoxo 19. *Cyprianus* lib. 2. testim. cap. 5. et 6. *Hilarius* lib. 5. de Trin. et in exposit. Psalm. 68. *Ambrosius* praefat. in Lucam, et lib. 1. de fide ad Grat. cap. 5. *Prudentius* in apotheosi adversus Patripass. et Judaeos. *August.* in conc. ad catechumenos cap. 15. et autor quaest. vet. et novi testamenti quaest. 117. et rursum parte 2. quaest. veteris testamenti quaest. 18.

Postremo valde confirmat hanc patrum traditionem vox ecclesiae in adventum Dominicum canentis illam antiphonam: *O Adonai, et dux domus Israël, qui Mosi in igne flammae rubi apparuisti, et ei in Sina legem dedisti, veni ad redimendum nos in brachio extento.* Quam orationem, ut et caeteras ejusdem ordinis antiphonas, ad Christum Dei Filium proprie dirigi, non est dubium. Talis est et illa paschalis antiphona: *Surrexit Christus de sepulcro, qui liberavit tres pueros de camino ignis ardentis.* Secundum haec igitur tentaverunt Israëlitae Christum in illo angelo ductore suo, Christi personam eo quo dictum est modo repraesentante. Ac saepe quidem populus ille Dominum tentavit in deserto: ut Exod. 17. quando deficiente aqua dixit: *Estne Dominus in nobis, an non? Et vocatum est nomen loci illius tentatio.* Item Exod. 16., quando panem petiverunt; et Num. 11. quando carnes. Haec enim eos fecisse tentando Deum, ac de ejus potentia dubitando, testatur David Psalm. 77. dicens: *Et tentaverunt Deum in cordibus suis, ut peterent escas animabus suis. Et male locuti sunt de Deo; dixerunt: Numquid poterit Deus parare mensam in deserto?* Et iterum: *Numquid et panem poterit dare, aut parare mensam populo suo?* et quae sequuntur. Denique Dominus ipse Num. 14. testatur

dicens: *tentaverunt me jam per decem vices, nec obedierunt voci meae.* Verum hoc loco respicit Apostolus ad historiam Num. 21., ubi populus pertaesus itineris ac laboris, locutus est contra Dominum, dicens: *Deest panis, non sunt aquae* etc. Tunc enim illos secuta est ultio divina, de qua subjungit:

Et a serpentibus perierunt. Scilicet morsibus eorum interfecti. Scriptura serpentes ignitos, id est, urentes vocat. Putantur fuisse, quas Graeci dipsades appellant, nomine deducto a siti. Id enim consonat historiae. Nam in Arabia praecipue nascuntur, et morsu sitim ardentissimam inducunt; quae nec potu restingui queat, sed omni humore consumpto, mox hominem exstinguat. Meminit Apostolus hujus peccati atque vindictae, dans occasionem mysterii cogitandi. Nam qui hoc modo peccaverunt, *a serpentibus perierunt, donec serpens aeneus erectus est: quem qui intuebantur, a morsibus serpentium sanabantur,* ut annotat Lombardus. Qua quidem in re fuit expressa Christi salvatoris in cruce exaltati figura, ab ipso Christo exposita, Joann. 3.

10. *Neque murmuraveritis.* Vel contra Deum, vel potius contra homines vobis praefectos: quae tamen murmuratio in Deum redundat, protestante Mose: *Non contra nos est murmur vestrum, sed contra Dominum,* Exod. 16. Est autem murmuratio, quando sine justa ratione praecepto seu voluntati superioris contradicitur, aut de ejus administratione querimonia suscitatur. Tale quid apud Corinthios fideles accidisse, mirum non videbitur reputanti factiones et schismata, quae inter eos erant: de quibus cap. 1. 3. et 11. Nam et Philippenses, utique laudatiores, admonet dicens cap. 2. *Omnia facite sine murmurationibus.*

Sicut quidam eorum murmuraverunt. Saepissime legitur populus ille in deserto murmurasse contra Deum et Mosen. Itaque videri potest incertum, de quo eorum murmure Paulus loquatur. Verum ex poena subjuncta colligitur, eum loqui proprie de murmure, quo *contra Mosen et Aaron murmuravit omnis multitudo filiorum Israël, dicens: Vos interfecistis populum Domini* (his enim verbis describitur Num. 16. sub finem), non autem de alio quopiam murmure. Nam murmurationem unam et alteram, quae narrantur Exod. 16. et 17., nulla punitio legitur subsecuta. Nondum enim populus legem acceperat.

Sed neque sermo est de murmuratione, quae Num. 11. describitur; nec rursum de ea, quae cap. 14. ejusdem libri. Quae duo loca fere solent hic in margine notari. Nam cap. 11. puniuntur, qui carnes concupierant; de quibus jam ante locutus est Apostolus. Et cap. 14. murmuratio quidem populi describitur, non tamen punitio, sed generalis quaedam comminatio, scilicet morituros esse in deserto, nec visuros terram promissam. Rursus initio cap. 11. fit mentio cujusdam plagae per ignem devorantem extremam partem castrorum: quae et ipsa propter murmur populi divinitus immissa fuit. Non eo tamen Apostolum hic respicere, sed ad historiam Num 16., patebit ex eo, quod sequitur:

Et perierunt ab exterminatore. Exterminatorem nonnulli interpretantur ignem egressum a Domino: propterea fortasse, quod in Numeris legatur multitudinem fuisse vastatam incendio, juxta versionem quidem vulgatam. Verum in Hebraeo nulla fit ignis aut incendii mentio: quemadmodum nec in Graeco, sed tantum plagae seu percussionis. Latini interpretes fere intelligunt angelum percussorem; Graeci potentiam quandam ultricem, quod eodem recidit. Quae est enim ultrix illa potentia, nisi angelus Dei minister? quo et alias saepenumero legitur usus ad punienda hominum peccata: velut Gen. 19., 3 Reg. ult., 4 Reg. 19., Act. 12.

Quod vero Latinorum quidam exterminatorem exponunt eum, qui percussit extra terminos terrae promissae, parum scienter ab illis dicitur. Nam Graeca vox ὀλοθρευτής nullam habet termini significationem, sed eum significat, qui penitus vastat ac perdit; quem et Cicero latine

dixit exterminatorem, in oratione pro domo sua. Porro hujus exterminatoris fit etiam mentio Judith. 8. illis verbis: *Exterminati sunt ab exterminatore, et a serpentibus perierunt:* ut videri possit Apostolus haec scribens illum locum in mente habuisse. Ejusdem exterminatoris mentio fit Sap. 18. in fine, cum dicitur: *His autem cessit, qui exterminabat, et haec extimuit.* Ex quo etiam loco docemur, ad quam plagam his suis verbis respiciat Apostolus; nimirum ad eam, quam populo immissam ac saevientem compescuit Aaron sacerdos; quando stans inter mortuos ac viventes, atque incensum offerens, pro populo deprecatus est. Hanc enim rem gestam Sapiens illo loco diserta oratione commemorat. Rationem vero, cur haec plaga prae aliis adscribatur exterminatori, id est, perdenti angelo, hanc esse existimo: quia modus plagae, fueritne ea per ignem, an per serpentes, an aliter facta, non fuit a Mose expressus; aut certe, quia genus plagae insolitum fuit, et extraordinaria quadam operatione virtutis angelicae inflictum. Quod et dici potest de percussione exercitus Assyriorum sub Ezechia rege, 4 Reg 19.

Quaeritur, qualis fuerit hic exterminator angelus, bonus an malus, et omnino quis fuerit? Librum Sapientiae legenti videbitur de numero malorum fuisse: eo quod sacerdoti pontificalibus ornamentis induto cessisse dicatur atque extimuisse, imo et victus ab illo fuisse. Nam pro eo, quod nos ibi legimus: *Vicit autem turbas,* in multis Graecis habetur ἐνίκησε δὲ τὸν ὀλοθρεύοντα, *vicit autem exterminantem* sive *vastantem:* et mox sequitur, quod *verbo illum, qui vexabat,* Graece τὸν κολάζοντα *ultorem, subjecit.* Verum haec, ut figurato sermone dicta, non incommode etiam de bono angelo possunt accipi. Nam et angelus, qui luctatus fuit cum Jacob, superatus ab eo legitur Gen. 32. et flevisse ac rogasse eum Hoseae 12., qui utique bonus erat, ipiusque adeo Dei personam repraesentabat: ut propter eum in lucta superatum, Jacob dictus sit Israël, id est, praevalens Deo. Genes. ibidem.

Quare et hunc bonum angelum fuisse, mihi valde probabile est; nec vero qualemcunque, sed illum ipsum, qui ductor fuit Israëlitici populi per desertum, et Christi in carne venturi personam praetulit; ideoque Deus et Christus et Jesus nominatus legitur. Nam de angelo ductore, quod idem ultor scelerum futurus esset, ita testatur Dominus Exod. 23. *Ecce, ego mittam angelum, qui praecedat te, et custodiat in via; et introducat in locum, quem praeparavi. Observa eum, et audi vocem ejus; nec contemnendum putes: quia non dimittet, cum peccaveris.* Quod autem gesserit personam et nomen Dei, docet id, quod proxime sequitur: *Et est nomen meum in illo,* videlicet τετραγράμματον. Hoc enim nomine saepe vocatur, et vocat seipsum, ut Exod. 3. 13. 14. 20., Deut. ult. et alibi. Quod Christus appellatus sit, jam supra habuimus ex illis Apostoli verbis: *Neque tentemus Christum, sicut quidam eorum tentaverunt.* Quod Jesus dictus, ostendunt verba Judae Apostoli dicentis in epistola, quod *Jesus populum de terra Aegypti salvans, secundo eos, qui non crediderunt, perdidit.* Quibus etiam ex verbis patet, ipsum incredulorum exterminatorem fuisse. Dicitur autem haec fecisse Dominus Jesus per angelum, de quo loquimur, personam ipsius gerentem.

Jam nec ab hoc angelo diversum fuisse putamus eum, qui percussit Aegypti primogenita (neque enim illis assentior, qui malum eum fuisse putant) et cujus ministerio lex data fuit in monte Sina; quique cum Mose locutus fuit in deserto: et cum Josue in agro urbis Jericho: et qui populum legis oblitum objurgavit, dicens: *Eduxi vos de Aegypto, et introduxi in terram, pro qua juravi patribus vestris* etc. Judicum 2. Denique ipsum fuisse Michaëlem archangelum principem populi Dei, qui corpus Mosi sepelivit: de quo in epist. Judae. Sed haec singula suis argumentis ostendere, non est hujus loci.

Vide, quae commentabimur in epist. Judae vers. 5. et 9.

11. *Haec autem omnia in figura contingebant illis.* Hic rursum Graece est τύποι *figurae,* plurali numero, *Haec autem omnia figurae,* id est, tanquam figurae, *contingebant illis,* ac si dicat: Haec omnia, quae illis antiquis contigisse memoravi, fuerunt typi, figurae, seu tabellae quaedam praenuntiae eorum, quae in ecclesia Christi contingerent. Qua de re B. August. lib. 22. contra Faust. cap. 24. *Dico,* inquit, *illorum hominum non tantum linguam, verum etiam vitam fuisse propheticam; totumque illud regnum gentis Hebraeorum, magnum quendam, quia et magni cujusdam, fuisse Prophetam.* Sic ille. Porro codex unus et alter observatus est, in quo scriptum esset: τυπικῶς συνέβαινεν αὐτοῖς, id est, *typice* seu *figurative contingebant illis.* Sed qui ita scripsit, explicare voluit, quod ab Apostolo obscurius dictum videbatur. Erat enim prior ille populus totus figurativus ac propheticus respectu populi Christiani. Obiter admoneo, S. Thomam passim in Summa Theologica legere quarto causu *in figuram,* ut 1. 2. quaest. 102. art. 2. et 6. et quaest. 103. art. 1. et quaest. 104. art. 2. item 2. 2. quaest. 87. art. 1. Quae lectio ad sensum clarior est. Idem tamen in commentario legit *in figura.*

Scripta sunt autem ad correptionem nostram. Graece πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν, *ad* seu *propter admonitionem nostri,* pro quo Tertullianus *ad commonendos nos,* lib. 5. adversus Marc. cap. 7. Sensus: ut iis lectis vel auditis admoniti sapiamus, ne similiter peccantes similia patiamur.

In quos fines saeculorum devenerunt. Graece, κατήντησεν *occurrerunt,* id est, *inciderunt,* ut Erasmus vertit. Irenaeus lib. 4. advers. haeres. cap. 28. et 45. et Augustinus lib. 32. contra Faust. cap. 9. et alibi, legunt numero singulari. *In quos finis saeculorum devenit,* aut *obvenit.* Graeci tamen codices constanter habent pluralem numerum, quem et legit Tertullianus: *in quos,* inquit, *fines aevorum decurrerunt;* adversus Marcionem loco prius citato, et adversus Praxeam cap. 16. Est autem in his verbis hypallage. Nam recto ordine diceretur: qui in fines saeculorum, id est, in ultima tempora mundi, incidimus. Ultimam quippe mundi aetatem significat, quae ab adventu Christi protenditur usque ad saeculi consummationem. Eandem Joannes vocat novissimam horam, 1. epist. 2. et rursum Paulus, consummationem saeculorum, Heb. 9. Hoc autem tempus est decurrentis ecclesiae, quo implendae sunt figurae priorum temporum. Loquitur enim Apostolus non tantum in persona fidelium sui temporis, sed et eorum, qui post futuri erant usque ad finem saeculi. De hac phrasi Scripturae plura reperies a nobis annotata ad dictum cap. 9. epist. ad Hebraeos.

12. *Itaque qui se existimat stare, videat, ne cadat.* Scilicet alieno cautus exemplo. Significat enim, quorsum superiora de Israëlitis adduxerit. Et quamvis sententia generalis est, tamen praecipue notat eos, qui scientiae nomine sibi placentes, cum destructione proximorum et idololatriae periculo, cibos idolis immolatos comedebant: de quibus dixerat cap. 8. *Si quis se existimat scire aliquid, nondum cognovit quemadmodum oporteat eum scire.* Ad hoc enim nunc a digressione revertitur. Et observa, Paulum non dicere, *qui stat,* sed *qui se existimat stare,* Graece, ὁ δοκῶν ἑστάναι, quod Erasmus et alii vertunt sensu prorsus eodem, *qui sibi videtur stare.* Multi namque sibi stare videntur, qui non stant. Fallunt enim semetipsos, aut certe falluntur. Quales utique erant, quos inflabat scientia, caritate destitutos aedificante.

Igitur ex hac Apostoli sententia, adversus duo specialis ac novitiae fidei capita, duo statuuntur fidei catholicae dogmata: *alterum,* non esse nos certos infallibiliter, quod stemus, id est, justi simus; *alterum,* nec eum, qui justus est, certum esse, quod sit perseveraturus, sed timendum illi esse et cavendum, ne a

justitia cadat in peccatum, et peccati merito pereat in aeternum. Unde patres hanc sententiam interdum absolute citant de homine stante, absque vocabulo *videtur*, ut S. Leo serm. 5. de quadrag. *Dicente namque Apostolo,* inquit, *qui stat, videat, ne cadat: nemo est tanta firmitate suffultus, ut de stabilitate sua debeat esse securus.* Imo Chrysostomus ad ipsum Paulum extendit, in comment. ita loquens: *Cave casum. Nam si timuit Paulus, qui erat omnium fortissimus; multo magis nos timere oportet.* Porro August. lib. de dono persever. cap. 8. locum hunc ita legit: *Qui videtur stare* etc. non addito pronomine *sibi*, quod nec in Graeco est. Sed id recte noster interpres et alii suppleverunt. Intelligitur enim ex consuetudine Graeci sermonis; sicut et supra cap. 7. *Si quis turpem se videri existimat.* Vide, quae illic annotata.

13. *Tentatio vos non apprehendat nisi humana.* In libris Complutensibus ac regiis, aliisque nonnullis tam vetustis quam recentioribus, atque in Missali Romano, legitur *apprehendit*, cum tertia vocali. Quae lectio sincerior est. Nam Graeci codices habent εἴληφε *cepit,* verbo praeteriti temporis. Consentiunt et Graeci tractatores, et versio Syriaca. Sed et apud Cyprianum lib. 3. testim. cap. 91. pro verbo *apprehendit*, legitur *occupavit.* Legunt quidem exhortandi sive optandi modo, *apprehendat,* Ambrosiaster et Primasius in commentariis, item August. lib. 2. de serm. Dom. in monte cap. 9. et autor quaest. vet. et novi testam. quaest. 99. Verum reprehendit et corrigit eam lectionem Sedulius, ita scribens: *Quod Apostoli testimonium non intelligentes quidam, posuerunt pro indicativo optativum modum.* Alioqui Pelagium quoque indicativum legisse, satis arguit ejus expositio.

Nomine tentationis id intelligitur hoc loco, quod in oratione Dominica, *ne nos inducas in tentationem:* ea nimirum tentatio, qua quis tentatur, hoc est, solicitatur ad peccatum; sive diabolo incitante, seu mundo, seu carne: licet hic potissimum respicere plerisque videatur Apostolus ad eas tentationes, quae sunt a mundo, id est, a malis hominibus bonos persequentibus. Cujusmodi tentationes non admodum graves adhuc passi fuerant Corinthii. Nondum enim, ut annotat Cajetanus, a praefectis provinciarum erant vexati propter fidem Christi. Ita tentationem hic accipi, suadet illud, quod sequitur, *qui non patietur vos tentari* etc., ut sensus sit: Moneo vos, ut qui stare vobis videmini, lapsum metuatis; nec vobis placeatis, quasi valde graves tentationes superaveritis. Nam hactenus quidem non nisi humana, id est, modica, mediocris ac superatu facilis tentatio vos occupavit, vobis incubuit. Nondum gravia passi estis. Quod aliis verbis ad Heb. 12. dixit: *Nondum usque ad sanguinem restitistis.* Igitur tacite Corinthios admonet, ut sese praeparent ac muniant adversus graviores tentationes superventuras: ne qui sibi placent de levioribus superatis, gravioribus succumbant.

Humanum autem esse Paulo, quod moderatum ac facile est, tanquam humanis accommodatum viribus, probat locus Rom. 6. *Humanum dico propter infirmitatem carnis vestrae.* Et huic opponitur tentatio supra hominem; qualis illa Pauli, de qua 2 Cor. 1. *Quoniam,* inquit, *supra modum gravati sumus, supra virtutem.* Et hic quidem commentarius de tentatione, quae fit a mundo, probabilis est.

Quanquam sunt, qui Paulum loqui putent de tentatione, quae a carne est, id est, a gula tentante ad idolothyta comedenda. Quem sensum, ut scopo praesentis doctrinae viciniorem, minime rejiciendum arbitror. Nam et tentatio, quam excitat gula, levis est comparatione tentationum, quas commovet mundus, persequendo fideles usque ad bonorum direptionem et mortem ipsam. Et has tamen etiam superare se posse ne diffidant, ostendit a quo victoriam sperare debeant, dum subjungit: *Fidelis Deus* etc.

Quod vero commentator Ambrosius et autor quaestionum supra dictus distinguunt tentationem humanam a divina: docentes humanam esse tentationem, propter spem Dei diffidere de homine, divinam vero, desperare de Deo, humanum auxilium requirendo: prorsus alienum est ab hoc loco, et sensum Apostoli magis obscurat, quam explicat. Quis enim dixerit, opus bonum et sanctum, quale est, propter spem Dei diffidere de homine, esse tentationem; praesertim ejus generis, de quo hic agitur?

Fidelis autem Deus est, qui non patietur vos tentari supra id, quod potestis. *Patietur*, Graece ἐάσει, *sinet.* Post terrorem subjicit consolationem. Nonnulli locum hunc in eum sensum exponunt, quasi Deus nullum hominem supra vires tentari permittat; idque pertineat ad fidem promissorum Dei. Qui commentarius hactenus admitti potest, quia Deus nihil homini praecepit impossibile; et quia ad implenda praecepta suum auxilium promisit. Est autem ejus praeceptum, ut tentationibus resistamus, easdemque resistendo superemus. Et sic intelligendum illud Cypriani capitulum 91. lib. 3. testimoniorum: *Tantum unumquemque tentari, quantum potest sustinere.* Quod confirmat Paulino hujus loci testimonio. Sic etiam intelligendus Augustin. in Tract. de pastoribus, ubi semel et iterum haec Apostoli verba sic accipere videtur, tanquam universe de omnibus hominibus dicta sint. *Neque* enim *imperaret* quicquam *ut faceremus, si impossibile judicaret, ut ab homine fieret;* ait idem Augustin. in exposit Psalm. 56.

Verum constat quam plurimis hominibus, praesertim infidelibus, et in profundum peccatorum demersis, non esse possibile, tentationes omnes superare, nisi potentia multum remota: nempe quatenus adhuc in via hujus vitae constituti, dum utiliter pro eis orari potest, Deo miserente possunt ad bonum converti, et tentationibus evadere superiores.

Sed neque promissio divina de non permittenda supra vires tentatione, pertinens ad omnes homines, invenitur in Scripturis alia, quam qua Deus adjutorem se pomittit afflictis et tentatis. Atqui non iis simpliciter omnibus promittit, sed petentibus. Ait enim: *Petite et dabitur vobis*, et: *Omnis, qui petit, accipit,* Matth. 7. Quam multi vero tentati non petunt? imo quam multi nec petere possunt? ii maxime, qui Deum non noverunt? Nam *quomodo invocabunt, in quem non crediderunt?* Rom. 10. Sane quod ad hunc locum attinet, non dicit Apostolus: *Fidelis Deus,* qui neminem sinit; sed *qui vos non sinet tentari supra id, quod potestis.* Ex quo satis apparet, quod sententiam suam restrictam esse velit ad certum genus hominum: utpote vel ad fideles, vel ad justos, vel ad electos.

Est autem optimus commentarius eorum, qui de electis exponunt. Solet enim Paulus ad electos respicere, sicubi fidem Dei allegat: ut hujus epistolae cap. 1., ubi cum dixisset: *Qui et confirmabit vos usque in finem sine crimine,* mox addidit: *fidelis Deus.* Et manifestius 1 Thess. 5. *Fidelis est,* inquit, *qui vocavit vos, qui etiam faciet,* et 2 Thess. 3. *Fidelis Dominus est, qui confirmabit vos et custodiet a malo.* Loquitur enim ad hunc modum Apostolus, propterea quod promissiones novi testamenti principaliter ad electos pertineant; quibus Deus absolute promisit ac praeordinavit vitam aeternam, et omnia bona ad eam consequendam necessaria; quale est vincere tentationes, et hoc ipsum a Deo petere. Nam hujusmodi promissio nec omnibus fidelibus, nec omnibus justis facta est, sed solis et omnibus electis: eo nimirum sensu, quia quamvis interdum Deus sinat eos supra vires tentari, ac tentatione dejici; quemadmodum accidit Petro, qui ante tentationem *putabat se posse, quod se velle sentiebat, quando dicebat Domino: Animam meam pro te ponam,* inquit Augustinus lib. de grat. et lib. arb. cap. 17., sed non fallebatur, qui dixerat ei: *Non potes me modo sequi,* Joann 13., verumtamen finaliter nulla tentatione a Deo separantur; secundum illud, quod in

eorum persona dicit Apostolus Rom. 8. *Si Deus pro nobis, quis contra nos?* Et iterum: *Quis nos separabit a caritate Christi?* et quae sequuntur.

Exstant autem promissiones illae partim apud Prophetas, partim in Evangeliis, potissimum apud Joannem, Domino de suis ovibus, id est, electis, inter alia sic loquente cap. 10. *Oves meae vocem meam audiunt: et ego cognosco eas, et sequuntur me. Et ego vitam aeternam do eis: et non peribunt in aeternum; et non rapiet eas quisquam de manu mea.* Nec obstat huic expositioni, quod aliqui Corinthiorum, ad quos scribebat Paulus, non erant electi, ut nec omnes erant justi. Nam in hujusmodi sermone sive primam personam exprimat Apostolus, ut ad Romanos scribens; sive secundam, ut hic et alibi, respicit electos, qui in illis erant, ad quos scribit, ut sensus hujus loci sit: Fidelis Deus, qui suos electos, quorum in numero multos vestrum esse confido, non sinet tentari supra vires.

In hanc sententiam, id est, de electis, praesentem locum acceperunt Romani pontifices Hormisdas et Gregorius primus. Hormisdae verba sunt in epistola ad Possessorem episcopum: *Deus, qui per beatum Apostolum dixit: Qui vos non dimisit tentari super quod potestis; ipse pro sua pietate, quos suos elegit esse, de laqueis adversariorum, sicut semper, eripiet.* Eosdem intellexit Gregorius sub nomine filiorum Dei, lib. 14. Mor. cap. 17. Citatis enim Apostoli verbis, infert eos non esse filios, sed hostes, quorum vires flagella superant. Electos autem se intelligere declarat lib. 28. cap. 7., ubi Scripturam hanc repetit. Nec ab his diversum sensit Leo pontifex utroque anterior. Nam in serm. 7. de jejunio decimi mensis, haec Apostoli verba sic allegat, ut satis ostendat, ea se intelligere dicta proprie de redemptis et sacro baptismate renatis, iisque militantibus atque pugnantibus: quod fit potissimum (juxta Domini praeceptum) vigilando et orando, ne intremus in tentationem. Quare etiam, ex hujus pontificis sententia, pertinet hic locus ad electos, ut qui soli perseveranter orant.

Consimili intellectu tractat eundem hunc locum Augustinus lib. de dono persev. cap. 9. et in enarr. Psalm. 61. 77. et 120. Quo postremo loco rationem hanc adfert, *quia novit Dominus, qui sunt ejus,* quae est electorum notio. Quos et illa specialiter indicat memorati Leonis sententia, qua dicit in epist. 27. scripta ad Flavianum episcopum: *Providentia Dei semper suis necessarium praestat auxilium.* Sed et Haimo de perventuris ad regnum coeleste, et Hugo de iis, qui cum Deo sunt, utique perseveranter, Apostoli mentem exponunt, id est, de electis. Apertissime vero de iisdem glossator interlinealis, ac totidem verbis Lombardus, ita scribens: *Deus est fidelis, id est, verus in promissionibus, qui se protectorem suorum electorum fore promisit.* Unde et statim addunt, quod electis est proprium: *Qui non patietur vos tentari supra id, quod potestis ferre; quia vel cadere non sinit, vel a casu erigit.* Quanquam non minus aperte sensum hunc tradidit istis omnibus antiquior interpres Pauli, vulgo dictus Ambrosius, diserte et graviter inculcans vim promissionis divinae, videlicet ejus, quae spectat electos: eoque allegans illud Evangelicum, de magnis tribulationum tentationibus a Domino dictum: *Nisi breviati fuissent dies illi, non fieret salva omnis caro: sed propter electos breviabuntur dies illi.*

Nec vero dissonant a supradictis Graeci commentatores Chrysostomus, Theophylactus et Oecumenius, licet expresse electorum non meminerint. Dicunt enim, omnem tentationem vires nostras superare, nisi Christus auxilietur, et felicem eventum praebeat. Quod quidem finaliter solis praestatur electis. Nec de aliis intellexit Theodoretus. Exponit enim de iis, qui divinum petunt auxilium, nempe sicut oportet, ac imprimis perseveranter. Quod soli faciunt electi.

Jam nec aliud existimandum est sensisse patres concilii Tridentini, quando sess. 24. can. 9. loquentes de iis, qui con-

tinentiam voverunt, dicunt, Deum *recte petentibus non* denegare donum castitatis: cum *non patiatur nos supra id, quod possumus, tentari:* nos, inquam, recte petentes. Id enim relinquitur intelligendum ex eo, quod proxime praecessit. At recte petentes, finaliter, ut dictum est, soli sunt electi. Nam alioqui, in eo, quod dicunt, donum illud recte petentibus non denegari, satis profecto significant, denegari, sive non dari, non recte petentibus, aut non petentibus omnino: qui proinde supra id, quod in praesenti possunt, tentantur. Quod ipsum apertius docent iidem patres sess. 6. cap. 11., ubi cum dixissent: *Deus impossibilia non jubet;* addunt ex Augustino de natura et gratia cap. 43. *Sed jubendo monet et facere, quod possis, et petere, quod non possis,* deque suo: *et adjuvat, ut possis:* adjuvat, inquam, petentem. Hinc et Catechismus Romanus in expositione precationis Dominicae docet, *petendum a Deo, ne nos tentari sinat supra id, quod possumus, sed faciat etiam cum tentatione proventum.*

Idque etiam admonet Augustinus libro de catechiz. rudibus cap. 25. his verbis: *Humilis esto Deo, ut non te permittat tentari ultra vires tuas;* et capit. ultimo: *Opera misericordiae cum pia humilitate impetrant a Domino, ut non permittat servos suos tentari, plusquam possint sustinere.* Idem in fine tractatus de urbis excidio: *Oremus et gemiscamus ad Dominum, ut servetur erga nos, quod Apostolus dicit: Fidelis, qui non vos sinet tentari supra id, quod potestis, sed faciet cum tentatione etiam exitum.* Rursus idem Augustinus lib. 2. de serm. Domini in monte cap. 9. exponens illam partem orationis Dominicae: *Ne nos inducas in tentationem: Deus,* inquit, *induci patitur eum, quem suo auxilio deseruerit, ordine occultissimo.* Et quibusdam interjectis adferens haec Apostoli verba: *Fidelis Deus* etc., ita prosequitur: *In qua sententia satis ostendit, non id nobis orandum esse, ut non tentemur, sed ne in tentationem inducamur. Inducimur autem, si tales acciderint, quales ferre non possumus.* Quem locum Augustini cum aliis huc adducit Beda in collectaneis.

De ea re B. Hieronymus exponens illa Domini verba Matth. 26. *Vigilate et orate, ut non intretis in tentationem,* sic ait: *Unde et in oratione Dominica dicimus: Ne nos inducas in tentationem, quam ferre non possimus: non tentationem penitus refutantes, sed vires sustinendi in tentationibus deprecantes.* Sic ille rectissime. *Necesse est enim, ut quo auxiliante vincimus, eo iterum non adjuvante vincamur:* uti praeclare scripserunt Innocentius I. in epistola ad concilium Carthaginense, et Coelestinus I. sui praecessoris verba repetens, in epistola ad episcopos Galliae cap. 6. Possent huc et alia multa ex Scripturis et Patribus adferri, quibus ostendatur, non omnibus hominibus, nec semper, adesse vires, quibus tentationi resistant. Sed hoc argumentum alterius est loci. Denique non ad omnes homines, sed ad solos electos Apostoli verba referenda esse, manifeste probat, quod sequitur:

Sed faciet etiam cum tentatione proventum. Graece: *Sed faciet cum tentatione etiam exitum, eventum, evasionem.* His enim modis ἔκβασιν recte vertas. Exitum legunt Hieronymus in commentario Jonae Prophetae cap. 2. et Augustinus in verbis paulo ante recitatis ex tractatu de urbis excidio, itemque in expositione Psalm. 61. et in epistola 89. ad Hilarium quaestione 2., nec non lib. 2. de sermone Domini in monte cap. 9. juxta citationem Bedae. Sic et Cassianus collatione 7. cap. 20. Porro Cyprianus in testimoniis ad Quirinum ita refert hunc locum: *Sed faciet cum tentatione etiam evadendi facultatem.* Quae versio probari non potest, nisi facultatem intelligas in actu positam, id est, evasionem ipsam. Exitus autem iste, sive evasio, sine dubio proventus est tentati, quia victoria. Sensus enim est: Is, qui vos permittit tentari, faciet, ut bonum exitum habeat tentatio: hoc est, ut eam superetis,

ac victoriam inde reportetis. Quod quidem perspicuum est non omnibus praestari, sed solis electis, eo sane modo, quo dictum est supra, id est, finaliter.

Ut possitis sustinere. Pro verbo *sustinere,* Graece est in Regiis et omnibus Robertinis, ὑπενεγκεῖν, id est, *sufferre, sustinere.* In aliis vero quibusdam legitur ὑπερενεγκεῖν, id est, *ferendo praevalere,* quasi dicas *superferre.* Sic legit Erasmus, et exponit, *ita ferre, ut oneri supersis ac superes:* quomodo dictum est Roman. 8. ὑπερνικῶμεν, *supervincimus.* Scito tamen hoc posterius in sacris literis vix esse usitatum. Quod ad sensum hujus partis attinet, Origenes libro 3. περὶ ἀρχῶν cap. 2. scribit, ideo dixisse Paulum, *ut possitis sustinere,* non autem, ut sustineatis; quia Deus dat posse sustinere et vincere, non autem ipsum sustinere et vincere. Qui locus, ut et alii multi similes apud illum autorem, caute legendi sunt; ut qui ad haeresim Pelagianam apertis tibiis praeludant. Verissime namque dictum est ab Hieronymo in epistola ad Ctesiphontem, adversus Pelagium scripta, Pelagii doctrinam Origenis esse ramusculum.

Sensus igitur Apostoli catholicus ac germanus est: Deum subministraturum vires, quibus reipsa et actu sustineant ac superent tentationem; ita nimirum, ut ad Dei beneficium non tantum referenda sit vincendi possibilitas, quod vult Origenes, quodque postea docuit Pelagius; sed ipsa victoria tentationis, id est, ipsum pugnare et vincere: id quod perspicue testatur idem Apostolus infra cap. 15. dicens: *Deo gratias, qui dedit nobis victoriam per Dominum nostrum Jesum Christum.* Atque hunc sensum plane exigit particula praecedens: *faciet cum tentatione proventum.* Non enim facit proventum, sed proventus tantummodo possibilitatem, qui non dat sustinere, sed tantum posse sustinere.

Jam quo manifestius etiam haec pars ad electos pertineat, Lombardus glossam secutus interlinealem, ita supplet: *ut possitis perseveranter sustinere.* Thomas quoque perseverantiam hic notari dicit. Unde patet ex hujus etiam doctoris sententia, praesentem locum de electis accipiendum esse. Ex dictis intelligitur, hac parte *ut possitis sustinere,* non significari causam finalem, sed expositionem contineri praecedentis vocabuli *proventum,* quasi dicat: faciet proventum per hoc, quod vires dabit efficaces ad sustinendum usque in finem. Sic enim usurpatur interdum infinitivus Graecus praefixo vel subintellecto articulo τοῦ, quod observare est in canticis beatae Mariae Virginis et Zachariae Luc. 1.

14. *Propter quod, carissimi mihi, fugite ab idolorum cultura.* *Carissimi mihi,* graece, *dilecti mei;* pro quo Theophylactus legit *fratres,* et expendit. Videtur et Chrysostomus legisse. Dicit enim: *Mitigat eos nomine consanguinitatis.* Regia biblia conjungunt utrumque: *Fratres mei dilecti.* Nunc apertius exponit, quo tendat proxime praecedens admonitio, nimirum ad revocandum eos a contagione cultus idolorum, propter quam superius dixerat: *Neque idololatrae efficiamini.* Cujus criminis participatione coinquinari docet fideles idolothytis vescentes: etiam illos, qui sibi inter eos primi videbantur, id est, prae aliis scientia praeditos. Nam supra quidem cap. 8. de iis agens, qui scientia sua freti, sine respectu fratrum infirmorum, idolothyta comedebant, ostendit, quam graviter illi in fratres peccarent.

Hic vero, quo magis ab ejusmodi mensis eosdem retrahat, praeter scandalum fratrum, de quo postea sermonem repetit, etiam idololatriam quandam subesse commonstrat: utique ratione participationis. Unde non dicit: Ne colatis idola, sed: *fugite ab idololatria,* ut in Graeco, id est, *ab idolorum cultu.* Christianus enim idolothytum una cum idololatris comedens, etsi non proprie colebat idolum, tamen ab idoli cultu non satis recedebat. Nam esus ille idolothyti participatio quaedam erat cultus idololatrici: quemadmodum in sequentibus ipse Paulus explicat. Simili sensu Joannes Apostolus praecipit

fidelibus in fine primae suae epistolae dicens: *Filioli, custodite vos a simulacris.*

15. *Ut prudentibus loquor.* Graece, λέγω *dico:* scilicet id, quod sequitur, ac si dicat: Cum prudentibus et intelligentibus mihi sermo est. Nam ab hujusmodi charismatis eos laudavit initio epistolae, tametsi proprie eos appellat, quos supra cap. 8. comprehendit illis verbis: *Scimus quoniam omnes scientiam habemus.*

Vos ipsi judicate quod dico. Graece, *judicate vos quod dico:* ubi in Graeco non jam λέγω, sed φημὶ, quod idem tamen valeat. Sensus: Id quod volo dicere tale est, ut vos ipsi, tanquam prudentes, facile de eo judicare possitis. Ad prudentiam quippe pertinet judicium de agendis. Hac delatione judicii cum laude conjuncta, mire benevolentiam conciliat. Est autem sermo de judicio non potestatis, sed discretionis: quod ad unumquemque prudentem spectat. Ideo praemisit, *ut prudentibus loquor.* Sic et supra cap. 2., ubi dixit, spiritualem omnia judicare, quemadmodum illic annotavimus propter eos, qui Scripturas ejusmodi detorquent ad potestatem judicandi de rebus fidei controversis, quam vel omnibus Christianis, vel omnibus saltem doctis ac prudentibus, volunt esse communem.

16. *Calix benedictionis, cui benedicimus, nonne communicatio sanguinis Christi est? Cui benedicimus,* sive *quem benedicimus,* ut legitur apud Irenaeum lib. 3. cap. 20. et commentatorem Ambros. Nam Graece est, τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας, ὃ εὐλογοῦμεν, *poculum benedictionis, quod benedicimus* etc. Duobus argumentis, altero sumpto ex spirituali sacrificio Christianorum, altero ex carnali sacrificio Judaeorum, revocat Corinthios ab idolothytis, quibus indiscrete vescebantur, excusationem hanc praetexentes, quod homini Christiano nullus cibus sit immundus, quodque idolum nihil sit; ut vidimus cap. 8. Cum autem Christianorum sacrificium duarum rerum constet oblatione, corporis videlicet sanguinisque Dominici: prius sanguinis meminit, ut postea de corpore loquens sub nomine panis, aliud quiddam adjiciat eodem pertinens, nempe de significatione ejus mystica.

Porro benedictionem, quam hic nominat Apostolus, alii consecrationem, alii gratiarum actionem interpretantur. Quorum neutrum dici posse nobis videtur. Etenim haud dubie Paulus de ea benedictione loquitur, de qua Evangelistae Matthaeus et Marcus in descriptione coenae Domini novissimae. Atqui illa benedictio neque consecratio fuit, neque gratiarum actio. Consecrationem non fuisse, quamvis ita multi sentiant Latini posteriores, ex eo patet, quia prolationem verborum, quibus fit consecratio, praecessit; ut ex Graeco textu apud utrumque Evangelistam, ubi de pane loquuntur, perspicuum est. Utuntur enim participio aoristo εὐλογήσας, habente significationem praeteriti temporis; ut locus ex Graeco commodissime reddatur hoc modo: *Cum benedixisset, fregit, et dedit discipulis, et dixit: Accipite comedite, hoc est corpus meum.* Nam quod quidam respondent, aoristum positum esse loco participii praesentis temporis, ut interdum fit; ejus rei haud facile exempla dederint in aoristis hujus flexionis et formae. Et omnino rarissima sunt aorista, in quibus usus obtinuit, ut praesens tempus indicent, velut ἀποκριθεὶς respondens, εἰπὼν dicens: et si quod aliud tale. Certe cum Evangelistae tam in descriptione coenae, quam in narratione utriusque miraculi panum multiplicatorum (de quo legantur etiam Lucas et Joannes), nunc utantur participio εὐλογήσας, nunc εὐχαριστήσας, utroque aoristo simillimae formae: qui convenit, ut hoc potius quam illud resolvas in verbum praeteriti temporis? quomodo noster interpres resolvit εὐχαριστήσας, Joan. 6. *cum gratias egisset.*

His accedunt pro confirmatione verba concilii Tridentini sess. 13. cap. 1., quibus, ut equidem arbitror, exponere voluerunt illius concilii patres id, quod a duobus Evangelistis Matthaeo et Marco scriptum est. Verba concilii de eucharistiae sacramento loquentis haec sunt: *Hoc tam admirabile sacramentum in*

ultima (cum discipulis) *coena redemptorem nostrum instituisse: cum post panis vinique benedictionem, se suum ipsius corpus illis praebere, ac suum sanguinem, disertis ac perspicuis verbis testatus est.* Quod si post benedictionem panis et vini Christus testatus est, se suis discipulis praebere corpus suum et sanguinem, testatus, inquam, iis verbis, quibus fit consecratio; quaeque a tribus Evangelistis et Paulo capite sequenti referuntur (constat enim non de aliis verbis synodum loqui): palam certe consequens est, consecrationem fuisse benedictione posteriorem; et proinde benedictionem per consecrationem, tanquam eadem sit, non recte exponi. Nec video post tam aperta concilii verba, quis locus esse possit tergiversationi.

Jam nec dici potest, illam benedictionem fuisse eandem cum gratiarum actione. Nam benedictio ad symbola proposita refertur, gratiarum actio non nisi ad Deum. Quod utrumque docere non est difficile. Et quidem benedictionem ad symbola referri, quamvis ex descriptione coenae apud Matthaeum et Marcum non liquido pateat (non enim exprimunt ad quid referatur, et loquuntur de gratiarum actione similiter): tamen ex hoc loco Pauli manifestum est. Dicit enim non sine inculcatione: *Calix benedictionis, cui* seu *quem benedicimus.* Estque eadem ratio de pane: ut dicere potuerit: Panis benedictionis, quem benedicimus. Nec minus manifestum ex verbis concilii: *post panis vinique benedictionem.*

Idem ostenditur ex benedictionibus, quas adhibuit Dominus in aliis seu miraculis seu factis suis; nominatim in miraculo multiplicationis quinque panum et duorum piscium: in quo describendo iisdem fere verbis, quibus in institutione eucharistiae narranda, utuntur Evangelistae, quorum Lucas cap. 9. benedictionem definite retulit ad panes et pisces, dicens: εὐλόγησε αὐτούς, *benedixit illos,* seu *illis,* ut habet nostra versio. Nec aliter accipienda benedictio, cujus mentio est in miraculo septem panum apud Matthaeum et Marcum: et cujus in coena Domini cum duobus discipulis in Emmaus apud Lucam cap. 24., licet iis locis casus rei patientis non fuerit expressus. Rursum autem expressit Lucas in fine ejusdem capitis, dicens ac repetens, Christum ascensurum in coelum benedixisse suis discipulis: et Marcus cap. 10. referens, quemadmodum Christus manibus super parvulos impositis benedixerit eos.

Porro gratiarum actionem, cujus in hoc mysterio describendo tres Evangelistae et Paulus meminerunt, ad Deum referendam esse, quamvis nec id quisquam eorum expresserit, dubitari tamen non potest, posteaquam in sacro canone missae, tam ante panis consecrationem quam vini, idipsum clare expressum habemus: ut taceam de ea re consensum interpretum Pauli et Evangelistarum; quorum nulli venit in mentem haec violenta sytaxis, εὐχαριστήσας τόν ἄρτον, quae nec Latine posset efferri. Sane distinguenda esse haec duo, gratias agere et benedicere, vel inde colligas, quod in eodem canone, ante utriusque symboli consecrationem, simul ambo junguntur, *gratias agens benedixit,* tanquam significatu differentia: et ita quidem, ut gratiarum actio benedictionem praecedat.

Cum ergo satis jam ostensum sit, benedictionem, de qua nunc agimus, neque consecrationem esse, neque gratiarum actionem, unum id reliquum est, ut eam accipiamus in significatione, dum ad res aut personas creatas refertur, in Scripturis usitatissima, qua benedicere est bene precari, et benedictio bona precatio, qua scilicet alicui rei vel personae bene precamur. Quae quidem benedictio, quatenus precatio, Deum respicit: ipsum tamen benedicendi verbum transit in rem vel personam, quae seu cui benedicitur. Sic igitur, et non aliter, in Evangelica narratione capitur hoc verbum, ubi Christus acceptum panem benedixisse legitur. Sensus enim est, eum pani bene precatum fuisse, nimirum oratione super eum fusa ad Deum Patrem, oculis in coelum elevatis (ut in canone missae dicitur), qua

ipse ut homo et sacerdos peteret illius creaturae, quam manibus tenebat, sanctificationem, utique mox futuram per mirabilem ejus in suum corpus transmutationem: quam idem ipse ut Deus omnipotenti sua virtute simul cum Patre et Spiritu sancto esset effecturus. Quo Christi sacerdotis exemplo, minister ac vicarius ejus sacerdos ad altare prius Deum precatur, ut proposita dona fiant Christi corpus et sanguis: ac deinde procedit ad eorum consecrationem. Nam quod de panis benedictione diximus, id de calicis benedictione similiter intellige. Quamvis enim de calice loquentes Evangelistae, benedictionem non nominent; canon tamen liturgicus nominat, ut et hoc loco Paulus.

Itaque mihi videtur optime reverendissimus Jansenius, praeceptor meus, *benedictionem panis et calicis* definivisse *precationem super illa effusam, et invocationem divinae beneficentiae super illa*, Commentariorum in Concordiam Evangelic. cap. 131. Quam ejus sententiam etiam cardinalis Bellarminus merito collaudat lib. 1. de Eucharistia cap. 10., licet eam non satis explicet.

Quod igitur Evangelistae in descriptione coenae mysticae, nunc benedictionem, nunc gratiarum actionem nominant, non eo factum, quod harum vocum significationem confundant, ut quidam opinantur: sed quia Christus in sua ad Patrem oratione, quam consecrationi praemisit, utrumque fecit, et gratias illi pro beneficiis acceptis agens, et precationem adjungens super pane in melius commutando, quod est panem benedicere: quorum alterum alteri, in eadem oratione, conjunctum erat; quemadmodum hanc rem idem Jansenius docte explicat. Siquidem et alias illa duo, gratiarum actionem et benedictionem, Christus Dominus velut ex more conjunxisse legitur: ut quando resuscitaturus erat Lazarum, Joan. 11., et quando panes piscesque multiplicaturus semel et iterum. In quo gemino miraculo describendo, similiter ut in coena mystica, videre est, Evangelistas modo gratiarum actionem nominasse, modo benedictionem: non quod haec eadem sint, sed quod, ut dixi, conjuncta, tanquam ejusdem orationis partes seu membra quaedam, ex quorum utrolibet synecdochice totum possit intelligi; nec non alterum ex altero.

Hinc illa fidelium consuetudo, ut cibos sumpturi Deum agnoscant donatorem, quod est gratias agere; rogentque, ut sumentibus faciat salutares, quod est benedicere. Id enim a Christo acceptum Apostoli fidelibus tradiderunt: ac meminit Paulus 1 Tim. 4., quum de *cibis, quos Deus creavit ad percipiendum,* loquens, et gratiarum actionem nominat et orationem, id est, benedictionem. Qui et in omnibus pene Epistolis suis eum morem servat, ut prius Deo gratias agat de beneficiis in eos collatis, ad quos scribit; deinde perseverantiam iisdem imprecetur, et gratiam uberiorem.

Denique ut intelligas, haec tria, gratiarum actionem, benedictionem et consecrationem esse inter se diversa; respice ad id, quod ab ecclesia Christum imitante agitur in sacrificio missae. Nam ut ille gratias egit, benedixit, consecravit: sic et illa per sacerdotem haec eadem agit eodem ordine. Primum namque tota canonis praefatione gratias agit Deo cum laude: deinde dona proposita benedicit tum initio canonis, tum rursus ac potissimum illis verbis: *Quam oblationem tu Deus* etc. Post haec consecrat eadem dona verbis Christi. Et quoniam ille subjunxit praeceptum: *Hoc facite in meam commemorationem*, idcirco et ipsa, repetitis praecepti verbis, subjungit: *Unde et memores Domine nos servi tui* etc. Quarum quidem actionum duas medias, eodem ordine suisque nominibus, scilicet benedictionis et sanctificationis, etiam Augustinus distinxit epist. 59. ad Paulin. quaest. 5., ubi tractans locum Pauli 1 Timoth. 2. *Obsecro primum omnium fieri obsecrationes, orationes* etc. *orationes* interpretatur eas, quae fiunt, *cum benedicitur et sanctificatur et ad distribuendum comminuitur illud, quod est in Domini mensa.* Quae sane verba bene-

dictionem a sanctificatione, id est, consecratione, non minus secernunt, quam a comminutione, id est, fractione.

Ex dictis intelligitur, Christi benedicere, juxta definitionem a Jansenio datam et a nobis probatam, non idem esse quod benefacere, sicut ajunt quidam; nisi sensu consecutivo, propterea quod omnis ejus precatio sit efficax seu potius efficaciter impetratoria ejus, quod petit; ipso videlicet una cum Patre et Spiritu sancto hoc ipsum, quod petit, praestante; non quidem semper statim cum ipsa petitione, sed quum voluerit: velut in re praesenti, ad illa verba prolata, tanquam instrumentaliter operatoria: *Hoc est corpus meum. Hic est sanguis meus.* Et in Lazari resuscitatione ad illa: *Lazare veni foras.* In panum autem pisciumque miraculo tunc, quando fiebat illorum in turbas distributio.

Jam quod Theophylactus in commentario *calicem benedictionis* interpretatur *gratiarum actionis;* nec id quidem supra dictis adversatur, ubi benedictionem ab actione gratiarum distinximus. Non enim illis verbis exponit, quid benedictio significet: sed declarat, quem Apostolus calicem benedictionis vocet; eum videlicet, quem fideles calicem eucharistiae seu gratiarum actionis appellare solent. Alioqui Theophylacto non eadem esse haec duo, probant verba ejus sequentia, quibus utriusque vocabuli rationem distinguens ait: *Manibus enim eum tenentes, benedicimus ei* (nempe calici, de quo Apostolus, *cui benedicimus) et gratias agimus ei, qui sanguinem suum pro nobis effudit.* Sic et Oecumenius, *calicem benedictionis,* inquit, *calicem vocat sanguinis Christi:* non quod benedictio sanguis sit Christi, sed quod calix ille fidelibus hoc nomine sit notissimus. Haec de vocabulo benedictionis, ut ab Evangelistis, et hoc loco a Paulo usurpatum est, dicta sufficiant.

Non enim hic discutimus, quid εὐλογεῖν interdum significet usu patrum Graecorum, quidve benedicere usu Latinorum: et an usurpent ea alicubi pro consecrare, sicut multis videtur. Quod si ita est, non adeo mirum, quandoquidem et verbum εὐχαριστεῖν in ea significatione Graeci quidam veteres usurpasse videntur: nominatim Justinus martyr in apolog. 2., ubi panem vinumque mysticum vocat ἄρτον καὶ οἶνον εὐχαριστηθέντα, et τροφὴν εὐχαριστηθεῖσαν, ac si dicat, panem, vinum, cibum eucharistizatum. Et Irenaeus lib. 1. adversus haereses cap. 9., ubi habes (Epiphanio Graeca citante, haeresi 34.) ποτήρια οἴνῳ κεκραμένα εὐχαριστεῖν, *pocula vino mista eucharistizare.* Verum id propter nomen eucharistiae inditum pani et vino in corpus et sanguinem Domini consecrato; ut iis locis, quibus sic loquuntur, εὐχαριστεῖν sit eucharistiam facere. Sed non ideo consequens, eam vocem in Scripturis sic accipi.

Constat enim multa vocabula, partim a scriptoribus ecclesiasticis docendi causa (quod in disciplinis tradendis fieri necesse est), partim communi consensu fidelium, ad aliqua significanda, quae Christianae sunt religionis aut observantiae, fuisse introducta, quae non eandem in Scripturis inveniantur habere significationem: cujusmodi sunt sacramentum, character, ordo, clerus, lector, ostiarius, confirmatio, chrisma, poenitentia, absolutio: ut haec sunt nomina, quibus sacramenta vel eorum partes aut adjacentia quaedam significantur: item praescitus, id est, reprobatus, indulgentia, aureola. Quibus et verbum εὐχαριστεῖν, ut consecrare significat, liceat annumerare: siquidem et εὐχαριστεία pro sacramento corporis et sanguinis Domini sumpta, non Scripturae, sed ecclesiae vocabulum est: quemadmodum et ejusdem significationis εὐλογία, licet minus usitatum. Atqui nobis propositum fuit explicare, quae propria sit horum verborum εὐλογεῖν et εὐχαριστεῖν apud Paulum et Evangelistas significatio.

Verumtamen dispiciat Theologus, anne Patres tam Latini, quam Graeci, iis ipsis locis, ubi benedictionem pro consecratione, et εὐχαριστεῖν pro consecrare videntur accepisse; respiciant ad illam significationem, quam ostendimus eas voces habere

in Scriptura: ut apud Latinos panis et vinum dicantur consecrari benedictione, id est, invocatione praevia sacerdotis super panem et vinum effusa, qua petit, ut fiant corpus et sanguis Christi; quemadmodum de Christo benedicente dictum est supra: ac similiter apud Graecos ἄρτος καὶ οἶνος εὐχαριστηθέντες sint panis et vinum oratione (quam synecdochice gratiarum actio significat) per sacerdotem sanctificata; aut super quibus sanctificandis Deus cum gratiarum actione fuit invocatus. Nam et apud Paulum 2 Cor. 1. passive legitur χάρισμα εὐχαριστηθὲν, id est, donum, pro quo actae sunt gratiae. Sane quantum ad benedictionem attinet, quae in precibus super aliqua re fusis consistit, quod ea seu per eam res sanctificari et consecrari dicatur, ut altare, templum, aqua, oleum, vasa, vestes, usitatissimum est. Quo loquendi more etiam dicimus sanctos homines suis precibus mortuos suscitasse, caecos illuminasse, morbos fugasse, aliaque miracula fecisse; sive verba hujusmodi, surge, respice, sanus esto, subjunxerint, sive non.

Convenit autem cum hoc sensu, quem suggessimus, etiam illud, quod Patres interdum, dicunt sacerdotum precibus Christi corpus et sanguinem consecrari: ita tamen ut intelligamus, complementum precibus addi per verba Dominica, quae consecratoria vocantur. Haec enim sunt, quae praestant sacrificio firmitatem: ut loquitur Chrysost. in serm. de prodit. Judae.

Sed ad Apostoli verba redeamus, quae vel hoc modo possunt exponi: Calix, qui vocatur *calix benedictionis*, quia in mysteriis preces super eo fundimus (hoc est enim, quod addit, *cui* vel *quem benedicimus)*, est calix sanguinis Christi, quem unum et eundem omnes sumimus. Vel isto modo: Id, quod est in calice benedictionis, sanguis Christi est, quem unum etc. Nam calicem metonymice poni pro liquore contento, frequens est in Scripturis. Potest sermonis improprietas etiam sic explicari, quomodo Aquinas et Cajetanus explicant: Usus calicis mystici, dum a nobis potatur, est communicatio sanguinis Christi, omnibus nobis de calice potantibus. Ubi notanda duplex relatio in vocabulo communicationis; altera communicantium ad rem communicatam, ut hoc loco, sanguinem Christi: altera communicantium inter se. Quam utramque relationem Paulum prae oculis habere, sed magis ac principalius priorem, animadvertet qui totum sermonis ejus contextum usque ad versum 22. attente perlegerit.

Porro quod dicit, *benedicimus,* plurali numero, vel in persona presbyterorum dicit, qui soli mysteriorum sunt administri: vel generaliter in persona fidelium, qui mysteriis intersunt. Qui quidem omnes calici benedicunt eo modo et sensu, quo omnes ibidem praesentes dicuntur una cum sacerdote offerre, videlicet animi consensu ac devotione, cum desiderio fructus ex sacrificio percipiendi, tametsi fateor priorem sensum, quem et glossa tradit ordinaria, mihi magis probari.

Et panis, quem frangimus, nonne participatio corporis Domini est? Et abest in Graecis ac nonnullis etiam Latinis MSS. *Participatio*, Graece κοινωνία *communicatio,* ut in priori membro. Sicque in utroque legit Augustinus apud Bedam. Unde et Theophyl. post Chrysostom. notanter observat, Apostolum non dixisse μετοχὴν, id est, participationem, sed κοινωνίαν, id est, communionem seu communicationem; nimirum ad significandam, ut volunt, excellentem quandam unionem. Quae illorum observatio, licet in priori parte posita, pertinet aeque ad hanc partem.

Utrum tamen Apostolus eo consilio sic fuerit locutus, dubito. Nam μετοχὴν paulo post nominat: ut potius videatur his duobus vocabulis tanquam synonymis usus fuisse, quemadmodum utitur 2 Cor. 6. vers. 14. Sensus autem est: Panis, quem in mysteriis frangimus, est corpus Domini; quod unum et idem omnes fideles accipimus. Nam, ut mox ait, *omnes de uno pane participamus.* Aquinas et Cajetanus conformiter cum parte superiori sic exponunt: Usus panis mystici, dum

a nobis editur, communicatio corporis Domini est, omnibus nobis illum panem edentibus.

Corpus Domini panem Apostolus vocat, tum quia ex pane factum est: qua ratione homo pulvis seu terra vocatur Gen. 3., tum potissime, quia speciem panis totamque ejus operationem retinet: non autem, ut haeretici volunt, quod in hoc sacramento vera maneat panis substantia. Fractionem quoque intelligit eam, qua panis ille, id est, corpus Domini, secundum externum atque visibilem speciem frangitur, ut in multos distribuatur. Cujus fractionis etiam Lucas meminit in Act. Apost. cap. 2. et 20. Fiebat autem hujus panis fractio tempore primitivae ecclesiae, primum quidem a presbyteris et diaconis; deinde vero magisque particulatim a caeteris fidelibus, quibus Eucharistia dabatur in manus, ut eam ipsi porro vel in ipso coetu inter se, vel domi inter suos, distribuerent. Nam et hoc indicat Lucas in Actis, quum fractionem panis in genere fidelibus attribuit dicens cap. 2., quod *erant perseverantes in communicatione et fractione panis,* ut habet Graeca lectio. Et iterum: *Frangentes circa domos panem,* Graece κατ᾽ οἶκον, *per singulas domos:* quomodo Tit. 1. κατὰ πόλιν *per singulas civitates.* Non enim presbyteros habebant, qui domesticatim consecrarent. Quod autem et in conventu idipsum fieret, indicant haec ejus verba cap. 20. *Una sabbati, cum convenissemus ad frangendum panem,* vel ut in Graeco: *cum convenissent discipuli ad frangendum panem.* Sic autem et Christi discipulos in ultima coena fecisse, non est improbabile: ut quibus dixerit Christus: *Accipite, et dividite inter vos,* Luc. 22. Quod etsi de calice dictum sit, nihil tamen vetat de pane similiter intelligi. Prima tamen et principalis fractio, sicut illic a Christo facta est, ita deinceps ex illius institutione per ministros altaris fieri debet. Quare et hoc verbum *frangimus* in persona ministrorum ecclesiae dictum arbitror a Paulo, sicut verbum *benedicimus.*

Jam ex hoc loco manifesta probatio est adversus Sacramentarios, in Eucharistiae sacramento sumi a fidelibus ipsum corpus et sanguinem Domini: non autem, ut illi volunt, nudum corporis et sanguinis Dominici signum. Nam et ipsa percontandi forma qua dicit: *Nonne* etc., vim habet affirmationis vehementioris tanquam de re apud fideles nota et confessa, cui nullus audeat contradicere. Sic paulo post: *Nonne qui edunt hostias, participes sunt altaris?* et Christus apud Joannem cap. 11. *Nonne duodecim sunt horae diei?* Denique in hunc istius loci sensum omnes interpretes Orthodoxi tam Graeci quam Latini conspirant. Sed et iis omnibus antiquior Irenaeus, Episcopus et Martyr, haudquaquam aliter haec Pauli verba se intellexisse declarat verbis admodum perspicuis, lib. 5. advers. haeres. cap. 2., quae nos hic omittimus, ne justo prolixiores simus. Locum Irenaei diligenter expendit et ab Oecolampadii corruptionibus vindicat Joannes Fisherus itidem Episcopus et Martyr. lib. 4. de Euch. cap. 23. 24. et 25.

17. *Quoniam unus panis, unum corpus multi sumus.* Explicat mysterium significatum in Eucharistiae communione, quod et ejusdem sacramenti effectus est. Nam quia multi sumimus unum eundemque panem mysticum, ideo multi per significationem et effectum sacramenti sumus unus panis: et quia idem ille panis corpus Christi est, ideo multi sumus unum corpus. Multos intellige coetum fidelium; id est, ecclesiam, tam particularem quamlibet, quam universalem. Porro *unus panis et unum corpus Ecclesia Christi dicitur,* ait glossator ex Augustini sententia, tract. 26. super Joannem et alibi, *quia sicut unus panis ex multis granis conficitur, et unum corpus ex multis membris componitur; sic Ecclesia Christi ex multis fidelibus, caritate copulante, connectitur.* Quae res etiam a Graecis expositoribus hoc loco est annotata. Propter quod et a Patribus Eucharistia symbolum unitatis appellatur. De quo sic exclamat in tract. jam dicto S. Augustinus: *O sacramentum pietatis, o*

signum unitatis, o vinculum caritatis! Aquinas vero subtiliter ac sublimiter in his Apostoli verbis *duplicem* observat *unitatem: primam incorporationis, qua in Christum transformamur, cum dicit, unus panis: alteram vitae et sensus, quam a Christo capite accipimus: cum addit, unum corpus.*

Nec abs re est, quod Apostolus juxta fidem Graecae lectionis et optimorum codicum Latinorum, Augustino etiam suffragante, sine media conjunctione dixit, *unus panis, unum corpus.* Voluit enim significare in signo hujus unitatis non aliud esse panem, aliud corpus Christi, sed unum et idem: quia panis ipse est corpus Christi (quomodo diserte Chrysostom., Theophylact. et Oecumen. in suis commentar. loquuntur), sicuti res significata una est et eadem, scilicet mysticum Christi corpus, quod est Ecclesia.

Omnes qui de uno pane participamus. In quibusdam codicibus cum addito legitur: *Omnes, qui de uno pane et de uno calice participamus.* Idque totum a Latinis plerisque mediae aetatis tractatoribus exponitur. Verum codices Latini meliores eam partem, *et de uno calice,* non agnoscunt; ut nec Graecus textus, nec Syriacus. Et in Graeco quidem atque Syriaco sic habetur: *Nam omnes ex* seu *de uno pane participamus.* Quae lectio etiam in compluribus exstat Latinis MSS. Similiter August. lib. 1. contra adversar. legis cap. 19. *Omnes enim de uno pane participamus.* Textus Ambros.: *Omnes enim qui.* Lombardus ita legit: *Quoniam omnes,* et Hervaeus: *Quia omnes de uno pane participamus:* ut hic autor nec illud, *et de uno calice,* legisse videatur. Utrovis autem modo legas, continet haec pars probationem superioris: valetque ratio a signo et causa, quemadmodum illic explicatum est. Unum panem rursus juxta sensum et expositionem omnium orthodoxorum, intelligit ipsum corpus Domini. Nec vero aliter absque manifesta falsitate exponi potest. Nam de pane materiali falsissimum esse constat, omnes fideles de uno pane participare.

Quare et ex hoc loco Sacramentariorum haeresis aperte redarguitur. Quod si dicant adversarii, sensum esse: Omnes fideles ejusdem ecclesiae et ejusdem synaxeos de eodem pane participare: eo quod unus panis in omnes, qui ad eandem coenam Dominicam convenissent, divideretur; idque ad significandam eorum omnium in Christo, tanquam membrorum ejusdem corporis unitatem: facile et hoc refellitur. Sic enim dicendum fuerat in secunda persona: Vos Corinthii estis unum corpus, quia de uno pane participatis. Nam Paulus, qui procul aberat, secundum hunc sensum non participasset cum illis de eodem pane. Nunc autem dicit: *unum corpus sumus,* et: *de uno pane participamus,* in prima persona. Ubi sicut in priori parte non potest intelligi ipse, qui loquitur, exclusus; ita nec in posteriori. Ut et hoc addam, non esse verisimile, omnes Corinthios in Coena Dominica congregatos participasse de uno pane materiali: siquidem pro tanta multitudine hominum plures panes apponi debebant. Dixerat enim Paulo Dominus: *Quoniam populus est mihi multus in hac civitate.* Actor. 18. Certe pro totius ecclesiae instructione haec scribebat Paulus: atqui futurum non ignorabat, ut aliquando tam numerosus esset unius ecclesiae vel parochiae populus, cui panis unus sufficere non posset: quando nec de eo soliciti fuerunt Apostoli, ut in quantocunque fidelium conventu, tantum unus panis apponeretur. Num igitur apud eos, quibus unus panis non sufficeret, locum non haberet hoc tam salutare documentum: *Unum corpus multi sumus, omnes, qui de uno pane participamus?* Quis hoc dixerit? quum profecto dubium esse non debeat, quin etiam et maxime de corpore Christi, quod est universalis ecclesia, loqui Paulus intendat. Itaque prorsus evanescit effugium haereticorum.

Obluctantur tamen et ajunt, Eucharisticum panem propositum per omnes ecclesias unum dici, *quemadmodum*

unus agnus Exod. 12. vers. 3. *dicitur, qui ab universa filiorum Israël multitudine per cunctas familias immolabatur: quum numero quidem plures essent, significatione tamen et mysterio unus.* Haec enim adversarii cujusdam verba sunt. Atqui primum falsa est allegatio. Nam nec eo loco Exodi, nec alibi scriptum legitur, omnes unum agnum accepisse et edisse, aut de uno agno participasse: sicut hic omnes de uno pane participare dicimur. Imo locus citatus aperte contrarium significat. Sic enim habet ad verbum ex Hebraeo: *Loquimini ad omnem coetum Israël, dicendo: In decima mensis hujus accipient sibi vir* (id est *unusquisque) agnum per domum patrum, agnum per domum,* hoc est, singuli per familias agnos singulos, ut tot sint agni, quot familiae.

Sed et hoc, quod addunt, unum esse panem significatione et mysterio, nihil eos adjuvat. Non enim quaecumque multa aliquid unum mystice significant, continuo dici possunt res una, velut unus agnus, unus hoedus, unus vitulus, si multi sunt; sed dumtaxat unum dicentur secundum quid, nempe secundum illud, quod mystice significant. Nam quis alioqui sic loquatur: Omnes antiquae legis sacerdotes unum agnum, aut hoedum, aut vitulum toto legis tempore mactarunt? omnes cum universo populo de uno agno comederunt? nisi qui velit intelligi, unum ejusmodi animal omnium mactationi et esui potuisse sufficere; quomodo recte dicas, omnes homines ejusdem familiae unum agnum, aut de uno agno comedisse. Jam adversus Sectarios et illud obiter observa, Paulum dicentem, *de uno pane participamus,* alludere sive respicere ad morem sacrificii, in quo de una re per sacerdotem oblata multi participant. Unde et hic quaedam insinuatio est externi sacrificii Christianorum. Sed de eo clarius infra loquetur vers. 21.

Quaeret aliquis, cur Apostolus mysterium unitatis Ecclesiae non declaraverit ex parte vini et sanguinis Domini: quemadmodum fecit ex parte panis et corporis. Haec ratio videri potest, quia satis ei fuit mysterium illud declarasse ex principaliori parte Sacramenti, et ea quidem, quae semper futuris saeculis ab omnibus fidelibus esset participanda. Aut sane quia in superiori sententia vinum non nominaverat, sed calicem, ideo nec de unitate per vinum significata quicquam adjiciendum putavit. Quanquam August. etiam hujus partis mysterium non reliquit inexplicatum: quum loco supra citato docet, ita ex multis fidelibus ecclesiam congregari, sicut ex multis acinis vinum confluit. Caeterum ostendit utraque explicatio, quam convenienter in pane et vino ad unitatem ecclesiae significandam efficiendamque, corporis et sanguinis sui mysteria Christus instituerit.

Sed jam restat, ut argumentum, quod in praedictis verbis urget Apostolus, applicetur ad id, quod instituerat de fugiendis idolothytis. Sic ergo ratiocinatur: Nos Christiani, quicunque de uno pane, id est, corpore Domini, et de uno calice, id est, sanguine Domini communicamus, hoc ipso cum Christo Domino et inter nos societatem sanctae religionis habemus atque fovemus; adeoque unum inter nos et cum illo tanquam capite, mysticum corpus efficimur: ergo fideles una cum infidelibus ex immolatitiis idolorum edentes, societatem impiae religionis cum eis ineunt, atque idololatriae participes efficiuntur; imo, sicut infra dicit, ipsorum daemoniorum socii fiunt. Quod quidem peccatum vobis Christo sociatis et incorporatis summopere fugiendum est.

18. *Videte Israël secundum carnem.* Alterum hoc argumentum est eodem spectans. Israël quarti casus est τὸν Ἰσραήλ. Quod admoneo propter glossam (quae etiam Lombardum et Aquinatem fefellit), exponentem vocativo casu, *o Israël:* tametsi et veriorem sensum adferunt, qui talis est: Vos, quibus tanquam prudentibus loquor, videte Israëlem, id est, populum secundum carnem ex Israële progenitum et attendite, quae apud eos fiunt. Ideo dicit, *Israël secundum carnem,* quoniam est et Israëlita secundum spiri-

tum, de quo Rom. 9. *Non enim omnes, qui ex Israël, ii sunt Israëlitae*, qui etiam Gal. 6. vocatur *Israël Dei.* Quidam, inter quos Cajetanus, particulam *secundum carnem*, referunt ad totum illud, *videte Israël;* et exponunt, secundum carnales hostias illius populi. Pro quo sensu nonnihil facere videtur, quod in Graeco non est additus articulus τὸν, qui illud *secundum carnem* annectat Israëli. Quod etiam ab Erasmo observatum est. Verum, eo non obstante, priorem sensum etiam Graeci interpretes uno consensu tradunt. Nec enim in ejusmodi sermone perpetuum est, ut articulus exprimatur: nec Paulus repetendum putavit proximae dictioni jam praepositum.

Nonne qui edunt hostias, participes sunt altaris? Participes, Graece κοινωνοὶ, *socii*, ut legit August. lib. 1. cont. advers. legis, id est, societatem et communionem cum aliquo habentes. *Socios* noster vertit infra versu 20. *Altaris*, θυσιαστηρίου, pro quo minus recte Erasmus *sacrificii:* quum constet, Graeca voce passim in sacris literis altare significari, non sacrificium. Id jam superiori cap. vers 13., ubi similiter impegit Erasmus, annotavimus. Quanquam hoc loco Paulus ex consequenti sacrificium vult intelligi. Nam sensus est: Nonne, qui edunt de hostiis immolatis secundum legem, participes ac socii sunt altaris, ipsiusque sacrificii, quod in altari Deo oblatum est? ac si dicat, omnino. Nam utique in veteri lege, quicumque admittebantur ad edendum de hostiis oblatis, censebantur ipsius sacrificii, tanquam etiam pro ipsis oblati, fieri participes, et per illud sanctificari. Ex quo rursus colligendum relinquit, eos, qui cum infidelibus idolothyta comedunt, una cum illis effici participes altaris et sacrificii oblati, ac per illud coinquinari.

Discimus ex hac Apostoli sententia, similiter omnes eos, quibus communicatur corpus Domini, etiam extra locum et tempus sacrificii, prout in ecclesia fieri consuevit, ipsius sacrificii, quo illud oblatum est, fructum participare: quandoquidem et in veteri lege extra tempus et locum sacrificii de immolatis edebatur, idque cum effectu sanctificationis legalis, ut dictum est.

19. *Quid ergo? dico, quod idolis immolatum sit aliquid? aut quod idolum sit aliquid?* In Graecis alia distinctio est, et diversus ordo. Sic enim habent: *Quid ergo dico? quod idolum aliquid est? aut quod idolothytum aliquid est?* Nec secus habet textus Syriacus. Quanquam ad sensum non multum interest. Hoc enim est, quod sentit Apostolus. Dum ab esu idolothytorum vos revoco, tanquam in eo sit periculum contaminationis, non dico, quod idolum aut idolothytum aliquid sit, ut possit idolum per idolothytum, id est, per cibum sibi immolatum, edentes occulta vi quapiam afficere: quomodo verus Deus per oblata sibi sacrificia sanctificat eos, qui de oblatis participant. Movet itaque Paulus his verbis objectionem, qua dicere poterant, qui scientiam habebant: Idolum et idolothytum nihil est, sicut tu ipse jam ante docuisti, dicens: *Scimus, quia nihil est idolum in mundo*, supra cap. 8. Non igitur ex idolothyto, si eo vescamur, metuere debemus aliquam coinquinationem peccati. Quo autem sensu idolum et idolothytum Apostolo nihil sit, dicto loco satis expositum est. Sequitur objectionis solutio.

20. *Sed quae immolant gentes, daemoniis immolant et non Deo.* Graece plenius: *Sed quod, quae immolant gentes* etc., et est sensus: Sed dico, quod ea, quae gentes infideles in suis sacrificiis immolant, daemoniis immolant et non vero Deo. Immolant enim diis suis, de quibus in Psalm. 95. secundum LXX. scriptum est, et per totam Ecclesiam canitur: *Omnes dii gentium daemonia.* Quamvis enim plerique idololatrae non haberent intentionem colendi daemonia, sed deos, quos sibi finxerant aut fecerant; revera tamen omnis potentia, quae se exserebat in illo cultu tanquam a diis profecta, sive in reddendis oraculis, sive in praestandis interdum beneficiis, opera daemonum illic assistentium exercebatur. Nam omnibus

simulacris immundos spiritus assidere, testatur Hieron. exponens illud Habac. 2. *et omnis spiritus non est in visceribus ejus.* Igitur quando gentiles colebant talium operationum effectores, iisque victimas immolabant; reipsa totum eum cultum impendebant daemonibus, id est, apostatis angelis, quorum princeps est diabolus. Eos Scriptura daemones seu daemonia vocat, Graeco nomine: quo fere significabantur apud Ethnicos dii minores; quos Latini genios seu lares appellant. Hinc ipso nomine declarat Apostolus, deorum cultum revera non aliud esse, quam cultum malignorum spirituum.

Nolo autem vos socios fieri daemoniorum. Socios κοινωνοὺς, id est, *communicatores,* communionem habentes, quod paulo ante vertit, *participes.* Socii daemoniorum in universum sunt, quicunque agunt aliquid, per quod societate cum daemonibus jungantur. Quales imprimis sunt, qui eos expresse vel per se, vel per alios invocant, aut consulunt, ut vel benefaciant vel male. Deinde quicumque cum eis paciscuntur, ut certis quibusdam signis vel positis vel ablatis aut noceant aut nocere desinant. Nec non quicumque ejusmodi signis in alterutram partem utuntur. Huc denique pertinet innumera multitudo vanarum observationum, id est, quarum nulla ratio reddi possit: quas sive pro sanitate sua aut suorum, sive pro aliis effectibus usurpat hominum curiosa cupiditas. Ad primum genus referuntur, qui invocantibus sese consociant, sive in sacrificiis offerendis, sive in edendis idolothytis; etiam si fideles sint, et daemonum cultum ex animo detestari videantur.

Igitur ostendit Apostolus eos, qui miscebant se infidelibus ad edendum idolothyta, non leviter peccare, quamvis idolum et idolothytum nihil esse scirent; ut qui cum ipsis daemonibus quadam societate jungerentur. Quod tale est, ac si quis regi subditus atque juratus societatem ineat et consilia communicet cum ejus hoste jurato: imo tanto pejus ac detestabilius, quanto Dei quam regis hominis dominium universalius est atque perfectius. Eodem pertinent, quae sequuntur.

Non potestis calicem Domini bibere et calicem daemoniorum. Ex antithesi seu repugnantia monstrat indignitatem facti. Nulla enim major inimicitia, quam inter Christum et daemonia. Nam ad hoc Christus venit, ut regnum diaboli destrueret. Itaque rem agit vehementer absurdam et perversam, ac moraliter, ut loquuntur, impossibilem (id enim est, quod ait, *non potestis),* qui modo communicat cum Domino, bibendo de calice Domini inter fideles; modo communicat cum daemoniis, bibendo de calice daemoniorum inter infideles. Calix Domini, qui dicatur, notum est ex supradictis. Calicem autem daemoniorum dicit, in quo vinum aut quicumque alius potus continebatur, idolo, et per hoc daemoniis, consecratus: quia quicquid gentes, quae Deum non noverunt, consecrant, daemoniis consecrant.

21. *Non potestis mensae Domini participes esse et mensae daemoniorum.* Eadem absurditas et perversitas hic significatur, quae in parte praecedenti. Mensa Domini est, ex qua fidelibus ministratur cibus et potus mysticus, id est, corpus et sanguis Domini. Quae mensa eadem est et altare Domini: sicut mensa daemoniorum erat, quae cibos praebebat daemoniis immolatos. Vocat enim mensam daemoniorum eam, quae sternebatur in idolio, de quo supra cap. 8., destinata videlicet epulis idolothyticis: ut proinde mensa significetur hoc loco, quae vel altare sit, vel altare faciat intelligi; qualis est mensa ciborum immolatorum: quomodo per metalepsin eorum, quae conjuncta sunt, alterum ex altero intelligitur; ut ex fumo, ignis. Qua ratione etiam nomen altaris ad sacrificium cogitandum nos ducit: maxime cum sacrificium in altaris definitione claudatur.

Recte igitur hoc Apostoli testimonium, inter alia, patres concilii Tridentini adducunt sess. 22. cap. 1., quo doceant Eucharistiam a Christo Domino institutam esse non solum ut sacramentum, verum

etiam ut sacrificium. Id enim, inquiunt, *non obscure innuit Apostolus Paulus Corinthiis scribens, cum dicit non posse eos, qui participatione mensae daemoniorum polluti sint, mensae Domini participes fieri; per mensam altare utrobique intelligens,* modo videlicet jam explicato; ut mensa vel proprie sit altare, vel ipsum praesupponat. Id vero Paulum velle, etiam ex eo facile colligitur, uti docte Cajetanus observat, quia de immolatis agit hoc loco, sive cum loquitur de eo, quod apud Judaeos fiebat, sive cum de eo, quod apud gentiles. Quare et cum pro argumento adducit participationem mensae Domini, credendus est intelligere, ea, quae de mensa Domini percipiuntur, oblata sive immolata esse.

Porro mensam pro altari legimus et alibi in Scripturis, ut Jes. 65. *Qui ponitis Fortunae mensam, et libatis super eam,* et Malach. 1. *Mensa Domini despecta est.* Id enim mensam vocat, quod prius altare, dicens: *Offertis super altare meum panem pollutum.* Similiter infra: *Mensa Domini contaminata est: et quod superponitur, contemptibile est, cum igne, qui illud devorat.* Ubi perspicuum est, per mensam altare significari. Exstat apud Augustinum locus serm. 113. de diversis, de mensa Cypriani, sic appellata a reliquiis ejus sub ea conditis, ubi et martyrio fuerat affectus. *In eodem,* inquit, *loco mensa Deo constructa est: tamen mensa dicitur Cypriani, non quia ibi est unquam Cyprianus epulatus, sed quia ibi est immolatus: et quia ipsa immolatione sua paravit hanc mensam, non in qua pascat sive pascatur: sed in qua sacrificium Deo, cui et ipse oblatus est, offeratur. Sed ut mensa illa, quae Dei est, etiam Cypriani vocetur, haec causa est: quia ut illa modo cingatur ab obsequentibus, ibi Cyprianus cingebatur a persequentibus, etc.*

22. *An aemulamur Dominum? Aemulamur,* Graece παραζηλοῦμεν: quod verbum significat irritare, lacessere, sive, quomodo vertit idem interpres Rom. 10. et 11., ad aemulationem adducere, ad aemulationem provocare. De quo verbi istius significato Vallam consule. Num, inquit Apostolus, audemus Christum Dominum ad iram et zelotypiam concitare, quasi contemnentes ejus potentiam, et probare volentes, an punire nos possit, ad rivalem et hostem ipsius diabolum transeuntes? Id enim facit, qui particeps effectus mensae Domini, postea sese mensae daemoniorum associat: sumpta metaphora a mulieribus, quae, viris suis contemptis, non verentur adulteros admittere. Similes autem hi sunt Judae proditori, qui e mensa Dominica pastus, statim se contulit ad diabolicum pertractandum cum Judaeis, hostibus Domini sui, commercium.

Observa Paulum ea, quae passim in Scripturis de Deo dicuntur, Christo tribuere. Est enim Deus zelotes, qui gloriam suam non patitur ad alios transferri: de quo Moses in cantico Deut. 32. dicit: *Provocaverunt Deum in diis alienis, et in abominationibus ad iracundiam concitaverunt,* et alia, quae sequuntur. Significat igitur Apostolus hujusmodi sermone, Christum Deum esse, videlicet illum, de quo scriptum est: *Dominus zelotes nomen ejus: Deus est aemulator.* Exod. 34. Porro de peccantibus in prima persona loquitur, quasi seipsum illis annumerans: ut ostendat, factum illorum cedere in injuriam totius Ecclesiae, cujus membra sunt: ut in illis ipsa quadantenus Ecclesia Christum sponsum suum ad zelotypiam commovere, et iram ejus adversum se provocare videatur.

Numquid fortiores illo sumus? Scilicet ut eum lacessamus ac provocemus velut ad pugnam adversum nos? ac si dicat: Minime. Ille enim fortissimus est ac potentissimus: et proinde non impune nobis cedet istiusmodi provocatio.

Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt. Occupatio est ejus, quod objici poterat, et a sciolis dicebatur: Omnia nobis licent, intelligentibus adiaphora, quae nulla peculiari lege prohibita sunt: quale erat idolothyto vesci. Respondet Apostolus, multa licere, quae tamen ob

rerum circumstantiam non expediant, ac per hoc illicita reddantur. Habetur eadem sententia supra cap. 6., ubi plenius a nobis exposita est. Hoc autem loco eam repetit propter illos, de quibus nunc agit, imprudenter ac temere comedentes idolothyta: tanquam dicat esum idolothytorum esse quidem de genere eorum, quae per se non sunt illicita; plerumque tamen non expedire, propter occurrentes circumstantias.

Quae duae potissimum erant, ut si fieret in idolio, vel coram infirmo: quarum illa laedebat honorem Dei et Christi ejus, ista salutem proximi. De priori circumstantia egit hactenus; nunc illa dimissa tractat alteram, admonens et instruens eos, qui scientiam de idolothytis habebant, quemadmodum ea deberent uti sine aliorum offensione. Quod argumentum jam ex parte tractaverat supra cap. 8. Verum hic generalius loquitur, offensionem prohibens non tantum fratrum infirmorum, sed etiam infidelium, ut patebit ex iis, quae sequuntur. De licitis, quatenus expediant aut non expediant, prudenter aestimandis, vide, quae disserit August. lib. 1. de adult. conjug. 14. et aliquot sequentibus.

23. *Omnia mihi licent, sed non omnia aedificant.* Hoc est: Non omnia, quae mihi licent, etiam faciunt ad promovendum publicum ecclesiae bonum, quod consistit in salute hominum; sed quaedam magis destruunt. Vult enim ex boni negatione malum oppositum intelligi; sicut et in parte priori, cujus haec repetitio est: nisi quod aedificare plus aliquid sonat quam expedire. Nam expressius respicit commune bonum ecclesiae, prout a Paulo passim usurpatur hoc vocabulum. De quo latius supra ad illud cap. 8. *Caritas aedificat.* Explicatur ea significatio praecepto subsequente.

24. *Nemo, quod suum est, quaerat, sed quod alterius.* Plenius in Graeco: *ἀλλὰ τὸ τοῦ ἑτέρου ἕκαστος, sed quisque, quod alterius est.* Alter et proximus, eadem sunt Apostolo. Sic ait Rom. 13. *Qui diligit proximum,* Graece τὸν ἕτερον, *legem implevit.* Itaque et hic verti poterat, *sed quod proximi,* ad commendandam expressius proximi dilectionem. Quaerere, quod suum est, phrasi Scripturae dicitur, qui privatis commodis et utilitati studet, neglecto et posthabito communi multitudinis bono. Ad quod significandum plerumque aliquid additur; ut hoc loco, *sed quod alterius,* id est, bonum cujusque proximi, quem debes diligere sicut teipsum, et in fine hujus capitis: *Non quaerens, quod mihi utile est, sed quod multis.* Item Phil. 2. *Non quae sua sunt singuli considerantes, sed ea, quae aliorum.* Ibidemque rursus: *Omnes, quae sua sunt, quaerunt, non quae Jesu Christi.* Caeterum in hujus Epist. cap 13. absolute dicitur, et sine addito: *Caritas non quaerit, quae sua sunt.* Quo loco de hac phrasi pluribus agemus. Unde et intelligetur, non opus esse supplemento particulae exclusivae in dicta phrasi interpretanda, scilicet ad hunc modum: Nemo tantum, quod suum est, quaerat, sed etiam quod alterius: quomodo quidam interpretantur. Absolute enim dictum est ab Apostolo, caritatem non quaerere, quae sua sunt: sicut absolute, *non aemulatur, non agit perperam, non inflatur, non est ambitiosa,* etc.

25. *Omne, quod in macello venit, manducate, nihil interrogantes propter conscientiam.* Graece πᾶν τὸ ἐν μακέλλῳ πωλούμενον, etc., *omne, quod in macello venditur.* Et pro verbo *interrogantes* in Graeco est ἀποκρίνοντες, id est, *disquirentes,* ut legit infra vers. 27. commentator Ambros., seu *discutientes,* ut vertit Oecumenii interpres, melius quam Theophylacti *haesitantes.* Accipitur enim ut supra cap. 9. *Mea defensio apud eos, qui me interrogant.* Et sic exponunt commentarii Graecorum. Applicat Apostolus hac parte sententiam generalem, qua dixerat multa licere, quae non expediant, nec aedificent, ad praesentem doctrinam de esu idolothytorum; quae non solum in idoliis edenda solebant apponi, verum etiam publice cum aliis carnibus in macello proponi venalia, deinde et in mensis privatis infidelium apponi.

Quae duo nunc ordine tractat, instruens quid in his agendum. Quaslibet, inquit, carnes in macello seu foro venales, emere potestis et comedere: ita ut nolim vos interrogare et disquirere, num carnes immolatitiae sint, quantum quidem ad rationem conscientiae vestrae pertinet, ne ea maculetur; ut qui sciatis nullum cibum esse immundum, et idolum atque idolothytum nihil esse, proindeque comedentis animum maculare non posse. Haec enim scientia debet omnem istiusmodi inquisitionem excludere. Qui cum sit planus hujus loci sensus, liquet profecto, quam insulse vulgus haereticorum detorqueat Apostoli sententiam adversus Ecclesiasticam carnium abstinentiam certis diebus praescriptam; quasi lege ecclesiae non obstante licitum Christiano sit quovis tempore quidvis comedere. Quod ab Apostoli mente prorsus alienum esse, qui Heb. 13. praecipit dicens: *Obedite praepositis vestris;* quique sequentis capitis initio laudat Corinthios, quod praecepta sibi ab ipso tradita tenerent, nemo sanae mentis dubitaverit. Supponit autem Apostolus in hac generali sententia, tam id quod legis est divinae et Ecclesiasticae, quam quod legis naturae. Quare sicut carnes insalubres et nocituras in macello venum expositas, edere tibi non licet, quoniam id lex naturae prohibet: ita certis temporibus simpliciter a carnibus abstinendum est tibi Christiano, quoniam id ecclesia praecipit, quam Christus jubet audiri, Matth. 18.

Nec vero aliud vult Apostolus hac sententiae generalitate, quam quod alibi docet: *Omnia munda mundis,* Tit. 1. et: *Omnis creatura Dei bona est: et nihil rejiciendum, quod cum gratiarum actione percipitur,* 1 Tim. 4. Unde et hic subjungit: *Domini est terra,* etc. Sunt, qui conscientiam hic intelligant alienam, eo quod Apostolus infra vers. 29. sic interpretetur: *conscientiam dico non tuam, sed alterius.* Itaque sensum hic esse volunt: ne tua interrogatio dubitationem aut scrupulum pariat astanti cuipiam, dum emis, aut assidenti, dum edis aut edere paras. Sed puto falluntur. Nam illa Pauli interpretatio tantum est de eo, quod proxime praecedit. Alioqui discrimen est; quia praecipiens non interrogandum, pacare vult conscientiam ementis aut edentis: dicens autem: *Nolite manducare,* jam providet alterius conscientiae.

26. *Domini est terra et plenitudo ejus.* In Graecis et Syriacis exemplaribus, nec non apud interpretem Ambros. additur causalis particula: *Domini enim terra* etc., quae in nostris omissa videtur, eo quod in Psalterio non legatur. Est enim versiculus initialis Psalm. 23., quem sic intellige: Terra et quicquid terra copiose gignit ac profert, aut nutrit, Deum habet autorem ac Dominum. Ex quo colligi vult Apostolus, ea omnia bona esse et munda: nam quicquid Dei est, ut autoris ac Domini, bonum ac mundum est. Rursus: Si Domini Dei sunt omnia, quae terra profert ac nutrit, sive in cibos hominum cessura, sive in alios usus: nihil ergo daemonum est, ut ab illis, tanquam dominis, immutari possit, nosque propterea de cibis, an de sacrificio veniant, interrogare debeamus.

27. *Si quis vocat vos infidelium.* Nunc docet, qua libertate et cautela fidelibus utendum sit in mensis privatis infidelium. Graece: *Si quis autem vocat* etc. Sicque legerunt Lombardus et Aquinas. Quod vero quidam Latini codices addunt *ad coenam,* in Graecis et Syriacis non habetur, ut nec in Latinis castigatioribus. Quanquam subaudiendum est aliquid tale, ad mensam, ad convivium.

Et vultis ire. Significat hoc non esse illicitum. Neque enim prohibebantur fideles cibum sumere cum infidelibus, inter quos habitabant; nec eorum conviviis interesse: uti nec commercia cum iis exercere, quemadmodum idem Apostolus supra docuit cap. 5., ubi et idolis servientes numerat inter homines hujus mundi, quorum consortium negat se fidelibus inhibere. Nam *alioquin,* inquit, *debueratis de hoc mundo exiisse.* Erat igitur et hoc inter ea, de quibus dixit: *Omnia mihi*

licent. Verum an et quatenus expediret et aedificaret, ex circumstantiis erat dijudicandum. Ideo tanquam de re media et rationis arbitrio relinquenda loquitur, *et vultis ire.*

Omne, quod vobis apponitur, manducate, nihil interrogantes propter conscientiam. Hoc totum intellige juxta sensum prius datum. Nam et hic conscientiam intelligit eorum, quos alloquitur; non alienam, ut volunt ii, de quibus ante dictum est.

28. *Si quis autem dixerit.* Subjungit exceptionem a generali concessione praecedente. In Graecis et Syriacis additur, *vobis. Hoc immolatum est idolis.* Multi codices MSS. non *immolatum*, sed *immolatitium* legunt. Quo modo si vertit interpres, verisimile est non fuisse ab eo additum *idolis.* Certe commentator Ambros. absque eo legit: *Hoc immolatitium est.* At in Graeco semper eadem est dictio, idolothytum; quam noster interpres varie transfert.

Nolite manducare, propter illum, qui indicavit. Cum dixisset: *nolite manducare,* ne quid videatur idolo tribuere, continuo causam adjecit: *propter illum, qui indicavit;* ne videlicet ei scandalum praebeatis manducando, sive fidelis ille sit, sive infidelis. Uterque enim ex facto tuo scandalizari poterit: fidelis quidem infirmus, exemplo tuo contra suam conscientiam de idolothyto comesturus; aut certe judicaturus te velut male agentem: infidelis autem, quia putabit te prae metu aut pudore non audere religionem tuam, quae omnem idololatriam exsecratur, libere confiteri; aut certe per intemperantiam gulae prodere sinceritatem tuae religionis; et per haec minus bene de Christianis sentiet, atque iis etiam insultabit, non sine Christi injuria: tantum aberit, ut eum Christo sis lucrifacturus; cujus rei potissimum causa ad mensam hominis infidelis accedere debueras. *Illum, qui indicavit,* exponimus tam infidelem quam fidelem, quia sermo est de convivio, ad quod promiscue fideles et infideles invitabantur: poteratque indicium ab utrolibet fieri. Solicitus est autem Apostolus, ne vel his vel illis offendiculum detur. Unde concludens infra sic ait: *Sine offensione estote Judaeis et gentibus et ecclesiae Dei.* Caeterum quod sequitur, ad solum fidelem infirmum arbitramur pertinere.

Et propter conscientiam. Ac si dicat: Specialiter autem propter conscientiam, nempe fratris: uti statim ipse Paulus exponit. In Graecis codicibus pene omnibus post haec verba repetitur illud Psalmi: *Domini enim est terra et plenitudo ejus,* repetuntque ejus hoc loco mentionem omnes enarratores Graeci. Videri potest repetitum errore scribae propter homoeoteleuton clausulae praecedentis. Alioqui nec Syrus interpres repetivit, et huic loco parum apte quadrat: nisi forte Paulus hic adjecit ad aliud docendum, quam supra, tanquam diceret: Cum terra copiose praebeat cibos a Domino creatos, quos citra cujusquam offensionem edere potestis; non est, quod hunc cibum idolo consecratum edas cum alterius offendiculo.

29. *Conscientiam autem dico non tuam, sed alterius.* Dicendo *non tuam,* mutat numerum, velut unum compellans e pluribus scientiam habentibus, ad quos superiorem direxerat sermonem: idque facit, quo doctrina sit in singulorum animis efficacior. Qua ratione et ad Galat. 6. repente numerum mutat, cum post allocutionem multorum subjungit: *Considerans teipsum, ne et tu tenteris.* Caeterum Attice dixit, ut notat Valla, τὴν ἑαυτοῦ pro τὴν σεαυτοῦ *tuam ipsius.* Conscientiam, inquit, propter quam prohibeo ne manduces, *non tuam* dixi, de qua prius loquebar (nam ea cum bene sit instructa, manducatione non laeditur), *sed alterius,* scilicet fratris infirmam habentis conscientiam, uti dictum est cap. 8. Qui si similiter, ut tu, conscientiam haberet informatam, non oporteret te propter illius conscientiam abstinere. Theophylact. et Oecumen. atque etiam Theodoretus conscientiam alterius interpretantur Graeci sive gentilis nondum ad fidem conversi. Quibus et Ambros. commentator accedit. Verum id sensu minus commodo.

Nam et Chrysost. hac quidem parte nobiscum facit.

Ut quid enim libertas mea judicatur ab aliena conscientia? Aliena, Graece et Syriace *alia,* quod et in MSS. quibusdam Latinis legitur, adstipulantibus Ambros. commentatore et Primasio; tametsi probe redditum aliena, id est, alterius hominis *conscientia.* Nam quod veteres quidam legunt *ab infideli conscientia,* ut Hieronym. in epist. ad Ageruchiam, et autor sive interpres libri de singul. cleric. apud Cyprianum, nec non Sedulius in commentario; tanquam aliena conscientia restringenda sit ad conscientiam hominis infidelis: primum a Graeca voce ea lectio recedit; deinde nec congruere mihi videtur cum mente Pauli, qui non de infideli nunc agit, sed de fratre infirmo. Probat enim, non esse vescendum idolothyto coram fratre infirmo, qui tibi indicavit, hoc immolatitium esse; quia si vescaris, ansam ei dabis graviter in te peccandi, sicque vulnerabitur ejus conscientia. Mutat autem nunc personam secundam in primam, ut ex sua persona alios doceat.

Interrogandi modus ἵνα τὶ, *ut quid, ad quid, quorsum,* apud Hebraeos plerumque significationem habet improbantis et aversantis aliquid, tanquam ingratum, inutile, illicitum, aut quovis modo absurdum, velut Jerem. 6. *Ut quid mihi thus de Saba adfertis?* Marc. 14. *Ut quid perditio ista unguenti facta est?* Ita Paulus hoc loco; quasi dicat: Nulla ratione committere debeo, nec occasionem dare, ut alius erroneam et infirmam habens conscientiam, judicet, id est, damnet libertatem meam, qua possum indifferenter quidvis edere. Atqui id futurum est, si comedam, postquam mihi ille dixerit hoc immolatitium esse.

Nonnulli putant haec cum sequentibus esse verba libertate Christiana abutentium, quae per mimesin huc inserat Paulus, ac si dicat quispiam illorum: Cur ego mea libertate spolior alio male de ea judicante? et caetera. Quibus respondeat Apostolus: *Sive ergo manducatis,* etc. Sed refellunt hunc commentarium conjunctiones *enim* et *ergo:* quarum illa probantis est, non objicientis; ista concludentis, non ad objecta respondentis.

30. *Si ego cum gratia participo. Cum gratia,* graece χάριτι. *Si autem ego gratia participo.* Quod potest exponi tribus modis: Si comedo per gratiam et beneficentiam Dei, cujus *est terra et plenitudo ejus,* ut supra dixit, et *qui praestat nobis omnia abunde ad fruendum,* 1 Tim. 6. Vel: si comedo per gratiam mihi a Deo concessam, qua scio et credo idolum nihil esse, et proinde nihil mihi metuendum ab idolothyto; quae Graecorum expositio est. Vel aliter: si comedo cum gratiarum actione, sciens *nihil rejiciendum, quod cum gratiarum actione percipitur,* 1 Tim. 4. Nam χάρις pro gratiarum actione non infrequens est, etiam in sacris literis, ut Luc. 6. semel et iterum: *Quae vobis est gratia,* et cap. 17. *Numquid gratiam habet servo illi?* et 2 Cor. 8. *Gratia Deo, qui dedit* etc. Denique sensum hunc exigere plane videtur, quod sequitur, *pro eo quod gratias ago.* Nam quod legitur apud Ambros. commentatorem atque Sedulium, et in libro de singul. cleric. *Si ego gratiae participo,* sive *particeps sum;* eam versionem Graeca syntaxis non admittit: licet etiam Theophylacti interpres, sed praeter sensum sui autoris, ita transtulerit.

Quid blasphemor pro eo, quod gratias ago? Pro eo quod etc. graece, *pro quo ego gratias ago?* Clarius hanc partem alii verterunt: *Cur ob id mihi maledicitur, pro quo ego gratias ago?* Sensus enim est: Committere non debeo, ut alius mihi maledicat, aut male de me loquatur, propter id, pro quo ego Deo gratias ago; id est, propter cibum. Sed potius abstinebo, quamvis alioqui (juxta triplicem intellectum superius datum) cum gratia participaturus. Quod ait, *blasphemor,* facere cuipiam videbitur pro sensu Graecorum, qui haec referunt ad infidelem. Nam infidelium mos est blasphemare Christianos. Verum si locus hic conferatur cum eo, qui est Rom. 14., ubi dicit Apo-

stolus: *Non ergo blasphemetur bonum nostrum:* facile verus sensus apparebit. Nam utrobique significatur, fratrem infirmum offensum libertate fratris, qui vel cibis utitur lege vetitis, vel sacrificatis, male de eo loqui, tanquam de homine guloso, qui per intemperantiam aut immundum se faciat aut idololatriae participem.

Nunc ad pleniorem intelligentiam doctrinae, quam de esu idolothytorum vitando, tam hoc loco, quam superiori cap. 8. tradit Apostolus, *quaerendum:* An extra periculum scandali sit aut aliquando fuerit licitum, vesci idolothyto, quod scias idolothytum esse. Nam id simpliciter ac per se, et non solum causa scandali illicitum esse, putaverit aliquis ex eo, quod Apostolus supra v. 20. in hujusmodi esu constituit societatem cum daemonibus; rem utique per se illicitam. Atque ita sensisse videtur August. in epist. 154. ad Public., ubi proposita sibi quaestione *de viatore Christiano*, qui fame pressus *nihil inveniat nisi cibum in idolio positum, ubi nullus alius est hominum: utrum ei satius sit fame emori, quam illud in alimentum sumere: breviter,* inquit, *respondeo: Aut certum est esse idolothytum, aut certum est non esse, aut ignoratur. Si ergo certum est esse, melius Christiana virtute respuitur: si autem vel non esse scitur, vel ignoratur, sine ullo conscientiae scrupulo necessitatis assumitur.* Sic ille. Cujus et haec est absoluta sententia lib. de bono conjugali cap. 16. *Satius est mori fame, quam idolothytis vesci.*

Sed et Hieron. huc adfertur, qui in comment. super Matth. cap. 15. ita sibi opponit: *Si quod intrat in os, non coinquinat hominem; quare idolothytis non vescimur?* Deinde respondet: *sciendum, quod ipsi quidem cibi et Dei creatura per se omnis munda sit: sed idolorum ac daemonum invocatio ea faciat immunda.* Quod rursus significare videtur, exponens illud epist. ad Titum cap. 1. *Omnia munda mundis.* Excipit enim idolothyta, tanquam simpliciter ad esum illicita, propter Apostolicam hujus loci doctrinam. Similis est locus apud Cyrillum Hierosol. catechesi. 3. *Quae,* inquit, *in aris* idolorum *offeruntur, cum natura sint pura, invocatione daemonum impura efficiuntur.* Hinc et eos, qui immolatitiis cibis erant polluti, poenitentiae satisfactione purgandos esse, rescripsit Leo pontifex ad Nicetam Episcopum epist. 79. cap. 5. *Sive,* inquit, *hoc terror extorserit, sive fames suaserit.* Accedit argumentum ex Apostolorum decreto, quod describitur Actor. 15., quo gentibus ad Deum conversis praecipitur, ut abstineant ab immolatis simulacrorum; nulla addita limitatione scandali, sed absolute, quomodo prohibentur caetera in eodem decreto comprehensa.

Verum profecto nihil horum obstat, quo minus atque indubie tenendum sit, esum idolothytorum, extra certos casus, licitum Christianis esse et fuisse. Id enim planissime liquet ex ipsius Pauli doctrina, qui cap. 8. hujus epist. rem istam facit adiaphoram, nec aliter prohibet, quam si frater infirmus eo facto sit passurus scandalum. Similiter et hoc capite esum idolothyti palam inter ea censet, de quibus dicit: *Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt.* Ac rursum libertatem hominis Christiani extendit ad esum hujusmodi. Quapropter et prohibet de eo disquiri propter ipsius edentis conscientiam. Denique nota sunt ejusdem Apostoli de cibis axiomata: *Omnia munda, nihil immundum, nihilque commune per seipsum.* Tit. 1. et Rom. 14. et, quod in hac epist. docet, *idolum et idolothytum nihil esse.* Nec non illa superius a nobis citata, Deum praestare *nobis omnia abunde ad fruendum, et nihil rejiciendum, quod cum gratiarum actione percipitur;* quia *Domini terra est, et plenitudo ejus.* Et quid multa? quum universaliter ipse Christus pronuntiet Marci 7. dicens: *Nihil est extra hominem introiens in eum, quod possit eum coinquinare,* subjuncta hac certissima ratione: *Quia non intrat in cor ejus,* id est, animum ac voluntatem ejus afficere non potest. Astipulantur huic sententiae omnes

hujus loci commentatores, veteres ac recentiores, tam Graeci quam Latini. Nec mirum, ubi textus per se tam apertus est.

Ut igitur ad priora respondeamus, illud primum non adversatur, quod de societate daemonum objicitur. Nam ea secundum Apostolum non contrahitur ex esu idolothyti, nisi quando quis idolothytum edendo sacris idololatricis communicat; ut si cum infidelibus in idolio mensae accumbat; quam vocat Apostolus *mensam daemoniorum;* vel alias religionis causa, jussus aut rogatus de idolothyto comedat. Neque enim sacris illis communicabit, si vel solus nemine conscio, vel etiam una cum aliis extra locum hujusmodi convivio deputatum, quamvis sciens, idolothyto vescatur. Vide Cajetanum hanc rem in commentario diligenter explicantem.

Ad Augustinum porro quod attinet, etsi verba ejus ad Publicolam scripta difficultatem habeant, ut verisimile sit ea retractaturum fuisse, si illuc usque retractationum suarum opus perduxisset, aut *monitus rem propius expendisset,* ut Erasmus loquitur in annot. cap. 8., constat tamen, eum non loqui prorsus generaliter, sed solum de cibo in idolio reperto; quem si comederet Christianus, videri posset iis, quibus forte ejus factum innotesceret, cum diis, id est, daemonibus, quibus oblatus putaretur ille cibus, communicasse. Quanquam non dicit, male facturum si comedat; *sed melius,* inquit, *Christiana virtute respuitur.* Alioqui idem August. lib. 32. cont. Faust. Manich. cap. 13. mentem suam satis aperit, cum solam hanc adfert rationem, *cur,* ut ait, *non expediat immolatitio vesci Christiano: ne daemonibus communicasse videatur:* adducto Pauli testimonio ex hoc loco, *nolo vos socios fieri daemoniorum.* Certe in eo quod dicit, *non expediat;* sicut et ad Publicolam, *melius respuitur;* plane significat, hoc esse de iis, quae licent, etsi non expediant. Quae autem licent, utique licite fiunt aliquo casu. Convenit eadem responsio ad locum de bono conjugali. Nam et ibi comparative dicit *satius* esse; non absolute damnans, si quis edat urgente fame, modo cum debita cautione, *ne daemonibus communicasse videatur,* ut ante dictum est ex eodem Augustino.

Quod vero ex Hieronymo et Cyrillo adferebatur, hunc sensum habet: invocationem daemonum facere cibos immundos, non simpliciter; sed invocantibus et consentientibus, seu quovis modo communicantibus. Ut enim omnia munda mundis; ita immundis et male utentibus omnia immunda. Id enim sequitur: *Coinquinatis et infidelibus nihil est mundum.* Nam et *ei, qui existimat quid commune esse, illi commune est,* Rom. 14. Dicit autem Hieron. *idolothytis non vescimur:* quia vix est occasio Christianis idolothyto vescendi, scientibus esse tale, nisi cum periculo peccandi. Nam sive sit infidelis, qui indicaverit idolothytum esse, sive fidelis; utrimque periculum est, si comedas: inde sacrilegae communionis, hinc scandali fraterni: ut ita demum, et vix aliter evadas, quam si secreto comedas, adhibita cautione, ne factum tuum prodatur.

Ad rescriptum Leonis responsio facilis est. Agit enim de Christianis quibusdam, qui quum apud infideles essent captivi, vel terrore vel fame compulsi fuerant, edere cibos immolatitios: per quod utique daemonibus communicaverant, aut communicasse videbantur. Unde e diverso laudatur fortitudo quadraginta rusticorum, qui carnes immolatitias, compellentibus Longobardis, edere quum nollent, *simul omnes occisi sunt,* ut refert S. Gregorius lib. 3. dial. cap. 27. Quae quidem fortitudo non tantum in veris immolatitiis respuendis necessaria est: sed tunc etiam, si non immolatitiae pro talibus edendae exhibeantur; exemplo nimirum Eleazari senis, qui nec simulato esu carnis lege vetitae, vitam redimere sustinuit, 2 Mach. 6. Nam ad exemplum nihil interest, utrum facias an facere te simules. Ita legimus in vita S. Sabae martyris conscripta ab ecclesia Gotthiae; cum illius gentis principes ac magistratus coepissent cogere Christianos, ut ederent ea, quae

essent idolis immolata, et gentiles quidam Christianis propinquis suis pro immolatis, quae immolata non essent, proponerent, quo eos servarent: re cognita B. Sabam non solum ipsum eos cibos edere recusasse, sed palam omnibus protestatum fuisse dicentem: *Si quis ex carnibus illis comederit, Christianus esse non potest. Atque ita cavit,* inquit Ecclesia, *ne omnes in diaboli laqueum inciderent.* Habetur historia apud Surium 12. Aprilis.

Restat argumentum, quod ex Apostolorum decreto petebatur, solvendum: ad quod in primis respondeo, decretum illud *pro tempore,* sicut Augustin. scribens contra Faustum loquitur, ab Apostolis conditum fuisse, in cujus observatione *cum Israëlitis etiam gentes* convenirent, quo facilius uterque populus coalesceret in unam religionem: paulatim vero legem illam, utpote humanam, causa cessante, vim legis amisisse, atque in desuetudinem abivisse. Verumtamen quia lex illa vigebat adhuc eo tempore, quo Paulus hanc epistolam scripsit; adeoque scrupulus remanet, quomodo Paulus extra periculum sacrilegae communionis et scandali fraterni liberum faciat Corinthiis idolothyto vesci: propterea plenius argumento satisfaciendum est.

Dicunt igitur aliqui, praeceptum apostolicum non obligasse quenquam, nisi existente casu seu periculo jam dicto, cujus avertendi causa positum erat decretum. Sed infirma est ea responsio. Nam etsi finis Apostolici praecepti fuerit evitatio scandali, vel aliquid simile: tamen ipsum praeceptum non erat de fine, sed de medio ad finem ordinato; id est, de re praecepto expressa, non addita nec innexa conditione finis. Unde in toto illo decreto nulla fit mentio vitandi scandali: sed absolute praecipitur fidelibus, ut abstineant ab immolatis, etc.

Distinguendum est etenim inter haec duo: rationem constituendae legis non esse nisi vitationem scandali; et legem non obligare nisi in casu scandali. Nam lex ob aliquam rationem constituta, non tantum obligat, ubi ea ratio reperitur: sed simpliciter ac generaliter, uti sonat. Exempli gratia: lex jejunii, lata ad edomandam carnem, obligat etiam hominem egregie mortificatum, qui forte edomatione carnis opus non habeat. Idque verum, quamdiu nondum universaliter cessat ratio legis: salva tamen legitima legis circa quosdam dispensatione.

Sunt qui objectioni respondeant, apostolicam legem aboleri coepisse jam eo tempore, quo Paulus haec scribebat. Sed quis credat, legem tam necessariam, tanta cum deliberatione nuper ab Apostolis communi decreto sancitam, ut patet ex Act. 15., tam cito evanescere potuisse; et quidem ratione legis, quae superius ex Augustino adducta est, adhuc durante? quum, etiam cessante ea ratione, multis post saeculis, apud multos in observatione remanserit, uti dicemus infra.

Respondent igitur alii, decretum Apostolorum nondum pervenisse ad Corinthios eo tempore, quo scripta est haec epistola. Sed et hoc refellitur. Nam ut praetermittam illud tempus, quod a Concilio Apostolorum fluxit usque ad primum Pauli ad Corinthios adventum, qui describitur Actor. 18., certe per ipsum Paulum, qui Concilio interfuerat, quemque scribit ibidem Lucas annum et sex menses atque eo diutius apud Corinthios moratum fuisse, facile potuit illis apostolicum decretum annuntiari; praesertim cum de Paulo et Sila dicatur ejusdem lib. cap. 16., quod *cum pertransirent civitates, tradebant eis custodire dogmata, quae erant decreta ab Apostolis et senioribus, qui erant Hierosolymis.* Quod si Paulus primo ad Corinthios adventu non putaverit id faciendum, metuens forte, ne novitios adhuc et infirmos hoc velut onere proposito absterreret a lege Christi: saltem hac epistola, qua eos accurate de singulis, quae apud ipsos dubitabantur, instruit, legem apostolicam eis insinuare debuisset.

Nobis igitur vera solutio totius difficultatis petenda videtur ex ipsius decreti inscriptione seu titulo, qui sic habet: *Apostoli et Seniores fratres, his qui sunt*

Antiochiae et Syriae et Ciliciae fratribus ex gentibus, salutem. E quibus verbis liquet, epistolam ad Apostolis scriptam, qua decretum continebatur, non fuisse directam ad omnes ubique fideles ex gentibus: sed ad eos solum, qui in Palaestina aut ejus vicinia agebant: cujusmodi erant provinciae in titulo nominatae: quod iis in locis quam plurimi essent Judaei; non item in locis a Palaestina remotioribus, uti maxime erat Achaia, in qua Corinthus. Proinde nequaquam apparet, Corinthios hac apostolica lege fuisse comprehensos. Paulus quoque et Silas non ubicumque Evangelium praedicabant, sed solum per Syriam et Ciliciam, ut in fine cap. 15. Act. dicitur, Apostolica decreta servanda praecipiebant. Circa quae et illud notandum est, fideles, qui apostolica lege tenebantur, non fuisse jussos interrogare, num quod erat venale expositum, aut mensae appositum, esset immolatitium: sed tantum prohibitos edere, si scirent esse tale, etiam ubi nullum esset, ut ante dixi, scandali periculum.

Nunc si quis objiciat, apostolicam legem multis post annis, imo saeculis, quando ratio legis supradicta jam dudum cessaverat, observatam fuisse etiam in ecclesiis a Judaea remotissimis: quae res ex variis autoribus, atque ex synodis, quae diversis saeculis habitae fuerunt, ostendi potest: ut videre est apud Cardinalem Baronium in Annal. ad annum Domini 51, respondeo, non quidem fuisse mentem apostolorum, ut hac lege ecclesiam universalem, eamque perpetuis temporibus astringerent (nam hodie nusquam in catholica observatur, maxime quod de suffocato et sanguine constitutum fuit: *et qui forte pauci,* inquit, Augustin. contra Faustum, *adhuc tangere ista formidant, a caeteris irridentur):* sed tamen alias ecclesias eam legem postea recepisse, et multo tempore retinuisse, propter honorem ac reverentiam Apostolorum, a quibus profecta fuerat: ratione non prorsus absimili, qua lex vetus, quae divina erat, aliquamdiu post Christum a Judaeis Christianis observata fuit; ut, quomodo loquuntur patres, ad sepulcrum cum honore deduceretur.

31. *Sive ergo manducatis, sive bibitis, sive aliud quid facitis; omnia in gloriam Dei facite. Aliud* interpretis supplementum est. Nam in Graeco et Syriaco non exprimitur, suffragantibus Latinis quibusdam MSS. et textu commentarii Ambros. Generali sententia concludit Apostolus superiorem doctrinam de non edendis idolothytis: admonens actiones nostras omnes referendas esse ad Dei gloriam. Quod utique non faciunt, qui cum Dei injuria aut fratrum scandalo quippiam agunt: sed magis ejusmodi facto gloriam Dei minuunt. Convenit cum hac sententia, quod ait Col. 3. *Omne quodcunque facitis in verbo aut in opere, omnia in nomine Domini nostri Jesu Christi:* et quod Petrus 1 epist. 4. *Ut in omnibus honorificetur Deus per Jesum Christum.*

Quaeritur, an ita generaliter hoc dictum et praeceptum sit, ut peccent homines in omni opere, quod non referunt in gloriam Dei. Si ita: consequens ex eo fiet, infideles, qui Dei notitiam non habent, in omni opere peccare. Nihil enim facere possunt in gloriam Dei, quem non noverunt. Opinantur quidam, Apostolum loqui non de omnibus in universum operibus humanis: sed de iis tantum, quae coram aliis fiunt, ac talia sunt, ut ex illis proximus vel aedificari vel scandalizari possit, Deique nomen apud homines vel honorificari vel blasphemari. Cujusmodi actiones sunt edere, bibere, sermonem miscere cum aliis. Atque hi gloriam Dei intelligunt, qua glorificatur apud homines in hoc saeculo: ut consentaneus sit hic locus cum praecepto Christi, Matth. 5. *Sic luceat lux vestra coram hominibus; ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum, qui in coelis est.* Hic sensus satis quidem congruit Apostoli scopo, qui de scandalis sedulo fugiendis toto hoc loco disserit; unde et proxime sequitur: *Sine offensione estote.*

Verum, praeterquam quod per eum sensum adhuc non evitatur, quo minus

infideles peccent in omni saltem opere, quod coram hominibus faciunt: profecto non videtur illa satis plena tam insignis Apostolicae sententiae doctrinaeque declaratio; siquidem et ea, quae soli facimus ac sine arbitris, ad Dei gloriam referre debemus. Idque docet August. in epist. 81. ad Eudoxium Abbatem: ubi post multas actiones enumeratas, etiam quae a solis ac secreto fieri solent, tandem generaliter infert: *Omnia in gloriam Dei facite:* addita ratione, *qui operatur omnia in omnibus;* ac rursus in enarrat. Psalmi 146. promiscue recensens ationes hominum diurnas atque nocturnas. Cujus loci verba transcripsit Beda in collect. Hieron. quoque scribens ad Ctesiphontem adv. Pelag. cap. 3. Pauli sententiam extendit ad quaslibet actiones, etiam secretas et secundum naturam viles ac sordidas: quales illic nominat sputa jacere, nares purgare, vesicam et alvum relevare, quae S. Thomas *opera necessitatis* vocat, comprehensa sub illis verbis, *sive manducatis, sive bibitis,* quatenus tamen humanae sunt actiones.

Igitur alii fatentur quidem, Apostoli sensum esse generalem: sed dicunt, eum hujusmodi verbis non praecipere, verum hortari tantum et suadere, ut omnes actiones nostras ad Dei gloriam referamus: ideoque non continuo peccare hominem sive fidelem, sive infidelem, si quas suas actiones, alioqui bonas, in Deum non referat. Sed hic commentarius aberrat a scopo Pauli; qui ex eo, quod omnia in gloriam Dei facienda sunt, consequenter intelligi vult eos peccare, qui comedunt idolothyta, non habita ratione divini honoris aut conscientiae fraternae: quod non esset consequens, si illud prius tantum esset consilii. Itaque merito sensum eorum, qui praeceptum esse negant, rejicit S. Thomas, exponens similem huic sententiam Coloss. 3. Ejusdem doctoris expressa verba sunt, 2. 2. quaest. 69. art. 1. *Ex praecepto tenemur omnia in gloriam Dei facere.* Quod et repetit verbis idem valentibus quaest. 83. art. 14. et quaest. 89. artic. 4. Probat autem 1. 2. quaest. 100. art. 10. ex praecepto, quo Deum diligere jubemur *ex toto corde: ad quod pertinet,* inquit, *ut omnia referantur in Deum: et ideo praeceptum caritatis implere homo non potest, nisi etiam omnia referat in Deum.* Pulcre vero Liranus hanc obligationem praecepti declarat a simili. *Tota enim,* inquit, *creatura ordinatur ad Deum, sicut exercitus ad ducem. Exercitus autem bene ordinatus primo et principaliter quaerit gloriam ducis, quae est victoria. Eodem modo omnis creatura, et potissime rationalis, in omnibus operibus suis primo et principaliter debet quaerere gloriam conditoris.* Haec ille.

Jam quod ad sensum attinet hujus generalis praecepti, S. Thomas in comment. relationem istam operum ad gloriam Dei, dicit intelligendam, *vel in actu vel in aptitudine referendi.* Et hanc aptitudinem Cajetanus extendit ad opera infidelium, quae moraliter bona vocantur. Haec enim, qua ratione bona sunt, apta sunt referri ad gloriam Dei: ut proinde ex apostolico praecepto non sit consequens, infideles ea faciendo peccare.

Verum ipse sanctus doctor alibi clarius de sensu hujus praecepti suam mentem aperit. Nam 1. 2. quaest. 88. artic. 1. ad 2. ita scribit: *Non facit contra hoc praeceptum, quicumque non actu refert in gloriam Dei omne quod facit. Sufficit* enim *ut habitualiter referat se et omnia sua in Deum,* et in commentario Coloss. 3. *Non est necessarium, ut omnia referantur in Deum actu, sed habitu.* Similiter Carthusianus in hunc locum, pluribus rem declarans. *Omnia,* inquit, *in gloriam Dei facite, id est, ad Dei honorem finaliter ordinate; ejusque laudem et glorificationem semper intendite vel actu vel habitu.* Et rationem addit: *Omnia quippe propter semetipsum operatus est Dominus. Unde sicut omnia bona fontaliter ab eo profluxerunt; ita ad ejus honorem, laudem, et gloriam sunt referenda.* Sic ille.

Videntur autem hi doctores, quum dicunt omnia, quae facimus, in Deum actu

vel habitu referenda esse, vocem *habitu* usurpare pro *virtute:* quomodo idem S. Thomas 3. p. quaest. 64. artic. 8. ad 3. dicit, *ad perfectionem Sacramenti* in ministro sufficere *intentionem habitualem,* intelligens virtualem. Sic enim explicat: *Puta cum sacerdos accedens ad baptizandum, intendit facere circa baptizandum quod facit Ecclesia. Unde si postea in ipso exercitio actus cogitatio ejus ad alia rapiatur, ex virtute primae intentionis perficitur sacramentum.*

Et quidem hanc esse mentem sancti Thomae, quod ad sensum attinet loci praesentis, ipse disertis verbis alibi declarat: ut in disputatis de caritate, articulo 11. ad 2., ubi dicit *hoc pertinere ad perfectionem caritatis, ad quam omnes tenentur, quod omnia virtute referantur in Deum. Et hoc modo,* inquit, *Apostolus praecipit, quod omnia in gloriam Dei referantur.* Et ad 3. *Virtualiter omnia referre in Deum, cadit sub praecepto caritatis.* In eundum sensum etiam Carthusianus se ipsum exponere videtur; quum dicit, eum, qui implet hoc praeceptum, *in omni actu, imo et dormiendo mereri, saltem propter praecedentem intentionem;* scilicet virtute manentem. Quo magis autem hujusmodi intentio virtute maneat in actionibus nostris quotidianis, frequenter actu renovanda est. Quod quidem facimus, dum orationem Dominicam frequentamus: in qua primo loco petimus, quod intentione primum ac perpetuum esse debet, ut sanctificetur, id est, glorificetur nomen Dei. Quod etiam in publicis precibus et canticis facit ecclesia; dum, ut ostendat gloriae Dei studendum in omnibus, identidem repetit versum doxologicum: *Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto.*

Quare et illi cum his, quos jam dixi, fere idem volunt, qui praeceptum Apostoli sic exponunt: Studete gloriae Dei per omnia promovendae, soliciti, ne quid committatis, quod ejus honorem quoquo pacto laedat aut imminuat. Item qui hoc modo: Conari debetis ad eam perfectionem, ut omnia ad Dei gloriam faciatis. Nam ideo studere et conari ad haec debemus, quia de omnibus ad Dei gloriam agendis praeceptum habemus.

Porro videtur hoc praeceptum pertinere non ad omnes homines, sed solum ad fideles, et eos, quibus fides Christi fuit annuntiata: qui proinde habent aut habere debent notitiam finis supernaturalis, ad quem ordinat religio Christiana. Nam et in illum finem omnia Christi et Apostolorum ejus praecepta nos dirigunt: ideoque nobis ille finis semper actu aut habitu seu virtute prae oculis est habendus, nobis, inquam, fide Christi imbutis: quomodo loquitur S. Thomas 1. 2. quaest. 102. art. 6. ad 7. dicens, quod *intentio coelestis omnibus operibus nostris debet adjungi. Nostris,* utique fidelium, quibus coelestia revelata sunt. Ex quo jam fundamento solvitur objectio de infidelibus: qui quamvis suas actiones alioqui bonas in hunc finem gloriae Dei non referunt, adeoque nec referre possunt, ii saltem, qui de Christo nihil audierunt: dum tamen in illis spectent finem, ad quem dictante ratione naturali referendae sunt; non reprehensionem merentur, sed laudem, tametsi vix inveniri infidelium hominum facta, *quae justitiae debitam laudem defensionemve mereantur, si discutiatur, quo fine fiant,* testis est Augustin. in lib. de spiritu et litera cap. 27. Quod vero dicunt aliqui, infideles opera sua moraliter bona facere in gloriam Dei implicite, quatenus ea faciunt propter bonum aliquem finem: eo quod, ut ajunt, semper ex bonis operibus sequatur, ut qui ea vident, Deum glorificent, aut certe glorificare possint; id revera non satis est, ut ipsi, qui faciunt, facere ea ad Dei gloriam dicantur. Hic enim sermo praecepti: *In gloriam Dei facite,* intentionem gloriae Dei in faciente requirit: quam quidem infideles in suis operibus nullam habent, si praesertim veri Dei notitia sint penitus destituti.

32. *Sine offensione estote Judaeis et gentibus et ecclesiae Dei. Sine offensione,* Graece ἀπρόσκοποι. Quae vox etsi interdum passive capiatur pro iis, qui non

offenduntur, hic tamen activam habet significationem, Latine *inoffensivi*, qui non offendunt. *Judaeis et gentibus*, Graece, *et Judaeis et Graecis.* Sicque legitur apud commentatorem Ambros. et in libro de singularitate clericorum. Sed Graecos synecdochice gentiles dicit, ut alibi, quale illud Rom. 1. et 2. *Judaeo primum et Graeco.* Tales, inquit, vos gerite, ut nullum praebeatis offendiculum neque Judaeis, neque gentilibus, neque ecclesiae Dei. Judaeos et gentiles recte plerique restringunt ad eos, qui foris sunt, id est, infideles, et ecclesiam nondum ingressos. Nam de fidelibus est tertium membrum, *et ecclesiae Dei.* Hanc vero intellige tam in genere quam in membris ejus singulis, nam et multitudinis et singulorum cavendae sunt offensiones.

Praecipit autem hoc de cavendis aliorum offendiculis, non ut plane diversum a priori; tanquam illic agatur, ne in Deum ejusque honorem peccetur, hic, ne in fratrem, ut quidam volunt: sed ut aliquid ad impletionem prioris ordinandum. Nam qui fratrem scandalizat, in Deum peccat, cujus opus destruit, Rom. 14. *Noli propter escam destruere opus Dei.* Peccat et in Christum, perdens illum, *propter quem Christus mortuus est.* Sic, inquit, *peccantes in fratres, in Christum peccatis,* supra cap. 8. Adde, quod hic non soli fratres scandalizandi prohibentur, sed etiam, qui foris sunt; uti dictum est.

33. *Sicut et ego per omnia omnibus placeo.* Ad ea, quae praecepit, tanquam bonus magister suo cohortatur exemplo. Nam, inquit, et ego non solum caveo, ne cuiquam praebeam offendiculum; verum etiam me per omnia omnibus accommodo, omnibus placere studeo. *Omnia* vero intellige, qualia, de quibus supra disseruit, ac de quibus dixit: *Omnia mihi licent,* hoc est adiaphora, quae et bene et male fieri possunt; ne quis ad ea trahat, quae legibus adversantur, maxime divinis. Eadem sententia cum illa capitis superioris: *Omnibus omnia factus sum.* Tale etiam est, quod praecipit Rom. 15. *Unusquisque vestrum proximo suo placeat.* Nec cum his pugnat, quod scribit Gal. 1. *An quaero hominibus placere? Si adhuc hominibus placerem, Christi servus non essem.* Negat enim illic se hominibus placere, id est, neglecta veritate id agere, ut hominibus ea, quae carnis sunt, sapientibus, placeat, eisque suam doctrinam commendet. Quem sensum eo loco plenius explicatum invenies. Hic vero et aliis duobus locis allegatis, placere vult omnibus ad salutem. Dicens enim se omnibus omnia factum, addit: *ut omnes facerem salvos:* et praecipiens, ut quisque proximo suo placeat, adjungit: *in bonum, ad aedificationem.* Similiter hoc loco, ne male intelligatur, quod dixit, se per omnia omnibus placere, subjungit:

Non quaerens, quod mihi utile est, sed quod multis, ut salvi fiant. Graece, *non quaerens meum ipsius commodum, sed multorum,* etc. Sic Hilarius enarrans Psalmum 52. *Non quaerens quod meum utile est, sed quod multorum.* Et sensus est: Non anteponens commoda mea privata publicae multorum utilitati, sed contra faciens. *Ecce,* inquit S. Thom., *optimus modus placendi omnibus, si omnium utilitas, non privatum commodum, procuretur.* Id enim argumentum est caritatis, quae *non quaerit, quae sua sunt,* infra cap. 13. Quid autem magis efficit hominem omnibus carum, quam ipsa caritas?

Porro quis secundum Scripturam dicatur quaerere quod suum est, quodque sibi utile, pluribus explicatum habes hoc eodem capite ad illud: *Nemo, quod suum est quaerat, sed quod alterius,* ac rursum infra, ad dictum locum cap. 13. Denique quam multorum utilitatem quaerere se dicat apostolus, exponit dum addit, *ut salvi fiant,* id est, ad salutem adducantur aeternam: quae res maxime cedit in gloriam Dei. Potest etiam haec particula, *ut salvi fiant,* referri ad illud, *omnibus placeo.* Quod enim sequitur, *non quaerens,* etc. modum et viam ostendit omnibus placendi.

CAPUT UNDECIMUM.

Imitatores mei estote, sicut et ego Christi. 2. Laudo autem vos fratres, quod per omnia mei memores estis, et sicut tradidi vobis praecepta mea tenetis. 3. Volo autem vos scire, quod omnis viri caput Christus est: caput autem mulieris, vir: caput vero Christi, Deus. 4. Omnis vir orans aut prophetans velato capite, deturpat caput suum. 5. Omnis autem mulier orans aut prophetans non velato capite, deturpat caput suum: unum enim est ac si decalvetur. 6. Nam si non velatur mulier, tondeatur. Si vero turpe est mulieri tonderi, aut decalvari, velet caput suum. 7. Vir quidem non debet velare caput suum: quoniam imago et gloria Dei est, mulier autem gloria viri est [1]). 8. Non enim vir ex muliere est, sed mulier ex viro. 9. Etenim non est creatus vir propter mulierem, sed mulier propter virum [2]). 10. Ideo debet mulier potestatem habere supra caput propter angelos. 11. Verumtamen neque vir sine muliere, neque mulier sine viro, in Domino. 12. Nam sicut mulier de viro, ita et vir per mulierem: omnia autem ex Deo. 13. Vos ipsi judicate: decet mulierem non velatam orare Deum? 14. Nec ipsa natura docet vos, quod vir quidem, si comam nutriat, ignominia est illi: 15. mulier vero si comam nutriat, gloria est illi: quoniam capilli pro velamine ei dati sunt. 16. Si quis autem videtur contentiosus esse: nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei [3]). 17. Hoc autem praecipio: non laudans, quod non in melius, sed in deterius convenitis. 18. Primum quidem convenientibus vobis in ecclesiam, audio scissuras esse inter vos [4]), et ex parte credo. 19. Nam oportet et haereses esse, ut et qui probati sunt, manifesti fiant in vobis. 20. Convenientibus ergo vobis in unum, jam non est Dominicam coenam manducare. 21. Unusquisque enim suam coenam praesumit ad manducandum. Et alius quidem esurit, alius autem ebrius est. 22. Numquid domos non habetis ad manducandum et bibendum? aut ecclesiam Dei contemnitis, et confunditis eos, qui non habent? Quid dicam vobis? Laudo vos? in hoc non laudo. 23. Ego enim accepi a Domino, quod et tradidi vobis [5]), quoniam Dominus Jesus, in qua nocte tradebatur, accepit panem, 24. et gratias agens, fregit, et dixit: Accipite, et manducate: hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur: hoc facite in meam commemorationem. 25. Similiter et calicem, postquam coenavit, dicens: Hic calix novum testamentum est in meo sanguine [6]), hoc facite quotiescumque bibetis, in meam commemorationem. 26. Quotiescumque enim manducabitis panem hunc, et calicem bibetis, mortem Do-

---

1) 1 Mos. 2, 21. seq. 2) 1 Mos. 2, 18. 3) 1 Tim. 6. 4. 4) Vers. 21. seq. Vers. 33. Cap. 1, 11. seq. 5) Cap. 15, 3. Matth. 26, 26—29. 6) Act. 7, 8. 2 Mos. 24, 8.

mini annuntiabitis, donec veniat [1]). 27. Itaque quicumque manducaverit panem hunc [2]), vel biberit calicem Domini indigne: reus erit corporis et sanguinis Domini. 28. Probet autem seipsum homo [3]): et sic de pane illo edat, et de calice bibat. 29. Qui enim manducat et bibit indigne, judicium sibi manducat et bibit, non dijudicans corpus Domini. 30. Ideo inter vos multi infirmi et imbecilles, et dormiunt multi. 31. Quod si nosmetipsos dijudicaremus, non utique judicaremur. 32. Dum judicamur autem, a Domino corripimur, ut non cum hoc mundo damnemur. 33. Itaque fratres mei, cum convenitis ad manducandum, invicem exspectate. 34. Si quis esurit, domi manducet [4]), ut non in judicium conveniatis. Caetera autem, cum venero, disponam.

SUMMARIUM CAPITIS UNDECIMI.

Ut viros aperto capite, sic mulieres velato orare, praecipit ac docet. Reprehendit, quod Coenam Dominicam irreverenter ac tumultuose celebrarent. Commemorat traditam sibi a Domino eucharistiae institutionem. Indigne sumentes quam graviter peccent, et qua punitione digni sint, exponit.

1. *Imitatores mei estote, sicut, et ego Christi.* Haec clausula spectat superiora: quo eam manifeste refert Chrysostomus. Unde et Oecumenius, Erasmus, Cajetanus aliique nonnulli eam annectunt capiti praecedenti. Nam quia Paulus suum Corinthiis allegaverat exemplum, dicens: *Sicut et ego per omnia omnibus placeo:* nunc generaliter ad sui imitationem eos invitat. Nec id immerito: quoniam et optimam gerebat conscientiam, et Corinthiorum doctor et parens erat in Christo. Decet autem discipulos imitari magistrum, et filios patrem. Ne tamen arrogantius hoc dicere videatur, addit: *sicut et ego Christi,* scilicet imitator sum; nominatim in eo, quod dixi, me per omnia omnibus placere. Nam et *Christus non sibi placuit,* Rom. 15., sed *dedit redemptionem semetipsum pro omnibus,* 1 Tim. 2.

2. *Laudo autem vos fratres.* Hactenus ea Corinthiorum peccata correxit Apostolus, quae passim extra coetus publicos alii in alios committebant. Nunc ad ea transit corrigenda, quae praeter honestatem ac dignitatem in publicis sacrisque conventibus ab iis gerebantur. Id vero agit usque ad finem capitis 14., quod his tandem verbis concludit: *Omnia honeste et secundum ordinem fiant in vobis.*

Et hoc quidem capite duo reprehendit et corrigit: alterum, quod mulieres sinerent orare non velatas, cum indigna tractatione mysteriorum. Incipit autem a laude, qua superiorem eorum obedientiam commendat, dicens: *Laudo vos fratres* etc. Sic enim paratiores reddit ad doctrinam et admonitionem sequentem obedienter ac prompte suscipiendam: maxime ea parte, qua agit de coena Dominica; circa quam contigerant apud illos quaedam minime laudanda. Verum ista laudatio, quomodo sit accipienda, dicemus infra.

Quod per omnia mei memores estis. Graece ὅτι πάντα μου μέμνησθε. Verbatim Latine, *quod omnia mea meministis.* Id Erasmus vertit: *Quod omnia mea memoria tenetis.* Hentenius, *quod omnium, quae mea sunt, memores sitis.* Atqui rectius, mea sententia, noster interpres vertit, *per omnia;* pari ratione, qua paulo ante tam ipse quam alii verterunt: *sicut et ego per omnia omnibus placeo:* nimirum praepositione κατὰ Graecis utrobique subintellecta. Quod et Erasmus

[1]) 1 Thess. 4, 15. 17. [2]) Joann. 6, 48. [3]) 2 Cor. 13. 5. [4]) Vers. 21. seq.

demum a se animadversum annotationibus suis adjecit. Ita Syrus quoque: *Quod in omni re memores estis mei.* Quanquam sensus eodem redit. Omnia vero, intellige doctrinam, praecepta, traditiones. De his enim subjungit:

Et sicut tradidi vobis, praecepta mea tenetis. Graece, τὰς παραδόσεις κατέχετε, *traditiones tenetis.* Syriace, *praecepta tenetis:* scilicet absque pronomine, quod ex priori parte, *sicut tradidi vobis*, satis intelligitur. Textus Ambros. sic habet: *et quomodo ubique trado, traditiones meas tenetis*, quod partim a Graeco dissidet, partim convenit. Posset autem pro *tenetis* verti *tenete;* quod in vetustissimo codice fuisse scriptum affirmat Erasmus. Est enim Graecum verbum ambiguum: sed enim modum enuntiativum omnino postulat conjunctio partis hujus cum praecedenti, ut sensus sit: Non sola tenetis memoria, quae vobis servanda tradidi et praecepi, id est, traditiones, instituta, praecepta: verum ipso opere ea praestatis. Ex hoc loco *perspicuum fit,* ait Theophylactus, *quod non pauca, quae literis non mandaverint, tradiderunt et ipse et reliqui Apostoli.* Quocirca locus hic palam facit pro traditionibus non scriptis, iisque necessario tenendis.

Porro notandum est, Apostolum, cum laudat Corinthios, quod per omnia memores ipsius sint, et instituta servent, ad bonos respicere, non ad malos; quos infra de praeceptis, quae dederat, male servatis, reprehendit. Quanquam id, quod dicit, *per omnia,* potest intelligi cum exceptione eorum, quae ipse statim excipit, et de quibus eos corripit ac plenius instruit in sequentibus. Sunt, qui totum hoc: *Laudo vos fratres, quod per omnia etc.,* putent ironice dictum ab Apostolo; ne falsa videatur laudatio proprie intellecta. Sic commentator Ambros., Pelagius, Theodoretus, Haimo, Lombardus, S. Thomas. In quam sententiam Liranus quoque propensior est. Verum nihil opus est hac figura. Siquidem et 1. capite magnifice Corinthios laudavit Apostolus citra speciem ironiae: quando verbis utens aeque generalibus, dixit eos *in omnibus divites* factos, *ita ut nihil* iis deesset *in ulla gratia.* Sane veram in hoc loco laudationem arguit illa exceptio, quam facit, infra vers. 22. *Laudo vos? in hoc non laudo.*

3. *Volo autem vos scire.* Quamvis, inquit, traditiones et instituta mea utcumque tenetis, ut propter hoc jure vos laudare possim: de quibusdam tamen admonendi estis, simul et instruendi; ac primum volo sciatis hoc, quod sequitur:

Quod omnis viri caput Christus est. Multi interpretes ita tractant hunc locum, ac si Pauli institutum esset, utrumque sexum reformare: quod ab utroque per luxum et immodestiam peccatum fuisset, viris orantibus velato capite, mulieribus non velato. Verum si quis bene perpendat ea, quae a Paulo dicuntur, intelliget ejus intentionem proprie dirigi adversus mulieres: quas ad id, quod honestum et decorum est, revocat; rationibus tamen inter alias acceptis ab eo, quod viros decet, tanquam a contrario. Sumit autem principium ab ordine, quem inter virum et mulierem Deus instituit; scilicet ut vir caput esset mulieris, et mulier viro subjecta: sic tamen, ut et ipsum virum Christo capiti subjectum esse voluerit. Hoc enim est, quod primo loco statuit, omnis viri caput Christum esse: caput intelligens, tam hic quam in duobus membris sequentibus, metaphoricum sive analogicum; cui potestas competat alium aut alios sibi subjectos regendi.

Quomodo autem ab hujusmodi capite ratio velandi capitis naturalis aut non velandi, convenienter accipiatur; in sequentibus explicabitur. Illud, *omnis viri,* limitant Graeci interpretes ad solum fidelem. Neque enim recte Christum dici posse caput hominum infidelium, qui non sunt ejus membra. Sed hoc non videtur obstare: nam et Angelorum caput est Christus, Col. 2. vers. 10., quos tamen membra Christi non vocamus. *Et caput Christi Deus:* ubi membri reciprocatio minime quadrat.

Igitur alii generalem Apostoli senten-

tiam generaliter et illimitate capiunt, *ut omnis viri caput Christus* dicatur, etiam ut homo (nam secundum eam naturam consideratur hoc loco), ratione potestatis ac dominii, quod in omnes homines accepit a Patre, qui *omnia subjecit sub pedibus ejus,* infra cap. 15. *In hoc enim Christus mortuus est et resurrexit, ut et mortuorum et vivorum dominetur,* Rom. 14. Qui etiam apud Prophetam dicit, Paulo ibidem referente: *Mihi flectetur omne genu,* Jes. 45. Hic sensus facilior est, imo necessarius huic loco; si caput metaphoricum uno modo sit accipiendum: maxime propter illud: *Caput vero Christi Deus.* Favet etiam, quod in membro sequenti mulieris nomen non ad feminas Christianas est restringendum, sed totum sexum muliebrem comprehendit: ut ibi declarabitur.

Quod ergo nonnulli quatuor modos huc adducunt, quibus doceant Christum omnis viri caput esse, nimirum ratione perfectionis, et sublimitatis, et influentiae, et connaturalitatis; quae omnia sunt in capite naturali respectu membrorum, a quo metaphora sumpta est; eosdemque modos repetunt in eo, quod vir caput mulieris appellatur: docte quidem haec ab illis dicuntur, sed ad locum praesentem minus accommodate.

Caput autem mulieris vir. Christus quidem etiam caput mulieris: ut patet ex iis, quae proxime dicta sunt; sed caput ejus est viro mediante, veluti capite subordinato. Nam ad virum tanquam eum, qui sexus ratione perfectior atque praestantior sit, adeoque superior, spectat mulieris gubernatio, tam in spiritualibus, quam in temporalibus. Theophylacti recentior interpres hanc pericopen ita vertit: *Caput autem uxoris maritus.* At vero Tertull. in lib. de virg. velandis cap. 7. vult etiam ad virgines hoc pertinere: et ejusdem libri bonam partem in eo consumit, ut ostendat, mulieris nomen in hac tota Pauli doctrina ad virgines extendi: rationibus ex ipso contextu Paulino decerptis. Nam et generalis Apostoli sermo est de utroque sexu: *Omnis vir. Omnis mulier,* et ad ecclesiam non solae nuptae mulieres accedebant, nec solae ut velarentur admonendae erant: sed etiam virgines et viduae.

Certe ad prophetandum virgines nuptis erant aptiores, utpote sanctae *corpore et spiritu,* supra cap. 7., velut illae quatuor filiae Philippi diaconi, Actor. 21. Sed nec Graecorum commentarii generalem hunc sensum refugiunt. Notandum est enim, Apostolum universe loqui de sexu muliebri, qui ita conditus est a Deo, ut regi debeat a viro: sive nubat viro, sive sint, quae non nubant. Unde et virginum monasteria necesse est a viris gubernari. Quanquam magis apparet illa subjectio mulieris ad virum in illo genere vitae, quo sibi invicem insolubiliter alligati sunt vir et mulier: ut haec illius supra se potestatem excutere jam non possit; ideoque specialiter de conjugatis alibi dicit idem Apostolus: *Quoniam vir caput est mulieris,* Ephes. 5.

Caput vero Christi Deus. Intellige Christi hominis; ut ante dictum est. Nam Christus, ut Verbum, aequalis est Deo Patri, et unum cum eo caput atque principium rerum omnium. Sic ergo *caput Christi Deus,* sicut *Pater major ipso est.* Joann. 14. Quo sensu rursum dicit infra cap. 15. Filium fore subjectum *ei, qui subjecit ipsi omnia.* Adjecit autem hoc tertium membrum Apostolus, ut ordinem capitum referret usque in supremum caput, quod est Deus. Igitur haec quatuor, Deum, Christum, virum, mulierem eo ordine disponit, ut Deus tantum sit caput, mulier tantum subjecta; duo medii participes sint utriusque qualitatis, diverso respectu.

Porro Graeci caput Christi Deum interpretantur, quod ex Deo Christus genitus sit, ideoque Deum habeat autorem ac principium, et, ut ipsi loquuntur, causam. Quem sensum tradit etiam commentator Ambros. et ex eo alii quidam Latinorum. Submonent tamen iidem fere omnes, commode posse locum hunc intelligi de Christo ut homine, nempe juxta sensum prius a nobis allatum. Nam revera dure sonat in divinis Patrem dici caput Filii: quum

caput ad eum, qui subjectus est, referatur. Quomodo nec dixerit quisquam Patrem et Filium esse caput Spiritus sancti: nisi qui voluerit Spiritum S. Patri et Filio subjicere, secundum haeresin Eunomianam. Vide S. Ambrosium subtiliter et catholice tractantem hanc Scripturam adversus Arianos, lib. 4. de fide ad Gratianum cap. 2.

4. *Omnis vir orans aut prophetans velato capite, deturpat caput suum.* Ordine constituto inter virum et mulierem, docet quid utrumque dedeceat, tanquam illi ordini contrarium. *Velato capite* non est Graece κατακαλύπτῳ τῇ κεφαλῇ, cujus negatio ponitur in parte sequenti de muliere, ἀκατακαλύπτῳ etc. *invelato capite.* Sed hic legitur, κατὰ κεφαλῆς ἔχων, quod verti potest, *in capite,* vel *super,* vel *circum caput habens.* Supplent autem Erasmus et alii, *quicquam habens in capite.* Et hoc dictum putat Cajetanus, *ad excludendum omne, quod posset haberi in capite, cujuscumque figurae ac materiae fuerit.* Theophylactus et Oecumenius etiam comam excludunt: Quoniam et ipsa caput tegit. Verum hac lege nec omnino capillos viro oranti liceret habere in capite. Proinde rectius, secundum antiquos interpretes Latinos, idem est Apostolo in capite habere, ut esse velato capite: quod et declarat antithesis hujus partis cum sequenti. Nam de coma, quod viro sit indecora, mulieri decora, peculiare sumit argumentum ad rem propositam, infra vers. 14. et 15. Quocirca supplendum potius, *velum habens in capite. Deturpat,* Graece καταισχύνει, *confundit,* ut legit August. de opere monach. cap. 31. Latinius, *pudefacit* (quod et vox Syriaca significat), id est, dedecorat, dehonestat, probro afficit caput suum.

Pro hujus loci intellectu notandum est, illo tempore, quo Paulus haec scripsit, nondum in ecclesias introductum fuisse eum orandi et psallendi morem, qui nunc conspicitur; ut scilicet alternatim id fiat, idque per multos invicem e regione spectantes: sed unus pro omnibus orationem aut psalmum recitabat publica voce, caeteris tacentibus et auscultantibus. Quod et fieri praecipit Apostolus infra cap. 14. vers. 30. et 31. Itaque de viro taliter orante, non autem de caeteris, Apostolum loqui putant aliqui: quanquam aliis magis placet generalis intellectus, tam in hac sententia, quam in sequenti; quoniam et rationes Apostoli generales sunt.

Porro quem dicat prophetantem non ita certum est. S. Thomas de eo interpretatur, qui Prophetias olim revelatas, vel alias Scripturas in conventu pronuntiat. Alii de eo, qui Scripturas exponit ac reserat, ut glossa loquitur. Rursus alii de eo, qui psalmis aut hymnis Deum laudat. Sed horum nihil revera sufficere videtur ad hoc, ut juxta mentem Apostoli prophetare quis dicatur: utpote qui infra cap. 12. 13. et 14. prophetiam censeat inter pecularia Spiritus S. charismata. Sunt, qui prophetantem accipiant proprie, pro eo, qui futura annuntiat ex Dei revelatione. Verum isti nimium arctant usum hujus vocabuli, quem habet in Scriptis apostolicis: quemadmodum ostendemus ad illud cap. 14. *magis autem ut prophetetis.* Unde et intelligetur, generaliter eum Apostolo prophetantem dici, qui divino Spiritu afflatus occulta quaedam profert auditoribus, sive sint res futurae, sive reconditi sensus Scripturarum, praesertim Propheticarum, sive latens quodcumque mysterium. Conferatur etiam locus Rom. 12. *Sive Prophetiam, secundum rationem fidei:* et alter 1 Thess. 5. *Prophetias nolite spernere.*

Jam quod ait Apostolus, *deturpat caput suum,* non uno modo omnes accipiunt. Quibusdam placet intellectus de mystico seu metaphorico capite, de quo dixerat: *Omnis viri caput Christus est,* ut sensus sit, tale viri factum vergere ad ignominiam Christi, qui caput ejus est. Tradit hunc sensum et pluribus explicat Cajet. Meminerunt etiam Theophylact. et Oecumen. At vero plerique idem caput in utraque parte sententiae intelligunt, naturale videlicet: ut orans velato capite dicatur deturpare caput suum hoc ipsum, quod velat. Qui sensus et simplicior est,

et congruentior iis, quae de muliere sequuntur: eundemque Theophylact. et Oecumen. adferunt priore loco.

Verum hujus dicti jam ratio quaeritur. Non enim Paulus eam exposuit, sed expositoribus suis investigandam reliquit; ex qua intelligatur adversus ordinem divinitus institutum fieri, si vir caput suum velet, mulier revelet. Dicimus igitur cum Oecumenio et aliis, virum capite velato orantem aut prophetantem ex Apostoli sententia dehonestare caput suum; quia velando caput quodammodo significat et profitetur, se in terris aliquem supra se principem ac rectorem habere. Quod signum est ei inhonestum ac dedecorosum. Nam eo dignitatem ac libertatem sui sexus imminuit: ut cui divina ordinatione solus Christus caput sit. Est autem hujus significationis ratio, quia velamen capiti impositum facit respicere deorsum, tanquam ad principem in terra constitutum. Atqui princeps et caput viri in coelo est: ideoque debet vir sursum aspicere; cui proinde velamen capitis incompetens est. Mulier autem, quia principem habet in terra positum et de terra formatum, deorsum respicere debet: quod facit velamen caput ejus contegens. Huc facit, quod annotat Theophylact., ad significandam viri eminentiam ac mulieris subjectionem symbola quaedam utrique esse tradita a Deo: ut sunt in viro ratio vigens, corpus robustum, vox gravis, mentum hirsutum: quibus omnia contraria sunt in muliere: tale vero et istud esse, ut vir aperto sit capite, mulier velato. Quare et naturaliter indecens ac turpe judicatur, si vir caput obtegat muliebri more. Neque enim vir utitur tegumento capitis, quasi naturalem ad hoc instinctum habens, sicuti mulier: sed vel necessitatis causa, ut aëris injurias depellat, aut ut calvitiem tegat: vel ad ornatum, qui personam deceat; quomodo mitra pontifices utuntur, diademate reges. Alioqui nec historia nec pictura prodit Christum aut ejus Apostolos tecto capite vel orasse, vel docuisse, vel omnino in publicum prodiisse: excepta corona spinea, quam capiti Dominico derisores ejus imposuerunt.

Quamvis igitur Paulus adjiciat hoc loco determinationes, *orans aut prophetans;* non ideo tamen, ut Graeci putant, extra orationem et prophetiam viro permittit velamen in capite. Nam eo pacto (quod iidem Graeci non admittunt) etiam mulier extra orationem et prophetiam capite non velato posset apparere: quoniam et de ea consequenter agens Apostolus adjicit determinationes, *orans aut prophetans.* Quod si dicas, Apostolum postea absolute praecipere mulieri, ut *velet caput suum*: idem respondeo de viro; *vir quidem*, ait, *non debet velare caput etc.* Quorsum igitur, inquies, hic adjecit, *orans aut prophetans?* Quia sermo institutus erat ei de honestate servanda in publicis ecclesiae conventibus: ubi turpitudo, quam condemnat, apparebat in iis maxime, qui orabant vel prophetabant, tum viris tum feminis. Nam de his sequitur:

5. *Omnis autem mulier orans aut prophetans non velato capite, deturpat caput suum.* Erant in ecclesia primitiva non solum viri, sed et mulieres quaedam prophetantes, ut Philippi filiae, virgines, de quibus supra, aliaeque permultae; juxta vaticinium Joëlis a Petro memoratum Actor. 2. *Prophetabunt filiae vestrae.* Ostendit autem hic locus, eas prophetasse etiam in conventu publico. Quod quomodo non pugnet cum ipsius Apostoli lege, qua alibi vetat mulierem loqui in ecclesia, ut infra cap. 14. et 1 Tim. 2. merito quaeritur. Nam etsi tacite possit orare, certe prophetare in ecclesia non poterat nisi palam loqueretur; qualecumque prophetiae donum hic ab Apostolo significatum intelligas. Quod enim respondet quidam, mulierem prophetantem intelligi, quae sibi talis sit, et apud se prophetico spiritui intenta: non recte dicitur; cum proprius actus istius doni transeat in alios. *Nam qui prophetat, hominibus loquitur,* infra cap. 14.

Sed nec illa quorundam responsio placet, qua dicunt, ordinariam quidem lo-

quendi functionem mulieribus in ecclesia non fuisse permissam: si tamen interdum a Spiritu Domini moverentur, non eis interdictum, quo minus aliquid loquerentur: exemplo Annae prophetissae, quae de Christo salvatore loquebatur in templo omnibus exspectantibus redemptionem etc. Luc. 2. Non placet, inquam, quia Spiritus propheticus nec invitos impellit ad loquendum, nec movet ad aliquid inordinatum: ut infra patebit cap. 14. Annam vero non in ecclesia locutam legimus, sed in templo. Non enim hoc expresse dicitur: ac sensus esse videtur, eam passim omnibus redemptionem exspectantibus de Christo redemptore jam nato locutam fuisse. Et tamen non quisquis in templo loquitur, in ecclesia, id est, in publico conventu fidelium. Nec quoties offerendum erat in templo sacrificium, fiebat convocatio populi. Nec arbitror, apud Judaeos aliquando fuisse permissum, ut mulieres in ecclesiis eorum loquerentur: quando nec hodie loqui permittuntur in synagogis. Alii Paulum respicere putant ad privatos coetus virginum aut matronarum. Sed non est verisimile. Nam institutum ejus est reformare ea, quae in publicis ecclesiae conventibus perperam agebantur.

Igitur dicendum videtur, Apostolum duo, quae in ecclesia Corinthiorum fiebant, hoc loco reprehendere; alterum, quod mulier oraret non velato capite, alterum, quod prophetaret non velato capite. Et illud quidem ab eo reprehendi, non quia mulier orabat in ecclesia: poterat enim silentio orare, sicut in silentio jubetur discere, 1 Tim. 2., sed quod id faceret non velato capite. Istud vero reprehensionem mereri ex duplici causa: et quia prophetabat in ecclesia, et praeterea quod id faceret capite non velato.

Verum hoc quidem loco ex professo reprehendit Apostolus, quod non velata mulier vel oraret vel prophetaret in ecclesia. Nam de velando capite praesentem sermonem instituit: non absolute de eo, quod est prophetare aut loqui in ecclesia. Qua de re agit inferius cap. 14., ubi simpliciter statuit, mulieri non esse loquendum in ecclesia, ne quidem si promptum sit ei prophetare. Nam etsi propheticam habeat revelationem, tacere potest, donec locum et tempus nacta fuerit, ubi et qando secretum proferat. Quin et in praesenti idipsum Apostolus insinuare videtur, dum post pauca solam nominat orationem. *An*, inquit, *decet mulierem non velatam orare Deum?* Vide Cajetanum huic responsioni quam dedimus consentanea scribentem ad illud cap. 14. *Mulieres in ecclesiis taceant.*

Quod ad vocabulum mulieris attinet, id esse generale, jam supra docuimus ex Tertulliano. Qui etiam signum universale hic additum ab Apostolo vehementer urget, ejusdem libri de velandis virginibus cap. 8. *Quid est omnis*, inquit, *nisi omnis generis, omnis ordinis, omnis conditionis, omnis dignitatis, omnis aetatis?* Quod tamen postremum ita restringit cap. 11., *ex quo se intelligere coeperit, et sensum naturae suae intrare.* Nam ante eam aetatem instinctu naturali velandi capitis moveri non solet. Ut autem instinctus hic generalis est, ita varia fuit olim per orbem consuetudo tam velaminis gestandi, quam reliqui cultus atque vestitus muliebris: uti videre est apud Card. Baron. ad annum Domini LVII. et in notationibus ad martyrol. Rom. Maji 7. Porro cur mulier orans aut prophetans, aut qualibet ex causa prodiens in publicum capite non velato, deturpet caput suum; jam patet ex supradictis. Facit enim contra divinam ordinationem simul et modestiam naturalem, dum abjicit velum capitis, ad hoc sibi attributum, ut eo signo profiteatur subjectam se viro, tanquam suo in terris principi ac rectori. Cajetanus in hac parte rursus caput metaphoricum intelligit, id est, virum, de quo dixerat Apostolus: *Caput autem mulieris vir,* ac si sensus sit, eam hujusmodi facto virum suum, qui caput ipsius est, ignominia afficere. Verum, ut existimo, praeter mentem Apostoli. Quod satis apparet ex eo, quod sequitur:

Unum enim est ac si decalvetur.

Graeca sic habent: *Unum enim est et idem rasae,* pro quo legitur in textu comment. Ambros. *Unum est enim atque idipsum, ut decalvata.* Sed decalvari pro radi positum ab utroque interprete. Est autem argumentatio a pari. Nam, inquit, mulierem habere caput non velatum, perinde prorsus est, atque si rasa esset. Quod profecto dedecorosum esse mulieri nemo dubitat. *Nam capilli dati sunt ei pro velamine,* ut infra dicitur, utique naturali. Propterea vero naturali velamini quodam impulsu naturae etiam aliud superaddit, ut ostendat se voluntate facere, quod natura docet faciendum: id est, ut viri gubernationi se submittat. Itaque dum capiti non adhibet velamen, quantum in se est, ait Oecumenius, etiam naturale tegumentum excutit, puta capillos. Unde sequitur:

6. *Nam si non velatur mulier, tondeatur.* Multa MSS. addita conjunctione legunt, *et tondeatur;* astipulante tam Graeco quam Syriaco textu. Sensus: Si non admittit mulier assumptitium velamen, abjiciat eadem opera etiam illud, quod dedit natura. Nam si decet eam non velari, decebit et tonderi.

Si vero turpe est mulieri tonderi aut decalvari, velet caput suum. Decalvari, rursus Graece ξυρᾶσθαι, *radi;* quod et legit Tertullianus. Nec in Graeco est, *velet caput suum:* sed tantummodo, *veletur.* At sensum interpres expressit. Est enim sermo de velando capite. Quanquam Chrysost. admonet, Apostolum non dixisse καλυπτέσθω, *veletur, operiatur;* sed κατακαλυπτέσθω, *cooperiatur; ut sit,* inquit, *perfecte undique composita.* Non enim satis est honestati, si qualitercumque caput suum tegat mulier; sed obtegat oportet: ita ut velo vultum adumbret, quomodo praeceptum Apostoli interpretatus est Clemens Alexandrinus lib. 2. paedagogi cap. 10. et lib. 3. cap. 11. Quam arctiorem velandi consuetudinem etiam hodie servari videmus in multis Galliae Belgicae partibus, nominatim per Flandriam et Hollandiam. Porro concludit Apostolus ab opposito consequentis: Si non velatur mulier, tondeatur, aut etiam radatur. Atqui tonderi non debet, multo minus radi: id enim turpe est ac muliebri honestati contrarium. Velet igitur caput suum. Quam turpe semper habitum fuerit, mulierem tonderi, vel illud exemplo sit, quod olim apud Germanos, ut de eorum moribus refert Tacitus, uxorem adulteram accisis crinibus coram propinquis expellebat domo maritus, supplicii loco.

Ex his Apostoli verbis oppugnant sectarii morem ecclesiae catholicae, in qua virgines religionem monasticam profitentes raduntur capite. Contendunt enim, morem hujusmodi tam Apostolico praecepto, quam ipsi naturae contrarium esse. Nam a natura sumit Apostolus argumentum, tam hoc loco, quam infra, quum dicit ipsam naturam nos docere, quod si mulier comam nutriat, sit ei gloria: propterea quod capilli pro velamine ei dati sint. Proferunt et canonem 17. Gangrensis concilii, id ipsum, ut ajunt, sub anathemate prohibentem. Sic enim habet ex Gentiana versione: *Si qua mulier propter eam quae existimatur pietatem, tondeat comam, quam Deus ei dedit ad recordationem subjectionis, ut quae subjectionis praeceptum dissolvat, sit anathema.* Respondemus, morem illum ecclesiae et laudabilem esse, et cum Apostoli doctrina minime pugnare. Loquitur enim Apostolus de sexu muliebri in genere; non praejudicans personis particularibus, quibus ob aliquam causam vel necessitatis, vel religionis, aliamve similem, conveniat capillorum amputatio. Nam ob valetudinem id licere certum est.

Merito quoque laudatur factum cujusdam Christianae virginis: quae, sicuti refert Isidorus Pelusiota lib. 2. epist. 53., cum sciret, adolescentem quendam suam deperire formam; ut illum ea cupidine liberaret, caput suum cute tenus abrasit, ac talem se ei spectandam obtulit. Quo deformi aspectu mox in illo concupiscentiae flamma exstincta est. Cur non igitur etiam religionis causa, citra Apostolici praecepti injuriam, sacrae virgines comam

suam deponant, ut omnem hujus saeculi ornatum abjicere, et contemnere se, ea velut caerimonia profiteantur? accedente praesertim et alia ratione mystica. Cum enim in signum subjectionis dati sint eis capilli, quemadmodum hic docet Apostolus: Christo jam desponsatae, et in libertatem quodammodo vindicatae, quod ad subjectionem attinet conjugalem, nihil amplius viris debent aut debere possunt. Ad hunc enim modum et servos manumittere solebant Romani, rasis eorum capitibus. Quod ad rem propositam attinet, de ea B. Hieron. in epist. ad Sabinianum diaconum num. 48. ita scribit: *Moris est in Aegypti et Syriae monasteriis, ut tam virgo quam vidua, quae se Deo voverint, et saeculo renunciantes omnes delicias saeculi conculcarint, crinem monasteriorum matribus offerant desecandum: non intecto postea contra Apostoli voluntatem incessurae capite, sed ligato pariter ac velato. Nec hoc quispiam praeter tondentes novit et tonsas: nisi quod quia ab omnibus fit, pene scitur ab omnibus.* Haec ille, subjungens ejusdem rei causas etiam quasdam naturalis necessitatis. Non esse autem id honestati naturali contrarium, quando non incedit nudo capite mulier, sed velato; ex recitatis Hieronymi verbis intelligitur. Sane, ut etiam ex lege veteri proferam aliquid, si tonsura capitis muliebris ita esset inhonesta, ut nullam ob causam admitti fierive posset; non sanxisset Dominus Num. 6. legem Nazaraeorum ejusmodi, quam non solum viri, sed etiam mulieres, ut illic expresse dicitur, subire possent. Qua quidem lege inter alia praecipitur, ut completis diebus consecrationis coma Nazaraei amputetur, et igni altaris imponatur. Nec verro Gangrensis canon nobis adversatur. Nam ut ex iis, quae Sozomenus scribit lib. 3. histor. eccles. cap. 13. facile colligitur: Synodus illa non in virgines Deo consecratas, sed in haereticas quasdam mulieres, quae viris suis relictis simulatione pietatis caput tondebant, et virilem habitum sumebant, sententiam anathematis tulit. De hoc argumento plura apud Baronium reperies in annalibus loco supra citato, et in notat. ad martyrol. Rom. Septemb. 20.

7. *Vir quidem non debet velare caput suum.* Quod intellige juxta sensum superius explicatum. Pronomen *suum* non est in Graeco, nec apud commentatorem Ambros. Multa etiam Latina MSS. non agnoscunt: tametsi sensus postulat ut intelligatur.

Quoniam imago et gloria Dei est: mulier autem gloria viri est. Alia ratione propositum confirmat Apostolus: nimirum ex eo sumpta, quod vir sit imago et gloria Dei; mulier autem gloria viri. Notandum Graeca sine causali vocula, sensu tamen causali, sic legere: *imago et gloria Dei existens*, ὑπάρχων, id est, ut qui imago et gloria Dei existat. Ubi videtur Apostolus alludere ad etymon Graecae vocis ὑπάρχων: ac si dicas, supprincipans; tanquam insinuare velit hac voce, ita virum esse sub principe Deo, ut tamen ipse etiam principatum habeat in homines, id est, in sexum muliebrem. Alioqui causa non apparet, cur non usus fuerit usitatissimo participio verbi substantivi ὢν. Conjecturam auget, quod in sequenti parte, *mulier autem gloria viri est:* non repetivit idem verbum ὑπάρχει; quia mulier non est supprincipans, sed posuit consuetum verbum ἐστὶ.

Porro virum dicit imaginem Dei propter naturam intellectualem, ac libero praeditam arbitrio, qua Deum velut exemplar suum, secundum quod factus sit, repraesentat. Ex qua natura ei competit potestas et dominium in reliquam omnem corpoream creaturam. Respicit autem procul dubio Paulus ad locum Gen. 1., ubi describitur homo factus ad Dei imaginem. Unde intelligitur idem significari, quum dicitur homo sic factus ut sit Dei imago, et esse factus ad Dei imaginem. Qua de re disputatur ad dist. 16. lib. 2. sent. Porro gloriam Dei virum vocat, vel quia sub solius Dei principatu constitutus est: eaque ratione peculiarem habens causam gloriandi in Deo, ut cujus potestati sit immediate subjectus; quomodo qui regi

aut summo pontifici parent immediate, solent hoc sibi gloriosum ducere; quae est Graecorum expositio. Vel secundum Latinos, Haimonem, Cajetanum et alios: quia Deus in homine tanquam pulcherrimo quodam opificio, quod et ipse fecerit immediate, et in quo perfectius reluceat opificis similitudo, potest jure gloriari. Priori modo gloria Dei intelligitur, qua gloriatur homo in Deo; posteriori, qua Deus in homine.

Atque hic posterior sensus, quem et August. insinuat lib. de catech. rudibus cap. 18. mihi magis probatur: primum quia textui congruit, ut quomodo vir dicitur imago Dei, quia Deus in illo repraesentatur, ita dicatur gloria Dei, quia Deus in illo gloriatur, aut, quod eodem recidit, glorificatur. Deinde quia Paulus alibi sic loquitur, ut gloriam alicujus id vocet, in quo quis gloriatur, velut 2 Corinth. 1. *Gloria nostra haec est, testimonium conscientiae nostrae.* Et iterum: *Gloria vestra sumus, sicut et vos nostra in die Domini,* et cap. 8. *Apostoli ecclesiarum gloria Christi.* Et 1 Thess. 2. *Vos estis gloria nostra et gaudium.* Sic Proverb. 17. *Gloria filiorum patres eorum.* Sic et David Deum gloriam suam vocat, quod in eo sibi gloriandum sit, Psalm. 3. et 56. Jam quod sequitur: *Mulier autem gloria viri est,* similiter utroque sensu potest accipi; ut gloria viri mulier esse dicatur, vel quod immediate subjecta sit potestati viri, ut per hoc in viro tanquam capite suo debeat gloriari: vel juxta sensum probabiliorem, quia mulier opificium est ex viro factum: ut proinde in ea, tanquam ex ipso facta, vir non immerito gloriari potuerit, imo gloriatus fuerit dicens: *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea. Haec vocabitur virago, quoniam de viro sumpta est,* Gen. 2.

Dubitari potest hoc loco, utrum et mulier sit imago Dei. Id enim negare videtur Apostolus, dum hac ratione docet, virum non debere velari, quoniam imago Dei est; quae ratio nihilo magis de viro concluderet, quam de muliere, si etiam mulier esset imago Dei. Itaque commentator Ambros. absolute negat, mulierem ad imaginem Dei factam esse. Negat id quoque Autor quaestion. veteris et novi testam. quaest. 21. 24. et 45. Sed falluntur hi autores, si tamen diversi sunt, et non, ut docti suspicantur, unus idemque. Nam mulierem factam esse ad Dei imaginem, et quod inde consequens, esse Dei imaginem, manifeste tradit Moses Gen. 1. Cum enim de homine dixisset: *Ad imaginem Dei creavit illum,* ut intelligeretur, hoc ad utrumque sexum pertinere, mox addidit: *Masculum et feminam creavit eos.* Itidem capite 5. cum dixisset: *Ad similitudinem Dei fecit illum,* rursus adjunxit: *Masculum et feminam creavit eos.* Constat id ipsum ex propria ratione imaginis Dei, quae sive constituatur in intellectu, sive in libero arbitrio, sive in potestate dominandi, sive in his omnibus simul, juxta varias orthodoxorum sententias; utique mulier ab ea excludi non poterit. Unde simpliciter et aperte fatentur patres, mulierem ad imaginem Dei factam esse, ut Basilius orat. in S. Julittam, et homilia 10. hexaëm., nec non Ambros. lib. 6. ejusdem argumenti cap. 8. Item Augustin. lib. 12. de Trin. cap. 7.

Neque vero diversum quid hoc loco sentit Apostolus. Dicens enim, virum esse Dei imaginem, non id omnino negat de muliere; sed significare voluit perfectius et principalius id viro competere, cum propter rationem naturaliter in eo magis vigentem, ut ait in comment. Petrus Lombardus: tum propter dominium, quod viro competit amplius atque universalius quam mulieri. Siquidem vir etiam in ipsam mulierem potestatem ac dominium a Deo accepit Gen. 3. Alii censent, virum peculiariter ab Apostolo dici imaginem Dei, quod ex Deo sit immediate, ac nullo alio, cujus imaginem gerat, interveniente; mulierem vero, quod immediate formata sit ex viro in adjutorium ipsi simile, viri imaginem convenienter appellari. Quod etsi Paulus non expresserit, videri tamen potest ex priori membro intelligendum

reliquisse: sicut intellexerunt Theodoretus et Oecumenius, dicentes ex mente Apostoli, mulierem esse imaginem viri, tanquam imaginem imaginis Dei. Neque enim alienus est hic sermo a Scriptura sacra. Nam Gen. 5. dicitur Adam genuisse filium ad imaginem et similitudinem suam: ex quo consequens est, filium ejus fuisse imaginem patris. Cur non igitur et mulier ex Adam formata dicatur ejus imago? Sane apud Hugonem Victorinum quaestion. 109. super hanc epist. textus Apostoli citatur hoc modo: *Mulier vero imago et gloria est viri.* Videtur autem et Pseudoambrosius hunc sensum spectasse. Cum enim negasset, mulierem esse factam ad imaginem Dei, mox sermonem temperat, de ea dicens: *Haec autem est imago Dei in viro,* videlicet, ut imagine media. Denique valde probabilis efficitur hic Apostoli sensus ex eo, quod supra dixit similiter: *Omnis viri caput Christus est: caput autem mulieris vir.* Ubi Christum caput mulieris non negavit; sed cujus immediate caput esset Christus, indicare voluit.

Sed nunc quaeritur, quomodo ex verbis Apostoli jam explicatis ostendatur, virum non debere velare caput suum. Bene respondet S. Thomas, majorum commentarios secutus, id colligi dupliciter; *primo,* quia velamen impositum capiti significat potestatem supra se alterius hominis, ordine naturae superioris; et ideo vir, qui Deo subjicitur immediate, ejus rei significandae ac profitendae causa non debet habere velamen super caput: mulier autem, viro naturaliter subjecta, debet velari. *Secundo,* quia gloria Dei non est occultanda, sed revelanda: hominis autem gloria occultanda, juxta celebrem Psalm. 113. versiculum: *Non nobis Domini non nobis, sed nomini tuo da gloriam.* Velanda est ergo mulier, quae gloria viri est, non vir, qui gloria Dei.

8. *Non enim vir ex muliere est, sed mulier ex viro.* De prima rerum conditione loquitur, quando non vir ex muliere factus est, sed mulier ex viro. Quod facit ad praerogativam viri; ut merito propter hoc mulier sub viri debeat esse potestate. Cujus rei signum est velamen capiti ejus superpositum. Sic fere Graeci commentatores. Quanquam referri potest hoc ad id, quod proxime praecessit, quo refert Aquinas: ut probatio sit hujusmodi: Mulier ex viro formata est, non contra; et proinde mulier est gloria viri, id est, ea res, in qua tanquam in pulcro opere ex se formato, vir merito glorietur.

9. *Etenim non est creatus vir propter mulierem, sed mulier propter virum.* Alia ratio principatus viri supra mulierem, sumpta ex causa finali. Nam id, cujus gratia aliquid est aut fit, praecellit ea, quae propter ipsum sunt aut fiunt, et omnino finis est regula mediorum. Atqui palam est ex historia Gen. 2. non virum creatum esse propter mulierem, sed mulierem propter virum; *scilicet in adjutorium generationis; quomodo patiens est propter agens, et materia propter formam,* ait S. Thomas in comment. Debet ergo vir mulierem regere, non mulier virum. Potest et haec esse connexio: Mulier est propter virum, non contra; et idcirco vir in muliere, tanquam propter se formata, gloriari potest.

10. *Ideo debet mulier potestatem habere supra caput.* Graece ἐπὶ τῆς κεφαλῆς *super caput,* vel *in capite,* Ut Erasmus vertit. Porro quidam codices loco vocabuli *potestatem,* habent *velamen.* At sincerior lectio est *potestatem.* Sic enim habent non Graeca modo et Syriaca, sed et omnia pene MSS. Latina. Nec aliter veteres commentatores legerunt: et omnibus antiquior Tertull. ut lib. 5. contra Marc. cap. 8. et de vel. virg. cap. 7. et ultim., ubi etiam potestatem exponit dicens: *Velamen jugum illarum est.* Legitur quidem apud Irenaeum etiam Graecum, lib. 1. adversus haereses cap. 1. *Oportet mulierem κάλυμμα, velamen, habere in capite:* sed ex persona Valentinianorum, qui Pauli sententiam ita citabant. Nec tamen id corrigit Irenaeus, quia sensus nihilominus constabat, qui quidem ejusmodi est: Propter ea, quae dicta sunt, nempe quia mulier gloria viri est, etc., per quae declaratur eminentia

viri supra mulierem, debet mulier potestatem, id est, signum potestatis viri supra se, quod est velamen, habere super caput suum. Est enim metonymia, qua signo tribuitur nomen rei signatae. Nisi quis malit accipere potestatem pro viro potestatem habente: quem mulier habere debet supra caput, id est, agnoscere et pati superiorem. Quo locutionis modo dicitur in Psalmo 65. *Imposuisti homines super capita nostra.* Verum prior sensus receptior est, atque etiam probabilior, et congruens cum eo quod sequitur.

Propter angelos. En aliam adhuc rationem, a superioribus diversam, propter quam mulier in ecclesiae conventu non nisi velata conspici debeat. Quidam Latini codices addita vocula copulante legunt: *et propter angelos.* Atqui in pluribus et melioribus non additur, ut nec in textu Graeco et Syriaco: tametsi textus Ambros. sic habet: *etiam propter angelos.* Verumtamen interpretes plerique seorsum tractant hanc partem: et ut dixi, novam hic rationem faciunt. Unus Cajetanus continuat cum verbis praecedentibus: verum sensu subobscuro, satisque coacto, quem ab ipso petat lector.

Angelos alii aliter interpretantur. Plurium sententia est, usitato more vocabulum hoc accipi pro coelestibus illis ac beatis spiritibus, ac si dicat Apostolus: Si non homines, saltem angelos reverita mulier, gestet in capite velamen, pudoris ac subjectionis signum. Sunt enim angeli nobis ubique praesentes; maxime ubi conventus fidelium habentur, et sacra mysteria celebrantur. Quocirca vel ad eorum reverentiam oportet tam mulieres quam viros toto corporis habitu decenter et honeste compositos esse, ut dicere possint Deo cum Davide: *In conspectu angelorum psallam tibi,* Psalm. 137. Simile praeceptum est Eccles. 5. *Ne dicas coram angelo: non est providentia.* Non dissimili ratione Christus pusillorum contemptum cohibet, a praecellenti dignitate eorum, quos habent custodes: *quia,* inquit, *angeli eorum incoelis semper vident faciem Patris mei,* Matth. 18. In quem locum scribens Hieron. de iisdem angelis hominum custodibus hoc Pauli dictum accepit. De iisdem et Aug. lib. 12. de Trin. cap. 7. hanc adferens rationem: *Grata est enim,* inquit, *sanctis angelis sacrata et pia significatio.*

Sunt alii, qui angelorum nomine sacerdotes seu ecclesiae praefectos significari putant, quales nimirum Joannes in Apoc. 1. 2. et 3. commemorat angelos ecclesiarum, id est, episcopos. Qui quidem *angeli dicuntur,* ait S. Thomas, *quia divina hominibus annuntiant, secundum illud* Malach. 2. *Labia sacerdotis custodiunt scientiam; et legem requirent ex ore ejus: quia angelus Domini exercituum est.* Propter hos autem mulier esse debet velato capite in ecclesia; vel pro eorum reverentia, ut de coelestibus angelis dicebamus; vel propter eorum cautelam, ne scilicet illi feminis administrantes divina sacramenta, earum liberiore conspectu scandalum aliquod patiantur. Hic sensus est apud commentatorem Ambros., nec non apud Nicolaum I. respondentem ad consulta Bulgarorum cap. 58. Tradunt eundem sensum Primasius et Sedulius, atque extendunt ad omnes altaris ministros et universum clerum ecclesiae.

Est et tertia expositio Clementis Alexand. lib. 3. hypot., quam referunt Theophyl. et Oecumen., ut per angelos intelligantur justi et sancti viri, propter quos jubeatur mulier habere velamen super caput, ne eos aperta facie scandalizet.

Harum expositionum prima maxime probabilis est: continetque generalem et salutarem doctrinam, ut quisque in omni loco, quamvis etiam solum se putet, honeste et pudice se gerat propter angelorum praesentiam. Reliquae duae expositiones suam quoque probabilitatem habent, praesertim secunda.

Caeterum illa prorsus improbanda, propter angelos coelestes idcirco velatas esse debere mulieres, ne illi provocentur ad earum concupiscentiam: ut habet opinio quorundam, qui Scripturam Genes. 6., ubi dicuntur filii Dei filias hominum visas

adamasse, de coelestibus angelis intellexerunt, decepti versione LXX. interpretum, prout olim ferebatur in quibusdam exemplaribus, quibus *angeli* pro filiis Dei scriptum erat: ut testatur Augustinus lib. 5. de civ. Dei cap. 23. Verum hujusmodi sensus et opinio vehementer erronea est: quum ex fide catholica certum teneamus, sanctos illos spiritus amore carnali mulierum affici non posse, non ideo solum, quia sunt incorporei, sed quia Dei faciem semper videntes omnino peccare non possunt. Adde quod, cum angeli non solum in conventibus ecclesiae, sed et domi et foris circa nos assidue versentur: oporteret hac ratione mulieres non in ecclesia tantum et in publico, sed ubique et semper habere caput obvelatum. Minus quidem absurda Tertulliani sententia, qui locum hunc Apostoli intellexit de angelis malis et apostatis, id est, daemonibus: de quibus dictum supra capit. 6. *Nescitis quoniam angelos judicabimus?* quasi sensus sit: mulierem velatam esse debere, ne visam ejus pulchritudinem angeli mali concupiscant: iidem scilicet, qui quondam filias hominum a se visas, quod essent pulcrae, carnaliter concupierunt. Loca Tertulliani sunt lib. 5. contra Marc. cap. 8., de vel. virg. cap. 7. et 8., de corona mil. cap. 14., de cultu femin. cap. 3. et de hab. mul. cap. 2. Verum et haec opinio procul est abjicienda; quoniam etsi (quod jam dudum explosum est) daemones essent corporei, constat tamen inter orthodoxos, neque sexuum in eis distinctionem esse, neque gignendi facultate praeditos esse, qua naturaliter incitentur ad commercium cum feminis: licet, ut sunt immundi spiritus, hominum immunditiis, et mulierum velamen aspernantium impudentia summopere delectentur.

11. *Verumtamen neque vir sine muliere, neque mulier sine viro, in Domino.* Quoniam dixerat, mulierem esse ex viro et propter virum, non contra; et per hoc viri potestatem ac dignitatem supra mulierem extulerat: ne propterea mulier animo dejiciatur, ac ne vir insolentius erga mulierem se gerat; nunc sermonem moderatur, ostendens, virum et mulierem mutuis egere officiis: ut nec vir sine muliere, nec mulier sine viro possit ea, quae familiae procurandae necessaria sunt, exercere: maxime quod ad liberorum procreationem et educationem attinet. Addit autem, *in Domino*, scilicet Christo, ut submoneat tam virum quam mulierem, quomodo domum regere, natos educare et instituere, caeteraque mutuae obligationis officia praestare debeant: scilicet ad normam legis Christianae. Pro particula, *in Christo*, quidam Graeci codices habent ἐν τῷ κόσμῳ *in mundo*, quod sensum habet perspicuum, favetque Graecorum interpretum expositioni, qui pericopen hanc referunt ad nativitates hominum, ut sensus sit: Quamvis initio non vir ex muliere, sed mulier ex viro facta sit, postea tamen nihilo magis vir nasci potest sine muliere, quam mulier sine viro. Cui sensui convenit quod sequitur.

12. *Nam sicut mulier de viro, ita et vir per mulierem. De viro* ἐκ τοῦ ἀνδρὸς, *ex viro.* Quemadmodum, inquit, in principio mulier ex viro facta est; ita nunc vir ex muliere nascitur. Vir, id est, mas aut masculus. Nam hic quidem vir sexus tantummodo, non etiam aetatis nomen est. Mutat autem Apostolus praepositionem *ex viro, per mulierem;* quia mulier media est inter virum. Nam primum omnium mulier ex viro: postea vero etiam vir ex muliere.

Omnia autem ex Deo. Revocat particularia principia ad unum principium universale omnium rerum, quod est Deus: ut sub illo tanquam communi capite et principio, tam vir qui est principium mulieris, quam mulier, quae etiam viri quodam modo principium est, pariter humilientur. Hoc autem quod dicit: *Omnia ex Deo,* latissime patet; ut intelligamus omne quod est, et Deus non est, in Deum ut originalem primamque causam referendum esse. Sic ad Rom. 11. *Ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia.*

13. *Vos ipsi judicate. Vos ipsi,* Graece

ἐν ὑμῖν αὐτοῖς, *in vobis ipsis*, quod quidam vertunt, *inter vos ipsos*. At rectius, *intra vos ipsos:* sive ut alii vertunt, *apud vos ipsos judicate:* id est, in suo quisque animo aestimate quod dico. Permissio rhetorica est, qua rem velut naturae ac rationi consentaneam defert ipsorum ad quos scribit judicio. Quae res mire facit ad suadendum. Ita capite superiori dixit: *Ut prudentibus loquor; vos ipsi judicate quod dico.* Qui locus occasionem dedisse potuit, ut quod hic scriptum erat *in vobis ipsis,* mutaretur in *vos ipsi.*

Decet mulierem non velatam orare Deum? Interrogatio est. Textus Ambrosii: *Decetne mulierem,* etc. *Non velatam* rursus Graece ἀκατακάλυπτον, a verbo κατακαλύπτεσθαι. De quo superius ex Chrysostomo. Num, inquit Apostolus, decorum est (ita Graece, πρέπον ἐστι), mulierem capite non cooperto Deum orare? quasi dicat, minime. Siquidem etiam vulgo reputatur id indecorum. Non addit nunc Apostolus prophetare; sed solam orationem nominat: quia nec si velata sit mulier, prophetare ei licet in ecclesia; quemadmodum docetur infra capite 14. Annotat hoc loco Cajetanus, quod initio admonuimus, istum de capitis velamine tractatum non adversus viros institutum a Paulo, sed adversus mulieres, more virorum invelato capite exhibentes sese in ecclesia. Porro quia de eo, quod in humanis actionibus decorum aut indecorum est, naturaliter homines judicare solent, ideo subjungit.

14. *Nec ipsa natura docet vos.* Graece cum notula interrogationis: *An nec ipsa,* etc. Naturam vocat naturalem inclinationem: quae docere dicitur, quatenus per eam accipitur notitia sive judicium de re quapiam.

Quod vir si comam nutriat, ignominia est illi. Graece, *quod vir quidem, si comatus sit, dedecus ei est:* id est, quod viro quidem comatum esse, dedecori sit. Comatus dicitur, qui promissam gestat comam more muliebri. Tales enim notari solent ut molles et effeminati, et agentes contra decus virile. Non enim damnat Apostolus, si vir capillos aliquantum alat valetudinis causa, ne frigus noceat capiti: quemadmodum est consuetudinis in frigidis regionibus: verum si comam alat intonsam, quod feminarum est. Ac eadem pene ratio, si caesariem gestet prolixiorem, ornatui studens: velut olim apud Hebraeos Absalon, cui sua caesaries exitio fuit, 2 Reg. 18. Quanquam illum et hodie multi non sine levitatis ac mollitiei nota juvenes imitantur. Quin etiam ex hoc loco B. August. in lib. de opere monach. trib. extremis capitibus, improbare non dubitat morem quorundam monachorum, sive Anachoretarum, quos crinitos fratres vocat: quod crines intonsos et in humerum demissos gestarent, quadam, ut videri volebant, imitatione veterum Nazaraeorum, Samsonis, Samuelis et aliorum; revera autem ex eo facto sanctitatis speciem aucupantes. Attamen ubi more receptum est, Anachoretas incedere comatos, ut hodie passim, modo bona adsit intentio, non arbitror esse damnandum.

15. *Mulier vero si comam nutriat, gloria est illi?* Graece: *Si comata sit, gloria ejus est?* Sensus: coma promissa decet mulierem, et formam ejus commendat: quemadmodum e diverso deturpat eam capillorum detonsio. Hinc illud ad sponsam mysticam, Cant. 7. *Comae capitis tui sicut purpura regis.* Sed haec non suffragantur immoderato cultui feminarum circa capillos. Quod studium reprimunt Paulus 1 Tim. 2. et Petrus 1. epist. 3. Caeterum ex hac sententia, *mulier vero* etc. relinquit Apostolus inferendum, ergo mulier debet velare caput. Hanc enim illationem probat id quod sequitur.

Quoniam capilli pro velamine ei dati sunt. Graece: *Quia coma pro velamine data est.* Et est sensus: Ipsa natura, seu Deus naturae autor praebet sexui muliebri comam pro velamine: videlicet ea re mulierem admonens, quod debeat esse velato capite. Quaeres, quare non sufficiat ei velamen, quod natura suppeditat, id est, capilli: quidve sit opus, aliud superaddere? Respondet post Chrysosto-

mum Theophyl. *ut non ex sola natura, verum etiam ex consilio et voluntatis electione subjectionem* mulier *fateatur.* Et breviter Ambros. commentator, *ut naturae voluntas addatur.* Vult autem Apostolus eandem esse rationem velaminis naturalis et assumptitii. Nam quae natura tegit, eadem etiam studio et arte tegenda esse monemur. Viro quidem etiam capilli dati sunt a natura; non tamen pro velamine, sicut mulieri, sed tantum pro capitis conservatione. Unde et natura brevius est capillitium viri quam mulieris; scilicet ad significandum, viro non aliud assumendum esse velamen, nisi quatenus id postularet capitis conservandi necessitas.

Porro notandum est, hanc rationem a natura sumptam, quemadmodum et illam, quae a capite mystico (de aliis idem ferme judicium), generalem esse; qua velamen viro detrahatur, ac mulieri imponatur, non solum in conventibus ecclesiae, verum etiam alibi; perinde ut res sese habet de velamine naturali. Neque enim tantum vult Apostolus hoc, quod vocat decorum naturale, servari in ecclesia, sed in omni conversatione, quantum naturae necessitas id permittit. Jam de barba si quaeras, ea viro non est data pro tegumento, sed ad dignitatem et majestatem. Est enim et ipsa symbolum non ignobile potestatis viri supra mulierem.

16. *Si quis autem videtur contentiosus esse.* Hoc est: Si quis rationibus a me allatis non acquiescit, sed pro sua contraria opinione, qua negat, oportere velari foeminas in ecclesia, certare pergit; et per hoc contentiosum se ostendit. Nam contentiosus is dicitur, qui verbis certat, id agens ut vincat, non ut veritas appareat. Unde Graece etiam hoc loco φιλόνεικος dicitur, id est, amans victoriae; ut cui victoria potior est veritate. Hieron. in dialog. contra Lucifer. cap. 9. partem hanc ita legit: *Si quis autem putaverit se contentiosum esse.* Sed quamvis Graeca non respuant hujusmodi versionem, ea tamen non quadrat huic loco.

Nos talem consuetudinem non habemus, neque ecclesia Dei. Hoc quod de consuetudine dicit, dupliciter intelligi potest. Uno modo: Nos consuetudinem non habemus contendendi; sed magistrorum praeceptis absque contradictione obtemperandi. Sic Chrysostom. in comment. et Ambros. lib. 5. de fide in prooemio. Aliter: Nos eam consuetudinem non habemus, ut mulieres orent in ecclesia capite non velato, quasi dicat: Si quis contentiose mecum agere velit, et diversam opinionem pertinacius defendere; illi ego oppono nostram et ecclesiae consuetudinem, quae habet, ut mulieres orent velato capite, viri non velato. Hunc sensum simul cum priore adferunt Theophyl. et Oecum. Sed posterior sensus, quem probat major pars interpretum, sine dubio germanior est.

Ubi notandum Apostoli Pauli in docendo et persuadendo artificium; qui velut bonus orator optimum argumentum ultimo loco reservaverit: nempe quod petitur ab autoritate, consuetudine et traditione populi Dei. Quod quidem ad reprimendos homines praefractos et contentiosos, nec non eos, qui rationum minus capaces sunt, adhibendum est: et tunc necessario adhibetur, quando de eo agitur, quod in Scripturis non est expressum. Unde B. August. in epist. 86., quae est ad Casulanum presbyterum: *In his,* inquit, *rebus, de quibus nihil certi statuit Scriptura divina, mos populi Dei, vel instituta majorum, pro lege tenenda sunt.* Sed et Hugo Victorinus ad hunc locum ita generaliter annotat: *Hic habemus autoritatem, quod consuetudines sanctae ecclesiae tenendae sunt: etsi rationem ignoremus, quare ab illa sic constitutae sint. Deus enim suam ecclesiam in his, quae ad ipsam pertinent, non permittit errare.* Sic ille. Igitur exemplo Pauli licebit etiam nobis catholicis hoc pacto respondere nostris adversariis: ut quoties bonis rationibus et argumentis, quibus ecclesiae doctrinam asserimus, non acquiescunt, absolute eis dicatur: Nos hujusmodi consuetudinem, quam vos impugnatis, ut orandi pro de-

functis, invocandi sanctos, venerandi sacras imagines etc., habemus ex antiqua, ecclesiastica, apostolica traditione acceptam.

Dicit autem Paulus: *Nos,* id est, Apostoli, quorum tanquam magistrorum vestrorum instituta debetis sequi. Vel, secundum S. Thomam, *nos,* id est, Judaei, a quibus Evangelium ad vos gentiles pervenit; quorum perinde bonas consuetudines imitari vos convenit. Nam Judaeorum mulieres solere velatas incedere, meminit Tertull. de veteribus traditionibus agens, in lib. de corona militis cap. 4. *Apud Judaeos,* inquit, *tam solenne est foeminis eorum velamen capitis, ut inde noscantur.*

Pro *ecclesia,* Graece pluraliter *ecclesiae.* Sic et Latina quaedam MSS. et veteres concordantiae: tametsi sensus idem est. Nam ecclesia universalis ex multis particularibus ecclesiis consistit. S. Thomas, ut membra distinguat, interpretatur ecclesiam per gentes toto orbe diffusam. Erant enim et ecclesiae Judaeorum credentium Hierosolymis et alibi; quas vult comprehendi priore membro. Quanquam in priore possunt intelligi Judaei in genere, ut significetur mos populi, velut in templo, et synagoga, et omnino in publico, sicut ex Tertulliano audivimus: in posteriore, ecclesiae Christi undecunque collectae. Quem sensum vult Cajetanus, cum dicit hic adferri rationem *ab autoritate consuetudinis tum in veteri testamento, tum in ecclesiis Dei in novo testamento.* Sciendum autem, ex hac prima ecclesiarum per Apostolos introducta consuetudine profectum esse, ut omnes Christianae mulieres, tam nuptae quam virgines, incederent velatae; non quidem sacro, quod sacratis virginibus proprium est, sed communi tectae velamine. Nam *etiamsi tunc contendebant Corinthii,* ait Chrysost., *nunc universus orbis terrae hanc legem admisit et custodiit. Tanta est potentia crucifixi.* Ita sanctus ille.

17. *Hoc autem praecipio non laudans.* Graeci codices pene omnes sic habent: *Hoc autem praecipiens non laudo.* Quidam praeceptum hoc referunt ad superiora, ac si dicat Apostolus: Hoc quod dixi, mulieres debere velatas orare, quodque tam argumentis a ratione ductis, quam a consuetudine probavi: nunc etiam praecepto meo confirmo, et volo, ut ita fiat. Ex quo statim transeat ad aliud, dicendo *non laudans,* etc. Sic August. de opere monach. cap. 31., quem sequuntur uterque glossator, Lombardus et alii ex Latinis. Graeci vero, quibus accedit Liranus, ad sequentia referunt, et hunc fere sensum reddunt: Illud, de quo nunc vobiscum agere institui et praecepta dare, tale est, quod laudare non possum, imo vehementer improbo. Incipit autem a praecepto, non praemissis ad suadendum rationibus, ut in tractatu superiori: quod de re maximi momenti locuturus, ad ea vitia reprehendenda accedat, quae nullum excusationis praetextum admitterent.

Quod non in melius, sed in deterius convenitis. Id est: quod non ad utilitatem et profectum spiritualem, sicut oportebat, convenitis in ecclesiam; sed magis ad spirituale detrimentum. Ita conventum agitis ecclesiasticum, ut ex eo non fructum pietatis, sed dispendium referatis. Siquidem, ut ad hunc locum erudite S. Thomas annotat, omne animal gregale, puta columbae, grues, oves, instinctu naturali conveniunt in unum, ut sit eis corporaliter melius. Quare et homo, qui est animal sociale, conventus instituere debet propter aliquod melius; idque vel temporale, propter quod fiunt conventus civium; vel spirituale, cujus gratia fiunt conventus fidelium. Atqui finem hunc pervertebant in suis conventibus Corinthii: quemadmodum ex iis, quae sequuntur, patebit. Loquitur autem Apostolus non de quocumque fidelium apud Corinthios conventu; sed de eo, qui fiebat ad celebrandam coenam Dominicam. Hanc enim paulo post nominat, et quomodo ad eam in deterius convenerint, refert. Caeterum duo potissimum reprehendit, quorum hoc, quod sequitur, unum est.

18. *Primum quidem convenientibus vobis in ecclesiam.* Graece, *in ecclesia;*

quemadmodum et Latina quaedam MSS. legunt, et Aquinas in commentario. Ecclesiam vocat vel locum deputatum conventibus fidelium, vel ipsum fidelium conventum. Utraque enim acceptio hujus nominis apud fideles usitata est; sed prior dependet a posteriori. Nec fere aliter quam hoc posteriori modo, nomen hoc in Scripturis accipitur. Ita paulo post: *aut ecclesiam Dei contemnitis?* Dicuntur autem in ecclesiam vel in ecclesia convenire, quia conventus ipse ecclesiam constituit: quomodo senatorum conventus senatum. Nonnulli illud Graecae lectionis *in ecclesia,* jungunt cum eo, quod sequitur.

Audio scissuras esse inter vos. Scissuras σχίσματα. Quam Graecam vocem interpres alibi retinet, ut supra cap. 1. *Non sint in vobis schismata.* Significantur autem dissidia, dissensiones. Quaenam eae fuerint, non expressit Apostolus; sed ex sequentibus intelligi potest, vel de loco recumbendi, vel de tempore coenae inchoandae, vel de cibis ipsis ac potibus, aliisve ejusmodi, disceptatum illic fuisse: maxime inter divites et pauperes, quorum isti ab illis contemnebantur. Qui particulam praecedentem *in ecclesia* huc annectunt, ita sermonem ordinant: Convenientibus vobis, audio dissensiones esse inter vos in ecclesia, id est, in ipso conventu.

Et ex parte credo. Ex parte; Graece, μέρος τι, *partem aliquam.* Erasmus, *aliqua ex parte.* Id intelligi potest, vel de parte rerum, vel de parte personarum. Utroque enim modo exponunt interpretes; vel Apostolum credere partem aliquam malorum, quae sibi narrata essent; vel ea, quae narrata erant, credere de aliquibus illorum, non de omnibus. Neque vero prudentis est statim omnia credere, quae referuntur, etiam a fide dignis. Nam et hos falli contingit. Simul hoc verbo mitigat Apostolus asperitatem objurgationis.

19. *Nam oportet et haereses esse.* Graeci codices addunt, ἐν ὑμῖν, *in vobis,* plerique hoc ordine: *Oportet enim et haereses in vobis esse;* nonnulli vero sic: *Oportet enim in vobis haereses esse;* quasi dicat: Vestra ecclesia non magis exempta est ab hoc malo, quam aliae. Quanquam non videntur eam particulam Graeci interpretes legisse. Caeterum ostendit Apostolus hac sententia, non esse mirandum, neque rem accidere sibi prorsus inexspectatam, quod dissensiones sint inter Corinthios. Nam, inquit, oportet et haereses sive sectas exsistere: sive absolute, sive inter vos; juxta varietatem lectionis.

Chrysost. caeterique Graeci, quibus assentitur Cajet., haereses intelligunt hoc loco, non adversus sanam et catholicam doctrinam erroneas opiniones: sed dissidia circa mensas, et locum et tempus accumbendi, de quibus superius; ut non aliud hic dicat Apostolus haereses, quam quod jam dixerat scissuras seu schismata: quae exoriri et esse oporteat, propter vitiosas et in malum pronas hominum affectiones: quales multi erant inter Corinthios, ut patet ex cap. 1. et 3. hujus epist. Ita dicitur a Domino Matthaei 18. *Necesse est, ut veniant scandala.* Latini vero simpliciter haereses intelligunt in doctrina: ut sit argumentum secundum dialecticos a minori: Oportet etiam haereses suboriri; non igitur incredibile est, dissensiones, quae ad mores et ambitionem pertineant, excitatas esse inter vos. Atque hic intellectus nobis probabilior apparet; tum propter interpositam voculam *et,* id est etiam, quae solet diversum aliquid adjungere: tum quia non sine causa vocabulum mutavit Apostolus: ut qui prius dixerat schismata, nunc diceret haereses; utique volens non diversum modo, sed et gravius aliquid significare: quando nec vocabulum haeresis in sacris literis usquam ad morum discrepantiam refertur; sed semper ad diversitatem religionis ac doctrinae. Neque pro Graecis facit, quod secundum eorum lectionem addit Apostolus, *in vobis:* cum haereses non sint in ecclesia, sed extra. Nam sicut haeretici latentes ac nondum separati sunt adhuc in ecclesia, donec inde vel ejiciantur, vel proprio se judicio condem-

nantes, sponte exeant, secundum illud 1 Joann. 3. *Ex nobis exierunt:* sic et ipsas haereses aliquo modo in ecclesia esse, non est absurdum. Quemadmodum vero propter multorum fidelium imperfectionem oportet esse dissidia de rebus minoribus; ita propter quorumdam malitiam et animosam pertinaciam, oportet esse dissensiones in doctrina fidei.

Jam quod ex hoc loco quidam faciunt argumentum: Oportet haereses esse; ergo haeretici non sunt e medio tollendi: nimium futile est, quasi mala, quae impediri non possunt ne eveniant, tollere non liceat, postquam evenerint. Qua ratione nec morbi cura medicorum depellendi erunt; quoniam et ipsos propter hominum intemperantiam, et inaequales corporum affectiones, esse necesse est. Cur autem non potius sic argumentantur, ut collectionis appareat absurditas: Oportet haereses esse, ergo haereses non sunt tollendae? Hoc enim magis directe consequens videbatur, si id, quod necesse est evenire, non sit tollendum.

Ut et qui probati sunt, manifesti fiant in vobis. Et abest in Graeco et Syriaco, multisque Latinis. Quibus volunt veteres, Tertull. lib. de praescript. cap. 4., Cyprianus lib. de unit. eccles. et lib. 3. ad Quir. testim. 93. et Ambrosius de 42. mans. mansione 30. Volunt autem expositores Graeci, particulam *ut* non causam denotare ejus, quod praecessit, sed eventum consequentem. Malis enim dissidia facientibus, manifestabantur boni; sive pauperes, qui patienter ferebant se contemni, sive alii, qui morem coenae ab Apostolo institutum adhuc servabant.

Verum rectius S. Thomas et Cajet. caeterique Latini, causaliter hanc partem exponunt: non quod significetur, quis sit finis ipsarum haeresecn; sed in quem finem Deus illas ordinet: non excitando, sed permittendo, ut magnum aliquid bonum ex eis eliciat. Etenim, ut ait August. enchiridii 27. *melius judicavit* Deus *de malis benefacere, quam mala nulla esse permittere.* Nam dicere quis poterat; non ita saltem oportet haereses esse, quin Deus hominum malitiam reprimendo vel corrigendo, posset illas impedire. Cur igitur id non facit? Ad hoc respondet hac parte, et sensus est: haereses non impediri, sed permitti a Deo hanc ob causam, ut qui probati sunt, id est, probi, integri ac sinceri (id enim significat nomen Graecum δόκιμοι, pro quo Tertull. legit *probabiles,* loco proxime citato et alibi) manifesti fiant in ecclesia; dum sectis non se jungunt, nec ab unitate recedunt, quamvis tentati multorum exemplis; sed fidei sinceritatem cum caritate retinent. Quae quidem manifestatio non solum eis honorifica est; verum etiam plurimum valet ad confirmandos in fide infirmos.

Alludit autem Apostolus ad probationem auri et argenti per ignem. Unde B. Ambrosius post allegata Apostoli verba subjungit: *Sincerior bonitas e tentationibus prodit: sicut purius argentum e camino ignis.* Nec male Tertull. probatos seu probabiles interpretatur electos, de praescript. cap. 39. dicens: *Ut electi manifestentur, ut reprobi detegantur.* Nam absolute et usque in finem probati, soli sunt electi. Sciendum est, interpretem Syrum particulam *in vobis,* sive *inter vos,* ad medium reducere: *ut qui probati sunt inter vos innotescant,* volentem, ut arbitror, eam construere cum dictione *probati.* Quod etsi faciat sensum non improbandum, esse tamen videtur praeter mentem Apostoli, a quo in fine collocata particula non nisi coacte ad priorem dictionem referri potest.

20. *Convenientibus ergo vobis in unum, jam non est Dominicam coenam manducare. In unum,* Graece, ἐπὶ τὸ αὐτὸ, *in idem,* quod alias vertere solet, *in idipsum.* Et sensus est: *in eundem locum,* quomodo transtulit Erasmus. Vocula *jam* in Graeco et Syriaco non habetur: concinne tamen addita ab interprete. *Non est,* οὐκ ἔστι, Erasmus vertit, *non licet:* atque ita glossator interlinealis, Lombardus, S. Thomas et Liranus exponunt, ut sit sensus: Ita agitis, ut non liceat Dominicam coenam celebrare, quemadmodum oporteat. Simili sensu vertit

Hentenius, *non contingit*. Quanquam id, quod noster interpres ex Graeco simpliciter expressit, percommodum habet sensum: Quum convenitis in unum ad celebrandam coenam Dominicam; id tamen, quod agitis, non est edere Dominicam coenam, sed longe aliud. Ita Graeci, et inter Latinos Hervaeus et Cajetanus. Quod autem quidam supplent hoc modo: non est, aut non licet edere ea concordia, qua Apostoli comederunt: parum apte supplent. Nam Apostoli non magna concordia comederunt: quando unus eorum levavit contra Dominum calcaneum suum, Joann. decimo tertio: et inter alios orta est *contentio, quis eorum videretur esse major,* Luc. 22.

Porro quod Apostolus hac parte commemorat, id alterum est eorum, quae in Corinthiis coenam agentibus Dominicam reprehendit; priori tamen conjunctum. Utriusque vero causae erant divitiae, luxus, fastus, intemperantia.

Sed quam Apostolus vocet coenam Dominicam, et quem ordinem ea habuerit ad celebrationem mysteriorum, quae paulo post ab eo traduntur; explicandum nobis est. Sunt enim ea de re variae sententiae. Quidam coenam Dominicam intellexerunt ipsum epulum sacrum, in quo sumuntur corpus et sanguis Domini. Quae quidem Augustini sententia est in epist. 118. ad Januar. cap. 5., ubi affirmat, Apostolum *ipsam acceptionem Eucharistiae Dominicam coenam* vocasse. Quod et sentiunt commentator Ambros., Pelagius, Glossator, Lombardus, Hervaeus, S. Thomas, Rickelius: et inter Graecos Theodoretus et Oecumenius; quorum verba sunt, *Dominicam coenam vocat* Apostolus, *Dominicum sacramentum.* Huic intellectui favere videtur Apostolus, in eo, quod traditionem Dominicam paulo post repetens, dicit: *Ego enim accepi a Domino, quod et tradidi vobis* etc., ubi non aliam coenam, praeter eam, in qua corpus et sanguis Domini sumebantur, commemorat.

Verumtamen istorum sententia probari non potest ita nude accepta. Nam in communione sacrae Eucharistiae nullo modo credibile est, ea contigisse, quae hic a Paulo referuntur: ut quisque suam coenam, id est Eucharistiam, praeoccuparet, et alius quidem esuriret, alius autem ebrius esset. Neque enim illa mensa mystica ad hoc proponitur, aut aliquando proposita fuit, ut venter satiaretur: sed tantum ut mens reficeretur. Neque vero poterant ex ea mensa aliqui ita ingurgitari, ut ebrii dicerentur, ne sensu quidem inferius explicando: quandoquidem a ministris Ecclesiae seu Presbyteris seu Diaconis, quorum erat distribuere fidelibus corpus et sanguinem Domini, non pleni calices saepius epotandi, sed certa ac determinata sacri liquoris portio semel sumenda, singulis dabatur: sicut et inter Christi discipulos factum fuit in ultima coena.

Sed nec in hujus celebratione mysterii locum habere poterat reprehensio Pauli, quae est in fine capitis, quod alii alios non exspectarent: nisi culpa conjiceretur in ipsos ministros, in quorum potestate erat, non prius inchoare sacram actionem, quam omnes convenissent. His accedit, quod sola panis et vini sumptio non poterat esse coena, qualis a Corinthiis habita describitur: id est, in qua alii laute ac splendide, alii tenuiter ac maligne tractarentur. Nec vero suffragatur dictis autoribus Pauli narratio dicentis: *Ego enim accepi a Domino*, etc. Non enim illic coenae Dominicae historiam repetit, quod non erat necesse: sed mysteriorum, occasione coenae a Corinthiis indigne tractatorum, sacram institutionem exponit. Quod ad rem faciebat quam maxime: quemadmodum plenius infra declarabitur.

Igitur aliorum sententia est, coenam Dominicam ab Apostolo vocari convivium commune fidelium, in quo omnes tam pauperes quam divites reficiebantur; videlicet institutum ac solenni more celebrari solitum, ad exemplum et quandam repraesentationem illius coenae, quam Christus Dominus ultimam habuit cum suis discipulis, priusquam corporis et sanguinis sui mysterium institueret. Hanc enim institutionem, et proinde etiam ip-

sius Eucharistiae sumptionem, non comprehendi in illa coena, sed ea posteriorem fuisse, satis aperte significat Lucas Evangelii sui cap. 22. et Paulus hoc loco, cum dicunt, Dominum calicem discipulis porrexisse *postquam coenavit:* pro quo in canone liturgico absolute dicitur, *postquam coenatum est.* Quod idem de pane intelligendum. Non enim divisum fuit hoc mysterium, ut una pars institueretur ac sumeretur in coena, pars altera post coenam: sed actione continuata post coenam utraque pars, id est, totum sacramentum institutum fuit.

Hoc fere modo de coena Dominica loquuntur Chrysost. et Theophylact. in comment., ac rursum Chrysost. in homilia peculiari super verbis Apostoli, *oportet et haereses esse;* et inter Latinos Primasius et Sedulius: itemque recentiores Cajetanus, Gaignaeus, Hofmeisterus et alii: quibus annumero Galenum nostrum catechesi 124. Quamvis illorum nonnulli videantur nomine coenae Dominicae non solum illud, quod dixi, convivium accipere; sed una comprehendere ipsius Eucharistiae communionem, quae sub idem tempus fiebat: quemadmodum et factum in coena Domini cum discipulis. Unde et interdum ita loquimur, ut vocabulum coenae Domini extendamus ad totum illud tempus, quo Christus cum discipulis, etiam coena finita, recubuit. Ita vulgo dicimus, eum in ultima coena corporis et sanguinis sui sacramentum instituisse, et longum sermonem ad discipulos habuisse.

Nobis tamen verisimilius est, solum illud convivium fidelium, ut erat ab Eucharistiae participatione diversum, Apostolo dici coenam Dominicam. Quod et Tertullianus non obscure significat in Apolog. et aliis locis a Pamelio observatis annot. super Apologet. 517. Vocabatur autem coena Dominica, quod, ut dictum est, fieret ad repraesentandam coenam Domini novissimam, in qua agnum typicum cum discipulis comedit: videlicet nomine rei significatae ad signum translato. Chrysost. quidem et sequaces ejus Theophylact. et Oecumenius coenam interpretantur prandium: quod idcirco coenam vocarit Apostolus, quia coenam Domini repraesentabat. Sed hujus expositionis nulla necessitas. Nam ad repraesentandam illam Domini coenam, etiam ad vesperam celebrabatur a fidelibus hoc convivium; idque praemisso jejunio: quemadmodum colligitur ex eo, quod dicitur in fine capitis: *Si quis esurit, domi manducet.* Jejunium autem ad vesperam protendebatur.

Ejusdem rei quoddam adhuc vestigium usque hodie cernitur apud monachos et canonicos, coenam Dominicam agentes ipsa feria quinta coenae Domini nuncupata, non utique tempore prandii, sed sub vesperam. Quoniam vero ad alendam inter fideles caritatem mutuam, praesertim inter divites et pauperes, ejusmodi convivia ab initio plurimum conferre visa sunt; propterea Graeco vocabulo ἀγαπαὶ, id est caritates, appellabantur, velut quaedam fraternae dilectionis symbola: de quibus apud priscos autores frequens est mentio, et exstat insignis locus apud Tertull. in Apolog. cap. 39., ubi formam ac modum talium conviviorum describit, tametsi nomen hoc agaparum paulatim latius extensum fuit, ut etiam de aliis quibusdam solennibus ac publicis Christianorum conviviis diceretur. Qua de re Baronius in suis annal. multa diligenter collegit, ad annum Domini LVII. Quod vero Primasius et ex eo Sedulius, morem illum celebrandi convivii, de quo loquitur Apostolus, referunt ad gentilem superstitionem, prorsus est improbabile. Neque enim, si ita esset, correxisset Apostolus eum morem apud Corinthios, neque vocabulo coenae Dominicae honorasset: sed tanquam gentilitatis reliquias omnino sustulisset.

Jam quod ad ordinem attinet hujus convivii cum oblatione mystica; primum audiendi non sunt, qui medio convivio putant admisceri solitam oblationem et communionem mysteriorum: quod sectarii quidam volunt. Hoc enim est sacra cum profanis confundere. Porro Chrysostomi sententia est, tam oblationem quam per-

ceptionem Eucharistiae fuisse convivio priorem. Idem sentiunt reliqui Graeci, et ex Latinis Pelagius: forte quod absurdum, et ab ecclesiae more alienum videretur, post epulas accedere ad participationem horrendorum, ut ea Chrysost. identidem appellat, mysteriorum. Sed tamen longe probabilius est id, quod August. insinuat in epist. ad Januar. ante citata: morem fuisse, ut prius haberetur convivium illud commune, postea fieret oblatio et participatio sacrae Eucharistiae. Quamvis enim opinetur Augustinus, Corinthios per abusum mensis suis sacra miscuisse: tamen, ut certo anni tempore post alios cibos Eucharistia sumeretur a fidelibus, eum morem ad rationabilia majorum refert instituta.

Quod autem hoc ordine res acta fuerit in coetibus primitivorum fidelium, imprimis ea ratio suadet, quod, ut dictum est, illa coena, quam Paulus vocat Dominicam, repraesentatio fuerit coenae Domini cum Apostolis, et inde nomen acceperit: unde consentaneum est, ut insignior esset commemoratio (quomodo loquitur ibidem Augustinus), celebratam fuisse eodem ordine, quo Christus suam cum discipulis coenam celebravit. Quem profecto constat prius coenasse cum discipulis: ac deinde corporis et sanguinis sui sacramenta eis tradidisse. Praeterea dicit Apostolus, aliquos praesumere coenam, aliis non exspectatis. Quod utique non fieret, si (quod Graeci volunt) omnes jam ante congregati Eucharistiam accepissent. Ex quo satis intelligitur, convivium illud haberi solitum in principio, velut primum actum illius conventus fidelium, de quo hic agitur. Idem plane ex iis apparet, quae mox subjiciuntur de indigna sumptione corporis et sanguinis Domini, deque probatione ante sumptionem necessaria. Nam haec locum non haberent, si convivium et quae in eo peccata erant, facta fuissent post sumptam Eucharistiam. Neque enim judicatur quis indigne sumpsisse, propter peccata postea commissa. Denique sententiam hanc confirmat ea consuetudo, quae usque ad Augustini tempora in multis ecclesiis observata fuit, ut in anniversario die coenae Domini mysteria a non jejunis sumerentur; videlicet ad imitationem et commemorationem ejus, quod in illa coena factum fuerat. Meminit illius consuetudinis Concilium Carthaginense tertium Canone 29. Cui concilio B. Augustinum interfuisse prodit ipsius epistola 235. Canon autem sic habet: *Ut sacramenta altaris non nisi a jejunis hominibus celebrentur, excepto uno die anniversario, quo coena Domini celebratur.* Sentiunt cum Augustino quoad ordinem memoratum, commentatores hujus loci Pelagius, Primasius, Sedulius, Haimo, Hervaeus, Aquinas, Liranus, Cajetanus, atque alii Latini: tametsi eorum nonnulli, nominatim Petrus Lombardus, etiam alterius ordinis ac sensus meminerint.

Caeterum mos ille sumendae eucharistiae post coenam cibumve communem, excepta feria quinta coenae Domini, postmodum justa ratione mutatus est ab ipsis, ut credibile est, Apostolis. *Hoc enim placuit Spiritui sancto* (verba sunt Augustini in eadem epist. cap. 6.), *ut in honorem tanti sacramenti, in os Christiani prius Dominicum corpus intraret, quam caeteri cibi. Nam ideo per universum orbem mos iste servatur. Neque quia post cibos dedit Dominus; propterea pransi aut coenati fratres ad illud sacramentum accipiendum convenire debent. Namque salvator, quo vehementius commendaret mysterii illius altitudinem; ultimum hoc voluit arctius infigere cordibus et memoriae discipulorum, a quibus ad passionem digressurus erat. Et ideo non praecepit, quo deinceps ordine sumeretur; ut Apostolis, per quos ecclesias dispositurus erat, servaret hunc locum.* Sic ille.

Nunc ad textus expositionem redeamus. Vestra convivia, inquit Apostolus, ad quae celebranda ex more convenitis, ut quidem aguntur a vobis, haudquaquam repraesentant coenam Dominicam: et proinde eo nomine sunt indigna. Dominus enim una cum suis discipulis in eadem

mensa accubuit, et iisdem cibis usus est, quamvis ipse Dominus, illi servi essent: nec ipsum proditorem suum a communi mensa repulit. Vos autem privatas vobis mensas facitis, et inaequale convivium; qui fratres vestros et conservos, eo quod pauperes sint, a mensis et epulis vestris excluditis: secundum id, quod sequitur.

21. *Unusquisque enim suam coenam praesumit ad manducandum. Suam,* Graece, *propriam;* ut appareat antithesis inter coenam istorum et coenam Dominicam, quae debebat esse communis. Argumentatur enim ab oppositis. *Ad manducandum,* Graece ἐν τῷ φαγεῖν, *in manducando* sive *edendo,* quemadmodum et legitur apud commentatorem Ambros., id est, dum edit hoc, quod vocatis coenam Dominicam. Plerique vestrum, inquit, pro eo, quod coenam Dominicam edere deberent, suam quisque coenam occupant: dum videlicet edulia domi praeparata, atque in ecclesiam allata, quae debebant in commune conferre, sibi solis vendicant, aliis exclusis aut non exspectatis. Hoc enim est προλαμβάνειν praesumere, ante seu prius sumere, quod vocant anticipare. Quidam sic: Ante comedit, quam veniat in ecclesiam: sed obstat, quod sequitur: *Numquid domos non habetis ad manducandum,* etc.

Ex hac Scriptura missas privatas, ut vocantur, id est eas, in quibus solus communicat sacerdos, calumniantur haeretici; quasi in iis id fiat a sacerdote, quod hic reprehendit Apostolus in Corinthiis: qui Corinthii, ut Chrysost. atque ex eo Theophylact. et Oecumenius annotant hoc loco, coenam Dominicam, quae communis esse debuit, privatam fecerunt. Sed facilis est responsio; primum, quia, sicut jam ostendimus, non de mensa mystica loquitur Apostolus, sed de convivio, quod vel post, uti vult Chrysostomus, vel secundum alios, ante perceptionem mysteriorum celebrari solet in gratiam pauperum: idque ad imitationem quandam coenae Domini cum discipulis. Deinde, quia Paulus coenam propriam seu privatam intelligit et damnat, a qua excluduntur alii, non eam, ad quam non coguntur. At missae catholicorum privatae non excludunt alios communicare volentes. Imo vero optat ecclesia, ut qui missas audiunt, etiam communicent; teste concilio Tridentino sess. 22. cap. 6. Quare reprehendi non potest sacerdos, velut propriam sibi mensam statuens, si nemo alius velit accedere.

Et alius quidem esurit, alius autem ebrius est. Esuriebant pauperes, quod nihil attulissent, et a divitibus negligerentur: illis interim laute epulantibus, et tam cibo quam potu replentibus sese supra modum. Quod enim de potu dicitur, id similiter de cibis intellige. Non est necesse ebrietatem hic ita proprie et stricte capi, quae rationis usum tollat: siquidem et citra deliquium rationis ebrii dicuntur homines, tam vulgo quam more Scripturae sacrae, si prae nimio potu mens eis obnubilari coeperit. De ea re vide; quae diximus supra ad illud capitis 5. *aut ebriosus.* Dupliciter ergo peccabatur a divitibus in illa coena: et quod ipsi gulae plus satis indulgerent, et quod pauperibus, quibus esse debebat coena communis, nihil aut parum impertirent.

22. *Numquid domos non habetis ad manducandum et bibendum? Numquid,* Graece μὴ γὰρ, *numquid enim, num sane domos,* etc. Sensus: Si coenam non vultis facere communem, sed privatam; cur non in suis quisque privatis aedibus comeditis et bibitis? Illic enim locus est privatae refectionis. Stapulensis ita vertit hanc partem: *Numquid enim domos habetis ad edendum et bibendum?* sublata videlicet negandi particula, quam dicit intelligendam, pro responsione; ac si dicat Apostolus: Ad celebrandam coenam Domini et spirituale illud convivium, privatae domus vestrae non sunt institutae, sed locus publicus et sacer. Verum haec interpretatio vim facit textui, negationem e suo loco tollens, et alio transferens: quum alioqui verba, ut ab Apostolo scripta, sensum efficiant planum et perspicuum, quem dedimus.

Aut ecclesiam Dei contemnitis? Aut

Graece ἤ, quod aeque verti potest *an,* uti factum ab Erasmo et aliis quibusdam: item ab interprete nostro capite praecedenti: *An aemulamur Dominum?* Ecclesiae nomine Graeci locum intelligunt, id est domum materialem, ad quam fideles divina celebraturi conveniebant: ut haec Apostoli increpatio sit similis cum illa Salvatoris: *Domus mea domus orationis est. Vos autem fecistis illam domum negotiationis, et speluncam latronum.* Joann. 5. et Luc. 19. Sic et Augustinus accepit in quaest. 57. super Levit. Atque eum intellectum adjuvare videtur antithesis, quam facit Apostolus inter domos singulorum, et ecclesiam Dei.

Verumtamen alii juxta perpetuum fere morem Scripturae, de ipsa fidelium congregatione dictum accipiunt, hoc sensu: An sacrum illum coetum Christianorum, qui vocatur ecclesia Dei, quia convocata a Deo, despicitis ac vilem habetis? per hoc nimirum, quia vacatis in eo comessationi et ebrietati. Nam ea res conventum illum non mediocriter dehonestabat. Sunt, qui referant ad contemptum pauperum, qui erant bona pars ecclesiae: ut de quibus admodum honorifice loquitur Apostolus Jacobus epist. suae cap. 2. Verum sensus proxime datus literalior est, et conveniens cum superiore vers. 18. Dicit autem Paulus non ecclesiam simpliciter, sed *ecclesiam Dei:* ut ostendat factum illorum in ipsius Dei injuriam et contumeliam cedere, sub cujus nomine conventus habebatur. Nunc sequitur de pauperum injuria.

Et confunditis eos qui non habent? Confunditis, καταισχύνετε, pudefacitis. Eos, inquit, qui nihil attulerunt, eo quod non habeant, quod conferant, pudore et probro afficitis coram tota ecclesia: dum vobis epulantibus coguntur esurire. Hoc enim erat pudorem illis ingerere, et inopiam quodammodo exprobrare.

Quid dicam vobis? Laudo vos? In hoc non laudo. Graeca si habent: *Quid vobis dixero? Laudabo vos,* etc. Syra similiter. Est autem varia distinctio tam in Graecis quam in Latinis codicibus. Una a nobis posita juxta Romanam editionem, annuente textu Syriaco, quasi dicat Apostolus: etsi in aliis laudare vos possim, et jam ante laudaverim: tamen in hoc facto laudare non possum. Altera: *Laudo vos in hoc? non laudo.* Sed parum refert, utram sequamur distinctionem; cum sensus utriusque eodem recidat. Respicit autem ad id, quod praefatus fuerat initio capitis: *Laudo vos, quod per omnia,* etc. Dixi, inquit, me vos laudare, quod per omnia mei sitis memores, et sicut tradidi vobis, praecepta mea teneatis. Verum in eo nunc cogor exceptionem facere. Nam in coena Dominica et celebratione mysteriorum traditionem meam male servatis, ideoque hac in re non laude, sed reprehensione digni estis.

23. *Ego enim accepi a Domino, quod et tradidi vobis. Tradidi;* non diversum aliquid, sed hoc ipsum, quod a Domino accepi. Repetit scripto doctrinam, quam verbo tradiderat de institutione sacrae eucharistiae. Quod utique non fecisset, si contra eam traditionem a Corinthiis non fuisset peccatum. Ex quo manifestum est, Apostolis non fuisse propositum, ut omnia ad fidem Christianam pertinentia scripto mandarent: sed ea sola ab illis scripta fuisse, quae pro rerum occasione scribenda occurrebant. Caetera remansisse in traditionibus non scriptis.

Verumtamen certo Dei consilio factum esse, ut mysterium hoc Eucharistiae etiam scripto traditum haberemus, non est ambigendum. Quod quidem adeo postulare videbatur mysterii magnitudo, ut non ab uno, sed a pluribus scriptum exstaret. Etenim ut non satis fuit Spiritui sancto, testimonium illud Patris de Christo: *Hic est Filius meus dilectus,* etc. a tribus Evangelistis scriptum esse; sed etiam a Petro scribi voluit, tanquam quarto Evangelista; videlicet propter excellentiam mysterii: ita nec satis ei fuit, a tribus Evangelistis commemorari institutionem Sacrosanctae Eucharistiae; sed etiam a Paulo, velut quarto Evangelista, voluit eam describi: quo magis tanti sacramenti fides et veneratio fidelibus esset commen-

data. Nec vero putavit Joannes sibi faciendum ut scriberet, quod jam a quatuor Evangelistis (Paulum dico quartum), utpote perfecto scribarum numero factum intelligebat.

Sed jam quaeres, quomodo haec Pauli narratio cohaereat cum praecedentibus: aut quid omnino Paulum moverit ad istius mysterii a Domino instituti descriptionem hoc in loco inserendam: quum in superioribus nihil de Eucharistia dictum sit: sed tantum de eo reprehensi Corinthii, quod coenae Dominicae, quam ab Eucharistiae perceptione diversam fuisse monstravimus, formam pervertissent.

Graeci interpretes omnes hanc adferunt rationem: ut exemplo Christi, qui omnes discipulos eadem mensa, iisdemque mysteriis dignatus fuit, ne quidem ipso traditore suo remoto, doceat Corinthios, quemadmodum et ipsi Dominicam coenam facere debeant omnibus fratribus communem. Verum certe ex ipso Paulo longe alia commemoratae hujus institutionis ratio colligitur. Etenim Corinthii coenam Dominicam ita agebant, ut contra dignitatem ac reverentiam sacrorum mysteriorum, quorum celebratio coenam illam continuo sequebatur, gravissime peccarent: ut qui ad ea participanda prorsus indigni venirent, post epulas, crapulam et ebrietatem: postque pauperum injuriam, et contemptum Ecclesiae Dei. Id ostendere volens Apostolus, et tam grande peccatum corrigere, commemorat institutionem sacramenti; ex qua nimirum intelligatur mysteriorum magnitudo, simul et peccati gravitas eorum, a quibus illa tam indigne tractata fuissent. Hunc Apostoli scopum manifeste probant ea verba, quae narrationem proxime sequuntur, et quibus illam suo applicat instituto; monens quid inter mysteria agere, et qualiter praeparati ad ea sumenda accedere fideles debeant; atque terrorem incutiens eis, qui male et indigne sumere non vererentur.

Est igitur verborum Apostoli consequentia talis: Factum vestrum, o Corinthii, non laudem meretur, sed severam castigationem. Nam in illa mysteria dudum vobis a me tradita vehementer delinquitis. Quod ut intelligatis (videmini enim obliti traditionis meae), repetam hoc loco ipsam sacramenti institutionem. Ego enim, inquit, accepi, id est, edoctus sum a Christo Domino. Accepisse se dicit a Domino, non per Apostolos, qui cum Domino in carne conversati fuerant, aut per eorum discipulos, ut vult Theodorus Beza: qui etiam probabile putat, Paulum ex Evangelio Lucae totum hunc locum desumpsisse; quum nec illud doceri possit, Lucam scripsisse ante Paulum. Ac isto sane modo etiam Corinthii a Domino acceperant. Imo sic etiam nos a Domino accepimus, utique per Apostolica scripta et Apostolicas traditiones. Sed a Domino sentit accepisse se, immediate; scilicet per revelationem, quomodo dicit ad Gal. 1. de suo Evangelio: *Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici; sed per revelationem Jesu Christi.* Libenter hoc commemorat Paulus, ut doctrinae suae dignitatem et autoritatem constabiliat adversus aemulos suos et contemptores.

Quoniam Dominus Jesus in qua nocte tradebatur accepit panem. Hoc, inquit, accepi et tradidi; Dominum Jesum eadem nocte, qua paulo post traditus fuit a discipulo proditore in manus Judaeorum, finita cum suis discipulis coena legali, accepisse panem in manus. Meminit Apostolus proditionis Christi; tum ut ejus caritatem commendet, qui in proxima exspectatione tantae injuriae, quam ab hominibus accepturus erat, symbola summi amoris hominibus tradiderit: tum ut indicet, quanti faciendum sit hoc mysterium, quod Christus ad passionem et mortem iturus, in sui memoriam nobis extremum reliquit.

Panis, quem accepit, azymus erat. Quod enim hic narratur, id factum fuisse prima die azymorum ad vesperam, tres Evangelistae, Matthaeus cap. 26., Marcus cap. 14. et Lucas cap. 22. concorditer affirmant. Atqui illo tempore fermentatum aliquid in domibus Judaeorum ne reperiretur, graviter interdictum erat Exod.

12. vers. 15. et 19. Sed neque Christus, quamvis legi non obnoxius, aliter omnino, quam juxta ritum lege praescriptum pascha cum discipulis comedisse putandus est: ut qui legis paternae per Mosen datae per omnem vitam observantissimus fuerit: quod inter alios testatur Chrysostom. homil. 82. in Matth. de hac ipsa re disserens, de qua nunc agimus.

Quocirca maligne Graeci schismatici Latinos, id est, Ecclesiam Romanam criminantur, quod in azymo pane sacramentum corporis Dominici conficiant, non ut ipsi, in fermentato: stulte et contra sensum totius antiquitatis contendentes, Christum in fermentato coenam agni Paschalis celebrasse, aut certe sacramentum hoc instituisse. Quorum argumenta, quae pro suo fermentato adducunt, refellere non est hujus loci. Responderunt ad ea docte et copiose catholici Scriptores, non solum Latini: verum etiam ex Graecis nonnulli: inter quos Gennadius Scholarius Patriarcha Constantinop. in defens. Synodi Florent. cap. 2. Tantum illud adjicio, praecipuum Graecorum argumentum, quod petere solent ex illis verbis Joann. 18. *Et ipsi non introierunt in praetorium, ut non contaminarentur, sed ut manducarent Pascha*, dilucide jam olim solutum esse ab ipsorum praecipuo doctore Joanne Chrysost. scribente super Matth. hom. 85. Tractans enim illa verba cap. 26. *At illi tenentes Jesum, duxerunt ad Caipham principem sacerdotum, ubi scribae et seniores convenerant:* dicit eos apud Caipham *pernoctasse vigilantes; adeo ut Pascha ea nocte comedere neglexerint.* Ad quod probandum interpositis ex Joanne verbis memoratis, ita prosequitur: *Unde liquido patet, cupiditate interficiendi Christum praevaricatos fuisse, ac alia die Pascha comedisse. Non enim Christus tempus Paschae transgressus est: sed illi audacissimi homines, et mille transgredientes legis praecepta, quia sic inflammati erant, et saepe conati ipsum capere, nihil facere potuerant; ex insperato nacti quod cupiebant, tempus Paschae transposuerunt, ut ardentes caede animos suos explerent.*

Haec ille, manifeste significans Christum Pascha celebrasse legitimo tempore, quo nimirum et reliquus populus: Pontifices autem, ne oblatam a proditore Christi perdendi occasionem amitterent, noctem illam, qua Pascha celebrandum erat, transegisse consiliis adversus Christum agitandis, et testibus conquirendis ac subornandis: Pascha vero suum transtulisse in vesperam sequentem. Ita videlicet ipsi secum dispensabant (ut sic loquamur) in lege divina: quod illis non erat infrequens. Hoc enim et Christus objecerat Joan. 7. *Nonne Moses dedit vobis legem? et nemo ex vobis facit legem*, utique loquens de lege caerimoniali: quam veluti regulam Lesbiam suis illi interpretationibus inflectebant ad affectus et commoditates privatas. Chrysostomi sententiam Theophyl. itidem Graecus, etsi Latinis iniquior, in suo comment. super Matth. per omnia secutus est eandemque diserte explicat Gennadius supradictus. Sunt qui ad hoc argumentum Graecorum aliter respondeant, neque id uno modo. Verum nobis id, quod ex Chrysostomo attulimus, maxime promptum et probabile videtur.

24. *Et gratias agens fregit. Gratias agens*, in Graeco aoristus est εὐχαριστήσας, praeteriti significationem habens. Ordinem temporis exprimunt, qui ita vertunt: *Et gratiis actis*, vel, *cum gratias egisset, fregit.* Significatur enim gratiarum actio praecessisse panis fractionem, nec non verborum, quae statim recitantur, prolationem. Gratias egit, haud dubium, Deo Patri: quod aperte canon missae declarat verbis ad utriusque symboli consecrationem praeviis. Ubi et hoc legitur, id eum fecisse *elevatis oculis in coelum:* quod et alias facere solet, magnum aliquod miraculum aggressurus: ut panes multiplicaturus, Matth. 11. et Lazarum a morte suscitaturus, Joan. 11. Quanquam satis verisimile est, id illi perpetuum fuisse, ut vel gratias agens Patri, vel orans, vel oculos in coelum tolleret.

Egit autem gratias Patri, tum genera-

tim pro beneficiis ab eo vel in sua persona acceptis, vel in humanum genus collatis; tum speciatim pro beneficio sacramenti mox instituendi. Quod beneficium etsi nondum reipsa praestitum esset, praeordinatum tamen sciebat et promissum a Patre, moxque exhibendum: qua ratione materies erat gratiarum actionis. Ac nihilominus conjunctam habuit haec gratiarum actio precationem, qua dicti beneficii exhibitionem, id est, panis in suum corpus transmutationem idem Dominus a Deo Patre petebat. Quam bonam super pane precationem, Evangelistae benedictionem vocant, in eo quod dicunt Christum benedixisse. Qua de re satis egimus ad illud capitis superioris: *Calix benedictionis cui benedicimus*, etc.

Ab hac porro gratiarum actione sacramentum, cujus hic institutio refertur, *Eucharistia* vocata est: ut ipso nomine nos etiam ad agendas Deo gratias excitaremur. Hoc enim admonet illa vox sacerdotis auspicaturi mysteria: *Gratias agamus Domino Deo nostro.* In quibus verbis imitatio quaedam est εὐχαριστίας, id est, gratiarum actionis, quam Christus fecit incipiens hoc mysterium: quemadmodum et illis verbis canonis: *Quam oblationem tu Deus*, etc. imitatio est εὐλογίας, id est, benedictionis similiter a Christo factae. De fractione, cujus hic mentio est, illud quaeri potest, utrum praecesserit consecrationem panis, quem fregisse dicitur Dominus, an secuta fuerit. Sed eam rem explicandi locus erit infra, ad illa verba: *Quod pro vobis tradetur.*

Et dixit: Accipite et manducate. Dixit, utique discipulis suis duodecim: quos omnes et solos habebat illius epuli convivas. *Dixit,* inquam, *accipite et comedite.* Quod in Graeco sine copula legitur, λάβετε, φάγετε: quemadmodum et apud Matthaeum et Marcum. Sunt autem verba non tam praecipientis, quam invitantis: tametsi haec Domini invitatio vim praeceptionis in se continebat apud eos, ad quos dicta sunt verba.

Hoc est corpus meum. Graece quidem alio ordine: τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα, *hoc meum est corpus*, sed absque variatione sensus. Et si qua Graeca exemplaria non exprimunt verbum substantivum (sunt enim observata quaedam hujusmodi), neque sic tamen aliquid de sensu deperit: haud magis quam in verbis calicis consecratoriis apud Lucam, ubi similiter non est expressum. Nam familiare est Hebraeis et Syris verbum substantivum in enuntiatione subticere et intelligere: ut verisimile sit, Christum Hebraice aut Syriace loquentem non addidisse: sensu nihilominus constante. Quem ut percipiamus, sciendum est, haec Christi Domini verba non simpliciter ac nude enuntiativa esse, sed operatoria; quibus nimirum id, quod significabat, effecit. Non enim per ea Christus intendit affirmare, panem, quem manibus tenebat, esse corpus suum, quae affirmatio (nisi quis hypostaticam hic fingat unionem panis et corporis Christi, prorsus absurdam et prioribus saeculis inauditam) manifeste falsa foret: sed intendit ac voluit his verbis aliquid operari, id est, ex pane corpus suum efficere, et hoc ipsum iisdem verbis significare. Unde et Ambros. lib. 4. de sacram. cap. 4. sermonem hunc Christi vocat operatorium; sicut operatorius fuit sermo, quo in principio fecit omnia.

Et quidem potuisset Dominus ad efficiendum, quod hic significatur, uti verbo imperativi modi dicendo, sit, aut fiat hoc corpus meum: quomodo dixisse legitur in Genesi mundi: *Fiat lux;* et quomodo dixit operans in carne miracula: *Mundare, Surge, Respice*, Luc. 5. 7. 8. et 18. *Lazare veni foras.* Joan. 11. Verum ad confirmandam fidem eorum, qui sumpturi essent hoc sacramentum, affirmativo sermone, eoque praesentis temporis uti maluit: ut ne quis dubitaret, simul cum verbo prolato illud esse, quod ipsa veritas Christus enuntiando affirmaret. Nam et alias interdum miracula faciens legitur ad hunc modum locutus, ut quando dixit: *Filius tuus vivit,* Joan. 4. *Mulier dimissa es ab infirmitate tua,* Luc. 13. Quibus utique verbis Dominus id, quod enuntiabat, operabatur.

Sed et nos, si potestatem haberemus transmutandi rerum naturas, simili modo possemus convenienter loqui: velut accepto lapide dicere, hic est panis, et accepta aqua, hoc est vinum. Itaque non major est difficultas de intellectu verborum Christi, quam esset de intellectu similium verborum a nobis prolatorum. Cum enim, ut dictum est, operatoria fuerint ea Christi verba, et idipsum quod operabantur significantia (id autem erat transmutatio panis in corpus Christi): non poterat pronomen *(hoc)* monstrare panem, quamvis ipsa prolatione durante adhuc ibi existentem; sed monstrabat id, quod per verba fiebat ex pane, quodque completa verborum significatione, scilicet in termino prolationis, ibi futurum erat, id est, corpus Christi; ut sensus loquentis hoc modo reddi possit: Id, quod ex hoc pane facere intendo, et facio, est corpus meum. Vel, quod eodem redit, isto modo: Haec res singularis, quam demonstro (nimirum pro tempore completae enuntiationis), est corpus meum. Nam demonstratio est rei singularis. Fit autem verificatio pro ea re, cui competit praedicatum: non quidem durante pronuntiatione, quando sermo est operatorius, sed ea completa: quod omnibus orationibus operatoriis est commune. Et hic sensus per priorem explicatur.

Ex his etiam liquet, verbum *est* in hac enuntiatione et quavis simili retinere propriam et consuetam significationem: sicut et in verbis, quibus calix consecratur. Nam sic exponere: *Hoc est corpus meum,* id est, hoc significat corpus meum, haereticorum est commentum jam olim ab ecclesia damnatum. Neque enim verbum *est* usquam accipitur, ut idem valeat quod *significat:* quemadmodum ostendimus supra ad illud capitis 10. *Petra autem erat Christus.* Et si sic aliquando caperetur, translativum esset verbum, et proinde casum obliquum regere deberet; veluti quum sumitur pro comedit, ut apud poëtam: *Est flamma medullas:* itaque pro verbis: *Hic est sanguis meus,* vertendum esset, hoc est sanguinem meum. Quae sunt absurda. Denique nec constat verbum *est* a Christo prolatum fuisse, ut ante docuimus.

Igitur alii plerique ad metonymiam confugiunt, qua signum pro re significata ponitur, sensum hujusmodi facientes: *Hoc est corpus meum,* id est, signum, typus ac figura corporis mei, quasi non simili interpretatione, ut alias Scripturas taceam, perverti posset illud Dei Patris de Christo testimonium: *Hic est Filius meus,* dicendo sensum esse: Hic est typus et imago quaedam Filii mei. Nimirum in istos verissime competit, quod scripsit August. lib. 3. de doct. Christ. cap. 10. dicens: *Si* quorum *animum praeoccupavit alicujus erroris opinio, quicquid aliter asseruerit Scriptura, figuratum arbitrantur.* Sane cum in his Domini verbis, quae tractamus, non magis repugnantia sit inter praedicatum et subjectum, quam in verbis illius testimonii paterni (non enim ait: Panis est corpus meum, sed: *Hoc est corpus meum):* sicut illa proprie, sic et ista proprie sunt intelligenda; cum eo tamen discrimine, quod alter sermo sit aeternae veritatis, alter operatorius ejus, quod ante non erat: quemadmodum intellexerunt omnium saeculorum orthodoxi patres atque scriptores.

Omitto caeteras adversariorum expositiones (sunt enim complures ac variae) in id conspirantes, ut panem pistorium in sacramento retineant, et veritatem transmutationis eludant. Quibus omnibus nunc mihi satis sit opponere synodum oecumenicam Tridentinam, quae sess. 13. cap. 1. inter alia docet ac declarat ex traditione totius antiquitatis, Christum *redemptorem nostrum in ultima coena,* quam cum discipulis habuit, *post panis vinique benedictionem, se suum ipsius corpus ac suum sanguinem illis praebere, disertis ac perspicuis verbis* testatum esse. *Quae verba,* inquit, *a sanctis evangelistis commemorata, et a divo Paulo repetita, cum propriam illam et apertissimam significationem prae se ferant, secundum quam a patribus intellecta sunt; indignissimum sane flagitium est,*

ea a quibusdam contentiosis et pravis hominibus ad fictitios et imaginarios tropos, quibus veritas carnis et sanguinis Christi negatur, contra universae ecclesiae sensum detorqueri, et quae sequuntur.

Porro nomine corporis in Christi verbis significatur non tota hominis substantia, sicut nonnulli male senserunt: sed altera substantiae pars, scilicet materialis et solida; quae non solum ab anima, verum etiam a sanguine distinguitur. Sanguinis enim consecratio seorsum ac peculiaribus verbis perficitur. Et proinde nec sanguis illic existit sub specie panis, nec corpus sub vini specie, ex virtute verborum, quibus consecrantur panis et vinum: sed tantum *vi naturalis illius connexionis et concomitantiae, qua partes Christi Domini, qui jam ex mortuis resurrexit, non amplius moriturus, inter se copulantur.* Quod idem de anima Christi dicendum, respectu utriusque speciei. Nihil enim est in hujus sacramenti materia, quod in animam transmutetur, ac certe multo minus, quod in divinitatem: quae tamen etiam in illo sacramento speciali ratione existit, nimirum *propter admirabilem ipsius cum corpore et anima Christi hypostaticam unionem:* quomodo rem istam totam explicat Tridentina synodus capit. 3. supradictae sessionis.

Jam quod illis verbis: *Hoc est corpus meum,* non solum ipse Christus panem consecraverit in corpus suum, verum etiam ex ejus institutione id faciant ad hodiernum usque diem sacerdotes ejus ministri; manifestum est ex eo, quod Christus discipulos suos, et consequenter eorum in administrandis sacramentis successores, facere voluit ac jussit hoc, quod ipse fecerat, dicens: *Hoc facite in meam commemorationem.* Atque ea semper fuit ecclesiae catholicae mens et doctrina, Graecis consentientibus in concilio Florentino sessione ultima, declarata; non obstante diversa quorundam Graecorum schismaticorum opinione: qui non verbis illis enuntiativis a Christo prolatis, aut certe non solis, sed precibus quibusdam post ea verba a sacerdote recitatis, consecrationem fieri contendebant. Quorum argumenta videre est apud Nicolaum Cabasilam et Marcum Ephesium, opinionis assertores praecipuos. Sed ea docte refellit ac dissolvit Cardinalis Bessarion in libro, cui titulus: *Quibus verbis eucharistia consecretur:* ubi et sanctorum patrum adducit testimonia tam Graecorum quam Latinorum, quibus veram et catholicam sententiam confirmet. Verum hujus quaestionis, ut et aliarum, quae circa haec Domini verba moveri solent, exactior est tractatio ad dist. 8. lib. 4. sent.

Quod pro vobis tradetur. Scilicet in mortem. Hunc quidem sensum palam exigit nostra lectio, quae est in omnibus codicibus Latinis: ut traditionem intelligas, non qua Judas, aut Judaei, aut Pilatus tradiderunt Dominum: sed qua Dominus a seipso traditus est in mortem, juxta Scripturas Jes. 53., Galat. 2., Eph. 5., 1 Pet. 2., ut his verbis immensa caritas ipsius erga genus humanum insinuetur. Et quidem apud Lucam hujus loco legitur, *quod pro vobis datur.* Caeterum alii Evangelistae nihil addunt verbis prioribus, ut nec canon liturgicus. At vero sciendum, exemplaria Graeca hoc loco constanter habere: τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον, *quod pro vobis frangitur.* Quibus et Syra consentiunt, et liturgia Basilii, nec non quae feruntur liturgiae Jacobi et Marci. Item textus commentarii Ambrosiani secundum priores editiones. Citat et Beda Pauli locum in commentario Luc. 22. his verbis: *Hoc est corpus meum, quod pro vobis confringitur;* ne mentione quidem alterius lectionis, quae nunc codices occupavit, facta.

Quaeritur ergo, quaenam haec sit fractio corporis Christi, de qua, secundum codices et autores allegatos, Paulus loquitur. Quidam ex sectariis significari putat corporis et animae Christi separationem in cruce, quando mortuus est. Verum inepte. Nam si corpus frangitur, quia separatur ab anima: frangitur et anima, quia separatur a corpore. Cajeta-

nus quoque fractionem hanc refert ad passionem Christi subsequentem, sed ratione probabiliori. Dicit enim, in passione *verum Christi corpus multipliciter fractum fuisse. Nam et fractum fuit,* inquit, *quantum ad cutem, quando flagellatus est: et quantum ad carnem in manibus et pedibus cruci affixis; ac demum in latere lancea perforato.* Nec obstare vult Cajetanus verbum praesentis temporis; quum tres Evangelistae referentes verba consecrationis calicis, juxta Graecorum lectionem, aeque utantur praesentis temporis participio ἐκχυνόμενον, *qui effunditur.* Quod tamen, ut idem scriptor existimat et supponit, ad effusionem sanguinis Christi, quae facta est in ejus passione, referri debeat. Porro communem utriusque verbi seu participii praesentis pro futuro positi rationem hanc reddit: ut significaretur, *hujusmodi fractionem et effusionem non distantem tempore, sed tanquam praesentem esse:* eo quod paulo post esset futura. Favere videtur huic commentario locus apud Augustinum in tract. de quarta feria, ubi inter caetera sic alloquitur animam Christianam: *Mensá tui sponsi panem habet integrum et calicem sanctum: quem panem etsi fractum comminutumque vidimus in passione, integer tamen mansit in sua cum Patre individua unitate.* Beda quoque loco proxime citato passionem Domini fractionem corporis ejus vocat. *Frangit ipse panem*, inquit, *quem porrigit, ut ostendat corporis sui fractionem non sine sua sponte futuram; sed, sicut alibi dicit, potestatem se habere ponendi animam suam, et iterum sumendi eam.* Sic ille.

Verumtamen nobis expositio Cajetani non omnino solida videtur; primum, quia durus et insolens est sermo, quo corpus hominis frangi dicitur, quia flagellatur aut pungitur, aut membrum aliquod ejus perforatur: praesertim si nulla contingat ossium fractio. Quam in Christo patiente nullam fuisse nos docet veridica Scriptura ab Evangelistis citata: *Os non comminuetis ex eo,* Exod. 12., Joann. 19., ut proinde nec cranium capitis ejus a spinis impositis et impressis fuisse perforatum, probabile putemus. Deinde refellitur eo ipso argumento, quod pro se Cajetanus adducit. Nam Evangelistas utentes verbo praesentis temporis, *qui effunditur,* non respicere ad effusionem sanguinis futuram in cruce, sed ad eam, qua sub specie vini fundebatur in coena, scilicet a calice in ora discipulorum, ostenditur ex verbis, quae sunt apud Lucam. In quibus illud: *qui pro vobis effunditur,* non potest ad sanguinem referri, videlicet casu manifeste repugnante in Graeco: sed necessario refertur ad calicem, τὸ ποτήριον τὸ ἐκχυνόμενον, *poculum, quod effunditur.* Quod utique non in cruce effusum est, sed in coena. Quare similiter haec verba, *quod pro vobis frangitur,* ad eam fractionem, quae in coena facta est, referri convenit: in quem sensum et Graeci interpretes hunc locum acceperunt.

Dicitur autem frangi corpus Christi recepta et consueta apud ecclesiasticos autores locutione, quia species panis, sub quibus continetur, franguntur: nimirum ea ratione, qua, quae circa species contingunt, fieri dicuntur circa corpus, vel in corpore Christi; quod speciebus singulari quodam modo conjunctum est. Quoniam ergo proprie panis dicitur frangi, quando manibus dividitur, idque phrasi in Scripturis admodum frequentata: fit, ut pane transmutato, fractio quae fit in speciebus, attribuatur corpori Christi, sive sub nomine panis, ut superiori capite: *Panis, quem frangimus* etc., et in Actis Apost. aliquoties: sive sub nomine corporis Christi, ut in confessione Berengariana priore, qua dicitur Christi corpus *in veritate manibus sacerdotum tractari et frangi, et fidelium dentibus atteri.*

Dicit autem Dominus, *quod pro vobis frangitur;* eo quod fractio corporis in sacramento mystica quaedam repraesentatio sit passionis ejus, quam pro nobis sustinuit in cruce: ut panis fractus intelligatur ille, qui in cruce *attritus est propter scelera* nostra, Jes. 53. Et hoc

voluit Augustinus, quando dixit panem fractum et comminutum in passione. Respicit enim ad fractionem panis in sacramento, quae significat, ut dixi, Christi passionem in cruce. Nec tamen dicit Christum aut corpus ejus fractum et comminutum, sed panem, consueto videlicet utens sermone: quemadmodum et Ignatius martyr in epist. ad Philadel. *Unus sanguis,* inquit, *qui pro nobis effusus est. Unus etiam panis omnibus confractus* seu *comminutus est,* Graece ἐθρύφθη. Caeterum Beda quidem Domini passionem fractionem corporis ejus appellat, non tamen exponens verba Pauli, sed tantum indicans mysterium fractionis, de qua loquitur Evangelista: atque ipso nomine fractionis ad illud alludens. Nam, quod notandum est, propter hujus significationem mysterii fit, ut eadem fractio quandam incruenti sacrificii, quod Christus in hac sacramenti institutione offerebat, partem constituat. Id quod S. Thomas docet 2. 2. quaest. 85. art. 3. ad 3., ubi recensens actiones, in quibus Eucharistiae sacrificium consistit, etiam fractionem nominat. Hujus rei argumentum est, quod pro participio κλώμενον, *quod frangitur,* scripto a Paulo, Lucas ejus discipulus scripserit διδόμενον, *quod datur,* id est, offertur, utique *pro vobis,* quod uterque expressit. Ex quo intelligitur, fractionem istam ad ipsam oblationem seu sacrificium pertinere, velut partem ejus aliquam. Unde qua ratione Lucas refert, Dominum dixisse de corpore suo consecrato, *quod pro vobis datur:* Paulus memorat eum de eodem dixisse, *quod pro vobis frangitur.* Totum namque sacrificium secundum omnes suas partes propitiatorium est, valens ad salutem et peccatorum remissionem eorum, pro quibus offertur. Verum et de hac re plura diximus ad distinct. 12. lib. 4. Sent.

Quaeritur autem, utrum fractio in his Domini verbis significata sit eadem cum fractione, de qua Paulus ante et tres Evangelistae, quando commemorant, Christum panem acceptum fregisse. Sane dici potest eandem esse. Nihil enim est in tota narratione, vel in textu Graeco, quod repugnet: tametsi nonnulli duplicem faciunt fractionem: alteram consecratione priorem in partes majores, alteram posteriorem in partes minores: sed sine necessitate: quandoquidem verbum *fregit,* quod apud omnes est, facile referri potest ad tempus prolationis verborum, quibus dictum est, *quod pro vobis frangitur,* ut actionum Christi Domini in hoc sacramento fuerit hic ordo, consecrare, frangere, distribuere: qui idem est earum actionum ordo, quum fiunt a sacerdote ministro: quemadmodum censet ac bene explicat Cardin. Bessarion in libro, cujus supra memini.

Hoc facite in meam commemorationem. Graece quidem est, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν, *in meam commemorationem,* seu recordationem: quia apud Graecos *meam* et *mei* non differunt. Latine tamen potius diceretur, *in mei commemorationem:* sicut Erasmus vertit, textum Ambros. et annotationem Vallae secutus; sicut et in canone missae legitur, *in mei memoriam facietis.* Referuntur haec eadem verba a Luca, et hunc habent sensum: Quod ego nunc facio, quodque vos me jubente nunc facitis: id ego deinceps a vobis et successoribus vestris, caeterisque fidelibus fieri volo, idque in mei commemorationem, id est, recolentibus memoriam passionis et mortis meae pro vobis. Sic enim hanc commemorationem statim ipse Paulus exponit, iis verbis: *Quotiescumque enim manducabitis panem hunc et calicem bibetis, mortem Domini annuntiabitis.*

Illud tamen sciendum, non omnes actiones praecepto, quo dicitur: *Hoc facite,* comprehensas, pertinere ad omnes fideles; sed alias quidem praecipi Discipulis, in quibus eorum etiam successores intelliguntur, alias vero fidelibus in universum. Nam Discipulis, tanquam futuris deinceps Christi ministris ac vicariis, praecipitur, ut id faciant, quod Christus: id est, consecrent, offerant, aliisque distribuant corpus Domini, simulque cum praecepto potestas datur haec faciendi. Unde et novi testamenti sacerdotes hoc verbo constituti

sunt: non quod verbum *facite* sit idem, quod sacrificare, quomodo nonnulli illud interpretati sunt, plane praeter mentem Scripturae. (Nam et in eo, quod in canone dicitur: *Haec quotiescumque feceritis, in mei memoriam facietis:* facere nequaquam nisi coacte, per sacrificare potest exponi.) Sed quod eo verbo data sit potestas faciendi ea, quae Christus fecit, inter quae procul dubio numeranda venit oblatio sacrificii secundum ordinem Melchisedec. Simul autem cum potestate praeceptum hujusmodi fuisse datum, declarat synodus Tridentina sess. 22. cap. 1., cum ait, Christum *Apostolis suis, quos tunc novi testamenti sacerdotes constituebat, eorumque in sacerdotio successoribus, ut offerrent praecepisse, per haec verba: Hoc facite in meam commemorationem:* addens, ita semper ecclesiam Catholicam intellexisse et docuisse.

Jam quod eadem verba secundum aliquas actiones etiam ad caeteros fideles pertineant, quatenus scilicet in eis includitur praeceptum accipiendi et edendi, idque in memoriam passionis Dominicae; perspicuum est ex illis sequentibus Apostoli verbis: *Quotiescumque enim manducabitis panem hunc* etc., quibus explicans haec Christi verba ad discipulos dicta: *Hoc facite in meam commemorationem,* ea refert ad totam, quam alloquitur ecclesiam Corinthiorum. Quae non esset conveniens explicatio, si non ad omnes fideles ea verba pertinerent, sed ad solos sacerdotes. Idipsum patet ex canone missae, in quo sacerdos post verba paulo ante citata: *Haec quotiescumque feceritis, in mei memoriam facietis;* statim inferendo subjungit: *Unde et memores Domine nos servi tui, sed et plebs tua sancta,* etc. Nec moveat verbum *offerimus,* quod sequitur. Nam et actum offerendi non prorsus a laicis removemus. Offerunt enim et illi suo modo, scilicet per ministerium sacerdotum pro ipsis offerentium: cui ministerio fidem, consensum ac devotionem suam adjungunt; secundum illud, quod in priori parte canonis dicit sacerdos: *Quorum tibi fides cognita est et nota devotio: pro quibus tibi offerimus, vel qui tibi offerunt.* Qua ratione et in lege veteri populus offerre dicebatur: ut Levit. 17. v. 4., Num. 9. v. 13., 2 Paralip. 30. v. 15. Ad eum fere modum, quem dixi, partem istam *Hoc facite,* explicat, et adductis patrum testimoniis illustrat Joannes Hesselius in libro de commun. sub unica specie, tract. 1. respons. ad 4. argum. Cujus auctoris sententiam refert et laudat cardinalis Bellarm. lib. 4. de euchar. cap. 25.

Porro quod ex vocabulo commemorationis argumentantur haeretici, non esse institutum hoc sacramentum, ut esset sacrificium, nec ullam vim habere propitiandi nos Deo: perfacile refutatur. Non enim in solam ac nudam commemorationem institutum est, sed ut esset commemorativum sacrificium; et quidem tale, per cujus oblationem, commemorando beneficium mortis Christi, qua redempti sumus, copiosiorem ejusdem redemptionis effectum consequeremur. Quod sciens et agnoscens ecclesia, Deum in ipsius celebratione sacramenti sic orat: *Concede nobis haec digne frequentare mysteria: quia quoties hujus hostiae commemoratio celebratur, opus nostrae redemptionis exercetur,* et alias oratione ad Christum conversa: *Humiliter deprecamur, ut quae in tui commemoratione nos facere praecepisti, in nostrae proficiant infirmitatis auxilium.* Sane eodem argumento concludet adversarius, nullum in veteri lege fuisse sacrificium: nec propitiatoria tantum, sed et pacifica et holocausta excludet. Si quidem omnia vel ad commemorationem acceptorum beneficiorum, vel saltem ad significationem et spem futurorum, instituta fuerunt.

25. *Similiter et calicem, postquam coenavit.* Hic jam describit institutionem alterius partis hujus sacramenti et sacrificii. *Similiter,* inquit, id est, simili ritu et ordine (Graece ὡςαύτως, *ad eundem modum) et calicem,* in quo vinum continebatur, accepit in manus suas, *postquam coenavit:* pro quo legitur in canone

missae, *postquam coenatum est.* Quod autem de calice dicit accepto et consecrato post coenam, idem et de pane intelligendum admonuimus supra, cum de vocabulo coenae Dominicae ageremus.

Quaeri tamen potest, cur Paulus (de Luca et canone eadem quaestio) hanc temporis determinationem, *postquam coenavit,* non apposuerit, cum de pane loqueretur, sed hic tantum, ubi de calice: quasi nimirum panis ante peractam coenam consecratus fuisset. Ac scrupulum auget, quod Matthaeus de panis consecratione loquens dicit, *coenantibus illis,* sive, ut in Graeco est apud Matthaeum et Marcum, *edentibus illis.* Moverunt haec argumenta S. Thomam, ut putaret, Christum tradidisse suum corpus Discipulis inter coenandum: sanguinem vero post coenam. Cujus etiam rei rationem quandam mysticam reddere conatur. At certe multo verisimilius est, quod diximus, utrumque post coenam datum fuisse. Nam quod ex Matthaeo et Marco objicitur, recte sic intelligitur; *coenantibus,* sive *edentibus,* id est, quando tempus coenae seu refectionis vespertinae adhuc durabat, mensa videlicet nondum ablata. Quod totum tempus interdum nomine coenae comprehendi, dicto loco ostendimus. Ad priorem vero dubitationem nihil apparet probabilius responderi posse, quam Paulum, Lucam, et canonis autorem, in calice commemorando peculiariter adjecisse mentionem coenae peractae, ut distinguerent hunc calicem a priore, de quo solus Lucas meminit: quem Christus in coena agni paschalis immolati, velut libamen illius sacrificii legalis, a se praegustatum ac Discipulis propinatum, ire jusserat in orbem mensae, ut omnes ex eo biberent. Hanc rationem adferunt et bene explicant Cajetanus et Fr. Lucas in commentariis super Lucae caput 22. Praeter hos autem distinguunt apud Lucam duos calices Hieronymus, scribens in Matthaei caput 26., Beda et Theophyl. in caput Luc. 22. Quorum sententiam probant Joann. Hesselius in comment. super Matth. et Arias Montanus super Lucam, ubi ritum bibendi illius poculi legalis ex Judaeorum traditione declarat: item cardinalis Bellarm. lib. 1. de euchar. cap. 11. et alii nonnulli. Notandum obiter, quem noster interpres in Paulo et apud Evangelistas calicem vocat, ab illis communi vocabulo ποτήριον dici, id est, poculum; quod et in textu commentatoris Ambros. legitur. Nam calix, Graece κύλιξ, certum poculi genus est.

Dicens: Hic calix novum testamentum est in meo sanguine. Apud Lucam rursus eadem sunt verba: nisi quod ille verbum *est* subticuit, Paulus expressit; ac vicissim ille addidit, *qui pro vobis effunditur,* quod Paulus omisit. Porro quod ante diximus de verbis illis: *Hoc est corpus meum,* ea non esse simpliciter enuntiativa, sed operatoria ejus, quod enuntiant; idem pariter et de his verbis dicendum. Intendit enim per ea Dominus aliquid operari, id est, ex vino sanguinem suum efficere, et hoc ipsum iisdem verbis significare. Quamvis autem haec verba, non solum propter metonymiam, qua continens pro contento sumitur in vocabulo *calicis;* verum etiam propter casuum variationem in caeteris, ipsumque verbum *est* a supposito suo divulsum, non minimam obscuritatem habeant; sensus tamen eorum haud difficulter accipi poterit, tum ex collatione verborum, quibus panis in corpus Domini consecratur, quae utique plana et aperta sunt apud omnes; tum ex Matthaeo et Marco, qui verba consecrationis calicis ista referunt: *Hic est sanguis meus novi testamenti:* pro quibus haec in canone missae leguntur: *Hic est calix sanguinis mei novi et aeterni testamenti:* ac demum ex collatione verborum, quae Moses in sanctione veteris testamenti locutus est ad populum. Exod. 24. dicens: *Hic est sanguis foederis, quod pepigit Dominus vobiscum.*

Est igitur sensus istiusmodi: Id, quod hoc poculo continetur, est sanguis meus, in quo, id est, per quem, novum testamentum sancitur et confirmatur. Etenim sicuti vetus testamentum confirmatum fuit effusione sanguinis vitulorum, ejusque in

populum respersione; quemadmodum Exod. capite jam citato refert Moses: ita novum testamentum Christus, velut novi testamenti mediator, confirmavit ac ratum fecit effusione sui sanguinis, in populos sacramentaliter distribuendi: quam distributionem significavit ea, quae primum facta est in discipulos; tanquam semina quaedam populorum, qui postea credituri erant.

Vocatur autem *novum testamentum* ea promissio, qua Deus spiritualia bona, id est, fidem, spem, charitatem, veniam peccatorum, legis obedientiam, perseverantiam, et vitam aeternam electis suis se daturum promisit: quomodo *vetus testamentum* dicitur pactum Dei, quod iniit cum Israëlitis, ut si legem a se datam servarent, temporalium bonorum abundantiam eis retribueret. Illud *novum* appellatur, tum ratione temporis, quia novissimus temporibus mundo propalatum est; tametsi jam olim et ab initio revelatum, et ex parte praestitum electis: tum quia per novum Adam, in cujus sanguine dedicatum est, ac novo modo, id est, gratis, hominem ex vetere facit novum. Hoc autem *vetus*, tum quia priori tempore manifestatum fuit: tum quia peccati vetustatem ab homine non abstulit, sed occasione legis datae potius auxit. De utroque testamento locus est apud Jeremiam cap. 31., repetitus a Paulo in ep. ad Heb. cap. 8., ubi Deus priori testamento reprobato, praedicit ac promittit novum, id est, effectus novi testamenti passim toto orbe multiplicandos. De quibus consule B. August. libro de spir. et lit. cap. 19. et aliquot seq.

Est autem inter haec duo pacta seu promissiones etiam illud discrimen: quod etsi pacti nuncupatio magis proprie competere videatur in vetus quam in novum, e diverso tamen novum magis speciali ac propria ratione testamentum dicitur quam vetus. Nam testamentum proprie dictum non confirmatur nisi morte testatoris: quemadmodum docet Apostolus Heb. 9. Id autem factum a Christo, per cujus mortem et sanguinem aditus ad aeternam haereditatem nobis patefactus est: cum alioqui vetus illud pactum non in ipsius testatoris, id est, Dei, qui mori non poterat, sed brutorum animalium morte et sanguine confirmatum esset. Verum de significatione Graeci vocabuli διαθήκη, pro qua *testamentum* vertunt interpretes, nec non de Hebraico ברית eis respondente, plura dicturi sumus partim in commentario Gal. 3. vers. 15., partim ac plenius Heb. 9. vers. 17.

Quaeret aliquis, an his Domini verbis ab Apostolo positis fieri possit consecratio calicis. Negat hoc S. Thomas tam hoc loco, quam in summa Theol. parte 3. quaest. 78. artic. 3., idque non solum de verbis, quae referunt Paulus et Lucas, sed etiam de iis, quae Matthaeus et Marcus. Opinatur enim solis illis verbis fieri consecrationem, quibus ecclesia in canone missae utitur ex traditione Apostolica: ac simpliciter ea omnia arbitratur ad consecrandum calicem esse necessaria sacramenti necessitate. Verum si ita esset, praeter alia sequeretur illud absurdi, Graecos sacerdotes, qui ex vetusta patrum traditione diversum a Latinis habent canonem, nec omnibus iisdem, quibus Latini verbis ad consecrationem calicis utuntur; idque permittente et approbante Romana ecclesia: neque nunc, neque prioribus saeculis ante schisma, vere et efficaciter calicem consecrasse. Quo praecipue motus argumento Cajetanus a sui doctoris opinione palam recedit. Proinde non videtur ulla ratione dubitandum, quin ad consecrationem calicis ea saltem verba sufficiant, quae vel apud Paulum, vel apud quemlibet leguntur Evangelistarum, vel quae habentur in liturgiis Graecorum: imo et probabile est admodum, haec sola sufficere: *Hic est calix sanguinis mei*, vel: *Hic est sanguis meus;* quemadmodum ad panis consecrationem sufficiunt ista, *hoc est corpus meum.* Continent enim utraque totam significationem ejus, quod efficitur. Quae non solum Cajetani sententia est, sed communis ferme omnium scholasticorum, tam antiquorum, ut Alexandri, Alberti, Bonaventurae,

quam recentiorum, Gabrielis exponentis canonem, et aliorum. Quanquam quod ad praecepti necessitatem attinet, tenetur unusquisque sacerdos in consecrando corpore et sanguine Domini iis uti verbis, quae sibi ex traditione suae ecclesiae praescripta habet; estque eadem ratio de azymo pane et fermentato. Sed de his ex professo disputatur in 4. sent. dist. 8.

Hoc facite, quotiescumque bibetis, in meam commemorationem. Bibetis, πίνητε *biberitis. In meam,* seu *mei commemorationem,* expone quomodo superius; ad recolendam memoriam passionis et mortis meae. Quae quidem expressius repraesentatur per calicem sanguinis seorsim a corpore consecratum et acceptum, quam per solam consecrationem et sumptionem corporis Christi. Restringitur autem verbum *facite* per hoc quod additur, *quotiescumque bibetis,* ad unam actionem, quae est bibere.

Caeterum ex eo, quod hic non absolute dictum est: *Hoc facite in meam commemorationem,* sicut absolute dictum fuerat post consecrationem corporis; sed cum determinatione, *quotiescumque bibetis;* non improbabile sumunt argumentum Catholici scriptores, quo doceant, usum calicis non omnibus fidelibus esse necessarium. Non enim sine causa Paulus, in quo spiritus Dei loquebatur, eam determinationem specialiter adjecit hoc posteriore loco. Nec vero apparet alia causa, quam ut insinuaret, non eandem utriusque speciei passim a fidelibus sumendae esse rationem: eo quod multae causae possint occurrere, quae suadeant aut cogant a specie vini abstinendum esse: quas hic singillatim referre non est opus.

Hac igitur parte non continetur praeceptum hoc faciendi, id est, de calice bibendi: sed praecipitur, ut quoties et quandocumque de hoc calice biberent, in Domini commemorationem id facerent. Nunc sequuntur verba Pauli, quibus commemorationem a Christo praeceptam explicat.

26. *Quotiescumque enim manducabitis panem hunc, et calicem bibetis: mortem Domini annuntiabitis.* Rursus in Graeco subjunctivi modi verba sunt, ἐσθίητε, πίνητε, *comederitis panem hunc, et poculum hoc biberitis.* Ita Cyprianus in epistola ad Caecilium 62. *ederitis panem istum et calicem istum biberitis.* Eo modo vertit interpres statim post: *manducaverit, biberit.* Atque hic rursum in vocabulo calicis metonymia est. Jam qua ratione corpus Christi panem vocet, dictum est ad illud capitis superioris: *Et panis, quem frangimus,* etc. *Annuntiabitis,* Graece καταγγέλλετε, *annuntiatis,* vel *annuntiate.* Nam verti potest utroque modo. Nec sensus discrepat. Est enim praeceptio cum significatione ejus, quod in ecclesia perpetuo fiat et futurum sit.

Annuntiare mortem Domini, est mortis ac totius passionis ejus pro nobis susceptae, gratam memoriam recolere. Ubi notandum, in oblatione et participatione sacrificii incruenti praecipue quidem recolendam esse memoriam passionis Dominicae, id est, cruenti sacrificii in cruce pro nobis oblati; hoc enim proprie per incruentum sacrificium repraesentatur ex ipsa Christi institutione: sed tamen in eadem oblatione solet ab ecclesia aliorum etiam quorundam Christi mysteriorum agi memoria: nominatim resurrectionis et ascensionis in coelum, quae ad gloriam Christi pertinent, ad quam per crucis ignominiam pervenit. Unde in epist. synodi Ephesinae ad Nestorium sic legitur: *Unigeniti Filii Dei, hoc est Jesu Christi mortem, et ex mortuis resurrectionem annuntiantes, ejusdemque in coelum assumptionem profitentes, incruentum in ecclesia Dei cultum obimus.* Quae eadem in canone Romanae liturgiae leguntur illa parte: *Unde et memores,* etc. Graecorum autem Basilii et Chrysostomi liturgiae mentionem addunt etiam sessionis Christi ad dexteram Dei Patris, et secundi atque gloriosi adventus ejus: de quo Paulus subdit, *donec veniat.* Quin et generaliter eucharistia juxta suum nomen ab ecclesia Deo offertur tanquam sacrificium eucharisticum, id est, gratia-

rum actionis de omnibus beneficiis a Deo acceptis.

Notandum praeterea, Paulum non dicere, edendo et bibendo, id est, ipso comedendi et bibendi actu, *mortem Domini annuntiabitis:* sed *quoties,* id est, quandocumque *edetis et bibetis.* Fit autem haec comestio et bibitio sive a sacerdote, sive ab aliis fidelibus, eo tempore, quo sacrificium offertur corporis et sanguinis Domini. Aut si postea comestio fiat, velut ab infirmis, ad quos defertur hostia, refertur tamen et ea comestio, pertinetque ad sacrificium, quo hostia fuit oblata (quod quidem etiam nomen hostiae, quam dicere solemus ad infirmos deferri, satis innuit), sicque per hostiae sumptionem etiam illi participes fiunt sacrificii: ipsum vero sacrificium commemorativum est passionis et mortis Domini. Proinde, non solum qui de eo comedunt et bibunt, verum etiam qui alterum horum faciunt, tanquam sacrificii commemorativi participes, commemorant et annuntiant mortem Domini. Nec hi solummodo, verum et quicumque pia cordis devotione pariter cum illis offerunt: etiamsi res oblatas ore non contingant.

Quocirca male et imperite ex hoc loco Pauli colligunt adversarii, necessariam esse cunctis fidelibus utriusque speciei communionem, ut annuntiatio mortis Dominicae, quam Dominus praecepit, ab iis fieri possit: quum nec unius speciei perceptio ad eam rem necessaria sit. Quod et hoc argumento ostenditur. Nam si in veteri lege nihil edentes de sacrificio (quale holocaustum, de quo nullus edebat, ne sacerdos quidem: et sacrificium pro peccato, de quo non edebat, qui peccaverat) per solam tamen oblationem sacrificii praenuntiare poterant passionem Domini futuram, etiam cum fructu salutis ac propitiationis: possunt utique et nunc qui una cum sacerdote, sicut ante dictum est, offerunt, etiam si sacramentaliter non communicent, eandem Domini passionem annuntiare praeteritam, idque cum fructu redemptionis animarum suarum. Vide Joann. Hesselium in tract. supracit. ad 5. argum., ubi rem istam late et docte declarat.

Sane quod attinet ad locum Apostoli praesentem, in eo quod dicit: *Quotiescumque manducabitis et bibetis,* facile intelligitur supplendum reliquisse, vel alterum horum facietis: aut certe conjunctivam particulam pro disjunctiva posuit. Hanc enim expressit in versu sequente, de indigne communicantibus agens. Denique et hoc addo: licet expressior sit repraesentatio mortis Dominicae in utraque specie separatim sumpta; fit tamen etiam congruenter, dum species panis exhibetur absque specie vini: tanquam si corpus Domini praebeatur exsangue. Est enim et in ea re mortis non obscura significatio.

Donec veniat. Non mors Domini, qui semel mortuus ac redivivus *jam non moritur,* Rom. 6., sed ipse Dominus. *Donec,* inquit, ipse *veniat,* vel, ut in Graeco, ἔλθῃ *venerit,* nempe gloriosus ad judicium. Ubi *intelligi datur,* ait S. Thomas, *quod hic ritus ecclesiae non cessabit usque ad finem mundi.* Non enim hoc tantum dicit Apostolus ut praecipiens: sed etiam ut sciens, eam esse Christi sacrificium hoc instituentis voluntatem, ut tam ipsum, quam mortis suae per ipsum annuntiatio, continuata successione perduret usque ad suum adventum. Nam qui voluit ecclesiam suam permanere ad finem usque saeculi, voluit etiam instituta a se mysteria per idem tempus apud eam in observatione continua remanere. Et ita locum hunc accepit Chrysostomus.

27. *Itaque quicumque manducaverit panem hunc, vel biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis et sanguinis Domini.* Hic jam satis manifeste declarat Apostolus, quorsum superius interposuerit historiam institutionis mensae Dominicae: scilicet ut dignitatem mysteriorum, quae in illa proponuntur, agnoscentes et recogitantes Corinthii (videbantur enim obliti traditionis a Paulo acceptae), discerent attentius, non solum quid illic agere deberent, nimirum Domini

mortem annuntiare, quod jam admonuit; verum etiam, quemadmodum ad ea mysteria sit accedendum; et quam graviter peccent, qui, sicut illi fecerant, indigne accedunt: quod nunc deinceps ostendit. Quidam Graeci codices tam apud Erasmum quam apud Rob. Stephanum post ἀναξίως *indigne,* repetunt dictionem τοῦ κυρίου, hoc modo, *poculum Domini indigne Domino,* quomodo legimus alibi, *digne Deo, Domino, sanctis.* 1 Thess. 2., Col. 1., Rom. 16. Sic etiam textus habet apud Oecumenium.

Sed et inter Latinos commentator Ambros. ita legit: *Itaque quicumque ederit panem hunc, aut biberit calicem Domini indigne Domino, reus erit,* etc., et huic lectioni respondentem subjicit commentarium. At Cyprianus in libro de lapsis, et alias hunc Apostoli locum recitans, nusquam addit *Domino,* ut nec caeteri Latini, nec Syrus interpres. Quanquam id non multum refert, nisi quod additum facere videatur ad sensum illustrandum: alioqui nec infra vers. 29. additum invenitur in ullis codicibus. Quod autem in quibusdam Latinis *et* pro *vel* legitur, *et biberit:* mendosum esse constat ex consensu Graecorum codicum et veterum omnium Latinorum. Igitur ex eo, quod disjunctive dicit Apostolus, *aut biberit,* non leve ducitur argumentum pro communione sub una specie. Non enim sic loqueretur, si non sentiret unam speciem sine altera sumi posse.

Porro manducat aut bibit indigne, secundum Apostolum, non is, qui mente distracta ad saecularia negotia sumit hoc sacramentum, habitu ac virtute retinens debitam ad illud reverentiam (tametsi talis indevotio fructum impediat hujus sacramenti, saltem ex parte et ad tempus, durante videlicet mentis evagatione sive culpabili, sive etiam inculpabili, tanquam obice quodam transitorio), sed qui vel cum irreverentia ad sumendum accedit, sicut a Corinthiis factum fuerat; vel omnino qui sumit, affectum gerens aut reatum peccati mortalis.

Etenim mensa communis symbolum est amicitiae. Quare sicuti regi terreno grandem facere censeretur injuriam, qui mensae ejus sese convivam admisceret, vel animum adversus eum retinens infensum, vel certe nondum reconciliatus; ita profecto majestatem Christi Domini ac regis nostri non mediocriter laedit, qui ad ejus mensam accedit, vel adhuc inimicitiam adversus eum fovens in animo, vel post capitalem offensam reconciliatione nondum obtenta; atque eo magis, quod non qualemcumque cibum aut potum de mensa ejus sumpturus accedat, sed ipsam illius carnem et ipsum sanguinem. Igitur eum, qui sic accedit, indigne accedere, non est dubium: non ea solum indignitate, quae negative, ut loquuntur, dignae sumptioni opponitur; sed ea, quae contrarie: propter quam merito dicatur *reus corporis et sanguinis Domini,* subaudi, indigne accepti, male tractati, vel quid simile. Hieronymus supplet *violati* lib. 1. contra Jovin. cap. 8.

Sensus enim est: Quicumque panem hunc aut calicem indigne sumpserit, obnoxius erit poenae, quantam meretur is, qui corpus et sanguinem Christi Domini male et indigne tractaverit: quomodo reus fuit Judas proditor, qui osculum ori ejus impressit, et juxta suam ipsius confessionem, sanguinem justum tradidit: et quomodo rei Judaei, qui manibus injectis eum ligarunt, in faciem ejus exspuerunt, colaphis ceciderunt, palmas in faciem dederunt, denique sanguinem ejus fundendum Pilato tradiderunt. Ab his enim comparationem adferunt in hujus peccati exaggeratione Theodoretus et Oecumenius. Est autem simile in eo, quod quemadmodum illi ipsummet sacratissimum Christi corpus et sanguinem ignominia affecerunt, ita et isti faciunt; illi, sceleratis manibus attrectando, isti, impuro ore sumendo.

Jam ex hoc loco adversus haereticos duo catholica dogmata clare statuuntur: *alterum,* Christi corpus et sanguinem vere et proprie esse in hoc sacramento. Non enim de nudo signo recte diceretur; qui illud indigne sumpserit, eum effici

reum ipsius corporis et sanguinis Domini. *Alterum*, corpus et sanguinem Christi vere sumi etiam a malis et indigne accedentibus. Accedit et *tertium:* sub una specie utrumque sumi, corpus et sanguinem. Cum enim disjunctive dixisset Apostolus, *ederit aut biberit indigne:* non tamen infert reum fore corporis aut sanguinis Domini, sed conjunctim utriusque: tanquam qui, vel edens vel bibens, utrumque sumpserit.

29. *Probet autem seipsum homo.* Hebraismus, *homo*, id est, *unusquisque*, ut alii quidam vertunt. Docet, quid agere debeant, ne tanti criminis inveniantur rei. Quisque semet ipsum, inquit, examinet, conscientiam suam exploret: videatque num talis sit, qualem oportet esse eum, qui mensam Domini conviva accedat, accepturus ex ea cibum, non humana arte paratum, sed plane coelestem ac divinum, id est, ipsum corpus et sanguinem Domini convivatoris sui. Quod si talis non sit, talem se reddere studeat, emundando suam conscientiam a peccato, quod eum mensa Domini facit indignum. De qua probatione Tridentini concilii patres ita loquuntur sess. 13. cap. 7. *Ecclesiastica consuetudo declarat eam probationem necessariam esse, ut nullus sibi conscius mortalis peccati, quantumvis sibi contritus videatur, absque praemissa sacramentali confessione ad sacram Eucharistiam accedere debeat: quod a Christianis omnibus, etiam ab iis sacerdotibus, quibus ex officio incubuerit celebrare, haec sancta synodus perpetuo servandum esse decrevit: modo non desit illis copia confessoris,* etc.

Volunt hoc ipsum commentatores tam Graeci quam Latini: dum mentem et conscientiam a peccato puram exigunt, ac de ea probationem hanc exponunt. Unde apud Basilium in liturgia pontifex clamat: *Sancta sanctis.* Cujus etiam vocis a diacono pronuntiari solitae Chrysost. meminit inter alia, quae graviter in hanc rem disserit, homilia 61. ad pop. Ant. Ambrosius quoque libro 6. super Luc. cap. 9. tractans historiam quinque panum multiplicatorum, ait: *Non cibum accipit Christi, nisi fuerit ante sanatus.* Et paulo post: *Ubique mysterii ordo servatur, ut prius per remissionem peccatorum vulneribus medicina tribuatur; post alimonia mensae coelestis exuberet.* Hinc praecipit August. tract. 26. in Joann. *Innocentiam ad altare apportate.* Estque ejusdem sententia apud Prosperum citante Beda: *Ad altare Dei invisibile, quo non accedit injustus, ille pervenit, qui ad hoc praesens justificatus accedit. Inveniet enim illic vitam suam, qui hic discreverit causam suam.* Atque, ut altius ex antiquitate testimonium proferam, B. Cyprianus in libro pene toto de lapsis apertissime docet, quam sit perniciosum ad Eucharistiam accedere, ut ipse loquitur, *ante expiata delicta, ante exomologesin factam criminis, ante purgatam conscientiam sacrificio et manu sacerdotis, ante offensam placatam indignantis Domini et minantis,* scilicet his verbis per Apostolum: *Quicumque ederit panem, aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis et sanguinis Domini,* et dicit eos, qui sic accedunt, *vim inferre corpori ejus et sanguini;* idemque in epist. 10. et 11. repetitis iisdem Apostoli verbis acriter reprehendit presbyteros, quod Eucharistiam darent lapsis, qui nondum egissent poenitentiam, nec exomologesin fecissent peccatorum.

His et manifestae rationes accedunt. *Primum*, quia mensa Domini est, quae ponitur: ideoque solos, ut ante dictum est, admittit amicos: *tum* quia panis filiorum, qui proponitur, non utique mittendus canibus: *deinde*, quia sacramentum est unionis fidelium, quae fit per caritatem: *praeterea*, quia spiritualis est alimonia, proinde non sumenda nisi ab eo, qui spiritualiter vivit. *Denique* (quod Apostolus potissimum urgere videtur), quia quod sumitur, ipsum corpus et sanguis Domini est, ad cujus sane pertinet injuriam, si in esum aut potum accipiatur ab eo, qui non juxta quandam proportionem hominis ad Deum, illo dignus sit. Non erit autem

hoc pacto dignus, si non sit per gratiam Dei amicus.

Porro quod haeretici, praeter omnium Patrum sententiam, contendunt, hic intelligi probationem fidei, id est, ut se probet homo an sit in fide: secundum illud 2 Cor. ult. *Vosmetipsos tentate, si estis in fide, ipsi vos probate,* facile refellitur. Nam utcumque sit intelligenda fides, de qua Apostolus illic agit (quod in comm. videbitur): certe constat, hoc loco plus ab eo requiri, quam solam fidem sive fiduciam, ut ajunt, erga promissiones Dei. Corripit enim Apostolus eos, qui (quemadmodum liquet ex superioribus) in coena Dominica ad ebrietatem usque replebantur, et pauperes a suis mensis excludebant. Quos idcirco dicit edere et bibere corpus et sanguinem Domini indigne. Haec autem peccata proprie non fidei, sed bonis moribus adversantur.

Et sic de pane illo edat et de calice bibat. In Graeco non est pronomen *illo,* sed articulus tam pani quam calici praepositus, qui saepe emphaticam reddit orationem: nec Latine potest exprimi nisi pronomine demonstrativo. Sensus est: Cum seipsum probaverit, et dignum repererit; tum demum et non aliter, de pane illo edat, et de calice illo bibat. Neque enim hic praecipitur unicuique calicis usus, uti rursus ex copulante vocula argutantur haeretici: sed vult Apostolus, ne quis nisi probatus ad hanc mensam accedat, vel comesturus de illo pane, vel bibiturus de illo calice. Quod Cajetanus hoc loco de probatione commentatur, dicens, plus requiri ad digne sumendam Eucharistiam, quam probare seipsum; quod tamen sufficiat ad non indigne sumendum, ac propterea Paulum dixisse, *et sic de pane illo edat,* non autem, et digne edat; tanquam aliqui probantes seipsos, secundum mentem Apostoli, nec digne communicent, nec indigne: non mihi probandum videtur; utpote nec ipsius Apostoli scopo consentaneum, qui vult, ut fideles digne communicent, et non tantum ut non indigne; nec decreto concilii Tridentini, probationem illam a Paulo requisitam exponentis, ut supra dictum est.

29. *Qui enim manducat et bibit indigne, judicium sibi manducat et bibit. Manducat et bibit,* subaudi, vel alterum horum facit. Non enim negari potest eum, qui vel edit, vel bibit indigne, judicium sibi sumere. Judicium pro condemnatione dixit more Scripturae. Quisquis enim, inquit, edit aut bibit indigne (quod contingit ei, qui se non probaverit), judicium sibimet ipsi (ἑαυτῷ) edit aut bibit: hoc est, id faciens, ipse sibi damnationem accersit; ac si dicat: Talis reatum damnationis incurrit, non ex natura mysteriorum, quae vivifica sunt, ait Theophylact., id est, gratiae et salutis per se efficacia, sed per suam indignitatem. Syrus interpres ita reddidit: *Condemnationem animae suae edit et bibit.* Condemnationem autem intellige, qualem et quantam meretur is, qui corpus et sanguinem Domini tractaverit indigne. Nam idem aliis verbis hic dicit, quod jam dixerat: *Reus erit corporis et sanguinis Domini.*

Significatur autem poena mortis aeternae, quam paulo post apertius denotat dicens, *ut non cum hoc mundo damnemur.* Quare neque hic audiendus Cajetanus, qui judicium hoc exponens dicit: *juxta qualitatem indignitatis incurri poenam vel aeternae damnationis, vel temporalis afflictionis;* illam *ratione peccati mortalis;* hanc, *ratione venialium,* velut *minoris reverentiae, modicae devotionis et hujusmodi.* Planum est enim, Apostolum loqui de indignitate, quae faciat hominem reum corporis et sanguinis Domini: quem reatum omnes mortalem interpretantur. Quod et liquet ex parte subjuncta, rationem continente ejus, quod dictum est.

Non dijudicans corpus Domini. Textus Ambros. *Non discernens,* etc. Causaliter hoc exponendum est, sicut interpres exposuit Graeca superius versu 7. *Quoniam imago et gloria Dei est.* Judicium, inquit, sibi comedit et bibit, quia non discernit corpus Domini ab aliis cibis, id est, non aestimat prae aliis, ut oportet,

non attendit, quantae sit dignitatis hoc, quod accipit, sed accedit ad sumendum corpus Domini perinde fere, ut ad cibum promiscuum et profanum. Quomodo multi accedunt, fidem integram de hoc mysterio retinentes, sed moribus corrupti et pravi: ne quis ex hoc loco conjecturam faciat, Apostolum in verbis praecedentibus de fidei probatione locutum fuisse. Rursus autem hinc evidenter statuitur utrumque catholicum dogma, de quo supra; nempe Christi corpus vere esse in hoc sacramento; idemque sumi etiam a malis. Non enim recte quis damnatur, quod eucharistiam sumens non dijudicet corpus Domini ab aliis cibis: si id, quod sumit, vere non est corpus Domini, sed alius cibus.

30. *Ideo inter vos multi infirmi et imbecilles. Ideo, διὰ τοῦτο, propter hoc.* Propter eam, inquit, causam, quam dixi, id est, quia indigne manducans et bibens judicium sibi manducat et bibit: multi inter vos, qui indigne ad ea mysteria accesserunt, corpore infirmi sunt et mala valetudine affecti; Deo videlicet eos temporaliter puniente, *in signum futuri judicii,* ut ait Thomas: quomodo propter peccatum mendacii et furti Ananiam et Saphiram interiisse legimus, Act. 5. Talia quippe exempla punitionis temporalis conveniebant initiis ecclesiae Christi, sicut et miracula sanitatum: ut per ea veritas religionis confirmaretur.

Ubi et hoc notandum: quemadmodum qui Christum occiderunt, severe in hoc saeculo puniti leguntur, subversa civitate eorum et interfectis plurimis; sic et eos, qui corpus Christi in eucharistia male tractarunt, temporaliter punitos fuisse morbis et morte. Nam de morte sequitur, *et dormiunt multi.* Inter infirmos et imbecilles secundum Graeca vocabula, quae hic leguntur, ἀσθενεῖς καὶ ἄῤῥωστοι, hoc interesse videtur, quod plus sit infirmum esse quam imbecillem. Nam infirmi dicuntur, qui gravius ex morbo laborant: ut Jacobi 5. *Infirmatur quis in vobis,* Graece ἀσθενεῖ. Imbecilles autem, id est, ἄῤῥωστοι sunt haud bene valentes, etsi lecto non decumbant. Erasmus reddit invalidos, in paraphrasi valetudinarios.

Et dormiunt multi. Multi Graece ἱκανοί, quod etiam verti potest, *sufficientes,* ut legit Augustinus in enarr. Psalm. 147. et serm. 10. de diversis: ubi etiam exponit: *Sufficientes,* id est, *quantum sufficit ad disciplinam imponendam, multi in vobis dormiunt.* Quem sensum refert etiam Oecumenius Graecus. Quanquam simplicius est, ut absolute multi intelligantur, quomodo vertunt omnes interpretes: ut hac parte significentur immaturae mortes multorum. Nam dormire in sacris literis frequentissime ponitur pro eo, quod est e vita emigrasse, mortuum esse, in morte quiescere, excitandum aliquando ad vitam per corporis resurrectionem. De solis enim hominibus hoc in Scriptura dicitur. Vide, quae supra diximus ad illud capitis 7. *Quod si dormierit vir ejus.*

31. *Quod si nosmetipsos dijudicaremus, non utique judicaremur.* Graece ad verbum: *Si enim nosipsos dijudicamus, non utique judicamur.* Sunt enim in Graeco verba modi judicativi διεκρίνομεν, ἐκρινόμεθα: sed quae Latini reddi debeant per subjunctiva, vel praeteriti temporis imperfecti, *dijudicaremus, judicaremur,* ut noster et alii plerique vertunt, vel praeteriti plusquamperfecti, *dijudicassemus, judicati fuissemus,* ut habet Erasmi versio, quam tamen recte deserit in paraphrasi. Docet enim Apostolus non tantum quid agere debuerint Corinthii; verum etiam quid in posterum agere debeant tum Corinthii, tum alii, ut hujusmodi punitiones temporales a se avertant.

Quod autem in prima persona loquitur, modestiae est, qua se conjungit cum fratribus delinquentibus; sciens nec se sine peccato vivere, nec paternae correptionis esse immunem: simul ut innuat doctrinam se tradere generalem et ad omnes fideles pertinentem.

Porro dijudicare hoc loco trifariam ab interpretibus exponitur. Primum, ut idem

sit, quod judicare posteriore loco, id est punire; quomodo multi Latini intelligunt, hoc sensu: Si nosmetipsos pro peccatis nostris puniremus, scilicet per voluntarias afflictiones et satisfactiones manum Domini praeveniendo: non utique ab eo gravius flagellaremur, sive in hoc saeculo, sive in futuro. Qui sensus manifeste confirmat doctrinam Catholicam de satisfactione fidelium pro peccatis. Alio modo, ut dijudicare sit condemnare, etiam citra punitionem. Sic Graeci intellexerunt. Inter quos Theophylactus: *Non dixit,* inquit, *si nos ipsos puniremus, sed tantum, si judicaremus et condemnaremus nosipsos: non jam hic condemnaremur a Deo; verum et praesentia et futura supplicia effugeremus.* Tertio, ut dijudicare sit examinare, discutere. Ita sensus est: Quod si nosmetipsos examinaremus, id est, probaremus, ac non nisi probati mensam illam sacram accederemus, prout ante dixi: *Probet autem seipsum homo et sic de pane* etc., non utique judicaremur, id est, puniremur a Deo ob indignam corporis et sanguinis Dominici sumptionem. Sic exponunt Haimo, Liranus, Cajetanus et alii ex Latinis nonnulli, sane quam probabiliter ac praecedentibus congruenter: favetque commentator Ambros., qui legit et exponit *discerneremus.* Nam quod prima habebat expositio, id a Graecis aperte rejicitur: ac merito. Siquidem nec Graecum διακρίνειν, nec Latinum dijudicare, significat punire: sed usitatissima ejus significatio est, quam attulimus tertio loco; juxta quam paulo ante etiam dictum est, *non dijudicans corpus Domini.* Jam quomodo locus iste non sit contrarius illi in cap. 4. hujus Epistolae: *Sed neque meipsum judico:* facile patet ex utriusque sensu, quem dedimus. Nam Paulus, etsi nihil sibi conscius, seipsum tamen quod sit fidelis ac sincerus Evangelii dispensator, non judicat infallibili judicio: sed hoc judicium Domino relinquit dicens: *Qui autem judicat me, Dominus est.* Dijudicat autem se, et nobis, ut nosmetipsos dijudicemus atque probemus praecipit; non ut certum de se quisque ferat judicium, sed ut cum ipso dicere possit, *nihil mihi conscius sum.*

32. *Dum judicamur autem, a Domino corripimur.* Graece κρινόμενοι, *qui judicamur.* Verum recte participium exponunt interpretes, addito temporis adverbio. Judicari rursus est puniri. Estque haec pars consolatoria, quasi dicat: Non tamen vobis durum videatur, neque spem vestram minuat quam habetis in Christo, quod temporalibus flagellis ab eo puniamini. Sunt enim ea flagella filiorum, a Christo Domino vobis inflicta ad emendationem vestram et salutem. Nam hujusmodi correptionem significat verbum Graecum παιδευόμεθα, ut pueri a patre et magistro. Cur autem haec in prima persona loquatur Paulus, jam supra dictum est.

Nota, particulam *a Domino,* quamvis in medio positam, ut et praecedenti verbo jungi possit et sequenti, melius tamen cum sequenti cohaerere. Sed et illud notandum, ideo Paulum dicere *a Domino,* id est Christo (sic enim Dominum in tota hujus loci doctrina accepit), ut significet, ipsum Christum esse, qui tanquam judex omnium a Patre constitutus, injurias suo corpori et sanguini illatas ulciscitur, vel poenis temporalibus, de quibus ait, *corripimur,* vel aeternis, ad quas pertinet hoc, quod sequitur.

Ut non cum hoc mundo damnemur. Interpres servare non potuit allusionem, quae in Graecis est non ingrata, hujus κατακριθῶμεν cum praecedentibus διακρίνειν dijudicare, et κρίνεσθαι judicari: nisi pro *damnemur* verteret *contrajudicemur,* quod Latinitas non permittit. *Cum hoc mundo,* Graece, *cum mundo,* id est, cum infidelibus et peccatoribus, qui saepe mundi nomine significantur in Scripturis, propter immensam eorum multitudinem. Nam more Scripturae mundus passim ponitur pro magna hominum multitudine.

Ostendit hic locus, temporalia flagella valere ad evadenda supplicia aeterna; si tamen illis utamur ut flagellis paternis ad emendationem nostram et peccatorum castigationem: ut credibile est usos fuisse,

de quibus dixit Apostolus, *et dormiunt multi*, et proinde damnationem aeternam evasisse. Quod ut recte de illis sentit Augustinus serm. 10. de diversis; ita dubitari potest, an etiam illud probabile, quod eodem loco sentire videtur Augustinus, Ananiae et Saphirae temporali morte punitis Deum post hanc vitam pepercisse: quamvis hoc et apud Origenem legatur tract. 8. super Matth. et apud alios nonnullos. Cum enim ad increpationem Petri repente exspiraverint, non apparet, eis concessum fuisse spatium poenitendi de peccato, ut in die judicii salvi esse possint.

33. *Itaque fratres mei, cum convenitis ad manducandum, invicem exspectate. Ad manducandum*, id est, ad celebrandam coenam Dominicam, de qua supra. In qua nimirum ea fuerant commissa, per quae indigne participaverant sacratissima mysteria. Praecipit autem, ut se mutuo exspectent; corrigi volens illud eorum peccatum, de quo dixerat, unumquemque suam coenam praesumere ad manducandum. Atque hinc liquet, Apostolum non sustulisse coenam Dominicam; id est, agapen, ut quidam volunt, sed reformasse.

34. *Si quis esurit, domi manducet.* Graece, *Si autem quis* etc. Et sensus est: Si quis non potest tam diu jejunus in ecclesia permanere, donec omnes convenerint; prius domi comedat, aut certe praegustet aliquid, ne sit ei molestum exspectare communem coenam. Ex hoc loco satis liquet, coenam Dominicam, de qua agit Apostolus, vere coenam fuisse, non prandium, ut Graeci autumant: et consuetudinem fuisse fidelium, ut jejunarent toto die ad vesperam usque, qua coena celebrabatur. Nam alioqui non fuisset molesta exspectatio. Vult autem Apostolus potius solvi jejunium ante tempus ab iis, qui famem minus tolerare poterant; quam ut quicquam committeretur illo convivio et conventu indignum.

Ut non in judicium conveniatis. Id est, ne conventus ille institutus ad fovendam caritatem et ad salutem, vestro vitio vobis cedat ad judicium, de quo supra, quando dixit, *judicium sibi manducat et bibit*, hoc est ad aeternam damnationem. Quanquam et temporalis punitio, de qua dixit, *non utique judicaremur*, eatenus hic comprehendi potest, quatenus illa signum erat judicii futuri, sicut ante dictum est.

Caetera autem cum venero disponam. Graece, διατάξομαι, id est, ordinabo, constituam, ac sigillatim praescribam. Caetera, intelligit spectantia ad dignam, honestam et ordinatam mysteriorum celebrationem. *Unde intelligi datur*, ait Augustinus ad Januarium scribens, *quia multum erat, ut in epistola totum illum agendi ordinem insinuaret, quem universa per orbem servat ecclesia: ab ipso ordinatum esse, quod nulla morum diversitate variatur.* Quae sint illa caetera, scriptum non habemus, sed traditum: quorum quaedam recenset Baronius in annalibus ad annum Domini LVII. E quibus unum est, de Eucharistia a jejunis sumenda; quod satis eodem loco indicat Augustinus. An vero Paulus adhuc postea Corinthum venerit, facturus id quod hic pollicetur, ex Actis Apostolorum certo colligi non potest. Vide, quae ea de re dicturi sumus ad illud 2 Cor. 12. *Ecce tertio hoc paratus sum venire ad vos.* Illud in confesso est, ut proposita bona, sic et promissiones, justa ratione posse licite mutari. Quanquam, si per se non fecit, quod hic promittit, per discipulos suos facere potuit; certe omnino fecisse credendus est: ut audivimus ex Augustino. Sequitur apud Theodoretum tomus tertius hujus epistolae.

CAPUT DUODECIMUM.

De spiritualibus autem nolo vos ignorare, fratres. 2. Scitis, quoniam, cum gentes essetis, ad simulacra muta, prout ducebamini, euntes. 3. Ideo notum vobis facio, quod nemo in Spiritu Dei loquens dicit [1]) anathema Jesu. Et nemo potest dicere: Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto [2]). 4. Divisiones vero gratiarum sunt, idem autem Spiritus [3]); 5. et divisiones ministrationum [4]) sunt, idem autem Dominus; 6. et divisiones operationum sunt, idem vero Deus, qui operatur omnia in omnibus. 7. Unicuique autem datur manifestatio Spiritus ad utilitatem. 8. Alii quidem per Spiritum datur sermo sapientiae [5]); alii autem sermo scientiae secundum eundem Spiritum; 9. alteri fides [6]) in eodem Spiritu; alii gratia sanitatum in uno Spiritu [7]); 10. alii operatio virtutum, alii prophetia [8]), alii discretio spirituum [9]), alii genera linguarum [10]), alii interpretatio sermonum [11]). 11. Haec autem omnia operatur unus atque idem Spiritus [12]), dividens singulis, prout vult. 12. Sicut enim corpus unum est, et membra habet multa, omnia autem membra corporis cum sint multa, unum tamen corpus sunt; ita et Christus [13]). 13. Etenim in uno Spiritu omnes nos in unum corpus baptizati sumus, sive Judaei, sive gentiles; sive servi, sive liberi [14]); et omnes in uno Spiritu potati sumus. 14. Nam et corpus non est unum membrum, sed multa. 15. Si dixerit pes: Quoniam non sum manus, non sum de corpore; num ideo non est de corpore? 16. Et si dixerit auris: Quoniam non sum oculus, non sum de corpore; num ideo non est de corpore? 17. Si totum corpus oculus, ubi auditus? Si totum auditus, ubi odoratus? 18. Nunc autem posuit Deus membra, unumquodque eorum in corpore, sicut voluit. 19. Quod si essent omnia unum membrum, ubi corpus? 20. Nunc autem multa quidem membra, unum autem corpus. 21. Non potest autem oculus dicere manui: Opera tua non indigeo; aut iterum caput pedibus: Non estis mihi necessarii. 22. Sed multo magis, quae videntur membra corporis infirmiora esse, necessariora sunt; 23. et quae putamus ignobiliora membra esse corporis, his honorem abundantiorem circumdamus; et quae inhonesta sunt nostra, abundantiorem honestatem habent. 24. Honesta autem nostra nullius egent; sed Deus temperavit corpus, ei, cui deerat, abundantiorem tribuendo honorem, 25. ut non sit schisma in corpore, sed id ipsum pro invicem sollicita sint membra. 26. Et si quid patitur unum membrum, compatiuntur omnia membra; sive gloriatur unum membrum, congaudent omnia membra. 27. Vos autem estis

---

[1]) Joann. 4, 1.—3. [2]) Matth. 16, 17. Cap. 2, 14. [3]) Rom. 12, 6. [4]) Vers. 28. [5]) Cap. 2, 6. seq. [6]) Cap. 13, 2. Matth. 21, 21. 22. Marc. 16, 17. 18. [7]) Vers. 14, Act. 8, 6. seq. [8]) Cap. 14, 3. [9]) 1 Joann. 4, 1. seq. [10]) Act. 2, 4. [11]) Vers. 28. seq. [12]) Eph. 4, 7. [13]) Cap. 10, 17. Rom. 12, 4. Eph. 4, 16. [14]) Gal. 3, 28.

corpus Christi [1]), et membra de membro. 28. Et quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia primum apostolos, secundo prophetas, tertio doctores [2]), deinde virtutes, exinde gratias curationum, opitulationes, gubernationes, genera linguarum [3]), interpretationes sermonum. 29. Numquid omnes apostoli? numquid omnes prophetae [4])? numquid omnes doctores? 30. numquid omnes virtutes? numquid omnes gratiam habent curationum? numquid omnes linguis loquuntur? numquid omnes interpretantur? 31. Aemulamini autem charismata meliora [5]). Et adhuc excellentiorem viam vobis demonstro.

SUMMARIUM CAPITIS DUODECIMI.

Ostendit, ejusdem Spiritus sancti varia esse dona, diversis ecclesiae membris ad communem utilitatem attributa, adhibita similitudine corporis humani, in quo diversa membra diversis officiis sunt deputata sic, ut alia aliorum opera adjuventur.

1. *De spiritualibus autem nolo vos ignorare, fratres.* Dictionem *fratres* quidam vetusti codices non habent. Graeci ponunt in medio: *De spiritualibus autem, fratres, nolo* etc. Progressurus Apostolus ad aliud quiddam reformandum, quod in publicis ecclesiae conventibus inordinate fiebat, nempe quod spectabat usum donorum spiritualium, quae ab ipso in sequentibus χαρίσματα Graece vocantur, prius docet, quis eorum autor sit, cujus arbitrio varie dispensentur in ecclesiae membra, quod facit toto hoc capite; deinde, quod donum iis omnibus antecellat, et prae omnibus sit expetendum, quod facit capite proximo.

Causa, quae Paulum impulit ad haec scribenda, fuit ea, quod, cum in Corinthios, qui crediderant, effusa essent hujusmodi dona, alii propterea supra alios sese efferebant, neque illis ordinate utebantur, alii dolebant de non acceptis, aut quod minora aliis accepissent. Quare super hac tota re necessario admonendi erant et instruendi. Dicit ergo: *De spiritualibus autem nolo vos ignorare, fratres,* id est, de charismatis, quibus ditati estis, ut initio epistolae dixi, volo vos instruere. Vocat ea spiritualia ab autore Spiritu sancto, id, quod statim manifeste et ex professo docet. Caeterum instructio, quam promittit, extenditur per tria capita.

2. *Scitis, quoniam, cum gentes essetis.* Graece: Οἴδατε, ὅτι, ὅτε ἔθνη ἦτε. *Scitis, quod, quando gentes eratis.* Sunt quidem non pauci codices, in quibus omittatur ὅτε, *quando;* sed hanc, quam posui, germanam arbitror lectionem, quae etiam est in editione Complutensi, et cum vulgata Latina convenit. Nam et Graecos expositores, Chrysostomum ac caeteros, ita legisse, probant eorum commentarii. Sed cum in Graeco concurrant voces simillimae ὅτι et ὅτε, nata hinc est Graecorum codicum varietas, ut in quibusdam solum ὅτι, in aliis solum ὅτε legeretur, idque jam olim. Quod liquet ex diversis translationibus Latinis. Nam textus comment. Ambros. (quem cito ex editione Romana) sic habet: *Scitis, quia gentes eratis;* Augustinus vero lib. 21. contra Faustum. cap. 8. ex alia versione: *Scitis, quando gentes eratis.* Atqui plena lectio est: *Scitis, quia, quando gentes eratis,* non addita particula δὲ, *autem,* quae in nullis est Graecis. Porro gentes dicit cultu et religione. Nam natura et origine gentes esse non destiterant. Rursum gentes

---

[1]) Vers. 12. Eph. 1, 22. seq. [2]) Eph. 4, 11. [3]) Vers. 10. [4]) Cap. 14, 3. [5]) Cap. 13, 1. seq.

vocat a majori parte, compellans ecclesiam Corinthiorum. Alioqui inter eos erant etiam ex Judaeis aliqui, in quos nec id, quod sequitur, competebat.

Ad simulacra muta, prout ducebamini, euntes. Supple: *eratis.* Id enim ex priori membro commode repetitur ad absolvendam orationem alias imperfectam. Alii *euntes* pro *ibatis*, participium pro verbo, positum dicunt Hebraea phrasi. Alii vero censent, in Graeco orationem esse perfectam, accipientes vocabulum: ὡς ἄν, in alia significatione. Sic enim vertunt Erasmus et Hentenius: *Ad simulacra muta utcumque ducebamini sequentes,* sive *abducti.* Hoc enim significat Graecum participium ἀπαγόμενοι, pro quo noster interpres reddit: *euntes.* Sane probabilis est horum interpretatio, qua significetur, Corinthios ad muta simulacra colenda non consilio accessisse, sed utcumque, id est, qualitercumque, temere, pro nutu ducentium, et huc illuc eos circumagentium, abductos fuisse.

Quamquam et hoc modo verti potest: *Ad simulacra muta quasi ducebamini abducti,* ut sit tacita comparatio cum brutis animantibus, quae ducuntur hominum imperio; nec sine allusione: *ad simulacra muta,* tanquam mutae pecudes, juxta illud: *Similes illis fiant, qui faciunt ea, et qui confidunt in eis,* Psalm 113. Et huc facit translatio, qua usus est Augustinus loco jam dicto. Sic enim habet: *Ad simulacra sine voce quomodo ascendebatis* (forte: *accedebatis*) *inducti.* In summa sentit Apostolus, eos ad colenda simulacra (Graece εἴδωλα), quae nec loqui, proinde nec intelligere quidquam possunt (nam ejusdem est, sermonis et rationis esse participem), faciles et sequaces, more pecudum, ductos et abductos fuisse, sive consuetudine, sive principum ac sacerdotum autoritate, et daemonum fallacia.

Sed quorsum istud, tamquam praefationis loco, commemoret Apostolus, non satis liquet. Graeci putant, eum velle insinuare discrimen inter vates idolorum et prophetas Christi, ac primum quidem signum, quo discernantur, hac parte significari; nempe quod illi vates, a daemonibus arrepti, velut insani sine mente proferrent ea, quae suggererentur, nec haberent in potestate loqui, aut non loqui. In prophetis autem Christianis res haberet prorsus contrario modo. Nam, ut cap. 14. dicitur, *Spiritus prophetarum prophetis subjecti sunt;* tametsi de illius intellectu sententiae suo loco videbimus. Alterum vero signum subsequentibus verbis significatum, quod illi Jesum blasphemarent, isti non sine honore nominarent.

Verum haec Graecorum ratio videtur aliena a textu. Loquitur enim Apostolus generaliter ad fideles ab errore gentili conversos, nihil indicans de iis, qui fuissent aliquando vates idolorum, sed solam idololatriae memoriam eis refricans. Neque conveniebat simulacra muta appellare, ubi de vaticiniis atque responsis per ea editis sermo esset.

Potius ergo dicendum est, idcirco Paulum eis veterem idololatriam rememorare, ut ex opposito declaret ac doceat, quibus donis per susceptam Christi religionem ditati sint ac decorati, qui prius, muta simulacra colentes, nihil hujusmodi donorum habebant, sed ad cultum statuarum ducebantur velut pecora sermone et ratione carentia.

3. *Ideo notum vobis facio, quod nemo in Spiritu Dei loquens dicit anathema Jesu.* Graece et Syriace: *Jesum.* Sic et nonnulla Latina, suffragantibus antiquis concordantiis. Ita quoque legerunt Novatianus lib. de Trinit. cap. 29. et Hilarius de Trinitate lib. 2. et 8. *In spiritu,* id est, per spiritum; Hebraismus. Sensus est: Quod cum ita sit, imprimis scire vos volo, quod nullus per Spiritum Dei loquens Jesum vocat anathema, id est, Jesum exsecratur, Jesu maledicit, interitum ei et exterminationem imprecatur. Nam anathema, Hebraice חרמה, dicebatur res exsecrabilis et exterminanda. Vide, quae annotavimus ad illud Rom. 9.: *Optabam anathema esse a Christo.*

Quaeres autem, cur Apostolus, speciatim acturus de donis Spiritus sancti, pri-

mum generaliter ab eis removeat hoc, quod est: dicere anathema Jesum; quod apud fideles nullam poterat habere dubitationem. Neque enim propter vates idolorum id facit, quem commentarium jam prius rejecimus. Adde, quod non spiritum Dei, sed deorum illi jactabant. Nec omnino propter gentiles infideles ad hunc modum loqui videtur. Non enim illi dicebant Jesum anathema, quia vocabulum hoc apud gentiles non erat usitatum in ea significatione, quam diximus.

Respondeo, mihi maxime probari rationem, quam adfert Cajetanus; scilicet hoc a Paulo dici propter Judaeos, qui, de Spiritu Dei gloriantes, Jesu tamen maledicebant atque eum non solum Christum negabant, sed etiam dicebant anathema, nomen ejus penitus exstinguere laborantes. Id quod etiamnum hodie facere dicuntur in suis synagogis, videlicet imitatores patrum suorum, qui spiritu maligno pleni clamabant ad Pilatum de Jesu: *Tolle, tolle, crucifige eum,* Joann. 19.

Et nemo potest dicere: Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto. Dominus Jesus. Rursus Graece et Syriace: *Dominum Jesum.* Atque ita legunt Ambrosii titulo commentarius, et ipse Ambrosius lib. 1. de Spiritu sancto, cap. 4. et 10., et lib. 3. cap. 12. Item alii veteres, Hilarius utroque loco supra cit., Hieronymus in comment. super Jesaiam cap. 66., et super Joëlem cap. 2. Prosper libro 2. de vocat. gent., cap. 7. Quae lectio, quamvis e Latinis codicibus exoleverit, omnino tamen probanda videtur, exigente eam antithesi, quae est ad partem praecedentem. Ut enim illic negavit Apostolus, quemquam in Spiritu Dei dicere Jesum anathema; ita nunc negat, quemquam, nisi in Spiritu sancto, Jesum dicere Dominum. Confirmat eandem lectionem citatio Gaudentii, Brixiensis episcopi, vetusti scriptoris, serm. 9. ad neophytos: *Quoniam,* inquit, *nemo confitetur Dominum Jesum Christum, nisi in Spiritu sancto.* Quod ergo nostri codices habent: *Nemo potest dicere: Dominus Jesus,* sic expone: Nemo potest dicere, quod Jesus est Dominus, quomodo Paulus ait Phil. 2.: *Et omnis lingua confiteatur, quia Dominus Jesus Christus,* id est, quod Jesus Christus sit Dominus. Dominum autem intelligit, ut et alibi passim, jure redemptionis humanae; propter quod dicere potuit: *Data est mihi omnis potestas in coelo et in terra,* Matth. 28. Quo sensu Dominum eum praedicabant Apostoli, et veri confitentur fideles.

Nec tamen, quicumque eo sensu praedicant aut confitentur, Jesum esse Dominum, id faciunt in Spiritu sancto; sed qui pio cordis affectu talem praedicant aut confitentur. Hoc enim Apostolo est: Jesum dicere Dominum; quod nemo potest, nisi ex dono Spiritus sancti, tamquam autoris omnium bonorum ad pietatem et aeternam salutem conducentium. Nam etsi Spiritus sanctus, imo tota Trinitas, cujus indivisae sunt operationes, omnia operetur in omnibus, sicut de Deo paulo post dicitur; peculiari tamen ratione Spiritui sancto, cui bonitas appropriatur, in sacris literis ea solent adscribi, quae spectant hominum sanctificationem.

Movet hoc loco Cajetanus et solvit aliquot objectiones; sed nos eas omnes solvimus, cum illud *dicere* interpretamur: dicere pio cordis affectu, quemadmodum et Hieronymus interpretatur dictis locis. Nam et Augustinus lib. 2. de serm. Dom. in monte, cap. 25. sic exponit: *voluntate ac mente,* et tract. 74. in Joan.: *animo, verbo, facto; corde, ore, opere;* et Gaudentius addita particula: *ut oportet.*

Huc ergo non pertinent verba daemonum confitentium, Jesum esse Filium Dei, et Apostolos ejus servos Dei excelsi, annuntiantes hominibus viam salutis, Matth. 8. et Act. 16. Sed nec hominum verba, qui Christo dicunt: *Domine, Domine,* nec tamen faciunt voluntatem patris ejus, Matth. 7. Quos quidem diserte excludunt ab hac Apostoli sententia Hieronymus et Augustinus antea citati. Quare nec illorum huc pertinet praedicatio, qui non sincere, sed ex invidia et contentione Christum annuntiabant existi-

mantes, pressuram se suscitare vinculis Apostoli Pauli, Phil. 1.

Haec cum dicimus, non diffitemur, eam fidem, quae est in malis Christianis et informis vocatur, esse donum Spiritus sancti; sed praedicationem eorum et fidei confessionem, si non ex sincero et pio cordis affectu procedat, in Spiritu sancto fieri, cum allegatis patribus negamus. Quod idem nobis dicendum videtur de caeteris Spiritus sancti donis, de quibus consequenter agit Apostolus. Quae res ex iis, quae sequentibus duobus capitibus scribit, satis intelligi poterit.

4. *Divisiones vero gratiarum sunt. Divisiones, διαιρέσεις, id est, differentiae, discrimina. Gratiarum,* Graece: χαρισμάτων. Augustinus in epist. 57., quae est ad Dardanum, legit: *donationum.* Et ad hunc modum vertit interdum noster interpres. Sed alii rectius: *donorum.* Quomodo legunt Hilarius in libris de Trinitate, et Hieronymus in epistola ad Hedibiam. Nam Graeco nomine, tametsi verbali, significantur ipsa dona. Sensus est: Charismata seu dona spiritualia varie per ecclesiam distributa sunt, alia aliis donata.

Idem autem Spiritus. Id est, unus idemque Spiritus sanctus est, qui ea omnia largitur, cujus et dona vocantur.

5. *Et divisiones ministrationum sunt.* Graece: διακονιῶν, *ministeriorum,* ut alibi vertit; quemadmodum et legunt iidem, quos dixi, Hilarius et Hieronymus. Ministeria quoque, inquit, varie distributa sunt per ecclesiam. Quomodo differant ministeria seu ministrationes a charismatis, quae dixit, et ab operationibus, quas nominat in membro sequenti, paulo post exponemus. *Idem autem Dominus.* Graece: *et idem Dominus,* scilicet Jesus Christus, a quo, ut Deo, et per quem, ut hominem, illa omnia conferuntur.

6. *Et divisiones operationum sunt. Operationum,* Gaece ἐνεργημάτων. Quae vox significat operationes non quascumque, sed potentes et efficaces, velut a divina voluntate profectas. Sensus: Operationes item, hoc est, operandi facultates et impetus multifariam per ecclesiam distributi sunt.

Idem vero Deus, qui operatur omnia in omnibus. Graeca addunt: ἐστὶ, *Idem autem Deus est, qui* etc. Hic significatur Deus Pater, qui est fons Deitatis. Quidam hanc partem restringunt ad materiam praesentem, hoc sensu: Qui operatur haec omnia in quibusvis hominibus, *dividens singulis, prout vult,* ut infra dicitur. Verum nihil prohibet accipi generaliter, quomodo plerique Latini intelligunt; tanquam dicat Apostolus: Idem Deus est, qui prorsus omnia in omnibus operatur; et proinde non dubitandum, quin et harum omnium operationum, de quibus hic agitur, ipse sit autor.

Dicitur autem Deus omnia in omnibus operans eo, quod intime efficiat omnia et singula opera, tam naturalia, quam supernaturalia, in omnibus operantibus, id est, in omnibus causis secundis. Unde S. Thomas in commentario: *Qui operatur,* inquit, *omnia, sicut prima causa creans omnes operationes. Ne tamen aliae causae videantur esse superfluae, subdit: in omnibus, quia in causis secundariis prima causa operatur;* et probat ex Scriptura Jes. 26.: *Omnia opera nostra operatus es in nobis.* Sic ille, subjungens, *operationes Deo attribui, sicut primae causae moventi.* Atque huc facit verbum Graecum ἐνεργεῖν, *inoperari;* videlicet aptissimum ad illam intimam Dei in omnibus operationem significandam. Haec annotare visum est, ne quis opinetur, Deum causalitatis ordine non praevenire causas secundas in producendis earum effectibus, sed eas comitari duntaxat. Quae quidem opinio revera tollere videtur a Deo rationem primi moventis atque causantis, quoad omnes hujusmodi effectus.

Porro circa trimembrem hunc locum docte studioseque observant commentatores, tam Graeci, quam Latini, insinuatam esse a Paulo Trinitatem personarum in divinis; Patrem in eo, quod ait: *Idem Deus, qui operatur* etc., Filium et Spiri-

tum sanctum in duobus prioribus membris; et quidem ordine contrario, ut primus nominetur Spiritus sanctus, deinde Filius, ac tertio loco Pater; nimirum ad indicandam trium personarum perfectam aequalitatem, quae omnem dignitatis seu majestatis ordinem ab iis excludit. Recte etiam et convenienter charismata peculiariter adscribuntur Spiritui sancto, tamquam spiritualium donorum largitori, ministeria Filio, tanquam Domino, et operationes Patri, tamquam primo omnium principio.

Sed nunc quaeritur, quomodo secundum Apostolum distinguenda sint haec tria, gratiae seu dona, ministeria, et operationes. Graecorum quidem omnium commentarii manifeste ea confundunt, quasi tribus, ut dicunt, nominibus res easdem significare voluerit Apostolus. Atqui melius ex Apostoli mente ea Latini distinguunt. Etenim constat, non omnia charismata Spiritus sancti Paulo vocari ministeria et operationes. Nam et in epist. ad Rom. cap. 12. ministerium ab aliis donis sejunxit dicens: *sive ministerium in ministrando.* Similiter et Petrus 1. epist. 4., cum de multiformi gratia Dei dispensanda loqueretur, secundo loco ministerium nominavit, inquiens: *Si quis ministrat, tamquam ex virtute, quam administrat Deus.* Itaque dona seu charismata videtur Apostolus generaliter intelligere quascumque gratias gratis datas, uti loquuntur Theologi. Sic enim post multarum enumerationem dicit in fine hujus capitis: *Aemulamini autem charismata meliora.* Certe Rom. 12., varia Spiritus sancti dona recitaturus, ea communi nomine charismata vocavit, quae noster interpres ibi vertit: *donationes.*

Caeterum ministeria vocat officia ministrandi ecclesiae, in quocumque gradu et ordine; cujusmodi sunt Apostolatus, episcopatus, diaconatus etc., quemadmodum eandem vocem exposuimus Rom. 12. De qua vide etiam, quae commentabimur in locum 1 Pet. 4. Pertinent huc ea quoque ministeria, quae in negotiis ecclesiae committebantur feminis. Quarum de numero fuit illa Phoebe, quam in ministerio Cenchreensis ecclesiae fuisse, Paulus testatur Rom. ult. Operationes autem appellare videtur gratias curationum, ejiciendorum daemonum, et in genere miraculorum edendorum. Hoc enim probabile fit, tum ex Graeca voce, quae, ut supra dixi, potentem et efficacem operationem significat, qualis maxime declaratur in miraculis; tum ex eo, quod paulo post inter charismata nominat operationem virtutum, videlicet utens eodem Graeco vocabulo ἐνεργήματα, quod est hoc loco.

Si cui tamen placet, ad hoc, ut consistat trium membrorum discrimen, charismata distinguenda esse a reliquis duobus, tamquam genus diversum; is poterit charismatum nomine circumscribere ea Spiritus sancti dona, quae neque ministeria sunt, neque operationes. Cujus generis ea sunt, quae mox ab Apostolo recensentur, sermo sapientiae, sermo scientiae, fides, prophetia, discretio spirituum, genera linguarum etc.

Aliter haec tria distinguit S. Thomas in commentario, necnon in 2. 2. quaest. 171. in praefatione; quam distinctionem apud ipsum videre est. Atque eam fere sequuntur Liranus, Carthusianus et Cajetanus. Sed quomodo consentanea sit ea distinctio verbis et contextui Paulino, et scripturis aliis, in quibus hujusmodi donorum mentio fit, mihi non apparet.

7. *Unicuique autem datur manifestatio Spiritus ad utilitatem.* Graece: πρὸς τὸ συμφέρον. Hilarius legit: *Ad id, quod utile est.* Hieronymus: *Ad id, quod expedit.* Recte noster interpres: *ad utilitatem.* Est enim Graecismus, qualis Rom. 2. τὸ χρηστὸν, *benignitas.* Continet haec pars utilem ac necessariam admonitionem. Sensus enim est: Cuicumque datur aliquod hujusmodi donorum, per quod manifestatur, eum accepisse Spiritum sanctum, non ei datur ad ostentationem, aut vanitatem, aut quaestum, nec omnino frustra; sed ad utilitatem, scilicet ecclesiae, id est, ad hoc datur, ut in communem usum populi fidelis id, quod accepit, conferat atque exerceat. Quam ob causam servus ille piger, qui, talento

accepto, nihil Domino suo superlucratus fuerat, tamquam inutilis mittitur in tenebras exteriores. Matth. 25. Sententiam consequenter explicat numerosa distributione donorum.

8. *Alii quidem per Spiritum datur sermo sapientiae.* Graece: *Nam huic quidem per Spiritum* etc. Ostendit, non omnibus omnia, nec diversis eadem dari dona, sed aliis alia tribui. Sic enim expedit toti corpori, ut, dum membra mutuis egent officiis, mutuo charitatis inter se nexu contineantur. Quam rationem indicat ipse Paulus in sequentibus, ubi similitudinem adducit corporis et membrorum. Sermonem sapientiae vocat gratiam, de iis, quae ad doctrinam religionis ac pietatis spectant, disserendi ex causis supremis; id, quod Apostolus se fecisse testatus est cap. 2., dicens: *Sapientiam loquimur inter perfectos.* Hoc autem fit, quando quis quasi detegit ac revelat coelestis consilii mysteria, velut de redemptione generis humani per humilitatem passionis Christi, Filii Dei, deque vocatione gentium et reprobatione Judaeorum etc., sicuti fecisse videmus Apostolum in epist. ad Romanos et Ephesios; qua de re plura diximus ad locum memoratum capitis 2. Atque hujusmodi doctrinam idem Apostolus cap. 3. hujus epist. vocat βρῶμα, cibum, nempe solidum, ut ait Heb. 5.: *Perfectorum est solidus cibus.*

Cum autem sermo sapientiae non detur sine sapientia, nec tamen sermo sapientiae ad gratias gratum facientes pertineat, satis apparet (licet in comm. S. Thomas dissentiat), hanc sapientiam in illo gratiarum genere non esse ponendam; itaque separari posse a charitate, quemadmodum et scientiam, de qua cap. 8.: *Scientia inflat;* et cap. sequenti: *Si habuero omnem scientiam* etc. Nam et sapientiam eo loco significari in eo, quod ait: *Si noverim omnia mysteria,* ibidem ostendemus.

Quocirca non eodem modo hic accipitur sapientia, quo passim in scriptura veteris testamenti, ubi soli justi ac Deum timentes vocantur sapientes, potissimum in Psalmis, Proverbiis, Sapientiae libro et Ecclesiastico. Quamquam et illic sapientiam et scientiam charitatis exsortem interdum agnoscit Scriptura, ut Ecclesiastici 20.: *Sapientia absconsa et thesaurus invisus; quae utilitas in utrisque? Melior est, qui celat insipientium suam, quam homo, qui abscondit sapientiam suam;* et cap. 25.: *Quam magnus, qui invenit sapientiam et scientiam! sed non est super timentem Dominum.* Hieronymus in comment. Matthaei, exponens illud cap. 23.: *Mitto ad vos prophetas et sapientes et scribas,* sapientes interpretatur eos, *qui noverint, quando debeant proferre sermonem.* Sed hoc potius ad virtutem prudentiae pertinet, cujus est, observare circumstantias agendi debitas in exercitio cujusque charismatis et virtutis. Unde prudentiae defectus erat in iis, quos infra reprehendit Apostolus capit. 14., quod non in tempore, nec cum aedificatione ecclesiae donis acceptis uterentur.

Alii autem sermo scientiae secundum eundem Spiritum. Sermo scientiae gratia est disserendi de rebus Christianae religionis ex iis, quae sunt humanae scientiae vel experientiae. Quod fit, dum ad explicandam et illustrandam fidei nostrae doctrinam adhibetur philosophia saecularis, item exempla, comparationes et qualiacumque argumenta a rebus humanis, ad captum rudium et carnalium hominum accommodata. Tale quid apud Corinthios se fecisse, testatur Apostolus, dicens cap. 3.: *Tamquam parvulis in Christo, lac vobis potum dedi,* nomine lactis appellans eam doctrinam, quam dixi. Ut enim sapientiae sermo serviebat spiritualibus atque perfectis, ipso dicente: *Sapientiam loquimur inter perfectos,* et iterum: *Spiritualibus spiritualia comparantes,* supra cap. 2.; ita sermo scientiae congruebat animalibus et imperfectis. Nam, ut eodem loco subjungit: *Animalis homo non percipit ea, quae sunt Spiritus Dei;* ideoque: *Non potui,* inquit tertio capite, *vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus.* Discrimen sapientiae et scientiae, quod dedimus, ab

Augustino traditur lib. 13. de Trinit. cap. 19., et lib. 14. cap. 1., ac de eo disputant Theologi in lib. 3. sent. dist. 35.

9. *Alteri fides in eodem Spiritu.* Quod dixit: *per Spiritum,* et: *secundum eundem Spiritum,* id nunc dicit: *in eodem Spiritu,* nihil diversum (ut ab Oecumenio diligenter annotatum est) his tribus praepositionibus significare volens, sed unum et idem, scilicet habitudinem autoris ac principii, procedentis tamen ab alio. Quaeritur autem, quomodo fidem numeret Apostolus inter divisiones gratiarum, cum ea sit omnibus Christianis communis ac necessaria. S. Thomas in comm., glossam interlinealem secutus, fidem accipi dicit pro sermone fidei, id est, pro gratia recte et suasibiliter ea proponendi, quae fidei sunt. At hoc sufficienter in duobus proxime praecedentibus continetur. Nec vero fides pro sermone fidei uspiam alibi legitur. Et, si id vellet Apostolus, non mutaret tenorem orationis; sed sicut dixit sermonem sapientiae et scientiae, ita diceret sermonem fidei.

Quapropter idem doctor alteram addit expositionem, qua fides accipiatur pro certitudine fidei, quam quis excellenter habeat; velut ille, de quo dicebat Christus: *Non inveni tantam fidem in Israël,* et illa, cui dixit: *Mulier, magna est fides tua,* Matth. 8. et 16. Verum fides hoc modo sumpta pertinet ad gratias gratum facientes, ac per se laudem meretur; quemadmodum ex laudatione Christi manifestum est. Eadem ratione refellitur eorum commentarius, qui fidem interpretantur constantiam fidei profitendae. Siquidem et illa per se laudabilis est.

Igitur alii, praesertim Graeci, rectius eam intelligunt fidem, de qua proximo cap.: *Si habuero omnem fidem ita, ut montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum.* Nam sicut ibi dicit: *Si linguis hominum loquar et angelorum* etc., ut ostendat genera linguarum, de quibus hoc loco, nihil prodesse sine charitate, ita dicit: *Si habuero omnem fidem* etc., ut doceat, fidem, de qua fuerat hic locutus, absque charitate nihil prodesse; volens, idem quoque de caeteris hujusmodi donis intelligi.

Est autem ea fides, non tam quoad obedientiam assentiendi verbo Dei intensa et perfecta (sic enim accepta voluntatis est, et per se laudem meretur, uti dictum est; ne proinde inter hoc genus charismatum, de quibus nunc agitur, numeranda veniret), quam ejusmodi, quae conjuncta sit cum singulari quadam illustratione intellectus, ac data in eum finem, ut quis per illam miracula operetur. Quam ideo Cajetanus vocat fidem, non credendorum, sed agendorum, id est, patrandorum miraculorum. Graeci quoque fidem signorum et miraculorum appellant. Et haec fides, secundum se, tantum est gratia gratis data, hoc est, ad aliorum utilitatem proprie concessa, quemadmodum prophetia et discretio spirituum; licet ordinarie non exsistat absque perfecto quodam liberae voluntatis assensu ad ea, quae divinitus sunt revelata atque promissa. Qualem assensum exigit Dominus a suis discipulis, per quos erat operaturus miracula, dicens: *Habete fidem Dei,* Marc. 11. Porro convenienter hoc loco posuit Apostolus fidem miraculorum, tamquam fundamentum gratiarum operandi miracula, quas consequenter recenset. Nam quod Ambrosiaster fidem mediam collocat inter gratiam sanitatum et operationem virtutum, textum secutus est vitiosum.

Alii gratia sanitatum in uno Spiritu. Graece: *Alii vero charismata sanationum in eodem Spiritu.* Tametsi Tertullianus lib. 5. contra Marc. cap. 8., et Hilarius lib. 8. de Trin. legunt singulari numero: *donum curationum,* nisi mendum est in Hilario. Nam lib. 2. ejusdem operis legitur plurative: *dona sanitatum.* Charismata sanationum sive curationum (sic enim infra vertit etiam noster interpres) vocat Apostolus dona curandi languores et aegritudines corporales; sive id fiat impositione manuum, quae est *oratio super hominem,* Augustino teste lib. 3. de bapt. contra Donat. cap. 16. (ita promittit Dominus Marci 16.:

Super aegros manus imponent, et bene habebunt); sive re quapiam corporali adhibita, quomodo legimus Christi discipulos, ipso jubente, multos aegros unctione olei sanasse, Marci 6.; sive per solum signum crucis, quae caeremonia fugandi morbos omnibus saeculis a sanctis in ecclesia viris usurpata fuit. Pertinet haec gratia sanationum ad operationes, ut et ea, quae sequitur.

10. *Alii operatio virtutum.* Graece: ἐνεργήματα δυνάμεων, id est, *operationes,* sive, ut Erasmus interpretatur, *efficaciae potentiarum.* Hilario dicuntur: *virtutum efficientiae.* Significatur autem donum edendarum virtutum, hoc est, miraculorum, quae passim in Scriptura novi testamenti virtutes appellantur eo, quod singulari virtute Dei supra naturam efficiantur. Graeci commentatores hanc partem a praecedenti ita distinguunt, quod, qui hoc dono praediti essent, etiam punire possent incredulos aut inobedientes; quomodo Petrus Ananiam et Saphiram subita morte exstinxit. Act. 5., et Paulus Elymam magum excaecavit, Act. 13., quosdam etiam contumaces Satanae tradidit, supra cap. 5. et 1 Tim. 1., ad quae facienda donum curationum non extendebatur.

Sed quoniam haec distinctio nec in Scripturis, nec in vocabuli significatione fundamentum habet, idcirco melius cum plerisque Latinis ita distinguemus, ut hac parte significentur miracula majora, per quae nimirum ea fiunt, quae naturali virtute fieri nullo modo possint. Ejusmodi miracula sunt: mortuos ad vitam revocare, caecos illuminare, claudis gressum, surdis auditum, mutis loquelam restituere, daemones e corporibus obsessis ejicere, et quidquid his simile; quae proinde virtutum seu potentiarum nomine κατ᾽ ἐξοχὴν merito designantur. Nam infirmorum curatio fit etiam arte humana, licet non aeque cito ac facile.

Alii prophetia. Prosper legit: *alii prophetatio,* lib. 1. de vocat. gent. cap. 24. Sed qui ita vertit, vocis ambiguitatem vitavit. Nam prophetia vocari solet etiam ipsum responsum seu dictum propheticum, ut 1 Tim. 1.: *Secundum praecedentes in te prophetias.* Hic autem significatur eo nomine donum prophetandi, id est, futura praedicendi, vel Scripturas, praesertim propheticas, explicandi; quod utrumque generali nomine revelationis arcanorum comprehendi potest. De hoc charismate vide, quae diximus ad illud capitis superioris: *Omnis vir orans aut prophetans* etc., et quae dicturi plenius ad illud cap. 14.: *Magis autem, ut prophetetis.*

Alii discretio spirituum. Discretio, Graece: διακρίσεις, *discretiones.* Significatur autem donum, quo quis discernere et dijudicare possit, a quo spiritu proficiscantur ea, quae tamquam prophetica proferuntur in medium; utrum a divino spiritu, an ab humano aut daemoniaco. Hoc enim est, quod plurali numero dixit: *spirituum.* De hujusmodi dono Paulum loqui, satis liquet ex aliorum locorum collatione; sic enim ait infra cap. 14.: *Prophetae duo aut tres dicant, et caeteri dijudicent;* et 1 Thess. 5.: *Spiritum nolite exstinguere; prophetias nolite spernere. Omnia probate; quod bonum est, tenete.* Quod postremum ad discretionem spirituum pertinet. Estque donum praefectis ecclesiae in dijudicandis Scripturarum sensibus, qui varii a variis adferuntur, summopere necessarium. Simile donum in somniorum dijudicatione B. Augustinus adscribit matri suae, S. Monicae, lib. 3. confess. cap. 11. Exstat apud Joannem Gersonium tractatus lectu dignus de distinctione verarum visionum a falsis, ubi signa quaedam adfert, quibus internosci queant ac discerni.

Alii genera linguarum. Id est, donum loquendi variis linguis. Quod quidem in ecclesia primitiva fuit admodum frequens, ut ex Actis Apost. manifestum est.

Alii interpretatio sermonum. Graece et Syriace: *linguarum.* Atque ita citat hunc locum Augustinus lib. 12. contra Faustum cap. 8., et ante eum Tertullianus lib. 5. contra Marcion. cap. 8. Sic

etiam habet textus Ambrosii juxta codices priorum editionum, commentario respondente. Caeterum apud Hilarium, lib. 8. de Trinit. referentem hujus loci verba, legitur in nostris codicibus: *interpretatio sermonum.* Sed ex declaratione, quam postea subjungit, constat, eum legisse *linguarum. Vel,* inquit, *in interpretatione linguarum (manifestatio Spiritus est), ne ignoratione fides audientium periclitetur, cum linguam ignorantibus linguae interpretator absolvat.* Eadem mutatae lectionis suspicio mihi est in loco Hieronymi quaest. 9. ad Hedib. Nec abs re putat Valla, nostrum quoque interpretem vertisse *linguarum,* non *sermonum. Verum,* inquit, *aliquis, existimans non recte bis scribi: linguarum, mutavit in: sermonum,* ac bene probat Graecam lectionem ex eo, quod dicitur in fine cap.: *Numquid omnes linguis loquuntur? numquid omnes interpretantur,* videlicet linguas. Hoc enim praecesserat, non sermones. Necnon ex illis verbis cap. 14.: *Major est, qui prophetat, quam qui loquitur linguis; nisi forte interpretetur,* scilicet linguas, id est, ea, quae peregrinis linguis loquitur. Si tamen interpres vertit *sermonum,* sensus ex lectione Graeca reddendus erit, quem dederunt Ambrosiaster et Sedulius.

Quippe sciendum est, uti docte Cajetanus annotat, diversa fuisse dona loquendi linguis, et eas interpretandi. Erant enim, qui linguis loquebantur, nec tamen ea, quae dicerent, interpretari poterant, sed tantum in genere sciebant, se divina loqui, utpote motos a Spiritu sancto ad loquendum. Erant autem et alii, qui donum haberent interpretandi ea, quae ab aliis peregrina lingua dicebantur. Unde Paulus cap. 14. inter alia, quibus hanc diversitatem indicat, vult, ut, dum quis loquitur lingua, adsit quispiam, qui interpretetur. *Si autem,* inquit, *non fuerit interpres, taceat in ecclesia.* Accedit igitur hoc donum interpretandi linguas ad donum linguarum, praestans ei utilitatem; sicut discretio spirituum adhibenda erat prophetiis, ut sciretur, quales essent, verae an falsae.

Ex quo patet ordinis ratio, cur Apostolus prophetiae statim adjunxerit discretionem spirituum, et generibus linguarum interpretationem earum. Successit autem huic interpretationis dono posterioribus ecclesiae saeculis officium eorum, qui professores linguarum vocantur, quarum sane notitia ad intelligendas Scripturas, quae omnes, aut paene omnes, partim Hebraice, partim Graece a primis suis autoribus conscriptae sunt, perutilis est atque adeo necessaria.

11. *Haec autem omnia operatur unus atque idem Spiritus.* Articulus inculcatus in Graeco: τὸ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, certum spiritum facit intelligi; utique Spiritum sanctum, de quo toties supra. Tacet autem hic reliquas duas in Deitate personas, et solum nominat Spiritum sanctum, qui in divinis amor est, cui proinde bonitas et ex ea fluens distributio donorum Dei congruenter appropriatur.

Dividens singulis, prout vult. Graece: *Dividens privatim unicuique, sicut vult.* Quod enim in Graeco est ἰδίᾳ, fere vertunt *privatim,* tametsi *propriatim* melius diceretur, si sic usus haberet. Nam privatum publico opponitur; haec autem dona conferenda sunt in utilitatem publicam. Alii vertunt: *seorsum, singulatim, peculiariter.* Sed noster interpres, dicens: *singulis,* videtur una voce Latina complecti voluisse duas Graecas ἰδίᾳ ἑκάστῳ, *peculiariter unicuique.* Quod si ex adverbio ἰδίᾳ punctum subscriptum tollas, accentu in primam syllabam translato, facies plurale nomen ἴδια, *propria.* Quomodo Latine legunt Hieronymus lib. 1. dial. contra Pelag. cap. 6.; et Augustinus in epist. 57. ad Dardanum; et apud Augustinum autor libri de Trinit. et unit. Dei cap. 8.

Jam quod addit Apostolus: *prout vult,* referri quidem in Graeco potest ad hominem, quia dicitur ἑκάστῳ, *unicuique,* ut sit sensus: Spiritum sanctum dividere unicuique homini, prout quisque voluerit. Et ad hunc modum exponit Origenes in

enarrat. epist. ad Rom. cap. 12. Verum hic sensus manifestam continet falsitatem, et ipsius Apostoli scopo repugnat ex diametro. Non enim ista dona, de quibus Apostolus hucusque locutus est, dividuntur hominibus, prout illi volunt, ut ex consequentibus palam est; sed prout ille voluerit, qui ea distribuit; ut quae nullo modo dependeant ab hominum arbitrio, sed a sola voluntate ac beneplacito Dei. Id igitur est, quod dicit Apostolus: *prout vult,* scilicet ipse Spiritus.

Unde ex hoc loco tam Graeci, quam Latini patres adversus Macedonii impietatem recte docent, Spiritum sanctum non esse, sicut haereticus ille dicebat, Patris et Filii ministrum, sed aequaliter cum utroque Dominum ac Deum; utpote qui non ex cujusquam imperio, sed prout vult, id est, pro sua ipsius voluntate, quam cum Patre Filioque communem habet, divina dona dispenset ac distribuat in homines. *Prout vult,* inquit Ambrosius lib. 2. de fide, cap. 3., *hoc est, pro libero voluntatis arbitrio, non pro necessitatis obsequio.* Significat hoc ipsum et illa Christi sententia, Joann. 3.: *Spiritus, ubi vult, spirat,* et illud Apostoli Hebr. 2.: *et Spiritus sancti distributionibus secundum suam voluntatem.*

Sed et ideo Paulus addidit: *prout vult,* ne quis rationem in particulari quaereret hujusmodi distributionis donorum; simul, ut cohiberet improbum et inordinatum desiderium eorum, qui, cum charismata, cujusmodi jam enumerata sunt, vel omnino non haberent, vel non ea, quae vellent, propter hoc dolebant, et habentibus invidebant, videlicet pluris aestimantes hujus generis dona, quam oporteret, quum non essent de numero eorum, quae hominem Deo commendant gratumque faciunt. Denique phrasis ista: *prout vult,* Spiritui attributa, nobis insinuat procedendi modum Spiritui sancto proprium, qui est secundum actionem voluntatis.

Quod ad dictionem et stylum attinet hujus loci: *Totus hic sermo Pauli,* inquit Erasmus, *distributionibus, dictionum earundem iterationibus, idque nunc in principio, nunc in medio, nunc in fine, membris, incisis, comparibus, similiter cadentibus ac desinentibus, periodisque floridus est.* Haec obiter ex illo praestantis eloquii scriptore propter eos, qui eloquentiam Apostolo nostro detrahunt.

12. *Sicut enim corpus unum est, et membra habet multa.* Nunc, adducta similitudine humani corporis et membrorum, quae licet diversas habeant facultates et officia, tamen unitatem et concordiam inter se retinent in eodem corpore, ac mutuam praestant operam eo, quod mutuis egeant auxiliis, docet Apostolus, rem prorsus similiter se habere in corpore Christi mystico, quod est ecclesia. Ex quo vult intelligi, nec eos, qui plus acceperunt donorum spiritualium, insolescere debere et alios despicere; nec eos, qui minus habent, contristari et aliis invidere; sed omnes sua dona conferre debere ad communem utilitatem totius corporis. Imo incongruens id fore ostendit, si unusquisque fidelis omnia habeat charismata; sicut absurdum foret in corpore naturali, omnia officia iisdem membris attributa esse. Utitur Apostolus eodem simili Rom. 12., licet non in eundem finem. Illic enim admonet, ne per ambitionem aliquid sibi arrogent ultra mensuram donorum, quae acceperint, quod vocat: *plus sapere, quam oportet sapere.* Hic autem hortatur, ut quisque donum, quod accepit, in usum communem expendat.

Omnia autem membra corporis cum sint multa, unum tamen corpus sunt. Graeca paene omnia addunt: *unius. Omnia vero membra corporis unius, multa cum sint, unum sunt corpus,* id est, corpus naturaliter unum constituunt. Hanc Apostoli propositionem, qua dicit, omnia membra corporis esse unum corpus, observat Hugo Victorinus, *propter quosdam nolentes concedere, quod partes omnes alicujus totius simul junctae recipiant nomen totius, cum etiam dicatur in symbolo: Anima et caro sunt unus homo.*

Ita et Christus. Scilicet unum est cor-

pus, multa habens membra; quae multa cum sint, unum tamen corpus sunt, non naturale, sed analogicum; non politicum et saeculare, sed mysticum ac spirituale. Christus vocatur corpus, quatenus in Christo intelliguntur caput et membra, juxta regulam Scripturarum, quam primam inter alias ex Tychonio quodam tradit Augustinus lib. 3. de doct. Christ., cap. 30. et 31. Quae regula docet, Scripturam interdum loqui de Christo et corpore ejus, quod est ecclesia, tamquam de una persona, quia revera, quemadmodum ait Augustinus lib. de unit. ecclesiae, cap. 4., *totus Christus caput et corpus est. Caput unigenitus Dei Filius, et corpus ejus ecclesia; sponsus et sponsa duo in carne una.* Quo respicit illa glossatoris ad hunc locum annotatio: *Caput et corpus dicitur Christus propter ineffabilem unitatem capitis et membrorum.* Hujus ergo totius corporis caput Christus est, membra omnes fideles, una cum Christo capite corpus hoc mysticum constituentes.

13. *Etenim in uno Spiritu omnes nos in unum corpus baptizati sumus.* Ita legimus ex Romana castigatione et consensu Graecorum codicum, annuente versione Syriaca, licet in plerisque Latinis exemplaribus, sed hac in parte defectivis, *corpus* non legatur expressum. Certe codex MS. Laudensis pervetustus expressit. Docet Apostolus, quando et quomodo fideles facti sint unum corpus; videlicet in baptismo, per quem insiti sunt Christo, et facti membra corporis illius, in quo Christus est caput. Etenim, inquit, per unum et eundem Spiritum sanctum, sanctificationis nostrae autorem, nos omnes fideles baptizati sumus in unum corpus; id est, suscepto baptismi sacramento incorporati sumus ecclesiae, ac, veluti membra corpori coagmentata, unum corpus effecti, licet alioqui genere et conditione diversi; unde sequitur:

Sive Judaei, sive gentiles. Gentiles, Ἕλληνες, *Graeci.* Quo tamen nomine gentiles in universum comprehendere solet eo, quod Graecorum lingua per gentes latissime pateret.

Sive servi, sive liberi. Servos anteposuit liberis, ut innueret, in Christo nihil inter hos esse discriminis secundum id, quod ait de iis, qui sunt in Christo Jesu, Gal. 3.: *Non est servus, neque liber.*

Et omnes in uno Spiritu potati sumus. In uno Spiritu, Graece: *in unum Spiritum,* sicut dixerat: *in unum corpus.* Tametsi textus Ambrosii, adstipulante Syriaco et nonnullis manuscriptis Latinis, sic habet: *Et omnes unum Spiritum potavimus.* Quod et legitur apud Augustinum lib. 21. contra Faust. cap. 8. Idipsum etiam veteres exhibent concordantiae. Sic et Erasmus vertit, quod in Graeco est, nisi quod loco: *potavimus,* reddit: *hausimus.* Caeterum Oecumenius, uno veteri codice suffragante, locum hunc ita legit: καὶ πάντες ἓν πόμα ὑπετίσθημεν εἰς ἓν πνεῦμα, hoc est, *et omnes unam potionem potavimus in unum Spiritum.* Videtur enim Apostolus, uti Theophylactus annotat, loqui de poculo mensae Dominicae, ex quo bibentes hauriunt gratiam Spiritus sancti; sicut in priori parte meminit baptismi, per quem fideles spiritum sanctificationis accipiunt, ut mens Apostoli sit: omnes fideles, velut unius corporis membra, quemadmodum regenerationem habent communem per baptismum, ita nutritionem quoque communem habere per Eucharistiae sacramentum.

Ex altera autem specie relinquit alteram intelligendam, id est, ex potu cibum. Sic enim e diverso superius cap. 10. mystici corporis unitatem commendavit ex unius panis participatione, dicens: *Unum corpus multi sumus, omnes, qui de uno pane participamus.* Qui locus adjuvat hujus loci intellectum, et suadet, ut de Eucharistia accipiatur. Itaque sensus esse videtur: Et omnes nos uno eodemque sanguinis Dominici poculo ad hauriendum eundem spiritum, animas nostras sanctificantem, potati atque rigati sumus.

Hanc expositionem de potu sacramentali adfert etiam Aquinas secundo loco. Liranus eam solam ex illo adscripsit. Tradit eandem Cajetanus. Nec improbant sectarii, quippe qui ex ea consequens esse

putant, calicem Dominici sanguinis omnibus fidelibus esse porrigendum. Quod nequaquam consequens est. Non enim dicit Paulus, quid necessario fieri debeat, sed quid factum sit suo tempore, licet etiam tunc (quod dubitari non potest) exceptionem in quibusdam ipsa necessitas fecerit.

Et tamen verum est, etiam nunc omnes fideles suo quodam modo potionem hanc sacram potare; quomodo omnes dicuntur offerre, nempe per ministerium sacerdotis, cui, in persona totius Ecclesiae sacrificanti atque sumenti, fide et devotione consentiunt; maxime, si et ipsi de sacrificio partem aliquam sacramentaliter accipiant. Ut et hoc addam, quod corpus Domini non sumitur sine sanguine, cum sub utralibet specie totus sit Christus.

Verum justius nos adversus Sacramentarios urgemus unam et eandem potionem, quam potamus omnes; quae profecto non est una et eadem, si, quod bibitur, non est revera sanguis Dominicus, sed vinum, quod prius erat; sicut adversus eosdem argumentabamur ex illis verbis capitis 10.: *Omnes, qui de uno pane participamus.*

Porro, si cui magis placet, hunc locum juxta lectionem communiorem interpretari de haustu seu potatione donorum Spiritus sancti, quae in Scriptura fluminibus et aquis comparantur, ut Jes. 12., Ezech. 47., Joann. 7., non repugnamus. Est enim multorum hic commentarius; tametsi priorem arbitror esse magis germanum.

14. *Nam et corpus non est unum membrum, sed multa.* Accedit ad declarandam similitudinem ab humano corpore sumptam, ut eam postea suo applicet instituto. Etenim, inquit, non esset corpus, nisi multis ac diversis constaret membris. Nam de corpore organico sermo est, cuius partes sunt instrumenta, diversis usibus attributa.

15. *Si dixerit pes: Quoniam non sum manus, non sum de corpore; num ideo non est de corpore?* Quasi dicat: Minime. Nam integritas et perfectio corporis organici non solum requirit membra, per quae fiant opera, ut sunt manus, sed etiam quibus ipsum corpus loco moveatur, ut sunt pedes. Sic igitur in corpore mystico, si quispiam, inferiori ministerio velut contemptibili deputatus, tamquam pes in corpore, qui calcat terram et pondus sustinet totius corporis, conqueratur, se non esse membrum corporis, id est, nullo loco esse in ecclesia, propterea quod non sit manus, id est, honoratiori cuipiam officio destinatus, iniqua prorsus et falsa erit ejusmodi querimonia. Sicut enim pes, aeque ut manus, membrum est corporis, tametsi loco et officio impar, ita in corpore mystico se res habet de membris ad imparia deputatis officia; siquidem et illius perfectio varietatem hanc membrorum exigit.

Insinuat Apostolus, istiusmodi querelas fuisse inter Corinthios propter donorum et ministeriorum disparitatem. Erasmus hanc partem ita vertit: *Si dicat pes: Non sum manus, non sum de corpore* etc. Sentit enim, ὅτι, *quoniam*, esse παρέλκον juxta Hebraicum idioma, relinquens interim subaudiendam notam illationis: ideoque non sum de corpore. Similiter vertit partem sequentem. At plerique *quoniam* accipiunt causaliter, ut illativae particulae supplemento non sit opus.

Sunt etiam, qui utrumque partem legant absque interrogatione, quod quidem Graeca facile permittunt; verum si interrogative legas, acrior est oratio, quam praeterea ab hoc loco et deinceps per multos versus ornat elegans personarum fictio in membris, eo gratior, quod ad membra mystica, quae personae sunt, adhibeatur.

16. *Et si dixerit auris: Quoniam non sum oculus, non sum de corpore; num ideo non est de corpore?* Per aurem et oculum, quae sunt sensuum instrumenta, possunt intelligi, qui in ecclesia vacant actionibus vitae contemplativae. Quo in genere doctores sunt ut oculi, discipuli ut aures; quemadmodum explicat S. Thomas volens etiam, per manus et pedes significari eos, qui vitae activae dediti

sunt, in qua praelati sunt ut manus, subditi ut pedes.

Paulo tamen aliter Gregorius interpretatur haec membra lib. 28. moralium cap. 6.: *Quid enim*, inquit, *sancta Ecclesia, nisi superni sui capitis corpus est? In qua alius alia videndo oculus, alius recta operando manus, alius ad injuncta discurrendo pes, alius praeceptorum vocem intelligendo auris, alius malorum foetorem bonorumque fragrantiam discernendo naris est.* Haec ille. Quamquam aliis placet, Apostolum per haec membra, quae expressit, simili relicto judicio de aliis, tantum in genere voluisse significare membrorum corporis Christi varietatem secundum charismata, ministeria et operationes.

17. *Si totum corpus oculus; ubi auditus?* Sensum pro instrumento sentiendi posuit, auditum pro aure. Similiter in eo, quod sequitur:

Si totum auditus; ubi odoratus? Id est, si totum auris, ubi nares? Sic igitur et in corpore mystico, si omnia membra supremas ac velut honorabiliores haberent functiones, nulla essent, quae exercerentur in mediocribus aut minoribus; ut, si omnes magistri, nulli essent discipuli; si omnes vacarent contemplationi, non essent, qui insisterent actioni. Itaque periret corporis organici ratio tam naturalis, quam mystici, requirentis diversitatem membrorum pro varietate officiorum.

18. *Nunc autem posuit Deus membra, unumquodque eorum in corpore, sicut voluit. Nunc autem* in his et similibus locis quam vim habeat, dixi Rom. 3., 21., amplius dicturus ad illud Hebr. 11.: *Nunc autem meliorem appetunt. Unumquodque eorum,* Graece: ἓν ἕκαστον αὐτῶν. Augustinus legit: *singulum quodque eorum.* Erasmus vertit: *unumquodque singulatim.* Et sensus est: At vero Deus humanum corpus sic instituit, ut esset compositum ex variis membris situ et officio distinctis. Ubi nota morem loquendi fidelium. Nam ethnicus quispiam orator aut philosophus haec omnia referret in naturam, uti facit Cicero lib. 1. Officiorum, de hac ipsa disserens aptissima membrorum humani corporis compositione. At Scriptura nos docet, omnia, quae vocantur naturae opera, Deo opifici et autori adscribere, ut in omnibus Deus laudetur, a quo est ipsa natura totaque ejus operatio. Quod et S. Thomas observat dicens: *Nam etsi membrorum distinctio sit opus naturae, hoc tamen agit natura ut instrumentum divinae providentiae.* Ad eundem modum et infra cap. 15. loquitur Apostolus de semine jacto in terram: *Deus,* inquit, *dat illi corpus, sicut voluit, et unicuique seminum proprium corpus.*

Addit autem utrobique: *sicut voluit,* ut doceat, Deum non necessario agere, sicut agit natura, ad quam solam infideles respiciunt; sed libera prorsus voluntate, in qua sit omnium agendorum ratio. Jam quod de corpore naturali dicitur, id similiter intellige de corpore mystico, quod, instar corporis naturalis, Deus instructum ac distinctum esse voluit varietate membrorum atque donorum. Simul animadverte, Paulum nunc de Deo loqui quoad naturalia, quomodo paulo ante de Spiritu sancto quoad gratuita; nempe quod membra in corpore ordinavit, et officia distribuit, sicut voluit. Quae similitudo sermonis haud obscure significat, Spiritum sanctum esse Deum.

19. *Quod si essent omnia unum membrum, ubi corpus?* Intellige corpus organicum, ut supra; quale oportet esse corpus humanum, quod non consistit sine membrorum, tamquam instrumentorum, varietate. Sic ergo neque Ecclesia rationem corporis haberet, si omnium fidelium par esset dignitas eademque functio.

20. *Nunc autem multa quidem membra, unum autem corpus.* Atqui, inquit, ita res habet ex institutione et voluntate divina, ut in homine multa sint membra, quae unum corpus constituant. Sic igitur et in Ecclesia.

21. *Non potest autem oculus dicere manui: Opera tua non indigeo.* Docet, in corpore sic institutam esse membrorum diversitatem, ut mutuis egeant officiis

ac ministeriis. Ex quo vult intelligi, rem similiter habere in membris corporis mystici. Quae res praecipue facit ad retinendam unitatem et fovendam charitatem membrorum inter se. Nominat autem duo membra praestantissima, oculum et caput, quae dicit indigere opera mediorum et infimorum, scilicet manuum et pedum, ne, qui majora dona acceperunt, ideoque sublimiore loco in ecclesia constituti sunt, inferiores prae se contemnant, sed modeste se gerant, scientes, etiam horum operam sibi totique corpori esse necessariam. Sicut enim in corpore, exempli gratia, non solum manus indiget directione oculi, ut operetur, sed et vicissim oculus indiget protectione manus, ne laedatur, et lotione vel abstersione, ut mundetur; ita in ecclesia, non solum, qui actioni incumbunt et per manus apposite significantur, dirigi debent ab iis, qui tamquam oculi vacant contemplationi, sed et hi vicissim egent illorum opera ad hujus vitae necessitates.

Aut iterum caput pedibus: Non estis mihi necessarii. Nec, inquit, e diverso caput dicere potest pedibus: Opera vestra non indigeo. Repetit enim eandem locutionem: Χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω, *non est mihi opus vobis.* Caput inter membra corporis supremum obtinet locum, pedes infimum; et tamen caput pedibus indiget, ut una cum reliquo corpore moveatur e loco in locum; qui motus corpori propter multa necessarius est, tam ut evitet noxia, quam ut commoda prosequatur. Palam est autem, hoc ita de capite et pedibus ab Apostolo dici, ut aptari possit corpori mystico, quod est ecclesia. Est igitur in ecclesia caput aliquod, quod pedibus, id est, subditis dicere non possit: *Non estis mihi necessarii.* Hoc autem caput Christus utique non est, qui, cum et Deus sit, et secundum hominem perfecte beatus, dicere potest omnibus ecclesiae suae membris, magnis et parvis, et ipsis angelis: *Non estis mihi necessarii,* ministerio vestro mihi non est opus. Nam et ad ecclesiam regendam, et ad sanctificandam, quidquid per ministros facit, sive in praedicatione verbi Dei, sive in sacramentorum administratione, id totum sine illis per se ipsum facere potest.

Ergo fatendum est, aliquod aliud esse in ecclesia caput, pedum ministerio indigens ad totius corporis regimen, tamquam ad motum spiritualem. Id autem non aliud est, quam caput Christo vicarium, quod Petro successit, id est, Romanus Pontifex. Habemus igitur ex hoc loco contra nostri temporis acephalos, id est, sectarios omnes, quoddam ecclesiae caput, quod non est Christus, nec alius, quam Christi vicarius ac minister, qui hodie Paulus quintus est. Nam Christum quidem esse ecclesiae caput, idem Apostolus alibi clarissime docet, ut Ephes. 1. et 5., et Coloss. 1.

Nec idcirco monstrosum est ecclesiae corpus, quod habeat duo capita, alterum primarium, alterum secundarium; nihilo certe magis, quam politicum corpus debeat monstrosum videri, in quo princeps suum constituit vicarium cum potestate principali. Non enim humano corpori debet per omnia quadrare corpus metaphoricum, sed in his duntaxat, propter quae desumpta est inde translatio vel comparatio. Quaenam autem hic ea sint, satis edocet contextus Apostolicus. Nam alioqui nec plures manus, quam duas, itidem nec plures pedes, oculos, aures agnosci in ecclesia oporteret, ne, quod verentur haeretici, monstrosum fiat ecclesiae corpus.

At dicet aliquis, unumquemque episcopum esse caput suae ecclesiae, atque in iis impleri hanc analogiam capitis, quam consideravit Apostolus. Respondeo: Non in iis tantum. Sicut enim unaquaeque ecclesia particularis habet suum caput, quod non potest dicere pedibus: *Non estis mihi necessarii;* sic tota et universalis ecclesia debet intelligi suum quoddam habere caput ex Apostoli sententia, quod pedum ministerio indigeat. Nam planum est, Apostolum loqui de ecclesia universali, tamquam de uno corpore. Dicit enim, Christum nobiscum esse unum corpus; dicit, omnes fideles, sive Judaeos, sive gentiles, sive servos,

sive liberos, in unum corpus baptizatos esse; dicit, Deum in hoc uno corpore, quod est ecclesia, posuisse Apostolos, Prophetas, Doctores etc. Haec autem omnia de universali ecclesia ab eo dici, manifestum est. Neque enim de una aliqua particulari ecclesia veritatem habent, aut habuerunt aliquando.

Quare et, quod de capite dicitur indigente pedum ministerio ad universalem ecclesiam, ex ejusdem Apostoli mente, coaptandum est. Nam plures quidem ecclesiae, quatenus singulae suum habent caput, plura sunt corpora, non unum; quae proinde ut in unum corpus redigantur, ad unum aliquod caput omnes revocandae sunt, in quo locum habeat haec doctrina Pauli, si eam constare volumus; scilicet ut dicere non possit pedibus: *Non estis mihi necessarii.* Quamquam nec particularibus ecclesiis singulis suum caput attribui volunt hujus saeculi novatores; sed eas regi debere dicunt a consistorio, quod vocant, id est, concilio ac coetu seniorum; scilicet ut in sua amonarchia ubique sibi constent.

22. *Sed multo magis, quae videntur membra corporis infirmiora esse, necessariora sunt.* Graece: ἀναγκαῖά ἐστι, *necessaria sunt.* Nec certe Latinum est *necessariora. Necessaria* legunt Latini veteres, Ambrosius lib. de Noe et arca cap. 8., et Augustinus libr. 21. cont. Faust. cap. 8., et lib. 29. cap. 4., rursumque lib. 4. cont. Jul. cap. 16. Item Beda, Lombardus, Hervaeus, et veteres concordantiae. Sensus tamen idem est. Nam adverbium *magis* initio sententiae positum respicit nomen *necessaria*, faciens, ipsum comparative sumi, ut sensus sit, ea membra corporis, quae videntur infirmiora, multo magis esse necessaria, quam pleraque robustiora. Quidam putant, Apostolum tantum positive loqui; nec aliud velle, quam quod ea membra, quae infirmiora sunt, necessaria sint, ut illud: *multo magis* sit corrigentis, non comparantis, hoc nimirum sensu: Nec oculus, nec caput dicere potest aliis membris: Non estis mihi necessaria; quin potius ea, quae putantur infirmiora, necessitate et usu commendantur, eoque minime contemnenda sunt. Ita videntur intellexisse Chrysostomus et Theophylactus.

Verum pro priori sensu, qui fere est Latinorum, atque etiam Theodoreti et Oecumenii, faciunt sequentia. Nam in duabus proximis pericopis manifesta est comparatio honoris et honestatis membrorum quorundam ad alia: sic igitur et hic necessitatis. Sunt autem hujusmodi membra: cerebrum, venter, hepar, splen, vesica, quae licet invalida sint, facileque laedantur, ad vitam tamen corporis totius prae multis aliis sunt necessaria. Nonnulli his annumerant oculum, sed non juxta mentem Apostoli, qui oculum ubique ponit inter ea membra, quae maximi fiunt. Quem etiam constat ad vitam hominis non esse necessarium, sed ad operationes tantum. Jam autem in corpore ecclesiae membra infirmiora magisque necessaria possunt intelligi senes, qui, etsi per aetatem debiles, adeo tamen necessarii sunt, ut eorum instructione et consiliis ecclesia carere non possit.

23. *Et quae putamus ignobiliora membra esse corporis, his honorem abundatiorem circumdamus.* Graece: ἀτιμότερα εἶναι τοῦ σώματος, id est, *inhonoratiora corporis.* Nam *membra* hic in Graeco non exprimitur, ut nec apud Augustinum scribentem contra Faustum, ubi legit: *viliora.* Porro *circumdamus,* Graece περιτίθεμεν, *circumponimus,* dum videlicet ea membra diligenti cura contegimus, quod vocat honorem abundantiorem illis circumponere. Hujusmodi membra sunt pedes, et quae serviunt egestioni. Nam pedes quidem, quamvis infimo loco positos et propter hoc inhonoratos, tegumento calceorum diligenter adversus frigora viarumque asperitates munimus. Alias autem partes necessario tegimus, ne sensus hominum offendant. Imo qui student ornando corpori, solent eas splendidiore cultu vestire et circumtegere.

Hac parte possunt intelligi in ecclesia servi et pauperes, qui, etsi viles et con-

temptibiles habeantur, saepe tamen, si cum dominis et divitibus conferantur, plus habent in se virtutis et gratiae divinae, propter quod a fidelibus honorari debeant. Unde Jacobus epist. suae cap. 2.: *Nonne Deus elegit pauperes in hoc mundo, divites in fide? vos autem inhonorastis pauperem. Nonne divites per potentiam opprimunt vos?* etc. Annotant Graeci, Paulum non dixisse, quae sunt infirmiora vel ignobiliora corporis membra, sed quae talia videntur aut putantur, eo, quod plerumque, quos infirmiores et viliores inter ecclesiae membra reputamus, coram Deo meliores sint. Cur autem in parte sequenti non dicat Apostolus: videntur, sed absolute pronuntiet, ipsa ejus intelligentia docebit.

Et quae inhonesta sunt nostra, abundantiorem honestatem habent. Alii transferunt ex Graeco: *Et indecora nostri decorem abundantiorem habent.* Julianus Pelagianus ita citabat: *Et quae verecunda sunt nostra, majorem honestatem habent.* Verum Augustinus lib. 4. adversus eum scripto bene probat ex Graeco, ἀσχήμονα melius verti *inhonesta,* nec aliter vertere debuisse eum interpretem, qui εὐσχήμονα *honesta,* et εὐσχημοσύνην *honestatem* transtulerat. Sensus autem est: Ea membra, quae in corpore nostro inhonesta ac turpia sunt, habent ex arte et studio humano adscititiam quandam honestatem prae aliis membris, quia ab hominibus studiose teguntur, non sine ornatu, etiam vano et superfluo; quod satis probat experientia. Nam hac parte secundum omnes expositores intelliguntur membra genitalia, quae vel ipso nomine, quo tamquam proprio pudenda ab omnibus vocari solent, turpia et inhonesta esse comprobantur. Nihil enim pudendum, nisi quod inhonestum et turpe est.

Cur autem ea Paulus inhonesta appellet, hanc adfert rationem Augustinus lib. 29. contra Faustum cap. 4., *quia non habent eam speciem decoris, quam membra, quae in promptu locata sunt.* Verum id corrigit, ac veriorem rationem adfert lib. 2. retractationum cap. 7. *Sed,* inquit, *probabilior in aliis postea scriptis nominis reddita ratio est, cur ea dixerit etiam Apostolus inhonesta; propter legem scilicet in membris repugnantem legi mentis, quae de peccato accidit, non de prima nostrae institutione naturae.* Sic ille, respiciens nimirum ad haec et similia loca librorum suorum, quos postea scripsit, ut lib. 14. de civ. Dei cap. 26., lib. de pecc. orig. cap. 34., lib. 1. de nupt. et concup. cap. 6. et lib. 2. cap. 9.; denique contra Julian. loco superius citato, ubi post alia sic ait: *Quae igitur Deus honesta fecerat, dixit Apostolus inhonesta. Causam requiro. Si hoc non peccato factum est, unde factum est? Quis honesta Dei opera dehonestavit, ut ea inhonesta sanctus Apostolus diceret? utrum habitudo, in qua est solertia creantis? an libido, in qua est poena peccantis? Nam etiam nunc, quod Deus ibi facit, honestum est; quod origo contrahit, inhonestum. Et tamen contributum est divinitus sensui naturali, ut, quod dehonestavit concupiscentia, contegat verecundia.* Sic ille. Patet ex his, inter ignobilia sive inhonorata membra, et ea, quae inhonesta vocat Apostolus, id esse discriminis, quod illa removentur ab aspectu hominum propter sordes sensibus ingratas et molestas, quibus egerendis deserviunt, ista vero propter pudendam turpitudinem propter quam etiam dictum est supra cap. 6., quod, *qui fornicatur, in corpus suum peccat.*

Per membra inhonesta possunt intelligi in ecclesia vel homines conjugati propter pudendam libidinem, sine qua non potest actus conjugalis exerceri (qui tamen non ideo contemnendi sunt; sed suo loco et ordine honorandi, tamquam a Deo conjuncti ad opus humano generi necessarium), vel qui propter crimen aliquod a se commissum infames sunt aut infamia digni. Nam caeteri fideles magis esse debent solliciti pro conservando vel redintegrando talium honore et tegendo vel abolendo dedecore, praesertim apud eos, qui foris sunt, ne male audiat religio_

Christiana, quam pro sanctis, qui hujusmodi sollicitudine fratrum non egent. Atque hoc significatur per id, quod sequitur:

24. *Honesta autem nostra nullius egent.* Graece: *non opus habent,* scilicet honestate forinsecus adhibita per tegumentum, ut facies, os, oculi, manus, quia nihil habent turpitudinis, propter quod abscondi debeant et contegi. Observa, lector, ex superioribus tres membrorum differentias; primam firmorum et infirmorum; secundam nobilium et ignobilium; tertiam honestorum et inhonestorum.

Sed Deus temperavit corpus. Temperavit, Graece συνεκέρασε, *contemperavit,* vel, ut vertit interpres Theophylacti, *commiscuit,* id est, ex tanta membrorum varietate unum fecit. Ita quidem Graeci exponunt, tamquam diceret Apostolus: Ordinatissime corpus ex membris composuit, velut temperatura quadam, ut sibi mutuo sint auxilio. Alii vero: Temperavit corpus, inquiunt, membris indignioribus addendo supplementum seu compensationem quandam externi honoris. Cui commentario favet, quod sequitur:

Ei, cui deerat, abundantiorem tribuendo honorem. Tribuendo, Graece δοὺς, *dans, tribuens.* Et sensus est: Ei membro, quod secundum se caret honore, qualia sunt, quae jam dixit ignobilia et inhonesta, aliunde majorem procurans honorem, scilicet eum, de quo locutus est versu praecedenti. Ubi nota, Apostolum nunc adscribere Deo, quod ante dixerat nos facere. Faciunt enim homines quodam instinctu naturae, cujus Deus autor est. Nam et Deus ipse legitur primis parentibus ad tegendam eorum nuditatem, utique inhonestam et erubescendam, fecisse tunicas pelliceas, eosque induisse. Gen. 3.

25. *Ut non sit schisma in corpore. Schisma,* id est, *dissidium, scissura* apud Augustinum. Persistit enim Apostolus in prosopopoeia membrorum, secundum quam esset tumultus ac dissidium in corpore, si membra per se honoris expertia, et tamen reliquo corpori subservientia, nullum honoris supplementum acciperent ab aliis membris. Eodem igitur modo et mysticum corpus contemperavit Deus, dum ordinavit et voluit, ut aliorum membrorum ignobilitas aut dedecus ab aliis, honore quodam attributo, tegeretur. Quae res multum facit ad unitatem conservandam et schismatum occasiones avertendas. Non enim aliter imperfectiora membra in compage corporis mystici contineri possent.

Sed idipsum pro invicem sollicita sint membra. Mendosi sunt codices, in quibus habetur: *Sed in idipsum.* Graeca legunt: ἀλλὰ τὸ αὐτὸ, *sed idipsum,* ut est in optimis quibusque manuscriptis, pro quo legit Augustinus: *sed idem ipsum.* Addendae praepositionis occasio fuit ex eo, quod dicitur: *sollicita sint.* Atqui in Graeco verbum est μεριμνῶσι, quod aeque reddas uno verbo Latino: *curent.* Idipsum igitur curare, est in commune consulere, quod fit, dum membra alia pro aliis sollicitudinem gerunt supplendo, quod cuique deest, tegendo, fovendo, remedia adhibendo etc. Cujus sollicitudinis instinctum naturalem membris indidit Deus, ut non sit in corpore schisma, per quod, unitate amissa, corpus esse desinat. Sic igitur et in corpore mystico fieri oportet.

26. *Et si quid patitur unum membrum, compatiuntur omnia membra. Et si quid,* Graece: καὶ εἴτε, *et sive,* quemadmodum et Augustinus legit; eamque lectionem postulat alterum colon huic respondens: *sive gloriatur* etc. Notandum etiam, in Graecis Complutensibus et regiis pro συμπάσχει, *compatiuntur,* legi subjunctivum: συμπάσχῃ, *compatiantur;* ac similiter in parte sequenti pro: συγχαίρει, *congaudent,* legi: συγχαίρῃ, *congaudeant.* Atque eo modo Latine scriptum vidimus in illo mirae vetustatis codice Laudensi, cujus et alias memini. Quam lectionem ipse Pauli contextus exigere videtur. Praecedit enim: *ut non sit schisma in corpore,* unde sequentia dependent, efferenda eodem modo subjunctivo, licet alii hunc versum a praecedenti separent, illative exponentes:

Itaque si patitur unum membrum, *compatiuntur* etc.

Porro quod dicit Apostolus, in corpore naturali manifestum est, eamque rem exemplo pulchre declarat Augustinus in enarr. Psalm. 130.: *Numquid,* inquiens, *quia in corpore pes quasi longe videtur ab oculis, quando forte pes spinam calcaverit, deserunt oculi? et non, sicut videmus, totum corpus contrahitur, et sedet homo curvatus spina dorsi, ut quaeratur spina, quae haesit in planta? Omnia membra, quidquid possunt, faciunt, ut de infimo et exiguo loco spina, quae inhaeserat, educatur.* Haec ibi. Sane videmus, etiam in bestiis, aliquo membro male affecto, statim caetera non solum moveri naturali sollicitudine pro medela et salute illius membri, verum etiam communem inde passionem ac dolorem contrahere sic, ut, uno membro dolente, totum corpus aegre sese habeat. Quam affectionem Graeci συμπάθειαν vocant, nos condolentiam appellare possumus. Ad hunc modum et in corpore mystico singulorum membrorum passiones et infirmitates per affectum charitatis et misericordiae debent omnibus esse communes. Quod quidem in se ipso praestitit Apostolus secundum illud, quod ait in epistola secunda cap. 11.: *Quis infirmatur et ego non infirmor?* Nam et haec ipsa passionis per charitatem communio facit ad levamen membri patientis. Unde Augustinus epist. 133. ad Italicam scripta: *Nescio, quomodo minus fit,* inquit, *quod patitur unum membrum, si compatiuntur alia membra. Nec ipsa mali relevatio fit per communionem cladis, sed per solatium charitatis.*

Ex hoc loco, ubi docet Apostolus, ejusdem corporis membra invicem esse sollicita, et, uno patiente, caetera compati, bene colligunt catholici doctores, sanctorum animas, cum Christo regnantes suis orationibus nos adjuvare, et nos itidem nostris suffragiis animas, quae sunt in poenis purgatoriis, adjuvare debere, ut qui tam cum illis, quam cum his sub uno capite Christo simus ejusdem corporis, id est, ecclesiae membra. Compatiuntur autem beati nostris malis, non doloris affectu, sed amoris, quatenus ex charitate student a nobis, ut communibus membris, etsi longe infra se positis, avertere et profligare mala, quae patimur.

Sive gloriatur unum membrum, congaudent omnia membra. Gloriatur, Graece δοξάζεται, *glorificatur.* Sicque legit commentator Ambrosii, necnon Augustinus passim, ut lib. 21. cont. Faust. cap. 8., tract. 3. in 1. epist. Joan., et lib. de contin. cap. 10. Cyprianus autem epist. 12. et 52. ita legit: *Et si laetatur unum membrum, collaetantur et caetera membra.* Item Sedulius: *sive laetatur.* Noster interpres si vertit: *gloriatur,* usus est eo verbo passive pro eo, quod est: gloria afficitur; sicut interdum usurpat verbum: *operatur,* de quo vide, quae dicemus ad illud Galat. 5.: *Fides, quae per charitatem operatur.* Certe S. Thomas in hunc sensum exposuit: *Sive gloriatur,* inquit, *id est, quocumque modo vigoratur unum membrum, congaudent omnia membra; quatenus scilicet vigor unius membri in adjumentum cedit aliorum membrorum.*

Igitur glorificatio membri in corpore naturali ea debet intelligi, qua membrum aliquod bene disponitur, velut dum ex aegro fit sanum, ex imbecilli robustum. Tunc enim omnia membra condelectantur, ut exponit Cajetanus, delectatione quadam naturali, quae non aliud est, quam quies in bona dispositione, quam quietem ex unius membri passione amiserant. Consimiliter in corpore Christi, quod est ecclesia, debet unumquodque membrum alteri cuique bene habenti congratulari et congaudere, juxta quod idem Apostolus praecipit Rom. 12.: *Gaudere cum gaudentibus.* Siquidem *et gaudium est Angelis Dei super uno peccatore poenitentiam agente,* Luc. 15.

27. *Vos autem estis corpus Christi.* Hic jam accommodat similitudinem corporis naturalis ad mysticum, alloquens fideles: Vos, inquit, estis corpus Christi mysticum. Vos, id est, ecclesia, in qua volo omnia, quae de corpore naturali

dixi, per similitudinem intelligi et compleri. Quae res jam supra secundum ea membra, quae Apostolus nominavit, a nobis explicata est.

Et membra de membro. Graeca, quae nunc exstant, ita habent: καὶ μέλη ἐκ μέρους, *et membra ex parte,* quod et Origenes legit homilia 7. in Levit.; eamque lectionem Graeci commentatores sic exponunt: Non vos soli estis corpus Christi, neque estis omnia ejus membra, sed pars quaedam membrorum. Sunt enim et alia corporis Christi membra plurima aliis in locis. Origenes autem interpretatur membra ex parte subjecta suo capiti, id est, Christo, non autem ex integro, quia secundum spiritum, non secundum carnem subjecta sunt, hac vita durante. Cui sensui convenit, quod etiam sequenti capite de tempore vitae praesentis dicitur: *Ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus,* id est, imperfecte.

Potest et hoc modo exponi: Singuli vos estis particularia ac singula membra corporis Christi; et proinde non unus omnia habet dona, sed quisque suum, tamquam unum aliquod membrum corporis suo loco et officio contentum. Quem sensum etiam vult, quod in Syriaco legitur: *Et membra in loco vestro,* sive *in locis vestris.* Id est, prout quisque diversum in corpore locum obtinet ac functionem, ut symmetria servetur. Et hic quidem sensus Apostolico textui bene congruit.

Caeterum noster interpres, una litera variata, legit in Graeco: ἐκ μέλους, id est, *ex membro,* vel *de membro.* Legitur id quidem etiam in textu commentarii Ambrosii, verum ipse commentarius Graecae lectionis interpres magis esse videtur. Sic enim loquitur: *quia non omnes possumus eadem, sed singuli pro qualitate fidei gratiam habemus concessam.* Quod si vere scriptum est a Paulo ἐκ μέλους, *de membro,* videri potest allusisse ad illud dictum in typo et persona Christi de ecclesia: *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea,* Gen. 2. Nam illuc sine dubio respiciens idem Apostolus Ephes. 5. dixit: *Quia membra sumus corporis ejus, de carne ejus, et de ossibus ejus.*

Igitur *membra de membro* Christo, quia membra corporis, in quo Christus caput est; ideoque membra de carne et ossibus ejus, juxta sensum in ejus loci commentario reddendum, quem etiam hic inter tres sensus primum adfert Thomas. Nam secundus, quem recitat, membra de membro, id est, ex me Apostolo vestro, qui membrum ejusdem sum corporis, dependentia, non multum habet probabilitatis. At tertius ejusmodi est: *Distinguimini et ordinamini ad invicem, sicut unum membrum ad aliud.* Cui sensui, proinde et Latinae lectioni, favet impense locus Rom. 12. huic similis, ubi, de membris in uno corpore non eundem actum habentibus allata similitudine, subjungit Apostolus: *Ita multi unum corpus sumus in Christo; singuli autem alter alterius membra.* Videtur enim illud ipsum verbis nonnihil diversis dicere hoc loco: *Vos autem estis corpus Christi, et membra de membro.*

Quare *membra de membro* non aliud erit, quam *singuli alter alterius membra,* id est, *membra invicem connexa et dependentia,* ut Gaignaeus exponit, ac si dicat Apostolus: Estis in hoc corpore commembres, ac propterea mutuis operis atque officiis inter vos varie distributis adjuvandi. Sensus profecto congruentissimus huic loco.

28. *Et quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia.* Graece: καὶ οὓς μὲν, *et hos quidem,* sive: *et alios quidem,* licet antapodoton desideretur, de quo supplendo dicemus infra. Similitudinem corporis naturalis adaptat ecclesiae ea parte, qua dixerat: *Nunc autem posuit Deus membra, unumquodque eorum in corpore, sicut voluit.* Hoc enim, quod dixit, Deum posuisse et ita voluisse, praecipue studet inculcare Corinthiis, ut quisque suo loco, quem ei Deus, assignavit, et dono, quod dedit, contentus vivat. Recenset autem ea dona, quae potissimum erant apud Corinthios in admiratione, et ambitiosius ab eis appetebantur; ordine tamen ea

digerens, non aestimationis illorum, sed suae dignitatis. Hunc enim ordinem significant adverbia, *primum, secundo, tertio* etc. Quae res a Chrysostomo caeterisque Graecis expositoribus diligenter est annotata.

Primum Apostolos. Jungendum hoc cum eo, quod dixit: *Et alios quidem.* Et quia non sequitur redditio particulae: οὓς μὲν, supplenda est oratio ad istum modum: Et alios quidem ac primum constituit Apostolos; alios autem ac secundo loco prophetas, alios ac tertio loco Doctores etc. Apostolos intelligit eos, qui praedicabant Evangelium apud infideles, et ecclesias fundabant; maxime, qui vel a Christo in terris adhuc agente, quales primi duodecim, vel per revelationem factam divinitus, ut Matthias, Paulus, Barnabas, hujusmodi legationem accepissent. Quamquam hoc nomen etiam ad alios, absque peculiari revelatione missos, postea coepit extendi, ut Rom. ultimo: *Qui sunt nobiles in Apostolis.* Vide, quae commentati sumus ad illud Rom. 1.: *Vocatus Apostolus.*

Caeterum Apostolis merito primus inter ecclesiae membra locus adscribitur, quia sunt ecclesiae fundamenta, Ephes. 2. et Apoc. 21. Unde et ecclesiarum principes ac fidei duces a Patribus vocantur. Affectabant autem apud Corinthios hoc nomen obtrectatores Pauli, quos ipse pseudoapostolos vocat: *transfigurantes se in Apostolos Christi*, 2 Cor. 11.

Quaeret aliquis, cur in hoc ordine excellentium membrorum Ecclesiae non ponatur, et quidem suo, id est, primo loco summus Pontifex. Haec enim sectariorum quorundam adversus primatum Petri et successorum ejus objectio est. Breviter respondeo: Paulum hic non agere de gradibus hierarchicis; alioquin Episcopos, presbyteros, diaconos, ex quibus proprie ecclesiastica constat hierarchia, praetermittere non debuisset; sed recensere quaedam Ecclesiae membra praecipuis Spiritus sancti charismatis insignia, sive constituta sint in ordine hierarchico, sive non. Similis est locus Ephes. 4., ubi ad illud: *Alios autem pastores et doctores,* pleniorem ejusdem quaestionis reperies explicationem.

Secundo Prophetas. Non eos, qui de Christo venturo praenuntiarunt, quos una cum Apostolis in Ecclesiae fundamento collocat Paulus Ephes. 2. Nam hujus generis Prophetae jam in ecclesia non erant. *Lex enim et Prophetae usque ad Joannem*, Luc. 16. Sed eos dicit, qui ex inspiratione divina vel futura aliqua praedicebant, vel Scripturas exponebant. Tales in ecclesia fuerunt Agabus, et quatuor filiae Philippi, et Prophetae Antiochenae Ecclesiae, et alii, de quibus omnibus in Actis Apost. cap. 11. 13. 15. 21. Plura de his infra cap. 14.

Tertio Doctores. Id est, eos, qui non quidem ex revelatione sibi facta, sed tamen peculiari dono adjuti, traditam ab Apostolis et Prophetis fidei morumque doctrinam fidelibus exponunt. Hos etiam Lucas Actor 13. Prophetis postposuit, ac rursum Paulus Ephes. 4. Porro mirum cuipiam videatur, cur Apostolus in hoc catalogo membrorum Ecclesiae dona quaedam omittat in superiori donorum enumeratione posita, quae incipiebat a versu 8. Non enim hoc loco referuntur sermo sapientiae, et sermo scientiae, deinde nec fides, nec discretio spirituum. Sed sciendum, illa omnia huc facile revocari. Nam ad Apostolos et Prophetas maxime pertinet sermo sapientiae; ad doctores sermo scientiae; sed et discretio spirituum Prophetas perficit. Denique charisma fidei, quae fides miraculorum vocatur, parens est duorum, quae nunc proxime sequuntur.

Deinde virtutes. Seu *potestates,* Graece δυνάμεις. Id est, eos, per quos fiunt operationes virtutum, quas superius interpretati sumus miracula majora, hoc est, a potentia naturali remotiora; quale est mortuo vitam reddere. Horum effectores appellat virtutes, simili locutione, qua Angelici quidam spiritus virtutes in Scripturis appellantur, ut Psalmo 102.: *Benedicite Domino omnes virtutes ejus.* Nam virtutes hic ad personas referri, perspicuum est ex eo, quod postea repetens

dicit: *Numquid omnes virtutes?* Observa, gratiam miraculorum ab Apostolo postponi Prophetiae et doctrinae.

Exinde gratias curationum. Graece: εἶτα χαρίσματα ἰαμάτων, *inde dona sanationum;* subaudi: posuit Deus in quibusdam, vel: contulit ac distribuit quibusdam. Hic enim Apostolus sermonem mutat, a personis transiens ad res, id est, ad dona personis impertita. Cur autem hoc donum postponat virtutibus, intelligi potest ex supra dictis. Est enim minus a natura remotum, sanare hominem per miraculum, quam virtutes operari; ac proinde minus, quam illud, utile erat ecclesiae ad infideles convertendos fidemque Christi plantandam.

Opitulationes. Graece ἀντιλήψεις, quas alii *subventiones, subsidia,* alii, Graecam vocem expressius Latine reddere volentes, *susceptiones* vertunt. Et quidem Latini fere exponunt de iis, qui cooperantur et opitulantur episcopis in instituenda ac regenda plebe fidelium, ut sunt parochi, decani, archidiaconi, quos episcoporum adminicularios quidam appellant. Verum si hos intelligas, jam non servabitur ordo dignitatis in ista donorum enumeratione. Constat enim, haec ministeria digniora esse miraculorum donis. Adde, quod hujusmodi opitulationes pertinent ad numerum doctorum, quos tertio loco posuit Apostolus, quo pertinent ipsi quoque episcopi. Propter quod Ephes. 4. conjunxit pastores et doctores.

Cajetanus opitulationum vocabulo significari putat *ordinem eorum, qui in ecclesia Dei operibus misericordiae vacant.* At hoc munus debet omnibus fidelibus esse commune; Paulus autem de iis agit, quae nec sunt, nec esse debent omnibus communia.

Quocirca melius hoc donum interpretantur alii de eo, per quod divinitus acceptum quis aptus est ad fovendum aegrotos ac debiles, iisque ministrandum, ut fit in nosocomiis. Non enim omnes boni fideles ad hujusmodi ministerium apti sunt. Hoc autem minus est, quam donum sanandi infirmos per miraculum. Hic commentarius est Chrysostomi, Theophylacti et Oecumenii, idemque Scripturae consentaneus, in qua Graecum verbum ἀντιλαμβάνεσθαι frequenter accipitur pro suscipere; quomodo, velut manu porrecta, suscipiuntur infirmi seu corpore, seu animo, ut Actor. 20.: *Sic laborantes oportet suscipere infirmos;* Luc. 1.: *Suscepit Israël puerum suum;* Psalm. 3.: *Dominus suscepit me.* Hinc ἀντιλήπτωρ, *susceptor, adjutor,* dictio frequens in Psalmis. Igitur hoc donum opitulandi mihi videtur idem esse cum eo, quod Apostolus Rom. 12. significavit illis verbis: *Qui miseretur, in hilaritate.* Vide ejus loci commentarium.

Gubernationes. Hac voce quidam existimant significari parochiales presbyteros, quibus gubernatio committitur particularium plebium. Sed hoc quam parum sit probabile, jam ostendimus. Itaque magis placet Theophylacti et Cajetani sententia, qui hoc exponunt de ministerio eorum, qui praesunt administrationi rerum temporalium, quae a fidelibus oblatae sunt Ecclesiae. Erat enim et hoc peculiare donum, non omnibus congruens, ac forsitan idem cum eo, quod Rom. 12. significatum est illa parte: *Qui tribuit, in simplicitate.* Nam tribuere illic impertire et dispensare est. Opitulationibus autem hoc loco postpositum est, quia versabatur in rebus tantum externis. Syrus paraphrastes hanc partem cum superiori de personis interpretatus est: *opitulatores* sive *adjutores*, et *gubernatores.*

Genera linguarum. Id est, donum loquendi diverso genere linguae. Annotant expositores, praesertim Graeci, postremo nominatum ab Apostolo donum hoc, quod a Corinthiis maximi fiebat, et primo fere loco expetebatur, tamquam aliquid admirabile et gloriosum. Atqui Paulus studiose ac merito posuit in extremis, quia minorem caeteris utilitatem adfert, si solum sit; quemadmodum docetur infra cap. 14. Quapropter, et caeteris donis in ecclesia manentibus, illud solum jam olim cessavit, utpote in eum finem initio concessum, ut significaretur, Eccle-

siam per omnes gentes dispersam omnium linguis locuturam. Qua significatione completa, debuit utique signum cessare, simili ratione, qua in adventu Christi cessarunt figurae veteris Testamenti.

Interpretationes sermonum. Haec pars in Graeco et Syriaco non habetur, et interpretes Graecos eam non legisse, ex eo manifestum est, quia non solum non exponunt, verum diserte affirmant, donum linguarum ultimo loco ab Apostolo positum esse. Dicunt hoc ipsum, post glossam ordinariam, Lombardus et Hervaeus. Sed et interlinealis glossae super hanc partem annotatiuncula est: *In plerisque vacat.* Nam et Pelagius, Primasius, Sedulius, Haimo in suis commentariis non attingunt, et veteres concordantiae nihil ejus habent, et in multis codicibus tam scriptis, quam impressis non legitur.

Suspicio est, huc attextam esse vel ex superiori catalogo, ubi secundum nostros codices ultima ponebatur *interpretatio sermonum;* vel ex subsequenti donorum repetitione, in qua similiter ultimum est illud: *Numquid omnes interpretantur?* Verumtamen iis libris, in quibus haec pars legitur, favet commentator Ambrosii, qui eam et legit, et exponit. Nec est improbabile, primaevam lectionem Graecam hanc fuisse: *interpretationes linguarum,* ut supra; sed propter homoeoteleuton cum eo, quod proxime praecedit, ut fit in talibus, excidisse. Sensum autem repete ex superiore versu 10.

29. *Numquid omnes Apostoli?* Ac si dicat: Minime. Nam, ut supra dixit, *si totum corpus oculus, ubi auditus?* etc. Si enim omnes fideles sint Apostoli, ubi erunt in corpore mystico, qui ab Apostolis doctrinam accipient? Docet igitur his erotematis, ut in humano corpore, sic et in Ecclesia diversorum membrorum oportere esse diversa officia, nec omnibus omnia donari debuisse.

Numquid omnes Prophetae? Eadem responsio negativa. Nec repugnat, quod Moyses Num. 11. dicit: *Quis tribuat, ut omnis populus prophetet?* Non enim absolute Moyses optabat, ut omnes in populo Prophetae essent; sed non volebat suae personae dignitatem, pro qua minister ejus Josue zelo praepostero movebatur, obstare, quo minus omnes prophetarent. Hoc enim praecedit: *Quid aemularis pro me?* tamquam diceret: Quod ad meam attinet personam, facile patior, atque etiam opto, gratiam prophetiae, quae in me est, omnibus esse communem; nec volo, quemquam ab ea prohiberi mea causa. Et sane hoc animo, quo Moyses, debent esse omnes illi, in quos egregia dona a Deo collata sunt, ut nec alios despiciant, nec eis invideant similia; sed, quantum quidem ad ipsos, optent et cupiant, suas dotes esse omnium.

Numquid omnes Doctores? Absurdum. Si enim omnes in Ecclesia Doctores, ubi in ea discipuli? Liquet ergo, veram Ecclesiam Christi non esse apud eos, qui omnes se Doctores profitentur, omnes sacram Scripturam interpretantur, omnes de quaestionibus in religione controversis judicant, id est, apud sectarios nostri temporis.

30. *Numquid omnes virtutes?* De personis hoc dici, manifestum est. Virtutes enim appellat eos, per quos fiebant virtutes, hoc est, miracula majora.

Numquid omnes gratiam habent curationum? Gratiam, Graece χαρίσματα, *dona,* ut legitur in commentario Ambrosii. Verisimile est, interpretem scripsisse: *gratias,* uti paulo ante. Locus hic etiam ad sanctos cum Christo regnantes aliquo modo referri potest. *Sicut enim,* inquit Augustinus Epist. 137., *non omnes sancti habent dona curationum, ita nec in omnibus sanctorum memoriis ista fieri voluit ille, qui dividit propria unicuique, prout vult.* Caeterum opitulationes et gubernationes hoc loco brevitatis causa praetermisit Apostolus, aut ideo forte, quod non essent haec dona magnopere a Corinthiis expetita.

Numquid omnes linguis loquuntur? Haec interrogatio, post alias posita, Corinthiorum increpatio est, qui volebant omnes loqui linguis.

Numquid omnes interpretantur? Sub-

audi: *linguas.* De hoc dono, quale sit, et quare dono linguarum adjungatur, dictum est superius. Sentit enim Apostolus, nec omnes quidem eos, qui loquuntur linguis, posse interpretari, quod loquuntur. Itaque haec additio facit etiam ad prioris doni, id est, linguarum, depressionem, utpote quod sine dono interpretandi vix habeat utilitatem.

31. *Aemulamini autem charismata meliora. Meliora, κρείττονα,* praestantiora. Pro quo legitur in quibusdam exemplaribus: *μείζονα,* majora, quomodo citat hunc locum Origenes in epist. ad Rom. 12., et Hieronymus lib. 2. dial. cont. Pelag. cap. 6., tametsi Theophylactus et Oecumenius post Chrysostomum studiose annotant, Apostolum non dixisse *majora,* sed *meliora,* id est, ad Ecclesiam juvandam utiliora, cum alioqui in spiritualibus ea majora dicantur, quae sunt meliora. Retinet autem interpres hoc loco Graecam vocem *χαρισμα,* quum alibi semper eam Latine reddat, ut: *gratiam, donum, donationem.* Tertullianus lib. 1. ad uxorem, cap. 3., *meliores donationes* legit. Porro dubium est, *aemulamini* cujus modi sit. Tam enim Graecum, quam Latinum, vel indicative, vel praeceptive potest accipi. Photius apud Oecumenium censet, indicativum esse; et quidem legi vult cum interrogatione, qua Corinthios reprehendat Apostolus, quod ambitiose ad maxima quaeque charismata anhelarent, quasi dicat: Ambitis vero dona potiora? En, vobis demonstrabo, quod omnibus illis potius sit ac majus. Exstat idem sensus apud Theodoretum, sub nomine tamen alieno, quasi minus eum probet, ut nec probandus est. Non enim Corinthii revera aspirabant ad dona meliora; quippe qui donum linguarum, quod paene extremum erat, multis melioribus anteponebant.

Igitur alii praeceptive exponunt verbum *ζηλοῦτε, aemulamini,* tamquam exhortetur illos Apostolus ad ea dona conquirenda, non quae vulgi judicio majora sint, id est, admirabiliora; sed quae ad usum Ecclesiae potiora. Qui sensus haud dubie melius explicat mentem Apostoli. Nam initio cap. 14. repetit et prosequitur eandem exhortationem, dicens: *Aemulamini spiritualia, magis autem, ut prophetetis;* et in fine tandem concludit: *Aemulamini prophetare.*

Verum, ni fallor, plenius explicabitur mens Apostoli, si non absolute, sed tantum ex hypothesi aemulationis accipiatur ista exhortatio. Non enim exhortandi erant fideles ad aemulandum, exempli causa, donum operandi virtutes et sanitates, id est, gratiam patrandi miracula, quae periculosa est tentatio; *et multi talia desiderantes ceciderunt,* ait Augustinus in enarrat. Psalmi 90. Sed et Apostolus in superioribus ejusmodi desideria cohibet, dum charismatum diversitates non ad hominum studia refert, sed ad beneplacitum ejus, qui dividit singulis, prout vult, quique posuit unumquodque membrum in corpore, sicut voluit, per haec tacite significans, unumquemque dono sibi divinitus attributo contentum esse debere. Neque enim erant hujusmodi dona, quae gratum aut gratiorem Deo redderent habentem; sed magis talia, quae, nisi charitas medeatur, infirmos animos soleant inflare. Quare ad ea aemulanda seu consectanda (id enim aemulandi verbum hoc loco significat) non erat dandum fidelibus absolutum praeceptum.

Sensus igitur est: Quoniam aemulamini charismata, quod non prohibeo, studete consequi meliora, id est, Ecclesiae Dei utiliora. Quem utique sensum satis aperte nobis indicat id, quod dicit cap. 14.: *Quoniam aemulatores estis spirituum, ad aedificationem Ecclesiae quaerite, ut abundetis.* Certe paraphrastes Syrus, etsi sensum hunc non omnino sit assecutus, intellexit tamen in Apostoli praecepto conditionem latere: *Si aemulemini dona* etc. Jam huic intellectui quomodo non obsistant illa ejusdem capitis: *Aemulamini spiritualia,* et: *Aemulamini prophetare,* patebit ex eorum interpretatione, quam dabimus.

Et adhuc excellentiorem viam vobis demonstro. Haec sententia velut exordium

est ejus, quod agitur capite sequenti. Unde et Graeci quidam codices hinc faciunt initium novi capitis; Latini vero nonnulli ab illa parte: *Aemulamini autem charismata meliora. Excellentiorem,* Graece καθ᾽ ὑπερβολὴν, id est, *secundum excessum.* Quod nonnulli referunt ad verbum δείκνυμι, *ostendo, demonstro,* hoc sensu: Est adhuc via, quam vobis diligentissime demonstro. Sed plerique, et quidem aptius, referunt ad *viam,* et cum ea construunt tamquam adjectivum cum substantivo. Quod fecit noster interpres, dum vertit: *excellentiorem viam.* Significat enim Apostolus, viam, quam monstraturum se promittit, eximiam esse, et, ut loquuntur, excessive meliorem, id est, multuo excellentiorem iis donis, de quibus hactenus egit. Augustinus *supereminentem* legit tract. 6. in Joan., citante Beda, et alibi. Loquitur autem Apostolus de charitate, quam viam vocat, hoc est, modum ac rationem vivendi. Nam *via* pro genere vitae frequens est in Scripturis, maxime in Act. Apost. Vocat autem hanc viam prae aliis excellentem, quia per eam certissime tenditur ad Deum; non idem per alia dona.

Porro non satis liquet, utrum charitatem, de qua consequenter acturus est, velit unum esse e numero charismatum, caeteris tamen excellentius, an vero eam simul cum fide et spe, quas nominat in fine capitis sequentis, a genere charismatum distinguat. Quod secundum verius est. Nam tres istas virtutes Apostolus inter charismata nusquam enumerat; imo magis initio cap. 14. significat, charitatem ab illis esse diversam, cum ait: *Sectamini charitatem; aemulamini spiritualia,* nomine spiritualium charismata designans. Hinc ad Gal. 5. charitatem recenset inter fructus Spiritus, id est, virtutes, quibus accepti reddimur Deo, et in earum catalogo primam nominat; ubi nihil habes istorum donorum, de quibus hoc loco.

Sane Paulo Apostolo non solum charitatem, sed et fidem ac spem, quas dixi, non esse de numero charismatum, ut hic sumuntur, ex eo liquet, quia charismata non vult eadem omnibus esse communia, sed alia aliis membris attributa, tamquam propria quaedam officia seu ministeria, sicut in corpore humano. At fidem, spem, charitatem ab omnibus exigit, ut ad salutem necessaria. Neque tamen charitatem a charismatis ideo sejungit Apostolus, quia charitas ex nobis est et in nostra potestate, quemadmodum secundum suam haeresim Pelagius annotat hoc loco et ad initium capitis sequentis. Quod, a Primasio animadversum, recte catholiceque correctum est, dum e contrario annotat, charitatem in nobis diffundi per Spiritum sanctum. Sed haec causa est, quia nomen charismatis usu fidelium accommodatum erat ad ea dona significanda, quae a posterioribus Theologis appellatae sunt gratiae gratis datae.

CAPUT DECIMUM TERTIUM.

Si linguis hominum loquar et Angelorum, charitatem autem non habeam, factus sum velut aes sonans, aut cymbalum tinniens [1]). 2. Et si habuero prophetiam [2]), et noverim mysteria omnia et omnem scientiam, et si habuero omnem fidem ita, ut montes transferam [3]); charitatem autem non habuero, nihil sum. 3. Et si distribuero in cibos pauperum omnes facultates meas, et si tradidero corpus meum ita, ut ardeam; charitatem autem non habuero nihil mihi prodest. 4. Charitas

1) Rom. 13, 8. seq. 2) Cap. 14, 3. 3) Cap. 12, 9. Matth. 17, 20.

patiens est, benigna est; charitas non aemulatur, non agit perperam, non inflatur, 5. non est ambitiosa, non quaerit, quae sua sunt, non irritatur, non cogitat malum, 6. non gaudet super iniquitate; congaudet autem veritati, 7. omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. 8. Charitas numquam excidit, sive prophetiae[1]) evacuabuntur, sive linguae cessabunt, sive scientia destruetur. 9. Ex parte enim cognoscimus, et ex parte prophetamus. 10. Cum autem venerit, quod perfectum est, evacuabitur, quod ex parte est. 11. Cum essem parvulus, loquebar ut parvulus, sapiebam ut parvulus, cogitabam ut parvulus. Quando autem factus sum vir, evacuavi, quae erant parvuli. 12. Videmus nunc per speculum in aenigmate; tunc autem facie ad faciem. Nunc cognosco ex parte; tunc autem cognoscam, sicut et cognitus sum. 13. Nunc autem manent fides, spes, charitas; tria haec; major autem horum est charitas.

SUMMARIUM CAPITIS DECIMI TERTII.

Docet, non habenti charitatem caetera dona nihil prodesse. Virtutes et opera charitatis recenset, ipsamque, caeteris eo, quod ex parte sint, cessantibus, ostendit permansuram, fide etiam ac spe majorem esse.

Monstrat Apostolus hoc toto capite viam, quam promisit, excellentiam charitatis adstruens non solum supra charismata, de quibus jam egerat, verum etiam supra socias virtutes, fidem et spem.

1. *Si linguis hominum loquar et angelorum.* Quoniam Corinthii donum linguarum prae caeteris admirabantur, sive quia primum hoc Apostoli acceperant, descendente super ipsos Spiritu sancto, Act. 2., quae ratio est apud Theodoretum; seu potius, quia per se tale est, ut hominem vulgo faciat admirabilem magis, quam scientiae, quae de rebus sunt; idcirco Paulus ab eo capit exordium. Si, inquit, dono linguarum ita polleam, ut omnium gentium linguis loquar, imo et angelorum. Hoc addidit, secundum Cajetanum, ut locutioni sensibili, quae per linguas hominum significatur, adjungeret locutionem intellectualem, qualis est angelorum, de qua disputant theologi, nominatim S. Thomas etiam hoc loco; vel potius, secundum alios, ut hoc schemate sermonis, aliquid humanis linguis excellentius significaret, quomodo dicimus, egregia forma vel ingenio juvenem habere vultum vel ingenium angelicum. Nam angelos proprie linguas seu linguarum genera non habere, constat apud omnes doctos, etiam eos, qui corpora quaedam subtilia illis tribuunt. Sed si linguas haberent, essent illae profecto linguis omnium hominum praestantiores, in quantum eorum natura praestantior est humana. Non est hic de eloquentia sermo, sed de generibus linguarum. Unde sensum Apostoli non reddunt, qui linguas angelorum interpretantur angelicam, id est, eximiam quandam gratiam dicendi.

Charitatem autem non habeam. Quid nomine charitatis intelligat Apostolus, paulo post exponemus. Loquitur autem in prima persona, ut ostendat, se neminem excipere a generali sententia.

Factus sum velut aes sonans, aut cymbalum tinniens. Velut non est in Graeco, sed a quopiam additum expli-

---

[1]) Cap. 14, 3.

candae sententiae causa, quemadmodum et adjecit Syrus paraphrastes. Augustinus sine eo legit: *Factus sum aeramentum sonans,* serm. 50. de verbis Domini, et lib. 15. de Trin. cap. 18. Cymbalum apud veteres instrumentum erat sonorum magis, quam musicum, quo mulieres utebantur, a Cajetano satis curiose descriptum. *Tinniens,* Graece *ἀλαλάζον,* quod etiam significat, *jubilans, ululans, exultans.* Faber vertit *jubilans,* ut opponatur linguis angelorum Deo jubilantium. At revera cymbalo adjectum non aliud significat, quam quod noster interpres et alii verterunt.

Comparat Apostolus eum, qui linguis loquitur charitate vacuus, aeri sonanti et cymbalo tinnienti, vel quia talis solum aliis prodest, non sibi, velut haec inanima, aes et cymbalum, sonando serviunt hominibus, ac se ipsa deterunt et corrumpunt. Sic enim Latini fere exponunt. (Atque huic persimile est, quod Cleanthes philosophus, referente Laërtio, dicebat, Peripateticis idem accidere, quod lyris, quae cum bene sonant hominesque oblectant, se ipsas tamen non audiunt.) Vel secundum Graecos interpretes, quia non solum sibi non prodest, sed nec aliis. Cum enim careat charitate, quae aedificat, non utique dono linguarum utitur ad aliorum aedificationem. Hic commentarius etiam apud Primasium est ac nonnullos Latinos recentiores, et convenire videtur cum eo, quod sequenti cap. dicitur, eos, qui temere et indiscrete linguis loquuntur, cum non adsit, qui interpretetur, non aedificare Ecclesiam, sed in aëra loqui, remque agere inutilem.

Valet autem etiam secundum hunc intellectum comparatio, quia aes quidem resonat, sed sonitu suo nihil certi significat, cymbalum autem tinnitu tantum delectat; neutrum vero confert quidquam ad usum vitae humanae. Nam quod ad sonum utriusque naturalem attinet, ac nisi arte pulsentur, nullius certae rei significationem igerunt audientibus; quomodo capite sequenti de tibia, cithara et tuba dicitur, nisi distinctionem sonituum, quae fit ab arte, dederint, non intelligi, quod sonatur. Unde quod ars praestat instrumentis inanimatis, id charitas praestat linguis, scilicet intellectum, utilitatem, aedificationem. Illud etiam, quod praecedit: *Charitatem autem non habeam,* exponunt iidem de charitate, qua donum linguarum applicetur ad aliorum utilitatem.

Verumtamen prior sensus magis convenit cum his, quae proxime sequuntur, ubi dicit: *Nihil sum, nihil mihi prodest,* tamquam id solum urgens, quod sibi sit inutilis. Alioqui sane constat, eos, qui dona, de quibus hic agitur, acceperunt, etsi charitate destitutos sibique inutiles, saepe tamen aliis suo ministerio prodesse, sive in exhibendis Ecclesiae Sacramentis, sive in praedicando verbo Dei, nonnumquam etiam in operandis miraculis; ut illi, qui dicturi sunt: *Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus, daemonia ejecimus, virtutes multas fecimus?* Tales multi sunt in Ecclesia mercenarii, quaerentes, quae sua sunt, non quae Jesu Christi, per quos tamen ovibus Christi salutaria doctrinae pabula praebentur.

Tales erant et illi, qui Christum annuntiabant, non sincere, sed ex contentione; de quibus Paulus Philipp. 1.: *Dum omni modo, sive per occasionem, sive per veritatem Christus annuntietur; et in hoc gaudeo, sed et gaudebo;* non utique gavisurus, si fructum ex eorum praedicatione nullum sperasset. Quod autem capite sequenti loquentem linguis absque interprete negat aedificare Ecclesiam, non ideo dicit, quod desit illi charitas, sed quia sine interprete non intelligitur.

2. *Et si habuero prophetiam. Habuero,* ἔχω, *habeam,* ut supra. *Prophetiam,* id est, donum prophetiae, quam sequenti capite linguis anteponit, cujus et in superioribus meminit. Observat S. Thomas, Paulum hoc loco ordine repetere quatuor dona ad cognitionem pertinentia, quae posuit cap. super. vers. 8. 9. 10., nempe sapientiam, scientiam, fidem et prophetiam; nisi quod hic a prophetia

incipiat. Cujus rationem existimo, quia specialiter instituit comparationem linguarum cum prophetia cap. proximo. Porro videtur ex sequentibus supplenda per syllepsin vocula: *omnem,* ut, sicut in caeteris, ita et in hoc dono quaedam excellentia seu perfectio significetur. Et quidem *omnem prophetiam* legit Augustinus, serm. 50. de verb. Dom.

Et noverim mysteria omnia. Mysteria, Latine sacramenta passim apud Augustinum. Significantur autem arcana divina ac coelestia, quorum notitiam praecedenti capite vers. 8. sapientiam vocavit. Unde et ait: *Loquimur Dei sapientiam in mysterio, quae abscondita est,* supra cap. 2. Et hinc rursum disce, sapientiam a charitate separari posse, quemadmodum et scientiam. Quod et S. Thomas agnoscit hoc loco, tacite corrigens, quod de sapientia et scientia diversum dixerat capite superiori, sermonem sapientiae et scientiae exponens.

Et omnem scientiam. Hic repetendum est: *habeam,* tametsi quidam ex proximo repetunt: *noverim scientiam.* Nam scire scientiam phrasi dicitur non inusitata, praesertim Hebraeis, ut peccare peccatum, retribuere retributionem. Scientiam intellige eandem, quam cap. praecedenti. Dicit autem *omnem,* id est, omnium scilicet eorum, ad quae scientiae donum extenditur. Neque hic de otiosa tantum scientia sermo est, sed et de ea, quae in usum expenditur docendo et scribendo, de qua Hieronymus in comment. ep. ad Gal. 5. ita loquitur: *Interpretamur Scripturas, saepe vertimus stylum; quae digna lectione sunt, scribimus; et nisi Christi causa fiant, sed memoriae in posteros et famae in populos, totus labor irritus fiet, et erimus quasi tympanum sonans et cymbalum concrepans.*

Et si habuero omnem fidem ita, ut montes transferam, charitatem autem non habuero. De ea fide loquitur, quam superius inter charismata recensuit. Et sensus est: Si fidem habeam adeo perfectam, ut per eam miracula faciam, etiam maxima factuque difficillima; quale est, hominum opinione, montem loco dimovere, et alio transferre. De qua fide Dominus in Evangelio Marc. 11.: *Quicumque dixerit huic monti: Tollere et mittere in mare; et non haesitaverit in corde suo, sed crediderit, quia, quodcumque dixerit, fiat; fiet ei.* Perfectam autem fidem dico, non a charitate, quam formatam fidem vocant Theologi, sed ab illustratione intellectus circa ea, quae creduntur et promissa sunt, cum fiducia impetrandi, quod petitur. Qua ratione fidei sit attribuenda miraculorum operatio, docte tradit S. Thomas in disputatis de potentia, quaest. 6. art. 9.

Si quaeras, an quis aliquando montem transtulerit hac fide instructus; non dubium quidem est, multos sanctos tantam habuisse fidem, qua id facerent, si res Ecclesiae ita postulasset. Nam unicuique datur *manifestatio Spiritus ad utilitatem,* ut dictum est cap. superiori. Factum autem aliquando fuisse non oportet, cum fecerint alia vel paria, vel etiam majora; quale est mortuos suscitare. Et tamen etiam hoc factum fuisse testantur autores fide digni, ut de S. Gregorio Neocaesariensi Gregorius Nyssenus in ejus vita, et Gregorius Romanus lib. 1. dialogi cap. 7.; ibidemque de S. Nonnoso Abbate; ac de aliis alii.

Jam vero cum istud fidei donum includat in se fidem Christianam et Catholicam, solida ratione contra haereticos ex hoc loco ostenditur, fidem Christianam et Catholicam a charitate separatam esse posse; quemadmodum et illud, gratiam miraculorum sine charitate consistere. Notandum hic est, ait S. Thomas, *quod fides firma etiam sine charitate miracula facit.* Sed et Hugo Victorinus in quaestionibus hujus cap. notat et inculcat, errorem hic destrui negantium, fidem esse posse sine charitate. Nota quoque est sententia Augustini lib. 15. de Trin. cap. 18., ubi cum, citatis hujus loci verbis, intulisset, quod *ipsam fidem non faciat utilem, nisi charitas,* subjunxit: *sine charitate quippe fides potest quidem esse, sed non et prodesse.* Quidam, inter

quos Erasmus in declaratione ad censuram Theologorum Parisiensium super propositione 16. 17. et 18., hoc argumentum ex Apostolo sumptum solvere conantur, dicentes, sermonem ejus esse conditionalem, in quo sit hyperbole seu fictio quaedam ad exaggerandam laudem charitatis; proinde non esse consequens, ut id, quod tali modo dicitur, evenire queat, id est, ut quis, fide montes transferens, charitatem non habeat; quemadmodum ex eo, quod ait Gal. 1.: *Licet angelus de coelo evangelizet vobis, praeter quod evangelizavimus vobis, anathema sit,* non sequitur, posse fieri, ut angelus de coelo evangelizet praeter id, quod Paulus evangelizaverat.

Et hujus suae responsionis autores adducunt Basilium et Ambrosium, quorum ille epist 75., scripta ad Neocaesarienses, cum Apostoli verba ab hujus initio capitis retulisset, ita subdit: *Non quod quidquam eorum, quae commemorata sunt, umquam sine charitate praestari possit; sed quod sanctus Apostolus, ut et ipse dixit* (in fine capitis praecedentis), *καθ' ὑπερβολὴν*, id est, *hyperbolico modo voluerit excellentiam omnia superantem isti adscribere* dilectionis *praecepto.* Alter in epist. 74., ad Horontianum scripta, arbitrari se dicit, *propositi gratia hoc dixisse Apostolum. Neque enim videtur mihi,* inquit, *qui habeat omnem fidem ita, ut montes transferat, charitatem non habere;* quod consequenter etiam censet de eo, qui noverit omnia mysteria et omnem scientiam.

Primum respondeo, Paulum non quidem affirmare, quod fuerit, aut futurus sit aliquis, qui fide montes transferat, et charitatem non habeat; satis aperte tamen eum significare, quod nihil obstet, quo minus illud contingere possit. Nam sane, sicut Apostolo nulla repugnantia est, aliquem linguarum aut prophetiae dono, aut notitia mysteriorum atque scientia excellere, quae superius nominata sunt; aut in egenos esse profusum, aut corpus flammis tradere pro Christi nomine, quae postea nominantur; et charitatem non habere: ita nihil repugnat ex ejusdem Apostoli mente, ut quis habeat fidem, qua montes transferat, et charitatem non habeat. Similiter enim de his omnibus loquitur.

Quod vero Basilius affirmat, nihil eorum, quae connumeravit Apostolus, sine charitate praestari posse; non sentit, illa dona, ne quidem si excellenter ea quis habeat, ita necessario cum charitate cohaerere, ut prorsus divelli nequeant, sed Deum non solere tantam donorum excellentiam conferre, nisi in amicos suos, ac fortasse numquam contulisse, nec collaturum esse. Hoc enim vocat, non posse praestari, scilicet potentia ordinaria, quam vocant. Excipio duo postrema, quae non dona sunt hujus loci, sed secundum genus suum opera virtutum: facultates suas effundere in pauperes, et pro Christi confessione comburendum se tradere. Constat enim, ab haereticis et schismaticis interdum talia facta fuisse.

Caeterum Ambrosii verba minorem habent difficultatem. Non enim negat, fieri illud posse; sed de facto loquitur, ac sentit, vix aut numquam contingere, ut quis fidem habeat tam excellentem, qua montes transferat, nec tamen habeat charitatem. Idque dicit opinando, nimirum utens his vocibus: *arbitror, videtur;* hoc ipsum autem et nos fatemur. Sed si fides illa tanta non eam habet necessariam cum charitate connexionem, ut non aliquando separari possit, quanto minus Christiana qualiscumque? Illud vero, quod ex epist. ad Galat. objicitur, non est simile. Nam eo loco Paulus, quo magis persuadeat, hypothesin adfert rei impossibilis; hic autem id agit ex professo, ut ostendat, charismata, quantumvis excellentia, sine charitate nihil prodesse; supponens utique, ea sine charitate haberi posse.

Nihil sum. Id est, nullius sum pretii apud Deum; nihil istorum me Deo commendat; vel, ut mox exponit: *nihil mihi prodest,* scilicet ad amicitiam et participationem Dei, et ad salutem aeternae vitae. Aquinas: *nihil sum secundum esse*

gratiae. Cajetanus: *nihil sum in esse divini consortii.* Quae omnia idem valent. Dicet aliquis: Si nihil est homo sine charitate, ergo catechumenus et fidelis poenitens, ante perceptum Sacramentum baptismi vel reconciliationis assidue se exercens in operibus pietatis, nihil est, nihil haec illi prosunt. Non enim habet charitatem, quae demum infusa divinitus accipitur in Sacramento simul cum remissione peccatorum. Respondetur, Apostolum hoc loco non secernere eum, qui remissionem peccatorum habet, ab eo, qui non habet; sed eum, qui Deum ac proximum recte et sincere, sicut diligendus est, diligit, ab eo, qui non diligit; sive ille sic diligens sit jam Deo reconciliatus, sive non.

Etenim vult hac sua doctrina Apostolus, ut opera nostra proficiscantur ex charitate, non ex cupiditate et amore sui, quomodo faciunt ea, qui honoris aut gloriae, aut pecuniae, aut voluptatis appetitu, aut alio pravo affectu moventur ad agendum quippiam; utique charitatem intelligens non habitum illum amicitiae hominis cum Deo, per quem et amicus et filius Dei quis constituitur heres regni coelestis, quique proinde solis competit regeneratis et reconciliatis; sed affectum sinceri amoris erga Deum, ut summum nostrum ac beatificum bonum, et erga proximum ex eodem affectu diligendum. Cujusmodi quidem affectus etiam in bono catechumeno, et in fideli poenitente Sacramentum desiderante et ad Dei amicitiam aspirante debet agnosci. Quibus haud dubie prodest ad salutem et vitam aeternam, quatenus ad peccatorum remissionem Deique amicitiam perducit, et justificationis initium quoddam est; licet perfectam meriti rationem non attingat. Hanc enim sive dilectionem, sive charitatem significavit Dominus Luc. 7., dicens de peccatrice: *Remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum.*

Sic autem accipi hoc loco charitatem, imprimis objectio jam dissoluta convincit, Quis enim dixerit, catechumenum, sive poenitentem ferventer Deum orantem, jejunantem, eleemosynas largientem, peccatorum suorum veniam cum vera eorum detestatione, cumque spe et fiducia requirentem, juxta Pauli mentem ac doctrinam nihil esse, atque haec omnia nihil ei prodesse? Sed et ea, quae sequuntur in textu, satis arguunt eam charitatis acceptionem, quam dixi. Cum enim dicit Apostolus, nihil prodesse homini, si charitatis expers omnia sua distribuat in pauperes, et corpus suum flammis tradat: non sentit, nihil prodesse, quod in bonis operibus christiane se exerceat, si nondum sit receptus in gratiam et amicitiam Dei; verum de eo loquitur, qui talia faciat non ex amore Dei et proximorum, sed gloriam captans humanam, aut interim fraterno laborans odio, aut extra Ecclesiam schismati cuipiam adhaerens; quales olim fuere quidam Montanistae, Novatiani, Donatistae, Ariani, mortem oppetentes pro confessione nominis Christi, quos Ecclesia Catholica numquam martyrum honore dignata est, sed ut schismaticos et haereticos reprobavit, uti variis locis testantur Cyprianus et Augustinus, ille contra Novatianos agens, iste contra Donatistas.

His adde, quod Apostolo studium fuit, Corinthios, contentionibus deditos, et factiones ac schismata quaedam inter se facientes (quemadmodum patet ex cap. 1. 3. et 11. hujus epist.), ad amorem et concordiam fraternam revocare, et ad colenda mutui amoris officia cohortari; ideoque inter encomia charitatis mox subdit, quod sit patiens et benigna, quod non aemuletur, et caetera continuo ordine; quae cuncta proprie spectant ad proximorum dilectionem. Non autem ex eo charitatem commendat, quod faciat amicos ac filios Dei et heredes regni coelestis, aut quidquam tale. Quod tamen inter ejus laudes tacere non debuit, si commendare volebat eam duntaxat charitatem, quae cum reatu mortis aeternae non consistit. Eam generaliorem charitatis acceptionem passim agnoscit Augustinus, ut lib. 3. de doctrin. Christian. cap. 10., ubi charitatem definit *motum animi ad fruendum Deo propter ipsum, et se atque proximo propter*

Deum, et ubicumque eam vocat ac definit rectam et bonam voluntatem, bonique cupiditatem, ut lib. 12. de civitat. Dei cap. 9., et lib. 14. cap. 8.; item lib. de grat. Christi cap. 21., de grat. et liber. arbit. cap. 17., et contra duas epist. Pelag. lib. 2. cap. 9.; necnon homilia 8. inter. 50.

Caeterum Prosper lib. 3. de vita contempl., cap. 13. et 14., charitatem, de qua loquitur Apostolus, definit rectam voluntatem ab omnibus terrenis ac praesentibus aversam; atque iis notis ceu coloribus depingit, quae partim in eam charitatem competunt, quae est poenitentium, partim in eam, quae est amicorum Dei, partim in generalem rationem charitatis; quale est illud: *Sine charitate quae dicta est via, non ambulare possunt homines, sed errare.* Quod autem fatendum sit, aliquam esse Dei seu dilectionem, seu charitatem (non enim haec vocabula Scriptura distinguit, cum semper in Graeco sit ἀγάπη), quae remissionem peccatorum antecedat, quae tamen charitatis illius specialiter dictae sit inchoatio quaedam, sicut et illa hujus perfectio, plenius ostendimus ex Scriptura et patribus ad dist. 27. lib. 3. sent.

3. *Et si distribuero in cibos pauperum omnes facultates meas.* Pro quatuor vocibus: *distribuero in cibos pauperum,* in Graeco unum ac simplex verbum est ψωμίζω, quod et textus Ambrosianus uno verbo reddit: *erogavero.* Graeca vox significat, escam in frusta seu particulas divisam porrigere ac praebere in alimoniam. Nec dubium, quin de alendis pauperibus Apostolus loquatur, etiamsi *pauperum* nomen non expresserit. Sed et pro eo, quod omnes Latini codices habent: *omnes facultates meas,* et plerique Graeci: πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, in quibusdam tantum legitur: πάντα τά μου, *omnia mea.* Quod accidisse potuit propter repetitum τά. Quamquam et veteres Latini legunt: *omnia mea,* Cyprianus ad Quirinum lib. 3. test. 3., et Augustinus serm. 50. de verbis Domini.

Ex hoc loco forte quis suspicetur, Apostolum Paulum non fuisse ex eorum numero, qui dicere possent: *Ecce, nos reliquimus omnia.* Dicit enim: *Si distribuero* etc., quasi id non fecerit. Sed pari ratione probaveris, eum non habuisse fidem satis magnam, qua montes transferret, quia dixit: *Si habuero omnem fidem ita, ut montes transferam.* Igitur respondeo, Paulum, privata sua bona dissimulantem, ea dixisse, quae unusquisque fidelis dicere et cogitare debet: quaecumque et quantacumque charismata habuerit, si charitate careat, omnia nihil ei prodesse. Porro quod dixit de distribuendis in pauperes omnibus facultatibus, adduxit pro exemplo operis in speciem valde praeclari, quia magni solet hoc aestimari ab hominibus, sicut et id, quod sequitur:

Et si tradidero corpus meum ita, ut ardeam. Ita abest in quibusdam codicibus, et in antiquis concordantiis. Quibus volunt textus Ambrosianus et Primasius; item Cyprianus et Augustinus antea citati, rursumque Augustinus in enarr. psalm. 43. atque alibi, et Prosper in epist. ad Demetriadem. Denique nec Graece, nec Syriace legitur. Additum videtur exemplo partis superioris: *ita, ut montes transferam.* Sane, quod ad sensum, non redundat modo, sed et officit. Sciendum quoque, pro verbo: καυθήσομαι, *ardeam,* in quibusdam Graecis exemplaribus unius literae varietate scriptum olim fuisse: καυχήσομαι, *glorier;* quemadmodum refert Hieronymus in comm. Gal. 5., et ita refert, ut hanc posteriorem lectionem existimet veram, dicens, apud Latinos, qui legunt *ardeam,* errorem inolevisse. Qua in re Hieronymo non assentimur. Nam praeterquam quod Graecorum commentarii nobiscum faciunt, ipse Apostoli sermo, quo dicit: *Si tradidero corpus meum,* nisi addatur, ad quid tradidero, ut: *ad mortem, ad gladium, ad ignem,* mutilus et imperfectus est. Sunt enim, qui corpora sua tradunt ad mollitiem et voluptates.

Itaque convenientissime sequitur: *ut ardeam,* per quod res vehementer ardua

significatur, sicut per illud praecedens: *Si distribuero omnes facultates meas.* Addo, quod non satis apte quis dicitur corpus suum tradere, ut glorietur. Nam tradendo corpus suum, moritur; at nemo quid facit, ut post mortem glorietur ea gloria, quam Hieronymus vult intelligi, potiusque dicendum erat: *ut gloriam consequar;* quod tamen vox Graeca non significat. Denique, si scripsit Apostolus: *ut glorier*, vel: *ut gloriam consequar,* quid jam opus erat addere: *charitatem autem non habuero,* cum hoc in priori contineretur? Si enim gloriae desiderio corpus suum quis tradit, non igitur ex charitate. Dicit igitur Apostolus: *Si tradidero corpus meum, ut comburar*, utique pro confessione nominis Christi. Quod nonnulli sic intelligunt: Si non solum patiar, me tradi, sed, quod quidam martyres fecerunt, ipse me sponte tradam et offeram ad supplicium, non qualecumque, sed incendii.

Atqui verior intellectus est, ex Apostoli sententia tunc aliquem tradere corpus suum, ut ardeat, quando, data optione, ut aut Christum neget, aut ignem patiatur, eligit potius ignem pati et igne consumi, quam Christum negare; etiamsi non se ipse ad hoc supplicii genus offerat, ac multo minus (quod olim Donatistae faciebant) ipse se in ignem mittat. Ita locum hunc exponit Augustinus epist. 104. ad Donat. presb., et probat ex Scriptura Dan. 3., ubi de tribus illis viris, qui, proposito supplicio fornacis ardentis, jubebantur statuam auream adorare, *scriptum est, quod tradiderunt corpora sua, ne servirent, et ne adorarent omnem Deum, excepto Deo suo;* qui tamen nec ipsi se in ignem miserunt, nec in ignem mittendos obtulerunt, sed mitti sese permiserunt. Augustini verba videre est etiam apud Bedam in collect.

Charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest. Graece: οὐδὲν ὠφελοῦμαι, *nihil proficio,* ut legit Cyprianus, id est, nihil utilitatis capio, scilicet eo sensu, quem supra diximus. Duo nominavit opera; alterum insignis misericordiae erga proximos, alterum eximiae fortitudinis pro testimonio veritatis divinae; et utrumque magnae charitatis in Deum, Ecclesiam, proximos, si secundum se considerentur hujusmodi opera. Docet ergo, non solum charismata, quae proprie non sunt virtutes, quibus homo bonus efficitur, sed et opera virtutum, quantumvis speciosa ac suo genere praeclara et ardua, nihil homini ad salutem prodesse, si desit charitas illa, quae praestat, ut Dei gloria quaeratur imprimis et salus proximorum. Pulchre B. Augustinus in serm. 50. de verbis Domin. cap. 2., loquens de iis, *qui falso martyrii nomine in passionibus gloriantur: Ecce, venitur,* inquit, *ad passionem; ecce, venitur et ad sanguinis effusionem; venitur et ad corporum incensionem: et tamen nihil prodest, quia charitas deest. Adde charitatem, prosunt omnia; detrahe charitatem, nihil prosunt caetera.* Sic ille. Quod Hieronymus etiam iis contingere posse, qui sunt in Ecclesia, significat his verbis in commentario epist. ad Gal. 5.: *Timeo dicere, sed dicendum est: Martyrium ipsum si ideo fiat, ut admirationi et laudi habeamur a fratribus, frustra sanguis effusus est.*

Jam si quaerat aliquis, utrum patientia hominis schismatici, *qua non pro errore, qui eum ab Ecclesia separavit, sed pro veritate Sacramenti seu verbi, quae apud eum remansit, timore poenarum aeternarum poenas patitur temporales, culpanda sit, an laudanda;* et si laudanda, num *Dei donum sit, an viribus tribuenda voluntatis humanae;* et si sit Dei donum, *ad quid ei prosit.* Respondet ad haec tria B. Augustinus lib. de patientia cap. 26., 27. et 28. Ad primum quidem, laudandam esse eam patientiam, non culpandam; ad secundam, eam esse donum Dei, non tamen ex genere donorum, quae dantur filiis *illius Hierusalem, quae sursum libera est, mater nostra;* sed *quae possunt accipere etiam filii concubinarum, quibus Judaei carnales, schismatici vel haeretici comparantur.* Ad tertium, *nihil eam prodesse ad re-*

gnum coelorum obtinendum; sed existimandum, fortasse *tolerabilius illi futurum judicium, quam si Christum negando* tormenta mortemque vitasset.

4. *Charitas patiens est.* Ut noverit quisque, num in se habeat excellentissimum hoc Dei donum, id est, charitatem, deinceps ordine recenset insignes aliquot illius doni proprietates et officia, veluti notas, ex quibus agnosci queat. Unde, quantum quis certo proprietates istas in se ipso experitur et conspicit, tantum certus esse potest, se ipsam possidere charitatem. *Haec est enim charitas Dei,* inquit Joannes 1. epist. 5., *ut mandata ejus custodiamus.* Quae quidem mandata in subjunctis charitatis officiis praecipue continentur. Ac primum ait: *Charitas patiens est,* Graece μακροθυμεῖ, longanimis est; pro quo Latini veteres fere legunt: *magnanimis* aut *magnanima est,* ut commentator Ambrosianus, Tertullianus lib. de patient. cap. 12., Cyprianus lib. de unit. Eccl. et alibi, Augustinus de gratia et lib. arbitr. cap. 17.; sed ex versione minus bona. Nam voce Graeca significatur animi lenitas haudquaquam praecipitis ad iram aut vindictam. Quae virtus solet etiam apud Latinos nomine patientiae designari.

Benigna est. Graece χρηστεύεται, pro quo textus Ambrosianus: *jucunda est.* Significat enim vox Graeca comitatem et suavitatem morum, cui contraria est asperitas ac difficultas, quam morositatem vocant. Unde quidam vertit: *commoda est.* Sed melius noster interpres: *benigna est;* quod etiam Erasmus et alii secuti sunt. Nam quod apud Tertullianum legitur: *benefica est,* minus convenit; nisi quod comitatem seu benignitatem hic significatam, id est, veram et Christianam, beneficentia comitatur. Verisimile est, illud Apostolum significare voluisse, quod de se dixit supra cap. 9.: *Omnibus omnia factus sum, ut omnes facerem salvos.* Hoc enim praecipuae charitatis est, omnium moribus attemperare sese propter eorum salutem.

Charitas non aemulatur. Graece: οὐ ζηλοῖ, Cyprianus, *non zelat,* libro de zelo et livore; hoc est: *non invidet.* Nam ζῆλος, aemulatio, dum in vitio ponitur, invidia est; praesertim ubi quis dolet alteri obtigisse, quod ipse concupiebat, et non obtinuit. De eodem vide supra cap. 3., item 2 Corinth. 12., Gal. 5. et Jacobi 3. et 4. Pugnat hoc vitium fere ex diametro cum charitate, cujus est, velle bonum proximo tamquam sibi, et, si habeat, gaudere. Aliter ζηλοῦν, aemulari, capitur in fine capitis praecedentis et initio sequentis, ut iis locis videre est.

Observa, Paulum per has charitatis proprietates dictas et dicendas non tam significare, quid agat aut non agat ipsa charitas, quae qualitas animi est; quam quid agat, aut non agat homo charitate praeditus, quatenus eam habet et secundum eam operatur. Nam si quis charitatem habet, is patiens est et benignus, non invidet etc. Quamquam et ipsa charitas ad omnes hujusmodi actus imperium suum extendit, et contrarios eodem imperio repellit.

Non agit perperam. In Graeco et Syriaco repetitur a fronte *charitas.* Perperam agere Latinis dicitur, qui perverse ac praepostere agit. Graecum verbum περπερεύεσθαι, quod hic legitur, quid significet, haudquaquam convenit inter interpretes. Chrysostomus exponit: praecipitanter et inconsulte agere, quod est vitium prudentiae oppositum. Theodoretus: *curiose scrutari res alienas.* Alii: varium et inconstantem esse. Alii: insolentem esse, quod voluit Tertullianus, dum legit aut vertit: *nec protervum sapit.* Oecumenius quoque πέρπερον interpretatur temerarium aut protervum; Theophylactus vero levem, stolidum, mentis inopem. Syra versio sic habet: *Charitas non tumultuatur,* id est, non turbas et motus ciet.

Caeterum explicat hoc vocabulum Basilius regula 49. inter breviores: *Quid est,* inquit, περπερεύεσθαι? Ubi male adjecit interpres Latinus, praeoccupans autoris responsionem: *hoc est impotenter gloriari, et se ostentare.* Respondet au-

tem Basilius: *Omne, quod non ob usum necessarium, sed* διὰ καλλωπισμὸν, *id est, ornatus superflui causa, assumitur,* περπερείας *accusationem habet.* Et ante illum eodem prorsus modo locum hunc interpretatus est Clemens Alexandrinus lib. 3. paedagog. cap. 1.

Apparet igitur, Apostolum ex specie genus indicasse, ut hac parte, omnem arrogantiam et ostentationem a charitate remotam et alienam esse, significatum sit. Sunt tamen, qui existiment, Graecam vocem e Latina fluxisse, et ex ea interpretandam esse; quod fecit noster interpres, sive *perperam* adverbialiter accipias, sive *perperam* nominaliter, quod nonnullis placet, ut sit quartus casus femineus adjectivi perperus, id est, stultus, insulsus, temerarius. Omitto, quae refert Erasmus in annotat., ac plenius in adagiis de Perperis fratribus, quorum procacitas et improbitas fabulis est nobilitata, a quibus Graecum verbum περπερεύεσθαι confictum putat.

Non inflatur. Id est: Per charitatem nemo super alios superbe se extollit, aut alios infra se despicit, ut solent homines magnis donis praediti, si charitate destituantur, secundum illud: *Scientia inflat,* supra cap. 8. Quin potius charitas ab eo, quem possidet, omnem fastum excludit, quia per eam fit, ut proximum sicut se ipsum diligat. Quae ratio singulis hisce proprietatibus accommodanda est. Caeterum in verbo *inflatur* metaphora est a rebus, quae inflatu turgescunt; ita superbum hominem inflat ac turgidum reddit opinio suae excellentiae.

5. *Non est ambitiosa.* Id est, appetens honorum; quod vitium, ait Thomas, est principalis superbiae filia. Quamquam Graece non est φιλοτιμεῖται, sed ἀσχημονεῖ, quod verbum significat: inhoneste ac praeter decorem agere quippiam, aut pudefieri, qui inhonestae actionis effectus est. At Chrysostomus caeterique Graeci in eum fere sensum interpretantur, ut significetur charitas non esse *fastidiosa* (quemadmodum et vertit Erasmus), nec proximorum causa, quos diligit, respuere vilia ministeria, vel etiam indigna supplicia; quasi dicat Apostolus: Charitas non reputat sibi pudori, quod fratribus sese submittat, aut abjectum et humile aliquid vel agat, vel patiatur; quomodo Christus ad pedes discipulorum lavandos se demisit, et crucis ignominiam sustinuit.

In hunc sensum accipi potest et illa lectio, quae est apud Augustinum lib. de grat. et lib. arb. cap. 17.: *Non dehonestatur,* id est, non reputat, se dehonestari, non aestimat sibi inhonestum aut probrosum, subservire fratribus; nisi forte *(dehonestatur)* dixit interpres ille verbo deponente, id est, nihil agit inhonestum, juxta sensum priorem, qui etiam est apud Clementem Alexandrinum, ubi vertit interpres ad mentem autoris: *Non indecore se gerit.* Quo spectat etiam Tertulliani lectio: *Non protervit,* id est, nihil agit proterve. Quem sensum denique confirmat locus Apostoli supra cap. 7.: *Si quis turpem se videri existimat super virgine sua* etc., ubi in Graeco idem verbum est ἀσχημονεῖν, quod illic exposuimus: *indecenter agere.* Quamvis et, si exponatur: pudefieri, velut ob rem inhonestam, sensus ejus loci constabit.

Non quaerit, quae sua sunt. Graece τὰ ἑαυτῆς, ut *sua* reciprocum sit ad charitatem, non ad hominem, tametsi sensus eodem redit. Nam, ut superius annotavi, non tam, quid ipsa charitas agat, quam quid homo per charitatem, docere vult Apostolus. Quaerere, quae sua sunt, phrasis est Scripturae sacrae pro eo, quod Latine dicimus: omnia metiri suis commodis, et quod vulgo: quaerere semet ipsos.

Igitur quaerere, quae sua sunt, dicuntur, qui in suis actionibus privata commoda primum ac praecipue curant, eaque tum utilitati publicae, tum bono divino, quod est universale bonum, praeferunt. Hoc autem bonum est gloria Dei, quae tanto magis promovetur, quo plures ad Dei notitiam et cultum adducuntur. Et ad hoc studium incitat amor Dei, id est, charitas; ut e diverso ad quaerendum, quae sua sunt, impellit amor sui, quae est

vitiosa cupiditas. Augustinus in regula: *Charitas*, inquit, *de qua scriptum est, quod non quaerit, quae sua sunt, sic intelligitur, quia communia propriis, non propria communibus anteponit; et ideo quanto plus rem communem, quam propria vestra curaveritis, tanto vos amplius profecisse noveritis; ut in omnibus, quibus utitur transitura necessitas, superemineat, quae permanet charitas.* Haec ille. Quae verba sint etiam pro commentario ejus, quod dictum est cap. 10.: *Nemo, quod suum est, quaerat, sed quod alterius.* Vide, quae illic annotavimus.

Neque vero istis repugnat, quod dici solet, charitatem incipere a se ipsa. Per hoc enim significatur, charitatem sic ordinatam esse, ut post Deum magis homo se ipsum amet, quam alios, suamque salutem prius curet, quam proximi cujusque; quod quidem tunc vel maxime praestat, quando, dictante charitate, totus in salutem proximorum incumbit. *Nam qui proximum diligit, legem implevit,* Rom. 13., et: *Scimus, quoniam translati sumus de morte ad vitam, quoniam diligimus fratres,* et iterum: *Si diligamus invicem, Deus in nobis manet, et charitas Ejus in nobis perfecta est,* 1 Joann. 3. et 4.

Non irritatur. Hoc est, non facile concitatur ad iram, sed tolerans est injuriarum. Alii vertunt: *non excandescit, non exacerbatur.* Tertullianus legit: *non incitatur*, scilicet ad iram; id enim est παροξύνεται.

Non cogitat malum. Quidam generaliter hanc partem exponunt: Non versat animo malas cogitationes. Alii specialiter: Non machinatur in corde malum adversus proximum, quamvis etiam injuriis lacessita. Rursum alii: Non suspicatur malum de proximo. Verum ex Graeco potius sic vertas: Non reputat aut non imputat malum; cujus, autore Theodoreto, sensus est: Qui charitatem habet, etiamsi laesus ab aliquo fuerit, non tamen imputat injuriam, neque vindictam expetit, sed dissimulat, excusat, ignoscit. Ita 2 Cor. 5. dicitur Deus non reputasse nobis delicta nostra, quia remisit. Quo quidem loco idem est verbum Graecum λογίζεσθαι. Quemadmodum et in illo versu psalm. 31.: *Beatus vir, cui non imputavit Dominus peccatum.* Quocirca sensum hunc omnino germanum arbitramur.

6. *Non gaudet super iniquitate.* Graece: ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, *super* aut *de injustitia*, quod Latini sic fere exponunt: Non gaudet, si quis malum quid et injustum faciat. Sed Graeci restricte hoc modo: Non gaudet, si quis afficiatur injuria; non exsultat, cum videt proximum, etsi suum inimicum, ab aliis injustum aliquid pati; quin potius dolet ac tristatur de ejus malo, prout alibi praecipit idem Apostolus: *Flere cum flentibus,* Rom. 12.

Congaudet autem veritati. Veritatem pro justitia posuit more Scripturae frequentato, maxime in Psalmis et Prophetis. Potest autem hic intelligi vel justitia generalis, hoc sensu: Charitas congaudet proximis in omni bono, quod agunt (ita Joannes Apostolus in 3. epistola: *Gavisus*, inquit, *sum valde venientibus fratribus, et testimonium perhibentibus veritati tuae, sicut tu in veritate ambulas)*; vel justitia specialis, ut sensus sit, charitatem gratulari proximis, quum videt, inter eos justitiam coli, id est, neminem laedi; sed unicuique, quod suum est, attribui. Hoc fortasse probabilius propter oppositum membrum.

7. *Omnia suffert.* Id est, tolerat, tegendo ac dissimulando vitia et infirmitates proximorum, quantumvis molestas, quatenus tamen eis ad salutem expediat. Quod et alibi saepe Paulus praecipit, et ipse in primis praestitit. *Debemus,* inquit Rom. 15., *nos firmiores imbecillitates infirmorum supportare, et non nobis placere.* Et Galat. 6.: *Alter alterius onera portate, et sic adimplebitis legem Christi.* Quae lex non alia est, quam lex charitatis. Hunc sensum suggerit vox Graeca στέγειν, quae proprie significat tegere, et ad animum relata, dissimulare, tacendo tolerare. Sciendum est, Cyprianum in libro de unitate Ecclesiae et testi-

moniorum lib. 3. pro: *omnia suffert,* legere: *omnia diligit.* Unde conjicit Erasmus, interpretis illius codicem habuisse πάντα στέργει, addita literula verbo στέγει. Accedebat, quod, quum in textu proxime sequantur haec duo: *omnia credit, omnia sperat,* desiderari videbatur tertium ejusdem generis: *omnia diligit.* Verumtamen idem Erasmus fatetur, id, quod nostra habet editio, sibi magis probari.

Omnia credit. Hanc partem cum duabus sequentibus Lombardus, Hervaeus, atque alii Latini mediae aetatis interpretantur de officio charitatis erga Deum, sicuti duodecim attributis praecedentibus declaratum est ejus officium erga proximos. Itaque secundum illos charitas omnia credit non hominibus, sed Deo; non est tarda ad credendum omnia, quae credenda divinitus traduntur. Expositionem confirmant. Nam hominibus omnia credere, levitatis est, non charitatis. Est enim Deus verax; omnis autem homo mendax. Rom. 3. Quare credentem omnia, quae dicuntur ab hominibus, necesse est saepenumero decipi. Hinc et in vitio ponitur Proverb. 14.: *Innocens credit omni verbo.* Sic et Augustinus hanc partem intellexit, cum alibi, tum lib. de spirit. et lit. cap. 32. ita scribens: *Ipsa charitas, quae omnia credit, non omni spiritui credit; ac per hoc omnia quidem credit, sed Deo, quia non dictum est: Omnibus credit.*

Omnia sperat. A Deo, non ab hominibus; omnia, inquam, quae Deus promisit ac speranda proposuit. Sic iidem autores. Et ne spes dilatione frangatur, tertium additur:

Omnia sustinet, Graece ὑπομένει, verbum a superiore diversum; atque hunc reddunt sensum: Patienter exspectat promissa Dei, quamvis in longum tempus dilata; faciens, quod praecipit Habacuc Propheta cap. 2.: *Si moram fecerit, exspecta eum;* et quod Jacobus Apostolus cap. 5.: *Patientes estote, fratres, usque ad adventum Domini.* Et haec quidem Latinorum expositio est.

At vero Graeci commentatores, quibus annuunt ex Latinis Pelagius, Primasius et Sedulius, ista tria membra perinde, ut duodecim praecedentia, referunt ad charitatem proximi, sensu valde probabili. Nam institutum Apostoli est hoc capite, commendare charitatem, quatenus exercetur erga proximos per officia hominibus conspicua. Ex quibus deinde, velut ab effectis et signis visibilibus charitatis in Deum invisibilem, a qua nec separari possunt, cognoscendum cuique relinquit, utrum diligat Deum, necne. *Qui enim non diligit fratrem suum, quem videt,* id est, qui ei charitatis officia non impendit, *Deum, quem non videt, quomodo potest diligere?* 1 Joann. 4.

Sic igitur illi exponunt: Charitas *omnia credit* proximo vel de proximo, quem diligit. Proximo quidem, quatenus non facile suspicatur, eum mentiri; de proximo autem, in quantum bona, quae de eo audit, facile suscipit ut vera; nam utique charitatis est, bene sentire de proximis, ac bene iis velle. Quo fit, ut bona, quae de illis dicuntur, facilius ac propensius credat, quam mala. Qua tamen in re judicium adhibet secundum dictamen prudentiae, ne noxio fallatur errore. Est igitur in vocabulo *omnia* distributio accommoda, quam vocant.

Eodem modo partem hanc: *omnia credit,* etiam Augustinus alicubi intellexit, ut lib. 10. confess. cap. 3. Item: *omnia sperat,* id est, de proximo, quem diligit, sive ille bonus sit, sive malus, et adhuc a recto devius, assidue sperat: de illo meliora, de hoc bona, resipiscentiam, profectum, perseverantiam, et caetera, ad quae tum orando, tum admonendo, corripiendo, castigando provehere eum tenetur. Nihil enim horum recte fit a non sperante; nec quisquam est tam malus, de quo, dum vivit, desperandum sit.

Postremo: *omnia sustinet,* id est, mala, quaecumque a malis hominibus inferuntur, ut maledicta, contumelias, obtrectationes, exsilia, vincula, tormenta, mortem ipsam aequo fert animo, tam propter ipsorum salutem, a quibus haec patitur,

quam aliorum; inter haec etiam Deum pro inimicis orans, ut det illis poenitentiam, quod profecto magnae charitatis est. Hunc sensum Paulus suo ipsius exemplo nobis declarat 2 Tim. 2., cum, de persecutionibus suis loquens, ait: *Omnia sustineo propter electos, ut et ipsi salutem consequantur;* ubi similiter, ut hic, legitur πάντα ὑπομένω.

Verumtamen non ita sustinenda sunt mala, ut non etiam pro tempore et loco prudenter avertenda sint ac repellenda; quemadmodum et mali homines, quamvis a bonis tolerandi sint, adeo ut dicat Gregorius hom. 38. super Evangelia: *Bonus non fuit, qui malos tolerare recusavit,* non ita tamen tolerandi, ut non eorum malitiae, quum res postulat, obviam eatur verbis at factis, etiam usque ad separationem a coetibus bonorum. Unde laudatur angelus Ephesi Ecclesiae, Apoc. 2., quod malos sustinere non posset.

Illud extremo loco notandum, charitatem omnia credere, sperare, sustinere actu imperato, ut loquuntur Theologi. Nam actu elicito charitas diligit, fides credit, et caetera. Vel certe haec omnia in personam hominis charitatem habentis accipienda sunt, qui per charitatem haec omnia facit, uti dictum est initio.

8. *Charitas numquam excidit.* Deinceps usque ad finem capitis charitatem prae caeteris donis commendat Apostolus a permanentia seu perpetuitate. Commentator Ambrosii et non uno loco Augustinus legunt: *numquam cadit.* Sed Graece est verbum compositum ἐκπίπτει, *excidit,* temporis praesentis. Quo verbo idem significatur, quod illis sequentibus: evacuari, cessare, destrui. Numquam igitur excidit charitas, intellige, quantum ad temporis conditionem attinet; sensus enim est, ita charitatem haberi in hoc saeculo, ut, si quis eam retineat usque ad exitum hujus vitae, permansura cum eo sit in vita futura. Quem sensum ea, quae sequuntur de aliis donis post hanc vitam cessaturis, palam ostendunt.

Eodem redit illorum commentarius, qui dicunt, Apostolum loqui de charitate in genere. Sentit enim, charitatem non esse virtutem hujus duntaxat saeculi, sicut fidem et spem; sed permansuram in vita beata.

Quocirca male quidam ex hoc loco docuerunt et docent, fieri non posse, ut quis, charitate semel donatus, eam amittat. Quod enim nonnulli sensum hunc faciunt, charitatem in hac vita numquam cessare eo, quod semper novas arripiat occasiones bene merendi de proximis testante Augustino in praefatione super Psalm. 31.: *Dilectio vacare non potest;* et Gregorio in hom. 30. super Evangelia: *Probatio dilectionis exhibitio est operis,* ac rursum: *Amor Dei numquam est otiosus. Operatur enim magna, si est; si vero operari renuit, amor non est.* Id, inquam, huic loco non quadrat, ubi charitas comparatur cum donis post hanc vitam cessaturis.

Verum dicet aliquis: Charitas, uti dictum est, patiens est, et omnia suffert, credit, sperat, sustinet; quare, si fides, spes et patientia locum non habebunt in futuro saeculo, ut ex sequentibus apparet, igitur nec charitas. Respondeo, charitatem secundum actus sibi proprios atque elicitos in futuro saeculo permansuram; Deum namque diliget perfectissima dilectione. *Si enim amamus quem non videmus, quomodo amaturi sumus, cum viderimus?* ait Augustinus in enarr. Psalm. 91. Diliget et proximum in Deo, tamquam se ipsum. Sed et alios praeterea quosdam actus illi vitae convenientes imperabit. Congaudebit enim veritati et justitiae divinae, tam in glorificatione justorum, quam in damnatione impiorum. Denique et animae beatorum ex charitate, qua nos prosequi non desinunt, pro nobis intercedunt; ut bene ex hoc loco ratiocinentur catholici: Perdurat charitas animarum beatarum erga nos; atqui perpetuum charitatis officium est, orare pro dilectis, si indigeant; ergo beatae animae pro nobis orant. Neque enim ignorare possunt perpetuam nostram in hac vita necessitatem. In quo argumento diluendo frustra laborat Calvinus. Caeterum pa-

tientiae virtus utrum et quatenus in futuro saeculo permansura sit, alia quaestio est, de qua disputatur in 3. sent. dist. 33.

Sive prophetiae evacuabuntur. Graece: εἴτε δὲ, *sive autem.* Atque ita legitur in textu priorum editionum commentarii Ambrosii. Et quidem tres Graeci codices a Roberto notati, tria haec membra adhuc incidunt hoc modo: *Sive autem prophetiae, abolebuntur; sive linguae, cessabunt; sive scientia, abolebitur;* (sic enim Graeca vertimus) quemadmodum et interpres Theophylacti distinxit; tamquam sensus orationis sit: Caetera vero dona, sive sint prophetiae, sive linguae, sive scientiae, aliquando cessabunt. Alioqui fatendum erit, voculam δὲ redundare, quod fit interdum.

Cessationem hanc donorum non ad praesens saeculum, ut quidam volunt, sed ad futurum esse referendam (etsi prophetiae et linguae etiam nunc post jacta prima Ecclesiae fundamenta ut plurimum cessent), ea, quae sequuntur, manifeste probant. Neque enim scientia destruetur in hoc saeculo, quum, eo durante, semper sit necessaria; ac perfectum illud, de quo deinde loquitur, itemque videre facie ad faciem, non hujus est saeculi, sed futuri. Prophetias numero plurali vocat praedictiones propheticas, comprehensis tamen eo nomine etiam expositionibus mysteriorum, uti capite sequenti. Quae quidem omnes obolendae sunt, quia non erit illarum usus in coelesti patria, ubi omnes clare videbunt Deum, nihilque remotum a notitia beatorum erit illis annuntiandum aut exponendum.

Porro, cessante usu praedictionis propheticae, consequens est, ut et ipsum cesset prophetiae donum, utpote quod non in habitu, sed in actuali tantum revelatione consistit. Quamquam et habitus explicandi mysteria fidei cessaturus est sensu Pauli, id est, quoad usum; ut infra docebimus. Non igitur ea ratio est cessaturae prophetiae, quod cognitio prophetica in sua ratione obscuritatem includat; ut bene docet S. Thomas 3. p. qu. 7 art. 8. ad 1. et 2., tacite retractans id, quod diversum dixerat in 2. 2. q. 174. art. 2. ad 3. Etenim Christus, qui omnia clare cognovit, Propheta fuit, seque ipse Prophetam fatetur, Matth. 13. dicens: *Non est Propheta sine honore, nisi in patria sua.* Sed ea ratio est, ut dixi, quoniam in vita futura, ubi erit consummata beatitudo, non habebit amplius locum annuntiatio mysteriorum.

Sive linguae cessabunt. Non dicit, linguam cessaturam, sed linguas. Non enim post resurrectionem cessabit usus linguae corporeae, id est, locutio sensibilis; sed non erunt ibi genera linguarum, ac proinde nec donum linguarum. Neque enim hujusmodi dono illic opus erit, ubi omnes electi erunt *labii unius et sermonum eorundem* multo magis, quam fuerunt homines ab exordio sui generis usque ad exstructionem turris Babel, Gen. 11. Quare nec linguarum donum intelligi debet ideo cessaturum, quod imperfectionem includat. Si enim una lingua loqui non est imperfectionis, igitur nec pluribus. Sed ratio est, quam dedimus.

Sive scientia destruetur. Graece καταργηθήσεται, *abolebitur,* quod in primo membro vertit interpres: evacuari. Quo sensu dicat Apostolus, scientiam destructum iri in futuro saeculo, variae sunt interpretum sententiae. Chrysostomus super hunc locum, et copiosius sermon. 1. de incomprehensibili Dei natura, scientiam destruendam docet eo, quod ex imperfecta, qualis nunc est, perfecta fiet, atque ex minore major, accedente notitia multarum rerum, quas nunc ignoramus; ut illa destructio sit potius incrementum et accumulatio quaedam, et ad majora profectio. Chrysostomo subscribit Theophylactus; nec aliud sentire videtur Theodoretus, ita scribens: *Cessat autem, quae minor est cognitio, majore suppeditata.*

Verum hoc pacto etiam charitas cessabit ac destruetur, quoniam ex imperfecta, qualis nunc est, perfecta fiet, ex minore major. Ut et hoc addam, nimis coactam

videri expositionem, qua destrui et aboleri dicatur, quod perficitur et augetur.

Quidam igitur putarunt, Apostolum sentire, quod habitus scientiae in hoc saeculo acquisitae cum sensibus corporis pereat in morte, tamquam ab illis necessario dependens; cui postea succedat alius habitus perfectior, animae divinitus impressus. Sed hoc bene refellit Thomas in comm. et 1. q. 89. art. 5. Nam scientia est in intellectu, non in sensu, a quo nec secundum speciem actus dependet in anima separata. Nec vero quidquam includit imperfectum in sua ratione, propter quod cessare debeat in patria, sicuti fides et spes, ut vult Cajetanus. Nam Deo propriissime competit scientiae nomen, et in Christo fuit hoc donum, in quo omnia charismata fuerunt perfecta. Denique nota est et probata B. Hieronymi in epist. ad Paul. illa cohortatio: *Discamus in terris, quorum scientia nobis perseveret in coelo.* Quamquam illic conclusiones non ex principiis erunt colligendae, sed in suis principiis intuendae; quemadmodum et hic facimus, utentes scientia prius percepta.

Censet autem Aquinas, scientiam destruendam esse, quantum ad modum sciendi, qui est per *inspectionem phantasmatum,* ut ait, *qua anima separata non indigebit, habens esse et operationem absque corporis communione.* Quod etsi verum sit, non tamen in hoc loco significatur. Quamvis enim anima separata sine phantasmate contempletur, attamen post resurrectionem nihil vetat, beatos (quorum statum maxime respicit Apostolus) uti scientiis suis per conversionem ad phantasmata, qui modus est homini naturalis; quemadmodum tradit idem doctor in 3. sent. dist. 31. sub finem. Et alioquin, ut esse animae separatae imperfectum est, ita et intelligere, nisi influentia divini gratuitique luminis accedat, teste eodem autore, 1. q. 89. art. 1. Non ergo modum illum sciendi, qui proprius est animae separatae, promittit Apostolus tamquam aliquid perfectius, cum pronuntiat, scientiam hanc nostram abolendam.

Aliis itaque videtur hujus loci germanior expositio, secundum quam scientia destruenda dicitur, quia donum scientiae, de quo dictum est cap. superiori: *alii datur sermo scientiae,* et rursum hoc capite: *Si habuero omnem scientiam,* non habebit usum ad proximos in futuro saeculo. Ad hoc enim datum est, ut doctrina Christiana per ea, quae sunt humanae cognitionis aut experientiae, vel persuadeatur iis, qui nondum credunt, vel ab iis, qui jam credunt, tenacius firmiusque retineatur. Quale nihil agetur in futuro saeculo, quando, fide in speciem conversa, perfecte adimplebitur illud Jeremiae 31.: *Non docebit ultra vir proximum suum. Omnes enim cognoscent me a minimo eorum usque ad maximum.* Hic sensus admodum probabilis est; congruit enim cum iis, quae praecedunt de cessaturis prophetiis et linguis. Atque eum tradunt Oecumenius in comm. et Hugo Victorinus in quaest. hujus loci; itemque ex neotericis quidam. Nec repugnant ea, quae sequuntur de cognitione ex parte, et de comparatione parvuli, ut ex commentario patebit.

Quaeres, cur non etiam dixerit Apostolus, sapientiam abolendam esse, siquidem et hanc inter dona ad utilitatem Ecclesiae concessa superius enumeravit. Responderi potest, non eandem esse rationem sapientiae et scientiae, quantum pertinet ad usum fidelium. Cum enim sapientia sit ea notitia mysteriorum, quae habetur ex causis supremis, in futuro autem saeculo Deum, qui est prima et suprema omnium causa, omnes visuri sint; erit illic etiam, quoad usum cognoscendi, perfectissima omnium sapientia. Quod de scientia, quae causas inferiores consulit, similiter dici non potest. Augustinus quoque lib. 12. de Trinit., cap. 14. sapientiam referri dicit ad contemplationem, scientiam vero ad actionem. Atqui in futuro saeculo cessabit actio, et sola remanebit contemplatio.

Verum, puto, rectius dixeris, etiam sa-

pientiam, quatenus donum est ad aliorum utilitatem datum, abolendam esse; ut, quod hic de scientia dicitur, etiam de sapientia dictum intelligatur; praesertim cum sapientia sit quaedam scientia; quemadmodum memorato loco docet Augustinus, et probat ex eo, quod infra dicitur: *Nunc scio ex parte; tunc autem cognoscam,* etc. Certe enim, si de istorum donorum actibus absolute loquamur, sicuti sapientia habebit in patria quosdam actus suos, ita nihil obstat, quin et scientia suos quosdam illic habitura sit, cujusmodi est, in causis creatis effecta cognoscere; imo et Deum in creaturis cernere, videlicet eo modo: quae tradit idem Augustinus libr. 22. de civit. Dei, cap. 29. sub finem.

9. *Ex parte enim cognoscimus, et ex parte prophetamus.* Non ideo ex parte, quod scientia et prophetia aliquid imperfectum includant in sua ratione (jam enim de utraque contrarium ostendimus), sed quia tantum serviunt huic saeculo; nam et de dono linguarum idem esse judicium, testatur Aquinas in commentario; sed idcirco praetermissum, quod his duobus imperfectius, id est, minus sit. Itaque sensus esse videtur: Donum scientiae ac prophetiae nobis datur ob imperfectionem hujus saeculi, quia per scientiam homines, spiritualium rudes ac rebus sensibilibus dediti, ab ipsis sensibilibus ad capienda fidei mysteria veluti manu ducendi sunt, per donum autem prophetiae de reconditis Scripturarum sensibus instituendi. Quorum neutrum agetur futuro saeculo, ubi perfecta erunt omnia.

Igitur illud: *ex parte* habet quidem imperfecti significationem, quod satis arguit antithesis ejus ad perfectum in sententia proxime sequenti; sed discernendum, cujus rei notetur imperfectio. Nam dona, quae dantur solum ad utilitatem aliorum, imperfectionem et inopiam monstrant, non eorum, in quibus sunt, sed aliorum, quibus erudiendis et instruendis serviunt, ut linguae, scientia, prophetia et alia superiori capite enumerata. Fides autem et spes, quas quisque habet propter se, imperfectionem habent in semet ipsis, ut infra declarabitur. Juxta hanc expositionem non solum de linguis, uti dictum est, verum etiam de dono sapientiae erit eadem ratio, quae de scientia et prophetia; nempe ex parte nos sapere. Generaliter enim de charismatis superiori capite dictum est: *Unicuique datur manifestatio Spiritus ad utilitatem,* scilicet aliorum. Estque Pauli intentio docere, quod, caeteris abolitis, sola charitas sit remansura. Consequens item est, etiam Christum Dominum, in hac vita conversantem, cognovisse et prophetasse ex parte, sensu videlicet jam explicato.

Sciendum tamen, in quibusdam exemplaribus Graecis, cujusmodi quinque signat R. Stephanus, pro γὰρ legi δέ, *ex parte autem cognoscimus,* quemadmodum et Faber vertit ex Graeco; ut haec pars non sit probatio praecedentis, sed nova ratio, qua doceat, charismata cessatura, quia nimirum ex parte sunt, id est, imperfectionem habent in se, quomodo locum hunc alii intellexerunt. Quamquam dici potest, si vera lectio est horum codicum, conjunctionem *autem* pro *enim* positam esse, quae heterosis apud Hebraeos non est infrequens.

10. *Cum autem venerit id, quod perfectum est, evacuabitur, quod ex parte est.* Graece, addito temporis adverbio: *Tunc, quod ex parte, abolebitur.* Sensus: Posteaquam advenerit fidelibus perfecta notitia Dei et omnium mysteriorum, scilicet in futuro saeculo, tunc abolebitur et cessabit non solum, quidquid donorum in se imperfectionem habet, verum etiam, quidquid eorum ideo datum est, ut proximorum imperfectioni serviat. Tunc enim nulli jam erunt, quibus dicatur: *Cognosce Dominum.*

Hic quaeri solet, quomodo charitas non etiam abolenda sit in futuro saeculo, quandoquidem, uti cognoscimus et prophetamus ex parte, sic etiam diligimus ex parte. Omnis enim nostra dilectio in hoc statu viae imperfecta est. Verum responsio patet ex dictis. Nam prophetia, linguae, scientia, non ideo cessabunt,

quod in se ipsis imperfecta sint, sed quia tantum propter aliorum imperfectionem data. Fides autem et spes cessabunt eo, quod in sua ratione imperfectionem includant, fides obscuritatem et inevidentiam cognitionis, spes autem rei desideratae absentiam. At charitas nec solum, nec proprie datur ob utilitatem aliorum, sicut dantur charismata, de quibus superiori capite (licet illa per hanc maxime utilia reddantur); neque in sua ratione claudit imperfectionem, ut fides et spes; ideoque cessare non debet, sed imperfecta mutabitur in perfectam, eadem numero permanens. Quanto enim perfectius cognoscetur Deus, tanto magis amabitur et ipse, et in eo omnes electi.

11. *Cum essem parvulus, loquebar ut parvulus, sapiebam ut parvulus, cogitabam ut parvulus.* Graece hoc ordine: *Cum essem parvulus, ut parvulus loquebar, ut parvulus cogitabam. Parvulus,* Graece νήπιος. Quae vox puerum infantem significat, id est, qui necdum perfecte fari queat, a νὴ particula privativa, et ἔπος, sermo, verbum. Hanc similitudinem hominis ex puero proficientis in virum adhibet ex sua persona Apostolus, ut doceat, aliud congruere nobis in hoc saeculo, velut in aetate puerili, aliud in futuro, tamquam in aetate virili. *Cum,* inquit, *essem parvulus,* loquebar, sapiebam, cogitabam ut parvulus, id est, omnia haec agebam imperfecte, prout imperfectus in parvulo seu puero infante est usus rationis. Ubi nota, verbum Graecum ἐφρόνουν, pro quo vertit interpres, *sapiebam,* et verti posse *sentiebam,* quatenus ad animum refertur sentire. Significatur enim judicium mentis de rebus, non autem ea, quae proprie sapientia vocatur, quae in infantibus nulla est; ne quis hoc cum nonnullis ad donum sapientiae detorqueat.

Caeterum cogitare, quod Graece est λογίζεσθαι, rationis discursum indicare videtur. Est autem hoc totum de parvulis manifestum. Loquuntur enim balbutiendo; stulte sapiunt, pretiosa contemnentes et vilia appetentes; itemque confuse cogitant ac ratiocinantur. *Videtur autem Apostolus,* inquit Aquinas, *ordine praepostero haec tria ponere. Nam locutio praeexigit judicium sapientiae; judicium vero praesupponit cogitationes rationis. Sed hoc satis congruit imperfectioni puerili, in qua est locutio sine judicio, et judicium sine deliberatione.* Sic ille.

Quando autem factus sum vir, evacuavi, quae erant parvuli. Atqui vir factus, inquit, abolevi, abjeci ac missas feci istas imperfectiones, et coepi loqui, sapere, cogitare ut vir. Graeci codices, in quibus pro κατήργηκα legitur κατήργην aut κατήργη, mendosi sunt. Nam haec Graece dici, non autumo. Lectioni vulgatiori ac meliori suffragantur interpretes Graeci, itemque codex regius cum reliquis omnibus R. Stephani. Comparationem hanc ab Apostolo interpositam plerique referunt ad superiora, ubi sermo fuit de donis ad aliorum utilitatem concessis; et ita singula singulis applicant, ut loquela pertineat ad linguas, sapere ad prophetiam, cogitare ad scientiam. Quod si recipimus, tum, qui ejusmodi dona habent, intelligi debent similes esse pueris imperfecte loquentibus, sapientibus, cogitantibus; non quod haec dona ex sua ratione imperfecta sint, ut propterea nequeant in beatis permanere, sed propter usum, ut saepe dictum est.

Etenim quia status praesentis vitae respectu futurae est velut infantia quaedam aut pueritia ad virilem statum comparata, idcirco, quibus dona data sunt ad aliorum instructionem, ii debent sese aliis tamquam parvulis accommodare, et cum eis quasi pueriliter loqui, sapere, ratiocinari, more boni praeceptoris aut nutricis. Unde est, quod ait Apostolus supra cap. 3.: *Tamquam parvulis in Christo lac vobis potum dedi.* Et cap. 12. sequentis epistolae: *Factus sum insipiens, vos me coëgistis;* et 1 Thess. 2.: *Facti sumus parvuli in medio vestrum, tamquam si nutrix foveat filios suos.* Verumtamen nihil vetat, hanc comparationem referri ad sequentia, ubi de cognitione fidei agi-

tur, ut hac parte transitus sit a donis propter alios datis ad donum fidei, quod unicuique propter se datur. Hoc quippe donum non solum ipsum ex suo genere imperfectum est ob rationem paulo ante dictam; verum etiam imperfectionem suam transfundit in alia, de quibus actum est hucusque.

Sic igitur explicari poterit comparatio: Quemadmodum homo parvulus pueriliter loquitur, sapit, cogitat, idem autem, vir factus, puerilem sermonem, sensum et cogitationem exuit, ac viriliter, id est perfecte omnia haec agit; ita nos in hoc saeculo, tamquam in puerita, de Deo ac mysteriis divinis loquimur, sapimus, et cogitamus obscure et imperfecte, quia solam de iis habemus fidei cognitionem, quae per se obscura et imperfecta est. *Dum* enim *sumus in corpore* hoc mortali, *per fidem ambulamus, et non per speciem,* 2 Corinth. 5. Simulatque vero futuri saeculi statum illum beatum attigerimus, omnem istam loquendi, sapiendi, cogitandi imperfectionem, quam secum trahit notitia fidei, prorsus abjiciemus, fide scilicet in visionem, et spe in apprehensionem commutata. Huic sensui liquido favent, quae sequuntur:

12. *Videmus nunc per speculum in aenigmate.* Graece: *Videmus enim nunc etc.* Et in quibusdam legitur: ὡς ἐν αἰνίγματι, *velut in aenigmate.* Sic et Tertullianus adversus Praxeam cap. 14.: *tamquam in aenigmate;* Syrus autem hoc ordine sententiam reddidit: *Caeterum nunc tamquam per speculum cernimus in aenigmate.* Rem eandem declarat Apostolus alia similitudine, nempe visionis specularis et obscurae, collatae cum visione clara et directa. Videmus igitur nunc tamquam per speculum, et tamquam in aenigmate, quia Deum ac res divinas in hoc saeculo cognoscimus admodum imperfecte. Cum enim res in speculo repraesentata minus perfecte videatur, quam si eam directe et in se ipsa contueamur, imperfectionem adhuc auget, quod addit: *in aenigmate.* Per hoc enim non solum obscuritas significatur, sed etiam cognoscendi difficultas.

Nam aenigma proprie quaestio est seu propositio, qua sub involucris signorum quaeritur aut dicitur aliquid; quae proinde ad conjectandum et explicandum difficilis est. Existimat Cajetanus, per speculum videre sic intelligi posse, quomodo videmus per ocularia vitrea, quae perspicilla vocantur; sed non est verisimile. Solent enim hujusmodi adhiberi ad clarius videndum, maxime ab iis, quibus ob senium visus deficit; ideoque haec similitudo seu metaphora non serviret rei propositae.

Probabilior fortasse conjectura, si dicatur Apostolus illud hac phrasi significasse, quod Latini dicunt: adspicere per transennam, id est, non prope, neque distincte, sed procul et summatim, ac confuso modo spectare rem aliquam. Neque enim hic Graece est κάτοπτρον, quo nomine solet usitatius apud scriptores profanos speculum significari, quod et legitur apud LXX. Exod. 38.; sed ἔσοπτρον, vocabulum minus frequens. Deinde non ait Paulus: *in speculo,* sicuti loquitur Jacobus capit. 1., sed: *per speculum,* quasi volens significare modum, quo per cancellos aut transennam cerni quippiam dicitur. Quae locutio sane videri potest aptior ad designandam obscuram et imperfectam visionem, quam de Deo divinisque mysteriis in hoc saeculo habemus. Nam quod proprie speculum dicimus, claram, distinctam et expressam exhibet rei similitudinem; adeo, ut ipse Dei Filius, sub nomine sapientiae, propter repraesentandi perfectionem vocetur *speculum immaculatum Dei majestatis,* Sap. 7. Quamquam non negamus, idem vocabulum, quod hic ponitur ab Apostolo, etiam alibi in Scripturis usurpari pro speculo; nempe locis jam indicatis Jacobi et Sapientis; sicque etiam Graeci commentatores accipiunt hoc loco; sed ad denotandam visionis obscuritatem, quae per visionem specularem minus significatur, dicunt additum esse: *in aenigmate.*

Porro Latini posteriores, ut Aquinas, Liranus, Cajetanus et alii censent, Apo-

stolum idcirco notitiam, quam in hac vita de Deo habemus, comparare visioni, quae per speculum aut in speculo fit, quia non immediate, sed tantum per aliud, nimirum per visibilia mundi praesentis, id est, per creaturas sensibus objectas et cognitas, in quibus velut in speculo quodam apparet atque in oculos mentis nostrae resultat imago bonitatis, sapientiae, potentiae, divinae, Deum ipsum cognoscimus; ac nihilominus addidisse Paulum: *in aenigmate,* quod illa cognitio Dei per creaturas adhuc magnam in nobis ob naturae corruptionem habeat obscuritatem et difficultatem, eaque ratione a similitudine visionis, quae fit in speculo, recedat; nam et hominem integrum vidisse Deum in speculo sive per speculum creaturarum, non tamen in aenigmate.

Sed huic expositioni, quamvis doctae et alias probabili, potest opponi, quod istum modum cognoscendi Deum scilicet per res creatas atque visibiles, etiam philosophis ethnicis adscribat Apostolus Rom. 1.; hic autem agat de notitia Dei et mysteriorum, quam per fidem habemus, perque eam scientiam, quae inter Spiritus sancti charismata numeratur. Quare superior expositio, quae est antiquorum, probanda magis videtur.

Tunc autem facie ad faciem. Subaudi: videbimus. Hebraismus est, quo significatur visio perfecta, qua nimirum videtur res in se ipsa, et *sicuti est,* ut loquitur Joannes 1. ep. cap. 3., id est, non tantum in similitudine, sed per suam ipsius essentiam. Theophylactus appellat notitiam omnino revelatam. Quidam hoc loco visionem intelligunt solius Dei, ut idem Theophylactus et post eum Oecumenius, ac fere Latini posteriores.

Alii, praesertim veteres, comprehendunt omnium mysteriorum, quae de Deo sunt, cognitionem. Qui intellectus textui Paulino consentaneus est. Non enim Deum nominat, sed dicit, nos ea visuros facie ad faciem, quae nunc ex parte cognoscimus, et in aenigmate videmus. Ea vero sunt omnia fidei mysteria; principaliter autem ipse Deus. Horum igitur omnium perfecta cognitio nobis promittitur atque servatur in futurum saeculum.

Unde et illorum error revincitur, qui negant, animas justorum essentiam Dei conspecturas ante generalem mortuorum resurrectionem. Nam utique futurum saeculum incipit, ubi desinit saeculum praesens, id est, post mortem uniuscujusque. Quare, nisi peccati debitum aliquod obstet, fateri necesse est ex Apostoli sententia, justorum animas statim, ut hinc evolarint, ad beatificam Dei visionem admitti.

Quod vero Theodoretus hanc partem non de Deo, qua Deus est, sed de Christo Domino secundum assumptam naturam videndo vult intelligi, propterea quod natura divina a nullo cerni queat, id recipi nullo modo potest, quum sit non solum a sensu Pauli remotum (ut qui non hic agat de visione corporali, sed de ea, quae mente fit), et ab aliorum omnium interpretum, etiam Graecorum expositione diversum, verum etiam sanae doctrinae contrarium, quae tradit, intellectualis creaturae beatitudinem in visione divinae essentiae consistere. *Sicut* igitur *in praesenti,* inquit Hugo Victorinus, *omnis creatura est quasi quoddam speculum, in quo videtur Deus, sic in futuro ipse Deus erit speculum omnis creaturae, in quo omnia videbuntur verius, quam in semet ipsis.*

Utrum autem visio divinae essentiae, Christo Domino excepto, contigerit alicui, saltem ex privilegio, in hac vita mortali, et quomodo sint intelligenda, quae de Jacob Genes. 32., deque Moyse Exod. 33. et Num. 12. referuntur; nempe quod alter Dominum facie ad faciem viderit, cum altero Dominus facie ad faciem collocutus fuerit, atque ab eo visus palam et non per aenigmata aut figuras: solet a Theologis accurate disputari in 2. sentent. dist. 8., ubi et nos opinionem negantem ostendimus sacris literis ac sanctorum Patrum dictis esse magis consonam, nec obstare ei loca Scripturae memorata. Siquidem in illis sermonem esse constat de angelo contrectabilem at-

que visibilem exhibente sese in assumpta specie corporis humani. Cujus proinde vultum qui corporeis suis oculis intuebatur, sive colluctans, ut Jacob, sive colloquens, ut Moyses, sive quis alius, de quo simile quid alicubi legitur; ipsum Dominum, cujus personam angelus ille gerebat, facie ad faciem videre dicebatur. Alioqui faciem, hoc est, essentiam Dei ab homine mortali videri non posse, Dominus ad Moysen, id ausum postulare, testatur his verbis: *Non poteris videre faciem meam; non enim videbit me homo et vivet;* ac rursus: *Faciem meam videre non poteris,* Exod. 33.

Nunc cognosco ex parte. Pluralem numerum primae personae mutat in singularem, ne quis ambigat, haec in ipsum etiam Paulum competere, quamvis aliquando raptum in tertium coelum et in paradisum, ubi audiverat arcana verba, quae non licet homini loqui. Ex parte nunc se cognoscere dicit, non solum quia pauca cognoscat ex multis, id est, mysteriorum partem aliquam, non omnia mysteria, quomodo nonnulli interpretantur illud *ex parte,* nominatim Syrus paraphrastes, quum vertit: *parum ex multo;* sed etiam quod ea, quae sibi sunt revelata, cognoscat imperfecte et obscure; nimirum per fidem, quae est *argumentum non apparentium,* Heb. 11. Quem sensum volunt tam ea, quae proxime praecedunt de speculo et aenigmate, quam hoc, quod sequitur: *sicut et cognitus sum.* Locum hunc Augustinus lib. 12. de Trin. cap. 14. ita legit: *Nunc scio ex parte;* dicitque sapientiam, qua Deum contemplamur, hic vocari scientiam.

Tunc autem cognoscam, sicut et cognitus sum. Supplendum: a Deo. Sicut Deus, inquit, me cognoscit, et ab aeterno cognovit clare et perfecte; sic et ego Deum resque divinas in futuro saeculo cognoscam clare et perfecte. Verum haec cognoscendi similitudo magnam adjunctam habet inaequalitatem. Nam Deus omnia novit perfectissime, nos autem Deum cognoscemus perfecte, quomodo potest creatura creatorem cognoscere, nempe per essentiam, omni remota obscuritate. Non igitur hinc sequitur, beatos Deum comprehendere, sicut Deus illos et se ipsum comprehendit.

Annotant Theophylactus et Oecumenius post Chrysostomum, hic a Paulo gratiam insinuari praevenientem, qua nos Deus prior cognovit, ut nos eum cognosceremus, et per hoc etiam imperfectam, quam de Deo habemus scientiam, non ex nobis esse, sed gratuito Dei munere nobis obvenire. Quare secundum horum commentarium non nuda cognitio, sed amore comitata, quam approbationis notitiam vocant, hac parte significatur, ut sensus sit: Quemadmodum Deus me longe aberrantem et a sui notitia penitus alienum prior cognovit, requisivit, attraxit ad se, ut ego eum cognoscerem, quaererem, et amarem; sic et ego eum in futuro saeculo cognoscam, et ad eum accurram, scilicet per amorem atque justitiam prius ab ipso acceptam, in qua tunc conspectui ejus apparebo, Psalm. 16. Consonat locus Gal. 4.: *Cum cognoveritis Deum, imo cogniti sitis a Deo;* et Philipp. 3.: *Sequor autem, si comprehendam, in quo et comprehensus sum a Christo Jesu.*

Potest et hic sensus intelligi: Tunc, quum imago ad exemplum suum accesserit, eo gradu perfectionis cognoscam, ad quem ab aeterno praecognitus ac praedestinatus sum a Deo. Cui sensui favet textus Syriacus: *Tunc autem cognoscam, sicuti factus fui cognoscere.*

13. *Nunc autem manent fides, spes, charitas; tria haec. Manent,* Graece μένει, *manet,* quod et in vetustissimis Latinis legitur. Sed ad sensum nihil interest; nam per syllepsin ad omnia tria verbum refertur. Videtur autem Apostolus in his verbis ad charitatem commendandam uti novo ac diverso argumento. Non enim eam hic, ut supra, comparat cum donis, quae solum ad aliorum dantur utilitatem, et proprie charismata dicuntur; sed cum donis seu virtutibus, quae ejusdem cum ipsa sunt ordinis, et a theologis virtutes theologicae vocantur, quod Deum ut bonum beatificum ac superna-

turale pro objecto, fine et regula habeant, omnibus hominibus ad propriam ipsorum salutem necessariae. Nam fides, quam hic nominat, alia est a fide superius inter charismata numerata, licet in ea includatur.

Porro tres hasce virtutes enumerat secundum gradus generationis. Quod enim ad ordinem naturae pertinet, prima gignitur in nobis fides, qua Deo credimus; secunda spes, qua Dei promissa ab ipso exspectamus; tertia charitas, qua Deum ut summum bonum nostrum diligimus. Potestque fides in hac vita haberi sine spe et charitate, non contra; spes item sine charitate, non contra.

Dicit ergo Paulus, haec tria Spiritus sancti dona, fidem, spem, et charitatem manere nunc, id est, in hac vita, ad differentiam charismatum, quae ne quidem hoc saeculo durante permanent omnino, ut annotatum est a Graecis. Nam donum linguarum jam olim cessat; prophetia paucorum est; miraculorum gratia paucissimi praediti sunt; donum quoque scientiae non omnibus est necessarium. At ista tria fides, spes, charitas, hac vita durante, simpliciter manent, quia, sicut dictum est, omnibus hominibus ad salutem necessaria sunt.

Hinc Augustinus lib. 1. de doct. Christ. cap. 39. dicit, hominem fide, spe, et charitate subnixum, eaque inconcusse tenentem, non indigere scripturis, nec omnino codicibus, nisi ad alios instruendos. *Unde in illis,* inquit, *arbitror, jam completum est, quod dictum est: Sive prophetiae evacuabuntur, sive linguae cessabunt, sive scientia destruetur,* et quae sequuntur.

Sciendum autem, veteres quosdam ita locum hunc accepisse, ac si sensus Apostoli sit, ista tria, fidem, spem, charitatem esse mansura etiam in altero saeculo. Sic Irenaeus adversus haereses lib. 2. cap. 47., rursumque lib. 4. cap. 25.; et Tertullianus lib. de pat. cap. 12. Tradit eandem expositionem Photius apud Oecumenium. Nec adeo obsistit huic sensui vocula *nunc,* tamquam praesens tempus designet. Non enim hic in Graeco legitur ἄρτι, quod superiore versu semel et iterum, cui τότε, *tunc,* respondebat; sed νυνὶ δὲ, *nunc autem,* quo Paulus uti solet pro vocabulis: *atqui, at vero,* ut supra cap. 12. vers. 18. et 20., et alibi. Quare et Photius diserte negat, dictionem νυνὶ, *nunc,* hoc loco significativam esse temporis, ideoque nec Syrus interpres ejus rationem habuit; sed ita vertit: *Tria enim sunt, quae manent, fides, et spes et charitas.*

Verum haec non efficiunt, ut sensus Apostoli sit, ea permansura in saeculum futurum. Nam etsi temporis adverbium non urgeamus, attamen ista permansio commodissime refertur ad saeculum praesens; quasi dicat Apostolus: Interim vero manent haec tria, tamquam prorsus necessaria, caeteris, uti dictum est, haud omnino manentibus. Nam quod charitati peculiare sit, nullo umquam tempore excidere, ne tunc quidem, cum venerit, quod perfectum est, cumque ea, quae nunc credimus et cognoscimus, facie ad faciem videbimus, jam supra dixit, nec hic putavit repetendum.

Hujusmodi vero permanentiam qui communem fecerunt fidei ac spei, in fide considerasse videntur certitudinem cognitionis, non obscuritatem, atque in spe spei perfectionem, id est, rei speratae possessionem; cum alioqui juxta Apostolum fides *sit argumentum non apparentium,* Heb. 11., *et spes, quae videtur, non sit spes,* Rom. 8.; ad hunc certe modum Photius, utcumque se ipsum explicat.

Jam quod Erasmus, diversam ab illis ingressus viam, in suis annotationibus ostendere conatur, has tres virtutes ita ab Apostolo restringi ad vitam hanc praesentem, ut secundum illum nec ipsa charitas mansura sit in vita coelesti, charitatem intelligens ea parte, qua studet prodesse proximis; an satis id cohaereat cum doctrina superiore, qua charitatis permanentiam Apostolus asseruit, expendat diligens lector.

Illud demum admoneo, Paulum non sine causa numerum expressisse dicendo:

tria haec; vel quod numerus ille divinus sit, ut fides ad Patrem referatur, a quo symboli, quo fidem profitemur, initium est; spes ad Filium, per quem adducimur ad Patrem; charitas ad Spiritum sanctum, qui nexus et amor est Patris ac Filii; vel ideo certe, ne quis haec dona confundat, ut faciunt haeretici, qui fidem a spe et charitate non distinguunt, advertere nolentes, quam aperte et numerate Paulus hoc loco ea discriminet.

Major autem horum est charitas. Atticismum retinuit interpres pro eo, quod Latine diceret: *Maxima horum,* aut *inter haec, est charitas,* aut, ut mavult Erasmus, ad evitandum incommodum generis horum aut harum: *Maxima in his est charitas.* Quod enim in vetustis quibusdam codicibus et apud Augustinum in Speculo legitur: *Major his est charitas,* merito Vallae displicet, ut absurde dictum; neque enim charitas se ipsa major est. Similis enallage graduum comparationis est Luc. 22.: *Quis eorum videretur esse major,* id est, *maximus.* Utitur et poeta Latinus: *Hespere, qui coelo luces jucundior ignis.*

Porro cur maxima trium sit charitas, ex ante dictis intelligendum relinquit Apostolus. Non enim fides, neque spes, sed sola charitas reliquarum virtutum officia secum adducit, earumque perfectio est. Eadem sola numquam excidit, sed permanet in patria, quando et fides in visionem, et spes in apprehensionem commutabuntur. Et quamvis Apostolus fidem et spem superius expresse non recensuerit inter ea, quae cessabunt, hoc saeculo finito; satis tamen ex iis, quae dixit, intelligitur; ex eo maxime: *Cum venerit perfectum, evacuabitur, quod ex parte est.* Nam fidem et spem ex parte esse, constat; illam, quod sit eorum, quae non videntur; istam, quod eorum, quae non habentur. Ubi et hoc notandum est, Apostolum has duas virtutes facere quasi medias inter ea, quae charismata vocat, et charitatem.

CAPUT DECIMUM QUARTUM.

Sectamini charitatem, aemulamini spiritalia; magis autem, ut prophetetis[1]. 2. Qui enim loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed Deo[2]; nemo enim audit. Spiritu autem loquitur mysteria. 3. Nam qui prophetat, hominibus loquitur ad aedificationem, et exhortationem et consolationem. 4. Qui loquitur lingua, semet ipsum aedificat; qui autem prophetat, Ecclesiam Dei aedificat. 5. Volo autem omnes vos loqui linguis; magis autem prophetare. Nam major est, qui prophetat, quam qui loquitur linguis; nisi forte interpretetur, ut Ecclesia aedificationem accipiat[3]. 6. Nunc autem, fratres, si venero ad vos linguis loquens; quid vobis prodero, nisi vobis loquar aut in revelatione, aut in scientia, aut in prophetia, aut in doctrina[4]? 7. Tamen quae sine anima sunt vocem dantia, sive tibia, sive cithara, nisi distinctionem sonituum dederint; quomodo scietur id, quod canitur, aut quod citharizatur? 8. Etenim, si incertam vocem det tuba: quis parabit se ad bellum? 9. Ita et vos per linguam nisi manifestum sermonem dederitis; quomodo scietur id, quod dicitur? eritis enim in aëra loquentes. 10. Tam multa, ut puta, genera linguarum sunt in hoc mundo; et nihil sine voce est.

---

1) Vers. 3. 2) Vers. 14. 3) Vers. 26. seq. 4) Cap. 12, 8.

11. Si ergo nesciero virtutem vocis, ero ei, cui loquor, barbarus; et qui loquitur, mihi barbarus. 12. Sic et vos, quoniam aemulatores estis spirituum, ad aedificationem Ecclesiae [1]) quaerite, ut abundetis. 13. Et ideo, qui loquitur lingua, oret, ut interpretetur [2]). 14. Nam si orem lingua, spiritus meus orat; mens autem mea sine fructu est. 15. Quid ergo est? Orabo spiritu, orabo et mente; psallam spiritu, psallam et mente. 16. Caeterum, si benedixeris spiritu, qui supplet locum idiotae; quomodo dicet: Amen, super tuam benedictionem, quoniam, quid dicas, nescit? 17. nam tu quidem bene gratias agis; sed alter non aedificatur. 18. Gratias ago Deo meo, quod omnium vestrum lingua loquor. 19. Sed in Ecclesia volo quinque verba sensu meo loqui, ut et alios instruam, quam decem millia verborum in lingua. 20. Fratres, nolite pueri effici sensibus, sed malitia parvuli estote [3]); sensibus autem perfecti estote. 21. In lege scriptum est [4]): Quoniam in aliis linguis et labiis aliis loquar populo huic; et nec sic exaudient Me, dicit Dominus. 22. Itaque linguae in signum sunt non fidelibus, sed infidelibus; prophetiae [5]) autem non infidelibus, sed fidelibus. 23. Si ergo conveniat universa Ecclesia in unum, et omnes linguis loquantur, intrent autem idiotae, aut infideles; nonne dicent, quod insanitis [6])? 24. Si autem omnes prophetent [7]), intret autem quis infidelis, vel idiota, convincitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus; 25. occulta cordis ejus manifesta fiunt, et ita cadens in faciem adorabit Deum, pronuntians, quod vere Deus in vobis sit. 26. Quid ergo est, fratres? cum convenitis, unusquisque vestrum psalmum habet, doctrinam habet, apocalypsim habet, linguam habet, interpretationem habet; omnia ad aedificationem fiant [8]). 27. Sive lingua quis loquitur, secundum duos, aut ut multum tres [9]), et per partes, et unus interpretetur. 28. Si autem non fuerit interpres, taceat in Ecclesia; sibi autem loquatur, et Deo [10]). 29. Prophetae autem duo aut tres dicant [11]), et caeteri dijudicent [12]). 30. Quod si alii revelatum fuerit sedenti, prior taceat. 31. Potestis enim omnes per singulos prophetare, ut omnes discant, et omnes exhortentur; 32. et spiritus prophetarum prophetis subjecti sunt. 33. Non enim est dissensionis Deus, sed pacis; sicut et in omnibus Ecclesiis sanctorum doceo. 34. Mulieres in Ecclesiis taceant; non enim permittitur eis loqui [13]), sed subditas esse, sicut et lex dicit [14]). 35. Si quid autem volunt discere, domi viros suos interrogent. Turpe est enim mulieri [15]) loqui in Ecclesia. 36. An a vobis verbum Dei processit? aut in vos solos pervenit? 37. Si quis videtur propheta esse aut spiritualis, cogno-

---

[1]) Vers. 1. Cap. 12, 31. [2]) Vers. 27. [3]) Matth. 18, 3. Rom. 16, 19. [4]) Jes. 28, 11. seq. [5]) Vers. 3. [6]) Act. 2, 13. [7]) Vers. 3. [8]) Vers. 5. [9]) Vers. 23. [10]) Vers. 2. [11]) Vers. 3. [12]) Cap. 12, 10. [13]) 1 Tim. 2, 11. seq. [14]) Cap. 11, 3. Eph. 5, 22. seq. [15]) Cap. 11, 16.

scat, quae scribo vobis, quia Domini sunt mandata. 38. Si quis autem ignorat, ignorabitur. 39. Itaque, fratres, aemulamini prophetare [1]); et loqui linguis nolite prohibere. 40. Omnia autem honeste, et secundum ordinem fiant.

SUMMARIUM CAPITIS DECIMI QUARTI.

Donum linguarum dono prophetiae postponit, adeoque inutile esse, si desit, qui interpretetur, variis rationibus ostendit. Regulam ac ordinem praescribit, iis donis utendi in Ecclesia, in qua postremo mulieribus silentium indicit.

1. *Sectamini charitatem.* Conclusio est exhortatoria. Quoniam, inquit, charitas tam excellens et necessaria virtus est, eam *sectamini*, vel, ut Graece est, διώκετε, *persequimini*, quemadmodum et Primasius legit. Quo quidem verbo significatur magnum et ardens studium consequendi. Sic Rom. 12.: *Hospitalitatem sectantes;* et 1 Tim. 6.: *Sectare justitiam.* His enim locis in Graeco idem cum isto verbum est. Syrus suo idiomate sic expressit: *Currite post charitatem.*

Aemulamini spiritualia. Graece: *Aemulamini autem spiritualia.* Nec otiosa est conjunctio, sed addita, ne ex aequo videatur adhortari ad utrumque genus, quum jam ostenderit, charitatem esse spiritualibus excellentiorem. Nam spiritualia quae vocet, dictum et initio cap. 12.; nempe ea, quae postea appellat charismata. Sensus: Non prohibeo, quo minus aspiretis ad charismata; quin studium ea consequendi (hoc enim vocat aemulari spiritualia) facile vobis permitto; verum (quod consequenter audietis) id volo vos facere cum judicio et ex charitate, non excellendi studio, sed aedificandi. Unde dixerat in fine capitis 12.: *Aemulamini charismata meliora,* id est, Ecclesiae utiliora. Vide, quae illic annotavimus.

Versatur autem Apostolus in eo argumento paene toto hoc capite. Cum enim Corinthii stulta quadam opinione donum linguarum permagni facerent, ac caeteris anteferrent, eoque praeterea, ut et aliis donis, ad gloriam magis suam, quam ad utilitatem publicam uterentur, deinde nec ordinem loquendi in Ecclesia servarent; Apostolus post ea, quae praemisit de charismatum autore et varietate cap. 12., deque charitatis excellentia prae caeteris capite proximo, nunc demum aggreditur eorum peccata, quae commemoravi, corrigere; ac primum docet, quodnam inter charismata potius aemulari debeant, dicens:

Magis autem, ut prophetetis. Quoniam, inquit, donorum aemulatores estis, maxime praecipueque studete dono prophetiae consequendo. Utitur autem verbo actum significante, ut innuat, dona non esse expetenda, nisi propter usum. Porro commendat hic et deinceps donum prophetiae prae caeteris charismatum generibus, potissimum iis, quae in cognitione versantur, ac speciatim prae dono linguarum. Quapropter et cap. 12., ubi suo ordine charismata recensuit, primum post Apostolos locum dedit Prophetis, postremum linguis, et Rom. cap. 12., ubi docet, quomodo charismatis ad aedificationem utendum sit, in capite posuit donum prophetiae, dicens: *Sive prophetiam secundum rationem fidei*, etc.

Ut autem haec charismatum seu donorum comparatio, quam nunc facit, recte intelligatur, explicandum hoc loco plenius (nam in superioribus prioris hujus epistolae cap. 11. 12. et 13., et Rom. 12. eam rem breviter tantum attigimus), cujusmodi fuerit donum prophetiae, de quo loquitur Apostolus; item cujusmodi fuerit donum

---

[1]) Vers. 1.

linguarum; praesertim cum de his inter expositores haud prorsus conveniat.

Igitur donum prophetiae (quemadmodum ex dictorum locorum atque aliorum collatione satis liquet) non in eo solum consistebat, ut quis futura praediceret, quod proprie est προφητεύειν, prophetare, praedicere; sed generaliter erat donum, quo quis ex inspiratione divina cognosceret ac proferret occulta quaedam; sive illa futura essent, quomodo prophetavit Agabus, quando significabat per spiritum, *famem magnam futuram in universo orbe terrarum,* Actor. 11., et rursus, quando Paulo praedixit, quod in Jerusalem alligandus esset a Judaeis, et tradendus in manus gentium, Actor. 21.; necnon eodem capite discipuli quidam, *qui Paulo dicebant per Spiritum, ne adscenderet Hierosolymam;* sive essent Scripturarum difficilium et obscurarum, maxime propheticarum, explanationes; sive alia quaedam ad Christianam doctrinam illustrandam aut pietatem promovendam pertinentia. Nam his saltem modis Prophetae fuerunt, de quibus Lucas Act. 13.: *Erant,* inquit, *in Ecclesia Antiochena Prophetae et doctores, in quibus Barnabas et Simon* etc. Tales item quatuor filiae Philippi Evangelistae, *virgines prophetantes,* ut dicitur Actor. 21. Talis et ipse earum pater, quando locum Jesaiae exposuit eunucho Candacis reginae, neganti, sine eo, qui ostendat et praeeat, intelligere se posse, Act. 8.

De hoc generali modo prophetandi etiam illud accipiendum, quod Paulus dicit 1 Thess. 5.: *Prophetias nolite spernere,* quodque Petrus 2. epist. 1.: *Omnis prophetia Scripturae,* id est, expositio Scripturae, quae prophetia dici mereatur, *propia interpretatione non fit,* necnon illud Sapientis Prov. 29.: *Cum prophetia defecerit, dissipabitur populus.* Sic autem generaliter accipi prophetiae nomen in hoc capite, facile potest ostendi; ac primum ex eo, quod statim dicit, eum, qui prophetat, loqui *aedificationem, exhortationem, consolationem,* ne quidem facta mentione praedictionis futurorum; deinde ex eo, quod post multa dicit, *omnes per singulos prophetare* posse, *ut omnes discant et omnes exhortentur.* Per haec enim significatur usus prophetiae consistens in doctrina et exhortatione. Rursum ostenditur ex illis verbis: *Si autem omnes prophetent, intret autem quis infidelis, vel idiota, convincitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus; occulta cordis ejus manifesta fiunt* etc. Non enim haec contingunt infideli vel idiotae, si non aliud, quam futura, loquantur illi prophetantes, quae vera non cognoscuntur, nisi comprobante eventu, Jeremiae 28.

Jam nec verisimile est, omnes illos ad praenuntiandum futura divinitus inspiratos fuisse, quibus hoc loco Paulus, et in Actis Apostolorum Lucas attribuunt gratiam prophetandi. Nec erat, cur tantopere Paulus hortaretur Corinthios ad studium hujus doni consequendi, si prophetare non erat, nisi futura praedicere, cum id semper fuerit paucorum; sed nec aedificaret proprie (quod de eo tamen inculcat Apostolus) nisi postquam res, quae praedicta fuerat, evenisset. His adde, quod et Prophetae veteris testamenti, per quos scripturae propheticae nobis ministratae sunt, non tantum prophetasse dicuntur, quando ventura praenuntiarunt, sed tunc etiam, quando divinitus inspirati protulerunt sermonem doctrinae, exhortationis et increpationis. Qua ratione toti eorum libri prophetici sunt.

An autem ad hanc prophetandi seu gratiam, seu facultatem, de qua Paulus agit, aliquid contulerit humanum studium, dubitari potest. Equidem existimo, doctrinam sacram, labore et studio quaesitam, non tam fuisse partem aliquam hujus doni, quam accessionem et ornamentum. Qui enim hoc dono divinitus infuso praediti erant, ut Apostoli et horum discipuli, etiam studio sacrarum literarum incumbebant. Unde Paulus non solum hortatur discipulum suum Timotheum, dicens: *Attende lectioni,* 1 Tim. 4., verum etiam ad se libros, utique quos legat, adferri praecipit, 2 Tim. 4. Respondet ad hunc

fere modum Origenes, scribens in cap. 12. epistolae ad Rom. Qua in re tamen notandum est (propter Origenem minus catholice loquentem), totum etiam illud, quod scientiae divinitus inspiratae per nostram industriam et curam accedit, aeque referendum esse in Deum autorem, qui *operatur omnia in omnibus;* supra cap. 12.

Quod ad donum linguarum attinet, quidam opinantur, tale fuisse, quo quis peregrinam linguam non loqueretur solum, sed etiam intelligeret. Absurdum enim eis videtur, quempiam a Spiritu sancto moveri ad proferendum verba non intellecta. Quocirca putant, omnes eos, qui linguis locuti fuisse leguntur tam hoc capite, quam in Actis Apostolorum, intellexisse verba, quae loquerentur; non tamen omnes percepisse mysteria verborum, id est, eas res, quas Spiritus sanctus per ea, quae verbis proxime significabantur, ulterius intelligi volebat. Hanc istius doni acceptionem prae aliis clare explicant Liranus et Carthusianus.

Verum perdifficile est, omnia, quae hic ab Apostolo dicuntur de iis, qui linguis loquuntur, cum hujusmodi sensu bene conciliare. Quae res fortasse movit Augustinum, ut donum linguarum, prout de eo Paulus disserit hoc capite, multo aliter acciperet. Nam lib. 12. de Genesi ad literam, cap. 8. dicit inter alia, Apostolum *translato verbo linguam appellasse quamlibet signorum prolationem, priusquam intelligantur.* Itaque linguam esse, cum quis loquitur *obscuras et mysticas significationes, velut imagines rerum ac similitudines, quae, ut intelligantur, indigent mentis intuitu.* Quod deinde cap. 9. declarat exemplo Pharaonis et Nabuchodonosor regum, in quibus linguam fuisse dicit, quando sua somnia a se non intellecta recitarunt, quorum interpretes fuere Joseph et Daniel, Gen. 41. et Dan. 4. Augustini verba refert Beda; sensum expressit glossa ordinaria. Meminerunt etiam Hugo, Lombardus et Aquinas; non ita tamen, ut per omnia sequantur.

Ac sane videtur hic commentarius longiuscule petitus, nec ullo modo consonans iis, quae de dono linguarum in Actis Apostolicis referuntur, denique nec respondens illi principio capitis superioris: *Si linguis hominum loquar et angelorum.* Nec enim verisimile est, Paulum hic aliter accipere linguas, quam vel ipse in praecedentibus acceperit, vel Lucas in Actis.

Igitur ad id veniendum est, quod diximus, exponentes illa verba Pauli cap. 12.: *Alii interpretatio sermonum,* et: *Numquid omnes interpretantur?* scilicet eos, qui solo praediti erant dono linguarum, non potuisse ea, quae peregrina lingua loquebantur, nota ac vulgari sua lingua reddere, quod est interpretari; propterea quod non intelligerent ea, quae dicerent. Erant enim dona distincta, loqui linguis, et eas interpretari; quemadmodum et distincta erant, interpretari linguas, et prophetare; quod utrumque patet ex ipsorum distincta enumeratione secundo aut tertio repetita eodem cap. 12. Hoc modo linguas seu linguarum donum intellexerunt Chrysostomus et Theophylactus, et quidem notanter ad illud: *Spiritus meus orat; mens autem mea sine fructu est,* ubi et Theophylactus hujusmodi locutionem defendit ab insania prophetarum Montani; sed et commentator Ambrosianus, quum in ejusdem loci expositione rem exemplo notificat, inquiens: *Sicut assolent Latini homines Graece cantare, oblectati sono verborum, nescientes tamen, quid dicant,* utique palam ostendit, quid de hoc dono senserit. Primasium quoque non aliud sensisse, probant haec ejus verba: *Nam si dicam lingua, quod non intelligo, velut afflatus spiritu, in ecstasi loquor.*

Quin et S. Thomas, etsi priora hujus capitis duobus prioribus modis exponat, postea tamen ad hanc tertiam sententiam inflectitur. Explicans enim illum versum: *Nam si orem lingua, spiritus meus orat* etc., id contingere dicit homini idiotae, qui recitat psalmum aut precem Dominicam, non intelligens ea, quae loquitur.

Eandem rem luculente Cajetanus in suo commentario declarat: *Sciendum,* inquit, *quod de ratione doni linguarum nec erat intelligi ab aliis, nec etiam intelligi ab ipso loquente verba, quae donum porrigebat; sed accipiens donum linguarum movebatur a Spiritu sancto ad loquendum magnalia Dei, prout Spiritus sanctus dabat ei loqui; nec solum movebatur lingua ad proferendum illa verba; sed simul movebatur a Spiritu sancto affectus loquentis in Deum, motu cujusdam devotionis ad laudandum Deum.* Ita Cajetanus, addens, haec omnia ex textu haberi.

Nec ideo quis putet, Apostolos sive in die Pentecostes, sive postea aliquando linguis loquentes non intellexisse, quae dicerent. Nam Apostoli non soli praediti erant dono linguarum, sed etiam donis intelligentiae, et interpretationis et prophetiae, ut et ipsi intelligerent, et aliis interpretari possent, et insuper recondita verborum sensa aperire. Nec mirum; quandoquidem et aliis quibusdam fidelibus haec simul concessa leguntur, ut iis, de quibus dicitur Actor. 19., quod, *cum imposuisset illis manus Paulus, venit Spiritus sanctus super eos, et loquebantur linguis et prophetabant.*

Nec vero ea sola, quae dixi, concessa fuerunt Apostolis in hoc genere; sed et illud donatum, ut, ipsis una lingua loquentibus, alii diversarum linguarum homines absque interprete suam quisque linguam audirent, uti factum est in die Pentecostes, Petro multitudinem, in qua homines erant alii aliis utentes linguis, alloquente, multorum probabilis est sententia.

Jam ex memorata Cajetani declaratione patet, cur absurdum videri non debeat, quempiam ita moveri a Spiritu sancto ad loquendum, ut tamen non intelligat ea, quae loquitur; quando nimirum et pia sunt verba, quae loquitur (neque enim alia Spiritus sanctus inspiraret), atque eodem autore pius accedit loquentis affectus; praesertim si non desit opportuno tempore, qui interpretetur. Nam, ut ait Apostolus, *divisiones gratiarum sunt, idem autem Spiritus,* supra cap. 12. Ac fortasse dicto modo quosdam ad loquendum movere voluit Spiritus sanctus in Ecclesia primitiva, ut eo exemplo disceremus, non esse contemnendas orationes et laudes illas, velut inutiles coram Deo, quas multi fideles recitant verbis non intellectis. Qua de re plura dicemus infra ad vers. 14.

Illud postremum adjicio, donum linguarum in iis, qui non intelligebant, fuisse velut impressionem seu motum transeuntem, non ut habitum permanentem. Non enim poterant lingua peregrina loqui, quoties et quaecumque vellent; sed tunc solum, quando ad hoc actualem habebant Spiritus sancti motionem, et ea sola, ad quae loquenda movebantur. In aliis vero, quibus etiam dabatur, ut intelligerent, videtur linguarum donum fuisse habituale et permanens; quod de Apostolis non dubitamus. Nam et de Paulo satis id aperte significant illa ejus verba in hoc capite: *Gratias ago Deo meo, quod omnium vestrum* (magis) *lingua loquor.* His ita praemissis ad expositionem textus Apostolici redeamus. Prophetiam linguis antecellere, multipliciter probat Apostolus; ac primum hoc modo:

2. *Qui enim loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed Deo.* Sermo est de lingua peregrina et ignota. *Qui,* inquit, *loquitur lingua,* subaudi: tantum, ac nemine interpretante, *non hominibus loquitur,* ita nimirum, ut intelligatur, qui proprius est usus locutionis; *sed Deo,* qui non solum intelligit verba loquentis, sed etiam inspicit affectum cordis. Quod hominibus non loquatur, probat: *Nemo enim audit,* videlicet cum intellectu, id est, nullus intelligit ea, quae loquitur. Non est enim, qui interpretetur. Audire pro eo, quod est audita intelligere, frequens est in Scripturis, ut Gen. 11.: *Confundamus ibi linguam eorum, ut non audiat unusquisque vocem proximi sui,* id est, intelligat; Marci 4.: *Loquebatur eis verbum, prout poterant audire,* id est, intelligere; Act. 1.: *Audiebat unusquisque lingua sua illos loquentes,* et

iterum: *Audivimus unusquisque linguam nostram, in qua nati sumus.*

Spiritu autem loquitur mysteria. Quasi dicat: Nec ipse quidem loquens se ipsum intelligit; sed tantum Spiritu loquitur occulta quaedam Dei. Male quidam codices habent: *spiritus,* pro *spiritu;* quamvis et Aquinatem et alios ante eum mediae aetatis interpretes ita legisse, produnt eorum commentarii. Sed vera lectio probatur tam ex Graeco Syroque textu, Graecisque commentariis, quam ex Latinis codicibus manuscriptis, quibus et veteres concordantiae suffragantur. Exponunt eandem lectionem Latini vetustiores, Ambrosiaster, Primasius, Sedulius. Alii, verae lectionis dubii, utramque interpretantur, ut Lombardus et Hervaeus.

Porro Graece quidem casus est dativus *πνεύματι,* ut proinde verti posset: *Spiritui loquitur,* quomodo dixerat: *Deo loquitur.* Sed quia apud Graecos dativus ablativum supplet, quo illi carent, recte Latinus interpres, ad sensum Apostoli respiciens, vertit: *Spiritu.* Quod et Graeci tractatores volunt, dum πνεύματι interpretantur: ex Spiritu vel per Spiritum. Tametsi Gaignaeus ex abundanti etiam dativum exponit.

Sed quaeres, quo spiritu? Plerique Spiritum sanctum intelligunt, ut sit sensus: Spiritu Dei movente, loquitur arcana Dei. Verumtamen alii, tam ex antiquis, quam ex recentioribus, de spiritu hominis interpretantur, ut per spiritum intelligatur affectus animi, ad quem pertinet devotio. Quem spiritum a mente, id est, intelligentia, Paulus in sequentibus aperte distinguit. Ita sensus erit: eum, qui lingua loquitur, occulta quaedam ac sibi non intellecta loqui cum pio devotionis affectu, quo in Deum sustollitur. Qui sensus optime convenit cum iis, quae deinceps sequuntur.

3. *Nam qui prophetat, hominibus loquitur ad aedificationem, et exhortationem et consolationem. Nam qui prophetat,* Graece: ὁ δὲ προφητεύων, *prophetans autem, caeterum qui prophetat.* Similiter et Syrus legit. Est enim assumptio argumentationis Apostolicae, sive altera pars comparationis, non autem probatio partis praecedentis. Rursum Graece et Syriace sine praepositione legitur: *Hominibus loquitur aedificationem, et exhortationem et consolationem.* Quam lectionem exhibent etiam Latina quaedam manuscripta, et veteres concordantiae; exponit autem diserte Sedulius. Porro sensus hujusmodi est: Qui autem prophetat, loquitur hominibus, quia ab hominibus intelligitur, iisque proficit; loquitur, inquam, verba aedificationis, vel quibus infirmi stabiliantur, ut Theophylactus exponit, vel quibus excitetur affectus spiritualis, ut S. Thomas et Cajetanus. Quamquam nomen aedificationis generale est ad omnem profectum spiritualem. Item loquitur verba exhortationis ad studium bonorum operum, et verba consolationis, quibus in spem promissorum coelestium erigantur afflicti et pusillanimes.

In his itaque verbis observa materiam prophetiae, de qua agitur hoc loco. Deinde nota, discrimen prophetantis ab eo, qui lingua loquitur, non in eo solum constitui, quod alter hominibus loquatur, alter soli Deo; verum etiam in eo, quod iste mysteria loquatur, id est, occulta, nec sibi, nec aliis intellecta, ille vero proferat ad homines verba aedificationis, et exhortationis et consolationis. Quamvis enim diversum esset donum prophetiae a dono doctrinae et exhortationis, ut patet ex iis, quae supra cap. 12. et Rom. 12. dicuntur, vix tamen erat, ut Propheta non etiam doctrinae et exhortationis gratia praeditus esset.

4. *Qui loquitur lingua, semet ipsum aedificat.* Aliud discrimen, seu potius superioris discriminis explicatio. Qui loquitur lingua peregrina, se ipsum aedificat, id est, sibi ipsi proficit, uni sibi prodest; non quod intelligat ea, quae loquitur; sic enim etiam interpretari posset; sed quia per Spiritum sanctum, a quo movetur ad loquendum, etiam affectus ejus excitatur ad laudem Dei. Nam etsi mente non loquatur, spiritu tamen loquitur, ut dictum est. Quod si semet ipsum aedifi-

cat is, qui loquitur lingua, quam non intelligit, non igitur inutile est aut orare, aut laudare Deum verbis non intellectis.

Qui autem prophetat, Ecclesiam Dei aedificat. Dei vocabulum videtur adjectitium. Nam in plurimis Latinis, iisque probatissimis non habetur, ut nec in Graecis ullis ac Syriacis; nec apud commentatores Ambrosium et Sedulium. Sensus tamen constat, sive addatur, sive non. Nec enim aliam, quam Dei Ecclesiam Paulus intelligit. Qui prophetat, inquit, conventui fidelium proficit; per hoc nempe, quod loquitur aedificationem, exhortationem, consolationem.

5. *Volo autem omnes vos loqui linguis.* Occupatio est. Non haec, inquit, scribo, quasi improbem, quod aliqui inter vos linguis loquantur. Imo vero placet mihi, et, quod ad me attinet, opto, vos omnes loqui linguis. Est enim donum Spiritus sancti, quemadmodum et prophetare, et interpretari. Sed quomodo optat, omnes loqui linguis et (quod subjungit) prophetare, cum ea res paritura sit confusionem ordinis, quem supra cap. 12. docuit esse debere inter membra mystici corporis, quod est Ecclesia? Ad hunc enim ordinem pertinere dixit, ut alii detur *prophetia, alii genera linguarum, alii interpretatio sermonum;* non autem, ut omnes habeant omnia. *Numquid* enim, inquit, *omnes prophetae? numquid omnes linguis loquuntur? numquid omnes interpretantur?* Respondeo de Paulo, quod cap. 12. de Moyse; non absolute eum optare, ut omnes aut linguis loquantur, aut prophetent; sed, ut dixi, quantum ad se suamve personam attineret. Neque enim ipse cuiquam aliquod horum donorum invidebat; sed, quatenus expediret, omnibus optabat omnia.

Magis autem prophetare. Graece: *magis autem, ut prophetetis,* quemadmodum et legitur in textu Ambrosiano. Hoc, inquit, magis volo et opto, ut prophetetis, id est, prophetiae donum praefero. Quasi dicat: Eo tendit haec mea oratio, ut intelligatis, quid cui praeponere debeatis.

Nam major est, qui prophetat, quam qui loquitur linguis. Probatio est ab utilitate majore. Nam, ut ex dictis et dicendis patet, majorem intelligit eum, qui majorem Ecclesiae praestat utilitatem. Quamquam et aliis modis donum prophetiae praestabat dono linguarum, ut videre est apud S. Thomam 2. 2. quaest. 176. art. 2.

Nisi forte interpretetur. Voculam *forte* adjecit interpres de suo, sicut interdum et alibi, ut Matth. 26.: *ne forte tumultus fieret in populo.* Nam in Graeco nihil respondet, nec in Syriaco. Veteres etiam expositores Ambrosius et Sedulius non legerunt. Sedulii glossema sic habet: *nisi interpretetur ex ignota lingua in aliquam notam.* Hoc enim proprie erat interpretari.

Ut Ecclesia aedificationem accipiat. Ipso videlicet interpretante. Nam si, qui lingua loquitur, interpretetur sua verba, et ad aliorum intelligentiam proferat, tum non se ipsum solum, sed etiam alios fideles aedificabit, et hac ratione conferri poterit cum eo, qui prophetat, utpote qui, perinde ut prophetans, Ecclesiam aedificet. Ex hoc loco satis apparet, dono linguarum ex ipsius doni ratione non fuisse conjunctam intelligentiam verborum, atque adeo fuisse non paucos in Ecclesia primitiva linguis loquentes, quibus deesset donum intelligentiae et interpretationis.

6. *Nunc autem, fratres, si venero ad vos linguis loquens; quid vobis prodero?* A se ipso probat, eum, qui tantum linguis loquitur, non aedificare Ecclesiam, et proinde minorem esse eo, qui prophetat. *Nunc autem* Apostolo quid passim significet, alibi diximus. Sensus: Sane et ipse ego, quamvis Apostolus vester, et linguarum dono prae multis aliis instructus, si veniam ad vos, et in conventu vestro linguis loquar peregrinis et ignotis, *quid vobis prodero?* id est, quid utilitatis spiritualis ex me capietis? Nihil profecto, nisi vobis loquar, etc. prout sequitur. Ratio manifesta est ex ante dictis: Quia loquentem me nullus intelliget.

Legimus quidem Act. 10., quosdam,

accepto Spiritu sancto, linguis fuisse locutos, non facta mentione interpretationis. Verum nec illis intelligentiam defuisse, proinde nec interpretandi facultatem, colligi potest ex eo, quod de iisdem additur: *et magnificantes Deum*, quomodo de aliis Actor. 19. additum est: *et prophetabant.* Nec enim verisimile est, minus datum fuisse eis, qui Petro praedicante, quam qui Paulo ministrante Spiritum sanctum acceperunt. Certe ubi Petrus aderat, non deerat, qui interpretaretur. Imo quoties aliqui in Ecclesia primitiva, divinitus specialiter impulsi, linguis loquebantur, credendum est, simul intelligentiae donum accepisse, quo sua verba possent interpretari; vel saltem locutos fuisse talibus praesentibus, qui intelligerent ac interpretari possent. Quod addo propter Samaritanos viros ac mulieres a Philippo diacono baptizatos, Act. 8. Qui omnes, Apostolis manus imponentibus, acceperunt Spiritum sanctum, utique cum signo visibili locutionis linguarum: *quia tunc*, ut ait Augustinus in enarratione Psalm. 130., *per miraculum demonstrabatur adventus Spiritus sancti, ut linguis loquerentur, quas non didicerant, omnes, super quos veniebat Spiritus sanctus.*

Nec vero cupivisset Simon ille pecunia comparare potestatem dandi Spiritum sanctum, cujus illapsum visibili signo probare non potuisset. Illi igitur, si non omnes interpretari potuerunt, habebant tamen praesentes, qui id possent, Petrum, et Joannem et Philippum. Caeterum Apostoli, in die Pentecostes variis loquentes linguis, se ipsos interpretati non fuerunt, quia non deerant, qui loquentes intelligerent, *quoniam,* ut dicit Scriptura, *audiebat unusquisque lingua sua illos loquentes,* Actor. 2.

Nisi vobis loquar aut in revelatione, aut in scientia, aut in prophetia, aut in doctrina. In pro *per* Hebraismus est; unde alii vertunt: *aut per revelationem, aut per scientiam,* etc. Laborant interpretes in his quatuor distinguendis. Ut autem omittam Sedulium et Primasium haec referentes ad quatuor mysticos Scripturae sensus, quod nimis coactum est, inter multos convenit, revelationem intelligi mysteriorum Dei, circa quae versatur sapientiae donum, uti dictum est ad illud capitis praecedentis: *Si noverim mysteria omnia;* ut sensus hujus primi membri sit: Nisi proferam vobis mysteria divina, quorum est sapientia; sic enim saltem perfectis et spiritualibus utilis ero, faciens illud, quod dixi supra cap. 3.: *Sapientiam loquimur inter perfectos.* Conformiter accipiunt secundum membrum, hoc nimirum sensu: Nisi proferam vobis ea, quorum est scientia, quae ex humanis rationibus divina credibilia facit. Hoc enim fit per sermonem scientiae ad rudiores accommodatum.

Quod vero sequitur: *aut in prophetia*, ut aliquatenus a primo membro destinguatur, alii de praedictione futurorum accipiunt, alii ad explicationem occultorum Scripturae sensuum restringunt, alii generaliter accipientes utrumque comprehendunt; quod est probabilius. In postremo membro doctrinam fere intelligunt eam, quae est de moribus; licet aliis placeat acceptio generalior. Non enim ad mores restringi solet doctrinae vocabulum.

Est et alius hujus loci commentarius, quatuor haec, quae Paulus recenset, duo juga efficere, ut conjugata sint revelatio et prophetia, ac rursus conjugata scientia et doctrina. Nam revelationi prophetia respondet, tamquam illius enuntiatrix ad homines, et similiter scientiae respondet doctrina, id est, docendi gratia, per quam id, quod scimus, aliis communicamus, quem sermonem scientiae vocavit Apostolus supra cap. 12., vers. 8. Ita sensus Apostoli erit: Nisi loquar vobis aut per revelationem, aut per scientiam; idque aut per prophetiam, qua revelationem vobis aperiam et explicem, aut per doctrinam, qua scientiam vobis communicem.

Commentarius hic probabilis fiet aliorum locorum collatione. Nam Scriptura passim distinguit Prophetas et doctores, et illos istis anteponit, tamquam annuntiantes sublimiora et secretiora, cum do-

ctores ea tradant, quae capi possint ab omnibus. Quamobrem pastores oportet esse doctores, Eph. 4. Loca Scripturae sunt: Act. 13., Rom. 12. et, quod modo citavi, Ephes. 4., ac denique hujus Epistolae cap. 12., vers. 28. et 29. Quae res etiam ex cap. 13., ubi scientia prophetiae semel iterumque postponitur, facile potest colligi.

Porro memineris, supplendum esse Pauli sermonem, additis hujusmodi verbis: Atqui nihil horum facere potero linguis loquens, nisi interpretationem adhibeam, ut intelligatis. Significat ergo, interpretationem esse necessariam linguis loquenti; tametsi propter rerum obscuritatem saepe nuda interpretatio non sufficiat, sed opus sit propheta aut doctore. Quod notandum etiam propter hodiernos linguarum peritos et interpretes ne prophetis aut doctoribus, hoc est, sapientiae aut scientiae dono praeditis, etsi forte linguarum minus peritis, anteponere sese velint aut aequare.

7. *Tamen quae sine anima sunt vocem dantia.* Rem eandem declarat ab instrumentis musicis, quae sunt quaedam artificiales et factitiae linguae hominum. *Tamen,* Graece ὅμως, pro quo Faber legendum putat ὁμοίως, aut contracte ὁμῶς, *similiter, perinde,* quemadmodum et vertere ausus fuit, nullius exemplaris fultus praesidio. Subscribit ejus sententiae Gaignaeus; sed eam bene refellit Erasmus in annotatis. Vertit autem ipse: *Quin et inanima,* Graece: τὰ ἄψυχα. Alii: *Atqui inanima;* alii: *certe inanima.* Simplicius existimo sensum ita reddi posse: Nam et instrumenta animae expertia, quae sonum reddunt voci similem. Quippe vox proprie non est, nisi animalium.

Sive tibia, sive cithara. Sub tibia comprehende, quaecumque instrumenta flatu sonant, sub cithara, quae tactu.

Nisi distinctionem sonituum dederint. Sonituum, Graece τοῖς φθόγγοις, *sonis;* et ita legit Ambrosiaster. Apud Primasium legitur, *sonitus,* sed corrupte, ni fallor, pro *sonis.* Potest autem hoc accipi vel tertio casu, vel sexto. Si tertio, sensus est: Ipsa instrumenta musica, arte pulsata aut inspirata, dare suis sonis distinctionem, id est, sonos efficere distinctos. Alii sextum casum malunt, ut sensus sit: Nisi sonis suis, varie secundum artem redditis, distincte significent vel argumentum cantionis, vel affectum, ad quem excitandum composita est. Constat enim, alios sonos modosque musicos aliis affectibus excitandis servire; quod non fiet, si temere et sine arte tibia infletur, aut cithara pulsetur. Facit tamen pro priore sensu vocabulum Διαστολή, quam interpres *distinctionem* vertit. Significat enim apud Musicos harmonicam in tonis discretionem, qua sublata corrumpitur usus instrumenti. Tale quid etiam Oecumenius annotavit.

Quomodo scietur id, quod canitur, aut quod citharizatur. Melius ex Graeco: *quod tibia aut cithara canitur,* hoc est, quod tibiae aut citharae sono redditur, id, quod Graeci ποίημα, poëma, vocant; ac si dicat: Nullo modo id intelligi ac discerni poterit.

8. *Etenim si incertam vocem det tuba.* Subjungit alterum exemplum instrumenti notissimi. Quod si, inquit, tuba sonet incertum quid, haud distinguens ipso sonitu, ad quid vocet homines, aut quid agendum moneat. Nam tubarum sonus, velut lingua quaedam publica ad populum, multa et varia significare solet, ut videre est Num. 10.; quemadmodum et hodie multiplex est, ut ita dicam, locutio Campanorum aeramentorum, quae in locum tubarum successerunt.

Quis parabit se ad bellum? Graece: *Quis apparabitur ad bellum?* id est, quis parabit se ad pugnam, ad proelium? Utique nemo; quia sonus tubae indistinctus non hoc loquitur.

9. *Ita et vos per linguam nisi manifestum sermonem dederitis. Manifestum,* Graece εὔσημον, id est, qui bene et clare significet. *Significantem* legit Ambrosiaster, vertitque Erasmus. Sic etiam, inquit, nisi vos, lingua peregrina loquentes, ser-

monem vestrum interpretando feceritis intelligibilem. Sequitur:

Quomodo scietur id, quod dicitur? Id est, quomodo id, quod loquimini, ab aliis intelligetur? Nam Graece est λαλούμενον passivum, quod, quia proprio verbo Latine reddi non potest, interpretes transtulerunt: *id, quod dicitur.*

Eritis enim in aëra loquentes. Proverbialis sermo est, locutionem significans inutilem, ut quam nullus intelligit; sicut aërem verberare pugnam significat inutilem, ut qua non laeditur adversarius. Quidam exponunt: tamquam in aërem loquentes, idque Syrus expressit, sed non est necesse.

10. *Tam multa, ut puta genera linguarum sunt in hoc mundo.* Graece et Syriace: *in mundo*, quemadmodum et in vetustis quibusdam Latinis legitur. *Ut puta*, Graece εἰ τύχοι, quod Erasmus vertit: *verbi gratia*, et in paraphrasi: *videlicet.* Hentenius ex Graeco propius: *si res ferat;* alius quispiam: *ut contingit;* alius: *prout inciderit.* Equidem opinor, ita commode verti posse: *tam multa passim genera vocum.* Dico *vocum;* sic enim est in Graeco, non *linguarum*, etsi Latinis omnibus reclamantibus, atque etiam Syriaco textu. Valla suspicatur *vocum* a quopiam mutatum in *linguarum*, ne videretur inepta repetitio: *nullum genus vocum sine voce est.* Nam sequitur:

Et nihil sine voce est. Graece: καὶ οὐδὲν αὐτῶν ἄφωνον, *et nihil*, seu potius, *nullum eorum vocis expers*, quod Erasmus reddit *mutum;* Hentenius Graecam vocem retinuit: *aphonum.* Dixi *nullum*, ut referatur ad genus. Porro tota sententia bifariam exponi potest; vel de linguis, maxime secundum Latinam lectionem; vel de instrumentis sonandi inanimatis. Prior intellectus est: Tam multa sunt inter homines linguarum et idiomatum genera, ut numerari non possint: quorum unumquodque suam habet vocem, id est, loquelam ab aliis diversam.

Posterior: Tam multa sunt instrumentorum genera, vocem, id est, sonum voci similem reddentia; et nullum eorum mutum est, sed unumquodque sonum reddit proprium. Oecumenius una expositione simul utrumque sensum complexus est, extenditque sententiam etiam ad voces bestiarum; quod non est necesse, cum illae naturaliter tantum significent. Posterior expositio quandam cum praecedentibus connexionem habet, ac si dicat Apostolus: Quid singula numerem instrumenta sonantia, cum sint paene innumera, quorum cuique tamen proprius et ab aliis diversus sit sonus? Prior vero, quam tradunt etiam Chrysostomus et Theophylactus, novum continet argumentum, et cum ea probe cohaeret, quod sequitur:

11. *Si ergo nesciero virtutem vocis, ero ei, cui loquor, barbarus; et qui loquitur, mihi barbarus.* Graeca sic habent: *Si igitur nesciero virtutem*, seu *vim vocis, ero ei, qui loquitur, barbarus; et qui loquitur, in me barbarus.* Consonat et Syriaca versio. Virtutem vocis significationem ejus appellat. Nam proprius usus vocis est in significando. Barbari primum Graecis dicti sunt, quicumque diversam a Graeca sonabant linguam; sic nimirum μιμητικῶς appellati ab asperitate sermonis, quum Graeci suam linguam reputarent suavissimam, ut suam hodie Galli. Sed ab hoc nomine postea Romani sese exemerunt, ac barbaros dixerunt, quicumque alia, quam Graeca aut Latina lingua uterentur. Translatum deinde vocabulum ad omnem eum, qui lingua loquitur, quam alius non intelligat; quamvis etiam Graece aut Latine loquatur. Quo spectat illud Anacharsidis Scythae Philosophi dictum, Scythas barbaros esse apud Athenienses; sed Athenienses itidem esse barbaros apud Scythas; et illud Ovidii apud Getas exsulantis: *Barbarus hic ego sum, quia non intelligor ulli.* Hoc igitur modo barbarum accipit Apostolus. Quare Cajetanus annotat, *quod esse barbarum est relativum, ac nullum hominem esse absolute barbarum*, quia nemo est, qui non cum aliquibus in idiomate communicet.

Sensus igitur et connexio talis est:

Cum tam multa sint linguarum genera ad significandum mutuas animorum conceptiones inter homines instituta, frustra sane quisque loquitur quacumque lingua, si non intelligatur; eritque alter alteri non intelligenti barbarus.

In verbis Apostoli, sive ut in vulgata versione leguntur, sive ut habentur in Graeco, videtur aliquid hujusmodi supplendum: Si et ego nesciero virtutem vocis, et, qui mecum loquitur, nescierit, ero ei, cui loquor et qui mihi loquitur, id est, cum quo mihi colloquium est, barbarus; et vicissim is, qui loquitur, erit mihi, id est, meo judicio meaque reputatione barbarus. Sic enim exponunt, quod Graece est: ἐν ἐμοὶ, *in me,* pro quo etiam Syrus scripsit *mihi,* Erasmus vertit: *apud me.* Quamquam etiam verti potest: *erga me,* sensu non plane diverso, quasi dicat: Mei respectu barbarus erit, etiamsi Graece vel Latine, atque etiam diserte loquatur.

12. *Sic et vos, quoniam aemulatores estis spirituum, ad aedificationem Ecclesiae quaerite, ut abundetis. Spirituum* dixit pro *spiritualium,* nempe donorum. Sic enim ait supra: *Aemulamini spiritualia;* nisi forte scripsit πνευματικῶν (ut sane legit Origenes in cap. 8. ad Rom., quum Ruffinus interpretetur: *spiritualium),* quod imprudens scriba mutaverit in πνευμάτων. Certe Syrus interpres tam hic, quam priori loco transtulit: *dona Spiritus.* Pro verbo *abundetis* Ambrosiaster legit *prophetetis.* Sed qui ita vertit, legit in Graeco προφητεύητε, loco verbi περισσεύητε, quod hodie est in omnibus codicibus, et a Chrysostomo caeterisque Graecis exponitur; et quidem in eum sensum, quo significat: *abundetis,* quomodo noster interpres vertit, pro quo minus bene Erasmus: *excellatis.* Constat enim, Graeca voce copiam magis, quam excellentiam significari. Eratque tolerabilior in Corinthiis appetitus abundantiae donorum hujusmodi, quam ex iis amor excellentiae.

Habet autem hujus loci constructio nonnullam difficultatem. Nam consequentia sermonis Apostolici poscere videbatur, ut diceret: Sic et vos barbari estis vobis invicem, quando inter vos linguis loquimini non intellectis. Verum Apostolus, eo omisso, quod per se poterat intelligi, maluit exhortatione concludere sermonem; ita tamen, ut ejus, quod omissum est, adhibito supplemento, sententia perficienda sit hoc aut simili modo: *Sic et vos* eritis vobis invicem barbari; quod ne contingat, *quoniam aemulatores estis spirituum, ad aedificationem Ecclesiae quaerite, ut abundetis.*

Eodem redit distinctio, quam huc adfert Theophylactus, ut illud: *Sic et vos,* suppletum, ut dixi, finiat versum superiorem; deinde ab alio principio sequatur: *quoniam* seu *postquam aemulatores estis spirituum.* Quam distinctionem et explicationem videre est etiam in glossa interlineali, ubi nihilo minus, ut oratio cohaereat, supplenda foret Graeca particula δὲ vel οὖν, *quoniam autem,* vel *quoniam igitur aemulatores* etc. Caeterum Oecumenius ita construit et exponit: *ita et vos,* id est, *propterea et vos ne sitis invicem barbari; (quoniam dona concupiscitis) ad aedificationem,* etc. Ex his eligat lector, quod putabit maxime probabile.

Partem illam: *quoniam aemulatores estis spirituum,* sic interpretamur: Quandoquidem vestra sponte et studiose, nec sine aemulatione consectamini dona Spiritus sancti; cui studio vestro non resisto. Sequentis autem exhortationis sensus est: Quaerite et operam date, ut abundantia donorum, quam affectatis, cedat ad profectum spiritualem Ecclesiae. Non igitur hortatur Apostolus, ut abundantiam charismatum quaerant, ac multo minus, ut per ea studeant aliis antecellere; sed appetitum quidem abundantiae permittit, praecipit autem, ut eam, si obtigerit, ad Ecclesiae referant aedificationem; ideoque si linguis loquantur, gratiam petant interpretandi. Hoc enim sequitur:

13. *Et ideo, qui loquitur lingua, oret, ut interpretetur. Et ideo,* Graece διόπερ, *quapropter.* Et sensus est: Proinde, qui donum habet loquendi linguis, ne inutile

donum circumferat, oret Deum largitorem donorum, ut ipsi adjiciat donum interpretandi, quo ea, quae peregrina lingua loquitur, ad aliorum intelligentiam proferre possit. Sciendum, glossam interlinealem altera expositione verbum *oret* accipere pro *loquatur,* ut sensus sit: Qui lingua loquitur, ita loquatur, ut etiam interpretetur. Juxta quam orationis significationem exponit etiam sequentia. Quod et Photius facit apud Oecumenium, et recentiores nonnulli. Sed bene rejicit illam glossam D. Thomas velut alienam ab intentione Pauli. Nam et verbum προςεύχεσθαι non loqui, sed orare significat, in Scripturis maxime; et quae sequuntur hujusmodi sensum non, nisi coacta, recipiunt.

14. *Nam si orem lingua, spiritus meus orat, mens autem mea sine fructu est. Sine fructu,* ἄκαρπος, *infructuosa, fructu carens.* Tacitam removet objectionem Apostolus. Nam dicere quis poterat: Etsi lingua peregrina alloquens alios nihil eis confero, quia me non intelligunt; attamen cum Deum oro, quamvis lingua mihi et aliis incognita, ille et intelligit, et cor meum inspicit, et orantem exaudit. Respondet Apostolus, nec eum, qui sic orat, percipere ex sua oratione fructum, quem caperet, si eam intelligeret. Loquitur autem ex sua persona, quo magis persuadeat.

Spiritum tribus modis S. Thomas interpretatur, vulgares quasdam glossas secutus: primo Spiritum sanctum, qui orare dicitur quia inclinat et movet ad orandum, ut Rom. 8.: *Ipse Spiritus postulat pro nobis;* secundo rationem, quae orat, quatenus dictat orandum; tertio virtutem imaginativam, quam orare dicit, in quantum similitudines rerum corporalium sunt in imaginatione orantis absque eo, quod intellectu percipiantur. Qui sensus etiam est apud Hugonem Victorinum. Quarta expositio Theophylacti est et Oecumenii, qui spiritum exponunt spirituale donum loquendi linguis, ipsum nempe, quod movet linguam. Quinta Primasii, Gaignaei et Erasmi, qui per spiritum intelligunt sermonem, quem lingua sonat, vel, ut Erasmus in paraphrasi halitum, quo verba pronuntiantur.

Has expositiones sigillatim expendere et refellere non est animus. Certe prae omnibus iis placet Lirani, Carthusiani et Cajetani sententia, per spiritum significari partem animi superiorem, quae affectiva est; affectum rationalem seu spiritualem dicere possumus. *Spiritus enim,* ut ait Liranus, *importat vim quandam motivam, et ideo voluntas, quae est affectus intellectivus, vocatur hic spiritus, quia movet alias animae potentias ad agendum.* Ita spiritum accepit Apostolus supra, dicens: *Spiritus autem loquitur mysteria.* Et quidem spiritum pro voluntate sive affectu rationali sumi, non est infrequens in sacris literis, ut Actor. 17. de Paulo: *Incitabatur spiritus ejus in ipso;* et cap. 18. de Apollo: *Et fervens spiritu loquebatur.* De quo spiritu dictum est et illud a Domino, Matth. 26.: *Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma.*

Porro mentis nomine significatur pars intellectiva, quatenus ejusmodi. Tale igitur est, quod dicit Apostolus: Nam etsi Deum orem lingua, id est, ad orandum Deum utar dono linguae, non habens donum intelligentiae; spiritus quidem meus orat, id est, affectus elevatur in Deum (hoc enim perpetuo conjunctum erat locutioni procedenti ex dono linguae, ut annotatum est supra), caeterum mens, id est, intellectus meus, quia verborum significationem ac sensum non assequitur, fructu proprio privatur, qui est intelligere et intelligendo refici. Unde consequenter fit, ut nec meditari, nec contemplari de rebus per verba significatis queat.

Istud sane, quod Apostolus dicit, accidere constat iis, qui Latinitatis ignari Latino sermone preces recitant. Hi namque spiritu quidem et affectu devotionis in Deum feruntur, si vere orant; sed quia verba non intelligunt, mens eorum sine fructu est, videlicet intelligentiae. A quibus non multum differunt tam clerici, quam laici, Latine quidem docti, ut per hoc verba secundum grammaticam eorum

significationem utcumque intelligant, si attente legant; sed qui propter tropos ac figuras in illis latentes ad sensum orationis non penetrant; ut fere contingit in Psalmorum lectione. Nam, exempli gratia, quotusquisque recitans illa Psalmi 59. verba: *Moab olla spei meae; in Idumaeam extendam calceamentum meum;* vel ista Psalmi 67.: *Si dormiatis inter medios cleros, pennae columbae deargentatae* etc.; vel haec ejusdem Psalmi: *Increpa feras arundinis, congregatio taurorum in vaccis populorum* etc., sententiam assequitur orationis, quamvis singula per se verba, quid significent, etiam exacte noverit?

Verum non ob id damnandae sunt precationes, vel hoc, vel etiam priori modo non intellectae, tamquam sint inutiles. Nam etiamsi, qui sic orant, fructum intelligentiae non percipiant, ideoque nec pascantur sensibus per verba significatis; habent tamen fructum mentis elevatae in Deum. Id enim est oratio, mentis in Deum elevatio cum decentium petitione; nec a vera oratione fructus ipse separari potest. Habent iidem etiam fructum reverentiae erga preces sacras, quas etsi non intelligant, bonum tamen et salutare esse, quod iis significatur, non dubitant; atque hoc ipsum sibi petunt a Deo donari.

Quin etiam contingit, ut quispiam, sic orans, plus apud Deum mereatur et impetret, quam alius intellectu sensum assequens orationis; si nimirum majori cum humilitate, pietate, fervore Deum oret. Ac certe verborum intelligentiam saepe non solum compensat, verum etiam in hominibus verborum et sensuum alioqui peritis interdum absorbet devotionis in Deum magnitudo.

Quocirca recte docet in comment. S. Thomas, cum triplex sit intentio orantis: una ad verba, quae dicit, altera ad sensum verborum, tertia ad finem, id est, Deum; primam intentionem, imo et secundam, aliquando nocere, *in quantum impedit devotionem;* tertiam vero esse optimam ac necessariam.

Per haec tamen nolumus iis patrocinari, qui Dominicam orationem ita Latine recitant, ut non curent eam intelligere. Nam quae in illa petuntur, non satis est confuse cognoscere, quod bona sunt; sed ea distincte et scire, quae sint, et a Deo petere tenentur omnes Christiani. Unde sapienter ac necessario multis jam synodis episcoporum constitutum est, ut quisque fidelis orationem Dominicam ea lingua, quam intelligat, recitare norit. Caeterum de fructu orationis, etsi non intellectae, videat studiosus S. Thomam et Cajetanum in comment.

15. *Quid ergo est?* Id est: Quid igitur opus, ut faciam? Syrus interpres: *Quid igitur faciam?* Sic infra vers. 26.: *Quid ergo est, fratres?* Sibi respondet verbis sequentibus:

Orabo spiritu, orabo et mente. Graece addito δὲ, *orabo autem et mente;* quemadmodum et Augustinus recitat lib. 12. de Gen. ad lit., cap. 9.; Erasmus: *sed orabo et mente.* Sensus: Operam dabo, ut non solum spiritu, id est, cum devotionis affectu, Deum orem; verum ut etiam verba orationis intellectu capiam. Sic enim majorem utique fructum ex oratione reportabo, quam si solo spiritu orarem. Unde Ecclesia conjungit utrumque, canens de B. Virgine: *Cujus precibus nos adjuvari mente et spiritu devotissime poscimus.*

Psallam spiritu, psallam et mente. Graece: *Psallam autem et mente.* Erasmus: *sed canam et mente.* Sensus: Laudem et gratiarum actionem Deo canam, non solo devotionis affectu, verum etiam cum intelligentia verborum. Psallere pro eo, quod est laudes Deo canere, sive id voce fiat, sive instrumento musico, vocabulum est ecclesiasticum, a LXX. interpretibus frequentatum. Nam apud autores profanos laxior est ejus significatio. Jacobus Apostolus haec duo, orare et psallere, similiter conjunxit ac distinxit, cap. 5. dicens: *Tristatur aliquis vestrum? oret. Aequo animo est? psallat.*

Quidam illa verba: *orabo et mente, psallam et mente,* sic exponunt: Ita orabo et canam, ut ab aliis non audiar

modo, sed etiam intelligar; satis violente, Nam orare et psallere proprie Deum respicit, ubi non est necesse, nos ab aliis audiri et intelligi, cum scriptum sit: *Ora Patrem tuum in abscondito.* Matth. 6. Nec verbo indicat Apostolus, se loqui, in hoc quidem loco, de intelligentia transmittenda ad alios.

16. *Caeterum si benedixeris spiritu. Caeterum,* Graece ἐπεὶ, quod supra vers. 12. transtulit: *quoniam;* et ita reddit Erasmus hoc loco. Syrus et Hentenius: *alioqui.* Sic enim et noster interpres vertit Heb. 9.: *Alioquin nondum valet,* etc. Dictio *spiritu* in multis abest Graecis exemplaribus; tametsi Theophylactus et Oecumenius declarant, se legisse. De Chrysostomo non liquet.

Sunt, qui opinentur, Apostolum hic loqui de benedictione sacrae Eucharistiae, propterea, quod in parte consequenti: *Quomodo dicet: Amen, super tuam benedictionem?* Graece legitur: ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ, quod interpretantur: *super tua Eucharistia;* ac rursum propter illud, quod subjungit: *Nam tu quidem bene gratias agis,* ubi Graece εὐχαριστεῖς; velut ipso vocabulo designaret, ut illi putant, Sacramentum corporis et sanguinis Domini, quod Eucharistia vocatur. Sed haec nihil convincunt. Nam ista verba εὐλογεῖν et εὐχαριστεῖν significatione generalia sunt, et passim in Scripturis obvia, cujuscumque tandem benedictionis et gratiarum actionis mentio fiat. Neque enim sacri scriptores, qui Graece scripserunt, ipsique LXX. interpretes, ad haec significanda aliis usi sunt vocabulis.

Nec sane probabile est ullo modo, Paulum hic loqui de consecratione et oblatione Eucharistiae. Nam illa praescriptis verbis apud Corinthios atque in aliis Graecorum Ecclesiis, nec aliter, quam Graeca lingua, fiebat ex Apostolica institutione. At neque contra sacerdotes sive presbyteros agit Apostolus hoc loco; sed in genere eos reprehendit, qui linguarum dono praediti, preces et laudes divinas proferebant in conventu fidelium, quas nec ipsi, nec alii intelligerent. Quae res amplius adhuc patebit ex sequentibus.

Igitur *benedicere* sumitur hic, ut alibi saepissime, praesertim in Psalmis, pro eo, quod est laudare et gratias agere. Sic enim mox se ipsum Apostolus exponit. Refertur autem ad Deum sine dubio, sicut orare et psallere; non quod eadem prorsus sint, Deo benedicere et Deo gratias agere; sed quia maxime laudari solet Deus grata beneficiorum ejus commemoratione, quod est gratias agere.

Quare et eorum commentarium, qui locum hunc exponunt de publica benedictione, qua sacerdos populo benedicit, alienum arbitror a mente Apostoli, quippe qui post interpositam verbis praecedentibus tacitae cujusdam objectionis solutionem nunc sermonem persequitur de eo, qui ex dono peculiari in conventu lingua loquitur peregrina; docetque, rem absurdam consequi, si non intelligatur, quia non erit, qui respondeat et approbet ejus verba; sicut habet Ecclesiae consuetudo. Hoc enim est, quod sequitur:

Qui supplet locum idiotae. In multis Latinis codicibus legitur: *Quis supplet locum idiotae?* Eamque lectionem exponunt, non solum Latini posteriores Haimo, Lombardus, Hervaeus, B. Thomas, Liranus, et ante eos glossa interlinealis, sed et veteres, Pelagius et Primasius. Veruntamen hanc nostram, quae Lovaniensis ac Romanae castigationis est, veram esse lectionem, monstrant probatissimi quique codices mss. veteresque concordantiae, palam suffragante textu Graeco atque Syriaco. Ἰδιώτης, *idiota,* Graecis proprie dicitur homo privatus ac nullo fungens munere publico. Unde et in castris idiotae dicebantur, ut annotant Theodoretus et Oecumenius, qui militiae non erant adstricti. Deinde quadam consequentia significat indoctum et illiteratum, quod privati homines indocti esse soleant. Unde Erasmus vertendum putavit: *Qui implet locum indocti.* Verum Lucas Actor. 4. distinguere videtur illiteratum ab idiota, cum de Petro et Joanne dicit: *Comperto, quod homines essent* ἀγράμ-

ματοι καὶ ἰδιῶται, *illiterati et idiotae.* Quare magis placet, idiotam hic intelligi proprie, id est, plebejum sive *laicum,* ut interpretantur omnes Graeci. Laicum vero intellige respectu Ecclesiae, id est, eum, *qui nullo gradu ecclesiastico fungitur,* ut exponit Pelagius.

Quaeritur, quisnam Apostolo sit is, *qui supplet locum idiotae?* Theophylactus ipsum idiotam seu laicum significari putat. Quod etiam Chrysostomus et Oecumenius sentire videntur, eo nimirum argumento, quia mos erat antiquitus, ut precibus sacerdotum ipse populus acclamaret; id, quod etiam declarant veteres liturgiae tam Chrysostomi, quam Basilii. Nam et in Ecclesia Romana fuisse eum morem, testatur Hieronymus in praefat. lib. 2. comment. Epist. ad Galat., inquiens: *Ubi sic ad similitudinem coelestis tonitrui Amen reboat?* Meminit ejusdem acclamationis etiam Justinus sub finem apologiae secundae pro Christianis.

Hunc Graecorum commentarium inter neotericos secuti sunt Cajetanus, Guilliaudus et Gaignaeus, non tamen exponentes, cur Apostolus idiotam significare voluerit per eum, qui supplet locum idiotae; quum sit phrasis insolens. Quis enim ita loquitur, ut, regem ipsum significare volens, dicat: is, qui supplet locum regis? Sunt, qui respondeant, Apostoli verba: Ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου, non significare secundum usum linguae Graecae: *qui gerit vices idiotae,* sed: *qui adimplet locum idiotae,* id est, qui locum occupat idiotarum, unus quispiam videlicet ex idiotis. Atqui minus habet consuetudo vel Graeci, vel Latini sermonis, ut, idiotam dicere volens, utatur hac circumlocutione: *qui adimplet locum idiotae.*

Quapropter Erasmus, quamvis ita verterit: *qui implet locum indocti,* quasi impleat, non suppleat, in paraphrasi tamen hoc modo reddit: *qui plebis vice fungitur,* quod est supplere. Qua in significatione rursus eodem verbo Paulus usus est infra capite ultimo: *Id, quod vobis deerat, ipsi suppleverunt.* Sed et Graecos uti dictione τόπῳ, perinde ut Latini *loco* pro *vice,* Graeca lexica docent, et manifeste probat illud in fine canonum concilii Chalcedonensis subinde repetitum: τοποτηρητὴς τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου, locum tenens, id est, vicarius Apostolicae sedis.

Proinde, mea quidem sententia, simplicius est et rectius, ut secundum id, quod sonant verba nostri interpretis, ad amussim Graeco textui respondentia significari dicamus aliquem ab idiota diversum, eoque doctiorem qui partes sustineat idiotae vel idiotarum, id est, plebis (nam enallage numeri hic intelligenda est), quique pro plebe respondeat, approbando orationes, psalmos, benedictiones sive laudes, quae pronuntiabantur in conventu publico. Hoc enim officium est atque olim fuit ministrorum Ecclesiae, qui in clerum adscripti essent. Nam quod apud nos interdum in ipsius etiam sacrificii celebratione (de qua tamen hic non agitur) idiota supplet locum idiotarum, contingit ex defectu ministrorum altaris, et toleratur magis, quam probatur.

Porro, quod ajunt, ipsos idiotas, id est, populum acclamare solitum, id fatemur de divinis officiis, et publica Scripturarum lectione, quae non fiebant lingua peregrina, sed Graeca apud Graecos, ut apud Hebraeos Hebraea. Hic autem agitur de precibus et canticis spiritualibus, quae proferebant in medium fideles, prout quisque divinitus esset inspiratus, etiam in lingua aliena; ubi unus intelligens pro caeteris respondebat, cujus tamen vocem mox etiam caeterorum acclamatione exceptam fuisse, verisimile est.

Quomodo dicet: Amen, super tuam benedictionem? Graece: *Super tua gratiarum actione,* scilicet ea, de qua dixerat: *Si benedixeris.* Quo respiciens interpres *benedictionem* vertit. *Amen* dictio confirmantis et approbantis est apud Hebraeos; Latine: *fiat,* verum, firmum ratumque sit. De qua voce plura diximus Rom. 1, 25. Morem acclamandi: *Amen* ad preces laudesque publicas, omnino preces ea voce terminandi, accepit Eccle-

sia a Judaeis, apud quos populum ita solitum acclamare, testatur Scriptura non uno loco, ut Deuter. 27., 1 Paralip. 16., 1 Esdrae 8. Unde est et illud psalmi 105.: *Et dicet omnis populus: Fiat, fiat,* Hebraice: *Amen, amen!*

Nunc sensum reddamus totius sententiae. Quod si, inquit, tu, qui lingua peregrina loqueris, Dei laudes pronuntiaveris spiritu tantum, et non mente, id est, cum pio in Deum affectu, sed verba ipse tua non intelligens, ut proinde nequeas ea interpretari; quomodo, non dico idiotae, sed is, qui supplet idiotarum locum, et cujus est vice populi respondere, dicturus est: *Amen,* ad tua verba, quibus Deo laudes et gratiarum actionem depromis?

Quoniam, quid dicas, nescit. Quoniam, ἐπειδή, *quandoquidem* verba tua non intelligit, utpote peregrina.

17. *Nam tu quidem bene gratias agis.* Nimirum quatenus spiritu, id est, pia animi devotione id facis. Hoc est, quod supra dixit, eum, qui loquitur lingua, loqui Deo, et spiritu loqui mysteria, et semet ipsum aedificare.

Sed alter non aedificatur. Alter, ὁ ἕτερος, id est, *proximus,* uti supra cap. 10.: *Nemo, quod suum est, quaerat, sed quod alterius;* et Rom. 13.: *Qui diligit alterum,* ut in Graeco est, *legem implevit.* Sed, inquit, frater et proximus tuus nullum ex verbis tuis percipit fructum, non promovetur ad salutem; quum tamen ea, quae fiunt in conventu publico, referri debeant ad bonum publicum. Ex hujus loci doctrina Cajetanus haberi dicit, quod sit *melius ad aedificationem Ecclesiae, orationes publicas, quae audiente populo dicuntur, dici lingua communi clericis et populo, quam dici Latine.*

Sectarii vero ex eadem Pauli doctrina plane contendunt, publicas Ecclesiae preces, hymnos, cantica, totumque divini cultus officium agi ac recitari debere ea lingua, quam universus populus intelligat, ut apud Germanos Germanica, apud Gallos Gallica. Quibus primum respondeo: Paulum non id velle, ut totus populus intelligat, sed ut is saltem, qui sua responsione et approbatione vicem populi supplet, quem profecto caeteris doctiorem esse convenit, et in quo, tamquam suo vicario, populus quodammodo intelligit. Deinde loquitur Apostolus de lingua peregrina, qualis erat Corinthiis Persica vel Aethiopica, forte etiam Latina. Nam et eam adfert Chrysostomus pro exemplo.

Verum ista nobis peregrina non est, cum sit maxime communis ac nota, non solum Ecclesiae ministris, verum etiam multis extra clerum, adeo, ut Episcopi quondam ad populum Latine concionati fuerint, non in Italia modo, verum etiam in Africa et Gallia, tametsi multis e plebe non intelligentibus. Nam de Africa exemplum habemus Augustini, de Gallia testimonium Prosperi lib. 1. de vita contempl. cap. 23. Ac de Hispania arbitror idem esse judicium, propter usum Romanae linguae illuc praecedentibus saeculis importatum.

His adde, quod non eadem est ratio, cur *Amen* dicendum sit ab intelligente, nunc et tempore primitivae Ecclesiae, quo Paulus haec scripsit. Tunc enim adferebantur ab iis, qui linguae donum habebant, orationes et laudes quaedam novae ac prius inauditae; quo fiebat, ut, qui ad eas responderet: *Amen,* prorsus nesciret, quid approbaret, quando nec verba intelligebantur, nec preces essent Ecclesiae judicio receptae. Nunc autem qui respondet: *Amen,* etiamsi verba forte non intelligat, novit tamen, bonum et sanctum esse, quod significatur, utpote jam olim ab Ecclesia approbatum.

Praeterea notandum est, ea, ad quae respondet minister in sacrificio missae, pauca admodum esse, ut propter illa mutari non debeat lingua totius missae; cum facile laici discere possint, ea pauca quid significent, et Synodus Tridentina jam praeceperit, sess. 22. cap. 8., ut talia pro concione inter missarum celebrationem populo a pastoribus exponantur.

Denique, non esse contra Apostolum, ut aliquid omnino dicatur in missa vel

officio divino ea lingua, quae vulgo ignota sit, hinc manifestum est, quia secundum Apostolum is, qui supplet idiotae locum, respondet: *Amen*, utique voce Hebraea. Certe si minister respondens debet intelligere verba sacrificantis aut benedicentis, multo magis intelligere debet sua ipsius verba. Si ergo, quod dicit: *Amen* aliena lingua, intelligit, quia docetur, quid significet; similiter doceatur de pauculis aliis verbis Latinis, quae ad populum loquitur sacerdos, et ad quae ipse populi nomine respondet; cujusmodi sunt: *Dominus vobiscum, Sursum corda, Gratias agamus Domino Deo nostro.* Nam quod ad orationem Dominicam attinet, quod omnes eam aut Latinam intelligere debeant, aut sua lingua posse recitare, jam ante diximus.

Porro quamvis per se bonum sit, ut officia divina celebrentur ea lingua, quam plebs intelligat (id enim per se confert ad plebis aedificationem, ut bene probat hic locus; unde et, formaliter atque abstracte considerata, vera est Cajetani sententia); non tamen illud bonum est, consideratis omnibus circumstantiis. Primum enim ex tanta varietate linguarum admissa in officiis divinis et Sacramentorum celebratione, non leve periculum esset dissensionum et schismatum in Ecclesia, ad cujus unitatem conservandam non parum conducit, imo paene necessaria est uniformitas divini cultus. Deinde quorundam idiomatum absurditas risum et contemptum adferret sacris actionibus et mysteriis.

Huc accedit, quod indocti ac mysteriorum rudes, etiamsi verborum significationem caperent, non tamen sensum orationis assequerentur; velut in Psalmis, Prophetis et multis aliis; sed pro carnali suo captu sensus alienos imaginatione volverent, animoque conciperent, atque ita non solum fructu verae carerent intelligentiae, verum etiam male intelligendo novos ac periculosos errores sibi confingerent. Quod ex promiscua lectione bibliorum in vulgares linguas translatorum accidisse, plus satis experientia docuit. Quae rationes aliaeque similes ostendunt, haudquaquam expedire, ut missae sacrificium ac caetera divina officia et Sacramenta vulgari lingua passim per Ecclesias celebrentur.

18. *Gratias ago Deo meo, quod omnium vestrum lingua loquor.* Haec, inquit, non dico, quod ipse doni linguarum inops sim; quomodo solent homines deprimere scientias, quarum ipsi sunt ignari. Nam possum equidem ex dono, mihi divinitus collato, omnium vestrum lingua loqui; de quo *gratias ago Deo meo*, id est, Deo, *cujus sum ego, cui et servio,* Actor. 27. Ad hunc modum *(quod omnium vestrum lingua loquor)* habent omnes codices Latini. Quorum tamen interpretes in reddendo sensu variant. Cum enim Corinthiorum Graeca fuerit lingua, non alia, merito dubitatur, quomodo dicat Apostolus: *omnium vestrum lingua,* quasi multae essent eorum linguae. Commentator Ambrosii sic intelligere videtur: omnium vestrum, sive Graecorum, sive Hebraeorum. Qui quidem Hebraei, inquit, *aliquando Syra lingua, plerumque Hebraea in tractatibus aut oblationibus utebantur ad commendationem.*

Alii generaliter interpretantur, *omnium vestrum,* id est, omnium fidelium, qui jam ex variis gentibus et linguis ad fidem conversi erant. Haimo de omnibus Graecae linguae dialectis exponit, quae a Grammaticis quinque numerantur, Attica, Ionica, Aeolica, Dorica et communis. Atqui id non erat pluribus linguis loqui; sed unam eandemque linguam cum nonnulla soni differentia pronuntiare, ad quod non opus erat dono linguarum, quum facile se mutuo intelligant, qui sola dialecto differunt.

Probabilior hujus lectionis expositio est, quam tradunt Hervaeus, Aquinas et alii: Paulum loqui de linguis, quarum dona effusa erant in Corinthios; ac si dicat, ait Hervaeus: *Nullus vestrum aliqua loquitur lingua, qua et ego non loquar, quoties volo.*

Verum scire oportet, Graeca ad verbum

sic habere: *Gratias ago Deo meo, omnium vestrum* (Latine: *omnibus vobis*) *magis linguis loquens,* id est, de eo, quod magis, quam omnes vos, linguis loquor. Quam lectionem etiam Syrus expressit. Juxta quam significat Apostolus, se pluribus loqui linguis, quam quispiam Corinthiorum, vel potius, quam omnes illi simul. Atque haec Graecorum expositio est. Hieronymus autem in Epist. ad Hedibiam, quaest. 9., de Paulo scribit in haec verba: *Gratias agit Deo, quod cunctis Apostolis magis linguis loquatur. Qui enim multis gentibus annuntiaturus erat, multarum linguarum acceperat gratiam.* Ex quibus satis apparet, Hieronymum sic legisse, ut habent Graeci codices. Qua autem ratione comparationis notam referat ad caeteros Apostolos (nisi corrupta lectio est), non video; cum aliquanto post in eadem quaestione testetur, Apostolos die Pentecostes accepisse *diversitatem linguarum omnium gentium, ut, annuntiaturi Christum, nullo indigerent interprete.*

Porro locus hic Apostoli satis ostendit, donum linguarum non, ut quidam volunt, temporarium in Apostolis fuisse, sed perpetuum, quo uterentur, quando vellent, ac quoties ita res posceret. Nam quod de Paulo dicit Chrysostomus homilia 4. super 2 Tim. 2.: *Hebraeam tantum noverat linguam,* id intellige, extra donum linguarum. Hebraea namque, seu Syra potius, erat illi materna; nec aliam didicerat, quam expedite loqui posset. Quod autem objiciunt, eum Tito usum fuisse interprete, eoque argumento contendunt, linguarum promptitudinem illi ad votum non adfuisse, quantum valeat, expendemus in expositione capitis 2. Epist. 2., ubi de Tito agetur.

An vero donum linguarum Apostolis id praestiterit, ut eo utentes nusquam in sermone soloecissarent, nec peregrinas phrases admiscerent, nec aliter quidquam efferrent, quam pro consuetudine eorum, quibus lingua erat propria, haud temere affirmaverim, cum Paulus ac caeteri Apostoli, Graece scribentes, multum referant ex proprietate linguae nativae, nec per omnia sermo eorum purus sit a vitiis, quae Grammatici notare solent, ut et Hieronymus alicubi fatetur. Neque enim donum efficiebat, ut omnia pure, proprie et exacte eloquerentur (alioqui visi fuissent elegantia ac nitore sermonis attraxisse homines ad fidem Christi magis, quam virtute Dei); sed ut loquerentur intelligibiliter, quantum opus erat juxta vulgarem collocutionis modum; quemadmodum bene docet S. Thomas 2. 2. quaest. 176. art. 1. ad 1.

19. *Sed in Ecclesia volo quinque verba sensu meo loqui. Volo,* subaudi: potius, id est, *malo,* propter *quam* sequens. Qui Hebraismus est. *Verba,* Graece λόγους, quod verti etiam potest: *sermones, sententias. Quinque* dixit pro paucis. Hieronymus quidem in Epist. ad Paulinum, quae bibliis praefigitur, quinque verba quinque Moysi libros interpretatur, et Theophylactus ea refert ad quinque sensus corporis. S. Thomas et Liranus censent, ideo Paulum nominasse *quinque, quia debet doctor quinque docere, scilicet credenda, agenda, vitanda, speranda, timenda.* Alii alia speculantur in hoc numero; sed haec omnia tantum accommodate dici, nec Apostoli mentem attingere, facile liquet. Non inepte Pelagius ab iis, qui quaerunt, quae sint quinque verba, dicit e contrario quaerendum, quae sint decem millia verborum in eo, quod sequitur.

Caeterum placet annotatio Lirani: Paulum innuere, quod cum brevitate sermonis tradenda sit populo doctrina salutis. Quod et Tridentina synodus omnes parochos admonendos putavit sess. 5. cap. 2. reform.

Sensu meo, Graece: διὰ τοῦ νοός μου, *per mentem meam;* licet in nonnullis: τῷ νοΐ μου, *mente mea,* legatur, quae videtur etiam veterum lectio fuisse, nisi quod Oecumenius adjungit et alteram. Porro Graecam vocem ipse noster interpres jam aliquoties veterat *mentem.*

Ut et alios instruam. Verbum Graecum κατηχήσω instituere significat, quo-

modo institui solent rudiores. Unde Latinum catechizare.

Quam decem millia verborum in lingua. Decem millia, Graece μυρίους, qua voce significari solet numerus infinitus, quomodo Latini dicunt sexcenta aut mille. Sensus periodi est: Ego, quamvis vos omnes superem dono linguarum, malo tamen in Ecclesia, id est, in publico coetu fidelium, loqui paucula quaedam verba cum intellectu, quo possim et alios instituere interpretando et explicando, quae dico, quae innumerabilia verba fundere peregrina lingua sine intellectu. Sic igitur et vos affectos esse, velim.

Hinc infert Cajetanus, *esse eligibilius, ut in Ecclesia dicantur divina (horae scilicet canonicae et missae) intelligibiliter sine melodia musica, quam sic, ut intelligi non possint;* quod fit, dum verba partim committuntur sonis organorum, partim ita redduntur a canentibus, ut ob artificiosam modulationem vocumque multitudinem ab auditoribus, etiam attentis, aegre percipi queant. Quod rursum nos quoque verum fatemur, caeteris paribus. At paria non sunt, dum ejusmodi concentus suavitate, quamvis verbis non intellectis, animi fidelium, praesertim infirmiorum, quales plurimi sunt, excitantur efficacius ad divina, quam si nude verba pronuntiarentur. Quod utique spectavit Ecclesia, quando musicam hanc seu vocum, sive organorum modulationem tacito consensu passim in templa recepit, Davidis, piissimi regis, exemplum ea in re secuta, qui Deum instrumentis musicis tum ipse laudavit, tum alios ad Dei laudes excitavit atque in templo veteri cantores musicos ac musicis instrumentis usuros ad Deum laudandum instituit. Tantum opus, ut, quod a synodo Tridentina sess. 22. et a quibusdam etiam particularibus episcoporum synodis constitutum est, ne quid lascivum, impurum, leve, aut omnino irreligiosum, in Ecclesia musicis cantibus aut organis admisceatur, exacte servandum curent illi, quibus id muneris incumbit.

20. ***Fratres, nolite pueri effici sensibus.*** Admonitio est cum increpatione, quod puerili quodam sensu ac judicio minora bona consectarentur, posthabitis melioribus, ut linguas prae dono prophetiae. *Nolite effici,* Graece μὴ γίνεσθε, quod etiam verti potest: *ne sitis;* et quidem commodius hoc loco. Pro *sensibus* Augustinus tam hic, quam infra legit *mentibus,* ut in enarrat. Psalm. 130., et lib. 13. confess., cap. 13., et aliis locis a Beda citatis; tametsi in Graeco legitur φρεσὶν, vocabulum diversum ab eo, quod interpres superius modo mentem, modo sensum transtulit. Significatur autem animus, qua parte judicat de rebus. Et utuntur Graeci plurali pro singulari per omnes casus. Erasmus quoque reddidit *sensibus,* etsi malim *sensu,* quod nomen etiam Latini interdum usurpant pro mentis judicio. Unde et usu ecclesiastico sensati dicuntur, qui de rebus bene judicant, id est, prudentes. Fratres, inquit, ne sitis pueris similes in rebus, quas eligere vel agere debeatis, aestimandis ac dijudicandis; ne mala bonis, aut minora bona majoribus anteponatis.

Sed malitia parvuli estote. Parvuli estote, Graece uno verbo νηπιάζετε, *puerascite, pueri estote,* pro quo legit Augustinus: *infantes estote.* Sensus: Tamquam infantes, seu pueri, sitis expertes malitiae. Hac parte pueros imitamini, non illa.

Sensibus autem perfecti estote. Sensibus ut supra, id est, mente, animo. Quod attinet, inquit, ad judicium animi de rebus agendis, similes estote viris adultis et aetate perfectis; ut, quemadmodum illi per naturam bene discernunt inter bona et mala hujus vitae, sic et vos, tamquam perfecti in Christo, sensus habeatis exercitatos ad spiritualem boni malique discretionem, Heb. 5. Congruit illud ejusdem Apostoli, Rom. 16.: *Volo vos sapientes esse in bono, et simplices in malo.*

21. *In lege scriptum est.* Quod in quibusdam codicibus additur *enim: In lege enim,* neque in Graeco est aut Syriaco, neque in melioribus Latinis. S. Thomas legit et studiose exponit: *In lege*

quid scriptum est? sed usus exemplari depravato ex alterius loci memoria, qui est Lucae 10. Tale quid etiam Lombardo accidit. Legis nomine comprehendit Apostolus totum vetus instrumentum. Nam quod hic citat, apud Jesaiam legitur cap. 28. Eadem legis acceptio est Joannis 15, 25., et Rom. 3, 19.

Quoniam in aliis linguis et labiis aliis loquar populo huic. *Aliis linguis* in Graeco composita dictio est: ἑτερογλώσσοις, ambigua ad masculinum et neutrum, ut proinde ad personas referri possit hoc modo: in loquentibus vel per loquentes alteris sive alienis linguis. Verum interpretes fere omnes neutraliter accipiunt, ut idem sit cum eo, quod sequitur, atque in Graeco distincte ponitur: καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις, *in labiis alteris*, id est, diversis, alienis. Ubi tamen nonnulli codices casum paternum habent: ἑτέρων, *aliorum*, id est, alienorum, scilicet hominum. Citat autem hunc Prophetae locum Apostolus, sensum potius, quam verba reddens. Nam et verba transposuit, et personam mutavit, tertiam in primam. Siquidem apud Prophetam locus sic habet, interprete Hieronymo: *In loquela enim labii et in lingua altera loquetur ad populum.*

Sensus autem Apostoli est: Ego Dominus loquar populo huic Judaico variis et peregrinis linguis; scilicet per Apostolos meos. Quod quidem praecipue fuit impletum in die Pentecostes, Act. 2. Sciendum tamen, pro eo, quod Paulus habet: *In labiis aliis,* quodque Hieronymus transtulit: *In loquela labii,* Hebraea (si peritis illius linguae neotericis credendum est) sic habere: *in blaesitatibus labii,* quod ita vertunt: *blaesis et balbutientibus labiis.* Tametsi contendit Leo Castrensis, scribens super Jesaiam, ex Hebraeo potius vertendum: *subsannantibus labiis,* et Adamus Sasboldus: *in labiis irrisionis,* sive *in irrisione labiorum.* Cui sententiae subscribit etiam Tremellius Judaeus, annotans ad locum Jesaiae, Hebraea sonare: *ridiculis labio.* Quin et LXX. suffragantur interpretes, apud quos totus versus ita legitur: *Propter irrisionem labiorum, per linguam alteram, quia loquentur populo huic.* Graece: διὰ φαυλισμὸν; sic enim habent codices. Pro quo si legas διὰ φαυλισμοῦ, una literula in alteram simillimam mutata, *per irrisionem labiorum,* conveniet cum eo, quod sequitur: διὰ γλώσσης ἑτέρας, *per linguam alteram.* Nec enim erat ratio, cur variarent casum, simul et significatum praepositionis, cum in Hebraeo sit uniformis oratio, bene a Paulo, necnon ab aliis interpretibus expressa. Quocirca facile mihi persuadeo, LXX. quoque scripsisse διὰ cum eodem casu in utroque membro.

Sed sive vertendum sit ex Hebraeo: *in balbutientibus labiis,* sive: *in subsannantibus* ac *irridentibus,* non haec inducunt sensum diversum ab eo, quem dedimus verborum Pauli, qui scripsit: *in labiis aliis.* Nam qui loquuntur linguis aliis seu peregrinis, quasi balbi sunt, et, ut supra dictum, barbari non intelligentibus; et deridere videntur auditores, et ipsi vicissim audientibus habentur ridiculi, imo et insani, infra vers. 23., vel etiam temulenti. Unde quidam eorum, qui Apostolos audiebant variis loquentes linguis (quos verisimile est non intellexisse, eo, quod digni non essent habiti, ut intelligerent) *irridentes* dicebant: *Quia musto pleni sunt isti.* Act. 2.

Et nec sic exaudient Me, dicit Dominus. Apud Prophetam haec verba non habentur continuo post superiora; sed, quibusdam interpositis, sic legitur tam in Hebraeo, quam apud LXX.: *Et noluerunt audire.* Nam illud: *dicit Dominus,* additum est ab Apostolo ad designandam personam loquentis. Sensus: Et ne sic quidem, id est, viso hujusmodi signo, quod eis daturus sum, audient, sive exaudient me, id est, credent, obtemperabunt verbis meis, quae per Apostolos loquar. Quamvis enim ex Judaeis aliquot millia praedicatione Apostolorum conversa fuerint ad Christum, ut in Actis habetur, numerus tamen ille comparatione totius populi, qui remansit incredulus,

tantum exiguae fuerunt reliquiae, testante Jesaia cap. 10., et Paulo referente Rom. 9.: *Si fuerit numerus filiorum Israël tamquam arena maris, reliquiae salvae fient.* Sed cur memoratum Prophetae testimonium de variis linguis in medium adduxerit Apostolus, docet conclusio sequens.

22. *Itaque linguae in signum sunt, non fidelibus, sed infidelibus.* Graece: *non credentibus, sed incredulis.* Et sensus est: Ex prophetico testimonio consequitur, donum linguarum datum esse Ecclesiae, ut esset signum ac testimonium divinum veritatis fidei, non fidelibus, qui jam credunt, sed infidelibus, ut credant.

Prophetiae autem non infidelibus, sed fidelibus. Graece: *credentibus*, et *prophetia* numero singulari, id est, prophetandi donum; quemadmodum et legitur in textu Ambrosii, necnon apud Pelagium et Primasium, prodente utriusque commentario, licet textum aliquis mutaverit. Annuunt mss. quaedam et veteres concordantiae. Partem hanc Apostolus non colligit ex allatis Jesaiae verbis, in quibus de prophetia nihil dictum est; sed tamquam manifestam et Judaeis minime adversam simpliciter affirmat. Neque hic repetendum est illud: *in signum;* sed tantummodo supplendum est aut: data est, aut: usui est, aut quid tale. Nam usus prophetiae, quomodo de ea hic loquitur Apostolus, non est, ut sit loco signi seu miraculi, quo quis ad fidem inducatur; sed ad doctrinam et instructionem fidelium pertinet.

Verum interrogabit quispiam, quomodo dicat Apostolus, linguas non esse datas in signum fidelibus, cum legamus Act. 16. et 19., fideles linguis locutos fuisse apud solos fideles, quibus et signum erant effusi in illos Spiritus sancti, ac ne nunc quidem vetet Apostolus, quo minus linguis loquantur Corinthii in Ecclesia, ad quam soli fideles conveniunt; imo vero id probet, modo non desit interpres.

Rursum, quomodo dicat, linguas datas esse infidelibus in signum, cum ipse statim post testetur, infidelem, si ingressus in Ecclesiae conventum videat omnes loqui linguis, dicturum, quod insaniant.

Item, quomodo dicat, prophetiam non esse datam infidelibus, cum infra consequenter dicat, si omnes prophetent, intret autem quis infidelis, eum ab omnibus convinci et dijudicari, et occulta cordis ejus manifestari, adeo, ut cadens in faciem adoret Deum et pronuntiet, quod vere Deus in eis sit.

Ad haec duae sunt responsiones; prior, eaque communior, sensum Apostoli esse, quod linguae in signum datae sint praecipue propter infideles, ut novitate miraculi convertantur, tametsi interdum etiam fidelibus instruendis et confirmandis serviant; prophetiam vero praecipue datam fidelibus ad instructionem, licet interdum etiam valeat convertendis infidelibus. Altera Cajetani, qui sentit, Apostolum loqui de solis Judaeis, quondam fidelibus, quando habuerunt Prophetas, postea infidelibus, quando in signum exhibitae sunt eis linguae, misso in discipulos Christi Spiritu sancto, per quas tamen juxta prophetae vaticinium non crediderunt.

Uterque sensus probabilis est, et per utrumque facile diluuntur objecta. Quamquam expositio Cajetani multo magis videtur quadrare textui. Nam linguas in signum esse, non fidelibus, sed infidelibus, infert Apostolus ex testimonio Prophetae, qui de solo loquebatur Judaico populo, qualis erat futurus post adventum Messiae, quando fuit impletum illud: *Nec sic exaudient Me.*

Jam vero colligendum ex his relinquit Apostolus, quanto prophetia linguis potior sit, quandoquidem illa fuerit utilis populo Judaico, utpote fideli; quia per illam instruebatur, et in cultu veri Dei retinebatur; donum autem linguarum, etsi novum et mirandum, tamen inutile fuerit eidem populo, quamvis signa petenti, quia per illud non credidit, sed eo ipso tempore, quo datum est hoc signum, per suam non credendi pertinaciam transivit in genus infidelium, cum antea populus esset fidelis.

23. *Si ergo conveniat universa Eccle-*

sia in unum, et omnes linguis loquantur. Universa, Graece ὅλη, *tota*, id est, alicujus loci totus populus fidelis. Pergit ostendere prophetiae dignitatem supra linguas, idque ex iis, quae accidebant vel accidere poterant in publico conventu fidelium. Si, inquit, Ecclesia tota simul conveniat, sive apud vos, sive alibi, et omnes loquantur linguis, nemine interpretante; sequitur:

Intrent autem idiotae, aut infideles. Dubium est, quos intelligat idiotas, nisi quod apparet, eum de fidelibus, aut certe de catechumenis loqui; nam distinguit eos ab infidelibus. Et quidem Theodoretus, atque ex Severiano Gaignaeus, docent, intelligi catechumenos, ut qui adhuc neque fidelium numero censerentur, neque tamen infideles essent, sed scholae Christianae velut elementarii. Verum huic intellectui videtur obstare primum, quod nusquam legitur idiotae nomen hac significatione; deinde, quia catechumeni solebant una cum fidelibus ad Ecclesiam convenire, Scripturas et earum expositiones pariter audituri, precesque et hymnos dicturi; eo tantum excepto, quod a mysteriis excludebantur. Non ergo de iis sic loqueretur Apostolus, quomodo de infidelibus, quod ad ingressum attinet in conventum Ecclesiae. Nam infideles jus intrandi non habebant; sed vel casu incidebant in hujusmodi conventum, vel occulte sese ingerebant, ubi nondum erant oratoria peculiariter in eum usum exstructa.

Jam et illud, quod est in versu sequenti: *Convincitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus*, quam apte competat in catechumenum Christianae religionis candidatum, haud scio. Quibus itidem argumentis aeque, vel etiam magis improbari potest commentarius Pelagii et Primasii, per idiotas intelligentium neophytos, quos vocant, *nuper credentes*. S. Thomas interpretatur eum, qui non intelligit, nisi linguam maternam. Quo accedit aliorum fere omnium expositio, dum vel indoctos ac linguarum expertes intelligunt, vel eos, qui nullo ministerio in Ecclesia fungebantur, minusque diligenter Ecclesiae conventus frequentabant. Nam et hi fere indocti erant. Atque iste sensus satis convenit cum significatione idiotae, supra vers. 16.

Nonne dicent, quod insanitis? Hoc est, reputabunt vos insanos, fanaticos, arreptitios. Hi namque ea loqui solent, quae nec ipsi, nec alii intelligant. Itaque revera, qui linguis loquuntur, ubi nullus adest interpres, ea parte similes se reddunt hominibus insanis, adeoque suspicionem insaniae sibi ipsis accersunt. Sic igitur, unde gloriam venabantur Corinthii, inde probrum referebant; quemadmodum annotatum est a Graecis. Mendose legitur in quibusdam codicibus: *quid insanitis?* utpote contra fidem omnium veterum exemplarium et commentariorum, necnon Graeci textus ac Syriaci. Apud Ambrosiastrum legitur: *quia insanitis*, quemadmodum et noster interpres alias reddere solet Graecum ὅτι. S. Ambrosius legit: *quod insanitis*, lib. 3. de Spiritu sancto, cap. 19.

24. *Si autem omnes prophetent.* Prophetare accipitur, ut supra, pro eo, quod est ex inspiratione divina proferre quaedam occulta, praesertim pertinentia ad explicationem Scripturarum, atque ex iis auditores instruere. Non vult Apostolus, omnes simul prophetare, sed vicissim ac ordine; quemadmodum infra praecipit. Neque enim ex eo, quod omnes simul prophetarent, fructus sequeretur, quem statim commemorat; sed magis excitaretur scandalum apud auditores ex inordinata et confusa locutione multorum. Deinde nec omnes intelligit absolute, sed hoc sensu: Si vero omnes, qui in Ecclesiae conventu loquuntur, prophetent, id est, si soli loquantur Prophetae, nimirum tacentibus iis, qui linguarum donum habent; sequitur:

Intret autem quis infidelis vel idiota, convincitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus. Convincitur, Graece ἐλέγχεται, quod plerique vertunt: *arguitur*, vel *coarguitur;* idque, ni fallor, significantius ad rem praesentem. Sensus enim Apostoli est: Si omnes loquamini linguis,

arguet vos infidelis aut idiota tamquam insanos. At contra fiet, si omnes prophetetis, id est, ex dono sancti Spiritus explanetis legem Dei Scripturis comprehensam, ac proferatis ea, quae in illis de Dei potentia, bonitate, justitia, sapientia traduntur. Sic enim infidelis aut idiota, qui forte conventum vestrum introgressus fuerit, arguetur et dijudicabitur ab omnibus vobis, hoc est, per doctrinam omnium eo quo dictum est modo prophetantium auditam et intellectam, ipse a semet ipso atque a sua conscientia redarguetur, ac discussione facta judicabitur (id enim est ἀνακρίνεσθαι) tamquam impius et peccator. Siquidem infidelis conferens errorem, in quo versatus fuit, itemque superstitiones suas et immunditias, ac caeteras actiones vitae suae, cum ea doctrina, quam audit in Ecclesia, clare videt suam iniquitatem et turpitudinem. Similiter idiota de peccatis et pravis affectibus, quibus ex ignorantia laborabat, ex eadem doctrina apud se convincitur, ac reus ostenditur. Et ratio manifesta est; cognita namque regula, statim per regulae applicationem cognoscitur, quidquid iniquum est et a regula devium.

25. *Occulta cordis ejus manifesta fiunt.* Quidam codices: *Occulta enim cordis* etc.; sed in vetustis *enim* non additur, ut nec in Graecis, quae legunt: *Et sic occulta cordis ejus* etc. Sensus: Dum sic apud se per doctrinam Prophetarum redarguitur et dijudicatur infidelis aut idiota, manifesta ei fiunt, quae prius in corde ipsius ita latebant, ut nec ipse, qualia essent, agnosceret. Discit enim, exempli causa, cultum idolorum esse impietatem; superstitiosas observationes esse daemonum cultum; fornicationem esse legi divinae contrariam; et ita de aliis. Non igitur ostendit hic locus, Apostolum loqui de prophetia proprie dicta, qua vel res futurae, vel occultae cogitationes hominum cognoscuntur atque aliis revelantur; quia non est sensus, occulta cordium manifestari prophetis, sed illis ipsis, in quibus sunt et latent.

Et ita cadens in faciem adorabit Deum. Id est, tota cordis et corporis humilitate verum Deum agnoscet, sibique deinceps colendum statuet. Hoc proprie dictum videtur de infideli. Quamquam et idiota jam fidelis recte dicitur adoraturus Deum, quatenus per ea, quae audit, magis in religione veri Dei confirmatur.

Pronuntians, quod vere Deus in vobis sit. Pronuntians, Graece ἀπαγγέλλων, vel, ut in nonnullis, ἀναγγέλλων, eadem significatione, id est, *renuntians* aut *denuntians;* id vero est *profitens,* palam affirmans et testificans. Plerique sic exponunt: Aperte confitens, Deum Christianorum esse verum Deum; quomodo legimus Dan. 2., Nabuchodonosor regem, audita somnii sui relatione ac interpretatione, cecidisse in faciem, et ad Danielem dixisse: *Vere Deus vester Deus Deorum est* etc. Quem locum velut huic persimilem adducunt Primasius, Theophylactus et alii.

Verum potest etiam hoc modo non incongruenter exponi: Pronuntians, quod non a malo spiritu, tamquam insani et arreptitii, moveamini ad loquendum, sicut dicere possent, si solum linguis loquentes vos audirent; sed quod Deus seu Dei Spiritus sit, qui vos implet et ad loquendum movet. Quo sensu poëta dixit: *Est Deus in nobis.* Indicat hunc quoque sensum Theophylactus, et clarius explicat Theodoretus. Unde et colligunt, Spiritum sanctum esse Deum; quod et ante eos ex hoc loco collegit Ambrosius lib. 3. de Spiritu sancto, cap. 19.

26. *Quid ergo est, fratres?* Hoc est: Quid igitur facto opus est? Transit Apostolus hac interrogatione ad instruendos Corinthios, quo modo et ordine donis a Deo acceptis uti debeant in conventu publico, ut et fructus sequatur, et confusio vitetur. Ac primum generaliter praecipit, ut omnia faciant ad aedificationem.

Cum convenitis, unusquisque vestrum psalmum habet. Non sentit, omnes fideles habere haec omnia, quae deinceps enumerat, quomodo Cajetanus intellexit, exponens, unumquemque omnia habere in communi; sed praeter mentem Apostoli.

Neque rursus significat, unumquemque aliquid istorum habere, quae hic enumerantur. Erant enim inter fideles, qui nullum hujusmodi donum haberent. Sed sensus est: Quando convenitis ad res divinas, alii aliis donis instructi estis, et ea in medium promere parati. Nam verbi gratia, alius habet psalmum, id est, canticum aliquod spirituale, quo Deum laudet. Ad hoc enim quidam peculiariter inspirabantur; de quo dono supra vers. 15. Syrus paraphrastes contextum exponit et supplet hoc modo: *Cuicumque ex vobis est psalmus, loquatur;* addito scilicet verbo, quod in singulis etiam membris sequentibus repetendum relinquit; tametsi revera textus Apostoli non eget hoc supplemento.

Doctrinam habet, apocalypsin habet. Apocalypsin, id est, *revelationem,* ut supra versu 6., ubi similiter nominavit revelationem et doctrinam. Ex cujus loci commentario potest intelligi, quam hoc loco vocet doctrinam, et quam apocalypsin seu revelationem; et cur nec scientiae, nec prophetiae faciat mentionem, quas illic expressit. Nam doctrina sermo scientiae est, ideoque scientiam comprehendit; apocalypsis vero, quae revelatio est aliorum mysteriorum, comprehendit prophetiam, tamquam sermonem sapientiae, per quem enuntianda est.

Hoc igitur est, quod dicit: Alius in promptu habet ex Dei inspiratione, quod doceat, ex humanis rationibus suasurus ea, quae divina sunt; alius vero quispiam, accepta de secretis mysteriis aut Scripturae sensibus revelatione, paratus est in medium proferre, quod accepit. Scribit Hieronymus super illud Gal. 1.: *Per revelationem Jesu Christi,* vocabulum ἀποκαλύψεως esse peculiare Scripturae sacrae, excogitatum a LXX. interpretibus. Porro visum fuit interpreti nostro retinere Graecum vocabulum hoc loco, quemadmodum et initio libri Apocalypsis, quod alibi semper Latine reddit *revelationem.*

Linguam habet, interpretationem habet. Graeca, quae nunc sunt in manibus, linguam mediam collocant inter doctrinam et apocalypsin. Sed nostrae lectionis ordini suffragantur Graecorum commentarii, nominatim Theophylacti et Oecumenii. Nam Chrysostomus et Theodoretus quomodo legerint, ex eorum sermone percipi non potest. Annuit etiam nobis interpretatio Syriaca; estque procul dubio congruentior hic ordo. Nam doctrinam et apocalypsin quare conjunxerit Apostolus, facile patet ex dictis. Lingua quoque non debuit divelli ab interpretatione; si quidem et cap. 12. semel iterumque linguis proxime subjuncta fuit interpretatio. Sensus igitur est: Alius ex dono paratus est loqui peregrina lingua; alius vero donum habet, quo linguas interpretetur.

Omnia ad aedificationem fiant. Ad aedificationem, id est, ad promovendam Ecclesiam Christi et singula ejus membra in vita spirituali. Nam, ut dictum est supra cap. 12., *unicuique datur manifestatio Spiritus ad utilitatem.* Potest autem haec pars jungi cum illa praecedente: *cum convenitis,* hoc sensu: Quandocumque convenitis, omnia, quae in conventu agitis, ad aedificationem facite. Itaque caetera accipi poterunt ut interjecta per parenthesin ad declarandam varietatem eorum, quae in conventu fiebant. Quamquam non ea sola, quae fiunt in publicis conventibus, ad aedificationem fieri debent, sed et quae alibi. Charitatis studium est, ubique aedificare, quatenus est aedificandi materia. Nam etsi alius non est, quem aedifices, te ipsum aedifica.

27. *Sive lingua quis loquitur.* Post generale praeceptum nunc speciatim docet ac praescribit, quomodo linguarum dono sit in conventu publico utendum; deinde quomodo utendum dono prophetiae. Quod si, inquit, lingua quis loquitur, unus aut plures; sequitur:

Secundum duos, aut ut multum tres. Interpres Graecismum retinuit in reddenda praepositione κατὰ, et *multum* dixit, quod Graece est πλεῖστον, *plurimum.* Latine sic efferas: *duo aut ad summum tres loquantur;* scilicet in uno conventu. Erasmus: *Fiat per binos, aut ad summum ternos.*

Et per partes. Id est, quisque seorsum; id enim significat phrasis Graeca ἀνὰ μέρος, quam Syrus Hebraismo reddit: *unus, unus.* Vult Apostolus, ut, si plures, quam unus, locuturi sint linguis, id faciant vicissim, non simul.

Et unus interpretetur. Hoc est, unus aliquis interpretandi dono praeditus statim interpretetur, quod alius lingua peregrina dixerit; videlicet ne fructu careat hujusmodi sermo a nemine intellectus.

28. *Si autem non fuerit interpres, taceat in Ecclesia.* Quod si, inquit, nullus adsit, qui possit interpretari, publice in Ecclesia non loquatur is, qui donum linguae habet. Neque enim debet eo dono uti inutiliter et absque aedificatione. Rursus hinc clare liquet (uti diligenter annotat Cajetanus), dono linguarum non semper fuisse conjunctam intelligentiam. Nam alioqui non debuisset Apostolus de interprete esse sollicitus, quandoquidem ipse, qui loquebatur, si verba sua intelligebat, interpretari ea poterat lingua vulgari.

Sibi autem loquatur et Deo. Tacitus et in corde loquatur sibi ipsi, id est, ad suam privatam aedificationem; quia jam alios aedificare non potest. Item loquatur Deo, quamvis non mente et intelligentia, spiritu tamen et pio affectu, quo ad orandum aut laudandum Deum movetur; quem utique affectum Deus, qui dedit, inspicit. Quod si faciat, non erit ei prorsus inutile donum hoc, etiamsi interprete destituatur. Similia dixit Apostolus hujus capitis initio. Quod enim hic ait: *sibi loquatur,* ibi dixit: *Qui loquitur lingua, semet ipsum aedificat.* Et quod hic: *Deo loquatur,* ibi dictum: *Qui loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed Deo.* Quare et ex hoc loco patet, orationem non intellectam, ei, qui orat, haudquaquam inutilem esse; quamvis per eam Ecclesia non aedificetur. Ob quam causam hic tandem expresse praecipit, quod antea nondum dixerat, ut talis, si desit interpres, taceat in Ecclesia. Sequitur de usu doni prophetiae:

29. *Prophetae autem duo aut tres dicant.* Graece: *loquantur.* Et hoc intellige, non simul, sed vicissim; uti mox docebit. Non addit hoc loco: *ut plurimum,* quod de loquentibus lingua dixerat, quia prophetiae donum utilius erat Ecclesiae; ideoque numerus prophetantium non pari lege restringendus. Sane ex sequentibus apparet, Apostolum permittere majorem numerum, si sic usus ferat.

Et caeteri dijudicent. Caeteri, Graece οἱ ἄλλοι, *alii,* quod idem est. Sensus: Quamvis forte multi sint in Ecclesia vestra prophetae, tamen satis erit, si duo aut tres in uno conventu loquantur. Aliorum vero officium erit dijudicare, id est, examinare et probare, num vera et sana sint, quae dicuntur a loquentibus. Non ergo caeteros intelligit omnes auditores, aut reliquum coetum, uti volunt sectarii, quo doceant, ad unumquemque fidelem spectare judicandi potestatem de doctrina religionis; sed de solis loquitur prophetis (id, quod series sermonis satis ostendit), ac de iis maxime, quibus etiam donum discretionis spirituum non deesset. Qui tamen ipsi non judicabant potestate, ut in Ecclesia faciunt episcopi, sed scientia et discretione, tamquam doctrina pariter et discretionis gratia praediti; quo sensu dictum est supra cap. 2., spiritualem omnia judicare.

Similis est locus et similiter exponendus 1 Thess. 5.: *Prophetias nolite spernere; omnia probate.* Nam contingebat, ut aliqui non a Spiritu divino, quemadmodum veri prophetae, sed vel a spiritu mendacii, id est, a daemone, sicut vates ethnici, vel certe a proprio spiritu moverentur ad proferenda quaedam nova. Quare, ne fideles fallerentur, opus erat examine ac dijudicatione.

30. *Quod si alii revelatum fuerit sedenti, prior taceat.* Impersonaliter dixit: *revelatum fuerit,* id est, revelatio facta fuerit. Sedentem autem vocat existentem in numero auditorum. Mos enim erat, ut audientes sederent, loquentes starent, quod et hodie fere servatur in Ecclesiae conventibus. Praeterea cum Cajetano notandum, duos ab Apostolo insinuari mo-

dos prophetandi: alterum velut ordinarie prophetantium, id est, eorum, qui ad conventum venirent instructi ex praevia Dei inspiratione, de quibus praecipit Apostolus, ut *duo aut tres dicant;* alterum eorum, qui in ipso conventu nova revelatione ad prophetandum movebantur. Ac de tali nunc loquitur. De priore genere recte acceperis illud quod ante dixit: *apocalypsin habet.*

Porro quod Apostolus dicit, hujusmodi est: Si, prophetante aliquo, repente fiat manus Domini super alium prophetam, sedentem inter auditores, fiatque ei revelatio, *prior taceat,* id est, is, qui jam loquebatur, cedat illi, qui novam ex tempore revelationem accepit, detque ei locum dicendi. Spiritus enim, hoc extraordinario modo suggerens alteri revelationem, velle videtur, ut ille statim et sine dilatione audiatur. Locum hunc de prophetis Beatus Cyprianus in epist. 71., quae est ad Quintum, accommodat ad episcopos. Recitatis enim his Pauli verbis: *Prophetae duo aut tres loquantur, et caeteri examinent. Si autem alii revelatum fuerit sedenti, ille prior taceat,* ita subjungit, de episcopis agens: *Qua in parte docuit et ostendit, multa singulis in melius revelari, et debere unumquemque, non pro eo, quod semel imbiberat et tenebat, pertinaciter congredi; sed si quid melius et utilius exstiterit, libenter amplecti.* Refert et laudat Augustinus lib. 2. de baptism. contra Donatistas, cap. 8.

31. *Potestis enim omnes per singulos prophetare.* Non omnes fideles, quia jam dixerat cap. 12.: *Numquid omnes prophetae?* sed omnes prophetiae donum habentes, ut sensus sit: Quamvis ex spiritu prophetico loquamini, mirari tamen non debetis, quod jubeam priorem tacere, et loquendi vices alteri concedere. Nam in potestate vestra est, eum servare ordinem, ut singulatim, alius post alium, etiam omnes prophetetis. Certe in eo, quod dicit *omnes,* permittere videtur, ut aliquando plures tribus in uno conventu prophetent.

Ut omnes discant, et omnes exhortentur. Exhortentur, Graece παρακαλῶνται, quod etiam verti potest: *consolentur;* idque Erasmus interpretatur passive: *consolationem accipiant.* Sed magis huic loco quadrat exhortationis significatio. Nam et supra, versu 3. hujus capitis, distinxit Apostolus exhortationem, Graece παράκλησιν, a consolatione, quam vocavit παραμυθίαν. Jam illud: *exhortentur,* tam Graece, quam Latine medium verbum est, ut tam active, quam passive exponi posse videatur.

Si capiatur active, quomodo fere Latini exponunt, ut Sedulius, Haimo, Lombardus, aliique glossam interlinealem secuti, sensus erit: Ita fiet, ut omnes prophetae discant, dum omnes audiunt alios, etiam ille, qui loquebatur, utpote dans locum alteri, seque collocans inter sedentes; et ut omnes doceant atque exhortationis verba proferant, dum singuli, nemine excepto, permittuntur loqui. Nam exhortandi officium ad prophetas pertinere, constat ex initio capitis. Sensus hic perspicuus est, quo significantur duo commoda proventura ex eo, quod omnes prophetae vices suas ad loquendum habeant. Nam si unus solus loqueretur, is tantum doctor esset, non etiam auditor; et proinde non omnes discerent. At si plures quidem loquerentur, sed non omnes, jam incommodum sequeretur, quod non omnes paratam habentes prophetiam, quam proferant ad aedificationem et exhortationem, audirentur.

Si vero passive sumatur exhortari, hic erit sensus: Quod si non unus tantum propheta, sed plures, aut etiam omnes ordine loquantur in conventu, futurum est, ut iidem omnes etiam discant et exhortationem accipiant, dum nullus eorum est, qui non etiam auditor fiat. Dico eosdem omnes, scilicet prophetas. Nam *omnes* ad prophetas refertur, ut prius; non ad auditores in genere, ut quidam volunt. Sive enim unus propheta loquatur, sive plures, discere et exhortationem accipere caeteris auditoribus omnibus est commune.

Sensus hic Graecorum est, et inter Latinos Hervaei, ac neotericorum, qui Graecos sequuntur; idemque priori, quantum arbitror, necessario praeferendus. Nam etsi Graecum verbum genere medium sit, significatione tamen non nisi passivum est. Neque enim reperio, praesertim in sacris literis, ubi sumatur active.

Porro conjungit Apostolus haec duo, discere et exhortationem accipere, significare volens, eos dupliciter proficere, et intellectu, et affectu. Nam discere ad intellectum pertinet; exhortatio affectum excitat. Unde et dona distincta erant docere et exhortari, Rom.: *Qui docet, in doctrina; qui exhortatur, in exhortando.* Ostendit autem hic locus, nullum esse doctorem in Ecclesia tam perfectum, cui non sit opus alios audire, quorum vel doctrina proficiat, vel monitis ad officium stimuletur.

32. *Et spiritus prophetarum prophetis subjecti sunt.* *Et* pro nam, etenim, positum videtur. Intendit enim probare aliquid dictorum. Id autem quod sit, infra declarabimus. Pro: *subjecti sunt,* in quibusdam codicibus, suffragante Syriaca versione, legitur numero singulari: *subjectus est;* eamque lectionem exponunt commentator Ambrosii, Pelagius, Sedulius, Hervaeus, et alii nonnulli posteriores. Sed pluralem, *subjecti sunt,* exhibent optimi quique codices mss. et veteres concordantiae; exponit autem utraque glossa, necnon Primasius, Haimo (qui tamen etiam prioris meminit lectionis), Lombardus, Aquinas, Carthusianus, ac fere recentiores. Legit etiam ad hunc modum Hieronymus in prologo commentariorum super Jesaiam.

Et ut ad Graecos transeam, Origenes super illud Rom. 8.: *Nos ipsi primitias spiritus habentes,* pluraliter legit, et numerum expendit. Theodoretum quoque πνεύματα legisse, patet ex ejus commentario. Caeteri vero Graeci utrum legerint, ex iis, quae commentantur, haud liquet; ac magis suspicio est, eos singularem numerum legisse. Graeci quidem codices constanter habent πνεύματα; sed existimat Catharinus, *falsatos esse ab iis, qui metuebant a tropo, si diceretur Spiritus, qui est Deus, subjici prophetis.* Vero fortasse propius, olim variasse codices occasione verbi, quod singulare est; ut quidam propterea nomen etiam singulare scribere maluerint, ablata syllaba τα; quamquam constat, Graecam syntaxin id non requirere.

Sed non multum refert, utrum legas, quum facile sit, utramque lectionem ad eundem sensum coaptare. Jam etsi praesentis temporis verbum sit ὑποτάσσεται, quod proinde Erasmus et alii quidam vertunt: *subjiciuntur,* usitatius tamen ac melius Latine redditur per participium, seu malis nomen, et verbum substantivum: *subjecti sunt,* aut *subditi sunt.* Sic enim etiam Erasmus aeque, ac noster interpres alibi vertunt, ut Roman. 13, 1., Ephes. 5, 22. et 24., et Coloss. 3, 18.

Porro spiritus prophetarum nonnulli interpretantur ipsum Spiritum sanctum prophetas inspirantem, ut autor glossae ordinariae; complures dona prophetica; alii impetum propheticum. Certe Spiritui sancto (qui Deus est, et, unus idemque cum sit, dividit singulis, prout vult, ut dictum est supra cap. 12.) parum apte convenit vocabulum pluralis numeri, multoque minus, ut subjectus prophetis esse dicatur. Sed ipsa dona prophetica recte dicuntur prophetis subjici, sive quoad usum et actionem prophetandi, sive quoad horum dijudicationem, juxta diversas hujus loci interpretationes. Nam dona Spiritus sancti nomine *spirituum* etiam supra significata sunt, ubi dixit: *Quoniam aemulatores estis spirituum.* Potest item eo nomine intelligi impetus sive instinctus ille divinus, quo propheta commonetur, ut vel loquendo, vel scribendo proferat id, quod sibi revelatum est. Ad hoc enim illuminatur, ut illuminet alios.

Porro locus iste dupliciter exponitur, aliis subjectionem, cujus hic est mentio, referentibus ad eosdem prophetas, aliis ad diversos. Qui ad eosdem referunt, in hunc fere sensum exponunt: Donum prophetiae quoad usum et actum enuntiandi

revelata, necnon impetus ille prophetam incitans ad loquendum, in ipsius est prophetae potestate, ut possit se cohibere et tacere, et commodum loquendi tempus exspectare, *sciens tempus tacendi et tempus loquendi,* Eccles. 3. Non quidem in potestate prophetae est illustrari divinitus, sicut in potestate est viri docti contemplari de his, quae novit. Nam, ut ait S. Thomas, *prophetiae donum non est habitus sicut scientia, sed vis quaedam aut impressio, qua Deus tangit et illuminat corda prophetarum.* Hoc igitur a sola dependet Dei voluntate revelantis mysteria.

Sed in potestate prophetae est, acceptam a Deo revelationem aut statim manifestare aliis, aut manifestandam in tempus differre, aut omnino celare, non obstante impetu vel instinctu interiore, quo ad manifestandum incitatur. Est enim hic instinctus instar affirmativi praecepti, cui sit obsequendum, non statim, sed primo quoque tempore opportuno. Nam celare posse prophetas revelatum sibi verbum Dei, liquet ex facto Jonae prophetae; qui, missus ad praedicandam eversionem Ninives, fugit a facie Domini, donec secundam acciperet jussionem, Jonae 1. et 3. Unde et apud Jeremiam cap. 23. increpantur quidam Prophetae celantes verbum Domini, quod habebant: *Qui habet sermonem meum,* ait Dominus, *loquatur sermonem meum vere.* Quod autem in tempus differre possint manifestationem, satis docent exempla sanctorum prophetarum, qui tempus exspectabant opportunum referendi ad populum verbi Dei. Atque ea res discernebat veri Dei prophetas a vatibus falsorum Deorum, qui, furore quodam extra se rapti, nec intelligebant, nec tacere poterant ea, quae dicenda malus daemon ingerebat.

Tradunt hanc, quam diximus expositionem plerique Latini interpretes, Lombardus, Hervaeus, S. Thomas aliique posteriores; Graeci quoque, Theophylactus et Oecumenius, et ante eos Origenes, atque Hieronymus locis supra citatis. Et secundum eam probat hac parte Paulus illud, quod dixit: *Prior taceat. Potestis enim omnes* etc., ne quis putaret, ideo prophetis non esse praescribendum ordinem loquendi et tacendi, quia spiritum propheticum, quo ad loquendum moventur, cohibere non possent, more vatum, in quibus loquuntur daemones.

Utuntur interdum hoc Pauli testimonio Patres adversus Montanistas, qui inter alia docuerunt, veteris testamenti prophetas arreptitios fuisse, nec sui compotes, quando prophetizabant; utpote in ecstasi et amentia positos, ut loquitur Tertullianus ad haeresin Montanistarum delapsus. Quales nimirum ipsorum erant prophetae, Montanus ipse, Prisca et Maximilla. Quod eorum dogma catholica Ecclesia semper ut falsum et perversum damnavit. Refellit autem copiose et docte Epiphanius in haeresi 48., quae est Montanistarum.

Nec vera est exceptio, quam adfert Liranus de propheta Balaam, quem dicit contra voluntatem suam fuisse motum a spiritu ad loquendum, ita ut tacere non posset. *Hoc enim,* inquit, *erat ad gloriam Dei;* sed fallitur. Cum enim Balaam dicit ac repetit Num. 22. et 23., se non aliud loqui posse, quam quod Deus posuisset in ore ipsius, non sentit, se ad prophetandum aliqua necessitate compelli, cui per suam voluntatem resistere non posset; sed necessitatem praecepti significat, cui refragari non audebat, ne gravissimam adversum se vindictam Dei provocaret. Unde dicebat: *Num aliud possum loqui, nisi quod jusserit Dominus?* ac si diceret: Praeceptum ejus necessitatem mihi imponit loquendi ea tantum, quae ille mihi inspirat; aliud facere sine periculo meo non possum. Ita Petrus et Joannes Actor. 4.: *Non enim possumus,* inquiunt, *quae vidimus et audivimus, non loqui.*

Porro, quod hic de prophetis dicitur, idem et de aliis similiter intellige, quicumque ex dono Spiritus sancti quippiam agunt; nempe donum sive impetum, quo ad agendum moventur, esse eis subjectum, ut possint non agere. Hinc et iis, qui

linguis loquebantur, jam ante praecepit Apostolus, ut certo ordine id faciant, et, si desit interpres, taceant.

Ex ea autem doctrina recte contra haereticos ostenditur, voluntatem hominis ad agendum et non agendum liberam esse. Neque tamen hujus doctrinae sensus est, operationem Dei subjectam esse operationi hominis; quomodo quidam imaginantur, auxilium gratiae Dei, in nobis operantis, esse in potestate liberi nostri arbitrii, quod negant Patres adversus Pelagium disputantes, Hieronymus in epist. ad Ctesiphon. cap. 3., Augustinus libro de gestis Pelagii, cap. 14. 17. et 35., et Prosper in carmine de ingratis, cap. 15. et 34. Sed sensus est, illud habituale, quod est in homine, velut scientiam, sapientiam, donum linguarum, instinctum agendi quippiam sive naturalem, sive supernaturalem, ita esse in hominis potestate, ut eo uti possit et non uti; qualis est etiam occultorum notitia menti prophetae divinitus impressa; non autem auxilium Dei speciale, id est, ipsa Dei operatio, qua voluntatem efficaciter movet, liberam in ea bonam sibique gratam actionem producens.

Jam qui in verbis Apostoli non eosdem, sed diversos prophetas significari putant, sensum hunc reddunt: Spiritus prophetarum subjecti sunt aliis prophetis, id est, aliorum prophetarum judicio, ut respiciatur ad illud, quod ante dixerat: *et caeteri dijudicent*, sitque haec pars illius declaratio. Nam si voluisset Apostolus, eosdem intelligi, potius dixisset, Spiritus prophetarum subjecti sunt eis, quomodo loquitur Dominus Matth. 20.: *Principes gentium dominantur eis.* Ac sane videtur Apostolus aliquid peculiare velle dicere de prophetis, quod ad eos, qui linguis loquebantur, non pertineret. Alioqui generalem attulisset de utrisque sententiam, spiritus eorum eis subjectos esse; praesertim quia confusio magis nascebatur ab iis, qui loquebantur linguis, quam a prophetantibus. Atqui non id facit. Imo vero in tota hac adhortatione supponit, eos omnes, qui donum vel linguarum, vel prophetiae habebant, posse tacere, tempusque ad loquendum opportunum exspectare. Id, quod etiam experientia notum erat.

Caeterum de prophetis peculiariter dicit, eorum spiritus esse prophetis subjectos, id est, ab aliis prophetis dijudicandos, quod de iis, qui donum linguarum habebant, consimiliter dici non poterat. Nam qui illo solo dono potiebantur, idonei non erant, qui judicarent de aliis simile donum habentibus; sed de illis, hoc est de sermone eorum, judicare poterant et debebant prophetae, si linguam intelligerent. Quod si interpres deesset, tacendum illis erat, ut dictum est supra.

Huic posteriori interpretationi favent commentarii veterum, Chrysostomi, Theodoreti, Pelagii, necnon Theophylacti priori loco; quos et neoterici quidam sequuntur, inter quos Joannes Hofmeisterus omnium clarissime sensum hunc explicat, etsi prioris meminerit. Huc igitur referendae sunt Scripturae: *Alii discretio spirituum,* id est, dijudicatio, supra cap. 12. *Probate spiritus, si ex Deo sint,* hoc est dijudicate, 1 Joann. 4. *Prophetias nolite spernere; sed omnia probate,* 1 Thess. 5.

Quod ad haeresin attinet Montanistarum, ea, si non hac parte, satis tamen et abunde destruitur per illa superiora: *Prophetae duo aut tres dicant. Quod si alii revelatum fuerit sedenti, prior taceat. Potestis enim omnes per singulos prophetare.* Nihil enim horum praestari poterat, si prophetae in ecstasi et per amentiam effundebant inspiratas sibi revelationes. Quare et Hieronymus in praef. comment. super Habac. prophetam, Montani dogma refellens, utitur Apostoli verbis, quae jam dixi, praetermissa sententia, quam nunc tractamus. Rursus idem in praefat. comment. Jesaiae, adversus eandem haeresin pluribus agens, cum et hoc usurpasset Pauli testimonium: *Spiritus prophetarum prophetis subjecti sunt,* continuo subjunxit: *Quod si cui videtur infirmum, illud ejusdem Apostoli audiat: Prophetae duo aut tres loquantur*

etc., utique subindicans, ad probandum, quod volebat, in isto testimonio non multum esse firmitatis.

33. *Non enim est dissensionis Deus, sed pacis. Dissensionis,* Graece ἀκαταστασίας; quae dictio proprie confusionem denotat, hoc est, turbatum rerum ordinem, ut in tumultu aut seditione. Vox Syriaca tumultum significat. Tertullianus lib. 4. contra Marcion., cap. 33. legit: *eversionis;* non male, quod per ἀκαταστασίαν eversio rerum contingat.

Juxta priorem sensum partis praecedentis probatio talis est: Deus, qui inspirat et movet prophetas, non est dissensionis Deus, sed pacis, id est, non vocatur Deus dissensionis, tamquam ejus autor; sed vocatur Deus pacis, quia nimirum pacis autor est; ergo non sic inspirat et movet prophetas, quin opportunum loquendi tempus exspectare possint, et, quum opus est, a loquendo desistere; quod ad ordinem et pacem Ecclesiae pertinet.

At juxta sensum posteriorem haec erit probatio: Deus, inspirans prophetas, non est autor confusionis aut contentionis, sed pacis; igitur non debent prophetae pro sua quisque sententia certare, sed aliorum judicio libenter ac sponte sese submittere. Quod et doctoribus in more positum est, ut, cum sententiam dixerint, adjiciant illud: Salvo doctiorum judicio. Deum pacis etiam alibi nominat Apostolus, ut Rom. 16, 20. et 2 Corinth. 13, 11.

Sicut et in omnibus Ecclesiis sanctorum doceo. Graece et Syriace tantum legitur: *Sicut in omnibus Ecclesiis sanctorum,* quae lectio in nonnullis etiam Latinis Mss. exstat; eandemque veteres exhibent concordantiae. Nec amplius legisse Pelagium et Primasium, satis arguit eorum expositio. Quidam suspicantur illud *doceo* huc adscriptum ex aliis locis, ut ex cap. 4. hujus epist.: *sicut ubique in omni Ecclesia doceo,* vel ex cap. 7.: *et sicut in omnibus Ecclesiis doceo.* Quamquam nec ibi Graece est *doceo,* sed *ordino* sive *constituo.* Veruntamen nostrae lectioni suffragantur plures ac sinceriores codices Latini; necnon commentator Ambrosii et Haimo, reliquique posteriores, eo solum excepto, quod cum Graecis atque Syris *et* particulam omittunt.

Hujus lectionis sensus obvius est: Sicut in omnibus aliis sanctorum, id est, fidelium Ecclesiis, ad meam curam spectantibus, doceo; scilicet Deum non esse dissensionis Deum, sed pacis; et per hoc omnes adhortor ad studium pacis et concordiae, et ad vitandam in Ecclesiis confusionem.

Secus Aquinas, et ante eum Lombardus, aliique nonnulli, qui partem hanc referunt ad ea, quae superius dicta sunt de ordinato usu linguarum et prophetiae; quasi dicat Apostolus: Non vobis solis ista praecipio; sed et in caeteris Ecclesiis eadem doceo.

Graecam vero lectionem alii aliter contexunt ac supplent. Plerique praecedentibus adjungunt, vel hoc sensu: sicut in omnibus Ecclesiis lex pacis obtinet; vel: sicut in omnibus Ecclesiis observatur, quod dixi de usu donorum; ita et apud vos fieri convenit, ne ab aliarum Ecclesiarum laudabili more discrepare videamini. Caeterum Cajetanus refert ad id, quod sequitur.

34. *Mulieres in Ecclesiis taceant.* Hujus partis connexionem cum ea, quae proxime praecedit, juxta Graecam ejus lectionem cum Cajetano sic explicamus. Quemadmodum supra cap. 11., reprehendens Apostolus Corinthios, quod apud eos mulieres non velatae orarent, allegavit pro autoritate consuetudinem Ecclesiarum Dei; ita nunc ex more omnium Ecclesiarum confirmat, quod de silentio mulierum praecipit. Quin et autor glossae ordinariae, quamvis Latinam exponat lectionem partis praedictae, tamen eam cum hac parte connectit. Ac certe nonnihil favet textus Graecus et Syriacus, necnon Latinus Ambrosii, in quibus addito pronomine legitur: *mulieres vestrae,* tamquam dicat Apostolus: Sicut in omnibus Ecclesiis sanctorum, maxime Judaeorum, qui primi fuerunt in Christo, ita et apud vos et in vestris Ecclesiis mulieres

taceant. Sermo similis cum eo, quo dicit infra cap. 16.: *De collectis, quae fiunt in sanctos, sicut ordinavi Ecclesiis Galatiae, ita et vos facite.* Ex quo etiam loco conjectura non levis sumi queat, eosdem hic quoque sanctos intelligi, nempe primos illos fideles ex Judaeis, qui, fide ferventes, a suis contribulibus multa adversa passi fuerant; quos appellatione sanctorum specialiter designat Apostolus etiam alibi, ut 2 Cor. 8, 4. et 9, 1. et 12., et Rom. 15, 25. 26. et 31.

Non enim permittitur eis loqui. Subaudi: in aliis Ecclesiis, aut, in Ecclesiis sanctorum. Quare nec in vestris Ecclesiis permittere debetis, ut loquantur. Nam Graece est ἐπιτέτραπται, permissum est, scilicet Ecclesiarum consuetudine, quae obstat, ne fiat. Haec locutio mulieribus in Ecclesiis prohibita non comprehendit preces, quae ad Deum fiunt (tametsi preces earum submissae esse debent; quemadmodum orasse legimus Annam, matrem Samuelis 1 Reg. 1., cujus orantis *vox penitus non audiebatur); sed* intelligenda est de sermone ad homines, sive proferatur ad docendum et aedificandum alios, velut loquendo linguis, interpretando, prophetando, psalmum aut hymnum canendo; sive ad interrogandum et discendum. Nam de doctrina sic idem Apostolus praecipit 1 Tim. 2.: *Docere mulieri non permitto.* Unde et hic sequitur:

Sed subditas esse. Supplenda sententia: Sed oportet eas viris subditas esse. Non enim hoc permissionis est, sed praecepti legisque divinae. Id enim sequitur:

Sicut et lex dicit. Legem accipit, ut supra versu 21., pro Scriptura veteris testamenti, quae lex vocatur, quia verbum Dei est. Neque enim respicit ad legem Mosaicam, sed ad locum Scripturae Genes. 3.: *Sub viri potestate eris.* Ex hoc autem probat, mulieres in Ecclesia loqui non debere docendo alios, quod nimirum sint in statu subjectionis, idque ratione sui sexus. Ne autem existiment, sibi licitum loqui saltem interrogando, de quibus dubitant, id est, discendi causa, non docendi, sequitur etiam de interrogatione.

35. *Si quid autem volunt discere, domi viros suos interrogent.* Docet, ne quidem interrogando mulieres in Ecclesia loqui debere, sed tacendo et auscultando discere; quemadmodum praecipit ad Tim. 1. epist. 2., scribens: *Mulier in silentio discat cum omni subjectione.* Caeterum, inquit, si quid adhuc dubitent, et discere velint, domi viros suos interrogent. Ubi observa, Paulum mittere mulieres, discere et interrogare volentes, ad viros *suos,* sive, ut Graece est, *proprios;* non autem ad viros alienos, etsi fortasse doctiores et ad docendum aptiores, ne videlicet occasionem habeant evagandi, et locum dent sinistris suspicionibus.

Annotat hoc loco Primasius, viros tam doctos esse debere, ut uxores suas docere et de fidei veritate instruere possint. Sed quid, si, ut hodie plerique, indocti sint viri proprii, ut ad uxorum interrogata respondere nequeant? Quid vero facient mulieres, quae viros habent infideles? Breviter respondeo, quod melius est illis ignorare quaedam non necessaria, quam ea cum detrimento pudoris aut cum aliorum scandalo discere. Cum enim docere eis in Ecclesia non permittatur, non est, quod adeo magnum studium ponant in discendo. Neque tamen vetat Apostolus, quin consulant interdum alios viros pios ac prudentes, a quibus instrui possint; dummodo absit omne periculum et suspicio mali.

Turpe est enim mulieri loqui in Ecclesia. Graece et Syriace: *mulieribus,* quod et Ambrosius legit. Pro quo Sedulius: *mulieres.* Congerit Apostolus argumenta. Primum erat a consuetudine Ecclesiarum; secundum ex lege seu verbo Dei; tertium hoc sumitur a ratione naturali, qua turpe judicatur et inhonestum, si mulier in Ecclesia fidelium, aut in quocumque coetu publico, quae generali nomine est Ecclesia, loquatur. Id enim est contra verecundiam illi sexui naturaliter inditam. Propter quod et advocandi munus lege civili mulieribus interdicitur.

Consequens est autem ex praesenti doctrina Pauli, ne prophetissae quidem aut insigniter eruditae mulieri permittendum, ut in Ecclesia loquatur. Nam utique de prophetis agebat Apostolus, quando hoc continuo subjecit praeceptum de silentio mulierum; quasi diceret: Veruntamen mulieres in Ecclesiis loqui non audeant; ne quidem si dono prophetiae praeditae sint, aut revelationem acceperint. Possunt enim tacere, et ea, quae Spiritus suggerit, extra Ecclesiam loqui apud mulieres, aut etiam apud viros, salvo pudore et honestate.

Hic quaeri posset, quomodo praesenti doctrinae apostolicae, qua mulier in Ecclesia tacere jubetur, non sit contrarium, quod idem Apostolus supra capite 11. dixit: *Omnis mulier, orans aut prophetans non velato capite, deturpat caput suum.* Ubi certe videtur mulieri permittere potestatem, ut orandi, sic et prophetandi, ac proinde loquendi in Ecclesia, modo id faciat velato capite. Sed eam quaestionem enodatam reperies in illius loci commentario. Atque interim occurrito etiam aliud, quod non absurde dici posse videatur. Quid si enim Apostolus tantum scripserit: *Omnis mulier orans non velato capite* etc., ut illud: *aut prophetans,* adscriptum fuerit a librario vel oscitante, vel nimium diligente, ex similitudine versus superioris, in quo dictum erat: *Omnis vir orans aut prophetans,* etc. Talia namque in transscribendis libris interdum contigisse, plus satis experiuntur, qui in castigandis scriptis bonorum autorum operam collocant. Sed haec tantum conjectura est, quam aliorum prudentiori judicio submitto.

Removimus eodem loco objectionem de Anna prophetissa, cujus Evangelista Lucas cap. 2. meminit, atque ostendimus, si in templo locuta fuit, quod non liquet, non tamen in Ecclesia locutam fuisse, quia non in publico conventu fidelium. Non enim quoties puer aliquis in templo praesentandus erat, aut offerendum sacrificium, aut quid simile agendum secundum legem, Ecclesia conveniebat; sed ad haec sufficiebat eorum praesentia sine quibus actus ejusmodi caerimonialis peragi non poterat. Sane, quod ad Synagogas attinet, quae Judaeorum erant ecclesiae, et a quibus honestatis formam acceperunt ecclesiae gentium, non est verisimile, mulieribus, etiamsi prophetissae essent, in illis docendi loquendive potestatem factam fuisse.

Potest et illud objici, quod supra dictum est hoc eodem capite: *Si omnes prophetent, intret autem quis infidelis aut idiota,* futurum esse, ut ille *cadens in terram* adoret Deum, etc. Ex quo consequens appareat, ad Dei honorem pertinere, si omnes etiam mulieres in Ecclesia prophetent. Sed respondetur, ea verba Apostoli (quod et illic indicatum est) intelligi debere secundum doctrinam subjectam, in qua duo continentur; alterum, ut, qui prophetant, ordine id faciant; alterum, ut mulier omnino taceat. Quare de solis iis, quibus in Ecclesia loqui licet, accipiendum illud: *Si omnes prophetent.*

Alia objectio est de confessione peccatorum sacramentali, quam in Ecclesia faciunt etiam mulieres, idque perpetuo Ecclesiae more, non solum referentes presbyteris sua peccata, verum etiam interrogantes, si quid discere volunt, quod conscientiam attingat. Sed bene respondet Cajetanus, eas sive confitentes, sive interrogantes, non loqui in Ecclesia, id est, in conventu fidelium, ita nimirum, ut conventus audiat, et ad ipsum vel propter ipsum locutio fiat. Id enim Paulo est loqui in Ecclesia. Quocirca nec sanctae moniales, in oratoriis suis divinas laudes canentes, loqui in Ecclesia dicendae sunt, quia non est ibi fidelis populi conventus, qualem hic Apostolus Ecclesiam vocat.

Porro si quid alicubi indecenter aut inhoneste fit in Ecclesia, quale est, mulierculas, sive sacratas, sive laicas (nam utrumque factum novimus) ministrare sacrificio missae, viro aut puero, qui id faciat, non comparente, nos malarum consuetudinum nolumus esse patroni; sed

vehementer optamus, ut, hujusmodi deformitatibus omnino sublatis, sicubi adhuc reliquae sunt, Ecclesia decori suo pristino restituatur.

36. *An a vobis verbum Dei processit?* Graece ἐξῆλθεν, *exivit.* Et sensus est: An vos primi credidistis, a quibus ad omnes alios evangelica doctrina propagata sit? Minime. Nam primi credentes fuerunt Judaei, et ab illis verbum Dei processit ad alios, juxta vaticinium Jesaiae cap. 2.: *De Sion exibit lex et verbum Domini de Hierusalem.* Proinde Judaeorum ecclesias in supra dictis imitari debetis, non ipsi novas in Ecclesiam introducere consuetudines. Ostendit hic locus, ubi de doctrina aut consuetudine quaestio in Ecclesia suscitatur, ad antiquitatem respiciendum esse, quid Apostoli, quid primi fideles, quid eorum ordine successores docuerint atque tradiderint.

Aut in vos solos pervenit? Aut, Graece ἤ, *an,* ut prius. *In vos,* εἰς ὑμᾶς, *ad vos. Pervenit,* κατήντησεν; Erasmus: *incidit.* Rectius Augustinus in speculo: *devenit,* quomodo vertit etiam noster interpres Act. 18, 19. Sensus: An vos soli credidistis? Tale igitur est, quod dicit: Neque primi, neque soli estis Christiani. Vestra Ecclesia nec prima est, nec sola. Debetis ergo priores imitari, et aliis Ecclesiis vos conformare. Utitur autem erotematis, quae vim et acrimoniam addunt orationi, propter contradictores quosdam et refractarios, opinione sapientiae tumidos, ut eorum fastum deprimat, et cogat acquiescere iis, quae praecipit.

37. *Si quis videtur propheta esse aut spiritualis. Si quis,* inquit, eminet inter vos et habetur tamquam excellens propheta aut homo spiritualis. *Videri,* pro eo, quod est esse in pretio, Graeca phrasis est, quam etiam Gal. 2. usurpat dicens: *Seorsim autem iis, qui videbantur.* Alioqui non dubitabat Apostolus, quin aliquis esset in Ecclesia Corinthiorum propheta aut spiritualis.

Potest etiam hic sensus reddi: Si quis sibi videtur propheta aut spiritualis; quemadmodum supra cap. 3.: *Si quis sibi videtur inter vos sapiens esse,* et cap. 8.: *Si quis se existimat scire aliquid.* Spiritualem vocat, quem supra cap. 2. modo perfectum, modo spiritualem, id est, eum, *qui pro consuetudine exercitatos habet sensus ad discretionem boni et mali,* quomodo perfectum definit Heb. 5. Quamvis autem ordinarie omnis propheta sit etiam spiritualis, non tamen e diverso omnis spiritualis est propheta; idcirco post prophetam etiam spiritualem nominavit Apostolus, ac si diceret: Si quis apud vos videatur esse propheta, aut omnino spiritualis. Sequitur:

Cognoscat, quae scribo vobis, quia Domini sunt mandata. Legit Augustinus singulari numero: *quia Domini est mandatum,* in epist. 102. ad Evodium. et tract. 98. super Joann. Sic et Primasius, et Haimo legisse videntur. Sed pluralem numerum habent tam Graeca, quam Syra. Porro *quia* pro *quod* dixit interpres, ut alias saepissime. Nam sensus est: Ille propheta aut spiritualis judicet atque agnoscat, ea, quae scribo vobis, esse praecepta Christi Domini; propheta quidem, ex dono prophetico, nam supra de prophetis dixit: *caeteri dijudicent;* spiritualis autem ex dono sapientiae, per quod *spiritualis judicat omnia,* ut dictum est cap. 2. Hoc igitur argumentum omnium fortissimum, ut ait Theophylactus, ultimo loco posuit Apostolus sumptum videlicet ex autoritate Christi praecipientis, ac si diceret: Haec per me vobis praecipit Christus; idque veri prophetae et spirituales ignorare non debent. Mandatum Domini sunt, qui intelligant, quod ab ipso Christo legislatore datum est, sive loquente suis Apostolis, sive revelante; eaque videtur Aquinatis esse sententia. Dicit enim, hinc colligi posse, quod *verba Apostolorum sunt ex familiari revelatione Spiritus sancti et Christi, ideoque servanda, sicut praecepta Christi.*

Cajetanus vero, et ante eum Liranus et alii, mandatum Domini extendunt ad ea, quae etiam mediate a Christo profecta sunt, congrua nimirum principiis

ab illo traditis, ut sunt praecepta Apostolorum et Ecclesiae. Estque hoc probabilius. Nam propheta aut spiritualis suo judicio cognoscere non poterat, haec mandata a Christo immediate esse profecta; poterat autem cognoscere, quod essent Christi doctrinae consentanea, atque Ecclesiae ejus utilia.

Deinde nec verisimile est, omnia, quae Paulus in hoc capite praecepit de ordine et honestate servanda in conventibus Ecclesiae, esse tradita a Christo immediate per sermonem aut revelationem; sed Spiritus sanctus assistebat Apostolis, quemadmodum et nunc assistit Ecclesiae, ut nihil praecipiant, quod non conducat ad eundem scopum cum praeceptis et doctrina Christi. Hinc Apostoli dicebant Actor. 15.: *Visum est Spiritui sancto et nobis.* Et Paulus de se ipso supra cap. 7.: *Puto, quod et ego Spiritum Dei habeam,* et 2 Corinth. 13.: *An experimentum quaeritis ejus, qui in me loquitur Christus?*

38. *Si quis autem ignorat, ignorabitur.* In Graeco sic legitur: *Si vero quis ignorat, ignoret.* Quae eadem est lectio textus Syriaci, eamque Graeci tractatores, et cum iis Cajetanus, exponunt in hunc fere sensum: Cognoscant prophetae et spirituales, ea, quae scribo, Domini esse mandata. Si qui vero id ignorant, nec facile persuadentur, ut illa tamquam Domini mandata recipiant, eos sibi suaeque ignorantiae relinquendos censeo potius, quam ut cum iis longiori sermone concertem. Agnoscat et obtemperet, qui volet. Sic et alibi Paulus, ut supra cap. 7.: *Quod si infidelis discedit, discedat.* Et Joannes Apoc. 22.: *Qui in sordibus est, sordescat adhuc.* Atqui nostram lectionem exhibent omnes Latini codices et commentarii, recitatque ad hunc modum Hieronymus super Hosee 4., necnon Augustinus duobus locis supra citatis, quos et Beda suis inseruit collectaneis.

Sensus autem hujus lectionis est: Si quis non agnoscit, haec esse Domini mandata, nec meis verbis, nec judicio prophetae aut hominis spiritualis acquiescit, sed mavult ignorare, vicissim ignorabitur a Domino, auditurus illud cum reprobis: *Nescio vos*, id est, Dominus eum non agnoscet pro suo. Idque vult Augustinus epist. 102., et ex eo Primasius, cum *ignorabitur* exponunt: *improbabitur.* Dicit eodem loco Augustinus, Apostolum his *verbis coercere et ad pacificum ordinem revocare inquietos, tanto ad seditionem faciliores, quanto sibi videbantur spiritu excellere, cum superbiendo cuncta turbarent.*

Ex hac scriptura sic intellecta recte docetur, ignorantiam eorum, quae scire oportet, non solum esse causam peccatorum, verum ipsam quoque in peccatum reputari, quatenus voluntaria sit directe, aut indirecte. Quod et aliae docent Scripturae, ut Psalm. 24.: *Ignorantias meas ne memineris.* Item Psalm. 70. et Jerem. 10.: *Effunde iram tuam in gentes, quae te non noverunt.* Igitur haec Latinorum lectio gravius exaggerat peccatum ignorantis, quam illa Graecorum; quamvis ea fortasse verior sit.

39. *Itaque, fratres, aemulamini prophetare.* Doctrinam totius capitis concludit in summam. Disseruit enim de dono prophetiae, et de dono linguarum, ea comparans inter se, et de ordinato eorum usu. Haec tria complectitur epilogo. Graece τὸ προφητεύειν, *ipsum prophetare.* Praeceptum est ex hypothesi. Quoniam, inquit, aemulatores estis spirituum, id consequi studete, quod magis aedificat, id est, donum et actum prophetandi potius, quam loqui linguis. Repetitio est exhortationis positae initio capitis: *Aemulamini spiritalia; magis autem, ut prophetetis.*

Et loqui linguis nolite prohibere. Loqui, τὸ λαλεῖν. De linguis tamquam de humiliori dono loquitur, non dicens: *aemulamini*, sed: *nolite prohibere*, id est, ne rejicite tamquam malum aut inutile. Habet enim et illud suam utilitatem, modo quis in tempore utatur. Hoc autem admonet, ne propter ea, quae ad depressionem linguarum dixit, existimet aliquis illud donum abjiciendum.

40. *Omnia autem honeste, et secun-*

dum ordinem fiant. *Autem* abest in Graecis. *Honeste,* εὐσχημόνως, quod alii vertunt *decenter.* Ad honestatem et decentiam pertinet, ne mulieres in Ecclesia loquantur; id enim turpe est, ut ante dixit: ad ordinem, ne, quibus loqui licet, plures simul loquantur, sed singuli, alius post alium. In multis codicibus additur: *in vobis;* sed in melioribus non legitur, ut nec in Graeco et Syriaco, nec apud Ambrosium. At neque Pelagius, Primasius, Sedulius legisse videntur; tametsi facit ad complementum sententiae. *In vobis,* id est, in publico vestro conventu.

Sequitur hujus epistolae tomus apud Theodoretum quartus, idemque ultimus.

CAPUT DECIMUM QUINTUM.

Notum autem vobis facio, fratres, Evangelium[1]), quod praedicavi vobis, quod et accepistis, in quo et statis, 2. per quod et salvamini: qua ratione praedicaverim vobis, si tenetis, nisi frustra credidistis. 3. Tradidi enim vobis in primis, quod et accepi[2]): quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris secundum Scripturas[3]); 4. et quia sepultus est, et quia resurrexit tertia die secundum Scripturas[4]); 5. et quia visus est Cephae[5]), et post hoc undecim[6]); 6. deinde visus est plus quam quingentis fratribus[7]) simul, ex quibus multi manent usque adhuc, quidam autem dormierunt; 7. deinde visus est Jacobo, deinde Apostolis omnibus; 8. novissime autem omnium tamquam abortivo visus est et mihi[8]). 9. Ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, quoniam persecutus sum Ecclesiam Dei[9]). 10. Gratia autem Dei sum id, quod sum[10]); et gratia ejus in me vacua non fuit[11]), sed abundantius illis omnibus laboravi[12]); non ego autem, sed gratia Dei mecum. 11. Sive enim ego, sive illi: sic praedicamus, et sic credidistis. 12. Si autem Christus praedicatur, quod resurrexit a mortuis; quomodo quidam dicunt in vobis: Quoniam resurrectio mortuorum non est? 13. Si autem resurrectio mortuorum non est, neque Christus resurrexit[13]). 14. Si autem Christus non resurrexit, inanis est ergo praedicatio nostra, inanis est et fides vestra; 15. invenimur autem et falsi testes Dei, quoniam testimonium diximus adversus Deum, quod suscitaverit Christum, quem non suscitavit, si mortui non resurgunt. 16. Nam si mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit[14]). 17. Quodsi Christus non resurrexit, vana est fides vestra, adhuc enim estis in peccatis vestris[15]). 18. Ergo et qui dormierunt in Christo, perierunt. 19. Si in hac vita tantum in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus. 20. Nunc autem Christus resurrexit a mortuis pri-

---

1) Vers. 3, 4. 2) Cap. 11, 23. 3) Jes. 53, 4. seq. Luc. 24, 26. 4) Ps. 15, 10. Jonas. 2, 1. Matth. 12, 40. Act. 2, 27. 5) Luc. 24, 34. 6) Marc. 16, 4. Act. 10, 41. Joann. 20, 19. 26. 7) Matth. 28, 16. seq. 8) Act. 9, 4. seq. 9) Act. 9, 1.—6. 22, 4. 10) Rom. 1, 4. 1 Tim. 1, 13. seq. Eph. 3, 7. seq. 11) Rom. 15, 18. seq. 12) 2 Cor. 11, 23. 13) Vers. 17. 1 Thess. 4, 14. 14) Vers. 13. 15) Rom. 4, 25.

mitiae dormientium [1]): 21. quoniam quidem per hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorum [2]). 22. Et sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur [3]). 23. Unusquisque autem in suo ordine: Primitiae Christus; deinde ii, qui sunt Christi, qui in adventu ejus crediderunt. 24. Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo [4]) et Patri, cum evacuaverit omnem principatum, et potestatem et virtutem [5]). 25. Oportet autem illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus ejus [6]). 26. Novissima autem inimica destruetur mors [7]); omnia enim subjecit sub pedibus ejus [8]). Cum autem dicat: 27. Omnia subjecta sunt ei, sine dubio praeter Eum, qui subjecit ei omnia. 28. Cum autem subjecta fuerint illi omnia; tunc et ipse Filius subjectus erit ei, qui subjecit sibi omnia [9]), ut sit Deus omnia in omnibus. 29. Alioquin quid facient, qui baptizantur pro mortuis, si omnino mortui non resurgunt? utquid et baptizantur pro illis? 30. Utquid et nos periclitamur omni hora [10]). 31. Quotidie morior per vestram gloriam, fratres, quam habeo in Christo Jesu Domino nostro [11]). 32. Si (secundum hominem) ad bestias pugnavi Ephesi [12]); quid mihi prodest, si mortui non resurgunt? Manducemus et bibamus, cras enim moriemur [13])! 33. Nolite seduci; corrumpunt mores bonos colloquia mala. 34. Evigilate justi, et nolite peccare; ignorantiam enim Dei quidam habent [14]); ad reverentiam vobis loquor. 35. Sed dicet aliquis: Quomodo resurgunt mortui? qualive corpore venient? 36. Insipiens, tu quod seminas, non vivificatur, nisi prius moriatur [15]). 37. Et quod seminas, non corpus, quod futurum est, seminas; sed nudum granum, ut puta tritici, aut alicujus caeterorum. 38. Deus autem dat illi corpus, sicut vult, et unicuique seminum proprium corpus. 39. Non omnis caro eadem caro; sed alia quidem hominum, alia vero pecorum, alia volucrum, alia autem piscium. 40. Et corpora coelestia, et corpora terrestria; sed alia quidem coelestium gloria, alia autem terrestrium. 41. Alia claritas solis, alia claritas lunae, et alia claritas stellarum. Stella enim a stella differt in claritate; 42. sic et resurrectio mortuorum. Seminatur in corruptione, surget in incorruptione. 43. Seminatur in ignobilitate, surget in gloria [16]); seminatur in infirmitate, surget in virtute; 44. seminatur corpus animale, surget corpus spiritale. Si est corpus animale, est et spiritale, sicut scriptum est [17]): 45. Factus est primus homo Adam in animam viventem; novissimus [18]) Adam in spiritum vivificantem. 46. Sed non prius, quod spiritale est, sed quod animale; deinde quod spiritale. 47. Primus homo de terra, terrenus; secundus homo de coelo, coelestis. 48. Qualis terrenus, tales et terreni, et

---

1) Vers. 23. Act. 26, 23. 2) Rom. 5, 12. 3) Rom, 8, 11. 4) Matth. 28, 18. Eph. 1, 20. 5) Apoc. 11, 15. 17. 19, 6. 6) Psalm 109, 1 seq. 7) Vers. 55. 8) Psalm. 8, 8. 9) Matth. 11, 27. 10) Rom. 8, 36. 11) Rom. 15, 18. 12) Act. 19, 23. seq. 13) Jes. 22, 13. 14) Matth. 22, 29. 15) Joann. 12, 24. 16) Phil. 3, 21. 17) 1 Mos. 2, 7. 18) Rom. 5, 14.

qualis coelestis, tales et coelestes. 49. Igitur, sicut portavimus imaginem terreni, portemus et imaginem coelestis [1]). 50. Hoc autem dico, fratres, quia caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt, neque corruptio incorruptelam possidebit. 51. Ecce, mysterium vobis dico: Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur. 52. In momento, in ictu oculi, in novissima tuba [2]); canet enim tuba, et mortui resurgent incorrupti, et nos immutabimur. 53. Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, et mortale hoc induere immortalitatem [3]). 54. Cum autem mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo, qui scriptus est [4]): Absorpta est mors in victoria. 55. Ubi est mors victoria tua? ubi est mors stimulus tuus [5])? 56. Stimulus autem mortis peccatum est; virtus vero peccati lex [6]). 57. Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriam per Dominum nostrum Jesum Christum [7]). 58. Itaque, fratres mei dilecti, stabiles [8]) estote et immobiles, abundantes in opere Domini semper, scientes, quod labor vester non est inanis in Domino

---

SUMMARIUM CAPITIS DECIMI QUINTI.

Ab exemplo resurrectionis Christi, multis oculatis testibus, quorum ipse unus, comprobatae, fidem resurrectionis mortuorum adstruit, quam mox et aliis argumentis confirmat. Ejusdem ordinem, modum et formam tradit, corporum resurgentium qualitates ac gloriae differentiam describens; postremo mortem prorsus abolendam concludit.

1. *Notum autem vobis facio, fratres, Evangelium, quod praedicavi vobis.* Erant apud Corinthios, qui, etsi Christo nomen dedissent, humanae tamen philosophiae plus satis addicti, persuaderi non poterant id, quod fides Christiana docet, mortuos aliquando resurrecturos esse. Hoc enim et philosophis illis Atheniensibus, de quibus Lucas Act. 17., absurdum et incredibile, dignumque risu visum fuit. Unde et de Paulo, Christum ipsis annuntiante, dicebant: *Novorum daemoniorum videtur annuntiator esse; quia* nimirum *eis Jesum et resurrectionem annuntiabat.* Admonitus igitur ea de re Paulus, et mederi volens tanto malo (quantum enim malum sit, resurrectionem mortuorum non credere, ipse in progressu declarat), gravi oratione de ea disserit hoc toto capite, multipliciter eam probans atque confirmans, modumque ejus exponens.

Ac primum, ne videatur novam adferre doctrinam, statim in ipso exordio declarat ac profitetur, se non aliud, quam illud ipsum Evangelium, quod eis ab initio praedicaverat, quodque illi, se praedicante, receperant, ad memoriam ipsis revocare. Nam verbum Graecum γνωρίζω, *scire facio*, per ὑπομιμνήσκω, *reminisci facio,* Graeci interpretantur. *Praedicavi,* Graece *evangelizavi.* Est autem Evangelium doctrina de Christo salvatore hominibus annuntiata, ad quam pertinet in primis dogma resurrectionis mortuorum.

Quod et accepistis, in quo et statis. Accepistis seu recepistis credendo. *Statis* autem, id est, adhuc permanetis, tametsi non omnes. Nam qui dicebant: *Quoniam resurrectio mortuorum non est,* infra v.

---

[1]) Vers. 43. [2]) 1 Thessal. 4, 15. seq. Apoc. 10, 7. 11, 15. [3]) 2 Cor. 5, 4. [4]) Jes. 25, 8. [5]) Hos. 13, 14. [6]) Rom. 5, 12. 20. 7, 8. seq. [7]) Rom. 7, 24. seq. [8]) Vers. 1, 2.

12., ab Evangelio sibi traditio et accepto magna parte jam deciderant.

2. *Per quod et salvamini.* Per quod receptum et creditum etiam salutem consequimini. Dicit autem: *salvamini*, in praesenti, quia salus Christianorum, quam accipiunt per fidem Evangelii, incipit in hac vita, perficitur autem in futura. Quare et praeteriti temporis verbo utitur Apostolus interdum, ut Eph. 2.: *Gratia estis salvati per fidem,* et Tit. 3.: *Secundum suam misericordiam salvos nos fecit.*

Qua ratione praedicaverim vobis. Rursus hic Graece est: *evangelizavi vobis.* Et illud *qua ratione,* τίνι λόγῳ, pro quo Erasmus: *quo pacto,* verti etiam potest: *quo sermone,* quemadmodum Hentenius et alii quidam verterunt. Nam et in textu Ambrosii *sermone* legitur, et in Syriaco: *quibusdam verbis.* Versio nostri interpretis hunc sensum postulare videtur: Per quod Evangelium salvamini, receptum a vobis et creditum juxta eam rationem et eum intellectum, quo illud vobis a me annuntiatum est. Hoc additum putant propter eos, qui resurrectionem mortuorum credere quidem se fatebantur, sed perverse eam intelligebant; quales erant *Hymenaeus et Philetus, dicentes, resurrectionem esse jam factam,* 2 Tim. 2. De altera versione dicemus infra.

Si tenetis, Graece κατέχετε, id est, *retinetis,* firmiter tenetis, ac si dicat: Si retinetis usque in finem Evangelium, quod praedicavi vobis, eaque ratione, qua praedicavi. Refertur autem ad verbum *salvamini.* Nam salutem non erant adepturi per Evangelium susceptum, si non illud ad finem usque retinerent.

Nisi frustra credidistis. Id est, alioqui frustra credideritis. Nam nisi retineatis Evangelium, quod accepistis, non pertingetis ad salutem, propter quam credidistis. *Qui enim perseveraverit usque in finem, hic salvus erit,* Matth. 10. Haec verborum Apostoli constructio et expositio, quam dedimus, accommoda est vulgatae versioni, secundum quam legimus: *qua ratione.*

Quod si vero cum aliis interpretibus, quos citavi, legamus: *quo sermone* (quae acceptio Graecae vocis usitatior est Apostolis), poterit hic locus, mediis quibusdam parenthesi comprehensis, ad istum modum ordinari et exponi: Fratres, reddo vos memores, *Evangelium, quod praedicavi vobis (quod et accepistis, in quo et statis, per quod et salvamini),* quo seu quali sermone vobis praedicaverim, id est, quibus et quam magnis ac multis argumentis, quibusque testimoniis illud vobis praedicans confirmaverim. Haec enim sermonem praedicantis fortem reddunt ac irrefragabilem. Et videtur Apostolus loqui de sermone, quomodo de literis ad Gal. 6. dicens: *Videte, qualibus literis scripsi vobis,* id est, cujusmodi epistola, quemadmodum exponit eum locum Hieronymus.

Id vero, quod sequitur: *Si tenetis, nisi frustra credidistis,* tale est, ac si diceret: Ex hac mea rememoratione cognoscere potestis, num adhuc teneatis id, quod vobis praedicavi. Nam si non tenetis, *frustra credidistis,* hoc est, frustra facti estis Christiani. Nam sine fide resurrectionis mortuorum, reliqua fides inanis est, et ad salutem inutilis. Quod infra plenius declaratur.

3. *Tradidi enim vobis in primis, quod et accepi.* Repetit doctrinam, quam Corinthiis tradiderat de mortuorum resurrectione. Et hinc intelligitur, quo sermone praedicaverit apud eos Evangelium resurrectionis, id est, quantis argumentis ac testimoniis suum de resurrectione sermonem apud eos praedicans instruxerit. *Tradidi vobis,* inquit, verbo praedicationis, etsi non scripto, quod ne nunc quidem facerem, si id, quod verbo praedicavi, constanter retinuissetis. *Tradidi* vero *in primis,* Graece ἐν πρώτοις, id est, inter prima ac praecipua Evangelii mei capita, *quod et accepi,* scilicet a Christo Domino; quemadmodum expressit superius cap. 11. de Eucharistiae sacramento locuturus, et quomodo generaliter de suo Evangelio dicit Gal. 1.: *Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, sed per revelationem Jesu Christi.*

Quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris. Hoc, inquit, in primis tradidi vobis et docui, quod Christus, in lege et prophetis promissus, mortem, quae peccati poena est, sustinuit, non propter sua peccata, quae nulla habuit; sed propter nostra, id est, ad redimendas poenas peccatis nostris debitas. Ostendit hic locus, excepto Christo, nullum hominem expertem esse peccati, quia pro omnibus mortuus est Christus. Et quoniam infantes propriae actionis peccata non habent, consequens est, eos nasci cum peccato originis.

Secundum Scripturas. Intellige propheticas et reliquas veteris testamenti. Nam aliene quidam huc adscribunt ex Evangeliis et epistola Petri priore testimonia. Referendum est autem hoc: *secundum Scripturas,* non ad solam Christi mortem, sed ad totum illud: *mortuus est pro peccatis nostris.* De quo luculenta prophetia est apud Jesaiam toto fere cap. 53. Eandemque fidem nobis praenuntiarunt sacrificia legis.

4. *Et quia sepultus est.* Sepulturae meminit, vel ut doceat, etiam sepultos resurrecturos, vel ideo potius, ut declaret veritatem resurrectionis. Non enim sepelitur, nisi qui vere mortuus sit. Pendet autem fides resurrectionis a veritate mortis, quia resurrectio non est, ubi mors non praecessit. Hic non additur *secundum Scripturas,* quia fides sepulturae Christi, supposita morte, non habet difficultatem, nec ab infidelibus oppugnata fuit. Alioquin ex Scripturis facile est eam probare, ut Jes. 11, 10. et 53, 9., et Jonae 2, 1.

Et quia resurrexit tertia die. Hujus articuli studiose meminit eo, quod Christi resurrectio fundamentum sit nostrae resurrectionis, uti postea docet; ideoque et ad hunc probandum mox adducit testimonia. *Resurrexit,* Graece ἐγήγερται, *excitatus est,* scilicet a morte. Similiter in sequentibus. Quod tertia die resurrexit, secundum Evangelia scrupulum non habet. Sed illud quaeri solet, quomodo cum eo non pugnet ipsius praedictio Marc. 8., *quod oporteat Filium hominis occidi, et post tres dies resurgere;* ac rursus Matth. 12., quod, *sicuti Jonas in ventre ceti, sic et Filius hominis* futurus sit *in corde terrae tribus diebus et noctibus.* Verum haec per synecdochen esse dicta, nec aliter a Christi discipulis, et ab ipsis etiam adversariis intellecta, quam quod tertia die resurrecturus esset, ex collatione diversorum locorum facile potest intelligi, nominatim Matth. 27, 63. et 64., et Luc. 24, 21.

Secundum Scripturas. Haec particula: *secundum Scripturas,* etiam a patribus addita fuit in symbolo Constantinopolitano. Additionis ratio manifesta est, quia resurrectio Christi, et consequenter reliquorum mortuorum, creditu perdifficilis est, utpote sensui humano et philosophiae naturali in speciem vehementer repugnans, adeo, ut et inter ipsos fideles adversus hunc articulum jam tunc haereses exorirentur, vel dicentium: *Quoniam resurrectio mortuorum non est,* infra vers. 12., vel eorum, qui dicebant, *resurrectionem esse jam factam,* 2 Tim. 2., ubi et ipsum Timotheum admonet his verbis: *Memor esto, Dominum Jesum Christum resurrexisse a mortuis, ex semine David, secundum Evangelium meum.*

Quare ad hunc articulum resurrectionis Christi, ex qua resurrectio caeterorum dependet, bene stabiliendum opus fuit allegatione Scripturarum, cujusmodi sunt Psalm. 2. et 15., et Jonae 2., quarum primam ad probationem Dominicae resurrectionis adduxit Paulus Act. 13., secundam Petrus Act. 2., necnon Paulus Act. 13., tertiam Christus ipse semel et iterum, ut Matth. 12. et 16.

Quamvis autem illud: *secundum Scripturas,* referri possit ad hoc totum: *resurrexit tertia die* (nam tertia die se resurrecturum, ostendit Christus in locis memoratis ex figura Jonae Prophetae, de quo jam dictum est); quamvis insuper referri possit etiam ad particulam praecedentem: *sepultus est,* quam ex Scripturis probari posse jam monstravimus; attamen videtur Apostolus vel solum, vel

praecipue propter ipsam resurrectionem hoc addidisse. Nam resurrectione Christi constituta, facile constare potuit, etiam ex solis Apostolorum testimoniis, quo die facta esset.

5. *Et quia visus est Cephae.* Quoniam fides nostra fundata est in doctrina Prophetarum et Apostolorum, idcirco post Scripturas Prophetarum dicit, se etiam adduxisse pro suae doctrinae confirmatione testimonia Apostolorum; ut qui fuissent oculati testes Dominicae resurrectionis. Jam enim autoritatem apud fideles obtinuerant Apostoli, qui cum Christo ante et post ejus resurrectionem fuerant conversati.

Notandum autem, hic a Paulo recenseri Christi post resurrectionem apparitiones, nec omnes eas, nec solas, quas Evangelistae commemorant. Non omnes, quia non meminit earum, quae factae sunt mulieribus; eo, quod (ut plerique annotant) muliebre testimonium in re tam ardua parum ponderis esset habiturum apud contradicentes et ad credendum tardiores. Forte etiam idcirco, ne facere videretur contra suum ipsius praeceptum paulo ante datum de silentio mulierum in Ecclesia, si earum testimonia velut authentica referret in scriptum, publice in Ecclesia legendum.

Sed nec illius meminit apparitionis, quae facta est Cleophae et socio ejus, euntibus in Emmaus. Non enim erant isti tantae autoritatis, ut hic nominandi viderentur.

Deinde nec solas illas recenset. Nam quod Jacobo, quodque ipsimet Paulo Christus apparuerit, in Evangeliis omnino non legitur; quod quingentis fratribus, non est expressum. Primo autem loco dicit, Christum visum esse Cephae, id est, Petro; vel quia Petri tamquam Apostolorum principis prima erat autoritas, qui proinde primo nominandus erat; vel quia inter viros primus revera fuerit Petrus, cui Christus a morte redivivus apparuit.

Utraque ratio legitur apud expositores, tam Graecos, quam Latinos. Et utramque breviter Oecumenius est complexus, dicens: *Quod inter viros primum apparuit Petro, tamquam primario duci venerandi discipulorum chori.* Nam quod primum Petro, colligi potest ex eo, quod Lucas cap. 24. narrat, undecim Apostolos duobus discipulis ex Emmaus, ubi Dominum cognoverant, redeuntibus dixisse: *Surrexit Dominus vere, et apparuit Simoni;* tamquam dicerent: Non est incredibile, quod narratis, Dominum a vobis visum et cognitum; jam ante enim Simoni Petro visus est. Quod quidem verisimile est mane contigisse, post apparitionem mulieribus factam. Loquitur autem Apostolus de apparitione, quae Petro singulariter facta fuit. Nam postea Petro simul cum aliis frequenter apparuit Dominus, uti constat ex Evangeliis.

Et post hoc undecim. Graece: εἶτα τοῖς δώδεκα, *deinde duodecim.* Consentit in numero Syra versio. Graecum articulum τοῖς expressit textus Ambrosii, qui habet: *illis undecim;* nec non Augustini citatio, quaest. 117. super Genesin, quae habet: *illis duodecim.* Caeterum utriusque lectionis Latinae meminit idem Augustinus lib. 3. de consens. Evangelist., cap. ult.; tametsi putat eam veriorem, quae habet *duodecim.* Id enim a nonnullis mutatum in *undecim*, quod duodenario Apostolum numero Judas jam esset subtractus. Ejusdem lectionis ex Augustino mentionem faciunt post glossam ordinariam Lombardus et S. Thomas. Sed et Beda utrumque locum Augustini in sua collectanea compegit.

Laborant autem Graeci commentatores in eo, quod Paulus dicit *duodecim,* quum Judas proditor ab illo numero jam defecisset, nec in eum cooptatus adhuc esset Matthias. Certe ipso resurrectionis die tantum decem Apostolis apparuit Dominus. Aberat enim Thomas, quo post octo dies praesente apparuit undecim, uti patet ex Joannis narratione, cap. 20. At de utraque hac apparitione, aut saltem de posteriori praesens locus omnino intelligendus est. Adferunt ad hunc nodum solvendum Graeci responsiones quasdam

parum probabiles, quas videre est apud Theophylactum et Oecumenium.

Vera responsio est, quam ex S. Augustino B. Thomas explicat, majorem numerum, eumque consuetum et ordinarium, synecdochice positum esse pro minori non ordinario; velut si dicas decemviros aliquid statuisse, quum forte unus aut alter abfuisset a collegio. Recidit huc solutio Cajetani dicentis, duodecim non esse hic nomen numeri, sed ordinis Apostolici, quem in numero duodenario Christus instituerat. Quam ob causam etiam Joannes ita loquitur cap. 20.: *Thomas, unus ex duodecim, non erat cum eis.*

Quod si legas: *undecim,* quomodo legit etiam Hieronymus in epist. ad Fabiolam, mansione sexta, dicendum erit undecim vocari, quod Apostolorum tunc numerus in undecim consistebat; etiamsi forte contingeret, aliquem abesse. Sic enim Marcus et Lucas scribunt, Christum ipso die, quo resurrexit, undecim discipulis apparuisse, quum utique, Thoma absente, decem tantum fuisse constet.

6. *Deinde visus est plus quam quingentis fratribus simul. Simul,* Graece ἐφάπαξ, sed eodem sensu. Fratres vocat fideles. Haec apparitio vel praetermissa est ab Evangelistis, vel potius eadem dicenda cum illa, quam Matth. cap. 28. commemorat factam discipulis in monte Galilaeae, *ubi constituerat illis Jesus;* ut illos fratres hic intelligamus, de quibus ibidem Dominus ait mulieribus: *Ite, nuntiate fratribus meis, ut eant in Galilaeam. Ibi me videbunt.* Nam quod quidam intelligunt de ea, qua discipulis apparuit in monte Oliveti, inde ascensurus in coelum, de qua Luc. 24. et Act. 1., non solum ex eo refellitur, quod duas adhuc posteriores apparitiones Apostolus enumerat, ante ascensionem ejus factas; verum etiam quia tanto numero circa Hierosolymam congregari Christi fideles minime fuissent ausi propter metum Judaeorum.

Eandem vero hanc esse apparitionem cum illa, quam in Galilaea factam scribit Matthaeus, omnium fere consensus est; idque ea probabili ratione Cajetanus ostendit, quod illa fuerit generalis ac solemnis apparitio, ab ipso Domino, quemadmodum Evangelistae testantur, ante passionem, et rursus ipso resurrectionis die promissa, Matth. 26. et 28., Marci 14. et 16. Videtur enim Christus locum illum ab Hierosolyma remotum apparitioni suae designasse, ut ad eum discipuli, seu fideles, quicumque vellent, libere ac sine periculo congregarentur, Dominum suum, qui mortuus fuerat, viventem conspecturi.

Nec sane dubitandum, quin inter hos quingentos fratres, praeter undecim Apostolos, quorum expresse Matthaeus meminit, etiam fuerint septuaginta discipuli, et in horum numero Matthias et Barsabas, de quibus Actorum. 1. testatur Petrus, eos ex illis viris fuisse, qui cum Apostolis fuerant conversati toto tempore, quo Christus inter eos *intravit et exivit, a baptismate Joannis usque in diem, qua assumptus fuit* in coelum; et proinde idoneos esse, qui una cum Apostolis testes fiant resurrectionis Dominicae. Quamquam, etsi extra numerum septuaginta discipulorum fuissent, Petri tamen de his duobus narratio non sinit nos dubitare, quin et ipsi, inter tam multos alios, Christum post resurrectionem viderint.

Hoc specialiter annotandum duxi propter Graecos, qui, de Matthia quaestionem moventes, nihil certi statuunt, an et quando Christus illi visus fuerit, magisque verisimile putant, visum ab eo fuisse, postquam ascendit in coelum, quemadmodum et Paulo post ascensionem visus fuit. Quod profecto nulla necessitate ac sine probabili ratione de Matthia dicitur.

Admonet Chrysostomus, et post eum Theophylactus et Oecumenius, quosdam adverbium ἐπάνω, quod noster interpres dixit *plus quam,* interpretari *desuper,* e superiore loco, id est, coelitus, ut secundum hos facta sit ista Christi apparitio post ascensionem ejus in coelum, ipso desuper in sublimi conspicuum se tot fratribus exhibente, videlicet ad firmandam fidem suae in coelum assumptionis. Si quidem et alias in Scripturis ἐπάνω pro

supra accipitur, ut Matth. 5.: *Non potest civitas abscondi supra montem posita,* et Luc. 10.: *Dedi vobis potestatem calcandi supra serpentes et scorpiones,* et Joann. 3.: *Qui desursum venit, supra nos est,* et iterum: *Qui de coelo venit, supra omnes est.*

Nec obstat huic acceptioni scrupulus, quem movet Erasmus de casu; quod nimirum ἐπάνω genitivum postulet, ut patet in exemplis allatis; hic vero dativus ei adjungatur: πεντακοσίοις ἀδελφοῖς. Non enim ἐπάνω praepositio est hoc loco, sed adverbium; regiturque casus sequens a praecedenti verbo: ὤφθη, visus est. Nam et alibi capitur adverbialiter, ut Matth. 2.: *Usquedum veniens* (stella) *staret supra, ubi erat puer.*

Quare si quis hujus loci sensum esse putet, Christum quingentis fratribus e loco sublimi visum fuisse, nempe quo facilius a tam multis conspiceretur, nihil sentiet improbabile; modo locum sublimem intelligat aëreum, et de tempore loquatur, quod adscensionem Domini praecessit. Nam qui referunt ad Christum jam in coelos sublatum, velut illi, quorum opinionem, Graecis narrantibus, audivimus, rem certe dicunt parum consonam iis, quae Lucas memorat gesta circa Domini adscensionem Actor. 1. Deinde nec ordinem servant apparitionum, quas Paulus enumerat; quum duae sequentes, altera, quando Jacobo visus est Dominus, altera, quando Apostolis omnibus, ante ejus adscensionem contigerint.

Verumtamen arbitror, retinendam potius esse communem omnium paene Graecorum et Latinorum interpretationem, quam et Syriacus textus exhibet, ut adverbium ἐπάνω numerum respiciat, non locum; ac si dicat Apostolus: *supra quam quingentis fratribus,* uti vertit Faber, id est, amplius quingentis; quemadmodum et alibi sumitur, ut Marci 14.: *Poterat unguentum istud venundari plus quam trecentis denariis,* et apud LXX. saepissime, ut passim in Numeris: *a viginti annis et supra.*

Porro cum tam multis post suam resurrectionem Christus Dominus apparuit, illud notandum est, de nullo eorum auditum aliquando, quod postea defecerit a fide Christi, dicens sibi caeterisque vana et phantastica apparitione fuisse illusum, ut esse videretur, qui non erat. Nec vero, si qui illorum defecissent, Paulus eos integro numero testes huc adduceret. Quod profecto magnum est argumentum verae et indubitatae resurrectionis Christi.

Ex quibus multi manent usque adhuc. Multi, Graece *plures.* Quorum, inquit, major pars adhuc superest, ut ab aliis peti possit testimonium. Alii comparativum per positivum exponunt, *plures,* id est, multi, complures. Verum pars sequens indicat, comparative dictum esse.

Quidam autem dormierunt. Graece: *Quidam autem et dormierunt.* Ac si dicat: Etsi quidam eorum dormierunt, ut jam testes audiri nequeant, alii tamen plures adhuc in vivis sunt, ut interrogari possint. Sed et qui dormierunt, in hoc testimonio ad finem usque perseverarunt, *Dormierunt,* id est, *obdormierunt,* quomodo vertunt alii hoc loco, et ipse noster interpres Actor. 7.: *Et cum hoc dixisset* (Stephanus)*, obdormivit.* Non enim significatur somnus praeteritus, sed praesens. Similis in Scripturis usus est verbi *sederunt* pro consederunt, ut et de iis dicatur, qui adhuc sedent, velut Matth. 23.: *Super cathedram Moysi sederunt scribae et Pharisaei;* Marci 16. de Christo: *Sedit a dextris Dei,* juxta codices emendatiores. Itaque sensus Apostoli est: Mortui sunt, jamque dormiunt in spe resurrectionis. Sic autem loquitur, ut ipso vocabulo resurrectionis fidem confirmet. Neque enim mors bestiarum, sed hominum in sacris literis somnus appellatur. De eo diximus ad cap. 7. hujus epist., vers. 39.

7. *Deinde visus est Jacobo.* Sunt, qui Jacobum hunc faciant socium Cleophae, de quo Luc. 24.: sed nulla fulti ratione, et praeter ordinem temporis in recensendis apparitionibus caeteroquin a Paulo servatum. Nam Cleophae ejusque socio prius apparuit Dominus, quam fratribus

illis quingentis; imo et prius, quam Apostolorum collegio. Deinde cur ex duobus, quibus simul apparuit, alterum solum nominaret Apostolus?

Porro doctorum omnium sententia est, eademque verissima, Paulum loqui de Jacobo, fratre Domini, primo Hierosolymorum episcopo, qui cognominatus est Justus, et cujus apud fideles, praesertim Judaeos, erat permagna autoritas. Quae causa est, cur apparitionem illi factam Paulus non putaverit praetermittendam. Erat enim testis omni exceptione major.

At vero consequens ex hoc loco non est (quod nonnulli consequens esse volunt), Jacobum, fratrem Domini, non fuisse ex Apostolorum numero, de quibus jam dictum est: *Et post hoc undecim* sive *duodecim;* nihilo magis, quam si inde colligas, Petrum ex eo numero non fuisse, quoniam et de illo seorsum ait: *Visus est Cephae.* Tantum ergo significare voluit, Christum his duobus, Petro et Jacobo, singulariter, hoc est, utrique soli visum fuisse. Caeterum pleniorem refutationem eorum, qui Jacobum hunc expungunt e catalogo duodecim Apostolorum, diversum facientes ab utroque Jacobo Apostolo, rejicimus in alium locum opportuniorem, qui est Gal. 1.

Illud hoc loco quaerendum, quando contigerit ista apparitio Jacobo facta. Est, cui videatur probabile, contigisse post ascensionem Domini. Sed rationem non adfert, et, si ita sit, ultimo loco ponenda erat cum ea, qua Paulo visus fuit. Exstat apud Hieronymum in catal. scriptorum ecclesiast. de Jacobo *post resurrectionem Salvatoris* hujusmodi narratio, ex Evangelio secundum Hebraeos, quod et Nazaraeorum vocatur, deprompta: *Dominus autem, cum dedisset sindonem servo sacerdotis, ivit ad Jacobum et apparuit ei. Juraverat enim Jacobus, se non comesturum panem ab illa hora, qua biberat calicem Domini, donec videret eum resurgentem a mortuis. Rursusque post paululum: Afferte, ait Dominus, mensam, et panem. Statimque additur: Tulit panem et benedixit ac fregit, et dedit Jacobo Justo, et dixit ei: Frater mi, comede panem tuum, quia resurrexit Filius a dormientibus.* Haec apud Hieronymum; quae eadem ex illo referunt Sedulius et Hervaeus, meminerunt etiam Haimo, S. Thomas, Liranus et alii. Quae si vera sunt, dicendum erit, Dominum apparuisse Jacobo statim a resurrectione, saltem ipso die, quo resurrexit; non autem demum post alias jam memoratas apparitiones, quarum postrema longe post diem resurrectionis contigit; maxime quod media Jacobi, de qua Hieronymus, non debuerit, nec vero naturaliter potuerit extendi ultra tempus praedictarum apparitionum.

Verum istam de Jacobo narrationem, ut fabulosam et fidei sacrorum Evangeliorum contrariam, rejicit Joannes Hesselius in explicatione resurrect. Domin.; nec id immerito, quantum arbitror. Pugnat enim cum eo, quod hoc loco scribit Apostolus, Dominum Jacobo visum, posteaquam visus est quingentis fratribus. Nec est, quod dicas, illud *deinde* non ordinem temporis significare, sed narrationis; nam temporis ordinem hic ab Apostolo servari, vel ex eo satis apparet, quod Dominum sibi omnium novissime visum fuisse referat; utique juxta seriem temporis.

Alii, ut Paulum cum Evangelio Nazaraeorum concilient, fingunt duas apparitiones Jacobo factas. Sed inepte. Quorsum enim Paulus, omissa priore, tantum commemoraret posteriorem, ac non potius utramque? Deinde refellitur illa narratio, quia clarum est ex Evangeliis, omnes Apostolos in Christi passione et morte fuisse scandalizatos, nec quidquam sibi promisisse de ejus resurrectione post triduum futura. Propter quod Augustinus in enarr. Psalmi 74. ad illud: *Liquefacta est terra* etc., non dubitavit affirmare, quod *in passione Domini omnes Apostoli desperaverunt.* Unde et ad credendam ejus resurrectionem sibi nuntiatam tardi difficilesque fuere. Nam et qui primi erant inter illos, Petrus et Joannes, ipso Joanne teste cap. 20., *nondum sciebant*

Scripturam, quia oportebat eum a mortuis resurgere. Atqui juramentum illud Jacobi certo fuisse persuasum arguit de Christo paulo post resurrecturo.

Jam si Christus resurgens, ut habet narratio, sindonem secum abstulit, et dedit servo sacerdotis, quomodo verum est secundum Joannem cap. 20. et Lucam cap. 24., resurgente Domino, linteamina relicta fuisse in sepulcro, videlicet in argumentum resurrectionis? Nam lintea cum sindone, cui involutum fuit corpus Domini mortuum, Evangelistis eadem esse (excepto forte sudario capitis integumento, de quo Joannes ibidem, et institis seu fasciis, quibus manus et pedes mortuorum ligari solent, ut de Lazaro refertur Joan. 11., quae cuncta generali nomine linteaminum comprehendi poterant), ex historia sepulturae Dominicae satis evidenter apparet, in qua Joannes lintea vocat, quam tres caeteri sindonem.

Denique nulla est autoritas illius evangelii, quod constat apocryphum esse, et propter quaedam etiam alia ab Evangeliis dissona fidem non mereri, licet eo Hieronymus interdum utatur, ubi commodum est. Igitur ea narratione repudiata, quam nec ipse Hieronymus approbare se declarat, teneamus, hanc apparitionem, de qua Paulus, Jacobo factam fuisse multis diebus post Domini resurrectionem; eo scilicet ordine temporis, quo facta recensetur a Paulo. Quod et Aquinas sentit, eodem argumento, a ratione temporis sumpto, suspectam reddens illam de voto Jacobi fabulam. Annotavit hoc ipsum etiam Lorinus scribens in Acta Apost. 1, 13.

Deinde Apostolis omnibus. Non dicit undecim, aut duodecim, sicut supra, sed omnibus Apostolis. Quo nomine etiam alios quosdam extra duodecim illos Scriptura subinde comprehendit. Chrysostomus et Theophylactus ad LXX. discipulos extendunt, quod et Cajetano placet. Eadem fere sententia est Hieronymi scribentis ad Fabiolam, mansione sexta. Disserens enim de LXX. Christi discipulis per LXX. palmas significatis, ita subjungit: *De quibus et Paulus refert, quod apparuerit Dominus primum undecim, deinde Apostolis omnibus; alios volens intelligi primos, et alios secundos Christi discipulos.* Sic ille, subindicans, solos LXX. discipulos hoc loco significatos esse, cum verius sit, quod alii sentiunt, hic etiam primi ordinis Apostolos comprehendi. Est autem sermo, non de manifestatione facta in monte Galilaeae, uti sentit Ambrosii commentator; nam de ea tertio loco dictum est; sed de postrema, quae facta fuit ipso die Dominicae adscensionis, sive Hierosolymis, sive in monte Oliveti. Quae duae pro una supputantur propter continuationem, quia, sicut ait Lucas: *Eduxit eos foras in Bethaniam,* id est, ex Hierosolymis ad montem Oliveti, in cujus latere Bethania sita erat. Multos autem illic adfuisse praeter undecim Apostolos, satis colligitur ex historia Actor. 1.

Quod vero Oecumenius extra duodecim Apostolos Thaddaeum nominat, quum a Matthaeo cap. 10. et Marco cap. 3. Thaddaeus inter duodecim recenseatur; idem nempe, quem Lucas Evangelii cap. 6. et Actor. 1. Judam Jacobi vocat; id ne quem moveat, sciendum est, Oecumenium in ea re sequi Graecos quosdam autores, qui praeter Thaddaeum Apostolum jam dictum commemorant et alterum ejusdem nominis, e LXX. discipulis unum, quem ferunt ad Abagarum regem missum, ut Christi fidem ei annuntiaret. Unde et in Graecorum menologio duo Thaddaei collocati sunt; Apostolus quidem ille ad diem 19. Junii, sub nomine Judae Apostoli, fratris Domini; discipulus autem ad 21. Augusti, sub nomine Thaddaei Apostoli. Sed haec Graecorum de duobus Thaddaeis opinio, a quibusdam etiam Latinis recepta, num veritate subnixa sit, non est hujus loci disquirere. Vide, quae ad eam rem sedulo collegit Lorinus super Acta cap. 1, 13.

8. *Novissime autem omnium tamquam abortivo visus est et mihi. Omnium* vel Apostolorum, vel potius universe eorum, quibus visus est. Nam praeter Apostolos etiam aliis visum, jam ante

memoravit. Cur autem dicat: *tamquam abortivo,* (Gnosticorum omisso commento, quod refert Irenaeus lib. 1. cap. 1.) ratio quaerenda est.

Et quidem a multis haec ratio redditur, quia, sicuti foetus abortivus extra tempus nascitur, ita Paulus extra tempus aliorum Apostolorum Christo renatus est. Nam illi renati ante Spiritus sancti adventum; iste post. Atqui id non est renasci extra tempus, nisi fateamur omnes fideles, quicumque post adventum Spiritus sancti Christo renati sunt, extra tempus esse renatos, et per hoc abortivos censeri; quod nemo dixerit. Quin etsi rationem hanc ad Apostolos restringas, constare non poterit, nisi et Barnabam abortivum agnoscamus; quod non credimus esse ex sententia Pauli. Certe natum esse post alios, patre jam ex humanis sublato, non abortivum facit, sed posthumum, de quo locum hunc parum apposite quidam interpretantur; nam Graecum ἔκτρωμα posthumum nullo modo significat.

Ab aliis haec adfertur ratio, quia, sicut abortivum violente educitur, ita Paulus, vi forinsecus adhibita, compulsus est ad Christum venire, eique renasci; quemadmodum docet historia conversionis ejus, Actor. 9. Verum nec ista ratio congruit. Nam sive violente ejiciatur foetus, sive, quod saepe fit, ex aliqua causa sponte prorumpat, ordinarium nascendi tempus praeveniens, ut immaturi fructus arborum aliquando sponte decidunt, abortivus vocatur, velut ad ortum intempestivus, ideoque imperfectus.

Quare potius hac imperfecti ratione putandus est Paulus abortivum se vocare, tamquam Apostolum caeteris imperfectiorem atque minorem, nec cum illis conferendum, adeoque et Apostoli nomine indignum. Hanc enim rationem ipsemet allegat verbis consequentibus; eandemque Graeci tractatores attendunt, et Aquinas post duas priores adfert tertio loco sic, ut aliis praeferre videatur. Hoc autem Apostolus Paulus humiliter de se scribit; nec minus tamen veraciter, ut infra docebimus.

Non hic praeteribo opinionem, quam tradunt recentiores quidam, ut Cardinalis Baronius ad annum Domini 44., et Lorinus super Actus Apost. cap. 9, 3.; nempe Paulum inter Apostolos abortivum se vocare, quia supernumerarius erat, id est, extra numerum duodenarium ad Apostolatum adscitus una cum Barnaba; quemadmodum legitur Actor. 13. Nam, ut refert Suetonius in Octavio, cap. 35., senatores illi vulgo vocabantur apud Romanos abortivi, qui supra justum numerum per gratiam et praemium in senatum allegebantur, alioquin indigni.

Verum ingenue fateor, hanc rationem mihi non posse probari; tum quod verisimile non sit, Paulum, qui Graece scripsit, nec adhuc Romam viderat, usum Romani vocabuli tam rarum ac remotum prae oculis habuisse; tum quia non respicit hoc loco ad determinatum numerum Apostolorum, sed generatim ad eos, de quibus dixerat: *deinde Apostolis omnibus.* Nec vero Barnabam una secum putaret conferendum cum senatoribus indignis, et, quod deterius est, dignitatem per ambitum consecutis.

Jam quod ad hanc apparitionem Dominicam Paulo factam attinet (quae sine dubio post adscensionem Domini contigit), illud etiam indubitate tenendum est, talem fuisse, qua Christus semet ipsum corporaliter atque oculis corporeis videndum Paulo ostenderet; ad quem modum et aliis omnibus supra memoratis visus est. Nam nisi talis visio fuisset etiam haec, de qua nunc Paulus loquitur, quomodo se perinde, ut caeteros, testem adduceret oculatum ad probandam veritatem resurrectionis Christi?

Quocirca rejiciendum omnino, quod scribit Ansbertus Ambrosius, et ex eo verbatim refert Haimo lib. 1. comm. in Apocal., exponens illud capitis 1.: *Mittens per Angelum suum servo suo Joanni;* nempe: *Credi posse, quod B. Paulo Apostolo Dominus post suam adscensionem non in sua natura apparuerit, sed potius per Angelum in ea forma, in qua recognosci ab hominibus*

solet. Deinde prosequitur Haimo vel suis, vel Ansberti verbis: *Quod hinc etiam probari potest, quia, si B. Paulus, nuper conversus, in sua eum substantia vidisset, consequens esset, ut prae omnibus dilecto discipulo, sibique ab adolescentia dicato, non per Angelum, sed per semet ipsum appareret.* Hoc, inquam, recipiendum non est. Nam visio corporis ab Angelo formati et assumpti, quod Christi hominis speciem repraesentaret, haudquaquam Paulo sufficeret ad ferendum oculare testimonium resurrectionis ejus, quo post alios testes adhibitos, qui Dominum viderant, ipse etiam dicere posset: *Visus est et mihi.* Neque si tale corpus Apostolorum oculis oblatum fuisset, idcirco credidissent, eum resurrexisse; quod satis ex evangelica patet historia. Quanto minus id credidissent ex Apostolorum testimonio caeteri homines, si scirent, illos non aliud vidisse.

Nec valet argumentum de Joanne, ut qui Christum ipsum post ejus resurrectionem una cum Petro caeterisque Apostolis viderit saepenumero. Quamquam et hujusmodi beneficia non semper exhibentur melioribus, magisve dilectis; sed prout expedit, ac plurimum ob rationes nobis occultas, solique Deo cognitas. Certe congruens erat, ac quodammodo necessarium, ut Paulus, portaturus Christi *nomen coram gentibus et regibus, et filiis Israël,* Act. 9., plusque omnibus laboraturus, infra versu 10., similiter ut caeteri Apostoli, quibus dictum erat: *Eritis mihi testes,* Actor. 2., Christum Dominum a morte redivivum facie ad faciem videret. Unde cum illis sese conferens supra cap. 9. dixit: *Non sum Apostolus? Nonne Christum Jesum Dominum nostrum vidi?*

Sed quando et ubi viderit, quaeritur. Id enim ibi rejiciebamus ad hunc locum. Et quidem Cajetanus id nesciri putat. *Nam,* inquit, *in Actis Apostolorum, quamvis narretur, Jesum allocutum fuisse Paulum et auditum a Paulo, nusquam tamen narratur Jesus visus a Paulo; sed potius oppositum significatur narrando, quod lux tanta Paulum invaserit, ut eum privaverit actu videndi.* Ita Cajetanus hoc loco. Sed manifeste fallitur, haud memor ejus, quod prius alibi scripserat, ut in commentariis super summam theologicam S. Thomae, 3. quaest. 57. art. 6. ad 3., ubi cum suo doctore plane contrarium affirmat, non sine gravi reprehensione eorum, qui in dubium revocant, an tunc, quando Paulo dictum est a Domino: *Quid me persequeris?* Act. 9., Dominus ei corporaliter visus fuerit. Quos merito sane reprehendit.

Nam Paulum illo tempore suae conversionis, quum iret Damascum, non tantum audivisse Dominum sibi loquentem, sed etiam vidisse, ex subsequenti narratione clarum est. Dicit enim ad eum Ananias: *Dominus misit me Jesus, qui apparuit* (Graece ὁ ὀφθεὶς, *qui visus est) tibi in via.* Et cap. 22.: *Deus praeordinavit te, ut videres Justum, et audires vocem ex ore ejus.* Rursum cap. 9. Barnabas de eo narrat Apostolis, *quomodo in via vidisset Dominum, et quia locutus est ei.* Sed et Dominus ad Saulum prostratum, ipso referente cap. 26., sic ait: *Ad hoc enim apparui* (Graece ὤφθην, *visus sum) tibi, ut constituam te ministrum et testem eorum, quae vidisti.* Moxque ibidem Paulus ad Agrippam: *Non fui,* inquit, *incredulus coelesti visioni.* Satis igitur constat, de eadem illa visione Paulum hic loqui. Quod etsi Graeci tractatores silentio praetermiserint, a Latinis tamen Primasio, Haimone, Lirano et aliis Pauli interpretibus expressum fuit. Quod et Tertullianus asserit in libro adversus Praxeam, cap. 15.

Nec his obstat argumentum Cajetani de caecitate Pauli. Nam prius Dominum vidit, mox autem prae vehementia lucis, quae eum circumfulserat, offusa est oculis ejus caligo, ut videre non posset; uti contingit iis, qui directis oculis solem intuentur. Nam et solis splendorem illa lux superabat. Act. 26.

Videtur autem hoc ordine et modo res contigisse: Saulus, visa tanta luce statim

in terram cadens, oculos clausit, ut solent homines ad ingentia fulgura. Sed simulatque vocem audivit dicentis sibi: *Saule, Saüle, quid me persequeris?* ad loquentem conversus, oculos aperuit, et Dominum vidit in maxima illa luminis claritate; qua perstrictos et offensos oculos iterum clausit, et clausos tenuit, usquedum sermo Domini secum loquentis finiretur. Tum surgens apertis oculis nihil vidit. Duravitque ea caecitas per triduum. Itaque Cajetani argumentum bene concludit, visionem istam non fuisse factam (ut quidam opinati sunt) intra triduum illud, quo, usu privatus oculorum, erat intentus orationi.

Quod vero multi praeter visionem, quae in via Damascena contigit, etiam mentionem huc ingerunt illius visionis, quam Paulus sibi, Hierosolymam reverso et in templo oranti, narrat oblatam fuisse, Act. 22., tamquam illuc fortasse respiciat hoc loco; satis id refellitur ex eo, quod, ipso Paulo teste, ecstatica fuerit illa visio, sive, ut interpres noster vertit, *in stupore mentis* facta. Jam autem ostendimus, visionem corporalem hic intelligi debere.

Sed neque ad raptum in tertium coelum atque in paradisum, de quo scribit 2 Cor. 12., referenda est haec visio. Nam etsi, etiam in illo raptu visionem quandam fuisse, non sit negandum (sic enim ait: *Veniam autem ad visiones et revelationes Domini,* id est, mihi a Domino factas), non tamen ibi scribit, se Dominum vidisse. Et ut vidisset, nescire tamen se dicit, utrum in corpore, an extra corpus ipsi raptus ille et visio contigerit; et ut in corpore contigerit, quod est probabilius, ecstaticam tamen fuisse, mente videlicet a sensibus corporeis abstracta, convenit inter Theologos. Nec, si per sensum oculorum facta fuisset ea visio, Paulus id nescire potuisset. Hic vero certum perhibet testimonium, se corporaliter, ut alios Apostolos, Christum vidisse.

Colligit ex hac apparitione S. Thomas loco superius citato, Christum post adcensionem in coelum aliquando corporaliter ad terram descendisse. Quippe verisimile non est, Christi vocem, qua Paulum allocutus est, e coelo empyreo demissam fuisse usque ad terram. Quamvis enim potuerit Christus se conspiciendum praebere Paulo, et audiendum e supremo coelo, sicut Stephano conspiciendum se praebuit (scribit enim de eo Lucas Actor. 7., quod *intendens in coelum vidit gloriam Dei, et Jesum stantem a dextris Dei; et ait: Ecce, video coelos apertos et Filium hominis stantem a dextris Dei),* contextus tamen et series historiae Apostolicae Act. 9. prorsus intelligi vult, e propinquo rem gestam esse, quemadmodum bene declarat Lorinus in ejus loci comment.; praesertim quum non dicatur, nec ibi, nec alibi, sicut de Stephano, Paulum vidisse coelos apertos, et Jesum stantem a dextris Dei, aut aliquid tale, ex quo colligi posset, quod eum viderit et audierit e summo coelo loquentem.

Habet etiam vetus traditio, Christum Petro corporaliter apparuisse, quando Roma fugienti obvium se dedit, et, quonam iret, interrogatus, respondit: *Eo Romam iterum crucifigi.* Cujus rei meminerunt Hegesippus junior lib. 3. excidii Hierosol., cap. 2., et Ambrosius orat. in Auxent. invect.; necnon Gregorius, seu quisquis autor, in expos. Psalmi quinti poenit. Sed haec, et si qua sunt his similia, quomodo facta sint, utrumne per descensum Christi motumque localem e coelo in terram ita, ut tantisper in coelo esse desineret; quod sentit, nec absurdum putat Aquinas; an vero sic, ut in coelo manens, nec inde recedens, simul etiam in terra se praesentem localiter exhiberet; quod multis videtur non impossible; id, inquam, disquirere, prolixioris operae est, nec loci praesentis. Egimus ea de re pridem in oratione quadam publice recitata.

9. *Ego enim sum minimus Apostolorum.* Declarat, qua ratione se dixerit abortivum, simulque gloriam apparitionis Dominicae sibi factae humilitate comprimit, dicens, se esse minimum Apostolorum; eo nimirum sensu, quo Eph. 3. se vocat minimum *omnium sanctorum,* id est, Christianorum. Respicit enim ad sta-

tum vitae suae praeteritae, quando persecutus fuit Ecclesiam Dei. Si considerentur, inquit, merita vitae meae praecedentis vocationem meam ad Apostolatum, talia sunt, ut causam habeam nemini Apostolorum me praeferendi, sed omnibus postponendi. Ubi nomine Apostolorum Chrysostomus etiam LXX. discipulos, uti paulo ante, vult comprehendi. Quae res ad majorem facit humilitatis Paulinae commendationem.

Qui non sum dignus vocari Apostolus. Dignus, Graece ἱκανὸς, idoneus, quomodo vertunt Erasmus et alii quidam. Sed Apostolus usus est Graeca voce pro digno, quemadmodum et Evangelistae, Matthaeus cap. 3., Marcus 1. et Lucas 3., referentes verba Joannis de Christo: *Cujus non sum* (ἱκανὸς) *dignus solvere corrigiam calceamentorum.* Pro quo Joannis 1. et Actor. 13. legitur ἄξιος, quod proprie dignum significat. Ita rursum Matth. 8. et Lucae 7.: *Domine non sum* (ἱκανὸς) *dignus, ut intres sub tectum meum.* Quamquam utrumvis hoc loco legatur (nam et Augustinus legit *idoneus* locis a Beda collectis), sensus eodem recidit. Non solum, inquit, sum minimus Apostolorum, sed nec idoneus sum ad Apostolatum, et proinde nec dignus eo munere ac nomine, siquidem merita vitae meae prioris spectentur. Nam sequitur:

Quoniam persecutus sum Ecclesiam Dei. Quoniam, Graece διότι, *propterea quod.* En manifestam rationem indignitatis, etiam prae caeteris Apostolis. *Eo quod,* inquit, *persecutus fuerim* (et quidem *supra modum,* Gal. 1., et *usque ad mortem,* Actor. 22.) *Ecclesiam Dei*, id est, fideles Christi, *viros ac mulieres,* Actor. 9. et 22., qui sunt Ecclesiae Dei membra. Hoc autem aliorum Apostolorum nemo fecisse legitur. Laudanda Pauli humilitas, aperte confitentis tam grande peccatum vitae praeteritae, quo commendatiorem reddat gratiam a Deo sibi impensam. Quod et alibi facit, ut Gal. 1, 13. et 1 Tim. 1, 13.

10. *Gratia autem Dei sum id, quod sum. Autem* pro *sed* adversante particula posuit: *Sed gratia Dei sum id, quod sum.* Sensus: Quod sum Apostolus, et quidem idoneus, eoque nomine non indignus, id totum acceptum refero gratiae, id est, gratuitae beneficentiae Dei. B. Ambrosius lib. 1. de Abel et Cain, cap. 7., generaliter accepit hanc sententiam de omni bono, quod in Paulo erat: *Bene, inquit, Apostolus non gloriabatur in virtute sua, sed minimum Apostolorum se esse dicebat, et quidquid esset, gratiae divinae esse, non meriti sui, nihilque nos habere, quod non acceperimus.* Sic ille.

Et gratia ejus in me vacua non fuit. Illud *in me* cohaeret ei, quod praecedit. Nam Graeca sic habent: *Et gratia ejus, quae in me*, sive *ad me, non inanis fuit,* aut *facta est.* Ac sensus est: Gratia ejus in me collata (reddit Erasmus: *in me profecta),* hoc est, gratia Apostolatus, seu muneris Apostolici, ad quod me vocavit, et cui me aptavit, dignumque reddidit, non fuit inanis. Tantum beneficium non sum passus apud me residere otiosum ac inutile. Observanda est hic diversa gratiae Dei acceptio. Nam in parte praecedenti gratiam Dei dixit gratuitam ejus beneficentiam seu beneficam operationem; quemadmodum et infra, cum ait: *Non ego, sed gratia Dei mecum.* Hic autem illius gratiae significat quendam in se effectum, id est, gratiam functionis Apostolicae bene et cum fructu exercendae, de qua Eph. 3.: *Mihi*, inquit, *omnium sanctorum minimo data est gratia haec, in gentibus evangelizare* etc. Quamquam nolim sane negare, *gratiam* hoc etiam loco recte intelligi gratuitam Dei beneficentiam, ne cogamur *gratiam* in una eademque periodo varie accipere; praesertim quum in eo, quod statim sequitur: *Non ego autem, sed gratia Dei mecum,* intelligatur benigna et gratuita Dei operatio. Ita sensus erit: Beneficentia Dei, qua erga me usus est, vocando me ad munus Apostolicum, non fuit fructu vacua, sed fecit, me plus caeteris laborare; sicut sequitur:

Sed abundantius illis omnibus labo-

ravi. Scilicet in ea gratia muneris Apostolici, vel per illam gratiam, qua me ad Apostolatum vocavit. Quod posterius consonum est parti sequenti: *Non ego autem, sed gratia Dei mecum.* Dicens: *illis omnibus*, respicit ad Apostolos generaliter acceptos, uti supra semel et iterum. Neque tamen sensus est: abundantius seu copiosius, quam omnes illi simul, sed quam singuli, id est, unusquisque illorum. Igitur plus illis omnibus laboravit, quia nullus illorum tot loca percurrit, totque ac tantas tulit adversitates ac molestias Evangelii causa, atque Paulus. De quo specialiter praedixerat Dominus ad Ananiam: *Ego ostendam illi, quanta oporteat eum pro nomine meo pati,* Actor. 9. Nam et illius libri magna portio consumitur in unius Pauli laboribus commemorandis, etsi quibusdam hac epistola posterioribus; ubi tamen non omnes commemorati sunt, sed multi praetermissi, quod palam est ex ejus epistola ad Corinthios 2. cap. 11., quo in loco brevem texit catalogum laborum et afflictionum suarum pro Christo. Pertinet eodem, quod non multo post hanc epistolam scripsit Rom. 15., sese *ab Hierusalem per circuitum usque ad Illyricum replevisse Evangelium Christi.*

Porro locum hunc ita quidam accipisse videntur, quasi charitatis ac meritorum ratione Paulus sese caeteris anteponat. Sic enim de eo loquitur Ambrosius lib. de Noë et arca, cap. 8.: *Quoniam plus ei dimissum est, plus coepit diligere, abundantius caeteris Apostolis laborare.* Et Hieronymus in epistola 13., quae est ad Paulinum: *Paulus novissimus in ordine, primus in meritis est, quia, extremus licet, plus omnibus laboravit.* Verum Paulus labores comparat, non merita, sciens, merita non semper aestimari secundum labores. Et tamen hoc ipsum, quod se plus omnibus laborasse dicit, non arroganter dicit, sed ad stabiliendam sui testimonii autoritatem utiliter ac necessario, prius quoque suam ipsius indignitatem simul et Dei gratiam professus, moxque eandem gratiae professionem repetiturus. De qua sic Augustinus in enarratione Psalmi 130.: *Paulus Apostolus,* inquit, *ex persecutore factus praedicator, abundantiorem gratiam consecutus est in omni labore Apostolico, quam caeteri Apostoli, ut magis Deus ostenderet, suum esse, quod dat, non hominis; quomodo solent medici potentiam suae artis in desperatis ostendere* etc. Ubi et hoc ad laborem ejus abundantiorem refert, quod plures scripsit epistolas, quam omnes caeteri.

Non ego autem, sed gratia Dei mecum. Graece ἡ σὺν ἐμοὶ, *quae mecum est.* Quomodo semel ac iterum allegat Hieronymus lib. 2. dial. contra Pelag., cap. 3., ac rursum in epist. ad Principiam, qua exponit Psalmum 44. Erasmus vertit: *quae mihi adest,* id est, quae mihi auxilio est. Solet enim auxilium ejusmodi locutione significari in Scripturis, ut Psalmo 22.: *Non timebo mala, quoniam tu mecum es;* Jeremiae 20.: *Dominus mecum est, quasi bellator fortis;* 4 Reg. 6.: *Plures nobiscum sunt, quam cum illis.* Auxilium autem non est, nisi agente etiam eo, qui adjuvatur. Igitur hic insinuatur cooperatio gratiae et liberi arbitrii; sic tamen, ut gratia principalius operetur. Nam gratia, voluntatem adjuvans, non ab ea vicissim adjuvatur; et quidem sic adjuvat voluntatem, ut faciat eam operari, movens ad operandum, uti loquitur S. Thomas in commentario, citans etiam Scripturas Jesaiae 26.: *Omnia opera nostra operatus es nobis;* et Philipp. 2.: *Deus est, qui operatur in vobis et velle et perficere.* Eandem ob causam utitur Apostolus correctione quadam, dicens: *Non ego, sed gratia Dei;* quasi dicat: Non ego principaliter; aut non tam ego, quam gratia Dei. Sic Dominus in Evangelio: *Non vos estis, qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis,* Matth. 10., cum ante dixisset, ipsos locuturos.

Non sufficit autem hic sensus, quem adferunt nonnulli: Non ego solus, sed gratia Dei mecum. Sic enim sermo converti posset: Non gratia Dei, sed et ego;

quia nec gratia sola facit. Quae res etiam exemplo alterius sententiae jam allatae facile declaratur. Itaque more Scripturae negatur, quod minus est, dum prae illo commendatur, quod majus est aut principalius, velut ibi: *Misericordiam volo, et non sacrificium,* Hoseae 6. et Matth. 9.

Annotat hoc loco Primasius, Hieronymum alicubi sic ponere praesens testimonium: *Non autem ego, sed gratia Dei, qui in me est.* Ubi legendum arbitror: *quae in me est.* Nam et Catharinus affirmat, se legisse in quibusdam Graecis codicibus, ἡ εἰς ἐμὲ, *quae in me.* Sed verisimile est, mutationem factam imitatione ejus, quod paulo ante praecessit.

11. *Sive enim ego, sive illi, sic praedicamus, et sic credidistis.* In Graeco non est γὰρ, *enim,* sed οὖν, *igitur,* quemadmodum et in textu Ambrosii legitur. Non enim probat Apostolus; sed a digressione, qua per occasionem apparitionis Dominicae, quam sibi factam narravit, de suo Apostolatu quaedam interlocutus est, redit ad prius institutum, in summam colligens testimonia resurrectionis Christi. Igitur, inquit, *sive ego,* Apostolorum minimus, *sive illi,* id est, alii Apostoli, quibus Christus post resurrectionem visus est, omnes uno ore, tamquam testes oculati, sic praedicamus, ut dixi, nempe Christum a morte resurrexisse; et vos quoque per nostram praedicationem sic credidistis, id est, ea fide estis imbuti.

12. *Si autem Christus praedicatur, quod resurrexit a mortuis.* Adde ex parte praecedenti: Et si sic creditur. Id enim supplendum relinquit Apostolus, ac si dicat: Hoc jam et praedicatum est, et creditum etiam a vobis.

Quomodo quidam dicunt in vobis: Quoniam resurrectio mortuorum non est? In vobis ad *quidam* referendum. Hic enim ordo est in Graeco et apud Ambrosium: *Quomodo dicunt quidam in vobis,* sive *inter vos?* id est, quidam vestrum, veluti supra capit. 11.: *In vobis,* sive *inter vos multi,* id est, multi vestrum. Si quis malit *in vobis* referre ad *dicunt,* non repugno. Nam et ita sensus erit haud incommodus: *dicunt in vobis,* id est, ferunt inter vos hujusmodi sermonem. Et hoc nimirum voluit noster interpres, quando verbum *dicunt* retraxit ad particulam *in vobis.* Concludit Apostolus ex resurrectione Christi resurrectionem aliorum mortuorum in genere. Quod si, inquit, Christus a mortuis resurrexerit, erit igitur et aliorum mortuorum resurrectio; et proinde male ei a quibusdam vestrum contradicitur.

Sed quaeritur, quo argumento ex Christi resurrectione sequatur caeterorum mortuorum resurrectio, cum non oporteat beneficium, Christo omnium dignissimo praestitum, omnibus hominibus esse commune, etiam reprobis. Quidam faciunt argumentum a simili, quale est illud: Anima Petri immortalis est; ergo omnes animae sunt immortales. At istud merito rejicit Thomas. Nam rationem similitudinis in Christo et caeteris hominibus, quoad resurrectionem, non est facile assignare; et certe negaretur illa ab adversariis.

Alii dicunt, esse argumentum a causa meritoria, quia Christus omnium meruit resurrectionem. Verum et hoc aeque vel magis ignotum erat ipso consequente. Et, si hunc modum causae significare voluisset Apostolus, non resurrectionem Christi, sed passionem pro argumento adduxisset. Per hanc enim Christus meruit, non per illam.

Rectius igitur S. Thomas ac plerique, tam Graeci, quam Latini commentatores, explicant argumentum Pauli de causa exemplari; differenter tamen. Nam alii Christum resurgentem volunt esse causam exemplarem resurrectionis omnium hominum, etiam impiorum, alii vero tantum electorum.

Quae posterior sententia nobis omnino vera videtur, eademque vel maxime confirmatur ex iis, quae deinceps hoc capite Paulus disserit. Agit enim toto capite de sola resurrectione bonorum, id est, ea, quae bonis in praemium promittitur, et ab iis exspectatur atque speratur juxta symbolum Constantinopolitanum, in quo

dicitur: *Et exspecto resurrectionem mortuorum.* Nam et hujus spei paulo post ex consequenti meminit, dicens: *Si in hac vita tantum in Christo sperantes sumus* etc. Deinde et Christum primitias dormientium vocat, reliquum autem fructum eos, qui sunt Christi, id est, electos ejus et membra. Ac denique resurrectionem gloriosam a Christi exemplo nobis describit, non eam, quae malis communis est. Unde idem Apostolus Rom. 8. de solis electis consimili modo ratiocinatur his verbis: *Quod si Spiritus Ejus, qui suscitavit Christum a mortuis, habitat in vobis; qui suscitavit Jesum Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra, propter inhabitantem Spiritum Ejus in vobis.* Nam *si quis Spiritum Christi non habet,* ut ibidem dicitur, *hic non est ejus,* et per hoc non deputandus in numero eorum, de quibus hic ait: *Deinde ii, qui sunt Christi.* Verum ista res ex sequentibus atque eorum declaratione magis elucescet.

Est autem Christus resurgens exemplar resurrectionis hominum electorum, quatenus gloria resurrectionis ac beatae immortalitatis, in Christo tamquam capite perfectissime declarata, suo quodam modo et ordine declaranda est in omnibus ejus membris, id est, electis. Nam resurrectionis tempore membra ejus soli erunt electi. Innititur ergo ratio exemplaris, quam Apostolus considerat, unitati et conformitati totius corporis mystici, quod est Ecclesia, cujus caput Christus est. Quae conformitas exigit, ut omnia membra participent de vita et gloria capitis. Valde; siquidem inconveniens foret, ipsique capiti dedecorosum, sub capite vivo reliquum corpus mortuum remanere, totumque corpus ex capite vivo et membris mortuis constare; ex quo jam nec corporis appellationem mereatur, cujus membra cum capite vitalem connexionem nec habeant, nec amplius habitura sint, sed in perpetua morte mansura. Est igitur optima Pauli ratiocinatio, si Christus resurrexit, alios quoque mortuos, qui sunt Ejus, resurrecturos esse.

Porro non recte dici, quod Christus resurgens sit exemplaris causa resurrectionis etiam impiorum hominum, nos rationibus aliquot demonstravimus ad dist. 43. lib. 4. sent. Idque profecto satis aperte significat Apostolus Rom. 8, 28. et 29., ubi conformitatem imaginis Filii Dei solis promittit iis, qui secundum propositum vocati sunt sancti.

Neque vero propterea disputatio Pauli imperfecta videri debet, quod solam hic probet electorum resurrectionem; quomodo nec fuit imperfecta argumentatio Christi, qua contra Sadducaeos resurrectionem probavit eorum tantum, qui congregandi sunt cum Abraham, Isaac et Jacob, quique futuri sunt aequales angelis Dei, Lucae 20. Nam resurrectio, quae est ad vitam beatam, proprie consolatio est fidelium, quam praecipue spectarunt Christus et Paulus; et ea constituta fideque recepta, non difficile est credere, etiam impios ad supplicium resurrecturos, ut et ipsi plenam recipiant suorum operum retributionem.

13. *Si autem resurrectio mortuorum non est, neque Christus resurrexit.* Argumentatur a negato consequente ad negationem antecedentis. Quo etiam negato, quae incommoda sequantur, deinceps ostendit.

14. *Si autem Christus non resurrexit, inanis est ergo praedicatio nostra, inanis est et fides vestra. Ergo,* Graece *ἄρα, certe, videlicet, utique,* particula vehementiam addens illationi. Praedicationem dicit, vel eam specialiter, de qua dixit: *Sic praedicamus,* ut intelligatur praedicatio resurrectionis Christi; vel in genere praedicationem Evangelii de Christo. Consimiliter fidem significat, vel eam specialiter, de qua dixit: *Sic credidistis,* id est, fidem resurrectionis Christi; vel in genere fidem Evangelii de Christo sibi praedicati.

Porro utraque inanis, praedicatio nimirum et fides, vel quia falsa et veritatis vacua juxta priorem utriusque intellectum, vel quia inutilis et frustranea juxta sensum posteriorem; ac si dicat Apostolus,

exponente Oecumenio: *Omnia perierunt, et vana facta sunt, tam praedicatio nostra, quam fides vestra,* si Christus non resurrexit. Etenim sublata articulo resurrectionis Christi, tota spes, quam in Christo habemus, concidit, quemadmodum in sequentibus declaratur, ubi repetit hoc argumentum: *Si Christus non resurrexit, vana est fides vestra.* Proinde posterior hic sensus magis probabilis est. Nam a falsitate praedicationis speciale est argumentum hoc, quod sequitur:

15. *Invenimur autem et falsi testes Dei. Falsi testes,* Graece ψευδομάρτυρες. Hic duo significantur absurda: dedecus Apostolorum, et injuria Dei. Si Christus non resurrexit, *invenimur,* inquit, hoc est, arguimur, deprehendimur (quod in Apostolo turpissimum est), *falsi testes Dei.* Nam testes Dei sunt, quorum est, veritatem Dei nuntiare hominibus; falsi testes Dei, qui pro veritate Dei falsa praedicant. Injuriam Dei probatio sequens exaggerat.

Quoniam testimonium diximus adversus Deum, quod suscitaverit Christum. Dicit: *adversus Deum,* quia, quicumque falsum aliquid annuntiat tamquam Dei verbum, facit Deum mendacem. Et hujusmodi testes sunt omnes, qui falsas revelationes et falsa miracula pro veris evulgant. In quos competit illud Job 13.: *Numquid Deus indiget vestro mendacio, ut pro eo loquamini dolos?* Atque hujus peccati, imo sceleris gravitatem docte expendit Aquinas in commentariis.

Caeterum Erasmus pro: *adversus Deum,* vertere maluit: *de Deo.* Quod et alii quidam sequuntur; eaque versio facilem habet sensum, ac patrocinatur ei textus Syriacus. Verum Graeca praepositio κατὰ cum genitivo, addita verbo testificandi, ut hoc loco κατὰ τοῦ θεοῦ, nescio, num uspiam aliud significet, quam *adversus,* seu *contra.* Et quidem hujus significationis exempla passim obvia sunt, ut Matth. 26, 59. et 62., et 27, 13., Marc. 14, 55. 56. 57., Sapientiae 4, 6. Quocirca Graeci interpretes uno consensu de calumnia Deo impacta locum hunc exponunt. Textus item Ambrosii habet: *adversus Deum.* Nec secus legit Tertullianus lib. de resurr. carnis, cap. 48. Quiddam simile est apud Jeremiam cap. 28., ubi ad Hananiam, qui falsa, licet felicia, tamquam a Domino missus praedixerat, ait Propheta: *Hoc anno morieris. Adversum enim Dominum locutus es.*

Quem non suscitavit, si mortui non resurgunt. Nempe juxta superiorem ratiocinationem. *Si,* Graece εἴπερ ἄρα, *si videlicet.* Quamquam hoc totum: *si mortui non resurgunt,* in quibusdam Graecis exemplaribus ac nonnullis etiam Latinis abesse, testatur Isidorus Clarius. Et tamen, si scriptum non fuit, intelligi debet.

16. *Nam si mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit.* Repetitio est argumenti superioris ducentis ad absurdum. Ratio quoque sequelae patet ex supra dictis. Indecens enim est, caput resurgere sine membris.

17. *Quod si Christus non resurrexit, vana est fides vestra.* Repetit argumenti confirmationem ex altero absurdo superius illato, mox et alia subjuncturus ad idem confirmandum pertinentia. Sunt quidem diversa etiam in Graeco vocabula κενὴ καὶ ματαία, *inanis et vana,* sive supervacanea; res tamen eadem videtur intelligi, ut fides inanis et vana fit fides inutilis ac nullius fructus. Id enim declarant, quae sequuntur:

Adhuc enim estis in peccatis vestris. Causalem particulam Graeca et Syra non addunt. Juxta nostram lectionem probatio est consequentiae praecedentis, ut si dicat Apostolus: Ideo vanam et inutilem arguo fidem vestram, si Christus non resurrexit, quia, si non resurrexit, adhuc estis in peccatis vestris, nempe quoad reatum mortis aeternae; id est, non accepistis remissionem peccatorum, quam fides promittit. Cujus ratio, quia, si Christus non resurrexit, nondum estis justificati, cum in fide resurrectionis Christi vobis sita sit justitia; *resurrexit enim propter justificationem nostram,* Rom. 4. Quod si Graecam lectionem sequamur,

poterit haec pars illative deduci vel ex illa praecedente: *Christus non resurrexit;* idque per rationem jam datam; vel ex ista: *vana est fides vestra.* Hinc enim ulterius sequebatur, sic vane credentes adhuc esse in peccatis suis, quia purgatio peccatorum fieri debet per fidem, quae hic ponitur vana, inutilis et inefficax propter falsitatem.

Notandum, in textu Ambrosiano secundum priores editiones in hoc versu non repeti: *vana est fides vestra.* Tantum enim legitur: *Quod si Christus non resurrexit, adhuc estis in peccatis vestris.* Nec quidem in commentario partis illius ulla mentio fit, ut nec apud Oecumenium. Atque inde est fortasse, quod Graecorum codices in universum careant vocula causali.

18. *Ergo et qui dormierunt in Christo, perierunt. Dormierunt,* id est, obdormierunt. Vide supra vers. 6. Sequitur hoc absurdum ex praecedentibus, et potissimum ex postremo. Si, inquit, qui in Christum crediderunt, adhuc sunt in peccatis suis, nec ab iis per fidem liberati; igitur et qui mortui sunt in fide Christi cum spe salutis, perierunt, fide et spe sua frustrati, utpote in peccatis mortui. Perierunt autem, sive animae ponantur immortales, sive non. Nam etsi immortales sint animae, perierunt ratione jam dicta, qui mortui sunt in Christo; si mortales, ergo prorsus ac penitus interierunt, instar pecorum mortuorum.

Videtur autem Apostolus emphatice dixisse: *qui dormierunt in Christo,* hoc est, qui nobis Christianis vocantur dormientes in Christo ob spem certam resurrectionis. Quae consideratio auget absurdum, scilicet eos periisse, quos ipsa loquendi Christiana consuetudine vocamus dormientes, et per hoc excitandos aliquando testamur. Quamquam et vocantur *mortui in Christo,* 1 Thess. 4., *et mortui in Domino,* Apocal. 14. Porro quia dicere quis poterat, fidem Christi prodesse saltem ad bona hujus vitae, consequenter id etiam removet, dicens:

19. *Si in hac vita tantum in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus. Sperantes sumus,* Graece ἠλπικότες ἐσμὲν, pro quo Erasmus: *speravimus.* Participium est praeteriti temporis, quo Latini carent in participiis activae formae. Diverso verbo reddi posset: *confisi sumus.* Verum observanda est hujus verbi proprietas ex Hebraeo. Nam in praeterito significat actum, non qui transiit, sed qui ita susceptus et inchoatus est, ut maneat: *speravimus,* id est, spem nostram posuimus, collocavimus, *fixamque habemus,* ut quidam vertunt. Ita passim capitur hoc praeteritum in Scripturis: *In te Domine speravi,* Psalm. 30. et 70. *Quoniam in me speravit, liberabo eum,* Psalm. 90. Similis observatio in verbo *possedi,* id est, acquisivi, possidere coepi, ut Genes. 4.: *Possedi hominem per Deum.* Tale quid annotatum est jam ante in verbis *dormierunt* et *sederunt.* Ordo verborum in Graeco est: *Si in vita hac sperantes sumus in Christo solum,* etc. Sensus tamen postulat ordinem nostrae versionis, ut *solum* seu *tantum* referatur non ad Christum, sed ad vitam hanc, quo referunt etiam Graeci commentarii. Constat autem, ad actum sperandi referri non posse, qui revera tantum est hujus vitae, non permansurus in altera, ubi spei res ipsa succedet.

Sensus igitur argumentationis Paulinae est: Si spes nostra, quam defiximus et habemus in Christo, non extenditur ultra terminum hujus vitae mortalis, id est, si non ab eo exspectamus bona futuri saeculi, sed praesentis tantum, sumus ergo miserabiliores caeteris hominibus; vel, quemadmodum etiam ex Graeco verti potest, sumus omnium hominum miserrimi, maximeque miserabiles, ut sit Atticismus, qualis supra cap. 13.: *Major,* id est, maxima *horum est charitas.* Hujus sequelae ratio manifesta est, tum quia Christus praecipit, abstinendum a voluptatibus hujus vitae, et injurias tolerari vult, non vindicari, et multa his similia, secundum vitam carnalem dura et aspera, a suis cultoribus exigit, tum quia constat

experientia, pios Christi fideles ob studium virtutis et confessionem nominis Christi infidelium et malorum hominum infestationibus expositos esse. *Omnes enim, qui pie volunt vivere in Christo Jesu, persecutionem patientur*, 2 Tim. 3. Tametsi potest hic locus accipi de solis Apostolis, in quorum persona Paulus loquatur, ut sit probatio ab exemplo Apostolorum, quos sane perabsurdum sit caeteris omnibus esse miseriores, cum ipsi profiteantur, omnibusque venditent doctrinam salutis.

Nota, Apostolum non dicere, pejores sumus omnibus hominibus, sed *miserabiliores;* nam sublata spe felicitatis futurae post hanc vitam, vana quidem esset fides ac religio Christiana; non tamen cessaret necessitas vivendi secundum rectam rationem, quomodo vivunt boni Christiani. Unde praeclare scribit Augustinus lib. 21. de civit. Dei, cap. 25.: *Si, quod absit, illius tanti boni spes nulla esset, malle debuimus in hujus conflictationis molestia remanere, quam vitiis in nos dominationem, non eis resistendo, permittere.* Sic ille.

Porro contra totam hanc disputationem Pauli, qua ex negata Christi et mortuorum resurrectione colligit, omnem spem nostram inanem esse, nec ulla futuri saeculi bona nobis exspectanda, in promptu objectio est ex animarum immortalitate. Nam Christus non solum meruit nobis resurrectionem corporum, verum etiam beatitudinem animarum praestandam ante resurrectionis diem. Quare, circumscripta et seclusa corporum resurrectione, adhuc manebit alterum bonum ex Christi merito nobis exspectandum, scilicet animarum aeterna felicitas.

Respondet Cajetanus, Apostolum in hac sua disputatione, ac speciatim in postrema ratiocinatione: *Si in hac vita tantum* etc., non aequiparare negationem resurrectionis negationi alterius vitae simpliciter, sed quoad homines; significanter enim Apostolum dixisse: *sperantes sumus,* et *miserabiliores sumus* nempe nos homines; et significantius addidisse: *omnibus hominibus*, ut de hominibus, non de hominum animabus, eum loqui intelligamus. Animae autem, quae post mortem corporum supersunt, non sunt homines, neque jam homines constituunt.

Verum haec responsio non admodum solida videtur. Est enim usitatissima synecdoche, qua homines vita functos, ac secundum animam solam superstites, ipsorum hominum nominibus appellare solemus, cum in vulgari sermone, tum in litaniis Ecclesiae dicendo: *S. Petre, ora pro nobis*, etc. Cujus rei nec in Scripturis exempla desunt. Nam juxta hunc tropum Lazarus in sinu Abrahae conspicitur a divite, Luc. 17., Samuel Sauli dat responsa 1 Reg. 28. et Eccles. 46., Onias et Jeremias orant pro populo, 2 Machab. 15., Christus quoque, sicut habet fidei nostrae confessio, descendit ad inferos. Ipse etiam Paulus alibi de se ipso sic loquitur, ut Philipp. 1.: *Desiderium habens dissolvi, et esse cum Christo;* et 2 Cor. 5.: *Bonam voluntatem habemus magis peregrinari a corpore, et praesentes esse ad Dominum.*

Quare non est verisimile, Paulum hoc loco (quod alias non solet) attendere vocabuli proprietatem, de qua Cajetanus, atque ita doctrinam suam restringere ad tempus, quo sumus homines ex anima et corpore compositi, tamquam de animabus separatis earumque statu quaestione dissimulata. Quod si faceret, haudquaquam lectoris animo satisfaceret, nec difficultatem propositam expediret, quae movetur de spe bonorum futuri saeculi, sive competant homini proprie, sive animae soli, ut quae, etiam separata, beatitudinis capax est, eaque donatur. Neque enim in hac vita tantum in Christo sperantes sumus, si beatitudinem secundum animas saltem (quae nobilior nostri pars est, qua formaliter homines sumus) post hanc vitam exspectamus.

Alii proinde respondent, eos, qui tempore Apostolorum negaverunt resurrectionem mortuorum, negasse etiam, animas post mortem corporum superesse. Hanc enim Sadducaeorum haeresim fuisse, do-

cet Lucas Actor. 23.; scilicet non solum resurrectionem non esse, sed *neque angelum, neque spiritum*, id est, animam humanam a corpore separatam. Quare, secundum illos, sublata resurrectione, nihil restabat exspectandum post hanc vitam. Idque adeo significasse videtur Scriptura 2 Machab. 12., sic loquens de Juda Machabaeo, qui jusserat offerri pro peccatis mortuorum sacrificium: *Bene et religiose de resurrectione cogitans. Nisi enim eos, qui ceciderunt, resurrecturos speraret, superfluum videretur et vanum orare pro mortuis.* Quod utique vanum videri non posset, agnito felici statu animarum post hanc vitam, quamvis exclusa spe resurrectionis corporum.

Huic responsioni consona quaedam adfert etiam S. Thomas, dicens: Si negetur resurrectio corporum, difficile sustineri posse immortalitatem animae; videlicet propter naturalem ejus inclinationem ad corpus. Verum obstat, quod haec ab Apostolo scribuntur, non contra Sadducaeos, sed, ut initio diximus, contra philosophiam humanam, cui probabilis quidem est animarum vita post mortem corporum (multi namque et clari philosophi ita senserunt), improbabilis autem, imo impossibilis resurrectio corporum. Secundum hos igitur remanet nodus quaestionis adhuc insolutus.

Quocirca dicendum videtur, Paulum non negare, quin Christus, si ita Patri visum fuisset, per mortem suam genus humanum salvum facere potuisset quoad animas solas ita, ut neque ipse resurgeret, neque quisquam alius ex ejus merito; sed sola post hanc vitam exsisteret felicitas animarum sine fine regnantium cum anima Christi; neque Paulum voluisse quaestionem ingredi, num ita fieri potuisset; sed loqui ex hypothesi divinae ordinationis de Christo et nostra per eum salute. Deus enim, qui omnia sapienter apteque disponit, non voluit mortem Christi, Filii sui, sine ejus ad vitam resurrectione, qua mortem superaret; ac consequenter non voluit, mortem illius quidquam nobis prodesse, nec ad salutem corporis, nec animae, si non esset a morte resurrecturus, et per resurrectionem glorificandus; tum quia Christi glorificatio finis erat principalior passionis et mortis ejus, quam salus nostra; tum quia per Christi resurrectionem spes salutis, quam in ipso haberemus, excitanda erat atque erigenda, quae alioqui nulla aut vix ulla futura esset.

Quis enim crederet ac speraret in Christum mortuum, nec amplius victurum, de quo deinceps et in aeternum diceretur: Non est Christus! Hinc in ejus persona psalmistes ait: *Quae utilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionem?* Psalm. 29. Spem vero nostram, et fidem et justificationem ab ejus resurrectione pendere, expresse docet Apostolus Petrus 1. epist. 1., de Deo loquens: *Qui regeneravit nos,* inquit, *in spem vivam per resurrectionem Jesu Christi ex mortuis.* Et iterum: *Qui suscitavit eum a mortuis, et dedit ei gloriam, ut fides vestra esset in Deo;* et Actor. 5.: *Hunc principem et Salvatorem Deus exaltavit dextera sua, ad dandam poenitentiam Israëli et remissionem peccatorum.* Scribit his consentanea S. Thomas 3. quaest. 53. artic. 1., ubi rationes adfert, ob quas necessarium fuit, Christum resurgere.

Cum igitur, hac supposita divina ordinatione, mors Christi sine ejus resurrectione non fuerit nobis ad justitiam et peccatorum remissionem profutura, bene colligit Paulus: *Si Christus non resurrexit, adhuc estis in peccatis vestris;* et bene infert ulterius: *Ergo et qui dormierunt in Christo, perierunt;* quippe mortui in suis peccatis. Ex quo jam patet, nihil nobis felicitatis a Christo, si non resurrexit, exspectandum in futuro saeculo, ne quidem quoad animam solam; ac multo minus in vita praesenti, in qua miserabiliores sumus omnibus hominibus.

20. *Nunc autem Christus resurrexit a mortuis primitiae dormientium.* Hic jam Apostolus ex absurdis, quae nemo Christianus concesserit, redit ad statuendam suam propositionem, qua negata se-

quebantur absurditates illae. Ea propositio est, Christum resurrexisse a mortuis. Ex qua deinceps ratiocinatione directa probat institutum principale, id est, aliorum mortuorum resurrectionem. Ac primum argumento a fructuum primitiis sumpto, quia nimirum Christus resurrexit tamquam *primitiae dormientium.* Quod in Graeco sic habetur: ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων ἐγένετο, *primitiae eorum, qui dormierunt, factus est,* sive *fuit,* ut vertit Erasmus. Graecae lectioni Syriaca suffragatur; tametsi verbum ἐγένετο in vetustis quibusdam Graecis non additur. *Dormierunt* autem, id est, obdormierunt et adhuc dormiunt, ut recte verterit interpres noster in praesenti: *dormientium.* Nunc autem, inquit Apostolus, quod omnes fatemini, Christus a mortuis resurrexit. Verum, quod scire debetis, ita resurrexit, ut resurgendo factus sit mortuorum ac dormientium primitiae, id est, quasi primitivus fructus, e terra, in quam velut granum frumenti per mortem ceciderat, exortus ac renatus. Dicuntur enim primitiae primi fructus e terra percepti ac Deo offerendi. Cum ergo primitiae referantur ad ea, quorum primitiae sunt, consequitur, et alios mortuos e terra surrecturos esse. Tametsi praeterea videtur Apostolus ad ritum veteris legis alludere, de quo Num. 15., et Deut. 26., ut, quemadmodum illic in primitiis Deo oblatis totius anni proventus quodammodo sanctificabatur, ita sentiat in Christo, qui resurrexit primus, omnium nostrum futuram resurrectionem dedicatam esse.

Porro Christum primitias seu primitivum fructum respectu dormientium vocat Apostolus, quod primus mortuorum a morte resurrexerit; primus, inquam, tempore et dignitate. Nam utrumque Latini interpretes urgent. Ac tempore quidem primus, quia ad immortalem vitam nullus ante eum surrexit, sed omnes alii post eum. Siquidem et illi, de quibus scribit Matthaeus 27.: *Multa corpora sanctorum, qui dormierant, surrexerunt* (quos omnino verisimile est ad immortalem vitam resurrexisse), juxta sententiam multorum valde probabilem, non ante, sed post Christum resurrexerunt, velut gloriosae ejus resurrectionis comites et asseclae. Quod apud Matthaeum describitur horum resurrectio statim post narrationem mortis Dominicae, non autem resurrectionis, prolepsis est historica, non infrequens in Scripturis. Etenim occasione prodigiorum, quae narrat Evangelista mortem Domini continuo fuisse consecuta, inter quae erant terrae motus et monumentorum apertio vi terrae motus facta, resurrectionem mortuorum, qui e monumentis illis apertis, etsi tertio demum die, egressi sunt vivi, putavit eadem serie narrationis attexendam. Caeterum dignitate primus dormientium Christus, quia praestantissimus et optimus omnium; ut solent primitiae meliores esse reliquo fructu.

Quaeritur autem, quorum dormientium primitiae Christus, omniumne, an justorum duntaxat. Ambrosius, libro de fide resurrect. post medium, extendit ad omnes dormientes, sive, ut ille loquitur, quiescentes, id est, ad omnes mortuos, etiam injustos, significans, horum quoque resurrectionem ex merito Christi tamquam communis benefactoris provenire. Verum, salva tanti doctoris reverentia, videtur id non recte dici. Nam injusti ac reprobi, meritorum Christi post hanc vitam participes fieri nequeunt; ut qui fidem (sine qua Christi merita non possunt eis applicari ad caetera beneficia per ipsum consequenda) vel numquam habuerunt, vel, si habuerunt, peccando sibi inutilem fecerunt.

Dicendum igitur, Apostolum solos in Christo dormientes hic intelligere, sive, quemadmodum loquitur Aquinas, mortuos, *qui in spe resurrectionis quiescunt,* id est, solos justos atque electos, qui membra sunt Christi. Nam ut ex resurrectione capitis Christi non recte ducitur argumentum ad resurrectionem omnium hominum, sed eorum tantum, qui membra sunt sub illo capite; sic ex resurrectione Christi, tamquam fructus primitivi, non procedit ratio, nisi ad fructum sequentem.

Etenim primitiae tantum ad fructus referuntur. Fructuum autem nomine nusquam in Scripturis mali ac reprobi significantur, sed soli boni. Nam malos Scriptura paleas appellat, et zizania, et spinas ac tribulos, ut Matth. 3. et 13., Heb. 6. Quare vel ex ipso vocabulo primitiarum satis argumenti est ad excludendum hoc loco malos ac reprobos. Et observa, Christum hic ita nuncupari primitias dormientium, quemadmodum alibi primogenitum mortuorum, ut Coloss. 1. et Apoc. 1. Non est autem primogenitus, nisi respectu fratrum ex eodem patre per adoptionem genitorum, quos Deus *praedestinavit conformes fieri imaginis Filii sui, ut ipse sit primogenitus in multis fratribus,* Rom. 8. Quare nec primitiarum nomen ei competit, nisi respectu eorum, qui fructuum appellationem mereantur, id est, sequentium Christum, uti bene ratiocinatur Oecumenius super Ephes. 1. Nec pluribus opus, quando Paulus ipse sensum suum aliquanto post aperte declarat, dicens: *Primitiae Christus, deinde ii, qui sunt Christi,* quorum nempe respectu primitiae Christus.

21. *Quoniam quidem per hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorum. Quoniam quidem,* Graece ἐπειδὴ γὰρ, *quandoquidem enim.* Causalem particulam *enim* habent etiam mss. quaedam Latina et veteres concordantiae. Legunt item Irenaeus Latinus lib. 5. cap. 13., et Hilarius lib. 11. de Trin. Est itaque sententia tota hypothetica causalis, seu rationalis potius (neque enim antecedens ejus proprie causam indicat consequentis), continens argumentum a comparatione, quae fit per antithesin (quo etiam argumento usus est Rom. 5, 12.), et hoc modo explicanda: Nam quia per unum quendam hominem mors invecta fuit in genus humanum, consentaneum est, ut et mortuorum resurrectio per unum quendam hominem introducatur. Qui proinde unus homo, resurgens a morte, primitiae dormientium ad resurrectionem factus est.

Quaerunt aliqui, quomodo per hominem mors, cum ea necessario consequatur naturam humani corporis, quod, ex contrariis activis et passivis compositum, non potest non tandem corrumpi. Sed breviter respondetur, in hanc ipsam necessitatem ex unius peccato nos omnes incidisse, quum unus ille, transgressus Dei praeceptum, immortalitatis stola gratuita, quam in creatione supra naturam acceperat, sese nudavit; ut merito jam audiret: *Quia pulvis es, et in pulverem reverteris,* Genes. 3. Hinc de eo beatus Augustinus lib. 6. de Genes. ad lit., cap. 25.: *Mortalis erat,* inquit, *conditione corporis animalis, immortalis autem beneficio conditoris.* De eodem disserens Richardus a S. Victore lib. 1. de Emmanuele, cap. 11., mutationem illam hominis, qua mortalis factus est, vocat denudationem immortalitatis, honoris degradationem, dignitatisque detractionem; denique exspoliationem incorruptibilitatis.

Porro resurrectionem mortuorum hoc loco non pauci, inter quos et Pseudambrosius, generaliter accipiunt, ut ad malos ac reprobos etiam pertineat; quasi illi quoque per unum hominem recipiant vitam, sicuti per unum hominem inciderunt in mortem. Sed id dici non posse, satis, opinor, ex supra dictis ad vers. 12. et 20. manifestum est.

Rectius igitur, qui sentiunt, Apostolum loqui de resurrectione, quae est ad vitam beatam, qualis infra describitur, et de qua dicebat unus martyrum Machabaeorum ad Antiochum regem: *Rex mundi defunctos nos pro suis legibus in aeternae vitae resurrectione suscitabit.* Et alius: *Tibi resurrectio ad vitam non erit,* 2 Machab. 7. De qua et Dominus apud Joann. cap. 5.: *Procedent, qui bona fecerunt, in resurrectionem vitae.* Hujus quippe resurrectionis autorem se declarat idem Dominus Joann. 6., dicens: *Haec est voluntas ejus, qui misit me, Patris, ut omne, quod dedit mihi, non perdam ex eo, sed resuscitem illud in novissimo die.* Quod et identidem repetit in eodem sermone. Et haec est resurrectio, quam filiis Dei propriam facit Lucae 20., ubi Sadducaeis respondens

ait: *Qui digni habebuntur saeculo illo et resurrectione ex mortuis, neque nubent*, etc.; *aequales enim Angelis sunt, et filii sunt Dei, cum sint filii resurrectionis.*

Quapropter et hunc Apostoli locum, dicentis: *et per hominem resurrectio mortuorum*, non dubitavit Augustinus de beata resurrectione interpretari in epist. ad Hilar. 89. quaest. 3., quum, recitatis Apostoli verbis, ita prosequitur: *Utique resurrectionem dicit justorum, ubi est vita aeterna; non resurrectionem iniquorum, ubi mors erit aeterna.* Vide ejusdem et alia loca apud Bedam.

Sed et inter recentiores Carthusianus hanc resurrectionem ad eos contrahit, *qui immutabuntur.* Nam, inquit paulo post, quod *impii resurgent, non erit merito Christi, sed divina ejus virtute.* Similiter et Hofmeisterus studiose monet, *Paulum tantum loqui de resurrectione electorum, qui vere in vitam resurgent;* nam impios quidem etiam resurrecturos, *sed in eam vitam, quae mors secunda dicitur.* Jam quos Apostolus duos homines dixerit, alterum mortis, alterum resurrectionis autorem, ipse consequenter exponit.

22. *Et sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur.* Graece et Syriace: *Sicut enim in Adam*, etc. Quemadmodum et habet textus Ambrosii, et passim legit Augustinus. Potest autem haec sententia bifariam exponi, vel hoc modo: Sicut omnes, qui moriuntur, per Adam moriuntur, ita et omnes, qui vivificabuntur, per Christum vivificabuntur. Qui sensus ab Augustino traditur non uno loco, ut in epist. 28., quae est ad Hieronymum: *Per hanc*, inquit, *Apostolicam sententiam evidenter elucet, neminem ire in mortem, nisi per Adam; neminem ire in vitam aeternam, nisi per Christum.* Unde et colligit, parvulos sine baptismo, quo Christo incorporentur, vivificari non posse. Et in epist. 157. ad Optatum: *Sicut in regno mortis nemo sine Adam, ita et in regno vitae nemo sine Christo.* Item lib. 13. de civit. Dei, cap. 23., et aliis locis a Beda collectis.

Vel isto modo: Sicut per Adam moriuntur omnes, qui sunt Adae, id est, omnes homines, ita per Christum vivificabuntur omnes, qui sunt Christi, id est, omnes electi. Hic sensus est apud Leonem epist. 23., ubi, referens haec verba: *Ita et in Christo omnes vivificabuntur: Hi utique omnes*, ait, *qui, licet in Adam sint nati, in Christo tamen inveniuntur renati.* Itemque sermone 15. de pass. Dom., ubi de iis exponit, qui sunt membra Christi. Utrumque enim intellige finaliter. Quin et Augustinus utitur hoc sensu lib. 20. de civit. Dei, cap. 20. Quem et nos ut probabiliorem amplectimur, tum quia plenior est, tum quia convenit cum simili sententia Rom. 5.: *Sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem, sic et per unius justitiam in omnes homines in justificationem vitae.* Denique Paulus ipse statim infra declarat, de quibus omnibus in Christo vivificandis loquatur; nempe de iis, qui Christi sunt.

Igitur hi omnes et soli per Christum vivificabuntur, id est, excitabuntur ad vitam beatam. Hanc enim vivificationem electis propriam, non autem eam, quae reprobis communis erit, uterque commentarius jam dictus supponit. De eadem Hervaeus: *Haec*, inquit, *vivificatio proprie ad electos pertinet.* Sed et glossa interlinealis eam ad filios adoptivos restringit, ac rursum ad electos Carthusianus, eos scilicet, *qui merito Christi beatam immortalitatem adipiscentur, de quibus et Christus dixit: Omnia traham ad me ipsum*, Joann. 12.

Caeterum quo causalitatis modo per Adam mors, et per Christum vita, declaratum est in comm. Rom. 5. Nam quod Pelagius interpretatur, per Adam mortem intrasse, *quia primus ipse est mortuus*, et per hoc *morientium forma*, ac similiter de Christo respectu resurgentium; videlicet solum agnoscens in illis moriendi et resurgendi primum exemplum, quasi neque mors sit ex illius peccato, neque

resurrectio ex hujus merito; secundum haeresin suam sapit et scribit.

23. *Unusquisque autem in suo ordine.* Graece: *in proprio ordine.* Subaudi: vivificabitur; ea nimirum vivificatione, de qua Paulum ostendimus esse locutum. Ordinem intellige dignitatis ac meritorum, ut bene exponit Tertullianus lib. de resurr. carnis, cap. 48.; non autem temporis, ut vult Cajetanus. Certe constat, non inter omnes resurgentes fore temporis ordinem. Et nobiscum sentiunt alii plerique, tam Graeci, quam Latini interpretes; ac favent huic sensui, quae de diversitate gloriae electorum infra dicuntur versu 40. 41. 42. Quod enim Theodoretus ordinem hunc refert ad separationem agnorum ab hoedis, de qua Matth. 25., videlicet accepta vivificatione generaliter, id ex dictis facile refellitur; deinde nec cohaeret cum sequentibus.

Primitiae Christus. Hoc est: Ante omnes in Christo vivificandos ipse Christus tamquam primitiae dormientium, ideoque primus dignitate, jam vivificatus est.

Deinde ii, qui sunt Christi, qui in adventu ejus crediderunt. Multi codices pro *adventu* legunt *adventum;* minus recte. Utrumvis autem legas, poterit hic sensus dari: Post Christum, cujus resurrectio jam praecessit, vivificabuntur ii, qui ad Christum pertinent, id est, electi, quique adventum ejus secundum et gloriosum crediderunt et credendo exspectarunt; vivicabuntur, inquam, tempore et dignitate Christo posteriores, et ipsorum unusquisque in ordine suo. Sic fere Latini. Nam quod Stapulensis et alii nonnulli sensum esse putant: Qui in priore ejus adventu crediderunt, minus congruit. Non enim in illo adventu, sed post illum Ecclesia fidelium collecta est, et colligitur usque ad finem saeculi.

Porro sciendum, in Graeco et Syriaco tantum haec haberi verba: *Deinde,* seu *postea, qui sunt Christi in adventu ejus.* Quae lectio visitur etiam in Latinis quibusdam mss. et in antiquis concordantiis; nisi quod concordantiae legunt *adventum* quarto casu, mss. vero casum varient. Exhibet eandem Graecam lectionem textus Ambrosiastri et Primasii, commentario utriusque respondente, licet in editione recentiore commentarii Ambrosii legantur verba vulgatae versionis. Ad eundem modum citant Hieronymus in comm. Jesaiae, cap. ult., et Ruffinus in expos. symb. Item Augustinus tract. 68. super Joann., et quaest. 69. lib. 83. quaest., quibus locis ita legit: *Deinde, qui sunt Christi, in praesentia ejus.* Nam Graecum nomen παρουσία significat etiam praesentiam; tametsi melius huic loco quadrat adventus, estque ea vocabuli significatio frequentior in sacris literis. Lombardus quoque, glossam ordinariam secutus, annotat, aliam literam sic habere: *Deinde, qui sunt Christi in adventu ejus.* Et hanc lectionem ita commendat Haimo, ut codices id habentes, quod vulgo legitur, affirmet esse depravatos.

Eam porro Graecam lectionem Cajetanus exponit hoc modo: Deinde resurgent, qui erunt Christi in adventu ejus ad judicium venientis, id est, resurgent justi; ut hoc dictum sit *ad differentiam eorum, qui sunt Christi* duntaxat *in hac vita,* scilicet *professione Christiana,* non operum veritate. Sic ille quidem, sed praeter Apostoli mentem; ut qui etiam in hac vita solos justos agnoscit esse Christi. Dicit enim Rom. 8.: *Si quis spiritum Christi non habet, hic non est ejus.*

Rectius igitur Theophylactus hoc modo: Christus primus resurrexit; postea vero, qui Christi sunt, hoc est, justi, vivificabuntur ac resurgent *in adventu ejus,* id est, ipso adveniente, quando videlicet *ipse Dominus,* ut ait Apostolus 1 Thess. 4., *in jussu et in voce archangeli et in tuba Dei descendet de coelo; tunc enim mortui, qui in Christo sunt, resurgent.* Posset etiam Graeca lectio cum eo, quod praecedit, ordinari et exponi in hunc modum: Unusquisque in ordine suo vivificabitur in adventu Christi, id est, Christo ad judicium veniente; ut illa verba media *(Primitiae Christus; deinde ii, qui sunt Christi)* parenthetica sint. Sed hanc

constructionem fateor esse coactiorem, nec difficultate carere. Notandum est autem, Apostolum nullam hic facere mentionem resurrectionis malorum, ut cui propositum sit, de sola beata resurrectione, quae justorum est, disserere.

24. *Deinde finis.* Supple: erit. Sed cujus rei finis? Quidam finem hominis intelligunt, eum nempe, cujus gratia conditus est, id est, perfectam felicitatem, qua deinceps et in aeternum homo fruetur. Cajetanus hac parte significari putat tertium ordinem resurgentium, scilicet omnium reproborum, quibus demum post electos suscitatis, finem accipiat universalis hominum resurrectio. Cui commentario favent Theophylactus et Oecumenius. Existimant enim, justos, qui, juxta Apostolum 1 Thess. 4., rapiendi sunt in aëra obviam Domino, prius excitandos esse; deinde peccatores, qui infra positi judicandi sunt. Sed haec opinio Theologis non probatur, neque ex Apostoli verbis elici potest, qui de malorum resurrectione non agit. Sensus itaque simplex et planus est, quem Chrysostomus tradit, post resurrectionem eorum, qui Christi sunt, mox finem, id est, consummationem fore omnium rerum, eo, quod nulla sit amplius in exspectatione futura rerum mutatio, nimirum peracto judicio, et eo completo quod sequitur:

Cum tradiderit regnum Deo et Patri. Utique Christus homo, significatus per illum hominem nobilem, qui *abiit in regionem longinquam, accipere sibi regnum et reverti,* Lucae 19. Hoc autem Christi regnum Ecclesia ejus est, *quam acquisivit sanguine suo,* Act. 20., et quae dicit in omnibus sanctis agno Christo: *Fecisti nos Deo nostro regnum,* Apoc. 5. Igitur iis, qui Christi sunt, id est electis omnibus, ad vitam revocatis, in quibus solis Ecclesia tunc consistet, hoc ipsum regnum suum tradet Christus *Deo et Patri;* non quod ipse tunc non sit amplius regnaturus, de quo praedixit angelus ad virginem, quod *regni ejus non erit finis,* Lucae 1.; sed quia perfecte regno suo potitus (quod futurum est post omnium resurrectionem, subactis penitus adversariis ita, ut regno ejus nulla jam hostilitas possit vel minimum nocere) non sibi victoriam de tot tantisque hostibus debellatis attribuet homo ille; nec ingentem illam et ineffabilem gloriam sui regni, jam omni ex parte pacati, sibi vindicabit; ut fere solent reges terrae victorias ac regni felicitatem et gloriam suae virtuti adscribere, quorum unus, referente Daniele cap. 4., magno animi tumore dicebat: *Haeccine est illa Babylon magna, quam ego aedificavi in domum regni, in robore fortitudinis meae, et in gloria decoris mei?*

Non ita Christus Dominus, rex noster; sed tradet regnum Deo et Patri, id est, cum subjectione et gratiarum actione gloriosum illud regnum suum Deo, Patri suo, offeret, profitens, universam regni sui gloriam illi autori se acceptam referre; eamque professionem suam omnibus tam angelis, quam hominibus, nec electis modo, verum etiam reprobis, faciet manifestam, ut omnes agnoscant, potentiam et gloriam esse solius Dei, denique ad eum, ut principium, et in eum, ut finem, omnia esse conferenda. Qui sensus hujus loci magis etiam ex sequentibus patescet, ubi tandem concludit: *Ut sit Deus omnia in omnibus;* eundemque sensum prae aliis expressit inscriptus Ambrosio commentarius, et pluribus explicat Cajetanus.

Caeterum Hilarius quidem lib. 11. de Trinit., et post eum Augustinus lib. 1. de Trin., cap. 8., et Hugo Vict. in quaest. hujus capitis, censent, ita dictum esse: *Cum tradiderit regnum Deo et Patri,* ac si diceretur: Cum perduxerit electos suos, in quibus nunc ex fide viventibus regnat, ad contemplationem Dei et Patris. Estque hic etiam sensus doctus et pius, quem et alii Latini suis inseruerunt commentariis. Verum prior intellectus, ut dixi, magis convenit cum iis, quae in Apostolo sequuntur.

Dicit autem: *Deo et Patri,* id est, Deo, qui idem est Pater suus (est enim in Graeco tantum unus articulus, utrumque complectens), quia, sicut Christus ut

homo omnia refert in Deum, ita idem ipse ut Dei Filius omnia refert ad Patrem, qui fons est et principium in Deitate. Liquet ex dictis, quam futile sit ex hoc loco petitum argumentum Arianorum, quo regnum futuri saeculi Christo adimebant, quia, si traderet illud Patri, non sibi ipse retineret. Ad quod perapposite respondet Hilarius lib. 11. de Trinit.: *Videamus,* inquit, *an traditio regni defectio sit intelligenda regnandi, ut, quod tradidit Filius Patri, tradendo non teneat. Quod si quis contendet, fateatur necesse est, Patrem, cum tradidit omnia Filio* (Lucae 10.), *amisisse tradendo, si tradentem traditis egere significet.* Haec ille.

Cum evacuaverit omnem principatum, et potestatem et virtutem. In Graeco signum universale secundo loco repetitur: *et omnem potestatem et virtutem.* Textus Ambrosianus addit: *et dominationem;* sed alii non agnoscunt. *Evacuaverit,* Graece καταργήσῃ, *aboleverit. Virtutem,* δύναμιν, *potentiam.* Per haec tria, *principatum, et potestatem et virtutem,* Cajetanus intelligit omnes magistratus, qui modo constituti sunt ad regimen humani generis, supremos, medios et infimos, tam angelicos, quam ecclesiasticos. Nam post omnium resurrectionem hujusmodi praefecturis jam non erit opus. Licet enim remansuri sint (uti S. Thomas in comm. docet) ordines angelorum distincti, quantum ad eminentiam gloriae, qua aliis alii praecellunt, non tamen, quantum ad exsecutionem potestatis aut officii circa homines. Sensum illum generalem etiam tradit utraque glossa.

Sed alii fere Latini, autore S. Augustino lib. 1. de Trinit., cap. 8., restringunt Apostoli verba ad angelicos ordines, quorum haec utique nomina sunt: Principatus, Potestates et Virtutes; ita tamen, ut sub his etiam caeteros coelestium spirituum ordines comprehensos velint.

At vero Graeci commentatores, imo et veteres Latini, Ambrosius, Pelagius, Primasius et Sedulius, interpretantur hunc locum de potestatibus adversariis, id est, daemonibus, nomina videlicet ordinum angelicorum, e quibus ejecti sunt, retinentibus; de quibus idem Apostolus Eph. 6.: *Non est nobis colluctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus principes,* seu *principatus, et potestates,* et Rom. 8.: *Neque angeli, neque principatus, neque virtutes poterunt nos separare a charitate Dei.* Igitur juxta memoratos interpretes hic erit sensus: Quod facturus est Christus, id est, regnum Deo et Patri traditurus, postquam adversarias potestates aboleverit, hoc est, debellaverit ac protriverit, et posuerit eas scabellum pedum suorum sic, ut jam nemini, qui sit ex parte ipsius, quidquam mali possint inferre. Sensum hunc exigunt plane ea, quae sequuntur.

Patet etiam ex eo, non esse consequens (quod quidam opinati sunt), daemones post tempus extremi judicii nullam amplius potestatem exercituros damnatos. Nam de tali potestatis abolitione non est hic sermo. Quid autem de ea sentiendum sit, disputari solet ad dist. 47. lib. 4. Sentent. Sane constat, impios et judicatos numquam e potestate diaboli liberandos esse. Non enim liberat, nisi Christus, cujus beneficiorum illi participes esse non poterunt. Quare sicut ira Dei manebit super eos, ita et diaboli daemonumque potestas, quibus a Deo judice tradentur. Quod significare videtur Christus, Matth. 18. dicens de quodam: *Et iratus dominus tradidit eum tortoribus, quoad usque redderet universum debitum,* id est, in aeternum cruciandum. Non enim habebat, *unde redderet.*

Unde B. Augustinus lib. de catech. rudibus, cap. 25.: *Fuge, frater,* inquit, *illa tormenta, ubi nec tortores deficiunt, nec torti moriuntur.* Loquitur autem de tormentis gehennae, futuris post resurrectionem corporum. Et in tract. de urbis excidio, cap. 4: *Ibi aeternus est, et qui torquet, et qui torquetur.* In eandem sententiam pronus est S. Thomas in scripto super dictam dist. quaest. 1. art. 2. q. 4. Porro de nominibus ordinum angelicorum, quae hic et alibi apud Apostolum

leguntur, quonam modo differant, difficile est pronuntiare. Disputant ea de re Theologi in sententiis ad dist. 9. libri 2.

25. *Oportet autem illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus ejus.* In Graeco sic habetur: *Oportet enim eum regnare, donec posuerit omnes inimicos sub pedes suos.* Nam Graeci codices, qui nunc in manibus versantur, habent αὑτοῦ cum spiritu denso. Sed sciendum, veteres non solere vocabulis Graecis accentus adscribere, nec spiritus; quomodo nec Hebraei punctis utebantur. Posteriores vero, qui sensum putarunt esse reciprocum, adscripserunt notam densi spiritus, et hoc secuti interpretes recentiores verterunt: *sub pedibus suis,* aut *sub pedes suos*, non satis expensa mente Pauli, et sensu Scripturae, ad quam ille respicit. Arbitrati sunt enim, Paulum velle dicere, quod Christus ipse sibi subjecturus sit inimicos suos. Atqui respicit ad versum Psalmi 109., quo Pater ait ad Filium: *Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Ubi certe non de Filio dicitur, sed de Patre, quod inimicos Filii sit subjecturus pedibus ejus. Sentit ergo Paulus, Christum regnaturum, donec Deus et Pater (quem nominavit versu proximo) posuerit omnes illius inimicos sub pedes ejus, nempe Christi Filii. Quam rem bene considerans, et ad Psalmi locum referens Apostoli verba Tertullianus lib. 5. advers. Marc., cap. 9., legit: *sub pedes ejus.* Quo etiam loco (ut id obiter adjiciam) cum Graecis legit: *Oportet enim*, quemadmodum et commentator Ambrosii, atque Sedulius et Hilarius lib. 11. de Trin., et passim Augustinus. Sensum, quem diximus, praeterea probant, quae hic apud Apostolum sequuntur: *Omnia enim subjecit sub pedibus ejus,* vel *sub pedes ejus*, uti vertunt omnes; et paulo post: *Praeter eum, qui subjecit ei omnia.* Quae quamvis ad alium Psalmum, id est, octavum pertineant, sensum tamen loci praecedentis declarant. Jam *regnare* quid sit hoc loco, videndum. *Regnare,* inquit Oecumenius, *non vulgari modo capitur; sed ut sit regnantis opera exercere, puta inimicos debellare, suis auxiliari, illos quidem evertere, hos vero liberare.*

Simili sensu Cajetanus exponit, et apud Theophylactum Gregorius Theologus. Caeterum Primasio regnare est judicare. Movit hos autores, ut ita exponerent, quod Apostolus addendo: *donec ponat omnes inimicos* etc., significare videatur, Christum, postquam subjectos habuerit inimicos sub pedibus, non amplius regnaturum. Quod verum esse non potest, si regnare consueto more accipiatur. Atqui res nota est, adverbium *donec* in sacris literis non semper determinare ac praecidere tempus verbi praeeuntis, ut nimirum, quod sequitur, excludatur; sed frequenter indeterminatum relinquere tempus, maxime quando, qui loquitur, intendit illud potissimum affirmare vel negare, de quo posset esse dubium; ut Jesaiae 22.: *Si dimittetur iniquitas haec vobis, donec moriamini.* Non enim sperare poterant, ut post mortem dimitteretur. Et Matthaei 1.: *Non cognoscebat eam, donec peperit filium suum primogenitum.* Nam sane post partum minor erat ratio cognoscendi. Et (quod praesenti loco persimile est) Psalm. 111. de homine justo: *Non commovebitur, donec despiciat inimicos suos.* Numquid enim commovebitur post despectos, id est, depressos inimicos? Imo vero significatur illud, quod in eodem Psalmo praecedit: *Quia in aeternum non commovebitur.*

Sic igitur et hoc loco *donec* inclusive capitur quoad tempus praecedens, non exclusive quoad id quod sequitur. Affirmat enim Apostolus, Christum regnaturum, usque dum Pater omnes inimicos pedibus ejus substraverit, id est, perfecte ei subjecerit; de quo dubitari poterat, ne forte propter hostium infestissimorum potentiam ac fortitudinem (vocantur enim principatus, et potestates et virtutes) tandem deficeret in pugna adversus eos suscepta, regnumque amitteret. At vero quin, devictis penitusque subactis hostibus esset regnaturus, nulli dubium esse po-

tuit. Hunc sensum bene explicant Theophylactus et Thomas Aquinas, necnon Oecumenius adferens eum secundo loco.

Convenit autem optime sensus iste cum Scripturis, quae regnum Dei et Christi praedicant semper duraturum, ut Exodi 15.: *Dominus regnabit in aeternum, et ultra;* Lucae 1.: *Regnabit in domo Jacob in aeternum et regni ejus non erit finis;* Apoc. 11.: *Factum est regnum hujus mundi Domini nostri et Christi ejus; et regnabit in saecula saeculorum.* Denique confirmatur ex ipso Psalmi versiculo, quem Paulus attendit, ubi loco ejus, quod Paulus dicit *regnare,* Psalmista dixit: *Sede a dextris meis.*

Igitur Christum regnare, secundum Apostolum, ejusdem rationis est cum eo, Christum sedere a dextris Patris. Atqui sedere ad dexteram Patris non desinet, postquam posuerit Pater inimicos sub pedibus ejus. *In sempiternum* namque *sedet in dextera Dei,* Heb. 10. Proinde nec regnare tunc desinet. Quin etiam multo perfectius ex illo tempore ei competet utrumque, et sedere ad dexteram Patris, et regnare, videlicet hostibus in plenissimam potestatem redactis. Nam priusquam id factum sit, regnat quidem Christus pugnans et vincens, postea vero regnabit perfectissime triumphans.

Porro quod dicit Apostolus: *Oportet illum regnare,* vel propter aeternum et immutabile Dei decretum dicit, quo regnum hoc Christi, ordo modusque regnandi praedestinatus est; vel quod necesse sit, impleri scripturam Propheticam, quam tacite allegat.

Inimicorum Christi nomine quidam comprehendunt omnes homines, etiam electos, nam hos ponendos dicunt sub pedibus Christi, quatenus per fidem et obedientiam ei subjicientur, ex inimicis in amicos conversi. Verum profecto non sic de electis Scriptura loquitur, eos pedibus Christi supponendos esse. Sed de iis tantum hoc dicit, qui inimici permanent, ut sunt adversariae potestates, quarum Apostolus jam meminit, itemque homines reprobi, qui sunt ex parte diaboli, sumpta nimirum metaphora ab hostibus devictis, qui subjiciuntur inviti, et quorum prostratorum colla pedibus suis premere solent victores. De electis vero dicit Apostolus Ephes. 2., quod Deus eos *Christo consedere faciet in coelestibus;* scilicet ut amicos et filios, et regni consortes. Nam et apud eundem Apostolum *fidelis est sermo: Si sustinebimus, et conregnabimus,* 2 Timoth. 2.

26. *Novissima autem inimica destruetur mors.* Quod in quibusdam libris legitur *novissime,* pro *novissima,* mendum est haud dubie. Nomen habent tam Graeci codices et Syri, quam Latini quique probati. Nec in Graecis additur conjunctio, nec futurum legunt, sed praesens καταργεῖται, *destruitur, aboletur,* tametsi loco futuri positum. Unde et Latini passim citant in futuro: *destruetur, evacuabitur.* Sciendum autem ex Graeco, ubi θάνατος masculini generis est, ita verti posse: *Ultimus inimicus* sive (quod Valla mavult) *hostis aboletur mors.* Et hoc modo legunt Tertullianus libro de resurrect. carnis, cap. 51., et Hieronymus super Jesaiam cap. 24. et 27. Noster interpres femininum genus reddidit, quod morti responderet. Veruntamen lectio masculina apprime quadrat contextui. Nam quia dixerat Apostolus: *donec ponat omnes inimicos sub pedibus ejus,* ostendit hac parte, caeteris inimicis subactis, etiam mortem (quam fictione quadam personae hostem nominat, quia revera magnum malum mors est, grassans in universum genus humanum, quae etiam Christo Domino non pepercit) extremo loco destructum atque abolitum iri. Id autem fiet per beatam omnium electorum a morte suscitationem.

Ubi interim observa subtilitatem disputationis Paulinae, qua ex perfecto Christi regno, quod omnium hostium ejus interitum ac destructionem exigit, institutum suum probat, id est, mortuorum resurrectionem; quia nimirum non daemones solum, et peccatum fomesque peccati sunt hostes illius regni, verum etiam mors

ipsa, quae poena peccati est. Haec autem in electis non destruitur, nisi vita, quam mors ademerat, eis reddatur, et talis vita, quam mors ultra auferre non possit. Consequens igitur est, eos a morte revocandos ad vitam, eamque immortalem.

Caeterum in reprobis secundum morem loquendi Scripturis usitatum mors non destruetur. Quamvis enim et ipsi resurrecturi sint, nec amplius animarum a corporibus separatione morituri, non tamen ea resurrectio erit illorum a morte liberatio, sed ad statum morte deteriorem translatio; quomodo, si quis e carcere ducatur ad supplicium, non eum e carcere liberatum dicimus.

Satis etiam ex dictis intelligitur, Apostolum non tam velle dicere, quod mors sit hostis novissimus; quasi sensus sit, inter hostes vitae praesentis mortem esse ultimam, ut exponit Cajetanus; quam quod inter hostes electorum mors ultimo loco sit destruenda, videlicet per resurrectionem eorum beatam in fine saeculi; ut hic sit ordo: Mors hostis destruetur novissimus. Miror autem, nonnullos hunc hostem interpretari diabolum, quam Apostolus expresse mortem esse dicat, quo nomine Scripturae non solent diabolum appellare. Destructionem autem diaboli jam ante expedivit Apostolus illis verbis: *Cum evacuaverit omnem principatum* etc.

Omnia enim subjecit sub pedibus ejus. Vel: *sub pedes ejus,* ut est in Graeco. Generali propositione nunc probat, omnes inimicos Christo subjiciendos esse, et proinde mortem ipsam quoque destruendam. Nam mortis subjectio destructio ejus est. Ea propositio sumpta est ex Psalmo 8., cujus bonam partem in Christum interpretatur idem Apostolus Heb. 2. Sed quia Psalmus ille non ad literam de Christo scriptus est, sed mystico sensu ad eum refertur vel totus, vel pars ejus, idcirco non est mirum, phrasim illam, *subjicere sub pedibus,* hic extendi ad subjectionem omnium angelorum et hominum, etiam electorum. Sensus autem est: Deus Pater omnia Christo subjecit, praedictione prophetica continente promissionem, quod omnia sit ei subjecturus. *Nunc enim necdum videmus omnia subjecta ei,* sicut dicit Apostolus eodem loco epist. ad Hebr.; sed id tandem futurum est. Nam electi quidem omnes ei subjicientur per obedientiam et justitiam perfectam. Haec enim subjectio convenit amicis Dei. Reprobi vero, tam daemones, quam homines, intelliguntur Christo subjiciendi, tum quia regno Christi, regnique ejus consortibus, ut erunt omnes electi, nihil amplius incommodi inferre poterunt, ablata penitus ab eis omni potestate nocendi; tum quia meritas hostilitatis suae poenas luent, a quibus eos nemo poterit eripere. In his enim duobus consistit inimicorum perfecta subjectio. Erunt igitur et hi perfecte subjecti Christo; sed ea subjectione, quae inimicis apta est, non quae amicis. Atque eam subjectionem jam ante diximus significatam per illud: *donec ponat omnes inimicos sub pedibus ejus.* Nec vero solos angelos et homines complexus est Apostolus hoc universali signo: *omnia,* sed et alia quaecumque, quatenus vel serviunt Ecclesiae, id est, regno Christi, vel ei adversantur; ut sunt peccatum, mors et tota creatura. Horum enim unumquodque suo modo, suoque tempore Christo subjicietur. Et hanc universalem omnium subjectionem probat versus sequens, ubi solus Pater excipitur.

27. *Cum autem dicat.* Nempe Scriptura, sive Psalmista loco jam dicto.

Omnia subjecta sunt ei. Graece: *quod omnia subjecta sunt,* supple: *ei.* Hoc Scriptura dicit illis verbis: *Omnia subjecisti sub pedibus ejus.*

Sine dubio praeter Eum, qui subjecit ei omnia. Sine dubio, Graece δηλονότι, *palam,* vel *palam quod,* tamquam δῆλον ὅτι; ut hoc modo recte vertas: *palam est, quod* (hoc dicitur) *extra* seu *praeter Eum, qui subjecit ei omnia.* Id autem est praeter Deum Patrem. Nam statim post Filium nominat; tametsi in Patre tota Trinitas intelligitur. Graeci putant, hoc additum ab Apostolo, ne quis gentilium suspicaretur, Christum etiam Patrem

sibi subjecturum; quomodo Jupiter olim secundum Graecas fabulas Saturnum patrem sibi subegit, regnoque exuit. Primasius ideo dictum existimat, ut intelligatur, Patrem *nullam conditionem assumsisse, qua debeat esse subjectus.*

Verum magis placet ea ratio, quam S. Thomas et Cajetanus adferunt; scilicet hoc Apostolum addidisse ad significandam universalem subjectionem omnium sub Christo, ut, dum solus excipitur Pater (qui profecto comprehendi non poterat, cum ipse sit omnia Christo subjiciens), intelligamus, omnia caetera sine exceptione Christo fore subjecta; et proinde bene concludi, quod etiam mors ipsa tandem ei subjicienda sit et ab eo destruenda per universalem electorum resuscitationem. Eandem subjectionis omnium generalitatem apertissime expressit Hebr. 2.: *In eo,* inquit, *quod omnia ei subjecit, nihil dimisit non subjectum ei.*

28. *Cum autem subjecta fuerint illi omnia.* Nimirum morte destructa novissima.

Tunc et ipse Filius subjectus erit ei, qui subjecit sibi omnia. Graece: *subjicietur ei, qui subjecit ipsi omnia;* ac si dicat: Non Pater Filio subjicietur, sed Filius Patri. Justum est enim, ut, qui omnia Filio subjecit, non solum exceptus sit ab illa subjectione, verum magis e diverso Filius illi subjiciatur, tamquam beneficiarius suo benefactori. Sed quomodo subjectus, cum sit aequalis? Sabelliani et Marcionitae, teste Ambrosio lib. 5. de fide cap. 7., dicebant, futuram hanc Christi ad Deum Patrem subjectionem, *ut in Patrem Filius refundatur,* quo nimirum Filius esse desinat, in Patrem refusus. Alii, quorum meminit Augustinus libro contra sermonem Arianorum, cap. 37., *illam tunc Filii subjectionem ipsius humanae formae in divinam substantiam commutationem intelligendam putaverunt.*

Sed his omissis, quae sanae fidei repugnant, orthodoxorum sensus adferamus. Chrysostomus dicit, Apostolum his verbis velut per hyperbolen ostendere voluisse *magnam Filii cum Patre concordiam; et quod is est principium bonorum et causa prima, qui eum genuit, qui tam multa potest.* Subscribunt Chrysostomo Theophylactus et Oecumenius; nec dissentit Ambrosiaster, cujus verba sunt: *Tunc et Christus propter univocam autoritatem Patris Deum quidem se ostendet, sed de Deo, ut unius principii sublimis et ineffabilis autoritas maneat.*

Horum igitur sententia Filius Patri subjectus esse dicitur secundum naturam divinam, eo, quod esse et posse et omnia habeat a Patre gignente, tamquam Deus de Deo. Verum hic sermo, Filium esse subjectum Patri secundum naturam divinam, quamvis catholice exponatur, offendit non minus, quam si secundum divinam naturam Filius minor Patre dicatur; quod et Hugo Victorinus fatetur in quaestionibus hujus loci. Deinde nec convenit ille sensus instituto. Nam Apostolus agit in toto contextu de vera proprieque dicta subjectione.

Sunt alii, qui de corpore Christi, quod est Ecclesia, locum exponant, hoc sensu: Tunc totum corpus Christi mysticum erit Deo plane subjectum, et per omnia obtemperans. Sic interpretati sunt hanc Filii subjectionem Athanasius libro de humana natura suscepta a Verbo, et Theodoretus in commentario; necnon Gregorius Theologus a Theophylacto citatus, et inter Latinos Ambrosius, loco proxime citato. Sed et Augustinus quaest. 69. inter. 83. fatetur, non absurde sic intelligi posse. Quamquam nec iste sensus accommodus est rei praesenti. Nam de eo loquitur Apostolus, cui omnia subjicienda sunt; quod non competit in corpus Christi mysticum, sed in caput Christum. Adde, quod emphatice dicit: *Tunc et ipse Filius,* ut ipsius Filii singularem personam intelligas.

Superest igitur, ut hanc subjectionem accipiamus *juxta dispensationem carnis assumtae,* quomodo loquitur Hieronymus lib. 1. dial. adv. Pelag., cap. 6., id est, secundum naturam ejus humanam. Quae et Augustini est expositio duobus locis

jam allegatis et lib. 3. contra Maxim. cap. 18., eademque Latinorum fere omnium hujus loci interpretum, quae et textui quam optime convenit. Hactenus enim de Christo ut homine Paulus disseruit, eo perducta disputatione, quod ipsi tandem omnia subjicienda sint, excepto Patre, qui subjecit ei omnia; cui proinde et ipse, videlicet ut homo, subjectus esse debeat.

Dicit autem Apostolus, tunc subjectum fore, cum subjecta fuerint ipsi omnia; non quod interim non sit subjectus, sed quia de illo tempore, quo Christus jam perfecte regnabit ac dominabitur, omnibus in potestatem redactis, dubitare quis posset, an ipse Christus universalis Dominus cuiquam alteri tunc subjectus futurus sit. Tale igitur est, quod dicit: Non idcirco desinet Filius esse subjectus Patri, quod subjecta sint ei omnia. Imo justissimum est, ut maneat ei subjectus, qui ipsi omnia subjecit. Porro subjectus erit re et confessione, quia agnoscet et confitebitur Deum Patrem se majorem; sicut in Evangelio dicit: *Pater major me est,* Joan. 14.; suumque regnum et omnia bona cum gratiarum actione Patri referet accepta. Convenit enim hic locus cum illo superiore, ubi dixit, Christum traditurum regnum suum Deo et Patri.

Ut sit Deus omnia in omnibus. Sensus: Ita denique palam omnibus fiet, Deum esse principem etiam Christi hominis, et autorem omnium bonorum, tam ipsius, quam totius regni ejus, quod est Ecclesia, quae tunc omnibus et solis constabit electis. *Tunc manifestabitur,* ait S. Thomas, *quod, quidquid boni habemus, est a Deo.* Vel pleniori sensu: Tunc in omnibus Deus erit omnia, quia nihil in electis erit mali, sed omnia bona, ac proinde nihil, quod non sit Dei. Unde Leo serm. 14. de pass. Domini dicit, *non istius esse vitae, sed aeternae, ut sit Deus omnia in omnibus.* Hunc sensum consequitur, ut in omnibus laudetur et glorificetur solus Deus; quomodo quidam istud Apostoli intellexerunt. Quamvis enim sancti et electi Dei vere sint laudabiles, attamen omnis eorum laus tunc quodammodo resolvetur et colliquescet in laudem unius Dei, qui erit omnia in omnibus; adeo, ut de statu beatorum loquens S. Bernardus sermone 5. de omnibus sanctis dicat, quod ibi *non vicissim alter alterum laudat, quia in laudem conditoris intenti et extenti, in quo tota eis reposita est beatitudo, mutuis numquam vacare laudibus possunt, dicente Propheta: Beati, qui habitant in domo tua, Domine; in saecula saeculorum laudabunt te.* Liquet ex his, id, quod dicit Paulus, *ut sit Deus omnia in omnibus,* etsi de Deo Patre dicatur, ad totam Trinitatem pertinere. Nam Christus homo non tantum Patri, sed et Spiritui sancto, et sibi ipsi ut Verbo subjectus erit. Est enim etiam se ipso minor juxta naturam assumptam, testante Paulo Philip. 2., quod *semet ipsum exinanivit formam servi accipiens.* Praecipue vero Patrem nominat Apostolus, tum quia de Filii subjectione loquebatur, tum quod a Patre exsistant aliae personae; ut hac etiam altiori consideratione ad unum omnia principium referantur.

29. *Alioquin quid facient, qui baptizantur pro mortuis, si omnino mortui non resurgunt?* Post demonstratam mortuorum resurrectionem ex Christi resurrectione et regno, subnectit Apostolus ad idem probandum alia quaedam argumenta, quorum istud sumitur ab exemplo eorum, qui baptizantur pro mortuis. Quod utique non facerent, si mortuos non sperarent aliquando resuscitandos ad vitam. Sed quid sit baptizari pro mortuis, obscurum est, et ab autoribus varie exponitur.

Tertullianus lib. de resurrect. carnis, cap. 48., et apertius lib. 5. contra Marcion., cap. 10., significat, fuisse tempore Apostolorum, qui, quamvis vane et ex errore, pro amico, qui forte sine baptismo defunctus esset, se baptizandos curarent. Quod sane illi non fecissent, nisi mortuorum corpora, quibus, ut idem Tertullianus scribit, proficere volebant hujusmodi lotionem, aliquando resurrectura credidissent. De his igitur post Tertullianum intellexerunt hunc locum Ambrosiaster,

Haimo, Hervaeus, S. Thomas, et in suis paraphrasibus Erasmus et Titelmannus. Annuit et glossa, tam ordinaria, quam interlinealis.

Verum hanc expositionem rejiciunt Epiphanius haeresi 28., quae est Cerinthianorum, et Chrysostomus eumque secutus Theophylactus in comment., fatentes quidem, fuisse post Apostolorum tempora, qui tale quid in more haberent, et ex hoc loco Pauli factum suum defenderent; sed falso ejus intellectu. Tribuit illud Epiphanius Cerinthianis; Chrysostomus vero et Theophylactus adscribunt Marcionitis, ac ritum referunt perquam ridiculum, quo id ab eis fieri soleat. Exstat etiam vetus prohibitio: *Ne, mortuos baptizari posse, fratrum infirmitas credat,* canone 6. concilii 3. Carthaginiensis. Merito autem rejicitur sensus ille. Neque enim verisimile est, Apostolum ex facto quorundam graviter errantium voluisse capere argumentum pro resurrectione mortuorum. Qua ratione etiam Liranus eam expositionem improbat.

Alii sic exponunt: *pro mortuis,* id est, pro peccatis abluendis. Nam peccata ab eodem Apostolo vocantur opera mortua, quasi mortifera, quia mortem generant, Heb. 6, 1. et 9, 14. Qui commentarius est apud Sedulium, Lombardum et Liranum. Refert etiam ex ordinaria glossa S. Thomas, sed minus probat; nec certe probandus est. Nam Apostolus manifeste significat, non de operibus, sed de personis mortuis se loqui, cum addit: *si mortui non resurgunt.* Item vocabulum *mortua* nisi quid addatur, ut opera, nusquam peccata significat.

Porro Chrysostomus *baptizari pro mortuis* exponit baptizari pro fide et spe resurrectionis mortuorum, quam ante baptismum profitentur catechumeni, dum symbolum recitant, dicentes post alia, quemadmodum testatur idem Chrysostomus: *Credo in resurrectionem mortuorum, et in vitam aeternam.* Placet hic commentarius etiam Theophylacto et Oecumenio; sed aliis coactior videtur eo, quod hic sermo: *pro mortuis,* ad illum sensum aegre trahi possit.

Non multum dissimilis est expositio eorum, qui illud *pro mortuis* ad hunc modum explicant: Agentes seu repraesentantes mortuos, eo, quod immersio et emersio, quae fit in baptismo, sit mortis ac resurrectionis quaedam repraesentatio. Quem sensum tradit Cajetanus hoc loco, latius autem prosequitur in jentaculo sesundo quaest. 3. Eodem alludit Theodoretus. Chrysostomus etiam hunc sensum priori adjungit.

Utrique porro affinis est, quem ex commentario Pelagii sumptum adferunt Primasius ac Sedulius, *pro mortuis* exponentes, in morte Christi, id est, ut Christo commoriantur, cum eo resurrecturi; sicut Apostolus exhortando docet Rom. 6. Sed et hi duo sensus a verbis Pauli longius recedunt. Denique facit contra jam dictas quatuor expositiones, quod Apostolus videtur tantum de quibusdam loqui, non de omnibus fidelibus. At istae quatuor omnibus baptismum suscipientibus accommodantur.

Sunt igitur alii quidam recentiores, qui baptizari interpretantur affligi; quomodo sumitur in verbis Domini, Lucae 12. dicentis: *Baptismo habeo baptizari,* et Marci 10.: *Potestis baptismo, quo ego baptizor, baptizari?* Quo referunt etiam illud Joannis Baptistae de Domino: *Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igne,* Matth. 3. Nam baptismum ignis eo loco Hieronymus intelligit poenam purgatorii. Proinde sensum hunc faciunt: Frustra quidam pro mortuis juvandis orando, jejunando et alia quaedam dura subeundo sese fatigant et affligunt, si mortui non resurgunt. Ita Carthusianus, Catharinus, aliique nonnulli. Gaignaeus quoque baptismum hunc similiter afflictionem interpretatur et supplicium; sed Apostolum exponit de iis, qui *affliguntur vel pro spe mortuorum ad vitam non interituram resurgendi, vel pro asserta mortuorum resurrectione.* Quod posterius amplectitur Guilliaudus.

Verum certe non multum probabilitatis

habere videtur istiusmodi commentarius; primum quod illa baptismi significatio valde figurata sit ac rara, nec ab alio, quam a Christo Domino usurpata. Quod enim ad verba praecursoris attinet, loquentis de baptismo ignis, Matth. 3., melius ea referuntur ad rem gestam in die Pentecostes, quando super Apostolos Spiritus sanctus in igne descendit, Actor. 2., quemadmodum bene probat Jansenius cap. 13. Conc. evang. Nam et Christus illuc refert praedictionem Joannis, Actor. 1., et ipse Hieronymus eum sensum adfert priore loco, quem et alii docti sequuntur.

Deinde refellitur ille commentarius, quia baptismus iis duobus locis, qui allegantur, non significat afflictionem seu passionem quamlibet, sed vehementem, eamque forinsecus illatam aut irruentem, ut sunt in Scripturis undae persecutionum ac tribulationum, quibus qui merguntur et obruuntur, baptizari videantur. Hoc autem ad voluntarias afflictiones, ut sunt orationes eleemosynae et jejunia, quae pro mortuis adjuvandis suscipiuntur, accommodari non potest. Quas si Paulus omnino significare voluisset, non dixisset: *qui baptizantur,* tamquam ab aliis, sed: qui baptizant se ipsos *pro mortuis;* quomodo secundum Scripturam, qui voluntaria subeunt jejunia, se ipsos aut animas suas affligere dicuntur, ut Levit. 16. et 23. et alibi.

Ne prolixiores simus, omitto novam expositionem Ariae Montani, qui locum hunc de iis interpretatur, qui Spiritum sanctum accipiunt ante baptismum, veluti Cornelius cum cognatis suis et amicis, Actor. 10. Quos dicit baptizari pro mortuis, quia jam prius mortui peccato, et in vitam justitiae restituti, rationem non habeant, cur baptizentur, nisi ut ipsa susceptione baptismi, qui peragitur immersione et emersione, profiteantur spem futurae resurrectionis ex morte corporis. Viderit autor, qua probabilitate commentarium hunc suum adstruat. Mihi profecto violentus ac longissime petitus videtur.

Multo probabilius illi, qui putant, Apostolum argumentari ex facto Judaeorum, quemadmodum et alias ex eo, quod apud Judaeos fiebat, argumentum capere solet, ut supra cap. 9., cum de sustentatione ministrorum Evangelii dissereret, et cap. 10., cum ageret de idolothytis. *Videte,* inquit, *Israel secundum carnem* etc. Dicunt igitur, apud Judaeos consuetudine receptum fuisse, ut, si quis legaliter immundus moreretur, priusquam ab ea immunditia secundum legem, Num. 19., ablutus esset, alius quispiam pro eo baptizaretur, id est, lavaretur, quod existimarent hujusmodi lotionem proficere mortuo ad emundationem. Id vero ita sollicite ab illis solere fieri, ne quid spiritui hominis mortui noceret immunditia, in qua mortuus fuerat, simul ut ea caerimonia protestarentur fidem immortalitatis animarum et resurrectionis mortuorum adversus haeresim Sadducaeorum, per id tempus in populo Judaico multos occupantem. Ac sane non est incredibile, tale quid a Pharisaeis (de quorum numero Paulus se fuisse testatur Actor. 23. et Philipp. 3.) odio sectae Sadducaeorum fuisse factitatum. Nam et ex Evangelio constat, frequentes baptismos seu lotiones Pharisaeis in usu fuisse, ut Matth. 15., Marci 7., Lucae 11. Facit etiam nonnihil pro hoc intellectu, quod Apostolus subjungit: *Utquid et nos periclitamur omni hora?* Quasi dicat: Non solum ex eo, quod agunt Judaei, sumitur argumentum pro resurrectione mortuorum; verum multo magis ex eo, quod nos patimur, qui Christiani sumus.

Adfert hanc expositionem Franc. Turrianus lib. 4. pro epist. Pont. cap. 14., eamque confirmat autoritate quorundam veterum, scilicet Ephraim diaconi, qui in testamento suo, sive in sermone de morte sua, locum Apostoli sic intellexerit; item Apollinaris, antiqui scriptoris, interpretantis locum memoratum Numerorum; et Eustratii, presbyteri Constantinopolitani, in libro de immort. animae.

Quamvis autem haec expositio non sit contemnenda (nititur enim non levibus conjecturis), est tamen et alia merito, ni fallor, huic et caeteris omnibus antepo-

nenda, quam a prioribus acceptam suo calculo probat Epiphanius loco superius citato; nempe eos pro mortuis baptizari, qui, cum nullam spem hujus vitae reliquam habeant, baptismum tamen petunt et suscipiunt, utique re ipsa declarantes, se tantum baptizari pro mortuis, sive pro statu mortuorum, id est, ad hoc, ut baptismus iis prosit eo tempore, quo praesenti vita defuncti erunt, qui est status hominis post mortem. Tales erant, qui infirmi ac moribundi baptismum ministrari sibi volebant, qui, quod lecto decumbentes baptizarentur, olim Graeco vocabulo Clinici dicebantur. Id autem frequens primis Ecclesiae temporibus, quando multi baptismum differebant usque ad extremum vitae. De quibus etiam a baptismo minime repellendis exstant veterum conciliorum et pontificum decreta.

Quidam, Epiphanii sensum non bene capientes, existimant, eum id velle: *baptizantur pro mortuis,* id est, tamquam mortui; quomodo dicimus aliquem sublatum aut derelictum pro mortuo. Qui sensus quia minus convenit, refellendam sumserunt expositionem Epiphanii. Quod non fecissent, si sensum, quem vult Epiphanius, recte fuissent assecuti. Nam mortuorum nomine statum mortuorum in Scripturis significari, patet ex usitatissima phrasi, qua quis a mortuis resurgere dicitur. Unde et de solo Christo loquens Apostolus resurrectionem mortuorum nominavit Rom. 1. Illud porro: *quid facient?* a nonnullis sic exponitur: Quo evadent? quid illis futurum est? plane peribunt, ut supra dixit: *Ergo et, qui dormierunt in Christo, perierunt.* Verum ipse paulo post in alio versu videtur exponere, dicens: *quid mihi prodest?* Ita hic: *quid facient?* ac si dicat: Quid lucrifacient? quid illis prodest?

Igitur totum hoc erotema Apostoli sic explicandum videtur: Alioquin, id est, si omnino non est mortuorum resurrectio, quem fructum reportabunt, qui baptizantur jamjam morituri, et per hoc profitentur, se baptizari propter statum futurum post hanc vitam? Hic sensus apertus ac simplicissimus est, et ad probandum id, quod Apostolus instituit, aptissimus; praesertim si cum Tertulliano, locis antea citatis, urgeamus baptismum corporibus adhiberi, non animabus. Sic enim ille contra Marcionem ratiocinatur: Corpora baptizantur, ergo corpora resurgent. Dum enim sacramentum impenditur corpori, corpus consecratur immortalitati. Spes autem immortalitatis et resurrectionis evidentius apparet in illis, qui tunc baptismum requirunt, quando sunt ex hac luce migraturi. Valet igitur ratio a spe et fide eorum, qui morituri baptismum petebant. Quae eorum pietas merito commendatur. Hanc de baptismo Clinicorum expositionem ab Epiphanio traditam docti quidam libenter approbant, et inter eos Joannes Hesselius in comment. prioris epist. Petri, cap. 4. Eandem, velut antiquitati consonam, explicat Galenus noster, catechesi 111. Praetermisi expositionem Isidori Pelusiotae lib. 1, vers. 221., qui *mortuos* interpretatur corpora, idque asseveranter.

Utquid et baptizantur pro illis? Utquid hic et statim post interpres suo more posuit pro Graeco τί, *quid, cur. Pro illis,* Graece et Syriace, *pro mortuis?* Habet autem haec repetitio vehementiam. Sensus enim est: Quorsum, inquam, aut, quorsum, quaeso, etiam pro statu post mortem futuro baptizantur, si a morte non est reditus ad vitam: Ac si dicat: Si vana est exspectatio resurrectionis, et spes nostra non extenditur ultra terminum hujus vitae, soli ergo victuri deberent baptizari, non qui illico morituri sunt.

30. *Utquid et nos periclitamur omni hora?* Aliud argumentum a periculis, quibus se exponebant Apostoli Christum praedicantes. Quorsum, inquit, et nos Apostoli causa Evangelii versamur in quotidianis et continuis vitae periculis, si non est mortuorum resurrectio? Nam profecto, qui non sperant aliam vitam, cupiunt istam omni modo producere, vitantque ejus amittendae pericula, quantum possunt. Hujusmodi multa sua pericula

recenset Apostolus in 2. epist. cap. 11, ac de iisdem subjungit:

31. *Quotidie morior per vestram gloriam, fratres.* Ex Apostolis unum, id est, se ipsum, qui proprie Corinthiorum Apostolus erat, in exemplum adducit. *Fratres* in Graeco non additur. Caeterum variant Latini codices illa parte: *per vestram gloriam.* In multis enim legitur: *propter vestram gloriam.* Apud Ambrosium habet quidem textus: *pro vestra gloria;* sed commentator exponit: *propter gloriam promissam a Domino;* tametsi *pro vestra gloria* legitur etiam in nonnullis mss. Hieronymus in epitaph. Marcellae epist. 16. cap. 3. citat: *propter vestram salutem,* antiqua quaedam, ut conjicit Erasmus in scholiis illius loci, exemplaria secutus. Utramque lectionem *per* et *propter* exponunt, interlinealem glossam secuti, Lombardus, S. Thomas et Carthusianus. Verum in plerisque et probatioribus mss. id habetur, quod nos legimus: *per vestram gloriam.* Et ita legit et exponit Haimo, qui tamen etiam illius lectionis meminit, quam diximus esse textus Ambrosiani. Idem legit et exponit Hervaeus, licet apud eum temere et repugnante commentario quispiam *per* in *propter* mutaverit.

Similiter legit Pelagius, sed qui studiose monet juxta suam haeresim, ne quis hinc colligat, Apostolum jurasse. Sedulius utrumque exponit, *pro gloria vestra,* et *per gloriam vestram,* in altero Ambrosiastrum, in altero Pelagium secutus. At vero B. Augustinus non solum legit *per gloriam vestram,* verum etiam ex eo docet, Apostolum Paulum jurasse, et proinde juramentum non esse Christianis simpliciter et universe prohibitum, ut Pelagius volebat. Loca sunt apud Augustinum lib. 1. de serm. Dom. in monte, cap. 17., serm. 28. de verbis Apost., cap. 5., in explanat. epist. ad Galat., cap. 1., et in epist. 89. ad Hilar., quaest. 5. Quibus omnibus locis, ut indubitate probet, Apostolum jurasse, Graecum textum allegat, in quo legitur νὴ, jurantis adverbium. Rursumque de eodem agens lib. 3. de doctrin. Christ., cap. 4., dicit, quendam interpretem ex Graeco vertisse: *Quotidie morior, per vestram juro gloriam.* Sic autem et Syrus paraphrastes: *Juro per gloriam vestram, fratres mei.* Ut jam dubium non sit, hanc, quae in nostris est codicibus, esse germanam lectionem.

Chrysostomus quidem et sequax ejus Theophylactus videntur voculam νὴ interpretari per διὰ, *propter.* Et Photius apud Oecumenium adfert eam expositionem secundo loco. Verum fortasse Chrysostomus, cujus studium semper fuit, suos auditores a jurationibus avocare, dissimulandum putavit commentarium de juramento, quum alioqui sensus iste promptissimus sit, ac νὴ pro διὰ vix usquam reperiatur. Neoterici quoque Faber et Catharinus, Graecae lectionis non ignari, juramentum tamen esse negant, non alia ratione ducti, quam quod absque necessitate non sit jurandum; quasi Paulo non fuerit satis justa causa jurandi in re tanti momenti, quam volebat persuadere; praesertim cum essent inter Corinthios nonnulli, qui suspicarentur ipsum secundum carnem ambulare, 2 Cor. 10.

Porro sciendum est, *gloriam* pro gloriatione positam ab interprete; nam Graeca non habent δόξαν, sed καύχησιν. Itaque sensus est: Quotidianis vitae periculis expositus sum, et, ut ita dicam, quotidianas mortes patior; ita juro per gloriam seu gloriationem, qua de vobis glorior tamquam meis in Christo filiis. Nam in hoc et alibi magnifice gloriatur; ut cap. 4. et 9. hujus epist. Sic autem dixit *gloriam vestram,* id est, de vobis, aut in vobis, quomodo dicit Rom. 3. gloriam Dei, id est, in Deo. Et sic per illam gloriam suam jurat, quomodo Jacob per timorem seu reverentiam patris sui Isaac jurasse legitur, Gen. 31. Nam in hujusmodi locutionibus, quae saepius occurrunt, genitivus est objecti, non subjecti.

Jam quod aliqui Graeci codices, quos Laurentius, Faber, Erasmus et Cajetanus sequuntur, habent ἡμετέραν pro ὑμετέραν, *nostram* pro *vestram,* depravata lectio est ex ignorantia locutionis Apostolicae

introducta. Namque vetusti codices et tractatores Graeci cum Latinis omnes constanter legunt: *vestram*. Ne vero videatur arroganter ingerere mentionem gloriae suae, quam ex Corinthiis habebat, adjungit:

Quam habeo in Christo Jesu Domino nostro. Id est, qua glorior per Christum Dominum, ex cujus merito et passione mihi provenit omnis gloriandi materia; nempe secundum illud Gal. 6.: *Mihi absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi.*

32. *Si (secundum hominem) ad bestias pugnavi Ephesi, quid mihi prodest, si mortui non resurgunt? Ad bestias pugnavi*, in Graeco unum verbum compositum est: ἐθηριομάχησα, *cum bestiis pugnavi.* Interpres *ad bestias* dixit, locutione tunc, ut arbitror, usitata, propter aliquid subauditum, ac si diceretur: Si ad bestias damnatus pugnavi. Sciendum autem, fuisse duas ac diversas poenarum species: bestiis objici, et pugnare cum bestiis. Nam bestiis objecti statim laniabantur; pugnabant autem cum bestiis, qui in arenam armati procedebant, evasuri et vita donandi, si possent bestiam conficere. Utrique tamen ad bestias damnati dicebantur.

Caeterum de Paulo, quod aliquando cum bestiis seu feris commissus fuerit, aut feris objectus, nulla prodit historia, nisi quod Nicephorus lib. 2. hist. eccl. cap. 25. ex quodam libro profectionum Pauli (verisimile est eundem esse, quem Origenes lib. 1. periarchon. cap. 2. vocat Actus Pauli) commemorat, eum Ephesi, praeside quodam Hieronymo, primum leoni, mox aliis immanibus feris in eum immissis expositum fuisse, quae tamen illum attingere non fuerint ausae; leonem vero procurrisse quidem, sed ad pedes ejus consedisse. Verum Actus illi, non dubium, apocryphi sunt, ipso etiam Nicephoro teste lib. 2., cap. 46.

Proprie nihilominus acceperunt Apostoli verba commentator Ambrosianus, Theodoretus et Cajetanus; scilicet ipsum Ephesi vere bestiis objectum fuisse, et Dei gratia liberatum. Nec abnuit Primasius, licet id alibi scriptum nusquam reperiatur; quia, ut ajunt, non omnia scripta sunt, quae passi sunt Apostoli.

Sed hunc istius loci intellectum docte refellit Cardinalis Baronius tomo 1. annal. ad annum Christi 55. Neque enim Paulus dicit, se bestiis objectum fuisse, sed cum bestiis pugnasse. Non est autem credibile, nec ratio dignitatis Apostolicae permisisset, Paulum armatum in arenam aut theatrum prodire, pugnaturum cum bestiis; quod nec de alio quoquam martyre legitur. Nam objici feris solebant martyres, non pugnam cum feris inire. Huc accedit, quod utrumque illud supplicii genus vilium erat personarum, uti constat ex lib. 3. ff. ad legem Corneliam, de sicariis.

Quare Paulus, qui civis Romanus erat, eo supplicio damnari non potuit, nisi praerogativam hanc suam tacuisset; quod de eo non est opinandum, qui ad minora quaedam effugienda civem Romanum se protestatus est, Act. 16. et 22. Denique rem tam memorabilem idem Apostolus in epist. 2. cap. 11., ubi suas afflictiones et pericula longo ordine recitat, haudquaquam silentio praetermisisset.

Quare potius iis accedendum, qui metaphorice bestias seu feras interpretantur homines ferinis animis ac moribus, qui in Paulum insurrexerunt. Sic et Ignatius, vir Apostolicus, in sua ad Romanos epist. scribit: *A Syria Romam usque terra marique cum bestiis depugno*, cum de militibus, quorum custodiae traditus erat, loqueretur, ut verba ejus sequentia declarant, ubi et leopardos eos appellat; et ipse Paulus 2 Tim. 4.: *Liberatus sum*, inquit, *de ore leonis*, quod de Nerone dictum interpretes non dubitant. Nam et alias saepe de saevis hominibus, ut de feris bestiis, Scriptura loquitur, praesertim in Psalmis: *Tauri pingues obsederunt me. Salva me ex ore leonis. Ne tradas bestiis animas confitentes tibi*, Psalm. 21. et 37. Sic igitur et Paulum hic locutum intellexerunt Chrysostomus, Theophylactus et Oecumenius in com-

mentariis, et ante eos Tertullianus libro de resurr. carnis, cap. 48.; item Latini interpretes Pelagius, Sedulius, Haimo et alii, fere glossam interlinealem secuti. Quam sententiam adfert etiam Primasius priore loco.

Minus autem probabile est, tametsi sensu non adeo diversum, quod Hieronymus, in praefat. lib. 3. comment. epist. ad Ephes., bestias hic interpretatur diabolum et satellites ejus, id est, daemones, a doctrina Pauli ex principe Asiae civitate pelli se dolentes, et idcirco Paulum totis viribus opprimere nitentes; nisi potius per agmina satellitum diaboli (sic enim loquitur) homines diaboli ministros intellexit. Nam homines hoc loco rectius intelligi, satis ex dictis apparet.

Quaeritur ergo, quaenam fuerit illa Pauli cum hominibus pugna, quam Ephesi sustinuit. Tertullianus et Hieronymus locis jam indicatis referunt ad Asiaticam pressuram, de qua Paulus ad eosdem Corinth. 2. epistolae 1. ita scribit: *Non enim volumus vos ignorare de tribulatione nostra, quae facta est in Asia, quoniam supra modum gravati sumus supra virtutem; ita, ut taederet nos etiam vivere.* Verum illuc referri non posse, vel ex eo liquet, quia Paulus illam pressuram memorat ut recentem, et quae post scriptam priorem epistolam contigerit.

Porro multorum sententia est, hanc Pauli cum bestiis pugnam esse contentionem illam gravem ac periculosam, quae ei fuit cum Demetrio argentario et sociis artificibus, totam Ephesi civitatem propter Dianae injuriam adversus eum concitantibus, ut habetur Actorum 19. Ita sentiunt Theophylactus, et Oecumenius; item Latini Pelagius, Haimo, Hervaeus, B. Thomas et alii. Sed hi re ipsa abeunt in priorem sententiam, quam modo refutavimus. Nam ista contentio non diversa fuit, sed eadem cum illa pressura Asiatica, cujus meminit in secunda epistola; quemadmodum bene docent ejus loci interpretes. Quamquam et absque eo satis ex ratione temporum constat, Demetrianum tumultum accidisse post hanc epistolam; nimirum, ut ex historia Actorum aperte colligitur, extremo tempore, quo Paulus Ephesi moratus est.

Dicendum igitur est, ut bene concludit Baronius, hujus pugnae seu pressurae Lucam in Actis non meminisse. Siquidem et alia multa gestorum et afflictionum Pauli ab eo fuisse praetermissa, vel unum illud cap. 11. epist. 2. ad Corinth. manifeste comprobat.

Verisimile est autem, Judaeos fuisse, quos bestiarum nomine denotavit. Nam Judaeos ferarum more passim in Paulum, ubicumque ille per gentes Evangelium praedicabat, impetum fecisse, ex Actis Apostolicis abunde notum est. Ac fortasse commota fuit adversus Paulum haec pugna ab illis, qui, disputante eo et suadente de regno Dei, indurabantur adversus ejus doctrinam, *maledicentes viam Domini coram multitudine;* ut eodem cap. refert Lucas. Erant enim Judaei, quorum in synagoga res agebatur; nec id multo post adventum ipsius Pauli in Ephesum civitatem.

Jam et illud: *secundum hominem,* varie exponunt interpretes. Quidam hoc sensu: Si humanae vitae respectu, solumque in hoc mundo praemium exspectans, tanta passus sum. Verum sic frustra adderetur: *si mortui non resurgunt.* Sive enim mortui resurgant, sive non, nihil prosunt pericula suscepta respectu tantum vitae praesentis. Cajetanus interrogative exponit hoc modo: Numquid secundum hominem, et non secundum Christum, id est, humana ratione et non divina, pugnavi? etc., quasi dicat: Minime. Glossa ordinaria sic habet: *Secundum hominem, id est, rationabiliter agens, quia hominis est credere, non mori hominem ut bestiam.* Sequuntur hoc Lombardus et S. Thomas. Caeterum Oecumenius ex Photio *secundum hominem* interpretatur: *quantum erat possibile.* Sed Gaignaeus ex sententia Photii conjungendum putat hoc totum: *secundum hominem ad bestias,* ac sensum facit: quantum homini possibile est, usque ad extremum spiritum,

more bestiarum scilicet, pugnavi pro defensione Evangelii.

Est praeterea, qui sic exponat: *secundum hominem*, id est, ut mos est hominum dicere. Nam qui patiuntur malos homines vehementer infestos, pugnare cum bestiis dicuntur.

Nobis eorum sententia maxime probatur, qui particulam hanc claudunt parenthesi, et dictam accipiunt simili sensu, quo eam alibi Paulus usurpat, nempe Rom. 3, 5. et hujus epist. cap. 3, 8., item Gal. 3, 15., ut opponatur ei, quod est *secundum Deum* in 2 Cor. 11., ubi sic ait: *Quod loquor secundum Deum, sed quasi in insipientia,* id est, secundum hominem.

Quocirca totus hic locus ad istum modum exponendus videtur: Quod (ut hominum more loquar, qui libenter commemorare solent pugnas suas et pericula, e quibus gloriose evaserunt) cum adversariis meis velut cum feris congressus, depugnavi Ephesi, et impetum eorum sustinui; *quid mihi prodest?* Graece: *quae mihi utilitas*, scilicet ex ea pugna, pressura et tolerantia; si non est mortuorum resurrectio? Quomodo valeat haec sequela, cum objici possit animarum immortalitas et felicitas post hanc vitam, petendum relinquo ex superioribus. Id tamen addo, ex mente Tertulliani Paulum insinuare spem resurrectionis corporis sui, quod in corpore talia passus esset. Namque per martyria passionesque corporales pro Christo susceptas ipsa corpora consecrantur beatae resurrectioni; quemadmodum per alimoniam corporis et sanguinis Domini, juxta doctrinam sanctorum Patrum, etiam corpora nostra spem accipiunt immortalitatis. Atque haec omnia satis ostendunt, Apostolo tantum sermonem esse de beata meritoque speranda resurrectione. Porro notandum, Graecos, excepto Theodoreto, partem illam: *si mortui non resurgunt*, abrumpere a superiori sententia, et adjungere subsequenti, quod et Hieronymus facit lib. 5. comm. in Jesaiae 22. Sed nobis Latinorum distinctio magis placet.

Manducemus et bibamus, cras enim moriemur. Graece ἀποθνήσκομεν, *morimur;* et ita legi in nonnullis editionibus Latinis, testatur Valla. Mimesis est recitantis verba, quae dicere, saltem apud se et in corde suo, possent homines persuasi, mortuos non resurrecturos; ac si dicat Apostolus: Si non est futura mortuorum resurrectio, reliquum est, ut omnes vitam ducant Epicuraeam, et deliciis ac voluptatibus sese expleant, dicantque: Comedamus et bibamus; genialiter vivamus, dum licet. Nam brevi moriemur, ipsa morte penitus interituri.

Verba sunt apud Jesaiam cap. 22., et, ut hic in Graeco leguntur, eadem omnino cum iis, quae reddiderunt LXX. Nam in Hebraeo verbum est futuri temporis. Scribuntur autem a Propheta personam induente Judaeorum, non tam negantium, mortuos aliquando revicturos, quam desperantium, ex obsidione Chaldaica (hanc enim eo loco praedicit) sese evasuros, aut certe suum Prophetam, Jeremiam dico, verbis ejusmodi irridentium; quasi dicerent: Edamus, bibamus, epulemur, quia, ut assidue canit Propheta noster, brevi moriemur. Unde Hieronymus in illius loci commentario dicit, Apostolum hujus testimonii exemplo abusum esse, quando ea verba accommodavit hominibus resurrectionem mortuorum desperantibus. Annotant Oecumenius et Valla, proverbium esse Laconicum. Quod ut ita sit; nobis certum est, Apostolum ex Jesaia sumsisse. Similis est locus in lib. Sapientiae, cap. 3, ubi istiusmodi multa dicuntur ex persona impiorum.

33. *Nolite seduci. Nolite decipi.* Ne sinatis vos abduci in errorem. Doctrinae subjicit exhortationem occasione verborum, quae proxime dixit ex eorum persona, qui resurrectionem non credunt. Ea namque spectant ad seducendos fideles.

Corrumpunt mores bonos colloquia prava. Sive *mala*, ut habent plerique nostri codices. Graece ὁμιλίαι κακαὶ; pro quo vetus translatio, citante Hieronymo in epist. ad Nepot., habebat: *confabulationes pessimae.* Cyprianus recitat hoc

modo: *corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimae,* lib. 3. test. cap. 95., lib. de unit. eccles., et in epist. 55. In Graeco senarius est, quem Menandro, comico poetae, plerique omnes adscribunt. Socrates tamen historicus lib. 3., cap. 14., et ex eo Nicephorus lib. 10, cap. 26., tribuunt Euripidi. Quem versum, verbis vulgatae versionis transpositis, convertit Erasmus in Latinum senarium: *Mores bonos colloquia corrumpunt mala.* Adfert autem et alibi Paulus e scriptoribus ethnicis testimonia, sicubi res postulat; ut Act. 17. et Tit. 1.

Ex qua re discimus, non esse vitio dandum doctoribus aut concionatoribus Christianis, si quando scriptis suis aut sermonibus sententias inserant ex autoribus profanis; dum tamen et sobrie, et opportune id faciant, non ut quidam, passim et affectate. Simile quid etiam S. Thomas annotavit, autorem citans Hieronymum, qui cum alibi, tum ex professo in epist. 84., quae est ad Magnum oratorem, ostendit exemplo Pauli et aliorum veterum Ecclesiae scriptorum, recte id fieri, recteque a se factum esse. Affirmat idem Hieronymus, scribens ad Demetriadem virginem, epist. 8, cap. 10., quod hunc *saecularem* Menandri poetae *versum assumens Apostolus, fecit ecclesiasticum.* Quod et Tertullianus sentit, quum, ad uxorem scribens, lib. 1., cap. 7., eam hortatur his verbis: *Convictum atque commercia Deo digna sectare; memor illius versiculi sanctificati per Apostolum: Bonos corrumpunt mores congressus mali.* Sic enim ille Graecum versum reddit eodem metro: sed libertate Latinae comoediae. Quod si sanctificatus et ecclesiasticus factus est per Apostolum Menandri versus, igitur, quod, a Menandro scriptum, erat verbum hominis, idem postea, dictante Spiritu sancto, scriptum a Paulo, factum est verbum Dei.

Porro Graeci interpretes ἤθη χρηστὰ, *mores bonos,* intelligunt commodos seu placidos, et in quamvis partem duci faciles. Quemadmodum et ex Syriaco legimus *mores benignos,* aut, alio interpretante, *mentes suaves.* Nam χρηστὰ tale quid etiam significat. Unde et illud: *jugum meum suave,* ὁ ζυγός μου χρηστός, Matth. 11. Verumtamen ut mores boni, id est, probi intelligantur hoc loco, contextus plane requirit. Estque veritas sententiae nimis quam nota per experientiam. Subindicat autem Apostolus, inter Corinthios fuisse, qui ratiunculis, uti verisimile est, ex saeculari philophia petitis (ut erant apud eos non pauci sapientiae saecularis amantes), fidem resurrectionis apud fideles in privatis colloquiis tentarent labefactare.

34. *Evigilate justi.* Graece δικαίως, adverbium *juste,* Syro textu annuente. Quaedam etiam Latina mss. *juste* legunt, et cum iis veteres concordantiae; necnon Ambrosius in enarr. Psalm. 118. octon. 10. Nec tam opus erat, ut justos hortaretur Apostolus ad evigilandum, quam illos, de quibus statim sequitur: *Ignorantiam enim Dei quidam habent.* Non mirum autem, si *juste* sit mutatum in *justi,* quod apud plerosque Latinos legitur; facilis enim fuit scribarum lapsus in una litera; cum praesertim, quid sit evigilare juste, non intelligerent. Pro *evigilate* quidam legunt: *sobrii estote,* ut Ambrosius loco jam citato, Augustinus in epist. 137., quae est ad plebem Hipponensem, et in enarr. Psalm. 128., et Sedulius in hunc locum. At Primasius utrumque conjunxit: *Evigilate, sobrii estote.* Etenim Graecum verbum ἐκνήψατε utramque significationem complectitur, ut, dum quis, ebrietate digesta, e somno expergiscitur sobrietati redditus. Inde est, quod alii verterunt: *evigilate* sive *expergiscimini,* alii: *sobrii estote.* Legitur idem verbum apud LXX. 1 Reg. 25., ubi ex Hieronymi versione nos legimus de Nabal Carmeli: *Diluculo autem, cum digessisset vinum* etc. Plenus igitur sensus est: Ab erroris et voluptatum ebrietate experrecti, jam sapite, et ad ea, quae justa et recta sunt, animum applicate. Significat, ex illis aliquos jam seductos fuisse pravis colloquiis, quos ad sanam et sobriam mentem revocat.

Et nolite peccare. Hoc duobus modis exponitur. Quidam accipiunt *peccare,* velut effectum negatae resurrectionis, ut sensus sit: Ne vos tradite voluptatibus desperatione vitae futurae, ad quod incitant vos pravorum hominum colloquia. Graeci vero *peccare* accipiunt ut causam negandae resurrectionis, hoc sensu: Ne vos tradite voluptatibus; quia, qui voluptarie et perdite vivunt, libenter ac facile sibi persuadent, non esse futurum, quod non sperant, id est, resurrectionem justorum. Convenit, quod idem Apostolus 1 Tim. 1. dicit de quibusdam, ex quibus erat Hymenaeus, quod, *bonam conscientiam repellentes, circa fidem naufragaverunt,* resurrectionis videlicet, ut satis colligitur ex epist. 2. ad Tim. 2., ubi idem Hymenaeus est unus eorum qui dixerunt, *resurrectionem esse factam.*

Ignorantiam enim Dei quidam habent. Haec, inquit, moneo, quia nonnulli vestrum ita affecti sunt animis et studiis, ita vivunt, ac si Deum ignorent, quomodo de Judaeis quibusdam dicit: *Confitentur, se nosse Deum; factis autem negant,* Tit. 1. Opprobrium hoc in eos maxime quadrat, qui se totos immergunt voluptatibus, ut ne cogitent quidem de Deo. Quod contingebat eis, qui spem resurrectionis amiserant. Quidam interpretantur, Apostolum loqui de ignorantia virtutis divinae, quam Dominus improperat Sadducaeis resurrectionem negantibus, dicens: *Erratis, nescientes Scripturas, neque virtutem Dei.* Sed quod prius dixi, puto magis Apostolum voluisse.

Ad reverentiam vobis loquor. Graece πρὸς ἐντροπὴν, *ad pudorem* seu *verecundiam vobis dico. Verecundiam* vertit supra cap. 6, 5., ubi eadem haec pericope legitur. Usurpat interpres vocabulum reverentiae pro pudore etiam alias, ut psalm. 34.: *Induantur pudore et reverentia,* et 68.: *Tu scis improperium meum, et confusionem meam, et reverentiam meam.* Sensus est: Haec scribo, ut pudorem vobis igeram, inter quos sint tales, id est, Deum ignorantes, utque vel pudore cogente corrigatis tantum malum. Non sibi contrarius est Apostolus, qui supra cap. 4. dixit: *Non ut confundam vos, haec scribo.* Tum quia de diverso ac graviore eorum peccato agit etiam cap. 6., quod erat velle judicari apud infideles; magis autem hoc loco. Nam multo gravius est, resurrectionem mortuorum negare, quam, fide salva, Apostolo suo neglecto, alios magistros colere, quod cap. 4. reprehendebatur. Tum quia, suam quodammodo causam illic agens, noluit eis aperte pudorem ingerere, quem tamen non excludit; sed negat, se eos admonentem id per se spectare, ut pudefiant, tamquam in eo gaudeat, ut solent homines, qui non affectu charitatis, sed ut stomacho satisfaciant, iis, a quibus se laesos arbitrantur, exprobrant ipsorum vitia. Nam affectum paternum declarat illud, quod ibidem sequitur: *Sed ut filios meos carissimos moneo.*

35. *Sed dicet aliquis.* Hactenus docuit, mortuos esse resurrecturos. Nunc instituit docere, quomodo resurrecturi sint, et quae resurgentium corporum qualitates; velut de utroque perlata ad se quaestione.

Quomodo resurgent mortui? Id est, quis modus erit resurrectionis? Familiare est haereticis ac caeteris infidelibus, rem negare, cujus modum non intelligunt. Unde dicebant Capharnaitae: *Quomodo potest hic nobis carnem suam dare ad manducandum?* Joann. 6. Ad hanc de modo resurrectionis quaestionem infra respondebit Apostolus suo loco. Subjungit autem alteram quaestionem, responsurus ad eam continuo.

Qualive corpore venient? Multi codices habent, ut est in Graeco: *quali autem corpore.* Et pro futuro *venient,* in Graeco et Syriaco verbum est praesentis temporis *veniunt,* quod et legitur in multis Latinis. Quamquam Graecum ἔρχομαι quandam habet etiam futuri significationem in sacris literis, ut Matth. 11.: *Tu es, qui venturus es?* ὁ ἐρχόμενος. Quare et Erasmus et alii transtulerunt futurum *venient.* Hac parte quaeritur, qualia futura sint resurgentium corpora;

num, qualia modo sunt, animalia, mortalia, terrena, an vero diversae qualitatis. Nam et Pharisaei, et (Thoma referente) philosophorum quidam sunt opinati, resurrecturos homines ad eadem vitae officia, quae nunc aguntur; ut sunt edere, bibere, conjugibus copulari, et caetera hujusmodi. Quae eadem est doctrina sectae Mahometanae. Solverat quidem hanc quaestionem Dominus in Evangelio, ubi Sadducaeorum objectioni, quam Pharisaei dissolvere non potuerant, respondit Matth. 22. dicens: *In resurrectione neque nubent, neque nubentur; sed sunt sicut Angeli Dei in coelo.* Verum et Apostolus nunc eandem quaestionem pluribus explicat. Ostendit autem haec Apostoli explicatio, sicut et illa Christi responsio, quaestionem praecipue motam fuisse de beata et optabili resurrectione.

36. *Insipiens, tu quod seminas, non vivificatur, nisi prius moriatur.* Graece et Syriace: *nisi mortuum fuerit,* absque *prius,* quod interpres adjecisse videtur de suo. Pronomen *tu* sequentibus adhaeret. Sensus enim est: Homo stulte et insipiens, ut qui carnaliter de mysterio resurrectionis cogitas, neque sensum tuum humanum subjicis sapientiae divinae, et ideo tardus es ad credendum! Disce ex rebus, tibi per experientiam notis, assurgere ad capiendum ea, quae tibi credenda proponuntur. Nam id, quod tu seminas, id est, semen, quod in terram projicis, non fit corpus vivens, quale nasciturum e terra speratur, nisi prius obrutum terra computruerit, et quasi mortuum fuerit. Nam putrefactio rei, licet inanimatae, mors quaedam ejus est. Sic Dominus in Evangelio: *Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit,* Joann. 12.

Est autem hoc primum simile, quo ad declarandam qualitatem corporum resurgentium utitur Apostolus, prius tamen indicans (quod notandum est propter ea, quae dicentur infra versu 51.), non, nisi morte intercedente, corpora nostra ad vitam esse resurrectura; quomodo semen non exsurgit in corpus vivens, nisi prius moriatur; ut mors corporum nostrorum sit seminatio quaedam eorum ad vitam. Ex quo tamen simili non est consequens, resurrectionem mortuorum fieri virtute naturali; quasi in pulveribus resolutis insint rationes quaedam seminales effectivae resurrectionis corporum, ut quidam opinati sunt, referente S. Thoma. Non enim ad id docendum adducit istam similitudinem Apostolus, sed tantum ad hoc, quod diximus; videlicet ostendens, divina virtute futurum in corporibus nostris, quod in semine fit per naturam.

37. *Et quod seminas, non corpus, quod futurum est, seminas; sed nudum granum, ut puta tritici, aut alicujus caeterorum. Quod futurum est,* Graece τὸ γεννησόμενον, *nasciturum,* sive *quod nascetur. Ut puta,* Graece εἰ τύχοι, quod Erasmus vertit: *exempli causa,* alii: *videlicet.* Vide, quae de ea voce diximus supra, cap. 14, 10. Addo, B. Augustinum ex veteri quadam translatione legisse: *fere,* epist. 146. ad Consentium, et lib. 5. de Genesi ad literam, cap. 20., nisi mendum est. Nam posteriore loco mss. codices habent: *forte,* quod Graeco verbo melius respondet; ac si dicas: *prout inciderit.* Notandum, etiam articulum τὸ, *quod futurum est,* non quid, sed quale monstrare. Sensus enim Apostoli est: Id, quod seminas, non tale est, quale nascetur; quia seminatur nudum granum sive tritici, sive alterius cujuspiam seminis; nascetur autem granum herba et aristis ornatum atque vestitum. Ita corpus nostrum seminatur mortale; resurget autem vestitum immortalitate et gloria, quemadmodum infra declaratur. Non ergo considerat Apostolus in hac similitudine diversitatem rei, sed qualitatis et conditionis, quod et quaestio requirebat: *Quali corpore venient?* Itaque falluntur, qui ex his Apostoli verbis, corpora non eadem secundum substantiam esse resuscitanda, colligunt. Quod qui dicunt, resurrectionem revera tollunt. Non enim resurgit, nisi id ipsum, quod cecidit.

38. *Deus autem dat illi corpus, sicut*

vult. Graece ἠθέλησε, *voluit.* Quod et legitur in multis mss. et in concordantiis, et apud Ambrosiastrum; necnon apud Augustinum duobus locis modo citatis, et in Bedae collectaneis. Quo nimirum praeteriti temporis verbo significatur aeterna et immutabilis Dei de unaquaque re dispositio. Refert autem Apostolus generationes plantarum e seminibus ad Deum ejusque voluntatem, non ad naturam; ut significet, Deum non minus posse mortua nostra corpora revocare ad vitam absque opere naturae, si ita velit, quam possit, interveniente actione naturae, semina putrefacta vivificare. Siquidem utrobique tota causa est in Dei voluntate, a qua ut est tota natura, sic et omnis actio naturae. Deus est enim, *qui operatur omnia in omnibus,* supra cap. 12. Ad quam rem urget Augustinus ad Consentium scribens, Apostolum non dixisse: *dedit aut disposuit,* sed: *dat illi corpus;* sicut et Dominus in Evangelio: *Si foenum agri Deus sic vestit,* Matth. 6., quemadmodum et de Sapientia dictum est, quod *disponit omnia suaviter,* Sap. 8. Potest nihilominus hoc, quod ait: *sicut voluit,* in hunc sensum accipi: sicut initio mundi instituit; ut respiciat ad opus primae creationis, qua seminibus indidit proprias virtutes. Ad hunc enim intellectum movet, quod sequitur:

Et unicuique seminum proprium corpus. Proprium corpus, Syrus Paraphrastes dixit: corpus naturae suae, id est, quod cujusque naturae convenit. Nam ex semine tritici nascitur triticum, ex semine hyssopi hyssopus, et ita de aliis juxta Scripturam Genes. 1.: *Germinet terra herbam virentem, et facientem semen juxta genus suum.* Hac parte similitudinis Apostolus non intendit docere, quod eadem numero corpora sint resurrectura; nam id supponere videbatur quaestio; *Quali corpore venient?* cui nunc respondet. Neque sane ad hoc probandum, quod resurgent eadem numero, valeret proposita similitudo. Non enim ex semine nascitur corpus idem numero. sed specie tantum. Verum docet, quemadmodum unicuique semini datur a Deo proprium corpus, ita Deum, quod ad qualitates attinet corporum nostrorum resurgentium, redditurum unicuique corpus proprium, id est, tale, quale pro meritis ei conveniat. Quam rem clarius explicat per alias similitudines subjunctas.

39. *Non omnis caro eadem caro.* Hoc alterum simile est, quo declarat, quali corpore venturi sint mortui. Sensus est: Non omnis caro ejusdem est naturae, conditionis et praestantiae. Carnem, non corpus nominat, ut insinuet, in vera carne mortuos resurrecturos, non in corpore, quod vel aëreae, vel aethereae sit naturae. Ideo confitemur in symbolo fidei *carnis resurrectionem.*

Sed alia quidem hominum, alia vero pecorum; alia volucrum, alia autem piscium. Plenius in Graeco: *Sed alia quidem caro hominum, alia vero caro pecorum, alia vero piscium, alia vero volucrum.* Non dubium, quin piscium quoque sit caro, sicut pecorum et volucrum, idque secundum propriam carnis significationem; licet nos Christiani, qui in diebus edomandae carni destinatis sic a carnibus abstinemus, ut tamen esum piscium nobis permittamus, ita loquamur, ut pisces a carnibus distinguamus. Alioqui piscium carnem legimus Num. 11., ubi filii Israël esum carnium expetentes dicebant: *Recordamur piscium, quos comedebamus in Aegypto.* Quando et Moyses Deo promittenti et dicenti: *Dabo eis esum carnium mense integro,* respondit interrogans: *Numquid ovium et boum multitudo caedetur? vel omnes pisces maris in unum congregabuntur, ut eos satient?*

Porro sentit Apostolus, sicut diversorum animantium diversa caro est, ita diversorum hominum fore diversa in resurrectione corpora, quoad gradus gloriae respondentes gradibus meritorum. Diversitatem resurgentium hic significatam nonnulli etiam ad malos extendunt, ut per homines quidem boni intelligantur, qui secundum rationem vivunt; per pecora vero luxuriosi, per volucres superbi, per

pisces avari. Caeterum Tertullianus libro de resurr. carnis, cap. 52., speculatur ad hunc modum: *Alia caro hominis, id est, servi Dei; alia jumenti, id est, ethnici; alia volucrum, id est, martyrum; alia piscium, id est, quibus aqua baptismatis sufficit.* In quibus verbis hunc versum, excepto secundo membro, quod interpretatur de eo, qui *assimilatus est irrationabilibus jumentis*, totum refert ad bonos. Optime vero S. Augustinus in epist. ad Consent. (cujus etiam a Beda, Lombardo et Hervaeo verba repetuntur) totum sine exceptione ad electos retulit, quorum *in resurrectione distabit gloria meritorum.* Ad quam rem amplius declarandam adducit Apostolus tertium simile.

40. *Et corpora coelestia, et corpora terrestria.* Supple hoc modo, quo vertunt alii: *Et sunt corpora coelestia; et sunt corpora terrestria.* Coelestia quidem, Graece ἐπουράνια, *quae in coelo sunt*, ut sol, luna, stellae; terrestria vero, Graece ἐπίγεια, *quae in terra sunt*, ut arbores ac caetera vegetabilia terrae infixa, quae tamen omnia suam ac propriam habent formam, pulchritudinem et quasi gloriam. Unde sequitur:

Sed alia quidem coelestium gloria, alia autem terrestrium. Ne quis suspicetur, Apostolum meminisse corporum terrestrium, quod per ea significare voluerit rediviva corpora reproborum, tribuit etiam illis gloriam, etsi multo minorem gloria coelestium. Id vero constat ad reproborum corpora accommodari non posse. Facit hoc etiam ad consolationem imperfectorum, ne, dum vident, se longe positos infra perfectos tamquam coelestes, desperent beatam resurrectionem. Est enim et terrestrium gloria. Tantum significat, pro meritorum diversitate, quae inter bonos fideles maxima est, permagnam quoque futuram in corporibus resurgentium gloriae diversitatem; velut si gloriam coelestium corporum conferas cum gloria terrestrium. Quod enim quidam per coelestia corpora contemplativos intelligit, qualis Maria describitur Luc. 10., per terrestria activos, qualis Martha, non adeo placet, cum in utroque genere reperiantur perfecti.

Minus probandum, per terrena Judaeum, per coelestia Christianum significari, quod vult Tertullianus. Non enim Judaeo gloria, si non sit Christianus. Nam quod Theophylactus et Oecumenius, qui cum Chrysostomo terrestria corpora peccatores interpretantur, dicunt, in illo membro: *alia terrestrium*, non esse subaudiendum *gloria*, sed *vita* aut *conversatio*, minime quadrat. Quae enim conversatio corporum terrestrium, de quibus hic loquitur Apostolus, id est, arborum aut aliorum hujusmodi? Tribuit autem Apostolus gloriam corporibus coelestibus et terrestribus metaphorice, quatenus habent ejusmodi in se qualitates, ex quibus quodammodo laudentur et glorificentur.

41. *Alia claritas solis, alia claritas lunae.* In Graeco conjunctive: *et alia claritas lunae.* Claritatem vero dicit interpres, quam modo dixit gloriam, cum Graece semper idem sit vocabulum δόξα, *gloria.* Sensus: Sed et inter ipsa coelestia corpora magna est gloriae differentia. Nam solis lumen multis partibus excellentius est lumine lunae. Gloriam et quasi majestatem solis et lunae et stellarum pulchre describit Ecclesiasticus, cap. 43. De gloria lunae loquitur Apostolus, secundum quod hominum adspectibus apparet, et usibus servit; qua ratione et Moyses Gen. 1. stellis eam praeponit, et alteram facit magnorum luminarium. Alioqui constat, juxta veram astronomiam omnibus paene stellis lunam minorem esse.

Et alia claritas stellarum. Non solum alia gloria sellarum a gloria solis et lunae, sed etiam alia ac differens ipsarum inter se. Nam sequitur:

Stella enim a stella differt in claritate. Significat Apostolus, etiam inter electos perfectiores, qui velut luminaria coeli sanctitate vitae fulserint in terris, magnam adhuc fore diversitatem gloriae, pro diversitate meritorum hujus vitae. Porro Tertullianus hanc a coelestibus sumptam similitudinem ad electos ita refert loco superius citato: *Alia solis gloria,*

id est, Christi; et alia lunae, id est, Ecclesiae; et alia stellarum, id est, seminis Abrahae. Liranus vero post Aquinatem per solem dicit intelligi posse Christum, per lunam virginem Mariam, per stellas reliquum coetum electorum. Aliter glossator, qui, commentarium Ambrosianum secutus, putat recte sic intelligi, *ut claritati solis illorum dignitas exaequetur, qui centesimum numerum habent; lunari claritati, qui sexagesimum; stellis vero, qui tricesimum quaesierunt.* Ad hujusmodi sensum alludit illud Augustini serm. 46. de verbis Domini: *Aliter ibi lucebit virginitas, aliter castitas conjugalis, aliter sancta viduitas.* Quamquam forte nihil horum specialiter intendit Apostolus, sed tantum in genere, magnam in electorum corporibus futuram gloriae diversitatem.

42. *Sic et resurrectio mortuorum.* Supple: erit, aut sese habebit. Applicatio est trium similium, quae attulit ad rem propositam. Sicut enim unicuique seminum datur proprium corpus, et sicut aliorum animalium alia caro est, et aliorum corporum alia gloria; sic et resurgentium corpora quibusdam gloriae gradibus different inter se, juxta differentiam meritorum. Quod si in corporibus futurum, certe et in animabus, et consequenter in toto homine. Totus igitur hic locus ostendit contra novos Jovinianistas, Deum hominibus largiturum praemia beatitudinis pro ratione meritorum diversa; quod Dominus in Evangelio significavit, dicens: *In domo Patris mei mansiones multae sunt,* Joann. 14.

Seminatur in corruptione, surget in incorruptione. Jam deinceps ostendit Apostolus, quas dotes communiter habitura sint omnium ad vitam aeternam resurgentium corpora. Facit autem id jucundo schemate sermonis, quam epanaphoram vocant Rhetores, quartum repetitis iisdem verbis *seminatur* et *surget* sive *surgit.* Nam pro futuro *surget* hoc loco et in tribus membris sequentibus Graece et Syriace verbum est praesentis temporis, *surgit, resurgit, suscitatur.* Quaedam etiam mss. Latina et veteres concordantiae legunt in praesenti *surgit.* Quod et Irenaei dedit interpres lib. 5. cap. 7. Tertullianus quoque lib. de rusurr. carnis, cap. 52., *resurgit* identidem legit, nec non libro 5. contra Marcion., cap. 10.; et post eum Cyprianus lib. 3. ad Quirinum, testim. 58., tametsi nullam id parit in sensu diversitatem. Nam praesens verbum more Hebraeis familiari absolvitur a tempore. Subauditur autem corpus, quod quarto demum membro exprimitur.

Seminari vocat mori instar seminis, quod ut tale sic moritur in terram projectum, ut etiam meliori modo vitam recipiat; quemadmodum superius est declaratum. Non quod in humano corpore mortuo et in cineres resoluto vis aliqua naturalis insit ad resurrectionem, sicut inest seminibus ad generationem; sed quia Deus sic ordinavit, ut corpora nostra non reformentur ad vitam gloriosam, nisi per mortem; quemadmodum rursus hoc loco studiose S. Thomas annotavit.

Breviter ergo sensus est: Moritur corpus corruptibile; resurget incorruptibile. Ubi incorruptionem sive incorruptibilitatem, Graece ἀφθαρσίαν, non eam oportet intelligi, quae omnium resurgentium, etiam malorum, corporibus erit communis, qua nimirum fiat, ne corpora mori possint amplius, aut aliquatenus ad mortem disponi; sed quae praeter hujusmodi corruptionem etiam excludat quamlibet noxiam passionem, sive ab interna causa, sive ab externa proficiscentem. Quam impassibilitatis dotem appellant Theologi. Agit enim Apostolus, ut saepe monui, de resurrectione justis propria. Quod quidem manifeste patet ex iis, quae sequuntur; idque adeo diserte S. Thomas admonet, cujus in totum hunc locum commentarius illustris est, lectuque dignus.

43. *Seminatur in ignobilitate, surget in gloria.* Ignobilitatem pro *ignominia* posuit interpres. Hanc enim proprie significat Graecum nomen ἀτιμία, sicque legunt Ambrosiaster et Sedulius. Nam quod apud Augustinum in epistola ad Consent.

et alibi legitur: *in contumelia*, minus placet. Sensus: Moritur corpus multis ante mortem miseriis et foeditatibus obnoxium; suscitabitur idem corpus omni ex parte gloriosum. Ubi S. Thomas specialiter significari putat dotem claritatis, de qua etiam Primasius hanc partem exponit, ita scribens: *Surget in gloriam splendoris, sicut sol*, videlicet alludens ad verba Salvatoris, Matth. 13.: *Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno Patris eorum.*

Seminatur in infirmitate, surget in virtute. Virtute, Graece δυνάμει, *potentia*. Sensus: Moritur corpus infirmitatibus subjectum; resurget autem valentissimum, id est, in quo perfectus sit vigor omnium potentiarum atque membrorum. Virtutem hanc S. Thomas interpretatur dotem agilitatis, cujus beneficio tanta virtute corpus ab anima moveri possit secundum quamlibet loci differentiam, ut nullum prorsus ei difficultatem ad motum exhibeat, sicut nunc exhibet corpus infirmum et invalidum, etiam ad motus naturales.

Porro Graeci commentatores, et inter Latinos Haimo, glossam secutus interlinealem, illa superiora: *In corruptione, et in ignobilitate* sive *ignominia*, referunt ad corpora jam mortua, quae seminantur, id est, putrescunt in corruptione, foeditate ac deformitate. Eodem referunt hoc tertium: *in infirmitate*, dicentes, corpus in infirmitate seminari, quia non potest mortuum corpus vel ad paucos dies resistere corruptioni. Verum coactior est haec interpretatio. Quis enim cadaveri tribuat infirmitatem, Graece ἀσθένειαν? nihilo magis, quam mortuos vocet infirmos. Manifestius autem redarguit eos illud, quod proxime sequitur, simile tamen superioribus, quod nullo modo potest de corpore mortuo intelligi. Quare et in eo coguntur mutare expositionem.

44. *Seminatur corpus animale, surget corpus spiritale. Corpus animale*, Graece ψυχικὸν, ab anima dictum. Hoc autem quidam intelligunt corpus obnoxium passionibus ac necessitatibus, nec omnino spiritui subjectum. Non dissimiliter Photius apud Oecumenium, animale corpus definiens, quod *animalibus subservit affectionibus*, idem videlicet cum eo, quod prioribus membris dictum est seminari in corruptione, ignominia, infirmitate. Verum repugnat huic intellectui probatio, quam mox subjicit Apostolus ex Genesi: *Factus est primus homo in animam viventem.* Nam primus homo non sic conditus est, ut corpus haberet, quomodo isti describunt, animale. Rectius igitur S. Thomas, Cajetanus et alii, corpus animale dicunt ab Apostolo vocari, quod sustentatur actionibus animae, quatenus ipsum animat, id est, vegetat; hoc est, actionibus potentiae vegetativae, quarum praecipua est nutritio, quae quidem absque alimento fieri non potest.

Itaque corpus animale idem est, quod corpus ad sui conservationem indigens alimenti subsidio. Cujusmodi fuere etiam corpora primorum parentum ante peccatum. Corpus autem spirituale secundum eosdem vocat Apostolus, cui spiritus ita dominatur, ut ei ad perpetuam vitam et omnem actionem solus sufficiat, absque ulla alimenti necessitate. Est autem, ut iidem autores bene tradunt, res eadem in nobis anima, a qua dicitur corpus animale, et spiritus, a quo spirituale; sed in anima, secundum morem Scripturae, solet intelligi vita vegetabilis, in spiritu nuda vis operativa; ut videlicet anima recipiat appellationem spiritus, quatenus per se et sine externo subsidio conservat, movet ac regit corpus vivens, habens illud sibi perfecte subditum ad omnem, quam voluerit operationem.

Hoc fere modo distinguit animale et spirituale corpus Augustinus compluribus locis, ut enchiridii cap. 91., lib. 12. de Genesi ad lit., cap. 7., et lib. 13. de civ. Dei, cap. 20. 23. et 24. Nec diversum sentit in epist. ad Consentium, ubi corpus animale per mortale exponit. Nam et ante peccatum mortalis erat homo quodam sensu, quia sic conditus, ut mori posset, ac moreretur, si peccaret. Alioqui diserte eodem loco vocat Augustinus *corpus animale, quale animatum est Dei*

flatu, cum factus est homo in animam viventem; quando certe nondum erat ita mortale, ut mori deberet.

Porro Graeci fere eandem cum Augustino differentiam tradunt corporis animalis et spiritualis, nisi quod spirituale dictum putant, non ab humano spiritu, qui sit eadem res cum anima, sed a Spiritu sancto. Quem intelligi volunt in eo, quod statim sequitur: *Novissimus Adam in spiritum vivificantem,* ut corpus spirituale dicatur, cui perpetuam vitam et operationem absque ciborum adminiculo Spiritus sanctus subministrat. Verum de illius loci intelligentia paulo post agemus. Illud constat, ex hac voce *spirituale* consequens non esse, quod per resurrectionem corpora nostra vertentur in spiritus, ut quidam errantes opinati sunt, quorum meminit Augustinus in epist. memorata ad Consentium. Nam praeterquam quod illa non esset resurrectio corporum, sed abolitio, satis evidenter eum falsum intellectum exclusit Apostolus, dum expresse repetivit vocabulum corporis, dicendo: *Surget corpus spirituale.*

Neque rursum sequitur, corpora nostra fore similia aëri aut vento, qui spiritus dicitur; tamquam spiritualia futura sint eo, quod aërea, quod sensit Origenes. Non enim ab hujusmodi spiritu spirituale corpus vocat Apostolus, sed a spiritu vivificante, quemadmodum ipse mox declarat. Igitur *in resurrectione spirituale erit, non spiritus,* inquit Thomas; *sicuti nunc est animale, non anima.* Accommodat autem hoc membrum idem doctor ad dotem subtilitatis, qua videlicet corpus ut instrumentum expedite et perfecte subjicietur animae ad quamvis actionem organicam. Nam per agilitatem subjicietur ut mobile ad quemlibet motum. Sic enim recte distinguuntur hae duae dotes. Verumtamen, ut idem doctor erudite demonstrat, ex hac dote subtilitatis non id consequetur corpus gloriosum, ut alia corpora queat penetrare; sed id ei competet ex virtute divinitatis in eo exsistentis; quomodo nec Christi corpus eam vim habuit ex gloria resurrectionis, sed ex virtute divinitatis sibi unitae.

Si est corpus animale, est et spiritale. Voculam *si* Graeca et Syriaca non habent. Sic autem Graeca legunt: *Est corpus animale, et est corpus spirituale,* quasi dicat Apostolus: Non absurde nominavi corpus animale et corpus spirituale. Nam utraque haec differentia corporis reperitur atque exsistit. Hoc autem probat verbis sequentibus, et priorem quidem partem ex Scriptura, dicens:

Sicut scriptum est. Graece et Syriace: *Sic et scriptum est.* Lombardus meminit alterius lectionis: *Sic enim scriptum est.*

45. *Factus est primus homo Adam in animam viventem.* In quibusdam Graecis *homo* non additur. Legunt enim: *Factus est primus Adam in* etc. Et quadrat, quod sequitur: *Novissimus Adam* etc. Potest additum videri *homo* ex Scriptura Gen. 2., quam Paulus allegat: *Et factus est homo in animam viventem.* Qui quidem homo erat Adam, idemque omnium hominum primus, ex quo caeteri omnes orti secundum carnem.

Dicitur autem *factus in animam viventem* Hebraea phrasi, id est, factus anima vivens; quo locutionis modo dictum est: *Ego ero ei in patrem, et ipse erit mihi in filium,* 2 Reg. 7., id est, ego futurus sum illi pater, et ille mihi filius. Factus autem anima vivens synecdochice, id est, animal vivens. Vel fortasse rectius secundum alios intelligitur factus in animam viventem, id est, habens animam viventem, donatus anima vivente. Sic enim commodius etiam exponetur secundum membrum. Animam viventem appellat, qua corpus vivit vita vegetativa, quod proinde necesse sit alimentis foveri et conservari in vita, alioqui moriturum. Hoc autem est corpus animale. Bene igitur per hanc scripturam probat Apostolus, esse recteque dici corpus animale; scilicet ab anima vivente. Cum autem illud a Moyse dictum fuerit de primo homine nondum lapso in peccatum, consequens est, eum, quod ante diximus, eodem

tempore innocentiae habuisse corpus animale.

Novissimus Adam in spiritum vivificantem. Hoc scriptum non erat, neque ut scriptum ab Apostolo citatur; sed adjungitur, ut priori membro respondens, idque ad perficiendam probationem, quod, sicut est corpus animale, ita est et spirituale. Novissimum Adam Christum intelligit, qui quidem vocatur Adam, quia primus Adam hujus figura quaedam fuit per comparationem a contrario; quemadmodum de eo Paulus testatur, Rom. 5. dicens: *qui est forma futuri.* Nam ut ille fuit humani generis princeps secundum carnalem propagationem, sic iste princeps est secundum regenerationem spiritualem; ille princeps secundum esse naturae, iste secundum esse gratiae et gloriae. Novissimus autem dicitur, quia tempore posterior, et post eum nemo alius in alterutro genere princeps. Nam et Deus vocatur non solum primus, sed et novissimus, Apoc. 1. et ult., quod nihil post eum sit futurum. Quamquam et novissimum, ἔσχατον, more Scripturae dicitur, quod tempore, loco vel honore posterius est, etsi non ultimum; quemadmodum et primum accipitur comparative pro priore, ut Luc. 14.: *Non discumbas in primo loco,* id est, priore, honoratiore, *et tunc incipias cum rubore novissimum locum tenere,* id est, inferiorem, minus honoratum. Et iterum: *Recumbe in novissimo loco.* Sic et Matth. 12.: *Fiunt novissima hominis illius pejora prioribus,* Graece *primis,* et cap. 27.: *Erit novissimus error pejor priore;* et Apostolus 2 Tim. 3.: *In novissimis diebus instabunt tempora periculosa,* cum te tempore proxime futuro loqueretur. Ita novissimum hoc loco sumi, probabile fit ex eo, quod pro novissimo statim dicit secundum: *Secundus,* inquit, *homo de coelo, coelestis.*

Quem vero *spiritum vivificantem* dicat Apostolus, non liquet. Graecorum, ut dixi, sententia est, Spiritum sanctum intelligi, de quo nimirum ita scribit Rom. 8.: *Si Spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis; qui suscitavit Jesum Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra, propter inhabitantem spiritum Ejus in vobis.* Dicitur autem hic spiritus vivificans, vel quia vitam corporibus, quae resuscitaverit, incorruptibilem tribuit; vel quia ab eo corpora resuscitata, tamquam ipso repleta, omnem suam accipiunt operationem. Ita sentiunt Chrysostomus, Theophylactus et, autore Methodio, Oecumenius, atque inter Latinos Tertullianus lib. de resurr. carnis, cap. 53., et commentator Ambrosii. Quibus et aliae Scripturae favere videntur, quae vivificationem Spiritui sancto attribuunt, ut Job 33.: *Spiritus Dei fecit me, et spiraculum omnipotentis vivificavit me.* Joann. 6. et 2 Cor. 3.: *Spiritus vivificat.* Nec dubium, quin ad hujusmodi Scripturas respexerint autores symboli Constantinopolitani, quando Spiritui sancto adscripserunt pro epitheto *vivificantem.*

At vero Latini plerique spiritum intelligunt animam humanam, quae spiritus dicitur, vel quatenus *intellectualis est ordinis, et supernis communicat,* uti post D. Thomam explicat Cajetanus; vel hac potius ratione, quia per se valet ac sufficiens est ad conservandum, movendum et regendum corpus, ita ut alimentis corporalibus illi non sit opus; quemadmodum ex mente S. Augustini, quem Beda, Lombardus, Hervaeus et alii sequuntur, supra declaratum est. Qui sensus etiam ab Hilario significatur sub finem expositionis Psalmi 67. in eo, quod dicit, beatis fore naturam, *quae se ipsam alat conservetque.* Quo denique spectat illa ab Aquinate et aliis huc allegata B. Augustini sententia, scribentis ad Dioscorum, epist. 56.: *Tam potenti natura Deus fecit animam, ut ex ejus plenissima beatitudine, quae in fine temporum sanctis promittitur, redundet etiam in inferiorem naturam, quod est corpus, non beatitudo, quae fruentis et intelligentis est propria, sed plenitudo sanitatis, id est, incorruptionis vigor.* Haec ille.

Consonat huic intelligentiae alius Scri-

pturae locus, qui est 1 Petri 3., ubi Christus dicitur *mortificatus quidem carne, vivificatus autem spiritu.* In quibus utique verbis antithesis inter carnem et spiritum postulat, ut spiritu humano vivificatus intelligatur; quare et hoc loco spiritum humanum convenit accipere.

Utrovis tamen modo spiritum accipias, phrasis Apostoli sic explicanda videtur, ut factus dicatur Christus in spiritum vivificantem, quia factus est habens, id est, incepit habere spiritum vivificantem; non quidem, ut aliqui volunt, quando conceptus est in utero materno; tunc enim factus est in animam viventem, ad exemplum primi Adam, ex quo nascebatur secundum carnem. Sunt autem secundum Apostolum opposita, factum esse in animam viventem, et in spiritum vivificantem, quemadmodum opposita sunt corpus animale et corpus spirituale, sic, ut eidem simul competere nequeant. Sed talis factus est, quando resurrexit a mortuis. Nam tunc demum incepit spiritus ejus absque subsidio alimenti perpetuam vitam corpori subministrare. Quamvis enim spiritus Christi semper beatus vitam hujusmodi corpori ipsius praestare potuerit ab initio, quo conceptus est, non tamen ab initio praestitit; ideoque nondum erat spiritus actu vivificans, donec id actu praestaret. Atque hunc sensum exigit consequentia textus. Docet enim Apostolus, nos per resurrectionem Christo futuros in eo similes, ut et ipsi simus in spiritum vivificantem, corpora spiritualia accepturi.

46. *Sed non prius, quod spiritale est, sed quod animale; deinde quod spiritale.* Graece: *Sed non primum spirituale,* sed *animale; deinde spirituale.* Supplendum verbum: *est,* ex illa parte praecedenti: *Est corpus animale, et est corpus spiritale.* Nam haec duo nunc ordinat, dicens, non corpus spirituale prius esse tempore, sed animale, tam in Christo, quam in nobis, ut postea fiat spirituale; sane convenienter. Nam et *in natura videmus,* inquit S. Thomas, *quod in uno et eodem prius est imperfectum, quam perfectum.* Et alioqui spirituale corpus absolute perfectum non esset, si postea commutandum foret in animale, id est, imperfectum. Simul innuit Apostolus hac parte, non ideo Christum vocari novissimum Adam, quod primo Adam aliqua parte sit inferior; sed potius eo nomine significari majorem prae illo perfectionem, siquidem ordine generationis perfectum est imperfecto posterius.

47. *Primus homo de terra, terrenus.* Graece χοϊκός, id est, limaceus, uti citat Tertullianus libro de resurrectione carnis, cap. 49. Rationem adfert Apostolus congruentiae, cur Adam factus sit corpore animali, Christus corpore spirituali. Nam quia primus homo de limo terrae formatus est, ideo conveniebat, eum fieri terrenum, id est, habentem corpus, quod mori posset et in terram resolvi. Quamvis enim corpus primi hominis ab initio non fuerit mortale, sic, ut necesse esset, ipsum mori, tale tamen erat, ut mori posset; adeoque necessario moriturum, si externa ciborum subsidia deessent. Ita partem hanc exponit Augustinus lib. 13. de civit. Dei, cap. 23. et 24. Nec aliter intellexerunt D. Thomas, Liranus et Carthusianus, dum terrenum interpretantur animalem; nempe qualis etiam ante peccatum fuit, ut expresse Carthusianus declarat.

Quidam, praesertim Graeci, terrenum intelligunt factum primum hominem, non de conditione naturae, sed peccati merito, terrenum interpretantes mortalem, quia post transgressionem audivit: *Pulvis es, et in pulverem reverteris,* Gen. 3., sive secundum LXX.: *Terra es, et in terram redibis.* Et huic sensui accommodate etiam sequentia exponunt; quod diligenter a Chrysostomo factum videre est. Admiscet et alterum sensum, ut terrenus dicatur homo carnalis et terrena sapiens; qualis quidem non a Deo factus est primus homo, sed a se ipso per recessum a Deo. Verum juxta has expositiones non idem erit homo corpus habens animale, et homo terrenus; sicut eundem e diverso facit Apostolus hominem corpus habentem spirituale, et hominem coelestem.

Secundus homo de coelo, coelestis. Graeca constanter ad hunc modum legunt: *secundus homo Dominus, e coelo,* eamque lectionem edisserunt omnes Graeci tractatores. Nam et Theodoretus, omnium brevissimus, ita se legisse subindicat in transcursu dicens: *Erimus etiam participes gloriae Domini coelestis,* id est, Domini, qui e coelo est. Syra quoque versio sic habet: *Filius hominis secundus Dominus e coelo.* At aeque constanter Latini legunt id, quod habet nostra vulgata versio; quam lectionem Erasmus quoque censet veriorem, ut quae magis respondeat ei, quod praecessit: *de terra terrenus.* Imo Tertullianus Marcionis haeretici falsitatem traducit, lib. 5. adversus eum scripto, cap. 10., quod et superius pro novissimo Adam *Dominum posuerit novissimum;* et hic, nomine hominis suppresso, scripserit *secundus Dominus de coelo.* Ex quo loco Tertulliani quidam conjiciunt adjectionem vocis *Dominus* in Graecis codicibus reliquam esse ex corruptelis Marcionis. Quamquam nos Graecam lectionem minime rejicimus, ut quae nihil habeat periculi; distinguenda est autem et supplenda hoc modo: *Secundus homo,* nempe Christus *Dominus, e coelo est,* ideoque ἐπουράνιος, *coelestis.*

Porro Christum Dominum Apostolus secundum hominem vocat ea ratione, qua prius appellavit novissimum Adam. Cur autem dicat, eum esse de coelo, quaerenda ratio est. Ac primum constat, non ideo Christum dici de coelo, quod corpus e locis coelestibus attulerit, ut veteres haeretici Valentinus, Marcion et Apollinaris docuerunt, et nostro saeculo docent Anabaptistae. Namque secundum fidem catholicam Christus de terra corpus assumpsit, id est, de corpore B. Virginis, quod de terra erat. Unde S. Augustinus ait in enarr. Psalm. 56.: *Portabat terram Jesus, carnem, quam acceperat de terra,* videlicet matre sua. Sed de coelo esse dicitur juxta quorundam expositionem, quia divino prorsus ac coelesti miraculo conceptus est de Spiritu sancto, et natus ex Virgine. Quo sensu Prudentius in hymno Epiphaniae Christum canit *coelitus incorporatum,* quem tamen eundem statim post *cum carne terrestri* venisse testatur.

Verum hac ratione fuit etiam primus homo de coelo, quia, licet factus sit de limo terrae, non tamen sine grandi miraculo divinae virtutis, ut de eo peculiariter scriptum sit Luc. 3.: *qui fuit Dei.* Quin eadem ratione dicemus, etiam Isaac Patriarcham de coelo fuisse, quem, quia supra facultatem naturae conceptus fuit ex matre sterili, scribit Apostolus Gal. 4.: *natum fuisse secundum spiritum;* idemque fatendum erit de omnibus, quibus conceptus aut nativitas supra naturam contigit. Atqui *de coelo esse* ex mente Pauli ita proprium est Christo, ut non solum a primo homine, qui solus immediate de terra formatus est, eum discernat, verum etiam ab omnibus aliis.

Rectius igitur illi, qui sentiunt, secundum hominem Christum dici de coelo esse propter originem coelestem, quia, licet corpus habeat e terra, verusque sit homo ex homine natus, idem ipse tamen per unionem personalem humanae naturae cum divina vere Dei Filius est, ut qui natus sit ex Patre coelesti, id est, ex Deo. Sic exponunt plerique interpretes, tam Graeci, quam Latini, tametsi quidam eorum etiam priorem sensum adjungant. Exigunt autem hujusmodi intellectum et aliae Scripturae, similiter de Christo loquentes, ut Joann. 3.: *Nemo adscendit in coelum, nisi qui descendit de coelo;* et iterum: *Qui de coelo venit, super omnes est.* Qui et cap. 6. dicit, ac subinde repetit, se descendisse de coelo. Nec ob aliud ibidem se vocat panem, qui de coelo descendit, quam ut eo sermone, coelitus, id est, a Deo Patre naturam se accepisse, doceret. Ejusdem mysterii significatio est in illa parte symboli ecclesiastici: *Qui propter nos homines descendit de coelis.*

Generaliori quidem ratione de coelo est omne bonum, quatenus Deum habet autorem. Quo sensu baptismus Joannis erat de coelo, Matth. 21., sicut et ipse confitetur hac generali sententia: *non*

potest homo accipere quidquam, nisi fuerit ei datum de coelo, Joann. 3. Testatur etiam Jacobus Apostolus cap. 1., omne bonum esse *desursum, descendens a Patre luminum.* Et unus septem martyrum, de quibus 2 Machab. 7., linguam et manus amputandas proferens, ajebat: *E coelo ista possideo.* Sed hic intellectus praesenti loco non convenit. Hac enim ratione etiam primus homo de coelo erat, et caeteri omnes de coelo sunt.

Sensus igitur est: Secundus homo Christus Dominus, qui de coelo est, id est, divinam habens originem, utpote natus ex Deo, per resurrectionem factus est etiam corpore coelestis, id est, qualitates suae dignitati congruentes etiam secundum corpus accepit, factus scilicet immortalis, impassibilis, et omni ex parte gloriosus.

48. *Qualis terrenus, tales et terreni.* Quae dicit de duobus hominibus, primo et secundo, nunc ad caeteros applicat, quorum illi sunt principes. Irenaei interpres lib. 1. cap. 1., et Tertullianus de resurrect. carnis, cap. 49., Graeca voce retenta, legunt: *Qualis choicus, tales et choici.* Cyprianus vero sic legit: *Qualis ille de limo, tales et qui de limo,* lib. de zelo et livore, et de disciplina virginum, et ad Quirinum lib. 2. testim. 10., et lib. 3. testim. 11. Potest autem Apostoli sermo sic explicari: Qualis fuit primus homo, nempe terrenus, tales et nos sumus ejus posteri, scilicet terreni; vel quia corpus habemus, quod in terram solvi possit per mortem; vel, exponente B. Thoma quia mortalitatem, qua relabimur in terram, ex primo parente contraximus; vel denique, secundum alios, quia carnales sumus ac terrena sapimus.

Quarum trium rationum prima maxime contextui inhaeret. Nam terrenum interpretatur eodem modo in nobis et in primo homine, secundum illud, quod dictum est supra: *Primus homo de terra terrenus,* id est, habens corpus, quod ratione suae materiae esset in terram resolubile, et quidem subtractis alimentis necessario resolvendum. Non enim hic considerat Apostolus eam mortalitatem, quae est poena peccati, sed illam, quae erat hominis facti in animam viventem; tametsi utrumque, et mori posse, quod erat ante peccatum, et oportere mori, quod est ex peccato, sub uno nomine mortalitatis continetur, et prius in posteriori includitur.

Et qualis coelestis, tales et coelestes. Hoc est: Qualis est secundus homo, nempe coelestis, tales et nos, qui ad illum pertinemus, et quorum ille princeps est, erimus, id est, coelestes; utique secundum corpus per resurrectionem, uti superius expositum est, et alibi declarat Apostolus, ita de Christo loquens: *Qui reformabit corpus humilitatis nostrae, configuratum corpori claritatis suae,* Philipp. 3.

49. *Igitur, sicut portavimus imaginem terreni, portemus et imaginem coelestis.* Graeci codices sic habent: *Et sicut portavimus* sive *gestavimus imaginem terreni, portabimus,* sive *gestabimus imaginem coelestis.* Nam vox Graeca φορεῖν proprie significat gestare, quomodo vestem, annulum, sceptrum gestare quis dicitur. Graecis Syra consonant: *Et quemadmodum induimus imaginem illius, qui ex terra,* sive *ex pulvere, sic induemus imaginem illius, qui e coelo.* Atqui lectio nostra *portemus* apud omnes Latinos est, non solum expositores hujus epistolae, verum et alios. Sic enim legunt Tertullianus adversus Marcion. lib. 5. cap. 10., et de resurr. carnis, cap. 49., et Cyprianus omnibus locis supra citatis. Item Hieronymus, enarrans Jesaiae caput 52. et alibi, et Augustinus passim; imo et Irenaeus ejusve interpres lib. 5. cap. 9. Qui tamen omnes in eo cum Graecis conveniunt, quod illativam voculam: *igitur* non agnoscunt, ut nec Ambrosiaster, nec Sedulius, nec Haimo. Et quidem Tertullianus ita contendit pro sua lectione, ut diversam rejiciat. *Portemus enim, inquit,* ait priore loco, *non portabimus; praeceptive, non promissive.* Et in altero: *Portemus enim praeceptivo modo dicens, huic tempori loquitur,* etc.

Juxta hanc ergo lectionem Apostolus

doctrinae exhortationem intermiscet, admonens, ut, sicut in nobis peccando exhibuimus imaginem, id est, expressam valde similitudinem terreni Adam, qui primus peccavit, ita deinceps exhibeamus in nobis imaginem hominis coelestis, id est, Christi, per sanctam conversationem ac vitae novitatem eum imitantes, ut ad similem cum eo gloriam pervenire possimus.

Porro juxta lectionem Graecam continuatio doctrinae est de resurrectione, seu quaedam explicatio sententiae praecedentis, ut sensus sit: Et sicut gestavimus in nobis imaginem terreni Adam, quatenus etiam ipsi terreni facti sumus, et per hoc ei similes; ita quoque gestabimus in nonobis imaginem hominis coelestis, scilicet Christi, quatenus et ipsi secundum corpora coelestes erimus per beatam resurrectionem, proindeque futuri quaedam illius imagines. Sensus hic Graecorum interpretum est, Theodoreti, Theophylacti et Oecumenii, quorum duo priores eam lectionem, quae Latinorum est, aperte rejiciunt. *Graece enim,* inquit Theodoretus, φορήσομεν, *per praedicationem, non* φορήσωμεν, *admonitorie, ab eo dictum est.*

Similiter Theophylactus, posthabito sensu Chrysostomi exhortatorio (qui tamen utro modo legerit, non liquet), studiose monet, Apostolum indicative loqui de re futura; quale scilicet in resurrectione corpus accepturi simus. Pro quo sensu Oecumenius etiam Methodium testem adducit ex lib. de resurrectione. Mihi certe, scopum ac progressum disputationis Paulinae consideranti, Graeca vulgata lectio (licet in nonnullis exemplaribus Graecis, quae hodie exstant, diversum legatur) sincerior ac germanior apparet, nec solum praecedentibus consentanea, sed et his, quae proxime sequuntur.

50. *Hoc autem dico, fratres.* Hoc est, inquit, quod volo dicere.

Quia caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt, neque corruptio incorruptelam possidebit. Possidere, Graece κληρονομῆσαι, *haereditare, haereditate consequi.* Et pro *possidebit* praesentis temporis verbum est κληρονομεῖ, *haereditat, haereditate consequitur.* Juxta duplicem lectionem ejus, quod praecessit, variatur etiam hujus sententiae commentarius. Per hanc enim exponere vult Apostolus id, quod proxime dixit. Itaque priori lectioni, quae Latinorum erat, et exhortationem continebat, respondebit hic sensus: Caro et sanguis, id est, opera carnis, quae utique peccata sunt, Gal. 5, 19., non assequentur haereditatem regni Dei; neque corruptio, id est, peccatum, assequetur statum incorruptionis seu beatae immortalitatis. Nam corruptionis nomine peccatum aliquando significari, probat illud 2 Pet.: *Libertatem illis promittentes, cum ipsi sint servi corruptionis;* etsi verisimiliter eo loco non omne peccatum nomine corruptionis significetur. In hoc sensu metonymia est, qua opera carnis accipiuntur pro hominibus, qui carnis operibus addicti sunt, et corruptio, id est, peccatum, pro homine peccatore.

Caeterum posteriori lectioni, quae Graecorum erat, iste sensus respondet: *Caro et sanguis,* id est, homines ex carne et sanguine constantes, ideoque natura mortales, ut tales sunt, habere locum non poterunt in regno Dei; quasi dicat: In illa regni felicitate corpora jam non erunt, ut in hoc saeculo, quae mori et corrumpi possint. Qui sensus explicatur per id, quod sequitur: *Neque corruptio incorruptelam possidebit,* aut *possidet;* hoc est, nulla corruptibilitas erit in illo statu perfectae incorruptionis.

Hunc intellectum confirmant aliae Scripturae, quibus caro et sanguis accipitur pro homine mortali; ut Matth. 16.: *Caro et sanguis non revelavit tibi,* id est, nemo mortalium. Eph. 6.: *Non est nobis colluctatio adversus carnem et sanguinem,* id est, adversus homines mortales. Heb. 2.: *Quia pueri communicaverunt carni et sanguini, et ipse communicavit iisdem,* id est, humanam naturam assumsit mortalem. Item Eccles. 14.: *Generatio carnis et sanguinis,* id est,

hominum mortalium, *alia finitur, et alia nascitur.* Nec secus accipitur Galat. 1., dicente Paulo: *Non acquievi carni et sanguini;* quemadmodum illic ostendemus. Haec autem mortalitas et corruptibilitas ea debet intelligi, quae sit etiam communis homini, ut primum factus est in animam viventem, corpus habens animale, id est, posse mori, posse corrumpi.

Porro meminerunt utriusque sensus expositores, tam Graeci, quam Latini paene omnes, ac praeterea Augustinus in Epist. 146. ad Consentium, ubi praesentem locum Apostoli totum diligenter excutit, et hunc posteriorem sensum potiorem esse docet: *Quia,* inquit, *non de operibus, sed de modo resurrectionis loquebatur Apostolus,* cum haec scriberet. Rursusque eundem sensum probat lib. 1. retract. cap. 17., et lib. 2. cap. 3.

Est apud Latinos interpretes praeter hos duos et alius sensus non admodum alienus, ut per carnem et sanguinem intelligatur vita animalis, quae requirit usum ciborum et procreationem filiorum. Cujusmodi vitam post resurrectionem exspectant Judaei et Saraceni, et in universum Mahometani. Quem sensum amplectitur Cajetanus, qui etiam corruptionem interpretatur defluxum interni ac naturalis humidi. Cum autem sensus omnes praedicti probabiles sint et Catholici, perperam sane veteres quidam haeretici istis Apostoli verbis significatum putarunt, quod non resurgent caro et sanguis secundum substantiam, sed in spiritum, vel aërem, vel in aethereum corpus transmutata. Non de substantia, sed de qualitate carnis et sanguinis Apostolo sermo est. Atque eum sensum erroneum refellit Augustinus in plerisque locis ante citatis. Valet autem in primis ad istum errorem elidendum id, quod Christus post resurrectionem de suo corpore dixit ad discipulos: *Palpate, et videte, quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere,* Luc. 24.; et quod in symbolo nos credere confitemur *carnis resurrectionem.*

51. *Ecce, mysterium vobis dico.* Hic jam alterius quaestionis, quae de modo et ordine resurgendi mota fuerat, explicationem aggreditur Apostolus. Praefatur autem, aperire se mysterium, id est, magnum aliquod arcanum religionis Christianae, quod ante eum a nemine fuisset ita clare explicatum. De hujus mysterii intellectu deinceps amplius aliquid dicemus.

Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur. Hujus loci variae fuerunt olim et etiamnum exstant lectiones, de qua varietate consulendus est in primis Hieronymus in Epistola ad Minerium et Alexandrinum num. 152., ubi ad eam rem Graecos citat autores, quorum alii aliter legunt hunc locum, alii varietatem ipsam indicant. Legendus item Augustinus lib. 20. de civit. Dei, cap. 20., et ad Dulcitium quaest. 3., et Epistol. saepe citata ad Consentium; itemque Pelagius et Oecumenius in commentariis.

Ex quibus colligere est tres diversas lectiones, quarum una est haec nostra vulgatae versionis. Secunda: *Omnes quidem non dormiemus, omnes autem immutabimur.* Tertia secundae ex diametro opposita: *Omnes quidem dormiemus, non omnes autem immutabimur.* Quas omnes tres referunt Hieronymus et Pelagius, primam et tertiam Augustinus tribus locis memoratis, secundam et tertiam Oecumenius.

Harum lectionum prima frequentior erat in Latinis codicibus, in quibus et hodie sola reperitur; in nonnullis autem erat Graecis, Hieronymo teste in calce dictae epistolae. Sed nec hodie in ullis Graecis habetur. Tertia in paucioribus erat Latinis. Secunda et tertia ferebatur in Graecis, ut Hieronymus, Pelagius et Oecumenius testantur.

Verum hodie Graeci codices plerique omnes, adstipulante Syriaco textu, secundam exhibent lectionem; certe Robertini nullam aliam annotant. Ea vero, quae scripta est ad marginem Complutensium, et ex iis Regiorum: Πάντες μὲν οὖν κοιμηθησόμεθα, ἀλλ᾽ οὐ πάντες ἀλλαγησόμεθα, hoc est, *omnes quidem igitur*

dormiemus, sed non omnes immutabimur, mutato videlicet οὐ in οὖν, merito suspecta est. Nam post illa verba: *Ecce, mysterium vobis dico*, nullo modo convenit illativus sermo: *Omnes quidem igitur dormiemus.*

Eadem porro secunda lectio Chrysostomi est et Theophylacti; imo et Theodoreti, quod ex ejus expositione facile est conjectare, licet textum nescio quis apposuerit nostrae vulgatae versionis, non eo tantum loco, sed per totum commentarium. Adeoque miror, Acacium Caesariensem, cujus verba recitat Hieronymus, affirmare, lectionem, quae habet: *Omnes quidem dormiemus* etc., in pluribus Graecorum codicibus inveniri; praesertim cum isti jam memorati, quos fere solos habemus e Graecis antiquioribus Epistolarum Pauli interpretes, illius lectionis omnino non meminerint.

Sed et alii Graeci his anteriores eadem cum ipsis usi sunt lectione. Primum Origines semel et iterum in 3. vol. enarrationis ep. 1. ad Thess. (cujus verba sunt apud Hieronymum in epist. antedicta), ac rursus in lib. advers. Marcion. scripto, qui in Vaticano exstat nondum typis excusus. Item Theodorus et Apollinarius, ibidem ab Hieronymo allegati; necnon Justinus, seu quisquis autor (fuit enim Origine posterior), ad Orthodoxos quaest. 61. et 109.

Inter Latinos quoque legit ad eundem modum ipse Hieronymus in comment. Jesai. 31., nisi quod pro *dormiemus* dixit *resurgemus*. *De Sanctis*, inquit, *scriptum est: Non omnes quidem resurgemus, sed omnes immutabimur.* Idque consonat iis, quae scribit idem Hieronymus in epist. ad Marcell. num. 148., simpliciter asserens, immutationem sanctorum, qui reperiuntur vivi in adventu Domini, futuram sine morte, *qua corpus ab anima deseratur.*

Sed nunc breviter sensum reddamus singularum lectionum.

Prima, quae Latinorum est codicum, facilem et obvium habet sensum, omnes quidem homines (licet hoc Tertullianus et alii quidam specialiter restringant ad mortuos), tam malos, quam bonos, resurrecturos esse, sed non omnes immutandos in statum beatae ac gloriosae immortalitatis.

Tertia quoque lectio non dissimilem habet sensum, omnes homines dormituros esse somnum mortis, et inde suscitandos, sed non omnes immutandos; ut dictum est.

Ad secundam lectionem quod attinet, scito, sensum non mutari, sive legas: *Omnes quidem non dormiemus*, qui ordo verborum in Graeco est; sive (quomodo legit Hieronymus et plerique Latine vertunt): *Non omnes quidem dormiemus.*

Sensum autem Graeci interpretes reddunt hujusmodi: Non omnes quidem nos fideles et sancti dormiemus, id est, moriemur; non enim illi dormient, qui in adventu Domini superstites invenientur; sed tamen omnes sine exceptione immutabimur in statum beatae immortalitatis; omnes, inquam, fideles et sancti

Hanc autem esse veram et germanam Apostoli scripturam (ut, salvo meliore judicio, dicam, quod mihi videtur), his rationibus suaderi posse puto.

Primum, quia de sola bonorum resurrectione Paulus agit hoc capite, quemadmodum et Christus in Evangelio, Sadducaeorum haeresin refellens; quod et in praecedentibus non semel admonui. Nam quaecumque disseruit hactenus, et quae deinceps dicturus est usque ad finem capitis, ad spem resurrectionis confirmandam pertinent, qua futurum sit, ut mors penitus aboleatur. At secundum reliquas duas lectiones praeter illud suum institutum, velut ex abrupto, mentionem huc interserit de resurrectione, quae etiam malis est communis. Quam tamen si vellet significare, non omnino de malis et impiis, deque aeterno supplicio, quod eos manet, aliquid expresse dicere praetermisisset, ut alibi Scriptura solet exprimere, quum de resurrectione et judicio omnibus communi loquitur, velut Dan. 12., Matth. 13. et 25., Joann. 5., velut

etiam ipse Paulus expressit Rom. 2. et 2 Cor. 5.

Secundo, quia juxta Latinorum sensum potius dixisset in tertia persona: *Omnes quidem resurgent, sed non omnes immutabuntur.* Nam satis incongruens atque extra morem Apostolici sermonis id esse videtur, ut, de reprobis agens, utatur verbo primae personae; quale est illud: *Non omnes immutabimur,* id est, aliqui nostrum non immutabuntur, sed in aeterna manebunt corruptione; cum utique soleat Apostolus ubique electis suam personam adjungere. Quod inter alia argumentum est Cajetani, Graecam lectionem probantis.

Tertio, quia non cohaeret hic sermo: *Non omnes immutabimur in momento, in ictu oculi,* etc. Oportet enim hyperbaton facere, ut illud: *Omnes quidem resurgemus,* referatur ad hanc partem: *in momento,* etc., sitque media parenthesis: *sed non omnes immutabimur.* Atqui secundum lectionem Graecorum optime sententia cohaeret: *Omnes immutabimur, in momento, in ictu oculi.*

Quarto, quia cum hujus lectionis sententia valde convenit id, quod statim post subjicit: *Mortui resurgent incorrupti, et nos immutabimur,* utique significans, diversos fore eos, qui ex mortuis resurgent ad incorruptionem, ab illis, qui vivi reperientur, ac nihilominus immutabuntur. Nam incorruptionem beatam illic omnino intelligendam esse, eo loco docebimus.

Quinto, quia post illud: *et nos immutabimur,* continuo subjungit Apostolus: *Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem,* etc., quod certe magis ad eos videtur pertinere, qui vivi tunc reperientur, nec morte consumpti corruptique erunt, etsi corruptibiles, quam ad eos, qui jam ante mortui in corruptionem devenerunt; quemadmodum illic ex alterius loci collatione monstrabimus.

Denique plurimum facit ad hanc lectionem stabiliendam ejusdem Apostoli locus 1 Thess. 4., qui sic habet: *Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quia nos, qui vivimus, qui residui sumus in adventum Domini, non praeveniemus eos, qui dormierunt;* et iterum: *Mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi; deinde nos, qui vivimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis,* etc. Qui quidem locus huic, ut in Graeco legitur, persimilis est, adjunctis simul iis, quae hic sequuntur; cum e diverso perdifficile sit horum locorum alterum cum altero conciliare, si lectionem, quae Latinorum est, hic sequi voluerimus. Sane etiam B. Thomas in fine lect. 8. fatetur, id, quod Graeci legunt, iis consonare, quae scribit Apostolus in epist. ad Thess. Accedit et alius locus ejusdem Apostoli 2 Cor. 5., ubi rursus insinuat, aliquos non dormituros; scilicet eos, qui, veniente Domino, *vestiti* corpore *et non nudi invenientur.*

His omnibus adde, quod facilior ac proclivior est mutatio Graecae lectionis in Latinam, velut prima facie magis apparentem ac verisimilem, quam contra Latinae lectionis in Graecam. Fit enim plerumque, ut, ubi variant codices, ea lectio germanior sit, quae specie tenus a vero seu verosimili remotior est, ideoque variationi magis obnoxia. Satis, ut arbitror, ostendunt haec, quae dixi, nequaquam improbabilem esse Graecorum codicum lectionem, imo vero multis modis probabilem; tantum abest, ut temeritatis ac proterviae sit accusandus, qui eam sequatur aut probet, quemadmodum accusat in suo comment. Catharinus, ipse potius inconsiderati ac temerarii in ea re judicii condemnandus.

Sed jam quaeritur, an secundum Graecam lectionem fatendum sit, non omnes homines esse morituros, et proinde nec omnes resurrecturos; utpote eos, quos viventes deprehendet adventus Domini. Fatentur hoc Graeci, Chrysostomus Theophylactus et alii suorum codicum lectionem secuti, quam in eum sensum accipiunt, quem superius attuli, non omnes morituros esse, sed omnes immutandos. Cui sententiae praeter alia Pauli loca superius allegata, 1 Thessal. 4. et 2 Cor.

5., suffragari videatur etiam illa fratrum, id est, fidelium opinio, Joannem non moriturum, eo, quod mansurus esset, donec veniat Dominus, Joann. 21., tamquam valeat sequela: Manebit in vita usque ad adventum Domini; ergo non morietur.

Porro cum Graecis sentiunt ex Latinis Tertullianus lib. de resurr. carnis, cap. 41. et 42., et Hieronymus, ut ante dixi, in Epist. ad Marcellam, qui locus totus in glossam ordinariam relatus est, licet idem Hieronymus, ad Minerium et Alexandrum scribens, in diversam sententiam magis propendeat. Subscribit eidem sententiae Cajetanus non hoc solum loco, sed et alibi, ut in comment. 2 Cor. 5., 1 Thess. 4., 2 Tim. 4. et Act. 10. Estque notandum, Graecos etiam reprobis facere commune, quod non omnes sint morituri. Quod et Cajetanus sentit, maxime propter symbolum et Scripturas, quae tradunt, Christum judicaturum vivos et mortuos.

Porro Latinorum communis in diversum sententia est, eademque multis Scripturarum testimoniis subnixa, quae, sicut a morte nullum excipiunt mortalem, ita nec a resurrectione quemquam excipi sinunt; cum certissime tenendum sit, omnes mortuos ad vitam resuscitandos esse. Sunt autem praecipuae Scripturae, quae moriendi necessitatem referunt ad peccatum originale; quod cum infecerit totum genus humanum, etiam totum in mortem trahi, quae poena est illius peccati, consequenter docent. Hinc est illa primi parentis maledictio totum genus comprehendens: *Pulvis es, et in pulverem reverteris,* Gen. 3. Cujus sententiae generalitatem Paulus exponens, Rom. 5. testatur, *mortem in omnes homines pertransiisse per unum hominem, in quo omnes peccaverunt.* Quin et superius hoc ipso capite sic loquitur: *Et sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur.* Ex quo consequens videtur juxta sensum, quem illic dedimus, omnes homines morituros esse, et omnes electos resurrecturos. Quod et postea docet comparatione seminis: *Tu,* inquit, *quod seminas, non vivificatur, nisi prius moriatur.* Quibus argumentis ex hoc capite sumptis utitur Augustinus lib. 20. de civit Dei, cap. 20., ad id probandum, quod ei tunc fortasse videbatur probabilius, a morte neminem exceptum fore.

Cum hac autem sententia quemadmodum conciliari possit lectio Graeca praesentis loci, quae videtur Augustino fuisse ignota, conatur ostendere Oecumenius ex quorundam etiam Graecorum interpretatione, scribens in hunc modum: *Alii vero dicunt, Apostolum dixisse:* Non dormiemus, *de longa morte, quasi corruptione ac dissolutione opus sit. Siquidem in puncto temporis subitoque impetu et mori et resurgere, dormitionem esse negant.* Ac rursus infra: *Istud:* Non omnes dormiemus, *hoc modo oportet accipere, quod non dormiemus diuturna dormitione, ut opus sit sepulcro ac solutione ad corruptionem; sed brevem mortem sustinebunt, qui tunc reperientur.* Haec ille non improbabiliter. Neque enim dixit Apostolus: *Non omnes moriemur,* sed: *Non omnes dormiemus.* Atqui dormire in hac phrasi Scripturae non est mori, sed mortis somno teneri, veluti quadam quiete, quae mortem consequatur. Unde fideles defuncti in Christo quiescere dicuntur propter moram et continuationem temporis post mortem. Quare qui reperientur viventes in adventu Domini, mortem quidem gustabunt; verum quia statim reviviscent, somnum mortis non capient; sed erit eis mors illa momentanea velut nictus dormitantis. Hinc sequitur, et illam Graecae lectionis expositionem, quam supra diximus a Graecis adferri, *non omnes dormiemus,* id est, moriemur, haud plene reddere, quod ea lectione significatum est.

Caeterum putabit aliquis, huic sensui, quem ex Oecumenio retulimus, illud obstare, quod praefatus est Apostolus dicens: *Ecce, mysterium vobis dico.* Quid enim mysterii est, si illi, qui tunc vivi reperientur, dicantur morituri quidem, sed non detinendi in morte? quum, non de-

tinendos esse, res ipsa aperte loquatur, judicio generali tunc futuro. Respondeo, Paulum non in eo ponere mysterium, quod mortui non sint in morte detinendi; sed quasi interrogatus a Corinthiis dicentibus: Audimus, quae loqueris de resurrectione mortuorum, quod eorum corpora seminata in terra resurgent gloriosa, spiritualia, coelestia. At nobis quid fiet, aut aliis post nos, qui vivi in adventu Domini reperientur quorum proinde corpora non fuerint seminata in terra? Numquid ea remansura sunt, ut erant, ingloria, animalia, terrestria?

Occurrit interrogationi, declarans mysterium ac dicens, illos nihil minus habituros istis, qui dormierunt. Etsi namque eorum corpora non erunt in terra more seminis mortua ac putrefacta, futurum nihilominus, ut una cum aliis, quae e terra surrectura sunt, immutentur, easdem cum illis qualitates acceptura. Breviter ergo sententia Pauli est: Quamvis *non omnes dormiemus* in terra, praeventi a judice, *tamen omnes immutabimur;* et quidem omnes simul *in momento* etc., prout sequitur. Et hoc est mysterium, quod vobis dico.

Jam si quaeras, quo loco sit habenda eorum opinio, qui, licet non dubitent, omnes mortuos resurrecturos esse, propter ea tamen, quae hic et ad Thessal. ab Apostolo scribuntur, sentiunt cum Graecis, non omnes homines esse morituros (qua de re ex professo disputavimus ad dist. 43. lib. 4. sent.); paucis hic respondemus, in ea sententia nihil esse periculi. Nam et Latini patres, qui diversum senserunt, nusquam eam damnarunt. Imo Hieronymus in utramque partem scripsit, et quidem magis asseveranter pro ea, quae Graecorum est. Sed et Augustinum nihil hujus quaestionis apud se definitum habuisse, constat tam ex iis, quae scripsit prius ad Mercatorem, postea ad Dulcitium, quam ex lib. 2. retract., cap. 33., ubi repetens ex lib. 2. de baptism. parvul., cap. 31. ista verba: *Hoc quibusdam in fine largietur, ut mortem repentina commutatione non sentiant: Haec,* inquit, *dixi, servans locum diligentiori de hac re inquisitioni. Aut enim non morientur, aut de vita ista in mortem, et de morte in aeternam vitam celerrima commutatione, tamquam in ictu oculi transeundo, mortem non sentient.* Sic ille. Nec illud ignotum, quod super hac quaestione scriptum legitur in lib. de Ecclesiasticis dogmat., cap. 7., ubi cum autor communem Latinorum sententiam posuisset, ita subjecit: *Verum quia sunt et alii aeque catholici et eruditi viri, qui credunt, anima in corpore manente, immutandos ad incorruptionem et immortalitatem eos, qui in adventu Domini vivi invenientur, et hoc eis reputari pro resurrectione ex mortuis, quod mortalitatem immutatione deponant, non morte; quolibet quis acquiescat modo, non est haereticus, nisi ex contentione haereticus fiat. Sufficit enim in Ecclesiae lege, carnis resurrectionem credere futuram de morte.* Haec ille, simul indicans, quid ad testimonia partis affirmantis probabiliter responderi posset ab iis, qui negantem sustinere vellent. Tametsi illum librum non esse B. Augustini, quod a multis creditum est, sed Gennadii presbyteri, pro comperto habemus.

Sed quaeret aliquis, si morientur, quos adventus Domini vivos inveniet, quo tandem modo sint morituri. Quidam existimant morituros in ipso raptu, quo, sicut dicitur 1 Thess. 4., rapientur *obviam Christo in aëra,* Deo videlicet eos exstinguente eadem virtute, qua statim excitaturus est; quemadmodum indicat Augustinus lib. 20. de civit. Dei, cap. 20. Sed hoc cur minus sit probabile, dicemus in illius Epist. commentario. Quamquam et raptus tantum erit electorum. Verisimilius autem est, modum mortis generalem et omnibus tam electis, quam reprobis communem fore.

Nec apparet, quid convenientius et verius dici possit, quam quod ignis conflagratorius, ut eum vocant Theologi, qui secundum Scripturas antecessurus est judicem, omnes viventes comprehendet,

cruciaturus malos, purgaturus bonos; qui denique simul omnes, bonos ac malos, exanimaturus sit, illico vitae restituendos ac judicio sistendos. Qua de re pluribus egimus super 4. sentent. dist. 47. Hujus autem modi mentionem apud Augustinum non fieri, nihil mirum est, cum ille mundi conflagrationem ac renovationem ponat extremo judicio ac mortuorum resurrectione posteriorem, in fine lib. 20. de civitate Dei et alibi, contra, quam sentiunt alii plerique. Sed de his sermo nobis redibit, ut ventum erit ad dictum locum Epist. 1. ad Thessal.

Illud postremo notandum, cum dicit Apostolus: *Non omnes dormiemus,* eum non adstringere sermonem ad homines sui temporis, tamquam sentiat, esse ex illis aliquos, qui non sint dormituri, atque per hoc significet, adventum Domini non ultra differendum, quam illi vivant. Etenim hujusmodi intellectum, subortum etiam ex verbis, quae scripsit 1 Thess. 4., excludit ipsemet in 2 Thess. 2., dicens: *Ne terreamini, quasi instet dies Domini, quoniam, nisi venerit discessio primum,* etc. Sed generatim loquitur in persona electorum, comprehensis etiam iis, qui post se futuri essent usque ad tempus adventus Dominici, quod incertum habebat; ac si planis apertisque verbis diceret: Non omnes electi dormient somno mortis; omnes tamen immutabuntur in statum beatae immortalitatis, ut, sicut in superioribus dictum est, corpus ex corruptibili, inglorio, infirmo et animali, fiat incorruptibile, gloriosum, validum et spirituale, denique ex terreno coeleste.

52. *In momento,* Graece ἐν ἀτόμῳ, *in indivisibili.* Tertullianus, Graeca voce retenta, legit: *in atomo,* locis supra citatis. Id alii punctum temporis vocant.

In ictu oculi, Graece: ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, voce translata ab ictu seu potius jactu, qualis est teli aut fulminis. Nam et ex Syriaco alius ictum, alius jactum transtulit. At olim in quibusdam codicibus, teste Hieronymo et Didymo, cujus verba refert Hieronymus in Epist. ad Minerium et Alexandrum, legebatur ἐν ῥοπῇ, quo vocabulo motus significatur, ut est inclinatio lancis in libra. Unde Tertullianus latine legit: *in momentaneo oculi motu.* Erasmus, sive hanc, sive illam vocem attendens, vertit: *in momento oculi.* Suspicantur Laurentius et Faber, interpretem vertisse: *in nictu oculi;* tamquam sit allusio ad dormitionem, cui nictus opponitur. Porro Chrysostomus et Theophylactus palpebrae motum hic accipiunt, Theodoretus motum pupillae, quod est probabilius. Iste enim proprie est oculi motus, idemque ad denotandum id, quod in tempore minimum est, aptissimus.

Igitur haec duo: *in momento,* et *in ictu oculi,* Paulo summam celeritatem significant, hoc est, instantaneam. Sunt autem referenda secundum Latinam partis superioris lectionem ad verbum *resurgemus.* Sed melius atque commodius secundum Graecam lectionem ea referas ad proximum verbum *immutabimur.* Ut sensus sit, illam immutationem omnium electorum in statum incorruptibilem, non exigere moram temporis, quo fiat ac perficiatur (erit enim opus divinae virtutis, cujus actionem nulla remoratur ineptitudo materiae); proinde posse fieri, imo Dei voluntate futurum, ut peragatur in puncto temporis, id est (ut scholae loquuntur) in instanti. Id vero non tantum de singulis immutandis, id est, electis accipiendum est, sed de omnibus simul. Non enim id solum sentit, uniuscujusque eorum immutationem instantaneam fore sic, ut absque praevia dispositione statim ac perfecte glorificentur corpora singulorum; sed omnes electos, tam eos, qui vivi reperientur, quam qui antea mortui fuerint, uno eodemque puncto temporis ad gloriam immutandos.

Jam ipsa corporum resurrectio, cui in omnibus electis resurgentibus conjuncta erit immutatio, num similiter in instanti futura sit, si quaeratur, respondeo cum S. Thoma commentante in hunc locum, eam instantaneam fore quantum ad unionem animarum cum corporibus attinet; non instantaneam vero, sed subitaneam ac

brevissimi temporis, quoad pulverum collectionem; quae cum sine motu locali fieri nequeat, oportere, ut tempus aliquod intercedat. Hic locus satis evidenter ostendit, omnes electos simul eodemque momento gloriam corporum suorum adepturos, et, siquidem omnes morituri sint, omnes simul resurrecturos; proinde, quod supra vers. 23. dictum est: *omnes vivificabuntur, unusquisque in suo ordine,* male a quibusdam de ordine temporis exponi. Quod autem dicitur 1 Thess. 4.: *Mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi, deinde nos, qui vivimus,* etc., quomodo non sit huic loco contrarium, ex ejus commentario patebit.

In novissima tuba. Hoc est, ad ultimam tubam, canente ultima tuba, quam 1 Thess. 4. vocat tubam Dei et vocem Archangeli Dei. De qua etiam Dominus, Matth. 24.: *Et mittet* (Filius hominis) *angelos suos cum tuba et voce magna,* et Joann. 5.: *Omnes, qui in monumentis sunt, audient vocem ejus,* nempe Filii hominis. Vocatur enim vox Filii hominis, id est, Christi, quod ipsius jussu sit excitanda. Vocatur etiam *clamor* in parabola decem virginum, Matth. 25. Significatur autem metaphorice signum aliquod universale, *evidentissimum et praeclarissimum* (ut vocat Augustinus Epist. 120. ad Honoratum, cap. 34.), quo, velut instrumento quodam divinae virtutis, omnes mortui suscitandi sint ad vitam et convocandi ad tribunal judicis Christi, quomodo tubae sonitu solebat olim populus convocari. Qua de re praeceptum exstat Num. 10. Hinc illud apud Prophetam: *Canite tuba in Sion, vocate coetum, congregate populum,* Joel. 2. Erit autem hoc signum, ut est verisimile, vehementissimus quidam sonitus, angelorum ministerio per universum orbem terrarum diffusus, qui quidem ad excitandos mortuos ita valeat, quomodo valuit ad excitandum a morte Lazarum vox illa Domini: *Lazare, veni foras,* Joann. 11. Qua de re plura diximus ad distinct. 43. lib. 4. sent.

Theophylactus existimat, tubam Paulo *nihil aliud esse, quam jussum et nutum Dei omnia penetrantem.* S. Thomas etiam Gregorio adscribit, tubam *nihil aliud designare, quam praesentiam Christi mundo manifestatam.* Sed cum Scriptura, adventum Domini describens, toties tubae et vocis meminerit, moxque Paulus iterum subjungat: *Canet enim tuba,* certe videtur, praeter praesentiam ac jussum Domini, externum ac vehemens aliquod signum denotari, quale jam descripsimus.

Cur autem novissima tuba vocetur, eam adferunt rationem Didymus apud Hieronymum in epist. ad Minerium et Alexandrum, et Oecumenius et alii, quorum meminit Theophylactus, quia septem tubae commemorantur in Apocal. Joann., cap. 8., quarum sex non excitant mortuos, sed viventes affligunt et interimunt; septima vero tuba, quae et ultima, de qua Apoc. 11., regnum Christi annuntiat et tempus resurrectionis atque judicii mortuorum. Sed ad Apocalypsim, quae post mortem Pauli scripta est, respicere Paulus hoc loco non potuit. Nec vero septima tuba mortuos excitatura dicitur in Apocalypsi; sed, quid brevi post eam futurum sit, indicatur. Sunt, qui novissimam tubam interpretentur, extremum tubae signum; quasi non plures tubae, sed ejusdem tubae plura sint signa, quorum hoc sit extremum.

Nobis eorum expositio magis probatur, qui tubam novissimam intelligunt, non quam aliae tubae aut ejusdem tubae alia signa praecesserint, sed quam alia nulla sequatur; aut potius, quae finem saeculi diemque novissimum adesse nuntiet; ac si dicat: Canente tuba, extremi temporis ac judicii nuntia. Refertur autem et haec pars eodem, quo praecedens, id est, juxta probabiliorem lectionem versus antecedentis ad verbum *immutabimur.* Porro quae sequuntur, pertinent ad explicationem eorum, quae dicta sunt.

Canet enim tuba. In multis mss. tantum legitur: *Canet enim.* Pro quo Graece σαλπίσει γάρ, id est, (ut uno verbo Latine reddatur) *buccinabit enim*, vel *tu-*

babit enim, quo posteriore modo vertit Origenis interpres tract. 30. super Matth. Ambiguum est autem in nostra lectione, *tuba* situe primi casus, ut plerique sumunt, an postremi. Nam utique Graecum verbum σαλπίζειν tuba canere significat, et subaudiri potest ex epist. ad Thess. Archangelus. Aut certe impersonaliter, id est, absque personae significatione poterit accipi verbum *canet,* seu malis *clanget,* hoc* sensu: Tubae cantus seu clangor edetur, perstrepet. Qui loquendi modus non est infrequens in Scripturis. Exempla sunt Luc. 6.: *Dabunt in sinum vestrum,* et 12.: *Animam tuam repetunt a te.* Quid vero per tubae cantum intelligatur, jam expositum est.

Hanc partem in quibusdam libris videre est inclusam parenthesi, ut ea, quae sequuntur: *Et mortui resurgent incorrupti, et nos immutabimur,* superioribus adjungantur, initio periodi facto ab illa parte: *In momento* etc. Juxta quam distinctionem haec erit sententia: *in momento, in ictu oculi, in novissima tuba,* simul haec duo fient: *et mortui resurgent incorrupti, et nos immutabimur.* Quae quidem distinctio paene necessaria est interpretantibus hunc locum secundum lectionem Latinam illius partis: *Omnes quidem* etc. At vero secundum quod in Graeco legitur, melius et commodius ei sequens asyntheton annectitur uno contextu, prout nos interpretati sumus. Quocirca nobis hac parenthesi nihil est opus, cum sine ea rite procedat oratio.

Et mortui resurgent incorrupti. Hebraismum observa: *Canet tuba,* et *mortui resurgent,* id est, canente tuba, mortui resurgent. Sic in Psalm. 103.: *Auferes spiritum eorum, et deficient. Emittes spiritum tuum, et creabuntur,* id est, auferente te spiritum eorum, deficient; emittente spiritum tuum, creabuntur seu recreabuntur. Est igitur sensus, eos, qui mortui erunt et in Christo dormientes, ad sonitum tubae suscitandos ac resurrecturos esse incorruptibiles, hoc est, immortales et impassibiles. Nam significatur incorruptio perfecta, quam dotem impassibilitatis appellant Theologi, id est, quae omnem offensivam passionem excludat; eadem scilicet, quae supra vers. 42.: *Seminatur in corruptione, surget in incorruptione,* et vers. 50.: *Neque corruptio incorruptelam possidebit.* Atque hunc intellectum praesentis loci palam exigit Apostoli probatio, quam mox adfert ex Propheta dicente: *Absorpta est mors in victoria* etc. Quibus accedit, quod incorruptionem Scriptura semper accipit in bono, nec usquam reprobis eam attribuit, sed solis electis; ut proinde commentarius eorum, qui partem hanc de omnibus mortuis interpretantur, etiam malis, quos incorruptos fore dicunt, quia mori non poterunt, nobis parum probabilis videatur.

Et nos immutabimur. Cohaeret cum praecedentibus hoc modo: Canente tuba, mortui resurgent incorrupti, et nos immutabimur. Sentit enim, ad cantum tubae futurum simul utrumque. Hujus autem partis sensus est: Et nos, qui in adventu Domini reperiemur viventes, ideoque non resurgemus una cum mortuis (intellige e somno mortis, sicut illi), simul tamen cum illis immutabimur ad eundem statum incorruptionis. Loquitur enim Apostolus, uti superius, in persona justorum atque electorum, quos vivos adventus Domini deprehendet; quemadmodum loquitur, et quidem expressius 1 Thess. 4., dicens: *Nos, qui vivimus, qui residui sumus in adventum Domini, non praeveniemus eos, qui dormierunt;* et iterum: *Deinde nos, qui vivimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis* etc.

Porro Graeci commentatores, adstipulante Cajetano, tam hunc locum, quam eum, qui est ad Thessal., sic accipiunt, tamquam sentiat Apostolus, eos, qui vivi reperientur, absque morte media commutandos in statum incorruptibilem; quasi diceret: Nos, etsi non resurgemus, sicut illi, quia non erimus mortui, immutabimur tamen ut illi. Verum supra docuimus ex Oecumenio, sic Apostolum intelligi posse, ut non a morte, sed a somno mortis excipiat eos, qui in adventu Christi super-

stites erunt. Denique patet ex sensu, quem dedimus, id, quod dicit: *et nos immutabimur,* non dissonare ab eo, quod prius dixit secundum Graecam lectionem: *omnes autem immutabimur.* Omnes enim electi immutabimur; sed nos, quia non dormiemus, immutabimur tantum.

53. *Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem.* Interpretatur immutationem, quam dixit. Ea namque fiet, dum corruptibile hoc corpus, ablata corruptibilitate, induet, id est, assumet et accipiet incorruptibilitatem illam beatis propriam.

Et mortale hoc induere immortalitatem. Repetit idem aliis verbis. Quamvis enim differant corruptibile et mortale, sicut annotat Theophylactus, quod mortale de solis dicatur animatis, corruptibile etiam de inanimatis; hoc tamen loci, ubi de humanis corporibus sermo est, fere pro synonymis usurpantur, nisi quod mors, a qua dicitur mortale, sit terminus corruptionum praecedentium. Alioquin etiam omnis corruptio, quatenus ad imperfectum mutatio, mors quaedam est. Ut autem incorruptio, nominata in priori membro, sic et immortalitas ista solis competet electis. Admonent interpretes, Apostolum cum demonstratione et emphasi dicere: *hoc corruptibile, et hoc mortale,* ne quis corpora propter qualitates, quas sortientur a prioribus longe diversas, diversa fore suspicetur, et non eadem. Notandum est autem, utrumque membrum peculiariter ad eos referri, quos dies Domini viventes inveniet, quorum in persona dixit: *Et nos immutabimur.* Nam de mortuis jam dixerat, quod *resurgent incorrupti.*

De his vero, quasi non morituris, quos tamen immutandos dixit, nunc prosequitur sermonem, dicens, quod in eis corpus hoc corruptibile et mortale, tametsi non corruptum, nec mortuum, induet incorruptionem et immortalitatem, quia videlicet tabernaculum corporis illorum non deponetur in terram, secundum id, quod ait Apostolus Petrus 2. epist. 1.: *Velox est depositio tabernaculi mei;* sed statim in adventu Domini immortalitatis stola donabitur, ut sic quodammodo fiat, quod Paulus optare nos dicit 2 Corinth. 5., cum ait: *In hoc ingemiscimus, habitationem nostram, quae de coelo est, superindui cupientes;* ac rursum: *Qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus gravati, eo, quod nolumus exspoliari (tabernaculo corporis nostri) sed supervestiri,* scilicet immortalitate, *ut absorbeatur, quod mortale est, a vita.* Qui locus omnino cum isto conferendus est; facit enim ad ejus intelligentiam. Unde et hic de mortalitatis absorptione mox sequitur:

54. *Cum autem mortale hoc induerit immortalitatem.* Graeca et Syriaca repetunt utrumque: *Cum autem corruptibile hoc induerit incorruptionem, et mortale hoc induerit immortalitatem.* Atque eo modo citant hunc locum Cyprianus ad Quir. lib. 3. testim. 58., et Augustinus variis locis, quae paulo post indicabimus. Sunt et mss. codices vetusti, quorum unus mihi visus, qui sic legant: *Cum autem corruptum hoc induerit incorruptionem, et mortale hoc* etc. Suffragantur item veteres concordantiae.

Tunc fiet sermo, qui scriptus est. Tunc et eo ipso *fiet,* implebitur, haec Scriptura.

Absorpta est mors in victoria. Graece εἰς νῖκος, *in victoriam,* vel *ad victoriam;* Augustinus passim legit: *in victoriam.* Hieronymus alicubi: *in contentione,* ut in commentario Osee 13., necnon Hilarius lib. 11. de Trinit. Alii: *in contentionem,* ut Tertullianus lib. de resurrect. carn., cap. 51. et 54., et Cyprianus in test. proxime citato. Sed haec varietas vulgatior est in parte sequenti. Accidit autem ex variata Graeca voce, quae cum diphthongo scripta νεῖκος contentionem significat, sine diphthongo νῖκος victoriam. Caeterum ubi scriptus sit ille sermo, statim investigabimus, postea sensum dicturi.

55. *Ubi est mors victoria tua? ubi est mors stimulus tuus?* In Graeco legitur hoc ordine et ad hunc modum: *Ubi*

tuus mors stimulus? ubi tua inferne victoria? Legunt eodem ordine Syrus interpres, Irenaeus lib. 5, cap. 13., Tertullianus de resurr. carnis, cap. 47. 51. et 54., et Cyprianus loco supra dicto. Sed sciendum, multos pro *victoria* legere *contentionem*, cui Graecum νεῖκος respondeat, ut Tertullianum, Cyprianum et Hilarium locis allegatis; item Hieronymum in comment. Jesaiae 14. et Osee 13., necnon in Epist. 61. scripta adversus errores Joann. Hierosol. cap. 14. Augustinus etiam tametsi lib. 3. de peccat. mer. et remiss. cap. 11. legisse videtur: *ubi est mors victoria tua?* (nam id prorsus arguere videntur ejus verba, quae de mortis victoria consequenter subjicit) alibi tamen constanter ei legitur *contentio*, ut lib. 2. contra Julian. cap. 3., de perfect. justitiae cap. 6., de vera relig. cap. 12., de morib. Eccles. Cathol. cap. 30., enchir. cap. penult., serm. 43. de verb. Domin., serm. 2. 3. et 6. de verb. Apost., tract. 41. super Joann., in enarrat. Psalm. 64. et quaest. 70. inter. 83. Denique sic legit et exponit Primasius in commentario.

Sed jam quaeritur, ubi scripta sint haec, quae citat Apostolus. Plerique totum referunt ad locum Oseae 13. Verum illic habentur verba multum diversa. Sic enim legimus ex Hieronymi translatione: *De manu mortis liberabo eos, de morte redimam eos. Ero mors tua, o mors; ero morsus tuus, inferne.* Sed et Hebraea ad verbum ita sonant: *De manu inferni redimam eos, de morte redimam eos. Ero pestes tuae, mors; ero excisio tua, inferne.*

Dicendum est, posteriorem allegati sermonis partem haberi loco memorato Oseae secundum versionem LXX. Interpretum, nisi quod Paulus scripsit νῖκος, id est, *victoriam*, vel νεῖκος, id est, *contentionem*, pro eo, quod apud illos legitur δίκη, id est, *causa*, qualis apud judicem agitur. Sic enim habent nostri codices editionis LXX.: *Ubi causa tua, mors? ubi stimulus tuus, inferne?* Porro νῖκος et νίκη idem significant. Ut autem νίκη fieret δίκη, proclive fuit unius literae mutatione. Sed tamen, sive νίκη, sive δίκη legatur (nam LXX. δίκην scripsisse, testatur Hieronymus), idem fere sensus accipi poterit. Victoria namque penes eum est, qui causam obtinet. Excidit autem victoria, qui cadit causa. Quod si Paulus scripsit νεῖκος, id est, *contentionem*, juxta lectionem illam vetustam Latinorum, propius adhuc accessit ad significationem vocabuli, quod legitur apud LXX. Nam causa agitur apud judicem *contentione* partium.

Notandum est autem, Hebraicam vocem דבר *(dabar* aut *deber)* pro qua LXX. δίκην, *causam*, Hieronymus *mortem* transtulit, diversis punctis additis nunc verbum, nunc pestem seu mortem significare; ut priori modo cum Aquila et quinta editione vertas: *Ubi verba tua, o mors?* illa scilicet verba, quibus adversus hominem contendebas, et damnatum ac superatum occidebas stimulo tuo, quod est, peccatum, ut infra dicitur. Hoc autem convenit cum eo, quod LXX. dixerunt causam, et Paulus victoriam vel contentionem.

Alteram vero significationem attendit Hieronymus, ita vertens: *Ero mors tua, o mors.* Quae eadem hujus vocis ambiguitas etiam in Jesaiae cap. 9. diversas peperit translationes, Hieronymo vertente: *Verbum misit Dominus in Jacob,* pro eo, quod LXX. verterant: *Mortem misit Dominus* etc. Jam et illa diversitas inter Hieronymum vertentem: *Ero,* et LXX., qui verterant: *Ubi,* ex simili vocis ambiguitate nata est. Nam אהי (ehi), cujus nota significatio est *ero,* significat etiam *ubi,* vel ipsius Hieronymi suffragio, qui paulo superius eandem vocem ita vertit in illis verbis: *Ubi est rex tuus?* Quocirca Leo quidam, Hebraeus interpres, non dubitavit hunc Prophetae versum proxime cum eo, quod est apud LXX., reddere in hunc modum: *Ubi causa tua, o mors? Ubi pernicies tua, o inferne?*

Caeterum possunt ambae lectiones, affirmans et interrogans, ita contexi, ut altera sit alteri consequens, hoc pacto: Ero mors tua, vel pestis tua, o mors. Ubi ergo

tunc erit, o mors, stimulus tuus? Ero mors tua vel excisio tua, o inferne. Ubi ergo tunc erit, o inferne, victoria vel causa tua?

Restat quaerendum, ubi scripta sit allegati testimonii pars prior: *Absorpta est mors in victoria.* Plerique expositores, uti dicebamus, referunt ad eundem Oseae locum; sed alii aliter. Quidam, ut Haimo, Liranus, Carthusianus, dicunt, eam partem a Paulo citari ex Osee juxta versionem LXX. Qua in re manifestum est, eos falli. Nam apud LXX. non magis legitur, quam in Hebraeo. Alii dicunt, eam quoad sensum contineri in verbis illis prioribus: *De manu mortis liberabo eos, de morte redimam eos.* Christus enim hoc faciendo mortem devicit ac velut absorpsit.

At vero S. Thomas incertum esse dicit, ubi legatur; posse tamen referri ad locum Jesaiae 26.: *Vivent mortui tui, interfecti mei resurgent;* vel ejusdem Prophetae cap. 25.: *Praecipitabit mortem in sempiternum.* Quod posterius sine dubio verius est. Nam illic in Hebraeo sic legitur: *Absorbebit mortem in sempiternum.* Pro quo alius quidam nihilominus ex Hebraeo fonte vertit: *Mortem absorbet vincendo.* Ac rursum alius: *Absorbebit ipsam mortem in victoriam.* Hoc autem quid aliud est, quam quod Apostolus allegat: *Absorpta est mors in victoriam?* Sciendum est enim, vocabulum לָנֶצַח *(netsahh),* quod in Hebraeo legitur, utrumque significare, *victoriam* et *perpetuum.*

Porro Franc. Forerius, qui et ipse vertit ex Hebraeo: *Praecipitabit mortem victoriose,* annotat in ejusdem loci commentario, significari eam praecipitationem, quae fit in absorptionibus et devorationibus. Idem sentit, Apostolum ex illo loco suam, de qua nunc agitur, sententiam depromsisse, adeoque verba Prophetae convertisse ad hunc modum: *Absorpta est mors in victoriam.* Sed et Hieronymus, eum locum Jesaiae exponens, hanc Pauli sententiam illuc adducit, tamquam inde desumptam, licet in eo forte lapsus memoria, quod *in perpetuum* scribat pro eo, quod Paulus *in victoriam.*

Nec illud praetereundum, apud LXX. interpretes eundem Prophetae locum sic legi: κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύσας, id est, *absorpsit mors praevalens,* sive ut Hieronymus citat in commentario Oseae: *Devoravit mors invalescens.* Quod etsi plane contrarium sensum habeat (ideoque a nonnullis exponatur de morte Christi, quae praevaluit morti introductae per peccatum primi parentis, eamque absorpsit, id est, consumpsit ac perdidit), valet tamen ad id, quod volumus, illustrandum, quatenus in eo singulae dictiones proposito conveniunt; scilicet, absorbere, mors, praevalentia seu victoria. Deinde si conjecturae locus est, videri potest a LXX. scriptum fuisse θάνατον quarto casu, ut verior ac plenior lectio sit: *absorpsit mortem praevalens,* scilicet Deus. Nam et proxime sequentia verba de Deo dicuntur apud LXX. In Hebraeo autem etiam praecedentia.

Quamquam Franciscus Ribera, scribens super Osee 13., ubi de hoc Pauli loco prolixe disserit, activum verbum apud Prophetam pro passivo positum putat, *absorpsit* pro *absorpta est,* ut fit interdum in verbis praeteritis Hebraicae linguae. Quam rem etiam exemplis declarat. Hinc Paulum, idiomatum suae linguae peritissimum, pro κατέπιεν, *absorpsit,* ex mente Prophetae scripsisse κατεπόθη, *absorpta est.* Quod etiam Athanasii, Eusebii ac Hieronymi testimoniis probare nititur. Quibus addo Tertullianum, passive legentem Prophetae locum lib. de resurr. carnis, cap. 54.: *Devorata est,* inquit, *mors invalescendo.*

Jam ex his etiam apparet, errore factum esse, ut hoc loco (quem ex Jesaia desumptum ostendimus) Graeca quaedam olim νεῖκος, id est, contentionem habuerint, cum ex eo, quod in Hebraeo et apud LXX. legitur, verti non possit, nisi quod νῖκος, id est, *victoriam* significet. Postremo satis jam liquet, non ex uno Scripturae loco Paulum haec omnia verba sumsisse, sed apostolico more ex diversis

compegisse. Sic enim ipse alias, ut Rom. 3. et 9., et Petrus 1. epist. 2., et Marcus Evangelii sui initio.

Nunc verborum sensum reddamus. Est autem hujusmodi: Mors absumta est et abolita usque ad perfectam de ea victoriam, ita prorsus, ut nihil ejus reliquum maneat, sed simul cum ea sublata sit omnis mortalitas et corruptio; nec metus sit, ne vires aliquando resumat. Id plenius significant erotemata sequentia, quae in mortem, cui persona affingitur, insultatoria sunt, et sarcasmi speciem habent: Ubi est, inquit, o mors (vel secundum Graecos, o inferne) victoria tua? scilicet ea, qua de humano genere per diabolum decepto triumphasti. Nam *per peccatum mors in mundum intravit, et in omnes homines pertransiit* atque *regnavit,* Rom. 5. Mors autem inferni janua est. Nam inferni nomine mortuorum status significatur, etiam justorum, in quantum mortui sunt. Item: Ubi est, o mors, stimulus sive aculeus tuus? id est, spiculum, quo pungebas et ad exitium urgebas universum genus humanum. Ac si dicant Apostolus et Propheta: Mors ita penitus et perfecte destruetur atque delebitur, ut nusquam exstent amplius in sempiternum ullae ejus reliquiae.

Sed hoc intellige complendum in electis. De iis enim solis Apostolus loquitur. De iisdem et propheta sub typo populi Israëlitici. Nam ad reprobos, qui resurgent quidem, sed ut semper moriantur, pertinet illud Joannis 1. epistolae 3.: *Qui non diligit, manet in morte.* Et illud apud eundem Apoc. 20.: *Infernus et mors missi sunt in stagnum ignis. Haec est mors secunda.* Atque hoc est, quod secundum Hieronymi interpretationem de Domino dicit Jesaias: *Praecipitabit mortem in sempiternum.* Porro quem mortis stimulum dixerit Apostolus, exponit sequentibus verbis:

56. *Stimulus autem mortis peccatum est.* Stimulum sive aculeum mortis peccatum esse dicit, interpretante Augustino lib. 3. de bapt. parvul. cap. 11., quia peccato velut aculeo mors facta est. Nam, ut ait, *peccati punctu mortificatum est genus humanum;* quomodo lignum vitae dicitur, quo vita hominis fiat aut conservetur, et poculum mortis, quo quis mortuus sit aut mori possit. His enim similibus rem explicat. Adfertur hic sensus etiam a Fulgentio lib. de incarn. et gratia Christi, cap. 14. Sed considerandum est, Apostolum de morte loqui quasi de persona, cui tribuat regnum, imperium, victoriam, quemadmodum et de ea locutus est Rom. 4. Unde et supra vers. 26. mortem vocavit hostem, qui novissimus destruetur (est enim Graece θάνατος masculi generis), et nunc proxime eidem, velut hosti, prius victori, postea divicto ac prostrato, insultavit, ac stimulum ei adscripsit tamquam telum, quo figat ac perimat homines. Hunc igitur stimulum peccatum esse dicit. Quem sensum luculente tradunt expositores Graeci, Theophylactus et Oecumenius his fere verbis: Per peccatum fortis est mors, utens illo velut armis quibusdam ac stimulo. Nam ut scorpius ipse quidem vile animalculum est, sed vim habet in aculeo, ita et mors per se ac sine peccato, tamquam aculeo, nihil omnino potest.

Virtus vero peccati lex. Legis mentionem obiter inserit, quia mortis et peccati meminerat, ne quis Judaeus aut Judaizans putaret, haec mala beneficio legis tolli posse, quum lex ea provocet magis ac roboret; ideoque confugiendum ad gratiam Christi, per quam (ut indicat versu sequenti) a peccato simul et morte victoriam reportamus. Est igitur hic sensus: Peccatum, mortis stimulum, usque adeo lex per Moysen data removere non potuit, ut etiam vires ei majores ex occasione subministraverit. Per legem enim irritatur concupiscentia, et augetur peccatum, si gratia desit. *Virtus peccati lex,* ait Augustinus lib. de perfectione justit., cap. 6., *quoniam lex prohibendo auget peccati cupiditatem, nisi diffundat Spiritus charitatem.* Hinc S. Thomas virtutem interpretatur *augmentum* in commentario, quod exponens 1. 2. quaest. 55. art. 3.: *Virtus peccati,* inquit, *lex dici-*

tur, in quantum per legem occasionaliter est peccatum augmentatum, et quasi ad maximum suum posse pervenit. Haec nimirum ejusdem Apostoli doctrina est aliis locis, ut Rom. 5.: *Lex subintravit, ut abundaret delictum,* et cap. 7.: *Occasione accepta, peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam.*

Nonnulli legem fomitis significari putant, quae virtus peccati est, quia per se ad peccatum incitat. Verum lex fomitis, ut proprie non est lex, ita nec usquam lex vocatur, nisi cum addito, ut lex mali adjacentis, membrorum, peccati, mortis, Rom. 7. et 8.

Quod vero Cajetanus legem interpretatur Apostolo dici potentiam peccandi, id est, *posse peccare: Quoniam,* inquit, *lex non ponitur, nisi potentibus peccare; unde posse peccare et lex eodem currunt tempore;* et caetera, quae huic commentario consectanea philosophatur de vario statu hominis, plane extra metam Apostoli ab eo dicuntur. Sed hominem Graecae linguae ignarum, alias doctissimum, fefellit ambiguitas Latini vocabuli *potentia,* quod legerat in versione Erasmi; cum dictio Graeca δύναμις, quam noster interpres optime vertit: *virtutem,* ejusmodi homonymia careat. Ex sensu Cajetani sequitur, etiam in statu innocentiae virtutem peccati legem fuisse. Quod ille quidem concedit ac docet; sed nullus Theologus hoc ei concesserit.

57. *Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriam. Gratias,* Graece χάρις, *gratia,* id est, gratiarum actio. Subaudi: sit aut referatur. *Qui dedit,* Graece διδόντι, id est, *danti, qui dat;* tametsi quidam codices habent: δόντι, *qui dedit.* Gratias, inquit, Deo, qui dedit et dat nobis victoriam adversus peccatum, mortis stimulum, ne regnet in nobis, postea daturus victoriae plenitudinem, quando cum peccato mortem etiam ipsam perfecte superabimus, resurrecturi ad vitam aeternam et incorruptibilem.

Per Dominum nostrum Jesum Christum. Per eum nempe, cujus merito redempti sumus a tyrannide peccati et mortis; non autem per legem, ut quae peccatum augendo regnum mortis amplius promovit. Continet igitur haec sententia tacitam probationem resurrectionis mortuorum, eamque firmissimam. Si enim per Christum victoria nobis datur de peccato et morte, ergo, sicut peccatum, ita et mortem penitus tandem destrui oportet. Mors autem non destruitur, nisi vita reddatur, et quidem perpetua; quod non contingit, nisi per resurrectionem justis promissam. Ex hoc praeterea loco docent Patres, omnem de peccato victoriam, quae ad salutem veramque justitiam conducat, adscribendam esse gratiae Dei per Christum, sine qua proinde nullam peccati tentationem salutariter et ad veram justitiam utiliter superari posse, fatendum sit.

58. *Itaque, fratres mei dilecti, stabiles estote et immobiles. Et* copula non est in Graeco. Doctrinam exhortatione concludit, qua monet, ut in fide resurrectionis mortuorum, juxta doctrinam a se traditam, persistant, nec ab ea pravis quorundam sermonibus sese dimoveri patiantur.

Abundantes in opere Domini semper. In multis codicibus legitur: *in omni opere* etc., sed probati codices non addunt *omni,* ut nec habetur in Graecis et Syriacis. Additum arbitror exemplo aliorum locorum, ubi legitur: *in omni opere bono,* ut Col. 1, 10. et 2 Thess. 2, 17. Hortatur, ut ad fidem rectam etiam opera bona cumulatius adjungant, a quibus desperatio resurrectionis quosdam revocare jam coeperat, dicentes: *Edamus et bibamus; cras enim moriemur.* Bona opera vocat opus Domini, vel quia Dominus ea diligit et exigit a nobis, ut exponit Theophylactus, adstipulante Hervaeo, qui interpretatur opus *mandatorum Domini;* vel quia Dominus ea in nobis operatur. *Deus est enim,* ait idem Apostolus, *qui operatur in vobis et velle et perficere,* Philipp. 2. Alibi Paulus opus Domini vocat illud, quo specialiter quis studet Evangelio Christi Domini provehendo, ut capite sequenti de Timotheo

loquens: *Opus enim Domini operatur, sicut et ego*, et Philipp. 2. de Epaphrodito: *Propter opus Christi usque ad mortem accessit.* Sed ea strictior acceptio videtur operis Domini, quam quae praesenti loco conveniat, ubi generalis est exhortatio fidelium ad opera bona. Quamquam generaliter intelligi potest opus Domini, quodcumque fit ad Christi Domini gloriam et honorem, quale esse debet omne opus hominis Christiani.

Scientes, quod labor vester non est inanis in Domino. Hoc est: Certissime persuasi, quod opera vestra bona non erunt a mercede vacua apud Dominum, uti sunt illis, qui resurrectionem non credunt; sed praemium assequentur immortalitatis et gloriae, idque secundum gradus pro ratione meritorum diversos, prout dictum est in superioribus. Quod totum intellige: Si in finem usque perseveraveritis. Nam perseverantiam hortabatur verbis praecedentibus. Alioqui laborem fidelium inanem reddi, si non perseverent, alibi docet, ut Gal. 3., dicens: *Tanta passi estis sine causa.* Laborem vocat opera bona, quod non sine labore et molestia fiant. Nam et *corpus, quod corrumpitur, aggravat animam,* Sap. 9., et: *Caro concupiscit adversus spiritum,* Gal. 5., et: *Omnes, qui pie volunt vivere in Christo Jesu, persecutionem patientur,* 2 Tim. 2. Partem illam: *in Domino,* quidam interpretantur: *per Dominum,* ut sensus sit, laborem futurum non inanem, sed utilem et fructuosum per meritum Christi. Verum suggerit Oecumenius, per hyperbaton ad laborem referri posse hoc sensu: labor vester propter Dominum susceptus non erit frustraneus. Ostendit autem haec Apostolica adhortandi forma, quam falsum sit ac delirio simile, quod docent haeretici, in bonis operibus non esse respiciendum ad retributionem mercedis a Deo propositae.

CAPUT DECIMUM SEXTUM.

De collectis autem, quae fiunt in sanctos [1], sicut ordinavi Ecclesiis Galatiae [2], ita et vos facite. 2. Per unam sabbati unusquisque vestrum apud se seponat, recondens, quod ei bene placuerit, ut non, cum venero, tunc collectae fiant [3]. 3. Cum autem praesens fuero, quos probaveritis per epistolas, hos mittam perferre gratiam vestram in Jerusalem. 4. Quod si dignum fuerit [4], ut et ego eam [5], mecum ibunt. 5. Veniam autem ad vos, cum Macedoniam pertransiero [6]; nam Macedoniam pertransibo. 6. Apud vos autem forsitan manebo, vel etiam hiemabo [7], ut vos me deducatis, quocumque iero. 7. Nolo enim vos modo in transitu videre; spero enim, me aliquantulum temporis manere apud vos, si Dominus permiserit. 8. Permanebo autem Ephesi usque ad Pentecosten [8]. 9. Ostium enim mihi apertum est magnum et evidens; et adversarii multi. 10. Si autem venerit Timotheus [9], videte, ut sine timore sit apud vos; opus enim Domini operatur, sicut et ego. 11. Ne quis ergo illum spernat [10]; deducite autem illum in pace, ut veniat ad me; exspecto enim illum cum fratribus. 12. De Apollo [11])

---

[1]) 2 Cor. 8, 9. Rom. 15, 26. [2]) Act. 11, 29. [3]) 2 Cor. 8, 11. 12. [4]) 2 Cor. 9, 6. [5]) Rom. 15, 25. [6]) Act. 16, 11. 12. 17, 1. 19, 21. [7]) Rom. 15, 24. [8]) Act. 19, 8—10. [9]) Cap. 4, 17. Act. 19, 22. [10]) 1 Tim. 4, 12. [11]) Act. 18, 24.

autem fratre vobis notum facio, quoniam multum rogavi eum, ut veniret ad vos cum fratribus; et utique non fuit voluntas, ut nunc veniret; veniet autem, cum ei vacuum fuerit. 13. Vigilate, state in fide, viriliter agite, et confortamini [1]). 14. Omnia vestra in charitate fiant [2]). 15. Obsecro autem vos, fratres, nostis domum Stephanae [3]), et Fortunati et Achaici, quoniam sunt primitiae Achaiae, et in ministerium sanctorum ordinaverunt se ipsos, 16. ut et vos subditi sitis ejusmodi, et omni cooperanti et laboranti. 17. Gaudeo autem in praesentia Stephanae, et Fortunati et Achaici, quoniam id, quod vobis deerat, ipsi suppleverunt: 18. refecerunt enim et meum spiritum, et vestrum. Cognoscite ergo, qui hujusmodi sunt. 19. Salutant vos Ecclesiae Asiae. Salutant vos in Domino multum Aquila et Priscilla [4]) cum domestica sua ecclesia, apud quos et hospitor [5]). 20. Salutant vos omnes fratres. Salutate invicem in osculo sancto [6]). 21. Salutatio mea manu [7]) Pauli. 22. Si quis non amat Dominum nostrum Jesum Christum, sit anathema; Maran Atha [8]). 23. Gratia Domini nostri Jesu Christi vobiscum [9]). 24. Charitas mea cum omnibus vobis in Christo Jesu. Amen.

SUMMARIUM CAPITIS DECIMI SEXTI.

Hortatur ad eleemosynam in sanctos pauperes conferendam. Adventum suum promittit. Apollo fratrem, quod non venerit, excusat. Timotheum et Stephanae domum commendat, ac salutationibus epistolam claudit.

1. *De collectis autem, quae fiunt in sanctos, sicut ordinavi Ecclesiis Galatiae, ita et vos facite.* Opportune jam sub finem epistolae subjicit Apostolus exhortationem de colligenda pecunia in subsidium pauperum fidelium, qui erant Hierosolymae. Cujus quidem collectae passim per Ecclesias indicendae quae causa fuerit (non enim hic agitur de ea, cujus meminit Lucas Actor. 11. et 12., sed de alia posteriore), exponemus in comment. epist. ad Galatas, cap. 2., ubi dicit Apostolus: *Tantum ut pauperum memores essemus, quod etiam sollicitus fui* etc. Quemadmodum autem prioris eleemosynae, sic et hujus procurandae atque Hierosolymam mittendae vel etiam perferendae negotium Paulo simul et Barnabae datum fuerat; licet in posteriori Silas Barnabae successerit, ut docebimus in comm. 2 Cor. 8. ad illa verba: *Sed et ordinatus est ab Ecclesiis comes peregrinationis nostrae in hanc gratiam* etc. Vide etiam, quae dicta ad illud Rom. 15.: *Probaverunt enim Macedonia et Achaia collationem aliquam facere in pauperes sanctorum, qui sunt in Jerusalem.* Graece pro *collectis* est λογία singulari numero, quam Chrysostomus συλλογὴν exponit, id est, collectionem seu collationem.

Ecclesiastico more *collecta* vocatur, quomodo missa pro missione, et remissa pro remissione. Postea coepit usurpari nomen collectae etiam pro conventu sacro, quod in eo, fidelibus offerentibus, collecta fieri soleat. Unde est illud Hieronymi in comm. epist. ad Gal. 6. de Joanne Apostolo, jam admodum sene, quod *nihil aliud per singulas solebat proferre col-*

---

[1]) Cap. 15. 33. [2]) Cap. 13. [3]) Cap. 1, 16. [4]) Act. 18, 2. 18. [5]) Rom. 16, 5. [6]) Rom. 16. 16. [7]) Col. 4. 18. 2 Thess. 3. 17. [8]) Apoc. 22, 20. [9]) Rom. 16, 24.

lectas, nisi hoc: Filioli, diligite alterutrum. Pro verbo *fiunt* in Graeco nihil exprimitur, ut verti possit: *De collecta, quae fit,* aut *quae facienda est in sanctos,* aut absque supplemento verbi, quomodo transtulit Erasmus: *De collatione in sanctos.* Sensus Apostoli: Quod attinet ad collectam seu collectionem pecuniae faciendam pro sustentatione sanctorum, id est, Christianorum egentium (de Hierosolymitanis loquitur), sicut ordinavi, constitui ac praecepi Ecclesiis regionum Galatiae, ut facerent; ita vos quoque facite. Ordinationem Graeci praeceptum diserte interpretantur, cum annotant Apostolum non dixisse: hortatus sum, aut suasi, sed *ordinavi,* videlicet necessitatem praecepti imponens. Unde et praeceptive Corinthiis dicit: *ita et vos facite.* Quod observandum propter haereticos, praeceptivam potestatem Ecclesiae praefectis adimentes. Nec vero contrarium huic esse, quod de eadem re scribens in 2. epist. cap. 8. sic ait: *Non quasi imperans dico,* et iterum: *Consilium in hoc do,* ostendemus in illius loci commentario. Quomodo sequatur ex hoc loco, scriptam fuisse hanc epistolam ante eam, quae scripta est ad Romanos, diximus in hujus argumento. Porro verbum *facite* non solum pertinet ad collectam instruendam, verum etiam ad modum, qui praescribitur verbis subjunctis.

2. *Per unam sabbati.* Graece *sabbatorum,* numero plurali, quemadmodum et Graece legitur: *una sabbatorum,* apud quatuor Evangelistas in historia resurrectionis Domini, et Act. 20, 7. Dicitur autem una sabbatorum Hebraea phrasi prima sabbatorum, quomodo Gen. 1. *dies una,* id est, prima. Prima vero sabbatorum, id est, ea dies, quae prima est in hebdomada dierum. Nam et ipsa hebdomada Judaeis sabbatum vocabatur, ut Luc. 18.: *Jejuno bis in sabbato;* et singulae dies hebdomadae vocabantur sabbata, quarum dierum septima quidem proprie sabbatum erat, ac suo nomine signabatur, reliquae vero suis numeris exprimebantur hoc modo: una sabbatorum, secunda sabbatorum, etc. Quod et in consuetudine Ecclesiae remansit usque ad Augustini tempora, ut loco feriarum diceretur secunda, tertia, quarta, quinta, sexta sabbati, quemadmodum liquet ex ipsius Augustini epist. ad Casulanum presb., num. 86. Quamvis, ut feriae nuncupentur secunda, tertia, etc., in ecclesiasticis officiis usitatissimum est jam olim, etiam ante Silvestri tempora, qui decretum ea de re fecit. Atque utinam id aeque receptum esset usu loquendi quotidiano potius, quam ut planetarum, seu verius deorum getilium nominibus hebdomadae dies appellarentur a Christianis. Quem morem, utique nobis ex gentilitate reliquum, vehementer improbat Augustinus, exponens psalmi 93. titulum, in quo nominatur *quarta sabbati.* Improbat etiam et acriter exagitat Jacobus Faber in annot. hujus loci. Igitur una sabbatorum erat, quam Ecclesia jam ab illo tempore vocare coepit diem Dominicam, quod in ea resurrexisset a morte. Sic enim appellatur a Joanne Apostolo Apoc. 1., ut proinde, diei Dominicae nomen et institutionem ad Apostolos referendam esse, non sit dubitandum. Porro diem hanc, id est, Dominicam, per unam sabbatorum significari, manifestum est ex locis jam indicatis Evangelistarum, in quibus una sabbatorum resurrexisse Dominum testantur.

Admodum vero congruenter diem Dominicam collectis faciendis assignat Apostolus, quod in ea finitis operis totius hebdomadae, Deo vacaretur, ac de more per Apostolos instituto fierent oblationes fidelium ad altare. Cujus rei meminit inter alios Prudentius in hymno de S. Laurentio. Eundemque morem oblationum, diebus Dominicis tempore sacrificii colligendarum, in hunc usque diem Ecclesia retinet.

Postremo notandum, in Graeco sic haberi: κατὰ μίαν σαββάτων, *secundum unam sabbatorum.* Pro quo legit Augustinus: *secundum unam sabbati,* lib. 2. de sermone Domini in monte, cap. 17. et alibi. Erasmus vertit: *in una sabbatorum,*

quasi sensus sit: in die Dominica, scilicet aliqua per vos constituenda. Sic enim nude partem hanc multi intelligunt. Verum praepositionem Graecam melius Latine reddidit vulgatus interpres: *per unam.* Sensus enim est: per dies Dominicas, singulis diebus Dominicis. Locutio similis cum illa Tit. 1. κατὰ πόλιν, id est, *per civitates*, nempe singulas. Atque eum sensum vult translatio Syriaca: *In omni una die in sabbato,* hoc est, prima quaque die hebdomadae.

Hanc vero particulam alii praecedentibus annectunt, alii sequentibus. Si praecedentibus annectatur, sensus erit, Apostolum praecipere Corinthiis, ut, sicut ordinaverat Ecclesiis Galatiae, ita et ipsi faciant per singulas dies Dominicas. Sin jungas sequentibus, praecipit, iisdem diebus fieri, quod proxime sequitur. Ubi et dicemus, uter contextus potior sit.

Unusquisque vestrum apud se seponat, recondens, quod ei bene placuerit. Seponat, Graece τιθέτω, *ponat,* quomodo legit Augustinus loco proxime citato, necnon in Speculo; item Primasius in commentario, et Beda tam in textu, quam in iis, quae refert ex Augustino. Posteriores fere legunt: *reponat,* ut Haimo, Lombardus, Hervaeus, S. Thomas et alii; tametsi inter haec tria, *ponat, seponat, reponat,* parum discriminis est. *Recondens,* Graece θησαυρίζων, *thesaurizans.* Quod de eo proprie dicitur, qui paulatim collecta reponit et cumulat. Hoc ultimum: *quod ei bene placuerit,* ita legitur in Graeco: ὅ τι ἂν εὐοδῶται. Id Valla vertendum existimat: *quod facile factu sit,* sive *quod bene cedat.* Erasmus: *quidquid commodum fuerit.* Alii melius: *quod successerit.* Nam Graeci verbi propria significatio est prosperari in viis, id est, actionibus suis, prospere agere. Quo etiam usi sunt LXX., cum alibi, tum in psalm 1., ubi Latine legitur: *et omnia, quaecumque faciet, prosperabuntur.* Usus est et Paulus Rom. 1., ubi Latine: *Si quo modo prosperum iter habeam.*

Itaque sensus est: Prout cuique benedixerit Deus ac proventum prosperaverit, pro modo facultatum seu lucri hebdomadarii, quisque seponat et cumulum faciat tribuendum in collectam publicam. Et ita fere expositores Graeci. Locus moralis ad exhortandum simili modo plebem, ut de justo lucro totius hebdomadae portionem aliquam seponant in eleemosynas pauperum, eoque pacto sua peccata redimere studeant apud Deum. Suspicatur Erasmus, interpretem nostrum vertentem: *quod ei bene placuerit,* in Graeco legisse: εὐδοκῆται, ut sensus sit: quidquid probaverit ac placitum ei fuerit. Sed verbum εὐοδῶται, quod in omnibus est Graecis, magis aptum est exhortationi praesenti.

Porro cum dies Dominica non tam ad seponendum et recondendum aliquid de rebus suis, quam ad expromendum et conferendum in collectam publicam, fuerit deputata, potius sane videtur illud: *per unam sabbati,* construendum cum parte praecedenti, quae ipsius collectae meminit, quam cum ista, quae seponere ac recondere jubet. Crysostomus quidem, et autor glossae ordinariae, et alii post eam ita Paulum intellexerunt, quasi velit, pecuniam cujusque, quam conferre cogitaret, sepositam ac reconditam apud ipsum remanere, velut depositarium, uti Cajetanus loquitur, donec universa collecta mittenda esset Hierosolymam; idque Paulum ad hunc modum statuere, ne forte Ecclesiae ministri, qui servandam pecuniam accepissent, in suspicionem venirent, tamquam non integra fide eam tractantes. Verum, ut taceam, quam parum prudenter unicuique servanda relinqueretur ea pecunia, quam prius destinasset in eleemosynam (nam interim variae possent occurrere vel occasiones, vel etiam necessitates expendendi), repugnat ea praxis tum rationi ipsius collectae, tum consuetudini Ecclesiae, juxta quam singulis Dominicis ad altare Domini fiebant oblationes, non reportandae domum ab offerentibus, sed a ministris Ecclesiae, quorum probata erat fides, asservandae in

usus pios ac necessarios. Atque hoc satis etiam declarat pars sequens:

Ut non, cum venero, tunc collectae fiant. Vult Apostolus, collectas prius fieri, particulatim per Dominicas, ut, quum venerit, paratas eas inveniat, ita nimirum, ut summa ex iis conflanda statim mitti posset Hierosolymam.

3. *Cum autem praesens fuero, quos probaveritis per epistolas, hos mittam perferre gratiam vestram in Hierusalem. Praesens fuero,* Graece unum verbum *παραγένωμαι, advenero,* vel *adfuero.* Illud: *per epistolas,* sequentibus adjungendum esse, diserte monent Theophylactus et Haimo; ut sit sensus: Quoscumque ex vobis probaveritis fideles et aptos ad hoc opus, eos ego mittam cum litteris meis commendatitiis ac testibus tum vestrae charitatis ac benevolentiae, tum probitatis ipsorum, ut perferant *gratiam vestram* (quod alius *munificentiam,* alius *magnificentiam vestram* transtulit), hoc est, gratuitum ac liberale donum vestium, ad pauperes fideles, qui sunt Hierosolymis. Hunc ordinem constructionis servant et alii plerique expositores, tam Graeci, quam Latini.

Verum quia phrasis incommoda est, nec usitata, ut quis dicatur mitti per epistolas, id est, cum epistolis, fortasse rectius ea particula jungetur verbo *probaveritis,* hoc sensu: Postquam advenero, tunc, quos probaveritis per epistolas, quas scilicet dabitis illis Hierosolymam cum subsidio perferendas, eos mittam, ut perferant. Distinguit et exponit hoc modo Benedictus Arias. Atque eam distinctionem videre est adhibitam in bibliis correctionis Romanae. Nam, et series sermonis huc magis invitat.

Annotat Chrysostomus, quem Theophylactus et Oecumenius sequuntur, hanc collationem ab Apostolo *gratiam* appellari, ut et alias benedictionem et communicationem, 2 Cor. 8. et 9., quod hae civiles sint et honorificae nuncupationes subsidii; caeterum studio eum abstinuisse a nomine eleemosynae, quod, ut Oecumenius ait, miserum sit eleemosynae vocabulum, et indignum sanctis illis, quibus mittendum erat subsidium. Quamquam hoc vocabulum Apostolus non omnino tacuit. Nam Actor. 24. apud Felicem praesidem affirmat, se, eleemosynas facturum in gentem suam, venisse Hierosolymam.

4. *Quod si dignum fuerit, ut et ego eam, mecum ibunt.* Quod si, inquit, res tanti erit, ut decens et consentaneum judicetur, vel me ipsum proficisci, gratiam vestram perlaturum Hierosolymam, non ibo solus, sed eosdem illos, quos probaveritis, comites profectionis habere volo; scilicet ut testes integritatis ac fidei meae. Id enim agit Apostolus, ne suum aliquod commodum in hoc negotio collectionis pecuniariae spectare videatur. Quam suspicionem ad avertenda scandala pusillorum, merito studet omnibus modis a se removere. Porro dicens: *si dignum fuerit,* tacite exstimulat eos ad largiorem collectam, videlicet tantam, quae Apostoli perferentis ministerio non sit indigna.

5. *Veniam autem ad vos, cum Macedoniam pertransiero.* Nonnulli, inter quos Aquinas, existimant, Paulum hic loqui de prima sua profectione in Macedoniam, quae describitur Actor. 16., quando vir Macedo per visionem Paulo dixit: *Transiens in Macedoniam adjuva nos.* Sed id ex eodem libro Actorum refellitur. Nam prima profectio Pauli in Macedoniam contigit antea, quam Corinthiis Evangelium praedicasset. Quod demum factum scribitur Actor. 18. Constat igitur, Apostolum de alio per Macedoniam transitu loqui, nec dubitandum arbitror, quin de eo, cujus mentio fit Actor. 19., Luca referente de Paulo, cum adhuc Ephesi moraretur, quod *proposuit in Spiritu, transita Macedonia et Achaia, ire Hierosolymam,* et iterum cap. 20., ubi Paulum refert profectum esse, *ut iret in Macedoniam, et partes illas perambulasse;* deinde *venisse in Graeciam.* Liquet etiam ex hoc loco, illud, quod dixit supra cap. 4.: *Veniam ad vos cito,* non sic accipiendum, quasi statim ac recta Corinthum proficisci statuisset, sed cum primum

posset, transita tamen prius Macedonia, quemadmodum illic exposui.

Quaeritur autem, an, quod hic affirmat ac promittit Apostolus, se venturum ad Corinthios, facto praestiterit. Dubitandi ratio est ex 2. epist. cap. 1., ubi se excusat, ac notam levitatis a se repellit, causam reddens, cur juxta promissum non venerit. *Volui,* inquit, *prius venire ad vos;* et mox: *Cum ergo hoc voluissem, numquid levitate usus sum? ut sit apud me: Est et non?* et sub finem capitis: *Parcens vobis non veni ultra Corinthum.* Propter haec multi putant, Apostolum, quod hoc loco se facturum pollicetur, id postea non implesse, justa tamen ratione dimotum a proposito. Verum re bene expensa, et iis, quae dicuntur in 2. epist., collatis cum loco praesenti, comperietur, Apostolum plane id praestitisse, quod hic promittit, ac proinde non de eo quasi non praestito sese excusare, sed de alio quodam suo promisso.

Nam Apostolum, pertransita Macedonia, Corinthum adiisse, primum locus Actorum supra citatus satis ostendit, ubi dicitur, partibus Macedoniae perambulatis, venisse in Graeciam, id est, Achaiam, ut Lucas expressit verbis prioribus; ibidemque *tres menses* egisse, ut credibile non sit, eum tunc Corinthum, in ea regione sitam, prout statuerat ac promiserat, non accessisse, quum vel maxime propter Corinthios in Achaiam venisset. Deinde probat epist. ad Roman., ab eo scripta Corinthi post hanc et secundam ad Corinthios epistolam, ut in ejus argumento demonstravimus.

Caeterum excusationem, quae est in secunda epistola, non respicere promissum hujus loci, sed aliud quoddam ac diversum, eo loco docebimus. Sunt, qui hic annotent, Apostolum, cum diceret: *veniam ad vos,* ac rursum: *Macedoniam pertransibo,* non addidisse illud in talibus consuetum: *Si Dominus voluerit,* eo, quod de voluntate Dei certus esset per revelationem. Id enim significatum esse verbis illis, quae citavimus ex Act. 19.: *Proposuit in Spiritu, transita Macedonia et Achaia, ire Hierosolymam.* Sed, puto, falluntur. Nam illa revelatio non erat de transeunda Macedonia et Achaia, sed de adeunda Hierosolyma; sicut dicit Act. 20.: *Ecce, alligatus ego spiritu, vado in Hierusalem.*

Non est autem necesse, quoties nos aliquid facturos dicimus, addere verbo: *si Dominus voluerit;* sed interdum verbo, semper intellectu. Quod et a Paulo factum, facile est docere. Nam et infra vers. 7. addit: *Si Dominus permiserit,* et supra cap. 4. brevi se venturum promittit, *si Dominus voluerit.* Alibi vero nihil addit, ut Rom. 15., nunc Hierosolymam, nunc in Hispaniam se profecturum dicens. Illud notandum, hujusmodi verba non affirmare rei eventum, sed significare voluntatem animique propositum, et aliquando promissionem. Quare si non succedat eventus, nihil propterea falsi fuit in verbis; dum tamen ex animo et fide dicta fuerint.

Nam Macedoniam pertransibo. Graece διέρχομαι, *transeo* sive *pertranseo,* nisi quod hoc verbum more sui simplicis etiam futuri significationem habet. Et ita sumendum hoc loco, res ipsa docet. Nam Ephesi in Asia haec scribit Paulus, nec statim discessurus in Macedoniam, sed, uti paulo post dicit, usque ad Pentecosten in ea urbe mansurus. Unde plerique vertunt: *transibo*, *transiturus,* aut *pertransiturus sum.*

6. *Apud vos autem forsitan manebo.* Graece παραμενῶ, *permanebo.* Ac si dicat: Adventus meus ad vos non erit transitus solum, ut dixi de Macedonia, sed erit mora diuturnior. Apparet autem, fuisse moram trium fere mensium, ex loco prius citato Actor. 20. Addit *forsitan,* propter rei incertitudinem. Unde sequenti versu hoc ipsum repetens adjicit: *Si Dominus permiserit.*

Vel etiam hiemabo. Id est, totam hiemem apud vos peragam. Chrysostomus hunc locum sic accipit, ut sentiat Paulus, se venturum ad eos aestate, fortassis autem et hiemem apud eos transacturum. Videtur autem Apostolus hoc consilium

de hieme apud Corinthios agenda postea mutasse. Nam sub finem epistolae ad Titum, quae scripta putatur eodem anno, constitutum sibi dicit Nicopoli hiemare.

Ut vos me deducatis, quocumque iero. Hoc est: Ut, quando mihi a vobis quocumque discedendum erit, vos abeuntem honoris causa prosequamini, etiam viaticum, si opus sit, suppeditaturi; quae pars est honoris. *Ut* particula non hic causam finalem significat, sed bonum aliquod consequens, nec tam ipsius Pauli, quam Corinthiorum. Nam fideles honorificum sibi ducebant, si suum Apostolum a se discedentem deducerent. De qua hujus verbi significatione plura diximus ad illud Rom. 15.: *Et a vobis deducar.*

7. *Nolo enim vos modo in transitu videre.* Transitum intelligit, quo sit iturus in Macedoniam, quod esset: obiter tantum ac velut per occasionem, dum alio properat, eos invisere. *Modo*, Graece ἄρτι, *nunc*, non significat tempus praesens aut proxime instans (cogitat enim adhuc aliquantisper haerere Ephesi), sed proximam profectionem.

Spero enim, me aliquantulum temporis manere apud vos. Graece ad verbum: *Spero autem tempus aliquod permanere apud vos.* Quod Latinius dicas: *Sed spero, tempus aliquantum permansurum me apud vos. Aliquantum*, non *aliquantulum*, legitur in textu Ambrosiastri et Primasii; necnon in Speculo Augustini. Et res ipsa postulat ita legendum. Neque enim Paulus sentit, perexiguo tempore se mansurum apud Corinthios; sed ideo nolle se dicit eos modo in transitu videre, ut postea longiorem moram apud eos trahat, etiam per hiemem integram, uti supra dixit.

Si Dominus permiserit. Dominum Christum intelligere videtur, de quo dicitur Actor. 16. juxta nostros codices: *Et non permisit eos Spiritus Jesu.* Hoc addit, quia nesciebat, an permissurus esset Dominus. Quaeres, cur non dixerit: *Si Dominus voluerit,* quemadmodum supra cap. 4., sicut et Jacobus dicendum praecipit cap. 4., sed: *si Dominus permiserit;* praesertim cum certo teneamus, omnia bona fieri, Domino Deo non solum permittente, sed volente et operante. Eadem quaestio est de loco Heb. 6.: *Et hoc faciemus, siquidem permiserit Deus.* Responderi potest, non sic Deum esse nostrarum actionum autorem, ut non etiam a libera cujusque voluntate, Deo tamen subordinata, procedant; ideoque, dum quis aliquid boni facere statuit, nesciens, an Deus secundum ordinem suae providentiae daturus sit obstaculum operis executioni (*Non est* enim *hominis via ejus; nec viri est, ut dirigat gressus suos,* Jerem. 10.), recte eum dicere, se id facturum, si Deus permiserit. Verum praeterea respondemus, Graecam vocem ἐπιτρέπειν plus importare, quam permissionem nudam, qua etiam peccata permittuntur a Deo; quae permissio Graecis significatur verbo ἐᾶν, sinere. Significat enim id, quod alii vocant concedere, id est, facere potestatem agendi. Quam ejus significationem facile est ex aliis Scripturae locis probare. Hinc et apud Latinos usu receptum est, ut quis dicatur imperator, rex, episcopus, abbas, permissione divina, id est, autoritate seu concessione et voluntate Dei; et ut aliquid factum dicatur permissu superiorum, id est, iis consentientibus, et potestate ab illis accepta. Sic igitur intellige, quod ait Apostolus: *Si Deus permiserit,* id est, concesserit.

8. *Permanebo autem Ephesi usque ad Pentecosten.* Hinc colligitur, Ephesi scriptam esse hanc epistolam; idque certius, si loco verbi ἐπιμενῶ *permanebo,* legas ἐπιμένω, *permaneo*, accentu tantum mutato; quemadmodum legit interpres Oecumenii, dum vertit in praesenti: *commoror*, ac legisse etiam videntur Chrysostomus et Theophylactus, dum annotant hoc idem, quod Oecumenius, Apostolum hac parte certiores facere Corinthios, ubi degat, et quamdiu sit ibi moraturus. Quare, etiam Graecis consentientibus, Ephesi scriptam esse, satis testatum est. Illud vero: *usque ad Pentecosten,* Erasmus interpretatur: *usque ad quinquagesimum diem*, idque repetit

etiam in paraphrasi; quasi non aliud significetur, quam numerus dierum, quibus Apostolus Ephesi mansurum se dicat.

Censet enim ille, festum Pentecostes intelligi non posse, ne dierum discrimen Judaicum, alias a se damnatum, Apostolus observare videretur. Qua in re vehementer fallitur. Cum enim praecipua festa Judaeorum, ut erant Pascha et Pentecoste, propter Judaeos ubique gentium dispersos etiam gentilibus essent cognita, maxime Christianis, quibus cum Judaeis plus erat commercii, recte Paulus festum Judaicum nominat, non observationis causa, sed certum tempus fidelibus notum designare volens, quo permansurus sit Ephesi. Quamquam ipsi Paulo, qui Judaeus erat, festorum Judaicorum observatio, tametsi lege jam mortua, nondum erat illicita. Nam et de eo scribit Lucas Actor. 20., quod *festinabat, ut diem Pentecostes faceret Hierosolymis;* scilicet apud Judaeos legis aemulatores declaraturus, se legem adhuc observare, falsoque se traduci, quod *doceret discessionem a Moyse eorum, qui per gentes erant, Judaeorum,* ut habetur Actor. 21.

Unde nec probabile est, quod quidam existimant, hoc loco significari Pentecosten Christianorum, nisi fateamur (quod nulla ratio suadet), de alia Pentecoste Paulum hic agere, et de alia Lucam in Actis, ubi Pauli factum memorat. Nam eo quidem loco Pentecosten Judaeorum intelligi, vel inde liquet, quod ad celebrandam Pentecosten Christianorum non opus erat Hierosolymam adscendere. Judaeorum autem Pentecoste non nisi Hierosolymis, ubi sacrificiorum locus erat, agi poterat. Sic igitur Paulus utitur nomine Pentecostes, etsi festi Judaici, quomodo superius Judaeorum more dixit unam sabbatorum, et quomodo Lucas Actor. 20. non solum Pentecosten, sed et unam sabbatorum, et dies azymorum, quae utique festa erant Judaica, nominavit; multo certe melius illi, tempora designantes nominibus festorum, quae, licet abrogata jam essent, a Deo tamen instituta fuerant, quam nos Christiani, qui in ore et usu habemus profana mensium nomina, pleraque ducta a superstitione gentilium. Moveat forte quempiam, quomodo dicat, usque ad Pentecosten se mansurum Ephesi, cum festinaret (uti dictum est ex Actis) ad hoc, *ut diem Pentecostes faceret Hierosolymis.* Sed facile tollitur hic scrupulus distinctione temporum. Nam in Actis sermo est de Pentecoste subsequentis anni, quod perspicuum fiet historiae seriem consideranti. Porro cur Ephesi diutius ipsi morandum sit, causam subjicit, dicens:

9. *Ostium enim mihi apertum est magnum et evidens.* In Graeco non est *evidens,* sed ἐνεργὴς, id est, *efficax.* Interpres legit ἐναργὴς, id est, *evidens.* Quod et Ambrosiastrum legisse, docet ejus commentarius. Valla dubitat, utra lectio sit melior. Sane quamvis ab eo, quod nunc est in Graecis codicibus, etiam Graecorum commentarii non dissentiant, nostra tamen lectio neutiquam improbanda est. Habet enim sensum commodiorem, ac si dicat Apostolus: Magna, manifesta et praeclara mihi oblata est occasio, magnus aditus apertus ad propagandum Evangelium. At secundum Graecam lectionem significatur efficax occasio, id est, talis, quae spem optimam ostendat magni proventus. Quamquam Syrus interpres Graecam vocem aliter accepit, dum vertit: *operosum,* id est, quod magnos labores requirat. Similis occurrit varietas in epistola ad Philemonem, ubi nos legimus: *Ut communicatio fidei tuae evidens fiat* etc. Vide ejus loci commentarium.

Ostium, pro occasione, Paulina phrasis est, etiam a Luca usurpata Act. 14., versu penult. Non dissimile est, quod Latini dicunt, fenestram aperire, id est, occasionem dare. Caeterum occasionem, de qua loquitur Apostolus, Graeci, quos sequitur S. Thomas, interpretantur multorum corda ad credendum parata; quomodo Christus in Evangelio dicit *messem multam,* Matth. 9., et *regiones albas ad messem,* Joann. 4. Cajetanus suspicatur magni alicujus seu principis, seu philosophi conversionem significari, cujus exemplum multi alii spe-

rentur ac videantur secuturi. Cardinalis Baronius occasionem hanc esse putat opportunitatem loci. Erat enim Ephesus totius Asiae minoris primaria civitas, eademque celeberrima et undique frequentata; tum propter templum Dianae toto orbe notissimum; tum quod illic Asiae proconsul resideret ac jus diceret toti provinciae; ac denique, quod, uti Philostratus refert in Apollonio lib. 8., bonarum artium studia plurimum in ea civitate vigerent; ut propter haec idoneus admodum locus Paulo visus fuerit, ubi disseminandi Evangelii causa diutius moraretur. Verum quamlibet occasionem, id est, ostium intelligas, fuit illud apertum Paulo, non ab alio, quam a Deo; quemadmodum docet Hieronymus in princip. comm. super Joelem. Sic enim Apostolus Col. 4.: *Orantes,* inquit, *et pro nobis, ut Deus aperiat nobis ostium sermonis ad loquendum* etc. Qui et apud Lucam Act. 14. refert, quod *Deus aperuisset gentibus ostium fidei.*

Et adversarii multi. Quidam adversative legunt: *Sed adversarii multi,* ut Ambrosiaster in commentario, et Hieronymus loco jam citato; quasi dicat Apostolus: Quamquam multi sunt adversarii. Verum et nostra lectio, Graecae consona, bene habet. Significatur enim altera ratio, propter quam Apostolo diutius Ephesi manendum sit; nempe quia multi sint, qui tam egregiam spem et occasionem fructus Evangelici nitantur impedire, cum quibus futurum sit ipsi negotium. Verisimile est autem, Judaeos intelligi, qui in ea civitate multi erant, iique more suo remoram Evangelio facturi, quemadmodum et facere jam coeperant; bestiae nimirum illae, cum quibus Ephesi pugnaverat, ut dictum est capite superiori.

10. *Si autem venerit Timotheus, videte, ut sine timore sit apud vos.* Videtur de Timotheo velut absente loqui, idque magis etiam apparet ex eo, quod mox dicit: *Exspecto illum.* Falluntur ergo, qui Thimotheum inter eos numerant, per quos missa sit haec epistolae. Miserat autem ad Corinthios Timotheum, qui eos commonefaceret viarum et doctrinae ipsius Pauli, sicuti dixit cap. 4. Sensus: Si venerit ad vos Timotheus, curate, ut secure apud vos agat, id est, timendi causam non habeat; nemo sit ei molestus. Ponit enim effectum pro objecto, timorem pro periculo et molestia. Loquitur non de infidelibus, sed de quibusdam professione Christianis, qui, eloquentiae et saecularis sapientiae nomine sibi placentes, adversus Paulum, cujus carissimum discipulum esse Timotheum noverant, factiosi erant; quod genus fratrum apertius insectatur in 2. epist. cap. 11. Erant autem, ut ex eodem loco constat, ex Judaeis praecipue. De talibus eum loqui, arguit illud: *apud vos,* id, quod etiam a Graecis expositoribus observatum est.

Opus enim Domini operatur, sicut et ego. Opus Domini, Christi intellige, id est, spectans ad promovendum Christi Evangelium. Cujusmodi opus in primis est ipsa Evangelii praedicatio. Sic de Epaphrodito dicit Philipp. 2.: *Quoniam propter opus Christi usque ad mortem accessit.* Addit autem: *sicut et ego,* non parem sibi Timotheum statuens, sed ut a munere apostolico, in quo Pauli cooperarius erat, eum commendet.

11. *Ne quis ergo illum spernat.* Graece ἐξουδενήσῃ, *vilipendat, nihili faciat.* Quod metuendum erat ob aetatem ejus adhuc juvenilem. Qua de re ipsum etiam Timotheum admonet alibi, dicens: *Nemo adolescentiam tuam contemnat,* 1 Tim. 4. Sed hic eo magis id faciendum fuit, quia Timotheus nondum erat episcopus, quando haec scribebantur. Confirmat autem haec pars id, quod paulo ante dixi, Paulum respicere ad quosdam Christi nomen professos, a quorum injuriis velit Timotheum defendi. Pertinet eodem, quod sequitur:

Deducite autem illum in pace. Pax in Scripturis intelligi solet, quae perturbationes et molestias excludit. Itaque sensus est: Incolumem eum dimittite, securitatem praestate, ne quis ei molestiam exhibeat; quin potius abeuntem ea, qua

decet, humanitate prosequimini. Id enim est deducere.

Ut veniat ad me. Scilicet Ephesum, ubi nunc ago. Forte jam habebat in animo, Timotheum Ephesi creare episcopum. Porro Timotheum non multo post venisse Ephesum ad Paulum, declarat ipse Paulus, ad eum ita scribens: *Rogavi te, ut remaneres Ephesi, cum irem in Macedoniam,* 1 Tim. 2.

Exspecto enim illum cum fratribus. Ambiguus sermo, quo vel significetur, Paulum una cum fratribus exspectare Timotheum, vel Paulum exspectare Timotheum una cum fratribus venturum. Qui posterior sensus magis inesse videtur verbis Apostoli; fratres autem intelligit fideles.

12. *De Apollo autem fratre vobis notum facio, quoniam multum rogavi eum.* In Graeco et Syriaco tantum haec leguntur: *De Apollo autem fratre multum rogavi,* sive *hortatus sum eum.* Sed et vetusti quidam codices Latini, et veteres concordantiae, textusque Primasii has quatuor dictiones: *vobis notum facio, quoniam,* non habent. Addidit autem quispiam ad supplendum sensum; quamvis et alioqui sensus constet, hoc modo reddendus: Ad Apollo fratrem quod attinet, multis verbis eum hortatus sum et rogavi. Eclipsis est familiaris epistolis, qualis et supra cap. 7.: *De quibus autem scripsistis mihi.* Fratrem appellat charitatis vocabulo, ne quis dissidium aliquod inter eum et Paulum hic suspicetur ex eo, quod rogatus a Paulo non acquieverit, ut Corinthum proficisceretur.

Annotant Graeci, Paulum his verbis se excusare, cur ad eos miserit Timotheum juvenem, ac non potius Apollo natu grandiorem, virum eloquentem ac potentem in Scripturis (ut dicitur Actor. 18.), denique doctorem ipsorum a Paulo secundum; quod ipse Paulus supra cap. 3. testatus est, dicens: *Ego plantavi, Apollo rigavit.* Addunt Latini posteriores, Haimo, Lombardus et alii, glossam interlinealem secuti, Apollo factionibus, quae apud Corinthios erant, offensum eos reliquisse, et ad Paulum se contulisse; deinde Paulum a Corinthiis rogatum esse, ut illum ad se remitteret; et maxime, quod ipsorum esset Episcopus a Paulo ordinatus. Sed et apud Hieronymum legitur in commentariis epist. ad Titum, cap. 3., Apollo fuisse *Episcopum Corinthiorum, et propter dissensiones, quae in Corintho erant, ad vicinam insulam Cretam cum Zena legis doctore transfretasse;* nempe cum prius Ephesum venisset ad Paulum. Quamquam quod hi dicunt, eum fuisse Corinthiorum Episcopum, S. Thomas haud immerito revocat in dubium, quia non licet episcopo populum suum deserere, praesertim in fide novellum et assidua rigatione egentem. Id autem Apollo fecisse, doctorem diligentem et spiritu ferventem, uti praedicatur Act. 18., non est existimandum. *Rogavi,* inquit, *eum.*

Ut veniret ad vos cum fratribus. Id est, ut ad vos iret, vosque inviseret, fratribus aliquot comitatus.

Et utique non fuit voluntas, ut nunc veniret. In multis exemplaribus legitur *voluntas ejus,* sed castigatiora pronomen *ejus* non agnoscunt, ut nec Graeca, nec Syriaca. Graeca sic habet: *Et omnino non erat voluntas, ut nunc iret.* Quod de Dei voluntate interpretantur Theodoretus, Theophylactus et Oecumenius. Latini vero, supplentes particulam *ejus,* ad ipsius Apollo voluntatem referunt; idque, ni fallor, rectius. Nam genitivum *Dei* subaudiri, cum de Deo nihil praecesserit, nimis coactum est. Igitur hic est sensus: Frustra eum hortatus sum, ut ad vos iret. Nam ob certas causas non erat ei ullo pacto animus nunc eundi. Quaeres, cur Paulus ei non praeceperit. Respondet S. Thomas et Liranus, quia magnis viris non facile praecipiendum est aliquid. Certe Paulus non judicavit expedire, ut praecepto eum urgeret. Scribit autem Hieronymus, eum, *Pauli epistola dissensionibus, quae Corinthi ortae fuerant, temperatis, Corinthum revertisse.*

Veniet autem, cum ei vacuum fuerit. Male Valla reprehendit interpretem de addito pronomine *ei.* Continetur enim in

Graeco ὅταν εὐκαιρήσῃ, quod ita recte vertas: *Ubi commodum tempus nactus fuerit;* pro quo legitur in textu Ambrosii: *cum opportunum fuerit.* Quamquam etiam, Erasmo judice, bene vertit noster interpres. Nam et Act. 17., ubi de Atheniensibus dicitur, *ad nihil aliud vacabant,* et Marci 6., ubi de discipulis Christi, *nec spatium manducandi habebant,* idem in Graeco verbum est εὐκαιρεῖν. Notandum est, veteres Latinos expositores, Ambrosiastrum, Pelagium, Primasium et Sedulium in suis commentariis totum hunc vers. 12., in quo de Apollo legitur, intactum reliquisse. Quae res suspicionem facit, locum hunc eis lectum non fuisse; nisi quis putet, nihil hic eis succurrisse, quod judicarent annotatu dignum.

13. *Vigilate, state in fide, viriliter agite, et confortamini.* Rursus sub finem epistolae praeceptis neccessariis eos instruit, brevissime tamen. Estque sententia tota ἀσύνδετος in Graeco. Sensus: Interea, dum noster ad vos differtur adventus, *vigilate,* id est, salutis vestrae curam gerite, scilicet adversus male suadentium insidias; *state* (qui situs est vigilantis), id est, persistite *in fide* Evangelii, quod a nobis didicistis. Estote virili et infracto fortique animo adversus ea mala, quae vobis ab hostibus et persecutoribus fidei, seu Judaeis, seu gentibus, inferuntur aut imminent.

14. *Omnia vestra in charitate fiant.* In multis etiam vetustioribus ita legebatur: *Omnia enim vestra* etc. Verum particula causalis haud dubie superflua est, quae nec in Graecis habetur, nec in Syriacis, nec in melioribus Latinis mss., ut nec in veterum commentariis. *Omnia vestra* videlicet opera, actiones. Syrus paraphrastes supplet *voluntates* seu *placita. In charitate,* Hebraismus est, quem Latine reddit Erasmus: *cum charitate;* quemadmodum et legitur in textu Ambrosii et apud Augustinum de gratia et lib. arb. cap. 17., quamquam significantius est: *ex charitate,* vel, uti vertit Hentenius: *per charitatem.* Non enim satis est Apostolo, si in charitate constituti et charitatem habentes, eaque salva, agamus, quidquid agimus (sic enim multa mala fiunt a nobis, ea nimirum, quae charitatem non excludunt); sed mens ejus est, ut ex dictamine et imperio charitatis omnia faciamus. Nam *quia charitas,* ait S. Thomas 2, 2. qu. 23. art. 4. ad 2, *habet pro objecto finem ultimum humanae vitae, scilicet beatitudinem aeternam, ideo extendit se ad actus totius humanae vitae per modum imperii;* ac proinde iis actibus, qui non ex charitate fiunt, *deest debita ordinatio ad ultimum finem,* ut dicitur eadem quaest. art. 7. ad 2. Quapropter Augustinus enchiridii cap. 121.: *Quod ita fit,* inquit, *ut non referatur ad charitatem* (id est, ad charitatis objectum et finem), *nondum fit, quemadmodum oportet fieri, quamvis fieri videatur.*

At vero difficultatem habet hoc tam generale praeceptum Apostoli. Nam ex eo consequens apparet, omnium eorum, qui charitatem non habent, opera aut esse peccata, aut peccato maculata, ut quibus desit, quod hic praecipitur, *in charitate* fieri. Quare non solum infideles, verum quoscumque peccatores, imo et catechumenos nondum renatos, et poenitentes nondum reconciliatos, in omni opere peccare, fatendum erit. Quod absurdum est, et tam Scripturis, quam Patrum definitionibus contrarium.

Nonnulli, quo difficultatem effugiant, Apostoli verba accipiunt ut exhortantis tantum, sive, quomodo Cajetanus loquitur, excitantis, non autem ut praecipientis. Sed ea profecto nimis laxa est interpretatio tam insignis sententiae, nec conveniens cum praecedentibus: *Vigilate, state,* etc., quae utique praecepti sunt; deinde nec accommoda scopo, quem intendit Apostolus. Respicit enim ad dissidia, contentiones et aemulationes subortas in Ecclesia Corinthiorum, partim propter magistros, de quo cap. 1. et 3., partim occasione charismatum, de quibus cap. 12. 13. et 14. Quae mala praesenti exhortatione vult sanare; quod parum effi-

caciter fiat, si id, ad quod exhortatur, non sit praecepti, sed consilii tantum.

Quare plerique expositores, tam Graeci, quam Latini, locum hunc ita tractant, ac si Paulus hic aliquid magnum et necessarium praecipiat. Et quidem Aquinas sic interpretatur: *Omnia vestra in charitate fiant*, id est: *Omnia debent referri ad finem charitatis.* Unde et hanc vocat *debitam ordinationem ad finem ultimum,* loco supra citato. Quod et Augustinum velle, manifestum est, cum dicit, verbis ex Enchiridio recitatis, id non fieri, *quemadmodum oportet fieri,* quod ita fit, ut ad charitatem non referatur. Id ipsum significat in lib. de gratia et lib. arb. (qui locus etiam a Beda refertur), dicens, Apostolum hac sententia *satis ostendere, etiam ipsas correptiones, quas asperas et amaras sentiunt, qui corripiuntur, cum charitate esse faciendas.* Hinc est illa generalis oratio Ecclesiae, qua petimus, ut Deum *in omnibus et super omnia* diligamus; tamquam utrumque Deo debeamus, ut super omnia, sic et in omnibus eum diligere. Sane si in praecepto est illud: *Omnia in gloriam Dei facite,* supra cap. 10., ut illic ostendimus, cur non et istud? cum ad Dei gloriam nemo quid faciat, nisi quia Deum diligit.

Ut igitur hujus apostolici praecepti sensum explicemus, primum illud arbitror constare, charitatem hic non ita specialiter accipi, quomodo fere scholastici usurpant, id est, pro habitu diligendi Deum infuso divinitus, quo qui diligunt, filii Dei sunt et regni ejus heredes (nam ante ejusmodi doni perceptionem poenitentes et catechumeni multa bene et ad salutem utiliter operantur); sed generalius sumendam pro affectu recti, sinceri et Christiani amoris, quo vel Deus propter se, vel proximus propter Deum diligitur. Qua generali significatione charitas accipitur, cum alibi, tum supra cap. 13., quemadmodum illic ostendimus. Et utique eam hoc loco charitatem Corinthiis praecipit, quam dudum iisdem tantopere commendaverat.

Ex quo sicut eorum refellitur commentarius, qui restringunt Apostoli sententiam ad eam charitatem, sine qua non sunt opera vitae aeternae meritoria, ut intellexisse videntur Liranus et Rickelius; sic et aliorum, qui charitatem generaliter hic interpretantur amorem benevolentiae, qualis etiam infidelibus competere potest; quasi sensus sit: Omnia, quae agimus, agere nos debere ex amore sincero et ordinato secundum dictamen rationis rectae. Nam ut illi strictius aequo, sic isti justo generalius Apostoli praeceptum exponunt; non attendentes, quae sit illa charitas, quam ut Christianis propriam evangelicae et apostolicae litterae nobis praedicant.

Nec tamen ideo consequens erit, infideles in omni opere peccare, quod eam charitatem non praestent. Etenim, uti dicebamus ad illud hujus epist. cap. 10.: *Omnia in gloriam Dei facite*, ea praecepta, quae sunt ordinis supernaturalis ac legis peculiariter Christianae, eos solos et omnes obligant, quibus annuntiata fuit lex Christi. Quibus autem nihil de Christo innotuit, ii praeceptis ejusmodi non tenentur. Tale est autem et hoc charitatis praeceptum, adversus quod proinde non peccant, qui de Christo nihil audiverunt; tametsi non est dubium, peccare eos in legem naturae, quoties quid agunt ex amore non recto.

Caeterum malos Christianos aliquid agere ex charitate juxta sensum praecepti, nihil prohibet; veluti dum propter Deum fide cognitum eleemosynam indigenti largiuntur, ita Deum ut finem spectantes, ut in illo opere nihil Deo aut anteponant, aut aequent. Neque enim peccatum, cujus servi sunt, in omnibus eorum actionibus sese exserit. Illud demum admoneo, tam affectum, quam imperium charitatis hic intelligi debere vel actuale, vel saltem virtuale, prout in similibus alibi declaramus, ut in illis: *Omnia in gloriam Dei facite*, supra cap. 10, et: *Omnia in nomine Domini Jesu Christi,* Col. 3. Quae loca cum isto conferenda sunt.

15. *Obsecro autem vos, fratres. Obsecro,* Graece παρακαλῶ, quod etiam significat: *exhortor.* Et ita vertit interpres Theophylacti. Certe utraque significatio praesenti loco convenit. Quid obsecret aut hortetur, post paululum dicet, quibusdam per hyperbaton interjectis.

Nostis domum Stephanae, et Fortunati et Achaici, quoniam sunt primitiae Achaiae. In multis codicibus et antiquis concordantiis non additur: *et Achaici.* Primasius quoque, et Haimo et Hervaeus non legerunt. Caeterum in Graecis, Syra versione consentiente, solum habetur *Stephanae* nomen. Et Theophylactus aperte significat, solum Stephanam hic nominari, ut verisimile sit, reliqua duo nomina huc adscripta esse ex sequentibus, ubi tria haec nomina leguntur eodem ordine in omnibus codicibus. Adde, quod una eademque domus, id est, familia, non fuit trium dominorum. Unam autem domum ab Apostolo designari, probat subsequens verbum singularis numeri, ἐστὶ, *est;* licet interpres id maluerit pluraliter reddere propter plurale nomen *primitiae.* Stephanam viri nomen esse, docuimus supra cap. 1. ad illa verba: *Baptizavi autem et Stephanae domum.* Bene nostis, inquit, Apostolus, Stephanae familiam, quae apud vos est; nempe eam esse totius Achaiae primitias, id est, primos, qui ex Achaia crediderunt in Christum, tamquam primos fructus Evangelii in Achaia seminati.

Eodem sensu vocat Epaenetum primitivum seu primitias Asiae, Rom. 16. Existimat Erasmus, Graecum οἴδατε, *nostis,* posse etiam verti: *noveritis,* hortative, *ut jubeat agnosci bene meritos; maxime quia paulo post, de iisdem loquens: Cognoscite ergo, inquit, hujusmodi.* Verum praeterquam, quod contextus aegre sensum hunc admittat, non vidit Erasmus discrimen inter οἴδατε et γινώσκετε, quorum prius simplicem notitiam fere tantum significat, alterum vero frequenter usurpatur in Scripturis ad significandam notitiam affectivam, quam vocant, cujus compositum est ἐπιγινώσκετε, *agnoscite,* de quo infra. Discrimen hoc observare est passim in epistola prima Joannis Apostoli.

Et in ministerium sanctorum ordinaverunt se ipsos. Sanctorum Graece, τοῖς ἁγίοις, *sanctis.* Estque repetendum ex parte praecedenti, ὅτι, *quod.* Non sentit autem Apostolus, istos, de quibus loquitur, ordinasse aut ingessisse semet ipsos ad functionem aliquam ecclesiasticam; quod illicitum est, et haereticis solemne, qui ad verbi ministerium proprii spiritus instinctu prosiliunt, non exspectata missione et ordinatione legitima, contra Scripturam: *Nec quisquam sumit sibi honorem; sed qui vocatur a Deo, tamquam Aaron,* Heb. 5. Verum sensus est: Nostis etiam, quod ultro, charitate urgente, exhibuerunt et addixerunt sese ad ministrandum sanctis, id est, ad exercendam hospitalitatem et beneficentiam erga fideles peregrinos ac pauperes, eos maxime, qui in opere Domini versantur. Sermo pluralis: ἔταξαν ἑαυτοὺς, *ordinaverunt se ipsos,* refertur ad domum Stephanae, quae est collectiva multorum. Ministerium pro subministratione rerum necessariarum frequentatum ab Apostolo; ac de eo plura in 2. epist. cap. 8. et 9. Vide etiam, quae diximus ad illud Rom. 15.: *Nunc proficiscar in Jerusalem ministrare sanctis.*

16. *Ut et vos subditi sitis ejusmodi. Subditi sitis,* Graece ὑποτάσσησθε. In quo allusio est ad verbum ἔταξαν, *ordinaverunt,* ac si dicat: *Ut et vos subordinati sitis talibus.* Huc referendum id, quod dixerat: *Obsecro vos.* Et sensus est: Hortor et obsecro vos, ut iis, qui tales sunt, vos submittatis honorem deferendo, et eorum consilia ac monita libenter audiendo. Significatur enim subjectio non legalis, quam episcopis debemus, sed moralis, qua reverentes et obsequentes nos praebemus iis, qui virtute praestant, magisque spirituales sunt, uti bene Cajetanus annotat.

Et omni cooperanti et laboranti. Id est, non solum illis subditi sitis, sed et omnibus, quicumque vel cum illis, vel mecum rem Evangelicam adjuvant, nostri-

que laboris participes sunt. Tales enim prae aliis digni sunt honore. Quo fiet etiam, ut, quemadmodum ait Theophylactus, laborem (addo et sumptum) libentius ferant.

17. *Gaudeo autem in praesentia Stephanae, et Fortunati et Achaici. In praesentia,* Graece ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ. Quod etiam verti potuit, et quidem commodius: *in adventu,* vel *de adventu.* Nam hi tres viri Corintho Ephesum advenerant Pauli visendi gratia, ac studio communis utilitatis Corinthiorum. Quorum adventum declarat sibi gratum fuisse. Fortunatus et Achaicus qui fuerint, cum eorum alibi mentio non fiat, ignoratur.

Quoniam id, quod vobis deerat, ipsi suppleverunt. Graece: ὅτι τὸ ὑμῶν ὑστέρημα οὗτοι ἀνεπλήρωσαν. Id est ad verbum: *Quia vestri defectum hi repleverunt.* Erasmus et Hentenius verterunt: *Quia id, quod mihi deerat vestri, hi suppleverunt.* Alii: *Id, quod deerat ex vobis, ex parte vestra.* Sensus autem esse videtur: Nam hi praesentes suppleverunt officio suo vestrum omnium praesentiam, mihi alioqui desideratam, et, ut exponunt Theophylactus et Oecumenius, *pro omnibus vobis venerunt.* Siquidem retulerant isti ad Apostolum, non solum dissensiones, quae apud Corinthios erant, de quibus jam ante significatum ipsi erat per domesticos Chloës, supra cap. 1, verum etiam quaestiones ac dubitationes apud illos exortas, ad quas hac epistola respondit. Prolixius autem hos eis commendat, ne, quod eorum vitia forte detulissent, infensiore sint in eos animo. Stapulensis in Graeco legit: τὸ ὑστέρημά μου. Vertit autem hunc locum: *Quoniam indigentiam meam suppleverunt,* quasi per hoc insinuet sese Paulus Corinthiis, ut ipsius indigentiae succurrant. Sed hoc quam sit alienum a mente Pauli, cui jam decretum erat a Corinthiis nihil subsidii capere, palam est ex iis, quae scribit hujus epist. cap. 9. et sequentis epist. cap. 11. et 12. Plane suspicor, in eo codice, quo Stapulensis usus est, lectionem esse depravatam, mutatione facta ex altero loco, qui est 2 Cor. 11.: *Nam quod mihi deerat, suppleverunt fratres* etc., Graece ὅτι το ὑστέρημά μου.

18. *Refecerunt enim et meum spiritum, et vestrum.* Sensus: Nam refocillaverunt me sua praesentia atque colloquio. Quae mea refocillatio etiam in vos merito redundat, qui mei discipuli estis, et de meo bono gaudere debetis; paesertim quod ad vestram pertineat utilitatem. Sic exponunt Graeci. Quamquam et hoc modo non incommode potest intelligi: Recrearunt meum spiritum, qui idem vester est spiritus, ut proinde in me etiam vos recreati fueritis; ut spiritum suum dicat spiritum ipsorum, conjunctione et vinculo charitatis, quomodo Act. 4.: *Multitudinis credentium erat cor unum et anima una;* sicut et dicitur 1 Reg. 18., quod *anima Jonathae conglutinata fuit animae David.* Nisi malis, sermonem esse civilitatis Christianae, qualis ille Rom. 16. de Rufo: *Salutate matrem ejus et meam.* Quo invitant Graeca, quae conjunctionem non geminant. Alio sensu supra dixit cap. 5.: *Congregatis vobis et meo spiritu.* Dicit autem spiritum, id est, animum seu mentem, ne corporalia subsidia ab illis accepisse putetur, contra, quam gloriatus fuerat in hac epist. cap. 9.

Cognoscite ergo, qui hujusmodi sunt. Graece: ἐπιγινώσκετε οὖν τοὺς τοιούτους. *Agnoscite igitur eos, qui tales sunt,* id est, reveremini, colite eos, honorifice habetote, quod barbari respectare dicunt. Hanc enim vim habere videtur hoc loco ἐπιγινώσκειν, ut notitia significetur reverentialis; et ita exponunt tam Graeci, quam Latini. Simile est illud 1 Thess. 5.: *Rogamus, ut noveritis eos, qui laborant inter vos* etc. Quamquam ibi non est ἐπιγινώσκειν, sed εἰδέναι. Sequuntur salutationes, charitatis symbola.

19. *Salutant vos Ecclesiae Asiae.* Minorem Asiam intelligit, in qua erat Ephesus, ubi scribitur haec epistola. In quibusdam codicibus additur: *omnes,* suffragante etiam Syriaco textu. Sed in Graeco non habetur, ut nec in mss. plerisque, nec in antiquis concordantiis. De hoc

generali modo salutandi vide, quae diximus ad illud Rom. 16.: *Salutant vos omnes Ecclesiae Christi.*

Salutant vos in Domino multum Aquila et Priscilla. De his quoque egimus, exponentes ult. cap. epist. ad Rom. Morabantur autem Ephesi, quo tempore scripta est haec epistola. Quod satis etiam liquet ex iis, quae Lucas scribit Actor. 18.

Cum domestica sua ecclesia. Graece: *cum ea, quae in domo eorum est ecclesia.* Quemadmodum et habet textus Ambrosii. Hujus item ecclesiae mentio fit Rom. ult., quo loco diximus, et amplius dicturi sumus ad locum similem Col. 4., qua ratione familia fidelium, quamvis paucorum, Ecclesia vocetur in epistolis Paulinis.

Apud quos et hospitor. Legitur hoc etiam in textu Ambrosii, non tamen exponitur; at neque Graeci, neque Syriaci codices id habent, nec veteres concordantiae; denique nec Latini codices meliores et antiquiores. Glossa vero scriptum habet inter lineas. Quod argumento est, in textu non fuisse. Quin neque ex Actis Apostolorum apparet, Paulum Ephesi apud Aquilam et Priscillam hospitatum fuisse, sed Corinthi tantum.

20. *Salutant vos omnes fratres.* Id est, fideles, qui circa nos sunt. Graece et Syriace: *fratres omnes.*

Salutate invicem in osculo sancto. Hoc est, cum osculo, quod sanctos decet, quodque symbolum est sancti et Christiani amoris; uti plenius a me explicatum est Rom. ult., vers. 16.

21. *Salutatio mea manu Pauli.* Subaudi: scripta; haec est, quae sequitur. Nam *mea* casus est ablativus, jungendus cum *manu,* quod ex Graeco manifestum est. Haec verba cum iis, quae sequuntur usque ad finem, affirmat Paulus sua manu se scripsisse loco salutationis, qua claudi solet epistola. Nam reliquam epistolam totam, ipso dictante, scriptam ab alio quopiam fuisse, existimandum est. Similem apponit cautionem in calce epist. ad Col. et 2 Thess. Quo posteriore loco pluribus explicamus, quaenam sit haec salutatio. Caeterum, hoc praemisso titulo salutationis, priusquam ipsa verba salutis adscribat, per hyperbaton interponit exsecrationem quandam in eos, qui salute sunt indigni, dicens:

22. *Si quis non amat Dominum nostrum Jesum Christum, sit anathema.* Graeca legunt absque pronomine *nostrum,* annuente textu Ambrosii et Primasii, nec non Hieronymi in epist. ad Marcellam. Anathema quid significet, expositum est a nobis in commentario epist. ad Rom. 9, 3. et hujus epist. 12, 3. Nec aliter accipitur hoc loco, quantum arbitror, uti nec in epist. ad Gal. 1, 8. et 9. Neque enim ulla ratio cogit ad diversam acceptionem. Et quidem tum ex hoc loco, tum ex illo epist. ad Gal. desumsit Ecclesia formam edendi canones dogmaticos cum anathematismis; id, quod maxime in conciliis episcoporum observari videmus, cum dicitur: Si quis dixerit aut negaverit hoc aut illud, anathema sit; utique non alia significatione anathematis, quam ut apud Apostolum accipitur: videlicet, pro ea re, quae cum exsecratione separatur et abjicitur, ut destinata ad extremum exitium, quod in hominibus est aeterna damnatio.

Non sunt igitur haec verba Pauli excommunicantis, quomodo supra cap. 5. excommunicandum judicavit incestuosum illum, id est, Satanae tradendum, ut spiritus salvus esset in die Domini; sed verba sunt exsecrantis et aeternum interitum denuntiantis iis, qui Christum Dominum non amant. Quod intellige, nisi resipiscant. Amant autem Christum, non solum qui justi sunt, verum etiam ante perceptam justificationis gratiam boni catechumeni et omnes vere poenitentes; quibus proinde ab hoc Apostoli anathemate non est metuendum. Imo Christum amant omnes fideles, quotquot erga Christum et religionem Christianam bene sunt affecti; etiamsi multi eorum male vivant. Neque enim omnis peccator usque adeo malus est, ut Deum aut Christum oderit, aut omnino non amet. Haec quippe malitia paucorum est, eademque valde de-

testabilis. At vero multi sunt inter fideles, qui non super omnia Deum ament amore, quod dici solet, efficaci, quo scilicet in suis actionibus Dei voluntatem omnibus aliis rebus anteponant; quemadmodum et filius non ideo patrem aut odisse dicitur, aut non amare, quia jussis ejus non obtemperat, dum alioqui patri bene velit, ejusque felicitatem optet ex animo.

Igitur anathema Pauli eos solos respicere videtur, qui, cum inter fideles numerentur, tamen Jesum Christum, cujus nomine et religione censentur, non amant. Quales forte erant inter Corinthios, qui saeculari sapientia philosophorum imbuti, Christum ejusque doctrinam velut abjectam et humilem aspernari jam coeperant. Adversus quos egit Apostolus primis paginis hujus epistolae, vehementius acturus in secunda, cap. 11. Sane B. Thomas sensum hunc indicat in commentario, dum sic exponit: *Si quis non amat Dominum Jesum Christum, id est, fidem Christi; et isti*, inquit, *sunt haeretici.* Adjuvat hunc intellectum, quod Graece non est *ἀγαπᾷ*, quod usu Scripturae est charitate diligere, sed φιλεῖ, quod etiam apud profanos autores minus est, quam *ἀγαπᾶν*, tametsi contra Ciceroni plus est amare, quam diligere.

Liranus sensu non improbando dictum Apostoli speciatim refert ad Judaeos, negantes, Dominum, id est, Messiam venisse, et Jesum, quem Apostoli Messiam ac Dominum praedicabant, odio persequentes, atque anathema dicentes, ut supra cap. 12.; quibus vicissim meritissime dicitur anathema. Legimus in epistola Petr. 2. cap. 2., quosdam *eum, qui emit eos, Dominum negantes;* ac rursus in epistola Judae, *solum dominatorem, et Dominum nostrum Jesum Christum negantes.* Qui et ipsi ex Judaeis erant, sed Christo nomen dederant. At quoniam illae epistolae multo posterius scriptae sunt, verisimile est, diversos ab istis esse, contra quos illic agitur, licet eodem dignos anathemate.

Porro Graeci interpretes amorem Christi intelligunt in observatione praeceptorum ejus. Itaque generaliter hoc anathemate percelli ac terreri volunt omnes illos, quos Apostolus ob gravia peccata hac epistola castigavit, ut schismatum autores, fornicarios, idolothyta cum fratrum offendiculo comedentes, sacra mysteria indigne participantes, resurrectionem mortuorum non credentes; quibus utique cunctis imminet certus interitus, nisi poenitentiam agant.

Maran Atha. De hac voce consultus Hieronymus ita scribit ad Marcellam epist. 137.: מראן אתא *(maran atha) magis Syrum est, quam Hebraicum; tametsi ex confinio utrarumque linguarum aliquid et Hebraeum sonet, et interpretetur: Dominus noster venit.* Hoc idem iisdem verbis, utique ex Hieronymo desumptis, annotavit Pelagius; necnon verbis paulum diversis Ambrosiaster. Hieronymo facile accedunt Hebraei recentiores, juxta quos מרא *(mara)* Chaldaicum nomen est, significans idem, quod Dominus; et אתא vel אתה *(atha)* similiter Chaldaicum, significans: *venit.* Fit autem oratio Chaldaica מרנא אתא *(marana atha), Dominus noster venit;* pro qua contracte, velut una voce dicebatur: *Maranatha.* Vocantur autem voces Syriacae, quod earum usum Judaei, e Chaldaea reversi, in Syriam attulerunt. Reperitur מרא *(mara)* dominum significans apud Danielem 4, 16. et 21., et 5, 23.; item אתה *(atha), venit,* Deut. 33, 2. et 16.

Cum autem *venit* in hac interpretatione praeteriti sit temporis, Graecis etiam id exponentibus verbo *ἦλθε,* sequitur, haud multum probabilem esse eorum commentarium; qui *maran atha* de futuro adventu Domini ad judicium interpretantur, et praecedentibus annectunt, hoc sensu: Si quis Christum non amat, sit anathema, id est, aeterno tradatur exitio in die, quo Dominus veniet ad judicium. Quamvis alioqui sensus ille videatur satis convenire cum ultimis Malachiae prophetae verbis, quibus extremum judicium peccatoribus ex persona Domini comminatur, dicentis: *Ne forte veniam, et*

percutiam terram anathemate. Quo respicit etiam interpretatio, quae est apud Augustinum, in altercatione cum Pascentio sub titulo epist. 178. referentem, *maran atha* definiri: *donec Dominus redeat.*

Verum quia verbi tempus obstat huic sensui (nisi quis dicat, praeteritum positum loco futuri), melius exponitur de primo Christi adventu; quae etiam plurium sententia est; ut post illud: *Si quis non amat Dominum Jesum Christum,* propterea subjungat Apostolus: *maran atha, Dominus noster venit,* quod, uti scribit Hieronymus, *superfluum sit adversus eum odiis pertinacibus velle contendere, quem venisse jam constet.* Quod quidem rursus videri potest proprie propter Judaeos, tamquam pertinaces osores Jesu Christi, dictum esse, et ad hoc insinuandum verbis, ex Judaeorum lingua sumptis, Apostolum uti voluisse.

Quidam vero opinantur, *maran atha,* perinde ut *anathema,* velut quasdam exsecrandi formulas in usu fuisse apud Judaeos, partim Graece, partim Syriace loquentes; ideoque conjunctim positas ab Apostolo, sicut alibi conjungit: *Abba Pater,* Rom. 8., Gal. 4. Sed hoc de *Maran atha* tantum conjectura est.

Caeterum legi apud quendam hujus saeculi scriptorem hoc, quod refero, quodque pro recepta facit interpretatione: Cum olim Judaei Messiam sibi promissum exspectarent, passim in ore habebant hanc vocem: *Maran,* id est, *Dominus noster.* Qui vero ex ea gente credebant in Jesum Christum, certi, eum jam venisse, dicebant illis: *Maran atha, Dominus noster venit!* Quod cum illi pertinaciter negare non desisterent, factum tandem, ut, eorum offensi pertinacia, Judaei Christiani Maranos seu Maranitas illos appellarent, tamquam sectae nomine, quod suum *maran* semper inculcarent, non recipientes *maran atha.* Hinc primum apud Palaestinos increbuisse nomen Maranorum, quod deinceps usurpatum fuerit ab aliis Christianis, praesertim ab Hispanis, appellantibus eo nomine Judaeos et Arabes seu Mauros, qui a fide Christiana (ad quam ab antiquis regibus aliquando fuerant adducti) posterioribus saeculis defecerunt, ad vomitum reversi pristinorum errorum.

Sed de hac narratione judicium esto penes lectorem, ut de iis, quae Paulus Burgensis, rejecta S. Hieronymi et aliorum interpretatione, huc adfert ex traditionibus Thalmudicis, mihi certe parum probata.

23. *Gratia Domini nostri Jesu Christi vobiscum! Nostri* non additur in Graeco, nec apud Primasium. Contra textus Ambrosii sic habet: *Gratia Domini nostri vobiscum.* Est autem haec salutatio, quam dixit manu sua se subscribere, quam eandem subscribit omnibus suis epistolis; qua nimirum omne bonum salutare precatur a Deo per Christum iis, ad quos scribit, quia, ut ait S. Thomas, *in gratia Domini nostri Jesu Christi continetur omne bonum.* Vocatur autem omne ejusmodi bonum gratia, quia gratuitum Dei donum est.

24. *Charitas mea cum omnibus vobis in Christo Jesu. Amen.* Quidam enuntiative exponunt, subaudito verbo: *est,* ut Chrisostomus et Theophylactus. Ita sensus est: Ego vos omnes diligo in Christo Jesu, et ex ea dilectione gratiam ejus vobis exopto. Alii supplent verbum: *sit,* ut in parte praecedenti, facientes hunc sensum: Opto meam charitatem, qua vos diligo, esse et permanere cum omnibus vobis. Quod quidem fiet, si vos in fide et dilectione Christi permanseritis.

Potest etiam *charitas mea* passive exponi, id est, *charitas mei,* sicut est in Graeco, qua scilicet a vobis diligor, ut sensus sit: Sicut ego vos diligo, ita cupio, me vicissim a vobis diligi in Christo, hoc est, sincera et Christiana dilectione. Nam de eo, quod minus a Corinthiis diligeretur, ipse cum eis expostulat in 2. epist. 12, 15.

Denique nonnulla suspicio est, Apostolum scripsisse: *charitas Dei,* quod in Graeco μοῦ et θεοῦ non multum differant,

et in fine secundae epistolae ita scriptum legatur: *Charitas Dei cum omnibus vobis.* In Graecis codicibus huic epistolae subscribitur, eam e Philippis missam esse, sed id falsum ostendimus in argum. epistolae. Graecos quoque interpretes nobiscum sentire, nempe quod Ephesi scripta sit, supra docui ad illud: *Permanebo autem Ephesi.* Quod autem iidem Graeci codices addunt, missam esse per Stephanam, et Fortunatum, et Achaicum et Timotheum, de tribus prioribus verum fatemur; de Timotheo non item. Nam absentem Paulo fuisse, quando scripta est haec epistola, satis ostendunt, quae de eo scribuntur hoc eodem cap. vers. 10., et cap. 4, 17. Imo Theodoretus Graecus istud ex professo refellit superius, ubi de reliquis tribus mentio facta est. Neque Cajetanus amplius, quam trium, ex Graeca subscriptione meminit, omisso Timotheo, quamvis initio comment. in 2. epist. annotet, aliquos codices Timotheum adjungere.

